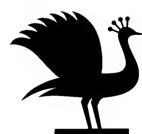
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13928

Pinsk Memorial Book

Pinsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Pinsk : sefer 'edut ye-zikaron li-kehilat Pinsk-Karlin / ha-'orekh Ze'ev Rabinovits, [Nahman Tamir (Mirski)].
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv] : Irgun yots'e Pinsk-Karlin bi-Medinat Yiśra'el, 1966-1977.
DESCRIPT	3 v. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Pinsk -- History. Pinsk (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Pinsk.
ADD'L NAME	Rabinowitsch, Wolf Zeev, 1900- Tamir, Nachman, 1913-
ADD'L TITLE	Pinsk

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פינסק

ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין

א

כרך היסטורי

תולדות קהילת פינסק—קארלין מראשיתה ועד חורבנה

1942 — 1506

העורך

ד"ר זאב רבינוביץ

בהוצאת ארגון יוצאי פינסק—קארלין במדינת ישראל

תשל"ח — 1977

PINSK

FIRST VOLUME

THE STORY OF THE JEWS OF PINSK

1506—1942

Edited by

Dr. WOLF ZEEV RABINOWITSCH

הוועד להוצאת הספר: יעקב ברזילי (אייזנברג), יו"ר ארגון יוצאי פינסק—קארלין,
אברהם אבן־דר, יצחק בונה, נחום בונה, ד"ר אלעזר ברגמן ז"ל, יִיסר ברִיסקי,
אהרן (ארקע) ישראלי, אנשל לבנדיגר, ד"ר דוד לוצקי, ישע מינסקי, זליג נוימן,
מרדכי סיגלי (פיאלקוב) ז"ל, ישראל פלדמן ז"ל, משה קול, ד"ר זאב רבינוביץ,
צבי רבינוביץ, פייבל שבס.

נחום בונה, מזכיר המערכת.

הספר נדפס על ניר של "מפעלי ניר אמריקאיים—ישראלים בע"מ", הדרה,
ובעזרתו הנדיבה של המנוח, מנהל המפעל, יששכר חיימוביץ ז"ל

נדפס בדפוס המרכז בע"מ, תל־אביב

גלופות: צינקוגרפיות "חרט" ו"תבליט", חיפה

Printed in Israel

פינסק

ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק—קארלין

מראשיתה ועד חורבנה

1942—1506

א

כרך היסטורי

חלק שני

פרופסור עזריאל שוחט	תולדות קהילת פינסק תרמ"א/1881—תש"א/1941
ד"ר זאב רבינוביץ	חסידות בפינסק וקארלין
הרב צבי קפלן	חידושים בהלכה של גדולי פינסק וקארלין
ד"ר זאב רבינוביץ	שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין

יעמדו על התודה והברכה

על תרומתם ופעילותם להוצאת כרך זה להנצחת קהילתנו:

ד"ר ג'ורג' ס. ווייז	— תל אביב
אקשטיין דוליה	— תל אביב
בונה נחום	— שער הגולן
בן שחר בנימין	— תל אביב
גבתי חיים	— קיבוץ יפעת
ד"ר גוריאל בוריס	— תל אביב
גינזבורג פייבל	— רמת גן
גלצקי דוד	— תל אביב
דוברושין גניה	— תל אביב (לזכר בעלה משה ז"ל)
דייקסל אריה	— תל אביב
הרב שמואל וואלקין	— ניו יורק
ווישליצקי שושנה	— תל אביב
יאניוק גרשון	— סאן־פאולו, בראזיל
יוזוק יונה	— סאן־פאולו, בראזיל
ליברמאן אדאלפא	— סאן־פאולו, בראזיל
מיכאלי זאב	— תל אביב
עינב לאה, לבית שליאקמן	— תל אביב
פוטרמן אברהם	— תל אביב
פישקאף נתן	— ניו יורק
פלדמן סימה	— תל אביב
פלוטניק דוד	— ניו יורק
קולודני מארטין־מוטל	— ניו יורק
קונדה מנחם	— תל אביב
קליינמן יחיאל	— תל אביב
ד"ר רוחוצקי אהרן דוד	— ניו יורק
רובין הרי	— טורונטו, קנדה
שרמן אהרן	— רמת גן
וחברי הוועד להוצאת הספר	

כריכת ספר זה נתרמה על־ידי ד"ר אהרן דוד רוחוצקי ורעיתו ד"ר רוז דאום־רוחוצקי, ניו יורק, לזכר משפחותיהם, שניספו בשואה בפינסק, דומביה ואנטוורפן, ולזכר אחייניהם אברהם פומרנץ הי"ד ויעקב פומרנץ ז"ל, אשר מסרו נפשם להקמת מדינת ישראל וביסוסה.

התוכן

המפעל המונומנטלי של ספר פינסק — משה קול 1

בשער הספר — העורך 3

תולדות קהילת פינסק: תרמ"א/1881—תש"א/1941 — עזריאל שוחט 5—297

פרק ראשון: דמותה של פינסק בשנים 1881—1914 7—26
גורמים מעצבים — 7; דמוגראפיה והגירה — 8; המצב המדיני — 11; המשבר הכלכלי — 14; תמורות כלכליות, התעשייה — 15.

פרק שני: הזרמים הפוליטיים עד שנת תרס"ה (1905) 27—66
"חיבת ציון" — 27; בימי ה"ועד האודיסאי" ו"בני משה" — 32; בימי הרצל — 34; ה"בונד" — 41; פועלי ציון וס"ס — 51; בשנת המהפכה הראשונה — שנת 1905 — 52.

פרק שלישי: התנועה העברית בפינסק 66—73
אגודות ראשונות של דוברי עברית בירושלים ובאודיסה — 66; האגודה "שפה ברורה" בפינסק — 68; התפשטות הדיבור העברי — 73.

פרק רביעי: חינוך, השכלה ותרבות בשנים 1881—1914 74—97
דברי מבוא — 74; ה"חדר" המסורתי — 75; ה"תלמוד תורה" של פינסק — 77; ה"תלמוד תורה" של קארלין — 79; ה"חדרים המתוקנים" — 82; ה"חדר המתוקן" בשיטת "עברית בעברית" — 85; בתי ספר יהודיים-רוסיים לנערים — 87; חינוך בנות — 89; חינוך תיכוני — 90; חינוך מקצועי — 93; התחלות של גן ילדים — 94; חינוך מבוגרים — 95.

פרק חמישי: תמורות בהווי ובתרבות בשנים 1881—1914 97—109
שינויים ביחסים שבין שני המינים — 97 תמורות ברמת החיים — 98; תהליך הרוסיפיקאציה ותפוצת העיתונות — 99; תמורות בהווי הדתי — 102; בתי הכנסת ובתי המדרשות — 103; ההווי החדש של "חובבי ציון" — 106; הבידור החילוני — 107.

פרק ששי: מוסדות, חברות ואגודות סעד בשנים 1881—1914 110—115
חברות של "גמילות חסדים" וסעד — 110; מוסדות של "ביקור חולים" ו"מושבי זקנים" — 111; מוסדות סעד אחרים — 112; חברת הצדקה היהודית — 112; "חברת הצדקה של הנשים היהודיות" — 113; חברות לעזרה הדדית — 114; מכס הבשר — 115.

פרק שביעי: בתקופת הדיכוי והריאקציה 1906—1914 116—133
פעולות הדיכוי וההסתה נגד היהודים בשנים 1906—1907 — 116; פעילות-הציונים — 119; נסיון המשטרה לחסל את הציונות בעיר — 122; תנועת "התחיה" והאידיאולוגיה שלה — 124; ה"ניאו-בילויים" — 127; אגודות נערים ציוניים — 127; "פועלי ציון" — 128; המצב ב"בונד" — 129; המצב במפלגת ס"ס — 130; תא הסר"ים — 132; ייסוד הסניף של "אגודת ישראל" — 132; מצב הפועלים בעיר — 132; התחדשות העלייה לארץ בפרוס מלחמת העולם הראשונה — 133.

פרק שמיני: בתקופת מלחמת העולם הראשונה 134—164
עד הכיבוש הגרמני — 134; ראשית שלטונם של הגרמנים — 136; מצוקת רעב ועבודת פרך — 140; גירושים — 147; מס עובד — 149; "ועד האזרחים" — 152; בהסתדרויות ובמפלגות — 155; החיים הכלכליים — 157; החינוך והתרבות — 159; סעד לנצרכים — 162.

פרק תשיעי: "בין מלכא למלכא" 1918—1920 163—204
בימי הקונדומיניון הגרמני־אוקראיני ושלטון אוקראינה לאחר שלום בריסק עד 1 בפברואר 1919 — 163; כיבוש ראשון של הבולשביקים (1 בפברואר עד 5 במארס 1919) — 165; כיבוש ראשון של הפולנים (5 במארס 1919 עד 26 ביולי 1920) — 167; ביקורו של ב. צוקרמאן בעיר — 169; רצח הל"ה — 170; ועדות החקירה — 180; המצוקה החמרית והעזרה מאמריקה — 190; התגברות הפעילות המפלגתית בתחום החינוך והסעד — 196; חברת הנוער "משמרת חדשה" — 197; כיבוש שני של הבולשביקים (26 ביולי עד 26 בספטמבר 1920) — 197; פלישה ופרעות של קלגסי באלאכוביץ (26 בספטמבר עד 29 בספטמבר 1920) וכיבוש שני של הפולנים — 198.

פרק עשירי: בין שתי מלחמות העולם 205—285
דמותה הדמוגראפית של העיר — 205; החיים הכלכליים — 206; החמרת המצב עקב שיטת המסים של גראבסקי — 211; המשבר הכלכלי בשנים 1929—1935 — 214; נסיונות הפולנים לדחוק את היהודים מחיי הכלכלה — 218; הרכב הפרנסות בסוף התקופה הנידונה — 221; הציבוריות היהודית — 223; הציונות — 226; הציונים הכלליים — 230; ויצ"ו — 230; ברית הצה"ר והצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה) — 231; "צעירי ציון" ו"פועלי ציון — צ"ס" — 234; התאחדות — 234; פועלי ציון שמאל — 235; ה"בונד" — 235; קומוניסטים — 237; האורתודוכסיה הציונית, ה"מזרחי" — 240; האורתודוכסיה הלא ציונית — 240; תנועת החלוץ — 241; ה"חלוץ המרכזי" (החלוץ הכלל ציוני) — 245; ה"חלוץ המזרחי" וה"חלוץ הבית"רי" — 246; המצב הפוליטי בעירייה — 246; הקהילה — 251; חינוך ותרבות — 260; גן הילדים — 260; בתי ספר יסודיים — 261; החינוך התיכוני, הגימנסיה העברית — 265; ישיבת המוסר "בית יוסף" — 268; החינוך המקצועי — 269; חינוך מבוגרים — 271; מוסדות סעד ועזרה הדדית (בתי יתומים) — 274; מושבי זקנים — 277; "טאז" (חברה לבריאות) — 278; חברת "תומכי עניים" — 279; "לינת הצדק" — 280; חברת נשים לפעולות סעד — 280; בתי חולים — 280; מוסדות "גמילות חסד" — 282.

פרק אחד־עשר: במלחמת העולם השנייה עד הכיבוש הנאצי 287—292
בפרוס המלחמה — 287; בשבועות הראשונים לכיבוש הסובייטי — 288; הבריחה לווילנה — 299; סיפוחה של העיר לרפובליקה הבלורוסית והגברת הסובייטיזאציה — 289; מצבם של החרדים על דת ישראל — 291.

ביבליוגראפיה 293—297

חסידות בפינסק וקארלין — זאב רבינוביץ 299—366

דברי הקדמה מאת שמעון דובנוב 303

החסידות קארלין־סטולין 305
א. ר' אהרן הגדול (תקכ"ו/1766—תקל"ב/1772) — 305; ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב/1772—תקנ"ב/1792) — 312; ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית (תקנ"ב/1792—תקנ"ד/1794) — 319; ד. המערכה והנצחון (תקנ"ד/1794—תקס"א/1801) — 322; ה. ר' אשר הראשון (תקנ"ג/1793—תקפ"ז/1826) — 326; ו. ר' אהרן השני (תקפ"ז/1826—תרל"ב/1872) — 332; ז. הינוקא (תרל"ג/1873—תרפ"ב/1921) — 343; ח. אחרית (תרפ"ב/1921—תשל"ד/1974) — 347.

חסידות ליבשיי 351

חסידות הורודוק 352

חסידות ברזנה 353

תמונות:
1. ר' רפאל הכהן האמבורגר, אב בית־דין של פינסק (תקכ"ג/1763—תקל"ב/1772) — 305; 2. חתימותיהם של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (של"ה/1575) — 307; 3. שער "צוואה" של ר' אהרן הגדול מקארלין — 311; 4. קברו של ר' אהרן הגדול בקארלין — 311; 5. הספר "בית אהרן" לצדיקי קארלין — 332; 6. פאקסימיליה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל ר' אשר בנו —

335 ; 7—9. פאקסימיליה של שלושה מכתבי ר' אהרן השני אל צאצאיו — 337—339 ; 10. פאקסימיליה של מכתב בחתימת ידו של ר' אשר השני מסטולין אל חסידיו (תרל"ב/ג—1872/3) — 344 ; 11. תמונת ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין — 345 ; 12. קברו של ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין בפראנקפורט דמיין — 347 ; 13. חתימותיהם של צדיקי קארלין — 348 ; 14. מפת החסידות הליטאית — 355 ; 15. בית הכנסת של חסידי קארלין בטבריה — 359.

נספחים:

1. כתבי יד מתוך הגניזה הסטולינאית — 356 ; 2. שטר התקשרות של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (שנת של"ה/1575) — 357 ; 3. "ספר הצורף" לר' יהושע השיל צורף : הקדמות מעתיקי כתב־היד ; מגוף כתב־היד ; דברי סיום של מעתיקי כתב־היד — 357 ; 4. שושלותיה של חסידות קארלין וענפיה (טבלה גניאלוגית) — 360 ; 5. בתי אבות חסידיים אחרים בפינסק וקארלין (טבלאות גניאלוגיות : ליבשיי, ברזנה, הורודוק) — 361.

תווי ניגונים:

1. יה, אכסף נעם שבת (מניגוני קארלין) — 362 ; 2. אשת חיל (מניגוני קארלין) — 362 ; 3. כל בורואי מעלה (מניגוני קארלין) — 363 ; 4. מנוחה ושמחה (מניגוני ליבשיי) — 363 ; 5. הצילני נא מיד אחי (מניגוני קארלין) — 363.

ביבליוגראפיה 364

חידושים בהלכה של גדולי פינסק וקארלין — הרב צבי קפלן 367—406

א. ר' יהודה־לייב פוחוביצר — 369 ; ב. ר' יעקב בר' אהרן (בורוכין), אב בית־דין דקארלין — 372 ; ג. ר' יצחק בר' אהרן (מינקובסקי) ,אב בית־דין דקארלין — 378 ; ד. ר' שמואל־אביגדור תוספאה, אב בית־דין דקארלין — 381 ; ה. ר' אלעזר־משה הורוויץ, אב בית־דין דפינסק — 384 ; ו. ר' דוד פרידמן, אב בית־דין דקארלין — 386 ; ז. ר' צבי־הירש וואלק, אב בית־דין דפינסק — 390 ; ח. ר' ברוך עפשטיין — 393 ; ט. ר' אהרן וואלקין, אב בית־דין דפינסק וקארלין — 399.

שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין — זאב רבינוביץ 407—466

א. שאול לוין וצאצאיו — 409 ; ב. חיה לוריא ובניה — 415 ; ג. משפחת האלפרן — 418 ; ד. משפחת לוריא — 421 ; ה. משפחת אליאסברג — 450 ; המוסדות, אשר הקימו משפחות לוין—לוריא—האלפרן—אליאסברג — 455 ; מפעלי מסחר ותעשייה, אשר הקימו משפחות לוין—לוריא—האלפרן—אליאס־ברג — 458 ; טבלאות גניאלוגיות — 460.

ביבליוגראפיה 465

על הורבותיה של קהילת פינסק לאחר השואה — חיים קרולינסקי 467—469

נספחים 471—495

רשימת הנספחים — 472 ; 1. גודלה מאיר על ימי ילדותה בפינסק, נאומה בעצרת זכרון לקהילת פינסק בחיפה — כ"א בכסלו תשכ"ו — 15.12.1965 — 473 ; 2. מכתבי בקשה מאת אב בית־דין של פינסק ר' מרדכי זקהיים ושל אב בית־דין של קארלין ר' שמואל־אביגדור תוספאה אל אדמו"ר חסידי קוברין ר' משה מקוברין, שאושרו ב"חותם קהילת קארלין" (סיון תרי"ז/1857) — 476 ; 3. רשימת פרנומראנטים בפינסק על "מבחר החשבון" מאת יחזקאל יעקב לטבלא (1866) — 477 ; 4. שמות מנדבים בפינסק לטובת יהודי פרס ובבל (1872) — 478 ; 5. תקנות החברה "שפה ברורה" בפינסק מיום כ"ז סיון תר"ן/1890 ורשימת חבריה — 480 ; 6. ש. נ. גיטלמן, שלושים וארבעה, פואימה, לזכר קדושי הפוגרום בפינסק, ה' ניסן תרע"ט/1919 — 481 ; 7. משה שרת ועיר אבותיו — ד"ר זאב רבינוביץ — 484 ; 8. מזכרונותיו של סגן ראש עיריה סוציאליסטי (פינסק בין שתי מלחמות העולם) — ד"ר א. ברגמן — 486 ; 9. בית הספר העממי "תל חי" בפינסק — א. וינר־ישראלי — 489 ; הוספה לנ"ל — י. ברזילי — 493 ; 10. המשפט של 7 מרוצחי היהודים בפינסק בימי השואה — נחום בונה — 494 ; 11. שער המונוגראפיה בשפה הגרמנית : Franz J. Beranek, Das Pinsker Jiddisch ברלין 1958—495.

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק: 1506—1941 497
(אין די גרונטשטריכן איבערדערציילט לויטן העברעישן אינהאַלט)

אין דער תקופה: 1506—1880 — ד"ר מרדכי נדב 499—526

אין דער תקופה: 1881—1941 — פראָפעסאָר עזריאל שוחט 527—545

פינסקער אין אַמעריקע און קאַנאַדע 547

פינסקער אין בראַזיל 549

נר תמיד — קדושי פינסק 551—558

מודעות־אזכרה לקדושי פינסק: בחיפה, ניו־יורק, סאן־פאולו, תל־אביב 559

הזכרה־מודעות די פינסקער קדושים: חיפה, ניו־יאָרק, סאַן־פאולו, תל־אביב 559

מפתח שמות האישים — אברהם אהרוני ז"ל, מופיע בחוברת מיוחדת

מפתח שמות המקומות — אברהם אהרוני ז"ל, מופיע יחד עם הנ"ל

HASIDISM IN PINSK AND KARLIN by Dr. Wolf Zeev Rabinowitsch

THE HOLOCAUST AND THE REVOLT IN PINSK by Nahum Boneh (Mular)

משה קול

המפעל המונומנטלי של ספר פינסק

השיחות הראשונות על הוצאת ספר פינסק החלו עוד בשנה האחרונה למלחמת העולם השניה, כאשר נודע ליוצאי פינסק וקארלין על ממדי אסון השואה, על חיסולה למעשה של קהילת פינסק על כל יהודיה. חיילים יהודים בודדים מיוצאי פינסק שהשתחררו מהצבא האדום או יצאו מהיערות שם פעלו כפרטיזנים ביקרו בפינסק ולא מצאו בה יהודים. המצב לא היה שונה בכל יתר הערים והעיירות שם היו בעבר קהילות יהודיות. המכתבים של יחידים אלה שהגיעו לאנשי פינסק בארץ־ישראל זעזעו את כולנו ועם הזעזוע החלו להתגבש גם הצעות כיצד לעזור לניצולים המעטים מקרב אחינו הפינסקאים, ואיך להנציח את הקהילה המפוארת בה חיינו, בתוכה גדלנו ואליה היינו קשורים בכל נימי נשמותינו. הוקמה ועדה יוזמת שחלק מחבריה התחלף במשך השנים אולם הגרעין נשאר והמשיך.

עתה לאחר 30 שנה של מאמצים בלתי פוסקים מגיע לסיומו מפעל ההנצחה על ידי השלמת הוצאתו של הספר המונומנטלי בן שלושת הכרכים הגדולים של קהילת פינסק קארלין. בראש ובראשונה ייזכרו לטוב ועד ארגון יוצאי פינסק וקארלין בארץ־ישראל וחברי מערכת הספר: יעקב ברזילי, היו"ר המסור והנאמן של הארגון, נחום בונה "הרוח החיה", שעשה רבות להשלמת הספר, ופייבל שבס גזבר הארגון, המומחה שבינינו בענייני הדפוס, שהתמסר להוצאת הספר מטעם ועד הארגון, אשר השקיעו עמל רב, כוחות נפש, עבודת ארגון לגיוס אמצעים והבטחת צורה נאה לכרכים.

ביוזמת ועד הארגון פורסמה עוד בשנת 1946 חוברת (סטנסיל) של אחד הניצולים מגיא ההריגה בעיר אריה דולינקו: "כך נחרבו קהילות פינסק וקארלין" (בתרגומו של זאב ליבנה־לרמן).

בשנת 1966 הופיע בהוצאת הארגון כרך ב׳ של ספר "פינסק", בעריכת נחמן תמיר (מירסקי). בכרך זה ריכז העורך חומר על פינסק היהודית במאת השנים האחרונות, המבוסס על רשמים, זכרונות והערכות שנכתבו על־ידי קרוב ל־100 מבני העיר בתקופות שונות. נזכרו בו אנשיה הדגולים של יהדות פינסק, מוסדותיה הציבוריים ונפרשה יריעה רחבה של חיי יהודי פינסק על ארגוניהם, בתי הכנסת, הישיבות, בתי־הספר, מוסדות הצדקה והחסד, מוסדות האמנות וההווי, וחלקם של יהודי פינסק בתנועה הציונית לזרמיה ותנועות הנוער הציוניות. לא קופח חלקן של התנועות המתנגדות לציונות שהאמינו, כי נצח הגלות לא ישקר. פרק מיוחד יועד לזכר קדושי ה׳ ניסן תרע"ט ופורסמה בו עבודת־מחקר מקיפה על "השואה והמרי" מאת נחום בונה, על פינסק היהודית בחורבנה על־ידי הצורר הנאצי וחלקם של צעיריה בהתנגדות המזוינת בעיר ובמקומות אחרים, וכן רשימת הקדושים.

כרך ב׳ הקדים ב־7 שנים את כרך א׳ — שהוא מחקר היסטורי־מדעי רב כמות ואיכות.

חלק א׳ של כרך א׳ הופיע בשנת 1973, ועתה — בשנת 1977 מופיע חלק ב׳, האחרון לשלושת הספרים "פינסק". מלוא הערכתנו לעורך כרך א׳ הד"ר זאב רבינוביץ, אשר עמל כ־15 שנה על שני הספרים ההיסטוריים; במרכזם שתי היסטוריות מונומנטליות שנכתבו, האחת על־ידי ד"ר מרדכי נדב: פינסק בשנים 1506—1880, השניה על־ידי פרופ׳ עזריאל שוחט: פינסק — 1881—1941. כן כלולים בכרך זה שני מחקרים היסטוריים של העורך עצמו ומחקר נוסף על החידושים ההלכתיים של רבני פינסק, פרי עבודת הרב צבי קפלן.

הפלורליזם של החיים היהודיים בפינסק בא לידי ביטוי מצוין ואמיתי בשלשת הכרכים. פינסק הדתית של החסידים והמת־נגדים, הלאומית־ציונית, הפועלית, הסוציאליסטית, העברית והיידישאית, הדואגת לדור הצעיר שלה, המפתחת מקורות פרנסה וכלכלה, ושהיתה מרכז לקהילות ישראל בפולסיה — הכל בא לידי ביטוי בספר זה. המורשת הפינסקאית הנפלאה בולטת בייחודה בעושרה הרוחני והתרבותי, בתחושת אחדות הגורל ובאישיה הבולטים, שעשו היסטוריה לאומית־ציונית והטביעו חותמם על תהליך הגשמת הציונות בשני הדורות האחרונים. ספר פינסק שהוא מן היחידים בהיקפו וביסודיותו בין ספרי הזכרון לקהילות ישראל שנחרבו, יצא לאור ויישאר לנצח כתעודה היסטורית מקיפה וכמצבת עד לקהילת פינסק בזכות קומץ פעילים במולדתנו. ספר פינסק בולט בין ספרי הזכרון כשם שקהילת פינסק בלטה בין קהילות ישראל שהושמדו.

לצערנו, חלקם בספר זה של יוצאי פינסק, המתגוררים בארצות הגולה — זכרונות, מאמרים וסיוע חומרי — היה צנוע.

אישי יהדות פינסק בישראל גאים על מקור מחצבתם ומזכירים לעתים קרובות את עירם וקהילתם בממשלה ובכנסת, בהנהלה הציונית, בוועד הפועל של ההסתדרות, במוסדות המדע, המחקר והחינוך, במפלגותיהם, במוסדות ובארגונים שונים בהם הם פועלים ומשפיעים. הם עשו רבות כדי שחזונם הציוני יתגשם ושמדינת ישראל תהיה מצבה חיה לעד ליהדות שחרבה ואיננה עוד. הם תרמו לעיתונות היהודית והעברית בגולה ובארץ ועקבותיהם אפשר למצוא ביצירה הספרותית ביידיש ובעברית.

גם הדור השני של יוצאי פינסק בישראל זוכר את המקור, כי שמע רבות על פינסק היהודית וייחודה המקרין.

בספר פינסק נזכרו יוצאי פינסק בישראל ותרומתם החשו־בה והבולטת למפעל תחיתנו. מאות פינסקאים היו ממקימי יישובים בכל רחבי ארצנו על כל צורות ההתיישבות, כי אנשי פינסק נהגו לא רק לכתוב, לדבר, להטיף, להסביר ולהאבק על דעותיהם אלא לעשות, לבצע, להגשים ולהגן. הם היו ממניחי היסודות. ידידות אישית קיימת בין יוצאי פינסק הפזורים במחנות מדיניים וחברתיים שונים במדינתנו. זוהי מסורת פינסקאית: אסור שהוויכוחים וחלוקי הדעות יביאו חס וחלילה לשנאה או קנטור. יהודי פינסק היו אנושיים ולא "נתקלקלו" גם בישראל העצמאית. כאן עלינו להזכיר את בית הספר לדוגמא על שם הנריטה סולד בתל־אביב, אשר אימץ את קהילת פינסק ותלמידי בית ספר זה לומדים על קהילתנו כדי להכירה ביסודיות. מדי שנה באספת האזכרה השנתית לחורבן קהילתנו ממחישים ילדי בית הספר על הבמה את קשריהם לפינסק היהודית שאיננה, ועד כמה שהעמיקו ללמוד ולחוש את תקופת השואה הנו־ראה. השנה הכריז ארגון יוצאי פינסק וקארלין על קרן מלגות לתלמידים מצטיינים וזה ודאי יגביר את ההתעניינות בקהי־לתנו, חייה ויצירתה אצל הדור הצעיר הגדל לתפארת במדינתנו.

זכות גדולה ליוזמים ולחברי המערכת, לחוקרים ולכל אלה שכתבו וסיפרו על קהילת פינסק, שהשאירו לדורות הבאים את הספר המקיף על קהילתנו.

ברצוני להודות במיוחד לבן עירנו **ד"ר ג'ורג' ווייז, נגיד** אוניברסיטת תל־אביב, אשר הצטיין בין בני עירנו בעזרתו הרבה להוצאת שלושת הכרכים של ספר פינסק.

יבואו על הברכה כל אלה שטרחו ואפשרו השלמת המפעל ובראש ובראשונה העורכים והמחברים וכל אלה ש"חיו" במשך שנים את תקוות הופעת הספר. הם חיכו שנים. ההבטחה של היוזמים קוימה וזהו יום גדול לכולנו. אשרינו שזכינו לכך.

בשער הספר

מאת

העורך

חלק ב׳ של הכרך ההיסטורי לתולדותיה של קהילת פינסק אשר לפנינו, יש בו קודם כל המשך של חלק א׳ של כרך זה, ובמה שסיים חלק א׳ — שנת תר״מ/1880 — פתח חלק ב׳ — שנת תרמ״א/1881, והוא מגיע עד לכיבוש העיר בידי הנאצים בשנת תש״א/1941. פרק מקיף זה, פרי מחקרו של ההיסטוריון פרופסור עזריאל שוחט, מתאר בראשיתו את המצב הפוליטי, התרבותי והכלכלי של הקהילה בתחילת הרבע האחרון של המאה ה־19, ולאור מצבה הרוחני והחומרי בימים ההם עוקב ודן המחבר בהתפתחותם ואף בתמורתם של הערכים כגורמים היסטוריים מדור לדור ומתקופה לתקופה בחיי הקהילה.

מלבר: התנאים הפוליטיים המשתנים, עריצות הצאריזם ברוסיה, הכיבוש הגרמני בשנות מלחמת העולם הראשונה, אי־יציבות, ״בין מלכא למלכא״, ללא שלטון איתן לאחר מכן, ההגבלות והדיכוי בימי שלטון הפולנים עד מלחמת העולם השנייה, והרס מוסדות הקהילה בימי כיבוש הבולשביקים עד לכניסת הנאצים.

מלגוו: השקפות ״ההשכלה״ והשלכותיה, עקרונות הלאומיות והשפעתם בצד המשך הקיום על אשיות ערכי הדת והיחס ההדדי ביניהם, התמורות המכריעות בשדה החינוך — ״החדר המתוקן״ ולאחר מכן הגימנסיה בצד ״התלמוד תורה״ ולאחר מכן ״הישיבה״ — התנועה העברית ובמרוצת הימים היידישיזם ובית־הספר היידי, תקומת המפלגות, מפלגה, מפלגה ומשנתה — ״חיבת ציון״ והציונות לכל גווניה ופעולותיה, ההקרבה העצמית של חברי התנועות הסוציאליסטיות השונות, שקמו במקביל לתהליך הפרולטאריזאציה בעיר בהתפתחות התעשייה בתוכה — כל התהליכים האלה מפורטים בדיקנות היסטורית בפרק זה רחב הממדים.

לאחר וחורבן קהילת פינסק בידי הנאצים תואר על־ידי נחום בונה בכרך ב׳ של ספר ״פינסק״, באו כאן מאת איש פינסק חיים קרולינסקי, אשר חי בפינסק בשנים 1945—1958, דברי עדות על פינסק היהודית ללא יהודים. זאת המלה היהודית האחרונה, אשר הגיעה אלינו מפינסק.

ולא על קהילת פינסק לבדה בא פרק זה ללמד. מחמת הקרבה הגיאוגראפית, הזהות התרבותית והגורמים החיצוניים והפנימיים המשותפים, ראוי פרק זה לשמש דוגמה ומצבת זכרון לכל קהילות ליטא היהודית בתקופות האחרונות לקיומן. אף בכך נעוצה אחת הכוונות של הוצאת ספר זה בתוכנו ובצורתו שלפנינו.

נוסף לתיאור ההיסטורי של קהילת פינסק בתקופות הנידונות בדרך כרונולוגית, נכללו בספר זה שלוש מונוגראפיות: שתים דנות בקנייני רוח, שמקורם בפינסק והשפעתם חרגה מתחומה של העיר והגיעה ליישובים, אף הרחוקים מגבולותיה, והשלישית דנה בערכים כלכליים ופילאנתרופיים, המאפיינים, בדרך ובהיקף השפעתם, את קהילת פינסק בין קהילות אחרות, והם שקבעו את גורלה בתולדותיה, בעשותם את פינסק לבירת אזור פולסיה.

ובצדק היו מכנים את פינסק: ירושלים דפולסיה.

רצתה ההיסטוריה, וקארלין, פרברה של פינסק, היתה מקום תקומת החסידות בליטא הרבנית, והפכה למרכזה של התנועה בצפון עוד בראשית ימיה של התנועה, במקביל למזריץ׳ שבדרום, והיא שהיתה אחד הגורמים החשובים למלחמת המתנגדים בחסידות בליטא. לאחר מאבקים קשים מאוד הצליחו צאצאיו ותלמידיו של ר׳ אהרן הגדול, מייסד החסידות הקארלינית, להחדיר במידה מסוימת את תורת החסידות לעיירות פולסיה ועד ווהלין הגיעה השפעתה. לחסידות הקארלינית שמור מקום נכבד בתולדותיה של תנועת החסידות. ל״חסידות בפינסק וקארלין״ מוקדשת מונוגראפיה מיוחדת מאת כותב הטורים האלה.

כס הרבנות של קהילת פינסק ושל קהילת קארלין היה בין החשובים בליטא ופולין. בקרב הרבנים ותלמידי־חכמים של שתי הקהילות האלה היו מגדולי התורה, אשר העשירו בחיבוריהם את הספרות הרבנית. חיבורים אלה, ביניהם פוסקים ל״שאלות ותשובות״, נתפרסמו בין הרבנים ודעותיהם של מחברי הספרים האלה נתקבלו להלכה לדורות. עד היום הזה זוכים רבים מבין החיבורים האלה למהדורות חדשות. הרב צבי קפלן הוא המחבר של ההערכה המונוגראפית: ״חידושים בהלכה של גדולי פינסק וקארלין״, שנתפרסמה בספר זה, בה נכללו תשעה מבין גדולי הרבנים והוגי הדעות של קהילת פינסק ושל קהילת קארלין, החל במאה ה־17 עד לשואה. הראשון בהם ר׳ יהודה־לייב פוחוביצר, ״המוכיח מפינסק״, ומן האחרונים האנציקלופדיסטן והכרוניקן הידוע ר׳ ברוך הלוי עפשטיין, המחבר של ״תורה תמימה״, אחד הספרים הכי נפוצים והמקובלים בקהל, עד לשואה ועד היום הזה, בארצות אירופה, בארצות הברית, ואף בין הספרדים בצפון אפריקה.

בתולדותיה של פינסק מבחינה כלכלית ופילאנתרופית רב ערכו של גורם, שאין אנו מוצאים דוגמתו באותה מידה בשאר הקהילות, והוא שקבע בין השאר את התפתחותה ההיסטורית של הקהילה וראוי משום כך להערכה מיוחדת. החל בסוף המאה ה־18, במשך כל המאה ה־19 וגם במאה ה־20 קמו בפינסק משפחות, אשר הצטיינו בייחוסם, עושרם ואחדותם. משפחות אלה היו קרובות זו לזו מבחינה גניאלוגית או על־ידי קשרי חיתון, מעין מעמד מיוחד. הן הקימו מפעלי תעשייה בממדים גדולים מאוד, ויצאו להן מוניטין ברחבי רוסיה ובארצות מערב־אירופה. משפחות אלה פיתחו גם את המסחר, את הבאנקאות ואת שאר מוסדות הכלכלה בעיר. רובם ככולם של העובדים בכל המפעלים האלה היו יהודים, שבהכרח למדו מקצועות תעשייה שונים, והמפעלים שימשו מקור פרנסה לחלק גדול מאוד של האוכלוסייה. נוסף על הפעולות הקונסטרוקטיביות בשטח הכלכלה הצטיינו משפחות אלה במעשי פילאנתרופיה ביד רחבה מאוד לצורכי הדת, בשדה החינוך והבריאות, בהקמת מוסדות סוציאליים ותמיכה בחברות של צדקה. הן בנו בתי תפילה, הקימו בניינים ללימוד תורה, בתי־חולים לעניי העם, מושבי זקנים וכיוצא באלה. ערכן של משפחות אלה — לוין, האלפרן, לוריא, אליאסברג — בחייה של פינסק, וכתופעה בחיי קהילה בכלל, עם פירוט פעולותיהן ותרומותיהן, תוארו במונוגראפיה: "שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין" מאת כותב הטורים האלה.

בין הנספחים נכללים: העתק מכתביהם של אב בית־דין של פינסק ר' מרדכי זקהיים ושל אב בית־דין של קארלין ר' שמואל־אביגדור תוספאה אל האדמו"ר ר' משה מקוברין (משנת תרי"ז/1857); תקנות החברה "שפה ברורה" בפינסק ורשימת שמות חבריה (משנת תר"ן/1890); זכרונותיה של גולדה מאיר על ימי ילדותה בפינסק ושל משה שרת מפי אביו ומפי סבתו; המשפט של שבע מרוצחי היהודים בפינסק בימי השואה ועוד.

הובאה רשימה — נר תמיד — לקדושי עירנו מימי השואה.

בחלק ביידיש נכללו תקציר ההיסטוריה של קהילות פינסק וקארלין לפי עבודותיהם של ד"ר מ. נדב ושל פרופ' ע. שוחט, ודברים על יוצאי פינסק בתפוצות (ארצות הברית, קנדה, ברזיל).

בחלק האנגלי אנו קוראים על תקומתה ותולדותיה של החסידות בפינסק המתנגדית ותקציר מורחב של פרק השואה בפינסק, שנחקרה על־ידי נחום בונה, לאחר שתקציר תולדותיה של קהילת פינסק באנגלית נדפס בחלק א' של כרך זה.

מרובים, מרובים מאוד היו המכשולים והקשיים במשך כל שנות עריכת הספר, הכשרתו לדפוס והוצאתו לאור. בשעות הסיום אזכור לטובה את כל אלה שסייעו בידי בדרך הארוכה והקשה הזאת. בראש וראשונה מחזיק אני טובה לידידי ההיסטוריון פרופסור עזריאל שוחט, על כי נעתר לבקשתי ונטל על עצמו לחקור ולהעלות על הכתב דברי מחקרו, על עצותיו המרובות ועל העבודה המשותפת בנתיב עריכת הספר. — מכיר אני תודה לידידי, בני עירי יעקב מינסקי, על העידוד שמצאתי תמיד בשיחותי אתו, ולנחום בונה, אשר טיפל במסירות להתגבר על קשיים שונים בשלבים האחרונים של הוצאת הספר. הוא היה הבריח המקשר בין הגורמים להדפסת הספר, טרח ועמל לישור ההדורים בצורה הנאותה, תמיד נענה לצורכי השעה, ובנאמנות היה לעזר בשעת הפניה אליו. בן עירנו משה קול, ידיד נאמן לספר, הרבה לעזור בעצה ומעש להסיר מכשולים ולהתגבר על קשיים שעמדו בדרכנו. — מבחינה ארגונית פעלו וטרחו הרבה ובמסירות: י. ברזילי, יושב ראש ארגון יוצאי פינסק בישראל, ופ. שבס, גזבר הארגון. — ואחרון, אחרון: מר עזרא להד, שהגיה את כל הספר בקפדנות, תרגם ליידיש חלקים הימנו, איש העצה בשאלות הדפסה, והיה לשותף נאמן להכשרת הספר לדפוס. כולם יעמדו על הברכה.

ברגשי צער רב מעלה אני את זכרו של ידידי המנוח מר אברהם אהרוני ז"ל, האיש, שמאהבתו למדע ההיסטורי ושאיפתו להנצחת העבר של יהדות רוסיה, הביא, מתוך קשר הדוק בינינו והודות לנסיונו הרב, את הספר הזה לדפוס במשך כל שנות הדפסתו. עמל ללא שעור עמל, וטרחות ללא ספור טרח, לעזור לי להתגבר על הקשיים, שעמדו לי בדרכי, לזרז את הדפסת הספר. בכל מאודו שאף לזכות ולראות את הספר יוצא לאור עולם. אולם יומיים לאחר ששלח אלי את העמודים האחרונים של הספר לעיון, בצאתם מתחת מכבש הדפוס, שם הגורל המר קץ לחייו של איש אשכולות זה. זכרו לא ימוש מלבי.

בשעת נעילת השער של הכרך ההיסטורי לתולדות קהילת פינסק, בלבנו האמונה וההכרה, כי אנו, אחרוני יהודי פינסק, קיימנו את אשר הטיל עלינו הגורל המר של ההיסטוריה.

מבחינת קהילתנו — הוקמה מצבה נאמנה לזכרון יהדות פינסק מראשית תקומת הקהילה עד וכולל חורבנה.

מבחינת ההיסטוריה הכללית של עמנו: מי יתן והכרך ההיסטורי הזה יהיה ראוי לשמש אחד המקורות הנאמנים לדעה ולמחקר של יהדות ליטא.

ברוח זו אנו מוסרים את הכרך הזה להיסטוריה.

תולדות קהילת פינסק תרמ"א/1881–תש"א/1941

מאת

עזריאל שוחט

דברי הקדמה

אינו דומה מצבו של המתאר עבר של ימים רחוקים למצבו של המתאר עבר קרוב־קרוב. לא הרי קשייו של זה כהרי קשייו של זה. הראשון אין לו אלא למצות במידת הכשרון שלו את המקורות שעלה בידו להשיג ולשחזר על־פיהם ככל האפשר את האמת ההיסטורית. אולם — ואלה הקשיים שבדרכו — לא תמיד מספקים לו המקורות תשובות על השאלות המתעוררות אצלו תוך עבודתו. פרי מחקרו הוא, אפוא, תמונה של אובייקט רחוק שפרטי הוויתו מטושטשים, ברב או במעט. מסוג אחר הם קשייו של המתאר זמנים קרובים, ובמיוחד כשהוא בא לתאר דור אחרון של הוויה, שנפסק קיומה בצורה האכזרית והאיומה ביותר, בפני שרידים של אותו דור אשר היו בתוכה ואשר כל פרט ממנה חי בזכרונם ויקר להם. מתאר זה יודע שפרי עבודתו יועמד לא רק בפני כס הדין של מצפונו, אלא גם לפני דיינים הרבה העשויים לטעון ולומר בצדק ושלא־בצדק, שלא כך היו הדברים. משום כך מגיש אני, אפוא, את עבודתי "בדחילו" וגם "ברחימו" כי הרבה זמן וכוח הוקדשו לה.

חובה נעימה היא לי להודות לאנשי ניו־יורק: למר יחזקאל ליפשיץ, מנהל ארכיון ייוו"א, ולגברת דינה אברמוביץ, הספרנית בספריית ייוו"א, על עזרתם האדיבה; להנהלת הארכיון של הג'וינט על שהואילו בטובם להעמיד לרשותי את החומר הנוגע לפינסק. למר הלל קאמפינסקי, מנהל הספרייה על שם קורסקי, על שאסף וצילם למעני את החומר שבעיתונים הנדירים, המצויים בספרייה שבהנהלתו. כמו כן נתונה תודתי לפינסקאים שבניו־יורק, לד"ר א.ד. רוכוצקי ולמר מ. קולודני על שטרחו אתי בספריות הנ"ל ולמר מ. קולודני גם על הצילומים של החומר יקר־הערך שהמציא לי.

הרבה עזרו לי פינסקאים החיים אתנו כאן. השר משה קול העמיד לרשותי חומר חשוב מן הארכיון שלו. מר איסר בריסקי כתב למעני, לפי זכרונו, רשימות מקיפות רבות עניין, וללא השהיות היה משיב לי על שאלותי. תודתי הנאמנה נתונה להם. תודתי הרבה נתונה למר יצחק בונה שעשה הרבה והמציא לי את החומר מן העיתונות העברית והיידישאית וממקורות רבים אחרים, ותמיד היה מוכן לבוא לעזרתי. ואחרון אחרון — ד"ר זאב רבינוביץ, יוזם הספר ועורכו, לו נתונים רגשי תודתי, על שקרא את כתב־היד בעיון רב ודקדק הרבה כדי להעמיד דברים על דיוקם, והרבה הקדיש מזמנו בהכשרתו לדפוס ובקביעת דמותו של הספר.

פרק ראשון

דמותה של פינסק בשנים 1881—1914

א. גורמים מעצבים

בתקופה הנידונה בפרקים אלה היתה פינסק עיר קטנה למדי. אוכלוסייתה היהודית לא גדלה כדרך שגדלה באותה תקופה בערים רבות אחרות: מינסק, ביאליסטוק ובריסק, למשל. אף־על־פי־כן זכתה פינסק למקום כבוד על המפה היהודית — בגלל האינטנסיביות הציבורית שלה וערנותה המרובה לצורכי כלל ישראל ולצרכים הפנימיים שלה ופיתוח מוסדותיה, רגישותה לדופק הזמנים המשתנים והולכים ותסיסתה הלאומית, הדמוקראטית והמהפכנית. ניתן לומר שבמידת־מה נשתמרה בה עוד בפינסק מורשת היותה "מנהיגה" בוועד מדינת ליטא, ונוספה על כך מורשת הלהט והבטחון של החסידות הקארלינית.

גורמים רבים, ישנים וחדשים, השתלבו בעיצוב צביונה המיוחד של פינסק: א) גידולה של העיר בא בעיקר מבפנים, ללא הגירה גדולה מבחוץ, וכתוצאה מכך נתפתחו קשרים פנימיים הדוקים על אף המתיחות המעמדית שבין השכבות הסוציאליות השונות. ב) החסידות הקארלינית השפיעה בוודאי על אופיה ה"דמוקראטי" של העיר ועל נטייתה לליכוד ולפעילות בתחום העזרה הסוציאלית[1]. ג) ברובה המכריע היתה

---

1. הצדיק הקארליני, ר' אשר הראשון, הטיף ל"בעלי־הבתים", שלא יזניחו את עסקי הפרנסה מתוך שנפשם חשקה בתורה. משמע כי מהותנו "עצל במלאכתו מלאכת שמים ורוצה להיות יושב אוהל" כתב לו: "ידע אהובי שלא טוב זה הדרך... ויאמין לי אהובי שגמילות חסד אחד או פרוטה צדקה אחת או שאר מצוות מעשיות ובפרט הכנסת אורחים... הוא יותר טוב מכמה שבועות ואפשר שנים שהוא לומד בתורה", כי "מי שעוסק באמונה אין החיוב עליו רק בקביעות עתים לתורה" ו"אז הדרך כבושה לפני בעלי־בתים הרוצים להיות סור מרע ועשה טוב... יותר מכמה לימודים". ר' אשר מוסיף: "ובעז"ה (ובעזרת השם) עלה בידי לכמה וכמה אנשים שרצו לעשות כמעשהו והכרחתי אותם למו"מ (למשא ומתן)", והוא דורש ממחותנו: "והעיקר שלא יתעצל בשום עסק". ראה בית אהרן, בראדי 1875, עמ' 293—294. המכתב בחלקו מובא בספרו של ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים 1961, עמ' 59.

עיר יהודית. ד) ההשכלה, שחדרה לתוכה, היתה בעיקרה עברית־לאומית, ואילו השפעת ההשכלה הרוסית חדרה בעיקר לאחר התקופה הליבראלית של אלכסנדר השני. ה) העיר לא ידעה פרעות מאז גזרות ת"ח ות"ט (1648). ו) מצבה הגיאו־גראפי גרם שתיעשה מרכז מסחר ותעשייה וכתוצאה מכך גדל מספר הפועלים בעיר.

ב. דמוגראפיה

נתונים דמוגראפיים מוסמכים על יהודי רוסיה מתחילים רק מסוף שנות השבעים של המאה הקודמת. מספר ה"נעלמים" היה גדול במאה הי"ח כתוצאה מעול המסים, והוא גדל בהרבה מחמת הפורענויות של גזרת השירות הצבאי, שהטיל ניקולאי הראשון על היהודים. ה"היעלמות" חדלה לאחר שפורסם בשנת 1874 המאניפסט, שהבטיח לא להעניש את ה"נעלמים" אם יתגלו מהיעלמם [2]. ב־1879 דיברו על האוכלוסייה היהודית בפינסק שהיא מונה 16,000 נפש. לפי הנתונים הדמוגראפיים מ־1887 היו בעיר 19,017 יהודים בתוך אוכלוסייה של 22,967 נפשות, כלומר 82.8%. בשנים שלאחר־מכן ירד אחוז היהודים במידה ניכרת. ב־1897 היו בעיר 21,065 יהודים בתוך אוכלוסייה של 28,368 נפשות, כלומר 74.6%. בשנים שלאחריה הלכה האוכלוסייה היהודית בעיר וגדלה, אולם האחוז שלה הלך וירד. בשנת 1905 מנתה העיר 34,174 נפשות ובכלל זה 25,136 יהו־דים — שהם 73.5%. מבחינת היחס כלפי יתר האוכלוסייה היתה פינסק גם אז השנייה בין קהילות ישראל שברוסיה. עלתה עליה רק ברדיצ'ב, שבה היו לפי ידיעה משנת 1910 — 78% יהודים. ביתר הערים היה אחוז היהודים קטן בהרבה. בשנת 1913 עמדה האוכלוסייה בפינסק על 38,686 נפש, מהם 28,063 יהודים, כלומר 72.2% [3]. גם עם ירידה זו באחוזים היו היהודים קרוב לשלושה רבעים מכלל האוכלוסייה, ולעיר היה אפוא צביון יהודי בולט.

ירידת אחוז היהודים בעיר נגרמה גם על־ידי ההגירה ממנה וגם על־ידי גידול מספרם של לא־יהודים שהשתקעו בתוכה. מספרם של הלא־יהודים עלה מ־3,950 נפש בשנת 1887 ל־10,623 בשנת 1914, וגידול זה אי־אפשר להסבירו בריבוי טבעי בלבד. כמשתקעים חדשים יש לראות את 1,500 הפועלים הנוצרים שבסדנאות הרכבת, שהובאו בשנות השמונים מרוסיה, ולא מעטים מהם, ודאי, עם משפחותיהם. מכאן שבעיר גופא היה אחוז היהודים גבוה יותר ממה שהנתונים הסטאטיסטיים מראים, ובפרוס מלחמת־העולם הראשונה היו בה כ־80% יהודים.

---

2. ראה, למשל, תיאורו של יחזקאל קאטיק את שתי העיירות קאמנאָץ ווויסוקי, מיינע זכרונות, ח"א, ברלין 1922, עמ' 14. לדעתו היו שם כ־⅔ מן היהודים "נעלמים".

3. ה. אלעקסאנדראוו, די יידישע באפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלאך פון ווייסרוסלאנד, צייטשריפט, מינסק 1928, עמ' 355. וראה: י. לשצינסקי, יידן אין די גרעסערע שטעט פון פוילן, ייוו"א בלעטער, כרך 21, עמ' 42—60. וראה: Słownik Geograficzny Królewstwa Polskiego, ווארשה 1887, כרך 8 ערך: פינסק (להלן: S. G.) והנתונים ב־ Еврейский календарь Кадима לשנת תר"ע, עמ' 53—54; Разсвет 1 (1879), טור 607.

ג. ההגירה

עד שנת 1887 היתה ההגירה מפינסק מועטה בהשוואה להגירה ממקומות אחרים; על־כל־פנים הידיעות עליה אינן רבות. אולם מן השנה הזאת ואילך מסתמנת הגירה ניכרת למדי. דומה שיש לנו האפשרות לחשוב בקירוב את מספר היהודים שעזבו את העיר בשנים 1887—1897. נתונים רשמיים על הריבוי הטבעי של היהודים יש בידינו מן השנים 1890, 1891, 1892, 1896. בשנת 1890 היה ריבוי טבעי 325 נפש (נולדו 481 ילדים, 246 ילדות; מתו 307 זכרים, 70 נקבות). בשנת 1891 היה ריבוי טבעי 245 נפשות (נולדו 405 ילדים, 191 ילדות; מתו 234 זכרים, 117 נקבות). בשנת 1892 היה ריבוי טבעי 70 נפשות (נולדו 410 ילדים, 233 ילדות; מתו 310 זכרים, 263 נקבות). ובשנת 1896 היה הריבוי הטבעי 362 נפשות (נולדו 524 ילדים, 389 ילדות; מתו 288 זכרים, 263 נקבות). קשה להסביר את הקפיצות המשונות בנתונים הללו ואת ההבדלים הגדולים בלידות ובמיתות שבין זכרים לנקבות. מותר לנו להניח כי הנתונים אינם נכונים, כי מספר ניכר של ילדות לא נרשמו, שהרי לא היו זקוקים לשום רשיון למתן השם בבית־הכנסת. יש לנו ידיעה משנת 1900, שעודף הילודה על התמותה בעיר הגיע ל־787 נפשות. באותה שנה מנתה האוכלוסייה בכללותה 30,339 נפשות [4]. לפי זה היה הריבוי הטבעי השנתי 25.5 נפשות לכל אלף נפש. מכאן שהריבוי הטבעי השנתי של האוכלוסייה היהודית היה לפחות 500 נפש. ואכן, לפי מרשם הלידות ("מאֶטריקאֶס") והפטירות באוכלוסייה היהודית היו בשנת 1900 — 974 לידות ו־410 נפטרים (220 גברים ו־190 נשים); יוצא שהריבוי הטבעי של היהודים היה 564 נפשות [5]. מכאן אנו למדים, שאילו היתה בעיר אוכלוסייה יציבה, היתה צריכה לגדול בעשר השנים, 1887—1897, ב־5,000 נפש. למעשה גדלה רק ב־2,048 נפשות, על אף העובדה שנוספו לה יהודים מן החוץ, שבאו להשתקע בעיר. מגפות היו שם נדירות, ובמידה שפשטו מחלות שונות, לא הפילו חללים רבים. בשנת 1893 פרצה מגפת חולי־רע, אולם בכל פלך מינסק מתו בה מן ה־1 באוגוסט עד ה־1 ביאנואר 1894 — 320 איש [6]. אמנם,

---

4. פינסקער שטאדט לוח (להלן: פש"ל), תרס"ג, עמ' 5. אמנם הנתונים על הריבוי הטבעי ב־.S. G, מראים על ריבוי טבעי של 10 לאלף, אבל הוא אינו מתקבל על הדעת.

5. ראה מאמר, כ"י, דעמאגראפישע ידיעות וועגן יידן אין פינסק, מיקרופילם שהועבר מייוו"א בניו־יורק. אמנם, לפי הנתונים במאמר זה היה הריבוי הטבעי בשנת 1880 רק 303 נפשות ובשנת 1890 — 350 נפשות. אבל יש יסוד סביר להניח, שהרבה לידות לא נרשמו, ובמיוחד של בנות. בשנת 1880 נרשמו 252 לידות של ילדים ורק 204 לידות של ילדות. בשנת 1890 נרשמו 481 לידות של ילדים ורק 247 לידות של ילדות.

6. המספר סוכם מן הידיעות המובאות בהמליץ מסוף יולי 1893 עד יאנואר 1894. אפשר שהמספר אינו מדויק, ואפשר שהמגפה היתה בעיקר בפינסק. מ. קרמן מספר כי בשנת תרמ"ד (היינו סוף 1883) הופיעה בעיר ה"מכשפה חולירע". בין החללים אשר הפילה היו בני "נגידים", אייזיק לוריא וזליג בויארסקי. בעיר קם רעש, קיבצו כספים, חיפשו עצות ותרופות. הנשים החליטו לגרש את ה"מכשפה" באמצעי "הבדוק והמנוסה" והוא עריכת "חופה וקידושין"

היה "ידוע שבירחי אב ואלול מתרבים חולים עניים וילדים מפרי בוסר או מרוב ירקות ופירות"[7]. אולם לגורמים אלה אין לייחס השפעה ניכרת על מידת הריבוי הטבעי.

ההגירה שהתחילה עוד לפני התקופה הנידונה אפשר לסווג לשלושה סוגים: אנשים בעלי יוזמה וכשרון־מעשה ששמו פניהם למרכזי מסחר גדולים: קיוב, מוסקבה וכיוצא בהן. משכבת האינטליגנציה העניה היו שפנו לערים שונות, בעיקר לדרומה־מזרחה של רוסיה, שם חיפשו מזלם אם כמורים עבריים ואם בעסקי מסחר. משכבה זו היו שיצאו גם לאמריקה ולארץ־ישראל. אולם, רובם של המהגרים היו בני השכבה העניה, והללו פנו לאמריקה. בהלת הבריחה מרוסיה שבתחילת שנות השמונים לא תקפה את יהודי פינסק, מאחר שהם ניצלו מן הפורענויות של ה"סופות בנגב". אולם במחצית השנייה של שנות השמונים פקד את העיר משבר כלכלי חמור, והוא הגיע לשיאו בשנת 1891 וגרם הגירה גוברת והולכת לאמריקה. בכתבה משנת 1887 אנו קוראים: "מספר אחינו היוצאים לאמריקה הולך ומתרבה מיום ליום גם בעירנו, ולא רק צעירים לימים ירחיקו נדוד לארץ החדשה, כי אם גם אנשים בעלי משפחה"[8]. שאול־מנדל רבינוביץ מתאר בכתבה משנת 1891 את מצבם האומלל של המהגרים שבאו לפינסק דרך הנהרות לשם נסיעה מערבה, והם מתגוררים בינתיים מסביב לתחנת הרכבת. הכותב סבור שלא כל המהגרים עזבו את מקומותיהם מחוסר פרנסה, אלא שהם נדבקו בפסיכוזה המונית, והוא מוסיף: "כאשר נחזה בעיר פינסק מבני עירנו אשר גם הם יעשו להם כלי גולה ויגלו למדינות הים"[9]. בהסתמכו על תיאור יסורי הדרך של המהגרים שהובא ב"המגיד" במכתבו של אחד הפינסקאים, ישראל גאצמאן, הוא מזהיר מפני ההגירה לאמריקה, והוא מתריע: "דעו, אחי, כי לא קול אחד כזה הגיע לאזנינו, כי אם למאות מכל הנודדים הרבים אשר יצאו מעירנו"[10]. בשנת 1893 מתאר הכתב שוב את המראה של מחנות המהגרים ליד הנהר ואצל הרכבת אשר "שם יתאספו עליהם עוד נודדי עירנו"[11]. באותן השנים יצאו גם "גבירים" מן העיר. כתב אחד פונה ל"נכבדי קארלין" בדרישה שיתמכו בבית מושב־זקנים. הוא מנמק את תביעתו לאמור: "עינינו הרואות כי רבים הגבירים בעירנו העתיקו מושבם לערים אחרות והכנסות הבית נתמעטו"[12].

אכן הנתונים הדמוגראפיים הרשמיים שיש לנו מן השנים 1890, 1891, 1892, 1896 מראים על ירידה ניכרת באוכלוסייה היהודית בין השנים 1892—1896. בשנת 1890 היו בעיר יהודים 26,635 (13,456 זכרים, 13,179 נקבות). בשנת 1891 היו 26,070 (13,213 זכרים, 12,857 נקבות). בשנת 1892 היו 26,796 (13,582 זכרים, 13,214 נקבות). ובשנת 1896 היו 21,819 (10,375 זכרים, 11,444 נקבות). במשך 4 השנים 1892—1896 פחתה האוכלוסייה היהודית בעיר ב־4,975 נפשות. ניתן אפוא לומר כי שנות השמונים היו שנות המשך גידולה של האוכלוסייה היהודית בעיר. בראשית שנות התשעים חלה יציבות. באמצע שנות התשעים פחתה האוכלוסייה היהודית במידה ניכרת. בפרוס מלחמת־העולם הראשונה חזרה למצב שבתחילת שנות ה־90, בתוספת של קצת למעלה מ־1,000 נפשות.

ההגירה לא היתה קטנה גם בארבע־עשרה השנים הראשונות של המאה הזאת, כלומר עד למלחמת־העולם הראשונה. אם גם בשנת 1902 מציין אחד ש"אין הרבה מהגרים מפינסק"[13], אין ספק שהחשש מפני הגיוס לשירות הצבאי בתקופת המלחמה שבין רוסיה ליאפאן (1904—1905) הניע רבים להימלט לאמריקה. באפריל 1904 כותב מפינסק חיים וייצמן: "אין משיחים אלא בהגירה; ועל־כך מדברים בכל שכבות החברה ללא הבדל, הכול משתוקקים לצאת". הסיבה לכך היא, לדעתו, בעוני הרב ובפחד מפני פרעות[14]. מאוקטובר 1904 יש לנו כתבה זו: "קשה לתאר את המצב אצלנו כיום. נשים נפרדות מבעליהן ההולכים למלחמה, אמהות ואחיות המחכות לשוא זה

על בית־הקברות, ואף נמצאו לכך "החתן והכלה". אולם בשעה האחרונה, כשהכל היה מוכן, ואף דירה נרכשה לבני הזוג, התחרטו הללו על ה"עסק", והרב ר' דוד קארלינר (פרידמן) ציווה לערוך את החופה במקום הרצוי לבני הזוג ולא בבית־הקברות. הסיבה להתפרצותה של ה"מגפה", לפי דבריו של קרמן, היתה בכך, שדגים נדוגו אז בשמע ונאכלו בחום הקיץ כשהם לא היו טריים. אגב, ב"מגפה" שהיתה בשנת תרל"ב (1872) נערכה "חופה" בבית־הקברות, ונגד זה יצא צדרבוים (ארז) עורך המליץ במאמר ראשי, ובו הטיף מוסר למשכילי העיר על שהסכימו לכך, כי בעירם ייעשה מעשה כזה. הסופר שמ"ר (נחום־מאיר שייקוויטש) ורוזנברג, ה"רב מטעם", פרסמו בהמליץ מאמרי התנצלות. (ראה המליץ, 15.8.1872, גל' 7, עמ' 49; שם, 12.9.1872, גל' 11, עמ' 80.

7. המליץ, 12 בספטמבר 1883, גל' 71, עמ' 1141.

8. המליץ, 18 בינואר 1887, גל' 15, עמ' 155. יצחק־אשר ניידיץ, למשל, עבר למוסקבה. שאול לוין, שהיה מן הסוחרים הגדולים במסחר היערות והדוברות (היה צאצא של שאול לוין, אביה של חיה לוריא) עבר לקיוב. עליו מספר הסופר חיים צ'מרינסקי (ר' מרדכי'לי) כדלקמן: "ראה שייצה והנה פרחחי פינסק, אנשים חיים רבי פעלים, בורחים מפינסק כשאין פרוטה בכיסם, עוברים במקלם את הדנייפר ומרויחים רבבות (אחד מהם, דוד בן שמעון מרגולין, הגיע ברבות הימים גם למיליונים), והתקנא אותו חכם כשועלים הקטנים, עקר דירתו אף הוא מפינסק והשתקע בקיוב" (רשמות, בעריכת א. דרויאנוב, כרך ב', תל־אביב 1924, עמ' 112). על בית לוין כותב י. אליאסברג, "שהתחיל להתפזר על פני כל העולם עוד לפני מותה של סבתא היה", כלומר כבר בשנות השישים. אליאסברג, בעולם ההפיכות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 21. וראה פינסק, כרך א', ספר א', עמ' 243—244.

9. המגיד, 24 בספטמבר 1891, גל' 38, עמ' 300—301.

10. ראה שם. והיו גם מ"יוצאי חפזון" שחזרו "בידים ריקניות" "ונקוטו בפניהם על אשר נתעו להאמין כי אמריקה עפרות זהב היא", ראה המליץ, 30 בדצמבר 1891, גל' 291.

11. שם, 24 ביוני 1893, גל' 141.

12. שם, 9 באפריל 1891, גל' 83.

13. W. Evans-Gordon, The Alien Immigrant, לונדון—ניו־יורק 1903, עמ' 116. אבל היא מספר ששמע, כי נותנים 10 רובלים לכל מי שרוצה להגר, בכדי להקל על הלחץ לתעסוקה. שם. אוואנס־גורדון היה בפינסק בספטמבר 1902. ראה כתבי חיים וייצמן, סדרה ראשונה, אגרות, (להלן: וייצמן, אגרות), כרך א', עמ' 351. וראה: Die Welt, 25.7.1902, גל' 30, עמ' 6. נציין שמשנת 1903 ישנה כתבה על פלך מינסק, המודיעה, שהעיירות מתרוקנות והולכות ומהגרים בעיקר צעירים ובעלי־מלאכה. דער פריינד, 16 בספטמבר 1903, גל' 207, עמ' 3.

14. מכתב אל ורה חאצמן ב־14.4.1904, וייצמן, אגרות, כרך ג', עמ' 281.

חצי שנה למכתב מבניהן ומאחיהן, בוכות ליד הדואר. אחרים עומדים שם ומצפים למכתב מ'שלהם' באמריקה — ולשוא. הסוכנים [סוכני הנסיעות] שודדים ומוצצים דם עניים ללא רחמים. בשבת 16 באוקטובר התאסף קהל של נשים, שבעליהן הוחזרו מן הגבול, ושברו את כל השמשות בביתו של סוכן"[15]. ידיעה מפינסק משנת 1905 אומרת, שהרבה משפחות יהודיות עומדות להגר[16]. כתבה ממארס 1906 מודיעה: "ההגירה מפינסק גדולה מאד, אין יום שלא יצאו בו כמה משפחות לאמריקה או לאנגליה, ככל הנראה תגדל ההגירה עוד יותר אחרי הפסח"[17]. בשנת 1905 קיבל גריגורי לוריא על עצמו לשמש בפינסק מעין בא־כוח של לשכת המודיעין של מרכז יק"א בפטרבורג לשם מתן אינפורמאציה בשאלות הגירה[18].

באמצע 1909 נוסדה בעיר על־ידי יק"א לשכת מודיעין להגירה, ובמשך 18 החודשים הראשונים לקיומה, כלומר עד סוף 1910, פנו אליה 969 אנשים, כשליש מהם בעלי משפחה. יעקב קאנטור, המוסר על כך, סבור ש־90% מן הפונים, שמס־פרם הגיע לפחות ל־1,350 נפש, היגרו מן העיר. הוא גם מציין שנוסף עליהם היגרו רבים שלא פנו בכלל אל הלשכה, והוא מניח שבמשך 18 החודשים היגרו מן העיר 1,800 נפש, דהיינו 1,200 נפש לשנה[19], וכולם יצאו לאמריקה הצפונית והדרומית. יש עוד להוסיף שמפינסק, כמו ממרכזים מהפכניים אחרים, ברחו רבים מפעילי ה"בונד" והס"ס לאחר הכשלון של מהפכת 1905. על עובדה זו מעידות הביוגראפיות של בני פינסק באמריקה[20].

בעית ההגירה, שגורמיה היו, כפי שראינו, רבים וממדיה נרחבים, הפכה אפוא לשאלה ציבורית גם בפינסק. לקראת קונגרס יהודי לענייני ההגירה, שעמד להתקיים בווינה ב־1910, התכנסה בפינסק אספה ב־20 באוקטובר 1909, ובה הוחלט בין השאר לשלוח צירים לקונגרס על חשבון הקהל וכן לייסד אגודות לענייני ההגירה בעיר ובסביבה לביצוע ההחלטות שיתקבלו בקונגרס. נבחרה ועדה של תשעה חברים[21]. חלק ניכר של המהגרים היו, כמובן, צעירים, שהם קלי־תנועה יותר. מהם שברחו, כאמור, מפחד המשטרה, ומהם שברחו כדי שלא להתגייס לצבא ולשרת בו ארבע שנים רצופות. אלה האחרונים העדיפו, שהוריהם ישלמו את הקנס של 300 רובל כעונש על אי־התייצבותם. הגירתם של הצעירים נתנה אותותיה במרשם החתונות והלידות. בעוד שבשנת 1900 רשומות 253 חתונות, 974 לידות וריבוי טבעי של 564 נפשות, כמובא לעיל, הרי בשנת 1910 רשומות 176 חתונות, 749 לידות וריבוי טבעי של 419 נפשות, ובשנת 1914 — 162 חתונות, 630 לידות וריבוי טבעי של 240 נפשות[22]. אמנם, אפשר להטיל ספק במהימנותם של נתוני הלידות, אבל אין כל טעם להטיל ספק בדיוק מרשם החתונות, המעיד על ירידה ניכרת. אחד הגורמים לירידת מספר החתונות ב־1914 היה בוודאי המלחמה שפרצה באותה שנה.

למרות הגורמים שמנינו: הגירה, בריחת מהפכנים ובריחת צעירים מפחד הצבא, גדלה אוכלוסיית היהודים בעיר בשנים 1897—1914 מ־21,065 ל־28,063 נפש. ההסבר לכך הוא בהש־תקעותם של יהודים רבים שבאו מן העיירות ומן הכפרים שבסביבה לתוך העיר. אפשר שנמשכו אליה מפחד פרעות, ואפשר גם משום שרצו לאפשר חינוך מתוקן לילדיהם, שלא יגדלו ללא תורה ודעת. ובסביבות פינסק היתה רשת גדולה של כפרים בהם ישבו יהודים.

בבית־דינו של ר' צבי־הירש ואלק מכרו את החמץ בשנת תרס"ט (1909) יהודים מן הכפרים הללו: איוואניק, אחאווע, אטאודיץ, אטאוויציץ,ביישעווע, באסטיץ, באבראוו, במיש־עווע (?), בעלעסטניצה, דיקאוויץ, דיקאוויץ גדול, דווארץ, דאמאסיטש, הורנא, וילאטיץ, ויזלאוויץ, ונזינא (?), ולינע (?) גדולה, ולקע, ולקע גדולה, וילקאוויץ, ויזינא, זיטנאוויץ (או זיסנאוויטש), זאוויטשיץ (?), זאליצין, זאבציץ, זאלוסין, חלאזין גדול, טשערניעוויטש, טעפעניץ, לאסיציק, לאשיץ, מאצקעוויץ, מישקעוויטש, מלאטלעקעוויטש, נבלי (?), נאוואסיליע, סילוא, סקארה, סערניצאק, סוליצין, סעלע, סוציצין, סישקאוויץ, סלא־טקאוויץ, סערניצאוק (?), סוסיצק, פאדהייטיא, פארשעוויטש, פאסעניץ, פאטראנעוויץ, קוניאטיטש, קראסנאבערא, קאניאצי, קנובאווע, קראמארע, קראיעווע, קוראקע (?), קאלאצייוויטש, ראזעוויץ, ראדאווניק, ראדיקוביץ גדול. יש לציין כאן, שבסוף 1912 החלו השלטונות במחוז פינסק במבצע מתוכנן של גירוש יהודים מן הכפרים, והם התמידו בכך יותר מאשר במחוזות אחרים שבפלך מינסק: "כי האדמיניסטראציה במחוז אינה מסתפקת, כבבוברויסק ובסלוצק, בגירוש היהודים שרשות ישיבתם בכפרים היא פגומה, אלא גם מצאו תחבולה לגרש יהודים בעלי זכות ישיבה. הם קבעו: לגור מותר בכפר, אבל לסחור בו אסור... והם מעקלים את סחורותיהם של חנוונים וסוחרים ומשאירים אותם אביונים"[23]. "והגירושים במחוז

15. דער פריינד, 21 באוקטובר 1904, גל' 238, עמ' 2.
16. שם, 27 במארס 1905, גל' 66, עמ' 3.
17. דאס לעבן, 7 במארס 1906, גל' 54, עמ' 4.
18. הצפירה, 22 בספטמבר 1905, גל' 201, עמ' 3.
19. Пинский Листок (להלן: פ"ל), 5 בדצמבר 1910, גל' 12, עמ' 2 ואילך. אמנם ייתכן שחלק מן הפונים אל לשכת המו־דיעין היו מן ה"סביבה" שמשם היתה ההגירה גדולה ביותר, כפי שראינו לעיל. אגב, יעקב קאנטור (פינסק 1886 — מוסקבה 1964) השתייך בפינסק למפלגת ס"ס (ראה להלן), עבר לרוסיה בשנות מלחמת העולם הראשונה. שם פרסם כמה ספרים ומאמרים בענייני סטאטיסטיקה ודמוגראפיה של היהודים בברית המועצות, וכן בענייני חינוך ופוליטיקה.
20. טויזנט יאָר פינסק, ניו יורק 1941 (להלן: טי"פ), עמ' 423 ואילך. הביוגראפיות הן רק של חלק קטן מבין הבורחים באותן שנים.
21. הד הזמן, 7 בנובמבר 1909, גל' 244, עמ' 3; היינט, 20 באוקטובר 1909, גל' 247, עמ' 3.

22. ראה הע' 3.
23. היינט, 15 ביאנואר 1913, גל' 13, עמ' 4. גורשו יהודים שישבו בכפרים עוד מלפני שנת 1882 על עוון התעסקותם במסחר. הצפירה, 24 ביולי 1913, גל' 141, עמ' 3; וראה על הגירושים ומניעת רשיונות למסחר בכפרים מאת היהודים היושבים בהם: Zwölfter Geschäftsbericht des Hilfsvereins der deutschen Juden, ברלין 1914, עמ' 76 — הדו"ח נמסר באספה הכללית ב־26 באפריל 1914. גם כאן מדובר על מחוז פינסק. צילום שטר מכירת החמץ בבית־דינו של ר' צבי־הירש ואלק, שנזכר לעיל, נמצא במחלקה של כתבי־היד של הספרייה הלאומית האוניברסיטאית בירושלים, סימן פ 2836.

פינסק קיבלו אופי המוני. מגרשים אפילו את אלו שנולדו בכפרים, נהרסות מאות משפחות, רכושם נמכר בחצי־חינם לאיכרים... בהרבה כפרים, שבהם היו יישובים יהודים ניכרים, לא נשאר אף יהודי אחד"[24]. "כי גם היהודים שהתיישבו בכפרים לפני שנת 1882 אין להם הזכות לעסוק במסחר"[25]. "עוד לא נגמרו הגירושים מן הכפרים, והתחילה סידרת גירושם של חוכרים יהודים"[26]. "גורשו יהודים חוכרי גנים כבר 50—60 שנה, מגורשים גם פקידים במנסרות ובמפעלי חרושת אחרים שבכפרים"[27]. הידיעה הראשונה על גירוש חוכרים היא משנת 1910: "במחוז פינסק התחילה המשטרה לגרש את החוכרים, שעד עתה לא נגעו בהם"[28].

נציין, שבפינסק נתעוררה פעילות ציבורית להגנת היהודים הכפריים שאיים עליהם הגירוש. בעלי־בתים אחדים נסעו לעיר־הפלך מינסק, ובה כינסו את "ראשי הציבור" לדון בדבר "הסכנה בה נתונים היהודים הכפריים במחוז פינסק". נערכו פגישות עם עורכי־דין. ב־7 בינואר 1913 קיבל שר־הפלך גירס לראיון משלחת יהודית, שחבריה היו: הבנקאי משה פולאק, ד"ר י. לונץ והעורך־דין ס. נפך, והללו תיארו לפניו את מצבם של יהודי הכפרים. גירס הציע להם להגיש תזכיר והבטיח להתעניין בדבר[29]. כעבור זמן קצר יצאו למינסק כמה סיטונאים מפינסק, שנתנו סחורה בהקפה לכפריים ועמדו להפ־סיד את כספם בגלל עיקול סחורותיהם של החנוונים היהודים שבכפרים, להשתדל אצל שר־הפלך שיבטל את העיקול. אבל הוא סירב אפילו לראותם. בינתיים אורגן חבר של עורכי־דין למתן הגנה משפטית לכפריים הנתבעים לדין, והוחלט להזמין, אם יהיה צורך בכך, עורך־דין מפטרבורג[30]. שר־הפלך ציווה להפסיק את הגירושים "עד האביב"[31].

בנובמבר 1913 נערך משפטם של 18 יהודים כפריים שהו־אשמו בהתעסקות במסחר. שלושה מהם, שנמצאו אשמים בכך שעסקו במסחר בכפרים הסמוכים לכפר מושבם, נידונו לגירוש ולהחרמת סחורותיהם[32]. ושוב אנו שומעים שבימים 11—18 בינואר 1914 התקיים בפינסק משפטם של 92 יהודים כפריים, "שאשמתם היחידה היתה רצונם להרוויח פרוסת לחם. אצל אשה אחת, למשל, מצאו בחנות סחורה ב־10 רובלים". השאלה העקרונית שהתעוררה בתחילת המשפט היתה: "אם יהודי הזכאי לשבת בכפר, מותר לו גם לעסוק במסחר באותו כפר". בעניין זה נערך דין־ודברים בין הסניגורים לבין הקטיגורים. השופטים פסקו לקולא — מותר לעסוק במסחר. אולם בשאלה השנייה שנתעוררה: "אם אותו יהודי רשאי לעסוק במסחר גם בכפר שמחוץ למקום מגוריו" נקטו השופטים עמדה שלילית "וקראו עדים לכל מקרה". ומכיוון שהיהודים החשודים בכך "כפרו באשמתם", שוחררו כל 92 הנאשמים ובוטל העיקול על סחורתם[33]. על־כל־פנים, יש להניח שחלק מן המגורשים ומאלה שהפסידו את פרנסות החכירות שלהם, השתקעו בפינסק. באותו זמן הרשה שר־הפלך, בעקבות השתדלות של גבאים, לפתוח את בית "הכנסת אורחים" שבעיר[34], ואולי היה מעשה זה כרוך בצורך לדאוג לתושביה החדשים של העיר.

ד. המצב המדיני

המעמד המדיני־חוקי של היהודים ברוסיה השפיע, כמובן, על חיי היהודים בפינסק. מאז ביטולו של ה"קהל", ובמיוחד לאחר הרפורמה במיסוי מ־1863 והרפורמה בחובת הגיוס הצבאי מ־1874, לא היה בפינסק ארגון יהודי כולל, ואף לא ארגון מוסווה, כמו בווילנה, למשל, שהיה מכונה בשם "צדקה גדו־לה"[35]. רק בשלהי המאה הי"ט ותחילת המאה העשרים התארגנו בפינסק חברות צדקה מוכרות רשמית. ודומה שלא רבים הצטע־רו על חיסולו של ה"קהל" ועל שוממותו של "חדר הקהל", אשר נסתאבו בשעתם והיו לסמל הרשע. החוק של "דתות חוץ", שקבע הגבלות לקיומם של בתי־כנסת ובתי־מדרשות, הורגש גם בפינסק ובקארלין. בכתבה משנת 1887 אנו קוראים, "כי שר־הפלך שלח לבדוק את רשיונות בתי־התפילה", ו"היהודים נבהלו, כי אפילו אותם בתי־כנסת שהיו מאושרים אבדו תעודו־תיהם". רק לאחר השתדלות נדחתה הבדיקה לשלושה שבועות, כדי שיוכלו היהודים להגיש בקשות לשר־הפלך בדבר רשיו־נות[36]. מן האוטונומיה היהודית נשאר ב"תחום המושב" המוסד

במסמך זה שמנו סימני שאלה ליד השמות שקריאתם לא היתה ברורה.

24. היינט, 11 בפברואר 1913, גל' 36, עמ' 3 (כתבה של משה בר' אברהם יצחקי, הוא משה'ל גלייברמן).

25. הצפירה, 24 ביולי 1913, גל' 141, עמ' 3.

26. שם, 20 במאי 1913, עמ' 4. היו אלה חוכרי גנים לפירות ושל גינות־ירק, וכן הוכרי פרות חולבות. איסר בריסקי מוסר כי סבו וסבתו, שהיו חוכרי פרות הולבות, היו בין המגורשים, והם הועברו ב"קונבוי" (כלומר במשמר משטרה) לפינסק והתגוררו בבית הוריו. כתב־יד.

27. שם, 10 בספטמבר 1913, גל' 211, עמ' 4. הצפירה, 24 ביולי ביולי 1913, גל' 141, עמ' 3.

28. היינט, 6 בספטמבר 1910, גל' 208, עמ' 1.

29. שם, 15 בינואר 1913, עמ' 4.

30. שם, 11 בפברואר 1913, גל' 36, עמ' 3.

31. הצפירה, 21 בפברואר 1913, גל' 18, עמ' 3.

32. שם, 14 בנובמבר 1913, גל' 25, עמ' 3.

33. היינט, 12 בינואר 1914, גל' 10, עמ' 1. שם, 13 בינואר 1914, מס' 11, עמ' 1.

34. שם, 17 בספטמבר 1913, גל' 217, עמ' 4.

35. מ. קרמן, שנולד בשנת תרי"ט בערך, ראה בימי ילדותו שהורידו "שבויים" מ"חדר הקהל" שבבית־הכנסת במשמר של חיילים רוסיים. גם לאחר ביטולה של פרשת ה"קאנטוניסטים" (1856), כלומר פרשת חטיפתם של ילדים לצבא, במאניפסט של אלכסנדר השני, נשאר עוד "שריד" מן הסדרים שבימי ניקולאי הראשון. על־כל־פנים "חדר הקהל" שימש עדיין מקום ריכוזם של המגויסים היהודים ושגויסו לפי "המאניפסט" בעיקר מבני העניים. וראה י. אפל, בתוך ראשית התחיה, ותזכירו של שר־הפלך הווילנאי פאלן, העבר, חוברת ז', אייר תש"ך, עמ' 116. אמנם רשמית הוכר הציבור היהודי בעיר בתור "יברייסקוייה אובשצ'סטבו", בתור גוף שיש לו נכסים כמו בתי־כנסת, בתי־מרחץ וכדומה אולם ללא זכויות של "גוף יורידי" וללא זכות הטלת מסים וללא נציגות קבועה מוכרת.

36. המליץ, 16 בנובמבר 1887, גל' 242, עמ' 2575. החוק התיר קיומו של בית־מדרש לכל שלושים משפחות ובית־כנסת לכל שמונים משפחות, והצריך קבלת רשיון לשם כך מאת שר־הפלך. בתי־הכנסת ובתי־המדרשות היו צריכים להיות במרחק מסוים מכנסיות נוצריות. ראה, למשל, בתזכיר הנ"ל של פאלן, שם, עמ' 102.

של ה"הנהגה הרוחנית", שנבחרה אחת לשלוש שנים על־ידי "חברת התפילה". "הנהגה רוחנית" של כל "בית־תפילה" היתה צריכה להיות, לפי החוק, בת שלושה חברים, והם: "מלומד" היודע לפסוק הלכה בענייני התפילה ומנהגי הדת, גבאי וגזבר. כל תפקידם היה לטפל "במבנה הפנימי ובמשק של בית־הכנסת או בית־המדרש"[37]. משטר זה היה קיים בבתי־התפילה של פינסק וקארלין. משנת 1896 יש לנו כתבה ובה רשימה של גבאים בעשרה בתי־תפילה בפינסק, והם:

דוד־משה ברגמן	גבאי בבית־התפילה של הגבירים נימצוביץ
שמעון פלדמאן	גבאי בבית־התפילה ברחוב בריסק
יצחק אייזנברג	גבאי בבית־התפילה של ר' זרח
מרדכי קולודני	גבאי בבית־התפילה של ר' ישראל אייגר
זאב־וואלף ברמאן	גבאי בבית־התפילה של חסידי ליבשיי
ש. גלייברמאן	גבאי בבית־התפילה של חומה
אברהם־חיים קרמאן	גבאי בבית־התפילה ברחוב סיוועך
חיים זיסלמאן	גבאי בבית־התפילה "חיי אדם" ברחוב מונאסטירשצ'ינה
יצחק במוהר"ר שלמה קאצינובסקי	גבאי בבית־התפילה "שבעה קרואים"
שמחה במוהר"ר יוסף הלר	גבאי בבית־הכנסת הגדול בפינסק.

אולם ידוע לנו, שבאותו פרק־זמן היו בפינסק (מלבד קארלין), נוסף על בית־הכנסת הגדול, 16 בתי־תפילה[38]. נראה אפוא כי שבעה בתי־התפילה שגבאיהם לא הוזכרו ברשימה, התקיימו ללא רשיון.

"רבנים מטעם", שלפי החוק היו ראשי ה"חברות הדתיות", שימשו בתקופה הנידונה אליהו ביילין, 1876—1891, ואחריו סמז'ובסקי. קדמו להם ניישולר, שהיה ה"רב מטעם" הראשון, ברל פיאלקוב ואברהם־חיים רוזנברג. החוק משנת 1901 מסר את בחירתם של ה"רבנים מטעם" למיופי כוח ה"חברות הד־תיות". בפינסק לא הורגש מתח בין אנשי העיר לבין ה"רבנים מטעם", ומהם שהיו גם אהודים.

עד לחוק שהוצא ב־11 ביוני 1892, היתה ליהודים הזכות להשתתף בבחירות למועצה העירונית, והיהודים בחרו בנצי־גיהם לעיריות. אמנם, היה קיים חוק שהגביל את מספר היהודים בהן, שלא יעלה על שליש מכלל חבריהן, גם במקומות שהיה בהן רוב יהודי. כך היה הנוהג גם בפינסק. בכתבה מפברואר 1890 אנו קוראים: "עירנו עתה כמרקחה לרגלי הבחירות השניות... למועצת העיר... כבר היו בחירות בעתן ובזמנן עוד בסוף הקיץ, אולם... הבחירות בוטלו"[39]. חוק שפורסם בשנת 1892, צמצם עוד יותר את הנציגות היהודית בעיריות שלא תעלה על חלק עשירי מכלל חברי העירייה. יתר על כן, לפי אותו חוק לא נבחרו חברי העירייה היהודים על־ידי היהודים עצמם אלא נתמנו על־ידי בית־המשפט העירוני מתוך רשימת אנשים הזכאים לכך, שהורכבה על־ידי ראש העיר הנוצרי. בפינסק היו שני יהודים "ממונים" במועצת העירייה. בתחילת המאה העשרים שימשו בתפקיד זה אלכסנדר לוריא ופ. ווליא (ואל?). הם התפטרו בשנת 1905[40].

ה"קוֹרוֹבקה", מכס הבשר הכשר, שהכנסותיו היו מוקדשות לצורכי המוסדות היהודיים ומוסדות החינוך הממשלתיים בשביל היהודים, היתה נמסרת בחכירה על־ידי השלטונות, ואף חלוקת דמי החכירה היתה נעשית על ידם, אלא שהיו מצרפים לכך כמה יהודים מ"נכבדי העיר". אולם הדעה המכרעת היתה בידי השלטונות.

חוק "השירות הצבאי" משנת 1874 היה בבחינת "צרה צרורה" לכל יהודי רוסיה, וכמובן גם ליהודי פינסק. החוק חייב את כל בני ה־21 להתייצב בפני "ועדת גיוס", שמתוכם היו מגייסים מכסה מסוימת של צעירים לאחר פסילתם של בעלי מומים, חולים כרוניים ובלתי מתאימים מבחינת מבנה גופם. כך, למשל, היקף החזה היה צריך להיות לפחות מחצית הגובה של ה"כשר לשירות". נוסף לכך קבע החוק זכויות ("לגוטה") בהתאם למצבם המשפחתי של ה"מתייצבים". והיו שלושה סוגים של "בעלי זכויות". בעונת הגיוס הראשונה לפי החוק החדש היתה "העיר כמרקחה". אולם כעבור זמן קצר נרגעו הרוחות. מקומות שירותם של מגויסי פינסק היו וילנה, מינסק, גרודנה, בריסק וקוברין. לפי דברי זכרונותיו של מ. קרמן היו המגויסים, ובמיוחד אלה שלפני־כן עבדו קשה כבעלי־מלאכה, סבלים וכדומה, שמחים בחלקם. לעומת חיי העמל שלהם, היו חייהם כחיילים קלים בהרבה. ערכם האנושי עלה בעיניהם. בשבתות אכלו על שולחנם של ה"עשירים", ובתיהם של העשי־רים היו פתוחים לפני החיילים. המצב נשתנה משנת 1880. באותה שנה החלו להעביר את המגויסים לפנים רוסיה, למקו־מות שלא היו בהם יהודים. בקשר לכך מעלה קרמן פרט מאלף על אישיותו של ר' אלעזר־משה הורוויץ, רבה של פינסק. הורי החיילים פנו אל הרב והודיעו לו שהם רוצים לשלוח לבניהם מצות לפסח. הם רצו לאפות את המצות כבר בחודש שבט.

37. ראה בתזכיר שם.

38. המליץ, 19 ביולי 1896, גל' 161. וראה ש. מ. הלוי ראבי־נאוויטש, על פינסק—קארלין ויושביהן, במאסף תלפיות, ברדיטשוב 1895, המדור: קהלת יעקב, עמ' 11 (הפאגינאציה סודרה לכל מדור לחוד. להלן: תלפיות).

39. המליץ, 13 בפברואר 1890, גל' 37. מיכאל סמז'ובסקי מכונה רשמית: Общественный Раббин, Памятная Книжка и Календарь Минской Губернии, 1892, עמ' 95. מלבדו נזכר שם בתור Казенный Раббин ברוך בן שמואל רומר (שם, 1893, עמ' 95). אולם בשנת 1894 נזכר רק סמז'ובסקי בתור "אובשצ'סטבני ראבין". וכן בשנת 1898. (בידי היו הספרים מהשנים האלה בלבד).

40. ידוע לנו, כי בשנים 1890—1893 היה יהודי אחד חבר ב"מועצת העיר" (Городская Управа) והיא: יודל בן לייב צייטלין. בשנת 1897/98 לא היה יהודי חבר ב"מועצה". מאידך שותפו היהודים בביהמ"ש לענייני מסים (Податное Присутсвие). בשנות התשעים היו חברים בבית־המשפט לענייני הגילדות: אלכסנדר לוריא, וולף גרינברג, יוסף האלפרן, אייזיק באסביץ, שמואל רבינו־ביץ ולייזר ואלר. בענייני מסים אחרים היו חברים: מיכל קוטוק, לייזר צ'צ'יק, יודל צייטלין, יחיאל גורין, לייזר משל, נטע רבינוביץ. בשנת 1895 חלו שינויים בהרכב הוועדות והחברים לענייני הגילדות היו: אלכסנדר לוריא, אלכסנדר סקירמונט (נוצרי), משה [חיים] אליאסברג, שמואל רבינוביץ. לענייני מסים אחרים היו חברים: לייזר משל, אהרן באסביץ, חיים לובז'ינסקי ולייזר צ'ציק. אשר למצב בכללותו, ראה התזכיר הנ"ל, שם, עמ' 101, וראה להלן הפרק השני.

כפי הנראה, רצו שילך ו״יכשיר״ את טחנת הקמח. על כך השיב הרב, לפי דבריו של קרמן: ״מדוע יש לשלוח להם דווקא מצות? ומדוע לא בגדים, הרי הם לובשים שעטנז? ומדוע לא תבשילי יום־יום, האם בטוחים אתם שאינם אוכלים מרק פיגולים? אַל תבואו אפוא אלי בדברים של שטות. בניכם כעת הם עבדי הצאר, עליהם לציית להוראותיו, גם במלבושים וגם במאכלים. יסיימו את שנות שירותם ואז יוכלו להיות יהודים כשרים״ [41].

המכסה השנתית לשירות הצבאי של יהודי פינסק וקארלין היתה בשנים 1881—1883: 33 אנשים. המכסה הלכה וגדלה והגיעה בשנת 1889 ל־79, ובשנת 1891 ל־85 [42]. עם שינוי מצבם של החיילים, החלו ״חסרי הזכויות״ להסתתר, אם לפני ה״התייצבות״ ואם לאחריה, ו״נלקחו״ במקומם ״בעלי הזכויות״ לסוגיהם השונים, בהתאם לחוק שקבע ש״אם יש מחסור בבני דת ישראל שאין להם הנחה לפי המצב המשפחתי, יש לגייס את בעלי ההנחות מסוג ג׳ וב׳, ואפילו את בעלי ההנחה מסוג א׳״ [43]. מצב חוקי זה, שהטיל אחריות קולקטיבית של חייבי ה״התייצבות״, גרם מתיחות בין ״בעלי הזכויות״ לבין ״חסרי הזכויות״. האחרונים דרשו מן הראשונים פיצויים כספיים ואף נענו, אם מרצון ואם מאונס. בכתבה מאמצע דצמבר 1881 אנו קוראים, כי רבים מבין ״חסרי הזכויות״ הסתתרו, ובמקומם ״נלקחו״ 20 איש מן הסוגים א׳ וב׳ אלא ש״נעדרי הזכויות״ הודיעו, שהם ״יבואו במקומם״ כשייאסף הכסף מ״בעלי הזכויות״ [44]. בכתבה אחרת מאותו זמן ממש אנו קוראים ש״הרב הגאון דפה״ כבר אסף סכום של 2,000 רובל מאת ״בעלי הזכויות״, אלא שנשארו רבים ״אשר לא הביאו תרומתם״ [45]. מתיחות זו חזרה מדי שנה בעונת הגיוס, דהיינו בחודשי אוקטובר—יאנואר. בשנת 1883 הסתתרו כל ״נעדרי הזכויות״ וגויסו ״בעלי הזכויות״ לסוגיהם השונים. הדבר גרם התמרמרות בקרב משפחות המגויסים. הוריהם ״עיכבו״ בשבת את התפילה, ובמוצאי־שבת התכנסו לאספה והחליטו להכריז בין האיכרים שבסביבה כי ״בעד כל אחד מ׳נעדרי הזכויות׳ אשר יתפשו ויביאו העירה יקבלו 10 רובל״. ומטעם המשטרה הודבקו מודעות, כי כל מי שיסתיר בורח ולא יסגירהו עד 10 בדצמבר, ייענש קשה. אולם, כפי הנראה, לא היו לכך כל תוצאות. בי׳ בטבת, כשנלקחו המגויסים מן העיר, היתה בכייה רבה, בעיקר ״על אשר לא יהנו היהודים מחוק הזכויות לפי המדרגות״ [46]. בשנת 1886 פורסם החוק שלפיו הוטל קנס של 300 רובל על משפחת המשתמט מחובת ה״התייצבות״. בשנה הראשונה להפעלת אותו חוק עוד היו רבים שהקדימו ״כנהוג בעירנו מקדמת דנא לברוח מן העיר או להתחבאות בחורים ובסדקים״. אולם בסופו של דבר ״הראה [העונש] את פעולתו... כל אלה אשר עליהם היה לצאת לצבא הופיעו ביום הנועד, לא נפקד מהם איש... ואלה אשר זכות להם יצאו נקיים לביתם״ [47]. אולם בשנה שלאחר־מכן ״התייצבו״ מתוך 140 צעירים רק 100. האחרים ברחו ברובם לחוץ־לארץ, בוודאי לאמריקה. ושוב חזרה אותה פרשה, ובמשנה תוקף, של מריבות וקטטות בין ״נעדרי הזכויות״ לבין ״בעלי הזכויות״. הראשונים ערכו בלילות מצוד על האחרים, הכריחו אותם לבוא לאחד מבתי־הכנסת ולשלם ״לפי הערכה״ את סכום הכסף הנדרש מהם. למסרבים חילקו ״חבלים באפם ובית ה׳ יהפך שדה קטל״ [48]. בשנת 1889 החלו להקציב מן ה״קורובקה״ סכום כסף למגויסים [49]. אולם, כפי הנראה, לא נעשה הדבר אלא בשנים מועטות, כי סעיף הוצאה זו אינו מופיע בתקציבים הידועים לנו משנת 1900 ואילך.

מובן מאליו, כי ההשתמטות מן הצבא לא היתה עניין פינסקאי מיוחד. ה״משכילים״ הטיפו אמנם מעל דפי העיתונות נגד ההשתמטות, אבל יהודי רוסיה לא רצו לבזבז ארבע שנות חיים בצבא רוסיה האנטישמית, העורכת פוגרומים ביהודים. ברם, יש לציין, כי למעשה מילאו השלטונות את המכסה שקבעו בשלמותה. אם השתמט האחד, לקחו אחר במקומו. ולמעשה היו קנסי 300 רו״כ על השתמטות הכנסה נוספת לאוצר הרוסי. בשנת 1891 היו חייבים להתייצב בפינסק 155 צעירים חסרי זכויות, ולמעלה מ־60 בעלי זכויות. גויסו 58 חסרי זכויות, ו־21 בעלי זכויות, דהיינו כ־36% מכלל חייבי ה״התייצבות״ [50]. אין כלל להניח, שהצבא הרוסי היה זקוק בימי שלום למספר גדול יותר. הנחתנו מתבססת על העובדה שבגיוס היתה נהוגה שיטה של ״גורלות״, ואלה שהוציאו ״גורל״ בעל מספר קטן נשתחררו מיד. אולם, כפי הנראה, לא נהנו היהודים משיטה זו משנת 1881 ואילך. ה״הפסד״ של הצבא היה רק במקרה של בריחה לאחר הגיוס. משום כך ריכזו השלטונות את המגויסים בקסרקטינים, כנראה, עד להעברתם מפינסק. על כך אנו למדים מכתבה משנת 1891 המודיעה, כי בהשתדלותו של ה״רב מטעם״ סמז׳ובסקי ניתן ״ללקוחים לצבא בשנה זו ללון בביתם עד יום הישלחם מפה״ [51].

אין בידינו נתונים על ההשפעה של ״תקנות 3 במאי״ של שנת 1882, שאסרו על היהודים להשתקע בכפרים, על חיי הכלכלה בעיר; את תוצאותיהן אנו נראה בשנים מאוחרות יותר. על ההשכלה התיכונית שהתעוררה בקשר ל״נומרוס קלאוזוס״ נידון בפרק על החינוך, ההשכלה והתרבות.

לבסוף נביא כאן אפיזודה, שאף היא תוצאה של המצב המדיני־החוקי של יהודי רוסיה. כידוע לנו, הרשה אלכסנדר השני לכמה ״סוגים״ של יהודים להשתקע בשטחי רוסיה מחוץ ל״תחום המושב״. בין אלה היו גם האומנים. והנה מוסר מ. קרמן בזכרונותיו, כי לשם כך הוקמה בעיר בשנות השבעים, בהשתדלותו של העסקן הידוע גד־אשר לוין ובעזרתו של ה״מארשאלק״, ״לשכת מלאכה״, שהיתה מוסמכת, כנראה, לתת

41. מ. קרמן, מחברת רשימות בכתב־יד.
42. המליץ, 14 בדצמבר 1881, גל׳ 48, עמ׳ 966; שם, 4 ב׳ 1889, גל׳ 265; שם, 2 בדצמבר 1891, גל׳ 268.
43. התזכיר הנ״ל, שם עמ׳ 102.
44. המליץ, 14 בדצמבר 1881, גל׳ 48, עמ׳ 966.
45. שם, 13 בדצמבר 1881, גל׳ 47, עמ׳ 953.
46. שם, 3 ביאנואר 1883, גל׳ 1, עמ׳ 9.
47. שם, 19 באוקטובר 1886, גל׳ 135, עמ׳ 1676; שם 4—3 ביאנואר 1887, גל׳ 3, עמ׳ 29.
48. שם, 16 בנובמבר 1887, גל׳ 242, עמ׳ 2576.
49. שם, 4 בדצמבר 1889, גל׳ 265; שם, 21 בדצמבר 1890, גל׳ 281.
50. שם, 2 בדצמבר 1891, גל׳ 268.
51. שם, 30 בדצמבר 1891, גל׳ 291.

תעודות־אומן לאחר בחינת מקצוע, וגם התארגנו "צאָכים" של בעלי־מלאכה. והנה לשכת מלאכה זו ואותו משטר ה"צאָכים" בוטלו, לפי דברי זכרונותיו של קרמן, בשנת 1885 [52]. אמנם, משטר ה"צאָכים" לא היה נקי מפגימות. קרמן מוסר, כי על ה"צאָכים" השתלטו "מייסטרים" בעלי זרוע. הם סחטו כספים מאת הפועלים השכירים שרצו להיות "אוּמנים" עצמאיים. הדבר הביא לידי קטטות ומריבות, ובעל הזכרונות מביע את שביעת רצונו מביטולו של משטר ה"צאָכים". אולם מצד שני, על־ידי ביטולו של משטר זה, כמעט בטלה האפשרות לבעלי־מלאכה פינסקאי להגיע לדרגת "אומן" ולהיות זכאי להשתקע בפנים רוסיה בתור בעל־מלאכה עצמאי.

ה. המשבר הכלכלי

על סף התקופה הנידונה נבנו בפולסיה מסילות הברזל. בשנת 1882 החלה תנועת הרכבת בחלקים מסוימים של פולסיה, וב־1887 נסתיימה העבודה של הנחת פסי הרכבת מפינסק לז'אבינקה. עובדה זו גרמה לכך, שפינסק הפסידה את מקומה כתחנת מסחר מרכזית. המטענים של התבואה, השומן והמלח מאוקראינה, שהיו מובלים עד עתה דרך נהרות הדנייפר והפריפט עד פינסק וכאן היו נפרקים מן הספינות והדוברות, ששטו בנהרות הרחבים, ונטענים על דוברות צרות יותר או בספינות קטנות יותר, כדי להשיטן בתעלה המלכותית בכיוון לעיר בריסק ומשם בנהרות בוג וויסלה או בתעלת אוגינסקי בכיוון לנהרות שצ'ארה וּנימאן — מטענים אלה הובלו מעתה ואילך ברכבות ממקום קנייתם באוקראינה. ההובלה ברכבת פגעה לא רק בסוחרי התבואה, השומן והמלח בלבד, אלא גם במ־תווכים, בסבלים, בעגלונים ובכל מי שפרנסתו היתה על מסחר טראנזיט דרך הנהרות. מסחר העצים התפתח החל בשנות השישים כתוצאה משחרור האיכרים, והביא עמו היצע של ידיים עובדות שהיו נחוצות לכריתת העצים ולכל הכרוך בהסעת הדוברות. כתוצאה מן המרד הפולני (1863) ירדו האצילים הפולניים מגדולתם והחלו למכור את יערותיהם. משום כך נשאר המסחר הזה בעינו גם בתקופה הנידונה, שהרי היערות העבים השתרעו מסביב לפינסק גופא. אבל מסחר העצים הזה היה כרוך תמיד בסיכון: יש שהדוברות היו מתפרקות מחמת גיאות המים או שהיו שוקעות על קרקע התעלות בזמן שפל המים [53]. על־כל־פנים בסוף שנות השמונים ובתחילת שנות התשעים פקד את העיר משבר כלכלי חמור. בכתבה משנת 1891 ב"המליץ" אנו קוראים: "זה שנים אחדות חלפו מאז נהפך הגלגל על בני עירנו ומצב כל יושביה הירע עד למאד. בכל החוצות נשמעה צווחה על הפרנסה כי איננה. החנונים יושבים לפתח חנותם כל היום ומחכים, אילי יסור אליהם קונה ואיננו. כל בעלי המלאכה הולכים בטל, וכל המשתכר לא ישתכר גם אל צרור נקוב, כי יחזיקו שבעה אנשים באיש אחד לאמר: עבודה לך — אעבדך בחפץ לבב, אך אמצא אוכל לנפשי... אנשים למאות ימצאו כעת בעירנו אשר יאנקו דום במעונם הצר, וחרפה תשבור לבם לגלות לחצם לעין כל ולשפוך מרי שיחם" [54].

אמנם, עוד בשנת 1887 פרקו בפינסק סחורות במיליוני רובלים: שומן עזים 100,000 פוד בשווי חצי מיליון רובל; חיטה 540,000 פוד ב־540,000 רובל; שעורה 800,000 פוד ב־480,000 רובל; מלח 1,200,000 פוד ב־720,000 רובל. כמו כן, עצים ב־600,000 רובל. היצוא מפינסק כלל: 484,651 פוד שעורה, 931,308 פוד חיטה, 182,308 פוד כוסבה, 4,491 פוד נרות סטיארין — בוודאי מבית־החרושת לנרות שבעיר — 28,572 פוד טאבאק, 27,300 פוד קמח — בוודאי מטחנות הקמח שבעיר — 7,865 פוד מלח, עצים ומוצרי עץ ב־97,000 רובל. אולם עם זה מציין המקור המוסר את הפרטים האלה, כי העוני בעיר גדול [55]. משנת 1895 יש לנו תיאור של המשבר הכלכלי, שבא עקב שינוי דרכי התחבורה: "היו ימים אשר ההצלחה האירה פניה אל עדת פינסק, וסחרה גבר חילים על ידי שטף הנהרות אשר יסובבוה... בימים ההם מצאו חפץ וישע בצלצל המפרשים המתוחים על כל אניות תורן אשר מלאו אז את כל הנהרות השוטפים למרחקים, ובראש הנהרות ההן עמדו נהרי פינסק ובין גדותיהן שלחה ארצנו את... תבואותיה ועצי יעריה, חלב כריה, צמרה ופשתה... מה רבה היתה אז המלאכה והתנועה על שפת הנהר... מאות אחינו בני ישראל אשר לא נפל חלקם בעושר, מלאו ידיהם עבודה להריק אניות ולהטעינן... ויגדל המסחר אז מיום ליום ולרגליו מצאו הסוחרים הגדולים עם הקטנים פרי, שכר רב, גם שכירי יום ונושאי סבל אכלו לחמם בנחת ולא בצער... אולם לא לעולם חוסן... מסלות הברזל אשר בנו בארצנו, פלסו לכל מסחר דרכים אחרים, סחר התבואה, אשר היה הרוח החיה באופני חייה, פנה והלך לו. סוחרי התבואה שינו דרכי מסחרם וישלחו תבואתם על ידי מסלות הברזל... ועתה אנו ואבלו רוכליה ומלחיה, דרכי המסחר אבלות, חופיה שוממים... כל מעייני הפרנסה דללו וחרבו, ואנשים למאות ילכו בטל מאפס עבודה". המתאר מוסיף ואומר

---

52. מ. קרמן, מחברת רשימות, כתב־יד. על ר' גד־אשר לוין ראה מאמרו של ז. רבינוביץ, העבר, ספר י"ד, תל־אביב 1967, עמ' 185—190. הכינוי בשפה הרוסית ל"לשכת מלאכה" היה: Ремесленная Управа.

53. ובכלל יש להעיר, שסחר העצים לא תפס את המקום המרכזי בחיים הכלכליים של העיר. הסופר הרוסי Ю. Янсон, שספרו Пинск и его район יצא לאור בפטרבורג בשנת 1869, איננו רואה את סחר היערות והעצים אלא בכך, שהדוברות משמשות כלי־שייט בנהרות ובתעלות להשטת המטענים שעליהן. וכפי שנראה להלן, הוצאו מפינסק בשנת 1887 עצים ומוצרי עץ בסך־הכל בסכום של 97,000 רובל.

54. המליץ, 7 בנובמבר 1891.

55. ראה .S. G, ערך: פינסק. לפי נתונים רשמיים משנת 1891 היו מטעני לחם, כלומר גרעיני התבואה, שיוצאו מ־17 תחנות בפולסיה 1,110,575 פוד. מהם יוצאו מפינסק 496,975 פוד (כולל 60,237 פוד שיוצאו ישר אל מעבר לגבולות רוסיה). אם נשווה את המספר הזה לנתונים משנת 1887 הרי הירידה היא גדולה מאוד. אז יוצאו מפינסק 1,415,959 פוד, אם נקח בחשבון את השעורה והחיטה בלבד. אמנם ניתן לומר כי אין ללמוד משנת 1891, משום שבאותה שנה היה היבול זעום ברוסיה.

שכתוצאה מן המשבר חלה טראנספורמאציה כלכלית, נתרבו החנוונים והחנויות: "ומרבית בני העם אשר לא מטה ידם, מצאו להם דרך אחרת במה לכלכל נפשם, ויציצו חנויות כעשב השדה, וכמעט אין בית שאין בו שתים־שלש חנויות", והנה "רבו המוכרים על הקונים, ומן הבוקר עד הערב רובץ החנווני בפתח חנותו וקונים אין"[56]. גם באנציקלופדיה הגדולה של ברוקהאוז־אפרון מסוף המאה הקודמת מודגשת הירידה במסחר בפינסק: "סחרה של פינסק, שהיה בשנות השבעים חשוב מאוד, ירד מאז סלילתה של מסילת הברזל בפולסיה. האַלאַבאַטור [מכונת גלגלים פרימיטיבית להרמת משאות] אינו פעיל כעת, והוא הולך ונחרב"[57].

המשבר החמיר ביותר בשנים 1891—1892. 1891 היתה שנת בצורת. לא זו בלבד שאיכרי הסביבה לא היה להם במה לקנות אצל החנווני היהודי, אלא גם היוקר האמיר. לפי הכתבות בעיתונות באותו זמן, היו למעלה מ־15% מיהודי פינסק רעבים ממש ללחם. באותה כתבה שהבאנו למעלה, והיא מנובמבר 1891, נאמר: "אנשים למאות ימצאו כעת בעירנו אשר יאנקו דום במעונם הצר וחרפה תשבור לבם לגלות לחצם לעין כל... כי בעת היוקר הזאת גם לחם נכרת מפיהם"[58]. ביאנואר 1892 מודיע כתב מפינסק: "שבע מאות משפחות שהם כשלושת אלפים נפש אוכל נכרת מפיהם, ומלבד לאלה אשר כבר השליכו את מסוה הבושה מעל פניהם ויבקשו עזר ולא יתבוששו, הנה עוד נמצאו כמאה משפחות אשר בין נכבדי העיר יחשבו וכעת יאנחו מר במעונם הצר"[59]. מחמת המצוקה שבאותן השנים, אירעו כמה מקרי שוד ורצח בפינסק ובסביבתה שנעשו בידי שודדים גויים[60].

הדברים הגיעו לידי כך, שהיה צורך לארגן מבצע מיוחד של הצלה. כבר בשנת 1887 אנו שומעים ש"משה ודוד לבית לוריא בראותם ענות אחיהם הדלים בעיר, נדב לבם לחלק להם בכל שבוע שישים פוד קמח דגן מבית הריחיים אשר להם"[61]. כתבה מנובמבר 1891 מספרת שבשבת אחת עוכבה הקריאה בכל בתי־הכנסת ובתי־המדרשות, ומשם נשלחו נבחרים לבית־הכנסת הגדול "להיועץ מה לעשות, למען הציל את עניינו מחרפת רעב". באספה שנתקיימה במוצאי שבת נבחרו, 40 איש לייסוד "קופה של לחם עניים". "בעלי הבתים" נתבעו על־ידי הוועד להביא את תרומתם, ורבים לא חיכו לתביעה והביאו את נדבתם מאליהם. מבצע דומה נעשה גם בקארלין. בראש פעולת ההצלה שם עמדו הרב ר' דוד פרידמן, ישראל רוקח, משה סולובייצ'יק, דוד גולדברג ויוסף שעייעס[62]. בשבו־עיים הראשונים של המבצע אספו 3,000 רובל. הוועד בחר בארבעה אנשים והם: יהודה פרידברג, נחום אייזנשטיין, שמואל חארול ושמואל לוריא לעריכת חקירה ודרישה, אם כל האנשים הדורשים עזרה זקוקים לה באמת, וכמה יש לתת לכל אחד. בשם הוועד הודבקו מודעות בבתי־הכנסת "כי כל איש אשר יחפוץ לקבל עזר מהוועד, יכתב על פתקא את שמו ושם משפחתו ואת מספר בני ביתו. וישם את הפתקא... בתיבה העשויה לדבר בבית־התמחוי החדש"[63].

בית־תמחוי זה נפתח באותם הימים ביוזמתו של נחום אייזנשטיין, וביוזמתו נוסד אז בקומה השנייה של בית־התמחוי, "בית אוסף לזקנים וחלשים עניים", ולשם הקמתו נדב זאב ליפשיץ אלף רובל[64]. הוועד אירגן מכירת לחם ותפוחי־אדמה במחירים זולים, אך נאלץ ביאנואר 1892 לבטל את ההוזלה במחיר הלחם והשאיר את המחירים המוזלים של תפוחי־האדמה בלבד, מחמת חוסר אמצעים[65]. משה לוריא "התנדב למכור לעניים 5,000 פוד קמח שיפון במחיר שקנה הוא, בלי שכר טחינה"[66].

ו. תמורות כלכליות — התעשייה

מצב קאטאסטרופאלי זה לא נמשך הרבה זמן. מחיר הלחם שהאמיר, ירד שוב בשנים שלאחר־מכן, ואין ספק שההגירה בשנות התשעים פתרה במקצת את הבעיה הכלכלית בעיר. אולם העוני של חלק ניכר של האוכלוסייה היהודית התמיד.

שמענו כבר על הטראנספורמאציה הכלכלית האחת, והיא המעבר מעסקי מסחר התבואה לחנוונות. אבל נסתמנה טראנס־פורמאציה כלכלית חשובה יותר — פינסק הפכה לעיר תעשייתית. ואירע בפינסק דבר שלא היה ידוע בערי התעשייה הידועות, ביאליסטוק ולודז: לבעלי התעשייה בפינסק היה ברור מלכתחילה שעליהם להעסיק עובדים יהודים במפעליהם. ואמנם הועסקו בתעשייה בפינסק בתחילת המאה הנוכחית למעלה מ־2,000 עובדים יהודים. תופעה זו היו לה גורמים שונים. אפשר שצודק י. לשצינסקי בהסבירו את עמדתם השונה של בעלי התעשייה היהודית בפינסק לגבי העסקת עובדים יהודים, בעובדה שאותם בעלי התעשייה השתמשו בעבודה זולה של נשים וילדים, ועל כן לא היה כדאי בפינסק להעביד פועלים לא־יהודים[67]. ברם, דומה שהסבר זה אינו ממצה את העובדות. התעשייה בפינסק נבנתה בעיקר על־ידי בית לוריא והמשפחות

---

56. ראה ש. מ. ראבינאוויטש, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 9—10. יש לציין, שמסחר התבואה באוקראינה התרכז בידי החברות הגדולות של דרייפוס וניפלד וסוחרי התבואה הקטנים לא יכלו לעמוד בפניהן. ראה בעניין זה כתבי א. ל. לוינסקי, חלק ב', רשמי מסע, תל־אביב תרצ"ו, עמ' 353 ואילך.

57. Энциклопедический Словарь, ערך: פינסק.

58. המליץ, 7 בנובמבר 1891, גל' 247.

59. שם, 16 ביאנואר 1892, גל' 13.

60. על רצח איש ואשה בפינסק, שם, 2 בדצמבר 1891; על שוד אשה בדרך לפינסק, שם, 16 באוקטובר 1889; על רצח יהודי ליד פינסק, שם, 27 בנובמבר 1889. מ. קרמן, מיינע זכרונות (סטנסיל) עמ' 149.

61. שם, 2 במארס 1887, גל' 51.

62. שם, 24 בנובמבר 1891, גל' 247, כתבה של שאול־מנדל רבינוביץ.

63. שם, 24 בנובמבר 1891, גל' 261, כתבה של ישעיה־חיים גרוסברג.

64. שם, 12 במארס 1892, גל' 60, כתבה של הנ"ל.

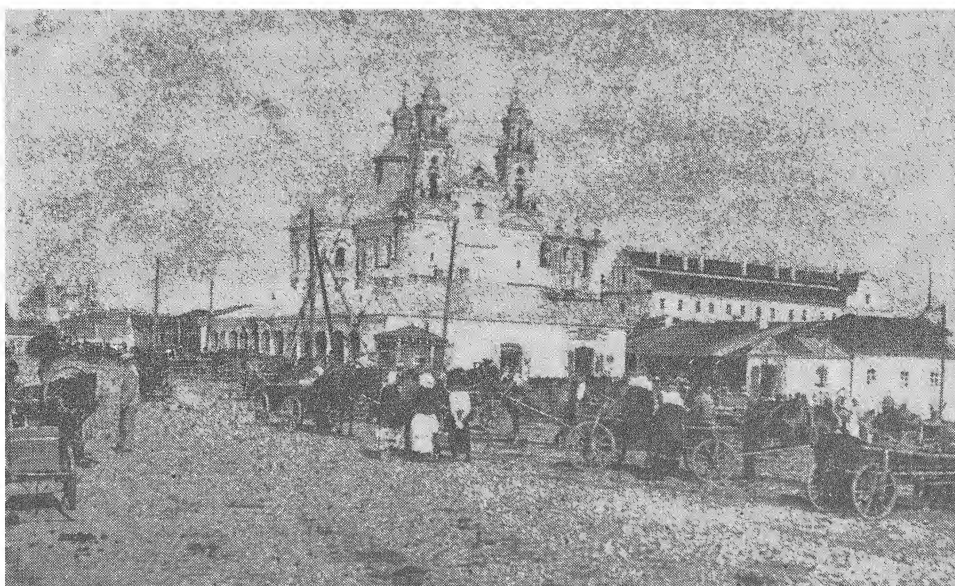
65. שם, 16 בינואר 1892, גל' 13, כתבה של ש. מ. רבינוביץ.

66. שם, 30 בדצמבר 1891, גל' 291, כתבה של אביגדור־חיים ברגמאן.

67. דאס לעבן, פופציג־יאריקער יובל בוך, 1908—1958, שהוצא על־ידי פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג, עמ' 23.

המעבורות משפת הנהר של פינסק דרך הנהר פינה אל היישובים הרבים שבביצות פולסיה (1911)

השוק בפינסק (1910) (מתוך אוסף התמונות של נ. דיאטלוביצקי, פריז)

המסונפות לו. משפחות אלו היו האריסטוקראטיה בעיר, מעין "קאסטה" מיוחדת ומתבדלת. אבל אריסטוקראטיה זאת, ששמרה על מגילת־היוחסין שלה מדורי דורות, מר׳ אליעזר רוקח מוורמייזה מצד אחד, ומן המהרש"ל ודורות רבנים לפניו מצד שני, שמרה גם על רוח הדורות הקודמים. היא היתה מעורה בענייני העיר, והיתה ערה לצורכי השכבות העניות. ערנות זו היתה מורשה מימי ה"גבירה" חיה לוריא וגד־אשר (רוקח) לוין, הגביר המשכיל ה"יוצא־דופן". אין ספק בדבר, שמשפחות אלו גילו התעניינות כנה בצורכי "עניי עמך בית ישראל", ואם גם מתוך הנחה, שפועלים יהודים הם משען נאמן בשעת סכנה של פרעות. על־כל־פנים זאת היתה עמדתו של משה לוריא[68]. ורשאים אנו לדון גם מן המאוחר על המוקדם. כשנאלץ ד"ר ג׳ורג׳ האלפרן (ג׳ורג׳־גד, על שם גד־אשר לוין) למכור את בית־החרושת לגפרורים לטראסט השבדי שבראשו עמד קריגר, התנה אתו שני תנאים: א) שבבית־החרושת בפינסק ימשיכו לעבוד יהודים. ב) שלא יהרוס על־ידי התחרות את בית־החרושת לגפרורים "נור" שהקים גרשון וייצמן, בשנת 1924, בעכו. וכן יעקב אליאסברג, מנהל בית־החרושת ללבידים, נאבק הרבה עם השלטונות הפולניים שתבעו

68. הדברים נכתבו על יסוד שיחה עם י. אליאסברג, נכדו של משה לוריא.

ממנו להכניס לבית־החרושת שלו פועלים לא־יהודיים, והוא עמד בסירובו וניצח במאבקו[69]. נציין עוד, שבשנת 1883 עמד הצעיר הפינסקאי יצחק־אשר ניידיץ על הצורך "לייסד במקומותינו בתי־חרושת", להספקת עבודה "לענייננו למאות ולאלפים"[70]. היו גם גורמים נוספים להעדפת הפועל היהודי על הפועל הלא־יהודי מצד בעלי בתי־החרושת. פינסק היתה, כאמור לעיל, עיר שרובה יהודים. בני המיעוט הלא־יהודי בעיר לא היו זקוקים לעבודה בבתי־החרושת, הם היו בעיקרם בעלי משרות ממשלתיות ועירוניות, זעיר בורגנים ופועלי רכבת שהובאו מן החבלים הפנימיים של רוסיה. כמובן, שלא חסרו ידיים עובדות בקרב איכרי הסביבה. אולם "אנשים אלה ידעו לעבוד, אלא שאי־אפשר היה לסמוך עליהם בשל שיכרותם". התעשיין היהודי העדיף אפוא את הפועל היהודי גם מחמת תפיסתו המהירה את תהליכי העבודה ומחמת יושרו. "הפועלים היהודים הוכיחו את עצמם כחרוצים ונבונים"[71].

ה"גבירים" הבינו שפינסק היא מקום אידיאלי לתעשיית העצים. החומר הגולמי היה מצוי בשפע בסביבתה ודרכי התחבורה היו מצוינות, אם בנהרות ואם ברכבת. הם חשו גם במגמה הכלכלית הכללית שנתבלטה ברוסיה, ובתמורות הכלכליות שהתרחשו בסביבתם הם, ועברו מן המסחר בתבואה וביערות אל התעשייה. תעשייה פרימיטיבית היתה קיימת בפינסק ובסביבתה עשרות שנים לפני התקופה הנידונה. בעיר היו קיימות עשרות משרפות יי"ש (יין שרוף), ובשנת 1884 נותרו בה עוד 20 מהן[72]. בית־החרושת לנרות סטיארין הוקם באמצע המאה ה־19 באלברכטובו, פרברה של פינסק, בידי לא־יהודים, פישר ורוברט בוטה, והוא נרכש ב־1872 על־ידי היהודים אליאסברג, רבינוביץ ושיינפינקל[73]. כחומר־גלם לתעשייה זו שימש חלב שהובא מרוסיה הדרומית. משה לוריא היה הראשון שהכניס מכונות־קיטור בתעשייה. הדחיפה לכך באה לו מתוך נסיונו בהשטת ספינות־הקיטור, שבה עסק כבר בשנות השישים יחד עם אחרים מבני משפחתו[74]. הוא קנה מכונת־קיטור לטחנת הקמח ומכונות לבית בד לייצור שמנים. המכונה הראשונה היתה בעלת 40 כוח־סוס והטחנה עיבדה 245,000 פוד גרעינים לשנה. מכונת בית הבד היתה בעלת 15 כוח־סוס ועיבדה 155,000 פוד גרעיני שמן[75]. צריך לציין שבשנים הראשונות לקיומם של טחנת הקמח ובית הבד עבדו בהם פועלים לא־יהודים, משום שהיהודים לא רצו אז לעבוד כפועלים שכירים (עבודה שכירה נחשבה עוד לחרפה, והיה צורך לשדל יהודים שיסכימו לכך). מתוך 20—30 הפועלים היהודים שהתחילו לעבוד בהם, נשארו כחמישה, אך במשך הזמן נשתנה היחס של היהודים גם לעבודה שכירה[76].

ראשון לבתי־החרושת הגדולים שסיפק תעסוקה מרובה לפועלים, היה בית־החרושת למסמרי עץ בשביל סנדלרים, שהיה הראשון מסוג זה ברוסיה כולה. אף הוא הוקם בידי משה לוריא ועבר לידיהם של האחים ליאופולד ואלכסנדר לוריא, בניו של משה. המכונות לבית־החרושת נקנו ב־1881 בגרמניה על־ידי ליפא (ליאופולד) לוריא, בנו של משה, שלמד הנדסה בקארלסרוהה. כחומר־גלם שימשו, כמובן, עצי היער שבסביבות פינסק. האחים ליאופולד ואלכסנדר לוריא הקימו מנסרה גדולה, והיא הונעה במכונת־קיטור. במקום לייצא עץ גולמי החלו לייצא קורות, אדנים וקרשים. באמצע שנות התשעים הוקם על־ידם גם בית־החרושת ללבידים, שאף הוא היה בשעתו בית־חרושת יחיד במינו ברוסיה. בשנים הראשונות יצר בית־חרושת זה לוחות עץ בגדלים שונים בני שכבה אחת, כפי שהם יוצאים ממכונת הקילוף, והללו שימשו לעשיית ארגזי אריזה לסחורות שונות, וכן יצר לוחות לגלגול חבילות הבדים מסביב להם. רב היה הביקוש ללוחות אלה גם מבתי־החרושת השונים ברוסיה וגם מחוצה לה. לאחר־מכן החל מפעל זה לייצר לבידים, כלומר לוחות עץ דבוקים יחד, שהם עמידים יותר. תעשייה זו היתה לה חשיבות מרובה לכלכלה הרוסית הכללית, קודם כל מפני שהלבידים היו סחורת יצוא בקנה־מידה גדול, ושנית מפני שמחקר שנעשה בהנהלתו המדעית של בעל בית־החרושת ליפא לוריא הוכיח שהעץ אלמון ("אולחה" או "אולנוס") שהיה מצוי בשפע ביערות פולסיה, ועד עתה לא היה דורש לו, מתאים ביותר לתעשיית הלבידים. גריגורי לוריא הקים בית־חרושת כימי קטן. לואי הירשמן, יהודי שהגיע מקורלאנד, הקים ב־1892 בית־חרושת לגפרורים, והוא נמכר כעבור שנים מספר ליוסף האלפרן. כמו כן הוקמו בעיר שני בתי־חרושת לייצור פקקים (אחד מהם היה בבעלות של נוצרי) ובית מבשל שכר (באסביץ). מלבד בתי־חרושת גדולים אלה היו קיימים בעיר בשנות התשעים של המאה הקודמת, ובוודאי לאחר־מכן, עוד כמה מפעלים תעשייתיים, כגון בתי בורסקי, בתי־חרושת לניפוץ בד ובית־חרושת לסוכריות. מספר המפעלים הגיע ל־27, ורובם ככולם היו בבעלות יהודית. מקור אחד מציין, כי בתחילת המאה הנוכחית היו בעיר 18 מפעלים חרושתיים[77]. יש המשלש את מספרם ואומר

69. דברים אלה סיפרו ד"ר ג'ורג' האלפרן וי. אליאסברג. לפי דבריו של אליאסברג התגבשה עמדתו זו של משה לוריא בשנת 1883 לאחר שפועלי הסדנאות של הרכבת פרצו לעיר ורצו לערוך פוגרום, והקצבים והסבלים היהודים גירשו אותם. על נסיון זה כותב א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, תל־אביב תרפ"ט, עמ' 9—10. את דברי המשא ומתן עם קריגר שמעתי מפיו של ד"ר ג'ורג' האלפרן. אמנם, אחיו ברנארד היה מנהלו של בית־החרושת משנת 1904. וראה י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 211—212.

70. המליץ, 16 במאי 1883, גל' 37, עמ' 592.

71. י. אליאסברג, שם, עמ' 15.

72. S. G, ערך: פינסק.

73. שם.

74. Ю. Янсон, Пинск и его Район, Петербург 1869, עמ' 72.

75. לפי הנתונים ב־ S. G., ערך: פינסק.

76. ראה הע' 71.

77. Evans W. Gordon, The Alien Immigrant, London 1903 עמ' 79. לפי נתונים רשמיים היו בשנת 1890 בפלך מינסק 653 מפעלים חרושתיים; במינסק — 43, בבוברויסק — 37, בפינסק — 27. יש להניח שבמספרים אלו נכללו "משרפות היי"ש" ושלפי מספרם הגדול ניתן לומר, כי היו מפעלים קטנים. ב־1892 היו כבר בפינסק 32 מפעלים חרושתיים, שערך תוצרתם היה 771,525 רובלים ועבדו בהם 454 פועלים. לפי הנתונים הרשמיים משנת 1896 היו בפינסק 27 מפעלים ועבדו בהם 1,375 פועלים וערך תוצרתם היה 1,763,000 רובלים, בעוד שבבוברויסק היו אז 22 מפעלים, בהם עבדו 304 פועלים וערך תוצרתם היה 576,000 רובלים. Памятная Книжка и Календарь, Приложение, 1898, עמ' 29).

שמספר המפעלים בעיר היה 54 [78]. נראה הדבר, שבעל המספר הקטן לא התייחס למפעלים הקטנים כאל מפעלים חרושתיים. על־כל־פנים, ידוע לנו על קיומם של מפעלים אלה: לטאַבאק — 3, לסבון — 2, למכסי קש — 2, אחד לחבלים, אחד ליציקה, אחד לחַלבה, אחד לצוף, אחד לדבק, אחד לנייר זפת, אחד לתרמילי סיגריות וכן בתי־חרושת למנורות, לדיו ולסודה וכן 10 מגרסות, 6 טחנות, 3 בתי בורסקי ו־4 בתי מבשל שכר, יחד כ־54 מפעלים, מהם 49 בבעלות יהודית. בתוך 5 המפעלים שבבעלות הלא־יהודית היו הסדנאות של הרכבת, בית־חרושת אחד לפקקים ומספנה [79]. מפעלים חרושתיים נוספים נוסדו בתקופה שבין התחלת המאה שלנו עד למלחמת העולם הראשונה. מנסרה גדולה הוקמה ליד הנהר על־ידי ברל לוין, מנסרה אחרת ליד האגם על־ידי האחים ברודסקי, ומנסרה שלישית על־ידי הפולני ז'אקביץ. הוקמו טחנות קמח נוספות, האחת היתה של ישראל לוין, והוקם בית־חרושת למסמרים, שחומר־הגלם הובא אליו בספינות־הקיטור מאוקראינה [80]. כמו־כן הוקם בית־חרושת לזכוכית של טורוק־גאֶלבאֶרג. אשר לרוח היוזמה החרושתנית של יהודי פינסק כדאי לציין, כי בית־החרושת הראשון לפקקים הוקם על־ידי צעיר, בן למשפחת עניים, חיים זקהיים שמו, שהתחיל בעבודתו במשורית־יד ובסכין, וכעבור זמן קצר יסד את בית־החרושת ונעשה ספק למונופול היי"ש הממשלתי. ולא זו בלבד אלא שהקים גם בתי־חרושת לפקקים במקומות שונים ברוסיה ובחוץ־לארץ ונעשה ליושב־ראש ההתאחדות הבין־לאומית של מייצרי הפקקים. בפינסק היה ידוע בשם "חיים הפקק" [81].

מבחינת פיתוח התעשייה תפסה פינסק את המקום השני ברוסיה לאחר ביאליסטוק. בתי־החרושת הגדולים התפתחו והתרחבו בפינסק בתוך שנים מספר. שווי הייצור של בתי־החרושת לגפרורים היה 149,000 רובל בשנת 1896 ורבע מיליון רובל ב־1900. פעלו בו מכונת־קיטור בעלת 36 כוח־סוס ושני דוודים לקיטור. תפוקת הייצור של בית־החרושת למסמרי עץ הגיעה בשנת 1896 ל־110,000 רובל, וב־1900 הגיעה התפוקה של בית־חרושת זה ושל בתי־החרושת ללבידים ושל המנסרה לסך של חצי מיליון רובל. במפעלים אלה כבר היו מצויות שתי מכונות־קיטור: האחת בעלת 75 כוח־סוס והשנייה בעלת 35 כוח־סוס. על ההתפתחות המהירה של התעשייה אפשר ללמוד גם לפי גידול מספר הפועלים. בבית־החרושת למסמרי־עץ עבדו בשנים הראשונות להקמתו רק 40 פועלים, באמצע שנות התשעים עבדו בו ובמנסרה כ־250 איש. ב־1898 עבדו בו ובבית־החרושת ללבידים 420 פועלים, וב־1900 עבדו בכל מפעלי בית לוריא כ־700 פועלים ואותו מספר פועלים עבדו בבתי־חרושת אלה בשנת 1913. בבית־החרושת לגפרורים של האלפרן עבדו בשנת 1901 — 600 איש. בשנת 1913 ירד מספרם ל־340. בבתי־החרושת לטאבאק עבדו מאתיים איש [82].

המפעלים הגדולים האלה ועוד כ־20 מפעלים נוספים העסיקו בתחילת המאה הנוכחית כ־1,800 פועלים יהודים. אין לנו נתונים משאר המפעלים, אולם יש להניח שמספר הפועלים השכירים בהם היה קטן. על־כל־פנים ברור, כי בתעשייה היהודית הועסקו יותר מ־2,000 עובדים יהודים; ובמפעלים שבבעלות לא־יהודית עבדו גם כן כ־2,000 פועלים, שהרי הסדנאות של הרכבת בלבד העסיקו 1,500 פועלים לא־יהודים. לכאורה, יש מקום להנחה, שמפעלי התעשייה פרנסו במישרין כשליש המשפחות היהודיות שבעיר. אולם, לאמיתו של דבר, יותר ממחצית העובדים בבתי־החרושת היו פועלות ששכרן הירוד לא הספיק כדי לפרנס את ביתן. מלבד זאת עם הפועלים נמנו גם נערים ששכרם לא עלה על השכר של הבנות. מתוך 600 הפועלים שעבדו בבית־החרושת לגפרורים בשנת 1901 היו 350 בנות, אשר שכרן השבועי נע בין 70 קופיקות לשניים וחצי רובל. השכר נקבע בהתאם לגיל ובוודאי גם לפי ההספק או המומחיות. מתוך 500 הפועלים בבית־החרושת ללבידים ולמסמרי עץ היו 250 בנות, אשר שכרן היה דומה לזה שבבית־החרושת לגפרורים. בשנת 1913 עבדו בהם 320 נשים ששכרן מ־140 קופיקות עד שלושה רובל לשבוע.

מתוך 90 הפועלים שבבית־החרושת לנרות היו 50 בנות, ושכרן השבועי הממוצע היה 1,80 רובל. מ־60 הפועלים בבית־החרושת לפקקים, שבו עבדו יהודים, היו 50 בנות ששכרן השבועי נע בין 1,20 רובל ו־2,09 רובל. שכר העבודה של הבנות לא היה אפוא אלא בבחינת עזר־מה למשפחות, או שהוא נחסך על־ידן בשביל נדוניה. אגב, נשים נשואות לא עבדו בבתי־החרושת. גם לא כל הפועלים־הגברים השתכרו די הצורך לפרנס משפחה שלא בדוחק. אמנם ש. מ. רבינוביץ מציין, שהתעשיינים בני לוריא משלמים לפועלים היהודים יותר מאשר לפועלים הלא־יהודים "למען יכלכלו נפשות ביתם ברוח ולא בצמצום" [83]. שכרו השבועי של פועל בבתי־החרושת של בני לוריא נע מ־3 רובלים עד 7 רובלים, ובבית־החרושת לגפרורים מ־3 רובלים עד 5 רובלים. בבית־החרושת לנרות היה הממוצע 3,60 רובלים, ובבית־החרושת לפקקים היה הממוצע 4 רובלים [84]. אולם, דומה שרק מי שהשתכר 25 רובלים לחודש היה בידו לפרנס משפחה שלא בדוחק רב. ספק הוא, אם בכל המפעלים התעשייתיים נמצאו 500 פועלים ופקידים שהגיעו לדרגת שכר זו, אם גם בני לוריא עודדו את פועליהם שיתמחו

---

78. И. Хорош, По промышленной черте оседлости Восход, 1901, חוברת 10, עמ' 27—29.

79. שם.

80. לפי כתב־יד של א. בריסקי.

81. אליאסברג, שם, עמ' 41—42.

82. Энциклопедический словарь ערך: פינסק וראה: תלפיות, שם, עמ' 10; מאמרו של Karliner היא ליאופולד לוריא, Die Welt, 1898, No. 11, Wien וראה הע' 78; צייט, מס' 8, מיום 21.11.1913, פטרבורג; ארבייטער שטימע, 1901, מס' 24, עמ' 24.

83. דער מאמענט, 26 בדצמבר 1911, גל' 299, עמ' 4; היינט, 28 בדצמבר 1911, מס' 301 עמ' 3; תלפיות, שם, עמ' 10; צייט, שם; יוסף ראקאוו, שעבד בהיותו נער בבית־החרושת לגפרורים, השתכר 75 קופיקות לשבוע ויום העבודה היה משש בבוקר עד שעות ערב המאוחרות. מעמוארן פון אַ רוסישן רעוואָלוציאנער, שיקאגו 1934, עמ' 34.

84. הנתונים בנוגע למספר הפועלים והפועלות ושכרם הם על־פי Хорош במאמרו הנ"ל.

ויעלו בדרגת שכרם. אמנם, היו פקידים שהשתכרו למעלה מסכום של 25 רובלים לחודש. כך, למשל, יכול היה ברל גניחוב, שעלה מדרגת פועל פשוט לדרגת משגיח ולאחר־מכן נעשה מנהל הייצור, לתת חינוך גבוה לשניים מבניו. האחד היה למהנדס והשני לרופא מנתח[85].

המשבר הכלכלי שפרץ בסוף שנות השמונים רוסן הודות לתעשייה שהניעה יותר ויותר את גלגלי הכלכלה בפינסק.

הרגשתם של החרושתנים הגדולים היתה שהם "נותנים פרנסה לעיר"[86], והרגשה זו היתה מוצדקת במידה רבה. בעוד שבשנת 1891 דובר על 700 משפחות רעבות ללחם ממש, הרי בשנת 1902 חילקה "חברת הצדקה היהודית" "קמחא דפסחא" בסך־הכל ל־496 איש[87] (הכוונה בוודאי למשפחות). השוואה של מספר מקבלי "קמחא דפסחא" בפינסק, שהיוו כ־10% מכלל האוכלוסייה היהודית, למספרם של אלה במקומות אחרים מראה, שפינסק היתה עשירה מהם בהרבה. בשנת 1898 קיבלו "קמחא דפסחא" בפלך ווהלין 17.5% מכלל האוכלוסייה, בפלך פולטאבה 24.5%, ברוסיה הלבנה 16.6%, בליטא 22%[88]. אמנם, בשנת 1901 הודיע כתב שמשבעת אלפים המשפחות בעיר, "אלפיים משפחות אביונים"[89]. המספר הראשון מוגזם הוא, וייתכן שהמספר האחרון אין בו הפלגה רבה, כי במפנה המאה הנוכחית פרץ משבר עולמי במסחר העצים, שאותו תולים במלחמת אנגליה בבורים (1899—1902), וכתבה זו נכתבה כחודש ימים לאחר השרפה הגדולה שפרצה בעיר ב־30 באפריל 1901, אשר בה עלו באש למעלה מ־300 בתים ומחסנים ו־400 חנויות, והנזק נאמד ביותר ממיליון רובל[90]. אולם צריך לציין, שכעבור שנה־שנתיים הוקמו בעזרת הלוואות, במקום הבתים שנשרפו, בתים חדשים וגדולים יותר, רבי קומות.

השרפות המרובות שפקדו את העיר, שהיתה בנויה לרוב בתי עץ, היו גורם מדלדל. והרי, למשל, נשרפו ב־10 ביאנואר 1887, 27 חנויות "וכל אשר בהן". ב־8 בפברואר 1889 נשרפו בית מלון ושני בתים אחרים, ובאש מצא את מותו נער אחד[91]. מ־16 באוגוסט אותה שנה מגיעה אלינו שוב ידיעה על שרפתן של 27 חנויות ברחוב השוק[92]. ב־25 ביאנואר 1892 "פרצה אש בקארלין ותאכל שלשים בתים וחנויות וכל הנמצא בהן". הנזק נאמד במאה אלף רובל[93]. כשהיתה פורצת שרפה בבתי־החרושת היה, כמובן, מתערער מצב הפועלים. ב־1894 נשרפו טחנת הקמח ובית הבד של לוריא, ולפי הכתבה המודיעה על כך, נשארו 300 פועלים, טוחנים, סבלים, תופרי שקים ואחרים ללא פרנסה[94]. ב־1896 נשרף בית־החרושת לגפרורים על כל חומר־הגלם שהיה בו ולידו, ו"זעקת העובדים ויללת העובדות הקיפה את כל העיר... כי נכרית אוכל מפיהם"[95]. בשרפה הגדולה ב־1901 נשרפו "כמעט כל בתי קארלין, באשר רב בתי הרחובות הם בתי עץ, מקום מגורי הסוחרים הבינוניים, הקטנים ובעלי־המלאכה ובתי המלון". האש התפשטה לרחובות טיוראַמנאייה, נאבארז'נאייה (רחוב החוף), בולשאייה (רחוב קיוב, "די גרויסע גאס"), אשר שם בתי העסק הגדולים והמחסנים. גם בית־הדואר וארמונו של סקירמונט עלו באש. לפי הידיעה נשארו ערומים וחסרי כל יותר מ־1,000 משפחות, "ואנשים למאות אשר בקהל הסוחרים נמנו, נהפכו לעניים מרודים מבקשים לחם". לפי כתבה אחרת, נשרפו 290 בתי מגורים, 400 חנויות, מחסנים ורפתות, ונספו באש אשה אחת ונער אחד. לפי כתבה אחרת, נשרפו 300 בתים, ולפי כתבה שלישית 330 בתים, בתוכם 6 בתי־מדרשות, "ויותר מ־1,000 משפחות מתגוללות ברחוב"[96]. אפשר שהמספר הגדול המובא כאן כולל גם בתים של נוצרים. כדאי לציין, שהצאר ניקולאי השני תרם לטובת ה"נשרפים" 10,000 רובל. בעיר הוקם ועד להגשת עזרה, שבראשו עמדו אהרן ואלכסנדר לוריא והנוצרי אליאשנקו. אמנם, "הגבירים קימצו בעזרתם"[97]. משה לוריא תרם 800 רובל, אהרן לוריא 300, גריגורי לוריא 100, החברה לוריא 800, יוסף האלפרן 400, הבאנק בפינסק 150 רובל. אחרים מבין ה"גבירים" תרמו כל אחד פחות מ־100 רובל. גם הגוברנאטור טרובצקוי תרם 100 רובל. לשם הגשת עזרה דחופה ל"נשרפים" אירגנה חברת הנשים בית־תמחוי ובית־תה לחלוקת ארוחות־חינם לנצרכים. בראש הפעילים עמדו בית וייצמן והסטודנט יעקב אליאסברג[98]. הוועד למען נגועי השרפה פעל במשך כמה וכמה חודשים. עוד מספטמבר של אותה השנה אנו שומעים, שהוועד "עובד עבודתו בחריצות לטובת האומללים. בכל יום חמישי בשבת תחולקנה מנות לאיש איש כפי ערכו", אלא שה"נצרכים רבו מאד ושטף

85. ראה תזכירו של פאלן, שר־הפלך הווילנאי, העבר, ז׳, תש״ד, עמ׳ 108; אליאסברג, שם, עמ׳ 16. פער גדול היה בין שכרם של הפועלים לבין משכורתם של הפקידים ובמיוחד בין המשכורת של הפקידים הבכירים. לפי זכרונו של המהנדס אפרים צ. בן עמי היתה משכורתו של אביו אהרן רובינשטיין (1860—1912), שהיה המנהל הכללי בבית החרושת ללבידים של האחים לוריא, 150 רובל לחודש.

86. משפט זה הושם בפיהם של ה"גבירים" על־ידי אגודת "ציון": "הגבירים הגדולים אפשר שיגידו לנו שהם יוצאים ידי חובתם כלפי העיר. בבתי־החרושת שלהם, ב'קאנטורים' שלהם, הם נותנים פרנסה לעיר", פש״ל, תרס״ג, עמ׳ 90.

87. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 72. החלוקה של קמח ותפוחי־אדמה ושל מזומנים היתה בסכום 833.48 רובל. וראה לעיל הע׳ 59.

88. הזמן, 21 ביאנואר 1903, גל׳ 3—4, עמ׳ 6. הנתונים לוקחו ברובם מן הסקר של יק״א שנערך בשנת 1898. פלכי וילנא, קובנה וגרודנה היו העניים ביותר.

89. הצפירה, 22 ביוני 1901, כתבה של אייזיק גולדמאן.

90. במכתב מפינסק ב־12 באוגוסט 1901 כותב וייצמן: "בעיר שורר הלך רוח איום. המשבר הכללי והאסון (כלומר השרפה) שירד על פינסק נותנים אותותיהם בהלך הרוח". וייצמן, אגרות, כרך א׳, עמ׳ 148.

91. המליץ, 18 ביאנואר 1887, גל׳ 15, עמ׳ 155. שם, 16 בפברואר 1889.

92. שם, 6 בספטמבר 1889, גל׳ 199.

93. שם, 31 במאי 1892, גל׳ 119.

94. שם, 5 ביולי 1894, גל׳ 150.

95. שם, 2 בדצמבר 1896. ידיעה רשמית המתייחסת לשנה זו מציינת, כי בפינסק גרמו השרפות לנזקים בסכום של 138,275 רובלים Памятная Книжка, 1898, приложение, עמ׳ 30.

96. שם, 6 במאי 1901; הצפירה, 9 במאי 1901, גל׳ 104; הדור, 23 במאי 1901, גל׳ 21; דער יוד, 30 במאי 1901, גל׳ 22, עמ׳ 7.

97. הדור, 23 במאי 1901, גל׳ 21.

98. הצפירה, 9 במאי 1901, גל׳ 104, עמ׳ 418.

הנדבות הולך ומתמעט"[99]. ובכן, כחמישה חודשים לאחר השרפה נמצאו עדיין "נשרפים" שנזקקו לנדבות. אמנם, כבר בדצמבר של אותה שנה ניגשו כ־50% מן ה"נשרפים" לבנות את חורבותיהם, והפעם בנו בתי אבן, ולפי דרישת השלטונות במרחק של 12 ארשין (= שמונה וחצי מטר) בין בית לבית. להקלת הבנייה וכסיוע לנצרכים ניתנה רשות ל"נשרפים", לפי הוראת הצאר ניקולאי השני, לנסוע חינם ברכבת, וכן ניתנו הנחות להסעת משאות ברכבת, כגון בגדים, מצרכי אוכל וחומרי בנייה[100]. ההנחות חלו גם על "נשרפי" בריסק, קרבנות השרפה הגדולה שהיתה שם באותה שנה. אבל, לפי הודעת הכתב, "רוב נגועי השרפה אין להם הכסף הדרוש לצרכי הבנייה" והם מקווים "כי הבאנק להלוואות בערבון נכסי דלא ניידי ימלא את חסרונם זה"[101]. הכוונה לבאנק האפותיקאי בווילנה. שרפות פרצו גם בשנים שלאחר־מכן, אולם בקנה־מידה קטן, והנזקים היו אף הם מועטים, שכן האנשים למדו שיש לבטח את בתיהם.

נחזור אפוא לחיי הכלכלה בעיר. הסדנאות הגדולות של הרכבת ובתי־החרושת הלא־יהודים, שהעסיקו פועלים לא־יהודים, היו אף הם גורם חשוב בכלכלה היהודית. הפועלים הנוצרים היו צרכנים שקנו בחנויות של יהודים, והיו בבחינת נותני־עבודה לבעלי־מלאכה יהודים. גם בסדנאות עצמן הועסקו בעלי־מלאכה יהודים, כגון נגרים, פחחים, מסגרים וכדומה. המלאכה בעיר היתה רובה ככולה בידי יהודים, נוסף לכך עבדו מאות אחדות של פרוונים יהודים בימות הקיץ בהכנת פרוות לשיווק בירידים כגון זה שבניז'ני־נובגורוד, ואף־על־פי שעבודה זו היתה עונתית, פרנסה ברווח את העוסקים בה. דומה שרשאים אנו להניח שבעלי־המלאכה שהוציאו לחמם ממלאכתם היו כ־30% מכלל המפרנסים. אמנם, קשה מאד לברר את מספרם של בעלי־המלאכה בעיר ואת חלוקתם לפי המקצועות השונים. משנת 1887 בערך יש לנו נתונים על בעלי מקצועות אלה: 64 אופים (כולם יהודים), 33 קצבים, 90 חייטים ולהם 82 עוזרים, 80 סנדלרים ולהם 90 עוזרים, 7 תופרות, 7 כובענים ולהם 12 שוליות, 15 מנקי ארובות, 30 צבעים ולהם 19 עוזרים, 43 נפחים ומסגרים ולהם 25 עוזרים, 10 כורכים ולהם 14 עוזרים, 6 שענים ולהם 10 עוזרים, 8 זגגים, 19 רצענים, 4 עושי צמר גפן. וכן היו בעיר 81 עגלונים ובעלי מרכבות, ו־15 דייגים[102]. מובן שחסרים כאן נתונים על בעלי מקצועות אחרים שהיו בעיר, כגון בנאים, גודרים, צורפים, ספרים, פועלי דפוס. בשנת 1906 היו בעיר 1,003 אומנים ולהם 948 עוזרים ו־792 שוליות[103]. אשר לסנדלרים, יש לנו ידיעה משנת 1908: מספרם היה כ־200 ולהם 50 פועלים, והיו כבר גם שתי סדנאות מכאניות לעשיית נעליים. אגב, ידיעה זו באה בקשר להתארגנותם של הסנדלרים נגד יבוא חוץ של נעליים "עשויות במכונות". החלטת הסנדלרים היתה לא לתקן נעליים אלה[104].

בתקופה הנידונה עלתה רמת החיים לא רק של האריסטוקראטיה הגבירית, של ה"גבירים" החדשים[105] שצמחו מעסקי הספסרות של יערות וכדומה, ולא רק של המעמד הבינוני של סוחרי היערות ובעלי החנויות הגדולות, אלא גם של שכבת בעלי־המלאכה והפועלים השכירים[106]. עלייה מתמדת זו נבעה מתהליך שניזון גם מהשפעת הנוער שחזר מלימודים מחוץ־לעיר וגם מהשפעת החינוך המקצועי של בית־הספר המקצועי ובית־המלאכה לבנות שקמו בעיר. צריך לציין עוד, שעליית רמת החיים של האיכרים, שהחלה עם ביטול שעבודם לאצילים ב־1861, הוחשה בהרבה עקב ביטול הבעלות הקולקטיבית על קרקע הכפר וחלוקת הקרקע ומסירתה לבעלות הפרטית של האיכר (1907). כתוצאה מכך הלך וגדל משקלם של האיכרים כמוכרי תוצרת חקלאית, וגדלה זיקתם לחנות היהודית ולבעל־המלאכה היהודי. עובדה היא, שבתקופה הנידונה הלכו ונתמעטו האיכרים שנעלו סנדלים עשויים רצועות של קליפות עצים ("פאסטעלעס") ונתרבו הנועלים מגפי עור. נשי האיכרים נעלו כבר כולן נעלי עור. תפירת הנעליים ותעשיית העור היו כולן בידי יהודים. והוא הדין בפרוות

מנקי ארובות בפינסק — קרוב לוודאי יהודי ונוצרי (1913)

האיכרים שתפירתן היתה גם כן בידי יהודים. נשי האיכרים, ובעיקר בנותיהם, לא הסתפקו עוד בבדים תוצרת בית, אלא החלו להתלבש בבדים תוצרת בתי־החרושת, וכן החלו עוטפות

99. שם, 20 בספטמבר 1901.
100. שם, 14 באוגוסט 1901, הדור, 18 ביולי 1901.
101. הצפירה, 2 בדצמבר 1901, וראה את ה"פעליטאן" בפש"ל, תרס"ג, עמ' 102—103.
102. S. G. ערך: פינסק.
103. ראה המובא בטי"פ, עמ' 81.
104. דער פריינד, 4 באוגוסט 1908, גל' 175.
105. על ה"גבירים החדשים" ראה א. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, בוענאס איירעס 1949, עמ' 239—242.
106. ראה ה"פעליטאן" שבהע' 101.

ראשן במטפחות צבעוניות, וכך אפוא גברה זיקתן לחנות האריגים.

כבר עמדנו על כך כי בסוף שנות השמונים, כתוצאה מן המשבר, נתרבו בעיר החנויות. וראינו שבשנות התשעים היו החנוונים מחוסרי פרנסה. במכתביו של ח. וייצמן מפסח תרס"ד (1904) אנו קוראים עוד משפטים אלה: "כל אימת שאני מהלך בחוצות העיר אני שב הביתה ברוח נכאה. אין פנים שוחקות, אף לא חיוך אחד — על כל סביביך אנשים

בנהר פינה. כן הובאו סחורות מן הדרום ומן המזרח בדוברות ובספינות, ופורקו כאן כדי להטעינן ברכבת. כך נמצאה פרנסה לסבלים ולעגלונים היהודים, ובוודאי גם לסוכני מסחר שונים. הסבלים שעבדו בפריקת הספינות של החיטה ובהטענת הסחורות האלה בקרונות הרכבת היו כולם יהודים. רק בהטענה על הספינות פעל איגוד מעורב של סבלים יהודים ונוצרים. בשבתות לא עבדו היהודים, ולעומת זאת לא עבדו הנוצרים ביום ראשון, ואת השכר חילקו שווה בשווה. בימות החורף,

רחוב מכוסה שלג ללא מעבר בפינסק (1903)

כאילו מתים, ותמה אני על מה חיים בני האדם. הנה חנותונת ובה סחורה של שלושה רובלים, ועל הכנסות מ'עסק' כזה צריכה להתקיים משפחה... ומובטחני כי רוב מניינה של אוכלוסיית פינסק היהודית אינו יודע במה להמיר את לחם הפסח שכלה היום. מעולם עוד לא נבלטה לעיני הדלות כמו הפעם"[107]. אביונים פושטי־יד, שלא חסרו בעיר קודם לכן, מספרם נתרבה, כנראה. אולם המצב בכללותו הלך ונשתפר. הרבה חנויות הפכו לבתי עסק גדולים, שהעסיקו שכירים בחנויות, ומספרם הגיע ל־150 איש ויותר[108]. פינסק הפכה למרכז מסחרי לאריגים שהובאו מווארשה, למכולת, למיני סדקית, למוצרי מתכת ולרהיטים. הרכבת שגרמה להרס המסחר בתבואה, הפכה מתחילת המאה הנוכחית לגורם כלכלי חשוב. המוצרים השונים, פרי התעשייה אשר במערבה של רוסיה, נעשו למוצרי צריכה של העיר וסביבתה — העיירות והכפרים שהקיפוה במרחק של עשרות קילומטרים — והגבירו את סחרה הפנימי, שהגיע לשיא בימי הירידים.

בפינסק היו שישה ירידים במשך השנה. מכיוון שההובלה ברכבת היתה יקרה יותר מן ההובלה בנהרות, מילאה פינסק שוב תפקיד במסחר הטראנזיט. הסחורות שהובאו ברכבת מן המערב, פורקו בפינסק והוטענו על הספינות

כשהנהר קפא והעבודה היתה נפסקת, היו סבלים אלה עוסקים בהספקת גושי קרח לבתי מבשלי השכר ולבתי־החולים. היתה גם קבוצה סגורה של סבלים ליד הרכבת, והיו בה יהודים וגויים. העברת הסחורות מן הרכבת או מן החוף אל מחסני הסיטונאים בעיר היתה כולה בידי עגלונים יהודים, שהיו מאורגנים בקבוצה מעין קואופראטיב, ולא נתנו שום אפשרות של פרנסה ל"אדם חדש". כמו־כן משיית העצים מן האגם והעברתם בסוסים לבתי החרושת של לוריא בקרוניות על גבי פסים — נעשו בידי יהודים ועל־ידי קבלן, שמשון גלייברמן[109]. גם מסחר העצים הסתייע לא רק בדוברות דרך התעלות אלא גם בקרונות הרכבת. עסקי העצים פרנסו גם סוחרים גדולים ובעלי ספינות־גרר אשר סחבו את הדוברות במעלה הנהר, וכן התפרנסו מענף זה סוחרים קטנים, מתווכים ופקידים ("בראקערס") וקבלנים שונים, קבלני סוסים שסחבו את הדוברות וקבלני איכרים שסיפקו את הידיים העובדות לכריתת העצים והובלתם לעשיית הדוברות ולהסעתן, וכן גם לספקי המזון, בעיקר לאופי הלחם, בשביל האיכרים שהסיעו את הדוברות. כן פרנס סחר העצים את המנסרות ופועליהן. שכונה שלמה בעיר בשם "המגרשים החדשים" ("די נייע פלעצער") היתה מאוכלסת "אנשי המים", כלומר עוסקים במסחר העצים והיערות, מהם שהיו יוצאים לקיוב מדי שנה לעונת ה"קונטראקטן" (חוזים), שאז נעשו עסקי המסחר הגדר־

107. ראה מכתביו אל ורה חאצמן בתאריכים 14.4.1904 ; 7.4.1904, וייצמן, אגרות, כרך ג', עמ' 276, 281.

108. דער נייער וועג, ארגאן פיר די אינטערעסן פון דעם יידישען פראלעטאריאט, שבועון, וילנה, 5 במאי (18 במאי לפי הלוח המערבי) 1906, מס' 2, עמ' 88—89.

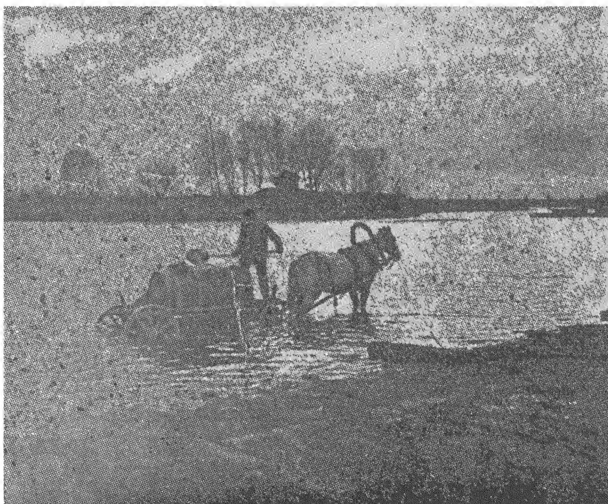
109. על ארגון מונופוליסטי של קבוצת סבלים ועגלונים שעבדו ליד הנהר ושהעסיקו כ־200 סבלים ועגלונים, ראה החוברת של א. קולודני, זוג חולמים ולוחמים, ירושלים 1952, עמ' 15.

לים ובמיוחד עסקי היערות. "רחוב הסוחרים" ("קופּאֶצ'אֶסקי") היה מקום מגוריהם של הסוחרים הגדולים. תודות לרכבת התפתח בעיר גם המסחר בבקר ובדגים. עדרי בקר של אלפי ראשים, שנקנו בכפרי פולסיה, הובלו ברכבת מערבה. יהודים פינסקאים עסקו במסחר זה, כנראה, רק כבאי־כוח של הסוחרים הגדולים שבמערב. כמו כן הועברו ברכבת מטענים גדולים של דגים חיים בחביות מלאות מים. גם עסק זה היה בידי יהודי העיר, אם כי דייגים רבים לא היו יהודים.

ראינו לעיל, שעל אף ההגירה גדלה האוכלוסייה היהודית בעיר בשנים 1897—1914 ב־6,998 נפש, דהיינו ב־33%. אין ספק בדבר, כי גידול זה גרם למחסור נוסף במקורות פרנסה. אם מצד אחד נתרחבה שכבת ה"גבירים" וביניהם "גבירים חדשים" ונתרחבה גם השכבה של ה"בעלי־בתים", כלומר כל האנשים האמידים שפרנסתם מצויה, הרי מצד שני גדלה ונתרחבה שכבת בעלי האמצעים הדלים, שעמלו והתלבטו קשה בהשגת פרנסתם. כתוצאה מכך העמיקה הפרולטאריזאציה, פותחו והתרחבו מקצועות מלאכה ישנים והוכנסו מקצועות מלאכה חדשים. מלאכות הבנייה בעצים ובלבנים לא היו חדשות לגבי היהודים, אבל בתקופה זו גדל מספר העוסקים בהן, כי הבנייה בעיר גדלה בהתמדה, לא רק כתוצאה של השרפה הגדולה של שנת 1901, אלא גם בגלל גידולה של האוכלוסייה בעיר ומחמת העלייה הכללית של רמת החיים. האנשים לא הסתפקו עוד בדרך כלל בדירה בת חדר אחד, חצוי בדפנות, בבית נמוך, שגגו שמוט ויורד כמעט עד לקרקע. השאיפה היתה לדירות גדולות יותר ובבתים של ממש. קבלנים ביצעו באמצעות בנאים ונגרים יהודים עבודות בניין פרטיות וממשלתיות. גם מקצוע הצבעות התפתח, הן בשל חילופי הדירות ה"שנתיים" המרובים (שחלו בחודשים תמוז—אב), כשבעלי יכולת היו שוכרים פועלים לצבוע ולסייד את הדירה החדשה קודם שנכנסו אליה, והן בשל המנהג החדש להדביק על הקירות יריעות נייר צבעוניות ("טאפּעטן"). מלאכה זו היתה נעשית בידי צבעים. מלבד זאת החלו בלחץ השלטונות לכסות את הבתים בגגות של פח למניעת שרפות, ואת הגגות היה צורך לצבוע מדי פעם בפעם. צבעים הועסקו גם בצביעת הדפנות של ספינות־הקיטור שנתרבו והלכו. אגב, אחת מהן נקראה בשם "הרצל". נתרבו גם הנגרים היהודים בעיר. כ־100 פועלים־נגרים עבדו בסדנאות הנגרות. 50 מהם — בבית־המלאכה של שלמה באנקובסקי, שעסקו במלאכה העדינה של התקנת לוחות וארגזים למכונות־התפירה של זינגר וארגזים לגראמופונים ושהיו גם סחורות יצוא לחוץ־לארץ. עם עליית רמת החיים והביקוש לרהיטים יפים, עשו נגרים יהודים בעיר רהיטים שהיו בבחינת "מלאכת מחשבת" "נוסח וינאי", והם נמכרו גם מחוץ לעיר. בנגרות זו ובחרטות עץ הקשורה בנגרות רהיטים וכן בנגרות בניין מצאו את פרנסתם מאות עובדים יהודים. הפחחות היתה כולה בידי יהודים. מקצוע זה התפתח בייחוד כשהחל הנוהג הנזכר של כיסוי הבתים בגגות של פח. גם עשיית רעפי העץ לגגות היתה בידי יהודים. אשר למלאכת המתכת הכבדה כגון תיקוני מכונות, הכנת חלקי חילוף לספינות ולמכונות ועשיית דודים לקיטור — הרי היא היתה בידי פועלים לא־יהודים, אם כי מפעלי מתכת מסוימים היו בבעלותם של יהודים. ידועים היו בפינסק מפעלי המתכת של מדניק וסידלמן. אצל לוריא והאלפרן עבדו טכנאים יהודים בתיקוני המכונות וכדומה.

בתקופה זו הוקמו בתי־דפוס אחדים בעיר וכולם בבעלות יהודית. הועסקו בהם עשרות פועלים וכולם יהודים. החשובים שבבתי־הדפוס היו: דפוס וולובלסקי, דפוס גלאוברמן ודפוס וילקוביץ. מלאכת הדפוס התרחבה לא עקב התרבותם של מחברי ספרים, אלא בעיקר בשל הביקוש למודעות מודפסות ולכרטיסים שונים, כגון כרטיסי נשפים, תיאטראות וקולנוע, דברים שהם ילידי הזמן הנידון, וכן כתוצאה מעבודות דפוס שנעשו בשביל הבאנקים השונים ובשביל המשרדים הממשלתיים, המחוזיים והעירוניים. בשנת 1912 נדפס בבית־הדפוס גלאוברמן הספר הביוגראפי החשוב על רבנים ברוסיה ובארצות אחרות, "אהלי שם" מאת ש. נ. גאטליב (גוטליב). המקצוע של "שואבי המים", שהובילו את חביות המים בעגלות רתומות לסוסיהם הצנומים בביצות העמוקות שברחובות העיר הבלתי־מרוצפים או ברחובות המרוצפים המועטים, על גבי האבנים שחודיהן היו בולטים דווקא כלפי מעלה, הלך ונדחק בסוף התקופה הנידונה, משהוחל בהתקנת בארות מים ומשאבות. אולם גם עבודות אלו היו נעשות בידי יהודים.

מספר העוסקים בהוראה גדל עקב הנהירה אל ה"השכלה". נוסף על המורים בבתי־הספר השונים, ב"תלמוד־תורה", ב"חדרים" המסורתיים וב"חדרים המתוקנים", היו שעסקו במתן שיעורים פרטיים, אם לתלמידים שלמדו בבתי־הספר הכלליים והשלימו באופן פרטי את לימודיהם העבריים, ואם לצעירים שהתכוננו לבחינות־כניסה לבית־הספר הריאלי או לבחינות אכסטרניות. אין ספק, שמהוראה התפרנסו כמאתיים מלמדים ומורים. מצב המורים היה ככל הנראה טוב למדי. על כך אנו יודעים ממכתב של יוסף ברגמן לאוסישקין שנכתב בשנת תרע"ג (1913). במכתב זה מבקש ברגמן מאוסישקין שיציע לו מורה טוב לבית־הספר לבנות ("לאה פייגעלעס שולע", ראה להלן). הוא מבטיח למורה משכורת של 600 רובל לשנה,

שואב מים יהודי בנהר הפינה (פינסק, 1903)

יהודים מובילי עצים (פינסק, 1905) (התמונה בידי ז. ליבנה, תל־אביב)

כי "אנו משלמים בעד 29 שעות לשבוע סך 600 רו"כ ונותנים שני חודשים חופש". הוא מוסיף כי המורה יוכל להורות תולדות ישראל בבית־הספר למלאכה לבנים ומשכורתו שם תהיה 150 רובל לשנה בעד שעת הוראה אחת ליום. נוסף על כך מבטיח ברגמן למורה המבוקש שיעורים פרטיים בשכר של 200—250 רובל לשנה[110]. מתוך כך יש להסיק, כי מורה טוב השתכר כ־1,000 רובל לשנה, כלומר פי שלושה בערך משכרו של פועל בבית־חרושת. אמנם, אין אנו יודעים באיזו מידה עלה שכרו של פועל, אחרי השביתות בשנים 1903—1905. בבתי־החרושת של לוריא השתכר אז פועל עד 8 רובלים לשבוע. נתרבו גם ה"כליזמרים", שנוסף על עיסוקם בחתונות מצאו להם עיסוק בתיאטרון ובבתי־הראינוע. אמנם, בשביל חלק מהם היתה הנגינה בבחינת פרנסה נוספת. היו גם כנרים שהתפרנסו על הוראת הנגינה. לא נעלמו עדיין ה"קאטא־רינשצ'יקעס" שסובבו עם תיבת הנגינה שלהם. מובן מאליו, שנתרבו מספר ה"בוכהאלטרים" (מנהלי החשבונות) והפקידים ב"קאנטורים" (משרדים) בבתי־החרושת, בבאנקים. כן גם נתרבה מספר כותבי בקשות ("פראשעניעס"). אמנם, משורות הפקידות הממשלתית הוצאו היהודים לחלוטין, ואפילו מפקידות פרטית אצל נוטאריונים[111]. בתקופה זו הופיעה בעיר שכבה, אמנם דקה מאוד, של רופאים ורוקחים יהודים, מבין אלה שפרצו להם דרך אל האוניברסיטאות, אם כי לא נעלמו עדיין ה"פלדשרים" (חובשים) שמספרם היה עוד גדול ממספר ה"דוק־טורים". בני השכבות העניות היו נזקקים בעיקר ל"פלדשרים", משום ששכר הביקור אצלם היה נמוך מדמי הטיפול על־ידי ה"דוקטורים", שהיו "יחסנים" יותר, מדברים רוסית, ולפניהם היה צריך לעמוד "בדחילו ורחימו". הודות לתורה אשר למדו מפי הרופאים בעבודת יום־יום ונסיונם האישי, מילאו "פלדש־רים" אלה תפקיד נכבד מבחינה רפואית. מהם הידועים ביותר, ששירתו את העם באמונה, היו משה ויין ("משה'קע דער רופא") ופיקמן הרוקח בפינסק, ו"מאטל דער רופא" בקארלין. מספר הספרים גדל אף הוא, משום שגדלה האוכלוסייה ומשום שנתרבה מספרם של האנשים שלא נמנעו מגילוח הזקן והפיאות. מאחר שהעבודה בשעות שלפני הצהריים היתה בדרך כלל מועטה, היו "בולעים" ספרים, ואחד מהם, ושמו משה"ל

110. ראה מכתב י. ברגמן לאוסישקין בתאריך י"ג תמוז תרע"ג (1913), בארכיון הציוני הכללי, תיק A 24/111/2. על מצב המורים אנו למדים גם ממכתב ההזמנה, ששלחה במאי 1908 הגב' קילה־גולדה רובינשטיין, אשתו של אהרן רובינשטיין, אל דבורה בארון, לבוא ללמד בבית־הספר לבנות, העומד להיפתח. הגב' רובינשטיין, שהיתה היו"ר של הוועד לייסוד בית־הספר, כותבת לדבורה בארון כדלקמן: "עלמה נכבדה, אולי תואילי לקבל עליך משרה זו ללמד עברית (עברית בעברית) בבית־ספר זה. אם תלמדי רק עברית... שש־עשרה שעות בשבוע אז תקבלי כשלשים רובל לחדש, אך אם תלמדי עוד לימודים אחרים, כמו חשבון... באופן כזה כחמש שעות ליום, אז תקבלי חמשים רובל לחדש. מלבד זאת אם תחפצי לתת שעורים בבתים פרטיים — תקבלי אותם בודאי. אנכי אערב לך את הדבר הזה". צלום המכתב המציא לי המהנדס אפרים בן עמי, שהוא בנה של הגברת רובינשטיין. אגב אורחא, סח לי אפרים בן־עמי פרט דלקמן על היחס של השלטונות הרוסיים אל הלשון הפולנית: דפוס וילקוביץ נקנס בסך 1,000 רובל על שהדפיס כרטיסי היכרות באותיות פולניות ל"פריצים" הפולנים.

111. כך, למשל, פוטר ממשרתו אצל נוטאריון אלתר קולודני, ראה האוטוביוגראפיה שלו, כ"י, בארכיון השר משה קול.

ליפשטוק, הגיע למעמד פרופסור ברוסיה הסובייטית ובטיהורים של סטאלין נורה באשמת טרוצקיזם[112].

החקלאות היהודית בסביבות העיר, שסיפקה ליהודים וגם ללא־יהודים ירקות, חלב ותוצרת חלב, ראשיתה בתקופה הקודמת, אבל בתקופה הנידונה נתרחבה, כנראה. מלבד איבאניק, כפר חקלאי יהודי במרחק 7 קילומטר מן העיר, היו ליד פינסק שלושה שטחי קרקע גדולים שחכרו יהודים מידי ה״פריצים״ (שטח אחד בסביבות אלברכטובו, אחד אחרי ה״פאָראַיאַזד״, כלומר מסילת הרכבת שברחוב לוהישין, והשלישי ב״ויגודקה״, מעבר למסילת הרכבת שברחוב בריסק). בחקלאות זו נודעו במיוחד משפחות שוב, שעיבדו שטחים נרחבים. אמנם, העבודה בגינות הירק נעשתה על־ידי בנות־כפריים שכירות.

מקצוע נוסף שהתרחב היתה החייטות. גם היא עברה תהליך של מודרניזאציה. חייטים מפינסק נסעו להשתלם במקצוע לאודיסה וחזרו כמומחים לבגדי גברים, ובמיוחד לבגדי נשים, שהדרישה להם גדלה והלכה ולא רק מצד תושבי העיר בלבד. ״כלות״ מן הסביבה הקרובה ואפילו הרחוקה באו לפינסק כדי לתפור אצל חייטיה את השמלות ואת המעילים.

הסתמנה גם תמורה מכרעת ביחסה של האשה לעבודת הפרנסה. כבר קודם לכן נמצאו נשים שנשאו בעול פרנסת הבית, ולא רק כמסייעות לבעליהן בחנות או כמנהלות עסקי החנות, אלא גם בעמל כפיים ממש: באפיית לחם ועוגות, כעכים ודברי מתיקה שונים, וגם בעבודות כביסה לאחרים. אבל בתקופה הנידונה הלך וגדל מספרן של הנשים העמלות. נשים עבדו בכביסה בשביל אחרים, בגלגול מצות לפסח, שתי עבודות מייגעות ביותר. היו נשים שאפו מיני מאפה שונים, וצרכניהן היו בעיקר תלמידי בתי־הספר, התלמודי־תורה וה״חדרים״ או שאפו לצורכי ״סעודות מצוה״ ולחתונות; היו נשים שנודעו כמומחיות להכנת המאכלים לחתונות. אלמנות עניות או נשי עניים היו אופות לחם, ואף טורחות ומביאות אותו לבתי הלקוחות שלהן, והיו שחילקו בבתים חלב ונפט. היו נשים שהשתכרו מטיהור גופות נשים מתות (״זאגערינס״) בבתי־הקברות.

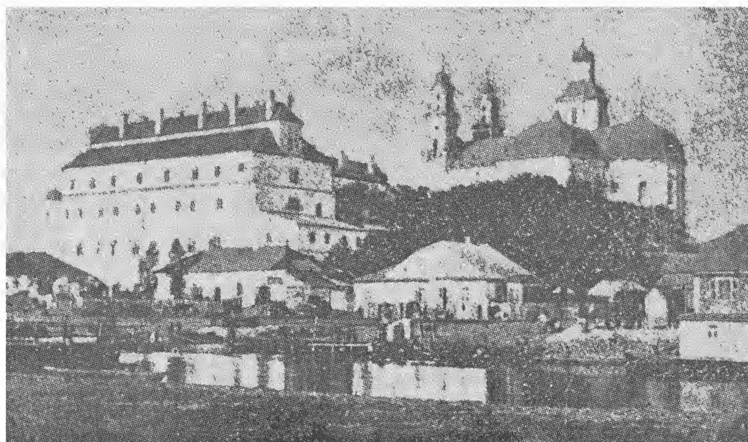
ברם, בתקופה זו החלה האשה לעסוק גם במקצועות חדשים. קודם כל עבדו צעירות, עד לנישואיהן שלהן, וללא כל הכשרה מיוחדת, בבתי־החרושת ובתעשיית הסוכריות והמגדנות (בית־חרושת כזה היה, למשל, לר׳ לייבה), ושימשו זבניות בחנויות הסידקית, מכשירי הכתיבה ואף בחנויות מסוימות של אריגים. מלבד זאת החלו נשים ללמוד מקצוע לשם פרנסת קבע. המקצוע העיקרי היתה מלאכת התפירה של לבנים ושל בגדי ילדים ונשים (על הכשרתן ראה להלן בפרק: חינוך, השכלה ותרבות, החינוך המקצועי). היו נשים שעסקו בעשיית מחוכים, בכובענות (״מאדיסטקעס״) ובסריגת גרביים במכונות. נשים חדרו אל מקצוע ההוראה. בבתי־הספר לבנות היתה ההנהלה בידי מנהלות, וההוראה ברובה בידיהן של מורות. עם ה״אופנה״ שנתפשטה בבתי העשירים ו״בעלי־הבתים״ ללמד את הבנות נגינה בפסנתר, נתרבו גם המורות לפסנתר. את מקום המיילדות העממיות (״באבעס״) תפסו המיילדות המדופלמות. ההוראה והמיילדות היו שני המקצועות ה״אינטליגנטיים״, שבנות יכלו להגיע אליהם לאחר שגמרו את הגימנסיה לבנות או נבחנו כאכסטרניות. מספר המיילדות בעיר היה, כנראה, לא קטן, והיו מחזורות אחרי ה״לקוחות״ שלהן זמן רב קודם שמלאו ימיהן ללדת. היו נשים שהתמחו ב״העמדת כוסות־רוח״. נציין שהבת הצעירה של ר׳ ברוך עפשטיין — פאניה — למדה קצרנות ושימשה קצרנית ב״דומה״ השנייה, וכן בוועדת מורגנטוי שבאה לפינסק לבירור פרשת הרצח של הל״ה.

בעיר הוקמו יותר ויותר סוכנויות או סניפים של חברות מסחריות מערי המסחר הגדולות[113]. בראשית התקופה הזאת היה צורך להיזקק לווארשה לשם קניית שעון, ובנות ה״גבירים״ נסעו לגרמניה לקנות בגדים, ורהיטים טובים. בסופה של התקופה כבר נמצאו בפינסק מומחים רבים בתחומי

---

112. לפי תיאור של א. בריסקי, ששלח לי על ענייני הכלכלה בעיר, וששימש לי למקור.

113. כך, למשל, היו מחסני סוכר של ברודסקי, שנציגו היה חארול, מחסני הקמח והשמן של יעקובסון ואלברט, מחסן המצרכים הקולוניאליים של חיים לוצקי, מחסני המאנופאקטורה של פינס, בויארסקי, ויגדורוביץ ומלכה פרידמן, מיכלית הנפט של חברת נובל.

שפת הנהר, המנזר והכנסיות: הפראבוסלאבית והקאתולית (1910)

המלאכה והטכניקה. נביא כאן שתי עובדות בלבד, אמנם, מתקופה מאוחרת יותר. בבית־החרושת ללבידים של לוריא תכנן הטכנאי זלמן בורשטיין מכבש הידראולי משוכלל יותר מזה שתוכנן בבית־החרושת למכבשים בווינה. הוא הוזמן לבית־החרושת הזה בווינה ושיתפו אותו בעיבודה החדש של התכנית. בבית־החרושת לגפרורים של האלפרן פירקו הפועלים את אחת המכונות והרכיבו בהצלחה מכונה חדשה דוגמתה. עד שמהנדס בית־החרושת בגרמניה, שממנו נקנתה המכונה, היה סבור שהאלפרן רכש את המכונה בבית־חרושת אחר[114].

תמורה חשובה חלה גם בעסקי הכספים. בסוף התקופה הנידונה נפסקו כמעט כליל עסקי הריבית הקצוצה של ה"וואכער", כלומר סידורי הלוואות, שהלווה היה מחזיר את ההלוואה יחד עם הריבית בתשלומים שבועיים, באופן שהריבית היתה כרגיל מגיעה ל־40% מן הקרן[115]. ה"וואכער" מצץ את לשדם של העניים, כשהללו נזקקו להלוואות כדי להשיא בת, למשל, או במקרה מחלה, וגם את לשדם של בעלי עסקים

114. לפי שיחה עם י. אליאסברג ועם ג'ורג' האלפרן. וראה: י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 210.

115. פ. מאנדלבוים, די פינסקער לייה און שפאר גענאסענשאפט, פש"ל, תרס"ד, עמ' 92—93.

שלושה "פריצים" בפינסק (1912)

קטנים ובעלי־מלאכה, שלא היה להם הון מחזור משלהם. ה"וואכער" נדחק על־ידי הבאנקאות המודרנית, שראשית התפתחותה בפינסק חלה בתקופה זו ויסודותיה הונחו על־ידי בני לוריא. אידל ושמואל, בני אחיו של משה לוריא, היו הראשונים שפתחו "קאנטור", כלומר באנק פרטי. לאחר־מכן יסד אהרן לוריא בשנת 1880 "חברה לאשראי הדדי", שהיתה ידועה בשם "הבאנק הפינסקאי". בשנה זו היו קיימות בכל רחבי רוסיה לא יותר מ־73 חברות כאלה. על התפתחות הבאנק ועל חשיבותו בכלכלתה של העיר יעידו המספרים הבאים: כשנוסד היו רשומים בו 56 חברים, ב־1909 עלה מספרם ל־405. הוא התחיל בהון עצמי של 11,300 רובל, ובשנת 1909 עלה ההון ל־75,730 רובל. המחזור הכספי עלה מ־2,600,000 רובל בשנת 1880 ל־32,900,000 רובל בשנת 1909. יושב־ראש החברה היה אהרן לוריא. מנהלי הבאנק היו גריגורי בנו, שמואל בר' אלכסנדר רבינוביץ ור' ברוך עפשטיין היה מנהל החשבונות. משנת 1892 היה מרדכי בן ניסן שטריק הקופאי. בתור "קורספונדנט" שימש דוד בן אפרים גרינברג. בשנת 1891 עבד כקופאי פטר בן לייב סולץ[116]. בשנת 1890 נתארגנה אגודה של "בעלי אוניות־תורן" ובה 85 חברים "להחזיק באחיהם בעת תמוט ידו, להלוות לו על זמן ידוע כסף, למען לא יחדל מהתעסק בעסקו"[117]. מכיוון שמבאנק ה"חברה לאשראי הדדי" נהנו בראש וראשונה בעלי העסקים הגדולים,

116. ראה פ"ל, 11 באוקטובר 1910, גל' 4, עמ' 1. שם החברה היה: Пинское общество взаимного кредита. Памятная книжка... Минской губернии 1892, 1893, 1894. ראה: ז. רבינוביץ, ה"רוטשילדים" של פינסק וקארלין, ב"העבר", תל־אביב 1970, חוברת י"ז, עמ' 266 ואילך ומונוגראפיה זו בצורה מורחבת: שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין, להלן, בספר זה.

117. המליץ, 13 בפברואר 1890, גל' 37.

'גוי' מאזור פולסיה (1916)

נוסד באנק שני ב־1901 — "חברה לחסכון ולאשראי" ביוזמת אהרן לוריא. לאחר מאבק מצד הציונים, ששאפו לדמוקראטי־זאציה בעבודתו, נבחר כמנהל באנק זה העסקן הציוני פנחס מאנדלבוים, ולאחר־מכן העסקן הציוני יוסף ברגמן. הבאנק הזה שירת את השכבות העממיות[118]. בעיר פעלו עוד באנקים אחדים, כגון סניף הבאנק המסחרי שנעשה ב־1907 לסניף הבאנק האזובי[119]. לפי עדות משנת 1910 היו אז בפינסק שתי "חברות לאשראי הדדי" (כלומר חברה באנקאית שנייה נוסף על זו שהזכרנו), באנק למסחר ו"באנק לחסכון ואשראי" ועוד באנקים פרטיים, ועמדו להיווסד עוד שתי "חברות לאשראי הדדי"[120]. בשנת 1911 הוקמו "חברה לאשראי הדדי" ביוזמתו של שמואל סולץ, שהיה סוחר יערות וסוכן ביטוח, ו"חברה לחסכון ואשראי", שמנהלה היה הציוני יעקב־אביגדור מינקוביץ. מלבד אלה היה קיים באנק בבעלות לא־יהודית — "החברה לאשראי הדדי בפולסיה"[121]. אין לומר, שפינסק היתה זקוקה באמת לבאנקים מרובים כל כך, אבל אין ספק, שהללו תרמו הרבה לחיים הכלכליים של העיר.

ברם, על אף כל התרחבות העסקים, המסחר והמלאכות מגיע הד המעיד, כי העניות היתה מרובה, ולא מעטים היו רעבים ללחם ופושטים יד ברחובות. הנה כותב אחד על־פי זכרונות ימי ילדותו: "עד היום מצלצלות באוזני המלים המהדהדות של מגיד אחד בבית־הכנסת של החייטים: קומו יהודים, מילאו שקיקים לחם ודגים מלוחים ולכו אל הנצרכים והאכילום"[122]. ר' יצחק (איטשה) ברלין היה מכתת את רגליו ומחזר על המאפיות והאיטליזים והבתים הפרטיים לאסוף לחם ובשר בשביל העניים, ובחורף היה גורר אחריו עגלת־חורף קטנה לאסוף עצים למענם[123]. אחד מבני העיר מסכם את רשמיו על המצב בעיר במשפטים אלה: "מצבו הסוציאלי של היישוב היהודי בפינסק היה טוב יותר ממצבם של היישובים היהודיים בעיירות הקטנות, שהקיפו את פינסק מכל עבריה, כי נוסף על מספר המשפחות העשירות, כמו משפחת לוריא, התרכזה בעיר שכבה ניכרת של סוחרי יערות אמידים ושכבה רחבה יותר של בעלי אמצעים, שפרנסתם היתה על סחר העצים ויצואם לגרמניה המזרחית". על יסוד תיאורנו רשאים אנו להוסיף שהיתה גם שכבה ניכרת של אמידים מבין בעלי המפעלים החרושתיים ומבין בעלי בתי העסק והמחסנים. אולם אותו בן העיר ממשיך ואומר, כי "ליד מעמד בינוני ניכר, שחי פחות או יותר ברווחה, התקיים רוב היישוב בעוני ובמצוקה, חי בצפיפות גדולה ובתנאי שיכון עלובים ובקושי התפרנס"[124]. העסקים, כנראה, הורעו בשנים 1911—1912, כי אנו שומעים דיבורים על "מהומה" שהשתררה מחמת המקרים התכופים של פשיטות הרגל[125]. והחרזן חרז בשנת 1912 חרוזים אלה[126]:

"פורים טוב" ליהודי קהילת פינסק נלבבת,
"פורים טוב" לידידים נאמני־עד־תום,
עורו ושמחו, שישו התהוללו,
כי יום־טוב לנו זה היום.

הו, העיר כולה כבית־עלמין הנח.
נורא השממון, שממה בכל וריק.
המון העם חובק ידיו בעצלתיים
באין עמו פת־לחם להשיג.

הו, כל הפרנסות וכל עסקי הסחר
י"ח אמות שקועים באדמה.
ולמי כל זה איכפת? הדאגה שלמה?
אמרו, למי איכפת הטורח של מאום?

שישו יהודים, יקירי פינסק ושמחו.
היום פורים. מחר לא כלום.

118. ראה הע' 115. חברה זו נשאה את השם: Пинское ссудо-сберегательное общество.

119. טי"פ, עמ' 246.

120. פ"ל, 9 בפברואר 1911, גל' 29, עמ' 2.

121. ראה הע' 115. נציין כאן שסולץ היה אחד המתנגדים התקיפים לגריגורי לוריא, כפי שהדבר מתבטא באספת חברי הבאנק שגריגורי לוריא היה מנהלו, שהתקיימה ב־27 בפברואר 1911; ראה הדו"ח המפורט המובא בפ"ל, מס' 35—37. האספה היתה מאוד סוערת, ונתפזרה ללא בחירת מנהל. לפי המובא בטי"פ, שם, נבחר משה סולובייצ'יק למנהל הבאנק במקומו של גריגורי לוריא.

122. מתוך רשימתו של א. לעבענדיגער, כתב־יד.

123. ראה הרשימה על ר' יצחק (איטשע) ברלין מאת א. שטילרמן, פינסק, כרך ב', עמ' 505. קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 46—47, וכן הרשימה של א. לעבענדיגער, מיינע יוגנט יארן אין פינסק, כתב־יד.

124. ד"ר פייבל רבינוביץ, עליית קבוצת נוער מפינסק לארץ בשנת 1913, פינסק, כרך ב', עמ' 93—94.

125. דער קאנטשיק שנת 1912, עמ' 18, וראה ה"בדיחות" שם, עמ' 31.

126. שם, עמ' 8. תרגם מיידיש בן העיר פינסק המשורר יהושע רבינוב.

פרק שני

הזרמים הפוליטיים עד 1906

ההתעוררות של יהדות רוסיה לפעילות כלל־ישראלית התחילה, כידוע, בעקבות הפוגרומים שהחלו ב־1881, ה"סופות בנגב". התוצאה הראשונה של התעוררות זו היתה התנועה הלאומית של "חיבת ציון". תנועה זו, אם גם היתה חלשה בראשיתה ומספר אגודותיה ופעיליה היה מצומצם, הקיפה חלק של האינטליגנציה ה"בעל־ביתית" ושל צעירים משכילים מבני המעמד הבינוני. בתנועה זו היה משום מרד בעולם ההשקפות והדעות המקובלות בדבר גאולת ישראל. וכן גם היה בה משום מרד בהנהגה, המקובלת בקהילות ישראל (שמבחינה חוקית לא היתה בעצם קיימת ברוסיה), של רבנים ושל עשירים בעלי דעה. לא ארכו הימים ו"הציונות המדינית", שעלתה על הבימה, משכה אליה חוגים רחבים חדשים של בני נוער. כתוצאה של הסיסמה "כבשו את הקהילות", שהוטלה על־ידי הרצל בקונגרס השני (1898), החל מאבקם של הציונים לחדור לתוך המוסדות השונים של הקהילות, והחל תהליך של דמוקראטיזאציה בהנהגת הקהילות. בינתיים בא אחד־העם בתביעה של "הכשרת הלבבות", שנתבטאה לאחר־מכן בוועידת מינסק (1902) בסיסמה: "כבשו את בית־הספר". וכך התחילה ברחוב היהודים הפעולה החינוכית־הלאומית, ולא זו אף זו: כתוצאה מהחלטת הקונגרס החמישי (1901) בדבר חובת ההסתדרות הציונית לעסוק גם בעבודת ה"קולטורה", באה ההתארגנות של הסתדרות ה"מזרחי" (1902). בו בזמן, בשנת 1897, החל ה"מרד" של צעירים מן השכבה הפרולטארית בהנהגת ה"בונד". כתגובה ל"בונד", שראה את הפתרון לשאלה היהודית במהפכה המדינית־החברתית ושנלחם בציונות, קמה מפלגת "פועלי ציון", שבאידיאולוגיה שלה איחדה את הגאולה הלאומית עם תיקון העולם החברתי. כתגובה ל"אוטונומיזם" מיסודו של דובנוב, שטען כי הפתרון ל"שאלת היהדות" הוא בהשגת אוטונומיה בארצות הגולה — תורה שה"בונד" כלל אותה באידיאולוגיה שלו — ובעקבות התנועה הטריטוריא־ליסטית, שטענה כי יש לחפש מקום ריכוז ליהודים בכל ארץ שהיא, ולאו דווקא בארץ ישראל, קמה מפלגת ס"ס (ציונים־סוציאליסטים) שנצטרפה לטריטוריאליסטים.

התנועה הציונית על כל זרמיה וה"בונד" הפעילו והתסיסו גם את הציבוריות היהודית בפינסק באינטנסיביות רבה.

א. חיבת ציון

אגודה של "חובבי ציון" נתארגנה בפינסק בשנת 1882, כלומר תיכף עם לידתה של תנועת "חיבת ציון". בוודאי הגיעו לעיר הדים מן המתרחש במקומות אחרים, אך לא היה צורך בזירוז רב מבחוץ. אדרבה, לא זו בלבד שהקרקע היתה כאן מוכשרת לשינוי הערכים, אלא שפינסק השפיעה במידה מסוימת גם על התנועה כולה. מצב זה מתבאר בכך, שההשכלה בלבושה העברי חדרה לעיר כבר בשנות השישים. לימוד התנ"ך ולימוד הלשון העברית פשטו והעמיקו כאן, והשפעת העיתונות העברית, "המגיד", "המליץ", ובמיוחד "השחר", על המשכילים העבריים שבעיר היתה ניכרת. הביוגראפיות של אישים ידועים בפינסק מעמידות אותנו על קו אופייני בחינוכם. כולם למדו תנ"ך ועברית, וקראו פחות או יותר בספרות העברית החדשה. ה"רב מטעם", אברהם־חיים רוזנברג למד עברית ודקדוק מפי אביו ר' עוזיאל יפה הדיין. וכשנתמנה בשנת 1872 ל"רב מטעם" הוא יסד בעיר בית־ספר, כפי שנראה בפרק אחר, ובו תפסו הלימודים העבריים מקום נכבד. צבי מאסלאנסקי שימש מורה ללימודים העבריים, כלומר לתנ"ך ולעברית, בבית־ספר זה וכן גם בתלמוד־תורה שבעיר. עליו מסופר, שבגיל שבע כבר ידע את התנ"ך בעל־פה [1]. מאסלאנסקי היה אביה־מחוללה של תנועת "חיבת ציון" בפינסק, ותרומתו שתרם כמטיף לתנועה כולה ידועה למדי. על יצחק־אשר ניידיץ, יליד 1866, שהיה מן הצעירים שנצטרפו לחברת "חובבי ציון" בפינסק, מסופר שבחדר "אהב במיוחד להתעמק בתנ"ך" ו"לבו ונפשו היו לתנ"ך" וכי "היה משנן את שיריהם של משוררים עבריים" ובגיל צעיר דבק בספרות העברית" [2]. על צבי הילר, שהיה יושב־ראש ראשון של חברת "חובבי ציון" בפינסק, ניכרת השפעתו של סמולנסקין ויוכיח פרט אופייני אחד: בשנת 1886 ביקש מאשתו, שנסעה לטירול שתבקר בדרכה את קברו של פרץ סמולנסקין. והוא כותב: "חרפה שברה לבי, בהודיעה לי כי אין שום ציון ומצבה על קברו, ורק דף קטן ועליו חרות No. 132" [3]. וראוי להוסיף כי ר' דוד פרידמן, רבה של קארלין, שהיה אחד הרבנים המועטים שנתנו ידם לתנועת "חובבי ציון" והיו פעילים בה, חיווה דעתו כבר בשנות השישים לטובת הרעיון של "ישוב ארץ ישראל". בתוך דברי התנגדות לרעיון שהעלה ר' צבי־הירש קאלישר בדבר הקרבת קרבנות "בזמן הזה", הוא כותב: "ובשארי הדברים הנוגעים לחברת ישוב ארץ ישראל אם אראה אשר יחדלו מן הרעיון לבנות מזבח בציון ולהעלות עליו קרבנות, הנני נטפל לעושי מצוה זו" [4]. כבר לפני שקמה תנועת "חיבת ציון", ראה את ירושלים שהיא "סוף כל סוף

1. להלן בפרק: חינוך, השכלה ותרבות.
2. בחלום ובמעשה, ספר זכרון ליצחק אשר ניידיץ, תל אביב תשט"ז, עמ' 57.
3. המליץ, 28 בנובמבר 1886, גל' 168, עמ' 2031.
4. שאילת דוד, פיעטרקוב 1913, בקונטרס דרישת ציון וירושלים, מאמר ד', עמ' 32; הלבנון, תרכ"ג, גל' 6—8. וראה מכתבו של ר' דוד פרידמן בשנת תר"ן, בשיבת ציון מאת א. י. סלוצקי, וארשה 1900, מהדורה ב', עמ' 18—19.

מרכז היהדות לדתו ולאומו״, ועל כן הציע לגביר ר׳ משה־אריה־לייב פרידלאנד להעביר את אוסף הספרים שלו לירושלים, ואף שרטט בקווים כלליים את דרכי הטיפול והשימוש בספרייה הזאת, כדי לעשות את ירושלים מרכז לספרות ישראל[5]. בקשר לחרם שקנאי האשכנזים בירושלים הטילו על לימוד לשונות, וכתוצאה מכך נרדף על־ידם ר׳ יחיאל־מיכל פינס גיסו, כתב בשנת תרמ״א, שהחרם אינו בר תוקף, לפחות כלפי העולים החדשים. כי ״אין ביכולת היושבים בה לעשות תקנות גדולות על כל הבאים אחר־כך לדור בה בלא הסכם דעתם״. והנימוק העיקרי לביטולו של החרם הוא, שהרי יש לחשוש ״שימנעו הרבה מלעלות לארץ הקודש״[6]. קאלישר החליף מכתבים גם עם ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, רבה של פינסק, ובוודאי היה הדבר בעניין יישובה של ארץ־ישראל. אין בידינו מכתביו של ר׳ אלעזר־משה הורוויץ לקאלישר. אולם במכתב בשנת הר״ן (1890) חיווה ר׳ אלעזר־משה הורוויץ את דעתו לטובת הרעיון של יישוב ארץ־ישראל[7]. רעיון יישוב ארץ־ישראל היו לו אפוא מהלכים בפינסק לפני תנועת ״חיבת ציון״. משנפוצה השמועה בשנת 1876 על תכניתו של היהודי האנגלי חיים גדליה לקנות את ארץ־ישראל מידי השולטן, היו יהודים בפינסק שרצו למכור את כל אשר להם ולעלות לארץ־ישראל[8]. לא מעטים מבני ה״יישוב הישן״ היו פינסקאים. נציין מן הידועים לנו בשמותיהם: הרב ר׳ ישעיה ברדקי, שהיה רב ראשי בירושלים (עלה מפינסק ב־1810 לערך), ר׳ ברוך בר׳ שמואל (עלה בשנת 1819), שיצא בשנת 1830 בשליחות מטעם קהל האשכנזים בצפת לארצות ערב, ואף הוטל עליו התפקיד לחפש אחרי עשרת השבטים ולמסור להם איגרת, השלוחה אליהם מצפת. ר׳ אברהם דיין וולפזון, שיצא בשנת 1835, בשליחות האשכנזים בצפת ובשנת 1847 בשליחות האשכנזים בירושלים, ר׳ חיים, בנו של הגאון מקארלין, ר׳ אברהם בר׳ צבי אייזינשטיין מדרוהיצ׳ין, (עיירה ליד פינסק, עלה לצפת עם חותנו ר׳ חיים מפינסק בשנת 1823), ר׳ שמואל־מוני זילברמן (נולד בפינסק בשנת 1824, עלה בשנת 1832), הרב של פינסק ר׳ חיים בן פרץ הכהן, מראשי עדת הפרושים, יעקב־מרדכי הירשנזון (עלה בתר״ח—1848), בנו, חיים הירשנזון, היה אחד המשכילים ב״יישוב הישן״, יצחק ליפקין (פלז) עלה ב־1847, חיים־דב בר׳ שלמה קאנטור עלה עם הוריו בשנת תרל״א, ר׳ ברוך מאנדלבוים מטורוב (עיירה ליד פינסק), אב למשפחה ידועה בירושלים, אשר שמה ניתן ל״שער מאנדלבוים״, עלה בתרל״ד. ידוע לנו על ליפמן־יהושע צוקרמן שעלה ב־תרל״ו בעודנו ילד (בוודאי עם הוריו), ר׳ אברהם פדרמן, סופר סת״ם, עלה עם בני משפחתו בתרל״ז (1877), פנחס גלובמן עלה עם זקנתו בתרל״ז, אהרן־לייב מכנס ב־1881, משה הולצמן מפינסק היה אחד משלושת הפעילים שיסדו בשנת תרל״ח בית־תה לעניי ירושלים. ״קולוניה״ של פינסקאים היתה קיימת אפוא בארץ־ישראל לפני תקופת ״חיבת ציון״, והיו גם שני ״כוללים״: כולל פינסק וכולל קארלין. היה גם כולל ליבשיי (עיירה הסמוכה לפינסק, ורבים מחסידי ליבשיי גרו בפינסק). יצוין כי מספר המצבות של פינסקאים שהוקמו על הר הזיתים בשנים 1840—1908 הוא גדול בהרבה מזה של יוצאי ערים אחרות ברוסיה ושמספר אוכלוסייתן היהודית היתה גדולה מזו של פינסק. בעוד שמספר המצבות של פינסקאים הוא 179 ושל קארלינאים — 40, ביחד 219 הרי של מינסקאים רק 99, של בריסקאים — 98, של וילנאים — 94, של גרודנאים — 78, של ביאליסטוקאים — 76, של ורשאים — 73, של קובנאים — 65[9].

על התארגנותה של אגודת ״חובבי ציון״ בפינסק מספר מזכירה הראשון מ. מ. שטריק: ״באותם ימים סוערים התלכדו בפינסק, כמו בכל מקום, מספר מסוים של משכילים, שהיו החסידים הראשונים של יישוב ארץ־ישראל... צעירים וגם מבוגרים היו מתכנסים לדיון, לקריאה ולוויכוח על עניין ארץ־ישראל... מאסלאנסקי, שהיה אז מורה עברי בפינסק, נתפס לאידיאה החדשה... דרשותיו הנלהבות חיזקו את הקשר בין ׳חובבי ציון׳ הראשונים, וכך נתלקטה חבורה ללא שם וללא פרוגראמה״. לפי דבריו נתארגנה אגודה לאחר אספה, שהתכנסה בחול־המועד פסח בביתו של וולף רבינוביץ, ״אחד מראשוני ׳חובבי ציון׳ הנלהבים״[10]. אין כאן ציון השנה, אולם ממקורות אחרים משתמע, שהחברה נוסדה בשנת תרמ״ב (1882). ש. מ. רבינוביץ במאמרו: על פינסק, קארלין ויושביהן, שנכתב כנראה בשנת 1893 כותב: ״לפני שלוש־עשרה שנה שהתעורר הרעיון.... ישוב ארץ־ישראל בכל קצוי תבל, קם

---

5. א. י. כץ, משה־אריה ליב פרידלנד וספרייתו המפורסמת, פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 487.

6. עמק הברכה, הוצאת י. מ. פינס, ירושלים תרמ״א, י״א, עמ׳ ב׳ וי״ד, עמ׳ ב׳.

7. י. קלויזנר, כתבים ציוניים של הרב צבי קאלישר, ירושלים תש״ז, עמ׳ רנ״ב. יהודית הררי מספרת שהרב מפינסק, כלומר ר׳ אלעזר־משה הירוויץ, היה לוקח את אביה, אהרן אייזנברג, בכל ערב לטיול, והיו קוראים מכתבים שהגיעו מר׳ שמואל מוהליבר וכי הרב היה נוטה ל״חיבת ציון״. בוסתנאי, אוקטובר 1931, עמ׳ 14—15. בהספד שנשא עליו חתנו ר׳ ברוך עפשטיין הוא מציין: ״גם בסגולת ארץ ישראל זכה במה שזיכה את הרבים ע״י (על־ידי) שהירבה יישובה בת״ח (בתלמידי־חכמים) וצדיקים, ויהיה נשיא ומפרנס הארץ כמה וכמה שנים... מקופת א״י שבביתו הוציאו בכל שנה ושנה כחמש מאות רו״כ מכסף הצדקה שנתנו על ידו לחלק לצדקה, לבד סכומים גדולים מאד שמצאו בקופות ת״ח ו׳ביקור חולים׳״. ראה נחל דמעה, ווארשה תר״ן, עמ׳ 27. לפי זה היה ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, כנראה, הנשיא והפרנס שדאג ל״כולל פינסק״.

8. ש. ל. ציטרון, תולדות חיבת ציון, אודיסה תרע״ד, חלק א׳, עמ׳ 69; ספר יהדות ליטא, תל־אביב תשכ״א, כרך א׳, עמ׳ 492.

9. א. האניג, בית מושב זקנים, יתרון דעת, לקוטים מכתבי־יד, עמ׳ 45. נדפס יחד עם דעת קדושים לי. ט. אייזינשטאדט, פטרבורג 1897/8. ראה פרטים באנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו לדוד תדהר (להלן: תדהר), תל־אביב תש״ד, עמ׳ 59, 223, 297, 465, 487, 589, 747, 1583, 1619, 2342, 3331; א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים 1951, עמ׳ 779—780, 786, 798. וראה ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים 1961, עמ׳ 78; Jewish Encyclopedia כרך 7, עמ׳ 526, ערך: קוברין. חישוב המצבות נעשה על־ידי תלמידי מר צבי קובץ על יסוד חוברות ״חלקת מחוקק״ מאת... אשר ליב בריסק, ירושלים.

10. פש״ל, תרס״ג עמ׳ 53. אגב, וואלף רבינוביץ זה הוא, כנראה, אביו של ש. מ. רבינוביץ שאותו ציטטנו הרבה.

לתחיה גם בעירנו וחברה 'חובבי ציון' נוסדה גם פה"[11]. ובשנת תרצ"ב (1932), כפי הנראה בל"ג בעומר, חגגו בפינסק את יובל החמישים ל"חיבת ציון" בעיר. מאסלאנסקי שלח אז מכתב ברכה לחג היובל[12]. על מייסדי החברה שוב אנו למדים מדבריו של שטריק: "לאספת הייסוד התכנסה 'האינטליגנציה' שבעיר, המשכילים בעלי הדעות החופשיות, אולם נכחו גם אנשים דתיים למדניים. בין האחרונים היו אהרן אייזנברג בנו של החרד אברהם־משה ה'מקובל', יעקב־צבי זיסלמן, יהודי חרד, בעל בית־מזיגה, והחסיד אפרים גראוור שביקר כבר בארץ־ישראל. באספה הוקראו מכתבים נלהבים של שפ"ר (שאול־פנחס רבינוביץ). האווירה התחשמלה והיתה הרגשה שהגאולה 'עומדת מאחרי כותלנו' ויש לקחת את המקל וללכת. כבר באותה אספה השמיע אייזנברג את החלטתו לעלות לארץ־ישראל. זיסלמן תיאר את האושר בחיי איכרים בארץ־ישראל בהשוואה לחיי המסחר הארורים שבפינסק. גראוור העלה תמונות מחיי ארץ־ישראל"[13]. המעורר העיקרי לייסוד החברה היה מאסלאנסקי "שהוא האחד שעורר את הלבבות בעירנו לייסד אגודת 'חובבי ציון'"[14]. ראש הוועד היה צבי הילר, והמזכיר — מרדכי־מאיר שטריק, יצחק־אשר ניידיץ היה ממלא מקום המזכיר[15]. בשנתיים הראשונות היו חברי "חובבי ציון" מתכנסים ומשוחחים או קוראים בעניין יישוב ארץ־ישראל ודנים גם על אמצעים מעשיים ליישוב הארץ. הוועד היה מתכנס בעליית ביתו של הרב ר' דוד פרידמן, ויש שהוא עצמו היה נוכח בישיבות הוועד, שחבריו היו, מלבד הנזכרים לעיל, גם אהרן רובינשטיין ומאסלאנסקי. בין השאר היה הרב מראה באספות אלה מן התלמיד, כי שעת ה"אתחלתא דגאולה" הגיעה[16]. מצויה תכנית מאת ר' דוד פרידמן ל"חברת מניות" לשם ייסוד "פאלעסטינא באנק לישוב ארץ ישראל". התכנית פותחת במשפט זה: "ישוב אה"ק יתייסד על אשיות עסק אקציונרי, אשר לזאת נחוץ להציע לפני הקאמיטע למזכרת השר משה מונטיפיורי בלאנדען לקחת את העסק הזה עליו, וכל חברה מחברות חובבי ציון תתחייב לקבל מספר ידוע מהאקציען לחלקם בין חבריה". ומעניינים סעיפים אחדים בהצעה: "על הכסף אשר יקובץ מהאקציען יכונן פאלעסטינא־באנק לישוב ארץ ישראל", ועסקו יהיה: 1) "קנית קרקעות בארץ ישראל ומכירתם רק ליהודים, אם על כסף מלא או בהגבלת זמן תשלום מחירן על עת ארוכה", 2) "נתינת כסף נגד איפאטהעקען על אחוזות, כנהוג בפאזעמעלני באנקען", 3) "השכרת הקרקעות אשר יהיו לבאנק ליהודים". אשר למכירת המניות באה ההדגשה: "האקציאן ימכרו רק ליהודים ולא לבעלי דתות אחרות ואף לא לקראים"[17]. אפשר להניח שתכנית זו הוכנה לקראת נסיעתו של ר' דוד פרידמן לוועידת קאטוביץ. ראיה לכך משמש המשפט: "נחוץ להציע לפני הקאמיטע למזכרת השר משה מונטיפיורי בלאנדען". בוועידת קאטוביץ ניתן, כידוע, "לכל התנועה של חיבת ציון השם 'מזכרת משה מונטיפיורי'".

כבר בשנת תרמ"ד (1884) נחשבה האגודה בפינסק כאחת האגודות החזקות. המשורר לבאנדה במכתבו לי. ל. פינסקר מ־23 באפריל 1884, בקשר לשליחת אדם "משלנו" לארץ־ישראל כדי לבחון שם את המצב, מעלה הצעה שההוצאות, בסכום של 600 רובל, יכוסו על־ידי האגודות באודיסה, וילנה, וארשה ופטרבורג, וכל אחת מהן תתן 100 רובל, ועל־ידי האגודות בביאליסטוק, רוסטוב, פולטאבה ופינסק, וכל אחת מהן תתן 50 רובל[18]. בין שלושים המקומות, בערך, ששלחו "אדריסות" לאלבום שהוגש למונטיפיורי, נמנית גם פינסק[19]. נראה, שרק באדר (1884) הוחל בהתרמת החברים, כי חשבונות של כספים הגיעו לוורשה רק מאותו זמן ואילך. לפנינו שני דפים בכתב־יד, "חשבון ההכנסה וההוצאה מחובבי ציון בפינסק מן אדר התרמ"ד עד טבת התרמ"ה" ומ"טבת התרמ"ה עד טבת התרמ"ו", שנשתמרו בעזבונו של שפ"ר בוורשה[20]. בגלל העניין שבפרטי החשבון הראשון הזה נביא אותם כאן. רשומות שם הכנסות אלה: 321,47 רו"כ — כסף חודשי מהחברים, מלבד החובות שצריך לגבות. סכום זה מעיד על מספר ניכר של חברים. ואחר־כך רשומה הכנסה של 43,50 רו"כ — "כסף קדימה" ונדבות זמניות. לא ברור לנו עניין "כסף קדימה". אפשר שאלה הם דמי כניסה של חברים חדשים או שחברים שילמו לפני מועד התשלום. ואחר־כך באה הכנסה של 42,55 רו"כ — נדבות פורים — מאת תלמידי בית־הספר הריאלי, שאין אנו מוצאים אותו בנתונים של ערים אחרות. אמצעי הכנסה זה הונהג בפינסק ביוזמתו של ר' דוד פרידמן. כעבור שנתיים, כנראה, החל להשתתף בהתרמה של "מעות פורים" לטובת יישוב ארץ־ישראל — תלמיד בית־הספר הריאלי, חיים וייצמן. סעיף הכנסה אחר: 50 רובל "מאתרוגי אה"ק על־ידי הרה"ג אב"ד דקארלין". גם זה נעשה ביוזמתו של ר' דוד פרידמן, וצריך לציין, שהוא היה, כנראה, הראשון בין הרבנים, שנתן דעתו על כך שיש לקחת אתרוגים מארץ הקודש דווקא ולא מקורפו, וכבר מסוף שנות השישים החל לנהל תעמולה לטובת אתרוגי ארץ־ישראל, וכשלא היה לו אתרוג מארץ הקודש, והיה מוכרח לקחת אתרוג מקורפו, לא היה מברך עליו. בשנת תרנ"א פנה לר' יצחק אלחנן בדבר הצורך להוציא איסור על אתרוגי קורפו ו"להכשיר רק פרי עץ הדר הבאים מארצנו הקדושה"[21]. סעיפי הכנסה אחרים

---

11. ראה תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 13.
12. פינסקער ווארט, 27 במאי 1932.
13. פש"ל, תרס"ג, עמ' 53—54. על חוזר של שפ"ר באביב תרמ"ב (1882) ועל השפעתו של חוזר זה, ראה יעקב מזא"ה, זכרונות, תל־אביב תרצ"ו, כרך א', עמ' 13.
14. א. א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון ולישוב ארץ־ישראל (להלן: כתבים), תל אביב תרפ"ח, כרך א', עמ' 410.
15. שם, עמ' 834, וראה י. קלויזנר, התנועה לציון ברוסיה, מקאטוביץ עד באזל, ירושלים תשכ"ה, כרך ב', עמ' 262.
16. פש"ל, תרס"ג, עמ' 55.
17. דרויאנוב, כתבים, כרך ג', עמ' 932—34.
18. שם, כרך א', עמ' 175.
19. שם, עמ' 235.
20. הדפים נמצאים באוסף שרון (שבדרון), בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית.
21. המגיד, 11 ביוני 1891, עמ' 81—180. בתוך כתבתו של שאול־מנדל רבינוביץ מובא מכתבו של ר' דוד פרידמן לר' יצחק־אלחנן, מאייר תרנ"א (1891).

היו אלה: 27.30 רו"כ מ"מי שברך" לכבוד השר (מונטיפיורי) בשמחת תורה, 69.33 רו"כ מחג "יובל־משנה לאדוננו משה מונטיפיורי", שהתקיים בח' מרחשוון תרמ"ה (1884). "את חג יובל המאה של מונטיפיורי חגגו בפינסק ברוב חגיגיות" — כותב שטריק. אספו 145.85 רו"כ בעד 90 תמונות של מונטי־פיורי, 12 רו"כ — רווח מן המסגרות לתמונות. מלבד זאת נתקבלו 7.35 רו"כ רווח מכסף החברה שניתנו בהלוואה. בסך־הכל הגיעה ההכנסה בעשרה חודשים אלה ל־719.35 רובל. אם נשווה סכום זה לסכום של 1,572.66 רו"כ, שנאסף בווילנה מסיוון תרמ"ד עד תשרי תרמ"ו [22], כלומר ב־16 חודש, נראה שפינסק תרמה יחסית יותר מווילנה, שהיתה, כידוע, מרכז חשוב בתולדות "חיבת ציון" ואוכלוסייתה היהודית היתה גדולה כי שלושה מזו שבפינסק.

סעיפי ההוצאה באותו פרק־זמן היו: 50 רו"כ ל"פתח תקוה" באמצעות ר' יחיאל־מיכל פינס, 50 רו"כ לווארשה בעד התמונות, 30 רו"כ "על האלבום להשר — 25 רו"כ קלף וכתיבה 5 רו"כ", 35 רו"כ ל"יסוד המעלה", 15 רו"כ ל"עזרת נדחים" (שני הסכומים באמצעות המוציא לאור של "המליץ"), 43.50 רו"כ בעד המסגרות לתמונות ותיקונן, 24 רו"כ — הוצאות לחגיגת מונטיפיורי (שכר ל"משוררים", הוצאות על נרות ונפט, הדפסת כרטיסים ותפילות), 75 רו"כ — הוצאות הנסיעה לקאטוביץ, 4.85 — מברק למונטיפיורי, 20 — לגובה, 16.50 — הוצאות משרדיות: מכתבים, מברקים ומכשירי כתיבה. ולבסוף: 146 רו"כ לוועד המרכזי בווארשה בתור או"ג (כלומר "אויפגוב" — מקדמה) על אחוזת אדמה. בקופה נשאר סכום של 209.50 רו"כ. כמה סעיפי הוצאה טעונים הסבר: "עזרת נדחים" המוזכרת, נוסדה בירושלים בשנת תרמ"ד לפעולה נגד המיסיון על־ידי מתן סיוע לנצרכים ועל־ידי לימוד מלאכה לנערים. כמו כן סייעה החברה לתימנים בהקמת כפר השילוח [23]. ב"הנסיעה לקאטוביץ" הכוונה היא, כמובן, לנסיעתו של ר' דוד פרידמן. ונסיעה זו מעידה קודם כל על יחסו שלו לתנועה, שהרי זולתו וזולת ר' שמואל מוהליבר, לא היו רבנים אחרים בוועידה, אם כי צריכים היו להגיע עוד ארבעה רבנים, אך מסיבות מסוימות נתעכבו בדרך. אבל היא מעידה גם על ערנות האגודה שבפינסק, שהרי מכל רוסיה באו לוועידה לא יותר מ־22 איש [24]. ואכן, מאסלאנסקי מאשר זאת בזכרונותיו: "אגודתנו תפסה מקום חשוב בתנועה הגדולה של הימים ההם", והוא מזכיר בהנאת שמחה את "האספות הסוערות" לפני ועידת קאטוביץ [25]. המקדמה על "אחוזת אדמה" היא, כפי הנראה, השתתפות פינסק בקרן לייסוד "מזכרת משה", שהוחלט עליה בוועידת קאטוביץ.

למותר להביא את פירוט החשבון של ההכנסות וההוצאות מטבת תרמ"ה עד טבת תרמ"ו. נציין רק זאת, שמס החברים הגיע לסכום של 320.50 רו"כ, ושהונהגה התרמה חדשה, כפי שכבר היה נהוג במקומות אחרים, על־ידי העמדת "קערות" בבתי־הכנסת בערב יום־הכיפורים לטובת יישוב ארץ־ישראל. ההכנסה מן הקערות היתה 40.16 רו"כ. לשם השוואה נציין, שההכנסה מן הקערות בווילנה בערב יום־הכיפורים תרמ"ה היתה 124.07 רו"כ. היו גם הכנסות ממכירת תמונות של ועידת קאטוביץ, מהגרלות ואפילו הכנסה מ"תפילת השכבה" על מות השר מונטיפיורי. סך־הכל של ההכנסות היה 865.50 רו"כ. חלה אפוא עלייה בהשוואה לשנה הקודמת.

אחרי ועידת קאטוביץ גדל מספר החברים. במכתב המלצה ששלח הוועד אל י. ל. פינסקר בשבט תרמ"ה ושבו נאמר כי מאסלאנסקי ראוי "לבחור בו להיות למטיף בערים שונות", משום שפעל הרבה בפינסק ובוודאי "רבות יפעל לטובת הפצת והרחבת הדעה הקדושה והנשגבה" — מודיע הוועד שמספר חברי האגודה של "חובבי ציון" בעיר מגיע עד "ארבע מאות איש". אמנם, ייתכן שיש הגזמה בדבר, כי במכתב שכתבה האגודה שבועות אחדים לאחר־מכן, היא מודיעה כי לאגודה 250 חברים [26]. בכתבה שנשלחה מפינסק, חודשים אחדים לאחר־מכן, מסופר על ביקור "המגיד הנודע בירוט", שעורר "את החרדים כי יתנו גם הם ידם אל חובבי ציון פה", וכתוצאה מהטפתו "החלו נכבדי העדה לעסוק בדבר הזה". "ומספר חובבי ציון ירבו מיום ליום בעירנו" [27]. אחד העניינים העיק־ריים, מלבד אוסף כספים שהעסיק את החברה, היתה עלייתו של אהרן אייזנברג לארץ־ישראל וביסוסו שם כ"קולוניסט". כשעורר רוטשילד בשנת תרמ"ה את עניין העלאתם לארץ־ישראל של שישה צעירים, לשם הכשרתם בחקלאות על מנת שיהיו לאחר־מכן מדריכים במושבות החדשות שתוקמנה, השתדל הוועד שאייזנברג ייכלל בין השישה. ההשתדלות לא הוכתרה בהצלחה, עם זה הבטיח המרכז בווארשה שיעשה למען עלייתו. מאלול תרמ"ה (1885) יש לנו מכתב של הוועד לווארשה, ובו מוזכרת ההבטחה ומובעת המשאלה לצרף את אייזנברג אל "בני ביל"ו" "ולהושיבו על כברת ארץ שיוכל לעבדה ולשמרה", כלומר ליישבו בגדרה שאדמתה נקנתה למען הבילויים על־ידי "חובבי ציון" באמצעות פינס. המשאלה מנומקת בכך, שהוא היה מן הראשונים "אשר הקדיש את כל כוחותיו להרעיון הקדוש ואף בו חיי רוחו", וכי משפחתו קטנה ו"הוא מסתפק במועט" [28]. אולם בסופו של דבר עלה אייזנברג בשנת 1886 (כ' כסלו תרמ"ז) בסיוע האגודה בפינסק והיא קנתה לו, לפי דברי שטריק, את "אחוזת הקרקע" ב־500 רובל [29]. הכוונה היא, בוודאי, לקרקע ב"ואדי חנין" (נס ציונה).

בשנת תרמ"ו החל משבר באגודת "חובבי ציון" וחלה ירידה בהכנסותיה. ההכנסה הגיעה רק ל־442.49 רו"כ, ובשנה שלאחריה רק ל־97.04 רו"כ, ובשנת תרמ"ח לא נאסף ולא כלום. ירידה זו הוסברה במשבר הכלכלי שפקד את פינסק

22. אוסף דרויאנוב שבארכיון הציוני הכללי, תיק 153.
23. דרויאנוב, כתבים, כרך א', עמ' 411—412.
24. דרויאנוב, שם, עמ' 303. איני יודע משום־מה כותבים שר' דוד פרידמן נבחר כחבר לנשיאות. בפרוטוקול של הוועידה אין זכר לכך. ראה על חברי הנשיאות שנבחרו, שם, עמ' 296.
25. כתבי מאסלאנסקי, ספר הזכרונות והמסעות, ניו־יורק תרפ"ט, עמ' 7.
26. דרויאנוב, כתבים, כרך א', עמ' 410. י. קלויזנר, שם עמ' 261, על יסוד מכתב מז' אדר תרמ"ה (1885).
27. המליץ, 3 ביוני 1885, גל' 46, עמ' 740.
28. דרויאנוב, כתבים, כרך א', עמ' 578—579.
29. פש"ל, תרס"ג, עמ' 55.

באותן השנים, ובמשבר שחל בתנועת "חיבת ציון" בכללותה [30], אליעזר בן־יהודה, שביקר בפינסק בקיץ תרמ"ו, יחד עם יעקב צ'רטוק (שרתוק), עורר אמנם התלהבות מחודשת, שמשכה למחנה "חובבי ציון" כוחות חדשים ועודדה את הקודמים [31], אולם, למעשה, הלכה פעילותה של החברה ונשתתקה. מתחילת שנת 1887 יש לנו כתבה המדברת על ההגירה הגוברת לאמריקה, והכתב ממשיך: "ולעומת זאת נראה לדאבון לבנו כי האהבה לארץ אבותינו לא מצאה קן לה בלב אנשי עירנו, ולא אליה ישימו הנודדים פניהם. גם אגודת חובבי ציון לא תעשה חיל, ואין מתעורר לעורר את האהבה לארץ הקדושה בלב אחינו יושבי העיר" [32]. לאותו פרק־זמן מתייחסים גם דבריו של ח. וייצמן: "פעולה מאורגנת, לפי מושגי זמננו, לא היתה קיימת כלל... היו אסיפות מקריות, אמצעינו הכספיים היו פרימיטיביים עד לגיחוך, עסקנו ברובלים ובקופיקות... רוב בעלי־הבתים תרמו תרומות צנועות, ולא כולם, בשום פנים לא כולם, לא הגבירים, כגון משפחת לוריא... תומכינו היו בני המעמד הבינוני והעניים" [33]. בסוף תרמ"ו ותחילת תרמ"ז (1886) נעשה עוד נסיון של התערבות מצד החברה בפינסק בתוך הנעשה בכלל התנועה. משנפוצו מכתבי פלסתר נגד ההנהגה בווארשה, כלומר נגד שפ"ר, נשלח בר"ח אלול תרמ"ו (1886) מכתב אל פינסקר בחתימתם של צבי הילר, ראש הוועד, ש. פרידמן, חבר הוועד ויצחק־אשר ניידיץ, ממלא מקום המזכיר, ובו הובעה, בין השאר, המשאלה לקיים "אספה שתברר ותלבן את כל התלונות, אם יש בהן ממש או לא, אספה שתדע על נכון את רוח כל חו"צ בעת הזאת, איך לכונן הועד על אשיות חזקות, ושיהיו האגודות נקשרות אליו בקשר של קיימא, אספה שתעשה משטר וסדר במשלוח הכספים" [34]. כתוצאה מכך ומדרישות דומות שהושמעו מאגודות אחרות, החליט פינסקר לקבל את ההצעה שבאה ממוסקבה ולקיים, לפני האספה הכל־ארצית, "אספות קטנות", אזוריות [35]. פינסק שלחה כפי הנראה ציר למינסק, ונוסף לכך השתתף אהרן אייזנברג בדרכו לארץ־ישראל ב"אספה הקטנה" באודיסה, שהתקיימה בסוף אוקטובר 1886 [36]. מפינסק באה גם הדרישה לשתף ב"אספה הגדולה" הכל־ארצית את "גדולי הרבנים". פינסקר התנגד לכך בנימוק שלא רצוי שישתתפו רבים באספה, שהרי התנועה היא בלתי לגאלית, ויש לחשוש שריבוי המשתתפים יביא רק נזק לתנועה [37]. אפשר שדיון־ודברים זה הוא אחד הגורמים להתקררות יחסו של ר' דוד פרידמן לתנועה, אם אמנם לא התכחש ל"רעיון הקדוש" של "חיבת ציון". במשך שנים אחדות אין שומעים על התעניינות פינסק בכלל התנועה.

אמנם בוועידת דרוסקניק (1887) השתתף מאסלאנסקי [38], אבל אין לדעת אם בא לשם כבא־כוחה של פינסק. בוועידת וילנה (1889) לא השתתף איש מפינסק.

בשנת תרמ"ב (1882) בתחילת העלייה הראשונה, הורגשה גם בפינסק התעוררות לעלייה לארץ־ישראל. מעיד על כך משה קאצינובסקי בכתבה מפינסק: "כאשר רבו החפצים לצאת מארצנו, וגם בעירנו נמצאו כאלה, ערכתי מכתב להשר אוליפאנט לשאול את פיו, אם יש תקוה לאחרית הנודדים לבקש מפלט". ועל כך השיב לו השר מקונסטאנטינופול בשניים ביוני 1882, כי "מפני סיבה פוליטית אסר השולטאן את ההתישבות בארץ־ישראל, וכי הסכסוכים הפוליטיים במצרים... אינם מאפשרים לדבר בימים אלה עם השולטאן להשיג ממנו רשיון. נקוה כי ישתנה מהר המצב הפוליטי ובעזרת הגדולים אשר עניננו בידם לא נתרשל להשיג את המטרה. לעת עתה אין אני מיעץ לשום איש לזוז ממקומו" [39]. תשובתו של אוליפאנט עשתה בוודאי את שלה, והורידה את המתח לקראת העלייה. למרות זאת נמצאו יהודים, אם כהמשך לעליות קודמות, ואם מכוח התנועה החדשה, שעלו להשתקע בארץ־ישראל. מהם ידועים לנו בשמותיהם: יעקב צ'רטוק, אביו של משה שרת, שהיה ראשון הבילויים שעלה ארצה, ויוסף וינוגראד (תרמ"ג). לאחר־מכן, בשנת תרמ"ו, עלה אחיו יצחק וינוגראד, "חובב ציון בכל נפשו ומאודו", והוא הקים בירושלים את הישיבה "תורת חיים". כן גם עלו הרב זרח אפשטיין (תרמ"ג), ישראל נימצוביץ (שיסד בית בד בלוד ב־1886). זה האחרון היה, כנראה, פינסקאי, אמו, על־כל־פנים, ישבה בפינסק, וידוע לנו עליו שנבחר בתרמ"ז (1887) כחבר הוועד הפועל ביפו, ומטעם ראשון־לציון נסע אל הבארון רוטשילד לפאריס. באמצע שנות השמונים עלו מלבד הרבובסקי, יעקב־צבי זיסלמן (תרמ"ו), ישראל־מאיר כץ ואשר לוין [40].

במכתב מיום י"א בתמוז תרנ"א (1891) מביא מזכיר

30. פש"ל, תרס"ד, במאמרו של נ. מ. ליפשיץ, די ציוניסטישע בעוועגונג אין פינסק, עמ' 65.
31. ראה לעיל, הע' 29.
32. המליץ, 18 בינואר 1887, גל' 15, עמ' 155, כתבה של אב"י ע"ד מבני אהרן.
33. ח. וייצמן, מסה ומעש, ירושלים 1963, עמ' 31.
34. דרויאנוב, כתבים, כרך א', עמ' 832—834.
35. שם, עמ' 844—845.
36. שם, כרך ב', עמ' 26, וראה י. קלויזנר, שם, עמ' 122—123.
37. דרויאנוב, שם, עמ' 58.

38. י. אפל, מתוך ראשית התחיה, עמ' 263.
39. המליץ, 8 ביוני 1882, גל' 22, עמ' 437.
40. על עלייתו של צ'רטוק לפני עלייתה של הקבוצה הראשונה של הביל"ויים, ראה מכתבו אצל דרויאנוב, כתבים, כרך א', עמ' 757; על ישראל נימצוביץ ראה המליץ, 28 בנובמבר 1886, גל' 168, עמ' 2031, בדבר מברק שקיבלה אמו בפינסק "כי הפאבריק שלו לעשיית שמן החלה לעשות מלאכתה והשמן טוב מאד". וראה על בחירתו לוועד הפועל ביפו, דרויאנוב, כתבים, כרך ב', עמ' 20. הוא מתואר כאן כ"איש יקר, חכם ונכבד ואשר אהבתו לאה"ק הובילתהו הנה להרחיב פה חרשת המעשה, איש בעל שם טוב", וראה שם, עמ' 33, ועל שליחותו לרוטשילד, שם, עמ' 139, 157. על יצחק וינוגראד ואחיו יוסף וינוגראד ראה: ספר זכרון לזכר... ר' יצחק וינאגראד ור' יוסף אליהו וינאגראד, העורך א. י. זסלנסקי, ירושלים תשה"ד, עמ' קכ"א; על הרבובסקי וזיסלמן ראה פש"ל, תרס"ג, עמ' 55; על עלייתו של ישראל־מאיר כץ ראה: קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 186. לפי דבריו של קרמן, היה "מאכעס שול" רשום על שמו של ישראל־מאיר כץ, ומשעלה לארץ בשנת תרמ"ה השתלטו עליו ה"חובבים". על זרח אפשטיין ואשר לוין ראה תדהר, עמ' 643, 3318. על אשר לוין ראה גם: פינסק, כרך ב', עמ' 556. בשנת תרמ"ט (1889) עלה יעקב־אביגדור מינקוביץ, בהיותו בן 22, אלא הוא חזר מחמת מחלת הקדחת, ראה פינסקער שטימע, 23 בספטמבר 1927. הוא מת ב־19 בספטמבר 1927 בהיותו בן 60.

האגודה כסיבה עיקרית לתמורות שחלו בפעילותם של "חובבי ציון" בעיר את העובדה, כי הפעילים שבהם עלו ארצה. וכה דבריו "בנוגע למספר החברים מאז עד היום לא נוכל... לבור אותם בדיוק. באשר אגודתנו לא עמדה זמן רב על נקודה אחת. פעם עלה מספר חבריה ופעם ירד. כמה פעמים גם נהרסה האגודה מסיבות שונות, והסיבה הראשית היא מפני שהעומדים בראשה עלו ציונה, וגם עתה מצבה ברע מסיבה זאת" [41]. אפשר שהכותב לא דייק, כי מלבד אהרן אייזנברג ויעקב־אביגדור מינקוביץ לא ידוע לנו על פעילים אחרים שעלו ארצה. אמנם היו פעילים שעזבו את העיר, כמו מאסלאנסקי ויצחק־אשר ניידיץ, אבל הללו לא היו בין העולים ציונה.

לעומת זאת, נראה כי אין גוזמה רבה בדברי הכותב, כי "כמאתיים נפש מבני עירנו עלו לשם משנת תרמ"ב עד היום", כלומר עד שנת 1891. ידוע לנו כי "כולל פינסק" בירושלים היה מרובה באוכלוסין, וכלל גם "סוחרים ואומנים". הללו הוצאו מרשימת ה"מקבלים", מחמת הדוחק שהיו נתונים בו שאר בני ה"כולל" [42]. אמנם אין יודעים את הזמן שאליו מתייחסת ידיעה זו. בשנת תרע"א נמנו ב"כולל קארלין" 470 נפש [43].

לפי דברי המכתב הנ"ל, היו בין העולים רווקים רבים, ועשרה מהם נתמכו "בידו הנדיבה". בוודאי הכוונה לתמיכת הבארון רוטשילד, "והובאו אל המנוחה ואל הנחלה". על שש משפחות מפינסק ידוע לכותב, כי "הגפנים שנטעו עולה ליותר משבעים אלף". על אשר לוין הוא כותב, כי "עשה בחריצותו הנפלאה עושר רב. אדמתו תכיל 300 דונאם וגפניו עולים לחמשה עשר אלפים" [44].

ב. בימי ה"ועד האודיסאי" ו"בני משה"

כידוע חלה התעוררות בתנועת "חיבת ציון" ברוסיה, לאחר שהושג הרשיון הממשלתי להקים "חברה לתמיכת יהודים חקלאים ואומנים בסוריה ובארץ־ישראל" (1890) ולאחר שאורגן המרכז שלה בשם ה"ועד האודיסאי". כך ניתנה האפשרות לפעול כמעט באופן לגאלי. והנה אירע ברחוב היהודי דבר נוסף, והוא ייסודו של המסדר החשאי "בני משה" שהשפעתו בתנועה היתה גדולה בעיקר בתחום החינוך והתרבות וגם בפעולת ההתיישבות בארץ.

התעוררות כללית זו לא פסחה גם על פינסק. כגורם רציני להתעוררות פעלה השתקעותו של יהודה־לייב ברגר בעיר בסוף שנות השמונים. ברגר התמסר בכל נפשו ומאודו תחילה לעניין "חיבת ציון" ואחר־כך לתנועה הציונית. הוא היה מ"בני ביל"ו" ואחר־כך מן הראשונים במינסק שנצטרפו לאגודה החשאית "נס ציונה", שנוסדה בשנת תרמ"ה על־ידי בחורי ישיבת וולוז'ין ושמטרתה "להרבות לרעיון ישוב ארץ ישראל עובדים נאמנים ולהפיצם בין אחינו בני ישראל... ואנשי חיל תמידיים העומדים על המשמר, לפקח עליו לתת לו מהלכים בכל מקום אשר אחינו בני ישראל נחתים שמה" [45]. חיים וייצמן מדבר עליו בהערצה: "ברגר מסור לרעיון רובו ככולו ומנצל כל אפשרות להחדרת הרעיון אל לב העם" [46], וקובע כי הוא "משכיל מפואר ובעל כשרון אמיתי של מנהיג" [47]. ברגר השתתף באספת הייסוד של ה"ועד האודיסאי" [48]. אף דרשותיו של המגיד צבי־הירש אורלאנסקי מסקידל ששהה בפינסק באדר תר"ן עוררו את הלבבות [49].

כתשובה לפנייתו של הסופר א. י. סלוצקי ושל אגודת "נס ציונה" בוולוז'ין פרסמו בפתח תקופה זו הרבנים ר' דוד פרידמן ור' אלעזר־משה הורוויץ מכתבים בשבח "יישובה של ארץ־ישראל". הרב ר' דוד פרידמן כתב באיגרתו הקצרה לסלוצקי, שיחסו ליישוב ארץ־ישראל ידוע מזמן ושכבר בשנת תרכ"ג (1863) דיבר על העניין "ובכלל למותר לדבר בזה, כי כולם מודים במצות הישוב, בקדושת הארץ בזמן הזה ובעיקר הרעיון בכלל". אמנם, מבצבצת במכתבו הסתייגות מן ההנהגה, "מהעומדים בראש הנמצאים על הרעיון הזה ותקנות החברה" [50]. ור' אלעזר־משה הורוויץ כתב: "בדבר אגודתכם היקרה אשר נדב לבבכם ליסד חברה קדושה להיות משען ומעוז לאחב"י (לאחינו בני ישראל) עובדי עבודת הקודש בהרי ארצנו הקדושה, ועתה רפתה רוחם בשמעם מפי אנשים מרגלים כי לחינם הם עמלים, והיא מצוה הבאה בעברה, לזאת באו במבוכה גדולה... הנה עצם דבר הישוב הוא מצוה רבה וגדולה מאד אשר אין להרהר אחריה, וחלילה לחשוב מחשבת פיגול בזה, ואגודות כאלה לא חדשות הנה... רק צריך להיות בסדר ובמשטר ישר ושמירה מעולה בעינא פקיחא, למען לא יבואו ח"ו זרים בנחלתה, ויהיה מעשה הצדקה שלם ורצוי וכו', ותעשו מפעל טוב וצדקה גדולה בהחזקת אחב"י עובדי אדמת הקודש הראויים להחזקה" [51]. במשפטים האחרונים משתקף הוויכוח שהתנהל אז בין החרדים שב"חובבי ציון" לבין החופשיים בשאלת העדפתם של המתיישבים "מקיימי תורה ומצוות".

מורשה ל"חברה האודיסאית" בפינסק היה משה־חיים אליאסברג [52], שלפי דבריו של קרמן נמשך לתנועה על־ידי אליעזר בן־יהודה (בזמן ביקורו בעיר) והשתתף באספת הייסוד

---

41. המכתב בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, ארכיון ז. גלוסקין, סי' A 118.
42. א. מ. לונץ, ירושלים, כרך ט', תרע"א, חוב' א—ב, עמ' 36.
43. שם, חוב' ג—ד, עמ' 210.
44. ראה הע' 41.

45. לונץ, שם, עמ' 323, וי. קלויזנר, תולדות נס ציונה בוולוז'ין, ירושלים תשי"ד, עמ' 70.
46. מכתב למוצקין ב־9.10.1895. אגרות וייצמן, כרך א'.
47. ח. וייצמן, מסה ומעש, עמ' 30.
48. המליץ, 6 במארס 1901, גל' 54; ספר יהדות ליטא, כרך א', עמ' 495; א. צנציפר (רפאלי), פעמי גאולה, תל־אביב תשי"ב, עמ' 66 מס' 31 בתמונה.
49. י. קלויזנר, מקאטוביץ עד באזל. כרך א', עמ' 295 על יסוד מכתב של האגודה מי"ח אדר תר"ן (1890), הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים; ארכיון אוסישקין 100/ד'.
50. א. י. סלוצקי, שיבת ציון, מהדורה שנייה, וארשה תר"ס, חלק א', עמ' 18—19.
51. המליץ, 2 במארס 1890, גל' 51; המכתב מובא גם על־ידי סלוצקי, שם, ח"ב, עמ' 22.
52. המליץ, 24 בינואר 1894, גל' 20.

של החברה[53]. לפי תקנות החברה, היו זכאים להימנות עם חבריה רק המשלמים לפחות 3 רובל לשנה מס חבר. משנת תרנ״ו (1896) יש לנו ידיעה כי 69 חברים מפינסק, שילמו 652 רו״כ באותה שנה[54]. אמנם, ש. מ. רבינוביץ מציין, כי ״לפי מספר בני עירנו מעטים מאד מספר החברים הנמנים להאגודה הנ״ל״[55], אולם צריך לציין, שמאותו זמן יש לנו ידיעה שרק ״קרוב לשלושים [מקומות] עמדו בחבתן לציון, מתחילתן עד סופן״, והכניסו ל״ועד האודיסאי״ מזמן ייסודו ״לא פחות ממאה רו״כ לשנה״, ועם שלושים אלה נמנית פינסק[56]. ההכנ־סות עלו כמעט משנה לשנה. משנת תרמ״ד (1884) עד תמוז תרנ״א (1891) היו ההכנסות 2,704,19 רו״כ[57], דהיינו כ־360 רו״כ בממוצע לשנה, ובשנהיים וחצי מתרמ״ט עד אייר תרנ״א (1891) נאספו בסך־הכל 563,21 רו״כ, ובכל שנת תרנ״א 244,23 רו״כ, וזה על אף העובדה ש״מגבית פורים״ באותה שנה הכניסה הרבה יותר מאשר בשנים קודמות, תודות לפעילותו של חיים וייצמן, שהושפע מאוד ממכתביו של א. אייזנברג מארץ־ישראל[58]. הרי בשנת תרנ״ב נאספו 280,32 רו״כ, בתרנ״ג 505,95, בתרנ״ד 550,98, בתרנ״ה 772,44, בתרנ״ו 712,41 רו״כ ובתרנ״ז 807,49 רו״כ. ההכנסות נתקבלו ממסי חבר, מ״מעות־פורים״, מ״קערות ערב יום־הכיפורים״, מתרומות לטובת הפועלים במושבות ארץ־ישראל ולטובת בית־הספר ביפו, וכן כל מיני הכנסות מקריות[59]. כתבה משנת תרנ״ו על ״החשבון מההכנסה וההוצאה לחו״צ [ל׳חובבי ציון׳] דפה הנשלח בפורים העבר בתור ׳משלוח מנות׳ לבני עירנו... מן אדר תרנ״ה עד אדר תרנ״ו״, מודיעה שההכנסה באותו פרק־זמן הגיעה ל־857,43 רו״כ וש״נדבות פורים״ נדבו 500 איש ״מכל המפלגות״, גם ״חסידים וגדולי תורה״. והכתבה מציינת ש״אות הוא כי הרעיון הנשגב רצוי הוא לכל המפלגות וכולם מכירים תועלתו הנשגבה״. כאן אנו קוראים שר׳ דוד פרידמן היה — כפי שהזכרנו לעיל — ״המייסד נדבות פורים לטובת הישוב״, וכי ״בראש הפנקסים״, כלומר בפנקסי הקבלות, הודפסו ״דבריו המסולאים... המדברים בשבח הארץ וגודל ערך המחזיקים בישובה ועובדי אדמתה״[60].

גם ההתעוררות שנסתמנה עם הקמת הוועד האודיסאי לרכישת קרקעות בארץ־ישראל, לא פסחה על פינסק. בכ״ז באדר תר״ן (1890) שלח צבי הילר מכתב לאברהם גרינברג באודיסה, וזה עניינו: ״בחפשנו אמצעים להרבות הכנסות בחברתנו למען נוכל לשלוח בקרוב סכום נכון להועד הכולל של חובבי ציון ברוסיא, מצאנו לנכון לקחת אחוזת אדמה באה״ק ולהגרילה בין יושבי עירנו״, ומכיוון ש״מאה״ק כותבים לנו, כי יש כעת לקחת אדמה במושב דוראן [היא רחובות], שבא לגאולה על ידי האגודה ׳גואלי ציון׳ ביפו ושתימכר על ידי כבודו, לכן הננו שולחים לכבודו בזה סך חמש מאות רו״כ ונבקש לקחת עבור חברתנו 150 דונם אדמה במושב דוראן, אדמה טובה לנטיעה ולזריעה סמוכה להבארות... ולהודיענו כמה יעלה התמורה ונשלח לכ׳ מותר הכסף לפי החשבון״[61]. אמנם, כפי הנראה, לא יצא דבר מן הפנייה הזאת. אולם מאוגוסט אותה שנה יש לנו כתבה מאת ש. מ. רבינוביץ ש״שלוש משפחות לבית רבינוביץ קנו שלושים דסיאטין אדמה... במושב דוראן, ושכרו אנשים לנטוע שם כרמים ואח״כ לבנות שם בתים לשבת״. והכתב ממשיך: ״גם לפני שבועות אחדים התאגדו לאגודה עשרים אנשים, כולם כמעט עשירים, ויאספו ביניהם לעת עתה כעשרת אלפים רו״כ, ונכונים לפי השמועה לשלוח בשבוע זה איש לארץ־ישראל לתור להם מקום טוב״[62]. חמישה חודשים לאחר־מכן הודיע כתב אחר, ישעיה־חיים גרוסברג, כי ״שלושים אנשים בעלי צורה ובעלי כיס מנכבדי עירנו ועשיריה״ החליטו לקנות ״400 דסיאטין בארץ־ישראל, והם עומדים לשלוח איש לקנות את האדמה ולנטוע גפנים״. לפי החישוב המובא כאן, כל דסיאטין [= 10 דונאם] היה צריך לעלות 150 רו״כ, עד שיתן פרי[63]. אין לדעת אם ה״שלושים״ כוללים את ה״עשרים״ הנ״ל ואם לאו. במארס 1891 מודיע ש. מ. רבינוביץ: ״הנה נעים לי להודיע, כי הרעיון היקר הזה הולך ומתרחב מיום ליום: מלבד אלה שקנו עד העת הזאת אדמה באה״ק, קנו בימים אלה עוד שלושה אנשים ככר אדמה במושב ׳משמר הירדן׳, והם: ה׳ אברהם ווערייער — מאה דונם, ה׳ שלמה באסעוויטש — חמישים דונאם, וה׳ לעווין חמישים דונאם״[64]. במכתב הנ״ל מי״א בתמוז תרנ״א (1891) אנו קוראים, כי ״ארבעים משפחות עשירות מפה התחברו ושלחו צירים לאה״ק לתור ולקנות בעדן אחוזת נחלה, אשר תעלה להן כל חלק עד חמשת אלפים רובל״, וכי ״לאגודת האלף״ אשר במינסק ״נספחו שבעים נפשות מפה״[65]. על בני פינסק שרכשו קרקע בקיץ תרנ״א, אנו שומעים ממכתב שכתב מ. אוסישקין לי. אייזנשטאדט־ברזילי בחוה״מ סוכות תרנ״ב (1891). הוא כותב: ״כאשר נודע לי מדאלניק [נציג אגודת יקאטרינוסלאב לייסוד מושבה בא״י] כמעט לא נעשה שום קנייה מיום צאתי מא״י, זולת קנייתו וקניית בני בריסק ופינסק״. אמנם הוא מוסיף:

53. קרמן, מיינע זכרונות, עמ׳ 175, 177.
54. המליץ, 27 בפברואר 1897, גל׳ 49.
55. ראה ש. מ. רבינוביץ בתלפיות.
56. לוח אחיאסף, שנה ד׳, תרנ״ו, עמ׳ 249.
57. מכתב כ״י מט׳ תמוז תרנ״א, החתום ע״י גזבר החברה צ. ה., שהוא כנראה צבי הילר, בארכיון הציוני המרכזי, ארכיון ז. גלוסקין סי׳ $\frac{118}{\times 3}$ A. נתון שם גם פירוט דלקמן:

1,238.28 — כסף שנתי וחודשי
230.40 — נדבות עראיות
424.65 — תמונות מונטיפיורי וקאטוביץ
118.01 — מאתרוגי אה״ק
169.35 — מקערות ערב יוה״כ
201.05 — מגורלות
125.13 — צינסן (ריבית) עפ״י היתר עסקא.

58. הבקר, 4 בדצמבר 1944, מאמרו של י. ברגמן, ח. וייצמן ועירו פינסק, עמ׳ 2.
59. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 66—67.
60. המליץ, 27 בפברואר 1896, גל׳ 49.
61. המכתב בארכיון הציוני הכללי, אוסף דרויאנוב, תיק A 9/15.
62. המליץ, 23 באוגוסט 1890, גל׳ 190.
63. שם, 21 בדצמבר 1890, גל׳ 281.
64. שם, 29 במארס 1891, גל׳ 74.
65. ראה הערה 41.

"וגם הקנייה הזאת רופפה מאד" [66]. אוסישקין עזב את ארץ־ישראל בתחילת אייר הרנ"א (1891), ויש אפוא להניח, שהמדובר הוא בדבר קנייה נוספת.

בקיץ אותה שנה יזמו בפינסק לארגן "אגודת אלף", לפי הדוגמה של "אגודת האלף" במינסק. על כך כותב ישעיה־חיים גרוסברג: "באנו אנחנו חובבי ציון בעירנו, לכלל דעה לייסד גם בעירנו 'אגודת אלף'. לתוכנית זו התאספנו כולנו... ובחרנו לנו ועד מיוחד... בראש הוועד עומד הרב הגאון ר' דוד פרידמאן". השאיפה היתה לאסוף 500—600 מעוניינים, שכל אחד יתחייב לשלם תשלו־מים שנתיים במשך 5 שנים (50 רו"כ לשנה) ולעשות "חוזה עם אחד מגדולי אחינו בחו"ל, כאשר תעשינה יתר האגודות". הכוונה היא מן הסתם לבארון רוטשילד, והמחשבה היתה "לקנות אדמה בעבר הירדן מזרחה ולא ביהודה ובגליל, כי שם הקרקע יותר זולה". והכתב מודיע כי "חברים לאגודתנו נקבל מכל ארץ, וכל החפץ בזה יוכל לפנות במכתבו להרה"ג ר' דוד פרידמאן" [67]. וכבר בתמוז של אותו קיץ נרשמו 150 איש כחברים לאגודה זו [68]. על פעילותה של התנועה בתחילת שנות התשעים יעיד גם פרט זה: ל"אספת צירי אחינו שבמערב אשר תהיה בקרוב בברלין" לדיון בשאלת המהגרים היהודים, נשלח בהצעת מ.א. אייזנשטאדט, מכתב בחתימת ר' דוד פרידמאן ויתר "חובבי ציון" בעיר, ובו הבקשה, "כי ישימו לב לציון" [69].

היתה גם התעוררות־מה לעליה לארץ. ידוע לנו כי בשנת תר"ן עלה שמואל־יצחק חורגין, "ונסעו שניים מעירנו, אחד חרש ברזל ואחד חרש עצים, בחשבם לעבוד שם במסילת הברזל אשר יסללו מיפו לירושלים", וכי ה"משכלת" אלקה (אלישבע) באסביץ עלתה בתרנ"א "לכונן שם בית ספר", ולאה ניימן עלתה ב־1894, ובתרנ"ז עלה ר' מאיר־נחמן אוסטרובסקי [70].

בשנת תר"ן אורגנה בעיר "לשכת זרובבל" כסניף ל"בני משה" [71]. לשם כך ביקר בפינסק יהושע אייזנשטאדט (ברזילי), שהיה ממייסדי המסדר "בני משה". החברים הראשונים של "לשכת זרובבל" היו: יהודה־לייב ברגר, פנחס ברגמן, אליעזר

---

66. העבר, חוברת י"ב, אייר תשכ"ה, עמ' 36. על דולניק ראה הערתו של י. קלויזנר, שפרסם את המכתבים, העבר, שם, עמ' 35 הע' 1. על שהותו של אוסישקין בארץ, ראה שם, עמ' 11 במאמרו של י. סלוצקי.

67. המליץ, 9 ביולי 1891, עמ' 216.

68. ראה הערה 41.

69. המליץ, 21 ביולי 1891, גל' 162. מכתבים כאלה נשלחו גם ממקומות אחרים. יש לציין, שהתשובה היתה כי "באנו לידי החלטה לבלי התערב כלל בדבר היציאה לפלשתינא. את הדבר הזה השארנו בידי האנשים החפצים לעלות שמה ואנחנו מצדנו בחרנו לנו במטרות אחרות בעד האנשים אשר יחסו בצלנו" (שם). וראה י. קלויזנר, התנועה לציון ברוסיה, מקאטוביץ עד באזל, כרך ג', עמ' 101.

70. שם, 23 באוגוסט 1890. שם, 29 במארס 1891; תדהר, עמ' 52, 177, 1523, 1689; הצופה, 3 באוקטובר 1944, בדבריו של הרב משה אוסטרובסקי על הקדוש ר' זלמן אוסובסקי.

71. קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 177; ש. טשרנוביץ, בני משה ותקופתם, ווארשה תרע"ד, עמ' 27.

בלומנקראנץ, המשורר אפרים־דב ליפשיץ, משה־יעקב ליפשיץ, יעקב אביגדור מינקוביץ, ששימש מנהל הלשכה וצבי מאס־לאנסקי [72], שחזר לפינסק בשנת תרנ"ב וישב בה עד צאתו בשנת תרנ"ה. לאחר־מכן צורף ללשכה מ. מ. שטריק [73] ובשנת תרנ"ו — גם חיים וייצמן [74]. על פעולתם של חברי "לשכת זרובבל" ושל "חובבי ציון" בכלל, בתחום החינוך והתרבות נעמוד בהרחבה בפרק אחר. כאן נציין ש"חובבי ציון" בפינסק הנהיגו, כפי שהנהיגו חבריהם במקומות אחרים, הווי חדש בעריכת חגיגות לאומיות־ציבוריות שונות. הם קבעו את הנוהג לערוך נשפים ב"חג המכבים", דבר שהוחל בפינסק בשנת תרנ"ו, כנראה, ובנשף זה "השתתפו גם 'בנות ציון' אשר גם לבן רחש להשתתף בחגיגה הזאת" [75]. כן קיימו חגיגת "שבת נחמו", וערכו נשפי יובל ופרידה כגון: נשף היובל של מונטיפיורי ונשף פרידה למאסלאנסקי לפני נסיעתו לאמריקה. הם קבעו גם את המנהג להתרים לטובת בית־הספר ביפו [76], וכן גם לטובת הפועלים בארץ־ישראל בהזדמנות של שמחות [77]. מלבד זאת ערכו הספדים לאישים חשובים בתנועה, כמו מונטיפיורי, מיכאל ארלאנגר ורש"י פין. "חובבי ציון" מילאו אפוא תפקיד חשוב בעיצוב החיים החברתיים־הרוחניים, והכניסו דפוסים חדשים במקומם או בצדם של הישנים. רעיונות חדשים הכניסו גם המטיפים בדרשותיהם. מלבד מאסלאנסקי, שנתפרסם כמטיף ראשון במעלה בכלל התנועה, הטיפו בעיר אריה־דוד פיינשטיין והרב יעקב ליברמן, ש"התנדב להטיף מדי שבת... גם על ענייני חו"צ" [78].

ג. בימי הרצל

בפרוס הציונות המדינית היתה תנועת "חיבת ציון" חלשה למדי. אמנם, בשנת 1895 כתב ח. וייצמן מפינסק: "ארציש־

---

72. טשרנוביץ, שם, עמ' 28; פינסקער שטימע, 23 בספטמבר 1927.

73. הוא נכלל ברשימת חברי "בני משה" הנמצאת בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, ארכיון דרויאנוב 9/68.

74. י. קלויזנר, חיבת ציון בליטא, בספר: יהדות ליטא, כרך א', עמ' 501—503. כנראה סופחו עוד חברים ל"בני משה". כך למשל אמר על עצמו אברהם קרצינל שהוא חבר ל"בני משה". א. קולודני, זכ־רונות של זוג חולמים ולוחמים, ירושלים 1952, עמ' 4.

75. המליץ, 5 בינואר 1896, גל' 4.

76. שם, 26 באוקטובר 1894, גל' 235, וארכיון מאסלאנסקי, תיק 2, אוסף שבדרון, הספרייה הלאומית, ירושלים. בנשף פרידה זה השתתפו גם נשים.

77. המליץ, 11 בפברואר 1894, גל' 36. על ענייני ההווי בתנועת "חיבת ציון" ראה ע. שוחט, שמות, סמלים והווי בחיבת ציון, בשנתון: שיבת ציון, כרך ב—ג, ירושלים תשי"ג, עמ' 246 ואילך.

78. פיינשטיין הוא שהספיד את רש"י פין ובלשון העברית, המליץ, 29 בינואר 1891, ואת ארלאנגר; על ר' יעקב ליברמן ראה: המליץ, 9 באוקטובר 1896, גל' 220. וראה על ר' אריה־דוד ובנו אברהם־אשר פיינשטיין מאמרו של ד"ר זאב רבינוביץ, בית פיינשטיין בפינסק, בקובץ הזכרון: אפרים צור־פיינשטיין, אגרות ורשימות, באר־טוביה, ניסן תשכ"ד; ובספר פינסק, כרך ב', עמ' 493.

ראלים (כלומר חובבי ציון) יש כאן לגיון שלם"[79]. אולם באותו פרק־זמן כתב ש.מ. רבינוביץ, כי בהשוואה לשנים שעברו "עתה יש מעט מאד חברים"[80]. נוסף על אלה שהזכרנום כחברים ב"לשכת זרובבל", היו ידועים בתנועה: מ. רום, מ. ליברמן, ד"ר ל. חזנוביץ, ש.מ. רבינוביץ, י.א. אנדרי־נובסקי, אהרן רובינשטיין, צבי הילר ופנחס מאנדלבוים. רק לגבי הילר, שטריק וברגר ציין וייצמן שהם "שקועים כולם [כלומר בכל ישותם] בתנועת חיבת ציון"[81]. אולם עם כל חולשתה הארגונית ועל אף מתנגדיה, ובמיוחד החסידים שב־קארלין, היתה התנועה כוח ציבורי ניכר בעיר. היא החדירה בחוגי המעמד הבינוני את הכרת ערכו, ומעמד זה החל להשמיע קולו בענייני צרכיה של העיר. גם בשדות הפעולה השונים בעיר היו ה"חובבים" הפעילים והמפעילים. והפעילות מסביב ל"חדרים המתוקנים" (ראה להלן בפרק: חינוך, השכלה ותרבות) רעננה בוודאי את התנועה.

הציונות המדינית משכה גם חוגים נרחבים חדשים. כך נצטרפו לתנועה גם פועלים וגם אחדים מן ה"גבירים". נוסף על משה־חיים אליאסברג, שהיה כבר מקודם לכן המורשה של ה"ועד האודיסאי", נמשכו עכשיו לתנועה גריגורי לוריא וג'ורג' האלפרן (אמנם, את פעילותו בתנועה התחיל בהיותו סטודנט בגרמניה) וקיבלו תפקידים חשובים במוסדות המר־כזיים של התנועה הציונית. אוהד התנועה היה גם הזקן משה לוריא, ובביתו היו הציונים חוגגים את חג החנוכה[82]. וגם נשים נעשו פעילות בתנועה. היה זה בעצם תהליך כללי שנסתמן ביהדות רוסיה — התפשטות הציונות בשכבות הרחבות של העם. בפינסק כמו במקומות אחרים נבע הדבר גם מכך שהציונים פנו לעבודת ההווה ועשו הרבה למען השכבות העממיות, כגון: הטיפול ב"קופה לאשראי ולחסכון" (ראה לעיל), והטיפול בחינוך ובהשכלה למבוגרים והוצאת החכירה של מכסת הבשר מ"רשות היחיד" ל"רשות הציבור" (ראה להלן). ואפשר שגם "בית וייצמן", שהיה "בית דמו־קראטי", שימש במידה מרובה גורם לחדירת ההכרה הציונית בחוגי הנוער האינטליגנטי ובחוגים העממיים[83].

אולם בתקופה זו קמו לציונות מתנגדים חריפים משני קצוות שונים זה מזה. מצד אחד נלחמו החרדים בציונות, והם הומרצו לכך על־ידי ה"לשכה השחורה" מיסודו של יעקב ליפשיץ בקובנה. מצד שני נלחם ה"בונד", שנתארגן בווילנה בשנת 1897 וראה בציונות עניין של אוטופיה ואמצעי בידי ה"בורגנות" היהודית להסחת דעתם של הפועלים היהודים מן המלחמה המעמדית ומן הפתרון ה"אמיתי" לשאלת היהודים. בפינסק התנהל מאבק קשה בשתי החזיתות. ייסוד ה"חדרים המתוקנים" והנהגת השיטה "עברית בעברית", ובמיוחד נסיונו של י.ל. ברגר להדפיס קיצור של התורה כספר לימוד לילדים עוררו מחאות, הפגנות והתקפה עזה מצד החרדים. וצריך לציין שר' דוד פרידמן, שהיה קודם לכן מראשי "חובבי ציון" הוותיקים ומסור לרעיון יישוב ארץ־ישראל, "כי בלבי תבער אש אהבת ארצנו הקדושה"[84], הפך אז למתנגד חריף של הציונות. יד ימינו של ר' דוד פרידמן בהתנגדותו לציונות היה השוחט ר' שמואל־נח גוטליב, מחבר הספר הביוגראפי הידוע "אהלי שם". בשנת תרנ"ט כתב ר' דוד פרידמן בתשובתו לשאלה על יחסו לציונות: "דעתי בענין זה ידועה, אשר אחשוב שיטה זו כשיטת הש"צ שר"י (שבתי צבי, שם רשעים ירקב) ורמיסת ברגל כל קודש". אמנם, הוא מעיר שם, שאינו סבור שיש להילחם בציונות, כפי שעלה בדעתם של אנשי "הלשכה השחורה", ולדעתו יש "לשמוע לעצת החוזה: והמשכיל בעת ההיא ידום, והשתיקה בזה יפה מהדיבור", אולם, עם זה הוציא מתחת ידו משפטים אחדים חריפים ביותר: "ויבוא בעל הכרם ויכלה הקוצים מן הכרם או יבור הגפנים מהקוצים, ונחנו מה... והי"ת (והשם יתברך) ירחם על עמו ויקנא לארצו ולתורתו אשר חיללוה זרים, ויגדור פרצות הדת אשר נהרס על ידי התעלולים האלה"[85]. יש משמעות לגימטריה בסימון השנה במכתב זה בשינוי הכתוב בישעיה ג': "ירהבו הנקלה ובהזקן והנכבד". יש בכך ביטוי לרוגז על "התעלולים" (הצעירים) שנעשו פתאום ל"דברי עם"[86].

קשה הרבה יותר היה להיאבק נגד ה"בונד", כי חלק מן הנוער האינטליגנטי נתפס לתנועה זו והנוער הפועלי "נטה רובו ככולו" אחריה. במאבק זה עמדו הציונים כמעט חסרי אונים. חיה וייצמן־ליכטנשטיין כותבת: "הפרשה הקשה ביותר בשבילנו מתחילת הציונות המדינית היתה פרשת ה'בונד'. יש לזכור, שאופקי הציונות היו בזמן ההוא מעורפלים למדי, ורק געגועיו הלא מודעים של העם לחיים עצמיים, לחיים כמו כל הגויים, והופעתו האגדית של הרצל... נתנו לראשוני הציונים את אומץ הרוח לעמוד כנגד התותחים הכבדים שהוציא ה'בונד' כנגדנו. ה'בונד' מעמיד אותנו ככלי ריק, בלי תוכן, אידיאליסטים תלושים מן המציאות, החולמים חלום רחוק, ואינם מרגישים מה שנעשה סביבם. זכורני כרוז אחד שהיה נפוץ מטעם המרכז של ה'בונד', ובו נעשתה השוואה בין עבודתם ובין הרעיון הציוני, והודגש כי בזמן שאנו משתעשעים ברעיון להחיות ארץ מתה, העומדת אלפי שנים

79. מכתב למוצקין, 10 בספטמבר 1895, וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 44.

80. ראה: תלפיות, שם.

81. ראה הע' 79. אשר לרובינשטיין יש לציין, כי בקונגרס הציוני ה־11, שהתקיים בתחילת ספטמבר 1913, הוזכר שמו בין הציונים הפעילים שנפטרו אחר הקונגרס הקודם ואשר את זכרם כיבד הקונגרס בקימה.

82. ש. נ. גיטלמן, חגיגות הציונים בחנוכה, ניבנו, תרצ"ז. דבריו נראים משובשים. לפי המובא בספר בצל קורתנו מאת ח. ויצמן־ליכטנשטין, תל אביב, תש"ח, עמ' 132, היה הנשף שעליו מדבר גיטלמן בביתו של מ. ראם ולא בבית מ. לוריא, ובשנת תרס"ב ולא בתרס"א. נשף חנוכה בשנת תר"ס נערך בביתו של מ. לוריא "בנוכחותם של מאות אנשים". ראה: Die Welt, מיום 8.12.1899, גל' 49, עמ' 9. לפי המליץ 1899, גל' 44, עמ' 2, בדבר נשף לאומי שנערך בחול־המועד פסח לכבוד הרגל כתוב, כי "אנשים למאות באו אל הנשף".

83. ראה לעיל פרק ראשון ולהלן פרק רביעי.

84. ראה הע' 50.

85. אור לישרים שפורסם ע"י ש.ז. לנדאו ויוסף רבינוביץ, ווארשה תר"ס, עמ' 54.

86. שם.

בשממותה — ה'בונד' משתף את חבריו בעבודה ליצירת תנאי המהפכה ולהרמת ההבנה של הפועל היהודי, זה הפועל שהוא עתיד להיות עמוד התווך של החברה הסוציאליסטית. מודגש היה בכרוז ההוא, שהאידיאליות של הביל"ויים התנדפה והם עצמם תלויים בחסדי נדיבים ובארונים, ובשחרור העם הרוסי יבוא הגואל גם לעם ישראל... אנו הציונים נחשבנו אז כנושאי דגל הבורגנות והרכושנות, השמרנות והפשרנות" [87].

לקראת הקונגרס הציוני הראשון (1897) ביקר יהושע בוכמיל בפינסק, כשם שביקר במקומות אחרים. באספה של ה"חובבים" ושל אנשי ציבור אחרים, שכונסה בביתו של רובינשטיין (קרוב לוודאי אהרן), הרצה בוכמיל על "מדינת היהודים" ועל הקונגרס. הועלו בעיות ההצטרפות אל התנועה החדשה וכן עניין שליחת צירים לקונגרס. לפי דבריה של ח. וייצמן־ליכטנשטיין, "כל הנאספים, כמעט בלי יוצא מן הכלל, נרשמו לארגון החדש" [88]. אמנם, היו כנראה שהסתייגו מן ההצטרפות לתנועה החדשה מתוך חשש שה"ציונות" עלולה לגרום נזק למפעל ההתיישבותי הצעיר. מן הארגון החדש נדרש לא יותר מאשר עבודת הסברה ותעמולה. כצירים לקונגרס הוצעו ד"ר ח. וייצמן, י.ל. ברגר וגריגורי לוריא. "ואם הדעות היו מחולקות בנוגע לשני המועמדים האחרונים, ברגר ולוריא (הראשון קיבל רוב קולות והשני מספר קולות יותר קטן) — הנה מה שנוגע לד"ר וייצמן נתקבלה הקנדי־דאטורה שלו פה אחד. ואם וייצמן לא השתתף בקונגרס הראשון, הרי זה היה מטעם פשוט: בה בשעה שגריגורי לוריא היה בעל אמצעים ויכול היה לנסוע על חשבונו הוא, הנה בהוצאות הנסיעה של וייצמן וברגר היו צריכים להשתתף חובבי ציון בעירנו. וכאן המקום לגלות שתי אמיתות: לא היו לנו די אומץ ויכולת לאסוף הוצאות נסיעה בשביל שני צירים. התעוררה אפוא השאלה: מי מן השנים יסע? וייצמן או ברגר? אז ויתר וייצמן על השתתפות בקונגרס לטובת ברגר מתוך נימוק זה: 'אני', אומר וייצמן, 'אשאר אחרי הקונגרס בחוץ־לארץ, משום כך זכות הבכורה לברגר, שישוב לפינסק אחרי העבודה וימשיך בעבודה הגדולה שהקונגרס יטיל עלינו' " [89]. נוסף על ברגר וג. לוריא, מוזכר בפרוטוקול של הקונגרס שמו של ש. לוריא, הוא שאול לוריא, בנו של אידל לוריא, שהיה אז סטודנט בדארמשטאדט ובא לבאזל לקונגרס וניתן לו במקרה "מאנדאט" של קהילה אחת בדרום רודזיה. בתנאי שישלח לשם דין־וחשבון מן הקונגרס [90]. השנה שבין הקונגרס הראשון לשני "היתה שנת תעמולה וארגון",

ולדעתו של ח. וייצמן, "מצב העניינים בפינסק טוב. מתנהלת תעמולה נמרצת ובהצלחה רבה" [91].

כנראה שכבר בתרנ"ו, לפני הקונגרס הציוני ה־1, נתארגנה אגודת הנוער הציוני "בני ציון", שבין חבריה היו מוטל (מרדכי) אייזנברג, יוסף ברגמן, המשורר יהודה וולובלסקי (קרני), זליג טיר ומוטל ישפה, שהיה הצעיר בהם. אפשר שהיתה זו אגודה של צעירים וצעירות ("קאוואלערן און באַרישניעס") [92], וכאשר שכבר באותה שנה אירגנה חיה וייצמן־ליכטנשטיין את האגודה "בנות ציון". שהרי ראינו לעיל, כי "בנות ציון" השתתפו בנשף חנוכה, שנערך בשנת תרנ"ו [93]. שנת תרנ"ח היתה שנת שיא בהכנסות לטובת ה"ועד האודיסאי". נאסף בה סכום של 1,211,88 רו"כ. בתוך סכום זה 108,74 רו"כ ל"גן שמואל" [94], פרדס האתרוגים שנקרא בשם זה בשנת תרנ"ח בוועידת ביאליסטוק, הוועידה שנערכה בכ"ב ובכ"ג מרחשון תרנ"ח (1897) לשם ארגון העבודה הציונית ברוסיה, ובה השתתפו י.ל. ברגר וגריגורי לוריא [95]. הוחל אז גם בהפצת המניות של הקולוניאל באנק. הנה כתבה מיולי שנת 1893: "חובבי ארצנו הקדושה בעירנו לא ינוחו ולא ישקטו לטובת הרעיון היקר והגדול ישוב ארץ ישראל. משתדלים הם להרבות חברים להועד האודיסאי, לגן שמואל, אקציות להקאלאניאל באנק בבוא רשיון הממשלה". כמו כן מודיע כתב, שהציונים החליטו "לדרוש אתרוגי אה"ק במקום אתרוגי קורפו, ובעצמם ישתדלו במכירתם בתוך העיר ובערים הקטנות שבסביבותיה" [96]. בקונגרס השני השתתפו י.ל. ברגר, גריגורי לוריא ומשה־חיים אליאסברג [97]. לפי דבריה של ח. ליכטנשטיין קיבל גם חיים וייצמן מאנדאט מפינסק [98].

מיד אחרי הקונגרס השני נתמנה גריגורי לוריא למנהל הכללי של הפצת המניות של הקולוניאל באנק ("אוצר התישבות היהודים") ברוסיה, ונעשה על־ידי כך לאחד מראשי הצמרת של ההסתדרות הציונית. אגב, הוא היה אחד הראשונים שנמסרה לו הודעה על הפגישה של הרצל עם וילהלם השני

87. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 106—107.

88. שם, עמ' 98.

89. י. ברגמן, ח. וייצמן ועירו פינסק, הבקר, 4 בדצמבר 1944, עמ' 2.

90. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, ירושלים 1947, עמ' 165. ז. רבינוביץ ה"רוטשילדים" של פינסק וקארלין, העבר, חוברת י"ז, עמ' 272, ומונוגראפיה זו בצורה מורחבת: שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין, להלן בספר זה. וראה התמונה של המשתת־פים בקונגרס, א. צנציפר בספר הנ"ל, עמ' 106, מס' 36, 46. שאול לוריא אינו בתמונה. על עניין ה"מאנדאט" מדרום רודזיה כתב שאול לוריא לד"ר ז. רבינוביץ.

91. מכתב וייצמן למוצקין, 24.9.1898, וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 59. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 99.

92. טי"פ, עמ' 150. רשימה של יוסף הרמן על יוסף ברגמן, כתב־יד.

93. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שאירגנה את "בנות ציון", מזכירה את האגודה הזאת במשפטים אלה: "'בני ציון' ו'בנות ציון' הלכו יד ביד בעבודתם, אבל עבודת הבנים היתה פוריה ומוצלחת יותר... הבנות היו קלות בדעתן יותר ונופלות ברשת ה'בונד', שהיתה פרושה על כל דרכי הציונות. וכמה מן החברות הנאמנות והמסורות עזבו אותנו מבלי שוב". בצל קורתנו, עמ' 172—173.

94. פש"ל, תרס"ד, עמ' 67.

95. באספה הזאת הוחלט לייסד 4 מרכזי הפעולה: א. מרכז רוחני בביאליסטוק, ב. מרכז הקורספונדנציה בקישינוב, ג. מרכז ספרותי בווארשה, ד. מרכז הקופה בקיוב. ראה חוזר של "המרכז הרוחני" בביאליסטוק, 1897, בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק 279. פרוטוקול הוועידה פורסם ע"י י. ורפל (רפאל), סיני, כרך ג', עמ' קכ"ו. ושם טעות, במקום ג. לוריא מובא מ. לוריא.

96. המליץ, 28 ביולי 1898, גל' 166.

97. Die Welt, 20 באוגוסט 1898, גל' 34, עמ' 4.

98. בצל קורתנו, עמ' 99.

בקושטא[99]. פינסק הפכה למרכז הפעולה של הפצת המניות של הבאנק. בהקשר להפצת המניות כותב אברהם־אשר פיינשטיין: "העבודה היתה אי ליגאלית וכרוכה בהרבה סכנות. הפרוספקטים של הקולוניאל באנק נשלחו מפינסק לכל ערי רוסיה על־פי כתובות שהומצאו לנו מלונדון ומווארשה. בחדר לפנים מחדר היינו כותבים את הכתובות על חבילות הפרוס־פקטים. למסור את החבילות אל הדואר באופן רגיל יראנו, לבלי למשוך על זה עין הבולשת, ולכן הבאנו אותם בשקים בלילה אל בית־הדואר. שם כבר חיכה לנו פקיד, שבא על שכרו מאתנו, וקיבל את החבילות. המניות מלונדון הובאו לא על־ידי הדואר, אלא על־ידי שליח מיוחד, שקיבלן על הגבול והביאן אלינו. אולם, למרות זהירותנו, נודע הדבר לראש הז׳אנדארמים שבעיר. התחילו חיפושים ועל־פי הצעתו של ראש הז׳אנדארמים הטיל הדפארטמנט של הפוליציא בפטרבורג עונש גלות לסיביר על 10 ציונים — גם אני בתוכם — ורק בהשתדלותו של המנוח יחיאל צ׳לנוב הוצא כל התיק של המשפט מן הדפארטמנט, והגזרה לא יצאה לפועל"[100]. עד לשנת תרס״ד נמכרו בפינסק גופא 2,150 מניות בסכום כולל של 21,000 רובל[101]. בנידון זה אם נשים לב למספר היחסי של היהודים שבעיר — היתה פינסק שווה לווילנה, שבה נמכרו 6,127 מניות[102].

בשנים תרנ״ט ותר״ס חלה ירידה בהכנסות. בקונגרס השלישי לא השתתף כנראה איש מפינסק[103]. אין ספק שהירידה הזאת באה כתוצאה מההתנגדות לציונות, שהתלקחה בעיר עקב "קיצור התורה" של ברגר ועקב "החדר המתוקן" החדש, שנוסד בשנת 1900[104]. אפשר שביקורו של הרב ריינס, שהיה יליד פינסק, בתחילת 1900, אשר "חימם בדרשותיו גם את הלבבות הקרים להשתתף בפעולת הציונים"[105], שימש תריס נגד ההתפרצות של החרדים. אולם בתי־הכנסת ובתי־המדרשות שבקארלין נסגרו, או נשארו סגורים בפני הנואמים הציונים, כי לחסידי סטולין היה יחס שלילי לגמרי לציונות. יש אומרים כי החסידים היו מעלים את שמו של הרצל בצירוף קללה. הוא מגולח — היו מרננים החסידים, שלא ראו את תמונתו, ומשעמדו על טעותם טענו: "הרי הוא בלי כובע"[106].

אפשר שמלחמת החרדים הגבירה את פעילותם של חוגי לימוד והסברה של חברי "בני ציון". הללו הלכו אל ה"פועל היהודי" כדי לעצור את חדירת השפעתו של ה"בונד", שהחלה בשנת 1899[107]. ידוע לנו, למשל, על מוטל ישפה (שנקרא אחר־כך באמריקה בשם מאכס ג׳אספר), שהיה מלמד בשבתות תנ״ך בחוג פועלים ב"ניי־שטאט שול". יוסף ברגמן הציע לחוג שיצטרף לאגודת "בני ציון". ההצעה נתקבלה, אולם הנסיון לא עלה יפה, משום שהפועלים לא הרגישו את עצמם בטוב בין ה"אינטליגנטים"[108]. כפי הנראה, היה חוג פועלים זה גרעין האגודה "פועלי ציון", שלא היה לו עדיין גוון סוציאליסטי. על כל־פנים, בתחילת 1901 היתה קיימת בעיר אגודה בשם "פועלי ציון". נשף פרידה מי.ל. ברגר, שעזב את פינסק במארס 1901, ערכו במשותף שלוש האגודות הציוניות: "קדימה" (כך נקראה האגודה הציונית הכללית אחר שנוסדה אגודת "בני ציון" ואחר הקונגרס החמישי שינתה את שמה ל"ציון"), "בני ציון" ו"פועלי ציון"[109].

הצטרפותם של עובדים ופועלים אל הציונות משתקפת כנראה בהרכב ההכנסות למען ארץ־ישראל בשנים תר״ס—תרס״א. ההכנסות מתרומות שנתיות וחודשיות, כלומר מתש־לומי חברות לחברה האודיסאית, ירדו והלכו מ־429 רובל בתרנ״ט ל־307 בתר״ס, ל־283 בתרס״א ול־259 בתרס״ב. נדבות פורים ירדו אף הן מ־175 בתרנ״ט ל־143 בתר״ס, ולסכומים דומים בתרס״א ותרס״ב. ולעומת זאת, חלה עלייה גדולה בהכנסות לטובת הפועלים בארץ־ישראל — מ־37 בתרנ״ט ל־344 בתר״ס ול־461 בתרס״א, וההכנסה בכללותה הגיעה בתרס״א ל־1,063 רובל, כלומר עלייה מסוימת בהשוואה לשתי השנים שלפני־כן[110]. וזאת למרות השרפה הגדולה שהיתה בעיר באותה שנה.

ידוע לנו על השתתפות ציונים מפינסק בכינוסי התנועה. בוועידה הציונית של גליל מינסק (1901) השתתפו אברהם־אשר פיינשטיין ויוסף ברגמן[111]. לקונגרס הרביעי נסע ח. וייצמן כציר מפינסק. לקונגרס החמישי נבחרו כצירים: מ. רום, ג. לוריא וי.ל. ברקוביץ[112]. אגב, גריגורי לוריא יצא מאולם הקונגרס יחד עם ח. וייצמן ושאר חברי ה"סיעה הדמוקראטית", כשנראה להם שהצעתם בדבר החינוך הלאומי עומדת להידחות[113]. בוועידת מינסק (1902), שהיתה הוועידה הציונית הלגאלית היחידה ברוסיה השתתפו: ח. וייצמן, שדבריו בעניין ה"קולטורה" עשו רושם רב, וכן גם גריגורי לוריא, שהעלה בוועידה הצעות בעניין "אוצר התישבות היהודים" ונבחר לחבר ועדת הביקורת לענייני הכספים; יוסף ברגמן, פנחס מאנדלבוים, ד״ר א. ליכטנשטיין וי.ל. ברגר

---

99. י. אפל, בתוך ראשית התחיה, עמ׳ 465. ראה על גריגורי לוריא במאמרו של ז. רבינוביץ, ה"רוטשילדים" של פינסק וקארלין, עמ׳ 267—270, והמונוגראפיה מאותו מחבר, כפי שצוין לעיל, הע׳ 90.
100. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 9.
101. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 68.
102. י. אפל, שם, עמ׳ 465.
103. אפשר שדבריו של קרמן, מיינע זכרונות, עמ׳ 206, על מסירת המאנדאט לאברהם נימצוביץ, בהשפעת גיסו יעקב רייגרודסקי, מתייחסים לקונגרס השלישי.
104. ראה להלן, פרק רביעי.
105. הצפירה, 13 בפברואר 1900, גל׳ 29, עמ׳ 116.
106. מחברת זכרונות של יוסף הרמן, נכתבה בשנת 1937, עמ׳ 42, בארכיון משה קול. קודם לכן היו בתי־הכנסת בפינסק פתוחים לתעמולה הציונית, ראה שם. כמו כן אנו שומעים, שבפעילותו של "נאור" אחד נסגרו בתי־התפילה בפני "דרשן" ציוני שהרצה בתולדות ישראל. הצפירה, 23 בדצמבר 1901, גל׳ 276 עמ׳ 2007. אפשר שהכוונה לש. נ. גיטלמן, שידוע עליו שלימד תנ״ך על־פי "בקורת המקרא".
107. פש״ל, תרס״ג, עמ׳ 16.
108. טי״פ, עמ׳ 150, 429—430.
109. המליץ, 6 במארס 1901, גל׳ 54.
110. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 67.
111. ראה: צנציפר, שם, עמ׳ 141, בתמונה 395, מס׳ 21, 44.
112. Die Welt, 3 באוגוסט 1900, גל׳ 31, עמ׳ 10; שם, 20 בדצמבר 1901, גל׳ 51, עמ׳ 5.
113. י. קלויזנר, אופוזיציה להרצל, ירושלים 1960, עמ׳ 147.

(שכבר לא ישב אז בפינסק); משה וייצמן היה נוכח בוועידה כציר קיוב [114].

בפינסק גופא נתארגנו והלכו אגודות ציוניות חדשות. אמנם, כמה מחבריהם של אלו היו ציונים מקודם והשתייכו בעבר לאגודות הקודמות. בתרס״ג נוסדה אגודת ״מזרחי״ על־ידי הרב גליקסברג, פנחס אייזנברג, בנימין־מרדכי אפשטיין, הרב פרפלוצ׳יק, מ. זילברקוויאט והמורה בושס, והיא מנתה 96 חברים. נוסדה אגודה בשם ״רחובות״, שחבריה היו מורים ומלמדים והיא מנתה אז 25 חבר. כמו כן הוקמה אגודה בשם ״עוזרי ציון״, וחבריה היו זבנים בבתי עסק (״פריקאז׳צ׳יקעס״), ובה 38 חבר. יחד עם אגודת ״בני ציון״ שמספר חבריה היו אז 72, ואגודת ״ציון״ שמנתה 33 חברים, היו בשנת תרס״ג מאורגנים באגודות 264 חברים [115]. צריך לציין, שבוועידת מינסק הוחלט, כי תנאי חברות באגודה הם תשלומי מס חבר והשתתפות באספות האגודה, בהתאם לתקנותיה. וכן נקבע שחבר באגודה אינו יכול להיות למטה מגיל 18 [116]. אשר לאגודת ״פועלי ציון״ אין המקור (משנת תרס״ג) מוסר את מספר חבריה. הוא רק מציין ש״פועלי ציון״ ״הוא ארגון (׳פעריין׳) של פועלים... שנוסד לא מזמן, ולעת עתה אין לדעת מה יהא עליו ולאן פניו מועדות״ [117] ארגון זה איננו אגודת ״פועלי ציון״, ששמענו עליה קודם לכן. נראה שלמארגניו כבר היתה איזו מגמה סוציאליסטית והוא הוקם בהשפעת ״פועלי ציון״ שבמינסק, על־ידי הבחורים הרשל ישפה ויוסף שולמן, שהיו שניהם מבני העניים, תושבי שכונת לינישצ׳ס. עם חבריו הראשונים נמנו, מלבד השניים הנזכרים, גם יצחק ברומברג, אהרן פרידמן, אברהם בייזר, י. קופר, שמואל ניידיץ, יעקב קאנטור, חוניה סוקולובסקי, נוניה בוניוק, חוניה גוטשאבס וברוך (בוניה) רובינשטיין, בנו של אהרן רובינשטיין, שהיה תלמיד ביה״ס הריאלי [118]. ארגון זה לא היה לו שום חלק בפעולות הציוניות שבעיר. רק אגודת ״ציון״ בלבד עסקה בתרס״ג באיסוף הכספים למען ה״ועד האודיסאי״. האגודות ״בני ציון״, ה״מזרחי״, ״רחובות״ ו״עוזרי ציון״ שיתפו פעולה עם אגודת ״ציון״ בהפצת שקלים ובאוסף תרומות למען הקרן הקיימת [119]. בתחילת שנת תרס״ג התארגנה מקרב תלמידי בתי־הספר של דרונזיק ושל קליינמן האגודה הציונית הראשונה בעיר של בני נוער בגיל ההתבגרות, בשם ״שורש ציון״. בין מארגניה היו יחיאל וייצמן, אריה קולודני ויוסף הרמן. האגודה נוסדה בעיקר לשם השתלמות בהשכלה כללית ולשם חינוך ציוני. על פעולתה מספר יוסף הרמן: ״היינו שומעים הרצאות מפי ציונים מובהקים כמו ליברמן, מנהל החשבונות בבית החרושת לנרות סטיארין של אליאסברג, רבינוביץ ושות׳. הוא היה מרצה לפנינו על תורת הכלכלה הפוליטית לפי ספרי המלומדים הרוסיים שצ׳ופרוב, סקבורצוב ועוד. גם על קאנט הרצה לפנינו. פ. מאנדלבוים היה מרצה אף הוא לפנינו על ענייני כלכלה, פילוסופיה וסוציולוגיה. ד״ר ליכטנשטיין, חיה ליכטנשטיין, משה ושמואל וייצמן היו מרצים לפנינו על נושאים ציוניים״ [120]. לקראת הקונגרס השישי, שהתכנס לאחר הזעזוע של פרעות קישינוב, נמכרו בעיר 849 שקלים. זוהי כמות גדולה למדי. בווילנה, למשל, הופצו לקראת הקונגרס השביעי 1,400 שקלים. גם התרומות לקרן הקיימת לישראל, שנוסדה כידוע בקונגרס החמישי (1901), היו ניכרות. ב־18 החודשים מיאנואר 1902 עד יולי 1903, נעשו חמש הרשמות ב״ספר הזהב״. רשמו את עצמם: דוד סטראשון, משה סולובייצ׳יק, יעקב רייגרודסקי, שבתי רוסוטה ואגודת ״מזרחי״. בהרשמות אלה, בעריכת תרומות ובמכירת בולים, נאסף למען קרן הקיימת לישראל בפרק־זמן זה כ־1,200 רובל. ״ההסתדרות הציונית בפינסק מצאה לנחוץ לקבוע קופסאות למען הקק״ל בבתי העסק ובבתים פרטיים״. אפשר שקופסת קרן הקיימת היא המצאה של פינסק [121].

שאלת שיתוף הפעולה בין האגודות נתעוררה כמובן עם התהוותן. כתבה מיאנואר 1902 קובלת: ״ענייני הציונות בעירנו עד הנה היו יגעים: שלוש אגודות קיימות בעירנו ׳קדימה׳, ׳פועלי ציון׳ ו׳בני ציון׳... אך פעולתן כולן היתה דלה וצנומה מאד... כי כל האגודות לא התאחדו בכל מפעל ולכן היתה שנת קפאון נסוכה על כל פעולותיהן״, ומשום כך הוחלט באספה, בה הרצה מ. רום על הקונגרס החמישי, ״לאַחד את כל האגודות ביחד ולבלתי פזר עוד את הכוחות״. בעיה זו של שיתוף הפעולה בין האגודות היתה בעיה כללית בערים הגדולות שבהן היו כמה אגודות ציוניות, ובוועידת מינסק נתקבלה בעניין זה בין השאר החלטה זו: במקומות שבהם אגודות אחדות יש להקים ועד מרכזי שיהא מורכב מנציגי כל האגודות [122]. בפינסק הוקם ועד מרכזי, שהיה מורכב משני צירים מכל אחת מחמש האגודות, שהוזכרו לעיל [123]. בהתאם להחלטה בוועידת מינסק, עסק הוועד בעריכת הפעולות של האגודות ובריכוז הכספים הנאספים. אגודת ״ציון״ הוציאה ביוזמתו ועריכתו של המשורר א.ד. ליפשיץ את ״פינסקער שטאדט־לוח״ לשנים תרס״ג ותרס״ד, ותפוצתו של הלוח היתה רבה. א. ד. ליפשיץ התכוון להוציא את הלוח גם לשנים שלאחר־מכן, אולם, כנראה, מחמת אימת השלטונות

114. מ. י. פריד, די גרויסע ציוניסטען אסיפה אין מינסק, קראקוי תרס״ג, עמ׳ 51, 58; ועידת ציוני רוסיה במינסק, דו״ח מהוועידה מאת הציר מ. נורוק, תרגם לעברית והוסיף מבוא ד״ר י. קלויזנר, ירושלים 1963, עמ׳ 63; Die Welt, 19 בספטמבר 1902, עמ׳ 3, 5. ברגר הוא כנראה י. ל. ברגר. ד״ר א. ליכטנשטיין, פנחס מאנדלבוים ויוסף ברגמן מצולמים בתמונת משתתפי הוועידה. ראה צנציפר, שם, עמ׳ 116—117, מס׳ 171, 303, 430; ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 111—113.

115. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 70—71. על החברים מייסדי ״המזרחי״ רשימה של תרשיש, ראה: פינסק, כרך ב׳, תל אביב תשכ״ו, עמ׳ 209.

116. פריד, שם, עמ׳ 60—61.

117. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 71.

118. טי״פ, עמ׳ 151—152.

119. ראה הע׳ 117.

120. ראה: המחברת הנ״ל בהע׳ 106, עמ׳ 41—42, והחוברת של א. קולודני, זכרונות זוג חולמים ולוחמים, עמ׳ 2, ותדהר, כרך ז׳, עמ׳ 2871.

121. ראה על כל זה פש״ל תרס״ד, עמ׳ 69—71, והשווה ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, תל אביב 1940, עמ׳ 210.

122. ראה: פריד, שם, עמ׳ 61.

123. המליץ, 3 בפברואר 1902, גל׳ 28.

צוויטער תרס"ד 1303/4 יאהרגאנג

הוצאת „אגודת ציון בפינסק" (תרס"ד).

ציון פִּינְסְקֶער ציון

שְׁטָאדְט-לוּחַ

א ליטעראריש־פראקטישער קאלענדאר
פיר פינסק־קארלינער יודישער געמיינדע

ווילנא
דפוס שרגא פייבל גארבער
תרס"ד

ЛИТЕРАТУРНО-ПРАКТИЧЕСКІЙ
КАЛЕНДАРЬ
НА 1903-4 ГОДЪ

ИЗДАНІЕ „СІОНА"

Вильна. Типографія Ф. Гарбера Завальная ул. д. № 2006.
1903/4

פינסקער שטאדט־לוח תרס"ד (1903/4)

נפסק מפעל זה, שהרי הציונות היתה אסורה ברוסיה, ומשנת 1904, שנת התגברותה של התסיסה המהפכנית עם המלחמה ביאפאן, היתה הקפדה על כך מצד השלטונות. כבר ראינו שהציונים שיוו אופי חדש ל"חג המכבים" כלחג הגבורה, וכן נהגו לחוג ברוב שמחה את "שמחת בית השואבה" בבית־הכנסת הגדול [124].

לקונגרס השישי נשלחו מפינסק הצירים: מ. ח. אליאסברג, הרב גליקסברג, ד"ר א. ליכטנשטיין, י. ל. ברגר וכן מוזכרים כצירי פינסק ד"ר ח. ד. הורוויץ וש. א. לווין [125]. לפי דבריה של חיה וייצמן־ליכטנשטיין, היו אביה, עו"ר וייצמן, ושני אחיה, חיים ומשה, צירים בקונגרס [126]. אגב, בשאלת אוגאנדה נמנע הרב גליקסברג מהצבעה, ואילו ד"ר אברהם ליכטנשטיין וליאופולד לוריא מלודז' הצביעו "בעד" [127]. ולדבריה של ח. וייצמן־ליכטנשטיין הצביע עוזר וייצמן גם הוא בעד אוגאנדה. אולם חיים ומשה הצביעו "נגד". לפי י. ברגמן, שהיה אף הוא ציר בקונגרס זה — ולפי המסופר עליו, זרק לעבר פניו של הרצל את הקריאה "בוגד" — היה ח. וייצמן היחידי במשפחתו שהצביע "נגד". אביו, אחיו וגיסו הצביעו בעד אוגאנדה.

על מצבה של הציונות בעיר לאחר הקונגרס השישי (קונגרס אוגאנדה), יש לנו ידיעות במכתב של יוסף ברגמן לאוסישקין מיום ה' בניסן תרס"ד (1904). ברגמן מודיע על קיומן של חמש אגודות ציוניות. אולם הוא מביא נתונים רק על שלוש מהן. על אגודת "ציון" הוא מודיע, כי "מספר חבריה הוא 15". לעיל שמענו, כי אגודת "ציון" מנתה 33 חברים. מכאן שעזבו אותה מרבית חבריה. אפשר להניח, כי הם לא עזבו את המחנה הציוני בכללותו, אלא רק עברו לאגודה אחרת. ייתכן שעזבו את "ציון" מחמת התנגדותם להצעת אוגאנדה, כי על חברי "ציון" כותב ברגמן ש"כולם אנשים בעלי צורה, באים בשנים, בעלי ידיעות הגונות בספרו־תנו וכמו כן בלימודים כלליים. רוב מנין ובנין האגודה הם ציונים שעובדים זה שנים על שדה הציונות. בתור בור־ז'ואזיה שבבורז'ואזיה הם כולם חסידי הרצל וסיעתו, בתור מפלגה הם ציונים מדיניים מעו־רבים בעבודה קולטורית בעירם". ברגמן מזכיר אגודה בשם "קדימה", שמספר חבריה אף הוא 15. יש להניח, שאגודה זו אינה האגודה "קדימה" שהוזכרה לעיל, שהרי אותה אגודה "קדימה" שינתה את שמה ל"ציון". ועל האגודה שעליה מדבר ברגמן הוא כותב, כי "חבריה הם צעירים לימים, בעלי דעות שונות זה מזה, מקצתם פראקציונרים [כלומר, דוגלים ברעיו־נות הסיעה הדמוקראטית מיסודו של וייצמן]. מקצתם סתם ציונים־עומדים קרובים לכל עולמנו הציוני, אחדים מהם כבר עומדים ולוקחים חלק בעבודתנו זה שנים אחדות" [128].

על אגודת "פועלי ציון" אנו קוראים במכתבו של ברגמן, כי היא מונה 150 חברים, "כולם פועלים ופועלות", וכי "האנשים עומדים בהאורגאניזאציה שלנו אך שנה אחת". מכאן שאגודה זו נתארגנה בשנת תרס"ג. וזאת ראינו כבר לעיל. על חברי אגודה זו אומר ברגמן בהמשך דבריו ש"הם באופן ידוע לא ציונים טובים בזה שמביטים בעין רעה על כל שנברא בציונות עד הופעתם הם על שדה הציונות בתור אורגאניזאציה מיוחדת", וכי "הם רחוקים מספרותנו, שפתנו ומיתר רכושנו הלאומיים". כאן, כפי הנראה, ציון מצב השכלתם של האנשים ולא תיאור יחסם לערכים אלה. לאור מכתב זה יש הרושם, כי רבים מציוני פינסק נשארו נאמנים להרצל גם אחרי קונגרס אוגאנדה, וכי ה"אולטימאטום" בדבר ביטולה של הצעת אוגאנדה, שנשלח להרצל מוועידת חארקוב, שכונסה על־ידי אוסישקין, לא היה לרוחם. ברגמן, שהיה מעוריו

124. פריד, שם, עמ' 51. יוסף ברגמן מודיע לאוסישקין בט' טבת תרס"ג: "בימי החנוכה היה פה נשף בקלוב ואנכי הייתי הנואם" הארכיון הציוני הכללי, תיק A 24/111/2.

125. Die Welt, 14 באוגוסט 1903, גל' 33, עמ' 2—3. ח. ד. הורוויץ לא היה פינסקאי. ש. א. לוין הוא שמואל־אביגדור לוין, מראשוני "חובבי ציון" בקארלין, נולד 1866 ומת 1931. ראה עליו: פינסקער שטימע, 16 בנובמבר 1931, גל' 19 (224), עמ' 4.

126. משה וייצמן מצולם ב"קבוצת צירים", ראה: צנציפר, שם, עמ' 120, תמונה מס' 372. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 114. לפי דבריו של יוסף הרמן השתתף יוסף ברגמן בקונגרס החמישי והשישי, ובקונגרס השישי יצא בחריפות נגד הרצל. הרשימה של הרמן, כתב־יד.

127. ליאופולד לוריא היה אחיו של גריגורי ממייסדי הקולוניאל באנק, והתגורר בלודז'. בחירתו לקונגרס השישי: הצפירה, מיום 18.8.1903, גל' 181, עמ' 2.

128. הארכיון הציוני הכללי, תיק A 24/111/2.

הנאמנים ביותר של אוסישקין במלחמה נגד הצעת אוגאנדה, מחווה את דעתו כי לא כדאי "לעבוד בין ה'בעלי־בתים' שלנו, כי עבדים גמורים הם ומשועבדים להרצל". על שאלתו של אוסישקין בדבר מידת הצלחתו של שמשון רוזנבוים בפינסק בתעמולתו נגד אוגאנדה, השיב ברגמן, כי "יחסם של ציוני פינסק לרוזנבוים היה עד אספת חארקוב יחס של חבה, של כבוד בתור ציוני טוב שבטובים והוגה דעות". מכאן משתמע, כי אחרי אספת חארקוב נשתנה היחס אליו. ברגמן מזכיר כי רוזנבוים, שהיה יליד פינסק, בא באותה שנה ארבע פעמים לפינסק בעניינים ציוניים. והוא מספר בפרוטרוט על ביקורו של רוזנבוים, שחל זמן קצר לפני כתיבת המכתב. הוא כותב, כי בליל־שבת נאם רוזנבוים לפני אגודת "פועלי ציון", והוא התרשם כי "תשעים אחוזים מן השומעים לא הבינו את דבריו". לדעתו, חסרים הם ידיעות על המתרחש בציונות ובתולדותיה. "כי רוב השומעים אינם יודעים מאומה מהקונ־גרסים שלנו, מהרוחות המנשבות בתנועתנו, מן המוסדות שלנו" וכל ידיעתם היא "ציוניות ובונד" ולא "ציוניות בתור ציוניות", כלומר ידיעתם מצטמצמת רק בהכרת ההבדל בין הציונות לבין ה"בונד". אף־על־פי־כן מחווה ברגמן את הדעה, "כי 'פועלי ציון' הוא האלמנט היחידי שמסוגל להלחם בעד דעותינו" — כלומר נגד אוגאנדה. את דעתו זו הוא מבסס על כך, כי ראשי "פועלי ציון" ביקשו ממנו, מברגמן, שידבר לפני חברי האגודה "בדעתם כי מתנגד היותר קיצוני אנכי לכל ארץ אחרת מלבד ארץ־ישראל, ודעותיו הן באופן ידוע מתאימות לדעותיהם הם". הוא נענה לכך ו"באספה קטנה של שלושים חברים מאגודת 'פועלי ציון' בירר להם כמה דברים וענה על שאלות", ושוב הוא מדגיש, כי "לו עבדנו ביניהם אז היו ציונים טובים", ומוסיף "כי באופן ידוע עשה שמשון בן יעקב [כלומר רוזנבוים] רושם טוב על פועלי ציון ואחרים בנוגע לארץ־ישראל והמלחמה עם ויען", כלומר המלחמה בהרצל נגד אוגאנדה.

במכתבו כותב עוד ברגמן כי באותו ליל־שבת, לאחר הרצאתו של רוזנבוים לפני "פועלי ציון", "הלכנו לאספת 'ציונה' [הכוונה, כפי הנראה, לאגודת 'ציון'] שקראה ביחד את ראשי יתר האגודות". כשלוש שעות דיבר שם רוזנבוים, והוויכוחים נמשכו עד הבוקר. "פה מצאנו חסידי הרצל ומת־נגדיו". בשבת בצהריים הרצה רוזנבוים לפני חברי אגודת "קדימה" "וחמישה־עשר חברים היותר טובים מאגודת 'פועלי ציון' וכעשרה אנשים בתור אורחים". הוויכוחים ארכו כאן לתוך הלילה[129].

את מצב הציונות בעיר באותו פרק־זמן משקף גם מכתבו של ח. וייצמן מפסח תרס"ד (1904) ומן הראוי שנביא את דבריו: "במכתבי מורגש עצב... קודם כל משום שהחיים, שאני רואה מסביב, מעיקים עד מאוד ומדכאים עד מאוד את מצב הרוח. הכול נע והולך כבלי הגה ומפרש; בהוה אין מאומה; העתיד ללא קרן אור. ההתרוששות וחוסר־הישע המחרידים זורעים פירוד בכל, ואילו הגורמים המלכדים פוחתים והולכים. על כורחך אתה מושפע על ידי מראה־עיניך מסביב. לפינסק יש גם תכונה מיוחדת: בצד הדלות המשוועת קיימת כאן כת של אנשים עשירים עד מאוד ושחצנים עד מאוד, שבגדולתם הקיקיונית ובבורותם הם רואים עצמם כאבות העיר; בבעלי ההון היהודיים המקומיים נתמזגו היחס היהיר של אילי־הכסף המערב אירופיים אל 'אחיהם הדלים' עם חוסר התרבות של תחום המושב. כל זה מאוס מאוד ואתה מבין לתסיסה שקמה בקרב הנוער. ברם אין לי תקווה, שהנוער התוסס הזה עשוי ליצור משהו יהודי חיובי; הוא הרסני, גדול בהקרבתו העצמית ההרסנית, אבל אינו יוצר ואף אין בידו ליצור כי אין לו מנהיג ומורה; מבחינה רוחנית הוא חי מכל הבא ביד, ונחנק והולך באין די אור ואוויר לנשימה. מובן שגם החומר האנושי הציוני אינו יכול לעשות גדולות במסיבות כאלה. משום כך מתנוונת הציונות כאן ולובשת צורה של 'קטנות' נוסח 'המזרחי' מצד אחד ושל פוליטיקאניות קרתנית מצד שני, פעלולים בכל ופועל אין"[130]. וייצמן רומז כאן למאבק שניהלו הציונים בשם הדמוקראטיה על חכירת מכס הבשר, על ה"באנק לחסכון הדדי", על השלטון בת"תים (ב"תלמודי־תורה"). הוא רואה בכך "פוליטיקאניות" אם גם איננו שולל אותה, כי אין לבו עם ה"גבירים" כלל. אבל איננו מחשיב את הפעולות הללו, כי הן מסיחות את הדעת מן המטרה הציונית. ובמיוחד מעציבה אותו המהפכנות שתקפה את חוגי הנוער, כי ראה מראש שהנוער מקריב את עצמו לשוא.

התסיסה המהפכנית ברוסיה, שגברה והלכה החל בשנת 1900, לא פסחה גם על הנוער בעל ההכרה הציונית. התעכבנו כבר על ההתארגנות של "פועלי ציון". מרדנות הנוער הציוני גברה אחרי פרעות קישינוב (1903). כבר בפסח תרס"ב (1902) ראתה פינסק אות ראשון למרדנות — היא סתירת הלחי שנתן פטר (פנחס) דאשבסקי לקצין רוסי על שפנה אליו בקריאת זלזול: "ז'יד, פנה דרך!"[131]. הציונים, ובעיקר הנוער, הועמדו אז בפני תפקיד חדש של ארגון הגנה, אם כי למעשה לא ידעה פינסק פרעות לא באותה שנה ואף לא בשנים שלאחריה. פעילים בארגון ההגנה היו חיה וייצמן־ליכטנשטיין ומשה וייצמן. מטובי "בעלי־הבתים" הציוניים נתארגן ועד להספקת הכספים הדרושים לכך. בין העסקנים בעניין ההגנה היו יעקב רייגרודסקי, עוזר וייצמן, פייבל וייצמן וכנראה גם גריגורי לוריא. הפעילים בהגנה היו מתכנסים ב"מועדון האינטליגנטי" שב"רחוב הגדול", ומשנסגר מועדון זה על־ידי הז'אנדארמריה אחרי ההתנקשות בפלבה (15 ביולי 1904), נקבע למטרות הכינוס "מועדון מסחרי", שרשיון לפתיחתו היה מצוי בידיו של רייגרודסקי[132].

מותו של הרצל השרה אֲבל כבד בכל העיר, יחד עם יישובי היהודים ברוסיה. הושג רשיון מיוחד מאת שר־הפנים לערוך

---

129. הארכיון הציוני בתיק A 24/111/2.

130. מכתב מיום 11.4.1904, וייצמן, אגרות, כרך ג', ירושלים תשל"ב, עמ' 279.

131. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 146.

132. הנ"ל, שם, עמ' 154—155. יעקב רייגרודסקי, מראשוני התנועה הציונית בפינסק. ח. וייצמן, אגרות, כרך ב', איגרת 396.

הספד. ביום ההספד הופסקה העבודה בבתי־החרושת בשעה 5, וכל החנויות נסגרו. קהל אלפים נתכנס לבית־הכנסת, שהיה עטוף שחורים, ולאחר שהחזן עם מקהלתו שרו את הפרק "על נהרות בבל", השמיע את דברי ההספד י.ל. ברגר, שהוזמן לשם כך לבוא לפינסק. "הבכיות והאנחות רבו מאוד", "והציונים החליטו לנהוג אבלות שלושים יום, ולהקים מוסד נאמן על שם המנוח"[133]. אולם ביום ההספד אירעה תקרית מעציבה, לפי דברי זכרונותיו של ניסל פורמן. ר' דוד פרידמן נתבקש להשתתף בהספד, אולם הוא התחמק, וצעירים, כנראה מחברי האגודה "שורש ציון", שברו את שמשות ביתו, מחמת שמועה שנפוצה, שהרב הטיח דברי זלזול כלפי הרצל. ניפוץ השמשות עורר רוגז כללי בעיר, ובמיוחד אצל מתנגדי הציונות, וכשמתה הרבנית, זמן לא רב לאחר־מכן, התפשטה השמועה, שחלתה מחמת מקרה זה[134]. נציין כאן, שעל אף התנגדותו לציונות, היה ר' דוד פרדימן מן הרבנים הראשונים שהודיעו שלא יבואו לאספת הרבנים שהיתה צריכה להתקיים בגרודנה בשנת 1903, ביוזמת רבנים מתנגדי הציונות, וכפי הנראה, בהשראת השלטונות הרוסיים. אספה זו עמדה לפרסם מחאה או חרם נגד "המזולזלים בכבודה של מלכות ונותנים יד לפושעים ומורדים נגד חוקי הממשלה וסדריה". ר' דוד פרידמן "הגיד גלוי ומפורש כי שמו נרשם בלי ידיעתו ובלי הסכמתו, וכמוהו גם חבריו הרבנים הגדולים אינם יודעים מאומה בדבר האספה. לדעתו אין שום תועלת באספת רבנים לעת הזאת, ולכן לא יקח בה שום חלק"[135]. בינתיים התרגשו ובאו על רוסיה שנות מרד ומהפכה.

ד. ה"בונד"

ה"בונד", שהוקם בשנת 1897, נתארגן בפינסק בשנת 1899 וכבר ב־1905 נעשה כוח מכריע בציבוריות היהודית בעיר. בפינסק — עיר תעשייה ומלאכה, שהיתה רובה ככולה יהודית, ושמשרתי השלטון, השוטרים המועטים שבה, היו נכנסים ויוצאים בבתי היהודים ונהנים לא מעט מן ה"מתן ביד", מצא ה"בונד" קרקע נוחה לפעולה, לפחות עד אמצע שנת 1903. מצב הפועלים השכירים היה באותם הימים קשה ביותר, ובהשוואה לימינו נראה הוא כמצב ללא־נשוא. יום העבודה של הפועלים והשוליות בבתי־המלאכה נמשך 14—16 שעות (אמנם, גם בעל הסדנה עבד לא פחות משכיריו, ואפשר יותר). יום העבודה בבתי־החרושת היה קצר יותר, אך הוא עמד על 12 שעות, כולל הפסקות לאכילה. לפי החוק הרשמי, שאושר על־ידי הצאר ניקולאי השני ב־13 ביוני 1897, צריך

133. הצפירה, 1 ביולי, 11 ביולי 1904.

134. פינסקער שטימע, 1937, עפיזאדן (בהמשכים). לפרטים אלה אין ידיעות מתוך מקור של הימים ההם.

135. כתבה מאת ש.מ. רבינוביץ, הצפירה, 25 בנובמבר 1903, גל' 253; ראה רשימת הרבנים שהודיעו, כביכול, על השתתפותם באספה, וביניהם שמו של ר' דוד פרידמן. שם, 17 בנובמבר 1903; הזמן, 18 בנובמבר 1903, גל' 86, עמ' 3; לפי הצפירה, 8 בדצמבר 1903, התכוונו יוזמי האספה להפעילה בין השאר גם נגד הציונות. ב. דינור, עולם שקע, ירושלים 1958, עמ' 174.

היה יום העבודה להיות בן 11½ שעות[136]. ומשמרת הלילה חייבת היתה לעבוד 10 שעות.

בבתי־החרושת של בית לוריא עבדו הפועלים במוצאי־שבת, משום שהקדימו לצאת בערב שבת. אחד ויחיד היה גריגורי לוריא שמתוך אהבת הבריות שציינה את עסקנותו הציבורית בכללותה, הנהיג במפעל הכימי שלו יום עבודה של 8 שעות, דבר מיוחד במינו בזמן ההוא בכל רוסיה. ביטוח סוציאלי למקרי תאונות עבודה ולעת זקנה לא היה קיים. אמנם, בני לוריא דאגו לריפויים של פועליהם במקרים של מחלה, ואף נתנו להם הענקות שונות לעת מצוא. לאחר חמש שנות עבודה היתה פועלת מקבלת מענק של 25 רובלים לנישואיה. פועל שנולד לו בן, קיבל 3 רובל, וכשנולדה בת — 1½ רובל, ופועל שעבד 10 שנים קיבל מענק של 25 רובלים[137]. אולם בבתי־החרושת האחרים ובבתי־המלאכה לא עלה על דעת איש לחקות מנהגים אלה. שכר הצעירים והצעירות היה זעום מאוד, כפי שראינו בפרק הקודם. רק הפקידים והפועלים העיקריים השתכרו לקיום של כבוד. בבתי־החרושת של לוריא שולמה משכורת גבוהה יותר לפועלים היהודים מאשר ללא־יהודים. אולם, על אף כל אלה היתה התסיסה המהפכנית בפינסק בבחינת "יבוא מן החוץ". אמנם בשנות השמונים היתה קיימת בעיר קבוצה של "נארודנאייה ווליה", שאליה השתייכו בעיקר סטודנטים וסטודנטיות, אולם לאחר שהמשטרה עלתה על עקבותיהם, ברחו רובם לחוץ־לארץ[138]. פינסק לא הוציאה מתוכה דבר בעל שיעור קומה בתנועת ה"בונד", אם גם היו בה פעילים מסורים מאוד, שנתפרסמו על מעשי גבורתם ואומץ לבם בכינוי "פינסקער יאַטן". יתר על כן, התנועה בפינסק נתעוררה באיחור מסוים, לכל המוקדם בשנת 1899 — כלומר שנתיים לאחר שנוסד ה"בונד"[139], וגם לאחר־מכן, עד 1902, היה כאן ה"בונד" רופף, וארגונו נעשה על־ידי תעמלנים שבאו מן החוץ. הללו הצליחו למשוך מספר קטן מקרב הנוער הלומד, תלמידים מבית־הספר הריאלי וכדומה, שבתנאים הפוליטיים של יהדות רוסיה לא

136. דער אידישער ארבייטער, נובמבר 1897, מס' 4—5, עמ' 12. לפי החוק משנת 1879 נקבע יום עבודה של 12 שעות לפועלים בבתי־מלאכה, אבל לחוק זה לא הושם לב. ראה: רויטער פנקס, ווארשה 1924, כרך ב', עמ' 170. וראה: דער וועג, 4 (17) אוגוסט 1905, גל' 4, עמ' 3. שם, סקירה על חוקי העבודה ברוסיה משנת 1838 ואילך.

137. טי"פ, עמ' 95, 99, 115.

138. מכתבו של יעקב בייזר למשה נאוויק מיום 27 בינאואר 1956, עמ' 9, כ"י. משנות השמונים ידוע לנו על צעירה אחת לבית ליפשיץ בפינסק, שהיתה מכונה בשם "זינאידה" — אביה היה למדן ומשכיל ואף היא למדה עברית — אשר תפס אל לבה הרעיון, בהשפעת רומאן אחד, להקים בית מלאכה קואופראטיבי לתפירת בגדי נשים שישמש התחלה ודוגמה לקומונות יצרניות. את בית המלאכה שלה פתחה בקיוב, אולם הנסיון נכשל. א. קאַטיק, דאָס לעבן פון אַ יידישן אינטעליגענט, ניו יאָרק, 1925, עמ' 215 ואילך.

139. אשר לשנת ייסודו של ה"בונד" בפינסק למדים אנו מכתבה של ס"ס משנת 1906 בשבועון דער נייער וועג, 5 (18) במאי 1906, עמ' 88, שם נאמר על ה"בונד" שהוא "פועל כאן כבר 7 שנים".

ראו סיכויים לעתידם, וכן כמה פועלים בעלי הכרה, שקלטו את התורה הסוציאליסטית.

עוד בשנת 1901 לא היה קל, לאמיתו של דבר, לשכנע את הנוער העובד, שהוא רשאי לכפות תנאי עבודה על מעבידיו[140]. התורה המארכסיסטית בדבר "ניצול" ו"רווח עודף" היתה רחוקה מלבם ומתפיסתם. למעשה היו בני הנוער, ובעיקר בנות העניים, שמחים בחלקם כשרק ניתנה להם הזדמנות להשתכר דבר־מה[141]. ועוד, קשה לומר שהאידיאו־לוגיה של ה"בונד", שכללה בין השאר התכחשות לתקוות הגאולה בארץ־ישראל, היתה עשויה למשוך על נקלה את הנוער היהודי בפינסק, ואפילו את בני שכבת העמלים. אם כי חינוכם של אלה בחדר או בתלמוד־תורה היה ללא ספק מצומצם ופגום, חונכו כולם בבתי אבות מקיימי מצוות ושומרי מסורת. סוד הצלחתו של ה"בונד" היה בכך, שלנוער המקופח, שהרגיש את עצמו בודד ונחות, ניתן "עניין" לענות בו, ובמיוחד "צוותא". הנה אמרה אחת הבנות לא. ליטבאק: "מה חושב אתה היא התנועה שלנו? קודם ישבנו בודדות, אשה אשה על יד ביתה, על הדרגש. היינו עצובות. והנה צירפנו את כל הדרגשים ועכשיו אנו יושבות כולנו על ספסל אחד". וליטבאק מוסיף: "בעיר כפינסק או בוברויסק היתה התנועה הכל: התרבות, המלחמה הכלכלית, הפוליטיקה. מחוץ לתנועה לא ידעו הפועלים הטובים לאן ללכת"[142].

ה"בונד"" נתן תוכן חדש גם למי שהיו בריונים וגנבים[143] ההכרה של ההשתתפות במאבק ליצירת "עולם חדש" היתה בעצם רק נחלתם של מועטים, אבל הרגשת ה"פורקן" תפסה את הכל, וה"פורקן" היה בהשתחררות מרגש הנחיתות על־ידי הבלטת הערך העצמי, וגם על־ידי קבלת הרגשה של "עזות", שהיתה עד כה מידתם של העשירים. ואכן, הצליח ה"בונד" להביא לידי החלשת עמדתם של ה"גבירים", שכבר החלה להזדעזע עוד קודם לכן על־ידי הציונים. היה צורך ב"מהפכה" נפשית גדולה כדי להגיע לאותה "עזות". והיו תעמלנים שלא נמנעו מדמאגוגיה זולה להשגת מטרה זו. ההענקות של בני לוריא הוסברו בכך, שהללו מעוניינים בריבוי ילודה, כדי שיגדלו להם דורות חדשים של עבדים[144], בעוד שלכל פועל שרצה להגר נתנו לו כסיעו עשרה רובלים להוצאות הדרך[145]. על־כל־פנים, אחת המטרות הראשונות בפעולת התעמולה היתה להשניא את ה"גבירים". תיאור מאלף מוצאים אנו בדברי א. מוקדוני: "היחסים בין הפועלות לבין בעלי־הבתים, בני לוריא, היו בהתחלה אידיאליים ממש. כזאת היתה השמועה. אמנם ה'לוריעס' שילמו שכר עושק, והעבודה היתה בתנאים סאניטאריים גרועים מאוד, אולם הנערות, והוריהן במיוחד, היו מאושרות שהן משתכרות לזוג נעלים, לשמלה ורובל נוסף להוצאת הבית. אולם כשעזבתי את פינסק היתה האידיליה הרוסה לא במעט. הופיעו תעמלנים ש'השכילו' את הבנות העניות והוכיחו להן שהן עשוקות. אגב, שמועות החלו נפוצות על אסונות. הנה קיצצה מכונה את אצבעה של נערה, שנייה — נקצצו שתי אצבעותיה, ושלישית — נקצצה כל ידה... והמכונות, ודווקא המכונות של ה'לוריעס', קיצצו אצבעות, קיצצו ידיים של בנות צעירות. ומבטים זועמים הופנו בכיוון לבתי־החרושת, ובכיוון פניהם של ה'לוריעס'. יראת כבוד בפני ה'לוריעס' החלה להיעלם... ההמון החל לשבור את אליליו, והאלילים הראשונים שנופצו היו ה'לוריעס' העשי־רים. יראת הכבוד בפני העשירים עברה לשנאה לוהטת, וההתפארות בעשירים עברה למלחמה גלויה נגדם"[146]. אין אנו יודעים מה אמת בשמועות על תאונות העבודה. בידינו ידיעות בודדות על תאונות בבתי־החרושת[147].

בהמשך תיאורו מעמיד אותנו מוקדוני על חלקם של האינ־טליגנטים, שלא היו פועלים כלל, בתעמולה: "ראיתי בעיני ממש, איך נרחשו התמורות הללו... במהירות עצומה נתפשטה התנועה המהפכנית... פתאום צץ על ידך מהפכן לוהט. הכרתי אותו כבחור... שקט, בן לאביו, כבחור שנכבדות מדובר בו, והוא מתכונן לחיים שקטים והגונים ככל 'החרדים והטובים', והנה אותו בחור שקט פתאום נעשו עיניו בוערות, אש לוהטת בדיבורו, וחשת בו קנאות מטילה אימה העשויה להוליך אותו באש ובמים. רבים מידידי נעשו פתאום, ממש בן־לילה, אחרים. הנה ישבת עם אחד ושוחחת אתו, השחובבת, התלוצצת, והוא העלה תקוות בדבר קאריירה יפה, קאריירה של לימודים, בדבר נסיעה לחוץ־לארץ ללמוד, בדבר התמסרות לבניין חיים יהודיים על יסודות חדשים, ותוך שבועות אחדים ממש הפך לאחר. הוא מסתתר, הוא נעלם ואין אתה יודע היכן, וכעבור זמן קצר נעשתה גם תלבושתו אחרת, כתונת שחורה מעל למכנסיו, בלורית משורבבת על מצחו, עיניו מביטות בחשד כלפי הכל, פיו סגור, וכשהוא נפתח הרי הוא כהתפרצות של הר־געש, והלבה הגועשת, הפורצת מפיו, שורפת את כל שהיה אתמול יקר, קדוש, יפה ונעלה. והנה אני בתוך היער ושומע נאום לוהט. הנואם מדבר בבטחון מוחלט, הוא השיג את האמת הגדולה, הוא מצאה, וכל מי שאינו מכיר באמת גדולה זו הוא שונא את העם ובוגד בעובדים. והפועלים, אותם האנשים העניים העמלים ביותר, ושחייהם הם הקשים ביותר, הם שנשאו את העול הקשה של החיים בשקט, בהכנעה, כדבר מובן מאליו, הם הם יביאו את הגאולה הגדולה האמיתית לעולם כולו"[148].

---

140. ראה דבריו של מיכל גולדהורן ב"יומן המשק" של גבת, 1 במאי 1953.

141. תיאור בדבר הלחץ של ההורים הזקנים והעניים על בתם שתצא להשתכר, והם רצו שתהיה "עוזרת", בעוד שהיא נטתה יותר להיות פועלת בבית־החרושת, ראה פש"ל, תרס"ג, עמ' 29—35.

142. די ארבייטער שטימע, צענטראל ארגאן פון "בונד", 27 בספטמבר 1917, עמ' 19—21. א. ליטבאק, וואָס געווען, 1925, עמ' 271.

143. הנ"ל, שם, עמ' 186—187.

144. ראה הע' 140.

145. Evans W. Gordon, The Alien Immigrant, עמ' 116. אמנם לא פורש כאן מי היה הנותן.

146. א. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, בוענאס איירעס 1949, עמ' 246.

147. צייט, 22 במארס (4 באפריל) 1913. כאן מדובר על שתי תאונות תוך שבועיים. וראה הע' 243.

148. מוקדוני, שם, עמ' 246—248.

פליטון אירוני, שכתב המשורר הציוני א.ד. ליפשיץ בשנת תרס"ב (1902), מעמיד אותנו על השאיפה החדשה ל"חיים חדשים", שנתעוררה בלבותיהם של בני הנוער העובד, על השנאה ל"גבירים" ולמסורת היהודית, הדתית־הלאומית, שנשתלו בלבותיהם על־ידי ה"דברים": "והנה רצה פלוגה אחת מן העבודה והאחרת רצה אל העבודה, הן נפגשות בשמחה ומברכות האחת את חברתה בברכת 'אחים ואחיות'. כה אחיה, יש לקנא בהם. הם רכובים היום על הסוס. היות אריסטוקראט היום — זוהי כסף פסול, הושענא חבוטה. היות 'גביר' בימים אלה — חרפה היא, אסון ממש. מעולם אינו יוצא די חובתו. תמיד הוא לא־צודק. חכמתו — איוולת. עברו אותם ימים. היום משכן את מכנסיך והיה דמוקראט. הדמוקראטיה היום היא לעילא ולעילא. 'עולם הפוך', מהפכה, עליונים למטה והתחתונים... והתחתונים נעשו מיוחסים כל כך. האלהים ירחם. אמנם, כסף הם אוהבים לא פחות מן האריסטוקראטים, אולם את ה'גביר' הם שונאים תכלית שנאה. המחשבה מלמדת כיצד להיות פילאנתרופים על חשבון כיסם של אחרים, איך לשנות את המשטר, איך לעשות בכיסם של אחרים 'מהפכת עולם'". ובהמשך הדברים: "אין כוונתי, חלילה, לפועלים, אני מתכוון ל'עסקנים' ('רעדלפירער'). הפועלים אינם אשמים כלל, הם רוצים לעבוד בזיעת אפם ולהשתכר לפת לחמם. אולם הללו מסחררים את ראשם בחלומות מתוקים, בפראזות מצלצלות... מטפחים בהם את החיה באדם. והגרוע מכל הוא, שמנכרים אותם לעמם הם. כל המידות היהודיות הטובות, כל הרגשות הדתיים והלאומיים נעשים לזרא להמון היהודי, ולאט לאט גווע והולך החלק הגדול והבריא של העם"[149].

נצטרפו ל"בונד" מבני הנוער ה"בעל־ביתי", שמחמת חוסר הסיכויים להגיע לאיזו "תכלית" במשטר הקיים נעשו נוחים לקלוט רעיונות למיגורו. בפליטון שנכתב בתרס"ג (1903), ובו לגלוג על הורים המשקיעים מאמצים גדולים להכנסת בניהם לבית־ספר תיכון, אנו קוראים כדלקמן: "צעיר פינסקאי נער 'בעל־ביתי', לפניו שתי דרכים: אם ל'חדור' לתוך מעיל בעל 'כפתורים' [כלומר ללמוד בבית־ספר תיכון] או להתקבל ל'קאנטור' איזה שהוא [כלומר לקבל משרת פקיד]... ומכיוון ש'החדירה' לתוך מעיל בעל 'כפתורים' קשה מאוד, ולהשיג 'קאנטור' גם כן קשה... הוא נעשה אידיאליסט, מארכסיסט, בונדיסט... כדי להינקם אחת ולחמיד הן בעד ה'כפתור' והן בעד ה'קאנטור'... הוא מתחיל לחוש את נטל העולם כולו על ראשו. לקרוא ספר אין לו פנאי, לעומת זאת, הוא נעשה בקיא בכל הפרוקלאמאציות שמספרן רב, עד שאפשר לרצף בהן את כל הביצות של פינסק"[150].

הגילוי הראשון של מהפכנות בעיר היתה שביתת פועלים רוסיים בסדנאות הרכבת בשנת 1893[151]. משנת 1897 יש לנו ידיעה על חוג נוער, שהיה מתכנס בביתם של האחים מוטל ושמואל גרינפלד, כדי לקרוא ספרות סוציאליסטית. חברי החוג היו, מלבד שני האחים האלה, אבא קאוואזאל ("גאבז"), שמרל שרייבמן, שמואל פושקא ("קלאפוף"). כל אחד שילם 5 קופיקות לשבוע או לחודש לקופה משותפת[152]. באותה שנה היה בעיר "חוג" נוסף של אינטליגנטים בעלי השקפות סוציאליסטיות. ל"חוג" זה השתייכו אברהם־בר גארבוז, הסטודנט ליולה אייזנברג, פסיה אייזנברג, שמואל ליוב, יעקב גורין, הקלמן ובורושוק. שלושת האחרונים היו האסירים הפוליטיים הראשונים מפינסק[153].

כשנה לאחר־מכן החל לפעול בפינסק הבונדאי א. ליטבאק (חיים־יעקב הלפאנד). עליית הגג ("סאלקע") בבית הקלמן ברחוב ברנארדין בקארלין נהפכה לאולפן לעסקנים סוציאליסטיים, בה חינך ליטבאק כמה פעילים, כגון פסיה אייזנברג, יעקב גורין ופישל הולצמן. פסיה אייזנברג אירגנה חוג לקריאה בספרות בלתי־לגאלית[154]. שנת 1899 נחשבה, כאמור, לשנת ייסודו של ה"בונד" בפינסק[155]. בשנה זו פרצה שביתה בבית־החרושת לטאבאק של גבירצמן, כפי הנראה, השביתה הראשונה של פועלים יהודים בעיר. שנתיים לאחר־מכן פרצה שביתה בבית־החרושת לגפרורים. דרישת השובתים היתה להקטין את יום העבודה מ־12 ל־11 שעות. המשטרה התערבה בשביתה ואסרה את הפעילים, דבר שעורר רעש בעיר. אמותיהם של האסורים התפרצו לביתו של יוסף האלפרן, בעל בית־החרושת, ודרשו במפגיע את שחרור האסורים[156]. באביב 1901 חזר לעיר הצעיר הפינסקאי ויטאלי ארונוביץ סגלביץ, אחרי שסיים את חוק לימודיו במכון הממשלתי למורים שבווילנה, ונתמנה למורה בבית־הספר של דרונזיק. סגלביץ היה בונדאי קנאי, ועשה הרבה להפצת תורת ה"בונד". בסוף אותו קיץ נאסר והועבר לבית־הסוהר במינסק, מקום שם היה כלוא קרוב לשנה[157]. בינתיים גברה והלכה השפעת ה"בונד". נתרבו החוגים לקריאת ספרות בלתי־לגאלית. הרצאות על ענייני "כלכלה מדינית" נעשו לדבר שבאופנה גם בחוגי הנוער

---

149. פש"ל, תרס"ג, עמ' 106. הפליטון חתום בפסבדונים "עליכם שלום". פליטון זה גרם לליפשיץ אי־נעימות, וכמה מ"בני ציון" עזבו את האגודה ועברו אל "פועלי ציון".

150. פש"ל, תרס"ד, עמ' 128.

151. טי"פ, עמ' 98. לפי ספר שנכתב בזמן האחרון ברוסיה הסובייטית היו בשנים 1890—1895 למעלה מעשר שביתות. А. Нетылькин, Пинск, Исторический Очерк, מינסק 1961, עמ' 17.

152. א. נ. בוכבינדער, די געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין רוסלאנד, ווילנע 1931, עמ' 158. ראה את הסקירה של ה"אוכראנקה" בספר של ש. ס. אגורסקי, די סאציאליסטישע ליטעראטור אף יידיש, מינסק 1935, כרך ב', עמ' 321—322. לפי סקירה זו היו אנשי החוג מתכנסים בשבתות ביער וכמו כן ניסו להכריח פועל אחד, שעבד אצל חייט, ברוך מילר, להצטרף לחוג, ומשסירב הוכה על־ידם.

153. טי"פ, עמ' 98; לייזער לעווין, דער "בונד" אין פינסק, בספר היובל ה־50 של פינסקער ברענטש 210 ארבייטער רינג, 1958, דאס לעבן, פופציג יאריקער יובל־בוך 1908—1958, שיצא לאור על־ידי "פינסקער ברענטש" 210 ארבייטער רינג, 1958, עמ' 29. (להלן: ספר היובל ה־50. וכך בהתאם לשנת ההוצאה לאור).

154. א. נ. בוכבינדער, שם; טי"פ, עמ' 139—140.

155. ראה הע' 139. אולם לפי טי"פ, עמ' 140, נוסד ה"בונד" בעיר ב־1901.

156. טי"פ, עמ' 99. בנובמבר 1900 נאסרו יעקב הנגר, עזריאל החייט ושני מורים, לוין והקלמן. בבתי־החרושת לגפרורים ולסיגאריות פרצו שביתות. די ארבייטער שטימע, אוגוסט 1901, גל' 24, עמ' 24.

157. טי"פ, עמ' 140 ועמ' 428. וראה גם מחברת כ"י של יוסף הרמן, עמ' 30—31.

הציוני. החברים הראשונים מחברי ה"בונד" היו אותו יעקב גורין, שהיה מחניכיו של ליטבאק, וכן לאה גלייברמן, יענק'ל הנגר, לייזר הבריסקאי ואחד בשם זאבל. שלושת האחרונים היו פעילים בין הצבעים.

בקיץ 1901 גדל ה"בונד" במהירות. בעוד שבכנס הכללי הראשון של ה"בונד" שהתקיים במאי אותה שנה השתתפו 60 חברים, נכחו בכנס השני כעבור שלושה חידשים, בתשעה באב, 350 איש[158]. בסתיו אותה שנה בא לפינסק מארק ליבר (מיכאל גולדמן), מראשי המנהיגים של ה"בונד". ליבר היה בעל העמדה החיובית ביותר בשאלת הלאומיות היהודית, שעסקו בה ראשי ה"בונד" בכנס שהיה במאי 1900. הוא טען בעד השאיפה לאוטונומיה, ודרש שיחד עם התעמולה בתחום הכלכלי והפוליטי יחנכו את ההמונים היהודים להכרה לאומית. הכרה זו לא תזיק, לדעתו, למלחמת המעמדות[159]. אפשר אפוא שבגלל עמדתו זו נשלח לפינסק, שהיתה מעוז ציוני. הוא שהה בפינסק שבועות אחדים. "מדיניותו" היתה למשוך ל"בונד" את האינטליגנציה. עם בואו, הרצה ברוסית בפני קהל מובחר של כ־60 אינטליגנטים ופועלים בעלי השכלה. ואכן, הצליח למשוך ל"בונד" אחדים מתלמידי בית־הספר הריאלי וגימנסיסטיות. בתוכם היו אהרן הילר (גילר), בנו של הציוני צבי הילר, פאני רבינוביץ, בוגרת הגימנסיה לבנות, לנה ברודרסון, שנעשתה לאחת התועמלניות החשובות[160]. באותו פרק־זמן נמנו על ה"בונד" כ־450 איש. הכנות נלהבות נעשו לאספה כללית ביער זאפוליה. ליבר עמד לנאום באותה אסיפה. אולם בלילה שלפני מועד האספה נאסרו כל חברי הוועד המקומי. האספה לא התקיימה, וליבר עזב מיד את העיר[161]. אגב, סופו של ליבר היה, שהתמוטט מזעזוע עצבים בגירושים של הג.פ.או.[162].

על ה"בונד" בעיר עבר אז משבר קשה. על כך אנו קוראים: "המהלומה באה כרעם ביום בהיר... אנו נשארנו ללא מנהיגים. מן ההכרח היה להביא 'כוחות' מן החוץ... ברם, לא זו בלבד שלא היה לנו מנהיג, אלא גם כסף לא היה לנו". מדברי הכותב משתמע, כי הכסף היה דרוש כדי לכלכל את ה"כוחות" שרצו להזמין מן החוץ. לשם כך נשלחה בקשת עזרה בחותמת ועד ה"בונד" ל"אוהדים" פינסקאים שזה מקרוב באו לניו־יורק. במכתב הבקשה סופר, כי נערך מאסר המוני, והאסורים עלולים להישלח לסיביר, ויש צורך בכסף כדי להצילם. בחג, כנראה בשמחת תורה, הובא המכתב לבית־הכנסת של הפינסקאים בניו־יורק. המלים "מאסר המוני" "סיביר", זעזעו את אלה שהנמענים מצאו לנחוץ להראות להם את המכתב. בו במקום נאספו 7 דולארים. כעבור כמה ימים נערך נשף, ורווחיו הוקדשו לסיוע ל"לוחמי החירות" שבפינסק, והועברו אליהם 100 דולארים. בעקבות אותו נשף נתארגן בניו־יורק הארגון "פינסקער ראדיקאלע", שמטרתו העיקרית היתה לסייע ל"בונד" שבעיר המולדת, ואכן, קיבל ה"בונד" כמה פעמים עזרה כספית מארגון זה[163].

בתחילת 1902 באו מהומל המארגנים ה"פרופסיונאלים" וירגילי (ברוך מרדכי כהן) ואספיז. לאחר־מכן בא ניאכקע מבוברויסק ואחרים. וירגילי ואספיז קבעו את הדפוס הארגוני של ה"בונד" בעיר. הם יסדו ועד. במקום פגישות הפעילים של בעלי המקצועות השונים ("צעכאווע סכאָדקעס"), ובמקום החוגים השונים אירגנו קבוצות של 20 איש, בהתאם לסגולותיהם האינטלקטואליות, וכל קבוצה נוהלה על־ידי חבר הוועד. באופן זה לוכדו כל חברי ה"בונד" והועמדו תחת פיקוחו של הוועד וכוונו על ידו. כמו כן מוזגו ה"קופות" הנפרדות של החוגים השונים. התנועה בפינסק הועלתה מדרגת קבוצה ("גרופע") לדרגת ארגון ("ארגאניזאציע")[164]. הוועד לקח לידיו את ארגון השביתות, שעד אז, במידה שהתקיימו, היה להן אופי סטיכי. נוצרה אז גם ה"בורסה" ברחוב קיוב (הרחוב הגדול), כלומר הונהג שהפועלים יתקהלו ברחוב זה בשבתות ובימות חול אחרי עבודתם לשם היכרות הדדית, חישול הסולידאריות ביניהם, שיחות וקבלת אינפורמאציה על המתרחש, וגם כדי לעשות רושם ולמשוך על־ידי כך חברים חדשים לתנועה. כמקום "המטה" שימש החדר שבו התגוררו המארגנים בבית מסעדה ברחוב האגם בקארלין, ובעלת המסעדה ידעה "לכבד" את השוטר או את השוטרים בכוס יי"ש, לבל יתעניינו באנשים המתגוררים אצלה ובאורחיהם. מקום מפגש לוועד וגם לפעילים שימש "בית־התה" שבמלון ברונשטיין לא הרחק מן הנהר. הוועד היה מארגן מזמן לזמן אספות של פועלים בני אותו מקצוע, וכן אירגן קבוצת תועמלנים בקרב הנוער האינטליגנטי. באחד במאי 1902 הופצו בעיר כרוזים שקראו את הפועלים להפגין, ואכן באותו יום הראה ה"בונד" את קיומו בעיר. הפועלים אמנם לא שבתו, וה"בונד" אף לא העז להציע זאת, כי המשטרה היתה ערה. ליד בתי־החרושת הגדולים עמדו משמרות של שוטרים. אולם ה"בורסה" נתמלאה בשעה מסוימת פועלים מטיילים, לבושי חג, ופרחים אדומים בדשי בגדיהם[165]. התקיימה גם אספה ובה השתתפו 200 איש[166].

158. מ. סטאק, מיט יארן צוריק. ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש" הנ"ל, עמ' 9—10. באותה שנה כבר התכנסו ביער למעלה ממאה פועלים ב־28 באפריל שחל בשבת כדי לחוג את ה־1 במאי ודרשו יום עבודה של 8 שעות ושרו את השיר: "טראגט ארויס די רויט הייליקע פאהן" (סטאק, שם, עמ' 17).

159. בוכבינדער, שם, עמ' 101—102.

160. טי"פ, עמ' 140—141; וויצמן, אגרות, כרך ב', ירושלים תש"ל, עמ' 47.

161. ראה הע' 158.

162. טי"פ, עמ' 141. י. ש. הערץ כותב בספרו: דער בונד אין בילדער, ניו־יורק 1958, עמ' 20, כי ליבר נורה לאחר עינויים איומים בבית סוהר באלמא־אטא, בירת הרפובליקה הסובייטית קאזאכסטאן, בנובמבר 1937.

163. ראה הע' 158 ושם, עמ' 11—12.

164. י. ש. הערץ, די געשיכטע פון בונד, כרך ב', ניו יורק 1962, עמ' 106/107, 113.

165. טי"פ, עמ' 141—143.

166. י. ש. הערץ, די געשיכטע פון בונד, כרך א', ניו יורק 1960, עמ' 231. בערך באותו זמן הוציא ה"בונד" בפינסק עלון, ואין אנו יודעים אם היה זה עלון בודד או עלון פריודי, שם, עמ' 258, ואפשר שהיה זה הכרוז שייזכר לקמן. בעיר אמנם נפוצה שמועה, כי ה"אחים והאחיות" ערכו תהלוכה עם דגלים אדומים, אולם זאת היתה שמועת שוא (ארבייטער שטימע, אוגוסט 1902, גל' 28, עמ' 8—9).

ההשפעה של ה"בונד" היתה ניכרת בשנים הראשונות בעיקר על הפועלים בבתי־המלאכה, ולא בבתי־החרושת. על־כל־פנים השביתות המעטות שאורגנו בשנת 1901 היו רובן בבתי־המלאכה, אפשר משום שתנאי עבודתם של פועלים אלה היו גרועים מהתנאים של פועלי בתי־החרושת, ואפשר שחוקי העבודה הרשמיים נשתמרו פחות או יותר בבתי־החרושת ולא בבתי־המלאכה. שביתה אחת בסנדלרייה של דניאל פאפרוצקי, שתבעה לקצר את יום העבודה ולהעלות את שכר־העבודה, גרמה למאסרם של 12 פועלים, וכתגמול על כך שפך מישהו מן הפועלים חומצה על פניו של פאפרוצקי ושתי עיניו נשרפו. אימת הפועלים נפלה על מעבידיהם. אגב, דניאל פאפרוצקי עבר לפינסק מהמושבה היהודית יעקובלב, שהיתה בין יאנובה ודרוהיצ׳ין הסמוכות ונשכח זכרה. באותה שנה אורגנה שביתה אצל חרטי העץ. בכל המחרטות נצטרפו הפועלים לשביתה מחוץ לשלושה פועלים שעבדו אצל ברל החרט. הללו היו בריסקאים, לא רצו להחריף את היחסים עם המעביד שלהם, ועל כן ביקשו ש"יורידו" אותם, כביכול, בכוח. שלמה׳קה ז׳לזניקוב (סלניק), שבא עם מספר חברים למלא את המשימה, נתקל בצעקותיה של אשת החרט. עקב זה נאסר, אולם מכיוון שברל החרט, שנקרא על־ידי המשטרה לזהותו, העמיד פנים כאילו אינו מכירו כלל, שוחרר והועמד תחת "השגחת המשטרה"[167]. לאחר השביתות התכופות קוצר יום העבודה בענפי מלאכה אחדים ל־10—12 שעות. השביתה שפרצה בבית־החרושת לגפרורים בה השתתפו למעלה מ־900 פועלים נסתיימה לאחר שהמפקח הממשלתי הבטיח למלא חלק מדרישותיהם, היינו שכר בעד ימי מחלה ורופא קבוע בבית־החרושת[168].

בסתיו 1902 החל ועד ה"בונד" להגביר את התעמולה המהפכנית, ובאוקטובר בעונת הגיוס לצבא הופץ כרוז אל הטירונים ("נובובראנצי") נגד המשטר. אותו שלמה׳קה ז׳לזניקוב חשקה נפשו לקרוא את הכרוז בקול ליד לשכת הגיוס. הוא נתפס והועבר אל בית־הסוהר במינסק. לאחר תשעה חודשים נערך משפטו, והוא נידון רק לארבע חודשי מאסר, מכיוון שהעדות נגדו לא קבעה בוודאות שאכן קרא כרוז מהפכני. הוא שוחרר, מכיוון שריצה כבר את העונש יותר מאשר הוטל עליו בגזר־הדין[169]. כרוז מסוף 1902 הקורא לפועלים "להתאחד ולהוות כח, למען נוכל כפועלים אחרים לצאת בפומבי בהפגנות ומחאות" — מעיד, שעדיין לא הרגיש הוועד את הכוח לפעולה שיש בה חשש של התנגשות עם הכוח המשטרתי בעיר, שכלל וכלל לא היה גדול. הכרוז פורסם לאחר שביתה של פועלי רכבת רוסיים בעיר רוסטוב בנובמבר 1902, מקום שם ירו חיילים בשובתים והפילו חללים ופצועים. ואפשר שהכרוז משמש בחינת הכרזה ראשונה בדבר שילוב המלחמה למיגור המשטר המדיני במאבק המעמדי: "הבה ונצרף את הניצוץ לשלהבת המהפכה הגדולה ברוסיה ובער את משטר היחיד הפראי ואת כל העולם הקאפיטאליסטי הישן"[170]. על־כל־פנים בשנת תרס"ב (1902) כבר היה ה"בונד" כוח בעיר, כפי שאפשר ללמוד מן הפליטון של א. ד. ליפשיץ, שהבאנו לעיל[171]. ובינתיים גבה הר בין הנוער הציוני, שאף הוא הלך ונעשה ראדיקאלי בהשקפותיו הפוליטיות והחברתיות, ובין הנוער ה"בונדאי". למעשה, הלכה וגברה השפעת ה"בונד" על הנוער.

במארס 1903 בא לפינסק קוליה טֶפֶר — שהיה תחילה מחסידיו של אחד־העם, ונעשה למנהיג ה"בונד" — כנראה, כדי לתת את המכה המכרעת לציונות, ואפשר כדי לחסום את הדרך בפני מפלגת "פועלי ציון" שהחלה להתארגן בעיר, ושממנה נשקפה סכנה ל"בונד", ששאף להשתלטות על הפועל היהודי. לפי דבריה של חיה וייצמן־ליכטנשטיין, נהג טפר לבקר בערים בעקבות ח. וייצמן כדי לטשטש בנאומיו את הרושם שוייצמן היה עושה על הנוער, ולמטרה זו בא גם לפינסק. נערך ויכוח בין וייצמן — דובר הציונות, ובין קוליה טפר — דובר ה"בונד". בוויכוח השתתף גם רובנצ׳יק ממינסק מטעם "פועלי ציון". על הוויכוח הזה כותב הירש אבראמוביץ: בחוגי האינטליגנציה ובחוגי הפועלים עלה הרעיון לערוך "ערב בירור" ("דיסקוסיע אָוונט"). הוויכוח נתקיים בליל־שבת בביתו של בעל בית־חרושת מחוץ לעיר. נכחו בוויכוח מאות שומעים — אינטליגנציה, מורים, נוער ופועלים בעלי הכרה. הכנס היה כמובן בלתי לגאלי ושומרים הופקדו לכוון את תנועת הבאים. בנאום, שנמשך שלוש שעות, התקיף טפר את הציונות כאידיאולוגיה של זעיר בורגנות, ואת הספרות הציונית כספרות של בטלנים, והציע ללכת בדרך היחידה והיא ההצ־טרפות אל המהפכנים ברוסיה נגד שלטון היחיד. אחריו דיבר וייצמן במשך כשעתיים. בסארקאזם דיבר על חוסר הבסיס המציאותי של ה"בונד", על עוורונו ביחס לאנטישמיות של ההמונים, על חוסר הסיכויים שהיהודים יחדרו לתעשייה הכבדה ולחקלאות. רובנצ׳יק נאם אף הוא. הוויכוח ארך עד אור הבוקר ולא בא לידי סיום, והוא נמשך במוצאי־שבת. ושוב נאם טפר במשך ארבע שעות. לפי דבריה של ח. וייצמן־ליכטנשטיין, היתה ידו של וייצמן על העליונה. אגב, היא אינה מזכירה את השתתפותו של רובנצ׳יק בוויכוח[172]. טפר סיבך את ה"בונד" בעיר, ללא תועלת, במעשה גבורה שנסתיים במאסרם של שישה בונדאים. לפי דרישתו, אירגן הוועד בליל ד׳ דחול־המועד פסח "אספה רבתי" ביער האלאָוואָה, שם

167. ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש" הנ"ל, עמ׳ 32. לפי טי"פ, עמ׳ 100—102, היו שביתות אלה בשנת 1902. על המושבה יעקובלב ועל פאפרוצקי היה בן אותה מושבה סיפר לי קרובו ש. דנגברג.

168. טי"פ, עמ׳ 102. Последние известия (להלן: פוסל. איזוו.), לונדון, ספטמבר 1902, גל׳ 85, עמ׳ 2, ובנובמבר 1903, גל׳ 93, עמ׳ 2; ראה לעיל עמ׳ 43.

169. ראה הע׳ 167, שם, עמ׳ 33. באותו פרק־זמן, ב־19 בספטמבר נאסרו 13 אנשים, 8 מהם שוחררו כעבור זמן קצר. בין אלה שלא שוחררו היו המורה סגלביץ, הנזכר לעיל, האכסטרן שמואל גלאד־שטיין, הנגר ניידיץ ואחותו, שהיתה פועלת. מאסרם נעשה ע"י חריפוב, אדיוטאנט ז׳אנדארם, שבא במיוחד ממוסקבה. (ראה: פוסל. איזוו. 6 בנובמבר 1902, גל׳ 93, עמ׳ 2).

170. טי"פ, עמ׳ 101—102.

171. לעיל, עמ׳ 43.

172. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 86; ה. אבראַ־מאוויטש, פארשוואונדענע געשטאלטן, בוענאס איירעס 1958, עמ׳ 254—260; טי"פ, עמ׳ 144—145.

נאם לפני כמה מאות איש .א. מוקדוני שהיה ביער ושמע את טפר, מתאר את דרכי הריטוריקה שלו במשפטים אלה: "הוא התחיל בלחש, אבל לאט לאט התלהט יותר ויותר. קולו רעם כשדיבר על הצאר איש־הדמים, על המנצלים, על העשירים. קולו נעשה לירי כשדיבר על סבלם של הפועלים ושל כל המדוכאים, והוא זעם כשהתווכח עם המפלגות האחרות, בעיקר עם הציונים שברחוב היהודי ועם הסוציאל־רבולוציונרים שברחוב הרוסי, וסיים את נאומו בפאתוס עצום". ומוקדוני מוסיף: "הוא חשמל ממש את כל ה'עולם', וכשסיים פרץ הקהל בצעקות היסטריות ממש, ורק בקושי עלה בידי העסקנים להרגיעו"[173]. למחרת בליל שביעי של פסח, שחל בשבת, נאסרו קוליה טפר עם כלתו גנסיה שפירא, וכן זאבל פיינשטיין, ואחד בשם סאשא. בבוקרו של שביעי של פסח נעשה מעשה לשחרר את העצורים. לפי זכרונותיה של ח. וייצמן־ליכטנשטיין ערכו חברי ה"בונד" הפגנה בשעה שהקהל יצא מבית־הכנסת. הפגנה שהיתה צריכה לשמש כפעולת הסחה, וזמן ההפגנה נקבע כך שהמפגינים יוכלו להתערב בתוך הקהל ולהכביד על־ידי כך על פעולת השוטרים. בינתיים הקיפו כ־200 פועלים מזוינים בקרדומות, בסכינים ובמוטות את תחנת המשטרה, שבה נמצאו העצורים, ופרצו לתוכה בכוח ושחררו את הכלואים. עם התחלת הפעולה פצעו את סולץ, בעל בית־הדפוס, ואת ד"ר חזנוביץ, מנהל בית־החרושת לנרות. משהת־חילו השוטרים רודפים אחרי הקהל נזרקו עליהם אבנים, מטילי ברזל ומוטות. משני הצדדים נורו יריות אקדחים. נפצעו אחדים וביניהם אשה אחת ושמה שיינדל קורז'. העצורים ברחו בינתיים. המשטרה החלה בחיפושים ונעצרו באותו לילה 8 אנשים וביום שלאחר־מכן עוד 30 איש[174]. דרכה של המשטרה היה להכות מכות רצח את אלה שנפלו בידיה. גולדה מאיר, שבית סבה היה בקרבת מקום לתחנת המשטרה, שומרת מימי ילדותה את הרושם המזעזע שעשו עליה צעקותיהם של האסורים[175]. אחד־עשר מהם היעמדו לדין. תוצאות המשפט שהתקיים בווילנה ב־27 בספטמבר 1903 היו: משה שרמן וסנדר קושניר נידונו לשנה וחצי עבודת פרך ("ארעסטאנטסקע ראטע"), שיינדל קורז' נידונה למאסר שנה, אהרן הויכמן. יהושע בגון ויענקל גולדברג נידונו ל־8 חודשי מאסר. חמשת האחרים זוכו. כדאי לציין, שלהגנתם של הנשפטים באו 8 עורכי־דין, מפטרבורג, ממוסקבה, מקיוב וממינסק, והם: פרברזייב־פומראנץ, גינצבורג, שטאל, שישקא, שינמן, סלוצקי ויינטעס[176]. יש אפוא להניח, שההגנה אורגנה מטעם הציבוריות היהודית, אפשר של פינסק גופא, ואפשר של ארגון יהודי רחב יותר. הפריצה לתחנת המשטרה, ההתנגשות עם המשטרה והמאסרים גרמו לבהלה בעיר. הציבור היהודי היה נסער. הקהל היה סבור, כי אילו קרה הדבר ביום הראשון בשבוע היו האיכרים המתכנסים בעיר עורכים פוגרום, והיה חשש שאכן בימי הפסחא שלהם יעשו זאת. בינתיים נפל דבר בעולם היהודי. באחרון של פסח אותה שנה פרץ הפוגרום בקישינוב. לפי זכרונותיו של הירש אבראמוביץ, נערכו בעיר אספות מחאה סוערות[177]. הוכרז על יום צום ונערכה מגבית למען נפגעי הפרעות[178].

ימים אחדים לפני האחד במאי (18 באפריל לפי הלוח הרוסי) נערכה אספה ביער האיי בה השתתפו כ־300 איש, ביניהם תלמידים מבית־הספר הריאלי. המשטרה ידעה זאת, אבל פחדה לבוא למקום האספה. אולם בדרך חזרה היא תפסה בעזרת איכרים מכפר סמוך 84 איש וביניהם 44 נשים. משעבר האחד במאי שוחררו רובם ככולם. הושארו במאסר הצבעי יעקב־משה צינובץ, הפועלת לאה פוכסמן, ה"אינטליגנט" דוד ארונסון וה"אינטליגנט" רייזין. שישה אחרים הועמדו תחת פיקוח המשטרה. כל אלה היו צפויים לעמוד בדין על התנגדות למשטרה. אולם לא ידוע מה היה להם, כנראה שוחררו. האחד במאי לא נחוג אז, כמובן, והפך ליום בהלות, לכל האוכלו־סייה היהודית בעיר, בגלל כרוז שהופץ בחתימת "חברת סתר של מונארכיסטים". בכרוז זה נקראו הפראבוסלאבים והקאתולים ללמד לקח את ה"ז'ידים", כפי שנעשה ב"ז'ידים" של קישינוב, ולהכות גם ב"ציונים", "הרוצים להקים בפאלס־טינה רפובליקה מסריחה", שם יחיו "ה'ז'ידים' המסריחים"[179].

173. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, עמ' 248—249.

174. בצל קירתנו, עמ' 138. אמנם זכרונה של הכותבת הטעה אותה. הדבר היה לא ב"אחרון של סוכות" תרס"ד אלא בשביעי של פסח תרס"ג, וראה טי"פ, עמ' 103—104. גם זכרונו של לייזער לעווין הטעה אותו כשכתב, שהדבר היה "ביום השני של חג הפסח", ספר היובל ה־50 של "פינסקער ברענטש 210 ארבייטער רינג", עמ' 29. אגב, קוליה טפר נעשה למונארכיסט בתקופת המהפכה הבולשביסטית, וזמן־מה לאחר־מכן התנצר. מוקדוני, שם, עמ' 250; י. ש. הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב', עמ' 54; די ארבייטער שטימע, מאי 1903, גל' 33, עמ' 17 וכן פוסל. איזוו., 30 באפריל 1903, גל' 121, עמ' 4.

175. דברים בכנס לזכר קדושי פינסק, שהתקיים בחיפה בנובמבר 1965 וב"קיל ישראל" בסדרה "בית אבי" ביאנואר 1967. ראה להלן: נספחים.

176. דער פריינד, 8 באוקטובר 1903, גל' 219. ארבעה מהזכאים בדין היו דוד אונטרמן, שיינה־חיה ווסקובויניקוב, יצחק אליאנוב, ארונצביצקי; הזמן, 7 באוקטובר 1903, גל' 73, עמ' 4. ב־ארבעטער רינג און טוער בעריכת י. ישורון, ניו יורק 1962, עמ' 336, מסופר על רבקה קאהען, שהיתה פועלת בבית־החרושת לגפרורים, והיא נאסרה באספה בונדאית, פוטרה ממקום עבודתה בגלל הפצת כרוזים אי־לגאליים, ונאסרה שנית בשנת 1903 מחמת התקפה על המשטרה בפינסק כדי לשחרר אסורים בונדאים. קרוב להניח, שמאסרה זה היה כרוך בנסיון לשחרר את קוליה טפר.

177. ה. אבראמאוויטש, פארשוונדענע געשטאלטן, עמ' 260; פוסל. איזוו., שם.

178. דער פריינד, 28 באפריל 1903, גל' 93, עמ' 3—4; הצפירה, 20 במאי 1903, גל' 106. לפי הידיעה שם, נאספו עד אז 2,000 רובל. "רוב הנדבות מהמפלגה הבינונית ומהעניים המרבים לנדב את פרו־טותיהם בעיניים זולגות דמעות, ועשירי עמנו כמעט כולם הצטיינו הפעם בקרירות לבם". הכתבה מודיעה על אספה גדולה בבית־הכנסת בשבת, ובה דיבר משה ראם על פרעות קישינוב.

179. טי"פ, עמ' 105; פוסל. איזוו., לונדון, 16 במאי 1903, גל' 125, עמ' 2. הדברים הועתקו לחיבור: קישינעווער הריגה, מאטעריאלן און דאקומענטען הערויסגעגעבן פון אלגעמיינעם אידי־שען ארבייטער בונד אין ליטע, פוילען און רוסלאנד, לונדון, יוני 1903, עמ' 45—46; וראה: פוסל. איזוו., זשענעווע, 9 במארס 1904, גל' 170, עמ' 2.

הבהלה שעורר הכרוז היתה רבה. בלילה שלפני האחד במאי עזבו כ־200 משפחות את העיר וגם לאחר שעבר האחד במאי המשיכו רבים לעזבה, מחמת השמועה, כי פוגרום עלול לפרוץ ביום רביעי 6 במאי (23 באפריל לפי הלוח הרוסי), שהיה יום שוק. הפחד הוגבר גם מחמת העובדה, שסגן שר־הפלך, שהוזמן אל העיר על־ידי ראש המשטרה "להשקיט את היהו־דים", קיבל את המשלחת היהודית בקרירות רבה ולא הבטיח לה דבר. באותם ימים אירגן ה"בונד" כ־300 איש להגנה עצמית. על כך אנו קוראים בכתבה מיום 10 במאי: "ביום השישי ואתמול היינו עסוקים בארגון הגנה עצמית. עלה בידינו לארגן 300 אנשים חזקים, נגרים, קצבים, עגלונים ואחרים. נוסף על כך, כל מי שהיה באפשרותו רכש אקדח, ואנחנו מוכנים להתגוננות עד הסוף". באותו קיץ נעשה גם נסיון לביים מעין "עלילת דם". העיתון "פראביטלסטבני וסטניק", פרסם ידיעה מפינסק שב־30 באוגוסט התנפלו שלושה יהודים על הנער יוסף קיסילב, בן ה־11, כשחזר מן הכנסייה דרך רחוב לוהישין, הכוהו ופצעוהו בסכין והשליכוהו לנהר פינה. הנער נמשה על־ידי מלחים של ספינת־קיטור, ו"כשחזרה אליו הכרתו, סיפר, כי היהודים התנפלו עליו ללא כל סיבה, ואחד מהם היה איזה שמואל פומראנץ, והעניין נמסר לחקירה". בקשר לכך בא לעיר ב־6 בספטמבר שר־הפלך הגראף מוסין־פושקין, ונתברר כי ראש־המשטרה לא ידע דבר על עניין קיסילב. "הקרבן הוזמן אל שר־הפלך למעונו, ושר־הפלך הביע את תמהונו על אשר הרימו קול רעש גדול כל כך". ועדיין לא נסתיימה בכך הפרשה, רק אחר שבוע נתגלה, שכל העניין בוים על יסוד מריבה שנפלה בין נער יהודי ובין הנער קיסילב בדבר אולר, ובמריבה נפצע קיסילב בידו באולר. את הסיפור על המריבה גילה אחיו של קיסילב. בו ביום הריץ גריגורי לוריא מברק אל העיתון "הזמן" בדבר האמת שנתגלתה, ולאחר־מכן נשלח ל"הזמן" מכתב ובו תוארה כל הפרשה. העניין הועבר גם לפטרבורג, בוודאי אל פלבה, ואחיו של ה"קרבן", משגילה את האמת, שלח גם הוא טלגרמה לפטרבורג, ובה סיפר דברים לאמיתם. התוצאה היתה, שמושל המחוז ("איספראַוור־ניק") נצטווה לערוך חקירה, ידו של מי היתה בעלילה[180]. יש להניח, כמובן, שחקירתו לא העלתה ולא כלום. מאותו זמן ממש יש לנו ידיעה לא ברורה בדבר בקשה שנשלחה למיניסטר־הפנים, פלבה, כשהיא חתומה על־ידי 60 פועלים של סדנאות הרכבת, וכוונתה היתה להסית את התושבים הנוצרים ביהודים[181]. מכל־מקום עברו אז על יהודי פינסק ימי פחדים, ובוודאי גם ימים של פעילות ציבורית מוגברת. יש להניח שבראש הפעילות הציבורית עמד גריגורי לוריא, ובהשפעתו, אולי בעזרת "מתן ביד", גילה אחיו של ה"קרבן" את האמת.

ה"בונד" נשאר באותו קיץ ללא הנהגה בת־סמכא, מאחר שהמנהיגים וירגילי ואספיז עזבו את העיר מיד לאחר מאורע טבּר. העסקנים החדשים, זלמן וארונסון, עזבו, כנראה, את העיר לאחר הכשלון שביער האיי. בכתבה מפינסק שנשלחה בספטמבר 1904 אנו קוראים: "מימי המאסרים אשתקד הלכה התנועה ונחלשה. בסוף הקיץ שעבר ובתחילת החורף עוד פעלה במקצת. לאחר מכן נפסקה פעולתה לגמרי. רק ביוני נתחדשו הפעולות"[182]. אמנם שביתות היו, אבל ספק רב אם יד ה"בונד" היתה בארגונן. ייתכן שהשביתות פרצו בעקבות המדיניות של המיניסטר זובאטוב שלא להתערב יתר על המידה בשביתות פועלים המצטמצמות בדרישות להטבת תנאי העבודה.

בו בזמן שהנוער הציוני החל לטפל בעניין ארגונה של הגנה עצמית[183], פרצה בינואר 1903 שביתה בבית־החרושת לנרות של אליאסברג ורבינוביץ, וזו סיבת השביתה: בנות שטאטאו את חצר בית־החרושת הטילו לתוך האשפה גם נרות. מנהל בית־החרושת באסקין הטיל עליהן קנס של 10 קופיקות. משהשמיעו דברי מחאה, שהיו מתובלים בדברי גידוף, פוטרו מן העבודה, ונאמר להן שיחזרו לעבודה רק לאחר שיבקשו סליחה מאת באסקין וינשקו את ידו. אז הפסיקו כל הבנות, בערך כ־70, את העבודה, והעמידו שורה של דרישות: לקבל בחזרה את המפוטרות, לפטר את מנהל העבודה יעקב ליברמן, לקצר את יום העבודה מ־13 שעות ל־12, להקטין את מעמס העבודה וכן להנהיג תשלום בעד ימי מחלה וביקור רופא בבית־החרושת. לאחר שלושת ימי שביתה התערבו בדבר המשטרה והאינספקטור הממשלתי על בתי־החרושת וה"רב מטעם" סמזו'בסקי, שהיה המתווך בין השלטונות לבין הנערות, מכיוון שהללו לא ידעו לדבר רוסית. בעלי בית־החרושת נענו כמעט לכל הדרישות. באותם הימים שבתו מעבודתם 12 פועלים בבית־המלאכה למוצרי קש בדרישות דומות. אחרי הפסח שבתו פועלי בניין ונגרים, ודרישתם ממעבידיהם היתה: קיצור יום העבודה ל־12 שעות ותשלום שכר סדיר. אף שובתים אלה יצאו וידם על העליונה. יום העבודה קוצר. "בחדשי הקיץ היה שקט". בסוף הקיץ השיגו גם פועלי המחט, לאחר שביתה של שמונה ימים העלאת שכר וקיצור יום העבודה ל־12 שעות. תופרי בגדי נשים שבתו אף הם. דרישתם ליום עבודה של 12 שעות נתקבלה. אולם בו בזמן לא הצליחו פועלים בבתי־מלאכה שונים.

בספטמבר 1903 פורסם כרוז, ובו קריאה לפועלים שיתאחדו למאבק נגד המשטר, לדרוש יום עבודה של 10 שעות והעלאת השכר[184]. בכרוז זה, שחובר בזמן הביום של עניין קיסילב, ומן הסתם ימים אחדים אחרי הפרעות בהומל, אין כל זכר לעניין יהודי כללי, ואין רמז לצורך בהתארגנות לשם הגנה עצמית, אף־על־פי שהמפלגה הסוציאל־דמוקראטית הרוסית

180. על עניין קיסילב ראה: דער פריינד, 26 בספטמבר 1903, גל' 213, עמ' 4; הזמן, 22 בספטמבר (5 באוקטובר) 1903, גל' 71, עמ' 4; שם, 10 (23) באוקטובר 1903, גל' 74, עמ' 5; יידישע פאלקס צייטונג, 21 באוקטובר 1903, גל' 43, עמ' 12—13; הצפירה, 23 באוק־טובר 1903, גל' 231, עמ' 2.

181. דער פריינד, שם; הצפירה, שם.

182. די ארבייטער שטימע, ספטמבר 1904, גל' 38, עמ' 20.

183. ראה הע' 132.

184. טי"פ, עמ' 109—110; פוסל. איזוו., לונדון, 19 בפברואר 1903, גל' 108, עמ' 3; שם, 25 בפברואר 1904, גל' 170, עמ' 2—3.

היתה בעד מתן עזרה ליהודים בזמן פרעות, ובמקומות אחדים אף הגישה עזרה ממשית[185].

חולשת ה"בונד" בחורף 1903/4 ובחודשי הקיץ הראשונים באה בעקבות "פרשה" דלקמן: בפינסק שהה צעיר, שבא מריגה, "בחור יפה ומצוחצח ולבוש הדר, בעל השכלה גבוהה ונואם בעל כשרון", ושמו ארנאדסקי. הוא בא, כנראה, כמחפש עבודת הוראה לשיעורים פרטיים ברוסית ובעברית. כאינ־טליגנט רצה בראשונה לחדור אל חוגי האינטליגנציה וערך ביקור בבית וייצמן, ושם בא בהצעה שיבוא שנית ויקרא "משהו מן הספרות הבלתי לגאלית", אלא שהצעתו לא נתקבלה[186]. הוא התקרב אל ה"בונד", כתב כרוזים, הלהיב בנאומיו, ואף שאף להעלות את התנועה בפינסק מדרגת "ארגון" ("ארגאניזאציע") לדרגת "ועד" ("קאמיטעט"), משום שרק ל"ועד" היתה זכות לעמוד בקשרים ישירים עם הוועד המרכזי של ה"בונד"[187]. בקסמו האישי משך אל ה"בונד" מאות מבני הנוער, ובייחוד בנות. והנה הגיעה ידיעה לגריגורי לוריא מאת אחיו בהומל, שבאחת המפלגות בפינסק ישנו צעיר שחושבים אותו בהומל לפרובוקאטור. הידיעה נמסרה לכל המפלגות. מן הנמנע היה להצביע על מישהו כחשוד, אם כי גריגורי לוריא ועוד אחדים מן האינטליגנציה, שהיו מבאי בית וייצמן, חשדו באותו צעיר, אולם לפי דבריה של חיה וייצמן־ליכטנשטיין פחדו לגלות חשדם לעסקני ה"בונד", "כי היו רוגמים אותנו באבנים, אילו הוצאנו הגה של לעז עליו". והנה החלה המשטרה להיות פעילה שלא כרגיל, והז'נדארמים בחיפושיהם "הלכו ממקום למקום, כאילו היתה בידיהם מפה מסומנת", וגילו ספרות בלתי לגאלית. 10 אנשים נאסרו. בחקירתם של האסורים הראו החוקרים שיש להם ידיעות על הנעשה בתוך ה"בונד", שרק מעטים ידעו אותן[188]. אכן, ארנאדסקי זה היה אחד הפרובוקאטורים המסוכנים ביותר לכל מפלגת ה"בונד". לפי דבריו של ב. מיכאלעוויטש (יוסף איזביצקי) הובא ארנאדסקי על־ידי הבולשת לפינסק כבר בשנת 1902 ותפקידו היה לא להסתפק בידיעות על הנעשה בעיר, אלא לשאוף ולהגיע מהר לדרגת מנהיגות ולגלות את צפונות ה"בונד" כולו. לשם כך נסע למינסק אל ה"קאמיטעט" כדי להתקשר עם הוועד המרכזי של ה"בונד", והיה מועמד להיות ציר לוועידה החמישית של ה"בונד". ואכן הוא מסר לבולשת הצארית את "כתב הסתרים" של ה"בונד", והבולשת היתה מעכבת את חליפת המכתבים של ה"בונד" ולומדת את צפונותיה[189].

ל"בונד" בפינסק נתברר בסוף, כי הפרובוקאטור הוא במחנה שלהם. לא עברו ימים מרובים והוברר שאין זה אלא אותו צעיר "מהפכן" לוהט. לפי דברי זכרונותיו של שלמה'קה ז'לזניקוב, היתה המבוכה בשורות ה"בונד" גדולה. הוטלו חשדות בחברים טובים ומסורים. אמנם, הוועד המקומי כבר ידע שארנאדסקי הוא הפרובוקאטור, ועל כך נתקבלו אישורים מן הוועד המרכזי, אלא שלא מצא לנחוץ לגלות את הדבר אלא ליחידי סגולה[190]. הוועד של ה"בונד" המשיך מתוך זהירות במגעו עם החשוד. ארנאדסקי "רתח" והציע לארגן פלוגה ממיטב ה"יאטים" ("פרחחים", אמיצי לב, קלי דעת) לשם מלחמה בפרובוקאטורים, וכמובן שלא קיבלו הצעתו. לפי דברי זכרונותיו של מוריס גולדאווסקי (גולודני), שהיה חבר המפלגה הסוציאל־דמוקראטית ובא לפינסק בשליחות המפלגה הזאת וכתב־המלצה בידו אל ארנאדסקי, הודיע הוועד של ה"בונד" שבעיר לוועד המרכזי של הסוציאל־דמוקראטים על דבר ארנאדסקי. כתשובה על כך נדרש הוועד המקומי לחכות לו ליד דירת מגוריו של הפרובוקאטור. ואכן, משהגיע לשם מיד ניגשה אליו נערה, ושמה שפרה, ולקחה אותו אל חדרון אחורי של מאפייה אחת, שם מצא את חברי הוועד[191]. גילויו של הפרובוקאטור המסוכן הזה נעשה אפוא בידי ה"בונד" שבפינסק. ואולם אפשר שבשעה שנשלח גולדאווסקי לפינסק כבר ידע הוועד המרכזי של הסוציאל־דמוקראטים על כך, אלא משום־מה לא מצאו לנחוץ לספר זאת לגולדאווסקי, וכתב־ההמלצה לארנאדסקי היה בו משום תחבולת עורמה. גולדאווסקי מספר עוד כי לאחר התייעצות עם חברי הוועד הלך להתראות עם ארנאדסקי. הם נדברו שהוא יבוא אליו ביום המחרת. והנה באותו ערב נאסרו כל חברי הוועד וגם ארנאדסקי בתוכם[192].

לפי דברי הזכרונות של שלמה'קה ז'לזניקוב וכן של חיה וייצמן־ליכטנשטיין, נאסרו אז גם "סתם בחורים" שהיו רחוקים ממהפכנות. אפשר שנכון הוא ההסבר, כי הבולשת התחכמה כדי שארנאדסקי לא ישוחרר לבדו אלא יחד עם רבים אחרים, ואז לא יפול חשד עליו[193], ומכאן שהבולשת ידעה כבר כי ארנאדסקי חשוד בעיני המהפכנים. יש להניח כי משום כך לא זמרו את גולדאווסקי. בהמשך דבריו כותב גולדאווסקי, כי ביום שלאחר־מכן בא שליח ה"בונד" ממינסק, ובידו הוראה להיפגש אתו. הם נועצו יחדיו כיצד לחסל את הפרובוקאטור, שבוודאי ישוחרר במוקדם, והחליטו כי עליו לכנס אספה של פועלי הרכבת ולקחת את ארנאדסקי אל האספה ולארגן שבדרך אליה יהגו אותו מן המסילה. מדבריו לא ברור, אם אמנם אירגן אספה זו או שלא היתה זו אלא אמתלה להעלות את ארנאדסקי בחכה. לפי דבריו, שוחרר הפרובוקאטור כעבור יומיים, כלומר ביום השלישי או הרביעי למאסרו, והוא בא אליו, בירכו על שחרורו, סיפר לו על האספה שנועדה להתקיים כעבור יומיים ונדבר אתו כי ילכו יחדיו. וכך היה. הם יצאו יחדיו לאספה בין שמונה לתשע בערב, ובדרך חוסל[194]. ברם

185. י. ארז, ההגנה העצמית היהודית ברוסיה בשנות 1903—1905, לפי ידיעות עיתון הסוציאלדמוקראטים הרוסים "איסקרא", העבר, חוברת ד', תמוז תשט"ז, עמ' 82 ואילך. ובמיוחד עמ' 87.

186. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 152.

187. הערץ, די געשיכטע פון בונד, כרך ב', עמ' 44.

188. ראה הערה 186.

189. Былое, журнал посвященный истории освободительного движения, פטרבורג 1908, מס' 7, עמ' 129; ב. מיכאלעוויטש, זכרונות פון אַ יידישן סאָציאליסט 1902—1905, ווארשה 1921, כרך ב', עמ' 63—65.

190. ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש", עמ' 34.

191. מ. גאלדאווסקי, פון וויטן אמאל און היינט, ניו־יורק 1959, עמ' 59.

192. שם, עמ' 60.

193. ראה הע' 190.

194. ראה הע' 192.

שלמה׳קה ז׳לוניקוב שהיה ״בין השלושה״ שעשו את ה״מלאכה״ מספר סיפור שונה. לפי דבריו, פנה ארנאדסקי מיד לאחר שחרורו אל הארגון ודרש לנקוט אמצעים לגילוי הפרובוקאטור, ואכן לשם כך נקראה ״סכודקה״ (פגישה) בליל־שבת של אותו שבוע. ובדרך מן ה״סכודקה״ — בשעה 11 בלילה בקעו את ראשו ודקרוהו בסכינים[195]. ויש אומרים, כי לאחר שחרורו רצה ארנאדסקי לעזוב את העיר, אלא שהפצירו בו להישאר ליום אחד ולבוא לאספה כדי לעודד את החברים שנשארו כצאן ללא רועה. הוא לא גילה רצון לכך, משום שהרגיש כי עוקבים אחריו; אולם הסכים. נקבעה ״סכודקה״ ובה שומה עליו לשאת את דברו. בשעה המיועדת לקח אותו אהרן הילר (בנו של הציוני צבי הילר) אל מקום האספה, וכשחזר משם הכוהו נפש. הדבר היה בליל ה־17—18 באוקטובר 1903[196]. אולם, לפי דבריו של גולדאווסקי, הוא בא לפינסק בתחילת 1904, ולפי דבריה של חיה ליכטנשטיין־וייצמן אירע המעשה ״בראשית האביב של 1904״. היא גם מוסרת פרטים נוספים, כי יחד עם מאסרם ״של כל העומדים בראש ה׳בונד׳ נאסרה כל הספרות הבלתי לגאלית והדפוס של ה׳בונד׳... ולמן הרגע הראשון למאסרם התחילו הנאסרים מביטים על אלילם ארנאדסקי לא רק בחשדנות... אלא גם בבוז... אף־על־פי־שרעש ורגז ודרש מיפקד של כל המפלגה לבער הרע מקרבה. לאחר זמן קצר נקרא כאילו לחקירה, שב לתא והודיע שהתייחסו אליו בגסות יתירה. הוא הציע לחפש דרך להימלט מבית־הכלא, אבל חבריו התייחסו בזהירות גדולה לדבריו. כשבוע לאחר החקירה נעלם. הודיעו שהוא יצא מבית־הכלא והתחייב להופיע בפני המשטרה פעמיים ביום. לאחר צאתו מבית־הסוהר השגיחו עליו החברים בשבע עיניים... ובבוקר אחד של שבת מצאוהו הרוג בגינת ירק מחוץ לעיר. לפני שהרגוהו באו אליו בלילה שלושה חברים ודרשו ממנו הודאה. הוא ניסה להתחמק ולהמציא כל מיני שקרים, אבל הכריחוהו להודות ולמסור כמה סימנים שהובילו לפרובוקאטורים אחרים בכמה מקומות״. מיכאלעוויטש כותב: ״הוא החליט לעזוב את פינסק, אולם לפני נסיעתו הזמינו אותו ליער לנאום באספה. כשחזר מן האספה, התקיפו אחד, פצעו 26 פצעים בקרדום, עד שנשאר הרוג״[197]. ה״אחד״ הזה היה משה ציטרין.

עימתנו שלושה קטעי זכרונות, שניים של אנשים שהשתתפו ממש במבצע, קטע אחד המספר על יסוד ״זכרון שמועות״, קטע של אחד אשר נפגש, כמתואר להלן, עם מבצע הפעולה, וכן סיכומו של היסטוריון. לפנינו אפוא דוגמה בולטת, אם בכלל יש צורך בה, עד כמה אין לסמוך בפרטי עניינים על דברי זכרונות. נוסף על אי הדיוקים בנוגע לתאריך, עליו יש לנו ידיעה ודאית. בולטת ביותר הסתירה, בין דבריו של גולדאווסקי, שהוא הוליך את ארנאדסקי לאספה, לבין דברי היסטוריון, שלפיו הוליכו אהרן הילר אל האספה. וכן יש סתירה בין דבריו של גולדאווסקי שהמבצע נעשה בדרך אל האספה, לבין דברי זכרונותיהם של שלמה׳קה ז׳לוניקוב ומיכאלעוויטש ודברי ההיסטוריון שהוא נעשה בדרך מן האספה. אין ספק, כי בעניין זה יש לקבל את דברי האחרונים, שהמבצע נעשה בשעה 11 בלילה ולא בין שמונה לתשע.

המשטרה עלתה על עקבותיהם של המשתתפים בפעולה ואסרה אותם, והם שלמה׳קה ז׳לוניקוב, משה ציטרין וסנדר דבורקין. לאחר־מכן נאסר כחשוד ברצח גם נחום־מנדל צייליגגולד. על מאסרו של משה ציטרין מספר ב. מיכאלעוויטש — ייתכן דברים ששמע מפיו, כי זמן מסוים היו אסורים יחדיו בבית־הסוהר במינסק: ״יהודי אחד ראה שבנו, הקצב, מכבס כתמי דם מעל בגדיו, הלך והודיע על כך למשטרה. הבן נאסר והובא למינסק [לבית־הסוהר] עם עוד קבוצה גדולה״. מסיפור דברים זה משתמע מה גדול היה הפער בין אבות ובנים כבר בשנת 1903, עד כדי כך שאב ״שחת רחמיו״ ומסר את בנו למשטרה. אמנם יש להניח שכבר קודם לא שבע נחת ממנו. מיכאלעוויטש מתאר את דמותו של אותו בן: ״נמוך קומה, פניו גסים וחסרי הבעה, שערו כצבע הפשתה — צהבהב, עיניו דוקרות ובמפגש הראשון עשה רושם קשה מאוד״. והוא ממשיך: ״אולם אותו ׳בן־קצבים׳ (׳קצב־יונג׳) היתה לו מידה רבה של אידיאליזם ועקביות נדירה. שאלתי אותו: מהי ההוכחה שהיתה לו כי ארנאדסקי היה פרובוקאטור. באדישות השיב לי: לא היתה לי כל הוכחה. הוספתי לשאול: מדוע הרגת אותו. תשובתו היתה: אמרו לי והאמנתי״. מיכאלעוויטש מוסיף ומספר עליו: ״כשבאו אליו עורכי הדין המפורסמים, סטאל, זארודני ועוד, שהוזמנו להגן עליו [חבל על שאין מיכאלעוויטש כותב מי היו המזמינים] והם הצביעו לו לחתום על תעודה, דרש שיקראו לפניו את הכתוב בה. מיד לאחר ששמע את המלה ׳גוסודאר׳ [אדון] הפסיק את הקריאה באמרו: עם ה׳גוסודאר׳ הצאר אין לי כל עניינים ולא אחתום... הוא חתם לאחר שנכנס לתא וה׳מלומדים׳ הסבירו לו, כי אין זאת בקשת חנינה מאת הצאר אלא יפוי כח לעורכי הדין״. ובכן היתה לו, לאותו בן־קצבים פשוט, הנכונות ללכת אל עץ התלייה ובלבד שלא להתרפס בפני הצאר. נכונות זו היא אפוא בבחינת גילוי עליון של אומץ לב ומסירות נפש שגילו ה״פינסקער יאַטן״ במאבקם לעולם טוב יותר.

גולדאווסקי מספר שמיד לאחר ״המעשה״ ברח ולן בבית משפחת ערדמן, שבו היו נועדים העסקנים הבלתי לגאליים של ה״בונד״, והוא נאסר כאשר רצה לעלות על קרון הרכבת כדי לצאת את העיר. בשבתו בבית־הסוהר היה מקבל ידיעות מן החוץ באמצעות ילדתם הקטנה של הערדמנים, שהיתה מעבירה אותן מתחת לגדר של בית־הסוהר. פעם אחת הודיעה לו, כי ביום ובשעה שיוליכו את האסורים לבית־המרחץ תצא תהלוכת הפגנה לקראתם כדי שיוכלו לברוח. וכך היה. אולם הוא ועוד אחד נתפסו. הוא אינו מספר מה שאירע לאסורים האחרים. על־כל־פנים, המשתתפים במבצע ארנאדסקי לא היו בין הנמלטים. גולדאווסקי מספר עוד, כי גברת ערדמן

---

195. ראה הע׳ 190.

196. טי״פ, עמ׳ 107. פוסל. איזוו., 1904, גל׳ 170; ראה גם הע׳ 160, 189.

197. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 153; מאמרו של ״אן אלטער באקאנטער״ — הוא י. פסחזון או פייסאכזאן, שכונה בשם ״דאוויד״: פינסקער יאטן, נייע פאָלקסצייטונג, 1927, גל׳ 237, עמ׳ 7; טי״פ, עמ׳ 106—107; הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב׳, עמ׳ 44. על פסחזון ראה: י. ש. הערץ, דורות בונדיסטן, א׳, עמ׳ 262—269; מ. מישקינסקי, בדרך, שנה א׳, אב תשכ״ז, עמ׳ 3—4.

הציגה את עצמה כ״דודתו״, וניתנה לה הרשות לבקר אצלו בתאו. באוזניו של המפקח על בית־הסוהר גידפה וחירפה אותו, אולם כשהמפקח זז לרגע מסרה לו פתק, בו הודיעו לו כי מיטב עורכי־הדין יגנו עליו וכיצד עליו לנהוג בחקירתו. הוא הועבר לבית־הסוהר שבמינסק וישב שם בתא סמוך לתאם של קוליה טפר וולאדק (צ׳ארני) מ״פועלי ציון״, אחיו של ש. ניגר. שם נודע לו כי עלה בידי ה״בונד״ לגייס את העורך־דין קופרניק להגנת שלושת הנאשמים ברצח ארנאדסקי. שלמה ז׳לוניקוב, כשנאסר ונחקר, לא נתן כל אחיזה להחשידו. נעליו נשלחו למעבדה בפטרבורג שמא ימצאו עליהן עקבות דם. הוא הועבר לבית־הסוהר במינסק. לאחר תשעה חודשים הוחזרו לו נעליו והוא הוחזר לפינסק כשהוא משוחרר, אולם נתון ל״פקוח המשטרה״.

שלושת האחרים הועמדו לדין ב־7 בספטמבר 1904 בפני בית־משפט צבאי במינסק בנשיאות הגנראל־מאיור קונובייוב. כסנגורים הופיעו קופרניק מקיוב, מרגלית מפטרבורג, אנשטיין ווייאַנטאָס ממינסק. לאחר דיון של יומיים נדחה המשפט והוא נתחדש ב־16 במארס 1905. בכתב האישום בוימה עדות של שניים, האחת של יצחק אליאנוב, שנאסר בשעתו על מעשה השחרור של טפר ושוחרר בתנאי ״שירות״ למשטרה, והשנייה של למפרט, שקיבל על עצמו תפקיד זה לאחר המאסר ביער האיי. אולם למפרט לא הופיע בבית־המשפט, ואליאנוב פרסם את האמת על מהות עדותו, כי נארטוב ראש פלוגת הז׳אנ־דארמריה החתים אותו על פרוטוקול, בלי שידע את תוכנו. כפי הנראה, נדחה המשפט שוב. האסירים שוחררו כתוצאה מן החנינה הכללית שניתנה באוקטובר 1905, ורק לאחר שהאסירים הפוליטיים סירבו לעזוב את בית־הסוהר בלע־דיהם[198]. ציטרין הועמד למשפט ב־4 באוקטובר 1906 לפני בית־דין צבאי במינסק, לאחר שנתפס שנית בהיותו בווארשה, והוא נידון על עניין ארנאדסקי לעשר שנות עבודת־פרך, אלא שלמעשה שוחרר אחרי ארבע שנים[199].

פרשת ארנאדסקי גרמה למשבר קשה ב״בונד״ בפינסק. הוא ״עשה חורבן במפלגה״, כי כתוצאה מדברי המלשינות שלו נאסרו רבים[200], ושורות ה״בונד״ נתקפו פחד מפני פרובוקאטורים ומלשינים. בוודאי הפתיעה העובדה, שהבולשת עלתה על עקבותיהם של המתנקשים בארנאדסקי. מתוך חשד של מלשינות נורה אהרן־דוד פרוכודניק, וכנראה, היה חף מפשע לגמרי[201]. החשד שהוטל בו היה כי בגללו נאסרו 13 בנות שנתכנסו לאספה ב־14 בפברואר (לפי הלוח הרוסי) 1904, כשעמד על המשמר. בדצמבר 1903 נתפסו 4 אנשים כשהסתובבו ליד בית־הסוהר, בוודאי לשם מסירת ידיעות לאסורים בו. שניים נחלצו מידי השוטרים, ושניים — רובאכה ונחום־מנדל צייילינגולד — נאסרו. רובאכה שוחרר כעבור 10 ימים, וצייילינגולד שוחרר עם יתר האסירים הפוליטיים באוקטובר 1905. גבר המאבק של הורים, שניסו להרחיק את בניהם ובנותיהם מן התנועה — בשידולים וגם ב״מתנת ידיים״. בחוגי החרדים האנטי־ציונים החלה תעמולה נגד ה״מורדים במלכות״[202]. פעולת ה״בונד״ היתה כמעט משותקת, אם כי קוימו אספות תעמולה והסברה. בדצמבר 1903 קוימו בירורים בדבר היחס אל המפלגה הסוציאל־דמוקראטית הרוסית, ונתקבלה החלטת הסכמה לצעד שנקטה הוועידה החמישית של ה״בונד״, שהתקיימה ביוני 1903 בציריך. הבונדאים יכלו עוד להראות כוחם במהלומות בבית־כנסת כשדרש ה״מגיד המינסקאי״ בשבת, ב־26 בדצמבר, על הצורך באיחוד כוחותיה של כלל האומה. הבונדאים הפריעו לו בקריאות: ״תחי האחדות הפועלית של כל העמים״. כשציונים ו״פועלי ציון״ רגזו על ההפרעות, פרצו מהלומות ידיים ואחדים נפצעו קשה[203]. בעוד שבערים רבות הוחג יום אחד במאי של שנת 1904 ופועלים שבתו באותו יום, אין ידיעות על שביתות בפינסק. אין ספק בדבר, שיש להסביר עובדה זו בחוסר כוחות ארגוניים, מאחר שבמשך כל שנת 1904 לא באו לפינסק פעילים של ה״בונד״ מהזמל, שה״בונד״ בפינסק היה נתון להנהגתו. החולשה של ה״בונד״, ובכלל של הרוח המרדנית באה לידי גילוי גם בכך, ששביתת 60 פועלי חייטות בנובמבר אותה שנה, שדרשו יום עבודה של 12 שעות, נכשלה[204].

אמנם ה״סכאדקעס״, כלומר הפגישות, וה״בורסה״ לא פסקו, ויש לציין שבאותו פרק־זמן התעלמו השלטונות במידה רבה ממעשיהם של ה״מהפכנים״. רק לאחר התנגשות בפלבה ב־15 ביולי 1904 חזרו השלטונות לשיטת היד החזקה. ״הז׳אנדאר־מאריה״ קצפה וזעפה; כל מי שהעלה חשד כלשהו, נכלא בבית־הסוהר[205]. באוגוסט 1904 הוציא שר־הפלך של מינסק פקודה שאסרה כל התגודדות ונשיאת נשק, וחייבה את בעלי האכסניות להודיע למשטרה על כל אורח שמתאכסן אצלם, באיום של קנס 500 רובל או מאסר של חודשיים[206]. אפשר שהפקודה בעניין נשיאת נשק קשורה בעיקר בפרשת ההגנה העצמית, שהנוער הציוני התכונן לה. האיסור השני שבפקודה בא כתגובה לעובדה, שפינסק הפרולטארית משכה אליה צעירים, דברים נלהבים לתיקון העולם ולתיקון בית ישראל, מבעלי האידיאולוגיות השונות, ובית עוזר וייצמן שימש מקום אכסניה ומפגש למשכילים שבהם[207].

התסיסה המהפכנית, שגברה והלכה בכל רוסיה עקב המלחמה עם יאפאן, השפיעה כמובן גם על פינסק. ה״בונד״ החל להתעורר ביוני 1904. על מצבו ופעולותיו אנו קוראים בכתבה, שנכתבה ב־16 ביולי כדלקמן: ״בתחילת יוני החלה

198. הצפירה, 16 בספטמבר 1904, גל׳ 212, עמ׳ 2; שם, 22 באפ־ריל 1905, גל׳ 62, עמ׳ 3; טי״פ, עמ׳ 107—108. מיכאלעוויטש, שם.
199. דער פריינד, 6 באוקטובר 1906, גל׳ 49, עמ׳ 4; טי״פ, עמ׳ 108. לפי מיכאלעוויטש נידון ציטרין לשמונה שנות מאסר (מיכאלעוויטש, שם, עמ׳ 65); י. ראקאוו, מעמוארן, עמ׳ 21, מזכיר את טיסטשיב, בונדאי, ואלכסנדר גורוויטש, שישבו בבית־הסוהר. לפי הערץ, דער בונד אין בילדער, עמ׳ 35, ברח ציטרין מסיביר.
200. ראה מאמרו הנ״ל של י. פסחזאן (פסחזון), לעיל הע׳ 197.
201. טי״פ, עמ׳ 108—109.
202. שם, עמ׳ 112; פוסל. איזוו., 1904, גל׳ 170, עמ׳ 3.
203. די ארבייטער שטימע, פברואר 1904, גל׳ 36, עמ׳ 20; פוסל. איזוו., שם.
204. בוכבינדער, שם, עמ׳ 316; פוסל. איזוו., שם.
205. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 138.
206. הצפירה, 25 באוגוסט 1904, גל׳ 17, עמ׳ 2.
207. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ׳ 135—136.

העבודה מחדש. כינסנו שתי אספות של התעמלנים. נתגלה שכולם רוצים לפעול, אבל לא כמקודם... במשך 3—4 שעות עסקנו בעבודת ארגון... במשך הזמן עלה בידינו לכנס אספה של 60 אוהדים, בה דובר אודות עקרונות הארגון... בעיר 15—17 אגודות פועלים, בבתי חרושת, בסדנאות, בהם עובדים (ומחוסרי עבודה) כ־2,500—3,000 פועלים יהודים. הם מחולקים ל־12 אזורים מ־50 עד 500 פועלים בכל אחד, רובן נשים. האגודות הגדולות הן: בבית החרושת למסמרי עץ — 500 נערות, בבית החרושת ללבידים — כ־250 פועלים, בהם למעלה מ־100 נערות, בבית החרושת לגפרורים — מ־450 פועלים 400 נערות. בבתי החרושת לנרות, לפקקים, בחייטות — הכל נשים. בשלושת השבועות האחרונים כינסנו 3 אספות גדולות, 2 אספות ארגוניות. באחת השתתפו 145 איש ודובר בה על ההבדל בין הסוציאל־דמוקראטים לבין המפלגות האחרות, ובמיוחד על 'פועלי ציון' וס"ר, ועל היחס שלנו אליהם. היה נחוץ לברר זאת. באספה השנייה השתתפו 165—170 איש ובה דובר על מותו של הרצל, על הציונות, כי היו כאן דרשות על נושא זה. לצערנו לא נסתיימה אספה זו בכי טוב משום שהמשטרה יחד עם איכרים יצאו מן העיר כדי להקיף את היער. ברם, המשמר שלנו הצליח להודיענו על כך. נציג הארגון שאל אותנו אם להתפזר או להמשיך... הוסכם פה אחד להישאר. אולם הארגון לא רצה להסתכן, והיושב ראש פיזר את האספה... וטוב עשינו שלא נשארנו, אף אחד לא היה יוצא נקי. היתה אספת תעמולה בה השתתפו 60 איש. דובר בה על המלחמה. היא עברה בהצלחה. מלבד זאת נערכו אספות ארגון קטנות (של 10—15 איש), שכל תעמלן מכנס כל שבוע באזור שלו... בהתחלה היו לנו 140—150 חברים מאורגנים, כעת — 190—200... יש לנו פה צרה, שממנה אנחנו מוכרחים להיפטר. אלה הם 'פועלי ציון'. לפני שנפסקה עבודתנו לא היתה להם השפעה. משנחלשה עבודתנו הרימו ראש, ומשנפסקה — נפתחו לפניהם 'עולם ומלואו' — במים העכורים דגו לא מעט דגים. אלה שהיו קודם בשורותינו נשארו נאמנים לנו. אולם ההמון שאינו בעל הכרה, הושפע על ידם... נקטנו אמצעים כדי למנוע מהם את התרחבותם — כוחות יש להם מעט מאד... פועלים נוצרים יש פה יותר מפועלים יהודים — כ־3,500 איש: פועלי רכבת, בוני ספינות, טכנאים ועוד, אולם אין לנו, גישה אליהם. ספק אם יש לנו הכוח לעשות דבר מה... לפני 8 ימים שבתו פה 400 בוני ספינות. הם שיברו מכונה וחתכו רצועות"[208].

ב־31 באוגוסט 1904 נפטר הבונדאי נטע פוגורלסקי, וחבריו ליווהו לבית־העלמין. משלא מצא חן בעיניהם המקום שנקבע לקברו על־ידי החברא קדישא, כרו לו קבר במקום אחר. משניסו הגבאים להתנגד, איימו שיקברוהו על־יד קברו של ה"צדיק" (לא ידוע למי הכוונה). ליד הקבר הפתוח הספידו חבר אחד וסיים בקריאה, שעד אז הושמעה בוודאי רק בפגישות ביערות: "הלאה שלטון היחיד!" "תחי החירות הפוליטית!" והמלווים פרצו בקריאה "הורה!" אולם משהחלו המלווים לצאת משערי בית־הקברות ונתקלו במשטרה, קמה בהלת מנוסה. 105 איש נעצרו, ביניהם נערים בני 10—12, ערכו אותם בשורה והובילום דרך רחובות העיר. ביום השלישי למאסרם שוחררו רובם ככולם, חוץ משניים־שלושה, שלא היו להם דרכונים. כתגובה לירויות שנורו לתוך המון פועלים בביאליסטוק ב־12 בספטמבר 1904, נערכה על־ידי ה"בונד" בפינסק בערבו של 9 באוקטובר אספת מחאה ברחוב ה"בורסה", ובה השתתפו כ־350 פועלים ופועלות. אולם באותו פרק־זמן היו מאורגנים ב"בונד" בסך־הכל 200 חברים. גם באספה לקראת הקונגרס השישי של האינטרנאציונאל הסוציאליסטי, שהתקיים באמסטרדם בימים 14—20 באוגוסט 1904, השתתפו רק 225 חברים[209].

באותה אספה של ה־9 באוקטובר הושמעה ברגע מסוים קריאה: "דאַלוי" (הלאה) וכדומה, אבל המשטרה לא הגיבה כלל והאספה עברה בשלום[210]. אפשר שלאספת מחאה זו, או גם לה, יש לייחס את המסופר על איליאסוק (ליסוק), ראש השוטרים, שהיה פונה אל המפגינים והקוראים את הקריאות "דאלוי" ומבקש מהם להתפזר הביתה, כשהוא אומר בנימה אבהית: "נו, דאלוי, דאלוי, אידיטיה דומוי", כלומר לכו הביתה, ומשום כך היה מכונה בעיר בכינוי "סבתא"[211].

קרוב לסוף שנת 1904 נשלח לפינסק ממרכז ה"בונד" מארגן חדש, ושמו בנימין. על־ידי כך עבר ה"בונד" בעיר מבחינת מעמדו הארגוני, מדרגת קשרים ארגוניים עם הוועד במינסק ולאחר־מכן בהומל לדרגת קשרים ישירים עם הוועד המרכזי של ה"בונד" ועם שליח ישיר מן המרכז, שהיה בעל זכות "וטו" על החלטות הוועד המקומי. עובדה זו מעידה על התגברותה של התנועה בעיר ועל מידה מרובה יותר של התחשבות בה. בנימין זה אירגן גוף של תעמלנים ("אגיטאַ־טאָרן פאַראַזאַמלונג"), כמוסד של קבע. מספר חבריו הגיע למעלה מ־100. וכנראה שבאותו פרק־זמן התארגנו נערים ונערות שלמטה מגיל 15 בשם ה"בונד הצעיר"[212].

ה. "פועלי ציון"

בד בבד עם גידול כוחו של ה"בונד" בעיר הלכה וגברה תנועת "פועלי ציון". ראינו בפרק הקודם, שכבר בשנת 1903 היה קיים בעיר ארגון של "פועלי ציון", שעמד על בסיס ציוני־סוציאליסטי, וראינו שלמפלגה זו היו באביב 1904, 150 חברים. אין ספק שהתנועה גדלה בחודשי הקיץ בתקופת שיתוקו של

208. הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב׳, עמ׳ 25—26, 101; ארבייטער שטימע, ספטמבר 1904, גל׳ 38, עמ׳ 2. פוסל. איזוו., 22 באוגוסט 1904, גל׳ 193, עמ׳ 2.

209. הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב׳, עמ׳ 101; שם, עמ׳ 122, 129.

210. טי"פ, עמ׳ 113—114.

211. זכרונותיו של ניסל פורמן, פינסקער שטימע, 1937. לפי בוכבינדער, השתתפו בהפגנה כ־80—100 איש; ראה בוכבינדער, שם, עמ׳ 320. אמנם אין לדעת אם הכוונה להפגנה זו שב־9 באוקטובר. בטי"פ מכונה ראש השוטרים בשם וייצורקה. אין ספק שהמדובר הוא בזקן שוטרים אחד.

212. טי"פ, עמ׳ 127, ועל ה"בונד הצעיר" ("דער קליינער בונד") ראה שם, עמ׳ 132—133.

ה"בונד". זאת אפשר ללמוד מן הכתבה של הבונדאי שהובאה לעיל.

בניסן תרס"ה (1905) התכוננו 200 חברים לשמוע הרצאה של בר בורוכוב[213], ואפשר שמספר זה לא הקיף את כל "פועלי ציון" שבעיר. באספת חברים כללית, שהתקיימה בקיץ 1904 ביער ה"סטארוקוני" נבחר הוועד הראשון של המפלגה, ובו הרשל ישפה, יוסף שולמן ובוניה רובינשטיין, והחברים חולקו לפי הדוגמה הארגונית של ה"בונד" לקבוצות של 20 איש[214]. אין לנו שום ידיעות על פעולות "פועלי ציון" באותה שנה. רק ידוע ש"פועלי ציון" סירבו להשתתף באספת ההפגנה שערך ה„בונד" ב־9 באוקטובר 1904[215]. כפי הנראה, גם לא לקחו חלק במפעלים הציוניים. חיים וייצמן, שבא לעיר בסוף מארס 1904 ושהה בה ובסביבתה כשלושה שבועות, כתב על "פועלי ציון", כי מבין הציונים רק הם "עובדים, מתכנסים, שוקלים ודנים" אולם "רובם ככולם — פרט למבורכים מעטים היוצאים מן הכלל — הם טריטוריאליסטים", "תנועת פועלי ציון שהיתה התחלה טובה לרכישת נפשות בשורות הפועלים שנוגעו על ידי ה'בונד' נשתבשה ונתפלגה עכשיו, במקום ציונות בא טריטוריאליזם", "ההמון שהיה ציוני, פורש. עובדים רק פועלי ציון, שאין לחשוב אותם לציונים". "פועלי ציון — במידה שהיה סיפק בידי להכירם — שרויים בהלכי רוח, המבטלים כל שיתוף רעיוני ביניהם". את הדברים האלה כתב וייצמן על יסוד מגע ישיר עם פועלי ציון שבעיר. היו לו שיחות ממושכות אתם, שהרי הוא כותב מפינסק ב־18 באפריל: "אתמול שוב ניהלתי שיחה עם פועלי ציון, ישבנו עד שעה 4 בלילה. האנשים הסתבכו לגמרי"[216]. אמנם ראינו כי יוסף ברגמן קיווה באביב תרס"ד (1904) למשוך את "פועלי ציון" לתוך שורות הלוחמים נגד אוגאנדה. הוא היה מקורב אליהם, וראה שהם עשויים להיות אלמנט ציוני טוב. גם בשנה שלאחר־מכן עמד בקשרים הדוקים אתם. כשבא בר בורוכוב לפינסק בניסן תרס"ה (1905), ביוזמתו של ז. טיר, להרצות לפני "שורש ציון", התכוננו "פועלי ציון", בהשפעתו של ברגמן, שבורוכוב ירצה גם לפניהם, וסודר, כאמור, שיבואו להרצאה 200 חברים. ההרצאה לא התקיימה, וברגמן מאשים בכך את טיר. אולם לא עברו ימים מרובים ו"פועלי ציון" שבעיר עברו למפלגה החדשה ס"ס (מפלגת הפועלים הציונית־סוציאליסטית שהוקמה באודיסה בינואר 1905) שהיתה מבחינה "ציונית" — טריטוריאליסטית, כלומר בעד חיפוש ארץ כל־שהיא להתיישבות היהודים, ולא דווקא ארץ־ישראל, וכמפלגת פועלים היתה בעד מאבק פוליטי ברוסיה. לפי דבריו של יעקב בייזר, היה אחיו, אברהם־אייזיק בייזר, ממייסדי ס"ס בעיר[217]. בוניה רובינשטיין נעשה לאחד מראשי פעיליה, שמואל וייצמן היה, כנראה, פעיל בה בזמן שהותו בעיר.

ו. בשנת המהפכה הראשונה — שנת 1905

בשנת 1905 היו בעיר שתי מפלגות מהפכניות, מפלגת ס"ס, שאליה עברו "פועלי ציון", וה"בונד", שהיה הכוח המכריע. ה"בונד", נוסף על מלחמתו ה"מהפכנית" הכלכלית והפוליטית, ניהל מאבק בחזית שנייה — עם מפלגת ס"ס, על ה"מונופולין" ל"מהפכנות" ועל "שלטון היחיד על הפועלים", כשם שקודם לכן נלחם בציונות. מפלגת ס"ס השתדלה להבליט את ה"כש־רות" הסוציאליסטית שלה, והתחרתה ב"בונד" ב"מהפכנות". נוסף על חברי המפלגות האלה היו שהשתייכו למפלגות ס"ר וס"ד הרוסיות. על קבוצת הס"רים היהודים בעיר ידוע לנו שהם הכינו פצצות מתוצרת עצמית והתאמנו בזריקתם. יוסף ראקאוו מספר בזכרונותיו כי כאשר חזר לפינסק באביב 1905 מצא שאחת מבנות משפחתו נקרעה בפצצה ושנייה נפצעה קשה ושכבה בבית החולים. את אהרן־יודל שלאקמן מצא להפתעתו ששרוולו השמאלי משתרבב כשהוא ריק, וכפי שנאמר לו, הלך שלאקמן עם חבריו ליער לנסות כוחה של פצצה. והפצצה התפוצצה. אחד ושמו משה קולודני נקרע לגזרים וידו השמאלית של שלאקמן נקטעה. את משה קולודני קברו חבריו בחשאי אולם יחד עם זה ליווהו בשירים מהפכניים ובירויות אקדחים[218]. שתי המפלגות, ה"בונד" וס"ס, הסעירו את העיר בשביתות כלכליות ופוליטיות, בהפגנות ובהתנגשויות עם "שומרי החוק".

גם בפינסק ניסו "שומרי החוק" להסתייע ב"פוגרום" ביהודים כדי לדכא את המרדנות ותעמולה חזקה לכך נתחדשה על־ידי חוג שכינה את עצמו בשם "העם הרוסי האמיתי". נתבלט הצורך להתארגן בדחיפות לשם התגוננות. והנה נתגלה, שכל אחת מהמפלגות בפינסק עשתה "שבת" לעצמה. הציונים לחוד, "פועלי ציון" — ולאחר־מכן ס"ס — לחוד וה"בונד" לחוד. מפלגת ס"ס אירגנה "הגנה" משלה. שלושת הארגונים הללו לא מצאו לנחוץ להתאחד. ואפשר שכל מפלגה לא ידעה על הנעשה אצל חברתה. עובדה זו כשהיא לעצמה מעידה עד כמה גדולה היתה השנאה המפלגתית בעיר. אמנם שיחק לה המזל לפינסק והמסי־תים לפרעות לא יכלו לבצע בה את זממם, ואפילו לא נעשה נסיון לכך. אפשר שהנסיון לא נעשה, משום שבפינסק היו היהודים רוב מכריע באוכלוסי העיר. ואפשר כמו כן שהתעמולה לא הצליחה לארגן כוח ניכר של איכרים בסביבתה של פינסק, משום שגברה כאן התסיסה של האיכרים נגד בעלי האחוזות[219]. וגם זאת: המיעוט הלא־יהודי בעיר כלל

213. מכתב של יוסף ברגמן לאוסישקין, ט"ז ניסן תרס"ה, בארכיון הציוני הכללי, תיק A 24/111/2.

214. טי"פ, עמ' 152. כאן מדובר שבשנת 1904 מנתה מפלגת "פועלי ציון" 400—500 איש.

215. בוכבינדער, שם, עמ' 322.

216. וייצמן, אגרות, כרך ג', עמ' 270, מכתב 3.4.1901; שם, עמ' 278, מכתב 11.4.1901; שם, עמ' 283, מכתב 18.4.1904.

217. מכתבו לשמעון נוביק, 27 בינואר 1956, עמ' 16, כ"י.

218. שלאקמן היה ס"רי. הוא נאסר ונשלח לסיביר, וכן ס"רי היה המורה בבית־הספר של דרונזיק, גריגורי יפימוביץ שראדר, שנאסר אף הוא, כנראה, כבר בשנת 1902; ראקאוו, מעמוארען פון א רוסישן רעוואלוציאנער, עמ' 42.

219. 250 תביעות משפטיות הוגשו נגד איכרים בסביבת הכפרים טלהאן ודובובה על ששילחו בעירם בשדות הפריצים, אלא התביעות בוטלו. דער פריינד, 4 באוגוסט 1905, גל' 169, עמ' 4.

גם פולנים, שאף הם לא היו מרוצים מן המצב הקיים, וגם בקרב הרוסים בעיר, בציבור הפועלים, היו "מהפכנים".

שנת 1905 הסתיימה, כידוע, בכשלונם הפוליטי של המהפכנים. המאניפסט על כינוס ה"דומה" (הפארלאמנט הרוסי) הוציא במידה מסוימת את הרוח ממפרשיהם של מתנגדי הצאר. הטרור והדיכוי שבאו לאחר־מכן, פיזרו את רובם של המהפכנים הפועלים לכל עבר. במובן זה, לא היה המצב בפינסק שונה מן המצב במקומות אחרים. התוצאה הכללית של שיפור תנאי העבודה של הפועלים השכירים ושל הרמת שכרם בכל ארץ רוסיה לא פסחה כמובן גם על פינסק, אלא בשנות הדיכוי והמשבר הכלכלי בשלוש השנים שלאחר המהפכה חזר הגלגל אחורנית, ורק משנת 1910, כתוצאה ממאבק מחודש, הוחזרו שוב ההשגים שהושגו בשנים 1903—1905. ברם, תוצאה מיוחדת בפינסק בשנה זו: בה חל סיומו של תהליך ה"מהפכה השקטה" בתחומי החברה היהודית עצמה. ה"אריסטוקראטיה" הגבירית איבדה את עמדת הכבוד שלה, ובוטלה ה"אפוטרופסות" שלה. כבר קודם יצאו מבני משפחת לוריא את העיר. ה"מהפכה" הגבירה את עקירתם ממנה. אפשר שהקפאון בהתפתחותה החרושתית של העיר הוא תוצאה של בריחה זו. עובדה היא שבתי־חרושת גדולים לא נוספו על אלה שהיו קיימים. לעומת זאת הקימו בני לוריא, ליאופולד ואלכסנדר, בתי־חרושת בווינה. כבר בשנת 1895 הוקם שם בית־חרושת לקופסאות עץ וב־1905 בית־חרושת ללבידים[220]. ומובן שהמצב הכלכלי של העיר לא נשכר מבריחת ה"גבירים" ממנה.

שנת 1905 הגבירה את תהליך חילוניותם של החיים, שהחל עוד בדור הקודם. ניתן לומר שעכשיו נתגבשה דמותה של העיר, בה מצויים זה ליד זה שני מחנות — המחנה הדתי והמחנה החופשי — שהגיעו לכלל "מודוס ויבנדי".

לאחר ה־9 ביאנואר 1905, שבו נורו היריות בפטרבורג בתהלוכת הפועלים בראשותו של הכומר גאפון, פרסם הוועד המרכזי של ה"בונד" עלון בשם "צום קאַמף" ("לקרב"), ובו קרא לארגן שביתות מחאה ולערוך הפגנות פוליטיות. בפינסק נעשו הכנות לשביתה כללית אף קודם שנתקבל העלון, אולם השביתה נכשלה. ב־22 ביאנואר (לפי הלוח הרוסי), שבו פרצה השביתה, היו השוטרים והקוזאקים, שהובאו לעיר במקום החיילים, כנראה כבר בדצמבר 1904, במצב הכן. הם תפסו עמדות ליד בתי־החרושת הגדולים ובמקומות שונים ברחובות העיר. 19 אנשים שבאו ל"הוריד" פועלים מעבודתם, נאסרו והוכו מכות אכזריות. כעבור ימים אחדים שוחררו פרט לשניים. השוטרים והקוזאקים דאגו לכך שבתי העסק והחנויות יהיו פתוחים. הפועלים הלא־יהודים לא הצטרפו לשביתה, פרט לבודדים, ולא הועילו כרוזי ההסברה שפנו אליהם במיוחד[221]

220. ד"ר זאב רבינוביץ, ליאופולד (ליפא) לוריא, פינסק, כרך ב', עמ' 480 ואילך. הנ"ל, ה"רוטשילדים" של פינסק וקארלין, שם, עמ' 262—263, והמונוגראפיה מאותו מחבר בצורה מורחבת להלן, בספר זה: שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין (ראה לעיל הע' 90).

221. הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב', עמ' 177; פוסל. איזוו., 15 (2) במארס 1905, גל' 221, עמ' 4—5; ביילאגע צום 39 נומער ארבייטער שטימע, מארס 1905, עמ' 28.

אספת ה"בונד" שכונסה בבית־המדרש החדש ברחוב פלבסקה היתה סוערת, בעיקר משום היחס האכזרי כלפי האסירים. אחדים מן הנוכחים דרשו מעשי נקם, ועל כך הוחלט באספה חשאית של כמה מן החברים, ובכללם גם חברים של הוועד המקומי. השוטר בונדארצ'וק שהיה מראשי המכים נורה באותו לילה. בבוקרו של יום המחרת נורה ונפצע הז'אנדארם מורוז, על שוטר אחר שפכו חומצה, בשעה שעמד על המשמר. בין העושים את מעשי הנקם היו: משה הסנדלר, נוטקה הזבן גרישה (ליברמן?), חיים בורושוק וזאבל. אפשר שמחמת פחד ממעשי נקם נוספים שוחררו האסורים ולא הועמדו לדין[222].

ב־20 ביאנואר פרצה שביתה של פועלי סדנאות הרכבת, ללא השפעה מצד ה"בונד". הם דרשו דרישות כלכליות ולשביתתם לא היה אופי פוליטי. הכתב הבונדאי מביע את צערו על כך שהללו אינם מעוניינים ב"פוליטיקה" והמאמצים "שלנו" להשפיע עליהם בכיוון זה על־ידי הפצת כרוזים עלו בתוהו. גם ל"קבוצה הסוציאל־רבולוציונרית" לא היתה השפעה על פועלי הרכבת. ב־25 ביאנואר הופץ על־ידי ה"בונד" כרוז אל הפועלים בבתי־החרושת הגדולים, שנתחבר, כנראה, בידי אותו "בנימין", בעל "זכות הווטו". בכרוז מתוארים תנאים סאניטאריים גרועים ומסוכנים שבבתי־החרושת, ומוטלת האשמה על קאפיטאליסטים, שאין הדבר נוגע ללבם כלל בשעה שפועליהם חולים ומתים בלא עת, ומכונותיהם קוצצות אצבעות של ילדים. בדברי אירוניה מתואר יוסף האלפרן בעל בית־החרושת לגפרורים: "אכן ר' יוסף האלפרן הוא 'יהודי יפה' ('אַ שיינער ייד'), רחמן בן רחמנים, על כל המעלות, אולם אותו מעניינת שאלת החלפתם של פועלים בילדים בני 10—14... ר' יוסף האלפרן עושה לו חשבון זה: אם יאבד ילד את אצבעותיו אשיג אחר במקומו... ובמקרה כזה ייעשה ר' יוסף האלפרן בעל רחמים, הוא יתן נדבה יפה ויישאר 'גביר הגון'". הכרוז שם ללעג גם את נדיבות לבו של אלכסנדר לוריא, "ידידם של הפועלים", את ההענקה של 25 רובלים שהוא נותן לפועל שעבד אצלו 10 שנים. הכרוז מתאר את ניצולם של הפועלים ואת אי־התחשבותם של המעבידים בחוק הקיים. הוא מאשים אותם שהם מפטרים פועלים ללא הודעה מוקדמת ואינם נותנים את הפיצוי שהחוק קובע — שכר־עבודה של שבועיים, וכש"הולכים הפועלים לבקש צדק אצל האינ־ספקטור הממשלתי, אין הדבר מוצא חן בעיני אלכסנדר לוריא. הוא נעלב על שאין הפועלים פונים אליו". את כל זעמו שופך הכרוז על יענקל וצ'רטוק, ה"משגיחים" של אלכסנדר לוריא. הוא מאשים אותם בכך, שהם מכים ומעליבים את הפועלים ואת הפועלות, והם, המשגיחים ובעלי בתי־החרושת, צועקים, שהפועלות הן פרועות, ודבר זה, כביכול, נוגע ללבם[223].

אין באפשרותנו לאמת או לסתור את האשמות שבכרוז. דבר אחד ברור, שהיחסים בבתי־החרושת בין ה"משגיחים" והפועלים, ובעיקר הבנות ה"פועלות" נעשו מתוחים מאוד. ב־7 בפברואר פרצה שביתה בבית־החרושת לגפרורים ובאותו יום הפסיקו את עבודתם בורסים בשתי בורסקיות של צ'רטוק

222. טי"פ, עמ' 127.

223. שם, עמ' 114—116.

ושל קוטוק. שבתו כל הפועלים בענף הצבעות, אשר דרשו ממעבידיהם שכל העובדים יועסקו במשך 5—6 חודשים בשנה (בימות החורף לא היתה עבודה של צביעה). שבתו הכובעניות ("מאדיסטקעס"), פועלי המחט, חייטים ופרוונים[224]. גם "פועלי ציון" החלו בארגון שביתות, וה"בונד" פתח באותם הימים בחזית שנייה נגד "פועלי ציון". ב־26 במארס (לפי הלוח הרוסי), בשבת, התנפלה, לפי ידיעה של "פועלי ציון", קבוצה של יותר מ־20 בונדאים "על שלושה חברים וחברה אחת שלנו", ופצעו ב־3 כדורי אקדח אחד מהם. אחרי האיש שרץ להזעיק רופא לפצוע "רדפו וכיסוהו בברד של כדורים", ואף רצו להרוג את הפצוע. אפשר שמתארי המקרה גדשו את הצבעים יתר על המידה. דוברי ה"בונד" טענו, שהמעשה היה מעשה של יחיד. ממקור אחר אנו שומעים, שהמעשה נעשה בתוך התלהבות של ויכוח ואז שלף אחד הבונדאים את אקדחו וירה. לפי אותה הידיעה של "פועלי ציון" השמיעו נואמים מטעם "הנציגים היחידים של הפרולטאריון היהודי" דברי איום אלה: "אנו נשכיב שמונה (!) מטובי 'פועלי ציון', ואז לא יהיו עוד 'פועלי ציון' בעיר". מובן מאליו, שהתרגשותם של "פועלי ציון" היתה גדולה, ואילו פתחו במעשי תגמול היתה בוודאי פורצת "מלחמת אחים". בשבת שלאחר־מכן ערכו "פועלי ציון" הפגנה ב"רחוב הגדול", ובה הושמעו קריאות: "הלאה הטיראניה! הלאה הטאקטיקה של ה'בונד'! הלאה המיליטאריזם הבונדאי! הלאה ה'בונד'!", ונורו יריות אקדחים באוויר. אגב, הפגנה זו עברה בשלום. אפשר שהשלטונות העלימו עין ממנה, מכיוון שהיתה מופנית לא כלפיהם; ואפשר ששמחו על כך, שהיהודים רבים ביניהם לבין עצמם. הכותב על ההפגנה נגד ה"בונד" מוסיף, כי "בקושי השתלטנו על חברינו שלא יקחו נקם", וכי אספה שבה "השתתפו 400 חברים" החליטה, ש"אנו, פועלים בעלי הכרה, אסור לנו לשפוך דם פועלים". ה"בונד" פרסם עלון ובו הואשמו "פועלי ציון", שבהכרזותיהם "הלאה ה'בונד'" וכדומה, היתה הכוונה "הלאה הפרולטאריון היהודי", וכן הוטחה בהם, ב"פועלי ציון", האשמה שעדיין לא גילו שום "רוח מהפכנית". מצד "פועלי ציון" פורסמה תשובה. לבסוף נתמנתה ועדת חקירה, שהחליטה כי כל צד יפרסם עלון נוסף כדי להרגיע את תושבי העיר הנרגזים מאוד. ה"בונד" היה צריך לפרסם שהוא מתנגד למעשי טרור, אולם הוא לא קיים את החלטת הוועדה[225]. בינתיים הגבירו "פועלי ציון" את גילויי המהפכנות שלהם, כדי להפגין את "כשרותם". בשביתות ובהפגנות שבעיר פעילים עתה "פועלי ציון", אך אין לדעת בבירור מהו חלקו של ה"בונד" בהן ומהו חלקם של "פועלי ציון". הנה מודיע כתב של "פועלי ציון", שבמוצאי־שבת, חול־המועד פסח (9 באפריל, לפי הלוח הרוסי) התקיימה הפגנה "סטיכית" — מי היו המפגינים אין אנו יודעים — והכתב מציין, כי "בה הצטיינו חברינו" ו"אחד מפעילי חברינו, שעודד את הקהל שלא יתפזר, נפצע בכדור" ובהיותו פצוע המשיך עוד כרבע שעה בקריאות אל הקהל, וכי המשטרה מחפשת אותו "אבל הוא נמצא במקום בטוח". ועוד מודיע הכתב, כי ביום השנה לפרעות קישינוב (כנראה, באחרון של פסח, 14 באפריל, לפי הלוח הרוסי) נערכה שוב הפגנה "סטיכית" במשך ¾ שעה. ההפגנה התחילה בדברי הסבר של פועל על מהותו של היום, ועברה פעמיים את ה"רחוב הגדול". כמה מן המפגינים היו מזוינים ונורו יריות באוויר. לאחר ההפגנה נתכנסו המפגינים בבית־הכנסת, ובו הושמעו דברי מחאה. שוטרים וקוזאקים ערכו חיפוש אצל האנשים בבית־הכנסת. מצאו אקדח, אבל לא אסרו איש. הכתב מוסיף, כי ההפגנה עשתה רושם גדול בעיר[226].

נוסח של מקור בונדאי משלים את תיאור הדברים שהתרחשו ב־9 באפריל: "פועלים טיילו ברחוב קיוב (הוא ה'רחוב הגדול'), משם היה עליהם ללכת לאספה. מספרם היה כ־1,500 איש. הקוזאקים הופיעו והתחילו לגרש את המון המטיילים ולרמוס אותו ברגלי סוסיהם. צעקות נשמעו וכמה יריות אקדחים נורו באוויר. הקוזאקים התחילו לירות בהמון. תחי־לה ירו כדורים 'ריקים' ואחר־כך 'מלאים'. ההמון נתפזר בינתיים לרחובות הצדדיים. נשמעו קולות 'הורה'! והושמעו קריאות: 'חברים, בנו באריקאדות'! שיברו גדר, ופירקוה, הורידו שלטים והשליכום על הקוזאקים. 5 אנשים נפצעו ברגליהם". כנראה ניתנה פקודה לקוזאקים לכוון את יריותיהם אל הרגליים, ולכן היו הפצועים מועטים. בין הפצועים היו גרישה (ליברמן?) ורובאכה שהיה מאכסימאליסט ס"ר. קוזאק אחד נפצע בראשו, איש מן הפצועים לא נאסר[227]. באותו פרק־זמן גברה מצד אחר המתיחות בעיר. לקראת חג ה"פסחא" הנוצרי, שחל ב־17—19 באפריל (לפי הלוח הרוסי), ולקראת האחד במאי שחל באחד מאותם הימים (18 באפריל לפי הלוח הרוסי), הופצה תעמולת הסתה בקרב הנוצרים, שהיהודים מתכוננים לזרוק פצצות לתוך הכנסיות[228]. ה"בונד" פרסם עלונים ברוסית, בפולנית וביידיש בעניין ההסתה הזאת[229]. אפשר שלפרק־זמן זה מתייחס סיפורה של ח. וייצמן־ליכטנ־שטיין: ה"מועדון המסחרי", שהוקם על־פי הרשיון שהיה ליעקב רייגרודסקי, היה פתוח יומם ולילה, והתורנות במועדון לא פסקה אף רגע. התורנים היו קשורים עם כל החברים האחראים באמצעות טלפון, שהיה מצוי כמעט בכל בית של האנשים הנושאים באחריות ההגנה. והנה בליל מוצאי־שבת אחד צלצל אליה בטלפון מנדל העגלון והודיע לה שהוא בא לקחת אותה לאספת עגלונים. וכשהוא בא סיפר, "כי מחר תהיה תהלוכה דתית מן הכנסייה הראשית הפראבוסלאבית לכנסייה אחרת" ויש חשש לפוגרום. מנדל העגלון הביא אותה לבית־הכנסת של הקצבים, ובו מצאה המון גדול של אנשים

224. שם, עמ' 128.
225. כראניק פון דער ציוניסטיש־סאציאליסטישער באוועגונג, אויסגאבע פון צענטראל קאמיטעט, יולי 1905, גל' 1, עמ' 7 ואילך, וראה העלון: דער בונד אלס וועכטער פון ארדנונג, שיצא על־ידי הוועד המינסקאי של "פועלי ציון", תמוז תרס"ה, עמ' 2.

226. דער פריינד, 22 באפריל 1905, גל' 84, עמ' 3.
227. דער בונד, מאי 1905, גל' 6, עמ'' 17.
228. ראה הע' 226.
229. ראה הע' 227. די לעצטע פאסירונגען, אויסגאבע פון אויסלענדישן קאמיטעט (של ה"בונד"), זשענעווע, 4 ביולי 1905. עמ' 1.

ונשים, והיא נתבקשה לייעץ מה לעשות. עצתה היתה שהקצבים יתייצבו עם גרזיניהם וסכיניהם במקומות מסוימים בעיר. והעגלונים צריכים להיות מוכנים לרכוב על סוסיהם אל הכפרים הסמוכים, ובמקרה שיפרוץ פוגרום יציתו את הכפרים, ואז יתפזרו הכפריים למקומותיהם. עצתה נתמלאה, אולם התהלוכה עברה בשקט[230]. הכנות לקראת שביתה כללית באחד במאי (לפי הלוח המערבי) נעשו גם על־ידי ה״בונד״ וגם על־ידי ״פועלי ציון״, שכנראה כבר עברו בינתיים למפלגת ס״ס. ״פועלי ציון״ החלו בהכנות חודש ימים קודם לכן, קיימו אספות הסברה של פועלים בבתים פרטיים וברחוב, ובהן השתתפו מאות פועלים. ב־30 באפריל קיבלו את טופסי ה״הצהרה״ של מפלגת ס״ס, כלומר את ה״הצהרה האדומה״, שהכילה את הפרוגראמה של המפלגה החדשה, וכן טופסי כרוזים לאחד במאי. בגלויה שכתב אברהם בייזר להרשל ישפה, מודיע הכותב: ״אצלנו בפינסק עכשיו (30 באפריל) ששון ושמחה. קיבלנו את הסחורה שחיכינו לה זמן רב, הסחורה היא מצוינת. כל חברי משפחתנו נלהבים״. אפשר ש״הסחורה״ זו שקיבלו היא משלוח נשק, ואולי הכוונה לטופסי ה״הצהרה״ ולכרוזים, שכן המקור שממנו שאבנו את הפרטים אינו רומז בכלל לעניין הנשק. אור לאחד במאי התקיימה ב״רחוב הגדול״ אספה של חברי ס״ס, ובה השתתפו, לפי הודעת הכתב, כ־800 חברים ואוהדים. בגמר האספה הושמעו הקריאות: ״תחי מפלגת הפועלים הציונית־סוציאליסטית! תחי הדמוקראטיה! תחי הציונות! יחי הסוציאליזם!״, וקריאות דומות אחרות. היתה התנגשות עם השוטרים והקוזאקים. אחד נאסר, אך שוחרר לאחר־מכן. הכתב מודיע: ״מחברינו לא היו קרבנות, רק כמה אנשים אחרים סבלו״[231]. ידיעה בונדאית אומרת: ״בערב החג היתה התנגשות קטנה עם הקוזאקים. קוזאק שיכור התקיף פועל בחרבו, והפועל פצעו בירייה. שוטר שיכור פצע פועל בידו״[232]. ידיעה זו משלימה את הכתבה הקודמת. אותו ערב שלטו אנשי ס״ס ב״רחוב הגדול״, והם הפיצו את ה״הצהרה״ ואת הכרוזים, וכנראה באותו ערב נפצע ראש השוטרים זאכארוב, שבא במקומו של וייצ׳ורקה הטוב[233]. כדאי לציין, שחברי ה״בונד״ או ה״בונד הצעיר״ קרעו את הכרוזים של ס״ס[234]. על־כל־פנים, שתי המפלגות עשו להצלחת השביתה, שהתחילה כבר בליל האחד במאי. פועלי משמרת הלילה בבתי־החרושת של לוריא והאופים לא עבדו. וביום האחד במאי לא עבד איש. ״שבתו אפילו מובילי המים, העגלונים, הזבנים והפקידים בבאנקים. החנויות הגדולות שבהן עבדו זבנים היו סגורות. הפועלים טיילו ברחוב ה׳בורסה׳ [כלומר ב׳רחוב הגדול׳], לבושי חג״. הפגנות לא נערכו, ״כי השוטרים והקוזאקים עמדו במצב הכן״. בשעות הערב של אותו יום הוארה העיר בראקטות ובאש בנגאלית. היום עבר בשלום ״לא אסרו איש״[235], ו״היה זה מחזה נדיר, שפינסק לא ראתה כמוהו בממדים כאלה. העלונים שלנו עשו רושם רב״[236]. ה״בונד הקטן״ חגג את האחד במאי בנפרד בהעפת ראקטות ברחוב של בית־הכנסת[237].

בשני במאי (ב־19 באפריל לפי הלוח הרוסי) פרצה שביתה בבית־החרושת למסמרי העץ של לוריא, והסיבה לכך — פיטורי פועלת. משמרת־היום, שמנתה 60 איש, הפסיקה את העבודה בדרישה להחזיר את הפועלת לעבודה. מיד נצטרפה לשביתה גם משמרת הלילה. שבתו 250 איש[238]. אחרי־כן נצטרפו לשביתה הפועלים שבשאר המפעלים של לוריא, ודרשו תנאי עבודה חדשים. היתה זו השביתה הגדולה ביותר בעיר בהיקף ובזמן. מספר השובתים הגיע ל־700 איש, והשביתה נמשכה כ־10 שבועות. אלכסנדר לוריא סירב לנהל משא ומתן עם השובתים, עזב את העיר ונסע לווינה. קוזאקים עבדו בטעינת מוצרי בתי־החרושת ליצוא. המשטרה לא התערבה בשביתה, כי זו היתה אז המדיניות הכלכלית של השלטונות — לא להפריע לשביתות כלכליות. ״הממשלה הצארית התעלמה כאילו מן המתרחש בקרב הפועלים״[239]. האחראי לשביתה הזאת היה ה״בונד״. מכיוון שהשביתה נתארכה והשובתים נמצאו בכל רע, שלח הוועד המרכזי של ה״בונד״ לפינסק בעל ״זכות וטו״ חדש, — את י.מ. פסחזון (פסחזאן) שה־פסבדונימים שלו היו ״דאוויד״, ״אַן אַלטער באַקאַנטער״, וכן גם שלח ה״בונד״ שני מארגנים ״מקצועיים״ — את יענקלה ״פראסט פאשעט״ מרובנה ואת הסטודנט אפרים מברדיצ׳ב. כמו כן בא לעיר רפאל ריין־אבראמוביץ, שעיקר תפקידו היה לארגן תמיכה חומרית בשובתים. פסחזון בזכרונותיו מתאר את הדברים כך: ״כבר לפני בואי פרצה שביתה בבית החרושת ללבידים ומסמרי העץ של האחים לוריא, שבתו כמה מאות פועלים, כמעט כולם בעלי משפחות, שהתחילו לרעוב מיד עם פרוץ השביתה. המאבק היה חריף. מצד אחד היתה עקשנות של פועלים מרודים, ומצד שני — אמביציה של עשירים שנפגעה... המוכנים לשאת כל הפסד ובלבד שלא לוותר. השביתה נמשכה, ועיקר פעולתנו היתה לארגן סיוע לשובתים. למזלנו, התייחסה כל האוכלוסייה באהדה לפועלים, אחרת היה מצבנו מיואש״. והוא ממשיך לספר: ״מצב רוחם של

230. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 155—157.

231. ראה הע׳ 225. ״ההצהרה האדומה״ מובאת אצל ש. איזנשטדט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, מרחביה תש״ד, חלק ב׳, עמ׳ 168; קטעים ממנה אצל בוכבינדער, שם, עמ׳ 392. הגלויה של בייזר מובאת בטי״פ, עמ׳ 154.

232. דער בונד, מאי 1905, עמ׳ 13.

233. דער פריינד, 4 במאי 1905, גל׳ 94, עמ׳ 2. דבר פציעתו של ראש המשטרה עשה, כנראה, רושם בציבור היהודי. העיתון ׳הזמן׳, הסוקר ב־2 (15) ביאנואר 1906 את ״המאורעות ברוסיה בשנת 1905״ מזכיר, כי בחודש מאי ״פצעו הדמונסטראנטים בפינסק את שר השוטרים״.

234. בוכבינדער, שם, עמ׳ 394.

235. ראה הע׳ 232.

236. ראה הע׳ 225.

237. ראה טי״פ, עמ׳ 133.

238. ראה הע׳ 232, וראה על השביתה בכללותה: טי״פ, עמ׳ 116, 128—129. שם, בעמ׳ 116 כתוב, שהשביתה פרצה בחודש מארס, אולם, כנראה, טעות כאן.

239. ראה הע׳ 138, ומאמרו של ד״ר ז. רבינוביץ, ד״ר אלכסנדר לוריא, פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 481—482. הנ״ל, ה״רוטשילדים״ של פינסק וקארלין, שם, עמ׳ 263—264 והמונוגראפיה מאותו מחבר (ראה לעיל הע׳ 90 והע׳ 220).

הפועלים, ובעיקר של הצעירים, נעשה עצבני, והתחילו לדבר על 'הפחדה', על שימוש ב'קצת טרור'. התחילו לטעון, שאמנם לפי הפרינציפ של הפרוגראמה דבר זה אסור, אבל הוא היה 'עוזר'... ברור שהוועד בישיבתו החליט נגד מעשי טרור ובכל זאת, כעבור כמה ימים, התפוצץ משהו מתחת לחלונו של בעל בית־החרושת, ונהרס חלק מן הבניין. בעלי בתי־החרושת ברחו מפחד לחוץ־לארץ, ולא רצו לוותר"[240]. לפי תיאור אחר, נפוצה שמועה, שאלכסנדר לוריא מוכן לפשרות, אלא שאהרן לוריא מתנגד לכך. פצצה מתוצרת עצמית הונחה ליד מרפסת ביתו של אהרן לוריא. המרפסת נהרסה. אז הוחל במשא ומתן. מצד המעבידים הובטחו אי־אלו הנחות, והעבודה נתחדשה, אלא משום־מה פרצה השביתה שנית, אפשר מפני שלא קוימו ההבטחות. השובתים נקטו עתה מעשי טרור ממש. בביתו של המנהל רובינשטיין ערכו "פוגרום". מנהלי עבודה אחרים הוכו. לא ניתן לשום איש להיכנס לבתי־החרושת, לא לפקידים ולא למנהלים[241]. השביתה נסתיימה בכשלון ופועלים רבים פוטרו[242]. גם בבית־החרושת לגפרורים פרצה בינתיים שביתה. בו בזמן נערכו שביתות גם במקומות עבודה אחרים והן הסתיימו ביתר הצלחה. במקצועות מסוימים הופחתו שעות העבודה עד 8—9 שעות. אחדות מהן אורגנו על־ידי ס"ס. הנה מודיעה כתבה שנכתבה ב־10 במאי על־ידי חבר ס"ס: "עכשיו הסתיימו אצלנו 2 שביתות: האחת במנסרה והאחת בבתי מבשל השיכר. השביתה הראשונה היתה בעלת שני שלבים. היא פרצה מחמת דרישה לשלם סך 235 רובל לפועל שנעשה בעל מום, כדי להבטיח את קיומו, וכשנתמלאה תביעה זו הוצגה דרישה להעלאת שכר. השביתה נמשכה 8 ימים, והשכר הועלה ב־15%. פועלי השיכר דרשו יום עבודה של 12 שעות, העלאת שכר ויחס הוגן יותר. לאחר שביתה שנמשכה יומיים, זכו בכל. עכשיו שובת בית־הספר המכונה 'בית־הספר המקצועי', שהוא בעצם מפעל קאפיטאליסטי, המבצע בעזרת תלמידים עבודות גדולות, ותחת מסווה של בית־ספר מנצלים שם 50 פועלים, שקוראים להם 'מתלמדים' ('לערניינגלעך'). דרישות השובתים הן: שכר שבועי ויחס הוגן"[243].

הפעילות של שתי המפלגות בשטח התעמולה וההסברה, נעשתה אינטנסיבית יותר ויותר. בערבים ובשבתות היתה ה"בורסה" מלאה מטיילים. דברים של המפלגות באו לעיר תכופות. התקיים ויכוח בין ר. אבראמוביץ לבין אחד המנהיגים של "פועלי ציון" באולם הריקודים הגדול שבחצרו של אגולניק, והכניסה היתה בכרטיסים[244]. בעיר שהו האחים יעקב ויוסף לשצ'ינסקי, שנטו אז לטריטוריאליזם, ויוסף לשצ'ינסקי עבר כבר באותה שנה אל ה"בונד". בסוף הקיץ בא לעיר יהודה נובאקובסקי כדי לארגן סניף לתנועת הסיימיסטים, שהפרו־גראמה שלה כללה את המאבק לאוטונומיה בשביל היהדות הרוסית ולהעמדת סיים כמוסד העליון בראשה. אלא שמחמת עינה של הבולשת, לא היה יכול לעשות דבר, ובחג הסוכות נאסר בהיותו בבית־הכנסת, שבו עמד לשאת את דברו[245]. בינתיים נשלח לעיר מטעם הוועד המרכזי של ס"ס עסקן "מקצועי" ושמו בוריס, ופעילותה התעמולתית והארגונית של ס"ס גברה. אספות המפלגה נערכו במרתף של בית מבשל השכר של באסביץ או בבתי־כנסת[246].

ניתן לומר, שהיתה הרגעת־מה ביחסים כל זמן שנמשכה השביתה הגדולה בבתי־החרושת של לוריא. גם הקוזאקים שהיו בעיר לא עשו רעות; "התרגלו אליהם והכירו אותם"[247], ובמתנות קטנות אפשר היה לקנות את לבם. ה"בונד" הפנה את מאבקו נגד ס"ס. ידוע לנו מקרה זה: בונדאים, בראשותו של "צאווקע דער מוליאר", התפרצו לישיבת הוועד של ס"ס. בו במקום נורתה למוות חנה סוקולובסקי והונחתה מהלומה במטיל ברזל על ידו של ה. פרידמן. פרידמן המספר על כך, מוסיף באירוניה על היחסים שבין שתי המפלגות האלה: כשהיתה מפלגה אחת עורכת הפגנה, היו חייבים חברי המפלגה האחרת להתרחק מאותו מקום, שמא ייאסר חבר ס"ס בהפגנה בונדאית ויתפרש הדבר, כי גם לו חלק במלחמה להורדת השלטון היחיד. חסד זה סירבו המפלגות לעשות האחת לשנייה, כי הצאר נחשב בעיני כל אחת מהן כרכושה הבלעדי והמלחמה בו — עניינה הבלעדי[248].

ב־24 ביולי (לפי הלוח הרוסי) ביום הראשון בשבוע, בין־ערביים, נראו שוטרים ברחוב ה"בורסה". לפי דברי זכרו־נותיו של יוסף הרמן, נערכה אז הפגנה מטעם ס"ס, ומישהו ירה באקדח לעבר המשטרה או באוויר[249]. פתאום החלה מרוצה, נשמעו קולות צעקה. לאחת מפינות הרחוב, שבה עמדו קצין משטרה עם כמה שוטרים, הגיעה קבוצת בנות. הקצין חסם בפניהן את הדרך והעליב אותן. אחת הבנות סטרה על לחייו. השוטרים החלו להכותה. פועלים חשו לעזרתה, וגירשו את הקצין עם השוטרים. מיד הגיחו מן הסמטאות הצדדיות קוזאקים, רכובים על סוסיהם, והחלו לירות. מכל עבר נשמעו צעקות מוכים ופצועים. אחד שניסה, תוך כדי בריחה מפני הקוזאקים, לטפס ולעבור מעל לגדר, נתקף על־ידי שוטר בחרבו ונהרג; גופתו נשארה תלויה על הגדר, והועברה לפנות בוקר בידי השוטרים לבית־החולים, כשמשמר של שוטרים הוצב לידה. שניים שנהרגו בירויות נקברו בחשאי

---

240. אן אלטער באקאנטער, פינסקער יאטן, פינסק אין יאר 1905, נייע פאלקסצייטונג, 1927, מס' 237, עמ' 9.

241. טי"פ, עמ' 129. כפי שסיפר לי אפרים בן־עמי, בנו של אהרן רובינשטיין, פרצה השביתה בגלל פיטורי 12 פועלים. בהשפעת רובינ־שטיין הסכים אלכסנדר לוריא לבטל את פיטוריהם של 6 מהם. אף־על־פי שרובינשטיין לא עסק בקבלת פועלים ובפיטוריהם היו חייו בסכנה. לאפרים היה אקדח והיה מלווה את אביו בצאתו מן הבית. בערבים היה בא חייל לשמור על ביתם, כי באחד מאותם ימים באו לביתם בונדאים אחדים, שרצו להרוג את רובינשטיין. אחד מהם שיבר לרסיסים בתנופת מקל את נברשת הבדולח שהיתה להם.

242. שם, עמ' 485.

243. ראה הע' 225; וראה הע' 229, די לעצטע פאַסירונגען.

244. טי"פ, עמ' 129.

245. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 141—142.

246. טי"פ, עמ' 155.

247. ראה הע' 240.

248. טי"פ, עמ' 154 ואילך.

249. מחברת זכרונות, עמ' 52.

בידי המשטרה[250]. אותו לילה היה ליל־אימים בעיר. קוזאקים ושוטרים פרצו לבתים והובילו רבים למאסר, כשהם מכים אותם בדרך. בבוקר פשטו שמועות שמכים את האסורים בבית־הסוהר, אמהות החלו לנהור אל בית־הסוהר לחקור ולשאול על גורל בניהן. הדכאון היה גדול. מאליה שבתה העבודה בכל בתי־החרושת ובסדנאות. במשך כל אותו יום נמשכו חיפושים, מאסרים והתעללויות מצד אחד, ומצד שני התנהל משא ומתן בין אחד מחברי הוועד של ה"בונד" ו"שתדלן" אחד, שאין אנו יודעים מיהו, ובין השלטונות בדבר מסירת גופתו של הנרצח. לבסוף הושגה ההסכמה לכך, בתנאי שהורי הנרצח ידרשו זאת. לאחר חקירה ודרישה נתגלה שהנרצח היה הרשל שטרן, בנאי לפי מקצועו. אביו הובהל אל המשטרה והגופה הועברה לביתו. ביום שהובא לקבורה, הביעה כל העיר את זעמה על הרצח ועל פעולות הטרור של הקוזאקים והשוטרים. כל החנויות היו סגורות, בתי־החרושת והסדנאות שבתו, תנועת הכרכרות והעגלות נפסקה, ואפילו הפועלים הנוצרים שבמספנה של דה־לאסי שבתו. אלפי אנשים השתתפו בלוויה. ליד הקבר הושמעו דברי הספד של באי־כוח המפלגות. כולם דיברו על נקם. בחזרה מבית־הקברות הושמעו שירי מהפכה. באותו ערב שוב היתה ה"בורסה" מלאה, ומעשי נקם לא איחרו לבוא. השוטר טיראנקו, שרצח את שטרן, נורה למוות בידי חברי ה"בונד" גרישה ונוטקה. אחד, אשרקה, ירה בראש השוטרים זאכארוב, אבל החטיא את המטרה. מאז היה זאכארוב נזהר לנפשו והיה נוסע בכרכרה וקוזאקים־פרשים שומרים עליו. על מלך דולינקו, שהיה ס"ר, הוטל להוציא לפועל גזר־הדין של מוות שגזרה מפלגת הס"ר על זאכארוב. בעניין זה סיפר הרב ר' מרדכי גימפל ואלק, בנו של הרב צבי ואלק ששימש ברבנות פינסק בשנים 1894—1906, כי באחד הימים הקיפו קוזאקים את בית הרב, אשר שמרו על ראש המשטרה, כשבא לשוחח עם הרב. ראש המשטרה סיפר לרב, כי קיבל הודעה מן הס"רים, שהם גזרו עליו גזר־דין של מיתה, על כן דורש הוא מן הרב שיעשה לביטולו של גזר־הדין, ולא — יישפך דם יהודים לרוב. תשובת הרב היתה, כי אין לרבנים שום השפעה על המהפכנים, ולדעתו צריך ראש המשטרה לעשות מעשה של פיוס כלפי האוכלוסייה היהודית ולהרחיק מן העיר את הקוזאקים, שמהם סבלו היהודים קשות. אם ייעשה כך יש להניח שגם גזר־הדין לא יבוצע. מובן מאליו, כי הקוזאקים לא הורחקו, והס"רים עשו את שביכולתם כדי להינקם באותו זאכארוב. אולם הפצצה נשמטה מידו של מלך דולינקו רגעים אחדים קודם ההתנקשות והוא עצמו נפל חלל, ואשה, בחור ובחורה נפצעו קשה[251]. שמעון החייט ירה בליסוק, שהיה אחד השוטרים הסאדיסטיים ביותר, ופצעו קשה. בונדאי אחר ירה למוות שוטר בשם פרובאלצ'וק. נעשה נסיון נוסף של התנקשות בזאכארוב שהשתתפו בו חמישה בונדאים, בתוכם משה אדלר, יד ימינו של שלמה ז'לוזניקוב, ונוטקה, ושוב לא הושגה המטרה. שום מתנקש לא נתפס, כי כל הבתים היו פתוחים לפניהם[252]. אולם למחרת ההתנקשות האחרונה בזאכארוב נאסרו שני אנשים חפים מפשע — חיים לאדני ויואל־דוד קולודני. לאחר שישבו במאסר קרוב לשנתיים, הועמדו לדין. לפי כתב האישום, "הכירו אותם זאכארוב והעגלון שלו". כלפי עדותם של יהודים שהעידו כי הנאשמים שהו בביתם בזמן ההתנקשות, טען הקטגור, שאין להאמין לעדותם של יהודים, כי הם בני דתם של הנאשמים. אחד הנאשמים נידון ל־4 שנות עבודת פרך והשני ל־2½ שנים[253]. נערכה גם התנקשות בחייו של קצין הז'אנדארמריה נארטוב, ומטעם המשטרה הוכרז על פרס של 300 רובל בעד ראשו של משה דרבנסקי[254].

בעקבות ההתנקשויות הפיצה המשטרה בעיר מודעות, וזה תוכנן: כל בעל־בית או דייר שייתפס בעוון נתינת מקלט לאנשים המפירים את הסדר בחוצות ואינם מצייתים לדרישות השוטרים, ייענשו במידת עונש דומה לזו של העבריינים עצמם. משעה 8 בערב יש לסגור את דלתות הבתים ושערי החצרות, ואין לפתוח אותם לפני אנשים מעוררי מהומות. את האנשים האלה יש למסור למשטרה כדי שייענשו לפי החוק. מכאן ואילך לא יינקטו "חצאי־אמצעים" כלפי מפירי החוק. כדי שלא יסבלו חפים מפשע, "אנשים שאינם משתתפים בפעולות הצעירים היהודים העוסקים בפוליטיקה, עליהם להימנע מלהשתתף באספות, ועליהם למלא את דרישות המשטרה"[255]. מובן מאליו, שהתראות אלה לא השפיעו ולא־כלום. היו שקרעו את המודעות, וצעיר שנתפס במעשה זה נידון מיד ל־7 ימי מאסר[256].

רגשות המרי שגאו ביהדות רוסיה עקב הפוגרומים, תקפו גם שכבות שהיו רחוקות מהמהפכנות סוציאליסטית. בפינסק התפטר אלכסנדר לוריא, שניהל מאבק מר עם פועליו, מתפקידו כ"יועץ" ("גלאסני") בעירייה, בהתאם לקריאתה של ה"אגודה להשגת שוויון זכויות מלא לעם היהודי ברוסיה" אל ה"יועצים" היהודים שיתפטרו, על שום שהם אינם נבחרי הציבור היהודי אלא ממונים מטעם השלטונות. יחד עם לוריא התפטר גם פ. ווליא[257].

הקונסטיטוציה שפורסמה ב־6 באוגוסט, העניקה זכות בחירה ל"דומה" רק לאמידים. לפי זה היתה זכות בחירה בפינסק רק ל־609 אנשים, מהם 509 יהודים[258]. הקונסטיטוציה

---

250. הערץ, די געשיכטע פון בונד, ב', עמ' 230. מ. אדלער, עפיזאדן פון אַמאָל, ספר יובל העשרים של פינסקער "ברענטש" 210, 1928, עמ' 13.

251. דער וועג, 7 (20) בספטמבר 1905, גל' 31, עמ' 2. לפי ידיעה זו, היה המקרה ב־3 ביולי, בשבת, בשעה 1.30 אחרי הצהריים ברחוב בריסק. אולם, כפי הנראה, התאריך הוא מוטעה. לפי טי"פ היה הדבר בי"ד באב, דהיינו 2 באוגוסט לפי התאריך הרוסי. דבריו של ר' מרדכי גימפל נאמרו לי בשיחתי אתו.

252. טי"פ, עמ' 117—118, 131—132. וראה דברי אדלר שבהע' 250.

253. דאס לעבן, 4 יוני 1906, עמ' 3.

254. טי"פ, עמ' 430.

255. הצפירה, 17 באוגוסט 1905, גל' 171, עמ' 3.

256. דער וועג, 28 באוגוסט (11 בספטמבר) 1905, גל' 22, עמ' 3.

257. דער פריינד, 17 באוגוסט 1905, גל' 180, עמ' 3. וראה ש. דובנוב, דברי ימי ישראל בדורות האחרונים, כרך ב', ברלין תרפ"ד, עמ' 289.

258. דער וועג, 4 (17) בספטמבר 1905, גל' 28, עמ' 2.

קבעה כי ה"דומה" תהיה בעלת זכות מייעצת בלבד ועל־ידי כך הגבירה בכל רוסיה את כוח ההסתערות המהפכנית. לעומת זאת הגבירו הכוחות הקונטר־רבולוציונריים את פעילותם לדיכוי המהפכנים, ופנו שוב לתחבולה המובהקת של ארגון פרעות ביהודים. בפינסק היה קיים סניף של ה"אזרחים הרוסיים האמיתיים", שחבריו היו בעיקרם משגיחים ופקידים בסדנאות הרכבת. בראש הסניף עמד אחד קוזמא טופולייב. הוא היה מנהל בית־תה, ושבו היה כנראה מרכז של הסתה ביהודים[259]. על הנעשה בנידון זה בפינסק באותו פרק־זמן מספר י.מ. פסחזון בזכרונותיו: "מתחת לקרקע פעלו כוחות השחור, שאירגנו בהנהלתו של מפקח המשטרה 'מאות שחורות' ועשו הכנות לפוגרום... את הידיעות הראשונות על כך קיבלנו על־ידי הבלשים שלנו שהגיעו לכל מקום התקהלות". בקשר לכך מספר פסחזון על "בלש" שהיה לבוש פרווה קצרה, קרועה, ונועל "פאסטעלעס" (סנדלים עשויים קליפות עץ), כלומר התחפש ל"פולישוק" (איכר פולסיה), והבחור הזה הגיע למקומות הסודיים ביותר. והוא מספר עוד, שילדי ה"בונד הקטן" סייעו הרבה על ידי שעקבו אחרי חשודים בהשתייכות ל"מאות השחורות"[260]. בשבוע האחרון של אוגוסט נעשה דבר ההכנות ל"פוגרום" גלוי לכל. בעיר הופץ כרוז של ה"פאטריוטים", שקרא להמון הנוצרי "שיתאחד תחת הדגל ויעשה סוף ליהדות", והכרוז הסתיים במלים: "מוות ליהודים! הלאה הסוציאל־דמוקראטיה!"[261]. נוסף על כך הוחלפו הקוזאקים שהיו מדון, בצ'רקסים קובאניים, שהיו "פראים, למחצה, אסייאתים אמיתיים". הללו היו משתוללים, והיו תוקפים נשים בלילות, וכפי הנראה קרו גם מקרי אונס. "בעיר היתה מהומה, פחדו לצאת לרחוב בלילות". "שמועות התהלכו, כי הקוזאקים תופסים נערות ליד בית החרושת לגפרורים וסוחבים אותן אל הקסרקטינים שלהם ומחזיקים אותן כמה שבועות"[262]. עכשיו החריפה מחדש שאלת ההתגוננות. כבר ראינו שה־ראשונים לארגון הגנה בעיר היו הציונים, או אולי נכון יותר — חברי "בני ציון". הם התחילו בכך כבר בחורף 1903/4, אחרי פרעות הומל, ו"טובי בעלי־הבתים" סיפקו את הכסף הדרוש לקניית הנשק. אשר לראשית הקיץ של 1904 ישנה ידיעה, שאיזה סנדלרייה קטנה ברחוב לוהישין שימשה מקום חשאי לנשק[263].

נראה, כי בתחילת הקיץ של 1905 אירגנו "פועלי ציון" את ההגנה בצורה חדשה. המגינים היו מחולקים. "מחלקה קרבית" ("בויאֶבוי אוטריאַד") וגם "מחלקה מעופפת" ("לאָטוצ'י אוטריאַד"), ותפקידה של האחרונה להשתמש בשעות הצורך בפצצות. בסתיו אותה שנה מנתה "המחלקה הקרבית" 75 חברים, והפיקוד עליה היה בידי הרשל רמולוביץ, אשר פינקלשטיין, מיכל שלאקמן ואחיו[264]. אין אנו יודעים מה היו המשימות העיקריות של מחלקות אלה, אם למטרות מהפכניות, כלומר לצורכי ההתנקשות בבאי־כוחם של השלטו־נות בשעות הפגנה וכדומה, ואם לצורכי הגנה על הציבור היהודי בימי פרעות. על חשיבותה של ההגנה העצמית של ס"ס בפינסק מעמיד אותנו יעקב בייזר, שהיה לדבריו זמן מסוים אחראי לנשק. הוא כותב: "מפחד פרעות בבריסק העברנו לשם חבילת אקדחים, כי בריסק עמדה תחת פיקוחה של פינסק. עברו אז לשם גם כמה חברים"[265]. גם ה"בונד" אירגן "מחלקה קרבית" ("בויאבוי אוטריאד"), ועל קיומה אנו שומעים בפעם הראשונה מזמן הרצח של שטרן. מחלקה זו של ה"בונד" הלכה בצדי מיטתו של הנרצח. במקומות רבים אחרים אירגן ה"בונד", מחשש לפוגרום, את ה"הגנה" לקראת האחד במאי 1905, וההגנה היתה מרוכזת במקומות אלה בידי הוועדים של ה"בונד"[266]. בפינסק התחיל ה"בונד" לטפל בשאלות ה"הגנה" במאוחר. וכך היו בעיר שניים או שלושה ארגוני הגנה נפרדים. חיה ליכטנשטיין כותבת בספר זכרונו־תיה: "למזלנו היתה ההגנה בפינסק מאורגנת לא בצורה הכללית, וכל חוטיה נמצאו בידי הציונים ולא במרכז ה'בונד'"[267]. משפט זה מובא בקשר לסיפורה על פרשת הפרובוקאטור ארנאדסקי, אבל אז עדיין לא היה ל"בונד" שום ארגון של הגנה. יש אפוא להניח, שהמשפט מתייחס לזמן מאוחר יותר. באותו זמן היה קיים ארגון הגנה ציוני. אנו למדים זאת מדברי סיפורה, שלאחר שובה מדרוסקניק, מקום שם שהתה בקיץ אותה שנה, "המשיכה בכל העבודה הקשה שהזמן גרם לה", ונאלצה לעזוב את העיר, משום שבינתיים "היו כמה חיפושים בקשר להגנה, ונתגלו כמה דברים חשודים. הורי וכמה חברים דרשו ממני לעבור תיכף למקום אחר"[268].

מאלפים הם ההיסוסים שהיו לפסחזון בדבר ארגון הגנה. הוא כותב: "נתגלה יותר ויותר ההכרח בארגון הגנה עצמית במקרה של פוגרום. אבל היה חשש שארגון כזה יעמיד בסכנה את ה'הסתדרות' גופא. כי לשם כך היה צורך לאַמן אנשים בנשק... והיה חשש ש'חברים' כאלה יתחילו ל'צפצף' על ה'הסתדרות', ויתחילו לנהל פוליטיקה טרוריסטית על דעת עצמם, או גם ייהפכו לשודדים, דבר שקרה לעתים בין הקבוצות האנארכיסטיות שקמו אז ברוסיה... היה צורך להקפיד במיון המתקבלים לארגון ולבחור באנשים חסרי פחד, בעלי כוח פיסי, בעלי הכרה ועקביות מפלגתית... היה מוצא אחד: להעמיד בראש ההגנה העצמית אנשים הראויים לאמון

259. ניסל פורמאן, עפיזאדן און בילדער פון נאָענטן עבר, פינסקער שטימע, 21 במאי 1937.

260. ראה הע' 240.

261. דער פריינד, 1 בספטמבר 1905, גל' 193, עמ' 3. דער וועג, 29 באוגוסט (11 בספטמבר) 1905, גל' 23, עמ' 3. השנאה ליהודים חדרה כנראה גם בחוגי הסטודנטים. סטודנט פצע יהודי בסכין על שביקש להגן על נער יהודי שסטודנטים הכוהו. ראה: דער וועג, 28 באוגוסט (10 בספטמבר) 1905, גל' 22, עמ' 3.

262. י. קרעפליאַק, אין יענע שטורמישע טעג, ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש" הנ"ל, עמ' 26.

263. טי"פ, עמ' 154.

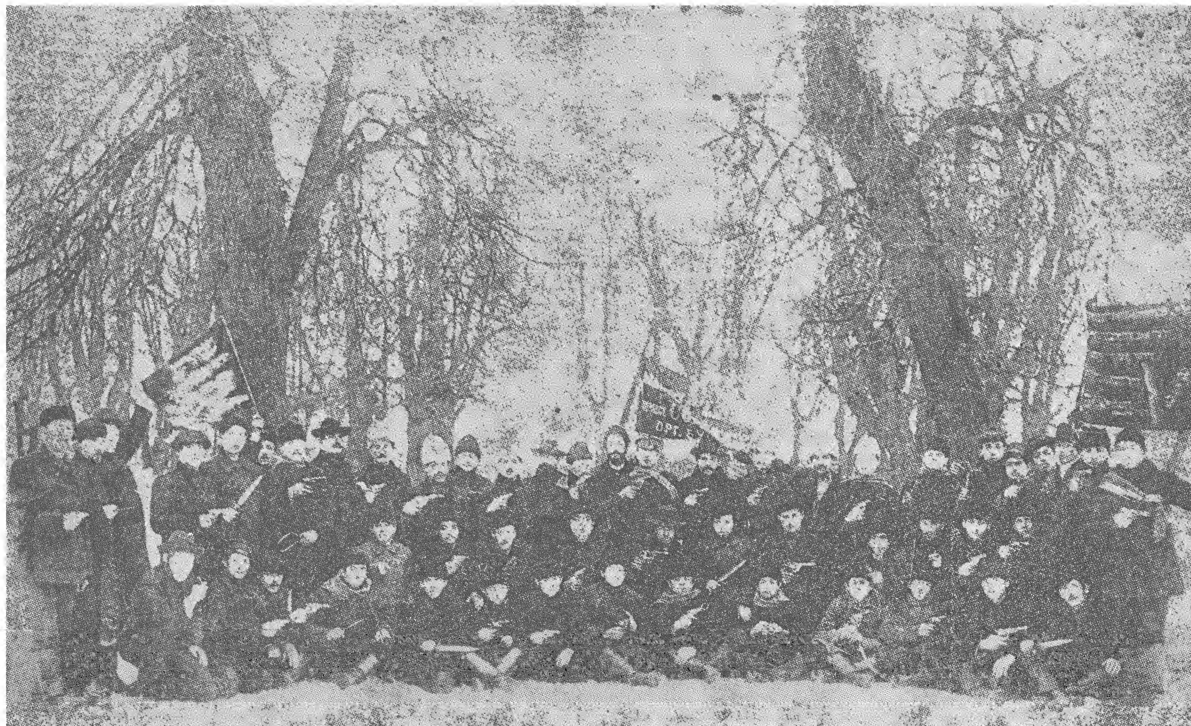
264. שם, עמ' 154—155.

265. מכתבו הנ"ל של יעקב בייזר, עמ' 17, כ"י.

266. ראה רשימת המקומות: בוכבינדער, שם, עמ' 343. פינסק איננה ברשימה.

267. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 153.

268. שם, עמ' 160.

"הגדוד הלוחם" ("בויאבוי אוטריאד") של ה"בונד" (1905)
(מתוך הספר "טויזנט יאר פינסק", עמ' 126)

מלא, להנהיג משמעת חמורה, צבאית, ולעמוד על המשמר שההגנה העצמית לא תעשה דבר בלי הסכמת הוועד". פסחזון ממשיך לספר: "מפקדים כאלה מצאנו, האחד היה שלמקה [ז'לזניקוב], שלפני כניסתו להסתדרות היה גנב מקצועי ('אַ פראָפּעסיאָנעלער גנב') — הוא יסלח לי על האמת ההיסטורית אם עודנו בחיים — אבל תמיד אשמור בלבי ובזכרוני את טוהר נפשו — הוא היה ממשפחת גנבים, אולם אני יכול להישבע בכל הקדוש לי, שבמשך שנות חיי לא פגשתי אדם ישר יותר ממנו, ובכל המובנים... המפקד השני היה 'אינטליגנט', בחור בעל השכלה תיכונית, שמו וולודקה. כשהכרתיו, הלך בקושי, כי בעת הפגנה נורה בשתי רגליו, גם הוא לא ידע פחד מהו... הם היו ממושמעים, ופקודת הוועד היתה בשבילם בבחינת קודש קודשים... הם נתמנו מפקדים". אין פסחזון מזכיר כלל שהיה ארגון של הגנה בשורות ה"בונד" כבר לפני־כן. והוא כותב: "השגנו כמה 'שפייערס' (אקדחים) מחוץ־לארץ, ובאמצעים ביתיים הותקנו רימוני יד. הם למדו לירות במקום מרוחק ביער"[269]. לפי מקור אחד מנתה ההגנה של ה"בונד" כ־200 חברים, והגרעין שלה היה ה"מחלקה הקרבית", שמנתה 52 איש, וכולם מחזיקים אקדחים בידם. הארגון היה צבאי, ארגון של עשרות־עשרות ותת־מפקדים עליהם. רשות החזקת־קבע של האקדחים היתה רק ל"אקטיב", כנראה לחברי ה"מחלקה הקרבית". לשאר חברי ההגנה חולקו האקדחים רק לשעות האימונים או ביום שהיה בו חשש שיהא צורך להשתמש בהם[270]. אפשר שאמצעי המשמעת החמורים ביחס לחברי ההגנה של ה"בונד" היו תוצאה של תכנית שנתרקמה בקרב חברים אלה. פסחזון מספר: "התחלנו להרגיש שאנשי ה'הגנה' שלנו מעלימים משהו מאתנו... יום אחד בא וולודקה וסיפר לי, שהחליטו לנקום בקוזאקים המשתוללים. התכנית היתה פשוטה מאוד. ימתחו בלילה חוט מתכת דוקרני ברחוב צר ואפל, יעוררו בהלה בירית אקדחים. הקוזאקים יגיעו דוהרים על סוסיהם אל הרחוב הזה. הם ייתקלו ויפלו. אז יחושו ה'חברה' מן הרחובות שמסביב ויפתחו ביריות על הקוזאקים". והוא ממשיך: "התכנית היתה פשוטה, אבל אילו היתה מצליחה, היו הקוזאקים שוחטים ביום המחרת את מחציתם של יהודי העיר. ברור שהטלתי 'וטו'". אבל החברה מצאה פורקן בכך שירו לאור היום בשוטר שעשה צרות ליהודים[271].

בינתיים פרצו שוב שביתות במקומות עבודה אחדים, והשביתות הסתיימו במילוי דרישותיהם של הפועלים. כך אנו קוראים בכתבה, שנתפרסמה ב־1 בספטמבר: "לפני זמן קצר היו פה כמה סכסוכי עבודה אצל בעלי־מלאכה, כולם

269. ראה הע' 240. בספר טויזנט יאר פינסק מוזכרים כמפקדים הראשונים של ה"מחלקה הקרבית" ושל ההגנה שלמה ז'לזניקוב וגרישה ליברמן, ואין זכר לוולודקה.

270. ט"פ, עמ' 133—134.

271. הע' 240 לעיל; הצפירה, 5 בספטמבר 1905, גל' 187, עמ' 3, על רציחה פוליטית אחת בפינסק.

דער פינסקער פאליציאישער „אבוויניטעלני אקט", באשולדיגענדיג יאנקעל זשעלעזניקאף אין אטאקירען א גאראדאוואי אויף גרויסע נאס.

[illegible]

כתב אישום נגד יעקב ז'לזניקוב (1905)
(מתוך ספר יובל של ה"ברענטש", ניו יורק)

הסתיימו בתנאים טובים לפועלים. ביום השישי שבתו התופרות. דרישותיהן: לקצר את יום העבודה בשעה, להעלות את השכר ויחס הוגן יותר. בבתי־מלאכה מרובים שובתים עובדים. כמה מ'בעלי־הבתים' התעקשו[272]. כמעט כל המפעלים היהודים "אורגנו", ואף הלך הרוח של הפועלים הפולנים והרוסים שב־מפעלי הרכבת נעשה מהפכני. "ואספות המוניות ('מאסוווקעס') היו מתקיימות ב'בורסה' כמה פעמים בשבוע; וכל ערב הרחוב 'שחור' מהמוני פועלים". כפי הנראה, רבו ההתנגשויות בין הפועלים והשוטרים. בראש־השנה בין־הערביים, כש"האחים והאחיות" יצאו אל ה"בורסה" ב"רחוב הגדול" (רחוב קיוב) עמד לו שם השוטר אנטון פולישצ'וק והצליף במגלבו על העוברים. עברו על ידו שלמה'קה ז'לזניקוב ומשה אדלר. לפני שהספיק השוטר להצליף גם עליהם, היה המגלב בידיו של שלמה'קה. השוטר התחיל שולף את אקדחו מן הנרתיק, ובו ברגע פגע בו כדור שיצא מאקדחו של אדלר. מובן מאליו, שמיד הסתלקו מן המקום. למחרת נתפס יעקב ז'לזניקוב, אחיו של שלמה'קה, והואשם ברצח השוטר ונידון לארבע שנות עבודת פרך, אם כי לא השתתף כלל בפעולה זו. כעבור ימים אחדים, כפי שהזכרנו לעיל, נורה השוטר טיראנקו, שרצח את שטרן[273].

ב־22 בספטמבר (לפי הלוח הרוסי), ימים אחדים לפני יום־הכיפורים של שנת תרס"ו (1905), קרא זאבארוב, ראש המשטרה, את חברי המועצה העירונית ואת ראשי העדה היהודית לדיון בדבר האמצעים להפסקת המהומה בעיר. ראש המשטרה קבל, כי בימים האחרונים רבו "מקרי ההתנקשות

272. דער פריינד, 1 בספטמבר 1905, גל' 193, עמ' 3.

273. ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש", עמ' 37; ספר היובל ה־20 של ה"ברענטש", עמ' 14; פוסל. איווו., 30 (17) באוקטובר 1905.

בנפש בפקידי הפוליציא", והוא מניח שהמתנקשים הם יהודים, אם כי לא נתפסו. על כן דרש ש"ראשי עדת היהודים ישפיעו השפעה מוסרית על אחיהם הצעירים", ואם לאו — "יתייצב הוא בעצמו בראש" ו"יעשה כלה ביהודים". לפי הכתבה הזאת, השיבו לו היהודים ואחדים מן הנוצרים, כי יחס השנאה אל המשטרה שורר עתה בכל רוסיה, וכי לשוא הוא כורך את השאלה הזאת בשאלה הלאומית. הם הטילו אשמה במשטרה ובקוזאקים, שהם נוהגים באכזריות עם הציבור, וסיפרו על מקרי שוד וחמס שנעשו בידי הקוזאקים בבתי תושבים שאננים. הכתבה מסיימת, שנתקבלו החלטות אלה: 1) להגדיל את משכורות השוטרים, 2) לקבל למשטרה גם יהודים, 3) להשתדל בדבר הוצאתם של הקוזאקים מן העיר, 4) להשתדל כי יעמידו את פקידי המשטרה הנמוכים על כך, שעליהם להתנהג בנימוס עם התושבים, 5) על העירייה להשתדל שליהודים ולפולנים תהיינה הזכויות אשר ניתנו לשאר התושבים[274]. ידוע לנו בדבר החלטה אחת שבוצעה — הועלתה משכורתם של השוטרים, הואיל ומחמת מעשי הנקם בשוטרים, רצו רבים מהם להתפטר, ושישה מהם אף התפטרו[275]. טענת ראש המשטרה בדבר "מקרי התנקשות בנפש פקידי הפוליציא", רומזת כנראה גם למקרי "אכספרופריאציות", כלומר שוד כספים. כך למשל, נשדד על־ידי ס"רים סכום כסף מאת שליח של הבאנק הממלכתי בדרכו אל בית־החרושת ללבידים[276]. לפי מקור אחד, היתה לאספה זו תוצאה אחרת והיא, שרבה של פינסק החל לדרוש דרשות נגד ה"מורדים", ולפי המסופר, טען שעל ההורים למסור לידי המשטרה את בניהם פורקי העול[277]. יש לציין, שבאותו פרק־זמן קמה "מפלגה" חדשה בעיר. לפי דברי זכרונותיו של ניסל פורמן, פרסמה "מפלגה" זו כרוז, ובו כינתה את עצמה בשם ה"קבוצה הפינסקאית של אנארכיסטים־קומוניסטים", והפרוגראמה שלה שפורשה בכרוז היתה, הרס הקאפיטאל בדינאמיט ופצצות והשלטת אנארכיה. לפי זכרו־נותיו, היו חברי מפלגה זו מוכרים בעיר. היה ידוע מי הם המייסדים והתיאורטיקנים שלה; חברי המפלגה היו מבין הפועלים המרודים, וגם לא מעטים מן "העולם התחתון", ו"הדבר האחד שמשך את תשומת הלב אליהם היו מקרי השוד שהתרבו מיום ליום, כי הם לא פסחו על שום בית של 'נגיד'". פורמן מספר גם מעשה שהיה ידוע בעיר בשם "ההתנפלות האנארכיסטית על הקאנטור של "ג־יגורי לוריא". באחד מימי ספטמבר קיבל ג. לוריא "דרישה" לתת לאנאר־כיסטים 300 רובל, והם קבעו לו גם את השעה למסירת הכסף. ג. לוריא קרא אליו את פיניה החבתן וגילה לו את העניין. הלה הלך לעת ערב לחפש את האנארכיסטים ומצא מהם — בחורים ובחורות — ברובע לינישצ'ס. המשא ומתן אתם לא הביא לשום תוצאות. למחרת בשעה הקבועה באו שניים מן האנארכיסטים אל ג. לוריא לקחת את ה"מגיע" להם. בזמן המשא ומתן ביניהם יצאו שוטרים מחדר סמוך ואסרו את השניים. ופורמן מספר עוד, כי לגריגורי לוריא נגרם סבל רב בעקבות מאסרם, כיוון שהיה צפוי להם עונש מוות, והוא נחלץ מצרה הודות לחנינה שניתנה ביום המאניפסט של ה־17 באוקטובר[278].

לפני קום "מפלגת האנארכיסטים־קומוניסטים" פשטה כבר בעיר "מכת בעלי הזרוע" ("די שטאַרקע"), גנבים ומופקרים שנטפלו לנשים וכדומה. ה"מחלקות הקרביות" של הס"ס ושל ה"בונד" היו צריכות לטפל בהם[279]. ואמנם הן הצליחו לשים קץ לפעולתם. בשוד ה"אכספרופריאציות" עסקו גם בונדאים. אולם הם נמנעו בזמן הראשון מלשדוד אנשים פרטיים, והסתפקו בכספי "האוצר הממלכתי". ראש הפעילים בכך היה שוב אותו שלמה'קה. הוא היה, כאמור, ה"מומחה" לדבר. כבר לפני־כן "סחב" עם עוד שבעה "יאטן" מבית־הדפוס של ווילקוביץ מכונת דפוס ואביזריה[280]. לאחר ההתנקשות בפולישצ'וק אנו מוצאים אותו בסלונים. בהסכמתו של פסחזון תכנן שם "פעולה מיוחדת". לשם ביצועה שלח לו פסחזון כעוזרים את משה אדלר ואת נוטקה הזבן. הנסיון בסלונים לא הצליח; בקושי הצילו את עורם, ואת עונשם קיבל בחור סלונימי חף מפשע, שנידון למספר שנות מאסר. לאחר שחזרו בידיים ריקות לפינסק, הצליחו לשדוד מן האוצר הממלכתי 4,000 רובל. עקב מעשה שוד זה נאסרו שניים, אחד שהיה חף מפשע, והשני, משה'ל התפר, כפי הנראה, היה שותף למעשה השוד. כעבור שבועות אחדים הצליח משה'ל זה להימלט מבית־הסוהר. הוא התחפש בבגדי אשה ובזמן ביקור אצל האסירים יצא יחד עם המבקרים, והוברח על־ידי המפלגה לאמריקה. אין פלא אפוא שהרב בפינסק דרש מה שדרש. בינתיים "יצא ראש המשטרה מכליו. לא עבר לילה שלא נשמעו בו יריות ברחובות. ביום הכיפורים... התרוצצו חיילים וצ'רקסים בכל הרחובות. על בית הכנסת הגדול שמו חיילים מצור וערכו חיפושים אצל כל היוצא ממנו"[281].

כשפרצה בתחילת אוקטובר השביתה הכללית של עובדי מסילות הברזל ברוסיה, שבתה כמובן תנועת הרכבות גם בפינסק, וממילא לא פעלו הדואר והטלגרף. בזמן השביתה פסקה העבודה גם בבתי־החרושת ובבתי העסק הגדולים. שבתו גם פועלי הסדנאות של הרכבת. הללו נדבקו אף הם בלהט המהפכני, שהרי עוד קודם לכן ניהלו ביניהם באי־כוח ה"בונד" תעמולה נמרצת. היתה קיימת שם קבוצה קטנה של ס"רים, ובעזרת ה"בונד" נתארגנה שם קבוצה של סוציאל־דמוקראטים. אספות המוניות התקיימו ליד תחנת הרכבת. דברני

---

274. הצפירה, 5 באוקטובר 1905, גל' 208, עמ' 3. וראה Хроника Еврейской жизни. פטרבורג, מיום 13.10.1905, מס' 39—40, עמ' 33.

275. טי"פ, עמ' 118. לפני־כן פנתה ה"דומה" הפינסקאית אל מיניסטר־הפנים בבקשה, שישחרר את העיר מן ההוצאות להחזקת המשטרה, אלא שהבקשה נדחתה. דער וועג, 4 (17) באוגוסט 1905, גל' 4, עמ' 3.

276. טי"פ, שם.

277. שם, עמ' 132.

278. פינסקער שטימע, 22 באוקטובר 1937, עמ' 3. והכתבה של אַן אלטער באַקאַנטער (פסחזון) דער וועקער, 30 בדצמבר 1905, שנה א', גל' 6.

279. טי"פ, עמ' 135, 154.

280. ספר היובל ה־15 הנ"ל, עמ' 36—37.

281. ספר היובל ה־20, הנ"ל עמ' 14—15; די לעצטע פאסי־רונגען, 1905, גל' 23, עמ' 3; פוסל. איזוו., 1905, גל' 251, עמ' 9.

המפלגות השונות הופיעו שם ונאמו רוסית, פולנית ואוקראינית. גם הדברים של ס"ס: בוריס, אהרון סינגאלובסקי והרשל אייזנשטאדט היו שם בנואמים[282]. בימי שביתה זו "שבתו" גם השוטרים והקוזאקים, אלא שמצד ראש המשטרה נעשה נסיון להפר את ה"אחווה" שבין פועלי הרכבת לבין פועלי העיר, כלומר הפועלים היהודים. מצב צבאי הוכרז בתחום הדרך המוליכה מן העיר אל סדנאות הרכבת, והודעה נתפרסמה בשם פועלי הרכבת, והיו חתומים עליה ראש המשטרה וראש הז'אנדארמריה והמפקד של הקוזאקים, שאין פועלי הרכבת רוצים להתאחד עם פועלי העיר. נעשה גם נסיון של הסתה ביהודים בין פועלי הרכבת, אלא שהמסית "חוסל" [283].

כשנתפרסם המאניפסט של ה־17 באוקטובר, שהבטיח את חופש הדיבור וחופש ההתקהלות וההתאגדות וקבע שה"דומה" תהא בעלת זכות חקיקה ושתיבחר בבחירות דמוקראטיות, היתה השמחה בעיר גדולה, כמו בכל קהילות ישראל. "ברחובות העיר הוקמו במות, ונואמים מנואמים שונים עלו ונאמו נאומים רבולוציוניים נלהבים, ובין הנואמים היו גם מהנדסים אחדים מבתי החרושת של הרכבת"[284]. אולם עד מהרה פגה השמחה. יום לאחר פרסום המאניפסט פרץ גל של פרעות במקומות רבים, והוא נמשך שבוע שלם. פינסק יצאה גם עתה בשלום. אולם אספת עם ענקית תחת כיפת השמים לפני אחד הבניינים של בתי המלאכה של הרכבת, שהתקיימה ב־17 או ב־19 באוקטובר, התפזרה "בבהלה שאי אפשר לתארה". משהופיעו פתאום הקוזאקים הקובאניים, "התחילו אצים רצים לכל הצדדים", "והפועלים והשומרים של בתי המלאכה הפכו, כנראה, תיכף לאנטירבולוציונרים ולא נתנו מקלט לבורחים" בתוך בתי המלאכה[285].

עניין ההגנה נעשה עתה צורך דחוף ביותר[286], וכפי הנראה, התנהל משא ומתן בין ה"בונד" לבין הס"ס בדבר איחוד קבוצות ההגנה שלהן או שיתוף פעולה ביניהן. אולם, כפי הנראה, לא באו לכלל הסכמה. במכתב של ה"בונד" בפינסק שנדפס ב"פארווערטס" הניו־יורקי ב־3 במאי 1906, ונכתב, קרוב לוודאי, בסוף דצמבר 1905 בתוך הלך רוח של אכזבה, נאמר בין השאר: "אנחנו אירגנו הגנה עצמית ממושמעת מאוד. לדאבוננו היתה הקהילה היהודית שלנו בעלת נטיות עבדותיות, כרגיל, והיא סייעה לנו מעט מאוד"[287]. אפשר ש"בעלי־הבתים" בעיר תמכו ביתר רצון ב"הגנה" של ס"ס ושל "בני ציון", שפעלו, כנראה, ביחד. ניסל פורמן בזכרונותיו כותב, שהס"רים והאיסקרובצים־הס"דים הבטיחו עזרה בשעת הצורך, וה"קבוצות המזוינות שלהם עמדו בקשר עם ההגנה העצמית של המפלגות האלה, והשמועה היתה, שבעלי העגלות והסבלים, הדייגים והקצבים עומדים על המשמר". הוא מספר עוד, שמצב הרוח בעיר השתנה לטובה כתוצאה מן ההתארגנות להתגוננות, ו"במיוחד השפיע על מצב הרוח, כשהגבירים משה סולובייצ'יק וגריגורי לוריא תרמו סכומים גדולים לטובת ההגנה העצמית"[288]. העיר חולקה לאזורים. כפי הנראה, היו בידי הס"ס שלושה אזורים[289], והשאר בידי ה"בונד" והציונים. "בלילות היו פוגשים קבוצות קטנות של בחורים מזוינים, שומרים ברחובות"[290]. בימים של מתיחות מיוחדת שוכנו אנשי ההגנה בבתים מיועדים מראש, וכמובן שכל בית היה פתוח למגינים.

כאמור לעיל, לא נעשה בפינסק נסיון של פוגרום, ייתכן בגלל הידיעה שקיימת הגנה בעיר. אף המשטרה ידעה על כך. אולם ה"הגנה" מילאה גם תפקיד אחר. היא ריסנה את ה"אנארכיסטים", "שהתחילו בלי בושה לערוך התנפלויות לילה על אנשים פרטיים בבתיהם. היו קושרים אותם וחומסים אותם, ועל כל התנגדות היו יורים. אשתו של הגביר עזריאל ה'וואכערניק' [מלווה בריבית קצוצה] נורתה בידה"[291]. גם קבוצה בונדאית של 6—7 חברים בהנהגתו של משה ציטרין, ששוחרר מן המאסר באוקטובר, ניסתה זמן־מה לעשות מעשים של "אכספרופריאציה", אולם לא הצליחה להוציא סכום כסף מן הגביר הזה[292].

הציבוריות היהודית ברוסיה, שהיתה נרעשת ונסערת על־ידי הפוגרומים, התחבטה הרבה בבעיות הבחירות ל"דומה", אם להשתתף בהן ואם לאו, כי המאניפסט האוקטוברי לא הבטיח כלל את שוויון הזכויות ליהודים, והיה כמעט ברור, שאין בדעתו של ניקולאי השני לעשות זאת. השמאל היהודי, כמוהו כשמאל הלא־יהודי, התנגד לבחירות, משום שציפה ל"מהפכה" של ממש. באותו זמן גברה בעיר השפעתם של ה"בונד" ושל ס"ס, משום שהעיר היתה זקוקה להם לשם "הגנה" ומשום שהרי הובטח במאניפסט חופש ההתאגדות, האספות והדיבור, ובאותם שבועות של סוף אוקטובר ונובמבר חדלו נגישות המשטרה והתנגשויותיה. בנובמבר נפתח בית־הכנסת הגדול בפני אספותיהם ונאומיהם של ה"בונד". באותו מכתב שפורסם ב"פארווערטס" אנו קוראים משפטים אלה: "בסוף שנת 1905 נעשינו לכוח החזק ביותר בעיר. יצאנו בתעמולה נגד תכנית ה'דומה' של הממשלה. במהפכה השגנו את חופש האספות, ובית־הכנסת הגדול נעשה לבמה של ה'בונד'. עברו עלינו שבועות נפלאים בסוף השנה. פעם או פעמיים בשבוע נהרו אלפי אנשים לבית־הכנסת הגדול, לאספות שאורגנו בפיקוחו הישיר של ה'בונד'"[293]. באותו חודש נובמבר, עם התגברות השפעתו של ה"בונד", נחלש כוחה של מפלגת ס"ס. ה"בונד" נאבק בס"סים והפריע להם כשהתחילו אף הם לארגן אגודות מקצועיות. אגב, היה הבדל בגישתן של

282. טי"פ, עמ' 155.
283. שם, עמ' 119, 143.
284. מחברת זכרונות של יוסף הרמן, כ"י, עמ' 65—66.
285. שם.
286. טי"פ, עמ' 155.
287. שם, עמ' 120.

288. פינסקער שטימע, 15 באוקטובר 1937, עמ' 3.
289. כן משתמע מן המסופר בטי"פ עמ' 155, שבאספה ההמונית ב־15 בדצמבר, שעליה מדובר להלן, תפסו אנשי ההגנה של ס"ס "3 נקודות אסטרטגיות בעיר".
290. ראה הע' 289.
291. טי"פ, עמ' 135.
292. דער וועקער. 30 בדצמבר 1905.
293. ראה הע' 287.

המפלגות האלה אל האגודות המקצועיות. ה"בונד" אירגן את האגודות על בסיס מפלגתי, ורק חברים של ה"בונד" נתקבלו לאגודות אלה, בעוד שמפלגת ס"ס ויתרה על הבסיס המפלגתי. יש להניח שגם עובדה זו הגדילה את מספר חברי ה"בונד".

כדאי לציין, שפועלי הרכבת הנוצרים לא "נדבקו" בשנאה ה"מפלגתית" של ה"בונד". ב־26 בנובמבר נערכה הפגנה ברחוב ה"בורסה" על־ידי הס"ס. המשטרה והצבא לא הפריעו. אולם הז'אנדארם מורוזוב פצע באקדח שני חברים של ס"ס. כתגובה לכך נתכנסו נציגים של פועלי הרכבת לישיבה מיוחדת והחליטו כדלקמן: "אנו, באי־כוח כל המקצועות בתחנת הרכבת 'פינסק' ובסדנאות הרכבת מוצאים שמורוזוב עשה מעשה בניגוד לחוק, ומכיוון שהדבר עלול לעורר מהומות, החלטנו בשמם של אלפיים פועלים ויותר, שעל מורוזוב לתת את הדין בפני המשפט בפומבי, וכעדים יש להזמין אנשים מהציבור הפינסקאי". לרגל סערת המהפכות פנה שר־הפלך קורזוב אל מיניסטריון הפנים בהצעה להנהיג בעיר מצב חירום, כי רק בדרך זו אפשר יהיה להשתיקה[294].

הגיעו ימי דצמבר. במוסקבה פרצה מרידה של הצבא. ציר של פועלי הרכבת בפינסק, שהשתתף בכנס של פועלי הרכבת במוסקבה, הביא ידיעה ב־7 בדצמבר על שביתה פוליטית כללית העומדת לפרוץ. למחרת קיבל ה"בונד" מפועלי הרכבת כרוז של "הלשכה המרכזית" שלהם, הקורא לשביתה כללית. על שביתה פוליטית כללית הוכרז בשבת ב־10 בדצמבר. למחרת השבת נפסקה תנועת הרכבות בפינסק, והפועלים בסדנאות הרכבת שבתו מעבודתם. בינתיים הוקם ועד מאוחד של נציגי ה"בונד", הס"רים והס"דים ושל פועלי הרכבת. נציגי מפלגת ס"ס לא צורפו בגלל התנגדות ה"בונד". ביום הראשון פרסם הוועד המאוחד עלונים ברוסית וביידיש, ובהם קריאה אל הפועלים שיפסיקו את עבודתם. כל בתי־החרושת ובתי־המלאכה נסגרו מיד. כיוון שהיה זה יום שוק, ואיכרים רבים באו מן הכפרים לקנות סחורה, הורשו בעלי החנויות לדחות סגירת חנויותיהם עד שעה 5 אחר הצהריים. אז פסקה גם תנועת הכרכרות[295]. החנויות ובתי־המלאכה היו סגורים. נתקיימו אספות והושמעו נאומים בבית־הכנסת הגדול, בבתי־כנסת ובבתי־מדרשות אחרים. נואמים לא חסרו, מלבד פסחזון וסרגיי בראון מריגה, שנתקע בפנסק עקב שביתת הרכבות, נאמו ה"אינטליגנטים" יעקב גורין, ז'ניה לוריא, שמואל (סמואיל) ליוב (ליאוו). נאמו גם מוניה החייט, אהרן־יענקל בגון הנגר ועוד. השמירה על האספות היתה מסורה בידי ה"מחלקה הקרבית". אנשי ההגנה ואחיות וחומרים של עזרה ראשונה אתם, ישבו ימים ולילות במקומות שנועדו לכך. צריך לציין, שהציבור הרחב לא היה מרוצה מן ה"רעש" הגדול שמסביב לאספות. בכתבה אחת כותב פסחזון קצת בלגלוג על ה"ליבראלים שלנו". הכוונה היא, כנראה, לחוג חדש, שנתארגן עקב ייסודה של ה"אגודה למען שוויון זכויות מלא של היהודים ברוסיה" במארס 1905. ה"ליבראלים" פרסמו כרוז, שבו הביעו, לפי דברי פסחזון, אהדה לשביתה, אולם ביקשו לא לקיים אספות, כי דבר זה מיותר לחלוטין. "בא־כח הליבראלים" בא פעם לאספה אחת של ה"בונד" וביקש לקרוא "החלטה". משום־מה עזב את האספה בלי שקרא אותה, וה"החלטה" נשלחה לאחר־מכן בהעתק הקטוגראפי. הובעה בה הדרישה שלא לקיים את האספות בבתי־הכנסת, מפני שהדבר עלול להביא גזרות על היהודים, ואכן, היה נסיון לסגור את בית־הכנסת בפני אספות ה"בונד", אלא שהדלתות נפרצו. פסחזון גם כותב ש"מקום לינה אי אפשר היה לקבל בשום אופן". והוא מסיים את דבריו על הליבראלים במשפט זה: "ואנשים אלה רוצים להיות באי־כח כלל ישראל ולהילחם על זכויותיו"[296]. משפט זה מבסס את מה שאמרנו לעיל בדבר חוג חדש שנתארגן בעיר, אף כי אין לנו ידיעות ממקום אחר על כך. באותה כתבה של פסחזון מתגלה שוב יחסו של ה"בונד" כלפי ס"ס. כבר הזכרנו לעיל, שלמפלגת ס"ס לא ניתן להצטרף ל"ועד המאוחד". והנה כותב פסחזון, ושוב בלעג: "הציונים הסוציאליסטים שלנו עוררו 'רחמים' בזמן השביתה. לוועד המאוחד לא נתקבלו, והם עשו הכל כדי להוכיח שהם 'חיים' ו'פועלים', הם עשו הכל כדי להתקבל לוועד המאוחד. הוועד שלהם בא אל הוועד המאוחד ו'תעודות' בידיו (כמה כרוזים), כדי להוכיח שגם ס"ס מפלגה סוציאליסטית־מהפכנית. הם דרשו שהוועד המאוחד ישמע את טענותיהם, כי הם אינם חלשים מן ה'בונד' וטענו ש'הם אינם יכולים לעבור את הרחוב', נערים רצים אחריהם וצועקים: 'הוועד המאוחד בלי ס"ס!' אולם — ממשיך פסחזון — הם קיבלו תשובה שלילית, בפעם השלישית"[297].

ביום החמישי לשביתה, שחל ביום החמישי בשבוע, ב־15 בדצמבר, קיים ה"ועד המאוחד" אספה המונית תחת כיפת השמים בשוק שבקארלין. האספה נועדה להפגין כוח ולעודד את האנשים שלא ראו תכלית בשביתה, בעיקר משום שבין הפועלים הנוצרים נסתמנה נטייה לחזור לעבודה. מובן מאליו, שאספה זו תחת כיפת השמים היתה כרוכה בסכנה של התער־בות מצד המשטרה והקוזאקים. יום לפני האספה פשטה השמועה, כי ראש המשטרה אמר שהוא יפזר את האספה, וכי הקוזאקים והשוטרים מתכוננים לערוך פוגרום. היתה שמועה נוספת, שהס"רים יזרקו פצצות על המשטרה והקוזאקים, אם הללו יופיעו[298]. והנה כשעה לפני קיום האספה באה משלחת של ס"ס אל ה"בונד" בהצעה, שאם יקבלו אותם אל ה"ועד המאוחד" ישלחו את ה"המון" שלהם אל האספה, וה"מחלקה הקרבית" של ס"ס תשתף פעולה במקרה שיהא צורך בכך. אבל גם הפעם נדחתה דרישתם על־ידי ה"בונד"[299]. צריך לציין, שאנשי ההגנה של ס"ס על ה"מחלקה הקרבית"

---

294. דער פריינד, 1 בדצמבר 1905, עמ' 3; Нетылькин, שם, עמ' 22.

295. דאָס לעבן, 3 יאנואר 1906, עמ' 4. אגב, דברי י. קרעפליאק בספר היובל ה־15 של ה"ברענטש" עמ' 27—28, שרק פינסק לבדה נענתה לקול הקורא של נציג הפועלים במוסקבה, ורק בה פרצה שביתה כללית בדצמבר 1905, בטעות יסודם.

296. ראה הע' 278.

297. שם.

298. טי"פ, עמ' 136.

299. ראה הע' 278.

וה"מחלקה המעופפת" שלה עם אקדחיהם ופצצותיהם רוכזו בבית־הכנסת שברובע לינישצ'ס, ומשם חולקו ל"מקומות האסטרטגיים" בעיר להגנתם של בני העיר[300], בה בשעה שה"מחלקה הקרבית" של ה"בונד", שאליה נצטרפו גם ס"רים, רוכזו במקום האספה וכן ב"רחוב הגדול" ועל חוף הנהר, כדי למנוע, אם יהיה צורך בכך, הסתערות פתע של הקוזאקים על האספה[301]. הללו לא דאגו, כנראה, לבני העיר שלא השתתפו באספה. בסופו של דבר עברה האספה בשלום. ראש השוטרים בא עם פמליה גדולה של קציני משטרה וקוזאקים ודרש שהאספה תעבור מן השוק למקום אחר ליד החוף. הדרישה עוררה חשד ונדחתה. ראש השוטרים ואנשיו הסתלקו[302]. באותו יום נסגרו על־ידי השובתים החנויות הממשלתיות לממכר היי"ש, וכל עבודת הפקידות הממשלתית הושבתה[303]. באספה זו נאם "סרגיי". בצורה פיוטית תיאר את החיים העתידים של "חופש ואושר", ואת נאומו סיים במשפט: "לא רק לחם יהיה לנו, כי אם גם פרחים, פרחים, פרחים"[304].

ב־19 בדצמבר, ביום השני בשבוע, פרסם ה"ועד המאוחד" הודעה, שהשביתה נסתיימה[305]. השביתה הגיעה לקצה משום שהמרידות והשביתות ברוסיה כולה דוכאו ונכשלו, והפועלים לא יכלו לעמוד עוד בשביתה, וכבר הורגש מחסור בבתיהם. ה"בונד" וס"ס אנוסים היו להקים מטבחים זולים, שחילקו גם ארוחות חינם. רק דבר אחד יכול היה פסחזון להסיק מן השביתה, והוא: "שהשביתה הפוליטית שנמשכה 9 ימים, הוכיחה לנו, שההמון הרחב נתון להשפעת ה'בונד' ושההמון מאורגן וממושמע ושיש בו מן האנרגיה המהפכנית". אבל קשה לומר שפסחזון היה מן "הרואים את הנולד". מעניין לציין שהמחבר הסובייטי, שכתב בשנים האחרונות על פינסק, מדבר על הבולשביקים כעל הפעילים העיקריים בשביתה. לפי דבריו ה"ועד המאוחד" היה מורכב מבולשביקים. את הס"רים אינו מזכיר כלל, וכותב, כי הבולשביקים כינסו אספות, הפיצו כרוזים, חילקו נשק לפועלים, אירגנו תחנות של עזרה ראשונה. הם רצו להביא את השביתה לידי התקוממות מזוינת. אולם המנשביקים והבונדאים שב"ועד המאוחד" מנעו את הדבר, והם שגרמו להפסקת השביתה. הם שהחליטו ברוב קולותיהם להפסיקה. לאחר שהשביתה הכללית נפסקה שבתו פועלי הרכבת, בהנהגת הבולשביקים עד ה־23 בדצמבר, עד שהגיעה לעיר משלחת העונשין[306].

בשנת "רעש" זו המשיכו הציונים בעבודתם הציונית. אנו שומעים על אגודה ציונית בשם "מתתיהו [הוא תיאודור] הרצל". קרוב לוודאי, שאין כאן לפנינו אגודה חדשה אלא שזוהי האגודה "ציון" בשינוי השם, כי בין חבריה של "מתתיהו הרצל" היו ציונים ותיקים. ידוע לנו, כי חברים באגודה זו היו גריגורי לוריא, א. רובינשטיין ומאיר ליברמן, שהיה "ראש הוועד המרכזי" (כלומר הוועד המשותף לכל האגודות הציוניות שבעיר) וגם ראש הוועד של האגודה, וכן מרדכי (מוטל) אייזנברג, אחד הציונים הפעילים מזמן הקונגרס הראשון, חבר הוועד המרכזי בעיר וחבר הוועד של האגודה[307].

בכנס שהתקיים בווילנה ביוזמת אוסישקין בארבעת הימים הראשונים של חודש יאנואר 1905, בהשתתפות 47 פעילים ציוניים מ־21 ערים, השתתפו גם יוסף ברגמן ולייב שפירא מפינסק[308]. ההחלטות שנתקבלו בכנס זה היו ברוח המצע של "ציוני ציון" לקראת הבחירות לקונגרס השביעי, והיו ידועים בשם "הפלאטפורמה הווילנאית". "פלאטפורמה" זו התנגדה לאוגאנדה ולטריטוריאליזם, ורצתה לשלול מידי האוגאנדיסטים והטריטוריאליסטים את הזכות לשקול את השקל ולהשתתף בקונגרס. היא כללה בין השאר החלטה לתבוע מאת הקונגרס להתחיל ב"עבודה מעשית" בארץ־ישראל, וציינה כמה דברים שעל ההסתדרות הציונית לעשותם בארץ־ישראל[309]. מובן מאליו, כי "ציוני ציון" ראו כעניין דחוף את הגברת התעמולה הציונית, את הגדלת מספר השוקלים ואת מספר הצירים לקונגרס הנאמנים לציון. יוסף ברגמן, שהיה מ"ציוני ציון" המסורים, נעשה לאחד הפעילים ביותר במאבק נגד אוגאנדה והטריטוריאליזם. גם זליג טיר היה פעיל בכיוון זה. י. ברגמן שעמד בחילופי מכתבים תכופים עם אוסישקין, הודיע לו, כי השיג את הסכמתם של חברי האגודה "מתתיהו הרצל", מאיר ליברמן, רובינשטיין ומרדכי אייזנברג, ל"פלאט־פורמה הווילנאית" וכי דיבר עם גריגורי לוריא ומצא אותו כי "הוא ציוני טוב ותמים־דעים עם כל ההחלטות הווילנאיות. הוא מתנגד לשאלת אוגאנדה באיזה אופן שהוא" וכי "הוא בעד עבודה בארץ־ישראל, ומוכן להילחם בעד הפלאטפורמה הווילנאית". וכן הודיע לאוסישקין כעבור זמן קצר, כי האגודה "מתתיהו הרצל" החליטה כדלקמן: א) היא "תמימת־דעים עם הפלאטפורמה הווילנאית; ב) היא נותנת ידה למרכז 'ציוני ציון' וגם שולחת לו כסף"; ג) הוחלט "לרכוש 200 שוקלים שיבחרו לקונגרס ציר שהוא בעד הפלאטפורמה". כמו כן הודיע ברגמן, כי ס. לוריא — דומה שלא נטעה אם נאמר שהוא שאול בן אידל לוריא — היה בבחינת אורח באספה ההיא של "מתתיהו הרצל", וכי עליו הוטל לנסח את ההחלטות בגרמנית על מנת לפרסמן בעיתון Die Welt. ס. לוריא היה גם מוכן לתת כסף ל"קרן האגיטאציונית", שעל הקמתה דובר ב"פלאטפורמה". וברגמן זירז את אוסישקין שישלח מכתבים לאותו לוריא ולגריגורי לוריא, לרובינשטיין

300. טי"פ, עמ' 155.

301. ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש", עמ' 38. וראה גם טי"פ, עמ' 37.

302. שם; דער וועקער, וילנא 1906, גל' 4, בחתימת: אן אלטער באקאנטער, הוא פסחזון.

303. הצפירה, 22 בדצמבר 1905, גל' 261, עמ' 2—3.

304. ראה מראה מקום של דברי י. קרעפליאק, בהע' 295.

305. ראה הע' 295.

306. ראה הע' 278; דער וועקער, וילנא 1906, גל' 5, חתום: אן אלטער באַקאַנטער. ;Нетылькин, שם, עמ' 22.

307. הפרטים הללו ידועים לנו ממכתביו של י. ברגמן לאוסישקין, הנמצאים בארכיון הציוני הכללי בתיק A 24/111/2; במכתבים, פינסק, ט' אדר א' תרס"ה; פינסק, י"ב אדר א' תרס"ה; לונינץ, ט"ו אדר א תרס"ה.

308. דער פריינד, 17 ביאנואר 1905, עמ' 4.

309. ה"פלאטפורמה" נתפרסמה בעיתונות. ראה למשל Die Welt, 1905, מס 5, עמ' 3—4.

ולאחרים בעניין כסף. גריגורי לוריא עמד לתרום 25 רובל. ברגמן לא היה מרוצה וטען ששאר חברי האגודה יתרמו יותר. הוא קיווה שהאגודה תתן 300—400 רובל. אנו שומעים שרק שני חברים נתנו 35 רובלים ומ־4 חברים אחרים נתקבלו 60 רובל[310].

כבר הוזכר לעיל, כי בר בורוכוב במסע התעמולה שלו נגד הטריטוריאליזם בא לפינסק לפי הזמנתו של ז. טיר להרצות לפני "שורש ציון" (ברגמן במכתביו כותב "שרשי ציון"). כאן עלינו להוסיף כי בורוכוב "עשה רעש גדול" כי "היו לו ויכוחים עם ה'בונד' ויצא המנצח". ברגמן התרעם על טיר על שהתנגד להופעתו של בורוכוב לפני "פועלי ציון". הוא טוען ש"טקטיקה מוזרה כזו אינה מובנת לו", כי "כוח גדול כבורוכוב יכול לעשות חיל בין פועלי ציון דפה". בורוכוב עמד לבוא לפינסק פעם שנייה, וברגמן קיווה כי "טקטיקה" כזאת לא תישנה עוד. אולם אין לנו ידיעות אם נתקיים הביקור השני[311].

בוועידה ציונית של גליל מינסק, שנתכנסה ב־5 במאי 1905, בראשותו של שמשון רוזנבוים, השתתפו יוסף ברגמן ושאול־מנדל רבינוביץ, והאחרון נבחר למזכיר הוועידה בלשון העברית[312]. לפני הבחירות לקונגרס התנהלה תעמולה ניכרת, ולשם כך בא לעיר שמשון רוזנבוים[313]. נמכרו לפחות 600 שקלים ציוניים וברגמן הודיע לאוסישקין, כי ל"פינסק ישנה הרשות לבחור בשלושה צירים: יסעו גריגורי לוריא וז. טיר ועל דבר השלישי יש איזה חשש שיסע אחד מה'מזרחים', שהוא נוטה קצת לאוגאנדה". והוא מוסיף: כי "ציוני ציון שלנו יצאו נגדו למלחמה. ואם לא יסע מזרחי אחר, שהוא כולו משלנו, אזי יבחרו בד"ר קוקש או סוסקין", כלומר ימסרו את המאנדאט לאיש מן החוץ. כעבור זמן קצר הודיע ברגמן, כי הציר השלישי יהיה שאול מנדל רבינוביץ, שהוא "מזרחי, אך שלנו" — כלומר מתנגד לאוגאנדה ולטריטוריאליזם, וכי נבחרו בתור "קאנדידאטים", כלומר ממלאי מקום, ח. וייצמן, ש(אול) לוריא, ווארטסמן. כמו כן הודיע, כי "פועלי ציון דפה מכרו 400 שקלים", והם עומדים לבחור "בשני צירים טריטוריאליים"[314]. ואכן, מלבד שלושת הצירים שנזכרו לעיל, השתתף בקונגרס יוסף שולמן, שהיה, כפי שראינו לעיל, חבר הוועד של "פועלי ציון". אפשר שאת המאנדאט השני מסרו לציר מן החוץ. גם יוסף ברגמן היה ציר בקונגרס[315], אולם את המאנדאט שלו קיבל במינסק, כשם שחיים וייצמן קיבל את המאנדאט שלו בטורוב.

אחרי הקונגרס מסר ש.מ. רבינוביץ באספה ציונית דין־וחשבון עליו, ואותו סיים בדברים אלה: "וולפסון נעל את הקונגרס בשבועת הרצל ז"ל: 'אם אשכחך ירושלים'. שבועה זו הוכפלה על ידי וולפסון על קבר הרצל ז"ל... בשבועה הזאת הנני חפץ להשביעכם, נאספים, לעבוד לטובת הרעיון... הרחיבו את הרעיון הציוני. הרבו שוקלים, הגדילו את הנאציר־נאלפאנד, מכרו אקציות הבאנק. המצב קשה לרגל המצב האקונומי, לרגל המתנגדים הישנים והחדשים, אבל תנועה היסטורית כתנועתנו לא תירא מכשולים"[316].

התסיסה המחשבתית והוויכוחים האידיאולוגיים שבין הזרמים השונים בציבור היהודי גרמו לכך, שגם הנוער הציוני ה"בעל־ביתי" נפתח לבו לבעיות חברתיות ונתעורר אצלו הצורך לקבוע עמדה כלפי השאלות הבוערות של הציונות. כתוצאה מכך צמחה תנועת "התחיה" הפינסקאית. אגודות ציוניות בשם "התחיה" קיימות היו כבר לפני־כן, חידושה של "התחיה" הפינסקאית הוא בכך שהתכוונה ליצור תנועה ארצית על־פי פרוגראמה מיוחדת. יוזמי התנועה ומארגניה העיקריים היו זליג טיר ולייב שפירא[317]. לפי דברי זכרונותיו של יוסף הרמן, שהיה חבר פעיל בתנועה, קמה התנועה בעיקר ביוזמתם של יוסף שפרינצק, יעקב קליבנוב וזליג טיר[318]. אמנם, תנועת צעירים בשם "התחיה" קמה בווארשה בשנת 1903[319]. אולם אין שום ודאות שהיתה השפעה כלשהי מצד "התחיה" הווארשאית על "התחיה" הפינסקאית, אם גם זו האחרונה קמה מאוחר יותר, בשנת 1905. דומה, שאגודת "התחיה" בפינסק היתה שינוי שם של "שורש ציון", ומותר לשער שהדבר נעשה כתוצאה מביקורו של בר בורוכוב בפינסק, שהוזמן לשם, כאמור, על־ידי ז. טיר, מנהלה של אגודת "שורש ציון".

כבר באותה שנה הורכבה "לשכה זמנית", שעסקה בהסברת רעיונות התנועה, פרסמה חוזרים, שלחה שליחים והחליפה מכתבים עם אישים שונים. כבר באותה שנה נערכה בפינסק פגישה גלילית של באי־כח האגודות שנתארגנו בהשתדלותה או של באי־כח של אגודות קיימות שנצטרפו אליה[320]. לפי ש. אייזנשטאט, היו חברי "הלשכה הזמנית": יחזקאל אייזנבוד (הצטרף אחר־כך ל"פועלי ציון שמאל"), ז'וקובסקי, ז. טיר, אליעזר טייטלבוים, משה מדניק, פנחס פאפיש ואליעזר קאנטורוביץ[321]. לפי צילום שבידינו, היו חברי ה"לשכה הזמנית": יוסף הרמן, מיכלה טיר, דוב מאכליס, משה מדניק

---

310. ראה המכתבים הנ"ל בתיק הנ"ל; וכן שם, גלויה, פינסק, י"ב אדר א' תרס"ה; מכתב פינסק, ח' אדר א' תרס"ה; מכתב פינסק, ג' ניסן תרס"ה.

311. ראה התיק הנ"ל, מכתב פינסק, ט"ז ניסן תרס"ה.

312. דו"ח של הוועידה, כ"י, נמצא בידי בנו ד"ר זאב רבינוביץ. תאריך הוועידה: 5.5.1905. מכתב ברגמן בתיק הנ"ל, פינסק, ט"ז ניסן תרס"ה.

313. ראה גלויה פינסק, י"ב סיון תרס"ה באותו התיק.

314. מכתבי ברגמן באותו תיק: שקלוב, 21.5.1905; פינסק, כ"ג סיון תרס"ה. ז. טיר מצולם בקבוצת ציוני רוסיה, משתתפי הקונגרס ה־7, צנציפר, שם, עמ' 125 מס' 98. באותו תצלום מס' 4 מופיע ש.מ. רבינוביץ (בתמונה צוין כבלתי ידוע).

315. Die Welt, מיום 21.7.1905, עמ' 27.

316. דו"ח על הקונגרס, כ"י, בידי ד"ר זאב רבינוביץ.

317. ראה מאמרו של ז. טיר, דפים לתנועת "התחיה", דבר, י"ח תשרי תש"ז, 13 באוקטובר 1946.

318. י. הרמן, מחברת זכרונות, כ"י, עמ' 49.

319. א. לוינסון, בראשית התנועה, תל־אביב תש"ז, עמ' 8.

320. ראה הע' 317; ש. איזנשטדט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ספר ב', עמ' 107.

321. ראה הע' הקודמת.

ובלהה קוסטיוקובסקי [322]. יש להניח, שתוך זמן קצר חלו שינויים בהרכב ה״לשכה הזמנית״, וכי השינויים חלו עקב אופוזיציה שקמה כנגד ז. טיר. על אופוזיציה זו ידוע לנו מזכרונותיו של יוסף הרמן. הוא מספר, כי עד ל־24 ביולי 1905, עד להתנפלות הקוזאקים על ההפגנה שהתקיימה באותו יום, היתה ה״בורסה״ של ״התחיה״ על שפת הנהר, לאחר־מכן הועמדה לרשות ״התחיה״ דירתו של ישראל רוקח בבית חיים לוצקי ברחוב קופאֶצ׳אסקי, והוא עם עוד שני חברים עברו לגור בה. דירה זו שימשה מרכז התנועה. אולם משקמה ה״אופוזיציה״ נשאר ״מרכז״ זה בידיו ובידי חבריו. המרכז כונה על־ידי ז. טיר בשם ״מונאסטיר״ (״מנזר״), ״כי היינו שמה כולנו רווקים״ [323]. ז. טיר הקים לו מן הסתם מרכז שני. לפי דבריו של הרמן, לא היו חילוקי הדעות בינו לבין טיר על בסיס אידיאולוגי, ״אלא על בסיס מעשי טהור״. ״זליג טיר רצה ליצור מנגנון של ׳פרופסיונאלים׳ שיעבדו במפלגה, הוא קבע לעצמו משכורת גבוהה ושכר גם מזכיר, ואני התנגדתי לכך ודרשתי עבודת מתנדבים״. אולם — ממשיך הרמן — ״למרות הכל הסכמנו כולנו לזליג טיר בתור יוצר האידיאולוגיה של ׳התחיה׳, הפרוגראמה האידיאולוגית ותורתה. בחפץ לב הלכנו לשמוע את הרצאותיו, הוא רצה ליצור מפלגה העומדת כולה על האידיאולוגיה התנ״כית במה שנוגע לכל השאלות הסוציאליות״ [324]. יוסף הרמן, וכנראה גם אחרים, עשו בשליחות התנועה מתוך התנדבות [325]. מלבד חברי ״התחיה״ שהוזכרו, ידועים בשמותיהם: ראובן ליפשיץ, שניאור אהרונוב, חיים פרידמן, אהרן גולדין, מינה איליביצקי, שלמה מוצ׳ניק, אריה קולודני, ישראל גוטליב [326]. לפי אייזנשטאט, היו גם חיה ופרומה וייצמן חברות ב״התחיה״ [327].

322. א. צנציפר, פעמי גאולה, תמונה 502. על חברה אחרת ושמה ז׳יבובה ראה מחברת זכרונותיו של יוסף הרמן, עמ׳ 77.

323. הרמן, מחברת זכרונות, עמ׳ 52, 61—62, 70—71. אגב, באותה הפגנה נתפס הרמן בידי הקוזאקים, מוכה ופצוע בעינו ישב בבית־הסוהר כשבוע ימים.

324. שם, עמ׳ 70—71.

325. בשנה 1906 עשה בשליחות התנועה בשאוולי שבליטא והתפרנס מהוראת השפה הרוסית, שם, עמ׳ 71—72. ז׳יבובה עשתה באותו זמן בקלם שבליטא.

326. א. לוינסון, בראשית התנועה, עמ׳ 14. וראה אצל יוסף הרמן בעמ׳ 50, 56.

327. ראה הע׳ 320.

פרק שלישי

התנועה העברית בפינסק

תחילת הגשמתו של רעיון התחיה של הדיבור העברי נעשתה, כידוע, בארץ־ישראל על־ידי אליעזר בן־יהודה בתחילת שנות השמונים. את הצורך הלאומי שבדבר כבר הדגיש ר׳ יהודה חי אלקלעי. גם בקרב משכילים־לאומיים שברוסיה החל הרעיון להתעורר. שלום הלוי אפשטיין מסבנציאני כותב שבהיותו תלמיד באינסטיטוט הממשלתי למורים שבווילנה, בשנים תרמ״א—תרמ״ג (1881—1883), נדרו הוא וחברו לדבר עברית ולהפיץ את הרעיון הזה בקרב הנוער שבעיר. ולאחר־מכן, בשנת תרמ״ד (1884), החל לנהל תעמולה לדיבור עברי גם בין מכריו בז׳יטומיר, שביניהם היה י. ל. דוידוביץ. אף כאן, כמו בווילנה, לא האירה לו ההצלחה פנים [1]. האגודה הראשונה של דוברי עברית ברוסיה נוסדה, לכאורה, על־ידי ראובן בריינין במוסקבה, ומתוך דבריו יש להסיק שהדבר היה בשנת 1888. אולם, נראה הדבר, שמסקנה זו אינה תואמת את המציאות. במכתבים ששלח בריינין ליל״ג באותה שנה, אין זכר לדבר, ומותר להניח שבוודאי לא היה בריינין עובר על כך בשתיקה, אילו היה זה דבר של ממש [2]. בריינין מספר שלאגודתו נצטרפו ליאון רבינוביץ וד״ר א. קאמינקא, שבאו מפאריס, וכבר שם, בפאריס, דיברו ביניהם עברית [3]. הוא כינה את אגודתו בשם ״שפה ברורה״. אין כמעט ספק, שזכות הראשונות לייסוד אגודה של דוברי עברית היא של י. ל. דוידוביץ. בתחילת 1889 העלה דוידוביץ (בן־דוד), ששימש מורה באודיסה והיה גם כתב ב״המליץ״, את התכנית לייסד חברה של דוברי עברית. הוא הצליח לקיים אספה של צעירים, והללו הסכימו עמו. אולם, לתוצאות של ממש לא הגיעו. בינתיים נוסדה בירושלים, באלול תרמ״ט (1889), החברה ״שפה ברורה״ על־ידי אליעזר בן־יהודה וד״ר יצחק ד׳ארבלה,

1. הצפירה, 15 בפברואר 1890, גל׳ 40, עמ׳ 168—169.

2. מכתביו פורסמו על־ידי ג. אלקושי ב״מאסף לדברי ספרות, בקורת והגות״, ד׳, הוצאת אגודת הסופרים העבריים בישראל, ירושלים 1964, עמ׳ 515—538. ישראל קלויזנר, חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה, הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, לשוננו לעם, תשכ״ד, עמ׳ 24.

3. ר. בריינין, פון מיין לעבנס־בוך, ניו יארק 1946, עמ׳ 261 ואילך.

פנקס החברה "שפה ברורה" בפינסק (1890)

(בעזבונו של ש. מ. רבינוביץ)

מנהל בית־החולים רוטשילד בירושלים[4]. עובדה זו גרמה להתעוררות מחודשת באודיסה, ובן־דוד אירגן בנובמבר 1889 אגודה לדיבור עברי בשם "שפתנו אתנו"[5]. בינואר 1890 נוסדה באודיסה אגודה שנייה לאותה מטרה, והיא כונתה בשם "הסניף הראשון לחברת 'שפה ברורה' בירושלים". הדברים נתפרסמו ב"הצפירה" ב־25 בינואר 1890, והכתב, נחום סלאסטש (סלושץ), הודיע שם, בין השאר, שלפי תקנות החברה צריכים החברים להתכנס פעמים אחדות בשבוע לשיחות בעברית ו"כל החברות אשר תיווסדנה בארצנו, אם רק ירצו לבוא בדברים אתנו, עליהן לדגול בשם 'ציון' ועליהן להיקרא 'סניף לחברה שפה ברורה בירושלים' ולחתום על העיתון 'הצבי' היוצא בירושלים". אין בידינו יותר ידיעות על פעולו־תיה של חברה זו. כפי הנראה התנהל ויכוח בינה לבין בן־דוד בבעית הזיקה ל"שפה ברורה" בירושלים. בן־דוד טען "כי הצורה אשר תקבל שפתנו המדוברת בארץ ישראל לא תסכון לנו, הדרים בחוץ־לארץ, באירופה. עלינו, היהודים היושבים ברוסיא, לברוא לשפתנו סגנון חדש, אירופאי ולא ערבי"[6]. משום כך, כנראה, כינה אגודתו בשם "שפתנו ארנו" ולא בשם "שפה ברורה".

והנה באדר תר"ן (1890) לכל המאוחר פנה שאול־מנדל רבינוביץ מפינסק במכתב לבן־דוד לבירור דברים. שאול־מנדל רבינוביץ היה אז כתב ב"המליץ" ולאחר־מכן נתבלט כאחד הפעילים ביותר במחנה הציוני שבעיר, וגם פרסם מאמר חשוב על תולדות פינסק. מכתבו לבן־דוד לא נשתמר, אולם על תוכנו אנו יכולים לעמוד מתוך תשובתו של בן־דוד, שנכתב בג' דחול־המועד פסח תר"ן (1890): "אל כבוד המשכילים הנכבדים, חובבי שפת עבר באמת, ה' שאול רבינאוויץ והנלווים אליו"[7]. במכתב מודיע בן־דוד כי "שם האגודה שלנו היא 'שפתנו אתנו' ומטרתנו היא להרגיל את לשוננו לדבר עברית. במספר חברינו יבואו אנשים שונים היודעים להשתמש בשפת עבר בפועל". כמו כן הוא מודיע על "חובות החברים והחברות", והן: "א) לדבר איש את רעהו ואיש את רעותה עברית בכל מקום ובכל שעה. ב) להתאסף מדי שבת בשבתו אל בית הועד להשתוחח [!] בשפת עבר בציבור ולשמוע לקח איש מפי אחיו. ג) כל אשר יש בכוחו לשאת מדברותיו בשפת עבר באיזה ענין הנוגע ליהדות ולשפת עבר, כמו בכל עניני חכמה ומדע, חייב לדרוש באספה לא פחות מפעם אחת בחודש, הגברים דורשים בע"פ והנשים ברצונן גם מבכתב [!]. ד) כל אחד מהחברים מחויב לבור לו איזה ענין למודי להגות בו ולהרכיש לחבריו את כל אשר ימצא נחוץ ומוכשר להרחבת השפה. בעת האספות מדברים לאחד אחד בסדר ובמשטר מבלי הכנס איש בדברי רעהו, והיושב ראש הוא המפקח על הסדרים, ורק בעת ההפסקות מותר לדבר איש כאות נפשו". אשר למספר החברים באגודה, הוא מודיע, ש"החברים הקבועים הם לע"ע כשלושים גברים ונשים שלש, וחברים בלתי קבועים יש לנו עוד כפליים כהנה". ו"מלבד זאת יש לנו בחברתנו מגיד משרים [!] אחד, הדורש בשפת עבר גם בבתי התפילה באזני המון אדם", ו"עוד מתעסקים אנחנו כעת בדבר פתיחת

4. א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ־ישראל, כרך ב', עמ' 784—787. ד'ארבלה היה יליד פולטאבה, שמו האמיתי היה יצחק אמצ'יסלאבסקי.

5. הצפירה, 24 במארס 1890.

6. שם, 18 בפברואר 1890.

7. העתק המכתבים והתקנות של "שפה ברורה" שבפינסק וכן שמות חבריה נשתמרו בשלושה "פנקסים" קטנים של החברה "שפה ברורה" והם נמצאים כפקדון מאת ד"ר זאב רבינוביץ בידי האקדמיה ללשון העברית. ה"פנקסים" נמצאו בעזבונו של שאול־מנדל רבינוביץ על־ידי בנו הנ"ל. ראה להלן: נספחים.

בית ספר אשר ילמדו שם שפת עבר חנם אין כסף לכל החפץ". אשר ללשון הדיבור העברי הם נוקטים ב"שפת מכה"ע (מכתבי־העתים), כלומר שפת כה"ק (כתבי־הקודש) בצרוף מלים ומבטאים מלשון המשנה, ובמקום שאי־אפשר למצוא מלים עבריות להעתיק בהן את המלות הזרות המת־קבלות בכל שפות אירופה, משתמשים אנחנו במלים כאלה בתמונתן המקורית".

בינתיים נוסדה בפינסק בט' בניסן אותה שנה החברה בשם "שפת ברורה". לפי זכרונותיו של ש.נ. גיטלמן, אחד המורים לעברית המפורסמים ביותר בעיר וממייסדי הסתדרות המורים העבריים ברוסיה, יצאה היוזמה לייסוד האגודה מאת א.א. פיינשטיין מורה עברי ידוע בעיר, סופר ועסקן ציוני, ומאת בעל הזכרונות. לאחר שהגיעה אליהם הסיסמא "דברו עברית" שיצאה מאודיסה, פרסמו קול קורא "על דבר התוסדות האגודה וחברים צעירים זרמו כזרמי מים, בהביעם את חפצם להרשם"[8]. ברם, כפי הנראה, טעה כותב הזכרונות הללו, שהרי החברה נוסדה על־ידי ש.מ. רבינוביץ[9]. גיטלמן מוסיף ומסביר מדוע בחרו בשם "שפה ברורה" ולא בשם "שפתנו אתנו": "בהסתפחנו לסניף... באודיסה חשבנו לקרוא גם לאגודתנו בשם ההסתדרות הראשית 'שפתנו אתנו', אולם בין מבקרי האספות היה מלמד אחד, שהיה ידוע בשם 'המלמד הסלוצקאי', שידע היטב את השפה העברית והיה תורני גדול, בעל חשבון, הגה בעיון בספרי מחקר שונים, משחק אמן בשחמט, חכם בהויות העולם", והוא התנגד לשם "שפתנו אתנו", שהרי "המשכן של מלים אלה" בכתוב הוא "מי אדון לנו". משם זה נודף ריח מרד. אז פרץ פולמוס עז בינו לבין המשורר אפרים־דב ליפשיץ, בעל שיר הערש הידוע "נומה פרח, בני מחמדי". נערכה הצבעה, והרוב החליט בעד השם "שפה ברורה"[10]. ברם, דומה שעל החלטת הרוב השפיעה גם העובדה, שהחברה בירושלים נקראה בשם "שפה ברורה". אגב, האספות התקיימו בעלייתו של סוחר העצים ר' אייזיק פריינקיל, שבתו פייגל "עלמה כבת עשרים" "נתנה לנו את עליית בית אביה המרווח, שהיו בו מקומות ל־60 איש בערך", ו"היא בעצמה לקחה חלק באספותינו, כי ידעה הרבה עברית והיתה מסורה לרעיון הלאומי בכל ישותה". האספות התקיימו שם "גם בשבתות וגם בימות החול"[11]. עיקר תקנות החברה שנקבעו באותה אספה בט' בניסן (מוצאי־שבת) כדי "לרומם את קרן שפתנו הקדושה אשר כמעט נשכחה כעת מלב ולהשיבה לתחייה", היו: א) על החברים לדבר בהתאספם יחד אך ורק בשפת עבר. ב) האספה תתקיים מדי שבת בשבתו אחרי הצהריים (פעם אחת בחודש במוצאי־שבת, כנראה בכדי שאפשר יהיה לרשום דברים); ג־ד) על החברים לתרום תרומה כספית לחברה לקניית ספרים עבריים. ה) "כל מלה בשפת עבר אשר תבצר מהחברים עליהם להגיד לפני ראשי הועד והמה יחרצו משפטם. ו) המלות אשר הובאו לפני ראשי הועד ונפתרו על המזכיר לכתוב זאת בספר המלים אשר לחברה". באותה אספה נבחר ועד. חלוקת התפקידים בין חמשת חברי הוועד היתה זו: מאיר פריינקיל — סוכן, כלומר בידו תהא הקופה והספרייה; שאול־מנדל רבינוביץ — מבקר, עליו לתקן את השגיאות בדיבור ולבדוק את מידת הידיעה העברית של המועמדים החדשים; ישעיה־חיים גרוסברג — מזכיר, עליו לנהל את ספרי החברה, כלומר את "פנקס התקנות", "פנקס החשבונות" ואת "ספר המלים", שבו יירשמו המונחים והניבים החדשים; יוסף־יוזפא וולובלסקי — רואה חשבון; יהודה־לייב וינץ — נאמן, ממונה על גביית התרומות של החברים. אגב, וולובלסקי הוא אחיו של המשורר יהודה קרני, ויהודה־לייב וינץ היה אחד ה"בחורים" שלמדו באחד מבתי־הכנסת שבעיר, ולאחר־מכן למד בבית־מדרשו של הילדסהיימר בברלין והיה שם כתב של "הצפירה" והוציא בברלין כעבור שנים את הירחון היהודי־הגרמני Ost und West. בראש־חודש אייר של אותה שנה נשלחו מ"שפה ברורה" בפינסק שני מכתבים לאודיסה, אחד לחברה "שפה ברורה" ואחד לחברה "שפתנו אתנו". המכתב ל"שפה ברורה" מתחיל במשפט: "זיקי האהבה לשפתנו העתיקה אשר הבערתם בלבות כל אחינו העברים בכל מושבות בני ישראל ואשר כבר יצאו ללהבה קדושה... הזיקים האלה נפלו גם בעירנו פינסק". משפט זה מראה שהתנועה לחידוש הדיבור העברי התפשטה אז מהר וחדרה לכמה וכמה מקומות. ואכן, מצויות בידינו ידיעות על חברה "שפת ברורה" בווילנה, במינסק, בסורוקי ובעיירה מוטלה[12]. באותו מכתב באה ההודעה כי "מספר חברינו יעלה לעשרים וחמישה איש ונקווה כי תפרץ חברתנו ותעלה מעלה מעלה", ובאה הבקשה להדרכה, כי "כאשר הייתם אתם לנו למעוררים ברעיון הקדוש הזה, ככה תהיו לנו גם למאשרים, יען כי דעתנו קצרה עוד, ולא נוכל למצוא לנו מלים חדשות הנחוצות לנו ולהשתמש בהן, ובכלל איננו יודעים את המעשה אשר נעשה ואת הדרך אשר נבור לנו", כמו כן מבקשים הכותבים מאת החברה באודיסה שתשלח להם את תקנותיה

8. ניבנו, שבועון שיצא על־ידי משרד הנוער שעל־יד "תרבות" בפינסק, 7 במאי 1937 עמ' 3. א.א. פינשטין פרסם את ה־ספר "מגלת פירעניות" שהוא עדות חשובה מאוד על המצב בפינסק ובסביבתה בימי מלחמת־העולם הראשונה. מלבד הפרטים המדויקים על רצח ל"ה האנשים בפינסק ע"י הפולנים בשנת 1919, הוא מספר על סמך עדויות מובהקות על השחיטות של הבאלאכובצים בעיירות רבות בפולסיה ובאוקראינה. ראה להלן פרק תשיעי.

9. במאמרו בתלפיות שנדפס ב־1895, כותב ש.מ. רבינוביץ: "ע"י כותב הטורים האלה נוסדה פה חברה 'שפה ברורה'". על ייסוד החברה הודיע רבינוביץ בהמליץ, 11 באפריל 1890.

10. ניבנו, 17 ביוני 1937, עמ' 3.

11. ניבנו, 4 ביוני 1937, עמ' 2.

12. י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, תל־אביב 1940, עמ' 47. האגודה נוסדה שם על־ידי בן אביגדור. וראה שלמה הלל'ס, העיר סורוקי וקהילתה ב"פרקי בסרביה", 1952, עמ' 113; חיה ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו. תל־אביב 1948, עמ' 70. כאן היה זה עניין של קבוצת נוער גרידא. על מינסק ראה א. צנציפר, פעמי גאולה, עמ' 37. וראה החוברת הנ"ל של קלויזנר, הע' 2, בחוברת זו כונסו ידיעות גם על אגודות במקומות אחרים. במאמר שפורסם ב"כנסת הגדולה" ב' (תר"ן), במדור מאמרי בקרת עמ' 143 אנו קוראים: "סופרי ישראל עסוקים כעת לתת ניב שפתים לשפתנו העבריה וצעירינו עמלים לעשות כמתוקנים שבאחינו בירושלים, ובכל עיר ועיר ייסדו אגודות 'שפה ברורה'".

והם שואלים "אם יופיע 'הצבי' במועדו ומי הוא סוכנו, יען כי בחפצנו לתת את ידנו לו".

במכתב לבן־דוד מודיעים הכותבים על דבר אספותיהם בשבתות, שבהן "הננו משוחחים בשפת עבר" (האספות הללו היו מתקיימות משעה 3 עד לפנות ערב)[13]. כן הונהג שבכל שבת ירצו החברים, לפי תור, ב"עברית חיה", "שפת כתבי העת", פרקים אחדים מנביאים ראשונים, וכבר הספיקו לסיים בצורה זו את ספר יהושע. בכך הם רוצים למצוא עניין אשר "יחייבנו למצוא לנו מלים וניבים חדשים ולהמלט מלהשתמש תמיד בחוג מלים אחדות מבלי ללכת קדימה". כמו כן הם מודיעים על מספר החברים של החברה וכי הם "רובם ככולם צעירים לימים, יען כי עד עתה עומדים עוד זקנינו ונשואי הפנים מרחוק". כמו כן הם כותבים, "כי לא נתחשב [!] על דגל נקיי השפה הגדולים החפצים לעשות את השפה לגוף חנוט, מבלי להרשות לעשות בה שינויים לפי רוח העת החיה ולפי חוקיה היא, בידענו כי אם אין לא נמצא את ידינו ואת רגלינו בה". ולבסוף באה הבקשה "להודיענו פתרוני המלים האחדות", והובאה רשימת מלים ברוסית שהם מתקשים במינוחן העברי, כך, למשל, שואלים הם אם המלה Кружка אפשר "לפתור אותה כ"משאב", והמלה Линейка כלום ראו שתרגומה העברי יהיה "מסרגל", ואיך לתרגם את המלה Подсвечник ואיך "לפתור" את המלה Воротник — "צוארון" או "ענק", ואם "במקום 'מורה שעות' נוכל להשתמש במלה 'שעון'" ועוד. מ"שפה ברורה" באודיסה לא נתקבלה כל תשובה. מבן־דוד באה תשובה מיום י"ז באייר. בפתיחה מובעת שמחה על מצב האגודה בפינסק, ומושמעים דברי עידוד: "עמדו על עמדתכם, אחינו, ועל נא ירך לבבכם בהפגש על דרככם איזה מעצורים, כי זה חלק כל סוללי מסלות חדשות לישר מעקשים ולהסיע אבני נגף". בן־דוד מודיע במכתב כי "מספר חברינו מתרבה מדי שבוע בשבוע, עד כי צר ביתי מלהכיל את כל הבאים", ועל כן "החלטנו באספותינו האחרונות להסיע את מרכז אגודתנו לבית־התפלה, ששמה ינהרו כל החברים ובביתי יתאספו מתי מעט חברים וגם החברות אשר בבית התפלה לא יכירן מקומן", ותיקנו, "כי כל חבר ישלם לקופת החברה לא פחות משׁשה רו"כ לשנה" כדי להנהיג בבית־התפילה "שעור גמרא בשפת עבר". בהמשך המכתב באים דברי הסכמה לנוהג, שהונהג בפינסק, להרצות תוכן דברים. ומוצעת המלה "תניה", כמקבילה למלה הרוסית Разсказ. כמו כן מובאת הצעה של תרגילי כתיבה בעברית על־ידי מסירת תוכן של ספר ללא הכנה מוקדמת. אשר לסגנון, כותב בן־דוד, כי "יותר טוב הוא לקחת מלים משפת התלמוד ולכן ראו כי ימצאו תמיד באספותיכם אנשים אשר שפת התלמוד שגורה על פיהם", ובאה חוות דעת כי "עלינו לע"ע החובה להוציא את מעט החומר אשר בידינו החוצה, השוקה, לדבר עברית בכל מקום ובכל שעה, איש את רעהו ואת רעותו ואת טפו, ואז נזכה ונחיה ונראה את שפתנו המדוברת עומדת על מרום שלבי ה'מאדע', נדברה — וירוח לנו". כמו כן באה תשובה על המלים שנשאלו: "עששית — Лампада, פנס — Фонарь, מאור — Лампа, מנורה — Подсвечник, שולבוים מעתיק Воротник — 'בית הצואר', כי צוארון, כנראה, שם המקטין מן הצואר. כמו אישון מן איש; ענק הוא Галстук, אשר למלה הרוסית Кружка בעברית יש לנו מלה 'צפחת'. בדבר 'מורה שעות' וכל הנוגע לו, חפץ אני לשאול את פי הסופרים במכה"ע וב'הצפירה', ששם יענה ה' סאקאלאוו לבקשתי ויפתח להרוחה את השער לתחית השפה". ולבסוף באה בקשה זו: מכיון ש"הנני מכין עתה מאמר מיוחד על אודות התנועה החדשה של תחית השפה, על כן אבוא בכתובים אל כל האגודות הידועות לי, כי תשלחנה לי כל אחת את דבריה ותודיעני: 1) מספר חבריה ותכונתם, 2) באיזה ענינים יתעסקו, 3) על איזה טעמים סומכים מתנגדיה, 4) איזה הם הענינים והאמצעים אשר יובילו לפי דעתה אל המטרה הכוללת של כל האגודות, ולכן אקוה, כי גם אתם תמהרו לשלוח לי את דבריכם".

על המכתב הזה של בן־דוד באה מפינסק תשובה במכתב מיום ט"ו בסיון תר"ן (1890). תשובה זו מעמידה אותנו על הרמה האינטלקטואלית הגבוהה ועל שאיפותיהם הנעלות של כותביה. אחרי דברי הקדמה שבה הם קובעים: "אנחנו גמרנו אומר זה כבר לעבוד בכל יכולתנו ובכל מאודנו... למען הרעיון הקדוש הזה", באה ההודעה "כי חברתנו תצעד קדימה ותעשה חיל, חברינו עתה כ ח מ י ש י ם א י ש", ביניהם "אנשים גדולים ונכבדים" "אנשים אחדים העומדים בראש האינטעליגענציע בעירנו הבטיחונו כי יבואו גם המה אל החברה", כי "צעירי הימים אשר ידעו את השפה ושכחוד או אשר לא ידעוה כלל, פנו עתה אליה והם הוגים בה בשים לב", וכי מורים סיפרו "כי מעת היוסד החברה בעירנו החלו תלמידים ללמוד את השפה בשקידה יתרה". כמו כן מודיעים הכותבים, שהם התחילו לדבר לא בכנסים בלבד, אלא גם ברחוב, "אנחנו מלאנו אחרי עצתכם להוציא את השפה החוצה, השוקה, והננו מדברים עברית בכל מקום, בחוצות וברחובות". "ואנשים אשר יראו בראשונה לפתוח את פיהם בשפת העבר, הנם מדברים בה עתה ככל העולה על רוחם". אמנם, "בראשונה השתוממו בני עירנו למשמע אזנם", אולם "עתה יחדו בשמחה את פנינו וביראת הכבוד יביטו על המדברים, גם האורתו־דוכסים ישמחו מאד על הדבר הזה". אחרי הצטרפותם של "החברים הנכבדים" הנהיגו "כי האיש אשר יש לאל ידו" ירצה "מדי שבת בשבתו בשפת עבר מעניני דיומא בדברי ימי ישראל או באיזה ענין לימודי, איש איש כאשר יישר בעיניו", נוסף על "התניות", כלומר סיפור תוכנם של ספרי נביאים ראשונים, כי "נחוצות הנה מאד לצעירים". כמו כן הם מודיעים, כי אחד החברים מכין מחזה להצגה "למען תסכן אזנם לשמוע דיבור שפת עבר ספרותית", ובכך ישופר הסגנון. הכותבים מודיעים ש"עלה במחשבה לפנינו והוא להעיר את אוזן בנות עירנו ליסדן [!] גם הן חברה מדברות שפת עבר לבדן, יען כי לקבלן אל חברתנו לא נוכל, כי לא הרי אוירא דפינסק כאוירא דאדעססע, ואת פני הנערות האחדות אשר פנו אלינו לקבלן אל חברתנו השיבנו ריקם, ביראנו מדבת עם". אשר לשאלה בדבר האמצעים להשגת המטרה "להרחיב

13. ראה הע' 8.

את השפה העברית בין העם ולעשותה שפה חיה כאחת השפות האירופיות", הובאו במכתב הצעות אלה: א) על כל החברות להתרכז מסביב למרכז אחד ולקבל את הכרעותיו בענייני מונחים וניבים. מרכז זה צריך להיות החברה "שפה ברורה" בירושלים, "אשר בראשה יעמדו אנשים מפורסמים ובלשנים כבן־יהודה, פינס, יעבץ וכאלה". על החברות לסייע למרכז להוציא מילונים של "כל הניבים והמלים אשר יחדשו עפ"י שקול דעת החברה ההיא, וכל אבירי השפה ברוסיא". בקשר לכך מנסים הכותבים להשפיע על בן־דוד, שיכיר בצורך של מרכז אחד: "עליכם, אחינו היקרים, להעיר לב כל החברות הנודעות לכם... כי בלי מרכז ובלי דיסציפלינה לא נוכל לעמוד... ואם לא נתאחדה אז תפולנה חברותינו אחת אחת" ו"יראו נא עתה אחינו ברוח וברעיון, כי המה יבקשו אך את המטרה ולא את הכבוד". ב) על כל החברות להתאמץ ולהרחיב את ידיעת הלשון בעם, על־ידי העמדת מורים חינם לבני עניים "ולא לנערים אחרים לבלי קפח בזה את פרנסת מורי שפת עֵבר אשר מזה לחמם נמצא". הכותבים מודיעים שהם מתכוננים לבצע דבר זה בימים הקרובים. ג) על החברות להשתדל שגם "נשואי הפנים" יצטרפו אליהן, ואז ילכו רבים בעקבותיהם. ד) יש למצוא אמצעים כספיים לתמיכת הספרות העִברית ו"סופריה הטובים", כי הוצאת ספרים טובים היא האמצעי הטוב ביותר לחבב הלשון על יודעי העברית ולהגברת הרצון ללמוד עברית, כי בלי ספרות טובה אין עתיד לתחיית הלשון, שהרי גם ההתחלה הקטנה הזאת של הדיבור העברי היא תוצאה של הספרות העברית שנתחדשה. "ספרותנו הדלה עשתה לנו את החיל הקטן הזה, אשר באו עתה בברית **לעשות** שפת עבר לשפה מדוברת". "עלינו להתאמץ להרבות את ספריה הטובים למען יכבדוה יודעיה ולבלתי לכתם לנוע אל ספריות אחרות". אגב, אנו למדים מן המכתב הזה, מה גדולה היתה השפעתו של סמולנסקין על בני אותו דור: "מי קרא לנו את הקוראים המעטים בשפת עבר הדבקים בשפה אם לא סמאלענסקין נ"ע והסופרים הטובים אשר חנו תחת דגלו", כלומר הסופרים שהשתתפו ב"השחר". הכותבים מציינים כעובדה, שאחרי מות סמולנסקין "אבדו לנו קוראים רבים, יען כי לא מצאו עוד מה לקרוא בשפתנו". מובאת גזרה שווה מן הרוסית: "עד לפני חמשים שנה, טרם היות בספרות הרוסית ספורים כתובים במיטב הגיון, פנו הקוראים אל הספרות הצרפתית", ורק תודות ל"סופרים הטובים" נשתנה יחס הרוסים אל ספרותם. אצלנו המצב הוא ש"בנינו ובנותינו נתונים המה לעם אחר" ו"שפת עבר... משכילנו לא יחפצו לפנות אליה". מתוך משפטים אלה יכולים אנו לעמוד על התמורה התרבותית הגדולה, שחלה בשנות ה־80 בעיר יהודית כמו פינסק, שעוד בשנות ה־90 שלט בה הווי יהודי מסורתי. הכותבים מציינים עוד, כי מחמת העובדה שהספרות העברית אינה מכל־כלת את סופריה, פונים הסופרים לכתיבה ביידיש, "ואף איש משגע אשר לא יחוס על עתו ועמלו יפנה לכתוב בה", ו"ספרים טובים אשר יכלו להנחיל כבוד את השפה ולרכוש **לה נפשות** רבות יותר מכל החברות ישכבו למעצבה מאין מו"ל להם". הם מציינים בצער את העובדה, שמאז חדל **"השחר" לצאת**, אין ירחון עברי אחר, וגם לקיומו של השנתון **"האסיף" בשקפה** סכנה. הם מביעים חשד, שהרצון לדעת עברית ייעלם עם לא יהיו ספרים טובים לקריאה. אשר לספרים המצויים הם שואלים את השאלה: "האם יחבבו ספרינו, הנמצאים בידינו עתה, את השפה על לומדיה?" הכותבים מעוררים גם את השאלה של ספרי לימוד מתאימים: "האם ישנם לנו ספרי לימוד כראוי? האם ישנם לנו ספרי קריאה לצעירים, אשר יובילו מן הקל אל הכבד כלכל עם ועם?". אגב, יש לזכור שהדברים הללו נכתבו בשנת 1890. כותבי המכתב הם אפוא מן הראשונים שעוררו בעיה זו. הם טוענים כי על החברות הדוברות עברית החובה לדאוג לספרות העברית. "כי הא בהא תליא, ואם לא תפנינה החברות לדבר הזה, אז לא תצלחנה במעשיהן". לפי דעת הכותבים, ניתן הדבר להיעשות ללא מעמסה כבדה. עשרים חברות בלבד יכולות לאסוף למטרה זו 4,000 רובל. כמרכז להוצאת הספרים יש אולי **"לבחור את** החברה מפיצי השכלה, אשר נגשה לפני שלוש שנים לדבר הזה ותקים בקרבה סניף אחד 'חובבי השפה העברית', ואשר גם הוא נאלם דומיה ככל דבר טוב במחננו"[14]. מן הראוי לציין עוד את האידיאולוגיה הלאומית שבאה לידי ביטוי במכתב הזה: "תחיית השפה" היא "אות נאמן לתחיית עם ישראל" כי "השפה היחידה תאחדם לאחד ותקבץ את פזוריהם, יהיתה לנו השפה לחבל המרתק אשר בו ירתקו כל בני העם יחדו". אידיאולוגיה זו באה להם, בוודאי, מכתבי סמולנסקין, אולם, כידוע, סמולנסקין לא הדגיש את חשיבותו של הדי־בור העברי. בסופו של המכתב באה ההודעה כי "נתחדש באגודתנו ניב והוא 'מה משעה', על הוראת 'איזה שעה הגיעה' על־פי דברי הפסוק, 'שומר מה מלילה'". אין אנו יודעים מי היו מנסחי המכתב הזה. ייתכן כי מותר לנו לשער, על־פי הלהט שבו כתוב המכתב, שמנסחו העיקרי היה יהודה־לייב ברגר. הוא היה בן מינסק, חבר ביל"ו וחבר האגודה "נס ציונה" בוולוז'ין. חבריו במינסק היו שמריהו לוין, שאול גינזבורג וד"ר נחמן סירקין. כשנשתקע בפינסק בסוף שנות השמונים, "נעשה ראש וראשון לכל ענייני ציון בעיר". כאן הצטרף לאגודת "בני משה", וייסד אחרי כן את ה"חדר המתוקן". בהסתדרות הציונית היה אחד הפעילים החשובים[15]. היסוד להשערתנו זו אנו רואים במיוחד בדאגתו לספר לימוד מתאים לילדים. הוא הראשון שהכין "קיצור המקרא" לצורך התלמידים, דבר שעורר רעש גדול אצל החרדים בפינסק, ובהשפעתם התערבו רבני וילנה בדבר, והספר שעמד להידפס בדפוס ראם לא נדפס.

בן־דוד בתשובתו, שלא איחרה לבוא, מביע את תודתו על "העונג הרב אשר הסיבותם לנו בקריאת מכתבכם". כי מן המכתב שקיבל מפינסק ומן "המכתבים הרבים והשונים המגיעים אלינו מכמה אגודות, רואים אנחנו כמה סופרים נכבדים... צמחים על שדמות האגודות הנוסדות לתחית שפתנו, לשם ולתהלה לשפתנו ולתקוה טובה לספרותנו". הוא מחווה

---

14. החברה הוציאה את כל שירי יל"ג ואת כתבי סמולנסקין ועוד.

15. ראה דברים עליו מאת י. ניידיץ, ניבנו, 18 ביוני 1937 ודברי הערכתו של ח. וייצמן ב"מסה ומעש", עמ' 30. ועיין לעיל פרק שני ולהלן פרק רביעי.

את דעתו שירידת הספרות "בשנים האחרונות" היא תוצאה מכך, "שרעיון הלאומיות האדוקה והצרה החל לצמצם את כשרונות סופרינו, את כוחם ואת מוחם בד' אמות של ישא"י (יישוב ארץ־ישראל), כאלו היה רעיון הישוב לא חלק אחד מתחית עמנו, כי אם הכל יכול וכולל בו את כל תקוותינו לעתיד ואת כל מאויינו בהוה". כאן מעין נבט של השקפות אחד־העם. בן־דוד מעלה את שמותיהם של מל"ל ויהל"ל, ש"החלו להתכחש במקצת גם אל שפתנו העתיקה, באמרם כי כשפה כן החוקים אינם עקרים לרעיון הלאומיות". "אולם עשר [!] הירחים האחרונים יתנו תקוה חדשה בקרבנו, כי רוח חדש יפח בספרותנו ועבודה חדשה, תחית שפתנו, תמשוך אליה רבים מאלה אשר כבר נלאו נשא את כבד המעמסה העמוסה על שכם אחב"י בארצנו לרגלי עבודת יא"י, כפי שהתנהגה העבודה הזאת עד הנה". הוא יכול להודיע, כי "רואים אנחנו גם בעדתנו את חדר [בוודאי צ"ל חבר] הפלשתינים, אשר עד הנה התנגדו לנו בכל מאמצי כחם, הולכים עתה ומתקרבים אלינו, וכבר נתנו ידם לאגודתנו שנים מחו"צ, המפורסמים בישרת רוחם וידועים במפעליהם לטובת הישוב, וגם הסופרים בעדתנו, אשר כולם כאחד 'צא טמא!' קראו אחרינו ... בושים עתה ממעשיהם ומבקשים להם פתח חרטה על אשר בעטו בנו בבוז וגאון לפני שמונה ירחים"[16]. אין אנו יודעים למי הכוונה, אולם, רשאים אנו להניח, שחברי אגודת "בני משה", שנוסדה בשנת תרמ"ט (1889), החלו לראות צד של חיוב בפעולה העברית של בן־דוד, אם כי אישיותו של בן־דוד עצמו ועמדתו כלפי הפעולה למען יישוב ארץ־ישראל לא היו אהודות. עוד בניסן תר"ן (1890) הביע לילינבלום את דעתו, שאין לקבל את בן־דוד ל"חברת התמיכה בחקלאים ובעלי מלאכה יהודים בסוריה ובארץ־ישראל". וקצת לפני־כן כתב ש"בעלי 'שפתנו אתנו' שהם ובתולותיהם הנלוות אתם חפצים אך להמשיך עליהם לב שידברו בם"[17].

אשר לאגודתו, מודיע בן־דוד, כי "מספר חברינו יגיע עד מאה ועשרים איש", בהם חברים קבועים המעלים תרומות חבר. הללו מתכנסים לאספות בביתו הוא, וה"נותרים באים מדי שבת בשבתו אל בית תפלה אחד אשר שכרנו... ומדי שבת בשבתו מהשעה הרביעית עד השעה השביעית לומדים אנחנו מדרש רבה בפרשת השבוע: האחד יקרא פרשה באזני השומעים ויבאר את לשון המדרש בשפת עבר צחה, והשומעים באים בשאלותיהם ומקשיבים לביאורים ותירוצים איש מפי אחיהו... ורב מאד החומר אשר יתן המדרש לציבור בכל מיני ענינים". בתרומות החברים שהיו צפויות עד — 500—600 רובל, הוא קיווה לקנות בית־תפילה מאחת "החברות העניות", למען יוכל להנהיג בו לימוד "שפת עבר ודקדוקה, גם משנה וגמרא לכל הבא". כמו כן הוא מספר, שכל חגיגות המשפחה אצל החברים, כגון ימי הולדת, אירוסין, ברית־מילה התנהלו בלשון העברית מ"החל עד כלה". ביום הולדת בתו, למשל, "השתעשעו הבאים עד השעה החמישית בבוקר, ואז הראו חברינו לדעת גם בכוסם, כי שפת עבר כבר הכתה שרש בפיהם... כי בכל הלילה ועד הבוקר איש לא הוציא מפיו כל מלה אחרת מלבד עברית".

בהמשך מכתבו נוגע בן־דוד בעניינים שנגעו בהם הכותבים מפינסק. הוא מביע את צערו "על אשר תדיחו את העלמות מבוא בחברתכם... כי באין נשים דוברות עברית, לא יהיו לנו מעולם ילדים דוברים עברית מחלב אמם". אשר למחזה — הוא מבקש שישלחוהו אליו "ואנחנו נציגהו גם באודיסא". בדבר המרכז — "אין כל ספק כי באין מרכז אחר, אז עלינו להתרכז סביב החברה שפה ברורה בירושלים". אולם המרחק מפריע, "כי על כל מכתב ומכתב אשר נכתוב אליהם, עלינו לחכות חמשה או ששה שבועות עד אשר תגיע תשובתם אלינו", "שמא כדאי לקיים שני מרכזים, כנהוג בישראל: מרכז ירושלמי ומרכז אירופאי". אשר לעניין מורים לילדים עניים — "כבר עשינו גם אנחנו תקנה אחת דומה בכל לתקנתכם", ו"מלבד זאת עשינו לחובה על המורים הנמנים במספר חברינו, כי ילמדו את תלמידיהם לדבר עברית". (כאן, וכן גם בלימוד המדרש ובלימוד התנ"ך בפינסק ההתחלה והשורש לשיטת "עברית בעברית" בהוראה). אשר למשיכת "נשואי פנים" אל החברה, "לעת עתה קשה לנו הדבר", כי "רוב חובבי ציון ככל הסופרים בעירנו יעמדו מנגד לנו" אשר ל"יסוד קופה למשען הסופרים" — "הנה כל דבריכם ישרים ונכוחים המה, אך מקומם יכירם לע"ע יותר על הגליון מאשר בעולם המעשה... כי לעת עתה אף אחת מאגודותינו עוד לא השלימה שנתה, ואל יתהלל חוגר כמפתח... הן אגודות אחדות אשר צעדו ברוב כחם בימיהם הראשונים, כבר התפרדו ואינן, ומי יודע מה תהי גם אחריתנו, לכן נחכה לעת עתה כשנה או כשנתיים ואל נלך בגדולות".

לבסוף באה התשובה לשאלה הלשונית — במקום "מה משעה" יש לשאול: "מה השעה", כעין: "מה הדבר"; ובתשובה יש לומר בלשון קצרה: "שעה ומחצית, אחת וחצי, שתים ורבע, בהשמטת המלים שעה, ורגע וכו'".

במכתב זה הסתיימה חליפת המכתבים שבידינו. נראה, שאגודת "שפה ברורה" בפינסק נוכחה לדעת, שאין לה ללמוד הרבה מ"שפתנו אתנו". אפשר שהצטנן היחס אליה, מחמת עמדתו של בן־דוד כלפי המרכז בירושלים ואפשר גרמה לכך גם העובדה ש"חובבי ציון" באודיסה התייחסו, כפי שראינו, בזלזול אל "שפתנו אתנו". בינתיים גדל מספר חברי „שפה ברורה" בפינסק. בפנקס החברים שנשתמר בידינו, רשומים השמות של 65 אנשים, מהם ראשי העסקנים בתנועת "חיבת ציון" וחברי לשכת "זרובבל" של המסדר "בני משה", מורים, סופרים, מחברי ספרים וכתבים ב"המליץ" וב"הצפירה". כדאי לציין שגם ביילין, ה"רב מטעם" שבעיר, אהד את התנועה.

16. ראה למשל דברי י.ח. רבניצקי בפרדס כרך א', אודיסה 1892, עמ' 25: "ושם בארץ הקודש יחיה ישראל גם את שפת קדשו תחיה אמיתית, תחיה לדורות, בלי משחק 'חברות' ושעשועי 'אספות' של 'החובבים', אף בלי תקיעות ותרועות בכה"ע ממחנה 'הדוברים', אשר בפיהם יקראו בקול רעש גדול: 'שפתנו אתנו!'".

17. דרויאנוב, כתבים וכו', כרך ג', עמ' 157—158, 229. במכתב לבריינין קובל בן־דוד, כי אחד־העם ומנדלי לועגים לו. לעומת זאת הצטרף ברדיצ'בסקי לאגודתו. בריינין, שם, עמ' 277—281; י. קלויזנר, שם, עמ' 9.

מצד אחר, גם רבה של פינסק, ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, "הגיד במו פיו תהילת דוברי עברית"[18], ור׳ ברוך הלוי עפשטיין, חתנו של ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, והמפורסם בחיבוריו הגדולים "תורה תמימה" ו"מקור ברוך", העלה אז את הדרישה להפוך את הלשון העברית ל"שפת אֵם" ממש, על־ידי הדיבור בעברית עם הילדים מגיל הינקות: "מי האיש אשר ידיו ולבו אמונה ורוחו ונפשו נתונים אמונים לעמו, לדתו ולשפתו, ורוצה לבנות בית נאמן בישראל — ישתדל להרגיל את בניו ואת בנותיו עודם על שדי אמם להגות ולבטא עברית, ואחרי כן יטע על לבם רגשי אמונה טהורה, כפי שהורונו חז"ל בעלי הנסיון... וכל רוחם והגיונם, שעשועם ומשחקם, בשכבם ובקומם, בינם לבין הוריהם ובינם לבין עצמם, הן בקודש והן בחול — יביעו עברית... והיתה להם השפה הזאת לשפת אֵם, וכה יתגדלו וכה יתחנכו וכה יהיו לאנשים וכה יגדלו גם הם את בניהם, והיתה ביתו לברכה, לחן ולכבוד ולצפירת תפארת, וקנאת האמת הטהורה תרבה בתים כאלה בישראל והיו לברכה בקרב הארץ". דרך אגב הוא מעיר: "האגודות שנוסדו זה לא כבר בהרבה ערים ממושבות בית ישראל לנצח ולרומם את שפת קדשנו, על אגודתם שם 'שפה ברורה', ולי נראה כי... לפי מטרת האגודות הנ"ל היה יותר ראוי לקראן מענין המכוון: 'שפתנו אתנו' או 'לשוננו נגביר' או 'שפה לנאמנים'"[19]. "הן בעירנו כלם שלמים עם הרעיון באין פוצה פה" — כותב יעקב גולדמן תוך התרעמות על כך שההספד לרש"י פין ולאליהו ביילין ה"רב מטעם" שבפינסק, שנשא א. ד. פיינשטיין בעברית "בלי קשי ודחק", נערך בבית מושב־זקנים ולא באחד מבתי־הכנסת[20].

בכ"ז בסיוון תר"ן (1890) בחרה חברת "שפה ברורה" בפינסק "ועד מנהל" חדש. חבריו היו: אהרן רובינשטיין — ראש הוועד, סגניו: אלתר בלומנקראנץ ויעקב גוטליב; יעקב שולמן — מבקר, וסגניו: פנחס ברגמן ושלמה־נתן גיטלמן; מזכיר — אפרים־דב ליפשיץ וסגניו: ישעיה־חיים גרוסברג ושאול־מנדל רבינוביץ; סוכן — אלתר בלומנקראנץ, וסגניו — יהודה־לייב וינץ ומאיר פריינקיל. תוקנו תקנות חדשות: "על החברים לדבר אך בשפת עבר בכל מקום ובכל שעה... להשתלם בשפה העברית, בדקדוקה ובשמוש הלשון... ללמוד לדעת את כל הניבים והמלים הנמצאות בכל מקצועות ספרותנו, והמלים והניבים אשר יחדשו לנו בחירי סופרי עמנו בארץ יהודה... על החברים לשעבד השפה למחשבות לבם, עד כי גם בשבתם בודדים יהגו עברית". על החברים לקנות מילונים ולתמוך בידי החברה המרכזית לשם הוצאת מילונים חדשים. באספות יקראו "מספרי חכמה, מדברי הימים, תולדות אנשי השם בעמנו וכדומה, אך לא כתבי יד הכתובים בידי החברים... האחד יקרא וכל הקהל ישמע". כמו כן יעשו תרגילים בכתיבת תוכנם של פרקים מתנ"ך או מספרים אחרים "בסגנון לשון כל איש ואיש". נקבע גם סעיף זה: "כאשר תשיג יד החברה, תשכר מורים לנערים ולנערות אשר קצרה יד אבותיהם לשכור להם מורים". אשר לעניין הצטרפות למרכז מסוים נקבע בתקנות אלו: "ארץ הצבי אשר על ברכיה נולדה השפה העברית... אך הארץ ההיא מסוגלה ומוכשרה להחזיר גם בעת החיה הזאת עטרת השפה ליושנה". שלא כדעת בן־דוד, הושמעה כאן הדעה, "כי יש לאל ידי סופרי ארצנו הקדושה לשמור את רוח השפה, שיעמוד טעמה בה ולעצור בעד רוח הלועז החודר בקרבה". ועוד זאת: "שפת ערב הקרובה לשפתנו היא שגורה בפי אדירי הסופרים שם, ומשפת ערב תוצאות טובות לחדש בה מלים וניבים ברוח שפת עבר", ובאה ההחלטה הזאת: "החברה בירושלים היא המרכז לכל חברות חו"ל, ואל המרכז ההוא נפנה גם אנחנו לדרישת תורה מפיו ולבקש עצה, איך לכלכל פעולתנו".

במרוצת הזמן גדל מספר החברים של החברה בפינסק ועלה למעלה מ־65 החברים הרשומים בפנקס הנ"ל. בכתבה של ש. מ. רבינוביץ מיום 13 באוגוסט 1890 אנו קוראים: "החברה הנכבדה 'שפה ברורה', שנוסדה לפני ששה חדשים, תעשה חיל ותצעד קדימה ויום יום יתרבו חבריה". לפי אותה כתבה, עמדה לפתוח "בי"ס אשר בו ילמדו לנערים חנם אין כסף שפת עבר ודברי ימי ישראל"[21]. ואכן המורה ש. נ. גיטלמן מספר בזכרונותיו, כי "תיכף להיוסד החברה פתחנו לנו שעורים לעברית להורות את ידיעת השפה לאלה הצעירים, שהיתה זרה להם. כששים תלמידים בשתי קבוצות שמעו כשעתיים בכל יום לקח בידיעת השפה העברית וגם בספרותה"[22]. בכתבה מאוקטובר 1890 כותב ש. מ. רבינוביץ: "חברי האגודה אספו את מורי שפת עבר ויציעו להם לדבר עם תלמידיהם עברית; כמה מהם הסכימו"[23]. החברה ניגשה להקמת ספרייה. על כך מודיע ישעיה־חיים גרוסברג בסוף אותה שנה: "בראשית שנת האזרחים תפתח אגודת 'שפה ברורה' בעירנו בית ספרי־עבר אשר בו יהיו מה"ע בש"ע (מכתבי־העת בשפת עבר) ומ"ע בשפת המדינה"[24]. לשם הקמת הספרייה הוחלט להפיץ את "האוצר" של רש"י פין וספרים אחרים, לקיים פעולת התרמה של ספרים אצל בני העיר. לביצוע המפעל נבחרה ועדה, שבין חבריה היו מ. שטריק, יו"ר האגודה הציונית בעיר וחבר "בני משה", ש. מ. רבינוביץ, האחים פריעד, ועוד אחד שלא כונה בשמו[25]. כתמיכה לספרות העברית ולסופריה "נמנו

18. המליץ, 23 ביאנואר 1891, גל׳ 19.

19. ברוך הלוי עפשטיין, שפה לנאמנים, מאמר על תכונות וערך לשון הקודש, ווארשה תרנ"ג, עמ׳ 13—14. החיבור נכתב בתרנ"ב.

20. ראה הע׳ 18. על א. ד. פיינשטיין, ראה מאמרו של ד"ר זאב רבינוביץ בחוברת 'אפרים צור־פיינשטיין', אגרות ורשימות, באר־טוביה, ניסן 1964, עמ׳ 9—10. ומאותו מחבר בכרך ב׳ של ספר זה, עמ׳ 493.

21. המליץ, 13 באוגוסט 1890, גל׳ 190. ידוע לנו על חברים בחברה ושאינם רשומים ב"פנקס שמות החברים", והם: המהנדס משה־נחמן סירקין, שהיה לאחר מכן סגן עורך הצפירה. ראה מאמרו של ש. נ. גיטלמן, ניבנו, 28 במאי 1937. וכן האחים פריעד ושמעון כהן. שמעון כהן היה נכד אב"ד דקארלין ר׳ יעקב ברוכין, בעל "משכנות יעקב" ושל אב"ד דפינסק ר׳ אלעזר־משה הורוויץ. (ש. כהן, חקי חיים, ווארשא 1899).

22. ראה הערה 11.

23. המליץ, 12 באוקטובר 1890, גל׳ 221.

24. המליץ, 21 בדצמבר 1890, גל׳ 281.

25. ראה הכתבה של ש. מ. רבינוביץ, המליץ, 29 במארס 1891, גל׳ 74.

וגמרו חו"צ (חובבי ציון) בעירנו לתמוך בידי הסופר ה' יעקב גולדמאן, למען יוכל להוציא את ספרו 'ילקוט ארץ ישראל השלם', אשר רב טוב צפון בו לרעיון ארץ־ישראל"[26]. יש להניח, שהיוזמה לכך באה מ"שפה ברורה". באותה אספה שבה הוחלט על הקמת הספרייה (האספה נתקיימה ב־23 במארס 1891), הוחלט גם "להוציא מאסף אשר כלו יהיה מוקדש לתחיית השפה ולתחיית הארץ". לשם כך נבחר ועד בן שמונה חברים, והם: א. רובינשטיין, מ. שטריק, א.ד. ליפשיץ, שמעון כהן, יהודה־לייב ברגר, יעקב בורשטיין, י. א. גוטליב וד. פריעד. בקשה פורסמה אל סופרי ישראל: "לכבדנו במאמרים, בסיפורים ובשירים טובים"[27]. אמנם, המאסף לא הופיע. הספרייה אפשר שנפתחה, אולם לא היה לה קיום. בכתבה מיוני 1893 הציע ש.מ. רבינוביץ למסור את הספרים שנאספו לספרייה בימו[28].

אין אנו יודעים כמה זמן נתקיימה בפינסק החברה "שפה ברורה". לפי דבריו של ש.מ. רבינוביץ, היא "עשתה חיל בשתי השנים הראשונות אחרי הוסדה וכבר ראינו אז בראש כל חוצות צעירים מדברים עברית"[29]. בשנת תרנ"ב (1892) היתה עוד קיימת. על כך מעידים דבריו של ר' ברוך עפשטיין, שהובאו לעיל ושנכתבו באותה שנה. בשנת תרנ"ה (1895) כבר לא נשאר ממנה אלא "רעיון"[30]. אחת הסיבות להתפוררותה של החברה היתה בוודאי ביטולה של ה"שפה ברורה" בירושלים בשנת תרנ"א (1891), שבתור מרכז תלו בה כל־כך הרבה תקוות.

ברם ה"רעיון" נתגלם כעבור שנים מועטות בחינוך הילדים בשיטה "עברית בעברית". בתחילת המאה הנוכחית שוב לוכדו חברות של מבוגרים לדיבור העברי. לאחר שנוסדה בריגה על־ידי טביוב אגודת "דוברי עברית" בשנת תרס"ב (1902), שלפי דברי טביוב "היתה למופת לערים רבות"[31], הוקמה גם בפינסק חברת "דוברי עברית", ומטרתה היתה "להפוך את העברית לשפה חיה"[32]. משגברה התנועה העברית ונוסדה הסתדרות "עבריה" (1905, בימי הקונגרס השביעי), והונח היסוד ל"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית" (1909)[33], נמצאו מיד בפינסק נלהבים לדיבור עברי. הנה כותב ש.נ. גיטלמן: "גם בעירנו נתעורר בולמוס לדיבור עברי בשנת 1909 בין הנוער המתלמד, מבקרי בית הספר הממשלתי, שנחשבו כמעט לבוגרים ונשבעו אמון לדגל הציוני. ראש הקבוצה היה יחיאל וייצמן, אחיו הצעיר של הפרופסור חיים וייצמן.

האספות היו בזמנים קבועים, בהם דנו על דבר הציונות מנקודת ראות של הלאומיות והשאלות האקונומיות... שם היו נוכחים גם אחדים ממורי עברית שבעיר: אבא גארבוז... המורה וולפוביץ... וכותב הטורים... האגודה לא נתקיימה זמן רב מפני סבות שונות, כי עין הבולשת השגיחה באופן חמור מאד על כל אספה חשאית, בעיקר בין הצעירים"[34]. כתבה מנובמבר 1910 מודיעה: "בפינסק נוסד סניף 'להסתדרות לשפה ולתרבות העברית', ובאספה הכללית של אותו הסניף הוחלט להשתדל ליסד בעיר שעורי ערב לתולדות ישראל ולשפת עבר בעד גדולים, וגם נתמנתה קומיסיה אשר חבריה יתעסקו בקנין ספרים עבריים חדשים ובמכירתם. על חברי הסניף הוטלה החובה שהם בעצמם, כפי אשר ידם משגת, יקנו את כל הספרים העבריים החדשים וישתדלו שגם כל מכיריהם יקנו אותם, שיכתבו את כל מכתביהם הפרטיים והציבוריים ככל האפשר רק בעברית ושידברו עם חבריהם ועם מכריהם רק עברית"[35]. מגע ער למדי קוים בין הסניף הזה לבין המרכז שבקיוב. הפעיל ביותר בסניף היה יוסף ברגמן, שהיה נתון כולו לרעיון הציוני. אורגנה גם פלוגת נוער, כבמקומות אחרים, להפצת העיתונות והספרות העברית. באחד המכתבים הודיע ברגמן "בשם הסניף הפינסקאי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית", "שהעבודה הולכת ונמשכת שם"[36]. על שתי אגודות, "דוברי שפת עבר" ו"פרחי ציון", ידוע לנו, שאחד מסעיפי התקנות שלהן הטיל את החובה לדבר עברית.

נסיים בציון העובדה שבפרוס מלחמת־העולם הראשונה היה מצוי בפינסק ציבור גדול יודעי עברית שבפניהם הורצו הרצאות ונערכו הספדים בעברית. כך, למשל, הרצה מוסינזון בפינסק על הגימנסיה "הרצליה" ועל לימוד התנ"ך בה, ו"נאומו זה העיר אחדים מהשומעים לענותו גם כן בעברית באופן מוצלח מאד"[37]. ההספדים על א.ל. לוינסקי ומ.ל. ליליינבלום "נישאו בעברית דוקא"[38]. כשבאה "הבמה העברית" מלודז' בהנהלתו של המשורר יצחק קצנלסון והציגה את המחזה "אוריאל אקוסטה" בתיאטרון העירוני "היה האולם מלא עד אפס מקום", ו"לקול הידד ולמחיאות הכפיים לא היה קצה" ו"כל הנאספים הכירו בחיותה של השפה העברית"[39]. בין ציבור דוברי העברית בעיר היה חלק ניכר של נשים. הרב הצבאי הגרמני ד"ר טנצר, שביקר בפינסק בנובמבר 1915, העיר בהתפעלות שבבית מארחו הכיר נשים המדברות עברית בשטף וללא כל תקלה והבקיאות גם במימרות חז"ל[40].

---

26. ראה הע' 23. יעקב גולדמן היה "משרידי הדור הישן" של המשכילים. מלבד הספר הנזכר חיבר עוד ספרי לימוד לתלמידים: "קיצור משניות", "גמרא למתחילים", "תפוחי זהב" וכתב מאמרים וכתבות ב"הבוקר אור" של גוטלובר ובהמליץ. הוא נפטר בה' תשרי תרס"ט (1908). הזמן, 15 בספטמבר 1909, גל' 204, עמ' 3.
27. ראה הע' 24.
28. המליץ, 24 ביוני 1893, גל' 141.
29. ראה מאמרו הנ"ל בתלפיות.
30. ראה שם.
31. פנקס כ"י בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, ירושלים.
32. יידישע פאלקסצייטונג, 4 במארס 1903, גל' 10, עמ' 5.
33. ראה על הסתדרויות אלה, א. לוינסון, התנועה העברית בגולה, עמ' 14 ואילך, 1935.
34. ניבנו, י"ב בתשרי תרצ"ח, עמ' 3.
35. הצפירה, 19 בנובמבר 1910, גל' 12, עמ' 3.
36. "ספר המכתבים" של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, המרכז הארצי ברוסיה, בארכיון הציוני הכללי, סי' A 126/26.
37. ראה הע' 34.
38. ש. בירב, מלבטי הציונות ברוסיה הצארית, פרק זכרונות, כ"י.
38. ש. בירב, הפעילות הציונית לפני מלחמת העולם הראשונה, ספר פינסק, כרך ב', עמ' 140.
39. ראה הע' 34 והצפירה, 20 ביולי 1912, גל' 138, עמ' 3.
40. מאמרו של ד"ר טנצר ב־Allgemeine Zeitung des Judentums, 7 ביאנואר 1916, עמ' 7 ואילך.

פרק רביעי

חינוך, השכלה ותרבות בשנים 1881—1914

בתקופה הנידונה, במיוחד משנות התשעים של המאה הי״ט, התמוטטו והלכו עמדות החינוך המסורתי ב״חדרים״ והחינוך החילוני־השכלתי הלך וגבר. חינוך הבנות, שהיה בדרך כלל מוזנח, התחיל תופס מקום שווה־ערך לזה של הבנים. כל זה היה בגדר תהליך כללי בתולדות החינוך היהודי ברוסיה, שראשיתו בשנות השישים של המאה הקודמת; תחילה — בעקבות התפשטותה של ההשכלה, ולאחר־מכן בעקבות התנועה הלאומית שניזונה מן ההשכלה וההשכלה נמזגה לתוכה. אבל בפינסק היה דבר־מה מיוחד. עיר זו שעמדה על הגבול שבין ליטא הלמדנית־המשכילית העברית ובין מזרחה ודרום־מזרחה של רוסיה, ששם התפשטה המגמה הרוסי־פיקאטורית שבהשכלה, עיר זו שסוחריה הגיעו הן לארצות המערב והן לערים במזרחו של תחום־המושב היהודי — יצרה שיווי משקל בין השכלה כללית ובין השכלה עברית. ההתפתחות המסחרית דחפה את העיר לקראת השכלה. בוודאי אין זה סתם מקרה, שספר חשבון שיצא לאור בווארשה בשנת 1866, נמצאו לו בפינסק 70 ״פרנומראנטים״ (חותמים), לעומת 39 בווילנה, 48 בביאליסטוק, 47 בבריסק, 42 בגרודנה, 12 בסלונים. רק בווארשה היה מספר הפרנומראנטים דומה לזה שבפינסק[1]. אפשר שעל התפשטות ההשכלה השפיעה לא מעט גם העובדה, שפינסק וקארלין זכו באותו זמן לשני רבנים גדולים, ששמם נודע ברחבי העולם הרבני: ר׳ אלעזר־משה הורוויץ ור׳ דוד פרידמן. עמדתם של שני רבנים אלה כלפי ההשכלה לא זו בלבד שלא היתה שלילית, אלא אף היתה חיובית. כשנתחדשו בירושלים החרמות על בתי־הספר ועל לימוד לשונות, כתב ר׳ דוד פרידמן בשנת תרמ״א (1881) דברים אלה: ״[התלמוד] הבבלי לא אסר כלל ללמד את בניו שפה זרה, אדרבה, לפי הנראה, יש בזה גם מצוה, כמו המצוה ללמדו אומנות, וכמו שאמר רבי: בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקודש או לשון יונית... והירושלמי אסר מפני החשש שתלמידי אותו האיש [כלומר, הנוצרים], שרדפו את היהודים, יגלו לרשות שבני ישראל מקיימים מצוות בסתר, וכמו שהזהירו: אל תתודע לרשות. וכל זה היה חשש בזמנם. בזמננו אין חשש כזה, ולכן אין איסור ללמד לבנים שפות המת־הלכות בתבל, וידיעת דרכי החשבון ועוד לימודים אחרים הנצרכים לדרכי המסחר וחיי האנשים, רק שתהיה תחת השגחת אנשים כשרים ויראי שמים ומשכילים, שידעו לחנך את הנערים לפי דרכן, וכמה עתות להגביל על זה״[2]. לדעתו, ההתנגדות להשכלה גרמה לכך שמשכילים נעשו מומרים להכעיס. ״והמחונכים, כאשר אכלו פגי ידיעות החיצוניות, נהפכו להם לרועץ, כאשר עדת הרבנים והשרידים אשר ה׳ קורא הסבו פניהם מהם ונתנום למדחפות, והתלמידים שלא שימשו כל צרכן אכלו פגי פרי העץ הדעת יותר מדי, ונהפך בקרבם למרורות פתנים עד אשר רובם הקדיחו תבשילם ברבים״. והוא משבח את ״עדת הארטעדאקסין [בגרמניה] אשר קנאו לה׳ ולתורתו ויפקחו עין השגחתם על החינוך וימצאו לתת גבולות לאחוז בזה באומנות ולמודים החיצונים בידו האחת, ובידו השנית הושיטו לאכול גם מעץ החיים חיי עולם, ובאו בקרבם פרי עץ החיים ופרי עץ הדעת, וזה וזה נתקיימו בידם, וירא שמים יוצא ידי שניהם״[3]. ר׳ אלעזר־משה הורוויץ שהיה תקיף, לא נשא פני איש, ואף לא פני גבירים, וידע לדון בענייני דת ודין, מבחינת ערכי הזמן, שלח את נכדו ללמוד בבית־הספר הממשלתי שנוסד ביוזמתו של ה״רב מטעם״ אברהם־חיים רוזנברג. והדבר היה כבר בשנות השבעים[4]. אצל ר׳ דוד פרידמן אנו מוצאים תיאור החינוך שנתנו ״בעלי־בתים״ לבניהם כבר בשנות השבעים, והוא שמלמדים ״בניהם בביתם על ידי מורה פרטי שפת המדינה, ואולי עוד שפה הנחוצה למסחר המדינה, או שיבינו ספר ולשון המדינה ולשון אחר גם כן. ועל ידי זה יוכלו להיות סוחרים או משמשים בבתי מסחר כל איש לפי ערכו, או כאשר בחו״ל הבע״ב (הבעלי־בתים) היורדים במסרם בניהם להת״ת (לתלמוד־תורה) ולישי־בות הקטנות אשר בהם ילמדו אותם העיקר גפ״ת (גמרא, פירוש רש״י ותוספות) אך עם זאת יאצילו להם איזה שעות ביום ללמדם ספר כתב ולשון המדינה וחשבון הנצרך לסוחרים״ אין ספק, שבתיאור משתקף מצב הדברים בפינסק, ור׳ דוד פרידמן רואה אותו כמצב תקין ״בפרט בדור הזה אשר רבו צרכי החיים ומצב כל החיים נשתנה״[5].

בפינסק שררה אווירה של לימוד, והאוכלוסייה גילתה מידה יתרה של להט והתלהבות לקנות דעת. בחשק רב למדו גם מקצועות עבריים וגם רוסית ועניינים כלליים. תיאור הדברים נותן לנו א. מוקדוני, שבא לפינסק בשנות התשעים של המאה הקודמת. ״הכל לומדים, התמדה רעננה ללימודים תקפה את כל הנוער, הן בחורים והן בחורות. כולם למדו

1. ראה: מבחר החשבון ליחזקאל יעקב במוה׳ ישראל לטבלא, ווארשא 1866, בסוף הספר.

2. קונטרס עמק ברכה... מאת הרב הגאון מו״ה דוד פרידמן... ירושלים תרמ״א, י״ד, עמ׳ א׳. המביא לבית־הדפוס היה בוודאי יחיאל־מיכל פינס גיסו, שנרדף על־ידי קנאי ירושלים. י. אנגל, בית־הספר שבארץ בספרות הרבנית, ספר היובל של הסתדרות המורים בארץ־ישראל, ירושלים תרפ״ט, עמ׳ 215.

3. הנ״ל, שם, י״ד, עמ׳ ב׳.

4. ראה על מעשיו מ. קרמן, מיינע זכרונות, עמ׳ 22 ואילך. ובמיוחד הכעיס את עולם הרבנים עניין ההיתר של ה״יבום״ במקום ״חליצה״, שם, עמ׳ 28—29. א. ח. ראזענבערג, אוצר השמות, מהדורה שנייה, חלק א׳, ניו יורק 1923, בביוגראפיה של רוזנברג שנכתבה שם על־ידי ד״ר משה רבינסון, עמ׳ 13.

5. קונטרס עמק ברכה לנ״ל, י״ב, עמ׳ ב׳.

בשמחה ובהנאה... לימוד העברית היה שם בבחינת אופנה: עשרות מורים לעברית היו עסוקים מן הבוקר ועד שעה מאוחרת בלילה, עשרות מורים לרוסית רצו מבית לבית. לא פגשתי אף צעירה אחת או צעיר אחד שלא החזיקו ספר בבית שחיים״ [6]. בדומה לכך כותב עבר הדני: ״העתונות העברית והספרות כבר הקימו דור אבות ואמהות, משכילים עברים, אשר לא ראו לנגד עיניהם תכלית נאה וחיובית יותר מאשר חינוך בניהם לעברית״ [7]. תרומה מכרעת תרמה פינסק לחינוך העברי החדש ב״חדרים המתוקנים״ שלה, ששימשו דוגמה לסביבתה הקרובה והרחוקה, ומוריה לוקחו למקומות אחרים לייסד שם ״חדרים מתוקנים״ [8]. עדות לתודעה הלאומית, שהכתה שורשים עמוקים בחינוך העברי בעיר, עשויה גם לשמש העובדה שבבית־הספר לבנות, שנוסד שם בשנת 1908, הוקדשו 9 שעות שבועיות ללימוד המקצועות העבריים. מספר שעות זה היה גדול ביותר, בהשוואה לשעות שהוקדשו למקצועות אלה בבתי־הספר לבנות בערים אחרות, שבהן נע מספר השעות העבריות בין 7 ל־2 [9]. אמנם, ה״חדר״ מן הטיפוס הישן עוד נשאר המוסד החינוכי העיקרי בעיר, אך גם בו חלו שינויים ותמורות בהשפעת ה״חדרים המתוקנים״. ואף זאת, הורים רבים לא הסתפקו בלימוד שב״חדר״, והם הזמינו לילדיהם מורים פרטיים לשם הרחבת הידיעות העבריות ולימוד מקצועות כלליים. על המורים הפרטיים לעברית ולרוסית שמענו כבר מדבריו של א. מוקדוני. והנה עדות של יהודה הקלאי, שנולד בשנת 1891, על הוריו: ״אבי ז״ל ספג ממקורות ישראל ומהתרבות החיצונית מפי מורים, שהאצילו עליו בשיעורי בית מרוחם ותלמודם עד ימי התבגרותו, למד קצת מזה וקצת מזה... לשון הקודש היתה שגורה בפיו, והוא היה אורח מצוי בספרות העברית ובעתונות שלה... גם אמי למדה בבחרותה לכתוב ולקרוא עברית ובמשך שנים רבות היתה שפת המכתבים בינינו עברית מליצית״ [10]. עבר הדני מרחיב את הדיבור על המורים הפרטיים האלה: ״לא סיפק חוק הלימודים של החדר את הבית, ואז נודע שלב שני — הוראת בית, וגם לה מורים מומחים מיוחדים. אין ספק כי מורי־הבית דרגתם היתה גבוהה יותר משל מורים ומלמדים של בתי־הספר... גם ביניהם לבין עצמם היו דרגות... אזכור בחיבה רבה את מורה־הבית הראשון שלי — גארבוז... ההוראה בבית שניתנה לו, לנער, נעשתה יסוד בלימודים שהיו מכונים ׳לימודי אכסטרן׳, לימודי בית בעברית ואפילו בגמרא. מורה־בית לגמרא, ודאי נודע בזמנו גם הוא, היה יודביץ, לימודי בית גם במקצועות הכלליים מפי מורים מומחים לכך — סטודנטים יהודים שבאו מערי האוניברסיטאות או תלמידי הכיתות העליונות של בית־הספר התיכון, כלומר המעטים שזכו ולמדו בו״. ועבר הדני ממשיך: ״נער שבלע את תורתו של גארבוז, הוריו החלו מחפשים אחר מורי־בית נוספים (אחד מהם וילנצ׳יק) עד למורה א.א. פיינשטיין בכבודו ובעצמו״ [11]. גם התלמידים שסיימו את לימודיהם ב״חדרים המתוקנים״ המשיכו ללמוד אצל מורים פרטיים אם ביחידות ואם קבוצות קבוצות, מהם שלמדו ״גמרא״ ומהם שלמדו לימודים כלליים. היו מהם שלמדו בשיעורי־הערב של דרונזיק והיו שעמדו בבחינות אכסטרניות בבית־הספר הריאלי, והמ־שיכו בבתי־ספר תיכוניים־יהודיים מחוץ לפינסק, כי מחמת ה״נומרוס קלאוזוס״ נתקבלו רק בודדים לבית־הספר הריאלי. והיו גם שלא רצו ללמוד בבית־הספר הריאלי מחמת ההכרח לכתוב בשבתות ובחגים. ודאי, הדברים מוסבים על בני ״בעלי־הבתים״, בעלי היכולת, ואין ספק כי חלק ניכר של ילדי העניים לא זכו בילדותם לחינוך הוגן, ואולם האינטליגנציה שבעיר דאגה לכך, שגם דלי האמצעים ישלימו את לימודם בשיעורי־ערב למבוגרים.

א. ה״חדר״ המסורתי

לפי נתונים רשמיים, שאין אנו בטוחים במידת דיוקם, למדו בשנת תרס״ג (1903) 1,001 תלמידים אצל 60 מלמדים ב״חדרים״ מן הטיפוס הישן [12]. מספר הילדים היהודים שלמדו אז במוסדות חינוך הגיע ל־2,500 בקירוב [13]. הווה אומר, שב״חדרים״ הללו למדו 40% של כלל הילדים. עד שנת 1893, שבה בוטלה הדרישה הממשלתית מן המלמדים שיהא להם צנ־זוס לימודים כלליים, היו, כמובן, גם המלמדים בפינסק נתונים בפחד מתמיד פן ייתבעו לדין ולא יוכלו עוד לעסוק במלאכתם ואוכל ייכרת מפיהם. משנת 1891 יש לנו ידיעה זו: ״בראשית ימי הקיץ יצאו השוטרים מטעם שר העיר לחפש את כל המלמדים, אשר אין להם הרשות ללמד תורה ומצוות לתלמי־דים... ימים אחדים שבתו המלמדים ממלאכתם, ותלמידיהם תעו ברחובות קריה... באה צעקתם לפני שר העיר ויחמול עליהם, והפה שאסר הוא הפה שהתיר. אולם, לפני שבועות אחדים יצאו הז׳אנדארמים מבוהלים ודחופים... לחפש את המלמדים הפסולים, ושמותם נזכרו בספר... בני העיר נבוכים מאד ואינם יודעים מה לעשות לבניהם הצריכים ללמוד תורה ומצוות״ [14].

צריך לציין שכבר קודם לתקופת ה״חדרים המתוקנים״ היו בפינסק מלמדים מחוננים והדעה היתה, ״שבעירנו היו תמיד מלמדים טובים בדרך כלל״ [15]. ד״ר אלכסנדר וולובלסקי, אחיו

6. א. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, בוענאס איירעס 1949, עמ׳ 234—235.
7. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 61.
8. ראה להלן.
9. Вестник Общества Просвещения Евреев (Вестник ОПЕ), מארס 1911, מס׳ 5, עמ׳ 18—19.
10. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 102; שערים — בטאון העובדים בעיריית תל־אביב—יפו, חוברת כסלו—טבת, תשכ״ב, עמ׳ 81—82.

11. ראה הע׳ 7.
12. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 97. לפי המובא ב־Słownik Geograficzny משנת 1887 בערך: Pinsk היו בעיר 57 ״הדרים״.
13. בספר Сборник материалов об экономическом положении евреев в России, 1904, עמ׳ 351, נאמד מספר הילדים והילדות שבגיל בית־הספר ל־2,420. מהם למדו בבתי־הספר הכלליים שבעיר 61, בבתי־ספר יהודיים (כולל הת״תים) 861. הנתונים הם, כפי הנראה, משנת 1898.
14. כתבה של שלמה־נתן גיטלמן, המליץ, 8 באוקטובר 1891, גל׳ 223.
15. פש״ל הנ״ל, עמ׳ 96.

של המשורר יהודה קרני, מעלה באהבה ובהערצה את זכרו של הרבי שלו, "המלמד הסלוצקאי" (הירש זילברמן), שהיה צורף מוכשר ועזב את מקצועו ונעשה מלמד. "הסלוצקאי" היה המלמד ה"יחסן" שבעיר, ולא כל אב זכה לכך שבנו יתקבל ל"חדר" שלו. כנהוג אצל "מלמדי גמרא" באותם הזמנים היה מקבל 8 תלמידים בלבד, בני תשע־עשר ומן המוכשרים. והנה ד"ר וולובלסקי מספר עליו בין השאר: "מלבד הלימודים בתנ"ך, הרביץ הסלוצקאי גם ידיעות בלשון העברית, בדקדוק, ונעשו הצעדים הראשונים בקריאת עתון עברי, 'המליץ', 'הצפירה' וספרות עברית של הימים ההם... שיטה מיוחדת היתה לו, לסלוצקאי, בהוראת הדקדוק. כל תלמיד חייב היה להזמין אצל שכנא כורך הספרים מין פנקס־כיס... ולתוך פנקס זה היה הסלוצקאי מכניס בהדרגה בכתב־ידו הוא כללים נבחרים מן הדקדוק העברי, שהתלמיד חייב היה ללמדם על בוריים... לוח שחור, ממש כבבית־הספר, עמד על כנו בפינת החדר, ופעמים אחדות בשבוע היינו מזיזים אותו לאמצע החדר, והסלוצקאי היה נותן לנו פרקים בתורת החשבון... גם שעורים במשחק השח־מט שמענו מפי מורנו זה. משחק היה עם תלמידיו 'פאַרטיה שח־מט', לפי התור... טיוליו עם תלמידיו ברחובות העיר ומחוץ לעיר היו ידועים לכל. דברים אלה שהיוו חידושים מהפכניים בתולדות ה'חדר', הכניסו גוון ובדור ללימודים... מכובד ומקובל היה על הכל. מאות רבות של בחורים משכילים העמיד הסלוצקאי, בחורים שרכשו יסודות מוצקים בידיעת התנ"ך ואהבה עמוקה ליצירות ספרו־תנו, והם אשר נשאו את גרעיני התחייה של השפה העברית, שזרע בנפשם הסלוצקאי, ומהם לדורות הבאים"[16]. עבר הדני, שימי נערותו חלו כבר בתקופת ה"חדרים המתוקנים", מציין "שכמעט ולא נודעה עוד בתוכנו הנפש הרצוצה, אשר אותה הרבו לתאר בני דור קודם בספרותנו". הוא מעלה את זכרו של המלמד פלדמן: "מן התורה ידע המורה־המלמד שלנו לשחזר בצורה מיוחדת משלו מעשה אהל מועד והמשכן. כיוון שהגענו למלאכת המשכן, המחיש לנו את תאור העמודים על אדניהם ושאר הפרטים בפיסות נייר גזורות בדייקנות רבה. זו היתה אוירה לימודית 'רכה', אשר מכת הסרגל על היד לא נודעה בה אלא לעתים רחוקות ביותר. אף דף בבא קמא, על צורתו הדחוסה בדברי מפרשים ובמקור הארמי הסתום, לא יכול גם הוא להעיב עליה. למדנו, גזרנו ונטינו פעלים ושמות — אף ידענו"[17]. המלמד פלדמן, שעליו מדובר כאן, הוא בוודאי אברהם פלדמן, שעליו אנו קוראים כי היה מכובד מאוד על המתפללים ב"תלמוד תורה שול", וכי "גם הנערים קראוהו 'רבי' ברוב דרך־ארץ", וש"קנה את לבם בצניעותו, בקולו הערב ובהילוכו המתון", וכי "בעלי־המלאכה הביטו אליו באהבה וביראת כבוד"[18].

מובן מאליו שלא כל המלמדים היו דוגמתם, אם גם יש להניח, שהיו עוד מלמדים בדומה להם. שורה של "מלמדים" ו"חדרים" בקארלין מעלה יוסף הרמן בזכרונותיו. ה"מלמד דרדקי", שאצלו התחיל ללמוד בהיותו בן ארבע, היה יענקל המכונה "פאַרפאַלאַך" ("פתיתים"). ה"חדר" נמצא בדירתו של המלמד בבית ישן וכפוף. לעתים קרובות היתה גם העז של ה"רבי" "מתארחת" בחדר, וה"רביצין", כלומר אשת המלמד, היתה מאכילה אותה כאן. הלימוד היה אינדיבידואלי. "הילדים היו משחקים בחוץ או בחצר, וה'רבי' היה מלמד ילד אחד או שניים בתור". אחר־כך למד הרמן ב"חדרו" של שמואל מטלחאן. גם "חדר" זה היה קבוע בדירתו של המלמד, שלא כללה אלא חדר אחד בלבד, מחולק במחיצות רעועות. בין ה"חדר" לבין המטבח לא היתה מחיצה כלל, וה"רביצין" היתה מבשלת ואופה לחם לעיני התלמידים. "הרביצין והבת שלהם, שהיתה מבוגרת, היתה אתנו בחדר הלימודים". הטלחאני לימד "עברי". מן הטלחאני עבר הרמן ללמוד אצל יענקל "הצהוב" ("דער געלער"), או כפי שכונה עוד "די מעשענע באָרד" ("בעל זקן פליז"). "חדרו" של זה, שהיה גדול ומואר, לא היה צמוד לדירתו הפרטית. מלמד זה לימד חומש, וביאר אותו מלה במלה. הוא גם לימד רש"י לחומש והתחלת גמרא. הרמן מספר עליו, כי היה "חסיד נלהב... מן הראשונים בריקוד'ל החסידי... מן המזמרים בכל הזדמנות... ובפורים היה נוסע בעגלה בחוצות העיר כשהוא שר 'שושנת יעקב'... והיה נוסע תמיד לראש השנה אל האדמו"ר בסטולין, וכשלא היו לו הוצאות הדרך היה נודד ברגל עד הגיעו לשם". הרמן מהללו: "זה היה טיפוס יפה, חסיד מסור, איש ישר ובעל מידות טובות... אין עכשיו רבים דומים לו". אולם ה"חדרים המתוקנים" (ראה להלן) קיפחו את פרנסתו, לפי דבריו של הרמן, והוא עזב את פינסק כדי לחפש לו פרנסה בעיירות הקטנות שבסביבה. ממנו עבר הרמן ללמוד אצל מלמד שהיה מכונה בשם "חתנו של הסטייפצר" ("הסטולבצי"). מלמד זה לימד גמרא, תנ"ך וגם דקדוק וכתיבה בעברית. בשבתות הקיץ היה אוסף את תלמידיו ומלמדם "פרקי אבות", וכן לימד את המגילות לפני מועד קריאתן בבית־הכנסת. "הוא עשה את 'מלאכת הקודש' שלו במסירות נפש, ללא לאות ומרגוע". "חדרו" נמצא בביתם של הורי הרמן, והבית כולו לא כלל אלא חדר אחד מחולק על־ידי שלוש מחיצות, שלא הגיעו לתקרה. אמו של הרמן היתה נוזפת ב"רבי" כשהיה מכה את הילדים. המלמד האחרון שהרמן למד אצלו, וזה היה בשנת 1900, היה אלתר לייבקאָס, "אשר כל ילדי 'בעלי־הבתים' החשובים למדו אצלו". אף הוא היה חסיד נלהב, בנו של לייבקה המנגן, אשר בקלארינט שלו היה — יחד עם ר' אשר ה"כלי־זמר" בטרומבון שלו ועם שלום בן פרץ האילם, המכה בתוף — מרקיד את החסידים במוצאי יום־הכיפורים באולם האדמו"ר, וזה היה בבחינת "קודש הקודשים" ב"ארמונו" של האדמו"ר. אולם זה היה סגור כל ימות השנה, ונפתח רק כשבא האדמו"ר לפינסק, וכן במוצאי יום־הכיפורים. אלתר לייבקס היה מלמד גמרא ותהלים, כי "החסידים, ביחוד מהטיפוס של ר' אלתר לייבקס, לא עיינו בתנ"ך. הם הסתפקו ב'הפטרה' של פרשת השבוע ובאמירת תהלים". מכיוון שמלמד זה היה "בעל־קריאה" והיה חוזר בכל יום שישי לפני הצהרים על הקריאה, היה מצווה על

16. ד"ר אלכסנדר וולובלסקי, לפני היות ה"חדר המתוקן", המלמד הסלוצקאי, פינסק, כרך ב', עמ' 99.
17. ראה לעיל הע' 7.
18. פינסק, כרך ב', עמ' 72.

תלמידיו לעסוק באותה שעה ב"אמירת תהלים". וגם "חדר" זה שכן בדירתו הפרטית של המלמד, דירה שהיתה בת חדר אחד, מחולק במחיצה לשניים, והלימודים נתקיימו באותו חלק של החדר שבו היה המטבח[19].

כאלה היו ה"מלמדים" וה"חדרים" בקארלין, ומן הסתם לא היה המצב שונה בהרבה בפינסק. ובעצם כך היו ה"חדרים" בכל קהילות ישראל ב"תחום המושב".

ב. התלמוד־תורה של פינסק

הת"ת של פינסק היה מוכר על־ידי השלטונות הרוסיים כמוסד חינוכי־ציבורי (אפשר שההכרה לא ניתנה לו בשנות קיומו הראשונות). הוא נוסד בשנת תרכ"ב (1862) ביוזמתו של הרב של פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ, ובארכיון של הת"ת היתה שמורה תעודה מאותה שנה, שלפיה השביע הרב את בני עדתו לתמוך במוסד[20]. את פעילותו בייסוד הת"ת ביסס ר' אלעזר־משה הורוויץ בהלכה האומרת, שחייב אדם ללמד את בן חברו תורה, והוא פירש אותה לאמור: אם אמנם אין איש פרטי חייב לשכור מלמד לבן חברו, הציבור מחויב בזה. לדעתו זו, הוא מביא ראיה ממה שמסופר בבבא בתרא כ"א עמ' א', שר' יהושע בן גמלא, אחד הכהנים הגדולים בדור חורבן בית שני, תיקן ש"יהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר"[21]. צריך לציין, שדברים מפורשים כדעתו של ר' אלעזר־משה הורוויץ בנידון זה אין בפוסקים.

אשר לבניין הת"ת שעמד במגרש הגדול, שבו נמצאו גם מוסדות־חסד אחרים, מצויות ידיעות סותרות. לפי דבריו של הרב אהרן בגון, בנתה הגברת פייגה לוין על אותו מגרש בניין בן שלושה־עשר חדרים, והבניין הוקם עם היווסד הת"ת[22]. אולם בתיאור של פינסק, מעשה ידי שאול־מנדל רבינוביץ בשנת 1895, אנו קוראים שהבית נבנה בשנת 1880 בתרומתו של ר' איסר לוריא לזכר אשתו מרת ביילה[23]. בשנת 1895 היו בת"ת כ־200 תלמיד, ב־1902 — 280, ב־1910 — 225[24]. מבחינת הארגון ותוכן הלימודים עברו על הת"ת שינויים ותמורות. בשנת 1895 היו בו 7 כיתות: 1) כיתת דרדקי. 2) התחלת חומש. 3) תורה ונביאים ראשונים וכתיבת עברית. 4) תנ"ך, התחלת גמרא, כתיבה עברית והתחלת קריאה וכתיבה רוסית. 5) תלמוד, תנ"ך, עברית, רוסית וחשבון. 6) כמו ב־5, בתוספת דקדוק עברי. 7) גמרא עם תוספות, כתיבת מכתבים בעברית והשאר כמו ב־5, כלומר דקדוק עברי, רוסית וחשבון. באותה שנה לימדו בת"ת שבעה מלמדים, שני מורים לתנ"ך ולעברית ושני מורים לרוסית, שלימדו, כנראה, גם חשבון. בשנת תרס"ב (1902) היו כבר 8 כיתות, ובשנת תרס"ג (1903) 9 כיתות, וגם התכנית נתרחבה כדלקמן: 1) כיתת דרדקי וראשית כתיבת יידיש. 2) תחילת תורה, דקדוק וכתיבת יידיש. 3) תורה, דקדוק, כתיבת יידיש וכתיבה רוסית. 4) תנ"ך, עברית, דקדוק, כתיבת יידיש ורוסית. 5) תנ"ך, עברית ודקדוק, תחילת רוסית, כתיבת יידיש ורוסית. 6) תנ"ך, עברית ודקדוק, תחילת גמרא, רוסית וקאליגראפיה של יידיש ורוסית. 7) תלמוד, תנ"ך, עברית ודקדוק, רוסית, חשבון וקאליגראפיה כנ"ל. 8) גמרא עם תוספות, תנ"ך, עברית ודקדוק, תרגומים וכתיבת מכתבים. 9) גמרא עם תוספות, תנ"ך, עברית והשלמת הדקדוק, תרגומים וכתיבת מכתבים, רוסית וחשבון[25].

לפי דבריו של הרב בגון, באו השינויים מתוך ש"הגבאים התבוננו שדעת ההורים נוטה ללימודי חול". לאמיתו של דבר, הוסערה פינסק באותן השנים על־ידי מחלוקת גדולה בנוגע לסדרים בת"ת ולתוכן הלימודים. ההתקפה באה מצד הציונים. כבר בשנת 1896 כתב חיים וייצמן: "נדמה שגם תלמוד התורה וגם מוסדות יהודיים אחרים יפלו לידינו". וייצמן ידע מראש שהמערכה תהיה קשה[26]. ואכן התנהל מאבק ממושך וללא הצלחה, על בחירת "גבאים" חדשים והנהלה חדשה. על כך ועל היחס של הציונים להנהלה הקיימת אנו קוראים: "לא מעט רעש נגרם אצלנו בפינסק על ידי הבחירות לת"ת לא מעט הזדעזעה העיר. האפופיאה 'תלמוד תורה' עדיין לא נסתיימה, בוודאי תימשך עוד המחלוקת, ואת הסיום מי ישור... אולם, העובדה שהביצה הזדעזעה, זוהי תופעה הראויה לתשומת לב. דמו בנפשכם ביצה עמוקה, ביצה הקיימת זה שנים, ביצה ללא תנועה, שירוקת כיסתה פניה... והנה פתאום החלה להזדעזע"[27]. על אותו מאבק כותב אברהם־אשר פיינשטיין דברים אלה: "בשנת תר"ס (1900) עמדו הציונים בפינסק בפרק 'כיבוש הקהילה'. על פי השתדלותם פנה שלטון הפלך (הגוברנאטור) לסדר בחירות לגבאי 'תלמוד התורה', שהאדו־קים המאובנים תפסו בו את השלטון מאז. התחילה מלחמת בחירות חמורה. אהרן לוריא התאמץ להכניע את המורדים הציונים, ויעמוד בראש האדוקים ויסתייע במלחמת מצוה זו ב'לשכה השחורה' [שנלחמה בציונות, מרכזה היה בקובנה ויד ימינה בפינסק היה השוחט ש. נ. גוטליב בעל 'אהלי שם']. גריגורי בנו, שהיה אחד מטובי הציונים, מרד באביו ויעזור לציונים. ארוכה וחזקה היתה המלחמה ההיא. הציבור היהודי נפלג לשתי מחנות"[28].

---

19. מתוך מחברת זכרונות של יוסף הרמן, כ"י, בארכיון מ. קול, עמ' 7—13. עמודים אלה הובאו בהשמטות בספר פינסק, כרך ב' עמ' 85—86.

20. טי"פ, עמ' 284, וראה דבריו של הרב אהרן בגון שנדפסו בהשמטות בספר פינסק, כרך ב', עמ' 105.

21. ראה: ספרו אהל משה, ווארשה תרמ"ט, למסכת בבא בתרא כא', עמ' א'.

22. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 105, וכן גם בטי"פ, עמ' 284.

23. תלפיות, שם, עמ' 11. וראה פינסק, כרך א', ספר א', עמ' 268, הע' 635.

24. תלפיות, שם; פש"ל, תרס"ד, עמ' 78; פינסקי ליסטוק (פ"ל), מס' 9, עמ' 3.

25. תלפיות, שם; פש"ל, תרס"ג, עמ' 72; שם, תרס"ד, עמ' 78.

26. במכתב למוצקין מתאריך 23.1.1896 וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 50.

27. מ. ר. אדלער בפש"ל, תרס"ג, עמ' 19. השמטתי את הביטויים החריפים. אגב, "אדלער" כאן, הוא פסבדונים של א. ד. ליפשיץ.

28. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, תל אביב תרפ"ט, עמ' 9; וראה פינסק, כרך ב', עמ' 504, על הוויכוח בין שאול רבינוביץ, הוא שאול־מנדל רבינוביץ, לבין הרב רבינסקי.

השינוי שנעשה בסופו של דבר היה בהוספת שנות לימוד ובהגברת היסודות העבריים וההשכלתיים־כלליים והעברת ההתחלה של לימוד התלמוד משנת הלימודים הרביעית לשנת הלימודים השישית. בולטת במיוחד הרחבת לימוד הרוסית והנהגת ההוראה של קאליגראפיה. אלה היו בבחינת "תכליות מעשיות". לפי התכנית של שנת תרס"ב (1902), היו שמונה שעות לימוד ביום עד כיתה ה', ומכיתה ה' ואילך תשע שעות לימוד, מהן 6 למקצועות העבריים, 2 שעות לרוסית ולחשבון ושעה אחת לקאליגראפיה[29]. אפשר שהוספת שנת הלימודים התשיעית באה כתוצאה מן הביקורת הקשה שהושמעה, כי החניכים גומרים לימודיהם בלא ידיעות מרובות. הנה כותב א.א. פיינשטיין בין השאר: "הרי אנו יודעים כולנו, במה יוצאים ילדינו מן הת"ת, לאחר שהם מבלים בו את מיטב שנות הילדות. נביאינו הם כ'ספר חתום' בשבילם, כתיבת כמה מלים עבריות היא בשבילם חכמה שאינה עולה כלל על דעתם, וקצת חומש שהם לומדים, הם שוכחים מהר, מאחר שהלשון העברית אינה ידועה להם... רוסית הם יודעים עד כדי כך, שאפילו כתובת אינם יודעים לכתוב נכונה. מתולדות ישראל, מפרשת הסבל והעינויים הקשים שסבלו אבותינו באומץ, אין להם כל מושג"[30]. הדברים נכתבו בתקופה, שבה החל ה"בונד" להשתלט ברחוב היהודי בפינסק, והתנהל מאבק רעיוני חריף בין הציונים לבינו. לא ייפלא אפוא, שפיינשטיין מוסיף לדברי התקפתו על הת"ת גם משפט זה: "כשהחניך יוצא אל העולם, נכנס אל בית־החרושת, נעשה לסנדלר או לחייט, הוא נתקל בתורות חדשות ומשונות, המנתקות אותו מן האלהים, מן התורה ומן העם גם יחד"[31]. פיינשטיין מאשים בין השאר את הנהלת הת"ת שלא איכפת לה כלל איך מתנהלים הלימודים בו, ושהללו אינם מתנהלים, למעשה, לפי התכנית המודפסת. כל "מלמד" עושה כטוב בעיניו, ואינו שם לב ללימודי הילדים בשנים הקודמות מפי "מלמדים" אחרים. אין הקפדה על כך שהכיתות תהיינה מורכבות מתלמידים בעלי רמת ידיעות שווה פחות או יותר. אין בחינות מעבר ממשיות מכיתה לכיתה. פיינשטיין דורש הקמת שתי ועדות: האחת תדאג לצד החומרי, והאחת, שחבריה צריכים להיות בקיאים בבעיות החינוך, תדאג לצד הרוחני. אין לקבל מלמדים אלא לאחר שיעמדו במבחן. לשון ההוראה מן הראוי שתהיה עברית ולא יידיש, והמקצועות הכלליים מן הראוי שיהיו נלמדים ברוסית, וכך ירכשו התלמידים את ידיעת שתי הלשונות. יש להנהיג שיעורי התעמלות, כדי שהילדים החלשים יתפתחו בגופם ולא יישארו רכים ותשושים ובעלי מיחושים כל חייהם[32]. כתוצאה מן התביעות הללו נעשו השינויים הנזכרים לעיל.

נסיון אחר להחדיר את השפעת הציונים בת"ת שבפינסק וכן בת"ת שבקארלין נעשה בשנת 1905. בסוף יאנואר אותה שנה ביקר בלנקי בפינסק מטעם ועד "חברת מפיצי השכלה" שבפטרבורג. כנראה שליחותו נועדה בעיקר לברר, אם החברה צריכה לתמוך בת"תים. והנה "מר בלנקי מצא מגרעות רבות בהנהגת בתי הת"ת ובאופן חינוך הנערים ויציע להוסיף עוד חמישה אנשים על המנהלים הקודמים. ואלה החמישה יהיו בתור באי־כוח החברה 'מפיצי השכלה' ואז תתן החברה את התמיכה הנחוצה לבתי הת"ת"[33]. אז קרא גריגורי לוריא, מורשה ה"חברה" בפינסק, את אנשי ה"חברה" לאספה ובה נבחרו להנהלת הת"תים חמישה אנשים, כולם ציונים, והם: מ. ליברמן, א.ד. ליפשיץ, ש.מ. רבינוביץ, א. רובינשטיין וי. בורשטיין[34]. אולם, כפי הנראה, חלף גם נסיון זה ללא תוצאות של ממש. גריגורי לוריא טען בישיבת המועצה של ועד "חברה מפיצי השכלה", שהתקיימה בפטרבורג בסוף שנת 1902, כי על ה"חברה" "לקחת את הת"תים תחת יד השגחתה המוסרית". וכי ה"ת"ת — זהו בית־הספר היחיד אשר בו תתאחד הוראת הלימודים העבריים והכלליים ואשר בו יאמין גם המון העם וגם הממשלה". כמו כן הציע, שעל החברה להשתדל אצל הממשלה "כי לעת הזאת תמעט במקצת את סך הידיעות הכלליות אשר תדרש מיד מורה הלימודים העבריים בבית הת"ת, יען כי מעטים המה המורים, אשר יש להם הידיעות הכלליות במידה הדרושה עתה לפי החוק". וכן צריכה החברה "להשתדל לפני הממשלה להביא תיקונים בהנהגת כלכלת בתי הת"ת". על ה"חברה" לסייע גם בעריכת תכנית הלימודים, לשלוח לערי המדינה מורים בעלי נסיון (כנראה לשם הדרכת המורים בת"תים), לסדר ספריות בבתי הת"ת. גריגורי לוריא העלה גם הצעה שאינה נוגעת לעניין הת"תים, והיא — לארגן שיעורי־ערב ללימודים הכלליים לבני בעלי־הבתים האמידים, הלומדים ב"חדר" ובשום אופן לא ילכו אל הת"ת[35].

התלמידים בת"ת שבפינסק היו ברובם, כבכל הת"תים, יתומים ובני עניים. היו גם "בעלי־בתים" ששלחו את בניהם לת"ת, משום שרצו להקנות להם מידת־מה של השכלה כללית. 100 מ־280 התלמידים שלמדו בת"ת בשנת תרס"ב (1902), קיבלו הלבשה מתרומות מיוחדות. ההוצאות באותה שנה הגיעו ל־4,787 רובלים, מהם הוצאו כ־82% על משכורות למורים, למנהל, למשגיח, לנאמנים ולשמש. לפי חלוקה דלקמן: למורים לתלמוד — 790.32 רובל, למורים לעברית ולתנ"ך — 1,520 רו"כ, למורים לרוסית, לחשבון ולקאלי־גראפיה — 916.80 רו"כ. 793 רובלים קיבלו המנהל, המשגיח, הנאמנים והשמש. ההכנסה הורכבה מסעיפים שבחלקם אין אנו יודעים את מהותם. והם: "חודש וואכער" (התרומה הקבועה) — 304.02; קאפ (?) — 343.20, נדבות — 586.23, שכר לימוד — 1,868.54, מכס הבשר (ה"קורובקה") — 1,357.51. מעות פורים — 57.82, תעניות — 21.30, נרות וקערות של ערב יום־כיפור 17.65, נדבות להלבשה (מלבד הנדבות שבאמ־צעות הגברת יאכה האלפרן) 56.39 רובלים[36]. השתתפות ה"קורובקה" בהחזקת הת"ת הלכה וגדלה. בשנים 1900—1903

29. א. א. פיינשטיין, די תלמוד תורה פראגע, פש"ל, תרס"ג, עמ' 72.
30. הנ"ל, שם, עמ' 73.
31. הנ"ל, שם.
32. הנ"ל, שם, עמ' 76—77.
33. הצפירה, 2 בפברואר 1905, גל' 22, עמ' 3.
34. שם.
35. הזמן, 13 בפברואר 1903, גל' 11, עמ' 3.
36. פש"ל, תרס"ד, עמ' 77—78.

היתה השתתפות בסכום של 1,500 רובל לשנה, בשנים 1904—1907 — בסכום של 1,802.80 רובלים, בשנים 1908—1911 — 2,425 רובלים, וההקצבה לשנים 1912—1915 היתה בסך 2,785 רובלים[37].

הרב בגון מציין, שהרב ר׳ אלעזר־משה הורוויץ היה המפקח על הת״ת, ור׳ ברוך עפשטיין חתנו מילא את מקומו, ואחר־כך, לאחר מלחמת העולם הראשונה, היו המפקחים הרב ר׳ דוד רבינסקי והרב ר׳ שאול רוזנצוויג. כגבאים שימשו ר׳ שמואל צ׳רניחוב, ר׳ שמואל־נח שוב גוטליב, ר׳ שמואל רבינוביץ, ר׳ שמואל חארול, ואחריהם: פנחס־אליהו (אלתר) קולודני. הוא מזכיר את שמות המלמדים: ר׳ יחיאל, ר׳ מרדכי׳לה, ר׳ יהונתן, ר׳ ישׂשכר, ר׳ אלימלך, ר׳ פנחס, ואת המורים: מאסלאנסקי, מינקוביץ, יודלביץ, מאיר זילברמן (קאליגראף). אחד המשגיחים הראשונים היה ר׳ שמואל גולדבלאט מווילקו־מיר. ש. מ. רבינוביץ מזכיר כחברי ועדת הבוחנים את שמואל בר׳ אלכסנדר רבינוביץ ור׳ ברוך הלוי עפשטיין[38]. סמוך למלחמת העולם הראשונה עלתה רמת הלימודים בת״ת. א. בריסקי כותב: ״בערך בשנת 1912 עברתי ללמוד בת״ת בפינסק, היו בו כיתות למתקדמים גם ללימודי־קודש ־גם ללימודי־חול, יותר מאשר בת״ת קארלין. בראש הת״ת עמד אז ר׳ אלתר קולודני, שהיה גם היחיד מבין הגבאים שהתעניין בלימודי־החול וביקר בשיעורים אלה. שיעור גמרא למדנו מפי ה׳משגיח׳ אברמוביץ, וכן גם ׳יורה דעה׳. פה שנינו את ה׳תוספות׳ הארוכות של בבא בתרא, פה למדנו כבר הנדסה, אלגברה, גיאוגראפיה עם מפות, היסטוריה רוסית ועוד, עם המורים שרייבר ולוין״. מלבדם לימדו בת״ת דרונזיק, פולונסקי, יעקב ליוב. בת״ת לימד אז ש. נ. גיטלמן, ועל הוראתו כותב בריסקי: ״עונג בלתי נשכח הוא לימודי התנ״ך והעברית מפי המורה ש. נ. גיטלמן. גיטלמן לימד את המקצועות העבריים ׳עברית בעברית׳. פה למדנו את הכרסטומאתיה ׳בכורים׳ של שיפמן, פה התחזקה הכרתנו הלאומית על ידי שירי יל״ג, ביאליק, טשרניחובסקי ועוד״[39]. בשנת תרע״ד (1914) פנה ש. נ. גאטליב אל מאסלאנסקי — אשר עבר בינתיים לארצות־הברית — בבקשה שיעורר את ״אנשי עירנו תושבי ניו־יורק, שיזכרו את הת״ת דפה לקבוע איזה תשלום שנתי״, ובמיוחד אלה ״שנתחנכו בת״ת ואשר נסחפו לארץ החדשה״ הוא הודיע לו על מצב הת״ת, אשר ״למרות שנתעלה המצב הרוחני יורד המצב החמרי מטה מטה״, וכי ״הוצאות הת״ת הגיעו עד י״ב אלפים לשנה, ועל זה יש לנו רק 2,200 ועומדים אנו לעת הזאת בדפיציט״[40].

ג. התלמוד־תורה של קארלין

הת״ת הוקם בשנת 1862 בבניין שהקימה חיה לוריא ושעלה לה כ־3,000 רובל[41]. מ. קרמן מספר בזכרונותיו, שהתחיל ללמיד בת״ת בקארלין בשנת תרכ״ד (1864)[42]. בשנת תרס״ב (1902) הושלם בניינו החדש, ולשם הקמתו תרם משה לוריא בשנת 1900 עשרת אלפים רובל במסיבת־חג, כשמלאו שישים שנה לנישואיו. הבית היה בן שתי קומות ובו ארבעה־עשר חדרים. המפקחים על הת״ת היו משה לוריא, בעל אחותו יוסף אטינגר, ויונה שמחוביץ חתן דוד לוריא. הם היו נוהגים לבחון את התלמידים, ״וחדלי הכשרון... בספרי התלמוד נתנו... ללמדם אומנות״[43].

שינויים רבים נעשו במשך הזמן בתכנית הלימודים. קרמן מספר בזכרונותיו, שהוא למד בשנתיים הראשונות סידור וחומש, ובחמש השנים שלאחר־מכן למד גמרא. נ״ך לא למדו אז. את החומש החחילו ללמוד בספר ויקרא. לשתי הכיתות העליונות היה בא משה חורונזס, ובעט של נוצת אווזים היה מלמד לכתוב. ב״חדר״ השישי לימד גמרא ר׳ איצלה מאנטו־פוליה[44]. ברם, התכנית השתנתה, כנראה, בסוף שנות השבעים. אז החל מאסלאנסקי ללמד תנ״ך בת״ת, והמנהל של בית־הספר היהודי הממשלתי, מרדכי לייב הורוויץ, התחיל ללמד רוסית. משנת תר״מ (1880) יש לנו כתבה זו: ״חמשה ימים רצופים לפני חג הפסח היו ימי המסה (עקזאממען) לתלמידי בית התלמוד תורה בקארלין... רבים מהם יודעים לכתוב ולקרוא ב ש פ ת נ ו ובשפת המדינה, בלשון צח ובאופן נעים, והגדולים שבהם יודעים היטב כמעט בע״פ תורת משה ותורת הנביאים, וגם התלמוד במקומות שלמדו אתם מלמדיהם, ויודעים לנכון דקדוק שפתנו העבריה ודקדוק שפת רוסיא, עד כי רבים מהם ימהרו לכתב צחות בלי שום שיבוש ומגרעת, וגם בחכמת החשבון ידם רב להם״. יש להניח, שיש הגזמה

---

37. שם, עמ׳ 35; פ״ל, מס׳ 9, עמ׳ 3.

38. תלפיות, שם. ר׳ שמואל ווילקומיר נפטר בט׳ תמוז תרנ״ו. ראה המליץ, 20 ביוני 1896.

39. א. בריסקי, מיסדות ת״ת בפינסק וקא־לין, כ״י, נדפס בחלקו: פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 106. גם אהרן ישראלי (ויינר) מציין, שבשנים 1912—1913 לימד ש. נ. גיטלמן את המקצועות העבריים בשיטה ״עברית בעברית״, ותנ״ך לימד אפילו בשיטת ״ביקורת המקרא״, וכי היו שיעורים לזמרה בתווים, ולימדו שם מלבד לשון וספרות רוסית, חשבון, גיאוגראפיה ותולדות רוסיה, גם התחלה של מדעי הטבע, וכי תכנית הלימודים היתה במתכונת של בית־הספר דרונזיק. מורים למקצועות הללו באו מבית־ספר זה וכן מן הגימנסיה לבנות של הגברת לובזובסקי. השעות שלפני הצהריים הוקדשו לתורה ולתלמוד, והשעות שלאחר־מכן לנ״ך ולמקצועות הכלליים (כתב־יד בארכיון **החברה ההיסטורית הישראלית). את המד**־עים לימדו לפי ספרם של האחים ואכטרוב, הנדסה לפי ספרו של קיסלוב, אלגברה לפי ספרם של שאפושניקוב־ואלדוב, תולדות רוסיה לפי ספרו של איסטרוקובסקי. התלמידים כתבו חיבורים ברוסית ועברית. החיבורים העבריים, שנכתבו בהדרכת גיטלמן, נסבו תמיד על נושאים לאומיים. א. בריסקי, שהודיעני על כך ברשימה מיוחדת, כותב על גיטלמן: ״הוא לימד אותנו להיות יהודים גאים״. על אלתר קולודני, ראה מ. קול, מורים וחברים, ירושלים—תל־אביב 1968, עמ׳ 15—25; הנ״ל בספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 500—502.

40. ראה: מכתביו מט״ו בכסלו ומב׳ בניסן תרע״ד, בארכיון מאסלאנסקי, בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית.

41. ראה: תלפיות, שם, עמ׳ 16. וראה המליץ, 1862, עמ׳ 23 והמליץ, 1863, עמ׳ 312.

42. מחברת זכרונות, כ״י, עמ׳ 55.

43. הצפירה, 30 באפריל 1900, גל׳ 76, עמ׳ 322. בספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 106, מסופר בטעות, כי הבניין היה תרומה של אהרן לוריא.

44. ראה הע׳ 42.

בדברים אלה. מספר שעות הלימוד ביום עמד אז על שש [45]. שינוי התכנית והנהגת לימודי־החול נעשו, כנראה, על־ידי ר׳ מיכל אטינגר, שהיה ה״משגיח״ על הת״ת עד שנת תר״מ (1880), כי מידיעה מאותה שנה אנו שומעים, ״שלאחר שאטינגר ׳הגביר הנכבד׳ עזב את עירנו לרגל עסקיו — נמסרה השגחת הבית על שכם המשכיל גבר חכם ואיש תבונות... יהושע־אליעזר ראטין, והוא יהיה לראש ועליון לפקח על ענייני הלימודים ומעשי המלמדים גם יחד״. ואין ספק, שלשינוי התכנית פעל גם איזידור לוריא, ״אשר יתערב בענייני בית הת״ת, וגורל הנערים המקשיבים בו לקח יגע ללבו ביותר״ יהושע ראטין היה משכיל עברי. הוא ״ערך לנו לפנים מטעמים בשפתנו העבריה״, והוא שינה שוב את תכנית הלימודים: ״ראשית מעשהו היה להכין פראגראממא בסדר הלימודים. לשבעת הלשכות (קלאססען) אשר בת״ת״. התכנית ״הוצעה לפני אנשים משכילים ונבונים״, והללו ״אישרו וקיימו אותה״ [46].

רק אז נתקבל רשיון מן ה״דירקציה״ לפתיחת בית הת״ת דקארלין עם ״לימוד מלאכה״. הרשיון נתקבל בשנת 1881 [47]. בכתבה משנת 1887 אנו קוראים שהלימודים מתקיימים משעה 9 בבוקר עד שעה 8 בערב, פרט להפסקה לארוחת הצהרים מ־1.30 עד 3. ״לפני הצהרים למדו גפ״ת״, הכוונה לכיתות הגבוהות, ״ואחרי הצהרים ילמדו 2 שעות שפת עבר ודקדוקה. ואחר־כך ילמדו עד השעה השמינית שפת רוסיה וידיעת החשבון״. בכתבה זו אנו מוצאים שהת״ת עמד בפיקוח ממשלתי של ״פקיד בתי הספר במינסק״. הכתב סבור היה, כי ״בית הת״ת בעירנו ראוי להזכר במכתבי העתים לבני ישראל לטוב לשם ולתהלה, כי מתנהל הוא בסדרים ישרים ונכונים״ וכי ״פעמיים בשנה יבחנו את התלמידים וינסו את כחם בלימודים לעיני הרב הגאון וגדולי העיר וחכמיה״. גבאי הת״ת באותו זמן היו אהרן לוריא, משה־חיים אליאסברג ויונה שמחוביץ. באותה שנה היו בת״ת כ־200 תלמידים, מהם כשבעים יתומים ובני עניים, שהיה צורך להלבישם ולהנעילם. לארבעים תלמיזי היה צורך לספק גם מזון, והללו היו אוכלים ״ימים״ [48]. יש שהילדים העניים אכלו ארוחות־צהריים בבית־התמחוי, שהיה בבית ״מושב־הזקנים״ שבקארלין. ואשר להלבשתם של הילדים העניים, כותב יוסף הרמן, שלמד בת״ת בשנים 1899—1901: ״הרבה תלמידים היו מקבלים מעילי חורף חינם. זכורני,

45. המגיד, כ״ח באלול תר״מ, 1 בספטמבר 1880, גל׳ 35, עמ׳ 301—302.

46. שם.

47. המליץ, 27 ביוני 1888, גל׳ 139, עמ׳ 1469—1470.

48. שם, 25 במאי 1887, גל׳ 114, עמ׳ 1203. על אכילת ה״ימים״ של ילדי חוץ ועל הלבשתם והנעלתם של ילדי העניים יש לנו ידיעות גם משנים מאוחרות יותר: ״לילדי העניים היו מחלקים בחורף מגפיים מעור גס ומעילים עליונים ארוכים חמים. לזה דאגו נשים כבודות מבנות העשירים, ועשרות ילדים מן הפרובינציה אכלו ׳ימים׳ אצל ׳בעלי־בתים׳, גם לכך נמצאו דואגים״ (א. בריסקי כנ״ל). לצורך הלבשתם והנעלתם של הילדים העניים בת״תים וב״חדרים המתוקנים״, נוצלו גם חלק מרווחים של קרן עזבון של ר׳ גד־אשר לוין (ראה פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 48—49).

באיזו שמחה היו הילדים רצים לחייט שימדוד או יקח את המידות שלהם... כל המעילים היו מאריג אחד ותפירה אחת, אבל זאת לא היתה אוניפורם״. הוא מספר עוד, כי ״בהזדמ־נויות שונות ובחגים, על פי רוב בחנוכה, היו מופיעים הנדבנים רבקה לוריא, האלפרן, אליאסברג והיו בוחנים את התלמידים בחינה קצרה, על פי רוב בלימודים העבריים או הרוסיים והיו מחלקים מגדנות, מטפחות ומתנות אחרות״ [49] דרך־אגב נציין, ששלושת ״הגבאים״ האלה הועמדו לדין בכ׳ בתמוז תרמ״ח (1888), עקב תלונה של אינספקטור, על שמצא שהת״ת נמצא בשני בתים נפרדים. הם יצאו זכאים, אולם ״עוזרי המורים״, והם: ליאופולד לוריא, (בנו של אהרן לוריא), הגב׳ רוזה סולץ ועוד אחד נקנסו לשלם 3 רובל על שלימדו ללא רשיון הוראה. הקנס היה קטן, משום שהם ״עשו את מלאכתם שלא על מנת לקבל פרס״ [50].

כשם שחלו שינויים בתכנית הלימודים כך חלו שינויים גם במספר הכיתות. ראינו לעיל, שבשנת תר״ם (1880) היו ״שבע לשכות״ ובאמצע שנות השמונים היו 8 ״מדרגות״. אולם מאמצע שנות התשעים אנו שומעים על 6 ״מערכות״. אחרי־כן היו כיתות גבוהות יותר, אלא ש״בכיתה האחרונה למדו הנערים בכוחותיהם הם דף גמרא״, ומקצועות אחרים לא לימדו [51]. יוסף הרמן, כותב שבת״ת היו 8 מחלקות. הוא מעלה בזכרונותיו תיאור מפורט של הלימודים ושל המלמדים והמורים שהיו בת״ת באותן השנים. למחלקה הראשונה נתקבלו ילדים שידעו לקרוא ״עברי״, במחלקה זו לימד ״המלמד משברשנה״ חומש ורש״י. במחלקה השנייה נעשתה התחלה של לימוד נביאים על־ידי שמואל לוין, ש״היה מורה פחות או יותר מודרני״, בשלישית לימד ארבוז חומש ורש״י ונ״ך, ברביעית לימד בושס מלבד תנ״ך גם עברית וחשבון. מן המחלקה החמישית ואילך הוקדשו כל השעות שלפני הצהריים ללימוד גמרא. אחרי הצהריים למדו תנ״ך, רוסית וחשבון. גמרא לימד בחמישית המלמד ממיר (״דער מירער מלמד״), בשישית — ר׳ שמעון מוטל׳ס. אחרי הצהריים לימדו בכיתה זו שמואל לוין — תנ״ך, המורה רודק — רוסית, זארצקי — חשבון. במחלקות השביעית והשמינית לימד גמרא ר׳ נטע, ש״היה הכח הגדול ביותר בהוראה במוסד זה״. אצלו היו התלמידים מכינים ״הרצאות״ בתלמוד. זארצקי המשיך ללמד חשבון. רוסית לימד הורוויץ, וליפשיץ לימד תנ״ך ודקדוק.

על אף העובדה שבית הת״ת עמד בקארלין ה״חסידית״, היתה כל האווירה בו ״מתנגדית״, וה״מלמדים״ היו ״מתנגדים״ מהם תלמידי־חכמים שיצאו מישיבות ליטא. עובדה זו מתבארת בכך, שהפילאנתרופים שיסדו ותמכו בת״ת היו מתנגדים. יוסף הרמן מציין עוד, כי בת״ת היו נוהגים עונשי גוף, על אף היותו מוסד מתקדם בהשוואה ל״חדרים״ [52]. הרב בגון מציין, כי עם הכניסה לבניין החדש, שהוקם, כאמור, בכספו של משה לוריא, ״השתפרה יפה הצורה החיצונית של הת״ת, בית חדש

49. מחברת זכרונות, שבהע׳ 19, עמ׳ 23—24.

50. ראה הע׳ 47.

51. ראה הערות 45, 48, וראה תלפיות, שם; א. בריסקי כנ״ל.

52. מחברת זכרונות הנ״ל, עמ׳ 18—24.

ובו רהיטים יפים, אבל הצורה הפנימית ירדה מאד ואין תוכו כברו"[53]. אין הוא מפרש מה קרה אז. אבל כבר הוזכר לעיל, שבאותו פרק־זמן היתה העיר כמרקחה מסביב לעניין הת"תים[54], וכי הציונים רצו להשליט את רוחם על הת"תים, אולם הדבר לא עלה בידם. "קארלין הראתה את כחה ובחרה משמנה וסלתה ארבעה מיטיבי לכת, יהודים מצוינים בתורה ובמעשים טובים, את ר' אייזיק באסעוויטש, גדול בתורה וצדיק מפורסם, חריף ובקי, משנתו זך ונקי, את ר' יצחק ברלין, גדול בתורה וצדיק מפורסם, את ר' יוסף שבס, סוחר נכבד בן תורה וירא שמים, ואת ר' שלום ברנשטיין, תורה וגדולה במקום אחד", ולהם נמסרה ההשגחה על הת"ת[55].

מן הכתבה הזאת משתמע מה היתה רמת הלימודים בת"ת. זו הושגה הודות להנהלתו של ר' שמואל וילקומירר, שהיה המשגיח גם על ת"ת קארלין וגם על ת"ת פינסק. על רמת הלימודים אנו שומעים, דרך אגב, גם ממקור מאוחר יותר. הכתב ב"פינסקי ליסטוק" העיר באחת מכתבותיו, כי היתה לו שיחה עם פדאגוג מומחה מפטרבורג, שביקר בת"ת ומצא בו פגמים, כגון שאין בו מועצה פדאגוגית, וכי אין לו מנהל פדאגוג, וכי "כל תשומת הלב מוקדשת ללימוד ושאין דואגים להתפתחותם של התלמידים". על כך ניתנה תשובה חריפה על־ידי "מועצת הגבאים", ובה הם כותבים בין השאר: "אכן אשמים אנחנו שהתלמידים רוכשים ידיעות נחוצות ומספיקות בלשון הרוסית, בדקדוק ובחשבון... ושרבים מחניכי הת"ת הם בעלי משרות הגונות בפירמות שונות, והננו מודיעים להורים הרוצים לראות את ילדיהם 'מפותחים' לפי הרצפטים החדשים, כי לילדיהם אין מקום בת"ת, ונשמח ראשית כל עם הימנעותנו מלהבין את מובן המלה 'התפתחות', כי הנערים ידעו מלבד המקצועות הכלליים הנ"ל גם מקצועות עבריים". בתשובה הם מודיעים שה"רב מטעם" סמז'ובסקי, שסיים את חוק הלימודים בבית־הספר הריאלי, "משגיח" על הת"ת. ושוב באו תשובות לתשובה, שהרב סמז'ובסקי אין לו מושג בהלכות פדאגוגיה, ואם המוסד הוא כל־כך טוב, מדוע רבים נושרים ממנו בטרם יגיעו לגמר לימודיהם, ומדוע אין הגבאים שולחים את נכדיהם ללמוד בו, וכי ההתפארות בבעלי המשרות היא התפארות שוא, כי הרי הללו גמרו בימי גבאותם של ר' מיכל אטינגר ור' יונה שמחוביץ ובזמן הנהלתו של ר' שמואל וילקומירר[56]. על־כל־פנים, מתוך הטענות והתשובות ניתן ללמוד שהיתה אווירה לימודית טובה. א. בריסקי שלמד בת"ת קארלין בשנת 1909—1911, מציין לשבח את זכרם של המורה לחשבון, ישראל זארצקי, שהיה מתמטיקאי ידוע ואף חיבר ספר טבלאות וחישובים של מטרים מעוקבים לצורכי סחר העצים — ספר זה נדפס במהדורות רבות וזכה להצלחה מרובה ולמדליות מטעם השלטונות הרוסיים — ושל המורה ברקובסקי, והוא מציין ש"גם מורי הגמרא והעברית עמדו על רמה גבוהה"[57]. המורה לעברית, לתנ"ך ולדקדוק עברי היה קליינמן. על האווירה הלימודית הטובה בת"ת השפיעה הרבה, כפי שאפשר לראות מן המובאה, ציפייתם של התלמידים לקבל משרה באיזו פירמה, ובמיוחד בבית לוריא, שהיו מקבלים פקידים מחניכי הת"ת, כמובן מן המצטיינים שבהם. אולם בראש וראשונה נשתררה אווירה זו הודות למורים. הרב בגון מציין, שר' שמואל וילקומירר היה בוחר את מיטב המורים. מלבד מאסלאנסקי והורוויץ, לימדו בהנהלתו: המורה סידליק — חשבון, משה־דוב פרץ — התחלת גמרא, והרב פרץ — גמרא למתקדמים. בזמן גבאותו של ר' אייזיק באסביץ, שהיה מבקר בת"ת לראות ולשמוע איך לומדים גמרא, שימשו כמורים, מלבד אלה שהוזכרו על־ידי בריסקי, ר' יצחק הוכמן — לגמרא (שאחד מתלמידיו כתב שהוא מתגאה בכך שהיה תלמידו)[58], דוב קושניר — אף הוא לגמרא, יודביץ — לתנ"ך וגם לוין הנזכר. לימודי חול — כלומר רוסית, חשבון, קאליגראפיה, התעמלות — לימדו ברקובסקי, רודק, בורטנובסקי.

התקציב של ת"ת קארלין כבר הגיע בשנת התקציב תרל"ט—תר"מ לסך 3,452.29 רובל. ומכיוון שבאותה שנה היתה ההכנסה 3,132.29 רובל, הוחלט באספה שנתקיימה בא' במרחשוון תרמ"א (1880), אשר בה השתתפו "גבירי ונכבדי העיר וגם הרב הגאון דפה", כי כל אחד "ירים תרומה" קבועה, וינדב לת"ת בעלייתו לתורה בשבתות ובחגים. כדאי לציין, שבאותו תקציב היתה ההכנסה מן ה"קורובקה" רובלים אחדים בלבד. אפשר שהסיבה היא בכך, שהת"ת לא היה מוכר על־ידי השלטונות. כבר ראינו לעיל, שהרשיון לקיומו ניתן בשנת 1881. מבחינת ההווי של אותם הימים ראוי לציון סעיף ההכנסה של 178.24 רובל, שהוא מורכב מהכנסות של "חברה קדישא", אגרא דתעניתא, כלומר פדיון של ימי־תענית, נרות יום־כיפור, קערות של ערב יום־כיפור, נרות־"יארצייט", מעות־מצה, מעות־פורים ומכס הבשר. סעיפי הכנסה אחרים היו: שכר לימוד 1,347.6 רובל, נדבות ועזבונות 1,606.99 רובל. מהן נדבנו: השל לוין — 183.80 רובל, משה לוריא — 110 רובל, דוד לוריא — 107 רובל, אליהו אליאסברג — 68.40 רובל, זונדל אייזנברג 59 רובל, מעזבון הגבירה חיה לוריא — 75 רובל[59]. גם בשנת 1887 הגיעו ההוצאות עד למעלה מ־3,000 רובל. המודיע על כך מציין לטוב את "האחים הגבירים" אלכסנדר ויעקב בארוכין, שמעזבון אביהם הם תורמים לת"ת מדי שנה 375 רובל[60]. מן התקציב של שנת תרס"ב (1902) ניתן להסיק, שת"ת קארלין היה עשיר יותר מת"ת פינסק. באותה שנה למדו בת"ת קארלין 180 תלמידים, כלומר ב־100 תלמידים פחות מאשר בת"ת פינסק, וההפרש בהוצאה על משכורת מורים היה בסכום של 534 רובל, כלומר רק 16% בלבד. באותה שנה היה עיקר מקורות ההכנסה כדלקמן:

---

53. אהרן בגון, ת"ת קארלין, כ"י. סוף המשפט הושמט בספר פינסק, כרך ב', עמ' 104.
54. פש"ל, תרס"ג, עמ' 19.
55. ראה הע' 53.
56. פ"ל, גל' 21, עמ' 2—3; שם, גל' 24, עמ' 3; גל' 27, עמ' 2—3; שם, גל' 28, עמ' 2—3.
57. ראה הע' 42.
58. ראה הע' 45 וראה א. קצמן, זכרונות, כ"י.
59. ראה הע' 39, וראה המגיד, 1—8 בדצמבר 1880, מס' 47—48, עמ' 339, 408.
60. ראה הע' 47.

"חודש וואכער" (זו היתה התרומה הקבועה) 653.23 רובלים, נדבות 309.22 רובל, עזבונות 830.01 רובל, שכר לימוד 901.10 רובל, מן ה"קורובקה" 1,500 רובל, ממעות־פורים 41.56 רובל, ממעות־מצה 19.11 רובל, מנרות יום־כיפור ומקערות 21.51 רובל, מתעניות 1.24 רובל. סך־הכל של ההכנסה היה 4,961 רובלים, ב־350 רובל יותר מאשר זו של ת"ת פינסק [61]. מן ה"קורובקה" קיבל הת"ת בשנים 1900—1907 — 1,500 רובל לשנה, בשנים 1908—1911 — 1,745 רובל לשנה, וההקצבה לשנים 1912—1915 היתה 2,000 רובל לשנה [62].

ד. ה"חדרים המתוקנים"

פינסק היתה אחת הקהילות הראשונות ברוסיה שבה נתעוררה הדעת במיוחד על שינוי פני ה"חדר", מתוך מאמץ להקנות לו צורה מודרנית בהתאם לדרישות הפדאגוגיה וההיגיי־נה, ולמלאו תוכן חדש על־ידי הגברת לימודי המקצועות העבריים והחדרתו ברוח לאומית. היוזמה יצאה מחוג חברים של חברת "שפה ברורה" (ראה עליה לעיל, פרק שלישי) וחברים ב"לשכת זרובבל", כלומר חברי "בני משה" מיסודו של אחד־העם. כבר בשנת 1890 רצתה האגודה "שפה ברורה", שנוטדה באותה שנה, לפתוח בית־ספר לילדי עניים, בו ילמדו "שפת עבר ודברי ימי ישראל" [63]. מחשבה זו לא יצאה לכלל מעשה. אולם מאותה שנה אנו שומעים על פעולה אחרת שנעשתה על־ידי "שפה ברורה". היא כינסה את המורים לעברית לאספה, והעלתה את הדרישה שהמורים ידברו עם תלמידיהם עברית, ומספר מורים הסכימו לכך [64]. עברו כחמש שנים, ואנו מוצאים ידיעה משנת תרנ"ה (1895), ש"לשכת זרובבל" בפינסק משתדלת בדבר פתיחת "חדר מתוקן" [65] ואכן, הוא נפתח בתחילת תרנ"ו (1895).

יש לציין, שבאותה שנה היו קיימים בכל רחבי רוסיה שלושה או ארבעה "חדרים מתוקנים". בווארשה נוסד "חדר מתוקן" בשנת 1885, ובשנת 1890 השתדל גם שמריהו לוין לפתוח שם "חדר מתוקן". "חדרים מתוקנים" היו קיימים ביקאטרינוסלאב, בכפר פרזצ'פינה שליד יקאטרינוסלאב, וכנר־אה, גם באודיסה [66]. בווילנה, שהיתה מרכז של "חובבי ציון" נפתח בית־ספר לנערות, אבל על "חדר מתוקן" לנערים לא השבו בה אז [67]. על־כל־פנים, העניין כולו היה חדש כמעט לחלוטין ולא יצאו לו מוניטין ל"חדר המתוקן" אלא לאחר שנוסד בפינסק. הידיעה הראשונה שהגיעה אלינו על ייסודו של ה"חדר המתוקן", מצויה במכתב של ח. וייצמן למוצקין מיום 29 בנובמבר 1895: "ספרתי לך על החדר המתוקן. יש עמי למסור לך, כי הכול עולה יפה מאוד. הישגי הילדים נאים ביותר. מספר התלמידים יגיע עד הקיץ ל־40, והחדר אופי לו של בית ספר יהודי לדוגמא" [68]. ובמכתב אחר למוצקין כעבור שישה שבועות: "זוכר אתה, סיפרתי לך בברסט על החדר לדוגמא שנפתח בפינסק, התקדמותו עצומה והוא מחולל מהפכה בכל המערכה החינוכית־הלימודית כאן" [69]. על מהותו בתחילת ייסודו נתפרסמה כתבה של צ. ה. הילר ב־25 בפברואר 1896. בכתבה זו אנו קוראים, שלאחר דיונים מרובים בשאלת החינוך, "יסדו המשכילים בחורף הזה בית ספר חדש, מתוקן לפי רוח הזמן וחוקי הבריאות, אשר בו יקבלו נערים בני 5—6. אחד המורים הטובים, היודע פרק בהלכות הפדגוגיה, הוא ילמד את הילדים את הא"ב על פי שיטת ההברה ('זבוקוביה'), ולכולם יחד. תחת אשר בחדר המלמד ילמד כל נער ונער לבדו... הנה בית־הספר עת אחת ועבודה אחת לכל הנערים, כולם יחד יושבים אל השולחן בשקט ובדממה, ועיניהם נשואות אל הלוח אשר עליו חרות שחור על גבי לבן באותיות גדולות ומנוקדות הא"ב, והמורה עומד לבאר לפניהם את מבטא הברות האותיות יחד עם תנועותיהן... כעת נוסדה בבית־הספר רק מחלקה אחת למתחילים, לימי הקיץ יוסיפו עוד מחלקה אחת" [70]. החידוש הבולט הראשון היה אפוא בשינוי שיטת ההוראה של הא"ב, אך היו גם שינויים אחרים, כפי שנראה להלן.

מי היו האנשים ב"לשכת זרובבל" שיזמו ויסדו את ה"חדר המתוקן" הזה, ומי היה המורה הראשון בו? כבר ראינו, שחיים וייצמן היה מעורב מאוד בדבר. ואף בספר זכרונותיו לא שכח לציין זאת, והוא כותב שם כדלקמן: "פעולה אחרת שמשכה את לבי — היה לה אך קשר בלתי ישיר לציונות — היתה עשית נפשות לחדר המשופר בצורה מודרנית — החדר המ־תוקן" [71]. תשובות מפורטות יותר ישנן גם בזכרונותיו של מ. קרמן, וגם בזכרונותיה של חיה וייצמן־ליכטנשטיין. קרמן מספר: בחורף תרנ"ה נערכו בפעילותו של שמשון רוזנבוים בחירות להנהלת הת"ת בקארלין, בכוונה להכניס "ציונים" בהנהלה, לשם שינויים בסדרי הת"ת ובלימודים בו. אולם ה"ציונים" הפסידו במערכה. אז העלה יהודה־לייב ברגר את הרעיון של הקמת מוסד חינוכי חדש. גם מדבריה של חיה ליכטנשטיין משתמע שברגר היה היוזם: "יהודה־לייב ברגר ניגש לשאלת החדר המתוקן בכובד ראש וראה בחדר זה את הצעד הראשון להקניית התרבות העברית לדור העתיד לעמוד בראש התנועה" [72]. קרמן ממשיך לספר שבשבת נחמו, שנהפכה בקהל "חובבי ציון" ליום חג, כשנתכנסו כל החובבים לבית־הכנסת הגדול, כשהוא מקושט גם בתמונות מן המושבות

---

61. פש"ל, תרס"ד, עמ' 76—77.
62. פ"ל, מס' 9, עמ' 3.
63. המליץ, 23 באוגוסט 1890, גל' 190.
64. ראה לעיל בעמ' 72.
65. ש. טשרנוביץ, בני משה ותקופתם, ווארשה תרע"ד, עמ' 142.
66. י. שאצקי, געשיכטע פון יידן אין ווארשע, כרך ג', ניו יורק 1953, עמ' 221. וראה הערך: השפעת התנועה הלאומית על החינוך היהודי בארצות מזרח אירופה, באנציקלופדיה החינוכית, כרך ד'.
67. יצחק ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, תל־אביב 1939, עמ' 79 ואילך.
68. וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 48.
69. שם, עמ' 50.
70. המליץ, 1896, גל' 47.
71. ח. וייצמן, מסה ומעש, מהדורה שישית, תל־אביב 1962, עמ' 31.
72. קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 178—179. המאבק של הציונים על הת"תים, כפי ששמענו לעיל, היה בשנת 1900. אפשר שהתחיל כבר בשנת 1895. וראה חיה ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 87.

בארץ־ישראל ובפלאקאטים ובהם פסוקים מפרקי הנחמה שב־נביאים, הודיע ברגר על אספת ה"חובבים", שתתקיים במוצאי־שבת בבית־הכנסת של מוכה ("מאכעס שול"). באותה אספה, שבה ישב ראש ברגר, מסר יעקב־אביגדור מינקוביץ דין־וחשבון על אספה שכינס ה"ועד האודיסאי", ואחרי־כן נאם הסטודנט חיים וייצמן על עניין החינוך היהודי הזקוק לתיקו־נים. וייצמן תיאר את העזובה בחדרים ואת סכנת ההתבוללות הנשקפת לתלמידים בבתי־הספר הכלליים. אחרי־כן נבחרה ועדת חינוך, וחבריה היו: אהרן רובינשטיין, שאול־מנדל רבינוביץ, מ. שטריק, י. א. מינקוביץ, ה. הילר, אפרים־דוב ליפשיץ ונחום רבינוביץ. קרמן ממשיך, שברגר ווייצמן אספו סכום כסף של 300 רובל לשכירת חדר ולרכישת רהיטים, והזמינו את יחזקאל אורלאנסקי לשמש כמורה. גם חיה וייצמן־ליכטנשטיין מציינת, שאורלאנסקי היה המורה הראשון ב"חדר המתוקן". קרמן וח. ליכטנשטיין מציינים את העובדה, שהילדים הראשונים שנתקבלו לחדר היו בני הציונים. הם רצו אפוא לשמש דוגמה, ולהיות ה"נחשונים" של הנסיון החדש. קרמן מספר עוד, שבתוך ה"זמן" הראשון, כלומר עד ראש־חודש ניסן אותה שנה, הראה ה"חדר" נפלאות. באותו "זמן" כבר התחילו ללמוד חומש ול"זמן" הקיץ היתה הרשמה חדשה, לפי עקרונות אלה: לא קיבלו ילד שלמד אצל מלמד אחר, כלומר, למנוע טענות של מלמדים, ולא קיבלו ילדים למטה מגיל 6 וללא תעודה רפואית של הילד. אישור לפרט אחד מן המובאים פה יש בכתבה מפברואר 1896. בה נאמר: "כעת נוסדה בבית־הספר רק מחלקה אחת למתחילים, לימי הקיץ יוסיפו עוד מחלקה אחת"[73].

בכתבה שהובאה לעיל מדובר על "בית ספר חדש", וגם ח. וייצמן מדבר על "בית ספר לדוגמה". מדוע אפוא מכונה המוסד החינוכי החדש בשם "חדר מתוקן"? — השם "חדר מתוקן" הוא תוצאה של "גזרות" השלטונות הרוסיים נגד החינוך היהודי. אסור היה לפתוח בית־ספר אלא בתנאים מיוחדים, והעיקריים שבהם: א) המורים בבית־הספר צריכים היו להיות בעלי רשיון הוראה לאחר לימוד בבית־מדרש למורים בווילנה או בז'יטומיר, או לאחר שעמדו בבחינות לאכסטרנים. ב) הלשון הרוסית היתה צריכה להיות לשון ההוראה בבית־הספר, מה שאין כן ב"חדר". לפי הוראה משנת 1893 לא היה המלמד זקוק אלא לתעודה של התנהגות טובה מאת ה"רב מטעם", והיה צריך לשלם שלושה רובלים לשנה תמורת רשיון הוראה. ואולם לגבי "החדרים" הוצאו הוראות אחרות משונות ומוזרות. אסור היה ללמד ב"חדר" שום מקצוע חילוני, ואפילו לא רוסית (בפולין היתה חובה ללמד רוסית), ואסור היה שתחת קורת גג אחת ילמדו שני מלמדים, אלא אחד בלבד. אמנם, בגזרה האחרונה החלו שלטונות החינוך הרוסיים להקל בשנת 1903.

ההתפתחות של ה"חדר המתוקן" בפינסק היתה מהירה. בשנת תרנ"ז (1897) כבר היו בו שלוש מחלקות. ה"זמנים" בוטלו, הלימודים בכל כיתה נמשכו שנה. הבחינות השנתיות הוכיחו, "כי החדר המתוקן עושה חייל"[74]. מדי שנה נוסדה כיתה גבוהה יותר. נתלכד צוות מורים, שעבדו מתוך שיתוף פעולה "על פי תכנית מוסכמת ומותאמת", אם כי מחמת ה"גזרה" מטעם השלטונות הרוסיים, היו הכיתות מפוזרות בבתים שונים. יהודה חקלאי, שהיה מראשוני התלמידים ב"חדר המתוקן", מעלה בזכרונותיו דברים אלה: "החדר הזה נבדל לטובה מחדרי מלמדים אחרים בסידוריו הפנימיים ובתכנית לימודיו. כיתה מרווחת עם חלונות לאור ולאוויר, עם ספסלים מתאימים, ספסל לשניים או שלושה, עם ספרי לימוד, מחברות ותיקי עור או ילקוטים, מפות ותמונות על הקיר. תכנית הלימו־דים השתרעה על פני חמש או שש שנים, כל שנה אצל מורה אחר, בבית אחר וברחוב אחר". הוא מעלה בזכרונותיו את שמות המורים שאצלם למד: "בכיתת המורה אורלאנסקי לימוד א"ב וקריאה בסידור, בשנה השנייה עברו למורה באקאליאר, בשלישית למורה מושקובסקי, ברביעית למורה גיטלמן, בחמישית למורה ברגמן, ובשישית לבן־ציון, לכיתת התלמוד"[75]. לפנינו תכנית לימודים מפורטת משנת 1900 לחמש שנות לימוד. התכנית נתגבשה על־ידי המורים תוך שיתוף פעולה עם "ועדת החינוך". ברגר, אשר שימש, למעשה, ה"מנהל" של ה"חדר המתוקן", היה הפעיל ביותר בין חברי אותה ועדה. לפי תכנית זו, נתקבלו ילדים למוסד מגיל חמש. מי שנכשל בבחינות נשאר בכיתה עוד שנה. בחדר א' למדו משעה 10 עד 3 אחר הצהריים, ביתר הכיתות משעה 9.30 עד 3.30. ביום שישי למדו עד שעה 1. בכיתה א' נמשך ה"שיעור" בשלושת החודשים הראשונים רק 20 דקות, ולאחר־מכן מחצית שעה. ביתר הכיתות נמשך ה"שיעור" 50 דקות. ה"הפסקה" בין שיעור לשיעור ארכה עשר דקות, ובין 12 ל־1 היתה הפסקה של שעה לארוחת־צהריים. תכנית הלימודים לכיתה א': "עברי", ברכות ציצית, ברכות הנהנין, קידוש, שתי פרשיות ראשונות מספר בראשית, דקדוק — "עבר" של בניין קל בגזרות השלמים, נחי ל"א ול"ה, "יחיד" ו"רבים" ו"הא הידיעה"; תולדות ישראל לפי "בית ספר עברי", חלק א', של יהודה גרזובסקי; עבודות בכתב לפי החומר הנלמד בדקדוק לפי התכנית של "מקרא לפי הטף" של דוד ילין; הכתבות פעמיים בשבוע. לכיתה ב': חומש עד פרשת משפטים, תולדות ישראל לפי "בית ספר עברי", חלק ב', דקדוק — עבר של נפעל, עתיד של קל ונפעל, נטיית השמות; קריאה "בית ספר עברי", חלק ב'; עבודות בכתב לפי הספר של "מקרא לפי הטף", וכן הכתבות פעמיים בשבוע. לכיתה ג': סיום התורה (חומש ויקרא נלמד אחרון) ונביאים ראשונים; תולדות ישראל עד החורבן (כנראה עד חורבן בית שני) לפי ספרו של יעבץ; דקדוק — נטיית הפעלים ו"הקשר בין שמות", כנראה הכוונה ל"סמיכות השם"; קריאה — המשך ב"בית ספר עברי", חלק ב' וב"כל אגדות ישראל" של י. ב. לרנר; עבודות בכתב — סיפורים ותרגומים קצרים, בהתחלה בעל־פה ואחר־כך בכתב, והכתבות פעמיים בשבוע. לכיתה ד':

73. קרמן, שם, עמ' 179—183; ח. ו. ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 85 (כאן יש טעות בשנת הייסוד) ועמ' 87, וראה הע' 70.

74. הצפירה, 10 באפריל 1897, גל' 83, עמ' 431.

75. ראה הע' 10. בשערים שונה קצת סדר המורים.

תרי־עשר, ירמיה, יחזקאל, עזרא, נחמיה, מגילת אסתר, משלי; תולדות ישראל — לפי ספרו של יעבץ, מהחורבן עד סוף הספר; דקדוק — כללי הניקוד של ה"זמנים", שם המספר; ספרות — "עדן הילדים" של טביוב, וסיפורים של הוצאת "תושיה"; עבודות בכתב — סיפורים קצרים מן ההיסטוריה שלנו או מן התנ"ך, והכתבות פעמיים בשבוע. לכיתה ה': ישעיה, תהלים, תורה על כל התנ"ך, אגב דילוג על הפרקים שאינם מתאימים לגיל הילדים, כגון פרשת לוט ובנותיו, עניין יהודה ותמר ועוד; תולדות ישראל — לפי הספר "תולדות ישראל" של אלכסנדר־זיסקינד רבינוביץ; דקדוק — סיום כללי הניקוד, שמות־עצם עם כינויים, לפי הספר "מורה הלשון" של ח.צ. לרנר, שהיה ספר־לימוד גם בכיתות הקודמות; קריאה — "בית ספר עברי", חלק ג' וסיפורים לא מנוקדים; כתיבה — סיפורים גדולים ותרגומים קשים יותר והכתבות פעמיים בשבוע; משנה — פרקי אבות בתור התחלה ללימוד גמרא, שנועד לכיתה ו'[76]. בשנת תרס"א (1901) נפתחה כיתה ז'[77].

החידושים בתכנית הלימודים הם מרובים למדי: לימוד גמרא נדחה עד לכיתה שישית, כלומר עד לגיל 10–11. הונהגו ספרי לימוד חדשים, שנכתבו ברובם בידי מורים בארץ־ישראל. לימוד תנ"ך נעשה לפי חלוקה ראציונאלית יותר ובהתחשבות עם גיל הילדים. תשומת לב מרובה הופנתה ללימוד הלשון העברית ודקדוקה. דרכי ההוראה הכשירו את הילדים כבר בכיתות הנמוכות לקריאת ספרי הילדים, שהחלו להתפרסם באותן שנים, כמו "עולם קטן", הספרונים "לילדים" ו"לנערים" שפרסמה הוצאת "תושיה"[78].

המלמדים ב"חדרים המתוקנים" מצבם שופר הרבה[79], והם תפסו מקום חשוב בחיי החברה שבעיר, כמו למשל ש.נ. גיטלמן, א.א. פיינשטיין. ב"חדרים המתוקנים" לא לימדו מקצועות כלליים מחמת האיסור מטעם השלטונות. תלמידי ה"חדרים המתוקנים" למדו אותם בשיעורי־הערב של דרונזיק (ראה להלן) או אצל מורים פרטיים, שכן היו חששות, כי יימצאו מלשינים מבין החרדים, חברי ה"לשכה השחורה" שנלחמה בציונות, או מבין המלמדים שקופחה פרנסתם. ואכן, היו מלמדים שעזבו את פינסק לחפש להם פרנסה בעיירות שבסביבה, כפי שראינו לעיל, או שנשארו ללא פרנסה[80].

מראשית ייסודו של ה"חדר המתוקן" בעיר התחיל מאבק נגדו. וייצמן כותב במכתבו למוצקין, המצוטט לעיל: "ככל מהפכה אף זו מלאה התפרצויות מהפכניות וכן מחאות גסות מצד המלמדים. בכלל, המאבק נמרץ"[81]. ובספר זכרונותיו אנו קוראים: "תמיכתי הנלהבת בטיפוס החדש של החדר הביאה אותי לידי סכסוך עם הקנאים שאיימו להלשין עלי לפני המשטרה, כעל כופר בעיקר, מהפכן ומפר שלום"[82]. המאבק נמשך שנים מספר, והוא החריף מאוד בחורף תרנ"ט, כשנודע שברגר עשה את המעשה הנועז וחיבר בשביל הילדים בכיתות הנמוכות קיצור מסיפורי התורה בשם "תורה לילדים" או "מבוא למקרא". המאבק נגד ה"תורה לילדים" התחיל ביוזמתו של השוחט מפינסק, ש.נ. גוטליב, שעמד בראש ה"לשכה השחורה" בעיר והוא משך לצדו במאבק זה את ר' דוד פרידמן, וכן את ר' חיים־מאיר לוין, שהיה "מגיד מישרים" בווילנה, והעורך של דפוס ראם, לו מסר ברגר את הספר להדפסה. רבני וילנה ודייניה התרו בברגר "לבל יעיז לעשות את הנבלה הזאת", ולאחר שברגר לא נבהל מההתראה ודפוס ראם סירב להפסיק את ההדפסה "מחמת התנאים הקשים המפורטים בחוזה" שבין ברגר לבין המדפיסים, הופנתה דרישה אל אביו של ברגר שיגזור על בנו "גזרת כיבוד אב" לבטל את החוזה. בגזרה זו לא יכול היה ברגר לעמוד, והוא הפסיד את כספו[83]. המאבק בפינסק התלהט. מטעם ה"לשכה השחורה" בא "מגיד" שהסעיר את החרדים בתיאור הסכנה הצפויה, שה"חדרים המתוקנים" של האפיקורסים יוציאו את הילדים לשמד. אלה "חדרים מסוכנים", כי "מלמדים שם שאין אלהים ואין נסים". קריאת "הצילו!" הושמעה מעל הבמה. הדברים הגיעו גם ל"אכילת קורצא" אצל השלטונות, והלשנה אחת היו לה תוצאות. ב"חדר מתוקן" אחד התחיל המורה ללמד גם בנות בשעות אחר הצהריים, דבר שהיה אסור לפי ה"גזרות" של אותם הימים, ואיסור זה על קיום "חדר" לנערות התבסס אפילו על המימרה התלמודית: "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות". כתוצאה מן ההלשנה הופסק לימוד הבנות, ונראה שה"חדר" גם נסגר[84]. התחילה פרשה של הפצת עלוני השמצה והדבקת מודעות על הכפירה שפרצה בעיר, "ותהי פינסק כמרקחה". הגיע הדבר לידי כך, שפעם אחת ביום השבת התנפלו בריונים על ברגר והשליכו עליו אבנים. נגד ברגר נערכו "אספות מחאה בבתי־הכנסת, אף החרימו אותו ואת בית מסחרו לספרים עבריים".

לפי דבריו של מ. קרמן, גרמה ההלשנה לחיפוש בביתו של יעקב־אביגדור מינקוביץ ולמאסרו של בעל־מלאכה אחד ושמו מוטל זיסלמן, מאסר שנמשך עשרים ושניים יום, עד ששוחרר האסיר העצור בהשתדלותם של מ.ח. אליאסברג וגריגורי לוריא. אין קרמן מספר מה היה חטאו של אומן זה. הוא מוסיף ומספר, כי בעקבות עניינו של ברגר נחקרו על־ידי המשטרה משה סולובייצ'יק, ד"ר בוקשיצקי והוא עצמו,

---

76. דער יוד (קראקוב), 18 באוקטובר 1900, גל' 42, עמ' 8.

77. הצפירה, 20 באוגוסט 1901, גל' 178, עמ' 715. וראה גם Хроника Восхода, 1899, טור 446.

78. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ' 99.

79. שם, עמ' 98.

80. ראה הע' 78.

81. ראה הע' 69.

82. מסה ומעש, עמ' 32.

83. י. אפל, בתוך ראשית התחיה, תל אביב 1936, עמ' 87; ח. בר־דיין, יהדות ליטא, כרך א', תל אביב 1959, עמ' 302. אמנם, בשנת 1905 הדפיס ברגר את הספר בשם "מבוא המקרא", בהעלמת שמו. המחבר מכונה "ל. אברמוב". שם אביו של ברגר היה אברהם. ראה: דבריו של מרדכי בן הלל על ברגר, הארץ, 1927, גל' 1.

84. כתבה של פייבל ברנאדסקי, דער יוד, 19 ביולי 1900, גל' 29, עמ' 8—9. הובאה בספר פינסק כרך ב', עמ' 100. ייתכן שאמת מה היתה בתלונות החרדים, כי ש.נ. גיטלמן היה מלמד תנ"ך, כעדותו של אהרן ישראלי (ויינר), לפי "ביקורת המקרא", ראה הע' 39.

קרמן. פרט חשוב הוא מביא על הרב ר׳ צבי ואלק, רבה של פינסק, שלא נתן ידו ל״לשכה השחורה״: לאחר שפורסמו בבתי־הכנסת כרוזים, שבהם נדרשו ההורים להוציא את ילדיהם מן ה״חדרים המתוקנים״, פנו ראשי הציונים, הילר, רובינשטיין ושטריק, אל הרב ר׳ צבי ואלק, והרב הודיע כי הכרוזים לא נכתבו בהסכמתו, וכי הוא אינו רואה את החומש המקוצר של ברגר כ״תורה חדשה״, אלא כאמצעי לימוד להוליך את הילדים מן הקל אל הכבד[85]. אין לחשוד ברב ר׳ צבי ואלק, כי עמדתו זו נבעה מיחסו אל ש.נ. גוטליב, ראש ה״לשכה השחורה״ בעיר, ושנעשה לבעל השפעה מכרעת על ר׳ דוד פרידמן, והיה מראשי החתרנים נגד הרב ואלק, לפני שנתקבל לרב בפינסק בשנת תרנ״ד. גם לאחר־מכן לא היה ש.נ. גוטליב מ״חסידיו״ של הרב, והוא עשה יד אחת עם אנשים רחוקים מאוד מדתיות עמוקה, כמו אהרן לוריא ויוסף האלפרן, לדחוק את רגליו של הרב, מתוך כוונה שר׳ דוד פרידמן יתמנה רב גם על פינסק. לפי המסופר, היה הרב ואלק בעל מידות תרומיות, והתרחק מאוד מן המחלוקת.

אולם כבר בחודשים הראשונים לייסוד ה״חדר המתוקן״ היו מלמדים שנוכחו לדעת, כי ה״חדר״ החדש טוב מה״חדר״ שלהם. בוודאי היו ביניהם ששמחו על הרפורמה, גם משום שהיתה בה הקלה מן המעמסה הכבדה שהיתה מנת חלקו של המלמד, שהרי ב״חדר המתוקן״ קוצר יום הלימוד והועמד על 6½—7½ שעות בכיתות העליונות. היו, בוודאי, שהכירו, שאין לשחות נגד הזרם. מתוך כך גברה בפינסק התסיסה לייסד ״חדרים מתוקנים״. מלמדים, שהעדיפו, כמובן, ללמד כיתה אחת בלבד ולא שתיים־שלוש, כפי שהיה נהוג עד אז, פנו אל ״ראשי מנהלי הבית״ שידריכו אותם, וביקשו שיוקם ועד שיארגן את החינוך וישגיח עליו. ״נהיתה תנועה חדשה בשוק המלמדים בעירנו״[86]. מלמדים החלו להתארגן בצוותות, לשם חלוקה מתאימה של הילדים לכיתות, התחילו לשפר את בנייני ה״חדרים״, ואף החלו להקפיד יותר על לבושם. כן גם הנהיגו ספרי לימוד וסדרים חדשים, וקבעו שיקראו להם ״מורי״ ולא ״רבי״[87]. בשנת תרס״ג (1903) כבר היו מאורגנים 19 מלמדים ב־5 צוותות, וב־19 ה״חדרים המתוקנים״ הללו למדו 639 תלמידים[88]. ברור, שגם מלמדים אחרים הפכו את חדרם ל״חדר מתוקן״. תוך שנים מועטות נתחוללה אפוא ״מהפכה״ ממשית בחינוך שבפינסק. ברם, מבחינת התוכן הפנימי לא התפתחו ה״חדרים המתוקנים״ בהתאם למשאלות לבם של המייסדים הראשונים, וזה בגלל ההתערבות של ההורים בשאלת תכנית הלימודים. מצד הורים הועלו, כנראה, טענות כלפי הפנאי הרב שיש למורים ולתלמידים, שהרי בשעות לימודים נוספות אפשר להספיק הרבה יותר. וכן החלה התחרות בין המלמדים על ההספק. ״החדר המתוקן למתחילים שנפתח בזה לפני שנים אחדות בעמל הציונים ואחר־כך גדל ויהי לבעל 7 מחלקות, לא הביא בכלל את התועלת הדרושה, באשר כי ידי המורים היו אסורות לנהל את ענייני החינוך ברוח הוריהם, אשר רובם על הדור הישן יחשבו״[89]. המשורר א.ד. ליפשיץ יצא בביקורת נגד מצב הלימודים ב״חדרים המתוקנים״. טענתו היתה, כי עול כבד מוטל על אותם התלמידים הלומדים גם בשיעורי־הערב של דרונזיק, כי הללו לומדים כ־10 שעות ביום — 6½—7 שעות ב״חדר המתוקן״ וכ־3 שעות בשיעורי־הערב. הוא דרש, שה״חדרים המתוקנים״ יוצאו מרשותם הפרטית של המלמדים ויועברו לרשות הציבור, גם כדי למנוע את ה״הלעטה״ המופרזת בלימודים, שבאה מתוך התחרותם של המלמדים בהישגים, והיא מזיקה לבריאותם הגופנית והנפשית של הילדים, וגם כדי לאפשר חינוך שווה לילדי העניים ולילדי העשירים ״כנהוג בכל העולם, אבל לא אצל היהודים״. א.ד. ליפשיץ הציע למלמדים לעבור לשיטת לימוד אחרת, שבה יוכלו לצמצם את יום הלימודים ולהגיע לאותם ההישגים[90]. כי בינתיים נפל דבר בעולם החינוך הלאומי — השיטה ״עברית בעברית״.

ה. ה״חדר המתוקן״ בשיטת ״עברית בעברית״

ב״חדרים המתוקנים״ היתה מקובלת שיטת התרגום ליידיש. כנראה, בכיתות הגבוהות החלו ללמד דיבור עברי. והנה בשנת תרנ״ט פרסם יצחק אפשטיין ב״השלח״ מאמר בשם ״עברית בעברית״. אפשטיין, שהיה מורה בארץ־ישראל, יכול היה להוכיח מנסיונו שדרך הלימוד של לשון ללא זיקה לתרגום מועילה יותר. המאמר עשה רושם רב על מורים ועל מלמדים ברוסיה, והללו התחילו עוברים לשיטת ״עברית בעברית״, או כפי שכונתה ה״שיטה הטבעית״[91]. לפי כותב־זכרונות אחד, החל ישי אדלר באותה שנה ללמד בשיטה זו בדוידהורודוק, עיירה הסמוכה לפינסק. ישי אדלר, שהיה בן העיירה יאנובה, אף היא סמוכה לפינסק, ונשא אשה בפינסק והיה

---

85. א.א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 8; ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 87. את דברי קרמן מצאתי בקטע של עיתון, כנראה פינסקער שטימע משנת 1932, תחת הכותרת: 50 יאָר חבת ציון, מאמר בהמשכים אחדים. אגב אורחא, בשאלת הרבנות נתהוו בפינסק שתי סיעות. האחת המשיכה וצידדה בזכותו של ר׳ דוד פרידמן ואילו השנייה עמדה לצד הרב ר׳ צבי־הירש ואלק. זאת אנו למדים משתי כתבות שנתפרסמו בהמליץ בשנת תרנ״ו (1896). בכתבה אחת, בגליון 143 כתוב: ״כי פינסק סרה למשמעת הרב דקארלין״, ואילו בכתבה השנייה באה הכחשה לכך. ברם על ההכחשה חתומים הגבאים של עשרה בתי־כנסת בלבד, בעוד שמספר בתי הכנסת בעיר עלה בהרבה על מספר זה. החתומים הם: 1) יוסף הלר — גבאי ביהכ״נ הגדול. 2) יצחק בן הרב שלמה קאצינאווסקי — גבאי ביהמ״ד ״שבעה קרואים״. 3) דוד משה ברגמן — גבאי ביהמ״ד של הגבירים נימצוביץ׳. 4) שמעון פלדמן — גבאי ביהמ״ד ברחוב בריסק. 5) יצחק אייזנבערג — גבאי ביהמ״ד של ר׳ זרח. 6) מרדכי קולודני — גבאי ביהמ״ד של ר׳ ישראל איגר. 7) וולף ברמאן — גבאי ביהמ״ד של חסידי ליבשיי. 8) ש. גלייברמאן — גבאי ביהמ״ד חומה. 9) אברהם חיים קרמן — גבאי ביהמ״ד סיוועך. 10) חיים זיסלמן — גבאי ביהמ״ד ״חיי אדם״ ברחוב מונאסטירשצ׳ינה. לשנת מינויו של הרב ואלק ראה המליץ, שם, גל׳ 126 וגל׳ 161, עמ׳ 5.

86. ראה הע׳ 70.

87. ראה הע׳ 84.

88. פש״ל לשנת תרס״ד, עמ׳ 96—97.

89. ראה: הע׳ 77, וראה פש״ל לשנת תרס״ג, עמ׳ 67 ואילך, במאמרו של מ. ליברמן: חדרים מתוקנים.

90. פש״ל לשנת תרס״ד, עמ׳ 100—101.

91. ראה הע׳ 66, אנציקלופדיה חינוכית, כרך ד׳.

מעורה בנעשה שם בתחום החינוך והציונות, היה תועמלן עיקרי לשיטה חדשה זו בקרב ציוני פינסק. גם המנהיג הבונדאי הלפאנד (א. ליטבאק), שהוגלה על־ידי השלטונות הרוסיים לדוידהורודוק, הושפע מן השיטה החדשה עד כדי כך, שהיה מצטרף אל אדלר באספות פדאגוגיות בפינסק להסברת השיטה, והיה משמש כ"תנא מסייע לו" [92]. ציוני פינסק החליטו לפתוח בתחילת תרס"א "חדר" חדש ולהזמין את ישי אדלר שילמד בו בשיטה החדשה. אולם אדלר עבר להומל ופתח שם "חדר מתוקן", ובחדר החדש שבפינסק נתמנה למורה שמחה דובובסקי [93]. על השתלשלות דברים זו, שיש בה עניין לתולדות החינוך בפינסק והחינוך היהודי ברוסיה בכללו, מספר ברוך רובינשטיין. המספר, שהיה יליד פינסק והשתקע בהומל, השפיע על ציוני הומל שיפתחו "חדר מתוקן" כדוגמת זה שבפינסק. לאחר משא ומתן עם "ועד החדרים" שבפינסק נשלח להומל המורה ח.פ. ברגמן, שהרצה שם על ערכו של ה"חדר המתוקן", והוסכם אתו שעד ט"ו באלול תר"ס (1900) יעבור להומל לשמש בתור מורה ב"חדר המתוקן" שעמד להיפתח שם. המועד עבר, וברגמן לא בא. רובינשטיין, מספר הדברים, נסע לפינסק, ונתברר לו שחבר המורים של ה"חדר המתוקן" מונע את ברגמן מלעזוב את עבודתו. ביום א' של ראש־השנה תרס"א (1900) נתקיימה ישיבת "ועד החינוך", אליה הוזמן גם ח. וייצמן, שבא לחגים לפינסק, ובישיבה זו טען רובינשטיין "שאם לא יתנו את ברגמן — את נפש מפעלנו הם קובעים, כי אין לנו למצוא מורה מתאים מחוץ לפינסק". לבסוף קיבל וייצמן על עצמו להשפיע על ישי אדלר, שיסכים לילך להומל, וכך היה. אחר ראש־השנה יצאו וייצמן, ברגמן ואדלר להסדיר את העניינים בהומל [94].

ה"חדר" החדש שבפינסק נפתח בשביל ילדי העניים, כדי למנוע את התערבותם של ההורים בתכנית הלימודים ובשיטת ההוראה: "ויהי בראות המייסדים, כי החדרים [המתוקנים] ההם אינם מתאימים לתעודתם, ויפתחו זה כשנה חדר מתוקן לילדי העניים ללמד לחניכים עברית בעברית על פי התכנית הקבועה מראש" [95]. ב"חדר" למדו 30 תלמידים. ההוצאות הגיעו ל־800 רובל, מהן 300 רובל משכורת למורה, 200 רובל שכר דירה, לשמש ולגבאי 100 רובל, 95 רובל לבגדים ולנעליים לילדים, 105 רובל למכשירי לימוד ולהוצאות אחרות. ההוצאה על כל ילד היתה אפוא 26.6 רובל. ההכנסות היו 240 רובל משכר לימוד ו־460 רובל מתרומות שנתיות של 95 אנשים, בוודאי מחוג הציונים שיסדו את ה"חדר", ומנדבות [96]. ה"חדר" התפתח והלך. בשנה השנייה להיווסדו היו בו 70 תלמיד, בתרס"ג (1903) כבר היו קיימות בו 4 כיתות, ובהן לימדו שני מורים. כיתה א' ב"חדר מתוקן" זה למדה רק 3½ שעות ביום בעוד שב"חדרים המתוקנים" האחרים למדו כיתות א' 5 שעות או גם 5½ שעות ביום [97].

הנסיון הזה שבפינסק נתפרסם מהר במקומות רבים. שמחה דובובסקי פרסם ב"המליץ" בשנת תרס"ב את תכנית הלימודים של שתי הכיתות הראשונות, "מפני שרבים פונים אלינו בשאלתם לכתוב להם את תוכן הלימודים מחדרנו". תכנית הלימודים מלמדת על התמורה הרבה בחומר הלימודי שחלה תוך שנה־שנתיים מאז נתפרסמה התכנית של ה"חדרים המתוקנים" הקודמים. מכיתה א' הוצא לגמרי לימוד החומש; כמעט הוצאו לגמרי ה"ברכות", וצומצם הרבה לימוד הדקדוק. לעומת זאת, הונהגה השיחה, בדרך שאלות ותשובות, שהיתה היסוד של שיטת "עברית בעברית", והוגברה הקריאה של סיפורים. לימדו את הספרים: "לפי הטף" של דוד ילין ו"בית ספר עברי" של גרזובסקי, וכן הספר "שאלה ותשובה" של רוזנברג. בכיתה ב' לימדו התחלת חומש אגב דילוג על המקומות הקשים והבלתי מתאימים לילדים, והונהג הספר "שפה חיה", חלק ב', של בן־עמי. התנהלו שיחות על עניינים אלה: האדם — אבריו ובגדיו, בעלי־מום, האומנים וכלי מלאכתם, הבית, הגן והירקות, היער, החיות והעופות שביער, חיות הבית ועופות הבית ועוד. דקדוק — נטיית שמות ופעלים ומעט ניקוד. ענייני דת — ביאור קריאת שמע, קידוש, פתגמים דתיים. הונהגו גם שירה ולימוד שירים מספרי לימוד שונים [98].

תכנית זו שפורסמה ב"המליץ" הועתקה גם ב"המגיד", כתשובה ל"השואלים כל דבר תוכן לימודים בבית ספר עברי על פי שיטת עברית בעברית". עורך "המגיד" מצא לנחוץ להביא את התכנית של ה"חדר" בפינסק, משום שלדעתו הוא "ראוי להיות למופת", והוא מוסיף את ההערה: "התלמידים מדברים בינם לבין עצמם בשפה מהירה" [99]. לפינסק, כמו להומל, יצאו אפוא מוניטין בתחום החינוך, ומקומות רבים באו לראות את חדריה ולהזמין בה מורים, והיא התגאתה בכך. "עירנו המצטיינת בחדריה המתוקנים... היתה לתלפיות, שכל הקהילות החפצות להנהיג בתוכן חדרים מתוקנים פונים אליה לשאול בעצתה. מברדיצ'ב בא הלום אחד מטובי הציונים לתהות על קנקן החדרים החדשים, ויבחר באחד המורים המצוינים בהר' ח.פ. ברגמן ללכת לברדיצ'ב, לכונן שמה בית אולפנא כמתכונת החדרים פה" [100]. על ברגמן מסופר בכתבה זו, כי "במשך ט"ו שנה העמיד ברגמן בזה תלמידים ותלמידות הרבה, והועיל מאד להפצת דעת שפתנו הקדושה בין הצעירים, ויחבב את הרעיון הציוני עליהם, וגם על בני הנאורים המבקרים את בתי הספר הכלליים הראה את פעולתו לטובה". מכאן אנו למדים, שמלבד הוראתו ב"חדר מתוקן" עסק גם במתן שיעורים פרטיים. ה"אחד מטובי הציונים" שעליו מדובר כאן, הוא ש.א. הורודצקי, המספר בזכרונותיו: "הייתי חבר בוועד שהקים בברדיצ'ב חדר מתוקן", ש"הראשון נוסד

92. ראה דבריו של ש. ארנסט בספר היובל ליש"י אדלר, ת"א 1957, עמ' 5—14.
93. על שמחה דובובסקי כמורה ראשון לשיטת "עברית בעברית", ראה להלן.
94. ספר היובל ליש"י אדלר, עמ' 65—75.
95. ראה הע' 77.
96. ראה הספר המובא בהע' 13, עמ' 311.
97. ראה הע' 90.
98. המליץ, 25 ביוני 1902, גל' 139. שמחה דובובסקי מכונה פה "המורה בהמחלקה הראשונה והשניה".
99. המגיד, 23 באוקטובר 1903, גל' 37.
100. הצפירה, 25 באוקטובר 1901, גל' 226, עמ' 907.

בפינסק, שלשון ההוראה בו היתה עברית בעברית. הבאנו מורים מפינסק וממקומות אחרים, ביניהם א. י. [צ"ל: ח. פ.] ברגמן ושמואל־חיים ברכוז"[101]. ברכוז לא הלך, כפי הנראה, ישר מפינסק לברדיצ'ב, כי אנו שומעים עליו שישי אדלר לקחו להומל[102]. מוולקוביסק[103] (פלך גרודנה) שלחו הציונים "לקרוא למורה מומחה מעיר פינסק, המצטיינת בחדריה המתו־קנים ואופני הלימודים הנהוגים בתוכם, והמורה המצוין ההוא כונן גם פה סדר נכון בענייני החינוך ותלמידי החדר המתוקן עשו חיל בלימודם במשך זמן קצר להפליא"[104]. שמעם של החדרים של פינסק והומל הגיע לבוברויסק, וארבעה מלמדים מבוברויסק יצאו לראות את ה"חדרים המתוקנים" שבפינסק והומל, וייסדו בבוברויסק בשנת 1900 "חדר מתוקן". גם לעיירה מוטלה, הסמוכה לפינסק, הובא מורה מפינסק ושמו צבי נון. אחרי אברהם־יצחק מוטולאנסקי, ה"רבי" המפורסם, שהסופר המחונן ר' מרדכי'לה קשר לו כתרים ואת חסדו זכרו לו חיה וייצמן־ליכטנשטיין ואחיה, הנשיא הראשון למדינת ישראל, פרופ' חיים וייצמן, היה צבי נון "המורה" בעיירה. הוא העביר למוטלה מסדרי ה"חדר המתוקן", וידע להקנות לתלמידיו אהבה לתנ"ך ובקיאות בו, וכן שליטה בלשון העברית ובדקדוקה.

הנה כי כן רואים אנו, שאם גם לא היתה פינסק הראשונה ממש בייסוד ה"חדר המתוקן" וגם לא הראשונה ממש לשיטת "עברית בעברית", הרי שימשה בכל זאת גורם ראשון במעלה בתמורה החינוכית הגדולה ביהדות רוסיה ובעיר גופא. ה"חדרים המתוקנים", אף שלא התפתחו בהתאם לחזונם של המייסדים, השפיעו בכל זאת בהרבה על שאר החדרים ועל הת"תים.

מובן מאליו, כי ה"חדרים המתוקנים" היו בתי חינוך לציונות. גם לאחר שסיימו התלמידים את לימודיהם בהם, הוסיפו מוריהם להשפיע עליהם. ד"ר א. ריטרמן (נולד 1890) כותב בזכרונותיו: "המורים מבית־הספר המתוקן, מושקובסקי, אורלאנסקי, גיטלמן, הזמינו אותנו לבקר כל יום שישי ושבת בבית־הכנסת של הציונים, בבית־הכנסת של מוכה, וכל שבת היה כל אחד לפי התור מקבל "מפטיר" או עובר לפני התיבה — אם היתה לו זיקה לחזנות. העניין משך אותנו. אחד המורים היה 'דורש' ציונות. הדבר היה אחרי שגמרנו את ה'חדר המתוקן' ולמדנו בבתי ספר אחרים"[105]. לפי הנראה, היו אורלאנסקי — מורה כיתה א', באקאליאר — מורה כיתה ב', אהרן ברוך — מורה כיתה ג', מושקובסקי — מורה כיתה ד' וגיטלמן — מורה כיתה ה' — הצוות היחיד בעיר שלימד "עברית בעברית", ואפשר שגם א. א. פיינשטיין השתייך לצוות זה.

101. ש. א. הורודצקי, זכרונות, תל־אביב 1957, עמ' 45—46.
102. ראה הע' 94.
103. הצפירה, 23 בדצמבר 1901, גל' 276, עמ' 2007.
104. שם.
105. רשמות, כרך ב', בעריכת א. דרויאנוב, תל־אביב, עמ' 89—90; ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 47; ח. וויצמן, מסה ומעש, עמ' 11. וראה הע' 119.

ו. בתי־ספר יהודיים־רוסיים לנערים

בתי הספר הכלליים והיהודיים־רוסיים שנוסדו בעיר עד לתקופה שבה אנו דנים תוארו בכרך זה ספר א'[106]. בתקופה שבה אנו דנים גדלה והלכה הנהירה אל בתי־הספר האלה ואף נפתחו בתי־ספר חדשים. הסיבה העיקרית לכך היתה החוק משנת 1874 שחייב את כל בני ה־21 להתייצב לפני ועדת הגיוס לצבא, כולל בני הסוחרים, שהיו פטורים עד כה מעול זה, ואשר נתן הנחות חשובות לבוגרי בתי־ספר תיכוניים. מובן מאליו שנהירה זו היתה גורם להעמקתה של הרוסיפיקאציה בחוגי "האינטליגנציה". הללו נפתח לבם לספ־רות הרוסית שהגיעה לשיאים במחצית השנייה של המאה הקודמת והחלו לדבר בינם לבין עצמם רוסית.

מנקודת ראותם של הנאורים עשה רבות למען ה"השכלה" המורה ל. הורוויץ ו"בית־הספר למתחילים" הממשלתי־יהודי, שהוא ניהל משנת 1859 ואשר המשיך לנהלו עד שנות התשעים. בכתבה בשנת 1891 כותב עליו ש.נ. גיטלמן: "זה 32 שנה כיהן פאר בבית הספר למתחילים ה' ל. ג.". אין ספק שהכוונה למורה ל. הורוויץ, (גורביץ ברוסית), והוא מרבה בשבחו, כי "העמיד תלמידים הרבה אשר כבר יצא שמם לתהילה ולתפארת: יודעי דת ודין, מודדים, רופאים ורוקחים"[107]. אחרי הורוויץ כיהן א. ב. (אלכסנדר ברקוביץ) דרונזיק כמנהל בית־הספר. בשנת 1887 למדו בו 43 תלמידים. סגן מנהל היה ישראל אברמוביץ שרייבר ומורה הכיתות משה שמואלר־ביץ קורצמני. הורוויץ היה באותו זמן גם מורה דת בבית הספר הריאלי הממשלתי. כמפקח כבוד נזכר (בשנת 1891) משה בן ישעיה (שאייביץ) אליאסברג, הוא משה חיים אליאסברג. במחצית השנייה של שנות התשעים בא במקום קורצמני המורה שלמה חיימוב נמצינסקי[108]. בשנת 1899 קיבל דרונזיק רשות להפכו לבית־ספר פרטי[109]. יוסף הרמן, שלמד בבית־ספר זה בתחילת המאה הנוכחית מתאר אותו כדלקמן: "רוב שעות הלימודים הוקדשו ללשון הרוסית: קריאה, דקדוק, הכתבה, חיבור וכו'. תשומת לב רבה ניתנה גם לחשבון. שפת ההוראה היתה, כמובן, הלשון הרוסית. מוסד זה כבר לא היה דומה בשום פנים לחדר המסורתי. שני בניינים מרווחים במרכז קארלין, חדרים גדולים, ספסלים מודרניים מחוברים לשולחנות מתקפלים. הילדים גלויי ראש ולבושי מדים... מכנסיים ארוכים שחורים וחולצה שחורה מאריג או מ'עור השד', כובע שחור... מבריק, וחגורת עור מעל לחולצה סגורה עד לצואר ועד בכלל. בתכנית הלימודים ובחיצוניותו היה זה בית־ספר רוסי... מה שהבדיל אותו מבתי הספר של הרוסים היה: א) מנוחת יום השבת וימי החגים. ב) תפילה בעברית ותרגומה לרוסית, קצת חומש ונ"ך עם תרגום רוסי. אלה היו המקצועות העבריים בבית־ספר זה"[110].

106. ראה שם, עמ' 261—274.
107. ראה המליץ, 8 באוקטובר 1891, גל' 223.
108. Słownik Geograficzny ערך: פינסק.
Памятная Книжка, 1892, עמ' 97; שם, 1898, עמ' 101.
109. ראה הע' 106, עמ' 265 בהע' 606.
110. הרמן, מחברת זכרונות, עמ' 26—27.

כמובן שמצב הלימודים העבריים לא היה טוב יותר במוסד זה קודם לכן, לפני שהיה לבית ספר פרטי. על כך אנו קוראים בכתבה הנ"ל של גיטלמן: "בית הספר למתחילים מטעם הממשלה לא יראה את פעולתו על הנערים בנוגע ללימודי קודש. התנ"ך הוא להם כספר החתום, ושפת עבר זרה להם; כי לימודי שפת עבר פעמיים בשבוע מהספר 'מסלה החדשה' אשר ילמדו... כאפס וכאין הוא".[111]

עד לשנת 1900, כל עוד היה בית ספר זה ממשלתי, לימדו בו חינם. לאחר מכן היה שכר הלימוד מ־3 עד 6 רובלים לשנה[112]. דרונזיק פיתח והרחיב את בית־הספר שלו, והוא פתח "בית ספר ערב". כתבה משנת 1899 מספרת, כי "המפקח על בית־הספר למתחילים הא' א. ב. דרונזיק השיג זה מקרוב רשיון לפתוח בית־ספר פרטי לילדי העברים המבלים רוב שעות היום בחדרים, ושעות הלימוד בבית־ספר זה תהיינה מן השעה החמישית עד השעה השמינית בערב, על פי התכנית המתאימה במחלקות א' ו־ב' בבית־הספר הריאלי"[113]. צוין כבר לעיל, כי הילדים שלמדו ב"חדרים המתוקנים" למדו ב"שיעורי הערב" הללו. "שכר הלימוד בשיעורי־ערב אלה היה גבוה יותר מזה שהיה בבית־הספר. כאן היו לומדים ילדים של אמידים ואלה שלא רצו שילדיהם יקדישו את היום ללימודים רוסיים שלחו את ילדיהם לפני הצהריים ללמוד תורה ואחר הצהריים לשיעורי הערב של דרונזיק"[114]. מן ה"קורובקה" קיבל בית־ספר זה תחילה יותר מכל מוסד חינוכי אחר. לשנים 1900—1903 הוקצב לו 1,570 רובל לשנה, ולשנים 1904—1907 — 2,555 רובלים. (בשנים אלו הוקצו לו סכומים להרחבת בית־הספר). לשנים 1908—1911 הופחתה ההקצבה ונקבעה בסך 1,455 רובלים ולשנים 1912—1915 הוקצבו לו 1,700 רובלים[115].

בשנת 1881 פתח מחדש לייב רובאכא את בית־הספר הפרטי, שיסד ה"רב מטעם" אברהם חיים רוזנברג, ואשר נסגר עם צאתו לניקולאייב לשמש שם בתפקיד זה[116]. על הלימודים בבית־ספר זה אנו קוראים: "מלבד הלימודים הדרושים משא־לות הזמן בבית־הספר, העומד תחת השגחת הממשלה, אשר יטיפו מורים נבחנים קודם חצות היום וגם אחרי כן יתאספו הנערים שנית משעה 2 עד 6 להקשיב לקח מורי מקראי קודש [כלומר תנ"ך] ודקדוק שפת עבר וגם תורת הדת בהעתקה רוסית, גם דינים משולחן ערוך ו'תורת הדת', כלומר קאטכיזיס ברוסית[117]. היום נחלק אפוא לשניים: במחצית היום הראשונה למדו מקצועות כלליים, ואילו המקצועות היהודיים נדחקו למחצית השנייה של היום.

אותה ידיעה מספרת, שבחורף, כשהימים קצרים, מתפללים התלמידים תפילת מנחה בציבור, וש"אנשי עירנו נוכחו לדעת עד מהרה כי ברכה בו בבית הזה, על כן מרבים להפקיד את בניהם לגדלם בבית־הספר הזה לתורה ולחכמה ולמעשים טובים". והכותב מביע את משאלתו, ש"חברת מפיצי השכלה" שבפטרבורג "תשים עינה לטוב על בית־הספר הזה לתמכו ולסעדו כדרכה עם כל בתי־הספר העשויים כדת ומסודרים כראוי". אפשר שמשאלתו נתמלאה. ידיעות נוספות על בית־ספר זה אין לנו.

בית־ספר פרטי אחר הוא בית־הספר של קליינמן, שנוסד, כנראה, על סף המאה הנוכחית. היה זה בית־ספר ברוח לאומית־ציונית. הלימודים העבריים נלמדו בו, כנראה, "עברית בעברית". בכתבה משנת 1903 אנו קוראים: "עד מה בית־הספר המתוקן של ה' קליינמן הולך ומשתלם ומביא תועלת רבה לחינוך ילדי עירנו, ראינו בט"ו בשבט שעבר, בהתאסף קהל רב וישמעו בדבר התלמידים עברית צחה ונכונה"[118]. אולם ד"ר ריטרמן, שלמד בו אחרי שגמר את ה"חדר המתוקן", כותב בזכרונותיו, כי למד בו רוסית, חשבון, גיאוגראפיה, גרמנית (המורה לגרמנית היה ד"ר ליכטנשטיין, בעלה של חיה וייצמן), ואף היה שם פלדפבל רוסי להוראת התעמלות והוא פוטר בהשתדלות החרדים[119]. אין ריטרמן מזכיר כלל שלמד עברית בבית־ספר זה. בית־ספר זה לא קיבל בשנים הראשונות לקיומו שום הקצבה מן ה"קורובקה". החוג הציוני השמיע תרעומת על כך, ולבסוף לאחר השתדלויות רבות הוקצבה לאותו מוסד לשנות 1904—1907 הקצבה בסך 300 רובל לשנה[120]. משתמע מכאן, כי בבית־הספר שררה רוח ציונית, ואין ספק שלימדו בו מקצועות עבריים. בתקציב ה"קורובקה" של השנים שלאחר־מכן אין הקצבה לבית־ספר זה. לעומת זאת, מצויה שם הקצבה לבית־ספר אחר — לבית־הספר של סידליק. לשנים 1908—1911 הקציבו לבית ספר זה 340 רובל לשנה. התקציב לשנים 1912—1915 אינו כולל לו הקצבה, משום שוועדת בית־הספר הודיעה כי רק הורים מעטים פונים בדבר הנחות משכר הלימוד. סידליק קבל על מיעוט ידיעתם של עסקני החינוך בנעשה בבתי־הספר ועל אדישותם לענייני החינוך, וזאת הסיבה העיקרית ש"כל בתי־הספר שנפתחו בפינסק הלכו ונסגרו". בית־ספרו מתקיים, לדעתו, מפני שאין הוא זקוק לתמיכות, אם כי תמיכה עשויה להעלות עוד יותר את רמתו של בית־הספר שלו[121].

בבתי־הספר הרוסיים־הכלליים היסודיים לא למדו אלא נערים יהודים בודדים. בשנת 1905 נפתח בית־ספר עירוני ("גורודסקויה אוצ'ילישצ'ה"). קרוב לוודאי הודות לתרומה של 25,000 רובל שתרמו האחים פולאק מניז'ני־נובגורוד

111. ראה הע' 107.
112. הרמן, שם, עמ' 35.
113. הצפירה, 10 בדצמבר 1899, גל' 262, עמ' 1146.
114. הרמן, שם, עמ' 36.
115. פש"ל, תרס"ד, עמ' 35; פ"ל, גל' 9, עמ' 3.
116. ראה כרך זה ספר א', עמ' 266.
117. המליץ, 6 בדצמבר 1881, גל' 46, עמ' 930.

118. הצפירה, 16 במארס 1903, גל' 53.
119. ד"ר ריטרמן, זכרונות, כתב־יד.
120. פש"ל, תרס"ד, עמ' 26—27.
121. פ"ל, גל' 9, עמ' 3, וגל' 12, עמ' 3. בית־ספר זה היה מכונה בפי הציבור "בית־ספר למתחילים של סידליק": Мужское начальное училище Сидлика. אולם סידליק ראה בשם זה פחיתות־ערך וטען, שבית־ספרו הוא לא מדרגת בתי־הספר הנמוכים הכלולים בסוג השלישי של בתי־הספר, אלא הוא פרוגימנסיה, ושם זה מקובל, לדבריו, גם של שלטונות החינוך בגליל הלימודים של וילנה, ושפינסק היתה כלולה בתחומו.

למטרה זו; אך גם בו לא למדו בשנים הראשונות יהודים, משום שהלימודים התקיימו גם בשבתות ובחגי ישראל ומשום שהכיוון היה דתי־פראבוסלאבי.

ב־25 במארס 1910 הוקם בפינסק סניף של "חברת מפיצי השכלה", ובו התנהלו דיונים מרובים על הטיפוס הרצוי של בית־ספר לבנים בפינסק. בדיונים השתתף גם חיים פיאלקוב, המפקח על בתי־הספר מטעם ה"חברה". אולם, מן הדיונים לא יצא ולא כלום, ובית־הספר לא נפתח.

מובן מאליו, שהמורים בבתי־הספר היו "מדופלמים". הם היו מגומרי המכון הממשלתי למורים בווילנה או שעמדו בבחינות אכסטרניות. אשר למורים בבית־הספר של דרונזיק, מספר הרמן, כי הם היו לבושי מדים: מעיל כחול בעל צווארון של קטיפה, וכפתוריו עשויים ברונזה וטבוע בהם הנשר הרוסי. "הם נחשבו על האריסטוקראטיה שבעיר, היו חופשים בדעותיהם, הכל היה מותר להם". היהודים התייחסו אליהם כאל פקידים ממשלתיים חשובים ונהגו בהם כבוד. כשנכנסו לבית־הספר, הסירו את הכובע לפני הדרת תמונתו של הצאר, ויש שעמדו בגילוי ראש גם בפני המורים בעת ביקור בבתיהם. בתחילת המאה הנוכחית לימדו בבית־הספר של דרונזיק — מלבד דרונזיק עצמו שהורה בכיתות העליונות חשבון ורוסית — המורים: מארק אברמוביץ, שרייבר, סלומון נמצ׳ינסקי, יעקב אקימוביץ ברקובסקי, שעליו שמענו שלימד גם בת״ת פינסק, ויטאלי ארונוביץ סגלביץ, שהיה יליד פינסק וסיים את לימודיו במכון הממשלתי למורים בווילנה, ועליו שמענו כבר כי נאסר כבונדאי וכנראה גורש לסיביר, גריגורי יפימוביץ שראגר, שאף הוא נאסר ולפי המשוער היה חבר מפלגת ס"ר (סוציאל־רבולוציונרים). סגלביץ היה, כנראה, הראשון שנהג לערוך עם התלמידים טיולים בספינות־הקיטור ("מארוחודים") על נהר הפינה ועל יובליו, לטאראבן (אי קטן בתוך הפינה) ולסטארוקון (כפר ליד הפינה). המורים זארצקי, רודק ובורטנובסקי, שלימדו בת"תים, היו בוודאי גם מורים בבתי־הספר היהודים־רוסיים [122].

ז. חינוך בנות

החינוך היהודי של הבנות היה מוזנח בעיר, בדומה למצב ששרר בכל קהילות ישראל במזרח אירופה ובארצות האיסלם. היו בנות שלמדו ב"חדרים" קריאה וכתיבה אצל "מלמדי־דרדקי". ב"חדרים" גבוהים יותר אסור היה לבנות ללמוד מחמת הגזרה של החוק הרוסי. בנות עשירים ואמידים המשיכו אפוא ללמוד עברית בשיעורי־בית אצל מלמדים ומורים פרטיים. ברם, לימודן של בנות בבתי־הספר לבנות, יהודיים ולא־יהודיים כאחד, לא נראה "פסול" אף בעיני חרדים. בנותיו של ר׳ ברוך עפשטיין למדו במוסדות כלליים כאלה [123]. על ראשיתם של מוסדות חינוך לבנות סופר בכרך זה ספר א׳. מתחילת שנות השמונים אנו שומעים על קיומו של בית־ספר לבנות של אברמוביץ, שהוא כנראה מארק אברמוביץ, שהיה לאחר מכן מורה בבית־הספר של דרונזיק. על בית־ספר זה מסופר "כי מעטות הן התלמידות" הלומדות בו, והסיבה לכך "כי מפני עניות אחינו שם כבד להם מאוד לשלם מן 5 עד 10 רו"כ לשנה שכר לימוד לבנותיהם" וש"חברת מפיצי השכלה" החליטה להעניק לו 60 רו"כ "בתנאי שילמדו בו 6 בנות עניות חינם" [124].

משנת 1887 אנו שומעים על קיומם של שלושה "פנסיר־נאטים" בעיר, מהם אחד לבנות יהודיות ובו 48 תלמידות, אחד שבו 46 תלמידות — רובן יהודיות, ואחד שמנה 16 בנות כנראה רובן או כולן לא יהודיות [125]. קרוב לוודאי, שה"פנסיר־נאט" שבו למדו רק בנות יהודיות, היה בית־הספר של הגברת ע. ואלר. עליו אנו שומעים לראשונה מכתבה של ש. נ. גיטלמן, שנכתבה בשנת 1891, וזו לשונה: "בית־הספר לנערות שנוסד על ידי המשכלת ע. וואללער זה שנים אחדות עושה חיל" [126]. מדברי גיטלמן אנו למדים, שבעיר היו עוד "שני בתי־ספר לנערות אשר מחזיקיהן המה מבני עם הארץ" — כלומר לא־יהודים. הלימודים בבית־הספר ואלר, כמסופר בכתבה, היו "שפת רוסיא, אשכנז וצרפת, ידיעת גלילות הארץ, דברי הימים, חכמת החשבון, כתיבת תמה, דת־אל ומלאכת־יד". כפי הנראה, לא היו התלמידות בנות עשירים דווקא, "כי המשכרת אשר תקבל מאת כל נערה מצער מאד, ולכן מעטה ההכנסה לעומת ההוצאות הרבות". באותה שנה הוקצב מן ה"קורובקה" לבית־ספר זה 300 רובל לשנה [127], בשנים 1900—1903 — 700 רובל לשנה ולשנים 1904—1907 — 1,000 רובל, לשנים 1908—1911 — 775 רובלים, לשנים 1912—1915 הוקצבו לו 500 רובל לשנה [128]. בית־הספר של ואלר נקרא בסוף העשור הראשון של המאה הנוכחית בשם "גימנסיה". יש להניח, שבית־הספר הפך לגימנסיה לאחר שיצא ב־24 באוגוסט 1906 החוק, שנתן אפשרות גם ליהודים לייסד גימנסיות, דבר שהיה אסור קודם לכן. הגברת ואלר מתה בשנת 1912, והגימ־נסיה הממשלתית שבעיר החליטה לפתוח כיתות מקבילות כדי לקלוט את תלמידות הגימנסיה של ואלר שנסגרה [129]. בשנת 1891 הוקם בית־הספר לבנות של האחיות לובזובסקי. עליו אנו יודעים, שבראשיתו היה זה בית־ספר למתחילות. הוא היה בן 3 מחלקות, ונועד לבנות שבע־עשרה [130]. גם

---

122. הרמן, מחברת זכרונות, עמ׳ 26 ואילך.

123. ראה דבריו של הרבינר הצבאי ד"ר טנצר ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums, 7 ביאנואר 1916, עמ׳ 9. הוא כותב ש"כל ארבעת ילדיו קיבלו חינוך אקדמי". לדבריו, ניהלה בתו הצעירה, פאניה, גימנסיה לבנות בפינסק בזמן ביקורו בה. כפי שהדגשנו, היא שימשה קצרנית ב"דומה" השנייה ובוועדת החקירה של מורגנטוי. בדבר הגימנסיה שיסדה וניהלה, עיין להלן, פרק שמיני, מדור: החינוך והתרבות.

124. ראה: י. ל. ראזענטהאל, חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיה משנת התיסדותה תרכ"ד (1863) עד שנת תרמ"ו (1885), חלק א׳, עמ׳ 176.

125. ראה Słownik Geograficzny, ערך: פינסק.

126. המליץ, 25 באוקטובר 1891.

127. שם.

128. פש"ל, תרס"ד, עמ׳ 35; פ"ל, גל׳ 9, עמ׳ 3.

129. Вестник ОПЕ, ספטמבר 1912, מס׳ 15.

130. הצפירה, 14 ביולי 1897, גל׳ 159, עמ׳ 796.

בית־ספר זה התפתח והיה לגימנסיה לבנות. בשנת 1903 קיבלה הגברת לובזובסקי את הרשות לקבוע פרס על שם המיניסטר ויטה לתלמידה מצטיינת[131]. בית־ספר זה החל לקבל תמיכה מן ה"קורובקה" בשנת 1897, ועד לשנת 1903 קיבל סכום דומה לסכום שקיבל בית־הספר ואלר. בשנים 1904—1907 קיבל 750 רובל לשנה; בשנים 1908—1911 — 680 רובל לשנה, ולשנים 1912—1915 הוקצבו לו רק 500 רובל לשנה[132].

משהחלה גוברת התנועה החינוכית הלאומית, הופנתה תשומת הלב גם לחינוך היהודי של הבנות. ה"משכילים", כלומר הציונים, השתדלו והשיגו רשיונות לפתוח "חדרים" לבנות. אמנם, אין לנו על כך אלא ידיעה אחת בלבד משנת 1896: "משכילינו יסדו עוד 'חדר' ברשיון הממשלה לנערות. 20 נערות באות יום־יום ללמוד שפת עבר, החליטו לקבל גם עלמות ולהביא מורה". המפקחת על הבית היתה סוניה שטיינשניידר, "יען כי ידועה היא כמחנכת טובה מאין כמוה"[133]. ראינו כבר שאחד המורים ב"חדרים המתוקנים" פתח בית־ספר לנערות בשעות שלאחר־הצהריים, אלא שבית־הספר נסגר מחמת הלשנה.

בספטמבר 1908 נפתח בית־ספר לבנות על־ידי "חברת הצדקה של הנשים היהודיות". בית־ספר זה דאג לחינוך הבנות של השכבות העממיות, שאין ביכולתן לשלם את שכר הלימוד הגבוה שנדרש בבתי־הספר שבעיר. אכן, היה צורך בבית־ספר זה, שכן אחרי היפתחו התדפקו בנות רבות על דלתותיו, מאחר שלא היו מקומות בשבילן בבתי־ספר אחרים. מוסד זה נודע בשם "לאה־פייגעלעס שולע", על שם בעלת הבניין שבו שכן בית־הספר. בהשוואה לבתי־הספר לבנות בערים אחרות הוקדשו בבית־ספר זה ללימודים עבריים מספר גדול ביותר של שעות. ב־4 הכיתות שהיו בו בשנת 1911, הוקדשו 37 שעות בשבוע ללימודים העבריים. כלומר 9¼ שעות לכיתה בממוצע, בעוד שבייליסאבטגראד, למשל, הוקדשו ב־6 כיתות 36 שעות, ובניקולאייב — ב־4 כיתות 28 שעות[134]. הפדאגוג הידוע, חיים פיאלקוב, שהיה מפקח על בתי־הספר מטעם "חברת מפיצי השכלה", בדברו בכנס עסקנים ומורים מטעם אותה חברה על הרמה הנמוכה של בתי־הספר לבנות, הוציא מכלל זה את בתי־הספר לבנות שבפינסק ובווילנה[135]. ב"לאה־פייגעלעס שולע" למדו בשנת 1911 — 250 בנות. לשנת הלימודים 1912 נתקבלו 70 בנות חדשות, בעוד שהוגשו למעלה מ־200 בקשות[136]. שכר הלימוד היה 6 רובלים לשנה, ואילו ההוצאות על כל בת עלו ל־18 רובל[137]. ומן ה"קורובקה" הוקצב לו, אחרי מאבק קשה מצד דברי הציונים[138], גריגורי לוריא, פנחס מאנדלבוים וצבי הילר, 390 רובל לשנה[139]. לשון ההוראה בבית־הספר היתה רוסית, אולם את הלימודים העבריים הורו, כנראה, "עברית בעברית"[140].

היה קיים עוד בית־ספר עירוני לבנות, "פריחודסקויה אוצ'ילישצ'ה", אולם היחס אליו מצד היהודים לא היה חיובי. "לבית־הספר העירוני אין היהודים שולחים ברצון את בנותיהם". מדברים אלה משתמע, שהיו בכל זאת בנות שלמדו בבית־ספר זה. והיו גם בנות שלמדו בגימנסיה הממשלתית לבנות, על אף העובדה שבה נאלצו לחלל שבתות ומועדים. היו בנות שלמדו אצל מורים פרטיים כדי להיבחן כ"אכסטרניות" באחת הגימנסיות[141].

ח. חינוך תיכוני

הבעיה של מתן חינוך תיכוני לבנות שהוריהן רצו בו ואף היתה להם האפשרות לכך, נפתרה במידה מרובה על־ידי הגימנסיות של ואלר ושל לובזובסקי־שפירא ועל־ידי הגימנסיה הממשלתית לבנות. העשירים המובהקים שלחו את בנותיהם ללמוד ב"פנסיון" בפראנקפורט דמיין. לבנים היה מוסד תיכוני אחד בעיר, והוא בית־הספר הריאלי הממשלתי. ההתחלה של לימוד נערים בבית־ספר תיכון נעשתה בפינסק כבר בשנת 1850. על כך ידוע לנו ממכתב של יל"ג לאהרן לוריא, ובו הוא מספר כי בשנה שיל"ג שהה בפינסק, העז צעיר אחד ללמוד בגימנסיה, והוא עשה זאת בהסתר. אל בית־הספר היה הולך לבוש בגדיו היהודיים כשפיאותיו משולשלות על לחייו, ובבית־הספר היה מחליף את בגדיו במדים רשמיים ומפשיל את פיאותיו אל מעבר לאוזניו[142]. לפי זכרונותיו של קרמן, היה צורך עוד בתחילת שנות השבעים לנהל תעמולה למען הלימוד בבית־הספר הריאלי[143], שנפתח באותו פרק זמן במקומה של הגימנסיה[144]. אולם בשנות השבעים נשברה המחיצה. לפי דברי קרמן, שימש אהרן לוריא דוגמה בהכנסת שני בניו לבית־הספר ובאותו זמן החלו 30—50 בנים ללמוד בבית־הספר הריאלי[145]. מובן מאליו, שעניין ה"זכויות", כלומר ההנחות בשירות הצבאי, היה גורם חשוב לתמורה זאת. לבית־הספר הריאלי באו גם תלמידים יהודים מחוץ לפינסק. אחד מהם היה, כידוע חיים וייצמן שבא ממוטלה, ושהתחיל ללמוד בו באמצע שנות השמונים. בפינסק, כמו אצל כל יהודי רוסיה, החמירה בעיה זו בשנת 1887, משהונהג ה"נומרוס קלאוזוס" במכסה של 10% לתלמידים יהודים. אפשר שבפינסק היתה

131. שם, 17 במארס 1903, אותה ידיעה: יידישע פאָלקס צייטונג, וארשה, 8 באפריל 1903.
132. ראה הע' 128.
133. המליץ, 1 ביולי 1896, גל' 146.
134. Вестник ОПЕ, מארס 1911, מס' 5, עמ' 18—19. על מועד פתיחתו ראה: דער פריינד, 14 ביולי 1908, גל' 158, עמ' 3. התאריך המובא בפינסק, כרך ב' עמ' 108, אינו נכון. השם הרשמי של בית־הספר הזה היה: Женское училище Пинского благотворительного общества.
135. Вестник ОПЕ, 6 באפריל 1911, מס' 6, עמ' 56.
136. שם, מס' 16, עמ' 113.
137. שם, ספטמבר 1911, מס' 7, עמ' 24.
138. שם, מס' 20, עמ' 16.
139. פ"ל, גל' 9, עמ' 3, וגל' 8, עמ' 2.
140. ראה הע' 112.
141. ראה הע' 136, והביוגראפיה של סאוויל שריידר, כתב־יד, רוסית, עמ' 12—13, בידי מ. קול.
142. אגרות יל"ג, בעריכת י. י. ווייסבערג, ווארשה 1894, איגרת 47.
143. קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 57—58.
144. ראה כרך זה, ספר א', עמ' 266, הע' 620.
145. ראה הע' 143.

הבעיה חריפה יותר מאשר במקומות רבים אחרים, שהרי זו היתה, כפי שראינו, עיר יהודית ברובה המכריע, וכיוון שנערים לא־יהודים שנזקקו ללימוד תיכוני לא היו בה מרובים, ממילא יכלו להתקבל לבית־הספר הריאלי רק נערים יהודים בודדים. ככל בתי הספר הריאליים היה בן 6 מחלקות. ב־1887 היו בו 184 תלמידים[146]. יש להניח שחלק ניכר מהם היו יהודים. אולם, ב־1893 היו בכיתה ב׳ של בית־הספר, שבה למד י. אליאסברג, רק שלושה יהודים בתוך 27 התלמידים. שלושה אלה היו מן ה״מיוחסים״ שבעיר, והם: בנו של ד״ר זימנוביץ, בנו של יונה שמחוביץ ואליאסברג[147]. בשנת 1896 היו בכל בית־הספר בסך־הכל 25 תלמידים יהודים[148]. כפי הנראה, היה מספר זה גבוה במקצת מן הנורמה, שכן בשנת 1897 היה המספר הכולל של התלמידים 221 [149]. דומה שמותר לנו לומר שבממוצע נתקבלו בכל שנה לפי הנורמה רק שלושה תלמידים יהודים חדשים. ידוע לנו, שגם בשנת 1901 נתקבל מספר זה[150]. אולם נראה הדבר, שבני משפחת לוריא הענפה נתקבלו מחוץ לנורמה, משום שהם היו ״אזרחי כבוד״, תואר שבו זכתה עוד חיה לוריא, והוא עבר בירושה לצאצאיה אחריה.

מובן מאליו שהתלמידים היהודים נאלצו לבקר בבית־ספר בשבתות ובחגים, ומאמצע שנות התשעים יש בידינו ידיעות על מנהל חדש שכפה עליהם חילול שבתות וחגים בכתיבה, על אף החוק הממשלתי שאסר כפייה מעין זו. הכתב שהודיע על כך, הציע לפנות בעניין זה לממונה על גליל הלימודים של וילנה, שפינסק היתה בתחומו[151]. אין אנו יודעים אם נעשה הדבר, אולם, כפי הנראה, נמשך מצב זה גם בשנים שלאחר־מכן. התלמידים היהודים למדו מקצוע יהודי מיוחד, והוא ״זאַקון בוז׳י״ (דת). המורה למקצוע זה היה הורוויץ, ששימש מנהל בית־הספר היהודי הממשלתי והיה ידוע בשם לאָב איזראלוביץ גורביץ. שכר הלימוד בבית־הספר הריאלי היה נמוך. לא יהודים שילמו 17½ רובל למחצית השנה, ויהודים — 20½ רובל. הפרש זה מסתבר מן־הסתם בתשלום למורה ל״זאקון בוז׳י״[152].

כתוצאה ממדיניותו הכלכלית של מיניסטר הכספים ויטה ניתנה בתחילת המאה הנוכחית אפשרות להקים בתי־ספר למסחר, שבהם נקבעה הנורמה ליהודים בשיעור של 40%. בשנת 1901 החלו גם בפינסק לטפל בהקמת בית־ספר כזה. לשם כך נבחרה ועדה. ב״פינסקער שטאדט לוח״ לשנת תרס״ג דן פנחס מאנדלבוים בעניין זה בהרחבה, וכהמשך למאמרו בא גם מאמר של ״אגודת ציון״, כלומר של מערכת ה״לוח״. מאנדלבוים טוען, שבתנאים הקיימים בפינסק לא יבוא פתרון לבעיה על־ידי בית־ספר למסחר, מטעמים אלה: 1) כדי להכניס לבית־הספר 40 תלמידים יהודים, יהיה צורך לדאוג שיתקבלו 60 תלמידים לא־יהודים, ואין בטחון שהללו יימצאו, שהרי ה״גויים״ אינם מתעניינים במסחר במיוחד. 2) בבית־ספר למסחר כבכל בתי־הספר הממשלתיים ייאלצו התלמידים לחלל שבתות וחגים, והתלמידים היהודים יימצאו תמיד בחברה העוינת את העניינים היהודיים. 3) בבית־ספר למסחר כבכל בתי־הספר הממשלתיים קיימות הגבלות לגבי גיל הכניסה, ההורים ייאלצו לנתק בהקדם את ילדיהם מן הלימודים היהודיים כדי להכינם לבחינות הקבלה, ומובן מאליו שבבית־הספר הזה אין לימודים יהודיים פרט ל״זאַקון בוז׳י״. 5) מחמת הנורמה הנהוגה גם בבית־ספר זה ייתפסו בוודאי המקומות הפנויים על־ידי בני העשירים ובני העניים יישארו בחוץ. 5) ייסודו של בית־ספר כזה יעלה לא פחות משלושים אלף רובל, ושכר הלימוד לא יספיק להחזקתו. יהא אפוא צורך להיזקק לכספים שמקורם במסים מיוחדים על רשיונות העסקים. מסים אלה חלים גם על העניים, שלא ילמדו כלל בבית־הספר, ורוב הלומדים יהיו דווקא אלה שאינם זקוקים לרשיונות מסחר, כגון בני רופאים, עורכי־דין, מורים ועוד, וגם תלמידים שאינם מבני המקום. כל אלה ילמדו אפוא על חשבונם של העניים. 6) רמת הלימודים בבתי־הספר למסחר אינה גבוהה, שהרי בהם צריך להקדיש זמן רב ללימודים מסחריים. בוגרי בתי־הספר למסחר יעמדו אפוא לפני קשיים מרובים לכשירצו ללמוד בבית־ספר גבוה. 7) הזכויות שבית־הספר למסחר מעניק אין להן ערך רב. התואר ״אזרח נכבד״ אין בו כל תועלת ממשית. שהרי גם ״אזרח נכבד״ אינו רשאי לגור מ״חוץ לתחום״. ואשר ללימודים באוניברסיטאות אין בית־ספר למסחר מכין את תלמידיו לכך. ישנה רק ״זכות״ ממשית אחת, והיא ההקלה בשירות הצבאי, אולם כמעט אותה הקלה ממש ניתנת גם לעומדים בבחינות ״בתי־הספר המחוזיים״, שהיקפן מקביל למכסת לימודים של 3 כיתות בית־הספר הריאלי. ההקלה בשירות הצבאי היא בהפחתת 8 חודשי שירות, ומאנדלבוים שואל: האם כדאי להוציא על כך כספים מרובים כל־כך ולבזבז 8 שנים מחיי הבנים? לעומת זאת, הוא מציע לייסד בית־ספר תיכוני־פרטי, גימנסיה או בית־ספר ריאלי. לבית־ספר תיכוני־פרטי יתרונות מרובים, והם: 1) לא תהיה בו נורמה. כל התלמידים יהיו יהודים, וקל יהיה להנהיג לימודים עבריים בשיעור של ״זאַקון בוז׳י״. 2) אפשר יהיה להימנע מלימודים בשבתות ובחגים. 3) שאלת גיל הכניסה לא תהיה חמורה. את הילדים אפשר יהיה להחזיק בבתי־ספר יהודיים, עד שיספגו את התרבות היהודית, ורק לאחר־מכן יוכלו לעבור לבית־ספר תיכון. 4) באין ״נורמה״ יוכלו גם ילדי העניים למצוא מקום בבית־הספר התיכון הפרטי, ואת שכר הלימוד של בני העניים אפשר יהיה לכסות בהענקה מן ה״קורובקה״, כמו שנוהגים לשלם בשביל הנערות העניות שבבתי־הספר היהודיים לבנות. 5) רמת הלימודים בבתי־הספר התיכוניים־הפרטיים היא כבבתי־הספר התיכוניים־הממשלתיים, ועל כן לא יהיו קשיים בכניסה לבתי־ספר גבוהים (המדובר כמובן באוניברסיטאות בחוץ־לארץ). 6) נכון הדבר, שבוגרי בתי־

146. ראה הע׳ 12.
147. מדברים שבעל־פה של ג׳ורג׳ האלפרן ושל י. אליאסברג.
148. המליץ, 1 באוקטובר 1896, גל׳ 213.
149. Енциклопедический Словарь של ברוקהאוז־עפרון כרך 46, ערך: Пинск.
150. חיה ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 84. באותה שנה היה יחיאל וייצמן אחד מן השלושה. קביעת השנה נעשתה על יסוד חישובים שונים, על־פי זכרונותיה של בעלת הזכרונות. משפחת וייצמן הגיעה לפינסק בשנת 1895.
151. ראה הע׳ 130.
152. ראה הע׳ 147.

הסכר הפרטיים צריכים לעמוד בבחינות בבתי־הספר הממ־שלתיים לשם קבלת ה"זכויות". אולם אפשר להסדיר, שמורי בתי־הספר הממשלתיים ילמדו גם בבית־הספר הפרטי, וממילא לא יכשילו את התלמידים מתוך כוונות רעות.

המאמר של "אגודת ציון" מביא פרטים אלה: כ־100 בני פינסק נמצאים, לפי השמועה, בבתי־ספר בערים שונות מחוץ לפינסק[153]. החזקת כל נער מחוץ לבית עולה לפחות 500 רובל לשנה. בסכומים המוצאים על החזקת 100 תלמידים שנה אחת מחוץ לעיר ניתן להקים בית־ספר טוב בעיר, שבו יוכלו ללמוד 300 בנים. לבנים הלומדים במרחקים תצמח מכך תועלת חינוכית רבה, שכן לא יצטרכו עוד להתגורר אי־שם ללא השגחת ההורים. את הסכום הדרוש לא יקשה לאסוף. חובת ה"גבירים הגדולים" היא לתרום חלק הגון של הכסף, שהרי בניהם תפסו ותופסים את המקומות הבודדים המוקצבים ליהו־דים בבית־הספר הריאלי, ומשום כך נדחקו ונדחקים לגמרי מבית־ספר זה גם בני העניים וגם בני "בעלי־הבתים". אלו ואלו "פושטים את עורם מעל עצמותיהם", מענים את ילדיהם בהכנות לבחינות, ולבסוף נשארים הבנים בחוץ. הנימה התקיפה נגד ה"גבירים" היא, ללא ספק, חדשה ביחסי הציבור בפינסק, ויש בה כדי להעיד על ה"מהפכה" בהשקפות הדור הציוני החדש, שבאה בעקבות התסיסה המהפכנית הכללית. בעלי המאמר טוענים, שעל ה"גבירים" לזכור שהם ניצלו יותר מדי את "כוח המתכת" שבידם, בעוד שבניהם מובטח להם עתידם גם אם לא ילמדו בבית־הספר הריאלי. עליהם לזכור שבשעה שהם שולחים את בניהם ללמוד בבית־הספר הריאלי הם חוסכים בזה לעצמם 500 רובל לשנה. וכן עליהם לזכור, שבגלל בניהם אובדים וכלים כשרונות של בני עניים. בדברים אלה שומעים אנו הד לדאגה שנתעוררה בציונות, ובמיוחד בפראקציה הדמוקראטית, שראש דבריה היה חיים וייצמן, להצלתם של הכשרונות היהודיים ההולכים לאיבוד. ואפשר שיש כאן הד לבית אחד ב"שירה יתומה" של ביאליק, שנכתבה בשנת תר"ס (1900): "אהה! כמה פרחי עדנים כבר נקברו שמה! וכמה עתידים — מי יודע ומי ישורנו". ובהמשך אותו מאמר: כן, יודעים אנו מה שה"גבירים" עשויים לומר, שהם מפרנסים את העיר בבתי־החרושת שלהם. אולם עליהם לדעת, כי קודם כל הם עושים זאת לטובת עצמם ולא "לשם מצווה", ושנית, בוודאי למדו את הפסוק "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם". ובכן, לשם פתיחת בית־הספר היו צריכים למצוא "גוי" שהוא מוסמך לפתוח מוסד כזה ולהבטיח לו הכנסה קבועה, כיוון שליהודים אסור להחזיק בית־ספר תיכון[154].

אין אנו יודעים מה היו התוצאות הישירות של הדרישות הללו. אמנם, ידוע לנו שנפתחה גימנסיה על־ידי צ'ייקובסקי, אולם היא לא נתקיימה זמן רב. לפי זכרונותיו של יהודה חקלאי, היו כל תלמידיה יהודים; כלומר, היתה זו גימנסיה פרטית. היא התקיימה בשנים 1907—1909[155]. לפי זכרונותיו של הרמן, היא נפתחה ב־1906. אפשר שהיה זה בית־הספר למסחר שנפתח בעיר, לפי דבריו של י. אליאסברג. על גימנסיה זו ועל מייסדה ומנהלה כותב הרמן כדלקמן: "צ'ייקובסקי היה בעל אחוזות בסביבות פינסק, והיה לו בית חרושת ליציקה על שפת הפינה באלברכטובו. הוא רצה לרכוש את אהדתה של האוכלוסייה היהודית בעיר, משום כך החליט לייסד את הגימנסיה בשביל צעירי היהודים, לאחר שקיבל רשיון לכך מאת מיניסטר ההשכלה. הוא שכר חצר גדולה, ובה שלושה בניינים, התאימם לבית־ספר והזמין חבר מורים". והרמן ממשיך: ההצלחה היתה נפלאה. לא רק נערי העיר מכל הגילים נהרו לגימנסיה זו, אלא באו גם אליה בחורים מערים אחרות. בחורים אלה שכרו להם חדרים, ומחירם של אלה לא בושש לעלות. מאות בחורים לבושי מדים הסתובבו בערבים ברחובות העיר עם בחורות. המורים היו כולם "גויים" מרוסיה המרכזית. האינספקטור של בית־הספר הריאלי שימש גם אינספקטור של הגימנסיה, והוא גם לימד מתמטיקה. הגימ־נסיה נסגרה משום שהמפקחים מטעם מיניסטריון ההשכלה מצאו שאינה עומדת על הרמה המתאימה, ולא המליצו על הכרה ממשלתית בה ועל מתן "זכויות" לבוגריה[156].

בשנת 1910 נתעוררה שוב שאלת ייסודו של בית־הספר למסחר, ושוב הושמעה הטענה כי "עשרות הורים נאלצים לשלוח את ילדיהם ללמוד במרחקים"[157]. אולם בית ספר למסחר לא נפתח.

רבים מבני השכבות הבינוניות, שלא היה ביכולתם לנסוע ללמוד בבית־ספר תיכון מחוץ לעיר ומאידך לא נתקבלו מחמת ה"נומרוס קלאוזוס" בבית־הספר הריאלי, או לא רצו ללמוד בו מחמת חילול שבת, היו נאלצים משום כך להיות "אכסטרנים". הם למדו אצל מורים פרטיים ונבחנו בבית־הספר הריאלי; מהם שזכו לתעודה של עמידה בבחינות בחומר לימודים של כיתה אחת או כיתות אחדות, מהם שהמשיכו ללמוד בבתי־ספר תיכוניים בערים אחרות, כמו בגימנסיה של כהן בווילנה, ומהם שעמדו בבחינות בכל חוק הלימודים, אבל לא קיבלו תעודות בגרות, לכל היותר קיבלו אישור על כך מאת מנהל בית־הספר הריאלי.

נוסיף כאן, שמשנת 1900 יש לנו ידיעה על "ישיבה" בעיר. אמנם, עליה נאמר, כי "ישיבתנו קטנה ותמיכתה מצערה ולא נחוצה לנו עזרה מן החוץ"[158]. הכתבה באה בהקשר לרמאי שאסף כספים לטובת ה"ישיבה" בפינסק. וייתכן שבכלל לא היתה "ישיבה" בעיר, אלא שהיו "בחורים" שלמדו בבתי־מדרשות. כך, למשל, מספר הרמן על בחורים שלמדו בבית־הכנסת "ניישטאט" שבקארלין[159].

---

153. ראה גם כתבה בהצפירה, 6 במאי 1903, גל' 94: "עוסקים פה בשאלת יסוד בי"ס למסחר", כי "יותר מ־100 צעירים מאחינו עזבו את העיר ועוד מרבים לעזוב את עירנו ופניהם מועדות לבתי־ספר למסחר", והכתבה מוסיפה: "כי הורים רבים נאלצים ללכת אחרי בניהם".

154. פש"ל, תרס"ג, עמ' 79—90.

155. ראה הע' 10.

156. ראה הע' 19.

157. פ"ל, גל' 2, עמ' 2.

158. המליץ, 1 בפברואר 1900, גל' 26.

159. הרמן, מחברת זכרונות, עמ' 23.

ט. חינוך מקצועי

הפעולה בתחום החינוך המקצועי של בני השכבות העניות החלה בפינסק בדור שלפני התקופה הנידונה. היה זה פעלו של גד־אשר לוין (תקע״ו—תרל״ח, 1815/16—1877), והוא החל בו בשנות השישים, כלומר בזמן שברוסיה כולה לא נעשו אלא התחלות ראשונות בלבד של חינוך מקצועי מאורגן. גד־אשר לוין היה לוקח יתומים ובני עניים ומוסרם לבעלי־מלאכה על מנת שילמדום במשך 3 שנים את מקצועם. תמורת הלימוד ותמורת המזון היה לוין משלם לבעל־המלאכה מ־30 עד 50 רובל. בימי חייו חינך על חשבונו 214 בעלי מקצוע: חייטים, סנדלרים, נגרים, נפחים, שענים וכדומה. משום התלבושת האחידה שהתקין גד־אשר לוין ל״חניכיו״, ומשום שבזמנים מסוימים היו כולם צריכים לבוא אל גד־אשר להיבחן או לקבל 2 קופיקות כהוצאות לבית־המרחץ, כונו חניכיו אלה בעיר בשם ה״גדוד של גאדיע״, (״גאדיעס פאלק״). הוא דאג גם לחינוכם הדתי של הצעירים. מלמד מיוחד, שהוחזק על־ידו, היה מלמדם בשבתות. והחניכים נתבקשו לבוא בשבתות להתפלל ב״בית־הכנסת של דינה״ (״דינעלעס שולכען״)[160].

בשנת 1881 החלו הגבאים של ת״ת קארלין לטפל בייסוד בית־ספר מקצועי. המטרה היתה לאפשר לימוד מקצוע לתלמידי הת״ת שאינם מוכשרים ללימודים עיוניים. בהשתדלותו של איזידור לוריא הושג רשיון לכך מאת שלטונות החינוך. אבל עברו שלוש שנים עד שנפתח בית־הספר. העיכוב נגרם, כנראה, בשל חוסר בניין וחוסר אמצעים. בשנת 1884 נבחר אהרן לוריא לגבאי הת״ת. בהשפעתו מסרו יורשיה של חיה לוריא ״משכן בחדרי מגורה לבית לימוד המלאכה״ ובהשתדלותו הוקצב להחזקתו סכום של 1,900 רובל לשנה מן ה״קורובקה״, וחברת ״אורט״ הקציבה לו 300 רובל לשנה. בית־הספר נפתח במאי 1885 כמוסד משותף לת״תים שבקארלין ובפינסק, בשם ״בית לימוד המלאכה למלאכת החרש והמסגר על יד הת״ת של פינסק־קארלין״ (השם מתורגם, כמובן, מרוסית)[161]. לפי כתבה משנת 1887, נוסד בית־הספר הזה ״לזכרון מלאת 100 שנה לחיי השר מונטיפיורי״. כמורה הובא ״אחד החרשים אשר גמר חוק לימודיו בבית־הספר למלאכה שבז׳יטומיר״. מלבד לימוד המלאכה ״גמרו לעשות לטובת תלמידי בית־הספר למלאכה גם בענין הלימודים הנחוצים בחיי כל איש״, ול״דבר הזה שכרו דירה הגונה ואחדים מבני הנעורים לקחו על עצמם להורות לתלמידים לשון וספר חנם אין כסף, ואחדות מהמשכילות תקחנה חלק בדבר הנחוץ הזה״ ו״בזמן קבוע ילמדו את הנערים קרוא וכתוב״[162]. יש להניח, שהכוונה היא ללימוד הלשון הרוסית. קורס הלימודים היה בן ארבע שנים וכמקצוע לימוד נקבעה המסגרות. יש להניח, שבחרו במקצוע זה משום שבבתי־החרושת, שהחלו להתפתח בעיר באותן השנים, היה ביקוש רב למסגרים, והיו סיכויים טובים שהחניכים יסתדרו בעבודה על נקלה. ש.מ. רבינוביץ מציין, כי ״תועלת הבית גדולה מאד״[163]. ב־14 במאי 1895 חגג בית־הספר את יובל העשור שלו. המודיע על חגיגה זו מוסר פרטים שהם אופייניים להווי של אותם הימים. הבית היה מקושט בדגלי שלושת הצבעים, כלומר צבעי הדגל הרוסי וב״תמונות הקיסר והקיסרית מעולפות ירקרק חרוץ ועליהם יציץ נזר פרחים ושושנים״. על הקירות ״מכלי אומנותם של החרש והמסגר עשו כוונים וזרי עלים ופרחים עם דגלי פאר עליהם״. אחד קרא את תולדות בית־הספר ומנה את הישגיו: ״במשך 10 השנים נכנסו יותר ממאתים נערים לבית המלאכה (רובם מתלמידי ת״ת) ומתוכם כ־70 איש גמרו את חק לימודם לארבע־ארבע שנים. מהם אומנים ועוזריהם בכל בתי הפאבריקים דפה, ויש אשר פתחו להם בתי אומנותם בערים אחרות ועל לחמם יחיו״. מכיוון שבית־הספר נפתח ״בימי מלוך הקיסר אלכסנדר השלישי נ״ע (נשמתו עדן) פתחו החזן ומשורריו את סדר היום בתפילת אזכרה לנשמתו, ואחריו קרא רב העדה [ה׳רב מטעם׳] הר׳ סמז׳ובסקי גם מזמורי תהלים הראויים. אחרי־כן שרה להקת תלמידים מבית־הספר הממשלתי שירים שונים לכבוד הקיסר ניקולאי השני יר״ה (ירום הודו) ואחר תפלת ׳הנותן תשועה׳... שרו התלמידים ׳אל מלך נצור׳ ויגמרו בשיר ׳סלאבסיה׳ (היה מהולל) ובזה תם החג״[164].

לבית־הספר היו אפוא הישגים ניכרים. בשנת 1890 נשלחו ״מעשה ידי התלמידים״ לתערוכת בתי־הספר המקצועיים, שהתקיימה בפטרבורג, ובה השתתפו עוד שישה בתי־ספר מקצועיים של יהודים[165]. על ההישגים תעיד גם הידיעה, כי בפינסק הורידו לנהר ספינת־קיטור, שנבנתה בבית־הספר המקצועי[166]. בתערוכה אחרת שהתקיימה, כנראה, בשנת 1903, הוצגה מכונת־קיטור מלאכת ידיהם של תלמידי בית־הספר המקצועי שבפינסק[167]. בכתבה על שביתת התלמידים בשנת

160. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 41—49; קרמן, מיינע זכרונות, עמ׳ 18—21. וראה מאמרו של ז. רבינוביץ, גד־אשר לוין, העבר, 1967, חוברת י״ד, עמ׳ 185—190, ומאמרו: ה״רוטשילדים״ של פינסק וקארלין, העבר, 1970, חוברת י״ז, עמ׳ 257—258.

161. המליץ, 26 במאי 1895, גל׳ 113. במאמרו של ש.מ. רבינוביץ, בתלפיות, שם, עמ׳ 16, כתוב ״זה כשמונה שנים נוסד״ — אפשר אפוא, שהמאמר נכתב בשנת 1893.

162. המליץ, 3—4 בינואר, 1887, עמ׳ 29. בעניין חיפושי מדריך מקצועי, כתב יל״ג מכתב לאהרן לוריא. ראה אגרות יל״ג, כרך ד׳, עמ׳ 285, איגרת 426; מכתב־תשובה מאת אהרן לוריא אל יל״ג, חליפת מכתבים בין אהרן לוריא ויל״ג, להלן במונוגראפיה שבספר זה: ז. רבינוביץ, שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין.

163. תלפיות, שם, עמ׳ 17.

164. ראה הע׳ 161; המליץ, שם.

165. המגיד, 13 בפברואר 1890, גל׳ 7, עמ׳ 53; המליץ, 16 בינואר 1890, גל׳ 13; הדור, 18 ביולי 1901, גל׳ 28, עמ׳ 8.

166. דער יוד, 28 במארס 1901, גל׳ 13, עמ׳ 8. כמובן, מראיית מוצגים בתערוכות וכדומה אין לדעת מה חלקם של התלמידים ומה חלקו של המורה המדריך בכך. לפי דבריו של י. חורוש ב־Восход, אוקטובר 1901, מס׳ 10, עמ׳ 48, נבנתה הספינה בעזרת המורה ו״כמה מסגרים שכירים״.

167. Еврейская школа, פברואר 1904, עמ׳ 49.

1905 אנו קוראים שבבית־הספר למדו באותה שנה 50 תלמי־דים, ושבית־הספר היה מבצע "עבודות גדולות ומגוונות"[168]. מדי שנה סיימו 15 תלמידים, "שכולם היו ילדי עניים ורבים מהם יתומים" ואכלו "ימים"[169]. בשנים 1900—1903 הוקצבה לבית־הספר הקצבה מן ה"קורובקה" סך של 1,200 רובל לשנה, ובשנים 1904—1907 סך של 1,400 רובל. כמו כן הוקצב לו בשנים 1900—1907 סכום של 1,500 רובל לשנה לרכישת בניין חדש. לעומת זאת לא ניתנה הקצבה לשנים 1908—1911, ואילו לשנים 1912—1915 הוקצבו שוב 750 רובל[170]. הפסקת ההקצבה באה משום שהוציאו כספים מרובים לרכישת הבניין של בית־הספר, וההוראה בו נפסקה לשנתיים בקירוב. אולם, כנראה, שבשנת 1908 היה בית־הספר פועל, שכן מנהלו ארליך השתתף בכנס מנהלי בתי־הספר המקצועיים, שהתקיים בווילנה בסוף אותה שנה[171]. עד לשנת 1911 לא הצליחו לסיים את פרשת הבניין ולהעבירו על שם ה"חברה היהודית" למען בית־הספר המקצועי. בדיונים שהתנהלו בנובמבר 1910 בעניין חלוקת כספי ה"קורובקה" לשנים 1912—1915 טען י. האלפרן, שאין בית־הספר המקצועי זכאי להקצבה משום שאינו פועל; ועם זה הוא מסכים להקציב סכום מסוים רק כדי שוועד המנהלים יוכל להעביר את הבניין לבעלות ציבורית. לאחר טענות שכנגד מצד גריגורי לוריא, מ. פולאק ופ. מאנדלבוים, ולאחר מתן הבטחה שבית־הספר ייפתח בקרוב, הוקצבו 750 רובל לשנה[172]. בסוף 1910 העלתה "יק"א" הצעה, שהיא תקציב 3,500 רובל לשנה, בתנאי שבני העיר יתנו 1,500 רובל לשנה ושהבניין יעבור לרשותה. בעקבות הצעה זו נתארגנה חברה למען בית־הספר המקצועי. כל חבר בחברה היה צריך לשלם דמי חברות בסך שלושה רובלים לשנה. וכן ידוע לנו על 40 חברים שבחרו ועד זמני, וזה קבע אספה כללית ב־23 בנובמבר 1910. לקראת אספה זו יצא עורך העתון "פינסקי ליסטוק" בקריאה אל הציבור להצטרף לחברה. לדעתו, יש בפינסק אלפים אחדים של בעלי־בתים שידם משגת לתרום 3 רובלים לשנה למוסד חשוב כל־כך בשביל מאות נערים של בני עניים[173]. באספה נבחר ועד מפקח חדש, וחבריו היו פ. קולודני, מ. פולאק, ג. (כנראה גירש־צבי) בורשטיין, ש. מ. רבינוביץ וד. ברמן[174]. בינואר 1911 בא לפינסק ה. ל. ארונוביץ מטעם הוועד המרכזי של "יק"א" כדי לזרז את פתיחת בית־הספר[175]. כפי הנראה, נפתח בית־הספר המקצועי מחדש בתחילת 1911, בבניינו החדש, בן שתי הקומות, על חוף הנהר בקארלין, בניין שנועד תחילה לבית־מרחץ, אך הותאם למטרה החדשה. כמנהלו של בית־הספר כיהן יעקב ארליך, שהיה גם מומחה במקצועו וגם ציוני מסור. מלבד מקצוע המסגרות לימדו שם מכונאות ונגרות. הקשר עם הת"תים נותק.

בשנת 1900 הוקם על־ידי "חברת הצדקה של הנשים היהודיות" בית־מלאכה למקצוע התפירה לבנות. בשנת 1902 למדו בו 35 נערות תפירת לבנים ובגדי ילדים. 6 מהן הוחזקו על־ידי החברה, והאחרות קיבלו בגדים, נעליים וספרי לימוד. לבית המלאכה נתקבלו נערות בנות 10—12. בשנת הלימוד הראשונה עבדו משעה 9 עד 2. בשנים שלאחר־מכן עבדו עד 5. ומ־5 עד 7 למדו בשיעורי־ערב שהתקיימו בבית־הספר לבנות של הגברת לובזובסקי־שפירא. בשנת תרס"ב (1902) הוציאה החברה על אחזקת בית־המלאכה למעלה מ־1,200 רובל, וחלק של סכום זה נועד לשיעורי־הערב[176]. בתערוכה בפטרבורג ב־1903 הוצגו גם ממוצרי בית־המלאכה הזה. השתתפו בתערוכה רק 4 בתי־מלאכה יהודיים, מן הערים פטרבורג, סימפרופול, וארשה ופינסק[177]. לשם הרחבת בית־המלאכה ושכלולו, הסכימה "יק"א" להקציב במשך שלוש שנים סכום של 2,000 רובל לשנה, בתנאי שסכום דומה יינתן על־ידי החברה עצמה. אין אנו יודעים מה היו תוצאות ההסכם. תכנית החברה היתה להרחיב את בית־המלאכה עד שיכיל 60 נערות, ולהזמין תופרת מומחית ("מודיסטקה") שתלמד את הבנות תפירה של בגדים ומעילים[178]. בשנים 1908—1911 הוקצבו לבית־המלאכה הזה, המכונה כבר "בית־ספר מקצועי לבנות", 390 רובל, ולשנים 1912—1915 — 500 רובל ועוד מאה רובל לשיעורי־הערב[179]. הפטרונית של בית־הספר הזה היתה רבקה, אשתו של גריגורי לוריא, והוא עצמו היה מייצג את בית־הספר בוועידות כלליות. כך, למשל, השתתף בוועידה שנערכה בווילנה בדצמבר 1909 ודנה בעניין ריאורגאניזאציה במוסדות החינוך המקצועי היהודיים לבנות, ואף נבחר לחבר בנשיאות הוועידה. לפי הצעתו נשלח מברק ברכה לל. בראמסון, שהיה מראשי העוסקים בחינוך המקצועי ברוסיה. הבעיה העיקרית בוועידה היתה, אם להפוך את בתי־המלאכה הלימו־דיים לבתי־ספר מקצועיים. בית־המלאכה היה צריך במידה מרובה לכלכל את עצמו ברווחים ממכירת מוצריו ולפיכך נבצר ממנו להתמכר כולו להכשרת חניכיו, מה שאין כן בית־ספר מקצועי, שבו ניתן היה לבסס ולהבטיח את מומחיותן של הבנות במקצוען על־ידי לימוד מתמיד. נציגה מפינסק, הגברת מאטולסקה, טענה שבית־ספר מקצועי הוא עניין פילאנ־תרופי ואין לו יתרון רב על בית־המלאכה[180]. גריגורי לוריא נבחר גם כציר לכינוס רוסי־כללי של אומנים[181].

י. התחלות של גן־ילדים

בעית חינוכם של הילדים בגיל הרך החלה להעסיק את מחשבתם של מחנכים ועסקני ציבור יהודים באמצע העשור הראשון של המאה הזאת. בפינסק עוררו את הבעיה בעיתון "פינסקי ליסטוק" בשנת 1911 הכתב אי. ל. וגם אשה

168. כראניק פון דער צ.ס. באַוועגונג, יולי 1905, מס' 1, ע' 8.
169. הורוש, כנ"ל, בהע' 166.
170. פש"ל, תרס"ד, עמ' 35; פ"ל, גל' 9, עמ' 3.
171. דער פריינד, 28 בדצמבר 1908, גל' 242.
172. פ"ל, גל' 9, עמ' 2—3.
173. שם, גל' 7, עמ' 1.
174. שם, גל' 9, עמ' 2.
175. שם, גל' 20, עמ' 1.

176. פש"ל, תרס"ד, עמ' 75—76.
177. Еврейская школа, פברואר 1904, עמ' 52.
178. ראה הע' 176.
179. פ"ל, גל' 9, עמ' 3.
180. הד הזמן, 3 בדצמבר 1909, גל' 289, עמ' 2.
181. פ"ל, גל' 23, עמ' 1.

אחת שפרסמה מאמר בהמשכים רבים וחתמה עליו בכינוי "פרבליצ'קה". ב־1913 פתחה הגננת ברתה כץ מווילנה ללא רשיון ממשלתי גן־ילדים פרטי, בשתי משמרות לשתי קבוצות קטנות של ילדים[182]. לשון הגן הזה היתה, כנראה, עברית. כחודש לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה "נפתח סוף־סוף "מגרש משחקי־פרבל לילדים", על־ידי הסניף של "חברת מפיצי השכלה" שבעיר. משה'ל גלייברמן המודיע על כך, כותב: המגרש מסודר בגן נרחב, ישנם די משחקים. הכניסה חינם. מחמת חוסר מקום נתקבל רק חלק קטן של הילדים ונאלצו לחלקם לשתי קבוצות. הילדים שנתקבלו הם בעיקר בני השכבות העניות, הנהנים כעת מבילוי כמה שעות באוויר צח ובמשחקים. לפתיחת הגן סייעה הרבה "החברה הפטרבורגית לשמירת בריאות היהודים" ("אָזע"), שהשיגה את הרשיון ושלחה את הגננת, המסורה מאוד לעבודתה[183].

יא. חינוך מבוגרים

חברות של חרדים ללימוד תורה היו מרובות בפינסק כבכל ערי ישראל. אפשר שבתקופה הנידונה, שבה חלה התרופפות ההווי המסורתי, אף גבר הרצון בחוגים אלה ללמוד תורה. באמצע שנות התשעים היו בפינסק: חברת־תורה, חברת ש"ס, חברת משניות, חברת עין יעקב וחברת תהלים. בקארלין היו חברת ש"ס, חברת תהלים וגם חברת "שומרים לבוקר". בשנת תרנ"ט (1899) נוסדה בקארלין "חברה ש"ס כללית" ביוזמתם של "אחדים מטובי העדה שזכו לשני שולחנות" ושל הרב ר' דוד פרידמן. ר' יעקב גולדמן המודיע על כך, כותב, כי "בערב בשעה הקבועה מתאספים המון אנשים מכל המפלגות, גם ממפלגת החובבים הישנים (כלומר 'חובבי ציון' הוותיקים) לשמוע שיעור גמרא מהרב הגאון הגביר הנאור ר' שמואל רבינוביץ". אמנם, יש יסוד לחשוב, שחברה זו לא התקיימה זמן רב, כי ר' יעקב גולדמן מספר ש"חותרים חתירה מתחת לחברה ופתקים אוילים למאות נשלחו על ידי פאסט להחברים באזהרות ותוכחות". דומה, שהושמעו טענות מפי דור הצעי־רים "כי לשכור מורה בעד ה'המון' ללמדם תורה התועלת יותר רצויה מקבוצת לומדים, אשר כל אחד יכל לבנות במה לעצמו בלי עזרת מגיד השעור, אם כי בר אורין הוא". הטענה היתה נגד השכר שמשלמים ל"מגיד השעור"[184].

בשנת תרס"ה (1905) נתארגנה בעיר "חברה ש"ס" שהעתק מ"פנקסה" נשתמר. חברי החברה הראשונים היו: ישעיהו גבירצמן, משה למפרט, נחמן בס, מאיר אייזנשטיין, שמואל קאצמן, מרדכי אייזנשטיין, חיים־דוד לוין, זאב ז'וכוביצקי, שמואל מלצר, יהודה אקרמן, שלמה־זלמן לנבורג, ישראל־דוב אייזנברג, יהודה ז'וכוביצקי, מאיר ז'וכוביצקי, נפתלי שאבזיז, לייב שאבזיז, זאב לוכטן, יצחק בוים, נחמן קרמן, אלתר בר' קופל. הרב אהרן בגון נתמנה ל"רב ומגיד שיעור". תקנות החברה דומות לתקנות מקובלות מסוג זה: הלימוד הוא שעה ביום, משעה 7 עד 8 בערב. על כל חבר לשלם לפחות רובל אחד לשנה, כנראה כשכר "לרב ולמגיד השיעור". כל חבר חדש יתקבל רק בהסכמת רוב בני החברה. המחסיר שיעור בלא סיבה מספקת ישלם קנס ח"י גרושים. בשבת פרשת "יתרו" יתפללו כל החברים בצוותא, וכל חבר יעלה לתורה, ואחר התפילה יעשו "קידוש" ביחד. בכל שנה במוצאי־שבת קודש פ' "יתרו" ייבחרו שני הגבאים בקלפי. ברשות הגבאים לשנות את זמן הלימוד. אם ילך לעולמו אחד החברים, מחויבים לקיים את הלימוד בבית הנפטר במשך כל ימי ה"שבעה". ביום השנה של הנפטר ילמדו ויאמרו "קדיש" לעילוי נשמתו. זמן קצר לאחר ייסודה של החברה נתקבלו, כחברים בה "הגאון עפשטיין ברוך, בקי בש"ס ובשלחן ערוך", והרב ר' דוד רבינסקי[185].

חברות לימוד היו קיימות ליד הרבה בתי־מדרשות. ידוע לנו על המלמד ר' אברהם פלדמן, שהיה מלמד דינים ב"תלמוד־תורה שול", בוודאי מתוך "קיצור שולחן ערוך"[186]. היתה גם חברה "שומרים לבוקר"[187], וידוע לנו על "חברה משניות" שהיתה ליד החברה "גמילת חסד" בלינישצ'ס (ראה להלן).

החברה "שפה ברורה" (ראה לעיל, פרק שלישי) היתה הראשונה לחינוך מבוגרים מסוג חדש — לאומי־חילוני. לאחר־מכן סייע חיים וייצמן לייסד "חוג לספרות". במכתב למוצקין בשנת 1895 הוא כותב: "הודות לשלושת האנשים האלה [הכוונה לברגר, שטריק והילר] וכמה חברים סטודנטים עלה בידנו לייסד חוג ספרותי, שאליו הצטרפו הטובים שבאנשי פינסק". במכתב אחר כתב לו: "עכשיו עוסקים אנו בארגון סדרה של הרצאות לעם בהיסטוריה יהודית"[188]. מאותו זמן ואילך מתרבות והולכות הידיעות על שיעורי־ערב וקורסים שונים. התחילה "ההליכה אל העם" מצד האינטליגנציה. הנה ידיעה משנת 1896 האומרת, כי "ארבעה־עשר ממשכילי עירנו... ייסדו חברה 'קרא מקרא', אשר מטרתה ללמד את הבחורים הפועלים, אשר כל היום יעבדו עבודתם, תנ"ך, שפת קדשנו ודקדוקה, כתיבה, דברי ימי ישראל וידיעת הטבע. זמן לימודם הוא מהשעה השביעית עד התשיעית בערב מדי יום ביומו", ו"כל בחור אשר יחפץ להיספח אל החברה עליו לשלם 2 רובל לשנה, על בעלי החברה לשכר להם מורה"[189]. כתבה משנת 1901 מודיעה: "עדת ישראל פה תוכל להחשב בצדק כעומדת בשורה הראשונה בין הקהילות המתוקנות, ששמו לב לגאל בני ההמון ללמדם לשון וספר על ידי קביעת שעורי לימוד לא רק בימי שבת ומועד, כי גם בימי החול. בית־הספר לשעורי ערב בעד ההמון... פתוח לרוחה לכל דורשי דעת, והמורה החרוץ מר שניידר עובד את עבודתו באמונה... רוב מבקרי הבית הם אנשים צעירים לימים משני המינים, עובדי עבודה

182. רשימה, כ"י, של חסיה דודיוק.
183. היינט, 2 ביולי 1914, גל' 159, עמ' 5.
184. תלפיות, שם, עמ' 17; הצפירה, 29 ביוני 1899, גל' 135, עמ' 611; שם, 23 ביולי 1899, גל' 154, עמ' 686.
185. העתק כ"י, בארכיון של החברה ההיסטורית הישראלית.
186. פינסק, כרך ב', עמ' 72.
187. המליץ, 8 באפריל 1896, גל' 79.
188. וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 45; שם, עמ' 49. כבר קודם לכן נקראו "רפרטים מדברי ימי עמנו" ב"לשכת זרובבל", ראה טשרנוביץ, בני משה ותקופתם, עמ' 142.
189. המליץ, 8 באפריל 1896, גל' 79.

בבתי חרושת שונים״ [190]. מאותה שנה אנו שומעים כי ״אגודת ׳פועלי ציון׳ פה שמה לחק להטיף לעתים קבועות מקרא פרקים לפני העם בתולדות ימי עמנו באחד מבתי־התפילה פה״ [191].

משחדרה ה״פוליטיזאציה״ אל תוך הנוער היהודי החלו חוגים שונים בפעולות הסברה פוליטית, במאמץ להשפיע על הנוער. תפקיד חשוב מילא הנוער הציוני. על הפעולה בתחילת המאה הנוכחית מספרת חיה וייצמן־ליכטנשטיין, שעסקה בארגון חינוכם של מבוגרים וגם של ילדים: ״סידרנו שיעורי־ערב פעמיים בשבוע, וכדרך ה׳זֶאמסטבו׳ (הרשות האזורית) שפתחה בכל מקומות פעולותיה בתי־ספר ליום ראשון, כן סידרנו גם אנו בתי־ספר ליום השבת, ובשבת אחר הצהרים היו באים רבים לשמוע את השיעורים בכלכלה מדינית, בהיסטוריה וכדומה״ [192]. על פעולות האגודות הציוניות השונות שבעיר משנת תרס״ג (1903) ידוע לנו כדלהלן: האגודה ״מזרחי״ יסדה בבתי־מדרשות שונים שיעורים לתלמוד, עין יעקב ותנ״ך. האגודה ״רחובות״ אירגנה שיעורים לעין־יעקב ותנ״ך. אגודת ״עוזרי ציון״ מארגנת הרצאות בתולדות ישראל, בתנ״ך ובמדעים כלליים. חברי אגודת ״פועלי ציון״ לומדים תנ״ך ותולדות ישראל [193]. ומובן שחברי כל אגודה ניהלו תעמולה לרעיונות של אגודתם.

באותו פרק־זמן החלה הפעולה של הפצת השכלה רוסית למבוגרים על־ידי בית־הספר הריאלי. כתבה מאפריל 1897 מודיעה: ״בבית־הספר הריאלי פה החלו להטיף ברשיון הממשלה באזני העם פרק בספרות ודברי הימים. הבית ימלא אדם רב, ורב הבאים לשמוע לקח הם אחינו בני ישראל״ [194]. כתבה משנת 1903 מעידה, שלהרצאות אלה בבית־הספר הריאלי לא היה כח מושך רב — אפשר משום שההרצאות היו בעלות אופי ריאקציוני, ואפשר משום המתיחות שהיתה באותה שנה בעולם היהודי. על־כל־פנים, הכתב מודיע ״שלא ראינו באולם המקרא אף אחד מה׳עוזרים׳ היהודים (כלומר ה׳פריקאַזצ׳יקעס׳)״. והוא מציע לארגן הרצאות בתולדות הספרות העברית. אולי יעדיפו ה״עוזרים״ את ספרותנו העברית מפני שהיא יותר קרובה ללבם [195].

על־ידי בית־הספר הריאלי נעשתה גם פעולה של השתלמות מקצועית. בשנת 1897 פתח מנהל בית־הספר הריאלי שיעורי־ערב לשרטוט ולציור בשביל בעלי־מלאכה וחניכיהם, מבני י״ד ומעלה. רוב המשתתפים בקורסים האלה היו יהודים. בשנת 1898/99 למדו בהם 52 אנשים, 82% מהם יהודים. העירייה השתתפה בהחזקת הקורסים, כי שכר הלימוד בסך 2 רובלים לשנה לא כיסה את ההוצאות שעלו ל־300 רובל לשנה. הרצון להשתלמות מקצועית היה חזק, ומספר הרוצים ללמוד היה גדול בהרבה ממספרם של אלה שנתקבלו לשיעורים אלה. מנהל בית־הספר הריאלי רצה לפתוח, לפי בקשת הלומדים, שיעורי־ערב למכאניקה, כימיה וטכנולוגיה. אולם העניין לא יצא לפועל, משום שהמנהל הועבר למקום אחר, ומי שבא במקומו לא היה ליבראלי [196]. קורסים מקצועיים נפתחו ליד בתי־המלאכה של הרכבת, אולם ליהודים לא ניתנה בהם דריסת רגל [197].

לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, בתקופה הריאקציה, כשכל המפלגות, וגם הציונים בכלל זה, נרדפו עד חורמה, כשכל התכנסות היתה אסורה וגם לא ניתן לקיים קורסים ושיעורי־ערב, התנהלו פעולות ההשתלמות בדרך חדשה. ״פועלי ציון״ ו״צעירי ציון״ אירגנו בבתים פרטיים קבוצות לימוד של בחורים ובחורות. ועדי המפלגות היו מעמידים מורים לקבוצות אלה. על עבודת ״פועלי ציון״ בתחום זה מספר מ. מנאכובסקי: ״להרחבת הפעולה החליט ועד המפלגה לארגן קורסים בלתי ליגאליים ללמד פועלים יהודים יידיש, חשבון, היסטוריה וציונות. בבתים פרטיים היו מתכנסים צעירים וצעירות בגיל 16—20, ומורה היה מלמדם. כל קבוצה היתה בת 5—7 אנשים... לפועלי ציון היתה קבוצה גדולה של גימנאזיסטים שגויסו כולם לשמש מורים בקבוצות. מובן שהמטרה העיקרית היתה למשוך את הלומדים אל המפלגה״ [198]. דברים דומים אנו קוראים בזכרונותיו של זאב ליבנה־לרמן על פעולתם של ״צעירי ציון״, אלא שהפעולה החינוכית שלהם היתה, לדבריו, עברית ולאומית ולא מפלגתית־סוציאליסטית. הוא כותב: ״אגודת ׳צעירי ציון׳ בפינסק הקדישה תשומת לב רבה להחדרת השפה העברית וספרותה בקרב חוגי הנוער בעיר... הם רצו ללמד את השפה העברית למען יבינוה וידעוה גם אלה שלמדו בגימנסיות הרוסיות שבעיר וגם אלה שמפאת מצבם החמרי הקשה עבדו בבתי־החרושת ובבתי־המלאכה... היה צורך להילחם ברגש הנחיתות הלאומית שהתפתח בקרב הנוער (וביחוד הבנות!), שקיבל חינוך זר ולא היה לו מושג מכל המאבק ההיסטורי של העם ומיצירות סופריו ומשורריו. לפתוח שיעורי־ערב לעברית ולספרותה לא יכולנו. השלטונות התנגדו. לכן אירגנו קבוצות של 4—5 לומדים ושלחנו מורה ללמד את הקבוצה חינם. התנדבו להורות רוב חברינו שידעו עברית... פנינו גם למורים לעברית, וגם הם נענו להצעתנו, אחדים בשכר ואחדים בהתנדבות... ביניהם היה א.א. פיינשטיין. המפעל הקיף חוגים רבים וקירב את הלבבות לרעיוננו״ [199]. היוזם של קבוצות לימוד אלה היה ד״ר אלעזר ברגמן. שיעורי־ערב לבנות קוימו בבית־הספר של הגברת לובזובסקי־שפירא. הם נוסדו, כאמור, על־ידי ״חברת הצדקה של הנשים היהודיות״. בהם למדו הבנות, שעבדו בבית־המלאכה, ועוד 50 בנות, בסך־הכל 85 בנות. מספר זה היה, כפי הנראה, קבוע. אנו מוצאים אותו

190. הצפירה, 23 בדצמבר 1901, גל׳ 276, עמ׳ 2007.
191. שם, 20 בספטמבר 1901, גל׳ 203, עמ׳ 815.
192. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ׳ 102.
193. פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 70 — 71.
194. הצפירה, 10 באפריל 1897, גל׳ 83, עמ׳ 431.
195. הצפירה, 8 במארס 1903, גל׳ 46.
196. הצפירה, 12 במארס 1897, גל׳ 51, עמ׳ 243. חורוש ב־Книжки восхода, אוקטובר 1901, עמ׳ 48.
197. הנ״ל, שם, עמ׳ 49.
198. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 188.
199. זאב ליבנה־לרמן, דפים מתוך אלבום: פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 28. וראה הרשימה של חסיה דודיוק, הע׳ 182. הכותבת היתה תלמידת גימנסיה, ולמדה עברית בקבוצה מפי הגננת ברתה כץ.

בדין־וחשבון משנת 1902 וגם בידיעה משנת 1901. מידיעה זו משתמע, כי 150 בנות רצו להתקבל לבית־הספר אבל מחוסר מקום נתקבלו רק 50. תחילה התקיימו לימודים שעתיים כל יום. לאחר־מכן רק 3 פעמים בשבוע. בבית־הספר היו 4 כיתות. בשנים 1912—1915 הוקצבו לשיעורים אלה מן ה"קורובקה" 100 רובל לשנה[200].

מלבד ידיעות אלה על שיעורי־הערב לבנות יש לנו מאמרה של מנוחה אלפרין, שנכתב, כנראה, בסוף שנות השלושים. לפי מאמר זה נוסדו שיעורי־ערב לבנות בשנת 1906 על־ידי מפלגת ס"ס, ברשיון הממשלה, והם התקיימו בבניין "בית־הספר המקצועי" בהנהלתם של יעקב קאנטור ואשתו ג'ניה, שהיו חברי ס"ס[201]. קרוב לוודאי, שאלה הם שיעורי־ערב שהזכרנו קודם, ובשנת 1906 עברו מבית־הספר של הגברת לובזובסקי־שפירא ל"בית־הספר המקצועי". ואין כל ספק בדבר, ששיעורי־הערב לבנות היו גם לאחר־מכן בבעלותה של "חברת הצדקה של הנשים היהודיות". מאמרה של מ. אלפרין מעלה פרטים בדבר הרכב התלמידות, הלימודים והמורים. מלבד הנערות שלמדו ביום ב"בית־הספר המקצועי לבנות", למדו בשיעורי־הערב פועלות בבתי־חרושת, תופרות, עושות גרביים, כובעניות, זבניות ועוזרות בית. גילן היה על־פי־רוב בין 14 ל־18, ורובן היו אנאלפביתיות. בשיעורי הערב למדו לקרוא ולכתוב יידיש ורוסית וחשבון. בכיתה השלישית (כאמור, היו 4 כיתות) למדו גם תולדות ישראל, ספרות יידיש ורוסית, גיאוגראפיה וטבע. אמנם, קשה להניח שהתלמידות, פרט לבודדות, רכשו בשיעורי־ערב אלה מטען ידיעות רב, וזאת מפני שהלימודים התנהלו אחרי יום עבודה. רק חלק, כנראה קטן למדי, היה מגיע לסיום הקורס כולו. גובה שכר הלימוד החודשי היה מרובל אחד עד רובל ומחצית הרובל. גברת קאנטור היתה המורה המרכזית במוסד, והיא לימדה בין השאר גיאוגראפיה וטבע. המורה לספרות יידיש היה מלצר, וכן לימדו שם עטל בוניק (גב' קוזלוצ'ינסקי), פאניה צייטלין, ק. שקולניק ועוד. לשיעורי־הערב היתה ספריית השאלה לתלמידות. בעלת המאמר כותבת עוד, כי בשבתות היה יעקב קאנטור קורא לפני הבנות, בוודאי לפני קצתן, מיצירות סופרי יידיש. לעתים, על־פי־רוב בחנוכה, היו נערכים נשפים של שירה ודקלום והמחזה מיצירות סופרי יידיש. יש שגברת קאנטור היתה הולכת עם הבנות לתיאטרון לראות הצגה או להאזין להקראה בספרות. אגב, לפי מאמר זה, הופיעה על הבמה בפינסק אסתר־רחל קאמינסקי, ו"אנכי" קרא את "ר' אבא" שלו. גברת קאנטור היתה מכוונת את התלמידות המוכשרות להצטרף למפלגות הפועלים; בונד, ס"ס ועוד, על־ידי שיחות פוליטיות על נושאים סוציאליים.

200. פש"ל, תרס"ד, עמ' 75—76; פ"ל, גל' 1, עמ' 1, ושם, גל' 9, עמ' 3.

201. המאמר הזה נשלח למערכת טויזנט יאָר פינסק ונמצא כעת בארכיון ייוו"א בניו יורק. צילום המאמר נמצא במחלקת כתבי־היד שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית.

פרק חמישי

תמורות בהווי ובתרבות בשנים 1881—1914

בתקופה הנידונה חלה תמורה מכרעת בהווי ובחיי הרוח והתרבות. שכבות נרחבות של האוכלוסייה נתפסו לצורות חיים ולהשקפות חדשות. חלו שינויים ביחסי המשפחה, בצורות בילוי הזמן ובהנאות הרוחניות, אם כי לא חדרו להווי המסורתי של הבית היהודי ולא פגעו הרבה בצורות החיים המסורתיות, שנחשבו כסימן ייחוד לאומי. התמורות באו כתוצאה מעסקי המסחר, אשר העלו שכבה ניכרת של סוחרים, שסיגלו להם לשונות ומנהגים זרים מתוך מגעם עם העולם הרחב, עם קיוב ואודיסה מצד אחד ועם דאנציג וקניגסברג מצד שני; וכן בעקבות ההשכלה שהחלה להתגבר בשנות השישים, אם באמצעות בתי־הספר התיכוניים הרוסיים, אם באמצעות הספרות העברית החדשה והעיתונות. אפשר שהחוג הראשון של משכילים "עבריים" היה החוג הקטן שנוצר מסביב לנחום־מאיר שייקביץ (שייקעוויטש — שמ"ר), חתנו של מיכל ברצ'ינסקי. באותו החוג היו הסופרים דוב־בר דובז'ביץ, אברהם־חיים רוזנברג וצבי מאסלאנסקי. קדמו לחוג זה מצד אחד המשכילים הסופרים משה־אהרן שאצקס וצבי־הירש שרשבסקי, ומצד שני גד־אשר לוין ואהרן לוריא, שכבר בתחילת שנות השישים שלח כתבות לעיתון הרוסי "ציון", שהופיע באודיסה בעריכתם של י. ל. פינסקר ועמנואל סולובייצ'יק.

התמורה הראשונה, הגלויה לעין, היתה ביחסים שבין שני המינים. עוד בשנות השישים השיאו הורים את בניהם ואת בנותיהם מבלי לשאול את פיהם, והללו לא ראו את בנות זוגם או בני זוגם עד לחופה, ולכל הפחות עד ל"תנאים"[1].

1. ראה תיאור עריכת ה"תנאים" בין דינה בתו של ברצ'ינסקי לבין נחום־מאיר שייקביץ (שייקעוויטש־שמ"ר) בספרה של ראזע שאמער־באטשעליס, אונדזער פאטער שמ"ר, חמ"ד 1950, עמ' 27—29; וכן בספר Yesterday מאת Miriam Shomer-Zunser, ניו־יורק 1939, עמ' 80—84. "תנאים" אלה נערכו בשנת 1865 לערך. מיכל ברצ'ינסקי אפילו לא ראה את החתן, שלו הועיד את בתו וסמך על דברי השדכן. ואפשר שהיה כאן אחד הנסיונות הראשונים ל"מרד" מצד הבת, שרצתה לראות לפני ה"תנאים" את החתן המיועד לה.

אולם בשנות השבעים נעשה הדבר מקובל ומובן מאליו, שעל בני הזוג "להתראות" קודם, ובאותן שנים פעל כבר גורם ה"אהבה" בנישואין[2]. ואם בתחילת שנות השבעים עוד יכול היה ר' מיכל ברצ'ינסקי למנוע את הנישואים־מאהבה של בתו חיה עם הצעיר אליהו ביילין בטענה של "פגם משפחה", כי דודתו המירה את דתה[3], הרי בנותיו הצעירות כבר בחרו בעצמן את "חתניהן"[4]. בשנות השמונים נעשו ההתחלות של פגישות בין בנים ובנות לבילוי זמן בצוותא, ובעשור האחרון של המאה כבר טיילו יחד ברחובות. בשנת תר"ן (1890) נמנעה החברה "שפה ברורה" מלקבל בנות כחברות לחברה, מחשש של לזות־שפתיים, "כי לא כאודיסה עירנו", ואילו כחמש שנים לאחר־מכן מדבר חיים וייצמן באירוניה על הריקנות בחייהם של ה"אינטליגנטים" שבעיר, שהם משחקים בקלפים ומטיילים עם "אינטליגנטיות"[5]. הבנות הצעירות של ר' מיכל ברצ'ינסקי, שהיה "בעל דעה" בעיר, כבר נהגו בחירות גדולה בהרבה. האחת היה לה כבר חוג "מעריצים" גדול, ושתיהן כבר נהגו אפילו לעשן. הדבר היה בשנות השמונים. כבר באותן שנים היו צעירות מן ה"משכילות" שעזבו את בתי הוריהן ועברו לכרכים הגדולים, אם לוורשה ואם לקיוב, כדי לחפש שם תמורות בחייהן. ומובן מאליו, שה"משכילות" חדלו כבר בתחילת התקופה הנידונה לכסות את שער ראשן בפיאה נכרית או במטפחת אחר הנישואין[6]. אין ספק, שעבודתם של הצעירים והצעירות בבתי־החרושת היתה גורם לא קטן להרס המסורת המקובלת ביחסים שבין שני המינים בשכבות הפועלים, והדבר הוגבר על־ידי התנועה המהפכנית.

תמורה זו ירדה כרוכה בתמורה ברמת החיים, והתהוותה של שכבה ניכרת של "גבירים", הן "גבירים ותיקים" והן "גבירים חדשים". הגבירים מבית לוריא, לוין והאלפרן הנהיגו נוסח חיים חדש בבתיהם, ברהיטים ובתלבושת בנותיהם, והחינוך שנתנו לבניהם ולבנותיהם סטה לחלוטין מן הנוהג ה"בעל־ביתי" המקובל. ילדיהם חונכו על־ידי אומנות רוסיות ומחנכות גרמניות או צרפתיות, בניהם למדו בבית אצל מלמדים ומורים פרטיים ולא הלכו ללמוד ב"חדר". בנותיהם נסעו לגרמניה לקנות בגדים "לפי האופנה". בני לוריא היו הראשונים שנסעו לגרמניה ללמוד[7]. הם גם נסעו בכרכרות שלהם, והיו להם, כמובן, עגלונים, משרתים ומשרתות, ויש להניח, שהיו להם גם שומרי סף. הם היו בבחינות "קאסטה" נפרדת, לא רק בהליכותיהם אלא גם בחיתוניהם. אולם, השאיפה להנאה מן "העולם הזה" הלכה והתפשטה בכל השכבות. הדבר בא לידי ביטוי בבקשת דברים "המרחיבים דעתו של אדם, דירה נאה וכלים נאים". במשך מאות שנות קיומה לא הצטיינה פינסק ביפי בתיה; הללו היו בדרך כלל בתי עץ נמוכים שהצפיפות בהם היתה מרובה, ושכר הדירה היה גבוה. רחובותיה היו בלתי מרוצפים ומלאים בוץ ושלוליות מים, וחזיריהם של הגויים התגוללו בהן[8]. אף־על־פי שהיו בה שרפות למכביר ושרפה אחת גדולה היתה בה בשנות החמישים, כפי הנראה[9], הרי משנבנתה מחדש כמעט לא שינתה את דמותה. אולם אחרי השרפה הגדולה של שנת 1901 החלה דמותה להשתנות. במקום בתי עץ שנשרפו הוקמו "בתי־חומה" בעלי שתי קומות. הדבר עורר את תשומת לבו של בעל הפליטון ב"פינסקער שטאדט־לוח" הטס, כביכול, מעל לעיר בכדור פורח. הוא כותב: "התעכבתי קצת בקארלין מעל למקום השרפה הגדולה, והתבוננתי ב'בתי־החומה' החדשים שנבנו שם. מאוד מצאו חן בעיני, במיוחד עניין אותי 'בית־חומה' אחד. זכרתי שלפני שנה ומחצה היה במקום זה בית קטנטן, נמוך שעמד כעל כרעי תרנגולת, ועכשיו עומד כאן 'בית־חומה' בן שתי קומות"[10]. מחבר הפליטון ממשיך וכותב, שלמעשה לא היתה לבעל הבניין החדש אף פרוטה אחת, והכל נבנה בתחבולות שונות.

אורח החיים של בעלי היכולת נתן אותותיו בשכבות הנמוכות יותר. אלה גילו נטייה להידמות בלבוש ובריהוט הבית לבעלי היכולת. באותו פליטון אנו קוראים: "הפינסקאי שואף להיות 'נראה' דווקא... את כל כוחותיו הוא מפנה כדי להתהדר ולהיראות כבן־אדם חשוב, כגביר. הנה זוג צעירים נישאים: הוא סנדלר, היא תופרת. כל הנדוניה שלהם היא שלוש מאות או ארבע מאות רובל. ראשית־כל הם מתחילים ברכישת רהיטים: מיטות טובות ויקרות, כיסאות עץ אלון, ספה רכה, מזנון יקר — מזנון במחיר עשרה זהובים, המזנון שבבית הוריהם הוא לא לכבודם — מנורות יפות שתיים וכדומה. בסיכום — על כך הם מוציאים את כל כספי הנדוניה". בעל הפליטון ממשיך בהשתוממות: "יהודי שעמל כל חייו בדם ובזעה ובכל מאמצי כוחותיו, חסך לו כמה מאות רובלים,

---

2. Miriam Shomer-Zunser, שם, עמ' 114, 142—143, על חיה בתו של מיכל ברצ'ינסקי. וראה גם זכרונותיו של מ. קרמן, עמ' 82—83, על נישואיו של משה סולובייצ'יק עם בתו או עם נכדתו של גציל אוצ'חובסקי.

3. Shomer-Zunser, שם, עמ' 153.

4. הנ"ל, שם, עמ' 214, 217.

5. במכתב למוצקין ב־20.6.1895, וייצמן, אגרות, כרך א', עמ' 42.

6. Shomer-Zunser, שם, עמ' 207 ועמ' 214. המדובר בפריידל ומינה, בנותיו של מיכל ברצ'ינסקי. פריידל היתה כבר מאַפרת את פניה ב"פודרה". מרים, בתו של שמ"ר, המספרת את הדברים, עזבה את פינסק בשנת 1890 בקירוב. שמ"ר עצמו הגיע לארצות־הברית בשנת 1889, ומשפחתו עברה אליו כשנה לאחר־מכן. ר. שאמער־באטשעליס, אונדזער פאטער שמ"ר, עמ' 112. במוטלה שרף הגימנסיסט חיים וייצמן, את הפיאה הנוכרית של אמו. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 31. וראה דוד פרידמאן, שאילת דוד, חלק ב', פיעטרקוב 1913, אבן העזר, סימן ד'.

7. בהמליץ, 8 באפריל 1883, גל' 28, עמ' 455, מובאת מודעה של פרופ' ליפמאן מהיידלברג, ש"בני ישראל החפצים לבקר בתי ספר" ימצאו בביתו "כל צרכם בלימודים ובשפות החיות והעתיקות" ולמודעה זו בא אישור של משה לוריא בלשון זו: "בבית הפרופ' הנכבד המפורסם ה' לעפמאנן היה בני 1½ שנה והייתי מלא רצון בכל פרט ופרט, כי מצאתי יותר מאשר קויתי". מה שכתוב פה על בית לוריא הוא מדבריהם של ג'ורג' האלפרן ויעקב אליאסברג אליאסברג, בעולם ההפיכות, ירושלים 1965, עמ' 13—16.

8. Shomer-Zunser, שם, עמ' 200—201.

9. הנ"ל, עמ' 41.

10. פש"ל לשנת תרס"ג, עמ' 102—103. המאמר חתום בכינוי "עליכם שלום" והוא של א. ד. ליפשיץ.

ובעזרת השם זכה לשדך את בתו הבכירה... והנה בבוקר לא עבות אחד נכנסים לחנות המאנופאקטורה של בויארסקי, וכמו שיכורים מוציאים שם בן־רגע את כל העמל של עשרות שנים יגעות... השתרשה הדעה שחרפה היא ללכת לחופה ללא שמלת משי, ושבושה היא שלא ללבוש מעיל שאיננו מעיל פרווה". שורש הדברים לדעתו של בעל הפליטון בכך ש"רוצים להיות 'נראים' דווקא"[11].

על ההשכלה וגורמיה, שתחילתם לפני התקופה הנידונה, אין אנו דנים כאן. אבל לענייננו יש לציין, כי כבר בתחילת שנות השבעים היה א.ח. רוזנברג מקבל "מדי שבוע בשבוע כל כתבי העת היוצאים לאור בשפת עבר ורוסיא, גם זשורנאלים אחדים", וביתו הפך מעין אולם קריאה, כי "המה פתוחים לכל מי אשר יקחנו לבו לקרותם". המשכילים הראשונים הגו בעיקר בעברית, אם גם נזקקו לספרות לועזית ומן הסתם ידעו לכתוב רוסית במידה גדולה או קטנה. משכילים עבריים היו הללו שאירגנו את החברה "שפה ברורה", ובוודאי היו אלה שכבה דקה בציבור היהודי בעיר. העולם הרוחני החדש של "בעל־בית" של שנות השמונים נבנה על־ידי העיתונות העברית "המליץ", "המגיד", "השחר" ו"הצפירה". המון העם, במידה שהיה לו עניין בספר, "נהנה" מן הסתם מסיפורי שמ"ר ומן הרומאנים שלו. אולם כבר אז, בשנות השבעים, התחיל תהליך של "רוסיפיקאציה", אף שהלשון הגרמנית נחשבה לשפת התרבות, והיו שקראו ספרות גרמנית. יעקב אליאסברג מספר, כי בילדותו לא ידע יידיש, כי הוריו דיברו עם ילדיהם רק רוסית, אם גם בינם לבין עצמם דיברו יידיש, ואביו, משה־חיים אליאסברג, היה "חובב ציון", מורשה ה"ועד האודיסאי" וממעריצי הלשון העברית. ללא ספק תרמו הרבה לתהליך זה הבנות שלמדו בבתי־ספר הכלליים ובגימנסיות היהודיות־רוסיות, והבנים שלמדו בבית־הספר הריאלי. מספרם של אלה היה בשנת 1872 כשלושים, ולאחר־מכן נתרבו והלכו[12], עד הנהגת ה"נומרוס קלאוזוס" בשנת 1887. תלמידים אלה קיבלו גם חינוך עברי, מה שאין כן רובן של הבנות. הספרייה הראשונה להשאלת ספרים בפינסק, שנפתחה בשנות השבעים, היתה כולה רוסית, והיא היתה של מ.מ. שטריק, שכעבור שנים מספר נבחר ליושב־ראש אגודת "חובבי ציון" בעיר. אמנם אז כמעט לא היו ספרים בעברית, שאפשר היה להציעם לנוער. בשנת תר"ן (1890) כתבו אנשי "שפה ברורה" בפינסק את הדברים המובאים להלן, ואם אמנם כוונתם ליהדות רוסיה בכללה, הרי הם משקפים ללא ספק גם את המצב בעיר: "קוראים רבים וסופרים רבים בנו, אבל כולם יתנו את כל חילם לשפות אחרות, ושפת עבר היא כעוטיה בין כל חברותיה ומשכילינו לא יחפצו לפנות אליה, בנינו ובנותינו נתונים המה לעם אחר ועינינו רואות וכלות"[13]. לא לחינם תבעו אנשי "שפה ברורה" של פינסק עזרה לסופרים עברים, והצביעו על הצורך במתן אפשרות ליצירה עברית חדשה, ובמיוחד ליצירת ספרות לנוער. אין ספק, שאותן הבנות שהשכלתן היתה רוסית, משנעשו אמהות, לא שרו לתינוקותיהן בעריסה את שיר־הערש הידוע, ש"טובה תורה מכל סחורה" ויש להניח, שאף לא את שיר־הערש של א.ד. ליפשיץ, המשורר הפינסקאי: "נומה פרח בני מחמדי", על אף התפשטותו הרבה בחוגים הציוניים.

דאגת ה"תכלית" הועמדה בראש כל הדאגות, וזו נראתה בעיני "בעלי־הבתים" בדמותה של "השכלה תיכונית". "השכלה תיכונית" וגם נגינה בפסנתר נעשו ל"ערכים" בשידוכי הבנות. בוודאי נמצאו גם הורים שלא ראו בעין יפה את ה"השכלה" ואף חששו מפניה; הבנות הוצרכו להיאבק עמם על כך. אבל יש להניח, כי במקום שהיו מניעים חומריים היתה יד הבנות על העליונה[14]. ערך רב היה, כמובן, ל"השכלה התיכונית" של הבנים, שהיתה השער ל"השכלה גבוהה" ושכרה בצדה. אולם ה"השכלה התיכונית" כשלעצמה היה לה כח מושך רב. ה"כפתורים הנוצצים" וה"מדים" סנוורו את העיניים, וככל שהקשיים להתקבל לבתי־הספר התיכוניים גברו עם הנהגת ה"נומרוס קלאוזוס" (ב־1887), הלכה ונתעצמה השאיפה להתגבר עליהם. ילדים הוצאו בגיל צעיר מאוד מן ה"חדר" לשם הכנות לבחינות הכניסה לבית־הספר הריאלי, מהם בודדים זכו להתקבל בו. משנפתח פתח רחב יותר ל"בתי־הספר למסחר", באה "הסתערות" על בתי־ספר אלה; ומכיוון שבפינסק לא היה בית־ספר מסוג זה, החזיקו הורים את בנם במוסד מחוץ לעיר, דבר שעלה להם ב־40 רובל לחודש. היתה זו בערך משכורת חודשית של פקיד בעל עמדה בבתי־החרושת של לוריא, ולא כל פקיד זכה לה. בשנת 1903 דיברו בפינסק על 100 נערים הלומדים בבתי־ספר למסחר[15]. בפליטון ושמו "משחק בכפתורים", מלגלג יוסף גוטליב על הלהיטות אחרי ה"כפתורים הנוצצים", ועל השאיפה ל"מדים". בדברי האירוניה שלו אנו קוראים גם זאת: "אם רצונכם בכך, הרי לכם סיפור מעשה זה: הנער סיים את החדרים המתוקנים. בסך־הכל הוא בן עשר. אביו סבור היה שכלפי 'יידיש' כבר יצא ידי חובתו... מתחיל לחשוב בדבר 'כפתורים', טרח ושקל ולבסוף שלח את בנו לבית־ספר למוסיקה"[16].

הנהירה הרבה לבתי־הספר הכלליים, הן היסודיים והן העל־יסודיים, גרמה בדרך הטבע להתגברות של תהליך הרוסיפיקאציה. הנה י. הרמן מספר, כי בהיותו תלמיד בבית־ספר דרונזיק (בשנים 1901—1903) קרא "כמעט את כל כתבי ז'ול וורן בתרגומם הרוסי, את פושקין ואת לרמונטוב, אשר משיריהם ויצירותיהם למדנו על־פה, את טורגנייב, את טולסטוי, את דוסטוייבסקי ושאר הסופרים הרוסיים" שספריהם היו מצויים בספרייה של בית־הספר[17]. אולם, איננו מספר כלום על ספרים עבריים שקרא, והוא היה חבר ב"שורש ציון", ואחרי־כן היה אחד הפעילים בתנועת "התחיה", כפי שצוין

11. הנ"ל, שם, עמ' 101.
12. המליץ, 1873, עמ' 29. י. אליאסברג, שם, עמ' 14—15. שמ"ר, המליץ, תרל"ב, גל' 11, עמ' 81. וראה המליץ, תרל"ג, עמ' 84.
13. ראה לעיל הפרק השלישי: התנועה העברית בפינסק.
14. ראה הביוגראפיה של סאוויל שריידר שכתבה אשתו, עמ' 13—14, בארכיון מ. קול, כתב־יד.
15. ראה לעיל עמ' 92, טור 1.
16. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ' 130.
17. הרמן, מחברת זכרונות, עמ' 33, כתב־יד.

לעיל. באירוניה דקה הוא מספר על עצמו, כי בהיותו בשאבלי (שאוולי) מטעם "התחיה", היה שם בבחינת "רוסיפיקאטור", משום שהתפרנס ממתן שיעורים ברוסית[18]. בחוגים מסוימים נקשרה "אהבה" ללשון הרוסית של פושקין, לרמונטוב, טורגנייב וטולסטוי. כך מספרת על עצמה דודתו של מ. קול, כי בהיותה עם בעלה בפאריס, תקפו עליהם געגועים הביתה, לא רק משום "הקשר אל מולדת, אלא גם משום האהבה אל לשונם של פושקין, לרמונטוב, טורגנייב וטולסטוי"[19]. ודאי, תהליך הרוסיפיקאציה נעצר במידת־מה על־ידי הספרות העברית, שחידשה פניה החל בתחילת שנות התשעים והיא מצאה קוראים בקרב המשכילים הלאומיים ובמיוחד בקרב הצעירים שהת־חנכו על ברכי התנועה הלאומית־הציונית; וכן על־ידי הספרות היידישאית, שמצאה לה קוראים, בעיקר בקרב אלה שלא ידעו לקרוא ספר עברי. וכבר בשנות התשעים פתח י. ל. ברגר ספריית השאלה, וזו היתה כולה על טהרת העברית. ברם, משמכר אותה לאחר שעזב את העיר, בשנת 1901, והקונה, שהיה כנראה ד"ר ליכטנשטיין, הפכה לחנות ספרים[20], ייסד גריגורי לוריא בסוף 1903 ספריית השאלה אחרת (לא מטעמי פרנסה אלא מתוך דאגה להשכלת הציבור), וספרייה זו היתה כבר מעורבת: "עברית, ז'ארגונית ורוסית"[21]. ה"אינטליגנציה" החלה לדבר רוסית, "כי בזמן ההוא שפת החברה ושפת האספות הרגילות היתה לרוב רוסית"[22], אם כי "אינטליגנטים" ו"אינ־טליגנטיות" אלה, רובם ככולם, דיברו יידיש בבתיהם. על־כל־פנים, דאגתם של ה"אינטליגנטים" היתה "להרחבת אופ־קים", ולדעתם, אפשר היה להגיע לכך באמצעות הספרות הרוסית הגדולה. הספרייה של גריגורי לוריא היתה יחידה בעיר עד לשנת 1911, ונוהלה בידי ליזה פאפיש. כעבור שנים ספורות נתיישנה, והועלתה השאלה בדבר ייסוד ספרייה חדשה וציבורית. ואכן בשנת 1911 נוסדה ספרייה, אולם אין אנו יודעים מה היה טיבה[23], כפי הנראה, היא הספרייה של אגודות הנוער, "דוברי שפת עבר" ו"פרחי ציון", שנתאחדו ושנצטרפו לאחר־מכן ל"צעירי ציון". ספרייה זו היתה בבית זאב ליבנה (לרמן), והספרים נקנו בכספם של חברי האגודות.

משנת 1884 יש לנו ידיעה על מקרה דלקמן: "לבית התפילה הנקרא על שם ר' אהרן ז"ל, בא מוכר־ספרים ובידו ספרים שונים. ויהי כאשר שמו החסידים את עיניהם בהם ויראו כי נמצא שם ספרים הכתובים בלשון לעז ויחר אפם על המוכר־ספרים על טמאו את בית מקדשם בספרים טמאים ויתנפלו עליו ויכוהו הכה ופצוע". והכתב מוסיף ומספר: "כי המכים נענשו לשבת 3 חדשים בבתי־האסורים, וגם בית־התפילה סגור על מסגר מטעם פקידי הפאליצייא"[24]. הכעס הגדול של חסידי קארלין היה, כנראה, בעיקר על שום שהמוכר־ספרים העז להכניס "ספרים טמאים" לבית־התפילה של ר' אהרן הגדול ור' אהרן השני. ואגב, בידינו ידיעה על סגירתו של בית־תפילה זה, והוא, קרוב לוודאי, בית־הכנסת של חסידי קארלין בקארלין. יש לנו ידיעה על מקרה דומה בתחילת המאה הנוכחית. ישעיה פשקין, תלמיד בית־הספר של דרונזיק, נכנס בשעת תפילת מנחה לבית־הכנסת של חסידי קארלין בקארלין בהחזיקו צרור ספריו ומחברותיו בידו. משהרגיש פישל חסיד בספרים "פסולים" אלה, הסתער על הנער, חטף את הספרים והמחברות וקרע אותם. לבסוף נאלץ לשלם את תמורתם, כיוון שחשש שאבי הנער יגיש תביעה משפטית נגדו[25]. אולם, אין שום ספק, כי היחס ל"ספרי לעז" כאל "ספרים טמאים" לא היה כבר אז בתוקף אצל חסידים. היו כבר חסידים שבניהם למדו בבתי־ספר כלליים[26], אם כי יש להניח, שחסידים היו מראשי הלוחמים נגד ה"חדר המתוקן", נגד י. ל. ברגר על קיצור התורה שלו, והיו יוזמי המשמרות נגד הלימוד בשבתות של תלמידי בית־הספר הריאלי[27]. ואין גם פלא בדבר, שחסידים כמעט נידו אחד מהם שבנו למד בבית־ספר כללי, וכמובן נאלץ לכתוב בשבת. החסידים מנעו מאביו של חסיד זה לגשת "לכל דבר שבקדושה", כגון לעלות לתורה או לעבור לפני התיבה.

על התגברות הרוסיפיקאציה תעיד תפוצת העיתונים בעיר ב־1 בפברואר 1903. עיתונים יומיים נתקבלו: —

	גליונות	
Novosti	153	(מהדורה ב')
Birzhevyje Vedomosti	126	(מהדורה ב')
Swet	48	
Minskije Gubernskije Vedomosti	36	
Pravitelstvennyj Vestnik	12	
Novoje Vremia	10	
Kraj	9	
Ruski Listok	7	
Ruskije Vedomosti	6	
Torgovo-Promyshlennaja Gazeta	5	
Ruskoje Slovo	5	
Severo-Zapadnoje Slovo	4	
Severo-Zapadnyj Kraj	2	
Birzhevyje Vedomosti	2	
Peterburski Gerold	2	
Peterburskije Vedomosti	1	
Peterburskij Listok	1	
Ruskij Invalid	1	
Kievskoje Slovo	1	

18. שם, עמ' 77.
19. הביוגראפיה המוזכרת בהע' 14, עמ' 48.
20. מחברת "אנקדוטות מפינסק" מאת שטילרמן, כ"י.
21. פש"ל לשנת תרס"ד, המודעה האחרונה בסוף הספר.
22. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 130.
23. ראה הבקורת על ספריית ג. לוריא: פ"ל, 16 בדצמבר 1910, גל' 14, עמ' 2—3; בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 19 בפברואר 1926, גל' 9, עמ' 6, מסופר על הגיגה למלאות 15 שנה לספרייה, וזו נקראת על שם י. ח. ברנר.
24. המליץ, 3 בפברואר 1884, גל' 11, עמ' 153.
25. יוסף הרמן, מחברת זכרונות, עמ' 32.
26. דוד ויהושע, בניו של מיכל ברצ'ינסקי, שהיה חסיד, למדו בבית־הספר הריאלי.
27. ראה להלן.

כמו כן נתקבלו באותו יום העיתונים הגרמניים:

	גליונות
Berliner Morgenzeitung	6
Berliner Tageblatt	1
Goldinger Anzeiger	1
Rigaer Tageblatt	1
Neue Freie Presse	1

סך־הכל של תפוצת העיתונים היומיים הרוסיים הוא — 431 גליונות, הגרמניים — 10 גליונות. לעומת זאת סך־הכל של תפוצת העיתונים היומיים בשפות עברית ויידיש באותו יום היו 193 גליונות, ואלו הם: דער פריינד — 60 גליונות; הצופה — 49; הצפירה — 33; הזמן — 51 גליונות.

מלבד העיתונים היומיים נתקבלו שבועונים וכתבי־עת אלה:

Niva	101
Priroda i Ljudi	17
Vokrug Sveta	14
Vestnik Inostrannoj Literatury	12
Zadushevnoje Slovo	13
Mir Bozhij	11
Ruskij Palomnik	9
Vestnik Evropy	9
Narodnoje Obrazovanije	8
Vek	8
Pravo	7
Ruskoje Bogatstvo	6
Istoricheskij Vestnik	4
Senatskije Vedomosti	6
Ruskaja Mysl	5
Vestnik Finansov	5
Ruskij Vestnik	4
Zheleznodorozhnaja Nedelja	4
Grazhdanin	4
St. Petersburg	4
Zhurnal dlja vsekh	4
Selskij Vestnik	3
Sputnik Zdorovja	3
Selskij Khozjain	3
Otdych Christian	3
Vrach	2
Ruskaja Biblioteka	2
Detskoje Chtenije	2
Strakhovoje Obozrenije	1
Voskresenje	1
Veterinarnyj Feldsher	1
Strekoza	1
Oskolki	1
Svet	1
Vrachebnaja Gazeta	1
Nabljudatel	1
Rodnaja Rech	1
Kurier Poranny	1
Kurier Warszawski	4
Gazeta Warszawska	2
Ziarno	2

סך הכל היתה תפוצת כתבי־העת הכלליים ברוסית — 291 גליונות. לעומת זאת נתקבלו כתבי־עת יהודיים־רוסיים אלה:

Evrejskaja Semejnaja Biblioteka	18
Voskhod	13

לפי מוסר הרשימה הזאת, נתקבלו גם Die Welt, "השלח", "עולם קטן", "יידישע פאלקסצייטונג", אלא שאין לו נתונים על תפוצתם[28]. על־כל־פנים, המנויים על עיתונים וכתבי־עת רוסיים היו מרובים בהרבה מן המנויים על עיתונים וכתבי־עת יהודיים. אמנם, יש להניח, שבין המנויים הראשונים היה גם מספר מסוים של לא־יהודים, אם כי המביא את הרשימה, שניתח אותה לעניינו הוא, מסיח את דעתו מן הקוראים הלא־יהודים. בשנים שלאחר־מכן גדל מספרם של קוראי רוסית, ונתרבו הצעירים והצעירות שעולמם הרוחני ניזון מן הספרות הרוסית. מן ה־19 בספטמבר 1910 עד 13 במארס 1911 הופיע בעיר העיתון בשפה הרוסית "פינסקי ליסטוק" ("עלון פינסק"). חברי המערכת היו סאשא לוריא בנו של גריגורי לוריא, בוניה רובינשטיין, בנו של הציוני אהרן רובינשטיין, והעורך הראשי אשר הולצמן. ובשנים 1911—1912 הופיע העיתון "פינסקאייה ז'יזן" ("חיי פינסק"), האחראי — דנבברג[29]. אמנם, יש להניח שהופיעו ברוסית משום שאי־אפשר היה להשיג רשיון לעיתון ביידיש או בעברית. העיתון "פינסקי ליסטוק" היה בעל אופי מקומי מובהק. כתביו היו רובם ככולם אנשי פינסק, והיה נפוץ בעיר. כתבה אחת באותו עיתון מאלפת מבחינה עניינה. היא מוכיחה שיש צורך לייסד מועדון חדש בעיר, שבו יימצאו לאו דווקא העיתונים וכתבי־העת ש"אותם אתה מוצא אצל הכל ובכל מקום", אלא בו צריכים להימצא, בין השאר, ההוצאות של ספרי האמנות היקרים והאנציקלופדיה הגדולה[30].

ברם, תהליך הרוסיפיקאציה לא גרם לטשטושה של ההכרה הלאומית. עובדה זו איננה רק תוצאה של המצב הפוליטי הכללי של היהודים ברוסיה, וגם לא של האכזבה מן התקוות לשוויון זכויות, אלא בעיקר משום שדבריה של העיר וקובעי דמותה היו בעלי הכרה לאומית וציונית. עובדה זו היתה גורם מכריע בחינוך (ראה בפרק: חינוך, השכלה ותרבות). אף העיתון "פינסקי ליסטוק" בלטה בו נימה לאומית. ויש להניח, שה"בונד", בהכירו ביידיש כלשון לאומית, שימש גורם ליחס חיובי לספרות בלשון זו. על מידת לאומיותה של העיר עשויים ללמד פרטים אלה: בפינסק נמכרו 25 עותקי "די יידישע פאָלקס ביבליאָטהעק" של שלום עליכם, שהופיעו בשנים

---

28. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ' 102, 105.

29. נתונים על העיתונים האלה יש ב"ביבליוגראפיה של עיתונות פריודית רוסית", כרך לשנים 1901—1916, מס' 6077—6078. העיתון הראשון היה תחת ידי, את השני לא ראיתי.

30. פ"ל, 26 בינואר 1911, גל' 25, עמ' 3.

Среда, годъ изданія I I 19 января 1911 г.

ПИНСКІЙ ЛИСТОКЪ

№ 23. Цѣна 2 к.

Подписная цѣна въ Пинскѣ: на 1 годъ 3 руб., на 1/2 года 1 руб. 60 коп.
Цѣны объявленій:
На I стран. за строку петита или занимаем. мѣсто 20 коп.
„ IV „ „ „ „ „ „ „ 10 „
между 2 и 3 страницами „ „ „ „ 15 „
Иногородніе платятъ на 5 копеекъ дороже.
Многократныя и годовыя объявленія—по особому соглашенію.

Адресъ редакціи и конторы:
Водопроводная улица, д. Гольцмана, противъ фанерной фабрики
ТЕЛЕФОНЪ № 163.
Редакція для личныхъ объясненій открыта отъ 2—3 часовъ дня.
Контора открыта отъ 11 до 3 часовъ дня.
Рукописи, не принятыя къ печати, не возвращаются.

העיתון "פינסקי ליסטוק" ("עלון פינסק") הוצא לאור על־ידי יהודים בשנים 1910—1911

1888—1889; בעוד שבמינסק, שהאוכלוסייה היהודית בה היתה גדולה פי שלושה בערך, נמכרו 17 עותקים, בבריסק — 15, ובגרודנה — 12[31]. בשנת 1907 היו בפינסק 37 מנויים על "השלח", בעוד שבמינסק היו 38 מנויים, בגרודנה 17, בבוב־רויסק 16 מנויים, בהומל 32, בלודז' 43, בביאליסטוק 72, באודיסה 80, בוורשה 108 מנויים[32]. ונציין עוד פרט אחד: ב־8 באוגוסט 1909 נתקבלו בפינסק על־ידי הסוכן ש. דולינקו 220 גליונות של העיתון "היינט", וכעבור חודש וחצי עלתה התפוצה ל־250 גליונות[33]. התפוצה של ה"היינט" בלבד היתה גדולה אפוא ב־100 גליונות מתפוצת שלושת העיתונים "הצפירה", "הצופה" ו"דער פריינד" גם יחד בשנת 1903. הרוסיפיקאציה לא חדרה לשכבות הרחבות של המוני העמלים אלא במעט, ולעומת תהליך זה התייצב כוח אחר, והוא הנוער שלמד ב"חדרים המתוקנים" ובת"תים שהחל לדבר עברית, כפי שצוין בפרקים הקודמים.

תמורות חלו גם בהווי הדתי. אמנם, שלא כבערי תעשייה אחרות נשמרה השבת בפינסק במלוא הקפידה. בתי־החרושת של היהודים לא פעלו, רק מסיקים גויים הפעילו את התנורים בשבתות ובחגים, וזאת משום שהפועלים היו יהודים. על כניסת השבת הכריזה צפירת הקיטור מבית־החרושת של לוריא. וכך היה הדבר גם בין שתי מלחמות העולם. שום חנות יהודית ושום מסעדה יהודית לא היו פתוחות בשבת. התחבורה נדמה, כי העגלונים היו יהודים. אולם, אין לומר שקדושת השבת נשמרה ברשות היחיד באותה מידה שנשמרה ברשות הרבים. הכל ידעו, שתלמידי בית־הספר הריאלי כותבים בשבת. הדבר היה תחילתו באונס וסופו גם ברצון. זה התחיל באונס, כנראה, בשנת 1894; אז בא מנהל חדש והכריח את התלמידים לכתוב בשבת. באחד העיתונים נתפרסמה ידיעה על כך, והכתב העלה את הדרישה שיש להשתדל להעביר את רוע הגזרה. אין אנו יודעים אם היתה היענות לדרישה הזאת[34].

בדברי זכרונות של יהודה חקלאי (נולד ב־1891) אנו קוראים, שחרדים נלחמו נגד חילול שבת זה: "משמרות של שומרי שבת היו ניצבות בפינות והפריעו לתלמידים, לפעמים בהטפה ולפעמים במקלות; עבר זמן רב עד שפגה המתיחות, והתל־מידים המשיכו ללא הפרעות". על העובדה שלא היה כאן אונס מוחלט, אנו שומעים מתוך המשך דבריו, "כי נמצאו רבים מהתלמידים שנמנעו לכתוב בשבת"[35]. אין ספק, שפרצה גדולה בשמירת השבת נעשתה בתחילת המאה הנוכחית, משגברה והלכה פעילותו של ה"בונד". בעוד שהחברה "שפה ברורה", שפגישותיה התקיימו בשבתות, קבעה בתקנותיה (שנת תר"ן) פגישה אחת לחודש במוצאי־שבת, בוודאי כדי שאפשר יהיה להעלות דברים על הכתב — היה ה"בונד" מארגן את כנסיו ביערות, בעיקר, בלילות־שבת, משום שלא היה צורך לצאת לעבודה ביום־המחרת, וברור הוא שבכנסים אלה לא היו נזהרים בהלכות שבת. ה"בונד" חינך, כידוע, ליחס שלילי כלפי הדת, כשם שנלחם בציונות ובלשון העברית. ובשנת 1906 קבעה גם "התחיה" הפינסקאית כי "בתנועה דמוקראטית אין מקום לדתיות"[36].

בשנות התשעים היו כבר "משכילים" שעישנו בשבתות בבתיהם, והיו תלמידים בבתי־הספר היסודיים "שהתמשכלו" ועישנו בשבת[37]. אולם אז "לא היה אדם מעלה על הדעת לעשן בשבת ברחוב", ואפשר שכך היה הדבר גם בשנים שלאחר־מכן. מן השנים 1910—1911 יש לנו ידיעות על דבר הצגות וקונצרטים שנערכו בשבתות, ולאו דווקא במוצאי־שבת, והמבקרים בהם היו מן־הסתם רובם יהודים[38]. להצגות ביידיש כגון של אסתר־רחל קאמינסקי, אדלר ואחרים, באו פועלים, זבנים בבתי מסחר וכדומה, שבוודאי ביום חול לא היה להם

---

31. ראה ייוו"א בלעטער, 1931, עמ' 181—185.
32. דער פריינד, 22 במאי 1907, גל' 111, עמ' 4.
33. היינט, 9 באוגוסט 1909, גל' 183, עמ' 1; שם, 27 בספטמבר אותה שנה.
34. ראה בפרק הרביעי: חינוך, השכלה ותרבות בשנים 1881—1914; לעיל עמ' 91 טור א'.
35. שערים, בטאון העובדים בעיריית תל־אביב—יפו, כסלו־טבת תשכ"ב, עמ' 82.
36. ראה להלן, בפרק השביעי: בתקופת הדיכוי והריאקציה.
37. י. הרמן, למשל, החל לעשן בהיותו בביה"ס של דרונזיק, מחברת זכרונות, עמ' 33.
38. ראה, למשל, פ"ל, 16 בדצמבר 1910, גל' 14, עמ' 1, במודעה על ההצגות של הלהקה האוקראינית של סוחודולסקי, וראה על הקונצרט של גרבוביץ בליל־שבת, שם, 9 במארס 1911, גל' 37, עמ' 3.

הפנאי לכך, ובוודאי שלא התכוונו לחלל שבת "להכעיס". אולם קשה להניח, שבשנות התשעים של המאה התשע־עשרה היו הללו מעלים על דעתם לעשות זאת. ומובן מאליו, ש"האינ־טליגנציה", שביקרה בהצגות רוסיות ובקונצרטים לא היתה השבת בשבילם מניעה רבת חשיבות. אמנם צריך לציין, שמחילול שבת בפרהסיה נזהרו גם בשנים שלאחר־מכן. באספת הקואופראטיב הציוני, שהתקיימה ב"בית־העם" ביום השבת האומלל של ה׳ בניסן תרע"ט (5 באפריל 1919), אשר בו הוצאו להורג 35 הקדושים, לא נכתב פרוטוקול מחמת קדושת השבת.

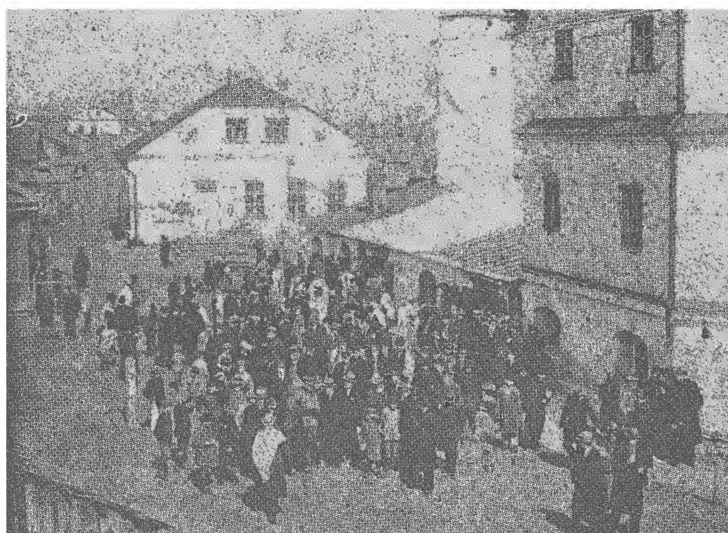
בעוד שבבית רוקח היו גוזזים עוד בשנות השמונים את ציפורני החתול בערבי פסחים מחשש חמץ, ולרוקח (הכוונה להשל רוקח, בנה בכורה של חיה לוריא) היו שיניים תותבות מיוחדות לפסח, הרי בשנות התשעים כבר היו אנשים שלא נזהרו במאכלים כשרים. יוסף האלפרן, אביו של ג׳ורג׳ האלפרן, לא נזהר מאכילת טרפות בשעת מסעותיו, אם כי בפינסק עוד עבר לפני התיבה כחזן[39]. מסוף שנות השמונים הלך ונתהווה בעיר חוג של בעלי מקצועות חופשיים, רופאים, רוקחים, מורים לרוסית, שהיו "תלושים" לגמרי מן היהדות ומן העולם היהודי, וללא ספק זנחו מועד ושבת ואף מטבחיהם לא היו בחזקת כשרות. אמנם, הללו היו אנשים שבאו מן החוץ, חוג מבודד לגמרי, וא.ד. ליפשיץ מכנה אותם "אברים מדול־דלים" של הגוף היהודי, שטוב היה אילו נותקו לגמרי ממנו[40].

תמורה רבת משמעות חלה ביחס אל בתי־הכנסת. באמצע שנות התשעים היו בפינסק מלבד בית־הכנסת הגדול, שהיה בנוי על יסודות בית־הכנסת הראשון בפינסק (שהוקם עם היווסד הקהילה בתחילת המאה ה־16), עוד 19 בתי־תפילה. זאת אנו למדים מכתב הרבנות שניתן בחול־המועד פסח תרנ"ה (1895) "בשם ד׳ אלקי ישראל ובשם כל הנבחרים מאת עשרים בתי הכנסיות ובתי המדרש אשר בפה פינסק" להרב ר׳ צבי־הירש ואלק[41]. בקארלין היו 15 בתי־תפילה, כולל בית־הכנסת הגדול שנשרף בשנת 1892 ולא נבנה עוד[42]. ליד בית־הכנסת הגדול שבפינסק היו קלויז, שבו התפללו הרבנים וטובי העיר, בית־תפילה של הצורפים, בית־תפילה של הפרוונים־כובענים, בית־תפילה של החייטים, בית־תפילה ז"ץ ("זובחי צדק"), כלומר של הקצבים, ובית־תפילה של ה"חברה קדישא". בפרק הראשון הבאנו רשימה שמית על עשרה בתי־תפילה שבפינסק, וכאמור שם, אין הרשימה שלמה. משנת תרפ"ט־(1929) יש בידינו רשימה מודפסת של בתי־התפילה, המסודרת לפי גודל ההכנסות מן ה"קערות" של ערב יום־הכיפורים לטובת "גמילות חסד", והם:

1. בית־המדרש של ר׳ ישראל אייגר (פינסק)
ר׳ ישראל אייגר, בנו של ר׳ שלמה אייגר ונכדו של הגאון המפורסם ר׳ עקיבא אייגר.
2. בית־הכנסת של חסידי סטולין (פינסק)
ברחוב שקולנה (אחר־כך: רחוב בוטרימוביץ) שבו התפללו חסידי קארלין־סטולין.
3. בית־הכנסת "מונאסטירשצ׳ינה" (פינסק)
על שם השכונה שבתוכה שכן, בו התפללו לרוב פועלי בתי החרושת של לוריא ושל האלפרן. כונה קודם: "חיי אדם".
4. בית־הכנסת ברחוב בריסק (פינסק — "בריסקער שולכען").
5. בית־הכנסת של ר׳ זרח (פינסק)
ברחוב ר׳ זרח (יאסלדה) ליד רחוב בריסק.
6. בית־המדרש של ברל לייב (פינסק)
בשכונה ביליאבשצ׳ינה, סמוך לבתי־החרושת לגפרורים.
7. ה"קלויז" (פינסק)
ליד בית־הכנסת הגדול, ברחבת בתי־הכנסת ("שולהויף").
8. בית־הכנסת הגדול (פינסק)
9. בית־המדרש "תלמוד־תורה" (פינסק)
ברחוב זאבאלנה.
10. בית־המדרש של פייצ׳יק (פינסק)
11. בית־המדרש של החייטים (פינסק)
ליד בית־הכנסת הגדול, ברחבת בתי הכנסת.
12. ה"קלויז" (קארלין)
13. בית־המדרש של באסביץ (פינסק)
14. בית־המדרש ברחוב הונצ׳ארסקי (פינסק)
15. בית־הכנסת של חסידי הורודוק (קארלין)
ברחוב זאמקובסקי.
16. בית־הכנסת וולפע (קארלין)
הוא כונה גם בשם "שומרים לבוקר" ובו היו עורכים "תקון חצות" אף בתקופה הנידונה[43].
17. בית־הכנסת של חסידי ליבשיי (פינסק)
ברחוב קיוב, "די גרויסע גאס", אחר כך: רחוב קוסטיושקו.
18. בית־הכנסת של סוניה נימצוביץ (פינסק)
19. בית־הכנסת ה"ווקזאלני" (פינסק)
היינו בשכונה שליד תחנת הרכבת.
20. בית־הכנסת ה"קארליני" (קארלין)
שבו התפללו חסידי קארלין־סטולין.
21. בית־הכנסת של מוכה (קארלין)
בסמטה ליד רחוב קיוב, בו התקיימו האספות של "חובבי ציון", ולאחר־מכן — של הציונים.

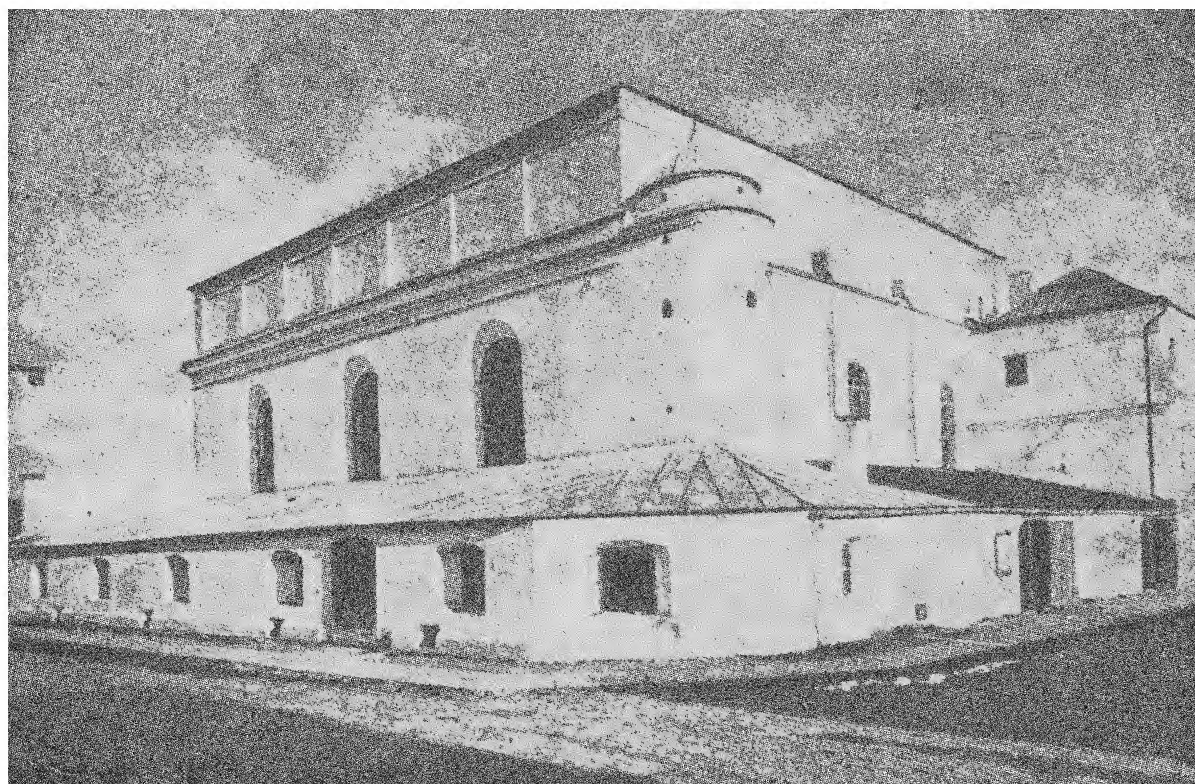
---

39. מדבריהם של ג׳ורג׳ האלפרן וי. אליאסברג.
40. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ׳ 104.
41. צילום כתב הרבנות נמצא במכון לתצלומי כתב־יד בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים, סי׳ פ׳ 2836. כאן נזכרים עוד שני בתי־תפילה, אחד "של מנשה" והשני "של תנחום". גוף כתב הרבנות נמצא בידי ר׳ מרדכי־גימפל ואלק בנו של הרב בירושלים.
42. ש.מ. רבינוביץ במאמרו בתלפיות הנ"ל מדבר על בית־הכנסת הגדול שבקארלין כעל אחד מבתי־התפילה. כפי הנראה, התאריך של שרפתו אינו מדויק. לפי דבריו, היו בפינסק רק 17 בתי־תפילה, כולל בית־הכנסת הגדול.
43. הודעה אישית מאת י. ברזילי, כי בנעוריו היו עורכים המתפללים "חצות", והיו שוהים שם עד אחרי המניין הראשון ב־6 בבוקר. בנוגע לבית הכנסת וולפע, עיין: ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ׳ 52, הערה 110; ובנוגע לערכו של בית־הכנסת "פינסקער קלויז", ראה המאמר מאת ד"ר ז. ראבינאוויטש, אכסניא של תורה, פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 264.

רחבת בתי־הכנסת (״שולהויף״) בפינסק בחג בין שחרית למוסף בזמן קריאת התורה.
מימין: בית הכנסת הגדול; ממול: בית הכנסת של החייטים; משמאל: בית
הכנסת של ה״מגיד״ (לא נראה בצלום); לפני בית הכנסת הגדול: בית הכנסת
״קלויז״, בו התפללו הלמדנים שבעיר (לא נראה בצלום)

(מתוך ספר יובל של ה״ברענטש״, ניו יורק)

בית הכנסת הגדול בפינסק

22. בית־הכנסת של פישר (?)
23. בית־הכנסת הבארנארדיני (קארלין).
24. בית־הכנסת ליד "פאראייאזד", (פסי הרכבת) ברחוב לוהישין (פינסק).
25. בית־הכנסת של דינה (קארלין) דינה בתו של ר' שאול קארלינר (לוין) וחותנתו של גד אשר לוין, ברחוב סיוועֶר, צפוני, לאחר מכן רחוב פולנוצ'נה.
26. בית־הכנסת של "חברה קטנה" (קארלין) כלומר, של החברה קדישא הקטנה. בעיר היו שתי חברות קדישא.
27. בית־הכנסת של חסידי ברזנה (קארלין) בסמוך לביתו של הרב ר' דוד פרידמן.
28. בית־הכנסת הקונטדראקי (קארלין) בו התפללו חסידי שושלות שונות.
29. בית־הכנסת "באזנוס" (?).

גם רשימה זו אינה מלאה, כי לפי דברי זכרונותיהם של בני העיר היו בפינסק מלבד בית־הכנסת הגדול עוד 22 בתי־תפילה ובקארלין — 18. נוסף על המובאים כאן (פרט לזה של פישר ושל "בזנוס"), נוקבים בשם בתי־מדרשות אלה:

בפינסק

1. בית המדרש של חברת משניות בעליית בית־הכנסת הגדול.
2. בית המדרש של גרינברג.
3. " " של רבצ'יק.
4. " " "הכנסת אורחים".
5. " " של ה"מגיד", ליד בית־הכנסת הגדול, ברחבת בתי־הכנסת.
6. " " בשכונה ויגודקה.
7. " " ברחוב בולוטנה (י. ל. פרץ, ואולי זה בית המדרש של ר' ישראל אייגר, שנזכר לעיל).
8. " " ברחוב בולוטנה, ליד השכונה לינישצ'אס.

בקארלין

1. ה"שטיבל" ליד בית־הכנסת הגדול, שנשרף, כאמור, בשנת 1892. (ואולי זה בית הכנסת ה"קארליני", שצוין לעיל, בו התפללו חסידי קארלין־סטולין. בפינסק וקארלין לא היו נוהגים לקרוא לבית הכנסת של חסידים, כמקובל, "שטיבל", אלא "שולכען").
2. בית־המדרש של חיה לוריא, שבו למדו בחורי הישיבה בין שתי מלחמות העולם.
3. בית המדרש של משה־יצחק, ברחוב אלברכטובו־קופאַצ'סקי. משה־יצחק בנו של ר' שאול קארלינר (לוין).
4. בית־המדרש של מאיר לוין (מייצ'ס). מאיר לוין, בנו בכורו של משה־יצחק הנ"ל.
5. בית־המדרש של "גמילות חסדים".
6. " " בניישטאט, במזרחה של קארלין.
7. " " של אפרים איצלה.

סיכומנו מעלה, שהיו בפינסק ובקארלין בין שתי מלחמות העולם 42 בתי־כנסת ובתי־מדרשות, וזאת אם נניח, שבתי־מדרשות אחדים, כגון של פישר, "בזנוס" ו"פאראייאזד" נתכנו גם בשמות אחרים, ולאחר שפסק קיומם של בתי־התפילה של הצורפים ושל הפרוונים־כובענים. לפי זה, נתוספו בעיר שבעה בתי־תפילה מאמצע שנות התשעים עד לתקופת השואה, ויש להניח, שרובם הוקמו לפני מלחמת־העולם הראשונה, כי לאחר־מכן פחתה האוכלוסייה היהודית בעיר ונדלדלו אמצעי קיומה [44].

באמצע שנות התשעים לא מצאה האינטליגנציה הציונית בעיר סיפוק בתפילתו הרגילה של החזן, הידוע בדורו, יואל־זליג. בשנת 1895 נהפך בית־הכנסת הגדול ל"כאר־שול", כלומר, תפילת החזן בימים־הנוראים ובחגים נערכה בהשתתפות מקהלה של משוררים ובניצוחו של מנצח מיוחד. לשם החזקת המקהלה הוקמה חברה ושמה "שיר ושבחה", דבר שעורר "רעש" בעיר. בשנת תרס"ב כתב מ.ר. אדלער (פסבדונים של המשורר א.ד. ליפשיץ), לרגל בחירות "גבאי בית־הכנסת" בהתאם לחוק הממשלתי, דברים אלה: "בפינסק יש לנו כשלושים בתי־כנסת ובכן חברי 'ההנהלה הרוחנית' יהיו כמאה אנשים (שלושה לכל בית־כנסת לפי החוק). אילו היו כל האנשים הללו בעלי יוזמה, היו יכולים לעשות הרבה למען דתנו, הם יכלו להנהיג סדרים טובים בבתי־התפילה שלנו, למען לא יהיו בתי־הכנסת שלנו כל כך ריקים; בימות החול יש בהם מניין בקושי וגם בשבתות הם ריקים למחצה. הסדרים הקיימים בבתי־הכנסת הסירו מהם את כל קדושתם. בית־הכנסת, לבושתנו, הוא בבחינת אכסניה להבדיל, שבאים שמה ללון ולשוחח". והוא ממשיך: "הנוער שלנו המתחנך לפי הדוגמה האירופית, הרגש האסתטי שלו מתפתח והולך, אותו אין בית־הכנסת מושך, וגם האנשים שנתחנכו בחינוך הישן אף הם מוצאים את בית־הכנסת משעמם, כדבר שבחולין, משום כך מספר המבקרים בבית־הכנסת פוחת והולך". בעל המאמר תולה תקוות באסתטיזאציה של בית־הכנסת על־ידי ריהוט, נקיון וכדומה. הוא נגד "רפורמה", והוא רוצה שיישארו כל המנהגים המסורתיים שלנו "אפילו הרעשן הפורימי", אם כי היה מוותר על זריקת הקוצים ("שישקעס") בתשעה באב [45].

שנה לאחר־מכן נידונה שאלת "בית־הכנסת" על־ידי מחבר המכנה עצמו אביוסף (אף הוא א.ד. ליפשיץ), בקשר למינויו

44. רשימת בתי־התפילה נעשתה לפי דברי ר' שלום טננבוים, הזקן שביוצאי פינסק, שישב בקיבוץ אושה, וכן מפיו של א. שטילרמן. לדבריו של זה היו 23 בתי־תפילה בפינסק ו־18 בקארלין; ומספר זה בדיוק מוסר דוד גלייברמן ברשימה שלו על דודו ר' מרדכי־יהודה בר' ברכיה פלדמן, אלא שלא את כל בתי־הכנסת שבפינסק הוא מזכיר בשמם. על ר' ישראל אייגר עיין: ז. רבינוביץ, ר' גד־אשר לוין מפינסק, העבר, תל אביב 1967, חוברת י"ד, עמ' 186, הערה 11. היו בתי־כנסת שכונו בשמות אחדים, וייתכן שהם מופיעים ברשימת בתי־הכנסת בשמותיהם השונים. "מייצ'ס בית־מדרש" נקרא על שמו של מאיר בן משה־יצחק ונכד שאול לוין ונבנה, כנראה, על־ידו. הוא היה למדן גדול. רבה של קארלין ר' דוד פרידמן פונה אליו בלשון: "לידיד"נ (לידיד נפשי) הרב הג' (הגדול) הגביר המפואר השלם". הרב פרידמן כותב אליו תשובה על שאלתו בעניין "ישוב דברי הרמב"ם" (ד. פרידמאן, שאלת דוד, חלק א', פיעטרקוב 1913, תשובות יורה דעה, סימן י"ז). ראה: ז. רבינוביץ, ה"רוטשילדים של פינסק וקארלין, שם, עמ' 225 והמונוגראפיה מאותו מחבר (ראה לעיל, פרק שני, הע' 90 והע' 220).

45. פש"ל לשנת תרס"ג, עמ' 20.

של חזן חדש כממלא מקומו של החזן המנוח ר׳ יואל־זליג. במאמר זה אנו קוראים: ״בוודאי נראה קומי שאנו כוללים עניין של חזן בין העניינים החשובים הראויים לדיון, והרי ישנם רבים שאינם רואים את ׳כלי הקודש׳, ובמיוחד את החזן כעניין חשוב. אולם דעתנו היא אחרת... אנו רואים את החזן כשומר על אוצרותינו הלאומיים־דתיים... כלומר על המוסיקה של בית־הכנסת... אנו מרגישים שבכל ניגון מסורתי טבועה נשמתנו היהודית... בכל ניגון פרק היסטוריה שלנו ובכל נעימה מהדהדות צרות ותקוות... ולא לחינם להוט ההמון אחר חזן... אסור לנו לשכוח, שההמון מתרחק והולך משורותינו. הוא מחפש במקומות אחרים ערכים שאינו מוצא במחיצתנו. אם לא תתנו לשולית החייטים ניגון טוב של ׳מן המצר׳, ימצא את הנאתו בזמר של ׳שאנסונטקה׳; אם לא תתנו לשולית הנגרים ׳אז בקול׳ ערב, ימצא את סיפוקו האסתטי ב׳מארסלייזה׳... כל עוד יושב הפועל ליד שולחן עבודתו ומזמר קטע מן ה׳קדושה׳ אם אפילו יזמר גם זמר ׳שאנסונטקה׳ הוא עודנו שלנו — אולם, אם יחדל לזמר בעבודתו את קטעי התפילה, הוא חדל להיות משלנו והוא כבר מעבר לסף״[46]. ובכן, אפוא, שני סוגים הלכו והתרחקו מבית־הכנסת, בני הדור הצעיר של ה״משכילים״ ומהם גם ״משכילים לאומיים״, ובני הדור הצעיר של שכבות הפועלים, שהשפעת ה״בונד״ גברה והלכה עליו. מאלף גם הוויכוח שנתעורר בשנת 1910 בישיבת ה״יהודים הנכבדים״ בדבר ההקצבה מ״מס הבשר״ לבית־הכנסת הגדול. צבי הילר, שהיה גבאי בית־הכנסת הגדול, השתדל שההקצבה תהיה במכסת 1,000 רובל לשנה, כמכסה שהיתה בשנת 1900, שמסיבות שונות הורדה בינתיים ל־200 רובל. הוא טען שההוצאה על החזקת החזן והמשוררים בלבד עולה למעלה מ־1,200 רובל. והנה י. האלפרן וס. (כנראה — שמואל) לוריא התנגדו להעלאת הקצבה, משום שלדעתם אין הכרח בחזן ובמשוררים, וכי המתפללים בבית־הכנסת הנם רק חלק מסוים של האוכלוסייה היהודית, והללו יכולים להחזיק חזן ומשוררים על חשבונם הם, ושבית־הכנסת הגדול, ככל בתי־הכנסת האחרים, הוא ״רכוש פרטי״ של המתפללים בו, ואין בו ״מקומות״ לאנשים ״זרים״. לעומתו טענו ד״ר בוקשיצקי, פנחס מאנדלבוים ומ. פולאק, שבית הכנסת הגדול שונה מבתי־הכנסת האחרים ושבית־הכנסת הגדול פתוח לכל הרוצה לבוא להתפלל, וכי מ־550 ה״מקומות״ שבבית־הכנסת הגדול רק מחציתם ברשות אנשים פרטיים. מאנדלבוים טען, כי ״בית־הכנסת״ מכונה בספרות העברית ״בית מקדש מעט״ כזכר לבית־המקדש, בעוד שבתי־התפילה האחרים מכונים ״בתי־מדרש״. לבסוף נתקבלה החלטה להקציב 500 רובל לשנה[47]. כאן היה אפוא, מאבק בין ציונים, שראו בבית־הכנסת נכס לאומי, לבין ״גבירים״, שהיו, כנראה, ״משכילים״, שעניין בית־הכנסת היה כבר רחוק מלבם, או היו אלה חסידים דווקא, שהתנגדו להקצבה משום שהם התנגדו, כידוע, לחזנים; ואולי היה כאן מאבק של מתנגדים לציונות נגד הציונים, שבית הכנסת הגדול היה נתון להשפעתם. ויכוח דומה נערך כבר בשנת תרס״ב (1902) כש״ציוני״ דרש הקצבה מ״מס הבשר״ בסך 1,500 רובל לתיקון בית־הכנסת, והיו שהתנגדו לכך[48].

כידוע בית־הכנסת שימש בחברה המסורתית לא רק בית־תפילה ומקום ללימוד תורה, אלא גם מעין ״מועדון״, להבדיל, ובו נפגשו לשם הסדרת ענייני חולין, שאף הם היו בסופו של דבר עניינים של ״מצווה״, ובו שוחחו, כידוע, ב״ענייני דיומא״. ומובן שגם בתקופה הנידונה חיו המוני העם את חייהם הרוחניים בבתי־המדרשות. התפללו ולמדו גמרא, משניות, עין־יעקב וכדומה, וקהל רב, גברים ונשים, היה בא לשמוע דרשותיהם של ״מגידים״ עוברי־אורח. קהל רב היה בא לשמוע את הדרשות ואת ההספדים שהיה נושא ר׳ דוד רבינסקי, שהיה ה״מגיד״ של פינסק ורבה של השכונה שליד תחנת הרכבת (״וואקזאלנער רב״)[49]. ברם, ״הציונים־המשכילים״ והנוער הציוני וסתם אינטליגנטים היו בבחינת ״יהודים של יום־טוב״, ולכל היותר ״יהודים של שבת״, שכל עצם ליכודם בתור חברות ואיגודים לא היה על בסיס שבקדושה. וכן הלכי ונתהוו מוסדות של חולין, שהיו בבחינת מתחרים לבית־הכנסת. ״חובבי־ציון״ וה״ציונים״ היו מתכנסים בעיקר בבית־הכנסת של ״מוכה״ — שהיה ללא בעלים, והיו מביאים את דברם לבתי־הכנסת לשם הפצת הרעיון הציוני. ואם רקמו הווי חדש וחגגו את ״שבת נחמו״ ו״חג החנוכה״, נשארו חגים אלה בעיקר בתחום בית־הכנסת, ועל־כל־פנים, בתחום המסורת. אולם, החברה ״שפה ברורה״ התכנסה כבר בעליית־גג של בית פרטי, ושנים אחדות לאחר־מכן ייסד גריגורי לוריא את המועדון הראשון בעיר ואולם קריאה. בשנים הראשונות של המאה הנוכחית כבר היו קיימים ״מועדונים״ שקיומם הותר על־ידי השלטונות. ידוע לנו שהיה ״מועדון האינטליגנטים״; ומשנסגר על־ידי השלטונות, נפתח במקומו ״מועדון מסחרי״[50]. והיה גם מועדון של ״מכבי־אש״, שהיה משותף ליהודים וללא־יהודים. אולם, כפי הנראה, היו המבקרים בו בעיקר יהודים. מקום אספות שימשו גם מוסדות החינוך, בתי הת״תים, בתי הגימנסיות לבנות, בית־הספר העממי לבנות, וגם בתי הראינוע

46. שם, לשנת תרס״ד, עמ׳ 29—32. אשר לפסבדונימים של א. ד. ליפשיץ, אנו קוראים במכתבו למאסלאנסקי מיום ה׳ במרחשוון תרס״ה (1904): ״בשתי השנים הקודמות הוצאתי לאור, בעזרת אגודת ציון את ה׳פינסקער שטאדט־לוח׳ בז׳ארגונית, שעשה רושם גדול בעירנו, מ...טרדות מיוחדות הייתי מוכרח לעשות הפסקה לשנה אחת. עבודת הלוח היא גדולה מאוד. באשר הנני כמעט היחידי בעירנו המוכשר לעבודה ספרותית, ומחצית המאמרים מעטי יצאו. מלבד המאמרים והשירים בשמי במפורש, באו גם הפסבדונימים שלי: אדלער, עליכם שלום, אביוסף, פינסקיאל״. המכתב נמצא בארכיון מאסלאנסקי, אוסף שבדרון (שרון), הספרייה הלאומית ירושלים. אגב, אין כל רמז ש״פינסקער שטאדט־לוח״ נפסק מחמת הצנזורה או בדומה לכך. באותו מכתב כותב ליפשיץ שהוא עומד להוציא את ה״פינסקער שטאדט־לוח״ לשנת תרס״ו.

47. פ״ל, 21 בנובמבר 1910, גל׳ 7, עמ׳ 3.

48. פש״ל לשנת תרס״ג, עמ׳ 107. במקרה זה היה המאבק נגד שאיפות ה״ציונים״.

49. רשימת זכרונות של א. בריסקי, כ״י; נחל דמעה, שהוא הספד שנשא על ר׳ אלעזר־משה הורוויץ חתנו ר׳ ברוך עפשטיין.

50. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ׳ 23; ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ׳ 154—155. אפשר ש״מועדון האינטליגנטים״ הוא המועדון שנוסד על־ידי גריגורי לוריא.

והתיאטרון. מובן מאליו, שהאספות הבלתי לגאליות נערכו בהיחבא בבתים פרטיים.

החברה היהודית המסורתית לא ידעה בילוי ובידור, מלבד אלה שהיו מעורים בתחומה של קדושה ושמחות של מצווה, בסעודות של מצווה, ולכל היותר בשיחות־שמועות בין־השמשות בבתי־הכנסת ובביקורים אצל קרובי משפחה וידידים במוצאי־שבת ובחגים. החסידים, כידוע, יצרו להם הווי של שמחה, והשמחה הגיעה לשיאה בחג שמחת־תורה. הווי זה נשאר בעינו גם בתקופה הנידונה. ה"מתנגדים" נהנו הנאה רוחנית מרובה מן החזנים ומקהלותיהם. גם בתקופה זו היו בעיר למדנים שה"בידור" שלהם היה ב"מלחמתה של תורה". ה"משכילים" הראשונים מצאו בוודאי את סיפוקם הרוחני בעיתונים "המגיד" ו"המליץ", "השחר" ו"הצפירה" ובחידושי מחקרים בתנ"ך, בהיסטוריה וביצירות מאפו, סמולנסקין ויל"ג וכדומה. ההמון הפשוט מצא את סיפוקו, כאמור לעיל, ברומאנים של שמ"ר, שהקריאה בהם היתה בוודאי רווחת בעיר, משום שהמחבר היה במידה מסוימת פינסקאי, כחתנו של מיכל ברצ'ינסקי, והסיפור שלו "מחותנים פון שונאים", אף תיאר התרחשות "סנסאציונית" שאירעה בפינסק גופא. בשנים שלאחר־מכן מצאו ה"משכילים" עניין בספרות העברית וספרות יידיש, ב"השלח" ובספרי מנדלי, שלום עליכם, ביאליק ועוד. אולם, בתקופה זו הלכו ונתהוו צורות בידור חדשות שהיו מנוגדות לגמרי להשקפותיהם של הדורות הקודמים ושל היהדות החרדית שבאותו דור. את ערבי הקיץ בילה הנוער בטיולים, על הטיילת שליד נהר הפינה, בסירות על הנהר שהיו מוצעות לשכירה, ובחורף על מגרש הקרח להחלקה שמעבר לנהר, או על הטיילת שברחוב קיוב. ויש שהיו יוצאים בספינות־הקיטור על פני הנהר, עד לטרבן וסטארוקון. טיולים אלה היו עורכים גם בשבתות. כידוע, היו ספינות־קיטור רבות שייכות ליהודים. אין אנו יודעים מתי החלו לשחק בקלפים בעיר. אפשר שהראשונים לכך היו בני משפחת לוריא. לפי דברי סיפורם של ג'ורג' האלפרן ושל י. אליאסברג, היו מבני לוריא מתכנסים בכרכרותיהם בכל יום שני בשבוע אחרי הצהריים לביתו של משה (?) לוריא כדי לשחק במשחק זה. כבר הזכרנו את דברי לגלוגו של ח. וייצמן מאמצע שנות התשעים על משחק הקלפים של ה"אינטליגנטים". מרכז למשחק זה שימש לאחר־מכן מועדון "מכבי־אש", וכשנסגר מועדון זה בשנת 1910 נשמו הנשים והאמהות לרווחה[51].

בתחילת המאה הנוכחית "מנהג חדש בא למדינה", והוא הלימוד לריקוד, ונפתחו אולמות לריקודים. בפליטון של א.ד. ליפשיץ (בכינוי "שלום עליכם"), שנכתב בשנת תרס"ב (1902), אנו קוראים: "הבה נדבר בעניינים משמחים יותר, — בעניין ריקודים... בפינסק, ככל הנראה, רוקדים הרבה. בכל מקום שאני טס בכדור הפורח שלי אני מוצא אולמות לריקודים. ברחוב בריסק — אולם ריקודים, ברחוב התיאטרון — אולם ריקודים, ברחוב סיוועך — אולם ריקודים, רוקדים ורוקדים ללא הפסק. מה השמחה? אינני יודע"[52]. לפי דברי זכרונותיו של א. בריסקי, היה אולם ריקודים באותו בית שלאחר־מכן, בשנת 1908, שוכן בו בית־הספר לבנות ("לאה־פייגעלעס שולע"), ואולם ריקודים היה אצל הרשל בעל בית־הקפה ("דער קאפייניק"), אשר שמו לא היה מפורסם לשבח, והיה חשוד מאוד "על דבר עבירה". ולבתי־הספר לריקודים לא באו "אנשים הגונים", כי הדבר היה עלול גם להביא לידי ביטול שידוך[53].

הורים בעלי יכולת, או נכון יותר, הורים משכבת "בעלי־הבתים", החלו לדאוג לחינוכם המוסיקאלי לא רק של בנותיהם אלא גם של בניהם. לא זו בלבד שהבנות למדו לפרוט על פסנתר, אלא גם לבנים דאגו שינגנו בכינור. יהודה חקלאי (שנולד, כאמור, ב־1891) מספר על אביו ה"אברך" ש"כמנהג בני בעלי־בתים נכבדים לימדו אותו גם לנגן, והכינור ליווה אותו כתחביב עד סוף ימיו"[54].

בקיץ 1888 ראתה פינסק בפעם הראשונה הצגות תיאטרון ביידיש. מארגן הלהקה התיאטראלית היה שמ"ר (שייקעוויטש נחום־מאיר). על כך מספרת בתו רוזה שמ"ר־באטשעליס: "הלהקה שאירגן אבי היתה גדולה. היא היתה מורכבת ברובה משחקנים שפגש בווארשה. בין השחקנים היו: אליה רוטשטיין, שהיה זמר טוב, שליפרשטיין, שהיה קומיקן, פיינשטיין, פישזון, ברמן ואחרים, הפרימאדונה היתה העלמה אדלה זינגר (שלאחר־מכן פרונט), שהיה לה קול סופראן נעים. אבי הרכיב גם מקהלה של צעירים וצעירות, בין הצעירים היו גם משוררים בבית־הכנסת הגדול. המחזות שהוצגו, היו מיצירותיו של אבי: 'דער בעל תשובה', 'יידישער פריץ', 'אַ קלאַפּ פאַר אַ קלאַפּ' ו'פראצענטניק', וכן הוצגו 'שולמית', 'קאלדוניע' ו'דאקטאר אלמאסאדא' של גולדפאדן". והיא מוסיפה: "התיאטרון היידישאי עשה רושם גדול בפינסק, צעירים וזקנים רצו אל ההצגות. היתה זו הפעם הראשונה, שתושבי פינסק ראו תיאטרון יידישאי"[55]. ייתכן שקודם לכן לא ראה הציבור היהודי בפינסק שום הצגת תיאטרון, ולאו דווקא ביידיש. ההצגות של שמ"ר נערכו במקום מותאם לכך. בתו של שמ"ר מתארת גם את הבניין: "בניין התיאטרון היה בגן מלא עצים גבוהים ועצי פרי. הבניין היה של עץ, ותאים בו משני עברי הבימה. קיר אחורי לא היה לבניין, משום שמצד זה היה היציע, מעין גשר־עץ, שממנו אפשר היה לראות את הנעשה על הבימה. כיסאות או

51. ראה הפליטון של ליאו, בפ"ל, 19 בדצמבר 1910, גל' 15, עמ' 3.

52. פש"ל לשנת תרס"ג, עמ' 106.

53. א. בריסקי, רשימת זכרונות, כ"י.

54. ראה הע' 35.

55. שאמער־באטשעליס, אונדזער פאטער שמ"ר, עמ' 108—110. בידינו מודעה ברוסית מיום 4.1.1904 בדבר הצגה בהשתתפות להקת חובבים "לטובת חולים יהודים עניים". בתכנית הצגות מיצירותיהם של סופרים רוסיים. השחקנים והשחקניות היו, כמובן, מבני האינטליגנציה היהודית שבעיר: בתו וכלתו של עוזר וייצמן, יעקב אליאסברג, ב. בריסקמן, א. לוין, מ. בוקשטיין, ד. רייגרודסקי, מ. גינזבורג, א. פלדמן, י. פישמן, ד. אייזינשטיין ואחרים. הבמאי היה, כנראה, לא־יהודי: ציקונוב. אגב, המודעה נדפסה בבית־הדפוס של ב. קוזול וברשיון "השוטר וייצ'רקה".

ספסלים לא היו ביציע" [56]. תיאטרון זה היה בגן של לובצקי [57]. בוודאי הכוונה לנסיך דרוצקו־לובצקי. אפשר אפוא, שהיה קיים מקודם, ואפשר שהציגו שם להקות לא־יהודיות, אבל קשה להניח שהיהודים ביקרו בהצגותיהן. בשנת 1905 נפתח התיאטרון של האחים הולצמן. מפנה מכריע חל משפתח קורז'נבסקי הלא־יהודי אולם לקונצרטים בדצמבר 1901. הנה רשימת המופעים באולם זה ובאולמות אחרים מאמצע דצמבר 1910 עד אמצע מארס 1911, לפי המודעות והידיעות ב"פינסקי ליסטוק": להקה אוקראינית של סוחודולסקי הציגה כמעט יום־יום מן ה־15 בדצמבר עד ה־23 ביאנואר, אף־על־פי שמחירי הכרטיסים היו גבוהים ו"הציבור הפינסקאי לא היה רגיל בהם" [58]. אמנם, ה"מבקר האמנותי" מצטער על "אדישות הציבור להצגותיה של להקה נדירה זו", ומתרעם על שהוא "מעדיף נשפי ריקודים ובתי קפה" [59]. ייתכן שהשפה האוקראי־נית היתה גורם ל"אדישות הציבור" ללהקה הזאת. בינתיים התקיים ב־27 ביאנואר 1911 קונצרט של ר. ס. אייזנברג, תלמידת הקורס האחרון של הקונסרבאטוריון הניאפוליטאני. וקודם לכן, ב־6 ביאנואר, אחרי הצגתה של הלהקה האוקראינית התקיים נשף מסכות [60]. למותר להעיר, שחג הפורים לא חל ב־6 ביאנואר. יומיים לאחר־מכן, ב־8 ביאנואר, נערך נשף על־ידי "חברת הצדקה של הנשים היהודיות", ואותה להקה הציגה מן הרפרטואר שלה. לאחר־מכן נמשכו ריקודים עד 4 לפנות בוקר. ומספר הדברים מוסיף, שהודות לאולם הקונצר־טים החדש במקום התיאטרון הישן (הכוונה לזה של הולצמן), אפשר היה לקיים סדר ול"גברות נתאפשר להבריק בבגדי ה'מודה' שלהן, בתספורותיהן וגם בשמלות הנשפים הלבנות שלהן", וכי "מזמן לא היה נשף שמשך קהל רב כל־כך" [61]. העסקניות שטרחו ותרמו להצלחת הנשף היו הגברות: ברתה סמיונובנה (בת שמעון) וולובלסקי, יליזאבת יפימובנה (אלישבע בת חיים) מאגאריל, מאריה מיכאיילובנה (מרים בת מיכאל) שווארץ, יוסלבה, קאגאן, קוסטלאנץ, לובאשבסקי, סוקגובינזון וחארול [62]. ציינו את השמות הללו משום שדומה כי מלבד חארול אין בהן אף אחת מן המשפחות שהיו ידועות בעיר בדור שקדם להן. הן היו, מן הסתם, בוגרות הגימנסיות לבנות או מן ה"גבירים" או ה"אמידים" החדשים. על אותו נשף מסכות כתב אחד המבקרים דברי אירוניה בפליטון שלו: "אצלנו השנה משתוללת כמגפה 'בהלת מאסקאראדים' (זוהי מן מחלה חדשה). מחלה זו יש בה סיבוכים של 'מאניה לפרסים'" [63].

קונצרטים נערכו, כנראה, לעתים קרובות. ב־3 בפברואר 1911 נערך קונצרט ראשון לשירה העממית היהודית, על־ידי הגברת רוזובסקי והאדונים מדבדייב וסופרונוב. מובן מאליו, שהנושא של קונצרט זה משך את לב הציבור היהודי יותר מהצגותיה של הלהקה האוקראינית, והוא עורר התלהבות עצומה. ב־5 בפברואר אותה שנה נערך קונצרט על־ידי הכנר יעקב גורביץ [64]. באותו פרק־זמן הציגה להקת סימונוב את עיבודו של הרומאן "סאנין" של ארציבאשב [65]. רומאן זה התפרסם בהשפעתו הניהיליסטית של פורקן יצרים בשנות האכזבה שבאו אחרי כשלון המהפכה של שנת 1905, תופעה שהיתה ידועה בשם "סאניניזם", ו"קהל המבקרים היה גדול מאוד" [66]. ב־6 בפברואר הוצגה הצגה לטובת התלמידות העניות שבגימ־נסיה הממשלתית [67]. יש להניח, שנשף זה אורגן על־ידי הנהלת הגימנסיה, שהיתה בידי לא־יהודים. ב־13 בפברואר נערכה הצגה ב"אולם הרכבת", וב־17 בפברואר נערך שם נשף מסכות [68]. ב־20 בפברואר הוצגה הצגה על־פי רומאן של קופרין, ומיום 28 בפברואר החלה להציג להקה יהודית של גפנר. ההצגה הראשונה היתה "אַ מענטש זאָל מען זיין" באותו יום התקיימה הרצאתו של א. גולדשטיין באולם של הנסיך דרוצקו־לובצקי על הנושא: "המומנט הנוכחי ביהדות", שמשכה קהל רב. ב־2 במארס הציגה אותה להקה את המחזה "אין נעץ פון זינד", ב־3 במארס את "מירל'ה אפרת", ב־6 במארס הציגה "די גאָלדענע האכצייט", ב־9 במארס — "דאָס פינטעלע ייד". ב־11 במארס, בליל־שבת, התקיים הקונצרט השני של יעקב גורביץ בביתו של הנסיך דרוצקו־לובצקי. ומחירי הכרטיסים לא היו זולים, מ־60 קופיקות עד 3.60 רובל [69].

אמנם, חלק גדול של האוכלוסייה היהודית התייחס בשלילה אל התיאטרון, במיוחד אל השחקנים. השם "אקטיור" (שחקן) היתה לו משמעות שלילית. על השחקן הביטו כעל אדם ש"מחוץ למחנה", כעל פוחז, שיכור וכדומה [70]. התיאטרון של קורז'נבסקי נשרף לאחר שנתיים של פעולה [71]. כדאי לציין כי במודעות על ההצגות ביידיש היה כתוב, כי הן תוצגנה "נאַ ניימצקו־ייברייסקוֹם יאַזיקה" — בשפה הגרמנית־יהודית, כי אסור היה להציג ביידיש, והיה צורך להסוות את הדבר.

על ראשית קיומו של ראינוע בעיר אנו למדים מן העובדה, שיוסף ברגמן הראה תמונות מארץ־ישראל "על הבד" ביאנואר 1910 [72]. אין אנו יודעים מתי הוקם. הוא נקרא בשם "אלקטרו־

---

56. שאמער־באטשעליס, שם.
57. Shomer-Zunser: Yesterday, עמ' 212.
58. פ"ל, 16 בדצמבר 1910, גל' 14, עמ' 4. במאמרו של המבקר "תיאטראל".
59. שם, גל' 15, עמ' 4, וגל' 16, עמ' 3.
60. שם, גל' 21, עמ' 3—4.
61. שם, שם, עמ' 4.
62. שם, שם, עמ' 3. כבר בשנות השבעים כתב אב בית־דין של קארלין ר' דוד פרידמן בהקשר לכתיבת השם "זעניע" בגט־פיטורין: "קם דור, אשר אין רוצים לקראות את שמם ושם בניהם רק בשמות הגויים" (פרידמאן, שם, אבן העזר, עמ' 92).
63. שם, שם.
64. שם, גל' 27, עמ' 1.
65. שם, שם, עמ' 3.
66. שם, שם, עמ' 4.
67. שם, גל' 28, עמ' 1.
68. שם, גל' 29, עמ' 4.
69. שם, גל' 31, עמ' 1, 4; גל' 32, עמ' 1; גל' 33, עמ' 4; גל' 34, עמ' 1; גל' 35, עמ' 1; גל' 36, עמ' 1, 3—4; גל' 37, עמ' 1, 3—4.
70. א. בריסקי, זכרונות, כ"י.
71. זכרונות הנ"ל וי. ברזילי, כ"י.
72. ראה להלן, פרק שביעי: **בתקופת הדיכוי והריאקציה.**

ביוגראף״. באותה שנה נסגר בניין הראינוע על ידי השלטונות מחשש התמוטטות כתוצאה מן הזעזועים של המנוע שיצר את החשמל; אולם לא עברו ימים מרובים ובעיר נפתחו שני בתי ראינוע, והם: ״קאזינו״ של בויארסקי, ו״שאטו״ באותו הבית של דרוצקו־לובצקי. היה עוד ראינוע שלישי מעבר לפסי הרכבת, אבל לשם לא הגיעה רגל יהודית. תזמורות של כלי נשיפה שהובאו מן החוץ על־ידי בעלי בתי הראינוע ניגנו בהפסקות של הקרנת הסרטים. נשפים למטרות צדקה נערכו מפעם לפעם, ויש שנערכו ביער לישצ׳ה.

מובן מאליו, שהתמורות בהווי ובתרבות לא חלו בעולמם של החרדים, והם המשיכו לחיות באורח החיים המסורתי ואף נאבקו במידת יכולתם על שמירת המסורת. אמנם, קשה להניח שהיו עוד טיפוסים כמו אֵם הסבא של גולדה מאירסון־מאיר, שאף שמה היה גולדה ושם משפחתה ניידיץ. עליה מסופר שלא זו בלבד שדאגה למעט את ההנאה מ״חיי העולם הזה״, אלא נהגה להתענות בסיגופים כדי לבטל אף את המידה הזעומה של הנאה זו, והיתה שותה תה עם מלח, ממעטת לאכול ושותה שמן קיק[73]. מובן מאליו, כשקמו התנועות והמפלגות נוצר גם הווי מפלגתי, של אספות, כינוסים, הרצאות ונאומים. במקום ההווי הישן של חברות ללימוד תורה צמחו חברות חדשות. הזכרנו את חברת ״שפה ברורה״ ועליה דיברנו בהרחבה קודם לכן. אולם ידוע לנו, כי מלבדה היה בעיר סניף של חברת ״חובבי שפת עבר״, שמרכזה היה בפטרבורג ושנתאשרה על־ידי השלטונות בשנת 1906. אמנם, אין לנו ידיעות נוספות על החברה הזאת. כמו כן פעלה בפינסק בסוף העשור הראשון של המאה הנוכחית חברה בשם ״יודאיקה״, וידוע לנו שאחד מחבריה היה הציוני צבי הילר[74]. אפשר ששני חוגים אלה לא נוסדו על־ידי הציונים אלא כדי שיוכלו לערוך אספות ב״היתר״ באותן שנים שהציונות היתה אסורה. משנפתח ב־1910 הסניף של ״חברת מפיצי השכלה״ הוא שימש מרכז לאינטליגנציה, ובו נפגשו דברי המפלגות השונות. וכאן סערו הוויכוחים על טיפוס בית־הספר הרצוי, והתנהל המאבק על בית־הספר ביידיש על־ידי אנשי ה״בונד״ וס״ס.

בימים ההם חי בפינסק יהושע־השיל רוזנקראנץ, מחבר הספר ״ארות מאופל״. הוא היה, כפי שהוא מעיד על עצמו, ״נין ונכד להרב מפינסק״ (איזה?) ותלמיד בן עירו משה־אהרן שאצקס, ״עובד ההשכלה״. בחברה היהודית דאז היה המחבר ״יוצא דופן״. מספרו ניכר כי היה למדן מופלג, שעיין גם בספרות ימי הביניים, ובספרות ההשכלה (ר׳ נחמן קרוכמל), מתנגד חריף ל״גאונים המפלפלים להקדיר בעב הענן את היהדות הרובצת תחת עיל משא כבד עוד מזמן הפרושים״. הוא נמנע מלבקש ״הסכמות״ של רבנים לספרו. על כך הוא כותב: ״למה מנעתי מספרי הסכמת הגאונים? אשיבך, כי חשבתי זאת למותר לפני לדפוק על מפתן הרבנים ולעורר רחמים עלי, שיתמכוני בנדבת פרי עטם״. כוונת המחבר בספרו ״לגלות את סודות הרב החכם ראב״ע״ בפרושו על התורה, אלא שהוא עצמו הלך בדרכי הפלפול והדרוש. (דברים שונים ומוזרים היו מסַפרים בפינסק על האיש ועל שיחו. בניו ובנותיו היו ידועים כמלומדים — בן מלומד בצרפת, שחזר בסוף ימיו לפינסק — ואחדים מצאצאיו יצאו מדעתם).

ספר
ארות מאופל
יאיר אוד
על סודות הרב החכם רבינו
אברהם בן מאיר
המכנה
אבן עזרא
מאת יהושע העשיל ראזענקראנץ מפינסק
ווארשא
שנת תר״ס לפ״ק
ОЙРОЙСЪ МЕОЙФЕЛЪ
т. е. Свѣтъ изъ тьмы
объясненія на Сочиненіе ИБНЪ ЭЗУРА
Отъ Гешеля Розенкранца изъ Пинска.
ВАРШАВА 1900.

שער הספר ״ארות מאופל״ מאת יהושע העשיל ראזענקראנץ

73. M. Syrkin, Golda Meir, Woman with a Cause, לונדון 1964, עמ׳ 18.

74. פ״ל, 24 בנובמבר 1910, גל׳ 8, עמ׳ 3.

פרק שישי

מוסדות, חברות ואגודות של סעד בשנים 1881—1914

משבטל משטר הקהילות ברוסיה, נשללה מאת הציבור היהודי מנהיגות בעלת תוקף חוקי־משפטי המייצגת את הקהילה האוטונומית, שהיתה מוסמכת להטיל מסים ול־ספק צורכי ציבור. אמנם, כבר קודם לכן היה ה"קהל" מסואב ואפשרויותיו לעשות לטובת הציבור היו מועטות. "צורכי עמך" המרובים באו על סיפוקם, במידת האפשר, על־ידי התנדבות ספונטאנית של יחידים, שרצו לקיים מצווה ודאגו לעניים, הקימו מוסדות ו"חברות" לענפי סעד וחינוך ושמרו על קיומם וטיפוחם. להקמת "חברה" למטרות אלה אפשר היה לקבל רשיון, ומוסדות מוכרים על־ידי השלטונות היו עשויים לקבל הקצבה מ"מכס הבשר" הכשר ("קורובקה"). בכל עיר או עיירה הוחכר "מכס הבשר" ודמי החכירה חולקו בין המוסדות היהודיים השונים על־ידי השלטונות, והם צירפו לשם הגדלת ההכנסה יהודים "אמידים ומכובדים"[1]. במקומות רבים, בעיירות קטנות במיוחד, שלא נמצאו בהם הכוחות הארגוניים ולא אנשים העומדים על משמר זכויותיו של הציבור היהודי, היו יורדים כספי "מכס הבשר" לטמיון.

פינסק וקארלין, ובמיוחד קארלין — הן אוחדו רשמית בפקודת שר־הפנים ביולי 1895[2] — נתברכו בגבירים נדבנים, בעסקני ציבור ובכוחות ארגוניים, וניתן לומר שבמובן־מה היתה התחרות בין הערים ה"תאומות". בית "גמילות־חסד" נוסד בקארלין בשנת תרל"ב (1872) על־ידי בית לוריא — בפרט משה לוריא — אליאסברג והאלפרן. מנהליו היו אהרן לוריא וגיטה אטינגר. עד לשנת תרנ"ה (1895) נסתייעו בו כ־20,000 איש. עשר שנים לאחר־מכן, בשנת 1882, נוסדה חברת "גמילות־חסד" בפינסק, ברובע לינישצ'ס. לפי מאמרו של אלמוני, שנכתב בשנת 1937 ונמצא בארכיון ייוו"א בניו־יורק ושלנגד עיניו היה פנקס החברה, היו התקנות של החברה כדלקמן: כל חבריה חויבו לשלם רובל ומחצית הרובל כמס שנתי. ההלוואות ניתנו עד לתאריך קבוע, דהיינו עד לחול־המועד פסח או עד לחול־המועד סוכות. גבאי החברה היו רשאים למכור משכונות שלא נפדו. חבר שחלה, צריכים שאר החברים לבקרו. אם מת חבר, היתה החברה חייבת לקיים מניין בבית הנפטר במשך ארבעה שבועות. חבר שנולד לו בן, היה חייב לתת פדיון 3 פעמים ח"י קופיקות, ואם נולדה לו בת — שתי פעמים ח"י. עשה "תנאים" — שלוש פעמים ח"י. ערך חתונה — חצי אחוז מן הנדוניה. בראש־חודש ניסן היו מקיימים אספה לבחירת ארבעה "גבאים", מנהלי החברה. וביום הראשון של חול־המועד פסח נכנסו ה"גבאים" החדשים לתפקידם. בשבת "משפטים", שבה קוראים בפרשה "אם כסף תלוה את עמי", היו מתכנסים החברים לתפילה בבית־הכנסת הגדול, ולאחר־מכן ל"קידוש" בבית "גמילות־חסד" שהקימה החברה.

מייסדי החברה היו: 1) הרב הגאון דפינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ; 2) ר' זאב בר' אריה ("האניג קוועטשער"); 3) ר' אהרן־זאב בר' דב; 4) ר' משה־לייב בר' זונדל; 5) ר' אליקום בר' ישראל כץ; 6) ר' ברוך בר' ישראל כץ; 7) ר' אהרן בר' ישראל כץ; 8) ר' יעקב בר' ישראל כץ; 9) ר' יוסף־חיים בר' ישראל כץ; 10) ר' יחיאל בר' יוסף הלוי; 11) ר' מרדכי בר' יהושע חיים; 12) ר' יצחק־לייב בר' יוסף; 13) ר' נחום בר' אלכסנדר; 14) ר' אריה־דוד בר' אברהם־חיים פיינשטיין; 15) ר' אליהו בר' משה; 16) ר' ירחמיאל בר' אברהם־יצחק; 17) ר' זאב בר' שאול; 18) ר' מרדכי בר' הלל; 19) ר' ישראל־משה בר' פישל; 20) ר' צבי בר' זיסמן; 21) ר' מאיר־חיים פיאלקוב.

ליד החברה היתה קיימת גם "חברה משניות", שבה היה ר' זאב בר' אריה ("האניג קוועטשער") מגיד את השיעור. ר' זאב בר' אריה, איש עמל עני, שהתפרנס מעשיית דבש, היה מקדיש זמן רב, ללא תשלום, לגביית מסי החברים. ר' אריה־דוד בר' אברהם־חיים פיינשטיין היה דורש בשבת פרשת "משפטים" בקלויז הפינסקאי על דבר "גמילות־חסדים". בשנת 1884 נצטרפה לאותה חברה חברת בית־הבד, שהיתה מכונה "אליינקס", והיא הכניסה ספר־תורה ל"גמילות־חסד". בשנת 1886 נבחרה ועדת ביקורת וחבריה היו: הרב ר' אלעזר־משה הורוויץ; הרב ר' יעקב־מאיר הורוויץ, דיין דפינסק; הרב משה זקהיים; ר' לייב בר' יוזפא וולובלסקי; המשכיל ר' צבי סלוצקר (ר' צבי זילברמן, ה"מלמד הסלוצקאי"), ר' משה־מנחם סולקובסקי וזאב בר' משה־דוד פומראנץ. הרושמים בפנקס היו: הרב ר' יעקב־מאיר הורוויץ, הרב ר' הירש ואלק, ר' צבי סלוצקר, ור' טוביה בר' חיים־זאב.

היו גם שתרמו נדבות מיוחדות, כגון: חנוך בר' אייזיק כץ תרם 100 רובל ב־1888 לפני עלייתו לארץ־ישראל, ותמורת זאת היה על ר' זאב בר' אריה ללמד ב"חברת משניות" שנה אחת אחרי פטירתו של המנדב לעילוי נשמתו. בשנת 1897 תרם ר' ליפא פשקין 140 רובל, אף הוא בצירוף תנאי כקודמו. חברה זו המשיכה בפעולתה הסדירה עד לכיבוש הגרמני בשנת 1915[3]. יש לנו ידיעה, שבשנת תרמ"ב (1882) נוסדה "גמילות־חסד" על־ידי משפחת צייטלין. קשה להניח שמדובר כאן בחברה שבלינישצ'ס אף שתאריכי ייסודן דומים[4]. בשנת 1887 נתארגנה אגודה נוספת של "גמילות־חסדים". ה"משרד" שלה

---

1. ב. דינור במאמרו: דמותה ההיסטורית של היהדות הרוסית ובעיות החקר בה, ציון, שנה כ"ב, ירושלים 1957, עמ' 102—103.
2. המליץ, 30 ביולי 1895, גל' 167.
3. תלפיות, מדור קהלת יעקב, עמ' 17. תצלום המאמר שבייוו"א נמצא בארכיון פינסק, כעת בארכיון של החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים.
4. פינסקער שטימע, 25 דצמבר 1936, גל' 52 (432), עמ' 3.

שכן בבית־הכנסת ברחוב בריסק [5], ואפשר שהיו בתי "גמילות־חסדים" נוספים [6].

חברה בשם "סומך נופלים ויולדות" הוקמה בשנת 1875 בערך על־ידי מרים־לאה, אשתו של משה לוריא, ופייגל לוין, ומטרתה "לעזור לבעלי־מלאכה או סוחרים קטנים אשר מטה ידם לנהל את בית מלאכתם או עסקם" ו"לתמוך בידי יולדות עניות, לכלכלן ולמלא מחסורן עד שובן לבריאותן". בשנת 1893 הושיטה חברה זו עזרה ל־109 מפרנסים נצרכים ול־92 יולדות בסכום של 1,405 רובלים. בשנת 1902 תמכה ב־125 אנשים בסכום של 2,528.5 רובלים. מנהלי החברה היו, מלבד המייסדת, מרים־לאה לוריא: רושקה לוריא, גיטה אטינגר ויוסף האלפרן [7].

כמו כן היתה קיימת חברה בשם "חונן דלים" "להושיע אביון ולהקים כושל". הפעיל בחברה זו היה טוביה איינבינדר, שהיה "מכתת רגליו לאסוף כסף בעד העניים הנעזרים על־ידי החברה" [8]. באמצע שנות השמונים הוקמה חברה דומה בשם "אגודת אחים" וגם מטרתה היתה "לעזור לכל דך נכלם ולהשכיל אל דל בעת מטה ידו". עסקני חברה זו היו: מיכל ברז׳ינסקי, יששכר פלדמן, סמואל יוזף פינקלשטיין, ובמיוחד הסוחר שמיד, שהיה "מסובב בתי נדיבים", לבקש את תרומתם לחברה [9]. כמו כן אנו שומעים על חברה "משכיל אל דל", שהיה לה בית ליד בית־החולים בפינסק [10].

"ביקור חולים" — שם אשר שימש גם לציון בית־חולים ישן — חודש בקארלין באמצע שנות החמישים, והוחזק על־ידי ה"גבירים הנכבדים" "נכבדי קארלין". היו בו 20 מיטות. בתחילת המאה הנוכחית הוקם בניין חדש ל"ביקור חולים" על־ידי יוסף האלפרן, ובו היו 25 מיטות. מכיוון שה"פרסונאל" היה מצומצם, אירגנה ציפה בתו של הרב ר׳ דוד פרידמן בשנת 1891 "אגודת נשים", שקיבלו עליהן לטפל בחולים ולפקח בתורנות על הנקיון. להשגת כספים לשם החזקת בית־החולים הומצאו לפעמים תחבולות שונות. כך, למשל, נידב פעם ה"גביר" קלמן ליפשיץ את ספינת־הקיטור שלו למסע טיול, וההכנסה הוקדשה לבית־החולים. אגב, רוב הכר־טיסים נקנו על־ידי בית לוריא. מ"מכס הבשר" הוקצבו ל"ביקור חולים" בשנים 1900—1903 — 2,650 רובל לשנה; בשנים 1904—1907 — 3,400 רובל; בשנים 1908—1911 — 3,395 רובל, ולשנים 1912—1915 — 3,895 רובל. המאזן של שנת 1902 מראה על הוצאות בסכום של 6,996 רובל. ההכנסות מ"מכס הבשר" ומתשלומי חולים כיסו 62% מכלל ההוצאות והשאר כוסה על־ידי תרומות ונדבות, ועל־ידי רווחים מ"פקדון תמידי" של 3,000 רובל. הרכב ההכנסות הללו מאלף מאוד, משום שהוא מעיד על פעילות נרחבת. היו הכנסות "וואכער", כלומר נדבות שבועיות, נדבות של "הדלקת נרות", נדבות בזמן הכנסת תינוקות בבריתו של אברהם אבינו, מאיסוף כספים בקופסאות בבתי־קברות וב"קערות" של יום־הכיפורים, וכיוצא בו בתעניות וכמו כן — 1/5 הכנסה מן ה"חברה קדישא". בשנת 1902 נתקבלו לבית החולים 393 אנשים, מהם הבריאו 347 איש ונפטרו 37. מנהלי הבית היו דוד גולדברג, חיים ביטקובסקי, ישעיה גבירצמן, יוסף שבס ואהרן לוריא [11]. בתחילת שנות התשעים היה בו הרופא ד"ר לייב בוקשיצקי, לאחר־מכן הרופא ד"ר אלכסנדר בלומנטל.

"ביקור חולים" חודש בפינסק בתחילת שנות השבעים. בשנת תרכ"ח (1868) נרכש מגרש גדול בתרומה או בעזבון של בצלאל וולובלר בסכום של 3,000 רובל על שם אשתו מינה פלוריס, והבית שעמד שם הותקן לבית־חולים. באותו בית הוקם גם בית מרקחת, אשר נתן תרופות חינם או במחיר זול גם לחולים עניים ששכבו בביתם. כדוגמת "ביקור חולים" שבקארלין נמצא גם ב"ביקור חולים" זה חובש קבוע, ורופא היה מבקר שם מדי יום־ביומו. במשך הזמן הוקמו מבנים בשביל הרוקח, מנהל המשק, הגנן, וכן למכבסה ול"בית טהרה". ב־1899—1901 הורחב אותו בית־חולים. ב־1903 הוקם במקום בית־החולים הישן בית לבנים חדש, שעלה 18,000 רובל. על כך נתקבלו מ"מכס הבשר" 7,000 רובל, ונאספו תרומות בסכום של 8,000 רובל. את התרומה הגדולה ביותר בסך 1,000 רובל תרם אלכסנדר לוריא. הגברת חישין ממוסקבה תרמה 600 רובל, משה לוריא — 500 רובל, יוסף האלפרן — 300 רובל ונשאר חוב של 3,000 רובל בקירוב. עם הקמת הבניין החדש על שכלוליו המודרניים, גדל מספר המיטות מ־25 ל־50. נחום אייזנשטיין, שהיה אפוטרופוס על עזבונה של מינה פלוריס, היה הפעיל ביותר למען בית־החולים. מנהלי בית־החולים באמצע שנות התשעים היו מרדכי גלייברזון, מוטל שרה־פעשעס — הוא היה גבאי בית־החולים כשלושים שנה — זאב פלדמן ויוסף האלפרן. לפי מאמר (כתב־יד) מאת ד. גלייברמן היה יוסף האלפרן העסקן העיקרי של בית־החולים בשנים 1873—1913. מ"מכס הבשר" הוקצבו לבית־החולים בשנים 1900—1903 — 3,850 רובל לשנה; בשנים 1904—1907 — 5,100 רובל (בתוך סכום זה נכלל, כנראה, חלק שנועד להוצאות הבנייה); בשנים 1908—1911 — 4,945 ולשנים 1912—1915 — 5,695 רובל. חברי ועד המפקחים בראשית שנות התשעים היו: יוסף בר׳ אברהם האלפרן, נחום בר׳ בר אייזנשטיין, וולף רבינוביץ, וולף בר׳ לייב פלדמן, שלמה בר׳ אליה אייזנשטיין והרופא היה בולסלאב אנדרייביץ דומברובסקי. בסוף שנות התשעים: יוסף האלפרן, יחזקאל באסביץ, משה סולובייצ׳יק, וולף רנדל, וולף פלדמן, דוד גינצבורג והרופא לייב בוקשיצקי. בשנת 1891 נתקבלו 362

---

5. המליץ, 13 בפברואר 1890, גל׳ 37.
6. כך ניתן להסיק מן הכתבה המודיעה, ש"פקידי העיר" "שמו חותם צר על בתי גמ"ח אשר בעיר", על שלא היה להם רשיון לכך. ראה המליץ, 15 בפברואר 1891, גל׳ 33.
7. שם, 22 ביוני 1894, גל׳ 139; תלפיות, שם, עמ׳ 13; פש"ל לשנת תרס"ד, עמ׳ 73.
8. המליץ, 19 ביוני 1891, גל׳ 135; תלפיות, שם, עמ׳ 13.
9. המליץ, 13 בינואר 1886, גל׳ 4, עמ׳ 55.
10. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ׳ 80.
11. Evans Gordon, The Alien Immigrant, עמ׳ 118; המליץ, 24 במארס 1891; המליץ, 5 ביוני 1896; פש"ל לשנת תרס"ד, עמ׳ 78—79; פ"ל, 28 בנובמבר 1910, גל׳ 9, עמ׳ 3; תלפיות, שם, עמ׳ 16. Памятная книжка и календарь (П. К.) Минской губернии, 1892, приложение, Минск, 1891.

חולים, הבריאו 320, מתו 25. בשנת 1896 היו בשני בתי־החולים 65 מיטות והיו בהם 1,570 חולים, הבריאו 1,382, מתו 128. ההוצאה להחזקתם היתה 10,617 רובל [12].

מינה פלוריס ציוותה את כל המגרש שלה לצורכי הציבור בתנאי שלא יימכר ולא ימושכן, ובתנאי שיוקמו עליו מוסדות צדקה בלבד. ביוזמתו של נחום אייזנשטיין הוקמו על מגרש זה "מושב־זקנים", בית "הכנסת אורחים", "בית תמחוי", וכאמור לעיל נבנה על מגרש זה בית לחברה "משכיל אל דל" ושוכן בו גם בית הת"ת של פינסק.

"מושב־הזקנים" ("בית האסף לזקנים וחלשים") בפינסק — תחילת בנייתו בסוף שנות השמונים בכספי העזבון של בצלאל וולובלר ואשתו מינה פלוריס. להשלמת הבניין תרם זאב ליפשיץ 1,000 רובל. אפשר היה לשכן בו 16 זקנים. מ"מכס הבשר" הוקצבו לו 500 רובל לשנה בשנים 1900—1903, לשנים 1904—1907 — 600 רובל, לשנים 1908—1911 — 485 רובל, ולשנים 1912—1915 — 555 רובלים [13].

"מושב־הזקנים" ("בית מחסה לזקנים") בקארלין קדם לזה שבפינסק. הוא נבנה בערך בשנת 1865 על־ידי חיה לוריא וקרובת משפחתה פייגל לוין ושכן בין בית הת"ת ובין "ביקור החולים". הוחזקו בו 9 זקנים ו־9 זקנות. בשנת 1898 הורחב ושופר והוכנסו בו זקנים נוספים. בבית "מושב־הזקנים" אכלו גם הנערים העניים שלמדו בת"ת דקארלין. המנהל היה יוסף האלפרן, "על פיו יתקבלו תמיד הזקנים והזקנות, והוא יעסוק תמיד באמונה בכל צרכי הבית". מ"מכס הבשר" הוקצבו לו לשנים 1900—1907 סכומים דומים לאלה שהוקצבו ל"מושב־הזקנים" שבפינסק; לשנים 1908—1911 — 290 רובל, ולשנים 1912—1915 — 555 רובלים [14].

בית "הכנסת אורחים" בפינסק נוסד בשנת תרמ"ה (1885). בית זה הוקם בכוונה למנוע "אורחים" ללון ולהתגורר בבתי־המדרשות, וכן כדי שישמש תחליף למנהג הישן של הזמנות אורחים לסעודות שבת וימים־טובים אל בתי ה"בעלי־הבתים". את ההזמנות הללו היו שמשי בתי־הכנסת מחלקים ל"אורחים" לפי ראות עיניהם, מנהג שהיה קיים עוד בעיר בשנות השמונים. לפי תקנות החברה "הכנסת אורחים", היה רשאי כל "אורח" להתאכסן בבית 3 ימים חינם ולאחר־מכן היה צריך ל"הכניס לקופת החברה 3 קופיקות בעד כל לינת לילה". כפי הנראה, קיבלו ה"אורחים" גם ארוחות 3 פעמים ביום. בשבתות ובחגים היו מקיימים שם תפילה בציבור, כדי שה"אורחים" "ישיגו בנקל סעודת שבת אצל המתפללים". בבניין היו 5 חדרים וחדר קטן לשמש. מנהלי החברה היו צבי־הירש יין (?), שמחה גוטליב, יעקב גאמזו, שלמה ברגמן, ח. ז. גראזוביץ, ד. מ. ברגמן, מ. ב. ליפשיץ ויוסף מרקין [15].

12. המליץ, 16 ביאנואר 1890; פש"ל, שם, עמ' 79—81; פ"ל, שם; תלפיות, שם, עמ' 11—12. 1898, 1893, 1892 Памятная книжка.

13. ראה ההע' הקודמת, וראה המליץ, 12 במארס 1892; תלפיות, שם, עמ' 12

14. המליץ, 9 באפריל 1891; שם, 5 ביוני 1896, גל' 124; שם, 8 במארס 1898, גל' 55; פש"ל, שם; פ"ל, שם; תלפיות, שם, עמ' 16.

15. המליץ, 11 בפברואר 1896, גל' 35; תלפיות, שם, עמ' 12.

"בית־התמחוי" הוקם בפינסק בשנת 1891, שנת שיא המשבר הכלכלי, בקומה התחתונה של "מושב־הזקנים", ו"בני העיר תרמו הרבה עבור הבית הזה". בו ניתנו ארוחות "לכל מבקש אוכל באין הבדל דת", במחירים זולים, "שש קופיקות בעד תבשיל עם בשר ולחם ושלוש קופיקות בעד תבשיל בלי בשר". מפעל זה ומעשי צדקה אחרים שנעשו באותה שנה, עוררו את בישוף העיר, גרודניצקי, להטיף מוסר לבני עדתו הנוצרים. לפי מוסר הדברים, טען: "ראו נא מה פעל ישראל... הם משתדלים להקל על עול היוקר מעל אחיהם העניים, וגם את אחינו הנוצרים זכרו לטוב, בייסדם בית־תמחוי כללי, הפתוח לקשי יום... בלי הבדל דת, ומה עשינו אנחנו?". שר־הפלך, הנסיך טרובצקוי, ערך ביקור ב"בית־התמחוי" ובמוסדות־החסד האחרים, וזיכה את היהודים במחמאה: "אכן, בני ישראל נדיבי לב הם". בשנת 1892 חילקו ב"בית־התמחוי" תה ללא כל תשלום, וכך נהגו לאחר־מכן. לעבודה במוסד זה התנדבו, לפי ידיעה משנת 1893, "שש נשים כבודות" ו"שמונים עלמות כבודות", ו"שמונה מבני נכבדי פינסק" להגיש בתורנות את האוכל לשולחנות. לפנינו המאזן של בית־התמחוי לשנת 1896. לפיו היו ההוצאות 3,070 רובל, וההכנסות — 2,853 רובל, והן הורכבו מסכומים אלה: 1,502 רובל תשלומי האוכלים, 636 רובל מנדבות קבועות ולא־קבועות, כגון מ"מעות־פורים", מ"מכס הבשר" — 120 רובל. העירייה נתנה 33 רובל; 400 רובל היתה הכנסה מטאבל ואין אנו יודעים מהו, וכן 12 רובל מ"יום הינתן כתר המלכות בראש הקיר"ה", ניקולאי השני. בשנים 1900—1907 הוקצבו לו מ"מכס הבשר" 500 רובל לשנה ולשנים 1908—1915 — 221 רובל [16].

"חברת הצדקה היהודית" נוסדה ברשיון ממשלתי בסוף שנות התשעים. מבקשי הרשיון היו אהרן לוריא וה"רב מטעם" סמז'ובסקי, והם היו מראשיה. כוונת היוזמים היתה לרכז את כל מיסדות הסעד בידי אותה חברה וכל "בעל־בית יביא את נדבתו... אל תוך קופת הקהל" (כלומר לקופת ה"חברה") ו"ייפטר פעם אחת מכל צרכי העדה"; והיא התכוונה לשים לאל את "הערבוביה ואי־הסדרים השוררים בכל החברות מהמון... הקופצים בראש". על פעולותיה של ה"חברה" הזאת ידוע לנו בעיקר משנת 1902. בהנהלתה היו באותה שנה שני "מושבי־זקנים", "בית־התמחוי", חברת "סומך נופלים", והחלוקה של "מעות־חטים" ועצים להסקה. מאזן החברה היה באותה שנה 9,852 רובל. הכנסותיה העיקריות היו מתשלומי חברים, מ"מכס הבשר", מתשלומי האוכלים ב"בית־התמחוי" ומתשלומים מסוימים מ"מושבי־הזקנים". באותה שנה חילקה החברה קמחא דפסחא ל־449 אנשים בסכום של 590 רובל, ו־105 רובל נתנה במזומנים ל־47 אנשים. תפוחי־אדמה חילקה ל־447 אנשים בסכום של 138 רובל, עצים חילקה ל־102 אנשים, ול־60 אחרים נתנה כסף לקניות עצים. מעל דפי ה"פינסקער

16. המליץ, 4 בנובמבר 1891; שם, 7 בנובמבר 1891; שם, 20 בנובמבר 1891; שם, 12 במארס 1892; שם, 28 באוקטובר 1892; שם, 5 באפריל 1893; הצפירה, 25 באפריל 1897, גל' 94; פש"ל, שם; פ"ל, שם.

שטאדט לוח״ לשנת תרס״ד הועלתה הצעה, שהחברה תעביר לרשותה גם את בתי־החולים ואת הת״תים, וכן הועלתה הצעה לשנות את הנוהל במתן הסיוע שבתחום פעולתה של חברת ״סומך נופלים״, ולמנוע השהיות והלבנת פנים של הנזקקים. אולם, כפי הנראה, לא הוגשמו ההצעות. מספר חברי אותה חברה ב־1900 — 309, ב־1901—157, ב־1902 — 110 ובשנת 1910 — 101 חברים, וכל אחד מהם שילם לחברה לא פחות מ־5 רובלים לשנה. בהשוואה לשנת 1902 ירד מאזנה באלפיים רובל בקירוב [17].

חברה מקבילה לזו היתה ״חברת הצדקה של הנשים היהו־דיות״ שהוקמה בשנת 1898. מספר חברותיה היה 96 בשנת 1901, ובשנה לאחר־מכן — 71. גריגורי לוריא היה חבר בחברה זו, הוא היה נציג החברה ומדבר בשמה. חברה זו התקיימה מן־הסתם עד לכיבוש הגרמני בשנת 1915. היא הקימה מוסדות חינוך, שעליהם דובר בפרק הרביעי. היא תמכה ביולדות עניות ובחולים עניים. החברה שעסקה בכך קודם לכן בטלה. הכנסותיה העיקריות של החברה החדשה היו תשלומי חברות, נדבות, הקצבות מ״מכס הבשר״, והיו לה הכנסות מנשפים ומהגרלות שאירגנה. החברה היתה מקיימת מדי שנה את ״יום הפרח״ בחודש מאי לטובת חולי שחפת. מפעל זה היה נעשה במשותף עם האריסטוקראטיה הלא־יהודית לטובת החולים ללא הבדל דת [18]. מן העסקניות העיקריות שבחברה זו היו הגברת ר. סולץ והגברת קיילה־גולדה רובינשטיין. משאר העסקניות, אם במסגרת חברה זו או מחוצה לה, ראויות לציון: ל. קאגאן, ר. דוקור, א. רוזנבליט, דבורה חארול, ס. מ. צייטלין, ר. אייזנשטיין [19], וכן אמו של הרב משה אוסטרובסקי ורגינה רבינוביץ, שפיתחה פעילותה בימי מלחמת־העולם הראשונה ואחריה.

---

17. הצפירה, 13 בפברואר 1900, גל׳ 29, עמ׳ 116; שם, 28 במארס 1900, גל׳ 50, עמ׳ 199; פש״ל לשנת תרס״ג, עמ׳ 25—26; פש״ל לשנת תרס״ד, עמ׳ 72—74; פ״ל, 9 במארס 1911, גל׳ 37, עמ׳ 4. בגלל העניין שבו מובא כאן המאזן של החברה לשנת 1910:

סעיפי ההכנסה

נשאר מן השנה הקודמת:	
1. קרן שמורה	573.20 ר׳
2. סכום ניתן להוצאה	189.78 ״
תשלומים של 38 חברים בפועל	156.00 ״
תשלומים של 4 חברים בפועל	4.00 ״
תרומות חד־פעמיות	127.20 ״
תרומות מיוחדות לפסח	999.85 ״
תרומות מיוחדות לעצים	413.95 ״
תרומות מיוחדות לסיוע בעבודה	1,073.74 ״
כספים שהוחזרו ע״י מקבלי הסיוע	325.80 ״
הכנסות מ״מושב־הזקנים״ בפינסק	1,520.75 ״
הכנסות מבית־התמחוי	650.39 ״
הכנסות מ״מושב־הזקנים״ בקארלין	1,821.19 ״
רווחים מן הקרן של ויסוצקי	16.62 ״
רווחים מקרן אחרת	22.80 ״
רווחים לפי הפנקס של הבאנק הממשלתי לחסכון	3.20 ״
רווחים מחשבון עובר ושב בבאנק לאשראי הדדי	8.27 ״
הכנסה על חשבון 1911	50.25 ״
ס״ה	8,056.99 ר׳

סעיפי ההוצאה

ניתן לחג הפסח במזומנים ל־487 אנשים	840.55 ר׳
ניתן לעצים במזומנים ל־325 אנשים	457.00 ״
ניתן סיוע בעבודה ל־74 אנשים	881.50 ״
להחזקת אסופי	36.00 ״
ניתן ל־4 אנשים	25.00 ״
קורספונדנציה	1.50 ״
לשליח	3.35 ״
הוצאות דפוס	52.19 ״
הוצאות משרדיות	6.56 ״
שונות	19.81 ״
הוצאות ב״מושב־הזקנים״ בפינסק	1,908.36 ״
הוצאות בבית־התמחוי	625.82 ״
הוצאות ב״מושב־הזקנים״ בקארלין	1,988.21 ״
נשאר ב־1 בינואר 1911	730.94 ״
ס״ה	8,056.99 ר׳

החברה נשאה את השם:
Еврейское благотворительное общество.
2,750 ר׳ אספה אפוא החברה כתרומות, ויש להניח שהכנסה זו באה בעיקר מ־101 החברים של החברה. את יוצאי פינסק יעניינו בוודאי גם שמותיהם, ואלו הם: באנקובסקי של(מה), באסביץ א., ברנשטיין ש., ברמן ג., ברמן ד., בוגיוק ד., בויארסקי ד., בויארסקי ל., בורושוק פ(ייבל), ברגמן נ., ברמן א., ברגמן ש., ברומברג ג., בורשטיין ג. (הירש, צבי), בורשטיין י., ורייר א., וייצמן ע(וזר), ויגדרוביץ׳ ל., וולובלסקי מ., גאלפרן א(הרן) ל(ייזר), גאלפרן (האלפרן יוסף), גלברג א. ש., גילר ג., גלייברמן א., גלייברמן ח., גלייברזון מ., גולדברג ד״ר, גרינברג י., גרינברג פ., גוז מ., דרונזיק א., ז׳יבוב ז., קאגאן וו., קאגאן מ., קאגאן ש., קאז׳ י., קאנטורוביץ מ., קולב ש., קולודני י(שעיה), קולודני פ(נחס), קולודנ׳ י., קוסטלאנץ נ(פתלי), קוטוק ז., קריניוק א(ברהם), לאבאנברג מ., לוין ב., לוין י., לוין ש., לוין ש(מואל) א(ביגדור), לייב י., לויטאס א., ליבשיץ ק., ליבשיץ א., לוריא ג(ריגורי) א(הרונוביץ), לוריא א(ידל) ס(מואילוביץ), לוריא א., לוריא ס., לוריא ס(מואיל) ד(וידוביץ), לוריא ס., לוריא א(לכסנדר) מ(ויסייביץ), לוקין ש., לובז׳ינסקי ג., מייזל מ., מילר ג., מלינארסקי מ., מוראבקין מ., מוראבקין משה, נימצוביץ ס., ניסנבאום ב., אוז׳אנסקי ס., אוקסמן ק., פינסקר מ., פינס מ., פולאק מ., פריזאנט י., רבינר־ביץ ש., רחמילוביץ א., רובאכא ח., רובינשטיין א., סמז׳ובסקי מ., סולובייצ׳יק א., סולץ ש., טננבאום י., טננבאום ל., טננבאום מ., פלדמן י., פלדמן ס., פלדמן י., פישקו א., פיאלקוב א., פיאלקוב מ., פרידמן א., חארול ש(מואל), צודנר מ., שבס י., עפשטיין ב., עפשטיין ב(נימין) מ(רדכי), אפשטיין י., יעקובסון י..

18. שמה של חברה זו היה: Женское еврейское благотворительное общество, פש״ל, תרס״ד, עמ׳ 75—76; הצפירה, 8 במארס 1903, גל׳ 46; שם, 6 במאי 1903, גל׳ 94. ידיעות על נשפים שאירגנה חברה זו ישנם גם בפ״ל. רשימה של הגב׳ רחל שטילרמן, כ״י; ז. רבינוביץ, ה״רוטשילדים״ של פינסק וקארלין, שם, עמ׳ 269. ראה לעיל, פרק שני, הע׳ 90. על שנת ייסודה ראה Хроника Восхода 1899, גל׳ 5, טור 5. ייתכן שחברה זו קיבלה את הרשיון להקמתה לפני זו של הגברים.

19. שמותיהן של אלה כעסקניות באים בפ״ל, 28 בנובמבר 1910, גל׳ 9, עמ׳ 3; שם, 1 בינואר 1911, גל׳ 18/19, עמ׳ 5; שם, 13 בפברואר 1911, גל׳ 30, עמ׳ 1.

חברת "לינת הצדק" נוסדה בשנת 1902, לאחר שנתקבל מאת שר־הפנים אישור לתקנותיה. מטרתה היתה "לעזור לחו־לים עניים על־ידי מתן חינם עזרת רופאים, רפואות והשגחה". לפי תקנותיה, התחלקו החברים, כמו בחברות אחרות, לשלושה סוגים: 1) "חברים בפועל" — ששילמו 3 רובלים לשנה או שישים רובל בבת אחת, כתשלום חד־פעמי לכל ימי חייהם; עליהם נמנו גם הרופאים והעוסקים בצורכי החברה שלא על מנת לקבל פרס; 2) "חברים עוזרים" — ששילמו פחות מ־3 רובלים לשנה, אבל לא פחות מחצי רובל; 3) "חברים נכב־דים" — שהצטיינו בפעולותיהם לטובת החברה. על עיקר פעולתה של החברה מעיד שמה "לינת הצדק", כלומר היא שלחה אנשים לשרת בלילות ליד החולים וסיפקו להם את צורכיהם, כדי לתת מנוחת־מה לבני הבית. גם בעלי יכולת השתמשו בשירות חברה זו תמורת תשלום. כספי החברה הוצאו להכנת קרח לחולים בימות הקיץ ולקניית כלי רפואה שונים: מדחומים, בקבוקי גומי, חוקנים וכדומה, שהושאלו לעניים חולים תמורת משכון. החברה התנהלה על־ידי שמואל לוריא, יושב־ראש, א. קולודני, סגן, אברהם פרידמן וש. קרמן [20]. משה"ל גלייברמן בכתבה ב"היינט" משנת 1913 מכנה אותה בשם "לינת חולים". לפי כתבה זו, "רכשה החברה בזמן קצר את אהדת הציבור" ו"מספר חבריה 1,264, ביניהם 400 נשים" ו"תקציבה 2,000 רובל". חברי החברה אחרי יום עבודתם היו מבקרים חולים, לפי סדר שנקבע מטעם הנהלת החברה [21]. כמו כן נוסדה בעיר, שנים מספר לפני מלחמת־העולם הרא־שונה, אגודה בשם "סעודות שבת לאורחים", ומטרתה היתה לספק לנצרכים ארוחות בשבתות ובחגים ב"מעון האגודה" אשר בו אכלו. אחד הגבאים של אגודה זו היה הלל לרמן [22].

חברת "מכבי־אש מתנדבים" — נוסדה בשנת 1892. גם בה היו 3 סיגים של חברים: א) חברים נכבדים — ששילמו 25 רובל לשנה; ב) חברים ששילמו 3 רובל לשנה; ג) חברים פעילים במלאכת הכיבוי שלא שילמו כלום. מ"מכס הבשר" הוקצבו לשנים 1900—1907 — 400 רובל לשנה, ולשנים 1908—1915 — 200 רובל לשנה. חברה זו היתה משותפת ליהודים ולנוצרים, ויש להניח שרוב ההכנסות של החברה באו מן הציבור היהודי. בראשה עמד בשנים 1910—1911 הנוצרי צ'ייקובסקי, כנראה בעל הגימנסיה, ויהודים היו לא מרוצים לחלוטין מסדרי החברה והנהלתה, וקבלו על בזבוז כספים [23].

חברות לעזרה הדדית. מלבד "חברות הסעד הכלליים" התארגנו לעזרה הדדית חברות של בעלי מקצוע מסוים. חברות של "בעלי־מלאכה" היו קיימות בקהילות ישראל וגם בפינסק כבר בדורות הקודמים. בבניין בית־הכנסת הגדול היה בית־מדרש של הפרוונים והכובענים, בית־מדרש של הצורפים, וכן היה בו בית־מדרש של סוחרי דגים. וליד בית־הכנסת הגדול היה בית־מדרש של החייטים [24]. חברת "תופרי הנעליים", נתארגנה בשנת 1889, ומטרתה היתה "לתמוך בידי הרצענים הזקנים והחלשים אשר קצרה ידם לפרנס את בני ביתם". הכנסות האגודה היו מתשלומים חודשיים של החברים וכמו־כן מ"קערות", שהועמדו בחנויות למסחר העורות, שלתוכן "הרים החנווני או הקונה את נדבתו לטובת האגודה". לחברה היה חדר בבית־הכנסת (הגדול) ל"מניין" משלה, והכניסה בו ספר־תורה, ואותו חדר שימש גם מקום לאספות. אחת התקנות קבעה, שכל מי שלא יבוא לאספה חייב לשלם קנס בסך 5 קופיקות [25]. סעיף אחרון זה היה בתקנות חברות רבות בדורות הקודמים, אלא שהקנס היה על היעדר בלא סיבה משעת הלימוד של החברה.

באותו זמן בערך נתארגנה "אגודת אחים ספנים", שחבריה היו "בעלי הספינות הנושאות תבואה", ומטרתה היתה כמו כן "לתמוך בידי הספנים לעת כי תמוט ידם, בתתה להם מעט כסף בהלוואה בלי רבית", שנזקקו לה בעיקר "בימי החורף שפרנסתם אינה מצויה". דמי החברות בחברה היו 3 רובלים לשנה, מלבד תרומות בהזדמנויות שונות. בשנת 1890, כלומר בתחילת ייסודה, מנתה החברה 85 חברים ומספרם ירד ל־68 בשנת 1894. המאזן שלה מאותה שנה מלמדנו שהיו ברשות החברה 1,547 רובל מתשלומי חברים ומתרומות, ובכלל זה תרומה של בית לוריא. 663 רובל ניתנו בהלוואות בלא ריבית ו־825 רובלים — בריבית נמוכה [26].

בשנת 1896 נתארגנו שתי חברות נוספות: חברת "עוזרים

20. ראה המודעה בפש"ל לשנת תרס"ג, בחלק המודעות, עמ' 2; הצפירה, 17 במארס 1903, גל' 54; טי"פ, עמ' 285—286, וראה גם תצלום של מאמר מארכיון ייוו"א, אשר נמצא בארכיון פינסק, כעת בארכיון החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים.

21. היינט, 12 במארס 1913, גל' 61, עמ' 3. הכתבה של משה בר' אברהם־יצחק.

22. פינסקער שטימע, 1 ביולי 1927, גל' 25, עמ' 6 ורשימה, כ"י של זאב ליבנה (לרמן) בארכיון החברה ההיסטורית הישראלית. מלבד האנשים שהוזכרו כאן כמייסדי מוסדות ומנהליהם, היו לא מעטים שעשו מעשי צדקה כיחידים, ולא במסגרת של מוסדות. על משה סולובייצ'יק מסופר, שבקיץ 1888 שלח עשרה עניים להבראה ב"נאות שדה", "בתתו לכל איש בכל יום ליטרה בשר, חלב וחמאה ומזון, המבריאים את גוף האדם". המליץ, 5 ביולי 1888, גל' 146. בחורף 1891 חילק "לענייי עירנו, מעילים, נעלים, מעטפות (?) ועוד, וגם ישכיל אל כל דל להכין לו מלבוש לפי כבודו... ויש אשר ימציא את מעילו לעני הגון הביתה, למען לא יחורו פניו בבואו לקחתו", והמעילים היו שונים כדי שלא תהיה אפשרות להבחין בהם כי נתקבלו מידי נדבן, וכדי שלא יתהווה "גדוד סולובייצ'יק" בנוסח ה"גדוד של גד־אשר לויך". שם, 2 בדצמבר 1891, גל' 268. הרב ר' יעקב־מאיר הלוי הורוויץ — דיין דפינסק — היה חוזר על הפתחים "בכל שנה ושנה" ואוסף "מאת כל איש אשר ידבנו לבו להרים תרומה" "לעזרת אחיהם העניים האומללים אשר אין להם עצים" (שם, 5 ביאנואר 1896, גל' 268). "הנדיב ה' שמשון גלייברמן, השתדל בכל עוז ויספק מאכל כשר... לצעירים מבני ישראל אשר נקראו לבוא שמה להתרגל בעבודת הצבא במשך 4 שבועות". המליץ, 17 בינואר 1894, גל' 14.

23. המליץ, 25 בנובמבר 1892, גל' 261; פ"ל, 4 באוקטובר 1910, גל' 3, עמ' 2; שם, 11 באוקטובר 1910, גל' 4, עמ' 2; שם, 24 בנובמבר 1910, גל' 8, עמ' 1. אולם לפי .S. G, ערך פינסק, היו כבר קיימים "מכבי אש" בשנות השמונים.

24. רשימה, כ"י, של א. לעבענדיגער, בארכיון פינסק, כעת בארכיון החברה ההיסטורית הישראלית.

25. המליץ, 16 ביאנואר 1890.

26. שם, 13 בפברואר 1890; שם, 7 במארס 1894, גל' 56; תלפיות, שם, עמ' 17.

יהודים" בבתי המסחר ובחנויות, ו"אגודת מורים", ומטרתן היתה "ביטוח לעת זקנה". דמי החברות ב"אגודת המורים" נקבעו בסך 3 רובלים לשנה, ודמי "קדימה" רובל אחד[27]. אין לנו ידיעות על התפתחותן של החברות, אולם ברור שהן שימשו התחלה לאגודות המקצועיות, שהחלו להיווסד בסוף שנת 1905, ועליהן דובר בפרק הרביעי.

מכס הבשר. מן הראוי לעמוד במקצת על עניין "מכס הבשר", אחד ממקורות ההכנסה של מוסדות הסעד והחינוך. "מכס הבשר" היה מוחכר אחת ל־4 שנים. עד לשנת 1904 היתה החכירה בידי ר' זאב־וולף ניידיץ, מחסידי קארלין־סטולין המובהקים, לפי שמועה אחרת בידי אהרן לוריא. בשנים 1900—1903 עלו דמי החכירה 23,475 רובל לשנה[28]. הציונים ניהלו תעמולה להוצאת החכירה של "מכס הבשר" מ"רשות היחיד" של ניידיץ ולהעבירה לרשות הציבור, ואף נוסד "סינדיקאט" שחכר את המכס ב־30,000 רובל לשנה. אולם, למעשה, הוחכר למ. סולובייצ'יק באותו סכום[29]. בינואר 1906 ביקש סולובייצ'יק להוריד את סכום החכירה מ־30 אלף רובלים ל־24 אלף רובלים[30]. הדבר הרגיז את הציבור, וטענו נגדו שבאמתלה של משבר הוא רוצה להסב נזק למוסדות. בשנים 1908—1911 הוחכר "מכס הבשר" ב־20,000 רובלים, עובדה המעידה על המשבר שחל אז בפינסק, ובשנים 1912—1915 שולם בעד החכירה 24,500 רובלים. סכום החכירה ירד כמעט לשיעור דמי החכירה מתחילת המאה, על אף העובדה שהאוכלוסייה היהודית גדלה בינתיים. על חלוקת הסכום למוסדות כבר דיברנו למעלה. אולם ראוי להביא פרטים נוספים בדבר חלוקת כספי "מכס הבשר". מ"מכס הבשר" הוקצבו להחזקת "אוצ'וני יבריי" ("יהודי מלומד") ליד שר־הפלך במינסק, למחלקת חולי הנפש בבית־החולים במינסק, לשכירת עגלות (להובלת פושעים?), להשתתפות בהוצאות ועידת הרבנים בפטרבורג, למכון הממשלתי למורים בווילנה, וכן לחברת "מכבי־האש", שצרכיה בעצם היתה צריכה העירייה לספק, כיוון שהיהודים היו משלמים לה מסים[31].

"מכס הבשר", שהיה מס עקיף, היה כמובן בבחינת גזל עניים, מאחר שבני דלת העם היו צריכים לשאת במידה שווה לזו של העשירים בעול מס זה. אמנם יש להניח, שהעניים לא אכלו בשר אלא משבת לשבת. בעד שחיטת אפרוח היו צריכים לשלם "מכס הבשר" — 2 קופיקות, בעד ברווז ותרנגולת — 3½ קופיקות, בעד תרנגולת־הודו ואווז — 12 קופיקות, בעד תרנגול־הודו — 18 קופיקות, בעד עגלה או עז — מ־20 עד 40 קופיקות. בעד שחיטת פרה — 1.35 רובל, בעד שור — 1.40 רובל ובעד פונט בשר עם עצמות — 2 קופיקות. בעד פונט בשר עגל — קופיקה אחת, בעד פונט בשר של בהמה דקה — 1½ קופיקות[32].

הן בפינסק והן בקארלין היו קיימות חברות, "לגמול החסד האחרון עם המתים", "חברה קדישא" ו"חברה קטנה". בנוגע ל"חברה קדישא" של פינסק אנו קוראים: "כפי הנראה מפנקס החברה הזאת — עתיקת ימים הנה מאד, כי בצאת אש מאת ה' בשנת תקנ"ט ותאכל את העיר פינסק ומלאה נשרף גם פנקס החברה הזאת, ובשנת תק"ס ער"ח כסליו החלו לכתוב פנקס חדש אשר ממנו נראה כי ימים רבים לפני תקנ"ט נוסדה החברה הזאת (פנקס הח' הנ"ל דף ב')"[33]. אחד החברים של ה"חברה קדישא" הזאת היה ר' מנחם ניידיץ, שהיה ידוע בפינסק בשם: "ר' מנחם גולדה'ס", הוא אבי אמה של גולדה מאיר שהיתה ראש ממשלת ישראל[34].

אלה הן אפוא חברות של צדקה ואגודות של סעד ועזרה הדדית שהיו קיימות בפינסק וקארלין בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים והמשקפות את רוח העזרה הסוציא־לית וצורותיה בקהילות אלה בימים ההם:

1. חברת "גמילות־חסד" בפינסק — שתים או שלוש חברות,
2. חברת "גמילות־חסד" בקארלין,
3. חברה "סומך נופלים ויולדות",
4. חברת "חונן דלים",
5. חברת "אגודת אחים",
6. מושב־זקנים בפינסק,
7. מושב־זקנים בקארלין,
8. חברת "הכנסת אורחים",
9. בית־התמחוי,
10. חברת "משכיל אל דל",
11. "חברת הצדקה היהודית",
12. "חברת הצדקה של הנשים היהודיות",
13. חברת "לינת הצדק",
14. "חברות לעזרה הדדית",
15. חברת "מכבי־אש מתנדבים",
16. חברת עוזרים יהודים,
17. אגודת מורים,
18. "אגודת אחים ספנים",
19. "חברת תופרי נעליים",
20. בית־חולים בפינסק ("ביקור חולים" או "הקדש" בפי העם),
21. בית־חולים בקארלין ("ביקור חולים" או "הקדש" בפי העם),
22. סעודת שבת לאורחים,
23. "חברה קדישא וחברה קטנה" בפינסק,
24. "חברה קדישא וחברה קטנה" בקארלין.

---

27. שם, 5 ביולי 1896, גל' 150; שם, 9 באוגוסט 1896, גל' 179.
28. ר' זאב־וולף ניידיץ מת ב־14 בפברואר 1903; ראה הצפירה, 16 בפברואר 1903, גל' 40, עמ' 3; שם, 1903, גל' 45, עמ' 2; דער פריינד, 26 בפברואר 1903, גל' 45, עמ' 3. על כך שהוא היה החוכר של "מכס הבשר" שמעתי מפיהם של ד"ר זאב רבינוביץ ואר"ה־לייב צייטלין, וראה פש"ל, תרס"ד, עמ' 24—25.
29. פש"ל לשנת תרס"ד, עמ' 37; הצפירה, 26 באפריל 1903, גל' 85.
30. דאס לעבן, 22 בינואר 1906, עמ' 4.
31. פש"ל, שם, עמ' 36; פ"ל, 28 בנובמבר 1910, גל' 9, עמ' 3. דער פריינד, 16 באוגוסט 1906, עמ' 3.
32. פש"ל, שם, עמ' 34.
33. תלפיות, שם, עמ' 13, 17.
34. מפי זקן העיר פינסק ר' שלום טננבוים, קבוץ אושא. ש. קארנגאלד, זכרונות [יידיש], חמ"ה, חש"ה, עמ' 18.

פרק שביעי

בתקופת הדיכוי והריאקציה 1906—1914

מן השבוע האחרון של שנת 1905 ובמשך כל שנת 1906 היתה העיר שרויה במתיחות מתמדת. ב־22 בדצמבר הוטל על העיר על־ידי שר הפלך קורלוב "פיקוח חמור ביותר". הקוזאקים דהרו בעיר הלוך ושוב, והכו מכות־רצח כל מי שנזדמן להם בדרכם. החלה פרשה ארוכה של חיפושים ומאסרים. בשבוע הראשון ל"פיקוח החמור ביותר" נאסרו כ־40 איש, מהם שבעה יהודים אשר ברובם לא השתייכו לשום מפלגה ראדיקאלית [1]. אנו רשאים להניח, שהעצורים היו ציונים או "ליבראלים", חברי "האגודה להשגת שוויון זכויות מלא ליהודים". יש לנו יסוד להניח שהללו היו מעורבים בפרשת ה"הגנה" הציונית. בין האסורים היו הגביר משה סולובייצ'יק [2], וחיפוש נערך אצל גריגורי לוריא [3], וכפי שראינו לעיל תרמו מ. סולובייצ'יק וג. לוריא סכומי כסף גדולים ל"הגנה". כמו־כן, ידוע לנו, שנאסרו פנחס מאנדלבוים וצבי־הירש הילר [4], אלא שאין בידינו לקבוע משך ישיבתם במאסר. יסוד להנחתנו, שהמאסרים היו קשורים ב"הגנה", יש לנו בדברי זכרונותיה של ח. וייצמן־ליכטנשטיין. היא כותבת: "היו כמה חיפושים בקשר להגנה, ונתגלו כמה דברים חשודים. הורי וכמה חברים אחראיים דרשו ממני לעבור תיכף למקום אחר" [5], והדברים מתייחסים לאותו פרק־זמן. אפשר שיש לשייך לימים אלה את מה שמספר משה פיינשטיין בדברי זכרונותיו מימי ילדותו, כי "בימי הרבולוציה הרוסית של שנת 1905 נאסר אביו למשך לילה אחד ולאחר־מכן נערך משפט עליו ועל עוד כמה מנהיגים ציונים בעיר" לפני שר־הפלך במינסק. סניגורם היה "העורך־דין גרוזנברג" והם יצאו זכאים בדין [6]. על־כל־פנים, בימים האחרונים של שנת 1905 היתה "מהומה בעיר והרבה צעירים ברחו מכאן" [7]. החיפושים והמאסרים נמשכו גם לאחר־מכן. במכתב שנכתב, כנראה, בתחילת יאנואר על־ידי ה"בונד" ונשלח לאמריקה מסופר, כי "נאסרו אצלנו למעלה מ־50 איש" [8].

שאיפות הנקם והדיכוי של "שומרי החוק והסדר" הוגברו עקב מקרים שונים. בשבעה ביאנואר, בשבת, נחטף, לאחר חילופי יריות, מידי פקידים של הבאנק הממלכתי תיק ובו 1,100 רובלים במזומנים וניירות ערך בשווי 3,400 רובלים. השמועה נפוצה שהמעשה נעשה על־ידי בונדאים. בשמונה ביאנואר נעשה נסיון של התנקשות בחייו של קצין הז'אנדארמים. לקראת ה־9 ביאנואר, יום השנה לתהלוכת גאפון, התכוננו היטב הממונים על הסדר. הנהלת העיר נמסרה ל"ראש האצולה", פון גראבניץ, שהיה מאנשי ה"מאה השחורה" ואנטישמי. מטעמו הודבקו מודעות בעיר, שאין לערוך אספות, כי המשטרה תירה בקהל המתאספים, וכל בית שממנו יפגעו באנשי השלטון ייהרס ולא יישאר ממנו זכר. כמו־כן הוכרז על עוצר־בית משעה 8 בערב. מודעה פורסמה כי כל בעל חנות שלא יפתח את חנותו יוטל עליו קנס של 3,000 רובל. מובן מאליו כי באותו יום לא היו הפגנות, אולם רוב הפועלים בבתי־החרושת ובבתי־המלאכה ורוב הזבנים בבתי המסחר שבתו. בסדנאות הרכבת נאסרו 150 איש מן הפעילים ועל כן לא היתה שביתה שם. בעיר נערכו מאסרים נוספים "הרבה אנשים נאסרו והאוכלוסיה נתונה בטרור של חיפושים ומכות" [9]. העיר היתה באותו יום מלאה קוזאקים ושוטרים, שערכו חיפושים, הכו ואסרו. וכבר מודיעים על למעלה מ־100 אסירים [10]. אין אנו יודעים אם זהו המספר הכללי של כל

---

1. דאס לעבן, 1 ביאנואר 1906, גל' 1, עמ' 3.
2. זכרונותיו של ניסן פורמאן, פינסקער שטימע, 15 באוקטובר 1937, גל' 42 (534), עמ' 3.
3. ראה הע' 1.
4. טו"פ, עמ' 173.
5. ח. ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 160. מ. קרמן בזכרונותיו קושר את מאסרו של מ. סולובייצ'יק בפרשת ההגנה, ולפי סיפורו שוחרר סולובייצ'יק אחרי 3 חודשי מאסר. וכן הוא מספר על 12 ציונים, ביניהם פנחס מאנדלבוים והמורה וילנצ'יק שהועמדו תחת פיקוח המשטרה. ראה מיינע זכרונות, עמ' 87—88. אולם בזכרונות של קרמן טושטשו הדברים ונתערבבו מאורעות שונים שהלו בזמנים שונים.
6. אפרים צור פיינשטין, אגרות ורשימות, באר טוביה תשכ"ד, עמ' 21.
7. ראה הע' 1.
8. טו"פ, עמ' 120.

9. דאס לעבן, 13 ביאנואר 1906, עמ' 3; דער וועקער, ווילנא, 30 בדצמבר 1905, גל' 28. אגב, בגלל "כובע פרווה" ("קוטשמע") שאבד לקובאני, היתה העיר נתונה שלושה ימים בפחד ממעשי טרור. ומעשה שהיה כך היה: בצהרי יום שבת אחד התקיימה אספה בבית־המדרש שברובע לינישצ'ס. פתאום הופיעו הקובאנים, כשהם דוהרים על סוסיהם ומגלביהם בידיהם. הקהל הספיק איכשהו להימלט אל חצרות הבתים. והנה גם לאחר שהאספה נתפזרה, התרוצצו הקובאנים הנה והנה, התפרצו לבתים שבסביבת בית־המדרש והכו מכות רצח כל מי שנזדמן לידם. הם דרשו שיוחזר להם הכובע, כי הקובאני "בלי הכובע" טען שראה בחור אחד תופס את הכובע, כשנפל מעל ראשו. ההתרוצצות של הקובאנים וההתפרצויות לתוך הבתים שבלינישצ'ס נמשכו גם למחרת. רבים מן הגרים באותה סביבה עזבו את בתיהם. כל המפלגות חיפשו בשורותיהן אחרי אותו בחור, אולם לשוא. הקובאנים איימו שיזעזעו את העיר במעשי טרור. והנה ביום השלישי בא נער בן 10—11, מן ה"בונד הקטן" אל י. קרפליאק, שבא לפינסק כ"פרופסיונאל" באוקטובר או בנובמבר אותה שנה, ומסר לו את הכובע, וסיפר כי הוא תפס את הכובע כשנפל מעל ראשו של הקובאני, לאחר שניצל בקושי מלהידרס ברגלי סוסו הדוהר. הכובע נמסר כמובן לבעליו, ואף־על־פי־כן הוצרכו היהודים לשלם קנס. קרפליאק, שסיפר את האפיזודה הזאת, מוסיף פרט מעניין, כי מצא בכובע מתחת לבטנה כיס עור ובו דף נייר שעליו היה כתוב הפרק "יושב בסתר עליון" שבתהלים, בכתב הסלאבי העתיק. זה היה הקמיע שלו. ראה ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש" עמ' 28—30. המאורע הזה קרה לפי מקור זה ב־7 ביאנואר 1906 וביומיים לאחר מכן.
10. שם, 15 ביאנואר 1906, עמ' 3.

הנאסרים או רק של הנאסרים מקרוב. כתבה מ־20 בינואר מודיעה, כי "בית הסוהר מלא וגדוש" וכי בליל ה־20 בינואר "אסרו בבית אחד עשרה אנשים וגם את בעל־הבית אסרו" [11]. בינתיים אירע מקרה נוסף של התנפלות על פקיד הבאנק הממ־לכתי. שדדו ממנו 1,800 רובל במזומנים, ושטרות בסכום 18,000 רובל. בקשר לכך נאסרו שני יהודים, שככל הנראה היו חפים מפשע לחלוטין [12]. טרור החיפושים והמאסרים נסתיים בינואר. בתקופת הבחירות ל"דומה" הממלכתית הראשונה ובזמן קיומה של "דומה" זו (27 באפריל — 8 ביולי, לפי הלוח היוליאני) היתה המשטרה "הוגנת", כנראה על־פי פקודה מגבוה. על "הגינות" זו אנו קוראים בכתבה של ס"ס המספרת, כי באחד במאי, שבו קוימה שביתה בחלק ממקומות העבודה, אסרה המשטרה "רק שלושה חברים משלנו" [13]. החיפושים והמאסרים נתחדשו בסוף השנה. בנובמבר נאסרו 25 אנשים, חברי מפלגות השמאל [14]. אפשר שמאסרם כרוך בהתנקשות שנערכה ב־25 באוקטובר ושבה הרגו אלמונים שוטר ופצעו שומר ("סטראז'ניק") [15]. ב־14 בנובמבר התנפלו שודדים על היהודי פרידלאנד ופצעוהו פצעי מוות [16]. באמצע ינואר 1907 נשלחה טלגרמה זו: "בעיר נערכים חיפושים ללא הפסק. באחד הלילות האחרונים נערך חיפוש אצל המנויים על העיתון 'טריבונה', הבטאון הרוסי של ה'בונד'. אחד, שנמצא אצלו פנקס חשבונות של ה'בונד', נאסר" [17].

נוסף על החיפושים והמאסרים, שסבלו מהם חברי המפלגות המהפכניות ומשפחותיהם ללא הבדל דת ולאום, היו יהודי העיר נתונים במשך כל הקיץ של שנת 1906 בסכנת פוגרום. ב־10 במאי הודיעו מפינסק לצירי ה"דומה" סקירמונט ודרוצקו־לובצקי, שפקיד הגליל ("זמסקי נאצ'אלניק") קאזארינוב וראש האצילים ("פרדבודיטל דבוריאנסטבה") בארון פון גראבניץ, שלרשותו נמסרה הנהלת העיר, מפיצים בקרב האיכ־רים כרוזים הקוראים להכות ביהודים ובאינטליגנציה ביום ה־14 במאי, יום השנה להכתרתו של ניקולאי השני. הכתבה המודיעה על כך מוסיפה, כי יהודי העיר מיואשים מאוד, והרבה מהם מפקירים את רכושם ובורחים מן העיר ויש צורך לנקוט מיד אמצעים, שאם לא כן עלול לקרות אסון גדול [18]. להשלמת הכתבה הזאת מודיעה כתבה אחרת, כי קאזארינוב מקיים יום־יום אספות של "רוסים אמיתיים" ("עכטע רוסישע לייט"), כלומר אחד מארגוני "המאות השחו־רות" שהתארגן באוקטובר 1905 למלחמה ביהודים ובמהפכנים, ונואם לפניהם על חלקו של העם היהודי בהיסטוריה, ועל פעולות האינטליגנציה בתנועה המהפכנית, וכן מוסרים כרוזים ל"רוסים אמיתיים" ומטילים עליהם לחלקם בין איכרי המחוז. בכרוזים נדרשים האיכרים להצטייד ב"נשק ביתי" לשעת הצורך ולבוא העירה ב־14 במאי. והכתבה מוסיפה כי עם ה"רוסים האמיתיים" משתפים פעולה בריונים ("לאבוזניקעס") מקומיים (הכוונה כנראה לבריונים יהודים, למלשינים) ו"כי כל האוכלוסיה — כנראה הכוונה גם לפולנים — שרויה בפחד, והרבה יהודים ואנשי אינטליגנציה עזבו את העיר" [19]. אמנם, ה־14 במאי עבר בשלום. רק קבוצות קטנות של איכרים באו העירה. הללו כונסו בבית־התה של טופולייב, וכאן הושמעו לפניהם נאומים על פאטריוטיזם, וכן נאמר להם, כי הממשלה רוצה לחלק להם אדמות, אלא שהפולנים, היהודים והבוגדים אינם מאפשרים זאת, וכי סקירמונט רוצה להיות מלך (הכוונה בוודאי לשאיפות הפולנים לאוטונומיה). באותו יום נשלחה על־ידי קאזארינוב "אדריסה" פאטריוטית, כנראה אל סטוליפין, בשם 2,000 נאספים. לפי הכתבה המספרת את הפרטים הללו נתכנסו שם לא יותר מ־50 איש [20]. ושוב מודיעה כתבה, כי ב־23 במאי רצתה המשטרה לארגן "הפגנה פאטריו־טית" לכבוד יום ההולדת של הצארית, אולם למרות חלוקת היי"ש בשפע לא נמצאו "פאטריוטים", לצערה של המשטרה. חבר ס"ס המודיע על כך מוסיף, כי "אנו התכוננו מיד". לפי דברי זכרונותיו של י. ראקאוו נתכנסו הס"רים לאספה בה הוחלט לארגן הגנה. המתנדבים להגנה חולקו לכיתות, בכל כיתה עשרה חברים וחברות, שישבו מוכנים בבתים מסוימים לקראת פורענות. אין לדעת מדבריו, אם המגינים היו כולם אנשי ס"ר או גם בלתי מפלגתיים ואם היו ביניהם גם לא יהודים. הוא מספר עוד, כי לאחת הכיתות קרה אסון. פצצה התפוצצה בבית שבו ישבה, והבית היה מול הקסרקטין. שני החברים משה פינקלשטיין ואפרים ווליניץ נפצעו קשה. הקוזא־קים שהיו בקסרקטין העבירו את הפצועים לבית־חולים. כנראה, שיתר המגינים הצליחו להתחמק. לדעתו של ראקאוו לא בוצע הפוגרום, על אף מאמציו של טופולייב, הודות להגנה העצמית המאורגנת [21].

במחציתו השנייה של חודש יוני נתעוררו שוב חששות לפוגרום. קאזארינוב וטופולייב הנ"ל, ראשי "המפלגה של העם הרוסי", התייצבו לפני סטוליפין, ולאחר־מכן דרשו מראש המשטרה בעיר שיחלק נשק לאנשי מפלגתם. ראש המשטרה והבארון פון גראבניץ סירבו להיענות להם. הכתבה המודיעה על כך מוסיפה, כי העיר מוצפת פרובוקאטורים, שמנהלים תעמולת הסתה בקרב הקוזאקים [22]. כתבה מפינסק

---

11. דער וועקער, 22 בינואר 1906, עמ' 3.
12. דאס לעבן, 22 בינואר 1906. חיפושים קפדניים נעשו כדי למצוא את שלמה'קה ז'לזניקוב, אבל הוא הצליח להתחמק מן העיר ובמשך כשנתיים נדד ממקום למקום. בשנת 1907, לפני יציאתו לאמריקה, נתן את ידו למבצע מסוכן ביותר שנועד להציל מבית־הסוהר שבמינסק שלושה אסירים פוליטיים שנידונו לתלייה. אמנם, הנסיון נכשל, וגזר־הדין בוצע. אגב, המשורר ה. לייוויק היה אסור באותו בית־סוהר. ראה דבריו של י. קרפליאק בספר היובל ה־15 של ה"ברענטש", עמ' 30—31.
13. דער נייער וועג, 1906, גל' 2, עמ' 88—89.
14. דער פריינד, 21 בנובמבר 1906, גל' 89, עמ' 4.
15. שם, 26 באוקטובר 1906, גל' 67, עמ' 4.
16. שם, 14 בנובמבר 1906, גל' 83, עמ' 4.
17. הזמן, 18 בינואר 1907, גל' 15.
18. דאס לעבן, 12 במאי 1906, עמ' 3—4.
19. שם, 14 במאי 1906, גל' 106, עמ' 4.
20. שם, 24 במאי 1906, גל' 112, עמ' 3.
21. ראה הע' 12. י. ראקאוו, מעמוארן פון אַ רוסישן רעוואָ־לוציאָנער, פּאַרשיקט אין סיביר דורך צאַר ניקאָלאַיס רעזשים, שיקאגו 1934, עמ' 45—47.
22. דאס לעבן, 26 ביוני 1906, גל' 40, עמ' 3.

בסוף יוני מודיעה, כי שר־הפלך קורלוב שלח חוזר בדבר הפצת "האידיאות" של "אגודת העם הרוסי" וכי הסתה מוגברת נעשית על־ידי אנשי "המאות השחורות" ושטופולייב מנהל תעמולת הסתה בקרב הקוזאקים. גם מספר שם שטופולייב וקוזאקים, שהשתכרו, יצאו בצעקות: "הרגו את היהודים", והתחילו בשוד בבית יהודי, אלא שלא נמצאו להם מסייעים והמשטרה לקחה מטופולייב את אקדחו ואסרה אותו[23]. ושוב מודיעה כתבה, כי ב־29 ביוני היה חשש גדול לפוגרומים בפינסק, בבוברויסק ובבוריסוב, כתוצאה מן התעמולה של "אגודת העם הרוסי", כי היהודים בערים אלה מבוהלים מאוד, ורבים בורחים[24]. כתבה שנתפרסמה יומיים לאחר־מכן מודיעה, כי משלחת יהודית מפינסק התייצבה לפני קורלוב במינסק בעניין ההסתה לפוגרום של ה"חברה השחורה", שעוררה פחד גדול אצל יהודי פינסק, וקורלוב יצא לפינסק ולמחוזה[25]. ביום הראשון, ב־9 ביולי, חולקו רובים לשוטרי העיר והוצבו משמרות ברחובות. הדבר נעשה כנראה בעקבות סגירת ה"דומה" הראשונה ב־8 ביולי — ושוב תקפה התרגשות רבה את היהודים. גם כתבה זו מספרת, כי יהודים רבים עוזבים את העיר, וכי גם בעיירות הסמוכות שורר אי־שקט, עסקי המסחר מתמעטים והולכים והעוני גובר, ואין יודע מה עלול להתרחש[26]. והנה פרצה ב־24 באוגוסט דלקה במנזר, ומיד הופצה שמועה כי היהודים והפולנים הם המציתים. בעיר קמה בהלה, והיא גברה משנשמע קול יריות ליד המנזר[27]. בוודאי היה רב הפחד, שמא יקרה גם פה מה שקרה בביאליסטוק, שירייה של פרובוקאטור שימשה בה אמתלה לפרעות שנמשכו יומיים[28]. אולם גם הפעם גרם העניין פחד בלבד ואנשי "המאות השחורות" לא הצליחו לארגן פוגרום.

ההסתה לפוגרום נכשלה בעיקר משום שגם בקרב האיכרים הורגשה אז תסיסה מרדנית, ובאחוזות פרצו שביתות של איכרים שכירים בזמן הקציר של אותה שנה[29]. האיכרים לא נגררו אפוא אחר ההסתה נגד היהודים. אף המשטרה עצמה לא רצתה כנראה בפוגרום. שמענו שראש המשטרה סירב לתת נשק לאנשי מפלגתו של קאזארינוב וטופולייב, וכי טופולייב נאסר. ובזמן הדלקה במנזר נאמר במפורש, שראש המשטרה ומפקד הצבא דאגו שיהא שקט בעיר[30]. גם ייתכן שהוראה לכך ניתנה "מגבוה", לאחר שנתגלה ב"דומה" על־ידי הציר הליבראלי אורוסוב דבר בית־הדפוס החשאי, שהיה קיים על־יד הדפארטמנט של המשטרה, ושבו הודפסו הכרוזים להשמדת היהודים[31]. ואפשר שראש המשטרה ומפקד הצבא קיבלו "מתן בסתר" מן הציבור היהודי. יש להניח שהפולנים בעיר ובעיקר בעלי האחוזות היו גורם שפעל למניעת פוגרום. וכבר צוין לעיל, כי דברם של בעלי האחוזות התנגד אף הוא למתן נשק לאנשי טופולייב. על־כל־פנים נתהוו חיכוכים בין המשטרה לבין ראשי "אגודת העם הרוסי". מידיעה באוגוסט 1906 אנו שומעים, ש"אגודת העם הרוסי" שלחה מברק לשר־הפלך החדש ארדרלי, שבא למינסק ב־4 באוגוסט ובו הודעה שהסניף הפינסקאי של ה"אגודה" וסיעות קטנות אחרות קובלים שאין נותנים להם להתכנס לאספות לצורכי הבחירות ל"דומה" (כלומר ל"דומה" השנייה) ולבירור שאלות אחרות. בעיקר מפריעים להם ראש המשטרה וקצין המחוז ("סטאנובוי") מיסביץ וה"זקן" ("סטארשינה") המארטשאני. שולחי המברק מבקשים ששר־הפלך יתן הוראה להפסקת הנגישות, משום שהן מזיקות יותר מן "המעשים המהפכניים". תשובת שר־הפלך היתה: "לא נתקבלו כל קובלנות. הודיעו על איזו 'חברה' משתייכים סניפים אלה"[32]. ארדרלי ביקר בפינסק בשבוע האחרון של אוגוסט. מחברי המשלחת היהודית שהתייצבו לפניו דרש להשפיע על הצעירים היהודים שלא יהיו חברי התנועה המהפכנית. משנענה שאין כל אפשרות של השפעה, העלה ארדרלי מחדש הצעה משנת 1903 בדבר הכרזת חרם על "המורדים במלכות". הכתב, המודיע על כך, העמיד את השאלה: "האם החרם הוא בעל השפעה גדולה יותר מתותחים וכידונים?"[33].

ההסתה לפוגרום היתה כרוכה בתוצאות של הבחירות ל"דומה" הממלכתית הראשונה. כצירים ל"דומה" נבחר בפלך מינסק הציוני, העורך־דין שמשון רוזנבוים, איש פינסק, ונבחרו בעלי האחוזות סקירמונט הפולני והנסיך דרוצקוֹ־לובצקי, שהיה ראש המפלגה הקונסטיטוציונית־דמוקראטית, שניהם ממחוז פינסק. ייתכן שההסתה בקשר לדלקה במנזר ודברי עצתו של ארדרלי בדבר הכרזת חרם על המהפכנים כרוכים בעובדה, שבבית־הדפוס של הס"סים בפינסק הודפסו העתקים של "הכרוז הוויבורגי", שפרסמו הצירים הליבראלים אחרי פיזור ה"דומה", ובו קראו לאי־תשלום מסים ולאי־התגייסות לצבא[34].

כאמור לעיל נתחדשו החיפושים והמאסרים על־ידי המשטרה בסוף שנת 1906. הללו היו כנראה גם תוצאה של העובדה שמפלגות השמאל, ה"בונד" וס"ס, שהחרימו לפי החלטות מרכזיהם את הבחירות ל"דומה" הראשונה, החליטו להשתתף בבחירות ל"דומה" השנייה, והמשטרה רצתה למעט את השתתפותן. ידוע לנו שהמשטרה קרעה את המודעות בדבר הבחירות של ס"ס, וכן נשללה זכות הבחירה מאלף פועלים[35].

---

23. שם, 2 ביולי 1906, עמ' 3.
24. שם, 3 ביולי 1906, עמ' 4.
25. שם, 5 ביולי 1906, עמ' 3.
26. שם, 12 ביולי 1906, עמ' 3.
27. דער פריינד, 1 בספטמבר 1906, עמ' 4. דער נייער וועג, 25 באוקטובר (7 בנובמבר) 1906, גל' 22, עמ' 31—32.
28. ש. דובנוב, דברי ימי ישראל בדורות האחרונים, ברלין 1924, כרך ג', עמ' 298.
29. דאָס לעבען, 3 ביולי 1906, וכן שם 5 ביולי.
30. ראה הע' 27. אותו טופולייב היה מרוצחי ציר ה"דומה" גרצנשטיין (יהודי מומר). הרצח בוצע ב־18 ביולי 1906. באפריל 1907 בא לפינסק. השמועה על בואו עוררה חשש ש"משהו עלול להתרחש", כי גם "פנים חדשות" נראו מסתובבים בעיר. ב־18 באפריל אסרו אותו כשהוא מסתובב ליד הרכבת ויהודים שהכירוהו החלו לצעוק: "הנה רוצחו של גרצנשטיין". ראקאוו, שם, עמ' 47.
31. דובנוב, שם, עמ' 293.
32. דער פריינד, 21 באוגוסט 1906, עמ' 3.
33. שם, 29 באוגוסט 1906, עמ' 3.
34. טי"פ, עמ' 156.
35. דער פריינד, 10 בנובמבר 1906, עמ' 2.

על הפחד ששרר בעיר באותו פרק־זמן מפני סכנת פרעות מעידה גם עובדה זו: ר' צבי ואלק, רבה של פינסק, נפטר בערב שבת, ד' בטבת תרס"ז, והובא למנוחות, בהחלטת הרבנים שבאו מקרוב ומרחוק ללוותו, כעבור שלושה ימים, ביום השני בשבוע. הוא הובא לקבורה לא ביום ראשון בשבוע אלא ביום המחרת כדי שלא לתת הזדמנות לפגוע ביהודים בהשתתפות איכרי הסביבה, המטיילים בעיר ביום הראשון בשבוע[36].

משגברה הריאקציה בשנת 1907 החלו רדיפות גם על חברי ס"ס ו"פועלי ציון". בשל הכינוס הוויבורגי, שבו השתתפו כמעט כל שנים־עשר הצירים היהודיים שנבחרו ל"דומה" הראשונה, ובתוכם הצירים הציונים, יצא ה"קצף" על כלל היהודים. גם מיולי 1907 ישנה ידיעה בדבר מזכירו של פורישקביץ, אוסטרובסקי, שהוא מתרפק על קצין העיר להניעו לעריכת פוגרום ולהפצת "ספרות"[37]. הציונות נאסרה רשמית, אם גם לא נרדפה כמפלגות השמאל. עין המטרה והבולשת היתה פקוחה על כל הנעשה. לכל אספה ולכל הרצאה היו צריכים לקבל רשיון, ופקיד משטרה היה נוכח בהן. בסוף 1909 נאסר על־ידי שר־הפלך של מינסק לדבר יידיש באספות, בנימוק "כי אין אפשרות לשלוח פקידי משטרה יודעי ז'ארגון שיעקבו אחרי מהלכן של האספות"[38]. בשנת 1913 נאסרו בפלך מינסק הרצאות של מרצים יהודים, אפילו בלשון הרוסית ועל נושאים נייטראליים לחלוטין, ונאסרו הצגות יהודיות[39]. קודם לכן הוצגו הצגות ביידיש, אלא, כאמור לעיל, היה צריך לפרסם במודעות, כי ההצגה תהיה "נאַ ניימצקו־יברייסקום יאַזיקה" — "בשפה גרמנית־יהודית"[40]; מודעה מעין זו יש בידינו משנת 1909.

אפשר לומר, כי רק דבר אחד נשאר מן ה"חירויות" שהבטיח המאניפסט של ה־17 באוקטובר 1905 — זכות ההתאגדות המקצועית. חוק בעניין זה פורסם ב־6 במארס 1906. כמו כן פסקה התערבותה של המשטרה בשביתות כלכליות של פועלים, אולם כפי הנראה רק במקרים שהשביתות התכוונו להבטחת תנאי עבודה על־פי הוראות הממשלה. אולם שביתות פועלים בתעשייה לא נתקיימו עוד, וגם בבתי־המלאכה לא היו בכלל שביתות בשנים 1908—1910, כי המצב הכלכלי בעיר החמיר מאוד, והפועלים היו בוודאי מרוצים בכל תנאי עבודה שהם. כתבה של ס"ס מאוקטובר 1906 מודיעה כי מחמת המצב הקשה בתעשייה מן הנמנע לנהל מלחמה כלכלית[41]. המצב הכלכלי החמיר בגלל ההפרעות הקשות בשנת המהפכה, ובגלל השיבושים בשנה שלאחריה, גם כתוצאה מן המאסרים וגם עקב הבריחות מן העיר, הן של צעירים חברי המפלגות המהפכניות, והן של בעלי יכולת שחששו לפוגרומים. הצעירים שנאסרו או ברחו היו ברובם המכריע בני השכבות העמלות והעניות. הם היו המפרנסים של משפחותיהם או השתתפו בהחזקתן, ומצבן של משפחות אלו נעשה אפוא קשה יותר. אולם עיקר המצוקה נבע מחוסר העבודה. כתבה מאפריל 1906 מודיעה: "את מצוקת הפרולטאריון שלנו אין לתאר, כל בעלי־המלאכה מחוסרי עבודה ולחוצים אל הקיר במצוקה הגוברת והולכת. על כל צעד ושעל אתה נתקל במחזות קורעי לב. הגירה גוברת והולכת מדי יום ביומו"[42]. מאותה שנה אנו שומעים על חוסר עבודה משווע בין הזבנים[43]. כל תאונה ותקלה בתעשייה הגבירה את העוני. למשל, בגלל דלקה בבית־החרושת לגפרורים נשארו בו רוב הפועלים מחוסרי עבודה[44]. ברחובות העיר נתרבו "פושטי־יד". ולכל "פושט־יד" היתה "חזקה" על רחוב מסוים. פעם או פעמיים בשבוע היו הללו מופיעים בבתים ומבקשים את ה"מגיע" להם[45]. ב"פינסקי־ליסטוק" מעלה "פלוני" את השאלה בדבר ארגון צדקה לעניים "המכתתים רגליהן בשארית כוחם וידם מושטת ללא הפסק", ולבסוף יש "והם חוזרים הביתה אחרי יום של עינויים ורעב ואין בידם היכולת לתת לחם לילדיהם הרעבים"[46]. כתב אחר מציע להקים ועד שיארגן "מגבית מאוחדת" לכל מוסדות הסעד, ושיטיל על כל "בעלי הבתים" בהתאם ליכולתם את מכסת הצדקה שעליהם לתת. כי הנדבנים הרגילים לתת תרומות אין ביכולתם לשאת את המשא לבדם. "כי אין יום ללא התרמה כל־שהיא"[47].

בתנאים מדיניים וכלכליים אלה המשיכו המפלגות השונות את פעולותיהן. הציונים, שבשנת המהפכה כמעט לא נשמע קולם, חזרו להיות הכוח המשפיע בעיר, על אף המשבר הגדול שפקד את התנועה הציונית אחר מותו של הרצל. כמורשים לבחירות ל"דומה" הראשונה נבחרו המועמדים הציונים, צבי הילר וד"ר בוקשיצקי, ונכשלו אהרן לוריא ומ. נ. שטריק (?), שהיו מועמדים מטעם "איגוד האוקטיאבריסטים". בעד מועמד ציוני הצביעו גם הפועלים בבית־החרושת לגפרורים. בבתי־החרושת של לוריא נבחרו שניים שלא השתייכו לשום מפלגה פוליטית[48]. גם לבחירות ל"דומה" השנייה נבחרו כמורשים המועמדים של הציונים, צבי הילר ופנחס מאנדלבוים[49].

---

36. סיפר לי זאת הרב ר' מרדכי־גימפל הכהן ואלק, בנו של הרב צבי ואלק.
37. Разсвет 14.7.1907, גל' 27, עמ' 25.
38. הד הזמן, 14 בדצמבר 1909, גל' 275, עמ' 2; העולם, 5 ביאנואר 1910, עמ' 19.
39. היינט, 10 בספטמבר 1913, גל' 211, עמ' 4.
40. העיר לי על כך ארקה ישראלי (ויינר).
41. דער נייער וועג, 25 באוקטובר (7 בנובמבר) 1906, גל' 22, עמ' 31—33.
42. Хроника Еврейской Жизни, 26 באפריל 1906, גל' 16, עמ' 28.
43. ראה הע' 41.
44. ראה להלן הע' 140.
45. ראה הע' 40.
46. פ"ל, 23 ביאנואר 1911, גל' 24, עמ' 2.
47. שם, 2 במארס 1911, גל' 35, עמ' 2—3.
48. דאָס לעבן, 13 במארס 1906, גל' 59, עמ' 3. טי"פ, עמ' 73. וראה הע' 49. הסופר הסובייטי נטילקין כותב: "הציונים רום, מנהל בית החרושת לגפרורים, שטריק, פקיד סניף הבאנק המינסקאי למסחר, רובינשטיין ומינקוביץ הרימו ראשם". А. Нетылькин, Пинск, исторический очерк, מינסק 1961.
49. Разсвет, 18.1.1907, גל' 2, עמ' 32—33. השמאלנים הציגו מועמדים. אחד היה חבר "האגודה לשוויון זכויות מלא", והשני — נוצרי קאדט ימני. הס"סים הציעו מועמד משלהם. אולם נבחרו המועמדים הציוניים. ראה שם, גל' 3, עמ' 27.

אף בתקופה זו היתה דעת הציונים הקובעת בענייני החינוך. הציונים קבעו את תכנית הלימודים בבית־הספר לבנות שהוקם על־ידי "חברת הצדקה לנשים יהודיות" בסיוע "חברת מפיצי השכלה", והם שהעבירו את בית־הספר המקצועי לרשות "חברת הצדקה היהודית". אין ספק כי ההחלטה שנתקבלה באספה של הציבור היהודי בפינסק לשלוח לקונגרס לענייני הגירה, שעמד להתכנס בווינה, ברכת איחולים, ולציין עם זה כי "אין ההגירה פתרון ראדיקאלי לשאלת היהודים", אלא רק "עבודת הווה חשובה"[50] הביעה את דעתם של הציונים. בסניף של "חברת מפיצי השכלה", שהוקם בפינסק ב־25 במארס 1910, היו הציונים רוב מכריע. בבחירות לוועד הסניף, שהתקיימו ב־5 בספטמבר 1910, נבחרו אהרן רובינשטיין, פנחס מאנדל־בוים, המורה פולונסקי, ד"ר בוקשיצקי וגברת קאגאן[51]. שני הראשונים היו עסקנים ציוניים מובהקים. ועל פולונסקי סופר, שהיה מארגן במתכוון טיולים עם תלמידיו שבבית־הספר של דרונזיק, כדי שיוכל לדבר אתם על הציונות ועל ארץ־ישראל[52]. בתרס"ז (1907) רכשה חברת "דורשי ציון" בפינסק חלקת אדמה בחדרה, וניטע בה פרדס שנמסר לטיפולו והשגחתו של האגרונום ד"ר סוסקין[53].

בעול הפעולה הציונית נרתם יוסף ברגמן (יוס'ל "חסיד"), עליו כותבת ח. וייצמן־ליכטנשטיין כדלקמן: "הוא היה בצעי־רותו הר געש", ו"משנת השש־עשרה לחייו התמסר בלב ונפש לרעיון הציוני. שום דבר לא היה קשה לו. מנהיגי התנועה שלחו את הבחור הצעיר והמסור לכל מקום שהיה צורך בעבודת ארגון. בלשונו השנונה ידע אף בצעירותו לעמוד במלחמת תנופה נגד מתנגדי הציונות, פיו חצב אש, דבריו הרעיפו בטחון ואמונה. הוא היה בין דורשי עבודה ציונית בענייני הציבור היהודי בגולה, פעולה תרבותית בכל השכבות, ועבודה מעשית בארץ ישראל"[54]. כבר הזכרנו, שהשתתף בוועידת ציוני רוסיה במינסק (1902), היה חבר ה"ועד האודיסאי" והיה ציר בקונגרס השישי, "קונגרס אוגאנדה", ולפי השמועה, כאמור לעיל, התפרץ נגד הרצל וכינהו "בוגד"; היה חבר הוועדה שחקרה ואספה את החומר על הפוגרומים, והשתתף בכנס של העסקנים הציונים, שכינס הוועד המרכזי של ציוני רוסיה בווילנה בסוף דצמבר 1906. משתתפי הכנס נאסרו, וביניהם גם יוסף ברגמן, המשורר יהודה וולובלסקי (קרני), ששימש אז מזכיר המרכז של ציוני רוסיה בווילנה, וטיר, קרוב לוודאי הוא ז. טיר מפינסק[55]. ברגמן השתתף גם בוועידת הלסינגפורס, שהתקיימה באותה שנה, ושבה הוחלט על "עבודת ההווה". בוועידה זו השתתפו גם חיה וייצמן־ליכטנשטיין ומשה מדניק, שהיה מפעילי "התחייה"[56], ולאחר־מכן עלה בגורלו להיות אחד מל"ה "קדושי פינסק". ברגמן היה ציר לקונגרס השמיני (1907). צירים אחרים מפינסק היו משה־יעקב ליפשיץ ומאכליס, חבר הוועד המרכזי של "התחיה"[57]. בקונגרס התשיעי שנתכנס בהאמבורג (1909) היה ברגמן הציר היחידי מפינסק[58], והוא השתתף גם בוויכוחים בכנס ציוני רוסיה שנערך שם באותו זמן. בין השאר טען שם את הטענה, כי הוועד המרכזי של ציוני רוסיה לא ניצל את "הרגע שהיה מוכשר לעבודה" ו"הציבור הכיר כי כל החלומות הם מאפע" ו"אנחנו היינו המפלגה היחידה ברחוב היהודי". אגב, ברגמן זכה לתואר "המבקר הנצחי של הוועד של ציוני רוסיה"[59]. כשחזר מקונגרס זה מסר דין־וחשבון על הקונגרס באספה הציונית.

כל עוד אפשר היה לדבר על הציונות בפומבי היו באים מרצים מן החוץ ונואמים על נושאים ציוניים. פאסמאניק הרצה בסוף 1906 על "הביסוס הכלכלי של הציונות", ולפני תלמידים הרצה על "הביסוס הלאומי של הציונות". כעבור חודשים אחדים בא שוב והרצה על "התבוללות היהודים" ועל "האקונומיה כפתרון לשאלה היהודית". באביב 1907 בא ברגר (קרוב לוודאי יהודה־לייב) לפינסק "והחיה הרבה את עבודתנו". ציוני המקום כינסו שלוש אספות בהשתתפותו. כמו כן נאם בפני קהל רב בבית־הכנסת הגדול והצליח לרכוש אחד־עשר חברים לחברת "גאולה". ב־14 ביולי 1907 חגגו ציוני פינסק את חג יובל ה־25 לייסודה של ראשון־לציון, כלומר, לראשית ההתיישבות בארץ־ישראל. מווילנה באו אז שניים, גרינברג וגאליסקי, והרצו באולם "ברלין" על "השאיפה לארץ ישראל בתולדות ישראל" ועל "דרכי ההתיישבות בארץ ישראל". בסוף אותה שנה נערך נשף ציוני, ספרותי־מוסיקאלי, בתיאטרון העירוני בהשתתפותם של שמעון פרוג ולייב יפה. המודיע על נשף זה כותב, "כי האולם היה מלא מפה לפה", "ההתלהבות היתה עצומה" וה"נשף הראה לנו לאן נוטים המוני היהודים"[60]. בג' באלול תרס"ח (1908) ביקש ברגמן מאוסישקין "כי מר שיינקין יסור הנה לקרוא הרצאה בקלוב המקומי, וההכ־

---

50. שם, 28.11.1909, גל' 48, עמ' 33.

51. פ"ל, 19 בספטמבר 1910, גל' 1, עמ' 2. פנחס מאנדלבוים התפטר משום־מה אחרי־כן. ראה Вестник ОПЕ בנספח לדו"ח לשנת 1910 המצורף למס' 9, נובמבר 1911, עמ' 15.

52. דברים אלה שמעתי מפי אהרן־לייב צייטלין.

53. מ. סמילנסקי, חדרה, תל־אביב תר"ץ, עמ' 70.

54. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 172.

55. Разсвет, 10.1.1907, גל' 1, עמ' 41. בזמן פרסום ההודעה היו כבר משוחררים. ראה י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 224—225. לפיו שוחררו אחרי פניותיו של וולפסון אל סטוליפין.

56. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 175, וראה צנציפר, שם, עמ' 128, בתמונה, מס' 11, 43, 64.

57. ראה הפרוטוקול של הקונגרס השמיני, עמ' 442, 424. וראה גם Разсвет, 14.7.1907, גל' 27, עמ' 33.

58. ראה הפרוטוקול של הקונגרס התשיעי, עמ' 497.

59. הד הזמן, 12 בדצמבר 1909, גל' 272, עמ' 2. וראה שאלותיו ודברי בקורתו בוועידת הצירים הרוסיים שהתקיימה בהאג בזמן הקונגרס השמיני. Разсвет, 11.8.1907, גל' 31, עמ' 31; שם, 15 בדצמבר 1909, גל' 50, עמ' 45. ברגמן השתתף כציר גם בקונגרסים אחרים.

60. Разсвет, 10.1.1907, גל' 1, עמ' 43; שם, 22.3.1907, גל' 11, עמ' 28; שם, 12.5.1907, גל' 18, עמ' 32; שם, 28.7.1907, גל' 29, עמ' 30; שם, גל' 48, עמ' 27. על ערכם של נשפי פרוג־יפה מבחינה חינוכית־לאומית ראה הד הזמן, 12.12.1909, גל' 274, עמ' 2, בדין־וחשבון של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה לוועידה החמישית של ציוני רוסיה שהתקיימה בהאמבורג.

נסה תהיה מוקדשת לוועד" [61], כלומר ל"ועד האודיסאי". אולם בשנים שלאחר־מכן שעה שלא ניתנו עוד רשיונות לאספות ונשפים מעין אלה, היה צורך לטכס עצות ולבקש תחבולות כיצד לחזק בלבבות את שביב התקווה הציונית, וברגמן פעל בעניין זה במרץ רב.

הנה פרט קטן, אולם מאלף מאוד: תשובה בעיתון "לשואל מפינסק: גלויות כרומוליתוגראפיות ממראות ארץ־ישראל אפשר להזמין אצל ד. רוחימוביץ ביפו" [62]. לכאורה תמוה קצת, לשם מה לו לפינסקאי זה תמונות מארץ־ישראל, שהוא טורח להשיגן? והנה ידיעה אחרת המסבירה את הדבר והמעידה על הלך הרוח הציוני בעיר: "ב־31 בינואר (1910) התקיים ביוזמת ההסתדרות הציונית המקומית נשף ספרותי־מוסיקאלי. על הבד (של הראינוע) הופיעו תמונות המושבות העבריות בארץ־ישראל ותמונותיהם של המנהיגים הציוניים. ההסברים לתמונות ניתנו על־ידי ברגמן בצורת סקירה על תולדות האידיאה הציונית, החל בפינסקר וסיים בהרצל. התמונות עשו רושם רב. ההתלהבות של הציבור הגיעה לשיאה כשהופיעה על הבד תמונתו של המנהיג המנוח, כל הקהל קם ממקומו, והתזמורת ניגנה מארש־אבל. לפי דרישת הקהל הופיעה תמונתו של הרצל שנית, והתזמורת ניגנה את 'התקוה'. בהצלחה רבה עברה הפרוגראמה הספרותית־מוסיקאלית, הוקראו מיצירות ביאליק, פרוג ושלום עליכם... השחקנית־האמנית הגברת זאסלאבסקי שרה שירים בעברית וביידיש. ההגרלה של חפצי אמנות של 'בצלאל' עוררה עניין רב בציבור ועברה בהצל־חה" [63]. ברגמן ניצל כל הזדמנות, שבה יכול היה לדבר על בניינה של ארץ־ישראל. באספת האזכרה לשאול פנחס רבינו־ביץ (שפ"ר), שנערכה ביום השלושים למותו וש.מ. רבינוביץ וש. וילנצ'יק דיברו על שפ"ר ופעולתו הספרותית, תיאר ברגמן את ההישגים בארץ־ישראל מאז ראשית פעולתו של שפ"ר בתנועת "חיבת ציון" [64]. ברגמן היה הכתובת בשביל כל מי שרצה לשאול בענייני עסקים הקשורים בארץ־ישראל. הנה פונה ברגמן לאוסישקין שיודיע לו, למי בארץ־ישראל עליו לפנות כדי לקבל אינפורמאציה מדויקת בדבר הקמת בית־חרושת לשמן, כי ידיעות אלה דרושות לציוני פינסקאי בעל הון של 20,000 רובל ובעל השכלה טכנית, הרוצה להקים בית־חרושת כזה בארץ־ישראל. וכשהפירמה "יוסף האלפרן", כלומר בית־החרושת לגפרורים שבפינסק, החליטה למסור את הסוכנות לגפרורים בקושטא ליעקבסון ואת הסוכנות בארץ־ישראל לפוזנר, ברגמן הוא המטפל בדבר. הוא שלח חבילות "גפרית", כלומר גפרורים, לאוסישקין וביקש ממנו שיעביר אותן מאודיסה לקושטא ולארץ־ישראל [65].

מלבד ברגמן היו פעילים כחברי הוועד הציוני מוניה־בר רוזמן, יחזקאל אייזנבוד, שמואל ליפשיץ ושלמה וילנצ'יק (בירב), שנצטרף לוועד בשנת 1910. במיוחד היה פעיל מרדכי (מוטל) אייזנברג. הוא היה ממייסדי האגודה "בני ציון", ובדומה לברגמן היה אף הוא ממשפחת חסידים, וכמוהו התמסר בהתלהבות לפעילות ציונית, וגם נאסר על פעילות זו [66]. אגב, מבחינה סוציולוגית כדאי לציין, שהפעילים היו בעיקרם משכבת האינטליגנציה הפקידותית בבתי־החרושת ובב־באנקים, ששעתם היתה פנויה יותר. שאול־מנדל רבינוביץ היה מנהל בית־החרושת של לוריא (נפטר שם בתאונה, כ"ז בטבת תרע"ט — 31.12.1918). מ. אייזנברג עבד במשרד של לוריא (נפטר ב' אלול תרצ"ג — 24.8.1933 — בתל־אביב). יוסף ברגמן היה מנהל באנק להלוואה וחסכון בפינסק (נפטר 15.5.1946, בתל־אביב). פנחס מאנדלבוים אף הוא היה מנהל באנק (נפטר בהושענא־רבה תרצ"ד — 1933). המשורר א.ד. ליפשיץ היה מנהל חשבונות בסניף של הבאנק הרובנאי. ומ.מ. שטריק היה תחילה קופאי של הבאנק לאשראי הדדי [67].

אמנם, בתרומות הכספיות למען ארץ־ישראל חלה ירידה. בשנים 1908—1909 אין שמה של פינסק כלול ברשימת הערים שמהן נשלחו "דמי חברות" ל"ועד האודיסאי" [68]. התרומות לקק"ל בשנת 1908 היו 133 רובל, ב־1909 — 166 רובל. ב־1911 — 297 רובל [69]. בשנים שלאחר־מכן ניכרת עליית־מה בתרומות לקק"ל, וכן נתרמו תרומות אחרות לארץ־ישראל. אולם, אם כי אין בידינו סיכומים של כלל התרומות, יש לומר שגם בשנים אלה לא הגיעו התרומות לסכומים שנתרמו בשנות חייו של הרצל. והמעלעל ברשימות התרומות שנתפרסמו ב"ראזסבט" או ב"העולם" מקבל את הרושם, שפינסק פיגרה אחרי ערים דומות לה ואפילו קטנות הימנה [70].

אין ספק שירידה זו היא בעיקר תוצאה של המצב הכלכלי שהוחמר, ואפשר שהשפיעה במידת־מה העובדה שעל אף הרדיפות מצד השלטונות היו ל"בונד" ולס"ס סניפים מאורגנים בעיר, ואילו על הפעילות הציונית הקשה בוודאי האיסור על קיומן של אגודות ציוניות, שהוטל מטעם הסנאט בפטרבורג ב־1 ביוני 1907, "משום שפעילות הארגונים הציוניים מטרתה

61. התיק A 24/111/2 בארכיון הציוני הכללי בירושלים.
62. Разсвет, 17.1.1910, גל' 3, עמ' 21.
63. שם, 21.2.1910, גל' 8, עמ' 44—45.
64. פ"ל, 26.12.1910, גל' 17, עמ' 1; הצפירה, 30.1.1911, גל' 74, עמ' 3.
65. ראה מכתביו לאוסישקין מכ"ו שבט תר"ע ומח' תמוז תר"ע, הארכיון הציוני הכללי בירושלים, התיק הנ"ל.
66. טי"פ, עמ' 173.
67. על מ. אייזנברג ראה הרשימה ב"פינסקער שטימע", 27.8.1937, גל' 527, עמ' 3. על פ. מאנדלבוים ראה שם, 27.10.1933, גל' 43 (329), עמ' 2.
68. ראה רשימת המקומות ב"העולם", 2 באפריל 1909, מס' 11—12 בתוספת.
69. י. צ'לנוב, חשבון הכסף שנכנס מרוסיה לטובת הקק"ל, פטרבורג־וילנה.
70. יש עניין בדרכי ההתרמה למען הקק"ל, ואת "יוצאי פינסק" יעניינו בוודאי גם שמות האנשים שעסקו בהתרמה. אני מביא כאן 2 רשימות בלבד: בורשטיין אסף בפדיון הבן אצל ח. סמחובה 1 רובל 20 קופ'; זילברקביאט אסף 6 רובל; ז. רבינוביץ בשעת עליה לתורה 50 קופ'; מ. שטילרמן אסף בזמן חתונת ויגדורצ'יק־וולפסון 3 רובל 31 קופ'; א. ברגמן אסף בחתונת אייזנברג־האלפרן 3 רובל 80 קופ'; א. בוקסר אסף באולם "וינה" בערב יום־כיפור 1 רובל 30 קופ'; א. פוליאקוב תרם לרגל חתונתו 3 רובל; הקופה "הלוואה וחסכון" תרמה 30 רובל 78 קופ'; האחים לוריא תרמו 10 רובל; ד. בוניוק תרם 40 קופ'; ח. ליברמן ור. בושס תרמו 20 קופ' כל אחד; א. גארבוז תרם 15 קופ'. ראה Разсвет, 14 במארס 1910, גל' 11, עמ' 48; שם, גל' 12, עמ' 46.

להתבדלות הלאומית של ההמונים היהודים וגורמת להחרפת השנאה אל התושבים העיקריים" [71]. אספות ציוניות נאסרו, ונאסרו מכירת שקלים ומגביות לטובת קק"ל [72]. הפחד מפני המשטרה והצנזורה גרמו ללא ספק, שבשבועון "פינסקי־ליסטוק", שהופיע בשנים 1910—1911, אין זכר לפעילות ציונית, אלא רק במקרים שאינם בולטים בציונותם, כגון בתיאור האזכרה לשפ"ר, בעוד שה"ראזסבט" למשל, שיצא בפטרבורג, דיבר בגלוי על התנועה הציונית ופרסם פרטי התרומות שנת־רמו בערים השונות לקק"ל ולמטרות ציוניות אחרות.

המשטרה בפינסק ניסתה לחסל את הציונות על־ידי פגיעה בציונים הפעילים כיחידים, על אף העובדה שהאיסור של הסנאט, שנזכר לעיל, התכוון רק למנוע את פעילות התנועה הציונית. המשטרה החשידה אותם אצל שר־הפלך שהם ס"סים, כלומר מהפכנים. על עניין זה ידוע לנו ממכתב מיום ד' בכסלו תרע"ב (1911), בחתימת מ. אייזנברג, יוסף ברגמן, ש. וילנצ'יק וי. אייזנברג, אל חברי הוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית, וזו לשונו: "לפני ירחים אחדים עשתה הפוליציה המ־קומית אצל רבים מציוני עירנו חיפושים. אצל אחדים מהם מצאה תעודות המוכיחות שהם עומדים בראש ההסתדרות הציונית המקומית. וזה כשני שבועות נודע לנו כי על דבר תוצאות החי־פושים שלנו נשלחה הרצאה מאת שר הפלך המינסקאי לדפארט־מנט של הפוליציה בפטרבורג. אנחנו שלחנו אחד מחברינו לפטרבורג להיודע על דבר מצב הענין, ושם נודע באמת כי שר הפלך מאשים אותנו לא בתור ציונים כי אם בתור ס"ס. תוצאות האשמה זאת תוכלנה להיות, כי אנחנו ציוני פינסק במספר 22 איש נקבל עונש גלות לארכאנגלסק, או באופן טוב ישימו עלינו השגחה פוליצית לשלוש שנים. חברינו בפטרבורג הודו כלם, כי החבר צ'לנוב יכול לעשות הרבה בנידון זה, אבל הם פוסחים על שתי הסעיפים אם כדאי להטריחו לפטרבורג בשביל זה. ובכן אנו פונים אליכם, חברים נכבדים, בבקשה נמרצה, כי אתם בתור חברי הוועד הפועל המצומצם תפנו לחברינו בפטרבורג בדרישה נמרצה כי ישימו־לב לדבר זה וישתדלו בכל האמצעים שיש בידם, לבל יאחרו את המועד. לפי הידיעות שיש לנו מפטרבורג ימי העניין ספורים ואם תחרישו לעת כזאת, הנה מלבד מצבם של האנשים שרובם ככולם בעלי משפחה בלתי אמידים... אין לשכוח כי הדבר הזה עלול להרוס את כל ההסתדרות הציונית ברוסיה, ואף איש אחד לא יוכל לעשות קטון או גדול בעד הציונות מאימת החרב המעופפת... כי לו גם יסתפקו בזה שיעמידו אותנו תחת השגחת הפוליציה, גם אז ימיטו בזה אסון גדול על רוב האנשים שלנו, יען כי כמעט כולם הם אנשים שפרנסתם תלויה בנסיעות תמידיות או מורים בבתי הספר" [73]. במיוחד ריחפה כנראה הסכנה על י. ברגמן, כי במכתב לאוסישקין מה' בכסלו תרע"ב, יום לאחר שנכתב המכתב הקודם, הוא כותב: "אני, רעיתי, בני ובתי, נתונים בצרה גדולה, ומבקש אני ממך לבוא לעזרתי. איך שלא יהיו היחסים בינך ובין צ'לנוב, בכל זאת בטוח אני בזה שישמע בקולך ויסע פטרבורגה, באם שאתה תדרוש ממנו זאת". וכן הוא כותב: "ביום ג', ז' לחודש זה אנכי נוסע עוד הפעם פטרבורגה" [74]. אין ספק כי שתי נסיעותיו אלה היו כרוכות בעניין זה.

לפי דברי זכרונותיו של ש. בירב (וילנצ'יק), שהיה מן הנתונים בצרה זו, החל המעקב של המשטרה אחריהם בפורים תרע"א (1911). וכך היתה השתלשלות הדברים: הוועד הציוני הזמין את ד"ר אלכסנדר גולדשטיין מפטרבורג להרצות לפני הציבור. בליל פורים התקיימה הרצאתו על נושא נייטראלי כמעט לגמרי, אם שהיתה לו גם משמעות ציונית. נושא ההרצאה היה: "העקירה מן היהדות". הוא הרצה ברוסית לפני אולם מלא באחד מבתי הראינוע בעיר. בהרצאה נוכח פקיד משטרה. למחרת, בפורים, נועדו עם המרצה חברי הוועד הציוני ועוד כמה ציונים פעילים, וביניהם פייבל וייצמן. לעת ערב הלכו כולם ל"סעודת פורים" לבית וייצמן, לאחר שפייבל התקשר טלפונית עם אמו ובטלפון נקב בשמם של כל האורחים. לשיחה טלפונית זו הקשיבה הטלפוניסטית והיא מסרה את השמות לבולשת. אלא ששמה של אחת ביילה סירוטה נשתבש ונעשה ל"ביילה שרה". עברו כשלושה חודשים ובבית וייצמן נערך חיפוש, ושם נמצא מכתב תנחומים ששלחו חברי הוועד הציוני ובחתימת כולם למשפחת וייצמן על מותו של ראש המשפחה עוזר וייצמן, שנפטר בד' סיון תרע"א (1911). בעקבות מציאה זו נערכו חיפושים אצל חברי הוועד הציוני, ואצל ציונים אחרים, ובין הדברים הפסולים מצאו גם ספרים של סוציאליסטים, כגון של קאוטסקי ופלכאנוב, ומכאן ההא־שמה שהם לא ציונים סתם אלא חברי ס"ס. בחקירות נדרשו הנאשמים לגלות מי היא "ביילה שרה". במקרה נודע להם מאת מישהו ממינסק, ששר־הפלך העביר חוות דעת עליהם למיניסטריון־הפנים. יוסף ברגמן נסע לפטרבורג, וכדי שתהיה לו האפשרות לשהות שם, שהרי העיר היא "מחוץ לתחום", השיג יפוי־כוח מסוחר יהודי בפינסק בעל זכות ישיבה בפטרבורג, שהוא, ברגמן, בא לשם עסקיו של הסוחר. באמצעות "אינפורמאטור" קבוע בשכר, שהיה להם לציונים בפטרבורג במשרד־הפנים, נתאמת דבר האשמתם של עשרים ושניים אנשים. אחרי התייעצות עם עורכי־הדין גרוזנברג ושלוסברג ניסח שלוסברג מברק אל שר־הפנים. ברגמן חזר לפינסק, הנאשמים חתמו על המברק ושלחוהו אל שר־הפנים. לפי זכרונו של וילנצ'יק היה נוסח המברק כזה: "הוד מעלתו

71. שם, 1910, גל' 7, עמ' 32. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 239. כל פעולה ציונית נאסרה כבר ביוני 1903. ראה המבוא של י. קלויזנר לחוברת: ועידת ציוני רוסיה במינסק של הרב מ. נירוק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 46.

72. ברוידס, שם.

73. בארכיון הציוני הכללי ירושלים, תיק BIf 1 א. אגב, "הפועל יהושע בלינדער שנאשם באיסוף כסף בין הפועלים בשביל השוב־תים בבית־החרושת לגפרורים בקובנה" גורש לארכאנגלסק יחד עם קבוצה של אסירים פוליטיים, כנראה לא־יהודים. דער פריינד, 14 ביולי 1908, גל' 158, עמ' 3.

74. שם.

שר־הפנים, השלטונות של עירנו ושל הפלך הציעו להוד מעלתו, לפי השמועה שהגיעה אלינו, להגלות אותנו לחמש שנים על עוון שייכותנו להסתדרות ציונית־סוציאליסטית. הוד מעלתו, אמנם נוטים אנו במחשבתנו לרעיון הציוני, אך מעולם לא היינו שייכים להסתדרות ציונית־סוציאליסטית, אנו מבקשים אפוא מהוד מעלתו להאמין לנו ולהגן עלינו מפני אשמה זו״ [75]. ממכתביו של י. ברגמן לאוסישקין אנו למדים, כי ההתנקשות הממשית בפעילות הציונית והחיפוש אצל ברגמן נעשו כבר קודם שנמצאה איגרת התנחומים בבית וייצמן. במכתב מ־2 באפריל 1911 אנו שומעים, כי ראש המשטרה בעיר החרים שבעים רובל מההכנסות של נשף ואיננו רוצה להשיבם, על אף טענת הוועד הציוני המקומי כי הכסף שייך ל״ועד האודיסאי״, שהוא לגאלי. יש להניח שהמדובר הוא בהכנסות מנשף פורים. באותו מכתב הודיע ברגמן מה שקרה לו גופו, כי ערכו אצלו חיפוש והחרימו אצלו דברים (איננו כותב מה הם הדברים, כי באותו יום כתב מכתב ״רשמי״ ל״ועד האודיסאי״ באותו עניין). מכתבים מן הבאנק בלונדון הוחזרו לו, אולם לא הוחזרו ספרים. הוא הודיע, שהוזהר על־ידי קצין המשטרה, כי להבא לא יעז לאסוף כסף בשביל ה״ועד האודיסאי״. יומיים לאחר־מכן, בארבעה באפריל, הודיע ברגמן לאוסישקין, כי בא למינסק להתייעץ עם שמשון רוזנבוים ״על דבר המאורע שקרה לי לפני החג״, כלומר לפני חג הפסח. מכאן שכבר אז ראה ברגמן כי עניינו רציני. ואשר לכסף שהחרים ראש המשטרה הודיע לאוסישקין כי דעתו של רוזנבוים היא, כי על אוסישקין, שהיה אז ראש ה״ועד האודיסאי״, ״לפנות על דבר זה לשר־הפלך המינסקאי״. כשלושה שבועות לאחר־מכן חודיע ברגמן לאוסישקין ״כי שר הפוליציה הפינסקאית הודח היום ממשרתו, ואם אתם לא תדרשו את הכסף הנמצא תחת ידו, אז לנכון יאבד הכסף״, ואינו מזכיר את עניינו הוא. מכאן אפשר אולי להסיק כי עניינו נשתקע לזמן מה [76].

פרשת ההאשמה חוסלה. בכ״ג כסלו תרע״ב (1911) שלח ברגמן גלויה מפינסק לאוסישקין וזו לשונה: ״היום נתקבלה ידיעה מעיר הבירה כי הענין שלנו נגמר שמה בכי טוב״ [77]. שבוע ימים לאחר־מכן נשלח מכתב בחתימתם של יוסף ברגמן ומ. אייזנברג לחברי הוועד הפועל המצומצם וזו לשונו: ״הננו מתכבדים להודיעכם, כי קיבלנו ידיעה מפורטת מפטרבורג, כי הענין שלנו נגמר שמה בכי טוב. בעונג מיוחד הננו להודיעכם כי במסיבת חברינו הפינסקאים שהיתה אתמול הודגשו הרצון והבטחון לנהל את עבודתנו, אם אף בתנאים קשים, הלאה בדרך המובילה ציונה״ [78].

אין אנו יודעים אם נתבטלה האשמה משום התערבותו של צ׳לנוב, או משום המברק לשר־הפנים. לכאורה מפורשים הדברים אצל א. א. פיינשטיין, המספר, כי מחמת מכירת המניות של ״אוצר התיישבות היהודים״ ״התחילו חיפו־שים, ועל־פי הצעתו של ראש הז׳נדרמים הטיל הדפרטמנט של הפוליציא בפטרבורג עונש גלות לסיביר על 10 ציונים — גם אני בתוכם — ורק בהשתדלותו של המנוח יחיאל צ׳לנוב הוצא כל התיק של המשפט מן הדפרטמנט והגזרה לא יצאה לפועל״ [79]. ולכאורה קשה להניח שלפנינו שני מאורעות שונים, שהרי פיינשטיין היה בוודאי יודע על שניהם והיה מזכיר את שניהם, ובמיוחד כשהוא עצמו היה נתון בסכנה לפי דבריו של וילנצ׳יק. גם המקרה שעליו מדברים וילנצ׳יק והמכתבים שהובאו למעלה דומים בפרטיהם. מן הדין היה אפוא להניח שהיה רק מאורע אחד כזה בפינסק, על אף השוני בפרטים שבין סיפורו של פיינשטיין לבין המכתבים וסיפורו של וילנצ׳יק. לא קשה לתרץ את ההבדל במספרים; במכתב של אוסישקין וכן אצל וילנצ׳יק מדובר על 22 מואשמים, ואילו פיינשטיין מדבר על 10 נידונים. ניתן לומר, כי פיינשטיין לא טעה בנידון זה, כי נידונו לגירוש רק 10 אנשים, אמנם לא לסיביר כי אם לארכאנגלסק. אולם ישנו עניין מוקשה שאין לסלקו. אם נכונים דבריו של פיינשטיין והתיק ״הוצא מן הדפרטמנט״ — איך ייתכן שנשלחה טלגרמה בעניין אל שר־הפנים באמצעות עורכי־דין. אין לחשוש שזכרונו של וילנצ׳יק הטעהו בפרט זה. מדברי וילנצ׳יק אף משתמע ברורות כי צ׳לנוב לא התערב בדבר. ועוד זאת: אילו הסתיים הדבר על־ידי ״הוצאת התיק מן הדפרטמנט״ ובהשתדלותו של צ׳לנוב, כי אז היה נמצא בתוך המכתב מפינסק, שהודיע לוועד הפועל ״שהענין נגמר שמה בכי־טוב״, רמז כלשהו של תודה לצ׳לנוב ולוועד הפועל הציוני על שזירזהו לכך. הביטוי ״נגמר בכי טוב״ יש לו מובן רק במקרה של זיכוי בדין, כלומר שהוסרה מעליהם האשמה של ההשתייכות למפלגה מהפכנית, לס״ס. מן ההכרח אפוא לומר, כי לפנינו שני מאורעות מזמנים שונים. אגב, בכתבה בונדאית מפינסק משנת 1912 מסופר באותו עניין כדלקמן: ״לא מזמן בא לעיר קצין ז׳אנדארמים צעיר, הרוצה לעלות בדרגה על ידי מלחמה נגד המרדנות בפינסק. בראש וראשונה עורר משפט נגד 12 אנשי ציבור היותר נכבדים: אנשי תעשייה, ואנשים בעלי מעמד ציבורי בעוון השתייכותם להסתדרות הציונית. מועצה מיוחדת בפטרבורג הטילה עליהם גירוש ל־5 שנים בסיביר המזרחית. בעיר עורר דבר זה מבוכה איומה. מיד נסעו לפטרבורג להשתדל והשיגו את ביטולו של פסק הדין״.

גם לאחר־מכן לא הסירה המשטרה את עין השגחתה מן הציונים. ש. מ. רבינוביץ ומרדכי אייזנברג היו נתונים בשנת 1912 תחת פיקוחה של המשטרה ונאסר עליהם לעזוב את העיר, אף הוטל עליהם להתייצב יום־יום במשטרה. אולם מכיוון ששניהם היו בעלי משרות אחראיות בבית־החרושת ללבידים — רבינוביץ היה מנהל ואייזנברג גזבר — שוחררו שניהם מחובת ההתייצבות תמורת ״מתנת יד״ חודשית לראש המשטרה, ל״פריסטאב״. אולם איסור היציאה מן העיר נשאר בעינו. אף אסור היה להם לעבור את פסי הרכבת. כשיצא ש. מ. רבינוביץ את העיר לצורך הבראה, לסלאווטא שבווהלין, נאלץ לחזור מיד, כי הדבר נודע למשטרה, וכפי שהתברר הלשין עליו מלשין אחד שהיה ידוע בעיר. בין ה״חטאים״

75. ספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 140—142.
76. ראה הע׳ 73.
77. שם.
78. שם.

79. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 9.

שחטאו היה ה״חטא״ של מכירת שקלים. המאבק של המשטרה בציונות ובציונים נמשך עד שפרצה המלחמה. כך למשל, כשיצא ש.מ. רבינוביץ לחוץ־לארץ והמשטרה העלתה את החשד שנסע לכינוס ציוני, הקיפה את ביתו לעריכת חיפוש. ורק לאחר שהוכח כי נסע לשם הבראה הרפו ממשפחתו[80].

תיארנו את מצב העניינים של ה״ציונות הכללית״, נעבור עתה לתיאור הארגונים של הצעירים הציוניים שהושפעו מן הדעות הסוציאליסטיות. הזכרנו את התהוות ״התחיה״ בפינסק ואת הקמתה של ״לשכה זמנית״ בעיר לשם ארגונה של הסתדרות ארצית של ״התחיה״. ״משרד זמני״ זה עבד בסוף שנת 1905 ותחילת 1906 על פרוגראמה ציונית־סוציאליסטית. בינתיים גדלה אגודת ״התחיה״ בעיר ומספר חבריה הגיע ל־300 איש[81]. חברי הוועד של האגודה היו יחזקאל אייזנבוד, מינה אילביצקי, יוסף הרמן, ברל מאכליס, משה מדניק, אליעזר טייטלבוים, ז׳וקובסקי, יוסף אילביצקי, זלאטה הילר, אליעזר קאנטרוביץ ועוד שניים שלא זוהו[82]. ב־28 בפברואר 1906 הודיעה המערכת של השבועון ״כרוניקה יברייסקוי ז׳יזני״, שנתקבלה במערכת הפרוגראמה של ״התחיה״, ושבועיים לאחר־מכן פרסם העיתון את הפרוגראמה, אלא שבדברי ההקדמה של המערכת נאמר, שמובאים כאן קטעים שנבררו מתוך חוזרים ועלונים, קטעים שלפי ההנחה הם בעלי חשיבות[83]. כנראה יש כאן איזו הסוואה, אפשר מפני הבולשת. עובדה היא שלפחות סעיף אחד בפרוגראמה לא פורסם, כפי שנראה להלן. עמדנו על פרטים אלה כדי להראות שה״פרוגראמה״ היתה יצירתם של חברי ״התחיה״ הפינסקאים ומן הראוי אפוא שנתעכב עליה.

בפרק הראשון מובאים עיקרי ההשקפות של יוצרי הפרו־גראמה ועמדתם כלפי האידיאולוגיות של המפלגות השונות, שהיו אז ברחוב היהודי. בניגוד לתורה המארכסיסטית שרואה את ה״לאומיות״ כעניין משני בתולדות האנושות, רואה הפרוגראמה את הלאומיות כתכלית לעצמה, ״ולא זו בלבד שהלאומיות אינה מפריעה להתפתחות וההתקדמות של האנושות אלא היא תנאי הכרחי לקידומה. הציונות שהיא קודם כל תנועה שמטרתה להחיות את העם היהודי היא אפוא תנועה של קדמה״. תחייה זו לא תיתכן אלא בריכוזו של העם היהודי בטריטוריה מיוחדת לו, ״כי בארצות הגלות לא זו בלבד שתרבותנו הלאומית לא תוכל להתקיים משום היותנו מיעוט חסר משקל בתוך הרוב השליט בעל התרבות המפותחת, אלא גם משום שאנו משוללים בהן כל אפשרות לספק את צרכינו הכלכליים ההכרחיים, כתוצאה מדחיקתנו המתמדת מן החיים הכלכליים והחברתיים של העם השליט״. כאן אפוא התרסה נגד האוטונומיזם מיסודו של דובנוב וכן גם נגד תורתו של אחד־העם בדבר ״מרכז רוחני״. ״הארץ היחידה שבה אפשר להחיות את העם היהודי היא ארץ־ישראל בלבד. כי בה נעשינו לעם והתפתחנו במובן הלאומי־עצמותי ונתהוו אצלנו השקפת עולם מיוחדת ואופי אינדיבידואלי, שטבעו את החותם העמוק על הפסיכיקה שלנו. ארץ זו, שבה היינו בני חורין, קשרה אותנו אליה. במשך אלפיים שנות גלותנו לא חדלנו מלהימשך אליה מתוך הרגש שהיא שייכת לנו. רק בארץ זו, שבה עברו עלינו ימי נעורינו הלאומיים תימשך ההתפתחות הבל׳תי־אמצעית והטבעית של לאומיותנו. רק הארץ ההיסטורית עשויה לעורר את אהדת העם אל הציונות. המשיכה אליה והגעגועים לה עשויים להיהפך לרצון חזק ולכוח יוצר, ולעניין בה את העם היהודי כולו, עד שיהא מוכן להקריב את עצמו עליה. את הקרבנות המרובים, שהם הכרחיים למימוש האידיאל הציוני, יכולים להמציא רק רגשותיו העמוקים של העם היהודי אשר לא ימדו, ורק הקשרים ההיסטוריים והפסיכיים המושרשים עמוק בנפשנו״. ברור שבפיסקה זו מובעת הת־נגדות לעמדתה של מפלגת ס״ס, שהצטרפה להסתדרות הטרי־טוריאליסטית ובאותו זמן היתה בפינסק בעלת עמדה ניכרת. בפרק השני דנה התכנית באמצעים למימושו של האידיאל הציוני. כידוע התנהל אז ויכוח חריף בין ה״ציונים המדיניים״ שטענו להמשכת דרכו של הרצל, כלומר את דרך המשא ומתן הפוליטי לשם השגת הצ׳ארטר על ארץ־ישראל, לבין ה״ציונים המעשיים״ שדרשו עבודה יישובית בארץ־ישראל, בדרך שהלכו בה ״חובבי ציון״. ״התחיה״ נקטה בוויכוח זה את העמדה שאותו נקט, לאחר־מכן, הקונגרס השמיני (1907), והיא ה״ציונות הסינתטית״. הפרוגראמה של ״התחיה״ קובעת, ש״עלינו לנהל מדיניות יהודית, לבוא בקשרים עם כל המדינות בעלות התרבות לשם פתרונה של השאלה היהודית״, והציונות צריכה להיות ״בעיה עולמית״. יש להחדיר את המחשבה בלבם של מדינאי העולם שעל־ידי שיבת היהודים למולדתם ההיסטורית תיפסק השפעתם של יהודים בארצותיהם. יש להסביר למדינאי תורכיה, שיישובה של ארץ־ישראל על־ידי עם תרבותי נייטראלי יהיה תרומה לביסוסה של האימפריה התורכית ולפיתוח הכלכלה באזורים שלה אשר באסיה. יש להשתדל ולהשפיע בהתמדה על דעת הציבור האירופי, עד שיבוא לידי הכרה, שרק הציונות עשויה לרפא את האנושות מנגע האנטי־שמיות, וכי ״השאלה היהודית היא שאלה בוערת, שפתרונה דחוף והכרחי לא פחות מפתרונן של בעיות בין־לאומיות אחרות״. בד בבד עם הפעולה המדינית, ״יש לגשת מיד לעבודה מעשית בארץ־ישראל, להגדיל בה את ישותנו הן בכמות והן באיכות, יש להחדיר רוח לאומית בין אחינו היושבים כבר שם, לשפר את המצב התרבותי־כלכלי שלהם, למען ייהפכו מקבצנים ו׳שנוררים׳ לאנשי מעשה וקולוניסטים מוכשרים. יש לסייע לגידולם של הכוחות האינטלקטואליים בארץ־ישראל, לפתוח שם מוסדות־לימוד תיכוניים וגבוהים. עלינו להתאמץ ולרכז את כל אדמת ארץ־ישראל בידינו על ידי קניות שונות ורכישת זכיונות וליישב שם את אחינו. יש לפתוח שם בתי־חרושת ובתי־מלאכה, ולהכשיר את הארץ שתיהפך למרכז

---

80. זאת הודיע לי בנו ד״ר זאב רבינוביץ. על הכתבה מהמקור הבונדאי ראה:
Информационный листок заграничной организации Бунда, ג׳נבה מאי 1912, גל׳ 4, עמ׳ 11.

81. לעיל פרק שני. ז. טיר, פון אונזער עבר, בעפרייאונג, 18 באפריל 1921, עמ׳ 9—12.

82. צנציפר, שם, תמונה 503.

83. Хроника Еврейской Жизни, 1906, גל׳ 8, עמ׳ 46; שם, 15 במארס 1906, גל׳ 10, עמ׳ 32.

הגירה גדול לאחינו שבתפוצות... עלינו לחזק בארץ־ישראל את הפוזיציה שלנו, ליצור שם כוח יהודי ריאלי, ואז יקל להשיג ערבויות פוליטיות".

בעקבות התביעות של ה"סיעה הדמוקראטית" עומדת הפרו־גראמה של "התחיה" על ההכרח שענייניה של ההסתדרות הציונית ינוהלו ברוח דמוקראטית, משום ש"הציונות עשויה להתגשם רק בשיתופו של כל העם היהודי", ב"כחו המאוחד והמאורגן של כל העם, ולא רק איזה מעמד, שהוא העומד כביכול בראש ההסתדרות והמנהל כביכול את כל התנועה". כאן מובעת בעצם תביעה לשיתוף כוחות חדשים של המפלגות הציוניות החדשות בהנהגה הציונית. הפרוגראמה תובעת התיישבות על "יסודות קולקטיביים, קומוניסטיים", כי בארץ־ישראל חסרה עדיין "סטרוקטורה סוציאל־אקונומית, כשם שלעמנו חסר עדיין רכוש לאומי... כשנקים בה את ההתיישבות היהודית על יסודות התורה הסוציאליסטית לא ניתקל במניעות ובמכשולים, שנתקלות בהם כל המפלגות הסוציאל־דמוקרטיות בארצות התרבות".

בשאלת עבודת ההווה, שעוררה אז ויכוחים בתנועה הציו־נית, נקטה הפרוגראמה עמדה חיובית ברורה. ו"עבודת ההווה" היא בשלושה שטחים. בשטח הפוליטי — מאבק להשגת זכויות אזרחיות בפועל, ולא רק על גבי נייר, ולמאכסימום של אוטונומיה לאומית "במידה שהדבר אפשרי בגלותנו", ומאבק נגד התופעות האנטישמיות. בשטח הכלכלי "עלינו לפעול ללא הפסק בשכבות הרחבות של עמנו בגלות, במטרה להיטיב את המצב הכלכלי של ה ה מ ו ן היהודי, ולא רק של ה פ ר ו ל ט א ר י ו ן היהודי". וההנמקה לכך היא, שלמעשה "פרולטאריון במובן המארכסיסטי אין אצלנו, יש רק ה מ ו ן סובל הנדחק מכל ענפי הייצור והחיים, והעובד היום ייהפך מחר לתגרן, ל"איש־אויר", לבורז'ואה כביכול, ובדרך כלל יהא משולל כל עסק של פרנסה. כדבר הזה יקרה לסוחרים ולבעלי־המלאכה. פתרון שאלת הלחם של כל פרט מן ההמון היהודי בגלותנו הוא עניין מקרי של מזל". עובדה זאת "מחייבת אותנו לארגן היטב את כל הפועלים הארעיים והמק־ריים, את בעלי־המלאכה והסוחרים ב ק ו א ו פ ר א צ י ו ת מקצועיות ולהשתדל עד כמה שאפשר להסדיר ביניהם את היחסים הכלכליים, כדי שיעמדו על קרקע מוצק במידת האפשר ולא ידחקו האחד את השני". בתחום העבודה התרבותית "עלינו למתח ולהפיץ תרבות יהודית, שתכלול את התרבות הכלל־אנושית כשהיא נטמעת ברוח היהודית". שני גורמים מחייבים את הפעולה התרבותית בתוך ההמון היהודי: א) התרבות היהודית תחדיר בהם "הכרה בהכרח החרות הלאומית, ואז יתחילו לתבוע בקול רם את זכויותיהם האזרחיות והלאומיות מן החברה והשלטונות. ב) אז יכירו בהכרחיותה של הדרך היחידה, הדרך הציונית, ויתחילו להיאבק על מימוש האידיאלים של הציונות". מתוך תקווה ל"תרבות" חדשה, שבעצם לא ידעו אז בבהירות מה דמותה, נוקטת הפרוגראמה עמדה שלילית קיצונית לגבי התרבות היהודית הקיימת, ויחד עם "שלילת הגלות" היא שוללת גם את "תרבות הגולה". דומה, שבחוגים הציוניים לא הושמעו עדיין דברים קיצוניים כדלקמן: "עלינו להעביר בגיטו המעופש זרם מהפכני מטהר, שישרש ויגרש משם את תרבות הגיטו, תרבות הגלות, שאיננה תוצאה של התפתחות הרוח היהודית, אלא תנאי חיינו הלא־נורמאליים שאנו חיים, לחוצים ודחוקים בחומר וברוח, כלואים בגיטו חיצוני ופנימי". התרבות החדשה צריכה להיות תרבות ההולמת את הסביבה היהודית, מתוך "סיגול האידיאות החיוביות, הפרו־גרסיביות והיהודיות".

בסיומה של הפרוגראמה באות הנמקות להסתייגויות מן המפלגות האחרות: התנועה הטריטוריאליסטית היא אנטי־לאומית, משום שבכל "מושבה", שהיא בתחום שלטונה של מעצמה חזקה, לא יוכל העם היהודי להתפתח במובן הכלכלי והרוחני, כי הרי השפעת ה"מטרופולין" תהא שם חזקה. תנועה זו היא גם "חולנית" — משום שהיא מרפה את הכוחות העצמיים של העם, והיא תוצאה של סקפטיציזם. ואין לה גם כל סיכויים להצלחה. ה"טריטוריות" הן מדבריות ורחוקות "מכל מרכז קולטורי", "שאין לנו אתן כל קשרים פסיכיים והיסטוריים, ואין לצפות שהעם היהודי יקריב את עצמו למענן".

הסתייגות מ"פועלי ציון" מנומקת מטעמים אלה: התיאוריה המארכסיסטית בדבר "מלחמת מעמדות" שבפרוגראמה של "פועלי ציון" אין לה מקום בחיי היהודים. "היא לקוחה בהש־אלה מעמים נורמאליים ותעשייתיים רק כדי לחקות סוציאליס־טים בני עמים אחרים" "וכדי לסנוור בתיאוריה זו את עיני הצעירים היהודים". "כי כל מאבק של פועלים שאיננו מוליך אל הסוציאליזם אינו מלחמת מעמדות". במאבקם של פועלים יהודים נגד מעבידים יהודים אין מקום למאבק מעמדות זה, כי למעשה "אין כאן אינטרסים מנוגדים". "פועלי ציון" מחלקים בתיאוריה שלהם את ההמון היהודי, החי חיי רעב בתגרנות אוורירית, למעמדות מדומים, ומתוך כך צומחת איבה בלתי טבעית בין יסודות הסובלים באותה מידה, ושיש להם למעשה עניינים משותפים יותר מגורמים מפרידים. "פועלי ציון" אינם מטפחים בקרב חבריהם הכרה לאומית, שהיא גם תכלית לעצמה וגם אמצעי לשאיפה "ללא יגע קדימה להשגת מטרתנו העיקרית". הפרוגראמה של "פועלי ציון" היא צירוף של שתי אידיאולוגיות שונות ומנוגדות: שילוב התיאוריה המארכסיס־טית עם האידיאה הציונית, שמטרתה לרכוש את הקרקע והתעשייה הלאומית, שאינן קיימות עדיין. "פועלי ציון" כמו הטריטוריאליסטים רואים לנגד עיניהם רק את ה"פועלים היהודים", ולא את כלל ההמון היהודי. "התחיה" סבורה, שכל עוד הציונות היא בגדר של שאיפה, אין לדבר לא על "פועלי ציון" ולא על "עשירי ציון". הציונות היא עניינו של כלל ההמון היהודי, "כי כל המעמדות המדומים שלנו שואפים להשיג באמצעותה את הבסיס הלאומי־פוליטי המשותף וההכרחי במידה שווה לכולם". ההנמקה להסתייגות מן הציונים הכלליים היא: בציונות שלהם אין קשר בין ההווה לבין העתיד. ו"לא היה בכוחם למשוך תחת הדגל הציוני את השכבות הרחבות של העם היהודי", כי לא נתנו את דעתם "להרמת המצב הכלכלי־לאומי־תרבותי של עמנו בארצות פזוריו", בעוד שהשכבות הרחבות של העם היהודי שואפות "לראות בציונות את המגן היחיד על האינטרסים האנושיים והלאומיים שלהם גם בהווה, כל זמן היותם בגלות".

כלפי ה"מזרחי" טוענת הפרוגראמה של "התחיה": אנשי

ה"מזרחי" שואפים לתת לציונות כיוון דתי, בעוד שב"תנועה לאומית דמוקראטית אין מקום לדתיות".

לבסוף מעלה הפרוגראמה את הדרישה לארגון חדש של ההנהגה הציונית. היא דורשת ארגון מפלגתי־פדראטיבי. "מוסד המורשים־הגליליים הוא כיום בבחינת אנאכרוניזם. הנהלת התנועה צריכה להתרכז בידי המפלגות הקיימות בציונות".

סעיפים אחרים של הפרוגראמה לא פורסמו, והם בדבר "טרור לאומי־יהודי" (שהיה מכונה בשם "ינטה", שהם ראשי תיבות של "יידישער נאַציאָנאַלער טעראָר"), כדי להשיג את האמצעים הדרושים להגשמת הציונות.

אין זה מענייננו כאן לעקוב אחרי מקורות ההשפעה שמהם ינקו מחברי הפרוגראמה. רק נאמר שדברים רבים שבפרוגראמה ריחפו אז בעולם הציוני, וכמה עניינים אינם אלא העתק תורתו של נחמן סירקין, אם כי ז. טיר מכחיש את הדבר, ואפשר שהיתה השפעה בלתי־ישירה.

כבר ב־28 בפברואר 1906 הודיע השבועון "כרוניקה יברייסקוֹי ז'יזני" שבקרוב יתקיים כינוס של אגודות "התחיה". בסוף פברואר, או בתחילת מארס 1906 פרסם ה"משרד הזמני" של "התחיה" בפינסק חוזר לאמור: "יהודי כל העולם התאחדו תחת הדגל הציוני הפרוגרסיבי־דמוקראטי של 'התחיה'!". בחוזר נאמרו דברים אלה: "בגאווה ובכבוד אנו מעירים, כי למרות התוהו־ובוהו הכללי לא אבדה ולא כבתה שאיפתנו להערכה מוצלחת יותר וממשית יותר של עקרונות הציונות ושל עבודת ההווה, התופסת מקום מיוחד בארצות הפזורה. עלינו היהודים לראות כל בעיה כללית ופוליטית ואת השתתפותנו בפתרונה בראש וראשונה מנקודת ראות סובייקטיבית. כל בעיה אין לה ערך בשבילנו אלא בתנאי שפתרונה עשוי להיטיב את החיים הכלכליים והפוליטיים של המוני היהודים, ובמידה שהיא בעלת אופי ריאלי. במלים אחרות, בעבודת ההווה רואה 'התחיה' רק את העניין היהודי ולא אינטרסים של תיאוריה מפשטת או של הפרוגרס הכללי. זהו האימפראטיב הקאטגורי שלנו, הדרך בה נלך ללא כל כניעה או פזילה לצדדים, למה שיאמרו הקאוטסקים והבבלים השונים, הגדולים והקטנים... תפקיד 'התחיה' יהיה לצאת באומץ ובמרץ למלחמת־תרבות בכל הסיעות שבציונות המכונות 'פועלי ציון', שבפרוגראמה שלהם מתחלף היסוד הלאומי בתורת 'מלחמת־מעמדות', וזאת בשעה שאין לחלוטין משק יהודי־לאומי, ובשעה שעם שקיעתם של העסקים הקטנים בתוך תחום־המושב לא באים במקומם עסקים גדולים ועשירים. מכיוון שאנו רואים את הציונות כתנועה לאומית־עממית, אנו מוחים במידה שווה גם נגד הפילוג מבחינה כלכלית בקרב ההסתדרות הציונית, וגם נגד הערכת הציונות כאמצעי להפוך את ההמונים היהודים לפרולטאריון עובד ולא בראש וראשונה כתנועה שמטרתה הסופית תחייתה הלאומית של היהדות. 'התחיה' תנהל מלחמה נגד האידיאות המודרניות ביהדות, המקנות לשאלה היהודית אופי כלכלי ופוליטי גרידא, ובמקום הריפוי הראדיקאלי של המחלות הן דורשות פאליאטיבים שונים, שבכוחם לשנות רק במקצת את מצב הדברים, והמחלה הכרונית, משהתרגלה לתרופות הישנות, תמשיך לכרסם את הגוף הלאומי־יהודי. כהצלה היחידה מכל אסונות הגלות רואה 'התחיה' את היציאה מתוך גלות זו, ואת ריכוזו של העם היהודי כולו או רובו בטריטוריה משלו. וטריטוריה כזאת אין לנו להתחיל לחפש. לפנינו אותה ארץ שבה קם העם היהודי וגדל, ואשר בה נתגלתה עצמיותו הלאומית ועוצבה השקפת עולמו המיוחדת. זוהי הארץ השמורה בלבו... והעם היהודי לא זו בלבד שלא התמסמס בתוך העולם הזר, אלא נשא אתו את מיטב האידיאלים היהודיים ואת התקווה האינסטינקטיבית ואת הבטחון לחזור שוב אל מולדתו הישנה, כדי לחדש אותה ולהמשיך בתוכה את תרבותו החומרית והרוחנית שנותקה, בהתאם לטבעו ולתכונותיו" [84].

"התחיה" חזרה אפוא אל נקודת המוצא של הציונות, דהיינו אל "שלילת הגלות" המוחלטת, בניגוד לתורתו של אחד־העם בדבר "מרכז רוחני", ובניגוד ל"אוטונומיזם" של דובנוב, ועל אחת כמה וכמה ש"התחיה" שללה את האידיאולוגיה של ה"בונד". היא הסתייגה מ"מלחמת־המעמדות" שבתיאוריה של "פועלי ציון", והסתייגה מן המאבק הפוליטי־מהפכני ברוסיה, משום שלא ראתה בהם תועלת לאינטרס היהודי. ב"עבודת ההווה" ראתה "התחיה" את ה"עניין היהודי" ולא אינטרסים של "התיאוריה" או של "הפרוגרס הכללי". הם "ציוני ציון" ולא טריטוריאליסטים.

בהמשך לחוזר הודיע העיתון, כי בקרוב יתקיים בפינסק כינוס של חברי "התחיה" ובו ישתתפו גם החוגים של "צעירי ציון" שבדרום רוסיה. סדר היום של הכינוס הוא: 1) המצב בציונות הרשמית ויחס "התחיה" אליה. 2) יחס "התחיה" אל המפלגות הציוניות והזרמים השונים. 3) יחס "התחיה" ל"אגודה למען שוויון זכויות", לאספה הלאומית והסיימיזם. 4) אישור הפרוגראמה של "התחיה". 5) שאלות טכניות של המפלגה. 6) בטאון המפלגה. 7) בחירת הוועד המרכזי. והעיתון מוסיף, כי נתבקש להודיע שחוג "התחיה" בווילנה, לאחר שעיין בפרוגראמה של חוג "התחיה" הפינסקאי, החליט להצטרף אל ה"משרד המרכזי" שבפינסק ולשיתוף פעולה אתו, לשם איחוד הכוחות של צעירנו ההולכים לאיבוד, וכי החוג הווילנאי קורא לשאר החוגים של הצעירים לעשות כמוהו [85]. הוועידה התקיימה בימים 16—20 ביוני. השתתפו בה, לפי צילום שבידינו, 44 איש, באי־כוח של כ־35 אגודות [86]. באותה ועידה נבחר "ועד מרכזי" של "התחיה" בן שישה חברים, שלושה מווילנה, אחד מביאליסטוק ואחד מפינסק, והוא ברל מאכליס. לפי מקור אחד עבר ה"ועד המרכזי" לווילנה [87]. אולם ז. טיר מספר בזכרונותיו, כי לשם הוצאת הבטאון ביידיש הוזמן לפינסק החבר ג. מווילנה [88]. מכאן שה"ועד המרכזי" היה בפינסק.

---

84. שם, 8 במארס 1906, גל' 9, עמ' 39—40.
85. שם, שם.
86. ראה הע' 82. ז. טיר שגה כשכתב במאמרו: דפים לתנועת "התחיה", דבר, י"ח תשרי תש"ז, כי הוועידה התקיימה באוגוסט.
87. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 128. א. לוינסון, בראשית התנועה, תל־אביב 1947, עמ' 11—20. דבריו פורסמו לראשונה בספר נפתולי דור, בעריכת ב. וסט, תל־אביב 1947, עמ' 16—20. וראה ש. איזנשטדט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, כרך ב', מרחביה תש"ד (1944), עמ' 108—109.
88. ראה הע' 86.

טיר מעלה זכרונות כעבור 15 שנה על הוועידה וכותב: "אחרי בירור יסודי הובהר ש'התחיה' היא מפלגה סוציא־ליסטית ,היא נגד המשטר הקאפיטאליסטי, המונע מן הרוב ליהנות מן האוצרות החומריים והרוחניים, אולם דעתה היא שהכלכלה היהודית מחוסרת הטריטוריה, על השוני במצב המעמדי האנמי שלה, אינה יכולה לשמש יסוד למלחמה מעמדית־סוציאליסטית" [89]. "לכן צריך הפועל היהודי, הסובל ישירות מאי־השוויון הכלכלי יותר מן הפרולטאריון הנוצרי, לקשר את שאיפותיו הסוציאליסטיות ומלחמת־המעמדות שלו עם אותה הארץ שאנו רוצים לבנותה לפי העקרונות של הסוציאליזם העולמי. דעת הוועידה היתה, כי יצירת חברה על יסודות שיתופיים בארץ־ישראל היא עניין ריאלי, כי הפועל היהודי לא ייתקל שם בהתנגדות רצינית, כי הבורגנות החלשה שם לא תוכל לעמוד נגד הרצון להלאים את הקרקע ונגד הסוציאליזאציה של ה'עצבים העיקריים' ('הויפטנערוון') של הארץ" [90].

תנועת "התחיה" הפינסקאית לא האריכה ימים, והתפוררה בסוף 1907. בתנאי הדיכוי הפוליטי, ששיתק את פעילותם של הארגונים המהפכניים, קשה היה לקיים את תנועת "התחיה" שאף בה היה משהו מן המהפכנות. בקשר לכך מספר יוסף הרמן על מקרה שאירע לו (בשנת 1906 או 1907) בהיותו תלמיד בגימנסיה של צ'ייקובסקי, עליה דובר לעיל, בפרק הרביעי: "בלילה אחד באו הז'אנדארמים של ה'אוכראנה' [הבולשת הפוליטית] של הצאר. ערכו חיפוש אצלנו בבית ואסרו אותי. ישבתי שני ימים ושני לילות בבית־הכלא. בזמן החיפוש לקחו אצל אבא את כל הדוקומנטים שמצאו אצלו. ואלה היו העתקים של מכתבי לוואי של סחורות שונות אשר נשלחו לסוחרים שונים בפינסק, הלקוחות של אבא, שהיה אכספדיטור, והיה מוציא את הסחורות מתחנת הרכבת ומשלחן למחסני הלקוחות... כל פעם כשהגיע טראנספורט של סחורה היה ז'אנדארם בא לראות אם ישנה שם סחורה חשודה... וכשלא מצא שום דבר חשוד הרשה לשלוח את הסחורה לתעו־דתה. כך נמשך הדבר כשבועיים. כל זה היה בגללי, כי הרי לא יעלה על הדעת שאבא נחשד בשייכות למפלגה פוליטית או מהפכנית" [91].

היו גורמים נוספים לגוויעתה של התנועה. חברי האגודה בפינסק היו צעירים הסמוכים על שולחן אביהם ושאלת ה"תכלית" עמדה לפניהם בכל חומרתה. הי"א גברה והלכה עם מהלך השנים. יוסף הרמן מציין שרוב חבריו ללימודים בבית־הספר דרונזיק וכן חבריו מבית־הספר של קליינמן (ראה פרק רביעי) נסעו לאמריקה. יש להניח שרבים מהם היו חברי "התחיה". מן הפעילים באגודה ניסו להיות לא רק "נאה דורשים" אלא גם "נאה מקיימים" ועלו ארצה. הם היו כמעט מראשוני "העלייה השנייה". מהם ידועים לנו בשמו־תיהם: ראובן ליפשיץ, עלה ללמוד בבית־הספר "בצלאל" שנוסד ב־1906, והיה מראשוני התלמידים בו. אריה קולודני היה מן הראשונים שנענה לקול־קורא, שפורסם בעקבות החו־ברת "התכנית שלנו" של אוסישקין, בעיתון "קדימה" ובשבועון "כרוניקה יברייסקוי ז'יזני", שבו נקרא הנוער לעלות לארץ כחלוצים. הוא עלה ארצה כ"ניאו־בילויי" ראשון ב־1906. עבד כפועל אצל איכרים במטולה, ואחרי־כן נעשה לאיכר על אדמת יק"א במסחה. עלה גם אחיו יוסף קולודני. עלו פנחס פאפיש, אליעזר קאנטורוביץ, שלמה מוז'ניק ומשה מדניק. הם התכוונו ללמוד באוניברסיטה בביירות, אולם על קאנטורוביץ אנו שומעים שעבד גם הוא במטולה. עלו ארצה ז'וקובסקי (מאיר?) ושלמה רוזמן [92]. ז. טיר רואה את התפוררותה של התנועה כולה כתוצאה מאופוזיציה "שמקורה היה בסכסוכים אישיים", משום כך "באה הזנחה בענייני המערכת והתרופף הקשר בין הסניפים" [93]. דומה כי לז. טיר, ה"מנהיג" של "התחיה" הפינסקאית, לא היו הכוח והיכולת להמשיך בקיום התנועה. לפי דבריו נתייאשה "התחיה" מן הפרוגראמה שלה, וכבר בזמן קיומה נוכחו החברים לדעת שהציונות דורשת ריכוז כל הכוחות בהסתדרות אחת, ועל כן יש לוותר על קצת פרינציפים ולגשר על פני התהום שבין "התחיה" לבין הציונות ה"בעל־ביתית" [94]. "התחיה" שיתפה פעולה עם הציונות ה"בעל־ביתית" בבחירות לקונגרס השמיני (1907), ולא נאבקה על צירים משלה [95]. אמנם, בפינסק נבחר כציר ברל מאכליס, כפי שראינו. זמן קצר לאחר־מכן עלה ארצה (1908).

רובם המכריע של העולים שהזכרנו "ירדו" עם גלי הירידה של בני "העלייה השנייה", ומהם שנסעו לאמריקה. מאלה שנשארו בפינסק — והידועים לנו בשמותיהם הם: ז'וקובסקי, רוזמן, מדניק, אריה קולודני ואשתו חנה לבית קארצינאל, גם היא פינסקאית, ויוסף קולודני. הם היו הגורם המקשר עם ארץ־ישראל. היודעים לתת בשיר קולם הפיצו את שירי הארץ ובהברה ספרדית. שירת ארץ־ישראל השתלטה בנשפי חנוכה ובנשפים אחרים על־ידי רוזמן וז'וקובסקי. במידת־מה העבירו מזמרת הארץ ומרוחה.

בינתיים גדלו והלכו בני הגילים הצעירים, והללו, בהשפעת מורים ועסקנים ציוניים, באווירה של התנועה העברית הכללית והודות לרשמים מן החיים המתחדשים בארץ־ישראל (ראה בפרק השלישי: התנועה העברית בפינסק), החלו להתארגן באגודות נוער בשמות משמות שונים. הקבוצה הראשונה נתארגנה ב־1909 בקרב בני הנוער שלמדו בבית־הספר הריאלי, ובראשה עמד יחיאל וייצמן. קבוצה זו קבעה עתים לשיחות ולדיונים בעניינים ציוניים ולאומיים, בהשתתפותם של אחדים ממורי העברית בעיר: אבא גארבוז, וולפוביץ וגיטלמן. היא לא התקיימה זמן רב מחמת עינה של הבולשת [96]. באותו זמן בערך נתארגנה אגודת צעירים בקארלין בשם "דוברי

89. ראה הע' 81.
90. שם.
91. מחברת זכרונותיו, כ"י בארכיון משה קול, עמ' 80.

92. על אריה קולודני ראה חוברתו "זכרונותיו של זוג חולמים ולוחמים", ירושלים 1952, וכן שם על אליעזר קאנטורוביץ. על שאר האנשים ראה מחברת הזכרונות של י. הרמן, עמ' 50. וראה Хроника Еврейской Жизни, 8 במארס 1906, גל' 9, עמ' 37.
93. ראה הע' 86.
94. ראה הע' 81.
95. Разсвет, 8.4.1907, גל' 30, עמ' 30.
96. ניבנו, י"ב בתשרי תרצ"ה, עמ' 3.

שפת עבר", וכן אגודת נערים ציוניים בפינסק. ב־1912 בערך נתארגנה האגודה "פרחי ציון", ובאותה שנה הוקמה האגודה "בני התחיה". לאגודה "דוברי שפת עבר" היה בעיקר מצע תרבותי, ושמה מעיד עליה שחבריה דוברי עברית היו. לאגודת הנערים הציוניים בפינסק היתה תכנית מעשית בעיקר — כגון מכירת בולי הקק"ל. שתי אגודות אלה התאחדו על מצע משותף, והסכימו שכספי האגודות יוצאו הן לקניות ספרים והן לתרומות לקק"ל. מתוך אגודת צעירים מאוחדת זו באו מייסדי "צעירי ציון" בעיר. עד לתקופת הכיבוש הגרמני לא היתה להם פרוגראמה מיוחדת ולא נבדלו מן הציונים הוותיקים אלא בגיל. ל"צעירי ציון" הצטרפו חברי אגודות אחרות שנתפזרו וכן בנות שלמדו בגימנסיות. בהשפעת יעקב־ישראל פינקלשטיין, תלמיד הגימנסיה של כהן בווילנה, שבא לפינסק בשנת 1911 בערך, השתלבו "צעירי ציון" בפינסק בתנועת "צעירי ציון" ברוסיה. אשר ל"פרחי ציון", ידוע לנו שהם היו בני 13—16, דיברו עברית וכל מי שהוציא מפיו מלה ביידיש חייב היה לשלם "קופיקה" (פרוטה) קנס. הכסף נועד לקניית ספרים עבריים. ה"תכנית" של האגודה הטילה על חבריה לקרוא ספרים עבריים. היא עסקה בהפצת בולי הקק"ל ובאוסף כספים למען ה"ועד האודיסאי". אשר לאגודת "בני התחיה", שמה מעיד על קשר מסוים שלה עם "התחיה". לפי דבריו של חיים גבתי יסד אותה הרשל פינסקי, וחבריה היו בני 12—13. היא התקיימה גם בתקופת המלחמה עד לשנת 1917. גבתי כותב עליה דברים אלה: "כמעט בלי עזרה והדרכה מצד חברים מבוגרים קמה האגודה הזאת, שרבות היו מטרותיה: הפצת השפה העברית, השתלמות בספרותה, לימוד הציונות ועבודה מעשית למען ארץ ישראל... מתוך יראת כבוד עקבנו אחרי פעולתם של הגדולים באגודת 'צעירי ציון' ובשמחה היינו ממלאים כל מיני עבודות טכניות ושליחויות בהפצת בולים של הקק"ל, גלויות מחיי ארץ ישראל, חוברות 'לעם' שהגיעו אז מן הארץ. פרוטה לפרוטה צברנו וקנינו מיטב הספרות הציונית, שרובה, אגב, היה כתוב ברוסית. חתמנו על 'השלח' ו'העולם'. קראנו וחזרנו וקראנו את 'מדינת היהודים' של הרצל. למדנו את ארבעת כרכיו של אחד העם ואת הברושורות [חוברות] להטפה ציונית של אידלסון, פאסמאניק, ז'אבוטינסקי וכדומה. בהשפעת הקריאה בספרי אחד העם חל פילוג בתוכנו ל'אחד העמיים' ו'הרצליסטים'. ויכוחים סוערים היו נמשכים ערבים שלמים בין שני הזרמים" [97].

לא היה אפוא הבדל ממשי בתכניות הפעולה של האגודות. הן התאגדו בנפרד ביוזמתם של "מנהיגים" פעילים מבני הנוער, משום שעדיין לא נמצאו הדפוסים המתאימים לאיחודן. מובן מאליו שאגודות הנוער מצאו עידוד ותמיכה במורים עבריים ובעסקנים הציוניים. יוסף ברגמן היה אחד המתעניינים ביותר באגודות אלה. ביתו וכן בית אהרן רובינשטיין ובית אנד־רונובסקי שימשו מקומות כינוס להם. ובוודאי היו גם בתים אחרים שבהם התכנסו, כמו ביתו של המורה יוסף פוטרמן, אשר היתה בו ספרייה עברית, וביתו של ר' יהודה־לייב אלתר פרידמן שבנו מרדכי־ איש־שלום היה אחד מ"פרחי ציון". בין הנערים הפעילים באגודות הללו, שחבריהן היו תלמידים בבתי־הספר של דרונזיק, של סידליק, בתלמוד־תורה וב"חדרים המתוקנים", היו, מלבד הרשל פינסקי שהזכרנוהו כמייסד של "בני התחיה", ארקה ויינר (ישראלי), איסר בריסקי, חיים גבתי, ד"ר אלעזר ברגמן. האחרון היה ראשון המארגנים את קבוצות הלימוד של הלשון העברית [98].

אחרי הכינוס בפולטאבה בפברואר 1906, שבו הוקמה ה"מפלגה הסוציאל־דמוקראטית של הפועלים היהודים־פועלי ציון" ("י.ס.ד.א.פ. פועלי ציון"), התארגנה גם בפינסק אגודה של "פועלי ציון" (מארכסיסטים־פלשתינאיים). לפי דברי זכרונותיו של מ. מנאכובסקי היו חברים בה צעירים וצעירות שהיו מקודם לכן חברי "שורש ציון" [99]. על יחסו של סניף "פועלי ציון" שבפינסק לציונות ראוי לציין, כי הוא הורה שאין לפרוש מן ההסתדרות הציונית ומן הקונגרס הציוני. ברם "שמשון", כלומר י. זרובבל, שהיה נציג הסניף במועצה של "פועלי ציון" שהתקיימה בווינה בספטמבר 1909, הצביע, בניגוד לדעת שולחיו, בעד הפרישה [100]. כתבה משנת 1910 מודיעה: "יש לנו בפינסק 50 חברים מאורגנים, המחולקים ל־6 קבוצות... הוועד נבחר באספת כל החברים. קיימות 3 ועדות. האחת — ועדה מעשית — מארגנת מבחינה טכנית אספות, מדפיסה ומפיצה כרוזים. השנייה — ועדת התעמולה — מארגנת הרצאות, מפיצה ספרות וכדומה. השלישית — ועדת הכספים — דואגת לאוסף כספים לטובת המפלגה. נוסף לכך אנו משתתפים יחד עם ה'בונד' וס"ס בוועדה למען ה'צלב האדום'. בהנהלתנו מקבלים קבוצות פועלים ופועלות השכלה אלמנטארית... לאחד במאי הוצאנו כרוז בהקטוגראף... לאספה שלנו באו כ־50 פועלים. חברים אחדים דיברו על ערך החג... משום שלא יכלו השנה לשבות תרמו החברים למפלגתנו שכר יום עבודה והיו שתרמו שכר של יומיים. פרצה שביתת סנדלרים ורצענים, שהיו מקודם לכן תחת השפעת ה'בונד', כעת אגודתם היא בלתי מפלגתית. נתנו לאגודה קצת כסף ופרסמנו כרוז שאנו תומכים בשביתה ודרשנו מן הפועלים לתמוך בשובתים ולייסד 'קופת־שביתה' בין־מפלגתית... ביוזמתנו נתארגנה אגודה מקצועית של כובענים־פרוונים" [101].

פעילי "פועלי ציון" הראשונים בעיר היו יענקל בריסקמן, יענקל מנאכובסקי, יעקב ה"קטן" ורבקה נון, ולאחר־מכן היו פעילים קופל בוסל, אליה בריסקמן, זאבל ציפרשטיין, שייקה לב, ראובן פלאבקין, אשר קוטיקוב, שלום ליפשיץ, יוסף לונדון, יחזקאל אייזנבוד, יענקל החייט (גולדברג) ומשה'ל

97. גבת, מקורות וקורות, 1937, עמ' 282—283; שם, עמ' 129. על הפרטים האחרים הודיעו לי א. ישראלי וד"ר אלעזר ברגמן, וראה העתיד, 15 בפברואר 1935, גל' 12, עמ' 12.

98. על פרטים אלה הודיעו לי א. ישראלי וד"ר א. ברגמן. ראה תדהר, כרך ג', עמ' 1232.

99. פינסק, כרך ב', עמ' 188.

100. ב. בורוכוב, כתבים, תל־אביב 1958, עמ' 570, הע' 237.

101. דאָס פרייע וואָרט, אָרגאַן פון צ.ק. פון יודישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבייטער פּאַרטיי ("פועלי ציון") אין רוסלאַנד, שנה 1, יוני 1910, גל' 2, עמ' 22. נדפס בלבוב.

מנאכובסקי. יש שביקרו בעיר חברי ה"ועד המרכזי" של "פועלי ציון": א. רעווצקי, מאיר גר, א. קיווין וא. טננבוים[102].

בשנים 1911—1913 גדל והלך מספר חברי המפלגה. על מכתב ברכה לשבועון "דאָס וואָרט" של "פועלי ציון", שהחל להופיע בפטרבורג ב־16 (29) במאי 1914, חתמו 126 איש[103], ומתוך סכום של 700 רובל, שנאסף לטובת "דאָס וואָרט", נשלחו מפינסק 50 רובל[104]. אספה, שבה נוכחו 71 "פועלים מאורגנים", החליטה לתמוך בהצעת החוק שהוכנסה ל"דומה" על־ידי הס"ד בדבר שוויון זכויותיהם של היהודים[105]. לפי דבריו של משה'ל מנאכובסקי, לא כונסו מעולם כל החברים לאספות, שהיו כמובן חשאיות ביותר, כדי שלפחות מקצת חברים יישארו חופשים במקרה של מאסר. ואכן הוא מספר, שבשנת 1912 נאסרו רבים מן הפעילים ושוחררו בערבות כעבור זמן קצר, ורובם ברחו לאמריקה. לפי דבריו הקימו "פועלי ציון" ארגון של הגנה, ובשיתוף פעולה עם מפלגות אחרות מנעו פוגרום[106] (כנראה היה הדבר בשנת 1906).

בשנים אלו ירדה השפעתו של ה"בונד" כמעט לגמרי. בתחילת יאנואר 1906 שלטה ב"בונד" הפינסקאי רוח מלחמתית. הבונדאים חלמו אז על התקוממות מזוינת נגד ה"טרור הלבן"[107]. אולם רוח זו פגה מהר עקב המאסרים. רבים מפעילי ה"בונד" ברחו בגלל הרדיפות לכל עבר, ובייחוד לאמריקה. העסקנים מן החוץ מילטו את נפשם. ב־9 ביאנואר 1906, ביום השנה לתהלוכת גאפון, אירגן עדיין ה"בונד" שביתה כללית, כמסופר לעיל, על־כל־פנים שלח ה"בונד" הפינסקאי ציר לוועידה השביעית של ה"בונד", שהתקיימה מ־28 באוגוסט עד 8 בספטמבר אותה שנה. באותו זמן היו בעיר 325 חברים מאורגנים[108]. באחד במאי אותה שנה, נתקיימה שביתה כמעט כללית, אבל היא אורגנה על־ידי ס"ס ולא על־ידי ה"בונד"[109]. באותה שנה ובשנה שלאחריה ניהלו פעילי ה"בונד" שנשארו בעיר פעולת ארגון של אגודות מקצועיות, אולם ללא הצלחה יתרה. אפשר שמיעוט הצלחתה של פעולה זו היה מחמת העקרון של ה"בונד", שהאגודות המקצועיות צריכות להיות מפלגתיות, והפועלים היהודים לא נהרו עכשיו לשורות מפלגה זו. אמנם, ה"בונד" לא נמנע מלארגן אגודות מקצועיות בלתי מפלגתיות, בתנאי שתהיינה תחת השפעתו. על רקע הפעילות הארגונית הזאת נמשכו החיכוכים בין ה"בונד" לבין הס"ס,

———

102. ראה הע' 99.
103. דאָס וואָרט, גל' 1, עמ' 20.
104. שם, 4 (17) ביולי 1914, גל' 4, עמ' 23.
105. שם, עמ' 21.
106. ראה הע' 99.
107. טי"פ, עמ' 120. בהצפירה, 8 ביאנואר 1906, גל' 7, מובאת ידיעה על פצצה שנתפוצצה ב"קלויז של החסידים" ופצעה שלושה אנשים. אפשר שהעניין קשור בהכנות של ה"בונד". שאלת "התקוממות מזוינת" נידונה אז בחוגים נרחבים של ה"בונד". ב. דינור, בעולם ששקע, זכרונות ורשומות מדרך חיים [תרמ"ד—תרע"ד], ירושלים 1958, עמ' 271—272.
108. הערץ, די געשיכטע פון בונד, כרך ב', עמ' 363.
109. ראה הע' 13. בונדאים או חברי ה"בונד הקטן" קרעו כרזות האחד במאי של ס"ס.

כמו כן היו מריבות בין ה"בונד הקטן" לבין "ס"ס הקטן"[110]. ה"בונד" היה פעיל בבחירות ל"דומה" הממלכתית השנייה, והעמיד, כנראה יחד עם הסוציאל־דמוקראטים, מועמדים לבוחרים משלהם. אולם הם לא נבחרו. ה"בונד" שלח ציר לוועידת המפלגה הסוציאל־דמוקראטית ברוסיה, שהתקיימה בלונדון מן ה־13 במאי עד ה־1 ביוני 1907. הפסבדונים של הציר היה "יאקאוולעוו"[111]. בבחירות ל"דומה" השלישית הצליחו הבונדאים בבית־החרושת לגפרורים ובבית־חרושת אחר להעביר שני מועמדים משלהם (לפי סדרי הבחירות בחרו הפועלים את מורשיהם בנפרד). אולם לפי דברי האשמה של כתב ס"ס עשו הבונדאים בבחירות בבית־החרושת לגפרורים מעשי אלימות וזיופים. הם קרעו את הפתקים שהיו בעד המועמד של ס"ס[112]. אחרי הבחירות הללו, שהתקיימו בספטמבר 1907, ירד ה"בונד" לגמרי מן הבמה הציבורית. יש להניח שהשפיעה על כך גם העלאתו לגרדום של חיים לוין ב־17 בנובמבר 1907. לוין היה היחיד מפינסק שכך עלה לו בגורלו. הוא נתפס לאחר שהתנגש באחד הלילות בקצין משטרה ובשני שוטרים, כשהלך עם שני לא־יהודים מלונינץ ועוד עם אחד המכונה "ניקאנור" לפעולה מסוימת[113], אפשר לפעולת "אכספרופריאציה". נציין כי אחרי שנת המהפכה נתרבו כנופיות של שודדים ותכפו מקרי השוד והגנבות[114]. בהתנגשות פצע לוין ביריות אקדח שני שוטרים. הבקשה לחנינה נדחתה. ברגעיו האחרונים נהג לוין בגבורה. מאת ה"רב מטעם" לקח את התנ"ך ונישקו, אבל סירב לומר "וידוי", ביקש למסור שלום להוריו ולומר להם שלא יבכו עליו[115].

משרידי הפעילים של ה"בונד" ידועים בשמם משה אדלר (ברח לאמריקה ב־1912), שמואל דובזביץ, שחזר מאמריקה ב־1907, היה פעיל זמן קצר וחזר לשם ב־1908, שייקה ה"תופרת" והרשל דננברג הפרוון[116]. האחרון הוא שקיים את סניף ה"בונד" בעיר, שהיה אחד משש הסניפים המאורגנים

———

110. אונזער וועג, 7 בספטמבר 1907, גל' 3, עמ' 31. טי"פ, עמ' 157.
111. דער פריינד, 16 ביאנואר 1907, עמ' 2; Разсвет, 18.1.1907, גל' 2, עמ' 32—33; הערץ, שם, עמ' 396.
112. אונזער וועג, 27 בספטמבר 1907, גל' 5, עמ' 32—33.
113. טי"פ, עמ' 147.
114. מן המפקח של ביה"ס הריאלי נשדד סכום של 771 רובל. דער פריינד, 21 ביאנואר 1907, גל' 16, עמ' 4. בפינסק, במינסק ובערים אחרות הותר לבעלי הבאנקים ולבעלי בתי עסק אחרים לשכור שוטרים לשמירה מפני שוד. שם, 22 במארס 1907, גל' 65, עמ' 3. קבוצת שודדים "מאכסימאליסטים" נתפסה בתחנת הרכבת של פינסק. שם, 17 בפברואר 1908, גל' 40, עמ' 4. מבית־הסוהר של פינסק ניסתה לברוח קבוצה של 6 פושעים ששדדו כנסייה ורצחו שני שומרים בה. שם, 1 ביאנואר 1907, גל' 1, עמ' 4. 13 אסירים נמלטו מבית־הסוהר וביניהם היו שודדים. הד הזמן, 27 במארס 1909, גל' 70, עמ' 1; רובם נתפסו. שני אסירים שהואשמו בהתנפלות־שוד על רכבת דואר ברחו מבית־חולים בפינסק. דער פריינד, 2 באפריל 1909, גל' 73, עמ' 4. קבוצת שודדים שביצעה 5 פעולות שוד וגם מעשה רצח נתפסה ביולי 1909. הייגט, 9 ביולי 1909, גל' 155, עמ' 3. ידיעות על מספר גנבות יש גם בפ"ל.
115. דער פריינד, 20 בנובמבר 1907, עמ' 3.
116. טי"פ, עמ' 148, 423, 428.

פחות או יותר ושנתקיימו ברוסיה בשנים 1909—1910. בינואר 1909 נתכנסה אספה בה נוכחו 20 איש. הם החליטו להקים "קולקטיב" (ועד) של 6 חברים. באספות אחרות שהתקיימו באותן שנים נוכחו בדרך כלל כ־40 איש. רק באחת מהן נוכחו 114 אנשים. עם זאת השתתף ציר ה"בונד" ושמו מיכלה (פסבדונים?) בוועידה השמינית של ה"בונד", שהתקיימה בלמברג בסתיו 1910. בסך־הכל השתתפו בוועידה 12 צירים מ־10 ערים, והן: וארשה, וילנה, לודז', ביאליסטוק, גרודנה, בוברויסק, דבינסק, הומל, פינסק וריגה[117]. 25 בונדאים "פעילים" היו אז בסניף שקיים "חוגים" ללימוד תורת הסוציאליזם והפיץ ספרות אי־לגאלית. הרשל הפרוון נידון ב־1911 לגירוש לסיביר לשנתיים, משנמצאו אצלו מכתבים שהחליף עם מרכז ה"בונד", וכשחזר מן הגירוש ברח מחמת רדיפות המשטרה לאמריקה[118]. בשנים 1911—1913 עמד בראש ה"בונד" בעיר ועד של 7 חברים, מהם ידועים בשמם: גדליה קאץ, י. טויזנר, מרה מישוק, נחמיה קאס, פרידל ראסוק[119]. מזמן לזמן ביקרו בעיר באי־כוח של מרכז ה"בונד", כגון ליטבאק, אסתר, אולגין. על המצב ב"בונד" בסוף 1911 ובתחילת 1912 אנו קוראים בכתבה דלהלן: "בסוף יאנואר נבחר 'קולקטיב' חדש בן 7 חברים, באספה שבה נוכחו 30 איש. במשך שלושת החודשים לקיומו של הוועד הישן התקיימו חוגים [כנראה הרצאות או דיונים] בהם השתתפו 15—19 אנשים. בחוגים אלה עסקו בשאלה הלאומית וכן התקיימו 8 חוגים להכרת המארכסיזם, בהם השתתפו 10—15 אנשים. ב־6 חוגים, בהם למדו את הפרוגראמה של ארפורט, השתתפו 8—12 אנשים. בזמן האחרון התקיימו 4 אספות לדיון בשאלות שעל הפרק: אחת בדבר ביטוח הפועלים בה השתתפו 51 איש. שנייה — בה נידונה פעילותה של המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בדומה השנייה. שלישית — בעניין נצחונה של המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בגרמניה בבחירות לרייכסטאג, ונשלחה ברכה בחתימת 58 איש. רביעית — בעניין הבחירות לדומה הרביעית... ספרות המפלגה הופצה באופן סדיר. ברושורות [חוברות] נמכרות כ־150 טופסים בממוצע. קיימת ספרייה. בכל שבוע מתנהלים 3 חוגים. בשניים מהם לומדים את הפרוגראמה שלנו. בשלישי דנים בעניינים שוטפים. איגודים מקצועיים אין, פרט לאיגוד של תופרי בגדי נשים, אשר איננו פעיל מחמת התנאים המשטרתיים, והוחלט להחיותו, וכן להתחיל בארגון איגודים מקצועיים בין הסנדלרים והנגרים"[120]. ואכן, אורגן בשנת 1913 איגוד מקצועי של תופרי בגדי נשים שמספר חבריו היה 60. אולם רוב החייטים לא הצטרפו אליו[121]. לאחר־מכן אורגן גם איגוד מקצועי בין הסנדלרים, שעבדו בבתי־המלאכה הממוכנים לנעליים. לאיגוד זה נצטרפו כמה תפרים. וכן הוקם איגוד מקצועי של פועלים העובדים בייצור כיסאות.

נראה אפוא, כי פעילות ה"בונד" בעיר גדלה במידת־מה בשנת 1913. הוא שלח ברכה לסיעה הסוציאל־דמוקראטית ב"דומה" הרביעית, בצירוף בקשה, כי אחד החברים של הסיעה יבוא ל"תחום־המושב" ויראה את מצב היהודים בו, שהרי מלבד סיעה זו "אין מגן על האינטרסים שלנו". כנראה הכוונה לאינטרסים הכלל־יהודיים. וכן שלח ברכה ליום האשה האינטרנאציונאלי.

ב־25 בספטמבר 1913 התקיימה ב־16 ערים שביתת פועלים, שאורגנה על־ידי ה"בונד" כמחאה נגד משפט ביילים. בפינסק היתה השביתה יום לאחר־מכן. על השביתה בפינסק יש כתבה דלקמן: "ב־25 בספטמבר בערב כינסנו 35 אנשים לדיון בעניין השביתה. התחילו ויכוחים אם לשבות ואם לאו... לבסוף הוחלט בחיוב. ב־26, בשעה 6 בבוקר, כבר היו הפעילים ליד בתי־החרושת, כדי להציע לפועלים שלא ייכנסו לעבודה. פועלי בית־החרושת לגפרורים (340 איש) נענו ולא נכנסו לבית־החרושת, מבלי לשים לב לדברי המשגיחים ומנהלי העבודה שצעקו אליהם, כי אמצעים אלה לא יעזרו לביילים, ומוטב שיתכנסו אחרי העבודה לבתי־הכנסת ויאמרו פרקי תהלים ויכריזו על יום צום. 50 איש התפרצו לעבודה. אולם מנהלי העבודה, מכיוון שראו כי אין תועלת בעבודתם שילחום הביתה. הפועלים בבתי־החרושת של האחים לוריא לא הסכימו לשבות... בשעה 9 בבוקר התפרצו אחדים לחצר בית־החרושת וקראו לפועלים שיפסיקו את עבודתם. חלק מן הפועלים נענו לקריאה והלכו הביתה. הופסקה פעולת המכונות, וגם הנשארים החלו להתפזר. אז באו שוטרים והחזירום לעבודתם באיומים של מאסר. כמו כן רשמו את שמות הפועלים שנעדרו מן העבודה. באותה שעה רשמו שוטרים את שמות השובתים בבית־החרושת לגפרורים. בשעה 8 בבוקר הוחל ב'הורדת' הפועלים בסדנאות, חייטי בגדי נשים, חייטי בגדי גברים, סנדלרים, נגרים, עושי כיסאות, בבית־החרושת לפקקים (60 פועלות) ובבתי־דפוס". נחמיה קאס חבר הוועד של ה"בונד" מספר כדלקמן: כשרצה להיכנס לבית־החרושת של לוריא להפיץ שם כרוזים נתקל בהתנגדות של שמואל'קה השומר. בקושי הצליח לחדור פנימה. כשבאה המשטרה ניסה להתייצב ליד אחת המכונות, כאחד הפועלים. אולם הפועלים הזקנים לא נתנו לו. הוא ברח דרך דלת אחורית. ב"נס" ניצל מידי שוטר. באותו לילה ברח לסלוניקי ומשם לאמריקה. השפעה מרובה לא היתה אפוא ל"בונד" על כלל הפועלים. הללו שכחו כבר מזמן את ה"איגוד מקצועי". בבתי־החרושת נשארו בדרך כלל בנות צעירות ופועלים שנזדקנו, והללו כבר הסתגלו למצבם ולא היה להם הכוח והרצון לחתור לשינויים ולתמורות. הם היו אדישים בזמן הבחירות ל"דומה" הרביעית, וכן גם לעניין הביטוח לימי מחלה בקופות־חולים, שעל כך יצא חוק רשמי בשנת 1912[122].

חברי ס"ס בעיר לא נרדפו בהתחלה. ייתכן שעמדה להם

---

117. א. ליטבאק, וואָס געווען, עמ' 271. נוסף על הסניף בפינסק הוא מזכיר את הסניפים בהומל, בוברויסק, גרודנה, לודז' וריגה. וראה דבריו של לואיס דנגברג בספר יובל ה־20 של ה"ברענטש", עמ' 47. הערץ שם, עמ' 541, 544, 576.

118. טי"פ, עמ' 149.

119. דאָס לעבן, פופציג יאָריקער יובל בוך 1908—1958, של ה"בר'ענטש" עמ' 77, ניו יורק.

120 Информационный листок, מאי 1912, עמ' 4.

121. דער שניידער, ווילנא, דצמבר 1913, עמ' 13.

122. צייט, פטרבורג 1913, גל' 10, גל' 19, גל' 23 ואחרים.

העובדה, שלא צורפו ל״ועד המאוחד״ ולא השתתפו באותה אספת המונית שהתקיימה ב־15 בדצמבר 1905. כבר הזכרנו שבאחד במאי 1906 אורגנה על־ידי ס״ס שביתה של פועלים. באותה שנה טיפלו חברי ס״ס בארגון של אגודות מקצועיות. כתבה של ס״ס ממאי 1906 מודיעה: ״כל החיים הכלכליים מתנהלים על ידינו. הציבור הנייטראלי פונה אלינו בעניינים אלה״. הכתבה מודיעה על ירידתו של ה״בונד״ והיא מדגימה זאת בדוגמאות דלקמן: ״בבית־החרושת לעורות, הנתון להשפעתנו, אירגן ה׳בונד׳ אגודה מקצועית בת 4 חברים מה׳בונד הגדול׳ ו־6 חברים מה׳בונד הקטן׳. בקרב הבורסקאים יש ל׳בונד׳ אגודה מקצועית בת 8 חברים, ובקרב הזקנים אגודה בת 4 חברים״, והכתבה ממשיכה: ״ההמון הנייטראלי... מתארגן באגודות מקצועיות בלתי מפלגתיות, בתוכן התחלנו לפתח פעולה ענפה, בהשפעתנו הישירה אורגנה אגודת הזבנים, שמספר חבריה הם למעלה מ־150, ואגודות אחרות הן בשלבי ארגון״ [123]. בזמן הוועידה של הס״ס, שהתקיימה בפברואר 1906, היו במחוז פינסק 1,100 חברי ס״ס, ובפינסק עצמה היו בקיץ אותה שנה 700 חברים. במינסק היו אז 1,450 חברים ובווילנה — 1,830 [124]. מן האחד ביוני 1906 עד ל־10 באוקטובר אותה שנה היו הכנסות הוועד של ס״ס 1,520 רובל. בסכום זה נכללו כנראה תרומות ל״הגנה״, שנאספו מחשש לפוגרום עקב הדלקה שפרצה באוגוסט בכנסייה (עליה נמסר בראשית פרק זה). 500 רובל נתן אהרן לוריא למטרה זו, לאחר סכסוך שנפל בינו לבין המתרימים מיכל׳קה וחוניה, ולאחר שחברים של ״ס״ס הקטן״ תקפו אותו ביום א׳ של ראש־השנה בלכתו מבית־הכנסת ואף הכוהו. מן ה־13 במארס עד ה־1 בדצמבר אותה שנה הועבר מפינסק ל״ועד המרכזי״ של ס״ס סכום של 485 רובל. בעניין זה נמצאה פינסק במקום השישי בשורה של מאה מקומות בקירוב [125].

אולם כבר בסוף 1906 התחילה הירידה גם של ס״ס. בוועידה השנייה של ס״ס, שהתקיימה בימים 5—11 בדצמבר 1906, לא השתתף בא־כוח מפינסק, ובפינסק לא קוימה קודם לכן ועידה גלילית [126]. ה״פרופסיונאל״ משה כץ, ששהה בפינסק מסוף יולי ועשה לריכוך המתיחות בין ה״בונד״ לבין ס״ס, נאלץ לברוח מן העיר בסוף השנה מפני המשטרה שחיפשה אחריו [127]. כתבה של ס״ס מאותו פרק־זמן מודיעה, ״כי המשבר הנורא והריאקציה הקשה החלישו את הרוח המהפכנית ברחובנו״, ו״המצב הקשה בתעשייה אינו מאפשר לנהל מלחמה כלכלית תקיפה ופעולה מקצועית נרחבת״, וכי גם פעולת הארגון של אגודות מקצועיות מתנהלת בקושי, משום ״שאין אפשרות לקבל אישור חוקי להן״; ״קיימות אגודות מקצועיות בבתי־החרושת לגפרורים ולמסמרי עץ, בכל אחד מהם שתי אגודות, מפלגתיות ובלתי מפלגתיות״, ״ורק אגודת הזבנים היא אגודה חזקה... היא מקיימת אספות ומארגנת שביתות״, וה״משרד״ (ה״ביורא״) של האגודה החליט ״בהתחשב עם חוסר העבודה המשווע בין הזבנים״ לסדר זבנים בחנויות, מתוך התייעצות עם הזבנים שבהן, ובשעת הצורך גם עם כל אנשי הענף [128]. כתבה מקיץ 1907 מודיעה, ״כי הפעולה נחלשה בעיר ובמחוז״, והגורמים לכך: הדכאון ברחוב היהודי, אי־האפשרות לפעול בגלוי, ההכרח לרדת ל״מרתפים אפלים״, הגירתם של החברים הטובים והמחסור בכוחות אינטליגנטיים שביכולתם לנהל פעולה, המחסור ב״פעילים״ והמצב הכספי הקשה [129]. כתבה אחרת מציינת, כי הירידה נגרמה עקב היעדרו של ״פרופסיונאל״. כתבה זו מודיעה על התעוררות־מה בזמן הבחירות ל״דומה״ השלישית, וכן על פעילות בארגון של אגודות מקצועיות, שנתפוררו בבתי־החרושת ובמקומות עבודה אחרים עקב הסכסוכים בין האגודות המפלגתיות לבין האגודות הבלתי מפלגתיות. לפי כתבה זו תפסה אז ס״ס ״מקום חשוב, ואפילו ראשון, בחיים הכלכליים של העיר״, גבר ערכה של ה״סכודקה״ הכלכלית (כלומר הוועדה שהיתה מורכבת מבאי־כוח הסניף המקומי של המפלגה ומחברי המפלגה, באי־כוח העובדים בענפים השונים ובאי־כוח האגודות המקצועיות שהיו תחת השפעת ס״ס). כמה שביתות נסתיימו בהצלחה, ונתארגנו אגודות מקצועיות חדשות של ספרים, נפחים, מסגרים, תפרים, צלמים ועוד [130].

אפשר שהתעוררות זו באה הודות ל״פרופסיונאל״ נחום סינגאלובסקי, שפעל בפינסק בסוף שנת 1907 ובתחילת 1908 [131]. אולם בשנת 1908 חלה ירידה כמעט מוחלטת לס״ס. ירידה זו חלה, לא בפינסק בלבד. מ־700 החברים שהיו בעיר בקיץ 1906 נשאר רק קומץ קטן, והללו היו מתכנסים לפעמים יחד עם יעקב קאנטור, שהיה חבר הוועד המקומי [132]. חלקים מן הדפוס הבלתי לגאלי שהיה לס״ס משנת 1905 ״נקברו״ ב״בית־הקברות הישן״ על־ידי המדפיסים שלמה זלדין וו. אוסטרובסקי [133]. דברי ס״ס, כגון משה ליטבאקוב ויוסף ליטבאקוב, יש שביקרו בעיר והרצו הרצאה פומבית על נושא נייטראלי. ברל גוטמן ביקר פעמים אחדות בשנת 1909, התחיל שולח חוזרים מן המרכז, אולם באביב 1910 נאסר בלודז׳. לקראת האחד במאי 1910 היתה התעוררות־מה בקרב חברי ״ס״ס הקטן״ שגדלו בינתיים, ובליל האחד במאי רשמו על קירות הבתים הלבנים כרזות לכבוד חג הפועלים, והפיצו כרוז שהודפס

123. ראה הע׳ 13.
124. דער נייער וועג, 12 (25) ביאנואר 1907, גל׳ 24, עמ׳ 45.
125. שם, עמ׳ 57—58; טי״פ, עמ׳ 157.
126. שם עמ׳ 14. אמנם בא־כוח מפינסק השתתף בכנס אזורי שהתקיים בווילנה בימים 19—20 במארס. פאָלקס־שטימע, 30 באפריל 1907, גל׳ 6, עמ׳ 76.
127. טי״פ, עמ׳ 157—158.
128. דער נייער וועג, 25 באוקטובר (7 בנובמבר) 1906, גל׳ 22, עמ׳ 31—32.
129. דאָס וואָרט, ווילנא, 12 (25) ביולי 1907, עמ׳ 31—32. הסכום שהועבר מפינסק לוועד המרכזי של ס״ס היה אחד הסכומים הגדולים בהשוואה למקומות אחרים. מפינסק נשלחו 76.5 רובל, בעוד שמוורשה נשלחו 30 רובל; מריגה 50; מרובנה 60; ורק מפלוצק 80 ר׳.
130. אונזער וועג, 7 בספטמבר 1907, גל׳ 3, עמ׳ 31; שם, 10 באוקטובר 1907, גל׳ 6, עמ׳ 55.
131. טי״פ, עמ׳ 160.
132. שם. מלבדו היו חברים בוועד מ. מילר, שמואל גלאצר וקיילה גורין.
133. שם, עמ׳ 160—161.

איכשהו, ובמוצאי ה"חג" הפריחו זיקוקין־דינור. המשטרה לא אסרה איש באותו יום. אולם כעבור זמן נערכו מאסרים עקב מלשינות של "מוסרים" אחדים. רובם של האסורים שוחררו כעבור ימים מספר. בוניה רובינשטיין, וו. אוסט־רובסקי ועוד אחדים גורשו מפינסק לאחר שישבו בבית־הסוהר חודש ימים [134]. יש לציין, שפינסק היתה בין המקומות המועטים שסניף ס"ס המשיך להתקיים בה. בידי הס"ס היו שיעורי־הערב לנערות שנפתחו ב־1906, ונוהלו על־ידי יעקב קאנטור ואשתו גניה (ראה בפרק הרביעי: חינוך, השכלה ותרבות).

שנים מספר אחר כשלון המהפכה התקיים בעיר תא של ס"רים. ראקאוו נתפס ב־28 בספטמבר 1908 בעורמתו של צעיר יהודי, בלש, ושמו הרשל פריזאנט. בבית־הסוהר, בזמן ה"טיולים", עשה הכרה עם "עשרות חברים חדשים", ביניהם הוא מזכיר את שרה־ברײנדל בגון, שהעבירה לו דרך אשנב חבילת מזון, ובאותו מעמד שרה משירי המהפכה. משחלה במחלת הטיפוס, שהשתוללה בבית־הסוהר, והועבר לבית־החולים הקארליני, נפגש שם עם ה"חבר" סאלאטקין. בין האסירים הוא מזכיר עוד את נטע אלשטיין שהיה תלמיד הגימנסיה, וכן הוא מספר, כי בפברואר 1909 נידונו לגירוש לסיביר ל־4 שנים: ראקאוו עצמו, האחים קוזשינובסקי, סולומון שרייבמן, סמיאן מאזרטשוק ופאבל טרשקא (השניים לא יהודים לפי שמותיהם). וכן נידונו לגירוש לפלך ארכאנגלסק סוניה בגון (כנראה אותה שרה־ברײנדל) ופרידה אלטמן, ובארכאנגלסק "ישבה" זה שנתיים וחצי "חברה" ושמה "מינקה" [135].

זמן מועט לאחר ייסודה של "אגודת ישראל" (1912) קם לה סניף בפינסק, קרוב לוודאי שאירגן אותו ר' דוד פרידמן. בידינו צילום של מכתב ממנו אל "גביר נכבד" אחד (אין תאריך ואין כתובת), המעיד שהוא היה פעיל בייסוד סניפים ל"אגודת ישראל" במקומות אחרים. וזה לשון המכתב: "אחד"ש (אחר דרישת שלום) כבודו בברכה רבה הנני בזה לעורר את מע"כ (מעלת כבודו) לשים לב אל האגודה הנשגבה 'אגודת ישראל' שנוסדה על־ידי גדולי אחינו האשכנזים החרדים לדבר ד', אשר מטרתה לאַחד ולאגד את בית ישראל תחת דגל התורה. אחשוב למותר על דבר נחיצותה של האגודה הזאת, כי כל בן משה (?) יבין בעצמו עד כמה זקוקים במצבנו הנורא להתאחדות הכחות ולמרכז כללי אשר ישפיע בעזר ד' רב טוב על כל עניני ישראל בכלל ובפרט, ורק זאת אמצא לנכון כי אחינו היקרים מיסדי האגודה הזאת הכי מלומדי נסיון ומומחים גדולים לעניני הסתדרות הצבור, וכל מעשיהם מסודרים על יסודות נכונים. ויש תקוה גדולה אשר בעזר ד' תשגא מאד אחרית האגודה הזאת לרפא את שבר בת עמנו. וחוב קדוש ונמרץ מוטל על כל הירא וחרד לדבר ד' להיות בעירו ובארצו לעזר לעורר את הלבבות ליסד סניפין להאגודה, בו שיוון הממשלה יר"ה (ירום הודה). והנני פונה בזה אל מע"כ לעוררו ולבקשו שיקבל עליו את העבודה הקדושה הזאת ליסד בעירו סניף לכנוס של צדיקים... זה ויהי נא מע"כ מהראשונים הברוכים... לבנות את הבנין הרם והנשא הזה שהוא בנין בית ישראל" [136]. נוסד גם סניף של נשים ל"אגודת ישראל" [137]. "אגודת ישראל" היתה מהימנה בעיני "הממשלה יר"ה" והיא לא היתה צריכה לפעול במחתרת.

בשנות הריאקציה הפסידו הפועלים את הישגיהם מערב המהפכה ומשנת המהפכה. יום העבודה הוארך, ושכר־העבודה לא עלה על אף עליית המחירים של מצרכי המזון. מסוף 1907 אנו שומעים שה"דומה" העירונית קבעה את יום העבודה של הזבנים ל־14 שעות. אולם מחמת התנגדותו של המפקח הממשלתי על העניינים העירוניים הועמד יום העבודה שלהם על 12 שעות [138]. כפי הנראה עבדו בכל זאת הזבנים למעלה מ־12 שעות. בבית־החרושת לגפרורים הורד בסוף החורף של 1909 שכר הפועלים הגברים ב־50 קופיקות לשבוע [139]. הפועלים לא שבתו, כנראה מחמת החשש להפסד מקום עבודתם. כבר שמענו כי היה חוסר עבודה משווע, ועקב דלקה שפרצה בבית־החרושת הזה זמן קצר לאחר־מכן נשארו כ־500 פועלים מחוסרי עבודה עד לסוף אותו קיץ ומקצתם נתקבלו בינתיים לבית־החרושת של האחים לוריא [140]. מצד שני כדאי לציין שבחורף 1910/11 הועלה שכר־העבודה בבית־החרושת של לוריא, מחמת יוקר החיים, ב־50 קופיקות לשבוע במשך עשרה שבועות [141]. העלאה זו היתה, כנראה, פרי "רצון טוב" של בעלי בית־החרושת, ולא תוצאה של לחץ הפועלים. כאן ואפשר גם בבתי־חרושת אחרים היו הפועלים מקבלים את מחצית שכרם בימי מחלה ושכר מלא במקרים של תאונות עבודה. זאת למדים אנו משאלת הפועלים של בתי־חרושת בפינסק אילו זכויות עליהם לדרוש מאת המעבידים עם ייסוד "קופת־החולים" בהתאם לחוק. מצב הפועלים היה קשה מאוד, במיוחד בשנים 1908—1909. בשנים אלו לא נערכה אף שביתה אחת בעלת חשיבות כלשהי. רק באביב 1910 נתחדש מאבקם של העובדים להטבת תנאי עבודתם [142]. אבל גם אז לא התנהל המאבק בבתי־החרושת, כי אם בבתי־המלאכה. שביתה של הפועלים (50 איש) בסנדלריות נמשכה, עם השבתת המעבידים, למעלה מחודשיים. כמו כן שבתו פועלי הנגריות, הכובענים והתפרים. הדרישה העיקרית של השובתים היתה קיצור יום העבודה והחזרתו למצב שהיה בשנים 1905—1906, כלומר 12

134. שם, עמ' 161—162.

135. א. קירזשניץ, דער אידישער ארבעטער, כרעסטאמאטיע וכו', מאסקווע 1927, כרך ג', עמ' 87. י. ראקאוו, שם, עמ' 48, 60, 62, 64, 68, 77—78.

136. צילום מיקרופילם שנתקבל מייוו"א, ניו יורק.

137. ידיעה בשמה של "פשא וואלק בת הרב רצ"ה (ר' צבי הירש) זצ"ל האב"ד דפינסק". הדרך, ידיעות מהסתדרות "אגודת ישראל", תרע"ג מס' 6, עמ' 11. בתוך כרך הצפירה, 1913, שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, בין הגל' 120—121.

138. דער פריינד, 17 באוקטובר 1907, גל' 225, עמ' 3.

139. שם, 8 בפברואר 1909, גל' 32, עמ' 3.

140. שם, 29 במארס 1909, גל' 71, עמ' 4.

141. דער מאמענט, 26 בדצמבר 1911, גל' 299, עמ' 4; היינט, 28 בדצמבר 1911, גל' 301, עמ' 3.

142. דאס פרייע ווארט, יוני 1910, גל' 2, עמ' 22; צייט, 1913, גל' 13.

שעות עבודה ביום, בהתאם לקביעה של שר־הפלך במינסק והנהלת העיר. עד שנת 1907 היה יום העבודה של הזבנים בבתי העסק של המאנופאקטורה, מכשירי כתיבה, הסדקית וכדומה בן 11 שעות, ובתוך זה הפסקה של 1½ שעות לארוחת־צהריים, הרי בשנת 1910 הגישו זבנים בקשה לראש המשטרה שיגביר את הפיקוח על החנויות, שתיסגרנה בשעה 8 בערב, ובאופן זה לא יימשך יום עבודתם למעלה מ־12 שעות (כנראה עם הפסקה לארוחת־צהריים). אין אנו יודעים אם השיגו את מבוקשם. בבתי־המלאכה לבגדי נשים שבתו כ־50 חייטים ותופרות, הללו השיגו תנאי עבודה טובים בהשוואה לעובדים בענפים אחרים. יום עבודתם נקבע ל־9 שעות, שכר־העבודה של חייט הועמד על 10 רובל לשבוע, ושכרה של תופרת על 5—6 רובל לשבוע[143]. כפי הנראה היו אלה חייטים ותופרות שתפרו בעיקר את תלבושת ה"כלות" והיתה להם עבודה בשפע לא רק מן העיר גופא, אל גם מן העיירות שבסביבה. אולם מצב החייטים לבגדי גברים היה קשה. אחד המעבידים הקובעים בענף זה היה מכריז ואומר: "חלפה כבר שנת 1905". היו פועלים בענף החייטות שעבדו 18 שעות ביממה, אפשר תמורת פיצוי כספי בעד שעות נוספות.

ב־1914 כבר היה בכל ענפי המלאכה יום עבודה בן 9 שעות, וגם שכר העובדים עלה. רק תופרות הלבנים עבדו עוד 14 שעות ביום, שכרן המאכסימאלי היה 14 רובל לחודש. אך באותה שנה החלו גם שביתות של תופרות[144]. אז הקימו ביוזמת "פועלי ציון" ותוך הפרעות מצד חברים מן ה"בונד" — שנתיימר בשעתו להיות "בא־כוח יחידי של הפועלים" ושם זה נדבק לו לאחר־מכן מתוך לעג — "קופת־חולים" לפועלים בבית־החרושת ללבידים. "קופת־חולים" זו נתארגנה, כאמור לעיל, בהתאם לחוק ממשלתי, אולם יש להעיר שגם קודם לכן קיבלו הפועלים בבתי־החרושת של לוריא תמיכה מסוימת בזמן מחלה[145]. מצב הפועלים בבית־החרושת לגפרורים השתפר כנראה גם הוא. כתבה מפינסק משנת 1914 מתעכבת על יחסם המעליב של ה"משגיחים" לנערות העובדות ב"בית האריזה" ובבית ההדבקה של תווי המכס ("באנדעראל־שטוב"). היא מספרת על מכונת־אריזה חדשה הגורמת תאונות עבודה. "כשנוגעת הנערה במכונה, יש ומתלקחת המסגרת עם הגפרורים שבידי הנערה והאש אוחזת בפניה או בבגדיה. בזמן האחרון קרה כדבר הזה בתוך שבועיים ל־15 נערות. הנערות מסרבות לעבוד עבודה מסוכנת זו. מה עושה המשגיח? הנערה שאין רצונה לעבוד ליד המכונה נדרשת ללכת הביתה"[146]. ברור שהכתב הפריז בכוונה, שהרי אילו נאחזה האש בפניהן או אפילו בבגדיהן של הנערות העובדות היו התאונות גורמות כוויות גוף חמורות. על כך עובר בעל הכתבה בשתיקה, כשם שהוא עובר בשתיקה על שאר תנאי העבודה. התמורה לטובה במצב הפועלים, כנראה בשנת 1910, מעידה על שיפור בחייה הכלכליים של העיר בשנים הסמוכות למלחמת־העולם הראשונה. ואכן, באותן השנים היתה עלייה כלכלית בכל רוסיה. אולם ייתכן שהשיכור הכלכלי בעיר בא לא במעט הודות לתמיכות הכספיות שהחלו שולחים למשפחותיהם המהגרים שנסעו לאמריקה.

נסיים פרק זה בהתחדשות העלייה לארץ. החינוך הציוני שבאגודות הנוער החל להבשיל את פירותיו, ובין המבוגרים שבהן החלה תסיסת עלייה לארץ. היו מהם שעלו על מנת להיאחז בקרקע המולדת ולעבדה, והיו שנשלחו על־ידי הוריהם ללמוד בגימנסיה "הרצליה". העולים הידועים לנו בשמותיהם הם: קלמן בן יוסף ורחל כהן, מוכתר וממגיני תל־חי, ייצג את יישוב המקום בפני השלטונות, בפני פיק"א וההסתדרות הציונית, עבר אחר־כך לגור במושב באר־טוביה והקים כאן ובכפר ורבורג הסמוך משפחה ענפה של חקלאים. הלל כהן, אשר היה מראשי המפעל החשוב בארץ "סולל בונה"; משה דנגברג (1909), יחיאל וייצמן (1913). יוסף גראיוור (אפרתי), יוסף גורשטל (גוריון), מרדכי פרידמן (איש־שלום), זלמן אייזנברג (פלד) עלו ב־1913 ללמוד חקלאות בבית־הספר החקלאי בפתח־תקוה בהנהלתו של ד"ר כיקהולץ. הם התכוונו להכשיר עצמם לחיי חקלאות בארץ. יעקב ברזילי (אייזנברג), חיים פוטרמן, האחים שמואל ומשה יעקבסון, טוביה לוין — כינויו הספרותי: טל — זאב רבינוביץ, אריה גוז'אני, אהרן פלדמן (עבר הדני), בצלאל באסביץ וגלייברמן עלו באותה שנה או בשנה שלאחריה כדי ללמוד בגימנסיה "הרצליה"[147].

אין ספק שלא מעטים עלו בשנים הסמוכות למלחמת־העולם הראשונה ומצאו להם אחיזה בערי ארץ־ישראל. ב־1912 מנה "כולל פינסק" 1,500 נפשות, ו"כולל קארלין" 450 נפשות[148], אם כי ייתכן שלא כל ה"בחורים" של ה"כוללים" האלה היו בני פינסק. יש להניח כי ביניהם היו גם "חדשים מקרוב באו". ההכנסה של "כולל פינסק" היתה אז 1,200 רובל, ושל "כולל קארלין" — 1,500 רובל. ידוע לנו על זוג צעירים, חברים של מפלגת "פועלי ציון", שנישאו בירושלים, ומפלגת "פועלי ציון" בפינסק שלחה להם את ברכתה[149]. מלחמת־העולם הראשונה הפסיקה את התפתחות הדברים, ולא זו בלבד אלא שמחמתה נאלצו מקצת העולים הצעירים שבאו הביתה לימות החופש מן הלימודים, להישאר בפינסק. וקצתם גורשו מן הארץ כשנכנסה תורכיה למלחמה.

---

143. פ"ל, 11 באוקטובר 1910, גל' 4, עמ' 3.
144. דאס ווארט, 4 (17 ביולי) 1914, גל' 4, עמ' 17; צייט, פברואר ואוגוסט 1913.
145. דאס ווארט, 6 (19) ביוני 1914, גל' 3, עמ' 17—18.
146. כתבה ב"אונזער צייט" 1914, גל' 4. מובא אצל א. קירזשניץ, דער אידישער ארבעטער, כרעסטאמאטיע וכו', כרך ג', עמ' 154.
147. הפרטים נמסרו לי על־ידי פרופ' מיכאל איש־שלום, א. ישראלי וד"ר אלעזר ברגמן. וראה ד"ר פייבל רבינוביץ, עליית קבוצת נוער מפינסק, פינסק, כרך ב', עמ' 93—94. זאב רבינוביץ הנזכר היה אחיו של ד"ר פייבל רבינוביץ ואיננו ד"ר זאב רבינוביץ רופא וחוקר חסידות ליטא. מפי נחום הורביץ ויוסף חקלאי, אנשי תל־חי.
148. העולם, 20 במאי 1913, גל' 17, עמ' 16.
149. דאס ווארט, 16 (29) במאי 1914, גל' 1, עמ' 23.

פרק שמיני

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה

א. עד לכיבוש הגרמני

מ־ט׳ באב תרע״ד—1914 עד ט׳ תשרי תרע״ו—1915

החששות מפני הבאות, שתקפו את אירופה אחרי ההתנקשות בסאראייבו לא פסחו, כמובן, על יהודי פינסק. ההתעניינות ב״חדשות״ והדרישה לעיתונים גברו והלכו. השמועות עברו מאיש לאיש. ה״חוגים״ בשעות בין השמשות נתרבו. והנה הכריזה רוסיה על גיוס כללי. ולא עברו ימים מועטים ובאה הידיעה שגרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה (1 באוגוסט 1914). המודעות על הגיוס הכללי הודבקו בחוצות העיר ערב תשעה באב, יום המועד לפורענויות, וחרדים ראו בכך אצבע אלוקים. את האסון הרגישו מיד המשפחות של בני הגילים המגויסים (מבני 20 עד בני 30), וחרדה נפלה על כל המשפחות של בעלי ה״כרטיסים האדומים״. הגיוס התחיל בט׳ באב ומספר המגויסים היה גדול, כי קצין העיר איליושה, שהיה ממונה על הגיוס, היה אנטישמי. בשיחה חטופה עם זונדל ליפשיץ, חוכר אחוזתו אורכובה, הסמוכה לפינסק, הטיח בפניו את הדברים האלה: ״מה אתה סבור, ליפשיץ? אני ארחם על ה׳ז׳ידקי׳? לא ולא! מחר יתחיל הגיוס. קודם נשלח את ה׳ז׳ידקי׳, אחר־כך את הפראבוסלאבים. הפראבוסלאבים שלנו נאמנים הם אולם ה׳ז׳ידקי׳ שלכם הם ידידים טובים לגרמנים ולאוסטרים״ [1]. מובן מאליו, כי רבים התחמקו מן הגיוס. אותו זונדל ליפשיץ, למשל, ברח מיד לארצות הברית. העיר נתמלאה בכיות ויללות משהוחל במשלוח המגויסים אל מחוץ לעיר. אמנם יש לומר, שהיו בין היהודים שראו במלחמה מעין אתחלתא דגאולה. וכבר שנה לפני־כן, בתקופת מלחמת הבאלקאן ומלחמת איטליה־תורכיה, ראו בכתוב: ״כאיל תערג על אפיקי מים כן נפשי תערג אליך אלהים״ (תהילים מ״ב, ב) רמז שבשנת תרע״ג (תערג) תבוא הגאולה. כמו כן היה רצון לראות נקמה ב״הוד רוממותו הצאר״, שמירר את חייהם של היהודים בגירושים מן הכפרים, ב״נומרוס קלאוזוס״, באונס לחלל שבת ומועד בבתי־הספר הממשלתיים, ברדיפת הציונים וכולי וכולי, ושבאי־כוחו ביימו את משפט בייליס כדי להצדיק בעיני העולם את יחסו אל היהודים ואת הגזרות החדשות שנרקמו. אמנם, איש לא פילל שהמלחמה תימשך יותר מכמה חודשים.

הטראגדיה היהודית שברוסיה נתגלתה גם בפינסק. היו שציפו למפלותיו של הצבא הרוסי ושמחו עליהן. ואולם בכלל גילו עמדה של פאטריוטיות — מתוך תקווה שהיחס אל היהודים ישתנה ולא יופלו עוד לרעה מן ה״אזרחים העיקריים״. העיתונים היהודיים בלשון הרוסית (עיתונים ביידיש ובעברית נאסרו) דיברו גבוהה והטיפו לאהבת מולדת ״בנבאם עתיד מאושר ליהודי רוסיה, אחר הנצחון על האויב״ [2]. אמנם, ככל הנראה, לא נתפרסם בפינסק כרוז פאטריוטי ככרוזה של קהילת וילנה, כי ״במידה שווה צריכים אנו לדאוג לכל החיילים של הצבא הנאדר ונאור, בלי הבדל דת ולאום, ואנו צריכים לדאוג לכל אחינו בני ארץ רוסיה הגדולה, מולדתנו הכללית״ [3]. אבל גילויי פאטריוטיות היו גם בפינסק. בתהלוכות הפאטריוטיות שאורגנו מזמן לזמן השתתפו יהודים ובראשם רבנים, ו״ספרי תורה נישאו יחד עם צלמי קדושים נוצריים״. בבתי־הכנסת נאמרו בשבתות ובחגים מלבד התפילה הרגילה ״הנותן תשועה למלכים״ גם ברכת ״מי שברך״ לצאר ולבני משפחתו [4]. הוקם ועד יהודי שדאג להספקת תה ומעשי־מאפה להמוני החיילים שעברו ברכבת דרך העיר, ואורגנה תורנות מתמדת להגשתם ביום ובלילה. צעירים התנדבו לשרת ב״צלב האדום״, להעביר פצועים שהובאו ברכבת מן החזית לבתי־החולים שאורגנו בבתי־הספר השונים ובצריפים שהוקמו למטרה זו.

מובן מאליו שהחיים הכלכליים זועזעו במידה מרובה. משפחות רבות נשארו ללא מפרנסיהן. המסחר הגדול, בעצים ובתבואה, נשתתק מחמת ניתוק שווקיה של גרמניה, ומחמת שיבושם של דרכי התחבורה. כנגד זה לא פסקו הטראנספורטים של קמח, סוכר, מלח, ובתי החרושת פעלו כבימים כתיקונם. העבודה ליד הנהר היתה מרובה, כי הסחורות הועברו כעת רק דרך הנהר, משום שהרכבות היו תפוסות בהעברת הצבא והציוד המלחמתי אל החזית. ידיהם של בעלי־המלאכה, בעיקר של סנדלרים, פרוונים, חייטים וכובענים היו מלאות עבודה. עבודה רבה היתה לנגרים בבניית צריפים לריכוזי הצבא בעיר ולבתי החולים לפצועים, שהובאו בסוף 1914 לתחנת הרכבת לאלפים ולרבבות מן החזית חלם־לובלין. הפצועים הקשים הועברו העירה, על אלונקות. לנשיאתן התנדבו תלמידים יהודים, ואילו הפצועים הקלים היו מועברים מזרחה. המיון והטיפול הראשון בפצועים נעשה באולם הראאינוע של פועלי הסדנאות אשר ליד תחנת הרכבת. העגלונים היהודים היו מועסקים הרבה בהסעת קצינים ואחיות רחמניות. התנועה במסעדות ובבתי המזיגה ובבתי הקפה היתה גדולה. בתי המלון היו מלאים תמיד. בחנויות היה פדיון רב מחיל המצב. והיו גם שהתעשרו מקבולות שונות של אספקה, כגון אספקה לסוסים, שגם הם גויסו, או אספקה לצבא ולבתי־החולים. קציני

1. צילום כ״י, שהועבר אלינו מייוו״א, ניו יורק.

2. י. אליאש, זכרונות ציוני מרוסיה, תל־אביב 1955, עמ׳ 156.
3. רשמות, כרך ב׳, תל־אביב תרפ״ז, עמ׳ 253.
4. א. ישראלי (ויינר), אוקטובר בעיירות וביערות, מבפנים, 1958, רבעון, בטאון הקיבוץ המאוחד.

הצבא לא היו "נקיי כפיים" ביותר, ומשום כך רימו את הסוחר או החנווני. כמובן, ענייני החינוך סבלו. התלמוד תורה של פינסק נסגר, והיו בתי־ספר שעשאום לבתי־חולים, והיו בתי־כנסת שהפכו למקומות נופש לחיילים מבריאים. בשנת 1915 הוקדמו הבחינות בבתי־הספר התיכוניים ונסתיימו בחודש מאי [5].

זוועות המלחמה הורגשו בעיר למראה המוני הפצועים, הן רוסים והן של שבויים אוסטרים וצ'כים. ומובן שהיתה חרדה גדולה לגורלם של בני העיר שגויסו. החרדה הוקלה משהחלו משפחות המגויסים לקבל באמצעות ה"צלב האדום" מכתבים מן השבי בגרמניה. מגויסי פינסק, כמו של כל הגליל הצבאי הווילנאי, היו בפיקודו של הגנראל רננקאמפף, שנפלו במלכודת בפּרוסיה המזרחית ולוקחו בשבי [6].

משהחלו להגיע בסוף 1914 הידיעות על מעשי הרצח והשוד והאונס, שנעשו בידי החיילים הרוסיים ביהודים שבערי גאליציה אחרי שנכבשו לבוב ופשמישל, לא השתתפו עוד היהודים, מלבד מועטים מהם, בתהלוכות הנצחון שנערכו בעיר, אם כי נישאו עדיין ספרי־תורה יחד עם צלמי קדושים נוצריים בתהלוכות אלה [7]. אימת המלחמה ומצוקתה הורגשו ביותר בקיץ 1915, כשהצבא הרוסי נהדף והלך ונסוג. נוסף על המוני הפצועים שהובאו לבתי־החולים הצבאיים, החלו לעבור דרך תחנת הרכבת המוני יהודים שגורשו ממקומותיהם או עזבום מרצונם, ופניהם מזרחה. לאחר־מכן החלה העיר להתמלא מגורשים, שחשבו למצוא בעיר תחנה ארעית לנדודיהם. כמו כן באו לעיר מספר רב של צעירים, כדי למצוא בה מחבוא מחשש של גיוס, כי "פשוטי העם שבקרב היהודים... חשו כי דם יהודים... למען המולדת והצאר לשוא הוא... וכי כל אמצעי לשמור על חיי הבנים כשר הוא" [8]. העיר נתמלאה שוב בכיות ויללות של אמהות ואחיות כשנערך הגיוס של בני השמונה־עשרה. בסוף אוגוסט באו אלפי מגורשים גם מבריסק, לאחר פקודה שיצאה ב־14 באוגוסט, שבתוך שלושה ימים, מן ה־14 עד ה־16 באותו חודש, על כל יהודי בריסק לצאת את העיר. הגירוש נעשה שם באכזריות, כפי שנהוג היה אז כלפי היהודים במקומות האחרים שמהם גורשו. העיר חולקה לשלושה חלקים. מן החלק האחד היו צריכים לצאת ביום הפקודה, מן החלק השני ביום שלאחר־מכן, והשאר כעבור יומיים. ד"ר טנצר, הרב הצבאי הגרמני ששהה בפינסק בנובמבר 1915, מדבר על אלפים של מגורשים מבריסק, שהיו בעיר כשנכבשה בידי הגרמנים [9].

כבכל הקהילות שבהן עברו שיירות המגורשים נעשתה גם בפינסק פעולה רבה של מתן עזרה לאחים נענים. בהתחלה היה זה עניינם של הצעירים. הנה מספרת הגננת חסיה דודיוק, אשר באותו קיץ סיימה את הגימנסיה לבנות של הגברת לובזובסקי־שפירא, כי בליל נשף־הסיום באו וקראו אותה "לצאת עם חברים וחברות לתחנת הרכבת לחלק מזון ליהודים המגורשים מן המערב והנעים דרך פינסק מזרחה". היא מספרת עוד, כי המפעל של אותו לילה (ויש להניח שהוא נמשך גם לאחר־מכן) נעשה על־ידי ה"ארגון של ערי רוסיה" וכי "הקאדטים הרוסים נתנו לכל אחד מאתנו שני סלים ענקיים מלאי לחם לבן ומצרכי מזון אחרים. עד בוקר חילקנו סלים מלאי מזון בהרבה רכבות במהירות הבזק". משהחלו המגורשים והפליטים לבוא בשיירותיהם לתוך העיר, העסיקה שאלת העזרה להם לא רק את הצעירים. נתארגן ועד לשיכונם של המגורשים ולהספקת צורכיהם ההכרחיים. עזרה כספית הגיעה מן הוועד למען הפליטים שהוקם בפטרבורג, ומגביות נערכו בעיר. נפתחו בתי־תמחוי שבהם ניתן להם, לאחר ימים ושבועות של נדודים, לאכול חינם מאכלים מבושלים שלוש פעמים ביום. מובן מאליו שגם בכך היו הבנים והבנות שבעיר פעילים ביותר. ח. דודיוק ממשיכה לספר: "הנוער נרתם לעבודה בהתנדבות כנה ובמסירות רבה עד לשכחה עצמית... כל העיר חולקה לאזורים. המגורשים שוכנו בתלמוד־תורה, בבתי־הספר, בתי־מדרשות ובמקומות ציבוריים אחרים. נפתחו מטבחים אזוריים. המטבח שבו עבדנו, אלתר בוברוב ואני, היה ברחוב זאבאלנה בבית מושב־הזקנים. סיפקנו 3 ארוחות ביום ל־120 איש. קבענו תורנות של נשי המגורשים שיעזרו לטבחית ולניקוי הבית". ועד הסניף של "חברת מפיצי השכלה" דאג שילדי המגורשים יקבלו חינוך במידת האפשרות. גננת מדופּלמת נשלחה על־ידי "יק"א" או על־ידי "חברת מפיצי השכלה" בפּטרבורג לטיפול בילדים הקטנים. חצר התיאטרון של אהרן הולצמן הפך למקום ריכוז הילדים בשעות שלפני הצהריים. כאן רוכזו 125 ילדים בהשגחת 5 בנות ובהדרכת הגננת. מרדכי זארצקי בן המורה ישראל זארצקי, העסיק את הילדים פעמיים בשבוע במלאכות יד [10]. כמו כן הוקם "בית־מחסה", מעון לילדים, בטיפולם של מורים ומחנכים.

מן המגורשים היו ששכרו דירות, אם מתוך רצון שפינסק תהיה תחנת נדודיהם האחרונה ואם משום שלא רצו להתגולל בבתים הציבוריים. מכיוון שמצוקת הדירות בעיר היתה גדולה בלאו הכי, נעשתה הצפיפות ללא נשוא. מחלות שונות פרצו ומחיריהם של מצרכי מזון מסויימים האמירו. סבלם של עניי העיר גדל, הואיל ותשומת הלב היתה נתונה למגורשים מבחוץ. להקלת המצוקה השתדל הוועד לסייע בידי המגורשים לעזוב את העיר ולהסיעם מזרחה. לשם כך הוקמה "לשכת מודיעין" להמצאת הידיעות הנחוצות, לאן וכיצד ללכת. יש להניח שלשכה זו היתה אותה לשכת מודיעין להגירה שהיתה קיימת בעיר מאז 1909, אלא שעם פרוץ המלחמה וניתוק דרכי ההגירה הפסיקה את פעולתה.

הבהלה והמבוכה בעיר גברו והלכו מסוף אוגוסט, לאחר שמילאו מגורשי בריסק את העיר, ובפיהם הסיפורים על ההרס, החורבן והשוד שנעשה ברכושם שם. השאלה שעמדה לפני כל אחד ואחד ולפני הציבור בכללו היתה: מה לעשות? האם לברוח או להישאר במקום? ואם להישאר — איך לקדם את פני הרעות הצפויות בזמן הנסיגה של הצבא הרוסי

5. רשימה של חסיה דודיוק, כ"י.
6. כ"י מאת א. בריסקי.
7. ראה הע' 4.
8. שם.
9. ראה הכתבה שלו ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums, 7 בינואר 1916, עמ' 7.

10. על בני משפחת זארצקי ראה: פינסק, כרך ב', עמ' 524.

מהשתוללותם של הקוזאקים ומשרפת העיר? אולם המחשבה על עזיבת העיר יכלו להיתפס לה רק בעלי היכולת, ולא הנודדים העניים, שהתגוררו בעיר או עברו בה. רק מקצת מן העשירים או האמידים עזבו את העיר. הוצאו, למשל, סחורות המאנופאקטורה של בויארסקי והבאנקים הפרטיים. לפי דבריו של ד"ר טנצר עיכבה הדוגמה של משפחת לוריא העשירה את יציאתם של רבים[11]. אולם בכל זאת היו תושבים שיצאו את העיר והלכו מזרחה. ובכן החלה בלילות פעולה קדחתנית של חפירת בורות להטמנת צרורות הבגדים וכלי הבית באדמה, כמחסה הן מפני שרפות והן מפני השוד הצפוי. בעלי בתי המסחר והמחסנים עבדו להטמנת הסחורות במחסנים מוסתרים מעין רואים ומוגנים בפני אש. מבעלי האמצעים היו שהכינו להם על כל צרה שלא תבוא כלי גולה ומלאי של מזון, שהיה בשפע. המחסנים הגדולים שעל החוף לא הכילו את הכמות העצומה של קמח שהובאה בספינות־הקיטור, מבלתי יכולת להעבירם הלאה. היו שייבשו לחם לצנימים וקנו סוסים ועגלות מוכנים לשעת הכרח. כלי רכב אלה ניתן היה לקנות בחצי־חינם מאת האיכרים, שפונו מכפריהם, והו־עמסו בקרונות הרכבת בפינסק, ולא יכלו לקחת אתם את הרכוש החי שלהם. בשבוע הראשון לחודש ספטמבר 1914 (סוף אלול תרע"ד) נראו הסימנים הראשונים לפינוי העיר על־ידי השלטונות הרוסיים. הוצאו המשרדים הממשלתיים, ממרומי הכנסיות הורדו והוצאו פעמוני הנחושת וממשרפות היי"ש הוצאו דוודי הנחושת, מחשש שמתכת זו ינצלו הגרמנים. פקודה יצאה שכל הנודדים יעזבו את העיר. הוצאו הפצועים מבתי־החולים, ומכונות הסדנאות שליד הרכבת על הפועלים ומשפחותיהן. פונו גם בתי־הספר הממשלתיים, וכן גם הגימנסיה היהודית־רוסית של הגברת לובזובסקי־שפירא. באותם ימים זרם דרך רחובות העיר המון של נודדים ללא הפסק, יומם ולילה, בלי לשהות בה. הללו היו נודדים מן הכפרים והעיירות שבין קוברין לפינסק. העירייה האזרחית התפזרה והנהלת העיר עברה לידי מפקד צבאי. קודם שנתפזרה הוקם "ועד אזרחי". חבריו היו שבעה יהודים ושלושה פולנים. החברים היהודים בוועד היו: ד"ר אלכסנדר לוריא, שמואל וול, מ. סולובייצ'יק, י. לוין, פ. בורושוק, י. קאנטורוביץ, ויקטורוביץ. הפולנים היו: ד"ר סקופייבסקי, בוריסביץ וז'אקביץ. הוועד ניגש לפעולה הדחופה ביותר של טיפול בנגועי המחלות, שמספרם גדל והלך, בצריפים מיוחדים שהוקמו למענם כבר קודם לכן. ועד זה העביר לידיו את ניהולם של בתי־החולים, וטיפל בקבורת מתים שהשאירו אחריהם המוני הפליטים. באותו זמן נאסף סכום גדול לשיחוד בשעת הצורך. יש להניח שגם זו היתה פעולתו של הוועד[12]. היה חשש גדול שהקוזאקים עם נסיגתם ישדדו את העיר וישרפו אותה.

בימים ש"בין כסה לעשור" של שנת תרע"ו (1915) התחילו אווירונים גרמנים להיראות בשמיה של פינסק והחלו מפציצים את מסילות הברזל. בז' בתשרי תרע"ו (15 בספטמבר 1915), לאחר קרב בדומאשיץ, שנים־עשר קילומטרים ממערב לפינסק, החלה הבריחה של הצבא הרוסי שנמשכה כל הלילה. לפנות בוקר עברו שוטרים בבתים והוציאו מהם צעירים והוליכום אל הכפר קוזליאקוביץ לעבודת גידורים בתייל. בערבו של אותו יום העלו הרוסים באש את תחנת הרכבת, את הסדנאות הגדולות של הרכבת, את מחסן הנפט, את בתי־החרושת של לוריא ואת בית־החרושת לגפרורים של האלפרן, את בית־החרושת לספירט שליד רחוב הונצ'ארסקי ורבבות רבבות בקבוקי "וודקה" נופצו כדי שלא יהיו שלל לאויב, וחיילים רוסיים נסוגים כרעו על ברכיהם ולקקו שלוליות ה"וודקה". באותו יום עזבה המשטרה את העיר. ברגע האחרון אישר ראש המשטרה את המינוי של ה"ועד האזרחי" בהרכב קצת שונה. ליושב־ראש הוועד מינה את ד"ר אלכסנדר לוריא והציע להקים לשעת המעבר מיליציה אזרחית. עד לליל הנסיגה האחרון היה שקט בעיר. המפקד הצבאי פרסם הודעה נמרצת ש"כל פושע דמו בראשו". לפי השמועה קיבל "מתת יד", ואכן נערכה, כאמור, מגבית לצרכים מעין זה. אולם במשך ליל הנסיגה האחרון ערכו הקוזאקים שוד בבתי יהודים. הזעקות מילאו את חללה של העיר. הקוזאקים השתוללו בפרבר ויגודקה, ושדדו את המחסנים והחנויות שברחוב קיוב. היה חשש גדול שהקוזאקים יעלו באש את העיר כולה. הדבר לא אירע, אפשר משום שלא היה סיפק בידם מחמת לחץ הגרמנים.

צריך לציין, שגם באותן שעות טרופות היו יהודים שבאו לעזרת אחרים, אם כי בימי הנסיגה היו הרחובות ריקים מאדם, כי הנסוגים התאוו לשעוניהם של יהודים. הנה מספרת אחת, שאביה יוסף־מאיר ברזק, מכונאי בבית־החרושת של לוריא, עמל בשפיכת מים על הבתים השכנים לבית־חרושת לספירט, שהוצת, כדי שלא תתפשט האש. באותו לילה כשהקוזאקים השתוללו בעיר נתארגן משמר של בעלי־בתים ברחוב הונ־צ'ארסקי, ואותו יוסף־מאיר ברזק יחד עם שכנו מאיר זיסלמן כפתו שני קוזאקים שרצו להעלות באש את הרחוב, לאחר־מכן מסרום לידי הגרמנים.

ב. ראשית שלטונם של הגרמנים

לאחר הקרב המכריע שניטש ליד הכפר דומאשיץ, נכנס לעיר חיל החלוץ הגרמני בבוקרו של ט' בתשרי תרע"ו (1915). שעות אחדות לאחר־מכן בא בעקבותיו חיל הרגלים, שהסתדר ליד הכנסייה הפראבוסלאבית. מובן מאליו שעם כניסתם נגולה אימת הימים האחרונים ששררה בעיר. לאט לאט החלו היהודים יוצאים מן הבתים אל הרחובות, וההססנות עברה לשמחה גלויה, למורת רוחם של התושבים הרוסים שנשארו בעיר[13]. התהלכה שמועה שבפרבר ויגודקה אף קיבלו היהודים את פני הגרמנים בלחם ומלח. בבת אחת נגולה החרדה מפני

11. ראה הע' 9 ואת הרשימה הביוגראפית: ד"ר זאב רבינוביץ, ד"ר אלכסנדר לוריא, פינסק, כרך ב', עמ' 481, ומאמרו בספר א' של כרך זה: The "Rothschilds" of Pinsk and Karlin, עמ' 66—109, תל־אביב 1973, ובהעבר, חוברת י"ז עמ' 252—280.

12. ראה הע' 9.

13. א. וינר (ישראלי), מפינסק עד גבת, בספר: גבת — מקורות וקירות, עמ' 47 [תל אביב] 1937.

הגיוסים לצבא. וחיילים יהודים ששירתו בצבא הרוסי ושמצאו להם בזמן הנסיגה הרוסית מקלט בעיר, השתחררו מן הסיוט שמא יצטרכו עוד להשתתף בקרבות לצדם של פורעי פרעות בישראל. יהודים החלו להוציא את רכושם שהטמינו במרתפים ובבטן האדמה. התעורר רגש של בטחון־מה. "החנוונים פתחו את חנויותיהם שהיו סגורות מפחד גזל, והמסחר החל לפעום"[14].

בחול־המועד סוכות הופרע השקט מחמת התקפה רוסית עזה, והתעורר החשש שהגרמנים יעזבו את העיר. יהודים החלו מחדש "לחפור בורות ושיחין כדי להצפין בהם את רכושם", והחלו מחפשים מחבואים מפני הקוזאקים העלולים לשפוך את כל זעמם על היהודים. ועוד זאת, גם הרוסים בעיר איימו אז על היהודים, "כי בשוב הקוזאקים יינקמו ביהודים על אשר קידמו את הגרמנים בפנים יפות"[15]. אך זו היתה חרדת שוא. אולם למזלם הרע של העיר ושל כל הסביבה נעצרה התקדמותם של הגרמנים, והחזית יוצבה ליד נהר הפינה והיובלים סטיר וסטרומן מצד דרום ודרומית־מזרחית לעיר וכן על שפך היאסלדה לפינה ותעלת אוגינסקי. כך היתה פינסק מוקפת כמעט משלושת עבריה עמדות של הצבא הרוסי. פינסק וכל הסביבה שממערבה היו נתונים לשלטון צבאי, והגרמנים נהגו בהן כבשטח צבאי והתייחסו לתושבים כמעט כלשבויי מלחמה. הם העבידו אותם בביצוע מטרות צבאיות, דבר שהוא בניגוד לחוקי המלחמה. אמנם, הגרמנים התחכמו והכריחו אותם "להתנדב" לעבודה. מונח חדש נתהווה בפינסק והוא: עובדי כפייה מרצון. הם הרעיבו את האוכלוסייה האזרחית שבעיר וסביבה, בעוד ששפע של גרעיני תבואה ומצרכי מזון אחרים הועברו אם לגרמניה גופא ואם לחזיתות להספקת הצבא. היחס כלפי האזרחים היה יחס של רודנות. מפני כל קצין היה צורך לסור הצדה כדי לפנות לו דרך. על מצבם של היהודים השפיעה האנטישמיות של חיילים וקצינים, ובמיוחד של אלה שבאו מפוזנה. אמנם, מצד אחד ניתן לומר, כי הודות לחיילים גרמניים הוקלה מצוקת הרעב של הרבה משפחות יהודיות, כי היו חיילים שסיפקו לחם ומצרכי מזון אחרים, אם מתוך יחסי שכנות כנים ואם תמורת שירותים שונים. את היהודים לא ראו כאוכלוסייה עוינת, בעוד שהרוסים־הפולישוקים נחשדו על יחס של איבה, ובהתאם לכך היתה התייחסות הגרמנים אליהם.

על המצב בעיר בשבועות הראשונים לכיבוש יש לנו מאמר של לינדמן, המפקד הגרמני הראשון של העיר, שנתפרסם בנובמבר 1915, ואלה דבריו: "הקרב ב־15 בספטמבר שהתחולל 12 קילומטר ממערב לפינסק הגיע לקצו. לעת ערב תפס חיל הרגלים שלנו את העמדה האחרונה של הרוסים ליד דומאשיצי... ים של אש מכיוון פינסק הראה לנו שהרוסים מתכוננים לנסיגה. כפי ששמענו לאחר־מכן העלו באש מחסן נפט, בית־חרושת לגפרורים ובית־משרפות יי"ש. הם התכוונו להעלות באש את כל העיר מארבע רוחותיה, כדי שהמחסנים העשירים ההדחוסים לא יפלו בידינו. אולם תכניתם לא בוצעה, משום שכבשנו את העיר מהר יותר משחשבו... באותו יום הוזמנתי למטה הדיביזיה באחוזה סטאחורוביץ׳. שם הודיעו לי שאני מתמנה מפקד העיר כשתיכבש... ההתקדמות אל פינסק לא נעצרה כמעט. העיר לא סבלה הרבה מבחינה חיצונית. בית־החרושת לגפרורים, הגדול ביותר, שעברנו ליד חורבותיו העשנות, היה שרוף. בבתי־החרושת האחרים פוצצו הדודים. המבנים בתחנת הרכבת היו הרוסים לחלוטין...". והוא ממשיך לספר: "בכיכר השוק, ליד הכנסייה הראשית, קראתי אלי מקרב ההמון שכולו היה ידידותי, סטודנט יהודי־רוסי שדיבר גרמנית רהוטה. מפיו נודע לי, כי הרוסים, שזה ארבע שעות יצאו את העיר, לקחו אתם את מנהלת העיר, את המשטרה, את כספי הקופה של העיר ועוד. הסטודנט ציין את הד"ר לפילוסופיה ובעל בית־החרושת ל. [הכוונה לאלכסנדר לוריא] כאישיות המכובדת ביותר בעיר והנהנה מאמון הציבור. ד"ר ל., שהוא בן הדת היהודית, הוזמן אלי וממנו למדתי על מצב העיר... מספר תושבי העיר הוא 40,000—45,000. יחד עם הפליטים כ־55,000. 80 אחוזים מבין התושבים הם יהודים. מכיוון שרובם מדברים 'יידיש־דייטש' אין להם קושי של הידברות עם חיילינו. רוב הבתים הם בני קומה אחת ובנויים עץ. הרחובות רובם מרוצפים, אולם לא היטב. כשיורד גשם אין לעבור ברבים מהם אלא במגפי גומי. באמצע הרחובות הבלתי־מרוצפים יש מדרכות צרות של קרשים, על הרוב מקולקלות והפרוץ בהן מרובה על העומד. על ד"ר ל. הטלתי את התפקיד למצוא שבעה אזרחים נכבדים נוספים, ארבעה נוצרים ושלושה יהודים ולבוא אתם לבניין העירייה, שבה השתכנה המפקדה, לישיבה משותפת ראשונה של המנהלה הצבאית והמנהלה האזרחית... הישיבה השנייה התקיימה באותו יום אחרי הצהריים. השעות שבין הישיבות נוצלו למתן הוראות־פעולה לקצינים ולפקידים שהועמדו לשירותי ולחברי המנהלה האזרחית, ולפרסום ההודעה הראשונה לאוכלוסייה. המודעה הראשונה פורסמה בגרמנית, ברוסית, בפולנית ובעב־רית. חלקה הראשון כלל את ההודעות הרגילות (שמותיהם של חברי המנהלה האזרחית של העיר, כללי הפעולה של המנהלה, איומי עונש לפי חוקי המלחמה במקרה של התנגדות וכו׳). החלק השני כלל הוראות מיוחדות, בדבר מסירת חיילים רוסיים מסתתרים ומסירת נשק, בדבר ניקוי הרחובות והקמת משטרה מקומית, בדבר עוצר בית מ־7 בערב עד 5 בוקר, וכן בעניין השירות של כיבוי דלקות, תעריף הרובל, ובדבר הנהגת התאריך של אירופה המרכזית ועוד".

"בשבועות הראשונים טיפלנו במיוחד בהסעת השבויים ובהרחקת אלפי הפליטים ברגל ובעגלות, בקביעת חייבי השי־רות הצבאי בגילים 17—43, בקביעת כמות המלאי של מצרכי המזון והאספקה ושל חומרי הגלם וכן של מספר הסוסים, הבהמות והעגלות, בהסדר התזונה של האוכלוסייה האזרחית, באמצעי התברואה ובפתיחת בתי־הספר. ימים אחדים לאחר־מכן הופיע הגליון הראשון של 'פינסקר צייטונג', ומאז הוא מופיע מדי יום ביומו בגרמנית וברוסית. לעיתון שתי תוספות קבועות, הוראות המפקדה לחיילים ולתושבים, וכן לוח של מחירי מאכסימום, שהיה הכרחי, משום שאנשי העסקים דרשו שלא בדין מחירים גבוהים בהרבה. כמחירי מאכסימום משלמים

---

14. ראה הכתבה של המפקד לינדמן בשבועון Die Woche, 13 בנובמבר 1915, חוברת 46, עמ׳ 1649 ואילך.
15. א.א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 18—19.

בעד פונט חמאה — 1,11 מארק; פונט חזיר — 0,59 מארק; בשר בקר כשר — 0,30 מארק; לא כשר — 0,18 מ׳; בשר עגל כשר — 0,22 מ׳; לא כשר — 0,13 מ׳; 3/4 ליטר חלב — 0,18 מ׳; 16 ק״ג תפוחי אדמה (דהיינו — פוד) — 0,25 מ׳; ביצה — 0,12 מ׳; תרנגולת — 1,18 מ׳; אווז — 2,22 מ׳. חיי המסחר התעוררו מהר וגם חיי הרוח נעשו ערים יותר. בימים האחרונים של ספטמבר פתח הקינו־תיאטרון את אולמיו להצגות ולהרצאות בלשון ״יידיש״, שמשכו מבקרים רבים. אחרי הפחד והדאגה של הימים הראשונים שהוגברו על ידי ׳אלמנט הפאניקה׳ — הפליטים — חזרו ימי השקט. בעלי העסקים אינם אורזים עוד את סחורותיהם ואינם מחביאים אותם במרתפים ובחצרות כשרועמים התותחים קילומטרים אחדים מפינסק. אין שואלים עוד את השאלה: ׳האם יחזרו הקוזאקים?׳, שאלה שהיתה נשאלת תדיר על־ידי התושבים העצבנים בימים ראשונים לכניסתנו. ביסודיות הגרמנית ובכשרון־הארגון הגרמני ובסבלנות הגרמנית השליטה המנהלה הצבאית סדר בזמן קצר, וחיי התושבים היו שקטים. הפחד המלאכותי מפני ה׳בארבארים׳ הגרמניים, שיצרו בלב האוכ־לוסייה המסכנה כל מיני הודעות־כזב בדבר מעשי אכזריות בדויים, פג מהר מפני ההוכחות של המציאות שהאנשים עצמם יכלו לראותה. נוצר מיד אמון ויחס של ידידות בין המנצחים לבין המנוצחים. הדבר הוקל עלינו על־ידי שיתוף הפעולה המצוין עם חברי המנהלה האזרחית, שמספרם גדל מ־8 ל־12״ [16].

מתיאור זה משתמע, שהמפקד לינדמן ידע היטב שהגרמנים הביאו פדות ליהודים לאחר שכבשו את העיר, וכן משתמע, שרצה ביחס ידידותי של היהודים. אולם בעוד שהמודעה הראשונה היתה, כאמור, גם בפולנית וגם בעברית, הרי ה״פינסקר צייטונג״ פורסם, מלבד בגרמנית שהיא לשון ה״מנצ־חים״, גם ברוסית, לשון ה״מנוצחים״, אף־על־פי ששרידי הרוסים שנשארו בעיר עם הפלישה הגרמנית הוצאו על־ידי הגרמנים ובעיר נשארו רק יהודים וקומץ של פולנים. אין ספק שהיה כאן עניין של ״מדיניות גבוהה״, שלא לתת כל אפשרות של פירוש בדבר הכרה בלאומיות יהודית. גם המינוי הראשון של ״ועד האזרחים״ במספר שווה של יהודים ונוצרים, אף־על־פי שלינדמן ידע כי היהודים הם 80% מתושביה, אינו מעיד לא על מגמה ״דמוקראטית״ ולא על יחס של כבוד כלפי היהודים. אמנם ל״ועד האזרחים״ לא ניתנה כל סמכות של פעולה עצמאית, ומלכתחילה לא נוצר אלא לשמש כלי־שרת בידי המפקדה הצבאית, ושהיה לפי דבריו של לינדמן ״משתף פעולה מצוין״. אין אנו יודעים אם גם בצירוף ארבעת החברים הנוספים ל״ועד האזרחים״ נשתמר היחס של מחצית יהודים ומחצית לא יהודים. אולם מצד שני הרשה לינדמן להציג הצגות ולערוך הרצאות ביידיש, דבר שהיה אסור בימי הרוסים, כפי שראינו. כמו כן ניתנה הרשות ליהודים בלילות החג לערוך את תפילותיהם בבתי־הכנסת למרות העוצר. הנחות אלה היו בתוקפן במשך כל שנות הכיבוש. הגרמנים גם נמנעו בשנים הראשונות מלפגוע ברגשותיהם הדתיים של היהודים. הם לא הכריחו את היהודים לחלל שבתות וחגים בעבודת הכפייה שהנהיגו. בתחום הפיקוד העי־רוני לא עבדו היהודים עד סוף 1917 בשבתות ובחגים, ורק בתחום הפיקוד המחוזי, שמרכזו היה ביאנובה, הסמוכה לפינסק, היו היהודים מוכרחים לעבוד גם בשבתות. אולם גם שם העלימו השלטונות את עיניהם מן החרדים שלא יצאו לעבודה בשבתות [17]. כמו כן לא פגעו בדרך כלל בקדושת בתי־הכנסת. ודומה כי בקדושת בתי־הכנסת התחשבו יותר מאשר בכנסיות של הפראבוסלאבים. זכור לי מעיירתי מוטלה הסמוכה לפינסק, כי מקום הרכבת האבעבועות והזריקות השונות, שנעשו בפקודת המפקדה הגרמנית ימים־מספר אחר כניסתם לעיירה, היה בכנסייה הפראבוסלאבית, בעוד שבבתי־הכנסת לא פגעו. כך היה, כנראה גם בפינסק, כי פיינשטיין כותב: ״את כל הבתים הציבוריים, מבלי הוציא מן הכלל את בתי־היראה של הרוסים והפולנים, תפשו, הוציאו מהם את תמונות הקדושים וישליכון אל הרפתים והארוות, ובתוך הבתים סדרו להם משרדים״ [18]. אמנם, גם בית־תפילה אחד של היהודים הפכו לאורוות סוסים [19], ובמארס 1918, לאחר סיום המלחמה ועשיית השלום עם הבול־שביקים, חיללו הגרמנים את קדושת בית־הכנסת הגדול. הם הפכו אותו למקום מעצרם של שבויים, ובשעת מעשה הרסו ושיברו את הרהיטים שבבית־הכנסת, חיללו וקרעו ספרי־תורה של קהילת בריסק, שהיו שמורים שם בארגזים [20]. אפשר כי המעשה הזה נעשה משום שהיחסים בין הגרמנים לבין היהודים הלכו והורעו בדרך כלל, כי היהודים נתאכזבו מרה מן הגרמנים, כפי שנראה להלן. בצדק ראו בהם את הגורמים למצוקתם ולא ששו למלא אחרי פקודותיהם והוראותיהם, שנבעו תכופות מתוך רשעות וטמטום־מוח. בתנאים אלה לא קימצו גרמנים, שהיה להם פיקוד־מה על היהודים, בהנפת המגלב ובמאסרים ובקנסות על דברים של מה־בכך, שיכלו לגלות בהם סימנים של אי־ציות. בייחוד מרושעים היו המשגיחים הפוזנאים על עבודת הכפייה. הללו היו חדורי אנטישמיות, נוסף על העובדה שרגשותיהם האנושיים קהו בשנות המלחמה.

ניתן לומר שלמפקד האופטמאן פרייהר פון ביסינג, שבא במקומו של לינדמן כחודשיים לאחר הכיבוש, לא היו אותן רגשות אהדה ליהודים שהיו ללינדמן, כפי שמשתקף מן המאמר שהבאנו. ואפשר כי מחמת שינוי עמדה ויחס באו החילופים במפקדה.

כבר בימים הראשונים של הכיבוש יכלו היהודים להיווכח כי חייהם תחת שלטונם של הגרמנים לא יהיו קלים כלל. החלו החרמות של סחורות מסחורות שונות. בוודאי נכונים דבריו של לינדמן, כי ״בעלי העסקים אינם אורזים עוד סחורותיהם ואינם טומנים עוד במרתפיהם״, שהרי רוב סחורות

16. ראה הע׳ 14. הפקודה על פינוי הדרך בפני איש צבא יצאה ביום 31 בדצמבר 1915 ונשנתה ב־3 במאי 1916 באיום של עונש מאסר לפחות לשבוע ימים וכן בעונש של עבודת כפייה. Pinsker Zeitung (להלן: P. Z.) מיום 3 במאי 1916.

17. מתוך תיאור של א. בריסקי, כ״י.
18. פינשטין, שם, עמ׳ 30.
19. הנ״ל, שם, עמ׳ 21.
20. טי״פ, עמ׳ 196.

Preis 5 Pfg. № 97. Цѣна 3 к.

PINSKER ZEITUNG

ПИНСКАЯ ГАЗЕТА

ERSCHEINT JEDEN MORGEN | ВЫХОДИТЪ ЕЖЕДНЕВНО

Die Zeitung muss laut Kommandanturbefehl in jedem Gasthofe ausliegen und muss von jedem Inhaber eines offenen Geschäftsraumes gehalten werden.
Verkaufspreis: 5 Pf. oder 3 Kop. Im Abonnement monatlich 1.50 Mk.
Verlag Kommandantur Pinsk. Verantwortlicher Redakteur A. Freissler.

По приказанію Комендантуры газета должна находиться въ каждой гостинницѣ и въ каждомъ открытомъ торговомъ заведеніи.
Цѣна отдѣльнаго № 3 коп. или 5 пф.; подписн. цѣна за мѣсяцъ 1 м. 50 пф.
Изданіе пинской комендантуры. Отвѣтств. Редакторъ А. Фрайслеръ.

2. JAHRGANG. — ВТОРОЙ ГОДЪ ИЗДАНІЯ.

Mittwoch, den 3. Januar 1917. — Среда 3 января (н.с.) 1917 г.

Bekanntmachung.

Zwecks Ankauf gegen Bezahlung ordne ich hiermit an, dass **sämtliche Bestaende an Gemüsesämereien jeder Art und Menge** (nach Lot, Gramm, Pfunden usw.) am 6. und 7. ds. Mts. bei der Kommandantur Abt. IIa anzumelden sind; sie werden hiermit beschlagnahmt und dürften weder verkauft noch veräussert werden.

Wer die Anmeldung unterlässt, verspätet oder falsch abgibt, oder ohne Genehmigung der Kommandantur Abt. IIa Gemüsesämereien für sich verwendet, wird streng bestraft und abgeschoben.

Pinsk, den 1. Januar 1917.

gez von-BEHR,
Hauptmann u. stellvertr Kommandant.

Объявленіе.

Въ цѣляхъ закупки за вознагражденіе сѣмянъ, я распоряжаюсь о заявленіи въ комендантуру, отд. IIa, **6 и 7 с. м. всѣхъ запасовъ овощныхъ сѣмянъ всякаго рода и количества** (въ лотахъ, граммахъ, фунтахъ и т. д.) и настоящимъ они считаются подъ арестомъ и не должны быть продаваемы или другимъ путемъ отчуждаемы.

Кто не подастъ заявленія, опоздаетъ или подастъ невѣрныя свѣдѣнія или употребитъ овощныя сѣмена для себя безъ разрѣшенія комендантуры, отд IIa, будетъ строго наказанъ и высланъ изъ города.

Пинскъ, 1 января 1917 г.

(подп.) фонъ-БЕРЪ,
капитанъ и я. д. коменданта.

העיתון Pinsker Zeitung הוצא לאור על ידי הגרמנים בימי מלחמת העולם הראשונה

הברזל, המאנופאקטורה, העור, הנייר והנפט הוחרמו בזמנים שונים ללא כל תשלום מזומן. הם יצאו ידי חובה במתן "תעודות־קבלה" על הסחורות המוחרמות. ועוד, באחד מערבי שבתות בחודש אוקטובר 1915 נצטוו כל הגברים מגיל 21 ואילך (כנראה עד גיל 43) להתייצב במגרש השוק. שם נחקרו על עברם הצבאי, והחשודים בעיני החוקרים הועמדו לחוד. אלא שמחמת האנדרלמוסיה ששררה בשעת המיון הצ־ליחו רבים מה"חשודים" להתערב בין יתר האנשים, ורק כשישים איש נשארו במקום. הללו נעצרו והובלו בכיוון לרכבת. כעבור זמן נודע כי הועברו למחנה־ריכוז בגרמניה[21]. לינדמן אינו מספר לשם מה טיפל בקביעת חייבי השירות הצבאי בגילים 17—43. אין ספק בדבר, כי כבר בשבועות הראשונים היה ברור למפקדה הגרמנית שיעבידו את בני הגילים האלה לצורכי המאבק המלחמתי.

אמנם, בהתחלה אולי לא הורגש בעיר העוצר בשעות הלילה, וגם צו הפינוי של הרחובות וחלקי הרחובות על יד הנהר, שם השתכנו הגרמנים ושם נעשו חפירות ביצורים, לא העיק במיוחד, כי היו בתים פנויים ביתר חלקי העיר, בתים של יהודים ורוסים שעקרו מזרחה, לרוסיה, ושל רוסים שהוצאו על־ידי הגרמנים מיד לאחר הכיבוש. כמו כן נתפנה מקומם של אלפי הפליטים היהודים שנקלעו לפינסק ואף הם הוצאו מן העיר כבר בשבועות הראשונים. אולם הדבר שהעיק במיוחד על האוכלוסייה היה הניתוק הפתאומי מכל העולם, ללא אפשרות של יציאה אל מחוץ לעיר. רבים נעשו עניים בן לילה. את חסכונותיהם בבאנקים, שפונו על־ידי הרוסים הם הפסידו, ורבים נעשו אביונים לאחר שהגרמנים החרימו את מלאי הסחורות שהיה להם. מובן מאליו, שאותם נשים, הורים וילדים, שבעליהם, בניהם וילדיהם נמצאו אי־שם בצבא ברוסיה היו אכולי דאגה לגורלם. מאידך היו סיכויים לקבל ידיעות מהחיילים שנפלו בשבי בידי הגרמנים והאוסטרים. העיקה החשכה בבתים, שהוארו בנרות חלב בלבד והעדר עיתון מחוץ לעיתון הרשמי "פינסקר צייטונג". מירט את העצבים רעם התותחים בחזית שנשמע תכופות. לא זו בלבד שקירות הבתים היו מזדעזעים לעתים קרובות, אלא יש ופגזים שנשלחו מן הצד הרוסי היו מתפצצים בעיר וגורמים הרס ואבדן נפשות. במשך הזמן התרגלו והסתגלו האנשים למצבים הקשים שהיו נתונים בהם. במיוחד הטריד את האנשים ללא הרף כיצד להשיג את מצרכי המזון המינימאליים ולא למות מרעב.

---

21. שם, עמ' 182.

ג. מצוקת רעב ועבודת פרך

שמענו בדבריו של לינדמן, כי טיפל בין השאר בקביעת כמות המלאי של מצרכי המזון והאספקה. אולם אין הוא מספר כי מלאי זה הוחרם על־ידו. בין הסחורות שהוחרמו היו גם "דגן ופירות, כל צרכי מחיה"[22]. אפשר שהחרמות אלו החלו כבר בימי חג הסוכות 1915, כי מיד לאחר החג כבר חששה האוכלוסייה למצב התזונה בעתיד. עובדה היא, כי באותם ימי סתיו ניטשו משפחות שלמות, מקטון ועד גדול וללא הבדל מעמד, על שדות תפוחי־האדמה של בעלי האחוזות, ששתלום לתעשיית היי"ש, ועל שדות האיכרים שעקרו ממקומם עם נסיגת הרוסים. מאחרי סוכות עד אמצע חשוון עבדו ימים רצופים באתיהם ומעדריהם בהוצאת תפוחי־אדמה מן השדות ואת היבול שאספו, סחבו על שכמם או הובילוהו בעגלות יד. האנשים עבדו בשדות גם כשהם מכוסים במעטה כפור. עבודה זו נעשתה בפיקוחם של משגיחים גרמניים ששמרו על הסדר, דבר המלמד אף הוא על מידת הבהלה שתקפה את האוכלוסייה האזרחית[23]. אולם ייתכן כי למשגיחים הללו היה תפקיד נוסף, לשמור על האנשים שלא ילכו למקומות "אסורים". במתן הרשות לזכות מן ההפקר היה מעין פיצוי־מה על ההחרמות. ניתן לומר שהמפקדה הגרמנית עשתה זאת לא רק מטעמים הומאניים, מתוך דאגה יתרה לאוכלוסייה האזרחית, אלא גם משום שלא היה בכוחה לארגן בצורה אחרת את אוסף תפוחי־האדמה, על מנת לנצלם לטובת ה"מאמץ המלחמתי", וכמו כן כדי שלא תוכרח לדאוג דאגת יתר לאספקה. ואכן היה במבצע זה משום הקלה רבה בחודשים הראשונים לכיבוש, וכן היתה הקלת־מה כשחולקו לאוכלוסייה האזרחית שקי הקמח שנערמו ליד הנהר בחודשים האחרונים לקשרי התחבורה עם אוקראינה, שמחמת קשיי תחבורה עם המערב לא הועברו למקום ייעודם. אמנם, הקמח בחלקו או ברובו היה רטוב מחמת הגשמים, ומשום כך ראתה, כנראה, המפקדה הגרמנית לחלקו. מדברי לינדמן, שהובאו לעיל, ברור, כי מצרכי המזון נתייקרו כבר מיד לאחר סוכות, וכבר בחודש אוקטובר אותה שנה, לכל המאוחר, פרסם לינדמן מחירי מאכסימום למצרכים שונים. ברם מחירי מאכסימום אלה לא היו בבחינת "הלכה למעשה". החנויות נסגרו זמן קצר לאחר שנפתחו והחנוונים, אם היה להם מלאי כלשהו, נמנעו מלמוכרו, ואם מכרו לא הקפידו על לוח המחירים הרשמי.

שמענו בדבריו של לינדמן שטיפל בהסדר התזונה, ואין ספק שכוונתו להסדר של חלוקת מנות מזון. מכאן שכבר בחודש אוקטובר היתה האוכלוסייה צריכה לעמוד בתור לקבל את מנת המזון, שהיתה 1/4 פונט (!) קמח לנפש ליום[24]. יש להניח שהחישוב של המפקדה היה, כי האוכלוסייה לא תגווע ברעב גם במנה זעומה זו, כי בוודאי יש להם עוד מלאי מן המוכן. ואכן, לא מעטים הכינו מלאי של מזון לפני נסיגת הרוסים לקראת "ימים באים". המפקדה הביאה כנראה בחשבון גם את תפוחי־האדמה שאספו האזרחים בשדות ואת שקי הקמח הרטוב שחולקו. אולם מנובמבר יש כבר רמזים ברורים על מצב חמור בעיר. רמזים אלה נתונים במאמר שפורסם ב־7 בינואר בעתון "אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס". המאמר הוא פרי עטו של הרב הצבאי ד"ר טנצר שבא לפינסק בנובמבר 1915 ושהה בעיר שבועות אחדים. במאמרו עניין רב מכמה בחינות, ובמיוחד מבחינת היחסים של ה"וסט־יודן" (יהודי המערב) אל ה"אוסט־יודן" (יהודי המזרח). ד"ר טנצר — כמו ד"ר פליכס רוזנבליט (פנחס רוזן) — היו מראשוני האינטליגנציה היהודית־גרמנית, שבימי מלחמת־העולם הראשונה באו במגע עם ה"יהדות הליטאית" בביתה. אם לדון על יסוד המאמר של ד"ר טנצר הרי מגע זה עורר בלבו יחס של כבוד כלפי יהדות זו, ואפילו ראה בה ערובה להמשך קיומה הרוחני של היהדות. ואפשר שמאמרו זה של ד"ר טנצר היה מניע בעל חשיבות שעורר אנשים מן האינטליגנציה היהודית־גרמנית לפעול בתוך יהדות זו ולעשות למענה. למצב בפינסק נוגעים משפטים אחדים במאמר זה: "עגום ביותר בפינסק לעת ערב, שום קרן אור אינה נופלת ברחובות, פרט לאור הזרקורים הרוסיים הבולשים תכופות את השטח, ומלבד האור הרועד של כדורי הזיקוקין שלנו. אחרי השעה שבע אסור לשום אזרח להימצא ברחובות. לא רק מצרכי המזון מכל המינים מצומצמים ביותר, אלא גם אמצעי התאורה. בכל בתי־הפקידות עובדים לאור נרות". הוא ממשיך לספר כי לאור נר עמום מצא את ר' ברוך עפשטיין כותב את ספר הזכרונות החשוב שלו, כוונתו לחיבורו "מקור ברוך". הוא מספר עוד, כי יסד בעיר "בית־תמחוי יהודי" המתנהל בכשרות מלאה, בו מקבלים ארוחות בוקר וצהרים 1,000 איש. ומפקד העיר האופטמאן פרייהר פון ביסינג, שבא במקומו של המאיור לינדמן, הבטיח לו שיפריש סכום כסף לבית־התמחוי מתוך המס שהוטל על העיר[25]. ובכן כבר בנובמבר 1915 היה המצב בעיר קשה מאוד גם מבחינת המזון. אותו פרק־זמן מתאר פיינשטיין במשפטים אלה: "הדגן כלה מן השוק, אין מקום לקנות אותו, ואם הצליח מישהו למצוא מעט שבר, היה צריך לשלם יותר מפי שלושה. מקח וממכר הדגן היה במחבואים, להעלים מעיני השלטונות פן יחרימוהו. לצאת מקיר העיר החוצה היה אסור באיסור גמור"[26]. כבר באותם חודשים, כלומר בסוף 1915, היו מתי רעב, במיוחד מבין בעלי ה"מקצועות החופשיים", ה"איסתניסים" מטבעם, שלא ידעו להתמצא בתנאי החיים החדשים. אמנם, אפשר שהרעב לא היה חמור כל־כך, אלא שנפגעו בו החלשים בגופם. רחל שטילרמן כותבת על גורלו של הכנר דוד פינסקי כדלקמן: "זוכרת אני שהיה בא אלינו בהתחלת הכיבוש... לנו היה עוד מלאי מזון לכמה חודשים... כשישב אצלנו בזמן ארוחת־הצהריים סירב לסעוד אתנו. הוא סירב לאכול בעוד שאשתו וילדו רעבים. אמרתי לו שאתן לו תפוחי־אדמה ויקחם לביתו. לזאת הסכים... אם כי הרגיש שכאילו השפיל את עצמו והגיע עד לפשיטת יד". והכותבת ממשיכה: "דוד פינסקי, הכשרון

22. א. וינר, מפינסק עד גבת, שם, עמ' 47—48.
23. פינשטין, שם, עמ' 20.
24. הנ"ל, שם, עמ' 21.
25. ראה הע' 9.
26. פינשטין, שם, עמ' 19.

הגדול, כרע, נפל ומת מחרפת רעב״ [27]. ידוע לנו כי גם המגיד ר׳ צבי־משה הלוי דבורקין נפטר ב־1915 ״בזמן הרעב הגדול בפינסק״ [28].

בתחילת 1916 הועלתה מנת הקמח מ־1/4 כונט ליום ל־1/2 פונט (200 גראם). למשמשים בקודש, הן יהודים והן נוצרים, ניתנה מנת קמח כפולה [29]. דבר זה נעשה לאחר שהוחל בהוצאת האוכלוסייה האזרחית מן העיר, כמתואר להלן. כעבור זמן מועט הוחלפה מנת הקמח במנת לחם אפוי. ואשר ללחם זה, כותב פיינשטיין כי ״היה מעורב בקליפות של בולבוסין ובתערובות אחרות״. והוא ממשיך: ״את הלחם הזה היינו מחלקים למנות, מנה לאיש, כל אחד מבני המשפחה היה מחלק את מנתו לשלושה חלקים: לארוחת בוקר, הצהרים והערב, ונזהר היה לבלי אכול יותר מן החלק העולה לכל ארוחה״ [30]. לעתים חולקו גם מנות של תפוחי־אדמה, אשר לא תמיד היו ראויים לאכילה, כי יש והיו פגועים בקור. בהפסקות של שבועות מספר חולקה גם מנת בשר של 1/2 פונט לנפש. וחולקו אי־אלו מצרכים אחרים כגון: גריסים, מלח וסוכר צהוב. המפקדה ידעה כי ״במנות שהיא מקציבה קשה לחיות״, אבל היתה טוענת כי ״אי אפשר למות בהן״ [31]. אולם אין ספק שבסוף אותו חורף ותחילת הקיץ היו ״נפוחי כפן״ לא מעטים. כפי הנראה לאותו פרק־זמן, כלומר לקיץ של 1916, יש לייחס דבריו של פיינשטיין: ״מאות אנשים התחילו קוטפים מאצל הגדרות עלי סרפד וכדומיהם, מבשלים אותם ואוכלים... מספר נפוחי הרעב הלך ורב, בעיר פרצו מגפות... פוגש אתה בן־אדם ופניו וידיו היו מלאים ועבים, נראה הוא שמן ובריא בשר... נפוח רעב הוא והולך למות״. על עצמו כותב פיינשטיין: ״כמה פעמים עמדתי על סף ההתעלפות מאפיסת הכוחות״ [32]. אין ספק כי המצב היה עלול להיות גרוע בהרבה, אלמלא העובדה שהרבה משפחות קיבלו כיכרות לחם ומצרכים אחרים מאת החיילים הגרמניים שהתגוררו בבתיהם או מאת חיילים מכרים, תמורת שירותים, כגון כביסת לבנים ותיקונם. ובדומה לכך קיבלו מהם בעלי־מלאכה, כגון חייטים וסנדלרים, מצרכי מזון בעד מלאכתם למענם. וניתן לומר כי אותן המשפחות לא סבלו הרבה מן הרעב, כי החיילים בכללותם לא היו אנטישמיים ונתנו ביד רחבה את שיכלו לתת. באותה שנה, כלומר בשנת 1916, עדיין לא חסרו החיילים דבר. ב״קאנטינה״ שלהם היה כל טוב, והארוחות שקיבלו במטבחיהם היו משביעות. ילדים רבים שיברו את רעבונם בשיירי המטבחים הצבאיים [33].

לבעלי אמצעים באה הקלה נוספת על־ידי כך שבחודש אדר תרע״ו (1916) החלה המפקדה לתת תמורת תשלום של חמישה רובלים בזהב רשיונות ״יבוא״ [34]. קם מעמד חדש של סוחרי תבואה. בשיתוף פעולה עם תת־קצינים גרמניים הם הביאו לעיר גרעיני שיפון. עיקר התבואה יובאה מיאנובה וסביבתה הסמוכות לפינסק, והובאה בסוסים ועגלות שנקנו בימים האחרונים לפני נסיגת הרוסים. לפי דברי זכרונותיו של א. בריסקי, יש שניתנו בטעות ״רשיונות מעבר״ לכפרים שהיו בידי הרוסים. העניים לא יכלו ליהנות מן ה״יבוא״ הזה, כי המחירים האמירו. אם בנובמבר 1915 עלה מחירו של פוד (16 ק״ג) שיפון פי שלושה ממחירו הרגיל, הרי במארס 1916 היה מחירו 30 רובל, בערך פי חמישה־עשר ממחירו הרגיל. באותו זמן היה מחירו של פוד תפוחי־אדמה 4 רובלים, ושל פונט (400 גרם) בשר 2 רובלים. הקלה מסוימת באה באמצע אותו קיץ של שנת 1916, כי כל מי שהיה לו שטח אדמה מסביב לביתו הפך אותה לגינת ירק. ואלה שהיו גננים מלפני המלחמה אף זרעו ושתלו שטחים גדולים. הנה כותב פנחס־אליהו (אלתר) קולודוני בחוברתו ״גננות מעשית״ (״פראקטישע גערטנעריי״), שפורסמה בפינסק ב־1917: ״העניין בזריעת גינות בקיץ שעבר היה גדול אצלנו בפינסק. בכל העיר כמעט לא היתה פיסת אדמה בשום חצר או גינה קטנה שלא נזרעה. כל חצר קטנה, ואפילו זו שהיתה רק ד׳ על ד׳, היתה זרועה ירקות״. אמנם, הוא מוסיף ״כי מחמת אי ידיעת המקצוע של גידול הירקות היתה התועלת הממשית מן העבודה הזאת מועטה״ [35]. אבל יש להניח שרבים הצליחו במעשה ידיהם זה. הקלה נוספת באה לאנשים שעבדו את ״עבודת הכפייה מרצון״ ביערות. הם יכלו ללקוט פטריות ואוכמניות וגרגירים שונים אחרים, שהיה בהם כדי ללפת את הפת שהיתה בצמצום רב. הללו שעבדו בכריתת היערות, במנסרות שהגרמנים הפעילו, בבתי־המלאכה הרבים של חיל ההנדסה, קיבלו נוסף על התשלום הכספי 600 גראם לחם ליום, מרק וקפה. הללו לא סבלו אפוא ממצוקת־רעב. הגרמנים המעבידים התייחסו בכבוד לאנשי המקצוע היהודים. מבין העניים שהיו רגילים לגדל עופות בית היו שגידלו תרנגולת או תרנגול. אולם כל מי שהיתה לו תרנגולת היה צריך להמציא מכסה מסוימת של ביצים בשביל הגרמנים. על עובדה זו אנו למדים מתיאור קומי־סאטירי של פ. א. קולודני, בו מתוארת אשה הנושאת תרנגול בידיה, שהוכרחה להוכיח שאיננו תרנגולת, ומתיאור אחר אנו למדים שהיה זמן שהוחרמו תרנגולים, והיה צורך להתחכם שהתרנגולים המוחזקים בהיחבא לא ישמיעו את קולם [36].

יש להניח כי בסתיו הראשון לכיבוש לא הספיקו הגרמנים לארגן את זריעת השדות הנטושים בזרעי שיפון, הנזרעים כידוע בסתיו. עובדה זו היתה כפי הנראה גורם מכריע להחמרת המצב בחורף של שנת 1916/17. גרעיני לחם כמעט אזלו מן ה״שוק השחור״. השגחה על יבוא מצרכי מזון לעיר

27. רשימה של רחל שטילרמן, כ״י.
28. רשימה של יוסף דבורקין, כ״י.
29. רשימה של א. בריסקי, כ״י.
30. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 23.
31. רשימה של ז. בן־ישי (באקאלצ׳וק), כ״י.
32. ראה הע׳ 30.
33. ראה הע׳ 29. ב־14 במארס 1916 פרסם ״ועד האזרחים״ הודעה זו: ״מחמת העיכוב בהספקת הקמח לעיר החלטנו למכור בחנויות שלנו לחם אפוי רק לנצרכים ביותר. אנו פונים לכל אלה אשר לעת עתה אינם זקוקים ללחם זה שיימנעו מקנייתו כדי שנוכל להגדיל את המנה לנצרכים״ (P. Z., מיום 14.3.1916).

34. פינשטין, שם, עמ׳ 28.
35. דברי ההקדמה להוברת.
36. התיאורים בכ״י שמורים בארכיון של נכדו מ. קול.

הוחמרה. ב־7 בנובמבר 1916 פרסם פון ביסינג הודעה חוזרת זו: "הבאת מצרכים, חומרי מזון, טעונה כל פעם רשיון מאת המפקדה. הרשיונות שניתנו מקודם אין להם תוקף, ויש להחזירם מיד. העובר יוטל עליו קנס בהחרמת המצרכים". פקודה שפורסמה ב־21 בדצמבר 1916 על־ידי פון שטורק, בעל התואר גנראל־לייטנאנט ומפקד דיביזיה, העבירה את כל גרעיני התבואה שבאזור לרשות שלטונות הצבא. וזו לשון הפקודה: "כל התבואה (שיפון, חיטה, שעורה ושבולת שועל) הנמצאת באזור שייכת לשלטונות הצבא. לתושבי העיר וסביבתה ניתנת האפשרות להחליף את התבואה שברשותם בקמח. הפרטים ייקבעו על־ידי המפקדות המקומיות. מי שיחזיק ברשותו גרעיני תבואה לאחר מועד זה ייענש, ותבואתו תוחרם. קנייה ומכירה של תבואה אסורות. הקמח יימכר במקומות שייקבעו על־ידי המפקדות. הוצאת תבואה או קמח מן המקומות שבאזור וכל יבוא תבואה וקמח לעיר פינסק אסורה. התבואה והקמח יוחרמו. אסור לקנות ולקבל מצרכי מזון מאנשי צבא. כל נסיון כזה יבוא על עונשו. העובר על הוראות אלה ייענש במאסר עד שתי שנים ובקנס של 10,000 מארקים או בשני העונשים יחד. הטלת העונשים עד מאסר שבועיים ו־50 מארקים קנס בסמכותם של המפקדים המקומיים. המפקדה של פינסק בסמכותה להטיל עונש עד 6 חודשים מאסר ו־3,000 מארקים. הטלת עונשים גבוהים יותר אני משאיר לסמכותי או תועבר לבית דין צבאי... אשר לתושבי פינסק — הם חייבים להודיע על מלאי התבואה שלהם בימים 1—4 בינואר 1917. על מועד החלפת התבואה בקמח תבוא הודעה נוספת". מובן מאליו, שפקודה זו גרמה לצמצומו של ה"שוק השחור" במידה רבה. לעומת זאת עשו הגרמנים הרבה לזריעת השדות בתבואות קיץ ובתפוחי־אדמה. אולם היבול נאגר במחסניהם הם, והאוכלוסייה האזרחית נהנתה ממנו במנות שקיבלו. העובדים בשדה ובאיסוף תפוחי־האדמה הצליחו תכ־פות ל"סחוב" שקיק של גרעינים, או כמה תפוחי־אדמה, ולהסתיר אותם בתחבולות שונות מעין המשגיחים הגרמנים, שקצרו את התבואה במכונות. לשם מטרה זו הלכו לעבודה מרצון גם בנות עשירים לשעבר ומי שהיו "גימנסיסטיות". "כמעט כל נערי העיר ונערותיה, תלמידי בתי־הספר, גימנ־סיסטים וגימנסיסטיות גם סטודנטים וסטודנטיות, היו נכנסים לעבודת השדה אצל הגרמנים למען גנוב בולבוסים. ואלה שעלה בידם לעבוד בעבודת הדיש של התבואות נחשבו למאושרים, הם יכלו לגנוב בר"[37]. תחבולות ההעלמה מעיני השומרים הגרמניים היו שונות. "את קצות שוקי המכנסים סמוך לכף הרגל היו קושרים בחבל דק ואת תפוחי־האדמה היו שמים אל תוך שוקי המכנסים מסביב לרגל, והמעיל הארוך אשר היו לובשים בכוונה בלכתם הביתה היה מסתיר את רגליהם העבות כרגלי הפיל"[38]. היו מגדילים ומרחיבים את כיסי המכנסים עד שהיו כתרמילים גדולים. או היו פורמים את תפרי הכיסים של המעילים והיו ממלאים בגרעינים או בתפוחי־אדמה את הרווח שבין האריג העליון והפנימי של הבגד, ונקטו תחבולות אחרות. אחרי הקציר הרשו הגרמנים לתו־שבים לאסוף את הלקט, ושיירות של "זקנים ונערים היו יוצאים אל השדה ללקט את שבלי השיפון, החיטה והשעורים שנפלו מאחרי הקוצרים. הם היו משתרעים גם על השדות שלא נזרעו השנה, לקטוף את הספיח". מכיוון שבשר ושומנים לא חולקו אלא לעתים רחוקות החלו אנשי עסקים לשחוט סוסים ועשו מבשרם נקניק. בפקודה מן ה־13 באוקטובר 1916 אנו קוראים: "בימים האחרונים החלו מוכרים שונים למכור נקניק עשוי בשר סוסים. המוכר חייב להודיע זאת לקונה. מחיר מאכסימום של פונט רוסי הוא 1.20 מארק. העובר ייענש במאסר ובעבודת כפייה, ועסקו ייסגר".

בחורף 1916/17 האמירו מצרכי המזון ב"שוק השחור" עוד יותר, אולם פחתו והלכו האנשים שיכלו להיזקק לו. האנשים התחילו למכור ולמשכן את כלי החפץ שלהם ואף בגדי היקר שלהם לעשירים החדשים, שהתעשרו בעסקי ה"שוק השחור" ולחיילים הגרמנים. בינאואר 1917 עלה פוד של שיפון 40 רובל על אף ה"חרם הגדול" שהוכרז בבית־הכנסת נגד מפקיעי השערים[39]. המצב באותו חורף מתואר על דרך תפילה שרשם לעצמו פנחס־אליהו־אלתר קולודני. והנה קטע ממנה: "הבט משמים וראה, מעבידים אותנו עבודת פרך לא קלה מזו שבשעבוד מצרים, ועם זאת מרעיבים אותנו. אין לנו לחם לאכול, 1/4 פונט לחם לנפש — זאת היא המנה הניתנת לנו. בשר — כבר מזמן פג ריחו מאפינו. דגים — מי רואה אותם. כדי לקבל דגיגים אחדים, שמקודם לכן היו משליכים אותם לאשפה, יש לעמוד כמה ימים בתור. ולבסוף יש שחוזרים הביתה בידים ריקות, ויש גם שסופגים מכות מן הגרמני. שום — ירק זה נמכר כבר בגראמים בבתי־המרקחת. שאר הירקות — תפוחי־אדמה, בצל, סלק, לפת — ידו של מי משגת לקנותם? 3—4 זהובים — סלק אחד; 15—20 קופיקות — פונט תפוחי־אדמה; 4—5 זהובים פונט בצלים... רובל אחד או 8 זהובים לפת אחד. והיכן להשיגם? — מחביאים אותם, קוברים אותם כדי לקבל מחיר גדול עוד יותר... הבט משמים וראה, רגלינו צבו. היכן הם בגדינו ונעלינו? לבושים אנו שקים ומתהלכים יחפים, גופותינו צנו־מים, פנינו שחורים משחור. הבט משמים וראה, כמה 'בעלי־בתים' ומכובדים חוזרים על הפתחים בחוסר כוח... הבט משמים וראה את בית־העלמין, בו צצים הקברים כפטריות בלילה. כמה מאות יהודים נפלו כזבובים מרעב ומדוחק ומקור"[40].

אותו חורף היה קר ביותר ורבים לא השיגה ידם לחמם את ביתם, כי חלוקת העצים שנעשתה על־ידי "ועד האזרחים" לא הספיקה לכך. מאושרים היו אלה שהיו להם בנים שעבדו ביערות, כי הללו הורשו לקחת אתם בולי עץ בשובם הביתה. וגם אלה שלפני־כן עסקו במסחר היערות והדוברות או היו סוחרי עצים סחבו על גבם במרחק של קילומטרים בולי עץ להסקה ולהכנת תבשיל חם ממצרכי המנות שחולקו או ממצרכים שהושגו בדרכים אחרות. באותו חורף כבר היו

37. P.Z. מיום 21.12.1916; פינשטין, שם, עמ' 25.
38. פינשטין, שם.
39. טי"פ, עמ' 188; P. Z. מיום 13.10.1916.
40. ראה הע' 36.

לא מעטים שבגדיהם ונעליהם נתרפטו ונתבלו. אנשים שהיו מכובדים בשעתם, החלו להיראות ברחובות כשהם לבושים בגדים מטולאים ונעלים בלות וקרועות. הוחל בייצור נעלים מאריג כלשהו ומסוליות עץ, והוחל בתפירת בגדים משקים. כבר באותו חורף היו "בעלי־בתים" שבתיהם נתרוקנו, ולא היה להם עוד מה למכור ומה למשכן, ובקושי החיו את נפשם. ושוב יש לנו להביא דברי תיאור של פ. א. קולודני. הוא מתאר בית אחד ממכריו שהיה לפני המלחמה איש אמיד ומכובד. הוא משווה מה שראה ומצא בבית זה בפורים 1917 לבין מה שהיה בו בימים עברו. אין ספק כי משתקפת בתיאורו מציאות של ממש. והנה קטע מדבריו: "זוכר אני את המראות, את הווילונות היקרים, את השולחן על שני אגפיו, שהיה מכוסה מפה לבנה, את מנורת הפליז ("בליץ־לומפ"), שהיתה מכוסה סוכך כחול בהיר... את השולחן הערוך, שהיו עליו משקאות שונים: יין, ליקר, יי"ש... ופירות מפירות שונים: תפוחים, אגסים, תפוחי־זהב, אגוזים גדולים וקטנים וסוכריות ממינים שונים... את החלה הגדולה הקלועה, שהיתה מונחת בראש השולחן, ואת אוזני־המן הממולאים פרג מטוגן בדבש... מכרי ישב בראש השולחן לבוש הדר, לידו בנו בן ה־16 שהיה תלמיד בבית־הספר למסחר, ולידו הבן הצעיר, תלמיד הכיתה הראשונה של בית־הספר הריאלי... ומן העבר השני של השולחן ישבה עקרת הבית לבושה לפי האופנה האחרונה, נזמי יהלום על אוזניה וטבעות על אצבעותיה, ולידה בתם במדי גימנסיסטית... הרבה מאוד אנשים נכנסו ויצאו, עניים שבאו לבקש נדבות, וזוגות שבאו לקבל תרומות למוסדות חסד, להקות באו ורקדו ושיחקו... וכולם יצאו בשביעות רצון... אולם כשנכנסתי עכשיו חשכו עיני... חושך, דלות, רעב, יגון ואנחה. היכן הם המראות? היכן הם הווילונות? היכן כלי הכסף? היכן התכשיטים והנזמים והטבעות? על השולחן מפה ישנה ועליה פרוסת לחם, והלחם שחור ושרוף... וריח לו כמו של כוסבה. בוודאי היה אפוי מתערובת של קמח וכוסבה, תערובת של מחצה ומחצה. ליד לחם זה היתה צלחת ובה שאריות של תפוחי־אדמה צלויים... ליד התנור עמדה עקרת הבית כפופה, טיפלה בגזרי עץ עשנים שבתנור, שמחמת רטיבותם לא בערו... והגימנסיסטית בעבר חיוורת כסיד עמדה ליד השולחן וטיפלה בפתיל של נר שחור שהשמיע קולות ולא האיר". קולודני ממשיך לספר, כי משיצא בלב דווי את בית מכרו הדביקתו "הגימנסיסטית" ושפכה לפניו את מרי שיחה. היא סיפרה לו, כי עד לפני זמן קצר החזיקו בית קפה והיה להם במה להתקיים. אולם מכיוון שהרגישה שבגללה נמשכים החיילים אל בית הקפה החלה להתחמק ממנו. החיילים פסקו לבוא ונשארו ללא כל אפשרות של קיום. היא עומדת אפוא לפני בעיה קשה: האם עליה לתת להוריה לגווע ברעב או עליה לחדש את בית הקפה, על אף חששה הגדול שלא תוכל לעמוד בנסיון ולשמור על צניעותה, כי אחד המבקרים נתן את עיניו בה[41]. אין ספק שקולודני התכוון לומר שקישוטי הבית והתכשיטים נמכרו או הורהנו, ואין ספק שבנות היו נתונות במצב טראגי מאוד מחמת מצוקת הרעב.

לפי דבריו של פיינשטיין היו באותו חורף "מאות משפחות חללי רעב"[42]. אפשר שפיינשטיין לא התכוון למשמען המדויק של המלים, אלא רצה לומר שסבלו ממצוקת רעב. המצב היה עלול להיות חמור בהרבה אלמלא הסיוע שבא מאמריקה באמצעות חברת "עזרה" בגרמניה. בכספי סיוע אלה, שהיו מועברים מגרמניה על־ידי קצין יהודי־גרמני ושמו גוטמן, הוחזקו על־ידי "ועד האזרחים" שני בתי־תמחוי, שעל האחד מהם שמענו, כי נוסד כבר בנובמבר 1915 על־ידי ד"ר טנצר ונתן ארוחות ל־1,000 איש. בית־התמחוי השני הוקם, כפי הנראה, בחורף 1916/17. באותו פרק־זמן פתחו גם "פועלי־ציון" יחד עם ס"ס בית־תמחוי לפועלים. לאחר ביקור של פרופסור הרמן שטרוק, שהיה ממונה על ענייני היהודים מטעם "המטה הצבאי הראשי שבחזית המזרח" נשלח מגרמניה קמח למצות. אמנם, המצות מקמח זה היו שחורות. ל"ועד האזרחים" נתאפשר להביא מפקידה לפקידה מצרכי מזון שונים: קרון של קמח או קרונות אחדים של תפוחי־אדמה, שומנים, ריבה, סוכר, נפט, נרות וכדומה. מחמת המצב הקאטאסטרופאלי הגדילה המפקדה בחודש מאי 1917 את המנות. משנכנס האביב חלפה מצוקת הקור. ומכיוון שבאותו אביב הוגברה הזריעה והשתילה בגינות ואף בשדות שבסביבה, הוקלה במידה ניכרת גם מצוקת הרעב. חזרו כל אותן התופעות שהיו בקיץ הקודם. הבנים והבנות התנדבו לעבודת השדה בשביל הגרמנים, על מנת שיוכלו ל"סחוב" משהו הביתה. יבול השדות היה ללא ספק רב יותר מאשר בשנה הקודמת, כי השדות כולם נזרעו ונשתלו על־ידי הגרמנים. גם האיכרים שבסביבה הגדילו את שטחי המזרע שלהם, כי המחירים הגבוהים משכו את לבם. אולם יבול השדות נאגר גם השנה על־ידי הגרמנים והועבר למקום שהועבר. גם השנה יצאו פקודות שחייבו את כל מי שהיה לו יבול משלו למסור תמורת תשלום את מרבית יבולו. פקודה בלשון זו פורסמה ב־22 ביולי 1917: "לשם חלוקת צודקת של מצרכי המזון לאזרחים בפינסק מעוקל כל היבול של השנה. בעל היבול חייב להמציא 75% מיבולו, ורק 25% הוא רשאי להשאיר לעצמו לזריעה. הכמות והמועד למסירה יפורסמו... מי שלא ימציא בשלמות את הכמות המוטלת עליו, מי שימכור או לא ידאג לאסוף את יבולו — ייענש ויבולו יוחרם".

ב־15 באוגוסט 1917 פורסמה המודעה הבאה: "מן ה־12 בספטמבר עד ה־19 באוקטובר 1917 יש להביא את כמות גרעיני התבואה, שנקבעה למסירה, למחסן העיר ברחוב קופ־צ'סקי... התשלום יבוצע לא יאוחר מן ה־1 בדצמבר. התושבים שלא יביאו את חלקם יוקחו מהם תעודותיהם על חלקות האדמה. כל המלאי שלהם יוחרם וייענשו במאסר ובקנס. כל התושבים שימסרו את השיפון יוכלו להחזיק בחלקות האדמה שלהם. אלה שבדעתם לזרוע שיפון ואין להם זרעים

41. שם. ביולי 1917 פורסמה הודעה רשמית זו: "נשים המ־קיימות יחסי מין עם אזרחים או חיילים אף על פי שידוע להן שהן חולות במחלות מין יוטל עליהן עונש. הנשים תיאסרנה ותגורשנה מן העיר. העוסקים בסרסרות בענייני מין או נותנים מקום לכך ייענשו. נשים העוסקות בזנות בשכר תיאסרנה ותגורשנה" (.P.Z., מיום 17.7.1917 בחתימת המפקד בזלר).

42. מגלת פורעניות, עמ' 29.

יודיעו על כך, לקבלת אישור על החלקה ולקבלת הזרעים, בימים 3—7 בספטמבר בלשכת ניהול הפנקסים של ועד האזרחים". מכאן יש להסיק שהיו יהודים שכבר בסתיו 1916 קיבלו חלקות אדמה למזרע תבואות חורף. גם מכסות של תפוחי־אדמה וירקות נדרשו למסירה. במודעה מן ה־22 בספטמבר 1917 אנו קוראים: "בקשות בעניין היבול יש למסור... למפקדה עד ה־25 בספטמבר... אשר לתפוחי־אדמה וירקות יש למסור אותם עד ה־20 באוקטובר. התשלום יבוצע במזומנים עד ה־1 בדצמבר. מי שלא יביא את הנדרש ממנו יוחרם כל יבולו וייענש". ההנמקה הניתנת להפקעות אלה היא לשם "חלוקה צודקת של המזון לאזרחים". אולם לאמיתו של דבר הוציאו הגרמנים, כאמור לעיל, את רובו המכריע של יבול השדות שבסביבה לגרמניה. הם נקטו בכל האמצעים למניעת האפשרות שהאוכלוסייה האזרחית תאכל "יתר על המידה". ב־25 באוגוסט 1917 פורסמה הודעה זו: "בזמן האחרון נתברר, כי העובדים, הנוסעים ברכבת לעבודה, מביאים אתם בשובם לפינסק מצרכי מזון שונים... ללא רשיון מיוחד מאת המפקדה אסור להוציא מן העיר או להביא אליה מצרכי מזון. האיסור חל גם על מעשי חליפין או קנייה בתוך העיר. העובר ישלם קנס". אשר ל"חלוקה צודקת של המזון" קוראים אנו במודעה דלקמן: "בקרוב תחולק לתושבים על־פי פנקס הלחם שלהם מנת תפוחי־אדמה עד סוף מארס 1918 במכסה של 300 גראם ליום לנפש. התושבים שיש להם תפוחי־אדמה וכן ירקות לא יקבלו תפוחי־אדמה עד הודעה חדשה. הללו רשאים לצרוך מן היבול שלהם 300 גראם לנפש ליום... חלוקה נוספת של תפוחי־אדמה לא תהיה". הפיקוח הגרמני היה קפדני מראשית הזריעה. ב־30 באוקטובר יצאה פקודה, כי כל בעלי הקרקעות או חוכרי קרקעות אשר זרעו שיפון, חיטה או שעורה חייבים להודיע למפקדה... את גודל השטח הנזרע. מי שלא יציית לפקודה או ימסור הודעות כוזבות יוטל עליו קנס ואדמתו תופקע"[43].

על המצב בפינסק באותם הימים ידוע לנו מתזכיר שנשלח לוועד היהודי המרכזי, שהוקם בקופנהאגן לעזרת היהודים שסבלו מפגעי המלחמה. אין אנו יודעים מי שלח את התזכיר. על־כל־פנים כותב התזכיר היה חייל יהודי־גרמני, ששהה בפינסק מאוגוסט 1916. אפשר שהוא אותו גוטמן שהיה מעביר את כספי הסיוע מגרמניה לפינסק. בעל התזכיר כותב, כי במשך שלוש שנות המלחמה התעניין במצבם של התושבים באותם המקומות שנפגעו על־ידי המלחמה, והנה מצא, כי "בשום מקום לא מורגש הסבל בצורה כה חמורה כמו אצל היהודים בפינסק. את המצוקה אשר ראה בעיר זו בבואו באוגוסט 1916 לא העלה כלל על דעתו, ואין בפיו מלים לתאר כראוי את מצבם של יהודי פינסק". נאמר לו, כפי שהוא כותב, "כי יהודי פינסק שמחו כאשר נכנסו הגרמנים לעיר". אולם "היהודים ציפו למשיח ובמקומו בא הפרגול". הוא כותב בתזכיר על ההתרוששות שבאה עקב ההחרמות של הגרמנים, וכי כל ההשתדלויות בדבר תשלומים, חלקיים לפחות, תמורת הסחורות שהוחרמו — עלו בתוהו. על־כל־פנים, בזמן כתיבת התזכיר, הגיעו כל יהודי העיר לדרגה של שוויון. כולם כעת קבצנים. בעל התזכיר מדגיש, כי מכיוון שאין מקור פרנסה, פינסק היא למעשה בבחינת מחנה של שבויים, הזקוקים לעזרה מן החוץ. עד לפני חודשיים (אין אנו יודעים בדיוק מתי נכתב התזכיר, כי על ההעתק שבידינו אין תאריך, אבל ניכר שהוא נכתב בסוף קיץ 1917) קיבלה פינסק 2,600 מארק לחודש סיוע מאמריקה, שהועבר באמצעות ה"הילפספריין" ("עזרה") של יהודי גרמניה. כסף זה שימש סעד לשני בתי־תמחוי, שלשם החזקתם היו יהודי העיר צריכים לתרום סכום גדול מזה. בשני בתי־התמחוי ניזונו מדי יום ביומו כ־3,000 איש, אם כי יותר ממרק גריסים דליל אי־אפשר היה לתת. אולם מכיוון שזה חודשיים לא באו כספי הסיוע מאמריקה, נסגר לפני שבועיים (לפני כתיבת התזכיר) בית־תמחוי אחד. וגם בית־התמחוי השני יש חשש שאי־אפשר יהיה לקיימו זמן רב. בעל התזכיר מציין, כי מספר היהודים בעיר הוא 9,000 נפש ומתוכם 7,000 זקוקים לסיוע, ורק כ־2,000 יכולים עוד להחזיק מעמד בכוחות עצמם. ועוד הוא מציין, כי השלטונות הגרמניים יש ביכולתם לתת עבודה גם לילדים, אבל התשלום בעד יום עבודה של 10 שעות הוא בין 96 פפניג ל־112 פפניג. אולם משיתחיל החורף יעלה בוודאי מחיר פונט לחם לשני מארק וחמישים פפניג (זאת כנראה הסיק על יסוד המחירים שבחורף הקודם). יוצא אפוא שבעד יום עבודה יוכל העובד לקנות פחות מחצי פונט לחם, כלומר פחות מ־200 גראם. כדי לקיים איכשהו את האוכלוסייה היהודית שבעיר יש צורך בתמיכה מן החוץ בסכום של לא פחות מ־10,000 מארקים לחודש. כי נוסף על ההוצאות להחזקת בתי־התמחוי יש גם צורך לסייע למשפחות רבות. הוא מציין, כי התמותה בעיר היא בין 5 ל־12 נפש ליום. בעל התזכיר מציע, שיש לפנות בבקשת עזרה ליהודים ברוסיה ומצרף רשימה של אישים שכדאי לפנות אליהם. הרשימה אינה בידינו, ולפי הכתוב בתזכיר כללה הרשימה בעיקר שמות פינסקאים או אנשים שיש להם קשר לפינסק[44]. ברור אפוא שרשימת האישים הורכבה על־ידי פינסקאי, כי הרי הגרמני הזה לא היה יכול לדעת עליהם כלום. גוטמן הנזכר היה לפי דבריו של ד"ר זאב רבינוביץ מבאי ביתם. יש להניח כי הרשימה הורכבה על־ידי אביו שאול־מנדל רבינוביץ, אם נכונה הנחתנו שאותו גוטמן הוא מחבר התזכיר. לבסוף ישנה בתזכיר הערה על מצב ההלבשה וההנעלה בעיר, כי האנשים לבושים בבגדים קרועים ומטולאים ורוב בני העיר כורכים רגליהם בסמרטוטים.

התזכיר הזה או תוכנו הועבר מקופנהאגן לרוסיה ובידינו תעודה, שהיא קול קורא ליוצאי פינסק. בה אנו קוראים, כי בשניים בדצמבר 1917 התכנסו בביתו של יצחק־אשר ניידיץ, איש פינסק, כעשרים איש, והוקרא לפניהם התזכיר, שנשלח בעניין פינסק מקופנהאגן. הנוכחים החליטו להקים "חברה לעזרת

43. ראה הע' 31 וגם: שאול דוד, ש.מ. רבינוביץ, פינסק, כרך ב', עמ' 507; P. Z., מהימים 22.7.1917, 15.8.1917, 25.8.1917, 22.9.1917, 3.10.1917, 30.10.1917.

44. העתק התזכיר בארכיון החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים ובידי ז. רבינוביץ.

היהודים בפינסק" וכמו כן לסביבתה ולמגורשים ממנה. נבחר ועד בן 10 חברים והם: ויינשטיין, וייצמן, פ. ע. (פייבל בן עוזר), גרמן, גרוסברג י. אי. (ישעיה בן אייזיק), לוריא אי. א., ניידיץ אי. א. (איסאק־יצחק בן אדולף־יודל), ראסקין מ. ס., כרידמן אי. ל. שטריק ד. מ. והוחלט, כי התרומות צריכות להיות חד־פעמיות וחודשיות. קול הקורא פונה, אפוא, ליוצאי פינסק ברוסיה לשלוח את תרומותיהם לועד החברה. באותו מעמד נאסף סכום של 19,418 רובלים והתחייבויות חודשיות של 1,310 רובלים, ואלה הם התורמים:

	תרומה חד־פעמית	התחייבות חודשית
לוריא אס. א. (אולי אסיר בן אהרן)	200	25
סולץ	100	25
פסאחין	3,000	300
קרוננברג ת. מ.	500	180
פרידמן אי. ל.	200	25
רוז'אנסקי	500	50
שטריק	100	25
וייצמן פ.	300	25
ויינשטיין	50	15
ברינברג ל. אי.	1,000	100
גרוסברג י. אי.	218	25
גרמן ז.	500	50
ניידיץ	10,000	300
גרוסברג א. אי.	300	30
לוריא אי. א. (אולי איסאק — יצחק בן אהרן)	1,000	100
ראסקין מ. ס.	50	20
ארקין ע. א. יחד עם הגברת ויניצקי ב. א.	200	25
אוז'אנסקי מ. ס.	1,000	50
באמדאס ס. יא.	200	20
	19,418	1,310

אין לנו ידיעות בדבר תוצאות ההחלטות האלה ואין אנו יודעים, אם הועברו לפינסק כספים מרוסיה דרך קופנהאגן. כנראה, פורסם התזכיר באחד העיתונים הרוסיים והגיע לידי הסיעה הסוציאליסטית ברייכסטאג הגרמני, וזו הגישה שאילתה בדבר המצב של היהודים בפינסק. וכתוצאה משאילתה זו הוזמנו נציגים של "ועד האזרחים" וכן דיינים וגבאים אל מפקד העיר, והללו נאלצו לחתום על תעודה, כי התיאור בדבר המצב הרע בפינסק בשקר יסודו[45].

המאורעות הפוליטיים הגדולים ברוסיה: מהפכת פברואר ומהפכת אוקטובר, הכרזת האוקראינים על רפובליקה אוקראינית עצמאית (20 בנובמבר 1917), פלישת הגרמנים לאוקראינה וכתוצאה מכך התרחקות החזית מתחומה של פינסק, כיבושן של קיוב ואודיסה, ניקולאייב וחארקוב בידי הגרמנים (מארס—אפריל 1918) ומינויו של סקורופאדסקי על־ידי הגרמנים כהטמאן של אוקראינה (29 באפריל 1918) לא שינו כלל את מצב התזונה בעיר. מבחינת בטחון החיים היה המצב בקיץ 1917 חמור מאוד. כי בקיץ זה הורעשה העיר על־ידי הרוסים הרבה יותר מאשר בשנים קודמות. הרעשה חזקה היתה בזמן ההתקפה של צבא קרנסקי ובזמן שהוכרז על שביתת נשק בין הבולשביקים לבין הגרמנים בדצמבר 1917. אז נפלו בעיר חללים מספר.

אמנם, אחרי שהושג הסכם השלום בבריסק־דליטא (9 בפברואר 1918) ירדו בהרבה המחירים של מצרכי המזון. אולם לא עברו ימים מרובים והם חזרו והאמירו. בסוף מארס עלה שוב פוד שיפון ל־40 רובל ומחיר פוד תפוחי־אדמה היה 7 רובלים. אמנם, "פחד המלחמה סר ואפשר היה כבר לנסוע אל עבר פולניה בלי קשיים מרובים", "וגם מאוקראינה התחילו באים אנשים העירה לעשות מסחר". כבר בדצמבר 1917 החלו להגיע דרישות שלום לתושבים בפינסק מבני משפחותיהם ברוסיה. אולם "שאלת הלחם" עוד לא נפתרה[46]. המפקדה קיצצה את מנות הלחם ותפוחי־האדמה. בסוף הקיץ 1918 קוצצה גם מנת הלחם של החיילים, כי הגרמנים רוקנו את הסביבה מכל מצרכי המזון והעבירום לגרמניה, שרעבה גם היא. בסוף אותו קיץ נעשה גם הנסיון להעמיד את מנת הלחם לעובדים בשביל הגרמנים על 100 גראם ליום במקום 600 גראם. אלא שהמפקדה נוכחה לדעת, כי אין למתוח יותר מדי את כח סבלם של האנשים. קבוצה אחת של בוקעי עצים להסקת מוסדות הצבא התאזרה עוז ושבתה מעבודה. על שביתה זו, המעידה על אומץ לב, שהתעורר עקב ההרגשה כי ההתמוטטות של הגרמנים קרובה לבוא, וכי "מוראל" החיילים הגרמנים ירד פלאים, מספר א. בריסקי: "אחרי ויכוחים סוערים החלטנו להתייצב במקום העבודה, וכמחאה על קיצוץ מנת הלחם להתפזר... לא הספקתי לפוש מן הדרך ושוטר יהודי הביא לי צו שעלי להתייצב במפקדה. שם 'נתבקשתי' לרדת למרתף, שהיה מקום מעצר זמני, ובו מצאתי את חברי השובתים, כעשרים איש. הועמדנו לדין בפני קצין גרמני — שופט לפי מקצועו. אחד מעוזריו ומתורגמניו היהודים יעץ לנו לטעון, כי עזבנו את מקום העבודה מחוסר כוח לעבוד, ואל לנו לטעון טענת ניצול, כדי שלא יטילו בנו חשד של בולשביזם. נענשנו 'ללון' שבוע ימים בבית־הסוהר ולעבוד באותם ימים ללא שכר. אבל החזירו לנו ולכל הפועלים בעיר ובסביבה את מנת הלחם הקודמת. אפשר — מוסיף בריסקי — שהגרמנים חששו לתסיסה בולשביסטית, כי בית־הסוהר היה מלא איכרים ופועלי רכבת שנשרו שירי המהפכה"[47]. כורתי עצים ביער זאפוליה, שבדרך כלל קיבלו 300 גרם לחם ומנת מרק של בשר סוסים, אף הם הפסיקו את העבודה כמחאה על קיצוץ מנת הלחם, אולם שביתתם נסתיימה אחרת. המשגיחים הגרמנים החזירום לעבודה במהלומות. באותו פרק־זמן, כלומר באוגוסט 1918, חדלה

45. צילום דו"ח הישיבה של יוצאי פינסק, שהתקיימה בבית י. א. ניידיץ במוסקבה נשלח לנו מייוו"א בניו־יורק. בדבר השאילתה ברייכסטאג ותוצאותיה, ראה טי"פ, עמ' 196.

46. פינשטין, שם, עמ' 32.

47. א. בריסקי, רשימה, כ"י.

שורת החנויות ("ראד קראמען") של היהודים בשוק (פינסק 1916)

עיקול כלי בית על־ידי הגרמנים בימי מלחמת־העולם הראשונה (פינסק 1916)

המפקדה הגרמנית מלספק עוד את מנות המזון לאוכלוסייה, באמתלה שהעיר שייכת לאוקראינים ועל שליטי אוקראינה לדאוג להזנת האוכלוסייה שבה. לעומת זאת טענו השלטונות האוקראינים, שכל עוד העיר בידי הגרמנים על הגרמנים לכלכל אותה. פייבל בורושוק, שהיה אז ראש "ועד האזרחים", נסע בעניין זה לקיוב וב־15 באוגוסט 1918 הגיש תזכיר לסגן שר־הכלכלה האוקראיני, בו תיאר את המצב בפינסק וביקש להקציב מכסה של תבואה או קמח וגריסים וכן להרשות יבוא של 5,000 פוד תבואה מסביבתה של פינסק. אולם ההשתדלות לא הועילה הרבה. אמנם, "ועד האזרחים" קנה אז באחוזה אחת שני קרונות שיפון. אולם רק קרון אחד הצליחו להביא לפינסק ואת הקרון השני לא נתנו האוק־ראינים להעביר [48]. כנראה חידשו הגרמנים את חלוקת המזון. עובדה היא, כי מאת משפחות המשתמטים מעבודת הכפייה לקחו את פנקסי המזון, ועוד ב־19 באוקטובר 1918 החזירה המפקדה לפיינשטיין את פנקסי הלחם שנלקחו ממנו בתור עונש על שבנו אפרים עזב את העיר ויצא לקיוב [49]. המצב

48. טי"פ, עמ' 197. כנראה שלפרק־זמן זה מתייחסים דברי תיאורה של מנוחה אלפרין: "הרעב פרש את כנפיו השחורות, עינה את האנשים. רעב... גנבות ושוד היו מעשים בכל יום... באחד מאותם הימים באה אמא ואמרה: 'ילדים, כבר אזלה הכוסבה. לביבות לא תהיינה היום', על לחם ומאכלים אחרים שכחנו כבר מזמן". פינסקער וואָך, כ"ה תמוז תרצ"ב, מס' 2, עמ' 4.

49. ראה הע' 46.

היוחמר ביותר בתחילת החורף 1918/19, כשהחלו לחזור לעיר המוני המפונים ממנה.

מבחינה אחת נשתנה המצב לטובה בקיץ 1918. פינסק חדלה להיות בקו החזית, וצעירים החלו להסתנן ולצאת לאוקראינה, לקיוב ולאודיסה, אם על מנת ללמוד ואם על מנת למצוא שם אפשרויות של פרנסה. באו גם צעירים מאוקראינה, והחלו להגיע עיתונים מוורשה. האופק התחיל להתבהר. השלטון האוקראיני, שרצה לעורר את אהדת האוכלוסייה היהודית בעיר, נתן בתמוז 1918 רשיון לפתוח את "בית העם". חנוכת "בית העם" בגבול פינסק וקארלין, בצומת הרחובות קופצ׳סקי—הורובץ—זאבאלנה—סובורנה—פלבסקה, נערכה בערך בחנוכה תרע"ט (1918). בנוכחות שרידי הדור של "שפה ברורה" והדור החדש של "צעירי ציון" נשא נאום הפתיחה שאול־מנדל רבינוביץ.

בידינו מכתבים אחדים של ישראל (לולה) ברגמן לזאב לרמן (כעת ליבנה), שיצא עם בני משפחתו ב־1916 לחומסק, ולבן־ציון (אייזנשטאט?), שהיה באחד הכפרים. המכתבים חסרים תאריך, אבל קרוב לוודאי שנכתבו בסוף הקיץ 1918. ממכתב אחד משתמע שזאב לרמן רצה לבוא לפינסק, ולשם כך היה זקוק לרשיון מאת המפקדה הגרמנית. נימוקו לבקשת הרשיון היה שברצונו לקחת את ספריו הנמצאים אצל יוסף (צ׳סלר?). יוסף הוזמן אל המפקדה ונשאל בעניין הספרים. אולם הוא לא ידע על כך דבר. והנה באותו מכתב אנו קוראים: "רבים מחברינו [כלומר 'צעירי ציון'] באים לאיזה זמן אלינו, באים ונוסעים הלאה. בשעה זו, בשעת קיבוץ גלויות [אז החלו כבר לחזור לעיר מן העיירות והכפרים שבסביבה] ובשעת גלות חדשה [יציאה מפינסק על מנת ללכת לאוקראינה] מחויבים הכל לעבור דרך פינסק". וישראל ברגמן מוסיף: "שמא יעלה בידך לבוא הנה באופן אי־לגאלי, הלא רבים באים!". ולבסוף הוא שואל: "מה עם נסיעתך לרוסיה, איך תסע, דרך פינסק או דרך מוטול?". במכתב אחר הוא כותב ללרמן: "כפי החקירות שחקרנו ודרשנו אודות האפשרות להסתדר באוקראינה עליך לנסוע לשם, ובוודאי שתסתדר יפה. באודיסה יש סמינאריום, ואנו מקווים שאתה תוכל להתקבל אל הקורס השני או השלישי. עד התחלת הלימודים תשיג שם שעורים די והותר... אם הנך יכול לנסוע דרך מוטול יהיה יותר טוב, מכיוון שדרך פינסק קשה עכשיו". במכתב לבן־ציון הוא כותב: "מחברינו נסעו רבים, אלעזר [אחיו], מיכל־מרדכי, רוזה, יעקובסון, מייזל, פלדמן, אייזנבוד ועוד... כולם בקיוב או מסביב לקיוב". על מאקס (כלומר משה אייזנשטאט) הוא כותב שהוא נמצא כבר בקיוב ועובד שם בלשכת הקרן הקיימת.

לאחר שלוש שנות חיים ב"מחנה שבויים" התפרץ הנוער אל אוקראינה, על אף הסכנה להיתפס בידי הגרמנים בשעת היציאה מפינסק ולהיענש במאסר למשך כמה שבועות. כך למשל כותב ישראל (לולה) ברגמן על "חברתנו מכנס", ש"היא ואחרים עמה יושבים שלושה שבועות במאסר בעד זה". גם הוא התכונן לעזוב את פינסק, אלא משום־מה לא נסע וכעבור מחצית השנה עלה בגורלו להיות בין ל"ה הנרצחים בידי הפולנים[50]. יצא לרוסיה גם הרשל פינסקי, אלא שחזר כעבור זמן־מה. היציאה מפינסק היתה אפוא בלתי לגאלית. הגרמנים רצו לנצל עד הסוף את כוח העבודה של בני העיר, וכדי למנוע את בריחתם של העובדים החלו להעניש גם את בני משפחתו של ה"בורח" בשלילת מנות המזון שלהם. כבר הזכרנו לעיל, כי מאת פיינשטיין לוקח "פנקס הלחם" שלו ושל כל משפחתו על שבנו אפרים "ברח" מן העיר, כשנידון לעשרת ימי ישיבה ב"מרתף" על שלא התייצב באחד הימים לעבודה. אמנם, לאחר השתדלויות ולאחר שהגיש למפקדה הגרמנית בקשה באוקטובר 1918, בה טען בין השאר, "שלא פורסמה כל הודעה, כי בעד נסיעתו של אחד מבני המשפחה תשלל מכל המשפחה מנת לחמה", הוחזר לו "פנקס הלחם". כך נמשך המצב עד למהפכה בגרמניה ב־9 בנובמבר 1918, ושביתת הנשק שבאה יומיים לאחר־מכן, אם כי צבא גרמני נשאר בעיר עוד כחודשיים, עד לינואר 1919, עד לכיבוש הבולשביקים. דבר חיובי אחד השאירו אחריהם הגרמנים: הם התקינו חשמל בעיר. היה זה, כנראה, בסוף 1916, כי מן ה־2 בנובמבר שנה זו נתפרסמה מודעה, כי בקשות נוספות לתאורה חשמלית לא תתקבלנה והבקשות שכבר הוגשו יובאו לדיון במשך החורף[51].

ד. גירושים

המצב בעיר עלול היה להיות חמור בהרבה אילולא נתרוקנה מרוב תושביה. כבר שמענו כי בקיץ 1917 היו בעיר רק כ־9,000 יהודים. בשבועות הראשונים לכיבוש הוציא המפקד לינדמן מן העיר את "אלפי הפליטים" שהיו בתוכה. לפי דבריו של ד"ר טנצר הועברו "האלפים הרבים מחוסרי הבית" למקומות אספקה[52]. הם פונו בעגלות וגם נאלצו ללכת ברגל, כי הרכבת עדיין לא פעלה. "מחוסרי הבית" יצאו בוודאי את העיר בתקווה לחזור למקומותיהם, אולם הם נדדו ממקום למקום וסבלו רעב וקור. ידוע לנו כי מיהודי בריסק היו שהתגוררו באוסטרולנקו. באותו פרק־זמן הוצאו כל הפראבוסלאבים שנשארו בעיר ולא עזבוה עם נסיגת הצבא הרוסי. כפי הנראה חששו הגרמנים לפעולות ריגול מצדם. לעומת זאת הושארו הפולנים. בדצמבר 1915, משהחמיר מצב התזונה בעיר, נצטווה "ועד האזרחים" לערוך רשימה של עשרת אלפים איש שעליהם לעזוב את העיר. אמנם, אפשר שהיו גורמים נוספים לגירוש זה. מכיוון שהעיר היתה ממש בקו החזית והיה צורך להתבצר בה, לערוך בה חפירות ביצורים ולשכן בה גדודי חיילים, פונתה האוכלוסייה האזרחית מן הרחובות שליד הנהר, מהם רחובות שלמים ומהם קטעי רחובות. אפשר אפוא שהגרמנים חששו כתוצאה מכך לצפיפות יתרה ולמחלות, אם כי לא עברו ימים מועטים לאחר שנכנסו לעיר וכל האוכלוסייה האזרחית חוסנה מפני מחלות בזריקות שונות. בתוך התחום הצבאי הרסו בתים לא מועטים, וגם העבירו

---

50. המכתבים הועמדו לרשותי על־ידי ד"ר אלעזר ברגמן ז"ל, אחיו של ישראל (לולה).
51. פינשטין, שם, עמ' 33—34; P.Z. מיום 2.11.1916.
52. ראה הע' 9.

בתים לגרמניה, כשם שהעבירו מכונות מבתי־החרושת. כ:טעם "ועד האזרחים" נתמנתה ועדה לעריכת רשימת המוצאים. בהתחלה נמצאו מתנדבים ליציאה מן העיר, מתוך תקווה כי "אי־שם" יהיה טוב יותר. אולם משהגיעו ידיעות על מצבם של הפליטים שפונו מן העיר פסקה ההתנדבות ליציאה, ו"ועדת הפינוי" לא היתה יכולה למלא את המכסות. כעונש על כך ציווה ב־6 בפברואר 1916 הקומנדאנט של העיר, האופטמאן פרייהר פון ביסינג, להטיל קנס על "ועדת הפינוי" 3,000 מארק ולהמציא את הסכום למפקדה עד ל־13 בפברואר, אם לאו — יגורשו מן העיר חברי "ועדת הפינוי" למחרת היום[53]. הגירוש בוצע. בגליונות ה־ Pinsker Zeitung שהגיעו לידינו, אנו קוראים מודעות נוספות: 1) "ב־6 במארס בשעה 7 תהא רכבת פליטים ליד המסילה... כל האנשים שבידיהם כרטיסי נסיעה לרכבת זו חייבים לעזוב את העיר. אלה שלא יצייתו לפקודה ייאסרו מיד וישולחו ללא מטען". 2) ב־8 במארס פורסמה מודעה בשם "ועדת הפינוי": "האנשים שנק־בעו ליציאה אשר להם תעודות רפואיות צריכים להתייצב לפני ועדת הפינוי ביום ה־12 ו־13 חודש זה". 3) "ב־14 במארס בשעה 7 תעמוד רכבת מספר 8 להעברת 400 תושבים הרוצים מרצונם הטוב לעזוב את העיר. כמו כן הללו שלא עזבו העיר ברכבות 6, 7, אף על פי שהיו להם כרטיסים לאותן רכבות, חייבים להתייצב ביום הראשון 12 בחודש, אצל ועד האזרחים ותעודות הזריקות בידיהם". 4) "ביום השני, העשרים בחודש [מארס]... תהא רכבת מספר 9 להסעת 550 איש. האנשים הרוצים לעזוב מרצונם את העיר ויש להם כרטיסים לרכבות 8 ו־9 עליהם להתייצב ב־19 לחודש אצל ועד האזרחים ותעודות הזריקות בידיהם". "היום ה־29 בחודש מארס תצא רכבת מספר 11 להסעת 650 תושבים. האנשים שיש להם כרטיסי נסיעה לרכבות 7—11 חייבים לצאת, אחרת יגורשו ללא מטען". 5) ב־4 באפריל פורסמה מודעה: "כל מי שנקבע לפינוי ולא יצא ייענש בקנס כספי גדול ולא יקבל מזון. מי שיתן להם מצרכי מזון ייענש קשה". 6) ב־16 לחודש אפריל פורסמה מודעה: "ב־27 לחודש תצא עוד רכבת פליטים. כל המשפחות והאנשים הרוצים לעזוב את העיר מרצון צריכים להתייצב לפני ועדת הפינוי עד ה־22 בחודש ברחוב קיוב 10. שם יקבלו כרטיסי נסיעה. גם אלה שקיבלו כבר כרטיסי נסיעה לרכבת מספר 14 ולא יצאו חייבים להירשם עד אותו יום. אחרת יגורשו בכפייה... בשעת היציאה יש להחזיר את כרטיסי הלחם. אחרת יגורשו ללא מטען והוא יוחרם". 7) "ב־5 במאי תצא רכבת מספר 17. כל בעלי העגלות שבעיר חייבים לבוא בשעה 9 לפני הצהריים, כדי לעמוד לשירות ועד האזרחים להעברת מטענם של היוצאים אל הרכבת. מי שלא ימלא אחר הפקודה ייענש" 8) ב־7 במאי פורסמה מודעה זו: "ב־8 בחודש תצא רכבת פליטים מספר 18. על כל בעלי העגלות הפרטיות שבעיר לבוא בשעה 9 לפני הצהריים אל כיכר השוק כדי לעמוד לשירות ועד האזרחים להעברת המטענים של היוצאים. מי שלא יבוא ייענש קשה". במודעות מדובר על "רכבות פליטים", בו בזמן שעד נובמבר כבר הוצאו הפליטים מן העיר, כפי שראינו לעיל בדברי לינדמן וד"ר טנצר. אין זאת כי השימוש במונח "רכבות פליטים" בא לשם הסוואה מסוימת, כי מבחינת חוקי המלחמה הבין לאומיים אסור לכובש לעקור אוכלוסייה ממקומה, אם לא כעונש על פעולות עוינות. האיומים בעונשים מעידים, אפוא, שלא כולם יצאו מתוך התנדבות, אם כי בהודעות מדובר על אנשים שהתנדבו לצאת מן העיר "ברצונם". כנ:י הנראה הורכבה סוף־סוף הרשימה הנדרשת. יש לציין כי ברשימה הוכללו המשפחות העניות בעיקר. על כך אנו למדים מן העובדה, שנערכה מגבית לטובת המוצאים וכן נתרמו להם בגדים. ד"ר א. ברגמן כותב, כי המגורשים קיבלו מטבעות זהב מהאנשים שנשארו בעיר. אולם משנודע הדבר לגרמנים לקחו לעצמם 50% מן המטבעות. כמו כן הוצאו מן העיר מקצת פולנים, אולם ביחס נמוך ממספר היהודים. כעבור שנים אחדות, בזמן החקירה בעניין רצח הל"ה, טענו פולנים אנטישמים, כי בזמן הגרמנים גירשו היהודים את הפולנים מן העיר. היו שהשתדלו להישאר בעיר ואף לא נמנעו ממתן שוחד לחברי "ועדת הפינוי" או לבעלי השפעה אחרים. זאת אנו למדים מאחד התיאורים של פנחס־אליהו־אלתר קולודני. הוא מתאר נכה, הנוזף בבתו על שאיננה יודעת "לסדר" שום דבר, בעוד שבנות אחרות מגיעות "אפילו אל הגוברנאטור". האב דורש מבתו כי תקח 10 מארקים "כסף עונשין" ותלך להוציא את אחיה מן "המרתף" שנכלא בו על שנמצא ברחוב לעת ערב בלי תעודת זהות. האב מזכיר לבתו "נשכחות", שהיא לא השתדלה לקבל בחזרה את 50 הרובלים שנתן לחבר "ועדת הפינוי" כדי שימחוק את שם אחותו מרשימת המגורשים מן העיר, ובסופו של דבר גורשה האחות ו־50 הרובלים נשארו אצל ה"קומיסניק" (חבר "ועדת הפינוי"), שהוא "אפילו בעל־בית" ומן ה"יהודים היפים", "היושבים תמיד בראש, אבל נוכל"[54]. ואכן אלה שסירבו לצאת הובאו בכוח אל תחנת הרכבת. ילדים נתפסו ונכלאו כבני ערובה. יש לציין, כי במעשים אלה השתתפה גם המשטרה היהודית שהורכבה עם הקמת "ועד האזרחים". "פינוי" זה נסתיים רק במחצית מאי 1916. מתוך 9,828 מפונים גורשו על כורחם 4,228 איש[55]. ב־1916 אסרה המפקדה את אלכסנדר לוריא, שהיה ראש "ועד האזרחים", על שום שהעז להתנגד לדרישת הגרמנים. אפשר שהדבר כרוך בעניין הפינוי מן העיר. יש אומרים שהוא נאסר על התנגדותו לדרישת הגרמנים למסור מבנות ישראל לתרבות רעה. הוא עם עוד ארבעה מנכבדי העיר לוקחו כבני־ערובות. כעבור זמן־מה נתחדשו ה"פינויים" והם נסתיימו בקיץ 1917. באותו זמן היתה מוכנה כל האוכלוסייה היהודית לברוח מן העיר, כי למצוקת הרעב נצטרפה ההפגזה מצד הרוסים, שנעשתה תכופה יותר. אלא שהמפקדה הגרמנית לא רצתה להישאר ללא אזרחים ולא נתנה עוד לעזוב את העיר.

53. טי"ס, עמ' 187.

54. ראה הע' 36. על הגירושים מן העיר ראה: P. Z. מהימים 5.3.1916, 8.3.1916 ועוד.
55. טי"ס, עמ' 187.

אין ספק, כי אלה שהועברו לעיירות ולכפרים הסמוכים לפינסק, דהיינו ליאנובה, לחומסק ולדרוהיצ׳ין ולכפרים שב־סביבותיהן, ושוכנו בעזרת הגרמנים בבתיהם של האיכרים שעברו לרוסיה עם הנסיגה הרוסית, לא סבלו חרפת רעב. מהם גם עשו עסקים במסחר של מצרכי מזון. גרוע היה מצבם של אלה שהועברו לפנים פולין, לווארשה, לשדליץ, אוסטרולנקו וסביבותיהן, לחווה החקלאית היהודית צ׳נסטוניוב, שבה התגוררו כ־150 מגורשים מפינסק וככל הנראה העבירו אותם לשם הגרמנים. הם היו נתונים בסביבה זרה להם, וכנראה ללא יכולת להשתכר לפת לחמם. ידוע לנו, למשל, כי באוסטרולנקו היו מגורשים מפינסק ומבריסק, ש״העניים שבהם״ קיבלו תמיכה חודשית ומפעם לפעם, לחגים במיוחד, קיבלו גם תמיכות נוספות. לחג הפסח תרע״ח (1918) ״הגיעו גם לבנים, בגדים ונעלים״. ידוע לנו כי בווארשה הוקם ועד לעזרת המגורשים מפינסק. ב־16 באוקטובר 1917 פורסמה ב״היינט״ מטעם ועד זה מודעה־בקשה בה מתבקשים המקומות שבהם נמצאים מגורשים מפינסק ועדיין לא שלחו רשימות מדויקות של שמותיהם, להזדרז ולעשות זאת. יש להניח שהתמיכות באו מן הועד המרכזי לעזרת הפליטים והסובלים במלחמה, שנתארגן בקופנהאגן ושקיבל מן הסתם כספים מן ה״ג׳וינט״. הכתבה ב״היינט״ מספרת, כי באוסטרולנקו קיימים ועדים של הפינסקאים ושל הבריסקאים. ובעוד שהוועד הפינ־סקאי נבחר על־ידי המגורשים עצמם, והוא חילק את החפצים בסדר וביושר, הרי הועד הבריסקאי לא נבחר כלל, וחלוקת החפצים בין הבריסקאים לא היתה צודקת, ומחמת סכסוכים אישיים היו אנשים שלא קיבלו כלום. הרוח הדמוקראטית ששררה בפינסק בשנים הקודמות נתנה אפוא את אותותיה גם במחנות המגורשים.

נינה מדם מדברת על אנשי פינסק שהוגלו לגרמניה ולארצות הבאלטיות, וכה דבריה: ״היכן לא היו פועלי פינסק? [הם היו] במכרות הפחם העמוקים והחשוכים שבגרמניה, לשם גירשום הכובשים והכריחום לעבוד בתנאים קשים של נידונים לעבודת פרך, באיומים להיות נידונים במשפט צבאי במקרה של נסיון לברוח. [הם היו] בדרכים הרחבות והפראיות של קורלאנד, בחבל הבאלטי. שם דחפום הגרמנים לסלול — בימי סערות ושלגים, בימות החורף הרוסי הקרים — כבישים בשביל הצבא הגרמני. שם מתו למאותיהם מדלקות ריאות וממחלת ה׳גריפה׳ ״[56]. אם יש אמת בדברים אלה הרי הם מתכוונים לנוצרים הפראבוסלאבים, שכאמור גורשו מיד לאחר כיבושה של העיר, כי ידיעות אחרות בנידון זה אין לנו.

ה. מס עובד

המדיניות של המפקדה הגרמנית בעיר התכוונה להוציא מן העיר את המשפחות שאין להן ידיים עובדות בשביל המאמץ המלחמתי, ושמחמת מצוקתן היו עלולות להיות למע־מסה יתרה עליה ועל האוכלוסייה האזרחית. גם ״ועד האזרחים״ רצה בסידור זה. מבחינות אלה היו משפחות רבות ״מיותרות״, שהרי עם הכיבוש הגרמני נסתתמו מקורות הפרנסה. הפרו־לטאריון היהודי, הפועלים בבתי־החרושת ובבתי־המלאכה, הצטרפו מהר מאוד לעניים הקודמים, שמספרם לא היה קטן, בעוד שכמה מן העשירים שבעיר עזבוה ועברו לרוסיה, ואלה שנשארו אף הם הפסידו את כספם ואת עושרם, אם בבאנקים שהועברו לרוסיה ואם על־ידי החרמות הגרמנים. לא עברו ימים מרובים והמוני פועלים מחוסרי עבודה נקהלו על ״ועד האזרחים״ ודרשו עבודה. המפקדה הגרמנית התערבה בעניין והטילה מס לצורכי העניים ולצורכי הציבור. הרב הצבאי ד״ר טנצר כותב במאמרו שהבאנו לעיל: ״מסים גדולים למדי הוטלו על העיר כבר פעמיים. אולם הם הוצאו רק בשביל האוכלוסייה הענייה ביותר. המס האחרון שהוטל בזמן היותי בעיר היה 18,000 רובלים, אשר הוצאו, כפי שנקבע ב״פינסקר צייטונג׳ (שהופיע בשפה הגרמנית והרוסית), באופן זה: 9,000 רובלים לעבודות דחק למחוסרי העבודה; 3,000 רובלים צדקה לעניים; 1,500 רובלים סיוע למשפחות של חיילים [מותר לשער שהכוונה למשפחותיהן של אותן עשרות הצעירים שהועברו לגרמניה ורוכזו שם במחנות]; 1,500 רובלים לבתי־חולים ומוסדות־ציבור; 2,000 רובלים למכבי־אש, משטרה ומנהל פנימי; 1,000 רובלים לבתי־ספר ולהוצאות בלתי נראות מראש״ [57].

הפקודה בדבר היטל זה נתפרסמה ב־29 בנובמבר 1915 על־ידי המפקד החדש האופטמאן פרייהר פון ביסינג. ניתן אפוא להניח, כי ההיטלים הקודמים נעשו עוד על־ידי לינדמן ו״עבודת הדחק״ היתה ההתחלה לעבודת הכפייה מתוך ״הת־נדבות״ ולא היתה אלא מעין אמתלא לכך, שהרי לפי דברי לינדמן נערך מפקד של האנשים בגיל 17—43, וקרוב לוודאי שהמפקד נע־ך לצורך זה. בעניין חובת העבודה ־גיל 17 פורסמה מודעה ב־28 באפריל 1916, וזו לשונה: ״מכיוון שהוברר, כי בקביעת הגיל של הצעירים הנקראים לעבודה נמסרו הודעות לא נכונות כדי להשתחרר מן העבודה, יהיו נכללים מכאן ואילך גם בני ה־17 בין החייבים לעבוד״.

ב״מס העובד״ היתה התפתחות מסוימת. בחודשים הרא־שונים, כשכל האוכלוסייה היתה בעיר והגרמנים עדיין לא התבססו בתוכה לא הכביד ביותר העול של עבודת הכפייה. הוא היה, ככל הנראה, יום עבודה אחד בתוך שבועיים. לרבים מבני העניים היתה זו הזדמנות להשתכר משהו, על־ידי מילוי מקומם של אחרים ששילמו להם. העבודה היתה לצורכי העיר גופה, כגון ניקוי הרחובות, תיקון המדרכות וכדומה. אולם עם תהליך התרוקנותה של העיר ועם גידול הצורך בידיים עובדות בשביל המפעלים הגדולים של הגרמנים שהיו קשורים בעניינים הצבאיים, כגון הקמת הגשר על הביצות שליד פינסק, שאורכו היה 10 קילומטרים, ועם השאיפה להעביר לגרמניה את כל מה שניתן להעביר: מכונות של בתי־חרושת, בתים ובמיוחד עצי היער ומוצריהם ויבול השדות, ונוספו על כך השירותים השונים לחיילים, — בכל התנאים האלה

56. היינט, 8 באוקטובר 1918, גל׳ 181, עמ׳ 6, וגל׳ 233, עמ׳ 4. ספר היובל ה־15 של ה״ברענטש״, עמ׳ 22.

57. ראה הע׳ 9.

נאלץ כל מי שהיה בגיל העבודה, כנראה מגיל 17 עד לגיל 45, לעבוד כל ימות השנה, לפעמים אף בשבתות וימים טובים וחוץ מימי ראשון וחגיהם של הנוצרים. במשך הזמן הוכנסו למעגל העבודה גם בני 15 וגם זקנים עד גיל חמישים. אשר לזקנים אנו למדים מהודעה שפורסמה בסוף אוקטובר 1916 על־ידי המפקד האופטמאן פון אונד צו גילזה בה נאמר, כי העובדים והעובדות מגיל 17 עד גיל 50 הרוצים לאכול במסעדת הפועלים (על־ידי מי אורגנה?) צריכים להירשם ברחוב קופצ׳סקי, בבית שמקודם היה בו בית־הספר של דרונזיק. לכאורה נדרשו האנשים ל״התנדב״ לעבודה, אפשר משום שלפי החוק הבין־לאומי אין להעביד את האוכלוסיה הנכבשת בעבודות הכרוכות ב״מאמץ המלחמתי״, אולם למעשה היתה העבודה מתוך כפייה. נוצר בעיר, כאמור לעיל, מונח חדש: Freiwillige Zwangsarbeiter (״מתנדבים לעבודת כפייה״). במודעה מן ה־19 באוקטובר 1916 אנו קוראים: ״לכריתת עצים ביער זאפוליה דרושים עוד 150 עובדים מתנדבים... במקרה ולא יהיה המספר המלא יהיה הכרח לגייס עובדים בכפייה״. המפקדה הגרמנית החלה לעשות גם רווחים כספיים ישירים מחובת העבודה. כאמור לעיל, היו אנשים מבעלי היכולת ששכרו אחרים למלא את מקומם בעבודת הכפייה. והנה ב־20 באוקטובר 1916 פרסם המפקד גילזה, שבא במקום פון ביסינג, פקודה זו: ״התושבים שקיבלו הזמנות אדומות חייבים לעבוד בעצמם. אני אוסר להעביר את ההזמנות האדומות האלה לאחרים הרוצים לעבוד במקום המוזמנים. מי שאינו יכול או אינו רוצה מסיבה מסוימת לצאת לעבודה רשאי להשתחרר מן העבודה בתשלום של 1,5 מארקים ליום. מי שלא ישלם את התשלום הזה לפני יום העבודה אינו משוחרר והוא מוכרח לעבוד בעצמו. כל עברה על הוראה זו תיענש במאסר ובעבודת כפייה״. מובן מאליו שתשלומים אלה נכנסו לקופת המפקדה ועל נקלה יכלו להטיל את חובת העבודה על אחרים. כפי שנראה להלן, קיבלו העובדים שכר נמוך בהרבה מ־1,5 מארקים. עם פקודה זו נחסמה הדרך בפני העניים המדולדלים להשתכר משהו בתור ממלאי מקום. אולם, כפי שנראה להלן, לא נמשך תוקפה של פקודה זו זמן רב. בהמשך הזמן התנדבו לעבודה התנדבות ממש צעירים שלא הגיעו לגיל חובת העבודה, כדי לשבור במקום העבודה מקצת רעבונם וכדי להשתכר משהו. וצריך לציין כי נערים אלו, משהתנדבו לעבודה, שוב לא ניתן להם להפסיק מלעבוד. אלה שניסו להתחמק נידונו למאסר ב״מרתף״ לכמה ימים. בהתחלה התייחסו הגרמנים אל ה״מין החלש״ ב״אדיבות״; הן היו פטורות מ״מס עובד״. המצב נשתנה בקיץ 1916, כשהבנות התנדבו לעבודות בשדה, מתוך תקווה להביא משם קילוגראמים אחדים של גרעיני תבואה או של תפוחי־אדמה. אז החלה המפקדה להטיל את עבודת הכפייה גם על הבנות. בסוף אותו קיץ נצטווה ״ועד האזרחים״ לגייס 200 נערות לעבודה בשדות הסמוכים לכפרים שבמחוז. אולם הנערות, שעליהן הוטלה מטעם ״ועד האזרחים״ הגזרה הזאת, התמרדו ולא התייצבו במועד. האבות והאמהות תבעו מאת ״ועד האזרחים״ שישתדל לבטל את הסכנה המרחפת על הבנות, שהרי הן היו צפויות להתעללויות מצד הגרמנים. ואכן, היציאה הזאת לא יצאה לפועל. המפקדה התנקמה

במשפחות הבנות ולקחה מהן את פנקסי המזון, ועל העיר הוטל עונש של עוצר לשבועיים משעה 6 [58]. בפברואר 1917 נערך על־ידי המפקדה רישום של כל הבנות והנשים שאין להם בעלים וילדים בגילים 16—25. ב־29 במארס קיבלו 460 בנות הודעות שעליהן להתייצב במפקדה. שם נאמר להן שהן תשלחנה לעבודה בבאראנוביץ׳. ביום שלאחר־מכן הובלו הבנות לבית־מרחץ ובגדיהן חוטאו. אחרי־כן נכלאו בבית־מדרש אחד, ומשם הובלו במשמר כבד של חיילים, כשרחובות המעבר נחסמו בפני עוברים ושבים. אלה שלא התייצבו נתפסו בני משפחותיהן — הורים, אחים וילדים — והוחזקו אסורים כמה ימים גם לאחר שה״מתמרדות״ התייצבו. בין הבנות היו גם ״בנות יחידות״, ולא הועילה השתדלותו של ״ועד האזרחים״ למענן. ב־10 באפריל 1917 קיבלו עוד 350 בנות הודעות ליציאה ביום המחרת. מכיוון שהתייצבו רק 50 בנות, הוטל על ״ועד האזרחים״ לדאוג לכך שכל הבנות תתייצבנה. הגיוס בוצע בהשפעת תחנוניהם של חברי ״ועד האזרחים״. איום של עונש מוות ריחף על ראשם במקרה שהפקודה לא תבוצע. ושוב הוטל על העיר ״עונש קיבוצי״ על הנסיון של ״אי־הציות״, והעונש היה עוצר משעה 6 לפנות ערב שנמשך מן ה־13 באפריל עד ה־20 בו. באותם הימים היו גם בתי הקפה סגורים לפי צו המפקדה. ב־21 באפריל נשלחה לעבודה קבוצה אחרת של 150 בנות וב־10 ביולי נשלחו לקוזליאקוביץ הסמוכה לפינסק, 60 בנות [59]. היו בנות שצורפו לקבוצות הגברים כורתי־העצים ביערות. עבודתן היתה לאסוף לערמות את הענפים הכרותים. השכר שהגרמנים שילמו בעד יום עבודה של 10 שעות היה זעום מאוד. בהתחלה שילמו רק פפניגים אחדים ליום. בקיץ 1917 שילמו 96 פפניג ליום לעובדת, 122 פפניג לעובד. את ערכו של שכר זה נוכל להעריך בהשוואה למחיר הלחם ששרר בדרך כלל בעיר. מחירו של פונט לחם, היינו 400 גראם, היה ברגיל 250 פפניג. אפשר שבעלי מקצוע, כגון בנאים ונגרים, קיבלו שכר גבוה יותר. כבר הזכרנו, כי לעובדים ביערות היתה הזכות לקחת על שכמם עצים ככל שיכלו לשאת. ניתן לומר כי בדרך כלל נהגו החיילים המשגיחים על העובדים מתוך טמטום, רשעות ואכזריות. הם ״רדו בעובדים במקל וברצועה, לא נשאו פנים לחלשים, ואת פני הבאים בימים לא הדרו״ [60]. ביד קשה ואכזרית תבעו ציות ודיוק וזריזות מאנשים שבדרך כלל לא אכלו לשובע. הם נקטו בשיטה של הטלת אימים, כדי שלא יעז איש להרים ראש. היה מקרה וקבוצת צעירים נשלחה לכרות יער על־יד הכפר ויזין מעבר לנהר פינה בכיוון ללליבשיי. הובטח להם דיור טוב ואוכל לשובע. אולם למעשה הורעבו שם עד כדי כך שאכלו עשב. צעיר אחד ששמו בורשטיין חלה ממאכל זה ומת. השמועה הזאת עוררה

58. פינשטין, שם, עמ׳ 27. המודעות פורסמו ב־P.Z. בימים המובאים. השכר בעד יום עבודה היה מ־80 פפניג עד 1.80 מארק. לעובדים ניתנו מ־300 עד 400 גראם לחם ליום (דו״ח ראסקין מ־1 ביולי 1921 בארכיון הג׳וינט בניו יורק).

59. טי״פ, עמ׳ 190.

60. פינשטין, שם, עמ׳ 21.

התרגשות רבה. רבים התקהלו על "ועד האזרחים" ודרשו שיפעל להחזרתם מן העבודה הזאת. ואכן, המחאה הועילה והמפקדה החזירה אותם[61]. אפשר שמקרה זה הוא האסון עליו מסופר במקור אחר, כי ב־22 ביוני 1917 נשלחו 270 בחורים לעבודה אל מחוץ לפינסק ונפוצה שמועה בעיר מפי צעירים אחדים שהצליחו לברוח משם, כי מאכילים אותם שם עלים של עצים וסתם עשב, וכי מתו שם שני צעירים ואחרים חולים מרעב ומעבודה מפרכת[62]. הנה קטע מתיאור של יציאה לעבודה באחד הבקרים של חורף תרע"ו: "רוח צפונית דוקרת וצורבת נעורה ותסמר את הבשר ותקפיא את הדם, והנה נראו הנוגשים. איש איש ומגלב עור כפול ארבע בידו. במבט ציני מלא בוז וקלסה סקרו את צבא העובדים. כל אחד בחר לו מספר אנשים הדרוש לו ויצוום לעמוד שנים שנים, מי שנועז לצאת מן השורה הונף כרגע המגלב עליו, ומי שאחר קצת לבוא קיבל מכה אחת אפיים. הסתדרו השורות — קדימה! נשמע קול הנוגש... אוי ואבוי היה למפגרים, המגלב חרש על גבם בלי רחם"[63]. בקיץ החל יום העבודה בשעה 6 בבוקר. על כך פורסמה הודעה ב־12 במאי 1916 וזו לשונה: "לשם ניצול שעות היום הקרירות יתחיל יום העבודה מן ה־14 במאי בשעה 6. בשעה זו צריכים כל העובדים להיות בכיכר השוק. המאחר ייענש במאסר ועבודת כפייה, ובהישנות האיחור — בגירוש". הגרמנים נהגו בדרך כלל ביד קשה. הנה מספרת בתו של ברזק מעשה שהיה באביה: "היה זמן שהגרמנים נתנו רשיונות נסיעה לכפרים להביא משם מצרכי מזון. נסעו כחמישים איש ואבא ביניהם... בין החמישים היו עשרה שהעבירו מכתבים לקרוביהם... כל אלה נאסרו ונכלאו במרתף; ומי איננו זוכר את המרתף ברחוב קוסטיושקו [הגדול] ?! הגישה אליהם היתה מסוכנת, לא ידענו אז משום מה כלאו אותם. לא נתנו להגיש להם אוכל. הם ישבו כשלושה חודשים והיו בסכנה גדולה. אחרי מאמצים גדולים הוחזרו המכתבים מבריסק, והוברר תוכנם שאין בהם כל עניין של ריגול. בינתיים הם חלו במרתף. בעזרת רופאים עלה בידי לשחרר את אבי, אחר־כך שוחררו גם האחרים". העברת מכתבים היתה בבחינת "עברה חמורה". נראה, כי הגרמנים חששו שלא ייוודע בעולם הרחב על המצב בעיר. ב־24 באוגוסט 1917 פורסמה מודעה שהיתה בבחינת חזרה על מודעה מן ה־9 בינואר 1916, וזו לשונה: "נתגלה צורך להזכיר את תוכן הפקודה מן ה־9 בינואר 1916, כי אסורה לתושבים כל התכתבות... ושום העברת ידיעות בכתב. התכתבות עם שבויים או עם עובדים אזרחים צריכה להיות באמצעות המפקדה. אסור בהחלט לתת לחיילים או לאזרחים, לאזרחים פועלים למשל, שבאו לחופשה, ידיעות בכתב להעברה. המקבל ידיעות כאלה חייב למסור מיד את המכתבים למפקדה. העובר ייענש במאסר חמור או בקנס כספי"[64]. אולם גם "על עברה קלה שבקלות היו מורידים אל הכלא: מרתף מלא טחב וסרחון, שרק אור קלוש היה חודר אליו בעד אשנב קטן. ובמרתף אפל זה היו מתענים לפעמים שבועות תמימים, ובבוקר היו מעלים את התפוסים מן המרתף ומצווים אותם לטאטא את הרחובות". כבר הוזכר לעיל, שהיו מקרים ששללו את מנת המזון ממשפחות שלמות על התחמקות אחד מבני המשפחה מן העבודה. יש שהטילו עונש "גלות" לפולין לחודשים מרובים על עברה של קניית חפצים מידי חיילים. למחבר עצמו זכור מקרה כזה במוטלה. וכן מקרה שקרה לפינסקאי אחד, שהיה ב"גלות", ולאחר שהשלים את חודשי ה"גלות" כיתת את רגליו במשך שבועות עד שהגיע למוטלה. האיש היה קצב, ויש להניח כי ה"עברה" שעבר לא היתה אלא זו שבסתר שחט עגל שהשיג בהסתר מידי איכר שבסביבה, או לכל היותר, כי נמצאה אצלו שמיכה צבאית, שקנה או שקיבל במתנה מאת חייל, כמקרהו של המוטלאי שהוגלה למשך שנה שלמה.

האנשים רותקו למקומות עבודתם. ב־17 ביולי 1917 פורסמה הודעה דלקמן: "הואיל וההוראות בדבר העבודה, אשר האזר־חים חייבים בה, אינן נשמרות תמיד וכדי למנוע הענשות אנו חוזרים עליהן פעם שנייה: העובדים בשירות יחידות הצבא אסור להם ללא רשיון מאת שלטונות הצבא הנוגעים בדבר לעזוב את מקום עבודתם ולקבל עבודה במקום אחר. מי שסבור, שמחמת מחלה אינו יכול למלא את חובת העבודה שלו, חייב להתייצב בו ביום בין 9 ל־10 אצל רופא הגארניזון בבית־החולים הצבאי 199, ולקבל תעודה ממנו על מצב בריאותו ולהמציאה למפקדה עד שעה 5. מי שאינו יכול לצאת לעבודה מסיבה אחרת עליו להתייצב בבוקר בכיכר השוק או במפקדה, מחלקה חמש, עד שעה 12, ולהודיע על העיכוב ולהתנצל. אחד מבני משפחתו יכול לפנות במקומו אם אין הוא עצמו יכול לבוא מחמת מחלה. מי שלא יעשה זאת צפוי לעונש כספי או למאסר". באוקטובר 1917 הוטל על העובדים במפעלים הצבאיים לעבוד גם בשבתות. בעניין זה פורסם צו ב־6 באוקטובר באיום של עונש על אי־יציאה לעבודה. השבת הראשונה שנקבעה לעבודה היתה ב־13 באוק־טובר[65]. בתקציבו של "ועד האזרחים" לחודש ספטמבר 1917[66] אנו מוצאים את הסכום של 2,200 מארק כ"הכנסה" שנתקבלה משחרורים מעבודת כפייה ו"הוצאה" של 6,000 מארקים לעובדי עבודת הכפייה. מכאן משתמע כי בסמכותו של "ועד האזרחים" היה לשחרר אנשים מן העבודה תמורת כופר ולשכור אחרים במקומם, אלא שהוא "הפסיד" על־ידי כך סכום לא קטן.

מן הדין שנחזור לפרשת ההחרמות. הזכרנו בכללות את החרמת המלאי של המכולת והנפט ומצרכים אחרים, שנעשו בחודשי הכיבוש הראשונים. אולם גם בהמשך הזמן הוטלה תכופות החובה למסור כלים וחפצים, בגדים וחומרים מחומרים שונים. והנה רשימה של פקודות רשמיות בענין זה —

61. א. בריסקי, הודעה אישית.
62. טי"פ, עמ' 190.
63. פינשטין, שם, עמ' 22.
64. בתו של ברזק, רשימה, כ"י. P. Z. מיום 12.5.1916 ומיום 24.8.1917.
65. פינשטין, שם, עמ' 21 ; P.Z. מיום 6.10.1917.
66. טי"פ, עמ' 193.

שבוודאי אינה מלאה — בציון ימי הפקודות שהופיעו ב־Pinsker Zeitung: "כל מי שיש לו עורות גולמיים של בהמות שחוטות יש להודיע זאת למפקדה" (25.12.1915). "כלי מתכת יש להביא לבית הבאנק הפולני" (12.3.1916). "כל מי שיש לו רשתות דייג ומכשירי דייג עליו להמציאם למפקדה — עד ה־2 באפריל. מחירם ישולם במזומנים על־ידי המנהלה הצבאית" (30.3.1916). "כל מי שיש לו מלאי של סודה עליו להודיע על כך עד ה־4 במאי. אין למכור, ואין להשתמש בו לצרכים פרטיים. כל המודיע הודעה לא נכונה יוטל עליו קנס ויגורש מן העיר, והסחורה תוחרם ללא תשלום" (1.5.1916). "כל מלאי הנייר והקארטון, פרט למעטפות ונייר כתיבה בגודל של כרטיסים, אין למכור ואין לחתוך ואין למסור. ברשיון המפקדה אפשר יהיה לקבל חלק מן הכמות. העובר ייענש בקנס של 300 מארקים, וסחורתו תוחרם ללא תשלום" (13.10.1916). פורסמה הודעה חוזרת על החובה למסור את מכשירי הצילום פרט לצלמים, שלהם הותר לצלם אנשים ורק בבתי־העסק שלהם (13.11.1916). "על כל מלאי של בגדי קונפקציה, בגדים עליונים ותחתונים של צמר וכותנה, יש להודיע עד יום שישי 8 ביולי. בגדים שלא הודיעו עליהם יוחרמו ללא תשלום. אין למכור אותם ואין להשתמש בהם לצרכים פרטיים" (9.7.1917). "על חגורות עור למכונות, ואפילו חתיכות, יש להודיע עד ה־27 ביולי למפקדה... עם הודעה זו מעוקל כל עור מעובד, וכל מכירה אסורה. העובר יוטל עליו קנס או ייאסר" (25.7.1917). "ידיות נחושת של דלתות ושל חלונות, משקלות נחושת ומתכות אחרות יש להביא עד ה־2 באוגוסט 1917. התשלום במזומן". "הידיות שלא ימסרו אותן עד ה־9 באוגוסט תוחרמנה ללא תשלום" (28.8.1917). "מכאן ואילך אין להשתמש בעור לעשיית נעלים או לתיקונן" (6.8.1917). יש להודיע על: 1. עור מעובד וגולמי; 2. חומרים לעיבוד עור. חומרי בורסקאות; 3. כימיקאלים מכל הסוגים; 4. גומי מכל הסוגים; 5. שמנים ושומנים מכל הסוגים; 6. זרעי שמן: פשתן, שומשום, חמניות, כותנה, אגוזי אדמה; 7. דבק נגרים וחומרי פוליטורה; 8. חוטים מכל הסוגים, חבלים, אריגים, בדים, חומרי אריזה, שקים; 9. צמר מכל הסוגים, חוטי צמר, חתיכות של אריגי צמר ושיירי צמר, בגדי צמר בלויים; 10. כותנה גולמית ומעובדת, בדי כותנה ושייריהם מכל הסוגים, חוטי כותנה, צמר גפן; 11. שיער זיפים ושיער בהמות מכל הסוגים; 12. בנזין ובנזול; 13. ברזל ופלדה מכל הסוגים, פחי ברזל, מסמרים, ברגים וכדומה; 14. נייר מכל הסוגים, גם נייר פסולת (8.10.1917). "עד 20 בחודש נובמבר [1917] יש להודיע בכתב על משי, משי למחצה, אריגים למיניהם, לבד איכרים. חומרים אלה מעוקלים החל מהיום. ללא הסכמת המפקדה אין למכור, אין למסור ואין להשתמש לצרכים עצמיים. המוסר ידיעות לא נכונות ייענש. חומרים שלא יודיעו עליהם יוחרמו ללא תמורה" (15.11.1917). אמנם דומה, כי לרוב יהודי העיר לא היה כבר בשנת 1917 למסור לגרמנים על הדברים שנדרשו בפרסומים האלה.

ו. "ועד האזרחים"

כבר ראינו לעיל כי המוסד הזה הוקם על־ידי המפקד לינדמן. והנה בשמו של המוסד חלו שינויים. לינדמן כינהו בשם "שטאדטפרוואלטונג", כלומר ה"מנהלה האזרחית של העיר". הרב הצבאי ד"ר טנצר כינה את א. לוריא ואת ש. וול בתואר "בירגרמייסטר", כלומר ראשי העיר. אולם השם "שטאדטפרוואלטונג" איננו מופיע עוד בתעודות הרשמיות ובמקומו בא השם "בירגרקומיטה". יש אפוא להניח כי "שינוי השם" לא בא במקרה, וכי הוא הומצא כשבא פון ביסינג במקומו של לינדמן. אפשר ששינוי השם בא מתוך אי־רצון להכיר בסטאטוס ובסמכויות של מנהלה עירונית, אלא רק בוועד של אזרחים, שתפקידו וסמכויותיו יהיו תמיד נתונים לשיקול דעתה של המפקדה. ואכן, כבר בימי לינדמן לא היתה ל"ועד האזרחים" כל סמכות שהיא בניהולה של העיר. המסים הוטלו מדי חודש בחודשו על־ידי המפקדה, והיא גם גבתה אותם והוציאה אותם לצורכי הציבור. בדין־וחשבון של ראסקין, איש הג'וינט, שנכתב בשנת 1921, צוין במפורש, כי הסמכות של מועצת העיר היתה מוגבלת לביצוע הפקודות של הכובשים. יש לציין כי מקומו של "ועד האזרחים" היה במשך כשנתיים באחד החדרים של המפקדה. אפשר ש"ועד האזרחים" היה לו התפקיד לחלק את היטלי המס על האוכלוסייה, לפי הערכתה של המפקדה, ואפשר שהיתה לו יד בחלוקת הכספים למוסדות השונים. בעיקר הפך ה"ועד" למכשיר בידי המפקדה בביצוע חלוקת הנטל של עבודת הכפייה, וכן בארגון ה"שילוח" מן העיר, שנעשה על־ידי ועדה מטעם "ועד האזרחים".

נראה כי לאחר שהוחל בפינוי האוכלוסייה מן העיר הועמד המס החודשי על 10,000 רובל. ב־17 באפריל 1916 פורסמה פקודה כדלקמן: "על פינסק הוטל מס חדש של 10,000 רובל בעד חודש אפריל. חלוקת המס בין התושבים תהא באותה מכסה שבפברואר ובמארס. כל אזרח חייב להכניס את המוטל עליו במועד... אל קופת המפקדה. מי שלא ידייק בתשלום יגורש מן העיר". בו ביום פורסמה הודעה נוספת המאיימת בגירוש מן העיר על אלה שלא שילמו את מסיהם בעד חודשי פברואר ומארס. ב־10 במאי 1916 פורסמה מודעה, כי אלה אשר לא ישלמו את מסיהם בעד חודש אפריל עד ה־12 במאי יוטל עליהם קנס של 25%, ואף יגורשו מן העיר במשלוח הקרוב. נראה, כי עם תום מבצע הפינוי הורד המס ל־6,000 רובל. ב־13 במאי 1916 פורסמה הודעה על מס של 6,000 רובל, אלא שההודעה מוסיפה, כי יתר הכספים הנדרשים להנהלת העיר יכוסו בתוספת על המחירים של מצרכי המזון, ושוב בא האיום בתשלום קנס של 25% על פיגור בתשלום. דומה, כי במשך הזמן נטל לו "ועד האזרחים" את הזכות להטיל מסים ולערוך תקציב. בוודאי היה זה מתוך הסכמה מפורשת או הסכמה שבשתיקה מצד המפקדה הגרמנית. התפתחות זו היתה כרוכה, ככל הנראה, בחלוקת מנות המזון. בהתחלה היה צורך לשלם בעד מנות המזון[67], אולם במשך

67. פינשטין, שם, עמ' 24. דו"ח ראסקין, שם; P. Z. מיום 17.4.1916, מיום 10.5.1916, מיום 13.5.1916 ומיום 8.10.1916.

הזמן סופקו, כנראה, ללא תשלום, שהרי תושבי העיר נחשבו למעשה כשבויים. היתה זו אכזריות מופלגת ביותר אילו נדרשה מתושבי העיר גם עבודת כפייה, אמנם כ"מתנדבים", וגם תשלום בעד מנות האוכל הזעומות (אגב, גם הנאצים בגטאות נתנו את מנות הרעב שלהם ללא תמורה כספית). אבל, כפי הנראה, הרשתה המפקדה ל"ועד האזרחים" לקבל תשלום תמורת המנות. כמו כן הורשה ה"ועד" להטיל מסים ישירים ועקיפים. בהכנסה זו ובהכנסות אחרות אפשר היה לקיים או לתמוך במוסדות ציבור אחדים וכן לתת סיוע־מה לנצרכים ביותר. כך הפך "ועד האזרחים" למוסד, שנוסף על היותו משרת את המפקדה הגרמנית נשא בעול קיומה של האוכלוסייה האזרחית באמצעים המצומצמים שהיו ברשותו. דברים אלה שנאמרו כאן מתבססים על התקציב לחודש ספטמבר 1917, שהבאנו לעיל, התקציב היחיד שהגיע לידינו. הנה פירוט התקציב במארקים:

הכנסה

סאלדו	1,823.16 מארק
ממכירת מצרכים	" 20,400
מסים ישירים	" 6,000
משחרורים מעבודה	" 2,200
מתשלומים בבית־המשפט	" 250
מיבוא ויצוא של סחורה	" 50
משדות	" 50
מבית־המטבחיים	" 10
ממס על כלבים	" 20
ס"ה	30,803.16 מ'

הוצאה

בית־החולים בפינסק	4,500 מ'
" " בקארלין	2,000 "
תלמוד־תורה	850 "
בית־הספר לנערות	200 "
בית־הספר הפולני	200 "
"מעון ילדים"	100 "
"מושב־זקנים" בפינסק	400 "
"מושב־זקנים" בקארלין	400 "
"מושב־זקנים הפולני"	200 "
"בית־תמחוי" בפינסק	
"בית־תמחוי" בקארלין	2,500 "
צדקה לנצרכים ומזון	4,000 "
סיוע למפונים	1,500 "
לעובדי עבודת כפייה	6,000 "
לפקידי "ועד האזרחים"	3,000 "
לפקידי המפקדה ותיקונים	2,600 "
משטרה	1,250 "
מכבי־אש	300 "
דירות לקצינים	300 "
הוצאות בלתי צפויות	353.16 "
צריף לחולים במחלת החולירע	150 "
ס"ה	30,803.16 מ'

(שלושים אלף ושמונה מאות ושלושים מארקים ו־16 פפניגים)

אין ספק כי ההכנסה ממכירת מצרכים היתה הכנסה מתשלומים בעד המנות. ומכיוון שאין בהוצאה סעיף על קניית מצרכים, מכאן מסקנתנו כי המפקדה נתנה את המנות חינם. הסעיף "מסים ישירים" אינו טעון הסבר נוסף. יש אפוא להניח, כי המס הישיר הוטל על המשפחות אשר "הסתדרו" איכשהו גם באותם תנאי מצוקה, וכאמור היו גם שהתעשרו מספסרות בתבואה. הסעיף "שחרורים מעבודה" מעיד, כאמור לעיל, כי בסמכותו של "ועד האזרחים" היה, עניין חלוקת "מס העובד", והוא שלח לעבודה בתשלום, כפי שמעיד סעיף ההוצאה של 6,000 מארקים, ושחרר אנשים תמורת פדיון. סעיף ההכנסה מ"בית־המשפט" מעיד על סמכות שיפוטית מסוימת. מן הראוי להעיר, שגם הנאצים נתנו בגטאות אוטונומיה שיפוטית. ההכנסה מ"שדות" באה בוודאי מהחכרת קרקעות עירוניים לגינות. חסר פה סעיף ההכנסה מחברת "עזרה" בסכום של 2,600 מארק לחודש. עובדה המאשרת את דברי בעל התזכיר שהובאו לעיל, כי סיוע זה נפסק. אולם אילו היה סעיף הכנסה זה קיים עדיין לא היו מזכירים אותו, כי התמיכה הזאת היתה בבחינת עניין סודי. מסעיפי ההוצאה רואים אנו, כי על אף המצב הקשה שבו היתה נתונה הציבוריות היהודית קוימו בעיר שני בתי־החולים. כמו כן רואים מכאן, שפרצה באותו פרק־זמן מחלת החולירע והוקם צריף מיוחד לחולים במחלה זו. קוימו שלושה "מושבי־זקנים", אחד מהם פולני. על "בתי־התמחוי" שמענו לעיל. אין כאן הפרדה בהוצאות בין "בית־התמחוי" שבפינסק לבין זה שבקארלין. אולם נזכרים כאן שני "בתי־תמחוי". ייתכן, כי אותו תזכיר, שבו נאמר כי "בית־תמחוי" אחד נסגר, נכתב לאחר ספטמבר 1917. על מוסדות החינוך ידובר להלן. ראויה לתשומת לב מידת הצדק שנהג "ועד האזרחים" כלפי הפולנים. הללו היו מיעוט קטן מאוד בעיר, ובית־הספר שלהם קיבל אותו הסכום שקיבל בית־הספר לנערות, הידוע בשם "לאה פייגעלעס שולע". מסופקני אם היה "מושב־זקנים" פולני לפני הכיבוש הגרמני, ייתכן שקומץ הפולנים נהנה מן העובדה

שהיו ליהודים שני "מושבי־זקנים". "בתי־התמחוי" היו פתוחים לפני הפולנים ללא כל אפליה, ואין ספק שכך היה גם ביחס לבתי־החולים. אבל עובדה זו לא מנעה פולנים אנטישמיים מלהשמיע בימי החקירות בעניין הרצח של הל"ה טענות על יחס היהודים אליהם בתקופת הגרמנים. הסעיף "תמיכה למפר־נים" מעיד, כי עוד בספטמבר 1917 היו תושבים ששולחו מן העיר. ההוצאה למשטרה אומרת דרשני. היו אז 20 שוטרים (בהתחלה היו 120, אלא שמספרם צומצם במשך הזמן)[68]. בממוצע קיבל אפוא כל שוטר 62 מארקים לחודש, בה בשעה שעובדי הכפייה אצל הגרמנים קיבלו לכל היותר כ־50 מארקים לחודש. ברור כי לשוטרים היו הזדמנויות נוחות להשיג מזון מחוץ למנות, והם אף לקחו בכוח הזרוע מחוץ לתורים. הוא הדין בנוגע להוצאה על הפקידות.

בתנאים המיוחדים שבהם פעל ה"ועד" מן הנמנע היה שיהא רצוי לכלל הציבור. אמנם, חברי ה"ועד" לא נחשדו על משוא פנים, אף לא נחשדו כי היתה להם טובת הנאה לא מוצדקת מתפקידם. הם אף לא רצו להשתרר על הציבור המעונה, וגם שיתפו אנשים שונים בוועדות שהקימו. "ועדת המסים", למשל, היתה מורכבת מ־7 חברי ה"ועד" ומ־20 איש שלא נמנו על ה"ועד". אף "ועדת השילוח" היתה מורכבת מאנשים שלא היו חברי "ועד האזרחים". יש להניח שכך היה הרכבן של הוועדות האחרות, כגון ועדת התזונה, ועדת הסעד, ועדת האישפוז, ועדת החינוך. הדבר שהרגיז את הציבור היה בעיקר על שאין ה"ועד" מרסן את ההתנהגות החצופה של השוטרים היהודים, אשר בדרך כלל לא הצטיינו בדרכי מוסר, ועל שאין ל"ועד" די אומץ לעמוד ולהגן על הציבור מפני מדיניות החמס והגזל של השלטונות הגרמניים. אמנם, יש להניח, כי החולשה שגילה ה"ועד" ביחס לשוטרים נבעה מחמת החשש שמא עלולים השוטרים, אם יפוטרו, לגרום קשיים גדולים יותר, שהרי ללא ספק ידעו השוטרים עניינים שלא היו צריכים להגיע לאוזני המפקדה הגרמנית. ואפשר כי לא כל חברי ה"ועד" היו מטבעם עסקני ציבור, ועל כן לא היה בהם רצון ואומץ ותוקף פנימי לעמוד על משמר העניינים הגדולים והקטנים. שמונת החברים הראשונים של ה"ועד" היו: ד"ר אלכסנדר לוריא — יושב־ראש, המהנדס צ. מורגנטאלר (פולני), ד"ר סקופייבסקי (פולני), ק. ז'אקביץ (פולני), פייבל בורושוק, י. לוין, א. קריינוק, ו. ויקטורוביץ. כעבור זמן קצר צורפו, כפי ששמענו לעיל, עוד חברים והם: ש. וול, שהיה יושב־ראש שני, וכן מילר, (יש אומרים זמנית גם הציוני המשכיל צבי־הירש הילר), מ. מוראבקין, נא־ריסביץ (פולני) וי. שטאשיטש (פולני). אלכסנדר לוריא נאסר, כאמור לעיל, ולאחר ששוחרר קיבל רשות לעזוב את פינסק ובקיץ 1916 עבר לווינה. גם ש. וול נעצר משום־מה ב־12 ביולי 1916 והועבר למחנה ריכוז בגרמניה, כנראה עקב "מרד הבנות", שסירבו לצאת אל הכפרים לעבודה בשדה. במקומו של ש. וול נתמנה י. לוין — יושב־ראש ה"ועד". נשארו ב"ועד" עשרה חברים. השלטונות הגרמניים לא נתנו ל"ועד" להתפטר מתפקידו, אם כי במשך הזמן נתחלפו בו, כפי הנראה, כמה אנשים. באוקטובר 1917 הגיש ה"ועד" את התפטרותו לשלטונות הגרמניים בהנמקה, כי אין חברי ה"ועד" יכולים להמשיך בתפקידם מחמת מצוקתם הכלכלית. אז צומצם ה"ועד" והועמד על 7 חברים ונקבעה להם משכורת: לראש ה"ועד" י. לוין — 300 מארק לחודש, וכל אחד מיתר חברי ה"ועד" — בורושוק, בוריסביץ, קריינוק, מילר, מוראבקין וד"ר סקופייבסקי — 100 מארק. כמו כן נקבעו להם מנות מזון כפולות. אחרת מוסר פיינשטיין. הוא מספר, כי בתחילת תרע"ח הצליחו הציונים להשיג רשות מאת המפקדה לבחור ב"ועד האזרחים", כי הציונים לא היו מרוצים מהרכבו של ה"ועד" וממעשיו. מכיוון שמן הנמנע היה לערוך בחירות דמוקראטיות, נקבע שכל בית־תפילה ישלח שני צירים לאספת בוררים, שמתפקידם לבחור ב"ועד". הבונדאים, שלא היו צירים לאספה זו, באו אליה וגרמו ל"התעוררות הרוחות". "ועד אזרחים" חדש נבחר בהשתתפות ה"בונד". כראש הוועד הזה שנקרא "ועד העיר", במקום השם "ועד האזרחים", נבחר שאול־מנדל רבינוביץ. והנה מוסיף פיינשטיין: "כי ראש 'ועד האזרחים' הקודם איש אלם, שכרוב עושרו היתה שחצנותו ועוד יותר טפשותו, לא רצה להוציא את השלטון מידיו, ובלי להתחשב בדעת הקהל פיתה את לב הקומנדאנט, שיבטל את הוועד החדש והוא נשאר פרנס הציבור ודבר העיר"[69]. אין ספק שהגירסה של פיינשטיין היא הנכונה, ובוודאי נכונים גם הדברים שהוקצבה אז לחברי ה"ועד" משכורת ומנות מזון כפולות. התוצאה מובנת מאליה. היחסים החריפו בין הציבור ובין "ועד האזרחים". מצד הציונים היה יחס של זלזול כלפיו, והירש הילר, שהיה מטובי הציונים בעיר, התפטר מלהיות חבר בו. פיינשטיין מעריך את חברי "ועד האזרחים" כ"פקידים עבדים היודעים רק להרכין ראשם ולכרוע ברך". אולם אין ספק שפיינשטיין מדד את חברי "ועד האזרחים" לפי מידתו הוא, שהרי הוא נתגלה כעבור זמן קצר כעסקן ציבור מסור. ואפשר שאין לדון את "ועד האזרחים" לכף חובה, כי בתנאים שהיה נתון בהם מן הנמנע היה לפעול הרבה. בהשתדלותו הוצאו הרבה אנשים מן ה"מר־תף", ולא פעם עלה בידו להשיג רשיון לקנות מצרכי מזון שחולקו לאוכלוסיה נוסף על "מנות הרעב" שהוקצבו מטעם המפקדה.

המעיין בדרכי השלטון של הגרמנים בפינסק אינו יכול להשתחרר מן האסוציאציה לדרכי השלטון הנאצי בגטאות, על אף ההבדל התהומי שבין המטרות והכוונות. פינסק היתה גדורה ומוקפת כאחד הגטאות. כבגטאות בימי השואה היתה מנת חלקם של תושבי פינסק (לא רק של היהודים) עבודת כפייה ומנות רעב. בגטאות השאירו "עד הסוף" את המשפחות בעלות הידיים העובדות. מפינסק היו גירושים. אשר למוסדות הפנימיים — כאן וכאן ניתנה "אוטונומיה". כאן וכאן היתה משטרה עצמית וזכות שיפוט עצמאי בעניינים מסוימים. ודומה שגם בחיים הפנימיים יש דמיון בין המצב בפינסק

68. טי"פ, שם, עמ' 184.

69. P.Z. אוקטובר 1917; פינשטין, שם, עמ' 34. וראה הערכה ביוגראפית על שאול־מנדל רבינוביץ, ספר פינסק, כרך ב', עמ' 506—507.

לבין המצב בגטאות. כך כותב א. וינר (ישראלי): "כל החיים שותקו והועמדו על הדאגה לפרוסת לחם. הדמוראליזאציה אכלה את הכל: הזקנים והצעירים גם יחד. זאת היתה תופעה המונית כללית. לא פסחה כמעט אף על אחד. ציבור של אלפי אנשים הועמד בתנאים של רעב והתנוונות"[70]. אמנם, יש כאן כנראה הגזמה מסוימת, כי אילו היה המצב כדברי וינר מן הנמנע היה שיתקיימו מוסדות חינוך וסעד בעיר. מן הראוי לציין, שהיו גטאות, שהמשטרה שלהם עמדה על רמה מוסרית גבוהה ביותר, כמו, למשל, בגטו קובנה, ואילו על השוטרים בפינסק כותב פייבל בורושוק, היושב־ראש האחרון של "ועד האזרחים", כי קצתם היו בעלי עבר פלילי, וכי הם עשו כעולה על רוחם, לקחו שוחד, שדדו את שיירי הרכוש שהשאירו אחריהם המגורשים. מן הדירות הפנויות הסירו את הדלתות ואת החלונות וכדומה[71]. ש. נ. גיטלמן מעלה בזכרונותיו דמותו של שוטר המתפרץ לחנות בשר, שליד פתחה השתרע תור ארוך של נשים, ומצווה על הקצב לשקול לו מנה יפה של בשר[72]. התפקיד של השוטרים היה בעיקר לחלק את ההודעות של המפקדה בדבר יציאה לעבודה ואת ההודעות על השילוח מן העיר, ואפשר שלמשטרה היתה יד ב"חלוקת העבודה". היא היתה צריכה לשמור על הסדר בתורים הארוכים לקבלת המזון. על השוטרים קבלו, כי לא נמנעו מקבלת שוחד וגם מלהכות בציבור הצובא על מקומות החלוקה.

ז. בהסתדרויות ובמפלגות

עם פרוץ המלחמה, ובמיוחד משנכנסה תורכיה למלחמה, שותקה הפעילות הציונית הרגילה בכל רוסיה, שבלאו הכי היתה בלתי לגאלית. כך היה המצב גם בפינסק. הדבר התבטא בהפסקת הפעולות למען הקק"ל וכדומה. אולם אירע, כי דווקא עקב המלחמה גברה האווירה הארצישראלית בעיר. תלמידי הגימנסיה "הרצליה" ובית־הספר החקלאי שבפתח־תקוה, שבאו הביתה לחופשת הקיץ ולא יכלו לחזור, משום שפרצה המלחמה, הביאו אתם כאמור לעיל, "מזמרת הארץ" ואת הדיבור העברי בהברה הספרדית. הנוער הציוני — ובמיוחד הנוער של "צעירי ציון" ו"בני התחיה" — התרשם עמוקות מן הנוער הארצישראלי. מצד שני פעלה את פעולתה ההזדעזעות בהשפעת הזוועות של המלחמה, שחברי תנועות הנוער ראו במוחש, כשטיפלו במאות ובאלפים של הפצועים שהועברו על־ידיהם מן הרכבת אל בתי־החולים. הבכיות והיל־לות של אמהות, נשים ואחיות של המגויסים למלחמה הגבירה בהם את ההרגשה, כי דם יהודים נשפך לריק וללא כל מטרה. הנוער ראה את הפאטריוטיזם שנשב מדפי העיתונות היהודית־רוסית כדבר מעושה, ולא הלך שולל אחרי הסיכויים, כי תמורת הפאטריוטיזם תזכה הממשלה הצאריסטית את היהודים בשוויון זכויות. יותר ויותר העמיקה ההכרה בלבו של הנוער הציוני, כי עליהם לקשור את גורלם האישי עם ארץ־ישראל. בינתיים הם המשיכו במידת האפשר בהשתלמות עצמית בספ־רות העברית, בבעיות ההיסטוריה היהודית וכן בבעיות העולם. חברי "צעירי ציון" המשיכו בפעולה הלא־לגאלית של הפצת ידיעת העברית וספרותה — על־ידי הוראה בחוגים קטנים של נוער. עבודת הכפייה והרעב בימי הכיבוש הגרמני הרגילו את הצעירים ה"אינטליגנטים" לחיי עמל ועבודה. היחס לעמל כפיים נשתנה בעיקרו, שהרי גם גימנסיסטים וגימנסיסטיות לשעבר התנדבו לעבוד בשדה וביער. המנטאליות של הנוער ה"בעל־ביתי" נשתנה אפוא לחלוטין. היתה בכך הכנה לקראת החיים בארץ־ישראל לא רק מהבחינה הנפשית בלבד, אלא גם מהבחינה המעשית. היו גם צעירים שמתוך כוונה להכשיר עצמם לחיים בארץ עבדו בגינותיהם של "בעלי הבתים", כשהללו החלו לנצל כל שעל אדמה למזרע ירקות. הנה מספר פיינשטיין דרך אגב: "אחר חג הפסח תרע"ו (1916) חפרתי את חצרי הגדולה ואזרע בה ירקות שונים. החפירה הראשונה נעשתה בידי קבוצת צעירים ציונים, אשר חלמו על העליה לארץ־ישראל וירצו לאמן את ידיהם בעבודת האדמה"[73].

בימי הכיבוש הגרמני התעוררו החיים המפלגתיים, אם כי עיסוק פוליטי־מפלגתי היה בלתי לגאלי. המפלגות החלו בליכוד שורותיהן ובעשיית נפשות לאידיאות שלהן. למעשה לא היה להן כל תחום של פעולה ממשית. כל הפעילות באגודות המקצועיות, שעליהן התחרו בשעתן ה"בונד", "פועלי ציון" וס"ס, שותקה בהכרח התנאים. נתחדשו הוויכוחים וההרצאות. אשר ל"פועלי ציון" כבר הזכרנו, כי בקיץ 1915 נתקיימה בעיר ועידה של מפלגה זו. בוועידה הוחלט בין השאר, כי על החברים להשתתף בוועדות הסיוע לפליטים ובהגשת עזרה להם[74]. דומה כי עצם הדיון בשאלה זו מעיד עד כמה נתעבתה המחיצה המפלגתית, עד שכמעט נתפוגגה הרגשת האחדות של הגורל היהודי. בשנת 1916 פתחו "פועלי ציון" יחד עם ס"ס בית־תמחוי לפועלים, שנתן ארוחות של מרק חינם. הם קיבלו לשם כך תמיכה מאת "ועד האזרחים" ומן המרכז של "פועלי ציון" בהאג[75] ויש להניח כי תמיכה זו היתה מכספי "ועד הסיוע הפינסקאי", שאירגן הסניף הפינסקאי של "ארבעטער רינג"[76]. כי כבר בתחילת 1916, ואולי אפילו קודם לכן, החלו שם לאסוף ולהעביר כספים לתמיכת הנזקקים בעיר מולדתם, אלא שהמקור שממנו שאבנו ידיעה זו רומז, כי הכסף נפל לידיים שלא אליהן נתכוונו שולחי הכספים; קרוב להניח שהם התכוונו לתמוך ב"בונד" שבעיר. "פועלי ציון" פתחו בשנת 1917 חדרי קריאה ואף החלו בהקמת ספרייה[77]. אף מפלגת ס"ס קיימה, כנראה,

70. גבת, עמ' 48.
71. טי"פ, עמ' 192.
72. ש. נ. גיטלמן, זכרונות, כתב יד.

73. פינשטין, שם, עמ' 24—25.
74. טי"פ, עמ' 164—165. ועידה זו, שהתקיימה בפינסק בשנת 1915, הביאה להידוק הקשרים בין הסניפים השונים במפלגה זו.
75. הייננט, 7 בפברואר 1917, גל' 33, עמ' 4.
76. דאס לעבן, פופציג־יאריקער יובל בוך 1908—1958, שיצא על־ידי "פינסקער ברענטש 210, ארבעטער רינג", עמ' 12.
77. ראה הע' 74.

בקיץ 1915 ועידה בפינסק[78], וכפי שראינו שיתפו פעולה עם "פועלי ציון". אולם לאחר האיחוד בשנת 1917 ברוסיה בין ס"ס לבין הסיימיסטים, בטל קיומה של המפלגה הזאת גם בפינסק. כנראה, זמן־מה התקיימה בעיר מפלגת "המאוחדים" ("די פאראייניגטע"). ברוך צוקרמן מזכיר אותם בדין־וחשבון שלו על ביקורו בפינסק באפריל 1919[79]. אולם מלבד ההזכרה הזאת אין לנו ידיעות עליהם. חברי ה"פאראייניגטע", מהם שהצטרפו למפלגות השמאל האחרות ומהם שעברו לברית המועצות כשנפתחה הדרך לשם[80]. ה"בונד" התחזק במידת־מה. את הבונדאים מזכיר פיינשטיין כעורכי "סקאנדאל" באספת בחירות של "ועד העיר", עליה דיברנו לעיל[81]. הם פתחו יחד עם "פועלי ציון" "בית־מחסה לילדים", שהיה בית־ספר יידישאי. ה"ציונים הכלליים" וה"מזרחי" היו כנראה בשנתיים הראשונות לכיבוש הגרמני משותקים. אפשר שעיקר הפעולה הציונית הצטמצמה מסביב לבית־הספר לבנות ("לאה פייגעלעס שולע"), שנהפך עתה לבית־ספר עברי, ולשון ההוראה בו בכל מקצועות הלימוד היתה הלשון העברית. יש להניח כי היו ציונים שהשתתפו בוועדות השונות שליד "ועד האזרחים". ברם הציונים הם שהתמרדו נגד "ועד האזר־חים" והשיגו רשות לבחירת "ועד אזרחים חדש", כפי שראינו לעיל.

כמו כן דומה, כי תנועת הנוער "צעירי ציון" קבעה בהרבה את החיים התרבותיים בעיר, אף שמספרם לא עלה על עשרות אחדות של חברים. למרות עבודת הפרך אצל הגרמנים ועל אף הרעב היו רבים מצעירים אלה הוגים ומעיינים בספרות העברית וחדורים אהבת הלשון העברית ועוסקים בהפצתה, מהם שהיו עסקנים בתחום החינוך והתרבות. כבר בשנת 1916 אירגנו שיעורי־ערב לעברית והרצאות ונשפים והוציאו עיתון בהקטוגראף. כמו כן עבר לידם הטיפול בבית־הספר לנערות, והם הקימו "בית־מחסה לילדים", שהיה אף הוא בית־ספר.

השמועות על מהפכת פברואר ועל מהפכת אוקטובר הגבירו ללא ספק את הבטחון של הבונדאים בנכונות דרכם ובאמיתות השקפותיהם והגבירו את סיכוייהם לנצחון ברחוב היהודי. אולם השמועה בדבר הצהרת באלפור שבאה בעת ובעונה אחת עם השמיעה על מהפכת אוקטובר היתה בבחינת משקל שכנגד. המהפכות השפיעו על הראדיקאליזאציה של הנוער. "צעירי ציון" בעיר, שבהתחלה לא היו אלא נוער ציוני, שראו את עיקר תפקידם להפיץ את ידיעת הלשון העברית וספרותה ולהשתתף באיסוף הכספים למען הקק"ל וכדומה, ועשו למען החינוך העברי, הלכו והתגבשו למפלגה בעלת פרוגראמה ציונית־סוציאליסטית. באשר לקנאותם של "צעירי ציון" ללשון העברית סיפר לי שר המשפטים לשעבר ד"ר פנחס רוזן דברים אלה: כקצין בצבא הגרמני בחזית המזרחית בא פעמים אחדות לפינסק. לאחד החגים, כנראה היה הדבר בשנת 1917, הביא קבוצת חיילים לעיר. בפינסק הכיר את יוסף ברגמן, ופנה אל "צעירי ציון" שיערכו נשף לחיילים אלה. כציוני רצה להביא את החיילים היהודים הללו, שהיו רחוקים מלאומיות יהודית ומציונות, לידי היכרות עם הנוער הציוני בעיר. והנה נתעוררה שאלת התכנית של הנשף. "צעירי ציון" התעקשו ורצו שכל התכנית תהיה בעברית. טענותיו שהחיילים לא יבינו כלום השפיעו עליהם רק עד כדי כך, שהקציבו 10 אחוזים מן התכנית לדקלומים ולשירים ביידיש. הנשף עבר בהצלחה מרובה. החיילים היהודים־הגרמנים קיבלו אז "שיעור" בלאומיות יהודית. הוא עצמו דיבר על אחדותה של האומה היהודית, דברים שאוזנם של החיילים שמעה אולי זו הפעם הראשונה. אגב הוא עצמו עורר השתוממות בבית מסחר לספרים כאשר לקח לידו ספר עברי והחזיק אותו כיאות ולא הפוך.

"צעירי ציון" החלו ב"סלילת דרך" לעצמם בתוך סבך מורשת השנים הקודמות. ליד בעיות שנתעוררו עם קריאת מאמריו של אחד־העם ובעיות של אוטונומיה לאומית ושאלת הלשונות, צפו הבעיות של דרכי הגשמת הסוציא־ליזם ודרכי הבנייה הסוציאליסטית בארץ־ישראל. ועדה מטעם "צעירי ציון", שאחד מחבריה היה ד"ר אלעזר ברגמן, ערכה בשנת 1918 "פרוגראמה", שתשמש מצע לייסוד מפלגה "ציונית־סוציאליסטית־עממית"[82]. בפרוגראמה תערובת של יסודות מאטריאליסטיים עם אמונה ב"התפתחות" וב"התקד־מות". היא קובעת כי "חיי עבודה חופשיים ללא ניצול" הם תנאי "לפיתוחם המלא והמקיף של כוחות היצירה של הפרט והחברה במובן הגופני, הרוחני והמוסרי". אין קובעי הפרוג־ראמה אומרים במפורש, מהי הדרך ל"חיי עבודה ללא ניצול". הפרוגראמה קובעת, כי "עצמאות גמורה של כל לאום בסביבתו הטבעית" היא תנאי "להתפתחות החופשית והמקיפה של האו־מות". יש להניח כי עורכי הפרוגראמה שמעו על שאיפותיהן של פולין, ליטא ואוקראינה לעצמאות. מבורוכוב לקחו את ההסבר "לקיומו הלאומי והחברתי־כלכלי האנורמלי" של ה"עם העברי" והוא "הניתוק מהטבע ויצירת בראשית", וזה גם ההסבר למצבם החמור של "מעמדות העמלים" שבעם היהודי, שבלאו הכי הם "נדכאים באופן ישר ובעקיפין". בעלי הפרו־גראמה רואים את המפלגה שהם עומדים להקים כ"ציונית סוציאליסטית עממית", מונח השאוב מסירקין. שלא כ"פועלי ציון" הבורוכוביסטים, שסבורים היו כי הציונות תתגשם כתו־צאה מן ה"תהליך הסטיכי", אשר יביא לארץ־ישראל את השכבות השונות של העם היהודי המנושלות מעמדותיהן, קובעת הפרוגראמה, כי "הציונות־הסוציאליסטית־העממית מע־מידה לפניה את התפקיד להכניס נורמאליזאציה בגוף העם היהודי, ביצירתו החברתית, הכלכלית והלאומית־תרבותית", והדרך לכך היא כפולה: א. על־ידי "שחרור העמל המשועבד" וב. על־ידי "החזרת העם היהודי לעבודת יצירה בארצו ההיסטורית". דומה שיש כאן השפעת סירקין. אצל בעלי

78. א. טרטקובר, תולדות תנועת העובדים היהודית, א', וארשה 1929, עמ' 86.

79. די פיפעלס רעליעף פון אמעריקא, פאקטן און דאקומענטן, 1915—1924, ניו־יארק 1924, עמ' 723.

80. טי"פ, עמ' 162.

81. פינשטין, שם, עמ' 34.

82. גבת, עמ' 131—132.

הפרוגראמה משלימים, כנראה, הציונות וה״אוטונומיזם״ זה את זה. ככל הנראה לא האמינו בארץ־ישראל כפתרון היחיד לשאלה היהודית, וסיגלו להם את עניין האוטונומיזם, והם קובעים: ״הציונות־הסוציאליסטית־העממית שואפת לארגן את חלקי העם השונים על יסוד אוטונומיה לאומית־פרסונלית ולאחד אותם בהסתדרות יהודית עולמית אחת״. כי בכך יוכלו להקים מחדש את כוח הגנתם ולחדש יצירתם הלאומית. שלא כסירקין שראה את ה״המון״ היהודי כ״נושא הציונות״, רואים בעלי הפרוגראמה כ״נושאי הציונות־הסוציאליסטית־העממית״ את ״מעמדות העמלים היהודים המתקיימים מעבודתם ואינם מנצלים את הזולת״. שלא כ״בונד״, ס״ס ו״פועלי ציון״, הם קובעים, כי ״מעמדות העמלים היהודים״ ״אינם מנהלים מלחמה פוליטית עם הבורגנות העולמית ומלחמה כלכלית עם מדכאיהם הישירים״. אולם לא דרך זו בלבד מוליכה ״להגשמת הצדק הסוציאלי״. בד בבד יש לפעול ״לפרודו־קטיביזאציה של החברה על־ידי שיתוף כלכלי בשטחים שונים״, שיהווה ״יסוד כלכלי למשטר הסוציאליסטי״ וכן כ״אמצעי חינוך לעמלים״. את ארץ־ישראל יש לבנות ״על־ידי שיטות התיישבות המובילות להלאמת הקרקע ואוצרותיה, לסוציא־ליזאציה של המפעלים הציבוריים והמונופוליים ולקביעת יסוד השיתוף בפרוצס הייצור״, במטרה ״להעביר במרכז הלאומי־הטריטוריאלי את כל הרכוש וכוחות הייצור לרשות החברה״. ההתיישבות הזאת צריכה להיעשות ״בעיקר בעזרת ההון הלאומי וגם הון אחר״, ו״על־ידי חלקי העם העברי העובדים והעוברים לעבודה, אשר בראשם עומד החלק האקטיבי־החלו־צי״. אשר לשאלת הלשונות יש בפרוגראמה מעין פשרה. מצד אחד היא קובעת כי ״אנו שואפים להשליט את השפה העברית בחיים היהודיים״, ומצד שני היא מדברת על ״המשכת יצירתנו התרבותית־רוחנית גם ביידיש, שספגה כבר לתוכה מההווי העממי שלנו״. אשר למקומה של מפלגה זו בהסתדרות הציונית קובעת הפרוגראמה, כי עליה, המכונה גם בשם ״תנועת העבודה״, להיות מבחינה ארגונית ״חלק עצמאי־פדראטיבי בהסתדרות הציונית העולמית״. משמעות הדברים, כי על ״צעי־רי ציון״ להפסיק את הסיפוח ההדוק ל״ציונים הכלליים״ ולהתייצב כמפלגה עצמאית. בעניין האחרון לא היה עוד משום חידוש. כי כבר לקונגרס הציוני ה־11, בשנת 1913, בחרו ״צעירי ציון״ ברוסיה צירים משלהם, וכשנתקיימה בסוכות 1918 ועידת היסוד של ״צעירי ציון״ בפולין נתגלו כבר חילוקי דעות על הכיוון הפוליטי־חברתי של המפלגה, והלך והתגבש זרם סוציאליסטי בתוך ״צעירי ציון״. ברם דומה שנוסח הפרוגראמה של ״צעירי ציון״ בפינסק היה נוסח עצמאי, ואנו למדים ממנו שכבר בשנת 1918 נתגבש אצלם כיוון סוציאליסטי, והבהבו שם אידיאות, שהוליכו להצטרפותם של ״צעירי ציון״ של פינסק ל״מזרח פארבאנד צעירי ציון (צ״ס)״. אף הפשרה בעניין הלשונות הלך בכיוון של ויתורים ליידיש, דבר שהרגיז חלק מ״צעירי ציון״ שעלו ארצה בימי העלייה השלישית. שוני ההשקפות מתבטא במכתביו של דוד ברזילי, שמארץ־ישראל נאבק הרבה עם הרשל פינסקי ואחרים בעניין זה, כפי שנראה להלן.

מותר לומר, כי בתקופת מלחמת־העולם הראשונה יצאה הציונות לגווניה וידה על העליונה במאבקה עם בעלי ה״פת־רונות״ האחרים על נפשו של דור ההמשך. הציונות באותן שנים היתה יכולה להתבטא בעיקר בחינוך הדור הצעיר, ובשנים הללו יצא החינוך הציוני מן המחתרת. בית־הספר לבנות, שכבר לפני המלחמה היה תחת השפעתם של הציונים ויוסף ברגמן היה ראש הדואגים לו, השתחרר עתה משפת ההוראה הרוסית ועבר לעברית כשפת הוראה בכל המקצועות, והיה מראשוני בתי־הספר שבו נלמדו כל המקצועות בעברית. ואפשר שרק בתקופה זו ניתן היה למלא את דרישתו של יוסף ויתקין בוועידת היסוד של ה״הסתדרות של מורי עברית״ שהתקיימה בחנוכה תרס״ח (1907), שדרש שם בין השאר, כי כל בית־ספר עברי יצויד במפת ארץ־ישראל. אין ספק כי ש. נ. גיטלמן, שהיה בין מייסדי ההסתדרות, או יוסף ברגמן דאגו שמפה כזאת תימצא בבית־הספר לבנות. אולם דומה שרק כעת אפשר היה לה להיות תלויה על הקיר דרך־קבע [83].

ח. החיים הכלכליים

תקופה זו של שלוש שנות הכיבוש הגרמני מעוררת שאלה, והיא: **כיצד החזיקו יהודי העיר מעמד בשנים אלה?** שהרי בתי־החרושת לא פעלו והסדנאות ובתי־המלאכה שבתו רובם ככולם מחוסר חומרי־גלם ומחוסר עניין בשום מצרך מלבד במצרכי מזון. השאלה נשאלת בעיקר ביחס לאוכלוסייה שנשארה בעיר אחרי ה״פינויים״ ממנה. כי על שארית זו נפל הסבל במשך שלוש שנים רצופות ולמעלה מזה. אמנם, יש לומר כי רבים לא החזיקו מעמד ומתו בלא עת. ויש להניח שאין כל הגזמה בדברי התזכיר מסוף הקיץ 1917 של אותו חייל גרמני־יהודי, כי בעיר מתים עד 12 איש ליום, מתוך אוכלוסייה יהודית של 9,000 נפש. משמעות הדבר היתה אז תמותה שנתית של כ־3,000 נפש, דהיינו כ־1/3 מן האוכלוסייה, בעוד שהתמותה הנורמאלית היתה רק כ־500 נפש באוכלוסייה שלמעלה מ־20,000 נפש. ומן הסתם גם לא הגזים הרבה אותו תזכיר בקבעו כי רק כ־2,000 נפשות (כלומר כ־450 משפחות) מחזיקות עוד מעמד בכוחות עצמן. אולם עם זה עומדת השאלה בעינה: **כיצד החזיקו מעמד אותן מאות אחדות של משפחות שבעל התזכיר רואה אותן כעומדות בכוח עצמן, וכיצד התפרנסו איכשהו אותן שבעת אלפים נפש, שהיו זקוקות לתמיכה בזמן כתיבת אותו תזכיר?**

דומה שרשאים אנו לומר, כי עם התחלת המפלות של הצבא הרוסי, כלומר באביב 1915, החלו היהודים לרכז בידם כספים במזומנים. וככל הנראה היו לא מעטים שדאגו לכך כי ה״מזומנים״ יהיו לפחות בחלקם במטבעות זהב. הרי שמענו לעיל כי ל״מפונים״ תרמו מטבעות זהב. כמו כן שמענו, כי המפקדה חילקה בתקופה מסוימת רשיונות ליציאה לכפרים על מנת להביא משם מצרכי מזון תמורת מטבעות זהב. השלטונות הגרמניים גם לא ביטלו את שטרות הכסף הרוסיים ולא הוציאו אותם מן המחזור. וכבר שמענו את דברי הרב

83. ראה הע׳ 31.

משפחה יהודית מנסרת עצים להסקה לחימום הדירה (1916)

הצבאי ד"ר טנצר, כי העשירים נשארו בעיר. אמנם דבריו נכונים רק בחלקם. ואם כי מספר העשירים שנשארו בעיר היה מועט, הרי שכבת האמידים היתה ניכרת. הללו יכלו עוד לספק במידת־מה עבודה של פרנסה לסנדלרים, לחייטים ולמו־רים בשביל ילדיהם, ואין ספק שהחיילים הגרמניים שהיו בעיר היוו גורם כלכלי חשוב בשנות המצוקה ההן. בעיר נתרבו בתי הקפה והמסעדות, והלקוחות שלהם היו החיילים הגרמניים. אחדים זיקקו את הי"ש, שהרוסים בזמן נסיגתם שפכוהו לתוך בורות, והי"ש המזוקק הזה הפך לסחורה "עוברת לסוחר". במידת־מה הצליחו בעלי בתי המסחר להציל לעצמם מן ההחרמות של הגרמנים משהו מסחורותיהם, בעיקר סחורות הסדקית שלגרמנים לא היה צורך בהן. תמורת סחורות אלה יכלו להשיג מצרכי מזון מאיכרי הסביבה. על אף העובדה שגם איכרי הסביבה היו נתונים בעול עבודת הכפייה, עלתה רמת החיים שלהם בשנות הכיבוש הגרמני, משום שפסקה אצלם השתייה של משקאות חריפים. עבור פוד גרעינים או שק של תפוחי־אדמה או פונט חמאה הם קיבלו עכשיו פי כמה וכמה מהמחיר הקודם, כל־שכן בעד עגל שמכרוהו בסתר מעין הגרמנים. שיתוקם של חיי הכלכלה הרגילים גרם לחיפוש דרכי פרנסה חדשות, אפילו היו כרוכות בסיכון רב. בקיץ 1916 התפתחו עסקי מסחר באמצעות חיילים מכרים, שאף הם רצו להרוויח. חיילים היו נוסעים לווארשה והיו חוזרים עם ילקוטים מלאי סחורות, תרופות ומיני סדקית[84]. בוודאי היו סחורות הסדקית מיועדות לנשי האיכרים ובנותיהן. יהודי פינסק, שהיו מומחים בעסקי "סוכנויות" במסחר היערות והתבואה, עברו לעסקי "סוכנות" חדשה. מי שהיה לו מגע מעין זה עם חייל ולא היה לו הכסף, או לא רצה לסכן את כספו בכך, היה מתפשר עם "עושה עסקים" והיה ממציא לו את הסחורה ברווח של 100 אחוז לפחות. התפתחו גם עסקי מסחר נרחבים במצרכים שהחיילים לקחו מארגזי האס־

---

84. פינשטין, שם, עמ' 28—29.

נערים יהודים מוכרי עיתונים בפינסק (1916)

פקה בשביל הצבא. מובן מאליו שמסחר זה היה מסוכן ביותר.

ניתן לומר כי סכום הכסף שהיה בעיר עם פלישתם של הגרמנים לא הוקטן אלא במידה שה״מפונים״ לקחו אתם את כספם ואת תרומות הכסף שניתנו להם, ובמידה שהועברו אל האיכרים בסביבה תמורת מצרכי מזון. אולם גרעון זה כוסה בחלקו על־ידי המארקים שהחיילים הגרמניים הוציאו בעיר ועל־ידי השכר בעד עבודת הכפייה, אם כי היה זעום מאוד. הכסף הלך והתרכז בידיים חדשות של ספסרים בעלי יוזמה, וכוח הקנייה של הכסף היה לכל היותר 5% מערכו לפני פלישת הגרמנים.

ט. החינוך והתרבות

על אף המצוקה של רעב וקור ועבודת כפייה ואימת רעם תותחים מן החזית, שהיתה במרחק של קילומטרים אחדים מן העיר ולא פעם נפלו הפגזים בתוך העיר ואף נהרגו ונפצעו אנשים, נשים וילדים — לא פסקו חיי החינוך והתרבות בעיר. לא עברו ימים מרובים מימי פלישתם של הגרמנים לעיר ו״חדרים״ ובתי־ספר נפתחו מחדש. המאיור לינדמן מונה בין העניינים שהיה עליו להסדיר גם את דבר פתיחתם של בתי־הספר. מן הסכום של 18,000 רובלים שהטיל המפקד פון ביסינג כמס על העיר הוקצב סכום לבתי־ספר. הרב הצבאי ד״ר טנצר, שכאמור לעיל היה בעיר בנובמבר 1915, מספר, כי ״בתו הצעירה של ר׳ ברוך עפשטיין, שהיתה קצרנית ב׳דומה׳ השנייה, מנהלת עתה בפינסק גימנסיה לבנות״. גימנסיה זו לבנות נוסדה אחר חג הסוכות תרע״ו (1915), ביוזמתן של המורה פאניה צייטלין ופאניה עפשטיין, בהסכמתו של ר׳ ברוך עפשטיין, והיתה קיימת כל ימי הכיבוש הגרמני. לגימנסיה היו במרוצת הזמן שמונה מחלקות ומספר התלמידות הגיע עד לשלוש מאות. היא באה למלא חלל שנוצר בעיר: חינוך בנות לפי תכנית של בית־ספר תיכון ברוסיה. עד לכיבוש השני של הפולנים היתה שפת ההוראה רוסית. לאחר־מכן היא עברה להנהלה אחרת (צ׳צ׳יק) ושפת ההוראה היתה פולנית. (אגב, בתו השנייה של ר׳ ברוך עפשטיין, צציליה בוקשטאנסקי (באקשט), גמרה לפני המלחמה את ה״מכון למדעי המסחר״ בקיוב והוענק לה התואר ״אינז׳ינר למדעי המסחר״. לפני המלחמה היתה מנהלת באנק בסאמארה[85] ובשנת 1928 היא הוציאה לאור בארצות הברית במהדורה שלישית את חיבורו המפורסם של אביה ״תורה תמימה״).

ד״ר טנצר ממשיך במאמרו: ״רוצה אני להזכיר בקצרה את הדבר הפינסקאי המיוחד הראוי לתהילה. לבקשת הפרנסים [כנראה הכוונה ל״ועד האזרחים״] ערכתי ביקור קצר באחד מבתי־הספר המרובים, בבית־ספר לבנות. נקיון, סדר ולימוד מסודר היטב ב־6 הכיתות. בכל אחת מהן מ־40 עד 60 תלמידות. אולם הדבר שהשפיע עלי ביותר היתה העובדה, שכל הלימודים מתנהלים בעברית מדוברת ושוטפת ללא פגם. אין לבטים ההבעה. חבר המורים והתלמידות שולטים בלשון העברית כבלשון אם. עודני רואה את עיניהן הגדולות והמופתעות של הבנות — היה זה בכיתה החמישית — כשהבעתי במשפטים עבריים אחדים את הוקרתי להן. איש במדי קצין גרמני המדבר עברית היה בשבילם דבר שלא ייאמן. תרועת ה׳תודה׳ ליוותה אותי בצאתי״. הוא ביקר אפוא בבית־הספר לבנות שהיה ידוע בשם ״לאה פייגעלעס שולע״, שנוסד, כפי שראינו לעיל, בשנת 1908 על־ידי ״חברת הצדקה של הנשים היהודיות בפינסק״. בית־הספר הזה היה היציב ביותר בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, והיה גולת הכותרת של בתי־הספר בעיר. אליו הוליכו את ה״גדולים״ שיראוהו. גם את פרופסור הרמן שטרוק, כשהיה בעיר בחורף 1917, הוליכו לבית־ספר זה. הוא היה ממוסדות־החינוך הבודדים שקיבלו תמיכה מ״ועד האזרחים״. בתקציב ה״ועד״ לחודש ספטמבר 1917 ישנו סעיף הוצאה של 200 מארק לבית־ספר זה. עיקר הדאגה לבית־הספר עברה לידי חברים של ״צעירי ציון״ תוך שיתוף פעולה עם ה״ציונים הכלליים״, שברשותם ובפיקוחם היה בית־הספר קודם לכן ולא יכלו כעת להמשיך לשאת לבדם בעול מחמת מצוקת הפרנסה. כבר הזכרנו כי מבית־ספר זה ביערו את הרוסית והשליטו בו את הלשון העברית כשפת הוראה בכל המקצועות, והוא היה אחד מבתי־הספר הראשונים ברוסיה ובפולין שהונהגה בהם אז הלשון העברית כלשון ההוראה בכל המקצועות. בין המורים שלימדו בבית־הספר היו א. וינר (ישראלי), מלצר, וילנצ׳יק, אברהם מאירוביץ, מרים גרמן, באקאלצ׳וק ואחרים.

״צעירי ציון״ אף ניסו להקים בית־ספר לנערים. הנה כותב ד״ר אלעזר ברגמן: ״בימים ההם אספנו ילדים ויסדנו בשבילם בית־ספר שני. הימים ימי חורף קרים, והבית בנין עץ בלי

85. מפי אריה־לייב צייטלין ויעקב ברזילי. בנה של צציליה בוקשטאנסקי, יעקב באקשט, מכהן כעת פרופסור למוסיקה בבית־ספר גבוה בניו־יורק. הוא ואחיו הבכור אהרן ביקרו בנערותם את בית־הספר הריאלי בפינסק.

בית מחסה לילדים (1917—1918). בשורה האמצעית, הרביעי מימין יוסף ברגמן, צבי־הירש הילר, שאול־מנדל רבינוביץ, אברהם קרייניוק, אהרן רובין, עלקה מילצקי, רישקה פלדמן, אברהם מירוביץ'. בשורה עליונה עומד: אלתר בוברוב

טיח. העוני והרעב בעיר הציקו ללא נשוא — וכסף אין. ויהיו המורים לחוטבי עצים ולשואבי מים בבית־הספר. בשעת ההפסקה היה המורה חוטב את העצים ומסיק את התנור". אולם בית־הספר הזה לא החזיק מעמד[86]. קיום היה למוסד חינוכי אחר שנוסד ב־1916 על־ידי ה"ציונים הכלליים" וביוזמת רופא וטרינארי שהיה בא־כוחה של חברת "עזרה" ("הילפס־פריין") בעיר, וסייע לקיומו, כדוגמת איש הצבא גוטמן שהזכרנוהו. מוסד חינוכי זה היה "בית מחסה לילדים", בעיקר ליתומי מלחמה, בו בילו הילדים את שעות היום, בו למדו ובו ניתן להם גם לאכול. כעבור זמן קצר עבר מוסד זה לטיפולם של "צעירי ציון", והם שסיפקו לו את המורים. בהתחלה היתה לשון ההוראה בו יידיש, וכעבור זמן קצר הוחלפה בלשון העברית[87].

כתבה על פינסק בתחילת שנת 1917 מודיעה: "קיים פה בית ילדים לפועלים ובו 90 ילדים, מגיל 5 עד גיל 12. מלמדים אותם לקרוא ולכתוב יידיש, חשבון, ידיעת הטבע ותולדות ישראל. בית הילדים משוכן בשישה חדרים, ומקבל תמיכה מוועד העזרה המקומי 150 מארק לחודש". הכותב מוסיף: "הלימודים סובלים מחוסר ספרי לימוד שאין להשיגם כעת". הכוונה ללא ספק למוסד חינוכי שהוקם על־ידי ה"בונד" בקיץ 1916. באותו קיץ התקיים מוסד זה, שהיה "מעון ילדים", תחת כיפת השמים, בחצר ובגן של תיאטרון הולצמן, ולקראת החורף עבר לבית ברחוב זאבאלנה[88]. למוסד זה התמסר במיוחד משה'ל גלייברמן. קיומו נפסק בסוף הקיץ 1917 ונתחדש באביב 1918. זה היה ראשיתו של המוסד, שהיה מן המוסדות היידישאים הראשונים ברוסיה ובפולין ושנקרא לאחר־מכן בשם "משה'ל גלייבערמאנ'ס שולע". גם במוסד זה קיבלו היל־דים לאכול ארוחה קלה. העובדים הראשונים בו, מלבד משה'ל גלייברמן, היו אלקה קפלן, ליולה האלפרין ואשתו, בנימין הסנדלר, בירמן ועוד[89]. בריסקמן (אליה?), חבר "פועלי ציון", פתח או המשיך לקיים בית־ספר ברוסית, והיתה תמיהה על כך שחבר "פועלי ציון" מקיים בית־ספר ברוסית דווקא.

תלמוד־תורה של פינסק לא נפתח, בוודאי מחוסר אמצעים להחזקתו. ותלמוד־תורה של קארלין נאבק קשה על קיומו. הגרמנים תפסו את בניינו, והוא נאלץ לנדוד מביתו. בתקציב של "ועד האזרחים" לחודש ספטמבר 1917 ישנו סעיף הוצאה של 850 מארק לת"ת. "חדרים" אחדים המשיכו את קיומם ומהם גם "חדרים מתוקנים". המורה י. אורלאנסקי פרסם מודעה במארס 1916, כי התחילה הרשמה של תלמידים חדשים. ההרשמה היא בבית־הספר הנמצא בביתו של שלמה גאמזו. על־ידי המורים אברמוביץ, גלדשטיין ופייגלמן פורסמה באפריל 1916 מודעה, כי הם פותחים כיתה לילדות מתחילות בגיל 6—8 ברחוב קופצ'סקי 20. הוזכר כבר לעיל, כי בתו של ר' ברוך עפשטיין היתה מנהלת גימנסיה לבנות. מייסדות הגימנסיה היו, כאמור, פאניה עפשטיין, פאניה צייטלין וגם ס. צ'צ'יק. בשמן פורסמה מודעה באפריל 1916, כי הן פותחות לימודי קיץ לילדים בגיל צעיר ומכינות בהיקף 4 כיתות של גימנסיה לבנות. בעיר היתה אז עוד גימנסיה לבנות, שנוסדה על־ידי ליובה ברוק־פרידזון ויעקב ברלין. באוקטובר 1916 פורסמה בשמם מודעה, כי "ליד הגימנסיה הפינסקאית נפתחת הכיתה השלישית לבנות, שכר הלימוד החודשי 2 רובלים". וכבר באפריל 1916 פרסמה הגברת ד"ר פאני גרינברג דין־וחשבון על נשף לטובת תלמידים נצרכים הלומדים בגימ־נסיה הפינסקאית. כנראה שהמדובר הוא על "גימנסיה פינסק־אית" אחת. וכן פתח אחד ליפמן גימנסיה קואדוקאציונית (בנים ובנות יחד). אולם על גימנסיה זו ידוע לנו כי לא החזיקה מעמד. כמו כן פתח ליפמן "שיעורי־ערב" למבוגרים.

86. גבת, עמ' 130.

87. שם, עמ' 130 ועמ' 70. לא ניתן לברר את היחס בין איש הצבא הציוני גוטמן מברלין ובין הרופא הווטרינארי.

88. טי"פ, עמ' 279.

89. שם, שם.

תלמידי הגימנסיה "הרצליה" שחזרו הביתה הודיעו כי הם פותחים כיתה לתלמידים שסיימו בית־ספר עממי[90].

"צעירי ציון" היו הפעילים ביותר בענייני חינוך מבוגרים. הם התלכדו בהסוואה של "שיעורי־ערב לשפה העברית". הרשיון לכך נתקבל מאת השלטונות הגרמניים על שמם של יוסף ברגמן וצבי הילר. בצילום משנת 1916 — 46 חברים וחברות של "צעירי ציון". הם קיימו שיעורי־ערב ללימוד הלשון העברית, ספרותה ותולדות ישראל, בהם למדו בני־נוער בכיתות גדולות, עשרות תלמידים ותלמידות. מספר זה של חברים רשמו באלבום למזכרת דברי ברכה "לזאב לרמן ביום נסעו מפינסק מאת חבריו 'צעירי ציון', ו' ניסן תרע"ו"[91]. בשיעורי־הערב, או במסווה של שיעורי־ערב, שמס־פר הלומדים בהם הגיע לפעמים ל־500 איש, התנהלה עבודה רבת־היקף של חינוך לציונות. המורים בשיעורי־הערב היו: אברהם־אשר פיינשטיין, מ. גלייברמן, מלצר, שהיה מורה בבית־ספר לבנות, זאב באקאלצ'וק (בן ישי), וכן גרשון גלייברמן, זאב לרמן, משה אייזנשטאט ועוד[92]. לכ' תמוז הוציאו "צעירי ציון" "לזכרון מלאת שתים־עשרה שנה למות המנהיג הגדול ד"ר בנימין־זאב הרצל" עלון קטן ובו אגדה של יהושע ברזילי בעברית ובתרגום ליידיש; בעמוד הראשון של העלון הובאה תמונתו של הרצל[93]. העניין בלימודים היה גדול בעיר בתקופה הנידונה, כשם שהיה לפני־כן, ואפשר עוד יותר. "נפתחו קורסים על קורסים ללימוד לשונות ולעניי־נים אחרים... באחד הקורסים האלה התרכז מספר גדול של מורים בעלי השכלה, ועשרות צעירים, הן פועלים והן סטו־דנטים, מילאו את הבניין הגדול שבו היתה בעבר הגימנסיה של וואלר... תשומת לב רבה הוקדשה להרצאות על הספרות... המורה לספרות היה מ. ח. רזניק"[94]. "האנשים התהלכו כמו צללים, עטופי רעב ונפוחי כפן ועבדו עבודת כפייה... אבל מאידך היתה התקופה הזאת תקופה של עיון ולימוד... ופיתוח אידיאולוגיות לעתיד"[95]. בידינו צילום משנת תרע"ז של קבוצת צעירות, במרכזן מורה והכתובת על התמונה "שעורי־ערב — מחלקה 3 — לשפה העברית". וההישגים היו ניכרים. במכתבים שנשלחו לזאב לרמן בשנת 1917 מודיעים לו הכות־בים, אשר שרתוק וישראל ברגמן (לולה): "לבנו ירחב מעונג, תלמידי המחלקה א' של הקורסים כבר מפטפטים עברית, להרצאות בעברית בא קהל למעלה מ־250 איש... להרצאת השבת על ההיסטוריה של עמנו באים המונים". בידינו תמונה אחרת מי"א בסיוון תרע"ו (1916) והיא תמונתו של שלום עליכם וכתובת מסביב "הקבוצה העברית הלאומית למלאת שלושים יום למותו". "צעירי ציון" השתתפו בייסודו של "בית העם", המעון הציבורי היחיד שהוסק. את העצים להסקה סחבו על שכמם הצעירים שעבדו עבודת כפייה ביערות. ב"בית העם" הזה אפשר היה למצוא עיתונים יהודיים וגרמניים, שהובאו על־ידי חיילים גרמנים ופועלי רכבת. ב"בית העם" הונח יסוד לספרייה[96].

גם "פועלי ציון" פיתחו פעולת תרבות ענפה. ביוזמתם של חברי המפלגה גרשנזון, שייקה ליוב וחנה רובינשטיין נוסד בית־קריאה ציבורי — בו חדרים אחדים, מוארים באור חשמל. הם החלו גם בייסוד ספרייה שנקראה לאחר־מכן על שם חנה'צה בורשטיין, חברה משכילה ובעלת שאר רוח שמתה בדמי ימיה. הם אירגנו שיעורי־ערב[97], שהיו בוודאי ביידיש, כשם שאורגנו הרצאות לקהל הרחב ביידיש.

התופעה של התאגדות ילדים נמשכה גם בימי מצוקת הרעב. בהשפעת הפעילות של "צעירי ציון" נתעוררו בשנת 1916 כמה נערים בני 10—11 ויסדו אגודה בשם "פורחי ציון" (אין לערבב אותם עם "פרחי ציון" משנת 1912). בין חבריה היו ברוך אייזנשטאט (כיום ברוך אזניה), בנו של קאמינסקי, מנהל בית־החולים היהודי, ובנו של המורה דוד מושקובסקי. חברי האגודה היו תלמידי ה"חדרים המתוקנים" ותלמידי בית־הספר של בריסקמן, שקיבלו השלמה בלימודים העבריים. המטרה העיקרית של האגודה היתה — לדבר עברית ולבלות את הזמן בצוותא. אגודה זו ערכה בגן קאמינסקי בחג השבועות 1916 מופע יומי שהיה כולו בעברית. התכנית כללה שירים ודקלומים. המופע הזה משך קהל רב[98], ככל מאורע תרבותי בימים ההם, משום שרצו להשכיח מלבם את המצוקה בבית ואת הרעב המכרסם. נשפים, הצגות וקונצרטים נתקיימו אם למטרות צדקה, ואם כמקור הכנסה למציגים. מחמת העוצר בלילות התקיימו ההצגות בשעות אחר הצהריים. נראה, כי הגרמנים הם שנתנו את הדחיפה לכך. קונצרט ראשון, במידה שהדברים ידועים לנו, ניתן על־ידי נגנים של הצבא הגרמני ביום השלישי, 13 במארס 1916, לאזרחים (או גם לאזרחים) באולם קאזינו בשעה 4, ובשעה 8 בתיאטרון הולצמן לחיילים בלבד. ב־18 במארס 1916 נערך הנשף, שהוזכר לעיל, לטובת התלמידים הנצרכים של "הגימנסיה הפינסקאית". הכנסה ברוטו מנשף זה היתה 1,107.80 מארקים. הכנסה זו מדגימה מה רב היה מספרם של קוני הכרטיסים. כרטיס לנשף לא עלה אז על מארק אחד, והיו כרטיסים זולים בהרבה. הרווח הנקי היה 589.28 מארקים. ב־1 במאי 1916 התקיים נשף דראמאטי־מוסיקאלי מטעם ה"חברה לתמיכה בחולים עניים". ב־13 באוקטובר 1916 (יום ו', א' דחול־המועד־ סוכות) התקיים קונצרט בהשתתפות הסוליסט שרתוק. בין השאר נוגן "כל נדרי". ידיעותינו בעניין זה הן מקריות בלבד. ידוע לנו עוד, כי ב־10 באוקטובר 1917 התקיים קונצרט בגן קאזינו וב־2

90. P. Z. מהימים 7.3.1916, 1.4.1916, 20.4.1916, 29.4.1916.
91. האלבום ברשותו של ז. ליבנה (לרמן).
92. ליבנה, דפים מתוך האלבום, ספר פינסק, כרך ב', עמ' 28 ועמ' 88.
93. העלון בארכיון פינסק, כעת בארכיון של החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים.
94. רשימה מאת מנוחה אלפרין על חיה ואסתריון, כ"י.
95. דברים על פינסק שנאמרו על־ידי בר־רצון (ולמן), כ"י.

96. גבת, עמ' 49—50. "שעורי שבת להיסטוריה של עמנו" החלו כבר במארס 1916, כי במודעה אחת שבידינו אנו קוראים: "ביום שבת, 29 באפריל 1916 תתקיים ההרצאה השמינית. כרטיס כניסה להרצאות הבאות יש להשיג... במעון הקורסים ובשבתות — בקאזינו". מכאן ש"שיעורי ההיסטוריה" אלה היו בבחינת דבר של קבע.
97. טי"פ, עמ' 165.
98. הודעה אישית מפי ברוך אזניה.

ל. נ. טולסטוי.

הסונטה הקריצרית

תרגם

טוביה ב"ר שמואל־אבינדור לוין.

פינסק.

1916.

שער התרגום שיצא לאור בפינסק

בדצמבר התקיים שם נשף לטובת העובדים של ה"פלוגה" ביער אוהובו. התכנית בוצעה על־ידי הפועלים עצמם. הציגו קומדיות קטנות ולאחר־מכן היו ריקודים רוסיים עממיים וכן תזמורת בין המערכות, מזנון והגרלה [99].

בימים ההם חי בפינסק המורה טוביה לוין, בעל הפסבדונים: טל. הוא היה בנו של שמואל־אביגדור לוין, מי שהיה ציר לקונגרס הציוני השישי. לפני מלחמת העולם הראשונה שלח אותו אביו ללמוד בגימנסיה "הרצליה" בתל־אביב. כשבא הביתה לביקור ופרצה המלחמה נשאר בפינסק. בימים הטרופים של הכיבוש הגרמני הוא ישב ותרגם לעברית את ספרו של ל. טולסטוי "הסונטה הקריצרית", והדפיסה בפינסק בשנת 1916. עצם הפעולה הזאת בתנאים ההם ראויה לציון ומאפיינת את האיש. הוא היה מקורב לתלמודי הגדול בן עירו ר' ברוך עפשטיין ואף הקדיש לו דברים אחדים מפרי עטו. בסוף ימיו היה מורה באחת הערים בווהלין שם נספה בשואה.

י. סעד לנצרכים

העזרה לנצרכים היתה בימי השלטון הרוסי, כפי שראינו לעיל, מתוך התנדבות בעיקר, אם כי מ"מכס הבשר" קיבלו תמיכה גם מוסדות צדקה סוציאליים מסוימים. הדחיפה הספונטאנית גרמה להתהוותן של חברות צדקה שונות. כעת חל שינוי ניכר בדבר. המפקדה הגרמנית כללה בסעיפי ההוצאה של המסים שהטילה על תושבי העיר סעיף של צדקה לעניים. כך למשל משמונה־עשר אלף הרובלים שהטילה על העיר בסוף 1915 הוציאה 3,000 רובלים על צדקה לעניים, סכום שמהווה 16⅔% מן ה"תקציב". בדומה לכך אנו מוצאים בתקציב "ועד האזרחים" לחודש ספטמבר 1917. למטרות צדקה הוקצבו אז 5,500 מארקים מתקציב כללי של 30,800, דהיינו 17.8%. אמנם, הסכומים היו קטנים מאוד ומן הנמנע היה למלא בהם את הצרכים המינימאליים ביותר של הנזקקים. אולם אין ספק כי 6,000 המארקים שגבו באותו חודש כמס ישיר, היה בהם משום עומס כספי גדול לפחות על כמה מן המשפחות ששילמו מס זה.

כבר ראינו ש"ועד האזרחים" תמך בשני "בתי־תמחוי" ובשני בתי־חולים. כמו כן ראינו כי גם "פועלי ציון" פתחו "בית־תמחוי" לפועלים. אם כי ייתכן, שב"בתי־תמחוי" אלה ניתן מרק גריסין דליל בלבד, הרי שבכל זאת היה בתמיכה זו משום עזרה לרעב. מותר לומר כי על אף מצוקת הרעב וחוסר הפרנסה, שבטבע הדברים הם מקשיחים את לבו של האדם, היתה גם בימים אלה רבה הנכונות לעזור לזולת, כשם שמצד אחר נאבק כל אחד על קיומו בדרכים כשרות ולא כשרות. כבר הזכרנו של"מפונים" מן העיר ניתנו תרומות כספיות ניכרות וכן נאספו למענם בגדים. וכבר דיברנו על מוסדות חינוך שנוסדו וקוימו על־ידי צעירים וצעירות שעשו יום עבודתם כשהם רעבים למחצה מתוך דאגה לעתידם של ילדים. היו נשים שהמשיכו את המסורת של "חברת הצדקה של הנשים היהודיות" ודאגו במידת יכולתן להקל את מדוויהן של משפחות הנתונות ברעב. ושמענו לעיל על ה"חברה לתמיכה בחולים עניים".

אלה היו חיי היהודים בפינסק בימי מלחמת־העולם הראשונה. עם כל הרעות אשר מצאו את האוכלוסייה הצטיינה תקופה זו ביציבות השלטון השורר. הרכוש היה אמנם הפקר, ותנאי החיים היו מרובי תלאות ללא נשוא, אולם חייו של האדם לא היו הפקר. עדיין היתה קיימת הערכה כלשהי של הנברא בצלם. אבל בגמר המלחמה באו ימים טרופים שאף חייו של האדם היו הפקר. שונאי ישראל ממזרח וממערב כבשו לסירוגין את העיר והיהודים היו תמיד קרבן וטרף למלתעותיהם. באו ימים של לית דין ולית דיין האופייניים לתקופה ש"בין מלכא למלכא".

---

99. P. Z. מהימים 13.3.1916, 1.4.1916, 1.5.1916, 13.10.1916, 10.10.1917, 2.12.1917.

פרק תשיעי

"בין מלכא למלכא" (1918—1920)

עם התרחקותה של החזית מן העיר בסוף קיץ 1917, חל שיפור בחיים הכלכליים והתרבותיים, אולם קמה אנדרלמוסיה פוליטית. העיר עברה מיד ליד, משלטון אחד אל משנהו. הטבלה דלקמן משקפת את חילופי השלטונות במשך שנתיים: 1918 — 1920.

שלטון הקונדומיניון הגרמני־אוקראיני: לאחר שלום בריסק 9 בפברואר 1918 עד 15 בדצמבר 1918.

שלטון אוקראינה: 15 בדצמבר 1918 עד 1 בפברואר 1919.

כיבוש ראשון של הבולשביקים: 1 בפברואר 1919 עד 5 במארס 1919.

כיבוש ראשון של הפולנים: 5 במארס 1919 עד 26 ביולי 1920.

רצח הל"ה: 5 באפריל 1919.

כיבוש שני של הבולשביקים: 26 ביולי 1920 עד 26 בספטמבר 1920.

הפלישה והפרעות של קלגסי באלאכוביץ׳: 26 בספטמבר 1920 עד 29 בו.

כיבוש שני של הפולנים: 29 בספטמבר 1920.

עקב האנדרלמוסיה הפוליטית הזאת נתערער לא אחת בטחון החיים. כפי שצויין לעיל עבר על העיר מאורע הרצח של הל"ה, שהטביע חותמו עליה במשך זמן רב. לאחר־מכן נערך על־ידי הבאלאכוביצים פוגרום, דבר שהעיר לא ידעה דוגמתו מאז שנת ת"ח. המהפכה הרוסית מזה והצהרת באלפור מזה עוררו את הנוער מחדש לחשב את חשבון עולמם. היו שתלו תקוות גדולות לשינוי פני ההיסטוריה היהודית ועשו להגשמת האידיאל הציוני של תחיית האומה בארצה. היו שמבטם הופנה אל הנעשה ברוסיה ושמעו את פעמי הגאולה המתקרבים. והיו שהמשיכו לטוות מחשבות על גאולת האומה ושחרור האדם כאחד. ההתעוררות הציבורית היתה גדולה והיא הורגשה בעיר יותר מאשר במקומות רבים אחרים בפולין, משום הסבל המיוחד שהיה כאן בימי הכיבוש הגרמני ולאחריו. המצבים הקשים, שגרמו מצד אחד לדכדוך נפש, הסבו מצד שני להגברת המאמצים ליציאה מן המיצר. מאמצים אלה הוכתרו בהצלחה מסוימת הודות לעזרה שבאה מאמריקה, הן כתמיכת יחידים לבני משפחותיהם בעיר והן כסיוע שניתן לציבור על־ידי ארגוני הסיוע היהודיים שבאמריקה. אולם תהליך השיקום של החיים הכלכליים נפסק לא אחת לרגל התמורות הפוליטיות שבאו במהירות הבזק בזו אחר זו. העובדה כי במשך למעלה משנתיים זרמו לעיר אלה שפונו ממנה על־ידי הגרמנים או יצאוה מרצונם, ורובם ככולם באו ערומים וחסרי־כל, הגבירה את העוני והדלות בעיר. אם ראשוני החוזרים עוד מצאו להם בתים הרוסים, שלאחר תיקונים מסוימים יכלו להניח שם את ראשם, הרי אחרוני החוזרים נאלצו להתגורר זמן רב בבתי־כנסת ובבתי־מדרשות ובבתים ציבוריים אחרים, אף־על־פי שלא כל היהודים שיצאו ממנה חזרו אליה, וכפי שנראה להלן הוקטנה האוכלוסיה בעיר במידה ניכרת. ושוב יש לציין, כי על אף הימים הקשים נתגלתה בעיר מידה רבה של ערנות ציבורית ושל יוזמה להקלת המצוקה, שנסתייעו, כאמור, בתמיכה החומרית שבאה מאמריקה.

א. בימי הקונדומיניון הגרמני־אוקראיני ושלטון אוקראינה לאחר שלום בריסק עד 1 בפברואר 1919

ניסל פורמן, שחזר מן הגירוש באוגוסט 1918, כלומר היה מראשוני החוזרים, מתאר את שראו עיניו בדרך לפינסק ובימים הראשונים לבואו. ואלה דבריו: "התקרבנו ליאנובה. נעצרנו על־יד צריפי עץ ארוכים, האנשים שבתוכם... סיפרו לנו שהם חוזרים משדליץ ונמצאים כאן כבר ימים אחדים... בפתע הגיעה 'רכבת פועלים' מפינסק, בחורים ובחורות. רבים מהם היו מכירינו. רובם היו לבושים בגדי בד אוהלים... הם סיפרו שהחיים קשים מאוד בפינסק... הרכבת זזה לפינסק. ביערות שבסביבה ראינו רק גזעי עצים כרותים... ביער האיי נשארו עצים בודדים בלבד... על־יד תחנת הרכבת ההרוסה נעצרה הרכבת... הלכנו העירה... הבתים היו ריקים ללא דלתות וחלונות... פה ושם ראינו על גדרות כתובת... 'גן־ירק של...' ואלה התרבו כשהתקרבנו למרכז העיר, כי כל פיסת קרקע נוצלה לגידול ירקות... בדרכנו פגשנו בחורים ובחורות שמיהרו ל'רכבת הפועלים'... וזקנים שהלכו לבית־הכנסת. מפיהם נודע לנו שדירות לא תחסרנה לנו, כי יש בתים ריקים רבים. וכן נודע לנו כי המעביד היחיד הוא המפקדה... הימים היו ימי אוגוסט... בשדות ובגינות נעשתה עבודה קדחתנית באיסוף תפוחי־אדמה וירקות... בכל מקום ייבשו את ה'ספיח' ('סאמוס־ייקה'), דשו בידיים... ואת הזרעונים הדקו במכתש ובעלי או טחנו בריחיים של יד. אחרי שנות הרעב, בהן ניזונה האוכ־לוסייה בסרפד ובחלמית, היה עכשיו הלחם השחור כמאכל מלכים... קיבלנו הודעה שעלינו להתייצב במפקדה בבוקרו של יום המחרת... כי כל בוקר יצאו כל הגברים הבריאים לעבודה. הם נתחייבו לעבוד. רבים קנו להם סוס ועגלה ומילאו את חובת העבודה שלהם בהבאת עצים מן היער". בהמשך תיאורו מספר פורמן, כי הוא חיפש לו עבודה אצל מעבידים פרטיים ועבד באיסוף תפוחי־אדמה מן השדות. בעד יום עבודה קיבל 3 רובלים, "ומעביד טוב העניק גם תפוחי־אדמה אחדים לארוחת ערב", אותם בישלו "בעצי רהיטים ובציפויי הנייר שעל הקירות". אשר לחיי המסחר, שהחלו להתעורר באותו פרק־זמן, יש עניין בתיאורו את הנעשה ליד הרכבת: "על יד תחנת הרכבת האוקראינית היה יריד ממש... כאן היה המרכז להעברת הסחורות שהגרמנים הביאו מאוקראינה וכאן היה ערב רב של אנשים, סרסורים ומבריחי גבולות, שעיסוקם היה בהעברת האנשים הרוצים לברוח לאוקראינה. פה היו גם

סוחרים ותגרים שבאו לסחור עם החיילים הגרמנים, שומרי הקרונות הטעונים סחורות וחומרי־גלם, ששדדו הגרמנים מאוק־ראינה העשירה. כאן היו עושי עסקים אחרים כגון מחליפי הכספים. החליפו מארקים וקרונים ורובלים של הצאר ורובלים של קרנסקי ועוד. ועל יד התחנה עמדו שולחנות ועליהם מצרכי אוכל שונים, שנשים ובחורות יהודיות מכרום" [1]. במידת־מה נפתחה הדרך גם בכיוון למערב והחלה תנועה מסחרית גם עם וארשה.

אולם המצוקה בעיר הלכה וגברה עקב הטראנספורטים של החוזרים, שגברו מחמת הלחץ של הפולנים בדצמבר 1918. החוזרים הללו באו באמצע החורף בעירום ובחוסר־כל, ורבים מתו בדרך, בקרונות הרכבת, זקנים וילדים. מכיוון שבתים רבים נהרסו על־ידי הגרמנים או היו עוד תפוסים על־ידיהם התגוללו רבים מן החוזרים בבתי־חורבות, ללא דלתות וחלונות, ובבתי־כנסת, כשהם רעבים ושרויים בלכלוך. פרצו מחלות — דיזנטריה וטיפוס. מספר החוזרים היה כמספר היהודים שלא גלו מן העיר, ואלה לא יכלו לעשות הרבה למענם. אפשר שהרגישות לסבלם של האחרים קהתה בשנות העוני והרעב. "ועד האזרחים" היה במצב של התפוררות. הוא לא יכול לפעול הרבה לטובת העניים הקודמים, כל־שכן שלא היה ביכולתו לעשות למען החדשים. בתי־החולים היו מלאים מפה לפה וההזנחה בהם היתה מרובה. הם לא יכלו לקלוט את המוני החולים. הזקנים ב"מושבי־הזקנים" רעבו. "בית־תמחוי", שהיה פתוח עוד בסוף 1917, אף הוא לא פעל. מאות המשפחות שהתגוררו בבתי־הכנסת, ובבתים־חורבות לא טעמו אוכל חם במשך ימים מרובים. מלבד הרופא הפולני ד"ר סקופייבסקי הזקן סירבו הרופאים לטפל בחולים ללא תשלום [2]. אמנם, באותו זמן נפתח במאמציהם של אליהו הולצמן ואלתר בוברוב בית־יתומים. הוא שוכן בבית הת"ת בקארלין שהגרמנים בשעתו הפכוהו לאורווה. בבית זה מצאו מקום כ־100 יתומים. היו נשים ובחורות שגילו מרץ ויוזמה לקיים את בית־היתומים הזה ולעשות במידת יכולתן המצומצמת להקלת הסבל. אז החלה רגינה רבינוביץ את פעילותה בתחום העזרה הסוציאלית, והצטיינה במסירותה אלקה מילצקי. אבל כל העזרה הזאת לא היתה אלא כטיפה בים הצרות [3].

התמורה הפוליטית הגדולה שבאה עם המהפכה בגרמניה ושביתת הנשק ב־11 בנובמבר 1918 שינתה באופן ניכר את המצב החומרי. אמנם, לרבים פגעה הפסקת העבודה אצל הגרמנים במקור קיומם, אם כי כשניסתה המפקדה הגרמנית ב־24 בנובמבר לחדש את העבודה ביער וולודקוביץ הוצגה מטעם העובדים דרישה להעלאת השכר ל־15 מארקים ליום, ומשלא נתמלאה דרישתם לא יצאו לעבודה [4]. ואין ספק שרבים סבלו מהפסקת החלוקה של מנות המזון. לאותו פרק־זמן מתייחסים דברי פיינשטיין: "אז התחלנו מתגעגעים על הימים הראשונים, ימי שלטונם של הגרמנים. אמנם אז סבלנו ועונינו לא מעט, אבל לחמנו הדל והמצומצם ניתן לנו, ועתה?" [5] אולם היו אנשים שעשו עסקים טובים מאוד עם החיילים הגרמנים, שהעבירו את טוב אוקראינה דרך פינסק לגרמניה. כי אחד מקווי הפינוי של הגרמנים מאוקראינה היה קו באכ־מאץ־הומל־פינסק, ומכיוון שהפולנים חסמו להם את הדרך ליד מזריץ' שממערב לבריסק, מכרו בפינסק קרונות מלאי סחורות בחצי־חינם. לרגל מסחר זה נתעשרו לא מועטים, בנוסף על אלה שנעשו עשירים מעסקי הספסרות במצרכי המזון. אין ספק כי עסקי המסחר שנפתחו, אם גם היו כרוכים בקשיים מרובים — כי תנועת הרכבות לווארשה או לאוקראינה היתה מאוד לקויה, וכדי לצאת לשם היה צורך ברשיון או להתחפש במעיל צבאי כחייל — הקלו את המצב בהרבה. חבר הס"ס של מפלגת ה"מאוחדים" יצחק גורדין (גארדין), כשעבר מיד לאחר המהפכה הגרמנית מרוסיה לפולין ובדרכו עשה בפינסק בין חברים לאידיאה, יכול היה כאן "להתלבש כהלכה" ("דא האב איך זיך מער אדער וויניקער לייטיש אנגעטאן") וגם השיג זוג נעליים טובות ("זיך איינגעפונדעוועט א פאר גוטע שיך"). וכשיצא את פינסק ערכו לו החברים מסיבה על כוס משקה. מכאן שלפחות בשביל חלק מן האוכ־לוסייה עברו כבר הימים החמורים. גורדין מספר כי בפינסק הרצה פעמים אחדות וסייע להקים בית־ספר יידישאי ("יידישע שול"). יש להניח שכוונתו לבית מחסה לילדים, שאורגן מחדש על־ידי מפלגות השמאל. כמו כן הוזמן לאספת חיילים גרמניים, שהתקיימה בראינוע של בויארסקי, ונתבקש לשאת את דברו. בנאומו דיבר על לבם של החיילים שיסעו הביתה ולא יתנו ליונקרים ולבעלי התעשייה לקצור את פרי המהפכה, וזכה על כך לתשואות רבות. לדבריו נתבקש על־ידי החיילים לסייע להם לארגן מועצה של חיילים בעיר [6]. הוא מזכיר בהוקרה שניים שסייעו לו והם: הספר ליבשטיק ודוד שלוסברג. קרוב לוודאי שהכוונה לליפשטוק שהזכרנו בפרק הראשון.

דומה כי מבחינה כלכלית ואף מבחינת הבטחון צמחה לעיר טובה מהעובדה שהגרמנים לא מיהרו לעזוב את העיר, לאחר שעברה רשמית ב־15 בדצמבר 1918 לידו של נציג הדירקטוריה האוקראינית ושמו דושאנובסקי. במקום "ועד האזרחים" נבחרה מועצה עירונית, שכפי הנראה היתה בת 15 אנשים, שייצגו את המפלגות השונות ואת הבלתי מפלגתיים וכן את האוכ־לוסייה הפולנית. כראש העיר נבחר גברילקביץ, שהיה כנראה רוסי. ההתעוררות הציבורית בתחום החיים הכלכליים באה לידי ביטוי בייסוד צרכניות. ה"ציונים הכלליים" היו הראשונים שהקימו צרכנייה שכינוה "קואופראטיב ציוני". השלטון האוק־ראיני נתן את אישורו לכך. הצרכנייה אורגנה על יסוד כספ־מניות. דומה שפיינשטיין היה היוזם בדבר, כי הוא כותב בקשר לייסודה "השגנו כספים בהלוואה מאנשים פרטיים, קנינו

1. פינסקער שטימע, 1 בינואר 1937; שם, 8 בינואר 1937; שם, 22 בינואר 1937.
2. שם, 12 בפברואר 1937, במאמרו של ניסל פורמן.
3. שאול דוד, רגינה רבינוביץ, ספר פינסק, כרך ב', עמ' 560; הנ"ל, שאול־מנדל רבינוביץ, שם, עמ' 507.
4. טי"פ, עמ' 198.
5. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 35.
6. ראה הרשימה שלו: י. גארדין, יארן פארגאנגענע, יארן אומפארגעסלעכע, פאלקס־שטימע, 1958, מס' 136 (1826), עמ' 4; שם, מס' 138 (1828), עמ' 3.

כמויות גדולות של מַכולת ומכרנוה לחברים במחיר לא יקר בערך"[7]. הכסף נתרבה בעיר כתוצאה מעסקי המסחר השונים שכבר הזכרנום וגם מהמסחר עם אוקראינה שנפתחה. אגב, אחת הסחורות המיובאות מאוקראינה היתה הסאחארינה. גם הבונדאים וגם הנוצרים פתחו צרכניות. על־ידי הוועד המרכזי לעזרת מגורשי פינסק, שהוקם בוואַרשה בשנת 1917, נפתחו מחדש בתקופה זו, או אולי כבר קודם לכן, "בתי־התמחוי" להקלת מצוקת הרעב של החוזרים[8].

והנה אם מבחינת החיים הכלכליים ומבחינת התזונה נשתנה המצב לטובה, הוחמר כנגד זה מצב הבטחון. צריך לציין, כי בימי השלטון של הגרמנים לא אירע בעיר שום מעשה שוד. אולם משעבר השלטון לידי האוקראינים פרצו בעיר מעשי שוד נועזים. היה פחד לצאת בערבים מן הבית. החושך ברחובות הוסיף אף הוא לפחד בלילות[9]. שודדים אלה היו "גולים" מן הסביבה. עקב מצב זה התארגן "משמר אזרחי" בראשותם של אחדים מחברי המועצה העירונית[10]. אפשר שההתעוררות לכך באה בעיקר מחמת השמועות על מעשי ה"פטליורובצים" בקהילות ישראל שבאוקראינה, שהחלו בסוף דצמבר 1918.

ב. כיבוש ראשון של הבולשביקים

1 בפברואר עד 5 במארס 1919

שלטון האוקראינים לא נמשך אלא שבעה שבועות. אשר ליום כניסתם של הבולשביקים לעיר יש לנו ידיעות מנוגדות. כתבה ב"היינט" מן ה־3 בפברואר 1919, שחל ביום שני בשבוע, מוסרת: "בבוקרו של יום רביעי שעבר התקרבו הבולשביקים לעיר והחלו בקרב עז עליה. האוקראינים התנגדו. פצצות נפלו בעיר. אחרי קרב קצר נסוגו האוקראינים, והבול־שביקים כבשו את העיר. היו להם 50 אבדות בהרוגים ופצועים. נפלו גם שני גרמנים. לא ידוע כמה אוקראינים נהרגו, אבל מספרם היה ניכר. הרכבת האחרונה מפינסק לבריסק יצאה באותו יום, ביום רביעי בערב. רכבות נוספות לא הגיעו מפינסק לבריסק". לעומת ידיעה זו, שלפיה נכנסו הבולשביקים לעיר ב־29 בינואר, יש לנו כתבה של ז. קאץ, כתב ה"היינט"[11], שבה הוא כותב כדלקמן: "בשבת שעברה בצהריים ישבתי בתיאטרון בפינסק והנה נכנסו כמה שחקנים וסיפרו בבהלה כי מדברים שהבולשביקים ייכנסו היום לעיר. יש אפוא לברוח ברכבת הראשונה, דהיינו ב־11.30 בערב. בינתיים סיפרו כי האוקראינים פרסמו מודעות, שהעיר נמצאת במצב חירום, וכי אין להימצא ברחובות משעה 10 בערב לפי לוח השעות הגרמני [9 לפי לוח השעות הרוסי]... אנו הצטיידנו ברשיונות־הליכה. קצין העיר האוקראיני סיפר, כי השלטונות החלו לברוח כבר אתמול. כשהתחלנו לנסוע ברכבת נאמר לנו, כי אנו נתונים בסכנת התנפלות של שוד ורצח... לקחנו כמה אוקר־אינים עם רובים למשמר... על־יד הרכבת פגשנו רבים מאנשי השלטון הרוסיים הבורחים יחד אתנו, ביניהם היה גם קצין העיר... בשעה 5 בבוקר הגענו לקוברין. שם היתה בעיני רבים תמיהה: איך הגענו מפינסק שהיא כבר 3 ימים בידי הבול־שביקים". והכתב מסיים: "כנראה כולי האי גדולה קדחת הבולשביקים בסביבה..."[12]. לפי כתבה זו נכנסו הבולשביקים לעיר לא ביום הרביעי בשבוע, כי אם בשבת. וזהו הנכון ככל הנראה. אפשר שהסבר־מה לניגוד בין שתי הכתבות אנו מוצאים בזכרונותיו של ניסל פורמן. הוא כותב: "באחד הבקרים של חודש יאנואר הורעדה העיר ביריות תותחים ורובים. עלתה המחשבה כי הבולשביקים נכנסו לעיר... הגר־מנים 'עזרו' ביריות בתושבים. אחר־כך הרגיעו את היורים, כי הדבר עלול להפריע לפינויים. הודות לתיווכם עשו הבול־שביקים הסכם של שביתת נשק ליומיים. הגרמנים הבטיחו כי יעזבו את העיר וכי גם האוקראינים יתרכזו בצד המערבי של העיר. בינתיים הוכנסו הבולשביקים ל'פנסיון', כביכול. כי על 'מועצת העיר', שהיתה מורכבת מסוציאליסטים ודמו־קראטים, היה לספק להם אוכל. היו חששות שההיידאמאקים (כלומר האוקראינים) ישתוללו, על כן שולם לגרמנים למען יגבירו את השמירה. המטה הראשי של המשמר היה בעירייה, שהיתה אז בבית מילר. שם היה גם המטה של המשמר האזרחי, שחבריו היו אחדים מחברי המועצה העירונית... שם היתה גם התגבורת. ביום השלישי להסכם כבר לא היה בעיר שום חייל גרמני ואוקראיני"[13].

פרטים נוספים אנו מוצאים בעדות שניתנה לפני ועדת הסיים הפולני, שבאה לחקור את פרשת הרצח של הל"ה (ראה להלן), על־ידי יוסף קונארסקי, שהיה ראש המשטרה כשהפו־לנים כבשו את העיר. הוא העיד: "הגרמנים עם האוקראינים נלחמו בבולשביקים יום שלם. קרב גדול היה על־יד בית הספר הריאלי. כמה תושבים נורו אז בלי משפט. האוקראינים הרגו אותם". הוא העיד, כי שמונה הרוגים, ביניהם שלושה יהודים אזרחים, נקברו ממול בית־הספר הריאלי. בטקס הקבו־רה השתתף הנוער היהודי ומפלגות ה"בונד" ו"פועלי ציון". "נישא שם דגל אדום עם פס לבן ותכלת, כתובת עברית וכוכב ציוני [כלומר 'מגן דוד']"[14]. טקס הקבורה הזה נעשה לאחר קבלת־פנים שערכו "מפלגות הפועלים שבעיר ובעקבותיהן המון רב: קומוניסטים, בונד, פועלי ציון וצעירי ציון ודגלי כל המפלגות התנוססו בראש". על "צעירי ציון" (צ.צ.) מספר ישראלי, כי דגלם היה "תכלת לבן מקושט סרט אדום", וכי "בא־כוח צ.צ. נאם על העתיד, על החופש ועל תפקיד הבול־שביקים בתקופה זאת וסיים בארץ־ישראל"[15]. הנואם, כפי שסיפר ד"ר אלעזר ברגמן, היה צדוק ריקלין, בנו של ה"מלמד מלאכוביץ", שמצא כעבור חודשיים את מותו הטראגי

7. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 36.
8. היינט, 26 בפברואר 1919, גל' 50, הוצאת צהריים, עמ' 2.
9. כתבה של ז. קאץ, היינט, 3 בפברואר 1919, גל' 29, עמ' 3.
10. כך משתמע מזכרונותיו של ניסל פורמן בפינסקער שטימע, 5 במארס 1937, גל' 10.
11. היינט, 3 בפברואר 1919, גל' 29, עמ' 1.
12. שם, 18 בפברואר 1919, גל' 42, עמ' 3.
13. ראה הע' 10.
14. ראה להלן בפרק זה: רצח הל"ה.
15. גבת, מקורות וקורות, [תל אביב] 1937, עמ' 51.

ליד קיר המנזר בין קדושי הל״ה, ואשר לפי דברי חברים עליו היה ״צנא מלי ספרי״ ומורה בעל הבנה עמוקה בספרות. כשהגיעה התהלוכה ל״בית העם״ ״הועלה דגל צעירי ציון על מעקה הבית והוכרז: ׳מי לנו — יעלה אלינו׳, ורוב הקהל... עלה לבית העם ושם התחילו מחדש בנאומים על ארץ־ישראל״[16]. הדבר היה ביום השבת, ב־1 בפברואר 1919. באותם ימים עדיין לא נרדפו. הבולשביקים אף לא הציקו לקואופראטיב הציוני, התייחסו אליו כמעט בידידות ואף אישרו אותו[17]. ייתכן אפוא כי אותה תהלוכת הפגנה נתנה את הדחיפה לסוכנות הטלגראפית הרוסית ״ראסטא״ להביע את הסיכוי, כי ״הפועלים בפינסק יצטרפו לשורות הפרולטאריון הקומו־ניסטי הרוסי״[18]. יש להניח שהתהלוכה וטקס הקבורה היו גורמים לא מבוטלים לחשד שהטילו הפולנים לאחר־מכן ביהודי פינסק שהם בולשביקים. על־כל־פנים, לפי עדותו של אותו קונארסקי, השפיע הטקס המתואר לרעה על היחס ליהודים (מצד האוכלוסייה הפולנית כנראה), משום שגילו אהדה לבול־שביקים. למעשה פגה מהר מאוד האהדה לבולשביקים מלב רובם של יהודי העיר, כי לא עברו ימים מועטים והחלו החרמות רכוש, מאסרים וסחיטות כספים מסוחרים שהואשמו בספסרות ו״ברנשים מפוקפקים חזרו על הבתים לשדוד להם כל המז־דמן״[19]. ״ברנשים״ אלה היו סתם שודדים, ורובם ככולם היו לא־יהודים. אותו קונארסקי אמר בעדותו, כי קבוצה של 60—70 איש, ביניהם שלושה יהודים ובראשם אחד ושמו לוצקי, ערכו חיפוש בכנסייה לשם שוד, ועל כך הוצא לוצקי להורג על־ידי שלטונות הבולשביקים. מעשי השוד והגנבות הופסקו לאלתר וביד חזקה. בכתבה ב״היינט״ על יסוד סיפורו של סוחר יהודי מלודז׳, שיצא את העיר כארבעה שבועות לאחר כניסתם של הבולשביקים, אנו קוראים: ״הסדר בעיר נשמר על־ידי מחלקה של הגבארדיה האדומה, שהיא לדוגמא״, וכי ״חוקים חדשים עדיין לא הונהגו״. אולם באותה כתבה אנו קוראים עוד, כי ״בינתיים הם מחרימים במרץ את כל הסחורות״. אשר למצב הכלכלי והתזונה אנו קוראים, כי ״שורר רעב גדול ומחסור. לחם לבן אין להשיג. מחיר פונט לחם שחור 6 רובלים, פונט חמאה 25 רובל, סוכר — 30 רובל הפונט. בגדים ונעליים אין להשיג כלל. רוב האוכלוסייה לבוש מעילים צבאיים של החיילים הרוסיים הקודמים ורגליהם עטופות סחבות״. באותה כתבה מסופר עוד, כי ״הוועד המרכזי לעזרת מגורשי פינסק, המתקיים זה שנתיים, ממשיך בפעולתו הרחבה. בתי־התמחוי שהוקמו על־ידו ממשיכים בפעילותם״[20]. מובן מאליו כי ״המסחר מת״. העיר נותקה שוב מכל קשר עם המערב, והיציאה למזרח נתאפשרה רק ברשיון. יחידים סחרו עדיין בסאחארינה, ומי שנתפס בכך נענש עונשים חמורים[21]. דומה שמותר לייחס לתקופה זו ולמתרחש בפינסק את התיאור של א. ישראלי: ״שוב אין זו העיירה שבימי ממשלת הצאר... ולא אלה אנשיה ומעמדותיה... ונוף חייה. בכל אשר תפנה כרוזים וכרזות ועתוני קיר הצועקים ׳יחי׳ ו׳הלאה׳... והבריות ׳מתהדרים׳ בבלואי סחבות, כתריס בפני חשדות וחקירות ודרישות. הלחם אוזל, המחסור גובר מיום ליום. הד יריות והתפוצצויות נשמע יומם ולילה. מתיחות תלויה באוויר, וחגיגיות וקדרות משמשות בערבוביה... בחירות גלויות של מוסד ההנהלה העצמית — הריבקום — הוועד המהפכני בלשון אותם הימים... מתח של חיים סוערים, אשר גם המכוונים וגם המוני העם עדיין לא ידעו מה דמות לשוות להם. ומאידך גיסא — ספסרות אכזרית וענפה, החרמות לצורך ושלא לצורך ופחד מפני החרמות, עשיית שפטים למען ׳ישמעו וייראו׳; סחר חליפין: פרווה תמורת לחם, כלי כסף תמורת תפוחי־אדמה, רהיטים תמורת חופן גריסין, ובתוך כל אלה כנופיות שודדים בעלות שמות וכינויים שונים ואף נטולות שם. ליהודים היתה אורה ושמחה כרוכות בהתמוטטות כלכלית וחברתית״[22]. אשר למשטר הפנימי יש להוסיף, כי לפי עדותו של קונארסקי לפני ועדת הסיים נערכו בחירות ל״סובייט של האגודות הלאומיות של פועלים ובעלי־מלאכה״. לבחירות האלה יצרו המפלגות הציוניות־סוציאליסטיות בלוק בשם ״המפלגה הציו־נית־סוציאליסטית המאוחדת״. ה״בונד״ לא נכלל בבלוק זה. הסובייט שהורכב כתוצאה מבחירות אלה פוזר על־ידי השל־טונות, כי התברר שרוב הבוחרים והנבחרים הם בורגנים. במקום ״סובייט״ זה הוקמה ״מחלקת העמל״, שבראשה הועמדו אחד ליטבין ופוביש (?) הרוקח. עיקר תפקידם היה לגייס אנשים לצבא האדום. בראש המיליציה הועמד אחד גוטליב. אחד בשם רובאכה נתמנה לארגן את הכלכלה העירונית. אולם היושב־ראש של ״ועדת הביצוע״ היה הרוסי גורגלאט. לפי אותה עדות היה בעיר ״קלוב קומוניסטי״ שרוב חבריו היו יהודים, והקומנדאנט הראשון בעיר היה אחד ושמו מיילניצקי[23]. אולם ה״קומנדאנטים״ התחלפו חדשים לבקרים. על יסוד 67 כרוזים ומודעות שהיו חתומים על־ידי ״ראשים״ שונים יכול היה פיינשטיין להראות, כי ה״ראשים״ הלא־יהודים היו מרובים בהרבה מן ה״ראשים״ היהודים[24]. שלטונם של הבולשביקים לא נמשך אלא כשישה שבועות. בקרב רחובות חזק בין הבולשביקים והפולנים נהרגו כמה אזרחים וביניהם אחד בשם גולוב[25]. בן אחותו של פיינשטיין נפצע פצעי מוות על־ידי חיילים פולנים[26]. לבסוף נסוגו הבולשביקים דרך השוק אל הנהר. לפני נסיגתם הספיקו להטיל על העיר כסף עונשים של חצי מיליון רובל על מיעוט העזרה שניתנה להם, וכנראה הספיקו לגבות רק חלק מסכום זה. ״משתפי הפעולה״ הראשיים ברחו יחד עם הבולשביקים.

ב־5 במארס 1919 נכבשה העיר על־ידי הפולנים.

16. שם, דברי אלעזר [ברגמן], עמ׳ 29.
17. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 38.
18. היינט, 17 בפברואר 1919, גל׳ 41, עמ׳ 1.
19. ראה הע׳ 10.
20. ראה הע׳ 8.
21. ראה הע׳ 10.
22. ראה רשימתו, אוקטובר בעיירות וביערות, מבפנים, כרך כ׳, תשי״ח, עמ׳ 289 ואילך.
23. ראה להלן.
24. פינשטין, שם, עמ׳ 74 בהערה.
25. הנ״ל, שם.
26. פינשטין, שם, עמ׳ 41.

ג. כיבוש ראשון של הפולנים

5 במארס 1919 עד 26 ביולי 1920

כשנכנס הצבא הפולני לפינסק ב־5 במארס 1919 היה כבר למוד בפריעת פרעות ביהודים. כבר בנובמבר 1918 היו פרעות בערים שונות בגאליציה. משהחלה הפלישה לתחומה של פוליסה היו כבר מוכנות הטענות שהיהודים הם בולשביקים והם אויביה של פולין, מתנגדים לעצמאותה ורוצים בשלמותה של רוסיה הגדולה. השנאה לובתה גם על־ידי דרישתה של ה"יהדות העולמית" להעניק ליהודי פולין זכויות של מיעוט לאומי, כביכול, במגמה ליצור בה "מדינה בתוך מדינה"[27].

והנה מן השעה הראשונה לכניסת החיילים הפולנים לפינסק, החלו במעשי שוד ורצח. פרטים אחדים של המעשים הללו אנו מוצאים בתזכיר, שהוגש למורגנטוי על־ידי ההס־תדרות הציונית בעיר: "בשעה הראשונה לכניסת הלגיונות הפולניים העירה התפרצו שני חילים אל מעונה של הגברת פינקל, ירו באקדחים בשמשות החלונות ובקריאות: 'מכאן ירו עלינו', אספו את כל בני הבית לחדר אחד והודיעו כי יפוצצו את הבית על יושביו. מלבד בני הבית... נמצא שם המורה אוגולניק, וגם הוא נכלא בחדר... והנה נכנס קצין שני והודיע, כי אם יתנו לו חמשת אלפים רובלים ישחרר אותם... אחרי בכיות ויללות... שוחררו הנכלאים. בדומה לכך אירע לרבים אחרים... באותו היום... נפלו גם שני קרבנות... הראשון זקן כבן 70, יצחק פריזאנט, והשני יתום כבן 18, אהרן קארלינסקי. על הראשון התנפלו שלושה חילים בתוך ביתו ודרשו ממנו כסף, משיצא החוצה וקרא לעזרה, תפסו אותו החילים והחזירוהו הביתה והמיתוהו לעיני משפחתו. השני הומת בלי כל סיבה בצאתו מביתו. חיל ירה בו... ומשנפל פצוע דקרהו בכידונו... אחר־כך התחילה שורה ארוכה של מעשי אלימות וגזלה, שלא פסקו אפילו יום אחד. פלוגות חילים עברו כבר בלילה הראשון מבית לבית ושדדו כל מה שמצאו, מכסף מזומן עד כלים ותכשיטים, בגדים וחפצים... השודדים המשיכו את מעשי החמס גם לאור היום... ב־6 במארס קרב חיל פולני רוכב על סוס אל ביתו של דוב פינסקר ודפק בחלון. פינסקר ניגש ושאל את החיל לחפצו. הלז צוהו כי יצא החוצה... תפסו בידו והריץ את סוסו. פינסקר אנוס היה לרוץ אחריו כשהחיל מצליף עליו במגלבו ללא הפסק. ברחוב קיוב בא לקראתו פרש שני. — 'מי הוא הז'יד הזה?' — שאלהו. 'בולשביק' — היתה התשובה. הלז הכה את פינסקר בצד הקהה של חרבו... מגודל הכאב הוכרח פינסקר לרוץ אחרי שובהו בקומה כפופה. ראתה זאת הגברת האלפרן, קרובתו של פינסקר... נזדמן לפניה הכומר הפולני בוקראבה... הוא כתב פתקה, כי הוא מעיד שפינסקר איננו בולשביק... בבואה אל ככר השוק מצאה את פינסקר עומד אצל קיר אחד הבתים וחיל מכונן אליו את רובהו. צעקות האשה עצרו לרגע את החיל. אחרי אשר קראו את הפתקה ניתנה הרשות לפינסקר לדבר. הוא הראה פקודה שקבל מן הבולשביקים בזמן היותם השליטים בעיר שיכניס להם סכום גדול כסף־ענושים, בזה הוכיח, כי איננו בולשביק וישחררוהו. באותו היום נכנסו שני חילים אל דירתו של אפרים ליפשיץ לחפש נשק... מובן שלא מצאו כלום. הם צוו לליפשיץ ללכת אחריהם. הביאוהו אל שפת הנהר. שם אמרו לו כי בכופר עשרת אלפים רובלים ישחררוהו. משהשיב שאין לו כסף, הגישוהו אל קיר אחד הבתים ויכוננו אליו רובה. ליפשיץ התחיל בוכה ואמר להם, כי יש לו בביתו שלושת אלפים רובלים... החזירוהו הביתה וקבלו את הכסף והלכו. לביתו של אהרן מינקוביץ נכנסו חילים... מעל אצבעו רצו להסיר את טבעת הזהב שלו... קשה היה להסירה, רצו לקצץ את האצבע. אשת מינקוביץ התחילה צועקת. חיל הכה אותה בבטנה... לבסוף הוסרה הטבעת, בזזו כל מה שהיה בבית, אחר־כך נכנסו אל חנותו ושדדו גם אותה. את הסחורה מסרו לפולנים מתושבי העיר, שבאו לחלק עם החילים את השלל. ב־20 במארס... תפסו חילים 4 בחורים בבית המלון 'שוויצריה', משום שחיל אחד העיד, כי הם רצו לעבור את הנהר. ללא כל חקירה רצחום. את גויותיהם השליכו על הקרח ורק ממחרת קברום על החוף מעבר לנהר"[28].

א.א. פיינשטיין, שחזר לעיר ב־21 במארס אחר מסע מסוכן בתחום שלטונם של הבולשביקים, שבו עשה בשליחות ה"קואר־פראטיב הציוני" לשם קניית מצרכי מזון, מתאר את המצב בעיר עם שובו: "נפגשתי במכרי והנה כולם מדוכאים, יראים מפני צלם, נמנעים מלכת ברחוב ביום ולא־כל־שכן בלילה. ספרו לי על הדם הנקי ששפכו הפולנים בעיר ביום שכבשו אותה... עוד באותו שבוע נוכחתי, כי לא הגזימו האנשים. השוד והבזה נוראים, גוזלים וחומסים לעיני השמש. לפנות ערב סוגרים את הדלתות, מגיפים את התריסים ומתחבאים בבתים. הנגזלים והנשדדים נושאים בשרם בשניהם ומחרישים. יראים להתאונן, פן יעירו עליהם את חמת החמסנים... החילים חולצים את הנעלים והמגפים הטובים מרגלי היהודים שהם פוגשים ברחוב... אינם מפלים בין נער וזקן... מורטים את זקניהם ויורקים בפניהם". בדין־וחשבון של ראסקין, איש הג'וינט, שנכתב בשנת 1921, על יסוד שמיעה, אנו קוראים: "החיילים הפולנים שדדו והחרימו את כל מה שהשאירו הגרמנים. ברחובות פשטו מעל גברים ונשים את בגדיהם ונעליהם. יש שהשאירו ברחוב יהודים בלי מכנסיים. לפי פקודת הקצינים, ערכו החיילים מעשי שוד בבתים". הוטלו מסים רשמיים ולא רשמיים, לפי דברי הדין־וחשבון הזה "פורסמו מודעות שכל היהודים הם בולשביקים, די היה שילד נוצרי יאמר על יהודי שהוא בולשביק, מיד נאסר. השלטונות הצבאיים שמו את ידם על כל היהודים שעבדו בעירייה בזמן הבולשביקים, ולא רק עליהם, בעוד שמן הפולנים, שעבדו במוסדות הציבור בזמן הבולשביקים, לא נאסר איש. יתר

27. ראה רשימת המקומות, שבהם נערכו פרעות והתנפלויות בספר: Evidence of Pogroms in Poland and Ukraina, issued by Information Bureau of the Committee for Defence of Jews in East European Countries, סניף של הקונגרס היהודי האמריקאי, עמ' 48—51, ניו יורק, חסרה שנת הדפוס (להלן: אווידנס).

28. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 85—86, וראה גם דברי עדותו של הנוצרי טרופימוביץ בפני ועדת הסיים. פרוטוקול העדויות, בכ"י, בארכיון הציוני הכללי, תיק A 127/75, עמ' 31—33 (להלן: פרוטוקול).

על כן: אחדים מהם נתקבלו כפקידים במדינה הפולנית החדשה". בעניין זה אנו קוראים בדין־וחשבון של סטיוארט סמואל (ראה להלן): "היחס ליהודים הבולשביקים כביכול הוא בניגוד ליחס כלפי הבולשביקים הפולנים. גברילקביץ היה קומיסאר העיר, כלומר ראש העיר, בזמן הבולשביקים, עכשיו הוא פקיד מקבל משכורת. הוא עובד במחלקת הבחירות. מ. מלטש היה בזמן הבולשביקים אדמיניסטראטור במחלקת המזון, וכעת הוא פקיד מוניציפאלי"[29].

מצד המפקדה העירונית לא נעשה דבר למניעת המעשים הללו, כי היא עצמה היתה חדורה אנטישמיות. בריילספורד, ממנהיגי מפלגת הלייבור באנגליה, שעבר את פינסק כשבועיים לאחר כיבושה ושוחח עם מפקד העיר ועם קצינים אחרים, כתב כחודשיים לאחר־מכן, ש"כל קצין פולני מחזיק בדעה שכל היהודים הם בולשביקים", וכי מפקד העיר אמר לו, כי הוא חושש שיצטרך לפנות את העיר בכל רגע, "כי בכל בית ישנו מרגל יהודי, אף־על־פי שלאמיתו של דבר היו רק כמה מן הצעירים הסוציאליסטים היהודים שסייעו לבול־שביקים [בזמן שלטונם]. אמנם נכון הדבר שכל היהודים פחדו מפני כיבוש הפולנים מטעמים מובנים מאוד, אולם רובם המכריע של היהודים, לפחות תשע עשיריות מהם, הת־ייחסו אל כל תנועה מהפכנית בזוועה". והוא מוסיף: "הפולנים פעלו לפי חשדותיהם ודעותיהם הקדומות. כל בתי היהודים נשדדו על־ידי החיילים עם כניסתם, והשתלט הנוהג להכריח יהודים לעבוד בשביל החיילים ללא תשלום". בריילספורד מספר עוד, כי מפקד העיר אמר לו כדלקמן: "אנחנו יודעים היטב כי האוכלוסייה עויינת אותנו. בדעתנו לעשות מעשה. אנו נשרוף כפרים אחדים ונירה בכל עשירי שבאוכלוסייה"[30]. דברים דומים כתב בריילספורד לאחר זמן: "בחורף 1919, כשנסעתי על הגבול בין פולין ורוסיה, נזדמנתי בעיר הגוועת ברעב, בפינסק, עם המושל הצבאי הצעיר. הוא אמר לי בתכלית הפשטות, כי לא יוכל להשקיט את הרוחות עד שימסור לשחיטה כמה מן היהודים ויקצץ ביישוב האוקראיני שבכפרים". בריילספורד מספר עוד, שאחרי השיחה עם המפקד מיהר לווארשה, נפגש עם פילסודסקי ומסר לו את הדברים ששמע מפי המפקד של פינסק. על כך קיבל את התשובה: "אתם, האזרחים, אינכם מבינים לרוחו של צבא"[31].

ובכן, ניתנה יד חופשית לחיילים לשדוד וגם לרצוח. על העיר מונה מפקד צבאי ושמו לאנדסברג. המפקד מינה מועצה עירונית בת 12 חברים — שמונה פולנים, שני רוסים ושני יהודים. ובין שבעים הפקידים של העירייה לא נתמנה אף יהודי אחד[32]. אורגנה מיליציה, ואף בה לא היה אף יהודי אחד. יחס זה עשוי היה אף הוא ל"חבב" על היהו־דים את הכובשים החדשים, ועשוי היה גם לשמש סימן לעתיד על מידת שוויון הזכויות שיש לקוות מידי הפולנים. לצורכי העיר הכריזה המועצה העירונית על הלוואה והיהודים גייסו מיד 12,500 רובל. נפתח "בית־תמחוי" נוסף על "בית־התמחוי" שהוחזק על־ידי היהודים. אולם אם "בית־התמחוי" היהודי, על אף עוניו ודוחקו, לא הפלה בשעתו בין בני הדתות והגזעים, הרי "בית־התמחוי" החדש היה רק לפולנים. המצרכים סופקו לשני "בתי־התמחוי" במידה שווה. 1,000 מנות לכל תמחוי, בעוד שמספר הנזקקים לתמחוי הפולני היה רק 600 איש, ומספר היהודים שהיו זקוקים לתמחוי היהודי הגיע ליותר מ־5,000 נפש, ומספר המנות היומיות שחולקו בו הגיע ל־3,000[33]. מיד ניגשו הפולנים למתן אופי פולני לעיר. "השלטים באותיות עבריות הוסרו אפילו מבתי־הספר ובתי־החולים"[34]. בזה לא היתה פינסק בבחינת יוצאת מן הכלל, כך נעשה גם במקומות אחרים. ב־20 במארס פורסמה פקודה מטעם מפקד העיר שבין השאר נאמר בה: "ההוראה בדבר הסרת השלטים ברוסית, גרמנית ויידיש לא נתמלאה על־ידי הכל, משום כך מצווים כל בעלי המסעדות, בתי הקפה ועסקים אחרים להחליף את שלטיהם בחדשים, הכתובים בפולנית נכונה. ולהגיש את השלטים למפקדה לשם ביקורת, כדי שלא תהיינה בהן שגיאות". וכן נאסרו באותה תקופה כינוסים, אספות וארגונים "בעלי אופי פוליטי"[35].

אחר זמן של שקט יחסי, שנמשך כחודשיים, פרץ ב־12 במארס 1919 גל מחודש של פרעות ביהודי פולין[36]. גל זה היה ככל הנראה תגובה מאורגנת מצד המפלגה האנדקית האנטישמית, על הידיעה, שפרסמה סוכנות הידיעות הממשלתית "פאט" יום קודם לכן, כי משלחת מטעם הוועד הלאומי היהודי בפולין, שבה היו א. פודלישבסקי, ה. פארבשטיין ול. לוויטא, הגיעה לפאריס ופרסמה הודעה, כי כל יהודי פולין, חוץ ממתבוללים אחדים, מאוחדים בדרישה לזכויות לאומיות, וכי הוטל על נ. סוקולוב, להביא את הדרישה הזאת לפני ועידת השלום[37]. יתר על כן, הפרעות באו כדי "לשחרר את פולין מן היהודים"[38]. תעמולה אנטישמית הת־נהלה בין הלגיונרים. ידיעה מתחילת חודש אפריל, שהובאה בעיתון "רובוטניק", מספרת, כי נשלחו אל החיילים בחזית "עלוני־פוגרום" "באופן חופשי בדואר, וללא בולים"[39]. אשר

---

29. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 48. דו"ח ראסקין מיום 1 ביוני 1921, בארכיון הג'וינט בניו־יורק. את הדו"ח של סמואל קראתי בארכיון הג'וינט, ואין אני זוכר אם היה בדפוס.

30. אווידנס, עמ' 138. הדברים לקוחים ממכתב, שפרסם הנרי בריילספורד בטיימס, מס' 252, במאי 1919.

31. ה. נ. בריילספורד, "אזהרתי לשוא היתה..." גבת, מקורות וקורות, עמ' 42.

32. אוידנס, עמ' 138, וראה היינט, 6 במאי 1919, גל' 103, עמ' 3.

33. ראה מכתבו של ב. צוקרמן, שנכתב בתחילת מאי 1919, בספר: די פיפעלס רעליעף פון אמעריקא, פאקטן און דאָקומענטן, 1924—1915 (להלן: רעליעף), ניו־יורק 1924, עמ' 719, 723.

34. גבת, עמ' 34.

35. היינט, 4 במאי 1919, גל' 101, עמ' 2.

36. א. גאלדבערג, שעדליכע איינרעדענישן, היינט, 18 במארס 1919, גל' 67. גל הפרעות החדש התחיל בבוסק ב־12 במארס 1919, אווידנס, עמ' 60.

37. היינט, 11 במארס 1919, גל' 60, עמ' 11.

38. ראה, למשל, תרגום הכרוז האנטישמי, המובא בהיינט, 31 במארס 1919, גל' 77, עמ' 4.

39. היינט, 4 באפריל 1919, גל' 81, עמ' 1.

לאזור הכיבוש הפולני בתחום ליטא ההיסטורית, חשבו כנראה האנטישמים, כי רצוי ללמד את היהודים שם לקח, למען לא ירימו ראש ולא יעזו להשמיע משאלות פוליטיות כנגד סיפוח האזור לפולין. אותה טענה שהשמיע מפקד הצבא בפינסק לפני ברייזלספורד, "שכל היהודים בעיר הם בולשביקים", לא נתכוונה לצד הסוציאלי בלבד, אלא בעיקר לצד המדיני, כלומר שהיהודים אוהדים את רוסיה, ואינם רוצים בסיפוחה של העיר לפולין. מובן שהתנהגות הלגיונרים לא עוררה את אהדת היהודים אליהם, ועובדה זו עצמה שימשה ללוצ'ינסקי, מפקד הצבא בעיר, הוכחה מספיקה שהיהודים הם "בולשביקים". מפקד זה גם רגז מאוד על שהיהודים לא השתתפו בנשף שנערך על־ידו [40].

באווירה זו של שנאה וחשדות התרחש המאורע שפצע את יהודי העיר פצע אנוש, אשר לא נגלד שנים רבות, וזעזע בשעתו את הציבוריות של העולם היהודי לא רק בפולין אלא גם בארצות הברית ובאנגליה, ואף העסיק את המדינאים בארצות רבות. מאורע זה שימש סמל למצב היהודים בפולין הקמה לתחיה, וחישל את המאבק של הציבוריות היהודית בארצות המערב להפסקת גל הפרעות ולהבטיח ליהודי פולין אפשרות של קיום. דברי היהודים באמריקה פתחו בלחץ אינטנסיבי על ממשלתם שתשפיע על הממשלה הפולנית לחדול ממדיניותה האנטישמית.

השתלשלות הדברים לקראת הרצח כך היתה: באחד באפריל (א' בניסן) 1919, ביום השלישי בשבוע לפנות ערב, הגיע לעיר ברוך צוקרמן, כחבר משלחת הג'וינט לפולין. מכיוון שהיה עוצר משעה 8 בערב התחיל את פעולתו למחרת בואו. הוא נפגש עם כמה מראשי הציבור היהודי, ביניהם היה הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, אשר נתגלה באותם הימים כאמיץ לב ולא נרתע מפני סכנה, ועם ר' ברוך עפשטיין, אברהם־אשר פיינשטיין, ושמעון בייזר. צוקרמן העלה לפניהם את הדרישה להקים ועד, שלידיו אפשר יהיה למסור את כספי התמיכה של הג'וינט. הוא דרש שהוועד יורכב מבאי־כוחם של המפלגות והשכבות השונות. לשעה 5 לפנות ערב נקבעה ישיבה, בה היו צריכים להשתתף, לפי הצעתו, 15 איש בלתי מפלגתיים ושלושה נציגים מכל מפלגה, כלומר מן ה"ציונים הכלליים", מ"צעירי ציון", מ"פועלי ציון", מן ה"בונד" ומן ה"מאוחדים" ("די פאראייניגטע" — הכוונה למפלגת ס"ס, שהתאחדה בשנת 1917 עם ה"סיימיסטים").

צוקרמן מספר שהעלה את השאלה בדבר קבלת רשיון לאספה זו, אולם נאמר לו שאין הדבר כדאי משום שהשלטונות ידרשו שידברו פולנית באספה, ורק אחדים מבין היהודים יכולים לדבר בלשון זו [41]. בספר זכרונותיו מוסר צוקרמן נוסחה קצת שונה: הוא התייעץ בשאלה אם עליו להודיע לשלטונות על בואו, ונתקבלה הדעה שאין צורך בכך, מכיוון שהשלטונות יודעים זאת בלאו הכי, ומכיוון ששליחותו אינה פוליטית אלא סוציאלית. והיתה הנמקה נוספת להחלטה זו: לציבור היהודי לא תצמח כל תועלת מן הקשרים עם השלטונות, משום שהללו ירצו בוודאי לפקח על כספי הסיוע. אפשר שאין נוסחה אחת מוציאה את חברתה. טעם נוסף: כרטיס ביקור של ברייזלספורד, שזה השאיר בידי הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, היתה בו אזהרה למבקרים מן החוץ שלא לדבר עם יהודים על מצבם בנוכחות פולנים [42]. הישיבה התקיימה בביתו של הדיין הורוויץ. ה"מאוחדים" לא השתתפו בה. הם אינם נזכרים בכתביו של א.א. פיינשטיין ואף לא בעדותו של הדיין הורוויץ לפני ועדת הסיים שעליה ידובר להלן. אפשר שלא היו אז חברי מפלגה זו בפינסק. באספה נבחר ועד של 21 איש. ביום חמישי ביקר צוקרמן יחד עם בני העיר אליהו הולצמן ויחזקאל אייזנבוד במוסדות העיר. בין השאר ביקר ב"בית־ילדים" ("קינדער היים") בשעה שחילקו שם לילדים "חלה לבנה" מקמח שנשלח מאמריקה לפולין ונמכר על־ידי השלטונות במחיר זול. מסביב לחלונות נצטופפו ילדים רעבים והציצו דרך החלונות בעיני קנאה; ספכו את החלונות בווילונות, ואחת המורות יצאה וגירשה את הילדים [43]. הבולשת עקבה אחרי צוקרמן. החוגים הפולניים טענו לאחר־מכן, שצוקרמן נאם שם נאום בולשביסטי. זאת אנו למדים מן העובדה, כי שאלת הווילונות הועלתה על־ידי לואיס מארשאל כשחקר את צוקרמן על מעשיו בפינסק [44]. באותו יום חמישי, בשעה 4, קיים צוקרמן ישיבה עם הוועד, בה נבחרה הנהלה. כגזבר נבחר אברהם קאז', ולו מסר צוקרמן 59,000 מארק, מתוך סכום חודשי של 100,000 מארק לקיום המוסדות הציבוריים, לתמיכה בעניים, למשכורת לרבנים, ולתמיכה באחד העשירים בעבר שמשפחתו סבלה רעב [45]. באותה ישיבה הוחלט שצוקרמן יישאר עוד יום אחד להשגת אישור השלטונות לוועד. בבוקרו של יום שישי התכנסו חברי ההנהלה ובהשתתפותו של צוקרמן עובדה תכנית של חלוקת קמח למצות בחנויות הקואופראטיביות, לפי תלושים שיחולקו. לשם חלוקת התלושים — שהיו משני סוגים, האחד למחוסרי־כל והשני לאלה שיש להם משהו משלהם — הוחלט לערוך מפקד של האוכלוסיה היהודית ולמיינם לפי מצבם. משה'ל גלייברמן הכין את תכנית המפקד, את נוסח הטופס לרי־שום ואת נוסח התלושים שהודפסו בו ביום. העיר חולקה ל־30 אזורים וכמאה צעירים היו צריכים לערוך את המפקד. והוחלט כי בהתאם לתוצאות המפקד יקבע הוועד את גודל מנות הקמח [46]. לאחר־מכן הלך צוקרמן עם ד"ר פלדמן אל הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, מתוך כוונה ללכת יחד אתו אל השלטו־נות לבקש אישור לוועד. הדיין הורוויץ סיפר להם, כי נפגש עם הכומר הקאתולי בוקראבה, והוא הבטיח לו שילך אתו ביום שני אל השלטונות הצבאיים לשם כך, וגם הביע את דעתו שהוועד יאושר, וכי בינתיים יכול הוועד לפעול. משום

40. ראה להלן בעדותה של סוניה רבינוביץ בפני ועדת הסיים.
41. רעליעף, עמ' 723.

42. ב. צוקערמאן, אויפן וועג, ניו יארק 1956, עמ' 361—362.
43. רעליעף, עמ' 724.
44. צוקערמאן, אויפן וועג, עמ' 376.
45. מכתב של פיינשטיין, כ"י בארכיון הציוני הכללי, בתיק הנ"ל. המכתב הוא ללא תאריך, אבל מתוכנו ברור, שנכתב בתחילת מאי 1919. וראה רעליעף, עמ' 725.
46. ראה פרטים אלה: רעליעף, שם.

כך לא נפגש צוקרמן גם הפעם עם השלטונות הפולניים. לעת ערב כינס ישיבה נוספת של הוועד במלון באסביץ, שבו התאכסן, ובה אושרו החלטות ההנהלה, וכן הוחלט על הקצבה למצות ליהודי טלחאן ועל הקצבות לרבנים שבעיירות הסביבה. למחרת עזב צוקרמן את פינסק ונסע לבריסק [47].

בינתיים ביום חמישי, ג' בניסן, בא שמעון ריקוורט, שנשלח מטעם הסתדרות ציוני וארשה, והביא כספים או ידיעות על כספים שנשלחו על־ידי יחידים לבני משפחותיהם בעיר. רשימת המשפחות שבשבילם נתקבלו הכספים הודבקה על קיר "בית־העם" מבחוץ, ולאחר־מכן — ביום השבת — הודבקה באחד החדרים שב"בית־העם". "בית־העם" נפתח בתמוז תרע"ח (1918) בימי הכיבוש הגרמני ואושר על־ידי הגרמנים כמקום התכנסות לגאלי, וכן הוכר בתפקיד זה על־ידי האוקראי־נים והבולשביקים. הוא היה סגור רק ביום שנכנסו הפולנים. למחרת היום נפתח, לאחר שגרשון קוזנץ, מנהל הספרייה וחדר הקריאה, קיבל רשות לכך מאת ראש העיר הפולני גברילקביץ [48]. והנה לשעה 4 בשבת נקבעה ב"בית־העם" אספה של חברי הקואופראטיב הציוני לדיון בדבר התאחדות עם הקואופראטיבים האחרים בעיר, למניעת התחרות ביניהם בקניות המצרכים. לפי עדותו של לאנדסברג, המפקד הצבאי של העיר, שנמסרה ב־8 או ב־9 באפריל, בא אליו ב־2 באפריל מדריך הקואופראטיבים קונסטאנטין טרופימוביץ וביקש ממנו רשיון לקיים אספות של קואופראטיבים יהודים ופולנים ב־5 באפריל, כלומר בשבת. טרופימוביץ קיבל את הרשיון בתנאי שיגיש דינים־וחשבונות על הדיונים באספות. מדינים־וחשבונות שקיבל לאנדסברג ב־6 באפריל הסיק שהאספות נתקיימו בדיוק לפי סדר־היום שהוגש לו והאספות נסתיימו בשעה הקבועה מראש. כמו כן העיד, כי ב־3 באפריל או ב־4 בו פנה אליו שמעון ריקוורט, "שהציג עצמו כחבר ארגון ציוני ובא־כוח משלחת אמריקאית בוורשה, בבקשה להרשות לו לקיים אספה לחלוקת כסף לעניים — 10 אלפים מארקים — שהביא אתו". את הרשיון לא נתן לו "בגלל המצב הצבאי" [49]. נשתמרה בקשה של ריקוורט למתן אישור חוקי להסתדרות הציונית בעיר, שהוגשה באותם הימים, וזו לשונה (בתרגום): "להנהלת העיר פינסק — הוועד של ההסתדרות הציונית בפינסק, רחוב קופצ'סקי 72. בזאת מבקש הוועד לתת אישור חוקי להסתדרותנו, שהיא סניף ההסתדרות הציונית בוורשה הקיימת כבר עשרות שנים. מטרת הסתדרותנו היא הפצת השכלה בין שכבות העם העניות שבעיר, ארגון בתי־ספר ובתי מחסה לילדים, ספריות וחדרי קריאה, והדבר העיקרי שעוסקת בו ההסתדרות הציונית הוא חלוקת הכספים המגיעים מקרובים באמריקה לתושבים המקומיים הנמצאים במצב כלכלי איום". מלבד ריקוורט חתמו על הבקשה חברי ההנהלה: אברהם־אשר פיינשטיין יושב ראש, ליפשיץ מזכיר, וכן מאקס סגלוביץ (כנראה מרדכי־יוסף סגלביץ), יצחק בוקסר ושמעון באסוק [50]. לריקוורט היה אפוא מגע עם השלטונות הפולניים, ועל נקלה יכלו לדעת ממנו על ההתרחשות בעיר באותה שבת. על־כל־פנים היה רשיון לאספה של ה"קואופראטיב הציוני" בבית־העם, ולא עוד אלא שניתנו רשיונות לקיים באותו יום אספות של הקואופראטיבים האחרים. טרופימוביץ העיד בוועדת החקירה של הסיים, שהוציא רשיונות לאספותיהם של כל הקואופראטיבים, וכי הוא השתתף ב־3 מהן. בשעה 3 היה באספת הקואופראטיב של הפועלים שהתקיימה ב"קא־סינו". לאספת הקואופראטיב הציוני הוזמן לשעה 4, ולאספת הקואופראטיב "סאמופומושץ" ("עדת ישורון") הוזמן לבוא אל בית־הכנסת בשעה 5. לפי עדותו של יושב־ראש האספה יודל אייזנברג לפני ועדת החקירה הפולנית בראשותו של הקצין סטשמינסקי (ראה להלן), התחילה האספה בשעה 4, וטרופימוביץ בא והודיע שהאספה היא לגאלית [51]. לפני ועדת הסיים העיד שהאספה היתה צריכה להתחיל ב־4 ולמעשה התחילה ב־5. בזמן האספה ביקש פיינשטיין, שהיה מנהל של ה"קואופראטיב הציוני", שהאנשים שאינם חברי הקואו־פראטיב יעזבו את האולם, וכמה עשרות צעירים עברו לחדר סמוך. בבית־העם היו 3 חדרים, אולם, חדר מזנון וחדר שלישי. האספה הסתיימה לפי עדותו של יודל אייזנברג דקות מספר אחרי השעה 5 (אגב, היו אז הבדלים בשעה בין שעון וארשה, שלפיו נהגו הפולנים, לבין השעון שהיה נהוג בפינסק ואפשר שמכאן באה הסתירה בעדויות), בלי לקבל החלטות. אחדים מבין המשתתפים טענו, כי האספה איננה חוקית, מכיוון שאין מנהלים פרוטוקול בשבת. ברשיון שניתן לקיים את האספה לא צוין זמן לסיומה. אמנם, לפי דין־וחשבון של ועדת חקירה מטעם האינטרנאציונאל הסוציאליסטי בבריסל (ראה להלן), נתפרסמה יומיים לפני־כן פקודה מטעם מפקד העיר, שכל התקהלות אחרי שעה 6 אסורה [52], אולם מכל העדויות שלפני ועדת החקירה של סטשמינסקי ושל ועדת הסיים לא הוזכרה כלל פקודה זו. כל החקירה נסבה על השאלה, אם היה רשיון לאספה ואם לאו. מבצעי הרצח טענו שלצד אספת הקואופראטיב, שהיתה באולם, נתקיים כנס של צעירים בולשביקים בחדר אחר שבבית־העם. אמנם ב־20 במארס 1919 פורסמה פקודה בלשון זו: "כינוסים, אספות וארגונים בעלי אופי פוליטי אסורים בהחלט". את הפקודה הזאת הראה לאנדסברג לשני הכתבים היהודיים שהור־שו להצטרף לוועדת החקירה של הסיים. אבל הללו העירו לו שהפקודה אסרה אספות "בעלי אופי פוליטי" [53].

לפי פרוטוקול של שמעון ריקוורט מיום 8 באפריל, דהיינו 3 ימים לאחר הרצח, בוצע מעשה הרצח כדלקמן: ביום 5 באפריל תפסו חיילים פולניים יהודים לעבודות כפייה —

47. ראה שם, וראה עדותו של הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ לפני ועדת הסיים, פרוטוקול, עמ' 3—4.

48. ראה עדותה של שיינה סליבקה (פרוטוקול, עמ' 33—35) וראה היינט, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 3.

49. ראה עדותו של לאנדסברג לפני ועדת החקירה של סטשי־מינסקי, פרוטוקול, כ"י בארכיון הציוני הכללי, בתיק הנ"ל, עמ' 5—6.

50. ראה פרוטוקול, סטשימינסקי, עמ' 13.

51. פרוטוקול, עמ' 11.

52. גבת, עמ' 39.

53. היינט, 4 במאי 1919, גל' 101, עמ' 2.

לניקוי הקסרקטין, חטיבת עצים, קילוף תפוחי־אדמה וכדומה. סמוך לשעה 5 ראו שני צעירים יהודים שעברו ברחוב, כי חיילים מתקרבים אליהם. הצעירים פנו לעבר "בית־העם" והחיילים הלכו אחריהם ונכנסו ל"בית־העם". בהתחלה רצו החיילים לקחת את כל הנמצאים ב"בית־העם" לעבודות כפייה. אולם אחרי שקיבלו פיצוי עזבו את "בית־העם". כעבור חצי שעה חדרה אל "בית־העם" קבוצת חיילים מן הקסרקטין הסמוך, שהיה בבניין בית־הספר הריאלי. "בית־העם" הוקף מכל צדדיו. בהיכנסם אל האולם עוררו החיילים חרדה גדולה. אהרן גלייברמן חתר לצאת דרך פתח צדדי, חייל אחד הרגיש בו והמית אותו בירייה. כששמעו החיילים שהיו בחוץ את קול הירייה, החלו לירות באוויר, וכעבור דקות מספר הוציאו את כל הנוכחים בבית, סידרום בארבעות והובילום אל מפקד העיר[54]. לפי דבריו של פיינשטיין, שישב בחדר הצדדי כשנכנסו החיילים בפעם הראשונה אל "בית־העם", הוא התחמק מיד, ירד אל חצר "בית־העם" ונכנס לדירת מכר שהיתה בקומה שמתחת ל"בית־העם". "לא עברו רגעים מעטים" בין התפרצות החיילים בפעם הראשונה לבין הקפתו של "בית־העם"[55] על־ידי רוכבי אופניים. אפשר על־ידי כך להסביר מדוע לא עזבו בינתיים הצעירים והצעירות את "בית־העם". אגב, צעירים וצעירות אלה נתכנסו שם כדי למסור על תוצאות המפקד לשם חלוקת התלושים לקמח המצות, או שבאו לשם קבלת הוראות ופנקסי רישום לפעולות המפקד ביום המחרת. אחדים באו לראות את רשימת האנשים שבשבילם הביא ריקוורט כספים מאמריקה ושהיתה תלויה בחדר הקטן של "בית־העם". תיאור שונה במקצת נותן א. גולדברג, הכתב של "היינט", שהיה בפינסק בסוף אפריל. לפי דבריו נכנס חייל לביתו של משה־אייזיק פרידמן ולקח את בנו לעבודה. אחרי־כן הלך לחפש עובדים נוספים. בדרך הגיעו לקרבת "בית־העם". החייל תפס כמה צעירים, ופרידמן התחמק בינתיים. הצעירים ניסו לברוח אל "בית־העם", והחייל רדף אחריהם. כשראה את האספה הלך והביא ל"בית־העם" חיילים אחדים[56]. בין החיילים שנכנסו אל "בית־העם" היה חייל יהודי, דניאל קוזאק שמו, שלפי עדויות שונות עליו היה יליד בריסק, ועם נסיגת הצבא הרוסי מן העיר, עבר לקוברין, והיה ידוע גם בבריסק וגם בקוברין כגנב וככייס, ולאחר נפילת קוברין בידי הפולנים התנדב ללגיון הפולני. לפני ועדת הסיים הופיע כשצלב על צווארו והודיע שהוא עומד לקבל את "הדת הפולנית". אחת הבדותות בעדותו היתה העלילה המרושעת, שבאותו שבת היה בבית־הכנסת, ושם פנו אליו יהודים והציעו לו להצטרף אל המחתרת הבולשביקית שבעיר. קוזאק זה הודיע כנראה לקאפראל צ'יבוש על דבר אספת בולשביקים שעתידה להתקיים ב"בית־העם", כי לפי עדותו של קאפראל זה לפני ועדת סטשמינסקי "בדק" את "בית־העם" באותה שבת בשעה 7.30 בבוקר. בבוקרו של אותה שבת הלשין חייל יהודי, כפי הנראה אותו קוזאק, או אולי לגיונר יהודי אחר ושמו מרדכי קולקר — שאף הוא היה בין אלה שנכנסו ל"בית־העם" ואף הוא העיד שיהודים רצו לשחדו על מנת שיעבור אל מחנה הבולשביקים — על שני הצעירים פריזאנט ופיאלקוב שהם בולשביקים. הצעירים הללו נתפסו לעבודת כפייה והוכרחו לאסוף זבל בידיהם כשהם לבושים בגדי שבת. הצעירים רגזו וכנראה שמתוך התמרמרות הפליט אחד מהם משפט מעין זה: "מי יתן ויגאלנו השם מעינויים אלה". החייל היהודי ששמע את הדבר הוליך אותם אל הקצין, כנראה אל לאנדסברג, והודיע לו ששמע אותם אומרים: "כי מעבר לנהר עומדים הבולשביקים, בקרוב יבואו וישחררו אותנו". הצעירים נידונו בו במקום למוות ונשלחו מיד לבית־האסורים, בליווי הקצין פרונצ'אק. אולם פרונצ'אק שחרר אותם בדרך לבית־האסורים, אחרי שיעקב גלייברמן, קרובו של פריזאנט, שהיה באותה שעה בביתו של הארבוז, נתן לו כופר 500 רובל. ביום המחרת בא פרונצ'אק וקצין אחר ושמו בילצקי ודרשו עוד 1,000 רובל, בטענה שחייהם של שני יהודים שווים יותר מ־500 רובל. ודרישתם נתמלאה[57].

נחזור להתרחשות בבית העם. בשעה 6 בקירוב פרצו לתוכו חיילים, ואחרים הקיפו אותו מסביב. הם הכו את הנמצאים שם מכות רצח, שדדו מהם כסף וחפצי ערך. לפי דבריו של פיינשטיין נשדדו באותו מעמד יותר מ־50 אלף רובל, וחייל אחד ירה ברובהו בכיוון לתקרה והתחיל צועק: "הז'ידים יורים עלינו". לפי דברו היו בחורים שטיילו באותה שעה בקרבת "בית־העם", הם ברחו אל חצר "בית־העם" והסתתרו בקיטון שבקומה התחתונה של בניין "בית־העם" ונעלו אחריהם את הדלת. חייל ירה לתוך אותו חדר ופגע באהרן גלייברמן, בהיותו שם (ולא כדבריו של שמעון ריקוורט שהובאו לעיל)[58]. בשעה שערכו את המוצאים מ"בית־העם" בשורות, פרצו חיילים לבתים סמוכים והוציאו משם צעירים וצירפום, ואף הם הובאו אל המפקדה. פישל פלדמן, למשל, הוצא מביתו. על כך העיד אביו אברהם פלדמן לפני ועדת הסיים. לפי עדותה של אלקה מילצקי לפני אותה ועדה הובאו אברהם פלדמן ובנו פישל אל כיכר השוק אחרי מעשה הטבח. וכן הוצא מביתו זיסקינד פלצ'ני. משה מדניק הוצא מביתו או נתפס ברחוב. לפי הדין־וחשבון של י. גרינבוים, שהיה חבר בוועדת הסיים, נתפשו מן הבתים או מן הרחוב גם גוטליב, שולמן ופוריצקי וצורפו אל השורות. כשעברו המובלים ברחוב פלבסקי בעט הרופא הצבאי בוקראבה (אחיו של הכומר בוקראבה) בצעירה גלוזמן ואמר: "אם ז'ידים המה הבולשביקים הללו כולם למיתה"[59]. במכתב של פיינשטיין שנשלח לווארשה, ונשתמר כשהוא קרוע, אנו קוראים, כי

54. גבת, עמ' 34.
55. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 50.
56. היינט, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 3.
57. העדויות על אופיים של קוזאק וקולקר נמצאות בארכיון הציוני הכללי, בתיק הנ"ל, כמו כן פורט שם המעשה בפריזאנט ופיאלקוב במכתב ללא תאריך של פיינשטיין לי. גרינבוים.
58. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 56.
59. פרוטוקול, עמ' 7—9; היינט, 11 באפריל 1919, גל' 87, עמ' 6.

"וילקוביץ בנו של המדפיס (קרוע) עבר ברחוב פלבסקי והנה עצרהו (קרוע) של הקסיונדז — (בוודאי הכוונה לאותו בוקראבה) — ויאמר לו: אתה הנך בולשביק (קרוע) הדפוס של אביך לבולשביקים (קרוע) וציוות על החייל להכניס את יילקוביץ אל תוך (קרוע)". מהמשכו של המכתב אנו למדים שליד ביתו של ד"ר בוקראבה עבר באסביץ החשמלאי או היה בין המובלים, והוא אמר לבוקראבה: "הנני הולך עכשיו אליך לתקן את המאור החשמלי בביתך" ובוקראבה הוציאו מתוך הקהל ויכניסהו אל ביתו וכך ניצל ממוות[60]. לפי השמועה סטר לו ד"ר בוקראבה על לחיו ונזף בו על שלא בא לתקן את החשמל שבביתו, בכוונה להוציא אותו משורות המובלים. כשהובאו הנתפסים, כש־הם מוכים באכזריות, אל בית המפקדה שוב נערך חיפוש בכיסיהם. שמעון ריקוורט היה באותה שעה במפקדה, כנראה לשם בקשת האישור לוועד הציוני שבמקום, והוא סיפר כי ראה את מעשה החיפושים, וכי בזמן החיפושים "עינו אותם בעינויים קשים" ולקחו מהם שעונים וכסף וחפצי ערך אחרים. הוא שאל שם קצין: "על מה זה מענים ככה את העצורים?". התשובה היתה "כי הם בולשביקים, הם הרגו קצין וחייל, וכי בבית־העם נמצאה מיטרליוזה [מכונת ירייה]"[61]. בינתיים בא אל המפקדה המאיור לוצ'ינסקי, שהיה המפקד על פלוגת החיילים שבעיר, והיה בעל הסמכות העליונה בעיר. הוא הרכיב, כביכול, בית־דין צבאי מהיר. ועדת הסיים (ראה להלן) לא יכלה להיוודע, מי היו חברי "בית־דין" זה. לאנדסברג העיד לפני אותה ועדה, כי "לוצ'ינסקי בא וקצינים אחדים" והוא עצמו לא היה במתן גזר־הדין, משום שנקרא בינתיים לטלפון. בעדותו של המאיור לוצ'ינסקי לפני הוועדה הפולנית בראשותו של סטשמינסקי, אנו קוראים, כי גזר־הדין ניתן "אחרי התייעצות קצרה עם הקצינים". לפי עדותו של הז'אנדארם סטארומייסקי לפני ועדת הסיים השתתפו במשפט, מלבד לוצ'ינסקי ולאנדסברג, עוד קצין אחד בלבד. לא היתה אפוא כל חקירה ודרישה, וגזר־הדין הוצא תוך דקות מספר. שיינה סליבקה המזונונאית שב"בית־העם", שהיתה בין התפוסות, העידה כי "שלוש דקות התייעצו החיילים והחליטו — ישר אל הקיר".

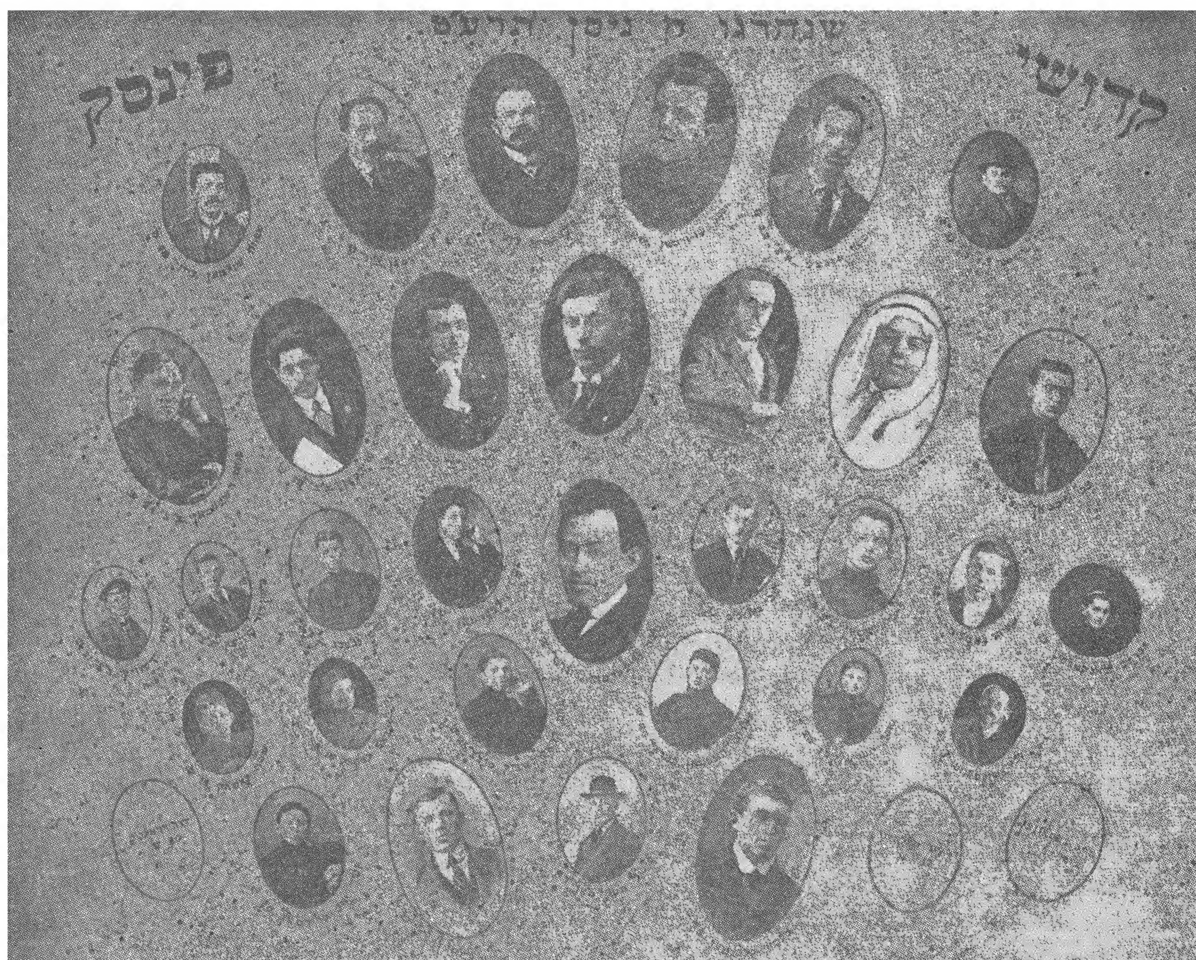
מן המפקדה הובלו התפוסים אל כיכר השוק. כאן צורף פנחס קראסילשצ'יק, שנתפש ברחוב סמוך בלכתו עם המורה ברתה פולאק[62]. בכיכר השוק הראה ישראל (לולה) ברגמן לאחד השומרים עליהם תעודת רשיון שניתנה לו על־ידי לאנדסברג לנסוע לווארשה, כדי להביא משם את הכסף שנשלח מאמריקה למען הפינסקאים, וסכום כסף מתמיכת הג'וינט וכן לפרוט שם את הכספים שהביאו צוקרמן וריקוורט שהיו בשטרות של 1,000 מארקים, ולפרוט שטרות כאלה שניתנו לו על־ידי בני המקום. אולם לרשיון זה לא הושם לב, כשם שלא הושם לב לתעודה רשמית שהראה קאצמן (אולי זה הוצמן אברהם), המעידה שהוא בלתי מפלגתי, וכי אדם ישר הנהו[63]. התפוסים הובלו אל גדר הלבנים של המנזר הקאתולי. לריקוורט, שעמד בקרבת מקום, ניגש קצין וחקרו על עמידתו שם. משהציג את תעודותיו יעצהו הקצין להסתלק לרחוב צדדי. כשחצה את הרחוב ראה מכונית צבאית עוברת, והיא מלאה חיילים ומוארת ברפלקטורים. על־פי פקודתם של שני קצינים נערכו התפוסים ליד הקיר. לפי עדותו של הז'אנדארם קאז'ימיז' סטארומייסקי לפני ועדת הסיים, אמר לוצ'ינסקי לירות בכל שני, אבל מיד חזר בו, משום שאז היו "האשמים ביותר" נשארים בחיים, וציווה להוציא את הנשים והזקנים מן השורה. הללו הועברו לפי עדותה של מילצקי וכן לפי עדותו של החייל גונסארובסקי, אל מעבר למקום, שבו עמדו החיילים, במרחק של כשלושים צעד, וראו במו עיניהם את מעשה ההרג. העומדים בשורה נורו במכונת ירייה מן המכונית ובירית רוביהם של החיילים, כשפניהם מול היורים. כאשר הבינו הנידונים את הצפוי להם "קמו צעקות נוראות, בכי ויללה". הצעירה פרומה אייזנברג כרצה את משמר החיילים ונפלה על צוואר צבי ליבמן וצעקה: "מות אמות אתך!". במהלומות החזירו אותה החיילים למקומה. המורה דוד מושקובסקי, שעל אף היותו זקן, לא נתנו לו החיילים לעזוב את המקום — כשם שלא נתנו זאת גם לשניים אחרים, למורה שמחה שולמן ולמשה־לייב פרידמן — קרא בקול אל אחיו באסון: "אחים, נמות מות קדושים, אמרו יחד אתי את הווידוי!". והוא התחיל: "אשמנו בגדנו גזלנו עד גמירא, ואחריו קראו כולם את הווידוי מלה במלה. הצעקות היללות והצווחות יחד עם קריאת הווידוי נשמעו גם ברחובות הסמו־כים". אחד יצא, כנראה, מדעתו והחל לשיר את תפילת "כל נדרי" ונפח נשמתו כשתפילה זו על שפתיו[64].

ואלה שמות ההרוגים ליד קיר המנזר[65]:

1. ברגמן ישראל (לולה), בן 23, חבר "צעירי ציון".
2. באנקובסקי אברהם, בן 17, בלתי מפלגתי.
3. גלייברמן משה, בן 27, בונדאי.
4. גוטליב צבי, בן 23, חבר "צעירי ציון".
5. גוטליב ישעיה, בן 22, חבר "צעירי ציון".
6. הוצמן אברהם, בן 26, בונדאי.
7. הקלמן יוסף, בן 20, "ציוני כללי".
8. היטלמן פנחס, בן 24, חבר "צעירי ציון".
9. זילברמן משה, בן 21, חבר "צעירי ציון".
10. יודביץ משה, בן 21, חבר "צעירי ציון".
11. ליבמן צבי, בן 24, חבר "צעירי ציון".
12. ליברמן מנחם, בן 35, בלתי מפלגתי.

60. בתיק הנ"ל.
61. גבת, עמ' 34—35.
62. ראה עדותה של ברטה פולאק, פרוטוקול, עמ' 14.
63. ראה עדותו של משה ברגמן (אביו של ישראל ברגמן), פרוטוקול, עמ' 5—6, וכן עדותה של אלקה מילצקי. לפי עדותה של אלקה מילצקי הצטיידו כמה צעירים בתעודות כאלה משום שהפולנים חשדו את הצעירים היהודיים בבולשביזם.
64. ראה הע' 35. וראה מגלת פורעניות, עמ' 57—58 והכתבה של Elias Tabenkin, הכתב של The Tribune, באווידנס, עמ' 76, ודבריו של פינסקאי, היינט, 9 באפריל 1919, גל' 85. על פרשת הרצח קונן ש. נ. גיטלמן בפואמה שלו: א. שלושים וארבעה, בהשלוח מ"ג, תרפ"ה, עמ' 234—241; ב. יסורי החיים, שם, עמ' 322—329.
65. הנתונים לפי פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 70.

13. מושקובסקי דוד, בן 50, "ציוני כללי".
14. מדניק משה, בן 30, חבר "צעירי ציון".
15. נאטאנזון משה, בן 37, "ציוני כללי".
16. עלשטיין לייב, בן 22, חבר "צעירי ציון".
17. פלדמן פישל, בן 28, בלתי מפלגתי.
18. פרידמן משה־לייב, בן 47, "ציוני כללי".
19. פרידמן חיים, בן 29, חבר "צעירי ציון".
20. פלצ'ני זיסקינד, בן 17, בלתי מפלגתי.
21. פרידמן אשר־זאב, בן 20, בלתי מפלגתי.
22. פישמן יוסף, בן 35, בלתי מפלגתי.
23. פוריצקי שמחה, בן 28, חבר "צעירי ציון".
24. פידלמן נחום־יצחק, בן 23, חבר "צעירי ציון".
25. קוזנץ גרשון־דוד, בן 23, חבר "צעירי ציון".
26. קראסילשציק פנחס, בן 25, חבר "פועלי ציון".
27. קליינמן שלמה, בן 18, בלתי מפלגתי.
28. קוטוק דניאל, בן 16, בלתי מפלגתי.
29. קוטוק משה, בן 14, בלתי מפלגתי.
30. ריקלין צדוק, בן 28, חבר "צעירי ציון".
31. רולניק דוד, בן 20, בלתי מפלגתי.
32. שולמן שמחה, בן 48, "ציוני כללי".
33. שטיינברג יצחק, בן 23, חבר "צעירי ציון".
34. שיפמנוביץ זליג, בן 52, בלתי מפלגתי.

ל"ה קדושי פינסק בימי הפוגרום ה' ניסן תרע"ט (1919)

ההרוג ה־35 היה אהרן גלייברמן, בן 19, שנהרג, כאמור לעיל, בכדור אחד החיילים, שפילח את ראשו כשהתחבא בחדר הקטן שמתחת למדרגות שבחצר "בית־העם". באותו חדר קטן התחבאו גם משה קרמן, ישראל ולמן, יוסף שאבזיז וישעיה גוטליב, שנתפס בשעה שרץ להביא רופא אל אהרן גלייברמן[66]. העובדה שהם נעלו את הדלת אחריהם נתנה בפי מבצעי הרשע גם את הטענה, שבזמן אספת הקואופראטיב באולם "בית־העם" היתה אספת בולשביקים בקומה התחתונה, וכי הדלת של חדר האספה היתה נעולה[67]. המסתתרים קרמן, ולמן ושאבזיז אף הם הובלו לאחר־מכן "אל הקיר", אלא משום־מה הושארו בחיים, לאחר מכות אכזריות שנמשכו

66. שם, עמ' 60.

67. יש שטענו שהאספה הבולשביסטית היתה בחדר ליד אולם בית־העם, ויש שטענו כי האספה היתה בחדר קטן שבקומה מתחת לבית־העם.

קבר הל"ה בבית העלמין הישן (1919)

משעה 9 בערב עד שהובאו לבית־הסוהר אחרי חצות הלילה. הם חלו זמן רב מן המכות[68].

מן התפיסה ב"בית־העם" עד הרצח שבוצע עם תחילת החשכה לא עברו יותר משבעים דקות[69]. גופות ההרוגים נשארו מוטלות על הארץ. הנשים, הילדים והזקנים, 26 במספר הובאו אל בית־הסוהר תוך התעללות של לעג ואיומים שגם אותם יהרגו[70]. באותו ערב, בשעה 11 בקירוב, "נערך חיפוש יסודי בבית־העם", חיילים שיברו ארונות ועקרו את הרצפה. כפי הנראה החל לוצ'נסקי לחפש "הוכחות" להצדקת הפשע שעשה. את רעש החיפושים שמע א.א. פיינשטיין שבאותו ערב ישב בדירת מכרו שמתחת ל"בית־העם", כשחייל שומר עליו ועל יתר בני הבית. החיפוש נמשך עד 3 בלילה, ולפי עדותו של הז'אנדארם סטארומייסקי לא מצאו בו כלום[71]. באותו לילה שמע פיינשטיין מפי קוזאק, הלגיונר היהודי, שבא עם חייל שני לקחת אותו, את העלילה המרושעת, כי ביום השישי לפנות ערב שמע בחורים אומרים: "צריך לצאת בכוח מזוין נגד הפולנים ולגרש אותם מכאן, הבולשביקים קרובים אל העיר וגם הם יעזרו לנו", וכי הבחורים אמרו: "מחר נתאסף לדון מה לעשות", וכי האספה תתקיים ב"בית־העם", והנה הוא בא ותפש את כל המורדים[72]. פיינשטיין ניצל תמורת כופר נפש.

כאמור נשארו החללים מוטלים במקום הרצח. בלילה באו חיילים, אחד מהם היה קולקר, חלצו את נעלי ההרוגים, פשטו את בגדיהם ופשפשו בכיסיהם[73]. לפנות בוקר גויסו 5 עגלות ועגלונים להעברת החללים לקבורה. יעקב קושניר העיד לפני ועדת הסיים, כי העירו אותו משנתו, ומכיוון שמכר את סוסו קודם לכן נאמר לו לקחת אֵת (כלי לחפירה), וכי על כל עגלה "שמנו 7 גוויות"[74]. בשעת ההעמסה נתגלה כי שלושה מן הירויים עודם בחיים. אברהם באנקובסקי היה פצוע ברגלו, נחום־יצחק פידלמן היה פצוע קשה בבטנו, והשלישי, זיסקינד פלצ'ני, היה לגמרי שלם בגופו. משעמסו העגלונים את העגלה הראשונה הניחו את פידלמן מעל לגופות החללים וכן חשבו לעשות עם השניים האחרים, מתוך תקווה להוריד אותם בדרך ולהצילם. אולם בא קצין וציווה עליהם לפרוק את העגלה, מכיוון שלא היתה תעודה רשמית להעברתם. בינתיים קם פלצ'ני והתחיל לבקש את הקצין שיתן לו ללכת לביתו. חייל נצטווה על־ידי הקצין לירות בו והחטיא את המטרה. הצעיר ברח, אולם נתקל בחייל אחר שהעמיד אותו ליד אחד הקירות ונורה על־ידי הרודפים אחריו. שני נערים יהודיים שנזדמנו במקום נצטוו לסחוב את גופתו אל החללים. הקצין בדק את הגופות ומשמצא את באנקובסקי חי, הרג אותו. לפי מקור אחר ניסה באנקובסקי לברוח. על רולניק ישנה עדות שדקרוהו בפגיון בבטנו. בפידלמן לא הרגישו. לאחר שהובאה התעודה הדרושה הועמסו הגופות על העגלות,

68. ראה הע' 66.

69. הכתבה הנ"ל של טבנקין, אווידנס, עמ' 76. לפי דו"ח של מורגנטוי היה משך הזמן מן המאסר עד לביצוע הרצח פחות משעה. ראה Henry Morgentau, All in a life time, ניו יורק 1922, עמ' 412.

70. ראה תעודה בחתימתו של דימיטרי שינגל, מנהל בית־הסוהר, בתוך פרוטוקול, עמ' 14. לפי תעודה זו נאסרו בשעה 9.30 בערב. וראה פינשטין, שם, עמ' 58. בין 26 האסורים היו 9 ילדים עד גיל 12 ו־6 בחורות. ראה שם.

71. פינשטין, שם, עמ' 52. וראה עדית הז'אנדארם סטארומייסקי, פרוטוקול, עמ' 53.

72. פינשטין, שם, עמ' 53.

73. ראה העדויות על התפארותו של קולקר בתיק, שצוין לעיל בהערה 28.

74. בתיק הנ"ל.

והובלו אל בית־הקברות הישן, ולא אל בית־הקברות החדש, במחשבה לאסור על היהודים לגשת אל קברם. העגלונים והקברנים חפרו את הקבר והחלו בקבורת החללים, והנה הרים פידלמן את ראשו וביקש חרש קצת מים. שמע זאת פקיד המשטרה אשר היה במקום. ציווה על העוסקים בקבורה להיכנס לחדר הטהרה ומיד לאחר־מכן נשמעו שתי יריות, ובצאתם מחדר הטהרה מצאו את פידלמן מושלך בקבר האחים[75].

בבוקרו של אותו יום הוצאו לרחוב נעליים ובגדים למכירה[76]. באותו יום, ב־6 באפריל, פרסם לאנדסברג פקודה וזה תוכנה: למרות האיסור על התכנסויות התקיימו במס־ווה אספות של חברי קואופראטיבים שתי אספות פוליטיות. כשרצו החיילים לפזר את האספות נתקלו בהתנגדות מזוינת שגרמה לפציעתם של שני חיילים. הדבר נעשה ביום שבו היתה פעילות מוגברת בחזית, והגארניזון שבעיר הוקטן. האנ־שים התכנסו מתוך רצון לנצל את ההזדמנות ולבצע את תכניותיהם העוינות. משום כך נאלצו כוחות הצבא להשתמש בתקנון של מצב מלחמה ולהעניש אחר משפט צבאי 37 משתתפי האספות. ובכן מוזהרים כל האוכלוסין, שכל התכנסות תיענש בהחלט בעונש מוות בירייה. אותה פקודה אסרה כל התכנסות ליד קבר ההרוגים, אסרה כל התכנסות של חברי הקואופראטיבים וגם של חברי הנהלתם של הקואופראטיבים, פקדה על סגירת בתי־התפילה חוץ משני בתי־כנסת. אסרה כל שיחות בין אנשים הבאים למוסדות הרשמיים, כגון: לעירייה, לז'אנדארמריה, המיליציה ועוד[77]. כמו כן דרש לאנדסברג מאת הדיין הורוויץ לחתום על תעודה, כי ב"בית־העם" התקיימה אספת בולשביקים. אולם הוא סירב. מכיוון שהוטלה על הרבנים האחריות שלא ייזכר "מעשה פינסק" בבתי־הכנסת, החליטו הרבנים לסגור את שני בתי־הכנסת שהותר בהם להתפלל. באותו יום הוחל בחיפוש נשק, ונשדדו חפצי בית ומצרכי מזון. אלה שנתפסו ברחוב כשהם מדברים יידיש נאסרו. הגברים פחדו לצאת מן הבתים.

ליל הרצח היה ליל חרדות בעיר. מחמת העוצר ידעו את המתרחש רק אלה שגרו בסמוך לכיכר השוק. הרחוקים יותר חשבו שהיריות היו מחמת התנגשות עם הבולשביקים. במיוחד נדדה שנת האנשים שבני משפחתם לא חזרו. בבוקר הקיפו הבכיות והיללות את כל העיר. גברים, נשים וילדים התרוצצו להיוודע על גורל בנים, בנות, בעלים, אבות. העיר נתקפה פחד מפני העתיד וחרדה גדולה לגורל הנאסרים. במשך ימים אחדים לא היה ברור מי נורה ומי נמצא בבית־הסוהר, ולא היה ידוע מספר הנתפסים[78].

לאחר־מכן נתברר שמצב האסורים, ובמיוחד של הבחורות, היה מר ממוות. לפי דברי ראש משלחת הג'וינט, ד"ר בוגן, יצאו שתיים מדעתן. האחת נעלמה מן העיר והשנייה נשארה במשך חודשים משממה[79]. ביום הראשון לפני הצהריים הוצאו 14 אסורים אל בית־הקברות, אל "קבר האחים", נצטוו לפתוח את הקבר, הועמדו ליד הקבר הפתוח והודיעו להם כי יירו. הללו כבר אמרו את הווידוי. אולם בו ברגע בא ז'אנדארם אל המקום והרובים שהיו מוכנים לירות הורדו. האסורים נצטוו לכסות את הקבר והוחזרו אל בית־הסוהר[80]. אין לדעת מה התרחש כאן, אם היה זה תעלול של סאדיסטים, ואם באמת רצו לחסל גם את אלה, אלא שמשום־מה לא ביצעו את המזימה. לפי הדין־וחשבון של גרינבוים השתדלה אחת ושמה סוניה רבינוביץ אצל אותו ז'אנדארם שיציל את גיטלמן (הוא המורה שמואל־נתן גיטלמן), שהיה בין האסורים. ובזכותה ניצלו כל האסורים הללו ממוות. בדברי סיפורו של פינסקאי שבא לווארשה ב־9 באפריל אנו קוראים: "משנודע דבר הובלת האסירים, החלו נשים, שהיתה להם היכרות עם חייל בכיר [בוודאי אותו ז'אנדארם], להשתדל בדבר הצלת גיטלמן, וגיטלמן אף שוחרר בו ביום מבית־הסוהר"[81]. לאחר שהוחזרו המובלים למוות אל בית־הסוהר לא חסו לא על הזקנים ולא על הבנות, הגברים הולקו כשהם ערומים לגמרי והצעירות כשכותנתן על בשרן. הם הולקו עד זוב דם. רבים מהם נשארו חולים במשך חודשים רבים. ושוב אין לדעת אם הכוונה במעשה אכזריות זה היתה להוציא הודאה מפיהם או לשם סיפוק הנאתם של פראי אדם אנטישמיים.

באותו יום ראשון יצאה משלחת מפינסק אל ברוך צוקרמן שהיה אז בבריסק. המשלחת הגיעה לשם לעת ערב, כשצוקרמן ישב באספה עם ראשי הציבור היהודי שבעיר. צוקרמן הפסיק את הישיבה, על מנת לנסוע מיד לווארשה, והגיע לשם ביום שני בבוקר (7 באפריל). לפי מכתבו לד"ר בוגן, ראש המשלחת של הג'וינט, שנכתב בו ביום, הלך צוקרמן אל הקולונל גראוו (Grove), שהיה ראש משלחת הסיוע האמריקני לפולין, וסיפר לו על הנעשה בפינסק. גראוו נתן לו את הרשות לספר על "מעשה פינסק" לצירי הסיים היהודים ולוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בווארשה[82]. בזכרונותיו מוסר צוקרמן סדר הפוך. קודם הלך אל יצחק גרינבוים ואחר־כך אל הקולונל גראוו. אפשר שהגרסה האחרונה היא הנכונה, ובמכתב אל ד"ר בוגן שינה צוקרמן את סדר פעולותיו, מחמת החשש, שמא ירגז עליו ד"ר בוגן על שעשה מעשה פוליטי על דעת עצמו[83]. אולם דבר הרצח נודע כבר לפני־כן, וכשהתראה צוקרמן עם הקולונל גראוו כבר ידע גראוו על המעשה, אם כי לא אמר לו זאת אלא כעבור זמן. גרינבוים, כנראה, העביר העתק מכתבו של צוקרמן בו ביום לפילסודסקי, והודיע על ה"עניין" למיניסטר המלחמה לישנייבסקי ולמי־

75. הדו"ח של גרינבוים בתיק הנ"ל, וראה היינט, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 3; פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 58—59.
76. היינט, שם.
77. היינט, 4 במאי, גל' 101, עמ' 2.
78. מפי ד"ר זאב רבינוביץ.

79. Boris D. Bogen, Born a Jew, ניו יורק 1930, עמ' 176—177; מברק ששלחה הלשכה הציונית מקופנהאגן למרכז הג'וינט ב־25 באפריל 1919, בארכיון הג'וינט.
80. היינט, 6 במאי 1919, גל' 103, עמ' 3; מאמענט, 7 במאי 1919, פינשטין שם, עמ' 60—61.
81. היינט. 11 באפריל 1919, גל' 87, עמ' 6.
82. רעליעף, עמ' 718.
83. ב. צוקערמאן, אויפן וועג, עמ' 363—364.

ניסטר הפנים וויצ'אחובסקי, ואפשר שהדבר נודע משום שריקוורט עזב את פינסק ביום הראשון והגיע לווארשה לפני צוקרמן. כבר ביום השני בבוקר יצא הקצין סטשמינסקי מווארשה לפינסק, כדי למלא את מקומו של לוצ'ינסקי האחראי לרצח, ובדרכו סר לבריסק. כאן התראה עם הגנראל ליס־טובסקי, שהיה המפקד הראשי בחזית פולסיה, וליסטובסקי מינה אותו כיושב־ראש ועדת החקירה בעניין פינסק, לאחר שקיבל הוראה טלפונית ממיניסטר המלחמה הפולני למנות ועדה כזאת. בו ביום הגיע סטשמינסקי לפינסק עם עוד קצי־נים אחדים, והספיק לחקור באותו יום 5 מבין הנתונים במאסר[84], ובו ביום פרסמה סוכנות הידיעות הפולנית (פא"ט) את פקודת הגנראל ליסטובסקי, וזה לשונה: "ביום כיבוש פינסק נורו בין־השמשות בחלקי העיר השונים מן החלונות יריות על הצבא הפולני, בהן נהרג אולאני [פרש] אחד, והיה ידוע שמספר ניכר של בולשביקים תושבי העיר נשארו בה ולהם כמות גדולה של נשק. הסידורים הנמרצים ומצב החירום שהונהג מיד הבטיחו במידה מסוימת את השקט והבטחון לצבא הפולני. אולם הקלקול המתמיד של הרכבות ושל קווי הטלפונים ומאסרם של מרגלים, אשר נשלחו על־ידי הבולשביקים, חיזקו את הדעה, שבעיר פועלת רשת של בולשביקים. על אף ההצהרות שניתנו על־ידי האוכלוסייה, יהודים ברובם, על כוונותיהם הטובות, ועל אף הכרת הטובה שהביעו על שחרורם מן הבולשביקים ועל אף המזון ומצרכי הרפואות שהובאו וחולקו בין האוכלוסין ללא הבדל דת — גילתה האוכלוסייה היהודית כפיית טובה מרגיזה. בימים הראשונים של אפריל, כשהחלה ההתקפה על המזרח לשם תפיסת הנקודות האסטרטגיות החשובות ולפיזור כנופיות הבולשביקים, אשר שוטטו בקרבת גלאניטשין־פאכאסובסק, כשחיילינו התקדמו אל ממזרח ליאסלדה והשאירו בפינסק חיל מצב קטן נתגלה שהפלוגות הפולניות הוקפו במעל ובגידה. המחלקה של הלייטנאנט זאמצ'ק שהוקפה בבגידה סבלה אבדות כבדות והלייטנאנט עצמו נהרג. הידיעה הזאת, שהגיעה לפינסק באמצעות רשת בולשביקית חשאית, דיה היתה כדי שתפרוץ בעיר התקוממות בולשביקית, שמטרתה היתה להשמיד את חיל המצב הפולני הקטן, להרוס את קו הרכבת, לתפוס את תחנת הרכבת, למנוע אפשרות של נסיגה, ולתת את פלוגותינו באש מפנים ומאחור. כבר ב־5 באפריל תקפה כנופיה בולשביקית מאורגנת ומזוינת את הצבא הפולני ומצעה את חיילינו. רק ההתמצאות המהירה של המאיור לוצ'ינסקי וההחזקה הנכונה בנקודות חשובות בעיר מנעו את התאחדותם של כנופיות המורדים ואפשרו להחניק מיד את התכניות הבוגדניות של הכנופיות. פירוק הנשק המהיר של הכנופיה והעמדת חבריה לפני בית־דין צבאי, שדן למוות בירייה 30 בולשביקים, דיכאו מהר את ההתקוממות ומנעו שפיכת דמים איומה. רובם של הבולשביקים ברחו בבהלה או התחבאו בעיר. בפעם האחרונה אני מצווה למסור תוך שלושה ימים את כל כלי הנשק ולגלות את אנשי המחתרת המסתתרים. אני שבע רצון מאוד, שנציגי המשלחת [האמריקנית] היו עדים לכפיית הטובה הבולטת, אני מצווה שהפקודה הזאת תועבר מיד לעיר פינסק"[85]. נוסף על כך הטיל על יהודי העיר קנס של 100,000 רובלים.

למותר לציין שהפקודה הזאת מלאה שקרים, אבל יש מקום לשאול, מדוע הזדרז ליסטובסקי במתן פקודה זו, ומדוע הזדרזה הממשלה הפולנית למנות ועדת חקירה? כמו כן יש מקום לשאלה, מדוע הזדרזו השלטונות להרחיק את לוצ'ינסקי, האחראי לרצח, מן העיר? אין לנו ספק בדבר, שהרצח תוכנן מראש, על כך מעידים דבריו של בריילספורד שהוזכרו לעיל. לפי דבריו אמר לו הקצין בפינסק: "אנו מתכוננים לערוך פעולה לדוגמה", ואנו רשאים להניח שההצעה הוצעה לפחות לפני ליסטובסקי, והוא נתן ללוצ'ינסקי יד חופשית. ראינו לעיל שהיה מעקב אחרי צעדיו של צוקרמן לפחות מיום חמישי, וכפי שראינו היו כבר מוכנות האשמות השקר, כגון שמצאו ב"בית־העם" מכונת ירייה. כפי שנראה להלן ליקטו הצוררים עוד לפני הרצח "ראיות" ו"אסמכתות" שהיהודים הם בולשביקים, כגון התמונה של חברי ה"בונד" כשהם מחזיקים נשק, שהיתה בידם מלפני מעשה הרצח, בכדי להשתמש בה כ"עדות" על ה"בולשביזם" של הנוער היהודי בעיר. אילו היה "רצון טוב", אפשר היה לברר קודם לכן מה פשרה של תמונה זו. אנו רשאים להניח שהגנראל ליסטובסקי נשאל טלפונית, איך לנהוג בבולשביקים שנתפסו ב"בית־העם". המפקד לאנדסברג העיד, כי בזמן ה"משפט" של העצורים נקרא לטלפון, ועל כן לא נכח במתן פסק־הדין[86]. לא נטעה אם נאמר, שהוא הלך להתקשר טלפונית עם ליסטובסקי. ליסטובסקי עצמו אמר בהזדמנות מסוימת, כי הוא מקבל על עצמו את האחריות על ה"מעשה" שעשה לוצ'ינסקי[87].

בתשובה לשאלותי בדבר החפזון במינוי ועדת חקירה ובדבר ההצטדקות בפקודה של ליסטובסקי שהובאה לעיל יש לומר שהשלטונות הפולניים נוכחו מיד לדעת, שה"מעשה" היה נמהר מדי. כבר ביום השני, כלומר ב־7 באפריל, החלו להתעניין בנעשה משלחות החוץ שפעלו בווארשה. טלגראמה נשלחה באותו יום מווארשה אל העיתון "ניו הרולד טריביון", שיצא בפאריס, ונתפרסמה ביום הרביעי באותו שבוע תחת הכותרת: "כיצד לנהוג בבולשביקים? לירות בהם! כך דרכה של פולין", ותחת כותרת משנה: "שלושים ושלושה קושרים בפינסק הוצאו להורג יחדיו בכיכר השוק". שם נאמר שוועדה משותפת, מורכבת שליחים אמרי־קנים, בריטים וצרפתים, מנהלים חקירה קפדנית. הטלגראמה משתדלת לעשות רושם אובייקטיבי, אולם היא באה לטשטש את המאורע. היא מוסרת את נקודת הראות של הפולנים, תוך הסתייעות בדבריו של הקולונל פראנציס פרונצ'אק, אמרי־קני שהיה בפינסק מטעם הצלב האדום האמריקני (אין להחליף אותו בפרונצ'אק הנזכר לעיל). הוגנב בתוך הטלג־ראמה גם שקר בולט: "קולונל פרונצ'אק סיפר, כי לפי

84. ראה פרוטוקול, עמ' 102.

85. היינט, 9 באפריל, גל' 85.

86. פרוטוקול, עמ' 2.

87. ראה נאומו לפני חברי הוועדה של הסיים, היינט, 18 באפריל 1919, גל' 91, עמ' 5.

דברי השלטונות הצבאיים נתגלו 200 בולשביקים באולם באחד הפרברים של העיר בשעה שזממו את מזימותיהם". והיא איננה מזכירה שה"בולשביקים" הללו היו יהודים. בארכיון הג'וינט בניו־יורק ישנה כתבה שנתפרסמה ב־8 באפריל על־ידי כתב אחד ושמו זארניצקי (ראה עליו להלן) וזו לשונה: "הקולונל פראנציס פרונצ'אק שבצבא ארצות הברית, אשר בא לפולין במשלחת הצלב האדום וחזר זה עתה מפינסק, מודיע, כי הוצאו להורג 33 בולשביקים, לאחר שפצעו שני חיילים פולנים ורצו להשתלט על העיר ולהרוג את הגארניזון הפולני שהיה בה. פרונצ'אק נשבע כי לא נעשה כל הרס ברכוש ובתים לא הותקפו. ההוצאה להורג בוצעה בצורה סדירה, והיא היתה תוצאה של אי־ציות לפקודות הצבא שבעיר הקרובה לחזית. בשבועיים האחרונים שבהם היתה משלחת הסיוע האמריקנית עסוקה בהקלת הרעב והסבל, גילו שלטונות הצבא פעילות של בולשביקים ותעמולה שנעשו בעיר בכסף רב של בולשביקים. חייל יהודי־פולני הודיע למפקד הצבא שבעיר, כי בשבת בלילה ייעשה נסיון התקוממות. עקב זאת פרסמו השלטונות הודעה על איסור אספות ציבוריות או פרטיות, וציוו למסור את כל כלי הנשק. אולם בניגוד לפקודה נערכה אספה אחת בשבת בבוקר, ושוב פרסמו השלטונות איסור על קיום אספות. אף־על־פי־כן נערכה אספה אחרי הצהריים ברחוב קופצ'סקי מס' 72. בשעה 6 שלח המאיור גיאורג לוצ'ינסקי חיילים אחדים לפזר את האספה אולם החיילים נתקלו ביריות, שני חיילים נפצעו, ואחד מהם מת מפצעיו. כ־200 בולשביקים היו באספה. לאחר היריות החלו להתפזר. חיילים נוספים מיהרו למקום שבו נשארו שישים איש. החיילים מצאו שם נשק של בולשביקים ומכונת ירייה. לאחר שנתפסו החלו הבולשביקים להשמיד דוקומנטים וניירות שהיו אצלם. 33 מהם נורו, בעוד שהנשים ומספר גברים הועברו לבית־הסוהר. ההרוגים נקברו ביום המחרת לאחר שזוהו. הגנראל ליסטובסקי, המפקד העליון באזור, והמאיור לוצ'ינסקי פרסמו הודעות רשמיות... הקולונל פרונצ'אק היה בפינסק בזמן המאורע וגם ביום שלאחר־מכן. עדי ראייה אחרים מספרים אותם דברים... קצינים אמריקניים אחדים נמצאים כעת בפינסק לערוך חקירה. האוכלוסיה בפינסק היא ברובה יהודית. ברוך צוקרמן איש הסיוע היהודי־אמריקני יצא לעיר לחקור את המאורע. החיילים הפולנים ניצלו מן הקשר הבולשביקי הודות לאזהרה מוקדמת שחייל יהודי־פולני הזהיר את מפקד הצבא בעיר". אין צורך, כמובן, להתעכב על השקרים המרובים שישנם בהודעה זו ובהודעות האחרות. אולם צריך לציין שהודעה זו פורסמה בתור "הודעה ממשלתית", ובשם ה"ועד הלאומי הפולני", שהוכר על־ידי מעצמות הברית כנציגות של פולין, ואשר בראשו עמדו האנטישמיים דמובסקי ופאדרבסקי. אותו פרונצ'אק רקם מסכת של שקרים נוספים. ד"ר בוגן במכתבו מיום 9 באפריל כותב כי נפגש (כנראה בבריסק) עם המאיור טיילור, ראש המשלחת של הצלב האדום האמריקני בפולין, וטיילור סיפר לו, כי פרונצ'אק דיווח כדלקמן: "עיקר הכוונה של האספה [בבית־העם] היתה בכדי להמציא תחבולות נגדו [כלומר נגד פרונצ'אק], שהוא חבר המשלחת של הצלב האדום האמריקני. היהודים במיוחד מתנגדים לאמריקנים המביאים מזון למדינה, משום שעל־ידי כך אינם יכולים לקיים את מחירי המזון הגבוהים. בשבועות האחרונים הובאה לשוק כמות גדולה של חיטה ומחירי המזון ירדו. היהודים החלו לאגור מזון. השלטונות הצבאיים פרסמו הודעה האוסרת את האגירה... אולם למרות זאת נתכנסה האספה. אז הוקף הבניין על־ידי החיילים, ונמצא שם נשק מוסתר וניירות חשודים". אין לנו עניין להמשיך בסיפורו של פרונצ'אק. אוסיף רק שפרונצ'אק אמר לטיילור, כי לדעתו לא כדאי שמישהו מן הצלב האדום ילך לפינסק משום שגדול כעסם של היהודים על האמריקנים, וטיילור השיב לו שאם הדבר יהיה רצוי לא יחסוך מאמצים לבוא לפינסק ובדבר זה לא יציית לשלטונות הפולניים.

אין ספק כי תיאור הדברים של ריקוורט ושל צוקרמן עשו רושם על ראשי המשלחות האמריקניות. כבר ב־6 באפריל התראה צוקרמן בבריסק עם הקצין האמריקני נובאק, והקצין הזה, שהיה אוהד יהודים, יצא כנראה מיד לפינסק או אולי לווארשה[88]. ככל הנראה התראה צוקרמן עם פוסטר, חבר המשלחת הפוליטית האמריקנית, כבר ב־7 באפריל. ופוסטר יצא לפינסק, אלא שהשתהה בדרכו בבריסק. צוקרמן, שחזר לבריסק ב־10 באפריל, רצה להצטרף אל פוסטר, אלא שמסיבות שונות חזר מיד לווארשה. פוסטר הציע לבוגן, שהיה בבריסק, להצטרף אליו, אולם בוגן דחה את ההצעה, בנימוק, כי אסור לו לפעול בלי רשות מאת ראש משלחת הסיוע האמריקני לפולין. וכשבא לווארשה ונפגש עם גראוו, מצאו מאוד מדוכדך "מחמת הקאטאסטרופה". בוגן העלה באותו מעמד את המחשבה, שאין להמשיך לפעול בפולין ויש לחזור הביתה. אולם גראוו סבור היה שיש להימנע מצעד זה. ופוסטר יצא יחד עם ליסטובסקי באותו יום לפינסק[89].

כאמור, חקר סטשמינסקי 5 אסורים כבר ביום בואו, דהיינו ביום השני (7 באפריל). הללו שוחררו ביום המחרת, "כי הם היו בחדר אחר ולא באולם האספה"[90]. בפרוטוקול של "ועדת חקירה" זו, שהחלה בעבודתה ביום הרביעי (9 באפריל), ישנם דברי עדות של סוניה רוזמן, יצחק פאפיש וקובה קוברינסקי, שהיו, כנראה, בין חמשת האסורים ששוחררו ראשונה. לפי דבריו של פיינשטיין שוחררו באותו יום רק שתי בנות, שהרופאים ציוו לשחררן. פיינשטיין מספר עוד, כי קרוביהם של האסורים חיפשו דרכים להצלתם. נמצאה דרך אל ראש הז'אנדארמים, שבפקודתו ובנוכחותו הולקו האסורים, ותמורת אלפיים רובל ומתנות שונות הבטיח להפסיק את העינויים. אולם על אף ההבטחה היה אותו לילה ליל אימים בשביל הבנות. לחדרן התפרצו עשרה חיילים וציוו עליהן להיות נכונות למוות. משמשמעו הגברים האסורים את צעקותיהן ניסו בכל כוחם לפרוץ את הדלת של חדר הנערות. החיילים הסתלקו. אולם הצעירות היו כל הלילה במצב היסטרי. שומר

88. המכתב של בוגן בארכיון הג'וינט, וראה רעליעף, עמ' 718. על נובאק ראה Bogen, Born a Jew, עמ' 131.

89. רעליעף, עמ' 726, וראה דבריה של מרי טורוביביץ בתיק שצוין בהערה 28.

90. ראה פרוטוקול, עמ' 102.

בית־הסוהר הבטיח להן כי ישמור על חדרן כל הלילה ולא יתן לאיש להיכנס לתוכו, ואת הבטחתו קיים [91].

לפני ועדת החקירה הזאת העיד לוצ׳ינסקי, האחראי לרצח, כדלקמן: ימים מספר לפני ה־5 באפריל ראה קבוצות גדולות של נוער יהודי סביב מפקדת הצבא, מוסדות הז׳אנדארמריה ומפקדת העיר. הוא שוחח על כך עם קציניו (ביניהם הוא מזכיר קצין בשם פרונצ׳אק, כנראה כוונתו לאותו פרונצ׳אק שלקח את הכופר, כמסופר לעיל) ועם ראש העיר. כשהגיעו אליו ידיעות בדבר תכנון התנפלות על הצבא, פרסם הוראות בנוגע להתקהלויות. כמו כן העיד על קלקול קווי הטלפון ופרונצ׳אק אישר את דבריו על ניתוק חוטי הטלפון באורך של 70 מטר. ב־5 באפריל קיבל ידיעה על כשלון פעולה פארטיזנית של הצבא הפולני. ידיעה זו נפוצה בעיר וגרמה להתעוררות (בקרב היהודים). ימים אחדים לפני ה־5 באפריל נתפסו איכרים שהובילו תחמושת מן העבר השני של הנהר לכיוון אזור הכיבוש הפולני. ועוד העיד כי יש בידו תמונה של קבוצה קרבית יהודית המחזיקה נשק ביד, ועל הדגלים שבתמונה סיסמאות מהפכניות, כנראה. נקבע שכמה מן האנשים שבתמונה היו בקבוצות שהתנגדו לכניסת הצבא הפולני לע והללו לא מסרו את נשקם. ב־5 באפריל, בשעה 8 בער.., שמע יריות ורעש בשוק. "9 חיילים שמרו על המון יהודי... ראיתי שקרעו ניירות". קצין תורני סיפר לו, שבכמה מקומות בעיר נערכו אספות של הקואופראטיבים, כפי שאמרו. אספות אלה נמשכו אחרי הזמן המותר. כשהצבא התערב, ירו בו ושניים נפצעו. נמסר לו, שהחיילים עקבו אחרי אספות אלה, כי חיילים יהודים מאותה יחידה הזהירו מפני הפתעות. החיילים מסרו שב"בית־העם" היו הזקנים בקומה העליונה והצעירים בקומה התחתונה. הדלתות — "באריקאדות". האנשים גילו מיד התנגדות לחיילים. מכיוון שנמסר לו על כמה אספות, ומכיוון שהחיילים סיפרו על בריחתם של אנשים עם מכונת ירייה ונשק אחר, וכמו כן סיפרו לו, שכל מי שבא לאספה היה לו מתחת לדש מעילו דגלון אדום, ומכיוון שעמדה לרשותו מחלקה מצומצמת של חיילים, החליט לעשות מה שעשה. למחרת היום לוקח בשבי בולשביק אחד. הוא סיפר שהם, הבולשביקים, ידעו על ההכנות למהפכה בפינסק. את כל האינפורמאציה מסר לקצין האמריקני פרונצ׳אק. ב־7 באפריל יצא לביאלה, כי רצה לנצל את החופשה שהיתה לו. שם קיבל את ההוראה שעליו לתת את עדותו לפני הוועדה [92].

הזכרנו כבר את עדותו של הקאפראל צ׳יבוש, שלדבריו "בדק" את "בית־העם" באותו יום שבת בשעה 7.30 בבוקר. עלינו להוסיף כי העיד, שבא למקום עם 4 חיילים ובאותו זמן עברו 9 חיילים רוכבי אופנוע, שהפחידו כנראה את היהודים. פעמיים ירו עליו. חייליו התחילו לירות ונכנסו לאולם. היהודים שנמצאו שם החלו לקרוע ניירות כתובים רוסית, לכמה מהם היו מתחת לדש מעילם דגלונים אדומים [93].

החייל מלייקו העיד, כי הוא בא מוורשה באותו יום שבת בשעה 4 בצהריים, ומשהגיע לקסרקטין לקחהו צ׳יבוש עם עוד 5 חיילים, ואמר לו, שהם הולכים לאסור יהודים שהתכנסו לאספה בולשביקית. כשהגיעו לשם נורתה ירייה. הוא קיבל מכה בראש, וקרא לחיילים לעזרה. היהודים לא רצו לשמוע להם, והם התחילו לברוח, וברחו גם דרך החלונות. על השולחן היו הרבה ניירות, שהתחילו לקרוע אותם. אצל היהודים מצאו 2 אקדחים וקופסה גדולה עם תרמילים ריקים [94]. העיד גם קוזאק את ה"סיפור" שלו, שכבר הבאנו אותו לעיל, ועוד שניים מאנשי הצבא הפולנים. האחד סיפר על ביצוע "פסק־הדין" על־פי פקודת לוצ׳ינסקי, והעיד שנורו 34 יהודים בגיל 17—35. אחד פראנצישק סל, מן הז׳אנדארמריה, העיד, "שהחקירה לא העלתה כלום, לא מצאו חומר חשוד" [95]. וכן העידו גם אחרים מן האסורים, שכבר הזכרנו את שמותיהם.

פירטנו במקצת את העדויות של העדים הראשיים. למותר לציין שהעדויות מלאות שקרים וסתירות. נשק לא נמצא ב"בית־העם", ולא מכונות ירייה, היהודים לא ירו על אותו צ׳יבוש, וכמובן שהיהודים לא הרגו קצין וחייל פולניים, שקר שהופץ מיד בערב הרצח. רצינו רק להדגיש, כי מתוך העדויות יש להסיק את המסקנה, כי עניין האספה ב"בית־העם" לא היה עניין בלתי ידוע לאחראים לרצח. הם ידעו שנתקבלו רשיונות לכך. אלא שניתנה להם ההזדמנות לבצע את אשר זממו ימים מרובים לפני־כן. אישור נוסף למסקנתנו זו יש למצוא גם בתשובה שנתן לאנדסברג, המושל הצבאי של העיר, לגברילקביץ, ראש העירייה, שטען לפניו למחרת הרצח, כי הנורים היו ציונים ולא בולשביקים, ודרש ממנו שיראה לו את הז׳אנדארמים שהיהודים פצעום. תשובתו של לאנדסברג היתה: "זהו עניין צבאי, ואין זה עסקך" [96].

דומה שביכולתנו לגלות את ה"ענין הצבאי" מן הדין־וחשבון של סטשמינסקי, שנכתב ב־9 באפריל, כלומר לפני סיום חקירת הוועדה שהוא עמד בראשה, וזה תוכנו: ברי, כי בפינסק קיימת הסתדרות בולשביקית יהודית, העומדת בקשר מתמיד עם הבולשביקים שמעבר לחזית. הסתדרות זו תכננה התנפלות על הצבא הפולני, לשם כך אירגנה כמה אספות חשאיות, אחת מהן נתגלתה הודות לחייל שניסו לשכנעו שיעבור אליה (הכוונה לקוזאק). ההתנפלות תוכננה על־ידי הבולשביקים־היהודים, מחמת מיעוטו של הצבא בעיר ולרגל הידיעות ה"טובות" מן החזית. ההתנפלות לא בוצעה הודות לאמצעים הראדיקאליים שננקטו מיד על־פי הוראת המפקד, המאיור לוצ׳ינסקי. האמצעים שננקטו היו הכרחיים והיחידים שהיה ביכולתם למנוע את ההתנפלות. כי האוכלוסייה היהודית בפינסק מגלה אהדה לתנועה היהודית־בולשביקית, והיא נוקטת עמדה עוינת לצבא הפולני ולרעיון הממלכתיות הפולנית בכללותו [97].

91. פינשטין, שם, עמ׳ 62—63. הנשים שהולקו בבית־הסוהר הן: אלקה מילצקי, מרל ברמן, זלאטקה־סוניה רוזמן, פרומה אייזנברג, שיינה קויפמן־סליבקה.

92. ראה פרוטוקול, עמ׳ 3—5.

93. שם, עמ׳ 6—8.

94. שם, עמ׳ 8.

95. שם, עמ׳ 9.

96. גבת, עמ׳ 40.

97. ראה פרוטוקול, עמ׳ 1—2.

בטענה האחרונה מזדקר "המרצע מן השק". ה"אדונים החדשים" רצו, אחרי מעשי השוד והרצח שעשו מרגע כניסתם לעיר, שהיהודים יגלו התלהבות ל"רעיון הממלכתיות הפולנית", כלומר לרעיון "פולין הגדולה" ולסיפוחה של העיר לפולין. וזאת אחרי שנצטוו להסיר את השלטים הכתובים באותיות עבריות, ואחרי קיפוח הזכות האזרחית בהרכב העירייה במינוי הפקידים בה ובהפלייה בחלוקת המזון. לאמיתו של דבר אין להניח שהיהודים בפינסק היתה מחשבתם פנויה אז לענייני פוליטיקה. ב. צוקרמן הניח, שהרצח נעשה מתוך כוונה להראות לעולם המערבי, כי הפולנים ראויים לתמיכה על מלחמתם בבולשביקים, כלומר, הרצח היה בבחינת מפגן כלפי חוץ[98], אולם אין בידינו אסמכתות לכך, כשם שאין לנו אסמכתות להנחה אחרת שבאה לידי ביטוי בהחלטה שקיבלה ב־17 באפריל "מועצת פועלים" בוורשה. בהחלטה זו אנו קוראים כדלהלן: "טבח זה של אנשים בלתי מזוינים לא נעשה על־ידי נערי רחוב או על־ידי חיילים יחידים מוסתים על־ידי פרובוקאטורים בורים, כפי שהיה בלמברג ובערי פולין אחרות, ולא על־ידי רוצח אלמוני כפי שקרה למשלחת של הצבא האדום הרוסי, אלא על־ידי שלטונות צבאיים רשמיים המוגנים על־ידי הממשלה האחראית להם. טבח זה הוא הגילוי הציני ביותר של מדיניות מחושבת ועקבית של הממשלה לדיכוי התנועה המהפכנית על־ידי תעמולה אנטישמית ולאו־מנית ועל־ידי הסתה נגד סוציאליסטים וקומוניסטים"[99]. החלטה זו רואה אפוא את הפוגרומים ביהודים כאמצעים לדיכוי התנועה המהפכנית, ואת ההסתה נגד היהודים בבחינת הסחה של ההמונים מן המהפכנות הסוציאלית. אמנם נכון הדבר שהפרעות נעשו בסיסמה ש"יהודים הם בולשביקים" אולם לא היא היתה הסיבה לאנטישמיות אלא תוצאתה. הדעה המובעת כאן, מאשרת את הנחתנו, כי לוצ׳ינסקי עשה את שעשה על־פי "הכשר" ממי שהיה ממונה עליו.

ביום ג׳, ח׳ בניסן, יצאה משלחת נשים אל ליסטובסקי לבקש על האסורים. הוא סירב לקבלה, אבל הודיע שלנאסרים לא יאונה כל רע. ביום הרביעי נתקבלה הוראה ממנו לשחרר את האסורים. כנראה משום שפוסטר האמריקני התכונן לצאת אתו ביום המחרת לפינסק. ואכן שוחררו האסירים ביום ה׳ (10) באפריל, וכנראה לפני בואם, אבל השחרור ניתן רק לאחר שהדיין י. מ. הורוויץ, מ. רבינוביץ וא. טונגר (צריך להיות טויזנר) חתמו על הודעה זו: "אנו ערבים שהם [האסורים ששמותיהם פורטו] לא השתייכו לארגון לוחם בצבא הפולני ואף פעם לא ישתייכו לארגון כזה", ולאחר שהאסורים הוזהרו שלא יספרו כלום על כל מה שעבר עליהם[100]. ליס־טובסקי ומרעיו רצו להשתיק את האמת. אולם ה"מעשה" לא הושתק, וגם הסעיר את הציבוריות היהודית. העיתונות היהודית "היינט", "מאמענט", "לעבענס פראגען", וגם העיתו־נות היהודית — פולנית פרסמו כל הידיעות שהגיעו אליהם. כתגובה על הפרסום של פא"ט, שבו נמסרה פקודתו של ליסטובסקי ב־7 באפריל, הגיב ש. י. יאצקאן ב"היינט" ב־9 באפריל בתקיפות: "יכולה סוכנות פא"ט לפרסם הודעות על אודות הבולשביקים הפינסקאים שנורו [כמה שהיא רוצה]. שקר! זוהי התשובה היחידה שאנו יכולים להשיב על כך!".

העיתון הבונדאי "לעבענס פראגען" פרסם מאמר מערכת תחת הכותרת: "חול בפה" ("זאמד אין מויל"): "כל עצמותינו צועקות מתוך השפלה, אבל אין אנו יכולים לדבר, אנו קבורים חיים בקבר אפל — חול בפינו. קולנו לא נשמע. שום איש אינו שומע לנו... אגדה מלאכותית נרקמה חיש. אנשים חפים מפשע, אנשים ציונים מבני המעמד הבינוני הפכו לבולשביקים... רצח איום הפכו ל'מעשה התגוננות', פעלו נגד 'מתמרדים כפויי טובה', והעיתונות הפולנית המנוסה בעניינים אלה מטפחת ומפיצה הסברה זו... שפיכת דמם של חפים מפשע הפכו למים המפעילים את טחנות האנטישמיות". והמאמר מסתיים במשפט זה: "היינו רוצים להרים את קולנו בהאשמה, להצביע על האשמים, אבל — חול בפינו". ייתכן אפוא שהעורך ידע שמות האשמים בצמרת הגבוהה אלא שלא יכול היה להצביע עליהם מפחד הצנזורה וסגירת העיתון וקנסות. העיתון "דז׳נניק נובי" נסגר, ומנהלו שמואל ולקוביץ נתבע לדין על שכתב ב־9 באפריל, כי "הצבא הפולני ביצע רצח דמים בפינסק, בתואנה שהוא נלחם נגד הקומוניזם... בלי צל של הוכחה, רק מתוך שרירות לב, כדי להראות דוגמה לאחרים ולהטיל פחד על התושבים"[101].

באותו גליון של "היינט" פורסם מאמר בשם "קליינער פעליעטאן־פינסק", ובו נאמר בין השאר: "כך יהיו הדברים. אנו נקבל בפולין שוויון זכויות, וזכויות לאומיות ומדיניות וכל מיני זכויות, אולם פוגרומים יהיו בצדן ושחיטות תהיינה, ושוד יהיה. הם ילכו בראש, הם יהגו אותנו מן הדרך, הם יכשירו את הקרקע לכך עד שאפשר יהיה לומר: יהודים כמעט אין עוד בפולין ואין למי לתת את כל הזכויות". מאמר זה קשר אפוא את הפוגרומים בכלל ואת הפוגרום שבפינסק עם המאבק לשוויון זכויות ולזכויות לאומיות שהתנהל אז על־ידי המשלחות היהודיות בוועידת השלום. ואפשר שבעל המאמר קלע אל המטרה. צריך לציין, שהפולנים־האמריקנים, שהיו אותה שעה בפינסק ובוורשה, עשו ככל יכולתם, לצידוק מעשה הרצח, כי המדיניות האמריקנית, שהיתה כמובן אנטי־בולשביקית, היתה פרו־פולנית, אלא שהלחץ של הפגנות היהודים בניו־יורק נגד הפרעות ביהודי פולין, פעילותו של הוועד היהודי האמריקני ובמיוחד פעלותו של לואיס מאר־שאל, הפריעו קצת למדיניות זו[102]. הנה בעניין הרצח בפינסק פרסמה הקונסוליה האמריקנית בוורשה את המודעה הבאה:

98. צוקערמאן, אויפן וועג, עמ׳ 362.

99. ההחלטה הועברה מקופנהאגן, בוודאי מלשכת המודיעין לעניני היהודים בפולין, אל הג׳וינט בניו־יורק.

100. פרוטוקול, עמ׳ 1—2, וראה פרוטוקול סטשמינסקי, עמ׳ 15; וראה: גבת עמ׳ 39—40, בדו"ח של ועדת החקירה של האינטרנאצ־יונאל הסוציאליסטי בלוצרן.

101. גבת, עמ׳ 40—41.

102. י. ליפשיץ, הפוגרומים בפולין בשנים 1918—1919, ועדת מורגנטוי ומשרד החוץ האמריקני, ציון, כ"ג—כ"ד (תשי"ח—תשי"ט), עמ׳ 66 ואילך, ובמיוחד בעמ׳ 76 ואילך. התיאור של הפוגרום בפינסק, הניתן במאמר זה בעמ׳ 73, יש בו אי־דיוקים רבים.

"מפינסק הגיע לווארשה חבר המשלחת האמריקנית, פולקוב־ניק פרונצ'אק, שהיה בפינסק כשנורו 44 הבולשביקים... בהו־דעתו לשלטונות הצבאיים האמריקנים בווארשה סיפר בין השאר: שברחוב קופצ'סקי מספר 72 נתקיימה אספה של כ־200 בולשביקים, על אף האיסור של השלטונות הצבאיים. אצל הנאספים מצאו נשק. כשהבית הוקף אסרו 66 איש, שהוצאו אל השוק, וכל שני מהם נורה. בזמן הביצוע היה הפולקובניק בבית־החולים. כששמע את היריות יצא לשוק ומצא שם 33 הרוגים"[103]. בשיחה פרטית עם מאיור אמריקני אחד (לא ידוע לנו שמו) אמר פרונצ'אק, שהמלה "בולשבי־קים" לא יצאה מפיו[104]. אולם מצד אחר אנו שומעים שהוא מסר הצהרה בשבועה שאותה אספת הסיוע, בהשתתפותו של ברוך צוקרמן, לא היתה אלא קשר בולשביקי, ואין אנו יודעים אם כוונתו לאספה ב"בית־העם" בשבת ואם לאו. מאחורי הקלעים שיחק משחק מכוער סוכן פולני־אמריקני ושמו זארניצקי, ואפשר שההודעה הנזכרת יצאה בהשפעתו[105], והוא גם שהעביר את הטלגראמה שהבאנו לעיל אל העיתון "ניו הרולד טריביון", שנתפרסמה בו תחת הכותרת: "כיצד לנהוג בבולשביקים, לירות בהם. כך דרכה של פולין". הוא ניסה להשפיע גם על דעתו של הקולונל גראוו, שיקבל את הנוסח הרשמי[106]. השלטונות הפולניים המרכזיים עשו הכל, כדי להשתיק כל עדות העשויה להזים את הטענה שההרוגים היו בולשביקים. ראש העירייה גאברילקביץ סולק מתפקידו והושם במחנה מעצר[107]. הכומר בוקראבה, אשר הביע למחרת הרצח את הזדעזעותו מן המעשה, נקרא לווארשה והשלטונות שם התרו בו, ככל הנראה, שייזהר בלשונו[108].

אולם ברוך צוקרמן התראה, כאמור לעיל, ביום שני, השבעה באפריל, עם יצחק גרינבוים, ולפי הצעתו של גרינבוים כתב צוקרמן מכתב אל הצירים היהודים שבסיים, בו סיפר בקצרה על ביקורו בפינסק ועל הפוגרום, במידה שהדברים היו ידועים לו. את המכתב סיים במשפטים אלה: "אני מוצא לי לחובה להפנות את תשומת הלב של בעלי ההשפעה המתאימים, כדי שתיעשה פעולה ללא דיחוי, משום שהחיילים שנסעו באותה רכבת שבה היו יהודי פינסק [שבאו אליו לבריסק], אשר הודיעו לי על דבר השחיטה, התפארו כי מה שאירע בפינסק כמוהו כאין בהשוואה למה שיקרה עוד. הם דיברו כל הזמן שהם יעשו ליהודי פינסק חם עוד יותר"[109]. העתק של המכתב הזה נשלח לוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בווארשה, כנראה לשם העברתו למשרד הציוני בקופנהאגן, ומשם אל המשלחות היהודיות אשר באו לוועידת השלום בפאריס. כאמור לעיל נשלחו העתקים של המכתבים על־ידי גרינבוים למיניסטר המלחמה ולמיניסטר הפנים. ביום שלאחר־מכן הוגשה שאילתא חתומה על־ידי נ. פרילוצקי, י. גרינבוים ויתר הצירים היהודיים בסיים וכן על־ידי חברי הסיעה של פפ"ס (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית) אל יושב־ראש הסיים. השאילתא כללה את מכתבו של צוקרמן וכן דין־וחשבון של ש. ריקוורט על מה שראה ושמע בפינסק, ובסופה באו השאלות הללו: "האם ידוע לראש המיניסטרים ולמיניסטר המלחמה על דבר הפוגרומים ומעשי הרצח שעשה הצבא הפולני ביום 5 בחודש זה בתושבי פינסק, ואם הם עומדים למסור לסיים הודעה על המאורעות שם? אילו אמצעים עומדים ראש המיניסטרים ומיניסטר המלחמה לנקוט כדי למצוא את הרוצחים ולהענישם קשה, ולבל יישנו מאורעות כאלה בעתיד"[110]. ב־10 בחודש נתן מיניסטר המלחמה, הגנרל לישנייבסקי, את תשובתו על השאילתא. התשובה היתה מבוססת על דבריו של ליסטוב־סקי ועל הודעתו של הציר האמריקני פרונצ'אק וכללה גם שקרים נוספים. התשובה הופסקה לעתים בקריאות ביניים של הסכמה מצד הצירים הימניים, ואפילו היו קריאות ש"את כולם היו צריכים להמית, את כולם, ולא רק את הצעירים!". רק קול אחד של מחאה נשמע באולם, והוא קולו של אחד מחברי פפ"ס, שתוך קריאת התשובה של מיניסטר המלחמה יבשאון קריאת ההסכמה של ה"מרכז" צעק: "בעד זה אין מענישים עונש מוות!".

את תשובתו סיים מיניסטר המלחמה בהודעה, כי לפינסק יצאה ועדה ובה משתתפים גם חברי המשלחת האמריקנית. מלבד זה התחילו לעשות גם חקירה משפטית. אחרי שתיגמר החקירה ימציא לסיים את תוצאותיה ואת התעודות הראויות יגיש לסיים כשתידרשנה[111]. אמנם, נובאק יצא לפינסק בהוראת גראוו וכנראה כבר ביום שני, השבעה באפריל[112]. אולם המיניסטר אף כאן סירס את האמת. חברי ועדת החקירה שנשלחה לפינסק היו מלבד סטשמינסקי, היושב־ראש, הקאפי־טאן וישנייבסקי והסגן הולבו, שלושתם פולנים, ואף אחד לא היה מן המשלחת האמריקנית. פוסטר בא לפינסק יחד עם ליסטובסקי ב־10 באפריל, אבל הם לא השתתפו בחקירה ולא גבו עדויות.

לבסוף הודיע יושב־ראש הסיים, כי הוגשה הצעה של עשרות צירים (מבלי להזכיר כי ההצעה היא של הצירים היהודים עם גרינבוים בראשם, וכנראה גם של סיעת פפ"ס), לשלוח לפינסק ועדת חקירה מטעם הסיים. ההצעה נתקבלה למרות הטענות והערעורים של צירי המרכז, האיכרים. אין

103. היינט, 9 באפריל 1919, גל' 85, עמ' 2.
104. ראה עדותה של מרי טורובוביץ ב־3 במאי 1919, בתיק הנ"ל.
105. צוקערמאן, שם, עמ' 365—373.
106. שם.
107. גבת, עמ' 40.
108. אווידנס, עמ' 78.
109. היינט, 8 באפריל 1919, גל' 18, עמ' 1; גבת, עמ' 33.

110. גבת, עמ' 35. ב־8 באפריל נגע גרינבוים בדברי ויכוח בסיים גם בעניין פינסק. כשאמר את המשפט: "אם רוצים להראות לעולם כי 'מחוזות המזרח' רוצים להיספח לפולין יש לנהל מדיניות אחרת כלפי היהודים, כי המדיניות הקיימת אינה יכולה לעורר את אהדת היהודים למדינה הפולנית". אז פרצה מהומה בסיים והושמעו קריאות צרחניות: "היהודים הם אסוננו! די! רד!" משהזכיר את מאורע פינסק פרצו צעקות, ואחד מחברי הסיים אפילו רץ אל גרינבוים להכותו. ראה: היינט, 9 באפריל 1919, גל' 85.
111. גבת, עמ' 35—36.
112. אווידנס, עמ' 77. אין ספק שהכוונה שם היא לנובאק.

ספק כי החלטה זו של הסיים באה מתוך הערכת כוחה של יהדות אמריקה[113].

גראוו סיפר לצוקרמן ביום רביעי, התשעה באפריל, כי הרכיב ועדה בת שלושה קצינים גבוהים, אמריקני, אנגלי ואיטלקי, וכי הם "יבקרו בפינסק כעבור ימים מספר". ואגב, צוקרמן מספר שהיה לו לגראוו מאבק קשה עם השלטונות הפולניים. בתחילה הם סירבו להכיר בוועדה זו ולא הסכימו לתת לה רשות להיכנס לפינסק. אולם הם נכנעו תחת לחץ איומיו, שהוא וכל חברי משלחת הסיוע האמריקנית יעזבו את פולין[114]. אפשר שלוועדה זו מתייחסים דבריו של פיינשטיין, אלא שהוא מספר על שני קצינים שבאו, האחד אמריקני והשני צרפתי. פיינשטיין מספר, כי ביום הראשון של חול־המועד פסח, שישה עשר באפריל, הוא נקרא אל בית המורה־צדק הפינסקאי, כלומר הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, שהראה לו פתק מאת ב. צוקרמן ובו היה כתוב: "אדוני הרב, שני האופיצירים המכ"ז (המוסרים כתב זה) הם אנשים ישרים מאד. אפשר לבטוח בהם. הם רוצים לדעת מה אירע אצלכם, גלו להם את הכל. הביאו לפניהם את נגועי האסון"[115]. פיינשטיין ממשיך לספר, כי בעמל רב ומתוך הסתכנות ופחד מפני השלטונות הפולניים בעיר הצליח להביא 4 עדים מבין האסורים שפצעיהם עדיין לא נגלדו מן המלקות שספגו. הקצינים הספיקו לשמוע רק שני עדים ואת פיינשטיין. שוטר בעל "עינים של רוצח" רשם את שמות המעידים ואת כתובתם. מכיוון שכך, נבהלו יתר העדים והסתלקו מהעיד. בקושי הצליח פיינשטיין לשדל את הגברת קויפמן־סליבקה שתלך להעיד. אולם השוטר ששמר על פתח המפקדה, שבה התנהלה החקירה, לא נתן לה להיכנס, כי "הקצינים כבר הלכו". מחשש לנקמתם של הפולנים על העדות כתב פיינשטיין פתק אל הקצינים, בו סיפר על הסכנה הנשקפת ליהודי פינסק מחמת העדות. "אנו מרגישים בקרבתו של אסון חדש. כולנו נמצאים בסכנה גדולה. עינינו נשואות אליכם. חיינו בידכם, רחמו, הצילו". אולם הגברת באסביץ, בעלת בית המלון שבו התאכסנו הקצינים, פחדה לקבל את הפתק ולמסור אותו לקצינים. מחוסר ברירה שם פיינשטיין את הפתק במעטפה, ורשם על המעטפה "לכבוד הקצינים", והמשרת שבבית המלון הניח אותה על השולחן בחדרם. ומכיוון שבבית המלון היו באותו זמן קצינים רבים, פולנים וצרפתים, הוקרא הפתק באוזני כולם. מפקד העיר לאנדסברג נתבקש על־ידי הקצינים להזמין אל בית המלון אחדים מאלה שהיו במאסר. העידו ונחקרו שיינה קויפמן־סליבקה, המורה זאב בושס ואברהם־צבי אלשטיין. עם סיום עדותם נתמלא החדר צעקות. ריב חזק פרץ בין הקצינים חברי הוועדה ובין הקצינים הפולניים. ולבסוף תפסו שני הקצינים חברי הוועדה את מזוודותיהם וחזרו לווארשה[116].

אין בידינו ידיעות מה היו התוצאות של ועדת קצינים זו. ידוע לנו, כי ב־17 באפריל פרסם מפקד העיר פקודה בעלת תוכן זה: הואיל והגיעו קובלנות מאת האוכלוסייה בעיר ובסביבה, אני מצווה שוב על החיילים שיפסיקו את החיפושים בבתים, את ההחרמות ואת תפיסתם של התושבים לעבודות כפייה ללא פקודות מאת בעלי הסמכות המתאימים[117]. אולם קרוב לוודאי כי פקודה זו נתפרסמה משום שבאותו יום עמדה לבוא לפינסק ועדת הסיים. למעשה גם לאחר פקודה זו לא נפסקו ההתעללויות והשוד, כפי שנראה להלן. הנציגים הפוליטיים של משרד החוץ האמריקני בפולין המשיכו בנסיונם לטשטש את עניין הפוגרומים ביהודים בכלל, וכן גם את "מעשה פינסק". המאיור פוסטר, שהיה חבר "אגודת הידידות פולין־אמריקה" והיה ממונה על העניינים הפוליטיים של ארצות הברית בפולין הצהיר שלא היו בירויות מה־5 באפריל משום "פוגרום" ושפעולתו של המפקד לוצ'ינסקי "ראויה לסליחה". אמנם הוסיף ואמר, ש"על סמך ההוכחות המצויות אפשר להגיע אף לכלל דעה אחרת". הוא רצה כי בוועידת השלום בפאריס לא יוטל פגם בפולין כמדינה העורכת פרעות ביהודים. זה היה הקו המדיני של מדינאים רבים במזכירות המדינה בוואשינגטון, גם של גיבסון, הציר של ארצות הברית בפולין. בשיחה שהיתה לבוגן עם פוסטר העיר בוגן את תשומת לבו כי זארניצקי ופרונצ'אק עומדים לצאת לפאריס, והם בוודאי יסלפו את האמת, והתוצאה עשויה להיות קשה מאוד. בוגן רצה, כפי הנראה, שפוסטר יפרסם את האמת לאמיתה. על כך השיב פוסטר שנקט אמצעים שלא ייעשה דבר לפני שוועדת הסיים תגיש את הדין־וחשבון שלה. בעיתונות הפולנית נתפרסם, שפוסטר אמר כי הוא משוכנע שהמאורע בפינסק אירע בדיוק כפי שתיאר מיניסטר המלחמה בתשובתו הרשמית על השאילתא של הצירים היהודים בסיים. אולם ב־18 באפריל נתפרסמה על־ידי מיניסטריון החוץ הפולני הודעה, כי פוסטר לא נתן מעולם שום הודעה ביחס למאורע פינסק ב־5 באפריל, והוא שולל כל הידיעות בעניין זה שנתפרסמו בשמו בעיתונות[118].

על דעת הציבור של ארצות הברית היה מקובל בבחינת אכסיומה, כי בולשביקים מותר להשמיד ללא רחם. והשאלה היתה קודם כל, אם הרוגי פינסק היו בולשביקים ואם לאו, כלומר אם תתקבל הגרסה של השלטונות הפולניים ועושי דברם ואם לאו. דומה שהיו ניגודי עמדות בין הנציגות הפוליטית של ארצות הברית בפולין, לבין הקולונל גראוו ראש משלחת הסיוע האמריקני לפולין. גראוו נטה, כנראה, מיד לקבל כאמת את דבריו של צוקרמן, ויש להניח שהדין־וחשבון של אותה ועדת חקירה שהוא מינה סייע לביסוס עמדתו. צוקרמן מספר, כי לאחר שנסתבך ב"עסק ביש" וכינה

113. ראה מאמרו של א.א. הארטגלאס, די קדושים פון פינסק, היינט, 4 באפריל 1937, גל' 78, עמ' 7.

114. צוקערמאן, אויפן וועג, עמ' 365.

115. פינשטין, שם, עמ' 64.

116. שם, עמ' 64—66.

117. אווידנס, עמ' 91.

118. ציון, שם, עמ' 85. וראה: היינט, 20 באפריל 1919, גל' 92, עמ' 2. וראה מכתב שנשלח ב־28 באפריל 1919 אל הג'וינט בניו־יורק בחתימת ו. גרוסמן. המכתב בארכיון הג'וינט.

את זארניצקי, שהזכרנו לעיל ושהיה אזרח אמריקני, בשם "מרגל פולני", הופעל לחץ גדול על ואשינגטון שתוציא את משלחת הג'וינט מפולין[119]. אנחנו רשאים להניח, שהלחץ בא מן החוגים הפרו־פולניים מתוך כוונה לסלק מפולין יהודים אזרחים של ארצות הברית, העשויים להאיר את המצב האמיתי של היהודים בפולין ובמחוזות כיבושיה, אלא שהדבר לא עלה בידם משום שדברי היהודים בארצות הברית הגבירו את מאמציהם לגילוי האמת. כבר ב־14 באפריל קיבל בוגן טלגראמה מלואיס שטראוס בה נשאל: "האם אתה עורך חקירה בעניין פינסק?". וב־25 באפריל שלח פיליפס, מזכיר המדינה בפועל בוואשינגטון, לגיבסון, הציר של ארצות הברית בפולין, את המברק הזה: "יהודים הגישו לדפארטמנט דינים וחשבונות שב־5 באפריל נרצחו יהודים על־ידי הפולנים כשחילקו מצות. דין־וחשבון אחר שנתקבל קובע, שהנרצחים היו בולשביקים שניסו לעורר התקוממות". ובכן הוא נדרש שמיד עם בואו לווארשה יערוך חקירה מדוקדקת לגילוי האמת, ולהודיע מיד לדפארטמנט. ומשניסה גיבסון להתחמק מתשובה בנימוק שהוא מחכה לדין־וחשבון של ועדת הסיים, שלח לו פיליפס מברק שני ב־21 במאי שבו נדרש שוב להודיע את האמת בהקדם. בינתיים נתגלה כי אותו זארניצקי הוא באמת מרגל פולני, ואז הרשה גראוו לצוקרמן ולאיזידור הירשפלד, שאף הוא פעל בפולין מטעם הג'וינט, לצאת לפאריס. הם יצאו ב־5 במאי. בפאריס נחקר צוקרמן ארוכות על־ידי לואיס מארשאל, שהיה ראש המשלחת היהודית האמריקנית לוועידת השלום, וכן על־ידי סגנו השופט יוליאן מק. מן החקירה יצא מארשאל בטוח באמיתות דבריו של צוקרמן[120]. יש להניח אפוא שפעולתו של מארשאל לאחר־מכן היתה לה השפעה לא מועטה על עמדת ארצות הברית בשאלת היהודים בפולין וכן על מסקנותיה של "ועדת הסיים", שהחלה בחקירה בפינסק ב־17 באפריל.

בוועדה זו השתתפו שמונה חברים של הסיים, שישה פולנים ושני יהודים, והם — נח פרילוצקי בתפקיד מזכיר ויצחק גרינבוים. עיתונאים שרצו להצטרף לוועדה עוכבו בבריסק על־ידי ליסטובסקי. בנאום שנשא לפני חברי המשלחת והכתבים קבל על ריבוי הוועדות וטען כי הדבר מרגיז את החיילים. ובכלל מה הרעש הגדול הזה? אילו נהרגו 30 אוקראינים איש לא היה פוצה פה. אמנם אפשר שלא כל ההרוגים היו בולשביקים, אבל "כשבוקעים עצים ניתזים שבבים". הוא מקבל על עצמו את האחריות למעשהו של לוצ'ינסקי[121]. העיתון "רובוטניק" הגיב על הנאום וטען בין השאר, כי מניעת נוכחותם של העיתונאים מעוררת ספקות בדבר נכונות המסקנות שתסיק הוועדה, וכמו כן העיר, שליס־טובסקי לא העלה בנאומו כל פרטים מדויקים שיש בהם משום אישור, שאכן נורו בולשביקים, וכי לא הזכיר בנאומו שנערך "משפט צבאי", כאילו מותר לירות בבולשביקים ללא כל משפט וכאילו כל קצין או חייל בכיר רשאי להוציא להורג אנשים מתוך שרירות לב[122]. שתי שאלות אלה, כלומר עניין זהותם הפוליטית של ההרוגים והשאלה אם בכלל היה משפט, הן שכיוונו בעיקר את הצירים היהודים בחקירתם. אחרי שני ימים של שמיעת עדים וחקירתם, דהיינו ב־17 וב־18 באפריל, הפסיקה הוועדה מחמת חג הפסחא את פעולתה, וחבריה עזבו את פינסק. בינתיים התנהלה החקירה המשפטית, שעליה הודיע בסיים מיניסטר המלחמה ב־10 באפריל. בשביעי של פסח הוזמן פיינשטיין להעיד לפני חוקר משפטי ושמו גרגר. חוקר זה הראה לפיינשטיין את התמונה שהוזכרה לעיל ושבה מצולמים צעירים מחזיקים נשק. פיינשטיין יכול היה להגיב מיד, "כי התמונה זו היא משנת 1905, והמצולמים בה היו חברי הבונד". (ראה את התמונה לעיל, פרק שני). לפי דבריו של פיינשטיין אמר החוקר את המלים: "היה משפט טעות"[123]. אבל אין אנו יודעים שום דבר נוסף על תוצאות חקירה זו.

ועדת הסיים יצאה שנית לפינסק ב־25 באפריל. הפעם נתן ליסטובסקי רשות לעיתונאים לצאת לפינסק, אלא שכתבי העיתונות הפולנית לא באו. הופיעו רק א. גולדברג, כתב "היינט", וזיברט, כתב "לעבענס פראגען". הם הוזהרו על־ידי ליסטובסקי לשמור על "טאקט"[124]. בפינסק הועמדו תחת פיקוחו החמור של שוטר. נאסר עליהם לבקר בבתים פרטיים, ואפילו לשוחח עם איש. הותר להם למסור מכתבים או דרישות שלום מווארשה, אבל רק בפולנית או רוסית, למען יבין השוטר המלווה את המדובר[125]. גם נ. פרילוצקי וי. גרינבוים נהגו בזהירות ולא באו במגע עם הציבור היהודי מחוץ לשמיעת העדים בשעת החקירה. הם לנו בקרון הרכבת שעמד לשירות חברי הוועדה. העיתונאי א. גולדברג מתח ביקורת על התנהגותם זו. אבל ככל הנראה נהגו בתבונה, כי למרות זאת הושמעה לאחר־מכן הטענה, שעדותם של היהודים היא אחידה מדי, "מישהו לימד אותם". הפיקוח החמור על העית־נאים הוקל ביום השני לבואם וגולדברג הצליח להשיג אינ־פורמאציה מפורטת על מה שנעשה בפינסק ופרסם ב"היינט" את אשר שמע וראה[126].

ועדת הסיים המשיכה את שמיעת העדות מן ה־27 באפריל עד ה־2 במאי. למותר להביא כאן את כל פרטי העדויות. נביא רק דברים אחדים, שהועלו בחקירה שהתנהלה בעיקר על־ידי ורובלבסקי וגרינבוים.

לאנדסברג העיד בין השאר, כי נמצא בין הניירות הקרועים, שקרעו העצורים ב"בית־העם", נייר ובו כתובת: "מפלגה צעירה עממית ציונית־סוציאליסטית"[127]. מובן מאליו שזאת

119. צוקערמאן, אויפן וועג, עמ' 369.
120. Cyrus Adler and Aaron Margolith, American Intercession on Behalf of Jews in the Diplomatic Correspondence of the United States 1840—1938, p. 151, New York 1943. על עמדתו של גיבסון ראה "ציון" שם, עמ' 85 ואילך. וראה צוקרמן, שם, עמ' 370—378.
121. היינט, 20 באפריל 1919, גל' 92, עמ' 2.
122. היינט, 24 באפריל 1919, גל' 94, עמ' 3.
123. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 67—69. ראה את התמונה, לעיל עמ' 199.
124. היינט, 25 באפריל 1919, גל' 95, עמ' 1. וראה שם, 2 במאי 1919, גל' 100, עמ' 3.
125. שם, 4 במאי 1919, גל' 101, עמ' 2.
126. שם, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 1.
127. ראה פרוטוקול, עמ' 1.

היתה כתובת של מפלגת "צעירי ציון". אולם לאחר־מכן נאחזו בכך אחדים מחברי הוועדה, וגם עיתונאים אנטישמיים, וטענו שזאת היתה מפלגה בולשביקית, והצירים היהודים היו צריכים להוכיח כי זו דיבה.

הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ נשבע שבין ההרוגים לא היה אף אחד שהשתייך לארגון אנטי־פולני, והישיבה עם צוקרמן התקיימה ללא רשיון, כי היו בטוחים, שאין צורך ברשיון לשם כך[128].

פסיה שולמן העידה, כי בעלה הלך להחליף את הפאס־פורטים הגרמניים בפולניים. "עמד בתור משעה 11, ועוד בשעה 4 עמד בתור. נאסר בשעה שעבר ברחוב"[129]. שמענו לעיל את טענתו של לוצ'ינסקי לפני ועדת סטשמינסקי, כי היהודים הסתובבו ליד בית המפקדה. זה היה נכון, אולם הללו באו לשם להחליף תעודות, וזאת יכול היה לוצ'ינסקי לדעת, ובוודאי ידע זאת.

מן העדויות של שיינה סליבקה ושל אלקה מילצקי משתמע, כי במידה רבה היה אחראי לגורלם של העצורים הקצין בוקראבה, אחיו של הכומר בוקראבה, הוא שקרא בשעה שהם הועברו ליד בית־החולים: אכן אלה בולשביקים, יש לירות בכולם. ואחרי זה התחילו החיילים להכות את המובלים ביתר שאת[130]. בין העדים שהעידו מהצד שכנגד היתה אם הכומר בוקראבה. היא אמרה את הדברים שהזכרנו לעיל, כי לאחר הכיבוש של הבולשביקים חוללה הכנסייה (הקא־תולית?), וזאת נעשה בהנהלתו של היהודי לוצקי, וכי היה יחס עוין מצד היהודים לנוצרים. היא סיפרה, כי בזמן הגרמנים, כשהעיר נוהלה על־ידי "ועד האזרחים", שהיה מורכב מיהודים בעיקר, גורשו מן העיר בעיקר הפראבוסלאבים. כשנסוגו הבולשביקים, הם הסתתרו בבתי יהודים וירו בפולנים. אבל גם היא נאלצה להודות: שבלילה הראשון הרשו לעצמם החיילים הפולניים "הרבה מאד", וכי הכירה את הרוקח פרידמן שנורה, והוא לא היה בולשביק[131].

סוניה רבינוביץ, העידה על עצמה כי "בעיר לא אוהבים אותנו [כלומר אותה ואת אחותה], כי אנו מטיילות עם קצינים ומשתתפות בנשפים", וסיפרה כי היא ואחותה השתתפו בנשף ריקודים שנערך לטובת יתומים פולניים "בשבוע שעבר", ולא העלתה על דעתה שיביטו עליה בעין לא יפה על "שרקדה בימי אבל לעיר". היא העידה כי "לוצ'ינסקי כעס" על שאולם התיאטרון היה ריק בנשפים שנערכו על־ידו לטובת המשטרה ולטובת היתומים, בעוד שאולם התיאטרון היה מלא כשנערכה הצגה על־ידי הציונים לטובת בית־היתומים של היהודים. היא אמרה בדברי עדותה כי הפולנים שדדו אצל גיסה 100 אלף רובל, וכי היהודים סבלו בזמן הבולשביקים, "הבולשביקים לקחו לעבודה, הבטיחו 1,000 רובל לחודש ולא נתנו כלום. היה יוקר רב, אנשים מתו ברעב"[132].

יוזף באט, מפקד הז'אנדארמריה בעיר, השמיע דברים אלה: "כל [יהודי] פינסק התהלכו ואפס מורם, מחמת מיעוט הצבא, אבל קיבלו ב־5 באפריל מכה כזאת שתשפיע בוודאי... אני עוסק בהשמדת הבאנדיטיזם. והבאנדיטים הם איכרים, יהודים, עירבוביה בכל. החיילים שודדים, כי חסר להם הכל"[133]. החייל מלייקו העיד, כי באותה שבת בא הוא עם ארבעה חברים מוורשה. שליחים באו בבהלה לקחת אותם, "כי האספה הבולשביקית כבר מתפזרת", ובינתיים הצטרפו למחפ־שים שני אולאנים "והם מצאו שני אקדחים והלכו, חיפשו את האולאנים ולא נמצאו"[134].

הז'אנדארם סטארומייסקי סיפר, כי נמצא כרוז ברוסית של "ברית (סויוז) רוסיה הבולשביקית", שקרא "לשחוט את כל הפולנים", והעיד, כמובא לעיל, שנצטווה לירות בכל שני, אלא שלאחר־מכן הוחלף הצו והוצאו הנשים, הילדים והזק־נים[135]. בחקירת העד יוזף קונארסקי נתגלה, שבזמן הבול־שביקים לא היתה אהדה רבה בין רובה המכריע של האוכלוסייה היהודית לבין הבולשביקים, דבר שביסס פיינשטיין בעדותו[136]. תוך פעולתה של הוועדה נתברר למפקדה הפולנית, שאין היא יודעת כלל את שמות ההרוגים ואת מספרם. לאנדסברג הגיש רשימה של 27 איש, וביניהם שמות לא נכונים. המיליציה החלה לעבור מבית לבית ולחקור מי חסר, כדי להרכיב בדרך זו רשימת ההרוגים. פיינשטיין מספר, שהוא הבין מיד את מטרת החקירה הזאת של המיליציה, ודיבר עם בני המשפחות השכולות שלא יגלו דבר. באחד הימים נקרא אל לאנדסברג, והלה ביקש להוציא ממנו ידיעות מדויקות על שמות ההרוגים, אלא שהוא "התחכם" לו והוציא ממנו העתק של רשימתו הוא. וכך יכול היה להציג לפני הוועדה את הרשימה הזאת ואת רשימתו הוא, ולהוכיח שמבצעי ההרג לא ידעו את שמותיהם של הנידונים למוות, ואפילו לא את מספרם המדויק. אחד מחברי הוועדה הפולניים, שהיה אנטישמי מובהק, כנראה היה זה האנטישמי זאגורסקי, טען בחקירתו את פיינשטיין, כי היהודים כולם הם בולשביקים, וכי היהודים שונאים את הפולנים, והראיה, בזמן הכיבוש הגרמני גירש "ועד האזרחים" את כל הפולנים מן העיר. פיינשטיין יכול היה להשיב על נקלה על טענות אלה וכיוצא באלה[137]. חברי הוועדה הפולנים נאחזו גם בכרטיס ובו היתה הכתובת "פראקציע פון די פאלקס סאציאליסטן" — ואם הם סוציא־ליסטים הרי ודאי שהם בולשביקים. לעומת זאת עלה בידי הצירים היהודים להשיג כרוז שפורסם בעיר על־ידי הבולש־ביקים ובו נזכרו כל ראשי מפלגות הפועלים היהודים כבוגדים באינטרס של הפועלים, ועל כן אין לבחור בהם לשום מוסד[138]. כדי לוודא את מספר ההרוגים פתחו את הקבר. לאנדסברג

128. שם, עמ' 3—4.
129. שם, עמ' 7.
130. שם, עמ' 7—11, ועמ' 35—36.
131. שם, עמ' 15—16.
132. שם, עמ' 79.
133. שם, עמ' 27.
134. שם, עמ' 12—14.
135. שם, עמ' 53—54.
136. שם, עמ' 67—69; 41—48; 87—88; וראה פינשטין, שם, עמ' 73—74.
137. פינשטין, שם, וראה היינט, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 3.
138. דברי גרינבוים, היינט, 4 במאי 1919, גל' 101, עמ' 5.

העיד על 34 שנורו במקום ועל שלושה נוספים בזמן נסיון בריחה, בסך־הכל 37. פיינשטיין ידע על 35 הרוגים, בצרפו את אהרן גלייברמן. מפתיחת הקבר נתגלה שאחדים בותקו בכידונים. "פאט" (הסוכנות הטלגראפית הפולנית) פרסמה הודעה, כי הוכח שמספר 34 הוא נכון, ולא 37 כדברי היהודים, ומכאן המסקנה שכל הידיעות של השלטונות הן נכונות [139]. העיתון "קורייר פולסקי" פרסם את העובדה, כי רוב ההרוגים הם חברי מפלגת "צעירי ציון", הנחשבים ל"סוציאליסטים בולשביקים" [140]. פיינשטיין חקר כיצד הגיע לאנדסברג למספר 37, והעלה את הסברה שלאנדסברג צירף למוצאים להורג את הצעירים פריזאנט ופיאלקוב, שהקצין פרונצ'אק שחרר אותם תמורת כופר [141].

בינתיים נערכה חקירה, אפשר ביוזמתם של גרינבוים ופרי־לוצקי, לגילוי עברם של קוזאק וקולקר. נגד קולקר העידה אחת, כי הוא סיפר שהוריד מעל ההרוגים שעוני זהב, טבעות משובצות, וכן הוציא המון שטרי כסף מכיסיהם של ארבעה יהודים שהומתו. הוא סיפר ש"לוקחים" מיהודי פינסק את הכל, וכי שידל אחד מתושבי ביאלה להצטרף ללגיון הפולני, והתפאר שעד חג השבועות יהיו לו מאה אלף מארק. דברים דומים העיד עד נוסף. לפי עדות אחרת של יהודי מביאלה פודלאסקה היה קולקר בן ביאלה והיה ידוע כבריון וגנב. על קוזאק העידו יהודי בריסק וקוברין. גם הוא היה מפורסם, כנזכר לעיל, כגנב וככייס [142]. מובן מאליו, כי העדויות הפריכו לחלוטין את הטענות הרשמיות, ולפני הוועדה נתגלתה האמת לאמיתה. גם האנטישמיים שבוועדה זועזעו מעדותה של אם אחת, שבשעת עדותה תקפה אותה היסטריה, והתחילה זועקת: יוסל, יוסל! [143]. זאת היתה ודאי אמו של יוסף הקלמן. אולם העיתון האנטישמי "דווא גרושה" פרסם דברי כתב מפינסק, כי היהודים בפינסק עוינים את פולין וכי כל נשמתם נתונה לבולשביזם. מפחד מפני הכוח הפולני יש שהם עושים משהו, מתוך העמדת פנים, כביכול שהם ידידים לפולנים, מתוך כוונה לסנוור את העיניים. היהודים אינם אהובים על תושבי המחוז, כי היהודים מנצלים אותם ללא רחמים. "הז'ידובסטבו יצאה מכליה בראותה בוועדה את פרילוצקי, מנהיג ה'ליטבאצ'סטבו', והאשימה את הצבא הפולני האשמות בלתי מבוססות. בין השאר טענו היהודים, כי מספר ה'בולשביקים' שנורו גדול מן המספר הרשמי. הצירים היהודיים הסתמכו על כך, אבל הם נחלו אכזבה כשנפתח הקבר". והכתבה מסתיימת בהטלת דופי באובייקטיב־יותם של הצירים היהודיים, שאין "בכוחם להתרומם לדרגת צירי הסיים הסוברני, כי הם מחפשים 'הוכחות' להצדקת טענו־תיהם" [144]. כתבה זו נכתבה, כמובן, כדי לטשטש את הרושם, שהאמת על הפשע עלולה היתה לעשות בעיני העולם המערבי, והיא נכתבה בזמן ש"מדינאי" פולין בסיוע מדינאים אמריקניים שפעלו בוואראשה השתדלו להוכיח, כי לא היו פוגרומים בפולין אלא תגרות של חיילים" [145].

באותו זמן שוועדת הסיים שמעה את העדים, חלצו חיילים מעל רגלי יהודים עוברים ברחובות את נעליהם ונתנו להם במקומן נעליים קרועות. נער אחד אף פרץ אל הוועדה בבכי על כך. הצירים היהודיים שבוועדה פנו בעניין זה אל המפקד, ועל כך קיבלו את התשובה, שהוא קיבל פקודה להמציא לחיילים בחזית 50 זוגות נעליים, ואין לו דרך אחרת אלא להרשות לחיילים לתפוס יהודים ולחלוץ מהם את נעליהם [146]. ההצדקה לכך היתה, כי הגרמנים לפני נסיגתם מכרו מחסני מכונות, בגדים ונעליים, וכל הרכוש הזה הוכרז על־ידי השל־טונות הפולניים כרכושה של המדינה הפולנית [147]. לבקשת הוועדה נענה ליסטובסקי לדחות את מועד תשלום הקנס של 100,000 מארק עד לחמישה במאי [148]. הוועדה עזבה את פינסק בשלושה במאי. יום לאחר־מכן הובא על־ידי שליח אנגלי סכום של 100,000 מארק, התמיכה החודשית שנועדה לפינסק מאת הג'וינט. והנה במוצאי אותו יום באה הבולשת הפולנית והחרימה את הסכום הזה מאת הגזבר אברהם קאז', וכן החרימה גם את כספו הפרטי של קאז', כשלושים אלף רובל [149].

אין להתעכב כאן על הרושם שעשו הפרעות בפולין ובמיוחד "מאורע פינסק" בעולם היהודי במערב, על אספת המחאה שנערכה ב־21 במאי במדיסון סקוויר גארדן בניו־יורק. "מעשה פינסק" הודגש אז במיוחד בהחלטות שנתקבלו בה והופנו לנשיא וילסון. כמו כן התקיימו אספות מחאה בערים שונות של ארצות הברית ואנגליה. לא נעסוק בפעילות המסועפת של אנשים ושל גופים ציבוריים יהו־דים שפעלו לחישוף מסכת השקרים, שבה רצו הממשלה הפולנית לכסות את פשעיה. ההתעללויות של החיילים ביהודים לא פסקו. לא זו בלבד שחברי ועדת החקירה הפולניים לא עשו דבר להטבת היחס כלפי היהודים, אלא הם הגבירו את השנאה. החיילים יכלו ללמוד מדברי ורובלבסקי, ראש ועדת החקירה של "הסיים הסוברני" של פולין, כי היהודים הם ה"אויב הפנימי" של פולין [150]. במכתב של פיינ־שטיין, שנכתב ב־7 במאי, אנו קוראים: "המצב בעיר לא הוטב. גם עכשיו מעשים בכל יום שיהודים נקיים מעוון מולקים בשבטים ללא רחם... גם פני זקנים אינם נושאים והנה מותחים אותם על הספסל ומלקים בלי כל בושה וכלימה... בשבוע שעבר קרה המקרה דלקמן: חייל נכנס אל בית יהודי

139. היינט, 6 במאי 1919, גל' 103, עמ' 3.
140. שם.
141. ראה לעיל הערה 57.
142. העדויות עליהם בתיק שצוין לעיל, בהע' 28.
143. היינט, 4 במאי 1919, גל' 101, עמ' 5.
144. שם, 8 במאי 1919, גל' 105, עמ' 2.

145. ראה המאמר שצוין בהערה 102, ציון, שנה כג—כ"ד, עמ' 85—89.
146. היינט, 30 באפריל 1919, גל' 99, עמ' 3; שם, 5 במאי 1919, גל' 102, עמ' 2.
147. שם, 11 במאי 1919, גל' 107, עמ' 5.
148. ראה הע' 143.
149. מכתב פיינשטיין בתיק שצוין לעיל, בהע' 28.
150. על הנעשה בארצות הברית, ראה: ציון, שם; מכתב של דיפלומאט אמריקני מיום ה־22 במאי 1919, בארכיון ג'וינט. ראה נאומו של ורובלסקי ב"יום קוסטיושקו", היינט, 9 במאי 1919, גל' 106, עמ' 5.

באמתלא לערוך חיפוש. בשעת החיפוש גנב 800 רובל ואחר־כך מצא מעט שבולת־שועל בשק. מכיוון שלפני ימים אחדים הדביק הקומנדאנט מודעות כי אין רשות לחיילים להחרים משהו בלי רשיון ממנו, סרב היהודי לתת לו את שבולת־השועל. החייל התחיל להכות את היהודי במגלב... נזדמן שם ואכט־מייסטר ישר... הוציא את המגלב מידי החייל ויכהו פעמים אחדות ויעץ ליהודי להודיע על דבר המקרה בז'אנדארמריה... והנה בא גם החייל והודיע, כי היהודי יחד עם חותנו (איש זקן בן 75) הכהו. מיד נאסרה משפחת היהודי ההוא... שלשום הובאו האומללים אל לשכת הז'אנדארמריה ויודשו בשבטים. נוראות היו צעקותיהם של המולקים. גם הזקן אנוס היה להתמתח על הספסל ולקבל מלקות... גם אתמול קרה מקרה נורא. קואופראטיב יהודי קנה מזון מפולני... וכאשר אמרו לו, כי המשקל חסר, התקצף... ותכף נאסרו חברי הוועד הקואו־פרטיבי. אתמול בלילה נערך חיפוש בבית הפוטוגרפיה של ויינטרויב, חיפשו שם תמונות של בולשביקים"[151]. בתזכיר שהגיש פיינשטיין למורגנטוי בזמן ביקורו בעיר (ראה להלן) מובאים פרטים נוספים: "לפני 7 שבועות אסרו את חיים לדרמן, מפני שקלסתר פניו דומה לקלסתר פני אחד האנשים אשר הצטלמו עם אקדחים בידיהם... הוא נשלח מכאן אל מקום בלתי ידוע". וזאת, אף־על־פי שהתמונה היא משנת 1905. משפחתה אשתו אל הז'אנדארמריה ושאלה על בעלה אסרו גם אותה ואת בניה. על ד"ר בוקשיצקי "כמעט שנחרץ משפט מוות", משום "שפניו דומים קצת לפניו של אחד המצולמים על התמונה". ולודאבסקי נאסר והוכה מכות אכ־זריות על שום ששוחח על "מאורע פינסק" בזמן שנסע ברכבת. רק אחרי תשלום שוחד שוחרר. באחד הלילות ערכו חיילים חיפוש בביתו של אליעזר גילר. על שני בניו וחתנו ציוו להתלבש וללכת אתם. הם נעזבו לנפשם אחרי תשלום מאה מארק. ב־23 ביולי אסרו חיילים את הצעיר ברוך קפלן, דרשו ממנו שיאמר להם איפה אפשר להשיג יין. כשהשיב בשלילה, נצטווה לחלוץ את הנעליים והוא הוכה על כפות רגליו. חזרו אל בית קפלן והאב קפלן אמר להם כי בחנותו יש יין. שם שדדו נוסף על בקבוקי יין גם אריגי בד, צבע ואופניים. משדרש קפלן שיתנו לו תעודה על כל הדברים האלה, הכוהו ואסרו אותו עם שני בניו. גם את האב הכו על כפות רגליו ונוסף לכך הלקוהו. הוציאו מפיו הודאה כי יש לו עוד 43 בקבוקי יין, וכסף וזהב יש אצל בנו וחתנו. אז נטפלו לאחד מבניו, לבסוף שדדו מחנותו סחורות בשווי של 3,000 רובל. אבל לא הניחו את קפלן האב והמשיכו לענותו ולהכותו, ורק אחרי שוחד של 2,000 רובל לז'אנדארמריה שוחררו הקפלנים.

באותו תזכיר מובאים פרטי עינויים שעינו זקן אחד, שלמה־חיים גולדמן מסניטובה, עיירה סמוכה לפינסק, מתוך שרצו להוציא מפיו ידיעות היכן נמצא בנו, שהיה בזמן הבולשביקים חבר הוועד העירוני ביאנובה. כמו כן מוסיף התזכיר ואומר: "מתעמרים בנו גם החיילים, גם הז'אנדארמים, גם ה'שקצים' הקטנים, 'חיל המילואים' של הצבא הפולני"[152].

151. בתיק הנ"ל.
152. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 87—88.

סיום פעולתה של ועדת החקירה של הסיים התנהל בעצל־תיים. היה צורך לחקור עוד את לוצ'ינסקי ומספר קצינים וחיילים שביצעו את מעשה הרצח, אולם הללו לא נמצאו. ב־25 ביוני קיימה הוועדה ישיבה. בה הודיע ורובלבסקי, כי החיילים שהוזמנו להעיד אינם, קצתם אי־אפשר למצוא וקצתם אינם יכולים לבוא מעמדותיהם בחזית[153]. בתחילת יולי הוצגה שאילתא בסיים על־ידי הציר היהודי רוזנבלאט: מדוע אין הוועדה מגישה את מסקנותיה? ורובלבסקי יכול היה להודיע שלוועדה הומצא רק עתה חומר החקירה של ועדת סטשמינסקי, וכי קשה למצוא אנשים אחדים, שחברים אחדים של הוועדה דרשו לחוקרם[154]. בשורה של ישיבות, שקיימה הוועדה בחו־דשים יולי ואוגוסט, נתגלו חילוקי דעות יסודיים בין הצירים היהודים, לבין הצירים הפולנים, וגם בין הצירים הפולנים עצמם היו ניגודי דעות מסוימים. גרינבוים הכין דין־וחשבון מקיף ומסקנות. בדין־וחשבון גילה גרינבוים את השקרים והסתירות בעדויות של העדים שהעידו לפני ועדת סטשמינסקי. הוא התעכב על כך שלא היה משפט בכלל, עמד על דמותם של קוזאק וקולקר, ועל העובדה שלאספה ב"בית־העם" היה רשיון. הוא גולל את פרשת ההתעללות באסירים, האשים את ליסטובסקי ואת סטשמינסקי בהודעות בלתי מבוססות. ומסקנותיו הן: יש להעמיד לפני כס המשפט את המאיור לוצ'ינסקי, את הקצין דרוביק, את סגן־משנה סל, את הז'אנ־דארמים קיביצקי, שולץ, סטארומייסקי, את הסמל צ'יבוש, את קוזאק וקולקר, לנזוף בגנראל ליסטובסקי ובקצין סטשמינסקי על אופן טיפולם בעניין, להחזיר ליהודים את הקונטריבוציה ולפצות את משפחות הנרצחים[155].

ורובלבסקי ניסח, כמובן, דין־וחשבון שונה לגמרי, לפיו נאלץ לוצ'ינסקי לעשות מה שעשה, בפינסק היה הלך רוח אנטי־פולני, על קברי הבולשביקים שנהרגו בזמן פלישתם לעיר הניחו יהודים זרי פרחים, היו בעיר הפגנות נגד הפולנים. מלבד האספה הלגאלית היתה ב"בית־העם" אספה בלתי חוקית. עובדה היא שהיהודים לא צייתו להוראות השלטונות וקיימו אספות ללא רשיון עם צוקרמן. נכון הדבר שההרוגים לא היו בולשביקים, אבל הם היו שונאיה של פולין, ונהגו כשורה קוזאק וקולקר, שאלמלא הודיעו מה שהודיעו הרי היו בבחינת בוגדים והיה עליהם לתת את הדין.

בדברי הוויכוח טען דרשר, חבר פפ"ס, שנכון הדבר שלא היה צריך לנקוט אמצעים קיצוניים, ונכון הדבר שנעשו דברים נגד החוק, ונורו אנשים חפים מפשע, כמו כן אסור היה להכות. אבל לדעתו ישנם בולשביקים, מסתמא, ב"בונד" וב"פועלי ציון", ועל כן יש ל ה ב י ן את לוצ'ינסקי[156]. גרינ־בוים בתשובתו לדרשר, טען, כי ל"בונד" אין השפעה בעיר, בזמן הכיבוש הגרמני לא היה בעיר ארגון בונדאי. הוא התארגן בזמן הבולשביקים, אולם היה במפורש נגד הבולשביזם

153. היינט, 26 ביוני 1919, גל' 145, עמ' 3.
154. שם, 3 ביולי 1919, גל' 151, עמ' 3.
155. הדו"ח נמצא בתיק הנ"ל. ראה הע' 28.
156. היינט, 17 ביולי 1919, גל' 154, עמ' 6.

ועדת מורגנטוי בפינסק (1919)
באמצע: מורגנטוי, על ידו: אלקה מילצקי
(מתוך ספר יובל של "פינסקער ברענטש" 210 ארבעטער רינג, ניו יורק)

ודרכיו, והראיה הרי ה"בונד הפינסקאי" נרדף על־ידי הבול־שביקים ורבים מאנשי ה"בונד" ברחו מן העיר ועד היום לא נמכר בפינסק אפילו טופס אחד של העיתון הבונדאי "לעבענס פראגעז", וגם מפלגה מאורגנת של "פועלי ציון" לא היתה. הקבוצה המאורגנת היחידה בעיר הם הציונים, שעסקו רק בענייני פילאנתרופיה. הפרחים על קברי הבולשביקים הונחו לא כמעשה אנטי־פולני, אלא מתוך כך שהבולשביקים נלחמו נגד דניקין, נגד הצאריזם.

יצחק שיפר, שבא במקום פרילוצקי כציר הסיים וכחבר הוועדה, טען שדברי מלשינותם של קוזאק וקולקר באו לאחר שזממו להוציא מידי היהודים כסף, והדבר לא עלה בידם. אולם על אף כל הטענות והמענות עמד ורובלבסקי על דעתו, שהיו בפינסק הכנות להתקוממות, הוא ביסס את טענתו זו גם על כך, שנמצא אצל האנשים שנורו ואצל האסירים סכומי כסף גדולים [157].

חודשים עברו עד שהוועדה הגיעה לניסוח דין־וחשבון ומסקנות, שנוסחו ברוח הדין־וחשבון של גרינבוים, אם כי בכמה שינויים. וכשנה עברה עד שהדין־וחשבון הובא לפני הסיים. ב־24 במאי 1921 קרא ורובלבסקי מעל במת הסיים את מסקנות החקירה, וגם הציע לסיים לקבל החלטות ברוח הדרישות של גרינבוים שנזכרו לעיל. הסיים קיבל את ההח־לטות, וראש הממשלה פאניקובסקי הודיע ליושב־ראש הסיים, ב־31 בספטמבר 1921, כי השלטונות הצבאיים ניגשו לחקירת המעשים ותוצאות החקירה תועברנה ליושב־ראש הסיים. וכן הודיע שכסף הקונטריבוציה יוחזר. ואשר לפיצוי המשפחות השכולות עליהן להגיש את תביעותיהן בצירוף תעודות [158]. אולם היהודים סירבו לקבל את כסף־העונשים, כי לרובל לא היה עוד כל ערך, ואשר לפיצויים השפיע הוועד הציוני על המשפחות השכולות, שלא יגישו תביעות לפיצויים, לבל יאמרו הגויים, כי היהודים מכרו את קדושיהם בכסף. פרוטוקול על הסתלקות מתביעות פיצויים נחתם על־ידי ראשי המשפחות בהדגשה, כי רק אם ייענשו הרוצחים יכופר הפשע. אולם הממשלה הפולנית טשטשה את הדברים, הרוצחים לא באו על עונשם [159].

מדוע פרסם ורובלבסקי סוף־סוף את הדין־וחשבון של הוועדה ובנוסח שפורסם? הפולנים בוועדה נאלצו להסכים לניסוח זה של הדין־וחשבון, משום שלא רצו שיפורסם דין־וחשבון נפרד של ה"מיעוט" היהודי, ומשום שלא רצו שיתעורר ויכוח מעל במת הסיים, כי בינתיים השתדל לואיס מארשאל

157. שם, 25 ביולי 1919, גל' 170, עמ' 4.

158. די ארבייט, זאמעלהעפט, ווארשה, 3 ביוני 1921, עמ' 3; וראה פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 75—77; גבת, עמ' 37—38, כאן מובא הדו"ח של ועדת הסיים שוורובלבסקי קרא אותו בישיבת הסיים ב־24 במאי 1921.

159. פינשטין, שם, עמ' 76, בהערות.

להכחיש על סמך חקירות מדוקדקות, את השקרים שהפיצו הפולנים וידידיהם האמריקנים מסביב לעניין[160]. באותו זמן נתפרסם דין־וחשבון של ב. צוקרמן, שמסר למחלקת העיתונות בקופנהאגן, ושהגיע גם לחוגים הרשמיים בוואשינגטון. אמנם, הוועד הפולני בארצות הברית עשה הכל כדי לטשטש את הרושם של הדין־וחשבון הזה[161]. ואין ספק שהדין־וחשבון של מורגנטוי, אם כי היהודים לא היו מרוצים ממנו כלל, הרס לחלוטין את "בניין הקלפים" שרצה ורובלבסקי לאשש אותו ואת השקרים שנרקמו על־ידי ידידי פולין בארצות הברית.

הנרי מורגנטוי נתמנה ראש ועדת חקירה מטעם ארצות־הברית, לאחר שלואיס שטראוס, כורש אדלר וגברת לבנשטיין — חברי המשלחת היהודית מארצות הברית אל ועידת השלום בפאריס — דרשו מהובר (מנהל ענייני הסיוע האמריקני לפולין) לשלוח ועדת חקירה מטעם ארצות הברית. ואף על פי שהובר הביע את דעתו, כי אין תועלת בכך, משום שאין ודאות שחקירה בפינסק תגלה משהו נוסף, מכיוון ששום צד לא יגלה את כל האמת, ועל כל פנים "שום חקירה לא תחיה את המתים", הוא שינה את דעתו לאחר מכן, והוא, פדרבסקי (ראש המשלחת הפולנית בוועידת השלום) וגיבסון (ציר ארה"ב בפולין) דרשו מווילסון למנות ועדה כזאת. הם ציפו שהוועדה תגלה כי השמועות על פוגרומים בפולין הן מוגזמות[162]. מנהיגי הציבור היהודי בארצות הברית, והמנהיגים הציונים לא היו מרוצים כלל, שמורגנטוי, אף־על־פי שלא היה ציוני ואף לא מוכר כמנהיג יהודי, ימלא תפקיד זה. גם לואיס מרשאל וכורש אדלר יעצו למורגנטוי שלא יקבל את המינוי. הם היו סבורים, כי מוטב שיהודים לא ישתתפו בחקירה זו, למען תתגלה האמת לאמיתה על־ידי חקירה "אובייקטיבית". אולם ווילסון דרש ממורגנטוי לקבל את המינוי, בנימוק שהיהודים יוכלו להשמיע לפני יהודי את כל מה שיש להם לומר[163]. בעצם, את העובדות לא היה צריך לחקור, הן היו כבר ידועות. בהוראות של לאנסינג, שר החוץ, אל חברי המשלחת, שנכתבו ב־31 ביוני, אנו קוראים, שהוא רואה כתפקיד המשלחת בעיקר לגלות את הגורמים ליחסים המתוחים בין הפולנים ליהודים, וקביעת אמיתותן של העובדות לא צריכה לשמש מטרה כשהיא לעצמה. החקירה צריכה להתנהל "בכיוון למצוא תרופה" למצב. לאנסינג מזכיר למורגנטוי, שבוודאי ידוע לו, כי "הממשלה האמריקנית חדורה שאיפות ידידות לסייע לכל היסודות בפולין החדשה — נוצרים ויהודים כאחד". כאן בעצם רמז בולט למדי, שאל לו למורגנטוי להתרכז בעניין היהודי בלבד. עליו לשוות לנגד עיניו גם את טובתה של פולין. אלא שלאנסינג ראה את הבעיה כבעיה סוציאלית וכלכלית גרידא: "אני משוכנע שכל אמצעי אשר יינקט להקלת מצב היהודים יהא לתועלת לכלל האוכלוסייה; ולהיפך, כל דבר שייעשה לאוכלוסיה בפולין כשלמות אחת, יהא גם לטובת הגזע היהודי"[164].

מורגנטוי שלח לפינסק ועדת חקירה, בה השתתפו המאיור אוטו, הקאפיטאן קרוס והמאיור פוסטר, שהגיעו לפינסק ב־6 וב־7 באוגוסט. לפי דבריו של קרוס נתקבלו על־ידי השלטונות הצבאיים בעיר בסבר פנים יפות, אם כי העיתונות הפולנית לא קידמה את פני מורגנטוי בהתלהבות יתרה. על־ידי הוועדה נחקרו כ־25 עדים. אבל את האחראים לרצח לא מצאה אף ועדה זו. רושם עז ביותר עשתה עליהם עדותה של אלקה מילצקי. נתברר לוועדה, כי ב"בית־העם" לא דובר כלל בענייני בולשביזם או סוציאליזם, וכי מבצעי הרצח לא ידעו אפילו את שמותיהם של האנשים שנורו על־ידם ולא את השתייכותם הפוליטית. הוועדה מסרה דין־וחשבון על כך למורגנטוי. מורגנטוי עצמו בא לפינסק עם חבר הוועדה ג'והנסון ועם קרוס ב־17 באוגוסט. אמנם, לפני־כן חשב להסתפק בחקירתה של הוועדה שנשלחה על־ידו[165]. אפשר שהשינוי בהחלטתו בא משום שג'והנסון החליט לנסוע לפינסק, גם אם מורגנטוי לא יסע, וכנראה חשש מורגנטוי שביקור של ג'והנסון לבדו הוא בלתי רצוי, ואפשר גם משום שעוררה בו חשדות העובדה, שיושב־ראש הסיים לא המציא את פרוטוקול החקירה של ועדת הסיים, שנדרש על־ידי קרוס[166].

השלטונות הפולניים בעיר קיבלו את פניהם בכבוד הראוי לשליטיה של המדינה הגדולה, שפולין היתה כה זקוקה לתמיכתה. הם הכינו בשבילם מקום אכסניה במלון "ויקטוריה". הציבור היהודי בעיר לא ידע כלל על מועד בואם. במקרה נסע הרופא הפינסקאי ד"ר פלדמן באותו קרון שבו נסעו מורגנטוי וג'והנסון. בדרך הכירו זה את זה. כדי להראות לשלטונות הפולניים שהוא יהודי ומשתתף בסבל אחיו סירב מורגנטוי לסור למלון שהללו הכינו למענו והעדיף להתאכסן בביתו של ד"ר פלדמן. חיש מהר עבר הקול בכל העיר: "מורגנטוי בא!". יהודי העיר קיוו לראות בו את ה"גואל" שיגאל אותם מן הרדיפות ומן החיפושים, ההחרמות, המאסרים והמלקות[167]. מיד לאחר בואם הלכו מורגנטוי והמלווים אותו אל קבר הקדושים, והמון יהודים, גברים ונשים, הלכו בעקבותיהם. זו הפעם הראשונה שנתאפשר ליהודי העיר להיכנס אל בית־הקברות הישן. התמונה המחרידה של בכיות המשפחות השכולות, שזו הפעם הראשונה ניתנה להם לתנות את אסונם מעל קבר יקיריהם, זעזעה לא רק את מורגנטוי אלא גם את שני חברי המשלחת הלא־יהודיים. לאחר מכן הלכו אל אותו קיר אומלל, אל ה"ועננטל" של הכנסייה, כפי שהוא קרוי בפי יהודי פינסק. לפי משאלתו של מורגנטוי נערכה לעת ערב אספה בבית־הכנסת הגדול.

---

160. צוקערמאן, אייפן וועג, עמ' 377.
161. היינט, 12 ביוני 1919, גל' 133, עמ' 2.
162. ראה ארכיון מגנס, בארכיון הכללי לתולדות ישראל, F 26 - L - 98, P. 20. H. Morgentau, All in a life time, עמ' 352.
163. Morgentau, שם, עמ' 353—354; וראה ציון, שם, עמ' 94—96.
164. Morgentau, שם, עמ' 157.
165. היינט, 13 באוגוסט 1919, גל' 185, עמ' 2; שם, 6 באוגוסט 1919, גל' 180, עמ' 5. שם, 10 באוגוסט 1919, גל' 182, עמ' 2. C. Adler and A. Margolith, p. 160,
166. שם, 14 באוגוסט 1919, גל' 186, עמ' 2; שם, 17 באוגוסט 1919, גל' 188, עמ' 3.
167. שם, 22 באוגוסט 1919, גל' 193, עמ' 3.

בית־הכנסת נתמלא מפה לפה. המונים נשארו בחוץ. יחד עם ה״אורחים״ באו פיינשטיין וד״ר פלדמן וקצין מן המטה הפולני. הדיין הורוויץ, גיטלמן ופיינשטיין קיבלו אותם בברכה. משהחל החזן לומר ״אל מלא רחמים״ — זו הפעם הראשונה שהותר ליהודים להזכיר את נשמותיהם של ההרוגים — החלה בכייה, שהקיפה את כל הנמצאים בבית־הכנסת ומחוצה לו. היו שהתעלפו. ואפילו ג׳והנסון הגוי לא היה יכול לעצור בעד דמעותיו[168]. מורגנטוי, בתחילת דבריו על ״מאורע פינסק״, כותב: ״מי יתן ויכולתי לתאר במידה מספקת את המראה שראיתי בפינסק, הוא מדריך את מנוחתי בלי הרף, והוא אולי ביטוי מלא לייסורים ולעוול השולטים בחלק הגדול הזה של העולם״. ולאחר שהוא מתאר את ״מאורע פינסק״ במשפטים קצרים וחריפים הוא ממשיך: ״עד לבואה של המשלחת שלנו לא הורשה שום יהודי לבקר בבית־הקברות, אולם לי הרשו לראות את המקום של ׳מות קדושים׳ זה. כשנכנסתי, נהר אחרי המון גדול של יהודים שהלכו בעקבותי. כשהגיעו לקבר של קרוביהם השתטחו כולם על הקרקע, ונשאו קול בכייה שעודנו מהדהד באוזני. היה זה ביטוי לייסורי הדורות. באותו ערב התפללתי בבית־הכנסת. הבית היה מלא מפה לפה. האנשים הצטופפו כמעט לגוש מוצק אחד. מי שלא יכול היה להיכנס פנימה נשאר בחוץ. כל יהודי פינסק היו שם. מאז אפריל היתה להם זאת ההזדמנות הראשונה לבטא את יגונם בבית־תפילתם. המון גדול זה צעק עד שנדמה היה שהשמיים נבקעים. קראתי בתנ״ך על ביטוי דומה של ייסורים, אבל זו הפעם הראשונה שחשתי ממש מהו צערו של עם נרדף״[169].

ג׳והנסון ומורגנטוי נאמו. אמנם, מורגנטוי הכזיב, בעוד שיהודי פינסק רצו לראות בו, כאמור, את ה״גואל״. הוא דיבר על המאבק לשוויון זכויות. בדבריו לא מצאו יהודי פינסק את המלה ה״גואלת״[170], אם כי הרגישו הקלה גדולה.

בערב עשו מורגנטוי וג׳והנסון בחוג מצומצם של נוער ועסקנים, נכנסו בשיחות על מה שאירע. וביום המחרת שמעו דברי עדים וביקרו במוסדות יהודיים. בעדות נתגלה בין השאר, כי את האסורים הלקו במוטות ברזל על גופם הערום. חייל או שוטר היה מתיישב ב״רכיבה״ על צווארו של המעונה, אחר החזיק ברגליו, ושלישי הלקה .עד עלפון, השיבו את רוחו ושוב הלקו וכי רבים מהם חולים זה חודשים. אלקה מילצקי שהיתה מנהלת בית־ספר, העידה על העלבונות שעליה לעמוד בהם בשעה שהיא מקבלת את המצרכים שנשלחו מאמריקה בשביל ילדי בית־הספר שלה ובשביל בתי־ספר ציוניים אחרים. היא סיפרה כי את המצרכים הטובים, כגון צנימים וקאקאו, אינם ניתנים כמעט לילדי היהודים. ״משום שאנו, היהודים, איננו רגילים לדברים כאלה, אנחנו רגילים לדברים אחרים, ל׳וועגטל של הכנסייה׳. עלי לעמוד כקבצנית ליד פתח המחלקה הפולנית, אם כי המצרכים נשלחו בשבילנו כמו בשביל האחרים״. יצחק הארבוז העיד, כיצד הציל את פריזאנט ואת פיאלקוב, אשר השלטונות הפולניים חשבום

בין ההרוגים ועל כן נמסר על־ידם המספר 37 הרוגים, כאמור לעיל. פיינשטיין ושני חברים של ״צעירי ציון״ כתבו למורגנטוי תזכיר. קטעים ממנו הובאו לעיל. משהביע פיינשטיין את החשש, שהפולנים יתנקמו ביהודי העיר על התנהגותם בימי שהותה של הוועדה, הפקיד מורגנטוי קצין פולני להגנת יהודי העיר ואמר לפיינשטיין שבכל מקרה של פגיעה יפנה הוא או ד״ר פלדמן אל הקצין, והוא בטוח שהקצין ימלא את אשר הוטל עליו.

מורגנטוי עזב את העיר ב־18 באוגוסט אחר שהייה של יומיים[171]. ב־3 באוקטובר 1919 שלח מורגנטוי דין־וחשבון למשלחת ארצות הברית בוועידת השלום. כאמור, עורר דין־וחשבון זה ביקורת מצד העיתונות היהודית, אולם אשר לפינסק גילה דין־וחשבון זה למדינאים האמריקנים את האמת כולה. מן הראוי להביא מדבריו על פינסק: ״על־ידי השלטונות הפולניים פורסם רשמית, שהיה יסוד לחשוד שהאספה היתה בולשביקית. הוועדה הזאת משוכנעת כי שום עניין בולשביקי לא הוזכר באספה הנידונה. אמנם נתברר שאי־אלו ידיעות בדבר פעילות בולשביקית נתקבלו משני חיילים יהודים, אולם החתומים מטה משוכנעים, שהמאיור לוצ׳ינסקי, מפקד העיר, הראה קלות דעת הראויה לגנאי, כשהאמין להודעות בלתי מוכחות מעין אלה, ועל יסוד בלתי מספיק זה עשה מעשה דראסטי, שאין להצדיקו, נגד אזרחים נכבדים, אשר על אופים הלויאלי אפשר היה לעמוד בן־רגע תוך התייעצות עם כל תושב פינסקאי לא יהודי. את ההודעה הרשמית של הגנראל ליסטובסקי, המפקד הפולני, שהאוכלוסייה היהודית התקיפה ב־5 באפריל את החיילים הפולנים, חושבת ועדה זו כמחוסרת יסוד כל שהוא. דעתם של החתומים מטה היא, שההתייעצות שקדמה לביצוע ההרג, שלפי דבריו של המאיור לוצ׳ינסקי היה לה אופי של משפט צבאי, היתה לאמיתו של דבר עניין מקרי ביותר, ללא אופי משפטי כלל, שהרי משך הזמן מן המאסר ועד ביצוע ההרג היה פחות משעה. כמו כן נתברר שבאותו זמן לא נעשה כל נסיון כן של חקירת ההאשמות נגד האסורים, ואפילו לא לזהות אותם. אף־על־פי שהיו חקירות רשמיות בעניין הזה לא נענש ולא הועמד לדין אף אחד מן האשמים האחראים לרצח המהיר הזה, וועדת הסיים לא פרסמה את מסקנותיה״[172]. דין־וחשבון זה נתפרסם פומבית אחרי דחייה ממושכת מצד השלטונות האמריקניים ב־19 ביאנואר 1920. בעניין פינסק יש בו אפוא משום תביעה להעמיד לדין את האשמים כדרישתו של גרינבוים, וכמו כן יש בו התביעה שוועדת הסיים תפרסם את מסקנותיה. ימים אחדים לאחר ביקורו של מורגנטוי בא לפינסק סטיוארט סמואל מטעם הממשלה האנגלית לברר את פרשת הפרעות. פיינשטיין מתאר את ביקורו באכזבה רבה. אולם פיינשטיין אינו מדייק כשהוא כותב כי סמואל ״לא חקר ולא דרש,

168. שם, 21 באוגוסט 1919, גל׳ 192, עמ׳ 2.
169. Morgentau, שם, עמ׳ 369—370.
170. ראה הע׳ 168.

171. היינט, 27 באוגוסט 1919, גל׳ 197, עמ׳ 2. פינשטין, שם, עמ׳ 82—90. איני יודע מדוע כותב פינשטין, שם, עמ׳ 83, כי חקירת העדים על־ידי מורגנטוי נמשכה 5 ימים. כנראה צירף את ימי החקירה המוקדמת של הוועדה, שנשלחה על־ידי מורגנטוי לימי החקירה על־ידי מורגנטוי עצמו.
172. Morgentau, שם, עמ׳ 411—412.

ולא נכנס בדברים עם המעונים ולא הזמין אליו איש". הדין־וחשבון של סמואל מעיד שהוא שמע עדים. בדין־וחשבון שלו תיאר סמואל את פרשת הרצח, ללא חיפוי על הפושעים. הוא קבע במפורש, כי לאספה ב"בית העם" ניתן רשיון, ובכך סתר את הטענה העיקרית של המחפים על הרוצחים[173]. יהודי פינסק נתרשמו במיוחד מביקורו ומתפילתו של סטיוארט סמואל בבית הכנסת. וכשעלה לתורה בירך על התורה בהברה ספרדית. אין בידינו ידיעות על תוצאות סיורו[174].

לעיל הובאו דברים מדין וחשבון של ועדת החקירה מטעם האינטרנאציונאל הסוציאליסטי. ועדה זו היתה בת ארבעה חברים, שנתמנו על־ידי המפלגות הסוציאליסטיות באנגליה, גרמניה, צרפת והולנד. הבונדאית נינה מדם נצטרפה אליהם בתפקיד מתורגמנית. כמזכיר שימש חבר פ.פ.ס. מוורשה. הוועדה ביקרה במקומות שונים שבהם נערכו פרעות ביהודים, ובתחילת מאי 1920 באה לפינסק. הדין־וחשבון שלהם אינו מוסיף על ידיעותינו אלא המעט שהובא בתיאור פרשת הרצח. בין חברי ועדה זו היה הסוציאליסט הידוע והציוני אוסקאר כהן מברלין[175].

בסיום פרשה זו יש לציין, כי דבר הרצח העיב על היחסים שבין יהודי העיר והשלטונות הפולניים במשך כמה שנים. השלטונות הפולניים שאפו להשכיח את המעשה הנתעב של הרצח, וניסו למנוע כל פרסום המוקדש לזכרם של הנרצחים[176]. כשגברה האנטישמיות בסוף שנות השלושים רצו השלטונות להפקיע מאת הקהילה היהודית את בית־הקברות הישן, שבו היה "קבר האחים", באמתלה שהוא מלוכלך ומלא אשפה ויש להופכו לפארק עירוני. והנה כשגילו היהודים התנגדות לדבר הזה נמצא עיתונאי פולני שפירש, מתוך כוונת זדון, את התנגדותם של היהודים, כי הם רוצים להנציח כקדושים את זכרם של "בוגדים", משום שלבם עם ה"בוגדים"[177].

בפינסק ליכד הרצח רבים שעלו ארצה בעלייה השלישית במטרה להקים על אדמת המולדת מצבת זכרון לחבריהם הנרצחים. ואחרי שנים של תלאות וגלגולים הגשימו את שאיפתם, כשהקימו בעמק יזרעאל את קבוצת גבת.

האווירה הפוליטית היתה דחוסה מאוד בחודשי הקיץ של שנת 1919. הציבור היהודי היה נתון ברושם המזעזע של הרצח. התנהגות השלטונות הצבאיים בעיר היתה מכוונת להעמיד פנים, כי אכן הרצח לא נעשה בכדי. כאמור לעיל, נסגרו כל בתי־התפילה. אסור היה להתכנס ללא רשיון, ורשיון לכך לא ניתן אף לא לקואופראטיבים. העוצר בלילות נמשך. אמנם, אפשר שגרמה לכך העובדה שהחזית נשארה יציבה ליד פינסק במשך רוב חודשי הקיץ. רק בתחילת יולי, כשנכבשה לונינץ על־ידי הצבא הפולני, החלה החזית להתרחק. על־כל־פנים, משבא שליח הג'וינט, ד"ר בוריס ד. בוגן, לעיר ביולי באותו קיץ, פחדו היהודים להיענות להזמנתו להתכנס אתו. רק אחדים מן הנועזים באו, והאספה התקיימה תחת משמר של חייל, כשבידו מכונת ירייה[178]. המצב הבטחוני הוטב במקצת, כפי שראינו, רק עם בואו של מורגנטוי. בסוף הקיץ התחילה להיות מורגשת מגמה של פיוס מצד השלטונות המרכזיים. הגנראל ליסטובסקי מצא לנחוץ להיפרד בפומבי מן הציבור היהודי בעיר. הוא ביקש לזמן אספה בבית־הכנסת הגדול, בה נאם נאום פרידה. בין השאר אמר, כי מעולם לא היה שונא יהודים, וכי בין ידידיו הטובים ישנם יהודים. כמו כן דיבר על עתיד היהודים בפולין: היהודים יצטרכו לשבת עוד זמן רב בפולין, כי ארץ־ישראל עודנה עזובה. וטען כי "אנו מציעים ליהודים להמשיך לגור בפולין". ברי היה לו, "כי היחסים בין הפולנים והיהודים ישופרו". אשר לעיר פינסק "היא היתה ותהיה עיר פולנית", ו"בחסות הממשלה הפולנית יהיה ליהודים טוב יותר מאשר בחסות הרוסים"[179]. נאום זה לא היה על טוהר הכוונה המוסרית של אדם המבקש כביכול לכפר על חטאו הגדול. היתה כאן כוונה פוליטית להרגיע את דעת הקהל היהודי, ולא רק בפינסק, בשעה שבזירה הפוליטית הבינלאומית נידונה השאלה בדבר גבולותיה של פולין. ואין כל ספק כי ליסטובסקי ידע שפיינשטיין התחמק מלהשתתף בהגשת בקשה לסיים על סיפוחה של פינסק לפולין[180]. אפשר שגם ההוראה לבחור את מועצת העיר בבחירות דמוקראטיות, שנתקיימו באוגוסט אותה שנה, היה בה גם כן משום כוונת פיוס. בוועדת הבחירות המרכזית היה אמנם היושב־ראש הכומר מישביץ, אולם שני החברים האחרים היו לוריא (ייתכן שמואל לוריא, חבר "אגודת ישראל") וקאץ[181] (כנראה אברהם קאץ). במועצה, שמספר חבריה היה עשרים וחמישה, היה רוב מכריע ל"ציונים הכלליים" ול"צעירי ציון", שהלכו אתם. הרוסים והפולנים המתקדמים עשו "בלוק" אתם. אמנם, רשות העיר נמסרה בהסכמת הנבחרים היהודים לפולני מורגנטאלר, שהיה אדם ישר וליבראלי. היהודים זכו בשני חברי הנהלה ("לאב־

173. על פרשת ההחייה ראה ציון, שם, עמ' 201—208; פינשטין, שם, עמ' 90—91; הדו"ח של סמואל בארכיון הג'וינט, ניו יורק.
174. פינשטין, שם, עמ' 90—91.
175. גבת, עמ' 38—41; דאָס לעבן, ספר היובל ה־15 של ה"ברענטש", עמ' 21—25.
176. פינשטין, שם, עמ' 202—205.
177. ראה מאמרו של הארטגלאס, היינט, 4 באפריל 1937, גל' 78, עמ' 7. עוד בימים אלה, בשנת 1971, טוענים מהגרים פולנים, כי הרוגי פינסק היו בולשביקים, והדבר נעשה נושא לוויכוח אקטואלי על דפי העיתונות בין אנטישמים פולנים ובין יהודים. ראה אברהם ווילק: פוילישער אפיצער לייקענט הריגה פון פינסקער קדושים אין 1919, פאָרווערטס, 4 ביולי 1971, עמ' 2—3. לפי מאמר זה, אותו מאיור, שנתן את פקודת הרצח, עודנו חי באמריקה. הוא נושא את התואר גנראל, ושמו יוזף לוטשיצקי. מסופקני אם השם המובא כאן מדויק. לפי המקורות שהיו בידי כונה בשם לוצ'ינסקי. כמו כן מצוטט במאמר זה קטע ממאמר מלא שקרים, שפרסם על פי זכרונו ב־Wiadomosci, עתון המהגרים הפולנים בפאריס, מי שהיה ראש המטה של הדיביזיה הפולנית בזמן כיבושה של פינסק ושמו גראבצקי, החי בטורונטו בקנדה. בשם זה לא נתקלתי. אפשר שהוא זהה עם הגנראל קראייבסקי, שפיקד על צבא פולין בפולסיה בזמן הכיבוש השני של העיר. אגב אורחא, פיינשטיין מכנה בטעות את המאיור הרוצח בשם לשצ'ינסקי.

178. B. Bogen שם, עמ' 176.
179. היינט, 5 באוגוסט 1919, גל' 178, עמ' 5.
180. פינשטין, שם, עמ' 78 ואילך.
181. היינט, 15 באוגוסט 1919, גל' 127, עמ' 9.

ניקים"), שאחד מהם היה פיינשטיין. כמו כן זכו הרוסים בחבר הנהלה ("לאבניק") והפולנים השמרנים, שהלכו לבחירות ברשימה מיוחדת ונתמכו על־ידי יהודים מסוימים שהיו בעלי עסקים אתם, אף הם זכו בחבר הנהלה אחד. לשירותה של העירייה החלו להתקבל גם פקידים יהודים. בהסכם שנעשה לפני הבחירות בין הציונים לבין הרוסים והפולנים המתקדמים הוכנס סעיף הקובע, כי חלקם של היהודים בפקידות העירייה יהיה באופן יחסי למספרם באוכלוסייה שבעיר. אמנם, לפי דבריו של פיינשטיין, המיליציאנטים, אשר כיתר פקידי העירייה קיבלו את משכורתם מן העירייה, כלומר מכספי היהודים, למדו מן הצבא ואף הם פגעו והעליבו את היהודים. היה עליו להיאבק שהיהודים לא יקופחו, ופיינשטיין מציין כי ראש העיר בהגינותו סייע לו במאבקו. אמנם, ענייני העירייה היו יגעים, כי השלטונות סירבו לאשר את המסים שהעירייה רצתה להטיל. ולדעתו של פיינשטיין התכוונו השלטונות להכביד על העירייה, משום שחברי מועצתה היו רובם יהודים[182].

על אף מגמת הפיוס של השלטונות המרכזיים המשיכו השליטים בפינסק את מעשי העושק והחמס. בידי אחד מן הז'אנדארמריה נורה בסוף אותו קיץ (1919) צעיר אחד ושמו פרידמן, בנו של יהושע פרידמן, כשניסה למנוע את הז'אנדארמריה מלהחרים אצלם סחורות. הז'אנדארם לא בא על עונשו, על אף הבטחתו של המפקד הצבאי שבעיר שהרוצח יתן את הדין. על־ידי הז'אנדארמריה עונה והולקה צעיר ושמו גילר, בתואנה ששיחד ז'אנדארם אחד שלא יחרים אצלם חתיכת אריג. אותו גילר שוחרר מן המאסר תמורת שוחד נוסף של שלושת אלפים מארקים. אלה היו מקרי השוד והרצח האחרונים בפרק־זמן זה. אפשר שפעולות אלה נפסקו לאחר שפיינשטיין הודיע על מקרי הרצח והחמס למועצה הלאומית אשר ליד המועדון של צירי הסיים היהודיים, והודעתו תורגמה על־ידי הארטגלאס ונשלחה אל מיניסטר הצבא[183].

אולם גם כעבור שנה לאחר הרצח של הל"ה לא יכול היה הציבור היהודי בעיר לבטא את שמחתו בפומבי, כשהגיעה הידיעה על אישור המאנדאט על ארץ־ישראל בסאן־רמו. המודיע על כך מוסר, כי "מחמת סיבות מובנות לא יכלו לקיים אספה פומבית גדולה", והסתפקו בקיום אספות בבתי־הספר הציוניים ובמוסדות אחרים. אספה חגיגית במיוחד היתה ב"רסטוראן" הציוני. כאן נתכנסו כל הציונים, ונאומים נשאו א.א. פיינשטיין, מ.ח. טויזנר (שהיה בשעתו המזכיר של ועד הסיוע בווארשה למען מגורשי פינסק), ש. ג. גיטלמן, פנחס אייזנברג, המהנדס א. פרידמן, א. י. דביצקי ועוד. באותה אספה הוחלט לרשום את ח. וייצמן בספר הזהב של הקק"ל ולשלוח מברק ברכה ועידוד לו ולוועד הפועל הציוני. תרומות נאספו לקק"ל. המאורע היה לשיחת היום בבתי־המדרשות[184].

מובן מאליו כי החיים הכלכליים, שהחלו להתעורר בשנת 1918 עם האפשרויות למסחר עם אוקראינה ועם וארשה וכתוצאה מן העסקים בקרונות הרכבת מלאי המטענים, שנעשו עם החיילים הגרמנים לפני נסיגתם, נפסקו בבת אחת עם כניסתם של הבולשביקים. ענייני התזונה בזמן שלטונם של הבולשביקים היו יגעים מאוד. כפי שראינו השיגו הקואופראטיבים איכשהו את מצרכי המזון ההכרחיים. אבל היו אנשים שסבלו רעב ממש. אפשר שהללו היו בעיקר ה"חוזרים" מפולין, ששבו בימים או בשבועות האח־רונים לפני כניסתם של הבולשביקים ורובם ככולם באו בחוסר־כל. מעשי השוד והרצח של הלגיונרים הפולנים בחודשים הראשונים לשלטונם בעיר ודאי לא סייעו לשיקום החיים הכלכליים. ב־20 במארס 1919 שלח לואיס שטראוס, שהיה אז בפאריס, אל פליכס ווארבורג בניו־יורק קטעים מדין־והשבון של לייטנאנט ש"איתו שלחנו" לחקור את המצב באזור בריסק. לייטנאנט זה כתב על המצב בפינסק כדלהלן: "קילו לחם עולה 12 מארקים, עובדה זו מאירה את המצב כולו. רוב האוכלוסייה אין לה לחם כלל. הקואופראטיבים ריקים. נפגשתי עם ראש העיר ועם נציגים יהודים ועם נוצרים. הכומר הזקן של הכנסייה האורתודוכסית־קאתולית קובל, שכמ־עט כל זמנו מוקדש לעריכת קבורות... ביקרנו במטבח שקודם לכן חולקו בו מנות מרק ל־1,000 איש, עכשיו הוא סגור. ליד מטבח זה יש מטבח שני שבו ניתן מרק לילדים וליתומים גלמודים שאינם יודעים היכן הוריהם — גם הוא סגור. ביקרנו בית־יתומים יהודי שבו נמצאים 200 ילדים מגיל 2 עד גיל 12. מטפלים בהם יפה, אולם זה שבועיים שאין לחם במוסד. הילדים אוכלים מרק דליל של קמח שעורים. ביקרנו בבית הסוהר, וזה שלושה ימים שאין לאסירים אוכל פרט לתפוחי־אדמה קפואים. בבתי־הכנסת וכן בכנסיות מתגוררים פליטים. באחד מהם מצאנו 200 איש. ביניהם חולים בטיפוס ובמחלות אחרות, והללו מוחזקים ללא כל בידוד". אמנם, ימים מספר לאחר כניסתם של הפולנים הובא לעיר קמח לבן מן הסיוע האמריקני לפולין וקמח זה נמכר במחיר הקרן, וכל מי שהכסף בידו יכול היה לקנות. אולם רבים היו עניים, והם נזקקו ל"בית־התמחוי", ששם חולקו מנות של מרק מקמח זה. שלטונות העיר הפולניים סיפקוהו ככל הנראה ללא תשלום. לפי תיאורו של ברוך צוקרמן, שממנו אנו שואבים את הפרטים הללו, הוקצב קמח ל"בית־התמחוי" לאלף מנות ולמעשה חולקו 3,000 מנות ליום. מספר הזקוקים למרק זה היה רב יותר. לפיכך היו אנשים מתייצבים בתור ליד "בית־התמחוי" השכם בבוקר. צוקרמן יודע לספר על מריבות וצעקות של האנשים הרעבים, העומדים ומצפים למנת המרק, אשר לפי דבריו היה טעמו רע משום המלח השחור שבו הומלח, כי מלח לבן היה אז בבחינת "בל יראה ובל ימצא". בוודאי יש לומר, כי הקמח האמריקני הוריד את מחירי הלחם, אבל אין ספק כי חלק ניכר של האוכלוסייה היהודית היה נתון עוד במצוקה איומה. תיאור על כך נותן לנו ברוך צוקרמן, אם גם יש להניח כי הגזים בדבריו, שהרי לא כתב אך ורק על יסוד מראה עיניו אלא גם על יסוד משמע אוזניו. ואין ספק כי ראה את הדברים כפי שביקשו מורי

182. פינשטין, שם, עמ' 95 ואילך.
183. שם, עמ' 92—93; היינט, 4 בספטמבר 1919, גל' 204, עמ' 2.
184. נייעס פון היינט, 5 במאי 1920, גל' 105, עמ' 2.

הדרך להראות לו: את בתי הגוועים ברעב ובמחלות; ועוד, הדו"ח שלו ומכתביו לאשתו, בהם הוא מתאר את המצב, התכוונו לעורר פעולות סיוע דחופות. הרושם המזעזע ביותר עשה עליו ביקורו בשבעה בתים פרטיים, ודבריו על ביקור זה, שנכתבו בלב רגיש, מזעזעים את לב הקורא גם בימינו. בבתים אלה, שהיו בני חדר או חדר וחצי, מצא בכל אחד מהם מ־4 עד 9 נפשות, צעירים וזקנים, ושאין בפיהם אלא בקשה אחת: "פרוסת לחם!". אפשר שתיאור זה אינו לגמרי רחוק מן המציאות. אולם קשה לקבל את דבריו שבעיר השתולל אז טיפוס הבהרות, שאילו היה המצב כמתואר לא היו מוסדות החינוך פתוחים באותם הימים, והוא הרי ביקר בכל מוסדות החינוך. אך ייתכן שאין הגזמה במה שנמסר לו, כי "בכל יום מתים כשתי עשרות נפשות"[185]. ראינו לעיל בתזכיר של החייל הגרמני, שנכתב בשנת 1917, על דבר תמותה יומית של 7—12 איש, ואז היו בעיר רק כ־9,000 יהודים, ואילו בזמן ביקורו של צוקרמן היה מספרם בערך כפליים. מובן מאליו כי רחוק מן הדיוק הנאמר שם, שבעיר נמצאים 22,000 יהודים, ומהם כ־15,000 רעבים, וכי כ־7,000 מבין הרעבים אין להם כוח להתהלך והם שכובים בבתיהם, כי הנתונים הללו אינם מתבססים על שום מפקד. המפקד שנערך ביום הרצח של הל"ה לשם חלוקת קמח המצות, לא בא לכלל סיום וסיכום. אבל אין ספק כי רבים היו בעיר הרעבים ממש ללחם והמתים ברעב.

המתיחות הפוליטית עקב הרצח גרמה להמשכת המצוקה החומרית במשך שבועות נוספים. בכ"ו ניסן אותה שנה יצא "קול־קורא לעולם היהודי", שחתמו עליו הדיין ר' יעקב־מאיר הלוי הורוויץ, פנחס בר' אברהם אייזנברג, שמעון בייזר, נחום גוז'אנסקי, אלכסנדר פאלייב, אברהם־אשר פיינשטיין (בשם הוועד הציוני), דוב בר' זאב ליפשיץ. ב"קול־הקורא" אנו קוראים: "העיר גוועת ברעב, מוסדות הצדקה סגורים מחוסר אמצעים. גם המוסדות הפתוחים ייסגרו בקרוב. אין מסחר, בתי־החרושת סגורים, אין עבודה ואין פרנסה. התמיכה שהובטחה מאמריקה עדיין לא נתקבלה. המצב, שהיה עגום מאוד במשך 5 שנות המלחמה, הגיע כעת לדרגת שיא של דוחק ועוני. אין לראות איש חי ברחובות העיר. האנשים־צללים, מתים למחצה, כפופים ושחוחים. מדי יום מתים לעשרות. מחלות מתהלכות בעיר. בכל בית תמצא חולים. אל תתנו את עירנו לגווע ברעב. פינסק היתה תמיד ראשונה לכל דבר שבצדקה. אל תתנו שעיר ותיקה זו תיחרב"[186]. על המצוקה אנו קוראים גם במכתביו של פיינשטיין לנמען אלמוני: "רשימת הנשים שקיבלו כסף מבעליהן באמריקה, שנמצאה ב'בית־העם', אבדה או נקרעה... עכשיו אין אנו יודעים למי למסור את הכסף שהתקבל. מלבד זאת לא מסר לנו ריקוורט את כל הכסף שהתקבל מאמריקה... את המותר הבטיח לשלוח ולא שלח... לכן אנא... למהר לדרוש מריקוורט לשלוח הנה את מותר הכסף... עם רשימה חדשה מדויקת... **הרעב והעוני עכשיו בעיר נורא מאוד, אין מסחר ואין עבודה, והיוקר מאמיר משעה לשעה, אנשים הולכים קודרים ונופלים ומתעלפים ברעב בראש כל חוצות...** את הכסף תואיל לשלוח אל מר שמעון באשוק". הוא ממשיך וכותב, כי את 59,000 המארקים שמסר צוקרמן לידי הוועד שהקים "כבר חילקנו, וזה כשלושה שבועות אין פרוטה באוצר". כבר הבאנו את העובדה, כי ב־4 במאי הביא אנגלי 100,000 מארק ומכתב באנגלית מאת ד"ר ב. בוגן, והבולשת באה וערכה חיפוש אצל קאז', גזבר הוועד, והחרימה את 100,000 המארקים ושלושים אלף רובל משלו. "והכסף נשאר עד היום אצלם". ואשר למצב: "העניים דופקים על פתחנו... וגם בתי החסד עומדים להיסגר... ואין בין חברי הוועד אנשי מעשה ועסקנים שיחפצו לסכן קצת את עצמם ולעשות איזה דבר לרווחתם של האומללים... **והעניים והאביונים מתים ממש ואין מתעוררים לחמלה עליהם**". ופיינשטיין מבקש: "למען השם ולמען הציל מאות אנשים ממות ברעב עליהם להחיש את מעשיהם, ואם יאחרו אז אפשר כי גם מאת אלף המרקאות יאבדו". במכתב אחר שנכתב סמוך לחג השבועות הוא כותב: "המצב נורא מאוד מאוד. אנשים נופלים מתעלפים ברחובות... בתי החסד עומדים להיסגר... הצעתי לפני חברי הוועד להגיש בקשה לקומנדאנטורה לדרוש את הכסף שהחרימו וגם לבקש כי יאשרו את הוועד. אולם כולם הנם פחדנים ואינם חפצים אפילו לחתום על הבקשה. והמצב בעיר הולך הלוך ורע מיום ליום... אינני יודע כיצד מתייחסים חברי הקומיסיה האמריקנית לחייהם של אחיהם הגוועים ברעב!... אנא לסדר את הדבר, למהר ולשלוח את מותר הכסף... וכל המזדרז בדבר הזה דומה כאילו קיים עולם מלא ויציל נפשות רבות ממות... כי משפחות שלמות גוועות ברעב ממש..."[187].

בשבועות הראשונים לאחר הרצח היה המצב חמור. נוסף על ההלם מעצם המאורע נשללה מיהודי העיר הזכות להשתמש בקו הרכבת פינסק—בריסק, שנפתח בפקודת ליסטובסקי ב־28 באפריל לאזרחים ולהעברת סחורות. ליהודים לא ניתנו רשיונות לנסיעות אלה בטענה, שלא שילמו עדיין את כסף העונשין בסך 100,000 רובל, שהטיל עליהם אותו ליסטובסקי[188]. מצב זה היה נושא בראיון שהיה לפרילוצקי עם פילסודסקי. ייתכן, שלאחר השיחה נשתנה המצב לטובה.

אולם אין ספק כי רק הודות לעזרה שבאת מאמריקה מקרובים ומן הג'וינט ניצלה העיר מחורבן גמור. על המצב הכלכלי בעיר כתב אז ד"ר בוגן, שביקר בה בסוף יולי דברים אלה: "האוכלוסייה היהודית מונה כעת כ־18,000 נפש, מעטים מאוד הם בעלי אמצעים, רובם הם עניים מרודים. קיימת מסעדה לילדים בה מקבלים אוכל 4,000 ילדים. כמות המזון בעיר מצומצמת. בשוק אין לקנות כמעט דבר. שאלת

---

185. ראה הדו"ח שלו וכן מכתבו אל אשתו בספר: די פיפעלס רעליעף פון אמעריקא, עמ' 718 ואילך.

186. ראה את קול־הקורא, היינט, 2 במאי 1919, גל' 100, עמ' 3.

187. מכתבי פיינשטיין בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים. ההדגשות שלי.

188 היינט, 28 באפריל 1919, גל' 97, עמ' 4; שם, 9 במאי 1919, גל' 106, עמ' 6.

הדיור וההסקה היא קשה מאוד... התקשרתי עם הצלב האדום בקוברין והצלחתי להשיג כמות של בדים בשביל בית־החולים. כמות ניכרת שלחנו מן המלאי שלנו... אולם ישנם עוד ילדים, נשים וגברים לבושים קרעים... הנחמה היחידה בפינסק היא הסידור הטוב של בתי־הספר, וזאת הודות לצעירה מילצקי". כשביקר ד"ר בוגן בפינסק בתחילת אוגוסט 1919 הסדיר, ככל הנראה, את ענייני הסיוע של הג'וינט לפינסק ולסביבתה ואירגן מחדש את ועד הסיוע של הג'וינט בעיר. הוא מינה את ד"ר פרידמן לגזבר הוועד והשאיר בידו 200,000 מארק. ידוע לנו כי בחודשי הקיץ האחרונים של שנת 1919 קיבלו פינסק וסביבתה סיוע מן הג'וינט 552,000 מארק לחודש. אמנם, אין לנו כל קנה־מידה להערכת שוויו של המארק באותו זמן, אך הסכום הזה היה גדול בהרבה מן הסכום שניתן לבריסק ולסביבתה, והיה דומה לסכום שניתן לווארשה (575,000 מארק). וילנה וסביבתה, שסבלו מפרעות חמורות, קיבלו רק ב־54% יותר מפינסק (850,000) [189]. וידוע לנו כי באוגוסט אותה שנה קיבלו סיוע כספי למעלה מ־2,300 משפחות בפינסק.

לפי דין־וחשבון מפורט היתה תמיכת הג'וינט בפינסק ולסביבתה בחודשים יוני—דצמבר 1919 כדלקמן:

ביוני	— 100,000	מארקים, הסכום שהוחרם על־ידי הפולנים, והוחזר בהתערבותו של ד"ר בוגן.
באוגוסט	— 380,946	מארקים
בספטמבר	— 344,500	"
באוקטובר	— 660,000	"
בנובמבר	— 250,000	"
בדצמבר	— 265,000	"
סך הכל	2,000,446	מארקים

מסכום זה קיבל הגליל של פינסק 378,000 מארקים (סטולין — 10,000; לאכבה — 3,000; הורודוק — 7,000; טלחאן — 12,000; איבאניק — 3,000 וכן נמסרו לאזור ללא פירוט הוועד עוד 343,000 מארקים).

לפי הדין־וחשבון הוצא רוב הכסף לתמיכה במוסדות סעד ומוסדות חינוך:

50,000 מ' — למסעדה לילדים;
18,784 מ' — ל"מושב־זקנים";
50,300 מ' — לבית־החולים בפינסק;
50,300 מ' — לבית־החולים בקארלין;
62,167 מ' — ל"תלמוד־תורה";
43,526.40 מ' — לבית הספר לנערות (בוודאי "לאה פייגעלעס שולע");
35,905.45 מ' — ל"מעון ילדים 1" ("קינדער היים");
30,599.70 מ' — ל"מעון ילדים 2" ("קינדער היים");
46,573.11 מ' — ל"בית מחסה לילדים 1" ("קינדער הארט");
27,847 מ' — ל"בית מחסה לילדים 2" ("קינדער הארט");
106,027 מ' — ל"בית יתומים 1";
68,452.05 מ' — ל"בית יתומים 2";
89,997.20 מ' — ל"קינדער פלאץ";
49,057.37 מ' — לבית־הספר המקצועי לנערים;
39,812.90 מ' — לבית־הספר המקצועי לנערות;
2,155 מ' — למסעדה העירונית;
101,455.49 מ' — תשלום בעד המצרכים בשביל המוסדות ל"ראדה אופקונצ'ה" (מועצה מפקחת);
550,138.36 מ' — תמיכה לעניים במזומנים, בקמח, בתפוחי־אדמה ובעצים;
27,214 מ' — ל־11 משפחות של רבנים;
25,779 מ' — הוצאות תמיכה שונות (ארוחות לחיילים בחגים, הוצאות שהיו כרוכות בחלוקת בגדים ורישום);
31,939.63 מ' — הוצאות משרדיות שונות (משכורת לפקידים, דירה וריהוט, נסיעות, החלפת כספים, לוועד הפינסקאי בווארשה);
1000,141 מ' — לקופת מלווה.

פינסק קיבלה אפוא בחודשים אלה, לאחר הניכוי של ההוצאות המשרדיות, למעלה ממיליון וחצי מיליון מארקים.

ראינו כבר, כי בשנת 1915 החל ה"פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג" לאסוף כספים בשביל פינסק. התחלה זו נעשתה עקב ההתעוררות הגדולה שקמה ביהדות אמריקה להציל את היהודים הסובלים מאימות המלחמה. ב־4 באוקטובר 1914 הוקם על־ידי האורתודוכסים "סנטראל רעליעף קאמיטע" (ועד סיוע מרכזי), שאסף כספים בחוגים של באי בתי־הכנסת. ב־25 באוקטובר אותה שנה הוקם ביוזמתו של לואיס מארשאל, יושב־ראש "הוועד היהודי האמריקני", "אמריקן ג'ואיש רעליעף קאמיטע" (ועד יהודי אמריקני לעזרה), שפעל בקרב היהודים העשירים. בעקבותיהם החלו לפעול הסניפים השונים של "ארבעטער רינג" בהתרמת חבריהם הם, וכן עשו גם ארגוני פועלים אחרים וה"לאנדסמאנשאפטים" השונים. "פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג" היה אחד הסניפים הפעילים ביותר. משהוקם ביוני 1915 "פאלקס הילפס קאמיטע" (ועד עממי לעזרה), שמסביבו נתלכדו הארגונים העממיים השונים, ובמיוחד לאחר שוועד זה החל להשתתף בפעולת ה"ג'וינט דיסטריביושן קאמיטע" (ועד מאוחד לחלוקת הסיוע) [190], שמתפקידו היה לחלק את כספי העזרה בין הארצות השונות, נצטמצמה האפשרות של הארגונים הקטנים לפעול בנפרד לטובת המוסדות והאנשים שלהם רצו לעזור במיוחד. כך יצא שפינסק קיבלה במשך זמן מסוים, בתקופת שלטון הגרמנים, תמיכה של 2,600 מארק מן הג'וינט, באמצעות ה"הילפספאריין" שבברלין. אמנם, כפי הנראה, העביר לפעמים ה"פינסקער ברענטש" סכומים מסוימים לפינסק, וכנראה אלה הם הכספים שקיבלו ה"בונד" ו"פועלי ציון" מהאג. והנה עקב "קול־הקורא" הנ"ל שיצא מפינסק עשו הפינסקאים שבאמריקה

189. שם, 11 במאי 1919, גל' 107, עמ' 5; שם, 17 באוגוסט 1919, גל' 188, עמ' 2; שם, 2 בספטמבר 1919, גל' 202, עמ' 2.

190. שם, 30 בספטמבר 1919, גל' 224, עמ' 3; ראה רעליעף, עמ' 363, 365, 368.

מבצע נבדל להצלת עירם. ביוזמתם של צבי־הירש מאסלאנסקי, ד"ר ראטנוף ואברהם שמר, בנו של הסופר שמר, נתכנסו נציגים של כל הארגונים הפינסקאים שבניו־יורק ויסדו "ג'וינט פינסקער רעליעף קאמיטע" (ועד מאוחד לעזרת פינסק). אברהם שמר נבחר ליושב־ראש ומאסלאנסקי לגזבר. הם העמידו להם למטרה לאסוף למען פינסק רבע מיליון דולאר. לשם כך פרסמו כרוז בעיתוני אמריקה אל יוצאי פינסק בארצות הברית ובקנדה[191]. הסכום הראשון הובא לפינסק על־ידי יוליוס קוגל, שהיה חבר האגודה "שוחרי טוב אנשי פינסק". הוא הביא אתו סכום של 35,000 דולאר, שכלל כספים שנשלחו לאנשים פרטיים מאת קרוביהם[192].

אולם על אף העזרה הזאת לא התאוששה פינסק. בסוף ספטמבר 1919 תיאר כתב אחד את המצב כדלקמן: "כל בתי־החרושת הרבים והנמל משותק... מאות מגורשים חוזרים מדי יום ביומו, אולם לעתים רחוקות הם מוצאים את 'פינתם' הישנה, משום שהשכונות של העניים נחרבו... שיקומה של העיר עדיין לא התחיל. חוסר העבודה רב, גם האינטליגנטים בעלי המקצועות החופשיים נתונים במצב קשה. מקום העבודה היחיד בשבילם הוא בתי־הספר המוחזקים על־ידי הוועד הפינ־סקאי לחלוקת כספי הסיוע מאמריקה. למוסדות הרשמיים אין יהודים מתקבלים כפקידים. במשטרה העירונית מועסקים בסך־הכל 4 שוטרים יהודים. נערות נוצריות צעירות ה'צולעות' בכתיב הן כתבניות במוסדות, אבל נערות יהודיות אינן מתקבלות. העוני רב מאוד. מאות משפחות מתגוררות בחורבות ובבתי־מדרשות בתנאים היגייניים איומים. משפחות רבות אין להן לא כר, לא נעליים ואף לא כתונת לגופן. נפוחי כפן — תופעה רגילה בפינסק ואינה מפתיעה שום איש... הציבוריות היהודית לא נתאוששה עדיין מאז ה' בניסן. היא מתפתחת לאט וללא מרץ. התחום היחיד של פעולה הוא בתי־הספר. למעלה מ־1,500 ילד, על־פי־רוב ילדי רחוב, מתחנכים בבתי־ילדים ובבתי־יתומים... מרכז הציבוריות היא בוועד האמרי־קני... הוועד רצה לפתוח מאפיות זולות בשביל האוכלוסיה הרעבה, אולם בסביבה החרבה אין להשיג תבואה, ולקניית תבואה בפולין יש צורך ברשיון וקשה לקבלו. הרעב והמחלות הולכים ומתפשטים. היתה מסעדה זולה, שהוחזקה על־ידי 'ראדה אופקונצ'ה' (מועצה מפקחת), כלומר על־ידי השלטונות, אולם זה חודשיים היא סגורה. הנה מתקרב החורף, ואם הילדים לא יקבלו נעליים ובגדים ייסגרו כל בתי־הספר, והעניים יקפאו מקור בתוך שטח היערות. הוועד הפינסקאי פנה לאיזידור הירשפלד, שהיה ממלא מקומו של ד"ר בוגן כראש הג'וינט בפולין, בדבר תמיכה כספית לקניית עצים ובגדים. כמו כן פנה בבקשה שירשו להביא כמה קרונות קמח מפולין. אולם לעת עתה קיבל רק הבטחות". אמנם אפשר שתיאור זה נכתב לפני בואו של קוגל לפינסק. ראינו כי הג'וינט נתן לפינסק בחודשים האחרונים של שנת 1919 כ־350,000 מארקים לחודש. הכספים הללו הוצאו בעיקר על מוסדות סעד ובתי־ספר, ורק כשליש מן הסכום חולק למשפחות נצרכות. בפברואר 1920 פנו ד"ר פלדמן, ברודסקי וד"ר בוקשיצקי, חברי הוועד המקומי, בבקשה שהג'וינט יתן לעיר מיליון מארק לחודש. לשם כך נשלח ד"ר י. מאייר לערוך הקירה בדבר המצב בפינסק. הדין־וחשבון שלו לא היה חיובי. לדעתו לא הוצאו הכספים כראוי. הם הוצאו על מטרות פוליטיות ומפלגתיות. כוונתו בוודאי למוסדות החינוך של כל מפלגה ומפלגה. נגד הוועד טען שהוא נתון בראשו ורובו במריבות מפלגתיות, ואינו עושה דיו להפחתת העוני. הוא כותב שניסה לארגן את הוועד על בסיס חדש, כדי לסלק אחת ולתמיד את החיכוכים המתמידים. אולם נסיונו לא נתקבל על־ידי מפלגות השמאל. הוא הרכיב ועד הצלה מרכזי ארעי המורכב מ־5 נציגים של היהודים החרדים, 5 נציגים מבין הלא־חרדים ו־5 מקומות נשארו פנויים למפלגות השמאל לכשיחליטו להצטרף לוועד. לדעתו יש לאחד את גליל פינסק עם גליל בריסק ולמנות מטעם הג'וינט עובד קבוע, שיפקח על הנעשה, ויבצע את הריאורגאניזאציה. כבר אז היה מדובר, כנראה, במרכז הג'וינט להפנות את הסיוע בעיקר לשיקום כלכלי. דבר הדין־וחשבון הזה של ד"ר מאייר ידוע לנו ממכתב ששלח בוגן לג'וינט בניו־יורק ב־11 במארס 1920. באותו מכתב כותב בוגן שהוא ילך לפינסק כדי לשנות את פני הדברים שם. בוגן לא הלך לפינסק, ושלח אליה את י. מ. קובאלסקי. הוא הצליח כפי הנראה לשכנע את מפלגות השמאל שיצטרפו לוועד המקומי, וכן אירגן מחדש את ועד הגליל והקים גוף שלישי בשם "ועד מרכזי". הוועד המקומי היה אז בהרכב דלקמן: ד"ר א. פלדמן יושב־ראש; ז. קאטוק — סגן יושב־ראש, [ברנארד] האלפרן — גזבר, א. קאז', י. הולצמן — חמישה אלה ממפלגות המרכז; מן החרדים היו: י. סלוצקי, א.א. פיינשטיין, א. שטי־לרמן, א. לוין; וממפלגות השמאל היו: ד. פרוצ'אנסקי, ס. פוסניצקי, מ. פישוב, ס. אייזנבאום, ק. בוסל. ועד הגליל היה בן 3 חברים, והם לוריא [שמואל או גרשון?] — יושב־ראש, רודיאקוב — סגן יושב־ראש, ב. האלפרן — גזבר. הוועד המרכזי שנבחר על־ידי כנס של הגליל היה בן 5 חברים, והם: ד"ר א. פלדמן — יושב־ראש, רודיאקוב — סגן יושב־ראש, ברוך עפשטיין — מנהל הפנקסים, ב. האל־פרן — גזבר; רבינוביץ — גזבר.

ב־18 במאי נתקיים בווארשה (?) כנס של פעילי הג'וינט. מפינסק השתתף בו ד"ר פלדמן. בדין־וחשבון על הכנס אנו קוראים, כי ד"ר פלדמן טען, ש־2,207,476 מארקים אינם מספיקים לעיר. קובאלסקי, שנתמנה בינתיים לממונה על כל האזור כולל בריסק, הציע להקציב לפינסק ולגלילה 3,460,000 מארקים. ד"ר בוגן טען, כי יש לו הוראות להפחית מכספי הסיוע לטובת הפעולה הרקונסטרוקטיבית, כגון תמיכה בחק־לאים, במתן סיוע לעזרה רפואית והחזקתם של היתומים, כלומר להפסיק את העזרה למוסדות החינוך והצדקה. נראה אפוא כי הסכום שנקבע היה סכום סופי לפי החלוקה שהיתה קיימת עד אז. באותו מעמד מסר ד"ר פלדמן דין־וחשבון על חלוקת כספי הג'וינט למוסדות השונים בעיר, המתייחס כנראה לחודש אפריל 1920, כפי שנראה להלן. לפי דין־וחשבון זה קיבלו:

---

191. היינט, 25 ביולי 1919, גל' 169, עמ' 6.

192. דאס לעבן, פופציק יאָריקער יובל בוך 1908—1958 פון "פינסקער ברענטש" 210 ארבעטער רינג, עמ' 12.

חלוקת כספים לעניי העיר שנתקבלו מבני פינסק שבארצות הברית (1920)
(מתוך ספר יובל של "פינסקער ברענטש" 210 ארבעטער רינג, ניו יורק)

בתי־הספר	—	211,305 מארקים
בתי הספר המקצועיים	—	70,500 "
בתי־היתומים	—	800,000 "
בתי־חולים	—	72,000 "
מושבי־זקנים ומטבחים	—	195,000 "
קופה להלוואות	—	50,000 "
ס"ה	—	1,468,805 "

ועוד 75,000 רובלים לרפואות וריפוי. באותו כנס הוחלט שמהכספים המוקצבים לגליל פינסק, תקבל פינסק רק 40% ו־60% יימסרו לעיירות הגליל, בעוד שלפני־כן היתה החלוקה מחצה ומחצה. וזאת, מאחר שפינסק מקבלת כספים מן ה"לאנדסמאנשאפטים" באמריקה, "והיא הגיעה למצב כלכלי טוב".

לאחר שחזר קוגל לניו־יורק החליט ה"ועד המאוחד להצלת פינסק" לשלוח איש שיחקור, כיצד ניתן לסייע בדרך קונס־טרוקטיבית לעיר. באספה שנתכנסה בבית־הכנסת של הפינס־קאים בניו־יורק נבחר לכך שמואל דאוויטש, שאם כי היה בונדאי ומן הפעילים ב"פינסקער ברענטש", הסכימו לבחירתו גם החוגים האורתודוכסיים. לפני הפלגתו יצא "קול־קורא" אל הפינסקאים שבארצות הברית ובקנדה שייענו למצוקת קרוביהם, ינצלו את ההזדמנות וישלחו להם באמצעות השליח את תמיכתם. ההיענות ל"קול־הקורא" היתה רבה. למעלה מ־3,500 איש צבאו עם כספם על משרדו של הוועד.

על שליחותו של דאוויטש יש לנו מכתב מיום ה־4 במארס 1920 מאת אלברט לוקאס, מזכיר הג'וינט, אל ד"ר בוגן בוורשה. במכתב מודיע הכותב כי דאוויטש הוא שליח ועד "יוצאי פינסק מאזור מזרח־ברודביי" שחבריו הם: אברהם אלמן — יושב־ראש, ד"ר אברהם ראטנוף — סגן יושב־ראש, ור' הירש מאסלאנסקי — גזבר, וכי בידי דאוויטש המחאה על 175,000 דולארים, מהם 150,000 דולארים בשביל 2,882 אנשים פרטיים שקרוביהם וידידיהם נתנו למענם, ועוד 25,000 דולארים לצורכי ציבור. בסכום האחרון כלולים 1,000 דולארים שתרם ד"ר ראטנוף לבתי־היתומים וכן 500 דולארים למושב־זקנים שתרמה החברה "עזרת אחים בני פינסק". את שאר הכסף יחלק דאוויטש מתוך התייעצות עם הוועד שבפינסק "המטפל בכספים שלנו". לפי דבריו של מ. קאהען, ששימש אז מזכיר הוועד, הובא לוועד כתמיכה לקרובים סכום של רבע מיליון דולאר. דבריו נכתבו כשנתיים לאחר־מכן. לפי דבריו של ש. דאוויטש, שנכתבו 38 שנים לאחר־מכן, היה הסכום 150,000 דולאר. ייתכן שהמספר הגדול כלל כספים לעיירות שבסביבה. נוסף לכך נאספו כ־40,000 דולאר לצורכי ציבור שבעיר.

דאוויטש הגיע לפינסק בסוף מארס 1920, והביא אתו למעלה מעשרים מיליונים מארקים פולניים בשביל יחידים ו־6 מיליונים מארקים לעזרה קונסטרוקטיבית ולמוסדות ציבור. נוסף לכך הביא "אפידייביטס" (תעודות) לכמה עשרות, ואפשר למאות משפחות, כדי שיוכלו להגר לארצות הברית[193]. סכומי כסף אלה הפיחו רוח חיים בעיר. דומה שמותר להסיק ממספר שולחי הכספים, כי כ־3,500 משפחות קיבלו עתה בממוצע כ־50 דולארים שהיו כ־6,000 מארקים פולניים. דאוויטש מצא בעיר עוד "מאות יהודים שרגליהם עטופות סמרטוטים ולבושם בלויי סחבות". על אותו פרק־זמן מסופר, שהיו בעיר עגלונים מרודים, שלא היה להם במה לקנות סוסים, וכדי להשתכר משהו התאחדו לשותפויות של ארבעה—חמישה אנשים וגררו והסיעו עגלות משא בכוחות עצמם.

בחלוקת הכספים לצורכי ציבור נתקל דאוויטש בקשיים מרובים, כי היחסים בין המפלגות ובין עסקני הציבור השונים היו מתוחים. כל עסקן חשב את עצמו לנציג האמיתי של

193. היינט, 30 בספטמבר 1919, גל' 224, עמ' 3; דאס לעבן, שם, עמ' 19—20. כל החומר בארכיון הג'וינט בניו יורק.

שער הספר ביידיש מטעם "פינסקער ברענטש" באמריקה (1928)

הציבור וכל מפלגה ביקשה חלק גדול יותר לצורכי מוסדותיה. בכל זאת עלה בידו להקים ועד "בהרכב של נציגות יחסית של המפלגות ופעולתם החברתית"[194]. זה היה אפוא ועד נוסף על הוועד מטעם הג'וינט. דומה כי רוב חברי הוועד או בעלי התפקידים האחראיים היו חברי ה"בונד" ו"פועלי ציון". ד. פרוצ'אנסקי נתמנה למזכיר ולגזבר של הוועד. פרוצ'אנסקי היה כנראה בונדאי, על־כל־פנים שמאלני, כי כשפלשו הבולשביקים לעיר בפעם השנייה נצטרף למפלגה הקומוניסטית ונתמנה לקומיסאר הכספים של העיר[195]. אולם דברי האשמתו של פיינשטיין, כי דאוויטש מינה כחברי הוועד רק בונדאים וחברים של "פועלי ציון"[196], אינם מדויקים, שהרי גם א[ברהם] מאירוביץ, שהיה מ"צעירי ציון" וא[הרן] שטילרמן, שהיה "ציוני כללי", היו חברים בוועד[197]. מאירוביץ מספר אף הוא, כי ב"ועד ההצלה יוצגו כל הזרמים שהשתתפו בעבודה החברתית שבעיר, הנציגים נבחרו על־ידי שולחיהם, והחלטות חשובות נתקבלו רק בהסכמתם של חברי הוועד". אמנם אף הוא מציין, כי העבודה היומיומית נעשתה בידי שני חברים שנתמנו על־ידי הוועד[198]. אחד משני החברים

194. ראה הע' 192.
195. דאָס לעבן, שם, עמ' 17.
196. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 109, בהערה.
197. ראה דאָס לעבן, עמ' 20.
198. שם.

היה כמובן אותו ד. פרוצ'אנסקי, ואפשר שגם השני היה ממפלגות השמאל, ומכאן רוגזו של פיינשטיין. מכספי הסיוע שהביא דאוויטש חולקו 600,000 מארקים לנצרכים, 500,000 מארקים חולקו בין מוסדות שונים. שאר הכסף הופנה למפעלי עזרה קונסטרוקטיביים. נוסדה "קופת־מלווה" למתן הלוואות לחנוונים ולבעלי־מלאכה כדי שיוכלו לשקם את חנויותיהם וסדנאותיהם. קופצים מרובים היו על ההלוואות לשם פתיחת חנויות. ההלוואות ניתנו כנראה ללא ריבית, אולם על יסוד בטחונות מסוימים. הוקמה לשכה להחלפת כספים, כדי שיקבלו מחליפי הדולארים מאמריקה את מלוא ערכם. הוקמה לשכת מודיעין למהגרים, ובעזרת הכספים שהביא דאוויטש נוסדו קואופראטיבים יצרניים אחדים של נגרים, חייטים ובנאים. בשביל האחרונים הוקצב סכום כסף להקמת בית־חרושת לעשיית לבנים[199].

נוסף על הכסף שהביא דאוויטש קיבלה פינסק מן הג'וינט כסף על־ידי הירשפלד או בוגן. לפנינו ידיעות מתחילת יוני 1920, בדבר פעולת הג'וינט בארבעת החודשים פברואר—מאי 1920.

לפי הסיכום קיבלו:

	פינסק	בריסק	רובנה
בפברואר	1,600,000 מארק	1,400,000 מ'	1,000,000 מ'
במארס	1,400,000 "	2,000,000 מ'	1,400,000 מ'
באפריל	1,795,000 "	1,900,000 מ'	1,210,000 מ'
במאי	1,620,000 "	1,950,000 מ'	1,140,000 מ'

מובן מאליו כי הכלכלה בעיר נתעוררה, על־כל־פנים מס־תבר, כי לא היו עוד רעבים ללחם. כמה עשרות משפחות הועברו אז על־ידי קרוביהם לאמריקה. שמואל דאוויטש, כשחזר לאמריקה, לאחר ששהה בעיר שלושה חודשים, לקח אתו 28 משפחות[200]. מספר צעירים עלו לארץ־ישראל. יש לציין כי בין העולים הראשונים מפינסק היה יהודה־לייב־אלתר פרידמן (איש־שלום), שעלה עם בני ביתו. אפשר שהעז לעשות צעד זה משום שבנו מרדכי היה כבר בארץ מלפני המלחמה. בכספי הסיוע נתבססו מוסדות הציבור הקיימים והוקמו מוסדות חדשים.

כשהיה ברוך צוקרמן בפינסק בתחילת אפריל 1919 ביקר בכל המוסדות שבעיר, ומדבריו אנו למדים, אילו מוסדות היו אז ומה היה מצבם. הוא ביקר:

א. בבית הכנסת־אורחים, בו מצא 15 איש מחלימים אחרי שעזבו את בית־החולים.

ב. בבית־החולים שבפינסק מצא 38 חולים. לפי מה שנאמר לו קיבל כל חולה מנת לחם של ¾ פונט (300 גראם) ליום ומרק. בית־החולים לא היה מוסק, משום שלא היה לו הכסף לקנות עצים. החולים היו מזוהמים, כי מחמת הקור אי־אפשר היה לנקותם.

199. שם, עמ' 13.
200. נייעס פון היינט, 7 ביוני 1920, גל' 131, עמ' 6; דאָס לעבן, שם, עמ' 13.

ג. בית־החולים שבקארלין. כאן עמד הבניין ריק. לא היו אנשים ואמצעים להפעילו.

ד. במושב־זקנים מצא 23 זקנים. צוקרמן מזכיר רק מושב־זקנים אחד, ככל הנראה היה זה שבפינסק.

הוא ביקר במוסדות חינוך אלה:

א. בתלמוד־תורה, בו היו 197 תלמידים. ניתן להם שם 100 גראם לחם לבן מן הקמח האמריקני ומרק.

ב. בבית־הספר לבנות, הכוונה ל"לאה פייגעלעס שולע", שבו היו אז 200 נערות ב־5 כיתות. בעוד שאת הת"ת מצא מוזנח, הרי פיו מלא תהילה למוסד חינוכי זה, ובמיוחד למסירות הגדולה של המורים על אף היותם רעבים למחצה ומשכורתם זעומה. דרך אגב הוא מספר, כי לפני הכיבוש הפולני, כלומר בתקופת הגרמנים והאוקראינים, היתה למוסד הכ־נסה מקונצרטים ונשפים שערך, בהשתתפות התלמידות. בזמן ביקורו כבר לימדו במוסד פולנית. דבריו בעניין זה אינם מובנים. הוא כותב: "הכיתות ('די קלאסען') העבריות והיידישאיות הם בדרגה הטובה והגבוהה ביותר. הכיתה הפול־נית נראתה אף היא באותה דרגה, אלא שבזמן ביקורי בכיתה זו לא הבנתי אלא מעט". אפשר שהתכוון ל"שיעורים" ואותם כינה בשם "קלאסען". מסופק הדבר אם לימדו אז בבית־ספר זה "יידיש", שהרי "צעירי ציון", שבידם היה אז המוסד, הפכו אותו לבית־ספר עברי שלם, ואת כל המקצועות לימדו בעברית.

ג. בבית מחסה לילדים של "פועלי ציון" וה"בונד". אף בו היו 200 תלמידים. לפי דבריו היתה תכנית הלימודים כמעט שווה לזו שבבית־הספר לנערות. אולם קביעה זו אינה מתקבלת על הדעת. אמנם ייתכן שבמוסד זה למדו עברית, אולם בוודאי שלא היתה ההוראה בעברית. גם ביחס למורים במוסד זה מציין צוקרמן, כי הם מסורים מאוד לתפקידם. הוא מציין, כי התלמידים כאן הם בני השכבות העניות, ואף כאן מקבלים הילדים את מנת הלחם הלבן והמרק.

ד. הוא מזכיר עוד מוסד בשם "קינדער פלאץ". אפשר שהכוונה לבית המחסה לילדים של "צעירי ציון". צוקרמן אינו מוסיף דבר עליו אלא את המשפט: "המראה כאן כמו בבית מחסה לילדים".

ה. בית־יתומים ובו 75 יתומים. לפי דבריו היה מספר היתומים בעיר גדול פי שלושה או ארבעה, אלא שהמוסד לא יכול היה לקלוט אותם.

אלה היו אפוא כל המוסדות הציבוריים והחינוכיים שבעיר לפני שבא הסיוע מהג'וינט. כשהתחיל סיוע זה הפך "בית המחסה לילדים", שהיה ברשותם של ה"בונד" ו"פועלי ציון", ל"בית־הספר על שם משה'ל גלייברמן". כנראה נפתח בית־ספר יסודי שני. כמו כן פתח ה"בונד" בית־ספר ערב לנערים בן 4 כיתות, וכן בית־ספר לפועלים שבבית־החרושת לגפרורים, שהחל לחדש את הייצור שלו, ובית־ספר מקצועי לבנות, שבו למדו את מלאכת התפירה. חודשו הלימודים בבית־הספר המקצועי על־ידי ה"ציונים הכלליים", ויק"א קיבלה על עצמה את חלק הארי של תקציבו. היתה בו מחלקה למסגרות ולנפחות. לא עברו ימים מועטים וה"ציונים הכלליים" יחד עם "צעירי ציון" הקימו בתמיכת הג'וינט בית־ספר מקצועי שני: לחייטות, לנגרות וסנדלרות. "צעירי ציון" קיימו את "לאה פייגעלעס שולע", שנקרא לאחר נפילתו של טרומפלדור וחבריו בשם "תל־חי". ופלג של "צעירי ציון" בהנהגתו של ז. טיר פתח ב־1919 "בית־מחסה לילדים" שני, שלאחר רצח ברנר כונה על שמו. גם "פועלי ציון" פתחו שני מוסדות חינוך. אחד מהם כונה "בית־הספר על שם בורוכוב". מובן, כי בבתי־הספר של ה"בונד" ושל "פועלי ציון" התנהלו הלימודים ביידיש, כי "פועלי ציון" שבפינסק היו כולם שמאלניים, ולאחר הקרע שנתהווה ב"ברית פועלי ציון" בשנת 1920 עברו ל"פועלי ציון שמאל".

בדין־וחשבון שמסר ד"ר בוגן על המצב בפינסק הוא מציין, כי "הנחמה היחידה בפינסק היא הסידור הטוב של בתי־הספר, וזאת הודות לצעירה מילצקי". כמו כן הוא מוסיף, כי כ־4,000 ילדים מקבלים אוכל במוסדות השונים, בעוד שהמבוגרים סובלים מחוסר מזון[201].

במפלגות היתה התנערות, ועמה צצו לפניהן בעיות של פרוגראמות וארגון. על ה"בונד" עבר אז משבר קשה, משום שחלק ניכר של הבונדאים נעשו קומוניסטים, והמנהיגים ש"מקרוב באו" ברחו עם הבולשביקים. דומה שה"בונד" לא הצליח לרכוש לבבות בקרב הנוער מחוץ לתלמידים שלמדו בבתי־הספר שלו. עם זה היה ה"בונד" מפלגה חזקה בעיר והוא חידש את פעילותו בארגון האגודות המקצועיות. המפלגה הערה ביותר היתה מפלגת "צעירי ציון", על אף העובדה שברצח הל"ה שיכלה מיטב חבריה. הם היו אנשים צעירים, ורובם ככולם ללא עול של משפחה. "צעירי ציון" שבפינסק כללו את הסוציאליזם בפרוגראמה שלהם והצטרפו אל ה"מזרח פארבאנד" של "צעירי ציון". חלק פעיל בוועידה של ה"מזרח פארבאנד", שהתקיימה בימים 18—23 ביוני 1920, לקח ד"ר אלעזר ברגמן, שנבחר לוועד המרכזי של האיגוד הזה יחד עם י. מרמינסקי, י. שוויגר (כעת דמיאל), נתן שוואלבה (הללו מפולין הקונגרסאית), יחיאל האלפרן מקראקוב, אליהו רודניצקי מווילנה ונ. קאנטרוביץ ממינסק. "צעירי ציון" שבפינסק נעשו אפוא "צעירי ציון" — צ[יונים] ס[וציא־ליסטים]. ל"קרן העיתונות" של ה"מזרח פארבאנד" נתרם מפינסק סכום של 2,960 מארק[202].

בפרק־זמן זה החל להתבלט הרשל פינסקי, שנודע לאחר־מכן כאחד הפעילים החשובים בתנועת ה"חלוץ" בפולין ושימש בתור מזכיר של מועצת פועלי חיפה. אפשר שראשית פעילותו התבטאה בהכשרת "דור המשך" של מחנכים. באחד מימי הקיץ של שנת 1919 הוציא הרשל פינסקי את ברוך אייזנשטאט (כעת ברוך אזניה) ועוד חברים אחדים ממשחקם בחצרו של המורה מושקובסקי (שנורה ליד קיר המנזר) והציע להם להיכנס לאגודה בשם "תקוות ציון" ומדריכם יהיה

201. ראה על כל זה: ו'עליעף, עמ' 723—725; שולוועזן, צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע, פברואר—מאי 1938, עמ' 4—5; פינסק, כרך ב', עמ' 107; היינט, 17 באוגוסט 1919, גל' 188, עמ' 2.

202. יאָרבוך, בעריכת ד"ר ש. פעדערבוש, ני' יארק 1964, עמ' 118—119, במאמרו של נ. קאנטראָוויטש, די ציוניסטישע ארבעטער־באַוועגונג אין פוילן; וראה באַפרייאונג, 22 ביוני 1920, גל' 6 (33), עמ' 30.

דוד ברזילי (כעת ברחובות). ודוד ברזילי מספר, שהרשל פינסקי בא אליו והפציר בו שיקבל עליו את ההדרכה של בנים אלה[203]. וכך אירגן הרשל פינסקי קבוצת בנות שהודרכה על־ידי ישראל בר־רצון (ולמן). הם למדו תולדות הציונות, ספרות עברית ויידישאית, וגם עסקו בבעיות חברה וכלכלה. שתי הקבוצות אוחדו ב"שבת בראשית" תר"פ (1919) בשם "משמרת חדשה". החבורה הזאת מנתה כ־30 חברים וחברות. בפנקס הזכרון, שנתנו חברי "משמרת חדשה" בראש חודש סיון תר"פ (1920) לחברם מיכאל איש־שלום לרגל עלייתו עם הוריו לארץ, רשמו דברי שירה וברכה: ברוך אייזנשטאט (הוא ברוך אזניה), אלעזר ללצ'וק, ישעיהו ליפשיץ, יהושע טלחנסקי, אהרן רוזמן (היה מבני העלייה השלישית ומת כשנה לאחר עלייתו), משה רבינוב, יהושע רבינוב (המשורר), יהושע גלייברמן, ב. קפלן, שרה פורמן, שרה גלייברמן, רבקה קצנלסון, חיה ברימברג, חיה שיפמן, חיה גוטליב, צביה פינ־סקר, בודיה גולדמן, ח. פסטרנאק, ברכה גלוברמן, חסיה גלדמן (?), עטל גוטליב, ש. וכסר, חנה מינקוביץ, רבקה פלדמן, מאליה גולדמן, (?) טאנצמן, מ. בורשטיין[204]. "משמרת חדשה" פיתחה פעילות השכלתית ענפה. הם קראו בצוותא, הרצו הרצאות, ערכו באותה שנה נשף חנוכה גדול. מקומות כינוסם היו בבתי החברים. באותו פרק־זמן היתה "משמרת חדשה" כולה עברית. הם דיברו ביניהם עברית, הרצו הרצאות בעברית. רק כעבור שנתיים בקירוב לייסודה, עם המעבר של "פועלי ציון" — (צ.ס.) ליידיש (ראה להלן), עברה גם "משמרת חדשה" ליידיש. אבל המעבר הזה כבר לא היה יכול לפגוע בבסיס העברי. ההשתייכות ל"משמרת חדשה" הזינה את חבריה במשך שנים רבות. וחבריה היו אחד הגרעינים ל"קבוצת פינסק" בארץ.

אולם שוב באו ימי חירום והפסיקו את תהליך שיקומה של העיר. בסוף יוני 1920 הכה הצבא האדום ליד קיוב את הצבא הפולני, והחל להתקדם במהירות לעבר וארשה. בתחילת יולי הוכרז מצב חירום ופינסק נפלה ביד הצבא האדום ב־26 ביולי. למחרת היום פרסם המטה הראשי של הצבא הפולני הודעה, כי "הצבא הפוליסאי שלנו קיבל פקודה לעזוב את פינסק. היציאה משם היתה בסדר גמור"[205]. אולם ימי הנסיגה מן העיר לא היו ליהודים בבחינת "ימים כסדרם". היו מקרים של שוד שנעשו בידי החיילים הנסוגים, אם כי בדרך כלל חיפשו במה להשקיט את רעבונם. מועצת העיר נדרשה לספק שלושים סוסים וארבעים בהמות, ומכיוון שלמר־עצה לא היה כסף לוותה את הסכום מ"ועד הסיוע האמריקני". באותו לילה היו "מכבי אש" מגויסים לשמירה, והיו נכונים לקראת סכנת הצתות זדון. היו מקרים, שחיילים גזזו חצאי זקנים של יהודים, ובליל הנסיגה האחרון נהרגו ארבעה יהודים[206].

ד. כיבוש שני של הבולשביקים
26 יולי עד 26 ספטמבר 1920

הבולשביקים שלטו שנית בעיר במשך חודשיים, מן ה־26 ביולי 1920 עד ל־26 בספטמבר אותה שנה. הפעם הורגשה המהפכה בעיר בכל ממשותה. במהלך החיים חל שוב מפנה חד. עסקי המסחר שהחלו להתפתח נפסקו שוב. המסחר נאסר, החנויות נסגרו. סחורות הוחרמו, ואלה שלא הוחרמו הוחבאו במסתרים. מחירי המצרכים האמירו. ושוב היו רעבים ללחם. נאסר להשתמש במארקים הפולניים והוכנס למחזור הרובל הסובייטי, שערכו הממשי היה שווה בערך לחלק ה־70 של הרובל הצארי. רבים הפסידו חלק ניכר מכספם. נוסף על ההחרמות של הסחורות ומצרכי המזון הוחרמו בתים ורהיטים להקמת המשרדים השונים, שהיו מרובים מאוד. לכך נבחרו כמובן הבתים היפים והרהיטים הטובים של הבורגנים העשירים. אמנם, קצתם נעזבו על־ידי בעליהם שהספיקו לברוח לפולין מאימת הבולשביקים. המוסדות היהודיים הועמדו פתאום בפני שאלת המשך קיומם, כי נותק מהם הסיוע שבא מן הג'וינט. יתר על כן, ד. פרוצ'אנסקי, שהיה המזכיר והגזבר של "ועד הסיוע האמריקני", עבר, כאמור לעיל, אל המפלגה הקומו־ניסטית ונתמנה לקומיסאר הכספים של העיר, והעביר משום כך את כספי הסיוע שהיו תחת ידו לקופה אחרת ולמטרות אחרות. "ועדת החרמה מיוחדת" החרימה את הסחורה שקנה "ועד הסיוע" בחוששו לירידת ערך המארק הפולני. סחורה זו, 11 פודים (פוד=16 קילוגראם) סוליות נעליים ופודים אחדים עור רך, נקנתה בשעתה להנעלתם של העניים בעיר ועלתה בסכום כסף גדול. כך הלך לטמיון חלק ניכר של הכספים שהביא שמואל דאוויטש. לפי דבריו של פיינשטיין היה העור טמון במחבוא סתר, שמן הנמנע היה לגלותו, אלמלא גילה מישהו את מקום המחבוא לשלטונות החדשים. והוא מאשים בכך את הבונדאים שהיו חברי "ועד הסיוע". יש אפוא להניח שאותו פרוצ'אנסקי עשה זאת. בתי המרקחת נסגרו ונחתמו, כנראה כדי להחרים את הנמצא בהם. במקומם נפתח בית מרקחת ממשלתי אחד, אבל הוא עמד ריק במשך שבועות אחדים. בכן קשה היה מאוד להשיג תרופות לחולים. ביום כניסת הבולשביקים לעיר נאסרו איכרים רבים מן הסבי־בה, כנראה מטעמים פוליטיים או מחמת מעשי שוד. גם פיינשטיין נאסר כחשוד פוליטי וניצל ממוות בירייה הודות להתערבותו של ראש העיר. לפי דבריו של פיינשטיין הוצאו לא מעטים אל מחוץ לעיר ונורו. אולם אין הוא מציין את שמותיהם. הוא כותב כי "הצעירים שלא נמנו על הקומוניסטים לא היו בטוחים בחייהם: די היה לבן בריוני לאכול קורצא על מישהו לפני הטריבונאל הרבולוציוני וכבר הוצא גזר־דינו למיתה".

לבחורים ולבחורות מבני דלת העם והפרולטאריון היו ימים אלה של שלטון הבולשביקים ימים של התרוממות רוח, ימים של אספות ומיטינגים. רבים מהם, וכן גם צעירים וצעירות מבני "בעלי בתים", נעשו פעילים במשרדים הרבים שהוקמו, בתור מזכירים וכדומה, וגם כמנהלי תעמולה ומבצעי ההחרמות. מהם שהתרוצצו בראש מורם כשאקדח חגור למות־

---

203. על יסוד דברים שסיפר לי ברוך אזניה ורשימה של דוד ברזילי המצויה אצלו.

204. פנקס הזכרון ברשותו של ד"ר מ. איש־שלום. וראה גם: פינסק, כרך ב', עמ' 165, 172.

205. דער טאָג (היינט), 28 ביולי 1920, גל' 39, עמ' 1.

206. טי"פ, עמ' 202. דו"ח Jacques Rieug, איש הג'וינט, מן ה־22 באוקטובר 1920, בארכיון הג'וינט.

נם. עכשיו מצאו את ההזדמנות להינקם ב"בורגנים". הם ביצעו את החרמת הסחורות של החנוונים ובעלי העסקים, וכ"בני העיר" ידעו את סודותיהם וקשה היה מאוד להיחלץ מהם. כשידעו על סוחר או חנווני שהחביא את מרכולתו לא היססו לאסור אותו, וכך נתנוהו במצב של סכנת נפשות ממש. בעיר נפוצה שמועה כי הם מחלקים ביניהם את הסחורות המוחרמות. רובם לא ידעו הרבה על ה"תורה הקומוניסטית", אבל הם התמסרו בלב ובנפש להפצתה, וניהלו תעמולה נגד הדת, נגד כל המפלגות הציוניות ונגד הלשון העברית. כמובן שראשי התועמלנים לכך באו מן החוץ. אמנם, עדיין לא הגיעו הדברים לביעורה של הלשון מבתי־הספר. אפשר מחמת קוצר הזמן ומחמת עונת הפגרה בלימודים שחלה בימי שלטונם. כמו כן לא הספיקו להגשים את חלוקת התושבים לפרולטאריון ולבורגנים, שלפי התכנית היו עתידים הראשונים, שלהם הוכנו כרטיסים אדומים, לקבל מנת מזון שלמה, ואילו הבורגנים, שלהם הוכנו כרטיסים ירוקים, עתידים היו לקבל רק מחצית המנה.

רובו של הציבור היהודי היה לא קומוניסטי ואנטי־קומוניסטי. ללא כל ספק גרמו לכך לא רק ההחרמות והניתוק מן המערב ומאמריקה, אלא עצם העובדה ש"תעלולים משלו בם". אמנם, מצד אחד ידע הציבור היהודי כי שלטון הבולשביקים משמעותו בטחון חיים מלא, ללא סכנה של התקפות אנטישמיות ושל פרעות, כפי שהיו למודים בחודשים הראשונים של השלטון הפולני ומן השמועות על מה שנעשה ביהודי אוקראינה בידי אנשי פטליורה. צריך לומר שגם הבונדאים לא היתה השמחה במעונם. הם נדחו על־ידי הקומוניסטים, שלא ראו אותם שותפים ב"מהפכה", אם כי כמה מהם ומ"פועלי ציון" הצליחו, כנראה, להשתלב כפקידים במשרדים השונים.

בשבועיים האחרונים לשלטון הסובייטי בעיר שררה מתיחות רבה. האנשים נתפסו לעבודות ביצורים ולשירותים שונים אחרים. כבר קודם לכן, משהחלה נסיגתם של הבולשביקים מוורשה, הוכרז על גיוס צבאי של השנתונים 20—31 (לפי פיינשטיין השנתונים 18—45). מחמת האנדרלמוסיה ששררה גויסו בפועל רק מספר מועט ממחויבי הגיוס. גם הבונדאים ו"פועלי ציון" השתמטו בדרכים שונות. וכנראה גם אלה שגויסו הצליחו לחזור לבתיהם בימי נסיגתם של הבולשביקים מן העיר. החרדים שבעיר היו מדוכאים והלומים כשהוציאום ביום־הכיפורים מבתי־הכנסת לעבודת חפירות, בעוד שהנוער הקומוניסטי ערך סעודה בפומבי והפגין לעיני כל את מהפכנותו. אפשר שלבם ניבא להם, כי בעוד ימים מספר יצטרכו לברוח מן העיר[207]. ב־26 בספטמבר, ערב חג הסוכות, אחרי התקפה שערך הצבא הפולני בפיקודו של הגנראל קראייבסקי מדרום לפינסק ויאנובה, נהרס המחנה הסובייטי הרביעי. הבולשביקים ברחו מן העיר בשעות שלאחר הצהריים במבוכה ובהלה. המטה של המחנה הסובייטי הרביעי שהיה בפינסק נפל בשבי. ושוב היה יום חרדות ליהודים, והיו חששות כבדים מפני הבאות[208].

207. ראה על כל זה: פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 103 ואילך, וכן רשימתו הנ"ל של א. ישראלי, מבפנים כ׳ תשי"ח, עמ׳ 287—292.

208 דער טאָג (היינס), 30 בספטמבר 1920, גל׳ 89, עמ׳ 1.

ה. פלישה ופרעות של קלגסי באלאכוביץ וכיבוש שני של הפולנים

מ־26 בספטמבר 1920 עד שלום ריגה ב־18 במארס 1921

באותו יום (ערב סוכות תרפ"א, 26 בספטמבר 1920) בין־ערביים נכנסה גונדה של פרשים באלאכובצים לעיר בפיקוד אחיו של בולאק באלאכוביץ, שהיה מאחרוני ראשי הגייסות "הלבנים" ונלחם לצד הפולנים נגד הבולשביקים. אכן מפתיע הדבר, שהפולנים נתנו לבאלאכובצים להיות הראשונים לכניסה לעיר, שהרי לפי ההודעה הרשמית הצבא הפולני הוא שהביס את המחנה הרביעי של הבולשביקים. האם לא היתה כאן כוונת זדון מצד המנצחים, להפקיר את העיר בידי שודדים ומרצחים, כדי להינקם ביהודים ה"בולשביקים" על מנת להופיע לאחר־מכן כדורשי טוב ומשליטי סדר, כ"גואלים"? על־כל־פנים, היהודים בעיר ודאי לא העלו על דעתם, כי דווקא הבאלאכובצים יבואו בעקבות הבולשביקים הנסוגים. עובדה היא כי יהודים עמדו בצדי הרחוב לוהישין והסתכלו לתומם בפרשים המוזרים בתלבושתם[209], אף שהשמועות על מעשי הזוועה שעשו הבאלאכובצים ביהודי הסביבה, ובייחוד מה שעשו בעיירה קאמן־קאשירסק כבר הגיעו לעיר קודם לכן[210]. עובדה היא כי על יחסם של הבאלאכובצים ליהודים ידעו גם "גויים" בעיר. כי ה"גויים", שהיו בבניין "מכבי האש" שברחוב לוהישין, הם שהעירו ליהודים, כי פרשים אלה הם "רוצחי היהודים"[211]. היהודים מיהרו אז להסתלק ולהסתתר מאחורי דלתות נעולות ותריסים מוגפים, במרתפים ובעליות גג ואצל שכנים "גויים". והנה, אם מטעמים של זהירות ואם מתוך תכסיס של הונאה, לא התחילו הבאלאכובצים את "מעשיהם" עם כניסתם, אלא דחו אותם לשעות הערב. ולא עוד אלא כששדד אחד הבאלאכובצים שעון מבוטקובסקי, שעמד בצד הרחוב, נצטווה מיד על־ידי אחד הקצינים להחזירו. אולם הם הפכו את הלילה ההוא, את ליל התקדש החג, לליל זוועות. הם שדדו, רצחו ואנסו באותו לילה וכן בשני הלילות שלאחר־מכן. בלילה הראשון נרצחו באכזריות חמישה אנשים, מהם: נחום־ליפא ז׳וכוביצקי, מרדכי־יהודה טיוקל וסנדרוביץ ה"מיליונר"[212]. אולם במשך ימי השתוללותם של הבאלאכובצים נרצחו עוד כמה וכמה אנשים, אם בתוך העיר ואם מחוצה לה. טוביה רבינוב ואחד מחבריו נרצחו בידי הבאלאכובצים בכפר דוברובוליה הסמוך לעיר. הם יצאו את העיר בבוקרו של ערב החג כדי לשכור פועלות "גויות" לאסוף תפוחי־אדמה מן השדה, שהיה חכור בידי

209. מיומנה של אסתר לרמן, כ"י.

210. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 116. ועל הנעשה שם ראה די פיפעלס רעליעף, עמ׳ 715.

211. ראה הע׳ 209.

212. לפי דברי זכרונותיו, בכ"י, של אנשל לבנדיגר נרצחו 5 אנשים והוא מזכיר את שמו של סנדרוביץ ה"מיליונר". בדבר רציחת חייט ברחוב זאבאלנה באותם הלילות מספר ל. מורגנטוי, על המשמר, 22 באוגוסט 1960.

מגלת פורעניות

זכרונות על מאורעות פינסק וחבל פוליסיה
בשנות המלחמה העולמית.

מאת
אברהם אשר פינשטין.

תל־אביב, תרפ"ט

שער הספר "מגלת פורעניות" מאת א. א. פינשטין

הוריו של טוביה. ומכיוון שלא יכלו לחזור בו ביום הביתה, משום שכל הדרכים היו מלאות זרמי אדם של בולשביקים נסוגים, התחבאו בדוברובוליה מפני הבאלאכובצים. ביום השלי־שי יצאו ממחבואם והבאלאכובצים רצחו אותם ליד הכפר[213]. וולף שמידט הועסק על־ידי הבולשביקים בהקמת גשר על הנהר ליד ליבשיי, או ליד הכפר ליוביאז, והוא נרצח שם עם עוד ארבעה יהודים[214]. נראה שעל וולף שמידט זה סופרו לפיינשטיין הדברים הבאים: "בשבת שובה לפנות בוקר נכנסו הבאלאכובצים אל ליוביאז בפעם השניה... שם לן לגיון בולשביקים בן 800 איש אשר באו לתקן את הגשרים... הבול־שביקים נבהלו ויניחו את נשקם... בלגיון הבולשביקים אשר לקחו בשבי נמצאו יהודים אחדים. את כולם המיתו. ביניהם היה צעיר אחד מפינסק, שם משפחתו שמיד"[215]. כעבור חודשים מספר הועברה על־ידי אביו של וולף שמיד גופתו וגופותיהם של ארבעה יהודים אחרים לליבשיי ונקברו בקבר אחים בבית־העלמין של ליבשיי. הוא נרצח אפוא קודם שנכנסו הבאלאכובצים לפינסק. בלילה השני של החג הוכו עד מוות סנדלר יהודי ואשתו שגרו ברחוב טיורמנה, וכן נורה צעיר בריסקאי שהתאכסן באותו בית[216]. ערב חג הסוכות עם שקיעת השמש נרצחו בדרך מדוברובוליה אל העיר שבעה אנשים. אחד עני שחיזר על הפתחים בכפר והיה בדרכו הביתה כשמשא של תפוחי־אדמה על שכמו, ושני בחורים וארבע בחורות כשהן ערומות נמצאו ביום המחרת[217]. שלושה צעירים שהתארחו בעיר נתפסו ליד המעברה של הנהר כשרצו לחזור למקומותיהם. שניים מהם, בריסקאים, נורו מיד וגופו־תיהם הושלכו לאגם. הצעיר השלישי, ישראל בורשטיין, שהיה יליד ז'אבינקה, הסמוכה לקוברין, הוחזר אל האכסניה שלו, לבית המלון של ניסן ליפשיץ. סחטו ממנו 30 אלף רובל שלקח בהלוואה מאת בעל האכסניה ומאת יהודים אחרים. לבסוף הוליכוהו אל מאחורי בית־המרחץ אשר על חוף הנהר, חלצו את מגפיו, רוקנו את כיסיו, קיצצו את אצבעו משנתקשו להסיר את הטבעת שעליה, ולאחר־מכן "רוצצו את גולגלתו" בקתות הרובים. גופתו הובאה לקבורה ביום הרביעי להמ־תתו[218]. פיינשטיין מעיר, כי "מספר הקרבנות שבתחום הָעיר היה רב מאוד, אי־אפשר היה לעמוד על מספרם. בעיר ובכפרים שבתחום העיר היו אז נודדים רבים, שלא היה להם קרוב או גואל בעיר, ובאבדם לא הורגש חסרונם ואיש לא חפש אותם. שנה תמימה אחרי מאורעות הדמים... היו מוצאים נבלות אדם בין הקוצים והשיחים בתוך הבצות והתעלות. באביב העלתה המחרשה כמה וכמה גופות של יהודים"[219].

במכתב שנכתב בפינסק ממש באותם הימים בידי חייל יהודי פולני אנו קוראים: "הצבא שלנו נכנס לפינסק ב־29 בספטמבר (והמחלקה שלנו היתה מן המחלקות הראשונות) ימים אחדים אחרי כניסתו של צבא באלאכוביץ לעיר, שהיתה ב־26 בספטמבר בשעה 5 אחר הצהריים. העיר שרויה במצב איום. כל דירותיהם של היהודים נשדדו, יותר מ־10 אנשים נרצחו, 60 נשים נאנסו, ביניהם אלמנת הרב". בעל המכתב כותב, כי הפוגרום בידי חיילי באלאכוביץ נמשך, אלא במידה פחותה יותר, כי מציאותו של הצבא הפולני מעכבת בידם מלעשות בעיר כעולה על רוחם, כי הצבא הפולני מגלה ליהודים יחס יפה והשלטונות הפולניים מנסים להחזיר את הסדר בעיר. בפקודתם נפתחו כל החנויות. אמנם, מכיוון שנשדדו היו ריקות כמעט, "כי הבאלאכובצים השחיתו את מה שהשאירו הבולשביקים". קטע זה שבמכתב בצירוף חתיכת קלף של ספר־תורה שרוף הוגש לסיים על־ידי הציר הירשהורן, בצירוף שאילתא, שהופנתה למיניסטר המלחמה: "האם ידוע לו כי ב־26 בספטמבר עם כניסת צבאו של הגנראל באלאכוביץ לפינסק, התחיל שם שוד ואונס של האוכלוסייה היהודית בידי צבא זה, וכל זה נמשך עד ה־2 באוקטובר שנה זו. מה חושב מיניסטר המלחמה לעשות, כדי להעניש את הפושעים, וכדי שלא יישנו מקרים כאלה"[220]. מן המכתב הזה ומן השאילתא רואים אנו, כי במשך שלושה ימים, מן ה־26 בספטמבר ל־29, היו הבאלאכובצים האדונים היחידים בעיר. ורק לאחר שלושה ימי השתוללותם נכנס הצבא הפולני. אמנם, הבאלאכובצים המשיכו במעשיהם גם לאחר שנכנסו הפולנים לעיר אבל באורח מתון.

213. על־פי מכתב של אפרים רבינוב.
214. מתוך המכתב הנ"ל, בו מובאים דברי סיניה שמידט, אחותו של הנרצח.
215. מגלת פורעניות, עמ' 189—190.
216. שם, עמ' 133.
217. שם.
218. שם, עמ' 134—135.
219. שם, עמ' 135.
220. היינט, 10 באוקטובר 1920, עמ' 4.

למעשה היה מספר בני העיר שנרצחו בידי הבאלאכובצים גדול ברהבה מן הנקוב במכתב לעיל. הדבר נתברר רק לאחר־מכן והשמועה היתה כי נרצחו למעלה מעשרים איש מבני העיר[221]. מקור אחד מוסר, כי ליל השניים באוקטובר היה ליל אימים בעיר, בו נרצחו 8 אנשים[222]. שאר המקורות אין בהם אישור לעובדה זו. מהאמור לעיל מסתבר, כי חוללו בתי־כנסת וספרי־תורה הועלו באש. דומה כי אין זה מקרה כלל שהצבא הפולני נכנס לעיר לאחר שלושה ימים של השתוללות הבאלאכובצים, ולא מקרי הדבר, כי על אף הבטחתו למשלחת היהודית השהה הקומנדאנט הבאלאכובצי, גר, את הדבקת מודעות ההתראה — כי כל מי שימשיך במעשי השוד ייענש קשה — עד תום שלושה ימי ההשתוללות[223]. לדעתי קביעת הזמן של הדברים היא תוצאה של הסכמה מוקדמת בין המפקדה הפולנית לבין הגנראל בולאק באלאכוביץ על הפקרת העיר לשלושת ימי שוד. אלא שיש לציין, כי הבאלאכובצים לא נהגו בפינסק כפי שנהגו בעיירות ובכפרים. הם נמנעו מלעשות את מעשיהם לאור היום. יש להניח שגם דבר זה נעשה על־פי פקודה. אפשר כדי לא לעורר תגובות חריפות בעולם. פיינשטיין מספר, כי ביום הראשון לפרעות התייצבו הוא וה״לאבניק״ (חבר הנהלת העיריה) היהודי השני וה״לאבניק״ הפולני ומזכיר העיר, אף הוא פולני, לפני הקומנדאנט גר ולפני אחיו של בולאק באלאכוביץ וביקשו מהם להפסיק את הפרעות. כתוצאה מכך החל משא ומתן ביניהם. הקומנדאנט דרש חצי מיליון מארקים תמורת החזרת הסדר על כנו. ה״לאבניקים״ היהודים ״הצליחו״ להקטין את הסכום ולהעמידו על מאתיים אלף מארקים, ולבסוף מסרו רק 150 אלף מארקים בשלושה תשלומים[224]. אולם ממה שבירנו לעיל יש להסיק, כי הכסף ניתן לשוא, שהרי העיר שקטה במידת מה לא הודות לתשלום הכסף אלא משום שמלאו שלושה ימים לפרעות ומשום שהפולנים נכנסו לעיר. ניתן לומר כי רק דבר אחד עשה אותו גר לאחר שקיבל את התשלום הראשון. הוא שלח חיילים לפזר את המון ה״גויות״ שבאו מן הכפרים והתרכזו בכיכר השוק בציפייה למלא את שקיהן, משוד החנויות היהודיות[225], שהיו בוודאי ריקות, שהרי המסחר נדם בזמן הבולשביקים. כמו כן נעשו אזניו קשובות לבקשותיו של פיינשטיין.

רוב הבאלאכובצים עזבו את העיר ביום השלישי של חול־המועד סוכות, ב־31 בספטמבר. את הכבודה שלהם הסיעו עשרים ושניים עגלונים יהודים, שאת סוסיהם מצאו הבאלאכובצים לאחר חיפושים. לפי בקשת פיינשטיין הסכים גר לתת לעגלונים תעודות שאסור לעשות להם כל רע, והבטיח שיתן להם את האפשרות לחזור לבתיהם עם סוסיהם ועגלותיהם כשיימצאו אחרים במקומם. פיינשטיין מוסיף לספר, כי לאחר שהסכים לו גר לתת את התעודות לעגלונים הציע לגר שנכבדי היהודים יתנו לו כתב־המלצה אל היהודים במקומות שהוא עומד לעבור שם, כי היהודים יפייסוהו בכל מה שיש להם, ובלבד שיאסור על חייליו לשדוד ולרצוח. גר הסכים. פיינשטיין המציא לו את כתב־ההמלצה וזה לשונו: ״אל הרבנים ולחשובי הקהל בכל אתר ואתר, האדון החשוב המוכ״ז הוא איש יקר־רוח ונדיב לב מאד. הרבה עזר לנו להציל את יהודי עירנו פינסק מרעה. עצתנו לפנות אליו תומ״י [תיכף ומיד] בתפילת יעקב אבינו ולחלות את פניו כי יגן עליכם מכל רעה. אחים יקרים, חוסו על עצמכם ומלאו את עצתנו וה׳ ירחם על שארית פליטתנו ויצילנו מן השעות הרעות ומכל מרעין בישין, אמן. פינסק ג׳ דחוהמ״ס שנת תרפ״א״. על הכתב חתומים: שמואל־מיכל ראבינאוויץ, ראב״ד דקארלין, שלום גולדבערג, כאן חתימה לא ברורה, שמואל צערניחאוו, אברהם־אשר פיינשטיין, יצחק הינדין מו״צ דפינסק, חתימה לא ברורה, מ. גלייבערזאן, חתימה לא ברורה, בנימין בוקשטאנסקי, יעקב סלוצקי, חתימה לא ברורה, יעקב לובזעווסקי, משה ברעגמאן, פנחס אייזנבערג, יצחק בוטקאווסקי[226].

תיאור שונה על מתן ההמלצה הזאת אנו מוצאים בדין־וחשבון של שליח מטעם ״פיפעלס רעליעף״ בארצות הברית, שבא במשלחת הג׳וינט והגיע לקוברין ב־29 בספטמבר 1920, וקרוב לוודאי שביקר גם בפינסק. הרושם הוא שאינו מדייק במסירת העובדות, כי כוונתו היתה כמובן לעורר את הרגשות ולהגביר את מפעל העזרה. אמנם, אין הגזמה כלל בקביעה, כי נרצחו בפינסק בידי הבאלאכובצים ״למעלה מעשרים יהודים״. אולם אשר לכתב־ההמלצה שניתנה לגר יש שם דברים מנוגדים לדבריו של פיינשטיין. לפי הדין־וחשבון קרא אליו הגנראל באלאכוביץ את חשובי היהודים ואת הרב ואמר להם, שאם רוצים הם למנוע שחיטת יהודים נוספת עליהם לחתום על תעודה, לפיה לא עשו הבאלאכובצים רעה ליהודים. היהודים השתוממו מאוד על דרישה זו. אולם באלאכוביץ עמד על דרישתו ואיים שאם לא יחתמו על כך יתחדש מרחץ הדמים[227]. מסתבר שבעל הדין־וחשבון לא בדה את הדבר מלבו, ובוודאי כך סיפרו לו. לפי דבריו של פיינשטיין קיים גר את הבטחותיו. העגלונים חזרו העירה בריאים, ויהודי סטולין, טורוב ועוד ניצלו משוד ורצח כתוצאה מכתב־ההמלצה. ״כי בכל המקומות אשר עבר בהם עם גדודו בצאתו מפינסק לא פגעו חייליו ביהודים״. גם הרבי ר׳ ישראל פרלוב (ה״ינוקא״) הוסיף את חתימתו על המכתב לאחר שיהודי סטולין כיפרו את פני גר במאה וחמישים אלף מארק[228]. ברם ייתכן, כי גם פיינשטיין לא היה זהיר בהכללותיו. דבריו כי ״הרציחות והפרעות אשר היו בסביבות פינסק נעשו קודם לכן על־ידי גדודים אחרים״[229], אין נכונותם מוכחת, שהרי

221. הדו״ח על פינסק: די פיפעלס רעליעף פון אמעריקא, עמ׳ 717 וגם דו״ח ראסקין בארכיון הג׳וינט מן ה־1 ביוני 1921, עמ׳ 24.
222. טי״פ, עמ׳ 203.
223. מגלת פורעניות, עמ׳ 123.
224. שם, עמ׳ 120—123.
225. שם, עמ׳ 122.
226. שם, עמ׳ 129—131.
227. לעיל, הע׳ 221.
228. מגלת פורעניות, עמ׳ 132. וראה ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים 1961, עמ׳ 87.
229. שם.

מן העדויות שהוא עצמו מביא בספרו ברור שמעשי רצח איומים נעשו בסביבות פינסק לא רק "קודם לכן" אלא גם "לאחר מכן". ואין כל ודאות שהללו נעשו דווקא בידי "גדודים אחרים". הנה הרצח האיום בפלוטניצה בוצע ביום השבת ד' דחול־המועד סוכות, והרצח בסטאכוב נעשה בהושענא־רבה, יברובלה — בשמחת־תורה ובאסרו־חג[230]. לפי ידיעה עיתונאית רצחו הבאלאכובצים במחוז פינסק 1,000 נפש[231].

ימים מועטים אחרי סוכות החלו פליטים מסביבת פינסק להגיע אל העיר ובפיהם סיפורים מסמרי שערות על מעשי הבאלאכובצים. לפי דברי זכרונותיו של אליהו כצמן מסטאכוב, הלך הוא ואחיו בשליחות יהודי הכפר לבקש עזרה לשארית הפליטה. בו ביום הוקם בפינסק ועד ואורגן אוסף לחם ובגדים. ולמחרת היום יצאו סירות טעונות בגדים ולחם. שישה ז'אנ־דארמים ליוו אותם. לפי דבריו של כצמן, שחזר עם אחיו באותן סירות, עברו בכל הכפרים לאורך הנהר עד סטאכוב וחילקו מן המטען שבסירות — לפלוטניצה העבירו את הלחם בעגלות — כינסו את השרידים שמצאו בדרך והעבירום בסירות לפינסק[232]. אולם סיפור שונה על כך מספר פיינשטיין. לפי דבריו בא לפינסק ב־20 באוקטובר, כלומר כשבועיים לאחר שמחת־תורה, הכומר של סטאכוב. הוא ברח מפני הבאלאכובצים שרצו להורגו על שהחביא בביתו יהודים אחדים. לאחר ששמעו את הפרטים מפי הכומר התעוררו אחדים מנכבדי העיר והלכו אל השלטונות הפולניים לבקש עזרה. אז יצאו חמישה ז'אנדארמים יחד עם פליטים אחדים שבאו מסטאכוב להביא לפינסק את שרידי היהודים מסטאכוב המסתתרים בחורשות. אולם המשלחת חזרה כלעומת שיצאה. "לא הביאו גם פליט אחד", כי "הבאלא־כובצים התנפלו עליהם... ובקושי נמלטו מהם"[233]. ברי, כי שני הסיפורים מתייחסים לעניין אחד, וקשה לקבוע זכרונו של מי נאמן יותר. אמנם נראה, כי בעניין זה יש לסמוך יותר על זכרונו של כצמן, שהרי כבן סטאכוב נכרת המאורע בזכרונו יותר מאשר בזכרונו של פיינשטיין שהיה מטופל בעניינים רבים ושונים. ועוד זאת, קשה לקבל את המועד שקבע פיינשטיין לבואו של הכומר מסטאכוב, דהיינו ב־20 באוקטובר, שהרי באותם ימים ממש טיפל פיינשטיין במסע הצלה נרחב, והמדיניות היתה כבר באותם ימים לשקם את השרידים במקומותיהם, כפי שנראה מיד. בינתיים גבר זרם הפליטים שנהרו לעיר. הללו היו מזועזעים קשה למראה עיניהם. מספרם הגיע ל־1,200 נפש. הם השתכנו בבתי־כנסת ובבתי־המדרשות. כשבא לעיר ז'אק רייאר, איש הג'וינט, במחצית הראשונה של אוקטובר, מצא כבר ועד המטפל בפליטים, המספק להם פונט לחם ליום לנפש, ומטבח, שהוקם בחצר בית־הכנסת, המחלק להם מנות מרק. ב־17 באוקטובר קרא רייאר לאספה חברים אחדים מן הוועד הקודם של הג'וינט והם: ג[רשון] לוריא, א. לויו, ש. גרינברג, א[הרן] שטילרמן, י[עקב] הולצמן, י[עקב] סלוצקי וא[ברהם־אשר] פיינשטיין.

באספה נידונה כנראה שאלת הצלתם של שרידי היהודים מפרעות הבאלאכובצים, ונראה כי מפעל ההצלה של שרידי ההרג המתחבאים ביערות היה תוצאה של אספה זו. על פעולה זו כתב י.מ. ראסקין, איש הג'וינט, כמחצית שנה לאחר־מכן, את הדברים הבאים: "לתמיד יירשם לזכותה של קהילת פינסק, שבאותה שעה קריטית מילאה את חובתה", כי כשבא הנציג האמריקני לעיר כבר מצא ועד מאורגן למען הפליטים, ו"כי הדאגה הראשונה של הציבור היהודי בעיר היתה להציל את שרידי היהודים שהיו חבויים ביערות ובביצות". כבר לפני מבצע ההצלה היו בעיר 1,500 פליטים. ב־18 בנובמבר באו לפינסק שלושה מאנשי הג'וינט — שיפמן, לואיס, פילד — ובדין־וחשבון שכתבו שלושה ימים לאחר בואם הם מודיעים כדלהלן: בעיר 2,000 פליטים מהם כ־150 יתומים. ועד נתארגן לכלכלם ולהלבישם ולרפא את חוליהם, שהיו מרובים מאוד. שני בתי־תמחוי נפתחו למענם. ולא עברו ימים מועטים ואנשי הג'וינט באו והביאו כמות גדולה של בגדים ונעליים וגם סכום כסף גדול, גם לפליטים וגם לעניי העיר ולנצרכיה[234].

ב־18 באוקטובר, או אפשר קודם לכן, בא בולאק באלא־כוביץ לעיר ואתו בוריס ויקטורוביץ סאבינקוב, מי שהיה סוציאל־רבולוציונר וסגן מיניסטר המלחמה בקאבינט של קרנ־סקי ולאחר־מכן "אחד מראשי הפעילים במאבק נגד הבולשבי־קים". למחרת בואם התייצבה משלחת יהודית לפני בולאק באלאכוביץ, שתיארה לפניו את מעללי חייליו בעיר. פיינשטיין, שהשתתף במשלחת, אף החל לבקש על הצלת השרידים שבסביבה המסתתרים ביערות ובביצות. אולם בולאק באלא־כוביץ ששמע אותם, כשהוא והם עומדים, לא אמר דבר, והמשלחת יצאה מלפניו בפחי נפש. פיינשטיין ועוד אחד מאנשי המשלחת פנו לאחר־מכן אל סאבינקוב שהתאכסן בבית אחר. מכיוון שפיינשטיין נתמנה כראש ועד הסיוע לפליטים יכול היה להתייצב לפניו כבא־כוח הג'וינט. כנראה משום כך מצא אוזן קשבת אצלו. סאבינקוב נתן לפיינשטיין מכתב לבולאק באלאכוביץ, בו המליץ לפניו לשלוח פלוגת חיילים בפיקודו של מאיור אחד, המוכר לו כאיש ליבראלי, ללוות את בא־כוח הג'וינט המבקש להמציא עזרה ליהודים שבסביבה. לאחר שהמכתב הומצא לבולאק באלאכוביץ ולאחר שגם סא־בינקוב דיבר אתו על כך והסביר לו, כי מטעמים פוליטיים חשוב להראות לעולם כי המלחמה היא בבולשביקים ולא ביהודים, הסכים באלאכוביץ להצעה. מסע ההצלה נקבע ליום ה־24 באוקטובר. הכנות קדחתנוית נעשו לקראת המסע. ועד הג'וינט החליט, כאמור לעיל, שיש לשקם את השרידים במקו־מותיהם ולא להביאם לעיר, כי לא היתה כל אפשרות לשכנם בה. כדי להבטיח לשרידים הללו את חייהם במקומות ישיבתם פנה פיינשטיין אל בולאק באלאכוביץ וביקש ממנו פקודה, שאין לפגוע עוד ביהודים וברכושם. בקשתו זו נתקבלה והומצאה לו פקודה, בה גינה בולאק באלאכוביץ בחריפות את מעשי הרצח והשוד, ואיים בעונשין חמורים לעוברים

230. מגלת פורעניות, עמ' 148, 177, 182.
231. נייער היינט, 10 בדצמבר 1920, גל' 52, עמ' 8.
232. רשימה, כ"י בארכיון הכללי לתולדות ישראל.
233. מגלת פורעניות, עמ' 136.

234. הדו"ח שלהם בארכיון הג'וינט.

על הפקודה. פיינשטיין מניח כי הפקודה נכתבה על־ידי סאבינקוב.

והנה כתגמול על פקודה זו נמלכו באלאכוביץ וסאבינקוב והעלו לפני פיינשטיין, שהוזמן במיוחד לשם כך, את הדרישה, שיהודי העיר ימסרו את הבולשביקים היהודים שבתוכם וכי יקימו פלוגת צבא למלחמה בבולשביקים. הדרישה למסור את הבולשביקים בעיר לוותה איומים קשים. באלאכוביץ איים שהוא ישמיד את כל היהודים שיפלו בידיו אם לא תתמלא דרישתו. לפי דבריו של פיינשטיין הטיח את הדברים הללו: "אני רציתי לעשות שלום עם היהודים, ואם היהודים אינם רוצים להשלים אתי ויוסיפו להסתיר את אחיהם הבול־שביקים... יש לי כבר תכנית מעובדת: רצח ודם!... אנו נגיר על־ידי חרב את כל היהודים אשר יפלו בידינו... אז תקום מהומה בין היהודים... זרם היהודים הנמלטים ילך הלוך ורב, כולם יפלו למשא על הבולשביקים. אלפי חללים יהיו נטושים בכל הדרכים... הבולשביקים יסוגו אחור בתנאים קשים... הבולשביקים ורבבות יהודים ימחו... ואני את מטרתי אשיג. אפשר כי שמי ישאר בתולדות העמים לדראון, רוצח ושופך דם יקראו לי, אבל את רוסיה אציל, אשחרר אותה מעול הבולשביקים־היהודים". ייתכן כי תוכן ה"פרוטוקולים של זקני ציון" היה ידוע לו, שהרי טען גם, כי יש להם, ליהודים, "פוליטיקה עמוקה מאוד... הם רוצים להשתלט על כל העולם ואת הבולשביות לקחו להם לנשק, למען הפיק את זוממם". לחיזוק דבריו טען כי שמע בפטרוגראד דרשה מפי רב אחד ושמו לוין, ובדרשה אמר הרב: "אנו היהודים צריכים לשרש את האמונה מלבותיהם של הנוצרים על־ידי הבולשביות, ואחרי אשר תכרת האמונה מלבם נוכל לנטוע על לבם את אמונת ישראל".

סאבינקוב ניסה לרכך את הדברים הארסיים של באלאכוביץ, אולם גם הוא טען, כי "היהודים מחויבים להטהר מן האשמה שמטילים עליהם, כי הם נוטים אחרי הבולשביקים". לאחר דין־ודברים נצטווה פיינשטיין לכנס את חשובי היהודים ולהו־דיע להם את הדרישות שהושמעו לפניו, ובערבו של יום המחרת עליו לבוא ולמסור את החלטתם.

פיינשטיין עשה את שהוטל עליו. אולם האנשים שאתם דן בשאלה לא קיבלו כל החלטה. הוא התייצב למחרת היום כשאין בפיו כל מענה. והנה שיחק לו מזלו. באותה שעה היו באלאכוביץ וסאבינקוב טרודים מאוד ולא נתפנו לשמוע מה בפיו. ביום שלאחר־מכן יצא פיינשטיין למסע ההצלה של השרידים. המסע הוקדם מחמת החשש שמא יתחרט באלא־כוביץ ולא יאפשר את היציאה לדרך. נצטרפה למסע פלוגת חיילים בפיקודו של מאיור ליבראלי ושמו איבאנוב. אין לנו ידיעות על השתלשלות הדברים שלאחר־מכן. כנראה שבאלא־כוביץ הסיח את דעתו מדרישותיו, ולא עברו אלא ימים מועטים והוא עזב את העיר[235].

מובן מאליו שפרעות הבאלאכובצים והמשכו של מצב המלחמה שבין פולין לבין רוסיה הסובייטית עד לשלום ריגה, שנחתם ב־18 במארס 1921, הגבירו את העצבנות, דכדוך הנפש וההרגשה של חוסר־אונים והספקות לגבי העתיד. גברה השאיפה לברוח מן העיר. אלה שהיו להם בני משפחה קרובים הועברו על־ידם לאמריקה. צעירים שחונכו על ברכי "צעירי ציון" ושקלטו את הדי הרעיון החלוצי יצאו לארץ־ישראל בשאיפה להקים כאן קבוצה לזכר הל"ה. ברם רובם של היהודים נשארו במקומם, מחוסר יכולת ומחוסר כוח ואומץ לב להס־תכן. ושוב התחילו לשקם את החיים הכלכליים והרוחניים־תרבותיים, ושוב בא הג'וינט לעזרה. הג'וינט, שחשב כבר במאי 1920 לסיים את מבצע התמיכה וההצלה ולהצטמצם בפעולות של עזרה לשיקום כלכלי, נאלץ אפוא להמשיך במתן עזרה לשרידי חרב הבאלאכובצים ולבני העיר שנשדדו על־ידי החרמות הבולשביקים ובידי הבאלאכובצים. כבר רייאר הביא אתו סכום כסף ניכר — 3,000,000 מארקים כתמיכה לפינסק ולסביבתה, וכמו כן הביא המחאות בסכום של 5,000,000 מארקים לאנשים פרטיים, מקרוביהם בארצות הברית. חולקו על־ידו 800 מעילים, 400 שמיכות, 2,800 פונט סבון, 111 שקי קמח, 23 שקי שעורה, 75 ארגזי חלב ו־10 ארגזי שמן. רייאר השתמש בחלק מכספי התמיכה להזנת הפליטים, ושאר הכספים הוקדשו להזנת 414 משפחות עניות מבני העיר, שהיוו 1,809 מבוגרים ו־666 ילדים[236]. אולם הכסף שהביא אתו רייאר אזל מהר. וכשבאו שיפמן, לואיס ופילד, מצאו בבית־הכנסת 300 גברים, נשים וילדים מן הפליטים כשהם מתגוללים בלויים, קרועים ורעבים. סופר להם כי זה יומיים לא בא אוכל לפיהם. ודבר זה אישר לוריא [גרשון] חבר ועד הג'וינט שבמקום. בדין־וחשבון שלהם הם מציינים כי לבם נתמלא זעם על הזנחה זו מצדם של בני העיר. אמנם שיפמן מציין ש"היו להם צרות משלהם". משלחת זו של הג'וינט הביאה סכום כסף לעיר. מכסף זה הפרישה להזנתם ולשיכונם של הפליטים. וכמו כן הקימו מטבח מיוחד להזנת ילדי העיר. לפי דין־וחשבון שנכתב במאי 1921 אכלו בו 2,400 בנים ובנות עד גיל 16, ולאחר־מכן הופחת מספרם עד 1,000.

מצרכי המזון למטבח קיבלו, כמו יתר מוסדות החינוך והסעד, מ"ראדה אופקונצ'ה", כלומר מן המצרכים שנשלחו מאמריקה כסיוע לפולין. בעלי יכולת שילמו משהו בעד הארו־חות. מנהל המטבח היה אחד ושמו קוגלר. ועזרו לידו עוד 13 איש, ביניהם 4 נערים.

שיפמן נשאר בעיר כממונה קבוע מטעם הג'וינט על ענייני העזרה לעיר ולסביבתה. הוא החל בהחזרת הפליטים למקומו־תיהם, ונתקל בקשיים מסוימים מצד קבוצת פליטים. לפי דבריו העדיפו להישאר בעיר "משום שהתרגלו ללחם ולמרק" שניתן להם חינם. על כן נאלץ להפסיק את חלוקתם. במקום זה בא לידי הסכם עם העירייה שתעסיק פליטים בעבודותיה בתשלום של 80 מארקים ליום, ומכספי הג'וינט הוסיפו לעובדים עוד 20 מארק ליום. מבצע ההחזרה נסתיים בשלהי אותו חורף. בשביל היתומים שנתייתמו על־ידי פרעות הבאלא־כובצים הוקם בית־יתומים אזורי, נוסף על שני בתי היתומים שהיו כבר בעיר. בדצמבר 1920 אורגנה מרפאה

235. מגלת פורעניות, עמ' 138—146.

236. דו"ח ראסקין הנ"ל, עמ' 24.

ניידת לפיקוח שיטתי על הילדים בבתי־היתומים ובבתי־הספר, וכן להגשת עזרה רפואית לחולים עניים. הרופא היה ד"ר רפופורט, פליט מפרעות הבאלאכובצים בפטריקוב, אולם הוא נפטר כעבור חודשים מספר. כפי הנראה לא נמצא רופא שימלא את מקומו. חודשה וחוזקה קופת ההלוואות שנוסדה כבר ביולי 1919. עד יאנואר 1921 נתנה הקופה 186 הלוואות בסכום כללי של 240,000 מארקים. הלוואות קיבלו: עגלונים לקניית סוסים, חנוונים שחנויותיהם נשדדו, סוחרים קטנים ובעלי־מלאכה[237]. כאחראים על הקופה נתמנו אהרן שטילרמן ויעקב הולצמן.

לפנינו דין־וחשבון על הקצבות הג'וינט לפינסק: באוקטובר 1920 — 1,222,470 מארקים, בנובמבר — 1,305,290 מארקים, בדצמבר — 2,033,956 מארקים, ביאנואר 1921 — 2,575,059 מארקים. אולם לא ברור לנו אם סכומים אלה כוללים גם את התמיכה לפליטים. כאמור לעיל הגיע מספרם בנובמבר ל־2,000 נפש. בפברואר הפחית הג'וינט את תמיכתו בהרבה, כי שוב חידש את מגמתו לתמוך רק במפעלים רקונסטרוקטיביים. בפברואר קיבלה העיר — 454,290 מארקים, במארס — 727,620, באפריל — 364,137, במאי — 401,170, ביוני — 376,358. צריך להוסיף כי ערך המארק ירד מ־700—800 מארקים הדולאר בפברואר ל־1,300 מארקים הדולאר ביוני[238].

ברם העזרה שנתנו קרובים בארצות הברית לקרוביהם בפינסק היתה גדולה פי כמה מעזרת הג'וינט. ראינו לעיל כי רייאר הביא 5 מיליון מארקים לאנשים פרטיים. כסף זה היה בידו עוד מלפני נסיגת הבולשביקים. והנה, משהגיעה השמועה על פרעות הבאלאכובצים נתעוררו הפינסקאים בשיקאגו לארגן משלוח כספים לקרובים ולצורכי הכלל. "ועד הצלה פינסקאי", שהיה קיים בשיקאגו כבר קודם לכן, נרתם עתה לפעולת עזרה נרחבת. כבר באמצע אוקטובר החל לחפש דרך להעברת כספים. מרכז הג'וינט בניו־יורק קיבל על עצמו את האחריות שהכספים, שיישלחו לאנשים פרטיים, יחולקו על־ידי פעילי הג'וינט בפינסק. ואשר לכספים לצורכי הכלל יקבל אותם יוסף ברין, שנבחר בשיקאגו כשליח אל העיר, בבואו לפולין, ובתנאי שיתייעץ על אופן השימוש בכספים אלה עם ועד שיאורגן על־ידו יחד עם הממונים בעיר מטעם הג'וינט.

כבר בנובמבר נאספו 60,000 דולאר, בשביל כ־450 אנשים פרטיים. סכום זה נצטרף מתרומות של 5 עד 1,000 דולאר. התרומות הגדולות היו למטרות הגירה לארצות הברית. כמו כן נאסף סכום של 10,000 דולאר לצורכי הכלל. למעלה מ־6,000 דולאר נתקבלו כהיטל של 10% על העברת הכספים ליחידים. לצורכי נסיעתו של ברין הוקצבו 2,000 דולאר. ועד ההצלה בשיקאגו התחייב לתת למשפחת ברין בשיקאגו 40 דולאר לשבוע כל זמן שהייתו של ברין בדרך[239]. עד יציאתו של ברין לפולין הועברו משיקאגו לג'וינט בניו־יורק 187,650 דולאר למען פינסק וסביבתה, מהם 16,002 דולאר להוצאות נסיעתו ולצורכי הכלל[240]. ברין הגיע לפינסק בפברואר 1921. הכספים הפרטיים נמסרו ללא בעיות יתרות. אולם בחלוקת הכספים למוסדות הציבור נתקל בקשיים לא מועטים. בדין־וחשבון על מסעו הוא כותב, שלפי ההוראות שניתנו לו היה צריך להוציא את הכספים על מפעלים קונסטרוקטיביים. אבל הוא לא היה יכול לעשות זאת, משום שדווקא בזמן בואו הפסיק הג'וינט את תמיכתו במוסדות החינוך והסעד והתחיל במגבית בשביל מפעלים רקונסטרוקטיביים. ייתכן שהג'וינט צמצם את הקצבתו לפינסק באופן פתאומי כשנודע על הכסף שמביא ברין. על־ידי כך הועמדו כל המוסדות שבעיר במצב קריטי. ברין נאלץ לתת להם מן הכספים שהביא. הוא ניסה בעזרת לואיס, איש הג'וינט, שבא במקום שיפמן, לארגן ועד, בהתאם להוראה שקיבל, אולם הדבר לא עלה בידו. אמנם היה קיים ועד, אולם עם ועד זה לא רצה לבוא בדברים, אפשר משום שוועד זה לא יכול היה להשתלט על המצב בעיר. על־כל־פנים היה לאנשי הג'וינט, שביקרו בעיר, יחס שלילי כלפי ועד זה, והם ניהלו את העניינים בעצמם. הקושי בהרכבת ועד חדש נבע, לפי דברי ראסקין, איש הג'וינט -- ושעליו הוטל התפקיד לחסל את פעולות הג'וינט בעיר — מסירובם של המפלגות והארגונים לעבוד במסגרת של ועד כולל. לפי דבריו היו סבורים, כי מוטב להם לבוא במגע ישיר עם מקורות הכספים שמהם הם יכולים לקבל תמיכה. קרוב לוודאי, שמפלגות השמאל הן ששמו את המכשולים להרכבת ועד חדש, דבר שניסו לעשות כבר קודם לכן. הן כבר קיבלו תמיכה למוסדות החינוך שלהן מ"ועד דינזון", שתמך בבתי־הספר היידישאים, ואפשר שגם ה"מזרחי" לא רצה להצטרף לוועד, כי הוא קיבל תמיכה לתת"ים ממרכז ה"מזרחי". ראסקין יעץ אפוא לברין שיחדל ממאמציו להרכיב ועד חדש ושיחלק את הכספים למוסדות השונים תוך מגע עם נציגי המוסדות. ברין הטיל על הירש זילברבלאט לערוך מפקד בכל מוסדות החינוך והסעד כדי לברר את מידת צור־

---

237. מכתב מן ה־21 בנובמבר 1920; מכתב של קובאלסקי מווארשה מיום 23 באוקטובר 1920 אל מרכז הג'וינט בניו יורק; דו"ח שיפמן מיום ה־3 במאי 1921 ודו"ח ראסקין הנ"ל, עמ' 40—41. הכל בארכיון הג'וינט.

238. הדו"ח בארכיון הג'וינט בכותרת Subvention to Towns from October 1, 1920 to June 30, 1921.

לפי הדו"ח הוציא הג'וינט בחודשים אלה על:

בתי־יתומים	2,678,660	מארקים
בתי־חולים	425,000	"
שירותי תברואה	867,984	"
מטבחים	300,000	"
תתי"ם	155,000	"
בתי־ספר אחרים	369,400	"
בתי־ספר מקצועיים	250,000	"
קואופראטיבים	420,000	"
שונות	197,999	"

239. מכתב מן ה־17 באוקטובר 1920 מאת S. Rosenblatt, Acting Chairman, Chicago Joint Relief Committee אל Dr. S. M. Schmidt, Director Bureau Landsmannschaft. Joint Distribution Committee, 98 Second Ave., New York. וכן מכתב הנ"ל מיום 25 באוקטובר; מכתב מיום 8 בנובמבר 1920 של שמידט, וכן מכתב אחר בנידון ללא תאריך, בארכיון הג'וינט.

240. לפי אישור של פליקס ווארבורג ואלברט לוקאס בניו יורק, שם.

כיהם. בהתאם לכך חילק כ־11,000,000 מארקים, שקיבל תמורת 14,953 דולאר:

לבתי־הספר	1,400,000	מארקים
לבתי־הספר המקצועיים	200,000	"
לבתי־היתומים	2,500,000	"
לבתי־החולים	425,000	"
למושבי־הזקנים	400,000	"
למפעלי בריאות	1,000,000	"
לספרייה	500,000	"
לתמיכה ביחידים נצרכים	365,525	"
	6,790,525	"

ואשר למפעלי שיקום כלכלי נתן:

3,000,000	מארקים	הלוואה לשלוש צרכניות לקניית קמח לפסח על מנת שיחזירו את הכסף לקופת הלוואות.
415,000	"	לקופת הלוואה לכפר החקלאי איבאניק שבו נולד.
500,000	"	הלוואה לקואופרטיב של נגרים שנוסד
100,000	"	הלוואה לבנאים[241].
4,015,000	מארקים	

אחרי ברין בא קוגל לפינסק בפעם השנייה. אולם אין בידינו פרטים על שליחותו, פרט לידיעה שנתן 2,000,000 מארק לבתי־היתומים וכן סכום כסף למושבי־הזקנים[242].

באחד ביולי 1921 סיים ראסקין את פעולת החיסול של מפעלי הג'וינט בעיר. העובדים המקומיים שהועסקו על־ידי הג'וינט קיבלו שלושה חודשי משכורת כפיצויי פיטורין. מלאי המזון והבגדים שהיה במחסן הג'וינט בעיר חולק בין המוסדות. עזרת הג'וינט הצטמצמה מעתה בעיקר בתמיכה בשלושת בתי־היתומים. לשם כך הוקם ועד שייצג אותם. חבריו היו כפי הנראה: הבונדאי גרשון לוריא (שנזכר כבר לעיל, הוא בנו של שמואל לוריא, מראשי החרדים בעיר) — יושב־ראש, גולדמן מסטולין — גזבר, ובריסקמן — מזכיר.

ראסקין סיכם אז את המצב בעיר כדלקמן: "לזרם הכספים מאנשי אמריקה לקרוביהם השפעה מרובה על ההתפתחות הכלכלית של העיר. מאות משפחות שוקמו בכספים אלה. כשלושת רבעי מיליון דולארים נכנסו אליה בדרכים שונות, באמצעות הג'וינט, באמצעות באנקים פרטיים ועל־ידי ארבעת השליחים שנשלחו מארצות הברית אליה"[243].

חוזה השלום בריגה בין רוסיה לפולין ב־18 במארס 1921 כלל את פינסק בגבולות פולין, אשר שלטה בפינסק שמונה עשרה שנה — זו "תקופת פולין" של העיר — עד חלוקת פולין בין רוסיה וגרמניה בראשית מלחמת־העולם השנייה בשנת 1939, בה עברה העיר לידי הסובייטים.

241. ראה רעפארט צו דעם דשאינט פינסקער רעליעף קאמיטע פון דעלעגאט יוסף ברין, אן איבערבליק איבער פינסק און איהרע אנשטאלטן, שיקאגו 1921, חוברת בדפוס, בארכיון הג'וינט, וראה דו"ח הנ"ל של ראסקין, עמ' 64.

242. מדו"ח של ראסקין מיום 1 ביולי 1921 למרכז הג'וינט בווארשה.

243. הדו"ח של ראסקין מיום 1 ביוני 1921, עמ' 5.

פינה בבית העלמין החדש בקצה רחוב לוהישין מעבר לפסי הרכבת

פרק עשירי

בין שתי מלחמות העולם

א. דמותה של העיר

דמותה הדמוגראפית של העיר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה שונה במידה ניכרת מזו שלפני מלחמת־העולם הראשונה. רבים מאותם היהודים, שבשנות המלחמה עזבו את העיר או הוצאו ממנה, לא שבו אליה עוד. גם לרעב בזמן הכיבוש הגרמני, שגרם לתמותה מוגברת, היתה השפעה מסוימת לצמצומה של האוכלוסייה בעיר. אולם במיוחד בא השינוי עקב המדיניות של השלטון המרכזי של פולין לשוות לעיר היושבת על הספר, בסביבה של רוסים־לבנים או פולי־שוקים, אופי פולני. מתוך כך הועברו לעיר משתקעים פולניים.

לפי המפקד הרשמי, שנערך ב־30 בספטמבר 1921, היו בעיר 23,391 נפשות, בהרכב כדלקמן: יהודים 71,2%, פולנים 16,7%, רוסים־לבנים 9,9%, אחרים 2,2%[1]. לפי זה היו אז בעיר בסך־הכל כ־16,700 יהודים, דהיינו קצת יותר ממחצית היהודים, שהיו בה בפרוס המלחמה. לפי ידיעה מאפריל 1927 היו אז בעיר 73% יהודים, 14,7% פולנים, 12,3% רוסים[2]. לפי ידיעה מאוגוסט 1928 היו אז בעיר 17,513 יהודים, שהיוו 74% של כל האוכלוסייה[3]. אולם לפי המפקד של שנת 1931 היו יהודים בעיר רק 63,4%, דהיינו 20,220 נפשות. פולנים היו אז 19,8% והשאר רוסים ואחרים[4]. במשך עשר השנים, שעברו בין המפקד של שנת 1921 לבין המפקד של שנת 1931, גדלה האוכלוסייה היהודית ב־3,500 נפש בערך. המפקד של שנת 1931 כלל גם את האוכלוסייה של הפרבר ביליאבש־צ׳ינה, שלא נכללה במפקד של שנת 1921. אולם בפרבר זה היו יהודים בודדים. יש להניח כי עיקר הגידול בא משום שהיהודים המשיכו עדיין בשנות העשרים הראשונות לחזור מרוסיה וגם מפולין. מגאליציה באו יהודים שהיו בבחינת "פנים חדשות", בעלי מקצועות חופשיים: רופאים, מהנדסים, עורכי־דין, מורים. אין ספק, כי ההגירה מן העיר היתה גדולה מן הריבוי הטבעי, על אף הקשיים שנערמו על הכניסה לארצות הברית ועל העלייה לארץ־ישראל.

יש בידינו נתונים על הריבוי הטבעי של היהודים בעיר בשנים 1927—1930, וכן בשנים 1934, 1937 והם[5]:

	לידות	בנים	בנות	מיתות	ריבוי טבעי	חתונות
1927	590	340	250	248	342	142
1928	622	330	292	224	398	187
1929	635	326	309	225	410	201
1930	567	326	241	221	346	320
1934	486	261	225	116	370	210
1937	427	267	160	258	169	220

מנתונים אלה אנו רואים, שהריבוי הטבעי גדל והלך עד 1929, ומאותה שנה ואילך פחת, אף־על־פי שמספר החתונות עלה. אמנם מהן היו "נישואין פיקטיביים" של בנות לבעלי רשיונות עלייה לארץ־ישראל, או לאזרחים בה, כדי לעלות אתם לארץ. במשך ארבע השנים 1927—1930 היה הריבוי הטבעי בעיר 1,496 נפשות, דהיינו 374 נפשות בממוצע שנתי. אילו היה הממוצע השנתי של הריבוי הטבעי גם ב־6 השנים 1921—1926 כפי שהיה בשנת 1927, היתה צריכה האוכלוסייה היהודית לגדול באותן 6 שנים ב־2,052 נפשות, ובכל עשר שנים שבין מפקד למפקד היתה צריכה לגדול ב־3,548 נפשות. משנת 1930 ניכרת ירידה בילודה לעומת השנים הקודמות. אין זאת כי החל התהליך של "תכנון הילודה". אין ספק, שההגירה מן העיר הוציאה ממנה יותר מן הריבוי הטבעי הזה, כי משפחות לא מועטות הועברו על־ידי קרוביהן לארצות הברית וחלק מן הנוער פרץ לו דרך לארץ־ישראל, לארצות אמריקה הלאטינית ולארצות הברית. ההסתערות של הנוער על דרכי היציאה מפולין היתה חזקה מאוד משום חוסר הסיכויים לעתיד וגם מחמת אי־רצון לשרת בצבא של פולין ומחמת אידיאליזם ציוני. הגידול של האוכלוסייה היהודית בעיר בין 1921 לבין 1931 היה בעיקר משום שחזרו אליה יהודים שברחו לרוסיה ערב הפלישה הגרמנית, וכן השתקעה בעיר ישיבת "בית־יוסף", (ראה להלן) ובעלי מקצועות חופשיים שבאו מפולין.

לפי מאמר בכתב־יד הנמצא בייוו"א בניו־יורק מנתה האוכלוסייה בעיר בתחילת ינואר 1937 — 35,098 נפש, שבתוכה היוו היהודים רק כ־60%. היו בה אפוא כ־21,000 יהודים. במשך 6 השנים שמן המפקד של שנת 1931 היה הגידול רק ב־700 נפשות לערך. ההגירה באותן שנים היתה

1. יודישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילען, לויט דער אנקעטע אין 1921, בעארבייט אונטער דער לייטונג פון אינז׳ אליעזר העלער, כרך 7—8, ווארשע 1923, עמ׳ LXIII, וראה פינסקער שטימע (פ"ש), 25 ביולי 1930, עמ׳ 4; ומאמר כ"י הנמצא בייוו"א, צילום ממנו הועבר אלינו.

2. פ"ש, 8 באפריל 1927, עמ׳ 2.

3. שם, 17 באוגוסט 1928, עמ׳ 3.

4. ארכיון לשצינסקי, תיק 243, טבלה 13. לפי מפקד זה היו בעיר 15,153 גברים, 16,759 נשים. הפרש זה שבין גברים ונשים מתבאר בכך, שאת האפשרויות המוגבלות להגירה מן העיר ניצלו הבחורים יותר מאשר הבחורות, עליהן היו ההגבלות גדולות בהרבה. אגב, החלוקה לפי הדת היתה כדלקמן: יהודים 20,220, קאתולים 6,324, פראבוסלאבים 5,158, אחרים 209. לפי לשון האם היתה החלוקה: 20,180 — עברית ויידיש; 7,346 — פולנית; 2,866 רוסית; 592 — בלורוסית; 781 — מקומיים; אחרים — 140.

5. פ"ש, 13 בינואר 1928, עמ׳ 4 וכן פ"ש, 14 בינואר 1938, עמ׳ 4.

לפי אותו מאמר למעלה מ־2,000 נפש [6]. בסוף שנות השלושים נסוגה האוכלוסייה היהודית בעיר למספר שהיה בתחילת המאה, אלא האחוז שלה בעיר פחת במידה ניכרת. אמנם אפשר שהנתונים אינם מדויקים, כי בסוף שנות השלושים עברו לפינסק יהודים רבים מן העיירות והכפרים שבסביבתה, אם מפחד של פרעות, ואם מחוסר פרנסה ואם מדאגה לחינוך הילדים.

משעברה פינסק לידי הפולנים בשנייה, החלו היהודים לחדש את הפעילות הכלכלית ששותקה על־ידי הבולשביקים. בעצם היה צורך להתחיל לבנות הכל מחדש. התמורות העולמיות הגדולות, שהתחוללו עקב המלחמה, הגבולות שנתהוו בין פולין, שקמה לתחייה, לבין רוסיה הסובייטית, והיחסים המתוחים שבין פולין לבין ליטא ואף בין פולין לבין גרמניה — ביטלו את יתרונה הכלכלי של העיר כיושבת על צומת דרכי המים, שקשרו אותה דרך הדנייפר אל רוסיה הדרומית ודרך הוויסלה והניימאן אל הים הבאלטי ומכאן לגרמניה. סחר הטראנזיט צומצם. גם סחר העצים צומצם בהרבה בהשוואה לתקופה שלפני המלחמה. צומצמה השטת הדוברות. התנועה המסחרית הגדולה, שהיתה על הפינה ובנמלה של העיר, נתחדשה במידה קטנה. מבתי־החרושת הגדולים היה פעיל בשנים הראשונות רק בית־החרושת לגפרורים. הוא חידש את פעילותו עוד בשנת 1919.

ההסתגלות לתנאים החדשים לא היתה קלה בשביל האנשים שפרנסתם היתה על מסחר היערות והעצים ובמסחר הטראנזיט. אמנם הללו לא היו מרובים, כי רוב הסוחרים הגדולים שהיו בעיר לפני מלחמת־העולם הראשונה וברחו לרוסיה ערב הכי־בוש הגרמני, לא חזרו משם. וקשה היה מצבם של אלה שעבדו לפני המלחמה במפעלים החרושתיים ועכשיו לא היה להם למי למכור את כוח ידיהם. באופן יחסי היה טוב יותר מצבם של בעלי־המלאכה, במיוחד של הבנאים והנגרים ושל החייטים והסנדלרים, כי היתה להם עבודה בבניית החורבות שבעיר ובסביבה הכפרית ובהלבשתה ובהנעלתה של האוכ־לוסייה, שבמשך שנות המלחמה נתבלו בגדיהם ונעליהם. בהכרח התנאים גדל מספר המתפרנסים מכל הבא ליד. נתרבו החנוונים והחנויות וכמו כן הסוחרים בחומרי מאנופאקטורה, מוצרי סדקית, מצרכי מזון וכדומה. בהתחלה היתה תנועת מסחר ניכרת ועבודה רבה אצל בעלי־המלאכה. בעזרת כספי תמיכה מאמריקה נתארגנו שני קואופראטיבים: האחד של נגרים והשני של סנדלרים. קואופראטיבים אלה סיפקו לבעלי־המלאכה את חומרי־הגלם ונחסכה להם הדאגה להון חוזר משלהם. נפתחו או המשיכו להתקיים בתי מלון, בתי קפה, בתי תה ובתי דפוס. התזוזה הכלכלית לא נעשתה בכוחות עצמיים בלבד. כבר תיארנו את העזרה של הג'וינט ושל קרובים לבני משפחותיהם בשנים 1919—1921. מובן מאליו שבנים ואחים באמריקה ראו חובה לעצמם "להעמיד את בני משפחותיהם על רגליהם", והמשיכו לתמוך בהם או גם העבירום אליהם לאמריקה. כבר בהתחלה היו מקורות הפרנסה דלים למדי, ולא היה בהם כדי לפרנס את כל האוכלוסייה היהודית.

מצב זה התמיד במשך כל השנים, אם גם הופעלו במשך הזמן מפעלים חרושתיים אחדים, ישנים וגם חדשים. נראה כי דווקא השנים הראשונות לשלטון הפולני בעיר היו "השנים הטובות" באופן יחסי, ואם כי כבר אז הובעה דעה, כי קיימת "אדישות נוראה של ההמון לכל עבודה ציבורית, אדישות שבאה עקב העוני והמחסור השוררים ברחוב העובד העברי" ו"כי צעירינו נטולי כל מקום בחיים והם אומללים, חולים בגוף וגם ברוח" [7]. מצבם של יהודי פולין הורע, כידוע, בימי שלטונו של ולאדיסלאב גראבסקי בשנים 1924—1925. הוא עשה, כידוע, ריאורגאניזאציה בתחום המשק המדיני, הוציא מטבע חדש, ייצב את ערכו וקבע את ענייני מסי המדינה — את מס ההכנסה ומס המחזור של העסקים. למעשה הרגישו בהם במיוחד היהודים. המונים המונים של בית ישראל בפולין נתרוששו. וכן היה גם בפינסק. "עגלת גראבסקי", עליה שמו החפצים המעוקלים של האנשים שלא היה ביכולתם לשלם את המסים, היתה זכורה בעיר זמן ניכר לאחר נפילתו של גראבסקי, משום שהיא המשיכה אף לאחר־מכן "לטייל" ברחו־בות העיר.

הקלה באה, כנראה, בשנים 1926—1929. אבל כשפרץ המש־בר העולמי בשנת 1929 השפיע משבר זה על מצבם של היהודים בכלל, ובפינסק בפרט, אם כי פולין לא נפגעה ביותר מן המשבר הזה. עקב המשבר הגדול בארצות הברית נפסק כמעט לגמרי משלוח הכספים של הקרובים באמריקה, בהם התפרנסו או השלימו את תקציבם לפחות חלק של יהודי העיר. גם אחרי שחלף המשבר הזה הוקלה המצוקה אך במעט, כי האנטישמיות בהשפעת הנאציזם בגרמניה גברה והלכה, והמדיניות היתה לדחוק את רגלי היהודים מפרנסותיהם ולהכניס במקומם פולנים. נתרבו הצרכניות בכפרים והחנווני שבעיר נשלל מחלק גדול של לקוחותיו. גם בפינסק נשמעה הסיסמה "יפנה כל איש אל בן עדתו". אמנם פינסק לא סבלה מפרעות, כפי שהיו בפשיטיק, מינסק־מאזובייצק, בריסק ועוד.

בתחילת המעבר לחיים תקינים של ימי שלום פרצה דלקה בעיר, שגרמה נזקים חמורים, והיה צורך להשקיע מאמצים בשיקום הריסותיה. השרפה פרצה בשבעה באוגוסט 1921 בשעה 10 לפני הצהריים ברחוב דומיניקאנסקה, הוא רחוב סובורנה, בדירתו של הסנדלר קוט, והתפשטה במהירות לרחוב לוהישין ומשם למרכז העיר עד קארלין. רק לאחר עבודה מאומצת של כבאים, שבאו גם מבריסק, לונינץ ועוד, ובעזרת הצבא נעצרה האש בשעה 9 בערב. לפי מה שנמסר נשרפו כ־600 בתים ו־75% מחנויות העיר על המטלטלין שהיו בהם. היו גם אבדות בנפש. בין השאר נשרפו בית־הכנסת הגדול, בתי־היתומים, בתי־הספר, בתי הממשלה והמשטרה. ה"נשרפים" היו בעלי בתים, סוחרים, בעלי בתי מלון, בעלי בתי דפוס ובעלי־מלאכה. היו גם קצת פועלים שכירים ש"נשרפו". רוב ה"נשרפים" מצאו להם דיור ארעי אצל קרובים ומכרים. אולם כמה מאות אנשים התגוללו בסככות ועל מגרשים תחת כיפת השמים. מובן מאליו שבאותן שנים ראשונות אחר המלחמה

---

6. ראה הע' 1.

7. מכתב של הרשל פינסקי מתאריך 5.9.1922 בספר גבת, עמ' 317.

יהודים מצילים את ספרי־התורה מתוך בית־הכנסת הגדול בשעת השרפה הגדולה שפקדה את פינסק (1921)

לא היו הבתים מבוטחים ולא היה באנק אפותקאי למתן הלוואות. אין בידינו ידיעות, כמה זמן ואיך נעשתה פעולת השיקום. ידועים לנו רק פרטים אלה: עזרה דחופה הוגשה מיד על־ידי הג'וינט. לבנשטיין, פקיד הג'וינט בווארשה, הביא בשביל הנשרפים 200 שקי קמח, 100 חבילות מזון, קופסאות חלב, סבון, כמו כן שמיכות ולבנים, ואחר־כך שלח משלוח שני של בגדים, נעלים ולבנים. בווארשה הוקם ועד לארגון סיוע, שהורכב מחברים של הוועד הפינסקאי הראשי. ועד זה היה קיים כמוסד ואתו בא הג'וינט במגע יחד עם אישים אחרים של יוצאי פינסק בווארשה. בוועד הזה היו: קאנציק, רופא השיניים ברבדה, ד"ר י[הושע] גוטליב, ד"ר נמציק, ד"ר משה וייצמן, ש. בנשיק, אייזנברג, א. ברוזבסקי, לייב טננבוים, א[ליהו] הולצמן, מ. גלייברמן, סולומון ולוין. נאספו תרומות. החברה "פינה" תרמה 10,000 מארק. רופא השיניים ברבדה תרם 5% מן המחזור החודשי שלו, וכן נתרמו לבנים ובגדים, ונקבעו מקומות ריכוז לתרומות של בגדים וחפצים. הוועד פרסם "קול־קורא" לציבור היהודי שיתרום לטובת ה"נשרפים". ימים אחדים לאחר־מכן הגיעו לפינסק ד"ר ונדקאס, בא־כוח הג'וינט וד"ר י. גוטליב כבא־כוח הוועד הווארשאי לעזרה. כונסה אספה של תושבי העיר ונבחר ועד פועל, שחבריו היו: א.א. פיינשטיין, י. לחצ'ין, צבי מילר, ל[ייב] פאפיש וי[עקב] סלוצקי כבא־כוח העירייה. הוועד שלח את פיינשטיין ואת הרב רבינסקי לווארשה להשתדל בדבר עזרה אצל השלטונות הפולניים. הפועלים, כנראה, הכוונה ל"בונד", סירבו להצטרף לוועד העזרה המאוחד והקימו ועד מיוחד ששלח משלחת משלו לווארשה. אנשי ה"בונד" בעיר הניחו, כנראה, שהעזרה העשויה לבוא מאמריקה תהיה כפי שהיתה קודם לכן בפעילות ה"פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג", שהיה תחת השפעת ה"בונד". ייתכן שקיוו, כי יפול בחלקם יותר על־ידי פעולה נפרדת. באי־כוח ה"בונד" דרשו מפקידות הג'וינט בווארשה כספים להקמת מוסדות הלימוד שלהם וכן לשיקום הקואופראטיב של הנגרים. אין אנו יודעים כיצד נסתיימו הדברים. על־כל־פנים, הג'וינט הגיש את ה"עזרה הדחופה" בצורת בגדים, לבנים, נעלים ומצרכי מזון. ככל הנראה סייע הג'וינט גם לשיקומם של ה"נשרפים". ה"פינסקער ברענטש 210" לא הראה פעילות מיוחדת בהגשת העזרה. על־כל־פנים בסיפור על מפעלי ה"ברענטש" לפינסק שנעשו אחרי תום המלחמה אין זכר לעזרה בימים הקשים ההם[8].

על עניין השתתפות הג'וינט בשיקום ה"נשרפים" יש רמז במכתבו של יעקב בייזר, שהזכרנו אותו לעיל, בו הוא מספר על חילוקי דעות שנפלו בין אביו שמעון בייזר לבין שמואל לוריא (אינו שייך למשפחת לוריא המפורסמת, היה חתן למשפחת ניידיץ' הידועה) על אופן השימוש בכספי התמיכה ל"נשרפים". לפי דברי המשורר לייב מורגנטוי, לא קיבלו הזיריו שום עזרה מן הג'וינט, אף־על־פי שהיו מן ה"נשרפים". על־כל־פנים, מתוך 3,585 בנייני־מגורים שהיו בעיר בשנת 1930 נבנו בין השנים 1922—1924 בערך 900 בניינים ומשנת 1925 ואילך — 758 בניינים. כלומר, כמעט מחצית העיר (46%) נבנתה בשנים 1922—1930. נציין כאן, כי ב־3,585

8. על השרפה ועל פעולת העזרה ראה נייער הייגט, 8 באוגוסט 1921, גל' 181, עמ' 1, 5—6; שם, 15 באוגוסט 1921, גל' 168, עמ' 2; שם, 17 באוגוסט 1921, גל' 188, עמ' 3; שם, 18 באוגוסט 1921, גל' 189, עמ' 3.

הבניינים היו בשנת 1930 — 6,827 דירות, מהן 1,069 דירות בנות חדר אחד, 1,522 דירות בנות 2 חדרים והשאר בנות 3 חדרים ומעלה. בנייני לבנים היו בסך־הכל 512, 12 בניינים היו בחלקם בנויים עץ ובחלקם לבנים והשאר היו בנייני עץ [9].

דומה שעל אף העובדה שמקורות הפרנסה הצטמצמו בהש־וואה לתקופה שלפני מלחמת־העולם, הצליחו בכל זאת יהודי העיר להסתגל מהר לתנאי החיים החדשים. בית־החרושת לגפרורים, שברנארד (בני) האלפרן ירש מאביו יוסף האלפרן והשקיע מאמצים גדולים בשיקומו, העסיק בשנת 1921 — 400 פועלים, ולאחר־מכן הגביר את הייצור והעסיק כ־800 פועלים [10]. ב־1922 הוחל בשיקומו של בית־החרושת ללבידים של האחים לוריא, משקיבל אלכסנדר לוריא אחר מאמצים מרובים חלק מן המכונות שהוציאו הגרמנים מבית־החרושת, ואף בו נתחדשה העבודה [11]. לפי מפקד של הג׳וינט שנערך באביב 1921, היו בעיר 1,258 יהודים שעבדו ב־43 סוגי מלאכות. הפירוט הוא:

180	סדנאות של חייטים, בהן עבדו	315 איש
11	״ ״ פרוונים ״ ״	13 ״
18	״ ״ כובענים	26 ״
2	״ ״ עושי מחוכים	2 ״
5	״ ״ תופרי שקים	6 ״
21	״ ״ עובדים באריגה	34 ״
7	״ ״ מכבסות	10 ״
145	״ ״ סנדלרים	223 ״
18	״ ״ תפרים	27 ״
58	״ ״ נגרים	103 ״
5	״ ״ זגגים	5 ״
44	״ ״ במלאכת בנייה	46 ״
19	״ ״ צבעים (כנראה עץ ומתכת)	21 ״
19	״ ״ פחחים	23 ״
11	״ ״ נפחים	19 ״
10	״ ״ מסגרים	60 ״
5	״ ״ עושי חשוקים	5 ״
3	״ ״ עושי עגלות	6 ״
2	״ ״ חרטים (של מתכת?)	2 ״
4	״ ״ חרטי עץ	6 ״
4	״ ״ צורפים	4 ״
4	״ ״ מכונאים	4 ״
9	״ ״ שענים	15 ״
8	״ ״ צלמים	19 ״
4	״ ״ טכנאי שיניים	5 ״
3	״ ״ צביעה כימית	5 ״
2	״ ״ עושי חבלים	3 ״
30	איטליזים	63 ״
23	מאפיות	78 ״
12	טחנות קמח	37 ״
1	טחנת גריסין	4 ״
2	בתי בד לשמן	4 ״
3	סדנאות של מי סודה	11 ״
3	״ ״ ממתקים	8 ״
2	״ לעשיית נרות	4 ״
1	״ לעשיית משחת נעליים	1 ״
1	״ לעשיית נקניקים	5 ״
5	״ כימיות	6 ״
7	״ של עושי סבון	7 ״
4	בתי־דפוס	18 ״

וכן 3 מנקי ארובות, 1 חופר בארות, 1 מתקן כלי חרס בחוטי ברזל.

מבעלי המקצועות החופשיים היו אז בעיר רופא יהודי אחד (6 נוצרים); חובשים (״פלדשרים״) — 6 יהודים (2 נוצרים), רופאי שיניים — 9 יהודים (נוצרים לא היו); מייל־דות — 7 יהודיות (2 נוצריות); אחיות — 2 יהודיות (4 נוצריות); 4 בתי־מרקחת של יהודים (1 של העירייה). מורים בבתי־הספר הציוניים, כולל בוודאי של ״צעירי ציון״, היו 38, ובבתי־הספר דינזון, כלומר היידישאיים, היו 19 [12].

לפי מפקד אחר מאותה שנה, כנראה בסופה, היו פעילות בעיר 665 סדנאות ובהן עבדו 1,524 איש. כל הסדנאות היו, כנראה, של יהודים, ומ־305 הפועלים השכירים שעבדו ב־140 סדנאות היו 99,3% יהודים [13]. ברור שבמפקד זה אינם כלולים העובדים שמלאכתם איננה נתונה בתחומים של סדנה, כגון: בנאים, צבעים, עגלונים וסבלים. אגב, לבנאים יהודים הותר רשמית לעבוד ביום ראשון בשבוע [14]. גם בנמל הצבאי, שהוקם בעיר לפני 1923, עבדו יהודים, אף־על־פי שבין המלחים שעגנו בנמל היו אנטישמיים, ובשנת 1922 רצחו זקן אחד, את יודוביץ, שהיה ה״בעל־קורא״ בבית־הכנסת הגדול, ואת נכדו [15]. בית־חרושת ליציקת ברזל הוקם בשנת 1922. לפי מודעה בעיתון קיבל בית־חרושת זה הזמנות לכל הסוגים של מוצרי ברזל יציקה וקנה שברים של ברזל יצוק [16].

9. רשימה סטאטיסטית מן ה־7 בספטמבר 1930, צילום ממנה נשלח לנו מייוו״א.

10. ראה היינט, ביאנואר 1923. אמנם משעבר בית־חרושת זה לקונצרן השבדי בשנת 1923 בערך והוכנסו בו מכונות חדישות צומצם מספר הפועלים, אולם גם לאחר־מכן עבדו בו כ־350 א־יש. הידיעה על 800 פועלים ופועלות באה בקשר לשרפה שפרצה בבית־החרושת ב־6 ביאנואר, ואפשר שהמספר הוא מוגזם. מספר דומה מובא בידיעות בקשר לשביתת הפועלים שפרצה בבית־חרושת זה בשמונה בנובמבר 1922, על אי־היענות הנהלת המפעל להעלות את שכר־העבודה מחמת ירידתו של ערך המארק הפולני. השביתה נמשכה זמן ניכר. לפי ידיעה שנתפרסמה ב־8 בדצמבר 1922, עמ׳ 6 בעיתון פרייטיק היתה אז השביתה עדיין בתוקפה.

11. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, ירושלים תשכ״ה, עמ׳ 170.

12. הדו״ח של ראסקין מן ה־1 ביולי 1921.

13. ראה הע׳ 1, יודישע אינדוסטריעלע וכו׳. נציין כי בית־הדפוס של ווילקוביץ שנשרף בשרפה הגדולה שוקם על־ידי נחמיה ווילקוביץ. ראה עליו: הד הדפוס, י״ג באלול תשכ״א, עמ׳ 57, דברי הזכרונות של ב. רובינשטיין.

14. היינט, 22 ביוני 1922, גל׳ 143, עמ׳ 3.

15. ראה א. לבנדיגר, הבטחה שנתמלאה, הפועל הצעיר, כרך ל״ז, כ׳ אייר תשכ״ו, גל׳ 33, עמ׳ 27.

16. ראה מודעה בהיינט, 1 ביאנואר 1923, גל׳ 1, עמ׳ 1, וכן שם, גל׳ 4, עמ׳ 1.

רחוב בריסק (1922)

הרחוב הגדול — קיוב־קוסטיושקו (1926)

אשר לעסקי המסחר ידוע לנו כי בשנת 1923 התארגן איגוד הסוחרים בעיר כסניף של איגוד הסוחרים בוואורשה. מספר החברים הגיע ל־250. היושב־ראש הראשון של האיגוד הזה היה פאבל ראקובצ׳יק, סוחר מינסקאי שעבר לפינסק, והיה לו הזכיון למכירת יי״ש בעיר ובסביבתה. משעבר לוואר־שה בשנת 1926 נבחר במקומו חיים מוניש פריזאנט, ששימש כיושב־ראש האיגוד עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה. חברים בוועד האיגוד היו: יעקב יעקבסון, מוטל מינסקי, יקותיאל ליובארט, יעקב הולצמן, משה דוברושין ואחרים. פעיל באיגוד היה העורך־דין ד״ר הוך, שמצא את מותו באנייה ״סטרומה״, שהוטבעה בדרכה לארץ־ישראל. ועד האיגוד ייצג את הסוחרים בפני השלטונות, עסק בהשתדלויות ובמיוחד בענייני מס המח־זור. מס זה הוטל באופן כולל על כלל הסוחרים. הוועד היה משתדל שהסכום הכולל יוקטן, והיה מטיל, על יסוד הערכה של ועדים מיוחדים לענפי המסחר השונים, על כל אחד את חלקו במס. מכיוון שהבאנק הפולני, שהיה הבאנק היחיד בעיר שביכולתו לתת אשראי לעסקי המסחר, דאג רק לחקלאים הפולנים ולא רצה לסייע בידי הסוחרים היהודים, יסד האיגוד בסוף 1924, ביוזמתו של פריזאנט, באנק למסחר ותעשייה. פריזאנט ויצחק בודאנקין היו מנהלי הבאנק, י. אליאסברג נבחר ליושב־ראש ההנהלה, וברנארד האלפרן הסכים להיות יושב־ראש מועצת הבאנק. הודות לב. האלפרן, שישב בוואורשה והיה אחד המנהלים החשובים של הקונצרן השבדי לגפרורים והיה מפורסם בחוגים הפינאנסיים, יכול היה הבאנק בפינסק להשיג אשראי מבאנקים בוואורשה, ובמיוחד מן הבאנק המרכזי לקואופראציה, שגם כאן היה ב. האלפרן אחד הפעילים.

רחוב הלינישצ'ס (1925)

רחוב לוהישין (1925)

יש לציין, כי לא לכל אחד מ־250 חברי האיגוד היה בית מסחר או עסק לו לבדו. מחוסר הון עשו רבים מהם שותפויות, ובסך־הכל היו כנראה רק כ־50 בתי עסק גדולים.

בשנת 1922 הוקם בסיוע הג'וינט באנק לאשראי של הסוח־רים הזעירים ושל בעלי־המלאכה, שסיפק להם הלוואות קטנות לקניית סחורתם וחומרי־הגלם שלהם. הפעילים בבאנק זה היו ציונים והוא נוהל על־ידי אברהם פלדמן. בשנת 1925 הוקם באנק עממי, שנתן הלוואות בריבית קטנה לאנשים מסוג "עמך" [17]. הוא נוהל על־ידי דוד פרוצ'אנסקי, ויושב־ראש הנה־לתו היה משה פסאכין.

מסחר העצים נתחדש במידה מסוימת, אף־על־פי שתנועת הדוברות, שהיתה על נהר הפינה והתעלות, נעלמה. כי לא עצים גולמיים יוצאו אלא חומרי בניין, שהוכנו במנסרות, והללו הובלו ברכבות. הסחורה נמכרה לפי מידה של קרון רכבת. מן הקיץ של שנת 1923 יש לנו ידיעה, כי הממשלה הפולנית "ערכה בפינסק קניות גדולות" של אדני רכבת רחבים וצרים, וכי מחירי העצים עולים [18]. עצים יוצאו לדאנציג, כלומר נמכרו אל מחוץ לפולין. ידוע לנו, כי המנסרות עבדו במלוא הקצב.

באותו פרק־זמן נעשתה פינסק שוב למרכז מסחרי של

17. לפי דבריו של מ. פריזאנט ולפי מאמרו של א.ח. כיזשי, שצילום ממנו נשלח לנו מייוו"א. לפי מודעה בהיינט, 6 במארס 1925, גל' 56, עמ' 2, עסק באנק הסוחרים בכל הפעולות הבאנקאיות והיו לו מחסנים לאחסון סחורות; וראה היינט, 3 במארס 1926, גל' 53, עמ' 4.

18. שם, 20 ביולי 1923, גל' 167, עמ' 7.

עיירות הסביבה וכפריה. לחנוונים שבהן לא היה כדאי עוד לנסוע לשם קניותיהם לווארשה, כי הועלו מחירי התובלה ברכבת[19]. שוב נתרבו בתי הקפה, בתי התה ובעיר היו אז עשרים ושלושה בתי מלון יהודיים. אמנם באפריל 1927 סגרו השלטונות שבעה עשר מהם, בנימוקים של היגיינה. בתקופה הזאת הופיעו המכבסות הכימיות. על מכבסה כימית כזאת של גולאנדסקי, שהיתה גם מצבעה, מצאנו מודעה. על יכולת כלכלית מעידה גם העובדה, שפינסק בתקופה זו משכה אליה אינטליגנציה, בעלי השכלה גבוהה, לא רק אנשים כמו המהנדס ישראל רייך, שהיתה לו משרה קבועה כמנהל בבית־החרושת לגפרורים, אלא גם רופאים: ד"ר י. מאנדלבוים, ד"ר יעקבסון (יליד חומסק, הסמוכה לפינסק), ד"ר נורקין וד"ר י. פראגר; עורכי־דין כגון: באדיאן, ברנארד ינקלביץ' ומורים רבים לפולנית ולעברית וכדומה. היתה שכבה ניכרת למדי של משתקעים חדשים, ובוודאי דבר חדש לגמרי היה מכון הרנטגן של ד"ר אנדריי ספירא. אמנם ד"ר ספירא זה ישב בפינסק, כנראה, רק זמן קצר. בעיר היה מפורסם הרנטגנולוג ד"ר יגרמן, שאף הוא בא מן החוץ.

גם בתקופה זו היו רבים מחוסרי פרנסה וחסרי לחם, ומחסור שרר ב"רחוב העובד היהודי"[20]. אולם המצב הוחמר, כאמור, בשנת 1925, עקב שיטת המסים, שהונהגה על־ידי ממשלת גראבסקי, אם כי רייסמילר, שמאי המסים בעיר, היה אדם הגון, לפי דבריו של י. אליאסברג, ולא העמיס, כפקידי שומא בערים אחרות, עול של מסים מתוך שרירות לב אנטישמית[21]. נוסף לכך נתרוששו רבים עקב החלפת המארקים הפולניים לזלוטות וייצוב הזלוטה בערך קבוע ביחס לדולאר (שוויו של הדולאר הועמד על 8 זלוטות ו־83 גרוש), דבר שגרם למשבר כלכלי חמור בפולין, כי השער הגבוה של הזלוטה צמצם במידה רבה את סחר היצוא שלה. על המצב שנתהווה בעיר אנו קוראים בכתבה אחת (בעיתון "היינט"). לפיה נסגרו בעיר במשך שנת 1925 הרבה חנויות, ובאספה של אגודת הסוחרים בעיר צוין, כי פינסק סובלת במיוחד מן המשבר הכלכלי, כי המסחר נהרס לגמרי. סוחרים לשעבר חיים בדחקות ובמצוקת רעב. בתי המסחר והחנויות הפתוחים נאבקים קשה לקיומם מחמת עול המסים הכבד ומחוסר אשראי. אפשר שישנה הגזמה בתיאור המצב. על־כל־פנים באותה אספה הוחלט להקים "קרן הצלה" לסוחרים שנתרוששו וקרן הלוואות. הוחלט לפנות בבקשת עזרה לפינסקאים באמריקה, וכן לפנות לממשלה בבקשה להקטין את המסים ולהמציא אשראי. באותה אספה נבחר ועד בן 7 חברים וגם נבחרה משלחת לאמריקה[22]. ממאמר של א.ח. ריזשי, שהיה מזכיר הסניף הפינסקאי של התאחדות הסוחרים בווארשה, אנו למדים כי סניף זה אירגן את "ועד ההצלה" של הסוחרים, והורכב מבאי־כוח הסוחרים, החנוונים ובעלי־המלאכה[23]. בהשתדלות "ועד ההצלה" נתקבל סכום כסף מן הג'וינט, הוא חולק בין הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה[24]. בכתבה אחת ב"היינט" מנובמבר 1926 אנו קוראים, כי נציג הג'וינט שניאורסון רגז על ההזנחה בגביית ההלוואות והחזיר לווארשה סכום של 1,200 דולאר שנועד לפינסק. עקב זה נתכנסה אספה ומינתה גובה לגבות את החובות, וכן שלחה שני אנשים לווארשה לבטל את רוע הגזרה של שניאורסון[25].

בידינו דין־וחשבון על "ועד הצלה" זה שנשלח לג'וינט ב־19 בדצמבר 1926, על־ידי י. פרידמן, שערך ביקורת מטעם הג'וינט באי־אלה מוסדות בעיר. בדין־וחשבון זה אנו קוראים, כי "ועד ההצלה" הוקם במארס 1926, במטרה לסייע לסוחרים, לבעלי־מלאכה, ולסוחרים זעירים, והיה מורכב מ־7 נציגים של שלושת הסוגים הנזכרים, אך נתן עזרה גם לאחרים שלא השתייכו להם. יושב־ראש הוועד היה ב. בוקשטאנסקי, חבר הנהלת העירייה, והגזבר היה בהתחלה יעקב סלוצקי, ולאחר־מכן מ. מינסקי. ההון שבו פעל הוועד היה מורכב כדלקמן: הג'וינט נתן 29,318 ז', תרומות של אנשי העיר — 9,619 ז' (סכום זה כלל 6,298 ז' שנאספו ל"מעות חטים"), ו"מפעל קיץ" שהכניס 2,650 ז'. 9,951 ז' חולקו על־ידי הוועד בתור "נדבות" והשאר ניתנו בתור הלוואות ללא ריבית. עד סוף אוקטובר קיבלו 380 אנשים הלוואות מתוך 919 מגישי בקשות, וכן 104 אנשים קיבלו סיוע. בדין־וחשבון אנו קוראים עוד כי לפי דרישת גיטרמן, נציג הג'וינט, נעשו ההכנות הדרושות להפוך את "מפעל ההצלה" ל"קופת מלווה ללא ריבית", ותקנון הקופה כבר נשלח לשלטונות לאישורו[26].

בתחילת יאנואר 1927 נפתח מוסד "גמילות־חסד". במעמד הפתיחה, שבו נוכחו רבים, וביניהם חברי הרבנות, דובר רבות על חשיבות המפעל וכן הובעו דעות בדבר איחוד שני המפעלים: "גמילות־חסד" ו"קופת המלווה ללא ריבית"[27].

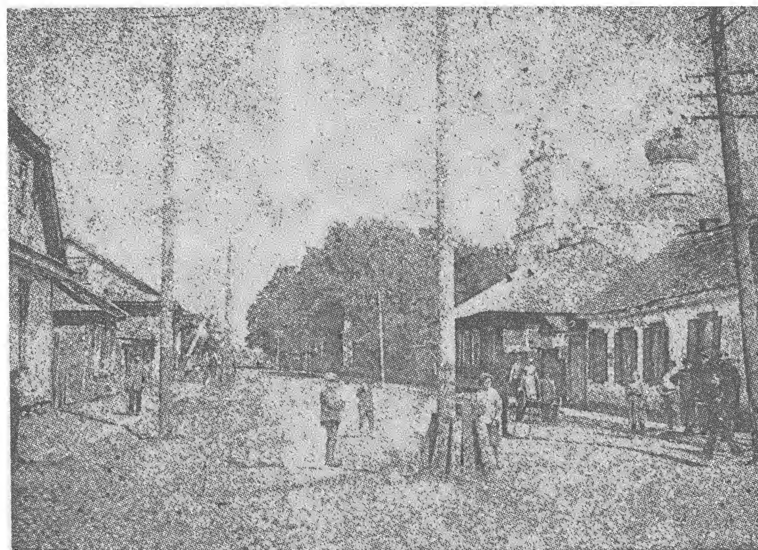
באותו פרק־זמן היו רבים ללא פרנסה ורעבו ללחם. דוגמה לגודל המצוקה ולחוסר הרחמים של גובי המסים תשמש לנו מכירה פומבית של ארבעה פמוטי נחושת, שהוחרמו אצל דוד ראסיוק על מס של 10 זלוטות וארבעה גרושים. במקרה נוכח במכירה הפומבית סוחר מווארשה ושמו משה גולדין. הוא קנה את הפמוטים ב־8 זלוטות ו־10 גרושים והחזירם לבעליהם. ועוד דוגמה: מערכת ה"פינסקער שטימע" פנתה לציבור בקריאת עזרה למשפחה מיוחסת בת 9 נפשות, שלא מזמן התפרנסה בכבוד, ועתה היא רעבה ללחם[28]. אולם אף בשנים אלה היתה תנועת בנייה בעיר, ולא הכל סבלו

19. ראה הע' 18.
20. ראה הע' 7.
21. על יסוד שיחה אתו.
22. היינט, 18 בפברואר 1926, גל' 42, עמ' 6.

23. על יסוד המאמר הנ"ל של א.ח. כיזשי.
24. היינט, 3 במארס 1926, גל' 53, עמ' 4.
25. שם, 4 בנובמבר 1926, גל' 252, עמ' 4.
26. הדו"ח בארכיון ייוו"א בניו יורק, American Joint Reconstruction Fund סי' 20, (להלן: AJRF).
27. פ"ש, 7 ביאנואר 1927, גל' 1, עמ' 4; שם, 18 בפברואר 1927, גל' 7, עמ' 3; שם, 25 בפברואר 1927, גל' 8, עמ' 3.
28. היינט, 8 ביולי 1926, גל' 156, במאמר: דאָס האַרץ פון פאָלעסיען — פינסק; פ"ש, 25 בפברואר 1927, גל' 8, עמ' 3.

רחוב הורובץ (1925)

הרחוב הברנארדיני (1925)

ממצוקה. הנה אנו קוראים כתבה מסוף שנת 1926: "בעיר מורגשת לאחרונה התעוררות האגודות המקצועיות, במיוחד באגודת הנגרים, שאורגנה על־ידי חבר־נו [כלומר אחד מ'פועלי ציון צ. ס.'] ומנוהלת על־ידו. באגודת הבניין אין כמעט מחוסרי עבודה. 'בעלי הבתים' [הכוונה לבעלי הסדנאות] עושים עסקים טובים ואינם סובלים ממשבר. האגודה מנצלת את העונה והתחילה להסדיר את שכר־העבודה ואת שעות העבודה. באחת הנגריות הגדולות בעיר, שבה עובדים פועלים קשישים, בעלי משפחה, כארבעים איש, פרצה שביתה שנמשכה עשרה ימים. שכר הפועלים שם מ־25 זהובים עד ל־40 זהובים לשבוע. הדרישה היתה העלאת השכר ב־50%, והוא הועלה ב־20—30 אחוזים, לפי המקצועות והסוגים, וכן הובטחה העלאה בהתאם להתמחות". הכותב מספר על המאבק המעמדי של המעבידים. גם הם התארגנו בימי השביתה. על ידי בעל הנגריה נעשו נסיונות שונים להשפיע על הפועלים שיפסיקו את חברותם באגודה. אף פנה למשגיח על העבודה והלשין, שדברי השובתים הם בעלי כוונות פוליטיות. במיוחד יצא הקצף על אחד פישל ואסרמן, שהיה מארגן האגודה והפעיל בה. הוועד של "בעלי הבתים" דרש את פיטוריו. מרוב כעס הודיע בעל הנגרייה שלא יתרום עוד לקרן היסוד, וכי ידרוש מן המשרד הארצישראלי, שלא יתנו ל"בולשביק הנורא" סרטי־פיקאט לארץ־ישראל. הכותב ממשיך: "מורגשת ערות גם באגודת עובדי המסחר ובכל ה'פירמות החדשות' הונהגו שעות עבודה קבועות"[29]. מנהלי המפעלים החרושתיים, הפקידים בהם ובבאנקים השתכרו מ־300 עד 1,000 זלוטות לחודש[30].

29. באפרייאונג ארבעטער שטימע, 17 בדצמבר 1926, גל' 48, עמ' 4; שם, פברואר 1927, גל' 4 (61), עמ' 5.
30. מדברי שיחה של י. אליאסברג.

הסוחרים הגדולים ובעלי בתי המלון, בעלי המשקים החקלאיים והגננים וגם מורים מסוימים אף חיו חיי רווחה. כי אחרת אין להבין את החיים הציבוריים והרוחניים שהיו תוססים ומפותחים אף בשנים אלה כפי שנראה להלן.

ההתאזרות החברתית במקום והסיוע מצד הג'וינט הביאו הקלה במשבר הכלכלי, אבל היא באה גם מצד אחר. פיל־סודסקי, שתפס את השלטון במאי 1926, גילה יחס הוגן יותר כלפי היהודים. בנובמבר 1926 התקיים בבריסק כנס של נציגי הסוחרים בפולסיה. בכנס הועלו תביעות להקלת עול המסים ודרישות שהממשלה תסייע במתן אשראי. ואכן הבאנק הממלכתי של פולין החל לסייע, ולא במידה זעומה, לציבור היהודי. בתחילת 1927 הקציב הבאנק תמיכה לבאנק של הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה סכום של 17,000 זלוטות ושלח בפברואר אותה שנה 12,000 זלוטות על חשבון זה. הבאנק הקציב גם 116,700 זלוטות למטרות בנייה בפינסק[31]. הכוונה היתה, כנראה, לבנייני ממשלה. כן אנו שומעים שניתנו הלוואות למטרות בנייה של יחידים[32]. אולם מצד שני אנו שומעים, כי מס המחזור לשנת 1926 הועלה ב־50% בהשוואה לשנה שלפני־כן[33], ושמשלחת של סוחרים יצאה לווארשה להשתדל בעניין המסים. למשלחת נצטרף ציר הסיים וישלצקי ויחד נתקבלו לראיון אצל מיניסטר הכספים[34] ואין אנו יודעים את השגיה. המס הועמד, כנראה, על 2.5% מן המחזור. נוסף על התגברותה של הבנייה היתה בשנת 1927 התעוררות במסחר היערות, אם גם "אין עדיין דברים גדולים. אבל המצב טוב יותר מאשר בשנים האחרונות"[35]. באחד ביוני אותה שנה התחילו בהקמת בית־החרושת ללבידים של החברה "מרסייר"[36]. שלושה ירידים נוספים על אלה שהיו קיימים נקבעו על־ידי השלטונות והם: ב־8 באפריל, ב־21 בספטמבר וב־19 בדצמ־בר[37]. לבאנק הקואופראטיבי לתעשייה ולמסחר ניתנה הרשות לסחור בדביזים זרים, רשות שהיתה עד אז רק לשני באנקים (יהודיים?) בכל פולין[38]. הבאנקים הקואופראטיביים השונים עשו מאמצים ונתנו אשראי לחבריהם. בשנת 1927 היו 900 חברים ב"באנק הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה"[39]. הוקם גם באנק קואופראטיבי לבעלי משקים ולגננים. במודעה משנת 1927 אנו קוראים, שהבאנק נותן הלוואות ומתווך בקניית זרעים ומכונות חקלאיות. באנק זה הוקם בסיוע "אורט", והיה משותף לבעלי משקים חקלאיים בעיר ולכפר החקלאי איבאניק. אשראי קיבל מן הקרן היהודית לשיקום (Jewish Reconstruction Fund). לקרן זו היה הקואופראטיב חייב בסוף יוני 1936 סכום של 5,997 זלוטות[40]. בתחילת 1928 נתקבל רשיון ל"באנק קואופראטיבי להלוואות לבעלי הבתים", ובראשית ייסודו מנה כבר כ־150 חברים[41].

נוסדו קואופראטיבים בענפי ייצור שונים: קואופראטיב של סנדלרים בשם "סורמאש" לרכישת חומר־הגלם, קואופרא־טיב לבניין בשם "אחדות", קואופראטיב יצרני של נגרים, קואופראטיב של קצבים, שביקשו לקבל לידם את בית המט־בחיים של העירייה[42]. אמנם כל הקואופראטיבים האלה נתקיימו רק זמן קצר. הם נתפוררו, אם מחוסר אמון הדדי ואם מחוסר כוח ארגוני. על המצב המשופר של שכבת האינטליגנציה או גם של השכבה ה"בעל ביתית" מעידה העובדה, כי הגימנסיה "תרבות" יכלה להרשות לעצמה לארגן טיול בקארפאטים במשך שלושה שבועות, בו השתתפו 20 תלמידים[43].

לעומת זאת הורע מצב הפועלים בבית־החרושת לגפרורים. מתחילת שנת 1928 יש לנו ידיעה, כי העירייה החליטה להקציב 2,000 זלוטות לתמיכה בפועלים של בית־החרושת הזה, שנעשו מחוסרי עבודה, אלא שהבוייבודה דחה את ההחלטה[44]. והנה ב־21 באפריל 1928 התכנסה בתיאטרון הולצמן אספת פועלים של בית־חרושת זה. שם הושמעו טענות, כי "מאז המונופול הורע המצב". בכמה מחלקות הופחת שכר־העבודה בשליש. האספה החליטה לשבות אם לא יוחזר לקדמותו שכר־העבודה ולא תינתן תוספת יוקר של 30%[45]. משלא קיבלה הנהלת בית־החרושת את התביעה, היו פועלים שהציעו לעבוד יום שישי בשבוע, כלומר בשבת[46]. משמע, כי בבית־חרושת זה לא עבדו ביום ראשון. אולם הפועלים הזקנים התנגדו לכך. אנו קוראים, כי בבית־חרושת זה השתכרו הפועלים בין 20 ל־30 זלוטות לשבוע — שכר שבקושי אפשר היה לפרנס בו משפחה[47]. שביתה הוכרזה ב־16 לחודש יוני[48], והיתה כנראה ממושכת. יש ידיעה מ־10 באוגוסט, כי א. ויינר (עכשיו ישראלי) מסר לוועד השובתים סכום של שתי לא"י ו־700 מא"י, שנתקבלו מהסתדרות הפועלים בארץ־ישראל, וב־12 באוקטובר נתפרסמה ידיעה, כי השובתים קיבלו 14 דולארים מפועלי "נור", בית־החרושת לגפרורים שבעכו[49].

אולם קשה ביותר היה מצבם של מחוסרי העבודה והפרנסה.

---

31. היינט, 10 בנובמבר 1926, גל' 257, עמ' 4; פ"ש, 25 בפברואר 1927, גל' 8, עמ' 6.
32. פ"ש, 18 בנובמבר 1927, גל' 45, עמ' 4; שם, 20 באפריל 1928, גל' 16 (67), עמ' 4; שם, 17 במאי 1928, גל' 20 (71), עמ' 4.
33. שם, 8 באפריל 1927, גל' 14, עמ' 6
34. שם, 13 במאי 1927, עמ' 6; מדברי זכרונות על־פה של מ.פריזאנט.
35. שם, 26 בספטמבר 1927, גל' 38, עמ' 2.
36. שם, 5 באוגוסט 1927, גל' 30, עמ' 1
37. שם, 15 באפריל 1927, גל' 15, עמ' 7.
38. שם, 11 בפברואר 1927, גל' 6.
39. שם, 3 ביוני 1927, גל' 21, עמ' 4.
40. שם, 18 בפברואר 1927, גל' 7; וראה דו"ח של אורט, "חקלאות", בארכיון לשצינסקי, תיק 256.
41. שם, 16 במארס 1928, גל' 11 (62), עמ' 4.
42. שם, 25 באוקטובר 1929, גל' 146, עמ' 3; שם, 10 בינואר 1930, גל' 157, עמ' 3; שם, 18 ביולי 1928, גל' 28 (79), עמ' 2; וראה הדו"ח של פארבאנד פון די יידישע קאָאָפּעראַטיווע געזעל־שאַפטן אין פוילן, דריטע קאַדענץ, צווייטע סעסיע, בארכיון ייוו"א, סי' 23 AJRF.
43. שם, 24 ביוני 1927, גל' 24.
44. שם, 20 בינואר 1928, גל' 3 (54), עמ' 4; שם, 10 בפברואר 1928, גל' 6 (57), עמ' 4.
45. שם, 27 באפריל 1928, גל' 17 (68), עמ' 4.
46. שם, 24 במאי 1928, גל' 21 (72), עמ' 4.
47. שם, 22 ביוני 1928, גל' 25 (76), עמ' 4.
48. שם.
49. שם, 10 באוגוסט 1928, עמ' 4; שם, 12 באוקטובר 1928, עמ' 4.

אמנם, גם בתקופה הנידונה לא היה אחוז העניים גדול בהרבה מזה שלפני המלחמה[50]. בשנת 1928 קיבלו הלוואות ב״קופת המלווה ללא ריבית״ 600 משפחות, ולקראת פסח תרפ״ט (1929) הוגשו ל״גמילות־חסד״ 258 בקשות[51]. רבות סבלו מחוסרי העבודה. אנו למדים זאת מדברי וולובלסקי — נציג בעלי־המלאכה — בזמן פתיחת העירייה ביולי 1927. בין השאר טען, שעל העירייה לעשות מאמצים, שמחוסרי העבודה יוכלו להשתכר לפת לחמם, וכי על העירייה לעשות בראש וראשונה למען שכונות העוני של היהודים[52]. גם בין הספרים השכירים היו מובטלים, ומסיבה זו החליטה אגודת הספרים שכל ספר עובד יתרום יום עבודה לחודש, ובאותם ימי התרומה יעבדו המובטלים. עובדה זו מעידה על מידת העזרה ההדדית ששררה באגודה זו. ולא זאת בלבד, משסירבו בעלי המספרות למלא אחרי החלטה זו הכריזו הספרים השכירים שביתה וכתחו מספרה משלהם, ועל־ידי כך נאלצו בעלי המספרות להיכנע[53].

על־כל־פנים, המצב הלך והשתפר. בשנת 1929 היה גם היבול מבורך[54]. באותו קיץ הועלתה משכורתם של הפקידים או הזבנים בבתי המסחר הסיטונאיים. באחדים מבתי המסחר הסיטונאיים לברזל שבתו הזבנים על שהבעלים לא נענו לדרישתם להעלאת המשכורת[55]. כמו כן שבתו פועלי המאפיות, שדרשו העלאת השכר ב־5 זלוטות לשבוע. השביתה נמשכה כ־5 שבועות, והפועלים קיבלו הוספה על שכרם ותשלום של שבוע עבודה עבור ימי השביתה[56]. אולם כבר בסופה של אותה השנה הורגשו בעיר ההתחלות של המשבר הכלכלי העולמי. בכתבה של י. הולצמן מאוקטובר 1929 אנו קוראים, כי מסחר העצים כמעט נדם. יש סוחרי עצים שנשארו מחוסרי פרנסה, וכן גם שכיריהם[57]. אמנם השפל במסחר זה היתה תוצאה גם של גורמים מקומיים. לאחר שהגרמנים דלדלו את היערות בשלוש שנות שלטונם בעיר, נשארו בסביבות פינסק יערות מועטים. סוחרי היערות הגדולים עברו במשך הזמן לערים גדולות יותר, או לסביבות שבהן היו עוד יערות לכריתה. מסחר העצים הלך והצטמצם בהספקה לעיר, לצורכי הסקה ובניין, וכן לבתי החרושת ללבידים. הולצמן העלה את הסברה, כי על־ידי מיכון אפשר היה למצוא פרנסה לנגרים בייצור רהיטים לשם יצוא[58]. בדומה לכך טען המהנדס מ. באסביץ. לפי דבריו, היו בעיר 30 נגריות של יהודים. בכמה מהן היו מיוצרים רהיטים מסוגי עץ שונים מורכבים, בהתאם ל״אטלאסים״ מחוץ־לארץ. ואילו היו מתארגנים הנגרים וקונים במשותף את המכונות ואת חומרי הגלם, היו יכולים להכפיל את ייצורם ולהגדיל את היצוא לסביבה הקרובה והר־חוקה[59]. כנראה, עדיין לא ידעו המציעים כי העולם עומד בפני משבר כלכלי איום. הצעות אלה באו לאחר שחדרו לעיר חברות לא־יהודיות, שהקימו בתי־מלאכה ממוכנים לשי־מושם של נגרי העיר. הנה אנו קוראים מודעה של בית־חרושת פולני, שבבית־מלאכה ממוכן זה ישנן מכונות ללבידים, מכונות הקצעה, מכונת הידור וכדומה, וכי בית־מלאכה זה מקבל הזמנות ומשכיר כל מכונה לשעות. כמו כן מסופר, כי היה בעיר עוד בית־מלאכה מכאני מסוג זה[60]. הנגרים היהודים השתמשו זמן קצר במכונות וחזרו לעבוד בזעת אפם, כי לא היה כדאי להם לטרוח ולהוביל את חומרי הגלם אל בית־המלאכה שהיה רחוק ממרכז העיר.

בחורף 1929—1930 כבר היה המשבר בתוקפו, והוא החמיר והלך בשלוש השנים שלאחר־מכן. המצב בעיר משתקף בתיאו־רים כלליים ובנתונים מספריים. הרשל פינסקי, שבא מן הארץ לפינסק בסוף 1929, ואשר ידע היטב את חיי הדוחק של ההתיישבות העובדת באותם הימים, כותב כי ״הרושם הראשון״ שלו הוא ״עגום וקשה״, כי ״מצד אחד משבר כלכלי מתמיד, דלות מנוולת, ומצד שני שאיפה לחיי מותרות״, וכי ״החיים קשים, הפרנסה אינה מצויה. ה׳מנחם־מנדליות׳ קיימת בצורתה הגרועה ביותר״[61]. באותם ימים כתב מ. ג—ן את הדברים הללו: ״זמנים רעים, סטאגנאציה במסחר על כל ענפיו. אומ־רים, שחורף כזה מזמן לא היה. ללא כל כוונה הפסיקו פירמות לשלם את התחייבויותיהן, כי אין מרוויחים ואין כסף. כמעט שאין לקבל מלווה בבאנקים ומועטים הם האנשים הפרטיים שיש להם כסף להלוואות, וגם הללו אינם רוצים לעשות זאת... בחודש האחרון היה צורך לקנות את הפאטנטים [רש־יונות], לשלם את מס ההכנסה ואת מס המחזור. על־ידי כך נהרס לגמרי מצבם של הסוחרים היהודים, בעלי־המלאכה היהודים ובעלי המפעלים החרושתיים היהודיים״. לדעתו של הכותב המצב החמור הזה הוא תוצאה של ״ההתחרות הרוסית במסחר העצים״ ושל ״מדיניות המונופוליזאציה של הממשלה״. המצב הוא: ״כל הסוחרים סובלים... בבתי־החרושת מפטרים פועלים, החנויות ריקות מאין קונים, האיכר הבא מן הכפר העירה קונה מעט מאוד, כי אין לו כסף. וכשאין עסקי יערות אין לו היכן לעבוד... מעט מאוד עצים מיוצאים. מחמת הקפאון במסחר העצים בא האיכר העירה לחפש עבודה, והוא מסתפק בשכר נמוך. האיכר המביא עגלת עצים או שחת קונה את המצרכים ההכרחיים בלבד, כמו נפט ומלח. אולם גם זאת הוא יכול לקנות בכפרו, אם בחנות היהודית ואם בצרכנייה החדשה״[62]. א. דרויאנוב, שעשה בפולין מסוף 1931 עד מאי 1932, מתאר את המצב הכלכלי של יהודי פולין, מתוך התרשמותו מן המצב בפינסק: ״והדלדול הכרוך בעסקי

50. ראה לעיל.
51. שם, 24 בינואר 1930, גל׳ 4 (159), עמ׳ 2; שם, 9 במאי 1930, גל׳ 19 (174), עמ׳ 2.
52. שם, 15 ביולי 1927, עמ׳ 5.
53. דברי זכרונות, כ״י, של מרדכי ליפטשוק.
54. שם, 20 בספטמבר 1929, גל׳ 38 (141), עמ׳ 2.
55. שם.
56. שם, 8 בנובמבר 1929, גל׳ 45 (148), עמ׳ 1; שם, 13 בדצמבר 1929, גל׳ 50 (153), עמ׳ 4.
57. שם, 18 באוקטובר 1929, גל׳ 42 (145), עמ׳ 3.
58. שם.
59. שם, 1 בנובמבר 1929, גל׳ 44 (147), עמ׳ 2.
60. שם, 18 באוקטובר 1929, גל׳ 42 (145), עמ׳ 1; שם, 29 בנובמבר 1929, גל׳ 48 (151), עמ׳ 2.
61. מכתבו מן ה־1 בינואר 1930, גבת, עמ׳ 338.
62. פינסקער צייטונג, 31 בינואר 1930, גל׳ 5 (20), עמ׳ 3.

המסחר גדל מיום ליום. לשעבר, למשל, היו סוחרי העצים מן היושבים ראשונה במלכות המסחר והעושר; עכשו ייאמר: ׳פלוני בן פלוני עסק היערות עסקו — הרבה אילנות יש לו להיתלות בהם׳. לשעבר היה הנהר פינה מתמלא תיכף עם הפשרת הקרח רפסודות עצים, והעיר פינסק היתה הומה מרוב סוחרי עצים, עכשו ירדתי אל הנהר — והוא ישן שנת מוות, התהלכתי בעיר — ובכולה שקט בית־עלמין״ [63]. יעקב הולצמן, שעקב אחרי התפתחות העוני וחיפש דרכים להקלת המצוקה, כתב: ״בעוד שבשנת 1928 נתנה ׳קופת מלווה ללא ריבית׳ הלוואות ל־600 משפחות, הרי בשנת 1929 היתה צריכה לתת ל־902 משפחות, ובסכומים קטנים... 100—200 זלוטות״. לפי זה הוא טוען, כי העוני גדל ב־50%, ואילו היה נערך מפקד של הצעירים מחוסרי העבודה היתה מתגלית הדלות בעיר בצורה מחרידה [64]. לפי חישוביו נמסרו לפרוטסט (אי תשלום) בשנת הכספים 1929—1930 שטרות בסכום של 4 מיליון זלוטות. חשבונו מתבסס על העובדה שמכל פרוטסט קיבלה העירייה 1.2%. בהתאם לכך קיבלה העירייה בשנת הכספים 1928—1929 סכום של 9,255 זלוטות משטרות בסכום של 1,850,000 זלוטות. ובתקציב לשנת הכספים לאחר־מכן נקבע מענף הכנסה זה סכום של 10,000 זלוטות. והנה כבר בתשעה החודשים הרא־שונים של השנה קיבלה העירייה 14,885 זלוטות ועד סוף השנה יגיע לדבריו הסכום ל־20,000 זלוטות [65]. למעשה היו באותה שנה פרוטסטים על 3,324,434 זלוטות ובשנת 1930 הגיעו ל־4,869,188 זלוטות. למרות העובדה שמספר השטרות היה קטן יותר מאשר בשנה שלפני־כן [66], הלכו ונתרבו הלווים שלא יכלו לפרוע בזמן את התחייבויותיהם. לתיאור המצב בתחילת 1931 הוסיף יעקב הולצמן את הדברים הבאים: ״כשהת־חיל המשבר בשנת 1929 היו עוד לסוחרים חסכונות מעטים. עכשו אינם עוד״. כהוכחה לכך הוא מציין את העובדה, כי ״ל׳גמילות־חסד׳ הגיעו בקשות ממאות אנשים, אשר היו לפני שנה מנדבים לאחרים״. לפני פסח תר״ץ (1930) נתקבלו 364 בקשות עזרה, שהיו ב־106 יותר מאשר בשנת תרפ״ט (1929) [67]. לדברי הולצמן פגע המשבר בפינסק יותר מאשר בכל מקום אחר, משום שנפסק העצב העיקרי של כלכלתה והוא סחר העצים, שהיה עד אז מייצא סחורה במאות אלפי זלוטות כל שנה. לדבריו היו בעיר כ־1,000 מחוסרי עבודה. והוא מוסיף ואומר, כי על אף המשבר האיום ״מטיילת״ לה ״עגלת גראבסקי״ ברחובות העיר ומעקלים חפציהם של אלה שאין ביכולתם לשלם את המסים [68]. כתבה מסוף דצמבר 1930 מודיעה, כי היתה אכזבה רבה לסוחרים שקיוו, כי ברווחים שבימי החגים הנוצריים יוכלו לרכוש את הפאטנטים לשנה החדשה [69]. כתבה אחרת מודיעה, כי ״בתי־החרושת הקטינו

63. מאזנים, כרך ד׳, גל׳ ט׳ (קנ״ט), עמ׳ 6; וכן דרויאנוב, ציונות בפולניה, רשמי מסע, תל־אביב תרצ״ג, עמ׳ 5—6.
64. פ״ש, 24 בינואר 1930, גל׳ 4 (159), עמ׳ 2.
65. שם, 7 בפברואר 1930, גל׳ 6 (161), עמ׳ 3.
66. שם, 30 בינואר 1931, גל׳ 3 (210), עמ׳ 2.
67. שם, 9 במאי 1930, גל׳ 19 (174), עמ׳ 2.
68. שם.
69. שם, 26 בדצמבר 1930, גל׳ 50 (205), עמ׳ 4.

את מספר הפועלים ומספרם של מחוסרי העבודה גדל... מצב הסוחרים קשה... חנויות נסגרו ואחרות עומדות להיסגר... בהש־וואה לאשתקד נקנו 300 פאטנטים פחות... נתרבו הפניות ל׳קופת המלווה ללא ריבית׳ בבקשות הלוואה לפאטנטים... וקופת המלווה נתנה הלוואות למטרה זו ב־5,000 זלוטות יותר מבשנה הקודמת״ [70]. אשר להצטמצמות העבודה במפעלים החרושתיים ידוע לנו, כי באותן שנים לא פעל בית־החרושת ללבידים ״מרסייר״. אגב, בית־חרושת זה הוקם בכוונה לדחוק את רגלי היהודים מעסקי הלבידים. הוא נבנה על־ידי האחים קונופאצקי, ומהם עבר ל״מרסייר״. בקיץ 1932 הוא הועבר לממשלה, ובאוגוסט 1933 נשרף. על בית־החרושת לגפרורים עברה בסוף 1931 ריאורגאניזאציה של מיכון וכתוצאה מכך פוטרו הרבה פועלים. הנה מודיעה כתבה, כי מסיבת הכנסתן של מכונות חדישות פוטרו כבר 59 פועלים, והשמועה אומרת כי יפוטרו עוד מאה [71]. לבית־החרושת של לוריא היה הפסד באותה שנה של 80,000 זלוטות, שנגרם לו על־ידי באי־כוחו בפולין. מאותה כתבה אנו מסיקים, כי פועל בבית־חרושת זה השתכר 6 זלוטות ליום ופועלת — 3 זלוטות ליום. נוסף על גורמי המשבר האלה פעלו לרעה חדירתן של חברות פולניות לתחום המסחרי בעיר, מדיניות המונופולין של הממ־שלה המרכזית ומדיניות המוסדות הממשלתיים המקומיים, שהעדיפו להזמין אצל מפעלים לא־יהודיים בווארשה את הדרוש להם במשרדיהם. כשנפתח מחדש בית־החרושת ללבידים ״מרסייר״ בקיץ 1932 מצאו בו עבודה רק 14 יהודים (מהם 10 נשים) מבין 119 פועלים [72].

חברה פולנית, שמרכזה היה בווארשה, ריכזה בידה את ייצור הסוכר ואת מכירתו לסיטונאים, וסניף החברה הזאת בפינסק נישל את הסבלים ואת העגלונים היהודים. כתבה על כך מספרת כדלקמן: ״מצבם של הסבלים והעגלונים — 100 משפחות בערך — הורע, כי סניף החברה החליט למסור מעתה לנוצרים את העברת הסוכר מן הרכבת אל הסוחרים״. והכתבה מוסיפה לספר: ״כאשר הגיעה המשאית של הבאנק לרכבת עם פועלים נוצרים להטענה... זרקו הסבלים את עצמם על האדמה ליד הקרון וליד המשאית... השוטרים שהיו במקום לא מצאו עצה וטלפנו למפקד המשטרה... הוא הגיע יחד עם מנהל הבאנק קופצ׳סקי... ונתן את הפקודה: ׳כידונים על הרובים׳. הסבלים נאלצו להיכנע... ארבעה סבלים נעצרו ושוח־ררו אחר־כך... באותו יום התייצבה משלחת של נשי סבלים לפני הסטארוסטה [מושל הנפה] והוא הבטיח לטפל בדבר״ [73]. אין אנו יודעים מה היו התוצאות של הטיפול, אבל ידוע לנו כי העירייה הוציאה מידי הסבלים והעגלונים מגרש ליד הנהר, שהיה מוחכר להם והיה משמש מקום אכסון עצים וחומרי בניין, שהסוחרים היו מביאים בדרך הפינה. ממגרש זה היו הסבלים והעגלונים מעבירים את החומרים למקומות ייעודם.

70. שם, 16 בינואר 1931, גל׳ 3 (208), עמ׳ 3.
71. שם, 25 בנובמבר 1931, עמ׳ 3.
72. שם, 22 ביולי 1932, גל׳ 30 (263), עמ׳ 2.
73. שם, 12 בדצמבר 1930, גל׳ 48 (203), עמ׳ 4.

הכתבה המספרת על כך מוסיפה, כי ״ממגרש זה מתפרנסות 50—60 משפחות... בקשות לא הועילו״ [74].

בשנת 1930 או בשנה שלאחריה העבירה הממשלה לידיה את סחר היצוא של העצים. אנו שומעים, כי חברת ״רולניק״ — קואופראטיב של איכרים לשיווק התוצרת החקלאית אשר הוקם על ידי הממשלה — מרכזת בידיה את המסחר בחלב ובתוצרת חלב ואוספת את החלב מאיכרי הסביבה ומוכרת בעיר חלב ומוצרי חלב. המוסדות הממשלתיים והעירוניים היו מזמינים את הדרוש להם במפעלים שמחוץ לעיר. זה ידוע לנו מדברי ד״ר גלייברזון באספת בעלי מלאכה. הוא טען נגד העובדה שמוסדות ממלכתיים־עירוניים שולחים הזמנות אל מחוץ לעיר, בעוד שב־עיר ישנם בעלי מלאכה שביכולתם לייצר את המוצרים המוזמ־נים. והאספה החליטה: א. לבקש מאת שלטונות העיר שימסרו לבעלי מלאכה שבעיר את כל מלאכות העץ. ב. לפנות בבקשה לשלטונות הצבא, שיזמינו את תפירת הבגדים באמצעות אגודת החייטים שבעיר. ג. לבקש מאת השלטונות, שיפסיקו את העיקולים ושיבדקו מחדש את עול המסים. ד. לדרוש מלשכת בעלי המלאכה בפולסיה שתשתדל להשיג אשראי גדול יותר בשביל בעלי המלאכה. ה. לבקש את הסטאראוסטה שלא יבצע את העונשים על חטא העבודה אחרי השעה 7 בערב. ו. שיידחו לשלוש שנים הבחינות של בעלי המלאכה והחוזים עם העוב־דים [75]. אשר לבקשה האחרונה יש להעיר, כי היה חוק ממ־שלתי, שלפיו אין אומן רשאי להעסיק פועלים אם לא עמד בבחינות האומנים. אפשר שבעלי המלאכה לא היו חוששים כלל מפני הבחינה, אולם הבחינה היתה צריכה לעלות 100 זלוטות ולכל הפחות 50 זלוטות, כאשר יקבלו תעודה מן העירייה [76]. בשביל בעל־המלאכה בפינסק היה זה סכום ניכר למדי. נראה, שבבחינה דרשו גם ידיעת השפה הפולנית. על קיום הבחינות לחצו המומחים הפולנים בעלי הדיפלומות. בכך רצו, כנראה, לדחוק את רגלי בעלי המלאכה היהודים אשר לא יעמדו בבחינות [77].

בפברואר 1932 הגישה התאחדות התעשיינים והסוחרים תזכיר למיניסטר הכספים בעניין ״המשבר הכלכלי בפינסק״. התזכיר מדבר בשם כל הסוחרים שבעיר, כולל גם הסוחרים הלא־יהודים. מחברי התזכיר טוענים, כי המשבר פגע בפינסק יותר מאשר בכל מקום אחר, משום שהיא מנותקת מהמרכזים המסחריים וקרובה לגבולות המזרחיים. הכלכלה של פינסק נאלצה להסתפק בעיקר בתעשיית היער. אולם תעשייה זו נהרסה יחד עם יתר ענפי המסחר והתעשייה הכרוכים בה עקב הפסקת היצוא לחוץ־לארץ. התזכיר מציין כי מארבעת בתי־החרושת שבעיר ובסביבתה הקרובה חדל האחד, ״מרסייר״, לגמרי לפעול, השני, אף הוא של לבידים, בהורודישץ, נאבק על קיומו, בית־החרושת ללבידים של האחים לוריא ובית־החרושת לגפרורים ״פרוגרס וולקאן״, מיסודו של האלפרן, מקטינים יותר ויותר את ייצורם. לדברי התזכיר ירד מספר רשיונות הייצור לשנת 1932 ב־57% ממספרם בשנת 1930. בעוד שבשנת 1930 נקנו 686 פאטנטים של ייצור, ירד מספרם בשנת 1932 ל־282. גם המפעלים הפעילים מנצלים רק את שאריות המלאי שלהם ואין אף מפעל אחד שיתחיל בניצול חלקת יער חדשה. התזכיר מציין כי בהתאם לחוק של מס המחזור ניתן היה בשנת 1930 להעסיק 4,961 פועלים, והנה ירד המספר ל־3,436 פועלים בשנת 1931 ול־2,982 בשנת 1932, ולמעשה קטן בהרבה מספר המועסקים מן המספר המאכסימאלי החוקי. התזכיר ממשיך ואומר, כי בקשר עם הירידה הקאטאסטרופאלית של מסחר היער באה ירידה בכל ענפי הייצור הכרוך בעסק זה, וכתוצאה מכך סובלת כל הכלכלה. על־כל־פנים ״הולך ונעלם העשן מארובות המנסרות״ ופקידי היערות מפוטרים. מחמת הפסקת העבודה ביערות הצטמצם מאוד כוח הקנייה של איכרי הסביבה. גם בעיר גופא רוכז כוח הקנייה רק בידי השכבה הדקה של הפקידים. ואף הם מתמעטים והולכים, כי מספר מחוסרי העבודה בעיר גדל והולך. בדצמבר 1931 קיבלו תמיכה 3,240 מחוסרי עבודה (המספר כולל בוודאי גם את בני משפחותיהם). ובינואר 1932 עלה מספרם של מקבלי התמיכה ל־4,058. מספרים אלה אינם כוללים את כל מחוסרי העבודה, אלא רק את מקבלי התמיכה במצרכי מזון יום־יומיים. מטעם העירייה ישנם אנשים המקבלים תמיכה בצורות שונות, ונוסף על כל אלה ישנם סוחרים, שירדו מנכסיהם, ויש גם 800 ״עובדים רוחניים״, שפרנסתם היתה מוטלת על הציבור. התזכיר חוזר ומראה את הירידה הכלכלית של העיר בעובדת הצטמצמות המחזור המסחרי, כי בהשוואה לשנת 1929 ירד ב־1931 היצוא ב־38% והיבוא ב־40%. וכמו כן הם מציינים, כי הכנסות העירייה ממס עבור שטרות שלא נפרעו גדלו מ־21,000 זלוטות בשנת 1929/30 ל־34,232 בשנת 1930/31. התזכיר מסתיים בציון העובדה, כי השומות על המסים היו גבוהות מדי בשנים הקודמות, והעיקולים הורסים את המפעלים החדשים, ויש להתחשב במצב בעת השומה המתקרבת. אמנם ייתכן שהתזכיר הגדיש את הסאה, כי לפי דבריו של י. אליאס־ברג גדל הייצור בבית־החרושת ללבידים בשנים אלה, והגיע לשיא בשנת 1934 [78].

לעניין מחוסרי העבודה מקבלי תמיכה, שהתזכיר מונה את מספרם, יש לציין, כי לוועדת העזרה הסוציאלית שליד העירייה הוגשו בתחילת שנת 1930 רק 395 בקשות תמיכה, ומהן אושרו 380, מהן לבודדים ומהן לבעלי משפחות. הכתבה המודיעה על כך מספרת גם על גודל התמיכה שהוקצבה. בודד יקבל מ־15—30 זלוטות לחודש. משפחה קטנה — 30—60 זלוטות. משפחה מעל ל־5 נפשות — 60 זלוטות, והעזרה תינתן במצרכי מזון בחנויות מסוימות [79]. כתבה אחת מוסרת, כי המשכורות של הפקידים בגובה 200—300 זלוטות לחודש הורדה ב־40—50 זלוטות [80]. תיאורי הדלות הגוברת אינם פוסקים. ״ההכנסות ירדו עד למינימום, עד שממש אין אפשרות

74. שם, 19 בדצמבר 1930, גל׳ 49 (204), עמ׳ 1.
75. שם, 16 בינואר 1931, גל׳ 3 (208), עמ׳ 4.
76. שם, 27 ביוני 1930, גל׳ 26 (181), עמ׳ 3.
77. שם, 1 באוקטובר 1930, גל׳ 39 (194), עמ׳ 3.
78. שם, 26 בפברואר 1932, גל׳ 9 (243), עמ׳ 2. וראה אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ׳ 211.
79. שם, 1 בפברואר 1930, גל׳ 5 (160), עמ׳ 4.
80. שם, 5 בפברואר 1932, גל׳ 6 (240), עמ׳ 4.

לשלם את שכר הדירה". כך כותב אחד, הדורש כי "בעלי הבתים" יורידו את שכר הדירה בהתאם למחירי המצרכים שירדו. ייתכן שיש לנו כאן גם הסבר מה לעובדה, שעל אף המצוקה התקיימו בני דלת העם איכשהו — מחירי המצרכים ירדו, משום שנצטמצם כוח הקנייה. על כך ועל המצב בכללותו בקיץ 1932 אנו קוראים בכתבה של י. הולצמן: "הסוחרים, החנוונים ובעלי הסדנאות לא היתה להם פרנסה בשנה שחלפה. מחיר הסחורה שהיתה במלאי של החנווני ירד ב־50 אחוזים. לא זו בלבד שלא הרוויח בה אלא גם הפסיד. גם הסחורה שנקנתה השנה ירד מחירה. הפקידים ("אנגעשטעלטע"), ששכרם הופחת, ומחוסרי העבודה, שמספרם גדל, לא שילמו ברובם בעד הסחורה שלקחו מאת החנוונים בהקפה. משום כך החנויות ריקות מסחורה או ריקות למחצה, אף על־פי שעכשיו אפשר לקנות סחורה ב־50 אחוזים פחות מבשנת 1930. לא טוב יותר מצבם של בעלי־המלאכה. הם אכלו כבר את חסכונותיהם, וסדנאותיהם שובתות. אין להם הכסף לקנות את החומרים למלאכתם". באותו פרק־זמן כתב יודל טראשינסקי כדלקמן: "קפאון כזה השורר בענפי המסחר לא היה עד כה. תנועת בניין אין. העובדים בבנייה משתכרים 3—4 זהובים ליום, אם נמצא אדם הבונה בית, בעוד שבשנים קודמות השתכרו 15—20 זהובים ליום. כוח הקנייה של האיכר ירד מחמת המחיר של מוצרי המשק החקלאי. שכרם של פועלי התעשייה ושל החייטים והסנדלרים, כשיש להם עבודה, הוא מינימאלי. צעקתם של חנוונים מגיעה לאזנינו שהם עומדים על פי תהום... מדי ערב בא סוחר זעיר אל ארגונו לבקש עזרה. אצל האחד עיקלו [כנראה בעד מסים] את מעט סחורתו, אצל השני עיקלו את המשקל, אצל השלישי — את הארון, וכן הלאה... עוד מעט ותהא המכירה הפומבית וכסף לפדיונם אין". מכתבה זו שבאה להתריע על שאין דואג לסוחר הזעיר אנו למדים, שכבר באותה שנה נערכו מגביות לטובת מחוסרי העבודה, ושבעלי משקים חקלאיים קיבלו הלוואות [מן הממשלה?] וניתן להם מוראטוריום, דחייה לתשלום חובותיהם[81]. בכתבה אחרת של י. הולצמן אנו קוראים: "המצב בפינסק גרוע מהמצב בערים אחרות. על כך מעידים סוכנים־נוסעים... ועובדות: בהשוואה לשנת 1931 ירד בשנת 1933 השימוש בשמרים ב־40%, גם מכירת הסיגאריות ירדה ב־40%. מכירת הנפט בסביבה שלנו נצטמצמה עד כדי 50% בהשוואה לשנת 1932. וכך גם השימוש בגפרורים"[82]. המצוקה הכלכלית, שהורגשה, כמובן, גם בבתיהם של בעלי ה"מקצועות הרוחניים" ("גייסטיקע ארבעטער", הכוונה בוודאי, למורים ולמלמדים, לשמשים, לבעלי כלי זמר, לבעלי משרדים לכתיבת "בקשות" וכדומה), הפכה אותם לרוכלים המחזרים במרכולתם על הפתחים. הנה קוראים אנחנו כתבה זו: "המשבר פקד גם את ה'עובדים הרוחניים'... הם נאחזים ב'פרנסות' חדשות... הם מוכרים תה, קקאו, עפרונות, בולים... הם הולכים יום־יום מדלת לדלת ומקומה לקומה עם כלי מטבח... חלק מהן נעשו לסוחרי סדקית, נושאים עניבות, סודרים וכדומה"[83]. הללו יכלו, כנראה, להתחרות בבעלי החנויות, שהרי לא שילמו לא בעד רשיון, לא מס הכנסה ולא מס מחזור. והנה כתבה אחרת שנכתבה בסתיו 1933: "ב'שנים הטובות' היו מאות פועלים מועסקים מסביב לסחר העצים, חלקם בהובלת העצים והעלאתם מן הנהר וחלקם במנסרות. זה שנים אחדות שסחר העצים נפסק כמעט לגמרי, ומאות פועלים נשארו ללא פרוסת לחם. הם מסתובבים בעיר, 'צרים' על העירייה, כדי לקבל לפחות יום עבודה אחד בשבוע ולהשתכר 1½ זלוטות (אין העירייה משלמת יותר). אגודות מקצועיות אין אצלנו כעת. לפנים היתה מועצה של אגודות מקצועיות אולם היא 'נשברה'. תוך קשיים מרובים עלה בידיהם של עובדי המסחר להתארגן... האגודה מתפתחת היטב והיא מונה כ־170 חברים. אגודה זו משתדלת לארגן את בעלי המקצועות 'הקרובים' לה, אולם... הדבר נתקל בקשיים מרובים. אף מצבם של עובדי המסחר קשה. יום עבודה של 8 שעות אינו קיים בשום בית עסק. חלק גדול של עובדי המסחר עובדים משעה 8 בבוקר ובקיץ משעה 7 עד 9—10 בלילה ושכרם אפס. הוא נע בין 70—80 זלוטות לחודש, ובבתי עסק מסוימים אפילו פחות מזה, 50—60 זלוטות לחודש... בבית־החרושת לגפרורים, שהוא הגדול ביותר בפולין, היו מועסקים כ־400 פועלים יהודים. אולם לאחר שבית־החרושת עבר לידי הממשלה נשתנה המצב לחלוטין. בית־החרושת הפך ל'מודרני' וכתוצאה מכך פוטרו למעלה מ־300 פועלים. כעת מועסקים בו רק כ־70 פועלים, וגם אותם 'מחליפים', כלומר מפטרים את הפועלים היהודים ומקבלים במקומם פועלים לא־יהודים, אשר מעולם לא עבדו בבית־החרושת". התיאור ממשיך: "מדי בוקר מתייצבים עשרות פועלים ליד השער של בית־החרושת ומצפים ל'נס' שמא יתקבל מישהו לעבודה בלתי צפויה מראש. נוהג זה נשאר מאותם זמנים שבהם עבדו בבית־החרושת כל הפועלים הקודמים וקרה לפעמים שהיה חסר פועל. אולם כעת אין 'נסים', לאחר ציפייה ליד השער במשך 7—8 שעות הם חוזרים העירה רעבים וממורמרים. לא טוב יותר המצב בבית החרושת ללבידים 'לישצ'ה'. הבעלים של בית־החרושת הם מן ה'גבירים החדשים' והניצול שם איום. בעד יום עבודה קשה ביותר מקבל פועל בעל משפחה 2.20 זלוטות ובעד עבודה בחצר רק 1.35 זלוטות. לפני זמן־מה הכריזו הפועלים שביתה, משום שההנהלה רצתה להפחית 10% מן השכר הזעום הזה. אמנם הפועלים זכו בשביתה ושכרם לא הופחת, אבל החברים של ועד השביתה פוטרו מעבודתם, ועכשיו מנסה ההנהלה שוב להפחית את השכר"[84]. והנה כותב בתחילת ינואר 1933 מנהל הגימנסיה דוד אלפר אל מישה קולודני (משה קול): "אין האדם שליט כיום עליו ועל זמנו, בעיקר כאן מקום תגבורת שוועת הנכאים והמיית

81. פינסקער וואָך, 22 ביולי 1932, גל' 1, עמ' 2; שם, 5 באוגוסט 1932, גל' 3, עמ' 3; פינסקער וואָרט, 31 במארס 1933, גל' 13 (113), עמ' 2.

82. פינסקער וואָרט, 26 בינואר 1934, גל' 4 (156), עמ' 2.

83. פ"ש, 27 בינואר 1933, גל' 4 (290), עמ' 2.

84. אונזער פרייהייט, אילוסטרירטע צייטונג פאַר דער יוגנט פון וואַרשטאַט און שול, דערשיינט צוויי מאָל אין חודש. ווארשע, 18 בפברואר 1934, שנה 5, עמ' 8; דאָס וואָרט, ווארשע, 27 בספטמבר 1933, גל' 72, עמ' 4.

אומללים. המשבר טרם פגה חריפותו. באמצע הדרכים הוא יעשה דרכו וצועד בטוחות כבתוך שלו... ההמונים אובדי עצות יזחלו להם בפיק ברכים, בלי זיק של תקוה בעינים ובלי צל של נחמה". על מצב המורים בתקופה זו אנו קוראים בכתבה של פ. פקאץ' דברים אלה: "מצבם של בתי־הספר היהודיים הוא טראגי באמת, בעיקר מצבו של בית־הספר 'תל חי'... רוב תלמידיו הוא מדלת העם ושכר הלימוד הוא 2—3 זלוטות לחודש, אבל גם זאת אין ההורים משלמים. צוות המורים מקבל שכר זעום"[85].

מתקבל הרושם, כי רוב האוכלוסייה היהודית היה נתון במצב חומרי קשה והתלבט בחיפושי דרכים להשגת אמצעי קיום מינימאליים. רבים חיו על צדקה. מהם שקיבלו מצרכים מן העירייה כמחוסרי עבודה ועבדו תמורת זאת בעבר־דות ציבוריות, או כפי שמכנים זאת "עבודות יזומות". כך, למשל, אנו קוראים, כי בתחילת 1935 הוקמה "קרן עבודה למובטלים" מטעם מושל הנפה, שחילקה מצרכים למובטלים תמורת התחייבות לעבוד בקיץ ויש שנתמכו על־ידי הקהילה או על־ידי מוסדות צדקה אחרים. אגב, המיסיון הגביר את פעולתו, מתוך ציפייה שהמשבר יביא הצלחה במעשיו. בשנת 1932 הקים ספרייה גדולה ליד הגשר על הפינה ונמצאו צעירים שביקרו בה[86].

במידת־מה השתפר המצב באמצע שנות השלושים, כי אין בעיתונות המקומית תיאורים וקובלנות על מצב כלכלי קשה. אין בידינו להסביר את השינוי לטובה. אפשר כי סיום המשבר בעולם (במיוחד בארצות הברית) היה אחד הגורמים לכך. אנו רשאים להניח, כי הקרובים באמריקה יכלו עם תום המשבר שם לבוא לעזרת בני משפחותיהם. על־כל־פנים משנת 1936 יש לנו מודעות בעיתונות המקומית על הסדרים ממשל־תיים חדשים בעניין העברת בגדים ישנים מארצות חוץ. והמודעות מתייחסות במיוחד למשלוחים של חבילות בגדים מקרובים באמריקה[87]. אפשר שכתוצאה מחיסול המשבר העו־למי גברה התנועה המסחרית הכלל־עולמית והדבר השפיע גם על הכלכלה בעיר. על כך מעיד גם י. אליאסברג בזכרו־נותיו[88]. אפשר שמתוך הדוחק הכלכלי צמחה יוזמה, שהניעה במקצת את החיים הכלכליים. כבר משנת 1934 ידוע, למשל, על סוחרים מפינסק שהובילו מווהלין קמח, שמן ולבנים בסירות דרך הנהרות, משום שדרך זו היתה זולה יותר מהשימוש ברכבת. הכתבה המספרת על כך מציעה להשתמש בספינות־קיטור ולא בספינות רגילות, מחמת מקרים שאירעו וספינות־עץ נהפכו במים בהיתקלן בשרידי טחנות מים. אמנם הטחנות ברובן כבר פונו (בוודאי על־ידי הממשלה) ונפתח קו המים ווהלין—פינסק[89]. פתיחת הדרך הזאת גרמה להגברת הקשרים שבין העיירות שבסביבה לבין פינסק. זאת יכולים אנו להסיק מכתבה המודיעה, כי ב־16 ביוני נפתח על־ידי חברת פלדמן קו אניות לנוסעים ולמשאות בכיוון ללוצק. הכתבה מוסיפה, כי "בשביל סוחרי פינסק יש לדרך זו, דרך הסטיר, חשיבות רבה... כי עד עתה קנו החנוונים שבעיירות את סחורותיהם בסארני, בקובל ובלוצק... מכאן ואילך כדאי יהיה להם לקנות את סחורותיהם בפינסק, כי הן תעלינה להם פחות". והכתבה מזרזת את סוחרי פינסק להשתמש בדרך החדשה שנפתחה לפניהם[90].כפי הנראה התרחב השימוש בקו זה, כי שנה לאחר־מכן הפעילה החברה נחמנוביץ—פלדמן שתי ספינות־קיטור בין פינסק ללוצק[91]. ספינה החלה לעשות דרכה שלוש פעמים בשבוע גם בתעלות אוגינסקי מפינסק לטלחאן[92]. ב־15 באוגוסט 1936 נפתח בעיר "יריד פולסיה", שנמשך עד ל־31 באוגוסט. יריד זה אורגן על־ידי הממשלה הפולנית בכוונה להגדיל את האפשרויות הכלכליות של סביבה זו ולתת הזדמנות לעיר ולסביבתה להציג בפני סוחרי פולין את מוצריהן[93]. "יריד פולסיה" התקיים בעיר גם בשנים שלאחר־מכן. בשנת 1937 השתתפו ביריד 220 מציגים והיו אלפי מבקרים. "לא היה בית בלי אורחים". ולפי הכתבה "אין להם לבעלי החנויות להתאונן, ובעיקר לא לבעלי המלונות ולא לבעלי מקומות הבידור"[94]. וכתבה אחרת מודיעה, כי "הסוחרים בפינסק הת־עוררו. התחילו לאזור כח"[95]. בבית־החרושת לגפרורים שוב עבדו כ־200 פועלים יהודים. אמנם גם בשנת 1936 היו בנאים ונגרים מוכנים לעבוד בשכר של 2 זלוטות ליום. והיו חנוונים זעירים בחנויות השוק, שהיו שותפים בחנות אחת ואת כל סחורתם יכלו לארוז בסל אחד. לאחר שרפה ב־15 ביולי 1937, שבה נשרפו 25 חנויות, המשיכו החנוונים ב"עסקיהם" באותן חנויות שרופות, והמספר מעיר: "מעציב לראותם כשהם אורזים לקראת הלילה את כל החנות בסל ולוקחים איתה הביתה". בשרפה נפגעו 50—60 משפחות, כי בכל חנות היו "דיירים" ובתי־מלאכה[96].

ברם משהחלו להשתפר התנאים הכלכליים אחרי המשבר החמור שהיה בשנים 1930—1935, גברה פעילותו של מתחרה רב־כוח שהתכוון לדחוק את רגלי היהודים מעמדותיהם. פולנים פתחו בתי עסק רבים וגדולים. המדיניות האנטישמית של השלטונות המרכזיים ושל הפקידות המקומית סייעה בידם, בו בזמן שהכבידה והציקה לבעלי העסקים ולבעלי־המלאכה

85. המכתב בארכיונו של השר מ. קול. וראה בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 17 בפברואר 1933, גל' 17, עמ' 5.
86. פ"ש, 1 בפברואר 1935, גל' 5 (395), עמ' 4; שם, 25 באוקטובר 1935, גל' 43 (433), עמ' 3; פינסקער וואָך, 29 ביולי 1932, גל' 2, עמ' 2.
87. דאָס נייע פינסקער וואָרט, 10 ביולי 1936, גל' 27, עמ' 6, וכן פ"ש באותו תאריך, גל' 28 (468), עמ' 3.
88. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 211.
89. פ"ש, 9 בנובמבר 1934, גל' 45 (383), עמ' 4.
90. שם, 28 ביוני 1935, גל' 26 (416), עמ' 4.
91. שם, 24 ביולי 1936, גל' 30 (470), עמ' 1.
92. שם, 19 ביוני 1936, גל' 25 (465), עמ 1.
93. שם, 10 ביולי 1936, גל' 28 (468), עמ' 4; שם, 28 באוגוסט 1936, גל' 35 (475), עמ' 2.
94. שם, 10 בספטמבר 1937, גל' 37 (529), עמ' 2; שם, 17 בספטמבר 1937, גל' 38 (530), עמ' 4.
95. שם, 25 ביוני 1937, גל' 26 (518), עמ' 2 וראה שם, 2 ביולי 1937, גל' 27 (519), עמ' 3; אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 193.
96. פ"ש, 16 ביולי 1937, גל' 29 (521), עמ' 4; שם, 23 ביולי 1937, גל' 30 (522), עמ' 4.

היהודיים. בשנת 1936 הכריז בפומבי ראש הממשלה סקלאד־קובסקי על מלחמה כלכלית ביהודים (בנאום ב־16 במאי בו נאמרה האמרה: "מלחמה כלכלית אדרבה, אך ללא עוול"). והדבר מצא את הדו הממשי גם בפינסק. מפקד האוכלוסייה בשנת 1931 מראה שמספר הקאתולים בעיר הגיע ל־6,324 נפשות. אין ספק, כי גם בשנים שלאחר־מכן היתה הגירה נוספת של פולנים. אמנם יש להניח שרובם מצאו את פרנסתם בפקידות ממשלתית ועירונית ובמקצועות חופשיים, אולם תהליך חדירתם לעסקי המסחר גבר והלך. כבר בשנת 1933 הודבקו על־ידי ההסתדרות האנטישמית הידועה לשמצה "רוז־בוי" מודעות בעיר שקראו לא לקנות בחנויות של יהודים, אלא שוואצלאב בולדוק, מושל הנפה, שהיה אדם ליבראלי, ציווה לסלק את המודעות[97]. מכאן שהיו כבר חנויות ובתי עסק של פולנים בעיר. המצב הוחמר עם התחדשותה של האנטישמיות עקב השתלטות הנאציזם בגרמניה ועקב התגברותה לאחר מותו של פילסודסקי (הוא מת ב־12 במאי 1935). אפשר שלא במקרה הוחלף באותה השנה הסטארוסטה (מושל הנפה) הליבראלי בולדוק במושל החדש זיגמונט ראבאקוביץ, ש"היה אדם מוגבל, קצין צבא לשעבר, בעל השכלה לא רחבה ביותר"[98]. הוא שירת באמונה את המדיניות האנטישמית שנקבעה במרכז. בא גם ראש משטרה חדש, קאזאר יוזף, ומשבא הוחל בפיקוח חמור על המצב הסאניטארי במאפיות ובחנויות. כתוצאה מכך נסגרו כמה חנויות ומאפיות[99]. ובוודאי אין להניח שרק בריאות הציבור היתה לנגד עיניו. משנכנס בתוקפו באחד בינואר 1937 החוק האוסר את השחיטה היהודית, פרט לצורכי היהודים עצמם, צומצמה בהרבה פרנסתם של קצבים, שוחטים וסוחרים, שהיו מייצאים בשר בהמות גסות ודקות לוורשה[100].

על הסבל והפגיעה הכלכלית שגרמה ההגבלה של השחיטה אנו קוראים באגרותיה וגלויותיה של אשת השוחט גולדמן לבתה זלדה בארץ־ישראל. בגלויה מיום 20 בדצמבר 1936 היא כותבת: "עוד מעט תבוא שנת 1937, ובשנה החדשה תתגשם גזרת השחיטה וכל הקצבים והשוחטים מבקשים עצות, וראשנו סחרחר". ובמכתב אחר ללא תאריך היא כותבת: "אנחנו רצוצים ומדוכאים, מחוסרי פרנסה מהגזירות הקשות אשר הכבידו עלינו". במכתב מיום 10 במארס 1937 כותב האב: "ראשנו סחרחר מעול ודאגה לפרנסה, כי מחמת גזרת השחיטה הפרנסה דלה מאוד". והאם כותבת: "גזרת השחיטה עומדת בעצם תוקפה, ואם תופסים שוחט בשעה שהוא שוחט עגל או פרה הוא נקנס במאתיים זהובים או נידון לשבת בבית האסורים. ועופות לשחיטה אין". המדובר פה בשחיטה לא "לגאלית", ואפשר ששחיטה זו צוינה בתור "אי־לגאלית" מכיוון שמטעם הקהילה נתמנו לשחיטה שני שוחטים בלבד[101]. בקשר למצבם של האנשים שפרנסתם היתה על הבשר אנו קוראים, כי באולם העירייה התקיימה אספה בהשתתפות הרבנים ובאי־כוח מוסדות כלכליים, פוליטיים וציבוריים, כדי להקים ועד לעזרה קונסטרוקטיבית לאנשים שנפגעו בגזרת השחיטה. היו־שב־ראש (ח. גלייברמן) סיפר בדבריו, כי לפני גזרת השחיטה היו בעיר 60 איטליזים של בשר כשר, עכשיו ניתנו רשיונות רק ל־38 איטליזים, 22 איטליזים נסגרו. כמו כן נשארו בחוסר־כל עשרות משפחות של עובדים ומתווכים שחיו מעסקי הבשר. מטעם השלטונות נקבעה לעיר מכסה של 240 טון בשר חי ל־3 חודשים, מכסה זו עשויה להספיק רק ל־4—5 שבועות. באותה אספה נבחר ועד של 20 איש[102]. אין אנו יודעים מה היו השגיו של ועד זה. אולם ידוע, כי מכסת הבשר נגמרה לפני תום המועד של שלושת החודשים, וכשבו־עיים ימים לא היה בעיר בשר כשר[103]. מחיר הבשר הכשר עלה ולשכבות נרחבות נעשה הבשר לדבר של מותרות[104]. לחמישה מבעלי האיטליזים הכשרים שנסגרו ניתנו רשיונות למכירת בשר לא כשר. אלה נוספו על עשרה האיטליזים לבשר טרפה שהיו בעיר מלפני־כן.

כבר בשנת 1935 החל לחץ מטעם הבויבודה קוסטאק ביירנאצקי על י. אליאסברג שיפטר מספר מסוים של פועלים יהודים ויקבל במקומם לא־יהודים, אלא שבאמתלאות שונות הצליח אליאסברג לדחות את רוע הגזרה[105]. הסטארוסטה החדש דאג בהקפדה, שביום ראשון בשבוע ובחגים הנוצריים תהיינה סגורות המספרות וכל החנויות (פרט לחנויות של פירות), וכן הקפיד שבשעות הבוקר של יום ראשון בשבוע לא יהיה כל משא ומתן בשוק, אף לא בירקות[106]. מגזרה זו סבלו במיוחד היהודים, כי היו נאלצים מעתה לשבות שני ימים בשבוע. החנוונים היהודים סבלו גם מקנסות גבוהים שהוטלו עליהם על אי־הצבת לוח מחירים[107]. יש להניח שביקורת כזאת לא נעשתה אצל החנוונים הלא־יהודים. כתבה שבאה לעורר את הסוחרים היהודים לנקוט אמצעים "כדי לעמוד בהתחרות" קובעת, כי "המרחק בין פוזנאן [האנטי־שמית] לפינסק הוקטן מאוד בזמן האחרון", וכי "הבסיס של המסחר היהודי מתמוטט והולך על־ידי אנשים הרואים בכיבוש המסחר שליחות לאומית", וכי "באופן שיטתי ותכניתי מתנהלת פעולה על־ידי גורמים מסוימים ובתמיכה ואמצעים כספיים

97. שם, 4 באוקטובר 1933, גל' 40 (326), עמ' 4. על בולדוק ראה: אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 173—174. וראה על המצב בכללותו א. טרטקובר, מאבקם הכלכלי של יהודי פולין בין מלחמה למלחמה, גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, כרך ב', תל־אביב תש"ה, עמ' 145—177. אגב, שם בעמ' 156 הערה 20 כתוב, כי את הדברים השמיע ראש ממשלת פולין ב־4 ביוני 1936.

98. פ"ש, 18 באוגוסט 1935, גל' 42 (432), עמ' 4; אליאסברג, שם, עמ' 214.

99. פ"ש, 24 במאי 1935, גל' 21 (411), עמ' 4.

100. שם, 28 בפברואר 1936, גל' 9 (449), עמ' 2; שם, 19 ביוני 1936, גל' 25 (465), עמ' 3.

101. ראה להלן: הקהילה. המכתבים בארכיון פינסק שבידי החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים.

102. פ"ש, 22 בינואר 1937, גל' 4 (496), עמ' 2.

103. שם, 1 באפריל 1937, גל' 14 (506), עמ' 2.

104. שם, 16 באפריל 1937, גל' 16 (508), עמ' 4.

105. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 211—212.

106. פ"ש, 8 באוקטובר 1937, גל' 41 (533), עמ' 4; שם, 5 בנובמבר 1937, גל' 45 (537), עמ' 4.

107. שם, 22 בינואר 1937, גל' 4 (496), עמ' 4.

מספיקים מוצאות מידי היהודים עמדות המסחר". הכתב ממשיך ואומר, כי "כדאי לעבור פעם ולראות את חלונות הראווה של אותן חנויות" ולהסיק כמה מפגרים הסוחרים והחנוונים היהודים. הוא מזרז את הסוחרים להרחיק את פירוד הלבבות ולעשות בכוחות משותפים להבטחת קיומם. הוא מעלה את הדרישה להגדיל את האמצעים הכספיים של הבאנק לתעשייה ולמסחר כדי להגדיל ולהקל את האשראי וכן לפתוח בית־ספר למסחר[108].

בפולין פעלה "חברה לפיתוח מחוזות המזרח" שעסקה בהעברת פולנים מן האזורים המערביים של פולין, במיוחד מפוזנה ופומרן, אל חלקיה המזרחיים. החברה תמכה במהגרים הללו וסייעה בידם להתבסס במקומותיהם החדשים. והנה קוראים אנו בדין־וחשבון של חברה זו מקיץ 1938, כי בפינסק מתפתחים יותר מ־10 תאים. חברה זו אירגנה אפוא בעיר איגודים אנטישמיים שיפעילו לחץ על לא־יהודים, שלא יזדקקו לחנות יהודית או לבעל־מלאכה יהודי[109]. אולם רישומם לא היה ניכר.

כרבע של הפאטנטים לעסקי המסחר היו באותה שנה בידי לא־יהודים. זאת אנו למדים מן העובדה שבמגבית משותפת של יהודים ולא־יהודים לטובת מחוסרי העבודה נגבה מפאטנטים של מסחר הסכום 3,256 זלוטות, מהם 846 זלוטות מנוצרים ו־2,410 זלוטות מיהודים[110]. אגב, מאותה מגבית שחלק היהודים בה היה 21,434 זלוטות ושל הלא־יהודים 8,245 זלוטות, קיבלו תמיכה 2,378 נפשות שהם 825 משפחות, מהם 674 משפחות נוצריות ו־151 יהודיות, וקיבלו תמיכה 1,401 ילדים נוצריים ו־1,330 ילדים יהודיים[111]. ברור אפוא, שהחלוקה לא היתה צודקת, כי בערך 700 משפחות יהודיות נזקקו אז לתמיכה. בשנת 1936 חילקה הקהילה היהודית תמיכות ל־691 משפחות, ומעות חיטים נתנה ל־682 נפשות, והקהילה יכלה לתת להן סכומים פעוטים ביותר[112]. ועל מצבם של הנזקקים אנו קוראים כתבה של הבונדאי י.ח. סטוליאר: "האם יכול להיות מצב מגוחך יותר, כשנותנים למשפחה 2—4 זלוטות לקנות עצים לכל החורף. וכל זה לאחר שהילדים קפאו ממש בבתים ולא רצו לחזור מבית־הספר, כי שם היה להם חם יותר מאשר בבית, וכשבגלל הקור שוכבים עניים חולים במיטותיהם"[113].

על דחיקתם של רגלי היהודים מן המסחר באותן שנים יעידו עובדות אלו: הוקטן בהרבה מספר הרשיונות לחנוונים יהודים למכירת סיגאריות וטאבאק. רק 4 רשיונות ניתנו למכירת טאבאק ו־17 רשיונות למכירת סיגאריות. בעלי החנויות שלא קיבלו רשיונות לכך נתכנסו ובחרו בוועדה של 5 אנשים — והם: לייבל גראז, יודל גארבוז, שלמה פלדמן, יהושע בארנבוים, אסתר גלייברמן — והוטל עליהם לנסוע לבריסק ולווארשה להשתדל בדבר[114]. בידינו שני מכתבים של בעל ואשתו, שנכתבו ביידיש בפינסק בשנת 1939, ובהם מסופר, כי הסטארוסטה לא חידש להם את הרשיון להחזיק משרד לכתיבת "בקשות". האשה כותבת: "אחרי 16 שנות עבודה וניהול 'משרד הבקשות' שלנו, שממנו היתה לנו פרנסה לא רעה, נשארנו בלא כלום. לפני חודשיים נסתיים מועד הרשיון שלנו, כי כל 3 שנים יש להגיש בקשה לסטארוסטה להארכת המועד, אולם את הרשיון לא קיבלנו. ואל יעלה על דעתכם, חלילה, כי חטאנו במשהו. לא. השיבו את פנינו ריקם משום שאנו יהודים!". במכתב של הבעל אנו קוראים: "בשנת 1933 יצא חוק, כי יש לקבל רשיון להחזקת 'משרד בקשות', וסגרו את משרדנו. כעבור שנה פתחתי את המשרד על שם אשתי ואת הרשיון קיבלתי רק ל־3 שנים. והנה עם תום המועד לקחו ממני את הרשיון". והוא מספר: "קראו אותי למקום מסוים ואמרו לי שאעשה" (כאן באות שלוש נקודות — אין ספק שדרשו ממנו ליהפך לסוכן הבולשת), והוא ממשיך, כי מכיוון שסירב להיענות להצעה לא חודש הרשיון. במכתבו זה הוא נותן אי־אלה דוגמאות מן ההפליה האנטישמית שבעיר: 1. לסטארוסטה פנה באותו שבוע של כתיבת המכתב יהודי אחד, ששירת כמתנדב בצבא הפולני ולו שישה ילדים, וביקש ממנו שיסייע בידו להשיג עבודה. המושל ענה לו, כי אין לו מקומות עבודה. ומיד לאחר־מכן באו אליו שני "ערלים", שלא היו מתנדבים לצבא, וביקשו ממנו אותה בקשה. מיד רשם את שמותיהם בפנקסו והבטיח להם עבודה. 2. נפל לידו נוסח של חוק שבו היה כתוב, כי מתקבלים כחברים (לאן?) רק נוצרים מלידה — כלומר, גם מומרים פסולים. 3. במוסדות הממשלתיים והעירוניים ישנם אלפים אחדים (הגזמה?) של פקידים, כולם לא־יהודים, פרט ל־4 העובדים בעירייה, בעוד שהרוב המכריע של האוכלוסייה הם יהודים. 4. בפינסק נפתחו חנויות על־ידי נוצרים שמחדש באו, והבויקוט הוא חריף. אמנם הוא מוסיף, כי המצב בפינסק בהשוואה לזה שבערים אחרות עודנו מזהיר. 5. כשעושים את בדיקות הנקיון (כנראה בחצרות) בודקים בעיקר אצל יהודים ועושים ראפורטים, בעוד שעל הלא־יהודים מדלגים כמעט לגמרי. על־כל־פנים אין עורכים להם ראפורטים. 6. לפני חודשים אחדים היה פחד לצאת בערבים לרחוב, כי בריונים היו מתנפלים ומחלקים מהלומות (הבריונים באו מחוץ לפינסק). והכותב מוסיף, כי בחודשים האחרונים אין עוד התפרעויות. 7. בעוד שתים־שלוש שנים לא יהיה, כידוע, בשר כשר. מה שמציין במיוחד את שני המכתבים הללו הוא מצב־הרוח האיום המשתקף מהם, המבוכה והייאוש מן הצפוי. במכתב האשה מ־20 במאי 1939 אנו קוראים משפטים אלה: "המאורעות האחרונים בעולם [הכוונה כמובן להשתלטות הנאצים על צ'כיה ועל דאנציג], ובמיוחד צרותינו אנו והמצוקה המשפילה, שללו... התעניינות בכל דבר שהוא... אתם מאושרים באמריקה הברוכה, אתם בטוחים לפחות ביום המחר... ואנו יודעים מה צפוי לנו פה. ימי הבינים חוזרים. בדמנו רוצים לטהר את העולם... אנו מלאים ייאוש ורזיגנאציה". הדאגה

108. שם, 25 ביוני 1937, גל' 26 (518), עמ' 2.
109. היינט, 29 ביוני 1938, גל' 145.
110. פ"ש, 19 בנובמבר 1937, גל' 47 (539), עמ' 3.
111. שם.
112. שם, 13 במארס 1936, גל' 11 (451), עמ' 2.
113. שם, 26 בפברואר 1937, גל' 9 (501), עמ' 2.
114. פינסקער וואָרט, 25 בפברואר 1938, גל' 8 (366), עמ' 4.

העיקרית היא לעתיד הילדים. "הבן הוא בן 15 והבת היא בת 12, שניהם לומדים בגימנסיה 'תרבות'. על המשך לימודים בפולין אין כלל להעלות על הדעת. מן־הסתם אתם קוראים בעיתונות ויודעים את הנעשה באוניברסיטאות בפולין". והאיש כותב במכתבו: "הם כבר הורידו את הכפפה הלבנה מן האנטישמיות והולכים בדרכיו של היטלר, וכל זממם הוא רק למצוא תחבולות כיצד לדחוק אותנו. ובכן במצב כזה מה תקוותנו? הגעתי למסקנה שיש להציל מן הדלקה את מה שניתן להציל, כי אנו נתונים במצב שלפני שרפה גדולה, וכל חפצי הוא להציל מן האש את ילדי... אבל כאן הטראגדיה האמיתית שלנו, כי אין מקום לשלחם...".

מחשש לפרעות נעשו הכנות להתגוננות. מרכז לארגון ההגנה שימש בית־החרושת ללבידים של לוריא וחברי ההגנה היו בעיקר חברי ההתאחדות של חיילי המילואים ו"מכבי האש". בשנת 1937 החלו "פועלי ציון צ.ס." לארגן את העגלונים, הסבלים, הקצבים ופושטי העור מתוך כוונה שיהיו מוכנים לפעול נגד פורעים. אמנם, פרעות ממש לא היו, אולם השתוללויות של בריונים פולניים, שהשתמשו גם בסכינים ודקרו יהודים, היו בשנת 1937 ובסתיו 1938. באותו סתיו התארגנה קבוצת נוער, שמרכזה היה בבית־הכנסת הגדול, להגן בלילות על העוברים ושבים, וכן ליוו את המתפללים בבתי־הכנסת לבתיהם. עד היום חיים אתנו עדים שהשתתפו בפעולה זו.

ממש בחודשים האחרונים לפני שפרצה מלחמת־העולם השנייה הופעל לחץ מוגבר על הטראסט השבדי־אמריקני שיפטר חלק מן הפועלים היהודים, העובדים בבית־החרושת לגפרורים ויחליפום בפועלים לא־יהודים, על אף העובדה שלהנהלת בית־החרושת וגם לשלטונות לא היו כל טענות נגד הפועלים היהודים. משהודיעה הנהלת בית־החרושת לפועלים על סכנת הפיטורין הנשקפת לחלק מהם, יצאה משלחת לווארשה להשתדל במשרדי העבודה, המסחר, התעשייה והפנים, ושם הובטח להם "להתעניין בשאלה". אולם משחזרה המשלחת מצאה, כי "חלק מהפועלים עומד כבר מאחורי השער", ובמקום רשימת שלושים פועלים שעמדו לפטר היתה כבר מוכנה רשימה של מפוטרים גדולה בהרבה. אין אנו יודעים כמה פועלים פוטרו למעשה. הכתבה, שמתוכה הוצאנו את הדברים, פנתה אל "דעת הקהל היהודית והדמוקראטית־הפולנית" בקריאה: "עזרו לנו לבטל את רוע הגזרה!", והיא מציינת, כי סכנת כליה נשקפת לקרוב ל־200 פועלים ולמשפחותיהם[115].

התמונה שנתקבלה מחיי הכלכלה של יהודי פינסק היא קודרת מאוד. והנה נשאלת השאלה: סוף־סוף על מה התפרנסו? והרי גם העניים לא גוועו ברעב, ואם קיבלו עזרה וסיוע, הרי שהיו אנשים שיכלו לעזור ולסייע.

דומה שמותר לומר, שגם בתקופה הנידונה, כמו בתקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה, שימשו בתי־החרושת הבסיס החשוב ביותר לכלכלה של העיר. בבית־החרושת לגפרורים עבדו עד מיכונו בתחילת שנות השלושים כ־350 פועלים יהודים. בבית־החרושת ללבידים של האחים לוריא עבדו 300 פועלים יהודים ו־100 לא־יהודים. בבית־החרושת "לישצ'ה" של

115. נייע פאלקס־צייטונג, 25 ביוני 1939.

קונדה והאחים פלדמן ושניידר, שהיה אמנם קטן בהשוואה לבית־החרושת של האחים לוריא, עבדו כ־200 פועלים. לבוקשטאנסקי היה בית־חרושת לנייר גגות ("דאך פאפיר"). היה גם בית־חרושת לזכוכית, אך, כפי הנראה, לא תמיד הופעל[116]. הנגרייה של שלמה באנקובסקי ייצרה מעץ לבוד וייצאה לא רק רהיטים אלא גם חלקי העץ של מכונות התפירה, והעסיקה 40—50 פועלים. הנגרייה של דרוז'ינסקי ייצרה כסאות סאניטאריים ובה עבדו כ־10 פועלים. פריזאנט ודוברושין הקימו בשנת 1938 מפעל לייצור דלתות מעץ לבוד ליצוא לאפריקה, ובו עבדו 25 פועלים. מסחר היערות והעצים לא נפסק גם בשנות המשבר. סוחרי העצים עוד המשיכו לקנות חלקות של יערות, ומכרו את העצים אם לבתי־החרושת ללבידים, אם למנסרות ואם לבעלי הבתים להסקה. ובקשר למסחר היערות היתה תעסוקה ל"בראקרים" — המומחים להערכת איכותו וכמותו של היער העומד למכירה. והיו בעיר כ־50 "בראקרים", שהתאגדו בשנת 1929 ובחרו בוועד שחבריו היו: א. האמבורג, וו. הירשמן, מ. רבינוב ול. פיאלקוב[117], והיו מפעלים חרושתיים קטנים, כמו טחנת הקיטור הסלילית של ברזר וגריבוב, שהוקמה, כנראה, ב־1928[118]. לאחים פלדמן היו בית־חרושת לשמן וטחנת קמח, אמנם הללו נשרפו בשנת 1932[119], אך שוקמו בקנה־מידה נרחב יותר. טחנת קמח היתה למשפחת קונדה. ושוב אנו קוראים על טחנת קיטור של משה מאכנס ודוד רימאר שנשרפה[120]. זאת היתה טחנה גדולה, כי הנזק נאמד ב־6,000 דולאר. יש להניח כי היתה מבוטחת ושוקמה. מסחר היצוא של בשר ודגים התקיים בידי היהודים ברובה של התקופה הנידונה כבתקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה.

אין ספק, כי על אף העוני ששרר בסביבה הכפרית שימשו האיכרים כלקוחות לחנויות המאנופאקטורה והמכולת. התאחדות הסוחרים והתעשיינים מנתה כ־250 חברים, והללו היו בוודאי מן האמידים שבעיר[121]. פרנסה קבועה היתה לפקידים במוסדות הציבור היהודיים ובבתי העסק הגדולים. יש להניח שהפקידות הפולנית שבמוסדות הממשלה והעירייה, המלחים ששירתו בצי הנהרות ומספרם היה כאלף איש, העובדים בבתי־המלאכה של הנמל הצבאי שעל הפינה, וכן גדוד הצבא שחנה בפינסק ושמנה כ־2,000 איש, היו בשנים כתיקונן, כשההסתה האנטישמית לא היתה במלוא חריפותה, לקוחות של החנויות היהודיות ושל בעלי־מלאכה יהודים מסוימים.

על כל פנים, גם משפחת השוחט, אשר דברים ממכתביה שהובאו לעיל, משקפים סבל של דוחק ועוני קיוותה למסור את בת הזקונים לגימנסיה "תרבות", כדי שתוכל לאחר־מכן לעלות לארץ־ישראל כסטודנטית באוניברסיטה העברית.

משהו ידוע לנו על הרכב הפרנסות של יהודי העיר בסוף התקופה הנידונה. בשנת 1937 היו בעיר 902 סדנאות, מהן

116. פ"ש, 30 בינואר 1931, גל' 3 (280), עמ' 2.
117. שם, 22 בנובמבר 1929, גל' 47 (150), עמ' 4.
118. שם, 6 ביולי 1928, גל' 27 (78), עמ' 1.
119. שם, 17 בספטמבר 1932, גל' 38 (271), עמ' 4.
120. שם, 1 בפברואר 1930, גל' 5 (160), עמ' 4.
121. שם, 25 בפברואר 1927, גל' 8, עמ' 5.

854 של יהודים. מכאן שמספר הסדנאות הלך וגדל מאז 1921. ואם נניח שכל 665 הסדנאות שהיו פעילות בשנת 1921 היו בבעלות יהודית, הרי גדל מספר הסדנאות היהודיות ב־189, כלומר גידול ב־28%. מספר הפועלים השכירים, כולל כנראה שוליות, היה 883, בעוד שמספר הפועלים השכירים והשוליות שעבדו בסדנאות בשנת 1921 היה רק 305.

ההרכב של בתי המלאכה ושל העובדים בשנת 1937 היה כדלקמן:

המקצוע	סדנאות בבעלות לא יהודית	סדנאות בבעלות יהודית	פועלים שכירים ושוליות (?) יהודיים
חייטים לבגדי גברים	4	120	140
חייטים לבגדי נשים	3	40	60
חייטות לבגדי נשים	—	40	45
תופרות לבנים	—	25	24
כובענים	—	37	29
סנדלריות	3	210	40
מתפרות	—	19	20
פרוונים	—	10	10
רצענים	1	12	—
פחחיות	—	22	6
נפחיות	2	14	15
מסגריות	2	21	30
צבעים	—	35	35
מפעלי בנייה	3	5	110
נגריות	—	25	87
מחרטות	—	8	25
מחרטות עץ	—	2	—
עושי עגלות	—	6	3
חבתנים	—	3	—
זגגים	—	10	—
רפדים	—	6	7
עושי חבלים	—	2	6
עושי מברשות	—	3	1
בתי יציקה	—	2	13
שענים וצורפים	—	15	—
מצלמות	—	8	12
בתי דפוס	—	6	?
כריכיות	—	3	3
מספרות	3	41	65
מאפיות	5	30	60
מייצרי נקניק	12	4	(?)
קצבים	—	70	35

יש להעיר, כי הנתונים על מספר הקצבים ועוזריהם הם בהתאם למצב שלפני ״גזרת השחיטה״.

בשנת 1937 היו בעיר 763 בתי עסק, מהם 676 של יהודים ו־87 של לא־יהודים. אולם אין לנו כל נתונים של הבחנה בין אלה שהשתייכו להתאחדות התעשיינים והסוחרים לבין אלה שהשתייכו להתאחדות הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה. חלוקת העסקים לפי ענפיהם היתה כדלקמן:

	בבעלות לא יהודית	בבעלות יהודית
בתי מסחר לרפואות (״דראגיסטן״)	1	17
בתי מסחר לחומרי בניין	—	13
בתי מסחר של עצים	—	18
בתי מסחר של צבעים	—	6
בתי מסחר של סדקית	3	57
בתי מסחר של כובעים	—	13
בתי מסחר של פרוות	—	9
בתי מסחר של מאנופאקטורה	1	65
בתי מסחר של נעליים	—	30
בתי מסחר של עור	—	11
בתי מסחר של ברזל	—	23
בתי מסחר של תבואה	—	5
בתי מסחר של דגים	—	7
סוחרי פירות	—	15
עסקי חלב וחמאה	4	8
חנויות מכולת	26	225
סיטונאים לסחורות מכולת	5	18
בתי קפה	8	5
אולמי תה (״צ׳איינה״)	2	9
מסעדות	7	7
בתי מלון	—	11
סוחרים בבהמות דקות	—	7
חנויות לכלי מטבח	—	8
חנויות ספרים וחומרי כתיבה	2	9
חנויות של מכונות תפירה	1	4
בעלי רשיונות למכירת יי״ש	8	4
בעלי רשיונות למכירת טאבאק	13	25
עסקי ביטוח	—	6
בעלי ספינות־קיטור	2	6
עסקי מסחר שונים	4	35

יש לנו טבלה על בעלי המקצועות החופשיים שהיו באותה שנה (1937):

	לא יהודים	יהודים
רופאים	22	20
מהנדסים	18	12
רופאי שיניים	1	16
עורכי־דין	20	8
רוקחים	3	4
מיילדות	5	7
וטרינארים	4	—

בסך הכל היו בעלי מקצועות חופשיים יהודים 67 ולא־יהודים 63. ברם אין הטבלאות האלו משקפות את מבנה הכלכלה של כל הקהילה בעיר. שלוש הטבלאות שהובאו מקיפות בסך־הכל 2,498 משפחות ואף זאת אם נניח שכל הפועלים השכירים והשוליות שעבדו בסדנאות היו בעלי משפ־חות, — דבר שאינו מתקבל על הדעת. בעיר היו אז כ־4,500 משפחות, דבר שניתן להסיק ממספר הדירות שהיו בעיר בשנת 1930 ומאחוז היהודים שהיו בעיר. מספר הפקידים והעובדים השכירים שעבדו במשרדים ובחנויות הגיע ל־200 בערך. חסרות לנו ידיעות על מספר המורים ועל אלה שהתפרנסו ב״קודש״, כלומר: רבנים, חזנים, שמשים ושוחטים וכדומיהם, וכן אין לנו ידיעות על מספר העובדים במוסדות הציבור השונים. אמנם שמענו לעיל שה״עובדים הרוחניים״ הגיעו ל־800 איש, אולם מספר זה נראה מוגזם. במיוחד חסרות לנו ידיעות מדויקות על מספר העובדים בבתי־החרושת, ואין לנו כל ידיעות על הרכבם וחלוקתם לפי מין וגיל וכן על מספר העובדים היהודים במנסרות, שבהן עבדו בשנות העשרים כ־200 פועלים. היו בעיר 12 מנסרות, מהן: באלברכטובו של יעקב לובאשבסקי, ״פינה״ של האחים פינקל וגוטליב, של רפאל לוין מקובנה, של האחים לוין, של ברודסקי, של מלמד בקוזליאקוביץ ואחרות. אמנם, לפי ידיעה משנת 1938 היו אז פעילות שתי מנסרות בלבד[122].

ב. הציבוריות היהודית

התנאים הפוליטיים החדשים וחיי הכלכלה שנשתנו הביאו תמורות מעמיקות בעולמה של יהדות פולין, והן השתקפו בהדגשה יתרה בעולמם של יהודי פינסק. רוח האופטימיות שהיתה שרויה בעיר יהודית זו לפני המלחמה, שלא ידעה פוגרומים ושפרנסתה היתה מצויה, חלפה ועברה. התחילה תקופה של התפכחות מאשליות, שבה שלטה הרגשה של אוזלת־יד ושל חוסר מוצא, משננעלו שעריה של ארצות הברית, נערמו קשיים על העלייה לארץ־ישראל מצד ממשלת המאנדאט, ונתגלה שאין היא קולטת את כל העולים אליה ורבים נפלטים הימנה. המועקה הורגשה בפינסק בעוצמה רבה, משום שדמותה הכלכלית נשתנתה ביותר, והיא הורגשה במיוחד אצל רבים מבני הדור הצעיר, שלא היה להם לצפות אלא לעתיד של חיי מצוקה. הייאוש גבר והלך מאמצע שנות השלושים, מש־נעשתה האנטישמיות מדיניות רשמית של הממשלה הפולנית.

עם התמורות הפוליטיות והכלכליות שבאו עקב מלחמת־העולם הראשונה נשתנה בעיר גם הריבוד החברתי. השכבה ה״גבירית״ נגוזה, נצטמצמה בהרבה השכבה העשירה והאמידה של ״אנשי המים״, כלומר של אנשי המסחר הגדול וסוחרי היערות. עם הצטמקות מספרם של בתי־החרושת והבאנקים נתמעטו המנהלים והפקידים, שמצאו בהם פרנסה ברווחה. והרי הם בעיקר, יחד עם מורים עבריים אחדים, שאף פרנסתם היתה בשפע, היוו את האינטליגנציה בעיר, והיו העוסקים בצורכי ההווה של הציבור והטורחים למען חיי העתיד של האומה. ״פני העיר״ נצטמקו מאוד, מהם מי שעזב את העיר והשתקע בווארשה, ומי שעלה לארץ־ישראל, ומי שהלך בדרך כל הארץ, ונשארו רק שרידים. והנה המעיין בפרשת הפעילות הציבורית בעיר בתקופה הנידונה, כשהיתה מדולדלת ומרוששת ולא מנתה אלא קצת למעלה מ־20 אלף נפש, הוא שואל את עצמו: מהו הכוח שהקים מחדש עסקני ציבור, דברי מפלגות, מקימי מוסדות חינוך וסעד, שהשקיעו עצמם בפעי־לותם הציבורית, לעתים ללא כל טובת הנאה? האם היה זה תוצאה של מורשת העסקנות הציבורית, שעברה מדור לדור מאותם זמנים, שבהם היתה קהילת פינסק אחת הקהילות הראשיות בליטא? או אולי היה גורם נוסף, והוא השאיפה למצוא תוכן לחיים שהיו כמעט חסרי תוכן ומשמעות? ושמא אין זה אלא המשך ממעיין האידיאליזם שבקע בלבותיהם של צעירים וצעירות, אשר בתקופת הרעב ועבודת הפרך בשביל הגרמנים בשנות המלחמה, שמוטטה את המצפון ואת הרגש האנושי, חלמו בהשפעת הדי המהפכה ברוסיה, על עולם שכולו טוב, ותוך כדי כך עשו במיטב יכולתם בתחום חינוכם של ילדים ושל מבוגרים, גם כדי להשתיק ולו רק במקצת את תביעות הקיבה הריקה על־ידי עניינים שברוח? בוודאי, בתקופת ה״התאוששות״, משהחלו לבוא כספי הסיוע מאמריקה, היה המניע לעסקנות הציבורית — וזו היתה אז בעיקר בתחום החינוך בבתי־הספר ובבתי־היתומים — בשביל חלק מן העסקנים לא רק רגש החובה להציל מירידה מוסרית ולהכשיר לחיים אנושיים את הילדים, ששנות ילדותם הראשו־נות עברו עליהם במצוקות רעב בעיר ובמחנות המגורשים והגולים, במחלות ובמגפות. בעסקנות זו היה גם משום אחיזה בחיים, ומטבע הדברים הוא שהמתחיל בעסקי ציבור לא קל לו להינתק מהם. אבל אירע בעיר, שרק במפלגת ה״בונד״, וכנראה גם במפלגת ״פועלי ציון השמאליים״, היתה הנהגה בעלת התמד. ובכך הסבר אחד להשפעתם הרבה בעיר, כפי שנראה להלן, מה שאין כן במפלגות הציוניות. אצלן היו חילופי אישים תכופים, בעיקר עקב עלייתם של דבריהם לארץ.

יהיו הגורמים אשר יהיו — על־כל־פנים החיים הציבוריים בעיר היו ערים: התופעה העיקרית המציינת את חיי הציבור היא העמקתה של ההתפצלות האידיאולוגית והארגונית. אמנם מרובה היתה ההתפצלות האידיאולוגית כבר בדור הקודם, אולם עקב כבלי האיסורים של המשטר הצאריסטי, היה כוחן של המפלגות השמאליות גדול רק בשנת המהפכה שב־1905 ובסמוך לה. והכוח העיקרי בחיי הציבור היה בידי האינטלי־גנציה הציונית. אולם בתקופה הנידונה, משהותרה הפעילות המפלגתית, פרט לזו של הקומוניסטים, נתרבה מספר המפלגות והארגונים שהיו תחת השפעתן, והחברה היהודית הלכה ונת־פצלה לתאים מאורגנים. עובדה זו גרמה למתח של פעילות מצד דברי המפלגות, אם לטובת חבריהן ואם כדי למשוך אוהדים מבין הבלתי מפלגתיים, ופגעה תכופות בענייני הציבור.

122. הטבלאות מובאות בטויזנט יאר פינסק, עמ׳ 236—237. הידיעה על המנסרות לקוחה ממכתב ששלחו עסקניות בבית־היתומים לגב׳ סילברמן ב־6 בספטמבר 1938. בארכיון הג׳וינט.

השנאה התהומית של ה"בונד" לציונות ולעברית, והעמידה מן הצד של "פועלי ציון השמאליים" ו"אגודת ישראל" (ה"אגו־דה") צמצמה לא רק את ההשגים למען בניין הארץ, אלא גם את ההשגים למען האוכלוסייה בעיר. בוזבזו כספים ואנרגיה על הקמת מוסדות חינוך מפלגתיים, שמהם היו עניים בציוד ובכוחות הוראה, ואלה גרמו להגברת הנכר בין השכבות השונות של בני הדורות הצעירים. הדמוקראטיזאציה שהיתה המסד של המפלגתיות היתה עלולה להתגלגל לוולגאריזאציה, ואכן בראשיתה של התקופה הנידונה היו סימנים לכך. אלא שהיצרים האגואיסטיים והמפלגתיים רוסנו במידת־מה, אפשר על־ידי הדמוקראטיזאציה של הלימוד והחינוך. אותה שאיפת הדעת, שבדור הקודם ציינה במיוחד את הבנים והבנות של השכבה ה"בעל ביתית", עברה עתה גם לבני השכבות העניות. דומה כי האנאלפביתיות, שהיתה מרובה באותן שכבות ושעל כך מעידות החתימות "במס"ק" (במסירת קולמוס) שבפנקס מכירת החמץ בשנת תרס"ט (1909), צומצמה מאוד[123]. נעלמה גם תופעת הבריונות שהיתה מצויה בין הצעירים של שכבות אלה. עובדות אלה יש לזקוף בעיקר לזכות המפלגות שעשו למען "עמך", דהיינו מפלגות השמאל הציוניות והאנטי־ציוניות. אמנם החינוך היה עתה שסוע לגזרים. מצד אחד חינוך דתי ב"חדרים" לפי הנוסח הישן, ומצד שני חינוך חילוני המפוצל גם הוא, וכל מוסדות החינוך — אפשר פרט למוסדות ה"בונד" שקיבלו תמיכה מזמן לזמן מכספי הסיוע של אמריקה — נאבקו קשות על קיומם. אולם הצד השווה שבכולם, שמתוך קנאות אידיאליסטית החדירו בלב חניכיהם שאיפות לדעת ולטוב, כל מוסד לפי מושגיו. אמנם היחסים בין המפלגות גרמו לא אחת גם למעשים שאין בהם כדי לעורר כבוד לעושיהם. בתחום העזרה הסוציאלית פעלו עסקנים ועסקניות מתוך "יוזמה פרטית", שהדאגה לזולת והדחיפה הפנימית להקל מצוקתם של הסובלים הניעו את פעילותם. עיקרם של המעשים הציבוריים נעשו על־ידי שרידי האינטליגנציה הקו־דמת יחד עם אינטליגנציה צעירה, חדשה, שהיתה רבגונית מאוד. מן החוץ באו בעלי השכלה גבוהה, רופאים, עורכי־דין, מהנדסים ומורים. מהם היו יהודים מתבוללים, ומהם שהתערו בציבור ולקחו חלק פעיל בחייו, כמו, למשל, המהנדס ישראל רייך, שהיה מנהל בית־החרושת לגפרורים. גם מבני העיר היו צעירים אחדים שרכשו השכלה גבוהה והיוו כוח ציבורי רב־חשיבות, אם עקב מומחיותם המקצועית, ואם מחמת מעמדם החברתי, כמו למשל ד"ר אלעזר ברגמן, שבהיותו חבר המועצה העירונית (1926—1935) וסגן ראש העיר, וראש העיר בפועל, עשה רבות למען העיר. בצדם של בעלי ההשכלה הגבוהה התבלטו כמה צעירים אוטודידאקטים, אשר סיימו לימודיהם הסדירים בסמוך למלחמת־העולם הראשונה ורכשו להם ידע רב בתחום הספרות ומדעי החברה, שהחלו את פעילותם הצי־בורית בתחום החינוך כבר בתקופת המלחמה והמשיכו את פעילותם לאחריה, כמו, למשל, הרשל פינסקי, ארקה ישראלי (ויינר). בהמשך הזמן נתהוותה אינטליגנציה מטיפוס חדש, אלה היו תלמידי הגימנסיה העברית "תרבות", אשר חלק רב להם בתנועות הנוער שבעיר, ומהם שנצטרפו לעוסקים בצורכי הציבור.

מבחינת העסקנות הציבורית ניתן לחלק את התקופה לשני פרקי־זמן: האחד עד לשנים 1927/8, והשני — משנים אלה עד לכיבוש הסובייטי בשנת 1939. בפרק־הזמן הראשון לא היתה כל מסגרת כוללת לפעילות הציבורית, כי עד לשנת 1927 היתה מועצת העיר ממונה מטעם השלטונות, וליהודים היו בסך־הכל שני חברים במועצה זו, שלא היתה להם כל השפעה. הקהילה היהודית הוקמה רק בשנת 1928. וכך יצא שהעסקנות הציבורית היתה בידי אנשים "שקמו מאליהם", במידה רבה בידי עסקני מפלגות, שפעלו בתחומים מסוימים ובחוגי אנשים מסוימים, וכן בידי בעלי יוזמה אחרים, שהקימו מוסדות כלכלה ומוסדות סעד. בעצם רק למפלגות הציוניות היה מה לעשות, כי למעשה היתה הפעולה הציבורית בפרק־הזמן הראשון מצומצמת מאוד ורק הפעולה הציונית נתנה תוכן ועניין של ממש, הן לשרידי העסקנים הציונים, שהחלו להתכנות בשם "ציונים כלליים", והן לציונים הסוציאליסטים שנתגבשו כמפלגה בשם "צעירי ציון", ולאחר שמפלגה זו נתאחדה עם "פועלי ציון הימניים" כונתה בשם "פועלי ציון צ"ס". ניתן לומר, כי לפינסק היה אופי ציוני יותר משהיה לה קודם לכן, אף־על־פי שכוח ה"בונד" והנוהרים אחריו היה מבחינה מספרית הכוח החזק ביותר, ומבחינה מספרית יש שמפלגת "פועלי ציון השמאליים" עלתה על מפלגת "פועלי ציון צ"ס". כוח ניכר מאוד היה גם ל"אגודה". העלייה לארץ מפינסק היתה יחסית גדולה יותר ממקומות אחרים דומים לה. כבר בשנים הראשונות של העלייה השלישית היה רישומם של "צעירי ציון" מפינסק ניכר בארץ. מהם שנתארגנו כאן בשם "קבוצת פינסק", כדי להגשים את הרעיון, שהגו אותו עוד בהיותם בפינסק ושדבקו בו במשך שנים ובתנאי מציאות קשים. הם שאפו להנציח את זכרונם של הל"ה, שנרצחו על־ידי הפולנים, במפעל התיישבותי שישא את שמם, עד שלבסוף הוציאוהו לפועל בשנת 1926 בהקמתה של קבוצת גבת. קשרים אמיצים נתהוו בין ראשוני העולים לבין חבריהם בבית, וכשם שהראשונים חיו עוד במידה מסוימת ב"אווירת הבית", כך חיו האחרונים את אווירה של ארץ־ישראל. ולא זו בלבד, אלא דאגו, ובמיוחד עשה זאת הרשל פינסקי, להגברת כוחה של "קבוצת פינסק" בארץ על־ידי העברת צעירים וצעירות נוספים לארץ, אף בדרכים בלתי לגאליות[124]. עם המשכן של העליות לארץ הלך ונעשה האקלים בעיר לאקלים ציוני־ארצישראלי. הרי טבעי היה שכל משפחה שהיה לה מישהו בארץ־ישראל הפכה למשפחה ציונית. ויש להוסיף, כי מעטים היו ה"יורדים" הפינסקאים, אף בתקופת המשבר של העלייה הרביעית. אמנם משבר זה הורגש גם בפינסק וגרם להגברת כוחו של ה"בונד" למשך שנים מעטות. בשנות השלושים נשמטה בעצם הקרקע מתחת לרגלי ה"בונד" ועלה בעיר כוחה של המפלגה הרביזיוניסטית ושל ה"הסתדרות הציונית החדשה" לאחר־מכן.

123. צילום הפנקס בספרייה הלאומית האוניברסיטאית סימן פ. 2836. הפנקס עצמו נמצא ברשותו של הרב מרדכי־גימפל ואלק.

124. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 165.

מושג־מה מיחסי הכוחות הציבוריים נותנים לנו הנתונים הבאים:

בבחירות לעירייה שהתקיימו בשנת 1927 נאבקו למעלה מ־15 רשימות של יהודים. עשרים היהודים שנבחרו לעירייה, שמספר חבריה היו 25, נתחלקו כדלקמן: ה״בונד״ — 3; ״פועלי ציון ימין״ — 2; ״פועלי ציון שמאל״ — 2; בלתי מפלגתיים — 3; בעלי־מלאכה — 1; ״ארבעטער איינהייט״ (קומוניסטים, יהודים ולא־יהודים) — 1; אורתודוכסים — 1; בעלי תעשייה, סוחרים וסוחרים זעירים — 7[125]. ה״ציונים הכלליים״ וה״מזרחי״ לא זכו אף במאנדאט אחד, אף־על־פי שהתייצבו לבחירות ברשימות מיוחדות להם. אפשר שביטלו את רשימותיהם ממש לפני הבחירות משום חשש לכשלון עקב המשבר של העלייה הרביעית[126].

בבחירות לסיים בשנת 1928 היו רק 5 רשימות של בוחרים, 3 רשימות מפלגתיות ו־2 של גושים. גוש המיעוטים קיבל 3,328 קולות; ה״בונד״ 1,247; ״פועלי ציון שמאל״ — 735; גוש לאומי יהודי — 594; ״ארבעטער איינהייט״ — 494[127].

בבחירות לעירייה בשנת 1930 עלה כוחה של מפלגת ״פועלי ציון ימין״. הצביעו בעדה 1,421 איש; מספר דומה קיבל ה״בונד״ — 1,462 קולות; ״פועלי ציון שמאל״ — 1,110; הגוש היהודי — 3,005; ״ארבעטער סאלידאריטעט״ (קומוניסטים יהודים ולא־יהודים) — 575. כל אחת משלוש המפלגות הנזכרות זכתה ב־3 מאנדאטים; המפלגה הקומוניסטית — 1 והגוש היהודי — 8. וכן הצביעו בעד רשימה של בעלי־מלאכה 405 איש, וזכתה במאנדאט אחד[128].

לפנינו טבלה משווה של מספר הקולות ואחוזיהם בבחירות לעירייה ב־1927 וב־1930.

	בשנת 1927	בשנת 1930
הימין (כולל לא יהודים)	4,870 קול 62,5% מכלל הבוחרים	6,442 קול 56,5% מכלל הבוחרים
הימין (היהודי בלבד)	3,431 קול 44 % מכלל הבוחרים	3,795 קול 33,5% מכלל הבוחרים
השמאל (כולל לא־יהודים)	2,906 קול 37,5% מכלל הבוחרים	4,694 קול 43,5% מכלל הבוחרים
השמאל היהודי	?	4,568 קול 40% מכלל הבוחרים

העלייה של מפלגות השמאל בולטת לעין[129]. ומסתבר כי עלייה זו חלה עקב המשבר הכלכלי.

דומה שתמונה ברורה יותר מיחסי הכוחות בציבור היהודי מתקבלת מן הבחירות לקהילה. זכות הבחירה היתה רק לגברים והחל בגיל 25. בבחירות הראשונות לקהילה שנתקיימו בשנת 1928 היו בפינסק גופא, פרט לרשימות של העיירות שהיו מסונפות לקהילה, 10 רשימות בוחרים. הצביעו 2,230 איש. הקולות נתחלקו כדלקמן: ה״בונד״ קיבל 438 קולות, 19.6% מכלל המצביעים; ה״ציונים הכלליים״ 377, 16.5%; ה״אגודה״ — 252, 11.3%; ״פועלי ציון שמאל״ — 212, 9.5%; ״פועלי ציון ימין״ — 150, 6.7%; ה״מזרחי״ — 59, 2.6%; בלתי מפלגתיים — 299, 13,5%; סוחרים וחנוונים — 165, 7,4%; בעלי־מלאכה בלתי מפלגתיים — 163, 7,4%; בעלי־מלאכה שמאליים — 115, 5,2%[130].

125. פ״ש, 1 באפריל 1927, גל׳ 13, עמ׳ 2; נבחרו לייזר לוין, שאול פוסניצקי ואהרן־יודל שלאקמן — בונדאים; ירחמיאל ארונוביץ וחיים־קופל בוסל — ״פועלי ציון שמאליים״; אהרן ויינר וד״ר אלעזר ברגמן — ״פועלי ציון ימניים״; אייזיק פורטנוי — קומוניסט; לייב טננבוים — אורתודוכס, כלומר איש ה״אגודה״; בנימין בוקשטאנסקי, פייבל בורושוק, יעקב הולצמן, לייזר גלייברמן, אובסיי לחצ׳ין, יקותיאל ליובארט, נחמן פומראנץ, ישראל רייך, יעקב־אלתר סלוצקי ושמואל וולובלסקי — בלתי מפלגתיים, נציגי רשימות של סוחרים ובעלי־מלאכה. שם, עמ׳ 4.

126. אשר ל״ציונים הכלליים״ ראה פ״ש, 18 במארס 1927, גל׳ 11, עמ׳ 2. לפי המובא כאן היתה ל״ציונים הכלליים״ רשימה מיוחדת ומועמדיה היו המהנדס א. פרידמן, א. מ. פלדמן, וו. אלשטיין. ולעומת זאת כותב א. וינר (ישראלי) כי ״הציונים הכלליים לא הופיעו ברשימה מיוחדת״, גבת, עמ׳ 100.

127. פ״ש, 9 במארס 1928, גל׳ 10 (61), עמ׳ 4. מבין 13,845 בעלי זכות בחירה הצביעו 9,851. בוחרים לא־יהודים הצביעו בעד: סאנאציה — 1,753; פ.פ.ס. — 264; רוסים — 672. אין לדעת כמה לא־יהודים נתנו את קולותיהם לגוש המיעוטים.

128. נבחרו לעירייה, כמפורט להלן, ד״ר אלעזר ברגמן, ב. כצמן וי. ריטרמן — ״פועלי ציון ימין״; נבחרי ה״בונד״ היו שלאקמן ולייזר לוין, כמקודם. במקום פוסניצקי נבחר כעת ת. ל. פריינט. נבחרי ״פועלי ציון שמאל״ היו המורה יהודית טופטשה בנוסף על י. ארונוביץ וחיים־קופל בוסל. מרשימת ״אַרבעטער סאָלידאַריטעט״ נבחר יוזף בילצקי, כנראה לא־יהודי. ומטעם הגוש היהודי נבחרו: א. מאזור, לייב טננבוים, מ. גולדברג, י. הולצמן, נחמן פומראנץ, מ. גלייברמן, א. ח. ניימן, ד. בוניוק. פ״ש, 5 בספטמבר 1930, גל׳ 36 (191), עמ׳ 1.

129. שם, עמ׳ 2.

130. שם, 24 באוגוסט 1928, גל׳ 34 (85), עמ׳ 1. למועצת הקהילה נבחרו, כמפורט להלן: ״ציונים כלליים״ — אברהם מאיר פלדמן, אברהם מאזור, מרדכי אייזנברג, יצחק בודאנקין; ״פועלי ציון ימין״ — ד״ר אלעזר ברגמן; ״פועלי ציון שמאל״ — חיים־קופל בוסל, ירחמיאל ארונוביץ; בונדאים — א. י. שלאקמן, תנחום־לייב פריינט, ברל דולינקו, ישראל־גצל שלוסברג; מן החרדים כלומר מן ה״אגודה״ — ישעיהו גבירצמן, יוסף דננברג, לייב טננבוים; ״בעלי מלאכה שמאליים״ — לייזר קולטון; ״בלתי מפלגתיים״ — דוד בוניוק; ״בלתי מפלגתיים (ועד בחירות כללי)״ — מהנדס ישראל רייך, שלמה אייזנשטיין; ״סוחרים וסוחרים זעירים״ — העו״ד ברנארד ינקלביץ. החבר העשרים של ועד הקהילה היה נבחר פוהוסט ירוחם־וולף ציפרשטיין.

בבחירות לקהילה בשנת 1936 הצביעו 4,454 איש, מבין 6,063 בעלי זכות בחירה, דהיינו כפליים מאשר בבחירות של שנת 1928. הקולות נתחלקו כדלקמן: ״ליגה למען ארץ־ישראל העובדת״ — 381 — 8.5%; גוש דמוקראטי־כלכלי בלתי מפלגתי — 1,033 — 23.3%; ה״בונד״ — 866 — 19.4%; ״ציונים כלליים״ — 562 — 12.6%; רביזיוניסטים — 386 — 8.7%; אורתודוכסים בלתי מפלגתיים — 266 — 6%; ״פועלי ציון שמאל״ — 186 — 4.2%; ״גוש בלתי מפלגתי מבתי־מדרשות״ — 175 — 4%; ״מזרחי״ — 160 — 3.6%; ועד בחירות אורתודוכסי — 152 — 3.4%; ״בלתי מפלגתיים מבתי־מדרשות״ — 41 — 0.9%; ״קומבאטאנטן״ — 80 — 1.8%; ״החלוץ בעלי־מלאכה״ — 66 — 1.4%; ״איחוד של בעלי־מלאכה״ — 56 — 1%; ״בעלי־מלאכה״ — 20 [131]. הבחירות האלה מראות, שמפלגת ה״בונד״ היתה הגדולה ביותר. ה״ציונים הכלליים״ אמנם גדל מספר בוחריהם, אבל ירדו ב־3.8%; מפלגת ״פועלי ציון שמאל״ ירדה במספר בוחריה ב־5.3%; ה״מזרחי״ עלה ב־1%; ה״ליגה למען ארץ־ישראל העובדת״, שהיא צירוף של ״פועלי ציון ימין״ וארגונים שונים, עלתה; בולטת עלייתם של החרדים, שלא השתייכו ל״מזרחי״, כלומר חברי ה״אגודה״ וחרדים בלתי מפלגתיים. ללא ספק השתייכו הבוחרים מבתי המדרשות לחרדים. ב־4 רשימותיהם קיבלו 14.3%. אם נצרף את כל המפלגות הציוניות יחד, כולל ״פועלי ציון שמאל״ הרי שהיו 39.1%, בו בזמן שבבחירות הקודמות היו רק 33.3%.

ג. הציונות

שרידי הציונים אירגנו מחדש את ה״הסתדרות הציונית בפינסק״ כבר בשנת 1920, זמן קצר לאחר כיבושה של העיר על־ידי הפולנים בפעם השנייה. ה״הסתדרות הציונית בפינסק״ נעשתה מרכז לכל המחוז, ובשנת 1921 נפתח כאן ה״משרד הארץ־ישראלי המחוזי״, שהתקיים עד לשנת 1926 כנראה, וכן הוקמו לשכות של קרן הקיימת לישראל ושל קרן היסוד. העלייה לארץ החלה כבר בשנת 1920, ועלו לא רק צעירים, חברים של מפלגת ״צעירי ציון״, אלא גם בעלי משפחות. בעיר התעוררה תנועת עלייה, וגם רבים שהיו רחוקים מציונות התפרצו לעלות, אלא שמשטר הסרטיפיקאטים וההגבלות על העליי״ה, שהוטלו על־ידי ממשלת המאנדאט בשנת 1921, מנע מהם את הדבר, וה״משרד הארץ־ישראלי״ הקפיד לתת אישורים לעלייה רק לבעלי המשפחות שהיו להם סיכויים שייקלטו בארץ. אולם על אף ההקפדה הזאת עלו מפינסק באופן יחסי משפחות רבות. אברהם־אשר פיינשטיין ע׳היה מנהל ה״משרד הארץ־ישראלי״ דאג לכך, שהראויים לעלייה והרוצים בכך תינתן להם רשות העלייה [132]. על־כל־פנים, ב״אדריסה״ שניתנה לו בכ׳ באייר תרפ״ד (1924), לרגל עלייתו ארצה, כתוב בין השאר, כי ״בתור מנהל המשרד הארץ־ישראלי״ נתן ״את היכולת לעשרות עשרות מן המשפחות בפינסק ובסביבה לעזוב את הגלות ולעלות לארץ־ישראל״ [133]. הדברים מתייחסים עוד לתקופת העלייה השלישית. מובן מאליו שחוסר הסיכויים לשיקום כלכלי בעיר היה הגורם העיקרי אשר דחף את בעלי המשפחות לעלות ארצה, והצעירים עלו גם מחמת אי־הרצון לשרת בצבא פולין, אשר לבני פינסק היה גורם מיוחד לשנוא אותו, הוא הרצח של הל״ה, שזכרו לא מש במשך כל השנים ויום ה׳ בניסן נעשה יום ״אזכרה״. כאמור לעיל, היה מספר ה״יורדים״ במשבר העלייה הרביעית קטן, אף־על־פי שחלקה של פינסק היה ניכר גם בעלייה זו. א. ויינר (ישראלי) מייחס את העובדה של מיעוט ה״יורדים״ לניפוי הקפדני של העולים על־ידי ה״משרד הארץ־ישראלי״ המחוזי שבעיר [134]. אולם ציוני פינסק חדלו להיות גורם בכלל התנועה הציונית. השתתפותם של פינסקאים בקונגרסים הציוניים שלאחר מלחמת־העולם הראשונה היתה מועטה מאוד. וזאת כנראה לא רק משום שהועלה בהרבה מספר ה״שוקלים״ לכל ציר, אלא בעיקר משום שנדלדלו הכוחות. אמנם ד״ר אלעזר ברגמן השתתף בקונגרס הי״ב שהתקיים בקארלסבאד בספטמבר 1921, אבל ייתכן שנבחר על־ידי ״צעירי ציון־מזרח פארבאנד״, בהיותו אז סטודנט בווינה וחבר מרכז ה״מזרח־פארבאנד״, וכן השתתף בקונגרס הי״ח שהיה בפראג באוגוסט 1933. אבל גם אז, כנראה, לא היה שם כציר מפינסק [135]. מועמד כציר לקונגרס הי״ב היה גם א. מאירוביץ מטעם ״צעירי ציון״, אבל לא ידוע אם השתתף בפועל. לקונגרס הי״ג היה נתן דוברובסקי מועמד מטעם סיעת ״עת לבנות״, ושוב לא ידוע לנו אם השתתף בו. אמנם בוועידות הציוניות הארציות שהתקיימו בפולין המשוחררת לפני הקונגרסים, השתתפו גם צירים מפינסק. בוועידה הציונית שהתקיימה בלודז׳ באוגוסט 1921 השתתפו 5 צירים מפינסק [136]. כן השתתפו נציגי פינסק בוועידות הציוניות הארציות האחרות וכן בכנסים הארציים למען קרן היסוד. בכנס של קרן היסוד, שהתקיים בווארשה בפברואר 1923 בהשתתפותו של נחום סוקולוב, השתתף יוסף ברגמן. אהרן

---

131. פ״ש, 7 באוקטובר 1936, גל׳ 41 (481), עמ׳ 4; שם, 6 בנובמבר 1936, גל׳ 45 (485), עמ׳ 2. כחברי מועצת הקהילה ידועים לנו: מ. גולדנברג, ש. גארינובסקי, דוד פלדמן — מרשימת הרביזיוניסטים וסוחרים זעירים; י. ח. סטוליאר, ת. ל. פריינט — מרשימת ה״בונד״; ד. בוניוק — איחוד קארלינאים; י. שקולניק, י. ריטרמן, א ח. ניימן — ״ציונים כלליים״; י. שקולניק נבחר כיו״ר הנהלת הקהילה וסגן לו המהנדס פרידמן.

132. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 197—198.

133. שם, עמ׳ 208.

134. גבת, עמ׳ 162.

135. על כך הודיע לי ד״ר אלעזר ברגמן בין שאר פרטים על פעילותו הציבורית במכתב מיום 9.11.67, שבועות מספר לפני מותו הטראגי בתאונה. וראה נייער היינט, 23 באוגוסט 1921, גל׳ 193, עמ׳ 4; היינט, 6 ביולי 1923, גל׳ 155, עמ׳ 2.

136. לפי המובא בספר פינסק, כרך ב׳ עמ׳ 143, השתתפו בוועידה זו א. א. פיינשטיין, ש. נ. גיטלמן, ש. פישמן, א. מ. פלדמן והגב׳ רגינה רבינוביץ. לפי ידיעה בעיתון נייער היינט, 1921, גל׳ 157, עמ׳ 3, השתתפו בוועידה זו כנציגי פינסק מלבד פיינשטיין גם יהושע גוטליב, משה וייצמן, לויטה ושלושתם לא היו אז תושבי פינסק. אפשר שאלה היו בבחינת נוספים על הקודמים. ד״ר ז. רבינוביץ העיר לי שגם הוא נסע אז ללודז׳ — לא בתור ציר — יחד עם אמו הגברת רגינה רבינוביץ, שנסעה בתור ציר.

שרר השתתף בוועידה הציונית הארצית שהתקיימה בוורשה ביוני אותה שנה. בוועידה הציונית הארצית, שהתקיימה שם ב־19 ביוני 1927, השתתפו זאב אלשטיין ויוסף שקולניק. מרדכי אייזנברג השתתף במועצה למען קרן היסוד שהתקיימה בוורשה בסוף יאנואר אותה שנה. הוא ומרדכי קרמן השתתפו בוועידה של קרן היסוד, שהתקיימה שם ב־5 וב־6 בנובמבר 1923. מדבריו של קרמן בוועידה אנו שומעים, כי בשנת 1925 התארגנה בפינסק חברה לרכישת קרקע בארץ, והחברים השקיעו הרבה כסף בקנייה, אולם משום־מה לא יצאה לפועל והכסף הלך לטמיון. קרמן אמר שם, כי הוא בא לוועידה כדי לברר את סיבת הכשלון, וטען כי איננו מעז עוד להרים ראש ולתבוע תרומות כספיות למען בניין הארץ. כצירים לוועידה הארצית שהתקיימה כנראה ביאנואר 1930, לשם הקמת "אחדות ציונית" של הציונים הלא־סוציאליסטים, נבחרו מ. אייזנברג, י. שקולניק וא.ח. ניימן מטעם ה"ציונים הכל־ליים", י. גאלצקי מטעם החלוץ המרכזי, ע. אפשטיין מטעם השומר הלאומי, והמהנדס מ. באסביץ מטעם הרביזיוניסטים [137].

ברם חשוב יותר היה מקומה של העיר כמרכז התנועה הציונית של המחוז. ה"הסתדרות הציונית המחוזית בפינסק" היתה הכתובת לפעילות הציונית שבמחוז, כגון בעניין הפצת השקלים וההתרמות לקרנות. בעיר התכנסו ועידות ציוניות של המחוז, אם לפני הבחירות לקונגרסים ובהשתתפותם של מנהיגי הציונות בפולין על זרמיה וסיעותיה, ואם לארגון ההתרמה למען הקרנות ובהשתתפותם של שליחים, מהם אישים מרכזיים בתנועה הציונית. ביקוריהם של אישים מעין אלה גרמו לחוויה עמוקה בעיר. חיי המעשה האפורים פינו אז מקומם להתרוממות רוח נעלה, אף־על־פי שכל אחד ידע שביקורים אלה יסתיימו בחסרון כיס. אז היה מתגלה שאקלימה של העיר הוא ציוני, ורבים אשר לא השתייכו רשמית על התנועה הציונית ומחמת אינטרסים של חיי ה"הווה" מסרו בשעת בחירות לעירייה או לקהילה את קולותיהם למפלגות לא־ציוניות, היו למעשה ציונים בלבם. הנה תיאור קבלת הפנים ללייב יפה, שביקר בעיר בתחילת אפריל 1924 בעניין קרן היסוד: "בעיר שררה אווירה חגיגית ביום בואו, יום השישי, 4 באפריל. בתחנת הרכבת חיכו לאורח המונים, משלחות מכל הארגונים הציוניים ומוסדות הציבור. באו לקבל את פניו רבנים, סוחרים, בעלי־מלאכה. אף העירייה שלחה נציגים, שיירה של כרכרות מפו־ארות, שהדגלים הפולני והציוני מתנופפים עליהן, נתמשכה עד לבית־הכנסת הגדול. כאן חיכה קהל רב של 'שומרים' ותלמידי הגימנסיה העברית. תזמורת ניגנה את 'התקווה' ואת ההמנון הפולני. קהל הנאספים בירכו את האורח האהוב... בברכת 'ברוך הבא'... 'יום טוב' אמיתי היה בעירנו ביום ראשון, ה־6 באפריל, בעת קבלת הפנים ללייב יפה בתיאטרון. האולם היה מלא מפה אל פה. על הבמה ישבו נציגי ארגונים ומוסדות שונים... פתח את האספה [המנהל של הגימנסיה 'תרבות' א.] מאזור... נאום סיכום נשא ל. יפה, כשעתיים היתה השראה רבה על קהל הנאספים, אשר הריע לנואם בהתלהבות" [138].

כחודשיים לפני־כן ביקר בפינסק ז.ר. (זלמן רובאשוב, שז"ר) לשם ארגון ההפצה של מניות באנק הפועלים, והנה כותב א. ישראלי (ויינר): "הופעתו של שליח התנועה וההצ־לחה המרובה של המפעל הפכו לחוויה עמוקה בחיי החברים בפינסק, חוויה שלא תשכח לעולם" [139]. יש להניח כי "חוויה" זו היתה לא רק נחלת ה"חברים", כלומר חברי "פועלי ציון צ"ס", כי אם גם של ציונים רבים אחרים, שהרי ההצלחה הגדולה של הביקור, שהתבטאה בהפצת 150 מניות במשך שלושה ימים, לא היתה אלא משום שנפתחו לבם וכיסם אף של אותם יהודים שלא היו "חברים". אגב, לפי דבריו של א. ישראלי החל שז"ר את סיורו על פני פולין בפינסק. יש להניח כי מתוך ניחוש מוקדם נעשתה ההתחלה במקום שממנו היו סיכויים לתוצאות טובות.

ביקורו של ביאליק בכסלו תרצ"ב (1931) הפך לאחד המאורעות החגיגיים ביותר בעיר. על כך כותב מ. קרמן בפשטות נוגעת עד הלב: "הימים המועטים שעשה בפינסק היו ימים גדולים, ימים בלתי נשכחים, אשר לעתים נדירות זוכה להם אדם בחייו" [140]. מובן מאליו שהתיאטרון היה מלא וגדוש עד אפס מקום בערב שבו הרצה ביאליק. בל"ג בעומר תרצ"ב (1932) או ביום שלפניו נערך בעיר חג היובל ל"חיבת ציון". על חג זה יש לנו דברי רשמים של א. דרויאנוב, נוסף על תיאורו של קרמן. אמנם דרויאנוב מדבר על "אחת מערי ליטא הפולנית" ואינו מזכיר במפורש את שמה, אולם כש־משווים את דבריו לדבריו של קרמן הרי הם דומים בחלקם הגדול, ולא עוד אלא שקרמן אומר במפורש, שדרויאנוב היה בפינסק כשנערך בה חג היובל. והנה כותב דרויאנוב: "באחת מערי ליטא הפולנית סודרה השנה, בתחילת מאי, תהלוכה גדולה ויפה לכבוד שני יובלותינו — חמשים שנות חבת ציון ושלושים שנות קרן קיימת — ובעיקר סודרה בשביל לעשות פרסום למפעל היובל של הקרן הקיימת. אף־על־פי שהעיר שקועה במ"ט שערי משבר, בכל זאת הצליחה התהלוכה בטוב טעמה וברוב עמה. אלפי איש השתתפו בה, מתחילתה ועד סופה לא הופרע אפילו במשהו סדרה הנאה. וכל אותה שעה שנמשכה והלכה מרחוב לרחוב היתה שכינת הציונות שרויה על העיר". קרמן כותב בין השאר: "ביום הראשון בשבוע בשעה עשר יצאה מן הגימנסיה תהלוכה ענקית ולפניה תזמורת. שנים־עשר אלף איש השתתפו בתהלוכה. הציונים הזקנים, דרויאנוב ואנוכי בתווך, הלכו בראש עד לבית־הכנסת הגדול. דרויאנוב אמר מלים אחדות... המצעד המשיך את דרכו אל הרחוב הגדול. על הסדר שמרו הרביזיוניסטים, רוכבים על סוסים ואופניים... הגענו לתחנה של אמנו ציון, לתחנה שבה נתקבלה [הכוונה לבית־הכנסת של מוכה], בעוד שבשום

137. היינט, 14 ביוני 1923, גל' 136, עמ' 4; שם, 14 בפברואר 1923, גל' 39, עמ' 3; פ"ש, 24 ביוני 1927, גל' 24, עמ' 6; דברי זכרונות של קרמן, כ"י; פ"ש, 3 ביאנואר 1930, גל' 1 (156), עמ' 4.

138. אונזער צוקונפט, פינסק, ז' ניסן תרפ"ד, 11 באפריל 1924, עמ' 9—10; היינט, 18 באפריל 1924, גל' 94, עמ' 10.

139. גבת, עמ' 126.

140. מ. קרמן, מיינע זכרונות, עמ' 208—209.

בית־כנסת אחר לא ניתן לה להיכנס — וכאן עמדנו. המורשה של הקק״ל, הח׳ יעקב אייזנברג [ברזילי] נתן לי לוח ובו כתובת לזכרון, כי בבית־כנסת זה נתקיימה בשנת תרמ״ב אספתם הראשונה של מיטב בניה של ציון... כל הקהל העצום המשיך את המצעד דרך רחוב קופצ׳סקי [הסוחרים]. מכל הבתים יצאו האנשים והצטרפו לשורות״. וקרמן מוסיף: ״יום כזה נשאר בזכרון. הוא בלתי נשכח. למחרת היום נערך מפעל למען הקק״ל״ [141].

מובן מאליו שהחרדה בעיר היתה גדולה, כשהגיעו השמועות על המאורעות שפרצו בארץ ב־23 באוגוסט 1929. על כך אנו קוראים כתבה זו: ״המאורעות הנוראים בארץ־ישראל עוררו התרגשות רבה בעיר. אנשים שכחו את מסחרם ואת דאגות הפרנסה שלהם... פינסק ששלחה מיטב בניה לארץ־ישראל... מלאת חרדה. את המתיחות והעצבנות רואים במיוחד ליד דוכני העיתונים. שעות עומדים ומחכים לעיתון. הדבר הגיע עד כדי כך, שבמוצאי יום רביעי התערבה המשטרה ופיזרה את הקהל שחיכה לבשורה מארץ־ישראל. ביום ג׳, 27 באוגוסט, הוקם ועד של נציגי המפלגות, והוא החליט לארגן ביום המחרת, ביום ד׳, באמצע היום, אזכרה בבית־הכנסת הגדול, כן לכנס אספת עם בשבת 31 באוגוסט 1929, על מגרש ׳הכוח׳. כמו כן גזר הוועד, שכל הציבור היהודי יימנע מביקורים ושמחות ויתרום את הכסף שייחסך על־ידי כך לנפגעי ארץ־ישראל... בבית־הכנסת הגדול נאמו: ש.ג. גיטלמן, א. מאזור, פ. אייזנברג, פ. גרינברג, דוביצקי הרב מדומאצ׳בו, י. אייזנברג, ש.ח. בורשטיין, ר. בוקסר, י. צ׳סלר. החזן ערך אזכרה, והוכרזה הדרישה מאת ממשלת המאנדאט שתפתח את שערי הארץ. בשעת האזכרה היו סגורות כל החנויות, מבלי לשים לב שהיה בו ביום יריד שנתי. בעלי־מלאכה וחלק גדול מפועלי בתי־החרושת הפסיקו את עבודתם״. הכתבה ממשיכה: ״בשבת בשעה שתיים וחצי התקיימה עצרת על מגרש ׳הכוח׳. שם נאמו ד״ר א. ברגמן, א. מאזור, ד״ר א.מ. פלדמן, מ. קרמן ועוד״. ימים אחדים לאחר־מכן נתכנסה אספה של נכבדי העיר ונבחר ועד פעולה למען נפגעי המאורעות, שכונה לאחר־מכן ה״ועד למען הגנת היישוב״. מלבד נציגי המפלגות הציוניות, העורך־דין פ. בורושוק, ד״ר א. ברגמן, א. מאזור, ד״ר י. פלדמן, ד״ר גלייברזון, נכנסו לוועד אנשים שלא השתייכו אליהן, י. אליאסברג, העורך־דין ילנקביץ, הרב י.י. הינדין, הרב י. פרפלוצ׳יק, הרב ר׳ שמואל־מיכל רבינוביץ, האדמו״ר מליבשיי ר׳ יצחק־אהרן וויינגארטן והאדמו״ר מקארלין ר׳ אברהם־אלימלך פרלוב. אמנם ייתכן כי האדמו״רים נכנסו לאו דווקא מטעמים ציוניים, אלא לרגל הפרעות בכלל ומשום הטבח האכזרי שנערך בבחורי ישיבת חברון בפרט. במלאות ״שלושים״ למאורעות אורגנו אספות אזכרה. ה״ליגה למען ארץ־ישראל העובדת״ ערכה אספת־עם בקינו ״קאזינו״ שם נאמו: כצמן, דוד אלפר, ד״ר א. ברגמן, שיינבוים, ח. אלתר. הקק״ל אירגנה אזכרה בגימנסיה ״תרבות״. שם נאמו ש.ג. גטלמן, פ. גינצבורג, י. אייזנברג [142].

עד אמצע אוקטובר נאסף בפינסק לקרן ״למען הגנת היישוב״ 10,400 זלוטות. בכל פולין נאסף אז 750,000 זלוטות. יהודי פינסק תרמו אפוא 1.4% מן המגבית הזאת, כפליים כמעט מאחוז מספרם באוכלוסייה היהודית בפולין. עד לסוף מארס 1930 נשלחו מן העיר למפעל 11,353.50 זלוטות ועוד 119 דולארים [143]. אין ספק שפינסק היתה ציונית יותר מהרבה ערים דומות לה והפעילות הציונית בה היתה מרובה. כאן נערכה תהלוכה חגיגית ברחובות העיר לאחר ועידת סאן־רמו, שבה אושרה הצהרת באלפור והוחלט על מסירת המאנדאט על ארץ־ישראל לאנגליה (24 באפריל 1920). כאן נערך מבצע של אוסף כלי עבודה למען הפועלים בארץ (1921), והכלים נתרמו ברצון רב ובשמחה. לקראת ביקורו של לייב יפה שנזכר לעיל, פורסמה חוברת בשם ״אונזער צוקונפט״ (״עתידנו״) על ערכה של קרן היסוד לבניין הארץ. פורסם קול־קורא מטעם הרבנים בפינסק וקארלין, אגודת הסוחרים, אגודת בעלי הבתים, אגודת הדיירים, אגודת בעלי־המלאכה, ועד ״תרבות״, ה״הסתדרות הציונית״, ה״מזרחי״, ה״חלוץ״, ״פועלי ציון״, ועד נשים למען קרן היסוד, ועד צעירים למען קרן היסוד [144]. באחת האספות בהשתתפותו של לייב יפה נבחר ועד למען קרן היסוד, שחבריו היו מנכבדי העיר. ברנארד האלפרן בעל בית החרושת לגפרורים נבחר לראש הוועד, א א. פיינשטיין וא. מאזור — סגנים, ש. אייזנשטיין, מ. י. סגלביץ — גזברים, א.מ. פלדמן וא. בריסקי — מזכירים; ויתר חברי הוועד היו: י. אייזנברג, מ. אייזנברג, פ. גינזבורג, ב. איינגמאכטס, ש.ג. גיטלמן, משה גולוביצקי, ל. וארצאביצקי, נ.ל. פלדמן, ל. פאפיש, שלמה קארלין, י. שקולניק, מ. שמידט, הגברת מ[אניה] רובין והגברת ר[גינה] רבינוביץ. לוועדת הביקורת נבחרו: י.מ. בריסקמן, יונה וולובלסקי, ז. ליברמן, ל. פאפיש, א. שטילרמן. 15 קבוצות בנות 3 אנשים יצאו לסבב על הבתים לשם התרמה, ואנו קוראים, כי ״נוצרה אווירה ארץ־ישראלית עצומה. המתרימים נתקבלו בכל בית בסבר פנים יפות. נאספו סכומים נכבדים במזומן, חלק מן התורמים התחייבו וחתמו על שטרות״. ובהמשך אותה כתבה אנו קוראים, כי ״ביום הראשון, 13 באפריל, התקיימה מסיבת פרידה לאורח. כל החברים הדגישו את חשיבותו של הביקור, שיצר אווירה חגיגית והחדיר בלב כל אחד אהבה ומסירות לעבודת הקודש של בניין הארץ. כולם הבטיחו להמשיך לעבוד למען קרן היסוד, ולהוכיח שיהודי פינסק ימלאו את חובתם למען הארץ״ [145].

אין בידינו נתונים על שיעור הצלחתו של המבצע, אולם

141. דרויאנוב, ציונות בפולניה, רשמי מסע, עמ׳ 30; קרמן, מיינע זכרונות, עמ׳ 211—212. כתובת הזכרון הודבקה על אחד מכותלי בית־הכנסת. התהלוכה יצאה מחצר ביתה של ההסתדרות הציונית.

142. פ״ש, 30 באוגוסט 1929, גל׳ 35 (138), עמ׳ 4; 6 בספטמבר 1929, גל׳ 36 (139), עמ׳ 4; שם, 4 באוקטובר 1929, גל׳ 40 (143), עמ׳ 2.

143. שם, 18 באוקטובר 1929, גל׳ 42 (145), עמ׳ 4; שם, גל׳ 43 (146), עמ׳ 2; שם, 28 במארס 1930, גל׳ 13 (168), עמ׳ 2.

144. החוברת נמצאת בארכיון פינסק.

145. ראה הערה 138.

הרכבו של הוועד וועדת הביקורת ובהם מ"פני העיר" מעיד, כי ההשג היה גדול. על הצלחת שליחותו של שז"ר בעניין באנק הפועלים כבר שמענו לעיל. לקראת הקונגרס הי"ג (1923) הופצו בעיר — ייתכן, כולל הסביבה — שקלים בסכום העולה על מיליון מארק. בכל פולין היו רק עוד שלוש ערים שהפצת השקלים בכל אחת מהן הכניסה למעלה ממיליון מארק. בתקופת המשבר של העלייה הרביעית ירד, כידוע, המתח הציוני בכל פולין, ובכל זאת נמכרו בעיר לקראת הקונגרס הט"ו (1927) כ־700 שקלים ומאז ואילך עלה מספר השוקלים מקונגרס לקונגרס. לקראת הקונגרס הט"ז (1929) הופצו 1,038 שקלים; לקראת הקונגרס הי"ח (1933) — 2,955. מספר שקלים דומה לכך הופץ לקראת הקונגרס הי"ט (1935), וזאת לאחר שהרביזיוניסטים פרשו מן ההסתדרות הציונית, והם, כפי שנראה להלן, היו כוח ניכר בעיר, וכמספר זה הופץ לקראת הקונגרס הכ' (1937)[146]. פינסק תרמה לקרנות באופן יחסי יותר מערים אחרות. הנה נתונים אלה על התרומות לקרן היסוד בשנת 1929 (מן ה־1.10.1928 עד ה־30.9.1929).

העיר	מספר המתחייבים	סכום ההתחייבות בזלוטות (זהובים)	נגבה
בריסק	151	12,760.80	9,207.12
לובלין	211	24,179.35	19,057.34
פינסק	300	26,393.10	16,674.16
ביאליסטוק	364	39,261.80	24,432.88
וילנה	226	27,729.75	26,575.09
לודז'	521	229,045.30	99,862.33 [147]

פינסק עלתה אפוא על בריסק במספר התורמים ובסכומים שנאספו, בעוד שהיו כמעט שוות בגודל האוכלוסייה היהודית שבהן, ועלתה על לובלין ווילנה במספר המתחייבים, והיתה בערך שווה להן בסכום ההתחייבויות, בעוד שהאוכלוסייה היהודית בפינסק היתה קטנה בהרבה מזו שבשתי הערים האלה. ביאליסטוק עלתה על פינסק ב־64 מתחייבים, וב־50% של התחייבויות והכנסות. אולם מספר היהודים בביאליסטוק היה כפול מזה שבפינסק, היו בה 47,000 יהודים בשנת 1932. בווילנה היה מספר התורמים פחות מזה שבפינסק, ושם שולם כמעט כל סכום ההתחייבויות, והוא עלה ב־60% על הסכום שנאסף בפינסק, אולם בווילנה היו 55,000 יהודים בשנת 1931.

על אף המשבר הכלכלי הגדול בשנים 1930—1935, ועל אף העובדה שהרביזיוניסטים פרשו מן ההסתדרות הציונית, הקימו את ה"הסתדרות הציונית החדשה" והחרימו את הקרנות, היו בעיר בשנת 1938 284 תורמים לקרן היסוד, רק ב־16 תורמים פחות מאשר בשנת 1929. אמנם הסכום היה פחות.

146. פ"ש, 5 באוגוסט 1927, גל' 30, עמ' 4; שם, 5 ביולי 1929 גל' 27 (130), עמ' 4; שם, 28 ביולי 1933, גל' 30 (316), עמ' 4; שם, 2 ביולי 1935 גל', 31 (421), עמ' 4.

147. דו"ח קרן היסוד בפולניה, 7 בינואר 1930.

סכום ההתחייבויות היה 11,801 זלוטות ושולמו 10,810.68 זלוטות[148].

נראה כי סכומים גדולים יותר נאספו למען הקק"ל. ידוע לנו כי בתר"ץ נאספו למעלה מ־26,000 זלוטות. אמנם אין ללמוד משנה זו הסמוכה למאורעות תרפ"ט, אולם גם בשנת תרצ"א נאספו 17,905 זלוטות, על אף המשבר הכלכלי שכבר באותה שנה היה קשה מאוד. מובן מאליו כי בתרומות למען הקק"ל השתתפו חוגים הרבה יותר רחבים מאלה שתרמו למען קרן היסוד. כל ארגון ציוני, גדול וקטן, ותלמידי בתי־ספר תרמו והתרימו למען הקק"ל.

על מידת השתתפותם של הארגונים השונים בפעולתם למען הקק"ל תראה הטבלה הבאה[149]:

המפלגה או הארגון	בשנת תר"ץ	בשנת תרצ"א
השומר הצעיר	2,875.40 זל'	1,920
השומר הלאומי	2,697.55 זל'	1,981
ציונים כלליים	2,703.91 זל'	505
החלוץ המרכזי	1,499.53 זל'	868
בית"ר	1,319.15 זל'	988
לייבל קאהן (איש פרטי)	1,002.00 זל'	717
ויצו	898.50 זל'	2,328
החלוץ הצעיר	380.17 זל'	205
המזרחי	308.63 זל'	373
פועלי ציון	267.90 זל'	—
פרייהייט	255.34 זל'	286

טבלה אחרת מראה את דרכי ההתרמה:

מקופסאות	5,373.85	3,612.63
מפעל "יזכור"	2,731.10	1,712
הרשמה בספר הזהב	1,898.90	—
שוק ("באזאר")	—	2,000
שונות	1,015.25	—

תרומות של תלמידי בתי ספר:

גימנסיה "תרבות"	631.20	410
מדרשה "תרבות"	157.02	—
בית־ספר "תל־חי"	59.09	—
בית־ספר "יבנה" של גיטלמן	37.85	—
גימנסיה "צ'צ'יק"	30.80	—
תלמוד־תורה	10.00	10

לא ברור אם ההכנסות שבשתי הטבלאות האחרונות כלולות בהכנסות שבטבלה הראשונה או לא.

פינסק השתתפה במבצעים המיוחדים של הקרנות, אם היה

148. קרן היסוד בשנת תרצ"ח, הלשכה המרכזית לקרן היסוד בפולין, ורשה תרצ"ט, עמ' 17.

149. פ"ש, 10 באוקטובר 1930, גל' 40 (195) עמ' 3; שם, 25 בספטמבר 1931, גל' 17 (222).

זה "מפעל ארלוזורוב", ואם "מפעל החולה" או "מפעל הבצרון" [150].

הציונים הכלליים

הציונים הכלליים היו כידוע הגוש המרכזי בהסתדרות הציונית העולמית. ה"הסתדרות הציונית בפינסק", ששונה שמה לאחר־מכן ה"הסתדרות הציונית בפולניה, סניף פינסק", היתה ענף הציונים הכלליים, אלא שבעניינים מסוימים, כגון בענייני הקרנות הציוניות ובהנהלת ה"משרד הארץ־ישראלי" שבעיר שיתפו פעולה כל הזרמים הציוניים. פעילותם המיוחדת של הציונים הכלליים היתה בעיקר בתחום החינוך. בשלהי המלחמה שיקמו את בניינו של בית־הספר הטכני והצליחו לקיימו בידם. על אף נסיונותיו של ה"בונד" לדחוק אותם ממנו ועל אף האיומים של בא־כוח יק"א, שתמכה בבית־הספר, התנהלה בו ההוראה של הלימודים העבריים והכלליים בשפה העברית, חוץ מלימוד הלשון הפולנית [151]. אמנם בעניין זה נשתנה המצב לאחר שצורף אליו בית־המלאכה של "צעירי ציון" והורכבה בו הנהלה פאריטטית. את מקומה של העברית כשפת ההוראה תפשה היידיש. בבניין זה בקומה השנייה שוכנו המוסדות הציוניים: ההסתדרות הציונית, הקרן הקיימת, קרן היסוד, המשרד הארץ־ישראלי וכן "תרבות", עד שהציונים הכלליים הקימו בית ל"הסתדרות הציונית", "בנין יפה ונהדר, בית חומה גדול רחב ידיים, מרהיב עין בפנימיותו וחיצוניותו", שהיה "הבנין הראשון והיחידי על שטח פולסיה, המהווה קניינה העצמי של ההסתדרות". בית זה הוקם ב־1930 ו"עלה לסך ערך 4 אלפים דולאר זהב". אמנם עוד בשנת 1934 היו חייבים 2/3 מסכום זה "לבאנקים המקומיים ולאנשים פרטיים", והנושים איימו "למכור את הבית בפומבי", ועל כן פנו ראשי הציונים אל הפינסקאים בארץ־ישראל בבקשת השתתפות בסך 300 לי"ש לפרעון החוב [152]. פאר יצירתם היתה הגימנסיה העברית "תרבות", שעליה ידובר להלן.

בפילוג שבין "עת לבנות" לבין "על המשמר" השתייכו הציונים הכלליים, רובם ככולם, בזמן הראשון לסיעה "עת לבנות". בבחירות לקונגרס הציוני הט"ו (1927) הצביעו בעד "עת לבנות" 152 איש, ובעד "על המשמר" — 12. ובבחירות לקונגרס הט"ז (1929) הצביעו בעד "עת לבנות" 286 איש ובעד "על המשמר" — 28. אולם לאחר מכן ירדה "עת לבנות" ועלתה "על המשמר"; בבחירות לקונגרס הי"ח (1933) הצ־ביעו רק 78 בעד "עת לבנות" ובעד "על המשמר" — 247. השינוי הזה חל, כנראה, עקב ועידת פולסיה של ההסתדרות הציונית שהתכנסה בפינסק בינואר 1933, בהשתתפותם של יצחק גרינבוים ומשה קליינבוים (סנה) [153].

הנסיונות שנעשו בפולין להקים אחדות ציונית של המפלגות והארגונים הציוניים הלא־סוציאליסטיים מצאו הד גם בפינסק. לוועידה הארצית שכונסה למטרה זו בתחילת 1930, נבחרו כצירים: מ. אייזנברג, י. שקולניק, א.ח. ניימן — "ציונים כלליים", י. גאלצקי — ה"חלוץ המרכזי", ע. אפשטיין — ה"שומר הלאומי", והמהנדס מ. באסביץ — רביזיוניסט. בתחילת 1934 יזמה ה"הסתדרות הציונית" בעיר הקמת גוש של המפלגות הציוניות הימניות לשם שיתוף פעולה בעסקי העיר ובעניינים הציוניים. הוקם ועד בן תשעה חברים והם: י. שקולניק, מ. אייזנברג, מ.י. סגלביץ — "ציונים כלליים"; ב.מ. אפשטיין, ואלק, י. לרמן — חברי "מזרחי"; מהנדס הוכשטיין, ד"ר אכט ומ. באס — רביזיוניסטים [154]. אולם ועד זה לא היה בר־קיימא, מכיוון ש"ברית הצה"ר" עזבה את ההסתדרות הציונית והקימה בשנת 1935 את ה"הסתדרות הציונית החדשה", וכידוע היו היחסים מתוחים מאוד בין שתי ההסתדרויות בכל פולין. אחיזה רבה לא היתה בעיר ל"מפלגת המדינה העברית", שהוקמה ב־1933 ביוזמתו של מאיר גרוסמן. בבחירות לקונגרס הי"ח, שהתקיים באותה שנה, הצביעו בעד מפלגה זו רק 4 אנשים, ובבחירות לקונגרס הי"ט (1935) הצביעו בעדה 35 איש, ובקונגרס שלאחר־מכן (1937) — 40 [155]. בפילוג שבין "ציונים כלליים א'" ("על המשמר") לבין "ציונים כלליים ב'" ("עת לבנות") זכו ה"ציונים הכלליים ב'" בבחירות לקונגרס הי"ט (1935) רק ב־44 קולות, בעוד שה"ציונים הכלליים א'" זכו ב־441 קולות. ובבחירות לקונגרס הכ' (1937) זכו ה"ציונים הכלליים ב'" רק ב־21 קולות, בעוד שה"ציונים הכלליים א'" זכו ב־624 קולות [156]. המספרים האחרונים מראים גידול רב של הציונים הכלליים, על אף העובדה שהרביזיוניסטים לא השתתפו כבר בבחירות לקונגרס הי"ט ושלאחריו. אין זאת כי המעמד הבינוני בעיר נעשה ציוני יותר עקב האנטישמיות שפשטה בשנים אלה. ואפשר שבגידול זה התבטאה האכזבה מן המדיניות היישובית של ההנהגה הציונית, והוא בא בחלקו על חשבון מפלגות השמאל שהשפעתן ירדה בשנים אלה.

ויצ"ו

ארגון זה של נשים ציוניות אינו אלא גלגול מחודש של אגודת "בנות ציון", שהיתה קיימת בעיר עוד בשנות התשעים של המאה הי"ט, ושל "חברת הצדקה של הנשים היהודיות", שהחלה לפעול על סף המאה הנוכחית והתקיימה

150. על "מפעל ארלוזורוב" שנפתח עם ביקורו של ברוך צוקרמן ראה פ"ש, 10 בנובמבר 1933, גל' 45 (331), עמ' 4; על "מפעל החולה", שם, 8 בפברואר 1935, גל' 6 (396), עמ' 4; על "מפעל מיוחד" שם, 26 במאי 1936, גל' 22 (462), עמ' 4. לשם כך נבחר ועד שהרכבו היה: יעקב אליאסברג, ד"ר אלשטיין, דוד אלפר, ד"ר יוסלביץ, עו"ד י. פאס, י. שקולניק; אשר ל"מפעל הבצרון" ראה שם, 13 בנובמבר 1936, גל' 46 (486), עמ' 4.

151. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 196—197.

152. מכתב של ההסתדרות הציונית בפולניה, סניף פינסק בחתימת י. שקולניק יו"ר, מ. אייזנברג, א. שטילרמן, י. בודאנקין אל משה קולודני, בתאריך י"ז בטבת תרצ"ה.

153. פ"ש, 5 באוגוסט 1927, גל' 30, עמ' 4; שם, 5 ביולי 1929, גל' 27 (130), עמ' 4; שם, 28 ביולי 1933, גל' 30 (316), עמ' 4; שם, 20 בינואר 1933, גל' 3 (289), עמ' 4.

154. פ"ש, 3 בינואר 1930, גל' 1 (156), עמ' 4; שם, 19 בינואר 1934, גל' 3 (341), עמ' 4.

155. פ"ש, 28 ביולי 1933, גל' 30 (316), עמ' 4; שם, 2 ביולי 1935, גל' 31 (421), עמ' 4; שם, 16 ביולי 1937, גל' 29 (521), עמ' 4.

156. שם, שם.

עד הכיבוש הגרמני בשנת 1915. המסורת של עסקנות נשים בענייני ציבור ובמיוחד בענייני חינוך התחזקה בשלהי מלחמת־העולם הראשונה ובשנים הראשונות שלאחריה, כשבעיר הת־הלכו והתגוללו ילדים ובני נוער יתומים ללא חינוך וטיפול, וכשהפעולות למען בניין הארץ והגשמת הציונות הפכה לתוכן חיים של חלק גדול של הציבור היהודי בעיר. המשימות שמילאו הנשים בהצלחה בתחומי החינוך והעזרה הסוציאלית, הגבירו בלבם את ההכרה ואת הבטחון כי הן זכאיות שקולן יישמע ברמה בשאלות הציבור. מובן מאליו שתופעה זו היתה בבחינת תופעה כללית בחברה היהודית. אולם בפינסק התרחש דבר שוודאי לא היה כמותו בקהילות רבות וגדולות ממנה. לקראת הבחירות לעירייה שהתקיימו בשנת 1927 יצאו נשים ברשימה מיוחדת שלהן. מועמדיה היו הגברות: רגינה רבינוביץ, ע. בורשטיין, ש. קאהאן וה. בודקובסקי. בכרוזים של הרשימה אנו קוראים בין השאר: "אשה יהודיה בפינסק! אם רצונך לתפוס מקום בחיי העיר עליך לדאוג שנציגות שלך תהיינה במועצה העירונית, להשמיע קולך לטובת הדברים המגיעים לציבור היהודי בכללו ובשאלות הסוציאליות הקרובות לנו, הנשים, יותר מאשר לאחרים. אשה יהודיה! אם רוצה אַת שתתמלאנה תביעות השעה הדוחקות בהתאם לחיים התרבו־תיים והסוציאליים בעירנו, למשל: מוסד ליולדות עניות, גני ילדים, מתן מזון לילדים עניים בבתי־הספר ובתתי"ם, טיפול הולם ביתומים, במושבי־זקנים, בבתי־חולים, תמיכה לרשת בתי־הספר היהודיים־עבריים, הקמת ספרייה עירונית, פתיחת קורסים מקצועיים ושעורי־ערב — עליך להצביע בעד הרשימה של 'ועד הנשים', מס' 11". הרשימה נכשלה.

כשנתיים לאחר־מכן אורגן סניף ויצ"ו בעיר, על־ידי הגברת פבזנר שבאה בשליחות מטעם הקק"ל. עד עלותה ארצה בשנת 1934 היתה הגברת רגינה רבינוביץ יושב־ראש הסניף. מכיוון שעסקניות ויצ"ו שבעיר ידעו עברית או רוסית ולא את הלשון הפולנית, שמרכז ויצ"ו בווארשה השתמש בה, היו קשרי הסניף בעיר עם המרכז רופפים למדי, לפחות בשנים הראשונות. הסניף פעל לטובת הקרנות הציוניות ובעניינים שונים שהיו במצע הבחירות לעירייה בשנת 1927, כלומר עשה למען ילדים נצרכים שבבתי־הספר הציוניים ואירגן נשפים והצגות, שהכנסתם נועדה למטרות אלה. בשביל צעירות שהתכוננו לעלות ארצה אורגנו קורסים לעברית, שנוהלו על־ידי אחת מחברות ויצ"ו, וכן ניתנו לפעמים הרצאות על הציונות במיוחד לחברות החדשות בויצ"ו. משנת 1931 ואילך אירגנה ויצ"ו לטובת הקק"ל שוק ("באזאר"), שהתקיימם בדרך כלל בימי חנוכה[157].

"ברית הצה"ר והצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה)"

בשנת 1924 אירגן זאב ז'אבוטינסקי את המפלגה הרביז־יוניסטית. בבחירות לקונגרס הט"ו (1927) הצביעו בפינסק 31 איש בעד מפלגה זו. בבחירות לקונגרס הט"ז (1929) הצביעו בעדה 87 איש. בסוף שנת 1929 הוקם בעיר סניף של המפלגה. ז'אבוטינסקי ביקר בעיר בסוף דצמבר 1930, ולאחר־מכן גדל כוחה מהר. בבחירות לקונגרס הי"ח (1933) זכתה ב־932 קולות, כמעט פי שלושה ממספר הקולות שניתנו לציונים הכלליים. ביוני אותה שנה שוב ביקר ז'אבוטינסקי בעיר. אולם התיאטרון של הולצמן היה מלא מפה לפה כשנאם שם, והמונים צבאו בחוץ[158]. חלק גדול מן המצביעים היו כנראה צעירים, שהרי בכך ניתן להסביר את ההבדל בין מספר המצביעים לקונגרס לבין מספר המצביעים בעד הרשימה הרביזיוניסטית בבחירות לקהילה בשנת 1936. זכות הבחירה לקהילה היתה, כאמור, רק לבני 25 ומעלה, בעוד שזכות הבחירה לקונגרסים היא, כידוע, מגיל 18 ומעלה. אמנם היו "ציונים כלליים" שנטו לרביזיוניסטים ואפשר שהצביעו בעדם, אלא שהתרחקו מהם לאחר שז'אבוטינסקי יסד בשנת 1935 את "הצ"ח" ("הסתדרות ציונית חדשה").

מובן מאליו שאף בפינסק פרצו חיכוכים, שהגיעו לפעמים גם לידי תגרת ידיים, בין רביזיוניסטים לבין אנשי ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת". כך למשל היתה מתיחות "מלחמ־תית" בעיר במחצית השנייה של אפריל 1933, כשהתקיימה בעיר הוועידה המחוזית הראשונה של ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת", בהשתתפותו של שליח התנועה מלך ניישטאט. בהרצאתו באולם התיאטרון פרצו מהלומות בין המפלגות היריבות, וגם בימים הסמוכים שלאחר־מכן נשנה מצב זה.

אולם דומה כי בפינסק לא היה מאבקם של הרביזיוניסטים וחברי בית"ר נגד הקרנות הלאומיות חריף ביותר. אנו שומעים רק שהבית"רים עוררו מהומה באספה בתיאטרון הולצמן לרגל ביקורו של ד"ר נ.מ. גלבר ב־1937 לשם ארגון התרמה לקרן היסוד. הבית"רים דרשו סרטיפיקאטים. רק לאחר שהתערבה המשטרה והמפריעים הוצאו מן האולם נמשכה האספה[159].

התנועה הרביזיוניסטית משכה לתוך שורותיה לא מעטים מן האינטליגנציה, שהיו מיואשים מן המדיניות הציונית הרש־מית. אולם בעיקר משכה תנועת בית"ר צעירים וצעירות מן השכבות העניות והבינוניות, ייתכן גם מחמת הגינונים הצבאיים שלה. כנראה, בני נוער ממפלגות השמאל עברו לבית"ר, כי בסוף שנות השלושים היתה ירידה גדולה למפלגות השמאל הציוניות.

אחד הארגונים של הצ"ח היה "ברית החייל", שחבריו היו חיילים לשעבר בצבא הפולני, ברובם משכונות העוני, עגלונים וסבלים. יחד עם חברי בית"ר וחברי ארגונים אחרים הם הרבו לעשות כדי להוציא מלבם של כנופיות אנטישמיים, סטודנטים פולנים וסתם חוליגאנים, את הרצון לפגוע ביהו־דים[160].

---

157. צילומי הכרוזים במחלקת כתבי־היד שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית; על ויצ"ו כתבה לי הגב' רחל שטילרמן וראה החוברת דער באזאר, פינסק, טבת תרצ"ג, עמ' 16—18; וראה ספר פינסק, כרך ב', עמ' 214—215.

158. פ"ש, 5 באוגוסט 1927, גל' 30, עמ' 4; שם, 5 ביולי 1929, גל' 27 (130), עמ' 4; שם, 28 ביולי 1933, גל' 30 (316), עמ' 4. פינסק, כרך ב', עמ' 201—202.

159. פ"ש, 21 באפריל 1933, גל' 16 (302), עמ' 4; שם, 28 באפריל 1933, גל' 17 (303), עמ' 4. שם, 26 בפברואר 1937, גל' 9 (501), עמ' 1.

160. פינסק, כרך ב', עמ' 208—209.

המפלגות "צעירי ציון" ו"פועלי ציון — צ"ס"

עמדנו כבר על התגבשותם של "צעירי ציון" בפינסק כמפלגה בעלת פרוגראמה ציונית־סוציאליסטית, כשהעיר היתה מנותקת כמעט ממרכזיה של התנועה בפולין וברוסיה. בשנת 1919, כשנכבשה העיר על ידי הפולנים וצבאות פולין חדרו לרוסיה הלבנה ואוקראינה, יצאה התנועה מבדידותה. קשרים נתקשרו עם מרכזי התנועה הן בקיוב ובמינסק והן בווארשה. במרכזים אלה היו חילוקי דעות חריפים על כיוונה של התנועה והיא נתפלגה. בעלי האידיאולוגיה הציונית־סוציאליסטית יסדו בוועי־דה שהתקיימה בווארשה בשנת 1920 את ה"מזרח־פארבאנד" (ה"התאחדות המזרחית") של "צעירי ציון". ד"ר אלעזר ברגמן, ששימש כבר בשנת 1918 כמזכיר הלשכה הראשית של "צעירי ציון" באוקראינה, שמקומה היה בקיוב, והיה ממייסדיה של התאחדות זאת, היה יושב־ראש של הוועידה ונבחר כחבר הנהלתה, ואילו ז. טיר פרש כבר ב־1919 מן המפלגה והקים ארגון שני של "צעירי ציון" שדגל בסוציאליזם יהודי־עממי ושלל את מלחמת־המעמדות. בין "צעירי ציון" שבפינסק היתה תהייה רבה. היו ביניהם שהמהפכה הבולשביסטית סנוורה את עיניהם, וכשנכנסו הבולשביקים לעיר בפעם השנייה, הסכים חלק מהם לדברי שליח התרבות הקומוניסטי, שיש להשליט בחינוך את השפה הרוסית, במקום עברית או יידיש[161]. לא עברו ימים מרובים והבולשביקים נהדפו מן העיר (ערב סוכות 1920) על־ידי הבאלאכובצים והפולנים. לאחר הפסקה מסוימת בפעולת המפלגה הצטרפו רובם של "צעירי ציון" שבעיר ל"מזרח פארבאנד". על כך אנו למדים מכתבה דלקמן: "אחרי הפסקה ארוכה חידשנו את העבודה. כתפקיד ראשון הצגנו לעצמנו את חיזוקו של 'בעפרייאונג' [כתב העת של 'מזרח־פארבאנד']... לשם כך העברנו ל'מזרח פארבאנד' 100 אלף מארק"[162]. שליחים יצאו אל העיירות שבסביבה כדי לארגן סניפים של מפלגה זו. הנה מודיעים מחומסק: "ביקר אותנו החבר ולמן ואורגן סניף של 'צעירי ציון'". ומיאנובה מודיעים: "הביקור של החבר מפינסק עורר אצלנו מרץ ואנרגיה... אנו ניגשים להקים בית־ספר עממי ושיעורי־ערב, והחלטנו לאסוף 10,000 מארק ל'בעפרייאונג'". אולם היו חברים בפינסק שהת־נגדו לפרוגראמה של ה"מזרח־בארבאנד" ולא הצטרפו אל התאחדות זו משום האידיאולוגיה הסוציאליסטית שלה. ויכוחים התנהלו בשאלה זו, והושמעו דעות "כלל ציוניות", "זעיר בורגניות", בתערובת "עקרונות סוציאליסטיים"[163]. ה"מזרח פארבאנד" החל להיקרא בשם "צ"ס (ציונים סוציאליסטיים) צעירי ציון". בימים 20—22 באוקטובר 1921 התקיימה בעיר ועידה מחוזית של צ"ס והשתתפו נציגים מיאנובה, דרוהיצ'ין, חומסק, אנטופול ולונינץ. מטעם מרכז המפלגה השתתף דוב מלכין. ד"ר א. ברגמן היה אז בווינה והיה בא־כוח צ"צ ("צעירי ציון") ב"משרד הא"י" המרכזי שם. בוועידה זו נבחרו אברהם מאיריביץ, הרשל פינסקי ורבינוביץ (צבי?) כחברי המרכז החדש, שיקום בבריסק, עיר הפלך, בשביל המחוזות פינסק, בריסק, ברנוביץ וגרודנה[164].

צריך לציין שמספר חברי המפלגה לא היה גדול, ולאחר שחלק מחבריה עלו לארץ ואחרים יצאו לווילנה לשם לימודים, נשארו בה רק קומץ של חברים פעילים. עול המפלגה נפל בעיקר על הרשל פינסקי, ולמן, ארקה ויינר ועוד אחדים. הללו הצליחו להחזיק בעמדות שכבשו בשנים שלפני־כן. בראשית שנת 1921 היו תחת ידם שני בתי מחסה, כלומר בתי־ספר כל־יומיים, שבהם ניתן גם אוכל לילדים, בית־הספר שהיה מכונה "לאה־פייגעלעס־שולע" — ושמו שונה, כאמור לעיל, ל"תל־חי" לאחר נפילתם של טרומפלדור וחבריו בי"א באדר 1919 — וכן בית־ספר למלאכה, שהיו בו בתחילת 1921 מחלקות לנגרות, חייטות וסנדלרות.

בשרפה הגדולה בשנת 1921 נשרף בית־הספר למלאכה וכן נשרף בית־מחסה אחד. בכסף שנתקבל מ"אורט" שוקם בבניין שכור בית־הספר למלאכה וצויד במכשירים חדשים. "יק"א" החל כעבור זמן קצר לתמוך בהחזקתו. בית המחסה השני נסגר אף הוא משפסק הג'וינט לתמוך במוסדות החינוך. בבית־הספר למלאכה חלו שינויים שונים. המחלקה לסנדלרות נסגרה, והוקמה מחלקה שבה למדו בנות לתפור לבנים. לבסוף נשארה רק המחלקה לנגרות, והיא הועברה בשנת 1923 לבית־הספר המקצועי שהיה בידי הציונים הכלליים, והורכבה שם הנהלה פאריטטית של "ציונים כלליים" ושל "צ"צ"[165].

בתחילת 1922 פתחה המפלגה שיעורי־ערב למבוגרים, ולמדו בהם כ־200 איש מגיל 16 ומעלה. רובם הגדול פועלים, חברים באגודות מקצועיות. מהם שלמדו קודם בשיעורי־ערב של ה"בונד" ושל "פועלי ציון השמאליים"[166]. המדיניות של המפלגה ופעילותה היתה מותנית במידה רבה בשאיפתה להרחיב השפעתה בשכבות הפועלים ולמשוך אותם מן ה"בונד" ומ"פועלי ציון השמאליים", ובעיקר כדי למשוך את הנוער משכבות העוני אליה. לאחר ויכוחים חריפים, שהתנהלו בין חבריה, סיגלה לעצמה את המארכסיזם ואת עניין מלחמת־המעמדות, כחלק מ"עבודת ההווה". בבית־הספר "תל־חי" עשתה שינוי מכריע, במקום עברית כשפת ההוראה של כל המקצועות ובכל הכיתות הונהג בהתחלה "לימוד היידיש כחלק אינטגראלי לתוך התכנית החינוכית והלימודית". לא עברו ימים מרובים ויידיש הפכה ללשון ההוראה בכיתות א'—ג', והלשון העברית נלמדה בהן בתור "שפה זרה". ובכיתות הגבוהות היתה העברית "שפת לימוד במקצועות היסודיים", "ולימוד היידיש נשאר כאחד ממקצועות הלימודים החשובים

161. הדברים על ד"ר אלעזר ברגמן לקוחים ממכתבו הנזכר בהערה 135; אשר ליחסם של חלק מ"צעירי ציון" לעברית ראה פינשטיין, מגלת פורעניות, עמ' 114; ואשר לפילוג ראה ספר פינסק, כרך ב', עמ' 107.

162. בעפרייאונג, 11 באפריל 1921, גל' 9 (27), עמ' 27.

163. שם, 25 במארס 1921, גל' 12 (30), עמ' 30; שם, 18 באפריל 1921, גל' 14 (41), עמ' 28.

164. שם, 25 בנובמבר 1921, גל' 28 (55), עמ' 26—27.

165. מכתביו של הרשל פינסקי בספר גבת, עמ' 314, 316; ספר פינסק, כרך ב', עמ' 107, 131. לפי תיאורו של א. ויינר גבת, עמ' 70, היה גם בית מחסה ב' בידי "צעירי ציון", אולם אין הוא כותב, שבית מחסה זה הוקם על־ידי הפלג של ז. טיר שנפרד מ"צעירי ציון".

166. גבת, עמ' 316.

ביותר". בעניין הלשונות התנהלו ויכוחים בין חברי המפלגה בעיר, וכן בין חבר המפלגה דוד ברזילי, שהיה כבר בארץ ושהתנגד בחריפות לשינויים, לבין הרשל פינסקי, מראשי הפעילים בפינסק. הרשל פינסקי, שהיה הכוח הקובע במפלגה בפינסק, הוא ששיווה לה את דמותה, שהיה בה משום סינתזה של ציונות וסוציאליזם על יסודות בורוכוביסטיים, ללא האידי־אולוגיה של ה"סטיכיה". הנחותיו היו: ההשתייכות לעולם הסוציאליסטי הכללי וההשתתפות במאבק למען השינוי של המשטר החברתי הן תנאים לשחרור הפועל היהודי. החברה היהודית ישנם גם בה הבדלי מעמדות וניגודי אינטרסים. ההסתדרות הציונית היא למעשה מפלגה בורגנית. אולם יש לפעול למען בניינה של הארץ, שהרי רק על־ידי העלייה אליה ניתן להציל את דור הצעירים מחיי ניוון. בארץ־ישראל ניתן להבריא את ההמון היהודי על־ידי חיי עבודה בריאים ונורמאליים, ועל־ידי כך "יהא מסוגל יחד עם כל האנושות הנענה" להלחם "בעד הגשמת הרעיון הסוציאליסטי". אשר לשאלת השפות, היתה להרשל פינסקי עמדה זו: מכיוון שההמון מדבר יידיש ואינו מבין עברית, שהיא עדיין "שפת האינטליגנציה בלבד", יש לדבר אל ההמון "בלשון המובנת לו", כי "הרעיון הסוציאליסטי־הציוני והעבודה למענם יותר יקרים לי מפטישיזם של שפה". אכן בבתי־הספר יש ללמד עברית, כי "תחיית התרבות העברית" היא דבר חשוב, וטוב "שבין חלק מהפועלים שלנו בארץ־ישראל נהפכה השפה העברית לשפה חיה". הנכונות לפשרה בעניין השפות וסיגולם של רעיונות בורוכוביסטיים נבעו ללא ספק מן המאבק עם ה"בונד" ועם "פועלי ציון השמאליים". במכתב מ־15 באוגוסט 1922 כותב הרשל פינסקי: "אנו רוצים להיות בפינסק מפלגת פועלים... ולמשוך את הפועל משורות ה'בונד' ו'פועלי ציון השמאליים'", והוא מודיע כי "מסביב להסתדרותנו התרכזו עכשיו יותר ממאתיים צעירים פועלים ופועלות"[167]. אולם בין הפועלים המבוגרים לא היתה למפלגה הצלחה מרובה. היא הצליחה רק לארגן "את האגודה המקצועית של עוזרים בבתי המסחר"[168]. וכבר באותו פרק־זמן, באביב 1922, החל פינסקי לטעון שיש להתאחד עם "פועלי ציון הימניים": "הנני דורש את ההתאחדות עם 'פועלי ציון' מפני שאני רוצה שתיווצר מפלגה ציונית־סוציאליסטית חזקה"[169]. האי־חוד של "צעירי ציון" עם "פועלי ציון הימניים" בוצע בפינסק ובפולסיה בדצמבר 1922, לפני האיחוד הכללי של המפלגות האלה בפולין, בשנת 1925, שאז החלה המפלגה החדשה להיקרא בשם "פועלי ציון—צ"ס". אולם דומה כי בפינסק לא זכתה המפלגה החדשה בתוספת כוח מרובה, כי מספרם של "פועלי ציון הימניים" היה מועט בעיר.

מן הפעולות הראשונות של "צעירי ציון" למען ארץ־ישראל היה המבצע של "קרן העבודה", דהיינו אוסף כלי עבודה בשביל פועלי ארץ־ישראל, שהתקיים באביב 1921. על מבצע זה מודיע כתב כדלהלן: "בפעולה למען 'קרן העבודה' הת־חלנו בעיר ובסביבתה. עוד לא ראינו גילויים כל־כך יפים ולבביים של המונים כפי שנתגלו במפעל זה לבניין הארץ". והמודיע מוסיף, שאברהם מאירוביץ יצא לשם כך לסטולין ולונינץ, הרשל פינסקי ליאנובה ומוטלה, אייזנברג לדרוהיצ'ין, חומסק ואנטופול[170]. כלי העבודה נשרפו בשרפה הגדולה, אולם נאספו אחרים במקומם, וכתב מודיע כי "שוב יש לנו 10 ארגזים של כלי עבודה שונים"[171]. בפורים תרפ"ב (1922) ערכו מגבית "לטובת קרן העבודה", כדי להעביר לווארשה בכסף המגבית את הארגזים האלה[172]. חברי המפלגה נתחייבו לתרום את משכורתם של יום ה' בניסן "לטובת קרן העלייה", כפי שנדרשו על־ידי בני המפלגה הפינסקאים שבארץ־ישראל[173]. כבר בשנת 1922 החלו בהפצת מניות של באנק הפועלים, עסקו בגביית ההתחייבויות וכן השתתפו בהתרמה למען קרן היסוד. לפי דברי המודיע על כך התחייבו בעיר לקרן זו באותה שנה 1,000 איש, וסכום ההתחייבות הגיע ל־11½ מיליון מארק[174]. באותו פרק־זמן פעלו כדי לארגן את ה"עובד" אלא, כפי הנראה, ללא הצלחה[175]. אישור המאנדאט על־ידי חבר הלאומים לא עורר במפלגה שמחה רבה. בעוד שה"ציונים הכלליים" ערכו חגיגות "והדביקו מודעות־טלגראמות באותיות גדולות בכל הרחובות", התכנסו חברי המפלגה לאספה והעריכו "את המאורע באופן הכי־פקחי". על הלך הרוח ששרר במפלגה באותו פרק־זמן כותב הרשל פינסקי: "וכי אפשר היה לעסוק בחגיגות וריקודים, כשבאותו היום שאושר המאנדאט שבו חברינו מהמשרד הארץ־ישראלי בווארשה ולא קיבלו ויזת נסיעה לא"י, וגם 'דרישות' מא"י אי־אפשר לקבל. והפקידים האנגלים מוסיפים בכל יום פירושים חדשים על הצהרת צ'רצ'יל מג' ביוני 1922... שההנ־הלה הציונית ענתה אמן אחריה, עניין סידור ההגירה יישאר בידי המועצה הליגיסלאטיבית, ואחרי הגבלות כאלו אפשר להרעיש עולמות על גאולה חדשה?". אין ערך להצהרות, "מפני שרק על־ידי עבודה עצמית, על־ידי אימוץ הכוחות העממיים הבריאים תיבנה הארץ"[176].

בעת ביקורו של שז"ר בעיר, שנזכר לעיל, הוקם ועד מחוזי "למען ארץ־ישראל העובדת". חברי הוועד פעלו בעיירות הסביבה לשם הפצת מניות באנק הפועלים. עד ל־11 באפריל 1924 הופצו בלונינץ 40 מניות ובמוטלה 17 מניות[177]. לפי דבריו של א. ישראלי (ויינר) נוסדה בעיר באותו פרק־זמן הליגה הראשונה "למען ארץ־ישראל העובדת". הפעילים ב"לי־גה" היו איסר בריסקי, ארקה ויינר (ישראלי), חיים סוויטאץ (גבתי) והרשל פינסקי, שהיו גם חברי הוועד המחוזי של "פועלי ציון הימניים". בפעילותם אורגנו ועדים, "למען ארץ־

167. שם, עמ' 72, 317—319.
168. שם, עמ' 317.
169. שם, עמ' 318.

170. בעפרייאונג, 27 במאי 1921, גל' 17 (44) עמ' 23.
171. שם, 15 ביוני 1922, גל' 13 (70), עמ' 27—28.
172. גבת, עמ' 316.
173. שם, שם.
174. ראה הערה 171.
175. שם.
176. גבת, עמ' 320.
177. ראה החוברת אינזער צוקונפט, פינסק 1924, עמ' 6. החוברת הופיעה לקראת בואו של לייב יפה.

ישראל העובדת" בעיירות פולסיה, ונערכו התרמות למען קפא"י (קופת פועלי ארץ־ישראל). כך, למשל, באותה שנה (1924) נערך מבצע למען קפא"י בעיירות המחוז דווקא בה' בניסן, הוא יום הזכרון לרצח הל"ה, בעוד שבפינסק גופא נדחה המבצע מאותו יום, כדי שלא להפריע למפעל ההתרמה לקרן היסוד בעת ביקורו של לייב יפה. וכבר ביולי 1924 כתב פינסקי, שהוא "מבקר אצל הוועדים לענייני א"י העובדת ומארגן אגודות הנקראות בלשוננו 'פארבאנדן פאר דאס אר־בעטענדע א"י' "[178].

ב־30 באוקטובר 1925 התקיימה בפינסק ועידת המחוז של ה"ליגה למען א"י העובדת" בה השתתפו צירים מ־14 מקומות. מהם 14 צירים "פועלי ציון", 3 — "התאחדות", 1 — בלתי מפלגתי. בה הוחלט: 1. לפעול למען רכישת 1,000 חברים ל"ליגה". 2. לאסוף תוך שלושה חודשים 2,000 זלוטות לטובת קפא"י (קופת פועלי ארץ־ישראל), כלומר 2 זלוטות לחבר. נבחר ועד מחוזי בהרכב דלקמן: 6 — "פוע"צ—צ"ס", 2 — חברי "התאחדות", 1 — חבר ה"שומר הצעיר". ה"ליגה" של פינסק התחייבה לאסוף 800 זלוטות. התחייבו לתרום למפעל 200 איש. דומה שמספר זה עשוי ללמד במידה מסוימת על מספר המבוגרים של ה"ליגה", שכללה בפינסק את "פוע"צ—צ"ס", "התאחדות", ה"חלוץ", "יסא"י" ("יידישע סאציאליסטישע ארבעטער יוגענט"), ה"שומר הצעיר" וה"חלוץ הצעיר"[179]. אמנם אנו מוצאים מתקופה מאוחרת יותר, כי מסביב ל"ליגה" היו מרוכזים כ־600 בני נוער[180]. לוועידה בא ד. כהן ממרכז המפלגה והרצה שתי הרצאות באולם התיאטרון. האחת היתה: "הפוליטיקה של הפועל היהודי בארץ־ישראל". אגב, הבונדאים הפריעו למרצה. למחרת הוועידה, ב־31 באוקטובר, התקיימה אספה של חברי "פוע"צ—צ"ס" ונבחר ועד מחוזי של המפלגה. חבריו היו: א. ויינר, י. קלורפיין, א. פייגלמן, יוסף ליפשיץ, גאדל זוליר ומשה וייס.

כנס מחוזי של ה"ליגה למען א"י העובדת" התקיים בעיר בימים 21—22 באפריל 1933 בהשתתפותו של מ. ניישטאט. בכנס זה השתתפו חברים מן המקומות האלה: אנטונובקה, ברזניץ, דומברוביץ, דויד־הורודוק, האנצביץ, הורודנויה, ויסוצק, טלחאן, יאנובה, חומסק, ליבשיי, לנין, לונינץ, לאכבה, מוטלה, מיקאשביץ, סטולין, סארני, סטפאן, פינסק, פלוטניצה, פוהוסט־זאגורודסקי, קוזאן־הורודוק, רוקיטנה[181].

אחת הפעולות החשובות של המפלגה היתה הדאגה לקיומה של "קבוצת פינסק" שנתארגנה בארץ־ישראל. אין כאן המקום לדבר על קבוצה זו. נציין רק זאת, כי בראשיתה של העלייה השלישית עלו מפינסק 13 חברים של מפלגת "צעירי ציון". הם התארגנו כ"קבוצה" ב"גדוד העבודה" על שם טרומפלדור, וחזונם היה לחיות חיי "קבוצה", שתהא בבחינת מצבת זכרון ל"קדושי פינסק". על הקבוצה עברו הרבה טלטולים, תהיות ונטישות. המפלגה בפינסק, אם גם לא סייעה לקבוצה מבחינה חומרית, עודדה אותה מבחינה מוסרית ודאגה לקיים את ה"קבו־צה" ולהרחיבה על־ידי הכשרתם של אנשים במקום והעברתם לארץ־ישראל. ניתן לומר כי המפלגה בפינסק היתה המפלגה הפעילה ביותר בדאגתה לעליית חבריה לארץ. הנה כותב הרשל פינסקי לדוד ברזילי בארץ: "היו בטוחים שתקבלו בשבועות הקרובים... את בחירי הנוער... הנני מאוד בטוח עכשיו בעתיד קבוצתנו בארץ". ובמכתב אחר: "בקוצר רוח חיכיתי לחוות דעתך על החברים החדשים שעלו ארצה, הרי יודע אתה באיזה מאמצים טיפחנו אותם כאן"[182].

על פעולותיה של המפלגה בחינוך, בהחלוץ, בעירייה ובקהילה ידובר בפרקים המיוחדים לכך. נוסיף כאן רק זאת, כי המפלגה היתה קטנה למדי. לקונגרס הציוני הט"ו (1927) הצביעו בעדה 151 שוקלים, מספר הדומה לזה של ה"ציונים הכלליים" (164); ולקונגרס הט"ז הצביעו בעדה יחד עם ה"חלוץ" 200 שוקלים, בעד ה"ציונים הכלליים" הצביעו 314; אמנם כנראה שלאחר־מכן גדל כוחה. בבחירות לקונגרס הי"ח הצביעו בעד ה"ליגה למען א"י העובדת" — 1,247 שוקלים, ובבחירות לקונגרס הי"ט הצביעו בעד ה"ליגה" — 1,704 שוקלים, ובבחירות לקונגרס הכ' רק 937[183]. אבל אין כל אפשרות לדעת מה חלקם של מפלגת "פועלי ציון — צ"ס" בין המצביעים.

"התאחדות"

לאחר שקמה בתחילת 1920 בוועידת פראג ה"התאחדות של הפועל הצעיר עם צעירי ציון" הלא־סוציאליסטים וה"מז־רח־פארבאנד" סירב להצטרף ל"התאחדות" זו, החלה להת־ארגן בפולין מפלגה חדשה בשם "התאחדות". סניף של "התאחדות" התארגן בפינסק בי' באדר תרפ"ב (1922)[184] יש להניח שהפלג של "צעירי ציון" שבהנהגתו של ז. טיר היווה בעיקר את "התאחדות" בעיר. באחד ביולי אותה שנה התקיימה בה ועידה מחוזית של המפלגה החדשה והשתתפו בה נציגים מפוהוסט, דיבין, לנין, חומסק, פרוז'אני, סטולין, לאכבה, קוברין ועוד. הפינסקאים שהשתתפו בדיונים היו גולדוויין, בריסקמן. היושב־ראש היה פרנקל. בריסקמן נבחר כבא־כוח ה"התאחדות" לוועד המחוזי למען קרן היסוד בפול־סיה[185]. המפלגה הזאת לא הצליחה למשוך רבים אל שורותיה. היא היתה קרובה ברוחה אל ה"ציונים הכלליים" ולא השתתפה בחגיגות האחד במאי, ולא חתרה לתפוס מקום באיגוד המקצועי, היתה בעד בתי־ספר על טהרת העברית ושיתפה פעולה עם ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת". אולם היא לא שלחה

178. ראה אונזער שטימע של י.ס.א.פ. "פועלי ציון", שנה ג', 10 באוגוסט 1924; וגם גבת, עמ' 126, 321, וראה ההערה הקודמת.

179. בעפרייאונג אַרבעטער שטימע, 27 בנובמבר 1925, גל' 3, עמ' 6.

180. פ"ש, 27 באוקטובר, 1933, גל' 43 (329), עמ' 4.

181. בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 14 באפריל 1933, גל' 15, עמ' 4.

182. גבת, עמ' 320, 322.

183. פ"ש, 5 באוגוסט 1927, גל' 30, עמ' 4; שם, 5 ביולי 1929, גל' 27 (130), עמ' 4; שם, 2 ביולי 1935, גל' 31 (421), עמ' 4; שם, 16 ביולי 1937, גל' 29 (521), עמ' 4.

184. פאָלק און לאַנד, 8 באפריל 1922, גל' 20, עמ' 11.

185. פאָלק און ציון, 30 ביוני 1922, גל' 14—15, עמ' 20; פאָלק און לאַנד, 28 ביולי 1922, גל' 16—17, עמ' 21—22.

את חבריה לה"חלוץ", בטענה כי ה"חלוץ" בפולסיה ובמיוחד קיבוצי ה"חלוץ", השתלטו עליהם "פועלי ציון" (ימין) והפכו אותם ל"חנות מפלגתית שלהם". ונוסף לכך הם מטפחים שם, לפי דברי הכתב, שנאה לעברית, וחברים מ"התאחדות" נרדפים בה"חלוץ" בפולסיה על כל צעד ושעל[186]. לקונגרסים הופיעה ברשימה נפרדת. בבחירות לקונגרס הט"ו (1927) זכתה ב־24 קולות, בבחירות לקונגרס הט"ז (1929) — 49; בבחירות לקונגרס הי"ח (1933) — 40; לקונגרסים הי"ט וכ' לא הופיעה בנפרד. כנראה נצטרפה לרשימה של ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת"[187].

על אף היותה מפלגה קטנה היה לה מועדון שלה. בעזרתה התארגן בעיר בשנת 1925 סניף של הסתדרות הנוער "גורדוניה", שמספר חבריו היה בעת ייסודו 25. ב־25 ביוני 1933 התקיימה בפינסק ועידה מחוזית של "התאחדות"[188].

"פועלי ציון שמאל"

מפלגה זו היתה אחת המפלגות הגדולות בפולין, וכן גם בפינסק. בשנות העשרים היתה כאן השנייה בגודלה לאחר ה"בונד". בבחירות לקהילה הצביעו בעדה 212 איש והיו לה 2 נציגים במועצת הקהילה, והם: חיים־קופל בוסל, ירחמיאל ארונוביץ, (ממלאי מקום היו: יהושע־לייב ליברמן ומנדל קישפט). הם גם נבחרו למועצת העיר בשנת 1927. בבחירות לסיים בשנת 1928 זכתה ב־735 קולות ובבחירות לעירייה בשנת 1930 מסרו לה את קולותיהם 1,110 אנשים, וזכתה בנציג שלישי המורה יהודית טופטשה[189]. בשנים שלאחר־מכן ירדה השפעתה. בבחירות לעירייה בשנת 1934, שבהן נבחרו 15 יהודים במקום 20 ו־19 בבחירות שלפני־כן, נבחר רק נציג אחד של המפלגה הזאת, והוא י. ארונוביץ, ובבחירות לקהילה בשנת 1936 הצביעו בעדה 186 איש ולא זכתה אף במאנדאט אחד[190].

דומה שעיקר כוחה של מפלגה זו היה בכך, שבראשית שנות העשרים עם חידוש החיים הכלכליים הצליחה להחדיר את השפעתה בבית־החרושת לגפרורים. בבחירות הוועד של הפועלים שבבית־חרושת זה, שנתקיימו בפסח תרפ"ב (1922), נבחרו 4 חברים של "פועלי ציון שמאל" ו־3 חברים של ה"בונד"[191]. ה"בונד" נשאר אפוא כאן במיעוט, על אף תחבולות שונות שנקט. וכן הצליחה המפלגה להחדיר השפעתה בין פועלי המחט והמתכת. כאן חתרו נגדה הקומוניסטים[192]. היתה לה השפעה גם בבית־החרושת ללבידים לאחר ששוקם, אמנם כאן היה ה"בונד" חזק יותר. פעולתה של המפלגה להטבת תנאי העבודה בבית־החרושת לגפרורים הגבירו את השפעתה. בתחילת אוגוסט 1922 החל הוועד החדש לנהל עם ברנארד האלפרן משא ומתן בדבר העלאת המשכורת ב־50%. האלפרן הסכים רק ל־15%. ב־21 באוגוסט פרצה שביתה. תוצאותיה לא ידועות לנו. אולם יש להניח כי השביתה נסתיימה בהצלחה, כי בבחירות לסיים, שהתקיימו אותה שנה, החליטה אספה כללית של פועלי בית־החרושת להצביע בעד רשימה 11, דהיינו בעד "פועלי ציון שמאל", וכן גם החליטו פועלי המחט והמתכת[193].

מבחינה ציונית לא עשתה מפלגה זו ולא כלום. בערים אחרות שיתפה פעולה עם ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת". אולם בפינסק נראה שאף שיתוף פעולה זה לא היה. על כל פנים בבחירות לקהילה בשנת 1936 הופיעה ה"ליגה" ו"פועלי ציון שמאל" בשתי רשימות נפרדות. בשנות העשרים קיימה בית־ספר יידישאי על שם בורוכוב. את המחזור הראשון שלו הוציא בשנת 1924/5, וכן קיימה ספרייה ושיעורי ערב על שם בורוכוב.

ד. ה"בונד"

ה"בונד" היה הכוח המאורגן הגדול ביותר בעיר. הוא גדל עקב התפרקותה של מפלגת ה"מאוחדים" (כלומר חברי ס"ס והסיימיסטים), שהיתה עוד קיימת, כנראה, בשנת 1919, ולאחר־מכן נעלמו עקבותיה. חבריה של מפלגת ה"מאוחדים" עברו קצתם לרוסיה הסובייטית, קצתם הצטרפו ל"פועלי־ציון השמאליים", אולם רובם עברו ל"בונד". כבר ראינו, כי בשנת 1918 יסד ה"בונד" קואופראטיב צרכני, ושברוך צוקרמן מצא בין יתר מוסדות החינוך בעיר, בית מחסה לילדים ובו כ־200 ילדים, שנוהל על־ידי ה"בונד" ו"פועלי ציון". בית־ספר זה עבר לרשותו הבלעדית של ה"בונד", כנראה, בקיץ 1919 וכונה על שם משה'ל גלייברמן, שהיה ממייסדיו ומטפחיו והיה אחד מל"ה הנרצחים. הבחירות למועצת העירייה בסוף הקיץ 1919 התנהלו תוך מאבק חריף בין הבונדאים לבין הציונים. אולם ידם היתה על התחתונה. אין ספק, כי התקוות הגדולות שתלה העולם היהודי בהצהרת באלפור היוו גורם לכשלונו של ה"בונד". תוקפנותם של הבונדאים גברה עם בואו של שמואל דאוויטש מאמריקה שהיה בונדאי או סתם סוציאליסט ושהביא סכום כסף גדול כמסופר לעיל. נתגלה להם, לבונדאים, שהפעילים באמריקה באוסף הכספים למען העיר הם בונדאים לשעבר או סתם ראדיקאלים, מכאן שלהם מגיע חלק הארי מן הסיוע האמריקני. אותו פרק־זמן הם פתחו בית־ספר למלאכה לבנות, והשתלטו על אחד משלושת בתי־היתומים שהיו בעיר, אלא שהחניכים בבית־יתומים זה ברחו באחד הלילות ועברו לבית־יתומים אחר שנוהל על־ידי הציונים. משלא הועילו לבונדאים איומיהם כלפי הציונים וגם איומי מרכז הג'וינט בוורשה — החרימו הבונדאים כל

186. פאַלק און לאַנד, 22 באוקטובר 1926, גל' 17, עמ' 12.
187. ראה הערה 183.
188. פאַלק און לאַנד, 2 ביולי 1926, גל' 11, עמ' 15; שם, מיום ט"ו סיוון תרצ"ג, גל' 22.
189. פ"ש, 1 באפריל 1927, גל' 13, עמ' 4; שם, 9 במארס 1928, גל' 10 (61), עמ' 4; שם, 5 בספטמבר 1930, גל' 36 (191), עמ' 1.
190. שם, 15 ביוני 1934, גל' 24 (362), עמ' 4; שם, 7 באוקטובר 1936, גל' 41 (481), עמ' 4.
191. פרייטיק, עיתון "פועלי ציון השמאליים", 12 במאי 1922, גל' 1, עמ 8.
192. שם.
193. שם, 8 בספטמבר 1922, גל' 6, עמ' 8; דאָס לעבן, עיתון יומי, 18 באוקטובר 1922, גל' 9, עמ' 3.

מה שהיה בבית־היתומים: "שבע עגלות טעונות הוציא ה'בונד' מבית־היתומים", מצרכי מזון, מיטות וכלי מיטה, בגדים ונעליים. הבונדאים אף הטילו את אימתם על שליחי הג'וינט שבאו מן המרכז בוורשה. וכשהיה מעשה ואחד השליחים סילק את חברי ה"בונד" מן הוועד העירוני של הג'וינט, קמו ותלו מנעולים משלהם על מחסני המזון והמלבושים[194]. כוחו של ה"בונד" גבר והלך משנתגלה בשנת 1921, לאחר המאורעות בארץ־ישראל באחד במאי, כי למעשה ממשלת בריטניה היא השליטה בארץ, והיא גם חוסמת את הדרך בפני הרוצים לעלות אליה, ושאין הארץ יכולה ועשויה לשמש פתרון להמוני בית ישראל. המצודה העיקרית של ה"בונד" היתה בית־החרושת לגפרורים. ה"בונד" אירגן כאן את האגודה המקצועית של פועלי בית־החרושת. אמנם אף כאן לא היה שליט יחיד, נאבקו אתו "פועלי ציון השמאליים" והקומוניסטים. אולם נראה כי בבחירות לסיים בשנת 1922, כשה"בונד" הופיע ברשימה נפרדת, מספר 4, לא היו ל"בונד" השגים גדולים, אם כי יצא מהן ב"כבוד". הוא קיבל 1,000 קולות. באותו פרק־זמן, הצליח ה"בונד", שחשב עוד את עצמו כ"נציג היחיד של הפועלים היהודים", לארגן באגודות מקצועיות את פועלי העץ, פועלי העור ופועלי מאפיות. באגודות אחרות נאבק ה"בונד" על השלטון, כאמור, עם "פועלי ציון השמאליים" ועם הקומוניסטים. גם בבית־החרושת ללבידים היתה ל"בונד" השפעה רבה. בשנת 1923 חל קרע בשורות ה"בונד" וחלק מבין הנוער הבונדאי נצטרפו אל הקומוניסטים ואל הנוער הקומוניסטי. למרות פעילותו היה ה"בונד" מיעוט ב"מועצת האגודות המקצועיות" בעיר, ואיסר בריסקי, חבר מועצה זו, נבחר כנציג לקונגרס האיגודים המקצועיים בפולין, אף־על־פי שבשלטונה של מפלגת "פועלי ציון — צ"ס" היה מספר אגודות מקצועיות קטן בהרבה ממספר האגודות של ה"בונד". אולם הצביעו בעדו נציגי האגודות המקצועיות של "פועלי ציון השמאליים", של הקומוניסטים ושל פפ"ס[195]. אין ספק כי משבר העלייה הרביעית הגביר את כוחו של ה"בונד". ראינו כבר שבבחירות לעירייה בשנת 1927 קיבל 3 מאנדאטים, ובבחירות לקהילה בשנת 1928 קיבל 19,6% מכלל הקולות, ובדומה לכך קיבל גם בבחירות לקהילה בשנת 1936. הצלחת ה"בונד" בין הנוער היתה מזערה. בשנת 1926 היו מאורגנים בארגון הנוער הבונדאי "צוקונפט" בסך־הכל כ־100 צעירים וצעירות, בעוד ש"פרייהייט", תנועת הנוער של "פועלי ציון — צ"ס", מנתה בשנת 1927/8 למעלה מ־200 בני נוער[196]. ודומה כי הבונדאים עצמם לא כולם שלחו את ילדיהם לבית־הספר שלהם, ומשום כך גם לא גידלו דור המשך. בתמונת המחזור הראשון, לאחר שבע שנות לימוד, של בית־הספר על שם משה'ל גלייברמן, שיצא בשנת 1928, אנו מוצאים לא יותר מ־16 בנות ואפילו בן אחד אין שם. לפי המובא בספר "טויזנט יאָר פינסק" למדו בו באותה שנה 255 ילדים (כנראה רק בנות). בשנת 1936 היו בבית־הספר הזה 280 בנות ורק 37 בנים[197]. הבנים למדו, מן־הסתם, בבתי תלמוד־תורה ובחדרים או בבית־הספר הטכני ובבתי־ספר ממשלתיים. אגב, גם בית־הספר "תל־חי" של "פועלי ציון — צ"ס" היה רק לבנות, ובתמונת המחזור משנת 1925 — 11 בנות בלבד[198]. בתהלוכה באחד במאי 1932, שהשתתפו בה "פועלי ציון—צ"ס", "פועלי ציון השמאליים" וה"בונד", בלט במיוחד חלקם של "פועלי ציון—צ"ס", ואפשר שצדק הכותב, כי מורגשת ירידה גדולה בהשפעת ה"בונד". אמנם הבחירות לקהילה בשנת 1936 אינן מוכיחות זאת. ה"בונד" קיבל אז אותו מספר האחוזים שהיו לו בשנת 1928. אולם ניתן לומר, כי נוער לא היה לו ל"בונד", על־כל־פנים ללא כל יחס להשפעתם ולכוחם בין המבוגרים. הנוער שבעיר נהר ברובו הגדול לתנועות הנוער הציוניות, ה"שומר הצעיר", ה"שומר הלאומי", שכונה לאחר זמן ה"נוער הציוני", ואל "פרייהייט" ואל בית"ר. והנוער השמאלני נטה אל הקומוניזם. דברי ה"בונד" העיקריים היו: אהרן־יודל שלאקמן, לייזר לוין, י. פּיסניצקי, י. פריינד. היחס של ה"בונד" בעיר לציונות ולבניין הארץ לא היה שונה מעמדתה העקרונית של מפלגה זו. הבונדאים שמחו שמחה מרובה על מאורעות תרפ"ט בארץ. באחד הכרוזים של "פועלי ציון הימניים" ערב הבחירות לעירייה בשנת 1930, מוטחים בפני ה"בונד" דברים אלה: "אתם, יצורים בונדאים, רקדתם ריקודי שדים עם המופתי והאפנדים הערביים מסביב לקרבנות בארץ־ישראל, אתם, מנוונים, ששפשפתם את ידיכם זו בזו מרוב שמחה לאחר כל כשלון ואסון של היישוב העובד בארץ־ישראל". ואין להניח שדברים אלה הם רחוקים מן האמת, אף־על־פי שבלהט התעמולה לקראת הבחירות שילחו המפלגות היריבות, ובמיוחד מפלגות השמאל, כל רסן מעל לשונם, והשמיצו זו את זו בהאשמות שונות, בלי שניתן ואף אין הרצון לבדוק את אמיתותן. בכרוז של ה"בונד" לאותן בחירות בכותרת "יריבינו" ("אונזערע קעגנער") אנו קוראים בין השאר "לשונות זהב" אלה: "אחרי מחנה השחורים כזפת [הכוונה לאורתודוכסים] זוחלים הציונים עם הפ"צקים [הכוונה ל'פועלי ציון הימניים'] הגרורים אחריהם, אנשי 'הכותל המערבי' ו'רחב הזונה'. הם האויבים בנפש של העם העובד, ששמו להם את המטרה, להמית כל דחף, כל סימן, כל זיז של מאבק בעד יום מחר טוב יותר, בעד זכויות וחירות, בעד בית־ספר תרבותי־חילוני בלשון האם, ותמורת כל זה הם נותנים את חלום מדבר ציון, את השממה, חלום שנולד בחיק בלבול הנשמה הטראגי של מנחם־מנדל בן העיירה הקטנה השוקעת. הם כנופיה של 'אברכים', מורסה שכולה מוגלה, דבקה בגופם של המוני היהודים ומוצצים ממנו את שארית לשדם, כדי להעשיר את ה'פריץ' הערבי שבמדבריות השוממים של פלסטינה; אשר זרעו רוח וקצרו סופה בחולות של ה'מלוכה' שלהם וסוף כל סוף זכו אשתקד לפוגרום [הכוונה ל'מאורעות תרפ"ט'] והשנה בא החיסול לכל תקוותיהם העלובות [הכוונה

194. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 194—195; גבת, עמ' 66—67; ספר פינסק, כרך ב', עמ' 181—182.
195. פינסק, כרך ב', עמ' 179.
196. שם, עמ' 175.
197. טויזנט יאָר פינסק, (טי"פ), עמ' 281.
198. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 162.

לספר הלבן של פאספילד]". אשר לדת מסופר, כי דווקא מול ביתו של הרב ואלקין פתח ה"בונד" מסעדה ביום־הכיפורים בשביל ה"חברים העמלים". מפגש של צוקונפט'יס־טים (הנוער הבונדאי), שהתקיים בסטולין בחג השבועות תר"ץ (1930) והשתתפו בו כ־90 נערים ונערות מפינסק, עבר ברחובות העיירה ולפניו תזמורת, דבר שעורר התמרמרות רבה בעיירה, והאדמו"ר ר' משה פרלוב ואחרים עמו עשו שהמשטרה תשלח מן העיירה את ה"אורחים" שבאו מן החוץ[199].

מובן מאליו שהאנטישמיות, הפאשיזם וההיטלריזם עשויים היו לערער את כל השקפת עולמו של ה"בונד", על כן היה רגיש ביותר כלפי תופעות אלה. ביהדות פולין קמה תנועה נגד גרמניה ההיטלרית ובפינסק הוקם "ועד אנטי־היטלרי", שהשתתפו בו כנראה באי־כוח של המפלגות השונות. ה"בונד" היה פעיל כאן ביותר. הוא אירגן אספת מחאה, ופרסם קול־קורא בדבר "בויקוט אנטי־היטלרי". הוא רצה גם לארגן תהלוכת הפגנה, אלא שהשלטונות לא נתנו רשיון לכך. לאחר הפרעות בפשיטיק, בא לעיר אחד מראשי ה"בונד" בווארשה, שנאם בפני כנס של האגודות המקצועיות על הצורך לצאת נגד הפוגרומים בהפגנת מחאה. יום לאחר־מכן קרא הבונדאי פריינד הצהרת מחאה במועצת העירייה, והמועצה החליטה לתרום 100 זלוטות לנפגעי פשיטיק. הורכב ועד לארגון ההפגנה. כנראה השתתפו בו נציגי חוגים שונים. בצהרי אחד מימי מארס האחרונים של שנת 1936 ניתנה הצפירה מבית־החרושת ללבידים. בו ברגע הופסקה העבודה בבתי־החרושת ובבתי־המלאכה, ונסגרו כל בתי־העסק, ויצאה תהלוכת הפגנה לאורך רחוב קוסטיושקו (הרחוב הגדול). בעיקר השתתפו בה, כנראה, פועלי בתי־החרושת. הדבר היה כמובן למורת רוחם של "שומרי הסדר", ובתום התהלוכה פיזרו את המפגינים[200].

ה. קומוניסטים

כבר בשנת 1918 נמצאו בעיר אוהדים נלהבים ל"מהפכת אוקטובר", ונתארגנה קבוצה של קומוניסטים, שחבריה היו מיוצאי ה"בונד", ה"מאוחדים" ו"פועלי ציון". הבולטים בקבוצה זו היו הספר משה ליפטשוק, יעקב קאנטור, בשעתו חבר ס"ס, כתב ב"פינסקי ליסטוק" ומנהל שיעורי־ערב ביידיש, חיים מישוק, פועל דפוס אברהם קאראגאצקי, ועלוול שקליארניק וישראל פרידנרייך, נגר־חרט. רובם ברחו לרוסיה הסובייטית עם נסיגת הבולשביקים בפברואר 1919. השניים האחרונים נשארו בעיר, וכן הצעירים דוד שלוסברג, כורך ספרים, וחנוך קולודני. שני צעירים אלה עמדו בראש קבוצת נוער קומוניסטי בסוף הקיץ 1920, כשהבולשביקים שלטו בעיר בפעם השנייה. ושוב, כשנהדף הצבא האדום על־ידי הפולנים והבאלאכובצים נשארו בעיר רק בודדים מקבוצה זו. אולם לא עבר זמן רב ונתלכדה קבוצת מחתרת, שחבריה היו דוד שלוסברג, ועלוול שקליארניק, עטל, אשתו של משה ליפטשוק, סלויקה פלדמן, אשתו של חיים מישוק, שמשום־מה לא הספיקו לברוח לרוסיה יחד עם בעליהן, ועוד אחת — פייגל פלדמן. קבוצה זו לא החמיצה כל הזדמנות לזרוע אהדה ל"מהפכה", ותוך ניצול הניגודים שבין ה"בונד" לבין "פועלי ציון" נבחר שלוסברג, בתמיכת "פועלי ציון", לחבר הנהלת הקואופרטיב של הפו־עלים, לצדם של ארבעה בונדאים ובלתי מפלגתי אחד. וכמו כן נבחר שלוסברג לאחד משני חברי ההנהלה של מטבח הפועלים. חבר ההנהלה השני היה קופל בוסל, המזכיר של "פועלי ציון השמאליים". התופרת סלויקה פלדמן—מישוק, שהיתה "בעלת לשון", נבחרה להנהלת האיגוד המקצועי של פועלי המחט. לא עבר זמן רב ואהרן פלדמן, יושב־ראש האיגוד המקצועי הזה, שהיה חבר "פועלי ציון", ועוד אחדים ממפלגה זו, נצטרפו אל הארגון המחתרתי. נבחר ועד בן שלושה חברים: ד. שלוסברג — יושב־ראש, אהרן פלדמן — מזכיר והתפר הרשל הוכשטיין, שהיה קודם מן ה"מאוחדים". הרשל הוכשטיין האציל מן התורה המהפכנית על חיים קוט השוליה שלו, וזה הפיץ אותה בין הנוער העובד שבאיגוד פועלי העור. בו בזמן היה באותו איגוד סנדלר שכיר יצחק זילברגליק ה"מזריצ'י", אף הוא קומוניסט, ולא עבר זמן מרובה ושניים אלה נבחרו להנהלת האיגוד, אמנם ל"בונד" היתה השפעה מכרעת באיגוד זה. אף־על־פי שברנארד האלפרן בעל בית־החרושת לגפרורים והמהנדס ישראל רייך, המנהל של בית־החרושת, היו אנשים ליבראליים, ולא היו נוקשים ביחס לדרישות הפועלים, שימש בית־החרושת מטרה נוחה להעמולה מהפכנית, כי בשכר הפועלים היה פער גדול בין פועלים ותיקים לבין פועלים חדשים, וכן בין פועלים מקצועיים לבין פועלים לא־מקצועיים. משחדר שלוסברג לשם כפועל התארגנה סביבו קבוצת פועלים, ביניהם ניסל ואגמן, אלתר איינשטר, יעקב קאפלן, והצעירים יודל קוננץ, קופל שמוקלר, ליבה יאקשר וסימה ואגמן, שהחלו בתעמולה להשוואת השכר. בהשפעתם נבחרה באספת פועלים ועדה למשא ומתן עם המנהל ישראל רייך. חברי הוועדה היו: אלתר סרטשוק, חבר הנהלת האיגוד המקצועי שבבית־החרושת, בונדאי שאהד את הקומו־ניזם, ניסל פורמן, שלאחר־מכן היה אחד הכתבים ב"פינסקער שטימע" וכתב על "מאורעות העבר", ברל דולינקו — בונדאי, וכן נבחרו לוועדה שלוסברג וניסל ואגמן — הקומוניסטים. משנסתיים המשא ומתן בהעלאת שכרם של הפועלים המקר־פחים, גברה הפרסטיז'ה של ה"סיעה האדומה" בין הפועלים בבית־החרושת, אולם למרות זאת היה מספר הקומוניסטים בעיר בסך־הכל כ־20 איש, שהיו מחולקים ל־4 תאים, ומספר בני הנוער הקומוניסטי ("קומסומול") לא עלה על 30 חברים, שבחלקם הגדול עברו לארגון זה מן הנוער הבונדאי "צו־קונפט". הדבר גרם לדלדול "צוקונפט". בהשפעתו של שלוס־ברג ובתמיכת סרטשוק נערכו בחירות חדשות להנהלת האיגוד

199. צילומי הכרוזים במחלקת כתבי־היד בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית; וראה יוגנט וועקער, ווארשע, 1 ביאנואר 1930; שם, 15 ביולי 1930; דברי זכרונות של אריה אביבי, כ"י. תנועות הנוער הציוניות לא תוארו כאן. עליהן תיאורים נרחבים בספר פינסק, כרך ב', עמ' 148—157; 168—178; 183—185; 191—208.

200. נייע פאָלקסצייטונג, 27 בספטמבר 1933; שם, 19 במארס 1936; דער אידישער ארבעטער קלאַס אין יאָר 1936, לאָדז', 1937, עמ' 119—120.

המקצועי של פועלי בית־החרושת לגפרורים, ולהנהלה החדשה נבחרו: שלוסברג וניסל ואגמן — הקומוניסטים, מוטל פישקו, ברל דולינקו ואלתר סרטשוק — הבונדאים, פנחס גורנשפיץ וחיים בייליאק — חברי "פועלי ציון השמאליים". בתור יושב־ראש הנהלת האיגוד נבחר הקומוניסט שלוסברג. בתקופת המתיחות בין רוסיה הסובייטית לבין פולין הוברחה לעיר ספרות קומוניסטית מעבר לגבול, אולם משנחתם "שלום ריגה", בינואר 1921, בו התחייבו הצדדים שהתחתירות ההדדיות תי־פסקנה, נשארו הקומוניסטים בעיר מנותקים מן העולם הקומוניסטי. לא עבר זמן רב ולעיר בא ריוועס מטעם מרכז המפלגה הקומוניסטית בפולין, וה"סיעה האדומה" היתה לחלק מן המפלגה הקומוניסטית בפולין. הסניף התארגן. נבחר ועד מקומי חדש, וכן נוצר "ועד אזורי", בו היו חברים גם איכרים מן הסביבה, ששאיפותיהם היו חלוקת הקרקע של ה"פאנים". מרכז לפגישות הפעילים שימשה המספרה של הלל קראסיל־צ'יק שהיה בונדאי שמאלי, וכן גם מרתף בית־המלאכה של ישראל פרידנרייך, ובית־המלאכה של התפר הוכשטיין. לבחי־רות לסיים בסוף 1922 יצאו הקומוניסטים ברשימה ושמה "הרשימה המאוחדת של העיר והכפר". תעמולת הבחירות הת־נהלה במרץ רב מצד כל המפלגות. לאספות הבחירות באו אז ראשי ה"בונד" — ארתור זיגלבוים, ארליך, ברל זליקוביץ־גוטמן, שעבר אל הקומוניסטים. מטעם מרכז המפלגה הקומו־ניסטית בא יצחק גורדין. הוא האיש אשר עבר בשנת 1918 מרוסיה דרך פינסק ועורר כאן תסיסה מהפכנית בין החיילים הגרמנים שבעיר. התסיסה בבית־החרושת לגפרורים הוגברה בשנת 1923, עקב השמועה שהבעלים החדשים של בית־החרושת, הפירמה השבדית בראשותו של קריגר, עומדים להכניס מכונות חדישות, ומספר הפועלים יופחת עד מחציתם. התכונה לקראת שביתה היתה רבה, אלא אירע שבית־החרושת עלה באש. באותו פרק־זמן עברו אל הקומוניסטים אחדים מ"פועלי ציון השמאליים" ובראשם ניומקה צדוק, שצורף אל הוועד העירוני של המפלגה, וכן עברו כמה מן הנוער ה"בורו־כובי" אל ה"קומסומול"; ומטעם מרכז המפלגה הקומוניסטית בא לעיר "פרופסיונאל" ושמו הרש גרינבוים־הרמן. שביתה שפרצה בבית־החרושת לאחר שיקומו ונמשכה למעלה מ־6 שבועות נסתיימה באי־אלה ויתורים מצד הבעלים החדשים, כנראה בהשפעתו של ברנארד האלפרן. דוד שלוסברג, שחיבורו שימש לנו מקור יחיד כמעט על התנועה הקומוניסטית בעיר מראשיתה עד שנת 1924/5, מייחס את הצלחת השביתה ל"סיעה האדומה" שבבית־החרושת, ובעיקר ל"פעילותו הוא". ברור כי בניגוד לבית־החרושת ללבידים שהוחל בהפעלתו, ושבו היו מנהלי העבודה והפקידים ציונים, היה בית־החרושת לגפרורים מעוז למפלגות השמאל הקיצוניות. כאן התכתשו בונדאים, "פועלי ציון השמאליים" והקומוניסטים. כאשר הגיעה הידיעה על מותו של לנין, בינואר 1924, הופסקה לשעה העבודה בבית־החרושת לגפרורים, והפועלים נתכנסו ל"אספת אבל", בה נאמו ניסל פורמן ואלתר סרטשוק מטעם ה"בונד" ואברהם פוטרמן מטעם "פועלי ציון השמאליים". גם בבית־החרושת ללבידים הופסקה העבודה, אולם רק ל־10 דקות, וכנראה "דברי אזכרה" לא נאמרו בה. והנה למרות הסודיות החמורה עלתה הבולשת בעזרת סוכן על עקבות ה"סיעה האדומה" שבבית־החרושת לגפרורים ובאביב 1924 נאסרו רו־בם. בין האסורים היו דוד שלוסברג, ניסל ואגמן, יודל קוזנץ, חיים קוט, וכן אברהם פוטרמן, ניסל פורמן ואלתר סרטשוק, ואחד שמו אברהם פרדמן. ארבעת האחרונים שוחררו כעבור ימים מספר. והשאר, נשארו בבית־הסוהר עד למשפט. מכתבי־האישום הוברר לאסירים, כי פרדמן, שהיה כביכול קומוניסט, גילה את צפונותיהם. על הלשנתו שילם הסוכן בחייו. הוא נורה באחד הלילות של אוגוסט 1925. מווארשה נשלחו טובי החוקרים והוכרז פרס על גילוי המתנקש. במעשה ההתנקשות נחשד ניסל בראברמן, אולם הוא הצליח כנראה להימלט. ב־4 בספטמבר 1925 החל המשפט, שהתקיים באולם הקולנוע "קאזינו". על הנאשמים הגנו 8 מטובי עורכי־הדין, מהם שהגיעו מווארשה. ב־14 באותו חודש יצא גזר־הדין. דוד שלוסברג נידון ל־6 שנות מאסר חמור, 20 איש נידונו ל־4 שנות מאסר חמור, 12 איש נידונו לשנתיים וחצי והאחרים שוחררו[201].

אולם המאסרים לא שיתקו את פעילותם. לפי נטילקין, ההיסטוריון הקומוניסטי של פינסק, היו בעיר בשנת 1926 למעלה מ־110 קומוניסטים חברים קבועים במפלגה, ועשרות פועלים ואינטליגנטים אוהדים. יש להניח שלא כולם היו יהודים. בבחירות לעירייה בשנת 1927 התייצבו, כאמור לעיל, ברשימה נפרדת בשם "ארבעטער איינהייט" ("אחדות פו־עלים") וזכו במאנדאט אחד. אייזיק פורטנוי, חרט לפי מקצועו, שעבד בבית־החרושת לגפרורים, נעשה לחבר העירייה. בעד הצהרה "אנטי־ממלכתית" בעירייה נענש במאסר ל־6 חודשים. ובאותם ימים נאסרו מינה פריזאנט, זאמארטשוק, מזכיר אגודת הכימאים — הכוונה לעובדים בבית־החרושת לגפרורים — מאשטאשוק, ועוד כ־20 איש. מאשטאשוק הנזכר הוא מיכאל מאשטאשוק המופיע כמועמד ברשימת הבחירות של "ארבעטער איינהייט", וכן מופיע שם כמועמד הירש פרידמן, שאף הוא היה מפעילי הקומוניסטים[202].

בבחירות לסיים בשנת 1928 קיבלה הרשימה הנזכרת 494 קולות. בבחירות לעירייה בשנת 1930 הופיעו ברשימה ושמה "ארבעטער סאָלידאַריטעט" והמועמדים שלה היו: י[וזף]

---

201. ד. שלוסברג. מיינע ערינערונגען, חיבור בכ"י, שנכתב בוורוצלאב; דברי זכרונות של אלתר סרטשוק, כ"י. לפי דבריו קבלו הנידונים חנינה, ורובם של הקומוניסטים הפעילים ברחו לרוסיה הסובייטית. משה'ל בראברמן הוצא שם להורג באשמת טרוצקיזם, ניסל ואגמן הוצא להורג כאנטי־מהפכני. אשתו מתה בבית־הסוהר מהתקפת לב. וכן גם פסח ויסוצקי, לאחר מאסר של עשר שנים. יודל קוזנץ נורה על־ידי הפולנים ליד הגבול הפולני, כשיצא באחת השליחויות של המפלגה הקומוניסטית לרוסיה הסובייטית.

202. ראה А. Нетылькин, ,Пинск, Исторический Очерк, מינסק 1961. אגב, על דרכו של סופר זה תעיד העובדה שבהיבורו אינו מזכיר את השם יהודים גם לא בתור קומוניסטים.

בילצקי, י. מאכלין, מ. שומקה, והם קיבלו 575 קולות. י. בילצקי נבחר כחבר מועצת העירייה[203].

מאסרים ומשפטים נגד קומוניסטים היו בבחינת תופעה רגילה. בשני בספטמבר 1928 נערכה תהלוכה של נוער קומוניסטי, ואחד מהם נעצר. ב־24 באוקטובר אותה שנה נערך משפט נגד ארבעה צעירים והם: חיים קוזנץ, על שהפיץ חומר תעמולה קומוניסטי; ראובן יאקשר, על שהפיץ כרוזים נגד ה״טרור הלבן״; ציפה שרמן ופשה שקליארניק, על ששרו את האינטרנאציונאל ברוסית — ארבעתם שוחררו. לפני האחד במאי 1930 היו ״מאסרים המוניים״, בוודאי של קומוניסטים. באוקטובר 1931 נערך משפט בפינסק נגד עשרים ושבעה קומוניסטים. על שניים מהם הוטל 6 שנות מאסר, על שלושה — 4 שנות מאסר, על שניים — 2 שנות מאסר, ועשרים האחרים שוחררו. אמנם אין אנו יודעים אם הללו היו יהודים כולם או רק מקצתם, ואם היו כולם מפינסק. בינואר 1933 נידון לשנת מאסר צעיר אחד ושישה אחרים יצאו זכאים. באותו פרק־זמן נערך משפט פוליטי נגד 13 איכרים ויהודי אחד. בדצמבר 1933 נערך משפט נגד 49 קומוניסטים, ושוב לא ידוע לנו כמה יהודים היו ביניהם, ואם היו כולם מפינסק. ולפי דברי נטילקין נאסרו ב־9 באוגוסט 1935 כ־200 איש[204].

מובן מאליו כי השפעת הקומוניסטים היתה בעיקרה על פועלים צעירים בבתי־החרושת ובסדנאות המלאכה. אמנם, לפי דבריו של יעקב אליאסברג, היו בבית־החרושת ללבידים שבהנהלתו קומוניסטים מעטים, ובדין־וחשבון שנתפס בידי סוכן סובייטי נמצא כתוב, כי ״בבית־החרושת של לוריא לא כדאי להשקיע אף פרוטה אחת, הואיל והיחסים המשפחתיים והפאטריארכליים בין הפועלים וההנהלה אינם משאירים כל פתח לחדירה לתוכו״[205]. בכל זאת נראה, כי גם בו היו קומוניסטים פעילים. על פסח באראנצ׳וק, שעבד בבית־חרושת זה, כותב אליאסברג, שהיה קומוניסט פעיל ורב השפעה, ונידון למאסר ממושך. הוא נוקב בשמה של גניה הנדלר בתור קומוניסטית פעילה, וכן הוא מספר שהפועל משה יאקשר הועמד לדין, אלא שלדעתו ״לא היתה לו כל נגיעה לפעילות מהפכנית״[206]. היו קומוניסטים בין הנוער הלומד. כך, למשל, היה הסטודנט אנייק אייזנברג קומוניסט ידוע, וכשנכנסו הבולשביקים לעיר ב־1939 נתמנה לאחד משני המנהלים של הגימנסיה ״תרבות״, שתוכנה ואופיה שונו כמובן. נציין כאן, כי בגלל ספרות קומוניסטית וחוברות תעמולה קומוניסטית סגרה הבולשת החשאית הפולנית באביב 1938 את הספרייה על שם ברנר של ״פועלי ציון—צ״ס״, וזאת באשמתו של הספרן נחום סאמורין, שעל אף ההתראות שקיבל מהנהלת הספרייה, שאף היא הותרתה על כך על־ידי ה״רפרנט לבטחון הציבור״, לא סילק את הספרים הקומו־ניסטיים מן הספרייה. יש מקום להניח שגם הספרן עצמו נטה בלבו אל הקומוניזם, כי הקומוניסטים, כפי שנודע, יעצו לחבריהם להירשם כקוראים בספרייה זו. הדבר לא נסתיים בסגירת הספרייה בלבד. סאמורין נידון לשנתיים מאסר. כל חברי ההנהלה של הספרייה, אף־על־פי שהיו כולם חברי ״פועלי ציון — צ״ס״, נאסרו ונחקרו על־ידי השופט ל״ענייני נים החשובים ביותר״. בין הנאסרים היה פ. פקאץ׳, ניימן, משה׳ל פאפיש. בהתערבותו של יהודה פקאץ, אביו של פסח פקאץ׳, הוצאו כולם בערבות והועמדו תחת פיקוח המשטרה. אסור היה להם לעזוב את העיר ועליהם היה להתייצב כל יום במשטרה[207].

אף במושבה איבאניק הסמוכה לפינסק, זו המושבה החק־לאית היהודית, שנוסדה בתקופת ההתיישבות החקלאית היהו־דית באמצע המאה ה־19, לפי המסורת, על־ידי וולף לוין מפינסק, ושימשה מקום נופש והבראה ליהודי פינסק, היו צעירים קנאים לקומוניזם שהטרידו את המשטרה והבולשת הפולניים. מנת חלקם היתה עינויים אכזריים בבתי־סוהר ובמחנה ההסגר קארטוז־ברזה. במיוחד נודע שם אחד ושמו חיים, בן למלמד שבמושבה ושוליה אצל חייט בפינסק, שעל גבו ״חרשו חור־שים״ בבתי־הכלא ובמחנה ההסגר[208].

בניו־יורק הוקמו ״פאטרונאטים״ לעזרת ה״אסירים הפולי־טיים״, בני ערי מוצאם. גם בין יוצאי פינסק נתארגן ״פאטרונאט״ כזה, שמזכירתו היתה הגברת ס. גליבר. בשנת 1936 שלחו ה״אסירים הפוליטיים״ שבפינסק מכתב אל ״אנשי פינסק באמריקה״, שנתפרסם בכתב־העת של ה״פאטרונאטים״ ״צו הילף״. במכתב זה אנו קוראים כדלקמן: ״אין לתאר את העינויים בבתי־הסוהר, וגרוע יותר מצבם של היוצאים מהם. אין להשיג דירה ועבודה מחמת הרדיפות של שומרי הסדר. דלקת הריאות ומחלות דומות אינן נערכות כמחלות בעיני המנהלים של בית הסוהר, ואין נותנים לרופא לבקר את החולה בשחפת. בינינו חולי־שחפת רבים. לאחר ש׳ישבו׳ ארבע, שש, עשר שנים, הם עכשיו אנשים רצוצים... יש נאסרים מיד לאחר שחרורם. לא מכבר שוחרר פועל צעיר לאחר ש׳ישב׳ כמה שנים, והנה הוא נידון שנית למאסר 15 שנים״. הכותבים מסיימים את מכתבם בתודה על העזרה בעבר ומביעים את התקווה שגם להבא לא ימנעו אותה מהם. פנייתם מכוונת ״אל כל המבינים אותם ומכירים בערך מאבקם נגד הרוצחים הפולנים הפאשיסטים — אנטישמיים״. בשנת 1938 נתפרסם על־ידי ה״פאטרונאט״ הפינסקאי ״קול־קורא לכל הארגונים הפינסקאים ולכל יוצאי פינסק וסביבתה״, ובו נכלל מכתב שנתקבל מפינסק. במכתב זה נאמר: ״לפני כחצי שנה כתבנו לכם על כל האסירים הפוליטיים הפינסקאים המעונים בבתי־הסוהר... ומאז גדל מספרם... בזמן האחרון

203. פ״ש, 9 במארס 1928, גל׳ 10 (61), עמ׳ 4; שם, 29 באוגוסט 1930, גל׳ 35 (190), עמ׳ 4.

204. שם, 7 בספטמבר 1928, גל׳ 36 (87), עמ׳ 4; שם, 19 באוקטובר 1928, גל׳ 42 (93), עמ׳ 4; שם, 2 במאי 1930, גל׳ 18 (172), עמ׳ 4; שם, 30 באוקטובר 1931, גל׳ 21 (226), עמ׳ 4; שם, 20 בינואר 1933, גל׳ 3 (289), עמ׳ 4; שם, 3 בפברואר, 1933, גל׳ 5 (291), עמ׳ 4; שם, 8 בדצמבר 1933, גל׳ 49 (335), עמ׳ 4; נטילקין, שם, עמ׳ 44.

205. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ׳ 206.

206. הנ״ל, שם, עמ׳ 207.

207. מדברי זכרונות של פ. פקאץ׳, כ״י.

208. מדברי זכרונות של אריה אביבי, כ״י.

נאסרו: אברהם הנדלר, מקודם נידון ל־4 שנות מאסר, ועכשיו ל־8 שנים; פייגל גיטלמן, כבר 'ישבה' 4 שנים, ועכשיו עליה ל'שבת' עוד 6 שנים, והיא עומדת לפני משפט נוסף; גיטל רוזנבוים מאיבאניק נידונה ל־6 שנים; בלידובסקי ואחר־תו מאיבאניק נידונו ל־3 שנים ולשנתיים; חוה גרייצר כבר 'ישבה' 6 שנים וצפויות לה שנות מאסר נוספות. בימים אלה פרצה שביתה בבית־החרושת 'לישצ'ה', והמשטרה עצרה פועלים אחדים ושלחה אותם לבית־הסוהר". בהמשך "קול־הקורא" מסופר, כי ה"פאטרונאטים" של פינסק ושל וילנה ובהשתתפות הוועד המרכזי של כל ה"פאטרונאטים", עוסקים כעת בהצלת חייו של פינסקאי היושב בבית־הסוהר בווילנה זה 8 שנים, ועליו "לשבת" עוד 4 שנים, והוא חולה אנוש, ויש סיכויים לשחררו[209].

ו. האורתודוכסיה הציונית — ה"מזרחי"

לאחר שתוארו המפלגות החילוניות והאנטי־דתיות נעבור למפלגות הדתיות. קודם כל יש לומר, כי החרדות הדתית הורגשה בתקופה הנידונה יותר מבשנים הסמוכות למלחמת־העולם הראשונה, כך היה בכל פולין וכך היה גם בפינסק. החרדים הצליחו להתגבש ולהגדיל את כוחם על־ידי פעילות ארגונית ועל־ידי מעשים בתחום החינוך. אולם חלקו של ה"מזרחי" בעולם החרדי היה קטן, כך היה בכל פולין וכך היה המצב בפינסק. בבחירות לעירייה בשנת 1927 לא זכתה רשימת ה"מזרחי" בשום נציג. בדומה היו תוצאות הבחירות לקהילה בשנת 1928, בבחירות אלה קיבלו בסך־הכל 59 קולות. בבחירות לקהילה בשנת 1936 הצליחו להעביר נציג אחד[210].

נראה כי ה"מזרחי" בעיר לא גילה פעילות לא בתחום העבודה הציבורית הפוליטית ולא בתחום החינוך. ידוע לנו כי ה"מזרחי" ו"צעירי המזרחי" פתחו מועדון בשנת 1930, כי ביוני 1934 נערך על־ידי ה"מזרחי" "עונג שבת" ראשון בעיר, והמרצים היו: י. ניידיץ, ר' ברוך עפשטיין וש.נ. גיטלמן[211], וכי בשנת תרפ"ד (1924) נוסד בעיר סניף של ה"חלוץ המזרחי" ובישיבת "בית יוסף" היה גרעין של בני הישיבה בשם "יוסף הקנאי", שמהם יצאו להכשרה חלוצית. אולם הללו לא היו מבחינה ארגונית קשורים אל ה"חלוץ המזרחי". כן היו, כנראה, ברוח ה"מזרחי" שני בתי־ספר דתיים פרטיים: בית־הספר לבנים "יבנה", שאורגן מתוך ה"חדרים המתוקנים" בהנהלת שמחה דובובסקי, ובית־ספר מעורב "תושיה", בו למדו עברית בהברה ספרדית, גם פולנית וחשבון[212].

209. צו הילף, ניו יורק 1936, עמ' 19; שם, מאי—יוני 1938.

210. פ"ש, 17 באוגוסט 1928, גל' 33 (84), עמ' 4; שם, 6 בנובמבר 1936, גל' 45 (485), עמ' 2.

211. שם, 15 באוגוסט 1930, גל' 33 (188), עמ' 2; שם, 8 ביוני 1934, גל' 23 (361), עמ' 4.

212. פינסק, כרך ב', עמ' 210. פ"ש, 24 ביולי 1936, גל' 30 (470), עמ' 1; פינסקער וואָרט, 11 במארס 1938, גל' 10 (368).

ז. האורתודוכסיה הלא־ציונית

ייסודו של סניף ה"אגודה" בפינסק חל כבר, כפי שראינו, בסמוך למלחמת־העולם הראשונה. הוא גדל והתחזק בתקופה הנידונה. אם גם לא כל החרדים הלא־ציונים היו חברי ה"אגודה". אין ספק כי הרב ר' אהרן ואלקין והרבנים ר' דוד רבינסקי ור' שמואל־מיכל רבינוביץ היו קרובים ל"אגודה" או אף השתייכו אליה. בפינסק כמו בכל פולין התרכזה פעילותם של חברי ה"אגודה" בעיקר בתחום החינוך. משהוקם בשנת תרפ"ד (1924) "מרכז ועד הישיבות" בווילנה — שמטרתו היתה לארגן ולרכז את התרומות והנדבות לטובת הישיבות ולבטל על־ידי כך את הנוהג שכל ישיבה היתה שולחת שדר"ים ומגידים למענה — באו לפינסק הרב ר' שמעון שקאפ, שהיה עד למלחמת־העולם הראשונה ראש־ישיבה בטלז ולאחר המלחמה בגרודנה, והרב ר' פ. פרושקין, כדי לארגן התחייבויות לטובת "מס הישיבות". הם נאמו בבית־הכנסת הגדול ובקלויזים שבקארלין ובפינסק. הוקם ועד ומאות אנשים חתמו על "הצהרות". הרב ואלקין היה פעיל בדבר. ביוזמתו חולקו למעלה מאלף "קופסאות" והוא עבר בעיירות הסביבה ועשה לטובת המפעל. בכ"ז בטבת תרפ"ה (1925) עמד להתקיים בפינסק כנס של רבנים מטעם "ועד הישיבות", כנראה כדי להגביר את מפעל ההתרמה. אולם הרבנים, פרט לרבה של קוברין, לא באו, והרב ואלקין הודיע ל"ועד הישיבות", כי מחמת מגבית לטובת היתומים שנערכה באותו יום, החליט "על־פי אספה גדולה מנכבדי העדה... לדחות הדרש לזמנא אחריתא", וביקש כי "יראו לשלוח אנשים בעלי השפעה לפי ערכה הגדול של הקהילה הזאת". אמנם נראה כי ההכנסות של "ועד הישיבות" מפינסק לא היו מרובות מלכתחילה, או נדלדלו עקב המשבר הכלכלי הגדול. ישיבת "בית יוסף", שנשתלה בעיר על־ידי פליטים מישיבת המוסר שבנובאהרדוק (נובוגרודוק) וכן ה"ישיבה הקטנה" היו נתונות תמיד במצוקה כלכלית ובמחסור איום. הרבה טען ראש־הישיבה ר' שמואל ויינטרויב נגד "מרכז ועד הישיבות", על שהוא מקפח את הישיבה שלו ואיננו נותן את החלק המגיע לה בכספי התמיכה הבאים מאמריקה. ויש שטען כי הנה עברו חמישה חודשים והוא לא קיבל את משכורתו הזעומה, ואין לו במה לשלם שכר־דירה וכבר הוטל עיקול על מטלטליו "על־אי־תשלום מס של 35 זהובים". והיה מי שכתב ל"מרכז ועד הישיבות", כי "הסיבה העיקרית של אי־הצלחת עבודת ועד הישיבות פה" היא בכך, כי העסקנים הבודדים טרודים בדאגה לקיומם של בני הישיבה בעיר, "מאחר שבני הישיבה דפה סובלים מחסור ודוחק נורא, ורבים מהם הולכים ערום ויחף"[213].

ארגון להפצת תורה וחינוך דתי היה "תפארת בחורים". סניף שלו הוקם בפינסק בשנת 1926 ביוזמתם של הרב ר' משה ברנשטיין ור' שמריה ויינגארטן, בנו של האדמו"ר

213. הידיעות על ענייני "ועד הישיבות" וכן על "תפארת בחורים", שעליה ידובר להלן, לקוחות ממכתבים הנמצאים בייוו"א בניו יורק ומיקרופילמים שנתקבלו מהם. בישיבת "בית יוסף" שבעיר היו בשנת 1930 160 בחורי ישיבה. ראה תלפיות כרך ו' עמ' 360.

מליבשיי ר׳ יצחק־אהרן וויינגארטן. במכתב שנשלח מפינסק בשנת 1929 למרכז ״חורב״ שבווילנה מודיע הכותב, כי בסניף שבעיר כ־200 צעירים מחוגי הפועלים והעובדים בבתי המסחר ומחמת הסתעפותו של הארגון הוא זקוק למנהל בשכר. הוא מבקש אפוא הצעה של מועמד מתאים, שתכונותיו והכשרותיו הן: עליו להיות יהודי חרד, נואם עממי טוב, יודע לכתוב מאמר בעיתון, בעל כשרון לארגון והמכיר היטב את ״מכונת הארגון המסובכת״, בעל ״השגה גדולה״ ורצון לתת לארגון היקף גדול ביותר (״אוועקשטעלן די ארגאניזאציע אין גאר גרויסן פארמאט״). השכר המוצע הוא כ־300 זהובים לחודש. לבסוף באה הערה שהיא בבחינת ״העיקר שכחתי״: המועמד צריך להיות לא אוהד את הציונות על כל פלגיה ואפילו לא את ה״מזרחי״. כאן אפוא מתגלה יחסם של ראשי הארגון הזה לציונות. הכותב מבקש תשובה לפי כתובתו של ר׳ יצחק־אהרן וויינגארטן, הרבי מליבשיי המתגורר בפינסק, בשביל ״מזכיר הכבוד שמרל״ — כלומר בנו של הרבי.

ב־27 ביוני 1927 נערכה בתלמוד־תורה קארלין ועידה מחוזית של ״חורב״, ההסתדרות החינוכית של ה״אגודה״. בועידה השתתפו: הרב רבינוביץ מקארלין והאדמו״ר מקארלין ר׳ אברהם־אלימלך פרלוב, ר׳ משה רייז, ראש ישיבת ״בית יוסף״, אלתר קולודני, שמואל צ׳רניחוב, ברל לוין ועוד. הוחלט להקים בעיר ועד מחוזי של ״חורב״[214]. כבר קודם לכך היה קיים בעיר בית־ספר ״חורב״. וכן הוקם בה בית־ספר ״בית יעקב״ לבנות, שבניינו הושלם ב־1930[215]. באפריל 1930 הוקמה ביוזמתה של הרבנית רבינוביץ מקארלין ועדה לארגון הסתדרות נשים אורתודוכסיות. הרכב הוועדה היה: בת־שבע גבירצמן — יושב־ראש, שיינה־רחל פרידמן — סגן יושב־ראש, אסתר הולצמן — גזברית, צפורה גרשנוביץ — מזכירה[216]. יש להניח, כי ארגון זה הוקם בעיקר לשם הגשת עזרה לבית־הספר ״בית יעקב״.

נראה אפוא, כי עיקר כוחה של ה״אגודה״ בעיר נתרכז בחוגי החסידים שבקארלין. ב־18 בנובמבר 1935 התקיימה בעיר ועידה מחוזית של ה״אגודה״ בהשתתפותו של מנהיג ה׳אגודה׳ בפולין ר׳ איטשה־מאיר לוין[217]. בבחירות לעירייה בשנת 1927 זכו האורתודוכסים, כלומר ה״אגודה״, בנציג אחד. במועצת הקהילה, שהורכבה בשנת 1928, היו להם שלושה פרנסים, והם: יוסף דנגברג, לייב טננבוים וישעיהו גבירצמן. האחרון נבחר גם להנהלת הקהילה. הבחירות לקהילה בשנת 1936 מראות, כי מספר חברי ה״אגודה״ ירד. שלוש רשימות של האורתודוכסים, שיצרו גוש אחד, זכו רק בשני פרנסים במועצת הקהילה, והם: לייב טננבוים וז. זינגמן. ואילו להנהלת הקהילה לא נבחר איש.

ח. תנועת החלוץ

החלוץ הכללי

כבר בשנות הכיבוש הגרמני היו צעירים בעיר שהכשירו את עצמם בעבודה חקלאית כהכנה לעלייתם ארצה[218], בלי שידעו על תנועת ה״חלוץ״ שקמה ברוסיה. בשנת 1920/21 הגיעו לעיר מרוסיה חלוצים, שעברו את הגבול תוך תלאות מרובות. ״צעירי ציון״ שבעיר דאגו לאכסונם ולכלכלתם וסידרו אותם בעבודה במנסרות, תוך סודיות חמורה מפחד הז׳אנדארמריה המיוחדת לענייני הגבול, שחשדה בבולשביזם כל הבא מעבר לגבול ללא היתר. הם הועברו לווילנה ומשם הגיעו ארצה. באותו פרק־זמן אורגן סניף של ה״חלוץ״ בעיר על־ידי חברי ״מכבי״ ונוער ציוני אחר. ״צעירי ציון״ שבעיר לא מצאו לנחוץ להצטרף לה״חלוץ״, משום שהניחו כי בלאו הכי מחנכת מפלגתם לחלוציות[219]. אולם יחסם השתנה בשנת 1923, לאחר האיחוד עם הפלג הימני של ״פועלי ציון״. מכיוון שמפלגת ״פועלי ציון — צ״ס״ שבפולין לקחה תחת מרותה את הסתדרות ה״חלוץ״ וקשרה אותה בזיקה להסתדרות העובדים הכללית בארץ־ישראל, לא יכלו ראשי המפלגה בפינסק לעמוד מן הצד, אם מתוך ששאפו להשפיע על כיוון התנועה החלוצית ואם מתוך שניתנו לה״חלוץ״ זכויות־יתר בקבלת סרטיפיקאטים. על־כל־פנים התארגנו חברי המפלגה שהתכוננו לעלות ארצה במסגרת ה״חלוץ״ ושרידי ה״חלוץ״ הקודם נצטרפו אליהם. כך חודש סניף ה״חלוץ״ בעיר, שמנה כמאה חברים, ברובם חברים של תנועת הנוער ״יסא״י״ (יידישע סאָציאַליסטישע ארבעטער יוגנט״). מובן מאליו, כי שאלת ההכשרה לעבודה צפה ועמדה מיד על הפרק. בעיר אורגנה לשכת עבודה, שדאגה למצוא מקומות עבודה במנסרות וכדומה. למושבה החקלאית איבאניק יצאה קבוצה לשם הכשרה חקלאית בקיץ 1923, שם עבדו במלאכת הקציר. בשנת 1924 עלו ארצה 30 צעירים ו־30 צעירות, מהם נצטרפו ל״קבוצת פינסק״ שבארץ. כשפרץ גל העלייה הרביעית זרמו אל ה״חלוץ״ צעירים וצעירות מחוגים שונים בכל פולין, וכך היה גם בפינסק ובפולסיה. דברי המפלגה נרתמו לפעולת חינוך והסברה, בכיוון הציונות הסוציאליסטית. שאיפתם היתה שחלוצי פינסק ופולסיה כולה יצטרפו לאחר שיעלו ארצה ל״קבוצת פינסק״ שבארץ. בפרק־הזמן הראשון לא נתנו תשומת לב ל״הכשרה״, שמטרתה היתה להרגיל לחיי עבודה, כי הצעירים והצעירות של פינסק רגילים היו בלאו הכי בכך, והשאלה של התמחות במקצוע לא עלתה אז כלל על הפרק. ואשר להכשרה לחיים שיתופיים־קיבוציים — לזאת, כפי הנראה, לא נטו חלוצי פינסק. בינתיים הוקמו מועצות גליליות של ה״חלוץ״, ולהן ניתנה הסמכות לתת אישורי עלייה. המועצה הגלילית של פולסיה נקבעה בפינסק. הרשל פינסקי, שנתמנה לראש המועצה, עשה הרבה בעיירות פולסיה, ביקר בסניפי ה״חלוץ״, ואירגן סניפים חדשים במקומות שבהם עדיין לא היו קיימים. הוא המשיך לפעול בפולסיה לאחר שנבחר למרכז ה״חלוץ״ בווארשה ושימש בא־כוח המרכז בפולסיה. פעיל ביותר בה״חלוץ״, לאחר שהרשל פינסקי עלה

214. פ״ש, 1 ביולי 1927, גל׳ 25, עמ׳ 5—6.
215. פ״ש, 22 באוגוסט 1930, גל׳ 34 (189), עמ׳ 4.
216. פינסקער צייטונג, 4 באפריל 1930, גל׳ 14 (29), עמ׳ 3.
217. פ״ש, 22 בנובמבר 1935, גל׳ 47 (437), עמ׳ 4.

218. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ׳ 24—25.
219. ראה על כל זה דבריו של א. ויינר (ישראלי), גבת, עמ׳ 109 ואילך ובספר: חלוצים אין פוילן, בעריכת ל. שפיזמן, ניו יורק 1959; וראה: ספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 168—178. להלן יצוינו מראי מקומות בעיקר של עניינים, שאינם בנתונים אלה.

בסוף 1925 ארצה, היה א. ויינר (ישראלי). הוא וצעירים אחדים מחברי "יסא"י", ביניהם מי שהיו חברים ב"משמרת חדשה", ניהלו את פעולת ההסברה וההדרכה בסניפי ה"חלוץ" שבגליל, אם על־ידי ביקורים במקומות ואם במשלוח חוזרים. כך עוצב דמותה של הסתדרות ה"חלוץ" בפולסיה, שלמעשה הפכה למעין כפיל של מפלגת "פועלי ציון ימין". דומה כי מותר לומר כי הצעירים והצעירות שבעיירות פולסיה היו בדרך כלל נחשלים מבחינת ההתמצאות הפוליטית־מפלגתית, וחסרי ידע בתורת הסוציאליזם, ועל כן לא קשה היה להדריך אותם ולהשפיע עליהם. תורת הסוציאליזם, כולל התורה של מלחמת־המעמדות, היתה עיקרה של ההדרכה העיונית. אלה מבין החלוצים, שהיה להם מקום עבודה קבוע, נדרשו להצטרף לאגודות המקצועיות, כלומר ה"חלוץ" היה צריך לקחת חלק ב"עבודת ההווה", אף־על־פי שכל מעייניו היו בארץ־ישראל. אפשר שהכוונה היתה הכשרה לקראת החיים בארץ, אם גם שאיפת ההנהגה היתה, שהחלוצים יצטרפו ל"קבוצת פינסק" שבארץ, שחתרה להתיישבות על הקרקע. אותה פסיחה על שתי הסעיפים שבין החיים "הכא" לבין השאיפה לעקירה מן ה"הכא" ולעבור ל"התם", כלומר לארץ־ישראל, מתגלה גם בשאלת הלשונות. את העמדה שנקטה מפלגת "פועלי ציון ימין" לגבי שאלת עברית ויידיש, כלומר חיוב עברית ויידיש כאחת, היא העבירה גם לה"חלוץ". א. ישראלי נותן לכך את ההנמקה: הם רצו שלא ינותק הקשר הרוחני שבין הארץ לבין הגולה על־ידי הוקרת הערכים שבספרות יידיש. דברי המפלגה לא הבינו, שאותו רצון הבריחה מן הגלות ושכחתה, שהיה חדור בו כל עולה וכל המתעתד לעלות, הוא גם חיוני ביותר בתהליך בניינה של הארץ, ומן הדין לחזק רצון זה. אפשר שה"פרוספריטי" בארץ בראשיתה של העלייה הרביעית מנע מהם לראות את העלול להתרחש, ושעשויה לבוא שעה שבה יעמדו חלוצים בפני מבחן קשה של המציאות הארצ־ישראלית, ורבים מן החלוצים יהיו בין ה"יורדים". ומי יודע אם אותו גשר אידיאולוגי ומעשי בין "הכא" ו"התם", "בין חיוב הגלות לבין בניין הציונות", שהיה ביסוד החינוך של ה"חלוץ", לא היה בין הגורמים המסייעים ל"ירידה". אבל גם לאחר שפרץ המשבר של העלייה הרביעית לא שונתה העמדה. כמקודם כך גם לאחר־מכן היתה הפעולה החינוכית וההסברה וחליפת המכתבים והנאומים ביידיש, מתוך התחשבות, כנראה, בחברים שאינם יודעים עברית, אבל לא רק משום כך. זאת נעשה גם בשם הערצת ה"עממיות".

בוועידה הרביעית של ה"חלוץ", שהתקיימה באוקטובר 1925, השמיע הרשל פינסקי, שהיה הקובע העיקרי בענייני ה"חלוץ", לפחות בפולסיה, דברים אלה: "אי־אפשר להיות חלוץ סתם, כי אם חלוץ תנועת הפועלים. בגרות פוליטית והבנה להסתדרות תנועת הפועלים — את זה אנו צריכים לטפח. מתוך עבודתם בקיבוצים הן נפגשו חברינו בשאלות סולידאריות מעמדית והכרה מעמדית... עבודת ההסברה שלנו צריכה, בין יתר הדברים, לדאוג, שהחברים לא ישנאו את שפת ההמונים... למה אין הבנה לעיתון ביידיש בשביל הסתדרות ה'חלוץ' בפולניה? המשרד העולמי של ה'חלוץ' יכול להוציא ירחון בעברית, אבל ההסתדרות בפולניה צריכה להוציא עיתון ביידיש"[220]. את המאבק המעמדי בין הפועלים לבין בעלי בתי־החרושת ובעלי בתי־המלאכה שבפינסק רצה להעביר לתל־אביב, שהתעשייה שלה היתה עוד בחיתוליה: "החלוץ צריך להיות עמוד התווך, עליו תשען הסתדרות הפועלים. אם ניצור הבנה בין העיר והכפר צריך חברנו ההולך הכפרה להיות קשור עם מלחמת העיר"[221]. ואכן בעבודה התרבותית של סניפי ה"חלוץ" בפולסיה, הושם הדגש על ה"בגרות הפוליטית". ה"תרבות", שעטל גוטליב חניכת ה"משמרת החדשה" ואחרים הביאו לסניפים בגליל, היתה כלכלה מדינית והתורה המארכסיסטית[222], בה בשעה שלהלכה היתה הציפייה ש"חלוץ" יהיה "חלוץ תנועת הפועלים", כלומר בעל זיקה הדוקה ל"הסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל", המקבל את מרותה ומציית להוראותיה, והיא היתה כידוע פתוחה לכל עובד שאינו מנצל את הזולת, ללא התחשבות בדעותיו הפוליטיות ובהכרתו המעמדית. אפשר שלא במקרה הוסחה הדעת מן הצורך להקנות ידע על המתרחש בארץ ואפילו לא על "ההסתדרות הכללית של העובדים" בארץ, שעל כך וכיוצא בכך הוחלט בוועידה השלישית של ה"חלוץ" בפולין בשנת 1923[223]. ואפשר שלא בכדי נימקו חברי ה"התאחדות" את סירובם להשתתף בקיבוצי ההכשרה של ה"חלוץ" בפולסיה, בטענה כי ה"חלוץ" בפולסיה הפך למעין "חנות" פרטית של "פועלי ציון"[224].

אולם מאידך יש לומר, כי פרט למפלגת "פועלי ציון ימין" לא היה באותו פרק־זמן שום כוח בעיר, שהיה ביכולתו להתמודד עם המשא הכבד של ארגון ה"חלוץ" בפולסיה והדרכתו. לפי הדין־וחשבון, שמסר הרשל פינסקי בישיבת מרכז ה"חלוץ" באביב 1925, היו בפולסיה באותו פרק־זמן 45 סניפים ובהם 900 חברים ו־500 חברות. בקיבוצי הכשרה היו 260 איש. בפינסק גופא היה קיבוץ ובו 40 חברים וחברות (לאחר־מכן הגיע מספרם לכדי 50 איש). הם גרו ב"בית החלוץ". הבחורים עבדו בריצוף רחובות העיר ובעבודות בניין והבחורות עסקו בעבודות גננות[225]. אולם, כפי הנראה, מוצא חברי הקיבוץ האלה היה מעיירות פולסיה ולא מפינסק גופא. לחלוצי פינסק הוקמה לשכת עבודה, שדאגה למקומות עבודה למענם. היה צורך בכך, משום שבאותו זמן מרובים היו מחוסרי עבודה. בשנת 1923 נתארגן ה"חלוץ הצעיר" ולפי הדין־וחשבון של הרשל פינסקי התפתחו סניפיו יפה מסניפי המבוגרים. אולם עצם ייסודו של ה"חלוץ הצעיר" נתקל בפינסק בקשיים, משום שחברי "פועלי ציון — צ"ס" לא היו נלהבים לארגון זה, שהרי בעיר היתה כבר קיימת הסתדרות נוער של המפלגה, שהיתה מאורגנת תאים תאים

220. גבת, עמ' 323.

221. שם, שם.

222. זאת זכורני מביקוריה במוטלה.

223. ח. מרחביה, עם ומולדת, אוצר תעודות בעניני האזרחות העברית, הציונות והישוב, ירושלים תש"ד, עמ' 612.

224. פאלק און לאַנד, 22 באוקטובר 1926, גל' 17, עמ' 12.

225. העתיד, גל' 16, 22 במאי 1925.

לפי הגילים והיתה לה מסגרת חינוכית ציונית־סוציאליסטית. דומה שחששו פן יבולע למגמה המפלגתית במסגרת החדשה. אולם, למעשה, הפך גם ה״חלוץ הצעיר״ למעין כפיל של תנועת הנוער המפלגתית. ה״חלוץ הצעיר״ בפולסיה נשא בעול העבודה החלוצית וגם היה רתום לעבודה הפוליטית של המפלגה[226].

משבר העלייה הרביעית השתקף גם בתנועת ה״חלוץ״. הקיבוץ התפורר, כשם שהתפוררו קיבוצים רבים אחרים בפולין. הפעולה בסניפים, לאחר שרבים מחבריהם עזבו אותם, התנהלה ללא מתח. ומצד אחר, בתקופת ה״פרוספריטי״ של ראשית העלייה הרביעית, גרמו החלוצים ״אכזבה״ מסוימת ל״הסתדרות הכללית של העובדים״ בארץ. הם הסתדרו כפרטים בעיר ולא העמידו את עצמם לשירות ה״הסתדרות״ לשם ״כיבוש העבודה״ במושבה וכדומה. עקב זאת עלה הרעיון לייסד ״קיבוצי עלייה״, כלומר לארגן את החלוצים לפני עלייתם ארצה, בקיבוצים מלוכדים, מתוך תקווה שעל־ידי כך לא יפנה כל איש לדרכו בעלותו ארצה. הוחלט על כך ב״ועידת דאנציג״ (מארס 1926)[227]. מובן מאליו, כי עניין זה עלה על הפרק גם בפינסק. בקיץ 1926 התקיימה פגישה של גליל פולסיה לשם ארגון ״קיבוץ עלייה״, שיהא קשור עם ״קבוצת פינסק״ בארץ. ראש המדברים היה א. ויינר. בדבריו התעכב על המצב ב״קבוצת פינסק״ בארץ ועל דרישותיה מן החלוץ שבפולסיה. לאחר פגישות ודיונים על מהותו של ״קיבוץ העלייה״ ועל מטרתו, נוסד, בהתאם להצעתו של ויינר, ״קיבוץ עלייה״ בפולסיה, ובו היו 100 חברים מ־20 סניפים[228]. אולם הרפיון הכללי בציונות עקב הירידה של העלייה הרביעית והמשבר הכלכלי בארץ וכן נסיבות אחרות גרמו לצמצום העלייה לארץ ולרפיון חמור בה״חלוץ״. אשר לה״חלוץ״ בפינסק גופא נראה, כי בשנת 1926 חל בו משבר גדול. בעוד שבשנת 1925 קלטה ״קבוצת פינסק״ שבארץ צעירים שעלו מפינסק, הרי בקיץ 1926 היו החברים החדשים שנקלטו בה ״ברובם חברי החלוץ מגליל פולסיה״[229], אבל לא מפינסק גופא. ידיעה מעורפלת מדצמבר 1926 מציינת, כי חודשה העבודה בה״חלוץ״ וכי התקיימה אספה, בה השתתפו 400 איש ונאמו בה י. אייזנברג וא. ויינר. והכתבה מוסיפה, כי ״חמשים איש התנדבו למבצע ׳יום הפרח׳ לטובת ה׳חלוץ׳ ״[230]. אפשר שמבצע התרמה זה היה למען חלוצים חסרי אמצעים שעמדו לעלות ארצה.

התאוששות בה״חלוץ״ באה לאחר מאורעות 1929 ועקב פעולתו של הרשל פינסקי, שבא בשליחות מן הארץ אל ה״חלוץ״ ושהה בפולין מתחילת 1930 עד סוף 1931. אולם גם אז לא היתה ההתרחבות בפולסיה ניכרת ביותר. לוועידת ה״חלוץ״ שבפולסיה, שהתקיימה בפינסק ב־4 ביולי 1930 בהשתתפותו של י. טבנקין, באו 57 נציגים מ־37 מקומות. ובשנת 1934 היו בפולסיה 28 סניפים של ה״חלוץ״ בעוד שבגליל ביאליסטוק היו 62, בווהלין 53 ובגליל וילנה 71. ב״מושבות״, כלומר בכנסי המדריכים, שהיו באותה שנה, השתתפו: מפולסיה 37 חברים, 56 חברות; מביאליסטוק וסביבתה השתתפו 130 חברים, 170 חברות; מווהלין 91 חברים, 143 חברות; מווילנה וסביבתה 200 חברים ו־323 חברות[231]. אין זאת, כי הסיכוי לעלות לארץ היה בשביל הבנות שאלה גורלית יותר מאשר לבנים.

אשר לה״חלוץ הצעיר״, כלומר של בני הגילים עד 18, צריך לומר שאף הוא לא התפתח בפולסיה כפי שהתפתח בגלילות האחרים שבפולין. עם ראשית התארגנותו הוא נראה בעיני דברי המפלגה כארגון מיותר. במיוחד היה הדבר מוקשה על תנועת הנוער המפלגתי ״יסא״י״, וכך היה היחס אליו מצד ״פרייהייט״, מכיוון שבוועידה הארצית הראשונה של ה״חלוץ הצעיר״, שהתקיימה בסוף 1927, נתקבלה החלטה שאסרה על החברים להצטרף לארגוני נוער אחרים[232]. בעוד שבגליל וילנה היו בשנת 1927 37 סניפים של ה״חלוץ הצעיר״, היו בגליל פולסיה רק 8 סניפים[233]. בפינסק גופא היה ״סניף קטן, מעין חוג״[234]. ובניגוד להחלטה זו בלעה ״פרייהייט״ בשנת 1933 את ה״חלוץ הצעיר״. עקב זאת באה משלחת ממרכז ה״חלוץ הצעיר״ כדי להחזיר את המצב לקדמותו. דברי המפלגה התנגדו לכך, ומשום כך בא שליח מיוחד מן המרכז ואירגן סניף חדש של ה״חלוץ הצעיר״[235] (אולם בסופו של דבר נתאחד ה״חלוץ הצעיר״ שבפולניה עם ״פריי־הייט״ בספטמבר 1938). אגב, נראה, כי המגע החי עם הארץ והעבודה בה הביא שינוי בהשקפותיו של הרשל פינסקי על החינוך שהנוער החלוצי זקוק לו. הוא קובל, כי בספרייה על שם ברנר לא מצא ״ספר עברי חדש... נוספו רק ספרים ביידיש״[236]. בסיפוק הוא מציין, כי הוועידה הארצית השנייה של ה״חלוץ הצעיר״, שהתקיימה בדומאצ׳בו במאי 1931 היתה כולה עברית, ״מלבד אחדים שדברו יידיש״[237]. הוא, אשר לפני כעשר שנים דחה בתוקף את טענותיו של דוד ברזילי נגד יידיש, החל כפי הנראה, להרהר אם עמדתו ההיא היתה נכונה. דבריו בסניפים ובקיבוצים נסבו על החיים בארץ[238], ״על מצב הפועל בעיר, במושבה, במשק החקלאי... על היחסים בינינו לבין הערבים... על חיי המשפחה בקבוצה״ וכדומה, ונראה כי גם אדיקותו הסוציאליסטית־המארכסיסטית פגה למר־אה הדלדול של המוני היהודים בפולין וחדלה אצלו הפסיחה בין ״הכא״ ו״התם״. זאת הוא רומז במשפט אחד: ״ואמנם יש הבדל בין עבודתי אז לבין עבודתי עכשיו. יש עתה תוקף ובטחון בדברינו, והנני גם יותר ש ל ם ב ר ו ח י בדרשי

226. ויינר, בספר: חלוצים אין פוילן, ראה הע׳ 219.
227. מרחביה, שם, עמ׳ 604.
228. העתיד, 16 ביולי 1926; גבת, עמ׳ 118. ל. שפיזמן, חלוצים אין פוילן, עמ׳ 147.
229. גבת, עמ׳ 182.
230. בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 17 בדצמבר 1926, גל׳ 48, עמ׳ 4.

231. העתיד, 1 בנובמבר 1934, עמ׳ 23.
232. מרחביה, שם, עמ׳ 615.
233. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 177.
234. שם, שם.
235. שם, שם.
236. גבת, עמ׳ 338.
237. שם, עמ׳ 352.
238. שם, עמ׳ 340.

נאמנות ציונית, מסירות חלוצית, חיי עבודה ויצירה"[239]. הוא, אשר דחף את "צעירי ציון" בפינסק להתאחד עם "פועלי ציון הימניים", היה רוצה עכשיו באיחוד בכיוון הפוך ושואל: "מהי ההצדקה לקיום נפרד של שתי תנועות נוער, ה'חלוץ הצעיר' ו'גורדוניה', עכשיו אחר איחוד המפלגות?"[240], כלומר לאחר הקמתה של מפא"י.

ברם, נראה כי לדעותיו האישיות לא היתה השפעה מרובה על ה"חלוץ". סניפי ה"חלוץ" וה"חלוץ הצעיר" התקיימו בעיר עד מלחמת־העולם השנייה, אולם ללא פעילות רבה. חלוצי פינסק יצאו להכשרה ל"קיבוצים" שבמקומות האחרים. כך, למשל, יצאה ב־1935 פרומקה פלוטניצקי להכשרה בקיבוץ "תל־חי" בביאליסטוק, ואחותה חנצ'ה יצאה ב־1936 לקיבוץ ההכשרה בברנוביץ. מהם שהיו בהכשרה 5—6 שנים, ובתנאים קשים ביותר[241]. בשנת 1935 נתקיים בפינסק סמינאר בשביל ה"חלוץ" בניהולו של ישראל שיינבוים וג. קוט. בסמינאר הרצו: בנארי, מארץ־ישראל, על תנועת הפועלים; זאמקובסקי — המאטריאליזם ההיסטורי; ד. אלפר — ספרות עברית; וייצל — תנועת הפועלים היהודית; פרופסור אכסלרוד — ציונות; לוין [חנוך] — ספרות עברית; קאנאט, מנהל ה"מדרשה תרבות" בפינסק — גיאוגראפיה של ארץ־ישראל.

בשנת 1931 התמקמה בעיר בעזרת חברי ה"חלוץ" וחברי "פועלי ציון" אחת הפלוגות של הקיבוץ "שחריה", שחבריה לא היו מבני העיר. בשנת 1932 מנתה 40 איש, ולאחר־מכן, בשנת 1935, עלה מספרם ל־70. פלוגה זו התלבטה קשות בשנות המשבר גם מחמת היחס של מפלגות אחרות. בעיר נמצאו "קבלנים" שהיו להם מעין "לשכות עבודה" פרטיות, שסידרו פועלים בעבודה לא בלי "טובת הנאה" לעצמם, ו"קבלנים" אלה לא נרתעו גם מתגרות ידיים עם חברי "שחריה"[242]. "לא אחת הסתובבו הבחורים בעיר כשגר־זניהם על כתפיהם ושבו כלעומת שיצאו". אחדים מעסקני "פועלי ציון ימין", ובמיוחד פסח פקאץ', דאגו להם והשיגו למענם מספר מקומות־עבודה קבועים במנסרות קונדה ולוין וכן בבית־החרושת לגפרורים וללבידים. ד"ר אלעזר ברגמן, שהיה סגן ראש העיר, דאג שיקבלו עזרה רפואית חינם, ואלה שעבדו במפעלים החרושתיים קיבלו עזרה רפואית מקו־פת־חולים הממשלתית[243]. בעיתון "פינסקער שטימע" יש מודעה, כי "קיבוץ 'שחריה' מקבל עבודות נגרות, חייטות, תפרות, סנדלרות, תפירת לבנים, חטיבת עצים, חפירת בורות, כביסה, ניקוי בתים וכולי"[244]. בכתבה מיאנואר 1935 אנו קוראים, כי "פלוגה 'שחריה' שבעיר מונה שבעים חברים. רובם בעלי מקצוע, המוכרחים לעבוד עבודות שונות... קצתם מועסקים בבתי־החרושת בעבודות ארעיות... כמה חלוצים עובדים בקביעות בבית־החרושת ללבידים לישצ'ה — של שניידר—פלדמן ובבית־החרושת ללבידים של קונדה—וויינברג, אבל לרוב מתייחסים אליהם כאל בנים חורגים". באותה כתבה מסופר, שהוקם "ועד למען קיבוץ שחריה", כלומר, ועד שידאג למצוא עבודה למענם. ואכן מעיד אחד החלוצים, שהגיע ל"שחריה" בשנת 1936, כי "הופעל פאטרונאט למען הקיבוץ, שבו שותפו מנכבדי העיר, והם עשו כמיטב יכולתם לעזור ולהקל. בעזרתם חדרנו לבתי־החרושת"[245]. פלוגה אחרת של "שחריה" היתה ב־1931 בהורודישץ, ליד פינסק, והיא מנתה בשנת 1936 — 120 איש. הם עבדו שם בבית־החרושת ללבידים "אוניון". מבחינה כלכלית היתה פלוגה זו מבוססת ביותר והיתה ערה לענייני תרבות. אף אלה לא היו בני פינסק. אגב, אף כאן החלו להרגיש באותה שנה את האנטישמיות. שליח שבא מטעם ז.ז.ז. (תנועת נוער פולנית) יסד "אגודה למען הפועלים הנוצרים" ודרש מהם להצטרף אליה. מכיוון שסירבו, התנפלו חברי אגודה זו על קבוצת חברים שהתכוננו לערב "תל־חי" ופצעו שנים־עשר

239. שם, עמ' 344.

240. שם. עמ' 342.

241. פינסק, כרך ב', עמ' 382, 384.

242. העתיד, גל' 15, 1 באפריל 1935, עמ' 21. אונזער פרייהייט, אילוסטרירטע צייטונג פאַר דער יוגנט פון וואַרשטאַט און שול, דערשיינט צוויי מאָל אין חודש, וואַרשע, 18 פברואר 1934, שנה 5, עמ' 8.

243. דברי זכרונות של יהודה הלמן, ביומן גבת, סטנסיל, 5 במאי 1967, גל' 32, עמ' 3—4.

244. פ"ש, 21 באפריל 1933, גל' 16 (302), עמ' 4.

245. שם, גל' 4 (334), 25 בינואר 1935, עמ' 4.

בידינו דו"ח על ההכנסות וההוצאות של "שחריה" בעיר, מן ה־1 באוקטובר 1935 עד 30 בספטמבר 1936:

הכנסה

שכר־עבודה בבתי־חרושת	2,700 זל'
" חטיבת עצים	2,475 "
" שירותי בית	5,490 "
" עבודה שחורה	7,966 "
חייטות	7,875 "
נגרות	3,600 "
סנדלרות	675 "
סיוע מן המרכז	875 "
ס"ה	31,655 זל'

הוצאה

כלכלה	20,987 זל'
דירה, הסקה ומאור	6,310 "
הלבשה	2,238 "
סבון, סיגאריות, דואר	2,345 "
עזרה רפואית	2,097 "
תרבות	496 "
שונות	1,607 "
השקעות כלכליות	2,000 "
ס"ה	38,082.95 זל'
גרעון	6,427.95 זל'

הדו"ח נמצא בארכיון לשצינסקי, באוניברסיטה העברית בירו־שלים, תיק 238. דו"ח זה מאַלף מכמה בחינות. הכלכלה הממוצעת לאיש היתה 298 זל' דהיינו = 38 דולארים בערך. ההכנסה הממוצעת לאיש היתה כ־440 זל' לשנה (280 ימי עבודה), דהיינו 55 דולאר בערך, דהיינו 19 סנט ליום. שכר זה היה בעצם שכרם של הרבה שכירי יום בפינסק. סיפר לי הראביי ניידיץ שבניו יורק, שביקר בפינסק בשנת 1937, כי קרוב משפחתו שהיה שומר לילה בטחנת קמח קיבל 19 סנט בעד ליל שמירה.

מהם. הנהלת בית־החרושת פיטרה את הפורעים, אולם בלחץ השלטונות הוחזרו לעבודתם[246].

ה"חלוץ המרכזי" (החלוץ הכלל־ציוני)

משהשתלטה מפלגת "פועלי ציון ימין" על תנועת ה"חלוץ" לא נשאר להם לנוער הציוני־כללי ולנוער הדתי, כשרצו להשיג סרטיפיקאטים ולעלות ארצה, אלא להתארגן בתנועות חלוציות נפרדות. כך התארגן בעיר בשנת 1926 סניף של ה"חלוץ המרכזי", כלומר החלוץ הציוני־כללי. בראשית דרכו היה עליו להיאבק על עצם קיומו ועל ההכרה בו כתנועה חלוצית, לא רק עם המוסדות המרכזיים של ההסתדרות הציונית אלא גם עם ההסתדרות הציונית שבעיר. היאבקות זו נגרמה, כפי הנראה, עקב התנגדותו של יצחק גרינבוים, מייסד הסיעה "על המשמר"[247]. הוא חשש, כנראה, ל"חלוציותם" של חלוצים אלה. ובעוד שה"חלוץ הכללי" היה לו "עורף" חזק של מפלגת "פועלי ציון ימין" ושל ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת", ושליחים מטעם ה"הסתדרות" באו לפעול בה"חלוץ" שבפולין, היה על ה"חלוץ המרכזי" לפעול בכוחות עצמו בלבד.

קשה לומר שהיה הבדל בהשקפות ובדעות בין ה"שומר הלאומי" לבין ה"חלוץ המרכזי", כשם שלא היה הבדל מהותי בין "פרייהייט" לבין ה"חלוץ הצעיר", וכשם שלא היה שוני מהותי בין מפלגת "פועלי ציון ימין" לבין ה"חלוץ הכללי", שהיה תחת מרותה. אמנם, אשר למפלגות של המבוגרים, היה הבדל ביניהן לבין תנועת הנוער שלהן. מפלגות המבוגרים עסקו בפוליטיקה הארצית, במדיניות של "עבודת ההווה" ובענייני בחירות לקונגרסים, ואף בהתחרות על מאנדאטים. מחמת גילם ומחמת מצבם המשפחתי לא ראו את עצמם כמועמדים מתאימים לעלייה לאלתר, וציפו לשעה כשרה לכך. דברים דומים ניתנים להיאמר על "פרייהייט". למפלגה זו היה משהו נוסף על הציוניות שלה, והוא הסוציאליזם. היא ראתה את עצמה כחלק מן התנועה הסוציאליסטית העולמית והיה לה עניין במאבק להגשמת הסוציאליזם בעולם, ונצטרפו לה"חלוץ הצעיר" רק אלה, אשר שאפו בכל לבם לעקור מחיי הגלות. אולם בין ה"שומר הלאומי" ולבין ה"חלוץ המרכזי" לא היה כל הבדל. שתי תנועות אלה היו דרוכות לקראת ארץ־ישראל. ההבדל היה, כנראה, רק הבדל סוציאלי. בעוד שה"שומר הלאומי" היה בעיקרו מורכב מנוער לומד בגימנסיה "תרבות" — היה ה"חלוץ המרכזי" מורכב מצעירים עובדים, ולא היה שונה מזה של ה"חלוץ הכללי". על ה"חלוץ המרכזי" אנו קוראים, כי היו בני "עמך", פועלים מבתי־החרושת האלפרן ולוריא, בעלי־מלאכה שכירים, ביניהם עובדי אדמה, שהם ואבותיהם עסקו שנים רבות בחקלאות ובאספקת ירקות לתושבי העיר, והיו ביניהם גם חברי ה"בונד" שעזבו את מפלגתם. אפשר שהללו נמשכו אל ה"חלוץ המרכזי" בעיקר, משום שלא דרש הכשרה ממושכת כה"חלוץ הכל־לי"[248]. אליהם נצטרפו לאחר־מכן כמה תלמידים של הגימנסיה "תרבות". מאלף הדבר, כי באותן שנים שה"חלוץ הכללי" בעיר היה בשפל המדרגה, היתה תקופת התפתחות ושגשוג לה"חלוץ המרכזי". אפשר כי הא בהא תליא. עם ייסודו מנה ה"חלוץ המרכזי" קצת למעלה מ־30 חברים, וכעבור זמן לא רב מנה למעלה מ־80 איש[249]. ובעוד שהפעילות בה"חלוץ הכללי" היתה משותקת, יצאו בקיץ 1929 חברים מה"שומר הלאומי" ומן ה"חלוץ המרכזי" לאחוזת זאמושה, שליד מוטלה, לשם הכשרה חקלאית. ובאותה שנה התארגן חוג נוער ליד ה"חלוץ המרכזי". במאי 1930 יצאה שוב קבוצה של ה"שומר הלאומי" להכשרה למשך 6 חודשים, כנראה לאותה אחוזה, וקבוצה של ה"חלוץ המרכזי" יצאה להכשרה באחוזת טבר־דובסקי, ליד פינסק. בהכשרה האחרונה השתתפו כבר חברים מסניפים שונים בפולין[250]. בשנת 1931 חל משבר בתנועה. הוא נגרם, כנראה, מחמת ההתאוששות שחלה בה"חלוץ הכללי" לאחר ביקורו של הרשל פינסקי, ואפשר מחמת המתיחות שגברה בין המפלגה הרביזיוניסטית ובית"ר לבין הציונים הכלליים. על־כל־פנים כתבה מסתיו 1931 מספרת, כי בגלל מריבות פנימיות נחלש ה"חלוץ המרכזי" שבעיר ונשארו בו רק 30 חברים[251]. אולם הוא התגבר על החולשה. ב־21 באוגוסט התקיים בעיר כנס של התנועה בהשתתפותו של י. הפטמן, איש הוועד המרכזי. בראשית שנות השלושים היה בעיר, נוסף על הוועד המקומי, גם "ועד מחוזי". יושב־ראש שלו היה יהושע בגון, אלא שעזב את ה"חלוץ המרכזי" ויסד בשנת 1934 את הסניף של ה"מפלגה המדינתית" שבעיר ובמקומו בא יושב־ראש אחר, כנראה, ש. רבינסקי[252]. ועידה של ה"חלוץ הכלל־ציוני" בפולסיה התקיימה בעיר בנובמבר 1933. ה"חלוץ המרכזי" יצא בעקבות ה"חלוץ הכללי" ויסד בשנת 1932 קיבוץ הכשרה בעיר בשם "פולסיה". המתכשרים ב"פולסיה" לא היו בני פינסק גופא, כשם שחברי "שחריה" באו מן החוץ. בתמונה שצולמה ב־14.1.1933 ישנה כתובת: "קיבוץ פולסיה פינסק, זכרון לעלית החברים—ות לא"י", ובה מצולמים 28 חברים וחברות[253]. קיבוץ "פולסיה" כמו קיבוץ "שחריה" התקיים בעיר עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה. משנת 1937 יש לנו כתבה וזו לשונה: "בעירנו ישנם שני קיבוצים, באחד אנשים רבים והשני קטן הימנו... אנו מוכרחים להבין, שהם יושבים כאן בינינו — למעננו... למען עתידנו... הבה נעזור להם". אין ספק שהכוונה היא לקיבוץ "שחריה" ולקיבוץ "פולסיה"[254]. לה"חלוץ המרכזי" היה מועדון. הפעולה התרבותית בסניף ובקיבוץ היתה, כמובן, ציונות ללא תוספת

---

246. דאס נייע ווארט, 13 במארס 1936, גל' 63, עמ' 10.
247. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 211.
248. שם, שם.
249. על כך מעידות שתי התמונות, שם, עמ' 211—213.
250. שם, עמ' 212, וראה פ"ש, 9 במאי 1930, גל' 13 (174), עמ' 4.
251. פ"ש, 30 באוגוסט 1931, גל' 21 (221); די וואך, 26 באוגוסט 1932, עמ' 6.
252. פ"ש, 27 בינואר 1933, גל' 4 (290), עמ' 4; שם, 17 בנובמבר 1933, עמ' 4; שם, 22 ביוני 1934, גל' 25 (363), עמ' 3.
253. התמונה בספר פינסק, כרך ב', עמ' 212.
254. פ"ש, 1 באוקטובר 1937, גל' 40 (532), עמ' 2.

כלשהי, לימוד עברית, היסטוריה של עם ישראל והציונות. וככל תנועות הנוער הציוניות עסקו חברי הסניף באוסף תרומות למען הקק"ל.

ה"חלוץ המזרחי"

לפי דבריו של עד, בן העיר פינסק, א.ז. תרשיש, התארגן בעיר סניף של ה"חלוץ המזרחי" כבר בשנת תרפ"ד (1924). אולם א. דרויאנוב, שהיה בעיר באביב 1932, מזכיר רק את ה"חלוץ השמאלי" ואת ה"חלוץ הימני" ואת "צעירי המזרחי". אפשר אפוא שה"חלוץ המזרחי" לא היה רישומו ניכר בעיר. כפי הנראה, מעולם לא עלה מספרו על שלוש עשרות חברים. בעיקרם היו חניכי ישיבות וסיסמתם היתה תורה ועבודה. כמו כן היה גרעין חלוצי עצמאי בישיבת "בית יוסף" שבפינסק, מהם שיצאו להכשרה ועלו ארצה[255].

ה"חלוץ הבית"רי"

זמן מסוים היה גם חלוץ בית"רי בעיר. בכתבה אחת אנו קוראים, כי שתי קבוצות של חברי בית"ר יצאו להכשרה ללונינץ ב־4 במאי וב־6 במאי 1930, וכי קבוצה שלישית מתכוננת לכך[256].

לבסוף נציין, כי בשנת 1934 היה פעיל בעיר ארגון חלוצי מיוחד ושמו ה"חלוץ בעל־מלאכה"[257].

בסיכומו של דבר יש לומר, כי הנוער הציוני הפינסקאי על כל זרמיו היה תוסס ובעל ערנות רבה. בפעילותו השקיע להט נעורים, והיא לא היתה מוגבלת בתחום הפעילות המקומית בלבד. מן הנוער הפינסקאי יצאו עסקנים ודבּרים, שהשפיעו על כלל תנועותיהם שאליהן השתייכו. בפעילות זו מצא הנוער תוכן לחיים, שנתרוקנו מכל תוכן אחר, את התקווה לחיים טובים יותר, והיא נתנה להם את ההכרה בערך עצמם. אולם שאלה היא, אם הפילוגים והפיצולים היו הכרחיים, ואם היו לטובת העניין המשותף, שכולם שאפו אליו? ואם היו מוצדקים היחסים המתוחים שבין המחנות השונים. על יחסים אלה יש לנו עדות מפי עד ראייה, בעל עין חודרת. הכוונה היא לא. דרויאנוב, ואלה דבריו: "צעירי מזרחי שוטמים את ההסתדרויות השמאליות ובפרט את השומר הצעיר, והללו מתעבות את צעירי מזרחי — ודומני, ששני הפעלים האמורים כאן מגדירים את היחס שבין אלו לאלו. אלמלי יכלו ההס־תדרויות השמאליות לאכול את בית"ר היו עורכות לשם זה סעודה של מצוה, ואלמלי יכול הוא לבער אותן מן העולם היה רוקד ריקוד של שמחה. אפילו בתוך גבולותיה של עבודה ציונית, שהסתדרויות הנוער מודות בה כולן ועמלות בה כולן — בתוך גבולות העבודה לשמה של הקרן הקיימת — יש שהלגיונות השונים אינם רואים להם יכולת לחנות יחדו ולהעשות מחנה אחד". והוא ממשיך בסיפור דברים על מה שהיה בפינסק ביום היובלות של חיבת ציון ושל הקרן הקיימת, שנחוג בל"ג בעומר 1932: "לא השתתפו בה [בתהלוכה] לא החלוץ השמאלי ולא פועלי ציון, ולא משום שמצאו נימה שלא כרוחם בגוף מפעל היובל, אלא משום שלא יכלו להיות בתהלוכה אחת עם בית"ר, שזה עתה הקדיח תבשילו ברבים: לא השתתף בדמונסטרציות של ראשון במאי והשתתף בדמונסטרציות של שלישי במאי [חג מתן הקונסטי־טוציה הפולנית, שקופחה ביד השלטון של עכשיו]. אף השומר הצעיר, שהשתתף — מקצתו ולא כולו — בתהלוכה, דיק שלא לצאת עמה מחצר ביתה של ההסתדרות הציונית, אלא נצטרף אליה מאמצע הדרך. חזרו הבית"רים ואליהם נצטרפו צעירי מזרחי, השומר הלאומי והחלוץ הימני וגם הסתם־ציונים והמזרחים הזקנים — ולא נתנו לעסקני החלוץ השמאלי ופועלי ציון מקום בנשיאות האקדמיה (כך קוראים בפולניה לאספה חגיגית), שנערכה בתיאטרון לכבוד שני היובלות. אף הם טענו: 'גנאי הוא לנו לשבת בנשיאות יחד עם אלה, שזה עתה הקדיחו תבשילם ברבים'. ובאופן דמונסטרטיבי לא השתתפו בתהלוכה ציונית". והוא מספר עוד: "באותה עיר מערי ליטא הפולנית [כלומר בפינסק] דבר שליח של הציונות אל התלמידים והתלמידות של בית־ספר עממי מיסודו של 'שול־קולט' [בוודאי הכוונה ל'תל־חי'], וכשסיים קמו הילדים והילדות ושרו 'תחזקנה'. בקש השליח מאתם שישירו גם 'התקוה', ולא נענה. והמזכיר של בית־הספר — בחור משכיל וציוני נאמן — הסביר לי בתמימות: לאו אורח ארעא הוא, שבבית־הספר, שרוב תלמידיו ותלמידותיו נמנים על השומר הצעיר ועל החלוץ הצעיר, תושר 'התקוה', שהוח־זקה המנון של בורגנים"[258].

הדברים אמורים לפני הקרע שחל בהסתדרות הציונית עם יציאת הרביזיוניסטים ממנה וייסוד הצ"ח.

ט. המצב הפוליטי

בעירייה

כידוע חתמה פולין בוועידת השלום בוורסיי על התחייבות להעניק זכויות מיוחדות למיעוטים הלאומיים שבתוכה, בענייני דת, חינוך ולשון, וחוקתה קבעה שוויון זכויות לכל האזרחים ללא הבדל דת ולאום. אולם למעשה לא היה שוויון זכויות אלא אך ורק לענייני בחירות לסיים. בעצם לא היה הבדל עקרוני בהשוואה למצב שהיה ברוסיה אחר מתן הקונסטי־טוציה בשנת 1905. יהודי פינסק השתתפו בבחירות לסיים, אולם מאזור גליל פינסק לא נבחר יהודי אף פעם בבחירות אלה. אכן, הם רכשו את זכות הבחירה האקטיבית והפאסיבית להנה־לות העירוניות, זכות שלא היתה כלל ליהודים בסוף תקופת רוסיה הצארית. והנה על אף העובדה שגם בתקופה הנידונה, כמו בקודמתה, היתה פינסק העיר הראשונה בפולין באחוז הגבוה של היהודים בתוכה, היה ראש העיר פולני, כי החוק הפולני קבע שראשי הערים צריכים להיות אך ורק פולנים. כשהורכבה העירייה בפעם הראשונה, בשנת 1919, על יסוד בחירות דמוקראטיות, והיהודים ניצחו בבחירות ורוב מכריע של חברי המועצה העירונית היו יהודים, הציעו הציונים — שלפני

255. פינסק, כרך ב', עמ' 209—210.
256. פ"ש, 9 במאי 1930, גל' 13 (174), עמ' 4.
257. שם, 23 בנובמבר 1934, גל' 47 (385), עמ' 3.
258. דרויאנוב, ציונות בפולניה, תל־אביב תרצ"ג, עמ' 29—32.

הבחירות הסכימו לעשות "בלוק" עם המיעוט הרוסי ועם ה"פולנים המתקדמים" — שראש העיר יהיה פולני. אמנם הוא היה "פולני זקן וישר מאוד". להנהלת העיר ("לאבניקים") נבחרו שני יהודים: אברהם־אשר פיינשטיין ועוד אחד, וכן פולני אחד ורוסי אחד[259]. לקראת אותן בחירות למועצת העירייה יכלו הציונים להכתיב ל"פולנים המתקדמים" מן ה"בלוק" את תנאיהם, והעיקרים שבהם היו: א. המשרות בכל מוסדות העירייה וכמו כן התעסוקה בעבודות העיר יחולקו בהתאם למספר האוכלוסין של כל לאום ולאום; ב. שכל המוסדות הדתיים והתרבותיים ללא כל הפליה ייעזרו על־ידי העירייה באופן יחסי למספר האוכלוסין של כל בני הלאומים השונים שבעיר; ג. ליהודים תהיה רשות לעסוק במסחר ביום הראשון ולעבוד ביום ראשון במוסדות העירייה במקום שבת. ד. לעברית וליידיש תהיה אותה הזכות כמו לשפה הרשמית, הן בדיבור והן בכתב, בכל מוסדות העיר, באספות וכדומה[260]. אולם כבר אז, כשהממשלה הפולנית רצתה לשכך את זעם היהודים על רצח הל"ה, ניסו הלא־יהודים בהנהלת העיר ובמועצתה להתכחש להתחייבויותיהם ולקפח את היהודים. אמנם נתקבל, כנראה, לעירייה מספר לא קטן של פקידים יהודים. אולם השלטונות המקומיים עשו את כל מה שביכולתם להכשלת העירייה[261]. המצב נשתנה לחלוטין אחרי הכיבוש הארעי השני של הבולשביקים ולאחר "שלום ריגה" בין פולין ורוסיה הסובייטית (18 במארס 1921). אז מונה לסטארוסטה בפינסק אנדק מובהק, שהציק ליהודים בכל אשר יכול[262]. פיינשטיין נאלץ להתפטר מהנהלת העיר מחמת האיבה שגילה הסטארוסטה כלפיו. לא עבר זמן רב ובמקום מנהלה נבחרת מונתה הנהלת העיר על־ידי השלטונות. "והציבור היהודי היה מיוצג על־ידי שני ממונים יהודים [והם בנימין בוקשטאנסקי ויעקב סלוצקי]. אחד מהם היה כעין 'רבינר', מנהל רשימת הלידות, המיתות והנישואין, והשני — חבר העיר בשכר, מנהל כמה מחלקות ובא־כוח ענייני היהודים בעירייה... כל רשת בתי־הספר היהודיים, מוסדות המלאכה ובתי־היתומים... לא נתמכו כלל על־ידי העירייה, או שהיו מהם אשר זכו לפרוטות מבישות. לעומת זה השתתפה העירייה בסכומים עצומים בהקמת בתי־ספר עממיים־פולניים, המציאה להם מגרשים, בנתה להם את בנייניהם וציידה אותם במכשירי לימוד וכתיבה"[263]. אשר לפקידות, "היה גם מספר פקידים יהודים בין עובדי העירייה"[264]. אולם במוסדות הממשלה לא היה אף פקיד יהודי אחד. בבתי המשפט לא היה שופט יהודי, ולא היה נוטריון יהודי, ובבתי־ספר הפולניים לא היה, כנראה, מורה יהודי.

בחירות לעירייה התקיימו במארס 1927. כיושב־ראש ועדת הבחירות המרכזית נתמנה על־ידי הבוייבודה השופט המחוזי יאן ראוט. כחברי הוועדה נתמנו ארבעה לא־יהודים ושני יהודים. ידועים לנו שמותיהם: ברוניסלאב בּוריסביץ, טדיאוש מושינ־סקי, יאן דשוראבסקי, באזילי גולוב, פליכס באדימן ומנדל טרייבוש. בכל ועדות הבחירות האזוריות היו שנים־עשר יהודים לעומת שמונה־עשר לא־יהודים[265]. ועדת הבחירות סירבה לשלם עבור הדפסת ההוראות לבחירות בעיתון היידישאי[266]. מאות יהודים לא נכללו משום־מה ברשימות הבוחרים, ולרבים הע־רימו קשיים מחמת הבדלים בשמות שבין הנתון ברשימות לבין התעודות שבידיהם[267]. אולם משנחל הציבור היהודי נצחון מכריע בבחירות — דבר שאפשר היה לראותו מראש — ומתוך עשרים וחמישה חברי מועצת העיר נבחרו עשרים יהודים, הרי ש"איש לא העלה על דעתו, שיהודי ייבחר לראש העירייה, אבל ברור היה שסגנו יהיה יהודי"[268]. ואשר למספר החברים בהנהלת העיר נקבע "שוויון זכויות" בין הרוב היהודי לבין המיעוט הפולני וניתנה הכהונה הזאת ליהודי אחד ולפולני אחד[269]. לאמיתו של דבר, לפי מספר האוכ־לוסיה בעיר מן הראוי היה שהמועצה תהיה בת 30 איש, ובהתאם לכך היתה ההנהלה העירונית צריכה להיות בת 3 חברים בנוסף על ראש העיר וסגנו. אולם השלטונות העמידו את מספר חברי המועצה על 25, כדי שבהנהלת העיר יהיו רק שני חברים. לפי הצדק הגיעו ליהודים שני המקומות בהנהלה העירונית, אולם השלטונות עשו הכל כדי שהיהודים לא יהוו רוב בהנהלת העיר[270]. אפשר שהיהודים עצמם היו אשמים בדבר. היה פירוד לבבות בין הסיעות או הגושים. "ה'גוש האזרחי' של הנבחרים היהודים — שמנה 11 איש בהרכב זה: 7 נבחרים מן הרשימה של הסוחרים והחנוונים הזעירים, 3 בלתי מפלגתיים, 1 מן האורתודוכסים — השלים עם הקיפוח הזה מתוך חשש של הרגזת הרשות"[271]. כראש העיר נבחר הפולני מורגנטאלר ולסגנו — בנימין בוקשטאנסקי, ששימש כבר קודם לכן כ"לאבניק" ממונה בשכר, וה"גוש האזרחי" לא רצה לקפח את פרנסתו. כחבר ההנהלה נבחר יעקב סלוצקי שהיה נציגם של ה"גוש האזרחי". מפלגות השמאל דרשו שאחד מהם יהיה חבר ההנהלה השני, והבונדאי תנחום־לייב פריינט הוצע לתפקיד זה על־ידי ה"בונד". אולם הבוייבודה מחק את שמו[272] ואישר את בחירתם של הפולני פאבלובסקי ושל סלוצקי[273]. לפי ידיעה בעיתון הסכים הבויי־בודה לבחירת "לאבניק" שלישי במקומו של פריינט. אבל אין אנו יודעים משום־מה לא נבחר, אפשר משום שסיעות השמאל, שלהם הגיע המקום הזה, לא יכלו לבוא לכלל דעה אחת ביחס למועמד[274].

259. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 95—97.
260. שם, עמ' 96.
261. שם, עמ' 98.
262. שם, עמ' 196.
263. א. וינר (ישראלי), גבת, עמ' 90—100.
264. שם.

265. פ"ש, 25 בפברואר 1927, עמ' 1.
266. שם, 11 במארס 1927, גל' 10.
267. שם, עמ' 6.
268. א. ברגמן, מזכרונותיו של סגן ראש עיריה סוציאליסטי, בספר גבת, עמ' 133.
269. שם, עמ' 134.
270. שם, עמ' 133.
271. שם, עמ' 133—134.
272. פ"ש, 15 ביולי 1927, עמ' 2, 5.
273. פ"ש, 26 באוגוסט 1927, עמ' 1.
274. גבת, עמ' 134. הדברים אינם תואמים במקצת עם מה שהעלינו לעיל מדבריו של א. ברגמן.

היהודים שנבחרו למועצה היו: 1. ארונוביץ ירחמיאל (בעל משרד לכתיבת "בקשות"). 2. בוקשטאנסקי בנימין (שנתמנה לסגן ראש העיר). 3. בורושוק פייבל — עורך דין. 4. ברגמן אלעזר — דוקטור לכימיה. 5. בוסל חיים־קופל — מנהל חשבונות. 6. גלייברמן מרדכי (?)־לייזר — סוחר. 7. הולצמן יעקב — סוחר. 8. וולובלסקי שמואל — מדפיס. 9. ויינר אהרן — מורה. 10. טננבוים לייב — סוחר. 11. לחצ'ין אובסיי — סוחר. 12. לוין לייזר־משה — מנהל חשבונות. 13. ליובארט יקותיאל — סוחר. 14. פינסקי הירש — חנווני (סוחר זעיר). 15. פומראנץ נחמן. 16. פורטנוי אייזיק — חרט. 17. פוסניצקי שאול — טכנאי שיניים. 18. רייך ישראל — מהנדס, מנהל בית־החרושת לגפרורים. 19. סלוצקי יעקב — סוחר. 20. שלאקמן אהרן־יודל — פקיד[275]. ישראל רייך נבחר ליושב־ראש של מועצת העיר.

אחת השאלות הראשונות שנתעוררו עם התחלת פעולתה של מועצת העירייה היתה זכותה של יידיש, כלומר אם תינתן האפשרות לנהל דיוני המועצה ביידיש. היתה כאן לא רק בעיה עקרונית של שוויון זכויות אלא גם שאלה מעשית, כי "הרוב המכריע של הנבחרים היהודים לא ידע פולנית כהוגן עד כדי הופעה פומבית"[276]. התעוררה גם השאלה: אם תדפיס העירייה את המודעות גם ביידיש. המועצה שהיו בה, כאמור, 20 נציגים יהודים לעומת 5 לא־יהודים החליטה על כך בחיוב, אף־על־פי שחלק מן הנבחרים היהודים, מן ה"גוש האזרחי", העריכו כפי הנראה, דרישה זו כמופרזת או מסוכנת[277]. הבוייבודה ביטל את ההחלטות האלה, כשם שביטל אחרות, והן: א. שהעירייה תקים בכספה מצבת זכרון על קברם של הל"ה; ב. להסב את שם הרחוב ליסטובסקי — שנקרא על שם הגנראל שכבש את פינסק בשנת 1919 ושהיה אחראי במידה ידועה לאותו רצח ועל־כל־פנים הצדיק אותו — ולכנותו בשם הסופר הפולני סלובאצקי[278]. על הנסיון לתת מעמד רשמי ליידיש מספר ד"ר א. ברגמן, כי בישיבה הפומבית, המעשית, הראשונה התחיל לקרוא "חלק מהצהרת הסיעה שלנו [כלומר של 'פועלי ציון — צ"ס'] ביידיש... אולם נשיא המועצה הפסיקני כמה פעמים עד שנאלצתי, כמו יתר דברי השמאל, להמשיך בפולנית"[279]. לפי דבריו של א. ויינר (ישראלי) איים היושב־ראש לסגור את הישיבה אם הנואם ימשיך ביידיש, והתנצל "שזה נגד החוק ואין בידו לשנותו"[280]. אשר להקמת המצבה, שהדרישה לכך הועלתה אף היא באותו נאום שנשא ד"ר א. ברגמן, הוחלט, מאחר שאי־אפשר להתנגד לגזר־דינו של הבוייבודה, להגיש ערעור על כך לבית־הדין העליון של המדינה. אולם הערעור עוכב עד שעבר המועד להגשתו והיה חשש מבוסס שסגן ראש העיר היהודי (כנראה בוקשטאנסקי) — שמחמת התפטרותו של ראש העיר, מורגנטאלר, מילא את מקומו — עיכב בפקודת סגן הסטארוסטה את משלוח הערעור[281].

אין מענייננו כאן להתעכב על ההשגים שהושגו על־ידי הצירים היהודים במועצה לתיקון העוול כלפי הציבור היהודי בתחום התמיכה במוסדות החינוך והסעד. אולם נציין, כי לשנת התקציב 1928/9 קיצץ הבוייבודה את ההקצבות למוסדות היהודים בהרבה יותר מאשר למוסדות הפולניים. כך, למשל, קוצצה ההקצבה למושב־הזקנים היהודי מ־7,000 זלוטות ל־3,000, בעוד שההקצבה למושב־הזקנים הפולני קוצצה מ־10,000 זלוטות ל־7,000[282]. הבוייבודה התנגד להקצבת 1,000 זלוטות לתמיכה במחוסרי העבודה מבית־החרושת לגפרורים[283]. מן התקציב של שנת 1929/30 נמחקו לגמרי ההקצבות למוסדות הסעד היהודיים וצומצמו בהרבה ההקצבות לבתי־הספר היהודיים. יש להניח, שהיחס של האדמיניסטראציה הממשלתית כלפי המועצה נקבע גם עקב החיכוכים הרבים שהיו בין הסיעות השונות, במיוחד בין ה"ימין" לבין ה"שמאל". וגם בתוך ה"שמאל" היו מריבות. ההרכב של המועצה היה: הסיעה הפולנית — 4 נבחרים, ה"ימין היהודי" — תריסר נבחרים וה"סיעה השמאלית" — 9 נבחרים בהרכב זה: 3 בונדאים, 2 "פועלי ציון שמאל", 2 "פועלי ציון — צ"ס", 1 פולני ממפלגת פ.פ.ס., 1 — איחוד פועלי, ככל הנראה קומוניסט. היו ניגודים חריפים בין ה"ימין" לבין ה"שמאל" בנוגע למדיניות בכללותה, וכנראה הן ביחס למדיניות המסים במידה שהיתה לעירייה זכות להטיל מסים והן בנוגע לחלוקת ההקצבות בין המוסדות השונים. מסיבת הסכסוכים, כנראה, היו "התפטרויות" דחופות. בחודשים יולי—אוגוסט 1928 התפטרו בוקשטאנסקי, סלוצקי, המהנדס רייך וגם הגנראל זאלסקי, שהיה ראש העיר במקומו של מורגנטאלר. בינואר 1929 אושרה בחירתם של הפולני ד"ר מונטשינסקי כראש העיר ושל ד"ר אלעזר ברגמן כסגן ראש העיר. שוב אושרו כחברי הנהלה סלוצקי ופאבלובסקי ובתור שלישי הבונדאי אהרן־יודל שלאקמן. והנה אנו שומעים, שה"ימין" היהודי רצה להתנות את ההצבעה בעד ד"ר ברגמן רק בתנאי שיתחייב להצביע בעניינים כלכליים יחד עם ה"ימין". עקב זה פרצה שערוריה ולא חסרו גם מהלומות בישיבת המועצה[284]. אמנם ד"ר ברגמן נבחר בהצבעת חלק מן ה"ימין", וכתוצאה מכך חל פילוג בין חברי הסיעה הסוציאליסטית. ה"בונד" ו"פועלי ציון שמאל" יצאו בהתקפות נגד "פועלי ציון — צ"ס". ברור שהשערוריות נתנו — אם בכלל היה צורך בכך — אמתלא לפקידות הממשלתית להתייחס בזלזול להחלטותיה של המועצה העירונית. אמנם, מושל הנפה (הסטארוסטה) בולדוק היה אדם ליבראלי. בתנאים אלה יכול היה כתב לכתוב את המשפטים הבאים: "כבר חודשים נמצאת העירייה במצב של התפטרות,

275. פ"ש, 1 באפריל 1927, עמ' 4.
276. גבת, עמ' 101.
277. שם, עמ' 102; פ"ש, 5 באוגוסט 1927, עמ' 1; שם, 16 בספטמבר 1927, עמ' 4.
278. פ"ש, 5 באוקטובר 1927, עמ' 4.
279. גבת, עמ' 134.
280. שם, עמ' 101.
281. שם, עמ' 134.
282. פ"ש, 24 בפברואר 1928, גל' 7 (59), עמ' 4.
283. שם, 10 בפברואר 1928, גל' 5 (57), עמ' 4.
284. שם, 14 בדצמבר 1928, גל' 50 (101); שם, 21 בדצמבר 1928, גל' 51 (102), עמ' 3.

והעניינים שלנו סובלים, המוסדות שלנו אינם מקבלים פרוטה... המועצה אין ביכולתה לעזור... האגף הימני פאסיבי לגמרי, אינם יכולים להידבר... והסיעה השמאלית, שהיתה הפעילה בעירייה, אף היא נכשלה... העירייה אינה מתחשבת כלל במועצה. מוציאים אלפי זלוטות ואין יודעים לשם מה... חסר רגש אחריות. הפיצול עצום"[285]. מונטשינסקי בנאום הפרו־גראמאתי שלו התווה את תכניתו לפיתוחה של העיר באמצעים אלה: א. יפעל שהבוייבודסטבו (לשכת הבוייבודה) תעבור לפינסק; ב. יסייע לפיתוח התעשייה; ג. יפעל למען הגב־רת התנועה המסחרית בעיר; ד. את תחנת החשמל יקבל מידי הנהלת הרכבת והיא תשמש מקור הכנסה קבוע לעירייה; ה. יינטעו עצים ברחובות; ו. העזרה הסוציאלית תינתן על־ידי יצירת מקומות עבודה ולא בתמיכות; ז. העירייה תקים קופת חסכון שיהא ביכולתה לתת הלוואות; ח. יסופקו מים טובים לעיר וייעשה ביוב; ט. תאופשר עזרה רפואית בלילות; י. תינתן הדעת להשגחה סאניטארית; יא. ייבנה בית מטבחיים חדש ובית קירור מודרני, שישמשו את יצוא הבשר מפינסק ועל־ידי כך תהיה העיר מרכז למסחר הבקר ויצוא הבשר[286]. אולם, בדומה לראשי העיר שקדמו לו פוטר מונטשינסקי בסוף אוקטובר 1929 לפתע על־ידי מיניסטריון הפנים. אפשר שפוטר משום ההאשמות שהטיח בפניו בשם ה"שמאל" חבר המועצה הפולני דזיגילבסקי, שהיה גם ציר בסיים. עיקר ההאש־מות היו כדלקמן: א. איננו מאפשר דיון בענייני סדר היום; בישיבות הוא מדבר רוב הזמן. ב. אינו מביא לכלל הצבעה הצעות של אחרים. ג. הוא מזייף את הפרוטוקולים. ד. הוא מודיע על ישיבות המועצה ביום שהן צריכות להתקיים, וכך אינו מאפשר לחברי המועצה לבוא לישיבות. הוא רוצה להוכיח כי אין המועצה יכולה לפעול ויש לפזרה ולמנות אותו כקומיסאר[287]. משפוטר מונטשינסקי עברה לזמן־מה ראשות העיר לידי הסגן ד"ר א. ברגמן. במשך חודש נובמבר היו בחירות שונות לראשות העיר. ואחרי 14 הצבעות נבחר המהנדס ס. קז'אנובסקי על־ידי ה"ימין" והפולנים. אולם הבוייבודה לא אישר את הבחירה ומינה את הפולקובניק סטפאן קארול יורדאן מווארשה כראש העיר[288]. ב־28 ביוני 1930 פוזרה מועצת העיר ובחירות חדשות התקיימו בספטמבר 1930, והפעם נבחרו 19 יהודים ו־5 לא־יהודים. ה"שמאל" זכה ב־10 נציגים במקום 9, אף־על־פי שמפלגת פ.פ.ס. הפסידה את הנציג שלה. הרכב גוש ה"שמאל" היה: "פועלי ציון ימין" — 3, והם: ד"ר א. ברגמן, ב. קאצמן, י. ריטרמן; ה"בונד" — 3, והם: א.י. שלאקמן, פריינט, ל. לוין; "פועלי ציון שמאל" — 3, והם: ק. בוסל, י. ארונוביץ, יהודית טופטשה; רשימת בעלי־המלאכה — 1, והוא ד"ר גלייברזון; רשימת הסולידאריות של הפועלים (כנראה קומוניסטים) — 1, יוזף בילצקי (פולני); גוש הימין — 8 והם: א. מאזור (מנהל גימנסיה "תרבות"), ל. טננבוים (סוחר), ס. גולדברג (חנווני), י. הולצמן, ב. פומראנץ, מ. גלייברמן (קצב), א.ח. ניימן (סוחר), ד. בוניוק (סוחר), נבחרו עוד 4 מן הסיעה ה"נוצרית המאוחדת", והם: אסמולובסקי, ו. איביצקי (כומר), י. אבור־כובסקי (מורה), מארקביץ (עורך־דין) ומרשימת הרוסים — 1 והוא ב. גייכראף[289]. בפברואר 1931 נבחר פיוטר אולבינסקי לראש העיר וכחברי ההנהלה — י. ארונוביץ מסיעת "פועלי ציון שמאל" וסלוצקי[290]. וכך היו שני יהודים בהנהלה. לעומת זאת ניטלה סגנות ראש העיר מן היהודים, ובמקומו של ד"ר א. ברגמן נקבע בקיץ 1932 כסגן ראש העיר המהנדס קז'א־נובסקי[291]. חילופים אלה העריך הכתב לאמור: "הצלחנו באינטריגות וברכילויות להפסיד את המקום החשוב — את סגנות ראש העירייה... את ד"ר ברגמן"[292]. בוודאי יש לזקוף לזכותו של ד"ר ברגמן, שיכול היה להחזיק מעמד במשך למעלה משלוש שנים בתפקידו כסגן ראש העיר, בשעה שהחילופים של ראשות העיר היו "חדשים לבקרים". לזכותו מייחס א. ויינר (ישראלי), חברו למפלגה, את העניינים הללו: "עלה בידו להפיג את האווירה הביורוקראטית ששררה במש־רדי העירייה. נתקבלו פקידים יהודים נוספים, רופאים יהודים התחילו לשרת במרפאה העירונית, מורים יהודים נתקבלו לבית־הספר להשתלמות במלאכה, שנפתח על־ידי השלטונות בהתאם לחוק. מספר די ניכר של תלמידי בתי־הספר היהודיים נשלח לקייטנות על חשבון העירייה. בתי־היתומים ומושב־הזקנים קיבלו תמיכה שווה עם המוסדות הנוצריים מסוג זה. הוקמה מעבדה מדעית לצורכי בתי־הספר העממיים והשתמשו בה גם המוסדות היהודיים. מודעות שונות מטעם העירייה פורסמו גם ביידיש"[293]. אבל צריך לומר כי לאחר הכל היו בסוף שנת 1931 רק 8 יהודים מבין 61 פקידי העירייה הקבועים, ובין 17 הפקידים הארעיים היה יהודי אחד. אמנם הוחלט אז לקבל יהודים נוספים לעבודה בעירייה[294], אולם אין לדעת אם ההחלטה קוימה. אשר לתמיכה בבתי־הספר לא היה המאבק היהודי עם השלטונות על תשלום שכר המורים, "כי בתי־הספר העממיים שלנו, שלשון ההוראה בהם היתה יידיש או עברית, לא הוכרו על־ידי הממשלה כבתי־ספר ממשלתיים ולא נהנו מהזכויות"[295]. המאבק היה על אותו חלק שבהוצאות החזקת בתי־הספר החל על־פי החוק על העיריות (דירה, ריהוט, ספרי לימוד, הסקה וכדומה). אף בחלק זה של התקציב היה הבוייבודה מקצץ הרבה מן ההקצ־בות. "מהסכומים שדרשנו אישרה הממשלה לרוב רק חלק קטן"[296]. אשר לכלכלתם של הזקנים במושב־הזקנים והיתומים, המאבק היה פחות קשה, כי "החוק הפולני מחייב את השלטון

285. שם, 12 באוקטובר 1928, גל' 41 (92), עמ' 2.
286. שם, 18 בינואר 1929, גל' 3 (106), עמ' 3.
287. שם, 10 במאי 1929, גל' 10 (122), עמ' 4.
288. שם, 29 בנובמבר 1929, גל' 48 (151); שם, 27 בדצמבר 1929, גל' 52 (158), עמ' 4.

289. שם, 5 בספטמבר 1930, גל' 36 (191), עמ' 1.
290. שם, 20 בפברואר 1931, גל' 8 (213), עמ' 4.
291. שם, 18 במארס 1932, גל' 12 (245), עמ' 4.
292. שם, 5 בינואר 1934, גל' 1 (339), עמ' 2.
293. גבת, עמ' 104; וראה גם דבריו של א. ברגמן בנידון, שם, עמ' 139—141.
294. פ"ש, 18 בדצמבר 1931, גל' 28 (233), עמ' 4.
295. גבת, עמ' 139.
296. שם.

העירוני לכלכל את היתום ואת הזקן העזוב". אולם עד לשנת 1928 הם לא קיבלו מן העירייה אלא "פירורי תמיכה, בו בזמן שכלכלתם של הילדים והזקנים הנוצרים ניתנה מקופת העירייה במלואה"[297]. לפי דבריו של ד"ר א. ברגמן גרמו להפליה זו "מצד אחד — רשלנותם של באי־כוח הציבור היהודי ואי־ידיעתם את החוק ומצד שני — סירובו של השלטון הגלילי להתיחס ליתומים היהודים כלאזרחי המדינה... טענת הפקידים היתה כי אזרחותם של היתומים לא הוכחה"[298]. ביאנואר 1928 החליטה המועצה להקציב לכל ילד בבית־היתומים 70 גרושים ליום[299], ואין אנו יודעים אם ההקצבה אושרה. לעומת זאת כבר ראינו את ההפליה בהחזקת הזקנים. בו בזמן שלמושב־הזקנים היהודי אושרו רק 3,000 זלוטות, אושרו למושב־הזקנים הפולני 7,000 זלוטות[300], ואין להניח כי מספר הזקנים הפולנים עלה על מספר הזקנים היהודים. היה זה השגו של ד"ר א. ברגמן שההפליה בנידון זה פחתה במקצת. אגב, ה"שמאל" העלה את הדרישה להעביר את מושב־הזקנים ובתי־היתומים לעירייה. ה"ימין" הסכים לכך בתנאי שהנהלתם תישאר בידי היהודים[301]. אולם הדבר לא יצא לפועל ואנו שומעים כי ביאנואר 1931 הוקצב למושבי־הזקנים 45 גרושים ליום לאיש[302], בעוד שלמושב־הזקנים הלא־יהודי הקציבה העירייה 1,65 זלוטות לאיש ליום[303].

ראינו שהעירייה תמכה במחוסרי העבודה. יש להניח שגם זה הושג לאחר מאבק של חברי המועצה היהודים עם השלטונות. בעוד שבתחילת 1928 ביטל הבוייבודה את ההקצבה למחוסרי העבודה, הרי משנת 1929 החלה העירייה במתן סיוע להם. הוקצבו אז 3,000 זלוטות למטרה זו[304]. בשנת 1930 הוקמה ועדה לעזרה סוציאלית, נוסף על הוועדות שהיו מקודם לכן, והן: ועדת ביקורת, ועדת חינוך ותרבות, ועדת עבודה ובריאות, ועדה טכנית, ועדה משפטית וועדת כספים. הוועדה לעזרה סוציאלית תפקידה העיקרי היה חלוקת הסיוע למחוסרי העבודה על יסוד חקירה ודרישה במצבו של המבקש. בתחילת 1930 אישרה הוועדה סיוע ל־380 מבקשים מתוך 395. והתמיכה במצרכים לבודד היתה במחיר 15—30 זלוטות לחודש (אגב, מכאן למדים אנו, מה היתה ההוצאה המינימאלית של אדם אחד באותה תקופה), למשפחה קטנה מ־30 עד 60 זלוטות במצרכים, ולמשפחה מעל ל־5 נפשות מצרכים ב־60 זלוטות[305]. בשנה שלאחר־מכן חולקו מצרכים בשווי של 10 זלוטות לבודד (לחודש?), לזוג — 20, למשפחה בת 3 נפשות — 25 זלוטות ולמשפחה בת 4 נפשות ומעלה 30 זלוטות[306]. מספר מחוסרי העבודה גדל באותה שנה בהרבה. הרעה ברורה חלה במעמדם של היהודים ובהשפעתם בעירייה משנשמטה מידי היהודים הסגנות של ראשות העיר, כלומר משנת 1933 ואילך. בתחילת יאנואר 1934 הודיע הבוייבודה, כי "ההקצבות למוסדות היהודיים נפסקו לגמרי"[307]. ב־10 ביוני 1934 נתקיימו בחירות חדשות לעירייה והפעם הפכו היהודים, משום שינוי שיטת הבחירות, למיעוט במועצת העיר. מ־32 חברי המועצה היו רק 15 יהודים[308]. בבחירות לעירייה במאי 1939 ננקטו נגד היהודים תחבולות שונות כדי לצמצם את מספרם במועצת העיר. ברשימות הבוחרים לא נרשמו רבים מבעלי זכות הבחירה. מכמה ועדות הקלפי הורחקו הנציגים היהודים. והתוצאה היתה שמבין 32 חברי המועצה נבחרו רק 6 יהודים, מהם שני בונדאים[309].

בשנת 1935 נתפרסמה חוקה חדשה בפולין, שהוצאו ממנה הסעיפים בדבר הזכויות של המיעוטים הלאומיים, והאנטי־שמיות הפכה למדיניותה של הממשלה המרכזית. כמעט במחי יד בוטל כל מה שהשיג המאבק היהודי בעירייה. עכשיו לא היה צורך אפילו למצוא אמתלאות לקיפוחם של היהודים. מן הפקידים היהודים נשארו רק ארבעה. כשהוגש התקציב לשנת 1935/6 בסכום של 563,300 זלוטות, העיר ד"ר אכט שאין טעם להתווכח על סעיפי התקציב, מכיוון שמוסדות היהודים כמעט אינם מקבלים ממנו כלום, ובמידה שהם מקבלים משהים את התשלומים והמוסדות הפולנים מקבלים הכל. אין ליהודים אפוא כל טעם ועניין להשתתף בעבודת העירייה[310]. וכתב יכול היה להעיד כדלהלן: "לשעבר היינו שואלים את באי־כוחנו בעירייה הסברים על הנעשה בה... עכשיו הסברם מוכן, הם יאמרו לנו: אַל תשאלו, כי גם אותנו אין שואלים ואין אנו יודעים מה נעשה במועצת העיר". וכתב אחר שואל: "האם עשתה העירייה משהו לחימום דירותיהם של העניים בחורף... והאם מילאה העירייה את חובתה, לו גם ב־50% כלפי היתומים היהודים?"[311]. אין להניח שהמצב הוטב בשנים שלאחר־מכן. אמנם העירייה דאגה לשיפורה של העיר, אבל זאת עשתה בעיקר לשם האינטרסים הפוליטיים הכלליים — לשוות לעיר דמות פולנית.

פגיעות אנטישמיות וכוננות להגנה

בקיץ 1932 באו סטודנטים לעיר וניהלו תעמולה אנטי־שמית[312]. יש לציין, כי האנטישמיות בעיר החלה להיות מורגשת עוד לפני עלייתו של היטלר. טיפחו אותה מורות בבתי־הספר הממשלתיים. המדיניות של הבוייבודה היתה לרכוש את אהדת האיכרים שבסביבה. רק מתוך כך מסתבר ביטול המס בשנת 1935, שהיה מוטל על כל עגלה שנכנסה לעיר ("מס הרוגאטקה"), שהיה מכניס לעירייה 22,000 זלוטות לשנה[313]. גם היהודים וגם הרוסים נחשדו ב"ריגול לטובת

297. שם, עמ' 140.
298. שם.
299. פ"ש, 20 ביאנואר 1928, עמ' 2.
300. ראה הע' 282.
301. פ"ש, 12 ביולי 1929, גל' 28 (131), עמ' 4.
302. שם, 10 ביאנואר 1931, גל' 3 (208), עמ' 4.
303. שם, 20 ביוני 1930, גל' 25 (180), עמ' 2.
304. שם, 22 בפברואר 1929, גל' 9 (112), עמ' 4.
305. שם, 1 בפברואר 1930, גל' 5 (160), עמ' 4.
306. ראה הע' 302.
307. פ"ש, 5 ביאנואר 1934, גל' 1 (339), עמ' 2.
308. שם, 15 ביוני 1934 גל' 24 (262), עמ' 4.
309. נייע פאָלקסצייטונג, 26 במאי 1939.
310. פ"ש, 1 במארס 1935, גל' 9 (399), עמ' 4.
311. שם, 2 במאי 1935, גל' 16 (408), עמ' 2; שם, 13 בדצמבר 1935, גל' 50 (440), עמ' 2.
312. שם, 1 ביולי 1932, גל' 27 (260), עמ' 4.
313. שם, 8 במארס 1935, גל' 10 (400), עמ' 4.

הסובייטים", דבר שביטאה "בהתרגשות תמימה" אשתו של הקאפיטאן ריאוס[314]. ברם, כידוע, היהודי הוא תמיד "אשם בכל". אמנם האנטישמיות בפינסק לא הורגשה באותה מידה כמו בערים אחרות בפולין. פרעות בנוסח בריסק, שנמשכו כ־16 שעות, לא היו. אולם התנפלויות על יהודים בלילות תכפו והלכו לעתים קרובות. בוודאי היו אלה מעשיהם של חיילים פולנים או של המלחים ששירתו בצי המלחמתי. ידיעה מאוגוסט 1935 אומרת: "בליל־שבת בשעה 8.30 ירו ברחוב בריסק בפועל משה גולדפארב והוא מת. ברחוב אלברכטוב נורה הפועל יוסף בגון"[315]. מסוף דצמבר 1936 שוב ישנן ידיעות בדבר התנפלויות על יהודים[316]. אין ספק כי משום כך יצא הכתב נגד כיבוי האורות ברחובות אחרי שעה אחת בלילה. אמנם הנימוק היה כי "שוברים ידיים ורגליים בחושך"[317]. לא באקראי נכתבו דברים אלה סמוך לידיעות על ההתנפלויות. במכתב פרטי, כנראה ממאי 1939, אנו קוראים: "במשך חודשים רצופים היה פחד לצאת לרחוב בערבים, משום שהיו שוברים את העצמות ('ווייל מען פלעגט טאקע גוט אנברעכן די ביינער'). אמנם בחודשים האחרונים שורר שקט".

מצב היהודים בעיר, כמו בשאר ערי פולין, נעשה טראגי ביותר. ללא מוצא מבחינה מדינית וכלכלית. הם היו צריכים להיות פאטריוטים למדינה, שראשי דבריה ראו אותם כ"מיו־תרים" וכאסון לעם הפולני, נאמנים למדינה, אשר חלו בה פרעות בנוסח רוסיה הצארית והתעללויות על־פי הנוסח של צבא השחרור של פולין בשנים 1918—1919. הם היו צריכים להיות פאטריוטים משום שראו את מצבם בפולין כרע במיעוטו בהשוואה למצב היהודים בגרמניה תחת שלטונו של היטלר. הם גם לא יכלו לקוות לשום סיוע מרוסיה הסובייטית, כי ידעו על רדיפות הציונים שם. ובוודאי שהחיים הסובייטים לא משכו את לב הרוב המכריע של יהודי העיר, כיחס אל רוסיה מצד הרוב המכריע של יהודי פולין.

בסוף 1933 נוסד "מועדון לרעיון הממלכתיות" ("יידישער קלוב פון מלוכה געדאנק"). היושב־ראש היה מ. גולדברג (ראש איגוד הסוחרים הזעירים), סגנו ד"ר נורקין, המזכיר היה המהנדס באסביץ והגזבר — מ. קאגאן. בישיבה הראשונה, שהתקיימה ב־5 בדצמבר אותה שנה, הוחלט להתחיל בפעולה חברתית ותרבותית ולעשות שכל האיגודים יצורפו ל"מועדון". ואכן הצטרפו ל"מועדון" כל האיגודים של בעלי־המלאכה: נגרים, בנאים, מסגרים, סנדלרים, איגוד אחד של חייטים, של קצבים ושל אופים, קואופראטיב הגננים, סוחרים והאינ־טליגנציה. ל"מועדון" נשלחו נציגים מאת ה"דואגים ליתומים", ממושבי־זקנים, חסד של אמת, לינת הצדק, תומכת עניים, איגוד בתי המלון והנכים[318]. שמו של ה"מועדון" מעיד, כי תפקידו היה לחבב על היהודים את ממלכת פולין והתכלית הממשית של ה"מועדון" היתה לתרום מטוס לצבא פולין. אמנם יש להניח כי ה"פאטריוטיות" נחלשה עם הפרעות בפשיטיק ובבריסק. אגב, העירייה עשתה ז'סטה ותרמה 100 זלוטות לנפגעי פשיטיק.

בשנות נגישות אלה יש לציין שינוי עקרוני ביחסו של הדור הצעיר לגיוסם. הם חדלו לחפש דרכי השתמטות. אחרי מלחה"ע ה־1 ניטל הפחד מפני השירות הצבאי, וחדלה התופעה שהיתה שכיחה בתקופת השלטון הצארי, שחייבי גיוס היו מרזים את עצמם או מטילים מום בגופם כדי להשתחרר מהשירות בצבא. בין הגורמים השונים לשינוי זה היתה בוודאי ההכרה, שיש "ללמד בני יהודה קשת", שעליה התחנכו תנועות הנוער ובעיקר בית"ר, וגם ההכשרה הטרום צבאית בגימנסיות. והנה בשנים אלה נתגלתה בעיר "תכלית" מעשית ביותר לשירות בצבא, והיא ההכשרה להגנה עצמית בזמן פרעות. ואכן הוקם ארגון של הגנה בעיר, ולפי דבריו של י. אליאסברג היה מרכזו בבית־החרושת ללבידים של לוריא. יוצאי צבא יצרו את הגרעין של ההגנה. מספרם של האנשים, שהיו מאורגנים בהתאחדות חיל המילואים, הגיע ל־80 איש. ומלבדם היו מוכנים לקדם פני פורעים שלושים "מכבי אש"[319]. ברם, קרוב להניח שארגון ההגנה הקיף רבים אחרים.

י. הקהילה

במדינות החדשות שקמו בגבולות האימפריה הרוסית נתחדשה ליהודים הזכות להקים להם ארגון קהילתי. זכות זו לא היתה ליהודים ברוסיה מאז 1844, עם ביטולן של הקהילות על־ידי הצאר ניקולאי הראשון, והוסיפה להתקיים לאחר־מכן בפולין הקונגרסאית.

אולם רק ב־1928 פרסמה הממשלה הפולנית הוראה בדבר הקמת הקהילה בפינסק. להלכה יכלה הקהילה לקום כבר קודם לכן, אילו היו הגופים הציבוריים שבעיר נדברים ומת־ארגנים לכך, והיתה יכולה להתקיים ללא הכרה חוקית. אולם דומה שבעיר לא היתה שאיפה עזה לכך. המפלגות השונות שברחוב היהודי נלחמו זו בזו. כל אחת החזיקה, קיימה וטיפחה את מוסדות החינוך שהקימה או עברו לרשותה. בתי התלמוד־תורה ומוסדות הצדקה נוהלו איכשהו על־ידי "גבאים" שאיש לא מינה אותם. בתי־העלמין הישנים והחדשים היו בידי ה"חברה קדישא", נכון יותר בידי שתי חברות: האחת בפינסק בשם חברת "חסד של אמת" והשנייה בקארלין, והללו היו "אדונים" לעצמם ועשו ככל העולה על רוחם, הן בקביעת הסכומים בעד ה"קרקע" והן בדרכי השימוש בכספים שברשותם. אדם פרטי השתלט לגמרי על בית־מרחץ שנבנה בכספי הציבור. אחרי פטירתו של הרב ואלק, (תרס"ז / 1906), רבה של פינסק, ואחרי פטירתו של ר' דוד פרידמן, רבה של קארלין (תרעה / 1915), לא נתמנה רב, אב בית־דין (ראב"ד) לא בפינסק ולא בקארלין. בוודאי היו רבנים: ר' יעקב־מאיר הורוויץ במרכזה של העיר, ר' דוד רבינסקי באזור

---

314. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 175.
315. פ"ש, 16 באוגוסט 1935, גל' 33 (423), עמ' 4.
316. שם, 4 בדצמבר 1936, גל' 49 (489), עמ' 4; שם, 10 בדצמבר 1936, גל' 51 (489), עמ' 4.
317. שם, 15 בדצמבר 1936, גל' 52 (492), עמ' 4.
318. שם, 8 בדצמבר 1933, גל' 49 (335), עמ' 4; 15 בדצמבר 1933, גל' 50 (336) עמ' 4; 12 בינואר 1934, גל' 2 (340), עמ' 4.
319. אליאסברג, שם, עמ' 210. על האנטישמיות וכוננות להגנה ראה גם לעיל עמ' 220—221.

העיר הסמוך לתחנת הרכבת ("דער וואקזאלנער רב"), ר׳ יעקב־יצחק הינדין במערבה של העיר ליד בתי־החרושת של לוריא והאלפרן והרב רבינוביץ בקארלין. אבל אף אחד מהם לא היו בבחינת רב העיר, "מרא דאתרא".

מבחינת הדאגה לצורכי הציבור הכלליים היה המצב יותר גרוע מאשר בתקופה שלפני המלחמה. חברות הצדקה היהודיות, שהיו מאושרות מטעם השלטונות הרוסיים, חדלו להתקיים עם הכיבוש הגרמני, והחיים הציבוריים רוכזו בתחומי המפלגות. למפלגות החילוניות לא היתה לשון משותפת עם הציבור הדתי.

הבסיס החוקי להקמת הקהילה בעיר היה חוק הקהילות שפורסם ב־7 בפברואר 1919, לפיו הקהילות הן רק דתיות ותפקידן בעיקר הסדר עניין הרבנות, דאגה לבתי־כנסת ובתי־מדרשות, מקוואות ובתי־עלמין, פיקוח על החינוך הדתי, ענייני ההספקה של בשר כשר. לקהילות היתה רשות חוקית להחזיק רכוש ולהפעיל חברות פילאנתרופיות לטובת העניים[320]. חוק זה נתפרסם עוד לפני התחייבותה של פולין להעניק זכויות אוטונומיות למיעוטים הלאומיים. אולם ההוראות הממשלתיות בדבר "הסדרת המצב החוקי של ארגון הקהילות הדתיות היהודיות ברפובליקה הפולנית, פרט לפוזנאן, פומרן ושלזיה" נתאחרו עד לשנת 1927. בהוראת מיניסטר הפנים ביולי 1927 נקבע, כי הקהילות שתיווסדנה תהיינה אזוריות, ולפי זה קהילת העיר תהיה קהילת המחוז של פינסק[321]. כאן לפנינו מעין חזרה לצורה הארגונית שבתקופת קיומו של ועד מדינת ליטא וגם לאחר ביטולו בשנת 1764. אמנם תחום ה"סביבות" היה מצומצם בהרבה. בתחום הקהילה האזורית של פינסק נכללו המקומות הללו: לוהישין, ברודניצה, כאינה, דוברו־סלובוקה, למשביץ, פינקוביץ, פוהוסט־זאגורודסקי, פוריצ׳ה, סטאבק, ז׳אביצה[322], נוסף על המקומות הסמוכים ביותר לעיר, כגון איבאניק, היישוב החקלאי היהודי. ב־24 בינואר 1928 פורסמה הוראה רשמית בדבר הבחירות לקהילת פינסק. ב־8 במאי הורכב על־ידי המפלגות החילוניות ועד בחירות לקהילה ובו: העורך־דין ילנקביץ, ד״ר פלדמן, א.מ. פלדמן — ציוני כללי, חבר מועצת העירייה קופל בוסל — חבר מפלגת "פועלי ציון שמאל", חבר מועצת העירייה לייזר לוין — בונדאי, אהרן שטילרמן — ציוני, יעקב אייזנברג — "פועלי ציון ימין", אליהו הולצמן, מוטל גלייברמן[323]. הדתיים בחרו ועד בחירות לעצמם, שבראשו עמד שמואל לוריא (כנראה מ"אגודת ישראל")[324]. לבסוף קבע הסטארוסטה (מושל הנפה) את חברי ועד הבחירות, והם: העורך־דין ברנארד ילנקביץ — יושב ראש, אברהם־מאיר פלדמן — סגן יושב־ראש, המהנדס י. רייך, המהנדס מ. באסביץ, דוד בוניוק, עורך־דין פייבל בורושוק, שמואל צ׳רניחוב, ד״ר אייזיק פלדמן, אברהם קאז׳, אהרן־יודל שלאקמן. לאלה צורפו לאחר־מכן: אהרן שטילרמן, קופל בוסל, שמואל לוריא, שמואל גולדברג, דוד פרידמן, זאב אלשטיין, יודל פריטיקה, אהרן־מאיר דובובסקי (לוהישין), שלום קריגלי (פוהוסט־זאגורוד־סקי), מנחם פוסניצקי (איבאניק), וכממלאי מקום: ל. וארצא־ביצקי, ב. כצמן, ק. לוין, אייזיק קליטרניק (לוהישין), יודל אוקסמן. העירייה הקציבה הלוואה של 3,500 זלוטות[325]. ההש־תייכות לקהילה היתה נתונה לרצונו החופשי של כל יהודי, והיו מפלגות חילוניות ששקלו אם לתת יד להקמת קהילה כפי שנקבעה על־ידי החוק. אולם לבסוף החליטו כולן, פרט לקומוניסטים, לשלוח את נציגיהן לוועד הבחירות, כפי שראינו. מפלגות ה"שמאל" קיוו שיוכלו לשנות את הקהילה מבפנים, ולהפוך אותה לקהילה חילונית שתהווה מנוף לפעולה כלכלית וחינוכית לטובת המוני העם[326]. מכיוון שההשתייכות לקהילה היתה חופשית וזכות הבחירה ניתנה לפי החוק רק לגברים מגיל 25 ואילך, הוטל על כל הרוצה להיות חבר הקהילה להגיש הצהרה על רצונו. מספר ההצהרות שהוגשו על־ידי המפלגות השונות היו כדלקמן: האורתודוכסים הגישו 1,000 הצהרות; ה"בונד" — 500; "פועלי ציון שמאל" — 375; "ציונים כלליים" — 350; "פועלי ציון ימין" — 175; בלתי מפלגתיים — 400; בעלי־מלאכה — 150; סוחרים זעירים (חנוונים) — 150; מפוהוסט נתקבלו — 162; מלוהישין — 79 ומאיבאניק — 28.

12 רשימות הוגשו לבחירות והן: 1. אורתודוכסים ("אגודת ישראל") מפינסק וקארלין, והמועמדים הם: ישעיהו גבירצמן, יוסף דננברג, לייב טננבוים, שמואל לוריא, פנחס קולודני. 2. בעלי־מלאכה (שמאליים), והמועמדים הם: לייזר קולטון, נ. רובאכה, ה. פלדמן. 3. בלתי מפלגתיים, והמועמדים הם: דוד בוניוק, ב. בוקשטאנסקי, ד. פרידמן. 4. "בונד", והמועמדים הם: אהרן־יודל שלאקמן, תנחום־לייב פריינט, ברל דולינקו. 5. "פועלי ציון שמאל", והמועמדים הם: חיים־קופל בוסל, ירחמיאל ארונוביץ, יהושע־לייב ליברמן. 6. "ציונים (כל־ליים)", והמועמדים הם: אברהם־מאיר פלדמן, אברהם מאזור, ש.מ. (מוטל) אייזנברג, י. בודאנקין. 7. בעלי־מלאכה (רשימה שנייה), והמועמדים הם: ש. וולובלסקי, קאפאבי, י. פריטיקה. 8. "פועלי ציון ימין"" והמועמדים הם: ד״ר אלעזר ברגמן, אהרן ויינר, מ. באקאלצ׳וק. 9. בלתי מפלגתיים: מהנדס ישראל רייך, שלמה אייזנשטיין, וולף קרוייץ, יעקב הולצמן. 10. "מזרחי": א. דוביצקי, א. זילברקביאט, ש. לוין. 11. סוחרים זעירים: ? 12. פוהוסט: ? נוסדו גושים: 1. אורתודוכסים, בלתי מפלגתיים וסוחרים זעירים; 2. ציונים, "מזרחי" ופו־הוסט; 3. "בונד", "פועלי ציון שמאל" ו"פועלי ציון ימין".

לפי ההוראות הרשמיות היתה פינסק אחת מ־9 הקהילות הגדולות שהוקמו באותו פרק־זמן בשטחים שמחוץ לפולין הקונגרסאית, שמספר החברים של מועצת הקהילה שבהן נקבע ל־20 ומספר פרנסי הקהילה — ל־10. קראקוב, למברג, ביא־

---

320. פ"ש, 6 ביולי 1928, גל׳ 27 (78).
321. שם, 29 ביולי 1927, גל׳ 29, עמ׳ 2; שם, 3 בפברואר 1928, גל׳ 5 (56), עמ׳ 3.
322. שם, 6 ביולי 1928, גל׳ 27 (78), עמ׳ 3.
323. שם, 11 במאי 1928, גל׳ 19 (70), עמ׳ 3.
324. שם, עמ׳ 4.
325. שם, 17 במאי 1928, גל׳ 20 (71), עמ׳ 4; שם, 22 ביוני 1928, גל׳ 25 (76), עמ׳ 2.
326. ראה הכרוז של "פועלי ציון צ"ס" בספר גבת, עמ׳ 106.

ליסטוק ווילנה בחרו 25 איש למועצת הקהילה ו־12 פרנסים. הבחירות לוועד הקהילה התקיימו ב־19 באוגוסט 1928. הצביעו 2,417 איש, שהיו קצת יותר מ־73% של מוסרי ההצהרות ונבחרו: 1. אורתודוכסים — י. גבירצמן, י. דנגברג, ל. טננבוים וסגנים להם — ש. לוריא, יקותיאל ליובארט, פ. קולודני. 2. בעלי־מלאכה -- ל. קולטון וסגן לו — נחום־ברל רובאכה. 3. בלתי מפלגתיים — ד. בוניוק. 4. "בונד" — א.י. שלאקמאן, ת.ל. פריינט, ב. דולינקו, ישראל־גצל שלוסברג, וסגנים להם — שלמה בגון, אברהם־ניסל פורמן, ישראל־חיים סטוליאר. 5. "פועלי ציון שמאל" — ח.ק. בוסל, י. ארונוביץ וסגנים להם — יהושע־לייב ליברמן, מנדל קישפט. 6. "ציונים (כל־ליים") — א.מ. פלדמן, א. מאזור, ש.מ. אייזנברג, י. בודאנקין. סגנים — אהרן שטילרמן, יוסף שקולניק, פייבל גינזבורג, מרדכי קרמן. 7. "פועלי ציון ימין" — ד"ר א. ברגמן וסגן — אהרן ויינר. 8. סוחרים וסוחרים זעירים — עו"ד ברנארד ילנקביץ, סגן — אברהם קאז'. 9. בלתי מפלגתיים — מהנדס י. רייך, שלמה אייזנשטיין. סגנים — ו. קרוייץ, י. הולצמן. 10. פוהוסט — ירוחם־וולף ציפרשטיין. סגן — וולף מכניק. משום־מה הצביעו מ־1,000 המצהירים לטובת רשימת האור־תודוכסים רק 252 איש. נתהווה מצב מגוחך — רוב חברי המועצה של הקהילה, שלפי החוק צריכה להיות קהילה דתית, היו חילוניים. לגוש ה"שמאל" ("בונד", "פועלי ציון שמאל" ו"פועלי ציון ימין" ובעלי־מלאכה רשימה 2) היו 8 חברים. ה"ציונים הכלליים" קיבלו 4 מאנדאטים, ה"מזרחי" לא קיבל שום מאנדאט.

הבחירות להנהלת הקהילה התקיימו ב־12 בספטמבר 1928 ונבחרו: ציונים — יוסף שקולניק, ש.מ. אייזנברג, י. פקאץ'. סגנים — פנחס אייזנברג, שמואל ליפשיץ, אהרן־שלמה מוטש־ניק. "פועלי ציון ימין" — ד"ר א. ברגמן. סגן — יעקב ריטרמן. "פועלי ציון שמאל" — ח.ק. בוסל. "בונד" — ד. גלייברמן, לייזר לוין. סגנים — ישראל־חיים סטוליאר, אברהם־ניסל פורמן. בלתי מפלגתיים (קבוצת י. רייך) מהנדס י. גולדברג. סגן — וולף קרוייץ. בלתי מפלגתיים — דוד בוניוק, סגן — ב. בוקשטאנסקי. הבונדאי א.י. שלאקמן נבחר ליושב־ראש מועצת הקהילה ב־8 הקולות של מפלגות ה"שמאל" נגד 7 קולות. חברי ה"אגודה" לא השתתפו בבחירות, והם עזבו את הישיבה בתחילת הדיון בטענה שאין היא יכולה "להסתדר" עם ה"ימין". כסגן נבחר ירחמיאל ארונוביץ ממפלגת "פועלי ציון שמאל". כיושב־ראש ההנהלה נבחר הציוני שלום־מרדכי (מוטל) אייזנברג וכסגנו דוד בוניוק (בלתי מפלגתי)[327].

משום־מה נקראה הישיבה המעשית הראשונה של מועצת הקהילה כ־7 חודשים לאחר שנבחרה. היא התקיימה באמצע מאי 1929 ועל סדר יומה שנקבע על־ידי שלטון המחוז היה דבר בחירתו של רב, "מרא דאתרא". יושב־ראש המועצה אהרן־יודל שלאקמן שלח הזמנות לחברי המועצה על טופס של "הקהילה הדתית הגדולה בפינסק". כבונדאי כתב אותן ביידיש. בהזמנה הודיע כי "בהתאם לדרישת שלטון המחוז... אנו מבקשים ממך לבוא לישיבת מועצת הקהילה. סדר היום: לחוות דעת איזה רב רצוי בתור רב הקהילה בפינסק"[328]. והוא פתח את הישיבה בהודעה קצרה: "כל זמן שאני יושב־ראש הקהילה — לא נדון בענייני דת" ונעל את הישיבה[329]. שלאקמן בתור יושב־ראש לא היה יכול להשביע את רצונם של השלטונות, והם סילקו את הנשיאות של המועצה ושל ההנהלה ודרשו לבחור אחרים במקומם. בבחירות שהתקיימו ב־8 בספטמבר 1929 נבחר כיושב־ראש המועצה המהנדס ישראל רייך (בלתי מפלגתי) וסגנו שמואל לוריה (חבר ה"אגודה"). כיושב־ראש ההנהלה (ראש הקהל) נבחר יוסף שקולניק, שהיה יושב־ראש ההסתדרות הציונית בעיר, וכסגנו נבחר שלום־מרדכי אייזנברג שהיה סגן יושב־ראש ההסתדרות הציונית[330]. ה"שמאל" סולק אפוא לגמרי מן העמדות הראשיות בקהילה, ואכן היתה זאת מסקנה טבעית מהתנגדותו לטפל בעניינים שהנהלת הקהילה היתה חייבת לטפל בהם. ידוע שבחייו הפרטיים לא היה שלאקמן לוחם קנאי בדת. לפי דברי סיפורו של י. אליאסברג, קיבל שלאקמן על עצמו, כשנתמנה למנהל המשק של בית־החולים בקארלין, גם את התפקיד "להשגיח על הכשרות" בו. הנהלת בית־החולים הסכימה למי־נויו לאחר שאליאסברג המליץ עליו. הוא עשה זאת ללא ספק מתוך הנחה שאם שלאקמן הבטיח, הוא גם יקיים ולא ירמה את הבריות, ואליאסברג מוסיף: "כפי שנמסר לי היה המטבח בזמנו של הבונדאי כשר למהדרין"[331].

אולם הקהילה היתה משותקת גם לאחר השינוי שחל בהנהגתה. גרמו לכך בעיקר הפיצול המפלגתי הרב והמאבק החריף שבין המפלגות. לא אחת אירע שישיבת המועצה היתה נפסקת משום שחברי סיעה זו או אחרת מצאו לנכון לעזוב את המקום מתוך מחאה. ב־30 באוקטובר 1929 התקיימה ישיבת המועצה בראשותו של י. רייך. הדיון נסב שוב בעניין בחירתו של רב. ה"שמאל" הציע לדחות את הדיון, וה"אגודה" הצביעה בעניין זה יחד עם ה"שמאל" והישיבה נפסקה[332]. ישיבה אחרת של המועצה שהתקיימה כעבור שבועיים ודנה שוב באותו נושא, התפזרה ללא קבלת החלטה, כי סיעות ה"שמאל" וקולטון, נציג בעלי־המלאכה, עזבו את הישיבה באמצע[333]. הרכב הנהלת הקהילה אושר על־ידי השלטונות במאי 1930[334], כלומר כעבור שנתיים לאחר שיצאה ההוראה הממשלתית בדבר הקמת הקהילה. הפתיחה החגיגית הפומבית של הקהילה התקיימה ב־29 ביוני 1930 בנוכחותם של אורחים רבים. יושב־ראש המועצה, המהנדס י. רייך פתח בעברית, עבר לפולנית ואחר־כך ליידיש. הוא סקר בקצרה את תולדות

327. פ"ש, 20 ביולי 1928, גל' 29 (80), עמ' 4; שם, 17 באוגוסט 1928, גל' 33 (84), עמ' 4; שם, עמ' 3; שם, 14 בספטמבר 1928, גל' 37 (88), עמ' 4; שם, 19 באוקטובר 1928; שם, 2 בנובמבר 1928, גל' 44 (95), עמ' 4.

328. ספר גבת, עמ' 107.

329. פ"ש, 17 במאי 1929, גל' 20 (123), עמ' 4; וראה גבת, עמ' 107.

330. פ"ש, 13 בספטמבר 1929, גל' 37 (140), עמ' 4.

331. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 174. לפי הנתון בהצעת התקציב של הקהילה לשנת 1935, ראה להלן בעמ' 257, היה שלאקמן מנהל מושב הזקנים.

332. פ"ש, 1 בנובמבר 1929, עמ' 2.

333. שם, 15 בנובמבר 1929, גל' 46 (149), עמ' 4.

334. שם, 23 במאי 1930, גל' 21 (176), עמ' 4.

האוטונומיה היהודית בפולין והביע את תקוותו שהקהילה לא תהיה דתית בלבד, אלא תהיה גם בעלת אוטונומיה לאומית־תרבותית. הוא הזכיר בנאומו את הל"ה שנרצחו באותה "שבת שחורה". העלה את גדולתה של פינסק, שהוציאה מתוכה את ד"ר חיים וייצמן, המנהיג היהודי הדגול, וסיים בברכת "שהחיינו". וכאן קם שלאקמן ושאל: מדוע מתנופפים באולם רק הדגל הפולני והדגל הציוני? [335]. ככל הנראה תבע את עלבונו של הדגל האדום. לפי דבריו של ש. האמרמן דרש את סילוקו של הדגל הציוני, ובתור מחאה עזבו חברי ה"בונד" ו"פועלי ציון שמאל" את המקום [336]. לפי הצעת היושב־ראש נתקבלה החלטה להביע את נאמנותה של קהילת פינסק למדינת פולין בטלגראמה לנשיא הרפובליקה פרופסור מושצ'יצקי ולפילסודסקי. נוסח הטלגראמה היה כדלקמן: "המועצה וההנהלה של הקהילה היהודית הגדולה בפינסק, שהתכנסו בפעם הראשונה ב־29 ביוני 1930 באולם הראינוע 'קאזינו' לישיבת הפתיחה החגיגית, מביעות את הערצתן לנציגים העליונים של הוד מעלת הרפובליקה הפולנית הנעלה ביותר, לאדון הנשיא איגנאצי מושצ'יצקי, ולמארשאל הראשון של פולין, יוזף פילסודסקי, וניגשות לעבודה בקריאת: תחי הרפובליקה הנאורה ביותר" [337]. נוסח הטלגראמה צורם מאוד את אוזנינו. יש בו הרבה מן ה"מה יפית", דבר שהיה אולי אופייני למהנדס ישראל רייך, שבא לפינסק מגאליציה והיה כנראה שם מן האינטליגנציה היהודית המתבוללת, אולם היה בין האנשים "שהשכילו להבין, כי קיימת בפינסק תרבות לאומית נושנה והתקרבו אל החוגים המקומיים ומצאו לעצמם שדה פעולה בעבודה ציבורית פוריה" [338].

חל שינוי בכינויה של הקהילה. אין היא מכונה כקודם "הקהילה הדתית הגדולה" אלא "הקהילה היהודית הגדולה". בכך נתבטא הרצון לתת לקהילה אופי רחב יותר מן האופי המוגבל של קהילה דתית.

גם לאחר־מכן היו פעולותיה של הקהילה מעטות, כמו בקהילות אחרות בפולין, כנראה בעיקר מחמת פירוד הלבבות שבין המפלגות. ישיבות המועצה לא היו תכופות. ביולי 1930 נבחרו 2 ועדות: האחת לבדיקת המַצב של בתי־החולים, וחבריה היו: ד"ר א. ברגמן, ד. גלייברמן, המהנדס גולדברג וי. שקולניק, והשנייה — לקביעת תקנון של הנהלת הקהילה [339]. בישיבה בספטמבר אותה שנה החליטה הנהלת הקהילה לקבוע הסדר אחד בשביל בתי־החולים שבפינסק ובקארלין [340]. ב־18 באוקטובר החליטה הנהלת הקהילה להעביר לידיה את בתי־הקברות ואת מעון "הכנסת אורחים" [341]. דומה אפוא, שישיבות הקהילה התקיימו באותו פרק־זמן רק פעם בחודש. עד שנצטוותה הקהילה בתחילת שנת 1934 על־ידי השלטונות להתחיל לפעול ונתנה לפעולותיה גיבוי ממשלתי, התנהלו הדברים בעצלתיים. אפשר שהשלטונות לא הכירו בקהילה כל עוד לא נבחר רב ראשי לקהילה. ועניין בחירת הרב נסתיים רק ב־30 ביולי 1933. וזאת, בעטיו של שמואל לוריה, איש ה"אגודה", שהיה סגן יושב־ראש ועד הקהילה, ומשנת 1932, לאחר שהמהנדס ישראל רייך יושב־ראש הקהילה עזב את פינסק, מילא הוא את מקומו. שמיאל לוריא התנגד למועמד לכס הרבנות, לרב ואלקין, ובכלל היה מאוכזב מהרכבו של ועד הקהילה. על כן עשה הכל כדי לדחות את בחירת הרב. אולם סוף־סוף בא העניין לידי גמר. ומבין ארבעת רבני העיר: הרב ר' אהרן ואלקין, הרב ר' דוד רבינסקי, הרב הינדין והרב ויינטרויב נבחר הרב ואלקין [342]. עד לאותו פרק־זמן העבירה הקהילה תחת מרותה את מושב־הזקנים שבפינסק, וכוועד מפקח זמני נבחרו: י. פיקאץ', נ. מלניק, פ. צאפוסניק, ש.ל. גארבוז, ש. ווליניץ. כמזכיר — ש. האמרמן [343]. עניין ההסדר בבתי־החולים נתקל בהתנגדות מצד הרופאים. הוועד רצה, כנראה, להזמין רופאים נוספים שיעבדו בבתי־החולים. הרופאים התנגדו לכך. ככל הנראה היה עיקר הסכסוך בדבר מינוי רופא כירורג בבית־החולים בקארלין. ד"ר ייבסיינקו (לא־יהודי), שהתגלגל ממוסקבה לפינסק, היה המנתח בבית־החולים בפינסק והוא "היה מנתח מזהיר" [344], רצה להיות מנתח גם בבית־החולים שבקארלין [345]. טענו נגדו שהוא מרושש את בית־החולים בפינסק משום שהוא מעביר את החולים העשירים לקליניקה הפרטית שפתח [346]. הרופאים בבתי־החולים הכריזו שביתה, שנמשכה כמה ימים, עד ל־6 בינואר 1931, והושגה פשרה, שלא יוזמנו רופאים מן החוץ אלא בהתייעצות עם איגוד הרופאים [347]. בעיה קשה יותר היתה ההשתלטות על חברות הקברנים. ה"חברא קדישא" של פינסק, בוטל שלטונה בשנת 1926 על ההכנסות מדמי ה"קרקע" על־ידי החלטה מטעם בית־המשפט ופייבל צאפוסניק נתמנה לאפוטרופוס על בית־הקברות שבפינסק. עתה עברה הבעלות על בית־הקברות לקהילה. אולם עד שהשתלטה הקהילה על ה"חברא קדישא" היו מריבות וגם מהלומות. אשר לבית־הקברות שבקארלין, לא יכלה הקהילה להתגבר על ה"חברא קדישא" של קארלין. בכתבה אחת אנו קוראים: "בית־הקברות בקארלין מסרב למסור את עצמו לקהילה" [348]. ובמקום אחר: "הקהילה היהודית היא מת־חי, מלחמה בלתי מובנת בין פינסק וקארלין, המסמלת דגנראציה שאין לה תקנה" [349]. הקהילה מסרה את עניין בית־הקברות שבקארלין לפסק־דינו של בית־המשפט הכללי [350]. במשפט אחר, על בית־המרחץ שבקארלין, קבע בית־המשפט, כי הבעלות עליו שייכת לקהילה [351]. באותן

335. שם, 4 ביולי 1930, גל' 27 (182), עמ' 4.
336. טי"פ, עמ' 275.
337. שם, שם.
338. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 172.
339. פ"ש, 11 ביולי 1930, גל' 28 (183), עמ' 4.
340. שם, 22 בספטמבר 1930, גל' 38 (193), עמ' 4.
341. שם, 24 באוקטובר 1930, גל' 42 (197), עמ' 4.
342. ראה הע' 336.
343. פ"ש, 2 בינואר 1931, גל' 1 (206), עמ' 4.
344. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 172.
345. פ"ש, 25 באפריל 1930, גל' 17 (172), עמ' 3.
346. שם.
347. פ"ש, 9 בינואר 1931, גל' 2 (207), עמ' 4.
348. שם, 30 בינואר 1931, גל' 5 (210), עמ' 4.
349. שם, 11 בספטמבר 1931, גל' 14 (219), עמ' 2.
350. שם, 11 בדצמבר 1931, גל' 27 (232), עמ' 4.
351. שם, 18 בדצמבר 1931, גל' 28 (233), עמ' 4.

שנים יכלה הקהילה לעשות רק מעט. עדיין לא היו לה הכוח והסמכות להטיל מסים, על כן היו לה הכנסות מועטות בלבד ממוסדות הציבור שהיו תחת ידה ובעיקר מבית־הקברות. באופן זה יכלה לחלק בסוף 1931 — 1,635 זלוטות כתמיכה למוסדות[352]:

למושב־הזקנים בפינסק	—	225 זל'
לבית־החולים בפינסק	—	180 "
לבית־היתומים בפינסק	—	100 "
לת"ת פינסק	—	200 "
לחברת "תומכי עניים"	—	50 "
לחברת "לינת צדק"	—	50 "
לישיבה	—	50 "
לבית־ספר מקצועי לבנות	—	75 "
לבית־ספר מקצועי לבנים	—	75 "
לבית־ספר על שם משה"ל גלייברמן	—	120 "
לבית־ספר על שם בורוכוב	—	120 "
לבית־ספר "תל־חי"	—	120 "
למדרשה "תרבות"	—	120 "
לגמילות חסדים א'	—	50 "
לגמילות חסדים ב'	—	50 "

מוסדות הסעד והחינוך שבקארלין לא הוכללו בחלוקת התמיכה, כנראה משום שקארלין ניהלה מלחמה נגד הקהילה.

העניינים בקהילה היו יגעים גם בשנים 1932—1933. בתחילת 1933 הודיע שלום־מרדכי אייזנברג בישיבת ועד הקהילה, כי באי־כוח הסיעה הציונית עומדים להתפטר מן ההנהלה, משום שהשלטונות לא מסרו לקהילה את הזכויות המגיעות לה לפי החוק, וכתוצאה מכך ומחמת הסכסוכים הפנימיים אין לקהילה האפשרות להעביר לרשותה את המוסדות הציבוריים. הוא הזכיר סיבה נוספת להתפטרות והיא, משום שנתקבלה החלטה להקים בית־חולים נוסף בעיר, שלדעת הסיעה הוא מיותר לחלוטין[353]. כאמור לעיל נשתנה מצבה החוקי של הקהילה החל בשנת 1934. לקהילות הותר להטיל מסים ישירים ומסי עקיפין, כמו מס על השחיטה, ולקבל לרשותה את כל המוסדות הציבוריים של היהודים. והוטל עליה לקבוע תקציב, אלא שיש להגיש אותו לסטארוסטה לשם אישורו[354].

מכיוון שהיו סיכויים שהקהילה תצא סוף־סוף מן המצב ששקעה בו, הודיעו יוסף שקולניק, ומרדכי אייזנברג שהם מסירים מסדר־היום את עניין התפטרותם[355]. נקבעה ועדה לקביעת התקציב בראשותו של מרדכי אייזנברג וועדה אחרת לקבלת הרכוש הציבורי מידי הגופים השונים בראשותו של יוסף שקולניק[356]. ועדת התקציב החליטה לגבות 65,000 זלוטות כמס ישיר, שיוטל על חברי הקהילה, החל בסכום המינימאלי של 5 זלוטות עד לסכום המכסימאלי של 1,500 זלוטות[357]. והתקציב כולו נקבע ל־224,000 זלוטות[358]. את הסכום הזה קיוו לקבל מן המס הישיר, ובעיקר על־ידי העברת השחיטה לידי הקהילה ומינוי השוחטים כפקידי הקהילה, ומהכנסות מבתי־העלמין, לאחר שהועבר לרשות הקהילה גם בית־העלמין של קארלין. כדוגמת מקרים אחרים נתחברו יחד ה"בונד" וה"אגודה" והם הצביעו נגד העברת השחיטה לקהילה[359], כנראה מתוך כוונה שלא לתת ל"קהילה הציונית" להתחזק. המועצה נכנעה והשאירה את המצב כמות שהוא. אולם החלטה זו היתה בניגוד לחוק הקהילות ולפי הוראת השלטונות קיבלה הקהילה את השחיטה לידיה בסוף פברואר 1935[360]. אין בידינו נתונים על כל סעיפי התקציב, אולם גם הידיעות שיש לנו בנידון מאלפות למדי. מספר משלמי המס הישיר בעיר ובסביבתה היה 3,013 איש. יש אפוא להניח שמספר זה מציין את מספר המשפחות שאפשר היה להטיל עליהן מס. ומכיוון שמספר המצהירים בדבר הצטרפותם לקהילה ושהנם בעלי זכות בחירה, דהיינו מגיל 25, היה 4,020, הרי יש מכאן להסיק שכ־1,000 משפחות בפינסק ובסביבה לא יכלו לשלם מס כלשהו, כלומר כ־25% של כלל האוכלוסייה. עובדה זו תואמת לידיעה אחרת האומרת, כי הקהילה נתנה בתחילת 1936 "מעות חיטים" ל־682 משפחות ונתנה תמיכה ל־691 משפחות[361].

מ־3,013 משלמי המסים הגישו ערעורים 1,000 איש. הכתב המוסר על כך מציין כי הערעורים בבריסק היו מרובים יותר. שם ערערו 50% מאלה שהוטל עליהם המס. מכאן הוא מסיק שהנהלת הקהילה בפינסק נהגה ביושר[362].

מעניינים ההבדלים בסעיפי התקציב שבין ההצעה של מועצת הקהילה לבין קביעתו של הבוייבודה[363].

	הצעת הקהילה	קביעת הבוייבודה
לרב ואלקין	3,000 זלוטות	6,000 זלוטות
" רבינסקי	1,800 "	1,250 "
" הינדין	1,800 "	1,250 "
" ויינטרויב	900 "	1,200 "
" גרושקה	600 "	?
" פטשניק	480 "	—
" מרגולין	300 "	—
" לרמן (פוהוסט)	900 "	?
משכורת לשוחטים	9,600 "	3,000 "
הוצאות אדמיניסטראציה	11,000 "	?
לקברנים עניים	1,200 "	?

352. שם, 11 בדצמבר 1931, גל' 27 (232), עמ' 4.
353. שם, 24 בפברואר 1933, גל' 8 (294), עמ' 4.
354. שם, 12 בינואר 1934, גל' 2 (340), עמ' 2, 4.
355. שם, 26 בינואר 1934, גל' 4 (342), עמ' 4.
356. שם.
357. שם, 2 במארס 1934, גל' 9 (347), עמ' 4.
358. שם, 13 באפריל 1934, גל' 15 (352), עמ' 4.
359. שם, 4 במאי 1934, גל' 18 (356), עמ' 4.
360. שם, 1 במארס 1935, גל' 9 (399), עמ' 4.
361. שם, 13 במארס 1936, גל' 11 (451), עמ' 2.
362. שם, 26 באוקטובר 1934, גל' 43 (381), עמ' 4.
363. שם, 14 בספטמבר 1934, גל' 37 (375), עמ' 2.

	הצעת הקהילה	קביעת הבוייבודה
לבית־חולים	?	5,000 ״ *
קייטנות לילדים עניים	?	3,500 ״
לבית־תמחוי לעניים	?	5,000 ״
לת״ת פינסק	?	2,000 ״
לת״ת קארלין	?	2,000 ״
למדרשה ״תרבות״	2,000 (?)	1,000 ״
לביה״ס ״תל־חי״	2,000 (?)	1,000 ״
ביה״ס המקצועי	2,000 ״	700 ״ **
לישיבה קטנה	?	130 ״
להתקנת עירוב	?	50 ״
לביה״ס ע״ש מ. גלייברמן	2,000 ״	—
לביה״ס על שם בורוכוב	2,000 ״	—
לאוניברסיטה בירושלים	2,000 ״	—
לספריית הקהילה	2,000 ״	—
לאקדמאים (?)	2,000 ״	—

רואים אנו, שמועצת הקהילה רצתה להעניק תמיכתה לכל מוסדות החינוך במידה שווה. אולם הבוייבודה מצא פסול בבתי־הספר על שם מ. גלייברמן ועל שם בורוכוב, משום שהיו תחת מרותם של ה״בונד״ ו״פועלי ציון שמאל״. הקהילה החליטה לתרום לאוניברסיטה בירושלים בוודאי גם משום שבאוניברסיטה למדו סטודנטים מפינסק. אבל בעיני הבוייבודה היתה זאת הוצאה מיותרת. כמו כן סבור היה, שישנם בעיר יותר מדי רבנים ועל כן ביטל את ההקצבות לחלק מהם. לעומת זאת העלה את משכורתו של הרב הראשי. הוא צמצם בהרבה את סעיף המשכורת לשוחטים, כשם שהקטין את ההקצבות לחלק מן הרבנים. ההנחה היתה, כפי שנראה להלן, כי שני שוחטים יכולים לעשות את כל מלאכת השחיטה. אין לנו ידיעות מדין וחשבון שלפנינו על ההקצבות למושבי־הזקנים, לבתי־החולים, לבית־היתומים. רק זאת ידוע, כי הנהלת הקהילה בחרה בוועדה שתטפל בעניין החובות של העירייה למוסדות היהודיים: למושב־זקנים — 11,000 זלוטות; לבית־החולים היהודי 10,000 זלוטות; לבית־היתומים 20,000 זלוטות. כבר עמדנו על כך שהעירייה היתה חייבת לפי החוק לכלכל את היתומים ואת הזקנים והיא הפלתה לרעה את הזקנים והיתומים היהודיים. חוב העירייה לבית־החולים היהודי הצטבר משום שהעירייה היתה שולחת חולים לבית־החולים היהודי והיתה חייבת לשלם בעדם[364].

יותר פרטים יש לנו מן התקציב של שנת 1935, אם כי אין לנו תמונה מלאה:

	הצעת מועצת הקהילה	קביעת הבוייבודה
התקציב:	360,000 זל׳	287,653.51 זל׳ הכנסה 280,060.51 זל׳ הוצאה
סעיפי הכנסה:		
חובות העירייה	47,531.47	?
משחיטה	40,535	38,715
מבתי־העלמין	10,000	?
מבתי־המרחץ	200	
תשלום משרדי	1,000	?
נדבות ותרומות למושב־זקנים	9,735	?
מנכסים דלא־נידי	455	?
מס	48,100	40,000
הכנסה מבית־החולים בשנת 1934	70,716	?
הכנסה מבית החולים בשנת 1935	70,500	?
סעיפי הוצאה:		
לרב ואלקין	4,800	?
״ רבינסקי	1,800	הערה: לרבנים אלה להתחיל לשלם אחרי שיאושרו ולמחוק את יתר הרבנים.
״ הינדין	1,800	
״ ויינטרויב	1,800	
״ לרמן (פוהוסט)	900	?
״ ברקוביץ (להישין)	720	?

* בתנאי שהמוסד חייב לקיים את עצמו.

** במיוחד להוראת דת.

364. שם, 28 בדצמבר 1934, גל׳ 52 (390), עמ׳ 4. דבריו של י. שקולניק בפני העיתונאים וחברי העירייה היהודים.

	הצעת מועצת הקהילה	קביעת הבוייבודה
לפקיד ארונוביץ	?	במקום ארונוביץ לגליקסברג הנאמן על שחיטת עופות 1,920 זלוטות
לשוחטים ריכטר ולוין	3,600	2,700
לשליח	900	1,200
לגובה בית המטבחיים	600	1,000 לנאמן על הבית שיבוא במקום גובה
לשלאקמן, מנהל מושב־הזקנים	1,440	1,880
מתן סיוע לחגים	4,000	2,000
סיוע לעולים לארץ־ישראל	1,000	500
לקרן קימת לישראל	500	200
לקרן היסוד	500	200
ל"לינת הצדק"	600	500
עצים לעניים	4,000	?
עזרה חד־פעמית	4,000	?
ריפוי עניים	4,000	?
קייטנות לילדים	3,000	?
כלכלה לילדי בית־ספר לעניים	2,000	?
"לאפ" (?)	200	?
כלכלת אסירים בחגים	200	?
לרב גרושקה לעלייה לא"י	1,500	?
לרב פטשניק לעלייה לא"י	1,000	?
לרב מרגלית, תמיכה	240	?
לבית־יתומים	3,000	?
ל"טאז" (חברת בריאות)	500	?
ל"גמילות חסד א'"	500	?
ל"גמילות חסד ב'"	500	?
לגמילות חסד פוהוסט	100	?
לת"ת פינסק	2,000	?
לת"ת קארלין	1,500	?
ל־4 בתי־ספר יסודיים	6,000	4,000
למדרשה "תרבות"	?	1,000
לבי"ס מקצועי לבנים	1,200	
לבי"ס מקצועי לבנות	800	300
לישיבה	800	500
לישיבה קטנה	200	150
התקנת עירוב	50	?
לספריות ליד בתי־ספר ממשלתיים	400	?
לספריות "ברנר", "קולטור ליגע" "תרבות" ותומכי א"י העובדת	400	?
למועדוני ספורט: "מכבי", ה"פועל", "שטרן", "מורגנשטרן"	400	?
לאיגוד נכים	200	?
לתיקון בית־הכנסת הגדול	?	1,500

ברם, מן הדין־וחשבון והסיכום של שנת התקציב אנו מקבלים תמונה אחרת לגמרי. אמנם גם היא אינה מדויקת. ההכנסה היתה $^{35}/_{100}$ 97,000 זלוטות; ממס — $^{35}/_{100}$ 41,383, משחיטה — 38,105, מבית־העלמין — 5,650, מנדבות למושב־זקנים — 7,830, נדבה של לוריא — 3,362. והמאזן נסתיים בגרעון של 3,000 זלוטות, כי ההוצאה היתה 100,304 זלוטות כדלקמן:

5,000	זלוטות	לבית־יתומים (מזה 3,000 חוב משנת 1934)
500	"	ל"לינת צדק"
498	"	ל"טאז" ("טאז", ר"ת בפולנית: Towarzystwo Ochrony Zdrowia — חב' לשמירת הבריאות)
371	"	לבית־הספר "תל־חי" (חוב משנת 1934)
766	"	לבית־הספר המקצועי (איזה?)
2,200	"	לת"ת פינסק
1,500	"	לת"ת קארלין
558	"	לישיבות
117	"	לספריות "ברנר", "קולטור ליגע" ו"תרבות" ושל פוהוסט
5,199	"	לרבנות
14,400	"	הוצאות אדמיניסטראציה
24,572	"	שחיטה
2,736	"	לבית־הכנסת הגדול. משכורת החזן ושיפוץ בית־הכנסת
15,199	"	למושב־זקנים
3,945	"	תמיכות ל־691 משפחות עניות
3,025	"	"מעות חיטים" ל־682 משפחות
2,518	"	תמיכות חד־פעמיות מ־5 עד 100 זלוטות
1,650	"	קייטנה לילדים
1,000	"	כלכלה לילדים
200	"	לעולים לארץ־ישראל
256	"	לקק"ל
197	"	לקרן היסוד
4,780	"	הקצבה לבית־החולים היהודי[365].

ההבדל הגדול שבין התקציב שהוצע לבין ההכנסות וההוצאות בפועל הוא ככל הנראה תוצאה מן העובדה, שבהתחלה חשבה הקהילה לקחת תחת ידה את בית־החולים היהודי וצוין סכום של $^{72}/_{100}$ 141,416 זלוטות כהכנסה מבית־החולים. זאת היתה בעצם הכנסה שהוצאתה בצדה. סעיף "שחיטה" טעון הסבר. השחיטה הועברה לרשות הקהילה, השוחטים נעשו פקידי הקהילה. כפי שראינו נשארו בתפקידם רק שני שוחטים שקיבלו משכורת קבועה, ואת התשלומים בעד השחיטה גבתה הקהילה לקופתה, אם על־ידי נאמן בית המטבחיים ואם בדרכים אחרות. הקהילה קבעה את התשלומים הבאים בעד השחיטה: שחיטת תרנגולת 15 גרוש. תרנגול הודו וברווז — 35 גרוש, פרגית ויונה — 10 גרוש. מלבד זה יש לנו ידיעה כי התשלום בעד שחיטת שור היה 4 זלוטות ובעד עגל 1½ זלוטות[366]. הסכום 24,572 זלוטות הנמצא בהוצאות שחיטה כפי הנראה הוצאו לא רק על שכר השוחטים אלא גם על הקמת משחטות לעופות בפינות שונות בעיר. התקציב שהוצע על־ידי הקהילה לשנת 1936 היה $^{22}/_{100}$ 146,075 זלוטות. הבוייבודה הקטין אותו והעמידו על $^{22}/_{100}$ 134,015. פה ושם הוא קיצץ בהקצבות, אולם הוסיף סעיף חדש בשם "פונדוש פראצי" ("קרן העבודה") — תמיכה למחוסרי העבודה, שזה היה בעצם מתפקידיה של העירייה והקהילה לא עסקה בכך עד כה[367].

ניתן לומר, שעל אף הקשיים הגדולים שנתקלה בהם הקהילה בצעדיה הראשונים עקב סכסוכי מפלגות וניגודי אינ־טרסים, הצרת צעדים מצד השלטונות, מיעוט הכנסות לעומת הצרכים המרובים, הלכה הקהילה והתבססה והפכה לגורם חשוב בחיי הציבור היהודי. הקהילה הדתית בעלת הסמכות המצומצמת פרשה את השפעתה על כל מוסדות החינוך והעזרה הסוציאלית. מדיניותה של הקהילה היתה למזג את מוסדות הסעד הכפולים. כך מוזגו שני מושבי־הזקנים שבקארלין ובפינסק למושב־זקנים אחד, ששוכן בבית־החולים של קארלין ושבניינו היה נאה. בית־החולים של קארלין אוחד עם בית־החולים של פינסק. אולם מחמת שרפה שפרצה במושב־הזקנים החדש ב־12 ביולי 1936 הוחזרו לבתי־הזקנים הישנים שהיו "חורבות". בשרפה זו נשרפו 5 אנשים והם: משה־הרש בארג־מן (בן 75), נחמה ואטמן (בת 86), חנה־שרה וארמן (בת 69), דבורה הולצמן (בת 31), רייזל זילברמן (בת 20)[368].

בשנת 1936 יכול כתב לסכם: "עצם יצירתו של מנגנון, השלטת סדר בענייני הציבור שהיו במצב של תוהו ובוהו, קבלתם של מוסדות הציבור ומתן צורה להם — הרי זה כבר השג... הרבה צרות היו להנהלת הקהילה מן הכפילות של פינסק־קארלין... לא מעט מוכרחים היו להיאבק עם מפלגות וחוגים אזרחיים עד שהגיעו הלום... למעשה פועלת הקהילה לפי תקציב רק שנה שנייה בלבד... בית־החולים ומושב־הזקנים מוחזקים ישירות על־ידי הקהילה. עכשיו ניגשים לשיפוץ יסודי של בית־החולים. הקהילה אירגנה מפעלי סעד שונים, מפעל עצים, 'מעות חטים', קייטנות לילדים עניים וחולים, תמיכות לפרטים... בדרך כלל השתדלה הקהילה למלא את כל צרכיו של הציבור היהודי מבחינה דתית וחברתית, ואפילו את עניין המס הסדירה בצורה דמוקראטית. ניתן לומר, שהקהילה היא היחידה שבין הקהילות הגדולות במחוזות הספר שניהלה משק ראציונאלי... הקהילות בבריסק וקוברין, למרות ניהול המדיניות של 'מה יפית', שבקו חיים"[369].

בנובמבר 1936 התקיימו בחירות חדשות לקהילה. זכות הבחירה היתה ל־6,063 איש. הצביעו 4,454. המאבק בין המפ־לגות, הסיעות והגופים הציבוריים היה חריף, עובדה המעידה שהציבוריות בעיר היתה ערה ולמרות המצב הכלכלי הקשה ועל אף התנאים הפוליטיים מסביב שדכדכו את הנפש לא שקעה באפאתיה ובייאוש. לקראת הבחירות הובאו אישים מן החוץ (כך היה גם בבחירות קודמות לעירייה ולקהילה),

365. שם, 21 בספטמבר 1934, גל' 38 (376), עמ' 4.
366. שם, 23 באפריל 1937, גל' 17 (509), עמ' 4.
367. שם, 11 בספטמבר 1936, גל' 37 (477), עמ' 4.
368. אונזער פינסקער לעבן, 17 ביולי 1936, גל' 29, עמ' 2.
369. פ"ש, 21 באוגוסט 1936, גל' 34 (474), עמ' 3.

ה"בונד" הביא את יעקב פאט, הציונים את מ. קליינבוים (הוא משה סנה). שש־עשרה רשימות בוחרים הורכבו, והן:

1. רשימת הרביזיוניסטים ומועמדיה: ד"ר אכט, מ. דוברו־שין, המהנדס באסביץ, מהנדס הוכשטיין, גורפינקל.
2. רשימת בלתי מפלגתיים מבתי־מדרשות ומועמדיה: י. סלוצקי, דוד פרידמן, צבי פולאק, מ. שבס.
4. רשימת ה"בונד" ומועמדיה: י.ח. סטוליאר, ת.ל. פריינט, ד. דולינקו, א. פישקו, י. שלוסברג.
5. רשימת ה"ליגה למען א"י העובדת" ומועמדיה: י. ריטרמן, מ. פאפיש, ה. ניימן, ז. מכניק, ט. בריקסמן.
6. רשימת "פועלי ציון שמאל" ומועמדיה: ק. בוסל, י. ארונוביץ, ח.מ. גולאנדסקי, א. בוניוק, ל. גלייברמן.
7. רשימת בעלי־מלאכה: ה. פלדמן, ל. פלדמן, גולדפארב, י. קופרמן, י. פורטנוי.
8. רשימת "מזרחי" ומועמדיה: ב.מ. אפשטיין, י. ניידיץ, י. קולודני, מ. טננבוים, יששכר ליברמן.
10. רשימת גוש בלתי־מפלגתי של בתי־מדרשות: בנימין גוטליב, ב. קונדה, מ. פלדמן, ב.מ. שקולניק.
11. רשימת אורתודוכסים בלתי־מפלגתיים, קארלין: לייב טננבוים, דוד בוניוק, ב. בוקשטאנסקי, מ. ברגמן, מ. שמי.
12. רשימת אורתודוכסים — "אגודה": ז. זינגמן, א. משל, מ. גורפינקל.
14. רשימת גוש דמוקראטי כלכלי בלתי־מפלגתי: מ. גולדברג, מ. גלייברמן, נחמן פומראנץ, מ.ש. אייזנברג.
15. רשימת ה"חלוץ" ובעלי־מלאכה: מ. וייצל, א. מוליאר, ש. גוטדינר, ש. אפשטיין, מ. ויניק.
16. רשימת ההסתדרות הציונית: י. שקולניק, פ. גינצבורג, א. שטילרמן, עורך־דין פאס.
17. רשימת "קאמבאטאנטן" ומועמדיה: עורך־דין באדיאן, ד"ר א. מאנדלבוים, פ. מאנדלבוים, ד"ר פראגר.
18. רשימת פוהוסט ומועמדיה: ש. קרוגלי, י. קוזישניק.
19. רשימת בעלי־מלאכה כלליים: ש. וולובלסקי, אליה רוב־אכה, ש. שפירא, א. בורמן[370].

נכשלו לגמרי הרשימות מספר: 2, 7, 8, 15, 17, 18, 19. החלוקה בין 9 הרשימות שזכו בבחירות היתה כדלקמן:

הרביזיוניסטים זכו	ב־2 נציגים
ה"בונד"	4 "
ה"ליגה למען ארץ־ישראל העובדת"	2 "
"פועלי ציון שמאל"	1 "
הגוש הבלתי מפלגתי	1 "
אורתודוכסים בקארלין	1 "
אורתודוכסים "אגודה"	1 "
הגוש הדמוקראטי־כלכלי	5 "
ההסתדרות הציונית	3 "

במארס 1937 נבחרו חברי הנהלת הקהילה, והם: מ. גולד־ברג, ש. גארינובסקי, ד. פלדמן — ממפלגת הרביזיוניסטים

370. שם, 7 באוקטובר 1936, גל' 41 (481), עמ' 4.

סוחרים זעירים; י.ח. סטוליאר, ת.ל. פריינט — מן ה"בונד"; ד. בוניוק — מסיעת הקארלינאים המאוחדים; י. שקולניק, י. ריטרמן, א. פרידמן, א.ח. ניימן — מן הציונים. ליושב־ראש הנהלת הקהילה וראש הקהל נבחר מחדש י. שקולניק ולסגנו המהנדס א. פרידמן אף הוא ציוני. ליושב־ראש המועצה נבחר ד"ר י. שניידר, שהוצע על־ידי הציונים, ולסגנו — פ. גינצבורג, אף הוא ציוני. הציונים זכו אפוא בבחירות הללו בנצחון מכריע. עזר להם שנחמן פומראנץ הצביע בעדם ולא בעד המועמדים של הגוש שלו, כלומר סוחרים זעירים ורביז־יוניסטים[371]. התקציב שאושר לשנת 1937 היה 99,168 זלוטות. ושוב אין לנו פרטים על התקציב. ניכרת ירידה בהכנסות וכמובן גם בהוצאות.

ההכנסה מן המס נקבעה ל־33,000 זלוטות. התשלום בעד שחיטה הוגדל לפי צו המיניסטריון. בעד שחיטת שור — 8 זלוטות, בעד עגלה — 3 זלוטות, כדי שיהיה לקהילות מקור לקיים את המוסדות. מסעיף ההוצאות ידועים לנו רק כמה נתונים:

זלוטות	
11,950	תמיכה במוסדות
150	לחודש משכורת לשוחטים
(?)	ת"ת, ישיבות, בתי־ספר
1,000	שיפוץ בית־הכנסת הגדול שעמדו להעבירו לרשות הקהילה
2,500	לבית־יתומים
250	ל"טאז" (חברה לבריאות)
250	ל"לינת הצדק"
100	ל"גמילות חסדים"
1,500	לת"ת פינסק
1,000	לת"ת קארלין
3,548	לכיסוי חובות

מן ההוצאות נמחקו המשכורות לרבנים העוזרים: הינדין, רוזנצווייג, פטשניק, וויינטרויב ולרמן. השאירו סעיף של 1,800 זלוטות ל־2 רבנים עוזרים כשיאושרו[372]. בתנאים של דוחק כספי זה לא יכלה הקהילה להיענות לצרכים ההכרחיים ביותר, הן בתמיכה למוסדות החינוך ובמוסדות הסעד, והן בתמי־כה במשפחות העניות. כך, למשל, יכול היה הבונדאי י. ח. סטוליאר לטעון: "האם יכול להיות מצב מגוחך יותר, משנותנים למשפחה 2—4 זלוטות לקנות עצים לכל החורף. וכל זה לאחר שהילדים קפאו ממש בבתים ולא רצו לחזור מבית־הספר כי שם היה להם חם יותר מאשר בבית, וכשבגלל הקור שוכבים עניים חולים במיטותיהם"[373]. וגם בשנה שלאחר מכן לא יכלה הקהילה לתת למשפחות הנצרכות אלא 2 זלוטות כסיוע לחורף[374]. וכשהעלתה הקהילה את

371. שם, 12 במארס 1937, גל' 11 (503), עמ' 4; שם, 1 באפריל 1937, גל' 14 (506), עמ' 4.
372. שם, 23 באפריל 1937, גל' 17 (509), עמ' 4; שם, 20 באוגוסט 1937, גל' 32 (524), עמ' 4.
373. פ"ש, 26 בפברואר 1937, גל' 9 (501), עמ' 2.
374. פינסקער וואָרט, 4 במארס 1938, גל' 9 (367).

המס היתה התמרמרות גדולה בציבור[375]. אולם דומה שאף אחד לא טען נגד הנהלת הקהילה, שאין היא עושה את מלאכתה באמונה וביושר. לאחרונה קיבלה הקהילה לרשותה את בית־הכנסת הגדול ובחרה בוועדת בית־הכנסת שבראשי עמד הגבאי גארינובסקי[376].

יא. חינוך ותרבות

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם חלו תמורות מכריעות בחינוך היהודי בפולין ובמיוחד בתחום הספר של רוסיה הלבנה שסופח לפולין. עקב התחייבותה של פולין בפני חבר הלאומים לתת זכויות לאומיות למיעוטים הלאומיים הוסרו הרבה הגבלות, שכבלו את החינוך בימי השלטון הצאריסטי אמנם חופש ממש לא היה קיים. שלטונות החינוך הפולניים התערבו בתכנית של החינוך. במיוחד עקבו אחרי מוסדות החינוך של מפלגות ה"שמאל". עיקר עניינם היה לזרז את תהליך ההשתלטות של הלשון הפולנית ותרבותה. הם שתלו רשת בתי־ספר פולניים שהלימוד בהם היה חינם, ואף תמכו ועודדו בתי־ספר בלשון הפולנית שהוקמו על־ידי מייסדים פרטיים. אולם בבתי־הספר בלשון המיעוטים הלאומיים היתה צרה עינם. הם לא נתנו להם כל תמיכה חומרית, ובדרך כלל לא קיבלו בתי־ספר אלה סיוע מהעיריות, על אף שוויון הזכויות שהובטח בחוקה הפולנית. בתי־הספר של המיעוטים הלאומיים, שהיתה נהוגה בהם מכסה מסוימת של לימודי הלשון, הספרות וההיסטוריה של פולין, הוכרו כמוסדות שתלמידיהם ממלאים את לימוד החובה הנהוג במדינה. אולם המורים הוטרדו על־ידי חוק שאסר עליהם "לשמש בהוראה, אם בשנת הלימודים 1927/28 לא יעמדו בבחינות לפי הקורס שנקבע מאת הממ־שלה". חוק זה היה בבחינת "גזרה רעה שאין רוב המורים היהודים יכולים לעמוד בה". גזרה זו נדחתה בהשתדלותו של י. גרינבוים עד לשנת 1930[377].

הפירוד האידיאולוגי והמפלגתי גרם לפיצולו של החינוך היהודי בפולין יותר משהיה קודם. החינוך נתפצל לפי האר־גונים המפלגתיים, כי כל מפלגה קיימה או שאפה לקיים בתי־ספר משלה. רשת בתי־הספר גדלה והתרחבה עקב העובדה שמבחינת החינוך נעשו הבנות שוות לבנים. כמו כן גדל העניין בחינוכם של הילדים בגיל הרך. כל התמורות הללו חלו, כמובן, גם בפינסק. אם קודם לכן היה החינוך בעיר מפולג: חינוך מסורתי בחדרים הישנים ובתתי"ם, "חדרים מתוקנים" וחינוך חילוני בבתי־ספר יהודיים ולא־יהודיים, הרי מעתה הפך בית־הספר לעניינן של המפלגות. תהליך זה, שהחל, כפי שראינו כבר, בשלהי המלחמה, גבר משהגיעו כספי הסיוע מאמריקה. כספים אלה נתנו את האפשרות למפ־לגות ה"שמאל" לפתוח מוסדות חינוך משלהם, שבחלקם נתמוטטו משפסק זרם כספים זה. במידה שבתי־הספר של ה"בונד" ושל "פועלי ציון שמאל" הוסיפו להתקיים, היה מותנה קיומם בהמשך הסיוע שרק הם קיבלוהו. אגב יש לציין, כי ה"ועד העירוני", שהוקם ביוזמת שליחי הג'וינט להסדר החלוקה של כספי הסיוע, התפורר בגלל היחס של מפלגות ה"שמאל". כשבא ברין, השליח של הפינסקאים משי־קאגו, וניסה להקים ועד חדש לשם חלוקת הכספים שהביא, נתקל, כפי שראינו לעיל, בסירובן של מפלגות ה"שמאל" להשתתף בוועד. הוועד לא הוקם. פקיד הג'וינט החליט שלא כדאי עוד לטפל בכך, וברין חילק את הכספים לפי ראות עיניו, תוך משא ומתן עם כל מפלגה ונציגי המוסדות בנפ־רד[378]. אז היה ידוע כבר, כי סיוע הג'וינט ייפסק בקרוב, ומפלגות אלו ידעו כנראה, שהתמיכה במוסדותיהן תימשך, ולא היה כדאי להן להשתתף בוועד כללי. ייאמר עוד, כי מפלגת "צעירי ציון" (לאחר־מכן "פועלי ציון ימין") שבעיר קיימה את בית־הספר שלה, "תל־חי", ולא סיפחה אותו למרכז בתי־הספר היידישאים ("ציש"א"), אף־על־פי שיכלה להקל על־ידי כך את מצבו החומרי, ועל אף ש"פועלי ציון ימין" שבפולין נצטרפו למרכז זה. חברי המפלגה שבפינסק לא הסכימו להפוך את בית־ספרם לבית־ספר יידישאי והשאירו בתכנית הלימודים מקום רחב ללימוד הלשון העברית וספרותה. עמדה זו של חברי המפלגה שבפינסק גרמה להתהוותו של ארגון אוטראקביסטי (כלומר: דו־לשוני) חדש (יידיש — עברית וכמובן פולנית) בשם "שול קולט". ולסיכום סקירה זו יש לציין עוד עובדה. הגימנסיה העברית בפינסק היתה אחת הגימנסיות העבריות המהוללות ביותר בפולין.

גן־הילדים

ביוזמת אמהות ציוניות נוסד בשנת 1921 גן עברי. הגננות היו אז חוה אטינגר־פאפיש וחסיה דודיוק. משנפתחה הגימנסיה העברית עבר הגן לבעלותה. הקשר עם הגימנסיה נמשך עד שנת 1926/7. במשך הזמן הוקמו עוד אי־אלה גנים עבריים, שהיו ברשת החינוך של "תרבות". נראה כי למפלגות ה"שמאל" לא היה צורך מיוחד בגנים, שהרי לשם הלימוד ביידיש לא היה צורך בהכנה שבגן.

בהמשך השנים העמיקה ההתבוללות הפולנית ובשנת הלי־מודים 1936/7 נפתחו שני גנים, אשר לפי המודעות על פתיחתם היה האחד גן עברי ובו למדו גם פולנית, והגן השני התנהל בלשון הפולנית וגם בעברית[379].

375. שם, 15 באפריל 1938, גל' 15 (372), עמ' 6.
376. פינסקער לעבן, 23 בספטמבר 1938, גל' 38 (203).
377. ידיעות הועד המרכזי של הסתדרות "תרבות" בפולניה (להלן: ידיעות), וארשה 1928, גל' ב'—ג', עמ' 21; שם, גל' ד'—ה', עמ' 53.

378. על כך בדו"ח מ. ראסקין, בתאריך 1 ביוני 1921, עמ' 64, בארכיון הג'וינט בניו יורק. וכן, שם, בדו"ח שלו מיום ה־22 במאי 1921. ובמיוחד על עמדת מפלגות ה"שמאל", שם, בדו"ח של ב. בוגן מיום ה־11 במארס 1920 אל הג'וינט בניו יורק.

379. דברי זכרונות של חסיה דודיוק, כ"י. וראה פ"ש, 7 באוגוסט 1936, גל' 32 (472), עמ' 4; שם, 21 באוגוסט 1936, גל' 34 (474), עמ' 4. הגננות בגנים שנוסדו בשנות השלו־שים היו הגב' רבקה מוגילאנסקה והגב' קאן. לפני־כן עבדו שתי הגננות יחדיו. לפני הצהריים התנהל הגן בעברית ואחר הצהריים בפולנית. ראה פ"ש, 21 בספטמבר 1934, גל' 38 (376), עמ' 4. יש להניח שהיו שתי קבוצות ילדים נפרדות. ליד הגימנסיה 'צצ'יק' היה גן בהנהלת הגננת פליסקין־קולודנה, מן־הסתם, על טהרת הלשון הפולנית. ראה פ"ש, 1 בינואר 1936, גל' 1 (443), עמ' 4; שם, 10 ביולי 1936, גל' 28 (468), עמ' 4.

בתי־ספר יסודיים

על־ידי השלטונות הפולניים הוקמו בתי־ספר יסודיים אח־דים, שהיו מיוחדים לילדי היהודים ובהם לא היו לימודים בשבתות ובחגים, משום כך הם כונו בפי העם "שבסובקי". בתי־ספר אלה משכו אליהם תלמידים ותלמידות רבים, מכיוון שהלימודים בהם היו חינם. בידיעה משנת 1928 אנו קוראים, כי לבתי־הספר הממשלתיים זורמים ילדים מכל השכבות, "מח־מת הצורך לדעת פולנית". מטעמים של מדיניות פולוניזאטורית של שטחי הספר המזרחי לא קימצה הממשלה בהוצאות ופתחה בתי־ספר, ובלבד שיהיו תלמידים ללמוד בהם. ידוע לנו כי ב־1929 נפתח בית־ספר ממשלתי חדש. עד סוף פברואר 1928 נרשמו ללמוד בו שבעים ילדי יהודים[380]. נראה כי רבים מאלה שלמדו בבתי־הספר הממשלתיים לא למדו בשום בית־ספר יהודי אחר, כי באחת הכתבות אנו קוראים דברי התרעה על שאין דואג שבבתי־הספר הממשלתיים יקבלו התלמידים חינוך יהודי כלשהו[381]. אפשר שגם "שיעורי הדת" שהונהגו בשנת 1928 [382] לא ניתנו בקביעות. אמנם בבתי־ספר אלה היו גם מורים יהודים.

אולם הרוב המכריע של הנערים חונכו במוסדות חינוך יהודיים. גם בתקופה הנידונה היו קיימים עדיין חדרים מסור־תיים מן הטיפוס הישן ושני התת"ם שבפינסק ובקארלין. אשר לת"ת פינסק אנו קוראים בדין־וחשבון שנערך בינואר 1921 על־ידי אחד מפקידי הג'וינט, שהיו בו 536 תלמידים, ושהוא נתמך באותו פרק־זמן ב־40,000 מארק לחודש על־ידי הג'וינט. לאחר־מכן קיבל תמיכה מסוימת מן ה"מזרחי". מכספי הסיוע של הפינסקאים בשיקאגו שהביא ברין קיבל 160,000 מארק לחודשים מארס—יוני 1921. ההוצאה החודשית היתה בתחילת 1921 — 66,000 מארק. לפי דין־וחשבון, שנערך במאי 1921 על־ידי פקיד אחד של הג'וינט, למדו אז בת"ת 520 תלמידים, מהם 183 יתומים. במטבח הת"ת אכלו חינם או במחירים זולים 415 תלמידים. יתר הילדים אכלו בבתי־היתומים. מצרכי המזון נתקבלו חינם, או במחיר זול ממשלוחי המזון שנשלחו מאמריקה כסיוע לפולין. בת"ת היו אז 7 מחלקות, במחלקות הנמוכות היו כיתות מקבילות. מלבד תנ"ך ומקצועות יהודיים אחרים לימדו בו רוסית, פולנית וחשבון. התקציב החודשי היה אז 190,000 מארק (ערך המארק ירד בינתיים). ההכנסה משכר לימוד היתה 30,000 מארק. אז היה לת"ת גרעון של 418,688 מארקים. לימדו בו 14 מורים, וחבר העובדים היה בן 8 אנשים: מנהל, מזכיר, משגיח, 4 מבשלות ושרת. יושב־ראש הוועד המפקח היה פ[נחס אלתר הלוי] קולודני[383]. עם הפסקת התמיכה מן החוץ או צמצומה הלך הת"ת ונצטמק. בשנת 1923 היו בו 8 כיתות, ובשנת 1930 היו בו רק 5 כיתות. מסיימי 5 הכיתות יכלו להתקבל לכיתה ג' של בית־ספר יסודי ממשלתי. באותה שנה היו בת"ת 160 תלמידים מבני 6 עד בני 12. למדו בו קריאה, לשון עברית ודקדוקה, תנ"ך וטעמי המקרא, גמרא, פולנית, היסטוריה של פולין, גיאוגראפיה, חשבון ושרטוט. הלימודים ארכו 7 שעות ביום. משעה 8 עד 1 למדו לימודי קודש, מ־1 עד 3 — לימודי חול. ההוצאות באותה שנה היו 2,000 זלוטות לחודש, וההכנסות היו 500 זלוטות מ־2,000 הקופסאות שחולקו בבתיהם של בעלי הבתים ו־400 זל' משכר־לימוד. הגרעון השנתי היה 1,100 זלוטות, ויחד עם גרעונות של השנים הקודמות היה הת"ת שקוע בחובות של 8,000 זלוטות. עד שנת 1927 קיבל הת"ת 300—400 זלוטות לחודש מחברת "עזרת תורה" בארצות הברית, ועד 1929 קיבל 250 זלוטות לחודש מן העירייה[384]. לאחר־מכן קיבל תמיכה מסוימת מן הקהילה היהודית.

בת"ת קארלין למדו בינואר 1921 — 448 תלמידים. ההו־צאות היו 91,000 מארקים לחודש. מזה נתן הג'וינט 40,000 מארק. לפי אותו דין־וחשבון, שנערך במאי 1921, למדו אז בת"ת 458 תלמידים, מהם 109 יתומים. בת"ת אכלו 302 תלמידים ו־44 יתומים אכלו בבתי־היתומים. מצרכי המזון נתקבלו מאותם המשלוחים האמריקנים. בת"ת זה הוקדשה תשומת לב מרובה יותר למקצועות החילוניים. נוסף על מק־צועות היהדות ולימוד עברית, פולנית, רוסית וחשבון לימדו בו גם גיאוגראפיה והיסטוריה. חבר המורים היה אז בן 11 איש, וחבר העובדים — 8: מנהל, מזכיר, שני משגיחים, שני טבחים ושני שרתים. ההוצאה החודשית היתה אז 70,000 מארקים. ההכנסה משכר לימוד היתה כ־40,000 מארקים לחו־דש. גם ת"ת זה נתמך על־ידי ה"מזרחי". מן הכספים שהביא ברין קיבל 140,000 מארקים. באחד ביוני 1921 היה לת"ת גרעון של 209,060 מארקים[385]. גם ת"ת זה הצטמצם והלך. בשנת 1937 למדו בו 120 תלמידים, ואילו בשנת 1939, לאחר שבניין הת"ת בפינסק נשרף בשנת 1938, למדו בו, לפי מקורות שונים, 600 (?) תלמידים[386].

ה"חדרים המתוקנים" הוסיפו אף הם להתקיים, אלא שחבר המורים שינה את שמם ל"בית־ספר יבנה". כיתות בית־ספר זה היו מפוזרות בבתים שונים ורק בשנת 1937 רוכזו בבית אחד. בין המורים היו כאן עוד מראשוני המייסדים של ה"חדרים המתוקנים", שמחה דובובסקי, וכן טוביה אוגולניק ושטיינמן[387].

---

380. פ"ש, 5 באוקטובר 1928, גל' (91), עמ' 3; שם, 1 במארס 1929, גל' 12 (115), עמ' 4. בסוף שנות השלושים היו בעיר 5 בתי־ספר יסודיים ממשלתיים, ראה פ"ש, 23 באפריל 1937, גל' 17 (509), עמ' 2.

381. שם, 8 בדצמבר 1933, גל' 49 (335).

382. שם, 3 בפברואר 1928, גל' 5 (56), עמ' 4. אשר למורים יהודים ידוע לנו כי הרשל תנחובסקי היה מנהל בי"ס יסודי ממשלתי בשנת 1932/3. אגב, הוא נתמנה כיו"ר הצלב האדום במחוז פינסק.

383. דו"ח שיפמן ב־25 בינואר 1921 למרכז הג'וינט בווארשה; דו"ח א. צוקר לאותו מרכז ב־22 ביוני 1921; דו"ח הנ"ל של ראסקין. (בארכיון הג'וינט).

384. פ"ש, 18 באפריל 1930, גל' 16 (171), עמ' 2.

385. ראה הע' 383.

386. פ"ש, 14 במאי 1937; פינסקער לעבן, 28 ביולי 1939, גל' 29 (246), עמ' 1.

387. ראה מכתב התודה של יצחק־אליהו גוטליב לבית־הספר "יבנה" ולמורים שטיינמן, דובובסקי ואוגולניק, פ"ש, 18 בפברואר 1927, גל' 7, עמ' 1; וראה שם, 10 בספטמבר 1937, גל' 37 (529), עמ' 1.

נפתחו בתי־ספר חדשים, כגון הדתיים "חורב" ו"תושיה". ייתכן שהראשון היה מסונף על רשת בתי־הספר "חורב" של ה"אגודה". אשר לשני ידוע לנו שהיה בית־ספר קואדוקאציוני, למדו בו בנים ובנות יחד. עברית לימדו בו בהברה ספרדית והיה בן 6 כיתות. הכיתה השישית נפתחה בשנת 1937 [388]. לקראת שנת הלימודים 1936/37 עמד להיפתח בית־ספר בן 7 כיתות. הכיתות הנמוכות היו בהנהלת גברת אפל. היה זה בית־ספר ששפת ההוראה בו היתה פולנית, ולפי המודעה על פתיחתו "ילמדו בו גם עברית" [389].

הקובעים את דמות החינוך היסודי בעיר היו בתי־הספר של הארגונים המפלגתיים. הוותיק שבהם היה בית־הספר לבנות, שהוקם ב־1908 בעזרתה של "חברת מפיצי השכלה". על בית־ספר זה עברו גלגולים לא מעטים. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה הפך לבית־ספר עברי, והיה מראשוני בתי־הספר החילוניים בפולין, אשר שפת ההוראה בו היתה עברית. מידי הציונים עבר לידיהם של "צעירי ציון" והפך לבית־ספר מעורב, בו למדו בנים ובנות. משנתחדש עם תום המלחמה הפולמוס על לשון ההוראה ובמפלגות ה"שמאל" נקבעה הלכה לטובת יידיש הועמדו "צעירי ציון" בפינסק בפני בעיה קשה. הם לא יכלו להתכחש לעברם העברי, אולם לא היה להם העוז לשחות נגד הזרם, כשהעברית החלה להיחשב כענייננה של ה"בורגנות", ושפת יידיש כסמל של עממיות וממילא גם של "קדמה". לאחר מאבקים קשים בתוך המפלגה בעיר, ובמיוחד לאחר ש"צעירי ציון" השמאילו והפכו ל"פועלי ציון צ"ס", נעשתה הפשרה, ובבית־הספר לימדו גם עברית וגם יידיש. מכיוון שההיסטוריה של בית־ספר זה מלפני המלחמה היתה של בית־ספר רוסי בתוספת עברית, לא היה קשה ביותר לעבור מרוסית ליידיש בתוספת עברית ופולנית. לא היה כאן "סבל ירושה" של לימודים יהודיים. בגלל הדו־לשוניות (בעצם תלת־לשוניות) לא יכול היה בית־הספר להצטרף לא ל"תרבות" ולא ל"מרכז בתי־הספר היידישאיים" ("ציש"א"). "צעירי ציון" שבעיר עזבו את "תרבות" ורצו לסנף את בית־הספר ל"ציש"א" בתנאים של "אוטונומיה" חינוכית. אולם "ציש"א" לא הסכים לכך. בית־ספר זה נשאר אפוא בבחינת "בודד במועדו", אלא שבמשך הזמן נמצאו בפולין אי־אלה מוסדות חינוך שהלכו בעקבותיו. עקב זאת הוקמה, כאמור לעיל, רשת בתי־ספר חדשה בשם "שול־קולט". לוועד הסניף של "שול־קולט" בפינסק, שהוקם ביאנואר 1931, נבחרו ד"ר אלעזר ברגמן, ד"ר מאנדלבוים, ד"ר גרמן, י. טננבוים, מ. בולין, מ. אייזנברג ומ. באקאלצ'וק. עד אז, וגם לאחר־מכן, היה על מורי בית־הספר ועל פעילי המפלגה של "פועלי ציון ימין" לסלול את הדרך החינוכית בכוחות עצמם, והם עשו זאת תוך הרגשת ייעוד. א. ישראלי (ויינר), שהיה מעמודי התווך של בית־ספר זה עד שעלה לארץ בשנת 1930, קובע בסיפוק, כי חניכיו וחניכותיו של בית־הספר היו בין מייסדי תנועת הנוער "פרייהייט" — "דרור" בפולין, וכן בין מייסדי ה"חלוץ הצעיר" ובין ראשוני קבוצת גבת. הוא חינך לארץ־ישראליות והחלוציות, והביא לשינוי ערכים במובנים אחרים. הרוח המהפכנית שפעמה בלב המורים, שרובם היו צעירים ואגב גם בלתי מנוסים וללא הכשרה פדגוגית, הביאה אותם לחיפושים של דרכי חינוך חדשות ולערכי חינוך חדשים. הם סיגלו לעצמם את השיטה העמלנית ומטרתם היתה לא רק להקנות ידע לימודי, אלא גם לתת אפשרות של ביטוי ומבע לכשרונות הטבעיים של החניכים. החינוך היה "לאומי־ציוני־חלוצי־סוציאליסטי וחינוך למלחמה על שחרור לאומי וסוציאלי של העם היהודי".

אמנם ספק רב אם בית־ספר תלת־לשוני יכול היה להקנות ידע של ממש, ולו רק של לשון אחת בלבד. ואם מידת ההשתתפות בתרומות או בהתרמות לקק"ל הוא קנה־מידה לחינוך ציוני־ארצישראלי, אין לומר שבית־ספר "תל־חי" הצטיין בכך. יתר על כן ברשימת בתי־הספר שתרמו לקק"ל לא נמצא את שמו של "תל־חי", אפשר שתרמו למען "קפא"י".

מרובים היו הלבטים בהרכבת תכנית הלימודים, ובמיוחד הטרידה שאלת האיזון בין יידיש לעברית. בהתחלה הונהגו יידיש וספרותה כמקצוע לימוד בכל הכיתות, ולבסוף הונהגה חלוקה זו: בשלוש הכיתות הנמוכות התנהלו הלימודים ביידיש, ועברית לימדו כ"לשון זרה". בכיתות הגבוהות יותר היתה עברית לשון ההוראה של הלימודים — פרט ללשון פולין וספרותה וההיסטוריה שלה שלימדו בפולנית — ויידיש וספרותה לימדו בשיעור ניכר. אולם בשנות השלושים חזרו למצב הקודם והחזירו את העברית כלשון ההוראה בכל הכיתות ויידיש לימדו כמקצוע. אפשר ששינוי אחרון זה היה כרוך בדריכות המוגברת של הנוער לעלייה לארץ.

ביאנואר 1921 למדו בבית־ספר זה 252 בנות ונתמך באותו פרק־זמן על־ידי הג'וינט ב־30,000 מארקים לחודש. ההוצאה החודשית היתה אז 50,000 מארקים. מכספי הסיוע שהביא ברין קיבלו הקצבה, שהיתה גדולה בהרבה מהתמיכה אשר קיבלו התת"ים. לחודשי מארס—יוני 1921 קיבל 65,000 מארקים לחודש. ברין מסביר זאת בעובדה ש"צעירי ציון" לא קיבלו כל תמיכה אחרת, בעוד שהתת"ים קיבלו תמיכה מן ה"מזרחי", ובתי־הספר היידישאים קיבלו תמיכה מ"ועד דינזון למען בתי־הספר". באותו דין־וחשבון שנערך במאי 1921 אנו קוראים, שבו לומדים 237 בנות ו־15 בנים. 40% מהם יתומים ויתומות. אוכל ניתן בבית־הספר ל־178. מצרכי המזון היו מאותו מקור שסופק ליתר בתי־הספר. באותה שנה היו בבית־הספר 4 כיתות. כיתה א' למדה עברית, תנ"ך, יידיש, חשבון וטבע. כיתה ב' — אותם המקצועות, אלא שכולם לימדו בעברית. בכיתה ג' לימדו נוסף על המקצועות הנזכרים: רוסית, פולנית, גיאוגראפיה והיסטוריה יהודית וכללית. וכך היה גם בכיתה ד'. מלבד זאת היו בכל הכיתות שיעורי התעמלות, שירה ומלאכה, דהיינו תפירה ורקמה [390]. תוך שנים מועטות הוא התפתח לבית־ספר בן 7 כיתות. אולם החל בשנת הלימודים 1922 נאבק קשות על קיומו החומרי, מכיוון שלא קיבל כמעט

388. שם, 30 באפריל 1937, גל' 18 (510), עמ' 3.
389. שם, 14 באוגוסט 1936, גל' 33 (473), עמ' 4

390. ראה הע' 383, וראה דו"ח ברין על פעולותיו בפינסק (ארכיון הג'וינט); ספר גבת, עמ' 70; מחברת כ"י של א. ישראלי (ויינר): טי"פ, עמ' 283; ספר פינסק, כרך ב', עמ' 108.

כל תמיכה מן החוץ. במשך שנים אחדות, החל בסוף שנות העשרים, קיבל כמוסדות חינוך אחרים סיוע מסוים מן הקהילה. בית משלו לא היה לו. לאחר השרפה בשנת 1921 שוכן זמן מסוים בבית־הספר הטכני, לאחר־מכן התגורר בבית המהנדס באסביץ שלא התאים לבית־ספר. משנצטרף המהנדס באסביץ לרביזיוניסטים ונעשה לאחד מדבריה בעיר עלה בידו על־פי צו פינוי של בית־המשפט להוציא את בית־הספר מבניינו. בית־הספר עבר לבית שהקדיש הציוני מילר לקרן הקיימת לישראל. הוועד המפקח על בית־הספר היה מתמנה על־ידי המפלגה, ועמד תמיד על המשמר, שהשלטונות לא יסגרוהו באמתלה של תנאים סאניטאריים וכדומה. בהעתק של מכתב שנשלח מאת הנהלת בית־הספר, שאין בו תאריך ואין בו כתובת הנמען, אנו קוראים, כי שלטונות החינוך "רצו כבר אשתקד לסגור את המוסד, מחמת אי־התאמתו של הבניין שבו הוא משוכן, והסכנה מרחפת שבסופו של דבר יבצעו השלטונות את זממם". על כן מתבקש הנמען, כנראה ארגון בארצות הברית, שיקציב לבית־הספר סכום כסף, מכספי התמיכה שהוא נותן, כדי שאפשר יהיה לקנות מגרש ולהקים לבית־הספר בית משלו. אין אנו יודעים אם הבקשה נתמלאה. בשנת 1938 נשלל הרשיון לקיומו של בית־הספר, אולם הגורם לכך היתה ספרות קומוניסטית, שנמצאה בספרייה על שם ברנר, שהיתה שייכת למפלגת "פועלי ציון ימין". בית־הספר התקיים באופן בלתי לגאלי עד לכיבוש הסובייטי. מבחינת מספר התלמידים עמד בית־הספר כמעט בעינו, כפי שהיה בשנת 1921. בשנת הלימודים 1923/4 היו בו 270 תלמידים ותלמידות ב־6 כיתות. לאחר־מכן היו בו 7 כיתות. בשנת יובל העשרים לקיומו היו בו כ־300 תלמידים. בבית־הספר היו אז מעבדה לפיסיקה וספרייה לנוער. ובאותו מכתב בקשה שנכתב, ככל הנראה, בשנת 1938, מציינים הכותבים, כי למדו בו "למעלה מ־250 תלמידים"[391].

בבית המחסה שהוקם על־ידי "צעירי ציון" בדצמבר 1917 למדו בשנת 1921 — 186 ילדים בגיל 7—12, מהם 36 יתומים. הילדים היו מבני השכבות העניות ביותר, שלא שילמו שכר־לימוד. הוא הוחזק בתמיכת הג'וינט ובתרומות של בני המקום. הילדים אכלו חינם במטבח המוסד. במארס 1921 שלחה אלקה מילצקי, שהיתה מנהלת המוסד, טלגראמה להנרי מורגנטוי, בה ביקשה עזרה למוסד, משום "שהוא נתון במצב קריטי". מורגנטוי כתב ב־21 במארס בעניין זה מכתב לאלברט לוקאס, שהיה מעסקני הג'וינט, וביקש ממנו להודיע את תוכן הטלגראמה לבוגן, והוא מציין במכתב שישלח למוסד תרומה משלו, משום ש"זהו מוסד חשוב מאוד". ב־29 במארס שלח מזכירו של מורגנטוי מכתב לאחד מפעילי הג'וינט בפאריס בו הוא כותב, שאם כי הודיע קובאלסקי, פקיד הג'וינט, כי המוסד מקבל סיוע מהג'וינט, ושליח הלאנדסמאנשאפט הפינסקאי — הכוונה לברין — הביא סכום כסף גדול לפינסק, שלח מורגנטוי מצדו תרומה למוסד, משום שה"אדון מורגנטוי מכיר את הגברת מילצקי ואת עבודתה במוסד", ומשום ששמע כי "המוסד הזה הוא בית־הספר הטוב ביותר בכל פולין". ואכן קיבל המוסד 240,000 מארקים מן הכספים שהביא ברין כהקצבה לחודשי מארס—יוני 1921. אז היו בו 4 כיתות. בכיתה א' למדו: לקרוא ולכתוב עברית, חשבון ושיחות בענייני טבע ביידיש. התכנית של כיתה ב' היתה: עברית, סיפורי המקרא, חשבון בעברית, שיחות בענייני טבע ביידיש, ושיעורי מלאכה. בכיתה ג' נוספו תולדות ישראל וגיאוגראפיה, יידיש, רוסית ופולנית. בכיתה ד' היתה התכנית כמו בכיתה ג'. בכל הכיתות התקיימו שיעורי שירה, ציור והתעמלות. 6 מורים לימדו בו 21 שעות ביום. כנראה למדה כיתה א' 4 שעות ביום, כיתה ב' — 5, ושתי הכיתות ג'—ד' — 6 שעות כל אחת. ניתן לומר כי סדר דומה היה למוסדות האחרים בני 4 הכיתות. התקציב החודשי היה אז 87,000 מארקים. משכורת המורים היתה 42,000 מארקים, המנהל קיבל 12,000 מארקים. 10,000 מארקים היו שכר הטבח והשרת. הוצאות אחרות היו 23,000 מארקים[392]. אגב, לפי ערך המארק באותו פרק־זמן היתה משכורתו החודשית של מורה שעבד 5 שעות ביום, כ־11 דולארים. לימדו בו ד"ר אלעזר ברגמן, א. מאירוביץ, חנה קושניר־רבינוביץ, אלתר בוברוב, צבי חיז'ין ועוד. בית־הספר הזה לא האריך ימים, כי התמיכה של הג'וינט במוסדות החינוך הלכה ונצטמצמה, ובתחילת 1922 נפסקה לגמרי. הג'וינט עבר אז לפעילות רקונסטרוקטיבית. הוא סייע למוסדות כלכליים לשם שיקום חיי הכלכלה ההרוסים. בנובמבר 1921 כתב הרשל פינסקי: "המצב הכספי נעשה יותר ויותר קשה. עד יאנואר או פברואר עוד נשיג תמיכה מהד.ד.ק. [הג'וינט]. מה שיהיה להבא איננו יודעים". וכן הוא קובל שם, "כי המוסד נשאר לגמרי בלי מורים". לאחר השרפה הגדולה שהיתה באוגוסט 1921 לא היה לו גם מקום דיור מתאים. במאי 1922 כתב הרשל פינסקי כדלקמן: "לבית המחסה אין עדיין דירה ועובר עליו משבר חמור"[393]. כעבור זמן קצר נסגר.

גם בית המחסה, שהוקם בספטמבר 1919 על־ידי זליג טיר ונקרא על שם י.ח. ברנר, נסגר לאחר שנפסקה תמיכת הג'וינט. בית־ספר זה היה אף הוא בן 4 כיתות. תכנית הלימודים היתה שונה במקצת מהתכנית של בית המחסה שתיארנוהו קודם. כאן לא היו שיחות בענייני טבע ביידיש. גם גיאוגראפיה וטבע לימדו בעברית. בשנת 1921 למדו בו 120 ילדים וילדות. ל־105 מהם ניתן אוכל בבית־הספר במחירים מוזלים. 15 האחרים, שהיו יתומים, אכלו בבית־היתומים. מצרכי המזון נתקבלו ממשלוחי המזון האמריקני. ההוצאה החודשית היתה אז 86,000 מארקים. לימדו בו 8 מורים. שעות הלימוד ביום ב־4 הכיתות היו בסך־הכל 18. המורים קיבלו בעד כל שעה חודשית 2,000 מארקים, כלומר משכורת כל המורים היתה 36,000 מארקים. המנהל קיבל 15,000 מארקים, הטבח והשרת

391. זכרונות של פסח פקאץ', כ"י, עמ' 20—25, המכתב בארכיון החברה ההיסטורית הישראלית. וראה בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 23 בנובמבר 1928, גל' 38, עמ' 14.

392. ראה הע' 383. חליפת־המכתבים בדבר בקשתה של א. מילצקי אף היא בארכיון הג'וינט.

393. גבת, עמ' 314—316.

12,000 מארקים. הוצאות על דירה, מצרכי מזון, הסקה וכדומה היו 23,000 מארקים. מכספי הסיוע שהביא ברין קיבל מוסד זה 240,000 מארקים. הוועד המנהל של המוסד היה בן 5 חברים, והם: זליג טיר — מנהל, ר. אייזנשטאט, ה[רש"צבי] רבינוביץ, א. פלאקסמן וס. טריבמן. אף מוסד זה נסגר עם הפסקת הסיוע מן הג'וינט[394].

בתחילת התקופה הזאת היו בעיר שני בתי־ספר של ה"בונד" ושניים של "פועלי ציון שמאל". שניים מהם נסגרו כנראה כבר בסוף שנת 1922, אף־על־פי שמפלגות אלה קיבלו תמיכה למוסדותיהם מן ה"פיפעלס רעליעף", מ"ועד בתי־הספר על שם דינזון" ומ"ציש"א", גם לאחר שנפסקה תמיכת הג'וינט. בבית־הספר של ה"בונד" על שם משה"ל גלייברמן, שנקרא גם בשם "קינדער היים מספר 1" למדו בשנת 1921 — 168 ילדים, מהם 53 יתומים. ל־123 ילדים ניתן אוכל בבית־הספר. גם בו, כבבתי־הספר של "צעירי ציון", היו 4 מחלקות. לשון ההוראה היתה, כמובן, יידיש. אולם קצת תמוה הדבר, שלמדו בו גם עברית. כיתה א' למדה יידיש וחשבון, והתקיימו שיחות, בוודאי בענייני טבע. בכיתה ב' למדו יידיש, רוסית, עברית, חשבון, טבע ומלאכה. בכיתה ג' למדו יידיש, עברית, רוסית, פולנית, חשבון, טבע, גיאוגראפיה ומלאכה. בכיתה ד' למדו כמו בכיתה ג' בתוספת היסטוריה יהודית וכללית. מאוגוסט 1920 עד יאנואר 1921 קיבל בדומה ליתר בתי־הספר הקצבה חודשית מאת הג'וינט. מיאנואר ואילך נתמך על־ידי "ועד בתי־הספר על שם דינזון". מכספי הסיוע שהביא ברין ניתן לו וכן לשלושת בתי־הספר האחרים סכום קטן יחסית, משום התמיכה מאותו ועד. (ארבעת בתי־הספר של ה"בונד" ושל "פועלי ציון שמאל" קיבלו 400,000 מארקים). לימדו בו 9 מורים 21 שעות ביום. חבר העובדים היה: מנהל, טבח ושרת. התקציב החודשי היה אז 103,000 מארקים. בבית־ספר זה למדו בשנת הלימודים 1927/8 — 253 תלמידים ב־7 כיתות. בשנת 1936 למדו בו 280 בנות ו־37 בנים. רובם ככולם היו ילדי פועלים ובעלי־מלאכה: 25 של פועלים בבית־החרושת לגפרורים; 46 — של פועלים בבית־החרושת ללבידים; 8 — של פועלים במנסרות; 30 של סנדלרים; 15 של תופרות; 38 של פועלי הובלה; 8 של סבלים; 4 של צבעים; 17 של נגרים; 9 של בנאים; 2 של ספרים; 24 של סוחרים זעירים; 12 של פועלים יומיים; 66 של חסרי מקצוע; 15 יתומים. ההבדל הגדול בין מספר הבנות לבין מספר הבנים מעיד, כי גם אנשי ה"שמאל" הקיצוני שבעיר לא נתנם לבם לחנך את בניהם בבית־ספר שלא היו בו כמעט לימודי "יהדות". מבחינה פדגוגית היתה כנראה רמתו גבוהה. נשתמרה תמונה של תזמורת מאנדולינות וכלי נשיפה שאורגנה בו. בתרומה של 100 דולאר, ששלח הסניף הפינסקאי של "ארבעטער רינג" בניו־יורק, נבנה לו בית בשנת 1925, ולא היה זקוק אפוא לנוד ממקום למקום וגם לא לשלם שכר־דירה. בית־ספר זה התקיים עד לכיבוש הסובייטי, אף־על־פי שהשלטונות הפולניים התנכלו בו[395].

לעומת זאת לא החזיק מעמד המוסד החינוכי שנוסד ב־1919 על־ידי ה"מאוחדים" וה"בונד" ושהיה ידוע בהתחלה בשם "קינדער פלאץ" ולאחר־מכן בשם "בית־ספר דינזון", בו חונכו ולמדו בשנת 1921 — 242 ילדים בגיל 3—12. מהם היו 118 יתומים. במטבח בית־הספר אכלו 192 ילדים, ו־33 יתומים אכלו בבתי־היתומים שבהם הוחזקו. כאן היו אז, מלבד גן־ילדים, 5 כיתות של בית־ספר. בגן היו הילדים 3 שעות ביום, ביתר הכיתות למדו 25 שעות בשבוע. התכנית היתה שונה במקצת מזו שבבית־הספר על שם גלייברמן. תנ"ך לא לימדו בשניהם. בבית־ספר זה לא לימדו היסטוריה. היו בו 7 מורים מלבד המנהל, וכן 2 טבחים ושרת. אף הוא נתמך כקודמו מאותם המוסדות[396] ונסגר, כנראה, בתקופת החיסול של מוסדות החינוך שהוקמו בשלהי המלחמה למען היתומים.

ב"קינדער היים", שהוקם ביולי 1919 על־ידי "פועלי ציון" ביוזמתה של דורה פיינר ונקרא בשם "בית־ספר בורוכוב", למדו בשנת 1921 — 180 תלמידים בגיל 7—16. 20% מהם יתומים. אף הוא נתמך על־ידי הג'וינט, על־ידי "ועד בתי־הספר על שם דינזון", על־ידי "פיפעלס רעליף" ו"ציש"א". היו בו 4 כיתות, ולימדו בו יידיש, פולנית, עברית, רוסית, חשבון, טבע, גיאוגראפיה, היסטוריה, מלאכה וציור, שירה והתעמלות, אבל לא תנ"ך. וכן היו בו שיעורי־ערב, בהם למדו 80 נערים עובדים בגיל 14—16. מלבד מנהל היו בו 9 מורים, 2 טבחים ושרת. תקציבו היה 125,000 מארקים לחודש[397]. בית־הספר השני של "פועלי ציון" — שנוסד בפברואר 1920 בכספים שהיו למפלגה זו (בפולין או באמריקה?) — קיבל בדומה לבתי־הספר היידישאיים האחרים הקצבה חודשית מהג'וינט עד פברואר 1921 ולאחר־מכן מ"ועד בתי־הספר על שם דינזון". בו למדו ב־4 כיתות 150 ילדים בגיל 7—13, מהם 20% יתומים, וגם בו היו 9 מורים מלבד מנהל, טבח ושרת. התכנית דומה לתכנית שבבתי־הספר היידישאים האחרים. גם בו היה בית־ספר ערב שבו למדו 30 בני נוער בגיל 11—17. בית־ספר אחד נסגר עם סגירתם של בתי־הספר האחרים. על השני יש ידיעות שהתפתח לבית־ספר בן 7 כיתות והתקיים גם בשנות השלושים, וספק רב אם החזיק מעמד עד למלחמת־העולם השנייה[398].

בסיכומו של דבר ניתן לומר, כי לבתי־הספר היידישאים לא היה כוח משיכה רב בפינסק. אף־על־פי ש"ציש"א" תמך בהם, ובשנים קשות אף תרם לשם הזנת הילדים, ספק רב אם למדו בהם בתחילת שנות השלושים 500 תלמידים ותל־

394. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 107. ייתכן שאת ביה"ס הזה בא לבקר מטעם מרכז "תרבות" ד"ר מ. ברזובסקי (בערעזאווסקי), ראה נייער הייננט, 7 בספטמבר 1921, גל' 206, עמ' 6, וראה הע' 383.

395. ראה הע' 383; טי"פ, עמ' 279—281; פ"ש, 22 במאי 1936, גל' 21 (461), עמ' 2. וראה התמונות בספר פינסק, כרך ב', עמ' 189—190. המחזור הראשון של ביה"ס הבונדאי היה רק בנות. ראה תמונה, שם, עמ' 220, ותמונות של בי"ס זה בארכיון ייוו"א בניו יורק.

396. ראה הע' 383.

397. ראה הע' 383.

398. מפי יוצאי פינסק בישראל.

מידות. בשנת 1926 למדו בבית־הספר של ה״בונד״ ובבית־הספר של ״פועלי ציון שמאל״ 408 תלמידים ותלמידות[399].

ביוזמת מרכז החינוך האורתודוכסי ״חורב״ התקיים ביוני 1927 כנס של רבנים ועסקנים חרדים שבמחוז פולסיה. וידוע לנו כי החרדים יסדו בית־ספר לבנות ״בית יעקב״ בשנת 1930[400].

בתי ספר ״תרבות״

אין ספק שגולת הכותרת של בתי־הספר בפינסק היו בתי־הספר של ״תרבות״. כאן שררה שלמות חינוכית, שינקה את ערכיה ממסורת התרבות היהודית, ושאיפות האומה להתחדשות. ראשון המוסדות של ״תרבות״ בעיר היה, כנראה, בית־הספר שהוקם על־ידי ז. טיר שעליו דובר לעיל. בשנת 1922 נעשתה ההתחלה לגימנסיה העברית (ראה להלן). הכיתות הראשונות שלה היו מקבילות לכיתות של בית־ספר יסודי. לגימנסיה זו נתקבלו ילדים רבים מבית־הספר ״תל־חי״. מבין 425 הילדים שלמדו בגימנסיה בשנה הראשונה לייסודה למדו רובם ככולם בכיתות היסוד.

בשנת 1925 נוסד בעיר בית־ספר יסודי של ״תרבות״, שכונה בשם ״מדרשה־תרבות״. בשנים הראשונות לקיומו נוהל בית־ספר זה על־ידי ק. מאנייביץ ומשנת הלימודים 1930/31 על־ידי י. קוברינצ׳וק, עד לשנת מותו בשנת 1936. בזמן ניהולו של קוברינצ׳וק התפתחה ה״מדרשה״ בצעדים מהירים. בשנת הלימודים 1930/31 היו בו 132 תלמידים; בשנת הלימודים 1931/32 היו בו 236 תלמידים; בשנת הלימודים 1932/33 היו בו 259 תלמידים; בשנת הלימודים 1933/34 היו בו 323 תלמידים.

שלא כדוגמת בתי־הספר היידישאיים ובית־הספר ״תל־חי״, למדו בכיתות היסודיות של הגימנסיה בעיקר בנים, וכנראה שגם ב״מדרשה״ היה אותו המצב. גם תלמידי ה״מדרשה״ היו מבין השכבות העניות. בכתבה משנת 1934 אנו קוראים, כי 80% מן התלמידים הם ילדי עוני, 42 תלמידים למדו חינם ורבים למדו בהנחות. 130 ילדים קיבלו חלב ולחמניות מ״טאז״. חלק מן הילדים קיבלו גם ארוחות־צהריים חינם. בעזרת הקרן למחוסרי עבודה היו ילדים שקיבלו סוכר וקפה. אמנם המדובר הוא באחת משנות המשבר הקשה. בכל זאת נאסף ב״מדרשה״ למען הקק״ל 237 זלוטות בשנת הלימודים 1932/3, ובמחצית הראשונה של שנת הלימודים שלאחריה נאסף 234 זלוטות. החינוך כאן היה, כמובן, חינוך ציוני־ארצישראלי והילדים היו בקשרי מכתבים עם ילדים בארץ[401].

לקראת שנת הלימודים 1926/7 הוציאו אי־אלה הורים את ילדיהם מן ה״מדרשה״ ויסדו בית־ספר בשם ״הרצליה״. עליו יש לנו ידיעה, כי בשנת 1927 סיימו את לימודיהם 11 ילדים. ד. נהרי, — שלמד ב״קינדער היים״ של ה״בונד״, בבית־הספר על שם משה׳ל גלייברמן, בת״ת, ב״מדרשה״ תרבות, ושוב בת״ת ולאחרונה בבית־הספר ״הרצליה״ — פיו מלא תהילה לבית־ספר זה. היו בו, לדבריו, ״פדגוגים ממדרגה ראשונה, בית דירה נהדר והתנהל על יסודות קואופראטיביים״. כיתתו הוציאה חוברת בשם ״דרכנו״, וכשהוא נפגש עם מורה מבית־ספר זה הם ״מתרפקים זה על זה בלבביות״[402]. אולם בית־ספר זה התקיים רק שנה אחת.

בשנת 1936 נפתחה ״מדרשה תרבות״ בקארלין. בשנה הראשונה לייסודה היו בה רק כ־50 תלמידים, אולם בשנה שלאחר־מכן למדו למעלה מ־200; בשנת 1938 — 300[403].

החינוך התיכוני

בית־הספר הריאלי הרוסי המשיך את פעילותו בתקופה הנידונה, אלא שבשנת 1922 אסרו עליו השלטונות הפולניים לקבל ילדי יהודים, ונועד רק לילדי המיעוט הרוסי. נערים יהודים, שהתחילו ללמוד בו, סיימו בו את לימודיהם. הממשלה הפולנית פתחה גימנסיה ממשלתית. בשנים הראשונות לא היה לה כוח משיכה בשביל ילדי היהודים. בשנת 1928 עמדו כאן בבחינות בגרות 5 בנות ו־4 בנים ובשנה שלאחר־מכן סיימו את לימודיהם 8 תלמידים; בשנת 1930 סיימו 4 בנות ו־6 בנים[404].

ביוזמה פרטית נפתחה גימנסיה לבנות, שלשון ההוראה בה היתה פולנית. מייסדות הגימנסיה היו הגברת פאניה עפשטיין, בתו של ר׳ ברוך עפשטיין, והגברת פאניה צייטלין. הגימנסיה כונתה בשם ״גימנסיה צ׳צ׳יק״, משום שגברת צ׳צ׳יק נצטרפה לשתיים הראשונות והיתה המנהלת האדמיניסטראטיבית של המוסד[405]. גימנסיה זו הפכה בשנת 1928 לקואדוקאציונית, כלומר החלה לקבל גם בנים. ומכיוון ששפת ההוראה בה היתה פולנית, נהנתה מאהדת השלטונות הפולניים ואף נתמכה על־ידי העירייה וזכתה בשנת 1927 בזכויות רשמיות. לאחר שינויים שחלו במערכת החינוך בפולין — שלפיהן הונהגה חלוקה זו: 6 כיתות של בית־ספר יסודי, 2 כיתות תיכוניות, 2 שנות ליקיאון — ניתנה בשנת 1937 הרשות לגימנסיה לפתוח ליקיאון במגמה הומאניסטית ומדעי הטבע. יצוין כי גם ציונים שלחו את בנותיהם לגימנסיה זו, שכל הלימוד העברי בה הצטמצם ב״שיעורי הדת״, מן־הסתם שעתיים בשבוע. אלה היו שיעורים בתולדות ישראל ובתולדות

399. ראה ה״רעפעראט״ מס׳ 5 של המבקר י. פרידמן, בארכיון ייוו״א, סי׳ 20 AJRF.

400. בעפרייאונג אַרבעטער שטימע, 10 ביוני 1927, גל׳ 22, עמ׳ 6; פ״ש, 22 באוגוסט 1930, גל׳ 34 (189), עמ׳ 4.

401. פ״ש, 26 בפברואר 1934, גל׳ 8 (346), עמ׳ 3; ספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 129.

402. פ״ש, 22 ביולי 1927, גל׳ 28, עמ׳ 6; האוטוביוגראפיה שלו, כ״י, בארכיון ייוו״א בניו יורק.

403. פ״ש, 16 ביולי 1937, גל׳ 29 (521), עמ׳ 3; שם, 12 באפריל 1938.

404. שם, 8 ביוני 1928, גל׳ 23 (74), עמ׳ 4; שם, 7 ביוני 1929, גל׳ 23 (126), עמ׳ 1; שם, 20 ביוני 1930, גל׳ 25 (180), עמ׳ 4.

405. מפי ד״ר זאב רבינוביץ. שלוש מורות אלה יסדו גימנסיה לבנות עוד בשנת 1916. על כך מעידה מודעה מיום 29 באפריל אותה שנה האומרת, כי ״ליד קבוצות הלימוד של המורות פ. עפשטיין, א. צ׳צ׳יק ופ. צייטלין נפתחות כיתות לימוד לבני הגיל הרך, וכן כיתות מכינות לבנית בהיקף של 4 מחלקות לפי תכנית לימודים של גימנסיה ממשלתית לנערות״. משנת 1917 יש מודעה, כי נפתחה הכיתה השישית. לשון ההוראה היתה אז, כפי הנראה, רוסית ועכשיו הונהגה פולנית במקום רוסית. PINSKER ZEITUNG, 29 באפריל 1916; שם, 8 באוגוסט 1917.

הציונות, שניתנו בשנים מסוימות על־ידי יעקב ברזילי (אייזנ־ברג). נמשכה אפוא אותה מחשבה ששררה בתקופה הקודמת, כי "תפארתן" של בנות היא ההשכלה בלשון המדינה, תרבותה וספרותה. תעודת בגרות מוכרת על־ידי הממשלה, שניתנה בשנת 1930 ואילך, לא היתה יכולה לשמש גורם רב־חשיבות, שהרי רק בודדות מן התלמידות יכלו לצפות ללימודים אקד־מיים. אמנם אפשר שגורם זה פעל בשנות השלושים, כשעל סמך תעודת הבגרות אפשר היה להירשם ללימודים באוני־ברסיטה העברית ובטכניון בחיפה ועל יסוד הרשמה זו לעלות לארץ־ישראל. אולם לדבריו של אחד מתלמידי הגימנסיה, שלמד בה לאחר שהפכה לקואדוקאציונית, רק חלק קטן מבוגרי גימנסיה זו עלו ארצה. יצוין עוד, כי ליד הגימנסיה היו גם כיתות יסוד בשביל ילדות מגיל 7 ואילך וחינוכן כאן היה על טהרת הלשון והספרות הפולנית. רק משנת 1936 יש לנו ידיעה כי בבית־הספר היסודי שליד גימנסיה זו לומדים עברית "במידה מלאה". בשנת 1927 סיימו את הגימנסיה וקיבלו תעודות בגרות 18 בנות; בשנת 1928 — 16 בנות; בשנת 1929 — 17; בשנת 1930 — 22; ובשנת 1935 — 10, מהם 7 בנים[406].

תפארתם של ציוני פינסק היתה הגימנסיה העברית "תר־בות". בוודאי, היידישאים מצד אחד והחרדים מצד שני לא היו מרוצים כלל מקיומה והיו שמחים אילו בטלה ועברה מן העולם. אף עינם של "פועלי ציון ימין" היתה צרה בה, שהרי היא מוסד של ה"בורגנות". אולם מוסד זה הביא כבוד לעיר בעולם החינוך העברי בפולין ועורר יחס של אהדה מצד סופרים ואנשי ציבור שביקרו בו. במשך 17 שנות קיומו הקנה למאות צעירים וצעירות תרבות עברית רחבה והשכלה כללית בלבוש עברי, חינך למחשבה עצמית, פיתח את כושר הביטוי שלהם, הפעיל את כוחותיהם התוססים וכיוון אותם לאפיקי יצירה ולפעילות חברתית, ובמידה רבה קבע את דמותה התרבותית של העיר. בזכותה של הגימנסיה ושל ה"מדרשה" לא נדם לגמרי קולה של הלשון העברית ברחו־בותיה של העיר, ופינסק היתה מן הערים המועטות בפולין בנידון זה. על כך יש לנו דברי עדות של א. דרויאנוב, שביקר בעיר ב־1932. הוא כותב: "כמדומה שמכל הערים אשר ביקרתי בפולניה, גרודנה ופינסק הן היחידות שאזני נהנתה לשמוע גם ברחובותיהן שיחה עברית של תלמידי בתי־ספר"[407]. אשר ל"מדרשה" יש לנו כתבה משנת 1937 מאת יהודית פושקו, בהיותה תלמידה ב"מדרשה". היא כותבת: "לפני כמה שנים ארגנו בבית־ספרנו קבוצות 'בני יהודה'. תפקיד הקבוצות היה לדבר אך ורק עברית, בכל מקום ובכל עת. בתחילה היה קשה מאד להסתגל לזה... אולם אנחנו התעקשנו... הרבה אנשים לעגו לנו... במשך הזמן נעשתה השפה העברית לשפה היחידה לתלמידים במחלקה, בבית וברחוב. כעת הולכת ומתפשטת השפה העברית"[408]. בכל פולין היו בשנת 1926/7 15 גימנסיות עבריות, עד אמצע שנות השלושים נסגרו 6 מהן, והגימנסיה של פינסק היתה בין התשע שהחזיקו מעמד[409]. ולא זו בלבד, אלא שהיא הגבירה חיילים במובן הפדאגוגי ובריבוי מספר תלמידיה, והיתה לאחת הגימ־נסיות העבריות מן הראשונות במעלה. לא דברי מליצה סתם רשם ד"ר יהושע גוטליב, שהיה יליד פינסק, בספר ביקורי האורחים של הגימנסיה: "נהניתי עונג רוחני גדול לראות את בית־הספר העברי בעיר מולדתי על מדרגה גבוהה כזו ומתגאה אנכי בפינסקאים שהצליחו ליסד מוסד נפלא זה"[410]. הדברים נכתבו בשנת 1927 כשהגימנסיה התלבטה עוד קשות[411]. ואשר להשגים של הגימנסיה בלימודי הלשון העברית וספרותה כותב דרויאנוב: "תמיהני, אם בין תלמידי גימנסיה של גויים יש בוגרים היודעים לשונם שלהם הרבה יותר משיודעים את הלשון העברית בוגרי הגימנסיה 'תרבות' בפינסק, שהוציאו את המחברת 'גדולי תרבות' לכבוד בואו של ביאליק לפולניה"[412].

הגימנסיה נוסדה ביוזמתם של יוסף ברגמן, א. ח. ניימן, מ. י. סגלביץ, זאב סגלביץ, ובמיוחד בפעילותו של אריה־לייב פאפיש. מהם היו אבות לילדים, שדאגו לחינוכם התיכוני של ילדיהם. גימנסיות עבריות אחדות כבר היו קיימות בפולין, והציונים הקנאים לעברית — שבית־ספרם העברי (שכונה "תל־חי") נשמט מידם ועבר ל"צעירי ציון", והללו הפכוהו ליידישאי למחצה — מן ההכרח היה להם להקים בית־ספר עברי חדש. מכיוון שלגימנסיה הרוסית נאסר לקבל תלמידים יהודים, ולגימנסיה הממשלתית הפולנית (אמנם ספק אם היתה קיימת כבר בראשית שנות העשרים) לא רצו לשלוח את ילדיהם, החליטו להקים גימנסיה עברית. מובן מאליו שהיה צורך להתחיל את הקמתה של הגימנסיה מן היסוד. גן־ילדים עברי כבר היה קיים, אולם מורים עבריים לכל המקצועות בעברית לא היו בעיר, ועל אחת כמה וכמה שלא היו בה מורים בעלי השכלה אקדמית. מרכז "תרבות" דאג לכך ונשלחו מורים מגאליציה ומפולין. אולם למורים מומחים במקצועותיהם היה צורך לספק עבודה במסגרת משרה שלמה, ועל כן היה הכרח לפתוח בבת אחת לא רק את הכיתות הנמוכות אלא גם את הבינוניות. כדי להבטיח את ייסודה של הגימנסיה, כלומר הבטחת שכר־הדירה, הריהוט, המכשירים ומשכורת המורים, נעשתה פעולה מורחבת של הרשמת ילדים לגימנסיה וכן מפעל של התרמה או תשלום שכר־לימוד מראש.

406. פ"ש, 3 ביוני 1927, גל' 21; שם, 8 ביוני 1928, גל' 23 (74), עמ' 4; שם, 24 באוגוסט, גל' 34 (85), עמ' 4; שם, 31 באוגוסט 1928, גל' 35 (86), עמ' 4; 31 במאי 1929, גל' 22 (125), עמ' 4; 20 ביוני 1930, גל' 25 (180), עמ' 4; שם, 28 ביוני 1935, גל' 26 (216), עמ' 4; שם, 10 ביולי 1936, גל' 28 (468), עמ' 4.

407. א. דרויאנוב, ציונות בפולניה, רשמי מסע (נובמבר 1931 — מאי 1932), עמ' 56.

408. "ניבנו", 1 (15), 16 באפריל 1937.

409. ידיעות הועד המרכזי של הסתדרות "תרבות" בפולניה, וארשה, כ"ח השוון תרפ"ז, עמ' 5—6; ראה הערה 377; והשווה: אנציקלופדיה חינוכית, כרך ד', תולדות החינוך, טור 761.

410. דו"ח על הגימנסיה מאת חנוך לוין, כ"י שנכתב בשנת 1937. עיקר הדברים שיובאו להלן על הגימנסיה לקוחים מדו"ח זה ולהלן יצוינו רק המקורות האחרים.

411. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 208.

412. דרויאנוב, שם, עמ' 49.

באופן זה נאסף סכום של כ־500 דולאר (2,870,000 מארקים פולניים) מאת 478 הורים וסתם תורמים.

בשנת 1922/23, שהיתה שנת הלימודים הראשונה של הגימנסיה למדו בה 425 תלמידים, 250 בנים ו־175 בנות: בגן־הילדים, ב־6 כיתות המכינות ובכיתה גימנסיאלית אחת. (בפולין היתה קיימת אז, כאמור, חלוקה זו: 6 כיתות מכינות ו־6 כיתות גימנסיאליות). בכל שנה שלאחר־מכן נפתחה כיתה גבוהה יותר. בסוף שנת הלימודים 1926/27 הושג רשיון מאת שלטונות החינוך לגימנסיה שלמה על כל כיתותיה. שנה לאחר־מכן קיבלה זכויות "של בית־ספר ממלכתי מהמחלקה הראשונה עד השלישית". הגימנסיה "תרבות" של פינסק זכתה בזכויות אלה לאחר השתדלות של חברים יהודים בסיים הפולני ועל־ידי מרכז "תרבות" אצל מיניסטר להשכלה, הפרופסור מיקולובסקי־פומורסקי, בדבר זכויות לגימנסיות העבריות. הגימנסיה של פינסק היתה הראשונה שזכתה בזכויות "לשלוש המחלקות הנמוכות"[413], לאחר שנערך בה "פעמיים ביקור יסודי מטעם המיניסטריון", ולאחר השתדלות מיוחדת למענה. ואף זה היה, כנראה, בבחינת השג גדול במאבק לזכויות, כי "הקלוב של צירי הסיים והסנאטורים של המועצה הלאומית היהודית" מצא לנחוץ לשגר הודעה על כך "אל הגימנסיה העברית בפינסק". חמשה המחזורים הראשונים של הגימנסיה היו משוללי זכויות ממשלתיות, אולם הם נתקבלו לאוניברסיטאות שבחוץ־לארץ. רק בשנת 1933, החל במחזור השישי, ניתנה האפשרות למסיימיה לעמוד בבחינה בפני ועדה ממשלתית ולקבל תעודת בגרות ממשלתית. אולם תלמידים מועטים עשו זאת או הצליחו בבחינה. מבין 35 בוגרים בשנת 1933 קיבלו תעודות בגרות ממשלתיות רק 5, בשנת 1934 — 7, ובשנה שלאחריה רק 2. אין זאת כי באותן שנים של התגברות האנטי־שמיות בפולין לא ראו בוגרי הגימנסיה עניין בתעודת הבגרות של הממשלה הפולנית. לקראת שנת הלימודים 1926/27 עברה הגימנסיה לביתה היא, שנבנה "על־פי האיניציאטיבה והודות למרץ הכביר של המנהל מר אברהם מאזור על־ידי הורי התלמידים בלי שום תמיכה מן הצד". בהלוואה שקיבל קנה מאזור שלד של בניין, שעמד על מגרש שהיה שייך לכנסייה האורתודוכסית, והורי התלמידים עזרו בהקמת הבית. היתה זו "הגימנסיה הראשונה בגולה שזכתה לבנות לה בית משלה". על בניין הגימנסיה יש לנו תיאור דלקמן: "הבית נבנה על־פי תבנית משובחה ומודרנית, מכיל אולם גדול בשביל שמונה־מאות איש בקומתו הראשונה, מסביב לאולם זה נמצאים עשרה חדרים בשביל עשר מחלקות, שני חדרים ללשכות, חדר אחד למורים ושני פרוזדורים. מתחת לקומה הראשונה נמצאים המזנון והמלתחה. ליד הגימנסיה חצר גדולה ורחבת ידים. שטחה הכללי הוא 25 מטר על 25 מטר"[414]. בבית רוכזו הכיתות שהיו קודם לכן בשני בתים מרוחקים זה מזה מרחק רב. אז חלה ריאורגאניזאציה מסוימת. גן־הילדים ושתי הכיתות הנמוכות הוצאו מן הבעלות של הגימנסיה. שתי הכיתות הועברו ל"מדרשה", והגן הפך לגן פרטי. אשר למספר התלמידים בגימנסיה, ניכרות תנודות גדולות של עליות וירידות עד לשנת הלימודים 1930/31. ומאותה שנה ואילך מספר התלמידים הוא כמעט תמיד בעלייה מתמדת. התנודות היו גדולות יותר במספר הבנים מאשר במספר הבנות. לפנינו טבלה זו:

שנת הלימודים	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30
בנים		277	204	244	218	231	215	199
בנות		162	160	172	143	144	131	117
יחד	425	439	364	416	361	375	346	316

הירידה בשנת הלימודים 1924/25 קשורה כנראה בפתיחתה של ה"מדרשה תרבות", והירידה בשנת הלימודים 1926/7 מוסברת על־ידי הוצאת גן־הילדים ושתי הכיתות הנמוכות מהבעלות של הגימנסיה. ומחמת חוסר זכויות ממשלתיות עזבו, כנראה, תלמידים ותלמידות את מקום לימודם בשנים 1928/29, 1929/30 ועברו אם לגימנסיה ממשלתית ואם לגימנסיה צ'צ'יק, או הפסיקו לגמרי את לימודיהם על מנת לסייע לחיי הכלכלה של הבית. שנת הלימודים 1928/29 היתה עלולה להיות שנת משבר לגימנסיה, אבל אירע כי באותה שנה עברה הגימנסיה "תרבות" בברנוביץ לפולנית כלשון ההוראה, וחלק מתלמידי הגימנסיה בברנוביץ עברו ללמוד בגימנסיה העברית בפינסק. מכיוון שהגימנסיה התקיימה על שכר־לימוד בלבד, ללא כל תמיכה מן החוץ, היה שכר הלימוד בה גבוה למדי. לפי דו"ח מרכז "תרבות" על מצב הגימנסיות ב־1926, היה שכר־הלימוד מ־20 זלוטות לחודש בכיתות הנמוכות ועד 60 זלוטות לחודש בכיתות הגבוהות, כלומר מ־2½ דולארים לערך עד 7½ דולארים לערך. אלה היו אפוא סכומים שמפרנסים בינוניים לא יכלו לעמוד בהם. לפי אותו דין־וחשבון למדו הינם בגימנסיות 35%—40% מן התלמידים[416]. אותו המצב היה, קרוב לוודאי, גם בפינסק. מכאן הלחץ על מי שנחשב כבעל יכולת לשלם. הדבר גרם בשנת 1927/28 לשביתת תלמידים באחת הכיתות מתוך אהדה לחבריהם, שלא ניתן להם להמשיך את לימודיהם מחמת אי־תשלום שכר־לימוד[417]. אגב, שרר אז פער גדול בין המשכורת של מורה בגימנסיה לבין משכורתו או רווחיו של בעל־מלאכה ופועל מן המשובחים ביותר. משכורתו החודשית של מורה בגימנסיה היתה אז מ־330 זלוטות עד 350 זלוטות, דהיינו למעלה מ־40 דולארים, בעוד שבעל־מלאכה משובח היה מאושר אילו היתה לו עבודה קבועה וישתכר בה דולאר אחד ליום.

המנהל מאזור עלה לארץ באפריל 1931 ודוד אלפר נתמנה

413. ידיעות, ניסן תרפ"ט, עמ' 47—48.

414. ידיעות, כ"ח חשוון תרפ"ז, עמ' 6.

415. לפי ידיעות, שם, היו באותה שנה 327 בנים ובנות.

416. ידיעות, ניסן תרפ"ט, עמ' 63.

417. ספר פינסק, כרך ב', עמ' 118.

למנהל הגימנסיה במקומו. הוא המשיך לפתח את הגימנסיה ודאג לרמתה הפדאגוגית, שאף קודם לכן השביעה את רצון המבקרים. מספר התלמידים גדל משנה לשנה. מאחר ובוגרי המחזורים הראשונים נתקבלו באוניברסיטאות־חוץ, עשו הורים למעלה מיכולתם ושלחו את בניהם ובנותיהם לגימנסיה העב־רית גם בשנות המשבר הכלכלי הגדול. במיוחד גרמה לגידול מספר התלמידים העובדה, כי לבוגרי הגימנסיה העברית היה קל יותר, כאמור לעיל, להשיג סרטיפיקאטים לעלייה לארץ, על־ידי הרשמה כסטודנטים באוניברסיטה העברית ובטכניון.

על מספרם של התלמידים יש לנו נתונים על שנים אלה:

שנת הלימודים	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
בנים	184	184	223	253	234	239	288
בנות	145	150	171	182	191	219	241
יחד	329	334	394	435	425	458	529

בשנים אלה באו תלמידים מן העיירות והיישובים שבפולסיה וגם מצפונה של ווהלין ומפלך נובוגרודוק (נובאהרדוק). מחמת ריבוי התלמידים הוקמה בשנת 1935 קומה שנייה של הבניין. עד שנת 1935 ועד בכלל הוציאה הגימנסיה 8 מחזורים, בהם 152 בנים ו־93 בנות. מהם עלו לארץ עד שנת 1937 — 79 בנים, 54 בנות, כלומר 55% מן הבוגרים ו־58% מן הבוגרות. בשנת הלימודים 1931/32 למדו בוגרי הגימנסיה בבתי־ספר גבוהים: 5 בארץ־ישראל; 13 בבלגיה; 13 בצרפת; 2 בגר־מניה; 1 בפולין[418]. מארבעת המחזורים האחרים המשיכו ללמוד בבתי־ספר גבוהים 22 בוגרים, 16 מהם בארץ־ישראל, 5 בפולין, 1 בחוץ־לארץ.

הגימנסיה היתה גימנסיה ריאלית. בכך פעלה ודאי הדוגמה של בית־הספר הריאלי הרוסי, והדבר התאים לרוח המעשית של יהודי פינסק. נראה כי המגמה הריאלית שלה באה לידי ביטוי במיוחד לאחר שנבנתה הקומה השנייה של הבית. בקומה זו הוקמה מעבדה כימית ופיסיקאלית, מעבדה לטבע החי והצומח, וכן הוקמו סדנא למלאכות העץ, המתכת והזכוכית וסדנא לתפירה בשביל הבנות. אפשר שהקמת המעבדות או שכלולן — שתחילתן היתה במרתף של הבניין — נגרמה לאחר החלוקה החדשה שהונהגה בפולין בשנת 1932 במערכת החינוך התיכוני שהוזכרה לעיל. רק בשנת 1937 נתקבל הרשיון הממשלתי לליקיאון במגמה הומאניסטית ומדעי הט־בע[419].

וכך כותב על הגימנסיה בסוף שנות קיומה פסח פקאץ׳, שהיה מעסקני "פועלי ציון ימין" ומעסקני "תל־חי": "הגימ־נסיה 'תרבות' היתה בעלת 'שם דבר' במיוחד בשנים הסמוכות למלחמת־העולם השנייה. רמת הלימודים היתה גבוהה בהרבה מזו שבגימנסיה הממשלתית. הבניין הגדול והיפה לא יכול היה להכיל את כל התלמידים שזרמו אליה הן מפינסק והן מערי הסביבה ועיירותיה. חבר המורים היה מובחר... תכננו לבנות קומה נוספת... בראש הוועד המתכנן היו מרדכי־יוסף סגלביץ ויהודה פקאץ׳"[420].

בעיר נוסד בשנת 1931 על־ידי ארתור אשר בית־ספר פרטי למסחר, והתקיים עד 1939. הוא היה בית־ספר תלת־שנתי. היה בו קורס חד־שנתי ושיעורי־ערב למבוגרים והיה בעל זכויות ממשלתיות. שפת ההוראה היתה פולנית. לימדו בו מלבד מורים קבועים גם מורים של הגימנסיה הממשלתית ושל הגימנסיה צ׳צ׳יק. למדו בו גם לא־יהודים. בשנת 1934 נבחנו בו בחינות גמר 14 תלמידים ועמדו בבחינות 13 תל־מידים ובשנה שלאחר־מכן — 11. בכל פולין היו בבעלות של יהודים עוד 15 בתי־ספר מסוג זה[421].

מסוף הקיץ 1936 יש לנו ידיעה, כי עומדת להיפתח גימנסיה קואדוקאציונית למסחר, שתהיה בת 4 שנות לימוד ויתקבלו אליה תלמידים שסיימו 6 כיתות של בית־ספר יסודי ממשלתי[422].

בתקופה זו נשתלה בעיר ישיבת מוסר מיסודה של ישיבת נובאהרדוק (נובוגרודוק)[423]. לאחר שהוצבו הגבולות בין פולין לבין ברית המועצות, החלו יהודים להסתנן ולעבור לפולין. ביניהם היתה גם ישיבת המוסר "בית יוסף", שברחה בשעתה מפני הגרמנים מנובאהרדוק להומל. המסתננים נחשבו בפולין כמהגרים פוליטיים, ואחרי השתדלות מרובה מצד צירי הסיים היהודים ניתנו להם "תעודות נאנסן", אבל אסור היה להם לגור ליד הספר ללא רשות מיוחדת. היא ניתנה רק לפליטים שהגיעו לפולין עד תאריך מסוים. חלק מישיבת נובאהרדוק, שנקראה על שם מייסדה "בית יוסף", מצא לה משכן ארעי בסמייאטיץ בהנהלת ראש הישיבה ר׳ שמואל ויינטרויב. מספר בחורים בראשות ר׳ משה רייז, שהיה תלמיד מובהק של ר׳ יוסף־יוזל הורביץ, מייסד ישיבת המוסר בנובאהרדוק, השת־קעו בפינסק ולמדו במקום שלמדו. עסקנים דאגו לספק להם מזונות, השיגו להם "ימים" וכדומה. בשנת תרפ"ו (1925/26) "פתחה פינסק את שעריה" בפני הישיבה שהתגוררה בסמייא־טיץ. היא מנתה לפי דברי אחיו של ראש הישיבה כ־200 איש (כולל ראשי הישיבה, מפקחיה ומדריכיה). ביוזמת הרב־נים ואלקין ורבינסקי מפינסק והרב רבינוביץ מקארלין הוקם

418. פ"ש, 9 באוקטובר 1931, גל׳ 18 (223), עמ׳ 4.
419. שם, 21 במאי 1937, גל׳ 21 (513), עמ׳ 4.
420. ראה הע׳ 391.

421. פ"ש, 15 ביוני 1934, גל׳ 24 (364), עמ׳ 4; שם, 7 ביוני 1935, גל׳ 23 (431), עמ׳ 4; שם, 28 באוגוסט 1936, גל׳ 35 (475), עמ׳ 1; מכתב מאת אשר ארתור למר י. בונה, אוקטובר 1968. וראה פאלקס הילף, גל׳ 4 (76), 1937, ארכיון לשצינסקי, תיק 249.
422. פ"ש, 7 באוגוסט 1936, גל׳ 32 (472), עמ׳ 4.
423. הדברים על ה"ישיבה" נכתבו בעיקרם על יסוד רשימה במכונת כתיבה של מאיר עינב, אחיו של ראש הישיבה ר׳ שמואל ויינטרויב, ועל יסוד מכתבים של ר׳ שמואל ויינטרויב ור׳ יצחק־דוב בארקובסקי למרכז "ועד הישיבות" הנמצאים בייוו"א בניו יורק, ועל יסוד המסופר בספר פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 259—261. וראה לעיל עמ׳ 240.

ועד בראשותו של ישעיהו טננבוים, שדאג לאכסונם בין תושבי העיר ולהזנתם. בית־הכנסת של חיה'לה לוריא נמסר לישיבה, שהיתה מחולקת ל"ישיבה גדולה" ו"ישיבה קטנה". ראש ה"ישיבה הקטנה" היה ר' יצחק־דוב בארקובסקי. במשך הזמן נתקבלו בחורים לישיבות מבני העיר גופא ומן הסביבה, ומספר הלומדים בישיבות הגיע ליותר מ־300 איש. אולם בשנת 1935 היו בה 100 בחורים[424]. הישיבות קיבלו ממרכז ועד הישיבות בווילנה תמיכה מסוימת, אולם תמיד היו נתונות בדוחק רב. מצבו הפרטי של ר' שמואל ויינטרויב הוטב לאחר שנבחר לרב בקארלין במקומו של הרב ר' שמואל־מיכל רבי־נוביץ, שנפטר בסוף 1929. אולם הרבה קבל נגד מרכז ועד הישיבות, על שהוא מקפח את חלקת של הישיבה בפינסק בכספי התמיכה המתקבלת מאמריקה לטובת הישיבות, באמ־תלה שכל סניפי ישיבת נובאהרדוק הן ישיבה אחת. הוא טען, כי "ישיבות קטנות" מקבלות תמיכה ממרכז הישיבות יותר מהסיוע אשר מקבלת ישיבת פינסק, וכי לישיבות אחרות נותן מרכז הישיבות רשות לשלוח "משולחים" לסביבה הקרובה והרחוקה. רשות זו לא ניתנת לישיבת פינסק. יש אפוא להניח, כי היחס לישיבת פינסק מצד מרכז ועד הישיבות נבע מיחס עקרוני יותר, משלילת דרך המוסר של ישיבת נובאהרדוק. על־כל־פנים ראש ה"ישיבה הקטנה" ר' יצחק־דוב בארקובסקי סבל חרפת רעב ממש, בחורי הישיבה היו לבושים בלויי סחבות, ומהם שנעליהם היו מרופטות ללא כל תקנה. במיוחד היה מצבם קשה בתקופת המשבר הגדול במחצית הראשונה של שנות השלושים.

באוגוסט 1930 הונחה אבן יסוד לבניין הישיבה "בית יוסף" בפינסק[425] על מגרש ברחוב ברנארדין, שנרכש בוודאי על־ידי עסקני העיר שבין החרדים. נערך מפעל של התרמת "לבנים" לישיבה, על־ידי "משולחים", "מגידים" ודרשנים, שעברו לשם כך גם בעיירות הסביבה. שנים עברו עד שנבנה השלד של הבית בן שתי הקומות. בסוף אוקטובר 1935 כינס הרב ויינ־טרויב אספה לשם חיפוש אמצעים כדי להעלות גג על הבניין ולהשלימו מבפנים. אולם הבניין לא הושלם אלא בידי השל־טונות הסובייטים, שפלשו לעיר בספטמבר 1939 ושיכנו בו אחד ממשרדיהם.

באותן השנים התקיים מדי יום, בין מנחה למעריב, "שיעור" לתלמוד בבית הכנסת "פינסקער קלויז", ששימש מרכז הלמדנות בעיר במשך שני דורות. מגיד "השיעור" היה התלמודי ר' סנדר רבינוביץ, ותלמידי־חכמים שבעיר היו באים לשמוע דברי תורה מפיו, שנאמרו לפי נוסח הלמדנות הליי־טאית. במקביל קיים מדי יום ביומו התלמודי ר' יצחק־דוב (ר' ברל) קושניר בבית הכנסת של ה"מגיד" ("מגיד'ס שול־כען") בפינסק "שיעור" בתלמוד ששימש אף הוא מרכז לתורה.

החינוך המקצועי

בספטמבר 1919 פתחו "צעירי ציון" יחד עם ה"ציונים הכלליים" בית־ספר מקצועי, שעבר כעבור זמן קצר להנהלתם הבלעדית של "צעירי ציון". בשנת 1921 למדו בו חייטות סנדלרות ונגרות 110 נערים, בגיל 13—17. 70% מהם היו יתומים. מלבד המקצוע למדו עברית, יידיש, חשבון, טבע, תולדות התרבות, היסטוריה כללית וציור. לשון ההוראה היתה יידיש. לרוב התלמידים ניתן אוכל בבית־הספר. מצרכי המזון סופקו — כמו לבתי־הספר האחרים — ממשלוחי המזון שבאו מאמריקה. המוצרים בבית־הספר נעשו בחומרים שניתנו על־ידי הג'וינט, ומן הכספים שהביא ברין משיקאגו קיבל 300,000 מארקים. באותה שנה נפתחה מחלקה לתפירת לבנים, בה למדו 90 בנות. לעומת זאת נסגרה במאי 1922 מחלקת החייטות, "מחוסר אמצעים כספיים ומורה מתאים". מחלקת הסנדלרות נסגרה עוד קודם לכן. באותה שנה למדו 28 בנים נגרות ו־28 בנות — תפירה. משלחת מטעם הוועד לענייני החינוך המקצועי בפולין מצאה, כי בית־הספר הוא "בדרך כלל טוב", אם כי ההדרכה המעשית איננה שיטתית, והמליצה על הקצבה כספית לרכישת בניין לבית־הספר, לספק לבית־הספר את המכשירים והמכונות הדרושים, וכן לאפשר למנהלים השתלמות בגרמניה. אולם יחד עם זה המליצה על צירוף מחלקת הנגרות לבית־הספר הטכני, (ראה להלן) לפי המלצת ד"ר ויטליס איש הג'וינט[426]. נראה אפוא כי עקב המלצה זו נתחסל בית־הספר הזה לגמרי.

לעומת זאת התקיים עד מלחמת־העולם השנייה בית־ספר מקצועי לבנות, שהוקם בחודש ספטמבר 1919 על־ידי ה"בונד" וה"מאוחדים", ועבר כעבור זמן קצר, עם ההתפוררות של ה"מאוחדים", להנהלה הבלעדית של ה"בונד". לבית־ספר זה היה יחס מיוחד מצד הג'וינט, ייתכן בהשפעת הסניף הפינסקאי של ה"ארבעטער רינג" שבניו־יורק. עד יולי 1920 כוסה כל תקציבו על־ידי הג'וינט. מיולי 1920 עד אוקטובר אותה שנה ניתנה לו הקצבה חודשית בסך 30,000 מארק, ומאז עד ה־15 ביאנואר 1921 — 55,000 מארק לחודש. לאחר־מכן נתמך על־ידי "ועד בתי־הספר על שם דינזון". בשנת 1921 למדו בו 120 נערות בנות 12—16, ב־4 קבוצות. שתי קבוצות למדו לתפור בגדי ילדים. קבוצה אחת — שמלות וכדומה. קבוצה אחרת — כל מיני בגדי נשים. מלבד לימוד המקצוע לימדו בו שעתיים ביום יידיש, חשבון, טבע, ציור ושירה. אף כאן ניתן אז לתלמידות אוכל בבית־הספר. כדוגמת שאר המוסדות היה אף כאן, נוסף על המורים, מנהל, מנהל־חשבונות, משגיח, טבח ושומר. הדין־וחשבון של ד"ר ויטליס קובע, שבית־הספר הזה הוא ממיטב בתי־הספר היהודיים מסוג זה. לפי דין־וחשבון שלו למדו בו בשנת 1922 — 85—90 בנות[427]. בשנת 1927 הוכר בית־הספר מטעם משרד החינוך הממשלתי, ונתקבלו בו רק אלה שגמרו לפחות 5 כיתות של בית־ספר יסודי.

---

424. פ"ש, 1 בנובמבר 1935, גל' 44 (434), עמ' 4.

425. שם, 22 באוגוסט 1930, 34 (189), עמ' 4. לפי המובא כאן יש להסיק שה"ישיבה" נוסדה בשנת 1927.

426. ראה הע' 383; וראה דו"ח ד"ר מוריס ס. ויטליס, שנשלח לליאונרד ג. רובינסון בווינה, ב־5 בפברואר 1923, עמ' 11—12; נכתב בפינסק 26—28 במאי 1922, ארכיון ייוו"א, סי' AJRF 21. וראה שם הדו"ח של פרופ' סאנדטרוק וד"ר אורנשטיין, על ביקורם בפינסק ב־17 במאי 1922, עמ' 53.

427. ראה ההע' הקודמת. אפשר שבי"ס זה אינו אלא ביה"ס למלאכה שהוקם בשעתו על־ידי "חברת הצדקה של הנשים היהו־דיות", שפסק להתקיים בזמן מלחמת־העולם הראשונה.

המסיימות היו רשאיות להיבחן בחינות רשמיות כדי לקבל תעודת אומן. בכתבה משנת 1929 מסופר, כי בית־ספר זה הוא יחיד בפולין שלשון ההוראה בו יידיש ועם זאת לו זכות לבחינות רשמיות. מסופר בכתבה זו, כי 13 בנות נסעו ללוצק כדי להיבחן שם, והעירייה הקציבה 160 זלוטות להוצאות הבחינות, ושהבנות קיבלו תעודות אומן. בית־ספר זה קיבל אפוא תמיכה כספית מן העירייה. בשנת 1930 למדו בבית־הספר 68 בנות וסיימו בבחינות רשמיות 16 בנות. נערכה תצוגה של עבודות־יד שנעשו בבית־הספר. לפי הכתבה היו העבודות מסובכות ויפות. ואכן תמונות רבות שנשתיירו משנת 1936, וכפי הנראה הן של תצוגה שנערכה באותה שנה, מעידות שבית־הספר הזה הכשיר תופרות מעולות, שעבודתן היתה בבחינת מלאכת־מחשבת. בשנת הלימודים 1930/31 למדו בו 73 בנות. המשבר הכלכלי הורגש גם בו, כי העירייה הפחיתה את הקצבתה ב־50% וגם חברת "יק"א" הקטינה את תמיכתה. בכתבה אחרת אנו קוראים, כי אחרי מלחמת־העולם הראשונה עד שנת 1931 סיימו את בית־הספר 157 בנות. ביוזמת החברה לתמיכה במלאכה נערכו בו קורסים לתפירה ולאופנה. האחד בשנת 1937 והשני בשנת 1939. השתתפו בו 32 בנות מפינסק וסביבתה. באותה שנה למדו בו 115 בנות [428].

בתחילת 1930 פתחה העירייה בית־ספר מקצועי משלים בשביל הנוער העובד בתעשייה, מסחר ומלאכה. באותה שנה למדו בו כ־70 נערים, אולם השוליות אצל בעלי־המלאכה לא גילו עניין בהשתלמות [429].

התמורה באמצעי התחבורה שבאה עקב האוטומוביל החלה להיות מורגשת בעיר על סף שנות השלושים, ומלאכת הנהגות היתה מקצוע שיש ללמוד אותו. קורס לנהגות, ראשון כנראה, התקיים בסוף 1929 על־ידי בעלי מכוניות שבאו מוורשה. 122 איש נרשמו לקורס, אף־על־פי שהתשלום היה לא קטן כלל, 250 זלוטות. רובם של הנרשמים היו מאנשי האינטליגנציה: רופאים, עורכי־דין ופקידים, שלמדו מתוך תקווה לרכוש מכונית פרטית, ואפשר שרבים מהם היו לא־יהודים. אבל היו גם פועלים שנרשמו, בוודאי מתוך תקווה להשתמש בידע זה כמקצוע. ב־1935 היתה מכונית אחת בעיר להסעת נוסעים [430].

גולת הכותרת של החינוך המקצועי היתה בית־הספר הטכני, שנוסד בשנת 1906 ובזמן הכיבוש הגרמני היה "מחוץ לתחום" המגורים של האוכלוסייה האזרחית. הוא שופץ בקיץ 1920 על־ידי ה"ציונים הכלליים". ועד בן 7 חברים הורכב להפעלתו. כחודשיים לאחר פרעות הבאלאכוביצים שלחה הנהלת בית־הספר תזכיר אל מרכז הג'וינט בוורשה. בו מסופר כי בבית־הספר לומדים חרטות ברזל, נפחות ומסגרות. ההנהלה רצתה לפתוח גם מחלקה לנגרות, אולם היא לא נפתחה מחמת חוסר מכשירים ובמיוחד משום התנגדותו של ה"פינסקער רעליעף" להצעה זו, ייתכן משום שבבית־הספר המקצועי של "צעירי ציון" היתה כבר מחלקה לנגרות. בתזכיר מסופר, כי לבית־הספר נרשמו 200 תלמידים ונתקבלו רק 80. אחוז גדול מהם יתומים והשאר בני עניים. כולם לומדים חינם ופעמיים ביום אף ניתן להם אוכל בבית־הספר. הכותבים מבקשים לספק להם מכשירים וכלי מטבח וכן ספרי לימוד. בין ספרי הלימוד המבוקשים: "הלשון" של של"ג, חלקים ב' וג', "קורות העברים" של דובנוב בעיבודו של לובושיצקי, ספר חשבון של ורשצ'אגין ומילון עברי־אנגלי. בית־הספר קיבל הקצבה לא גדולה מן הג'וינט והתקיים בעיקר על־ידי רווחיו במילוי הזמנות, בתמיכה של ההסתדרות הציונית ובתרומות של בני העיר. בשנת 1921 למדו בו 74 נערים בגיל 13—16. אז למדו בו מסגרות ונפחות, וכן עברית, רוסית, אנגלית, חשבון ברוסית, טבע וגיאוגראפיה ביידיש. לימדו בו 5 מורים, בממוצע 30 שעות בחודש ושני מדריכים מקצועיים. מלבדם היו לו: מנהל, משגיח, טבח ושרת. מכספי הסיוע שהביא ברין ניתנו לבית־הספר 200,000 מארקים. אולם בשנת 1922 למדו בו רק 41 תלמיד. ד"ר ויטליס, שכתב במאי אותה שנה דין־וחשבון על בתי־הספר המקצועיים בעיר, הדגיש שיש להקציב בדחיפות הקצבה לרכישת מכשירים, והמליץ לאחד תחת הנהלה אחת את בית־הספר לנגרות שבהנהלת "צעירי ציון" עם בית־הספר הטכני. פרופסור סאנדטרוק וד"ר אורנשטיין, שביקרו בעיר ממש באותו חודש, המליצו אף הם על כך [431]. עקב המלצות אלה בוצע הצירוף, והוועד המנהל הורכב מנציגים של ה"ציונים הכלליים" ושל "צעירי ציון" (ולאחר־מכן "פועלי ציון ימין"). בשנת 1926 הורחב הוועד על־ידי צירוף אנשים מחוגי התעשייה והמסחר. במשך הזמן הונהג, כמו בבית־הספר המקצועי לבנות, לא לקבל לבית־הספר תלמידים שלא סיימו לפחות 5 כיתות של בית־ספר יסודי. הלימודים העיוניים הורחבו ולימדו בו: שרטוט טכני, מכאניקה, ידיעת חומרים, טכנולוגיה, והכרת מכונות. לימדו בו פולנית, עברית, יידיש וספרותה, היסטוריה גיאוגראפיה, חשבון, אלגברה והנדסה, ציור וזמרה. תלמידי התת"ים, שלמענם הוקם בית־הספר למלאכה הראשון, לא נתקבלו בבית־ספר זה משום שידיעותיהם במקצועות הכלליים לא הגיעו לדרגת הידיעות של מסיימי חמש כיתות יסודיות ולא הוכרו על־ידי שלטונות החינוך כשוות־ערך להן. בית־הספר הטכני הוחזק על־ידי ההסתדרות הציונית שבעיר ונתמך גם על־ידי "אורט" ו"יק"א" ועל־ידי בני לוריא ויעקב אליאסברג, מנהל בית־החרושת ללבידים של בית לוריא [432]. בשנת

428. פ"ש, 12 ביולי 1929, גל' 28 (131), עמ' 3; שם, 27 ביוני 1930, גל' 26 (191), עמ' 4; שם, 11 ביולי 1930, גל' 28 (183), עמ' 4; שם, 12 בדצמבר 1930, גל' 48 (203), עמ' 2; שם, 13 בנובמבר 1931, גל' 23 (228), עמ' 3; שם, 1 באפריל 1937, גל' 14 (506), עמ' 1; שם, 10 במארס 1939, גל' 10 (607), עמ' 4; פינסקער וואָרט, 10 במארס 1939, עמ' 4. בתמונות המובאות בספר פינסק, כרך ב', עמ' 221—222, מצולמות בנות של בי"ס מקצועי של ה"בונד". הכתובת של העורך ליד התמונה בעמ' 222 היא אינה נכונה. צדוק ריקלין היה בין הל"ה, שנרצחו בה' ניסן תרע"ט.

429. פ"ש, 8 בנובמבר 1929, גל' 54 (148), עמ' 4; 21 בפברואר 1930, גל' 8 (163), עמ' 4.

430. פ"ש, 8 בנובמבר 1929, גל' 45 (148), עמ' 4; חיה ויצמן־ליכטנשטין, אל הגבול הנכסף, תל־אביב תשי"ג, עמ' 127.

431. התזכיר של פינסקער טעכנישע שולע לג'וינט בוורשה מיום 20.12.1920 בארכיון הג'וינט בניו יורק; וראה הע' 383.

432. פ"ש, 30 בינואר 1931, גל' 5 (210), עמ' 2; ספר פינסק, כרך ב', עמ' 131—133.

1927 סיימו את בית־הספר 10 תלמידים: 3 נגרים ו־7 מסגרים. בשנת 1929 קיבלו תעודות ממשלתיות כאומנים: 2 נגרים ו־5 מסגרים, ויש להניח שאלה היו בני המחזור של אותה שנה. ובשנת 1930 סיימו בבחינות רק 5 תלמידים. באותה שנה למדו בבית־הספר 58 תלמידים, 40 מהם למדו נגרות ו־18 מסגרות[433]. בכל פולין למדו אז נגרות ומסגרות בבתי־ספר מקצועיים 1,575 נערים יהודים, כלומר מספר התלמידים בפינסק היה כ־3.7% מכלל הלומדים, בעוד שיהודי פינסק היו לכל היותר 2.3% מכלל האוכלוסייה היהודית בפולין[434]. מספר התלמידים הוכפל כעבור ארבע שנים והגיע ל־114, מהם 84 למדו מסגרות ו־30 למדו נגרות[435]. אין זאת כי המפנה חל עקב המשבר הגדול, ומתוך תקוותם של הצעירים לעלות לארץ. גידול מספר התלמידים היה גם תוצאה של ייסוד חברה לתמיכה בחינוך מקצועי, שנתארגנה בעיר בספטמבר 1932. חברי הוועד של החברה היו: ד״ר אלעזר ברגמן, ד״ר יגרמן, עו״ד סרלין, פולאק, פיאלקוב, פלוטניצקי, כצמן. יושב־ראש הוועד היה י. אייזנברג, סגנו המהנדס פרידמן[436]. החברה נתארגנה משום ש״יק״א״ לא נתנה באותה שנה את חלקה בתקציבו של בית־הספר. המצטיינים בבוגרים נקלטו בעבודה בבית־החרושת ללבידים על־ידי מנהלו י. אליאסברג, והוא מעיד, כי ״בזה האופן נוצר [בבית־החרושת] במשך הזמן צוות פועלי מתכת יהודים מעולים״[437]. קודם לכן היו פועלי המתכת בבית־החרושת עובדים רוסיים שעבדו לפנים בסדנאות הרכבת.

לפי דברי זכרונותיו של פסח פקאץ׳ היו חילוקי דעות בין ״יק״א״ לבין הנהלת בית־הספר מחמת ״ציוניותו״ של המוסד. ״יק״א״ דרשה, כפי הנראה, להוציא את לימודי העברית ותולדות ישראל והציונות מתכנית הלימודים, ובעיקר תבעה לפטר את המהנדס באסביץ שהיה מנהלו, ולמנות איש משלה. בשנת 1936 עלה הדבר בידה — אפשר שתומכיו של באסביץ עזבו אותו משעבר אל ה.צ.ח. (הסתדרות ציונית חדשה) ונעשה אחד מדבריה בעיר. במקומו נתמנה המהנדס שברגולד, יהודי מגאליציה, שנעשה אהוד על השלטונות בעיר. שברגולד רצה לפטר אי־אלה מורים בטענה שהם שמאליים מדי והתכוון למנות מורים לא־יהודים. הוועד המנהל החליט להיפטר משברגולד זה, אולם שלטונות החינוך הפולנים התנגדו לכך. לבסוף הסכים המהנדס, שהיה המפקח על המוסד מטעם ״יק״א״, לדעתו של הוועד המנהל. על אף האיום מטעם שלטונות החינוך שישללו את הרשיון לקיים את בית־הספר, הודיע יהודה פקאץ׳, שעל שמו ניתן הרשיון, לשברגולד על פיטוריו. ההודעה נשלחה לשברגולד באפריל 1939, והפרשה נסתיימה בצורה אחרת לגמרי — על־ידי הפלישה הסובייטית לעיר בספטמבר אותה שנה[438].

חינוך מבוגרים

בתקופה הנידונה היו לחינוך המבוגרים ממדים רחבים יותר מבתקופה שלפני המלחמה. תוכנו התגוון יותר וקיבל צורות חדשות בהשפעת האינטליגנציה שבאה מן החוץ. כל עוד היו בעיר צעירים וצעירות, שימי ילדותם ונערותם עברו עליהם בשנות המלחמה ושלא קיבלו כל חינוך יסודי, היו קיימים בעיר שיעורי־ערב לרכישת ידע בסיסי. בכך עשו ״צעירי ציון״, ה״בונד״ ו״פועלי ציון״[439]. עם כניסתם של הבנים והבנות למעגל הלימוד הסדיר לא היה עוד צורך רב בשיעורי־ערב ללימוד התחלת הקריאה והכתיבה, יסודות החשבון וכדומה. שיעורי־ערב להתחלת לימוד לשון היו מיועדים ללימוד הלשון העברית, בפרט לצעירים, שעמדו על סף העלייה לארץ, או השפה הפולנית, שהיתה למבוגרים שבעיר בבחינת לשון חדשה. התרבו והלכו ההרצאות המדעיות והספרותיות. מספר בעלי השכלה אקדמית ולא־אקדמית, שהיה בכוחם וברצונם לחלוק לציבור מן הדעת שלהם, היה גדול בהרבה מבתקופה הקודמת. נוסף על הרצאות תדירות, אם על־ידי כוחות־פנים ואם על־ידי אורחים מן החוץ, נתהוו דפוסי ארגון שהיו בבחינת מטאמורפוזה לקביעות עתים לתורה של הדורות הקודמים. ״צעירי ציון״ ולאחר־מכן ״פועלי ציון ימין״ היו ראשונים שאירגנו ״אוניברסיטה עממית״. בספרייה על שם ברנר ניתנו בשבתות הרצאות על נושאים שונים. כך, למשל, אנו קוראים, כי א. ויינר (ישראלי) הרצה בשבת, 27 בנובמבר 1926, על מאציני ובשבת אחרת הרצה מ. באקאלצ׳וק על הנושא: מוטיבים סוציאליים אצל רוזנפלד, רייזין ואיינהורן[440]. ״אוניברסיטה עממית״, שאורגנה על־ידי ״תרבות״ בשנת 1928, ניתנו בה הרצאות בכל ליל־שבת[441]. אמנם ״אוניברסיטה״ זו לא התקיימה כנראה זמן רב. כי כעבור שלוש שנים מעלה כתב אחד את המשאלה שתוקם ״אוניברסיטה עממית״, ונימוקו הוא, כי לא כל הבנים והבנות מגיעים לסיומו של בית־ספר יסודי, וכי רק שליש מן הנוער לומד בבית־ספר תיכון. כתב זה איננו מזכיר כלל את זו של ״תרבות״[442]. והנה בשנת 1932 פתחה ״שול קולט״ — כלומר ״פועלי ציון הימניים״ — ״אוניברסיטה עממית״[443]. מן הסתם חלה הפסקה ב״אוניברסיטה״ שקיימו קודם לכן ועכשיו חידשו אותה. ההסתדרות הציונית קיימה ״שיעורי־שבת״ כבר בשנת 1927, והם התקיימו — כנראה בהפסקות — עד למלחמת העולם השנייה. ב״שיעורי־שבת״ אלה הרצו מורי ״תרבות״. כך, למשל, הרצה ד. אלפר על אחד העם והרצל, המורה

433. פ״ש, 15 ביולי 1927, גל׳ 27, עמ׳ 6; שם, 12 ביולי, גל׳ 28 (131), עמ׳ 4; שם, 11 ביולי 1930, ג׳ 28 (183), עמ׳ 4.

434. ביולטין מס׳ 1 של ייוו״א, עקאָנאָמישע סטאַטיסטישע אָפטיילונג אין ווארשע, מאי 1930, במכונת כתיבה, בארכיון לשצינסקי.

435. פ״ש, 15 ביוני 1934, גל׳ 22 (360), עמ׳ 4.

436. שם, 23 בספטמבר 1932, גל׳ 39 (272), עמ׳ 4.

437. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ׳ 180.

438. ראה הע׳ 432, ומחברת זכרונות של פסח פקאץ׳, עמ׳ 31—34.

439. ראה מכתבו של הרשל פינסקי מיום 5 במאי 1922, גבת, עמ׳ 316, ועמ׳ 76—77.

440. בעפרייאונג ארבעטער שטימע, 17 בדצמבר 1926, גל׳ 48, עמ׳ 4.

441. פ״ש, 24 בפברואר 1928, גל׳ 8(53), עמ׳ 1.

442. שם, 30 בינואר 1931, גל׳ 5 (210), עמ׳ 4.

443. מידעה בפ״ש, 12 בפברואר 1932, גל׳ 7 (241), עמ׳ 4.

אכסלרוד הרצה על הלשונות שבפי היהודים, פרופסור לוי על טולסטוי[444]. בשנת 1934 הנהיג ה"מזרחי" מסיבות של "עונג שבת". בין המרצים היה גם ר' ברוך עפשטיין, שהיה עושה "מטעמים" מפסוקים שבפרשת השבוע[445]. בגימנסיה "תרבות" התקיימו משנת 1935 שיעורי־ערב לעברית ולספרות עברית[446]. צעירים דתיים התארגנו במסגרת של "תפארת בחורים" שהוקמה ב־1929. כאן למדו לימודי־קודש כל ערב. באותה שנה, "לאחר פעולה של חודשים מספר", נצטרפו לחברה זו 180 חברים[447]. יש שנערכו "אקדמיות" — כינוי לנשפי־הרצאות חגיגיים — לרגל יובלות של אישים או של מאורעות. כך, למשל, נערכו ב־1929 "אקדמיות" במלאות 25 שנה למותו של הרצל, ב־1932 ביובל החמישים של "חיבת ציון", ובשנת 1936 במלאות מאה שנה להולדת מנדלי. ה"אק־דמיות" נערכו על־ידי מורי "תרבות" ובאולם הגימנסיה "תרבות"[448]. מובן מאליו שהיידישאים "עשו שבת לעצמם" וערכו "ערב מנדלי" בתיאטרון הולצמן בהשתתפותו של נח פרילוצקי[449]. הפעילות התרבותית הסתעפה. כמעט כל מפלגה יסדה לה ספרייה וחדר קריאה. ל"פועלי ציון השמאליים" היתה ספרייה על שם בורוכוב, ל"פועלי ציון הימניים" היתה ספרייה על שם ברנר, ול"תרבות" היתה ספרייה על שם אחד־העם. היו גם ספריות פרטיות להשאלה. כך, למשל, היתה ספרייה בשם "רנסאנס" של כהן, והיתה ספרייה של קלוטשא־נוביץ' (יהודי?). הספרייה של "תרבות" היתה מיועדת, כנר־אה, לתלמידים ולמורים, והספריות על שם ברנר ועל שם בורוכוב היו מיועדות גם לקהל הרחב. במיוחד התפתחה הספרייה על שם ברנר והיא גדלה מ־2,750 ספר בשנת 1931 ל־4,000 בשנת 1934, ובוודאי צמחה וגדלה גם בשנים שלאחר־מכן[450].

חוגים שונים פתחו מועדונים ואולמי קריאה. לאיגוד הסוח־רים היהודים היה מועדון, והיה מועדון של "אזרחים יהודים". חוג האקדמאים פתח ב־1928 מועדון וחדר קריאה. כפי הנראה היתה בו ספרות מקצועית. נערכו בו גם תחרויות שחמט. אנשי חוג זה היו גם מארגנים הרצאות. כך, למשל, הרצה ד"ר אלעזר ברגמן מטעם החוג האקדמי על בדיקות כימיות־באקטריולוגיות. מועדון עברי נפתח בשנת 1929 ברחוב זאבא־לנה 38. בשנת 1933 פתחה "תרבות" אולם קריאה. ושוב פתחה "תרבות" בשנת 1936 חדר קריאה לבוגרי הגימנסיה שלה. אגב, בימי המאורעות בארץ־ישראל בשנת 1929, הועמדה באספת האקדמאים השאלה: אם לפרסם החלטה נגד הפרעות. מחשש פגיעה באפוליטיות שלהם הצביעו נגד פרסום ההחלטה 12 איש ו־11 היו בעד[451].

ב־1936 נתארגנה אגודה לייסוד אולם קריאה עירוני, כלומר לא־מפלגתי. הפעיל באגודה היה דוד אלפר. ואכן בתחילת 1937 בוצע הדבר. אולם קריאה זה נפתח ברחוב בריסק 19 ולידו מועדון למשחקי שחמט וכדומה, שנוהל על־ידי הנהלה נבחרת. יושב־ראש ההנהלה היה המורה זיגמונט פונק. המורה ב. גראובארט היה המזכיר, והגזבר היה ב. קימל. שלושתם "פנים חדשות" בעיר. נראה אפוא כי איתה "אינטליגנציה" שבאה מן החוץ, שלא יכלה או גם לא רצתה לחדור אל החיים המפלגתיים שבעיר, במידה שהיה לה עניין בעסקנות ציבורית, פנתה לתחומי תרבות כלליים. על פונק אנו שומעים שהיה גם יושב־ראש של "חברה להכרת הטבע" ("לאנד קענטניש"), וחברה זו אירגנה טיולים בפולסיה. סגן יושב־ראש של החברה היה ד"ר פראגר, גם הוא בא מן החוץ[452].

בחיי התרבות חלה תמורה גדולה. הלשון הפולנית דחקה את הלשון הרוסית, ובמידה מסוימת גם את היידיש. דרויאנוב מציין על יסוד ביקור בפולין בשנים 1931—1932, כי בווילנה, בגרודנה, בביאליסטוק, בפינסק וכולי, כלומר בתחומי הספר הפולני, "עדיין מדברים אידית ובמקצת גם רוסית". אולם כעבור פחות מארבע שנים התרשמה חיה וייצמן־ליכטנשטיין מן "השינויים" שחלו בעיר: "הגברים הצעירים מנשקים את ידי הגבירות; האמהות הצעירות, ואפילו הציוניות, מדברות עם הפעוטות שלהן פולנית, גם במשרד הגימנסיה של 'תרבות' שואלים ומשיבים פולנית"[453]. תהליך הדמוקראטיזאציה של החינוך הגדיל בהרבה את קהל הקוראים, אולם הדרישה לספר עברי נצטמצמה בחוגים קטנים. בשנת 1937 טען כתב אחד בהגזמת מה, שאין בעיר "ספרייה עברית ואין ספרייה בענייני יהדות ואין למצוא ספר בשאלה היהודית"[454]. באולם הקריאה העירוני לא היה שום עיתון יומי עברי — בפולין אמנם לא הופיע אז שום עיתון כזה. במודעה שנתפרסמה ערב פתיחתו של אולם הקריאה הובטח, שיהיו בו עיתונים ביידיש ובפולנית, ושבועונים וירחונים בעברית, יידיש, פולנית, גר־מנית, אנגלית וצרפתית. וספק אם נתקיימה משאלתו של כתב, החותם בשם "בן חיים", שבמקום 4 עיתונים יומיים פולניים יהיו באולם הקריאה אי־אלה עיתונים עבריים, כמו "הארץ", "דבר", ו"העולם", או עיתון יהודי־פולני, כמו "נאש פשגלונד", וכמו כן כתב־העת "ליטעראריש בלעטער" בנוסף לכתב־העת "ויאדומושצ'י ליטראצקיה" הפולני[455].

444. שם, 19 באוקטובר 1927, גל' 32, עמ' 4; שם, 5 במארס 1937, גל' 10 (502), עמ' 3.

445. שם, 8 ביוני 1934, גל' 23 (361), עמ' 4.

446. שם, 29 בנובמבר 1935, גל' 48 (438), עמ' 4.

447. מיקרופילם ממכתבי "תפארת בחורים", במהלקת כתבי־היד של הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית. פ"ש, 1 בנובמבר 1929, גל' 44 (147), עמ' 1. שם, 27 בדצמבר 1929, גל' 52 (155), עמ' 4. פינסקער וואָרט, 20 באפריל 1932, גל' 17, עמ' 8.

448. דרויאנוב, שם, עמ' 31—32; פ"ש, 3 ביאנואר 1936, גל' 1 (443), עמ' 4.

449. פ"ש, 6 במארס 1936, גל' 10 (450), עמ' 1.

450. שם, 30 באיקטובר 1931, גל' 21 (226), עמ' 2; שם, 19 ביאנואר 1934, גל' 3 (341).

451. שם, 19 באוקטובר 1928, גל' 41 (92), עמ' 4; שם, 27 בספטמבר 1929, גל' 39 (142), עמ' 4; שם, 15 בנובמבר 1929, גל' 46 (149), עמ' 4; שם, 27 במארס 1936, גל' 13 (453), עמ' 3.

452. שם, 15 ביאנואר 1937, גל' 3 (495), עמ' 4; שם, 19 בפברואר 1937, גל' 8 (500), עמ' 2—3; שם, 9 באפריל 1937, גל' 15 (507), עמ' 4; שם, 13 באפריל 1932, גל' 16 (249), עמ' 4.

453. דרויאנוב, שם, עמ' 12; חיה ויצמן־ליכטנשטין, אל הגבול הנכסף, עמ' 126. היא ביקרה בעיר בשנת 1935.

454. פ"ש, 5 במארס 1937, גל' 10 (502), עמ' 3.

455. פ"ש, 15 ביאנואר 1937, גל' 3 (495), עמ' 4; שם, 19 בפברואר 1937, גל' 8 (500), עמ' 2; שם, 17 במאי 1929, גל' 20 (223), עמ' 2.

דומה שהשתלטה על העיר השאיפה לבידור. היא משכה אליה מן החוץ להקות תיאטרוניות, זמרים וזמרות. לא עבר חודש ימים ללא הצגה. הנה, למשל, מספר אחד השחקנים מלהקתו של דוד הרמן בוורשה: הלהקה באה לפינסק בהז־מנתו של הולצמן, הבעלים של בניין התיאטרון. היא התכוונה להציג בעיר לכל היותר שבוע אחד, אולם למעשה שהתה בה 6 שבועות. השלישייה נחמה—קאדיש—חאש שיחקה בעיר מיום ה־8 בנובמבר עד ה־21 בדצמבר 1929, 13 פעמים. בשנת 1936 שהתה בעיר להקה מביאליסטוק ארבעה חודשים והציגה 70 פעם. שחקנים משחקנים שונים ביקרו בעיר והציגו, ביניהם מוריס שווארץ וקאמינסקה[456]. בפינסק גופא נעשתה התחלה של להקת חובבים כבר בתחילת שנות העשרים. בשנת 1923 הציגה קומדיה בשם "דאלארן" שחיבר הפינסקאי א.מ. פלדמן, והשחקנים היו צעירי העיר, ביניהם יוסל'ה קולו־דני ואשתו אוליה רבינוביץ, שהתפרסמו בהופעותיהם לא רק בפינסק[457]. חוג דראמאטי היה קיים ליד ה"קולטור ליגע", כלומר של ה"בונד" ו"פועלי ציון שמאל", כבר בשנת 1933 בשנת 1936 אורגנה "סטודיה דראמאטית עברית" על־ידי ד"ר אכסלרוד, מורה בגימנסיה העברית, וחנוך לוין, מורה ב"מד־רשה תרבות"[458]. והיו תזמורות של כלי נשיפה של סתם חובבים ותזמורות של מאנדולינות.

התאווה לבידור נוצלה על־ידי מוסדות וחברות של צדקה וסעד, שהיו עורכים נשפים לטובת מוסדותיהם. הצגת הקומדיה "דאַלאַרן" בשנת 1923 היתה "לטובת בית־היתומים". ראוי לציין, כי בסופה של המודעה בדבר ההצגה צוין כי יהיו ריקודים ("טענץ") והגרלה. ואכן, פינסק רקדה. מובן כי לא העמלים שבלינישצ'ס ובדומה להם ולא בניהם ובנותיהם הם שרקדו, ואף לא היו אלה ריקודי "הורה" חלוצית. הרוקדים היו "אינטליגנטים" ו"אינטליגנטיות". אולמי ריקודים היו בפינסק כבר מראשית המאה ה־20, אבל אז לא פורסמו מודעות על ערבי ריקודים. בתקופה הנידונה אנו מוצאים בעיתונים המקומיים מודעות למכביר על נשפי ריקודים, אלא שנעלמה המלה "טענץ" ובמקומה באה משום־מה המלה האנג־לית "א דאנסינג". כבר בשנת 1927 שאל אחד ושמו אהרן גולדין את השאלה: "האם יש לצרף לתופעות התרבותיות שבעיר גם את ה'דאנסינגים'?". וכעבור 10 שנים אנו קוראים ב"פינסקער שטימע": "ברצוננו לדון בבעיה כאובה בעירנו שהרבה מצביעים עליה... כל שבוע או שבועיים מתקיימים 'דאנסינגים'... כל הזקוק לכסף, בין שהוא ארגון תרבותי, או ספרותי, או ספורטאי וכולי, עורך 'דאנסינגים' במקום ציבורי... הבילוי במקומות ציבוריים אלה אינו מוסרי, אינו מנהג יהודי ואף לא יפה... אכן על צעירים וצעירות הרואים צורך לבלות שלוש פעמים בשבוע בריקודי ג'אז ולשמיעת זמרים מפוקפקים אין בכוחנו להשפיע". והכותב מסיים את מאמרו בדרישה מן החוג האקדמאי וחוגי הספרות להקים בעיר תיאטרון טוב, ולתת לציבור הרצאות טובות, ואז תהיה ההכנסה של אותם ארגונים לא פחות משמכניסים ה"דאנסינגים"[459].

מנהג חדש בא למדינה. "היהודים החלו להשתתף בחג הסילבסטר". בכתבה משנת 1934 אנו קוראים: "חג הסילבסטר נחוג יפה במסעדות 'אואזא', 'אדריא' ואחרות. רוב הקהל היה יהודי. גם בקלוב האזרחי היהודי חגגו"[460].

כשם שהיתה להיטות אחרי התיאטרון והריקודים, כך היתה אצל הצעירים להיטות אחרי הספורט. גם הספורט נתפצל לפי ארגונים ומפלגות. בפינסק בת 20,000 התושבים היהודים היו חמישה ארגוני ספורט גדולים, שנוצרו במשך השנים, מלבד מועדוני ספורט משניים. ההתחלה לספורט נעשתה כבר בשנת 1920. אז אורגנה קבוצת "מכבי", שהיה לה אפילו מדריך בשכר. באחת התמונות מצולם א. מאירוביץ, אחד המורים המוכשרים ביותר של "צעירי ציון", עם קבוצת צעירים וצעירות ששמה "מכבי". קבוצה זו התפוררה לאחר שנת 1924 ובמקומה אירגנו א. פלדמן, נחמן ז'וכוביצקי וש. פיאלקוב את ה"כוח" והתקינו מגרש כדורגל, שהיה המגרש היפה ביותר בפולסיה[461]. בשנת 1928 נפתח מגרש "טניס" של ה"כוח". כמו כן מועדון ספורטיבי של "פועלי ציון ימין" בשם "קראפט"[462]. בסוף 1929 התחיל ה"כוח" — שהיה לא־מפלגתי, מקורב ל"ציונים הכלליים" — להתפורר. ולאחר ריאורגאני־זאציה מתארגן שוב ארגון ספורטיבי בשם "מכבי". קבוצת "מכבי" התפרסמה, כנראה, בהצלחותיה בתחרויות הספורטי־ביות עם קבוצות ספורט שבערי פולסיה ופולין. ד"ר א. רוזנפלד, סגן היושב־ראש של ההסתדרות העולמית "מכבי", ביקר בפינסק, בעניין התכנית להקמת "כפר מכבי" בארץ[463]. בשנת 1934 מנה "מכבי" בעיר 250 חברים, גברים ונשים, מהם 200 פעילים. היה לו, נוסף על מגרש המשחקים, גם אולם לספורט ובו מכשירים מודרניים, מדריכים ומדריכות. בשנת 1935 היו ל"קראפט" — ששינה את שמו לה"פועל", כנראה בהשפעת השם ה"פועל" שבארץ־ישראל — 100 חברים[464]. ובינתיים אירגנו יתר המפלגות ארגוני ספורט משלהם. הרביז־יוניסטים ובית"ר את "נורדיה", ה"בונד" את "מאָרגענשטערן", "פועלי ציון שמאל" את "שטערן". בשנת 1933 נפתח מועדון ספורטיבי בשם "עווא" (חוה), שמנה אז 200 חברות. בראש המועדון עמדו הגברת ד"ר אלשטיין וגברת אליאסברג[465].

456. פינסק, כרך ב', עמ' 241—242; פ"ש, שנת 1929, מיום 8—10, 16, 17, 22, 28, 30 בנובמבר; 6—7, 20—21 בדצמבר.

457. פינסק, כרך ב', עמ' 242.

458. שם, עמ' 244. תמונות החוג הדראמאטי והתזמורת שליד ה"קולטור ליגע" נמצאות בארכיון ייוו"א. פ"ש, 16 באפריל 1937, גל' 16 (508), עמ' 4.

459. פ"ש, 26 בספטמבר 1927, גל' 38, עמ' 2; שם, 24 בספטמבר 1937, גל' 39 (531), עמ' 2.

460. שם, 5 בינואר 1934, גל' 1 (339), עמ' 4.

461. ראה התמונה בספר פינסק, כרך ב' עמ' 588; וראה פ"ש, 10 ביוני 1927, גל' 22, עמ' 4.

462. פ"ש, 3 באוגוסט 1928, גל' 31 (82), עמ' 4.

463. שם, 20 בדצמבר 1929, גל' 51 (154), עמ' 2; שם, 20 בינואר 1933, גל' 3 (289), עמ' 4.

464. שם, 26 בינואר 1934, גל' 4 (342), עמ' 2; שם, 25 בינואר 1935, גל' 4 (394), עמ' 4.

465. שם, 10 בנובמבר 1933, גל' 45 (331), עמ' 4. תמונה משנת 1933 של קבוצת "מארגענשטערן" (בנים ובנות) נמצאת בארכיון ייוו"א. מצולמים בה גם חברי ההנהלה, והם: ת. ל. פריינט, ל. קאפלאן, ש. מאנדלבוים, והמדריך י. אורבייטל.

מובן מאליו שתופעות אלה לא באו בעיקרן אלא מתוך ריק־נותם של החיים שנעשו שטחיים והשאיפה להשגים שברוח נתמעטה. האנשים הלכו אל הבידורים, אל ה"דאנסינגים" ואל הספורט כדי לכלות ולבלות את הזמן, כי התקופה היא תקופה של רפיון רוח, של העדר שמחת חיים, והימים היו "ימים של צער וחיים מרגיזים ושוממים". עובדות אלה משתקפות גם ביצירה הספרותית. בעיר לא נכתבה שום יצירה ספרותית, בדומה ל"תורה תמימה" של ר' ברוך עפשטיין, שנכתבה בתקופה שלפני־כן. ואף־על־פי שנתרבו בעיר המושכים בשבט סופרים, לא קם ביניהם מספר בעל כוח אמנותי. היצירות שבפרוזה הן בעצם רשימות קצרות, פרט לחיבור "מקור ברוך" של ר' ברוך עפשטיין, שבו ניתן "ציור נאמן מחייהם של אבותינו בדור הקודם, למען דעת ערך האבדה שאבדנו"[466] ופרט לספר "מגלת פורעניות" של א.א. פינשטין, שחובר לאחר שעלה ארצה, ובו תיאור הסבל והענות שעברו על פינסק בתקופת מלחמת־העולם הראשונה ובשנות החירום של־אחריה. ואין ספק שרוב הרשימות שבפרוזה לא היו רואות אור עולם, וגם לא היו נכתבות, אלמלא העיתונות הלוקאלית שצמחה ו"עלתה כפורחת". יצוין, כי לא פחות משלושה עיתו־נים שבועיים ביידיש הופיעו בעיר. בשנת 1927 החל להופיע העיתון "פינסקער שטימע". בשנת 1931 החל להופיע עיתון שבועי שני ושמו "פינסקער ווארט". בשנת 1932 הופיע "פינסקער וואך", שכנראה שינה את שמו ל"אונזער פינסקער לעבן", שהחל להופיע בשנת 1933. שלושת העיתונים האלה התקיימו עד שנפלה העיר לידי רוסיה הסובייטית בספטמבר 1939. והיו עיתונים שבועיים נוספים, שלא זכו לקיום ממושך. "נאציאָנאַלע וואָכענשריפט" הופיע בשנים 1935—1936 על־ידי ברית הצה"ר. מותר לומר, כי החיים הרוחניים והתרבותיים של העיר היו זקוקים לעיתון אחד, בעל רמה תרבותית מעולה, הראוי לשמש מעין אכסניא לאנשי הרוח שבעיר. מאלפת וראויה לציון העובדה, שכל העיתונים שהופיעו בקביעות הם ביידיש, והנסיונות להוציא כתב־עת קבוע בעברית לא הצליחו. בשנת 1934 הופיע מוסף עברי ל"פינסקער שטימע" בשם "פסיעות" ובשנת 1937 הופיע "נתיבנו" מטעם "התנועה המאוחדת של הנוער הציוני והחלוץ הכלל ציוני" בפולסיה.

באותם הימים גדל בפינסק המשורר בשפת יידיש לייב מורגנטוי. הוא בחר לו בתור נושא לשיריו את חיי היהודים בפינסק ואת הנוף של פולסיה, וכונה בפי הסופרים בשם: "המשורר של פולסיה". הסופר היידי חיים־לייב פוקס (ניו יורק) כותב עליו: "בשירה היידית הנציח לייב מורגנטוי באמנות רבה את פולסיה היהודית. זמן רב יהנה קהל הקוראים מיצירותיו, המצטיינות בנימה וגיוון מיוחד בשירה היידית". לאחר השואה כתב מורגנטוי אלגיות — קינות על החורבן. הוא חי כעת בישראל. כל שיריו יצאו כאן עכשיו בשם: "צער און פרייד".

במאמרים בעיתונות בפינסק ביידיש תיארה את ההווי בפינסק והסביבה בת פינסק מנוחה אלפערין. אף היא עלתה לארץ ישראל וכאן יצאו לאור מאמריה בשני כרכים בשם: "אונטער פרעמדע און אייגענע הימלען" [תל אביב 1972.

במשך התקופה הארוכה, החל מאמצע המאה ה־19, כולל תקופת "חיבת ציון" והציונות חי ופעל בפינסק מרדכי קרמן, עד עלותו ארצה בשנת 1935. וכאן זכה לתקומת מדינת ישראל. הוא נפטר בחיפה בשנת 1954 בגיל 95. לפי מקצועו היה חייט ובעלותו ארצה העלה על הכתב זכרונות על מאורעות ואישים בקונטרס סטנסיל, "מיינע זכרונות (הונדערט יאר פינסק) ת"ר—ת"ש" (זכרונות, מאה שנות פינסק, 1840—1940), [חיפה 1935]. זכרונותיו מימי בניו של שאול קארלינר (לוין) עד עלותו ארצה שימשו אחד המקורות לספר זה.

יב. מוסדות סעד ועזרה הדדית

על אף התרושושתה הגדולה של העיר המשיכה במסורתה הקודמת וקיימה את מוסדות הסעד שהיו לה מקודם, ואף הקימה חדשים. יהודי פינסק המשיכו לקיים את שני בתי הזקנים, את שני בתי־החולים, חידשו את בתי "גמילות החסד" ואת "לינת הצדק", ואף הקימו מוסדות סעד חדשים, בתי־יתומים וחברת "טאָז".

אמנם היה הבדל גדול בין המצב שהיה לפני מלחמת־העולם הראשונה לבין המצב שלאחר המלחמה. בעוד שלפני המלחמה הוחזקו מוסדות הסעד על־ידי בני העיר עצמם, הרי בתקופה שלאחר המלחמה נזקקו לעזרה כספית מן החוץ, ובעזרה זו היה בעצם מותנה קיומם של רוב מוסדות אלה. אולם צריך לציין, שאלמלא היוזמה הפנימית וההתנדבות לפעול למען השכבות החלשות הזקוקות לעזרה לא היה בא הסיוע מן החוץ, אשר פרנס מתוך כך משפחות רבות, שמצאו תעסוקה במוסדות הסעד.

בתי־היתומים

נפנה ראשונה לפעולות לטובת יתומים, דבר שפינסק לא ידעה אותו לפני המלחמה. משהחלו לחזור לפינסק אלה שגורשו ממנה על־ידי הגרמנים, נתגלה שבין החוזרים יש הרבה ילדים יתומים, אם ללא אב, ואם ללא אֵם, ואם ללא הורים בכלל — ילדים שאין להם בית ואין להם דואג. היה צפוי להם עתיד של "ילדי הפקר", עבריינים, או גם לגווע ברעב. והנה נתעוררו שניים והם אליהו הולצמן ואלתר בוברוב והקימו — בשיתוף פעולה עם כמה מתנדבים — בתחילת 1918, בית־יתומים, בבית התלמוד־תורה של קארלין לאחר שיפוצו. מובן מאליו שהאמצעים שהיו אז בידי העסק־נים האלה היו זעומים ביותר — נדבות ובגדים, שהצליחו לאסוף מידי יחידים[467]. הדין־וחשבון של ברוך צוקרמן על יסוד ביקורו בעיר באביב 1919 הוא כדלקמן: "במוסד 75 ילדים, מראיהם גרוע ואיום. בעיר ישנם יתומים פי שלושה או ארבעה, אולם אין המוסד יכול לקלוט אותם. ללא ספק רבים מן היתומים ניצלו ממוות על־ידי המוסד אולם מה חייהם? במוסד ישנם ילדים שלמראם נמאסים החיים —

466. בהקדמה לספר.

467. דו"ח ראסקין מיום 1.6.1921 בארכיון הג'וינט, ניו יורק.

ובכל זאת יצורי אדם, שנבראו בצלם אלקים" 468. משהחל להגיע לעיר הסיוע מאמריקה, בכספים, בבגדים ובצורכי מזון נשתנה המצב, כמובן. ב־1919 נוסד על־ידי גניה לוריה, קאנצ'וק והמהנדס אייזל פרידמן בית־יתומים מספר 2 ודאגה לו במיוחד הגברת רגינה רבינוביץ. הכסף לייסודו נתרם על־ידי בני העיר. מאמצע הקיץ 1919 עד אוגוסט 1920 כוסו תקציביהם של שני בתי־היתומים על־ידי הג'וינט. לאחר ההפסקה, שבאה עקב הפלישה של הבולשביקים, קיבלו הקצבה חודשית. בדין־וחשבון של ראסקין, איש הג'וינט, מן האחד ביוני 1921, אנו קוראים על בית־היתומים הראשון כדלקמן: המוסד הוא בשני בניינים, שבהם 9 חדרי מגורים גדולים, 3 חדרים לחולים, חדרי מטבח וחדרי משרד ומחסנים. בו 178 יתומים, מהם 85 ילדים ונערים, 93 ילדות ונערות — מגיל שנה ומחצה עד גיל 16. 75% מהם יתומים ללא אב ואם. ל־22 אבות בארצות הברית ול־45 — אחים, אחיות וקרובי משפחה אחרים. הילדים והילדות, שמעל שנתם הרביעית, לומדים בבתי־ספר שונים ובבתי־ספר מקצועיים, 18 מהם לומדים בבתי־מלאכה פרטיים. לילדים הצעירים ניתן לאכול 4 פעמים ביום. ולמבוגרים יותר — 3 פעמים ביום. חבר העובדים — 17 איש. מהם 14 עסוקים כל היום, והם: מנהל, מזכיר, 2 משגיחים, 3 אחיות, חובש ("פלדשר") אחד, 2 מבשלות, 2 כובסות, 2 משרתים. התקציב החודשי 400,000 מארקים. כל ילד עלה 2,240 מארקים. מן ה־1 באוקטובר 1920 עד ה־1 במאי 1921 היתה ההכנסה 1,695,390 מארקים, וההוצאה 1,860,177 מארקים. הגרעון היה 164,828 מארקים. המוסד נוהל על־ידי חבר של 12 אנשים, "ציונים כלליים" ו"צעירי ציון". באותה שנה הועבר המוסד מבית הת"ת דקארלין לשני בתים, מעזבונו של גד־אשר לוין (גודיץ) ושברנארד האלפרן תרם אותם לבית־היתומים 469.

בבית־היתומים מספר 2 היו לפי אותו דין־וחשבון של ראסקין 133 יתומים, מהם 63 ילדות ונערות ו־70 ילדים ונערים, מגיל 3 עד 15. 80 היו יתומים מאב ואם. בני הגילים 7—12 למדו בבתי־ספר, המבוגרים יותר למדו בבתי־ספר מקצועיים. חבר העובדים בו היה בן 13 אנשים: מנהל, מזכיר, משגיח, 5 אחיות, 2 מבשלות, תופרת, כובסת ושרת. התקציב החודשי היה 275,000 מארקים. כותב הדין־וחשבון מעיר, שהמוסד זקוק לדירה טובה יותר ויש לספק לילדים תוספת בגדים 470. מוסד זה, שנוהל בהתחלה על־ידי ציונים ובונדאים, השתלטו עליו הבונדאים, ועקב החינוך האנטי־ציוני והאנטי־דתי ברחו ממנו היתומים לבית־היתומים מספר 3 471.

בית־יתומים זה הוקם לאחר פרעות הבאלאכובצים. בין ניצולי הפרעות שבסביבות פינסק, שהובאו או נמלטו אליה, היו יתומים רבים. למענם הוקם בית־יתומים שכונה "בית יתומים אזורי" או בית־יתומים מספר 3. בקיץ 1921 היו בו 156 יתומים (בשלושת בתי־היתומים היו אז 467 יתומים) ונוהל בעיקר על־ידי נשים, בלתי מפלגתיות. מובן מאליו שמוסד זה לא היה מוקם אלמלא כספי הסיוע של הג'וינט.

לתיאום הפעולות בין שלושת המוסדות ולייצוגם כלפי חוץ הוקם ועד מנהל משותף. ועד זה קיבל מן הכספים שהביא ברין משיקאגו, 2,500,000 מארקים, וכן 200,000 מארקים מן הכספים שהביא קוגל מאמריקה, ותקציבם הובטח עד ה־1 באוקטובר 1921. בהתאם לתכנית של ראסקין סודרו יתומים רבים בבתים פרטיים, שהחזקתם שם עלתה 2 דולארים לחודש בעוד שבבתי־היתומים עלתה החזקת ילד 5 דולאר לחודש 472. כן הועברו ילדים רבים לאבותיהם ולקרוביהם באמריקה. באופן זה צומצם מספר הילדים בבתי־היתומים. אלה שנשארו בשני בתי־היתומים אוחדו בשנת 1922 בבית־היתומים מספר 1. שנה לאחר־מכן נסגר גם בית־היתומים האזורי. משעבר הג'וינט מפעילות ההצלה שלו והתרכז בפעילות של שיקום כלכלי ואף הפסיק את תמיכתו במוסדות חינוך ותרבות לא פסקה תמיכתו בבית־היתומים. אולם עמדת הג'וינט היתה, שהציבור היהודי המקומי צריך להחזיק 40% של היתומים על חשבונו. כתוצאה מכך הוקם בפולין "איגוד לדאגה ליתומים" ("צנטוס"). בפינסק הוקם ב־1923 ועד מרכזי של "צנטוס" לפולסיה.

בוועד המרכזי היו 8 חברים. החבר הפינסקאי היה ז. ליוב. הוועד הפועל היה אף הוא בן שמונה חברים. 3 מהם היו פינסקאים, והם: אברהם מאזור, יושב־ראש, אליהו הולצמן, א. גולדין, מנהל. מרכז זה טיפל בבתי־יתומים וביתומים שבכל פולסיה. את הכספים קיבלו מן ה"איגוד הארצי" שמקומו היה בווארשה. מובן מאליו שעיקר הכספים שהיו ל"איגוד הארצי" באו לו מן הג'וינט. המרכז בפינסק הצליח לעניין בגורלם של היתומים את הקהילה היהודית בקייפטאון שבדרום־אפריקה, לשם הועברו 46 יתומים, והקהילה היהודית שם קיבלה על עצמה את הדאגה להם. וכן הועברו 56 יתומים ללונדון בשנים 1924, 1926, שם אומצו על־ידי יחידים.

מכיוון שבנייני בית־היתומים היו ישנים ואף לא התאימו לצרכים, הורכב ועד מיוחד להקמת בניין חדש. הרכבו היה: יעקב אליאסברג — יושב־ראש, אליהו הולצמן — סגן יושב־ראש, משה פסאחין, יעקב בויארסקי, יונה בוקסבוים ושמואל גארינובסקי — חברים. הבניין החדש, שהיה אחד המפוארים בעיר, עלה כ־110,000 זלוטות, ברנארד האלפרן תרם בחומרי בניין ובמזומנים כ־25,000 זלוטות, יעקב אליאסברג — כ־13,000 זלוטות, הג'וינט — למעלה מ־30,000, יוצאי פינסק בלונדון — 9,000 זלוטות, הציבור היהודי בפינסק — כ־5,000 זלוטות. ביוזמתו של י. אליאסברג תרמו גם בתי־עסק מחוץ לפינסק 473.

468. די פיפעלס רעליעף פון אמעריקא, עמ' 725.
469. ראה הע' 467.
470. שם.
471. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 194—195; פינסק, כרך ב', עמ' 181—182.

472. ראה הע' 467, וכן דו"ח ברין, חוברת מודפסת, בארכיון הג'וינט.
473. חוברת: 5 יאריקער טעטיקייטס־באריכט פון דער געזעלשאפט פאר יתומים־פארזארגונג אויף פאלעסיע, פינסק 1929, עמ' 5; אלבום תמונות: צום אנדיינקונג אונזער פריינט רעגינא ראבינאוויטש, פינסק, יולי 1926; מאמר שנכתב כנראה בשביל טויזנט יאר פינסק, צילומו במחלקת כתבי־היד שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית.

בידינו דין־וחשבון של י. פרידמן, מבקר מטעם הג׳וינט, לחודשים ינואר—ספטמבר 1926, על פעולות ה״ועד המרכזי למען היתומים בפולסיה״ וכן דין־וחשבון על פעולות ה״ועד המקומי למען היתומים שבעיר ועל בית־היתומים שבעיר״. מן הדין־וחשבון הראשון נציין, כי ה״ועד המרכזי״ קנה ״מושבה״ בדומאצ׳בו, הכוונה למספר בתים, ששימשו בתי נופש והבראה ליתומים, וכן רכש לו בית ל״תחנת טראכומה״ ב־4,600 זלוטות. הסכומים לכך היו מ״כספי החיסול״ (הכוונה ?). סכום מסוים נתקבל מן ה״איגוד הארצי״ שהעביר לוועד המרכזי שבפינסק בחודשים ינואר—יוני 77,470 זלוטות, בנוסף למצרכי ריפוי.

לפי הדין־וחשבון על פעולות ה״ועד המקומי״ ועל בית־היתומים היו אז בבית־היתומים 66 יתומים, מהם 21 יתומים מאב ואם. 57 מהם למדו בבתי־ספר כלליים, 9 למדו מקצוע. נוסף לכך טיפל ה״ועד המקומי״ (באוקטובר 1926) ב־254 יתומים, שסודרו בבתים פרטיים, מהם 35 יתומים מאב ואם; 109 מהם למדו מקצוע והשאר למדו בבתי־ספר כלליים. החזקת יתום בבית־היתומים עלתה אז 55—60 זלוטות לחודש, לעומת זאת החזקת יתום בבית פרטי עלתה 30 זלוטות ועוד כ־8 זלוטות חינוך והוצאות האדמיניסטראציה.

מקורות ההכנסה היו בחודשי ינואר—ספטמבר 1926, כדלקמן:

הממשלה	5,206.84	זלוטות
העירייה	6,330.00	״
מס חברים	3,057.03	״
הכנסות מביצוע עבודות שונות	3,140.95	״
נדבות	2,740.80	״
מחוץ לארץ	8,111.22	״
ה״ועד המרכזי״	37,285.16	״
סך־הכל	65,872	זלוטות

זאת אומרת, 56,6% מן ההכנסות נתן ה״ועד המרכזי״ מן הכספים שקיבל מן ה״איגוד הארצי״, שלמעשה היו כספי הג׳וינט.

12,6%	תרומות מחוץ־לארץ, כלומר מפינסקאים באמריקה ובארצות אחרות
7,8%	מן הממשלה
9,6%	מן העירייה
8,8%	מסי חברים ונדבות בני המקום
95,4%	סך־הכל
4,6%	האחרים לא ברור מהותם.

ההוצאות על משכורות לחבר העובדים: 4,736.95 זלוטות לעובדים ב״ועד המקומי״, 6,553.19 לעובדים בבית־היתומים. ההכנסות המקומיות לא כיסו אפוא את שכרם של העובדים.

נוסף על הסכומים הנזכרים קיבל ה״ועד המקומי״ מן ה״ועד המרכזי״ 3,000 זלוטות לתיקון הבית ולכיסוי הגרעון של בית־היתומים.

את ענייני הגזברות ניהלה הגברת בורשטיין, ובקופה היו בזמן עריכת הדין־וחשבון 13,01 זלוטות, 175 דולארים, ו־2 לירות שטרלינג[474].

בשנת 1927 טיפל ה״ועד המקומי״ ב־337 יתומים, שהיו בבית־היתומים ובבתים פרטיים, מהם למדו 160 בבתי־ספר כלליים, 125 למדו מקצוע, 20 היו חולים ובעלי מום, 32 ילדים קטנים למטה מגיל בית־הספר. בשנת 1930 היו בבית־היתומים 78 יתומים: מהם 13 קטנים למטה מגיל בית־הספר, 41 למדו בבתי־הספר הכלליים, 22 למדו מקצוע, 2 היו בעלי מום. מספרים דומים היו גם במשך השנים הבאות. בשנת 1937 היו בבית־היתומים 81 ילדים ולמעלה מ־100 היו מסודרים בבתים פרטיים[475].

לאחר שהג׳וינט צמצם בשנת 1927 את הקצבתו נעשתה פעולה להגברת תרומותיהם של בני העיר, ולאחר מאמצים מרובים, שנעשו בעיקר על־ידי ד״ר אלעזר ברגמן, שהיה סגן ראש העיר, קיבלה העירייה על עצמה להחזיק על חשבונה 56 יתומים בני העיר, שהקציבה לכך 21,000 זלוטות.

אולם בשנת התקציב 1932/3 הפחית הבוייבודה את הסכום והעמידו על 10,000 זלוטות, ובשנה שלאחר־מכן העמידו על החצי. בשנת 1937 היה הרכב ההכנסות כדלקמן:

10,000	זלוטות	— מסי חבר ותרומות
5,000	״	— מענק העירייה
3,000	״	— השתתפות הקהילה
2,000	״	— ״צנטוס״
3,500	״	— איגוד עזרת נשי פינסק בשיקאגו
1,500	״	— תרומות מלונדון ועוד
25,000	זלוטות	— סך הכל

הגרעון השנתי היה אז 6,500 זלוטות[476].

הידיעות האחרונות על מוסד זה הוא מכתב שנשלח מהנהלת בית־היתומים ל״ועד נשים״ של יוצאי פינסק בשיקאגו ב־6 בספטמבר 1938. כותבי המכתב מציינים, כי מחמת המצב הכלכלי הקשה נמצא מספר ניכר של ילדים ללא טיפול. הוועד מטפל ב־83 יתומים מאב ואם ותומך ב־150 ילדים, הנמצאים אצל אמם או קרוביהם (המספר האחרון הוא מוגזם, כי במאמר משנת 1937 מדובר על 94 ילדים שהם בסידור פרטי). הוועד דואג לחינוכם הכללי והמקצועי. בחודשי הקיץ נמצאים למעלה מ־300 ילדים בקייטנות, מהם כ־150 נשלחים לזאסצאנק שליד פינסק, השאר מבלים בקייטנות בעיר. בבית־היתומים יש ספרייה, העומדת לשירותם של כ־500 ילדים. (ילדים הובאו לקייטנות גם

---

474. ראה הדו״ח של י. פרידמן בארכיון ייוו״א בניו יורק, סי׳ AJRF 20.

475. פ״ש, 25 בפברואר 1927, גל׳ 8, עמ׳ 2; שם, 11 במארס 1927, גל׳ 10; שם, 11 באפריל 1930, גל׳ 15 (150), עמ׳ 2; שם, 25 ביוני 1937, גל׳ 26 (518), עמ׳ 4.

476. המאמר שבהע׳ 473; על ארגון עזרה בלונדון בהשתתפות היתומים שהועברו לשם ובינתיים גדלו ויצאו לרשות עצמם ראה פ״ש, 21 בדצמבר 1934, גל׳ 51 (389), עמ׳ 3; פינסקאים בקנדה שלחו 20 דולארים בסוף 1933, שם, 22 בדצמבר 1933, גל׳ 51 (337), עמ׳ 3.

לשרשוב וגם לדומאצ׳בו). ההוצאות בשנת 1937/38 היו כ־52,000 זלוטות, הגרעון הגיע ל־16,000 זלוטות. כותבי המכתב מציינים, שלפי הדרישות הממשלתיות לשיפור המראה האס־תטי והתנאים הסאניטאריים, עליהם להקים מכבסה חדשה, לחבר שני הבניינים בפרוזדור, להקים בניין בשביל הילדים הקטנים, שבגיל הגן, לצבוע בצבע לבן את הבתים. כל זה צריך לעלות 25,200 זלוטות. הם מוסיפים, שחומרי בניין בסכום של 5,000 זלוטות יקבלו מבני העיר. הכותבים מבקשים מאת "ועד הנשים" שיתרמו 20,000 זלוטות, באמצעות הג׳וינט, ואז הג׳וינט יתן סכום דומה משלו. על המכתב חתומות: ע[כסה] בורשטיין, ר. קובנר—ואל, מ. גוטליב, נ. גארי־נובסקי, א. מרגולין, אלקה טיוקל, ב. פלדמן, מ. שאלישבסקי, פ[אניה] צייטלין [477].

נראה כי בשיקאגו הוחל לארגן את העזרה. נשתמר מכתב של הג׳וינט בניו יורק אל "איגוד העזרה של נשי פינסק" בשיקאגו—אילינויס, בו מודיעים, כי אין הג׳וינט נוהג להכ־פיל את סכום התרומות, אלא רק במקרה של פעולות שיקום ("רקונסטראקשן"). כיצד נסתיים הדבר לא ידוע לנו. ידוע שארגון הנשים בשיקאגו שלח 25 דולאר בתחילת 1939 וכי ועד תמיכה לפינסק בניו יורק בחתימת א. אייזנמן, מזכיר הוועד, שלח בפברואר 1939 — 100 דולאר [478].

לפי הערכה היו השגי הטיפול ביתומים כדלקמן: למעלה מאלף ילדים הגיעו לעמידה ברשות עצמם ולחיים עצמאיים על־ידי החינוך הכללי והמקצועי, מהם היגרו למעלה מ־300 לאמריקה, לונדון, דרום אפריקה, ארגנטינה ומהם עלו לארץ [479].

מפעל אחר נעשה על־ידי הוועד המקומי שבפינסק מטעם "צנטוס", והוא מתן אפשרות לבנות הסביבה ללמוד מקצוע בבית־הספר המקצועי לבנות שבעיר. בעזרת הג׳וינט נרכש למענן בית למטרת אינטרנאט ("בורסה"), שנפתח ב־9 בפברואר 1930 [480]. שם ניתן להם גם אוכל חינם. נתקבלו לאינטרנאט בנות בגילים 14—16, לאחר שלמדו לפחות 6 שנים בבית־ספר יסודי. עם פתיחתו נתקבלו 17 בנות. כעבור שנתיים, משנבנתה קומה שנייה לבית, הוכפל מספרן. עד שנת 1937 היו ב"בורסה" 117 בנות, מהן סיימו בבחינות המקצוע 73 בנות [481].

עסקני "צנטוס" בעיר היו נ. הולצמן, א. הולצמן, ד"ר ל. יעקבסון, א[הרן] רובין, ק. שולמן, ו. אייזנברג, א. נישט, ח. חוץ, י. גלזר, י. קרוגמן, א[ברהם] מאזור, ז. ליוב. למען בית־היתומים עשו בעיקר נשים: הגברת רגינה רבינוביץ (עד עלייתה ארצה בשנת 1934), עכסה בורשטיין, רחל ואל—קובנר, פאניה צייטלין, שרה קאגאן, אלקה טיוקל, בת שבע גבירצמן, ל. בויארסקי, ר. בוקסבוים, ד. גלייברמן, ד"ר מרגולין, ר. מאראן, ג. לב, ב. ניסנבוים, ר. גארינובסקי, מ. גוטלר, ב. פלדמן, פסח פודוכולסקי, יוסף פלדמן, שאירגן בין השאר תזמורת מאנדולינות בבית־היתומים, יודל באסביץ, י. כץ, אהרן רובין, יצחק אייזנברג, יצחק קרוגמן, ל. פלדמן, י. פסאחין [482].

מושבי־זקנים

כשביקר ב. צוקרמן בעיר בתחילת אפריל 1919 היה קיים מושב־זקנים רק בפינסק. הוא מצא בו 23 זקנים. בתנאי הקיום של העיר באותן שנים היה מצבם עלוב מאוד. הזקנים קיבלו אז מנת לחם של ½ פונט ליום [483], ומן־הסתם גם תבשיל כלשהו. מאליו מובן שהמצב נשתנה הודות לכספי הסיוע מאמריקה. בהתחלה כיסה הג׳וינט את תקציבו כדוגמת תקציבם של יתר המוסדות, ולאחר־מכן נתן הקצבה חודשית, שכיסתה רק חלק מן ההוצאות. מברין קיבל מושב־הזקנים 200,000 מארקים. לפי הדין־וחשבון של ראסקין, שהזכרנו לעיל, נמצאו אז, כלומר בקיץ 1921, במושב־הזקנים 27 נשים ו־5 גברים. גם אז ניתן בו רק פעמיים ביום אוכל, והמזון כלל פונט לחם, מרק בלי בשר, קפה ותה. התקציב החודשי היה אז 85,000 מארקים. חבר העובדים היה בן 5 אנשים: מנהל, משגיח, טבח, שרת ושומר [484].

בזמן הדין־וחשבון של ראסקין כבר היו במושב־הזקנים שבקארלין 9 זקנים ו־20 זקנות. אף הוא הוחזק ונתמך בדומה למושב־הזקנים שבפינסק, וכן קיבל 200,000 מארקים מברין. הרכב חבר העובדים היה דומה להרכב שבמושב־הזקנים שב־פינסק. גם התקציב החודשי היה דומה. ב־1 במאי 1921 היה לו גרעון בסך 79,097 מארקים [485].

לאחר שהג׳וינט הפסיק את תמיכתו למוסדות התרבות והסעד נאלצו מושבי־הזקנים להתקיים אם על תרומות פנים ואם על תרומות חוץ. בדין־וחשבון על מושב־הזקנים שב־קארלין מן ה־1 באייר תרפ"ו ועד ה־1 באייר תרפ"ז (1926—1927) אנו קוראים, כי בו נמצאים 29 זקנים וזקנות. כלומר כמו בשנת 1921, וההכנסה וההוצאה היתה 7,651 זלוטות, ו־198 דולארים. סכום הנדבות בהכנסה היו 1,665 זלוטות ו־87 דולארים. נראה אפוא, כי הדולארים שבאו מאמריקה היו קצתם תשלומים בעד החזקת קרובים במושב־הזקנים וקצתם תרומות. בדרך כלל לא היה מושב־זקנים זה בדוחק, כי במאזן של השנה שלאחר־מכן היה לו עודף 537 זלוטות, וההוצאה היתה אז 8,936 זלוטות ובשנה שלאחר־מכן גדל המאזן בהרבה והגיע ל־12,298 זלוטות. באותה שנה, כלומר בשנת 1928, היה המאזן של מושב־הזקנים שבפינסק

477. המכתב בארכיון פינסק בידי החברה ההיסטורית הישראלית ירושלים.
478. חליפת המכתבים בארכיון ג׳וינט בניו יורק.
479. המאמר שבהע׳ 473.
480. פ"ש, 7 בפברואר 1930, גל׳ 6 (161), עמ׳ 2; מאמר בשם "צענטראלע בורסע פאַר מיידלעך אין פינסק" שנכתב כנראה בשביל טויזנט יאָר פינסק, בינואר 1937, צילומו במחלקת כתבי־היד שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית.
481. טי"פ עמ׳ 284.
482. ראה המאמרים שבהע׳ 473 ובהע׳ 480.
483. ראה הע׳ 468.
484. ראה הע׳ 467.
485. שם.

13,027 זלוטות[486]. נראה כי העלייה במאזנים היתה תוצאה של הגברת התמיכה במושבי־הזקנים על־ידי העירייה. לפי החוק שבפולין היה על העירייה לכלכל את הזקנים שאין להם תומכים, כמו את היתומים. אולם בדרך כלל היתה תמיכת העירייה למושבי־הזקנים היהודים זעומה למדי. רק לאחר שנבחרה מועצת העיר על־ידי בחירות דמוקראטיות בשנת 1927, והיהודים היו בה רוב מכריע, נאלצה, מן־הסתם, הנהלת העיר להעלות את סכומי תמיכתה. לשנת 1928 אישר הבוייבודה למושבי־הזקנים 3,000 זלוטות[487]. בהצעת התקציב של העירייה לשנת 1929/30 הוצע להקציב למושבי־הזקנים היהודים 12,647 זלוטות. יש להניח שאושר סכום קטן מזה. לשנת 1930/31 אושרה הקצבה של 0,45 זלוטות לאיש שבמושבי־הזקנים, והושמעה הטענה, כי ההקצבה למושב־הזקנים הנוצרי היא פי 4, דהיינו 1,65 זלוטות לאיש[488]. אבל יש לציין שגם בהקצבה המועטה היתה משום הקלה מרובה, ואין אנו יודעים אם זו ניתנה במשך השנים שלאחר־מכן.

לאחר שבית־החולים בקארלין נסגר על־ידי הקהילה (ראה להלן) בשנת 1934, הועברו לבניינו שני מושבי־הזקנים. הדלקה שפרצה ברחוב קארלין ב־12 ביולי 1936 ועברה לבית מושב־הזקנים גרמה, ככתוב לעיל, לאסון מזעזע. נשרפו בו 5 אנשים[489]. מושב־הזקנים הועבר, כמובן, לבניין אחר, והיו בו בשנת 1937 — 60 זקנים[490]. המנהל של מושב הזקנים המאוחד היה ראש הבונדאים שבעיר אהרן־יודל שלאקמן. קודם לכן הוא היה המנהל של בית החולים הקארליני. לפניו היה המנהל של מושב־הזקנים בקארלין ישעיהו גבירצמן[491].

"טאז" (חברה לבריאות)

סניף של חברה זו, שדאגה לבריאות הילדים והנוער, נוסד בעיר בשנת 1923. בכתבה שנכתבה בשנת 1927 אנו קוראים: "כי במשך ארבע השנים לקיומה של החברה בעיר ריפאה כ־150 ילדים ממחלות העור של הראש, כל שנה שלחה כ־150 ילדים לקייטנות ובאמצעות 'טיפת חלב' שאורגנה, סיפקה חלב לכ־100 תינוקות". באותה שנה טיפלה ב־1,600 ילדים ונוער, מהם מאתיים, שהיו זקוקים להבראה[492]. בדין־וחשבון של המבקר מטעם הג'וינט, י. פרידמן, מסוף שנת 1926, אנו קוראים, כי בחודשי מאי—יולי אותה שנה קיבלה החברה 1,200 זלוטות לחודש מן הוועד המרכזי, בוודאי מן הוועד המרכזי של "טאז" בווארשה, להזנת ילדים עניים שבבתי־הספר. חלוקת המזון היתה כדלקמן:

70	ילדים בבית־הספר על שם משה'ל גלייברמן	
70	" "	העממי היידישאי (כלומר של "פועלי ציון שמאל")
54	" "	"תל־חי"
43	" "	המקצועי (לבנות ?)
47	" "	הטכני
72	"	בתלמוד־תורה פינסק
44	"	בת"ת קארלין

וכן לילדים ב"מגרש המשחקים", ייתכן, שהכוונה לגן־ילדים.

אגב, בתי־הספר היידישאיים קיבלו מאפריל עד ה־15 בנובמבר אותה שנה 8,509 זלוטות מ"ציש"א" ("צענטראלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע") למתן ארוחות קלות לילדיהם ונהנו מארוחות אלה 408 התלמידים שלמדו בהם. חלק מהם שילמו תמורת הארוחות. לפי דין־וחשבון של פרידמן בדבר תמיכת "ציש"א" עבר ארונוביץ, מנהל בית־הספר (על שם גלייברמן ?), על הסכום שהוקצב לו והיה גרעון במאזן 12,804 זלוטות, ואילו התשלומים ששילמו התלמידים לא הוכנסו בפנקס החשבונות. ארונוביץ ניסה להצדיק את העובדה בהס־בירו, כי התשלומים נגבו מאת הילדים רק ימים מועטים קודם לכן, אולם המבקר לא קיבל את ההסבר.

מאותו דין־וחשבון של פרידמן על פעולות "טאז", המקיף את החודשים ינואר—נובמבר 1926, אנחנו למדים גם על מקורות ההכנסה של "טאז" ועל סעיפי הוצאותיה. הכנסה: 15,268.50 זלוטות מן ה"ועד המרכזי", 800 זלוטות מן העי־רייה, 278.60 זלוטות מסי חברים, 560 זלוטות — "אימ־פרעזון" (כנראה ארגון מופעים שהכנסתם הוקדשה למען המוסד), 1,672.10 זלוטות מרנטגן וכדומה, 2,114.50 זלוטות מ"טיפת חלב", 2,379 זלוטות מקייטנות, — ס"ה 23,072.70 זלוטות. הוצאה: 3,165.10 זלוטות להזנת ילדים, 2,622.60 זלוטות לענייני היגיינה בבתי־הספר, 3,628.94 זלוטות למרפאה ומנורות קבארץ, 7,067 זלוטות ל"טיפת חלב", 4,042.13 זלוטות לקייטנות, 2,540.52 זלוטות לאדמיניסטראציה וארגון[493]. מן הדין־וחשבון הזה ניתן אפוא לראות, כי ענייני "טאז" בעיר היו מסועפים למדי, והחברה פעלה בעיקר בכספים שבאו מן החוץ. מן השנים שלאחר־מכן ידוע לנו, כי העירייה נתנה ל"טאז" סכומים מסוימים: בשנת 1928/9 — 1,500 זלוטות, ובשנה שלאחר־מכן — 3,000 זלוטות[494]. נראה, כי בשנים שלאחר־מכן צמצם הבוייבודה את הסכומים. סכומים קטנים מאוד נתנה הקהילה. כך, למשל, בשנת 1936 נתנה 498 זלוטות[495]. הכנסות נוספות היו מכספי "דאנסינגים" שנערכו לטובת מוסדות צדקה. על־כל־פנים שימש בית "טאז" מרכז רפואי ותברואתי חשוב. כאן חולקו "מנות חלב" לילדים

486. פ"ש, 6 במאי 1927, גל' 18; שם, 27 באפריל 1928, גל' 17 (68); שם, 24 במאי 1929, 21 (124), עמ' 4; 13 ביוני 1929, גל' 24 (127), עמ' 1.

487. פ"ש, 24 בפברואר 1928, גל' 8 (59), עמ' 4.

488. שם, 16 בינואר 1931, גל' 3 (208), עמ' 4; שם, 20 ביוני 1930, גל' 25 (180), עמ' 2.

489. אונזער פינסקער לעבן, 17 ביולי 1936, גל' 29, עמ' 2.

490. פ"ש, 23 באפריל 1937, גל' 17 (509), עמ' 2.

491. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 174; פ"ש, 1 בפברואר 1930, גל' 5, עמ' 4; שם, 12 באפריל 1935, גל' 15 (405), עמ' 4.

492. פ"ש, 28 באוקטובר 1927, גל' 42, עמ' 2; שם, 24 ביוני 1927, גל' 24, עמ' 6.

493. ראה הע' 474.

494. פ"ש, 24 בפברואר 1928, גל' 8 (59), עמ' 4; שם, 31 באוקטובר 1929, גל' 35 (138), עמ' 4.

495. שם, 13 במארס 1936, גל' 11 (451), עמ' 2. סכום דומה הקציבה גם בשנת 1935. שם, 22 בפברואר 1935, גל' 8 (398), עמ' 4. הקהילה הקציבה בשנת 1934 3,500 ז' לקייטנות בשביל ילדים, ולפני־כן 2,500 ז'. שם, 14 בספטמבר 1934, גל' 37, עמ' 2, בוודאי באמצעות "טאז".

עד גיל שנתיים ושמן דגים לילדי בית־הספר. במעבדה שהיתה כאן נעשו בז׳יקות דם וכדומה לא רק של ילדים ונוער אלא גם של מבוגרים. היתה כאן מחלקה לטיפול בחולי שחפת ומחלקות למחלות אף, אוזן וגרון, עיניים ושיניים, ומחלקה לטיפול בתינוקות וייעוץ לנשים הרות[496]. באמצע שנות השלושים הקימה ״טאז״ בתים ביער סוסנובקה, ממערב לפינסק, ששימשו מקום קייטנה לילדי העיר.

השפעת ״טאז״ הסתעפה. ליד בית־החרושת ללבידים פתח י. אליאסברג תחנה של ״טיפת חלב״ בשביל ילדי הפועלים, ותחנה דומה נפתחה בשנת 1929 על־ידי ברנארד האלפרן, בהשפעת המהנדס יסלביץ, ליד בית־החרושת לגפרורים, שטיפלה בשנים הראשונות לקיומה ב־250 ילדים, ומחמת קיצוצים בתקציב טיפלה בשנת 1934 ב־104 ילדים. על תחנה זו יש לנו ידיעות מאותה שנה: בכל שבוע השתמשה ב־75 לימונים, וב־15 קילוגראמים חמאה, בחורף חילקה שמן דגים 50 גראם לשבוע. ילדים בגיל 7—14 נשלחו לקייטנה בסוס־נובקה. ההוצאה השנתית של התחנה היתה 12,000 זלוטות. בשתי התחנות פעלה רופאת הילדים ד״ר אלשטיין, שעבדה גם במרכז ״טאז״ שבעיר. סייעה לידה האחות מאנדלבוים[497]. מלבדה פעלו במרכז ״טאז״ הרופאים ד״ר אונגר, ד״ר בינשטוק, ד״ר נורקין, ד״ר פראגר, ד״ר ריטרמן, והאחיות באק ורוזה פליסקינה. אחת העסקניות המסורות של ״טאז״ היתה הגברת ארונזון. היא היתה מבקרת בבתי הפועלים ומלמדת ענייני נקיון והיגיינה[498].

חברת ״תומכי־עניים״

בשנת 1927 נתחדשה החברה ״סעודת שבת לאורחים״ שהיתה קיימת לפני המלחמה, אלא במקום הטיפול באורחים דאגה לענייני העיר[499]. בשנת 1930 נתארגנה מחדש בשם ״תומכי עניים״ על יסוד תקנון שאושר על־ידי השלטונות. מטרתה היתה להגיש עזרה לנצרכים, אם בצורת ״מתן בסתר״, אם בצורת ״מעות חיטים״, אם בדאגה רפואית לעניים ואם ב״הלבשת ערומים״. חברי ההנהלה מנו 12 איש, מהם: טרייבוש — יושב־ראש, דוב טורקניץ — סגן יושב־ראש, ש.ל. גארבוז — גזבר, בורשטיין — מזכיר[500]. הכנסות החברה היו מסי חברים, אוסף תרומות בשמחות, כגון חתונות ולידות, וכן עריכת מגביות לעת מצוא. מתוך דין־וחשבון של החברה למן ה־1 באפריל 1936 עד ה־31 במארס 1937 אנו למדים על מקורות ההכנסה של החברה ועל הוצאותיה השונות[501].

הכנסה

שארית מן השנה הקודמת	110.41	זלוטות
מסי חברים באמצעות הגובה ה׳ פומראנץ	1,133.03	״
מבצע התרמה ל״מעות חיטים״	835.30	״
״ ״ לעצים	432.21	״
״ ״ לימים טובים	252.80	״
״ ״ לשבועות	157.06	״
״ ״ לפורים	135.10	״
״קערות״ בבתי־מדרש ובבתי־עלמין בתשעה באב וערב יום הכיפורים	30.08	״
מנשף ב־9.1.37	512.03	״
״ ב־6.3.37	297.71	״
4 ימי פרח	285.26	״
אוסף תרומות מקייטנים באיבאניק באמצעות פריטיקה־פולאק	223.53	״
מנפטרים וימי־שנה	62.53	״
חתונות ולידות	43.00	״
על־ידי סלוצקי ומרדכי שבס	18.00	״
על־ידי וילקוביץ (קופסה)	17.50	״
נדבות שונות	27.30	״
שונות	8.65	״
הג׳וינט על־ידי הגמילות־חסד !!	1,054.00	״
ס״ה	5,820.16	זלוטות

הוצאה

1,944.35	זלוטות	תמיכה ל־319 משפחות לפסח
1,056.75	״	״ ל־269 ״ באמצע השנה
873.93	״	״ ל־184 ״ בעצים
768.05	״	״ ל־283 ״ במצרכים
15.50	״	״ ל־50 איש להוצאות בית־מרחץ
360.00	״	משכורת למזכיר
274.71	״	לגובה
22.00	״	הוצאה על דברי דפוס ופרחים
46.97	״	הוצאות המשרד ומודעות, ושיפוץ המשרד
293.61	״	הוצאות על הנשפים וימי הפרח
25.26	״	שונות
139.03	״	שארית בקופה
5,820.16	זלוטות	

496. על יסוד רשימה של מנוחה אלפרין, בילדער און טיפען פון טאז, פ״ש, 1 במאי 1936, גל׳ 18, עמ׳ 3—4.
497. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ׳ 189, 204; פינסקער ווארט, 9 במארס 1934, גל׳ 10, עמ׳ 2.
498. ראה הרשימה שבהע׳ 496, ופינסקער ווארט, שם.
499. פ״ש, 1 ביולי 1927, גל׳ 25, עמ׳ 6.
500. שם, 14 במארס 1930, גל׳ 11 (166), עמ׳ 4; שם, 4 באפריל 1930, גל׳ 14 (169), עמ׳ 4.
501. הדו״ח בארכיון פינסק כפי שצוין לעיל, הע׳ 477.

בשנים הראשונות לפעילותה של החברה היו הכנסותיה גדולות יותר, כמעט פי שניים. ומובן מאליו שהעזרה שהגישה היתה רחבה יותר. הכנסותיה ירדו אם משום המשבר הכלכלי ואם משום שהקהילה עצמה, לאחר שהתארגנה והחלה להטיל מסים, הגישה אף היא סיוע דומה לזה של החברה. יש שהחברה קיבלה כספים מפינסקאים באמריקה. כך, למשל, קיבלה במארס 1939 — 50 דולאר מניו־יורק[502]. במארס 1938 נבחרה הנהלה חדשה בת 18 איש והם: מוטל פינטשוק, פייבל מינקובסקי, צבי גולאנדסקי, שאול־אלעזר גארבוז, שהיה מראשוני העסקנים של החברה, יעקב גולדברג, דוד מאצבניק, נחום ברונשטיין, בראברמן, איליביצקי, שלום גולדפארב, שלום־בר טאנצמן, זלמן פולאק, אליהו לוין, הרשל פינסקי, אשר לוצקי, לייב פלד, הרשל פלדמן, יעקב בוברין. לוועדת הביקורת נבחרו: ברל אבראמוביץ, פייבל מרגולין, מנדל טרייבמן[503]. בחירה זו של 18 איש בהנהלה מעידה על חשיבותה הרבה של החברה בעיני הציבור ועל ההתעניינות במפעליה.

החברה "לינת הצדק"

חברה זו, שנתפוררה עם הכיבוש הגרמני נתארגנה מחדש ובסוף שנת 1926 אושר על־ידי השלטונות התקנון שלה על שמו של יעקב הולצמן, היושב־ראש של החברה[504]. עקב ההתפתחות של אמצעי הריפוי הורחבו פעולותיה. נוסף על לינות לילה אצל חולים נצרכים, השאלת מכשירי ריפוי, מתן תרופות חינם או במחירים מוזלים, נעשו על חשבונה גם בדיקות דם ושיקופי רנטגן וכדומה. היתה לחברה גם מרפאה משלה, שהיתה פתוחה החל ב־1 בספטמבר 1933 כל ימות השבוע לקבלת חולים על־ידי רופאים מומחים[505]. זמן מסוים היתה לחברה גם מרפאת שיניים. הכנסות החברה היו ממסי חברים ומתרומות, וכן גם לפעמים הקצבות קטנות של העירייה והקהילה. כל שנה היתה נערכת התרמה בשם "מפעל קרח". בשנת 1926 הסתכם המאזן שלה (הכנסה והוצאה) בסכום 14,178 זלוטות, וב־1927 — 13,812 זלוטות, ב־1923 — 15,454 זלוטות[506]. חברי ההנהלה של החברה בשנת 1928 היו: המהנדס יעקב גולדברג — יושב־ראש, מאיר ראטנובסקי — סגן יושב־ראש, שמריהו ניידיץ — מזכיר, משה־מנדל פרי־טיקה — גזבר[507]. בשנת 1934 הורכבה ב"מקרה" הנהלה של רביזיוניסטים והושמעה הטענה שעקב הנהלה זו "שקע המוסד בבוץ", משום שאינה בעלת כושר פעולה[508].

חברת נשים לפעולות סעד

בסוף 1935 נתארגנה חברת נשים, שבראשה עמדה הגברת פלזון, במטרה לעשות למען הילדים הרעבים ולמען המשפחות העניות. בדצמבר 1935 פתחה החברה ברחוב זאבאלנה־ביאלוסקי מסעדה, בה ניתנו ארוחות־צהריים חינם, בהתחלה ל־50 ילדים ולאחר זמן קצר ל־240, ונוסף לכך סיפקה חלב לבתי־הספר למען ילדי העניים. כמו כן פתחה בתחילת 1936 מסעדה ברחוב סוברנה־דומיניקאנסקה, שבה ניתנו ארוחות־צהריים למבוגרים ב־20 גרוש הארוחה (בערך 40 ארוחות בדולאר). במסעדה זו חולקו יומית 150 ארוחות, במיוחד למשפחות שעקרות הבית שלהן עבדו לשם קיום המשפחה. כספים הדרושים לכך אספו הנשים מאת בעלי היכולת בעיר, וכן נתקבלה תמיכה מן הוועד למען יהודי פולין בלונדון להקמת מטבחים זולים[509].

בתי־חולים

בית־החולים שבפינסק היה פתוח גם בתקופת המלחמה ונתמך במקצת על־ידי "ועד האזרחים". כשביקר ב. צוקרמן בעיר בתחילת אפריל 1919 היו בו 38 חולים. ומובן מאליו שבאותו זמן היתה בבית־החולים עזובה רבה. לא היו בו הרפואות הדרושות ולא המזון המינימאלי לחולים. הבית לא היה מוסק, וחסרו בגדים וכלי מיטה. מאז הכיבוש הגרמני לא נעשה בו ניתוח. בית־החולים בקארלין היה לגמרי "מחוץ לתחום". ד"ר פלדמן אמר אז לצוקרמן, שאם בית־החולים לא ייפתח בקרוב יהפכו אותו השלטונות הפולניים לאורוות סוסים[510]. לא עברו ימים מרובים וגם בניין בית־החולים הקארליני שופץ והותקן לבית־חולים. הדבר נעשה משהחלו להגיע לעיר כספי הסיוע של הג'וינט. הודות לתמיכה זו התאוששו כל מוסדות הציבור היהודי שבעיר ואף הוקמו מוסדות חדשים, כפי שראינו לעיל. בית־החולים הפינסקאי נתמך על־ידי הג'וינט ועל־ידי ה"פיפעלס רעליף". מן הכספים שהביא ברין במארס 1921 קיבל בית־החולים שבפינסק 225,000 מארקים ובית־החולים הקארליני 200,000 מארקים. הם נתמכו במקצת על־ידי העירייה, ששילמה את שכר הפרסונאל. על כך אנו קוראים בדין־וחשבון של ראסקין, שנכתב במאי 1921, ממנו הבאנו דברים על כל המוסדות היהודיים שבעיר. ראסקין מתאר את בית־החולים הפינסקאי כדלקמן: בן 9 חדרים לחולים, חדר ניתוח, חדר רפואות, חדר אמבטיה, מחסן, 2 חדרים לפרסונאל, מטבח ומסדרון. לידו בית שני, בו נמצאים הרופא והחובש ("פלדשר"), השומר והשרתים, וכן מכבסה, חדר מתים ומחסן עצים. בית־החולים מותקן ל־40 חולים, אולם למעשה שוכבים בו 55 חולים. הוא מחולק ל־3 מחלקות: מחלקה כירורגית, מחלקה פנימית ומחלקה ליולדות. בית־החולים היה בהנהלתו של ועד בן 5 אנשים, והם: ש.(?) גולד־ברג — יושב־ראש, מילר — גזבר, א. קאז', ל. סלוזברג, א. שטילרמן. הפרסונאל הוא בן 24 איש: מלבד רופא, חובש, רוקח ומיילדת, עובדות בו 11 אחיות, סאניטאר, מנהל, משגיח, עוזר למשגיח, טבח, עוזרת בית, 3 שרתים. ראסקין מציין,

502. על כך ידיעה בארכיון הג'וינט בניו יורק.
503. פינסקער וואָרט, 11 במארס 1938, גל' 10 (368), עמ' 6.
504. פ"ש, 7 בינואר 1927, גל' 1.
505. שם, 1 בספטמבר 1933, גל' 35 (321), עמ' 4.
506. שם, 3 ביוני 1927, גל' 21; שם, 2 במארס 1928, גל' 9 (60); שם, 15 במארס 1929, גל' 11, עמ' 3.
507. שם, 2 במארס 1928, גל' 9 (60), עמ' 3.
508. שם, 8 במארס 1935, גל' 10 (400), עמ' 2.
509. שם, 29 בנובמבר 1935, גל' 48 (438), עמ' 4; שם, 27 בדצמבר 1935, גל' 52 (442), עמ' 4; שם, 17 בינואר 1936, גל' 3 (443), עמ' 4.
510. ראה די פּינסקער רעליעף, עמ' 724.

בית החולים בקארלין (1925)

כי ב־1 במאי 1921 הראו הפנקסים כי ההכנסה מכל המקורות הנזכרים לעיל ומתשלומי חולים עולה על ההוצאה ב־58,163 מארקים וב־1,991 רובלים. אבל הוא מציין כי בית־החולים זקוק למצרכי מזון ולרפואות, לבגדים וללבנים, למכשירי ניתוח, ושיש לשפץ את הבניין. על בית־החולים שבקארלין הוא כותב, שעד ה־1 באוגוסט 1920, דהיינו עד לפלישה השנייה של הבולשביקים, כיסה הג'וינט את כל תקציבו, ולאחר־מכן נתן לו הקצבה חודשית. וכן הוא מפרט: בית־החולים נמצא בשני בתים הבנויים על מגרש גדול. באחד הבתים 7 חדרים לחולים, חדר ניתוח, חדר רפואות, חדר משרד, חדר אמבטיה, מטבח, מכבסה ודירה לחובש. הבית השני הוא לחולים במחלות מידבקות. בבית־החולים — 50 מיטות, הפרסונאל הוא בן 18 איש: רופא, חובש, 10 אחיות ואחים סאניטארים, מנהל, טבח, 2 כובסות, 2 שרתים. הוא מוסיף שבדומה לבית־החולים הפינסקאי כן גם בבית־החולים הקארליני רק מעטים החולים, שביכולתם לשלם דמי ריפוי לבית־החולים. מן התקציב החודשי שהוא 200,000 מארקים נותנת העירייה 100,000 מארקים. אולם ב־1 במאי 1921 היה לו גרעון של 86,070 מארקים. ההנהלה הציבורית היתה בת 12 איש. מהם היה י. סלוצקי — יושב־ראש, ומוראבקין — גזבר[511].

בענייני שיפורים הקדים בית־החולים הקארליני את בית־החולים הפינסקאי. נראה כי הרופאים היהודים הצעירים שבאו לפינסק ממערבה של פולין מצאו בבית־החולים הקארליני את האפשרות להשקיע מרץ ולהפעיל יוזמה, בעוד שנמנע מהם הדבר בבית־החולים הפינסקאי, שבו עבד כרופא ראשי ייבסיינקו הלא־יהודי, שהיה מנתח מומחה. ייבסיינקו העדיף להעסיק רופאים ואחיות לא־יהודים, והיה מי שטען, כאמור לעיל, כי בית־החולים הפינסקאי "אבד לו אופיו היהודי", ונשאר לו רק השם היהודי[512]. המנתח בבית־החולים הקארליני היה ד"ר אדוארד גליקסמן, שעבד בו לפני המלחמה וחזר לעיר לאחריה. מלבד מחלקה כירורגית היו בבית־חולים זה מחלקה למחלות פנימיות בראשותו של ד"ר א. פלדמן ומחלקת עיניים בראשותו של ד"ר י. סקוטניצקי[513]. בשנת 1926 נפתח ליד בית־החולים מכון רנטגן לשיקוף ולהקרנה. בכתבה של ד"ר א. גלייברזון על בית־החולים הקארליני אנו קוראים כדלקמן: "ניתן לומר שבית־החולים עומד על רמה רפואית גבוהה מאוד. בזמן האחרון התעשר במכשירים רפואיים שנרכשו בכסף רב. בבית־החולים חדר ניתוח מודרני ביותר, מחלקת יולדות, מכון רנטגן ומעבדה לבדיקות דם [משום־מה אינן נזכרות כאן המחלקות האחרות], כל זה הודות לחמישה רופאים יהודים, העובדים במסירות ובמרץ. זהו אפוא בית־חולים יהודי שכל עיר יכולה להתברך בשכמותו". לעומת זאת פיגר, לפי כתבה זו, בית־החולים הפינסקאי, "שם אין מחלקות נפרדות, והתנאים הסאניטאריים אינם על הרמה הדרושה"[514]. על טענות אלה השיב ייבסיינקו, שרק במשך מחצית השנה של שנת 1927 נעשו בבית־החולים, שהוא עומד בראשו, 258 ניתוחים, ושמספר המיטות גדל מ־42 בשנת 1921 ל־62, ומלבדו עובדים בבית־החולים עוד 7 רופאים[515]. שני בתי־החולים היו זקוקים לשיפורים. אבל, כפי הנראה, לא היה דואג לכך, כי לא היו בעלים להם, וגם לא היו כספים לשכלולים. בשנת 1921 נפסקה התמיכה מאמריקה, והעירייה אף היא, כנראה, צמצמה את השתתפותה בהחזקתם. ידוע לנו, כי הבוייבודה אישר לשנת 1928 הקצבה של 1,000 זלוטות

511. ראה הע' 467.

512. פ"ש, 10 ביוני 1927, גל' 22, עמ' 3; שם, 24 ביוני 1927, גל' 24, עמ' 2.
513. היינט, 24 בדצמבר 1925, גל' 297, עמ' 1.
514. פ"ש, 1 ביולי 1927, גל' 25, עמ' 5.
515. שם, 8 ביולי 1927, גל' 26, עמ' 3.

לבית־החולים הפינסקאי, 1,250 זלוטות לבית־החולים הקאר־ליני, ובתקציבי העירייה בשנים שלאחר־מכן, במידה שיש לנו ידיעות עליהם [516], אין הקצבה בכלל.

ביולי 1930 מינתה הקהילה ועדה, שתבדוק את מצב הדברים בבתי־החולים ותציע הצעותיה. חברי הוועדה היו: ד״ר אלעזר ברגמן, ד״ר גלייברזון, המהנדס גולדברג ויוסף שקולניק [517]. בדין־וחשבון שלהם הם קובעים, שאילו היו בתי־החולים מקבלים בעד כל חולה 8 זלוטות ליום היו יכולים להתקיים ללא תמיכות וגם לעשות שיפורים ולחדש את המכשירים שלו וכל כליו. בשנת 1928 היו בבית־החולים הפינסקאי 16,516 ימי מחלה, ובשנת 1929 — 16,308, ואילו ההוצאות היו בשנת 1928 — 95,441 זלוטות, ובשנת 1929 — 96,419 זלוטות. בבית־החולים הקארליני היו בשנת 1928 — 6,950 ימי מחלה, וההוצאות היו 55,600 זלוטות (כולל הוצאה של תיקונים בסכום של 10,500 זלוטות), ובשנת 1929 היו 8,488 ימי מחלה וההוצאות היו 51,696 זלוטות. סיבת הגרעונות היא העובדה, שהעירייה משלמת בעד החולים, שהיא שולחת, רק 5 זלוטות ליום, וקופת־חולים משלמת רק 3 זלוטות ליום בעד החולים שלה (לפי חוק ממשלתי הונהג ביטוח רפואי של הפועלים), אין בתי־החולים יכולים לגבות את המגיע להם מן החולים ומן המועצות העירוניות שבסביבה, השול־חות חולים לבתי־החולים שבעיר — וכל זה משום שאין בתי־החולים בבעלות של ״גוף יורידי״. הדין־וחשבון קובע, שאם המעמד החוקי של בתי־החולים לא ישתנה הם ייסגרו, כי אין לקיים בית־חולים ללא שיפורים, ובמיוחד משום שבית־החולים של ה״סיימיק״ (הממשלתי) ובית־החולים הפרטי עומדים על רמה גבוהה בהרבה. הדין־וחשבון מציין, כי משכורת הפרסונאל היא קטנה למדי. בבית־החולים הפינסקאי עובדים 24 איש והם מקבלים 1,975 זלוטות לחודש, ובבית־החולים הקארליני עובדים 14 איש המקבלים 1,125 זלוטות לחודש. הדין־וחשבון מוסר פרטים על מספר החולים בתשלום ובלי תשלום, על מספרם של החולים שנשלחו על־ידי העירייה ועל־ידי קופת חולים. נציין, כי מספר החולים בלי תשלום הלך וירד משנה לשנה בבית־החולים הפינסקאי — מ־102 בשנת 1928, ל־78 בשנת 1929, ול־20 עד 1.7.1930. הוא הדבר בבית־החולים הקארליני, משום שבעד פועלים או סתם עניים הגדילו כנראה העירייה וקופת חולים את התשלום. הדין־וחשבון מציין עוד, כי בית־החולים הפינסקאי זקוק לתיקונים, וכי התזונה בשני בתי־החולים אינה משביעה רצון — כל החולים מקבלים אותה דיאטה, וכי לרכישת מכונת רנטגן, שהוכנסה לבית־החולים הפינסקאי, תרמה ״טאז״ 2,000 דולאר, ובית־החולים חייב עוד 700 דולאר. ההצעות של הדין־וחשבון הן: א) להקים בעלות יורידית, שתייצג את שני בתי־החולים כבית־חולים אחד שבו 110 מיטות. אז יוכלו הסטודנטים היהודים להתמחות בבתי־חולים שבעיר, כי לפי החוק הממ־שלתי אין להתמחות אלא בבית־חולים בן 100 מיטות. ב) יש לחדש את המחלקה הכירורגית בבית־החולים הקארליני. לדעת רוב חברי הוועדה יש גם להקים הנהלה אחת לשני בתי־החולים. הדין־וחשבון מציין, כי מצבם של שני בתי־החולים קשה ומצב בית־החולים הקארליני הוא קאטאסטרופאלי, והוא דורש עזרה מהקהילה [518].

ואכן החליטה הקהילה לעשות תקנון משותף המאחד את שני בתי־החולים [519]. אולם, כפי הנראה, לא רצו הרופאים באיחוד זה. נוצרה מתיחות בין הרופאים לבין הוועד המנהל של בית־החולים הפינסקאי, שחבריו היו אז ש. לוריה, א. הולצמן, ש. אייזנשטאט, ופאלר. הרופאים בבית־החולים הכריזו על שביתה בתחילת 1931 משום שוועד בית־החולים הקארליני חיפש כירורג מן החוץ במקומו של ד״ר גליקסמן, שעזב את העיר. הם הפסיקו את השביתה לאחר שהובטח להם, שה־רופאים מן החוץ לא יוזמנו אלא לאחר התייעצות עם איגוד הרופאים [520]. כנגד הרופאים הושמעה הטענה, שהם הפכו את בתי־החולים ל״עסק פרטי״ שלהם, וההנהלות הציבוריות לא היה להן הכוח לעמוד בפרץ. הטענה היתה, כי בתי־החולים מקבלים תמיכות מן העירייה ותרומות מ״טאז״ ומ־״ועדים״ באמריקה, אולם חולים עניים, שבידם פתקים מן העירייה, שוכבים בפרוזדור ונאלצים למכור את כריהם וכסתו־תיהם מחמת תאוות הבצע של ״בעלי הבתים״, כלומר הרופאים [521]. בשנת 1934 העבירה הקהילה לרשותה את בתי־החולים. באותה שנה סגרה את בית־החולים הקארליני ואת החולים שבו העבירה לבית־החולים הפינסקאי. לבניין בית־החולים הקארליני הועברו הזקנים משני מושבי־הזקנים, שבנ־ייניהם היו רעועים, והשלטונות דרשו לפנותם [522]. בשנת 1937 היה לבית־החולים גרעון של 12,386 זלוטות. ד״ר יעקבסון דרש מן הקהילה שהיא תכסה את הגרעון, מכאן שעל אף השינויים האלה לא יכול היה בית־החולים להתקיים ללא תמיכה מן החוץ, אף־על־פי שיום מחלה עלה לבית־החולים רק כחצי דולאר (5,02 זלוטות בשנת 1934, 4,95 זלוטות — ב־1935; 4,32 זלוטות ב־1936) [523].

מוסדות ״גמילות חסד״

התחלות להקמת מוסד למתן הלוואות ללא ריבית נעשו על־ידי אנשי הג׳וינט כבר בשנת 1920. בדין־וחשבון שנכתב ב־10 במאי 1920 אנו קוראים שמכספי התמיכה של הג׳וינט הוקצבו 50,000 מארקים למתן הלוואות. ברין, שליח הפינסק־אים בשיקאגו, הלווה לצרכניות מן הכספים שהביא 3,000,000 מארקים, על מנת שהסכום הזה, כשיוחזר, יוקדש לייסוד קופת מלווה. אולם כבר ביוני 1921 העלה א. צוקר, מאנשי הג׳וינט, את הספק אם אמנם יחזירו הצרכניות את הכסף

516. שם, 24 בפברואר 1928, גל׳ 8 (59), עמ׳ 4.
517. שם, 11 ביולי 1930, גל׳ 28 (183), עמ׳ 4.

518. הדו״ח נמצא בארכיון מאגנס שבארכיון של החברה ההיס־טורית הישראלית, ירושלים סי׳ PL 106.
519. פ״ש, 22 בספטמבר 1930, גל׳ 38 (193), עמ׳ 4.
520. שם, 19 בדצמבר 1930, גל׳ 49 (204), עמ׳ 3—4; שם, 2 בינואר 1931, גל׳ 1 (206), עמ׳ 4.
521. פינסקער וואך, 12 באוגוסט 1932, עמ׳ 5.
522. פ״ש, 1 ביוני 1934, גל׳ 22 (360), עמ׳ 4.
523. שם, 1 באפריל 1937, גל׳ 14 (506), עמ׳ 2.

שקיבלו[524]. הכסף איבד את ערכו בשעת פיחותו, שהיה בשנים 1922—1923, והעניין שקע. התעוררות לייסד קופות מלווה ללא ריבית קמה בעת המשבר בשנת 1926, ובעת ובעונה אחת הוקמו שני מוסדות כאלה. האחד בשכונת לינישצ׳ס, בבניין של ״גמילות חסד״, שהיה קיים שם לפני המלחמה, ונקרא בשם ״גמילות חסד I״. המוסד השני נקרא בהתחלה בשם ״קופת מלווה ללא ריבית״ (״אָנפּראָצענטיגע לייקאַסע״) ולאחר־מכן שונה שמו ל״גמילות חסד II״.

״גמילות חסד I״ נוסד ביוזמתו של שמואל קוסיק ובעזרתם של המהנדס י. רייך, מנהל בית־החרושת לגפרורים, מוניש פריזאנט, משה וייצל, פסח שוכמן, פסח פודוכולסקי ויודל באסביץ. לפי התקנון, שאושר על־ידי הבוייבודה, היה המוסד בבחינת ״חברה״, המלווה לחבריה כספים ללא ריבית, בשטרות ובערבות. בית ה״גמילות חסד״ הישן (ברחוב י. ל. פרץ, מקודם רחוב בולוטנה) שופץ. נרכשו חברים לחברה. בזאת עשו בעיקר הגברת אלקה טיוקל, שבח גבירצמן ומאניה פריזאנט. באספה הראשונה של החברה נבחרו י. רייך ורבני העיר לחברי כבוד, ונבחרה הנהלה וועדת ביקורת, בהתאם לחוקי החברות. ליושב־ראש ההנהלה נבחר שמואל צ׳רניחוב, ששימש בתפקיד זה עד פטירתו בשנת 1930. שמואל גארינובסקי, שנבחר ליושב־ראש כשנתיים לאחר־מכן, עשה מפעל חדש במסגרת ה״גמילות חסד״, הוא הנהיג ביטוח חיים של החברים בתש־לומים קטנים.

על חשיבותו של המוסד מעידים הנתונים הבאים: כשהחל לפעול בתחילת 1927 היה ברשותו 566 זלוטות ועוד 1,000 זלוטות שתרם ליפא (ליאופולד) לוריא. כעבור 10 שנים, בסוף 1936, היה ההון העצמי שלו 47,000 זלוטות. גידול ההון העצמי היה תוצאה של מסי חברים ותרומות של נדבנים מבני העיר ומחוצה לה. כך, למשל, תרם יהודה־לייב פלדמן שבארצות הברית סכום של 100 דולאר, ומשנת 1933 ואילך תרמה הקהילה למוסד סכומים קטנים. לפי דין־וחשבון המסכם את פעילות המוסד במשך השנים 1927—1936 ניתנו באותן שנים 16,872 הלוואות בסכום כולל 931,950 זלוטות, לפי חלוקה דלקמן:

7,448	הלוואות לפועלים ואחרים בסכום כולל	401,740	זלוטות
5,848	״ לבעלי־מלאכה ״ ״	315,305	״
3,576	״ לסוחרים זעירים ״ ״	213,905	״

מספר הלווים היה 2,494.

הלווים היו חייבים לפרוע את חובם בתשלומים שבועיים מן היום שניתנה להם ההלוואה, והמלוות היו קטנות. על־ידי כך נתאפשר המחזור הכספי הגדול. בשנת 1936 היו 65 זלוטות בממוצע, ולפני כן היו קטנות יותר[525].

״גמילות חסד II״ הוקם לפי דרישת גיטרמן איש הג׳וינט, על־ידי ריאורגאניזאציה של ״ועד ההצלה״ שהוקם בשנת 1926[526]. ב־2 בינואר 1927 נתכנסה ישיבת הייסוד של המוסד, בה נוכחו רבני העיר הרב ואלקין והרב רבינסקי, ב. בוק־שטאנסקי, י. אליאסברג, וולובלסקי, הולצמן. בו במקום התחייבו הנאספים בסכומי כסף שונים לטובת המוסד. בית־החרושת של לוריא התחייב ב־900 זלוטות, אליאסברג נתן משלו 100 זלוטות. תוך חודש ימים נאספו 3,390 זלוטות, ובאו לכלל גוביינא 17,291 זלוטות, שניתנו כהלוואות על־ידי ״ועד ההצלה״. המוסד החל לתת הלוואות ב־20 בפברואר אותה שנה.

כ״גמילות חסד I״, היה גם מוסד זה ״חברה״, ותוך 3 חודשים לקיומו היו לו 800 חברים[527]. על היקף פעילותו יש לנו ידיעות אלה:

בשנת 1927 ניתנו 713 הלוואות, מהן 381 לסוחרים זעירים, 230 לבעלי־מלאכה, 102 לבעלי מקצועות חופשיים.

בשנת 1929/30 ניתנו 1,441 הלוואות, מהן 524 לסוחרים, 774 לבעלי מלאכה, 143 לפּועלים ואחרים.

הסכום הכולל של ההלוואות בשנת 1929 היה 153,258 זלוטות. בממוצע היו ההלוואות אשר נתן מוסד זה גדולות יותר מההלוואות שנתן ״גמילות חסד I״, שהסתכם באותה שנה ב־2,338 הלוואות בסכום כולל 133,300 זלוטות.

בשנת 1931/32 ניתנו 1,029 הלוואות בסכום כולל 106,466 זלוטות[528].

נראה כי עקב המשבר הגדול בשנים 1930—1935 חלה ירידה בפעילותו של מוסד זה. ידוע לנו כי בשנת 1937 היה ההון העצמי שלו בסך־הכל 9,705 זלוטות, ובשנת 1935 ניתנו רק 532 הלוואות בסכום כולל של 50,250 זלוטות[529].

אשר לחברי הנהלתו ידוע לנו, כי בשנת 1932 נבחרו: ש. לוריא, יצחק בודאנקין, דוד בוניוק, אליהו הולצמן, מאיר ראטנובסקי, ל. פרישברג, משה דוברושין, לייזר מוליאר, ר׳ שמואל ויינטרויב, לייב אנטופולסקי, מרדכי גארפונקל, צבי־הירש פינסקי, חלאינה סריבניק, יוסף־אהרן רולניק, שמואל פרידמן ואברהם לין[530].

---

524. הדו״חות בארכיון הג׳וינט בניו יורק.

525. הדברים נכתבו על יסוד מאמר בכ״י שנכתב בינואר 1937, בשביל הספר טויזנט יאָר פינסק, ולא הוכנס בו. צילום של המאמר, שחסר בו שם מחברו נמצא במחלקת כתבי היד בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים. וראה פ״ש, 25 בדצמבר 1936, גל׳ 52 (492).

526. ראה דו״ח של י. פרידמן מן ה־19.12.26 הנמצא בארכיון ייוו״א, סי׳ 20 AJRF.

527. פ״ש, 7 בינואר 1927, גל׳ 1; שם, 11 בפברואר 1927, גל׳ 6; שם, 11 במארס 1927, גל׳ 10.

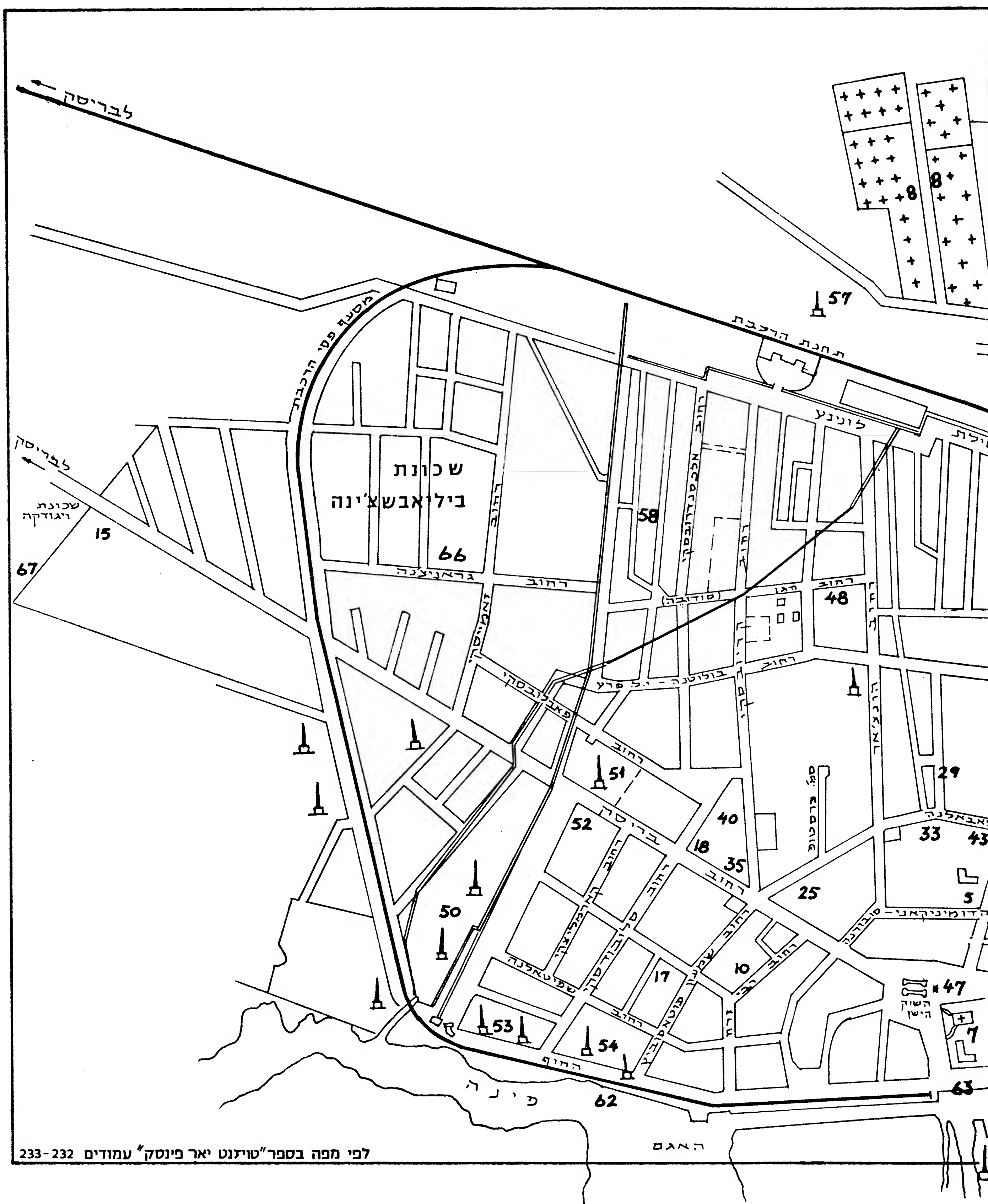
258. שם, 24 בפברואר 1928, גל׳ 8 (59), עמ׳ 4; שם, 14 במארס 1930, גל׳ 11 (167), עמ׳ 4. פינסקער וואָך, 22 ביולי 1932, גל׳ 1.

529. פ״ש, 24 בינואר 1936, גל׳ 4 (444), עמ׳ 4; שם, 25 ביוני 1937, גל׳ 26 (518), עמ׳ 4.

530. פינסקער וואָך, שם.

פינסק
בימי שלטון פולין
מסילת לונינץ
רחוב
ללונינץ
ללונינץ
אלברכטובו
שכונת
לינישצ'ס
פינה
3
4
56
12
42
27
59
61
65
14
24
28
19
16
60
55
2
44
32
26
31
13
39
38
9
41
34
21
20
11
23
46
36
22
45
30
49
37
6
64

לפי מפה בספר "טוינט יאר פינסק" עמודים 233-232

הסבר למספרים שבמפה "פינסק בימי שלטון פולין" 1921—1939

1. בית הכנסת הגדול בפינסק ורחבת בתי הכנסת — 'שולהויף'.
2. בית הקברות הישן בפינסק.
3. בית הקברות החדש בפינסק.
4. בית הקברות בקארלין.
5. כנסייה פראבוסלאבית.
6. כנסייה קאתולית.
7. המנזר.
8. בתי קברות של הנוצרים.
9. רחבת בתי הכנסת בקארלין — 'שולהויף'.
10. בית הכנסת על שם ר' זרח.
11. בית הכנסת על שם מוכה.
12. בית הכנסת על שם ר' ישראל אייגר.
13. בית הכנסת על שם סוניה.
14. בית הכנסת על שם דינה.
15. בית הכנסת על שם בער־לייב.
16. בית הכנסת על שם ר' משה־יצחק.
17. בית הכנסת 'מונאסטירשצ'ינה'.
18. בית הכנסת ברחוב בריסק.
19. בית הכנסת על יד בית הקברות הישן.
20. בית הכנסת של חסידי סטולין.
21. בית הכנסת של חסידי קארלין ובית הרבי.
22. בית הכנסת של חסידי ליבשיי ודירת הרבי.
23. בית הכנסת של חסידי הורודוק.
24. בית הכנסת של חסידי ברזנה.
25. בית כנסת, תלמוד תורה, בית חולים, מושב זקנים בפינסק.
26. בית כנסת, תלמוד תורה, בית חולים, מושב זקנים בקארלין.
27. בניין הישיבה 'בית יוסף'
28. סמטת ה'חדרים המתוקנים'.
29. בית ספר על שם לאה־פייגלה.
30. בית ספר על שם בורוכוב.
31. בית ספר על שם מ. גלייברמן.
32. בנין גימנסיה דרונזיק לשעבר.
33. גימנסיה 'תרבות'.
34. גימנסיה על שם צ'צ'יק.
35. סניף 'תרבות'.
36. בית הספר הממשלתי (לשעבר : הריאלי).
37. בית ספר מקצועי לנערים.
38. בית ספר מקצועי לנערות.
39. בית יתומים.
40. בית יתומים.
41. לינת הצדק.
42. קופת 'גמילות חסדים'.
43. בית ההסתדרות הציונית.
44. 'בית העם' הציוני.
45. קלוב מפלגת ה'בונד'.
46. ה'גבעה הירוקה'.
47. ככר השוק ושורת החנויות ('ראד קראמען').
48. השוק החדש.
49. שוק בקארלין.
50. בתי החרושת ללבידים של לוריא.
51. בית החרושת לגפרורים של האלפרן.
52. מפעל לעשיית 'חאלבה'.
53. בית חרושת לכלי זכוכית של גלברג־טורוק.
54. מנסרות.
55. בית חרושת ללבידים של קונדה.
56. טחנות קמח של סטאק.
57. בתי מלאכה של הרכבת.
58. בית חרושת ממשלתי לעשיית ספירט.
59. בית החולים הממשלתי וכנסייה.
60. בית המשפט.
61. קסרקטין של הצבא.
62. נמל צבאי.
63. רציף אניות ומעברות, אחר־כך גשר, על גבי הפינה.
64. רציף אניות בקארלין.
65. שכונת העוני 'לינישצ'ס'.
66. שכונת הנוצרים 'ביליאבשצ'ינה'.
67. שכונת 'ויגודקה'.

פרק אחד־עשר

במלחמת־העולם השנייה עד הכיבוש הנאצי

(16 בספטמבר 1939 — 4 ביולי 1941)

האווירה הטרום־מלחמתית ששררה בפולין כבר בחודשי הקיץ הראשונים של 1939, היתה מורגשת, כמובן, גם בפינסק. החרדה היתה לא רק מחמת מוראות מלחמה ותוצאותיהן, אלא בעיקר משום הוודאות, שאם תפרוץ מלחמה לא תעמוד פולין בפני צבאות היטלר[1], אם גם לא העלו התושבים היהודים על דעתם את אשר הנאצים עלולים לעשות להם. מכיוון שפתח להצלה לא היה, נמשכו החיים במסלולם הרגיל, אף־על־פי שבסוף אפריל או בתחילת מאי הושמעה בעיר צפירת אזעקה לנסיון[2]. בחיים הכלכליים הורגש בעיר שינוי לטובה. אחד מבעלי הזכרונות כותב שהיה אז "מצב של פרוספריטי"[3], "יריד פולסיה" השנתי שהתקיים בעיר משנת 1936 ואילך, נערך גם בסוף הקיץ של שנת 1939[4], ואין ספק שתרם לא מעט למעגל החיים הכלכליים, למסחר, למלאכה, ולבתי המלון. בתי העסק של הפולנים שנפתחו בעיר בשנת 1937, מתוך כוונה להוציא מידי הסוחרים והחנוונים היהודים חלק מלקוחותיהם, נסגרו אחד־אחד, משום שלא יכלו לעמוד בהתחרות עם הסוחר היהודי המנוסה בדרכי המסחר. נעלמו גם כנופיות הצעירים האנטישמיים, שבשנים 1937—1938 ניסו לפגוע ביהודים, לא רק משום שהרגישו על בשרם את נחת זרועם של צעירי פינסק ושל עגלוניה וסבליה, אלא גם משום שהסכנה שנשקפה מן ה"שכן" המערבי הסיחה במקצת את דעתם של האנטישמיים מן היהודים. כך, למשל, פסק הלחץ של הבויבודה קוסטאק ביירנאצקי, אשר התפרסם במשטרו האכזרי, על י. אליאסברג, שיקבל לבית־החרושת מפקח חדש הראוי לאמון הממשלה, ולא נתחדשה הדרישה שיפטר פועלים יהודים ויקבל במקומם לא־יהודים[5].

באוגוסט גברה המתיחות. שלטונות העיר החלו לטפל בענייני ביצורים. "קבוצות נוער פולני מצוידות באתים צעדו ברחובות"[6]. נוער יהודי לא גויס לפעולות אלה, כנראה משום אי־אמון ביהודים. הוחל בפעולות של שירותי הג"א (הגנה אזרחית), אולם בראש הג"א עמד לאומני אשר נתגלה לאחר מכן כנאצי וכסוכן גרמני[7]. בתנועת ה"נוער הציוני" הוכנו תכניות להמשכת הפעילות של התנועה, במקרה שה"אחים המבוגרים" יגויסו לצבא[8]. יש להניח שכך גם בתנועות הנוער האחרות.

ב־27 באוגוסט, בו ביום שחולקו פרסים ב"יריד פולסיה" למצטיינים במוצריהם החל הגיוס הכללי, והיהודים שהיו בחיל המילואים התייצבו כפי הנראה ללא שהיות[9]. אולם חלק מהם חזרו לבתיהם, משום שארגון הגיוס היה לקוי ואפילו מדים צבאיים לא היו במידה מספיקה[10].

בליל האחד בספטמבר החלו מטוסי היטלר להפציץ את מתקני ההגנה ושדות התעופה במערבה של פולין. למחרת הבוקר הודיע הראדיו על המתרחש והזהיר מפני התקפות אוויר. אחרי הצהריים נראו בעיר המכוניות הראשונות של פקידים וקצינים פולניים הבורחים לעבר גאליציה ורומאניה. לא עברו ימים אחדים והעיר נתמלאה המוני פליטים מווארשה, מלודז' ומביאליסטוק, רובם יהודים[11]. גם מן המגויסים חזרו רבים, עקב ההתמוטטות הצבאית של פולין והאנדרלמוסיה שחלה במערכת הגנתה. ברור היה שלא יעברו ימים מרובים וגם פינסק תהיה בידי הנאצים. מטוסי האויב נראו לא אחת בשמיה של העיר ופצצותיהם הפילו 12 קרבנות, מהם שלושה פועלי בית־החרושת ללבידים. אף צנחנים הוצנחו אך הם נתפסו ונורו[12]. בודדים שהיו ברשותם אמצעי תחבורה עזבו את העיר, אם בכיוון לווילנה, בתקווה להגיע לריגה ומשם ללונדון ולארצות הברית, ואם לגבול הרומאני, שלפי השמועה היה פתוח, ומשם חשבו להגיע לארץ ישראל. י. אליאסברג יצא בכיוון לגבול הרוסי[13]. אפשרות למצוא מחבוא ארעי בכפרים שבסביבות העיר לא היתה, כי שם צצו כנופיות של שודדים שהטילו את מוראם על כל הסביבה. אף נפוצה שמועה שהם עומדים לבוא העירה. בעיר התארגנה מיליציה אזרחית. יהודי העיר התכוננו לעמוד נגדם ולהבריחם. הפועלים שנשארו בבית־החרושת ללבידים בתור "מכבי אש" ושומרים, התארגנו להגן בנשק על בית־החרושת שלא יחדרו לתחומו "בלתי רצויים"[14].

הפלישה הסובייטית לתחומה של פולין, בהתאם להסכם ריבנטרופ־מולוטוב מ־23 באוגוסט, החלה ב־16 בספטמבר. ב־17 בספטמבר בין הערביים נכנסו הטאנקים הראשונים של חיל החלוץ הסובייטי לתחום העיר. השמועה נפוצה מהר, והשתררה שמחת אושר. נגולה מן הלבבות האימה מפני הפלישה הנאצית. אך רבים שמחתם היתה מהולה בחששות מפני יום מחר. אלה היו החרדים ליהדותם, פעילים במפלגות ובתנועות הנוער הציוניות וסתם בעלי רכוש ועסקים. מובן מאליו שהקומוניסטים שהיו במחתרת הרימו ראש, מהם אף

1. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 220.
2. שם, עמ' 219.
3. מחברת זכרונות של צבי יאקשין, כ"י, מימי הבולשביקים בפינסק בתקופה הזאת, נערכה על־ידי א. ישראלי (ויינר), גבת.
4. ראה הע' 1.
5. על הלחץ בנידון זה, ראה אליאסברג, שם, עמ' 211—216.
6. ראה הע' 1.
7. שם.
8. פינסק, כרך ב', עמ' 155.
9. ראה הע' 1.
10. פינסק, כרך ב', עמ' 316.
11. אליאסברג, שם, עמ' 220—221.
12. פינסק, כרך ב', עמ' 325.
13. אליאסברג, שם, עמ' 221.
14. דפי זכרונות של מאיר ברומברג, כ"י, בארכיון גבת; ראה הע' 3.

יצאו אל מחוץ לעיר לקבל את פני חיל־החלוץ הסובייטי. הפועלים בבתי־החרושת ובסדנאות המלאכה ערכו באותו ערב הפגנת ידידות לשלטון הסובייטי וצעדו בסך לכיכר ה־3 במאי (כיכר השוק), כדי לברך את צבא המצילים. באותה שעה עוד נשמעו יריות התקפה על שרידי הלגיונרים הפולנים שהתבצרו בכנסייה, וקול נפץ אדיר בקע את חללה של העיר מהתפוצצות הגשר על נהר פינה בידי אחרוני הלגיונרים[15].

הרוסים היו מוכנים מראש לכינון המשטר הסובייטי בשטחים הכבושים. יחד עם צבא הכיבוש באו קומיסארים פוליטיים, "פוליטרוקים". ביום שלאחר כניסתם הוקמה בעיר מנהלה אזרחית חדשה, וראש העיר הפולני נאסר. חברי המנהלה החדשה היו כולם לא מאנשי העיר. בו ביום הופעלו בתי־החרושת. קומיסארים יחד עם קומוניסטים מאנשי העיר, מהם ששוחררו זה עתה מבית־הסוהר, באו לבית־החרושת ללבידים של האחים לוריא להסדיר את המשך פעילותו. הם כינסו במקום אספת פועלים, ולאחר נאום הסברה, נבחר בהצעתם ועד פועלים חדש. באותו מעמד הוחלט שההנהלה הקודמת תמשיך לנהל את בית־החרושת. עקב החלטה זו הוחזר י. אליאסברג מלונינץ לפינסק. אולם כעבור שבוע ימים לערך הוטל על אליאסברג שותף להנהלה, שדחק אותו לאט לאט מתפקידיו. אליאסברג בא לידי הכרה שאין לו אלא לברוח מן העיר[16]. יש להניח שמצב דברים דומה היה בבתי־החרושת האחרים. תוך ימים ספורים באו לעיר פקידים רבים ותפסו את מקומם של הפקידים הבכירים הפולנים, שרבים מהם הספיקו לברוח לפני הכיבוש ובימים הראשונים לכי־ביש. אלה שלא ברחו נערך חיפוש אחריהם, הם נעצרו וגורשו על־ידי אנשי הנ.ק.וו.ד. (המשטרה הפוליטית), שהחלו לפעול כבר בימים הראשונים לשלטון הסובייטי. אגב, כל המתיישבים החדשים, וטראנים של הצבא הפולני, שיושבו על־ידי הממשלה הפולנית על אדמת בעלי אחוזות שעל הספר הרוסי, גורשו כולם, כנראה לפולין הכבושה בידי הנאצים, ו"ימים אחדים היו יהודי פינסק תחת רושם הגירוש הזה"[17].

המשטר החדש נתבסס מהר. יש להניח כי לא מעט סייעו לכך הקומוניסטים היהודים שבמקום. הבאנק הממשלתי נפתח, והתושבים נדרשו להפקיד בו את חסכונותיהם. הבאנקים האחרים נסגרו. נפתח גם בית־המשפט. נראה כי גם הקהילה היהודית לא פוזרה, והתקיימה בשבועות הראשונים לכיבוש. על־כל־פנים, בית־החולים של הקהילה הוסיף להתקיים כמוסד לא־ממשלתי, וכן מושב־הזקנים ובית־היתומים. בהתחלה הוחרמו רק בתי־החרושת, בתי־הקולנוע והתיאטרון. הפקידים החדשים שוכנו בחדרים שהופקעו מבעלי הדירות. במקומות העבודה הגדולים הורכבו ועדים חדשים. אנשים "בלתי רצויים" נפסלו. האגודות המקצועיות התקיימו עוד, אלא אף שם הורכבו הוועדים לא לפי רצונם החופשי של העובדים, אלא בהתאם לרצונם של "קומיסארים" או "פוליטרוקים". במקומות העבודה הגדולים אורגנו "תאים מפלגתיים", שעיקר תפקידם היה לחנך את הפועלים לנאמנות ולמסירות למשטר החדש. לשם כך כונסו אספות למכביר במקומות העבודה, וגם נערכו אספות המוניות תחת כיפת השמים. כל הפועלים היו חייבים להיות נוכחים באספות אלה. בחיים הכלכליים חלו תמורות גדולות. המסחר הגדול, ששותק עם פרוץ המלחמה, לא נתחדש, כמובן. היה מחסור במצרכי המזון, והיוקר האמיר. ליד חנויות המכולת נתמשכו תורים. פדיון רב היה לבתי המסחר של המאנופאקטורה ומוצרי העור. הלקוחות היו האנשים "שמקרוב באו", פקידים, קצינים וחיילים. הם עטו על סחורות אלה, קנו מכל הבא ליד ולא עמדו על המקח. הם שילמו בזלוטות. רובלים סובייטיים לא נראו כלל. מיליוני זלוטות נמצאו במרתף הבאנק הממשלתי והם חולקו בין אנשי השלטון החדש[18].

הפועלים עדיין לא רותקו למקומות עבודתם. פועלים בבית־החרושת של האחים לוריא עזבו את עבודתם, ומן־הסתם מצאו להם עבודה אחרת. עקב שאיפתם של השליטים החדשים להגדיל את הייצור נפתחו בתי־החרושת לפני פועלים רבים אחרים. מספר הפועלים באותו בית־החרושת הוכפל. השכר היומי של פועל היה כנראה 5 זלוטות, בעוד כשכוח הקנייה של הזלוטה ירד עד כדי חמישית מערכו הקודם. פוּד, כלומר 16 קילוגראם, תפוחי אדמה עלה מזלוטה אחת לחמש זלוטות[19]. אולם גרוע ביותר היה מצבם של האנשים שלא היו פועלים ולא היו להם חסכונות. תוך זמן קצר נתחדשה התופעה של ימי מלחמת־העולם הראשונה — מכירת חפצי בית ובגדים, והלקוחות היו הפקידים הסובייטיים[20].

המפלגות חדלו להתקיים, הן נתפזרו מאליהן. תנועת ה"גוער הציוני" הוסיפה זמן־מה לפעול במחתרת וכן גם תנועת ה"שומר הצעיר". לקיבוץ החלוץ "שחריה" ניתנה רשות להתארגן מחדש, משום הסיכוי שחברי הקיבוץ עשויים לסייע להקמת קולחוזים בסביבת העיר. אולם הקיבוץ נתפזר כעבור חודשים מספר[21].

בפקודת השלטונות נפתחו בתי־הספר כשבועיים לאחר הכיבוש. הוכרז כי הלימוד יינתן חינם. המורים הפכו אפוא לעובדי הממשלה או העירייה. בשבועות הראשונים ללימודים לא חלו בבתי־הספר שינויים יסודיים. בבתי־הספר העבריים היו הלימודים בשפה העברית, אלא שבגימנסיה "תרבות" הונהג לימוד אוקראינית, וכעבור זמן־מה הוחלפה האוקראינית בבלורוסית. להיראת לשונות אלה באו מורים יהודים מרוסיה. שינויים אלה היו כרוכים כנראה בשאלה, לאיזו רפובליקה סובייטית תסופח העיר, לרפובליקה האוקראי־

15. ראה הע׳ קודמת.
16. ראה הע׳ 3 ; אליאסברג, שם, עמ׳ 225.
17. ד"ר י. מרגולין, בימי הכיבוש הסובייטי, פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 311 ואילך.
18. אליאסברג, שם, עמ׳ 227—230 ; פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 312, 318, בעניין הבחירות לוועד האגודות המקצועיות של עובדי המסחר והפקידים.
19. ראה הע׳ 3.
20. אליאסברג, שם, עמ׳ 229.
21. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 156, 187, 200.

נית או לרפובליקה הבלורוסית. אולם לא עבר אלא כחודש ימים ונגזרה גזרה על העברית וספרותה, וי׳דיש נקבעה כשפת ההוראה לכל המקצועות. תכנית הלימודים שונתה לחלוטין. לימוד התנ״ך ויצירותיהם של המשוררים והסופרים העבריים־הלאומיים נאסרו אפילו בתרגום יידישאי. כל ספרי הלימוד הוחלפו בספרי לימוד שהובאו מרוסיה הסובייטית, ובכתיב היידישאי שהונהג שם. מלימוד ההיסטוריה היהודית הוצאו כנראה לגמרי תקופת המקרא ותקופת בית שני, המשנה והתלמוד, כדי לעקור מן הלב את הדת ואת הקשר של עם ישראל לארצו, ואת הציונות. לשם כך הופסק גם לימוד הגיאוגראפיה של ארץ־ישראל. החינוך היהודי־הלאומי נעקר, והמורים החדשים, שבאו כתוספת למורים הקודמים, ניהלו תעמולה אנטי־דתית. באותה שנה כבר לא נחוג חג החנוכה בבתי־הספר. למורים העבריים־הלאומיים ולתלמידים שלמדו בבתי־הספר העבריים היתה זו טראגדיה גדולה. כשאחד ממורי הגימנסיה הודיע בכיתתו: ״ילדים, אני מדבר אליכם היום בפעם האחרונה בשפה העברית״ פרץ בבכי ואחריו התייפחו כל התלמידים, ובאחד מימי חנוכה של אותה שנה מצאו התלמידים בכיסי מעיליהם כרוז מודפס עברית, ובו היו משפטים אלה: ״זכרו, ילדים, כי שפתנו היא עברית. היום חג החנוכה, חג המכבים. יחוג כל אחד את חג הגבורה העברית בביתו״. אם נוסח זה הוא מדויק, הרי כרוז זה היה מעשה ידיו של אחד המורים. וחבר תלמידים נאמנים תקעו אותם בכיסי המעילים. האימה מפני הנ.ק.וו.ד. היתה כבר אז גדולה. כשנודע דבר הכרוז למורה דוד אלפר, שהיה עוד בתפקיד מנהל הגימנסיה, קרא את התלמידים לאספה וביקש מהם שלא יעשו עוד כדבר הזה[22]. פעילות הנ.ק.וו.ד. החלה, כאמור לעיל, בימים הראשונים לכיבוש. ראשונים לחקירות, למאסרים ולגירושים היו פעילי ה״הסתדרות הציונית החדשה״, בית״ר ומאנשי ״ברית החיל״, שחבריו היו לשעבר חיילים בצבא הפולני. הם נחשבו לאנטי־רבולוציונרים מובהקים, והוגלו לאזורים נידחים בברית־המועצות[23]. אחריהם בא תורם של ״קאפיטאליסטים״, מהם אלה שבתי העסק שלהם ומחסניהם נתרוקנו בקניותיהם של אנשי הממשל החדש. הללו גורשו עם משפחותיהם לעיירות שבסביבת העיר, כ״אנשים בלתי רצויים״[24].

וילנה, שנתפסה על־ידי הצבא הסובייטי וסופחה לליטא ב־29 באוקטובר אותה שנה, נראתה כקרש הצלה ומעבר לארצות שמחוץ לשלטון הנאצים והסובייטים כאחד. עד לסיפוחה לליטא לא היתה כרוכה הבריחה אליה בשום סכנה. נסעו באופן לגאלי ברכבת. אולם המצב הוחמר לאחר־מכן. אז אפשר היה לנסוע ברכבת רק עד לידה, והיה צורך להבריח את הגבול הליטאי החדש, בין ראדין הסובייטית לבין איישישוק הליטאית. בין ראשוני הבורחים מפינסק היה הרב ר׳ שמואל ויינטרויב עם בחורי ישיבתו ״בית יוסף״. לפני כעשרים שנה ברח ר׳ שמואל ויינטרויב עם ישיבתו מרוסיה, מחמת הרדיפות של הבולשביקים. הוא ידע אפוא את הצפוי לו ולתלמידיו במשטר החדש. אגב, מווילנה עברה הישיבה לווילקומיר[25]. ברם לא רבים ניצלו את אפשרות הבריחה לווילנה, אם משום שקיוו כי גם במשטר הסובייטי אפשר יהיה לחיות, ואם משום שלא רצו לעקור ממקומם ולנדוד למקום שבו יהיו תלושים ונטולים מכל מקורות פרנסה. ברחו כארבעים צעירים וצעירות מחברי תנועת ה״נוער הציוני״, מחברי הקיבוץ ״שחריה״, אחדים מחברי ה״שומר הצעיר״, כ־25 חברים של בית״ר[26]. היו עוד אחדים שברחו, כשהרגישו שעוקבים אחריהם, כגון סגן המנהל בבית־החרושת של לוריא[27]. והיו שניסו להגיע לווילנה ולא ניתן להם לעבור את הגבול. מהם שנעצרו על־ידי המשמרות הסובייטיים או הליטאיים, וכנראה לא כולם יצאו בשלום מנסיונות אלה. מהרפתקאות הבריחה וסכנותיה יש לנו תיאורו של י. אליאסברג. הוא יצא ללבוב בדצמבר 1939 ל״נופש״. כאן שמע בחוגי הפליטים שרבים בורחים לרומאניה, אלא שהדבר כרוך בסכנה גדולה, כי המשמרות הרוסיים אורבים בעזרת כלבי גישוש, ומי שנתפס נשלח לעבודת־פרך לצפון הרחוק. כן שמע כי המעבר להונגריה מסוכן פחות. אולם לא רצה לטפס בהרי הקארפאטים כשהם מושלגים. הוא החליט אפוא לברוח לווילנה, והודיע על כך במברק ובשיחה טלפונית לאשתו בפינסק, ונסע ברכבת מלבוב ללידה. שם מצא את אשתו ובתו. התחיל משא ומתן עם מורי דרך מבריחי הגבול. והנה באחד הלילות פרץ לחדר האכסניה שלו הסוחר הפינסקאי גולד וסיפר, כי בערב שלפני־כן יצא בעגלת חורף אל הגבול ונתגלה על־ידי המשמר הנייד. הודות לסוסיו המהירים הצליח לברוח, אולם נפל מן העגלה וחזר כל עוד נפשו בו. ושוב נתקל אליאסברג במכר שעבר כבר את הגבול, אולם החיילים הליטאים ג׳רשוהו באכזריות. אליאסברג ובני ביתו חזרו ללבוב בציפיה לסרטיפיקאט מארץ־ישראל. ב־13 באפריל גורש הוא ומשפחתו לקאזאכסטאן[28].

ב־29 בנובמבר 1939 נערך משאל־עם בדבר סיפוחה של העיר לרפובליקה הבלורוסית. האוכלוסייה מוכת הפחד הצביעה פה אחד בעד הסיפוח[29]. הדבר נעשה לאחר תעמולה רבה ואספות המוניות. כעבור זמן לא רב באה הודעה על מתן דרכונים של אזרחים סובייטיים[30]. כפי הנראה ניתנו הדרכונים לכל מי שרצה בכך. בדרך זו ניתנה אפוא גושפנקה חוקית לכל שנעשה ושייעשה. החקירות, המאסרים, ובעקבותיהם הגירושים נעשו תכופים יותר ויותר. נחקרו, נאסרו וגורשו בונדאים וקומוניסטים וגם פועלים סתם. צבי יאקשין, שהיה חבר ועד הפועלים בבית־החרושת של האחים לוריא, נאסר, לפי דבריו ביומנו שכתב, משום שלא מצא חן בעיני

22. שם, עמ׳ 128. ברשימה כאן ישנן סתירות פנימיות בנוגע לסדר הזמנים, אבל עצם הדברים נראים כמדויקים; ראה שם, עמ׳ 155, 312.
23. שם, עמ׳ 202, 208, 209. בין הראשונים לגירוש היה אברהם (אדולף) פלזן, שהיה חבר הנהלת העירייה, ראה שם, עמ׳ 546.
24. אליאסברג, שם, עמ׳ 229.
25. העיתון שערים, 15 במארס 1945.
26. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 156, 187, 200, 208.
27. אליאסברג, שם, עמ׳ 226.
28. הנ״ל, שם, עמ׳ 231—233.
29. הנ״ל, שם, עמ׳ 230.
30. מרגולין, שם, עמ׳ 313.

המנהל החדש על שטען למען הפועלים בענייני שכר ועצים להסקה, והביע דברי ביקורת על דרך ניהולו. הוא לא היה היחיד שנאסר בעד "חטא" כזה או בדומה לו. בדברי זכרונותיו ישנם דברים מאלפים על המאסרים, החקירות והגירושים. הוא נאסר בליל ה־12 בדצמבר. יחד אתו הובל למאסר עוד צעיר אחד. במרתף הבית של הנ.ק.ו.ד. שלתוכו הוכנס מצא אחים לצרה. בחדר קטן שבמרתף שבו "הסתדר" מצא כ־15 איש. בלילה שלאחר־מכן הוצאו מן החדר הזה אנשים שלא חזרו עוד ובמקומם הובאו אחרים. לאחר שנחקר באותו לילה הוכנס למכונית אפלה, ובה היו עוד אנשים, יהודים ופולנים. כולם הועברו לבית־הסוהר. בחדר בית־הסוהר שלתוכו הוכנס היו 42 איש, יהודים, פולנים ובלורוסים. רוב הפולנים היו בעבר פקידים בכירים, קצינים, שוטרים ועורכי־דין. בבית־הסוהר ישב עד אוגוסט 1940. תוך אותו פרק־זמן הובל לחקירה פעמיים. שם הוטחה בפניו בין השאר האשמה, כי דיבר בגנות השלטון הסובייטי. העיד נגדו עד אחד. בלא קושי גילה יקשין בו במקום את שקריו, והחוקר נוכח לדעת שאכן העד הוא עד־שקר. אף־על־פי־כן הועבר מבית־הסוהר, עם אסירים אחרים, לפנים רוסיה האסיאתית. אגב, המזון שניתן לאסיר בבית־הסוהר היה 600 גראם לחם ופעמיים ביום מרק [31].

ב־23 בדצמבר 1939 נאסר דבר ה"בונד", אהרן־יודל שלאקמן ובונדאים אחרים, שהיו פועלים בבית־החרושת לגפרורים, והוגלו לסיביר. באותו פרק־זמן נאסר מנהיג ה"בונד" בפולין ד"ר ארליך, הפליט מוורשה, שהתגורר בביתו של יעקב הולצמן [32]. נאסר הקומוניסט דוד שלוסברג, ובכלל ירד כבודם וערכם של הקומוניסטים המקומיים. הם נאלמו והורחקו או התרחקו מכל תפקיד "עסקני" ונחבאו אל הכלים. הגירושים נעשו בלילות, והם נתגברו כנראה בחודש מארס 1940. ד"ר י. מרגולין, שהיה פליט בעיר, כותב כדלקמן: "זכורים לי לילות מארס של 1940, כשהייתי מתעורר משנתי ומאזין באפלה לקולות הזוועה. ברחובות נשמעו בכיות ומאי־שם הגיעו התייפחות וקינה של נשים... תיארתי לי את המחזה, כשאנשים מזוינים מתפרצים בעיצומו של לילה, צורחים ומאיימים: במשך שעתיים לארוז ולהיות מוכנים". והוא ממשיך: "חנות המכולת הקרובה, שאך אתמול אפשר היה להשיג בה חמאה וגבינה, היתה עד בוקר ריקה, החלונות סגורים, התריסים מוגפים, והדלתות נעולות" [33]. מכאן שבין המגורשים היו בעלי חנויות מכולת ומשפחותיהם. לפי דבריו נאסרו באפריל אותה שנה "הציונים, והוגלו למשך 8 שנים במחנות" [34]. כוונתו בוודאי לפעילים בהסתדרות הציונית. אולם כנראה, יש בדבריו הכללה מוגזמת. יוסף שקולניק, מרדכי־יוסף סגלביץ, אלתר איינבינדר, וכן ניימן, שהיה חבר של "פועלי ציון הימניים" (?), גורשו עם משפחותיהם לעיירות שבסביבת העיר [35]. ב־15 ביוני החל גירוש הפליטים שנמנעו מלקבל דרכון סובייטי, מתוך ציפייה שביום מן הימים יחזרו אל מקומות מגוריהם הקודמים ואל משפחותיהם. כאלף אנשים גרשו תוך זמן קצר [36].

באחד מימי יאנואר 1940 בוטל תוקפם של שטרי הזלוטות הפולניות. כמטבע חוקי יחידי הוכר הרובל הסובייטי, ולא ניתן לאיש להחליף ברובלים למעלה מ־300 זלוטות [37]. תוך יום נעשו עשירים — עניים, ובזלוטות הנותרות שלהם יכלו "לצור על פי צלוחית". הוחל בבניינו של המשטר הכלכלי הקומוניסטי. בתי העסק הופקעו מידי בעליהם. הרב ההיסטוריון ר' שמעון הוברבאנד מפטרקוב, שנספה בטרבלינקה באוגוסט 1942 ואשר היה בפינסק ובסביבתה הקרובה במשך חודשיים מפסח 1940, מתאר את המצב כדלקמן: "כל בתי־החרושת, הבתים והעסקים הגדולים הולאמו. עסקים יותר קטנים ובתי־מלאכה המשיכו במפעליהם, אך שילמו מסים עצומים, פי 20 מהמסים ששילמו תחת השלטון הפולני. לאט לאט אזלו אצלם כל חומרי הגלם, שכן הקואופראטיבים לא מכרו להם. בעלי־המלאכה החלו להתאגד והקימו 'ארטלים'". על מצבם של בעלי־המלאכה אנו קוראים בדברי זכרונותיו של מאיר ברומברג, שנמלט מן העיר עם פלישת הנאצים: "בעל־מלאכה שעבדו אצלו שלושה פועלים נחשב כבר לקאפיטאליסט. ובעל־מלאכה שהמשיך לעבוד לבדו בסדנתו הטילו עליו מסים מרובים שלא היה יכול לעמוד בהם, ונאלץ לסגור את סדנתו. לבסוף אירגנו את כל המלאכה הזעירה בקואופראטיבים, שנוהלו על־ידי מרכז לקואופראציה". החנויות הקטנות חוסלו: "לנו היה קצת משונה לראות — כותב ברומברג — איך חוסלו החנויות הקטנות, פירקו את הקירות ובמקומן נפתחו חנויות גדולות" [38]. ויש להוסיף, כי "החנויות הגדולות" היו של הממשלה, ואפשר שבעלי החנויות הקטנות הפכו שם לזבנים וכדומה. כתמורה לחיסולם של המפעלים העצמאיים הומצאת עבודה לכל, בין שהיה צורך בה ובין לאו. "כל הגברים והנשים שרצו לעבוד והיו מוכשרים לעבודה קיבלו עבודה במפעלים ממלכתיים. כל אלה שסיימו ולוּ בתי־ספר עממיים בלבד, קיבלו משרות ממשלתיות". ד"ר י. מרגולין כותב: "בכל עבר לפתע תהליך של פרולטאריזאציה... כל מי שלא היה לו מקור הכנסה קבוע, היה לעובד סובייטי" [39]. מי שהיה בגיל העבודה נאלץ לעבוד, אם כפקיד, אם כפועל ואם כשרת. אחרת היה צפוי לגירוש. מאלף בעניין זה מצבו של האדמו"ר ר' אלימלך מקארלין. עליו מספר אחד כדלקמן: "בחול־המועד סוכות תש"א (1940), כשעבדתי בתור מנהל המחסנים של איגוד הצרכניות הממשלתיות במחוז פינסק, באו אלי כמה מאנשי שלומו של האדמו"ר זצ"ל... ואחרי

31. ראה הע' 3.
32. פינסק, כרך ב', עמ' 527, 528, 318.
33. שם, עמ' 312.
34. שם.
35. שם, עמ' 536, 558, 559, וראה הע' 14.
36. שם, עמ' 313.
37. שם, עמ' 312.
38. ראה הע' 14. וראה הרב שמעון הוברבאנד, קידוש השם, כתבים מימי השואה, (מתוך ארכיון רינגלבלום בגטו וארשה) בעריכת נחמן בלומנטל ויוסף קרמיש, תל־אביב תשכ"ט, עמ' 181.
39. ראה הע' 37.

השתדלויות רבות רשמו את הרבי לעבודה בתור שומר לילה של המחסנים... הדבר נעשה על־ידיהם כדי ל׳הכשיר׳ את הרבי זצ״ל כאזרח בעל זכויות מלאות, שיש לו עבודה קבועה במקום, וכך לא יהא צפוי לגירוש מגבולות פינסק, כיתר האנשים ה׳לא־פרודוקטיביים׳ שהיו בפינסק ושגזר־דינם היה גירוש לעיירות הנידחות״ [40]. בית־החולים של הקהילה ובתי־החולים האחרים הפרטיים נסגרו. לעומת זאת הורחב בית־החולים הממשלתי. חלק מן הרופאים ומן הצוות הרפואי שהועברו אליו הפכו לעובדי הממשלה. אגב, משכורתם של הרופאים היתה טובה למדי. הם קיבלו 300 רובל לחודש (קילוגראם לחם עלה 0.85 רובל). פראקטיקה פרטית נאסרה והעזרה הרפואית ניתנה חינם [41]. רופאים שנראו כמיותרים הועברו למקומות אחרים [42]. מעורכי־דין, פרט חמישה מהם, נשללה הזכות לעסוק במקצועם [43].

אין ספק, כי במצבם הכלכלי של שכבות העמלים בפינסק, אלה שגם בעבר לא היה מצבם טוב, לא חלה תמורה ניכרת לרעה. אמנם החופש ניטל מהם. אסור היה לעזוב את מקום העבודה ללא רשות, ומן הנמנע היה לפצות פה ולדרוש הטבות בתנאי העבודה. לעומת זאת ניתנה להם האפשרות לצאת לנופש במוסדות הבראה. ״הקולנוע והתיאטרון היו מלאים פועלים״, וכנראה קיבלו כרטיסים חינם. בזיל־הזול אפשר היה לקנות ״ספרים טובים ביידיש, ברוסית ובלורוסית, וכל פועל היה יכול לרכוש לו ספרייה. נפתחו שיעורי־ערב לרוסית ולחשבון״, אף הם חינם. הונהג גם ״משפט ציבורי פומבי״, ולפועלים ניתנה הזכות לחוות דעה. כשמעל הקומוניסט ״ראש מרכז הקואופראציה״ של המלאכה הזעירה, הועמד לדין לפני ״בית־משפט ציבורי״. הוא נידון לעשר שנות מאסר ולעבודת פרך, ו״כל אנשי הקואופראציה הצביעו פה אחד בעד פסק־הדין״ [44].

הפועלים ״התרגלו לחיים אלה, הסתגלו, והיו מרוצים מן המשטר״, במיוחד מרוצים היו על שהפכו ״לאזרחים של מעצמה גדולה בתקופה של סערה איומה בעולם״. ״אנחנו היינו מרוצים מאוד״ [45].

ברם, החרדים על דת ישראל חשך עליהם עולמם. בהתחלה היה יום המנוחה לאחר כל חמישה ימי עבודה, ולאחר־מכן נקבע כי יום המנוחה יהיה ביום הראשון בשבוע. חגי ישראל בטלו. במקומם באו שני ״ימים־טובים״ אחרים, והם: ה־7 בנובמבר, יום המהפכה הבולשביקית, והאחד במאי. בתהלוכות שנערכו בימים אלה היו הכל חייבים להשתתף, כשפרח אדום בדש בגדם. בוודאי, שומרי מצוות עשו את שביכולתם כדי להימנע מעבודה בשבתות ובחגי ישראל, אולם חוק שיצא ב־22 ביוני 1940 מנע את האפשרות הזאת. חוק זה קבע: פועל שיאחר לבוא לעבודה למעלה מ־20 דקות יוטל עליו קנס ב־15 עד 25 אחוזים ממשכורתו בתקופת זמן מ־3 עד 6 חודשים, ואם יאחר פעם שנייה ייענש במאסר מ־3 עד 6 חודשים. בית־הכנסת הגדול הפך לבית תיאטרון. ״פוליטרוקים״ יהודים ״שפעלו בכל מקום עבודה״ אספו חתימות של יהודים על כתב־בקשה להפוך את בית־הכנסת ל״בית תרבות לפועלים״. בתי־מדרשות נסגרו. בשלוש הכנסיות הנוצריות שבעיר לא פגעו ״ולא ניצלו לשום מטרה אחרת״. א. אביבי מספר בזכרונותיו: ״דבר הפכתו של בית־הכנסת הגדול לתיאטרון בא ביוזמתו של חוטיאנוב, יהודי סובייטי שהיה מזכיר העירייה. בן ציון פאפיש גיסי, שהיה מעובדיו הבכירים של בית־החרושת האלפרן, סיפר לי בצער עמוק כי יהיה נאלץ לחתום על בקשה זאת שתוגש לו מחר־מחרתיים. אני אמרתי לו שאם יחתום על בקשה זאת לא אדבר אתו עולמית והוא לא חתם, אבל רובם ככולם חתמו בכאב ובדמעות, כי גדול פחד המשטר עליהם... יום המנוחה משבת ליום ראשון היתה גזרה שפגעה קשות ביהודים. לפני גזרה זאת היתה לנו הזדמנות לשבות שבתנו בהיתר אחת לשישה שבועות... בחג השבועות האחרון לפני פרוץ המלחמה התפללתי ב׳שטיבל׳ של הרבי מקארלין. הרבי קרא אקדמות בהתלהבות ובדמעות. נראה כי לבו אמר לו את המתרחש לבוא... את חתנו אסרו הסובייטים ואמרו לשלחו לארץ גזרה. חסידיו הטילו את מלוא השפעתם והזילו הרבה כסף מכיסם והוא שוחרר״. ועוד מספר א. אביבי: ״במקביל לפעילותו האנטי־דתית של המזכיר חוטיאנוב גילינו פעילות דתית ביוזמתו של הרב ר׳ אהרן ואלקין זצ״ל. מיד עם בוא הסובייטים ונוכח תעלוליהם נפל פחדם על הרב הישיש והיה מוכן כל רגע לגירוש. הוא הוריד את המגבעת הרבנית שלו וחבש כובע פרולטרי. בו לא פגעו לרעה. ואילו את אהרן־יודל שלאקמן, מנהיג ה׳בונד׳ בעיר, שהיה עורך כל שנה ביום־הכיפורים ארוחות חינם לכל דיכפין ליד חלונו של הרב ואלקין, אסרו הסובייטים והוא גווע ברעב באחד מבתי־הכלא ברוסיה. למרות הפחד בו היה הרב אפוף וסכנת הגירוש, ערך מכתבי בקשה אחדים, בהם ביקשו אזרחי העיר להשאיר בשכונתם בית־כנסת אחד. למטרה זאת גויסו על ידו צעירים, ואני הייתי אחד מהם. הלכנו מבית לבית והחתמנו את הרוצים בכך. חתם רק האיש שסיכן את עצמו. זוכר אני שבית־כנסת אחד בקארלין היה קיים עד פרוץ המלחמה, פרי שתדלנותו״ [46]. ושוב מאַלף מצבו של האדמו״ר ר׳ אלימלך מקארלין: ״לפי רשיון מטעם מחלקת השיכון של המועצה העירונית בא לגור אתם שכן זר, פקיד ממשלתי, ובידו רשות לשימוש משותף במטבח. מאז ניטלה היכולת ממשפחת הרבי זצ״ל להשתתף במטבח, כי השכן החדש, רוסי מבטן ומלידה, מרוסיה הגדולה, לא היה נזהר,

40. ד״ר זאב רבינוביץ, החסידות הליטאית מראשיתה ועד ימינו, עמ׳ 158—159, ירושלים 1961.
41. פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 312, 587.
42. ראה על ד״ר אלחנן איינבינדר, שם, עמ׳ 558. ד״ר יגרמן וד״ר נורקין גויסו לצבא הסובייטי. בימים הראשונים היו במסע נדודים צבאי ואחר־כך נעלמו עקבותיהם. א. אביבי, זכרונות, כ״י.
43. ראה הע׳ 14.
44. שם.
45. שם, וראה פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 319, 567.
46. ראה הע׳ 14. א. אביבי, זכרונות, כתב־יד. ש. הוברבאנד, שם, עמ׳ 182—183. ל. שצבץ, זכרונות, העיתון שערים, מיום ט״ז בטבת תשכ״ט.

כמובן, בענייני כשרות... ורגיל היה לצלות חזיר קטן בתנור" [47]. ומן־הסתם לא היה האדמו"ר היחיד שניתנו לו שכנים כאלה. בבתי־הספר התנהלה תעמולה אנטי־דתית. בגימנסיה — שהיתה לפני הכיבוש הסובייטי גימנסיה "תרבות" — השתדלה ההנ־הלה להשפיע על התלמידים שיצטרפו אל ה"קומסומול". המנהל דוד אלפר הודח מתפקידו ובמקומו בא מנהל חדש, יהודי מברית המועצות [48]. הספריות, לרבות ספריות פרטיות, הוחרמו ורוכזו באחד הבתים ו"מומחים" הרחיקו את הספרים ה"פסולים" [49]. אגב, ד"ר י. מרגולין, שדברי זכרונותיו שימשו לנו מקור לתיאור פרק זה, היה "צנזור", עד שהוגלה כפליט שלא קיבל אזרחות סובייטית, שהרי כך הוא כותב: "כל בוקר לוקח הייתי את מנת הספרים שלי מידי הממונים עלי ומשאירם אצלי מבלי לפתחם עד הערב" [50]. בין הספרים שנפסלו היו גם כתבי מנדלי, שלום עליכם ופרץ. ובוודאי נפסלו כל הספרים בעלי תוכן דתי. על גורלם של ספרי־התורה ושאר ספרי הקודש שהיו בבית־הכנסת ובתי־המדרשות אין לנו ידיעות. כפי הנראה היתה כבר אז מדיניות לדחוק את רגליה של יידיש, כי בספרייה העירונית הסובייטית שנפ־תחה בביתו של יעקב אליאסברג לא היו ספרים ביידיש, אם כי אלה לא חסרו בחנויות הספרים החדשות. ספרן הספרייה על שם ברנר, סאמורין, שנידון בשנת 1937 למאסר על שהחזיק בספרייה ספרות קומוניסטית, נתמנה ספרן בספרייה העירונית הסובייטית [51].

ימים מספר לפני ה־22 ביוני 1941, שבו החלה התקפת הנאצים על רוסיה הסובייטית, הורגשה בעיר פעילותה המוג־ברת של הנ.ק.וו.ד. אנשים נעצרו, לפעמים ברחובות, הובלו לרכבת ונשלחו לסיביר, בתור אלמנטים שאין לתת בהם אמון בשעת־חירום. מהם מי שהיו ציונים, ומהם מי שהיו "קאפיטא־ליסטים", וגם פליטים שקיבלו את האזרחות הסובייטית [52]. כבר ביום הראשון למלחמה נראו מטוסי האויב בשמיה של פינסק. ביום שלאחר־מכן פוצצו צנחנים את מחסני הנשק שהיו בקרבת מקום ליד הרכבת. השלטונות הסובייטיים בעיר נבוכו. בעיר הוכרז על גיוס. ב־26 ביוני נשלחו המגויסים ללונינץ. משבאו לשם החזיר אותם גנראל סובייטי לפינסק. ב־28 ביוני הוברר כי "המצב לאחר ייאוש", המגויסים היהו־דים החליטו להצטרף אל הצבא הסובייטי הנסוג. ואכן עלה הדבר בידם ובשחר יום המחרת יצאו ברכבת, שעל אף ההפ־צצות מן האוויר הצליחה להגיע ב־6 ביולי לאוריול. שם עברו את האימונים הצבאיים. אולם מחוסר אמון בתושבים של שטחי פולין לשעבר הועברו לאחר־מכן לאיזבסק שבאוראל. לפי דבריו של דוד פלוטניק, שהיה אחד מן המגויסים ולאחר־מכן אחד הפארטיזאנים אמיצי הלב ביותר במלחמה נגד הנאצים, מצא שם "מאות בני פינסק" [53]. כנראה רוכזו שם מגויסים כמוהו, מגורשים ופליטים, שהצליחו לברוח לפני שנפלה העיר בידי הנאצים.

מובן מאליו שהאימה והבהלה שתקפו את היהודים בעיר היתה גדולה. היחס של הנאצים ליהודים בשטח פולין הכבושה בידיהם היה ידוע למדי. חיפשו דרכים לבריחה, אולם מוצא לא היה אלא בשביל צעירים נועזים. הרכבות היו תפוסות על־ידי הצבא הנסוג ועוד זאת, הן שימשו מטרה להפצצות האויב. כלי רכב אחר לא היה. היו שיצאו ברגל בכיוון ללונינץ, אולם בדרך עוכבו על־ידי אנשי הצבא הסובייטיים והוחזרו העירה.

הבריחה אל הערים שבאזור הביצות אף היא היתה מסו־כנת, כי "הרצח שלט בדרכים". קבוצת צעירים ברחה בסירה על פני נהר פינה, בכיוון לדויד־הורודוק, ואיך שהוא הגיעו לשם. הם מצאו את העיירה מלאה פליטים שכובים ברחובות. נסיונותיהם לעבור לטורוב, שמעבר לגבול הרוסי הקודם, נסתיימו בלי הצלחה. משמרות סובייטיים החזירו אותם כלעומת שבאו. ב־3 ביולי נדרשו הפליטים שבעיירה לחזור למקומותיהם, בנימוק "כי האויב נהדף". ב־4 ביולי ברחו בסירת־מוטור האחרונים מאנשי הממשל הסובייטי שבעיר. לפנות־ערב של אותו יום נכנסו ראשוני חיל החלוץ של צבאות הנאצים [54].

---

48. פינסק, כרך ב', עמ' 128.
49. ראה הע' 14.
50. ד"ר מרגולין, שם, עמ' 313.
51. ראה הע' 14.
52. פינסק, שם, עמ' 320.
53. שם, עמ' 375.
54. ראה הע' 14.

ביבליוגראפיה

הערה כללית

א. במדור "כתבי עת" ציינו בחלקם כל שנות הופעתם של היומונים והבטאונים השונים, גם כאשר לא השתמשנו בכולם לצורך המחקר.

ב. המאמרים שב"טויזנט יאָר פינסק" וספר פינסק כרך ב', לא פורטו.

ג. לא הובאו בביבליוגראפיה תעודות וכתבי־יד ארכיוניים הנמצאים בארכיון הציוני הכללי, ארכיון החברה ההיס־טורית הישראלית, ארכיון הג'וינט, ארכיון ייוו"א ואחרים.

ד. במקרים שלא היתה ודאות באשר לתאריך הפסקת הופעתו של כתב־עת הדבר צוין על ידי שלש נקודות.

א. ספרים, חוברות ומאמרים — עברית ויידיש

אבראַמאָוויטש הירש, פאַרשווּנדענע געשטאַלטן, בוענאָס־איירעס, 1958.

אגורסקי ש., די סאָציאַליסטישע ליטעראַטור אויף יידיש, מינסק, 1935, כרך ב'.

אדלר ישי, ספר יובל, תל־אביב, 1957.

אדלער מ., עפּיזאָדן פון אַמאָל, 20 יאָריקער יובילעאום־זשורנאַל, פינסקער ברענטש א. ר. 210, ניו־יאָרק, 1928.

אוסישקין מ., אגרות אל יהושע איזנשטאדט־ברזילי, פורסמו ע"י י. קלויזנר, העבר חוברת י"ב, תשכ"ה, עמ' 29—65.

אחיאסף — ראה: לוח אחיאסף.

אייזנשטט ש., פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, מרחביה, 1944.

אליאסברג י., בעולם ההפיכות, ירושלים, תשכ"ה.

אליאש י., זכרונות ציוני מרוסיה, תל־אביב, 1955.

אלעקסאנדראָוו הלל, די יידישע באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך פון ווייסרוסלאַנד, צייטשריפט, מינסק, 1928.

אנציקלופדיה חינוכית, כרך ד', ירושלים, תשכ"ד.

אפל י., בתוך ראשית התחיה, תל־אביב, 1936.

ארז יהודה, ההגנה העצמית ברוסיה בשנים 1903—1905, לפי ידיעות עיתון הסוציאל־דמוקראטים הרוסים איסקראַ, העבר, שנה ד', תשט"ו, עמ' 82—94.

בוכבינדער א. נ., די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג אין רוסלאַנד, ווילנע 1931.

בורוכוב ד. ב., כתבים, כרך ב', תל־אביב, 1958.

בחלום ובמעשה, ספר זכרון ליצחק אשרניידיץ', תל־אביב, תשט"ז.

בית אהרן, בראדי, 1875.

ברגמן י., חיים וויצמן ועירו פינסק, הבוקר, תל־אביב 4.12.1944.

ברוידס יצחק, וילנה הציונית ועסקניה, תל־אביב, 1940.

בריינין ראובן, אגרות, פורסמו ע"י גדליה אלקושי, מאסף לדברי ספרות, בקורת והגות, כרך ד', ירושלים 1964, עמ' 515—538.

בריינין ראובן, מיין לעבנסבוך, ניו־יאָרק, 1946.

ברין יוסף, רעפּאָרט צו דעם דזשאָינט פינסקער רעליעף קאָמיטע פ"ן... אָן איבערבליק איבער פינסק און איהרע אנשטאַלטן, שיקאַגאָ, 1921.

גאָלדאָווסקי מ., פון ווייטן אַמאָל און היינט, ניו־יאָרק, 1959.

גבת ספר, מקורות וקורות, 1937.

גולדהורן מיכאל, מימים עברו, יומן המשק, גבת, 1.5.1953, גליון 24 (786).

גאָרדאָן י. ל., אגרות, בעריכת י. י. וייסבערג, וואַרשא, 1894.

דאָס לעבן... צוואַנציק יאָריגער יובילעאום, פינסקער ראַדי־קאַלער ברענטש, 210 א. ר., [ניו־יאָרק 1928].

פופצן יאָריגער יובילעאום־זשורנאַל 1908—1923, ניו־יאָרק, 210 בר. א. ר. בעריכת ש. דאַוויטש, 1923.

דאָס לעבן אין און אַרום אונדזער ברענטש, ספּעציעלער 40 יאָריגער יובילײ־זשורנאַל 1908—1948, א. ר. ברענטש 210, בעריכת ש. דאַוויטש, [ניו־יאָרק, 1950].

דאָס לעבן... פינף און פערציק יאָריקער יובילײ־זשורנאַל 1908—1953, בעריכת ש. דאַוויטש, [ניו־יאָרק 1954].

דאָס לעבן... 50 יאָריקער יובל־בוך, פינסקער ברענטש אַרבעטער־רינג, 210, בעריכת ש. דאַוויטש, [ניו־יאָרק 1958].

דער באַזאַר, פינסק, טבת, תרצ"ג (חוברת חד־פעמית).

דובנוב שמעון, דברי ימי ישראל בדורות אחרונים, ברלין, תרפ"ד.

די אַרבייט, זאַמלהעפט, וואַרשע, 3.6.1921.

דינור בן־ציון, עולם ששקע, ירושלים, 1958.

דינור בן־ציון, דמותה ההיסטורית של היהדות הרוסית ובעית החקר בה, ציון, שנה כ"ב, ירושלים, 1957, עמ' 93—118.

די פיפעלס רעליעף פון אַמעריקא, פאַקטען און דאָקומענטען, 1915—1924, ניו־יאָרק, 1924.

דרויאנוב אלתר, כתבים לתולדות חיבת ציון ולישוב בא"י, כרכים א'—ג', אודיסה—תל־אביב, תרע"ט—תרצ"ד.

דרויאנוב אלתר, ציונות בפולניה, רשמי מסע, תל־אביב, תרצ"ג.

דרויאנוב אלתר, ציונות בפולניה, מאזניים, כרך ד', גל' ט' (קנט).

האניג א., בית מושב זקנים, לקוטים מכתבי יד נדפס יחד עם "דעת קדושים" לי. ט. אייזינשטאט, ס"ט פטרבורג 1897/1898.

הורודצקי ש. א., זכרונות, תל־אביב, 1957.

הלל שלמה, פרקי בסרביה, תל־אביב, 1952.

העללער אליעזר, יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילן, לויט דער אנקעטע פון 1921, בעאַרבייט אונטער דער לייטונג פון ... וואַרשע, 1923.

הערץ י. ש. דורות בונדיסטן, כרך א׳, ניו־יאָרק, 1956.

הערץ י. ש., דער בונד אין בילדער, ניו־יאָרק, 1958.

הערץ י. ש., די געשיכטע פון בונד, כרכים א׳—ד׳, ניו־יאָרק, 1972—1960.

הררי יהודית, מתולדות אבא ז״ל, בוסתנאי, שבועון, תל־אביב, 1931, גל׳ כ״ה, עמ׳ 14—15.

וויצמן חיים, מסה ומעש, ירושלים, תש״ט.

וויצמן חיים, אגרות, כרכים א׳—ג׳, ירושלים תש״ל—תשל״ב.

ויצמן־ליכטנשטין חיה, בצל קורתנו, תל־אביב, תש״ח.

וסט בנימין (עורך), נפתולי דור, תל־אביב, 1947.

ורפל (רפאל) יצחק, הועידה בביאליסטוק, ״סיני״, כרך ג׳.

זסלבסקי א. י. (עורך), ספר זכרון לזכר... ר׳ יצחק וינאגראד ור׳ יוסף אליהו וינאגראד, ירושלים, תש״ד.

חלוצים אין פוילן, עורך ל. שפיזמן, ניו־יאָרק, 1959.

חקלאי י., החנוך בפינסק לפני 50 שנה, שערים, בטאון העובדים בעירית תל־אביב, חוב׳ 11—12, 1961, עמ׳ 81—82.

טו״זנט יאָר פינסק, בעריכת ד״ר ב״צ האפמאן (צביון), ניו־יאָרק, 1941.

טרטקובר א., תולדות תנועת העובדים היהודים, ורשה, 1929.

טרטקובר א., מאבקם הכלכלי של יהודי פולין, בין מלחמה למלחמה, גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, תל־אביב, תשל״ה, עמ׳ 145—177.

טשרנוביץ ש., ״בני משה״ ותקופתם, ורשה, תרע״ד.

יערי אברהם, שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים, 1951.

ישורון י. (עורך), ארבייטער רינג, בויער און טוער, ניו־יאָרק, 1962.

ישראלי א., אוקטובר בעיירות וביערות, מבפנים, בטאון הקבוץ המאוחד, כרך כ׳, תשי״ג, עמ׳ 287—292.

כהן שמעון, חקי חיים, ווארשה, 1899.

לוינסון א., בראשית התנועה, תל־אביב, תש״ז.

לוינסקי א. ל., רשמי מסע, תל־אביב, תרצ״ו.

לונץ א. מ., ירושלים, כרך ט׳, ירושלים, תרע״א.

ליטבלא, יחזקאל יעקב, מבחר החשבון... ללמד דרכי החשבון הפרטי... ורשה 1866.

ליטוואק א., וואָס געווען, וואַרשע, 1925.

לעווין לייזער, דער ״בונד״ אין פינסק, דאָס לעבן, 50 יאָריקער יובל־בוך, פינסקער בר. 210 א. ר., ניו־יאָרק, 1958.

ליפשיץ י., הפוגרומים בפולין בשנים 1918—1919, ועדות מורגנטאו ומשרד החוץ האמריקני, ציון, כ״ג—כ״ד, תשי״ח—תשי״ט, עמ׳ 66—97; 194—211.

לנדא ש. ז. — ראה: רבינוביץ יוסף ולנדא ש. ז.

לעשטשינסקי יעקב, יידן אין גרעסערע שטעט אין פוילן, ייוו״א בלעטער, כרך 21, עמ׳ 42—60.

מאסלאנסקי צבי, ספר הזכרונות והמסעות, ניו־יורק, תרפ״ט.

מאנדלבוים פ., די פינסקער לייה און שפּאַר גענאָסענשאַפט, פינסקער שטאָדט־לוח, ווילנה, תרס״ד, עמ׳ 92—93.

מזאה יעקב, זכרונות, כרכים א׳—ג׳, תל־אביב, תרצ״ו.

מוקדוני א. ד״ר, מיינע באַגעגעגישן, בוענאָס־איירעס, 1949.

מיכאלעוויטש בייניש, זכרונות פון אַ יידישן סאָציאַליסט, כרך ב׳, ורשה, 1921.

מרדכי בן־הלל הכהן, על יהודה ליב ברגר, הארץ, 1927, גל׳ 1.

ר׳ מרדכי־לי (צ׳מרינסקי חיים), עיירתי מוטילי, רשומות, כרך ב׳, תל־אביב, 1927, עמ׳ 7—124.

מרחביה א. (ערך וליקט) אוצר תעודות בעניני האזרחות העברית... ירושלים, תש״ד.

נורוק מ., ועידת ציוני רוסיה במינסק, תרגם והוסיף מבוא: ד״ר ישראל קלויזנר, ירושלים, 1963.

סטאַק מ., מיט יאָרן צוריק, פופצן יאָריקער יובילייר־זשורנאל, י״ל ע״י פינסקער בר. 210 א. ר. [ניו־יאָרק 1923].

סלוצקי א. י., שיבת ציון, ורשה, 1900 (מהדורה ב׳).

סמילנסקי משה, חדרה, תל־אביב, תר״ץ.

עפשטיין ברוך, שפה לנאמנים, מאמר על תכונות וערך לשון הקודש, ורשה, תרנ״ג.

פינשטין א. א., מגילת פורעניות, תל־אביב, תרפ״ט.

פינשטין א. א., די תלמוד־תורה פראגע, פינסקער שטאָדט־לוח, תרס״ג, עמ׳ 72—77.

פריד מ. י. — די גרויסע ציוניסטען אסיפה אין מינסק, קראקוי, תרס״ג.

פרידמן דוד, שאילת דוד, פיעטרקוב, תרי״ג.

פרידמן דוד, קונטרס עמק ברכה, בספר ״עמק ברכה״, ירושלים, תרמ״א.

ציר־פיינשטין אפרים, אגרות ורשימות (קובץ זכרון), באר־טוביה, ניסן תשכ״ד.

צוקערמאַן ברוך, אויפן וועג, ניו־יאָרק, 1956.

ציטרון ש. ל., תולדות חיבת ציון, אודיסה, תרע״ד.

צנציפר (רפאלי) א., פעמי גאולה, תל־אביב, תשי״ב.

קאטיק יחזקאל, מיינע זכרונות, בערלין, 1922, מהדורה ב׳.

קאלאדני א., זוג חולמים ולוחמים, ירושלים, 1952.

קאנטאראָוויטש נ., די ציוניסטישע ארבעטער־באַוועגונג אין פוילן, יאָרבוך א׳, ניו־יאָרק, 1964.

קול משה, מורים וחברים, ירושלים—ת״א, 1968.

קולודני פ. א. (אלתר), פראקטישע גערטנעריי, פינסק, 1917.

קירזשניץ א., דער יידישער ארבעטער (כריסטומטיה), כרך ג׳, מאסקווע, 1927.

קישענעווער הריגה, מאטעריאלן און דאָקומענטן, יצא לאור ע״י הבונד, לונדון, 1903.

קלויזנר ישראל, חיבת ציון בליטא, ספר יהדות ליטא, כרך א׳.

קלויזנר ישראל, אופוזיציה להרצל, ירושלים, 1960.

קלויזנר ישראל, חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה, ירושלים, תשכ״ד.

קלויזנר ישראל, כתבים ציוניים של הרב צ.ה. קאלישר, תש״ז.

קלויזנר ישראל, מקאטוביץ עד באזל, כרכים א׳, ב׳, ירושלים, תשכ״ה.

קלויזנר ישראל, תולדות נס ציונה בוולוז׳ין, ירושלים, תשי״ד.

קרמן מ. מיינע זכרונות, חיפה, תשי״א (בשכפול).

קרעפליאק י. אין יענע שטורמישע טעג, 15־יאָריגער יובליי־זשורנאל, פינסקער בר. 210, א.ר. ניו־יאָרק, 1923.

ראבינאָוויטש ש.מ. הלוי, על פינסק־קארלין ויושביהן, מאסף תלפיות, ברדיטשוב, 1895.

ראבינאָוויטש רעגינא, צום אָנדענק אונזער פריינט... פינסק, יולי, 1923 (אלבום תמונות).

רבינוביץ זאב, החסידות הליטאית, ירושלים, 1961.

רבינוביץ זאב, ה״רוטשילדים״ של פינסק וקארלין, העבר, שנה י״ז, תש״ל, עמ׳ 268 ואילך ובכרך זה: שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין.

רבינוביץ יוסף ולנדאו ש.ז., אור לישרים, וארשה, תרנ״ה.

ראזענבערג א.א., אוצר השמות (מהדורה ב׳), ניו־יורק, 1923.

ראזענטאל י.ל., חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיה משנת התיסדותה תרכ״ד (1863) ועד תרמ״ו (1885), כרכים א׳, ב׳, פטרבורג, תרמ״ו—תר״ן.

ראקאוו י., מעמוארן פון אַ רוסישן רעוואָלוציאָנער, שיקאגאָ, 1934.

רובינשטיין ב., דברי זכרונות, הד הדפוס, י״ז אלול, תשכ״א.

רויטער פנקס, צו דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג און סאָציאַליסטישע שטרעמונגען ביי יידן, 2 כרכים, וואַרשא 1921.

שאמער־באטשעליס ראזע, אונדזער פאָטער שמ״ר, ניו־יאָרק, 1950.

שאצקי יעקב, די געשיכטע פון יידן אין וואַרשע, כרך ב׳, ניו־יאָרק, 1953.

שוחט עזריאל, — החינוך היהודי הלאומי, אנציקלופדיה חינוכית, כרך ד׳, ירושלים, תשכ״א, טורים 673—701.

שוחט עזריאל, שמות, סמלים והווי בחיבת ציון, שיבת ציון, כרך ב׳—ג׳, ירושלים, תשי״ג, עמ׳ 228—250.

תדהר דוד, אנציקלופדיה של חלוצי הישוב ובוניו, תל־אביב.

ב. כתבי עת — עברית ויידיש

אונדזער פרייהייט, דו־שבועון לנוער, ורשה, 1929—1934.

אונדזער פינסקער לעבן, שבועון, ראה גם: פינסקער לעבן, 1931—1936.

אונדזער שטימע, בטאון של י.ס.א.פ. פועלי ציון, 1921—1924.

באפרייאונג־אַרבעטער שטימע, שבועון, בטאון של פועלי־ציון, 1919—1930, ורשה, בעריכת מ. קאנטורוביץ.

דאָס וואָרט, ווילנה, 1907, שבועון.

דאָס וואָרט, ורשה, 1933—1934 ... ורשה, יומון, העורך: ז. רובשוב (שזר).

דאָס לעבן, ורשה, יומון במקום דער פריינד (ראה), ורשה, 13.12.1905—30.7.1906 ושנת 13.10.1913—14.8.1914. העורך: שמואל רוזנפלד.

דאָס נייע פינסקער וואָרט, שבועון, 1936.

דאָס פרייע וואָרט, שבועון פועלי ציון ברוסיה, נדפס בלבוב, 1910—...

די צייט, שבועון, פעטערבורג, 1912.

דער אידישער אַרבייטער, בטאון ה״בונד״, נדפס מחוץ לגבולות רוסיה, 1896—1904, ס״ה יצאו לאור 17 חוברות.

דער וועג, יומון, ורשה, 1905—1906, העורך: צבי פרילוצקי.

דער וועקער, שבועון, וילנה, 1905—1906.

דער יוד, שבועון, 1899—1902, בעריכת י.ח. רבניצקי, יוסף לוריא.

דער מאָמענט, יומון, ורשה, 1910—1939 (?), בעריכת צבי פרילוצקי.

דער נייער וועג, בטאון לעניני הפרולטריון היהודי, וילנה, 1906.

דער פריינד — יומון, פטרבורג—ורשה, 1903—1908; 1910—1913; העורך: שא׳ל גינזבורג, אח״כ ש. רוזנפלד.

דער שניידער, וילנה, דצמבר, 1913.

הד הזמן, וילנה, העורך: ב״צ כץ, במקום הזמן שנפסל ע״י הצנזורה, 1907—1910.

הדור, שבועון, ורשה, 1901—1904, העורך: דוד פרישמן.

הזמן, וילנה, העורך ב״צ כץ, 1903—1915, בהפסקות.

הניינט, יומון, ורשה, 1908—1939. העורכים: ש. יאַצקאן; משנת 1921 — אברהם גולדברג.

הלבנון, ירחון ואח"כ שבועון, עורכים: יחיאל בריל, מ. לימן, ירושלים, פריז, מאינץ, 1863—1881; 1886.

המגיד, שבועון, ליק, ברלין, 1856—1892, העורכים: א. זילברמן, ד. גורדון, י. ש. פוקס.

המליץ, תחילה שבועון אח"כ יומון, אודסה—פטרבורג, 1860—1886; 1886—1904, העורכים: א. צדרבוים, ומשנת 1893: ל. רבינוביץ.

העולם, בטאון ההסתדרות הציונית, שבועון, העורכים — 1907—1909 בקלן נ. סוקולוב; 1909—1914 — בוילנה ואודיסה א. דרויאנוב; 1915—1924 — משה קליינמן, לונדון, מ־1925 בירושלים.

העתיד, דו־שבועון, בטאון החלוץ, ורשה, 1925.

הצפירה, שבועון, ורשה, 1862; 1874 שבועון ולסרוגין יומון. העורך לאחר מותו של חז"ס — נחום סוקולוב. עורכו האחרון היה יוסף הפטמן.

ידיעות, הועד המרכזי של הסתדרות "תרבות" בפולניה, ורשה, 1928.

יידישע פאָלקסצייטונג, ורשה, נדפס בקראקא, העורך: מרדכי ספקטור, שבועון, 1903.

יידישע פאָלקסצייטונג, יומון, בטאון ה"בונד" בפולין, 1922—1931, הופיע בשינוי שמות בגלל התנכלויות הצנזורה, העורך: בייניש מיכאלעוויטש.

ייוו"א־בלעטער, בטאון ייוו"א, רבעון, וילנה, 1931—1939, י"ד כרכים. מכרך ט"ו ואילך מופיע בניו־יורק.

לוח אחיאסף, מאסף ספרותי, תרנ"ג—תרנ"ו.

לעצטע פאָסירונגען, הוצאה בלתי לגאלית של ה"בונד", נדפס בז'נבה והופץ ברוסיה, יולי 1905—1913...

ניבנו, שבועון, י"ל ליד משרד הנוער "תרבות", בפינסק, תרצ"ה—תרצ"ח.

פאָלק און לאַנד, שבועון, בטאון "התאחדות", ורשה 1922—1927.

פינסקער וואָך, שבועון, פינסק, 1932.

פינסקער וואָרט, שבועון, פינסק, 1931—1939, בעריכת ניסן רובאכה.

פינסקער לעבן, שבועון, העורך: חיים בר רודאנסקי, 1936—...

פינסקער צייטונג, יומון, פינסק, 1930—...

פינסקער שטאָדט־לוח, מאסף שנתי, וילנה, תרס"ג—תרס"ד.

פינסקער שטימע, שבועון 1927—1939, העורך: מ. בולין.

פרדס, מאסף, אודיסה, 1892—1896, העורך: י. ח. רבניצקי.

פרייטיק, הוצאת פועלי ציון שמאל בפינסק, חד־פעמי 12.5.1922.

צו הילף, ניו־יאָרק, 1936—1938.

דער קאָנטשיק, פינסק, עתון היתולי, 1912.

שולוועזן, צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע, ווארשא, 1938.

ג. כתבי יד — עברית ויידיש

אביבי אריה, זכרונות.

ברומברג מאיר, דפי זכרונות (בארכיון גבת).

בריסקי א. רשימות על חיי הכלכלה והחינוך.

בר־רצון (ולמן), דברים על פינסק.

בן־ישי, ז. זכרונות.

דבורקין יוסף, זכרונות.

דודיוק חסיה, זכרונות.

הרמן יוסף, זכרונות.

יאקשין צבי, זכרונות (בעריכת א. ישראלי, גבת).

לוין חנוך, דו"ח על הגימנסיה העברית בפינסק, כ"י משנת 1937.

ליפשטוק מרדכי, זכרונות.

לעבענדיגער א., מיינע יוגנט־יאָרן אין פינסק (זכרונות).

סרטשוק אלתר, זכרונות.

עינב מאיר, רשימה על ה"ישיבה" בפינסק.

פקאץ' פ., זכרונות.

קולודני אלתר, אוטוביוגראפיה (בארכיונו של השר מ. קול).

קצמן א., זכרונות.

ריטרמן ד"ר, זכרונות.

שטילרמן רחל, זכרונות.

שלוסברג ד., מיינע ערינערונגען (נכתב בברוצלאוו).

שריידר סאוויל, בייגראפיה (רוסית, בידי השר מ. קול).

ד. לועזית — אנגלית, גרמנית, פולנית, רוסית

Bogen D. Boris. Born a Jew, New-York, 1930.

Cyrus Adler and Aaron Margolith. American intercession on behalf of Jews in the Diplomatic Correspondence of the United States 1880–1938, New York 1943.

Evans-Gordon W., The Alien Immigrant, London–N.Y., 1903.

Evidence of Pogroms in Poland and Ukraina, issued by the Information Bureau of the Committee for Defence of Jews in East European Countries, New York.

Morgentau Henry, All in a Lifetime, New York, 1922.

Pinsker Zeitung, 1916–1917.

Shomer-Zunser Miriam, Yesterday, New-York, 1938.

Syrkin M., Golda Meir, Woman with a Cause, London, 1964.

Słownik Geograficzny Królewstwa Polskiego, Warszawa, 1887, Vol. VIII, s. v.: Pinsk.

Die Welt, Wien, 1898–1905.

Zwölfter Geschäftsbericht des Hilfsvereins der deutschen Juden, Berlin, 1914.

Былое, журнал, посвященный истории освободительного движения, Петербург, 1908.

Вестник общества просвещения евреев, журнал, издав. Обществом просвещения между евреями в России, С.-Петербург, 1910—1911.

Еврейский календарь Кадима, редактор Б. А. Гольдберг, Вильна, 1909.

Еврейская школа: Ежемесячный журнал посвященный воспитанию и образованию евреев, С.-Петербург, 1904.

Информационный листок заграничной организации Бунда (Женева), 1912.

Нетылькин А., Пинск, Исторический очерк, Минск, 1961.

Памятная книжка и календарь Минской губернии, Минск, 1891—1894, 1898.

Пинский листок, Пинск, 1910—1911.

Последния известия, издание заграничного комитета всеобщого еврейского рабочого союза в Литве, Польше и России (Женева) 1902—1904.

Разсвет, орган русских евреев, еженедельное издание. Редак. Розенфельд, Я. Л., Цедербаум А. О. и другие, 1879——1882.

Разсвет; общественно-политическая и литературная еженедельная газета посвященная еврейским интересам. Редак. Бабков, С.-Петербург, 1907 — 1910.

Сборник материалов об экономическом положении евреев в России, Еврейское колонизационное общество, С.-Петербург, 1904.

Хроника Восхода, С.-Петербург, 1899.

Хроника еврейской жизни, С.-Петербург, 1905 — 1906.

Энциклопедический Словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон, Статья: Пинск.

Янсон Ю., Пинск и его район, С.-Петербург, 1869.

תקציר עבודתו של פרופסור ע. שוחט בשפה האנגלית הופיע בחלק הראשון של כרך זה, עמודים 50—65.

חורבנה של יהדות פינסק בימי השואה ועלילות הגבורה של בניה במאבק הפעיל נגד הנאצים בעיר ובמקומות אחרים, נחקרו ותוארו על־סמך תעודות ועדויות על־ידי
נחום בונה (מוליאר)
ונתפרסמו בכרך ב׳ של ספר "פינסק" (עברית ויידיש), ובאנגלית — בחלק האנגלי של ספר זה.

תתוקן בזה טעות, שנפלה בכרך ב׳, עמוד 360, טור ב׳, שורה 3 למעלה. במקום הכתוב שם:
"ביום השיחרור, לאחר 4 שנים פחות 10 ימים של שלטון הדמים הנאצי" —
צריך להיות: "לאחר 3 שנים ועוד 10 ימים".

חסידות בפינסק וקארלין

מאת

זאב רבינוביץ

חסידות בפינסק וקארלין

התוכן

דברי הקדמה מאת שמעון דובנוב 303
א. חסידות קארלין—סטולין 305
א. ר' אהרן הגדול (תקכ"ו/1766—תקל"ב/1772) 305
ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב/1772—תקנ"ב/1792) 312
ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית (תקנ"ב/1792—תקנ"ד/1794) . . . 319
ד. המערכה והניצחון (תקנ"ד/1794—תקס"א/1801) 322
ה. ר' אשר הראשון (תקנ"ג/1793—תקפ"ז/1826) 326
ו. ר' אהרן השני (תקפ"ז/1826—תרל"ב/1872) 332
ז. הינוקא (תרל"ג/1873—תרפ"ב/1921) 343
ח. אחרית (תרפ"ב/1921—תשל"ה/1974) 347
ב. חסידות ליבשיי 351
ג. חסידות הורודוק 352
ד. חסידות ברזנה 353

תמונות:

1. ר' רפאל הכהן האמבורגר, אב בית־דין של פינסק (תקכ"ג—תקל"ב/1763—1772) 305
2. חתימותיהם של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (של"ה/1575) 307
3. שער ה"צוואה" של ר' אהרן הגדול מקארלין 311
4. קברו של ר' אהרן הגדול בקארלין 311
5. הספר "בית אהרן" לצדיקי קארלין 332
6. פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל ר' אשר בנו 335
7—9. פאקסימילה של שלושה מכתבי ר' אהרן השני אל צאצאיו . . . . 337—339
10. פאקסימילה של מכתב בחתימת ידו של ר' אשר השני מסטולין אל חסידיו (תרל"ב/ג—1872/3) 344
11. תמונת ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין 345
12. קברו של ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין בפראנקפורט דמיין 347
13. חתימותיהם של צדיקי קארלין 348
14. מפת החסידות הליטאית 355
15. בית הכנסת של חסידי קארלין בטבריה 359

נספחים:

1. כתבי יד מתוך הגניזה הסטולינאית 356
2. שטר התקשרות של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (שנת של"ה/1575) 357
3. "ספר הצורף" לר' יהושע השיל צורף: הקדמות מעתיקי כתב־היד; מגוף כתב־היד; דברי סיום של מעתיקי כתב־היד 357
4. שושלותיה של חסידות קארלין וענפיה (טבלה גניאלוגית) 360
5. בתי־אבות חסידיים אחרים בפינסק וקארלין (טבלאות גניאלוגיות ליבשיי, ברזנה, הורודוק) 361

תווי ניגונים:

1. יה, אכסף נעם שבת (מניגוני קארלין) 362
2. אשת חיל (מניגוני קארלין) 362
3. כל ברואי מעלה (מניגוני קארלין) 363
4. מנוחה ושמחה (מניגוני ליבשיי) 363
5. הצילני נא מיד אחי (מניגוני קארלין) 363

ביבליוגראפיה 364

כתבי־היד נמסרו כמעט כולם לפי הכתיב שבמקור, שממנו הועתקו. סימני ההפסק וההטעמות בכתב־היד הם של המחבר. בהערות הובאו שמות המחברים ומקום הדפסת חיבוריהם כפי שהם כתובים בשער הספרים.

דברי הקדמה

בספרותנו המדעית כבר חלפה אותה התקופה, שבה היו כותבים על החסידות בדרך ויכוח: אם יפה ומועילה היא תנועה זו או מזקת להתפתחות היהדות. הללו דרשו את החסידות לגנאי והללו לשבח, וגם בימינו ניסו כמה סופרים להמשיך את הויכוח. עכשיו הגענו במקצוע זה לאותה הנקודה, שבה הדוגמטיסמוס מפנה מקום בשביל ההיסטוריסמוס, ובמקום ההתווכחות באה חקירה מדעית של המאורעות והשתלשלותם באופן אובייקטיבי.

עכשו יש בידינו היסטוריה כללית של החסידות בתקופת צמיחתה וגדולה, ובכן הגיעה השעה לעסוק בחקירות מונוגראפיות במקצוע זה: לכתוב על שיטות שונות בחסידות ויוצריהן או על דינאסטיות של צדיקים, שהשפיעו על המוני העם במדינות שונות.

מונוגראפיה יפה ממין זה מצאתי בספרו של הד"ר זאב רבינוביץ על הדינאסטיה הקארלינית. בית־צדיקים זה חשוב ביותר לא כל־כך בהיקף השפעתו, אלא מפני שצמיחתו נעוצה בתקופה הראשונה של התנועה החסידית — תקופת המגיד הגדול, שתלמידו ר' אהרן "הגדול" מקארלין יסד את "כת" החסידים הראשונה בליטא וגרם בזה לפולמוס הראשון של הגאון ר' אליהו מווילנה. בפרק חשוב זה גילה המחבר מקורות חדשים או צירופים חדשים של חומר ישן והציג לפנינו תולדות הדינאסטיה מימיה הראשונים עד ימינו. על זה יודוהו כל חובבי תולדותינו וגם אני בתוכם.

ברלין, ניסן תרצ"ג

שמעון דובנוב

כשמצאתי את "הכתבים הקדושים" ב"חצר" של שושלת קארלין בסטולין, היא הגניזה הסטולינאית, ועל יסוד הגניזה הזאת חקרתי את אם החסידות הליטאית — את החסידות הקארלינית — שלחתי את כתב־היד לש. דובנוב, שכתב אותה שעה את ספרו "תולדות החסידות". דובנוב הוא שהמריצני למחקרי זה ואף טרח וכתב הקדמה לו.

פרק זה מקורו בספריו של המחבר: החסידות הליטאית, בהוצאת מוסד ביאליק, ירושלים 1961, ו־ W. Z. Rabinowitsch, Lithuanian Hasidism, בהוצאת Vallentine, Mitchell, לונדון 1970, ובהוצאת Schocken, ניו יורק 1971.

חסידות קארלין־סטולין

א. ר' אהרן הגדול (תקכ"ו—תקל"ב. 1765—1772)

רצתה ההיסטוריה וקארלין, פרברה של פינסק, היתה למקום תקומת החסידות בליטא הרבנית, מרכזה של התנועה בראשית ימיה ואחד הגורמים החשובים למלחמת המתנגדים בחסידים.

לאחר פטירתו של מי"סד החסידות ר' ישראל בעל שם טוב — הבעש"ט — יסד תלמידו ויורשו ר' דוב־בער "המגיד הגדול" מרכז חדש לתנועה בעיירה הווהלינית מזריץ'. מווהלין, השוכנת צפונה לפודוליה, ניתן לר' בער להרחיב השפעתו על ליטא ועל רוסיה־הלבנה. אישיותו של המגיד הגדול, שאיפתו לבסס את החסידות על המסורת ההיסטורית, וכנראה גם כשרונותיו הארגוניים, הכריחו את הרבנים, ובמיוחד את רבני ליטא, לנהוג כובד־ראש בחסידות. אשר לליטא מצויה ברשותנו בעניין זה הארה אחת במקורות חסידיים, ושנייה, שונה הימנה, במקורות מתנגדיים, וכן יש בידינו עדותו של שלמה מימון.

באיגרתו של המטיף המתנגד ר' דוד ממאקוב אל ר' שלמה־זלמן אב"ד דק"ק נאשלסק, שבאוסף הידוע של הכתבים המת־נגדיים "זמרת עם הארץ"[1], אנו קוראים, כי ראש־הישיבה ואב בית־הדין של פינסק, ר' רפאל הכהן, נסע אל המגיד הגדול למזריץ' כדי להכיר אותו ואת תורתו[2]. משחזר משם מסר דין־וחשבון לגאון מווילנה. על שאלתו של הגאון, "אם הוא (ר' בער) למדן, והשיבו (ר' רפאל) לא. וכששאלו (הגאון את ר' רפאל) על נסתר (תורת הקבלה), השיב: איני יודע, כיון שאיני מבעלי חכמה זו. רק ממה שבנגלות (גמרא) נודע מה שהוא (ר' בער) בנסתר". להלן כותב ר' דוד ממאקוב באיגרתו, שבשנת תקכ"ו (1765/66) נתפרסם ר' בער בעולם היהודי ורבנים ותלמידי־חכמים הרבה התחילו נוהרים אליו ללמוד חסידות מפיו. מכאן שיש לראות בשנת תקכ"ו (1765/66) את ראשית חדירתה של הח־סידות לליטא. בין תלמידיו של ר' בער אנו מוצאים את המקובל והלמדן ר' פנחס הורוויץ (מחבר ספר "הפלאה"), ששימש באותו זמן רב בעיירה הליטאית לאכוביץ (לכוביץ'). בהקדמה לספר "מגיד דבריו ליעקב" ל"ר' דוב בער... דק"ק מעזריטש" נזכר שמו של "הרב המופלג החסיד ועניו הישיש מהר"ר זאב וואלף בק"ק הראדנא הגדולה דמדינת ליטא", שהיה תלמידו של המגיד הגדול ממזריץ' ואף העתיק את דברי־תורתו של המגיד. את הצלחתו הרבה של ר' בער יש לתלות גם בשליחיו, שהיה שולח לכל מקום ומקום, והללו ביקרו גם בליטא. עליהם מספר לנו בפרוטרוט שלמה מימון, שהוא עצמו יהודי ליטאי היה — מנסוויז' (הסמוכה לסלוצק), באוטוביוגראפיה שלו[3]: "ראשיה שלחו לכל מקום משולחים להטיף את התורה החדשה ולהטות אליה את הלבבות... והנה קרה מקרה ואיש צעיר לימים שכבר נספח לחברה זו וזכה לדבר עם רבותיה פנים אל פנים עבר דרך מקום מושבי... דברי האיש הלהיבו את דמיוני במידה שאין למעלה ממנה. תקפה עלי תשוקה עזה לזכות לאושר, ולהעשות חבר לחברה נכבדה זו, ואני גמרתי בלבי ללכת אל העיר מ. (מזריץ') מקום משכנו של הרבי ב. (בער)". תיאור זה משתייך למחצית השנייה של שנות השישים של המאה השמונה־עשרה. אין ספק, שרבים היו הצעירים בליטא, שבדומה לשלמה מימון נסעו אז למזריץ' לשמוע שם "את התורה החדשה". ביניהם היה גם מייסדה של החסידות הקארלינית, ר' אהרן, הידוע

ר' רפאל הכהן האמבורגר
אב בית־דין של פינסק (תקכ"ג—תקל"ב/1763—1772)

1. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 463 ואילך, תל אביב 1932. מ. וילנסקי, חסידים ומתנגדים, כרך ב', עמ' 235, ירושלים 1970.

2. ר' רפאל הכהן, לאחר מכן רב בהאמבורג, היה מגדולי הרבנים בזמנו ומחברם של כמה ספרים תורניים; עיין: ש. מ. ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 8 ואילך, ברדיטשוב 1895. הנ"ל, אַ בלעטל פון פינסקער יודישער היסטאָריע, פינסקער שטאָדט־לוח, תרס"ד, עמ' 12—15, ווילנא וספרות יותר מאוחרת.

3. ספר חיי שלמה מימון, כתוב בידי עצמו, תירגם מגרמנית י. ל. ברוך, עמ' 134, 141, 143. הספר "מגיד דבריו ליעקב" (לובלין 1927 ודפוסים רבים אחרים). שהובא למעלה הוא המקור הראשון לתורת המגיד הגדול.

בפי החסידים בשם ר׳ אהרן הגדול, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ר׳ בער.

ר׳ אהרן מקארלין נולד בשנת תצ״ו (1736) [4] לאביו. ר׳ יעקב, שמוצאו מן העיירה יאנובה (הסמוכה לפינסק) ולחמו הדל ניתן לו כשמש בבית־מדרש [5]. באותו זמן בערך שחזר אב בית־הדין של פינסק, ר׳ רפאל הכהן, מאוכזב ממזריץ׳, נמשך הצעיר מפרברה של פינסק, מקארלין, אחרי תורת המגיד ונעשה לא רק לתלמידו המובהק של המגיד, אלא גם הרבה להפיץ את תורתו. הוא היה נוסע בעיירות ליטא ומטיף לתורת החסידות, כפי שהעיד על עצמו בצוואתו: ״היה מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים״. מאז הוא נושא גם את השם: ״המוכיח״ [6]. וכך היה ר׳ אהרן ל״רבי״ היחידי בליטא באותו זמן. ר׳ מנדל מוויטבסק ור׳ ישראל מפולוצק השפעתם נודעה בעיקר ברוסיה־הלבנה, אם כי ר׳ מנדל ישב אז בעיר מינסק שבתחום ״מדינת ליטא״, ואילו את ר׳ שניאור־זלמן מלאדי אנו פוגשים רק בשנת תקמ״א (1781) בערך. ר׳ אהרן היה אפוא חלוץ החסידות בליטא.

וכך נעשתה קארלין מרכזה של תנועת החסידות בליטא, ובפרט בחלק הידוע בשם ״פולסיה״. בשנים תק״ל—תקל״ב (1770—1772) אנו מוצאים חסידי קארלין בווילנה וביתר ערי ליטא [7]. נשתמרו בידינו כמה עדויות על חסידי קארלין, שנודעו כבר באותו זמן בליטא. כך, למשל, כותב שלמה מימון באוטוביוגראפיה שלו: ״הללו (החסידים) היו עולי־רגל אל ק. (קארלין), מ. (מזריץ׳) ואל מקומות קדושים אחרים, שהתגוררו שם ראשי הכת הזאת, מוריה ומאורותיה. צעירים־לימים עוזבים הוריהם, נשיהם וטפם והולכים חבורות חבורות לפקוד את ה׳רביים׳ הנעלים הללו ולשמוע את התורה החדשה מפיהם״ [8]. על קארלין כמקום חסידות כותב גם גריגואר [9].

עד כמה גדולה היתה השפעתו של ר׳ אהרן באותו זמן לא על קארלין בלבד אלא על הסביבה כולה, אפשר ללמוד לפי שתי תוספות שלו לפנקס הקהל של נסוויז׳, שנמצאו בין ״הכתבים הקדושים״ של צדיקי קארלין [10]. בארכיון זה של צדיקי קארלין, היא הגניזה הסטולינאית, נשמרו כמה דפים מפנקס הקהל מנסוויז׳ עם החלטות ראשי הקהל בנוגע למסי הקהילה. בגמר ההחלטות באות שתי הוספות של ר׳ אהרן עם הסכמתו להחלטות שנתקבלו. כפי שמתברר מן הכתוב שייכות ההחלטות והתוספות אליהן לשנת תקכ״ט (1769) [11].

נוסח ההחלטות בפנקס נסוויז׳ הוא כדלקמן:

״אלה הן התקנות שיסדו ותקנו ה״ה האלופים בעלי תקנות שנבחרו מאלופים ראויים, קצינים, נגידים ראשים מנהיגים בצירוף אלופי אסיפה ביום הששי, עש״ק י׳ אדר ראשון תקכ״ט (1769) לפ״ק.

תקנות הקראפקי הנעשה בשנת תקכ״ה (1765) צריך לתקן כמה דברים מה שנראה שאין ע״פ צד היושר. ולא עוד שיש סתירה ומן הראוי הוא לתקן. רק שאין מפורש בכתב שניתן מאלופי קהל שיש להם יכולת לתקן תקנת הקראפקי. ולכן משכנו ידינו רק זאת לתקן מכאן ולהבא שאינם ראשים אלופי קהל או אלופי אסיפה לעשות קראפקי כפולה, רק מה שיעשה הקראפקי בלא כפולה. (ואם לא) יספיק להצטרכות הקהלה אזי יעשה הכל (לפי התיקון) ואלו התקנות הנזכרות למטה שיצטרכו אלופי קהל נוסף על קראפקי של שנת תקכ״ה (1765) בלא כפולה״.

מתקני תקנה זו מפרטים להלן כיצד יש לגבות את המסים. כפי הנראה היה זה מס־רכוש ומס־הכנסה כאחד, שכל היהודים היו חייבים בו. ולאחר חתימותיהם של רבני קלצק וסלוצק (?) מוצאים אנו את שתי ההוספות הללו של ר׳ אהרן:

״בהיות כי ראה ראיתי את עני עמינו בני ישראל ואיככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא ח״ו אביוני בני ישראל וצעקת הדלים, אשר יצעקו מגודל כאב ומדאגה בדבר אשר לא יכשלו ח״ו בעון הרע המר הזה מחמת גזל עניים. בכן רבים נתעוררו ובחרו כל האסיפה בעלי תקנות בכדי להציל עשוקת אביונים ועשו תקנות, כפי הנראה, לפי דעתם. וכבר קבלו כל האספה על עצמם בח״ח (בחרם חמור) באלה ובשבועה לאשר ולקיים את כל דברי התקנות. פן יבוא וכו׳ (והכני אם על בנים) מהעושקים דלים לבטל התקנות. בכן הנני גוזר שכל מי שיבוא לבטל התקנות ולגרוע כח האביונים

---

4. א. א. שפירא, משנת חכמים, עמ׳ 39, ירושלים 1934.

5. י. מ. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב׳ עמ׳ 25, בהערה, פיעטרקוב 1928. קארלין, שהיתה לפרברה של פינסק, רכשה לה באמצע המאה השמונה־עשרה בקהילת פינסק את עצמאותה, אותה שמרה כמעט עד לשואה; ועיין: ש. מ. הלוי ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, שם, עמ׳ 15; ר. מאהלר, תולדות היהודים בפולין, עמ׳ 394, מרחביה 1946; טויזנט יאר פינסק, בעריכת ד״ר ב. האפמאן, עמ׳ 56 ואילך, ניו־יורק 1941.

6. כלום לא היה אותו הצעיר, המטיף לחסידות, שעליו כותב מימון בספר הייו (שם, עמ׳ 146, בהע׳) ר׳ אהרן מקארלין, למרות ההבדל בין גילו של המטיף, כפי ששיערו מימון — כבן עשרים ושתים — וגילו של ר׳ אהרן, שהיה בן שלושים? ראה להלן את ההוספות של ר׳ אהרן לפנקס נסוויז׳. עיר מולדתו של מימון. השם ״המוכיח״ דבק בו יותר ממאה שנה. עיין: חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, ״השחר״, כרך ו׳, עמ׳ 31, וויען 1875.

7. זמיר עריצים והרבות צורים, פורסם על־ידי דובנוב, הוספה לקובץ ״העבר״, כרך ב׳, עמ׳ 22, 23, 25, פטרוגראד 1918. וילנסקי, שם, כרך א׳, עמ׳ 158 ואילך, 64 ואילך.

8. ספר׳ חיי שלמה מימון, עמ׳ 135.

9. ״Chassidim, appelés aussi **Carolins** en Lithuanie, du nom d'un village, nommé Carolin non loin de Pinsko, où la secte a pris naissance״, מובא על־ידי גרץ, Geschichte, כרך יא, עמ׳ 557, לייפציג 1900.

10. בחיפוש הכתבים הללו היה לי לעזר המורה דוד־צבי בכלינסקי ז״ל, בסיועו של המורה שוכמאן ז״ל. שניהם, כנראה, נספו על קידוש־השם בידי הנאצים. הארכיון של שושלת הצדיקים הקארלינית — הגניזה הסטולינאית — נמצא בתוך מרתף שבבית (״חצר״) הרבי בסטולין. היו שם כתבים ופנקסים של צדיקי קארלין, חליפת מכתביהם עם צדיקים אחרים, כתב־התקשרות של תלמידי האר״י ושל ר׳ חיים ויטאל משנת של״ה (1575), כתב־יד ״ספר הצורף״ של השבתאי ר׳ יהושע־השיל צורף, ועוד. ועיין: זאב רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה חמישית, עמ׳ 125—132; 244—247, ירושלים 1940; ז. רבינוביץ, על ״ספר הצורף״, ״ציון״, שנה שישית, עמ׳ 80—84, ירושלים 1941, ועיין להלן.

11. ההוספות של ר׳ אהרן הועתקו בחלקן על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 478; עיין גם: בנציון דינור, במפנה הדורות, עמ׳ 144—146, ירושלים 1955; י. היילפרין, יחסו של ר׳ אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות, ״ציון״, שנה כ״ב, עמ׳ 86—92, ירושלים 1957.

חתימותיהם של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל: של"ה—1575
(מן הגניזה הסטולינאית)

הוא מוחרם בכל חומר חרם וארורים, כאשר יש בידי תוקף מאדמ"ו נ"י עה"י (נרו יאיר עמוד הימני) רבן של כל הגולה מ"מ דק"ק מעזריטש להסיר מכשול מב"י עם (עד) מקום שידי מגעת ואף לגזר הרם. בכן עצתי היעוצה שלא לפרוץ גדר חז"ל ושלא ילכד ח"ו במצודה ר"ל ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב. כ"ד (כה דברי) המדבר הק' אהרן במהור"ר (במוהר"ר) יעקב זלה"ה מקארלין".

"גם באתי כמזכיר ותהי זאת נרשמת לדבר אמת, שתוקף גזרתי בחרם חמור שלא ליקח קראפקי ממלמדים, דהיינו משכר לימוד. והריני גוזר בחרם על כל איש שלא לשכור הקראפקי הנרשם משנת תקכ"ה (1765) כפולה רק כמו שנרשם שם, אם לא שיסכימו בעלי התקנות החתומים בדף הקדום דף ק"ס או שיסכימו כל אנשי העיר, כל העניים והאביונים מי שנרשם ברייסטער (רשימה) קראפקי ואפילו אחד מנותנים יכול לעכב. ואם ישאל השואל שלא מדעת לממר דינא הכי התירוץ ע"ז באשר וכפי ד"ת (דין תורתנו) הקדושה שלא לעשות קראפקי כלל. והשואלים בקשיות כזו בכדי להפשיט עורות אביוני ב"י בודאי מזרע גבעונים, כ"ש (כמו שאמרו) חז"ל: שלשה מידות בישראל כול'. וכל מי שיערער נגד התקנות החתומים בדף הקדום הוא מוחרם ומופרש מכל ב"י. והשומע יונעם ותבוא עליו ברכת טוב. וכל המרחם על הבריות ירוחם מן השמים. כ"ד אהרן מקרלין".

הניסוח החמור בהוספות של ר' אהרן מעיד על עמדתו התקיפה וכן על דאגתו העמוקה לדלת העם. באותו זמן עדיין היתה בידי ה"קהל" סמכות חוקית מטעם הרשות, ובין ראשי הקהל לבין המון העם שררו שנאה וקנאה, שהביאו גם למחלוקות קשות. ר' אהרן מתייצב ללא־חת לצדה של האוכלוסיה הענייה, ומסתבר מן התוספות, שהוא פועל בנידון זה כמנהיג בעל־השפעה. נראה שבתקופה הקצרה ההיא — סביב תקכ"ט (1769) — רכשה לה התנועה החסידית אהדה ואמון גם בליטא; עדיין לא הספיקו לעמוד על טיבה ועדיין לא התלקח הפולמוס הראשון (בשנת תקל"ב — 1772), שאם לא כן לא היו לו, לר' אהרן, העוז והיכולת לכתוב בפנקס של עיר ליטאית אחרת את דעתו ואת הוראותיו בעניין החלטותיהם של אסיפת רבנים וראשי הקהל. דבריו של ר' אהרן: "יש בידי תוקף מאדמ"ו נ"י עה"י רבן של כל הגולה מ"מ דק"ק מעזריטש" מעידים, שר' בער היה מפורסם וגם מוכר, כנראה, כבר־סמכא אף בקרב יהודי ליטא.

היתה זו תקופת הקליטה והשגשוג הראשון של תנועת החסידות בליטא. אולם מחמת פטירתו ללא־עת של ר' אהרן ובגלל הרדיפות שהתחילו בימים ההם (תקל"ב—1772) נשתכח ערכה של קארלין לגבי החסידות באותן השנים.

עיר־התאומים לקארלין, עיר־המחוז פינסק, היתה מבצר הרבנות. בפינסק נראו הגילויים הראשונים למלחמה בחסידות, והללו כוונו בעיקר כנגד ר' אהרן. על כך מעידה התעודה הבאה, שנמצאה בגניזה הסטולינאית, והיא איגרתו של ר' בער ממזריץ' אל ר' אליעזר הלוי מורה־צדק בפינסק ומחבר כמה ספרי דרוש[12], ואל ר' חיים, גם הוא מפינסק, וזו לשונה[13]:

"האלד' יענה את שלום אהובי ידיד ה' הלא הוא הרבני המופלג הוותיק מ"ה אליעזר הלוי נ"י והשני בדומה לו הרבני המופלג שמו מפארים מהור"ר חיים נ"י. אחד"ש באתי לעוררם שיהיה שלום במעונם ויהיו באגודה אחת נאגדים עם ידידינו כבוד המפורסם מהור"ר אהרן נ"י. כידוע שהדרכתו היא טובה בעיני אלק"דל (? אלקים) ומדוע יסירו, כי מה עול ח"ו נמצא להרהר ח"ו. יסירו רוע מחשבת היצר לבל יהיו בניהם (ביניהם) ח"ו שום פירוד. ישוב הדבר לאיתנו ובל יקטן בעיניהם דבר זה והיה זה ש"ל (שלום) מאדה"ר (מאדה"ש — מאדון השלום) ומנאי אה"ו פ"ש (אהובם פורש שלומם) ורוצה בתקנתם כל הימים דוב בער במהור"ר אברהם ז"ל.

והרבני המופלג מהור"ר שלמה נ"י גם אליו נאמר ככל החזיון הזה להתאמץ בהכמתו שיהיו ש"ל (שלום) במחנתם".

באיגרת לא נרשם זמנה, אך קרוב לוודאי שנכתבה בין השנים תקכ"ט—תקל"ב (1769—1772), ועדות היא לרדיפות הראשונות על חסידי קארלין ור' אהרן בראשם. היא גם מעידה שר' בער, הפורש חסותו על ר' אהרן תלמידו, היה מפורסם בליטא וחש בסמכותו להביע דעתו לפני דיין בפינסק. ר' שלמה, הנזכר באיגרת זו, הוא ר' שלמה מקארלין, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ותלמיד־חבר ולאחר מכן יורש־כסאו של ר' אהרן, שהתגורר בימים ההם עמו בקארלין ועמד לימינו בפעולתו להפצת תורת החסידות ברבים.

במקורות החסידיים מסופר, שבאותו הזמן ישב על כסא הרבנות בפינסק תלמידו המובהק של ר' בער ממזריץ', ר' לוי־יצחק, שנודע אחר־כך בכינויו ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב. בשנת תקל"א (1771) נבחר. לפי מקורות אלה, ר' לוי־יצחק לאב"ד

12. שיח השדה, שקלאוו תקמ"ז — 1787; ריח השדה, שקלאוו תקנ"ה — 1795. ר' אליעזר בר' מאיר הלוי היה מקודם אב"ד בק"ק חומסק, הסמוכה לפינסק, ואחר כך "רב דקלויז ומ"ץ בק"ק פינסק" (א. יערי, הדפוס העברי בשקלאוו, קרית ספר, כרך כ"ב, עמ' 63, ירושלים 1945). מ. נדב סובר, כי פינסק היתה מרכז לחסידות בתקופה הראשונה לקיומה וכי ר' אליעזר בר' מאיר הלוי היה מראשי החסידים בעיר באותה תקופה (מ. נדב, קהילות פינסק — קארלין בין חסידות להתנגדות, "ציון", שנה ל"ד, עמ' 98—108, ירושלים 1969).

13. האיגרת מובאה אצל דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 477 ואצל קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 21.

ולראש־ישיבה של פינסק[14]. אבל מהסכמותיו של ר׳ לוי־יצחק לספר ״חובת הלבבות״ מיום כ״ד אב תקל״ב (1772) ולספר ״ערכי הכינויים״ מיום ל״ג בעומר תקל״ה (1775) אנו למדים, שבשנים אלו שימש עדיין רב בז׳ליכוב[15]. ואין אנו מוצאים בכל הספרות החסידית חומר היסטורי כלשהו, אף לא אגדות, על היחסים שבין ר׳ אהרן ובין ר׳ לוי־יצחק בקארלין או בפינסק. ידוע לנו על הסכסוך החריף, שפרץ בין ר׳ לוי־יצחק לבין האוכלוסיה המתנגדית שבפינסק ושגרם להדחתו של ר׳ לוי־יצחק מכסא הרבנות ולגירושו מפינסק. אבל דבר זה אירע כבר לאחר פטירתו של ר׳ אהרן[16].

בא בשעה שבליטא כוונו הרדיפות על החסידות כלפי יחידים[17], נקראה בעיר הראשית של רוסיה־הלבנה השכנה, בשקלוב, האסיפה הראשונה של נציגי הקהילות ברוסיה־הלבנה ורבניה לדון על סכנת החסידות. מכאן, מאסיפה זו, יצא הקול־קורא הראשון, שהתריע באזני הקהילות, ובמיוחד באזניו של הגאון מווילנה, על הסכנה הצפויה מצד התנועה החדשה[18]. ממכתבו של ר׳ שניאור־זלמן מלאדי אל ר׳ אברהם מקאליסק (קולישקי, ברוסיה־הלבנה) למדים אנו, שאסיפה זו התקיימה בחורף תקל״ב (1771־2)[19]. היא נקראה בעיקר בגלל התנהגותו המוזרה של ר׳ אברהם מקאליסק, בחזירתו מבית מדרשה של מזריץ׳ לביתו בקאליסק. תנועות־הגוף המשונות בשעת התפילה (״להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה״ וכדומה) ויחס של גינוי וביזוי לתלמידי־חכמים, עוררו מורת־רוח לא בקרב הרבנים בלבד, אלא אף במגיד הגדול. לר׳ אברהם ולחסידיו ניתן הכינוי ״חסידי תלק״ לזכר שנת תק״ל (1769—1770), השנה שבה הופיעו לראשונה בקאליסק. במכתב הנ״ל אנו קוראים, שבשקלוב נתגלע ויכוח בין ראשי הקהילות לבין תלמידי המגיד, ור׳ אברהם מקאליסק נאלץ להצטדק על התנהגותו. האסיפה בשקלוב בחורף תקל״ב (1771) החליטה לרדוף את החסידים ופנתה בעניין זה אל הגאון מווילנה[20].

על אף הרדיפות והשנאה שמסביב המשיכו הקארליניים, ור׳ אהרן בראשם, להפיץ ברוב־מרץ את תורת החסידות בקרב יהודי ליטא. באוסף הכתבים של המתנגדים, ״זמיר עריצים והרבות צורים״, משנת תקל״ב (1772) נראית לנו דמות־דיוקנה של החסידות באותה תקופה בהארתם של המתנגדים. החסידים מכונים כאן בשם ״קארליניים״: ״התבוננו אל המקוננות וקינגו אל חסידים דזמן האידנא, אשר נקראים בשם מעזריטשר וקרלינר[21]. גם את החסידים בווילנה כינו בשם ״קארליניים״: ״והי׳ פסק תיכף לגרש ולפזר המנין של קארלינר (בווילנה)״[22]. מתוכם נודע לנו, ש״בעתים הללו שמענו ותרגז בטננו בפרוח רשעים במדינת ליטא, פרו וישרצו ויעצמו במאד... ובעו״ה (ובעוונותינו הרבים) פשטה המספחת ופרחה הצרעת בכל מדינה ובכל עיר ועיר״[23]. החסידים יסדו ״מניינים״ לעצמם, כדי שיוכלו להתפלל לפי נוסח־ספרד, וכדרכם בהתלהבות ובקולי־קולות, הפיצו כאן כרוזים לרוב, ובהם עיקרי החסידות. וייתכן גם איגרות התעמולה של ר׳ אהרן, שלא תמיד ניתן לו להפיץ את תורת החסידות בפרהסיה ודרך חירות, כדרך חבריו בדרום. אלא שכתבים אלה לא הגיעו אלינו, שכן המתנגדים היו, כמוכח מכרוזיהם, דנים את הכתבים החסידיים לשריפה[24].

כבר אז רווח היה המנהג, שראש החסידים היה לובש לבנים בימי שבת וחג[25]. תלמידיו היו מתכנסים אליו — לפי מסורת החסידים — ל״סעודה־השלישית״ ול״מלווה־מלכה״. אז היה הרבי ״אומר״ דברי־תורה וה״עולם״ מזמר זמירות. לפי המסורת הקארלינית היו מנהגים אלה (״לנהוג שולחן״ וכדומה) מקובלים על ר׳ אהרן הגדול. אלו היו סימנים ראשונים של פולחן הצדיק. אלא שבכתבים — באיגרתו ובצוואתו — של ר׳ אהרן הגדול אין אנו מוצאים כל רמז לכך.

נטיית החסידים להתגדר הדאיגה במידה רבה את פרנסי הקהילות ואת הרבנים בליטא, שחששו מפני עלייתה של תנועה משיחית חדשה. גם דרישות החסידים לשחיטה ב״חלפים מלוטשים״ עוררה רוגז רב. בערים הגדולות יותר — וילנה, מינסק ושקלוב — התחילו רדיפות קשות על החסידים. ר׳ מנדל מוויטבסק, שישב אז במינסק, נסע לווילנה וביקש לבקר אצל הגאון ר׳ אליהו, אולם לא נתקבל על־ידו[26]. ואילו קארלין אינה נזכרת בתעודות אלו. לר׳ אהרן היו בקארלין בית־תפילה ועדת חסידים משלו, והיו עולים אליו מן הסביבה כולה[27]. תלמידיו החשובים ביותר בימים ההם היו ידידו ויורשו ר׳ שלמה מקארלין ור׳ חיים־חייקל

14. מ. טייטלבוים, הרב מלאדי ומפלגת חב״ד, חלק א׳, עמ׳ 23, הע׳ 2, ורשה 1910; ה. מ. היילמאן, בית רבי, חלק א׳, עמ׳ 8, הע׳ ד׳, וכן עמ׳ 125, ברדיטשוב 1903.

15. ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ׳ 15 ואילך, ניו־יורק 1943.

16. וכן אין לנו שום ידיעות על היחסים בין ר׳ אהרן ור׳ צבי, בנו של הבעש״ט, שישב בפינסק, והובא שם לקבורה (וואלדען, שם הגדולים החדש, חלק א׳, עמ׳ 39, ערך: הירש בן... הבעש״ט).

17. ראה לעיל איגרתו של המגיד הגדול אל ראש־הישיבה בפינסק.

18. זמיר עריצים וחרבות צורים, Chassidiana מאת דובנוב, הוספה לקובץ ״העבר״, כרך ב׳, עמ׳ 24, 25; היילמאן, שם, עמ׳ 85.

19. היילמאן, שם, שם.

20. בין החסידים נפוצה האגדה, שבשעת הוויכוח השקלובי השתתף מצד החסידים ר׳ אהרן הגדול, אבל שום מקור היסטורי אינו מאשר מסורת זו. על הכינוי ״חסידי תלק״ עיין: ד. צ. הילמן, אגרות בעל התניא, עמ׳ 156 ואילך, ירושלים 1953. היילמאן, בית רבי, חלק א׳, עמ׳ 8, הערה א׳.

21. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ׳ 25.

22. שם, שם.

23. שם, עמ׳ 21, 22.

24. שם, עמ׳ 11 ואילך ועמ׳ 26.

25. שם, עמ׳ 14; חיי שלמה מימון, עמ׳ 144. מסורת חסידים מ״ הצדיק ר׳ אהרן השני מקארלין, נכדו של ר׳ אהרן הגדול: ״אא״ז (אדוני אבי זקני)... היה מסדר על שולחן רבו הק׳ (הקדוש) הנ״ל (ר׳ בער) בפ״ע (בפני־עצמו) י״ב חלות בכל הסעודות של שבת קודש״ (בית אהרן לר׳ אהרן מקארלין, עמ׳ 289, בראדי 1875).

26. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ׳ 10, 24, 25 ואילך; דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 113, הע׳ 4.

27. ראה למעלה, דברי שלמה מימון על העלייה־לרגל אל הצדיקים.

מאמדור[28]. הם נתקרבו לחסידות בהשפעתו של ר' אהרן ונעשו תלמידיו של המגיד הגדול.

הצלחתה של התנועה החסידית בליטא החדירה בלב מנהיגיה של יהדות ליטא את ההכרה המייראָה שאין כאן עניין של אירועים בודדים אלא של תנועה עממית גדולה. אחר חג הפסח תקל"ב (1772) הוכרז בחסותו של הגאון מווילנה, בכל בתי־המדרש ובתי־הכנסת שבווילנה, החרם הראשון על החסידים: את בתי־התפילה שלהם סגרו, את דרשניהם הכו ואת כתביהם שרפו[29]. כן הוכרז על איסור לייסד קבוצות חדשות. קהילת וילנה פנתה גם כן בקול־קורא, חתום בידי הגאון, אל יתר ארבע הקהילות הראשיות שבליטא (פינסק, הורודנא, בריסק, סלוצק) ואל קהילות רוסיה־הלבנה שקלוב ומינסק), ובו דרישה לנדות את החסידים, דוגמת הקהילה בווילנה, ולרדפם עד חרמה[30].

באותם הימים, ימי חרמות ורדיפות בווילנה[31], אירע בקארלין מאורע שהשפעתו היתה רבה על מהלך תולדותיה של החסידות הקארלינית בפרט והליטאית בכלל. בד' דחול־המועד פסח, י"ט בניסן תקל"ב (1772), נפטר פתאום בקארלין ר' אהרן הגדול, והוא רק בן שלושים ושש. נתייתמו חסידי קארלין ממורם ורבם, לתנועה החסידית אבד אחד מחשובי מנהיגיה, ולמגיד הגדול — אחד מתלמידיו הנאמנים ורבי־הפעלים. "הצדיק ר' אהרן הגדול מקארלין נשרף מייראת הבורא", אמרו החסידים איש אל רעהו[32]. "הסנה בער באש — ואוכל".

על אישיותו של ר' אהרן הגדול אפשר לעמוד על־פי "אזהרותיו", איגרתו וצוואתו[33], וכן על־פי אמרות ורעיונות הנמסרים בשמו ואגדות המסופרות עליו[34]. הבעש"ט ביסס את תורתו על שלוש אהבות. כל תלמיד מתלמידיו לפי מסורת החסידים נתרכז, כביכול, לאחר־מכן ושם על מעייניו באחת מהן: לגבי ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב היה העיקר החשוב ביותר — אהבת ישראל; לגבי ר' שניאור־זלמן מלאדי, מייסד תורת החב"ד — אהבת התורה, ואילו לגבי ר' אהרן הגדול — אהבת הבורא: "לקרב את ישראל לאביהם שבשמים", כפי שהוא כותב בצוואתו. רגש האימה בפני הבורא עורר בו מצב של מסירות־נפש מתמדת, של התלהבות מיוחדת במינה. ר' שניאור־זלמן מלאדי סיפר עליו לפי מסורת החסידים: אופן היראה של ר' אהרן מפני הקדוש־ברוך־הוא כמי שדנוהו למיתה ועומד כפות אל העמיד וחייל עומד כנגדו ומכוון את החץ אליו והוא רואה את החץ עם הלהב יוצא ומתקרב אליו. זו — הוסיף ר' שניאור־זלמן — היתה יראתו בקטנות. ובגדולות — מי ישערנה. כשהיה ר' אהרן אומר שיר השירים — מספרת האגדה החסידית — היה נעשה רעש בפמליה־של־מעלה ומלאכי־השרת היו פוסקים מלומר שירה לפני הקדוש־ברוך־הוא ומתקבצים להאזין לניגונו הקדוש של ר' אהרן. שורש ההתלהבות וההתפעמות — כך סחים החסידים — הנראות עד היום בתפילתם של חסידי קארלין — בר' אהרן הגדול הוא.

ר' אהרן דרש מתלמידיו "התבודדות יום אחד בשבוע בחדר מיוחד בתענית ותשובה ותורה... וירבה בתורה בכל יכלתו. ואם אפשר שיתבודד עצמו בכל יום. ואף בלא תענית יראה להתבודד לא פחות משעה ויתוַדה לפני בוראו ויבקש שיכפר לו"[35]. מכאן שר' אהרן לא ניזר לחלוטין מנטיות הסגפנות של הקבלה. הוא עצמו היה צם תכופות, אלא שהיה מזהיר את תלמידיו על הפרזות בעניין זה. באיגרתו אל תלמידו הוא כותב: "אך להרבות בתעניתים וסיגופים ומקוואות זה עצת יצה"ר (יצר־הרע) לבטל אותך מלימודך ומתפלתך להתפלל בכוח חלוש ובדעת מבולבלת"[36]. כשהוא מייעץ ללמוד בספר "ראשית חכמה", הוא כותב: "ותקיים כל הכתוב בו, אך לא הסיגופים ותעניות הכתובים בו ואז טוב לך סלה"[37]. ר' אהרן הגדול היה גם דורש מאת תלמידיו שיעסקו באגדה, ואף דרישה זו לא היתה לפי רוחו של היהודי הליטאי, שהיה שקוע בעיקר בהלכה. ב"אזהרותיו" כותב ר' אהרן: "ליזהר מאד מגאוה וכעס אף לדבר מצוה, ומכל־שכן מחלוקת, חס ושלום, והקפדה אפילו בבני־ביתו"[38]. "בכל דרכיך דעהו, היינו להיות האכילה והשתיה והשינה והמשגל כולם רק לעבודות הבורא יתברך שמו הכרחית"[39].

ר' אהרן הגדול הוא מחברו של זמר־השבת הלירי: "יה אכסף נעם שבת" הספוג אהבה וגעגועים דתיים.

זמר זה הושר בפי חסידי קארלין וענפיה — לאכוביץ', קוידאנוב, קוברין, סלונים ואחרים — איש־איש בביתו או בשבתם בצוותא בליל־שבת וב"סעודה־השלישית"[40]. יש להם,

---

28. ז. רבינוביץ, ההסידות הליטאית. פרק שלישי, חסידות אמדור, ירושלים 1961.
29. זמיר עריצים והרבות צורים, שם, עמ' 11 ואילך.
30. שם, שם, עמ' 12 ואילך ועמ' 21 ואילך.
31. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 114.
32. מ. ח. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 7, פיעטרקוב 1908; קהל חסידים, עמ' 53, 54 (ללא ציון מקום ושנת הדפוס).
33. צוואה מכתובת יד קודש... מוהר"ר אהרן... מקארלין... והנהגות ישרות מבנו... מוהר"ר אשר... מקארלין, טשערנאוויץ 1849, 1855; בית אהרן... הר"ר אהרן... מקארלין, עמ' 1, 15—16, 293, בראדי 1875.
34. על האגדות בעניין ההתלהבות החסידית של ר' אהרן הגדול עיין: היילמאן, שם, עמ' 127; (מ. בודק) סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 35 (ללא ציון מקים ושנת הדפוס); מ. ח. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 22—45, פיעטרקוב 1912; קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 6—13; קהל חסידים החדש, במקומות שונים, לעמבערג 1904 (אידיש) ואחרים.
35. בית אהרן, עמ' 1.
36. שם, עמ' 293.
37. שם, שם.
38. שם, עמ' 1.
39. שם, שם.
40. שם, עמ' 11. ה"זמר" נכלל אחר־כך בין זמירות־שבת בכמה סידורי תפילה, כגון: בסידור "בית יעקב" לר' יעקב עמדין, עמ' 318, ווארשה 1881; בזמירות של שבת "שלושה ספרים נפתחים"... שחיבר... יהודה ארי' ליוואי איפנהיים... עמ' 60, פיעטרקיב 1910; בסידור הקוידאנובי "אור הישר", נדפס בשנים תרל"ז, תרס"ג ובווילנא בשנת תרפ"ה; בסידור "זמירות לשבועות וימים טובים", יצא לאור על ידי א. ב., ירושלים 1947.

יה אכסף נעם שבת

לר׳ אהרן הגדול מקארלין

ראשי התיבות של שלוש המלים הראשונות לארבעת הבתים שבזמר מצטרפים לשם הוי״ה, אהרן, נשמה.

יָהּ אֶכְסֹף נֹעַם שַׁבָּת הַמְּתֻאֶמֶת וּמְיֻחֶדֶת בִּסְגֻלָּתֶךָ.
מְשֹׁךְ נֹעַם יִרְאָתְךָ לְעַם מְבַקְשֵׁי רְצוֹנֶךָ,
קַדְּשֵׁם בִּקְדֻשַּׁת הַשַּׁבָּת הַמִּתְאַחֶדֶת בְּתוֹרָתֶךָ.
פְּתַח לָהֶם נֹעַם וְרָצוֹן לִפְתֹּחַ שַׁעֲרֵי רְצוֹנֶךָ,
יָהּ אֶכְסֹף וכו׳

הָיָה הֹוֶה שֹׁמֵר שׁוֹמְרֵי וּמְצַפִּים שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ.
כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל אֲפִיקֵי מָיִם
נַפְשָׁם תַּעֲרֹג לְקַבֵּל נֹעַם שַׁבָּת,
הַמִּתְאַחֶדֶת בְּשֵׁם קָדְשֶׁךָ.
הַצֵּל מְאַחֲרֵי לִפְרֹשׁ מִן הַשַּׁבָּת.
לְבִלְתִּי תִהְיֶה סָגוּר מֵהֶם שֵׁשֶׁת יָמִים,
הַמְקַבְּלִים קְדֻשָּׁה מִשַּׁבַּת קָדְשֶׁךָ,
וְטַהֵר לִבָּם בֶּאֱמֶת וּבֶאֱמוּנָה לְעָבְדֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו׳

וְיֶהֱיוּ רַחֲמֶיךָ מִתְגּוֹלְלִים עַל עַם קָדְשֶׁךָ,
לְהַשְׁקוֹת צְמֵאֵי חַסְדֶּךָ בְּנָהָר הַיּוֹצֵא מֵעֵדֶן,
לְעַטֵּר אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאֶרֶת,
הַמְפָאֲרִים אוֹתְךָ עַל יְדֵי שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ.
כָּל־שִׁשָּׁה יָמִים לְהַנְחִילָם נַחֲלַת יַעֲקֹב בְּחִירֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו׳

הַשַּׁבָּת נֹעַם הַנְּשָׁמוֹת, וְהַשְּׁבִיעִי עֹנֶג הָרוּחוֹת
וְעֵדֶן הַנְּפָשׁוֹת לְהִתְעַדֵּן בְּאַהֲבָתְךָ וְיִרְאָתֶךָ.
שַׁבַּת קֹדֶשׁ, נַפְשִׁי חוֹלַת אַהֲבָתֶךָ.
שַׁבַּת קֹדֶשׁ. נַפְשׁוֹת יִשְׂרָאֵל
בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן,
יִרְוְיוּן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו׳

לחסידי קארלין, כעשרים ניגונים מותאמים לשיר זה[41], הנקרא בפיהם ״הזמר״ סתם; אחד הניגונים נתפרסם בשם ״הניגון הקדוש״. כן מסופר על מנהגיו המיוחדים של ר׳ אהרן ביום שמחת־תורה[42].

בשיחות החסידים מתואר ר׳ אהרן כבעל תחושה חריפה להבחין ״בין טומאה לטהרה״, לגלות נשמות עילאיות אצל יהודים פשוטים, ולהיפך, לחשוף מצפוניהם של צבועים. לפיכך היה המגיד הגדול שולחו תכופות ״לבער את הטומאה״[43].

ובספרות החסידית האפוקריפית אנו מוצאים אמרות ורעיונות שונים המובאים משמו של ר׳ אהרן הגדול[44]. ואף־על־פי שמקורם ומקוריותם של אמרות אלה מפוקפקים, הם מצטרכים לתיאור דמותו והשפעתו על קהל חסידיו במשך דורות. כך נמסר בשמו על העצבות שאינה עבירה, אבל לידי טמטום הלב שהעצבות מביאה אינה יכולה להביא העבירה החמורה ביותר. ״עצבות היא שאול־תחתית, רחמנא־ליצלן״. ומהו בעצם מקורה של העצבות? הרי הוא: מגיע לי, חסר לי בגשמיות, ברוחניות. הרי כל זה טובת עצמי. ומה בכך אם חסר לי? העיקר שלא יקופחו השמים, הקדוש־ברוך־הוא. הוא מבחין בין עצבות, שהיא מידה רעה, ובין מרירות שפירושה שבירות־הלב, משום שלא התחלתי במעשים, כי אין לך דבר בעולם, אפילו כחוט־השערה, בלי מסירות־נפש. ומכיוון שלא היתה לי מסירות־נפש הרי לא עשיתי ולא כלום, ומשום כך אינו מגיע לי דבר, וממילא אי־אפשר לטעון שחסר לי דבר. ולמרות זאת הנני נושם מאווירו של הקדוש־ברוך־הוא ויש לי צורכי. וזה גופא ראוי שיעיר בנו שמחה. על כן טובה היא המרירות. הוא מרחיב בעניין זה ואומר: יש אברכים הסבורים שיש להם שבירות־הלב, ולאמיתו של דבר אין זה אלא עצבות. הולך האדם לישון, אינו סובל את עצמו ולא־כל־שכן את חברו. הוא מתמלא כעס וחימה. אולם אחר חשבון־הנפש הבא מתוך מרירות אין האדם יכול לישון. וכי מהו עצם עניין המרירות? ההכרה שלא התחלת במעשים. ממילא ממהרים ופונים ללימוד ולתפילה. הנך מרגיש שיהודי אתה. נהנה בראותך פני יהודי אחר. בכל זאת דע לך, שאין בין עצבות למרירות אלא כחוט־השערה. המרירות הנעלה ביותר יש לה נגיעה בעצבות, והשמחה הגסה ביותר — מקורה בקדושה[45]. ובפירוש נמסר בשמו במקום אחר: כשאנו מדברים על ערך השמחה אין אנו מתכוונים לשמחה של מצווה, שהרי שמחה של מצווה כבר מדרגה היא, ואי־אפשר לדרוש מכל יהודי שיהיה בעל־מדרגה, אלא אנו מתכוונים לשלילת העצבות. פשוט: יהודי שאינו שמח בחלקו שהוא יהודי, הריהו כפוי־טובה לשמים. סימן שלא שמע אף פעם את הברכה: ״שלא עשני גוי״. וכשהוא בודק עצמו אם חסיד הוא או לאו — הרי זו גאווה. מדוע דווקא חסיד? יהודי![46].

---

41. אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א׳, ערך: אהרן בן יעקב מקארלין, ברלין 1929; ע. בן־עזרא, ה״ינוקא״ מסטולין, ניו־יורק 1951; האראדעץ, בעריכת ע. בן־עזרא וי. זוסמאן, עמ׳ 52, (אידיש), ניו־יורק 1949; מ.ש. גשורי, ניגוני קארלין וסטולין, סטולין, ספר זכרון, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, עמ׳ 167, תל־אביב 1952.

42. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ׳ 28.

43. שבחי הבעש״ט, בעריכת הורודצקי, עמ׳ 38, ברלין 1922.

44. מלבד הספרים המפירטים בהערה 34 יש בספרות החסידית סיפורים רבים על ר׳ אהרן הגדול. קיים חשש שהחסידים לא הקפידו במסירת הדברים ועירבבו דבריו של ר׳ אהרן הגדול בדבריו של אחד מצאצאיו, ובפרט בדברי נכדו ר׳ אהרן השני.

בעניין הווידוי שנדפס ב״בית אהרן״ (עמ׳ 12—15) כנוסח הווידוי של ר׳ אהרן הגדול, כבר הוכיח י. תשבי, שווידוי זה אינו אלא העתק מן הספר ״המדת ימים״, ומקורו הוא הווידוי של מחבר הספר ההוא. בצדק טוען תשבי, כי ר׳ אהרן הגדול העתיק את הווידוי לתוך סידורו והחסידים סבורים היו, שהוא מחברו (״תרביץ״, תש״ד, שנה ט״ו, עמ׳ 175, הע׳, ירושלים 1944). הנחה זו נרמזה בכתוב ב״בית אהרן״ לפני הווידוי: ״מועתק אות באות מנוסח הווידוי שבהסידור הקדוש שלו״ (בית אהרן, עמ׳ 12).

45. אמרות אלו על עצבות ושמחה מקורם באידיש: קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ׳ 33.

46. אמרות אלה על עצבות, מרירות ושמחה מובאות באותה לשון גם בשם הצדיק ר׳ חנוך מאלכסנדר: א.ז. אשכלי, החסידות

צוואה

מכתובת יד קדש הרב המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו איש אלקים קדוש מוהר"ר אהרן זצוק"ל מקארלין זכותו יגן עלינו

גם זמר נאה מהרב הקדוש המפורסם מוהר"ר אהרן הג"ז אשר היה משורר ברוח קדשו בשבת קודש

ועשינו חיבור לטהרה במחברת הקודש הזהרות והנהגות ישרות מבנו של הרב הקדוש הנ"ז ה"ה הרב המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו ק"ש"ת מוה"ר אשר וצוק"ל מקארלין זכותו יגן עלינו

הובא לבית הדפוס ע"י השותפים ה"ה המופלג הגביר מוהר"ר משה יהודה ליב הלוי איש הורוויץ נ"י וגיסו המופלג הנגיד מוהר"ר ישעי' אשר נ"י בהרב הגאון המפורסם מוהר"ר יצחק שמשון הורוויץ מיזלש נ"י לכדפ"ק

טשערנאוויץ

בשנת תרטו לפ"ק

Czernowitz 1855.
Gedruckt bei Johann Eckhardt und Sohn.

שער ה"צוואה" של ר' אהרן הגדול מקארלין

על מידת עניוותו וביטול־היש שבו מעיד הסיפור הבא. כעם אחת חזר אחד מתלמידי המגיד הגדול לביתו בדרכו מבית רבו ממזריץ'. ויקר מקרהו ויעבור דרך קארלין. ואף־על־פי שהדבר היה בחצות־הלילה, אמר להיכנס אל ביתו של ר' אהרן, כיוון שהשתוקק מאוד לראות את פניו. הלך התלמיד באישון לילה ודפק בחלון ביתו של ר' אהרן ואמר: "אהרן, פתח לי". שאל אותו ר' אהרן: "מי אתה?". ענה לו חברו: "אנוכי", לפי שהיה בטוח שבוודאי יכירהו בקולו. אולם ר' אהרן לא ענהו, וגם לא פתח לו. הוסיף התלמיד ודפק, ור' אהרן לא ענהו. אמר לו התלמיד: "אהרן, מדוע אינך רוצה לפתוח לי?". השיב ר' אהרן ואמר: "מיהו זה אשר מלאו לבו לומר 'אנ'כי', כינוי הנאה וראוי לקדוש־ברוך־הוא בלבד?". "אם כן, עוד לא למדתי מפי רבי ולא כלום" — אמר התלמיד בלבו. ומיד חזר למזריץ' [47].

בתורת החסידות מוצאים אנו הגדרה מיוחדת של הענוות־נות: האדם אינו אלא עפר ואפר ואַל לו לשכוח את פגימ־תיו לעומת שלימותו של הבורא, אף־על־פי־כן עליו גם לדעת באותה שעה שהוא בן־מלך, ומיזוגן של שתי הכרות אלו היא הענוותנות האמיתית. ענווה מסוג זה היתה גם בר' אהרן הגדול. בצוואתו הוא מכנה את עצמו "חוטא שבחוטאים ופושע שב־פושעים כמוני", ועם זה הוא "גוזר ואומר שיהיה מקום מנוחה שלי ד' אמות פנוי מכל צד, היינו שלא יניחו שום אדם בד' אמותי, כ"א (כי אם) אדם שידוע שבוודאי היה לי חשק גדול שיהיה שכן עמי. ומי שירצה לעבור ע"ז (על זה), להניח שום אדם שידוע בוודאי שלא הייתי מסכים להיות שכן עמו ידע, כמ' שהייתי בעוה"ז (בעולם־הזה) קנא ונוקם על העובר עבודת־הבורא בחיי כך בעל קנא ונוקם ינקום ממנו... והריני ג'זר ואומר, שלא ידברו עלי שום שבח כלל. וכל מי שרוצה לדבר בגנותי ידבר והריני נותן לו רשות, אך ידע נאמנה, כ' על כל דבר יבוא במשפט בב"ד (בבית־דין) של מעלה, אם ידבר שקר... אך לתלמידים מובהקים של אדמו"ר (ר' בער), היראים והשלמים, רשות להם לדבר בשבח, שיודעים בבירור שהוא בוודאי אמת, ורשות להם להמליץ עבורי ולדבר בשבחי. וגם אלו מאוד מאוד יזהרו בדבר שאינם יודעים בבירור מהנקודה שבלב שלי — שהוא טוב שלא ידברו כלל ג"כ (גם־כן)". "ותיכף אחר השבעה ימים יעמדו מצבה ועל המצבה לא יחקקו שום תוארים כלל. רק יחקקו עליה: פ"נ (פה נטמן) פ' (פלוני) הנולד מאשה פ' (פלונית) שהוא פב"פ (פלוני בן פלוני) אשר זכה וזיכה את הרבים כמה פעמים וכמה פעמים מסר נפשו א"ע (את־עצמו) במסירת נפש על זה [48] לפי שכלו

קברו של ר' אהרן הגדול מקארלין (התצלום משנת 1932)

בפולין, בספר "בית ישראל בפולין", חלק ב', עמ' 129, בעריכת י. היילפרין, ירושלים 1953.

47. רעיון זה מובא גם בשם הצדיק ר' מרדכי מלאכוביץ': מ. ח. קליינמאן, אור ישרים, עמ' 30, פיעטרקוב 1924.

48. אולי יש בכך משום רמז לרדיפות שסבל מצד המתנגדים. העובדה, שאת צוואתו ערך כשהיה בן שלושים ושש, ייתכן שהיא מוכ־יחה כי היה חולה ופטירתו לא היתה פתאומית.

לזכות את הרבים והי' מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים וליחדם ביחוד גמור" [49].

ומתלמידיו הוא מבקש: "וכל אותן שקבלו ממני אות אחת מעבודת־הבורא מבקשתי מאוד בבקשה גדולה שטוחה ופרושה כאלו דיוקני עומדת לפניהם... ללמוד בכל יום עד כלות שנה ראשונה הגם שנים או שלושה שורות אגדה".

ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792)

שנת תקל"ב (1772) היתה שנה קשה לתנועה החסידית בכלל ולחסידי קארלין בפרט. אחר חג הפסח של אותה שנה הוכרז בווילנה החרם הראשון על החסידים. שלושה שבועות לאחר הכרזת החרם הודיעה קהילת וילנה על כך באיגרת לקהילת בריסק [50] ולשאר הקהילות שבליטא וברוסיה־הלבנה [51]. בהשפעתה של קהילת וילנה הוכרז אותה שנה גם החרם בברודי. ללא כל ספק קיבלה גם קהילת פינסק את הכרוז על חרם החסידים, כי בפרוטוקול שנמצא בארכיון הקהילה בווילנה אנו קוראים: "וכבר שקדו חכמים לתקן העוות הזה בשנת תקל"ב ותקל"ג (1772) ה"ה (הלא הם) רוזני נגידי חמש קהילות הראשונות דליטא" [52]. בין יהודי ליטא הופצו באותם הימים כתבי המתנגדים "זמיר עריצים וחרבות צורים". רוח של מחלוקות חריפות חדרה לתוך קהילות ליטא, ומכל החסידים סבלו במיוחד חסידי קארלין, ושעה שקהילת וילנה פיזרה בכוח את "מנין הקארלינר" נפטר לפתע בקארלין ר' אהרן הגדול. בחודש כסלו תקל"ג (סוף 1772) אבד לתנועה החסידית רבה ומנהיגה, המגיד הגדול ממזריץ'. באותה שנה (תקל"ב—1772) חלה חלוקת־פולין הראשונה, אשר בעקבותיה נקרעה רוסיה־הלבנה מליטא. מפני תמורה פוליטית זו ניטלה מחסידי קארלין בחלקה התמיכה הרוחנית והארגונית מצד החסידים שברוסיה־הלבנה הסמוכה, ובראשם ר' מנדל מוויטבסק ור' ישראל מפולוצק. המחיצה המדינית החדשה אמנם לא ניתקה את הקשר שבין היהודים מזה ומזה. כך, דרך־משל, ההחלטות בשאלות דתיות ובדיני־תורה חמורים, שהיו מתקבלות על־ידי בית־הדין של הקהילות הראשיות דליטא, בריסק או וילנה [53], כוחן היה יפה בכל מקום. והוא הדין לגבי היחסים שבין חסידי ליטא לבין החסידים שברוסיה־הלבנה. אולם כיוון שהרדיפות על החסידים היו בעיקר בליטא, סבלו חסידי קארלין יותר משסבלו החסידים ברוסיה־הלבנה. רק בשנה תקנ"ג (1793) ותקנ"ה (1795), לאחר חלוקתה השנייה והשלישית של פולין, נתאחדו שוב שתי הנפות תחת שלטונה של רוסיה.

49. בית אהרן, עמ' 15. עד להורבנה של פינסק (תש"א—תש"ג, 1941—1942) ניתן לקרוא את הדברים הללו על מצבת ר' אהרן בבית־הקברות בקארלין.

50. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21 ואילך.

51. שם, שם, עמ' 12, 23.

52. גרץ, Geschichte der Juden, כרך י"א, עמ' 557.

53. י. גסן, История еврейского народа в России, כרך א', עמ' 54, לנינגראד 1925.

את המלחמה בחסידים ניהלו הרבנים יחד עם ראשי הקהילה, שהיתה בעלת סמכות חוקית אף לאחר ביטולו של "ועד המדינה" (תקכ"א—1761) [54]. כך, דרך־משל, היו הכרוזים נגד החסידים חתומים לא רק על־ידי הרבנים, אלא גם מטעם הקהילה [55], ולעתים — בכרוזים משנת תקמ"א — אפילו מטעם הקהילה בלבד [56], ונשלחים מעיר לעיר לפי כתובת הרבנים והקהילה גם יחד [57]. השתתפותם של ראשי הקהל בפעולות אלו עוררה בחסידים שאיפה להשתחרר מעולו של ה"קהל". מאבק זה של החסידים הוקל במידה ניכרת על־ידי מורת־הרוח הכללית שקיננה בקרב ההמונים כלפי שלטונו של ה"קהל". חסידי קארלין שבפינסק היו הראשונים שפתחו במאבק נגד שלטונו של ה"קהל", ובסופו של מאבק זה אף השתחררו ממנו לחלוטין (תקנ"ג—1793), אבל עד לנצחונם זה אנוסים היו לנהל מלחמה קשה ועזה על חירותם.

בהשפעת החרמים של שנת תקל"ב (1772) היו המתנגדים רודפים את החסידים ומרגלים אחריהם, מנדים אותם בחייהם הפרטיים ואינם מתחתנים בהם. ה"קהל" היה סוגר את בתי־התפילה שלהם, והחסידים היו נאלצים להסתתר ולקיים תפילותיהם ואסיפותיהם באין רואים. בשעת משבר זו נטל על עצמו ר' שלמה, תלמידו המובהק של ר' אהרן הגדול, את עול המורה והמנהיג. אצלו ביקשו חסידי קארלין מקום־מקלט ובצלו הסתופפו. הוא עמד בראש התנועה במשך כל תקופת המצוקה, ששרויה היתה בה החסידות הקארלינית (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792). מלאי עינויים וסבל היו חייו, ולאחר שאנוס היה לגלות מביתו, מקארלין, נספה במקום גלותו בלודמיר (ולאדימיר־ווהלינסק) על קידוש־השם.

ר' שלמה בן ר' מאיר הלוי מקארלין נולד, לפי מסורת החסידים, בשנת תצ"ח (1738) [58]. על ילדותו ועל מקום מוצאו אין ידיעות מיוסדות. גם הידיעות שבפי החסידים מועטות מאוד [59]. כרבו ר' אהרן הגדול היה אף הוא מחשובי תלמידיו של המגיד הגדול, והמגיד מזכירו במכתבו אל רודף החסידים, ר' אליעזר הלוי, מורה־צדק בפינסק [60]. כשיסד ר' אהרן את בית־מדרשו בקארלין, היה ר' שלמה אחד מתלמידיו המובהקים [61] ואף היה נוסע אתו למזריץ'. וכשהתייצב ר' שלמה,

54. גסן, שם, עמ' 49 ואילך.

55. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 23.

56. הכרוזים של פינסק ושל סלוצק: א.צ. צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב', עמ' 41, 42, זיטאמיר 1869.

57. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21, 22.

58. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 63; ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, "ציון", שנה ה', עמ' 244; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 1 בהערה, ועמ' 58.

59. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', במקומות שונים.

60. (בודק), סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 37; וואלדען, שם הגדולים החדש, מערכת ספרים, עמ' 69, ערך: ריח השדה, ווארשה 1874, וראה לעיל.

61. שיחת חסידים: קודם שהיה ר' שלמה תלמידו של המגיד הגדול ו" בער אמר לו לר' בער ר' אהרן הגדול מקארלין: אכרך יש לי בקארלין, ר' שלמה שמו, שבשעה שהוא אומר תהילים בליל יום־הכיפורים אחר כל נדרי לא נשאר בפולין, בליטא ורייסן שום ניצוץ קדוש שלא העלה אותו לפני כסא הכבוד (קליינבוים, שם, חלק ב', עמ' 3).

לאחר פטירתו של ר׳ אהרן, בראש חסידי קארלין, קיבל על עצמו לגדל בביתו את ר׳ אשר, בנו של ר׳ אהרן, שירש אחר כך את מקום אביו בקארלין.

באותו זמן ממש (תקל״ג, 1772—1773), ייסד תלמיד אחר מתלמידי המגיד הגדול, ר׳ חיים־חייקל, אף היא מתלמידיו של ר׳ אהרן ובימי שחרותו חזן בקארלין, מרכז חסידי נוסף בליטא — בעיירה אמדור (אינדורה על־יד הורודנא). התנגדותו הקיצונית והעקשנית של ר׳ חיים־חייקל לרבנים החריפה עוד יותר את המריבות בין הרבנים והחסידים בליטא[62]. בשני מרכזי־חסידות אלו הסתופפו החסידים שבליטא באותה שעת־חירום. בשאר חלקי ליטא, במיוחד בווילנה ובאזור פולסיה, היה מניינם מועט. דבריו של שלמה מימון: ״עכשיו לא נשתיירו מכת זו אלא שרידים בודדים המפוזרים פה ושם״[63], יפים להערכתה של תקופה קשה זו בחסידות הליטאית.

ברוסיה־הלבנה התגוררו אותה שעה ר׳ מנדל מוויטבסק, ר׳ ישראל מפולוצק, ר׳ אברהם מקאליסק ור׳ שניאור־זלמן מלאדי, שהיה עדיין בימי חורפו. בראש החסידים כאן עמד בעיקר תלמידו הקשיש של ר׳ בער, ר׳ מנדל מוויטבסק, שהיה קרוי גם ר׳ מנדל ממינסק, ולאחר מכן בשם: ר׳ מנדל מהורודוק. כבר בחיי המגיד הגדול ממזריץ׳ התיישב ר׳ מנדל בעיר מינסק שבתחום ״מדינת ליטא״, כדי להפיץ משם את תורת החסידות. בקונטרס ״זמיר עריצים וחרבות צורים״ משנת תקל״ב (1772) אנו קוראים: ״...ק״ק מינסק, אשר שם מושב סמל הקנאה... שבחבורתם חבורת רשע, כמו ר׳ מענדל ממינסק, וגם על ר׳ מענדל הנ״ל ראה ראינו שתים שהם הרבה גבית עדות, מעשים מגונים ומכוערים, אשר כן לא יעשה בישראל...״. מתוך גביית־עדות מפי מתנגד (משנת תקל״ב—1772) אנו למדים, כי מינסק היתה אז מקום עלייה לחסידים. ״ר׳ הירש בר׳ איסר מהאראדני רשם את כל השמות (של האנשים)... כשרצו לנסוע לק״ק מינסק, והפריעו (המתנגדים) אותם בנסיעתם״. על ״בית החסידים״ אשר במינסק כמקום־מקלט לחסידים הנרדפים כותב גם ר׳ דוד ממאקוב[64]. ייתכן שישיבתו של ר׳ מנדל במינסק ופעולותיו היו אחד הגורמים שהניעו בימים ההם את ה״קהל״ במינסק לנהל ביתר עוז את מלחמתם בחסידים. מחמת רדיפות המתנגדים אנוס היה ר׳ מנדל לנטוש את העיר והתיישב בעיירה הורודוק (הסמוכה לוויטבסק). יציאת ר׳ מנדל ממינסק קדמה בעשר שנים לערך ליציאתו של ר׳ שלמה מקארלין ולגירושו של ר׳ לוי־יצחק מפינסק.

ר׳ מנדל מוויטבסק ור׳ שניאור־זלמן יצאו לווילנה אל הגאון (בשנת תקל״ה—1775 לערך) כדי לבאר לו את עיקרי החסידות ולהשרות שלום בין שני המחנות. אבל הגאון סירב לשוחח אתם. לאחר מכן רצו להיפגש לשם אותה מטרה עם המתנגדים שבשקלוב, אלא שגם שם לא נתקבלו[65]. מחמת הרדיפות הללו החליטו מנהיגי החסידים שברוסיה־הלבנה לעזוב את הארץ לחלוטין, והם עלו לארץ־ישראל (תקל״ז—1777). לא נשאר שם אלא ר׳ שניאור־זלמן בלבד. ר׳ שניאור־זלמן אמר שאינו ראוי עדיין להתייצב בראש החסידים, והחסידים שברוסיה־הלבנה נשארו, אפוא, ללא מנהיג והיו פונים בשאלותיהם אל ר׳ מנדל מוויטבסק שבארץ־ישראל הרחוקה[66]; בתקופת־ביניים זו — בלשון החסידים: ״בין מלכא למלכא״ — (תקל״ז—תקמ״א, 1777—1781) חדרה השפעתו של ר׳ שלמה מקארלין לרוסיה־הלבנה, וחסידים רבים בחרו בו לרבם[67].

בספרות החסידית נזכרת איגרת מר׳ שלמה אל חסידיו בשקלוב שברוסיה־הלבנה, בה הוא נפרד מהם וכותב אליהם בתור צדיקם ומנהיגם: ״אך בקשתי מהשם יתברך, שיתעלו (החסידים בשקלוב) על ידי דוקא״[68]. דבר זה בא לאשר, כי הקשר בין היהודים שבשתי נפות הצפון (ליטא ורייסן) לא נותק על־ידי המחיצה המדינית: ר׳ מנדל מוויטבסק ור׳ שניאור־זלמן נוסעים אל הגאון לווילנה לשם ויכוח על החסידות, והשפעתו של ר׳ שלמה מקארלין עוברת מליטא, על פני גבולותיה של פולין, לרוסיה־הלבנה.

בין ״הכתבים הקדושים״ בגניזה הסטולינאית נמצא המכתב הבא מאת ר׳ שלמה מקארלין אל ר׳ אהרן מוויטבסק:

> ״שלום לא״נ וידיד ד׳ וידידי ה״ה האלוף הרבני החסיד המופלג ומפורסם ניצמד בקירת לבי כבוד קדושת שמו כמה״ה אהרן סגל נרו יאיר.
>
> הנה אד״ש (אחר דרישת שלומו) כמשפט האמור למעלה אודת (אודות) הענין שנתהוה במדינתכם הי׳ לי הרבה לדבר עם רומע״ל (רום מעלתו), רק אי אפשר לבאר הכל בכתב, כי אם פא״פ (פה אל פה), אבל האמת איתנו, שהצור עושה נפלאות לבדו ואפילו כנגד הטבע ואינו נמנע ממנו כלל ובכל מקום ובכל זמן.
>
> ובזה אומר שלום. כ״ד המבקש שיתגלה אהבת הבורא לישראל.
>
> שלמה בלא״א כמהור״ר מאיר סגל זללה״ה
>
> בקשתי לשלוח ב׳ פידעלעך (קופסאות) זכוכית״.

המכתב הזה הוא ללא תאריך. ר׳ שלמה אינו מפרש למה הוא התכוון ומה הוא ״הענין שנתהוה במדינתכם״ (רייסן: ויטבסק). ייתכן שהמכתב הזה, המכוון אל אחד מחסידיו או תומכיו של ר׳ שלמה, שייך לתקופה שאנו דנים בה[69].

עקרון המנהיג והמורה, העומד בראש החסידים, נעשה, כידוע, לאחד היסודות החשובים ביותר בתנועת החסידות, ואין לשער קיומה של חבורת חסידים בלא ״רבי״, בלא ״צדיק״. מן הכרוזים כנגד החסידים משנת תקמ״א (1781) למדים אנו מה גדול היה כבר בימים ההם תפקידו של ה״צדיק״

---

62. רבינוביץ, ההסידות הליטאית, פרק שלישי.
63. חיי שלמה מימון, עמ׳ 149.
64. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ׳ 12, 26; ״שבר פושעים״ לר׳ דוד ממאקוב ו״זמרת עם הארץ״, לנ״ל, הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 369, 447. ראה וילנסקי, שם, כרך ב׳, הניתוח המקיף והממצה של כתבי המגיד ר׳ דוד ממאקוב.
65. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 133 ואילך; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ׳ 95.
66. פרי הארץ לר׳ מנחם מענדיל בר׳ משה (מוויטבסק)... בסוף הספר, קאפוסט 1814.
67. היילמאן, בית רבי, חלק א׳, עמ׳ 128.
68. היילמאן, שם, שם.
69. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה ה׳, חוברת ג׳—ד׳, עמ׳ 244; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ׳ 32, 107, 177. ועיין הערכת מכתב זה להלן.

בתנועת החסידות[70]. לפיכך רבה היתה כל כך חשיבותו של ר' שלמה מקארלין בשביל החסידים המיותמים שברוסיה־הלבנה. מפני תנאי הזמן לא היה ביכולתו של ר' שלמה להרחיב את גבולה של תנועת החסידות, אף לא היה מסוגל לפעולה זו מבחינת אופיו, שכן לא היה איש־מלחמה כל־עיקר. משימתו היתה ללכד את קבוצות החסידים הקיימות ברוסיה־הלבנה, לתמכם ולסעדם, להיות להם ל"רבי" לאחר שצדיקיהם עזבום לאנחות.

באותן השנים — עד תקמ"א (1781) — התחילה החסידות הקארלינית מתארגנת בדרך הדרגתית מבפנים. במלחמת המתנגדים בה חלה אז הפוגה, ור' שלמה התמכר לצור את צורתה המיוחדת של החסידות הקארלינית. הוא הטעים בה במיוחד שני עיקרים: ראשית — את דרך התפילה שירש מר' אהרן רבו, להתפלל בכוונה עמוקה, בהתלהבות, מתוך מסירות־נפש. "כי היה עוקר הרים בכוח תפילתו שהיה מוסר נפשו לקב"ה". וכשמבקש ממנו ידידו — כך מספרת המסורת החסידית — לבוא אליו למחרת היום, הוא עונה לו: "שוטה, הלא צריך הערב להתפלל ערבית ולקרוא קריאת־שמע שהיא מסירת־נפש, ואחר־כך השינה, ולמחר צריך להתפלל, ויש בתפילה כמה עולמות עד שבאים לקריאת־שמע ואחר כך נפילת־אפים שהיא גם כן מסירת־נפש, ושמא יתן הקב"ה שימלא רצוני (ואשאר בחיים), ואתה רוצה שאבטיח לך שאלך לביתך מחר". מעין זה נמסר על ר' אורי מסטרליסק, תלמידו המובהק של ר' שלמה מקארלין: שקודם שהיה הולך להתפלל תפילת שחרית היה נפרד בכל יום־ויום מאשתו יבניו ומצווה לביתו, שמא יסתלק בתפילתו מרוב דביקות. וכל־כך רבה אמונתו של ר' שלמה בכוח התפילה בכלל ותפילתו שלו בפרט עד שפעם אחת — מוסרת שיחת חסידים — היה קיטרוג גדול בבית־דין־של־מעלה שבני־ישראל מזלזלים בתפילה ואינם מתפללים בכוונה. מחמת הקיטרוג עמד מלך אחד לגזור על התפילה בכלל. נעשה רעש בשמים, ושאלו את הצדיקים שבעולם העליון וגם הם הסכימו לגזירה. אחר־כך שאלו את ר' שלמה מקארלין. הלה הרעיש עולמות בכוח תפילתו ואמר: כתוב "ואני תפלה" (תהלים ק"ט, ד') — אני הנני מקבל עלי להתפלל במקום כלל ישראל. ומיד נתבטלה הגזירה.

ר' שלמה — כפי שמשתקף מתוך הסיפורים האלה וכיוצא בהם ומתוך דברי־תורה הנמסרים בשמו — הוא שיצר את "התפילה הקארלינית". מתוך חליפת המכתבים בינו לבין ר' שניאור־זלמן אנו למדים שר' שלמה "היה משפיל את יראת השם הטבעית" — כלומר תפילה בלא אכסטאזה — של המתנגדים שמסביבו. ר' אהרן הגדול, בעל המחשבה, הורה, כי כל מעשה שעושה האדם עלי אדמות צריך להיות בבחינת עבודת־הבורא, מעין תפילה, ואילו ר' שלמה, בעל הרגש, הורה, לפי מסורת החסידים, ששאר המעשים אינם אלא דרכים המוליכות לעבודת־הבורא והיא התפילה, שהיא העיקר. מספרים בשמו שהיה אומר: הגדול שבמופתים הוא ללמד איש מישראל לשפוך שיחו לפני הקדוש־ברוך־הוא.

יסוד שני, שפיתח ר' שלמה בחסידות הקארלינית, הוא רעיון הצדיקות שעיקרו: אין הצדיק מנהיג רוחני ומורה בלבד, אלא בכוחו להושיע גם בגשמיות; ממנהיג רוחני הוא נעשה לקדוש־עליון. הספרות החסידית מכנה את ר' שלמה "בעל־שם־טוב קטן" ומוסרת בשמו, כי "בעולם העליון מודדים את השדות והיערים, אשר עובר החסיד בנסיעותיו לצדיק". בתפיסת מושג הצדיק נבדלת החסידות הקארלינית במידה ניכרת מן החסידות החב"דית ודומה לחסידות הדרום, של ווהלין ופודוליה. שיטתו של ר' שלמה בעניין ערכו וכוחו של הצדיק פותחה אחר־כך למעשה על־ידי ר' אשר, יורש "כסאו" הקארליני, והיא מגיעה לשיאה בתקופת בנו של ר' אשר, ר' אהרן השני. מלבד ר' אשר הפיצו תורתו של ר' שלמה לאחר פטירתו תלמידיו החשובים ביותר: ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אורי מסטרליסק, "השרף"[71].

הפלגה זו בערכו של הצדיק לא היה בה כלל מן ההתגבהות וההתרברבות. אדרבה, היא כרכה עמה הכרה עמוקה בערכו של כל יהודי באשר הוא, אפילו פחות שבפחותים. המשל הבא של ר' שלמה, שהיה מורגל בפי ר' אהרן השני מקארלין, מעיד על הכרה מופלאה זו ברוממות ערכו של כל אדם מישראל בחשבון הכולל של האומה: כל ישראל יחדיו הם קומה אחת, וכל אחד מישראל משלים קומה זו. למה הדבר דומה? לאדם שצריך להשיג דבר־מה המונח במקום גבוה מאוד, ולא היה בידו סולם להגיע למקום חפצו. מה עשה? העמיד אנשים רבים זה על־גבי זה, מן הארץ למטה עד למקום ששם היה מונח הדבר המבוקש. האם אפשר לומר, שאחד מן האנשים האלה, אף הקטן שבהם, מיותר? הן כשיזוז אחד מהם יפלו כולם. כך הוא כלל ישראל. כל אחד משלים את הקומה, איש לפי גודלו ולפי ערכו, כקטן כגדול, ובמאוחד יכולים הם לייחד את העולם־הזה ולהגביהו לעילא ולעילא.

באותו זמן שימש אב בית־דין וראש־ישיבה בפינסק הצדיק הידוע ר' לוי־יצחק ("הברדיצ'בי"). ר' לוי־יצחק מצויין היה לא רק בדרך החסידות משלו[72], אלא גם בלמדנותו. הוא נבחר לרב בפינסק בשנת תקל"ה (1775) או תקל"ו (1776), בתקופת ההפוגה שבמלחמת המתנגדים. על פעולתו לטובת החסידות בפינסק אין ידיעות בידינו, חוץ מאגדות־עם מועטות, ועל־פיהן לא היתה דעתם של ראשי הקהל נוחה מזה, שבמקום לשבת ולפסוק הלכות שקוע היה בתפילות וכדומה. נראה, שההפוגה שהשתררה במלחמת המתנגדים נגד החסידים במחצית השנייה של שנות השבעים היא שאיפשרה לצדיק כר' לוי־יצחק, ששאף להגשים את החסידות בחיי יום־יום, להיבחר כאב בית־דין בפינסק[73].

70. צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב', עמ' 37, 38. הקול־קורא דק"ק הורודנא.

71. (בודק), שם, עמ' 66—68.

72. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 193 ואילך; הורודצקי, החסידות והחסידים, כרך ב', עמ' 71, תל אביב 1951 ואחרים.

73. על סמך הסכמה, שנתן ר' לוי־יצחק לספר "ערכי הכנויים" ביום ל"ג בעומר תקל"ה (1775) — שבה הוא חותם "פה ק"ק זעליחאווי" — והסכמתו לספר "מאיר נתיב" מיום ד' באלול תקל"ו (1776) — שבה הוא חותם "חונה בק"ק פינסק" — יוצא, כי

הצלחתה הרבה של החסידות בדרום, עמדתם העקשנית של החסידים בצפון, פגיעתם של החסידים בלימוד התורה כדרך הרבנים והשקפת־החיים הרבנית בכללה — גם מצד ר׳ שלמה מקארלין, כפי שלמדים אנו מחליפת־מכתבים בינו לבין ר׳ שניאור־זלמן, עליה ידובר להלן, וגם מצד הצדיק הליטאי השני של אותה תקופה, ר׳ חיים־חייקל מאמדור ואחרים, ובמיוחד הופעתו של הספר החסידי הראשון, "תולדות יעקב יוסף", מאת ר׳ יעקב־יוסף מפולנאה (תק״מ—1780) בלא הסכמת הרבנים — כל אלה עוררו שוב את רוגזם של המתנגדים בליטא. המחלוקת שפרצה שנית בשנת תקמ״א (1781) היתה חריפה מזו שבשנת תקל״ב (1772), וכן הוחמרו הרדיפות על חסידי קארלין.

בקיץ של שנת תקמ״א (1781) הכריזו בקהילות ליטא בפעם השנייה חרם על החסידים. באותו זמן, לערך, יצא בוואַרשה הרב ר׳ לוי־יצחק להגן על החסידות בוויכוח פומבי עם הגאון מבריסק, ר׳ אברהם קצינלנבויגן (קאצין אלין בויגן). בכ׳ באב תקמ״א (1781) הוכרז החרם בכל בתי־הכנסת ובבתי־המדרש שבווילנה. ארבעה ימים לאחר־מכן שיגרה קהילת וילנה איגרת אל שאר קהילות ליטא בדרישה להטיל גם בהן חרם על החסידים ולהיבדל מהם. שני שלוחים שוגרו לשם כך אל היריד הליטאי שבזלווה (ליד הורודנא), שבה נתכנסו כל ראשי הקהילות שבליטא, ובהשפעתם של השלוחים ועל סמך החרם הווילנאי הוכרז חרם גם בזלווה (א׳ באלול) [74]. ראשי הקהילות הודיעו בכתב איש איש לקהילתו, כי יש להטיל חרם על החסידים ולרדפם עד חרמה. על כך כתבו בו ביום אל קהילתם באי־כוח של הורודנא עם אב בית־דין שלהם בראש [75]. יום לאחר־מכן ערך אב בית־דין של בריסק, יריבה הידוע של החסידות, ר׳ אברהם קצינלנבוגן, שאף הוא נוכח ביריד שבזלווה, קול־קורא רצוף כעס וקריאת נקם נגד החסידים. כך נהגו גם נציגיה של פינסק [76] ושל סלוּצק [77]. כששבו שליחי וילנה מנסיעתם (י״ג באלול) חזרו בווילנה על הכרזת החרם ביתר תוקף: תקעו בשופר, הדליקו נרות שחורים וכדומה.

האיגרת שנערכה בידי באי־כוח של פינסק ונשלחה מזלווה לפינסק חשובה לנו משום סמיכות מקומה של עיר זו לקארלין. וזו לשון האיגרת:

לק״ק פינסק

"הנה בהיותינו פ״ק (פה קהילה) זעלווע ביומא דשוקא, הקרה ד׳ מקרה טהור גברא ובא ויקירא מק״ק ווילנא לפנינו, הה׳ הרבני המופלג מפורסם מו״ה דוד מ״ץ דקק ווילנא, וחד דעמי׳ בדומה לו המופלג המפורסם מו״ה זעליג. והן הראנו כתב תועפות, אשר העיר השם ממרום רוח קדשם של אבירים הרועים דק״ק ווילנא, ובצירוף הרב הגאון ובצירוף של אאמו״ר הגאון החסיד הנ״ל (ר׳ אליהו), אשר לנכשלים אזרו חיל לקנא קנאת השם צבאות וגדרו גדר לבנין הפרוץ בפרץ מרובה על העמוד בעמודי יסודי העולם, כאשר מבואר באריכת שפתים שפתי אמת ומשרים יהגו חכמה. בוודאי הטיבו כל אשר דברו, שיהי׳ תורה אחת לכולם, אגודים ואחודים בקשר של קיימא לקיום העולם האמיתי. לכן אף ידינו יכונו וזרועותינו יאמצו בכל תוקף עוז ותעצומות את כל הדברים שיתנו לכתוב מאת רוזני קק הנל בצירוף הגאון הנל, ככי אשר יצא מפיהם מפי כתבם הנל. ראוי ונכון ליראים ושלמים לאמר איש אל רעהו חזק ונתחזק, להחזיר העטרה ליושנה, שלא יפרדו איש מעל ריעיהו (רעהו), רק להיות חברים כאיש אחד ואחדותו של עולם כמקדם ומאז. עלינו בהסכמה לתוקף ההרם הגדול הניתן בקרי׳ עליזה ומפוארה ק״ק ווילנא ודברים שנאמרו ונשמעו בק״ק זעלווע ביומא דשוקא. והשומע ישמע, והחדל יחדל להיות בדל ונבדל מעדת השם. אלה לפסול את הראשונים, אשר מאז ומקדם הולכים במחשבות (בנתיבות) עולם אשר המה מיוסדים על אדני פז קו האמת מראשונים ומאחרונים. ולתקף עוז ותעצומות באנו עה״ח אנחנו אלופי רוזני ונגדי פנסק, הנועדים פה ביומא דשוקא פה זעלווע.

יום ואו ג׳ אלול תקמ״א לפק.

נאום נחמן ב״מ אליעזר סגל. ונאום יעקב ב״מ אברהם.
ונאום יהודא ליב ב״מ אלחנן. ונאום מנחם נחום בר״מ.
ונאום דוד במו״ה פייוויל. ונאום שלום במ׳ אלי׳.
ונאום צבי הירש בר׳ דוב בער".

שלא כקול־קורא של ראשי הורודנא ובריסק, שעליהם חתום גם אב״ד של העיר, חסירה בקול־קורא של ראשי ק״ק פינסק חתימתו של האב״ד, משום שבשנה זו היה ר׳ לוי־יצחק אב״ד דפינסק.

חריפות יתירה מציינת את המכתבים מטעם ה"קהל" בווילנה והרב מבריסק ר׳ אברהם קצינלנבוגן. לאחר שהרבנים נוכחו

ר׳ לוי־יצחק בא לפינסק בין ל״ג בעומר תקל״ה (1775) לד׳ באלול תקל״ו (1776) (ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ׳ 15, ניו־יורק 1943).

בארכיונו של אבי ז״ל מצויה איגרת־תשובה מאת ש. דובנוב, שבה נזכר, כי אבי ראה בפינסק פנקס ובו התימתו של ר׳ לוי־יצחק בתור אב בית־דין של פינסק מיום ח׳ בחשוון תקמ״א (6 בנובמבר 1780). אבל בכתבי המתנגדים קראו לר׳ לוי־יצחק גם בשנים מאוחרות — בסוף תקמ״א (1781) ובשנת תקמ״ד (1783), ובייחוד נהג כך הרב מבריסק ר׳ אברהם קצינלנבוגן — בשם "הזעליחאווער" (דובנוב, כתבי התנגדות, מאסף "דביר", כרך א׳, עמ׳ 304, מס׳ 6, ברלין 1923; דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 152, הערה 3; עיין גם להלן).

בגניזה הסטולינאית נמצא פסק־דין בחתימתו של ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב משנת תק״מ (1780) בעניין סכסוך שנפל בין שני יהודים מפטריקוב (עיירה לא רחוקה מפינסק). ואף־על־פי שחסרות לנו ידיעות בתורת מי התם ר׳ לוי־יצחק על פסק־הדין, ניתן לשער שהרץ משפטו כאב״ד של פינסק והגליל, כפי שהיה תוארו בראש הסכמתו לספריו של ר׳ מאיר מרגליות, "מאיר נתיבים" (פולנאי תקנ״א — 1791) ו"סוד יכין ובועז" (אוסטרהא תקנ״ד — 1794).

מלבד תאריכי ההסכמות והמסמכים שהובאו כאן, המעידים, כי רבנותו של ר׳ לוי־יצחק בז׳ליכוב קדמה לזו שבפינסק, מעיד על כך סדר תואריו שאנו מוצאים בספרות החסידית. כך, דרך־משל, כותב הצדיק ר׳ יעקב־יצחק מלאנצוט: "שמעתי מהרב דפינסק שיחיה, שהיה רב בק״ק זעלהוב" (הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 216, הערה 1).

74. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 141 ואילך, עמ׳ 146; כתבי התנגדות, מאסף "דביר" כרך א׳, עמ׳ 297 ואילך.

75. צווייפעל, שם, חלק ב׳, עמ׳ 37; דובנוב, שם, עמ׳ 147, 148.

76. דובנוב, כתבי התנגדות, שם, עמ׳ 304, 305; צווייפעל, שם, עמ׳ 41. אנו מוצאים הבדל בלשון וגם בחתימות בין נוסח דובנוב, שהובא על ידינו, לנוסח צווייפעל אולם בשניהם חסירה חתימת אב״ד דפינסק.

77. צווייפעל, שם, עמ׳ 41.

לדעת, כי אמצעי המאבק משנת תקל"ב (1772) — סגירת בתי־התפילה של החסידים, פיזורן של קבוצות החסידים בכוח וכדומה — לא הועילו כלל, החליטו הפעם לנדות לחלוטין את החסידים מתוך כלל ישראל, וגזרו על פיתם ועל כל מגע־ומשא אתם. אין ספק, שלאחר נחשול החרמות והנידויים הללו בכל ערי ליטא נאלץ שוב ר' שלמה מקארלין לצמצם את השפעתו ולהעמידה על קארלין בלבד. קארלין ועמה אמדור היו שוב למקום־מקלט לחסידות שבליטא.

בשעת המשבר הקשה הזה לתנועת החסידות עולה על בימת תולדותיה תלמידו הצעיר ועשיר־הרוח ביותר של המגיד הגדול, ר' שניאור־זלמן. עיקר השפעתו של ר' שניאור־זלמן היתה ברוסיה־הלבנה והוא היה למעשה מכוננה של החסידות בנפות הצפון. הוא שיווה לחסידות צביון מיוחד, שייחד אותה מן החסידות הקארלינית וגם מזו של ווהלין ופודוליה.

ר' שניאור־זלמן, או כפי שנקרא בקיצור "הרב", נולד ונתחנך ברוסיה־הלבנה. הוא היה למדן מופלג בין בנגלה ובין בנסתר. בן עשרים (בשנת תקכ"ח, 1768) בא למזריץ' אל המגיד הגדול והיה לאחד מתלמידיו המובהקים. המגיד הוא שהטיל עליו לחבר "שולחן־ערוך" ברוח החסידות ("שולחן־ערוך של הרב"). במשך שנתיים חיבר ר' שניאור־זלמן את חלקיו העיקריים של ה"שולחן־ערוך". לאחר פטירתו של המגיד הגדול אין ר' שניאור־זלמן מבקש להיות צדיק, כדרך רוב תלמידיו של המגיד, אלא ממשיך יחד עם בנו של המגיד, ר' אברהם המלאך, בלימודי נגלה ונסתר. לימים נעשה ממקורביו של ר' מנדל מוויטבסק. יחד עם ר' מנדל נוסע הוא לווילנה (תקל"ה—1775 בערך) ולשקלוב להתווכח על החסידות. משעלו, כפי שנזכר למעלה, מנהיגי החסידים שברוסיה־הלבנה בשנת תקל"ז (1777) לארץ־ישראל, נשתקע ר' שניאור־זלמן — כנראה, על־פי רצונו של ר' מנדל — ברוסיה־הלבנה, שמינהו — לפי מסורת החסידים — ליורשו. אף־על־פי־כן סירב ר' שניאור־זלמן להתייצב תיכף בראש החסידים. רק לאחר שלוש שנים הוא נוטל על עצמו אחריות של מנהיג. במשך השנים הללו נתפשטה, כאמור לעיל, השפעתו של ר' שלמה מקארלין על רוסיה־הלבנה. בנפה זו התגוררו אז גם ר' ישראל מפולוצק (שחזר מארץ־ישראל) ור' יששכר־בער מליובאביץ עם חוגי חסידים משלהם.

בשנת תקמ"א (1781) לערך ניצב ר' שניאור־זלמן בראש החסידים שברוסיה־הלבנה ויצר את שיטת החסידות הידועה בשם חב"ד (ראשי תיבות: חכמה, בינה, דעת), והכניס לתוך החסידות מרוחו ומאופיו של היהודי התלמודי שבנפות הצפון, היהודי ה"ליטאי". הוא מעשיר את הספרות החסידית בחיבורו החסידי־פילוסופי "ליקוטי אמרים", שנודע בשם "תניא". מבחינת הפולמוס המתנגדי־חסידי חשוב לנו בייחוד שר' שניאור־זלמן לא ראה בחסידות מחאה נגד הרבנות, אלא השלמה לה, וכן לא ראה במנהיגה של עדת חסידים צדיק בעל־מופת, אלא רק מורה־דרך ומנהיג רוחני. לימוד החסידות נחוץ לאדם במידה שנחוץ לו לימוד התלמוד, וכן להיפך, ואין לבזות את תלמידי־החכמים, את השקפותיהם ודרכי חייהם. את מהותה ורוחה של היהדות יש ללמוד מכל המקורות, וכל דרך של תפילה — ולאו דווקא זו של החסידות — מקרבת את היהודי לאביו שבשמים.

שמו של ר' שניאור־זלמן נתפרסם עד מהרה ברבים. השפעתו לא נצטמצמה ברוסיה־הלבנה בלבד (ויטבסק, מוהילוב, שקלוב ועוד), אלא נתפשטה גם על חלק מחסידיה של ליטא, במיוחד בווילנה הסמוכה, מקום שם סבלו החסידים ביותר, ולהם אין צדיק ואין מורה־דרך. החסידים שבווילנה נקראו כבר בימי המגיד הגדול "קארלינר" [78], וגם לאחר מכן (תק"ס, 1800) נקראו כך [79], אלא שלמעשה לא היו מעולם חסידיו של הרבי הקארליני דווקא. אין בידינו ידיעות על היחסים שבין ר' אהרן הגדול לבין שני מטיפי החסידות שהיו באותו זמן בווילנה, ר' חיים ור' איסר, ואף לא על יחסו אל החסידים בווילנה בכלל. לפיכך, משהופיע ר' שניאור־זלמן על במת החסידות, ראו בו רוב החסידים שהיו בווילנה את מנהיגם ורבם, אף־על־פי שבפי המתנגדים נשאר הכינוי הקודם "קארלינים", שנזדהה בעיניהם עם המושג חסידים. גם חסידי רוסיה־הלבנה, שבמשך השנים תקל"ז—תקמ"א (1777—1781) היו נוהים בחלקם אחר ר' שלמה מקארלין, נצטרפו עכשיו אל ר' שניאור־זלמן. כך נצטמצמו תחומיה של החסידות הקארלינית בראשית שנות השמונים זעיר־שם זעיר־שם בתוך שטחה של פולסיה.

במצב זה של רדיפות מחוץ והצטמצמות בפנים אנוס היה ר' שלמה לנטוש את קן החסידות הישן, את קארלין, ולבקש מקום־מקלט לעצמו ולבית־מדרשו. לפי מסורת חסידים נתכוון תחילה ר' שלמה לעבור לעיירה בשנקוביץ' שברוסיה־הלבנה (פלך ויטבסק), ששם ישבו כמה מחסידיו. אלא שגברה שם בינתיים השפעתו של ר' שניאור־זלמן, ור' שלמה ראה את עצמו חייב לבקש ממנו הסכמה לכך [80]. ר' שניאור־זלמן הסכים, לפי מסורת זו, בתנאי שר' שלמה יתחייב שלא לנהוג זלזול בלומדים ובלימוד הגמרא, שלא להתייחס בביטול לקיום מצוות אף בלא כוונה, ושלא להורות שהצדיק יש בכוחו לעזור לחסידיו בכל, ש"הצדיק נושא את הצאן". ר' שלמה הסכים לשתי הדרישות הראשונות וסירב לקיים את השלישית, והוכרח לוותר בשל כך על השתקעותו ברוסיה־הלבנה. מסורת זו יש בה כדי להעיד על ההבדל בין השקפותיהם של שני מורי־חסידות אלה על מקומו ותפקידו של הצדיק בחיי החסידות. מלבד זה מאשרת אותה מסורת, שבחוגי הקארליניים, כבענפים אחרים בתנועת החסידות (של ר' יעקב־יוסף מפולנאה, ר' חיים־חייקל מאמדור, ר' אברהם מקאליסק ואחרים), היו מתייחסים בביטול אל אדיקותם של המתנגדים, בחינת מצוות אנשים מלומדה, ואל דרכם בלימוד התלמוד. מתוך הסכמתו של ר' שלמה לספר החסידי "כתר שם טוב" אנו למדים, כי בשנת תקמ"ד (1784) — שנת הדפסת הספר — כבר היה

78. זמיר עריצים והרבית צורים, שם עמ' 25: "והיה פסק תיכף לגרש ולפזר (בווילנה) המנין של קארלינר", לעיל, הע' 7, 22.

79. במסמכים של הממשלה הרוסית ובדילטוריה של הרב הפינסקאי ר' אביגדור, להלן, הע' 115, 118, 119.

80. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 128, הערה ב'. הידיעות מקורן בשם אחד מצאצאיו של ר' שניאור־זלמן; ש. י. זוין, ספורי חסידים, כרך מיועדים, עמ' 156, תל־אביב 1957.

בלודמיר (ולאדימיר־ווהלינסק), וחותם בהסכמה: "הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר".

על סמך הידוע לנו על ר' אהרן סגל מוויטבסק, שאליו היה מכוון מכתבו של ר' שלמה, שהבאנו למעלה, יש לקבוע, כי דברי ר' שלמה: "אודת הענין, שנתהווה במדינתכם הי' לי הרבה לדבר עם רומע"ל רק אי אפשר לבאר הכל בכתב... אבל האמת איתנו", נוגעים להבדלי השקפות, ואולי אף לריב סמכויות "במדינתכם" — ברוסיה הלבנה — בין ר' שלמה לר' שניאור־זלמן. ר' אהרן סגל מוויטבסק היה לכתחילה מנאמני ר' שניאור־זלמן ובאחד ממכתביו — כנראה, מראשית שנות השמונים — מכנה אותו ר' שניאור־זלמן: "הרב החסיד המפורסם". אולם לאחר מכן נעשה ר' אהרן סגל ממתנגדיו של ר' שניאור־זלמן. ר' אברהם מקאליסק אנוס היה להגן עליו, והוא כותב אל ר' שניאור־זלמן (תקנ"ז—1797): "...וישמע חכם ויוסיף לקח לקרב את ידיד ה' הרב הזקן נשוא פנים מו"ה אהרן הלוי מוויטעפסק, כי זהו כבודו ית' להחזיקו ולהחשיבו כבראשונה... ואין לך חילול השם גדול מזה בהשפלת אדם כמותו". באחד ממכתביו המאוחרים — לאחר שנת תקס"ה (1805) — כותב ר' שניאור־זלמן בגנותו של ר' אהרן סגל: "מוטל עלי להודיע ולהזהיר לאנ"ש... להתרחק מאד מהכת המסיתים והמדיחים הנוסעים עם מכתב הרב דטבריא (ר' אברהם מקאליסק) ובראשם הזקן הידוע מעבר הנהר דוויטעפסק". ר' שניאור־זלמן משתמש בכינוי "הזקן", בו השתמש ר' אברהם מקאליסק, מבלי לפרש בשמו של ר' אהרן סגל. ר' שלמה מקארלין ור' אהרן מויטבסק היו שותפים בהתנגדותם לר' שניאור־זלמן. לתסיסה, שקמה בקרב החסידים עקב ההתנגדות הזאת, מכוונים דבריו של ר' שלמה במכתבו שהובא למעלה אל ר' אהרן[81].

דבר שאנוס היה ר' שלמה לעשות לפני שנת תקמ"ד (1784) — לעזוב את קארלין מחמת לחץ המתנגדים — אנוס היה לעשות בשנת תקמ"ה (1785) ר' לוי־יצחק בפינסק מחמת הלחץ של אוכלוסי העיר. ביום י"ח בתמוז תקמ"ה (1785) הוא עדיין משמש רב בפינסק; מאותו יום היא הסכמתו לספר "הלכה פסוקה" (שקלאוו תקמ"ז — 1787) לר' שלמה כ"ץ מפינסק. וביום כ"ה בתמוז תקמ"ה (1785) הוא כותב את הסכמתו לספר "כנפי יונה" לר' מנחם־עזריה (קארעץ תקמ"ו — 1786) וחותם: "פ"ק בארדיטשוב". יוצא אפוא, שבשבוע שבין י"ח בתמוז לכ"ה בו, שנת תקמ"ה (1785), עבר ר' לוי־יצחק מפינסק לברדיצ'ב. לפי המקורות של החסידים גורש ר' לוי־יצחק עם בני משפחתו מפינסק בכוח הזרוע ובחרפה. לכך גרם בוודאי מכתבם החריף של ראשי קהילת וילנה, עם הגאון ר' אליהו ועם הרב ר' שמואל בראש, אל "מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק"[82]. וזה לשון המכתב:

"תרוממנה קריות (קרנות) צדיקים, חבצלת השרון שושנת העמקים, כולם מחמדים, וחכם כמתקים, יתרומם קרנם למעלה למעלה עד שחקים, ה"ה האלופים ראשים קצינים מורים וסגנים, חכמים ונבונים, מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק יע"א.

הגיענו אמרותם הנעימים מעולפים ספירים, בדברי אמת ושלום נאמרים, לבא בעזרת ה' בגבורים, אשר סתמו פרצת הדיר בסייגים וגדרים, על האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון, ומחזיק ידי פועלי און, הפורקים עול תורה ומצות, ובדו מלבם נמוסים ומנהגים אשר אבותינו הקדושים לא שערום, המה כת ההשודים המתחסדים. בודאי דבר כזה אין צריך חיזוק, כי כבר שקדו רוזנים ונגידים, קציני קהלות הראשים בצירוף הרבנים הגאונים ואזרו חיל לקנא קנאת ה' צבאות בגבורים, לבער הקוצים מכרמו ולהפיץ אותם חבורות רשע ולהרחיקם מעל גבולם, ולבטל מנהגיהם השונות ומתנגדות (השונים ומתנגדים) לדת תורתינו הקדושה. וחפץ ד' הצליח בידם לעמוד בפרץ הנ"ל בכליון והרץ, להכניע ידם ולעשותם כעפר הארץ, בכדי להעמיד הדת על תלה, וילכו בדרך סלולה. ועדיין השטן מקטרג בינינו, שטמנו הכת הנ"ל הובם בקרבם, טומאה רצוצה בוקעת ועולה, בראותם שגם רוזני קהלתכם עד הנה מכת הנ"ל ונתנו יד להושיעם והחזיקו חבורות רשע, וחבורת עצבים שבהם, וגם הנימוסים החדשים מקרוב באו אשר בדו מלבם, החזיקו בחבלי שוא. והזהרנו להם במכתבים, והודענו להם החרמות והשמתות וגדרים וסייגים אשר הריעו והצריחו רוזני נגידים וקציני הראשים בצירוף הרבנים הגאונים על הכת הנ"ל, ועל המחזיקים בידיהם, מסייעים אותם ומהפכים בזכותם. ואנשי קהלתכם לא הטו אזנם, וסגרו דלתי העינים; ואף שהיו בקהלתכם מעולם אנשי שם ויראי אלקים, מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם, עיניהם כלות כל היום ואין לאל ידם. עד אשר נתמלאה סאתם ולהשיב גמולם בראשם, וקמו רוזני ונגידי קהלתם ונתעודדו ואזרו היל להרים המכשלה ולסקל המסילה, והורו לפני הגאון דקהלתם (את הדרך) העולה בית אל מימים ימימה... ובשגם מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון, אך אחרי אשר ראינו שרומפמכ"ת (שרמפכ"ת — שרום מעלת פאר כבוד תורתם) הסכימו שלא לרהק אותו ע"פ האופנים המבואר בעלה במוכם, גם אנחנו נענינו ראשינו להסכמתם, ואולי ישוב מדרך התועה ולא ידריך עוד את העם בדרך לא סלולה. ואם ימאן ויתן כתף סוררת ויהזה משאות שוא ומדוחים, כבר עוררנו במכתבינו לרומפמכ"ת, וכן עתה תוקף גזירתינו עפ"י תוקף פה"מ (פסק המדינה) על כבוד רמפכ"ת להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, וז"ל יורה ואל ידין, ולקחת מאתו שבט המושל ומקל עוז, כלה גרש יגרשו אותו. ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחרמות הנ"ל שנעשו עד הנה, שקר ענו בנו, כאשר בדו מלבם כל הדרכים המקולקלים שבהם; ונהפוך הוא שבכל יום ויום נתפרסם קלונם עפ"י מחברי ספרים של האנשים הנ"ל. ומעודם חזקנו את כל החרמות ושמתות על רמפכ"ת שיראו לקיים את אשר קיימו וקבלו כלל מדינתינו יצ"ו, לבל יראה ולבל ימצא כת הנ"ל במדינתינו, ולהכריז קול ברמה בקהלתכם ובקהל קארלין ובגליל הסרים למשמעתם, בחרמות ושמתות נוראים: לבל יתנהג שום אדם במנהג הזה, ולבלתי עשות מחוקות התועבות מכת הנ"ל, ועל מחזיקים את ידיהם ומסייעים ומהפכים בזכותם, ולפרט את המוצקים שבהם בשמם ובמעשיהם שהם שורש פורה ראש ולענה, המכנים עצמם בשם רבי וראש לחטאים האלה בקהלתם ובק"ק קארלין ובשארי קהלות הסרים למשמעתם ולעקר ולשרש אותם. חזקו כבוד מעכ"ת לקנא קנאת ה' צבאות תורתינו הקדושה ואל תתנו דמי לכם. ובטיחים אנחנו שיתנו מקום לדברינו אלה לתת משטרם בארץ כיד ה' הטיבה עליהם לכלות רגל הפושעים וזדים מעל

81. דבר הסכמת ר' שלמה לספר "כתר שם טוב" הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 157, הערה 1. בנוגע ר' אהרן מוויטבסק, עיין הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 32, 107, 177.

82. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 479. את הכרונולוגיה של המקומות וימי רבנותו של ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב מפרט ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15 ואילך.

גבול קדשם ולהדפם ולרדפם עד מקום שיד ישראל מגעת ולבער הגלל עד תומו. הכ"ד המעתירים המדברים בצדקה. אלה דברי ראשי רוזני נגידי קציני ק"ק ווילנא יצ"ו בצירוף כבוד אדונינו מו"ר הגאון הגדול המפורסם אב"ד דק' ווילנא יצ"ו ובצירוף הגאון החסיד הגדול מפורסם אלי' נ"י. ובאו עה"ח יום ד' ו' תמוז תקמ"דלית לפ"ק פה ק"ק ווילנא יצ"ו.

נאום שמיאל החונה פק"ק הנ"ל ונאום אלי' במש"ד (במש"ז — בן מורי שלמה זלמן) זלה"ה".

תאריכו של מכתב זה: "יום ד', ו' תמוז תקמ"דלית". אמנם, אין שמות נזכרים בו כלל, ובאחד מפרטי התאריך — כהערתו של דובנוב — חלה טעות, כיוון שבשנת תקמ"ד חל ו' בתמוז ביום השישי ולא ביום הרביעי, אף־על־פי־כן אין ספק, שהאמור במכתב "האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון ומחזיק ידי פועלי און... להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין" — מכוון לר' לוי־יצחק, שכן כל התוארים הללו אינם הולמים את ר' שלמה מקארלין. ממכתב זה אנו למדים כמה פרטים על השתלשלות המאורעות בפינסק ועל יחסה של קהילת פינסק אל ר' לוי־יצחק עובר להדחתו. אנשי קהילת פינסק "לא הטו אזנם וסגרו דלתי העינים" לאזהרות של קהילת וילנה, "מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם". ואף ש"קמו רוזני ונגידי קהלתם (פינסק) ונתעודדו ואזרו חיל להרים המכשלה ולסקל המסילה". כי "מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון". בכל זאת "הסכימו שלא לרחק אותו... גם אנחנו (קהילת וילנה) נענינו ראשינו להסכמתם ואולי ישוב מדרך התועה". וכן נודע לנו מן האמור במכתב זה, "ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחר־מות", שכבר בימים ההם ביקשו החסידים להפיץ את השמועה, כי הגאון מווילנה חזר בו מדעתו על החסידים, דבר שביצעו, כפי שידוע לנו, רק לאחר עשר שנים.

באותו זמן בדיוק — לפי אחד המסמכים: ח' תמוז תקמ"ד (1784) — הותקף ר' לוי־יצחק בחריפות על־ידי רבה של בריסק, ר' אברהם קצינלנבוגן, שערך כנגדו מכתב־פולמוס חריף[83]. "מנהלי הקהל" בפינסק נענו הפעם לדרישתם של ראשי קהל וילנה: "כלה גרש יגרשו אותו". כפי הנראה, חש עצמו ר' לוי־יצחק גם במזוהר קשור לפינסק וקיווה לחזור אליה ביום מן הימים, כיוון שבהסכמתו לספר "מאיר נתיבים" לר' מאיר מרגליות (פולנאי תקנ"א — 1791), מיום ד' אייר תקנ"א (1791) הוא חותם: "אב"ד ור"מ דק"ק פינסק והגליל ולע"ע (ולעת עתה) אב"ד בק"ק ברדיטשוב", ממש כדרך שעשה ר' שלמה מקארלין, שהתם על הסכמתו לספר "כתר שם טוב": "הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר". אלא ששניהם לא חזרו למקומותיהם; לא זה לפינסק ולא זה לקארלין.

וכך נשארה קארלין ללא צדיק בקרבה. על ימי חייו של ר' שלמה בלודמיר ידוע לנו מעט מאוד, ואין לנו אלא להסתמך על הידיעות שבפי חסידיו. סמכותו כתלמידו של המגיד הגדול ושל ר' אהרן הגדול ודאי סייעה בידו להעמיד מיד חוג של תלמידים וחסידים. גם חסידיו מפולסיה, ששמרו לו אמונים, היו בוודאי באים אליו ללודמיר. תלמידיו הנאמנים, ר' אשר, בנו של ר' אהרן הגדול, ור' מרדכי מלאכוביץ', אף הם נלוו אל רבם ללודמיר, וכנראה שהצטרף אליו כאן גם תלמידו השלישי, ר' אירי מסטרליסק. ר' שלמה לא הניח אחריו ספרים, כפי שעשו תלמידים אחרים של המגיד הגדול, אבל דברי־תורה בשמו ואגדות עליו אנו מוצאים בספרי תלמידיו: "אמרי קדוש השלם" המיוחס לר' אורי מסטרליסק (לבוב ללא ציון שנת הדפוס) ו"בית אהרן" לר' אהרן (השני) מקארלין (בראדי 1875)[84]. שמו "ר' שלמה מקארלין", נשמר כל ימיו וזה זכרו בספרות החסידים עד היום הזה.

ר' שלמה מת על קידוש־השם בתקופת המלחמות שבין רוסיה לפולין, ביום כ"ב בתמוז תקנ"ב (1792). מסביב לפרשת מותו, מות־קדושים, נרקמו אגדות רבות. אחת מהן, האופיינית לדמותו הרוחנית, מספרת: בשעת המלחמה שבין רוסיה לפולין נתן שר צבא רוסיה רשות להיילים למשך שעתיים לעשות ביהודי לודמיר כטוב בעיניהם. היה זה בליל־שבת, וכמעט כל בני העיר נמלטו לבית־הכנסת שבו היה מתפלל ר' שלמה מקארלין. ר' שלמה עמד על יד השולחן וקידש כדרכו בדביקות רבה. אותה שעה עבר על יד בית־הכנסת קוזאק צולע וכיוון את הרובה אל ר' שלמה. נכדו של ר' שלמה, ילד קטן, עמד על ידו וכשהבחין בכך משך באיצטלה של ר' שלמה והעירו מדביקותו. באותו רגע ירה בו הקוזאק ופצעו. אמר ר' שלמה: אלמלא העירו נכדו מהדביקות לא היתה שולטת בו ידו של הקוזאק. רצו החסידים להוציא את ר' שלמה משם, אולם הוא סירב לזוז עד שגמר לקדש את השבת. כשגמר השכיבו אותו במיטה, ובשעה שחבשו את פצעו ביקש להביא לפניו את ספר "הזוהר". וכך נשאר הספר פתוח לנגד עיניו עד יציאת נשמתו. הקוזאק הצולע — מוסיפה אגדת החסידים — היה ארמילוס, העתיד להרוג, לדברי המדרש, את משיח בן יוסף; ר' שלמה עצמו היה רגיל לומר: „משיח בן יוסף מוכן אני להיות, ובלבד שיבוא כבר משיח בן דוד". החסידים גורסים, שדור דור ומשיח בן יוסף שלו, המקרב את הגאולה ביסורים ובמסירות־נפש שלו, ור' שלמה היה משיח בן יוסף שבדורו. קברו ללא ציון השם נחצב בלודמיר: "אוהל" ובתוכו אבן גדולה ובה שני חורים לזרוק את ה"הפתקאות" וכן פתח צר להדליק נר־תמיד. ביראת־הכבוד היה החסיד מראה על המקום שבו הובא למנוחות, שבע תלאות, רבו ר' שלמה, שבמשך עשרים שנה עמד בראש החסידות הקארלינית.

83. דובנוב, כתבי התנגדות על כת החסידים, מאסף "דביר", ספר א', עמ' 293.

84. דברי תורה בשם ר' שלמה מקארלין ואגדות עליו לוקטו ונתפרסמו בספר "שמע שלמה", שני חלקים, מאת י.מ. קליינבוים, פיעטרקוב 1928, אולם ספר אפוקריפי זה אין לראותו כמקור ראשון. בחלקו הראשון מכיל הספר "הנהגות" ודברי חסידות בשם ר' שלמה מקארלין, רובם מתוך "בית אהרן" לר' אהרן מקארלין. בחלק השני נכללו סיפורי חסידים על ר' שלמה, אף הם מתוך הספרות החסידית ודברי מסורת. כאן וכאן משתקפים מתוך סיפורי־מעשיות אלו אירועים היסטוריים. מלבד הספרים "בית אהרן" לר' אהרן מקארלין ו"אמרי קדוש השלם" המיוחס לר' אורי מסטרליסק שימש גם הכבר "שמע שלמה" מקור למאמרות ולסיפורים עליו שבאו בפרק זה.

זכותו הגדולה של ר׳ שלמה בתולדות החסידות הליטאית, נוסף על תפקידו כמנהיג ומורה בתקופת משבר, היתה בזה שהעמיד מנהיגים לחסידי ליטא. לאחר פטירתו ניצחו הקאר־ליניים את יריביהם וכבשו לעצמם עמדה של שוויון ועצמאות בחיי הקהילה. כבר בשנות התשעים הגיעה החסידות הקאר־לינית לעונת־שגשוגה השנייה, שר׳ שלמה לא זכה לראותה. שני תלמידיו, ר׳ אשר ור׳ מרדכי, חוזרים לפולסיה ומייסדים כאן מרכזים לחסידות. מה שלא עלה ביד ר׳ שלמה עצמו עלה ביד תלמידיו ותלמידי־תלמידיו, שהפיצו את תורת החסי־דות בליטא וברוסיה־הלבנה (ר׳ אשר מסטולין, ר׳ מרדכי ור׳ נח מלאכוביץ׳, ר׳ שלמה־חיים מקוידאנוב, ר׳ משה מקוברין, ר׳ אברהם מסלונים) וגם בווהלין (ר׳ משה בנו של ר׳ שלמה וצאצאיו) ובגאליציה (ר׳ אורי מסטרליסק „השרף", ר׳ יהודה צבי מסטרטין) בסוף המאה הי״ח ובמשך המאה הי״ט.

ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית (תקנ״ב—תקנ״ד, 1792—1794)

לאחר שיצא ר׳ שלמה את קארלין ועקר ללודמיר (לפני תקמ״ד — 1784) נשארו חסידיו שבקארלין נאמנים לרבם ולתורתו. חיים של חסידות ודביקות של חברים שנטע כאן ר׳ אהרן הגדול עמדו בפני החרמות והרדיפות של המתנגדים (תקל״ב — 1772, תקמ״א — 1781), כדרך שעמדה החסידות ברוסיה־הלבנה השכנה בפני תוצאות האסיפות של המתנגדים בשקלוב ובמוהילוב (תקמ״ד — 1784). אמנם, המתנגדים עיכבו את התרחבות השפעתה של החסידות בליטא וגרמו בלי ספק להאטת קצב מהלכה, אבל לעצרו לא יכלו. מניינם של חסידי קארלין במחצית השנייה של שנות השמונים, ובייחוד במחצית הראשונה של שנות התשעים גדל, ובשנת תקנ״ג (1793) כבר היה בכוחם לעבור מהתנגדות סבילה לפעילה. אופיינית העובדה, שמלחמת חסידי קארלין נפתחה בעיירות הקטנות, שרוב תושביהן כבר היו חסידים, ומלחמתם זו ערכו כנגד שני יריבים כאחד: כנגד הקהילה המתנגדית של פינסק, ובעיקר כנגד רבה של פינסק ר׳ אביגדור, ששימש גם רב הגליל כולו.

הרב ר׳ אביגדור בר׳ יוסף־חיים — במסמכים הרוסיים הוא נקרא חיימוביץ׳ — שימש קודם־לכן רב בעיירה לסלי שבפולין, ועלה על כס הרבנות בפינסק והגליל, קרוב לוודאי בשנת תקמ״ה (1785). אנו מסיקים זאת מבקשתו שהגיש לממשלה הרוסית בשנת תק״ס (1800) והמובאת להלן, ובה הוא כותב שהחסידים „השהו... את העניין כמעט שש שנים", לאחר ששנה אחת עברה מיום שהדיחוהו. אמור מעתה, שר׳ אביגדור הודח מכסא הרבנות בפינסק שבע שנים לפני הגשת בקשתו, היינו בשנת תקנ״ג (1793). במקום אחר כותב ר׳ אביגדור, שהוא חכר בכסף רב את כסא הרבנות בפינסק למשך עשר שנים, וגם הלווה כסף לקהילת פינסק בלא רבית למשך אותו זמן. ועוד אנו קוראים בבקשתו: „אותה כת... הדיחתני בחרפה רבה שנתיים לפני המועד שנקבע לי", כלומר לאחר ששימש רב בפינסק שמונה שנים. לפי חשבון זה יוצא, שר׳ אביגדור נתמנה לרב בפינסק בשנת תקמ״ה (1785). דבר זה עולה בקנה אחד גם עם המסקנות הקודמות בעניין השנה שבה גורש ר׳ לוי־יצחק מפינסק ועבר לברדיצ׳ב. מקורות חסידיים מניחים, שר׳ אביגדור הוא שגרם לגירושו של ר׳ לוי־יצחק[85]. הסכמתו של ר׳ אביגדור לספרו של ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי, „שיח השדה" (שקלאוו תקמ״ז — 1787), היא משנת תקמ״ז (1787), ולספר „ריח השדה" (שקלאוו תקנ״ה — 1795) לאותו מחבר היא משנת תקנ״א (1791). על שתי ההסכמות הוא חותם בתור אב בית־דין של פינסק. כזכור, היה ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי, „רב דקלויז ומ״ץ בק״ק פינסק", מן הראשונים בין רודפי החסידים בפינסק, כבר בזמנו של ר׳ אהרן הגדול, ואליו פנה בעניין רדיפות אלו, כפי שהובא למעלה, המגיד הגדול ממזריץ׳. התנגדותם המשותפת לחסידות של המ״צ ושל האב״ד, של המחבר ושל כותב ההסכמות, קירבה כנראה את שניהם זה לזה.

מלבד החישובים הכרונולוגיים אין להקדים את זמן מינויו של ר׳ אביגדור לרב בפינסק, כי תיאור המאורעות בבקשתו אינו מתאים למצבה הקשה של החסידות הקארלינית בזמן החרם הראשון והשני (תקל״ב — 1772, תקמ״א — 1781) ולא לעת יציאתו של ר׳ שלמה מקארלין (תקמ״ד — 1784 בערך). העובדה, שר׳ אביגדור ישב על כס הרבנות בפינסק, שעליו ישב זמן קצר קודם לכן הרב ר׳ רפאל הכהן האמבורגר, ואף זאת שהיו פונים אל ר׳ אביגדור לקבל הסכמות על ספרים מעידים שהיה ידוע כגדול בתורה ובר־סמכא.

כתב־בקשה (בשפה הרוסית) שבו פנה ר׳ אביגדור בשנת תק״ס (1800) אל הממשלה הרוסית, הוא מסמך חשוב להכרת התפתחותה של החסידות הקארלינית במשך חמש־עשרה השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה, והוא מכיל פרטים חשובים מאוד על המלחמה ההדדית באותן השנים, ובמיוחד בפינסק עצמה[86], בקטעים, שבהם מתאר ר׳ אביגדור את המצב בפינסק ובסביבתה, שבה נכללת קארלין, אנו קוראים:

> „...כעת ארהיב בנפשי מתוך פחד ויראה לשטוח בקשתי לפני כסאו הרם של היוד מלכותו. אודה, שבשעה שנבחרתי לאב בית־דין של פינסק ושל שלושים העיירות השייכות לעיר (הגליל), לא רציתי להיכנס בשום מגע־ומשא עם הכת שקמה שם והדבר נעם לי מאוד. אמנם השתדלתי על־ידי הטפת מוסר להחזירם למוטב מדרכם הנלוזה, אולם משראיתי שפעולה זו לא השפיעה עלידם כל־עיקר, ולאחר שהגיעו לידי ספריהם שנדפסו בסתר ושבהם סילפו בחוצפה רבה חוק ומשפט, נבוכו עשתונותי, כיוון שלא ידעתי כיצד לשימם לאַל. ואם כי הייתי אב בית־דין שלהם, לא היה כבר לאל ידי לשרוף בפומבי את ספריהם, משום שהרוב בכל הערים, שנמצאו תחת פיקוחי, כבר היה שייך לאותה הכת. לפיכך נאלצתי להודיע על המאורע הזה לגאון המנוח (ר׳ אליהו) מווילנה, כיוון שהוא היה הגדול מבין חכמינו, בין בנגלה (תלמוד) ובין בנסתר (קבלה). הודעתי לו את תוכן הספרים של הכת הזאת וביקשתי מפיו עצה טובה, כיוון שחששתי, כי מאחר שהם כתבו בספריהם הבל לרוב ודברי חוצפה,

85. היילמאן, בית רבי, הלק א׳, עמ׳ 8, 9 ואחרים.

86. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג׳, עמ׳ 84 ואילך פטרב״ג 1910. על „שכירת הרבנות בפינסק דליטא... על עשר שנים וגם (מתן) הלואה להקהל סך ארבע מאות זהובים אדומים בלי ריווח משך זמן הנ״ל" ראה: דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 276.

ומאהר שהם קוראים לעצמם אהינו, עשוי הדבר להגיע לשלטון הרם (ויש לדאוג לכך) שלא יסבול החף מפשע על פשעי פועלי־און. מלבד זאת הוכחתי לו (לגאון מווילנה), שהיות וספריהם מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר, צריך על־פי דין לשרוף את ספריהם בפני כל עם ועדה. וכך עשו באמת בווילנה, וציוו לשרוף את הספרים של הכת ההיא בפומבי לפני בית־הכנסת ("צוואת הריב"ש"). כשנודע הדבר לכת והיא הבחינה שאני מתנגד לדעותיהם, קמו כאיש אחד כנגדי והרסו את פרנסתי ואף השיאו לבסוף את האחרים (את המתנגדים) שלא לתת לי את המגיע לי. וכי מי לא יטה אוזן קשבת לעצה כגון זו? משום כך נתרוששתי מאוד. בשלוש ערים זלובין, סטולין ודוברוביץ', שהיו תחת השגחתי, אלא שראשי הקהל בהן היו מאנשי הכת ההיא, הם פעלו אצל שליטי הערים ההן פעמים רבות שייאסר בואי לשם. אחר כך הם עצמו ורבו בפינסק, ולפני שעברו ימי כהונתי לבחור באב בית־דין אחר, הם נטלו מידי בכוח את המשרה ולהרפתי הרבה סילקו את כסאי המיועד לי בבית־הכנסת, ועל מקומו פיזרו חול ואדמה... לפי דת ישראל מנהג הוא אצלנו כי מי ששימש אב בית־דין, ואפילו אם נתקבל לזמן מסוים בלבד, שוב אי־אפשר להדיחו (מכסא הרבנות לפני תום ימי כהונתו). אולם אותה כת לא השגיחה בכך, והדיחתני בחרפה רבה שנתיים לפני המועד שנקבע לי ונטלה ממני את כל הכנסותי. משראיתי כיצד נהגו בי, בלי לשאול את פי, שלא כחוק, התאוננתי עליהם, בהתאם לפקודת הוד מלכותו, לפני המאגיסטראט, שהורה להודיע ברבים בבית־הכנסת שלנו, שעלי להישאר על כסא הרבנות עד שבית־הדין יוציא משפטי. לשם ביצועה של הוראה זו שיגר המאגיסטראט לבית־הכנסת את מזכירו להודיע על החלטה זו במעמדו. משנודע הדבר לכת גמרה אומר באלה ובשבועה לבטל את החלטת המאגיסטראט. הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל, ומשניסה המזכיר להיכנס לבית־הכנסת, כדי להודיע (על החלטת המאגיסטראט), התייצבו מול פניו ולא נתנו לו להיכנס. לפי פקודתו הנעלה של הוד מלכותו נקבע, שבכל עיר ועיר, בה נמצאים בני דתנו, יהיו הרבנים שופטים בכל הנוגע לאמונתנו. הללו (הרבנים) חייבים להיות בני־תורה. אולם הכת דחתה אותם (את בני־התורה) ובחרה במקומם אנשים כרצונם, חסרי כל ניסיון.. הם בחרו לראש הקהל בהרשל קולודנר רק משום שהוא ומשפחתו שייכים לכת. היא נסע אל מושל הפלך נפליווייב, ותמורת מלשינות כוזבת עלי השיג הוראה לא לשלם לי את יתרת החוב של משכורתי, הן בעד שש השנים האחרונות והן בעד השנים הקודמות. מלבד זאת פקד הוא (הרשל קולודנר), ואף זאת בשם מושל הפלך, להודיע ברבים, שכל מי שנהגתי בו שלא ביושר או שנטלתי ממנו כסף שלא כדין, יצהיר על כך במאגיסטראט בפני מושל הפלך. עם כל החרפה שנגרמה לי על־ידי פקודה זו, שמחתי בה, כיוון שבטוח הייתי, שאפילו בין דכת לא יימצא איש, היודע לומר עלי רעות. מעולם לא נשאתי פני עשיר, אם אשם היה, בכדי להתעלם על־ידי כך מפני דל. אדרבה, רציתי תמיד במיטב יכולתי להושיע לדל. לאחר שעברה שנה תמימה מריבתם איתה [illegible] עלי לא הגיעו, הוציא לי מושל הפלך אישור על מידת יושרי. משראה המאגיסטראט שצדקתי, השהה שונאי את העניין כמעט שש שנים. כל אותו הזמן לא חדלתי לתבוע את שלושת אלפי הצ'רבונצים. ואף־על־פי שהייתי אחר כך יותר מעשר פעמים במינסק והראיתי למאגיסטראט (בפינסק) את פקודת מושל הפלך ושל הגנרל־גוברנאטור טוטלמן (טוטולמין), לא נשאו השתדלויותי פרי. ענייני נמשך ונמשך, ובינתיים נתרוששתי מאוד והייתי נאלץ למכור את כל רכושי. אני וביתי נשארנו בעירום ובחוסר כל. אלא שלא אבדה אמונתי באל עליון, כמו שכתוב: אם ענה תענה אותי, כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו (שמות כ"ב, כ"ב). סמכתי על חוקינו הנעלים, שלפיהם ניתן מחסה לדך. וכי מי ראוי לכך (לתת מחסה לדך) יותר מאדירנו הקיסר פאוול הראשון...

...לפיכך כינה אני בלב מורתה להוד מלכותך בבקשה זו מתוך כניעה ואדיבות. בשנים משכבר הייתי עשיר, ואילו עכשיו, לעת זקנתי, דלותי ביחד עם כל בני־ביתי. הריני מייחל, אפוא, לדהלטת הוד מלכותך, כיוון שנבצר ממני להוכיח על־ידי עדים את הנזק שנגרם לי על־ידי הכת..."

למצב חסידי קארלין בין ב"קהילה הראשית" פינסק ובין בעיירות שמסביבה אופייניים במיוחד דבריו של ר' אביגדור: "אחר־כך הם (החסידים) עצמו ורבו בפינסק... הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל... אף השיאו לבסוף את האחרים (המתנגדים)... ראשי הקהל בהן (בשלוש העיירות) היו מאנשי הכת ההיא".

מתחילה היתה מלחמה זו מלחמת־מצווה, לשם־שמים, כדי "לבער את הרע מקרב ישראל", ור' אביגדור מבקש עזרה במלחמת־מצווה זו מאת הגאון מווילנה. כי בספרי החסידות ש"נדפסו בסתר" "סילפו", לדבריו, "בחוצפה רבה חוק ומשפט", "הבל לרוב ודברי חוצפה", ה"מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר". לבסוף כשטה המלחמה, שנערכה תחילה בתוך הקהילה, אל מחוץ לתחומה. ר' אביגדור ביקש חסות ומגן אצל הרשות הלא־יהודית; גם החסידים נהגו כך. הדחתו של ר' אביגדור מכסא הרבנות בפינסק חלה, כפי שכבר צוין למעלה, בשנת תקנ"ג (1793)[87]. את השנה הזאת יש, אפוא, לראות כשנת נצחונה של החסידות הקארלינית.

התגברות השפעתם וכוחם של חסידי קארלין בפינסק ובסביבתה היתה ידועה בוודאי לתלמידיו של ר' שלמה מקארלין, שעמם עמדו מן הסתם חסידי קארלין בקשרים. יורש כסאו של ר' שלמה בלודמיר היה בנו ר' משה. בספרות החסידית ובעולמה אין הוא, ובדומה לו גם בנו ר' שלמה, נכדו ר' נחום ונינו ר' גדליהו, תופס מקום מיוחד. צאצאיו אלו היו משמשים, בעיקר, בזכות סבם ר' שלמה מקארלין, צדיקים לעדת־יהודים לא־גדולה בלודמיר ובסביבתה. תלמידיו של ר' שלמה מקארלין, ר' אשר ור' מרדכי, נסעו לאחר מות ר' שלמה על קידוש השם אל ר' ברוך ממזיבוז'[88], נכדו של הבעש"ט ומחותנו של ר' שלמה מקארלין. ר' אשר היה במשך זמן קצר גם

---

87. גסן סובר, כי הדחת ר' אביגדור מכסא הרבנות חלה בשנים 1794/1795; גסן, Евреи в России, עמ' 151, הערה, פטרבורג 1906. בדוברוביץ', היא דומברוביצי — אותה מזכיר ר' אביגדור בכתב־בקשתו ושסגרה את שעריה בפניו — היה קיים בית־כנסת ("שולכען") של חסידי סטולין, שנבנה ברבע הראשון של המאה התשע־עשרה (Еврейская Энциклопедия, כרך VII, ערך: Домбровиць).

88. בית אהרן לר' אהרן מקארלין, עמ' 27; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 42. על צאצאיו של ר' שלמה מקארלין עיין: הוילדען, שם הגדולים החדש, עמ' 104, ערך: משה... מק"ק לאדמור; ל. גרוסמן, שם ושארית, עמ' 69, 90, תל־אביב 1943; ש. נ. גאטליב, אהלי שם, עמ' 264, פינסק 1912; תולדות אנשי שם, חלק א', בעריכת א. ז. רנד, עמ' 18, ערך: ר' אורי אהרן גוטליב, ר' משה גוטליב, ניו־יורק 1950.

תלמידו של המגיד ר׳ ישראל מקוז׳ניץ[89]. לימוד החסידות מפי נציגיה המובהקים של הצדיקות, ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳ ור׳ ישראל מקוז׳ניץ, בוודאי השפיע על מנהיגיהם העתידים של חסידי פולסיה.

תחילה לא היה בו, כנראה, בר׳ אשר העוז לחזור לנפת מולדתו, לפולסיה. הוא התגורר זמן קצר בז׳ליכוב, וזה גרם, כנראה, למחלוקת בינו לבין ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב[90]. בין ״הכתבים הקדושים״ של צדיקי קארלין שהיו בסטולין נמצאה אגרתו של ר׳ אשר אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, ובה נזכרת המחלוקת שבז׳ליכוב[91]. מתוך איגרתו זו אנו למדים, שר׳ אשר היה תלמידו של ר׳ ישראל מקוז׳ניץ. מז׳ליכוב חזר ר׳ אשר אל מכורתו, אלא שסבור היה כי אין עדיין השעה כשרה לחזור לקארלין גופא, כדי לחדש שם את המרכז לחסידות. לפיכך נסע קודם לעיירה סטולין הסמוכה ונשאר לגור בה, ורק במאוחר (לאחר שנת תק״ע — 1810) עבר לקארלין. את שנת בואו של ר׳ אשר לסטולין קשה לקבוע בדיוק. ב״ספר ויכוח״ לר׳ ישראל־לייבל משנת תקנ״ח (1798) אין המחבר מזכיר את ר׳ אשר בכלל, אף־על־פי שהוא מזכיר ואף קורא לוויכוח את שני הצדיקים של אותה הסביבה הליטאית, את ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ ואת ר׳ שמואל, בנו של ר׳ חיים־חייקל מאַמדור. ואף ר׳ אביגדור, בכתב־הבקשה שלו משנת תק״ס (1800), שבו הוא מספר על סטולין, שלא נתנה לו דריסת־רגל בה, ומתאר את פרטי המלחמה שקידשו עליו החסידים ואף דורש לאסור את ״מנהיגי הקארלינֵיים״, איננו מזכיר את ר׳ אשר. כנגד זה מספרת לנו המסורת החסידית בעניין ״הנר החמישי״ של חנוכה (המובא להלן), כי ר׳ אשר היה בשנת תקנ״ח (1798) חבוש בבית־האסורים יחד עם ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳. במכתב שכתב ר׳ אשר אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, כפי שיבואר להלן, בין שנת תקס״ב (1801—1802) לשנת תקס״ז (1807), צוין במפורש שנכתב בסטולין. סטולין היתה, כאמור, אחת משלוש העיירות שסגרו שעריהן בפני ר׳ אביגדור, משום שרוב מניינם של יהודי סטולין ושל ראשי הקהל שם היה מחסידי קארלין.

מזמן שהשתקע ר׳ אשר בסטולין נודע בעולם החסידים גם בשם ״ר׳ אשר מסטולין״, וחסידי קארלין כולם קנו לעצמם, נוסף על ״הקארלינֵיים״, גם את השם ״חסידי סטולין״.

תלמידו השני של שלמה מקארלין, ר׳ מרדכי, בחר לו למושב את העיירה לאכוביץ׳, גם היא בפולסיה, שלפי החלוקה ב״פנקס מדינת ליטא״ נתונה היתה למשמעותה של קהילת פינסק[92]. סטולין ולאכוביץ׳ נעשו מיד מרכזים לתנועת החסידות על הגבול שבין ליטא ורוסיה־הלבנה.

תלמידו השלישי של ר׳ שלמה מקארלין, ר׳ אורי, הוכתר גם הוא כרבי. הוא נטה את אהלו בעיירה הזעירה סטרליסק שבגאליציה[93]. מן הספרות החסידית אנו למדים, שר׳ אורי נמנה עם אותם צדיקים שחתרו והגיעו למעלות הנפש לפי רוחם ובחינתם של מורי החסידות הראשונים, ודמותו חיה וקיימת בעולם העיון החסידי. על שום דרך תפילתו הסוערת והלוהטת, שבאה לו מר׳ שלמה מקארלין רבו, וכן על שום ענוותנותו ואורח־חייו הצנוע, נקרא בעולם החסידים ״השרף״[94].

ר׳ אשר בסטולין ור׳ מרדכי בלאכוביץ׳ קנו להם בזמן קצר שם בכל רחבי פולסיה ומחוץ לגבולותיה. ר׳ דוד ממאקוב, הלוחם בחסידות, מזכיר את ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ בכתבי הפולמוס שלו ״זמרת עם הארץ״ ו״שבר פושעים״, והמתנגד הקנאי המפורסם ר׳ ישראל־לייבל כותב ב״ספר הויכוח״ משנת תקנ״ח (1798), שהשכעתו של ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ היתה גדולה מאוד על החסידים, שהאמינו ב״מופתיו״. כך, למשל, בטוחים היו שרק בזכות השפעתו של ר׳ מרדכי הודח מתפקידו שר־הפלך (״ווייבודה״) ראדזיוויל, כיוון שעוין היה את החסידים, ובמקומו נתמנה מושל אחר. בין הצדיקים, שר׳ ישראל־לייבל קוראם לוויכוח על ״דרכי החסידות הנלוזות״, אנו מוצאים, יחד עם צדיקי אַמדור, לאדי וצ׳רנוביל, גם את ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳, שרכש לו חסידים אפילו במבצר הרבנות — בווילנה[95].

היתה זו עונת שגשוגה השני של חסידות קארלין. העונה הראשונה, בימי ר׳ אהרן הגדול (תקכ״ו—תקל״ב, 1765—1772) עוררה מצד המתנגדים מלחמה, שהביאה את החסידות הקארלינית עד משבר, שנמשך עשרים שנה תמימות (תקל״ב—תקנ״ב, 1772—1792), ואילו המלחמה שחסידי קארלין פתחו בה בתקופת השגשוג השני נסתיימה בניצחונם של החסידים. מלחמתם עטורת־הניצחון בר׳ אביגדור ושוויון הזכויות שהשיגו בקהילה היו הישגיהם הראשונים. בזכות חתירתם זו לשוויון ולעצמאות ב״קהילה הראש״ת״ שבליטא תופסים חסידי קארלין מקום מיוחד בקורות המלחמה המתנגדית־חסידית ובתנועת החסידות בכללה. הם שהפכו בעצם את מלחמת המתנגדים בחסידים למלחמת החסידים במתנגדים. מעתה לא נשאר להם אלא להגן מבחינה חוקית על שוויון הזכויות בחיי הקהילה, שהושג למעשה קודם לכן. אלא שגם המתנגדים לא רצו לוותר ולא טמנו ידם בצלחת. לפיכך נאלצו חסידי קארלין יחד עם חסידים אחרים להיחלץ למערכה נוספת וקשה כנגד הרבנים והקהילות, ורק בשנת תקס״א (1801) נסתיימה למעשה המלחמה בניצחונם של החסידים. אף במערכה אחרונה זו היה בין הלוחמים מצד המתנגדים, מלבד קהילת וילנה, הרב מפינסק ר׳ אביגדור. ואף־על־פי שמערכה אחרונה זו מצד החסידים התנהלה לאו דווקא על־ידי חסידי קארלין, אלא בעיקר על־ידי מחולל החסידות החב״דית ר׳ שניאור־זלמן מלאדי, נקרא ר׳ שניאור־זלמן בכל המסמכים הנוגעים למערכה זו בשם ״ראש הקארלינֵיים״.

89. קליינבוים, שם, חלק ב׳, עמ׳ 26, 30. עיין גם להלן הערה 125.

90. קליינבוים, שם, חלק ב׳, עמ׳ 26, 42.

91. עיין להלן הערה 125.

92. פנקס מדינת ליטא, הוצא לאור על־ידי דובנוב, עמ׳ 18, ברלין 1925.

93. בודק, סדר הדורות מתלמידי הבעש״ט, עמ׳ 66—68.

94. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ׳ 134—142; (י. בערגער), עשר צחצחות, עמ׳ 76—83, פיעטרקוב 1910; אמרי קדוש השלם... א״ר השרף מסטרעליסק... אשר אסף... ר׳ בנימין זאב שעהנבלום, לבוב (ללא ציון שנת הדפוס).

95. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 457; שם, עמ׳ 223, 224, הערה 2; צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב׳, עמ׳ 48. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ׳ 111 ואילך: חסידות לאכוביץ.

ד. המערכה והניצחון (הקנ״ד—תקס״א, 1794—1801)

התפשטותה של החסידות בחבל פולסיה בשנות התשעים של המאה השמונה־עשרה מעידה, שהמוני בית ישראל כבר השתחררו מהשקפתם השלילית הקיצונית על תנועת החסידות. מתוך מגע יום־יומי עם החסידים התרגל היהודי הפשוט למנ־הגיהם ולתכונותיהם המיוחדות ולא חש ב״סכנה הצפויה מן החסידות״, שבגנותה הרבו לספר לו מנהיגיו הרוחניים — הרבנים. שלושים שנות קיומה של החסידות הוכיחו בעליל, שהתקנות והחידושים וכן אורח־החיים החדש שהביאה עמה החסידות, לא הביאו לידי פילוג ביהדות ולידי סטייה ממנה. אפשר שתנועת החסידות היתה מתפתחת בדרך אחרת ולא היתה מסתפקת בשינויים קלים בנוסח התפילה ובאורח־החיים האישיים והצבוריים אלמלי לא נתקלה בהתנגדות העזה. נוסף על כך חלו אז, בשנות התשעים, השינויים בדרך התפתחותה של החסידות עצמה, וגם הם סייעו להפגת הפחד מפני ״סכנת החסידות״. באותו זמן כבר נצטמצמו עיקרי תורתם של מורי החסידות הראשונים על מהות היהדות וחיי המאמין, ובמקומם נתבלט עיקר הצדיקות, כלומר האמונה ש״הצדיק הוא יסוד עולם״ וביכולתו לעזור בכוח תפילתו וברכתו גם בעניינים גשמיים ולעמוד ליחיד בשעת דחקו. בהלך־הנפש של היהודי הכשוט נעשתה אמונה זו לעיקר החסידות.

בעקבות התפתחות זו של החסידות גדל קהל החסידים, שכן האמונה בקדושתו ובכוחו של הצדיק גרמה לכך, שמיד עם השתקעותו של צדיק באחד המקומות — על־פי־רוב היה זה בנו או תלמידו של צדיק אחר — נעשה חלק מסוים של האוכלוס ה ״חסידים״; ועיקר חסידותם היה האמונה בצדיק, שהיה בעיניהם קדוש ובר־סמכא גדול יותר ממנהיגה הרוחני של קהילתם, מרא דאתרא, הרב. גורמים אלה מסבירים לנו את מידת הצלחתם של ר׳ אשר מסטולין ושל ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ בשנות התשעים בפולסיה. עם התחזקותם של החסידים הלך ותש כוחם של יריביהם — ה״קהל״. ואפילו במבצר המתנגדות, בווילנה, גדל כנראה כבר משנת תק״ן (1790) ואילך מספר החסידים, שכן מוצאים אנו בשנים אלו חסידים בין חברי ה״קהל״. במלחמה לשחרורם או להתבדלותם מן ה״קהל״ הרשמי ניצלו החסידים את ירידתו המוסרית של ה״קהל״; צביונה הדתי של מלחמה זו כמעט בטל ערכו מפני העניינים החילוניים, כגון המעילות בכספי ה״קהל״ מצד ראשי־ה״קהל״ וכדומה. החסידים יצאו לכתחילה כנגד הרברבנות של הלמדנים. ואילו עתה, בסופה של המלחמה, הופנה הזעם כנגד שלטון העריצות של ה״קהל״. מלחמתם הוקלה במידה ניכרת על־ידי צמצום סמכותו ועצמאותו של ה״קהל״, בין על־ידי ממשלת פולין בתקופת עצמאותה האחרונה ובין על־ידי ממשלת רוסיה לאחר חלוקת־פולין האחרונה. מפני חולשתם חיפשו ראשי הקהל עזרה מצד השלטון הרוסי ולשם כך השתמשו בפולמוסם בטעמים ונימוקים מדיניים, וכך הפכה המלחמה, שהיתה בראשיתה דתית מעיקרה, גם למלחמה מדינית־חברתית.

חשיבות מרובה במלחמה זו בתקופתה האחרונה נודעה, כאמור, לראשי הקהל בווילנה, לאב בית־דין של פינסק ר׳ אביגדור, ולר׳ שניאור־זלמן מלאדי. במשך שלוש השנים הראשונות, כלומר משנת תקנ״ד (1794) עד פטירתו של הגאון מווילנה (ראשית תקנ״ח — 1797), נטוש היה המאבק בליטא. בשנת תקנ״ח (1798) הועבר לפטרבורג ונסתיים שם בשנת תקס״א (1801).

בשנת תקנ״ד (1794), לאחר שחסידי קארלין בפינסק נחלו ניצחון על שונאם הגדול ר׳ אביגדור, החליט, כפי שנודע לנו מפנקס העיר, ה״קהל״ במינסק לפזר את מניין החסידים[96]. שנה אחת לאחר־מכן הוציאה הקיסרית יקאטרינה השנייה, לפי הצעת שר־הפלך במינסק טוטולמין, שידע פרטי מלחמה זו ותמך בחסידים, פקודה, שלפיה צומצמה מאוד סמכותו של ה״קהל״[97]. כשהבחינו קהילות הורודנא ווילנה בשאיפות ההת־בדלות של החסידים מן ה״קהל״, פנו אותה שנה אל הממשלה הרוסית בבקשה להכיר כנציגות יחידה ובעלת סמכות חוקית רק ב״קהל״ שנבחר על־ידי האוכלוסיה[98]. בינתיים הספיקו החסידים להפיץ במספר רב את ספריהם, בייחוד את ״צוואת הריב״ש״. הם הפיצו שמועה, שהגאון מווילנה מתחרט על הרדיפות שרדף את החסידים; אברך אחד, שהעיד על עצמו כי הוא בנו של הגאון, כביכול, היה נוסע מעיירה לעיירה ומאַשר את השמועה הזאת. מעשים אלו של החסידים העלו עוד יותר את חמת המתנגדים, באסיפת ראשי קהילות ליטא בווילנה (סיוון תקנ״ו — 1796) ובנשיאותו של הגאון מווילנה, הוחלט להוסיף לרדוף את החסידים ביתר עוז. שוגרה איגרת חתומה בידי הגאון המאשרת את יחסו הקודם לחסידים. באיגרת זו חוזרת ומוטעמת הסכנה הצפויה ליהדות מצד החסידות ונשנית הקריאה לרדוף את החסידים[99]. שני שלוחים מיוחדים, ר׳ חיים ור׳ סעדיה, יצאו לקהילות ליטא ורוסיה־הלבנה ואיגרת הגאון בידיהם, להראותה לעיני כל. משהגיעה האיגרת למינסק הפיצו החסידים את הידיעה שחתימתו של הגאון מזויפת ואין זו איגרתו כל־עיקר. קהילת מינסק פנתה מיד בחקירה לווילנה וביקשה לאַשר את חתימתו של הגאון. היא גם קבלה על כך, שהחסידים רבו מאוד בפלכי וילנה וסלונים. בתשובה לפנייה זו שיגר הגאון למחרת יום־הכיפורים תקנ״ז (1796), אל קהילות־הפלך של ליטא, רוסיה־הלבנה, ווהלין ופודוליה איגרת חריפה יותר נגד החסידים. גם השלוחים יצאו בשנייה ואיגרת־הגאון החדשה בידם. פעילות מיוחדת גילתה קהילת מינסק, משום שבפלך זה, שאליו היו שייכות פינסק, קארלין, סטולין ולאכוביץ׳, פרצו החסידים לרוב. שבועיים לאחר קבלת איגרתו של הגאון הוציאה קהילת מינסק קול־קורא לכל הקהילות שבפלך מינסק[100] — וודאי גם אל קהילת פינסק — בדרישה

96. את חלקן של קהילות רוסיה־הלבנה בשיתוף עם קהילות ליטא במלחמתן בחסידות בשנות התשעים למאה השמונה־עשרה מפרט דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 220.

97. גסן, Евреи в России, עמ׳ 157 ואילך.

98. Акты, издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов כרך 29, מס׳ 244, וילנה 1902.

99. דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת דק׳ ווילנא, מס׳ 4, ״דביר״, כרך א׳, עמ׳ 302.

100. בדבר ״קהל־הפלך״: ראה אצל דובנוב, כתבי התנגדות, ״דביר״, כרך א׳, עמ׳ 301, הערה ב׳, וגם דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 161.

לרדוף את החסידים ולא לתתם לנסוע אל הרביים שלהם[101]. בבתי־כנסת ובבתי־מדרשות שבמינסק קראו את קול־הקורא בפני כל עם ועדה. אותו זמן היה המגיד המתנגדי־הליטאי ר' ישראל־ליב יוצא בדרשותיו בבתי־הכנסת, ו"ספר ויכוח" שלו יצא לאור בהסכמתו של אב בית־דין דמינסק (תקנ"ח—1798). כאמור, מוקיע הספר את ר' מרדכי מלאכוביץ' כמסית ומדיח את בני ישראל מן הדרך הישר. החסידים היו שורפים את הכרוזים ומגרשים את השלוחים. וכך שוב נוצרה בליטא אווירת מלחמה, אלא שבעצם התלקחותה (בסוכות תקנ"ח — 1797) נפטר פתאום הגאון מווילנה.

מכאן ואילך נטוש היה מאבק שבין שני חלקי האוכלוסיה היהודית בהשתתפותה של הרשות הרוסית. ה"קהל" נוכח לדעת שאמצעי מלחמתו — החרם, הכרוזים וכיוצאים־בזה — השפעתם וכוחם אינם מספיקים, ומשום כך אינם מועילים. מצד שני ראו החסידים ששונאם העיקרי הוא עכשיו ה"קהל", שזכויותיו באו לו מידי השלטונות. וכשהוכרז, לאחר פטירתו של הגאון, בבתי־הכנסת בווילנה החרם השלישי על ה"קארליניים" (החסידים), בתקיעת שופרות, יצאה מיד הפקודה מטעם מושל הפלך בווילנה פריזל לאסור הכרזת כל חרם[102]. ברי, שאיסור זה יצא בהשפעתם של החסידים והוא מעיד על צמצום סמכותו של ה"קהל" ועל כוח השפעתם של החסידים באותו זמן. קהילת וילנה מינתה ועדה מיוחדת לשם המשך המאבק. ההתמרמרות גברה והלכה עקב השמועה, שהחסידים כאילו ערכו לאחר פטירתו של הגאון מווילנה הילולא רבא. בשנת תקנ"ח (1798) הוגשה לפני בית־הדין העליון בפטרבורג האשמה נגד מנהיג ה"קארליניים" ברוסיה־הלבנה ר' שניאור־זלמן מלאדי — הנקרא במסמכים הרוסיים זלמן בורוכוביץ' — ונגד הצדיקים הקארליניים בליטא, שהם מורדים במלכות. על סמך ההאשמה הוציא הקטיגור פקודה "לחקור את העניין ולהביא את עוזריו החשובים ביותר של הרב בורוכוביץ' תחת משמר חמור לפטרבורג... מיד לאחר מכן נאסרו בווילנה ובמחוזות אחרים עשרים ושניים מחסידי כת הקארליניים. שבעה מהם, שהיו מחשובי עוזריו של הרב בורוכוביץ', נשלחו לפטרבורג ואת היתר השאירו, לאחר חקירה, כאן (בווילנה) במאסר... שבעת היהודים שנועדו להישלח לפטרבורג... עוכבו בריגה והוחזרו (לווילנה)... לאחר חקירת הכת היהודית של הקארליניים, ולאחר שהרב זלמן בורוכוביץ' מסר ביאורים, החליט הוד מלכותו הצאר... היות ולא מצא במעשיהם דבר מזיק למלוכה, לשחרר את כולם... אבל להשגיח בקפדנות על מעשיהם, שלהם ושל חבריהם... אחר כך שוחררו כל חסידי הכת שהיו במאסר"[103].

לפי מסורת החסידים היו ר' אשר מסטולין ור' מרדכי מלאכוביץ' בין האסורים[104]. יום שחרורם, ה' חנוכה, היה ליום משתה ושמחה לחסידי קארלין ולאכוביץ', וכונה "הנר החמי־שי"[105]. באותו יום היו מתכנסים בבית־הכנסת שלהם, אוכלים לביבות ושותים ושרים ומספרים בנס שחרורו של הרבי. אברהם־בער גוטלובר מספר על כך בזכרונותיו, המכילים פרטים מעניינים ואופייניים. הוא כותב: "איש זקן מווילנה, ר' זלמן מיליאטער, סיפר לי, כי כשנפטר הגאון מווילנה... הלשינו המתנגדים על שבעה מראשי החסידים, עמודי התווך של החברה הזאת... אז אסרו אותם ויצא דינם לגלות לסיביר. בשעה שגירשו אותם מווילנה בלווית משמר־חיילים, הוסיפו מנהיגי וילנה למשמר הזה עוד משמר יהודי, כדי שלא יתנו שוחד לחיילים ויברחו. ויהי בעברם דרך עיירה קטנה, נכנסו אל בית יהודי וביקשו לאכול. נתנו להם בשר טריפה, כי אמרו היהודים: הלא 'קארליניים' הם (כך קרה ההמון בליטא לחסידים), ולמה להם לאכול בשר שחיטה כשרה?... מכאן אנו למדים, שהריב בין שתי הקבוצות הגיע לידי כך, שנחלקו כמעט לשני עמים. הודות לשתדלנות החזירו את שבעת האסי־רים מריגה, והנר החמישי הוא יום שמחה לחסידי ליטא עד היום הזה"[106]. עצם קביעתו של יום־חג מיוחד מעיד על אמיתתו ההיסטורית של מאסר צדיקי קארלין ולאכוביץ'.

לאחר שחרורם של מנהיגי ה"קארליניים" החליטה הממשלה הרוסית (15 בדצמבר 1798) ש"הכת הקארלינית אינה מסוכנת ומותר לה להתקיים כמקודם"[107]. הניצחון הזה עודד, כמובן, את החסידים, והם הלשינו על ראשי הקהל בווילנה, כי מעלו בכספי הקהל[108], וראשי הקהל בווילנה נאסרו; הארונות עם

101. דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת מס' 3, שם, עמ' 299—302.

102. גסן, История еврейского народа в России, כרך א', עמ' 106, לנינגראד 1925.

103. דין־וחשבון של מושל הפלך הליטאי אל התובע הראשי "על כת הקארליניים": דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 257 ואילך.

104. היילמאן, בית רבי, הלק א', עמ' 54, הערה א', והמקורות שבהערה הבאה.

105. Еврейская Энциклопедия, כרך י"ד, עמ' 570, ערך: Столинские цадики. ד"ר ז. רבינוביץ, י"ט כסלו וה' חנוכה, "העולם", שנה כ"ו, גליון 13, ירושלים 1937.

106. א. ב. גאטלאבער און זיין עפּאָכע, הוצא לאור על־ידי פרידקין, עמ' 75. עיין גם י. ליפשיץ, זכרון יעקב, חלק א', עמ' 15. קאוונא־סלאבאדקא 1924. במרוצת הזמן נשתכחה סיבת החג. כך, למשל, כששאל במעמדי (בשנת 1932) הרבי האחרון בקארלין, ר' אלימלך, את השמש הישיש שלו, שפרטי בית צדיקי קארלין היו נהירים לו, מה הפשר של שמחת "הנר החמישי", שהוא רגיל בה זה כשבעים שנה, לא ידע מה להשיב. ועיין: י. תשבי, צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, "מולד", כרך ד', עמ' 575, הע' 95, ועמ' 698, תל אביב 1972.

107. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 273, מסמך 21.

108. גסן, История еврейского народа в России, כרך א', עמ' 109; ועיין גם מ. טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 87. המאבק בקהילת וילנה נחקר על־ידי ישראל קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, עמ' 20—45, ירושלים 1942. בחודש מאי 1798 הגישו חסידים שבעיירה וידז, השוכנת צפונה מווילנה, עם השוחט שלהם בראשם, כתב־מלשינות נגד "קהל" וילנה (קלויזנר, שם, עמ' 31). עובדה זו מעידה, כי בחלק הצפוני־מערבי של ליטא היו אז מצויות עיירות בהן נתקבלה החסידות. מלשינות זו הסעירה מאוד את רוחו של ר' שניאור־זלמן. באחד ממכתביו הוא כותב: "במלשינות דווידז אחז בשרי פלצות ממש" (הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 207), משום שמגישי כתב־המלשינות היו, קרוב לוודאי, חסידי חב"ד.

המסמכים של ה"קהל" נסגרו בחותמות, ונקבעו בחירות חדשות (4 בפברואר 1799). בלחצה של הרשות נבחרו ל"קהל" החדש, שהיה בן שבעה־עשר חברים, שמונה חסידים. וכך השיגו החסידים שוויון זכויות במבצרם של המתנגדים, בווילנה.

בה בעת שבווילנה ובמינסק התייצבו בראש המלחמה נגד החסידים ראשי ה"קהל", עמד הרב ר' אביגדור בפינסק, כפי שלמדים אנו מדברי בקשתו שהובאו למעלה, יחיד במערכה. על ראשיתה של מערכה זו בפינסק העיר ובסביבתה מספר לנו ר' אביגדור בכתב־הבקשה שלו. פעולותיהן של קהילות וילנה ומינסק סייעו לו ללא ספק בהמשך מלחמתו, בפרט שפינסק היתה קרובה לווילנה קרבה רוחנית והיתה כפופה למינסק כקהילת הפלך שלה. קול־הקורא של הגאון מווילנה (תקנ"ו—1796) ודאי הגיע גם לפינסק, ושני שלוחיו המיוחדים של הגאון, ר' חיים ור' סעדיה, ודאי ביקרו גם בה, וגם החרם השלישי הוכרז בתוכה. בפנקסה של קהילת מינסק משנת תקנ"ח (1798) אנו מוצאים איסור לשחוט לפי מנהג החסידים (ב"חלפים מלוטשים"). כל בהמה ועוף שיישחטו לפי מנהג החסידים הוכרזו כטריפה, וכל העובר על האיסור — יהא שרוי בחרם. החלטות דומות מוצאים אנו בפנקסי ערים אחרות בליטא ורוסיה־הלבנה[109]. יש להניח, שאווירת־מלחמה זו שררה גם בפינסק באותן השנים.

בגניזה הסטולינאית נמצא מכתבו של ר' אשר מסטולין אל יהודי אחד ר' יוסף מפינסק, ובו הד למצב החירום ששרר בשנים ההן בפינסק ויש בו גם משום עדות על רוח מלחמתו של ר' אביגדור. במכתבו זה כותב ר' אשר:

"אהובי ר' יוסף, הנה שמעתי ותרגז בטני, שזה האיש אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד. הגם שאין זה כל חדש אצלי, עכ"ז (עם כל זה) אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו, תחלקו עצמכם באגודה אחת ויתפרדו כל פועלי און. נא ונא מזהיר אני אתכם בל ישונה וזממו אל תפק, ופיק ברכיים כושלות תחזק, ותאמץ ידים רפית וה' יחזק אתכם בהחזיק אמונה. ואמת יש לו רגלים וקיום לעד ולא תדאג ולא תפחד ולא תעצב וה' הטוב בעיניו יעשה שלום, כי לא עשיני המלחמה רק בה".

כנאי אהובך ומזכיר אתכם לטוב
הק' אשר מסטאלין
פ"ש לכולם יקרא מרוב אונים ואמיץ כח".

אין ר' אשר מפרש מי הוא "זה האיש (ש)אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד", כדרכו של ר' אשר תמיד, במכתביו הנוגעים במחלוקת, שלא לפרש בשמות. במכתב זה יעוצה העצה לחסידי קארלין שבפינסק להיבדל מן הקהילה הכללית ולהעמיד קהילה בפני עצמה: "אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו תחלקו עצמכם באגודה אחת" — הוראה שנתגשמה, כפי שמעיד ר' אביגדור בכתב־בקשתו (בחירת הרשל קולודנר וכדומה). מכתב זה הוא ללא תאריך, אולם ברור שזמנו בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה[110].

על המשך השתלשלותם של המאורעות במלחמת ר' אביגדור בחסידים, בפינסק ובסביבתה, אנו עומדים מתוך כתב־הבקשה המפורטת שלו, שראויה לשמש כהודאת בעל־דין. חסידי קארלין, כמוהם כחסידים בווילנה, מצאו את הדרך לרשות (מושל הפלך במינסק), והשתדלותם השפיעה על השלטונות. בדין־וחשבון של ראשי העיר פינסק אנו קוראים, שר' אביגדור היה נותן בכוס עינו. דברים אלו נכתבו בהשפעת החסידים, כיוון שעל דרכו של ר' אביגדור להשתכר כותב גם ר' שניאור־זלמן בתשובתו, ששלח על שם הצאר אלכסנדר הראשון (מאי 1801). ואף בספרות החסידים אנו מוצאים דברים על תכונתו זו[111]. אולם ר' אביגדור לא אמר נואש אפילו כשתש כוחה של קהילת וילנה לאחר שחרורו הראשון של ר' שניאור־זלמן (תקנ"ט — 1798). כשראה ר' אביגדור שגם שלטונות העיר פינסק וגם מושל הפלך במינסק עומדים לימינם של החסידים, פנה אל המוסדות העליונים בפטרבורג. בשנת תק"ס (1800), לאחר שנועץ בקהל של וילנה[112], נסע ר' אביגדור לפטרבורג והגיש את בקשתו. לאחר חליפת־מכתבים ממושכת בין התובע הכללי מפטרבורג ובין שלטונות הפלך בווילנה ומינסק, החליטה הממשלה שאין היא רואה שום סכנה מצד "הכת הקארלינית". ובעניין החוב שתבע ר' אביגדור החליט התובע הכללי בשם הצאר לתת הוראה למושלי הפלכים שיבררו את העניין. מושל פלך מינסק מסר את העניין לשלטון העיר במינסק. מה היה בסופן של התביעות הכספיות של ר' אביגדור אין אנו יודעים. מכל מקום בבקשתו השנייה, שהגיש באפריל תקס"א (1801), לאחר שחרורו השני של ר' שניאור־זלמן, הוא כותב שעדיין לא קיבל את הכסף[113].

בעוד ר' אביגדור מתרוצץ ומתדפק על דלתות הממשלה בפטרבורג, בעיקר בעניין תביעותיו הכספיות, הובא פתאום לשם ר' שניאור־זלמן והושם במאסר. מאסרו של ר' שניאור־זלמן היה כרוך הפעם בחוות־הדעת שהגיש אז המשורר והמדינאי דרז'אווין לממשלה בנוגע למצב היהודים[114]. את הפקודה לאסור את ר' שניאור־זלמן קיבל מושל הפלך של רוסיה־הלבנה לאחר שביקר אצלו דרז'אווין לחקור את גורמי הרעב

109. כאת י. בראפמאן, Книга кагала, הובא על־ידי דובנוב, Восход, שנת 1892, חוברת י"א, עמ' 7.

כפי שלמדתי מהערה שמצאתי בפנקס של "חברא־קדישא" של פינסק, נשרף הפנקס הקודם של "חברא" זו בשעת השריפה הגדולה בשנת תקנ"ט (1799), וכנראה נשרף אז גם "פנקס" העיר, וכך הלך לאיבוד חומר חשוב ביותר לקורות המאבק של אותם הימים. עיין: ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, "תלפיות", עמ' 13.

110. בימים ההם הגיעו המריבות לידי תגרות־ידיים משני הצדדים. ר' ישראל־לייבל כותב ב"ספר ויכוח" שלו: "כמו שעשו... להרב הגדול דק"ק וואלפע, שהפשיטו את בגדיו והוכרח להכנס ערטילאי לעיר" (דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 258). יש להעיר, שבקארלין היה קיים בית־כנסת בשם "בית־כנסת של וואלפע". על "הרב מוואלפע", שהיה אב בית־דין בקארלין, כותב גם ראבינאוויטש (על פינסק־קארלין ויושביהן, "תלפיות", עמ' 15). כן היו מספרים בקארלין, שהחסידים היו שם רודפים את "הרב מוואלפע". ואפשר שקארלין היתה מקום הרדיפות על הרב מוואלפע שאותן מזכיר ר' ישראל־לייבל ב"ספר ויכוח" שלו.

111. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 278; שבחי הרב... ר' שניאור־זלמן, הוצא לאור על־ידי דרוקר, עמ' 13, לעמבערג (ללא ציון שנת הדפוס).

112. י. גסן, Евреи в России, עמ' 170 ואילך.

113. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 253—261; שם, מסמכים 9, 10, 11—13, 24.

114. גסן, Евреи в России, עמ' 176—180.

ברוסיה־הלבנה. קודם לכן התנהלה חליפת־מכתבים בדבר החסידים בין פטרבורג ובין מושלי הפלך שבליטא ובמינסק. בשעת ביקורו ברוסיה־הלבנה נתוודע דרז'אווין לר' שניאור־זלמן. ארבעה ימים לאחר שדרז'אווין מסר את חוות־דעתו נאסר ר' שניאור־זלמן. בפטרבורג סייע ר' אביגדור לשופטים בנסחו בכתב שאלות וטענות בחקירת ר' שניאור־זלמן. ר' שניאור־זלמן ענה אף הוא בכתב על השאלות. כל העניין נמסר על־ידי "הלשכה החשאית" למחלקה השלישית של הסינאט. לאחר שבועיים שוחרר ר' שניאור־זלמן ממאסרו, אולם נצטווה להישאר בפטרבורג. שני הצדדים הגישו בקשות והצהרות, ובהן פרטים על מאסרו הראשון של ר' שניאור־זלמן משנת תקנ"ח (1798). בבקשותיו תובע ר' אביגדור לעצור ולהביא לפטרבורג גם את יתר מנהיגי ה"קארליניים"[115], אלא שתביעה זו לא נתמלאה. מן המסמכים מתברר שחסידי לאכוביץ', שהתפשטו בינתיים עד ל"קהילה הראשית דליטא" סלוצק, נרדפו על צוואר על־ידי המתנגדים, ושלטון־הפלך במינסק עמד לצדם של החסידים. אופייני הדבר, שבכתב־האשמתו מסתמך ר' אביגדור על עדותם של יהודים מווילנה ומסלוצק ולא על עדותם של בני פינסק עירו. בתקופה אחרונה זו, מחמת הנימוקים והאמצעים שבהם השתמש ר' אביגדור, פשטה מלחמתו כנגד החסידים צורת מלחמה לשם־שמים ולבשה צורה של דילטוריה לשם תביעות פרטיות (גביית־חוב וכדומה), אף־על־פי שר' אביגדור השתדל לבסס את דברי האשמותיו על עיקרי היהדות. עוד לא הספיק הסינאט לעיין במסמכים על המחלוקת, ובפטרבורג פרצה המהפכה בארמון הצאר (הריגת הצאר פאוול בידי שריו, מארס 1801). ר' שניאור־זלמן קיבל מיד רשות לנסוע לביתו. וכך נסתיימה המלחמה בין ר' אביגדור לבין ר' שניאור־זלמן.

בין כל רודפי החסידות תופס ר' אביגדור מקום מיוחד בספרות החסידים ובסיפורי־מעשיותיהם. הוא מכונה בשם "אביגדור" סתם ובציון "הרשע", "המלשין", "ימח שמו וזכרו" וכדומה, ומסופר עליו שנתרושש וסופו שבא לבקש נדבות מאת ר' שניאור־זלמן ושבניו היו לחסידים. מסורת זו על בניו שהיו לחסידים מאשר אחד מצאצאיו של ר' אביגדור. הוא כותב: "בני משפחת איזראעליט... היו... מצד האב ממשפחת ר' אביגדור מפינסק, הנודע במלחמתו עם הרב ר' שניאור־זלמן מלאדי... מאז ימי צמיחתה של החסידות החבדית היתה משפחה זו מבצר להתנגדות. והנה סבי, נכדו של ר' אביגדור מפינסק, שאף נקרא על שמו, היה כפרצה בחומתו של מבצר זה, כי הוא נהפך לחסיד נלהב ובדרכו הלך גם אבי... שביתו היה ספוג תורה וחסידות"[116]. גורלו של ר' אביגדור בסוף ימיו אינו ידוע. בנו של ר' אביגדור שימש דיין בפינסק[117].

בכל המסמכים, הן בתעודותיה של הממשלה והן בבקשותיו של ר' אביגדור, מכונה כלל החסידים בשם "קארליניים". באיגרותיהם משתמשים החסידים עצמם בכינוי זה. באחד מכתביו מבאר ר' אביגדור: "את הנוהרים אחריו (אחרי ר' שניאור־זלמן) קוראים בשם קארליניים מפני שאחרי מות שני המחברים הנ"ל (הבעש"ט והמגיד ממזריץ') היו בקהילת קארלין, פלך מינסק, אהרן ושלמה הראשונים אשר הלכו בעקבותיהם"[118], היינו ר' אהרן הגדול ור' שלמה מקארלין. כנגד זה משתמש ר' שניאור־זלמן בשם "חסידים" ומעיר "שהוא (ר' אביגדור) מכנם קארליניים רק מתוך שנאה"[119]. נציגה של קהילת וילנה כותב, ש"בגלל פראותם נקראים החסידים בשם קארליניים"[120]. מכל ההצהרות הללו אנו למדים, שהתואר "קארליניים" היה כינוי של גנאי ועלבון, ובהוראה זו שימש עד לשנות החמישים של המאה התשע־עשרה[121].

במשך השנים תקנ"ד—תקס"א (1794—1801) גדל, בזכות חוקיות מעמדם, מספרם של החסידים, הן בפינסק עצמה והן בפולסיה. אפשר שנצטרף עכשיו אליהם כל מי שפחד קודם להופיע כחסיד בפרהסיה. לא רק במרכז פולסיה אלא גם בערי ליטא אחרות התקיימו קבוצות קטנות של חסידי קארלין. כך, דרך־משל, התקיים בווילנה בית־כנסת ("שולכען") קארליני, ואף לאכוביצ'י. חסידי לאכוביץ', שהיו כנראה מרובים, עמדו בקשרים עם רבם ר' מרדכי על ידי חתנו ר' יצחק ב"ר וולף, שהיה מבקר אצלם ומסייע להם במאבקם על קיומם. במחלוקת שבין המתנגדים לחסידים חרץ העם משפטו לטובת החסידים, והשלטון הצארי אישר את החלטת העם בחוק: "אם באחת הערים יבוא לידי מחלוקת עד כדי כך, שהחלק האחד ימאן להתפלל עם הצד השני באותו בית־כנסת, הרשות בידו לבנות לו בית־כנסת משלו ולבחור לו רבנים משלו. אולם קהילה אחת תהיה לשניהם" ("פולוז'ניה", 1804)[122].

---

115. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 271, מסמך 20.

116. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 34, הערה 2 ועמ' 68; טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 23, הערה ג'; שבחי הרב, עמ' 3, 12 ואחרים; נ. איזראעליט (ישראלית), משפחת איזראעליט, פנקס קלצק, עמ' 51, תל־אביב 1959.

117. אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א' ערך: אביגדור בן יוסף־חיים. ממכתב שאחד החסידים כתב אל בנו של ר' שניאור־זלמן, פרשה מקץ, שנת תקס"ז (1806) ושבו מגדף הכותב את ר' אביגדור, אנו למדים, שר' אביגדור היה אז עדיין בחיים. מקורו של המכתב הזה — ח. א. ביהאווסקי, גנזי נסתרות, אור רב, עמ' 7, ירושלים 1924 — אינו, כידוע, בטוח כל־צרכו. אישיותו של הגאון מווילנה ושל ר' שניאור־זלמן מלאדי והדילטוריה של ר' אביגדור שימשו לסופר זלמן שניאור נושא לתיאור ספרותי מקיף, שנכלל בסיפורו "קיסר ורבי" ויצא בעברית בשם: הגאון והרב, ת"א 1958.

118. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 266, מסמך 15.

119. הנ"ל, שם, עמ' 273, מסמך 21.

120. גסן, История еврейского народа в России, חלק א', עמ' 111, הערה 19.

121. א. ב. גאטלאבער און זיין עפאכע, הוצא לאור על ידי פרידקין, עמ' 75.

122. פ. מארק, Внутренняя борьба в еврействе в 18 веке, Еврейская старина, כרך י"ב עמ' 163, לנינגראד 1928. על קיום "מניין" קארליני ולאכוביצ'י באותו הזמן בווילנה עיין: דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 223. קלויזנר, שם, עמ' 24 ואילך. על החסידים בעיירה וידז עיין לעיל, הערה 108. גם לאחר שהממשלה הרוסית בפטרבורג שחררה את ר' שניאור־זלמן ממאסרו ממשיכים עדיין המתנגדים בווילנה במלחמתם בחסידים ומשתמשים בשם "קארלינער" ככינוי לחסידים בכלל. שכן מוצאים אנו בתקנות "בית

ה. ר׳ אשר הראשון (תקנ״ג—תקפ״ז, 1793—1826)

אחר הניצחון, שנחלו חסידי קארלין בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה, ניתן להם לחיות על־פי מנהגיהם בגלוי ובאין מפריע. אבל השנאה הלוחשת שבינם לבין הרוב המתנגדי שמסביבם לא חלפה לגמרי, והיא הולידה מזמן לזמן מחלוקת בחיי הקהילה וביחסים שבין אדם לחברו.

במשך כל המאה התשע־עשרה שמרה החסידות הקארלינית על אופיה, ללא שינויים ניכרים. דברים שיצרה או חידשה החסידות בתולדות הרוח היהודית היו במשך הזמן לדוגמות ולנוהג קבוע. בראש החסידים עומד הצדיק, והחסידים מאמינים בו באמונה שלימה. דעתו וסמכותו של הרבי הן הקובעות והמחייבות. הצדיקים מתחלפים לפי השושלת: הבן יורש כסאו וקדושתו של אביו. הצדיק יודע ומכיר כל חסיד מחסידיו, פרטי חייו, דאגותיו, מעודדו תמיד, תומכו בעצבו ומשתתף בשמחתו, עם שהוא מדריכו ביראת השם ובעבודת השם. יחסו האבהי של הצדיק אל חסידיו ואמונתו של החסיד בקדושתו ובכוחו של הצדיק נתנו אותותיהם בכל מהלך־נפשו של החסיד, שנתייחד מזה שבסביבה הרבנית־ליטאית. במרכז מעייניו של החסיד הקארליני, ככל חסיד, עמד הרבי שלו, כיוון ש״גם הרבי מהרהר בו תמיד״. קשר הדוק זה אל הרבי השפיע על קשרם של החסידים זה בזה. החסיד הקארליני — כמוהו ככל החסידים — צמוד למעגל הסביבה החסידית שלו. אולם על־ידי פיתוחם והדגשתם של עיקרים ידועים לבשה החסידות הקארלינית צורה רוחנית מסוימת, המציינת אותה בקרב תנועת החסידות.

במשך הרבע הראשון של המאה התשע־עשרה עמד בראש חסידי קארלין בנו של ר׳ אהרן הגדול, שכבר הזכרנוהו למעלה, ר׳ אשר הראשון מסטולין. בזמנו, כנראה, גדל מספרם של חסידי קארלין, בעיקר בפולסיה וגם בווהלין, הודות למצבה הגיאוגראפי של סטולין, השוכנת בגבול פלך ווהלין. שלא כר׳ אהרן הגדול, אביו, שהלך אל העם, הלך העם אל ר׳ אשר, אבל לא תמיד בא לקבל מר׳ אשר מה שביקש ר׳ אהרן הגדול לתת לעם. לפי מסורת החסידים, מצאו חסידי קארלין בשעת החירום של מלחמת נאפוליאון בביתו של ר׳ אשר מקום מקלט ונחמה מדאגות הזמן. בין ״הכתבים הקדושים״ שבגניזת סטולין היו מצויים שני פנקסים של ר׳ אשר. באחד מהם, שהכיל אף מעין צוואה שלו, היו רשומים בעיקר ענייני משפחה. מתוך צוואתו למדים אנו, כי היה בעל ממון ונכסי־דלא־ניידי. ויש להטעים במפורש, ששושלת צדיקי קארלין לא היתה רודפת עושר, ולא נשאו עיניהם אל הפאר החיצוני של ״חצרם״ כדוגמת כמה צדיקים שבווהלין ובאוקראינה. אדרבה, מסורת היתה בקרב צדיקי קארלין ליטול ממון מן החסידים העשירים ולחלקו לעניים שביניהם. ר׳ אשר היה רגיל ״לומר״ בימי שבת ומועד דברי־תורה חסידית על פרשת השבוע. אוסף של דברי־תורה אלו בצירוף ״הנהגות ישרות״, ״אזהרות״ ומכתבים אחדים שלו הוצא לאור על־ידי חסידי קארלין ונכללו בספר ״בית אהרן״[123]. ב״הקדמה״ לספר כותבים המוציאים לאור: ״...דרושים יקרים... מה שיצא מפורש... מפה... מו״ר ר׳ אהרן (ר׳ אהרן השני, בנו של ר׳ אשר הראשון)... רשום בכתב יושר דברי אמת... ועשינו סניף למחברת הקודש כ״ק (כתבי קודש)... מרבינו אשר (הראשון)... וכמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה. גם כמה מכתבים קדושים וסדה״י (וסדר־היום) של רבותינו הקדושים... שמסרו מידם הקדושה לקהל עדת ישורן (ישורון) שהסתופפו בצלם... והכתבים הקדושים של אדומור (ר׳ אהרן השני)... ושל אביו (ר׳ אשר הראשון)... יחד היו אגודים וספונים ומוגהים בכתב ידו הקדושה של אדומור ז״ל כמה הגהות וכמה ענינים... וראה ראינו לספח עוד ענינים טובים, אשר מצאנו רשומים ביד אנ״ש אדומור אשר רשמו לעצמם למזכרת דבריו הקדושים, ששמעו מפיו הקדוש בעדן ועדנים שהיו בביתו נאוה קודש. ואף שנמצא כמה ענינים קרובים להדרושים האמורים בכ״ק, שהיו ביד אדומו״ר... עכ״ז מפני חיבת הקודש העתקנו כ״א (כל אחד) במקומו ומשנה לא זזה ממקומו...״. מתוך דברי הקדמה אלה, מהציונים שהקדימו החסידים בגוף הספר לכל כתב וכתב ומההערות שצירפו מדי פעם ופעם יש להסיק, כי החסידים הקפידו למסור כל

המדרש של הגאון החסיד רבינו אליהו״, מיום כ״ד באדר תקס״א (1801) הוראה מפורשת ״לשקוד שלא יהיו בין אנשים לומדים הנ״ל (בבית־המדרש) שום אדם מכת החדשה המכונים בשם קארלינער״ (הובא על־ידי ש. י. פין, קריה נאמנה, עמ׳ 275, ווילנא 1860). אותו היחס להסידים, ששרר ב״בית המדרש של הגאון״ בווילנה, שרר באותו הזמן גם בחבורות שנתקיימו בעיירות הקטנות, שבהן יד המתנגדים היתה על העליונה. מתוך פנקס ״חבורת הקודש חברה ש״ס ומשניות״, שהיתה בעיירה ראדושקוביץ׳ (בסמוך למינסק), הנמצא בכתב־יד בבית־הספרים הלאומי בירושלים (4° 636) יש החלטה מיום כ״ו בתשרי תקס״א (1800) שלא לקבל חסידים לחברה זו (י. היילפרין, ״ציון״, שנה כ״ב, עמ׳ 194—213). מאלף ואופייני השינוי ההדרגתי לטובה שחל ביחס לחסידים בעשר השנים הראשונות של המאה התשע־עשרה, המשתקף בפנקס של חברה זו. עד שנת תקס״ד (1804) אנו מוצאים עדיין את ההחלטה משנת תקס״א. אולם כבר בשנת תקס״ה (1805) אין ההחלטה מובאת במפורש, אלא נכללת ב׳הפונקטין המבוארי׳ בפנקס הלז הנעשו עד היום״. אותו הנוסח מובא בתקנות השנה תקס״ו (1806) ושנת תקס״ז (1807). אולם בשנת תקס״ח (1808) בוטלה תקנה זו בכלל, משום ש״בעת הזאת אין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה ויוכל לבוא לידי בזיונות ויוכל לבוא לידי קטטות ומרבות גדולות״. ״רוב הציבור״ מעורב כבר באותו זמן בין החסידים ואינו יכול לעמוד בהרחקתם מן החברה.

123. צוואה מכתובת יד מוהר״ר אהרן (הגדול) מקארלין... והנהגות ישרות... מבנו ר׳ אשר, טשערנאוויץ 1849 ו־1855; בית אהרן... הר״ר... ר׳ אהרן (השני)... מקארלין ומלתא... מו״ה אשר (השני)... ועשינו מעלות בקדש... מפי... הר״ר אהרן הגדול... מקארלין. גם דברים נפלאים ונשגבים מאת בנו... ר׳ אשר (הראשון)... מסטאלין, בראדי 1875. כאן נדפסו ה״הנהגות ישרות״ של ר׳ אשר הראשון (עמ׳ 2—3) בשינוי־נוסח קל, ״אזהרות״ שלו (עמ׳ 3—5), דרשות (עמ׳ 17—41), איגרותיו (עמ׳ 293—297, 315) ו״דבורים נחמדים״ בשמו (עמ׳ 285—287). מכיוון שבספר ״בית אהרן״ כלולות גם דרשותיו ומכתביו של ר׳ אהרן השני ו״סדר היום״ של בנו ר׳ אשר השני מקיף הספר את כל העיזבון הרוחני של השושלת הקארלינית. ההעתקים מהספר ״בית אהרן״ נעשו ככתבם במקור, אף־על־פי שהכתיב בו משובש ואינו אחיד. א. הויזמאן, מביא בשמו של ר׳ אשר הראשון ״אמרות טהורות״ בספרו ״דברי אהרן״, עמ׳ 5—20 (ירושלים תשכ״ב) ובספרו ״ברכת אהרן״, עמ׳ 17—50 (ירושלים תש״ל). ראה גם להלן, הע׳ 161.

כתבי־יד בשם כותבו, אם כי אין הביטחון שהדבר עלה בידם בכל מקום. כתבי ר' אשר הראשון — כפי שהחסידים עצמם מעידים ב"הקדמה" — עברה עליהם הגהת ר' אהרן בנו.

על אישיותו ועל דעותיו של ר' אשר אנו עומדים מתוך ה"הנהגות ישרות", אשר הורה לחסידיו ושנדפסו יחד עם צוואת אביו, ר' אהרן הגדול, עוד בחיי בנו יורש־כסאו ר' אהרן השני (טשערנאוויץ 1849, 1855). ר' אשר מצווה לחסידיו: "צריך כל אחד ואחד לקדש עצמו — להיות שוכן בקרבו ה', כמ"ש (כמו שכתוב): ועשו לי מקדש ושכנתי וכו' (בתוכם, שמות כ"ה, ח')... ויזהר כאו"א (כל אחד ואחד) לשלש ימיו ושנותיו במקרא ומשנה וגמרא ואגדה, וזה חיוב גמור לכל איש יהודי... וצריך להתיחד בגמרא ופוסקים, ומוכרח ללמוד כפי הצטרכותו ועכ"ז (ועם כל זה) לא ילך בטל, כי בזה השעה יותר טוב להבר אל הנביאים הקדושים ולקבל מהם דברי מוסר ויראת שמים... יזהר כל מי שיש בשכלו ובהבנתו ובדעתו ללמוד ולהבין גמרא ופוסקים. רק שלא יהא כאנשים הלומדים ח"ו (חס ושלום) להתגדל, רק יבחין בשכלו הדק היטב כל מה שלומד. ולא ילך מענין לענין עד אשר יבין הדבר על בוריו, וישנה ג' או ד' פעמים, שיהיה שגורה בפיו... ומעט בכוונה יועיל לו הן לחידוד השכל, הן לזכירה, הן ליראת ה'..." "יזהר שיהא לו חבר טוב ונאמן־רוח ומכסה דבריו, שידבר עמו עכ"פ (על־כל־פנים) חצי שעה בכל יום כל לבו..." "יזהר כאו"א ליתן מעשר ממה שירויח, ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, כמבואר בגמרא ומדרש ופוסקים...". גם מתוך שאר הכתבים המיוחסים לר' אשר הראשון — "כמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה" — ושנדפסו בזמן מאוחר יותר (בית אהרן, בראדי 1875) אנו לומדים את דרכו בחסידות. באחד מכתבים אלה, שמעידים עליו החסידים, "העתקנו מכתבו הק' (הקדוש) של הרב הק' הנ"ל (ר' אשר הראשון)", אנו קוראים הוראותיו לחסידים: "כשצריך לדבר בעניני עה"ז (עולם־הזה) יהיה מחשבתו, שהוא הולך מעולם עליון למטה, כמו אדם שהולך מביתו לחוץ ודעתו לחזור תיכף. ובעת הליכה חושב מתי יחזור לביתו, כך יחשוב תמיד בעולם העליון, ששם ביתו העקרי, בבורא ית', אף בעת שהוא מדבר בעניני עה"ז. ויחזור תיכף מחשבתו לדבוק הראשון בבורא ית"ש". "אל ירבה (האדם) בדקדוקים יתירים בכל דבר שעושה, שזה כוונת היצה"ר (היצר־הרע) לעשות לאדם מוראות, שמא אינו יוצא בדבר זה, כדי להביא אותו לעצבות. ועצבות היא מניעה גדולה בעבודת הבורא, כידוע. ואפילו אם נכשל בעבירה לא ירבה בעצבות ויבטל מעבודה. רק שיעצב על העבירה ויחזור לשמוח בהבורא ית'. כיון שהוא מתחרט בחרטה גמורה... לא יהיה עצב ויחשוב, שהבורא ית' בוחן לבבות וכליות שיודע שרצונו לעשות מן המובחר". כי "אין הקב"ה בא בטרוניא... כי הכל לפי מה שהוא אדם, לפי המקום והזמן, לפום שיעורא דיליה. והוא לפי מדתו ואמונתו ויראתו ושכלו וכח מוחו (של האדם)... ודי לו בבר־לבו וכח שכלו, אז ותוכל לקיים: בכל דרכיך דעהו, לפי מה שהוא דעהו, בשמחה, בלי שום פגע, ואז תצליח... יעבוד הבורא תמיד בשמחה וישמח במתנת חלקו, אלוה ממעל". ביחס למתנגדים הוא קובע "עיקר כלל גדול: כשיחרפוהו בני אדם על עבודתו בתפלה או בשארי דברים לא יענה להם אפילו בדברים טובים, כדי שלא יבא לידי מח־לוקת ולידי גבהות, שהגבהות משכחת הבורא ית'. ואמרו ז"ל: שתיקתו של אדם מביאו לידי ענוה".

אופיינית ומאלפת מאוד, הן להערכת לימוד התורה ותכ־ליתו והן ליחסו האבהי לחסידיו, היא איגרתו שכתב אל אחד ממקורביו, שגם היא נכללה בספר "בית אהרן". באיגרתו זו כותב ר' אשר בין השאר:

"...ומה שסיפר לי חתנו שיחיה שמעלתו עצל במלאכתו... ואינו עוסק במו"מ (במשא־ומתן) ורוצה להיות יושב אוהל... ידע אהובי שלא טוב זה הדרך. ומקרא מלא הוא: יגיע כפיך כי תאכל וכו'. ובגמ': גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. ויאמין לי אהובי שגמילות חסד אחד או פרוטה צדקה אחת או שאר מצות מעשיות ובפרט הכנסת־אורחים... הוא יותר טוב מכמה שבועות ואפשר שנים שהוא לומד בתורה. שעיקר הלימוד הוא לעשות... וצא ולמד מהשאלות ששואלין: נשאת ונתת באמונה וקבעת עתים לתורה. ומזה: מי שעוסק באמונה אין החיוב עליו רק בקביעות עתים לתורה... והדרך כבושה לפני בעלי־בתים, הרוצים להיות סור מרע ועשה טוב. כאשר כתבתי יותר מכמה למודים. ובעז"ה עלה בידי לכמה וכמה אנשים, שרצו לעשות כמעשהו. והכרזתי אותם למו"מ. ובעז"ה מחזיקים לי טובה, בזה ובבא. והעיקר שלא יתעצל בשום עסק. וידע, בעת שהוא עצל במו"מ גם הלימוד שלו בעצלות. וע"ז ג"כ נאמר: ולחם עצלות לא תאכל... ואי"ה (ואם ירצה השם), כשיקיים כפי מכתבי, אכתוב לו יותר באריכות. ועליו לעשות וד' יגמור בעדו לטובה... ומהודענא אודות גיסי שיחיה, שיראה להשגיח עליו, על בריאותו, שיאכל בעת אכילה, ויישן בעת השינה, ויראה שיישן כפי הצורך לבריאות גופו וראשו ואיבריו. ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, ובפרט שהוא כחוש ורך בטבע. ובוודאי יהיה למודו אי"ה יותר טוב".

כעבור זמן עבר ר' אשר לקארלין, שאליה הביא אביו לפני יובל שנים, בהתלהבות ובמסירות־נפש, את תורת החסי־דות ממזריץ'. שנת שובו של ר' אשר לקארלין אינה ידועה בדיוק. ודאי הוא, שבשנת תק"ע (1810) היה גר עדיין בסטולין, שכן אותה שנה ביקר ר' מרדכי מלאכוביץ' אצל ר' אשר בסטולין ושם גם נפטר[124]. כך היתה קארלין שוב מרכז לחסידים הקארלינאיים.

על המקום שתפס ר' אשר בעולם החסידי באותה תקופה ועל יחסיו אל צדיקים אחרים בני זמנו, מעידים שני מסמכים שנמצאו בגניזה הסטולינאית: איגרתו של ר' אשר אל הצדיק המפורסם של חסידי פולין, ר' ישראל מקוז'ניץ ("המגיד מקוז'ניץ"), איגרת זו היתה מצויה בגניזה במקורה (ובהעתק) וקול־קורא של ר' אשר לטובת ארץ־ישראל. אין שני המסמכים מסומנים בתאריכים, אבל שניהם נכתבו בראשית המאה התשע־עשרה[125].

124. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 108. — קברו של ר' מרדכי מלאכוביץ' נמצא בסטולין. דברי שלום לר' שלום מקאיידנאוו, עמ' 14, ווילנא 1882.

125. שני המסמכים מובאים בחלקם אצל דובנוב, תולדות החסי־דות, עמ' 481—483, במקורם. ב"בית אהרן" אנו מוצאים קטע קטן מן האיגרת אל ר' ישראל מקוז'ניץ (עמ' 297) והקול־קורא (עמ' 315) נדפס בשינויי־נוסח קטנים על־פי טעות בשמו של ר' אהרן השני.

וזו לשון האיגרת של ר' אשר הראשון מסטולין אל ר' ישראל מקוז'ניץ:

"בעז"ה, יום ב', פ' תילדות, פה ק' סטולין

שלום שלום כפולה ומכופלת לכבוד אדמו"ר הרב הגאון תפארת ישראל והדרתו, הדרת קודש, איש אלקים, מגדול עוז, שמינו משותף בשמו (אותיות השם "אשר" כלולית בשם "ישראל"), בו נרוץ ונשגב, החסיד המפורסם לשם ולתהלה ולתפארת כבוד קדושת שמו מו"ה ישראל שיחיה עש"ז ובניו שיחי' עם כל הנלוים אליו ודורשי שלומו הטוב, ובשלומו הטיב, ובשלומו יהי' לכלם שלום על ישראל.

תהלה לאל אתנו החיים והשלום, אני וזוגתי הצנועה והחסודה פייגא בתי' יחד ובני והילד אהרן שיח' ובתי מרת פרל ובעלה ובניו שיחי' ובן אשתי הרבני הוותיק ונצמד בקירות לבי מו"ה משה בער שיח' וזוגתו ובניו שיח'. ב"ה וב"ש כולנו אנחנו אלה פה חיים ושלום, ונזכה לשמוע ברכת טובה וברכה וחיים ושלום. ופשיטא שאזכה לראות נועם פני הדרת קדשו נעים זמירות ישראל בחיים ושמחה ושלום.

אהובי המדת נפשי וצור לבבי ושעשועי וגיגועי (וגעגועי) בכל עת אזכרנו המו מעי לו, ואתחנן ואבקש מאת פני מלכי וקדושי קדוש ישראל שאהיה חקוק בלבו הטהור והקדוש כדמות דיוקנו חקוק, ויקבל מנחתי השלוחה אליו ברצון, ויערב לו להזכירני אותי ואת בני וזוגתי תחי'. הגם שאני בריחוק מקום הזמן מכבודו עכ"ז נפשי קשורה בנפשו נפש ישראל כמעט בכל תפלה, ובפרט בשבתות קדשינו נשמת חיינו נקשרתי עמו בחביון עוזו בעבותות אהבה. וגם זאת בכלל ובפרט הבקשה לעיין בעיני פקיחא על דבריו הקדושים והנעימים שפרס עלי סוכת שלומו הטוב ע"י אהובי ר' ברוך מזעליחאב, שבקש אותי משמו הקדוש שרצונו הטוב בטובתו ובחסדו חסד ד' על יראיו ובפרט למיחלים להשפיע חסדו לבריותיו שאשב בהשקט ובשלוה ולא אתערב במחלוקת וכו'.

הזוכר למזכיריו טובות זכרונות יזכור כשהייתי בק' זעליחאב והיו עלי כמה הרפתקאות ובעז"ה דחיתי בשמאל וקרבתי בימין. ובוודאי גם פה היו כמה ענינים כאלו, וב"ה וב"ש שאין דרכי בכך וחלילה חלילה לי מדברים כאילו ומכיוצא בהם, ומוצא שפתי לא אשנה. באם שאירע פעם אחד בשנה שמוכרח אני לדבר בפני אנשים אלה העומדים פה כי ידעתי את מכאובי ואני פנים (?) בדברים האלו. וכאשר חנני אלוקים שירצה איש באמת ובאמונה לקבל מוסר השכל, צריך אני להפרישו מאיסורא כאשר בלבי ובנפשי. וחוץ מזה זממתי בזמם ורסן את פי שלא לדבר מזה מכמה טעמים הכמוסים.

והנה אדמו"ר ידיד נפשי וחמדת לבי ידע באמונה שלא קבלתי זה ח"ו משום אדם גם בן איש ואיני עושה ח"ו מצוות אנשים מלומדה, רק ב"ה האמת אתי כלבי ולפומא לא גלי' יצעק לבי אל ה'. והנה אם באפשרי לשלוח לאדוני כמה ניירות חלקים ואדוני יקרא בזה לידע שותק(?) הדבר אפשר הי' לעשות כן, וכולי האי ואולי, אפשר כשלא יעיין בזה כפי ידיעתי ואמתת לבי. וקבלתי מקדושי עליון ובפרט מפיו הקדוש איך שצריך לחזק באמונתינו, גם זה אין מהכרח להודיע. רק מי שלאז ומקדם וכמאז כן עתה שדרכו להפריז ולצעוק על מידותיו של הבריות ולומר קבלו דעתי והילוכי בקודש וזה הדרך ילכו בו, יש לו מקום לגבות חובו ולדבר על זה בכה וזה בכה. ואנחנו קבלנו ממלכינו דוד מלך ישראל כל ארחות ה' חסד ואמת רק לנוצרי בריתו ועודותיו (ועדותיו), זה קבלת עול מלכותו עליך מאת אלוקים לירא ומצוותיו לשמור. כללו של דבר, המשכיל בעת ההיא ידום וכו'.

וגם זאת ידע נאמנה שמקור שמך ישראל וחיותם אורינו א"ר ישראל הוא הבעש"ט, ח"ו לא נפסק ולא יסוף מזרעם זרע קודש מצבתם. ואני יודע שהרב הקדוש וברוך הוא וברוך שמו שיח' במסתרים תבכה נפשי ובחדרי חדרים באין רואה ובאין שומע לבינו לבין קונו יצעק לבו אל ד' על זאת. ובוודאי ח"ו שארית ישראל לא יעשו עולה. וגם איני אומר קבלו דעתי, רק שרצונו ולבו שיתחזק האמונה אמונת ישראל בתורה ובתפלה ובמצוות מעשיות כבמעמד הר סיני נעשה ונשמע.

ובוודאי מי שיצעוק על זה יצעוק ג"כ בזה הדיבור והאמירה, רק שאינו יודע תוכן הדברים, ואהובי אדוני יזכור אהבתם ויחיו זרעם, שבוודאי כל מי שנגע יראת ד' בלבו מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו ח"ו לכנוס במחלוקת ולדחות השלום חלילה וחלילה. יאמין לי אדוני, בעת כתיבתי לא היו באפשרי להחזיק לבי מגודל יגוני, רק אנא נפשי בכתבי יהבית בשורות שהן הרבה לאדוני כלות נפשי לגלות ולהודיע כפ"לא בקופא דמחטא, ואתו החכמה והמדע וישמע חכם ויוסף בזה להבין מדעתו שורש הדברים והטוב בעיניו יעשה. ובטוח אני בחסדו ובטובו שידין אותי לזכות ויראה את טוב לבי בזה, ויביא טוב ויקבל טוב. ומרוב שיחי דברתי עד הנה ולא כטפה מהים הגדול.

כללו של דבר, אם הייתי פורט לפני כבודו כמה דברים פרטים שראיתי בעיני ובאזני שמעתי, ואני יכול להעיד ע"ז בתורת עדות ולשבע בנק"ח (בנקיטת חפץ), הי' אדוני משתומם על השמועה, ובוודאי כמדומה לי שהי' דורש ברבים שירחקו זה הדרך. ואיני צריך לפרט בשמם, רק שמכלל הן נשמע מה שצריך להחזיק באמונת תורתנו הקדושה ואמונת חכמים הקדושים חכמינו (חכמי) הזמן דור דור ודורשיו, ולהתחזק ביו'את ד' היא אוצרו, והם אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאורייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות וכו' והשליכו אמת ואמונה ארצה, ומדברים תועה על קדושי עליון לקדושים אשר בארץ המה חלקם בחיים והן אשר בחיים חיותם שיזכו לביאת גואל. הכל אצלם כקלפת השום ולבזותם, ופקרו במצוות מעשיות ובפשוטי התורה, והנה אמת וצדק כל מי שצועק ואומר שזה הדרך נכון לפניהם הוא מאנשים הקרואים והולכים לתמם ואינם יודעים פנימות הדברים עד היכן הגיע. ואם היה באפשרי להתוודע ולהעלות הערמימיות וחכמת יון האיך שנעשה השדוך עם הרב הגאון הק' שיחי' כאשר הובא בילקוט על השידוך של יעקב עם לבן, בכדי שיהי' להם צד לריב עם אנשים חנם ולעמוד לימינם, ובעוה"ר פעלו מה שרצו, אך לא פעולת אמת וכו'.

וד' ישמרנו ממחשבות רעות וזרות, וחלילה חלילה לכבודי ולכבוד בית אבא להכניס עצמי ח"ו במחלוקת, ומעולם לא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני ח"ו ולקשקש וכו' לומר שאני ג"כ מגדולי הזמן, ובמקום גדולים לא אעמוד, ואני מבקש אל ה' ואליו אתחנן בכל עת ובכל שעה להכיר מקומי, והלוואי שאזכה להיות הצעיר והנבזה והשפל שבתלמידים ולהיות מקורב באמת הגם לקדושי זמנינו, ובפרט לאמונת פשוטי תורתינו, ולקיים באהבה תלמוד תורתנו הק' כצויו (כצוו) של אדון הנביאים. ובטוח אני בחסדו ובטובו שיראה בעין טובה יושבת על מלאות טוב לבי ויושר כונתי בזה. והי' זה שלום.

מנאי הכותב אליו לכבודו על ידידות לבי וכלות נפשי שנכספה וגם כלתה נפשי לחצרותיו ולראות נועם זיו הדרת קדשו בחיים בשלום, ויזכרני לטובה אות כאשר לבבי עם לבבו פונה היום ובכל עת ובכל שעה בשלומו, הדוש"ת וידידו לנצח.

הק'."

המכתב מלא רמזים. שמות כמעט שאינם מוזכרים ("ואיני צריך לפרט בשמם"). עיקרה של האיגרת עניין המחלוקת הגדולה. פרטים מסוימים של קורות החסידות באותו זמן ושל חיי ר׳ אשר עשויים להסביר לנו בחלקם את המאורעות הנרמזים באיגרת זו. ר׳ אשר כותב מתוך צער על מה שעדה עליו, בז׳ליכוב. הכוונה בוודאי למחלוקת שהיתה בינו לבין ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב[126]. "הרב הקדוש וברוך הוא וברוך שמו שיח׳", הנזכר באיגרת, הוא, מן הסתם, הצדיק ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳, שר׳ אשר היה תלמידו במשך זמן קצר[127]. ר׳ אשר קובל על "אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאורייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות... והשליכו אמת ואמונה ארצה ומדברים תועה על קדושי עליון", ומתכוון, כנראה, לחסידי חב"ד של ר׳ שניאור־זלמן. אותו זמן נתגלעה, כידוע, מחלוקת גדולה בין הצדיקים. ר׳ אברהם מקאליסק בארץ־ישראל, ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳, ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ ור׳ אשר מסטולין גילו התנגדות גדולה לר׳ שניאור־זלמן מלאדי, שלצדו עמד ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב[128]. סיבת המחלוקת היתה, כפי שאפשר ללמוד מאיגרתו של ר׳ אשר[129] ושל ר׳ אברהם מקאליסק[130], רעיונית ובמקצת גם אישית, בייחוד מצד ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳, משום השפעתו הגדולה של ר׳ שניאור־זלמן. איגרתו של ר׳ אשר מציינת את ההבדל הרוחני שבין החסידות הקארלינית ובין חסידות חב"ד, ומבטיח שלא יתערב במחלוקת, ופונה לשם תמיכה מוסרית אל רבו ר׳ ישראל מקוז׳ניץ. האיגרת חדורה רוח של ענוותנות והכנעה, והכותב חש עצמו נרדף. מדברי האיגרת ניכר שחסר היה לו עדיין לר׳ אשר בתקופה זו מביטחונו הפנימי וממעמדו התקיף של אביו ר׳ אהרן הגדול[131]. המכתב הזה נכתב, קרוב לוודאי, בין שנת תקס"ב (1802), שנת לידתו של "הילד אהרן שיח׳", ובין שנת תקס"ז (1807), שהיא שנת פטירתו של ר׳ אהרן, בעלה של פרל, הנזכר במכתב בצירוף המלה "שיח׳".

וזה הקול־קירא של ר׳ אשר הראשון בעניין ארץ־ישראל:

"השרידים אשר ה׳ קורא להם אילי הצדק מטע ה׳ להתפאר, עם ה׳ אלה ומארצו יצאו, ידרשו טוב הארץ מאהבה רצון קונם בהינם יאונם רב חסד ואמת נפגשו צדק. ה"ה אהובים אחינו בני ישראל מרחמים וגומלי חסדים המופלאים נגידים ונדיבים יראים ושלמים הם אנשי מעשה בכל מקום שהם, ה׳ עליה׳ יחיי׳. יהי׳ שמם לעולם חמדה טובה גנוזה להם חמידות המה על נדיבות יקומו נדיבי עם אלוקי אברהם יהי׳ בעזרם וכצנה רצון יעטרם בעיטורי׳ ועיטופי׳ מצוה עד ביאת גואל צדק כיר"א (כן יהי רצון אמן).

בראש כל אמור אמירה תמה ונעימה יהי׳ נועם ה׳ עליהם במעשה ידיהם כוננהם, ויהי׳ צדק איזר מתנם ואמונה להיותם קשורים בקישורי עבותות אהבה, אהבת אמת תכון לעד ולעולמים לבען ירבו ימיהם ושנותיהם בטוב ובנעימים גם בניהם עדי עד ישבו ישרים את פניהם נעימות. בימינם נצח הון ועשר בביתם וצדקתם לעד יושיבם לנצח, ויגבהו קרנם ומזלם למעלה למעלה אמן.

הסכת ושמע ישראל וישמע אליכם ה׳. ברוך ה׳ אשר קדשנו בקדושת ארץ ישראל אשר אורה באור תורה פרושה בהירה בשחקים, ארץ חמדה חמודה לצדיקים, אשר זיום למעלה כראי מוצקים ועדת קדושים, אשר ב"ה אלוקים חיים דבקים, אשר באמת כל התורה והמצוה וחיי׳ בית ישראל חיי׳ עד בארץ החיים קשורה, אשר ע"כ ארץ צבי כתוב בה, שכל מי שחשקה נפשו בתורה וביראת ה׳ בלבו. זה צפייתינו צפינו, שיחזור ה׳ אותה עטרה לראשינו. ולזה קבעו לנו חכמים ונביאים שנהי׳ קובעים מקום לתפלתנו ג׳ פעמים בכל יום לארצינו ולבית חיינו מקדשינו, אשר בשביל זה נקראים הבתי כנסיות ובתי מדרשות מקדש מעט. והעיקר שיקבע זה בלבנו בכדי שיושם כל מגמתינו אל ארץ החיים. ועי"ז נזכה להכין אותה ולסעדה במשפט ושביה בצדקה וכמאמר: לא גלו ישראל וכו׳. והנה עד הנה עזרונו רחמיו ולא עזבונו חסדיו, אשר בכל גבולינו סביבותינו על שדה הארץ יחשב גאולה תהי׳, כ״תאמצים ומתאזרים ומתחזקים בנדבות הגונות ועצומות, מעזרת ה׳ בגבורים, גבורי כח, עושי דברו בארץ הקדושה ועומדים על משמרתם משמרת הקודש והמקדש, ולהעתיר בעדינו ובעד אחינו העומדים חוצה לה. וראיתי שאין ביניכם מי שיתעורר (שיעורר) אתם (אתכם) משינת תרדימכם (תרדמתכם) ולעמוד על נפשיכם, שתזכו להיות עומדים בימין צדקיכם, להסתפח בנחלת ה׳, אמר אעלה בתמר אוחזה בסנסנים ולהודיע ולבקש מאתכם בחנינה ובקשה: אהובינו, אחינו בני ישראל, תעירו ותעוררו לבבכם לחוס ולרחם עניי ארצנו, ארץ החיים, למאיש ועד אשה עולל ויונק. חזקו ואמצו נא סעדינו, ערי אלוקינו. ישמרו רחמיהם המרובים ואמצו לבבכם כל המייחלים לה׳. בקשו נא אהובת גפשם להשתתף בצערם. והם ישמחו בנו ובמתנת חלקינו עמם. וחסדם לא ימוט לעולם. ואתם בני אל חי מחי החיים יחַים מיומים, איש את רעהו יעזורו, ולאחיו יאמר חזק ואמץ לעזרת ה׳. ויחזקו ידי עושי המלאכה, המתאמצים בכל גבולם סביב, ולהיות הכסף מוצא בית ה׳, ולהיות חלקם בחיים חיי עד. ויזכו לאור פני מלך ששמו חיים עד העולם. ועדיין אנו צריכים למודעה לאהובינו אחינו בני ישראל, המקורבין בזרוע עוז ותעצומות לאלוקים ולישראל. היות שנמצא בכל עיר וכפר מחלוקת קרח ועדתו שירצו גם הם בכהונה גדולה לעצמם ולטובתם, שאומרים לרע טוב, ויעורו זדון לבם הרע, ויתרשלו ידי המחזיקים במצוה זו בטענת: עניי עירך. יזה בא בטענת מוחזק: למה לא מכרו לו התאמצות על מצוה זו והי׳ מתנהג בה כשורה יותר ויותר. מהמה הזהרו מאנשים כגילם שכבר נקבו בשמות. ובמגילת ספר כתוב עליהם בתורה ובמרגלים, ובנביאים אצל ירבעם. ובכתובים אצל סנבלט החורני וטובי׳ שמם. וכמה מאמרי חז"ל רבו כמו רבו וזיל קרי בי (כי) רב הוא. קטן וגדול שם הוא, ועבד חפשי מאדוניו. ידעו נאמנה שכתב הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל על

126. עיין לעיל, דרכו של ר׳ אשר הראשון, לאחר שעזב את לודמיר.

127. עיין לעיל, שם.

128. היילמאן, בית רבי, חלק א׳, עמ׳ 83 ואילך. והשווה איגרתו זו של ר׳ אשר לאיגרתו של ר׳ אברהם מקאליסק אל ר׳ שניאור־זלמן: א. י. בראוור, "קרית ספר", כרך א׳, עמ׳ 144 ואילך, ירושלים 1924. המחלוקת בין צדיקי ליטא לבין ר׳ שניאור־זלמן תחילתה נעוצה בימיו של ר׳ שלמה מקארלין. היא לא פגה עד הרבע הראשון של המאה התשע־עשרה, שכן ר׳ נח בנו של ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ בקול־קורא שלו לטובת ארץ־ישראל משנת תקפ"א (1821) מזכיר את ר׳ שלמה מקארלין, את ר׳ ברוך ממז׳יבוז׳ ואת ר׳ מרדכי אביו: "אשר... היו מרגילים א"ע (את עצמם) להחזיק עניי א"י", ואינו מעלה בקשר לכך את פעולותיו של ר׳ שניאור־זלמן. עיין לעיל וז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ׳ 116.

129. השווה להלן: קול־קורא של ר׳ אשר לטובת ארץ־ישראל.

130. בראוור, שם, שם.

131. השווה לעיל, ההוספית של ר׳ אהרן הגדול בפנקס נסוויז׳.

האנשים ההם שידעו כי בנפשם הם ובנפש ביתם. וחוץ מזה שאפרסם אתם בפני כל הצדיקים והחסידים והישרים בלבותם שידעו ויכירו הכל התגלות לבם ופיהם יכשילם בכשיל וכילפות יהלמו ראשו ופעם אחר פעם באתי באזהרת תורתינו הק׳ ואזהרת כל הצדיקים אשר נפשי קשורה בהם, אשר הם בהיים חייתם יחיו עדי עד ולקדושים אשר בארץ המה, ירוצו גולגלתו ומוהו עד בלתי השאיר לו שריד וכו׳. ואל יקל בעיניהם זה ובפירוש הותנה שיומסר לידי כל כסף הקדשים. ואי״ה נביא להם קבלות מארץ החיים, להם ולנשיהם ולבניהם עד עולם. והם שלום וביתם שלום וכל אשר להם. ויברך אתכם ברוב עוז ושלום על ישראל שלום, ולהיות בארץ החיים בבטח ובשלו׳. מנאי הכותב וחותם לטובת אחינו ולטובת הארץ והדרים עליה ברחמים. ומטובה יבואו טובים. ויקבלו טוב מטוב לטוב לכם סלה, ויזכו להתענג בדשן נפשם ולעלות לציון ברנה, ושמחת עולם על ראשם. ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם. וחלקת מחוקק ספון להם מאור הגניז יהיו גנוזים בחדרי׳ לבותם. ודעתם דעת קדושים וזקנים, זקני תורה, יהי׳ מכם לעולם. וצל החכמה בצל הכסף, צל סוכה דלווייתן, ואורו אור של משיח צדקינו יצדיקינו בצדקת ה׳, יעשו מעשה הצדקה שלמ׳ הק׳ אשר בהרב מוהר״ר אהרן זצוקל׳ ״.

הקול־קורא נוגע בלא ספק לסכסוך שהיה בין ר׳ אברהם מקאליסק, שישב אותה שעה בארץ־ישראל, ובין ר׳ שניאור־זלמן בדבר הסמכות לאיסוף כספים לטובת ארץ־ישראל[132]. כמה וכמה צדיקים, שהשתתפו באיסוף הכספים, צריכים היו להכריע ולהודות בסמכותו של אחד משני הצדיקים האלה. בייחוד אנוסים היו לעשות כך צדיקי ליטא, שהיו שכניו של ר׳ שניאור־זלמן. הקול־קורא מוכיח, שר׳ אשר הכיר בר׳ אברהם מקאליסק כבר־סמכא יחיד: ״הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל״. על היריבים הוא כותב בקול־קורא זה בהתמרמרות רבה ומזהיר את חסידיו — ״הזהרו מאנשים כגילם״ — ומודיע — בוודאי משמו של ר׳ אברהם מקאליסק — שהוא, ר׳ אשר, ממונה על איסוף הכספים לטובת ארץ־ישראל[133] בין ״הכתבים הקדושים״ שבגניזה הסטולינאית נמצאו קבלות (״שוברות קבלה״) על סכומי כסף שונים ששלח ר׳ אשר לארץ־ישראל. הקול־קורא נכתב בין תקס״א (1801), שעה שהתגברה המחלוקת בין ר׳ אברהם מקאליסק ור׳ שניאור־זלמן[134], ובין תק״ע (1810), שנת פטירתו של ר׳ אברהם מקאליסק[135].

בניגוד לנוסח האיגרת אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ ושל הקול־קורא לטובת היישוב בארץ־ישראל, המצטיין ברגש של הכנעה וענוותנות רבה, שומעים אנו קול אחר ודברים אחרים במכתבו של ר׳ אשר הראשון אל היהודים, המחללים את השבת לרגל עסקיהם. מכתב זה, שהובא ב״בית אהרן״, נמצא גם בגניזה הסטולינאית, וכפי שהיה רשום שם מכוון היה לסוחרי מלח בקרמנץ שבווהלין, שכמה מהם היו ״מאוכלי שולחנו״. כאן מופיע ר׳ אשר כמצווה ומוכיח. ואינו נרתע מלהטיף מוסר ודברי תוכחה לרבנים — ״מורי הוראות בישראל״ ש״מקבלים מהקהל ונהנים מן ההקדש, בכדי להורות לעם ה׳ דרכי השם... ומהראוי להם לעמוד בפרץ... ולהזהיר את בני־ישראל להפרישם מאיסורא... ועתה מה ראו... לעשות... יד לפה, ומה זו שתיקה. ואם קטנים הם בעיניהם — ראשי ב״י המה״. והוא דורש מהם ״בכל מקומות ממשלתם לעשות... קנסות עצומים לדבר זה... והעיקר להזהיר המון העם... לעשות בהתירא ממורי הוראה״. הוא חותם: ״מנאי הרוצה... לזכות את בני־ישראל... מאדוני אבי ז״ל (מ״הזמר״: ״יה אכסוף נועם שבת״): השבת נועם הנשמות והשביעי עונג הרוחות ועדן הנפשות. להתעדן באהבתך וביראתך וישראל בצל כנפיך יחסיון. באמת ובאמונה לעבדך. הק׳ ״.

כהשלמה למה שלמדנו על אישיותו של ר׳ אשר הראשון מה״הנהגות״ וה״אזהרות״ שלו ומאיגרותיו שהובאו למעלה, מוכיח מכתב זה, כי ר׳ אשר רכש לו במשך הזמן סמכות והכרה של מנהיג האחראי למעשיו של העם, אם כי מודה הוא, שנמנע לכתחילה מלהטיף מוסר למתנגדים, מחשש שמא לא ישמעו בקולו. ״והנה אנכי בשמעי זאת... אמרתי יפה השתיקה, וטוב למשוך ידי מלבוא בתוכחת מוסר״. ורק כש״נתוודע לי״, כותב בהמשך מכתבו ר׳ אשר, כי ״האנשים אשר הרימו את ידם וגם המה... מאוכלי שולחני ואפשר שיש בידי למחות. ואולי עלי מוטל להזהירם לאשר בקולי ישמעון. ולהציל את נפשי באתי. לזאת קולי ארימה״. בניגוד לידוע לנו מראשית ימי החסידות, כשמחולליה הגנו על איש־העם מפני קפדנותם של הרבנים, דורש עכשיו ר׳ אשר מאת הרבנים ״לעשות... קנסות עצומים״ על מחללי השבת. ממכתב זה אנו למדים גם כן, כי בזמן ההוא היתה קיימת תלות כלכלית של לא־יהודים בסוחרים היהודים, והיהודים היו מנצלים אותה ומכריחים ״את אותם (את הגויים) לחלל חגם, כאשר המה מחללים״. ר׳ אשר מתרעם על היחס הזה מצד היהודים אל הגויים. אופייני הביטוי ״מאוכלי שולחני״, בו משתמש ר׳ אשר ככינוי לחסידיו, המאשר את המסורת של חסידי קארלין על קיום ״שולחן״ בסטולין ובקארלין בימיו של ר׳ אשר הראשון. המכתב מאשר כמו כן, כי כבר בימיו של ר׳ אשר היו מצויים חסידי קארלין בעיר קרמנץ, השוכנת בדרומה של ווהלין. במכתב אין תאריך. אך ברור שנכתב אחר שנשתתק הפולמוס המתנגדי ור׳ אשר ישב איתן ב״חצרו״, קרוב לוודאי — בשנות העשרים למאה הי״ט.

בעיזבון הרוחני הקטן, שהניח אחריו ר׳ אשר הראשון נכלל אוסף בלתי שלם של דברי־תורה על פרשיות השבוע והחגים, שהובאו בספר ״בית אהרן״. לפי צורתם ותוכנם דומים דברי־תורתו לאלו של רוב מורי החסידות בתקופה ההיא, הבנויים על מלים ופסוקים, בשילוב מאמרים מהמדרש ומ״הזוהר״ ופירושם לפי מושגי הקבלה והחסידות. ר׳ אשר מביא פעמים אחדות דברי־תורה בשמו של ר׳ שלמה מקארלין: ״ושמעתי מפי מורי הק׳ (הקדוש) ר׳ שלמה נ״ע״; לשון זו עשויה לאשר, כי דברי־תורה אלה מפרי עטו של ר׳ אשר הם. מאידך אני קוראים במקום אחד: ״וכשבא (ר׳ אשר)

132. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 335—338.

133. אולם ממקורות אחרים למדים אנו, ששליחו של ר׳ אברהם מקאליסק, ר׳ מאיר מביחוב, מינה את ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ בראש מאספי הכספים לטובת ארץ־ישראל (א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 265, ירושלים 1951; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ׳ 177, 182).

134. יערי, שם, עמ׳ 624.

135. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 337.

לביתו מהרב הקדוש והנורא ממעזיבוז סיפר בשמו". או: "ודקדק" — לשון נסתר. על דרכו בחסידות, בעבודת־השם ובאהבת הבריות מרמזות כמה מן האמרות שנמסרו בשמו, כגון האמרה שהיה ר' אהרן השני מוסר בשמו: שמעתי מאדוני אבי מורי ורבי שאמר: "דע מאין באת" — דע שאתה באת מאין. וכן: חייב אדם לספור ספירה בכל יום, כל רגע וכל ימות השנה; "אשרי אדם מפחד תמיד" — ממי שהוא תמיד; "הדעת אתי": מה שאותי — הוא דעת, ומה שאין אותי — אין זה דעת; סימן לחסידות — אהבת חברים; כסבורים שהקדוש־ברוך־הוא — מקום כבודו בשמים ממעל, בגבהי מרומים, ולא היא, הקדוש־ברוך־היא — מקום כבודו בארץ מתחת, בשפל שבארץ, וכל אדם יכול להגיע אליו, קטן שבישראל, פחות שבישראל יכול להגיע אליו; "כי אתה שומע תפלת כל פה" — אפילו רק בפה. ופעם אחת, מספרים החסידים, שאל חסיד אחד את ר' אשר: כלום יכול אני לעשות תשובה, ואני חטאתי בחטא שכתוב עליו בספרים, שאין תשובה מועילה לו? ענה לו ר' אשר ואמר: וכי מה זה שייך לך? אתה קיים את המוטל עליך. ושמא חושש אתה שאיבדת את חלקך בעולם־הבא, הרי כבר אמרו חז"ל: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם־הזה מכל חיי העולם־הבא. על תפקידו של הצדיק, כפי שראה אותו ר' אשר, מורה סיפור זה: ר' אשר דעתו לא היתה נוחה מחסידים שמספרים על הטוב שבמעשיהם ואינם מגלים את הרע. הוא היה אומר: צאו וראו מה בין החסידים הראשונים לאחרונים, האחרונים כשהם באים לקבל פני רבם הם מגלים את הטוב ומכסים את הרע, ואילו הראשונים היו מכסים את הטוב ומגלים את הרע. וכך הייתי נוהג בבואי אל רבי ר' שלמה מקארלין. הייתי מסתיר את הטוב. התחת אלהים הוא? כלום שכר ועונש יש בידו? אולם את הרע הייתי מגלה לפניו. כדברי הכתוב: "נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן וראה הכהן" (ויקרא י"ג, ט').

בין "הכתבים הקדושים" בסטולין נמצאה חליפת־מכתבים זו של ר' אשר הראשון: מכתב עידוד של ר' אשר, שהובא למעלה, אל אחד בשם ר' יוסף מפינסק על הרדיפות שסבלו חסידיו מצד "זה האיש" (הרב ר' אביגדור מפינסק) [136]; איגרת מפורטת שלו אל אחד מחסידיו לפני "הימים הנוראים", המבאר ערכן ומשמעותן של התפילות בראש־השנה ברוח החסידות ובו אין ר' אשר מטעים בעיקר את יסוד "יום־הדין" שב־"ימים־נוראים", אלא את השמחה, הביטחון הטבועים בהם [137]; מכתב מאת ר' ישראל מקוז'ניץ אל ר' אשר שנתאלמן, המדבר נכבדות באלמנתו של ר' אהרן "שותק" מז'ליכוב, מאסרו־חג סוכות תקס"ב (1801); מכתב אל ר' אשר לכבוד ראש־השנה מהצדיק ר' יהושע־השיל מאפטה; מכתבים שונים מאת ר' אשר אל ר' אהרן בנו בדבר נסיעות ועניני משפחה; רשימת ספרים של ר' אשר, קמיעות וסגולות כנגד מחלות. מלבד זה נמצאו בגניזה הסטולינאית מכתבים, השייכים לזמנו של ר' אשר. ואלו הם: צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר; מכתב מר' אברהם מקאליסק אל ר' נחום מצ'רנוביל בדבר תרומת כסף לטובת ארץ־ישראל; מכתב מאת הצדיק ר' יהודה־לייב מסוסוב אל חסידיי משנת תקנ"ו (1796) [138]; מכתב מאת ר' מרדכי מצ'רנוביל אל ר' שמריהו מאולבסק בדבר היתר שחיטה לשוחט יעקב קופל ובנו, שבגללם פרצה מחלוקת בעיר, ומכתב שני של ר' יהושע־השיל מאפטה משנת תק"ע (1810), שהיה אותה שעה במז'יבוז', בעניין שוחטי אולבסק; מכתב מר' ברוך ממז'יבוז' מיום א', פרשת ויקהל תק"ע (1810) אל איש אחד — ר' יעקב־שמעון — בדבר נסיעה של משפחה אחת לראשקיב; מכתב מאת הצדיק ר' דוד הלוי מסטפאן אל יהודי העיר רוקיטנה על התנהגותם, מכתב מאת ר' פנחס מקוריץ ומר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב. לא נמצאו בגניזה הסטו־לינאית — במידה שניתן לבדיקה — מכתבים מאת ר' שניאור־זלמן מלאדי.

בין "הכתבים הקדושים" שבגניזה היתה מצויה, כאמור, צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר. אנו מביאים חלק ממנה, בו משתקפת דמותו הרוחנית של צדיק זה, שהיה חותנו של ר' אהרן השני מקארלין.

"שטר צוואה, יום ה', ג' לחודש תמוז תק"פ

ועתה בניי חזקו ואמצו בתורת ה' וביראתו ובתפלה וככה יהי' סדר התפלה: תרגילו עצמיכם לעמוד בהשכמה ואל תבלו זמן בשביל נקיות. רק כשיזדמן תיכף מוטב, ובאם לאו תיכף ומיד כל הברכות וחצות ותהילים, ולהרחיק מדבור קודם התפילה אם לא בהכרח גדול. ואח"כ תעמדו להתפלל באימה ויראה ובפירוט של כל מלה ומלה ותסירו כל מחשבות הטורדות בשעת התפלה, כי היצר מתגבר להשליך דווקא בשעת התפלה כל מחשבות של הבל, וצריך להתגבר מאד בזה ולבקש מהשי"ת סיעתא ע"ז. ואם תרצו להתפלל לפני העמוד מה טוב, כי בוודאי אני חפץ בזה, אך שיהא בלתי לה' לבדו, ולא להחזיק טיבותא לנפשו, כי מי שם פה לאדם וגו'. ולאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. ותיכף אחר התפילה תראו ללמוד ולילך מחיל אל חיל. ועיקר הכל שיהא בכל לב ובכל נפש ולא דרך ארעי ח"ו. ואם תלכו בדרך אמת תזכו להבין כוונת התפילה.

סדר הלמוד

קודם הלמוד לאמר לשם יחוד כמו שנדפס בשערי ציון וללמוד בכל יום מקרא, משנה, גמרא ופוסקים וספרי מוסר. וללמוד קודם השינה אגדתא וח"ו לנוח לישון מתוך דברים בטלים אך מתוך הרהורי תשובה ולהיות אחרי דחושבנא בכל לילה, ואז תלכו בדרך אמת ותזכו לחכמת הקבלה. אחר חצות הוא זמנה וח"ו שלא להפסיק באמצע הלמוד. ועיקר הכל שיהיה באימה ויראה ובענוה ושפלות ולהתבודד עצמו כלילא בשעת הלמוד ולהתוודות ולבקש מהשי"ת שיעזור לבוא לפנימיות התורה ולדבקות הבורא ב"ה. וזה נסיתי בעזה"ש ובוודאי יהיה לכם סייעתא דשמיא ואני מזהיר אתכם לציית איתי כי חייב בנים לאביהם ולטיבתם בעוה"ז ובעוה"ב.

136. הובא לעיל.

137. בית אהרן, עמ' 294.

138. ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 115.

הנהגות ישרות

להרחיק מכעס ומגאוה ומכבוד וממחלוקת. ואם יהיה ח״ו איזה מחלוקת בעיר שתדורו — תהיו מן המתוכים השלום ולא תהיו בשום צד לשם מחלוקת ומכ״ש (ומכל שכן) שתזהרו ממחלוקת בתוך ביתכם ומאד תזהרו להיות שלום ואהבה ביניכם כראוי לאחים. ובכל התנהגות תיעצו זה עם זה. תזהר מן הבטילה והסתכלות בשוקים וברחובות, כי היצר הוא מסמא עיני אדם ואומר שהוא דבר קטן, ובאמת הוא מפריד את הנשמה מצרור החיים. ותמיד תרגילו עצמכם לדבר שלום עם כל אדם ובמענה רק ולא דרך גסות ח״ו, ואפילו עם קטן שבקטנים. ובזה תהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה. ובוודאי השי״ת יהי׳ עמכם.

אזהרת כבוד אם

מאד מאד הזהרו בכבוד אמכם בגוף ובנפש ובכל הצטרכותה וליעץ עמה ולצית ולדבר עמה הכל בדרך כביד ובבקשה גדולה, ולא יעבור אפילו יום שלא לבוא אצלה ולדבר עמה. אם לא שלא תהיו בביתכם אזי פטורים אתם וכל מה שאני מזהיר אתכם הכל הוא מעט, וישמע ויוסיף לקח.

אזהרת כלותי

אתכן כלותי מאד אני מזהיר אתכן שתנהגו כבוד בבעליכן. ולא תצערו את בעליכן בשום דבר, רק הכל בדברי חבה. ומאד מאד אני מזהיר אתכן שתרחיקו עצמכן מן הקללות ומכ״ש ח״ו לבעליכן או לבניכן — הוא איסור גמור. ואם תצייתו אותי תזכי לכל טוב בעוה״ז ובעוה״ב. ותדעו שבעליכן הם מיוחסים שבישראל וחוב עליכן לכבד אותם בכל מיני כבוד — ודבר זה הוא כבוד שלכן״.

ר׳ אשר הראשון, ״הסטולינאי הזקן״, כפי שהיו מכנים אותו חסידי קארלין, נפטר ביום כ״ו בתשרי תקפ״ז (1826) בן שישים ושבע[139]. בבית הקברות שבקארלין, סמוך למצבה הצנועה שעל קבר אביו ר׳ אהרן הגדול, עמד ״אוהלו״ של ר׳ אשר, ובו נר־תמיד דולק. לתוכו היה שמשו של הרבי האחרון, ר׳ אלימלך שגר בקארלין, שם את ״פתקאות״ החסידים, ואל קברו היו החסידים עולים בעת צרה.

ו. ר׳ אהרן השני (תקפ״ז—תרל״ב, 1826—1872)

יורשו של ר׳ אשר הראשון היה בנו ר׳ אהרן (פרלוב), המכונה השני, כדי להבחין בינו לבין אביו־זקנו ר׳ אהרן הגדול. לפי מסורת משפחתית נולד בראש־חודש סיוון שנת תקס״ב (1802)[140]. ר׳ אהרן זכה לעמוד כחצי יובל שנים בראש חסידי קארלין. על חייו וזמנו מצויות בידינו עדויות אחדות ממקורות של חסידים ושל מתנגדים־משכילים. הוא ניחן בכשרונות ארגוניים ושקד על הידוק הקשרים בינו לבין חסידיו. לשם כך היה מבקר תכופות בעיירותיהם ומקבלם בלבביות רבה ב״חצרו״ שבקארלין. הוא הצטיין בעממיות מיוחדת. כך, דרך־משל, היה משתמש בשעת ״אמירת־תורה״ במילי דבדיחותא בשפה הרוסית העממית. היה מעורב עם הבריות, חזותו כולה אמרה ביטחון וסמכות, וזכה להערכה גם בציבור הלא־חסידי.

עזבונו הרוחני של ר׳ אהרן השני, שנכלל בספר ״בית אהרן״, מכיל: ״סדר־היום ואזהרות״, אוסף גדול, כמעט שלם, של דברי־תורה לפרשת השבוע ולחגים, ״דיבורים מלוקטים״ בשמו של ר׳ אהרן, איגרות, שהיה נוהג לכתוב אל חסידיו ערב החגים, בפרט ערב־פסח, מכתבים אל ר׳ אשר בנו ו״דברי התעוררות״ לחסידיו בלשון אידיש[141].

ב״סדר־היום ואזהרות״ מוצאים אנו כללים ״שכתב... בכ״י (בכתב־ידו) הקדושה״: ״הגם שאין דרכי לכתוב עניינים כאלו,

ספר
בית אהרן
על התורה ועל העבודה
הוצאה שניה עם תקונים
הוצאה שלישית
בבראדי

שער הספר ״בית אהרן״ לצדיק קרלין

כי כבר קדמון קמאי דקמאי, קדושי עליון, בהתנהגות סדר־היום... אך מחמת חיבת אנ״ש, שבאי, ממקום קדוש יהלכו ומריחוק מקום, בעזה״י יתקרבו הלבבות להטות אזנם לשמוע בלימודים״, וכמו כן כללים ״שדיבר עם אנ״ש״, זאת אומרת, שלא ר׳ אהרן כתב אותם, אלא החסידים מסרו בשמו. ר׳ אהרן בעצמו מעיד: ״דברי הנאמנים הם מפי ספרים וסופרים״. יאמנם, אין בהם כמעט משום חידוש, בהשוואה לדברי אביו ול״אזהרות״ צדיקים אחרים מתנועת החסידות שקידמוהו, אף־על־פי־כן עומדים אנו על פיהם ועל פי דברי־תורה ואיג־

139. בית אהרן, לר׳ אהרן מקארלין, עמ׳ 2; שפירא, משנת חכמים, עמ׳ 39.

140. שפירא, משנת הכמים, עמ׳ 39. שם משפחת שושלת קארלין ״פרלוב״ נובע מהשם ״פרל״, אמו של ר׳ אהרן הגדול, וייתכן ששם זה היה נפוץ במשפחה. ועיין: ז. רבינוביץ, שם, עמ׳ 121, הע׳ 34, ועמ׳ 122 הע׳ 37.

141. בית אהרן, בראדי 1875. כאן נדפסו מאת ר׳ אהרן השני: ״סדר היום ואזהרות״ (עמ׳ 6—10), דרשות לפרשת השבוע ולחגים (עמ׳ 42—285), ״דיבורים מלוקטים״ בשמו (עמ׳ 287—290), דברי התעוררות והתחזקות ״מועתק בלשונו הקדוש״ באידיש (עמ׳ 290—291), מכתבים לבנו ולחסידים (עמ׳ 297—312, 316), ״מלין דרבנן״, באידיש (עמ׳ 313). א. הויזמן מביא ״ליקוטים״ בשמו של ר׳ אהרן השני, בספרו ״דברי אהרן״, עמ׳ 21—80, ובספרו ״ברכת אהרן״, עמ׳ 79—126. ראה גם להלן הע׳ 161.

רות שלו על תכונת־החסידית הקארלינית בזמנו. ר׳ אהרן מטעים את היסודות של "יראה ושמחה", בקשת האמת וטהרת הלב, ותלמוד שמביא לידי מעשה. "ויקבעו עתים לתורה אותם הטרודים. ואותם הפנויים עליהם נאמר: תורתם אומ־נותם. והעיקר לקבל מהלימוד איזה מדה טובה... ילמוד משניות, גמרא עם תוספות ומהרש"א ופוסקים, כל או"א (אחד ואחד) כפי יכולתו, הן מעט והן הרבה". "יש ב"א (בן־אדם) שיושב בכרס מלא ללמוד בלא חשבון. ואחר הלימוד מתגאה... וחושב בלבו, למי יחפוץ המלך יותר ממני?... ובמה נחשב הלימוד לפני הש"י? **אין התורה ניתנה, אלא** ללמוד ולעשות... הוא מתפלל בכל יום... ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים. ואחר התפלה עושה בהיפוך, ונמצא הוא שקר גמור". וישתדל אדם ש"מבפנים ומבחוץ... יהיה תוכו כברו", "קרוב לאמת", "ועל האמת נוכל לבוא לרום המעלות", "העיקר... שיהיה פיו ולבו שוין לטובה... ולא ירבה לדבר בהבלי העולם ובחידושי הזמן, כי כמה בטלות נמשך מזה... והעיקר, שכל זמן וכל תפלה וכל לימוד לא יהי׳ כמצות אנשים מלומדה, רק לקרב א"ע (את עצמו) לפי ערכו ושכלו לרצון הש"י (השם־יתברך)... ואחר התפילה ללמוד תנ"ך, ובעת טרדה, לפחות, חק לישראל, וגם משניות בכל יום. ואין הקב"ה מונה דפין אלא שעות".

ב"סדר־היום", אשר לימד את חסידיו — "שדיבר" — והם מסרו בשמו, אמר: "בר־ישראל צריך להיות יקר מאוד בעיני עצמו, וצריך להאמין בעצמו, שכל מה שהוא עושה מתקן מאוד מזה. אין אנו מדברים על עולמות עליונים, רק אנו מדברים על עולמו של עצמו... רק שלא יהיה עולה למעלה ממדרגתו ולא ירד למטה ממדרגתו... שלא יסתכל למעלה ממנו... שלא יסתכל למטה ממנו... צריך כל אדם לתקן... את מקומו שלו... כל איש מישראל יוכל לבוא לכל טוב הגנוז ומחוייב לבוא לזה... ויתברר ויתצרף (ויצטרף) ויתלבן עד שישיג טובו ואורו של הקב"ה". כזקנו ר׳ אהרן הגדול הוא אומר: "העיקר מכל המדות הרעות הוא עצבות ומרה־שחורה". "כי המרה־שחורה מביא את האדם לכל המדות רעות". "עצבות נמשך... מגיאות". "הסימן מן לב נשבר הוא שמחה".

ב"מכתבים־קדושים", אשר כתב ר׳ אהרן השני אל ר׳ אשר בנו ואל חסידיו, הוא חוזר על העיקרים והרעיונות האלה. ומכתביו ודברי־תורה של ר׳ אהרן השני השפיעו על אף־פי ואורח חייהם של חסידי קארלין. הוא גרם במיוחד לכך, שחסידות קארלין טיפחה, אולי יותר מכל זרם חסידי אחר, את שמחת־החיים. ר׳ אהרן הגדול, לפי מסורת החסידים, ראה את השמחה, כאמור למעלה, בשלילת העצבות, ואילו ר׳ אהרן השני היה מטעים את החיוב שבשמחה, המפעילה ומפרה את החיים. את דברי־המשל של ר׳ אלימלך מליז׳נסק היה מביע במשפט חותך: יש אור בעולם אלא שהקדוש־ברוך־הוא גנזו, וכל אדם מישראל חייב לבקש את האור הזה, והכל, "אפילו הקטן שבקטנים והפחות שבפחותים והשפל שב־שפלים" יכולים למצוא אותו.

ימי "הנהגתו" של ר׳ אהרן השני חלו בתקופת האימים של שלטון הצאר ניקולאי הראשון: רדיפות, גזירות, "חוטפים" וכדומה. רגש השמחה שר׳ אהרן השני טרח לנטוע בלבות חסידיו סייע להם, ללא ספק, לשאת את עול ימיהם הקשים. במשך זמן רב היו מספרים בעם על גבורת הנפש שחסידיו היו מגלים בשעת מצוקתם, הן בחייהם הפרטיים והן בחיי הכלל. השפעתו המעודדת של ר׳ אהרן היא שגרמה לכך שמניינם של חסידי קארלין, שגדל בימי ר׳ אשר הראשון, הוסיף ועלה בימיו. היתה זו תקופת הזוהר של חסידות קארלין. לימי חג ול"ימים־נוראים" היו החסידים נוטשים את נשיהם ובני־משפחותיהם ועולים אל רבם לקארלין. בשבועות ובשמחת־תורה היה מגיע מספר העולים, לפי דבריו של עד־ראייה, עד שלושה וארבעה אלפים. "מי שלא ראה שמחת־תורה ב'חצרו' של הרבי ר׳ אהרן — היו זקני החסידים מספרים — לא ראה שמחת־תורה מימיו". ר׳ אהרן יושב היה — כך סיפר עד־ראייה — כולו עטוף לבנים, כמנהגו בשבת וביום־טוב, בראש השולחן הארוך, שעמד בחצר הגדולה שליד בית־התפילה שלו. עשרות יריעות הפרושות מעל לחצר הכילו בקושי את כל החסידים שבאו אל הרבי לשמחת־תורה. לתפילת מעריב היה ר׳ אהרן עובר בעצמו לפני התיבה, ודבר זה הביא לידי "התפשטות הגשמיות" של המתפללים, וההקפות נערכו בשמחה והתלהבות עצומה. מהקפה להקפה, מניגון לניגון, מריקוד לריקוד עלתה וגברה ההתלהבות. גם משקה לא חסר. וכך היו מבלים כל הלילה בזמרה ובריקודים בתוך החצר וברחובות הסמוכים. בשמחת־התלהבות זו גם נבראו ניגונים קארליניים רבים, שקנו להם שם בעולם החסי־דות והיהדות בכללה. ולא שמחת־תורה בלבד. חג חג וניגוניו. במיוחד הצטיינו ניגוני ליל ה"סדר" של פסח, עליהם היה, לפי דברי החסידים, ר׳ אהרן אומר: בניגוני פסח שלי אין אף פירור של חמץ. ר׳ אהרן לא הסתפק בזמירות ובריקודים בלבד. הוא הנהיג גם נגינה ב"כלי־זמר" והיו לו שתי תזמר־רות — אחת מהן ה"וואהלינית", שמשתתפיה היו חסידיו מוואהלין — שהיו משמיעות נגינתן בשעת "מלווה־מלכה", באושפיזין שבחול־המועד סיכות וכדומה.

בביקורים אלה ב"חצר" הרבי היה החסיד פורש מן המצי־אות המרה והעגומה ומדאגות יום־יום ומוצא מקלט לגופו העייף ולנשמתו הלאה. היתה זו שעה שאין בה דאגה, שעה של שמחה של חיי נשמה־יתירה, עד כדי שכחה עצמית. הת־רוממות נפש ומתיחות רוחנית היו שרויות בייחוד בראש־השנה לפני התקיעות, שעה שר׳ אהרן, אחרי ש"היטהר" במקווה, מצוייד בשלושה־ארבעה שופרות, שהיו תחובים באב־נטו המוכסף מסביב ל"קיטל" הלבן שלו, היה צועד בתוך הקהל הרב אל הבימה, אומר בהתלהבות "למנצח לבני קרח" ומקיים את המצווה "לשמע קול שופר" — "שמיעה היא בלב", כפי שהורה באחד ממאמריו בראש־השנה. באחד השופרות שלו חרותות היו המלים "עלה אלהים בתרועה".

חיים אלו של הרבי ושל חסידיו זרים היו לסביבה המת־נגדית שבפינסק. ל"לומדים" של ה"קהילה הראשית" זר ומשונה היה יסוד הפולחן האישי שבחסידות — הצדיקות. נוסף לכך עמדו עדיין באותו הזמן בדעתם, שהחסידות ממעטת את לימוד התלמוד ונושאי כליו ומחלישה על־ידי כך את

הלמדנות הליטאית. כך, דרך־משל, היה, לפי המסופר, יחסו של אב״ד של פינסק באותו הזמן, הרב ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, אל החסידים ואף אל ר׳ אהרן שלילי[142]. ופעם אחת, ביום רביעי של חול־המועד סוכות (אושפיזין ״אהרן״), שעה שר׳ אהרן עם חסידיו היו שמחים על־פי דרכם ושרים ומרקדים ברחובותיה של קארלין, נתעוררה כנגדו אחת המשפחות הנגידיות והמתנגדיות — בפרט אֵם המשפחה חיה לוריא — שגרה בשכנות־מקום, בשל הפרעות המנוחה במשך ימים ולילות רצופים, ובהשפעתה נצטווה ר׳ אהרן על־ידי השלטונות הרוסיים לעזוב את קארלין. הוא עבר למקום־המקלט הישן — לסטולין. מאורע זה מעיד על חילוקי הדעות ופירוד הלבבות שלא נשתקעו גם אז, בדיוק מאה שנה לאחר שהוקם כאן, באווירה של נגישות ורדיפות, ה״מניין״ הראשון של חסידי קארלין.

יהודה־לייב גורדון הכיר מקרוב את חייהם של חסידי קארלין בהיותו בנערותו מורה בפינסק — בבית משפחת לוריא — ובסיפורו ״עולם כמנהגו״ ביקר ביקורת חריפה מאוד ותיאר תיאור של גנאי את ר׳ אהרן השני ואת ההווי החסידי מסביבו[143]. היסוד הסיפורי בתיאורו זה של יל״ג מטשטש את היסוד ההיסטורי, והשקפות המסַפר טבועות בו, אף־על־פי־כן משתקפות בו גם עובדות היסטוריות, כגון הסכסוך בין החסידים ומשפחת לוריא וגירוש ר׳ אהרן מקארלין בפקודת המשטרה הרוסית. בגלל הפחד מפני החסידים, שהמחבר מטעימו בסיפורו, השתמש יל״ג בשמות בדויים: את ר׳ אהרן השני הוא קורא בשם ר׳ לייבעלע, את ר׳ אשר השני בנו בשם ר׳ הירשעלע, את חיה לוריא בשם יוכבד ואת קארלין בשם קרימבילישק. סיפור זה יש בו משום עדות חשובה ביותר על הערכתה של תנועת החסידות על־ידי משורר ההשכלה.

שנת יציאתו של ר׳ אהרן מקארלין לסטולין אינה ידועה בדיוק. יל״ג בסיפורו הנ״ל (עמ׳ 107 ועמ׳ 154) מביא את התאריך: 1 לאוקטובר, כ״א תשרי, יום הושענה־רבה, רביעי בשבוע הוא היום שבו יצאה הפקודה לגירושו של ר׳ אהרן מקארלין, אולם השנה אינה מסומנת, בכוונה תחילה, ״שנת... (מספר השנה נמחק)״. והנה אין אנו מוצאים בלוח, שהתאריכים האלה יחולו באותו יום בכל התקופה האמורה. אין זאת אלא שקביעת התאריכים האלה היא טעות או אי־דיוק — מכוון — של המסַפר. על סמך מכתב אשר כתב ר׳ אהרן השני אל חתנו ר׳ אברהם־יעקב בן ר׳ ישראל מסאדאגורה ב״יום ה׳, אך טוב מנ״א, והושיענו בו לחיים טובים לפ״ק״ (תרכ״ו — 1866) ואשר נמצא במקור בעיזבון המשפחה יוצא, שבשנה זו, כפי שצויין בגוף המכתב, ישב ר׳ אהרן בסטולין. ובאיגרתו אל אבר״ם (אהרן בר׳ משה) לוריא מפינסק מיום ז׳ מנחם אב תרכ״ד (1864) שואל יהודה־לייב גורדון: ״הנה נא העיר, אשר הרבי יושב בה קרובה אליך (האם עודנו בסטאלין או אם אי־ה למושב לו עיר מלוכה אחרת? העוד ר׳ אהרלע מושל או אם כבר ישב בנו ר׳ אשרל על כסאו אחריו?)״. מכאן יש להסיק כי כבר בשנת תרכ״ד (1864) ישב ר׳ אהרן השני בסטולין.

על רוח השנאה בין המתנגדים והחסידים, שלא כבתה עדיין בפינסק וקארלין במאה התשע־עשרה, מעידה העובדה, כי מראשי עסקניה המסורים והמעולים של קארלין וממעצבי דמותה ר׳ שאול לוין, אביה של חיה לוריא, שנזכרה למעלה, הידוע בשם: ר׳ שאול קארלינר, ציווה לבניו־יורשיו בצוואתו (היא נפטר ב־1834), שלא יבואו במגע ובמשא עם החסידים. בקשר עם סידור ירושתו לדברי צדקה אנו קוראים בצוואתו: ״חשבון ברור מכל עזבון... יוכתב ויורשם... ויבואו על החתום היורשים עם אשתי... והרב אב בית־דין שיהיה לעת כזאת (ז. א. בזמן ההוא) בקהלה. ואם יהיה אז הרב מכ״ת החסידים אז בהסכם אשתי ובני יצרפו רב אחר או איש ישר ונאמן רוח...״. גם על קרובי משפחתו, לידיהם ר׳ שאול קארלינר מוסר את הנהלת הצדקה מכספי ירושתו, הוא כותב: ״...יתנהג ויתנהל תמיד על פי קרוב קרוב קודם מאנשים

142. טויזנט יאָר פינסק, בעריכת ד״ר ב. האפמאן, עמ׳ 267 ואילך; חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, ״השחר״, כרך ו׳, עמ׳ 33 ואילך, וויען 1875: הרב מפ. (מפינסק), שאין מחבר המאמר הזה מפרש בשמו, היה באותו זמן ר׳ אלעזר־משה הורוויץ, עליו כותב אחיו של פרץ סמולנסקין בהערצה (י. ל. מאזעסזאהן, מסע ברוסיא, ״השחר״, שם, עמ׳ 357).

143. י. ל. גארדאן, עולם כמנהגו. ספור שני, אחרית שמחה תוגה, ווילנא 1873. בניגוד למתואר על־ידי יל״ג, כי הרשות הרוסית לא נהגה כבוד בר׳ אהרן, למדים אנו מסיפורי אחד מזקני קארלין, מתנגד ומשכיל — ר׳ מרדכי קרמן ז״ל, שהיה עד למאורע גירושו של ר׳ אהרן, כי שר המשטרה של פינסק הזמין את ר׳ אהרן אליו ושלח במיוחד מרכבה להביאו. אולם ר׳ אהרן סירב לנסוע מחשש של שעטנז בריפוד המרכבה. כמו כן לא הכריחו את ר׳ אהרן להתום באותו מעמד על ההתחייבות לצאת את העיר, כשסירב לכתוב מפני קדושת החג (הושענה־רבה). את סיפורו של יל״ג מביא בזכרונותיו הסופר ה. צ׳מרינסקי, עיירתי מוטילי, ״רשמית״, כרך ב׳, עמ׳ 114, תל־אביב 1927.

מאורע זה — גירוש ר׳ אהרן השני מקארלין — נזכר גם בספרות החסידית: ״מאורות הגדולים״. ספורים נפלאים... הובא לבית הדפוס על־ידי ר׳ אהרן צייליגנגאלד, הלק ג׳, עמ׳ 30, בילגורייא (ללא ציון שנת הדפוס).

על סיפורו ״אחרית שמחה תוגה״ כותב גורדון באחד ממכתביו אל תלמידו אהרן לוריא מפינסק (י. ל. גארדאן, אגרות, כרך א׳, עמ׳ 121, 185, ווארשה 1895): ״...תודיעני... מַשלום אמך זקנתך הכבודה מנשים מ׳ חיה... דע כי יש תחת ידי ספורים... בין הספורים האלה יש ספור אחד בשם ׳אחרית שמחה — תוגה׳, ענינים מעשים שהיו מחיי כת החסידים, בו בניתי במה... לכבוד אמך זאת הזקנה... ולכבוד אביך הנכבד. מובן מאליו, כי הסתר הסתרתי שמם וזכרם אבל כל יודעיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה׳ המה״. ״בקראכם את ספורי בנקל תכירו פני האנשים המכוערים, אשר אליהם ירמזון מלי״. ראה גם: גארדאן, שם, כרך א׳, עמ׳ 95, איגרת משנת תרכ״ד (1864). במאמר: גד־אשר לעווין (ללא ציון שם המחבר), פינסקער שטאדט־לוח, תרס״ד, עמ׳ 41, הערה, ווילנא 1903—1904, אנו קוראים: ״חיה לוריא היתה מפורסמת בזמנה... כל ימיה נלחמה בחסידים ורבה עם הצדיק ר׳ אהרן מקארלין״. על ר׳ שאול קארלינר עיין: טויזנט יאָר פינסק, עמ׳ 87, הערה. שם הובא גם הכרוז ״אין עינשין אלא מזהירין״, שנזכר להלן ושפורסם על־ידי י. גאטליב, פינסקער וואָרט, מספר 15 (או 75). (לא הצלחתי למצוא את הגליון הזה של העיתון אף בספריות הגדולות). קטעי זכרונות על ר׳ אהרן השני ותקופתו אנו מוצאים בספרו של מרדכי קרמן, מיינע זכרונות, (הינדערט יאָר פינסק) (סטנסיל, חסרים מקום ושנת השכפול).

ישרים ואמידים ושלא יהיה מכ״ת החסידים... וגם על הקרובים נאמר שלא יהיה מכ״ת הנ״ל ואם יהיה (מכת החסידים) יש להרחיק אותם, יטפלו רק אותם שיהיה יראים השם יתברך לאמתו ולא מהם (החסידים)... ויכתב (ביום השנה) כל החשבון בפנקס, באר היטב, ויבוא על החתום גם הרב או המורה־צדק שיהיה ולא מכ״ת החסידים בכדי שיהיה מסודר ומיושב עד עולם״. מדברי צוואה אלה נמצאנו למדים מה גדולים היו רגשי השנאה והכעס כלפי החסידים שקיננו בלבו של מנהיג קהילת קארלין בשנות השלושים של המאה ה־19, אותם לא שכח אף לפני מותו. את הערכתו את החסידים הוא מביע באמרו, כי בכספי צדקה שהוא משאיר יטפל ״איש ישר ונאמן רוח... שיהיו יראים השם יתברך לאמתו... בכדי שיהיה מסודר ומיושב עד עולם״. כל התכונות האלה שולל ר׳ שאול קארלינר מהחסידים. את היקף השפעת החסידים בקארלין בימים ההם יש לקבוע מהחשש שלו, שמא ייבחר חסיד בתור רב של קארלין. כנראה היו קיימים בקרב הקהילה תנאים נוחים לכך. אולם למעשה לא כיהן חסיד בתור רב קהילת קארלין או פינסק במשך כל המאה ה־19 ועד חורבן הקהילות בזמן השואה.

מאידך פורסם אף על־ידי חסידי קארלין עוד בשנת 1870—1871 כרוז בשם: ״אין עונשין אלא מזהירין״, מלא גידופים ואיומים כלפי המתנגדים.

בדומה לאביו היה ר׳ אהרן השני תומך ביישוב החסידים בארץ־ישראל, ששרויים היו אותה שעה במצב קשה. כשבא מארץ־ישראל שליח לאסוף כסף לטובתם, כותב ר׳ אהרן אל חסידיו — ללא תאריך במקור — איגרת זו[144]:

״לאנ״ש (לאנשי־שלומנו) הנאהבים אלינו כמים פנים ולפנים. יחיו הם וכל אשר להם כולם יעמדו על הברכה. הנה לדבר בקולמוס לשוני מייקרת ערך ארצינו, ארץ החיים, מקום התקשרותינו בעליות תפילותינו דרך ציון המצוינת, קודש הקדשי׳, רצוף אהבת הלבבות, אחינו ב״י להתקשר ולהתייחד לאחד בלב אחד בעבודה שבלב — זו תפילה... מי אנכי לגשת הלום, להאריך בשבח דברים העומדים ברומו של עולם, מאור עולם באוצר חיים. אולם הציקתני רוחי מחמת עת וצוק העתים, שזה כמה שנים שקרא ה׳ לרעב בארץ, ואלפים נפשות יקרי ערך, טפם עטופים ברעב ופורש ללחם אין. וגם אחרי ראותי מכתבים מכל גדולי ישראל בהתעוררות והתאמצות גדול לעורר את לבב אחב״י (אחינו בני־ישראל) וגם עשו פרי והצליחו. לזאת באתי במכתבי לאנ״ש, הסרים למשמעתי, שכפי שידידי הר׳ המופלג הותיק בנן של קדושים מו״ה (מורה־הוראה) אברהם־יוסף נ״י, נכד הרב הקדוש הגאון מוואלטשיסק ז״ל, חתן ש״ב (שאר בשרי) ידידי וחביבי הרב החסיד המפורסם מו״ה נפתלי־צבי נ״י נכד הבעש״ט הק׳ (הקדוש) נשלח מארץ הקדושה חוצה לקבץ נדבה חדשה להחיות את נפשות אחב״י, היושבים בקודש פנימה. לכן באתי במכתבי דנא לזרז את כל אנ״ש, אשר קרבת אלקים יחפצון, לקבל את ידידי הרב המוכ״ז (המוסר כתב זה) הנ״ל בסבר פנים יפות ולעורר את לבבם בנתינת מעשה הצדקה שלום בנדבה החדשה כאו״א (כל אחד ואחד) לפי כוחו ויותר... להיות סילוקם בזירוז... בכדי לחזק ישיבתם בקודש בהרחבת הלב... מנאי אהובם דו״ש באהבה וחפץ בהצלחתם ובאהבתם ואחדותם והתקשרותם למקור החיים...

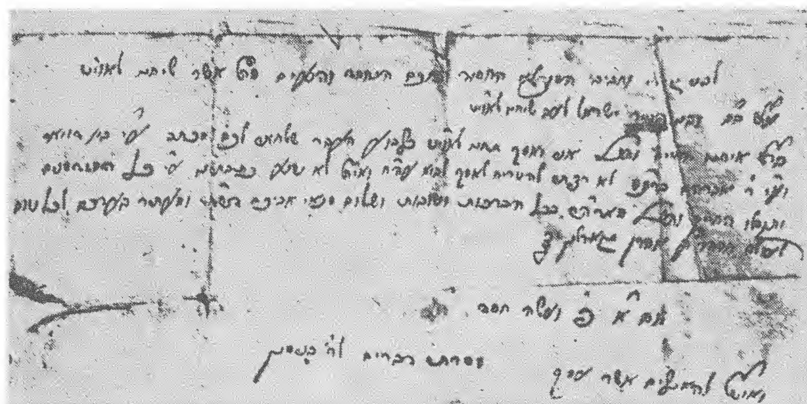
דברי אהובם הק׳ (הקטן)״.

באיגרת שנייה, גם היא ללא תאריך, מאת ר׳ אהרן השני אל חסידיו, שנמצאה בגניזה הסטולינאית, אנו קוראים:

״ה׳ ישפות חיים וברכה למשמרת שלום לאחב״י בכל מקום שהם, ברוכים יהיו בכל הברכות, ממקור ברכות והקדושות, מקודש ומציון יסעדום השי״ת, ברחמים וחיים ארוכים ושלום להם ולביתם ולזרעם לברכה בחיים עד העולם.

באתי בקולמס לשוני בדברים היוצאים מן הלב שיכנסו ללב שלהם שיתנדבו בעם בלב וברוח נדיבה מרב חיבת הקודש בקדושא לשעתא ולעתיד לבוא, ארץ אשר ה׳ דורש וכל תפילות ועליות כלל אחב״י, וכל עשיות ודבורים ומח־שבות הקדושים, הכל דרך סלם מוצב וגו׳. והאבנים, שהם האותיות, שהם על שמות בני ישראל, עולים השמימה ויורדים בכל ההשפעות וברכית דרך ארצינו, נדרשים כל הארצות לטוב, וכפי שזיכני השי״ת שנתמלא רצון אבותינו הקדושים, שידי׳ מאנשי מקורבינו, הנלווים אלינו בארצות החיים, מקום השתקקות והתקשרות ועליות התפילות למקום עלית הקדושה, ובעזר השי״ת שנתקיים להיות מהנלוים ומקושרים בעבותות האהבה אלינו בארץ הקדושה ובעזר השי״ת מצאו מקום מנוחה בהנחלה לקיבוץ חברים מקשיבים לקול תורה ותפילה, במקום דריסת רגלי הצדיקים הקדושים, אשר בארץ המה בכלל ובפרט, אדמת הקודש, מקום קבוע לתפילה, מקדוש עליון הרב הצדיק שמו קודש מנחם, זצוקללה״ה, אשר ידיו הקדושים ייסדו מקום הקדוש, ובעזהש״י עלה בידי

144. בית אהרן, עמ׳ 316.

פאקסימילה של מכתב ר׳ אהרן השני מקארלין אל ר׳ אשר בנו

אנ״ש לקנות המקום הקדוש, שלא זכה בה אדם. עד הנה עוזרם השי״ת ועדיין צריכין לעזר אחב״י ובפרט לאנשי שלומינו החפצים אהבתינו, מחמת שעלה בידם הבית בהב־נותו, אבן שלימה, מסע לפאר, בית קדשינו ותפארתינו, מהראוי להיות לעזר ולסעד להם בעין יפה ורוח נדיבה וע״י מקנת כספם יהיה חלקם בארץ החיים המקידש בעשר קדו־שות, וכל בי׳ עשרה וכו׳, וטוב יהי׳ מהטוב להיות טוב לקבל טוב מטוב לטובים ולישרים בליבותם מטוב הארץ, שתתן יבוליה, לעשות שרש למטה ופרי למעלה, להתעלות למעלות ולמדריגת הקדושים כל חד לפום שיעורא דילי. ובטוח אני באחב״י, שיתנו מקום לדבריי (לדברי) אלה הנאמרים באמת וממקום הקודש שער השמים, יושפע עלינו בתיך כלל אהב״י, שפע בני, היי ומזוני... בכל משאלות לבינו לטובה ולברכה מקור הברכות והחיים והשלום מאדוה״ש (מאדון השלום) בכל טוב סלה.

דברי הק׳ אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל״.

כשאנו משווים שתי איגרות אלו זו לזו אנו רואים, שב־תקופת־הביניים קמה בארץ־ישראל קבוצה של חסידי קארלין, שקנתה את המגרש ואת בית־הכנסת בטבריה, שהיו קודם לכן מקנת כספו של ר׳ מנדל מוויטבסק [145]. בגניזת סטולין נמצאו גם שטרי־מכר של בתים שקנה ר׳ אהרן בטבריה ובירושלים, וכן מכתב מאת בעלי החלוקה אל ר׳ אהרן, שבו הם ממנים אותו ל״אמרכל הגדול והכולל״ על כל הכספים הנשלחים לארץ־ישראל, ולעוזר לו הם ממנים את בנו ר׳ אשר השני.

בכלל תפסה ארץ־ישראל מקום חשוב בחסידות הקארלינית, והחסידות הקארלינית תופסת מקום מכובד בקורות החסידות בארץ־ישראל. בנו של ר׳ אהרן הגדול, ר׳ יעקב, עלה יחד עם משפחתו ועם חותנו ר׳ אברהם מקארלין, לארץ־ישראל ושם נפטר [146]. ר׳ אשר הראשון ערך את הקיל־קורא — שהובא למעלה — לטובת ארץ־ישראל, ובגניזה הסטולינאית נמצאו, כאמור, קבלות על כספים, אשר שלח ר׳ אשר לארץ־ישראל. בכתב־שליחות מטעם יהודי טבריה משנת תר״ו (1846) על שם ר׳ משה יפה, שנשלח לאסוף כסף לטובת ארץ־ישראל, אנו מוצאים בין החתימות של ״מנהלי ק״ק אשכנזים חסידים... ק״ק וואלין...״ גם את חתימתו של ״משה־דוב בהרב מו״ה אהרן זצ״ל מסטאלין״, אחיו־חורגו של ר׳ אהרן השני [147]. שטרי־מכר על בתים על שמו של ר׳ אהרן השני בירושלים ובטבריה, שנמצאו, כאמור, בגניזה הסטולינאית וכן איגרתו של ר׳ אהרן אחרי קניית ביתו ומגרשו של ר׳ מנדל מוויטבסק על ידי חסידי קארלין בטבריה מעידים על הקשר המיוחד שבין החסידות הקארלינית וארץ־ישראל. בזמנו של ר׳ אהרן השני קמה קבוצה של חסידי קארלין בטבריה. פרטים על זמן הקמתה של קבוצה זו ועל הימים הראשונים לקיומה אינם ידועים לנו. ודאי הוא שרק במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, עם התבדלותן והתפרדותן של קבוצות־חסידים שונות בארץ־ישראל לשושלותיהן, קמה גם הקבוצה הקאר־לינית המיוחדת עם ה״שולכענס״ שלה בטבריה, צפת וירושלים. ראוי להטעים עוד שכל השלוחים הידועים לנו בתור שדרי״ם מארץ־ישראל, שמוצאם היה מפינסק וסביבתה (ר׳ חיים בנו של הגאון מקארלין, ר׳ ברוך בר׳ שמואל, ר׳ אברהם דיין וולפזון, ר׳ אברהם בר׳ צבי אייזינגשטיין מדרוהיצ׳ין, ר׳ שמואל־מוני זילברמן) [148] כולם היו מעדת הפרושים, מתלמידי הגאון מווילנה, ולא מחסידי קארלין. כמו כן מיצאים אנו יוצאי פינסק בראש הפרושים (אב״ד של פינסק ר׳ חיים כהן, ר׳ ישעיה בר׳ ישכר־בער־ברדקי) [149].

מלבד המכתבים שנזכרו לעיל נמצאו בגניזה הסטולינאית, בין השאר, גם המסמכים הבאים מתקופתו של ר׳ אהרן השני: מכתב מאת ר׳ ישראל מסאדאגורה (מראש־חודש טבת, תרי״ג—1852?), ובו מתאונן ר׳ ישראל על שאין ברשותו כסף לתת לשלוחים מארץ־ישראל, והוא מבקש מאת ר׳ אהרן שישתדל לגבות את המגיע מחסידיו; מכתב־ידידות קצר שני מר׳ ישראל מרוזין (מיום י״ט באלול, תר״ח—1848), ובו הוא מברך את ר׳ אהרן ומבטיח לו להתפלל בעדו יום־יום; תקנות של חברת משניות מן העיירה יאנובה, הסמוכה לפינסק (מיום י׳ בניסן תק״צ — 1830), חתומות על ידי ר׳ אהרן: החברים מתחייבים ללמוד משניות לזכר נשמתו של יהודי בשם לפידות, שנדב ספר־תורה לחברה זו; תשובת ר׳ שמואל אברהם שפירא מסלאוויטא (בעל בית־הדפוס הידוע) על ההזמנה לחתונתו של ר׳ אהרן; תפילה קצרה שחיבר ר׳ אהרן, אולם אנשי ה״חצר״ לא הרשו להעתיקה; איגרת של ר׳ אהרן אל חסידיו בדבר כספי ״מעמדות״. ראויה לציון בקשתו באחד ממכתביו אל בני משפחתו שלא יצומו בתענית־אסתר [150].

שלושה מכתבים מאת ר׳ אהרן השני אל בני משפחתו

---

145. מכתבו של ר׳ אהרן, שנכתב לאחר רכישת בית־הכנסת של ר׳ מנדל מוויטבסק, פורסם בשינויים קלים על־ידי שפירא, משנת חכמים, עמ׳ 40.

146. גרוסמן, שם ושארית, עמ׳ 89; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב׳, עמ׳ 26. עלייתו זו של ר׳ אברהם מקארלין וכל הנלווים אליו נחשבה, כנראה, למאורע בעל ערך שכן צויינה — כפי שמעיר הילמן (אגרות בעל התניא, עמ׳ 145 הערה 9) — על־ידי הרב ר׳ אביגדור מפינסק, לאחר שלושים שנה, באחת מתעודותיו שהגיש לממשלה הרוסית בפטרבורג.

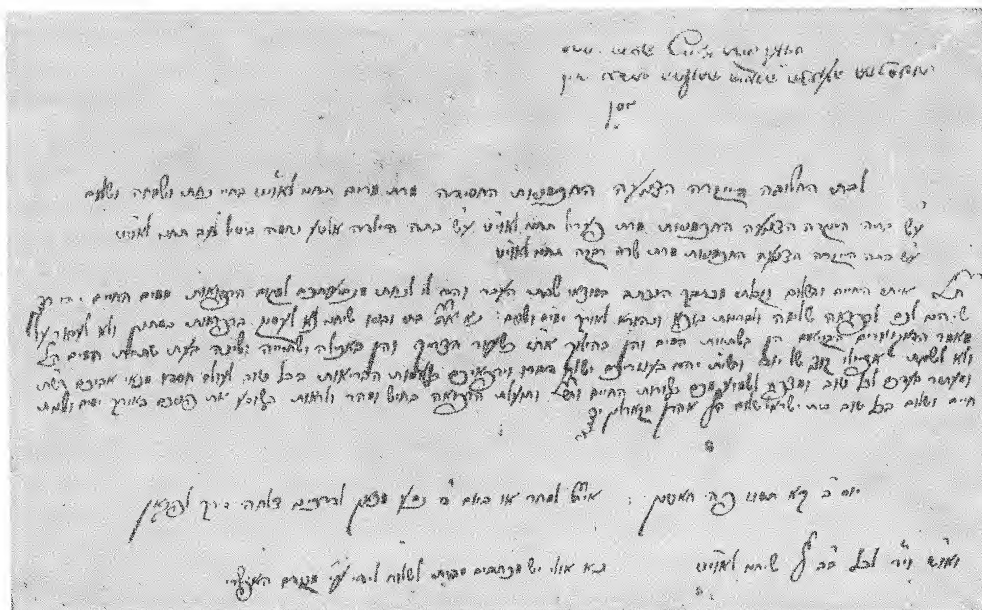
147. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 788. והשווה גם את האיגרת, המובאת למעלה, מאת ר׳ א״ר אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, ששמו של ר׳ משה־דוב נזכר בה. הוא היה בנו של ר׳ אהרן ״שותק״ מז׳ליכוב (ל. גרוסמן, שארית לשארית, עמ׳ 13, 20, הוספה לשם ושארית, ללא ציון מקום ושנת הדפוס). לפי מסורת חסידי קארלין בארץ־ישראל ר׳ משה־דוב הוא שיסד ראשונה כאן את ״מנייני״ קארלין. יחד עם חתימתו של ר׳ משה־דוב על איגרת יהודי טבריה אנו מוצאים גם את החתימה ״נפתלי צבי מעיה״ק טבריה״, שהזכירו ר׳ אהרן השני באיגרת המובאת למעלה, לטובת השליח מארץ־ישראל.

148. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 779, 780, 786, 798; ע. בן־עזרא, הרב אברהם אייזענשטיין ז״ל, דראהיטשין, בעריכת ד. ב. ווארשאווסקי, עמ׳ 118 ואילך, שיקאגע 1958.

149. יערי, שם, עמ׳ 769.

150. גם בידיעות אלה קשור זכרו של דוד־צבי בכלינסקי ז״ל. במכתבו של ר׳ ישראל מסאדאגורה־רוז׳ין צויין התאריך כפי שכתב אלי בכלינסקי — ראש חודש טבת תרי״ג. אבל כאן, כנראה, נפלה טעות, שכן ר׳ ישראל מרוז׳ין נפטר ביום ג׳ בחשוון תרי״א (1850).

על שלושה המכתבים דלהלן עיין: ז. רבינוביץ, שלושה מכתבים מאת הצדיק ר׳ אהרן השני מקארלין, ״מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל״, כרך ג׳, עמ׳ 227—237, הוצאת האוניברסיטה חיפה, תשל״ה. שם ביבליוגראפיה בהערות.

פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל בתו מרים בענייני רפואה

נשתמרו במקורות בידי צאצאיו. מכתבים אלה מדגימים את סגנונו ומכילים פרטים גניאלוגיים שונים, בפרט על היחסים וקשרי חיתון בין שושלת קארלין ושושלות רוז'ין—סאדאגורה וצ'רנוביל. באחד ממכתביו אלה (לעיל מכתב א') מביע ר' אהרן את דעתו על הרופאים. הוא מביא שמות ערים רחוקות מקארלין (חוטין, לפקאן—לפקאני) אשר בהן התגוררו צאצאיו, ושביקר בהן בנסיעתו בבסרביה.

מכתב א'

"לבתי החשובה הייקרה הצנועה החכמניות החסידה (!) מרת מרים תחי' לאוי"ט (לאורך ימים טובים) בחיי נחת ושמחה ושלום ע"ש (עם שלום) בתה הייקרה הצנועה החכמניות מרת שרה רבקה תחי' לאוי"ט.

ת"ל (תודה לאל) איתי החיים והשלום וקבלתי מכתבך הנכתב במוצאי שבת העבר והי' לי לנחת מנסיעתכם למקום הרפואות במים החיים. יהי רצון שיהי' לכם רפואה שלימה ולבריאות גופא ונהורא לאורך ימים ושנים: נא א"ה (אהובי) בתי ובני' שיחי' נא לעסוק ברפואות במתון ולא לעבור על מאמר הדאקטורים הבקיאים הן בשתיית המים והן בהילוך אח"ז (אחר זה) כשעור הצריך והן באכילה ושתיה ושינה בעת שתיית המים הנ"ל ולא לשנות אפילו קוצו של יוד והשי"ת יהי' בעוזריכם ישלח דברו וירפאיכם בשלימות הבריאות בכל טוב לעולם חסדו מנאי אביכם דש"ת (דורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשורות החיים והשל' (והשלום) ותועלת הרפואה בחיש ומהר ולראות בשובע את פניכם באורך ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב בית ישראל שלום הק' (הקטן) אהרן מקארלין יצ"ו (?)

יום ב' דא (כ"א) תמוז פה חאטין: אי"ה למחר או ביום ד' (?) נסע מכאן לדרכינו צלחה דרך לפקאן

ואו"ש (ואומר שלום) וי"ר (וישע רב) לכל ב"ב...(?) שיחי' לאוי"ט נא אולי יש מכתבים מביתי לשלוח לידי ע"י מוקדם האפשרי לס"ג (לסאדאגורה)

לידי נכדתי החשובה הייקרה הצנועה החכמניות מרת הדסה פייגא תחי' לאוי"ט".

מ ר י ם, בתו הבכורה של ר' אהרן השני מקארלין, שנזכרה במכתב זה, היתה אשתו של הצדיק ר' א ב ר ה ם ־ י ע ק ב מ ס א ד א ג ו ר ה, בנו של הצדיק הידוע ר' ישראל מרוז'ין. היא נפטרה בא' דסוכות, תרמ"א (1880). לפי מקור חסידי מהימן, היתה חתונתם בקארלין ביום י"ז בסיוון, תקצ"ז (1837). ר' אברהם־יעקב ישב על כס אביו בסאדאגורה וכדוגמת אביו נהג בעשירות, הירבה לפאר את "חצרו", והדגיש את יסוד האמונה בצדיק בתנועת החסידות. הוא נפטר בשנת תרמ"ג (1883).

בתם פ ע ר ל, שנזכרה במכתב, היתה אשת דודנה ר' נ ח ו ם ־ ד ו ב מ ס א ד א ג ו ר ה, בן אחי אביה ר' שלום־יוסף, בנו הבכור של ר' ישראל מרוז'ין. ר' שלום־יוסף נהג רק זמן קצר באדמו"רות, מג' בחשוון תרי"א עד י"א באלול תרי"א. בנו, ר' נחום־דוב, חי כל ימיו עם משפחתו ב"חצר" חותנו, והיה סמוך על שולחנו בסאדאגורה. כאן הוא הקים בטוב טעם ודעת — אולי בהשפעת היותו קודם לכן, בימי נעוריו, בלייפציג — ספרייה גדולה ועשירה, שהכילה אף ספרים מדפוסים ראשונים. לפי מקור חסידי נולד ר' נחום־דוב בשנת תר"ג (1843) ונפטר בשנת תרמ"ג (1883) בווינה.

ש ר ה ־ ר ב ק ה, שנזכרה בגוף המכתב ו ה ד ס ה ־ פ י י ג א, אותה מזכיר ר' אהרן השני בתוספת למכתב, היו בנות מרים ור' אברהם־יעקב מסאדאגורה, בתו וחתנו של ר' אהרן השני. שרה־רבקה היתה אשתו הראשונה של הצדיק ר' י ש ר א ל מ מ ז' י ב ו ז', מצאצאי הצדיק ר' אברהם יהושע השיל מאפטה

לחתונתם מכוונים שני המכתבים של ר' אהרן השני, שהובאו להלן. הדסה־פייגא היתה אשת הצדיק ר' אביעזרי־זליג שפירא מדרוהוביץ', בנו של ר' חיים־מאיר יחיאל ממוגלניצה, נכדו של הצדיק ר' ישראל מקוז'ניץ. הם וצאצאיהם ייזכרו להלן במכתב השלישי.

לא ברור מי היתה "הילדה אלטע־נחמה־גיטיל", שנזכרה במכתב. בשום מקור חסידי לא צויין, כי למרים ולר' אברהם־יעקב מסאדאגורה היתה בת בשם זה. מאידך גיסא ידוע, כי לפערל בתם, אשת ר' נחום־דוב מסאדאגורה, היתה בת גיטעלע, אשת הצדיק ר' משה־לייב מפאשקאן, בנו של ר' יצחק מבוהוש, אף הוא בנו של ר' שלום־יוסף, בנו בכורו של ר' ישראל מרוז'ין. גם להדסה־פייגא, בתם הבכורה של מרים ור' אברהם־יעקב, היתה בת בשם גיטל, היא אשת הצדיק ר' ישראל מהוסיאטין, והיא נזכרה כאן במכתב השלישי. אם נניח שההשערה הראשונה היא הנכונה, והכוונה היא לגיטל בתה של פערל (מאחר והשם גיטל בא במכתב בצירוף לשם פערל), הרי ניתן לומר, כי המכתב הזה נכתב בשנות השישים של המאה הי"ט, כי במחצית השנייה של שנות החמישים חזר בעלה של פערל, ר' נחום־דוב הנ"ל, בגיל 12, מלייפציג, לאחר פטירת אביו שם בשנת תרי"א (1851), לרוז'ין, ואחר־כך התיישב בסאדאגורה. המכתב נכתב לאחר שהיה כבר אב לבת, היא כנראה אלטע־נחמה־גיטל, הנזכרת במכתב.

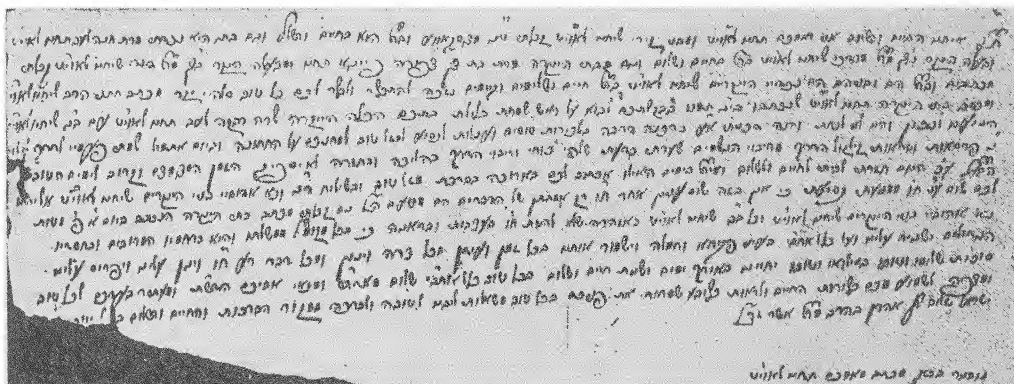
חוטין, שם כתב ר' אהרן השני את המכתב הזה, היא עיר־מחוז בבסאראביה, בה היתה קיימת עד לשואה "חצר" מצאצאי שושלת צ'רנוביל. כאן גם התקיימה בשנת תרכ"ג (1863) חתונת ר' יצחק, מייסד שושלת בויאן, לבית רוז'ין, בנם של מרים הנ"ל, שהיתה בתו של ר' אהרן השני, ור' אברהם־יעקב מסאדאגורה. ר' יצחק נזכר להלן במכתב השלישי.

לפקאן — (ליפקאני) — עיירה במחוז חוטין הנ"ל. את המכתב הזה כתב ר' אהרן השני בדרכו לעיירה זו.

מכתב ב'

"ת"ל איתנו החיים והשלום אני ואמכם תחי' לאוי"ט ומבני יקירי שיחי' לאוי"ט קבלתי ט"ג (טלגראמה) מציסקאווע וב"ה הוא בחיים ובשל' וגם בתו היא נכדתי מרת חנה לעב תחי' לאוי"ט ובעלה היקר בק' (בן־קדושים) מ"ה מרדכי שיחי' לאוי"ט ב"ה בחיים ושלום וגם מבתי הייקרה מרת בת צק' (צדיקים?) צפורה פייגא תחי' ומבעלה היקר בק' (בן קדושים) מ"ה דוד שיחי' לאוי"ט קבלתי מכתבים וב"ה הם ובניהם הם נכדיי הייקרים שיחי' לאוי"ט ב"ה חיים ושלימים וקיימים נזכה להתבשר ולבשר לכם כל טוב סלה. יקר מכתב חתני הרב שיחי' לאוי"ט ומכתב בתי הייקרה תחי' לאוי"ט שנכתבו בי"ג תמוז בבקשתכם לבוא על ראש שמחת כלולת בתכם הכלה הייקרה שרה רבקה לעב תחי' לאוי"ט עם ב"ג (בן גילה) שיחי' לאוי"ט הגיענו לנכון והיו לנו לנחת והנה הכנתי א"ע (את עצמי) בהכנה דרבה בשכירות סוסים ועגלות לנסוע למזל טוב למחנכם על החתונה וביום אתמול שמתי פעמיי לדרך ג' פרסאות ובראותי קילקול הדרך מריבוי הגשמים שערתי בדעתי שלפי כוחי וריבוי הדרך בהליכה ובחזרה לא יספיק הזמן המצומצם וקרוב לימים הטובים הבע"ל ע"כ (על כן) היום חזרתי לביתי לחיים ולשלום ואי"ה בימים האילו אכתוב לכם בארוכה בברכת מזל טוב ובשילוח ד"ג (יידיש: דרשה געשענק, מתנה) ונא אהוביי בניי הייקרים שיחי' לאוי"ט אל יהי' (?) לכם שום ע"נ (עגמת נפש) ח"ו ממניעת נסיעתי כי אין בזה שום עניין אחר ח"ו רק אמתתן של הדברים הם מטעם הנ"ל גם קבלתי מכתב בתי הייקרה הנכתב ביום א' פ' מטות נא אהוביי בניי הייקרים שיחי' לאוי"ט וכל ב"ב (בני ב־יתם) שיחי' לאוי"ט באזהרה שלא להיות ח"ו בעצבות ובדאגה כי בכל מקומו' ממשלתו והוא ברחמיו המרובים ובחסדיו הגדולים ישגיח עלינו ועל כלל אחב"י בעיני פקיחא וחמלה וישמור אותנו בכל זמן ועידן מכל צרה ויגון ומכל דבר רע ח"ו ויגן עלינו ויפרוס עלינו סוכות שלומו וטובו במילואו וטובו יחיינו באורך ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב כלל אחב"י שלום מאדה"ש (מאדון השלום) ומנאי אביכם הדש"ת (הדורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשורות החיים ולראות בשובע שמחות את פניכם בכל טוב משאלות ליבנו לטובה ולברכה ממקור הברכות והחיים והשלום... ישראל שלום הק' (הקטן) אהרן בהרב מ"ה אשר זצ"ל. מוסגר בכאן מכתב מאמכם תחי' לאוי"ט".

חנה, שנזכרה במכתב זה, היא בתו של הצדיק ר' אשר השני מסטולין, בנו של ר' אהרן השני. בשנת תרי"ט (1859) היא נישאה לצדיק ר' מרדכי מקוזמיר, בנו של ר' אברהם מטריסק, בן ר' מרדכי מצ'רנוביל. ר' מרדכי מקוזמיר נפטר בשנת תרע"ז (1917). לזוג זה לא היו ילדים.

פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל בתו מרים וחתנו ר' אברהם יעקב מסאדאגורה (תרכ"ו—1866)

צפורה־פייגא, בתו הצעירה של ר' אהרן השני מקארלין, אשר נפטרה בשנת תרס"ט (1909), נישאה בשנת תרי"ב (1852) לצדיק ר' דוד מזלאטופול, בנו של ר' יוחנן מרחמיסטריבקה, אף הוא בנו של ר' מרדכי מצ'רנוביל. הוא נפטר בשנת תרע"ה (1914). בתם ברכה־שיינדל נישאה בשנת תרמ"ג (1883) לדודנה, בנו ויורשו של ר' אשר השני, הצדיק ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין, שנפטר ביום ב' דראש־השנה תרפ"ב (1921). היא נספתה בימי השואה בסטולין, ביום כ"ט באלול, תש"ב (1942).

המכתב הזה הוא תשובת ר' אהרן השני לבתו מרים ולחתנו ר' אברהם־יעקב מסאדאגורה להזמנה שלהם לבוא לחתונת בתם שרה־רבקה, שנזכרה במכתב הראשון. היא היתה אשתו הראשונה של הצדיק ר' ישראל ממז'יבוז'. מכתב זה משקף את תנאי הנסיעות בימים ההם. תאריכו של המכתב לא צוין, אולם במכתב השלישי שלהלן, שנכתב ביום ה', י"ז באב, תרכ"ו (1866), והדן באותו עניין — קושי בנסיעה לחתונה — מזכיר ר' אהרן השני את המכתב הזה לאמור: "וכבר הודעתי לכם במכתבי בשבוע שעבר ששמתי לדרך פעמי וחזרתי לביתי" וכולי. יוצא אפוא שמכתב זה נכתב בין ה' לי"א לחודש אב, תרכ"ו (1866).

מכתב ג'

"ב"ה יום ה' אך טוב מנ"א (מנחם אב) פ' (פרשת) למען ירבו ימיכם וימים(!) בניכם והושיעינו בו לחיים טובים לפ"ק פה ק"ק סטאלין

קול ששון וקול שמחה במזל טוב וסימן טוב בחיים וברכה למשמרת שלום. לכבוד אהובי חתני יקירי וחביבי הנצמד בקירות לבי ידיד ד' וידיד נפשות ישראל וידיד נפשי... ה"ה הרב החסיד המפורסם אור ישראל וקדושו עץ חיים הוא למחזיקים בו שם תפארתו מ"ה (מורנו הרב) אברהם יעקב שיחי' לאוי"ט בחיי נחת ושמחה ושלום ע"ש (עם שלום) זוגתו היא בתי הייקרה החשובה הצנועה החכמניות החסידה המפורסמת מרת מרים תחי' לאוי"ט בחיי נחת ושמחה ושלום. ע"ש בניהם הם נכדיי הייקרים הנעימים הנחמדים שיחי' לאוי"ט בתם הייקרה החשובה הצנועה מרת הדסה פייגא תחי' לאוי"ט. ע"ש בעלה היקר והנעים המופלג החסיד ב"ק (בן קדושים) מ"ה אבי עזרי זעליג שיחי' לאוי"ט. ע"ש בתם הכלה הייקרה והחכמה נחמה גיטיל לעב תחי' לאוי"ט ובנם החכים היקיר כמר חיים מאיר יחיאל לעב שיחי' לאוי"ט. ע"ש בנם הוא נכדי המופלג החסיד החכם הנחמד והנעים מ"ה שלמה שיחי' לאוי"ט ע"ש ביתו לברכה ע"ש ביתם (— בתם) הייקרה הצנועה החכמניות מרת פעריל תחי' לאוי"ט וכל אשר לה

פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל חתנו ר' אברהם־יעקב מסאדאגורה ובתו מרים (י"ז באב תרכ"ו—1866)

לחיים ולשלום. ע״ש בעלה היקר והנעים המופלג החסיד ב״ק מ״ה מנחם נחום דוב שיחי׳ לאוי״ט. ע״ש בנם היקר המופלג החכם והנעים מ״ה יצחק שיחי׳ לאוי״ט ע״ש ביתו לברכה. ע״ש בתם הכלה הייקרה הנעימה היפ״ת (יפת תואר) מרת שרה רבקה לעב תחי׳ לאוי״ט במזל טוב וסימן טוב. ע״ש בנם החכים החתן היקיר המפואר כמר ישראל לעב שיחי׳ לאוי״ט. ע״ש בתם הכלה נאה וחסידה רוחמה בת שבע לעב תחי׳ לאוי״ט יחי׳ כולם חיי נחת ושמחה ושלום באריכות ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב סלה.

ת״ל איתנו החיים והשלום אני ואמכם תחי׳ לאוי״ט ומבני יקירי קבלתי מכתבים וב״ה הוא בחיים ושלום ונכדתי הייקרה הצנועה מרת חנה לעב תחי׳ לאוי״ט ובעלה היקר והנעים ב״ק (בן קדושים) מ״ה מרדכי שיחי׳ לאוי״ט גם מבתי הייקרה בת צק׳ (צדיקים?) צפורה פייגא תחי׳ לאוי״ט ומבעלה היקר והנעים ב״ק מ״ה דוד שיחי׳ לאוי״ט קבלתי מכתבים וב״ה הם ובניהם הם נכדיי הייקרים שיחי׳ לאוי״ט ב״ה חיים ושלימים וקיימים נזכה להתבשר ולבשר לכם כל טוב לעולם חסדו. הודות והלל להשי״ת על הטוב והחסד אשר עשה עמנו שהחיינו וקיימנו והגיענו לעת הזאת עת נשואי בתם היא נכדתי הכלה הייקרה הנעימה שרה רבקה לעב תחי׳ לאוי״ט עם ב״ג (בן גילה) החתן המופלג החכים והנעים כמר ישראל שלום יוסף שיחי׳ לאוי״ט והנה רבות מחשבות בלב איש ועצת וגומר בוודאי הי׳ חפצי ותשוקתי בחפיצה וחשיקה ודביקה לנסוע למחניכם על ראש שמחתינו כמאז ומקדם וכבר הודעתי לכם במכתבי בשבוע שעבר ששמתי לדרך פעמיי וחזרתי לביתי לחיים ולשלום מחמת טעם הכתוב שם מצמצום הזמן לפי כחי בהליכה וחזרה בסמיכות הימים ליו״ט הבע״ל ומחמת ריבוי הגשמים ע״כ אני שולח ביחוד את אהובי וידידי המופלג החסיד מ״ה יו״ט שמחה נ״י המוכ״ז למחניכם ושלוחו של אדם כמותו ושמתי דבריי הטובים והמבורכים בפיו ובקולמוס לשוני באתי לברך אתכם בברכת חתנים יהא רעווא שיהי׳ כלילת בתכם הכלה תחי׳ לאוי״ט עם ב״ג החתן היקר שיחי׳ לאוי״ט בשעה טובה ומוצלחת ויעלה זווגם יפה ויתברכו ממקור הברכות בדור ישרים וצדי־קים בחיים חיותינו כולנו כאחד באריכות ימים ושנות חיים ושלום בכל הברכות מתורה נביאים וכתובים ומפי כל הצדי־קים והישרים ואבותינו הקדושים מכל הצדדים ואני מקווה לחסדי השי״ת הגדולים ורחמיו המרובים שיגזור לטוב עלינו בתוך כלל אחב״י חיים ארוכים ומבורכים להיות עוד אי״ה על שמחת בניכם ובנותיכם ונכדייכם שיש לכם ושיוולדו לכם לאריכות ימים ושנים בשובע שמחות ונא אהוביי בניי הייקרים שיחיו לאוי״ט להיות בשמחה כאילו אני במחניכם וברכתי אי״ה תעלה מכאן ע״י ט״ג (טלגראמה) הרוחני וכשתכתבו לי באמתתן של דברים שאתם בשמחה תחיו את נפשי בפקוח נפש ממש ויתר הדברים לטובה ולברכה שמתי בפי ידידי המוכ״ז הנ״ל ומעתה אהוביי בניי ונכדתי הכלה הייקרה עם ב״ג החתן היקר שיחי׳ לאוי״ט תקבלו בספ״י (בסבר פנים יפות) את הד״ג (יידיש: דרשה געשענק, מתנה) הנשלח מאיתנו עבורי ועבור ב״ב שיחיו לאוי״ט זוג לייכטער (יידיש: פמוטים) גדולים ועבור אנשי שלומינו ז׳ג לייכטער קטנים מהנ״ל וא׳ (אחד) קאַשיק (יידיש: סל) דראַטענער (יידיש: מחוטי מתכת) טוב ויאר לכם ויבושם לכם להשתמש בהם בשמחות וביו״ט ותקבלו אהוביי בניי הייקרים ונכדיי הייקרים שיחי׳ לאוי״ט וחתניהם ונכדייהם הייקרים שיחי׳ לאוי״ט החיים והשלום מאדה״ש (מאדון השלום) בכל הטובות וברכות וישועות ונחמו׳ כלל אחב״י בכל טוב בית ישראל שלום מנאי אביכם דש״ת (דורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשו־רות החיים ולראות בשובע שמחות את פניכם בכל טוב סלה הק׳ אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל.

מכתב בתי הייקרה תחי׳ לאוי״ט הנכתב ביום ה׳ פ׳ ויברך אתכם קבלנו לנכון והי׳ לנו לנחת ולמשיב נפש.

אחר כותבי אגרת הנ״ל קבלנו ט״ג (טלגראמה) שלכם הנשלח מכם ביום ג׳ העבר י״ט מנ״א והי׳ לנו לנחת ובעניין הסכמתי על איחור איזה ימים בחודש אלול יום החופה מהידענא שהי׳ מתחילה כן לרצוני וזה מהדברים ששמתי בפי ידידינו המוכ״ז כאשר יספר לכם המוכ״ז הנ״ל לטובה ולברכה ולמזל טוב יהי׳ בשעה טובה ומוצלחת.
מוסגר בכאן מכתב מאמכם תחי׳ לאוי״ט ומנכדתי וחתן בני שיחי׳ לאוי״ט.

נוסף לצאצאי ר׳ אהרן השני מקארלין, שעליהם דובר בשני המכתבים הקודמים, נזכרו במכתב זה: נחמה־גיטל, בתם של הדסה־פייגא, נכדת ר׳ אהרן השני ובעלה ר׳ אבי־עזרי־זליג מדרוהוביץ׳. נחמה־גיטל היתה אשת הצדיק ר׳ ישראל מהוסיאטין, בנו של ר׳ מרדכי־שרגא מהוסיאטין, אף הוא בנו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. אחר מלחמת העולם הראשונה עלה ר׳ ישראל מהוסיאטין לארץ־ישראל ונפטר כאן בשנת תש״ט (1948). ר׳ חיים־מאיר־יחיאל בנם, שנזכר במכתב זה, ישב כאביו על כס אדמו״רות דרוהוביץ׳. הוא היה הצדיק היחיד בזמנו, שהצטרף לתנועה הציונית, ונתפרסם בעלותו לארץ־ישראל בשנת תרפ״ב (1922). גם אמו, הדסה־פייגא, עלתה אתו. קבוצת חסידי קוז׳ניץ שעלו בהשפעתו, הקימה ביוזמתו בעמק־זבולון את היישוב ״עבודת ישראל״ ופנתה לעבודה חקלאית מתוך כוונה לאַחד תורה ועבודה. יישוב זה יצר אחר־כך עם היישוב הסמוך ״נחלת יעקב״ (שהוקם על־ידי הרבי מיאבלונה) ועם היישוב של ״הפועל המזרחי״ — את המושב ״כפר חסידים״. ר׳ חיים־מאיר־יחיאל שפירא נפטר בשנת 1924 בגיל 62. בנו, ר׳ אברהם־יעקב שפירא מדרוהוביץ׳, נודע בכשרונותיו כצייר, ונכדו הוא המשורר ש׳ שלום.

חסידי ר׳ אברהם־יעקב מסאדאגורה, יורשו של ר׳ ישראל מרוז׳ין בסאדאגורה, ״הסתופפו בצלם״ של שני בניו: ר׳ צחק מבייאן ור׳ ישראל מסאדאגורה, שניהם נכדי ר׳ אהרן השני.

הפרטים הגניאלוגיים מוכיחים, כי בין צאצאי ר׳ אהרן השני מקארלין, הנקובים בשלושה המכתבים שהובאו לעיל, אין אף אחד, אשר בא בקשרי חיתון עם בן או בת־זוג שאינו ״בן״ או ״בת־קדושים״. היינו שאינו מבית צדיקים דוגמתו, לפי המנהג הידוע, ששרר בבתי צדיקים, להתחתן רק ביניהם,

בכדי לשמור על ייחוסם. מסורת זו — ואף על־כך מעידים הפרטים הגניאלוגיים הנ״ל — גרמה לנישואין בין קרובי משפחה, כגון בין דודן ודודנית וכדומה, קשרי חיתון, שאינם רצויים מבחינה גנטית. פרטים אלה מציינים את בתי הצדיקים, שבאו בקשרי נישואין עם בית קארלין ואת המשכם המשותף מבחינה גניאלוגית.

יחסי־הידידות ההדוקים שנוצרו בין בית קארלין לבין בית קוז׳ניץ בזמנו של ר׳ אשר הראשון נתקיימו גם בזמנו של ר׳ אהרן השני. על כך מעיד המכתב הבא — ללא תאריך במקור — מאת ר׳ אהרן השני אל חסידי קוז׳ניץ, שנמצא בכתב־יד בגניזה שבסטולין.

״שלום רב לאהוביי עם ה׳ אנשי הצדק והאמונה, אשר חסו מעולם בצל כנפי הרב המגיד עיר וקדוש אור ותפארת ישראל מקאזניץ ובצל צאצאיו טהור קודש וזרעו לברכה מדור לדור השם עליהם יהיו חיי נחת הם וכל אשר להם שלום.

אם אמרתי אספרה כמו לפאר ולרומם לקדושים אשר בארץ המה וכל חפצי בהם באהבת וחיבת הקודש, אשר הישריש בלבי כבוד אאמו״ר זצקלל״הה, קצרה היריעה כי נהירנא דלא פסק שבחי מפומי הק׳ ודבריו שמעתי מתוך האש אשר יצאו מהבל הטהור בדברים היוצאים מן הלב. ות״ל לא אלמן ישראל ויצאו אחריו חוטר מגזעו דור דור ומנהיגיו להאיר כנה אחריהם משוכה. וגם עתה לא יבשו בראותם נצר מטעיהם ילד שעשועים, אשר ת״ל (תודה לאל) גדלתי ורוממתי סביב לשולהני כשתילי זיתים. ילד חכם ומשכיל קנקן חדש מלא רוח חכמה. ישמחו כל רואיו בעזה״י. וכעת אשר בעזה״ש הגיע לפרק נשואין כפקודש (? פקודת) הקודש מר זקינו אשר צוה לבני בניו. לכן ידידיי אנשי ההסד והאמונה, אשר הלכו בעקבות דרכם בקודש מדור לדור. עורו והתעוררו ואיש את רעהו יעזורו להזיל זהב מכיסם ברוח נדיבה לפי כחם ויותר מכוחם. והיתה האמונה איזר חלצם להתחזק בלי רפיון, ובמקהלות יאצלו מברכת ידם וזרועם תאמצם בעין יפה. וכאשר יזרעו לצדקה אזי בעזהש״י יתענגו מפרי קודש הילולים לאכל לשבעה ולמכסה עתיק כאוות נפשם ותקוותם לדור לטוב. כי ת״ל הילד שעשועים הוא כלי יקר ונחמד מזהב ומפז וחוט חן וחסד משוך עליו. ובעזר הש״ת ימצאו בו קורת רוח איש כלבבו. ואקוה שגם מנהיגי הדור שותי מימיהם הנאמנים ירוצו למלאות דבריי הנאמרים באמת לעורר ליבות הנמשכים אחריהם כמים ולתת מוצא לכסף בכל האפשרי. וזכות אבותיו הקדושים יסעיים ויעזרם להצליחם בכל עניניהם בהצלחה וברכה באסמיהם ובכל משלח ידיהם בכל משאלות לבם וירם קרנם למעלה ראש. אלה דברי אהובם ד״ש וטובתם ברב טוב לבית ישראל שלום ה״ק אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל״.

״ילד שעשועים, אשר ת״ל גדלתי ורוממתי סביב לשולחני... אשר... הגיע לפרק נשואין״, אשר עליו כותב ר׳ אהרן השני בבקשו מאת חסידי קוז׳ניץ ״להזיל זהב מכיסם ברוח נדיבה לפי כחם ויותר מכוחם״, כדי להכניסו לחופה — הוא אחד מצאצאי ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, ר׳ ירחמיאל־משה, שנתחנך בסטולין, בבית אביו־חורגו ר׳ אשר השני, והיה לאחר מכן הצדיק מקוז׳ניץ.

בימיו של ר׳ אהרן השני התחילה מנשבת מן המערב רוח ההשכלה ורעיונות ליבראליים־חברתיים התחילו לחדור לליטא. החסידות הועמדה מעתה במערכה חדשה. כשם שנלחמו הרבנים בחסידים מאה שנה קודם לכן, כך לחמו עכשיו בהם המשכילים, ואף הללו כרבנים נתקלו בכוח־התנגדות עז מצד החסידים. ההתנגשות הזאת פגעה במרוצת הזמן פגיעה קשה בחסידות הקארלינית וגרמה לירידתה. אולם ירידה זו באה לאחר פטירתו של ר׳ אהרן השני.

על דברי תורתו של ר׳ אהרן הכלולים בספר ״בית אהרן״ נאמר בהקדמה לספר: ״דרושים יקרים... מה שיצא מפורש... מפה... ר׳ אהרן (השני)... רשום בכתב יושר, דברי אמת, אחד מני אלף, מדבריו הקדושים... והכתבים הקדושים אל אדומו״ר (ר׳ אהרן השני)... היו אגודים וספונים ומוגהים בכתב ידו הקדושה של אדומו״ר ז״ל, כמה הגהות וכמה ענינים. ומדי דברו בכ״ק (בכתבי־קודש) האלו קרא שמם בפיו הקדוש ״בית אהרן״... וראה ראינו לספח עוד ענינים טובים, אשר מצאנו רשומים ביד אנ״ש (אנשי־שלומי) אדומו״ר, אשר רשמו לעצמם למזכרת דבריו הקדושים, ששמעו מפיו הקדוש בעדן ועדנים, שהיו בביתו נאוה קודש״ [151]. הספר ״בית אהרן״ הוצא לאור, כידוע, שלוש שנים לאחר פטירתו של ר׳ אהרן השני. בספר רבים הביטויים: ״פתח ואמר״, ״אמר הרב״, ״דבר הרב הרבה בזה״, ״הקשה הרב״, ״וחזר הרב״, ״ואמר בשם אביו״, ״וסיפר מהרב הקדוש רש״ק״ (ר׳ שלמה קאר־לינר), ״אחר־כך דבר הרבה מעצמו ואמר״, ״וסים בברכה״, ״שאלו אותו״, ״אמר בשם הרב הק׳ ממעזבוז׳״ (ר׳ ברוך), ״הקשה הרב זצוק״ל״, ״שנת תרל״ב (1872) בש״ק פ׳ בהע־לותך, טרם נסעו למנוחות זי״ע (זכותו יגן עלינו) אמר״. על סמך הדגשות אלה יש לקבוע, כי רובו של הספר נכתב ״ביד אנ״ש... אשר רשמו לעצמם... ששמעו מפיו״. מאידך מוצאים אנו בספר ביטויים, כגון: ״כפי ששמעתי מא״א (מאדוני אבי)״, ״בנעורי שאלתי את א״א״, ״כפי המשל שאמר א״א זקני הרב הצדיק הק׳ (ר׳ אהרן הגדול) מקארלין״, ״כפי ששמעתי בשם הרב הצדיק מוהר״ש (שלמה) מקארלין״, ״ושמעתי אומרים בשם הרב מוהר״מ (ר׳ מרדכי) זצוק״ל מנעשחיז״, ״דברנו״, ״אמרנו״ וכדומה. ביטויים אלה עשויים להעיד, כי חלק מ״הכתבים הקדושים... היו... מוגהים בכתב ידו הקדושה״. בדרשות מרבה ר׳ אהרן השני להביא דברים מאת אביו ומאת ר׳ שלמה מקארלין, אותו הוא מכנה ״הרב הצדיק הקדוש מקארלין״; הוא מזכיר את זקנו ר׳ אהרן הגדול, וקורא לו בשם ״ר׳ אהרן קארלינר״. כמו כן מובאים דברי־תורה ומשל מאת צדיקים אחרים, כגון, ר׳ ברוך (ממז׳יבוז׳), ר׳ אלימלך (מליז׳נסק), הצדיק מקוז׳ניץ (ר׳ ישראל), הצדיק מפולנאה (ר׳ יעקב־יוסף), ר׳ ישראל מרוז׳ין, ר׳ נחום מצ׳רנוביל, ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב, ר׳ מרדכי מנסכיז׳, הרב מלובלין (ר׳ יעקב־יצחק), ר׳ זוסיא מאניפולי, ר׳ מנדל מבאר, הרב מאפטה (הצדיק ר׳ אברהם־יהושע־השיל: ״כמו ששמעתי מהרב הצדיק מאפטע״). ר׳ אהרן מביא דברים מתוך ה״סידור

151. שיחת חסידי קארלין: פעם אחת, אחר ה״שולחן״, ראה ר׳ אהרן השני, כי אחד מחסידיו מרים רשימה שנפלה מידו. כשנודע לו, בתשובה לשאלתו, כי נוהג החסיד לרשום ״דברי־תורה״ שלו, כדי להעלות אותם על ספר, אמר לו ר׳ אהרן: הדואג אתה לסם־שינה בשביל החסידים שלי? בדומה לזה מספרים גם על ר׳ מנדל מקוצק.

של ר' יעקב־קאפיל". לפעמים הוא מביא אותו רעיון הן בשם אביו והן בשמו של ר' שלמה מקארלין, וכן יש רעיונות שהוא מביא בדרשותיו בשם אביו והם זהים עם הדברים אשר החסידים מביאים ב"ליקוטים" בשמו של ר' אשר הראשון. אין בדרשות הרבה מן הנוטריקון ודברי פלפול. לעומת זה יש בהן הסברים ומשלים, לפעמים אפילו ביידיש, ועל־ידי כך נתקרב הספר לחסיד איש־העם. דברי־חסידות אלה נאמרו במשך שנים רבות, נזכרות בהם השנים בין שנת תר"א (1841) עד "שבת־קודש... טרם נסעו למנוחות" תרל"ב (1872).

על דרכו של היהודי בתפילה אומר ר' אהרן: "בעבודות... להשם־יתברך אין לעמוד על מקום אחד, רק יוסיף ויחזור ויוסיף. ובכל תפלה צריכים להוסיף חיות חדש". "ועיקר התקשרות העולמות הוא על־ידי התפלה". "ואפילו הפחות שבפחותים אינו רשאי לומר, חס־ושלום, נואש... "הלא כה דברי כאש", כמו שמאיר האש בתוך החושך, כן יאיר לו הש"י... בכל הבחינות". "צריך כל אדם לראות להתקשר עצמו בעת התפלה, ופשיטא בעת הלימוד ובעת שעושה כל מצוה לחי החיים". "כל הדיבורים, שאדם מוצא מפיו צריך לקשר עצמו לחי החיים". ואין עומדים להתפלל אלא מתוך שמחה. "בכל תפלה שמתפללין נעשה הולדה... ואימתי נעשה הולדה, כשמתפללים בשמחה. אבל, חס־ושלום, כשמתפללים בעצבות, רחמנא־ליצלן, אינו עושה פירות. אך כשהעיר השם את רוחו ונפשו להתפלל בשמחה, אזי הוא מעלה כל התפלות הקודמים". "כל דיבור שהוא (האדם) מדבר לפני המקום ברוך־הוא צריך שידבר בבהירות וחיות ותענוג... וזהו: 'צהר תעשה לתבה' (בראשית ו', ט"ז) — שתאיר את התיבה". ולא בשעת התפילה בלבד, אלא כל מה שהאדם עושה יעשה מתוך שמחה, כי "על־ידי שמחה יוכל להוציא את עצמו מכל דבר רע ולהתקרב לטוב". "צריך ליזהר מאוד מעצבות ומרה־שחורה, כמו מכל החטאים והמדות הרעות". "העיקר לעשות כל דבר־מצוה בשמחה ולא בעצבות". אותיות "מחשבה" הן "בשמחה" ו"עיקר התשובה... באה על־ידי שמחה ותענוג, ועיקר תענוג ושמחה באה על־ידי תשובה".

מלבד התפילה יש עוד דרך המקרבת את האדם מישראל אל אלוהיו — דרך התורה. "ולא בתפלה לבד אלא אף בתורה צריכים להוסיף בכל יום תמיד חיות חדש ומחודש בתורה". "'ותן חלקנו בתורתיך'... היינו, תן לכל אחד ואחד החלק, שיש לו בהתורה... יש איש שמקבל חיות מלימוד פסוק, ויש שמקבל חיות מגמרא, ויש שמקבל חיות מהזוהר. וכל אחד צריך לחפש ולמצוא החיות הקודש שלו בהתורה". עם זה מדגיש ר' אהרן מקומו של האדם מישראל בערך־הקדושה הזה: "ישראל... מביאים הקדושה בכל דבר... והא ראיה: דהא ספר־תורה, שכתבה מין — פסול... והלא הם אותם האותיות עצמם שכותב ישראל. רק באמת העיקר הוא הקדושה, שמביא הישראל בתוך האותיות ונותן לתוכם חיות הבורא". על היחס בין תורה לתפילה נמסרה בשם ר' אהרן האמרה: "לימוד התורה הוא חיוב, התפילה היא צורך".

לא רק תפילה ותלמוד תורה אלא כל המעשים שעושה האדם הם בגדר עבודת הבורא. "לא בדברי־תורה ותפלה בלבד אלא אף בדבר הרשות, היינו אכילה ושתיה ושינה והילוך ומישוש וכיוצא בהם וכל שאר דברים שבעולם, צריכים לראות שלא להתרחק בזה, חס־ושלום, מהשי"ת רק לקרב את עצמו בזה להשם־יתברך". "כל מה שהאדם עושה מעשים טובים היא זריעה, שנזרע למעלה ועושה פירות... אם אדם לא יזרע — לא יעלה תבואה. וכן ברוחניות מחוייב האדם לזרוע מצות (מצוות) ומעשים טובים, ועל־ידי זה ישפיע השם־יתברך אורו הגדול וכל טוב ברוחני וגשמי בזה העולם ויהיה יחוד גמור... מזככים את החומר עד שנעשה כולו רוחניות".

התפילה, הלימוד והמעשים הטובים לא ניתנו לאדם אלא כדי שישיג את חיות הבורא. "כל הדברים נעשים בעולם... יש בתוכו חיות הבורא", "וכשיתעלה הכל על־ידינו יבא משיח צדקנו". "כשנולד בר־ישראל נולד עם חלקו הטוב, עם כל הכלים, שיהיה מוכן לקבל חלקו הטוב. ומהו החלק? 'כי חלק ה' עמו' — חיות האלקות... החיות, שנתן בתוך עמו ישראל נלקח הכל מלמעלה, היינו מקדושתו, יתברך־שמו. כידוע, שהאדם הוא חלק אלוק ממעל". "כל בר־ישראל יכול להשיג חיות השם־יתברך. אפילו הקטן שבקטנים והפחות שבפחותים והשפל שבשפלים". אלא מה מעכב? "כשאדם יודע שהוא נחשב לאין ואין בו שום דבר, אזי לכשירצה יכול להתפשט בתוכו חיות הבורא... אבל כשנחשב בעיניו ליש, אזי אין מקום בתוכו, שיתפשט חיות הבורא".

תכלית הבריאה היא להגיע לשלימות, ו"אנחנו, עם בני־ישראל, נבראנו לשלימות הגמור העתידה להיות... במהרה בימינו, יתברר העולם ויוחזר לשלימות ויתיחד הכל ויהיה שלום בעולם". "צריך כל אדם לידע, שכל העולם כולו וכל אדם הוא בחינת מנורה וכלי, שמקבלים בתוכם חיות ואור של הקב"ה". ו"האור של הקב"ה אינו יכול לדור עם דבר גשמי בעולם השפל הזה. ועיקר רצונו (של הקדוש־ברוך־הוא)... בבריאת העולם היה בכדי להשוות שני העולמות, ושיבוטל הגשמי לגמרי ולהעלות הכל לרצונו... רק כשקלקלו דור המבול ודור ההפלגה ואנשי סדום, והיה שני אלפים תוהו, והעלו את השכינה על הרקיע השביעי ונתפרד העולם השפל הזה מעולם העליון, וכמעט שסר השגחתו מהם... אבל אחר־כך, כשהתחילו שני אלפים תורה, והתחיל אורו של הקב"ה להתנוצץ בזה העולם, ואבות העולם עם כל הצדיקים, עם משה רבינו הורידו את כבודו לארץ, ונתברר כל דבר, והעלו הכל להקדוש־ברוך־הוא — השוו שני העולמות. כי זה עיקר רצונו... אשר מזה העולם יתעלה הכל ולקשר כל דבר גשמי לרוחני". "כי באמת, דבר רוחני הוא רחוק מאד מדבר גשמי, ודבר גשמי רחוק מאד מדבר רוחני. רק כשישראל מדביקים עצמם להקדוש־ברוך־הוא על־ידי קיום תורתו ועבודתו ומבטלים הגוף שלהם לגמרי, אזי מורידים קדושתו ואורו לזה העולם והם יכולים לעלות למעלה... בגוף שלהם". "כי תכלית בריאת העולמות הוא רק שיתמלא כל העולם באורו של הקב"ה ויתחדש העולם תמיד. ועל־ידי זה הוא קיום עולם־הזה".

ר' אהרן מעלה את דמותו של הצדיק ומקנה לו את הכוח להשפיע מן "האור הגנוז" לעולם. "האור הראשון שנגנז —

נגנז בצדיקים... אין הפירוש לעולם־הבא, אלא לצדיקים העתי־דים לבוא בכל דור ודור, שישיגו את האור על־ידי מעשיהם הטובים". "הצדיקים על־ידי עשיות שלהם... מעלים ומייחדים הכל למעלה ראש, ושם נעשה ממנו אבוקה... אור גדול לכל העולם הזה"; "כל הצדיקים השיגו האור הגנוז על־ידי מסירת־נפש שלהם... עד שנעשו צדיקים גדולים". "לכאורה תמוה: (מאחר שגנז ה' את האור) למה בראו?... כדי שיחפש אחר־כך כל אדם את האור הגנוז", ולשם כך "צריך כל אדם לקשר את עצמו בתפלתו לצדיקים, והצדיקים מקושרים עם האבות הקדושים".

התפילה, הלימוד והמעשים הטובים מקרבים את הגאולה. "בכל יום ובכל שעה צריך האדם לקרב את העולם לביאת המשיח. כמו שאמרנו כבר על הפסוק: 'כל ימי חייך' — להביא לימות המשיח, שצריך כל אדם לקרב את העולם על־ידי מעשיו... לימות המשיח" ו"כל איש ישראל יש בו גם כן בחינת משיח", כי "חיוב על כל איש ישראל לידע ולחשוב, שהוא יחיד בעולם בבחינתו. ושהוא גם איש אחר כמוהו לא היה עדיין בעולם. כי אם היה כבר כמוהו בזה העולם, לא היה הוא נצרך עוד להיות בעולם... כל איש ואיש דבר חדש בעולם, וצריך לתקן את מדתו בזה העולם... ותורתו, השייכים להנשמה שלו, עד שיתוקן כל העולמות על־ידי כלל ישראל ויהיה... ביאת גואל הצדק".

ר' אהרן השני היה אומר: לא תיתכן אמת, אפילו שמץ של אמת בלי מסירות־נפש. ור' ישראל מרוז'ין אמר פעם: ר' אהרן הגדול מקארלין היה האמת של העולם, ר' אשר בנו הלך כל ימיו בעקבות האמת, ור' אהרן נכדו אילו היה יודע שפירור של אמת צפון תחת הרצפה, היה עוקר את הרצ־פה באצבעותיו.

ר' אהרן השני נשאר בסטולין. הוא נפטר ביום י"ז בסיוון תרל"ב (1872) [152], בשעת נסיעתו דרך העיירה מלינוב (הסמו־כה לדובנה, ווהלין), והובא שם לקבורות. מאז נקרא בפי חסידיו גם בשם "המלינובי" או "סבא־קדישא". מאחר שבספר "בית אהרן" תופסים דברי־תורתו של ר' אהרן השני את חלק הארי, נקרא הוא עצמו בפי החסידים על שם הספר, "הבית אהרן", לפי הנוהג היהודי לקרוא את המחברים בשם חיבוריהם [153].

ז. הינוקא (תרל"ג—תרפ"ב, 1873—1921)

יורש כסאו של ר' אהרן השני היה ר' אשר השני בנו. על המצב ששרר אותה שעה ב"חצר" בסטולין מעיד מכתב שחתום עליו ר' אשר השני ונכתב בידי אחד מאנשי־שלומו ונשלח אל חסידיו אחר פטירת אביו.

"(ב)הי"ת (בעזרת ה' יתברך)

החיים והברכה למשמרת שלום, לאהוביי, ידידיי אנשי שלומינו, נטעי נעמנים, ברוכים יהיו ומברכת שמים מעל יתברכו כלם בכל הטוב, הם ונשיהם ובניהם וצאצאיהם וזרעם לברכה, יהי שלום בחילם, שלוה בארמנותם, בחיים טובים ארוכים ומבורכים ממקור הברכות, וכצנה רצון תעטרם כיר"א (כן יהי רצון אמן).

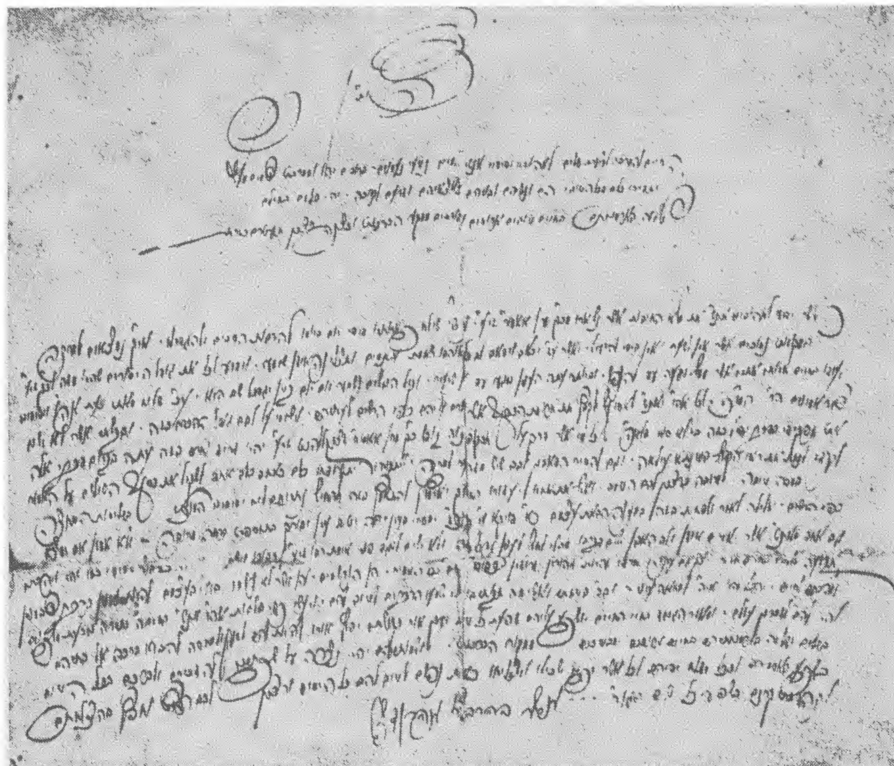
כאשר ידוע לאהובינו אנ"ש את משא החובות, אשר נשארו מכ"ק (מכבוד קדושת) מרן אאמו"ר זי"ע והש"י (?) שולח פארותיו מידי יום ביומו להרבות הסכום ולהגדילו... נמצאים למרבה במקומות נמוכים, אשר אין לשעו' מאין בידי להועיל. ואשר ע"ז יכאב וידאב לב כל אוהבו באמת ובתמים ותצלינה אוזן שומע. וידוע לכל את גודל היסורים שהיו מזה לכ"ק זי"ע בעודו בחיים חיותו אתנו אשר ממש נגעה עד הנפש. וביותר עתה הענין נוגע עד אין שיעור. וקול הנושים נשמע יום יום קטן וגדול שם הוא. ע"כ שלוח מאתי כעת אהו' וידידינו ציר אמונים הר' המו"כז לכל אהו' ואנש' לאסוף ולקבץ את תרומת הכסף אשר הורם (?) עליהם כפי הרשום לעיניהם. וישימו על לבם גודל ההכרח בזה. ובקשתי אשר לא ישנו את תפקידי בדבר גדול כזה כי לא סגי בלא"ה (בלאו הכי). וכל מי אשר דרך על אסקופה נוה קודש כ"ק מרן אאמו"ר זצוקלה"ה (?) זי"ע יהי' זריז וחכם בזה עתה בקיום דברי אלה לכבדו לנחת את רוחו הקדוש בגינתא עילאה. וגם להסיר הדאבון לבב שיש מזה עד למרבה. ו תעוררו ויתעודדו כלם כאחד בלב אחד לשקול את כסף השילום על האמור במדה טובה מרובה ברצון לבם הטוב. ואיש את אחיו יעזורו בחיזוק ואימוץ להתאמץ בזה ולהחיש נתינתם ליד ידידינו המו"כז בשליחות המרוצה כפי הרשום. וחלילה לאחר ולדחות בזה במענה הבאת עצמם (ז. א. ש ביאו בעצמם) כ"א דוקא ע"י המוכ"ז ימסרו בעין יפה וטוב עין יבורך בתוספת ברכה מרובה. ולא אמון אם ימצא גם אהד מאנ"ש אשר יאטום אוזן ולב האבן ישים בקרבו מבלי לחוש לענין גדול ולא ישים לנגד פניו אימת רבו זי"ע וכבודו... כמו שהי' אהבתו תקועה בליבם בחיים חיותו (?) כן גם עתה יחרדו (?) להיות זהירים וזריזים בכבודו... ככל (?) האמור הן הנרשמים, והן אשר לא נרשמו יביאו (?) בעצמם להיות נימנין בדבר שבמנין ולהכתב לחיים. והכל יהי' אי"ה למראה עיני ובד' בטחתי ואשימה תקותי בו כי ישמעו הדב־רים לטוב להם. ויעשו פרי בלבות אהו' אנ"ש בחיבה יתירה נובעת (? נודעת) מלפנים והי' להם לזכרון עולם. ומאור הגנוז בחיי החיים יושפע עליהם שפעת כל טוב, וענן אור קדושתו יפיץ אורו להיות להם למגן ולמחסה להביא ברכה אל בתיהם בשלום ושלוה בארמנותיהם בחיים ארוכים ומבו־

אל חסידיו בארץ־ישראל ופרטים כרונולוגיים חשובים לתולדות צדיקי קארלין.

ישעיה תשבי פירסם את כפרו האנטי־חסידי־סאטירי "מסכת הסידים" של צבי־הרמן שפירא (צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, "מולד", כרך ד', חוברת 23, עמ' 556—579, וחוברת 24, עמ' 696—712, תל־אביב 1972), ולאחר דיון וניתוח ממצה הוא סובר כי ר' אהרן השני מקארלין שימש לשפירא בתור דגם של צדיק, כמתואר ב"מסכת" זו, ותכונות רבות, אשר שפירא מייחס לצדיק הן מתכו־נותיו של ר' אהרן השני.

152. בית אהרן, עמ' 6.

153. כפי שכבר העירונו, אין חלוקת החומר ב"בית אהרן" בידי דהסידים ודאית. בספר "משנת חכמים" לר' אברהם אלימלך שפירא (ירושלים 1934) נלקטו "מלין דרבנן" מתוך כתב־יד של צדיקי קארלין. בהקדמה לספר אנו קוראים: "את הכת"י (הכתב־יד) קבלתי במתנה... מכ"ק (מכבוד־קדושת) חותני... מוהרי"ם (מורנו הרב ר' ירחמיאל־משה)... מקוזניץ, שנתגדל ונתחנך בסטאלין אצל... ר' אהרן... בעה"מ (בעל־המחבר) בית אהרן... בכ"י (בכתב־יד) כתוב, שרוב המאמרים הם מכ"ק... מור"א (ר' אשר הראשון) מסטאלין... ויש אחדים מכ"ק... מיהר"א (ר' אהרן) הגדול... וגם אחדים מכ"ק... מור"א (ר' אהרן השני)... בע"מ בי"א (בעל־מחבר בית אהרן)... ולא מסומן איזה הם האחדים". הספר מכיל פירושים לפסוקים ולמאמרי־חז"ל ודברי־חסידות, בדומה לרעיונות אשר אנו מוצאים בספר "בית אהרן". בסוף הספר מביא המחבר סיפור־מעשה על ר' אהרן הגדול מזמן ישיבתו בבית רבו במזריץ', שני מכתבים מאת ר' אהרן השני

פאקסימילה של מכתב בחתימת ידו של ר' אשר השני מסטולין אל חסידיו (תרל"ב/ג—1872/3)

רכים ממקור הברכות. ושמותיהם יהי' נצרה על שפתינו להז־כירם ולברכם בכל הטוב בשפע באסמיהם ובכל משלוח ידיהם לכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו כאות נפשם לטוב להם כל הימים ורצון לבם... וחפץ בהצלחתם ובהרמת קרנם בשפע כל טוב בגו"ח.

אשר בהרב ר' אהרן זצ"ל

ר' אשר השני ציין בשם אביו את ההבדל בין מצב החסידות בליטא ומצבה בווהלין באמרו:

"א"א (אדוני־אבי)... טרם ששם פעמיו לדרך ההוא שנת־בקש בשם לישיבה של מעלה אמר לי בזה"ל (בזה הלשון): על הציון הקדוש של אא"ז (אדוני־אבי־זקני) הקדוש הרב ר' אהרן הגדול... יש לקונן ולפרש הפ' (הפסוק): 'דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד' — שהדרכים של אותו הציון (של ר' אהרן הגדול) המה אבלות מבלי באי מועד. ולא כן ציוני הצדיקים שהמה במדינות וואלין, שרבים משתטחים עליהם בתפלה ותחנונים לפני השי"ת".

מבחינת דרכו בחסידות תופס ר' אשר השני בין צדיקי קארלין מקום מיוחד. מושפע היה ביותר מתורת המסתורין והדגיש יותר מקודמיו ערך הטבילה במקווה, ה"מטהרת את טומאת הגוף ומעלה במקומה את הקדושה". במשך שעות רצופות היה ר' אשר השני, לפי עדויות רבות, טובל במקווה, דבר שנראה מוזר ותמוה בעיני האוכלוסיה המתנגדית. אף דברי־תורה המעטים, שהובאו בשמו בספר "בית אהרן", דנים ב"טהרת הטבילה במקווה". את "סדר היום", שהובא בשמו בסבר "בית אהרן", מעמיד ר' אשר על עיקרון אחד והוא "עבודה שבלב" בשמחה ולא "בעצבות ויגון ח"ו", ביראה, באהבה ובענווה, שהיא "מטהרת ומתקנת כל המדות". גם "התקשרות לצדיקים פועל מאוד, שלא לטעות בחשבון הנפש" ו"מדת הליצנות היא ההיפך הגמור מהחסידות"[154].

ימי "הנהגתו" כרבי בסטולין היו קצרים. הוא נפטר שנה אחת לאחר פטירת ר' אהרן השני, ביום ט"ו באב תרל"ג (1873) בעיירה דרוהוביץ' (גאליציה) והובא שם לקבורה. לפיכך הוא נקרא בפי חסידי קארלין גם בשם "הדרוהוביצ'אי", או "הרבי הצעיר", להבחין בינו לבין "הסטולינאי הזקן" — ר' אשר הראשון, ובין "הסבא קדישא" — ר' אהרן השני[155].

אחר פטירתו של ר' אשר השני חל משבר במחנה חסידי קארלין. ר' אשר לא הניח אחריו יורש מבוגר. בנו היחידי, ישראל, היה אז כבן־ארבע (לפי מסורת החסידים נולד ביום י' בכסלו תר"ל — 1869), ויחד עם ישראל הקטן נתייתמו כל חסידי קארלין. בשעת סכנה זו לחסידות קארלין החליטו

154. בית אהרן, בראדי 1875. כאן נדפסו מאת ר' אשר השני: "סדר־היום" (עמ' 10) ו"דברים" בשמו (עמ' 161, 198, 289, 314). על העתק פוטוגראפי של המכתב בחתימת ר' אשר השני חייב אני תודה למר ע. בן־עזרא, תל־אביב. א. הויזמן מביא בספרו, "דברי אהרן", עמ' 81—88, מכתבים מאת ר' אשר השני ואליו, המכילים פרטים היסטוריים אהדים. ובספרו, "ברכת אהרן" עמ' 129—136, הוא מביא סיפורים עליו. ראה גם להלן הע' 161.

155. כדי להנציח את שמות צדיקיהם נוהגים היו חסידי קארלין לקרוא את בניהם בשם "אהרן" או "אשר". על החתונה המפוארת של חנה, בתו של ר' אשר השני (בשנת תרי"ט/1859) ראה פרטים חשובים בספרו של י. קאטיק, מיינע זכרונות, חלק ב', עמ' 195—199, בערלין 1922. פרטים אלה עשויים ללמדנו את הרוח, ששררה ב"חצר" הקארלינית בימים ההם.

ר׳ ישראל ה״ינוקא״ מסטולין

החסידים לעמוד בזאמנתם לשושלת הקארלינית והכריזו על ה״ינוקא״ ישראל כעל רבם. מאורע זה, הכרזת ילד קטן כרבי, עירר הד בעיתונות ומצא ביטוי בייחוד בסאטירה ״התגלות הינוקא בסטאלין״ [156]. הסאטירה ערוכה בצורת איגרת ארוכה, ומחברה, חסיד כביכול, המהקה את לשון החסידים, מספר בהתפעלות עצומה על ה״נסים״ וה״נפלאות״ של צדיקי קארלין ובכללם ה״נסים״ שמחולל ה״ינוקא״.

כשגדל ר׳ ישראל נודע כאיש חכם ורב־פעלים, וביחסו האבהי־האינטימי נתחבב מאיד על קהל חסידיו. הללו אהבוהו על שום שלא היה לפניו משוא־פנים והיה מטיף מוסר ותוכחה כשראה צורך בכך, ולא הבדיל בין עשיר לעני, בין בעל־ייחוס לאדם פשוט. בחוש המציאות שלו ובקיאותו בהוויות העולם ידע לסייע בעצות לחסידיו בשעת דחקם. ר׳ ישראל היה גם סובלני מאוד כלפי הזולת ומעורב עם הבריות מכל שכבות האוכלוסיה, וגם מתנגדיו רחשו לו כבוד. הוא ידע שפות זרות (רוסית, גרמנית), עמד בקשרים עם הרשות והשתדל לפניהם לטובת הכלל והפרט. החסידים מספרים, שלאחר שמחנה־פורעים תפס את סטולין, הזמין ר׳ ישראל אליו לסעודה את מפקד הגדוד, והלה אמר לו שלא בא לסטולין לשם סעודה אלא לשם ״עניינים אחרים״. ושאל את ר׳ ישראל מי הם ילדיו, שכן בהם אין הוא רוצה לפגוע. ״כל יהודי סטולין ילדי הם״ — היתה תשובתו של ר׳ ישראל. ״ובסטולין לא היו פרעות״ — מסיימים החסידים את סיפור־המעשה [157].

על־פי מסורת אבותיו שימשה ״חצרו״ של ר׳ ישראל בסטולין, בייחוד בשבת וביום־טוב, בית־מועד לחסידי קארלין. תורה לא היה ר׳ ישראל ״אומר״. בימים נוראים היתה סטולין — לפי דבריהם של עדי־ראייה — הומה מחסידים, שהיו באים לשם מקרוב ומרחוק, מקיוב ועד וארשה ואודיסה. אף מארץ־ישראל באו יחידים. בשמחת־תורה ובליל ה״סדר״ של פסח היו ניגוניו של ר׳ אהרן השני — שהושרו בהתלהבות ובשמחה — ממלאים עד שעה מאוחרת בלילה את חלל האוויר בעיירה. שלא כחסידי קארלין היה ר׳ ישראל עורך תפילתו בלחש ובשקט. ״מלווה־מלכה״ היה ר׳ ישראל עורך בליווי תזמורת. הוא עצמו היה משתתף, יחד עם שלושת בניו, ברביעייה שהיתה מבצעת לעתים גם דברי מוסיקה שונים. המוסיקה היתה לר׳ ישראל אחת הדרכים לעבודת־הבורא, ״שיש לנהוג נטילת־ידים לפניה״ [158].

השפעת תנועת ההשכלה, שתחילתה נעוצה בימיו של ר׳ אהרן השני, גברה בזמנו של ר׳ ישראל. התנועות הלאומיות־חילוניות והסוציאליסטיות שעל סף המאה העשרים וכן התמורות בחיי־ך היהודי, שפשט בחלקו את לבושו הדתי, הרחיקו את הדור הצעיר מן החסידות. בקרב חסידיו היו מספרים, שר׳ ישראל דיבר מתוך צער על חסידות קארלין כעל פרשה ההולכת ומסתיימת.

על החסידות הקארלינית בפינסק וקארלין בימים ההם מספרות לנו שתי כתבות. בכתבה משנת 1877 אנו קוראים: ״בית תפילה, אשר לעדת חסידי קארלין ובית תפילה לעדת חסידי פינסק. אם אמנם שניהם מחזיקים בכנף צדיק אחד, בכ״ז יתרון להשניה על הראשונה (קארלין)... ועל כל אלה עלינו לשבח להני הנקובים בשמותם לתפארת. הראשון הוא הרב הישיש הנכבד, חכם מהולל, גבר רם מעלה זאב וואלף ניידיץ שמו, חוטר מגזע היחס... בכל מקום שאתה מוצא ענוותנותו שם אתה מוצא חכמתו... כל דין ודברים אליו יבואו... לא יחוס על טרחו... שם ניידיץ כשמן תורק... אין אסיפה... אשר לא יחד בה כבודו... בלעדו לא יעשה דבר קטן או גדול... בחרוהו להיות ב׳בית נכבדי עירנו׳ (ועד העיר)... לשאת המשרה הכבודה... וביתר שאת האדון הבאראן פון וויטע... ואחריו נחמיה קאלאדני..., כשלישי האברך שמואל ראבינאוויץ״. זאב ניידיץ ונחמיה קאלאדני היו בין 16 גבירי פינסק, אשר חתמו בשנת 1862 על העצומה בפני הממשלה להקמת מסילת ברזל בין פינסק ובין ביאליסטוק, יחד עם הגבירים המתנגדים, בני משפחות לוין ולוריא. לפי דברי עדותו של מרדכי קרמן, הציעו שניהם לר׳ אהרן השני לעבור מקארלין ולגור בפינסק, כשנדרש על ידי הרשות, בהשפעת חיה לוריא, כמתואר לעיל, לעזוב את קארלין, אולם הוא סירב ועבר לסטולין. ״אם קארלין אינה רוצה בי אף אני איני רוצה

---

156. חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין ״השחר״, כרך ו׳, עמ׳ 25—44. המחבר הוא הסופר־המשכיל יהל״ל (יהודה־לייב לוין), כפי שהוא בעצמו מעיד על כך בספרו ״זכרון בספר״, עמ׳ 45, זיטאמיר 1910.

157. ע. בן־עזרא, ה״ינוקא״ מסטולין, עמ׳ 16, ניו־יורק תשי״א.

158. בן־עזרא, שם, עמ׳ 11. לר׳ ישראל היו לו ב״חצרו״ מלחיני זמירות. במיוחד נתפרסם ר׳ יעקב טלחאנר (טלחאן — עיירה סמוכה לפינסק). ניגוניו קנו להם שם בקרב דהסידים והיו מושרים במשך שני דורות בפי הח״די קארלין, לאכוביץ׳ וקוידאנוב. המלחין השני של ניגוני קארלין היה ר׳ יוכלה טאלנר. הספר ״בית אהרן״ יצא בימיו של ר׳ ישראל במהדורה שנייה (פיעטרקיב 1914) ללא שנוי לגבי ההוצאה הראשונה (בראדי 1875).

בעיר התאומים שלה פינסק", היתה, לפי דברי קרמן, תשובתו של ר' אהרן השני. הפרטים האלה בדבר ראשי חסידי קארלין עשויים להעיד על השפעתם בחיי הקהילה והעיר. "האברך שמואל ראבינאוויץ", האיש השלישי, שנזכר בכתבה הזאת, דאג להוצאה השנייה של הספר "בית אהרן", בשנת 1914, כפי שהובא בשער הספר.

הכתבה השנייה משנת 1884 מספרת על היחס השלילי של חסידי קארלין אל ספרים "בלשון לעז": "לבית התפילה, הנקרא על שם ר' אהרן ז"ל (קרוב לוודאי שבקארלין) בא מוכר ספרים ובידו ספרים שונים. ויהי כאשר שמו החסידים את עיניהם בהם ויראו, כי נמצא שם ספרים, הכתובים בלשון לעז, ויחר אפם על המוכר ספרים על טמאו את בית מקדשם בספרים טמאים ויתנפלו עליו ויכוהו הכה ופצוע... המכים נענשו לשבת 3 חדשים בבתי האסורים וגם בית התפילה סגור על מסגר מטעם פקידי הפאליצייא". מקרה דומה, אשר אירע בראשית המאה הנוכחית, מספר יוסף הרמן, איש פינסק, ב"מחברת זכרונותיו". באחד הימים, בשעת תפילת מנחה, נכנס לבית התפילה של חסידי קארלין שבקארלין נער, ובידו ספרים ומחברות. התנפל עליו אחד החסידים על "חילול" המקום הקדוש בספרים "טמאים", וקרע את הספרים ואת המחברות. מחשש תביעה משפטית מצד אבי הנער שילם החסיד את דמי הנזק אשר גרם. עזריאל שוחט מוסר, כי חסידי קארלין לא התירו לאחד החסידים לעלות לתורה או לעבור לפני התיבה, משום שבנו למד בבית ספר כללי ואנוס היה לכתוב בשבת. מקרים מעין אלה היו ספוראדיים בין חסידי קארלין. כאן לא שררה הקנאות הדתית של חסידי פולין וגאליציה.

סובלנות זאת היא אחת התכונות המאפיינת את החסי־דות הקארלינית ומקורה נעוץ בעיקרו במנטאליות של היהודי הליטאי בפרט בתקופה הזאת. על כך עשויים להעיד דבריו של הכתב, איש פינסק, בכתבה משנת 1877, שנזכרה לעיל. בה הובא "האברך שמואל ראבינאוויץ", אחד משלושת ראשי חסידי קארלין, שהוא גם "איש הספרות העברית אהובת נפשו. כל מכ"ע בישראל ימצאו מקום בביתו, וגם יד ושם לו בשפת רוסי' ואשכנז... עד כי נפלא דרכו לעדת החסידים, לראות איכה אש ומים יעשו שלום ביניהם".

כמה מעיקרי ה"אני מאמין" שלו העלה ר' ישראל בשתי צוואות: האחת למשפחתו, והשנייה לחסידיו[159].

בצוואת ר' ישראל למשפחתו נאמר:

"ככלות הנפש אל שרשה לא ישהו לעשות כבוד. ואם יבא קצי בדרך לא יוליכו לביתי, חוץ אם יהיה קרב איזה שעות למלינאוו, קארלין, דראהאביץ. אם יהיה מנהג המקום שמע־מידים שטיבלאך, לא יעשו גדולה, רק בינונית. ואם יהיה המנהג להעמיד מצבה, לא יכתבו שום תוארים, רק שמי ושם אבי זצ"ל. הקיטל יקחו את שלי ויתר המלבושים יעשו מהמלבושים כל אבותי נ"ע. בשנה הראשונה בכל הערים, אשר יש שם מהמסתופפים בצלי, ילמדו עין יעקב. ואם יש שם חברה ש"ס ילמדו גמרא אחת בשבילי. ומהחברות אשר אני נכתב שם לחבר יראו לחלק ש"ס באופן כזה, שבמשך 10 שנים ילמדו כל הש"ס לשמי. הנני מבקש את בני בכל לשון של בקשה, שיתאמצו לחנך את בניהם (גם לפעל על אחרים בכל כחם) על ברכי היהדות המסורה והחסידות בסדר החנוך הישן, בלי שום פשרות. והעקר הוא למוד התלמוד, כמאמר חז"ל (הלואי איתי עזבו ואת תורתי שמרו, שמתוך שעוסקים בה המאיר שבה מחזר אותם למוטב). אפילו בדרך ארץ מוכים כל יודעיו. וכאשר יגדלו ילמדו אותם כתב ולשון, דברים הנהוצים הטבעיים, ולא כהשוטים בזמן הזה, אשר כל השכלתם היא מידיעת מכ"ע (מכתבי עתים) וספורים, אך ישגיחו שיהיה המורה בא בימים והנודע ישרו. גם ישגיחו על חנוך הבנות, כי בזה תלוי עקר היהדות המשפחה ויתאמצו להשיאם (להשיאן) סמוך לפרקן. הנני מיעץ את בני שלא יתערבבו מעניני הקהלות, בעניני גשמיים בכלל, ובפרט בדיני ממונות והרשות. כי נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי מי שיצא בשלום, בלי בזיונות, היץ בענין תלמוד תורה ומקוה. והעקר הגדול הוא שלא להחניף לשום אדם בעולם, כי זה מביא פעם פעולה הנוכד, כמאמר הז"ל: כל החונף סוף נופל בידו. וזה יהיה לסמן להמסתופפים בצלי למי מבני לפנות: הוא אשר לא יבא [לפניו] כל חנף, ולא ישא כל פני איש, ולא ירבה בהשתדלות למשוך אחריו אנשים, ולא יתעסק בעניני הרשות".

אחר־כך באים בצוואה פרטי חלוקת הירושה, בכללה:

"ספרי התורה יחלקו בני ביניהם. אך הספר הקדוש של אבי זקני זצ"ל יעמד בסטולין כל זמן שיהיה בית המדרש שלי והמתפללים בו יתנהגו בדרך החסידות. ואח"כ יעשו איזה פשר ביניהם עפ"י אנשים יראי ה'".

"הצואה נכתבה בכתב יד רבנו הקדוש ונתאשרה ונתקימה ביום ב', ב' ימים לה' טבת, שנת תרפ"א בסטאלין בחתימת יד העדים".

התימת שני עדים.

וזו צוואתו של ר' ישראל לחסידיו:

"יום ב' לסדר מה טובו, י"ב תמוז שנת תפאר סטאלין

למען אחי ורעי אדברה זכרון דברים היוצאים מן הלב לאנ"ש המקושרים בעבותות אהבה, שיהיו הדברים האלה רשומים על לוח לבבם, אשר עקר דרשימה מנקודת אבותנו (אבותינו) הקדושים צ"ע (צדיק יסוד עולם) בדרך החסידות נתיסדה, על דרך האמת. שיהיה כ"א (כל אחד) דובר אמת בלבבו, ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב, אלא תוכו כברו, ולקיים מאמ"ה (מאמר הכתוב): בכל דרכיך דעהו. וכל אחד ינצר את לשונו מרע ושפתיו מדבר מרמה, ולרחק את עצמו משקר עד קצה האחרון ומגדלות, כמאמר: תעבת ה' כל גבה לב, ואין אני והוא יכלים לדור כאחת. ואני תפלה שיאריך ה' את ימנו (ימינו) ושנותנו (ושנותינו) בטוב ובנעימים כיד ה' הטובה. אמנם כן, שהמצודה פרושה על כל החיים ובהיות כי זה כל האדם, אני מבקש ומזהיר לאנ"ש שיחי', אשר לאחר מאה שנים, שלא יהיה ביניהם שום פרוד לבבות, מכת החנפים והצבועים, כי לפניו חנף לא יבא, ויהיו כלם באגודה אחת. וזה יהיה להם לאות אמת: אשר מי מבני שיחי' שיהיו בו כל המדות הללו ולא

159. על הנ"ל ראה: הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244 (העצומה אל שר הפלך במינסק בדבר מסילת הברזל בין פינסק לביאליסטוק); מפי מרדכי קרמן, בן דורו ושכנו של ר' אהרן השני בקארלין; הצפירה, 1877, גל' 49, עמ' 388—389; המליץ, 1884, גל' 10, עמ' 253; מפי ע. שוחט. לפי "מחברת זכרונות" של יוסף הרמן מפינסק. העתק שתי הצוואות, שנמצא בידי חסיד סטוליןאי ממקורביו של ר' ישראל בפינסק. הצוואות נתפרסמו על־ידי בן־עזרא, שם, עמ' 19—24. הצוואה לחסידיו נכללה בהוצאה השלישית של הספר "בית אהרן", עמ' 314 (ברוקלין 1952). יש שינויים קלים בין שלוש הנוסחאות האלה.

קברו של ר׳ ישראל מסטולין בפראנקפורט־דמיין

יהיה מכת החנפים והצבועים וירחק א״ע (את עצמו) מן השקר ולא יהיה מעורב בין חבורת חוברי חבר (הוספה בכת״י קדשו בין השטות בזה״ל: ומה גם מהציונים והמזרחים בפרט)[160] כ״א הבר ליראי ה׳. ולא ילמד את בניו ובנותיו בבתי הספר, אפילו של עברים, ולא יעשה שום השתדלות להנשיאות — זה יהיה להם לראש ולנשיא (מכאן ואילך כתב בכת״י קדשו וז״ל): וכאשר עיני כהו מראות ולא אוכל לכתב בכתב ידי צויתי לב״ב לכתב. מפי יקרא והוא כותב. הנני מקים בחתימת ידי חתימת שני עדים.

ישראל בהרב מהר״ר אשר זצ״ל״.

ר׳ ישראל נפטר בן חמישים ושתים שנה, ביום ב׳ של ראש־השנה תרפ״ב (1921), רחוק ממכורתו, בבית הבראה בהומבורג (גרמניה). הוא הובא לקבורות בפראנקפורט־דמיין ונקרא עד היום בפי חסידי קארלין גם בשם ״הפראנקפורטי״[161]. בעולם החסידים ואף בין המתנגדים נודע בשם ״היניקא מסטולין״.

ח. אחרית

(תרפ״ב—תשל״ו, 1921—1976)

אחרי פטירתו של ר׳ ישראל מסטולין (ראש־השנה תרפ״ב—1921) כונסה בסטולין אסיפת חסידי קארלין. שישה בנים היו לו לר׳ ישראל. לאחר חילוקי דעות בין החסידים[162] הוחלט שבן אחד, ר׳ משה, יישאר רבי בסטולין; בן שני, ר׳ אברהם־אלימלך, ישתקע וישמש רבי בקארלין; בן שלישי, ר׳ יוחנן — בלוצק (ווהלין); ואילו בן רביעי, ר׳ יעקב, הוזמן על־ידי חסידי קארלין שהיגרו לאמריקה לבוא אליהם. אבל לא העיקרון הגיאוגראפי קבע את השתייכות החסיד לרבו, אלא — ודבר זה אופייני הוא לתנועת החסידות — התקשרותו האישית של החסיד עם הרבי ״לפי שורש נשמתו״. לפיכך היו בסטולין חסידים קארליניים, ובקארלין — סטוליניים. על־ידי כך אבדו לה לחסידות הקארלינית מבחינה מסוימת שלימותה ואחדותה. כך, דרך־משל, משני בתי־התפילה שהיו לחסידים בפינסק היה האחד סטוליני (חסידי ר׳ משה), והשני — קארליני (חסידי ר׳ אלימלך). אותו דבר חזר ונשנה במ־אוחר — בשנות השלושים — בתל אביב. ואילו ר׳ יוחנן בלוצק ור׳ יעקב באמריקה נשאו את שמן של סטולין ושל

160. על יחסו השלילי של ר׳ ישראל אל התנועה הציונית יעיד הסיפור ששמעתי מפיו של ד״ר משה לוצקי, ספרן לכתבי־יד עבריים באוניברסיטה קולומביה שבניו־יורק, מיוצאי העיירה קוז׳אנהורודוק (הסמוכה לפינסק). הלה פנה בצעירותו אל ר׳ ישראל לשאול בעצתו לאן יסע ללמוד תורה. השיב לו ר׳ ישראל ואמר: אם ברצונך ללמוד חסידות, סע אל אחת מישיבות ליובאביץ׳, ואם ברצונך לנסוע אל ישיבה מתנגדית, סע אל ישיבת ה״חפץ חיים״ שבראדין, רק — הוסיף ר׳ ישראל ואמר — בנסעך לראדין אל תתעכב בלידא (רמז שלא ייכנס אל הישיבה הידועה של הרב ריינס, מייסד ה״מזרחי״). כנגד זה נמצאו בין ״הכתבים הקדושים״ שבגניזה הסטולינאית שטר־מכר על בתים, שקנה ר׳ ישראל בארץ־ישראל, וכן היה משגר שליח מיוחד לאיסוף כספים למען ״הכולל הקארליני״ בארץ־ישראל (בן־עזרא, שם, עמ׳ 24, הערה 20).

161. הויזמאן בספרו ״דברי אהרן״ (ירושלים 1964) פירסם אוסף של מכתבי צדיקי קארלין, המהווים השלמה בעלת ערך לספר החסידות הקארלינית ״בית אהרן״ (ראה לעיל הערות 123, 141, 154). בספר זה נדפסו (עמ׳ 89—124) שלושים ושישה מכתבים מאת הצדיק ר׳ ישראל ודברים בעל־פה המיוחסים לו. חומר זה משקף את הקרבה האישית שהיתה קיימת בין ר׳ ישראל והחסידים שלו, דאגתו לקיום חסידי קארלין בארץ־ישראל — בירושלים, צפת, חיפה ובפרט בטבריה — ולבית־הכנסת של ר׳ מנדל מוויטבסק אשר חסידי קארלין קנו להם בימיו של ר׳ אהרן השני כמתואר לעיל. מכתביו הדורים רוח החסידות מתוך הדגשת ערך לימוד התלמוד. הוא התנגד לייסוד בית־ספר ההירג מתכנית ה״חדר״ המסורתי, הוא כותב ברגשי גאווה על ערכי היהדות והתנגד לתנועה הציונית, כפי שנמסר גם בעל פה. ״מילי דחסידות״ ומכתבים אחדים מאת ר׳ ישראל מביא הויזמאן בספרו ״ברכת אהרן״, עמ׳ 139—161 (ירושלים 1970).

לאוסף הגדול של המכתבים צירף מחבר הספרים בקפדנות ובדייקנות של ״שולחן ערוך״ כל פרט ופרט ממנהגי החסידות הקארלינית (עמ׳ 210—240) ופירוט גניאלוגי של צדיקי קארלין והסתעפות משפחותיהם (עמ׳ 242—253) מתוך ביקורת במידת האפשר של המקורות.

פרטים על ר׳ ישראל מסטולין וכיצד הוא חי עד היום בזכרונם ובדמיונם של חסידיו וצאצאיהם ראה: סטולין, ספר זכרון, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, מדור: חסידות, תל־אביב 1952, והקונטרס ״איר זרוע״ בעריכת ז. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל־אביב 1952.

162. י. בנימיני, חלוף משמרות בחצר ה״רבי״, סטולין, ספר זכרון, עמ׳ 176.

קארלין כאחד. עוד בן אחד של ר׳ ישראל, ר׳ אשר, התגורר בסטולין ונודע בכשרונותיו המוסיקאליים, שזכו להכרה מצד יודעי נגן, אף נסע ללמוד בקונסרבאטוריון שבברלין.

מקום מיוחד בין בניו של ר׳ ישראל נועד לר׳ אהרן בנו (ר׳ אהר׳לה). על אף בקשת רבים מן החסידים סירב להיות רבי. הוא היה כולו ״לא־מעלמא הדין״. את מושבו קבע בווארשה, שגם בה היו מחסידי קארלין, חי חיים צנועים, הסתפק במועט והקדיש חייו לעזרת הבריות: לחולים, לעניים ולאומללים, והיה ידוע ונערץ בתכונותיו אלו לא בחוגי החסידים בלבד. הוא מת על קידוש־השם בימי השואה בווארשה (כנראה בשנת תש״ב—1942). על מותו, מות קדושים, יסופרו דברים שנראים כדברי אגדה והם מצבת־זיכרון לרוממות אישיותו שהגיעה למדרגה גבוהה של מסירות־נפש בקדושה. הם מצאו גם הד בשירה[163].

ר׳ משה מסטולין, שהיה מוסמך להוראה וגם בעל השכלה כללית, קנה לו שם כאדם בעל־מרץ וגילה אהדה לרעיון התחיה הלאומית. פעמיים (בשנים תרצ״ג—1933 ו־תרצ״ז—1937) ביקר בארץ־ישראל והביע דעתו להסכים לחלוקת ארץ־ישראל ליהודים ולערבים — שאלה שעמדה אז על סדר היום — כדי ליצור מיד (תרצ״ח—1938) אפשרות של עלייה חופשית לארץ[164]. הוא ידע לקרב אליו את הדור הצעיר, דאג לחינוכו ויסד (בשנת תרפ״ב—1922) ישיבה בסטולין. היתה זו תופעה חדשה בתולדות החסידות הקארלינית. שם הישיבה היה ״בית ישראל״ ועיקר הלימוד בה היה לימוד גמרא, מתוך שאיפה למזג את רוח הלימוד הליטאי עם רוחה של חסידות קארלין. הישיבה נעשתה במשך זמן קצר למקום־תורה לסביבה כולה ומספר תלמידיה הגיע עד מאה; בעול הדאגות לקיומה נשא ר׳ משה[165]. היא התקיימה עד ימי השואה.

עגומות היו שנות חייו האחרונות של ר׳ משה. בשנת תרצ״ט (1939), כשנכבשה סטולין על־ידי הרוסים, נישלוהו השלטונות הסובייטיים מביתו[166] וכצל היה מסתובב ברחובותיה של סטולין, בין הבריות שאהבוהו, בסבלם נשא ויחד עם בני סטולין נספה כעבור שלוש שנים, בשעת חורבן העיר על־ידי הנאצים (כ״ט באלול תש״ב—1942). על ימיו האחרונים אנו למדים מפי עד ראייה: ״בפעם האחרונה ראיתי את

חתימותיהם של צדיקי השושלת הקארלינית: 1) חתימת ר׳ אהרן הגדול. 2) חתימת ר׳ אשר הראשון. 3) חתימת ר׳ אהרן השני. 4) חתימת ר׳ אשר השני מקארלין. 5) חתימת הינוקא מסטולין. 6) חתימות בני הינוקא מסטולין.

ה׳רבי׳ ואת בני משפחתו... יום לפני השואה הגדולה... בגיטו שררה חשכה איומה... הכל הרגישו שהרגע האחרון מתקרב... מלאך המות פרש כנפיו על קהילת סטולין... סרגו (אני ובעלי) לבית ה׳רבי׳. השעה היתה אחרי חצות. בבית ה׳רבי׳ שררה חשכה. בחדר הכניסה מצאנו את הרבנית וכלתה פרלה וקול בכי קורע לבבות נישא בתוך החצר... נכנסנו בפתח פתוח לחדר ה׳רבי׳. שם הבחנו בחשכת הליל צללי אנשים ליד שולחן והם עטופים טליתות ומתנועעים בקצב. בקושי הכרתי ביניהם את ה׳רבי׳ משה׳לה ואת בנו בכירו נחום־שלמה... והנה נגש ה׳רבי׳ אל עמוד התפילה ולחשו הגיע לאזנינו (בעלי קלט כמה בטויים והסביר לי אחר־כך, שהיו אלה דברי וידוי). לפתע הרים ה׳רבי׳ את שתי ידיו למעלה וקרא בהתרגשות רבה: ׳אבינו מלכנו, חמול עלינו ועל טפינו׳ ופרץ בבכי מר... בבקר של ערב ראש־השנה תש״ג, כשרוכזו כל יהודי סטולין בכיכר השוק להובלה לטבח, ואנו הצצנו דרך סדק מחבואנו במחזה האיום, לא ראינו שם את ה׳רבי׳ ובני משפחתו... כשבקרתי בסטולין בשנת 1945 שאלתי את הגויים

163. ש. שלום, דודי רב אהר׳לי, שירים, עמ׳ 349, תל־אביב 1949; ה. זיידמן, ר׳ אהרן פרלוב בגיטו וורשה, סטולין, ספר זכרון, עמ׳ 209; י. בן־זכאי, הכתר שנופץ, ״אור זרוע״, קובץ רשימות ותמונות, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, עמ׳ 45, תל אביב תשי״ב; ד״ר ש. שז״ך, שמחת ר׳ אהר׳לה, עיתון ״הצופה״, תל־אביב, ערב סוכות תשי״ב—14.10.1961; י. פיינגולד, גלגולו של ניגון, עיתון ״דבר״, תל־אביב, 28.12.1945; המחבר מציין את היום בו נספה ר׳ אהרן: י״א באב תש״ב (25.7.1942) וראה גם: הויזמאן, דברי אהרן, עמ׳ 252. מ. אונגר, האדמורים שנספו בשואה, עמ׳ 206—209, ירושלים 1969.

164. בשיחה פרטית.

165. מ. קופלוביץ, ״הישיבה״, סטולין, ספר זכרון, עמ׳ 83.

166. ב. קמפינסקי־ליברמן, ימיו האחרונים של ה״רבי״ משה׳לה פרלוב. סטולין, ספר זכרון, עמ׳ 226.

המקומיים לגורל ה'רבי' והם וכן השוטרים האוקראינים, שנכחו ביום המר בכיכר השוק, אמרו לי שלא ראו את ה'רבי' בין הקדושים. אחדים מהם מסרו גירסה, שלפיה הסתתרו ה'רבי' ואחיו ר' אשר'קה וכן גיסם ר' יעקב'לה עם משפחותיהם בבית־המרחץ שבחצר ה'רבי'. שלושה ימים אחרי הטבח פרצה שם דליקה מסיבות בלתי ידועות, וכולם נשרפו חיים. הלך הרועה הנאמן בעקבות צאן מרעיתו: הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו"[167].

כך נחרב הקן הסטולינאי של החסידות הקארלינית.

ישיבתו של ר' אלימלך בקארלין הביאה עמה את תחיית הקיבוץ החסידי במקום, אלא שהשפעתו לא חרגה מגבול החוג המצומצם שלו. בימי ראש־השנה, עם תקיעת שופר, או בשעה שהיו מוליכים את ר' אלימלך לתשליך, ובשמחת־תורה כשהיו רוקדים בהקפות עד שעה מאוחרת בלילה, כמעט עד אור הבוקר, לאחר שבילו כל היום של שמיני־עצרת בסוכתו של הרבי בזמירות ובריקודים — באותם הימים עדיין ניתן לראות בקארלין מזוהר העבר ולשמוע הד ימים מקדם[168]. בין אורחיו של ר' אלימלך לימים־טובים בקארלין היו חסידים מפולסיה, ווהלין, פולין וארץ־ישראל. גם ר' אלימלך היה מתעניין בשאלות מדיניות ותרבותיות הנוגעות לחיי ישראל. כך, דרך־משל, מצוי היה אצל הספרות החסידית החדשה (בובר וכדומה) ויחסו אל הסופרים ואל הספרות היה יחס של דרך־ארץ. כר' משה בסטולין כך גם ר' אלימלך יסד ישיבה בעיר הסמוכה לונינץ (שבין פינסק לסטולין) ודאג לקיום הישיבה. בניגוד לרוח כבדת־ההגות של תנועת ה"מוסר", ששררה בישיבה המתנגדית בקארלין עצמה, קרוב לביתו של הרבי, שלטה בישיבתו רוח החסידות הקארלינית וזיקתה החיובית לחיים. ניגוד זה הבליט את היסוד החסידי העיקרי של הישיבה, אם כי עיקר תכליתה, כשל הישיבה המתנגדית, היה לימוד התלמוד. ר' אלימלך זכה להוקרה מיוחדת בעיני חסידים ותיקים וזקני ירושלים — שבעיר העתיקה ובמאה שערים — וכן תושבי טבריה וצפת, היו מחסידיו. במשך השנים תרפ"ב—תרצ"ט (1922—1939) ביקר ר' אלימלך פעמים אחדות אצל חסידיו בארץ־ישראל ואף חנך בירושלים, בשכונת מאה שערים — כפי שמעידה על כך טבלה מיוחדת — את הישיבה הקארלינית, ששמה "בית אהרן וישראל". עם חסידיו בארץ־ישראל עמד ר' אלימלך בקשר־מכתבים הדוק, וביקוריו בארץ נחשבו להם כימי חג[169]. זמן קצר לפני מלחמת־העולם השנייה (קיץ תרצ"ט—1939) ביקר ר' אלימלך בפעם האחרונה בארץ, ואחר שובו לקארלין מצאתהו השואה ושם נספה על קידוש השם. עדי־ראייה מספרים: "בבקר אפור אחד מימי אלול ת"ש (1940) (בזמן כיבוש פינסק על־ידי הבולשביקים) נזדמן לי לבקר בביתו של הרבי (מקארלין) זצ"ל. הרבי לא היה בביתו. עדיין לא שב מבית־המדרש מתפילת־שחרית. כשנכנסתי הביתה נתגלתה לפני עיני תמונה מדאיבה מאוד של עוני, המבצבץ מכל פינות הבית. בייחוד בלט לעין היעדר ריהוט כלשהו מן החדר, חוץ משולחן צר וארוך, לא מכוסה, ששימש בשעתו למסיבות חסידים בימי שבת ומועד, ובמיוחד לשלוש־סעודות ומלווה־מלכה, כשהיו מאריכים בזמירות ו'אומרים ניגון'. על סף המטבח עמדה אשה כחושה, עטופה שמלה בלה ומטפחת קרועה על ראשה. זו היתה הרבנית ז"ל. פניה נפלו והצטמקו כל כך, שקשה היה לי להכירה. בכאב עמוק ובצער רב סיפרה לי על ה'צרה החדשה' שבאה עליהם: לפי רשיון מטעם מחלקת השיכון של המועצה העירונית נכנס אליהם לגור שכן־זר, פקיד ממשלתי, ובידו רשות לשימוש משותף במטבח. מאז ניטלה היכולת ממשפחת הרבי זצ"ל להשתמש במטבח, כי השכן החדש, רוסי מבטן ומלידה, מרוסיה־הגדולה, לא היה נזהר, כמובן, בענייני כשרות... ורגיל היה אפילו לצלות חזיר קטן בתנור, ועוד ידו נטויה להביא גם את יתר בני־משפחתו לגור אתם יחד... יצאתי מן הבית שבור ומדוכא... בחול־המועד סוכות תש"א (1940), כשעבדתי בתור מנהל המחסנים של איגוד הצרכניות הממשלתיות במחוז פינסק באו אלי כמה מאנשי־שלומו של האדמו"ר זצ"ל... ואחרי השתדלויות רבות רשמו את הרבי לעבודה בתור שומר־לילה של המחסנים... הדבר נעשה על־ידיהם כדי ל'הכשיר' את הרבי זצ"ל כאזרח בעל זכויות מלאות, שיש לו עבודה קבועה במקום, וכך לא יהא צפוי לגירוש מגבולות פינסק, כיתר האנשים ה"לא־פרודוקטיביים" שהיו בפינסק ושגזר־דינם היה גירוש לעיירות הנידחות במרחק חמשים קילומטר מגבולות העיר... מסתבר, שהרבי ר' אלימלך זצ"ל לא היה עומד בעצמו בשעות המאוחרות בלילה על משמרתו, אלא שאנשי־שלומו מהמקורבים אליו, שנשארו לפליטה, היו מתחלפים באשמורות־הלילה עד הבוקר וממלאים את התפקיד במקום הרבי ועל שמו. הדבר הזה נמשך, לפי ידיעתי, עד יום 6 בנובמבר 1940... ואולי המשיך הרבי בתפקידו זה עוד זמן רב".

"וכן סיפר לי ידידי מר נתן נטע ויינר מוולאדימירץ שעל־יד ויסוצק... אחד מאנשי־שלומו הוותיקים של האדמו"ר, שבערב־פורים תש"א (1941) ביקר בבית הרבי בפינסק בענייני־משפחה שלו ומצא את הרבי כשהוא כולו מדוכא, שבור ורצוץ, ופניו רעים מאוד. הרבי אמר לו, שהוא נמנע מלקבל את אנשי־שלומו, כדרכו, שכן כל יום מביא עליו נגישות חדשות, פורענויות ורדיפות, המתגברות יום־יום, והדברים הגיעו לידי כך, שהוא ירא אפילו מפני האנשים שנמצאים ורוקדים מסביבו. 'כל כך מר לי, משום שאינני יודע היום מי ומי האנשים הרוקדים סביבי', אלה היו דברי הרבי כפי שמוסר מר ויינר הנ"ל"[170].

פרטים על חייו של ר' אלימלך בימי כיבוש פינסק על־ידי הנאצים ועל מותו מות־קדושים אין בידינו. עד־ראייה מספר על מותה הטראגי של חנה'לה, בתו של ר' אלימלך. כדי

167. הנ"ל, שם, עמ' 226. אונגר, שם, שם.

168. הייתי עד להווי חסידי זה.

169. מ. בונים, אהרון האדמו"רים בקארלין, סטולין, ספר זכרון, עמ' 227; א. ש"ך, ישיבת "בית ישראל", יזכור קהילות לונינץ—קוז'נהורודוק, בעריכת י. זאבי ואחרים, עמ' 45, תל־אביב 1952; י. קולד, אַ חסידישער שבת אין לונינעץ, יזכור קהילות לונינעץ־קוז'נהודודוק, עמ' 147—152.

170. פייבל גינזבורג מפינסק, כעת ברמת־גן, במכתב בשמו ובשם נתן־נטע ויינר מוולאדימירץ (ווהלין), אף היא כעת ברמת־גן.

להימנע ממות־קלון בידי הנאצים טרפה נפשה בכפה — בלעה רעל ומתה כעבור ימים אחדים[171]. אותו עד אינו זוכר אם ראה את ר׳ אלימלך בגטו פינסק. יום י״ד בחשוון תש״ג (1942) נחשב אצל החסידים כיום פטירתו של ר׳ אלימלך. ימי החורבן של גטו פינסק־קארלין הם י״ח—כ׳ בחשוון, תש״ג (1942).

ר׳ יעקב, בנו של ר׳ ישראל הובא בשנת תרפ״ג (1923) לארצות־הברית ושם התייצב בראש חסידי אביו. ר׳ יעקב אף הוא גילה עניין בבעיות החיים הציבוריים. בניו־יורק העיר התקיימו לראשונה ארבעה ״שולכענס״ של חסידי סטולין. אחד מהם, הנמצא בקרבת־מקום לביתו של הרבי, מקנת כספם של חסידי סטולין, נקרא בשם ״בית אהרן״. גם בדטרויט (מישיגן) נמצא בית־כנסת סטולינאי, שנוסד על־ידי פועלים חסידי סטולין, העובדים כמכונאים בבתי־החרושת שבמקום. לימים־נוראים היו באים אל הרבי חסידיו מערים שונות כדי להתפלל יחד אתו ״לפי נוסח־קארלין״ לשנה טובה. ר׳ יעקב היה גם מבקר אצל חסידיו בערי מגוריהם. אישיותו ריכזה מסביבו את נאמני החסידות הקארלינית. הוא נפטר ו׳ אייר תש״ו (1946), שעה שביקר אצל חסידיו בעיר דטרויט ושם הובא לקבורה.

הצעיר שבבני ר׳ ישראל, ר׳ יוחנן, עמד בראש חסידי קארלין בווהלין ובסביבתה עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה. משנתקרבו חיילות הנאצים לעיר מושבו לוצק נמלט ר׳ יוחנן יחד עם אשתו ושתי בנותיו — כך מוסרים — עם הפאר־טיזאנים. הם גלו כולם לרוסיה ושם מתו אשתו ובתו הבכירה. אחר תלאות בדרך ארוכה, מברית־המועצות דרך גרמניה, הגיעו ר׳ יוחנן וכתו, בזכות השתדלות חסידיו, בשנת תש״ו (1946), לארץ־ישראל והשתקע בחיפה. כמעט כל חסידי קארלין וסטולין, שנתייתמו לאחר שנספו ר׳ משה ור׳ אלימלך, הכירו בו כרבם. נוסף על בתי־התפילה הקארליניים בצפת, טבריה וירושלים, נבנה בית־תפילה בתל־אביב וקם ״מניין״ קארליני בחיפה. ליד הישיבה הקארלינית, שהתקיימה בירו־שלים מקודם, יסד ר׳ יוחנן עוד ישיבה, קטנה יותר, למתחילים. לימים־נוראים ולשמחת־תורה היו חסידי קארלין באים אל רבם לחיפה, וכאן ניתן עוד לשמוע את ניגוני קארלין המסור־תיים. בשנת תש״ח (1948) יצא ר׳ יוחנן לארצות־הברית לפי בקשת חסידי קארלין שם, וקבע מושבו בבית שבו התגורר קודם לכן ר׳ יעקב אחיו. הוא יסד שם ישיבה, ומשם היה שולח תרומות לישיבות שבירושלים. מסביבו התרכזו חסידי קארלין המתגוררים באמריקה.

ר׳ יוחנן הוציא את ״סדור בית אהרן וישראל״ (ניו־יורק 1952), לפי הנוסח והמנהגים של שושלת הצדיקים הקארלינית, ובו אמרות ודרשות של צדיקי קארלין, לקוחים מתוך הספר ״בית אהרן״ וערוכים לפי התפילות וסדרן. בסוף באים ״מכתבי קודש״ של צדיקי קארלין, וגם הם לקוחים מן הספר ״בית אהרן״. ה״סדור״ נועד להפיץ ברבים את דברי־התורה של קארלינים, ונעשה תשמישו היומי של החסיד הקארליני. — לראש־השנה תשט״ז (1955) ביקר ר׳ יוחנן בפעם השלישית אצל חסידיו בארץ־ישראל (קודם לכן ביקר בארץ בשנת תרצ״ח—1938) ובילה אתם את החגים בירח־האיתנים. בירו־שלים נבנה בינתיים בתרומות חסידיו שבארץ ובארצות־הברית בניין גדול — ״ישיבת קארלין״. ר׳ יוחנן שב לארצות־הברית ונתכוון לחזור ארצה ולהשתקע בה. אולם זמן קצר לאחר בואו שמה חלה ונפטר ביום כ״א בכסלו תשט״ז (1955). אחר פטירתו הוציאו חסידי קארלין ״הוצאה שלישית בהוצאת... מוה״ר יוחנן זצוקללה״ה״ את הספר ״בית אהרן״ (ברוקלין 1952, כמו שנדפס בבראדי 1875). ביום י״ח אדר ב׳ תשי״ז (1957) העלו חסידיו את ארונו מארצות־הברית לארץ־ישראל ובחרו בטבריה למנוחת עולמים לו, היא העיר ששיכנה לראשונה את החסידות הקארלינית ואצלה מרוחה על בית־קארלין כולו.

א. הייזמן בספרו ״דברי אהרן״ (ראה לעיל הערה 161) פירסם שישים מכתבים מאת הצדיק ר׳ אלימלך (עמ׳ 125—186) ושלושים ושניים מכתבים מאת הצדיק ר׳ יוחנן (עמ׳ 187—208), המשקפים את דעותיהם של שני צדיקי קארלין אלה. רוב מכתבי ר׳ אלימלך כתובים אל חסידיו בירושלים לכבוד החגים, מכתבי עידוד וברכה, ״להתחזק בשמחה ולא להעמיק בפרומקייט... דרך החסידות להיות תמיד בשמחה והיא שעומדת לאדם להינצל מכל דבר רע חלילה; ומפרומ־קייט יתירה יכולים ליפול חס ושלום בעצבות, אשר זה היה שנוא מאד לאבותינו הקדושים... נתקשר יחד... באחדות וחיבה לנטוע בליבות ישראל אהבה ויראת השם יתברך להו־ציא מלבם האפיקורסות שנתפשטה כנגע... צריך כל אחד לשמור מפירוד לבבות... אשר התקשרתם כולכם אלי... ולפי מעשי אינני ראוי לזה״. — רוב מכתבי ר׳ יוחנן — כמעט כולם ללא ציון פרט השנה — כתובים בהיותו בארצות־הברית אל בחורי ישיבת קארלין שבירושלים. אף הוא כר׳ אלימלך אחיו מדגיש את העיקרים האופייניים לחסידות בכלל ולקארלינית בפרט: ״...להיות באחדות ואהבת אחים, להת־רומם מתוך חשיכה... לרומם קרן התורה והחסידות... ללמוד בהתמדה... והכל לעשות בהתלהבות כחפצנו תמיד...״. ראוי לציון כתב־ההתקשרות מיום ט״ו בשבט תש״ח (1948) בשם ״אהבת ואחדות חברים״ חתום על־ידי עשרים חסידי קארלין, התקשרותם עם הרבי ר׳ יוחנן והתקשרות בינם לבין עצמם.

ר׳ יוחנן מקארלין הניח אחריו בארצות־הברית נכד, ברוך־יעקב־מאיר, שנולד לבתו שנה לפני פטירתו. שוב עבר על חסידות קארלין המשבר, אשר פקד אותה שמונים שנה קודם לכן, כשנפטר הצדיק ר׳ אשר השני והשאיר אחריו ״ינוקא״ בתור יורש, כמתואר לעיל. והפעם ביתר שאת, כי בינתיים נחרב המרכז בסטולין ואישיותו של הצדיק נשארה כגורם יחיד המלכד את שארית הפליטה של חסידי קארלין, הנפוצים בארצות־הברית ובישראל. בניגוד למשבר הראשון, שעה שחסידי קארלין, רובם ככולם, החליטו לשמור אמונים לשושלת קארלין, קמה עכשיו תסיסה ביניהם וחלק מהם, בפרט

171. א. דולינקו, כך נהרגו קהילות פינסק וקארלין, עמ׳ 73, 83, 84 (סטנסיל, תל־אביב, ללא ציון שנת השכפול); ב. בן־פורת, האדמו״ר מקארלין הי״ד, עיתון ״הצופה״, תל־אביב, 22.6.1945. אונגר, האדמורים שנספו בשואה, עמ׳ 9—11.

הזקנים שבהם, שלא יכלו להיות בלי "רבי", לא רצו לחכות עד שיגדל ויתבגר היורש הקטן. ביום ט"ו באב, תשכ"ב (1962) הם הכתירו את הצדיק משושלת ללוב, ר' משה־מרדכי בידרמן, שהיה כאבותיו, קרוב לחסידות קארלין, בתור "רבי" שלהם והוא נקרא בשם: צדיק של חסידי ללוב־קארלין.

וזה נוסח ההכתרה: "בעזרת השם יתברך ועל דעת חסידי קארלין בירושלים עיר הקודש וכל ערי ארצנו הקדושה ובתפוצות הננו מקבלים עלינו לראות בך אדוננו, מורנו ורבנו את מנהיגנו נשיא אלוקים אתה בתוכנו והננו מקוים שתנהל את הקהילה הקדושה בדרך אבותינו הקדושים לבית קארלין־סטולין. תפלתנו שלוחה לפני היושב במרומים, שיזכה את כולנו ללכת יחד עם הרבי לקראת משיח צדקנו".

אולם חלק גדול של חסידי קארלין, אף מבין הזקנים, ובמיוחד הצעירים, העריכו את הכתרת הרבי מללוב, כסילוקה של השושלת הקארלינית ועקירתה מההיסטוריה. הם התנגדו בכל כוחם להכתרת צדיק זר בתור "רבי" שלהם ונשבעו אמונים ל"ינוקא". חילוקי דעות אלה פגעו עמוק אף במשפחות, כשהסב, למשל, הצטרף למכתירי הצדיק מללוב והבן והנכד נאמנים ל"ינוקא". חל גם פילוג בין בתי־הכנסת בירושלים. בבית־הכנסת הישן ההיסטורי של חסידי קארלין מתפללים חסידי ללוב־קארלין, וכאן עורך הרבי המוכתר בשבת את ה"שולחן". אולם בניין הישיבה הגדולה "בית אהרן וישראל" שבירושלים, בה המרכז הגדול ביותר של חסידי קארלין, מהווה מבצר של החסידות הקארלינית, נאמני ה"ינוקא". אליהם הצטרפו חסידי קארלין שבתל־אביב, ה"מניין" הקארליני בחיפה — רובם יוצאי פולסיה — ואין צריך לומר חסידי קארלין שבארצות־הברית.

הזמר הקארליני הנשמע עדיין זעיר שם זעיר שם בירושלים ובניו־יורק מפי שרידי חסידי קארלין הוא הזיק האחרון שנשאר לפליטה מקרן האור, שהאיר במשך שישה דורות לחסידי קארלין בחשכת הגולה.

ערכה של החסידות הקארלינית מבחינה היסטורית נעוץ לא רק בתקומתה של החסידות בליטא בראשית ימיה, אלא גם בהתפשטותה בסוף המאה ה־18 ובמשך המאה ה־19.

כידוע, היה רווח — בפרט בראשית תנועת החסידות — המנהג, שמוריה ומנהגיה היו מקרבים מבין קהל חסידיהם תלמידים יחידים ומחנכים אותם לעתים בתוך ביתם. לאחר מות הרבי היה חלק מחסידיו, מתוך הכרה ורגשות קרבה נפשית לאחד התלמידים, בוחר בו לרבי. תלמידים אלה היו אחר־כך ממשיכים בדרך כלל בהפצת תורת רבם ויסדו שושלת עצמאית משלהם, מקבילה לשושלת רבם. כך קמו לתנועה הראשונה תולדות וענפים. מבין צדיקי קארלין, ר' אהרן הגדול ור' שלמה בלבד העמידו תלמידים כגון אלו. ר' שלמה מקארלין היה תלמידו של ר' אהרן הגדול (אם כי היה גם אחד מתלמידי המגיד ממזריץ'), ותלמידיו של ר' שלמה היו ר' אשר מסטולין, ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אורי מסטרליסק. החסידות הקארלינית העמידה ארבעה ענפים: חסידות לאכוביץ, קוידאנוב, קוברין וסלונים, היא ה"חדר" הקארליני. השפעתו נתרכזה בעיקר בתחומה של ליטא. פרק היסטורי זה חורג, כמובן, מהמסגרת: חסידות בפינסק וקארלין.

חסידים מחוץ ל"חדר" הקארליני

קיימות היו בפולסיה שלוש שושלות חסידיות שלא התייחסו על ה"חדר" הקארליני, ואלו הן: ליבשיי, הורודוק וברזנה. שלושתן מוצאן מווהלין. שתים הראשונות היו מבחינה גניאלוגית קרובית קרבת־משפחה[172]. מייסדה של השושלת הליבשאית היה חתנו של הצדיק והמגיד הידוע מווהלין, מחבר הספר "הנהגת אדם", ר' דוד הלוי מסטפאן, שהיה תלמידו וחתנו של תלמיד הבעש"ט, ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב; ומייסדה של השושלת הברזנאית היה בנו של ר' דוד הלוי. לכולם היו מצויים חסידים, אם כי במספר מועט, בפינסק ובקארלין.

א. השושלת הליבשאית

אבי השושלת הליבשאית, ר' שמריהו (ויינגארטן), היה בנו של ר' אברהם־אבא־יוסף מסורוקה (בסאראביה), שהיה תלמידו של המגיד הגדול ר' בער ממזריץ'[173]. ר' שמריהו שימש בתחילת המאה התשע־עשרה (לפי מסורת החסידים בשנת תקס"ב—1802) בתור רבי בליובשוב ("ליבשיי"), עיירה קטנה ליד פינסק, והיה בעת ובעונה אחת גם רב של ליבשיי וקוברין[174]. חסידים היו לו בפינסק ובעיירות הקטנות שבסביבת פינסק (יאנובה, טלחאן, חומסק, מוטלה ועוד). תחומי השפעתו היו בין פינסק לקוברין, ובפינסק גופא נערכו "שולחנות ליבשיי". אל מחנהו של ר' שמריהו נצטרפו גם מבין המתנגדים שבעיירות, וכך נתפשטה החסידות, אמנם במידה מוגבלת, בחלק זה של פולסיה.

---

172. גאטליב, אהלי שם, עמ' 103, פינסק, 1912; גרוסמן, שם ושארית, עמ' 31, 51, תל־אביב, תשכ"ד; צינוביץ, לתולדות הרבנות בקוברין, ספר קוברין, עמ' 26—27, תל־אביב 1951. ידיעות אישיות מפי הרבי הליבשאי האחרון, ר' יצחק־אהרן, על זמני כהונתם של צדיקי השושלת. ש. נ. גאטליב, מחבר הספר "אהלי שם", היה בן העיר פינסק ומעורב עם צדיקי השושלת בפולסיה, ויש לראות בידיעותיו מקור מוסמך. פרטי מותו הטראגי על קידוש השם של ר' יצחק־אהרן, אחרון האדמו"רים של השושלת הליבשאית, הובאו להלן מתוך מאמרו של ד. אפשטיין, היהודי היחידי, ילקוט מורשת, חוב' ב', עמ' 10—11, תל אביב 1975. בציון התאריך שם: תשעה באב, 2 ביולי 1942 נפלו שתי טעויות. ימי ההריגה בליבשיי היו בשנת 1941. שנה זו אף צויינה פעמים אחדות בהמשך דבריו של המחבר. תשעה באב בשנת 1941 חל ב־2 באוגוסט, והוא כתב: 2 ביולי. אף יום השבוע — יום א' — כיום ההריגה, אשר מביא המחבר, מתאים ליום המתוקן כנ"ל. תשעה באב באותה שנה — 1941 — חל בשבת, ונדחה ליום ראשון. גם לי אמר כותב הזכרונות כי האדמו"ר ר' יצחק־אהרן נרצח על־ידי הנאצים בתשעה באב. אין בזכרוני, כי ציין אף את התאריך האזרחי.

173. גרוסמן, שם, עמ' 51.

174. גאטליב, שם, שם; Jewish Encyclopedia, כרך ז', עמ' 526, ערך: קוברין.

ר׳ שמריהו נפטר בשנת תר״ו (1846) בפינסק. אל קברו היו עולים חסידיו מן הסביבה להדליק נר־תמיד.

יורשו של ר׳ שמריהו היה בנו ר׳ יחיאל־מיכל, ולאחר־מכן בנו השני ר׳ אברהם־אבא, ששימש רב בעיירה הסמוכה יאנובה (בין פינסק וקוברין) ובליבשיי[175].

לאחר פטירתו של ר׳ אברהם־אבא בפינסק (תרכ״א—1861) שימשו כרביים בנו ר׳ חיים־יצחק (משנת תרכ״א—1861 עד תרל״ט—1879) ונכדו ר׳ יעקב־לייב (משנת תרל״ט—1879 עד תרפ״ב—1922). לפי ידיעות ממקורות חסידיים הגיע באותם הימים מספר חסידי ליבשיי עד אלפיים. בנו השני של ר׳ חיים־יצחק, ר׳ אבא, השתקע בתור רבי ביאנובה. הוא נפטר בשנת תרפ״ד (1924) בערך. בית־תפילה שלו ביאנובה שמו היה עד השואה ״בית־התפילה של ר׳ אבא׳לה״ (אפשר שהיה קשור בשמו של סבו ר׳ אברהם־אבא).

ר׳ יצחק־אהרן, בנו ויורשו של ר׳ יעקב־לייב בליבשיי, התגורר גם בפינסק וריכז סביבו את חסידיו. הוא היה מבקר בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם אצל חסידיו באמריקה. עם חורבנה של יהדות פולסיה נספה גם ר׳ יצחק־אהרן על קידוש־השם.

על מותו הטראגי יש בידינו עדות מאת דוד אפשטיין, בן העיירה ליבשיי. הוא כותב: ״ב־1 ביולי 1941 הגיעו לעיירתנו [ליבשיי] מן העיר קאמין קאשירסק עשרים אנשי גסטאפו רכובים על סוסים. ובעיירה קמה בהלה גדולה. איש לא ידע לשם מה באו עשרים איש, רוצחים היטלריסטיים. כל יהודי פחד... באמצע הלילה, השעה היתה אחת, נשמעו צעקות נוראות. הקולות היו של נשים וילדים יהודיים... יצאתי בלילה והלכתי דרך רחובות צדדיים לראות ולדעת מה חדש התרחש כאן, ובדיוק ראיתי כיצד אנשי הגסטאפו לקחו את רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן וויינגרטן ואת שני בניו היפים וסחבו אותם בזקנם הארוך הנאה ובפיאותיהם והכניסו אותם לתוך מרתף אפל ולח. עינו אותם ביסורים גדולים ובסבל עד שהביאו אותם לתוך המרתף האפל והלח, ואליהם למרתף הביאו עוד 45 יהודים מנכבדי העיירה: רופאים, מהנדסים ומנהלי חשבונות. במרתף... הם ישבו עד שהאיר היום. זה היה ביום א׳, תשעה באב, 2 ביולי [?] 1942 [?]. בבוקר הוציאו את 48 הגברים מן המרתף והריצו אותם לעבודה. גם הרבי הקדוש ר׳ יצחק אהרן הלך יחד אתם לעבודה. ברחובות הודבקו מודעות גדולות... בגרמנית, פולנית ואוקראינית, שהיום, 2 ביולי 1941, בשעה 12 בצהריים יוצג בקולנוע... סרט עם היהודים, שאתם בחייכם לא ראיתם סרט כזה... אלפי אנשים התאספו... וכעת אני יכול לתאר בפניכם את הדראמה הראשונה העצובה של רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן וויינגרטן. ההתחלה היתה שקצצו לו בסכין... מחצית אחת של זקנו הארוך והיפה; ועלילה נוספת: הפשיטו אותו עירום וציוו עליו לשיר ולרקוד ולצעוק... ציוו עליו לרחוץ את הסוסים עם הטלית־קטן שלו... הייתי גם אני בקולנוע יחד עם כל היהודים, אך תודה לאל הצלחתי לברוח... אחר השעה 2 הקיפו אנשי משטרה אוקראינים וגסטאפו את המרתף והחלו לגרש את האנשים האומללים... כשהם מכים אותם באלות גומי על ראשיהם. רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן כבר לא היה לו כוח ללכת, לקחו אותו בעגלה... העבירו אותם אל מעבר לנהר סטוחוד... ושם ציוו עליהם... לחפור בורות לעצמם... ברוב עמל גמרו את החפירה ואז ציוו על כל היהודים לפשוט בגדיהם... מעל לחפירה שמו לוח וציוו לעמוד על הלוח לפי חמישה אנשים כל פעם, ובאופן זה ירו בכולם. ולרבי הקדוש ולשני בניו... עוללו יסורים חיים עד שהרגו אותם. ההריגה של רבנו הקדוש ובניו ושאר 47 האנשים נסתיימה ב־3 ביולי 1941״.

החסידות הליבשאית אמנם צמחה במרכזה של פולסיה הליטאית ושם מקומה, אף־על־פי־כן היתה לפי מהותה ענף לחסידות ווהלין, שמשם באו מייסדי שושלתה. באופיה היתה משותפת לתנועה החסידית כולה באותה שעה, שעיקרון קדושת הצדיק השתלט בה על שאר עיקריה של תורת החסידות. צדיקיה לא הניחו אחריהם ספרים. הם התנגדו לתעניות והטעימו חשיבותה של שמחה, אף־על־פי שלא ידעו להגשימה בחיים, כדרך שעשתה זאת חסידות קארלין. היו להם גם ניגונים משלהם. אופייני הוא החיזיון שצדיקיהם שימשו רבנים בעיירות ליטא (קוברין, יאנובה וליבשיי), וזו עדות ל״שלום בית״ ששרר בינם לבין הסביבה המתנגדית, וכן לסמכותו של מייסד השושלת הליבשאית, ר׳ שמריהו. מעידה על כך גם העובדה שמחותנו של ר׳ שמריהו היה הרב הפינסקאי המפורסם בזמנו, ר׳ חיים בר׳ פרץ הכהן[176], שעלה לארץ־ישראל ועמד שם בראש היישוב המתנגדי[177].

ב. השושלת ההורודוקאית

בתחילת המאה התשע־עשרה, בערך, נוסדה בעיירה דויד־הורודוק שליד פינסק ובסמוך לסטולין שושלת חסידית עצמאית. הנוהים אחריה היו ידועים בפינסק והסביבה בשם ״חסידי הורודוק״ (להבחין בינם ובין חסידי ר׳ מנחם־מנדל מוויטבסק, שאף הם נקראו בשם זה). היה זה בין הקטנים שבענפי השושלות החסידיות שבליטא, וחסידיו נמצאו בחוג הצר: דוידהורודוק—לאכבה—לונינץ—פינסק—קוז׳אנהורודוק. בה בשעה שחסידי ליבשיי מצאו להם מקום אחיזה מערבה לפינסק, בין פינסק לקוברין, תקעה הקבוצה ההורודוקאית הקטנה יתד מזרחה לפיוסק, בין פינסק ללאכבה.

מייסדה של שושלת זו היה ר׳ וולף, ששמו בפי החסידים היה ר׳ וולפצ׳ (גינזבורג), בנו של הצדיק ר׳ שמואל הלוי מקושיוּוקה (עיירה בווהלין, לא רחוק מן המרכז החסידי

---

175. גאטליב, שם, שם, ומפי צאצאי השושלת.

176. אברהם שישא הלוי, קובץ ״הדרום״, חוברת ה׳—ו׳, עמ׳ 178, ניו־יורק 1958; גרוסמן, שם, עמ׳ 51. א. ל. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג׳, עמ׳ 170, ירושלים תרפ״ט.

177. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 769, 777. בין ה״כוללים״ שהיו בארץ־ישראל ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה אנו מוצאים גם ״כולל ליבשאו״ (אוצר ישראל, העורך י. ד. אייזענשטיין, כרך ד׳, עמ׳ 286, ערך: חלוקה, לונדון 1935).

הידוע נסכיז) 178. ר' שמואל היה חברו הקרוב של הצדיק הווהליני הידוע ר' מרדכי מנסכיז' 179. מן המכתב שכתב אליו ר' אשר הראשון מסטולין (בין תקס"ב—1802 ובין ראשית תקפ"ז—1826), אנו למדים שבין שני הצדיקים היו יחסי ידידות וקשרי חיתון 180.

כיצד יסד ר' וולף שושלת עצמאית במרכז "האיזור הקאר־ליני" לא נודע לנו בדיוק. המקור החסידי היחידי שמזכיר את ר' וולף מציינו בתור "הרב אב בית דין" 181. כן מספרים היו בעם, שר' וולף נבחר תחילה כרב בדויד־הורודוק ונעשה אחר כך, כנראה בזכות ייחוס אבותיו, גם לרבי באותו מקום. פרטים מדויקים על אישיותו, על חייו ועל שנת מותו חסרים לנו, אבל אגדות עממיות שונות על פטירתו מעידות על מידת פירסומו והשפעתו.

יורשו על כסא הרבי היה בנו ר' דוד, שלפי מסורת העם לא היתה חשיבותו מרובה. כך, דרך־משל, אין שמו של ר' דוד נזכר כלל בביוגראפיה המשפחתית הקצרה, שמוצאה ממקור חסידי 182. כנגד זה היה בנו של ר' דוד, ר' ישראל־יוסף הלוי, אישיות מרכזית בענף חסידי זה. הוא קנה לו שם כלמדן ונהג את עדתו ביד רמה. בני עיירתו, כבני הסביבה כולה, רחשו לו יראת־כבוד. בין החסידים של ר' ישראל־יוסף היו גם בני־עלייה שבחברה ואפילו מבתי המתנגדים. כך, דרך־משל, בשעת ביקורו בבית־התפילה ההורודוקאי בפינסק היה בא אל "שולחנו" הרב־מטעם של העיר פינסק, העסקן והמש־כיל ביילין 183 ואחרים. ר' ישראל־יוסף קשור היה קשרים אישיים וקשרי־חיתון בצדיק הידוע מווהלין ר' יצחק מנסכיז'. ממכתבי ר' ישראל־יוסף אליו (מהשנים תרי"ז—1856, תחילת תרכ"ב—1861, תרכ"ד—1864) אנו למדים על תלותו בר' יצחק מנסכיז'. בפיסקה: "והנני להתנפל ולהתחנן... לבל ימיש זכרונינו מלפניו... שאוכל לישב בביתי בשלוה והשקט" 184 מתכוון הוא, כנראה, למחלוקת שפרצה בזמנו בין חסידיו לבין חסידי קארלין, שחסידי הורודוק נראו בעיניהם חסידים נחותי־דרגה. נוסח התפילה בבית־התפילה שלו בהורודוק, שנקרא "בית־התפילה של הרב", היה קרוב לנוסח־ווהלין.

ר' ישראל־יוסף נפטר בשנת תרנ"ט (1899) בערך. ו"אוהל" משותף הוקם על קברו, על קבר אביו ועל קבר סבו בבית־העלמין שבהורודוק.

מבין צאצאיו של ר' ישראל־יוסף, נודעה עוד השפעה מסוימת לנכדו ר' יצחק (נפטר בשנת תרס"ח—1908).

כמו כן יש להזכיר את נכדיו ר' אהרן, שגר בלונינץ הסמוכה, ור' משה, הוא הרבי האחרון של השושלת ההורו־דוקאית. ר' משה למד תורה בישיבות וולוז'ין ולידא והיה מטיף מחונן, התקרב אל הרעיון הציוני וזכה להוקרה כללית. על מותו הטראגי מידי הנאצים מספרים עדי ראייה: "שלושה שבועות לאחר הרצח ההמוני של הגברים בהורודוק נוצר הגטו לנשים... בין הנשים היו כמה גברים, שהתחפשו בבגדי נשים, ביניהם הרב ר' משה בר' וולוולה גינזבורג. ה'מיש־צ'אנס' (האזרחים הנוצרים), אשר בדקו את פניהן של המגו־רשות הכירוהו, הוציאוהו והרגוהו" 185.

מלבד המכתבים של ר' ישראל־יוסף, שנזכרו למעלה, לא הניחו אחריהם צדיקי הורודוק דברים שבכתב. צמיחתה של השושלת באה, כנראה, עם בחירת בנו של צדיק לרב, שהיה לרב ולרבי כאחד. מבחינה זו דומה תקומתה של שושלת זו לתקומת השושלת הליבשאית. בענף ההורודוקאי הקטן בלטה רק אישיותם של הצדיקים ר' וולף ור' ישראל־יוסף, שהגדילו במקצת את מחנה החסידים בפינה זו של פולסיה 186 ומצאו להם חסידים, כאמור, במספר מצומצם מאוד גם בפינסק.

ג. השושלת הברזנאית

שלא כשושלת הליבשאית וההורודוקאית, שקמו בפולסיה, צמחה השושלת הברזנאית בווהלין — באותו איזור שבו מצויים היו חסידי קארלין — ומשם חדרה לפולסיה. אף בפינסק היו לשושלת זו חסידים מעטים.

אבי השושלת הברזנאית, ר' יחיאל־מיכל, הידוע בפי החסידים בשם ר' מיכל'ה (פצ'ניק), היה בנו של הצדיק והמגיד ר' דוד הלוי מסטפאן שבווהלין, והתגורר קודם בסטולין בבית חותנו ר' לייב 187. אחר־כך, מן הסתם לאחר פטירת אביו (בראשית שנת תק"ע—1809) 188, קבע מושבו, בתור אחד

178. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 21.

179. זכרון טוב, לר' יצחק מנעסכאיז' הוצא לאור על־ידי י. לנדא, עמ' 94, פיעטרקוב תרנ"ב. ר' שמואל היה אביה של שושלת חסידית עצמאית, שנשכחה אפילו בחוגים חסידיים. יורשו של ר' שמואל בקושיווקה היה בנו ר' מיכל, ובשנת תרנ"ב (1892) היה נכדו ר' שמואל רבי בקושיווקה (זכרון טוב, עמ' 94).

180. בית אהרן, לר' אהרן מקארלין, עמ' 294. במכתב זה נזכר "בני אהרן יחיה" הוא ר' אהרן השני, שנולד בשנת תקס"ב (1802). ר. אשר הראשון נפטר בראשית שנת תקפ"ז (1826).

181. זכרון טוב, לנ"ל, עמ' 93. ממקור זה יוצא כי ר' וולף נפטר לפני חודש תמוז תרי"ט (1859), שכן נכדו ויורש־כסאו בהורודוק ר' ישראל־יוסף מזכיר אותו בצירוף ברכת המתים במכתבו, אשר כתב אל ר' יצחק מנסכיז' באותו זמן.

182. זכרון טוב, שם.

183. עיין עליו: טויזנט יאר פינסק, עמ' 270, 329.

184. זכרון טוב, לנ"ל, שם.

185. עיין דויד־הורודוק, ספר זכרון, עמ' 208 ואילך, תל אביב (ללא ציון שנת הדפוס).

186. זכרונות ואגדות על הצדיקים של השושלת ההורודוקאית שהובאו כאן הועלו בספר: דויד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, עמ' 92, 95, 153, 155, 208, 412. במאמר הכתוב על־ידי אחת מצאצאי השושלת צ. קונדה־גינזבורג, זכרונות, שם, עמ' 97—99, ובספר: יזכור קהילות לונינץ—קוז'נהורודוק, עמ' 36 ואילך, עמ' 139, 194, 207, 218 ואילך, תל אביב תשי"ב.

השושלת ההורודוקאית, כמוה וכמוצאה הקושיווקאית, נשתכחה אפילו מלבם של החסידים, שאין אנו מוצאים לא את זו ולא את זו בין ענפי האילן של השושלות החסידיות ("אילנא דצדיקייא" ווארשה 1927).

187. גרוסמן, שם, עמ' 31, 51. ר' לייב היה לפי מסורת המשפחה תלמידו של ר' שלמה מקארלין.

188. ב"ארכיון החסידות" של דובנוב שבמכון "ייוו"א" בניו־יורק נמצא העתק המצבה של ר' דוד בר' יהודה הלוי מ"מ דסטפאן שנפטר ביום ה', מוצאי יום כיפור תק"ע (1809).

מיורשי אביו, בעיירה ברזנה, לא רחוק מסטפאן (בין סארני לרובנה). בעניין השתקעותו בברזנה מוסרים מקורות חסידיים, שהיא באה לאחר שהוזמן ונתמך על־ידי הפריץ מברזנה, שהתכוון לסייע על־ידי הקמת "חצר" חסידית בברזנה להתפתחות העיירה, ולהפיק מכך טובת־הנאה לעצמו[189]. התגוררותו בסטולין קודם שהיה לרבי גרמה לכך, שר' מיכל קשר עם בני סטולין קשרים שנמשכו גם לאחר־מכן, ובסטולין עצמה וכן בסביבתה (פינסק, לונינץ ועוד) התקיימו "בתי־תפילה ברזנאים", אף־על־פי שמספרם של חסידי ברזנה בערים אלו היה מועט. ייתכן, שפירסומו של ר' מיכל בסטולין נסתייע גם על־ידי כך, שבאותו זמן, אחר תק"ע (1810), עזב ר' אשר הראשון את סטולין ועבר לקארלין.

ר' מיכל נפטר בראשית שנת תר"ט (1848)[190].

בנו־יורשו ר' יצחק עמד בראש חסידי ברנזה עד שנת תרכ"ה (1865)[191]. הוא קנה לו שם כבעל־מופת ועיקר השפעתו היתה על ההמונים. גם נוצרים היו פונים אליו תכופות לקבל עצה וברכה מפיו[192].

אחרי פטירתו של ר' יצחק נפלגה השושלת. חלק ממנה, ובכללו החסידים הברזנאים שגרו בפולסיה, הכירו בבנו של ר' יצחק, ר' יוסף, וחלק אחר — בחתנו של ר' יצחק (שהיה גם בנו של הרבי הליבשאי ר' יחיאל־מיכל) ר' חיים (טויבמאן), שיסד בברזנה שושלת משלו.

ר' יוסף נפטר בעודו צעיר לימים בשנת תר"ל (1870).

בנו הבכור ויורשו ר' אברהם־שמואל שמר באמונה במשך ארבעים ושמונה שנים, עד תרע"ח (1917), את ירושת אבותיו. הוא זכה להערכה גם בעיני המתנגדים והיה בא לבקר אצל חסידיו בערי פולסיה (סטולין, פינסק, לונינץ), כדי לשמור על הקשרים עמהם.

יורשו של רבי אברהם־שמואל מברזנה היו: בנו ר' יצחק השני, ששימש בעת ובעונה אחת גם רב בברזנה והיה מבקר אצל חסידיו בפולסיה[193]. בעיתון "פינסקער שטימע" מיום 12.8.1938 אנו קוראים הודעה: "אורח נכבד בפינסק. ביום חמישי, 11.8 בא לפינסק... הרבי מברזנה, אדמו"ר הרה"צ ר' יצחק פעטשעניק שליט"א מברזנה. הוא מתגורר בבית פייוול מינקאווסקי וישהה כאן עד יום חמישי, 18.8... לשבת הבאה נוסע הרבי ללונינץ". ר' יצחק נפטר בסוף תרצ"ט או בראשית ת"ש (1939); בנו השני, ר' נחום, היה רבי בעיירה הוולינית דומברוביץ (בין ברזנה וסטולין). הוא נספה בשנת תש"ב (1942); הבן השלישי, ר' יוסף, השתקע בסארני[194]. יורשו של ר' יצחק השני, רבי אהרן, התיישב ברובנה. הוא מת ברעב ובקור ביערות פולסיה, ושתי בנותיו כרו לו קבר ב־יער ששימש מסתור לפארטיזאנים.

בראש הענף המקביל לשושלת הברזנאית היו בניו של ר' חיים, ר' גדליה, ובנו השני, ר' אהרן, ואחריו ר' חיים, בנו של ר' אהרן. ר' גדליה ור' חיים נספו יחד עם עדותיהם על קידוש־השם.

אחד מנכדיו של ר' אברהם־שמואל מברזנה, ר' בן־ציון רבינוביץ, היגר לאמריקה ויסד שם בית־כנסת, הנקרא על שם סבו, "בית שמואל".

השושלת הברזנאית לא הניחה אחריה שום ספר ושום דבר שבכתב. כשושלת הליבשאית היתה גם השושלת הברזנאית ילידת התנועה החסידית הוולינית ודומה לה באופיה, בלא המגמה הלמדנית, שהיתה קיימת בענפים אחרים של החסידות באותו זמן. רוב חסידי ברזנה היו מפשוטי העם והאמונה התמימה ברבי חיזקה בלבם את ביטחונם באלהים ושמחתם בחיים.

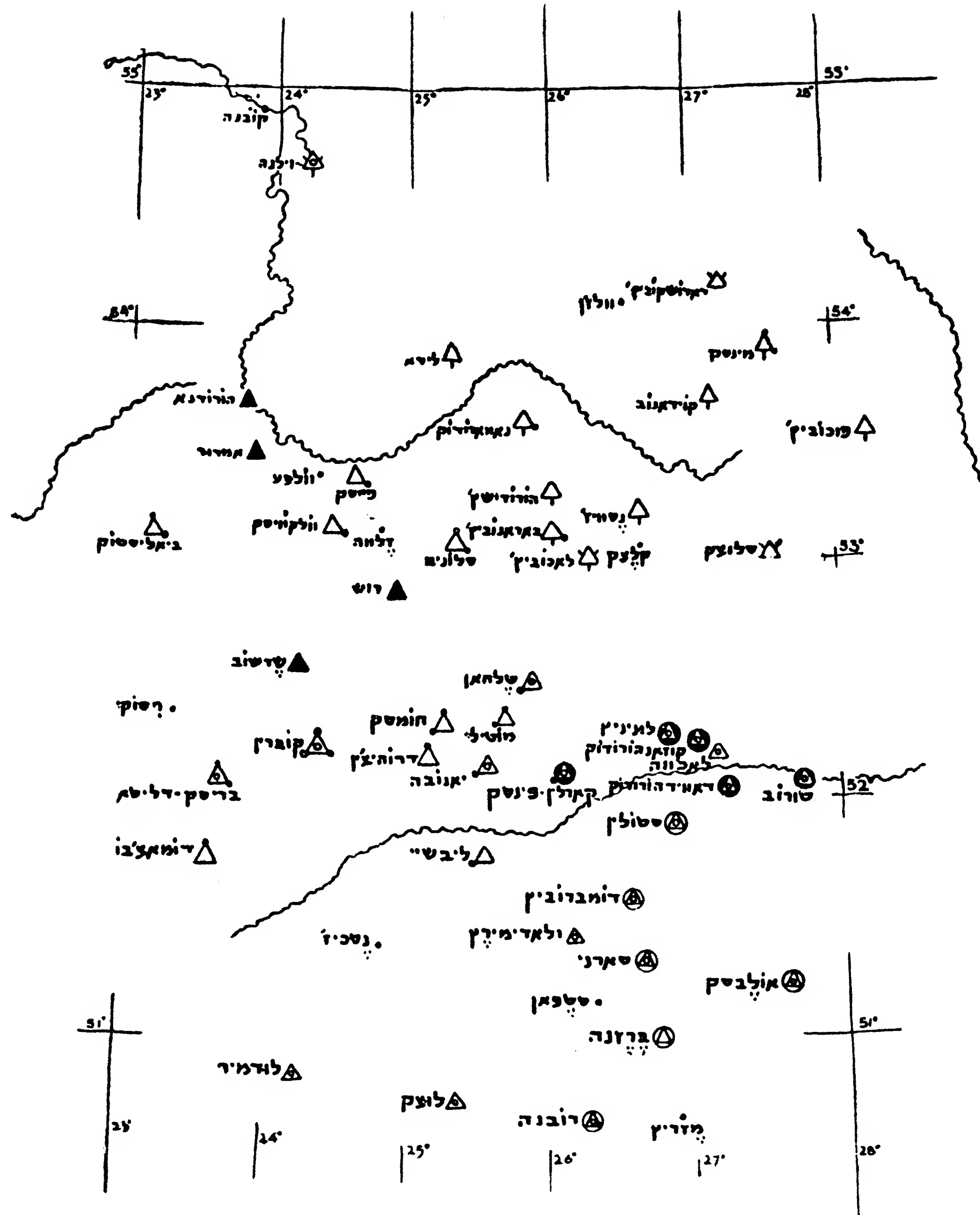
למעלה מארבעים בתי־כנסת ובתי־מדרש היו קיימים בפינסק וקארלין בתקופה האחרונה ורק שישה מהם היו של הסידים: שני בתי־כנסת של שושלת קארלין־סטולין, בית־כנסת אחד לכל אחת משאר השושלות שנזכרו לעיל — ליבשיי, הורודוק, ברזנה — ובית־כנסת אחד שנקרא: "בית־כנסת קונפדראק" (מהמלה: קונפדראציה), בו התפללו חסידים "זרים", שלא היו שייכים בדרך כלל לאף אחת משושלות החסידים, שהיו קיימות בפולסיה. המספר הקטן הזה של החסידים בפינסק וקארלין מעיד, כי למרות הערך הרב של חסידות קארלין בתולדות החסידות היתה פינסק עיר של מתנגדים.

עם חורבנו של בית קארלין־סטולין אבד בימי השואה גם האוצר הגדול של תעודות ומסמכים היסטוריים. אוצר זה, הנזכר במחקרנו פעמים מרובות ושימש מקור לו — הוא הגניזה הסטולינאית — נקרא בפי החסידים בשם "הכתבים הקדושים". היה מצוי במרתפו של בית הרבי הישן (ה"חצר") שבסטולין, ובו, כפי שהובא למעלה, חליפת־מכתבים של צדיקי קארלין ושל בתי־צדיקים חשובים אחרים בכל דברי־ימיה של תנועת החסידות, תקנות שונות, צוואות, כתבי־יד שראו ושלא ראו אור, כתבי־התקשרות של מקובלים, ספרים עתיקים, אלפס, דפוס ויניציה משנת 1522, "ספר הצורף" (1,400 עמוד, 22×35) — כתב־יד של השבתאי ר' יהושע־השיל צורף — קונטרס בכתב־יד של ר' חיים ויטאל, כתב־יד, המיוחס למהר"ל מפראג ועוד. "בלווית נכדה (של הרבנית) — כך כתב דוד־צבי בכלינסקי ז"ל — ירדתי אל המרתף והוצאתי משם תיקים אחדים מלאים מכתבים שונים, והנה הוברר לי כי לא ראיתי בשנה שעברה, בהיכנסי בפעם הראשונה לתוך המרתף בלתי אם עשירית או חלק העשרים מכל הטוב הצפון שם. לפי השערתי, יש שם כאלף מכתבים וכתבים מגדולי החסידים מכל התקופות".

כך אבדו תעודות מקוריות חשובות, שעשויות היו לשמש אבני־בניין יקרות לחקר תולדותינו.

189. א. פצ'ניק, השושלות החסידיות בווהלין: ברזנה, ילקוט ווהלין, אוסף זכרונות ותעודות, חוברת ה', תל־אביב, 1946.
190. גרוסמן, שם ושארית, עמ' 31.
191. פצ'ניק, שם.
192. הנ"ל, שם.
193. גאטליב, אהלי שם, עמ' 30. פינסקער שטימע, 1938, גל' 32 (577), עמ' 4.
194. פצ'ניק, שם; ד"ר ג. ביגיל, עיירתי ברזנה, עמ' 23 ואילך, תל אביב, תשי"ד; בספר זה פרטים על אחרוני השושלת; י.ל. יונתן, נוף וגזע, עמ' 10 ואילך, תל־אביב, 1955.

מפת החסידות הליטאית

חסידות: קארלין, קוידאנוב, ליבש"י
אמדור, קוברין, ברזנה
לאכוביץ, סלונים, הורודוק

נספחים

כתבי־יד מתוך הגניזה הסטולינאית *

1. אברהם מקאליסק, איגרת אל ר׳ נחום מצ׳רנוביל לטובת ארץ־ישראל.
2. אברהם־יהושע־השיל מאַפטה, איגרת ברכה לר׳ אשר הראשון מקארלין לראש־השנה.
3. הנ״ל, איגרת בדבר מחלוקת בענייני שחיטה באולבסק, משנת תק״ע (1810).
4.• אהרן הגדול מקארלין, תוספות שלו בפנקס קהילת נסוויז׳.
5.• הנ״ל, איגרת אל אחד מחסידיו, ר׳ דוב־בער, על עיקרי החסידות.
6.• אהרן השני מקארלין, איגרת לחסידיו בעניין קניית בית־כנסת של ר׳ מנדל מוויטבסק בטבריה.
7. הנ״ל, איגרת על קדושת ארץ־ישראל.
8.• הנ״ל, איגרת לחסידי קוז׳ניץ.
9. הנ״ל, איגרת לחסידיו בדבר כספי ה״מעמדות״.
10. הנ״ל, איגרת ובה בקשה מאת בני משפחתו שלא יצומו בתענית־אסתר.
11. הנ״ל, נוסח של תפילה.
12.• הנ״ל, איגרת לבני משפחתו בענייני רפואה [נמצאת בידי צאצאיו].
13.• הנ״ל, איגרת בענייני משפחה, מראשית חודש אב תרכ״ו (1866) ומיום טו״ב באב תרכ״ו (1866) [נמצאת בידי צאצאיו].
14. לנ״ל, איגרת מאת בעלי ה״חלוקה״ בארץ־ישראל, בה הם ממנים אותו ל״אמרפל הגדול והכולל״.
15.• אשר הראשון מקארלין, מכתב אל ר׳ יוסף מפינסק בנוגע לרדיפות שסבלו חסידיו.
16.• הנ״ל, איגרת אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, מהגניזה הסטולינאית, שם היתה במקור ובהעתק.
17.• הנ״ל, קול־קורא לטובת ארץ־ישראל.
18. הנ״ל, איגרת לאחד מחסידיו, ר׳ אברהם־יעקב, על כוונת התפילות בראש־השנה.
19. הנ״ל, איגרת אל סוחרי מלח בקרמנץ, שלא יחללו את השבת.
20. הנ״ל, איגרות אל בנו ר׳ אהרן השני בענייני משפחה.
21. הנ״ל, שני פנקסים המכילים ענייני צוואה וענייני משפחה.
22. הנ״ל, סגולות וקמיעות.
23. הנ״ל, רשימת ספריו.
24. הנ״ל, שוברות־קבלה על הכספים ששלח לארץ־ישראל.
25.• אשר השני מסטולין, איגרת אל חסידיו לאחר פטירת ר׳ אהרן השני, משנת תקל״ב—ל״ג (1872—1873) [נמסר למחבר על־ידי ע. בן־עזרא, תל אביב].
26. ברוך ממז׳יבוז׳, איגרת אל איש אחד — ר׳ יעקב־שמעון — בדבר נסיעה של משפחה אחת לראשקוב, מיום א, פרשת ויקהל, תק״ע (1810).
27.• דוב־בער ממזריץ׳, איגרת אל ר׳ אליעזר הלוי ואל ר׳ חיים מפינסק לטובת ר׳ אהרן הגדול מקארלין.
28. דוד הלוי מסטפאן, איגרת אל יהודי רוקיטנה בדבר התנהגותם.
29. יחיאל־מיכל מזלוצ׳וב, מכתב.
30.• ישראל הינוקא מסטולין, הצוואה שלו לבני המשפחה, מיום ב׳ בטבת תרפ״א (1920) [ההעתק נמצא בידי חסיד ממקורבי ה״חצר״ הסטולינאית].
31.• הנ״ל, צוואה שלו לחסידיו, מיום י״ב בתמוז תרפ״א (1921) [ההעתק נמצא בידי הנ״ל].
32. ישראל מקוז׳ניץ, איגרת תנחומים לר׳ אשר הראשון מקארלין שנתאלמן, מיום איסרו־חג סוכות תקס״ב (1801).
33. ישראל מרוז׳ין, איגרת לר׳ אהרן השני מקארלין בעניין איסוף כספים לטובת ארץ־ישראל, מיום ראש־חודש טבת תרי״ג (? 1852).
34. הנ״ל, איגרת ידידות לר׳ אהרן השני מקארלין (כתובה בקנה), מיום י״ט באלול תר״ח (1848).
35. לוי־יצחק מברדיצ׳ב, פסק־דין בעניין סכסוך בין שני יהודים מפטריקוב (בגליל פינסק), משנת תק״מ (1780).
36.• מרדכי מקרמנץ, צוואה, מיום ג׳ בתמוז תק״פ (1820).
37. מרדכי בר׳ נחום מצ׳רנוביל, איגרת בענייני שחיטה באולבסק.
38.• משה־לייב מסוסוב, איגרת לחסידים, משנת תקנ״ו (1796).
39. ספר הצורף לר׳ יהושע־השיל צורף.
40.• ספר הצורף לר׳ יהושע־השיל צורף, דף ס״א.
41.• ספר הצורף לנ״ל, הקדמות ודברי־סיום מאת מעתיקי כתב־היד.
42. פנחס מקוריץ, מכתב.
43. קונטרס כתב־היד המיוחס לר׳ חיים ויטאל.
44.• שטר־התקשרות של תלמידי האר״י ור׳ חיים ויטאל מיום כ״ה באב של״ה (1575).
45. שטרי־מכר על בתים בירושלים וטבריה על שמו של ר׳ אהרן השני מקארלין.
46. שטרי־מכר על בתים בירושלים וטבריה על שמו של ר׳ ישראל הינוקא מסטולין.
47.• שלמה מקארלין, איגרת לר׳ אהרן סגל מוויטבסק.
48. שמואל־אברהם שפירא מסלאווטא, איגרת־תשובה על ההזמנה לחתונה של ר׳ אהרן השני מקארלין.
49.• תקנות מפנקס קהילת נסוויז׳, מיום י׳ באדר ראשון תקכ״ט (1769).
50. תקנות של חברת משניות ביאנובה, חתומות בידי ר׳ אהרן השני מקארלין, מיום י׳ בניסן תק״צ (1830).

* כתבי־היד המסומנים בכוכב העתקיהם נמצאים בידי המחבר בשלימותם.

מן הגניזה הסטולינאית

[1]

שטר־התקשרות של תלמידי האר״י ור׳ חיים ויטאל
(שנת של״ה, 1575) *

״אנחנו ח״מ קבלנו עלינו להיות בחברה אחת לעבוד את השי״ת ולעסוק בתורתו יומם ולילה ככל אשר יורנו מורינו הרב החכם השלם האלהי כמוהר״ר חיים ויטאל נר״י ונלמוד עמו בחכמת האמת ונהיה נאמני רוח ומכסים דבר מכל מה שיאמר אלינו ולא נטריח עליו להפציר בו יותר מדי מהדברים שאינו רוצה לגלות לנו ולא נגלה לזולתנו שום סוד מכל מה שנשמע מפיו בדרך האמת וגם לא מכל מה שלימד אותנו לשעבר ואפילו ממה שלימד איתנו בחיי מורינו הרב הגדול כמהר״ר יצחק לוריא אשכנזי ז״ל בכל אותו הזמן ואפילו מה ששמענו מפי מורינו הרב ז״ל הנז׳ לא נוכל לגלותו בלי רשיתו אחרי שלא היינו מבינים הדברים האלה על ידו שהיה מחזירם לנו וקבלה זו היא בשבועה חמורה בשי״ת ע״ד מוריו הרב כמהר״ר חיים נ״י הנז׳ והמשך קבלה זו היא מהיום ועד עשרה שנים רצופין והיה זה יום ב׳ כ״ה למנחם השל״ה ליצירה פה צפת תוב״ב והכל שריר וברור וקיים״.

[2]

״ספר הצירף״ לר׳ יהושע השיל צורף **
(נולד שצ״ג [1633], נפטר ת״ס [1700] או ת״פ [1720])

הקדמות מעתיקי כתב־היד

״בס״ד, אמר המעתיק הראשון. זה ספר הצירף הנמצא בבית אדונינו, מורינו ורבינו, הרב ריב״ש זצוקללה״ה, והי׳ כתוב עליו בזה הלשון: הספר הלז חברו ויסדו ה״ה החכם השלם רוח ה׳ דיבר בו ומלתו על לשוני כבוד שמו מו״ה העשיל צורף מ״ק קראקא אשר היה רוח אחרת אתו, כמאמר הכתיב לב טהור ברא לי וכו׳ ומן שמיא הוה דזכי לי לכמה וכמה סודות נפלאים ונוראים ומסמך סמך לפו (להו?) כמעט רובם ככולם על פ׳ קטנה שבתורה שהיא שמע ישראל, כאשר תראה אתה הקורא בעז״ה והמה כתב יד המחבר עצמו, כאשר תראה אתה המעיין בדף ק״ל ומתוך כתלי כתבו ידע בו כי איננו שכל אנושי. ובפרט שמבואר איך חיבור ארבעה ספרים כמות זה על פסוק שמע ישראל. ע״כ (עד כאן) לשון אשר נמצא כתוב עליו. ואביו של המחבר הי׳ שמי ר׳ יוסף כמבואר דף ת׳ ברשימה המתחלת ״תשלט״ בסוף הרשימה. ושם מבואר שנצ־נצה בו נשמת משיח. וכמו שסיפר לי הרבני מו״ה שבתי מראשקוב זללה״ה בשם ריב״ש, ואמר לי בזה הלשון: באשר שבשנת ת״ח הי׳ עת רצון קול ה׳ יחולל אילות להוליד נשמת משיח. וכאשר היה בעו״ה קיטרוג ר״ל קיבל אותה הרב המחבר וחיבר כמה ספרים ע״י מעשה התשובה שהי׳ בידו בעת. ועיין בדף ל״א שכתב המחבר וכן היה בזמנינו ודף (?) אפשר כיון לזה. וספר זה הוא חלק רביעי. כמו שכתב המחבר בספר זה כמה פעמים. והמחבר היה צורף כמו שכתב בדף תט עיין שם. וסיפר לי מו״ר ר׳ שבתי שהיה בדעת הריב״ש להעתיקו. ונתן לו להעתיקו ולא גרמה הזמן עד שנתבקש הרב ריב״ש בישיב׳ של מעלה ובא בן הרב ר׳ צבי הירש זללה״ה ולקח מביתו הספר הזה עד שנתגלגל הדבר לעת ובא הספר הזה ליד בן ר׳ צבי הירש ה״ה החכם מו״ה אהרן נ״י והסכים בדעתו לדעת רבי ומורי ישעי׳ הלוי אשר היה מ״מ ב״ק דינאוויץ להעתיק את הספר הזה בראות את יקר הספר הזה אשר הולך לאיבוד כי הדפין הולכין למחוק. והנה קמתי אני הצעיר אשר מתאבק תחת רגלי הצדיקים, וציוה לי הרב מו״ר הרב ר׳ ישעי׳ להעתיקו, וגם בכתב שלח לי, וכה כתבו ואעתיק אותו אות באות. הנה אחדש״ט מודיע שהייתי ב״ק קאסניטין וראיתי ספר הצורף אצל התורני מו״ה אהרן נכד הבעש״ט ודברתי אדות הספר הלז שיהי׳ מועתק ויתגלה הספר הלז לאור עולם והזכרתי את רפ״מ שם שיוכל רפ״מ להעתיקו והסכימו וקבלו עליהם שיהיה רפ״מ אצל אחד מאוכלי שולחני הן בחול והן בשבת. כי האיש הנ״ל קיבל על עצמו בפני בחשק ובאהבה רבה. וייחודו חדר מיוחד לכתיבה ובכן אם רצונו הטוב ליסע לשם מה טוב ומה נעים. ע״כ תורף (תוקף) האגרת של מו״ר הרב המגיד מו״ה ישעי׳ הלוי. ובאשר שכמה שנים מימות ר׳ שבתי מראשקיב הייתי חושב תמיד איך יבוא לידי ואקיימנה ואעתיק אות באות כמו שעשיתי עתה. ובאשר שראיתי את הספר והנה הוא מראה מקום מדף לדף ואמרתי בלבי ארשום כל דף ודף. אך ורק שרבו כמו שרבו הכתב שעל הגליון. וא״א להעתיק דף על דף ממש ועשיתי ברצוני והבאתי כל ההגהות אשר היו בגליון בתוך הדף. אך זאת עשיתי בכל גליון וגליון רשמתי אותו בשני חצאי לבנה כזה (מראשיתו וכזה) מאחריתו. ובאשר שמצאתי עוד כתב אחר על הגליון

* העתק שטר ההתקשרות נעשה בסטולין על־ידי דוד־צבי באכ־לינסקי ז״ל בשנת 1937. החתימות הועתקו בידו על־גבי נייר שקוף. לפי הודעתו היו כעשר חתימות, והוא לא העתיק מהן אלא שבע (עיין: ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה המישית, עמ׳ 125 ואילך, ירושלים 1940; ג. שלום, שטר ההתקשרות של תלמידי האר״י, שם, עמ׳ 133 ואילך); לעיל, חסידות קארלין־סטולין.

** כתב־יד זה, כפי שהודיע לי מר דוד־צבי באכלינסקי ז״ל, היה של שני כרכים והחזיק אלף וארבע מאות עמודים (35×22 ס״מ). כאן ניתנות הקדמות המעתיקים, שכן כתב־היד, שנמצא בין ה״כתבים הקדושים״ של הגניזה הסטולינאית, לא היה גוף כתב־היד אלא העתקה הימנו. הקדמות אלו מעידות על הגלגולים שעברו על כתב־היד, שהיה בשעתו ברשותו של הבעש״ט, והעתק שלו הגיע לבית גנזיו של ר׳ אהרן השני מקארלין. כמו כן ניתן בזה דף אחד (דף ס״א) מגוף כתב־היד (עיין ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה ה׳, עמ׳ 126 ואילך, ירושלים 1940; הנ״ל, על ״ספר הצורף״ לר׳ יהושע העשיל צורף, ״ציון״, שנה ו׳, עמ׳ 80—84, ירושלים 1941).

ורשמתי אותו ברשימה זו בתוך זו מראשיתו כזה ((מאחריתו כזה)) כדי להודיע שהוא כתב אחר. ואח"כ מצאתי שהכתב ההוא הוא כתב בן המחבר כמו שמבואר בדף ר"ל ע"א יע"ש והכתב הזה הי' ישן נושן עד שהולך למחוק. ומן שמיא הוא דזכי לי להיות מעתיקו וב"ה שלא עזב חסדו מאתי ומעם הרב בעל המחבר שנתן לי כח וראי' טובה להעתיקו. וחסדי ה' אזכיר ותהלתו אספר שנתן לי רשות לראות במקום שאין בני אדם רואין כי נמחק הכתב מרוב ימים ושנים. וגם הכתב הי' קטן מאוד ובלתי ע"ה (עזרת־השם) לא הי' להעתיקו. רק השם הי' עמי ועזר לי. ועל הטוב יזכר שם החכם ר' אהרן נכד הבעש"ט ששאל לי הספר לביתי כי בראותי כי גדלה העבודה ולא ליום היא המלאכה. לכן הוכרחתי לשאול הספר לביתי מכח צוק העתים שלא יכולתי לישב חוץ לביתי כי אם אין קמח אין תורה. וב"ה (ברוך־הוא) שעזרני עד כה להעתיקו וזכות בעל המחבר וזכות הרב ריב"ש וזכות כל הצדיקים אשר הי' רצונם להעתיק הספר הלז יעמוד לי שאהי' מהעובדים את השם באהבה וביראה כרצון השם כ"ד המעתיק הראשון יהושע במה"ו אהרן מדינאוויץ מתגורר ב"ק דינאוויץ.

והיות כי הספר הלז הי' ג"כ בבית גנזי רבינו הקדוש איש אלקים הרב המגיד זצוקללה"ה מטשארנבל אשר נשאר לו לברכה מאביו הצדיק בוציו"פ(?) (בוצו"פ=בוצינא ופרישא) שהעתיקו מגוף הספר שמצא כתוב בבית הצדיק הרב רי"ה (ישעיה הלוי) מדינוויץ, ואחרי הלקח (הלקח) ארון ה' מאתנו נתחלק לבניו בני אל חי לשלושה מהם עפ"י הגורל כי הי' מכורך בג' חלקים, וחלק האמצעי כנגד הראשון והאח־רון. ותנאי הי' ביניהם שכל אחד מהבנים שירצה להעתיקו לעצמו ונתנו לו כולם להעתקה. וראשון הוא לכם לפתוח בהעתקה הרב המפורסם מו"ה אהרן שליט"א בן רבינו הנ"ל ע"י הכותב מרדכי בן רבקה מקאוולי. ואחריו יאיר נתיב יושר לכת אחיו ר"מ (ר' משה) ישמח משה במתנת חלקו אשר עלה עליו הגורל חבל בנעימים וזכה בגורל בחלק האמצעי מגנזי אביו ז"ל ומחובר לטהור טהור גברא זה משה האיש להעתיק לעצמו גם החלק הראשון והאחרון ג"כ ע"י הכותב הנ"ל וטובים השנים מן האחד להעתיקם גם יחד לזה ולזה. ועתה נתעורר שלישי בקודש קרוב הבנים ה"ה הרב מו"ר אהרן מקארלין ונפשו איוותה להעתיק לעצמו הספר הלז ג"כ ע"י הכתוב (הכותב) הנ"ל ועל כי שארם ובשרם הוא נתמלא רצונו הטוב ברשיון להיות הספר הקדוש הזה בבית גנזיו מצוי ע"י הכותב ההוא המתגורר פה בטשארנאביל. ויען כי החלק האמצעי כפי שנתחלק בגורל בין האחים צי"ע (צדקתם יגן עלינו) יש בו דפין יותר מהחלקים בכפלים כאשר עוביו נראה לעינים, וכי קשה הוא לנטילת ידים לכן חלקו הכותב לשנים. בספרו של הרב המפורסם מוהר"א מכבר וגם עתה זה פעמיים. ונראין כולם זו"ז כמעט בשוה וככה למראה עינים נאוה ויאמרו הכל יישר חילא לפעלא טבא, אשר כולם ישתוו כמעט במראה וקומה, ובין כולם תורת ה' תמימה, כי כולם תלוין זה בזה. ובזכות המחבר נזכה במהרה לומר הנה אלקינו זה, והמעיין יתהלך במישרים ולאחד יחבר הדברים":

מגוף כתב־היד

"ששים (ששים בכאן החילותי לכתב אחר י"ב שנה מן ד"ר ודו"ר ואחר י"ב ימים עיני דילי מן יום ה' בז' ניסן תל"ד עד יום ב' ח' אייר תל"ד כידוע לי יה"ר שיחשוב קב"ה י"ב ימים לי"ב שנה שנה שלימתא של ו' שנה להשלים ו' מדה של קב"ה בשחרית עם ו' מדה של קב"ה דערבית שכל ו' דא סוד דור ודור ששים ושש שיתעירר קב"ה בעלמא לאות ו' של וזכרתי את בריתי יעקב כידוע לי וביום ח' אייר הנ"ל החילותי לכתב... ודוק)".

[רסד ע"ב] "ישועתך... בכור יהושע העשיל בכור שור שנולד ביום ו' ו"ו ימים לחדש אייר שנת שצ"ג לפ"ק".

[דף סא] "**רזא** דמלה כתיב לגבי צור שאיהי קרתא חייבתא אתמר בה ונתתי אותה לצחיח סלע משטח חרמים תהי' בתוך **הים** וכתיב עוד ונתתיך לצחיח סלע משטח חרמים תהי' לא תבנה עוד כי אני יהוה נאום ולי אדוני כה אמר אדוני יהוה וכו' הלא מקול מפלתך וכו' וכתיב והרסו חומותיך ובתי המדתך יצתו וכו' כלא אתמר בקרתא חייבא הנקראת **בח** אלפין של אתוון מטר פולין דא פולין גי מקול דאתמר ביה קנה וסיף קמלו דא הרסו חומתיך כזה רזא דמלה כח של מטרפולין דא הן אתוון סביבותיו מסוד פנים ואחור חח אתוון גליפין כזה לחק עהכים נישצזמכס. דה חושבנא של הה אתוון של בשגם הוא בשר כלל חושבנא ששים רבוא ח אתוון דששים רבוא מסטרא דנחש הקדמוני לפי פי הזוהר בראשית קפד דאתברך גכ בששים רבוא את זה לעומת זה הוא גכ בשר דאתמר בה קץ כל בשר בא לפני. ואמר רש דא מלאך המות רל' אשם התלוי דאיהו אשם ו' לשון שקר דא כבפט בדג. דא גי קד הסנה והיו ימיו מאה ועשרים שנה. אורינו ם דקוזפר' דקיטרא נ"ל בגין איהו אשם ו' בקץ כל בשר דא קץ שם להושך דילה בקצה של בגמר דלתות מן האח שנשברו דלתות דהוה בכל ד' ששים רבוא בכרס אחד דא אתמלא בכרס אחד הה פעמים אלקים מסטרא דאלהים אחרים דה הה פעמים אלהים דא חושבנא ששים רבוא מחושבנא הה אתוון בשגם הוא בשר מחושבנא ו' אתוון שאתבני סביבות מטרפו־לין. וכדין צווח ירושלים וי בגין דאסתלק מינה נהורא של הה פעמים אלהים מסטרא דאלהים חיים ומלך עולם. כח של תרין מקדשין הה דהוה כל ה' כליל ה אלהים ה פעמים אלהים כה אנפין דא תל תל ים כל דא מתהדר לעתיד ואתבנא הה מלאך ה' אלהים בים (כמו שנא ויסע מלאך האלהים דאיהו שורש שם ח' קנה כהת שירה שנעץ בים דא כהתי גי וכפטיש דא גי יהוה מטה משה) מסטרא דמשה שיפן כה וכה רל דא איהו הה אתוון של בשגם הוא בשר שאיהו כליל חושבנא של הה פעמים אלהים חיים דאית ביה כה כה אתוון מחושבנא **ים** שנחית בעומקי בתהו**ם** ים דאתמר ביה ותשליכם מצולה בלבב ים ים כנל וכדין בכה כה אתוון של הה פעמים אלהים דיליה דסליק כחושבנא דתלת עלין **ש** מן די אתוון דאתמר ביה וכפטיש יפוצץ סלע דא בההיא שדי יתבר חילא של ששים רבוא קליפין דשדים שהם מסטרא דנחש עלי צור **דנעץ** בים דא קץ כל בשר דזוהמת בשגם הוא בשר שכלל חושבנא

גי אתווין סביבות מטר פולין יתברו חיליהון של ח קנה ח של ששים רבוא דא חומת צר יהרסו שלא תבנה עוד ותהיה צר מטרפולין לצחיח סלע כלא כנפים דקנא דא וי אתווין דיליה יתבלעו תוך ים ויטבעו בים כה כה ביד אנפין וכפטיש יפוצץ סלע דא יד די מחית לצלם דזוהמת קין גי עמים דילי׳ מה שנתאספו ביה שנאמר תחילה העמים נסבה אלי דא כולין יטבעו וינערו רשעים בים סוף ואתתקין מה קנה וי אנפין הנל בסוד הנה מחושבנא יו דא ר פעמים ו דא ו פעמים י (?) גי הנה לפי פי׳ הזוהר (תסח תסט)״ *.

דברי־סיום של מעתיקי כתב־היד

״אמר המעתיק הראשון עד כאן נמצא כתיבת יד המחבר ה״ה הגאן מו״ה יהושע העשיל במהו׳ יוסף מ״ק קראקא והעתקנו כמו שמצאתי וכמו שהקדמתי בתחילות כתיבות הספר. ע״כ נגמר העתקה זו היא ההעתקה שניה ביום ה׳ פ׳ ראה כ״ח לחודש מנחם אב דהאי שתא תקמ״ב לפ״ק ע״י הק׳ יהושע במהור״ר אהרן נ״י מדינאוויץ מתגורר בק״ק דינאוויץ.

ועתה אני הכותב מרדכי בן רבקה אומר הנני לזמר בשבחין לאל הגומר עלי להעתיק זה חלק רביעי והוא חלק האחרון מספר הצורף הלזה לסימו עזרני ואקוה לאל אשר ירוממני וישוב ירחמני ובמהרה יושיענו, וזכות המחבר עלינו יופיע ויוגבר למען לא יחסר לנו שום דבר וכי הספר הזה מרוב גודלו ועוביו נחלק לארבעה חלקים, וזכות המחבר לנצח לנו יקום, להיות בספרי צדיקים אשר לזכרון בספר המה חקוקים, גם אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו נהיה מעובדי השם שומרי מצות וחוקים ובו ית׳ להיות דבוקים״.

* הערה: בגוף כתב היד המקורי קיימים סימנים מעל האותיות השונות דבר שנבצר מאתנו להעתיקו כאן מפאת המחסור באותיות מסוג זה בבית הדפוס. בספרו של מחבר המאמר ״החסידות הליטאית״ הובא כתב יד זה בתעתיק על פי המקור.

בית־הכנסת ע״ל חסידי קארלין בטבריה

ג.

שושלותיה של חסידות קארלין וענפיה*

ר׳ אהרן הגדול מקארלין (תצ״ו—תקל״ב)

ר׳ אשר הראשון מקארלין=סטולין (תק״כ—תקפ״ז)

ר׳ שלמה מקארלין (נהרג תקנ״ב)

ר׳ אשר מקארלין־סטולין בנו של ר׳ אהרן הגדול מקארלין (תק״כ—תקפ״ז)

ר׳ אהרן השני מקארלין־סטולין (תקס״ב—תרל״ב)

ר׳ אשר השני מסטולין (תקפ״ז—תרל״ג)

ר׳ ישראל ה״ינוקא״ מסטולין (תר״ל—תרפ״ב)

ר׳ משה מסטולין (נספה בשואה, תש״ב)

ר׳ אלימלך מקארלין (נספה בשואה, תש״ג)

ר׳ יעקב באמריקה (נפ׳ תש״ו)

ר׳ יוחנן בלוצק (נפ׳ תשס״ז)

ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ (תק״ב—תק״ע)

ר׳ נח מלאכוביץ׳ (תקל״ד—תקצ״ג)

ר׳ מרדכי השני. מלאכוביץ׳

ר׳ אהרן מלאכוביץ׳ (נפ׳ תרמ״א)

ר׳ נח מלאכוביץ׳ (נפ׳ תר״פ)

ר׳ יוחנן מלאכוביץ׳ (נספה בשואה, תש״ב)

ר׳ משה מקוברין (תקמ״ד—תרי״ח)

נכדו ר׳ נח־נפתלי מקוברין (נפ׳ תרמ״ט)

ר׳ אהרן מדומאצ׳בו (נפ׳ תרס״ח)

ר׳ דוד־שלמה מקוברין (נפ׳ תרע״ט)

ר׳ משה־אהרן מקוברין (נספה בשואה, תש״ב)

ר׳ ברוך באמריקה (נפ׳ תש״ט)

ר׳ אברהם מסלונים (תקס״ד—תרמ״ד)

ר׳ מנחם־נחום מביאליסטוק (נפ׳ תרע״ח)

ר׳ מאיר־שלום מביאליסטוק (נפ׳ ת״ש)

נינו ר׳ אברהם השלישי בטבריה (נולד תרמ״ט)

נכדו ר׳ שמואל מסלונים (תר״י—תרע״ו)

ר׳ אברהם השני מסלונים (תרמ״ד—תרצ״ג)

ר׳ שלמה מסלונים (תרע״ב — נספה בשואה, תש״ד)

ר׳ יששכר־אריה מסלונים (תרל״ג—תרפ״ח)

נכדו ונכד ר׳ אשר הראשון מקארלין: ר׳ שלמה־חיים מקוידאנוב (תקנ״ז—תרכ״ב)

נכדו ר׳ יעקב מנובומינסק

ר׳ נח מהורודישץ׳ (נפ׳ תרס״ד)

ר׳ אברהם מפוחוביץ׳

ר׳ ברוך־מרדכי מקוידאנוב (תקע״ח-תרל״א)

ר׳ אהרן מקוידאנוב (נפ׳ תרנ״ז)

ר׳ יוסף מקוידאנוב (תרי״ד—תרע״ו)

ר׳ נחמיה מקוידאנוב (תר״כ—תרפ״ז)

ר׳ שלום־אלתר מקוידאנוב (תרס״ו — נספה בשואה, תש״א)

ר׳ אורי מסטרליסק ה״שרף״ (נפ׳ תקפ״ו)

ר׳ יהודה־צבי מסטרטין (נפ׳ תר״ד)

ר׳ משה מלודמיר

ר׳ שלמה מלודמיר

ר׳ נחום מלודמיר

ר׳ גדליה

ר׳ אורי־אהרן מקאליש

ר׳ משה מסטאניסלאב

סימנים: | — תלמיד; || — בן, נכד; ||| — חתן

* פרטים כרונולוגיים על הצדיקים בשני הדורות האחרונים נמסרו למחבר על־ידי צאצאיהם

בתי־אבות חסידיים אחרים בפולֶסיה

[א] השושלת הליבשאית והברזנאית*

- **ר׳ דוד הלוי המגיד מסטפאן**
  - ||| ר׳ שמריהו מליבשיי (נפ׳ תר״ו)
    - || ר׳ אברהם אבא מליבשיי ויאנובה (נפ׳ תרכ״א)
      - || ר׳ חיים־יצחק מליבשיי (נפ׳ תרל״ט)
        - || ר׳ אבא ביאנובה (נפ׳ תרפ״ד ?)
        - || ר׳ יעקב־לייב מליבשיי (נפ׳ תרפ״ב)
          - || ר׳ יצחק אהרן מליבשיי (נספה בשואה)
    - || ר׳ יחיאל־מיכל מליבשיי
  - || ר׳ יחיאל־מיכל מברזנה (נפ׳ תר״ט)
    - || ר׳ יצחק מברזנה (נפ׳ תרכ״ה)
      - || ר׳ יוסף מברזנה (נפ׳ תר״ל)
        - || ר׳ אברהם שמואל מברזנה (נפ׳ תרע״ח)
          - || נכדו ר׳ בן־ציון רבינוביץ באמריקה
          - || ר׳ יצחק השני מברזנה (נפ׳ תרצ״ט או ת״ש)
            - || ר׳ אהרן ברובנה (נספה בשואה)
          - || ר׳ נחום בדומברוביץ (נספה בשואה תש״ב)
          - || ר׳ יוסף בסארני
      - ||| ר׳ חיים מברזנה בנו של ר׳ יחיאל־מיכל מליבשיי
        - || ר׳ אהרן מברזנה
          - || ר׳ חיים מברזנה (נספה בשואה)
        - || ר׳ גדליהו מברזנה (נספה בשואה)

סימנים: || — בן, נכד; ||| — חתן

* פרטים כרונולוגיים על הצדיקים בשני הדורות האחרונים נמסרו למחבר על־ידי צאצאיהם

[ב] השושלת ההורודוקאית*

- **ר׳ שמואל הלוי מקושיבקה**
  - || **ר׳ וולף מהורודוק**
    - || **ר׳ דוד מהורודוק**
      - || **ר׳ ישראל־יוסף הלוי מהורודוק (נפ׳ תרנ״ט ?)**
        - || נכדו ר׳ ברוך מהורודוק
          - || ר׳ יחיאל מהורודוק
        - || ר׳ אלתר מהורודוק
          - || ר׳ יצחק מהורודוק (נפ׳ תרס״ח)
            - || ר׳ וולף השלישי מהורודוק
        - || ר׳ וולף השני מהורודוק
          - || ר׳ אהרן בלונִיניץ (נספה בשואה)
          - || ר׳ משה מהורודוק (נספה בשואה)

* פרטים כרונולוגיים על הצדיקים בדורות האחרונים נמסרו למחבר על־ידי צאצאיהם.

יא אכסף נעם שבת

פיוט זה, שחובר על־ידי ר׳ אהרן הגדול, נקרא בפי החסידים בשם ״הזמר״, והוא מושר על־ידי חסידי קארלין וענפיה בכל ערב שבת ומוצאי שבת. לפיוט זה נוצרו ניגונים רבים מאוד. הניגון שלפנינו נקרא בפי חסידי קארלין בשם ״ניגון הינוקא״. עכשיו הוא נקרא גם בשם ״ניגונו של ר׳ אהר׳לה״. לפי המסורת, שנוצרה ונפוצה בקרב החסידים, ניגן ר׳ אהר׳לה, בנו של ה״ינוקא״ ניגון זה על כינורו, שעה שהוצא להורג על־ידי הנאצים בוואַרשה. בפי חסידי קארלין רבים מכונה הניגון הזה גם בשם ״הניגון הקדוש״, והוא מושר בהתלהבות רבה בתפילת ״היום הרת עולם״ לזכרו של הינוקא, ביום ב׳ של ראש השנה, הוא יום פטירתו.

יה אכסוף נועם שבת

זמר לשבת לר׳ אהרן הגדול מקארלין

[מניגוני קארלין כפי יהושע מירון, בן ר׳ פייבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

אשת חיל

ניגון שמחת תורה לאחר הקפות

[מניגוני קארלין, מפי יהושע מירון, בן ר׳ פייבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

משלי לא, י׳

אשת חיל מי ימצא, ורחוק מפנינים מכרה.
בטח בה לב בעלה, ושלל לא יחסר.
גמלתהו טוב ולא רע, כל ימי חייה וכו׳

מנוחה ושמחה

זמירות לליל שבת

[מניגוני ליבשיי. מפי דוד כהן, תל־אביב. רשם יהויכין סטוצ׳בסקי]

בשלוה

סוף

מן הסימן עד הסוף

הצילני נא מיד אחי

[מניגוני קארלין. רשם משה ביק]

בניגון עצוב זה היו חסידי קארלין מזמרים את הפסוקים שבגוף התווים בשעת שלוש הסעודות בשבתות שאחר חג הסוכות, משום שאז החלו ברוסיה ימי הגיוס לצבא.

כל ברואי מעלה

[מניגוני קארלין. מפי יהושע מירון, בן ר׳ פייבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

פיוט זה, שנתחבר בידי הפוסק והפייטן ר׳ משה בר׳ יצחק אלשקר (רכ״ה—ש״ב, 1465—1542), ובחלקו הראשון, כפי שסבורים נתחבר בידי שלמה אבן גבירול, נכנס לסידורי תפילה שונים ונתקדש במיוחד בידי חסידי קארלין וגם נכלל בסידור תפילה שלהם ״בית אהרן וישראל״ — בסדר תיקון חצות.

ביבליוגראפיה

אבטיחי א השושלת הברזנאית, סטולין, ספר זכרון, העורכים א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל־אביב תשי״ב.

אגרת הקודש, חלק ב׳ מספר לקוטי אמרים... מנחם מענדיל מוויטעפסק... אברהם... קאליסקא... הנהגות הרב הקדוש מלעכ־וויץ ורבי חיים חייקל, למברג 1911.

אהרן מקארלין, בית אהרן, בראדי 1875.

אונגר מ., אדמו״רים שניספו בשואה, ירושלים 1969.

אופנהיים י. א. ל., שלושה ספרים נפתחים, זמירות של שבת, פיעטרקוב 1910.

אוצר ישראל, ערך: חלוקה, בהוצאת י. ד. אייזענשטיין, לונדון 1935.

אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל אביב 1952.

אורי השרף מסטרעליסק, אמרי קדוש השלם, בעריכת ב. ז. שעהנבלום, למברג חש״ד.

איזראעליט (ישראלית), משפחת איזראעליט, פנקס קלצק, תל אביב 1959.

אייזן א., ר׳ אהרן הגדול, המודיע, (יומון), ירושלים, מיום 6.10.1954.

אליעזר הלוי, ריח השדה, שקלאוו תקנ״ה.

אליעזר הלוי, שיח השדה, שקלאוו תקמ״ז.

אנציקלופדיה ישראלית (אנציקלופדיה יודאיקה), כרך א׳, הוצאת הספרים אשכל, ברלין 1929.

אשכלי א. ז., החסידות בפולין, בית ישראל בפולין, כרך ב׳, בעריכת י. היילפרין, ירושלים 1953.

[בודק מ.], סדר הדורות מתלמידי הבעש״ט, חלק ב׳, חמ״ד וחש״ד.

בובר מ. אור הגנוז, ירושלים 1947.

בונים מ. אחרון האדמו״רים בקארלין, סטולין, ספר זכרון, תל־אביב 1952.

ד״ר י. ביגיל, עיירתי ברזנה, תל אביב תשי״ד.

ביחאווסקי ח. א., גנזי נסתרות, ירושלים תרפ״ד.

בן זכאי י., הכתר שנופץ, אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי תל אביב תשי״ב.

בן עזרא ע., ה״ינוקא״ מסטולין, ניו יורק תשי״א.

בן פורת ב., האדמו״ר מקארלין, הצופה, (יומון), תל אביב מיום 22.6.1945.

בנימיני י., חילוף משמרות בחצר ה״רבי״, סטולין, ספר זכרון, העורכים א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב תשי״ב.

בראוור א. י., על המחלוקת בין הרש״ז מלאדי ור׳ אברהם הכהן מקאליסק, קרית ספר, כרך א׳, ירושלים 1924.

[י. ברגר], עשר צהצחות, פיעטרקוב 1910.

בריסק דליטא, ספר זכרון, בעריכת א. שטיינמן, ירושלים 1954.

גאטליב י. אין עונשין אלא מזהירין, פינסקערווארט, (שבועון), מס׳ 75.

גאטליב ש. נ., אהלי שם, פינסק תרע״ב.

גארדאן י. ל. אגרות, כרך א׳, ווארשא 1895.

גארדאן, י. ל., עולם כמנהגו, ספור שני, אחרית שמחה תוגה, ווילנא 1873.

גרוסמן ל., שם ושארית, תל אביב תש״ג.

גרוסמן ל., שארית לשארית, תוספת לשם ושארית, חמ״ד וחש״ד.

גשורי מ. ש. ניגוני קארלין וסטולין, סטולין, ספר זכרון בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב 1952.

דוב בער... דק״ק מעזריטש, מגיד דבריו ליעקב, לובלין תרפ״ז.

דובנוב ש., מכתבים אל ז. רבינוביץ, ספר שמעון דובנוב, בעריכת ש. ראבידוביץ, ירושלים 1954.

דובנוב ש., כתבי התנגדות על כת החסידים, קובץ דביר, כרך א׳, ברלין 1923.

דובנוב ש., Chassidiana (כתבי התנגדות על כת החסי־דים), הוספה לקובץ ״העבר״, כרך ב׳, פטרוגראד 1918.

דובנוב ש., תולדות החסידות, תל אביב 1932.

דויד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, תל אביב חש״ד.

דולינקו א., כך נחרבו קהלות פינסק וקרלין, תל־אביב, חסרה שנת השכפול.

דינור בן ציון, במפנה הדורות, ירושלים 1955.

הויזמאן א., דברי אהרן, ירושלים תשכ״ב.

הויזמאן א., ברכת אהרן, ירושלים תש״ל.

הורודצקי ש. א., החסידות והחסידים, כרך ב׳, תל אביב 1951.

היילמאן ח. מ., בית רבי, ברדיטשוב 1903.

היילפרין י., הברות לתורה ולמצוות והתנועה החסידית בהת־פשטותה, ציון, שנה כ״ב, ירושלים 1957.

היילפרין י., יחסו של ר׳ אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות, ציון, שנה כ״ב, ירושלים 1967.

הילמן ד. צ., אגרות בעל התניא. ירושלים 1953.

וואלדען א., שם הגדולים החדש, ווארשא 1880.

ווילנסקי י. ז., זכרונות, קוברין, ספר [זכרון], תל אביב, 1951.

וילנסקי מ., תעודה ״מתנגדית״, בדבר שרפת ״זמיר עריצים וחרבות צורים״, תרביץ, כרך כ״ז, ירושלים 1961.

וילנסקי מ., חסידים ומתנגדים, ירושלים 1970.

וילנסקי מ.. הערות לפולמוסים בין החסידים והמתנגדים, תרביץ, כרך ל׳, ירושלים 1961.

ויצמן־ליכטנשטין ח., בצל קורתני, תל אביב 1948.

זאבי י., עסקי קהל, לונינייץ־קז׳נהורודוק, ספר זכרון, תל־אביב 1952.

זוין ש. ר., ספורי חסידים, מועדים, תל אביב תשי״ח.

זיידמן ה., ר׳ אהרן פרלוב בגיטו וורשה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.

זמירות שבת וימים טובים, בהוצאת א.ב., ירושלים 1947.

חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, השחר, כרך ו', וויען 1875.
חיים חייקא מאמד.ר, חיים וחסד, ירושלים, חש"ד.

טייטלבוים מ., הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק א', ורשה תר"ע.

יהל"ל [יהודה לייב לוין], זכרון בספר, זיטאמיר 1910.
יונתן י.ל., נוף וגזע, תל אביב 1955.
יערי א., שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א.
יערי א., הדפוס העברי בשקלאוו, קרית ספר, כרך כ"ב, ירושלים 1945.
יצחק מנעסכאיז, זכרון טוב, בהוצאת י. לנדא, פיעטרקוב תרנ"ב.
ישראל לייבל, ספר ויכוח, הובא מתוך: ש. דובנוב, תולדות החסידות, תל אביב 1932.
י.ז., ר' אהר'לה גינזבורג, לוניניץ־קוז'נהורודוק, ספר זכרון, תל אביב 1952.

לוניניץ־קוז'נהורודוק, יזכור, בעריכת י. זאבי ואחרים, תל־אביב 1952.
ליברמן ח., הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"ג.
ליפסון מ., מדור לדור, תל אביב 1929—1938.
ליפשיץ י., זכרון יעקב, חלק א', קאוונא־סלאבאדקא 1924.
לעווין י., מכתב, המליץ (יומון), 1886.
לעווינשטיין י., דור דור ודורשיו, ווארשה חש"ד.

מאהלר ר., תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946.
מאורות הגדולים, בהוצאת א. צייליגגאלד, בילגורייא חש"ד.
מאזעסזאהן, מסע ברוסיא, השחר, כרך ו', וויען 1875.
מאירסון מ.מ., השושלת הקוברינאית, קוברין, ספר [זכרון], בעריכת ב. שווארץ וי.ח. בילצקי, תל אביב 1951.
מלאכי א.ר., ספר שלא זכה לראות אור, ספר היובל של הדואר, ניו יורק תשי"ב.
מרגליות מאיר, סוד יכין ובועז, אוסטרהא תקנ"ד.
מרגליות מאיר, מאיר נתיבים, פולנאי תקנ"א.
משה מקאברין, אמרות טהורות בהוצאת י.י. הכהן, ווארשא 1910.

נדב מ., תולדות קהילת פינסק 1506—1880, פינסק. כרך א', חלק א', בעריכת ז. רבינוביץ, חיפה—תל־אביב 1973.

סדור אור הישר, תל אביב 1928.
סדר תפילת ישראל על פי אור הישר נוסח... רבי מקיידנאוו... ורבי מסטאלין, ווילנא 1928.
סטולין, ספר זכרון בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל אביב 1952.

עמדין יעקב, סידור "בית יעקב", ווארשא 1881.

פיינגולד י., גלגולו של ניגון, דבר (יומון), תל־אביב, 28.12.45.
פין ש.י. קריה נאמנה, ווילנא 1860.
פצ'ניק א., השושלות החסידיות בווהלין, ברזנה, ילקוט ווהלין, תל אביב 1946.
פנקס מדינת ליטא בעריכת ש. דובנוב, ברלין 1925.
פרומקין, א.ל., תולדות חכמי ירושלים, הוספות... מאת א. ריבלין, חלק ג', מלואים, ירושלים 1929.
[פרלוב] שלום מקאיידאנאוו, דברי שלום, ווילנא תרמ"ב.

צוואה... יד קודש... ר' אהרן... מקארלין... והנהגות... מבנו... ר' אשר... מקארלין, טשערנאוויץ 1855.
צוואת הריב"ש, ירושלים 1948.
צווייפעל א.צ., שלום על ישראל, חלק ב', זיטאמיר 1869.
ציגוביץ מ., לתולדות הרבנות בקוברין, קוברין ספר [זכרון], בעריכת ב. שווארץ וי.ח. בילצקי, תל אביב 1951.
צ'מרינסקי ח., עירתי מוטילי, תל אביב תשי"א.

קהל חסידים, חמ"ד, חש"ד.
קוברין, ספר [זכרון], בעריכת ב. שווארץ וי.ח. בילצקי, תל אביב 1951.
קונדה־גינצבורג, זכרונות, ד.יד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, תל־אביב חש"ד.
קופלוביץ מ., הישיבה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.
קלויזנר י., ווילנא בתקופת הגאון, ירושלים תש"ב.
קלייינבוים י.מ., שמע שלמה, פיעטרקוב 1928.
קלייינמאן מ.ח., אור ישרים, פיעטרקוב 1924.
קלייינמאן מ.ח., מזכרת שם הגדולים, פיעטרקוב 1908.
קלייינמאן מ.ח., זכרון לראשונים, פיעטרקוב 1912.
קמפינסקי־ליברמן, ימיו האחרונים של ה"רבי" משה'לה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.

ראבינאוויטש ש.מ., על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895.
רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961.
רבינוביץ ז., מן הגניזה הסטולינאית, ציון, שנה ה', ירושלים 1940.
רבינוביץ ז., על "ספר הצ רף", ציון, שנה ו', ירושלים 1941.
רבינוביץ ז., י"ט כסלו וה' חנוכה, העולם, שנה כ"ו, מס' 13, ירושלים 1937.
רבינוביץ ז., מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע עשרה, ציון, שנה ל"ג, ירושלים 1968.
רזי י., ממשיך השושלת, אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב 1952.

שבחי הבעש"ט, הוצאת ש.א. הורודצקי, ברלין 1922.
שבחי הרב... ר' שניאור זלמן, בהוצאת דרוקר, חש"ד.

שז״ך ש., שמחת ר׳ אהרלה, הצופה (יומון), 14.10.1951.
שישא א., קובץ הדרום, חוברת ה׳—ו׳, ניו יורק 1958.
ש״ך מ.א., ישיבת ״בית ישראל״, לוניניץ־קוז׳נהורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. זאבי ואחרים, תל אביב 1952.
שלום ש., דודי רב אהר׳לי, שירים, תל אביב 1949.
שניאור ז., הגאון והרב, תל אביב 1958.
שפירא א.א., משנת חכמים, ירושלים תרצ״ד.
תולדות אנשי שם, חלק א׳, בעריכת א.ז. ראנד, ניו יורק 1950.
תשבי י., הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות, ציון, שנה ל״ב, ירושלים 1967.
תשבי י., צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, מולד, כרך ד׳, ירושלים 1972.

אונגער מ., קארלינער רבי האָט זיך ניט געוואלט ראטעווען פון די וואצי מערדער, טאָג־מאָרגן זשורנאַל (יומון) ניו־יאָרק 30.8.1959.
בן עזרא ע., הרב אברהם אייזענשטיין ז״ל, דראהיטשין, רעדאַגירט פון ד.ב. ווארשאווסקי, שיקאגע 1958.
גד אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, ווילנא תרס״ג—תרס״ד.
דובנאוו׳ס ארכיוו אין ייוו״א, ניו־יאָרק (כתבי־יד).
דראהיטשין, ספר זכרון, בעריכת ד.ב. ווארשאווסקי, שיקאגע 1958.
הארא‍דעץ, אַ געשיכטע פון אַ שטעטל, רעדאגירט פון ע. בן־עזרא און י. זוסמאן, ניו יארק, 1949.
טויזנט יאר פינסק, רעדאקטאר ד״ר ב. האפמאן, ניו יארק 1941.
לוריא א. די צוואה פון אַ פינסקער בעל הבית פון אנהייב 19־טן י״ה, ייוו״א בלעטער, באנד 13, ווילנע 1938.
פרידקין א., א.ב. גאטלאבער און זיין עפּאָכע, ווילנע 1925.
קאטיק י., מיינע זכרונות, טייל 2, בערלין 1922.
קהל חסידים החדש, למברג 1904.
קולה י., אַ חסידישער שבת אין לוניניעץ, לוניניץ־קוז׳נהורודוק, ספר זכרון, תל אביב 1952.
קרמן מ., מיינע זכרונות, (בהכפלה), [חיפה, 1953 ?].

Акты, издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов, том 29, Вильна, 1902.
Брафман Я., Книга Кагала по Дубнову, Восход, 1892, Книжка, 7.
Гессен Ю., Евреи в России, Петербург, 1906.
Гессен Ю., История еврейского народа в России, том 1, Ленинград, 1925.
Дубнов С., Вмешательство русскаго правительства в антихасидскую борьбу, Еврейская Старина, том 3, Петербург, 1910.
Еврейская Энциклопедия, том 7: Домбровицы, и том 14: Столинские Цадики.
Марек П., Внутренняя борьба в еврействе в 18 веке, Еврейская Старина, том 12, Ленинград, 1928.

Buber M., Tales of the Hasidim, Early Masters, New York 1966.
Buber M., Tales of the Hasidim, Later Masters, New York 1966.
Graetz H., Geschichte der Juden, Vol. XI, Leipzig 1900.
Jewish Encyclopedia, Vol. VII, s. v.: Kobrin.
Maimon Salomon, Lebensgeschichte, München 1911.
Rabinowitsch W. Z., Lithuanian Hasidism, London 1970 and New York 1971.
Wilensky M. L., The polemic of Rabbi David of Makow against Hasidism, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, Vol. XXV, New York 1956.

חידושים בהלכה של גדולי פינסק וקארלין

מאת

הרב צבי קפלן

חידושים בהלכה של גדולי פינסק וקארלין

פתח דבר

לא פינסקאי אני ולא קארלינאי. אף אין עיסוקי בחקר יהדות פינסק וקארלין ובתולדות גדוליהן. אך בני פינסק מובהקים נתנו בי עיניהם, כי אכתוב עבור הכרך ההיסטורי של ספר "פינסק" על תרומותיהם של גדולי פינסק וקארלין לספרות ההלכה. והמה היו לי לעיניים. הם הורוני מי היו גדולי התורה בקהילות־קודש אלו, אשר תרמו תרומות של קיימא לספרות הרבנית, דהיינו דברי־תורה בעלי ערך לדורות, שהופיעו בדפוס ונעשו בכך לנחלת הציבור. אף הודיעוני שמות ספריהם, כדי שאדע במה לעיין לצורך עבודתי זו. בייחוד נעזרתי בחומר המרובה, שכינס וערך מר א. ז. תרשיש, איש פינסק, לתולדות רבני איתן קהילות שכנות. התרכזתי בעבודתי זו בתרומותיהם של גדולי אותן קהילות לספרות ההלכה. לא דנתי בתרומותיהם בענפי־תורה אחרים: אגדה, דרוש, מוסר, קבלה וכולי, אלא לפרקים דרך־אגב — והנחתים למומחים להתגדר בהם. כמובן, לא כל מי ששהה פרק־זמן בפינסק או בקארלין הובא בחשבון, אף לא כל מי שנולד בקהילות אלו. הובאו כאן בחשבון רק אותם גדולי התורה שעיקר שדה־פעולתם בחייהם היה באותן קהילות.

ואלה גדולי התורה אשר דבריהם נידונו בעבודה שלפנינו:

ר' יהודה־לייב פוחוביצר, נולד בערך בשנת ש"צ/1630, נפטר אחר ת"ס/1700.

ר' יעקב בר' אהרן (ברוכין), אב בית־דין דקארלין, נפטר תר"ה/1844.

ר' יצחק בר' אהרן (מינקובסקי), אב"ד דקארלין, נפטר תרי"ב/1851.

ר' שמואל־אביגדור תוספאה, אב"ד דקארלין, נפטר תרכ"ו/1866.

ר' אלעזר־משה הורוויץ, אב"ד דפינסק, תקע"ח/1818 — תר"ן/1890.

ר' דוד פרידמן, אב"ד דקארלין, תקפ"ח/1828 — תרע"ה/1915.

ר' צבי־הירש ואלק, אב"ד דפינסק, תרט"ז/1856 — תרס"ז/1906.

ר' ברוך הלוי עפשטיין, תר"כ/1860 — תש"ב/1942.

ר' אהרן ואלקין, אב"ד דפינסק וקארלין, נפטר תש"ב/1942.

א

ר' יהודה־לייב פוחוביצר

בספרי המוכיח מפינסק, הגאון ר' יהודה־לייב פוחוביצר — אשר לפני כשלוש מאות שנה פעל בתורת רב ודרשן בקהילת פינסק, שעל שמה נקרא — מרובה מידת האגדה והקבלה, המוסר והתוכחה. אך גם ההלכה תופסת מקום נכבד בהם.

כך הוא גם בספרי דרשותיו: "קנה חכמה" (פרנקפורט ד'אודר, ה'תמ"א) ו"דרך חכמה" (שם, ה'תמ"ג). דרשותיו בלו־לות הן בנגלה ובנסתר, בהלכה ובאגדה. ולכשהוא מטיף ומוכיח על הערבות ("כל ישראל ערבים זה בזה", חיוב התוכחה וזיכוי הרבים), על התשובה, על חובת תלמוד־תורה, על מינוי דיינים הגונים, על חובת הזהירות במצוות בכלל ועל "כל מעשיך יהיו לשם שמים", על השבת ועל המועדים ועל נחמת ירושלים, על מעלת ישראל, על הייסורים ועל הקדושה ועל הגלגולים, על בית־הכנסת ועל התפילה ומנהגיה ועוד — הריהו מביא בתוך דבריו גם דברים שבהלכה, מן הש"ס והפוסקים.

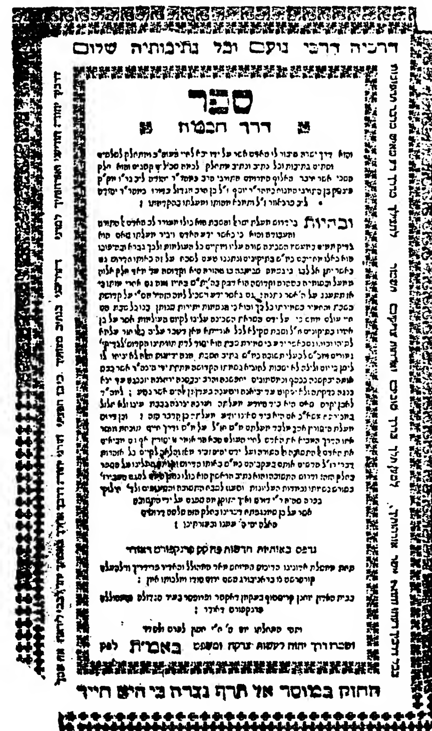
לכשהוא מטיף ומוכיח, למשל, ב"דרוש הדיינים" שבספר "קנה חכמה", נגד "פסקי בעלי־בתים" הוא עומד על היסוד שיש בהלכה לעניין זה, בתנאים מסוימים, משום הכלל ש"בית־דין מכין ועונשין שלא מן התורה... לעשות סייג לתורה", ו"מכח זה הנהיגו שיהיו בכל עיר פרנסי ומנהיגי הקהילה, שיהיו דנין לפי הענין ולפי התיקונים, והם נקראים פסקי בעלי־בתים; גם יש עיירות שאין ביניהם בעלי־תורה, וכדי שלא יבואו לפני דייני עכו"ם — התירו שיהיה ביניהם בית־דין של ישראל, אע"ג דלא גמירי דינא; ונשתרבב מזה אחר

שער הספר "קנה חכמה"
לר יהודה לייב פוחוביצר (תמ"א)

זה, דור אחר דור, עד שנשכח מהם לדון דין תורה, ואף היכא דאיכא דגמירי בדינא — ממנים למנהיגים אותם דלא גמירי, מפני הכבוד, ודנים כרצונם ואות נפשם...". לאמור: משני טעמים יש מקום לפעמים ל"פסקי בעלי־בתים", דהיינו לפסקי־דין שעל־פי שיקול הדעת, לאו דווקא לפי דין תורה: א) כשיש צורך השעה לתקן פרצה מסוימת, "לעשות סייג לתורה" — אזי יש לעשות לפי ההלכה של "בית־דין מכין ועונשין שלא מן התורה" (עי' סנהדרין מ"ו א'; מועד קטן, ט"ז א'; רמב"ם, הל' סנהדרין, פ' כ"ד, הל' ד'—ט'; טור ושולחן ערוך, חושן־משפט, סי' ב'). ב) כשאין תלמידי־חכמים בעיר, אזי מוטב שיהיו נידונים בפני ישראל ב"פסקי בעלי־בתים" — משיהיו נידונים לפני עכו"ם (עי' שו"ת תולדות אדם להרשב"א, חלק ב', סי' ר"צ; בית יוסף, חושן משפט, סי' ח'; רמ"א שם, שם, סעיף א'; הגהות הגר"א, שם, ס"ב ה'—ו') [1]. אך כשאין אחד משני הטעמים הללו, אין מקום מבחינת ההלכה ל"פסקי בעלי־בתים".

זוהי דוגמא להסברה מאירת עיניים, על יסוד הלכות פסוקות וברורות בש"ס ופוסקים, הניתנת על־ידי רי"ל פוחוביצר בדרך הילוכו. אך יש בדרשותיו גם חידושי הלכה משלו, בדרך הפלפול החריף, המקשר מין בשאינו מינו, בייחוד כשהוא כורך פלפל ודרוש ביחד, ומפרש, למשל, כי יעקב אבינו ולבן הארמי נחלקו בשאלת "אינה לשכירות אלא בסוף" או "ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף...". וזה לשונו של רי"ל פוחוביצר, ב"דרוש המצוות" שבספר "קנה חכמה" (דף כ"ח): "ועל־פי זה יתבאר מה היה הפלפול בין יעקב אבינו [ללבן], במה שאמר [יעקב] ללבן 'אעבדך ז' שנים ברחל בתך הקטנה' [2], ולבן אמר 'טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר' וגו' [3]. וגם על לבן קשה, דנתרצה ליתן לו שתיהם, היה לו ת[י]כף לומר ליעקב: אם רצונך ליקח את רחל, קח תחלה את לאה, 'כי לא יעשה כן במקומנו' וגו' [4] — ולמה הלך ברמאות?... ונדקדק עוד כמה הערות בפסוקים: א) למ"ש 'הקטנה' — וכי לא ידע לבן שהיא אצלו הקטנה? וגם הכתוב הודיע לנו כבר, כמו שנאמר: "וללבן שתי בנות' וגו' [5]. ב) למה בחר לעבוד ז' שנים? והבחיי כתב: רחל היתה אז בת ה' שנים, ולכן בחר לעבוד ז' שנים, שתהא ראויה להריון, בת י"ב שנים. ורש"י פירש, פ' תולדות [6], שבת י"ג שנים ראויה להריון. וע"כ אין זה הטעם של יעקב... לבאר זאת נעיר הערה אחת, ובישובה יתבארו כל אלה, והוא למ"ש 'הבה את אשתי' [7] — על ידי מה נעשית אשתו? הלא עדיין לא היו לו בה שום קדושין. ועל כרחך תאמר כי שכר העבודה שהיה מגיע לו מלבן, הם היו קדושי רחל, כי קדושי קטנה מגיעים לאביה כידוע [8], לכן קראה אשתו". — ובכך הוא מבאר "מה היה הויכוח בין יעקב ללבן, בהקדים ברייתא, קדושין פ"ב [9]: עשה לי שירים ונזמים וטבעות (והזהב היה שלה) ואקדש אני לך בשכר פעולה, כיון שעשאן — מקודשת. דברי ר' מאיר; וחכמים אומרים: אינה מקודשת עד שיגיע ממון אחר לידה. ומפרש בגמ' פלוגתייהו, דכולי עלמא המקדש במלוה אינה מקודשת, וטעמא דר' מאיר, דשכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ולכן כיון שעשאן ומחזירן לידה ה"ל אז ממון גמור, ואינו מקדש במלוה, ומקודשת; וחכמים סברו, ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, א"כ כל פרוטה כשנגמרה נתחייבת היא לו לשלם בעד פעולתו, הלכך כשמחזירן לידה ה"ל מחילת מלוה שיש לו בידה למפרע, והמקדש במלוה אינה מקודשת... ובצרוף מש"ל בשם הבחיי, שרחל היתה אז בת ה' שנים, וז"ש אעבדך ברחל בתך הקטנה ז' שנים, ואז תהיה בת י"ב שנים, וסבירא ליה כר' מאיר בשכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, והמקדש בשכר עבודה הוי קדושין, דלא הוי מקדש במלוה, ולפי זה בשעת גמר קדושין עדיין היא ברשות אביה, כמ"ש במשנה כתובות [10] ואבן העזר סי' ל"ז, שהקטנה היא ברשות אביה עד שתתבגר, דהיינו י"ב שנים ומחצה, וז"ש ברחל בתך הקטנה, ר"ל שאם תאמר, ממה נפשך, או קח אותה עתה, או תמתין ח' שנים עד שתהא ראויה להריון... על זה אמר: 'אעבדך' וגו' 'הקטנה', ר"ל:

שער הספר "דרך חכמה"
לר' יהודה לייב פוחוביצר (תמ"ג)

1. ועי' הרב ש. אסף: בתי־הדין וסדריהם אחר חתימת התלמוד, עמ' 6—8, 54—57, ירושלים תרפ"ד.

2. בראשית כ"ט י"ח.
3. שם, שם י"ט.
4. שם, שם כ"ו.
5. שם, שם ט"ז.
6. שם, כ"ה כ"ו.
7. שם, כ"ט כ"א.
8. עי' כתובות מ"ו ב', וש"נ.
9. דף מ"ח; וע' פירש"י שם.
10. מ"ו ב', וע"ש בגמ'.

רצוני הוא שיהיה תשלום העבודה בעת שהיא קטנה, ואז יהיו קדושין שייכין לה, ותתקדש בשכר העבודה...״. אבל לבן לא הסכים לזה — ״וטעמו היה, דשמא הלכה כמאן דאמר ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, וה״ל מקדש במלוה...״.

והוא ממשיך וכורך הלכה באגדה: ״ואם נרצה ליתן טעם במה היו מחולקים, יעקב דסבירא ליה שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ולבן דסבירא ליה ישנו בשכירות מתחילה ועד סוף, — ונראה שכל אחד אזיל לשטתו: יעקב, שהוא חלק עולמית עם אחיו עשו בבטן אמו ולקח לחלקו עולם הבא[11], דשכר המצות — היום לעשותם ומחר לקבל שכרם[12], דאינו משתלם אלא לבסוף; ולבן, שלא היה מאמין בחיי עולם הבא, רק סבור שאם יש לאדם איזו מצות, משלם לו שכרו בעולם הזה, ולכן סבירא ליה דישנו בשכירות מתחילה ועד סוף״.

ודאי לא התיימר אף רי״ל פוחוביצר עצמו, כי דבריו אלו הם לאמיתה של תורה. ואנו ודאי שאיננו סבורים כך. אך נהנים אנו מן החריפות ומיפי ההמצאה שברעיונו. והן זהו המבוקש ב״דרוש פלפולי״ מסוג זה.

אך בין ספרי רי״ל פוחוביצר יש ספר אחד שחציו נתייחד לגמרי להלכה, הוא חלקו השני של הספר ״דברי חכמים״, זה החלק הנקרא ״מקור חכמה״, המכיל — כלשון שער הספר — את ״הדינים השכיחים והצריכים בדורנו זה המבוארים בדברי הש״ע אורח חיים ובהגהותיו, על־פי סימניו, בנתינת טוב טעם ודעת לדבריהם. ואחר כל סימן כל חידושי דינים הנמ־צאים בספרי היראה, ס׳ הזהר וכתבי האר״י ושל״ה ושאר ספרי היראה, ודברי תוכחה ומוסר השייך לכל סימן וסימן, וחידושי דינים הנמצאים בפוסקים, והתשובות אשר היו אחר חיבור השו״ע... וקראנו שם אותם החידושים בשם סולת בלולה״.

אכן, החידוש שב״מקור חכמה״, איננו רק בתוספות השונות שהוסיף על דברי ה״שולחן ערוך״, כמובא לעיל, אלא גם באופן סידורם של דברי השו״ע עצמם. הרי ה״שולחן ערוך״, כפי שהוא לפנינו, הוא ספר מורכב משני יסודות: השולחן הערוך עצמו, דהיינו דברי ר׳ יוסף קארו; והמפה אשר עליו, דהיינו הגהות הרמ״א. אלו האחרונות, בהיותן הגהות, הרי גם צורתן היא בהתאם לזה. הן מופיעות כהוספות על דברי ר׳ יוסף קארו — שהוא המחבר בה״א הידיעה. וכך הוא הדבר, גם לכשהרמ״א דן בשרשי דברים, בעוד ש״המחבר״ אינו דן אלא בענפים. גם אז מופיעים דברי הרמ״א רק כתוספת לדברי ״המחבר״. מה עשה רי״ל פוחוביצר? הוא התיך את שני היסודות לחטיבה אחת. בתוך אותה חטיבה נערך הכל בסדר הגיוני, מן המוקדם אל המאוחר, מן השורש אל הענף.

כדי להדגים את הדבר, נציג כאן זה לעומת זה, את ראשית הסימן הראשון ב״שולחן ערוך אורח חיים״, כפי שהוא לפנינו — ואת המקביל ב״מקור־חכמה״ לרי״ל פוחוביצר:

שולחן ערוך, אורח חיים	מקור חכמה
א. דין השכמת הבוקר, ובו ט׳ סעיפים:	א. דין השכמת הבוקר, ובו ה׳ סעיפים:
א. יתגבר כארי לעמוד ב־בוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר. הגה, ועכ״פ לא יאחר זמן התפילה שהצ־בור מתפללין (טור): הגה, שויתי ה׳ לנגדי תמיד, הוא כלל גדול בתורה ובמעלות ה־צדיקים אשר הולכים לפני הא־להים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו וע־סקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך, כ״ש כשישים האדם אל לבו שה־מלך הגדול הקב״ה אשר מלא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה׳, מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד השי״ת ובושתו ממנו תמיד (מורה נבוכים, ח״ג פ׳ נ״ב) ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת ה־שי״ת, גם בהצנע לכת וב־שכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב, ומיד שיעור משנ־	א. שויתי ה׳ לנגדי תמיד הוא כלל גדול בתורה ובמע־לות הצדיקים אשר הולכים לפני אלהים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנו־עותיו לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדי־בורו במושב המלך, כל שכן כשישים האדם אל לבו שה־מלך הגדול הקב״ה אשר מלא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה׳, מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד הש״י ובושתו ממנו תמיד, ולא יתבייש מבני אדם המלעיגים עליו בעבודתו ית״ש, גם בהצ־נע לכת ובשכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב, ואז מיד כשיעיר משנתו יתגבר כארי נגד היצה״ר ויקום בזרי־זות לעבודת בוראו ית״ש, ויז־הר שיקום קודם אור הבוקר, שיהא הוא מעיר את השחר, כמ״ש דוד אעירה השחר, ואין השחר מעיר אותי:

שער הספר ״כבוד חכמים״
לר׳ יהודה לייב פוחוביצר (ת״ס)

11. עי׳ רש״י בראשית כ״ה כ״ב.
12. עי׳ עירובין כ״ב א׳, וש״נ.

תו יקום בזריזות לעבודת בור־או יתברך ויתעלה (טור):

ב. המשכים להתחנן לפני בוראו, יכוין לשעות שמשת־נות המשמרות, שהן בשליש הלילה ולסוף שני שלישי ה־לילה ולסוף הלילה, שהתפילה שיתפלל באותן השעות על ה־חורבן ועל הגלות רצויה:

ג. ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש:

ד. טוב מעט תחנונים בכ־וונה מהרבות בלא כוונה.

ב. ואם יוכל לכוין השעות שהמשמרות משתנות, שהם ב־שליש הלילה ולסוף שני שלי־שי לילה ולסוף הלילה, מה יפיו ומה טובו, מפני שהתפילה שיתפלל באותן השעות על חורבן בית המקדש ועל גלות ישראל רצויה, לפיכך ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן ב״ה, ובלבד שיכוין לבו בתחנוניו, כי טוב מעט בכוונה מהרבות בהם שלא בכוונה, שנאמר תכין לבם [ר״ל כשמתכוונים, אז] תקשיב אזניך. ועל כל פנים לא יאחר זמן התפילה שה־צבור מתפללים.

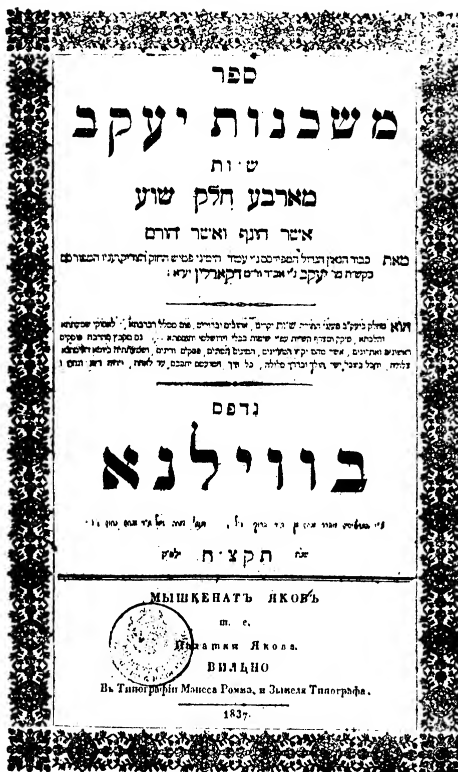
ב

ר׳ יעקב ברוכין, בעל ״משכנות יעקב״

הגאון ר׳ יעקב ברוכין (נכדו של ר׳ ברוך משקלוב, תלמיד הגר״א, ועל שמו נקרא ״ברוכין״), שהיה רבה של קארלין בסוף המאה השישית וראשית המאה השביעית לאלף השישי למניננו (נפטר בשנת תר״ה), היה תלמיד מובהק להגאון ר׳ חיים מוולוז׳ין, בראשית ימי הישיבה הגדולה דשם. ויש אומרים כי היה ר׳ יעקב ברוכין בבחינת ״תלמיד־חבר״ לר׳ חיים מוולוז׳ין, ולא עוד אלא שפעמים אחדות כיבד ר׳ חיים את ר׳ יעקב בהגדת שיעורים בישיבה (מובא בספרו של הרב משה־שמואל שפירא: ״תולדות רבינו חיים מוולוז׳ין״, פרק י״א, בשם הגאון ר׳ מאיר מסלוצק, שסיכר בשם אביו הגאון ר׳ יוסף מסלוצק, תלמיד הגר״ח).

שני ספרים חיבר ר׳ יעקב: ״משכנות יעקב״ ו״קהלת יעקב״. על הספר ״משכנות יעקב״ כתב הרב מ״ש שפירא (בספרו הנ״ל, שם) כי בו ״משתקפת לפנינו רוח הגר״ח [מוולוז׳ין]״, כי ״הוא לא נטה כל שהוא מדרך רבו, כל תשובותיו וחדושיו נאמרו בשכל ישר ובבינה עמוקה״, כי ״הספר הזה הוא אחד מן הספרים היותר טובים בספרות הרבנית בדורות האחרונים״. ועל הספר השני ״קהלת יעקב״, כתב כי ״נעשה כמעשה הרא־שון וכמתכונתו, נכתב ברוח ישרה ובבקורת נאמנה״ (שם).

ודאי, יש להכיר בתלמיד הגדול את השפעת הרב הגדול — אולם, לא הרי התלמיד כהרי הרב. מבחינת ההיקף הגדול של המקורות שהוא דן בהם, במגמה פשטנית, הריהו מעין רבו. אך לעומת העיון השלו שבתשובותיו של רבנו חיים מיולוז׳ין (אשר שרידיהן נדפסו בספר ״חוט המשולש״, וילנא הרמ״ג) — אתה מוצא אצל ר׳ יעקב תלמידו כעין הסתערות, הנובעת מתוך בטחון גדול באמיתו. הדבר נראה גם בפסקיו של ר׳ יעקב, שהם לעתים בניגוד למקובל, בניגוד לדעות ראשונים וגדולי אחרונים — הן להחמיר והן להקל. טענותיו לחיזוק דבריו, מדהימות בחריפותן, אם כי אין בכוחן להוציא מן המקובל.

ספר
משכנות יעקב
ש״ות
מארבע חלק שו״ע
אשר הנף ואשר הורם
נדפס
בווילנא
תקצ״ח
МЫШКЕНАТЪ ЯКОВЪ
т. е.
Палатки Якова.
ВИЛЬНО
Въ Типографіи Моисея Ромма, и Зимеля Типографа.
1837.

שער הספר ״משכנות יעקב״
לר׳ יעקב ברוכין (תקצ״ח)

הרי לפנינו ספרו ״משכנות יעקב״ — ״שאלות ותשובות מארבע חלקי שולחן ערוך״ [1]. והנה בסי׳ ע״ו, בחלק אורח חיים שבאותו ספר, הוא בא ״ללמד זכות״ על המאחרים וקוראים קריאת־שמע לאחר זמנה. לשם כך הוא מנסה לערער את הכלל, שהשעות הנזכרות במקורות חז״ל הן ״שעות זמניות״ (דהיינו, שכל שעה שביום, היא 1/12 מן היום; וכל שעה שבלילה, היא 1/12 מן הלילה; והשעות מתקצרות או מת־ארכות יחסית לאורך היום או הלילה).

מדברי בעל ״משכנות יעקב״ נראה כאילו הרמב״ם הוא שיצר כלל זה. הרמב״ם אמנם מזכיר כלל זה במפורש ובהסבר (עי׳ בפירוש המשניות שלו, ברכות פ״א מ״א—מ״ב; שם, סנהדרין, פ״ה מ׳; ובתשו׳ הרמב״ם, פאר הדור, סי׳ מ״ד. אף הרע״ב, ברכות פ״א מ״ב, מזכיר כלל זה בשם הרמב״ם). אך הרמב״ם מזכירו כדבר מוחלט, מוסכם ומקובל, לא כחידושו שלו. ודאי לא היה מחדש דבר כזה, הנוגע לגופי תורה, ללא יסוד מוצק; והיה מדגיש ומטעים כי חידושו שלו הוא זה, כי כך נראה לו, כדרכו לומר בכגון דא: ״יראה לי״. ומכיוון

---

1. נדפס לראשונה בחיי המחבר ועל־ידי, בווילנא, בשנת תקצ״ח. מהדורה שנייה של הספר הופיעה בירושלים בשנת תש״ך, בהוצ׳ ״קרן אורה״ של הרב מ. שיינברגר, בכמה ״תיקונים ושכלולים״ וב״שינוי סדר הסימנים״ לפעמים. בעבודתנו זו, הרינו מסמנים את דברי ה״משכנות יעקב״ לפי סדר הסימנים שבמהדורה הראשונה.

שאינו אומר כן, ודאי שמסור ומקובל היה כלל זה מקדמת דנא [2].

ואכן, מפשוטם של דברי הגמ׳: ״שית דליליא ותרתי דיממא״ (ברכות ג׳ ב׳, עיי״ש) — ברור שכל לילה נחלק לי״ב שעות וכן כל יום. כלומר, יש כאן שעות זמניות. וכן יוצא ברור מדיון הגמ׳ בעניין זמן שחיטת התמיד, פסחים נ״ח א׳, שהשעות הנידונות במשנה ובתלמוד — זמניות הן. וכן ברור מדברי הגמ׳, שבת קכ״ט ב׳ (כמו שכבר עמדו על כך בתוס׳ עירובין נ״ו, ד״ה ״אין בין״, ובתוספות הרא״ש, ברכות ג׳ ב׳) [3].

אמנם, בעלי התוספות (עירובין נ״ו א׳, ד״ה אין בין) מסתייגים מכלל זה לגבי עניין מסוים שבגמ׳ (שאינו מתבאר אלא אם כן אין השעות הנידונות בו זמניות) אך מקבלים הם אותו לגבי עניין אחר שבגמ׳ (שאינו מתבאר אלא אם כן השעות הנידונות בו הן זמניות). ועכ״פ ברור מדבריהם שידוע היה להם כלל זה, ועכ״פ לעניין קריאת־שמע לא הסתייגו ממנו.

ואף לא מצינו בפוסקים מי שחולק על כלל זה, לא בראשונים ומכל שכן שלא באחרונים, הדנים רק בשאלה, כיצד נמדדות — לגבי כמה ענייני הלכה — השעות הזמניות: אם הזמן הנחשב ״יום״ והנחלק ל־12 שעות שוות, ״זמניות״, הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, או מהנץ החמה ועד שקיעתה (ובדומה לזה קיימת השאלה גם ביחס לשעות הזמניות של הלילה). אך הכל מודים בעיקר הדבר, שהשעות הנידונות במקורות התלמודיים לגבי זמן קריאת־שמע ושאר עניינים שבהלכה שעות זמניות הן [4].

והנה, בעל ״משכנות יעקב״, כדי ״למצוא זכות״ על המתאחרים בקריאת־שמע של שחרית בקיץ ״עד ערך שמונה שעות על אבן־השעות הנקרא זייגר״, ולאחר דברי התנצלות כי ״בעינא לחדושי מלתא ומסתפינא מחברייא״, הוא נוטה לומר שעל־כל־פנים לגבי זמן קריאת־שמע, ש״אינו תלוי בהתחלת לילה, דהא לכמה תנאי זמן ק״ש של ערבית קודם צאת הכוכבים, ותליא בזמן שכיבה [5], אלא ודאי שנקרא ערב אף שאין נקרא לילה, וכן בשחר א׳ בגמ׳ לעולם ליליא הוא, והא דנפיק בדיממא דאיכא אינשי דקיימי כו׳ ״ [6], יש לומר ״שלא נאמרו כל השיעורין אלא בזמן שהיום והלילה שוין, י״ב שעות בכל אחד, על זה דברו חכמים בשעוריהן; אבל במקרמות שהיום גדול יותר, דוחק גדול לומר דאפילו הכי זמן שכיבה בצאת הכוכבים וזמן קימה בהנץ החמה, אף שזמן קצר ביניהם, ויש לומר שמשתנה הזמן בזה, כיון דלא תלי׳ במידת יום או במידת לילה, רק בשכיבה ובקימה״.

הקדמה זו, כשהיא לעצמה, תמוהה. כלום על יסוד סברא בעלמא — שבזמן שהיום גדול, והמרחק בין צאת הכוכבים והנץ החמה קטן, דוחק לומר שזמן שכיבה בצאה״כ וזמן קימה בהנץ — אפשר לחדש דבר שלא נזכר במקורות התלמודיים כלל, שכל שיעורי זמן קריאת־שמע לא נאמרו אלא לזמנים בודדים בשנה, לזמנים שבהם הימים והלילות שווים? — והרי במקורות אמורים השיעורים בסתם, והמשמעות הברורה היא שהמכוון בהם לכל הימים והלילות שבשנה.

ולאחר אותה הקדמה, מגיע הרב המחבר לעיקר עניינו כאן, לערעור הכלל שהשעות שדנו בהם חכמים לעניין זמן קריאת־שמע שעות זמניות הן. לשם כך הוא משתמש — כדרכו מפעם לפעם — בדברי קבלה. מביא הוא מה שהקשו ״כמה גדולים״ על אותו כלל ״מדברי הזוהר הק׳, פ׳ ויקהל, דאמר דאף שהימים גדולים, אותן שעות המתוספות — של לילה הן״ [7]. לאמור: אותן שעות שהן לילה בזמן שהימים והלילות שווים, נחשבות לדברי הזוהר לשעות לילה — גם כשהן יום, דהיינו בזמן שהיום גדול יותר מן הלילה. והרב המחבר מעיר שכבר ״עמד בזה ג״כ הגאון מו״ה יעב״ץ בס׳ לחם שמים״ (עיי״ש בפירושו לברכות, פ״א מ״ב). כן מביא הוא שה״מגן אברהם״ ל״אורח חיים״ סי׳ רל״ג — ״חילק, דהזוהר מיירי לענין משמרות, דבעינן לכוין כנגד המלאכים״; אבל לגבי עניינים אחרים, גם לפי הזוהר אין לומר ששעות יום נחשבות ללילה. בעל ״משכנות יעקב״ מסכים לזה ״לענין שבת ומועד״, לגביהם ״ודאי דברים נאמנים וקיימים דאזלינן בכל מקום בתר יום שלו אז, וחלילה להרהר אחר זה, והמהרהר שם חושך לאור ואור לחושך״. אך ״בדברים שאין תלויים ביום ולילה״ — כגון קריאת־שמע, כפי שביאר זאת לעיל — סובר הוא כי ״יש לדקדק בחילוקו של המג״א בין המשמרות וכו׳, דלפי דבריו ז״ל עכ״פ הג׳ משמרות בלילה הן י״ב שעות שוות, לא זמניות, וא״כ מאי קפריך הגמ׳ (ברכות ג׳ א׳) על ר׳ אליעזר [שאמר שזמן ק״ש של ערבית הוא עד

2. מה שאין הרמב״ם מזכיר כלל זה ב״משנה תורה״, הוא כנראה משום שכתב ספר זה בלשון המשנה (כדברי עצמו בהקדמתו ל״ספר המצוות״ שלו) והיה ברור לו שמשמעות המלה ״שעה״ בלשון המשנה היא ״שעה זמנית״, על כן סתם וכתב ״שעה״ או ״שעות״ — ולא ראה צורך לפרש. אבל בפירוש המשניות, שכתבו ערבית, ראה צורך לפרש משמעותה של המלה ״שעה״ בלשון המשנה, שהיא ״שעה זמנית״.

3. על דברי תוספות הרא״ש לעניין זה, עמדתי מתוך הערה אחת בכתב־ידו של ידיד נעורי שנפטר בדמי־ימיו, הרב ר׳ אליהו־מנחם הופמן ז״ל.

4. רגילים לכנות את שתי השיטות הנ״ל, בעניין משך זמנו של היום לעניין חלוקתו לי״ב שעות — בייחוד לעניין זמן ק״ש — כ״שיטת מגן־אברהם״ (היא השיטה הראשונה) ו״שיטת הגר״א״ (היא השיטה השנייה). אך כבר קדמו לשני גדולים אלה, רבים וגדולים שנחלקו בדבר ונטו לכאן ולכאן. ויש יסוד לשיטה הראשונה בדברי התוספות, ולשיטה השנייה בדברי הרמב״ם. עי׳ על כל זה בהרחבה, במאמרו המקיף והיסודי של הרב הגאון ר׳ יחיאל־מיכל שלזינגר: ״על ענין השעות הנזכרות בתלמוד״ (״ישרון״ של ר״י וולגמוט, ברלין, כסלו—טבת, שבט—אדר תרפ״ג). ועי׳ סיכומו ומיצויו של דבר ב״כתבי העילוי מראקוב״ (ירושלים תשכ״ג, עמ׳ כ״א—כ״ג).

5. עי׳ ברכות, ב׳, ב׳.

6. עי׳ שם, ח׳, ב׳.

7. לשון הזוהר: ״דלתלת סטרין אתפלג ליליא בתריסר שעתי דהוו רשימין ביה, ואי אתוספן שעתי בליליא, אינון שעתי דמתוספן — דיממא אינון, ולא אתחשבו מליליא, בר תריסר דאינון דליה. ואינון תריסר אתפלגו לתלת סטרין, ותלת משריין דמלאכין קדישין אתפלגון (ס״א אתמנון) באינון תלת סטרין״.

סוף האשמורה הראשונה]. אי קסבר ג׳ משמרות הוי הלילה נימא עד ד׳ שעות, הא אי הוה נקט שעות הוי אמינא זמניות, ככל שעות שבש״ס לפי כלל הרמב״ם ז״ל, וזמן ק״ש תמיד ברביע הלילה, ועתה דנקט אשמורה ראשונה — זמנה תמיד בסוף עשר שעות מחצות היום על אבן־השעות בקיץ ובחורף, וקושיות הגמ׳ לא קשה כלל״.

אכן, קושית הגמ׳ מלמדת אותנו שלא נקטה כאן בשיטה הנ״ל שבזוהר, ולדידה רק השעות שהן לילה ממש נחשבות לשעות לילה, ורק הן נחלקות לאשמורות. ואין הכרח לומר שיש כאן מחלוקת בין שיטת הגמ׳ לשיטת הזוהר, שהרי בזוהר אין מדובר אלא על התחלקותו של הלילה לגבי שירת המלאכים, שבכל חלק מחלקי הלילה יש מחנה מלאכים מיוחד האומר שירה. לעניין זה אמרו בזוהר שגם שעות יום מסוימות נחשבות לשעות לילה כשהימים ארוכים, כמבואר לעיל. אך לעניין חלוקת הלילה לאשמורות בכלל, לא נחלק הזוהר על התלמוד. ומשמעות פשוטם של דברי התלמוד היא בוודאי שרק שעות לילה ממש הן הנחלקות לאשמורות של לילה.

אך בעל ״משכנות יעקב״ סובר, כי ״על כרחך, לדעת הזוהר גם חשבון השעות הוא על השוות בימים הבינונים״ — כלומר, בזמן שהימים והלילות שווים, שאז שווה אורכן של השעות ביום ובלילה; ו״עד ארבע שעות״ — פירושו: עד סוף אותה שעה שהיא רביעית בזמן שהימים והלילות שווים, דהיינו עד סוף השעה העשירית מחצות היום. לאמור: מפרש הוא את דברי הגמ׳ בהתאם לשיטת הזוהר. משמע שלדעתו יש לפרש גם בגמ׳ כדברי הזוהר הללו — אשר בגמ׳ אינם, ואף בזוהר עצמו לא נאמרו לעניין זמן קריאת־שמע.

ומתוך הנחתו ששיטת הגמ׳ גם לעניין זמן ק״ש היא כשיטת הזוהר, מוסיף ומקשה בעל ״משכנות יעקב״ על דברי הגמ׳ (בברכות, ג׳ א׳) לעניין הסימן שניתן ע״י ר׳ אליעזר בברייתא, לסוף זמן אשמורה אחרונה: ״תינוק יונק״ וכו׳, שהקשו על זה בגמ׳: ״למה לי סימנא? יממא הוא!״ (למה לי סימן לקביעת סופה של אשמורה אחרונה של לילה? — הרי בסופה של אשמורה זו מתחיל היום, וזה סימן מובהק ביותר לסופה של האשמורה האחרונה שבלילה) — והסיקו בגמ׳: ״נפקא מינה — למאן דגני [למי ששוכב] בבית אפל [שאינו יכול לראות אם האיר היום]... כיון דאשה וכו׳ תינוק יונק וכו׳ — ליקום וליקרי״ (יקום ויקרא ק״ש של שחרית). ומקשה בעל ״משכנות יעקב״: ״והא לר׳ אליעזר זמן ק״ש קודם הנץ וגומרה עם הנץ וצריך לקום קודם הנץ (עי׳ ברכות, ט׳ ב׳). ובימים הארוכים הוא ג׳ או ד׳ שעות בערך מחצות לילה, וזמן משמרה ג׳ כלה בשש שעות אחר חצות לילה, לדעת הזוהר שהלילה י״ב שעות שוות, וא״כ סוף המשמרה הוא כמה שעות אחר הנץ, ועבר הזמן לר׳ אליעזר!״.

והנה, האמת תורה דרכה, שחלוקת הלילה לאשמורות לפי הגמ׳ אינה כחלוקת הלילה לג׳ חלקים לעניין שירת המלאכים לפי הזוהר. באשר לפי הגמ׳ רק שעות הלילה ממש נחלקות לאשמורות של לילה, וסוף האשמורה האחרונה של לילה הוא תחילתן של שעות היום ממש (ולכן רק מי ששוכב בבית אפל זקוק לסימן כדי לידע אימתי סופה של אשמורה אחרונה) וסמוך לאחר זה הוא זמן ק״ש (כמבואר בתוס׳, ברכות, ג׳ א׳, ד״ה למאן, עי׳ שם) — והכל קודם הנץ החמה.

אך בעל ״משכנות יעקב״ סבור אחרת: ״אלא ודאי ברור, לדעת הזוהר, דהיום והלילה נחשבין תמיד לשווין, וכמו בתקופת ניסן ותשרי, רק שהיום לוה מן הלילה בתמוז, והלילה מן היום בטבת, ועל זה יסדו כל התנאים שיעוריהן, ולר״א דסבר זמן ק״ש עד הנץ, סבר הכל קמים אז, ולא מיקרי תו זמן קימה, והיינו ביום השוה, דאז באמת דרך רוב בני־אדם לקום בבוקר, כי כבר ישנו הרבה, ערך ח׳ שעות, שהרי הכל שוכבים בסוף האשמורה ראשונה וישנים ב׳ אשמורות; אבל בימים הארוכים בתמוז — הכי נאמר שרוב בני־אדם קמים בג׳ שעות אחר חצות ואין ישנים רק ג׳ שעות? או נאמר דאז תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת וכו׳, תיכף בבוקר? ומי מעוררן אז, שהוא עיקר זמן שינה בקיץ? ודאי אין הדעת מקבלת כלל להיות בני־אדם משתנים בשינתם יום־יום... כפי השתנות היום בגדלו וקוטנו, וגם התינוקות — אלא ודאי כמ״ש. וזמנו שוה תמיד לפי ערך יום השוה, דאז זמן קימה לרוב בני־אדם, היינו ו׳ שעות אחר חצות הלילה לר״א. וכן לר׳ יהושע דאמר עד ג׳ שעות יש לומר כן, לפי דברי הזוהר — דאטו נאמר שהבני מלכים הישנים עד ג׳ שעות מחשבין להם בחכמת התכונה לעוררן בכל יום לפי ערך גודלו... אף שעדיין לא שבעו בשינה כלל? [אף זה כבר היקשה הגאון יעב״ץ ב״לחם שמים״, שם] — אין סופר ומחשב להן! — אבל אם השיעור הוא רק על יום השוה, אין קושיא כלל, כי שינתן שוה תמיד״.

זה ודאי חידוש. כי הזמנים, במשנה ובגמ׳ לעניין ק״ש — התלויים בצאת הכוכבים, הנץ החמה וכו׳ — אמורים רק לזמן שהימים והלילות שווים, דהיינו לימים ספורים בשנה; והוא הדין לעניין סוף זמן ק״ש אליבא דהלכתא, דהיינו כדעת ר׳ יהושע, שהוא עד סוף ג׳ שעות, גם כאן רק בזמן שהימים והלילות שווים יש למנות את ג׳ השעות למן סוף הלילה, ואילו ברוב ימות השנה נמנות שעות אלו למן אותה שעה, לפי השעון, אשר בה חל סוף הלילה בזמן שהימים והלילות שווים. לפי זה, אורך השעות תמיד כארכן של השעות שלפי השעון; וסוף זמן ק״ש של שחרית הוא תמיד בסוף 9 שעות למן חצות הלילה שעבר, לאמור: בשעה 9 בבוקר, לפי השעון האירופאי.

ומודיענו הרב המחבר כי ״הרב יעב״ץ הסכים לזה, ג״כ, לחשב לר״י כפי דעת הזוהר, הן בקיץ והן בחורף, בזמן ט׳ שעות אחר חצות לילה״ (עי׳ ״לחם שמים״, ברכות, פ״א, מ״ב). אכן, הגאון יעב״ץ מדגיש (שם) בפירוש: ״ידעתי מיעוט ערכי, כי קטונתי מלחוות דעי הלכה למעשה... רק שמא יבוא ב״ד ויסמוך על הזוהר ע״פ הדרך הנזכר — להחמיר, כגון בימות החורף, לחוש בדבר לכתחילה; אכן, בימות הקיץ, ודאי שאין לזוז משיטתו של הר״מ ז״ל לחומרא... שיש לנו לחוש גם לדברי אותו זקן ומקובל מהגאונים והקרובים אליהם, הוא הרב המובהק אורן של ישראל הרמב״ם ז״ל, ואזלינן הכא והכא לחומרא״. — וא״כ, גם הגאון יעב״ץ אינו מרחיק לכת כבעל ״משכנות יעקב״, ״ללמד זכות״ ע״פ סברא

זו גם על המתאחרים בקיץ[8]. "ואמנם" — מודה גם בעל "משכנות יעקב" — "באמת אין ראוי לכל ירא־שמים לסמוך על זה נגד דעת הרמב"ם ז"ל שכתב בהדיא להיפך, ומפיו אנו חיים, רק ללמד זכות כתבתי זה". אך הרי כפי שראינו לא רק דעת הרמב"ם היא נגד זה, אלא שגם מדברי הגמ' ברור ומבורר שעכ"פ זמן ק"ש נמדד בשעות זמניות. ואין כל יסוד בגמ' לסברא שהדברים אמורים רק בזמן שהימים והלילות שווים. ואף דברי הזוהר, שהרב המחבר מסתמך עליהם, אינם אמורים עכ"פ לעניין זמן ק"ש.

גם הטענות הטבעיות שטען, ניתנות ליישוב. טענתו ש"בימים הארוכים בתמוז הכי נאמר שרוב בני־אדם קמים בג' שעות אחר חצות ואין ישנים רק ג' שעות?" היה לה מקום במזרח־אירופה מקום מגורו — אך לא באותו אזור שבו ניתנה תורה, דהיינו באזור א"י וסביבותיה. כאן גם בימי תמוז אין הלילות כ"כ קצרים, ושתי אשמורות של לילה ארוכות עכ"פ יותר מאשר ג' שעות. ומתוך כך אין כ"כ קושי בעניין "תינוק יונק" ו"אשה מספרת" בסוף הלילה בימי תמוז "מי מעוררן אז, שהוא עיקר זמן שינה בקיץ?" באזור א"י, שהלילה גם בתמוז ארוך יותר, אין לומר שסוף הלילה הוא "עיקר זמן שינה בקיץ".

אף הטענה כי "אין הדעת מקבלת כלל להיות בני־אדם משתנים בשינתם יום יום... כפי השתנות היום בגודלו וקוטנו" אינה כ"כ טענה, כשהמדובר הוא בזמן הקדום, כשסדר החיים היה טבעי יותר, כשסדרי־היום נקבע לפי השמש ולא לפי השעון ומתוך כך אין כ"כ תוקף לטענה "דאטו נאמר שהבני מלכים הישנים עד ג' שעות מחשבין להם בחכמת התכונה לעוררן בכל יום לפי ערך גודלו?" — אין צורך לזה ב"חכמת התכונה" אלא בתשומת לב למהלך השמש כפי שהיא נראית בשמים לכל אדם. ואצל בני אדם שחיו חיים טבעיים ולא "טכניים", היתה בוודאי תשומת לב זו רגילה ומובנת מאליה.

ומתוך כך יובן כל עניין חלוקת היום לשעות זמניות — שהיתה מקובלת אצל כל האומות הקדמוניות[9] — חלוקה שסימניה טבעיים: מהלך השמש[10] בשמים ומקומה, כפי שהדבר נראה לכל אדם הנושא עיניו השמימה. ולא כשעות שלנו, שאפשר לדעתן רק מן הכלי המלאכותי דמתקרי שעון.

ו"דיבר הכתוב בהווה", דהיינו ב"הווה" שבאזור מתן־תורה וזמן מתן־תורה. ואף "בשכבך ובקומך" אמור ב"הווה" זה.

גם הקושי שמעלה הרב המחבר בעניין „טעות העדים בשעות" במס' סנהדרין (מ.): "איך נאמר שטעות העדים משתנה יום־יום לפי ערך גודלו וקוטנו ברגע אחד או פחות? אטו העדים אצטרולוגין הם, ובקיץ יטעו ג' שעות פעמים כמו ביום החורף? זה דבר מתמיה מאד!" — אין זה מתמיה כלל, שכן הטעות בשעה אחת (או שתיים, לר' יהודה) נובעת מתוך הבחנה מוטעית — לא באורך הזמן שעבר, אלא במקומה של חמה ברקיע. זכור לו לעד, שבשעת המעשה שהוא מעיד עליו היה מקומה של חמה ברקיע בגובה מסוים, ונראה לו שעברה שליש ממהלכה שעד אמצע הרקיע, ומתוך כך הוא קובע שהדבר אירע ב"שתי שעות" — אך לאמיתו של דבר כבר עברה אז החמה קצת יותר משליש מאותו מהלך, דהיינו שהדבר אירע "בשלש שעות". ובכך, בהערכת המהלך שעברה החמה ברקיע ויחסו למהלכה במשך היום כולו, בכך אדם טועה, אם עד לשעה אחת, או עד לשתי שעות. כן נראה גם ממה ששנינו באותו עניין: "אחד אומר בחמש ואחד אומר בשבע — עדותן בטלה (גם לר' יהודה, הסובר בדרך כלל שאדם טועה בשתי שעות), שבחמש חמה במזרח ובשבע חמה במערב" (שם). לאמור: כאן אין מקום לטעות בהערכת מקומה של חמה ברקיע, מה שאין כן במה ששנינו לעיל, ששם יש מקום לטעות כזו. כן משמעות פשוטם של דברים (וכן משמע גם מדברי הגמ' בסנהדרין מ"ב א', א"ר שימי בר אשי וכו', ע"ש).

ועל מה שמביא הרב המחבר לשם ראיה, כי "בברכות פ"ק (ג.) חשיב השעה כמה רגעים יש בו, ורגע כמימרי' כו', הרי עכ"פ השעה קצובה היא" — יש להשיב, כי שתי מימרות הן המובאות שם בגמ' לעניין זה, האחת אומרת: "וכמה רגע? אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה בשעה" (כנראה שזו מימרא שנכנסה כהערה מפרשת לתוך הברייתא המובאת שם בגמ', עיי"ש ואכמ"ל); והשנייה אומרת: "וכמה רגע? אמר ר' אבין ואיתימא ר' אבינא: רגע כמימריה". אם חולקות מימרות אלו זו על זו — ודאי שאין כל ראיה: מי שאמר ש"רגע כמימריה", דהיינו ש"רגע" הוא הזמן הקצוב הדרוש לאמירת המלה "רגע" — לא אמר כי הרגע הוא כך וכך בשעה, ואו"כ אין הכרח לומר לדידו שהשעה קצובה באופן מוחלט; ומי שאמר כי הרגע הוא כך וכך בשעה — לא נתן קצבה מוחלטת לרגע, ואפשר שלדידו אורכו יחסי, "זמני", והוא משתנה לפי אורכה וקוצרה של השעה, שהיא "זמנית". אך גם אם נאמר כי אין כאן מחלוקת, וכי "מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי", כי אורך הרגע הוא "כמימריה" והוא־הוא כך וכך בשעה — הרי כשם שאין מדובר כאן על שעה "זמנית" (שהרי המדובר על אורך מוחלט של הרגע וממילא של השעה), ודאי גם שאין מדובר כאן על אותה שעה המקובלת אצלנו, שהיא אחת מעשרים וארבע במעת לעת. שהרי גם על שעה זו אין לומר ש"רגע כמימריה" הוא "אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים

---

8. ולמה שכתב הגאון יעב"ץ (שם) שמצא כן בדברי הש"ך ליו"ד סי' קפ"ד (בש"ך ס"ק ז' ברמז, וב"נקודות־הכסף" בפירוש) בשמו ובשם ה"דרישה", הן למעשה כתב זאת הש"ך רק לעניין "עונה" של פרישה מן האשה סמוך לוסתה. ואין להקיש מזה לעניין קריאת־שמע. ומה שהזכיר הש"ך אגב שיטפיה, שזה כעין שעות זמניות לעניין ק"ש ולעניין חמץ בע"פ — זה תמוה ביותר וכבר עמד על זאת הגאון יעב"ץ עצמו. ומה שהזכיר שנמצא כן גם ב"דרישה" — הוא ב"דרישה" ליו"ד סי' קפ"ד, ס"ק ב', ושם מדובר רק לעניין ה"עונה" הנ"ל (וע"ש שפירש את העניין בדרך מיוחדת לו). ומקור דעה זו לעניין "עונה", הוא ב"הגהות מיימוניות" (לפ"ד מהל' איסורי ביאה, ס"ק ט') בשם אביאסף — אבל כתב עליה: "ותימה". והובאה דעה זו ע"י ה"בית־יוסף" (יו"ד, סי' קפ"ד) — אבל הסיק שאין לחוש לה.

9. אף זה למדתי ממאמרו הנ"ל של רי"מ שלזינגר ז"ל.

10. הבטוי "מהלך־השמש" ובטויים דומים כאן ולהלן, הם בהתאם לשגרת לשון בני אדם, שלא השתנתה על אף כל שינויי התפיסות הקוסמוגראפיות. ואקווה שלא יבואו אלי בטענות על כך.

ושמונה מאות ושמונים ושמונה" ממנה. ועל כורחנו לומר שהמדובר כאן באיזו "שעה" שאין אנו יודעים מהותה, שעה של הקב"ה — ומי בא בסוד ה׳? — ועכ"פ אין ללמוד מ"שעה" זו על השעות הנידונות להלכה, שהן שעות של בני אדם; ואין להוכיח מכאן ששעות אלו אינן זמניות.

וכן אין ראיה מדברי התוספתא שרמז לה הרב המחבר, שחישבו בה "שעור השעה והעת והרגע... ומשמע שגם האשמורות משערים בהם" — והם דברי תוספתא ברכות (פ"א ה"א): "רבי אומר: ארבע משמרות בלילה. העונה אחת מעשרים וארבע בשעה, העת אחת מעשרים וארבע בעונה, והרגע אחד מעשרים וארבע בעת" — שגם כאן יש לפרש שהכל יחסי, הכל "זמני": השעה והעת והעונה והרגע. שהרי לא ניתן כאן קיצוב זמן מוחלט לאף אחד מכל אלה.

אכן, בסופו של דבר שב בעל "משכנות יעקב" ומסתייג ואומר: "אך חלילה לי להורות כן נגד הרמב"ם והפוסקים שהביאוהו בלי חולק, רק כתבתי זאת לצדד זכות על המתאחרים — ובפרט שהעירו בזה קצת האחרונים — והשי"ת ידון אותנו לכף זכות".

זוהי דוגמה של קולא נועזת. ולעומתה, יש ואתה מוצא גם חומרא נועזת. כך הוא בסי׳ ק"ט מחלק או"ח שב"משכנות יעקב", בו דן הרב המחבר "על דבר המנהג אשר פשט בזמנינו, להתיר בכל העיירות [הוצאה בשבת] ע"י צורת הפתח בקנה מכאן ומכאן וכו׳, ואף באותן עיירות אשר יש בהן דרכים מפולשים ורחובות ושווקים רחבים י"ו אמה וגם דרך המלך עוברת בהן". ובכן, מה שנקרא ברגיל "עירוב" סתם, אשר השימוש בו מתבסס על אותה שיטת־ראשונים, שאין רשות־הרבים דאורייתא אלא זו אשר "ששים רבוא בוקעים בה"; וכיוון שברוב מקומות היישוב שבעולם אין אוכלוסייא מרובה כזאת, ניתנים הם להיות מותרים בהוצאה בשבת ע"י "עירוב". אמנם, יש שיטת ראשונים מנוגדת להנ"ל, והיא אינה מצריכה תנאי זה של "ששים רבוא"; ולפי שיטה זו יש ויש במקומות יישוב רגילים גם בימינו רשות־הרבים דאורייתא, ואין מקום בהם לתקנת ה"עירוב". אך כבר נהגו רובם של שומרי מצווה בישראל לסמוך על השיטה הראשונה ולהסתמך על ה"עירוב". רק יחידים מהדרים לחשוש לשיטה השנייה ושלא להוציא בשבת אפילו במקום שיש "עירוב". אך לדעת בעל "משכנות יעקב", אין זה רק בגדר הידור. לדעתו אין לסמוך כלל על השיטה הראשונה; והסומכים עליה ומוציאים בשבת על סמך ה"עירוב" — "חוששני להם מחטאת"! — כך בפירוש הוא מתבטא בתשובה הנידונית. ועל כך נתווכח עמו הגאון ר׳ אפרים־זלמן מרגליות ז"ל מברודי, שבא ללמד זכות על המנהג המקובל לסמוך על ה"עירוב" לעניין הוצאה בשבת. המשא ומתן בין שני גאונים אלה — ר׳ יעקב ברוכין ורא"ז מרגליות — הוא מפורט וממושך. דברי ר"י ברוכין הם לפנינו, כאמור, בספרו "משכנות יעקב", או"ח, סי׳ ק"ט. ודברי רא"ז מרגליות הם בספרו "בית אפרים", או"ח, סי׳ כ"ו—כ"ז.

והנה, הרב מ"ש שפירא ז"ל (בספרו "תולדות רבינו חיים מוולוז׳ין", פרק י"א), מוסר בשם הגאון ר׳ מאיר מסלוצק, שסיפר לו "בשם אביו הגאון זצ"ל", כי "בעת שבאה לפניו [לפני הגר"ח מוולוז׳ין] התשובה הידועה של בעל משכנות יעקב, חלק או"ח, סי׳ ק"ט, בנדון רשות־הרבים שלנו אשר מערבין אותה בצורת הפתח, אמר אז כי דברי הגאון מהר"ז מבראדי [הוא רא"ז מרגליות] בנוגע לתשובה הנ"ל, לעומת דברי הגאון בעל ׳משכנות יעקב׳, המה כדברי אברך מפולפל מול גאון זקן ומיושב".

אך האמנם יצאו דברים כאלה מפי הגר"ח מוולוז׳ין? כל המעיין בתשובה הנידונית של הגרא"ז מרגליות, רואה לפניו את הגאון הזקן והמיושב ולא את "האברך המפולפל". ולעומת זאת, הרי ה"משכנות יעקב" דוחה באמת הבניין שבידו היתר שהוא מוסכם ומקובל מדור לדור!

אין בעל "משכנות יעקב" מסתפק בכל אלה הסוברים ש"כל שרחב י"ו אמה הוי רה"ר גמורה" ואין צורך ב"ששים רבוא בוקעים בו" — שהוא מונה אותם אחד לאחד, ברוב בקיאות וחריפות — אלא רוצה הוא להוכיח, שגם על שיטת רש"י ודעימיה (עירובין נ"ט א׳, רד"ה עיר; ועוד), המצריכים "ששים רבוא", אין המקילים יכולים לסמוך.

ולזה מסתמך הוא על הריטב"א, האומר (בחידושיו לעירובין נ"ט, א׳) "כי רש"י ז"ל אינו מצריך שיתיישבו בעיר ס׳ רבוא; אלא שיכנסו בה ס׳ [רבוא], כאלו הכרכים והעיירות שהם פתוחים למקומות הרבה, ורגילין בה סוחרים וכיוצא בהם; ותדע, שאף ירושלים לא היו בה ששים רבוא תדיר, ואעפ"כ יש בה משום רשות הרבים, אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה (עי׳ עירובין ו׳, ב׳; וש"נ); ומעתה כל שבתחלתה נתיישבה ככרכים ושווקים גדולים להיות רוכלת העמים, זו היא של רבים".

משמעותם הפשוטה של דברי הריטב"א היא, כי לפי רש"י אין צורך "שיתיישבו בעיר ס׳ רבוא", אלא "שיכנסו בה ס׳", כלומר שיהיו רגילים לבוא בה "ס׳ רבוא", גם אם לא יגורו בה תדיר. ובכן, גם לפי זה, רוב מקומות היישוב שבעולם אין בהם רשות־הרבים דאורייתא. וכן משמעות דברי רש"י עצמם (עירובין נ"ט, א׳, ד"ה עיר): "עיר של יחיד, שלא היו נכנסין בה תמיד ס׳ רבוא של בני אדם, ולא חשיבא רשות הרבים". וכן משמעות דברי "שלטי הגבורים" בשם ריא"ז, בעירובין פרק א׳, בדין רה"ר (המובאים בהמשך דברי ה"משכנות יעקב" כסייעתא, כביכול, לדבריו), שכל שהוא "מעבר לס׳ רבוא, כדרך הכרכים שכל באי עולם עוברין שם" הוא "רה"ר גמורה". וכן בחידושי הר"ן (שבת ו׳, ב׳) בשם הרא"ה, "דאע"ג דפי׳ רש"י ובה"ג דלא הוי רה"ר אלא כשיש כאן דרך לששים רבוא, כלומר שהיו רגילין לילך שם אנשים רבים תדיר, כששים רבוא" (וציין לזה ב"באר הלכה" של ה"משנה ברורה", סי׳ שמ"ה, סעיף ז׳).

אך בעל "משכנות יעקב" מרחיב את משמעות דברי הריטב"א ומנסחם כך: "שאין כוונת רש"י ז"ל שיתישבו בעיר ס׳ רבוא כאחד, דאף ירושלים בשלותה לא היו בה ס׳ רבוא אנשים כאחד תמיד, רק כוונתו שהיתה מופקרת ומעבר לס׳ רבוא אנשים, כגון ירושלים שהיתה רוכלת העמים ובאו לתוכה אנשים מאפסי ארץ, והיה רה"ר שלה מעבר לס׳ ריבוא

ומופקרת להם, ואף שאין באים לתוכה כאחד, כיון שמוכנת ומופקרת להם היא רה"ר, אף שיושבים מועטים, כיון שמתוקנת בדרכים וסרטיות לבוא לתוכה מקצה האיים, הרי היא עיר של רבים, והיא רה"ר גמורה... שאין צריך רק רשות לרבים, וכיוון שמופקרת לכל העולם — הרי רשות ס' רבוא שולטים בה".

ובכן, לפי תפיסתו של בעל "משכנות יעקב" בדברי הריטב"א אליבא דרש"י, לא רק שאין צורך שישבו תדיר בעיר "ס' רבוא" כדי שתהא שם רה"ר דאורייתא, אלא שאין גם צורך לשם כך שייכנסו בה ברגיל "ס' רבוא"; די בכך שתהא "מופקרת לכל העולם", דהיינו שתהא רשות ל"ס' רבוא" להיכנס בה, ואפילו אם למעשה אין נכנסים בה אף פעם כמספר הזה.

ועל יסוד זה הוא מסיק, שאליבא דרש"י — "כל רחוב ומבוי ודרך רחב י"ו אמה ומפולש ומופקר לרבים, הוי רה"ר גמורה, ואין מערבין רק בדלתות נעולות בלילה; וכל זה ישנן בעיירות שלנו, שהרחובות רחבות י"ו אמה ומפולשות, וגם דרך המלך ודרך הרבים עוברת בקצתן — וגם לדעת רש"י ז"ל הוי רשות הרבים".

זוהי בוודאי הרחבה של דעת רש"י, גם אליבא דהריטב"א. וה"דיוקים" שמדייק בעל "משכנות יעקב" מדברי רש"י בכמה מקומות (שבת ו', ב' ד"ה בזמן שהיו וכו' וד"ה בזמן הזה; שם ו', א' ד"ה סרטיא; שם ח', ב' ד"ה הוא ועירובו וכו'; שם י"א, ב' ד"ה כרמלית; שם קי"ב, א' ד"ה התם; עירובין ט', א' ד"ה לכרמלית; שם ל"ד, ב' ד"ה בבור וכו'), שהוא מכנה אותם "ראיות ברורות" — ודאי שהם בגדר "לאו דווקא", כפי שיראה המעיין בהם; ואין בהם כדי להוציא ממשמעותם הפשוטה והברורה של דברי רש"י המובאים לעיל; וכן דברי רש"י בעירובין ו', א': "רשות הרבים — משמע, רחב שש עשרה אמה, ועיר שמצויין בה ששים רבוא". וכבר עמד על כך הגרא"ז מרגליות, בתשובתו שב"בית אפרים" הנ"ל.

והנה, בעל "משכנות יעקב", בסוף תשובתו הנידונית, תמה על הגרא"ז מרגליות, שהביא בתשובתו מ"לקוטי הרמב"ן", על דברי רש"י בעירובין נ"ט, א': "ולא ידענו מנין לו לרש"י כן, שלא הוזכר בתלמוד בשום מקום, אבל בהלכות גדולות נמצא כן, והרי הדבר תלוי באילנות גדולות" — ולא הזכיר שהרמב"ן אומר בהמשך דבריו אלו "שאין כונת רש"י ז"ל להצריך ס' רבוא בוקעים בו בכל יום כו', דאפילו ירושלים בשלותה לא היו וכו', רק כל שהוא מעב(י)ר לרבים כעין הכרכים הגדולים, שהוא הפקר לכל באי עולם, הוא רה"ר גמורה אפילו לרש"י ז"ל, ולא הוצרך ס' רבוא רק בפלטיא גדולה, שהוא מקום קיבוץ סוחרים ולא דרך מעבר לרבים".

אך טענתו זו של בעל "משכנות יעקב", שפירושו שלו לדברי רש"י כבר מצוי בדברי הרמב"ן — גם היא "לאו דווקא". שהרי זה לשון הרמב"ן בעניין זה: "ושמא דעת הראשונים לומר, שהאיסטרטיא שהיא כבושה חוץ לעיירות והולכים ממנה מעיר לעיר וממדינה למדינה עד סוף כל העולם — אין מדקדקין בה בעוברין עליה ששים רבוא, דהא דכולי עלמא היא; אבל בתוך העיר — אין שם רשות הרבים בלא ששים רבוא".

אמנם, הרמב"ן מחדש כאן משהו, והוא שגם אותם המצריכים "ס' רבוא", אינם מצריכים זאת בדרכים הכבושות שמחוץ לעיר, שהולכים בהן מעיר לעיר וכו'. אך מודה הרמב"ן שבתוך העיר, לאותם המצריכים "ס' רבוא", צריך שבאמת יעברו שם "ס' רבוא" — ודלא כבעל "משכנות יעקב".

ומה שהרמב"ן מוסיף לאחר־מכן, כי "גם זה אינו מחוור" — זהו לשיטתו, שאינו מסכים לשיטת רש"י ודעימיה. אך אין הוא בא להעמיס בשיטת רש"י, מה שרצה ה"משכנות יעקב" להעמיס בה.

אכן, מודה בעל "משכנות יעקב", כי היו מן הראשונים שסברו בוודאי שאין רה"ר לעניין שבת אלא מקום שמצויים בו "ס' רבוא" — והם: הר"י בעל התוספות (עי' תוס' שבת ס"ד, ב' ד"ה רבי; תוס' עירובין ו', א' ד"ה כיצד; שם נ"ט, א' ד"ה עיר), רבינו ברוך בעל ספר התרומה, הסמ"ג, הסמ"ק, הרוקח, מהר"ם מרוטנבורג — הובאו במרדכי ובב"י — ועוד.

וב"בית אפרים" הביא עוד כמה דעות של הנוקטים בכלל של "ס' רבוא". ויש להוסיף כי דעה זו מובאת כדבר מוחלט, ללא ערעור, בטור (או"ח, סי' שמ"ה); ומשמע שהבין שכן דעת אביו הרא"ש, כפי שנראה מדבריו בכמה מקומות. ועמד על כך הגרא"ז מרגליות ב"בית אפרים" בתשובתו הנ"ל (אף כי בעל "משכנות יעקב" מפקפק בדבר, בתשובתו הנידונית).

ואף ב"שולחן ערוך" (או"ח, סי' שמ"ה, סעיף ז') מובאת דעה זו, אמנם בתורת "יש אומרים" בלבד, אבל גם זה לאו מילתא זוטרתא היא[11]. וכן גם דעת הרמ"א, האומר בהחלט "שכל רשויות שלנו הם כרמלית" (בהגהה, או"ח שמ"ו, ג').

ויש לזכור, כי בתוס' (עירובין ו', א' ד"ה כיצד) וכן בחידושי הרמב"ן (עירובין נ"ט, א') ובחידושי הר"ן (שבת ו', א'), מובאת דעה זו — שיש צורך ב"ס' רבוא" — גם בשם בעל "הלכות גדולות". ואם כי בה"ג שלפנינו, על נוסחאותיו השונות, אין דעה זו, הרי אין להתעלם מן העובדה שהתוס' ודעמהם בכל זאת מוסרים כך בשם בה"ג.

וב"ספר העתים" לר' יהודה הברצלוני, המרבה במסורות מתורתם של הגאונים, והוא מן המקורות החשובים ביותר במסירת תורת הגאונים, מובא ש"בתשובות לגאון" נאמר במפורש ש"רשות הרבים גמורה" היא מקום שיש בו "ס' רבוא בני אדם"; ו"סרטיא" ו"פלטיא" שדינם כרה"ר, הריהם

---

11. ועי' מגן אברהם (שם), שהוא מפרש שה"יש אומרים" היא "דעת עצמו" של מחבר השו"ע, וכמו כן, לדברי מג"א וט"ז (שם) רוב הפוסקים סוברים כה"יש אומרים" שיש צורך ב"ששים רבוא בוקעים בו" (בט"ז גם נימנו כמה וכמה מהם). אכן, כמה מהאחרונים דחו דבר זה, כמבואר ב"באור הלכה" של ה"משנה ברורה" (שם). ואף דעת בעל "משנה ברורה" עצמו נוטה לדעת המחמירים, והוא כותב כי "כל בעל נפש יחמיר לעצמו", אך עם זאת מציין הוא כי "אין בנו כח למחות ביד הסומכין על דעה זו [של המקילים], דדעה זו ג"כ לא דעת יחידאה היא". והגר"א בביאוריו (שם) מציין (בס"ק י"ז) לדברי התוס', שבת ו' ב' ד"ה כאן וכו', המביאים אסמכתא מן הגמ' לדעה זו, שיש צורך ב"ס' רבוא". ומשמע שכן גם דעת הגר"א עצמו, שיש אסמכתא לדעה זו.

מקומות הפתוחים ומפולשים למקום שיש בו ״ס׳ רבוא בני אדם״ [12]. וא״כ, לפי זה, מקום יישוב שאין בו ״ס׳ רבוא בני אדם״ אי אפשר שתהא בו רשות־הרבים דאורייתא.

אמנם, בעל ״משכנות יעקב״ מקשה קושיות רבות על שיטה זו, מן הגמרא ומן הסברא. יש מקושיותיו שהן ״לאו דווקא״, אך יש מהן שהן חזקות ביותר — ואעפ״כ אין בכוחן לדחות שיטת ראשונים עתיקת יומין. סוף־סוף, אותם גדולי עולם, למן תקופת הגאונים ואילך, שנקטו בשיטה זו, ידעו אף הם את אותם הדברים בתלמוד, שמהם בא בעל ״משכנות יעקב״ לסתור את דבריהם, ואעפ״כ החזיקו בשיטתם, שאין רשות־הרבים דאורייתא לעניין שבת, אלא במקום ש״ששים רבוא בוקעים בו״. ודאי נתיישבו להם הדברים על־פי דרכם.

מה שלא הוזכר תנאי זה של ״ששים רבוא בוקעים בו״ מפורש בגמרא, זו אמנם תמיהה גדולה ביותר. אבל דבר זה עצמו מוכיח כי מסורה עתיקה יש כאן. שכן, מסברא בעלמא לא היו מחדשים דבר כזה, שאין לו מקור מפורש בגמ׳ שלפנינו, ורק קצת משמעות אפשר למצוא לזה בגמ׳ (כדברי תוס׳, שבת ו׳, ב׳, ד״ה כאן), ולא היו פוסקים להלכה על־פיו. וכש־הדבר נמסר בשם גאונים, וכשרש״י ועוד ראשונים קובעים זאת כדבר ודאי ומוחלט, הרי לא דבר ריק הוא, אלא מסורה עתיקה, שראוי לסמוך עליה, ו״הנח להם לישראל״ [13].

דוגמאות אלו שהובאו כאן, הן מהבולטות בהעזתן ביותר בספר ״משכנות יעקב״. רבות הן התשובות בארבעת חלקי ספר זה, ורבות בהן ההעזות. יש להזכיר את התשובה הגדולה שבחלק אבן העזר, סי׳ ל״ח, בענין גט, אשר גם בה היה להמחבר משא ומתן עם הגרא״ז מרגליות מברודי. אך כבר הארכנו בדוגמאות.

וכמו כן לא נוכל כבר להאריך בספרו הקטן יותר של הגר״י ברוכין — והוא: ״קהלת יעקב״, שהופיע בווילנא, בשנת תר״ז, שנתיים לאחר פטירת המחבר. המלבה״ד היה בנו ר׳ סענדר, וכנראה שהוא גם כתב את הספר מפי אביו, כפי המשתמע מדבריו בהקדמתו הנרגשת: ״ימים הגיעו, כי גברה עלינו חלישותו עוד, ותכבד עליו העבודה גם להוציא לאור חפצו ולהפיץ מעינותיו ולהביאם בכתב ולבאר רוחב דעתו. אנכי אנכי כי זכתה נפשי לשמוע מפיו דבר ה׳ זו הלכה, פעם ביאר לנו בארוכה, בלשונו הטהור מפיו יקרא לנו, ונשימם על לוח הכתב, פעם בקצרה מרוב חלישותו, רק פרטי הדברים השמיענו, מפתחות הבנינים מסר לידינו, טעמיו ונימוקיו עמו, בים התלמוד, פוסקים, ראשונים ואחרונים, להרחיב הענין ולבארו על מכונו. ת״ל כי חפץ ה׳ בידינו הצליח, להביא דברי קדשו בכתב ולהפיצם בישראל״.

לפי הרשום בשער הספר ״קהלת יעקב״, יש בו ״חידושים... על כל סוגיות הש״ס״. אך לפנינו נמצא רק חלק ראשון מן הספר (חלק שני כנראה שלא הופיע) ובו חידושים רק לסדרי זרעים ומועד, מהם בקצרה ומהם בארוכה. אף הם מלאים בקיאות עצומה וחריפות מופלגה. נוסף על כך יש בספר גם קצת שו״ת מן ד׳ חלקי שו״ע, וגם קצת מילי דאגדתא ועוד. אף בכל אלה אתה מוצא את מה שמייחד את דמותו התורנית הגדולה והנועזת של הגר״י ברוכין.

ג.

ר׳ יצחק מינקובסקי (אורינשטיין) בעל ״קרן אורה״

הגאון ר׳ יצחק מינקובסקי, (הידוע בקהל בשם המשפחה: אורינשטיין), אחיו של הגאון ר׳ יעקב ברוכין מקארלין, היה נקרא על שם אחיו. כך צוין בשער ספריו, כי הוא אחיו של ר׳ יעקב מקארלין. ר׳ יצחק היה כנראה האח הצעיר והפחות מפורסם בימיו. בעוד שהאח ר׳ יעקב היה לרב בישראל בעודו צעיר ועסק בעיקר בתשובות להלכה ולמעשה — ועל ידיהם נתפרסם מאוד — היה ר׳ יצחק נחבא אל הכלים שנים רבות ועסק בתורה בהצנע, תחילה בשרשוב ואח״כ בקארלין בחברת אחיו. רוב שנותיו ברח מן הרבנות, ורק לאחר פטירת אחיו ר׳ יעקב, בשנת תר״ה, נעתר להיות רבה של קארלין, ושימש ברבנותה עד פטירתו, בשנת תרי״ב, דהיינו כשבע שנים (עי׳ בהקדמת בניו, שבראש כמה מספריו, כגון: ״קרן אורה... חדושי הלכות על נדרים, חברו ר׳ יצחק... אב״ד דק״ק קארלין״ (ווילנא תרכ״ט).

אך תכונתו הפנימית הבלתי־רבנית היא היא שקבעה גם את אופיו התורני. בעוד שאחיו ר׳ יעקב עסק בעיקר בשו״ת, הרי חיבוריו הרבים של ר׳ יצחק, אשר שמם הכולל הוא ״קרן אורה״, לא ספרי שו״ת הם ואין עניינם בהלכה למעשה, אלא בדברי־תורה לשמם, לשם הבנתם בעומק העיון.

וזה לשונו בהקדמתו לספרו הראשון (״קרן אורה״ ליבמות והוריות): ״הגם כי לא אלמן ישראל גם כעת מגדולי ישראל, הורים ומורים, בכל מקומות מושבותיהם, אבל הם בצוק העתים ולומדים תורה מתוך הדחק ועמוסים בעול הצבור, לזאת שמו משכן חכמתם בהיכלות אלו הנהוגות והנצרך להורות לעם ה׳. וה׳ יהיה בעזרם. אך אני אודה לה׳ על חלקי, אשר הוציאני חפשי מעול הזמן כל ימי חלדי כמעט, ועזרתי היא תמכה בידי והביאה טרף לביתה ומפרי כפיה, ה׳ יברכיה עם צאצאי׳ לראות בטובם ובטוב עם ה׳ בכלל. ומעודי חשקה נפשי לשים משכן עיוני בהדברים אשר יהיו נצרכים לעת ביאת הטוב והמיועד לנו בדברי קדושי ה׳. ובו״ה אשר גמר חפצי ועזר אותי לפתוח חלונות בהכליו הקדושים, להאיר לב התלמידים הלומדים תורה לשמה ולגלות מצפוניה המונחים בקרן זוית. וחברתי על סדר קדשים כמעט כלו; ומסדר נשים: יבמות, נדרים, נזיר, סוטה, אשר גם הם סתומים מבוא, ממעוט מפר־שיהם; ועוד איזה מס׳ מסדר מועד. יעזרני ה׳ להביאם בדפוס,

---

12. עי׳ ״ספר העתים״ לר״י הברצלוני, הוצ׳ מקיצי נרדמים, קראקא תרס״ג, עמ׳ 306. ומובא גם באוצר הגאונים, התשובות, שבת ו׳, א׳.

13. [בשיטת ״משכנות יעקב״ לעניין רה״ר דאורייתא מעיר הרב ר׳ יואל קלופט, אב״ד דחיפה, כי בס׳ ״משנה ברורה״ בביאור הלכה לסימן שמ״ה, סעיף ד׳, מונה שנים־עשר ראשונים, העומדים בשיטתו של ה״משכנות יעקב״; והריטב״א כתב, שרוב הגאונים סוברים כשיטתו; והרמב״ן ג״כ דוגל בשיטתו של ה״משכנות יעקב״. כל זה יתחוור למעיין במקור הנ״ל. — העורך].

ספר

קרן אורה

על מסכת

ברכות . שבת . עירובין . תענית .

מועד קטן .

חברו הרב הגאון חריף ובקי סיני ועוקר הרים תפארת ישראל

הצדיק כקשת מוה' יצחק זצללה"ה אב"ד בק"ק קארלין .

ירושלם

שנת תשז לפ"ק

בדפוס והוצאת האחים לווינשטיין ושות' בע"מ

שער הספר "קרן אורה"
לר' יצחק מינקובסקי (תשי"ז)

לחלקם ביעקב, להגדיל תורתו הנעימה. ובזה הטעם קראתי שם המחברת: קרן אורה, כמאמר ר' אלכסנדרי (ברכות י"ז, א'): יהי רצון שתעמידני בקרן אורה — זו תורה".

ובכן: לא הצורך למעשה הוא המכוון את דרכו של בעל "קרן אורה" בעיונו בתורה, אלא ביאור סתומות התורה. ומתוך כך הוא משקיע עיונו דווקא באותן מסכתות אשר לא רבו כל־כך מפרשיהן, וברובן אינן נוגעות למעשה בזמן הזה.

הוא לא זכה לראות בחייו את רוב ספריו נדפסים. ספרו הראשון, "קרן אורה" ליבמות והוריות, יצא לאור בווילנא בשנת תרי"ב, היא שנת פטירתו. ההדפסה החלה אמנם בחייו, אך בעת גמר ההדפסה נפטר. ר' אהרן בר' אברהם, נכד המחבר, המלבה"ד (עי' בשולי ההקדמה לספר), מודיענו על כך בסוף הספר. הוא מודיענו גם כי ציווהו זקנו סמוך לפטירתו להוציא לאור את שאר חיבוריו, שעל סדר מועד, נשים וקדשים. ואמנם, בשנת תרי"ז יצא לאור בווילנא ספרו "קרן אורה" למס' זבחים ומעילה (בראש החידושים למס' זבחים, הוא נותן גם פתיחה כללית הלכתית מיוחדת למסכת זו); ובשנת תרכ"ט יצא לאור שם "קרן אורה" למס' נדרים, נזיר וסוטה; ובשנת תרמ"ד יצאו לאור בווארשה (ובמהדורה שנייה — בירושלים, בשנת תש"ז) שני כרכים של "קרן אורה": האחד למס' ברכות, שבת, עירובין, תענית, מועד קטן (רוב דבריו למס' ברכות הם הרחבת דברים בעניין קריאת־שמע, בשאלה אם היא חובה מדאורייתא או מדרבנן, ובדיני ברכות הנהנין), והשני למס' מנחות, חולין — הל' טרפות, וקצת למס' סנהדרין. ועכ"פ רואים אנו כי חיבר ר' יצחק חיבורים נוספים על אותם שהזכיר בהקדמתו הנ"ל.

חידושיו של בעל "קרן אורה" מקומיים הם. הולך ועובר הוא מדף לדף במסכתות שהוא עוסק בהן, ודן בעניינים הנידונים בכל דף לגופם, בלא תערובת דברים אחרים, רחוקים. אף אין עניינו ברגיל בהיקף העניין הנידון לכל צדדיו, כפי שהוא מתברר מכל המקומות בש"ס שהוא נידון בהם, כדרך אחיו בעל "משכנות יעקב". אכן, יש וגם בעל "קרן אורה" מביא עניינים רחוקים או קרובים הנידונים במקומות אחרים, אך עיקר עניינו ורוב עניינו במה שלפנינו כאן, על הדף. בזה הוא מדייק ומדקדק, "הדק היטב, היטב הדק", מחשב חשבונו של דבר לפרטיו ולפרטי־פרטיו, בישרנות ובחריפות.

נתבונן בדוגמאות ספורות מחידושיו. הנה, למשל, במס' יבמות (ה', ב'—ו', א'), שדנו שם בדברי הברייתא: "יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת? — תלמוד לומר: 'איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו' (ויקרא י"ט ג') — כולכם חייבים בכבודי". והעמידו זאת ב"לאו דמחמר" ("אחר בהמה [בשבת], שהוא בלאו ד'לא תעשה כל מלאכה אתה ובהמתך' [עי' שמות כ', י']" — רש"י), שאף הוא אינו נדחה מפני כיבוד אב ואם. והקשו על זה בגמ': "אלא דקיימא לן דאתי עשה ודחי לא תעשה — ליגמר מהכא דלא לידחי!" והקשו שם בתוס' ד"ה ניגמר וכו': "וא"ת, והיכי נגמר מהכא דלא דחי, דלמא שאני הכא, דהוי עשה ולא תעשה, דהא כתיב: 'וביום השביעי תשבות, למען ינוח שורך וחמורך' (שמות כ"ג, י"ב)?". ומגלה לנו בעל "קרן אורה", כי "בילדותו" רצה ליישב את קושית התוס' — על פי דברי הריב"א בפ' שילוח הקן (חולין קמ"א א', תוד"ה לא צריכא) "דבעשה ולא תעשה נמי הלאו נדחה, ולא ישאר אלא העשה בלבד, ואינו לוקה". כלומר: משמעותו של הכלל "אין עשה דוחה לא תעשה ועשה" הוא, שדבר שיש בו איסור עשה ואיסור ל"ת, נשאר באיסורו למרות אותו "עשה" העומד לנגדו, משום שאין בכוחו של ה"עשה" לדחות "עשה"; אך תוקפו של ה"לאו" המצטרף ל"עשה", אינו אלים יותר מתוקפו של "לאו" סתם, והריהו נדחה ע"י ה"עשה" שכנגד, וממילא אין כאן מלקות, שהרי אין מלקות אלא לחייבי "לאוין" ולא לחייבי "עשין". ועל־פי זה רצה בעל "קרן אורה" ליישב את דברי התוס' כאן. וז"ל: "וא"כ הכא, דכתב רחמנא ואת שבתותי תשמורו, וכל מקום שנאמר השמר וכו' אינו אלא לא תעשה (עי' עירובין צ"ו, א', וש"נ)[1], ואי נימא דל"ת גרידא נדחית מפני עשה דכיבוד [וא"כ גם כשיש עשה יחד עם ל"ת — נדחה הל"ת, לפי סברא דלעיל שע"פ הריב"א, ורק ה'עשה' נשאר בתוקפו] — א"כ ליכא הכא אלא עשה, ולמה נאמר כאן לשון שמירה, שהיא ל"ת? אלא ש"מ דל"ת גרידא נמי אינה נדחית מפני עשה דכיבוד".

אמנם, לא לחינם ציין בעל "קרן אורה" כי "בילדותו" אמר כך, שכן הוא מסתייג קצת מתירוצו זה: "אבל אחר העיון, זה אינו". אך הסתייגותו אינה מוחלטת — ובצדק אינה מוחלטת (עי' בדבריו, שם; ועיין היטב במס' שבת, דף קנ"ד).

1. כנראה שסבר שדין "תשמורו" כדין "השמר". ולכאורה הדבר צריך עיון.

והרי דבריו על הפלוגתא שבראש מס׳ הוריות שבתלמוד הבבלי, אם "לעולם אין בית־דין חייבים (אם ׳הורו לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה, והלך היחיד ועשה שוגג על פיהם׳) עד שיאמרו להם: מותרין אתם", או "עד שיאמרו להם: מותרין אתם לעשות". על כך מעיר בעל "קרן אורה" כי "לכאורה נראה" שהפלוגתא היא כפשוטה: לפי הדעה האחת "די אם ישיבו על שאלתם, ששאלו: חלב, אם מותר או אסור? ואמרו להם: מותרין אתם" — כדי שהמורים יהיו חייבים והעושים יהיו פטורים; ולפי הדעה השנייה נחוץ לשם כך "שיאמרו להם: מותרין אתם לעשות". אך זה רק "לכאורה". "אבל באמת" — סובר בעל "קרן אורה" — "לא מסתבר לומר כן, דודאי אם שאלו הלכה למעשה, והם השיבו ׳מותר׳, הוראה גמורה היא לכולי עלמא". ובעל "קרן אורה" מפרש שהפלוגתא היא בכך: לפי הדעה האחת, "אפילו לא שאלו למעשה, אלא סתם שאלו: ׳חלב מותר או אסור?׳ והם השיבו דחלב מותר — הוי הוראה, והעושה על־פיהם פטור, משום דהוי תולה בבית־דין", וממילא בית־הדין חייב; ולפי הדעה השנייה: "אין זו גמר־הוראה עד שיאמרו ׳מותרים אתם לעשות׳, היינו שיורו להם למעשה, ולא דרך הלכה, דמה שנאמר דרך למוד אין זו גמר הוראה".

לאמור: הנידון כאן אינו עניין מלולי, אם יש צורך שבית־הדין יאמר את המלה "לעשות" כדי להתחייב וכדי לפטור את הסומכים על הוראתו. באמירה זו ודאי שאין צורך. הנידון הוא עניין מהותי, אם — כדי שיהא החיוב הנ"ל והפטור הנ"ל — צריכים דברי בית־הדין להיאמר לשם הוראה למעשה, או די להם לשם כך שיאמרו רק כדבר תורה סתם, ולא כהוראה למעשה. כך מפרש בעל "קרן אורה" פלוגתא זו.

והוא מוסיף, כי לפי זה מובנות הראיות המובאות בגמ׳ לדעה השנייה, "מהא דתנן בזקן ממרה: חזר ושנה ולימד פטור; וכן מהא דתנן: הורו לה בית־דין להנשא [והלכה וקלקלה — בזנות — חייבת, אם בא בעלה]; וממתני׳ דתנן: הורו בית־דין לעבור". מכל אלה אין ראיה שיש צורך דווקא לומר את המלה "לעשות", אך משמע מכולן שצריך שיורו הלכה למעשה, ולא הלכה לחוד". ומכאן ראיה לאמיתת פירושו של בעל "קרן אורה".

וכנראה שזו היתה גם הבנת הרמב"ם בפשטם של דברים אלו, שהרי — כפי שמציין זאת בעל "קרן אורה" — כתב הרמב"ם בפרק י"ג מהל׳ שגגות, הלכה א׳, שאין בית־דין חייבים "אם נשאו ונתנו בדבר ואמרו: ׳דבר זה מותר׳ — ולא הורו לעם ולא אמרו: ׳מותרים אתם לעשות׳". משמע שה־הבחנה העיקרית היא בין "נשאו ונתנו" לבין "הורו", שבכך הדבר תלוי.

אלא שבעל "קרן אורה" מקשה לפי זה על לשונה של הדעה הראשונה: "לעולם אין חייבים עד שיאמרו מותרים אתם" — שפירושו של דבר, לפי שיטתו, שאם התירו בית־דין "אפילו דרך הלכה" ולא למעשה, די בזה כדי להתחייב — א"כ מה פירוש: "לעולם אין חייבים" וכו׳? כלום יש אפשרות של התרת דבר בלא לומר, לפחות "דרך הלכה" בלבד, שהדבר מותר? "פשיטא דאין חייבים באופן אחר, ומאי אתא לאפוקי?"

"ונראה" — מתרץ בעל "קרן אורה" — "דאתי לאפוקי אם לא אמרו מותר, אלא אמרו פטור", שאז "חייב העושה, כיון דלא על־פיהם עשה", שהרי אמרו רק שבדיעבד פטור, אך לא התירו לכתחילה. "ומצאתי זאת מבואר" — אומר בעל "קרן אורה" — "בירושלמי ריש מכילתין". שם אמר שמואל (הוא בעל הדעה ש"אין חייבים עד שיאמרו להם מותרים אתם", לפי לישנא קמא שבבבלי ריש הוריות): "והן — שהוא מותר[2]; אבל אם הורו פטור — לא בדא". הקבלה מעניינת ומאלפת.

"וראיתי" — מוסיף בעל "קרן אורה" — "במשנה למלך, שנסתפק בזה, בפרק י"ב [מהל׳ שגגות, הלכה א׳], ע"ש, ולענ"ד הדברים מפורשים הם בדברי הירושלמי דלאו הוראה היא וכנ"ל".

ודרך־אגב מיישב ה"קרן אורה" קושי שעמד עליו ה"משנה למלך" בו במקום. ותוך כדי כך הוא מבהיר מושגים שונים ומבחין ביניהם.

ה"משנה למלך" עומד על דברי הגמ׳ במס׳ יומא (פ׳, א׳): "אמר ר׳ אלעזר: האוכל חֵלב בזמן הזה, צריך שיכתוב לו שיעור, שמא יבוא בית־דין אחר וירבה בשיעורין. מאי ירבה בשיעורין? אי נימא דמחייבי קרבן אכזית קטן — והתניא... לא שב מידיעתו, אינו מביא קרבן על שגגתו" — וכאן אינו "שב מידיעתו", שהרי גם אילו ידע שזה חלב אפשר שלא היה נמנע מלאכלו, שהרי בית־דין שבאותו זמן סברו שאין עונש כרת על זדון כזית קטן, ומתוך כך אין קרבן על שגגתו. ויישב ה"משנה למלך" (בעיקר בפ"ד מהל׳ שגגות ה"ב; ובקיצור גם כאן בפי"ב מהל׳ שגגות ה"א) מה שקשה לכאורה, מדוע לא ייקרא אדם זה "שב מידיעתו", והרי אילו ידע שמה שלפניו הוא חלב, ואילו ידע נוסף על כך גם מה שאולי יהא ידוע בעתיד לבית־דין אחר, שאף על כזית קטן יש עונש כרת בזדון — היה נמנע מלאכול כזית קטן זה של חלב. והרי לא רק מי ששגג שגגה אחת נקרא "שב מידיעתו", אלא גם מי ששגג שתי שגגות נקרא כן (כמסקנת הגמ׳ בפירוש דברי ר׳ יוחנן, הוריות ב׳, ב׳). ומפרש ה"משנה למלך", שעל השגגה ששגג ב"כזית קטן", שחשב שאין בו כרת — אינו חייב קרבן, שהרי בזה היה "תולה בדעת בית־דין", שהרי סמך על בית־דין שבאותו זמן שקבעו שיעור גדול יותר ל"כזית"; אלא על מה אתה בא לחייבו קרבן? על השגגה ששגג, שלא ידע שזה חלב? — על שגגה זו, כשהיא לעצמה, אינו "שב מידיעתו", כמבואר לעיל.

"ואם כן" — אומר ה"משנה למלך" (כאן בפי"ב מהל׳ שגגות, ה"א) — "כפי זה, יש להוכיח דכל שהורו בית־דין שאין בו כרת, אף שהורו דאיכא איסורא, מכל מקום העושה על־פיהם פטור, דהא התם אף שהורו בית־דין דעל כזית קטן ליכא כרת, מ"מ מודים דאיסורא איכא, דהא קיי"ל כר׳ יוחנן דאמר חצי שיעור אסור מן התורה (עי׳ יומא ע"ג, ב׳).

---

2. "שהוא מותר" — כך הנוסח בירושלמי הוריות הנדפס כנספח למס׳ הוריות שבבבלי, והוא המצוטט ע"י בעל "קרן אורה". אך הנוסח בירושלמי הוריות הנדפס בתוך הירושלמי עצמו, הוא חלק יותר: "שהורו מותר".

אבל אין דעתי נוחה בדין זה, דהא קי"ל דאין תולה בבית־דין פטור אלא כשאמרו מותרים אתם לעשות, אבל כל שלא הורו לעשות — בית־דין פטורין ושאר העם חייבין... וא"כ, כל שהבית־דין מודים דאיכא איסור בדבר אלא שטעו בכרת, לא משכחת לה שיאמרו מותרים אתם לעשות. וא"ת, א"כ תיקשי ההיא סוגיא דיומא שכתבנו, דהא מעולם לא הורה שום בית־דין דכזית קטן מותר לאכול, י"ל כמ"ש למעלה (בפ"ב ה"ב), דלא דמי הך הוראה להוראה דבית־דין, משום דהוא דבר שנתפשט בכל ישראל, והחכמים כולם, ראשונים וגם אחרונים, כולם הסכימו דעל כזית קטן אין בו חיוב כרת, וא"כ בזה אין אנו צריכים לאותם התנאים שהצריכו חז"ל גבי הוראת בית־הדין ושגגו העם, ומש"ה התם אם אכל כזית קטן — פטור".

אך בעל "קרן אורה", אין דעתו נוחה מיישוב זה: "ולא הבנתי, דהא אמרינן שם ביומא, דהפטור הוא משום דאינו שב מידיעתו, והאי טעמא לחוד ותולה בהוראת בית־דין טעמא לחוד... וא"כ מנ"ל לחלק בהוראת בית־דין בין דבר שנתפשט בכל ישראל או לא? ומהא דתנן ביבמות (פ"ד ב', ועיי"ש בגמ'; וכמובא בריש הוריות, עי' לעיל) הלכה וקלקלה חייבת, משמע לכאורה דאין לחלק, דהא התם הוראה שנתפשטה בכל ישראל היא (שמתירים לה להינשא כשיש עד אחד שמת בעלה) ואפילו הכי בעינן שיורו לעשות דוקא (ואם קלקלה חייבת בקרבן, אם בא בעלה, שעשתה מה שלא הורוה לעשות; הרי שגם בהלכה שנתפשטה בכל ישראל — יש צורך בתנאים המיוחדים של הוראת בית־דין, כדי שיפטר היחיד שעשה על פיהן)... מנא לן לחלק ולומר דדבר שנתפשט בכל ישראל פטור אפילו לא הורו לעשות, מאיזה טעם יפטר, כיון דלא תלה בבית־דין, ועשה שלא ברשות, ולא עדיף מאומר מותר, כמו תנוק שנשבה לבין הנכרים, וגר שנתגייר לבין הנכרים, דקי"ל דחייב" (עי' שבת ס"ח; רמב"ם, הל' שגגות, פ"ב, ה"ו; שם, פ"ז, ה"ב).

וה"קרן אורה" מחלק חילוק מהותי בין הנידונים: "נראה דהא דיומא שאני, דאפילו יבוא בית־דין אחר וימעט בשיעור־רין, מ"מ אין ההוראה [ה]ראשונה הוראה בטעות, דבכל דור צריך לילך אחר בית־דין שבימיו, וכשאכל לא היה בו שיעור לקרבן (אליבא דבית־דין של אותו הזמן), ומשום הכי חשוב 'לא שב מידיעתו'; אבל לענין נשואין על־פי עד אחד, אע"פ שהוראה פשוטה היא, אפילו הכי אינו פטור אלא אם כן הורו לעשות, אבל לא היכא דאיכא אסורא, כמו הלכה וקלקלה, דהיא חייבת".

לאמור: דין "תולה בהוראת בית־דין", שהוא פטור ובית־דין חייבים — אותו דין התלוי בכמה תנאים — אינו אלא כשלבית־דין עצמו נתברר לבסוף שטעו בהוראתם, אזי נחשבת הוראתם כטעות, ויש צורך בתנאים הידועים כדי לפטור את מי שסמך על הוראתם המוטעית. אך כשלאותו בית־דין עצמו לא נתברר כלל שטעה, אלא הוא החזיק בדעתו מתחילתו ועד סופו, ורק "בית־דין אחר", שבא אחריו, חלק עליו וקבע אחרת — הרי יש כאן חילוקי דעות בין בית־דין ראשון לבית־דין אחרון, ואף אחד מהם אינו נחשב לבית־דין שטעה בהוראתו, והעושים ע"פ הוראת כל בית־דין ובית־דין בשעתו — אינם נחשבים כעבריינים בשגגה בגלל הוראת בית־דין ששגו, אלא נחשבים הם לעושים כהלכה, על־פי בית־דין של אותה שעה. וא"כ, האוכל "כזית קטן" של חלב בשגגה, אין דינו תלוי כלל בדיני "תולה בהוראת בית־דין", אלא בדיני "שב מידיעתו". ואין הוא ודאי "שב מידיעתו", שגם אילו ידע שזה חלב, אפשר שלא היה נמנע מלאכלו, כיוון ש"כזית קטן" אין בו כרת אליבא דבית־הדין שבאותו זמן. והסתמכותו על שיעורו של בית־דין זה, אין בה משום שגגה (שנאמר שיש כאן שתי שגגות, שהיה "שב מידיעתו" אילו ידע ששגג בשתיהן), שהרי הוראה זו של בית־דין שבזמנו אינה הוראת טעות, כמבואר, ואין לאדם אלא בית־דין שבזמנו. ואף שגם בית־דין שבזמנו לא התירו לאכול זאת לכתחילה, אבל כיוון שפטרו מכרת, ייתכן שלא היה "שב מידיעתו", משום שאולי לא איכפת היה לו לעבור על איסור שאין בו כרת — ולא בגלל הוראת טעות ולא בגלל שגגה, אלא בגלל זלזולו באיסור שאין בו כרת. (ואין זה דומה להא דר' יוחנן, הוריות ב', א', שהמ־דובר שם בבית־דין שהורו בטעות ונתבררה להם טעותם, ומתוך כך יש לומר שם שהיו לו שתי שגגות ומשתיהן היה "שב מידיעתו").

דוגמא אחרונה זו — אף שהיא ממסכת שאין רגילים כ"כ בלימודה בעולם הישיבות נוסח ליטא — יש בה כדי ללמד ביתר שאת משום־מה נתקבל הספר "קרן אורה" כספר מופת בישיבות אלו, שבדרך כלל אין מרבים לעסוק בהן באחרונים. ה"קרן אורה" הוא מן היחידים היוצאים מן הכלל. ודאי, משום דרך לימודו הישרה והיסודית, המבררת מושגי־הלכה לאמיתם (כפי שמתגלה בייחוד בדוגמא אחרונה זו), אשר לכך מכוונת גם דרך לימודן של ישיבות אלו.

אם כי בחייו נקרא בעל "קרן אורה" על שם אחיו בעל "משכנות יעקב", הרי לדורות נשתמר ספרו בזכות עצמו. ויש אשר גם אחיו הגדול נקרא על שמו.

ד.

ר' שמואל־אביגדור תוספאה

הגאון ר' שמואל־אביגדור תוספאה, שהיה רבה של קארלין משנת תרט"ו או תרט"ז עד תרכ"ו, נודע בייחוד בחיבורו הגדול על התוספתא: "תנא תוספאה" (שעל שמו נקרא גם הוא עצמו). הוא היה מן היחידים שבין גדולי־התורה בדורות האחרונים, שבעבודת יצירתם התורנית תפס מקום מרכזי ספר התוספתא, והוא נמנה על פרשניה הקלאסיים.

חיבורו מקיף את התוספתא כולה, על כל סדריה. לסדר זרעים, נדפס לראשונה בווילנא בשנת תר"א; לסדר מועד — אף הוא בשנת תר"א, שם; לסדר נשים — בשנת תקצ"ז, שם; ולס' קדשים — בשנת תר"ט, בווארשה. כמו כן מעטר חיבורו את כל סדרי התוספתא המצורפת לרי"ף דפוס וילנא, המצורף לש"ס־וילנא הנודע והמקובל (למן תרכ"א ואילך). וכך היה ר' שמואל־אביגדור תוספאה למורה דרך לחלק נכבד

ספר
תוספתא
מסדר נשים
עם באורים וחדושים. יכונה בשם
תנא תוספאה
נדפס
בווילנא
שנת תקצ״ז לפ״ק
СЕФЕРЪ ГАТОСЕФТЕСЪ МИСЕДЕРЪ НАШЕМЪ
ВИЛЬНО.
1837.

שער ספר התוספתא עם הפירוש של ר׳ שמואל־אביגדור תוספאה (תקצ״ז)

מבין הלומדים והמעיינים בתוספתא, שבהשתמשם בתוספתא דפוס וילנא, הריהם נעזרים ממילא ב״תנא תוספאה״.

חיבור זה, כמה מדורות יש בו: א) פירוש בשם ״מנחת בכורים״ — פירוש ממש, משורה לשורה, המיועד לבאר דברים כפשוטם. ב) תוספות לפירוש, בשם ״עטור בכורים״, דהיינו חד״ת בענייני התוספתא. ג) מראה מקומות בשם ״מצפה שמואל״, בו גם תיקוני גרסאות, לפי דעתו של המחבר. ד) הגהות הגר״א לתוספתא (מכתב־יד שהיה לפני רש״א תוספאה) [1].

חוקר התוספתא הנודע, הגאון פרופ׳ ר׳ שאול ליברמן (יליד מוטלה, הסמוכה לפינסק) מודיע במבוא לספרו ״תוספתא כפשוטה״, סדר זרעים (חלק א׳, עמ׳ ט״ז, ניו־יורק תשט״ו), כי היסוד ל״מסורת התוספתא״ שחיבר, הוא ה״מצפה שמואל״ של ר׳ ש״א תוספאה. כן עומד הגר״ש ליברמן (שם) על זכויותיו הגדולות של ר׳ ש״א תוספאה בביאור התוספתא ובפרט בחידושיו ב״עטור בכורים״. אשר לפירושיו לתוספתא סדר זרעים, קובע הגר״ש ליברמן, כי ר׳ ש״א תוספאה הלך בהם בעקבות הפירוש הקצר של הגאון ר׳ יונה בר׳ גרשון לתוספתא זרעים (וילנא תקנ״ט). ובמבואו ל״תוספתא כפשוטה״ לסדר מועד, מונה הגר״ש ליברמן את פירושו של ר׳ ש״א תוספאה, בין ״פירושי האחרונים על התוספתא, שעל גביהם אנו עומדים ואת מימיהם אנו שותים״ [2].

ומעניין מה שמספר בן־בנו של ר׳ ש״א, ר׳ בנימין־אהרן תוספאה, בהקדמתו לספר ״שארית הפליטה״ של זקנו (שהביאו לדפוס, וארשה תרמ״ח), כי בזמן שהיה זקנו בן ט״ו שנה כבר החל בביאוריו ובחידושיו על התוספתא. אך לאחר־מכן הוא כותב, כי בהיות זקנו בן עשרים שנה ״התעורר לגשת למלאכת הקדש״, לביאור התוספתא. על־כל־פנים: כבר בנעריו. עוד כותב הוא על זקנו, כי ״בחיבורו הראשון שבא בדפוס נחסרו הרבה חדושים נחמדים, אשר מהם רמז במקצת בציונים ובמראה מקומות הנקרא מצפה שמואל, ומי שעיין חודרת לו — יבין לאשורו״.

ולא רק פרשן גדול היה ר׳ ש״א תוספאה, אלא גם משיב גדול. יעיד על כך ספרו ״שאילות שמואל״, חלק א׳, המכיל תשובות לשאלות בענייני אורח חיים ויורה דעה [3]. וצירף

1. בתוספתא של ש״ס־וילנא לא הובא ה״עטור בכורים״, ובס׳ נזיקין, שם, לא הובאו הגהות הגר״א. בס׳ קדשים, שם, הובאו הגהות הגר״א שנעתקו ע״י אחד מתלמידיו על־פי כת״י של ר׳ אברהם בנו של הגר״א ז״ל. בס׳ טהרות, שם, הובאו הגהות הגר״א בשם ״זר זהב״ — נכתבו מפיו ע״י אחד מתלמידיו, ה״ה הרב ר׳ מאיר בהחסיד מוהר״ר אליעזר ז״ל מווילנא; והדברים המוקפים בחצאי ריבוע הם מאת מחבר ה״מנחת בכורים״, הוא רש״א תוספאה. כותרת ההגהות: ״זר זהב ומנחת בכורים״.

2. הגר״ש ליברמן מציין (במבוא לספרו הנ״ל, לזרעים, שם) רק את חלקי חיבורו של ר׳ ש״א תוספאה העוסקים בסדרי זרעים, מועד, נשים וקדשים של התוספתא, ורק את ההוצאות הראשונות. אכן, חיבור זה נלווה לתוספתא דפוס וילנא, על כל כרכיה, מזרעים ועד טהרות.

3. מקום הדפוס לא צוין בשער הספר, ואף בתוך הספר לא מצאתיו. גם שנת הדפוס לא צוינה במפורש. יש כמה גימטריות, אשר יש מתוצאותיהן שהן סותרות זו את זו, ומהן שאינן מתקבלות על הדעת. בשער הספר באה גימטריה: ״אודה לה׳ בכל לב כי נגמר חלק א׳״ לפ״ק. ובכן: תקצ״ז. אך בשורה שלאחר זו, באה גימטריה נוספת: ״כה יזכני נא ה׳ להשלים חלק ב׳״ לפ״ק. ובכן: תשל״ג (?). בהקדמת המלבה״ד, בן המחבר, ר׳ יוסף־צבי תוספאה, צוין התאריך: בשנת ״יטיב לו ה׳ וזרעו לברכה״ לפ״ק. ובכן: תרי״ח. ובהקדמת המחבר עצמו (הספר נדפס בחייו, ונאמר עליו בשער הספר: ״נ״י״), צוין כתאריך: ותקותי ״ב״ה״ אשר ״ל״א אבו״ש״ בדבר הלכה לפ״ק. ובכן, שמ״ז (?). וכשהוא מוסיף ״ברכות... לפני ה׳ להגבירים [ה]מפורסמים הנכבדים בישראל, יראי ה׳ ושלמים וגדולי מדע דפה, אשר עזרוני בהדפסת ספרי״ — הוא מציין את התאריך כך: ״בא״ו ברכ״ה ושלו״ם״ לפ״ק. ובכן: תרי״ח. וכשהוא מוסיף ומזכיר לטובה את בנו הגדול הרב ר׳ יהושע־אריה לייב, ״אשר פעל ויגע הרבה בספרי״, ואת בנו הצעיר המו״בה״ד ר׳ יוסף־צבי הנ״ל ושאר בני משפחתו, הוא מציין: ״כ״ה דבר״י שמוא״ל״ לפ״ק. ובכן: תרי״ח. כנראה שבגימטריות נפלו טעויות דפוס. אך בשלש מהן מתקבלת התוצאה: תרי״ח. והיא המסתברת. (ויש לישב עמה גם את התוצאה: תקצ״ז. ואכמ״ל. ואפשר שכמה מהגימטריות הן בשיטות חישוב אחרות מהרגילה, ובכך מתישבות הסתירות). בהקדמתו כותב הרב המחבר: ״יזכני ה׳ לגמור גם חלק שני משו״ת וגם להשלים ספרי התוספתות על נזיקין וטהרות, אשר מוכנים אצלי לדפוס, בקרוב״. משמע שעל שאר סדרי התוספתא — זרעים, מועד, נשים, קדשים — כבר הדפיס קודם שכתב הקדמה זו. ובכן, נכתבה ההקדמה על־כל־פנים לאחר שנת תר״ט. וכיוון שבאותה הקדמה הוא מודה לה׳ ״על חסדו כי גבר עלי הוביאני הלום, קרית קארלין המעטירה״ — הרי שנכתבה ההקדמה לאחר שנת תרט״ו או תרט״ז ומסתמא נדפס הספר בסמוך לכתיבת ההקדמה. — אשר לשאר חלקי ה״שאילות שמואל״, מספר בן בנו של המחבר, בהקדמתו לספר ״שארית הפלי־

לספרו קונטרס מיוחד בשם "כלילת שמואל", ובו כללים בהלכה, לפי א'—ב', שעליהם מתבססות תשובותיו[4].

נט"יה זו של הרב המחבר, למרות כל הפרטים ופרטי הפר־טים שהוא עוסק בהם, לעמוד על הכללים והיסודות, ניכרת גם בתוך תשובותיו. דוגמא נאה לכך היא הראשונה שבהן, הדנה אמנם בפרט שבפרט: "באחד שנפסק[ה] לו [ב]טליתו אחת מציצ[י]ותיו באמצע תפלה ביו"ט ב' של ראש־השנה. אם מותר לישב בטליתו כל זמן התפלה". אך לשם ברור פסק ההלכה ב"פרט שבפרט" זה, דן ר' ש"א תוספאה בבעיות יסוד כלליות, בבירור עמוק של מושגי היסוד ההלכתיים, מעין אותה דרך לימוד שנקראה לאחר שנים בשם "דרך ההבנה".

הוא פותח בתשובתו, בסוגית הגמ' במנחות (דף ל"ז, ב'): "רבינא הוה קא אזיל אבתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא, איפסק קנא דחוטיה, ולא אמר ליה ולא מידי. כד מטא לביתיה, אמר ליה: מהתם איפסיק. א"ל: אי אמרת לי, מהתם שדיתיה. — והאמר מר: גדול כבוד הבריות, שדוחה את 'לא תעשה' שבתורה? תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא, בלאו ד'לא תסור'. ואיכא דאמרי: מהתם אמר ליה. ואמר ליה: מאי דעתיך? למישדייה? והאמר מר: גדול כבוד הבריות שדוחה את ל"ת שבתורה! — והא תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא, בלאו ד'לא תסור'? — הכא נמי כרמלית דרבנן היא".

הרי שכל הדיון בשאלה זו, אם צריך להסיר את הטלית או לא, אינו אלא משום טלטול ברשות הרבים בשבת, שכיוון שלא נותרו בטלית זו אלא ג' קרנות של ציצית, שאין יוצאים בהן ידי חובת ציצית, הרי קרנות אלו דין משא להן ולא דין מלבוש, ורק בכרמלית דרבנן התירו שלא לזרוק את הטלית שהם נתונים בה, משום כבוד הבריות שהוא דוחה ל"ת דרבנן. ואילו על ביטול מצות־עשה דציצית, ע"י לבישת טלית שיש בה ד' כנפות ולא בכולן יש ציצית, על זה אין מדובר כלל בסוגיא זו.

והוכיח מכאן ר"י, שלא אמרה תורה: לא תלבש בגד בלא ציצית — אלא: קום הטל בו ציצית; ובשבת, שאין להטיל בו ציצית, משום איסור שבת — פטור. לאמור: אין כל איסור בעצם לבישת בגד של ד' כנפות בלא ציצית. יש רק חובה להטיל ציצית בבגד זה. אם אינו עושה כן, במזיד או בשוגג, עברה היא בידו. ואם משום אונס לא עשה כן, כגון בשבת, שאינו רשאי להטיל ציצית בבגד, הריהו פטור. ועל כל פנים, לבישת בגד זה מותרת. והשיג ר"י על הר"ש מדרוש, שכתב שאין ללבוש בשבת בגד בלא ציצית, שהוא מבטל מצות עשה מן התורה (עי' כל זה במרדכי, מנחות, סי' תתקמ"ד).

ועומד ר' ש"א תוספאה על כך, שאע"פ שלשיטת הר"ש מדרוש יש איסור בלבישת טלית בת ד' כנפות שאין בהן ציצית, בכל זאת אין לבישת בגד כזה עברה של "קום עשה", אלא של "שב ואַל תעשה". שכן, אם אמנם המכוון במצוות ציצית למעשה הוא, שלא ילבש אדם מישראל טלית של ד' כנפות שאין בהן ציצית, מכל מקום, כיוון שנאמרו הדברים בתורה בלשון של "קום עשה" — "ועשו להם ציצית" — הרי שעיקר המצווה היא החובה שתהא עשויה ציצית בבגד של ד' כנפות שלובשים אותו; והאיסור ללבוש בגד של ד' כנפות שאין בהן ציצית אינו אלא תוצאה מאותו "קום עשה", שמכיוון שיש "קום עשה" של "ועשו להם ציצית" אין לבטלו וללבוש בגד ד' כנפות שאין בהם ציצית; וביטולו של "קום עשה" — היא עברה ב"שב ואַל תעשה" (ועי' ברכות כ', א').

אך על־כל־פנים: עיקר מצוות ציצית, הוא עניין של "קום עשה". ויש לפעמים "נפקא מינה" למעשה, אם מצווה מסוימת דין "קום עשה" לה, או דין "שב ואַל תעשה". ויש "נפקא מינה" כזו בנידון דידן, כמבואר שם בתשובה.

ר' ש"א תוספאה מביא דוגמאות נוספות ליסוד זה שהוא מסבירו כאן, שעיקר המצווה הוא הקובע — ולא משמעותה למעשה:

א. לגבי לאו של "לא תחסם שור בדישו", נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש (בבא מציעא צ', ב') ב"חסמה בקול" (דהיינו בדבור פה), אם "עקימת שפתיו" מעשה היא והריהו חייב מלקות, או שאינה מעשה והריהו פטור, כדין "לאו שאין בו מעשה". הרי שלכל הדעות אין לומר שבשל הדישה ייחשב הדבר כ"לאו שיש בו מעשה", אף שהדישה ודאי מעשה היא, והמכוון ב"לאו" זה הוא: "לא תדוש בחסימה" (כלשון הגמ', שם), וזו משמעותו המעשית. אבל לשון התורה היא: "לא תחסם שור בדישו", כלומר: בהמה זו שאתה דש בה, אסור שתהא חסומה. ומשום כך, כשהחסימה היא בקול ולא בידיים, הרי רק אם "עקימת־פה" נחשבת למעשה — יש כאן "לאו שיש בו מעשה". ואילו הדישה אינה קובעת לענין זה, שכן עיקרו של "לאו" הוא על היות הבהמה חסומה ולא על הדישה.

ב. אמרו בגמ' (זבחים כ"ט, ב'), שמאן דאמר "המחשב בקדשים לוקה" — ר' יהודה הוא, דאמר "לאו שאין בו מעשה לוקין עליו". והרי שם, אף שנאמר "לא יחשב", הרי משמעות הדבר למעשה הוא, שלא יעשה עבודת הקרבנות במחשבת פסול. וא"כ, לכאורה האיסור הוא בעשיית העבודות באופן מסוים וא"כ הרי זה לכאורה "לאו שיש בו מעשה" — ומדוע אמרו שלוקין עליו רק למאן דאמר שלוקין גם על "לאו שאין בו מעשה"? אלא ודאי, כיוון שלשון התורה הוא "לא יחשב", הרי שעיקרו של ה"לאו" הוא על המחשבה, שאין לחשב מחש־בה זו וזו כשעושים עבודה, ורק ממילא באה התוצאה המע־שית, שאין לעשות את העבודה במחשבה כזו. ומכיוון שעיקר

טה" הנ"ל, כי "השני חלקים שו"ע, על ח"מ, ואה"ע, גם המה היו לברות למתלעות הלהב הגדול". זאת אומרת: עלו באש. אכן, משהו מתשובותיו בענייני אבן־העזר שרד לנו. באותו ספר "שארית הפליטה", שעיקרו דרושים מאת ר' שמואל־אביגדור תוספאה על פרשיות השבוע ועוד, מובאת בראש תשובה גדולה ומפורטת שלו, לשאלה קשה ומסובכת בעניין גט. ובכתב העת "תבונה", שנערך ע"י גאון הדורות ר' ישראל סלנטר זצ"ל (ממל תרכ"א), נדפסת תשובה של ר' ש"א תוספאה, בהלכות חליצה.

4. בחלק א' נדפסו רק הכללים עד אות ק' — "ויתר הכללים יודפס אי"ה בחלק אה"ע וחו"מ בעזה"י". אך בהקדמה לספר "שארית הפליטה" הנ"ל נאמר: "אך בעוה"ר לא זכינו לזה, כי עלה על המוקד מאות כ"ף עד סוף". וחבל על דאבדין.

ה״לאו״ על המחשבה הוא — הרי זה ״לאו שאין בו מעשה״.

ג. על ה״לאו״ של ״לא יראו פני ריקם״ אין לוקים, אף שמשמעותו היא שבמצב של ״ריקם״ אין לעלות ולהראות בעזרה בזמן מסוים, דהיינו שאין לעשות מעשה מסוים במצב מסוים — ואעפ״כ נחשב ״לאו״ זה ל״לאו שאין בו מעשה״, כיוון שעיקרו לא על ה״ראיה״ הוא אמור, אלא על ה״ריקם״, כשאתה בא להיראות בעזרה בזמן מסוים — אַל תיראה ריקם, וה״ריקם״ הריהו המנעות מהבאת קרבן מסוים, דהיינו: אי עשיית מעשה, וא״כ הרי זה ״לאו שאין בו מעשה״. (עי׳ חגיגה ז׳, א׳; רמב״ם, הל׳ חגיגה, פ״א, ה״א; שאגת אריה, סי׳ ל״ב).

בירורי יסודות אלה וכאלה, החשובים והמעניינים כשהם לעצמם, משמשים לו לר׳ ש״א תוספאה לשם פתרון השאלות המעשיות שהוא נשאל עליהן, לפרטיהן ולפרטי פרטיהן.

בהקדמה לספר ״שארית הפליטה״ הנזכר לעיל, מספר הנכד על עוד כמה כת״י של ר׳ ש״א תוספאה בהלכה, שלא נדפסו: א) ״אהל העדות״ — ״חבור יקר בפלפול עצום על הרמב״ם ז״ל, הלכות עדות״, שהשתוקקו לו ״כל גאוני זמנו״, וגם ״הגאון... מרן יעקב־מאיר פאדווא, האב״ד מבריסק דליטא, היה מצפה ומחכה לזה בכליון עינים, ואמר כי זה החבור הוא כגוונא החבור הנפלא שעשה לנו... בעה״מ אורים ותומים זללה״ה״; ב) חיבור על חושן משפט, ״קיצור מפוסקים ראשו־נים וגם אחרונים, בחדושים נפלאים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא״; ג) ״חדושים חמודים על חושן משפט״; ד) ״חבור נחמד על הלכות פורים וחג האביב, לבאר דברי המחבר והרמ״א והחונים עליהם״; ה) ״חבור שלם, חדושים נפלאים על ש״ס בבלי וירושלמי, ע״פ שכל עמוק״.

ולכשהנך מתבונן בדמותו התורנית הגדולה של הגרש״א תוספאה, גם לאור ספריו שבידינו בלבד, רואה אתה לפניך אישיות גאונית אמיתית, בלתי מצויה גם בשדרותיהם של גדולי הדורות המובהקים, הן מבחינת ההיקף והן מבחינת העומק. והנך תמה על שלא נשתמרו שמו וזכרו — במידה הראויה לו — בתודעת האומה.

ה.

ר׳ אלעזר־משה הלוי הורוויץ

הגאון ר׳ אלעזר־משה הלוי הורוויץ, שהיה רבה של פינסק בשנות תרי״ט—תר״ן, זכרו קיים לדורות בזכות הגהותיו המצויות בכמה מסכתות של ש״ס וילנא הנודע והמקובל. ואילו כל הגהותיו, שהן לרוב המסכתות של הש״ס, נדפסו בספר מיוחד בשם ״אהל משה״, חלק א׳, ווארשה תרמ״ט, ״נערך ונסדר ויצא לאור עולם על־ידי נכדו... שמעון כהן״[1].

ר׳ אלעזר־משה הלוי הורוויץ

נוסף על כך נדפסו כמה מהגהותיו למס׳ מגילה, בשם ״חדושים ובאורים״, בכתב־העת ״תבונה״ של גאון־הדורות ר׳ ישראל סלנטר (ממל תרכ״א, עמ׳ כ״א—כ״ד).

ניכר כי בהגהותיו לש״ס לא היה מעניינו של ר׳ אמ״ה הורוויץ להביא לידי גילוי את בקיאותו העצומה שנשתבח בה. שכן, הגהותיו בדרך כלל מקומיות הן, מן העניין ולעניין. אינו מקרב רחוקים בזרוע, אם כי יש והוא מביא מרחוק דברים השייכים לעניין הנידון שייכות בלתי־אמצעית. אף לא היה מעניינו כאן לגלות את חריפותו הגדולה שנודע בה. בהגהות מקומיות קצרות אלו, אינו בא אלא ליישב דברים בניחותא, בסברא ישרה, נוחה ומתקבלת בדרך כלל.

דוגמא יפה לדרכו בהגהותיו היא הראשונה שבהן, למשנה הראשונה של מסכת ברכות, ששנינו בה: ״מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, עד סוף האשמורה הראשונה — דברי ר׳ אליעזר. וחכמים אומ־רים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר, חייבין אתם לקרות; ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים עד

---

1. בשער הספר נאמר, כי הוא מכיל ״הגהות וחדושים על הש״ס, מדרש רבה ורמב״ם ושו״ת״. בחלק א׳ יש הגהות וחידושים על הש״ס עד מס׳ ערכין. [המוציא לאור ר׳ שמעון כהן היה נכדו של ר׳ אלעזר־משה הורוויץ ונכד אב״ד דקארלין ר׳ יעקב (ברוכין) בעל ״משכנות יעקב״ (לעיל, אות ב׳). יחס זה צוין בספר: ״חקי חיים״ מאת ר׳ שמעון כהן, עמ׳ 5, ווארשה תרנ״ט. לאחרונה ״נדפס מחדש״ ספר: ״דרכי דוד... מאת... ר׳ מרדכי דוד לוין... בתוספת חידושים... ר׳ אלעזר־משה הורוויץ זצ״ל מפינסק״, בני ברק תשכ״ח, בשם ״אהל משה״ ומכילה חידושים על קידושין וגטין. בשנת תש״ל יצא לאור ״לראשונה מכת״י בתוספת ציונים ומראי מקומות ע״י נכדי הגאון המחבר זצוק״ל״, חלק שני של הס׳ ״אהל משה״, ירושלים. ובשנת תשל״א יצאו בירושלים ״חדושי הגאון ר׳ אלעזר משה על התורה... ע״י נכדי הגאון המחבר זצוק״ל״ — העורך].

ספר

אהל משה

נקבצו באו אל תוך האהל

הגהות וחדושים על הש״ס, מדרש רבה ורמב״ם, ושאלות ותשובות, אשר יצאו מפי קדוש ישראל והדרו, הרב הגאון האמתי, פאר עדת ישרון, רשכבה״ג וכו׳, בקש״ת נודע בישראל

אלעזר משה הלוי איש הורוויץ.

היושב על כרין בעיר פינסק יצ״ו.

לפני שמש ינון שמו ויפי״ע להיר הרים.

חלק ראשון

נשך ונסדר ויצא לאור עולם על ידי, נכדו המתיסר כבבידו ומתאבק בעפר רגליו, שמעון כהן

ווארשא

בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער נ״י.

שנת אהל רבינו משה לפ״ק

נדפס מחדש עם הוספות

ע״י נכדי הגאון המחבר זצוק״ל

פעיה״ק ירושלים תובב״א

שנת תשכ״ח לפ״ק

שער הספר "אהל משה" לר׳ אלעזר־משה הורוויץ (תשכ״ח)

חצות — מצותן עד שיעלה עמוד השחר: הקטר חלבים ואב־רים — מצותן עד שיעלה עמוד השחר; וכל הנאכלין ליום אחד — מצותן עד שיעלה עמוד השחר; אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה". ופירש רש״י שם: "והקטר חלבים... לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה".

ובא ר׳ אמ״ה הורוויץ בהגהתו ליתן טעם לדברי רש״י: "ונ״ל שטעמו, דלענין לכתחילה לא שייך לתקוני עד חצות [בהקטר חלבים ואברים], שהרי מצותן ביום דוקא, ודוחין את השבת, כמ״ש בפ׳ א״ד (פסחים ס״ח, ב׳): בוא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה וכו׳; ולענין דעבד, מה יועילו חכמים אם יקצרו הזמן, כיון שאח״כ לא יקטיר, ויותר יש לחוש שיעבור הזמן הקצר משיעבור הזמן הארוך; מה שאין כן באכילת קדשים, שקצרו הזמן, כדי שלא יבוא לאיסור כרת בעלות השחר, ובקריאת שמע תיקנו עד חצות רק לכתחילה".

המלים האחרונות, הן יסוד יישובו של ר׳ אמ״ה הורוויץ לדברי רש״י: תקנת "עד חצות" יש לה מקום רק לכתחילה ולא בדיעבד. וכיוון שלגבי הקטר חלבים ואברים יש לנו "לכתחלה" מוקדם יותר, שהרי מצותן לכתחלה ביום דווקא — אין מקום בזה ל"לכתחלה" של "עד חצות". ולגבי "בדיעבד", הרי אין מקום לתקנה כזו כלל. ואם כן, אין מקום לתקנת "עד חצות" לעניין הקטר חלבים ואברים.

אלא שהראמ״ה הורוויץ מוסיף: "אבל אין כן דעת הרמב״ם ז״ל, אלא דרבן גמליאל מודה נמי דלכתחילה עד חצות, והכי קיימא לן; ועל כרחך דלרבנן הסייג הוא שגם בדיעבד לא יקרא אחר חצות".

והנה, דעה זו שייחסה ר׳ אמ״ה הורוויץ להרמב״ם, לא הובעה ע״י הרמב״ם בפירוש בדבריו שלפנינו, אלא שר׳ אמ״ה הורוויץ הסיק אותה כנראה מתוך פסקו של הרמב״ם בהלכות קריאת־שמע (פ״א, ה״ט): "איזהו זמן קריאת־שמע בלילה? מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה. ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר — יצא ידי חובתו, שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה".

משמעות פשוטם של דברי הרמב״ם, שפסק כחכמים (וכן מבואר ב"כסף משנה"). והדבר תמוה לכאורה, שהרי בתלמוד הבבלי (ברכות ח׳, ב׳) נפסקה ההלכה כרבן גמליאל[2]. וכנראה שמתוך כך פירש ר׳ אמ״ה הורוויץ ששיטת הרמב״ם אף היא כשיטת תלמידי רבינו יונה (בפירושם להרי״ף, ברכות, כאן), שחכמים שאמרו "עד חצות", אסרו גם בדיעבד לקרוא ק״ש לאחר חצות, ואילו לדעת רבן גמליאל רק לכתחלה יש לקרוא "עד חצות". ולפי זה, פסק הרמב״ם כרבן גמליאל — וסרה התמיהה. (וכן פירש גם ה"שאגת אריה", הל׳ ק״ש, סי׳ ד׳).

אכן, אין הכרח לומר כי שיטת הרמב״ם אף היא כשיטת תלמידי רבינו יונה (הטעונה לנו בירור, וקשה עליה מפשטות לשון הגמ׳, ברכות ט׳, א׳)[3]. הרי ה"כסף משנה" קבע בפירוש שהרמב״ם פסק כחכמים, וכנראה שלא ראה בזה כל קושי, אע״פ שבתלמוד נפסקה ההלכה כרבן גמליאל. ומן העניין להביא תירוץ בלתי נודע לדבר זה, שתירץ מרן הגאון ר׳ ישראל סלנטר (ב„תבונה", ממל תרכ״א, עמ׳ ט׳), ש"הלכה כרבן גמליאל" אמר בגמ׳ רב יהודה בשם שמואל, ו"לכאורה יש לעיין מדוע פסק שמואל כיחיד נגד רבים... ואפשר לומר דהיינו משום דשמואל לטעמיה אזיל, דסבר (ברכות כ״א, לגירסת האלפס) קריאת־שמע דרבנן, והוי [תקנת "עד חצות"] כעין גזירה לגזירה [ומשום כך לא פסק שמואל כחכמים, אלא כר״ג, שזמנה גם לכתחילה עד שיעלה עמוד השחר]; ממילא להרמב״ם דפסק ק״ש דאורייתא [עי׳ ספר המצוות ומניין המצוות להרמב״ם, מצוות עשה; וריש הל׳ קריאת־שמע להר־מב״ם. וממילא יש מקום לגזירה] — הלכה כחכמים, עד חצות" — זהו תירוץ שבחריפות, אך מדברי הרמב״ם עצמו משמע שהדברים פשוטים הרבה יותר. הן אלה דבריו בפירוש המשניות, למשנתנו: "ודעת חכמים כדעת רבן גמליאל, אלא שאמרו עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה, כמו שיתבאר אחר כן. והלכה כרבן גמליאל". — וזה על יסוד דברי התלמוד הבבלי (ברכות ד׳, א׳): "חכמים כמאן סבירא להו? אי כר׳ אליעזר סבירא להו — לימרו כרבי אליעזר; ואי כרבן גמליאל סבירא להו — לימרו כרבן גמליאל. — לעולם כרבן גמליאל

2. אכן, בירושלמי כאן (ברכות פ״א, ה״א) נפסקה ההלכה כחכמים.

3. עי׳ במאמרו של אבא ז״ל: "לצדקת בניו של רבן גמליאל" (ישרון ניסן־אייר תרפ״ג, עמ׳ כ״א—כ״ג; ונדפס שנית בספרו "דברי־תלמוד", ב׳, תש״ל, עמ׳ ר״מ—רמ״א), ומה שהביא שם ליישוב הדבר, משמו של זקנו הגרש״ז טרויב ז״ל.

סבירא להו, והא דקא אמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה". לאמור: המחלוקת העקרונית היא בין ר' אליעזר לרבן גמליאל, שלדעת ר"א "בשכבך" הוא "כל זמן שבני אדם עוסקין לילך ולשכב" (רש"י, שם) ועל כן זמן ק"ש של ערבית הוא רק עד סוף האשמורת הראשונה; ואילו דעת ר"ג היא ש"בשכבך" הוא "כל זמן שבני־אדם שוכבים" (רש"י, שם) ולכן זמן ק"ש זו הוא עד שיעלה עמוד השחר; ואילו חכמים מזדהים עקרונית עם רבן גמליאל, שמעיקר הדין זמן ק"ש זו הוא עד שיעלה עמוד השחר, אלא שהתקינו לקרוא לכתחילה עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. וכן גם משמעות לשון הגמ' להלן (ט', א'): "הכי קאמרי ליה [לרבן גמליאל]: רבנן פליגי עילווך... או דילמא רבנן כוותך סבירא להו; והאי דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. אמר להו: רבנן כוותי סבירא להו... והאי דקאמרי עד חצות כדי להרחיק אדם מן העברה" (ועי' בפי' רש"י, שם). וזהו מה שאומר הרמב"ם בפירוש המשניות הנ"ל — ולזה הוא מסמיך: "והלכה כרבן גמליאל". לאמור: מה שבגמ' נפסקה ההלכה כרבן גמליאל, זה בשאלה העקרונית, במחלוקת שבינו לבין ר' אליעזר לגבי עיקר הדין של זמן ק"ש בערבית, אשר בזה מודים גם חכמים לרבן גמליאל. ואילו לגבי התקנה לקרוא לכתחילה עד חצות, יש לומר שהלכה כחכמים, שהם הרבים. וכך מיושב פסקו של הרמב"ם, לפי משמעות דברי הרמב"ם עצמו [4].

וגם אילו פירשנו כפירושו של ר' אמ"ה הורוויץ בדעת הרמב"ם (שהוא מיישב על־פיו בדוחק את דברי הגמ' ברכות ד', שהובאו לעיל) לא היה בזה כדי להסביר את דעת הרמב"ם החלוקה על רש"י בעניין "הקטר חלבים ואברים", שלדעת הרמב"ם אף בזה גזרו חכמים עד חצות (עי' הל' מעשה הקרבנות, פרק ד', הלכה ב'). שהרי לפי פירושו של ר' אמ"ה הורוויץ צריך לומר שהרמב"ם לא פסק כחכמים הגוזרים "עד חצות" גם בדיעבד, אלא כרבן גמליאל הגוזר "עד חצות" רק לכתחלה; וגזרה כזו הרי אין לה מקום ב"הקטר חלבים ואברים", כמובא בדברי ר' אמ"ה הורוויץ לעיל. אמנם, יש מקום ליישב את שיטת הרמב"ם בזה באופן אחר, אלא שאכמ"ל.

דבר־תורה מעניין, ב"דרך ההבנה" (זו שטופחה בייחוד על־ידי הגאון ר' חיים מבריסק ותלמידיו) מובא בשם ר' אמ"ה הורוויץ ע"י חתנו ר' ברוך עפשטיין (בעל "תורה תמימה"), בקונטרס הספדו על חותנו, שנקרא בשם "נחל דמעה" (ורשה, תר"ן). וזה לשונו: "כאשר חלה [הגראמ"ה הורוויץ] מחלתו... הרופאים ציווהו להיות נזהר ונשמר במאכלו ומשקהו... ויהי בהתקדש ליל חג הפסח, ראינו כי מכין עצמו לקיים שתיית ארבע כוסות ואכילת שני זיתים מרור... בקשוני בני ביתו כי אבקשהו להמנע הפעם מקיום הדברים במלואם...

אחרי שהעירותי לפניו: 'מה שנוגע לדינא, אפשר לשמוע דברי הרופאים המונעים כל אלה', השיבני בנעימה: 'אמת, נכון הדבר, לו שאלני איש בערך מצב בריאותי על כל אלה, הייתי פוטרו מכל, אבל כשאני לעצמי, מכיוון שאזכור כי הצער וקלקול המזון בא לי ע"י קיום מצוה, שוב לא אסבול מאומה ורווח לי'. שאלתי, למה אמרו חז"ל, 'מצטער פטור מן הסוכה' (סוכה כ"ו, א'), הלא כמה אנשים קבלו עליהם צער הישיבה, כדי לקיים מצוות ישיבת סוכה, ובכל זאת קיימא לן דאסור גם להחמיר ולישב. הוא השיבני כי שם טעם אחר הוא, בעינן שם 'תשבו כעין תדורו' (סוכה, שם), ובמצטער אינו 'כעין תדורו', וזהו כמו שאין שם מצוה בכלל".

יש כאן הבחנה עמוקה בין שני עניינים הנראים לכאורה כשווים זה לזה, ולאמיתו של דבר שונים הם במהותם. יש כאן הבחנה בין מצוות שנדחו — או גם שהותרו — מפני צערו של חולה, העלול להזיק לבריאותו (כנראה שעל־כל־פנים לא היה מדובר על חשש סכנת נפשות ממש, אלא על החלשת בריאות גרידא, שהרי נידונו דווקא מצוות דרבנן של פסח: ד' כוסות, מרור; ודברים שהם מדרבנן, יש מקום לדחותם גם בשל חולי שאין בו סכנה — עי' שו"ע או"ח, סי' שכ"ח, סעיף י"ז; סי' תקנ"ד, סעיף ו'; סי' תרי"ד, סעיף א'—ג'; יו"ד, סי' קנ"ה, סעיף ג', בהגהת הרמ"א) [5], שאז הדבר תלוי בכך, אם הצער גורם נזק לבריאות, וכשאינו גורם נזק כזה אין המצוות נדחות מפניו, לבין מצווה אשר נפטרים מקיומה בגלל צער כשהוא לעצמו, ולא בגלל הנזק לבריאות, שהצער עלול להביא — היא מצוות הישיבה בסוכה, שהמצטער פטור ממנה, ולאו דווקא החולה.

ויש כאן הבחנה נוספת, עמוקה עוד יותר, בין מצוות שנדחו או שהותרו במצב מסוים — בענייננו: מצב של חשש נזק לבריאות — אשר יש מקום לומר בהן, שאם לא התחשב אדם בדחייה או בהיתר קיים מצווה (עי' רמ"א, או"ח, סי' תקנ"ד, סעיף ו'), לבין מצווה אשר מעיקר מהותה אינה אלא באופן מסוים. בענייננו: מצוות ישיבת סוכה, שמהותה "תשבו כעין תדורו", דהיינו באופן שאין בו צער — שאם קיימה אדם כשהוא מצטער בקיומה, לא קיים מצווה כלל.

הרי זה קו נוסף בדרך לימודו של אותו גאון.

ו.

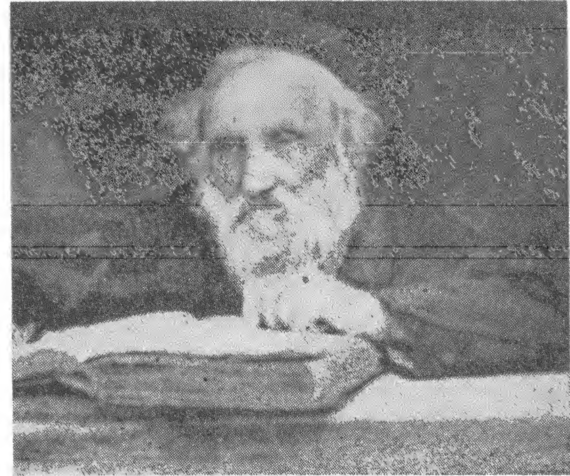
ר' דוד פרידמן

הגאון ר' דוד פרידמן, אשר בשנות תרכ"ח—תרע"ה היה רבה של קארלין, ועל שמה נודע שמו בישראל: ר' דוד'ל קארלינר, היה מגדולי־התורה בדורו.

כפי שמסופר בתולדותיו, הרחיקוהו מחנכיו בנעוריו מהשפעתם של "בעלי־תריסין", בודדוהו לנפשו, כדי שלא יופרע משקידתו. וכנראה שדבר זה גרם לכך, שעם כל חריפותו,

4. ויפה צוין בהגהות מיימוניות, לדברי הרמב"ם בהלכה הנ"ל: "ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובתו" — בזה הלשון: "אמר רב יהודה, אמר שמואל, הלכה כרבן גמליאל". דהיינו, שהלכה כר"ג היא בעיקר הדין, שלמעשה אינו מתקיים אלא בדיעבד. ודו"ק.

5. אבל עי' שו"ע או"ח, סי' תע"ב, סעיף י' וצ"ב.

ר' דוד פרידמן

תופסת אצלו מקום בראש ובראשונה: הבקיאות העצומה. לא הסיחו "חריפים" את דעתו מלימוד התורה כפשוטה, על כל מרחביה. וכך למד ללא הרף, לא זז משקידתו כל ימיו, עד לימי הזקנה המופלגת. והודות לשקידה ולכשרונות הגאוניים, באה הבקיאות בכל מרחבי ים התלמוד — הבבלי והירושלמי — וכל המסתעף מהם.

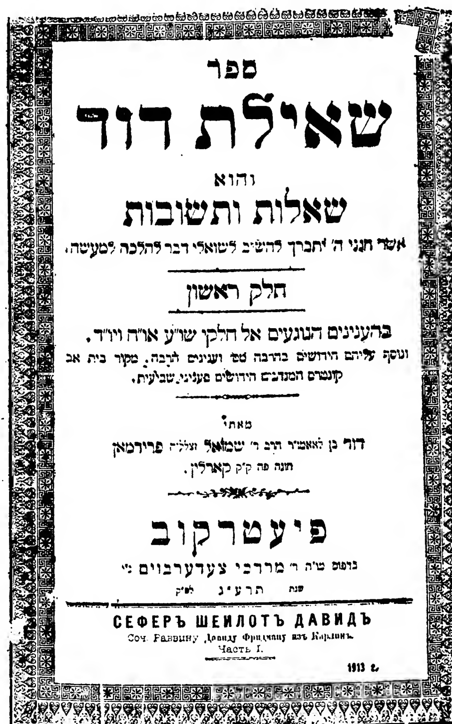
סיפור מאלף מספרים בדבר הופעתו הראשונה בפני עם ועדה. בעודו ילד נזדמן ר' דוד'ל קארלינר לבריסק, שעה שהגיע לשם הגאון ר' דוד־טבל לקבל את הרבנות באותה עיר. אותו גאון, ר' דוד־טבל, דרש בהלכה לפני הלמדנים שבעיר. והילד דוד'ל, זה שנודע לאחר שנים כ"ר' דוד'ל קארלינר", עלה על הספסל בבית־המדרש והקשיב לדברי ר' דוד־טבל. כשהגיע ר' דוד־טבל להצעת מסקנותיו, הקשה לו דוד'ל הקטן קושיא וסתר בזה את כל בניינו. הגאון ר' דוד־טבל ירד מעל הבימה, נשק לילד ואמר לו כי קושיתו צודקת; אך אין לסתור דברי הדורש בפני קהל רב. הרב ר' אהרן בגון, ממקורביו של ר' דוד פרידמן בשנות זקנתו, מספר כי ר' דוד הסביר לו ברוב ענוותנותו, כי אותה קושיא שהקשה אז בילדותו, בה סתר את בניינו של ר' דוד־טבל, לא היה בה שום גדלות וכי לא התבססה על העומק ההגיוני והסברא, אלא על דיוק בגרסא: במקום "רבה" היה צריך להיות "רבא". בזה התמוטט בניינו של ר' דוד־טבל.

ודאי יש בדברים אלה ענוותנות רבה, אולם העובדא הזאת מעידה על דרך לימודו של ר' דוד'ל פרידמן, אשר עיקרה ויסודה, מילדותו ועד זקנתו, היתה הבקיאות.

מסתבר שבייחוד השפיע עליו בכיוון להעדפת הבקיאות רבו הגאון ר' זלמן ריבלין משקלוב, מתלמידיו של הגר"א. ר' דוד פרידמן הובא בעודו ילד אל ר' זלמן, וזה חינכו בדרך הלימוד של הגר"א, הרחיקו מן הפלפול ומספרי האחרונים, וכיוונו לחיפוש אמתה של תורה מתוך העיון בדברי התלמוד עצמם ובדברי רבותינו הראשונים.

ובדרך זו הלך ר' דוד מקארלין כל ימיו, אף בפסקי הלכותיו. בדרך כלל לא הזדקק לאחרונים, כפי המסופר בתולדותיו וכפי המתגלה בדברי עצמו, בתשובותיו, כגון בס' א' מספר השו"ת שלו "שאילת דוד" (פיעטרקוב תרע"ג) [1]. שם כותב ר' דוד מקארלין: "וספרי אחרונים אינם תחת ידי, וגם קשה עלי מאד לעיין בדבריהם, כי זה לי יותר מעשרים שנה [!] שלא הסתכלתי בספר מספרי האחרונים".

ובהקדמתו לאותו ספר הוא כותב: "בכל ימי, שיגעתי ללמוד את שני התלמודים והתוספתות ולהבין דברי רבותינו הראשונים נ"ע, לא נתנני העת לעיין ולהעמיק בדברי רבותינו האחרונים נוחי־נפש, ורק לעתים רחוקות הראו לי מה מדבריהם, המסייעים או מנגדים לדברי, ואז הבאתי את דבריהם והתבוננתי בסברותיהם, ואת הנראה בעיני כתבתי. ולזאת, אם ימצא המעיין בדברי רבותינו האחרונים נ"ע שיאמרו כדברי, אזי חדאי נפשי, כי בר מזליה אנא [2]; אבל אם ימצא באיזה לרבותינו האחרונים אשר יאמרו להיפך ממה שכתבתי אני, עם כל זה בל ימהר לדחות את דברי מפני דבריהם באשר המה גדולים וטובים ממני, כי לא מיסודי החכמה להחליט זאת, ובתורה דכתיב בה אמת — אין מחניפין [3]. והרי מצאנו גם לחכמי התלמוד, כי האחרונים בזמן היו חולקים על הקודמים, ורק מדברי התנאים משיבים על דברי האמוראים, מפני

ספר

שאילת דוד

והוא

שאלות ותשובות

אשר חנני ה' יתברך להשיב לשואלי דבר להלכה למעשה,

חלק ראשון

בהעניינים הנוגעים אל חלקי שו"ע או"ח ויו"ד,

ונוסף עליהם חידושים בהרבה ש"ס ועניינים הרבה. מקור בית אב

קונטרס המנוכים חידושים בעניני שביעית.

מאתי

דוד בן לאאמו"ר הרב ר' שמואל זצללה"ה פרידמאן

חונה פה ק"ק קארלין.

פיעטרקוב

בדפוס ה"ה ר' מרדכי צעדערבוים נ"י

שנת תרע"ג לפ"ק

СЕФЕРЪ ШЕИЛОТЪ ДАВИДЪ

Соч. Раввину Давиду Фридману изъ Карлина.

Часть I.

1913 г.

Печ. въ Тип. Г. Пинкета и Я. Шваба,

Варшава Шерaковская 4. — 1913 г.

שער הספר "שאילת דוד" לר' דוד פרידמאן (תרע"ג)

1. הובא לדפוס ע"י ר' שמואל־נח גאטליב, כמוזכר בהקדמה. הוא היה ממקורביו של ר' דוד מקארלין ושימש שו"ב בפינסק.
2. עי' בבא בתרא י"ב, א'.
3. עי' ע"ז, ד', ב'; ועי' ירושלמי ברכות, פ"ז, סה"ג; ומגילה ספ"ג: "יודעין הנביאים שאלוהן אמיתי, ואינן מחניפין לו".

ספר
פסקי הלכות
הלכות אשות
חלק ראשון

עם ביאור **יד דוד** והוא מקור בית אב להלכה

עם

קונטרס אחרון חלק אחד מספרי שאלת דוד קובץ שו"ת שהשבתי להלכה ולמעשה.
וביאור מניות השם השייכים להענינים שבאו בספרי זה.
ונלוה לזה קונטרס תשובות שו"ת הלכה למעשה בדיני מקוה.

מאת

דוד בן הרב הגה"צ ר' שמואל ז"ל פרידמאן
חונה פק"ק קארלין.

הוצאת גראסמאן פאבלישינג הויז

Published and Distributed by
E. GROSSMAN'S PUBLISHING HOUSE
75 NORFOLK STREET
NEW YORK 2, N.Y.

דפוס
אברהם יצחק פריעדמאן
נוי-יארק נ. י.

שער הספר "פסקי הלכות" עם ביאור "יד דוד" לר' דוד פרידמאן

כי דברי התנאים נשנו ונקבעו בקבוץ גדול, כמעט מכל חכמי דורם. ומלבד על חכמי המשנה בזמן התלמוד, ומלבד על חכמי התלמוד, שהם מקבלי התורה, הננו מוצאים כי הרשות להאחרונים בזמן לחלוק על הקודמים מהם, אך אם ימצאו טעמים נכונים וראיות ברורות לדבריהם, כי לכל העמלים בתורה יש חלק בה, ומקום הניחו לכל תלמיד ותיק להתגדר בו. והנני מבקש מאת המעיינים בספרי, כי אם ימצאו סתירה לדברי מדברי רבותינו האחרונים נבג"מ, שית־בוננו היטב, אולי נשמטו ממני או מהם איזה סוגיא משני התלמודים, תוספתא, ספרי, ספרא ומכילתא, או איזה סברא והכרעה בדברי רבותינו הראשונים נבג"מ, ואשר זאת הסיבה האמתית להתנגדות דעותינו בדבר הכרעת ההלכה, ואז הלא יש אפשרות לדעת בבירור דברי מי מחוורין יותר, ואיפה הדין נוטה על־פי הכרעת השכל".

מן הדברים הללו — שיש בהם הן הכרת־ערך עצמית והן ענוותנות גדולה — לומדים אנו דרך־אגב, כי לדעת כותכם, ב"טעמים נכונים וראיות ברורות" (שלא כל בר־בי־רב רשאי להתיימר בהם) הרשות נתונה לחלוק גם על דברי ראשונים, ולא רק על דברי אחרונים. שהרי רק את חכמי המשנה והתלמוד הוא מוציא מכלל אלה ש"הרשות לאחרונים בזמן" לחלוק עליהם — ולא את רבותינו הראשונים שלאחר התלמוד. ואכן, מוצאים אנו אצל ר' דוד מקארלין — כפי שכבר העירו כותבי תול־דותיו — שהוא מכריע מדעתו, על יסוד עיונו במקורות התלמודיים, בין דעות שונות של רבותינו הראשונים, דהיינו שהוא מקבל דברי הללו ודוחה דברי אחרים, אף הם ראשונים.

אופיינית לר' דוד מקארלין החלטיותו התקיפה. אף זו יסודה בבקיאותו. לכל שאלה העולה על הפרק פתוחים לפניו המקורות הרבים הנוגעים לכל צדדיה, והריהו מעתיקם לפנינו. אכן, אף מכביד ריבוי המקורות, כשמקור רודף מקור, ואין הריוח "להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין" (עי' ספרא ב'). אך אין הבקיאות מקפחת את הבירור היסודי. זה לשונו בהקדמתו לחלק ב' מספרו "פסקי־הלכות": "והנני בזה לבקש את הלומדים בספרי, אשר אם ימצאו איזה מקום קשי [קשה] ההבנה בספרי, אַל ימהרו להחליט ולדחות את דברי. כי אם יעינו היטב בדברי... ויתישבו היטב בטרם שיח־ליטו לא כדברי, כי כל דברי שהעליתי על מזבח הדפוס הנפתי בשלש עשרה נפה ועברתי עליהם כמה פעמים בעיון רב, מימי נעורי עד היום הזה".

אותו ספר "פסקי־הלכות" (חלק א', ווארשה תרנ"ח; חלק ב', שם תרס"א)[4] מוקדש כולו להלכות אישות. והוא מורכב מ"פנים" — והוא עצם ה"פסקי־הלכות"; ומ"סובב" — והוא ביאור שמסביב ל"פנים", בשם "יד דוד". ה"פנים" באותיות מרובעות, גדולות — הלכות פסוקות; וה"סובב", באותיות רש"י — מקורות הדברים בש"ס ובפוסקים ובירורם הרחב. ר' דוד מקארלין עוסק כאן בכל אותם העניינים שכללם הרמב"ם בהלכות אישות שלו, המהווים את השלד ל"פנים" של המחבר — אך רק שלד ותו לא, כי ר' דוד מקארלין מרחיב את היריעה, מוסיף הרבה מאוד על לשונו של הרמב"ם, פרטים ופרטי פרטים. והכל מנומק ומבוסס, כפי שהוא מרחיב ומסביר דבריו ב"סובב". וכך מהווים בספרו של ר' דוד מקארלין הלכות אישות שני כרכים גדולים ועצומים.

בספר השו"ת של ר' דוד מקארלין, "שאילת דוד" (שנזכר כבר לעיל), יש שני חלקים, שהופיעו בשנה אחת: תרע"ג. חלק א' מכיל שו"ת בענייני אורח חיים ויורה דעה. ונלוו עליהם חידושים ליורה דעה וכן למסכתות התלמוד: חולין, בכורות ובענייני שביעית. חלק ב' מכיל שו"ת בענייני אבן העזר וחושן משפט, ונלוו עליהם חידושים בסוגיא דשיקול הדעת, ולמס' סנהדרין, מכות ושבועות.

בראש חלק א', ניתן מבוא גדול בשם: מקור בית אב להלכה ודרכי־ההוראה. במבוא זה דן ר' דוד מקארלין בכללי הפסק, לאורכם ולרוחבם, בדרכי ההליכה אחר הרוב, וכיצד הוא מניין הדעות לעניין זה וכו'. למבוא צורף "קונטרס המנהגים" — "לבאר כל הדינים בעניני מנהגים, באיזה אופן מתירים אותם לאותן שנהגו איסור בזה, ובאיזה אופן מתירין אותן רק לעצמן בפני אנשי המקום שנהגו איסור בזה, ע"פ דעת הראשונים". קונטרס זה הוא בבחינת השלמה לכללי ההוראה.

בספר זה באה לידי גילוי גם חיבת ציון של ר' דוד מקאר־לין. שהחלה עוד בימי ההתעוררות הראשונה לייסוד היישוב החדש בארץ־ישראל, שבאה ע"י הגאון הצדיק רצ"ה קאלישר ז"ל, ונמשכה לאחר־מכן, בימי התנועה המאורגנת של "חובבי־

4. אף הוא הובא לדפוס והוציא לאור ע"י ר' שמואל־נח גאטליב. עיין לעיל, הערה 1.

ציון". ר' דוד מקארלין היה בין גאוני ישראל אשר נתנו מהודם עליה. ב"קונטרס דרישת ציון וירושלים" שבספר זה, הוא דן בהצעתו של ר' צ"ה קאלישר לא להסתפק באתחלתא ליישוב הארץ, אלא גם לחדש הקרבת קרבנות בזמן הזה, בעוד אין בית. והשתדל רצ"ה קלישר להוכיח שיש מקום לזה ע"פ ההלכה. והנה בא הגר"ד מקארלין לסתור בזה את דעתו של הגר"צ קלישר, ומוכיח כיד בקיאותו העצומה, כי מכמה וכמה טעמים אין אנו רשאים מבחינת ההלכה להקריב קרבנות בזמן הזה. ודבר מתמיה מספר ר' דוד מקארלין, שמועת שוא מן־הסתם: "שמעתי בחודש העבר, מאחד אשר בא מהארץ הקדושה, וסיפר אשר כבר הסכימו לרבנים היושבים בקודש לבנות מזבח ה' ההרוס ולהקריב עליו קרבן פסח". והוא מוסיף: "נעויתי משמוע דברים כאלה". והוא הולך ומוכיח בהרחבה שיש כאן כמה וכמה ספקות: בעניין מקום ההקרבה, בייחוס כהן העובד, בגלל מחסור בבגדי כהונה כהלכתם, שעשייתם בזמן הזה אינה אפשרית, וכן בגלל טומאת הציבור והכהנים, המעכבת עכשיו מלהקריב קרבנות. הוא מסכם בפנייה לחברת יישוב א"י מיסודו של ר' צ"ה קאלישר, בזה הלשון: "על כן אבקש את מנהיגי החברה ישוב א"י, שלא יעלה זאת על מחשבתם כלל לבנות עתה מזבח להקריב קרבנות, שנראה מתוך המכ־תבים של הגאון ר' עקיבא איגר, שגם כן לא הסכים לזה. ובשארי צדדים הנוגעים לחברת ישוב א"י, אם אראה אשר יחדלו לבנות מזבח בציון ולהעלות עליו קרבנות — הנני להיות נטפל לעושי מצוה זו".

בחידושיו בענייני שביעית, הנך רואה את יחסו של ר' דוד מקארלין להנעשה בא"י ביישובה החדש, בראשית תקופת "חיבת ציון": "והנה רעש גדול שמוע אשמע, אשר כבר באו בנים עד משבר, האיכרים החדשים אשר לא כבר התישבו בארץ הקדושה על אדמתה, לשדדה ולפתחה ולטעת הנשמות, כאשר קרבה שנת השבע, שנת השמיטה, ועוד טובה לא ראו". ולאחר שהוא נושא ונותן בהרחבה בדבר, הוא מציע דרך משלו לפתרון הבעיה, דרך אשר אינה זהה עם דרכי ההיתר המקובלים בארץ מראשית היישוב ועד היום בענייני שבי־עית, ע"פ הוראת גדולי הדורות. ר' דוד מקארלין נוקט בדרך משלו. מחמיר הוא במה שהקלו אחרים — ומקל במה שהחמירו אחרים. דרך ההיתר שלו לא נתקבלה למעשה, ואף הוא לא הציעה אלא ל"שעת הדחק גדול", שאז היא לדעתו "להלכה ולמעשה — אם יסכימו חכמי ישראל להת־אמץ ולתקן תקנות בענין זה; אבל להורות כשאני בעצמי, בלא קיבוץ חברים — לא ארצה".

דבריו אלה מעידים שבעניין זה אין לו לר' דוד מקארלין אותה תקיפות הדעת שהוא מצוין בה. כאן הוא מעריך את דעת האחרונים שבאחרונים, חכמי ישראל שבדורו, ורק בצירוף עמהם, ב"קיבוץ חברים", הוא נכון להורות בשאלה זו.

בנושא ארצישראלי מסוג אחר מטפל ר' דוד מקארלין בחיבור מיוחד: "קונטרס עמק ברכה, לבאר עניני החרם, יסודו וכחו ומשפטו, ומשפט מי שהכח בידם להשתמש בו, ותנאי שמושו, מאת הרב הגאון הגדול המפורסם בתורתו ויראתו כש"ת מו"ה דוד נ"י בהרב וכו', מ' שמואל זצ"ל איש־שלום [פרידמן], אב"ד דק"ק קארלין יע"א — ונלוה אליו קונטרס קרני רא"ם, והיא תשובה סי' כ"ז מספר תשובת הרא"ם... ר' אליהו מזרחי ז"ל... עם מבוא, הערות והגהות מהמביא לביה"ד (ר' י"מ פינס)[5]... נדפס פעיה"ק ירושלם תובב"א, שנת "לא יקום חרם ונדוי במחניך"[6] לפ"ק". הקונטרס מכוון נגד החרם שהוטל על לימודי חול בחבורה ועל ר' י"מ פינס (גיסו של ר' דוד מקארלין) ועל בית־מדרשו שבירושלם ע"י קנאי ירושלם, ובראשם הגרי"ל דיסקין. ואם כי לא הוזכרו בו במפורש לא שמות המחרימים ולא שם המוחרם, הרי כוונת הדברים מוכחת מתוכם לכל יודעי קורות הימים ההם[7]. בהקדמתו לקונטרס כותב ר' דוד מקארלין כי "לא טובה השמו־עה אשר עם ה' מעבירים על היושבים בקודש, אשר שנאת חנם ואגרופי' של חנופה מתגברת בארץ"; ומשום כך גמר אומר לחבר "קונטרס מיוחד בבאורי יסוד וכח החרם, ד־רכו, וכח כלי קדש לה', לכבוד שמים הותר, ואוי לו למשתמש בתגא דמלכא להנאתו ולכבודו, כאשר בירר־תי יסוד החרם, מקורו וענינו, מש"ס בבלי וירושלמי ורבותינו פוסקים ראשו־נים נוחי נפש". במסקנתו מסיק ר' דוד מקארלין בעניין החרם על לימודי החול: "אי לזאת, לדעתי, אותם הבאים מחו"ל לעיה"ק [ירושלם] לשבת בה, ובפרט שנתרבו הרבה (ה' יוסיף עליהם אלף פעמים) לא חל עליהם החרם כלל". אף ביחס לאלה "שהיו בעיה"ק תובב"א והסכימו על החרם" — כותב ר' דוד מקארלין: "עצתי שיתירו חרמם, אשר הנהו בלא גבולות, ויתנו גבולות לדברים הללו", "ויכולים הם בעצמם להתיר החרם..." גם ביחס לבית־מדרשו של ר' י"מ פינס שהוחרם — והוא נקרא בלשונו של ר' דוד מקארלין: "בית־המדרש של ראובן" — הריהו פוסק "שאין שום חשש איסור ללמוד ולהתפלל בבית־המדרש של ראובן הנ"ל".

בראש הקונטרס בא מבוא מפורט מאת "המסדר" — הוא המלבה"ד, ר' י"מ פינס — על החרם, מהותו, גדריו וכוחו, ושיש להיזהר מאוד מלהחרים. אף תשובת הרא"ם, המצורפת לקונטרס, דנה בתוקפו של חרם, וקובעת כי "כשנעשה על צד קנאה או שנאה או מריבה ודומיהם... אין באותו חרם ממש כלל". וניתנות כאן גם כמה הערות מאת ר' דוד מקארלין ומאת ר' י"מ פינס לתשובה זו.

התכונה המציינת את ר' דוד פרידמן מקארלין בין הפוסקים שבדורו, היא דרכו לדלוג על דברי האחרונים ולפנות לדברי

---

5. עי' במכתבו של ר' י"מ פינס לרש"י פין, מיום א' לר"ח אדר תרמ"ג, שנדפס ב"כתבים לתולדות חיבת ציון", בעריכת א. דרויאנוב, כרך א', עמ' 85. ועי' גם פרופ' י. קלוזנר, "תולדות הספרות העברית החדשה", כרך ו', עמ' 94—110.

6. לפי חשבון הגימטריה הזאת, נדפס הקונטרס בשנת תרמ"א, וכן כתב ח. ד. פרידברג ב"בית עקד ספרים". אבל תימה שהמלבה"ד של "עמק הברכה" (הוא ר' י"מ פינס) בהערותיו לתשובת הרא"ם המובאת בקונטרס, כותב כי זה נוגע "לענין המעשים שנעשו בירושלם ביום ח' טבת תרמ"ב". ולפי זה נדפס הקונטרס לא לפני שנת תרמ"ב. קלוזנר אחז בזה וגם בזה: בעמ' 94 מספרו הנ"ל, ציין את שנת ההדפסה: תרמ"א; ובעמ' 110 — תרמ"ב.

7. עיין דרויאנוב: כתבים לתולדות חיבת ציון, במקום שצוין לעיל הערה 5.

הראשונים. הוא עצמו מופיע כהמשך לראשונים. מאידך, בשעה שעליו להכריע הלכה למעשה בעניין ציבורי־לאומי, אינו מקבל על עצמו להורות ולהוציא פסק־דין לבדו אלא בהסכמת שאר חכמי ישראל שבדורו [8].

ז.

ר׳ צבי־הירש הכהן וואלק

הגאון ר׳ צבי־הירש הכהן וואלק — חתנו של הגאון ר׳ מרדכי גימפל יפה — היה רבה של פינסק, למן שנת תרנ״ה ועד לשנת תרס״ז, בה נפטר קודם שהגיע לזקנה, בהיותו כבן נ״א שנה. ורק בשנים מאוחרות, קרוב ליובל שנים מיום פטירתו, החלה לבוא לידי גילוי ולצאת לאור עולם תרומתו הגדולה לספרות הרבנית.

בשנת תשי״ד הופיע בירושלם ע״י בניו של הרב המחבר ״החלק הראשון... של הספרי עם פירושו״, הוא ״החבור הענקי... הספר כתר כהונה על הספרי... גולת הכותרת של כתבי יד קדשו... הן בהקיפו והן בשלמות צורתו״ (מהקדמת בניו של ר׳ צ״ה וואלק ב״פתח השער״ ל״ספרי״ עם פירושו ״כתר כהונה״). חלק זה מה״כתר כהונה״ הוא על ספרי פ׳ נשא. ובשנת תשכ״א הופיע בירושלם החלק השני מאותו ספר, על ספרי פ׳ בהעלותך [1]. בכתב־יד נשארו עוד חמישה חלקים מאותו ספר: חלק אחד — על הספרי לשאר חלקי ס׳ במדבר; שלושה חלקים — על הספרי לס׳ דברים; ועוד חלק אחד — ״חלק המערכות... משא ומתן רחב ומקיף בעניינים אשר הובאו בפירוש כתר כהונה על הספרי, ואשר לפי היקפן ועומק ענינם יצאו מן הגבולות אשר הגאון המחבר שם לפירושו, ומשום זה קבע להם מקום בחלק מיוחד, אשר שם יש כר רחב־ידים יותר ללבון הדברים ובירורם״ (עי׳ בהקדמה הנ״ל). לכתחילה היה בדעתם של הבנים להוציא לאור את ״חלק המערכות״ בכרך מיוחד, שיהא אחרון בסדרת כרכי ה״כתר כהונה״. אך עם הדפסת החלק השני מהספר חזרו בהם, ״בהתאם לבקשתם של רבים וכן שלמים מלומדי הספרי עם פירוש כתר כהונה״, כדי ש״יוכלו הלומדים למצוא בקלות את הרחב הדברים שנוגע בהם בפירושו בקצרה... ובחלק המערכות הגדיל הרחיב לדבר בארוכה״. על כן נועצו הבנים המביאים לבית־הדפוס ״להדפיס בכל חלק מחלקי הספרי... את המערכות השייכות לאותו החלק... בסוף אותו כרך״.

ספרי

להתנא האלהי רבי שמעון בן יוחאי

עם הגהות

רבנו הגדול הגר״א מווילנא זללה״ה

ועם הגהות וביאורים מכי״ק המיוחסות לגאון קדמון ספרדי ז״ל

ועם פירוש

כתר כהונה

אשר חבר הכהן הגדול, שר התורה, הגאון המופלא בדורו,

מרן הרב צבי הירש הכהן וואלק זצ״ל

האב״ד דפינסק

פעיה״ק ירושלים תובב״א

תשי״ד

שער הספר ״ספרי״ עם פירוש ״כתר כהונה״
לר׳ צבי הירש הכהן וואלק (תשי״ד)

ומשום כך נתנו בסוף החלק השני ״את המערכות השייכות לזה החלק, את המערכות לפרשת בהעלותך״. ו״כן״ — מבטיחים הם — ״גם נעשה, בעז״ה ובל״נ, גם להבא, בכל חלק וחלק״. מתחילים הם, כאן בחלק ב׳, ״במערכה העשרים, כפי סדר המערכות בכתי״ק״. ומבטיחים הם כי ״י״ט מערכות הראשונות... לענינים שבפרשת נשא, נדפיס גם אותם בע״ה באחד מן החלקים הבאים״. (עי׳ בהקדמות בני המחבר בפתח השער בראש כרך ב׳ מ״כתר כהונה״; ו״בשער המערכות״ — בראש חלק המערכות שבסוף אותו כרך).

לא רבים הם בספרות הרבנות, ספרים המוקדשים לפירושם של מדרשי־ההלכה וה״ספרי״ בכללם. ״כי בעצם היה הספרי כספר חתום לרובם של לומדי תורה במשך דורות רבים; רק יחידי סגולה, אדירי התורה שבדור, הרהיבו עוז לגשת אל הקודש פנימה. ואם רבים הם המפרשים אשר שטו לארכו ולרחבו של זה הים הגדול, ים התלמוד [ה]בבלי, הרי מועט היה מספרם של העוסקים בתלמודם של בני מערבא (תלמוד ירושלמי) ועוד פחות מזה העוסקים בברייתות של התנאים: ספרי, ספרא, מכילתא ותוספתא. גם הפירושים המעטים על הספרי, שנתפרסמו במשך מאת השנים האחרונה, לא שינו את פני הדברים הרבה: הספרי נשאר ספרם של יחידי סגולה״ (מהקדמת בני המחבר, ל״כתר כהונה״, חלק ב׳).

ואותם מועטים שעסקו ב״ברייתות של התנאים״ וחיברו להם פירושים, הללו ״לא ראי זה כראי זה״. יש מי שעניינו בפירוש מקומי ותו לא. הוא מפרש פשוטם של דברים, ממלה למלה וממשפט למשפט, והריהו מקל על הלומד ומסייעו להבין דברים כפשוטם. ויש מי שאינו אלא נתלה בדברי הספר

8. על פעולותיו של ר׳ דוד פרידמן לטובת הציבור — השתתפותו בוועידת קאטוביץ וכולי — ראה לעיל: ע. שוחט, תולדות קהילת פינסק, תרמ״א/1881—תש״א/1941, פרקים רביעי וחמישי (העורך).

1. ספרי... עם הגהות רבנו הגדול הגר״א מווילנא זלה״ה, ועם הגהות וביאורים מכי״ק המיוחסות לגאון קדמון ספרדי ז״ל, ועם פירוש כתר כהונה, אשר חבר הכהן הגדול שר התורה, הגאון המופלא בדורו, מרן הרב צבי־הירש וואלק זצ״ל, האב״ד דפינסק. חלק ראשון, במדבר, פ׳ נשא. עיה״ק ירושלם תובב״א, תשי״ד. — חלק שני, במדבר, פ׳ בהעלותך, שם, תשכ״א.

המתפרש, כדי לתלות בהם את חידושיו שלו, שבעצם אינם שייכים לאותו ספר בייחוד. שהרי כמעט אין לך דבר בספרי הברייתות הנ"ל, שאין לו מקבילות בשאר חלקי הספרות התלמודית, בתלמוד הבבלי בעיקר. הענייינים הנידונים ב"תוס־פתא" או ב"ספרי", למשל, אינם בעיקר מהותם ענייני־תוספתא או ענייני־ספרי וכדומה. הם ענייני־הלכה בכלל, הנידונים במקומות הרבה, בחלקיה השונים של ספרות ההלכה לגווניה. ויכול מחבר לתלות את חידושיו ההלכתיים הכוללים בדברי ספר מסוים, שהם נידונים בו. לשם כך נאחז הוא בעניינים ההלכתיים הכלליים, הנידונים אף באותו ספר, ודיונו בהם מתרחב ומתפשט למרחבי הספרות התלמודית והרבנית. "פירושיו" של מחבר כזה, אפשר להם שיהיו טובים ויפים כשהם לעצמם, מבחינת ה"לומדות" שבהם, מבחינת החריפות והבקיאות הממלאות אותם. אך אין הם עושים את המוטל על פירוש, אשר תפקידו לפרש, דהיינו לבאר ולהסביר ללומד את דברי הספר המתפרש.

ויש לך פירוש, המאַחד בתוכו את שתי התכונות דלעיל. הוא פירוש ממש, מבאר ומסביר ללומד את כל הטעון פירוש בספר המתפרש — ועם זאת הוא גם מתרחב ומתפשט למרחבי הספרות התלמודית, אך ההתרחבות וההתפשטות קשורות ומ־עורות בספר המתפרש. אין הן "נאחזות" בו בלבד, או "נתלות" בו בלבד, אלא הן עוסקות בו ודנות בו: הן באות להשוות ולהקביל את הדברים שבספר המתפרש, לדברים שבשאר חלקי הספרות התלמודית — השוואות והקבלות שיש בהן כדי ללמד על הדברים שבספר המתפרש, בהתאם לכלל: "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" — ותוך עמידה במיוחד על אותם עניינים אשר מקורם ושורשם בספר המת־פרש, אשר כל מה שנידון בהם במרחבי הספרות התלמודית והרבנית, מן הדברים שבספר המתפרש הוא נובע.

וכזה הוא פירושו של הגרצ"ה וואלק "כתר כהונה" על ה"ספרי".

ספרא רבא היה בעל "כתר כהונה", בלשון הרבנית על מליצותיה. לשונו מלאה ופתוחה ורחבה, מסבירה ומבהירה ומבארת באר היטב. אכן, רוחב ההסברה הזה בהרחב הדבר, אף זה גורם לאריכות דבריו, נוסף על התוכן המרובה שבהם. בלשונו הרחבה הוא מסביר גם את הגהות הגר"א ואת הערותיו הקצרות של הגר"א לדברי ה"ספרי". זה בדרך־כלל ראשית מעשהו של בעל "כתר כהונה": באותם דברי ה"ספרי" שיש עליהם הגהות או הערות של הגר"א, הריהו דן תחילה בדברי הגר"א ומשמעותם ובמשמעות דברי ה"ספרי" על פיהם. וכך מהווה ה"כתר כהונה" גם פירוש להגהות הגר"א שעל ה"ספרי". לכן מציינים המוציאים לאור, בני המחבר, בהקדמתם לחלק א' מ"כתר כהונה": "את הגהות רבינו הגר"א ז"ל, אשר בפירושו של אבינו הג' ז"ל ימצא המעיין אור נוגה להבין את כוונתם העמוקה, הדפסנו באותיות מאירות ובהשגחה מעולה, שלא תחולנה בהן טעויות". דבר זה כשהוא לעצמו, כבר מגדיל ערכה של מהדורה זו של ה"ספרי"[2].

דרכו של בעל "כתר כהונה" בפירוש דברי ה"ספרי", היא פשטנית וישרנית בדרך כלל. אמנם, יש והוא מביא גם דברים של "חדודא" — והוא מציין זאת במפורש — אך גם הם אינם מתרחקים מן האמת, אשר היא מגמתו, אם כי פעמים יש מקום לבעל־דין לפקפק בדבר, אם אמנם פירושו הוא־הוא הפשט.

כדי לעמוד על תכונת פירושו, נתבונן במקום אחד, שיש בו עניין מיוחד, הן בפירושו שעל המקום לדברי ה"ספרי", והן ב"מערכה" שערך עליו.

ב"ספרי" בהעלותך, פיסקא ס"ז, שנינו: "כי מולים היו כל העם היוצאים (יהושע ה', ה') — ישראל לא היו מולים; ומי היה? שבטו של לוי, שנאמר (דברים ל"ג, ט'): ובריתך ינצורו".

וגרסת הגר"א: "ישראל לא היו מלין, שנאמר (יהושע ה', ה'): כל העם הילודים במדבר וגו'. ולויים היו מלים, שנאמר: ובריתך וכו'".

יש להבחין בהבדל שבין הגרסא ה"ישנה" לבין גרסת הגר"א. מלשון הגרסא ה"ישנה" משמע, כי דברי ה"ספרי" מוסבים על יוצאי מצרים שהיו מולים, ובא ה"ספרי" למעט ולומר, שהמדובר הוא דווקא בשבט לוי, כי רק שבט זה היו מלים במצרים, מה שאין כן שאר שבטי ישראל. ואילו לפי גרסת הגר"א, מוסבים דברי ה"ספרי" על "הילודים במדבר", שנאמר עליהם ש"לא מלו" — עליהם אומר ה"ספרי" כי רק הנולדים לשאר שבטי ישראל במדבר לא מלו; אך הנולדים לשבט לוי מלו גם במדבר.

ובעל "כתר כהונה" בפירושו, מזכיר את סיבת הדבר, משום־מה לא מלו ישראל את בניהם שנולדו במדבר — "משום חולשא דאורחא, כמבואר יבמות ע"ב... משום סכנה". ומתוך כך, מקשה הוא בהמשך דבריו של דברי ה"ספרי" שע"פ גירסת הגר"א, שבני לוי יצאו בזה מכלל רוב ישראל והיו מלים אותם במדבר: "ולכאורה הא גופא טעמא בעי, מאיזה צד היו רשאים הלויים למול את בניהם ולהכניס את עצמם לידי סכנה, דבר שאין רשאים גם עפ"י מדות חסידות, ואין לך כל מצוה שאיננה נדחית מפני פקוח נפשות". והוא מציין כי "היא שאלה גדולה, שכבר נתעורר לזה ה'זית רענן' בקיצור, ותירוצו איננו מובן, יעוי"ש, ועי' ב'זרע אברהם', וגם בשו"ת חתם סופר אורח חיים סי' ר"ח בהמשך שמועתו נתקשה לזה, ותירוצו דחוק למאד, יעוי"ש". ואשר לתירוצו שלו, הוא מודיע: "ואנחנו יחדנו לזה מדור בחלק המערכות — שפלפלנו בשמועה זו ברוב חזון בעז"ה, יעוין שם".

ובכן, נעיין שם, במערכה כ' (נדפסה בראש המערכות המצורפות לחלק ב' של "כתר כהונה"). כאן מרחיב המחבר בהרצאת השאלה, ומסביר "שלכאורה שאלה גדולה יש כאן,

---

2. מלבד זאת, הוסיפו המו"ל למהדורה זו של ה"ספרי" עוד כמה הוספות: "את הכי"ק הירושלמי (שנדפס בפעם הראשונה ב"ספרי" הוצאת הר"ש צוקרמן־לוריא בסוף הספר) הדפסנו בזה בפנים הספר במקומם [הם ה"הגהות וביאורים מכי"ק המיוחסות לגאון קדמון ספרדי", שצוינו בשערי הספר]... נוסף להגהות הגאון בעל משכיל [ל]איתן ז"ל [בסוף הספר] הדפסנו גם חדושיו והערותיו של הגאון ר' יוסף שאול נאטאנזאהן ז"ל, שנדפסו רק פעם אחת בספרו שיצא לאור ע"י תלמידיו המדפיסים בלבוב והוא יקר המצי־אות" (מהקדמת המו"ל לחלק א').

מאיזה צד מצאו הלויים היתר למול בדרך במדבר ולעשות מה שאינם רשאים לעשות כן גם משורת הדין, מפני הסכנה [מפני הטעמים המבוארים בגמ' יבמות [ע"א—] ע"ב, דלכך לא מלו ישראל במדבר, משום חולשא דאורחא, או משום דלא נשבה להם רוח צפונית] ומה מקום היתר ומצוה לזה במקום סכנה, 'וחי בהם' כתיב!". והמחבר מספר כי "לפני שנים מספר" נשאל "מחכם אחד מק"ק קארלין" על הדבר הזה והריהו בא "להעלות על ספר מה שהשבנו להחכם הנ"ל במשא ומתן של העניינים הללו, בישע ד'".

והוא מאריך ומרחיב בביאור העניין לכל צדדיו, אף כי "נדון זה אינו נוגע בחקר ההלכה למעשה". והריהו מעיר "כי מדברי הרשב"א בחדושיו ליבמות למדנו שהטעם משום חולשא דאורחא שאמרו בגמ' יבמות הנ"ל" — שמשום כך לא מלו במדבר — "אינו מוסכם במדרש ואגדה, ועיקר הטעם הוא רק משום דניזופין היו, כמ"ש הרשב"א ביבמות שם (ד"ה מאי טעמא) וז"ל: ואיכא למידק עוד, מדאמרינן באגדה [והוא בפרקי דר' אליעזר פ' כ"ג], ר' ישמעאל אומר, וכי ערלים שמעו קולו של הקב"ה בסיני? — אלא נימולין היו שלא כתיקונן, והיו כורתין את הערלה ולא היו פורעין, ולכך אמר הכתוב 'ולא מלו'... וי"ל דמעמד הר סיני קודם נזיפתן הוה, והיו מלין עד שעת נזיפה, ומדרש אגדה ס"ל כמאן דאמר בגמרין טעמא דלא מלו משום דלא נשיב להם רוח צפונית, משום דנזופין היו. עכ"ל הרשב"א".

ובא מחברנו "להוסיף עוד נופך, שאחר שהגענו למדה זו, דהך מאן דאמר דפרקי ר' אליעזר הנ"ל לית ליה כלל שיש למנוע המילה משום חולשא דאורחא, ואין לנו הטעם אלא משום דלא נשב להם רוח צפונית, ממילא בלאו הכי ניחא, דהא מרא דשמעתתא בכאן — ר' ישמעאל הוא דקאמר ליה, ואיהו לטעמיה אזיל, דלדידיה אין מקום כלל להא דלא נשבה להם רוח צפונית, והוא על פי מה שלכאורה יש לעורר ולהקשות על אותו הטעם שלא מלו משום רוח צפונית, והא בברייתא יבמות ע"ב שם נאמר, ת"ר כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היה יום שלא נשבה בו רוח צפונית בלילה... ומאחר שגם במדבר היה מקום וזמן לאותה רוח צפונית, שהיתה נושבת מיהת בחצי הלילה כמשפטה תמיד, אמור מעתה לר' אליעזר בר' שמעון דסובר להלן (ביבמות ע"ב, שם) דמילה שלא בזמנה כשרה בלילה, עדיין היו יכולים למול עצמם גם במדבר, באותה שעה שהיתה רוח צפונית מנשבת בלילה (וראיתי לאיזה מהמפרשים שהרגישו בזה), והמחוור דהני תרי טעמי המוזכרים בגמ', משום חולשא דאורחא או משום רוח צפונית, במחלוקת הם שנויים, דאותו הטעם שתפס משום רוח צפונית לא יתכן אלא אליבא דרבנן החולקים על ראב"ש וסוברים דגם מילה שלא בזמנה אינה כשירה אלא ביום, ובאמת אליבא דראב"ש לא יתכן רק הטעם משום חולשא דאורחא, ומעתה לפי יסודו של הרשב"א, דאותו מאן דאמר בפרקי דר' אליעזר הנ"ל לית ליה כלל מניעת המילה משום חולשא דאורחא, ולא נשאר לנו אלא הטעם משום רוח צפונית, ולפי המבואר בירושלמי שבת (פ"ב, הל' א') א"ר יוחנן... דר' ישמעאל אמר תינוק שעבר זמנו נימול בין ביום ובין בלילה... אם כן ר' ישמעאל בפדר"א הנ"ל לשיטתו אזיל, דסובר מילה שלא בזמנה כשרה בלילה, ושפיר קאמר... שבאמת מלו כולם במדבר, אלא שלא פרעו... כן נראה לי ע"ד החדוד קצת".

אך דברים אלה אין בהם כדי ליישב את דברי ה"ספרי" הנידונים (ע"פ גרסת הגר"א), שמשמעותם ברורה, והיא — שישראל לא מלו במדבר, ודאי משום סכנה (כדברי הגמ', יבמות ע"א—ע"ב) — ואילו בני לוי מלו. וקיימת ועומדת השאלה: היאך מלו בני לוי ולא חשו לפיקוח נפש?

ומחברנו מיישב גם את זאת "לפי דרכו של הרשב"א הנ"ל", ש"נוכל לומר דגם אותו מאן דאמר הסובר בספרי דשבט לוי היו נמולים במדבר... יוכל היות שהוא ג"כ תופס דמצד חולשא דאורחא אין מקום למניעת המילה... וכל עיקר הטעם מה שהילודים במדבר לא מלו, הוא רק משום רוח צפונית... וממילא לא קשיא... על שבט משרתי ה', מה היתר מצאו למו להכניס עצמם לכלל סכנה, ויובן זה ע"פ דברי המהרש"א ביבמות ע"א הנ"ל, ד"ה משום חולשא דאורחא, וז"ל: האי טעמא מפורש בקרא, שאמר 'ואת בניהם וגו' כי ערלים היו, כי לא מלו אותם בדרך' (יהושע ה', ז'), דהיינו בשביל חולשת הדרך; ולטעמא בתרא, דלא נשבה להם רוח צפונית, יש לפרש בקרא שאמר 'ויהי כאשר תמו כל הגוי להמול וישבו תחתם [במחנה] עד חיותם' (יהושע ה', ח'), ר"ל דלכך מלו עכשיו, שהיו יכולים לישב במחנה במקומם ולהתרפאות, שהי' רוח צפונית נשיב עלייהו וכו'. מה שאין כן במדבר, שלא היו יכולים להתרפאות במקומם, כיון שלא זרח עליהם השמש, מפני ענני כבוד, ומחוץ למחנה — חוץ לענני כבוד — לא היו יכולים לצאת, מפני אויבים, כענין מעשה עמלק [עכ"ל המהרש"א הנ"ל], ולפי הבנת דברי המהרש"א הנ"ל אנו למדים כי בעצם מעשה המילה — אף דלא נשבה להם רוח צפונית במקום — בכל זה היו עדיין מוצאים עצה ותושיה להמלט מכלל סכנה ולמול חוץ לענני הכבוד, ואין כאן דבר החוצץ, רק נסיבות צדדיות, מפני פחד אויבים, כאמור, ומעתה בצדק נוכל לאמר כי רק זאת נחלת עבדי ה' נוצרי תום, זה שבט הלוי, שבה נשתבחו במאמר הכתוב, 'ובריתך ינצורו', אשר כחוק השלמים, אינהו דמסגי בהימנותא, לא חל עליהם פחד אויב מבחוץ, כמו"ש (בברכות ס' ע"א), אמר ליה, חטאה את, שנאמר 'פחדו בציון חטאים' (ישעיה ל"ג, י"ד), ולמעלה מזה אמרו שם, 'משמועה רעה לא יירא', מאי טעמא, משום ד'נכון לבו בטוח בה'' (תהלים קי"ב, ז'), ולכן בדין עשו מה שעשו, והיו משתדלים לקיים מצות מילה כדינה ע"י שהיו נימולים חוץ למקומם, חוץ לענני הכבוד, באופן שיצאו מכלל סכנה, וקיימו את המצוה כתיקונה, וכתורה וכמצוה עשו".

אכן, כאן יש לטעון טענת "מה נפשך": אם אותו "פחד אויבים", שבגללו חששו ישראל לצאת אל מחוץ לענני הכבוד ולהתרפא ע"י רוח צפונית, היה עניין של פיקוח נפש — ואפילו ספק פיקוח נפש — הרי גם לבני לוי היה אסור לסכן את עצמם בכך, שאף מאן דמסגי בהימנותא ואינו מפחד פחד הראוי לחטאים ואינו ירא משמועה רעה, גם לו אסור

צבי הירש בהרב עוזריאל הכהן ז"ל
וואלק
אב"ד פה פינסק.

Oberrabbiner
HIRSCH WOLK
Pinsk.

כותרת מכתביו של ר' צבי־הירש הכהן וואלק

לסמוך על הנס ולהעמיד עצמו במקום סכנה, ואף עליו חל החיוב של "וחי בהם". ואם לא היה באותו "פחד אויבים" עניין של פיקוח נפש, כיצד מותר היה להם לישראל להתחשב ב"פחד" זה ולהימנע מלמול את בניהם במדבר, כדי שלא יצטרכו לצאת אל מחוץ לענני כבוד להתרפא ברוח צפונית, כשביציאה זו לא היה משום סכנת נפשות? — והרי משמעות הדברים, בייחוד בסוגיא דיבמות הנ"ל, שכהלכה עשו ישראל שלא מלו במדבר, ואין זכר או רמז לכך שהיה איזה חטא בדבר. ועל כורחנו לומר שפיקוח נפש היה כאן. וא"כ, הדרא קושיא לדוכתא: היאך הסתכנו בני לוי?

אך אם גם יש מקום לבעל־דין לדון לפעמים פה ושם בדברי בעל "כתר כהונה", אי אפשר גם לו שלא יתפעל מהעבודה הגדולה והמקפת, הרחבה והעצומה שעשה, בהקפת העניינים לצדדיהם ולמקורותיהם השונים, במערכה זו ובשאר המערכות, ובעצם הפירוש הרחב והמקיף והמפורט.

בסוף כל חלק מחלקי "כתר כהונה", ניתנו "מפתחות — למצוא העניינים, מש"ס, מדרשים, פוסקים ומפרשים ראשונים ואחרונים שהובאו בספר". המגמה היא — כפי שמציינים בני המחבר בהקדמתם לחלק ב' מ"כתר כהונה" — כי המפ־תחות "יגשרו גשר בין למוד הש"ס ולמוד הספרי: כשם שלומדי הספרי עם פירוש כתר כהונה מוצאים בקלות את דרכם אל סוגיות הגמרא המובאות בספרי ובפירושו — כן גם מאידך גיסא, לומדי הש"ס, בעמדם בגמ' בענין מאותם הענינים המסומנים במפתחות, ימצאו אשר אותו ענין מבואר בפירוש כתר כהונה, בקשר עם דברי הספרי במקומו".

בהקדמתם לחלק א' מ"כתר כהונה", מודיעים לנו בני המחבר כי "עוד נשארו זולתו המון כי"ק אשר כתב הגאון המחבר ז"ל בכל מקצועות התורה". והם מציינים אותם אחד לאחד:

א) ספר "טהרת הקודש" (בעניני קדשים).
ב) חדושים, הערות וביאורים על ספר תורת כהנים (ספרא).
ג) כרך של שו"ת.
ד) ספר חדושים בש"ס ופוסקים.
ה) חדושים, הערות והארות על כל חלקי השו"ע (ביחוד על הגהות הגר"א ז"ל בשו"ע אורח חיים ואבן העזר).
ו) הגהות וחדושים בשולי גליונות הש"ס, בבלי וירושלמי, רמב"ם וכו'.
ז) הגהות וחדושים על הזוהר הק', ...להבין דבר מתוך דבר, מן הנגלה אל הנסתר ומן הנסתר אל הנגלה.
ח) מכתבים — אגרות קודש... בדברי חן ותוכחות מוסר, למען הקים עולה של תורה, להרבות שלום בין תלמידי חכמים... לחזק לבבות שנתרופפו באמונה ולשיפור המדות".

רק משהו שבמשהו מכל אלה המנויים כאן, הופיע בינתיים בדפוס: הערות על השו"ע (בתוך ספר "זר השולחן", הוצ' לוין־אפשטין, ירושלים תשי"ז); אגרת מוסר אחת בשם "תורה אור" (בסוף חלק ב' של "כתר כהונה" ובהדפסה מיוחדת); הדרן על שיתא סדרי משנה בדרוש ובפלפול (בסוף חלק ב' הנ"ל).

"אכן" — מציינים בני המחבר בהקדמתם — "בראש ובראשונה, המטרה הקרובה שלפנינו, הוצאת זה הספר הענקי כתר כהונה על הספרי בשלמותו, לכל חלקיו". תפילתם — "להשלים את כל המלאכה כולה, הדפסת שאר חלקי החבור הענקי הזה, וכן גם יתר כי"ק של אאמו"ר הגאון ז"ל במהרה בקרוב".

לזאת נצפה גם אנו.

ח.

ר' ברוך הלוי עפשטיין

הגאון ר' ברוך עפשטיין (נולד בשנת תר"ך — נפטר בשנת תש"ב) לא היה רבה של פינסק, אף כי היו והיו לו ה"נתונים" לכך, הן מצד ייחוס עצמו, כגדול בתורה, כחניך ישיבת

וולוז'ין בימי תפארתה, הן מצד ייחוס אבותיו, כבנו של הגאון בעל "ערוך השולחן", כבן אחותו וגיסו של הגאון הנצי"ב מוולוז'ין, כחתנו של הגאון ר' אלעזר־משה הורוויץ רבה של פינסק (עיין עליו לעיל, אות ה'). אך הוא עצמו, אף כי ישב רוב שנותיו בפינסק, לא נעשה לאחר פטירת חותנו לממלא מקומו ברבנותה, לא נעשה רב בשום קהילה מקהילות ישראל — ואעפ"כ יצא שמו בתפוצות ישראל, כגדול בישראל וכאיש פינסק. וזה בעיקר הודות לחיבורו הנודע "תורה תמי־מה", אשר על כל כרך מכרכיו כתוב שם מחברו: ברוך הלוי עפשטיין מפינסק [1].

חמשה חומשי תורה

עם

חמש מגילות

תורה תמימה

מתורה שבכתב עם תורה שבעל פה

כמבואר בשער השני.

ספר במדבר

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

בשנת תרס"ב לפ"ק

ПЯТИКНИЖІЕ МОИСЕЕВО

съ Библейско-Талмудической Энциклопедіей „ТОРЕ-ТЕМИМО"

(Biblisch-Talmudische Encyklopädie)

составилъ Б. М. ЭПШТЕЙНЪ въ Пинскѣ.

Томъ IV.

ВИЛЬНА.

Типографія Вдовы и бр. Роммъ. Уголъ Духовскаго и Глухого пер. соб. д. № 1313.

1902.

שער הספר "תורה תמימה" לר' ברוך הלוי עפשטיין (תרס"ב)

מהו הספר "תורה תמימה"? לכאורה, ספר חלק ופשוט. ובעיקר, חלק ופשוט הוא לכאורה הרעיון המונח ביסודו. יש בידינו תורה שבכתב ויש בידינו תורה שבעל־פה, אשר אף היא כבר הועלתה על הכתב, משום "עת לעשות", והריהי נתונה לעינינו בתוך ספרים רבים: בתוך המשנה והתוספתא ומדרשי־ההלכה והתלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי ומדרשי־האגדה וספרי הקבלה ובתוך תרגומי התורה העתיקים־המקובלים ועוד ועוד. ומדוע תהיינה שתי אלו, שהן אחת בעצמותן, נפרדות לפנינו? מדוע לא תופענה לפנינו כאחת? — זהו הרעיון המונח ביסודה של ה"תורה תמימה".

המחבר, בהקדמתו המפורטת, נותן למפעלו הנמקה חיובית רחבה: "זה ספר תורת ה', מצותיו, חקותיו ומשפטיו, הניתן לנו מסיני... כללי ועקרי ויסודי כל מצוה וכל חוק ומשפט, ואותם כתב לנו משה רבנו מפי הקב"ה, כתוב הדר לכל ישראל; אבל פרטיו וענפיו ובאורו עם פירושו... נמסרו מפי הגבורה למשה רבנו בעל־פה, למען ילמדם מי שראוי ללמדם... ופירוש זה הוא הנקרא תורה שבעל־פה, לעומת התורה הכל־לית והיסודית, אשר להיותה כתובה, כאמור, מתחילת נתינתה, נקראת תורה שבכתב. ומשה רבינו למד תורתו שקבל בעל־פה לשבעים זקנים, ובסוף ימיו ליהושע, ויהושע לזקני דורו, ואחריו למדו ומסרו בעל־פה חכמי כל דור, הזקנים להצעירים, דור אחר דור, עד דורו של רבנו הקדוש, רבי יהודה הנשיא, והוא בראותו בגלות ישראל ופזורם... חשש לשכחת התורה שבעל־פה — עמד הוא בעזרת חכמי דורו וחיבר ספר המשנה, המכיל עקרי ויסודי תורה שבעל־פה... הלכות פסוקות וקצ־רות; ועם זה לא נתן לנו חיבור זה מושג כללי מאופן התיחסות תורה שבעל־פה לתורה שבכתב כפי שנמסר למשה רבנו ע"פ פרושים ובאורים וכללים מלמודים יסודיים, כמו על־פי י"ג מדות והקישים וסמיכות ורמזי הכתובים והטעמים... וחיברו לתכלית זו חיבורים שונים, כמו חיבור הספרא וספרי ותוס־פתא ומכילתא, שתכליתם לבאר עקרי ועניני המשנה, ושני התלמודים שחברו בא"י ובבבל, לבאר טעמי המשנה ואפני הלמוד והיחס מתורה שבע"פ לתורה שבכתב וחידושי הדינים הבאים בקבלה ומסורת חכמי דור ודור... הנה הארכנו קצת לבאר סדר השתלשלות התורה שבע"פ ממקורה הראשון, אף כי הדברים בעיקרם הם ידועים ועתיקים [ועי' בארוכה בהקדמת הרמב"ם ליד החזקה]. אך מטרתנו להראות כי זאת התורה, תורה שבכתב, אחות תאומית היא לתורה שבעל־פה, תאומי צביה, וכנפש בגוף וכשלהבת בפתילה אחוזה ודבוקה תורה אחת בחברתה, וכל זמן שלא נצרף אליה, אל התורה הכתובה, באורי ותוספת תורה שבעל־פה, איננה תורה שלמה, אין ענינה שלם ואין מצותה שלמה. אבל למרות כל אלה... לעומת ההכרח המוחלט מהתאחדות שתי התורות, אשר הן בערך שתים שהן אחת — כן רב הפירוד ביניהן... בשעה שאנו עומדים בפרשה מתורה שבכתב, מן הנמנע לנו לצרף אליה כל מה שנתחדש בה בתורה שבעל־פה... מפני הפזור הגדול והנורא אשר בספרות התלמודית הארוכה והרחבה מני ים... פרשה אחת מתורה שבכתב מתבארת בתורה שבע"פ בכל מסכת ממסכתות הש"ס ובכמה וכמה ברייתות מפוזרות

1. "חמשה חומשי תורה, עם חמש מגילות, תורה תמימה, מתורה שבכתב עם תורה שבעל־פה, ע"פ קביעות וחבור דרשות ומאמרי חז"ל בהלכה ואגדה, אשר בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא ומכילתא, אדר"ן ומסכתות קטנות [ולחמש מגילות גם קיצור הדרשות ממדרש רבה], סמוך ונראה לכל אות ומלה המת־יחסות בענינן בתורה שבכתב, עם באור ארוך לפרש ולבאר את מוצא טעם הדרשות ע"פ יסודי דרכי התלמוד ומשפטי הלשון, ועם חדושים ובאורים בברור ההלכה והמאמר, יהכל בדרך קצרה ובסגנון קל ובלשון צחה. אספתי וחברתי, פרשתי ובארתי, בחסדי ה' אתי, ברוך הלוי עפשטיין מפינסק, בן אבא מארי הגאון ר' יחיאל מיכל הלוי שליט"א אב"ד דק"ק נאווהרדק יצ"ו". — מהדורה א': ווילנא, דפוס האלמנה והאחים ראם, תרס"ב. מהדורה ב': שם, תרס"ד. אח"כ נדפס הספר עוד כמה פעמים מאמהות, וכן ע"י צילום. בספר זכרונותיו "מקור ברוך" (חלק ב', עמ' 1036) מספר ר' ברוך עפשטיין על ה"תורה תמימה" וכותב כי מהדורה א' שלה נדפסה בשנת תרס"א. אך העירני מר א. ז. תרשיש, שזו היתה רק ראשית ההדפסה, שנסתיימה בשנת תרס"ב.

ושונות. וכנגד זה מצינו בכל מסכת ומסכת כמעט, מפוזרים ונפוצים ענינים שונים השייכים להתורה שבכתב בכל חמשת חומשיה... שמאז חתימת התלמוד לא נתעורר אף אחד מן החכמים למלא חסרון גדול ועיקרי זה... לצרף ולאַחד את שתי התורות כאחת... ואם חסרון זה... חסרון ניכר היה בדורות הקודמים... על אחת כמה וכמה בזמן הזה, שתקפו טרדות רבות... ולמוד התורה שבע"פ בכלל הולך ומתמעט, והשעה דוחקת גם לחכם גם לתלמיד למצוא דרך קצרה ואורח סלולה לתלמודו — על אחת כמה וכמה, שההכרח מכריח אותנו... לאַחד את התורה שבכתב עם התורה שבעל־פה... עד שכאשר יקרא האדם בתורה שבכתב, ימצא בצדו וסמוך לו כל הנוסף ונתחדש בענין זה בתורה שבע"פ, בלי יגיעת בשר ורוח הרבה... תוכן ותמצית הדרשה, ופסק ההלכה האחרונה, ע"פ טעם ובאור הדרשה שהעלו חז"ל ע"פ המדות שהתורה נדרשת בהן, והיו לו שתי התורה בכף אחת... לכן קמתי אנכי הצעיר לבית הלוי ונאזרתי בעזרת ה' הבוחר בתורה, ברוח עוז ואומץ, וחברתי החיבור הגדול הזה לתכלית כל האמור. אספתי וצברתי... כל מאמר וכל ענין, כל דרשה וכל פסקא, בהלכה ובאגדה, במוסר ודרך־ארץ... ערכתי וסדרתי כל דבר וכל ענין על מקומו בענינו בתורה שבכתב, זה לעומת זה... בסגנון קל ובלשון חכמים, ובמראה מקום משכנו של כל מאמר וענין בתורה שבע"פ... וקראתי שם החיבור תורה תמימה... כי תורה זו, תורה שבכתב... בהתאחדותה אחדות שלמה עם התורה שבע"פ... נעשית תמימה ושלמה, מבלי חסרון ומגרעת, מכל מה שראוי לבוא בעניני המצות והדינים, החוקים והמשפטים, כפי שחברם היוצר מתחילה, מראשית נתינתם מסיני, והיה האהל אחד".

אמנם כן, במושג "תורה שבעל־פה" במובנה הרחב, הן נכלל "כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש", כל מה שבירר והסיקו תנאים ואמוראים ואף בני הדורות שלאחריהם, על יסוד פירושי התורה שבכתב, המסורים בידינו בתורה שבעל־פה — עד לכל המסתעף מהם, לכל שיטותיהם, אשר "אלו ואלו דברי אלהים חיים". בכל שיטה ושיטה צפונה אמת, ואין לפנינו אלא השאלה כיצד להכריע למעשה במקום זה, לעניין העומד לפנינו כרגע (עי' רש"י, כתובות נ"ז, א', ד"ה: הא קמ"ל). ואם נבוא איפוא לאַחד לחטיבה אחת, את כל התורה שבע"פ במובנה הרחב עם התורה שבכתב — יצא לנו ספר גדול ונורא, שיכלול בתוכו את כל התלמודים ואת כל המדרשים והתרגומים המקובלים והפוסקים ומפרשיהם ומפרשי מפרשיהם ועוד ועוד, ועד סוף כל הדורות לא יהיה סוף לספר כזה. ואילו גם עלה בידינו לחברו עד גמירא — לא היה מקל עלינו, אלא מכביד ומבלבל; והיינו שבים ואומרים: "אלכה ואשובה אל אישי הראשון" — אל התלמודים והמדרשים וכו' וכו', כפי שהם נפרדים לפנינו — "כי טוב לי אז מעתה".

אכן, לא עלתה על לבו של ר' ברוך עפשטיין לעשות כדבר המתואר לעיל. מגמתו בספרו "תורה תמימה" היתה צנועה ומצומצמת יותר. לא לתורה שבעל־פה במובנה הרחב כיוון, כשבא לאַחדה בספר אחד עם תורה שבכתב. תלמיד־חכם מופלג שכמותו, ידע כי דבר זה אינו הרצוי. אך הוא כיוון לתורה שבעל־פה במובנה המצומצם, לאותם חלקי יסוד בתורה שבע"פ, הנדרשים במפורש מן התורה שבכתב, הם כשהם לעצמם — ולא המסתעף מהם ולא המשא ומתן הממושך, על כל מסקנותיו ומסקנות מסקנותיו. ואם כך הרי זו כמות מוגבלת, הניתנת להתכנס בתוך ספר אחד, כחלק ממנו, בצורה מצומצמת ביותר, בצורה קלה ונוחה לכל אדם מישראל, בצורת פירוש המצטנע לו בשולי פסוקיהם של חמישה חומשי תורה, נוסף על תרגום אונקלוס ונוסף על פירוש רש"י. בתוך חמישה ספרים בגודל בינוני, נוחים לטלטול ולשימוש, אשר כל אחד מהם ניתן להטמינו בנקל בתוך תיק הטלית — מכונסת לה התורה שבעל־פה המצומצמת, בשולי התורה שבכתב. ונוטל אדם מישראל חומש מחומשי "תורה תמימה" בבוקרה של שבת, בתוך תיק טליתו, לבית־הכנסת; ותוך כדי האזנה לקריאת־התורה, הריהו מציץ בו, בפסוקי התורה שבכתב שמלמעלה ובקטעי התורה שבעל־פה שמלמטה.

אולם אף במסגרת זו יש בעיות. ראשית כל: מה לכנס? שאלה זו קיימת גם לאחר שנקבע הכלל שיש לכנס רק את חלקה המצומצם של תורה שבע"פ, את זה המקושר באופן ישיר לפסוקי התורה שבכתב. שכן, גם אותו חלק מצומצם — אינו מצומצם כל־כך. אף זה ים גדול ורחב ידיים. מה רבות הדרשות ומה רבים המדרשים. אך גם בזה צמצם ר' ברוך עפשטיין ביותר. לא הביא אלא דרשות אשר בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא ומכילתא, אבות דר' נתן ומסכתות קטנות וכו' (כרשום בשער הספר).

לאמור: בעיקרו של דבר כינס רק את הדרשות אשר בספרי היסוד הנ"ל. אשר מן המדרשים נכללים בהם רק מדרשי־ההלכה המפורסמים. ואילו מדרשי האגדה הרבים והשונים, המפורסמים ושאינם מפורסמים — ואף כמה ממדרשי ההלכה שאינם כ"כ מפורסמים ובייחוד לא נתפרסמו כ"כ בזמן חיבור ה"תורה תמימה", או שעוד לא נגלו אז כלל — לא כונסו כאן ברובם. אכן, משהו מאלה הוכנס בכל זאת. הרי על כן נאמר בשער: וכו'. צירף המחבר — כלשונו בהקדמתו — "גם את הדרשות ההלכיות המתבארות גם במדרשים שונים". דהיינו: גם ממדרשי־האגדה (כגון: בראשית רבה, פסיקתא) ליקט המחבר משהו — את הדרשות ההלכיות שבהם.

ואף צירף "כמה וכמה דרשות" אשר "באו בספרי הראשונים, על הרוב בחבור הרמב"ם". הן נקבעו כאן "בשם אומרם", דהיינו בשמו של אותו ראשון המביאן בספרו. כי אין להחליט כלל, לדעת מחברנו, שהראשונים עצמם הם בעלי הדרשות הללו "משום דכנודע הרבה ברייתות היו לפני הראשונים — ולפנינו הם חסרים, והוכחנו זה כמה פעמים בחבורנו, ולכן קרוב לומר כי כל אלה [דהיינו, כל הדרשות שבספרי הראשונים] ממקום קדוש, מחז"ל, יהלכו; ובפרט כי הדינים שעליהם הוקבעו הדרשות, הם דינים עיקריים מן התורה".

אולי לא יסכימו הכל לדעתו זו של בעל "תורה תמימה", כי כל דרשותיהם של הראשונים הינם דברי חז"ל, וכאילו לית להו מגרמייהו כלום בתחום הדרש. אך ודאי הדבר ומוסכם

לכל הוא, כי חלק נכבד מן הדרשות המובאות בדברי הראשו־נים ואינן לפנינו במדרשי חז"ל, מקורן במדרשים שאבדו מאתנו והיו לפני הראשונים והביאו מהם, ובכך שמרום לנו. וא"כ בוודאי שראויים הם להיכלל עם מדרשי חז"ל, כחטיבה אחת של תורה שבע"פ, בשולי התורה שבכתב — כמעשה בעל "תורה תמימה".

ואמנם, בעל "תורה תמימה" עצמו מסתייג קצת מהכללתו זו. בהמשך דבריו הוא כותב: "לא נמנענו להביא לפעמים חדושי דינים שסמכו הפוסקים עצמם על לשונות התורה [וכמ"ש הנמוק"י בר"פ החובל, בשם הירושלמי, בכל דבר שיודעין בו שכן הוא האמת, אלא שלא נתברר לו סמך מן הכתוב, הרשות ביד כל אדם לדון ולהביא לו סמך מלשון התורה], והודענו שם בעליהם".

ההטעמה "כי הדינים שעליהם הוקבעו הדרשות הם דינים עיקריים מן התורה" — נוגעת בנקודה שהיא עקרונית למחב־רנו. כיוון שבחיבורו הוא דן בתורה שבע"פ במובנה המצומצם ביותר, הוא אינו רוצה לכלול בו שום דבר הלכה שהוא מדרבנן. אשר על כן אומר הוא בהקדמתו: "השמטנו דרשות שהן אסמכתא בעלמא, כיוון דאין דיניהן מן התורה".

אמנם, כפי הנודע, לא תמיד קל לקבוע מה דרשה ומה אסמכתא, מה דאורייתא ומה דרבנן. ויש גם שנחלקו ראשו־נים בכגון זה. בהקדמתו אין מחברנו מבאר כיצד קבע בנידונים אלו, על יסוד מה החליט כי זו דרשה וזו אסמכתא. אך כנראה שהכריע בדבר לפי שיקול דעתו. וכיוון שאין הדבר נוגע לפסק הלכה למעשה — ודאי לא באו ולא יבואו עמו בטרוניה על כך.

אכן, מודה הוא כי יש שקבע בחיבורו גם "דרשות אסמכ־תיות", דהיינו "במקום שאמרו חז"ל הלכתא גמירי לה, או הלכה למשה מסיני, וקרא אסמכתא בעלמא — אותן קבענו, יען כי גם פרטים אלה מכלל תורה שבעל־פה, ומה לי אם נמסרו למשה מסיני בדיוק הכתוב או בהלכה פסוקה, שניהם ממקום קדוש יהלכון, וכיוון שאפשר להסמיכן על לשון התורה — מהיכי תיתי". ועוד יוצא מן הכלל יש לו למחברנו בנידון זה: "ולפעמים, במקום שהדרשה היא לאסברי קראי, הבאנו גם דרשות אסמכתיות, והערנו על זה בבאורנו".

גם מן הדברים שהובאו עד הנה, ניכר כי מגמתו העיקרית של מחברנו הם הדברים שלהלכה אשר בתורה שבע"פ. על כן הביא ממדרשי־האגדה, את הדרשות הנוגעות להלכה. אף דרשות שבספרי הראשונים הביא משום ש"בפרט כי הדינים שעליהם הוקבעו, הם דינים עיקריים מן התורה". אף דרשות של אסמכתא הביא, כשבאות הן להסמיך לכתוב דברים שהם "הלכה למשה מסיני", או "הלכתא גמירי לה". אמנם, מרובה גם מידת האגדה שב"תורה תמימה". הדרשות השייכות לספר בראשית, ברובן הגדול; וכן אותן השייכות לחלקו הראשון של ספר שמות ולחלקים גדולים שבספר במדבר ובספר דברים ומשהו גם בספר ויקרא — אגדה הן. בכלל הביא מחברנו את דרשות האגדה אשר בספרים העיקריים ששאב מהם והמנויים לעיל. ואעפ"כ עיקר גדול אצלו הדרשות הנוגעות להלכה.

גישה זו של מחברנו, עוררה אצלו שאלה מיוחדת: מה לעשות באותן "דרשות שאינן להלכה ואשר במחלוקת חכמים"? שהרי "מתכלית חבורנו זה, לעשות אותו לבאור שלם ומוחלט ליסודי המצוות שבתורה שבכתב, והיינו שיהיה אדם רואה המצווה הכתובה בתורה שבכתב ולעומתה מה שנתחדש לה בתורה שבעל־פה; ולפי זה, אם נביא בחבור זה הדרשות שאינן להלכה, הלא תאבדנה להחבור מטרתו ותכליתו; וכן בדרשות שפליגי בהן חכמים והלכה כאחד מהם, אם נביא דעות שניהם, ג"כ לא נבא אל התכלית הנרצה". "ולכן" — אומר מחברנו — "ראינו להשמיט... את הדרשות שאינן להל־כה; ואלו אשר במחלוקת חכמים, קבענו הדרשה אליבא דמאן דאמר שהלכה כמותו ע"פ יסודי הכללים שקבעו לנו חז"ל. ויוצא מכלל זה — הדרשות האגדיות, כי אותן הבאנו כמו שהן, בדעות חכמים שונים, יען כי בהן המדרש עיקר, והוא סובל הכל".

אף אופן סידורן של הדרשות, שגם הוא לכאורה פשוט ביותר, היינו לפי סדר פסוקי התורה שבכתב — מעורר בכל זאת לפעמים כמה וכמה בעיות, שמחברנו פותרן, כמבואר בהרחבה בהקדמתו. לשם פתרון אותן בעיות, יש שהוא משנה קצת מניסוחן של הדרשות במקורות, ומנסחן בלשונו — אם כי בשמירה מעולה על התוכן. דוגמאות לכך, אף הן נתונות בהקדמה.

אך לא איש כמחברנו יסתפק בתפקיד מלקט בלבד. הן איש בית־המדרש הוא מעודו, ו"אי אפשר לבית־המדרש בלא חידוש". וחידושו של מחברנו כאן הוא ביאורו, שנתנו בשולי דברי התורה שבע"פ, שתכליתו, כלשונו בהקדמתו, "להראות אופן וטעם הדרשות... ומה מצאו בדיוק הענין והלשון והטעמים לדייק אותם ולמצוא בהם את אשר חדשו והעלו לדינא". אך גם בביאור בלבד אין מחברנו מסתפק: "בהיותנו עומדים בעיון עמק ההלכה, מצאנו בע"ה להעלות ולחדש הרבה הערות ובאורים וחדושים, בין בנוגע לטעם הדרשות, בין בנוגע לחידוש ההלכה, ומענין לענין באנו אל ביאור הסוגיא במקומה ובספרי המפרשים והפוסקים המתיחסים לאותו ענין... עלו לנו בעזה"י חידושים הרבה בהלכה ואגדה. אבל עם כל זה, השתדלנו בכל האפשר למעט באריכות דברים... בדעתנו ושימנו אל לבנו את מטרת החיבור ותכליתו בכלל... להיות השלמת ספר התורה שבכתב ותו לא, ולכן אין בו המקום לפלפולים ארוכים"[2].

---

2. בשולי הקדמתו כותב ר' ברוך עפשטיין דברי התנצלות, "כי מלאכה גדולה זו אי־אפשר היה שתעשה בלי עזרת הרבה ספרים, מפרשים, פוסקים ושו"ת מראשונים ואחרונים... והנה בכל מקום שהבאתי דבר מחודש בשם אחד המחברים, הייתי זהיר וזריז להזכיר עליו שם בעליו... אמנם להיות כי עבודת החבור נמשכה הרבה שנים [בערך ט"ו] וכמה מהדורות נעשו ממנו עד שיצא מזוקק ומשוכלל בעזה"י, ובכל משך אותו הזמן הייתי עמוס תחת משא רעיונות מהמון ענינים שונים ומבאורים וחדושים והערות שנתחדש לי מעצמי וממחברים שונים, מראשונים ואחרונים, ועם זה חנני ה' מילדותי בכשרון השקידה, לשקוד על ספרי מחברים שונים, מראשונים ואחרונים, ובמשך השנים נקלטו במוחי המון ענינים שונים... עד שכמה מהם שוב אי־אפשר עתה... לזכור שם בעליהם בפרט [ובמקרים כאלה כתבתי בסתם "שמעתי" או

ברוך הלוי עפשטיין

חתימתו של ר' ברוך הלוי עפשטיין

ו"כפרפרת הבאה לאחר הסעודה", כמליצת המחבר בהקד־מתו, ערך "בתכונת החיבור הזה גם את החמש מגילות הנהוגות להיות צרופות לחומשי התורה". ולכאן, לחמש מגי־לות, צירף גם "תוכן הדרשות ממדרש רבה ועוד אגדות". ראשית, משום שבמגילות הללו "הדרש והאגדה עיקר ומרובה, וזה כל ענינן וסגולתן"; ושנית, כי "יטרד המעין לעבור על דרשות המדרש רבה במגילות האלה, למרבה האריכות והס־תבכות העניינים מענין לענין".

ועם כל זאת, כפי שראינו לעיל, עיקר עניינו של החיבור "תורה תמימה" הוא בחלק ההלכה של תושבע"פ. ומכאן המקום הנכבד שהקצינו לו בעבודתנו זו, על תרומותיהם של גדולי פינסק וקארלין לספרות ההלכה. ודאי שה"תורה תמימה" איננה מן התרומות הקטנות לספרות זו.

בדורנו הולכת ונעשית עבודה חדשה, באותו כיוון של "תורה תמימה", אך בהיקף גדול הרבה יותר — והיא ה"תורה שלמה" שבעריכת הגרמ"מ כשר, בה ניתנת "התורה שב־כתב עם ביאור תורה שבעל־פה... כולל את פירושי התורה... מזמן קבלת התורה עד סוף זמן האמוראים והסבוראים ותחילת זמן הגאונים... הנמצאים בכל ספרי רז"ל ובספרים המיוחסים להם שנדפסו... גם מהרבה כתבי־יד עתיקים, ערוך ומסודר על פסוקי התורה, עם ביאור, ו'הגהות'". לכאורה, יש בכלל מאתיים מנה: ה"תורה שלמה", לכשתופיע במלואה יהא בה כל מה שיש ב"תורה תמימה" ועוד הרבה יותר מזה. אך לעומת זאת יש לומר, כי גם לעתיד לבוא, לכשתופיע כל ה"תורה שלמה" — ה"תורה תמימה" לא תזוז ממקומה, מקום מיוחד לה דווקא בגלל צמצומה, בשל היותה קב ונקי.

וכבר עמד על כך הגרש"י זוין בהערכתו על ה"תורה שלמה" (בספרו "סופרים וספרים", ת"א, תשי"ט, כרך ג', מדור "אנציקלופדיות", עמ' 485 ואילך), שהוא מקביל שם את ה"תורה שלמה" לעומת ה"תורה תמימה" ואומר: "בדורנו אנו נתפרסם לפני יותר משלושים שנה, ספר חשוב אחד במקצוע זה, הוא ספר "תורה תמימה" לרבי ברוך הלוי עפשטיין מפינסק. עבודה גדולה עבד המחבר והוציא מתחת ידו דבר — מתוקן? במקצת, כן. יתיר אין בו. השכיל המחבר לברר מתוך ים התלמוד רק אותם הדרשות, הרמזים והאסמכ־תות שהנם שייכים באופן ישיר אל המקרא". אך הרב זוין מצביע גם על החסר ב"תורה תמימה", שבו "לא הוכנסו אפילו המדרשות המצויים אצלנו", ו"די להזכיר שגם ה'מדרש רבה' לא זכה להכנס ב'תורה תמימה' (מלבד בחמש מגילות)".

אך יש מקום לבעל־דין להשיב ולומר: אדרבה, היא הנותנת. ה"מדרש רבה" מצוי ומסודר הוא לפי סדר פרשיות השבוע. ואם כן מי מעכב בעד כל הרוצה בכך ליטול "מדרש רבה" ולעבור על כל מה ששייך לפרשת השבוע שהוא עומד בו. אמנם העניינים מסתעפים קצת ומתרחקים קמעא מלשון הפסוקים שבתורה, אולם הם נשארים שייכים לפרשה ומרוכזים

"ראיתי"], והרבה מהם שמסופקני בעיקר אם ילדי רוחי או של זולתי הם — מכל אלה יכול להיות שהמצא ימצא להמעין בבאורי איזה דבר חדוש והערה שכבר בא זכרם באחד מספרי המחברים, אל נא יאשימני המעין הישר ונקי הדעת למתלבש חלילה בטלית שאינה שלי, כי ת"ל לא ברוחי ולא בנפשי ולא במדותי מדה מגונה זו, וחס לי' מדה כזו לזרעא דאבא ולנצר משפחת חכמים וסופרים, בעלי מדות תרומיות, אלא ידינני לכף זכות ע"פ האמתלאות שהזכרתי, ותחשב לו זאת לצדקה ולמדת חכמים". ועי' במאמרו של הרב נ. צ. פרידמן: בעל ה"תורה תמימה" ודרכי עבודתו (שבילין, אלול תשכ"ה — תשרי תשכ"ו, עמ' פ"ג—פ"ח).

ספר

מִקוֹר בָּרוּךְ:

יכיל קורות חיי אבותי והיי אני, יחד עם

זִכְרוֹנוֹתַי מֵחַיֵּי הַדּוֹר הַקּוֹדֵם:

מחיי רבניו וחכמיו, סופריו ודורשיו, פרנסיו ועשיריו,
ממעמד התורה והחכמה, ומחיי האומה בכלל.

יהי מקורך ברוך
(משלי ה', י"ח).

בארבעה חלקים.

וְקֻדַּם לו מבוא גדול, בי"ד פרקים, אשר העיר"ו
לתאר ארחות חייהם וסדרי למודיהם של חכמי ישראל בימי קדם,
ויכיל חדשות ונצורות בספרות המקראית והתלמודית.

מאתי בָּרוּךְ הלוי עפשטיין, מפינסק,

מחבר ס' תוספי תורה תמימה וס' מקור ברוך לירושלמי, ועוד.

בהר"ם יחיאל מיכל הלוי עפשטיין ז"ל, מחבר ספר ערוך השלחן, ועוד;
ונצר ממשפחה ספרדית, נושנה ונשאה, בְּנַבְנַשְׁתִּי.

חלק הַמָּבוֹא.

ווילנא,
דפוס רָם, ה' תרפ"ח לב"ע.

שער הספר "מקור ברוך" לר' ברוך הלוי עפשטיין (תרפ"ח)

ברוך שאמר

יכיל

באור לכל תפלות השנה, להרבה פיוטים וסליחות,
להגדה של פסח ולפרקי אבות

מאתי **ברוך הלוי עפשטיין**, מפינסק

מחבר הספרים: תורה תמימה, מקור ברוך לירושלמי, מקור ברוך (זכרונות),
תוספת ברכה, גשמי ברכה, נחל דמעה, שפה לנאמנים ומלואים לס' אותיות מחכימות.

בן אאמ"ו הגאון מהרי"ם עפשטיין ז"ל,
אב"ד דנאווהרדוק, מחבר ספרי ערוך השלחן

תפלות השנה

הוצאת עם עולם בע"מ, תל־אביב

שער הספר "ברוך שאמר" לר' ברוך הלוי עפשטיין (תשכ"ח)

ספר

תוספת ברכה

יכיל חדושים ובאורים, במקרא ובתלמוד, בהלכה ואגדה,
נוסף על אלה שבאו בספרי הקודמים.

מסודר על סדר פרשיות התורה

ולו מפתח ספרותי גדול, כפי המבואר בהקדמת הספר,
ונדפס בסוף ספר דברים.

מאתי **ברוך הלוי עפשטיין**, מפינסק.

מחבר ספרי: תורה תמימה, מקור ברוך לירושלמי, מקור ברוך (זכרונות),
נחל דמעה, שפה לנאמנים, גשמי ברכה ומלואים לס' אותיות מחכימות.

באאמ"ו הגאון מהרי"מ עפשטיין ז"ל, אב"ד דנאווהרדק,
מחבר ספרי ערוך השלחן.

בראשית

מהדורה ראשונה, פינסק, תרצ"ז

הוצאת „מורשת" בע"מ תל־אביב

שער הספר "תוספת ברכה" לר' ברוך הלוי עפשטיין (תרצ"ז)

סביבה. והוא הדין ל"תנחומא". ספר מדרש זה קל בלשונו, ופרשיותיו קצרות יותר. ואשר למדרשים שאינם מצויים כ"כ, הרי כבר הדגיש המחבר שאין זו תעודתה של ה"תורה תמימה" לתת הכל. אין כאן מגמה אנציקלופדית כב"תורה שלמה", המיועדת בייחוד ללמדן ולחוקר הרוצה לדעת כל מה שדרשו חכמים על התורה. ה"תורה תמימה" מיועדת, כאמור לעיל, לכל הרוצה, שעה שהוא עובר על פרשת השבוע ביום השבת, לעיין קצת גם במה שדרשו חז"ל בענייני הפרשה, נוסף על מה שמרוכז ב"רבה" וב"תנחומא", ממה שמפוזר בעניין הפרשה בתלמודים, ממה שיש במדרשי־ההלכה, שאינם מצויים על־ידו כמדרשי־האגדה. וזה ניתן לו בנקל ע"י ה"תורה תמימה", שאינה מכבידה עליו בריבוי דברים, בה הדברים קלים לעיון וקלים לקליטה, נוחים לשימוש, והיא ראויה להיכלל בין ספרי־היד של אדם מישראל.

ולא למותר להביא כאן גם מהסכמתו הנלהבת של אבי המחבר, הגאון בעל "ערוך השולחן", המובאת בראש הספר "תורה תמימה": "ובכן, הנני כורע ברך לפני אדון עולם, שזכני ביוצאי חלצי, ברוך הוא וברוך טעמו, זה בני משוש לבי, הרב ר' ברוך שיחי', שנתן אל לבו הדבר הגדול הזה, והיה לו עזר אלהי להוציא אל הפועל המפעל הגדול והנאדר הזה, וכל מי אשר יבוא בתוכו יתמה תמוה איך באפשרי להוציא הדבר הגדול הזה אם לא בחסד מיוחד ממרום. ולבד זה עטר את החיבור בבאור ופירוש, בדברים ישרים ומתוקים, בבינה יתירה אשר בלבו, בחריפות ישרה ובבקיאות נמרצה.

וכל בית ישראל יסורו אל טבחו אשר טבח ואל יינו אשר מסך ואל שמנו הטוב הנודף כשמן המור, וכל חיך הטועם יברכו בברכה משולשת, על אשר נטע וגדל אשכול יקר כזה בכרם התורה".

מלבד זה, חיבר ר' ברוך עפשטיין עוד כמה ספרים במקצועות שונים בקודש ובחול, אשר אמנם לא זכו לאותה התפשטות בחיי המחבר, כפי שזכתה לה ה"תורה תמימה". אך גם הם קובעים ברכה לעצמם. מהם ברצוני להזכיר בייחוד את ספר זכרונותיו "מקור ברוך" (ווילנא, דפוס ראם, תרפ"ח; ואח"כ מהדורות צילום), בו דברי זכרונות על זקניו ועל אביו הגדול ועל דודו ראש ישיבת וולוז'ין הנצי"ב ומחותניו גדולי־התורה ר' יוסף־בר ור' חיים מבריסק־דליטא, ועל שאר גדולי הדור מאותה משפחה ושלא מאותה משפחה. הדברים מתובלים בדברי־תורה, מהם גם דברי־הלכה. והמבוא התורני־המדעי הגדול שבראש הספר (הממלא את כל הכרך הראשון) מכיל הרבה דברי־הלכה. אף הזכרונות עצמם, אם כי אינם דברי־הלכה ממש, הרי הם שייכים להלכה, מאחר ואישי־הלכה מתוארים בהם. והדברים יוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב ומעוררים אהבה וגעגועים לאותם עולמות של גדולי־התורה, שחיו ופעלו בתוך הגולה — בתוך יהדות ליטא[3].

3. שאר ספרי ר' ברוך עפשטיין הם: "שפה לנאמנים" (ווארשה, תרנ"ב); "מקור ברוך", הערות וחדושים לירושלמי (ווילנא, ש"ס ראם, תרפ"ח); "גשמי ברכה", נכלל בספר "עבודת הלוים", וצורף לו קונטרס "תוספת ברכה" (קראקא, תר"ן); "תוספת ברכה" (פינסק,

ט.

ר׳ אהרן וואלקין

רבן האחרון של קהילות פינסק וקארלין כאחת, הגאון ר׳ אהרן וואלקין, שכיהן כרבן של קהילות אלו למן שנת תרפ״ג, היה מזקני ומוותיקי הרבנים שבדורו, מחניכי ישיבת וולוז׳ין הגדולה. הוא נמנה על וולוז׳ין כפי מסורתה שמדור־דור ולא לפי דרך הלימוד בתקופתה האחרונה בהדרכת הצעיר שבר״מיה האחרונים, גאון־הדורות רבינו חיים מבריסק. לא בו דבק ר״א וואלקין. הוא דבק בזקן שבאחרוני ר״מיה של וולוז׳ין, בגאון ישראל מרן הנצי״ב, אותו שימש ועל־ידו יצק מים ומפיו קיבל יסודי תורתו; הוא ״היה רבו המובהק והיה כרוך ונמשך אחריו כל ימי חייו״ — כלשון הבן, הרב ר׳ שמואל וואלקין, בדברים שכתב לתולדות אביו (נדפסו בראש כמה ממהדורות הצילום של ספרי ר״א וואלקין).

ועוד מספר הבן (שם) בשם אחיו, אב״ד באנטופול, ״אשר פעם שבת אצל הגאון ר׳ ברוך־דוב לייבוביץ, ראש ישיבת קאמנץ, ואמר לו הגאון הנ״ל: תמיד בזכרי על אודות אביו הגאון... הנני שואל לנפשי, הן גם אני למדתי בתקופה ההיא בוולוז׳ין, והייתי מן הטובים ואמרו עלי שהנני חצי־עילוי, ובכל זאת לא הצלחתי כ״כ כמו אביו הגאון... שזכה ללמוד וללמד ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ע״י ספריו הרבים, שנתקבלו ונתפשטו בישראל, והחלטתי שזה בשביל ששימש את הגאון הנצי״ב. גם אני הייתי מקורב אליו, אבל אביו לא מש מתוך אהלו ולא הסיר עינו ממנו״. והבן מוסיף ומספר: ״ואח״כ נזדמן לי לראות פני מרן אבא הגאון זצ״ל ומסרתי לו את דברי הגאון ר׳ ברוך־דוב, ואמר לי: ׳כנים הדברים, כי הייתי קשור אל הגאון הנצי״ב בכל נימי לבבי ונפשי׳; והוסיף כי בשנה הראשונה להסתלקותו [של הנצי״ב] היו עיניו לחות מדמעות שהוריד על רבו בלי הפוגות״.

דברים אלה מלמדים על שייכותו העמוקה של ר״א וואלקין למרן הנצי״ב ומעידים על כוח השפעתו של הנצי״ב בעיני אדם מסוגו של ר׳ ב״ד לייבוביץ. דווקא הוא, שהיה תלמידו המובהק של ר׳ חיים מבריסק, הכיר מה גדול ערכה של יציקת מים על־ידי הנצי״ב. ועוד אתה למד מכאן, כמה העריך ר׳ ב״ד לייבוביץ את ספריו הרבים של ר״א וואלקין, שיש בהם כדי ״ללמד ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא״. אתה שומע כי הספרים הללו ״נתקבלו ונתפשטו בישראל״.

ונתקבלו הספרים בייחוד בעולם הישיבות. כך מספר שוב הבן, הרב שמואל וואלקין, בהקדמתו לספרו של אביו, ״בית אהרן״ על מס׳ גטין (ניו־יורק, תשט״ו): ״כמו חיה עומדת לפני התמונה בישיבת חפץ־חיים בראדין, באחד ימי הקיץ לפנות ערב, בזמן שלמדו מסכת בבא מציעא... והנה רבי אלופי הגאון ר׳ נפתלי טראפ זי״ע — ראש הישיבה בעת ההיא — רץ וניגש אלי בפנים מסבירות, אחזני בזרועי והובילני אל מקום הספרים אשר במערב אולם הישיבה, נעץ מבטו אל השולחן המלא ספרים מזן אל זן, ובתוכם גם הספר ׳בית אהרן׳ על מס׳ בבא מציעא, והראני כי מכל הספרים הרבים המונחים כעמיר גורנה, רק ה׳שיטה מקובצת׳ וה׳בית אהרן׳ קרועים ומדולדלים ביותר, לרגלי רוב השמוש ומשמוש המעיי־נים הרבים, שלא יסורו ממנו״.

וכאן הפלא, שדווקא בעולם ישיבות נוסח־ליטא, אשר דרכו של ר׳ חיים מבריסק, הידועה בשם ה״מהלך החדש״ וה־עומדת על ההפשטה ועל בירור המושגים, נתפשטה ונש־תלטה בו, ודחקה במידה רבה את רגליה של דרך הלימוד העתיקה של וולוז׳ין מראשיתה ועד הנצי״ב, זו העומדת על הבקיאות ועל הפשטנות, דווקא בעולם זה נתגלה יחס של כבוד מיוחד לספריו של ר״א וואלקין, הן מצד אריות שבחבורת ה״מהלך החדש״, ר׳ ב״ד לייבוביץ ור״נ טראפ, והן מצד צעירי הצאן, בני הישיבה, אשר ה״בית אהרן״ נקרע ונדלדל על־ידיהם מרוב שימוש, ממש כמו ה״שיטה מקובצת״.

תרצ״ז ותל אביב, תשכ״ה); ״ברוך שאמר״, באור להגדה של פסח, (תל אביב, תשכ״ה); ״ברוך שאמר״, באור לפרקי אבות (תל אביב, תשכ״ה); ״ברוך שאמר״, באור לתפילות השנה (תל אביב, תשכ״ח). כתיבת שלושת הספרים ״ברוך שאמר״ נסתיימה, כפי שהמחבר מציין בהקדמה, בשנת ״חתימת המאה השביעית לאלף החמישי״, הם הימים האחרונים של שלטון הפולנים בפינסק, ערב כניסת הבולשביקים אל העיר. לספר ״אותיות מחכימות״ מאת בן פינסק עירו, אייזיק בר גולדין, צירף ר׳ ברוך עפשטיין, ביאורים (פינסק, תרע״ב). ר׳ ברוך עפשטיין נפטר, לפי דברי עדה (מילה ראטנובסקי), שהיתה בימי כיבוש פינסק על־ידי הנאצים בעיר, שבועות מספר לפני הקמת הגטו (הגטו הוקם ביום י״ד באייר תש״ב — 1.5.1942). הוא נפטר בחדרו באופן פתאומי, ולפי המצב ותנאי החיים דאז בפינסק אין להניח, לפי דעתה של העדה הזאת, ממנה נבצר ללכת אחר מיטתו, כי אנשים רבים ליווהו לבית העלמין בפינסק, שם הובא למנוחת עולמים [העורך].

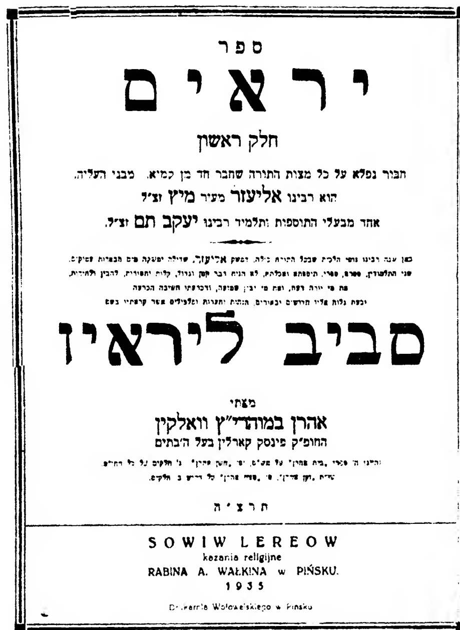
כנראה שגם כאשר שקועים ב"מהלך החדש" — ואולי לפעמים דווקא כששקועים בו ביותר — מרגישים צורך בקצת פשטנות ובבקיאות של ממש. אי־אפשר להסתפק בהפשטה בלבד. יש צורך גם בדבר של ממש, להיאחז בו.

וכאלה הם ספרי ר"א וואלקין: דברים של ממש, בקיאות של ממש, במקורותיו וביסודותיו ובהסתעפויותיו של כל עניין ועניין שהוא דן בו; וכן — הסברה לא מופשטת ביותר, אלא כפי שמסתברים הדברים לגופם ובגופם, בממשיותם.

כמובן, שיש כאן מקום לסובייקטיביות. מה שנראה לאחד כמסתבר, כשכל הישר, לא תמיד הוא נראה כך גם לזולתו. ויש מקום לוויכוח. ואף ר"א וואלקין לא ניצל מזה. סברותיו פשטניות, ישרניות, אך יש ונראה לך, כי אם גם ייתכן שהדבר כדבריו, בכל זאת ייתכן גם אחרת. אך אפשרויות כאלה אינן מורידות מערכו הכללי של ספר, בנידון דידן — מערכם הכללי של ספרי ר"א וואלקין, על בקיאותם הגדולה ועל פשטנותם הישרה בדרך כלל.

שייכותו של התלמיד לרב, של ר"א וואלקין להגאון הנצי"ב, ניכרת בבירור באחד מהספרים שהוציא בשנותיו האחרונות — והוא ספר יראים לרבינו אליעזר ממיץ, מבעלי התוספות, שהוציאו ר"א וואלקין לאור במהדורה מבוררת ומנופה מבחינת הנוסח, בתוספת ביאור רחב: "סביב ליראיו"[1]. הן זו היתה דרכו של הגאון הנצי"ב, שהוציא את ה"שאלתות דרב אחאי" במהדורה חדשה, בנוסח מנופה, מלווה בביאורו הרחב "העמק שאלה". ומה שעשה הרב ב"שאלתות" — עשה התלמיד, ר"א וואלקין, ב"יראים".

אמנם, דרכו קצרה יותר, הן בפירושו "סביב ליראיו" והן בהקדמתו, שהיא קצרה אך מבהירה את מהות עבודתו, ואף אנו נוכל להשתמש בה ולצטט ממנה. אחרי הקדימו ש"על מהות ה'ספר יראים' גופא ותכנו אין שום צורך לדבר, לתאר ולפאר... בהיות שה'ספר יראים' מיוחס הוא לרבינו אליעזר ממיץ, תלמיד ר"ת, ודי והותר בזה להוקיר הספר הנפלא הזה, אשר אין ערוך לו... ויעיד עליו צור מחצבתו, רבן של ישראל, אשר כל גדולי הפוסקים שותים בצמא את דבריו", הריהו עומד על מגמת עבודתו שלו בספר זה: "בהיות אשר הספר יראים מועט המחזיק את המרובה הוא... מכיל כל דיני מצות עשה ולא תעשה שבתורה ומה שהוסיפו עליהם חז"ל, והנהו אחד מהפוסקים הראשונים, אשר כל דבריו מקובלים להלכה ולמעשה — ולא נמצא כי אם אחד בעיר; וגם אותו שנמצא — עלה בו קמשונים, טעותי הדפוס, מרוב ישן הנושן, חסרון מבפנים, אשר כל פנים לירקון, ומחוסר

"ספר יראים" עם פירוש "סביב ליראיו" לר' אהרן וואלקין (תרצ"ה)

הבנה, ונלאו כל שרי ותופשי התורה להבין עמק דבריו על בריו... לכן אברך ה' אשר יעצני להזדקק לספר הקדוש הזה, להגיהו, לסקלו, להגיהו ולתקנו, לבארו ולפרשו... ולקחתי לי לעזרה את היראים החדש שנמצא בביבליותיקה דפאריז, אשר הרבה יגעתי עד שהשגתיו, והיא שעמדה לי בהרבה מקומות להגיה ולתקן דברי רבינו פה, ולהלבישו מחלצות ביאורו אשר שמתי מסביב, שעל־ידי זה גם נתגדל הרבה כמותו של הספר, ולא כמו כשהיה עד עתה — ספר תורה ערום וקטן הכמות, איידי דזוטר מרכס, ולא ניתן לו חשיבות הראוי לרוב ערכו".

הביאור "סביב ליראיו", הוא סמל הפשטנות והישרנות. יש בו הבהרת דברי ה"יראים" והטעמתם, וכמו כן השוואת שיטתו לשיטות אחרים מן הראשונים, ובירור כל שיטה ושיטה. צדקה עשה בעל "סביב ליראיו" עם "ספר יראים" — שהחייהו.

ספריו העצמאיים של ר"א וואלקין בהלכה — הם: "בית אהרן" (ה' חלקים — על מסכתות: כתובות, גיטין, קדושין, בבא קמא, בבא מציעא)[2]; "חשן אהרן" (ג' חלקים, על חושן

---

1. ספר יראים... חבור נפלא על כל מצות התורה, שחבר חד מן קמיא, מבני העליה, הוא רבינו אליעזר מעיר מיץ זצ"ל, אחד מבעלי התוספות ותלמיד רבינו יעקב תם זצ"ל, כאן שנה רבינו גופי הלכות שבכל התורה כולה, דמשק אליעזר, שדולה ומשקה מים מבארות עמוקים, שני התלמודין, ספרא, ספרי, תוספתא ומכלתא, לא הניח דבר קטן וגדול... והכרעתו חשובה הכרעה. וכעת נלוה אליו חדושים ובאורים, הגהות והערות ופלפולים, אשר קראתיו בשם סביב ליראיו, מאתי אהרן במוהר"ץ וואלקין, החופ"ק פינסק קארלין... תרצ"ה [פינסק], (ב' חלקים). — מהדורת צילום, ניו־יורק תשכ"א.

2. חלק א', על מס' בבא מציעא, פיעטרקוב תרס"ה; מהדורת צילום, ירושלים, תשכ"ה; חלק ב', על מס' כתובות, פיעטרקוב תרע"א; חלק ג', על מס' קדושין; חלק ד', על מס' בבא קמא, ווילנא הרצ"ג; מהדורת צילום, ניו־יורק תשכ"ג; חלק ה', על מס' גיטין, פינסק תרצ"ט; מהדורת צילום, ניו־יורק תשט"ו. בהקדמה למהדורת צילום זו כותב הבן, הרב שמואל וואלקין, כדלקמן: "הספר הנוכחי, 'בית אהרן' על מס' גיטין, אם אמנם חזותו מוכיח עליו כי צילום הוא מתוך טופס נדפס, בכל זאת תורת כתב־יד עליו, כי לא ראה מאורות מימיו; בהיותו נגמר ונדפס בסוף שנת תרצ"ט, שהיא תחלה לפורעניות, בצאת אש המלחמה בגבורתה ובלשת באה לעיר, עירנו פינסק, מקום הספר נדפס בדפוס מקומי. גורל ומשפט אחד לחיבור ומחברו הגדול, שניהם נפלו ביד צר. הספר לא רק שלא יצא לאור

ספר
בית אהרן
על מסכת כתובות. על גמרא פרש"י ותוספות.
ומשם בארה ביאור שיטת הפוסקים קדמאי ובתראי כמעט בכל דף ודף. גם לפעמים בוא יבוא המחבר בארוכה מענין לענין במקומות אחרים הנוגע לדינא למקום ההוא.
חובר מאתי הצעיר
אהרן במוהר"ן וואלקין הו"ק שאר כעה"ס מצה אהרן וס' בית אהרן על ב"מ.
פיעטרקוב
בדפוס ט"ה מרדכי צעדערבוים נ"י.
שנת תרע"א לפ"ק
Сеферъ Бейтъ Аронъ
т. е. Домъ Арона
РЕСПОНЗЫ.
Въ Типографіи М. Цедербаума въ Петроковѣ 1911 г.

שער הספר "בית אהרן" לר' אהרן וואלקין (תרע"א)

ספר
שאלות ותשובות
זקן אהרן
חלק ראשן
אשר האיר ד' יתברך את עיני בתורתו הק' להשיב לשואלי דבר, הלכה למעשה, בענינים שונים בארבעה חלקי השו"ע
אהרן במוהר"ן וואלקין
אבד"ק פינסק-קארלין
בעמ"ס "בית אהרן" על ש"ס ה"ח, "חשן אהרן" על תו"מ ב"ח, "סביב ליראיו" על הוריות, "מצח אהרן" על ורוש ב"ח,
הספר הנפלא הזה הופיע בראשונה
בשנת תרצ"ב בעיר פינסק
ועתה יוצא לאור ע"י בן המחבר
הרב שמואל וואלקין
ניו־יארק
תשי"ח

שער הספר "זקן אהרן" לר' אהרן וואלקין (תשי"ח)

משפט)[3]; "זקן אהרן" (ב' חלקים, שאלות ותשובות)[4]. דרכו — דרך הסברא הפשטנית הישרנית על יסוד הבקיאות, מתגלה בכל ספריו.

נעיין קצת בספר "בית אהרן", בחלק המוקדש למס' גיטין, בדף נ"א, ב', מאותם מקומות בש"ס, בהם מופיע הדיון המלא סברא תלמודית־קלאסית, בעניין "כופר־הכל" ו"מודה במקצת", וסיבות הפטורים והחיובים שבהם, לגווניהם.

ר"א וואלקין עומד על דברי התוס' באותו דף, בד"ה מפני מה, שהוכיחו שם שהדין ש"כופר הכל" פטור אינו מטעם "חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו" — שמשום כך יש להאמין לטענתו ולפטרו כשהוא כופר בכל התביעה, שאילו לא היתה אמת בטענתו לא היה מעיז לכפור — זה אינו, "מדחזינן הכא שאפילו בבנו, שיכול להעיז, נמי פטור, ואפילו מודה במקצת פטור התם, מיגו דבעי כופר הכל, כמבואר בסוגיין". הרי שאפילו במקום שאין החזקה של "אין אדם מעיז" — "כופר הכל" פטור. וא"כ, אין לומר שסיבת פטורו היא אותה חזקה.

אך לעומת זאת מביא הרב המחבר את דברי רש"י, בבבא קמא דף ק"ז, ד"ה כדרבה, וז"ל: "אין אדם מעיז פניו בפני זה שעשה לו טובה, הלכך היכי דכפר הכל — פטור משבועה, דאי לאו קושטא בהדיה לא מצי למיכפר; והיכי דמודה במקצת — בכולה בעי דליכפריה, והאי דלא כפריה, משום דאין אדם מעיז". הרי שלדעת רש"י, פטורו של כופר הכל הוא מטעם חזקה ד"אין אדם מעיז". וא"כ קשה עליו לכאורה מן הראיות שהובאו בתוס' דלעיל, שאין הדבר כן.

ו"כדי ליישב שיטת רש"י", מביא מחברנו ש"בטעם דאין אדם מעיז, וסברת החזקה הזאת, כתבו התוס' כאן [גיטין נ"א ב', ד"ה מפני מה וד"ה אין], וביתר ביאור בכתובות [דף י"ח, א'] בתוד"ה חזקה, שני טעמים: א', דאין אדם מעיז פניו לכפור הכל. ביאור הדברים, דכשכופר הכל הרי משים בזה לאל טענות חבירו, וכמ"ש התוס' (ב"מ, דף ד', ד"ה הצד), דכשמודה מקצת יש רגלים לדבר לטענת התובע, ע"ש, הא כשכופר הכל מבטל טענת חבירו, וזה לא יכול להעיז לבטל כל דבריו, ונוח לו להודות במקצת ולקיים טענת חבירו. ב', פי' הריב"א, דלא מצי להעיז במקום שחבירו מכיר בשקרו". והריהו מציין כי "בדעת רש"י, לא נוכל לפרש טעם סברת החז־

עולם, אלא אף מבית הדפוס לא יצא, הכל הוחרם, נשדד ונרמס ברגלי החורבן וטלפי המחריב האיום. בדרך נס ניצל טופס אחד, ובאורח פלא זכיתי להובילו ולהעבירו ארחות וגבולות, מקצה העולם ועד קצהו, בהלכי גולה אחר גולה". — טופס יחידי זה צולם, להוצאת המהדורה השנייה של "בית אהרן" למס' גיטין, אשר למעשה היא ורק היא מצויה ונפוצה בעולם.

3. חלק א', ווארשה תרפ"ז; חלק ב', שם, תרפ"ח; חלק ג', שם, תר"ץ. בהקדמתו ל"יראים" הוא מזכיר גם "חבור גדול על אבן העזר", אשר אתו בכתובים.

4. חלק א', פינסק תרצ"ב; מהדורת צילום, ניו־יורק תשי"ח; חלק ב', פינסק תרצ"ח; מהדורת צילום, ניו־יורק תשי"ח. בשולי תשובותיו הוא רגיל לחתום: "בברכת אהרן וואלקין". עוד חתימה היתה לו (בשער "ספר יראים"): "בעל ה' בתים" (ע"ש ה' חלקי ספרו "בית אהרן").

קה כפ׳ התוס׳, דהא שיטת רש״י בב״ק שדוקא במקום שעשה לו טובה אין מעיז, אבל בפקדון יכול להעיז, ואי סברת החז־קה הוא משום דלא יכול להעיז במקום שחבירו מכיר בשקרו, או לבטל טענת חבירו, גם בפקדון הוי ליה למיפטר, דהא סברות הללו שייכים בכל תובע, יהיה מי שיהיה, דלא מצי להעיז כנגדו, כיון שמכיר בשקרו״. ומסיק מחברנו ש״ודאי דרש״י יפרש טעם החזקה, משום דאמרינן שלא יוכל לכפור ולגזול ממון חבירו שעשה לו טובה, ולאדם שלא עשה לו טובה אפשר ירצה לגזול מאתו, אבל כיון שקיבל טובה מאתו, חזקה שלא יוכל לשלם לו רעה תחת טובה ולגזול מאתו את הממון שהלווהו״.

ועם זאת טוען הרב המחבר, ש״אע״ג שזה ודאי דרש״י סובר פירוש אחר בטעם החזקה, ולא כטעמי התוס׳, מ״מ גם טעמי התוס׳ יסבור״. כלומר, הטעם שנתן רש״י הוא לדעתו טעם נוסף על אותם שהובאו בתוס׳, הקיימים גם לדעת רש״י, אליבא דמחברנו, ״דרש״י לשיטתו, יוצרך לו שני הטעמים גם יחד, טעמו וטעם התוס׳, ואי אפשר לזה בלא זה״.

והוא מסביר דבריו: ״דהנה התוס׳ יפרשו, שרבה באומרו מפני מה מודה במקצת הטענה ישבע (עי׳ גיטין נ״א, ב׳; כתובות י״ח, א׳; וש״נ), רק חדא קאמר, ואינו בא לתת טעם כי אם על חיוב דמודה במקצת, אבל פטור דכופר הכל נפיק מקרא דכי הוא זה, וכמבואר בדבריהם כאן ובב״מ. אכן, רש״י בב״ק שהבאתי לעיל, הלא יפרש דרבה מפרש שני הטעמים, פטור דכופר הכל וחיובא דמודה במקצת; וכיון שרבה תרתי קאמר, ממילא מוכרח הוא נמי לשני סברות החזקה גם יחד, חדא לפטור דכופר הכל וחדא לחיובא דמודה במקצת, וטעם שבזה לא שייך כלל בשני. דהנה זה ודאי, שבכופר הכל לא נוכל לומר דלאשתמוטי מכוון ובדעתו לשלם לבסוף, דכיון שבדעתו לשלם, ודאי שלא יעיז פניו לכפור הכל ולבטל לגמרי טענת חבירו באין הנאה, ונוח לו יותר להודות במקצת, אפילו פרוטה, בכדי שלא יתבטל טענת חבירו לגמרי, ומדכפר בכולו ודאי דלאו לאשתמוטי מכוון. וכה נראה להדיא דעת רש״י בב״מ (ד״ג ע״ב), בד״ה אבל העדאת עדים, דליכא למימר הכי, שהרי כפר בכל, ונימא מיגו דחשיד אממונא [חשיד אשבועתא] ע״ש, דלכאורה אינו מובן, שגם גבי העדאת עדים נאמר דלאשתמוטי מכוון ולא חשיד כלל אממונא, אלא ודאי דעת רש״י דבכופר הכל לא נוכל לומר לאשתמוטי מכוון, דבשביל אשתמוטי לחוד לא היה מעיז לכפור הכל ולבטל טענת חבירו מכל וכל. ואע״ג שהתוס׳ הביאו ראיה מההיא דשבועות, שגם בכופר הכל קאמר רב נחמן דמישתמיט, לא קשה מזה כלל לדעת רש״י, וכמה שכתבתי בחבורינו לב״מ (ד״ו ע״א) ליישב, ע״ש, או שיש לומר כמ״ש בשמ״ק שם, דרב נחמן לדריה תיקן שבועת היסת, מתוך שרבו עזי פנים ובעלי השמטות שנשמטין אפילו בכל, ע״ש. וכיוון שרש״י סובר דבכופר הכל לאו לאשתמוטי מכוון ובע״כ שאנו חושדין אותו שרוצה לגזול, א״כ איך יוכל להועיל בזה סברת החזקה שכתבו התוס׳, והוא שלא יעיז לבטל טענת חבירו, להועילו ולפטרו ע״ז במקום שרוצה לגזול, דאם אך פעל בנפשו לגזול לגמרי, ודאי שיעיז פניו לבטל טענת חבירו. דאם הודה במק־צת, הרי מקיים טענת חבירו, והוא כשרוצה לגזול יותר נח לפניו לבטל לגמרי טענתו, ואיזה סברא הוא לאמר שיתבייש להעיז במקום שירצה לגזול? ולכן אם אך אנו חושדין אותו שירצה לגזול, לא יוכל להועיל חזקה הזאת לפטרו משבועה. ואכן, סברת החזקה לפרש״י, משום דאמרינן שאין מעיז לגזול, חזקה כזאת ודאי דתועיל גם לפטור, כיוון שחזקה שלא יעיז לגזולו, ומדכפר הכל — מכלל דקושטא כדבריו, שאין חייב לו כלום. הרי דבכופר הכל לפטור, בע״כ צריכין אנו לטעם החזקה ע״פ סברת רש״י. משא״כ היכי שמודה במקצת ואתה רוצה לפטרו ע״י מיגו דכופר הכל, ובכדי לבטל רק המיגו — יפה כח סברת החזקה כפ׳ התוס׳ לבטלה. ולבד שהתם אתי שפיר סברת התוס׳, אלא שמוכרח לזה, דטעם החזקה דרש״י לא שייך כלל במודה במקצת, דסברת רש״י — היינו שלא יעיז לגוזלו — נסתרת במקום שאפשר לומר דקא מכוון לאשתמוטי, דהתם אינו רוצה כלל לגוזלו ודעתו לשלם לבסוף, וא״כ במודה במקצת, דנוכל לומר דמכוון להשמטה, לא שייך כלל החזקה שלא ירצה לגזול, ומוכרחים לסברת התוס׳ בטעם החזקה״.

הרי לפנינו בירור רחב בהבדלי שיטות בסוגיא עמוקה — והכל בדרך של סברא נוחה, הניתנת להתקבל על הדעת המיושבת, הכל בדרך של ״שכל הישר״, האופיינית לר״א וואלקין.

דרך זו אתה מוצא גם בספרו ״חשן אהרן״ על ה״חשן משפט״. אותה הסברה רחבה, אותו בירור ישרני, המבוסס על הבקיאות. ויצוינו כאן במיוחד דבריו לסי׳ א׳ בהל׳ דיינים שבחו״מ, שיש בהם בירור רחב בשאלה העקרונית על תוקפו של בית־דין בזמן הזה.

ואותה דרך אתה מוצא גם בתשובותיו, שכונסו בספרו ״זקן אהרן״. בחוגים רחבים היה נודע כמשיב מובהק. לא למותר לציין כי גם האדמו״ר ר׳ אברהם־מרדכי אלטר זצ״ל מגור, היה בין הפונים אליו בשאלותיהם. נזכיר כאן אחת מן התשובות שהשיב הגר״א וואלקין להאדמו״ר מגור, והיא ב״זקן אהרן״, חלק ב׳, סי׳ ו׳. התשובה נשלחה אל האדמו״ר באחת מתקופות שבתו בירושלם. תאריכה: ״מוצאי מנוחה, זאת חנוכה, תרצ״ו״. ופתיחתה: ״לי מה יקרו ברכותיו מקודש, די שדר לן מר מעיר הקודש, ותאורנה עיני בראותי כת״י הק׳ וחדושי תורתו הבהירים, יאריך ד׳ ימיו ושנותיו לתפארת עמנו, אשר בו נתפאר״. והנידון הוא ״במה שנסתפק כ״ק בהבנת דברי הרשב״א בחדושיו לברכות דט״ז, על הברייתא דאין קורין אבות אלא לשלשה ואין קורין אמהות אלא לארבע, כתב ה, שב״א וז״ל, פי׳ הראב״ד שאין אומרים מי שענה ראובן אבינו, או שמעון אבינו, ואם אמר לא הפסיד, אלא שאין עלינו חובה לכבוד זה, אבל לשלשה אבות חובה, ואין מחוור בעיני, דאין קורין אמהות אלא לארבע מאי איכא למימר, עכ״ל״.

ור״א וואלקין מפרש להאדמו״ר מגור, מה שנראה לו בכוונת הדברים: ״דהראב״ד ז״ל לא ניחא לי׳ לפרש דהאי אין קורין דתני בברייתא בא לאסור איסר לקרוא לשום אדם זולתם בתואר הכבוד ׳אבא׳, וכפי המובן הפשוט שרגילים אנו לפרש, משום דיש על זה סתירות רבות, ובירושלמי פ״ק דר״ה ה״א קאמר, מאן אינהו אבות העולם, ר׳ ישמעאל ור׳

עקיבא, ובחדושי הריטב״א העיר עוד מ״ש אמותינו על נשי יוצאי מצרים, ועיין באחרונים שהביאו עוד מכמה דוכתי שתיארו בתואר אב ואם לכמה צדיקים... [אלא כוונת] ברייתא זו לא קאי כלל לענין איסור, דודאי שאין איסור לתאר בתואר הכבוד דאב ואם לכל הצדיקים וצדקניות, אלא כוונת ברייתא זו קאי על חיוב, שבתפילה מחויבים אנו להזכיר זכות אבות, וכמפורש בברייתא דמס׳ מגילה די״ז, מנין שמזכירין אבות, שנאמר הבו לד׳ בני אלים, ועל זה קאי ברייתא זו דברכות, דאין חובה להזכיר כי אם לג׳ אבות הללו, ונהי שאם רוצה להזכיר בתפלה גם זכות ראובן, שמעון, ולומר מי שענה לראובן, לא הפסיד, ויש רשות להזכירם, אבל חובה אין אלא לשלשה אבות, ומעתה לא יקשה עוד מכל הנהו מקומות שזכרתי, שקרו אבות גם לצדיקים אחרים, מפני שודאי אין איסור ואפשר גם מצוה יש לחלוק כבוד לצדיקי עולם, ואלישע יוכיח, שקרא לאליהו אבי, רק שהחיוב שבתפלה סגי בהזכרת ג׳ אבות הללו. ובריטב״א מפורש יותר, דהיינו דוקא בחיוב שבתפלה קאמר הברייתא, ע״ש. ואמנם רבינו הרשב״א דחה פירוש זה, דאיך אפשר לומר דהאי דאין קורין אבות אלא לג׳ אחיוב דהזכרת אבות בתפלה קאי, דא״כ הא דאין קורין לאמהות אלא לארבע מאי איכא למימר, דהא גם לד׳ אמהות הללו גופא אין חיוב להזכירם בתפלה, דאין חיוב אלא לאבות ולא לאמהות, ואילו לפי׳ הראב״ד בהכרח לפרש דלד׳ אמהות איכא חובה״.

כך מתבארים ע״י הרב המשיב, פירושו של הראב״ד וטעמו ודחיית פירושו ע״י הרשב״א. הדברים מיוסדים על הבקיאות הרחבה ועל הסברא הישרה.

תשובה זו, שיש בה גם דיון בעניין נוסף, מיוחדת בקיצורה הנמרץ. מעניינת התנצלותו של ר״א וואלקין, בסוף תשובתו, בפני האדמו״ר מגור: ״מפני שידוע לי קצת דרכו בקודש, שאין לצדיק זה בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה, אשר באהבתה ישגה תמיד, מיצר ודואג על הספיקות ושמח בהתרתן, ולכן בכדי שלא יצטער אותו צדיק, מהרתי להשיבו מיד, טרם הספקתי לברר דין זה באריכות. והריני חותם ברגשי ברכה ותפלה בעד אריכות ימיו, למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב״ [5].

אף בשאלת הלכה למעשה פנה האדמו״ר מגור אל ר״א וואלקין, כפי שרואים אנו מתשובתו של האחרון, בחלק ב׳ סי׳ כ״ו שבספר הנידון, מיום ד׳, ה׳ שבט תרצ״ו. אף בה זכר לישיבתו של האדמו״ר מגור בא״י. ולא רק זכר. זהו כנראה הרקע לשאלה: ״במי שרוצה לקבוע דירתו ששה חדשים בארץ־ישראל וששה חדשים בחו״ל, אם נאמר דדירת א״י נקרא יותר קבוע, וגורר אחריו שגם בשבתו בחו״ל להתנהג כמו בא״י; או שנימא דיש לכל אחד מקומו ושעתו, וחצי שנה שהוא דר בחו״ל עושה כמעשיהם, והחצי שנה שבא״י נוהג כאנשי א״י, וכ״כ מהרי״ט צאהלון, סי׳ נ״ב״.

ומשיב לו הגר״א וואלקין, ש״הנה בעיקר הדין, באדם שרגיל לדור בשני מקומות ובשני דירות, ולדירה אחת יש איזה יתרון על השנית, ודאי דיש כח בזה היתרון להעדיף ולהגדיל זכות דירה זאת בעלת היתרון על דירה השניה, דכן למדנו ממ״ש הטור אה״ע סי׳ קכ״ח, וז״ל: ואם רגיל בשני מקומות, כותבין שם מקום עיקר דירתו, והוא אותו שדר בו י״ב חודש וכו׳, ע״ש... ולפי זה הדברים ק״ו, השתא יתרון קטן וקל הערך של ישיבת י״ב חודש, יש די להכריע מקום אחד על חבירו... כ״ש היתרון שיש לאה״ק על חו״ל, אשר לבד גודל המצוה דישיבת א״י, שלדעת הרמב״ן וסיעתו הוא מצות עשה מן התורה וכל מי שזוכה להתיישב בתוכה אסור לצאת משם ואפי׳ מנוה הרעה לנוה היפה, כמבואר במשנה וגמ׳ סוף כתובות, וכמה הפליגו חז״ל בשבח דירת א״י בחיים ובמות, ועיר של א״י אפשר לקרוא אותה דירה של אדם אפילו למי שאינו דר בתוכה, דמהאי טעמא סבירא להו לכמה פוסקים דאע״ג דקיי״ל עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת, היינו דוקא בחו״ל, אבל לגבי עיר של א״י לא אמרינן עניי עירך קודמין, משום דאה״ק נקראת דירת כל אדם, כי לולא ישיבת ישראל שם תפוג תורה ח״ו מישראל, כמו שמתבאר מדברי הרמב״ם סוף פרק ה׳ מהל׳ קידוש החדש, וישיבת א״י נוגעת גם לכל אנשי הגולה, לא בשביל לסייעם למצות ישיבת א״י, אלא בשביל עצמנו, לקיים התורה אשר תצא מציון, וכמ״ש החת״ס חאו״ח סי׳ ר״ג, ע״ש״.

עד כאן גלויי בקיאותו של הרב המשיב, וסברתו הישרה על יסוד אותה בקיאות, לראות בדירת א״י עיקר הדירה מכאן ואילך, בטעמים הנוספים לכך, אתה מוצא גם את הד החיים, את קול ההווה שבתקופתו:

״וגם זולת הטעמים הרוחניים הללו, עוד יש גם טעמים גשמיים לומר שרק דירת א״י אפשר לקרוא דירה העיקרית, דהא ידוע מ״ש בתרומת הדשן ופסקה המחבר באה״ע סי׳ קכ״ח, דמשו״ה אין מחשיבין האידנא לכתוב בגט מקום הדירה, משום שאנו גולים ומטולטלים ומקום דירתנו מרופה בידינו; ולפי זה, במצב דהאידנא, אשר חיים אנו בתקופה נוראה, שבכמה מדינות צא מכאן יקראו לנו, והכל שולחים אותנו לאה״ק, כלך לפלשתינא אומרים לנו, אשר שם יש לנו בעזה״י מאנדאט מכמה מלוכות לכונן שם דירתנו הקבועה, וא״כ בודאי שדירת חו״ל אינה חשובה לקרותה דירה במצב כזה, שהאימגרציא גדולה, ובודאי דירתנו בחו״ל מרופה בידינו, לא כן באה״ק, שם ורק שם אפשר לקרוא האידנא דירה קבועה. הא חדא. ועוד בה טעם שני, ע״פ מ״ש הרמ״א באה״ע בשם הגהות מיימוני, דאין מוציאין ממקום שהמושל טוב למקום שהמושל רע. והנה לפי חוקי מדינת א״י, תנתן לנו כעת ע״פ תוקף המאנדאט כמה וכמה זכיות שאין לנו דוגמתן בשום מדינה אחרת״.

והמסקנה: ״ומכל הלין, ודאי דדירת א״י נקראת דירה קבועה ביותר, נגד שארי מדינות חו״ל, וגם מי שיש לו דירה וגם דעתו לגור גם בחו״ל, אפ״ה כיוון דגם בא״י דעתו לדור, ודאי שיש לדירת א״י כח ההכרעה להכריע שרק היא נקראת דירתו הקבועה והעיקרית, ובכחה לגרור אחריה ולבטל לדירת חו״ל״.

והרב המשיב נוגע גם בכמה דברים הנראים לכאורה כסותרים לדבריו ומראה בעליל כי אין סתירה ודבריו קיימים.

5. עי׳ ברכות ח׳, א׳.

ובכל זאת, למעשה הוא מסתייג: "ואמנם, אע"ג שהדברים שכתבתי נראים נכונים, בודאי הכרעת א"י הוי הכרעה לבטל כח וזכות דירת חו"ל, אבל אפ"ה אינה מעלה ארוכה לנידון שאנו דנים עליו, דנראה פשוט שהיינו דוקא לגבי גט, דהקפידה הוא רק על השם, איזה מקום חשוב יותר לקרותו דירתו העיקרית... דודאי שדירת א"י חשיבה עיקר דירתו... והיינו צריכים להזכיר בגט רק לדירת א"י, ולדירת חו"ל כלל לא... אבל לנידון דידן, שאנו דנין אם בעודו בחו"ל רשאי להתנהג ע"פ דיני א"י, בזה לאו בשמא תליא, אלא המקום גורם לדיני חו"ל, וכל שנתיישב בחו"ל חל עליו חומרי המקום. א"כ מה שייך להתיר לבן א"י שבא לחו"ל להתנהג כמנהג א"י, כיון שהמקום גורם לאיסור ובחו"ל אסור לעשות כן... וכ"ש דחלילה לזלזל בקדושת יו"ט שני של גלויות...".

והרי עוד תשובה שהשיב ר"א וואלקין, והיא מיום כ"ה באייר תרצ"ב, אף היא לשואל מארץ־ישראל, לר' שמעון ערנסט בתל־אביב, שפנה אליו בשאלה, שרק גאון מסוגו של המשיב דנן, היה עשוי למצוא ידיו ורגליו בה, והיא לפנינו ב"זקן אהרן", חלק ב', סי' פ"ז: "אם גר שנתגייר רשאי לומר קדיש על אביו שמת בגויותו".

השאלה כשהיא לעצמה מעניינת ומפתיעה, אך כמדומה שלא פחות מזה מעניינת ומפתיעה התשובה: "עד שאתם שואלים אם מותר, שזה פשוט לענ"ד שמותר, דעדיף מאביו מומר שבבחירתו ורצונו החפשי נשתמד והמיר כבודו ית' בלא יועיל, ואפ"ה כתב הרמ"א ביו"ד סו"ס שע"ו דבניו אומרים עליו קדיש, ואע"ג דהרמ"א לא כתב כן כי אם במומר שנהרג בידי לסטים, ומשמע דבמת על מטתו לא, וכמ"ש הש"ך וט"ז שם, אכן בתשו' חסד לאברהם תנינא חיו"ד סי' פ"ד פי' לדברי הרמ"א דבנהרג יש חיוב על בניו לומר קדיש, ובמת על מטתו חיובא ליכא אבל היתר יש, וגם בגליון רש"א כתב דבמת על מטתו ואין אבלים אחרים גם חיוב יש, ע"ש. והרי הדברים ק"ו, השתא במשומד, שמרצונו המיר דתו, לא שמענו איסור, כ"ש בגוי שנולד כך ומעשה אבותיו בידיו — איזה איסור אפשר לומר בזה, שיהא אסור לתקן נשמתו ע"י אמירת קדיש ולמוד משניות?... ופשוט דמותר".

אך אין די להרב המשיב בזה. עד ששואלו מסתפק אם רשאי הגר לומר קדיש אחרי אביו הגוי, שואל ר"א וואלקין: האם רשאי הוא שלא לומר קדיש? שמא חייב הוא בכך? כלשונו: "ואם מספקא, הא מספקא, אם יש חיוב על בנו הגר לומר קדיש". והוא פושט גם ספק זה: "ולענ"ד יש לצדד דגם חיוב איכא".

והוא מבאר דבריו. שהרי לכאורה יש לטעון על פסק זה, מן הכלל הגדול: "גר שנתגייר, כקטן שנולד דמי" (יבמות כ"ב, א' ועוד). "וא"כ, תו אינו אביו — וכלום איזה חיוב אפשר בזה, כיון דכזר נחשב לו". ומה שמצינו ש"עכו"ם מתיחס אחר אביו... הני מילי בגויותו, אבל לאחר שנתגייר שוב אינו מתייחס אחר אביו, וכמבואר להדיא ביבמות דף כ"ב וברש"י ב"ק דף פ"ח". והוא מאריך בביאורה ובפירוטה של טענה זו, אך לאחר־מכן הוא מסיק: "אכן, שוב ראיתי דבאמת יש מקום לחייב גר באמירת קדיש".

והוא מסתמך על פסק הרמב"ם, בהל' ממרים פ"ה הי"א: "הגר אסור לקלל אביו העכו"ם ולהכותו ולא יבזהו, כדי שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה" (עי' יבמות כ"ב א'; ועי' כסף משנה). ולכאורה קשה: "מה שייך בגר חשש דשמא יאמרו, כיון דגם בגויותו לא הוזהר על כבוד אב" (בדבריו שקדמו, כבר הביא את המקור לזה: נזיר ס"א). ומיישב הרב המשיב "דאע"פ שמצד התורה לא הוזהרו עכו"ם על מצות כיבוד, אבל אפ"ה עכו"ם זהירים לקיים מצות כיבוד, מפני שהיא מצוה שכלית, והטבע והשכל מחייב כן, ומשו"ה נתפשטה מצוה זו אצל כל אומה ולשון, ומצינו כמה עכו"ם שהיו זהירים בה מאוד, וכעובדא דדמא בן נתינה בקדושין דף ל"א... משו"ה שייך שפיר לחייב גם לגר, שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקלה, שקודם הגירות היינו זהירים בזה ועכשיו יופטר, ומיושב שפיר דברי הרמב"ם שפוסק דגר מחויב לכבד אביו, מטעם דשלא יאמרו באנו וכו'... וכיון שאמירת קדיש מטעם כבוד היא, וכמ"ש ה'מעבר יבוק', ולא עוד אלא דמי שמונע מלומר קדיש הרי הוא כמבזה לאבותיו, ממילא שגם הגר מחויב לומר קדיש".

אמנם, בזה עוד לא נגמר העניין אליבא דהרב המשיב דידן, והוא עומד על כך, שלכאורה יש לסתור את דבריו ע"פ דברי ה"לחם משנה" על הרמב"ם בפ"ו מהל' ממרים. אך הוא דוחה סתירה זו בטוב טעם ודעת. ובכל זאת הוא מסתייג בסופו של דבר: "אכן מפני שאין להורות הוראה שנראה תמוה לרבים... ובשגם אשר לבנו אטום וסתום מלהבין סוד עליית נשמה ותיקונה ע"י אמירת קדיש דוקא, ואם מפני שברא מזכה אבא וחולקין כבוד לנשמת האב אם הבן עושה מצוה... א"כ למה אמירת קדיש דוקא, והלא מי ימחה בידו ללמוד תורה או להגיד מזמורי תהלים; ובשגם אשר בעיקר הדברים שכתבתי יש לפקפק, כיון דכיבוד לאב עכו"ם הוא רק כדי שלא יאמרו באנו וכו', ולכן סגי גם בכבוד כזה שבין העכו"ם נוהגים, אבל אמירת קדיש, שביניהם לא נהיגי בזה, מה שייך לומר בזה שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה וכו'".

ועוד טעמים מונה הרב המשיב, שיש בהם כדי לפקפק את החיוב — והוא מסיק: "ולכן לדעתי, כל גר שהוא חושש לעשות כדין ולומר קדיש ברבים יוכל לנהוג ללמוד, גם לומר תהלים, תחת קדיש... ובדרך הזה יוכל לפעמים להתפלל בפני העמוד וגם לומר קדיש, באופן שלא יהא בולט שמחמת אבילותו עושה כן... ויהי' מונע בהנהגה זו מדבת רבים... שההפסד יהי' מרובה על השכר; אבל כשהוא לעצמו, לא באופן בולט, כדאי מאוד לחזור לומר קדיש וגם ללמוד, ולחוש למה שכתבתי, כי יש מקום לצדד ולומר שמחויב מדינא".

מלבד השאלה הפרטית המעניינת והמיוחדת במינה, הנפשטת בתשובה זו — וכדרכו של ר"א וואלקין, בדרך הבקיאות והסברא הישרה — יש בה גם חידוש בעניין עקרוני יותר וכולל יותר, ביחס לחשש "שלא יאמרו: באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה", שמטעמו מחייבים גר — לאחר שנתגייר — בדברים שהיה חייב בהם כשהיה גוי, אף אם מעיקר הדין כבר אינו חייב בהם כעת. ומחדש כאן הרב המשיב חידוש

גדול, שלא רק בייחס לדברים שהיה חייב בהם בגויותו מן התורה יש לומר כן; אלא גם לגבי דברים המקובלים כמחיי־בים אצל הגויים, מצד הטבע והתרבות, גם אם אינם חייבים בהם לפי דין תורה. זו נקודה עקרונית ביותר, שהרב המשיב בונה אותה על יסוד דברי הרמב״ם, כמובא לעיל.

ועוד תשובה עקרונית ומעניינת, אשר הדי חיי הדור מהד־הדים בה, אתה מוצא בספר התשובות הנידון, חלק ב׳, סי׳ ס״ו. תשובה זו נכתבה ביום ״טו״ב כסלו רחצ״ת״. והיא מופנית להרב ר׳ ברוך האלברשאם, אב״ד דזאקליקוב. והנידון בה: ״מעות של צדקה, שהתנדבו מפורש לצורך תלמוד תורה, אם רשאים לשנותם לצורך בית־הספר לנערות הנקרא ׳בית יעקב׳ — אי הוי זה הורדה מקדושה, דקיי״ל אין מורידין״.

בראשיתה של התשובה, דן ר״א וואלקין בשאלת לימוד תורה לבנות בכלל, בפלוגתא דבן־עזאי דס״ל דחייב אדם ללמד את בתו תורה, ור׳ אליעזר דס״ל דכל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות (עי׳ סוטה כ׳, א׳ — כ״א ב׳). והוא מציין כי ״להלכה פסקו הרמב״ם וכל הפוסקים כר׳ אליעזר״. כמו כן הריהו דן בחילוק שחילק הרמב״ם (בפרק א׳ מהל׳ תלמוד־תורה, הלכה י״ג) בין תורה שבכתב ותורה שבע״פ, שאם מלמדה תורה שבכתב ״אינו כמלמדה תיפלות״. והוא דן בהרחבה במקור חילוקו זה של הרמב״ם ובראיות שיש להביא לדבריו. ומסיק: ״ולפי זה, שפיר כדין עבדי הני חסידים ואנשי מעשה, שמשתדלים בכל עוז ליסד בתי־ספר לבתולות וללמדם תורה, כיוון דאין לומדים שם אלא חומש ונביאים, שזהו תורה שבכתב, וזה מותר אפילו לר׳ אליעזר, וכמ״ש״.

״אכן״ — מוסיף הרב המשיב — ״אכתי יש לפקפק בזה, דנהי דהרמב״ם התיר תורה שבכתב, אבל הוא עצמו באותה הלכה הא סיים דרק כמלמדה תיפלות לא הוי בתורה שבכתב, אבל לתחלה לא תלמוד, ומקורו כבר כתב הב״ח ביו״ד סי׳ רמ״ו... ואפי׳ אי נימא דתורה שבכתב היה רשאי ללמדה אפי׳ לכתחלה, אכתי צריך לידע כמה הוא השיעור של תורה ומה נקרא תורה, אם חומש בלבד או גם נ״ך מיקרי תורה, וכבר מצינו בזה פלוגתא... מנ״ל למיסדי בית יעקב להתיר שם לימוד נביאים וכתובים, וכל שכן משניות...״.

אך הוא מלמד זכות — ובהתלהבות גדולה: ״אכן, שוב התבוננתי דלא ניחא למרייהו לומר כן על רבותינו ומאורינו גדולי הדור, שכולם נהגו בזה קדושה ומסירות נפש ממש — ואנחנו ננהוג בזה איסור? בירא דשתינו ממנה מימי ישועה, שאלפי נפשות בנות ישראל נושעו ע״י בתי־ספר הללו — ואנחנו נישדי בה קלא? חלילה להעלות זה על הדעת, וחובה עלינו להצדיק את הצדיקים, שכתורה עשו. וחובה זו אבוא לעשותה״.

והוא עושה חובה זו בהרחבה, כדרכו בקודש:

״דהנה בתי־ספר הללו, תרתי למעלותא איתנהו: א) עצם לימוד התורה. ב) והוא העיקר, רוח היהדות המנשב בתוכם. כל סדרי החינוך ופרוגרמות הלמודים נעשו על טהרת הקדש, לחנך הבנות ברוח התורה והמסורה ולהרגילן במצות מעשיות בפועל ולשמרן מעבירות. והנה, אם באנו לדון על עצם הלימוד, הלא זו ודאי דרוב הלימודים המה מהדינים הללו אשר נצרכים להם לידע מה שמחויבות לקיימם, ושזה ודאי לא רק רשות ומצוה, אלא חובה על הבנות שילמדו, וכמ״ש הרמ״א ביו״ד (סי׳ רמ״ו, סעיף ו׳) בשם האגור, דנשים חייבות ללמוד הדינים הנצרכים להן... אלא דאכתי תוכל הקפידה למצוא מקום לנוח, בהיות שידוע שמנהלי בתי־הספר של ״בית יעקב״ חכמו והשכילו לשכלל וליפות בתי־הספר הללו בפרוגרמא רחבה, היוצאת מגבול הלימוד לצורך ידיעת הדי־נים... רק לצורך שכלול והתפתחות, או שיהא להן כח המושך, למשוך את לבות של האבות והבנות, הרוצים גם בלמודים כאלו, שאינם באים אלא לפתח ולהעלות למדרגה ידועה גם בהשכלה, וגם יפיפותו של יפת ישכינו באהלי שם, והכל לעשותן כח המושך, דאי לא הא לא מתקיימי הא, גם הלמודים הנחוצים וגם הרוח היהדות והמוסריי השורר שם, בהיות שכל אב רוצה לתת לבנותיו גם השכלה והתפתחות במדה ידועה, ואם יחסר בבתי־הספר הללו הפרוגרמא הנחוצה — לא ירצו לילך שם וילכו לרעות בשדות אחרות אשר קטב המרירי ושארי משחיתים יקננו שם, וא״כ האם יוכל להעלות על הדעת חשש פקפוק כל דהו גם באותן הלמודים שאינן בחוצות כ״כ לצורך ידיעת הדינים, ולומר עליהן דהוי כמלמדן תיפלות, ולחוש לתקלה שמא יקלקלו את הבנות?... וכל עיקר החשש דר׳ אליעזר, דאמר דהוי כמלמדה תיפלות, הוא משום דנשים דעתן קלות וחלושות, וחייש שמא כשיוסיפו דעת יוסיפו מכאוב ויצא מזה תקלה לבלע את הקודש, אבל בעתות כאלה, כשהרחוב מלאה הוללות וסכלות, בורות וקלות, וגם רוח הכפירה והמינות נזרקת בצעירים, ואנן סהדי כי רק אותן הבתולות הזוכות להסתופף בבתי ה׳ ובחצרות אלקינו יפריחו, ואין להקב״ה בעולמו כעת, אלא ד׳ אמות של בית יעקב, אשר שם רוח הקדושה שורר, ורק כל באיה לא ישובון עוד לתרבות רעה חלילה, א״כ לו ניח שנמצא שם קצת למודים שאינם קודש כ״כ... אבל כלום יוכל לצאת תקלה מחולין כאלו שנעשו רק על טהרת הקודש... וראה דבר נפלא שכתב בשלטי הגבו־רים, פרק קמא דעבודה זרה, דמותר ללמד לעכו״ם נביאים וכתובים, כדי שיראו בהן הנחמות והתשועות, ועי״י כן אפשר שידבק בתורת ישראל, ע״ש, והדברים קל וחומר... כל שכן בנות ישראל, שכבר עומדים בחיובם בשמירת התורה, ולכן אפילו לימוד כזה שמצד עצמו אין בו תועלת גדול כ״כ, אבל עכ״פ כיוון שהוא גורם שעל־ידי זה יתווספו ספסלי ויתרבו המבקרות בבתי־הספר וינצלו מזרם הכפירה המנשב ברחוב, ודאי דחיוב גדול יש ללמדן, ועי׳ בנחלת שבעה סי׳ פ״ג, שבשביל להציל נפש אחת מחשש שמד חלילה, לא רק רשאים אלא כופין לחלל שבת גם באיסורי דאורייתא, וכההיא דמי שחציו עבד וחציו בן־חורין, דכופין את רבו לשחררו, ואפילו משום ספק־חשש־שמד מחויב לעבור כל האיסורים בשביל להציל... ובהיות שלעינינו ע״י בתי־ספר של בנות יעקב כבר ניצולו כמה עשיריות אלפי נפשות ממיתה נצחית, כמה מה־חיוב לפני כל ישראל לטרוח ולסייע בהקמת בתי־ספר הללו, ולו אפילו היה בזה נדנוד איסור — כלום אפשר להתחשב בשעה כזאת, שעלינו להציל בנותינו משמד וממיתה רוחניית חלילה, שכל התורה נדחית בשביל הצלה כזאת, ובשגם שאין

כאן איסור מעיקרו, דמחויבות ללמוד דינים הצריכים להם, כמו שבארתי".

עד כאן, על ערכו של ה"בית יעקב" בכלל. ומכאן — "לשאלה דשאילנא מכת"ר, אם אפשר לשנות ממעות ת"ת לצורך בית יעקב... חלילה גם לחשוב שיש בזה הורדת הקדושה, ולואי שיהי' בבית הת"ת לזכרים קדושה ורוח טהרה כמו בבתי־ספר לבנות... שמייסדים עבורן בתי־ספר כאלו אשר רוח הקדושה שורר שם, ומקבלות תורה ויראת־שמים ממורות מלומדות ומחונכות בקדש, אשר מוכרחים אנו לעורר את האמת המר הזה, כי בתי הת"ת לא הגיעו בסדורן ושכלולן כמו ה'בית יעקב'. והנה בהקדמת הסמ"ק כתב בשם הר"י מקורביל בזה הלשון, דהלימוד והדקדוק לנשים במצות הנהוגות תועיל כאשר יועיל עסק התלמוד לאנשים, ע"ש, ונמצא לפי זה דהורדה מקדושה ודאי אינו, דקדושת בית יעקב ודאי לא גרע מתלמוד־תורה... ונהפוך הוא, דלעינינו שה'בית יעקב' תעמוד במדרגה יותר גבוה[ה] בסדורה וחינוכה".

ועוד מוסיף הרב המשיב, בחששו פן בכל זאת "ימצא מתעקש, ויאמר שלימוד הבנות אין קדושתן חמורה כמו לימוד הבנים", והריהו מסביר כי יש לדאוג ללימוד הבנות, שהרי הן תהיינה "האמהות של הדור הבא"; ואילו "אותן הבנות ההולכות לרעות בשדה אחר, הלהן תשברנה עד אשר המה יגדלו בניהן לתורה? בודאי לא! על חייהן אינן חסות — כל שכן שלא יחוסו על בניהן". הוי אומר: "רק אותן האמהות אשר נתחנכו בבית יעקב עליהן נשימה תקותנו, שהם ורק הם יהיו אמהות כשירות לגדל בניהן לתלמוד־תורה". ומתוך כך: "אפילו אם למודן עצמן אין לו ערך ומדרגה שות למעלת ומדרגת הלימוד של הנערים בתלמוד־תורה, אבל זה ודאי שהן הגורמות לתורה של בניהן אחריהן, וגורם לת"ת דינו ומעלתו שוה לת"ת עצמה, וכמ"ש בפתחי תשובה, יורה דעה, סי' רנ"ט, בשם הר הכרמל".

והמסקנה: "בהא נחיתנא ובהא סליקנא, כי לא רק מותר, אלא מצוה יש בזה, ואין שום הורדה מקדושה למי שיתן לצורך בית יעקב, ובשגם שעה שהת"ת תוכל להתקיים בלא המעות הללו. תחזקנה ידי העוסקים להרביץ בתי־ספר בית יעקב, ובזכות נשים צדקניות נגאלנו בגאולה ראשונה, וגם עתה נקוה כי בזכותן יבוא משיח צדקנו, ונזכה לבנין עירנו, דביר בית תפארתנו, במהרה בימינו".

לא רק את גדול התורה, גדול הבקיאות, הישרנות וההס־ברה, אנו שומעים בתשובה זו, אלא גם את המוכיח הגדול, את הדורש הנלהב, מי שחיבר את ספר הדרוש "מצח אהרן" (פיעטרקוב־פינסק, תרס"ח—תרפ"ו). אך כנראה שעיקר כוחו

ספר

מצח אהרן

חלק שני

דרושים למועדי השנה ולעתים מזמנים

מאתי

אהרן במוהרי"ץ וואלקין.

בעל הבתים וס' חשן אהרן

חהונ"ק פינסק־קארלין

פינסק

בדפוס של ר' שמואל וואלאוועלסקי

שנת תרפ"ו לפ"ק.

MECACH ARON

Kazania religijne

Rabina Arona Walkina.

PIŃSK

Drukarnia Wołowelskiego

1926.

שער הספר "מצח אהרן" לר' אהרן וואלקין (תרפ"ו)

היה בדרשותיו־תוכחותיו שבעל־פה. על קו זה באישיותו של הגר"א וואלקין, עמד גאון דורנו ר' יוסף־דוב הלוי סולובייצ'יק שליט"א (החונה לע"ע בבוסטון שבארה"ב) בשו־רותיו הספורות שבראש הספר "בית אהרן" למס' גיטין (מהדו־רת צילום, ניו־יורק תשט"ו). הגרי"ד סולובייצ'יק מציין שם כי "מי שלא שמע את דבריו [של ר"א וואלקין] החוצבים להבות אש, מתוך קהל צפוף, השוחק ובוכה עמו יחד, לא שמע מוכיח ודרשן מימיו".

ועל רושם אישיותו של הגר"א וואלקין בכללה, הוא כותב:

"כדמות אגדית מעולפת הוד קדומים, בת דור דעה והש־ראה, הקוסמת אותנו בקומתה ובאיתנותה, מופיעה עכשיו אישיותו — — — לעולם לא אשכח את ארשת פניו, שהקרינו אבהתות והוד חכמה, ראשו עטור שיבה, שהאצילה לו פאר זקנה, עיניו חנונות מבט וחמות מבע שהביעו בבת אחת גם ערות, פקחות והומור וגם חמלה וחסד, כאילו לעג לעולם וגם רחם עליו".

שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין

מאת

זאב רבינוביץ

שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין

פתח דבר

"גבירי העיר" היה כינוי מקובל בערים שונות, בפרט בליטא ורוסיה הלבנה (רייסן), כגון בשקלוב, הורודנא, ביכוב וכדומה. רבים מבין "גבירי העיר" היו מצוינים במעשי צדקה לטובת הכלל והפרט, בדאגתם למוסדות תורה, חינוך ובריאות בעירם ובייסוד של חברות צדקה וגמילות חסדים. אולם אלה היו על הרוב יחידים, מקרים ספוראדיים. מה שאין כן פינסק וקארלין. כאן קמו משפחות "נדיבי עם". מעין מעמד מיוחד, ואין אנו מוצאים תופעה דוגמתה בשאר הקהילות. משפחות אלה הצטיינו קודם כל בייחוסן, עשרן ואחדותן. הן היו קרובות זו לזו מבחינה גניאלוגית או על־ידי קשרי חיתון. מתוך הכרת האחדות של בני המשפחה והרצון לשמור על "טהרת המשפחה" היו נוהגים להתחתן ביניהם. ההכרה בדבר השתייכותם לאריסטוקראטיה היהודית לפי מגילת היוחסין שלהם חייבה אותם לשמור על הייחוס הזה ועל מסורת אבותיהם. ואף־על־פי שרבים מהם התבודדו בחברתם ויצרו כלפי חוץ מעין "כת" סגורה ומובדלת, לא פגעה תכונתם זו ביחסם הן לצרכי הכלל והן לצרכי הפרט. הם התייחסו ביראת הכבוד לערכי היהדות ובאהבה מיוחדת לקהילתם. הם בנו מפעלים כלכליים בפינסק וקארלין, פיתחו את המסחר והתעשייה, הקימו באנקים ציבוריים ופרטיים, ואותה שעה השתדלו לשמור על הכלל "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם". נוסף על הפעולות הקונסטרוקטיביות בשטח הכלכלה הם הצטיינו גם במעשי פילאנתרופיה ביד רחבה לצרכי הדת, בשדה החינוך, בהקמת מוסדות סוציאליים שונים ותמיכה בחברות של צדקה. הם בנו בפינסק וקארלין בתי תפילה, הקימו בניינים ללימוד תורה ובתי חולים לעניי העם, מושבי זקנים וכיוצא באלה. הם דאגו להחזקת המוסדות שהקימו, ותרמו להם מהונם ומאונם. הם הושיטו ידם לבני קהילותיהם בשעה שהיו זקוקים לעזרה דחופה, כגון, לאחר שרפות, עקב גירושים ופורענויות שונות. הודות למעמדם בתור עשירי העיר היו מקורבים לאנשי השלטון ורגילים היו לעזור בהשתד־לויות לטובת הכלל והפרט בשעת דחקו. החל בסוף המאה ה־18, במשך כל המאה ה־19 וגם במאה ה־20, עד השמדת יהודי פינסק על־ידי הנאצים — במשך שישה דורות — היתה ניכרת השפעתם בהיסטוריה של קהילותיהם. לאור הערכה רטרוספק־טיבית יש לציין את המשפחות האלה כאנשי האריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במשך התקופה הארוכה הזאת. כל אחד מהם נשא בחובו ערכי תרבות שונים, הן של תרבות ישראל והן של אומות העולם, דוגמת רוב האינטליגנציה היהודית במאה ה־19 וה־20. אולם זיקתם לערכים תרבותיים לא היתה אחידה ואינו דומה יחסו של האחד ליחסו של בן משפחתו, לחיוב או לשלילה, אל ערכי תרבות אלה. הודות להשכלתם, לעמדתם בחברה ולהשתתפותם הפעילה בחיי הקהילה או מחוצה לה היה מייצג כל אחד מהם — ברב או במעט — טיפוס מסוים, דמות ידועה בציבור היהודי בדורם. דבר זה חל גם על אלה מבין האחרונים במשפחות הללו, שהלכו בדרך ההתבול־לות, "משם לא ישובו". בחייו ובמיתתו כתב כל אחד מהם את הצוואה שלו. ולא הרי צוואת אבי ה"משפחה" שאול קארלינר כהרי הצוואות של יחידים מבין אחרוני בני לוריא. בהיסטוריה של משפחות אלו יש משום ציון דרך לתולדות יהודי עירם ושל החברה היהודית בכלל, הן כגוף שמרני, הן כנושא רעיונות ההשכלה והציונות והן כיוצר תנאים לפיתוח התנועות הסוציא־ליסטיות, בלי היות בדרך כלל שותפים לפעולותיהן. לאור כל האמור לא תיתכן הרצאת ההיסטוריה של קהילות פינסק וקארלין ללא הערכה ותיאור פעולותיהם של האנשים האלה.

ואלה הן משפחות "גבירי העיר" פינסק וקארלין לפי הסדר הכרונולוגי: שאול קארלינר (לוין) וצאצאיו, חיה לוריא וצאצאיה, אליסברג והאלפרין לוקחי בנותיהם וכלותיהם.

משפחת לוין

אבי השושלת היה שאול בן משה קארלינר (לוין, 1775—1834). הצוואה המפורסמת והמעניינת שלו נדירה בצורתה ותוכנה בין צוואות שונות, שהגיעו לידינו. היא מעידה, כי שאול קארלינר היה ירא שמים, מושפע מתורת הקבלה, עשיר מופלג, בעל נכסים, סוחר גדול, נדבן לטובת הכלל והפרט ביד רחבה, איש ציבור תקיף, לו השפעה מכרעת בקהילות פינסק וקארלין ועל היחסים ביניהן. השפעתו זו היתה פרוסה גם על העיירות הסמוכות לפינסק, מעין "פרנס הדור", אויב בלב ונפש לחסידים אשר התפשטו בימיו בקארלין ובעיירות פולסיה שמסביב, עד כי הוא מוציא אותם מכלל "יראים השי"ת [השם יתברך] לאמתו", ומכנה אותם "כ"ת החסידים". הוא השאיר אחריו "קרקעות ומטלטלין וסחורות ומזומן וחובות". בחייו הוא בנה שני בתי מדרש :האחד בפינסק והשני בקארלין, שנקרא לאחר מותו על שם בנו משה־יצחק ("משה־יצחק'ס שולכען"). מעזובנו הוא מצווה לחלק כספים אחר מיתתו, לתת לקרובי משפחתו העניים "ות"ח [ותלמיד חכם] קודם לע"ה [לעם הארץ], להכנסת כלה ולפדיון שבוים, ותיקון בהמ"ד [בית המדרש] שלי או לבנות מחדש כשיוחרב ח"ו [חס ושלום]. בחמש השנים הראשונים יופרש שליש ריוח המעשר ויהי' מיוחד ושמור על בנין הבית מדרשים אשר בניתי ב"ק

[בקהילות] פינסק וקארלין... שנה הראשונה אחר הפטירה ילמדו בניי בבהמ"ד שלי... פרק משניות... מהריוח יופרש חמשה למאה לכל שנה על עניי ארץ הקדושה...". הוא מקציב סכומים למוסדות שונים כגון "לחברא ביקור חולים דפינסק... לחברה ת"ת [תלמוד־תורה] דשם, כמו כן לחברה ביקור חולים דקאר־לין... לחברא קדישא דק"ק קארלין... ומחצה יתחלק החצי לביקור חולים ומחצה לבמ"ח [לגמ"ח — לגמילות חסדים]". על רגש האחריות למעשיו הרבים לטובת הציבור מעידים דבריו בצוואה: "...שיצאתי י"ח [ידי חובתי] בחיי נגד בני עירי... מעודי עבדתי את אנשי עירי עבודה תמה". בצוואתו הוא מקציב תמיכות מכספו גם לטובת הקהילות של העיירות שמסביב לפינסק, להן עזר בחייו: ליובישוב (ליבשיי), סטולין, פוהוסט שעל־יד ליבצ'ין, פוהוסט שמאחורי הנהר והורודניה. בכל העירות... יכריזו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם "בכל העירות... יכריזו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם ג"כ [גם כן] שמוחלים לי אם יעצתי אותם איזה וח"ו לא פעלו, אף שלא עשיתי לטובתי הן נגד יחיד והן נגד רבים... מעשה הצדקה וסדר החלוקה יקום לדור דור ודבר הצוואה זו לאלף דור... והיה מעשה הצדקה שלם... עד עמוד הכהן לאורים ותומים".

בעמודי השער של הספר "אפס דמים" נגד עלילת דם ברוסיה מאת סופר ההשכלה י.ב. לוינזון (ווארשה 1884) נדפס מכתב בקשה מאת הרב הידוע ר' אריה־לייב קצנלנבוגן מבריסק דליטא אל שאול קארלינר (1833) לסייע למחבר "בשכר וממון לצורך העתקות... שמעלתו משגיח על האיש החכם הנ"ל בפרט לעת מצוא לכן יעשה כבודו... גם ימחול לעורר לבבות אחרים להתאמץ בזה לשלוח לו כפי שיוכל לעסוק בזה בשלימות". מכתב זה מאת אחד מגדולי הרבנים בליטא מעיד על מעמדו של שאול קארלינר בליטא ועשוי להבהיר את היחס שלו אל ההשכלה. לפי מסורת המשפחה סייע שאול קארלינר לייסד את ישיבת וולוז'ין, השתתף באספת קהילות ליטא ורייסן, עזר בהגנת היהודים, שהואשמו בעלילת דם, ולפי מקור רוסי נאמן היו לו זכויות גדולות מאוד לטובת רוסיה בזמן מלחמת נאפוליאון, בהצילו מהרס את תעלת אוגינסקי, ועל כך הוענק לו תואר כבוד וזכויות בשם הצאר אלכסנדר הראשון ואף הרשות לחגור חרב. הוא היה בעל האחוזה טלחאן, הסמוכה לפינסק, ומקורב למלכות. אגדות נתרקמו עליו, ואחד מצאצאיו, אנטון לוריא, הקדיש ניתוח מעמיק של צוואתו והערכת אישיותו, פעלו ומשפחתו.[1] המחבר הזה מביא את השורות דלקמן, שהיו בין השאר, כתובות על מצבת קברו של שאול קארלינר בבית העלמין של קארלין, המציינות ב"לשון סתרים" את פעולותיו: "הוציא עם רפה, בחורים מבתי כלאים החבאו, ריב רב עם צרי יומם, שכם אחד נקבצו באו לעמוד לימין אביון, להשים במרומם קנו, איש עצתו יכלכל מחלתו ולעור [ולאור] עינים... ושרעפיו לקדר־שים אשר בארץ שאפו וילכו ויצטירו ללכת לאור באור החיים. להתענג מזיו כבודי הנשקפה כמו שחר, הסתופף באהל שפרה בגן ה'".[2]

התלמודי הגדול הרב ר' דוד בר' משה, אשר שימש בראשית המאה ה־19 אב בית־דין בעיר נאבאהרודוק, ונפטר שם בשנת 1836, הכיר ללא ספק אישית, לרגל קרבת מקום כהונתו לקאר־לין, את בן דורו ר' שאול קאלינר, והוא כותב עליו בספרו הידוע "גליא מסכתא" (ווילנא תר"ה) דברים, המאפיינים אותו כדברי ההערכה, שהובאו לעיל: "... נעדר מאתנו הטפסר המפורסם... ר' שאול מקארלין... ידוע... צדקתו כי רבה היא עד מאוד... אשר היה מפרנס עניים והרבה תלמידי חכמים היה מספיק להם מזון... וכמעט לא הניח דוגמתו מהפיזור אשר עשה בחייו... ואף גם זאת ידוע... אשר נשא חן וחסד בעיני גדולים... לעמוד בהיכל מלך ושרים... לדבר דבר על אופניו בדברים המתקבלים על לב שומעיהם. וכאשר נעדר מאתנו איש כזה מי יעמוד לנו בפרץ ומי יגדור גדר לאמץ ולחזק בעד עמינו בני ישראל...". את דעתו של האב בית־דין של נאבאהרודוק על פעולותיו של שאול קארלינר לטובת גדולי התורה, שהובאה לעיל, מאשרים דברי הקדמה דלקמן לספר קרן אורה על מסכת נדרים לר' יצחק בן ר' אהרן, אב בית־דין של קארלין. "...כאשר ירד מצבו מאד [של הרב ר' יצחק] נסע לקרלין... והרב הגביר המפורסם מו"ה שאול מקרלין... עם ב"ב... עמדו לישע לו ויפנו לו מקום לדור...".[3]

אף בניו של שאול קארלינר הצטיינו במעשיהם לטובת הכלל.

על בנו הבכור זלמן לוין, שהיה סוחר יערות ונדבן, ועל אחיו משה יצחק לוין אנו קוראים: "בא רעב בעיר פינסק, ועל טוב יזכר שם שלושת הרועים... הלא המה... הרב הגאון, אב"ד דקארלין... והגביר... יצחק שלמה פאמראנץ, והגביר המפואר נודע לתהלה ר' זלמן לעווין, והגביר המפורסם בכל קצווי ארץ הר' משה יצחק לעווין... והם עזרו בעוז ותעצומות לאסף הכסף הזה וכמה פעמים נסעו בעצמם לבתי הגבירים הנכבדים בעיר".[4] ברשימת נדיבי ועסקני העיר מינסק הובא השם: ר' זלמן בר' שאול לוין. ברשימת התורמים במינסק לטובת הנוצרים בסוריה בשנת 1860 אנו מוצאים את ז. לוין.[5]

---

1. א. לוריא, די צוואה פון א פינסקער בעל־הבית פון אנהייב 19טן י"ה, ייוו"א בלעטער, כרך 13, מס' 5—6, עמ' 390—428, 1938 (להלן: די צוואה). י. ט. אייזינשטאט וש. ווינער, דעת קדושים, עמ' 210, 212, פטרבורג, 1897/98. ש. גינזבורג, מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך א', מס' 26, עמ' 36—39, תל־אביב 1962. יוסף זכריה שטערן, זכר יהוסף, חלק א', עמ' 208, ווארשא תרנ"ט. С. М. Гинзбург, Отечественная война и русские евреи עמ' 89, פטרבורג 1912.

2. לוריא, די צוואה, שם, עמ' 395.

3. גליא מסכת מאת ר' דוד... אב"ד... נאווהארדאק, ח"ב, עמ' 90, ווילנא תר"ה, הוצאה ירושלים תשכ"ט. קרן אורה... על מסכת נדרים... חברו... ר' יצחק... אב"ד דק"ק קרלין, ווילנא תרכ"ט, הקדמה.

4. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 36. הכוונה כאן לזלמן, הבן הבכור של שאול קארלינר, כי לאחר מכן מזכיר בעל הכתבה את משה־יצחק לוין, בנו השני של שאול קארלינר. ואין הכוונה כאן לזלמן בן משה־יצחק לוין. ראה להלן טבלאות גניאלוגיות, טבלה I.

5. מינסק, עיר ואם, העורך שלמה אבן שושן, עמ' 101, תל אביב 1975. הכרמל, החלק הרוסי, 1860, גל' 14.

מאידך נעדר שמו ברשימת אחיו ובני משפחתו, שחתמו על העצומה של סוחרי פינסק בשנת 1862 [6], ושל תושבי פינסק, שחתמו על הספר: מבחן החשבון ליחזקאל יעקב לטבלא, שהופיע בוורשה בשנת 1866. משום כך יש לומר, כי זלמן בנו של שאול לוין עבר מפינסק למינסק, כשם שעשה זאת שמואל בן אחותו חיה ואהרן לוריא, — כמפורט להלן — והוא שנזכר בין נדיבי העיר מינסק ועסקניה.

בנו השני של שאול קארלינר, משה־יצחק לוין (1802—1872) היה סוחר עצים עשיר, וכנראה סחר גם בתבואה ובחֵלֶב, ועסק בעבודות מטעם הממשלה. ההיסטוריון שאול גינזבורג, מצאצאי שאול קארלינר, מספר, כי בא כוחם של משה־יצחק (הוא כותב בטעות: משה־צבי) לוין, ושל אחיו וולף לוין, ביקר לרגל עסקיהם בפטרבורג [7]. משה־יצחק לוין בנה בקארלין יחד עם חיה לוריא אחותו את בית התלמוד תורה ואת בית החולים לעניי העיר [8]. בקארלין היה לו בית־מדרש — אשר בנה אביו — ואשר נשא את שמו עד הדור האחרון. בין פורים לפסח היה הרחוב הסמוך לבית־מדרשו הומה מאדם. לפי דבריו של עד ראייה (מרדכי קרמן) [9] היו כל העניים מוזמנים על־ידי משה־יצחק לוין לבוא לבית־המדרש לקבל "מעות חטים". שמש בית־המדרש היה עורך את הרשימות של העניים ומעבירן למשה־יצחק לוין לחתימה. תחילה קיבלו את האישורים ל"מעות חטים" עניי הסביבה ואחריהם עניי העיר. רבים קיבלו "מתן בסתר" על־ידי שליח מיוחד, כדי שלא לבייש. לשם קבלת הקמח היו נמסרים לנצרכים אישורים בשם משה־יצחק לוין ישר לטחנה. מלבד "מעות חטים" היה משה־יצחק לוין מעניק לאביונים תפוחי אדמה ושאר צרכי החג. בימים שלפני חג הפסח היתה נערכת בבית־המדרש שלו חלוקת הפתקאות לארבע הכוסות. מחמת ההמולה הרבה נאלצו חובשי בית־המדרש להפסיק כאן בימים אלה ממשנתם. בבית מדרשו של משה־יצחק לוין למד בצעירותו המשכיל הנודע משה־אהרן שאצקס, מחבר ספר "המפתח" (ווארשה 1866, 1869), [10] והמשכיל, שהיה "חריף ובקי בחדרי תורה ומבאר דברי חכמים וחדותם על דרך ההתבוננות" ר' יחזקאל סלוצקר "קבע דירתו בבית מדרשו של הג' ר' משה יצחק לעווין" [11]. "מצה שמורה" היה משה־יצחק לוין נוהג לאפות בדירתו. הוא עצמו ובניו היו עוסקים בהכשרתה. בערב יום כיפור היה משה־יצחק לוין נוהג ללכת עם בניו אל בית־העלמין ובצאתו מבית־העלמין היה מושיט את ידו אל השמש לקבל ממנו במתנה פרוסה של עוגת דבש, יחד עם כל המבקרים ואף העניים בתוכם, כדי להוכיח שוויון כל בני־תמותה ביום הדין. בחשבון "התרומות והנדבות בעד יחידים שונים בארבעה ערי הקודש" אנו מוצאים רשום: "פינסק, מהרבני מו"ה משה יצחק לעווין נ"י 71.65 גולדן". ובמקום אחר רשום שם: "קארלין, מן הנגיד מו"ר מו"ה משה יצחק לעווין קבלנו 60 רייכסטאלר ומחירו 104.25 גולדן". משה־יצחק לוין משמש דוגמה לאורח חייו של נדבן פינסקאי בימים ההם והסופר יחזקאל קוטיק מעלה את מעשי הצדקה שלו בזכרונותיו. אחרי מותו כתב עליו בן עירו הסופר נחום־מאיר שייקעוויטש — שמ"ר: "זעקה מפינסק ושבר גדול מקארלין במות ר' משה־יצחק לעווין. נפטר ו' אלול תרל"ב. אלפי אנשים מקוננים ומתאבלים על כבודם כי גלה מהם ועל עטרת ראשם, כי נפלה מעליהם. שדד המות מקארלין את אביר נדיביה. הלא הוא הנדיב המהולל, עוזר דלים ואבי אומללים, מ' משה יצחק לעווין, הנודע לתהילה בכל קצווי ארץ רוסיה על־ידי חסדיו הרבים, אשר פעל ועשה כל ימיו עם כל מבקש עזרתו... כי... היה אביהם, עוזרם ומגינם... ידו הרחבה היתה פתוחה בכל עת. לא נפריז על המדה אם נאמר, כי הוא היה אחד האנשים המצויינים... בדורנו. אלפי משפחות חיו על כספו. מכל אפסי ארץ רוסיה נהרו אליו המונים אומללים... בכל יום ויום בבואו בבוקר לבית תפלתו היתה דרכו תמיד להתעטף בטליתו ולהניח מגבעתו על שולחנו וכל איש מצוק ומר נפש הגיש עצומותיו ובקשותיו, כתובות על פסת ניר לתוך הכובע. ולאחר אשר השלים הנדיב הנפלא הזה את תפלתו ושם את כובעו זה על ראשו ומכל משמר שמר לבל יפול מן הפתקאות אחד ארצה, וימהר ללכת לביתו. לחיכו לא טעם מאומה עד אשר כלה לקרות את המכתבים ולמלאות משאלות כל דורשי עזרתו... ויחוננהו [השם] בארבעה בנים יקרים וישרים... כיהודים כנוצרים הוקירוהו... כיבד מאוד את לומדי התורה והוקיר גם את החכמים אוהבי ההשכלה... אלפי אנשים... נחלצו ממצוקותיהם בעזרת הנדיב הזה. רבים אומרים כי כסף נדבותיו, אשר פזר במרוצת ימי חייו, עולה לפי החשבון הנמצא כתוב בספר הזכרונות אשר לו, עד כדי מיליון וארבעים רו"כ... ביום, אשר בו עלה ר' משה־יצחק למרום כל החנויות נסגרו וכל העם מקטן ועד גדול התאספו... ללוות אותו למעונו הנצחי... כעשרים אלף איש מלאו את כל החוצות המכתירים את ביתו... וכאשר נגשו לביהכ"נ, אשר יסד אביו הישר באדם ר' שאול לעווין ז"ל, העמידו את מטתו על הארץ... כולם יחד הטו אזניהם לשמוע את דברי המגיד מקהל עדת פינסק, אשר עמד לספדו" [12].

בדרך אחרת של פילאנתרופיה בחר לו וולף לוין, בנו השלישי של שאול קארלינר. אף הוא היה סוחר יערות, ואולי

6. עצומה זו הופיעה בתרגום עברי מאת אהרן לוריא: הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244, והובאה להלן.

7. ש. גינזבורג, היסטארישע ווערק, א', עמ' 225—226, ניו יארק 1937.

8. ש.מ. ראבינאוויטש (רבינוביץ), על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 16, ברדיטשוב 1895. המליץ, שם. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277—278.

9. קרמן, מיינע זכרונות (הונדערט יאר פינסק), עמ' 5—9, [חיפה 1953], סטנסיל.

10. טויזנט יאר פינסק, העורך ד"ר ב. האפמאן, עמ' 351, ניו יארק 1941.

11. א.ד. דובזעוויץ, לא דבים ולא יער, עמ' 41, ברדיטשוב 1890.

12. המליץ, 1872, גל' 11, עמ' 79. התרומות לטובת היישוב בארץ ישראל מביא הספר אות אמת, דו"ח של "פקידי ואמרכלי ערי הקדש תובב"א, יושבי עיר תהלה אמשטרדם, ח"ג, אמשטרדם", תרט"ו, עמ' ל"ב, ל"ג. י. קאטיק, מיינע זכרונות, ב', עמ' 189—191, בערלין 1922. הערכת אישיותו של משה־יצחק לוין נתפרסמה גם בהוספה להמגיד, 1872, הוספה לגל' 45, עמ' 495—496, חתום: ישראל־גרשון ליפשיץ, "מגרי קארלין". דברי המלצה לפרסום הערכה זו ושבחים למשה־יצחק לוין כתב שם הרב ר' דוד פרידמן, אב בית־דין דקארלין.

גם תבואה וחָלב, וביצע עבודות מטעם הממשלה. לפי המסורת בין אנשי פינסק, כנראה מפי בני המושבה החקלאית איבאניק, הגה וולף לוין כבר בראשית החצי השני של המאה ה־19 את הרעיון להעביר את בני קהילתו לחיי עבודה על־ידי ייסוד מושבה חקלאית למענם סמוך לפינסק[13]. לשם הגשמת תכניתו פנה אל הממשלה הרוסית בפטרבורג וביקש ממנה רשות לרכוש כברת אדמה בקרבת פינסק עירו. בכתב הבקשה הוא מפרט את רעיונו ומתחייב לשאת לבדו בעול כל ההוצאות המרובות וליישב את היהודים על הקרקע. בקשתו ניתנה לו. הוא קנה אדמה במרחק שבעה קילומטר בערך מהצד הצפוני של העיר סמוך למושב איבאניק, בנה בתים, קנה רכוש, צאן ובקר, רכש מכשירים לעבד בהם את האדמה — והכל, כאמור, על חשבונו. והמתיישבים — לא זה בלבד שניתן להם ליהנות מן המוכן, אלא פטורים היו מלשלם מסים לממשלה ובניהם היו פטורים משירות בצבא. לקריאתו נענו חמש עשרה משפחות.

אולם במהרה נתברר, כי המתיישבים שנענו לפנייתו של וולף לוין — רובם בני העיירה הסמוכה לוהישין — לא באו אלא כדי להשתחרר מהצבא ומתשלום המסים והרעיון של המייסד מהם והלאה. אמנם הם ישבו באיבאניק, אולם הוסיפו לטפל בעסקיהם בפינסק. וכשקמו במרוצת הזמן בתי־חרושת בפינסק פנו בניהם ובנותיהם של המתיישבים לעבודה בבתי־חרושת אלה ואת השדות היו משכירים לגויים מהכפר הסמוך. למתיישבים אשר עיבדו במקצת את המשק היתה תוצרתו מקור פרנסה בימי הקיץ ולמחיה לעת זקנתם. בימי המשבר הכלכלי, אשר פקד את פינסק בגמר מלחמת העולם הראשונה, פנו תושבי איבאניק לחקלאות ומצאו כאן את מחיתם. החברות "יק"א" ו"אורט" באו לעזרתם ואחדים מהמתנחלים נשארו נאמנים לרעיון הנעלה, אשר הגה ופעל למענו בכל לבו ומאודו וולף לוין מקארלין, אולם הוא עצמו נשתכח כמעט כליל מלבותיהם של אחרוני המתיישבים. לפי המסורת בנה וולף לוין מכספו את בית־המדרש הידוע בשם "פינסקער קלויז", שהיה מרכז הלמדנות בפינסק. בו היה מתפלל האב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר־משה הורוויץ, חבר בית־הדין שלו הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, התלמודי הגדול ר' ברוך עפשטיין ואחרים. בסוף ימיו איבד וולף לוין את כל הונו במשפט עם פריץ אחד בעסקי יער. הוא מת, כנראה, בשנת 1870[14].

עכסה, לפי אנטון לוריא, הבת השלישית של שאול קארלינר (בשנת 1865 היא היתה עדיין בחיים), נישאה להרב ר' יעקב־מאיר פאדווא, אשר חי קודם לכן בפינסק, ולימים היה אב בית־דין של בריסק דליטא. הוא חיבר את הספרים: "מקור מים חיים", "כתונת פסים", "שאלות ותשובות מהרי"ם"[15]. בנם אהרן־משה פאדווא חי בקארלין וחיבר את "באור הרא"מ" על המדרש "שוחר טוב", הוא מדרש תהלים (ווארשה תרכ"ה). מפינסק היה ר' אהרן־משה פונה בענייני הדפסת הפירוש שלו על ה"פסיקתא" ("פסקתא זוטרתא" — "לקח טוב" לר' טוביה בר' אלעזר) לספרים ויקרא, במדבר, דברים אל חוקר המדרשים הידוע שלמה בובר[16]. כפי שמוכיח ספרו "שוחר טוב" (בסוף הספר), היה אהרן־משה פאדווא מקורב הן אל האב בית־דין הידוע של פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ, והן אל משכילי פינסק עירו משה־אהרן שאצקס וצבי הכהן שרשבסקי.

דינה, לפי אנטון לוריא, בתו החמישית של שאול קארלינר, בנתה, או נבנה לזכרה, בית־כנסת בקארלין — ברחוב סיווער — שנקרא על שמה: "דינה'לעס שולכען" עד הדור האחרון. היא נפטרה בשנת 1865[17]. בעלה היה יששכר־בר לוין מווילנא. הוא נפטר בשנת 1868[18].

תולדותיו של מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין (1818—1890) הידועות לנו ממקור ראשון, עשויות להדגים את עקרונות החינוך לא רק של גבירי פינסק וקארלין בחצי הראשון של המאה ה־19. זקנו, שאול קארלינר, "קרא מרחוק אל אחד מהגדולים הנודע בעת ההיא... ויתנהו למורה לנכדו... מהרה יצא שמו... גדול בתורה וחכמה"[19]. כשהגיע לגיל שמונה־עשרה "הביאו אביו במסרת הברית" עם שרה בת צבי־הירש ופראדל שמחוביץ ממינסק. אחר הנישואין היה מאיר לוין סמוך על שולחנו של אביו משה־יצחק בקארלין בערך שלוש שנים "ולא מש מאהל התורה והחכמה". לאחר מכן ישב כעשר שנים בבית חותנו במינסק, "וירכוש לו שם גם ידיעה רבה בשפות החיות ולבו ראה הרבה חכמה ודעת... גם שם לפעמים עיונו בספרי המחקר וההשכלה... לדעת מה הזמן דורש"[20]. בית חותנו היה בית ועד לגדולי התורה, כי "בביהמ"ד [בבית המדרש] אשר בחצרו היתה ישיבה גדולה, אשר ממנה יצאו רבנים גדולים ומורי הוראה". מאיר לוין התיידד אתם, ו"גם... כאשר יצאו ממינסק לשבת איש איש על כסא הרבנות לא חדלו מבא בכתובים אתו". לאחר שבתו בערך עשר שנים בתנאים אלה בבית חותנו במינסק חזר מאיר לוין לקארלין. הוא פנה למסחר והיה אחד הסוחרים הגדולים בעיר. הוא היה מבין הראשונים, אשר קנה אניית־

---

13. טויזנט יאר פינסק, עמ' 242 ואילך. קרמן, שם, עמ' 5. י. מורשטיין, חקלאיים יהודיים, פינסק, ב', עמ' 576—577, תל אביב 1966.

14. קרמן, שם, עמ' 5—6.

15. לוריא, די צוואה, עמ' 423. אייזינשטאט—ווינער, שם, עמ' 212.

16. אהרן־משה פאדווא, אוסף שבדרון, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים. מדרש שוחר טוב, הוא מדרש תהלים עם... באור הרא"מ, עמ' קצ"ז, בהערה, ווארשא 1865.

17. לוריא, די צוואה, עמ' 423.

18. הנ"ל, שם, שם. גד־אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 41.

19. י. צ. יאנאווסקי, תולדות הרמ"ה [הרב מאיר הלוי], עמ' 8, ברדיטשוב 1891. י. ג. ליפשיץ, "מגרי קארלין", כותב בהמגיד, הוספה לגל' 45, עמ' 496: "בנו הגדול [של משה־יצחק לוין], הרב הגדול בתורה, גביר מפואר, נזר תהלה מהו"ר מאיר הלוי". מחבר המונוגראפיה "תולדות הרמ"ה" יעקב צבי יאנאווסקי היה איש פינסק. על כך מעידה הכתבה שלו בדבר אוסף "נדבות עבור אחב"י בפרס ובבל" בין "אנשי בהמ"ד של... נימצאוויץ" בפינסק ופירוט שמות התורמים: "כי לא אלמן פינסק עירנו". המגיד, 1872, הוספה לגליון 3.

20. יאנאווסקי, שם, שם.

קיטור והפעילה בשנת 1855 בין פינסק ואוקראינה[21]. בפינסק היה ידוע כלמדן ומשכיל, טרח כאן לקיומה של התלמוד־תורה של קארלין, ודאג ל"חדרים" שבעיר, בהם למדו תלמוד. מערי ליטא שונות היה מביא "מלמדים" והקפיד, שיהיו מסו־רים וראויים להוראת התלמוד. את ה"מלמדים" האלה היה רגיל לקרב אליו. הם היו מתפללים בבית הכנסת שלו בקאר־לין, שנשא את שמו ("מייצ'עס שולכען" או "מאיר לעווינ'ס שולכען"). את הסעודה השלישית בשבת היו סועדים על שולחנו, אוכלים בביתו את הסעודה המפסקת לפני תענית ומסובין לשולחנו בסעודת פורים. הוא היה מקורב לאנשי השלטון לרגל עסקיו ומעמדו בעיר. כן למשל, נוהג היה שר הפלך בבואו לפינסק לבקר בביתו של מאיר לוין ולדון אתו בענייני העיר[22]. הוא היה זהיר אף במצווה קלה, "שהגבירים דשים בעקב", כבחמורה, והתיידד מאוד עם האב בית־דין של קארלין, מגדולי התורה שבדור, ר' דוד פרידמן, כפי שמעיד מכתב התנחומים שלו, אשר כתב אחר פטירת מאיר לוין אל בנו יחידו שאול לוין[23]. ב"שאלות ותשובות", "שאילת דוד", לר' דוד פרידמאן מקארלין אנו מוצאים "תשובה" מאת המחבר "לידי"נ הרבה הג' הגביר מפואר השלם מ' מאיר הלוי לעווין מפה קארלין־פינסק... מ"ש כת"ר [מה שכתב כבוד תורתו]... ודברנו בזה הרבה עם כת"ר... דברי מוקירו כערכו ואוהבו בלב ונפש...[24]". את בנותיו השיא מאיר לוין: האחת, פראדל או פייגה, לשבתי (שבסל?) שמחוביץ[25]. הוא עבר לגור בפינסק והיה בין שישה־עשר הסוחרים, נכבדי העיר, שחתמו על העצומה, שהוגשה לשר הפלך מינסק, והובאה להלן, "בדבר מסילת הברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק". יחד עם חותנו היה שבתי שמחוביץ בין מנהלי התלמוד־תורה בקארלין, אשר בנתה חיה לוריא, ואחד המנהלים של התלמוד־תורה בפינסק[26], כמו כן היה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין[27]. את בתו השנייה של מאיר לוין, ביילה, נשא בן דודנו אהרן בן משה לוריא[28]. הוא מכנה את חותנו במכתבו אל י. ל. גורדון מיום 19 לאייר תרכ"ג, שהובא להלן: "הרה"ג ר' מאיר לעווין... איש... משכיל ונבון דבר, את הגדולים אשר בארץ יתחרה בתורת ה', גם יחפוץ לאור הצוויליזטיון"[29]. את בנו שאול חינך מאיר לוין "לאַחד התורה והחכמה, האמונה וההשכלה" בשנת תרל"ז (1876/77) עבר מאיר לוין לרגל עסקיו מקארלין לקיוב[30]. אולם הוא נשאר קשור לפינסק עירו, הן מבחינה רוחנית, על־ידי קשריו עם האב בית־דין של קארלין הרב ר' דוד פרידמן[31] והן על־ידי תמיכתו הכספית לטובת עניי העיר[32]. בקיוב התיידד מאיר לוין עם הנדיב ישראל ברוד־סקי[33], ואף קשרי חיתון היו קיימים ביניהם זמן מסוים: בתו של זלמן לוין, אחיו של מאיר לוין, היתה עד לגירושין נשואה לאחד מצאצאי ברודסקי. יצוין, כי אב בית־דין של פינסק הרב הידוע ר' אלעזר־משה הורוויץ נתבקש על־ידי משפחות לוין־לוריא לבוא מפינסק לקיוב, בכדי להתגבר על הקשיים של הגירושין האלה מבחינת ההלכה[34]. ישראל ברו־דסקי הקים קרן, שפירותיה היו קודש לכלכלת עשרה לומדים בישיבת וולוז'ין במשך חמש שנים, ובעבור זמן זה קיבלו עשרה לומדים אחרים את הכסף לאותה מטרה ולאותה תקופה, וחוזר חלילה. ברודסקי מינה את מאיר לוין בתור משגיח על ביצוע פעולה זו. כי לוין הוא אשר הגה את הרעיון של התרומה בצורה זו[35]. אחר פטירת מאיר לוין המשיך שאול בנו במעשה אביו. בקיוב התווכח מאיר לוין עם ראש הכומ־רים פלאטון בענייני דת[36]. בשנת 1879 השתתף מאיר לוין בוועידת "ועדת הרבנים" בשם פלך מינסק[37], אם כי גר כבר בשנה זו בקיוב, ולא בפינסק, השייכת לפלך מינסק. שלוש פע־מים נסע מאיר לוין לישיבות "ועדת הרבנים" הזאת לפטרבורג והשתתף בוויכוחים שונים בהלכות אישות וכדומה. בכתבה מקיוב משנת 1887 אנו קוראים: "ורק מיום שהתישב פה [בקיוב] הגביר הנכבד, בין העשירים בעשרו ובין תופשי התורה, בידעו את התורה כאחד הרבנים, אשר יצא למו שם לגאון ולתפארת, וגם המשכילים בדורנו יכבדוהו בעבור חכמת לבו ורוחב בינתו וידיעותיו הרבות, ה"ה [הלא הוא] מו"ה מאיר לעווין נ"י מפינסק — מיום קבע... שבתו ומסחרו בקיוב, הנהו כמבריח התיכון, המחבר את המפלגות... כפי צורך השעה"[38]. בשנת 1888, כשנתעוררה שאלת שנת השמיטה בארץ ישראל פרסם מאיר לוין קונטרס בשם: "על ענייץ השביעית בזמן הזה", לרמ"ה [לר' מאיר הלוי] (ברדיטשוב 1888). ובקיץ 1890 הוא הוציא לאור את הקונטרס: "דרך המלך" (ברדיטשוב 1890). תכנו: "לבאר דרך הרמב"ם בפירו' [בפירוש] הסוגיות מש"ס שנתקשו בהם לפסקיו בספרו יד החזקה"[39]. קונטרס זה מעיד, כי מאיר לוין היה תלמיד חכם

21. Ю. Янсон, Пинск и его район (להלן: יאנסון), עמ' 70—73, פטרבורג, 1869, ובעקבותיו: טויזנט יאר פינסק, עמ' 73. לפי מקורות אלה הפעיל מאיר לוין אניית קיטור כבר בשנת 1855. הוא שינה את שם האנייה "ויסלה", וקרא לה "לייב" ("לאב"). ייתכן בקשר לשם משפחתו: לוין.
22. קרמן, שם, עמ' 11—12.
23. יאנאווסקי, שם, עמ' 11, 12.
24. שאילת דוד, יורה דעה, סימן י"ז, עמ' 69—71, פיעטרקוב 1913.
25. יאנאווסקי, שם, עמ' 12. ראה להלן: טבלאות גניאלוגיות, טבלה VII.
26. המליץ, תרכ"ג, גל' 20, עמ' 312—313. הכרמל, תרכ"ג, גל' 37, עמ' 289—290. שם, שם, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. ראה להלן.
27. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.
28. יאנאווסקי, שם, עמ' 12. ראה להלן מכתבו של אהרן לוריא אל יל"ג וטבלאות גניאלוגיות, טבלאות I, VII.
29. ראה להלן המכתב הנ"ל.

30. יאנאווסקי, שם, עמ' 14.
31. הנ"ל, שם, עמ' 10.
32. הצפירה, 1879, עמ' 388.
33. יאנאווסקי, שם, עמ. 14.
34. קרמן, שם, עמ' 35.
35. יאנאווסקי, שם, עמ' 14—15.
36. הנ"ל, שם, עמ' 15.
37. Еврейская Энциклопедия, כרך XIII, עמ' 234, ערך Равинская комиссия.
38. הלבנון, תרמ"ז, גל' 17, עמ' 133.
39. בשער הספר. יאנאווסקי, שם, עמ' 26. ש. גינזבורג, מן העבר הקרוב, הצופה, 24.4.1942. י. מארק, א פארגעסענער גדול,

ליטאי, מאסכולה של וולוז'ין. מאיר לוין נפטר בליל הושענה רבה תרנ"א (1890) [40].

הסופר חיים צ'מרינסקי, איש העיירה מוטלה, הסמוכה לפינסק, תיאר בזכרונותיו את אחד מבני לוין, הראוי לשמש דוגמא לבני משפחה זו בפינסק בחצי השני של המאה ה־19, אם כי הפרטים ההיסטוריים שבתיאורו כתובים ברוח סאטי־רית. צ'מרינסקי כותב: "...שייצה (שאול) — גביר פינסקאי, שבכל הסביבה העריצוהו בתור 'אדם עליון'. וגם לאחר עשרות בשנים היו הבריות מספרים בדחילו ורחימו: פעם אחת בא שייצה מפינסק למוטילי במרכבתו הרתומה לארבעה סוסים דוהרים... שייצה זה היה 'תל תלפיות' בפינסק: תורה וגדולה במקום אחד, למדן מופלג, חכם מחוכם ועל כולם — 'קרוב למלכות'. — אדון אחד היה בפינסק ובארון ויטה שמו [41], ול'מלכות' זו היה שייצה קרוב, וכל מי שהיה לו איזה עניין לרשות, בייחוד בענייני עבודת הצבא, היה פונה לשייצה, שיהיה לו לפה לפני 'הבארון'. ראה שייצה והנה פרחחי פינסק... בורחים מפינסק כשאין פרוטה בכיסם, עוברים במקלם את הדניפר ומרוויחים רבבות... התקנא... עקר דירתו אף הוא מפינסק והשתקע בקיוב ושמו הטוב הולך לפניו... ומספרים, שאפילו ישראל ברודסקי הזקן מבקרו בביתו ועם ראש הכמרים היה מתווכח בענייני אמונה. לאחר שנים הרבה גרתי בקיוב. הייתי יוצא ונכנס לביתו של שייצה. אז כבר סר צלו... אין כסף לאדון זה... פליטי פינסק מתפללים ב'מניי־נו'" [42]. שייצה לוין, עליו מספר צ'רמינסקי, הוא אחד מבני בניו של שאול קארלינר, שנשא את שמו. מאחר והמחבר הכיר אותו אישית ומכנה אותו בשמו הפרטי פעמים רבות, ואף היה "יוצא ונכנס לביתו", קשה להניח, שכוונתו היא למאיר לוין, אף־על־פי שדברי צ'מרינסקי על חייו של שייצה לוין בקיוב זהים עם הידוע והמסופר לעיל על חייו של מאיר לוין: למדן מופלג, ידידו של ישראל ברודסקי, התווכח עם ראש הכומרים. ייתכן, ששייצה לוין, עליו מספר צ'מרינסקי, הוא שואל לוין, הנזכר בספר "מבחר החשבון" ליחזקאל יעקב לטבלא, בין החותמים על ספר זה בפינסק [43] (כתיב השם שם: שואל — בהתאם לביטוי של שם זה בפינסק).

בדבר זלמן, בנו של משה יצחק לוין, שהיה חתנו של ר' יעקב־אהרן לוריא ממינסק [44], כותב הסופר, איש פינסק נחום־מאיר שייקעוויטש (שמ"ר), כי במות אביו אמר אחר מיטתו "בנו הגביר המפואר גדול החסד ר' זלמן לעווין... העתירה נא ליושב שמים, אב יקר, מאמץ לבנו ללכת בדרכיך ולעשות במעשיך" [45]. בכתבה מאת המחבר יעקב גולדמן אנו קורי־אים: "כאשר היוקר פרש מוטות כנפיו ושמה [בקארלין] התעורר הרב הגאון מוהר"ד [מורנו הרב ר' דוד] פרידמאן נ"י והרב הגביר רודף צדקה ר' זלמן לעווין נ"י ויאספו נדבות. משפחת הגבירים המפורסמים לוריא אצלו מהונם 800 רו"כ לערך ונדבות קבצו מנדיבי עם. גם הרב הגביר מו"ה מאיר בן משה־יצחק לעווין, אשר העתיק אהלו משם [מקארלין] לקיעב לקח שכם אחד במעשה הצדקה. ומן הסך המקובץ הכינו קמח למכור בזול לטובת העניים" [46]. זלמן לוין היה אחד המפקחים על בית החולים שבקארלין [47]. בשכנות למקום מגורו עמדה כנסייה, שנקראה בפי תושבי פינסק בשם: "הכנסייה של זלמנ'קה" ("זלמנקעס קלויסטער"), לציון הכנ־סייה הזאת. עובדה זו עשויה להעיד על פרסומו של זלמן בן משה־יצחק בקהל [48].

צבי־הירש בן יששכר־בר לוין, נכד שאול לוין, בן דינה בתו, עסק בהקמת בית החולים בקארלין ודאג לקיומו בעז־רת בני משפחתו. במיוחד סייע לו דודו נטע־מיכאל שיינ־פינקל [49]. על הירש לוין כותב הכתב בשנת 1857, כי היה "מראשי המתנדבים, הזלים זהב מכיסם די ההוצאה", להקמת "בית חולים — הקדש לחולי עניי עם בני ישראל... הקדיש עתותיו להכין את הבית הזה ולסעדו". ועל נטע מיכאל שיינפינקל הוא כותב, כי "נטה שכמו לסבול עבודה רבה בהבנתו". המפקחים על בית חולים זה היו רובם ככולם מבני

מאמר בשני המשכים, שהופיע בעיתון, כנראה בריגה, בין שתי מלחמות העולם. קשה לזהות את העיתון לפי הטופס שבידי.

40. יאנאווסקי, שם, עמ' 32.

41. קרמן, שם, עמ' 158, מעלה בזכרונותיו את שמו של בארון ויטה בתור ראש העיר פינסק (מארשאלק). גם הכתב מפינסק מזכיר אותו בדבריו על וולף ניידיץ וראשי חסידי קארלין בפינסק: הצפירה, 1877, גל' 49, עמ' 388.

42. ח. צ'מרינסקי, עירתי מוטילי, עמ' 172—174, תל אביב 1951.

43. י. י. לטבלא, מבחר החשבון, ווארשא 1866. מבין 69 סוחרים פרנומראנטים לספר זה בפינסק, 19 חותמים היו מבני משפחות לוין—לוריא—אליאסברג. רובם הובאו במונוגראפיה הזאת.

44. אייזינשטאט—ווינער, שם, עמ' 212.

45. המליץ, 1872, גל' 11, עמ' 80.

46. הצפירה, 1879, עמ' 388. בכתבה מפינסק משנת 1880 מוזכר ז. [זלמן] לוין, כי ביוזמתו נמכר לעניים קמח למצות ב־30 קופייקות לפוד לשלושה סוגים של קמח, ולסוג רביעי — 45 קופ. Русский Еврей (להלן: ר"י), 1880, גל' 12, עמ' 455.

47. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.

48. מפי יוצאי פינסק. קרמן בזכרונותיו (שם, עמ' 6) כותב, כי למשה־יצחק לוין היו ארבעה בנים: מאיר, השל, שלמה וזלמן. אלה הובאו לקמן בטבלה הגניאלוגית של משפחת לוין. קאטיק בזכ־רונותיו (שם, עמ' 189, 202) קורא בשם שמואל לוין, אשר היה בנו של משה־יצחק לוין גר בקיוב, ו"היה שם בין העוסקים בצרכי ציבור המצוינים".

49. אייזינשטאט—ווינער, שם, עמ' 181. המגיד, 1857, עמ' 88. בחצי השני של המאה התשע עשרה חי בקארלין שאול יחזקאל שיינפינקל. שמו מופיע ברשימת סוחרי פינסק, שחתמו על הספר "מבחר החשבון" לי. י. לטבלא ווארשה 1866), ובין התורמים בקארלין לטובת יהודי פרס ובבל בשנת 1872. יחד עם בני משפחת לוריא הוא התפלל בבית הכנסת של חיה לוריא. (המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221). בכתבה זו נזכר בין התורמים גם "הב' (הבחור) בנימין שיינפינקל", שהיה, כנראה, בנו. שאול יחזקאל שיינפינקל היה, כנראה, שותפם של אליהו אליאסברג ושמואל רבינוביץ — שהובאו להלן — בבעלות בית החרושת לנרות באלברכטובו, פרבר קארלין. (טויזנט יאָר פינסק, עמ' 231). קשה לברר את היחס בינו לבין נטע־מיכאל שיינפינקל, שהובא כאן. בכתבה בהמגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144, נזכר צבי שיינפינקל, בין המתפללים בבית הכנסת דניישטאט שבקארלין, יחד עם שמותיהם של אליהו אליאסברג ויוסף ומיכל אטינגר, שהובאו להלן, מבני משפחת לוריא.

משפחת לוין ולוריא: זלמן לוין, הירש לוין, "אשר הקדיש רובי עתותיו על הבית הזה", האחים משה ודוד לוריא, אליהו אליאסברג, שבתי שמחוביץ [50] — עליהם ידובר להלן. ועד המפקחים על בית החולים הזה כותב: "ידינו אמונות... לעשות לטוב סדרי הבית הזה בלוית הגבאי הקבוע הלא הוא הרב הגביר ר' צבי לעווין נ"י, העומד בראש השגחת הבית להשכיל להיטיב". הוא אף בנה את הבית בקארלין בו הוקם אחר כך "בית הספר המקצועי לנערים", שהיה בהנהלת הציונים [53].

בראשית הרבע האחרון של המאה ה־19 התחיל בית לוין לצאת את פינסק והשפעתו הלכה ונפסקה.

חיה לוריא ובניה

יורשת בית לוין בפינסק, הן מבחינה גניאלוגית והן מבחינת המעמד החברתי ואורח החיים, היתה משפחת לוריא. אֵם המשפחה היתה חיה (1791—1873), בתו של שאול קארלינר. לאחר שנתאלמנה מבעלה הראשון גד־אשר רוקח, בנו של ר' יהושע, אב בית־דין של פינסק, שהיה נכדו של הגאון ר' אלעזר רוקח מאמסטרדם (1815), ומבעלה השני יעקב־אהרן לוריא, בנו של ר' איסר לוריא ממוהילוב (1836), המשיכה לנהל בעצמה את עסקיה, כנראה עסקי תבואה, עצים, חלב ומלח. היא ניצלה את פינסק בתור תחנה מרכזית ופיתחה בדרך זו את עסקיה דרומה ומערבה, בין אוקראינה הפורייה לארצות הבאלטיות ופולין. הממשלה הרוסית הכירה בערכו הרב של מפעלה — פיתוח העיר פינסק בתור עיר הנמל וה־תעבורה — והצאר אלכסנדר השני העניק לחיה לוריא ול־צאציה אחריה "אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית [51]. מובן, שבראש וראשונה נהנו ממפעלה יהודי פינסק. זכות גדולה עמדה לה בימי הרעב, אשר פקד בשנות הבצורת 1866—1867 את פלך קובנה, שהיה מאוכלס ברובו יהודים. הרעבים ללחם אנוסים היו לעזוב את בתיהם ורכושם ולנדוד למחוזות הדרום. זרם הנודדים הגיע לפינסק כדי להמשיך מכאן דרכם דרומה באניות קיטור. בשעת מצוקה זו באה לעזרתם חיה לוריא. היא הקימה בפינסק מחנה גדול, בו הושיבה את פליטי הרעב. היא האכילה אותם, הלבישה אותם, דאגה לכל צרכיהם ובאניות קיטור של בניה משה ודוד לוריא ובן אחיה מאיר לוין העבירה אותם למחוז חפצם — דרומה. אף כסף וצידה לדרך נתנה להם. במשך שתי שנים עמדה חיה לוריא בראש מפעל עזרה זו והצילה אלפים מהרפת רעב ואף ממוות [52]. ואם לענייי ערים אחרות בשעת צרתם כך, לענייי עירה על אחת כמה וכמה. היא הקימה ארבעה בתים, מוסדות של צדקה: את התלמוד תורה בקארלין, את בית החולים בקארלין — אותם בנתה יחד עם אחיה משה־יצחק לוין, בית כנסת בקארלין, שנשא את שמה — "חיה'לעס שולכען", ויחד עם קרובת משפחתה פייגל לוין בנתה מושב זקנים בקארלין. "קארלין, אשר מגבי־ריה יצא חסד ומנגידיה חנינה... כי ידוע מכבר את גודל צדקת לבב הגבירה המפורסמת חיה לוריא תחיה... אשר התנדבה לבנות בית מפואר, בית תלמוד־תורה לטובת הנע־רים בני העיר". "...כי ממרחק נשמע צדקת הגביר המורם מעם ר' משה יצחק לעווין זלה"ה והאחות הגבירה המפורסמת מ' חי' לוריא זלה"ה, אשר פזרו, נתנו לאביונים, וכל צרכי צבור קבלו על עצמם, ומכספם בנו לנו בית ת"ת [תלמוד־תורה] ובק"ח [וביקור־חולים — בית חולים], אשר עד היום יתנוססו בעירנו. לשם ולתפארת". "מנשים באהל תבורך הגבירה המפורסמת נדיבת לב ייקרת רוח, מ' חי' לוריא תחי', ותרם מכספה תרומה... ותבנה בית תלמוד תורה, היכל גדול ומפואר עד כדי 3000 רובל כסף. תשא ברכה ותאריך ימיה... למזכרת ברכה לנצח".

בשנת 1861 מודיע הכתב מפינסק בעיתון בשפה הרוסית "ראזסבט", על "המצב העלוב בשנת 1855 של בית החולים שלנו [בקארלין] הסובל בעיקר מדוחק הדיור... והמכובדים והחשובים ביותר של קהילתנו מ. י. [משה יצחק] לוין וח. [חיה] לוריא אחותו קבלו עליהם במרץ להקים מוסד רחב יותר... הם תרמו לשם כך 5.000 רובל... הם אף מספקים לבית החולים את רוב הכסף להחזקתו... בבית 13 חדרים מרווחים עם 40 מיטות" [54].

לזכר ארבעה המוסדות שהקימה היו חקוקות על מצבת קברה צורות של ארבעה בתים. היא ירשה מאביה את השנאה לחסידות. בשכנות מקום מגוריה בקארלין עמדה "חצרו" של האדמו"ר ר' אהרן השני מקארלין. הרעש וההמולה ששררו ב"חצר" הרבי, במיוחד בחגים, הדריכו את מנוחתה. על רקע זה פרץ סכסוך בינה לבין החסידים והרבי נאלץ לפי דרישת המשטרה לעזוב את קארלין והעתיק את "חצרו" לעיירה הסמוכה סטולין (לפני 1864) [55]. מאורע זה מעיד מה גדולה היתה השפעת משפחת לוריא בפינסק וקארלין בימים ההם. חיה לוריא מתה בראשית שנת תרל"ד (1873) [56]. עד ראייה (מרדכי קרמן) מספר, כי בדרכה למנוחת עולמים נישא ארונה קודם לבית הכנסת, אשר בנתה, כשעל ארונה מונחים ספריה, בהם היו רשומים מעשי הצדקה שעשתה והמוס־

50. הכרמל, 1863, גל' 28, עמ' 219, וגל' 32, עמ' 253.

51. א. לוריא, די צוואה, עמ' 423. אייזנשטאט—ווינער, שם, עמ' 181—185. A. Lourié, Die Familie Lourié, עמ' 44, וינה, 1923.

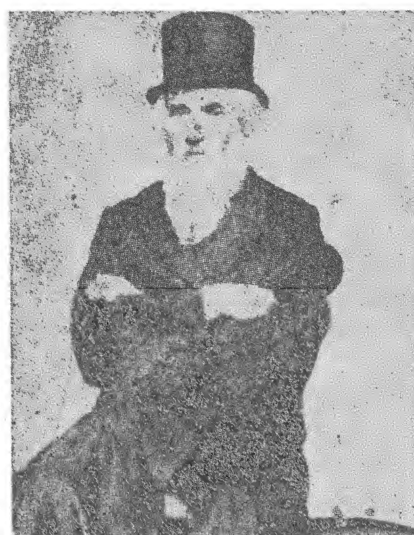
52. Lourié, שם, שם.

53. הכרמל, 1863, גל' 32, עמ' 253. טויזנט יאָר פּינסק, עמ' 173.

54. ש. מ. ראבינאוויטש (רבינוביץ), על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 16, ברדיטשוב 1895. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 35—36. שם, 1880, גל' 14, עמ' 277—278. שם, 1891, גל' 83, עמ' 2. שם, 1863, גל' 20, עמ' 312—313. שם, 1862, גל' 2, עמ' 21—23. Разсвет 1861, גל' 41, עמ' 651.

55. ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 73—75, ירושלים 1961.

56. לוריא, די צוואה, עמ' 423.

וולף לוין
בנו השלישי של שאול קארלינר

משה יצחק לוין (1802—1872)
בנו השני של שאול קארלינר

השע רוקח (1814—?)
בנה הבכור של חיה לוריא

חיה לוריא
(פינסק 1867)

דות שהקימה וקיימה[57]. היא הרבתה לתמוך גם בתלמוד־תורה של פינסק. לפי כתבה מימי ייסוד של התלמוד־תורה הזה נבנה אף הוא הודות לתרומתה[58].

חיה לוריא באה בקשרי חיתון עם משפחת הרב ר׳ עקיבא אייגר הידוע. השעׄ רוקח, בנה הבכור מנישואיה עם בעלה הראשון (נולד בשנת 1814), נשא לאשה את בתו של הרב ר׳ שלמה בן ר׳ עקיבא אייגר. הוא עסק בהלוואת כספים. מבאי ביתו של השע רוקח הקרובים אליו היה אחי אשתו ר׳ ישראל אייגר, אשר שימש כרב בעיירה הסמוכה לפינסק אנטופול וגר אחר כך בפינסק. כאן היה בית־כנסת (ברחוב פרץ — "בולוטנה"), אשר נשא את שמו ("ר׳ ישראל אייגר׳ס שולכען"). על השע רוקח כותב חותנו הרב ר׳ שלמה אייגר: "תהלה לאל גם חתני הראשון ר׳ העשיל רוקח הדר בפינסק כלי נחמד, חריף ובקי בתורה ירא וחרד, סופר בכתב עברי, בעל רכוש לו, מן עשר עד י״ג אלף ר״ט [רובל טאליר]. אמו היא גבירה קרוב ק״ן אלף ר״ט לא באומד, כי אם בידוע, והוא בן אחר בן לגדולי עולם ונכד להגאון ר׳ אלעזר אב״ד דאמ־שטרדם בעל מעשה רוקח... גם היה אהוב ונכבד בעיני אאמ״ו [אדוני אבי מורי ורבי ר׳ עקיבא אייגר] והתפאר עמו הרבה, כי באמת ת״ח [תלמיד חכם] גדול הוא, כעת כבן כ״ד שנים[59]. הוא היה ראש התומכים בתלמוד־תורה של קארלין[60]. דיוקנו לפי תצלומו שלפנינו בהשוואה עם תצלומי דודיו משה־יצחק וּוולף לוין ואחיו משה לוריא מעיד על אדיקותו וללא ספק על הבדל השקפות בבעיות חינוך ותרבות בימים ההם בפינסק.

מקום מיוחד שמור לבנה השני של חיה לוריא, שנולד בשנת תקע״ו (1815 או 1816) אחרי מות אביו ונקרא בשמו גד־אשר לוין־רוקח (או גודיע, כפי שנקרא בפי העם). הוא נתן דעתו, כדוגמת דודו וולף לוין, להקנות לבני הנוער שב־עירו עיסוק יצרני. אלא שדודו שאף להשיג זאת על־ידי עבודה חקלאית וגד־אשר לוין נהג לפי העקרון: "לעולם ילמד אדם את בנו אומנות". שניהם התכוונו להגשים בתחומה של פינסק בימים ההם באמצעיהם הם את הרעיונות של החברות "יק״א" ו"אורט". בנעוריו למד גד־אשר לוין מלבד תלמוד ונושאי כליו גם "מורה נבוכים" ו"יד החזקה" של הרמב״ם, "הכוזרי" לר׳ יהודה הלוי וכדומה. לראשונה היה שותף לבני משפחתו בעסקי יער ואניות קיטור. סבורים שירש משאול קארלינר סבו הן מאפיו והן מנכסיו. מטעמים אישיים, שמקורם בהשקפותיו ובתכונותיו, נפרד מבני משפחתו והוסיף לנהל את עסקיו לבדו לפי שיטות חדשות. בבעלותו היו אניות הקיטור "פינה" ו"ניימאן", ששטו בין פינסק וקרמנצ׳וג וערים אחרות (1868). את ה"אני מאמין" שלו בחיים העמיד על שני עיקרים: הוא הדגיש — להלכה ולמעשה — את המוסר שבתורת היהדות, את המאור שבה, ונמנע מקיום המצוות בבחינת "מצוות אנשים מלומדה", אף כי שומר מצוות היה. הביקורת הזאת על דרכי האמונה ועל אפיו של המאמין גרמה לחיכוכים רבים בפרט בינו לבין בני משפחתו. הוא ברח מן הכבוד ושנא את החנפים. בודד ועקשני עמד על דעתו, ובצדק נאמר עליו, כי אלמלא היה עשיר ונדבן היו גוזרים עליו חרם או מלקות. כי "יוצא דופן" היה האיש. העיקר השני בהשקפותיו היה הכלל: "גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים". הוא התנגד לתמוך באנשים היכולים להתפרנס מיגיע כפיהם, כי "החי נושא את עצמו". משום כך היתה עזרתו לזולת עזרה קונסטרוקטיבית ולא עזרה פילאנתרופית. בשנות השישים של המאה שעברה הכריז באזני בני קהילתו, כי כל הרוצה ללמד את בנו אומנות יפנה אליו והוא ישא בהוצאות הלימודים. מאחר ש"בעל־מלאכה" נחשב בימים ההם בעיני העם לאיש נחות דרגא לא נענו להצעתו האדיבה אף העניים שבאוכלו־סייה. לשם הגשמת רעיונו גייס ילדים יתומים, ביחוד מהרובע של העיר "ליניטשצ׳ס", בו התגוררו ענייי העיר, ומדי שנה היה מוסר שלושים עד שלושים וחמישה מהם לידיהם של חייטים, סנדלרים, נגרים, שענים וכדומה. הוא היה עורך חוזה בכתב עם בעלי־המלאכה, בו נקבעה תקופת ההכשרה, פרטי הכלכלה, ותנאי העבודה, והיה משלם מכספו עבור כל נער, הכל לפי המקצוע ולימודו, בתנאי שילמד במשך שלוש שנים את המקצוע על בוריו ויאכל על שולחנו של האומן — המורה[61]. הוא עצמו השגיח לבל יהיו הילדים המתלמדים משרתים בבתי מלמדיהם אלא שוליות. כן דאג להשכלתם היהודית, ול"מלמ־דים" שילמדום תורה. מקום הלימודים היה בית־הכנסת שעל שם דודתו־חותנתו דינה — "דינה׳לעס שולכען". מדי שבת היה גד־אשר לוין בא לבית כנסת זה ובוחן את אשר למדו הנערים "שלו" מפי רבם והיה נוהג לשאול כל נער ונער על כל אשר התרחש בעולמו במשך השבוע. כן היה מברר, אם מקפידים החניכים כראוי על קיום המצוות. להלבשתם דאג מכספו ותפר לכולם לבוש אחיד: בגדי חול ושבת, קיץ וחורף. עד ראייה מספר, כי מדי שבת היו הנערים "שלו" עוברים בסך לבושי בגד אחיד בחוצות העיר — גדוד שלם — בדרכם לבית־הכנסת. גדוד נערים זה נקרא בפי העם בשם: "הגדוד של גודיע" ("גודיעס פאָלק"). אין צורך לומר כמה דאג לנערים בימי מחלתם. הוא לבדו נשא על שכמו תפקידים, שמבצעת חברה שלמה. בגמר הלימודים היה נותן לכל נער כסף לסידוריו הראשונים בדרכו לעצמאות או להמשך לימודיו במקצועו. ואלה דברי הכתב של הימים ההם: "ובזה אספרה את טובת לב הגביר... גד אשר לעווין נ״י, אשר הקדיש את רוב עתותיו לפקח על הנערים עניים... אשר מהם לא תצא תורה, מהליכתם

57. קרמן, שם, עמ׳ 3. אותו עד ראייה מספר, כי הרב של קארלין, מתוך הערכה למעשי הצדקה של חיה לוריא, כיבד אותה, לאחר שבירך, בקביעת המזוזה בשער בית הכנסת החדש שנבנה. הנ״ל, שם, עמ׳ 10. קרמן אינו נוקב בשמו של הרב.

58. המליץ, 1863, גל׳ 20, עמ׳ 312—313. שם, 1868, גל׳ 5, עמ׳ 35—36. הכתבים לא תמיד הקפידו על ציון בית התלמוד־תורה — של פינסק או של קארלין — בדבריהם על תרומותיה של חיה לוריא לטובת שני מוסדות אלה. העדר פרט זה מקשה לזהותם. ראה לעיל המקורות בהע׳ 54.

59. אגרות סופרים... ממשפחת איגר סופר... סימן נ״ד, עמ׳ 70, ויען 1933.

60. המגיד, 1880, גל׳ 35, עמ׳ 300—301. כאן נקרא השע, כדוגמת אחיו גד־אשר, בשם: לעווין, ולא: רוקח.

61. המליץ, 1880, גל׳ 14, עמ׳ 277—278.

לבית הת"ת [התלמוד־תורה] לא תצמח פרי... כי לא יאבו ללמוד".

כך גידל מאתיים וארבעה־עשר בעלי מקצוע מבין בני עירו. ארבעים מהם שלח לרוסיה להשתלמות, חלק מחני־כיו עברו לגור בערים אחרות והשאר נשארו בפינסק, ביניהם נערים שהמשיכו לימודיהם בבית ספר תיכון[62]. יש אומרים כי בדרום אפריקה היתה קיימת עשרות בשנים אגודה בשם "הגדוד של גודיע". חבריה היו חניכי גד־אשר לוין שהגרו לשם. כדאגתו ללימוד מקצוע ולהשכלה יהודית כך תמך בהשכלה כללית. הוא היה משלם מכספו את שכר הלימוד בבית הספר הריאלי בפינסק בעד נערים שקצרה ידם מלשלם. הוא עשה זאת בתקופה שהיהודים בפינסק התנגדו ללימוד בבתי הספר בכלל ושל הגויים בפרט. תמיכתו זו מעידה על השקפו־תיו בנוגע לחינוך והשכלה. באותה שעה תמך גם במוסדות ה"תלמוד תורה" ותלמידיהם. גם למבוגר עזר, אולם לא על־ידי מתן נדבות אלא רק על־ידי עזרה פרודוקטיבית. ל"בעל־עגלה" עני היה קונה סוס, לחנוונים עניים היה עוזר בהלוואות לקנות סחורה. לפי הסדר מיוחד היו בעלי חנויות מכולת נותנים בהקפה ל"בעלי־עגלות" מזון בימי החורף בתנאי שישלמו בימי הקיץ, כשפרנסתם מצויה, וגד־אשר היה ערב לחובות אלה[63]. לזכר אשתו ריקל, בת דינה דודתו, אותה נשא לאשה בגיל שבע־עשרה, ושנהרגה בגרמניה בתאונת רכבת תרם חמישה־עשר אלף רובל לרכישת בגדי חורף מדי שנה בחול המועד סוכות לזקנים וחולים. כשם שהיה מבודד בין בני משפחתו כן פעל כיחיד בציבור. דרכו היתה מתן בסתר, שלא ייוודע בקהל. לפני מותו חילק גד־אשר לוין סכומי כסף למוסדות של צדקה ולעניים שבקרב משפחתו. בית אחד ציווה אחריו לזקנים עניים. "הוא היה האב ליתומים ללמדם מלאכה והדריכם כל ימיו כאב את בנו יחידו. ממנו נשאר לנו בית חומה מחסה לזקנים".

במשך שנים רבות היו יוצאי חלציו נוהגים לחלק ביום פטירתו מדמי הירושה בגדים לעניים וחולים. צוואתו משקפת את אישיותו ודעותיו. הוא נפטר ביום כ"ב בכסלו תרל"ח/1877. אנו קוראים בכתבה מפינסק במלאות שנתיים לפטירתו. "ביום 22 כסלו [יום פטירתו של גודיע], אם ידרוך איש מפתן בית התפילה... שבעירנו, תפגשוהו עיניו הודעות... היום... חלוקת בגדים לחולים ועניים בבית... לזכרון המנוח ר' גד־אשר רוקח ז"ל ובתו... ערך השמלות... אשר יחולקו ביום זה יעלו לסכום ארבע מאות רו"כ... [הוא] לא לבש גאות, רבים מבני דלת העם הגידו לפניו צרתם ושפכו לפניו מרי שיחם... והמציא ישע ועזר לאנשים רבים... חנף ודברי חלקות תעבה נפשו... ובזה העלה עליו חרון אפם של האנשים הצבועים... הודות לאל לא אלמן עירנו מנדיבים. אשר בדרך צדקות יהלכו... בעתות האל... אספו נדבות... ויקנו לחם לרעבים ויורידו מן המחיר בעד כל ככר לחם... ובכל יום שני וחמישי ישב איש אחד והוא יחלק פתקאות... לכל איש, אשר ישלם לו המחיר [המוזל]... לערך שמונה מאות פתקאות חלקו מדי שבוע [הכוונה לנדיבים בכלל]... מעת אשר הלך גד אשר למנוחות עזב בני עניים ויתומים לאנחות. כי עתה נתבטל מפעלו המרומם ולא ינתנו נערים עניים... לאמנים ללמדם אומנות..."[64]. כתב אחר מפינסק (חתום: יה"ל) כותב חדשים אחדים לאחר פטירת גד־אשר: "...מה נעלות ונפלאות הן הצדקות, אשר יעשו גבירי עירנו רודפי צדק ונדיבי לב"[65]. הוא מפרט ומהלל כל אשר בנו "נדיבי לב": בנייני תלמוד תורה, בתי חולים, מושב זקנים, "ויכלכלו הגבירים את שיבתם של הזקנים". אולם הכתב מתאונן שלאחר הכל אין בית ללימוד מלאכה.

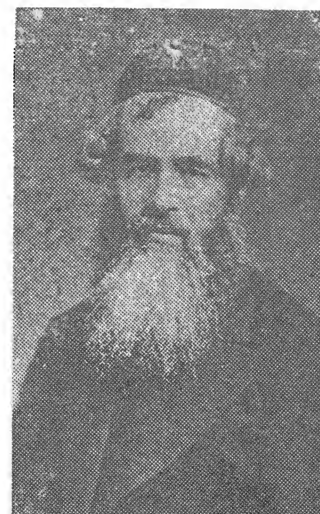
יהודי פינסק לא שכחו את גודיע. במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו פורסם בקובץ "פינסקער שטאדט לוח" (ווילנא 1903/4) מאמר לזכרו. במלאת חמישים שנה לפטירתו הת־אספו מטובי העיר בביתו, שבתוכו שיכנו יתומים בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, וערכו אזכרה לו ולפער־לותיו. זקני הדור, שעדיין זכרו אותו, העלו זכרונות על המצב הסוציאלי, הכלכלי והתרבותי בימיו, על השקפותיו ומאמציו לשיפורו של מצב זה ועל התמורות שחלו בעיר מיום מותו. כיצד נוצר פרולטאריון תעשייתי ופינסק היתה לעיר עמלים[66].

משפחת האלפרן

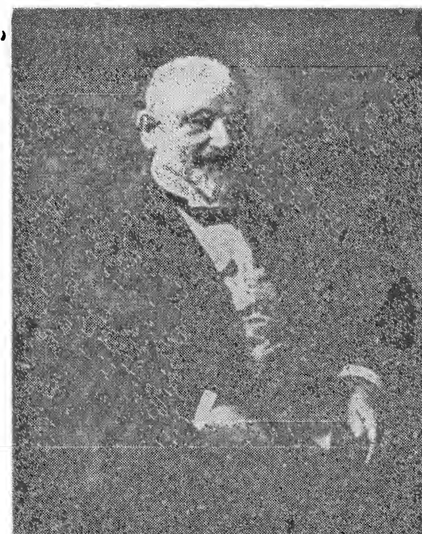
בין הגורמים ליצירת תנאי עבודה לבני פינסק היו שני חתניו של גד־אשר לוין (בנים לא היו לו). האחד יוסף האלפרן (בעל ביילה בתו). הוא רכש והרחיב בשנת 1897 את בית החרושת לגפרורים, אשר היה מקור פרנסה למאות משפחות בפינסק. 400—500 פועלים עבדו בו, 80 עד 90 אחוז מהם היו יהודים. לאחר בית החרושת של לוריא היה בית חרושת זה השני בגדלו בפינסק ואחד הגדולים ברוסיה. תוצרתו הגיעה לדרום רוסיה, לקאבקאז ולערים שעל־יד הים הכספי. כדוגמת בית החרושת של לוריא שררה גם כאן אווירה יהודית. בין הפועלים — שומרי מסורת וחברי ה"בונד", שהגרו בימי הרבולוציה (1905) לאמריקה והיו בין המייסדים והפעילים בארגון הידוע "פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג" בניו־

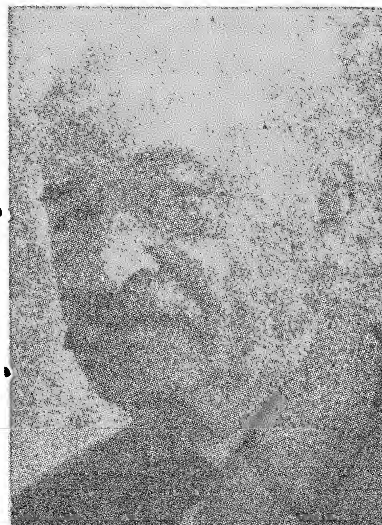
62. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 35—36. קרמן, שם, עמ' 58.
63. הצפירה, 1877, גל' 47, עמ' 373.

64. שם, 1879, עמ' 387—388.
65. שם, 1878, עמ' 45—46.
66. פרטים עליו ראה: גד־אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 41—49, ווילנא. ז. רבינוביץ, ר' גד־אשר לוין מפינסק, העבר, י"ד, עמ' 185—190, תל אביב תשכ"ז. טויזנט יאר פינסק, לפי המפתח. הצפירה, 1877, עמ' 373. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 35—36. שם, 1880, גל' 14, עמ' 277—278. יאנסון, שם, עמ' 72—73. ר"י, 1879, גל' 6, עמ' 188—189. הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. כתבה זו מכילה פרטים חשובים על גד־אשר, אותו מכנה הכתב בשם המשפחה: רוקח.

מאיר בן משה־יצחק לוין (1818—1890)

גד־אשר לוין (1815/16—1877)
בנה השני של חיה לוריא

יוסף האלפרן (מת בווינה 1919 בערך)

גיאורג האלפרן (1878—1962)

בית גד־אשר לוין ויוסף האלפרן, אשר תרם בני האלפרן להקמת
בית יתומים (פינסק 1921)

ברנרד (בני) האלפרן (נספה בגטו וארשה)

יורק, ובין הפקידים — חברי התנועה הציונית. בעבודתו של יוסף האלפרן לטובת הכלל היתה דאגתו נתונה למוסדות הסוציאליים. הוא עמד בראש בית החולים בפינסק כל השנים. לבית חולים זה היו עניי העיר מתקבלים לריפוי חינם. יוסף האלפרן חיפש תמיד מקורות לקיומו בנצלו את מצבו החברתי והשפעתו האישית. בשנת 1880, שנת משבר קשה למוסד זה, הצליח לעורר את רצון הקהל לתרום לטובתו בשעת העלייה לתורה ובית החולים הוסיף להתקיים. יחד עם בני משפחת לוריא עמד בראש החברה "סומך נופלים" בקארלין לעזרת אנשים שירדו מנכסיהם והיו זקוקים לתמיכה כספית לשם ניהול עסקיהם. כמו כן היה בין מנהלי מושב הזקנים בקארלין, שהקימה חיה לוריא. מאידך הוא היה מתנגד חריף ל"בית הספר היהודי לבנות" ול"בית הספר המקצועי היהודי לנערים" בגלל המגמה הלאומית שבהם, ומטעם זה סירב לתמוך בשיפור בית הכנסת הגדול אם כי היה גבאי בית כנסת זה[67].

חתנו השני של גד־אשר לוין היה שמואל רבינוביץ, מבעלי בית החרושת לנרות בקארלין, בו עבדו 120 פועלים, רובם ככולם יהודים. אליו ואל יוסף האלפרן פנו עסקני פינסק בבקשה לייסד חברה ללימוד יתומים וילדי עניים מלאכה, כרצון חותנם גודיע. הם כותבים: "מאז אשר הלך [גד־אשר לוין] למנוחות, עזב בני עניים ויתומים לאנחות... נתבטל מפעלו המרומם ולא ינתנו עוד נערים עניים... לאומנים... זאת נוכל לדרוש מחתנו... המרומם מו"ה שמואל ראבינאוויץ וביותר מאת חתנו השני... נדיב הלב... יוסף היילפערין, אשר בעקבות חותנו ילך... לקבוץ כסף... למסור נערים עניים ויתומים לבעלי מלאכות"[68].

יורשו של יוסף האלפרן (הוא מת ב־1919, בווינה) היה בנו בני (ברנארד). בגמר מלחמת העולם הראשונה הפעיל את בית החרושת, ולאחר שעלה באש (1923) בנה אותו האלפרן מחדש. 15% מהאוכלוסייה היהודית של העיר עבדו בבית חרושת זה. בלחץ הממשלה האנטישמית הפולנית אנוס היה בני האלפרן למכור את בית החרושת לטראסט השבדי. למעשה הולאם בית החרושת בידי הממשלה (1925). הקיץ הקץ על בית חרושת יהודי רב ממדים, אחד הגדולים בענף זה ברוסיה, אשר הוקם והופעל על ידי יהודים והועבר מאונס לידים זרות. מספרים, כי בשעה שהבעלים החדשים, הנוצרים, דרשו מבני האלפרן, בתוקף היותו עדיין מנהל בית החרושת, שיפטר בהדרגה את הפועלים היהודים, השיב להם, כי גזר הפיטורין יש להטיל לראשונה עליו. דבר זה אסור היה לפי תנאי מכירת בית החרושת לבעלים החדשים. מלבד התרומות, אשר היה תורם לטובת מוסדות שונים בפינסק, במיוחד לבית היתומים, חברת "אז"ע", וחברת "גמילת חסד" (1928) היה בני האלפרן עוסק במצוות שהזמן גרמן. לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיעו לפינסק פליטים ורבים מיהודי פינסק עצמה חזרו לבתיהם ללא מקור פרנסה. מטעם "ועד הצירים היהודים שעל־יד הסיים הפולני" הוקמה בפינסק ועדה לעזרת הפליטים האלה. בראש ועדה זו עמד בני האלפרן. בשנת 1924 הוא היה בין מייסדי הבאנק היהודי למסחר ותעשייה בפינסק וכיהן בתור יושב־ראש של המועצה המפקחת על הבאנק הזה. את בית המגורים של יוסף האלפרן, מעזבונו של גד־אשר לוין, מסר בני האלפרן לטובת בית היתומים, אשר הקימו יהודי פינסק לאחר מלחמת העולם הראשונה והפוגרום של קלגסי בולאק באלאכוביץ. בני האלפרן, כמוהו כאביו, לא הצטרף להסתדרות הציונית. בסוף ימיו ישב בווארשה. כאן נספה יחד עם אשתו (סוניה, בת ישעיהו ברלין מריגה) בגטו. לא השאיר בנים[69].

בנו השני של יוסף האלפרן, גיאורג (גד, נולד בפינסק חדשים אחדים לאחר פטירת סבו גד־אשר לוין ונקרא על שמו) הצטרף לתנועה הציונית ועמד בראש מוסדותיה בשטח הכלכלי עשרות בשנים. הוא היה אחד המנהלים של "אוצר התיישבות היהודים" (קולוניאלבאנק), יחד עם בן עירו יצחק־אשר ניידיץ היה בין מייסדי קרן היסוד, נבחר בקונגרס ה־12 בשנת 1921 כחבר המועצה הכלכלית והמשקית של ההסתדרות הציונית, היה חבר הדירקטוריון הראשון של קרן היסוד וחבר ועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית. בירושלים יסד את חברת הביטוח הגדולה "מגדל". בקונגרס החמישי היה חבר ה"פראקציה הדמוקראטית" של וייצמן ומוצקין, ומאז נשאר מתומכיו הנאמנים של וייצמן ומיועציו בעניינים כלכליים של ההסתדרות הציונית. בשעה שבית החרושת לגפרורים בפינסק עמד להימכר לידי נכרים התנה שני תנאים: שהפועלים היהודים יוסיפו לעבוד בבית החרושת וכי אסור לבעלי בית־החרושת החדשים לפגוע בדרכי התחרות בבית־החרושת לגפרורים "נור", אשר הקים גרשון וייצמן ב־1924 בעכו. הוא רגיל היה בזמן פגישתו עם פינסקאי לומר: "אנא, אַל תקרא לי ג'ורג', קרא לי גודיע", כשם סבו בפינסק. גיאורג האלפרן מת בשנת 1962 בירושלים. בתו לאה בן דור, עיתונאית, גרה בירושלים. היינריך, בן שלישי, גר בברלין.

להשלמה יש לציין, כי ליוסף האלפרן היו ארבע בנות. האחת היתה אשתו השנייה של קארל בובר, אביו של מארטין בובר[70], הבת השנייה היתה נשואה לאחד מבני משפחת נתנזון מלבוב (גאליציה), השלישית גרה בגרמניה, והרביעית גרה בוורשה.

---

67. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 12, 16, 17. המליץ, 1880, גל' 17, עמ' 343. שם, 1891, גל' 83, עמ' 2. בכתבה משנת 1880 אנו קוראים, כי ביוזמת י. האלפרן הוזל מחיר תפוחי־אדמה תוך שימוש בכספי ה"קורובקה". ר"י, 1880, גל' 12, עמ' 455. טויזנט יאר פינסק, לפי מפתח השמות: האלפערן יוסף. עליכם שלום, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 107, ותרס"ד, עמ' 80. Пинский Листок (להלן: פ"ל), גל' 7, עמ' 3; גל' 8, עמ' 2; גל' 9, עמ' 2—3 וגל' 23, עמ' 1. ב. מ. אפשטין, קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו, 1938, גל' 9, (20), עמ' 2, פינסק.

68. הצפירה, 1879, עמ' 387—388. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. אחר השרפה הגדולה, אשר פקדה את פינסק בשנת 1901, תרם יוסף האלפרן לטובת נפגעי השרפה 400 רובל. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

69. טויזנט יאר פינסק, לפי המפתח: האלפערן בערנארד, ומפי פריידמן, ג'נבה. ליסטע פון די איינגעפלאסענע נדבות לטובת דעם "גמילת חסד" אין פינסק פארן 1928 יאר, דו"ח ועד החברה, עלון.

70. מפי פרופסור גרשם שלום ומפי מרים גלבסקי בחיפה, נינתו של יוסף האלפרן.

משפחת לוריא

ממשיך "שושלת" לוריא בפינסק היה משה לוריא (1824—1906), בנה הבכור של חיה לוריא מנישואיה עם בעלה השני אהרן לוריא ("אורעלע פינסקער"). הוא הלך בדרכי אמו, הן בנוגע לפיתוחה הכלכלי של העיר והן בדאגתו למוסדות של צדקה, והיה אחד האישים החשובים ביותר בתולדותיה של פינסק. הוא האיש, אשר פיתח את המסחר בעיר והקים אחר כך את התעשייה בה, לאחר שהנהיג את דרכי הטכניקה של מערב אירופה. הוא היה ממפעילי אניות הקיטור בין פינסק לדרום רוסיה. על־ידי כך סייע לפיתוחה של פינסק כדרך שעשתה אמו, שהקימה בפינסק נמל פנימי ותעבורה בין הדרום למערב (החברה "האחים [משה ודוד] לוריא ושותפיהם"). סלילת פסי הרכבת דרך פינסק בשנות ה־80 של המאה ה־19 הפחיתה את ערכה של העיר בתור עיר הנמל ופגעה קשה במסחר שלה. אז הקים בה משה לוריא תעשייה ענפה ועשירה. בשנת 1862 היה משה לוריא יחד עם אמו, בנו אהרן ובני משפחתו בין החותמים על העצומה של סוחרי פינסק אל שר הפלך מינסק "בדבר מסילת ברזל בין פינסק וביאלעסטאָק" [71]. ואלה המפעלים אשר הקים: בשנת 1865 בנה טחנת קמח, אשר הופעלה בשנת 1872 על־ידי מכונת קיטור, שהביא מגרמניה; בית־בד לייצור שומנים, שאף הוא הופעל על־ידי מכונת קיטור; בשנים 1879/80 הוא הקים בית חרושת גדול למסמרי עץ, ראשון מסוג זה ברוסיה; בית חרושת לייצור קופסאות עץ לסיכת גלגלי עגלות (1881 בערך); בנה יחד עם שניים מבניו (בשנת 1890) מנסרה גדולה ובית חרושת (בשנת 1898/99) לייצור לבידים גדולים לבניין ולרהיטים. הקמת כל המפעלים האלה פיתחה פרולטאריון תעשייתי יהודי. פחת ערכה של פינסק בתור עיר הנמל והיא היתה לעיר העמל [72]. במפעלים שלו השכין משה לוריא יחד עם בניו ופקידיו הבכירים אווירה יהודית מסורתית, בהתאם להווי היהודי בעירו. בזמן קבלת פקידים לבית החרושת שלו היה מעדיף תלמידי התלמוד תורה. מתוך גאווה והכרה לאומית קרא את אחת אניות הקיטור שלו בשם "מונטיפיורי". יחידים היו בתי חרושת בתחום המושב בימים ההם, שהצטיינו באווירה יהודית ובקיום מנהגי ישראל כדוגמת בתי החרושת של משה לוריא בפינסק וכבית החרושת לגפרורים של קרוב משפחתו יוסף האלפרן, שתואר לעיל. בצדק נאמר, כי אלה היו בתי חרושת יהודיים ממש ולא רק בבעלותם של יהודים בלבד. בערב שבת וערב חג היו הפועלים מפסיקים את עבודתם בבתי החרושת שעה אחת לפני הדלקת הנרות. שתי צפירות ממושכות שיצאו מבית החרושת לוריא היו מבשרות את בוא השבת: האחת לציון מועד סגירת החנויות. השנייה, בערך חצי שעה אחר הראשונה, לאות, כי הגיע הזמן לברך על הנרות. לא פינסק בלבד, אלא כל היישובים שמסביב, מעבר לאגמים והנהרות, לפי דבריהם של עדים, שמעו את הצפירות וקידשו את השבת.

בתי החרושת של לוריא היו שובתים בשבתות ובחגים ורגל יהודי לא דרכה בהם בימים אלה. בבית החרושת סודר בית כנסת, בו היו מתפללים, בפרט ב"ימים הנוראים", בצוותא, מנהל בית החרושת והפועל הפשוט. "מניין" ל"ימים נוראים" היה קיים גם בבית החרושת לגפרורים של האלפרן. הפועלים בבית החרושת של לוריא, שהיו באים לעבודה למשמרת הראשונה לפני הנץ החמה, היו מפסיקים את עבודתם ופונים לעבודת הבורא. לשם כך תיקנו במיוחד בסידור העבודה הפסקה קטנה. אל אולם בית הכנסת הכניסו ארון קודש וספר תורה. הפועלים, אשר עבדו במוצאי שבת, נוהגים היו לבוא כשהם לבושים עדיין בבגדי שבת שלהם. אחד הפועלים היה מבדיל "בין קודש לחול" ורק אז, כדברי עד נאמן, היו הפועלים מסירים את בגדי שבת מעליהם ולובשים בגדי עבודה. בפרוס הפסח היו פועלי בית החרושת ללבידים מקבלים לוחות עץ לכיסוי שולחנותיהם לשם הכשרתם לחג המצות. בשנים כתיקונן היו הפועלים מקבלים מצות חינם. היחס הליבראלי הזה בין בעלי בית החרושת משפחת לוריא ובין הפועלים היה קיים כל הימים. יותר מחמישים שנה לאחר מכן, כבר בימי שלטון פולין, קובע תעמלן סובייטי, כדברי מנהל בית החרושת יעקב אליאסברג, כי "בבית החרושת של לוריא לא כדאי להשקיע אף לא פרוטה אחת, הואיל והיחסים המשפחתיים והפאטריארכליים בין הפועלים ובין ההנהלה אינם משאירים כל פתח לחדירה לתוכו". באזור בתי החרושת האלה, של לוריא והאלפרן, במערבה של העיר, עמד בית כנסת, שהיה מכונה "מאנאסטירשצ'ינער שולכען", בו היו רוב המתפללים, רובם ככולם, פועלי בתי החרושת. לאחר עבודה משותפת על יד סדן העבודה בילו רבים מהם כאן בצוותא את השעות הפנויות בימי שבת ומועד ואף בערבים בימי חול. על יד בית הכנסת הזה גר דיין (הרב הינדין), ששימש מורה הוראה לפועלים, אליו היו פונים בענייני הלכה, ליישוב ענייני ממונות שביניהם ואף לשמוע מפיו דברי תורה, דף גמרא או פרק ב"עין יעקב". משה לוריא חינך את בניו מתוך שילוב לימודי קודש ולימודי חול, מפי מורים פרטיים, כפי שמעידים אהרן בנו במכתבו אל יל"ג מיום י"ט באייר תרכ"ג שהובא להלן, ונכדו פאול בן ליאופולד לוריא, בחוברת המוקדשה לזכר אביו.[73] בניו של משה לוריא, ליאופולד ואלכסנדר, למדו באוניברסיטאות בגרמניה, כשגירסא דינקותא, שלמדו בפינסק, לא נשכחה מזכרונם. שילוב זה עשוי לאפיין את החינוך של חלק גדול מבין יהודי "מדינת ליטא" בימים ההם. ואף משורר דור ההשכלה יל"ג כותב אל תלמידו מימי מגוריו בפינסק, אהרן לוריא, מתוך כבוד למשה לוריא, כפי שהובא להלן.

בשדה הפילאנתרופיה דאג משה לוריא כל ימיו להחזקת המוסדות, אשר הקימה אמו: תלמוד תורה, בית החולים ומושב זקנים בקארלין. הנהלת מוסדות אלה היתה בידי בני משפחת לוריא, והמסורת המשפחתית לתמוך בהם היתה קיימת עד הדור האחרון, מתוך רגשי כבוד למייסדת ולצאצאיה. ב"חיה'לס

71. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. ראה להלן.
72. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 10. טויזנט יאר פינסק, משה לוריא לפי המפתח. יאנסון, שם, עמ' 3, 72, 83, 154.
73. Paul Lourié, Leopold Lourié... in Commemoration, 1959.

מרים־לאה לוריא (אשתו של משה לוריא)
(? —1911)

מדליה לזכר 60 שנה לנישואין של
משה ומרים־לאה לוריא (פינסק 1900)

משה לוריא
(1824—1906)

משה לוריא ובני משפחתו (פינסק 1900)

שולכען" היו מתפללים בני משפחת לוריא הענפה, ותומכים בהחזקתו. יחד עם שאר צאצאי חיה לוריא יסד משה לוריא את החברה "גמילות חסדים" בקארלין (1872)[74] ומסר דירה שבבית אמם לרשות חברה, אשר הקימה כאן בית ספר למלאכה, שהיה מיועד בעיקר לעניי העיר (1885, 1888), ואף "הרים תרומה" והשתתף בניהול התלמוד־תורה של פינסק[75]. כאשר חגג משה לוריא את יום חתונת הזהב שלו תרם למוסדות, שהקימה אמו, אלף רובל (1890), ובמלאות שישים שנה לנישו־איו (1900) תרם עשרת אלפים רובל לבניין חדש לתלמוד תורה בקארלין במקום הבניין הישן, אשר בנתה אמו. בשנת 1903 השתתף בתיקוני בית החולים בפניסק. הוא היה לעזר החברה "סומך נופלים", אשר יסדה אשתו מרים־לאה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין (בערך 1875). חברה זו היתה בהנהלת נשי משפחת לוריא: מרים־לאה, אשת משה לוריא, רושקה, אשת דוד לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן[76]. בימי הרעב, אשר פקד את פינסק בשנת 1887, נדב משה לוריא יחד עם דוד אחיו מדי שבוע שישים פוד קמח דגן, תוצרת הטחנה שלהם, ובשנת 1891 קיבל על עצמו לטחון חמשת אלפים פוד קמח שיפון חינם לעניי העיר. לאחר השרפה הגדולה, שפרצה בפינסק בשנת 1901, תרם משה לוריא 800 רובל. מאידך מתאונן אחד הכתבים בימים ההם: "בעיר פינסק נשרפו 330 בתים, כמעט כלם של יהודים, שהיו אמידים ונעשו עתה לעניים. ...הגבירים קמצו בעזרתם, והנשרפים נזקקים לעזרה מן החוץ". בנו אהרן לוריא תרם לטובת "הנשרפים" 300 רובל, נכדו גריגורי לוריא הרם 100 רובל, חתנו משה חיים אליאסברג תרם 400 רובל. לאחר הפוגרום בקישינוב (1903) לא נענה משה לוריא ביד רחבה לטובת הנפגעים, ייתכן משום שתרומה זו חרגה מהכלל "עניי עירך קודמים", שבו, כנראה, היה נוקט משה לוריא. כשנוסדה אגודת הספנים היהודים בפינסק (1890) תרם משה לוריא להקמתה. כתב הימים ההם (1880) מודיע: "אחריהם [אחר חיה לוריא, משה־יצחק וגד־אשר לוין]... לא רפו [בניהם]... מעשות צדקה אין מספר ומחזיקים הת"ת [התלמוד תורה] והבק"ח [והביקור חולים — בית חולים] ביתר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם". באותה שנה (1880) מודיע הכתב מפינסק בשבועון "רוסקי יבריי", כי לאחר מתן רשיון מטעם הממשלה ליהודי פינסק לייסד בתי יתומים לילדים עניים ליד בתי הספר בפינסק וקארלין, התחילה התרמה, "והידועים אצלנו הנדבנים האחים [משה ודוד] לוריא עומדים לנדב בנין לבית יתומים זה". עד ראייה (מרדכי קרמן) מתאר דיוקנו של יהודי אחד, שעל ידו הועברו דמי צדקה של לוריא: בכל יום חמישי בזמן תפילת מנחה היה מחלק אותו יהודי בבית־המדרש בשם משפחת לוריא, ומשה לוריא בראשם, מתן בסתר לנצרכים לבל תראה עין זר. לפי דבריו של אותו עד היו משה לוריא ואהרן בנו בין הקובעים בחירת "הרב מטעם" לעיר.

74. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.

75. המליץ, 1863, גל' 20, עמ' 312—313.

76. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 77, 80.

משה לוריא לא נמנה עם "חובבי ציון" ואף לא עם חברי ההסתדרות הציונית ולא תמך בהם מהונו כדרך שתמך במוס־דות עירו. רעיונותיו של הרצל לא מצאו הד בלבבו, אף־על־פי שבעירו קמה תנועה חזקה של "חובבי ציון" ושל הציונות. הדבר חרה מאוד לציונים שבעיר. עם זאת לא התנגד לתנועה הזאת ובדירתו קיימו הציונים בשנת 1899 מסיבת חנוכה בעלת אופי ציוני מובהק, בהשתתפות נושאי רעיון הציונות בעיר והלוחמים לה (שמשון רוזנבוים ואחרים). ללא ספק סייעו לכך חתנו של משה לוריא, משה־חיים אליאסברג, מוותיקי "חובבי ציון" שבעיר, וציר פינסק לקונגרס הציוני השני והשישי, ושני נכדיו גריגורי בן אהרן לוריא, ציר פינסק לקונגרס הראשון, ושאול בן אידל לוריא, אף הוא ציר הקונגרס הראשון. אולם משה לוריא היה חבר "חברת מפיצי השכלה"[77].

חלפו הימים, נשתנו הזמנים. עקב התנועות הסוציאליסטיות השונות שגרמו לתסיסות בקרב הפועלים בסוף המאה התשע־עשרה, התחילו בני משפחת לוריא לעזוב את העיר, כשם שעשו זאת לפניהם בני משפחת לוין מטעמים אחרים. את שינוי היחס למשפחת לוריא באותם הימים מאפיינת העובדה דלקמן, שמוסרת חיה וייצמן־ליכטנשטיין: "ר' ו. לוריא ואשתו [ביילה] גרו עשרות שנים באותו בית ובאותו רחוב. והיא היתה רגילה לצאת יום יום על הגזוזטרה ולהסתכל במתהווה ברחוב ולהעיר הערות — — כך היתה יושבת שנים על שנים ומטיפה מוסר לעוברי הרחוב על פגימות בחיצוניותם, והכל שומעים בקולה ביראת הכבוד, כיאה להתייחס ל'גבירה' כזאת. והנה באה שנת 1905, ומרת לוריא מוסיפה לשבת על הגזוזטרה ולהורות בהטפותיה. והנה עוברים בחור ובחורה. היא קוראת לבחורה ואומרת לה שאיננה מסורקת, ומדברת בקול רם ברחוב. הבחורה מביטה ישר בעיניה ועונה: 'זה לא ענינך שלך, ביילקה! אַל תתערבי בענינים לא שלך, אַת עלולה לקבל מכות בעד התערובתך'. מרת לוריא נכנסה הביתה חיוורת ובעיניה בהלה, ופנתה ואמרה לבעלה: 'זמננו עבר. שוב אין לנו מקום בפינסק'. ואמנם, לאחר זמן מועט יצאו מפינסק והשתקעו בויסבאדן ושם ישבו עד סוף ימיהם"[78].

אף משה לוריא עזב בסוף ימיו את פינסק עירו ועיר אבותיו ויצא לוויסבאדן. הוא נפטר שם בשנת 1906 ואשתו — בשנת 1911.

יורשי בית החרושת של משה לוריא היו שני בניו ליאופולד

77. ש. מ. רבינוביץ, שם, שם. המליץ, 1885, גל' 46, עמ' 740. שם, 1890, גל' 47, עמ' 2. שם, 1891, גל' 291, עמ' 3. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221. הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. הצפירה, 1900, גל' 76, עמ' 322. שם, 1901, גל' 104, עמ' 418. הדור, 1901, גל' 21, עמ' 8. המליץ, 1887, גל' 51, עמ' 532. ר"י, 1880, גל' 15, עמ' 575—576. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 13—16, ירושלים 1965. ח. וייצמן, מסה ומעש, עמ' 31, ירושלים תש"ט. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 77. קרמן, שם, עמ' 22, 48, 49, 50, 145 ואילך. דוחו"ת של "חברה מפיצי השכלה" — "אוטצ'וט" — של השנים 1865, 1869, 1871, 1872, 1873. Welt, 1899, גל' 49. עמ' 9.

78. חיה ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 79—80, תל אביב 1953. בשנת 1891 מתאונן הכתב מפינסק: "עינינו הרואות, כי רבים הגבירים בעירנו העתיקו מושבם לערים אחרות והכנסות הבית [מושב זקנים] נתמעטו". המליץ, 1891, גל' 83, עמ' 2.

(ליפא) ואלכסנדר לוריא. עוד בימי חייו של אביהם, כאמור לעיל, הם שיפרו והגדילו את מפעלו. בנו מנסרה ובית חרושת ללבידים. יחד עם בית החרושת ירשו ושמרו את "יהדותו" של בית החרושת: צורתו מבחוץ ותכנו מבפנים. פקידים ופועלים יהודים, אווירה יהודית ומנהגי ישראל שררו כאן כבימי אביהם. עד הדור האחרון היתה מצויה במשרד הראשי של בית החרושת רשימה של מוסדות צדקה אליהם היו נשלחות מדי שנה תרומות, בהתאם למסורת המשפחתית. מקום בראש היה, כמובן, למוסדות אשר הקימו או נתמכו במיוחד על ידי אבותיהם. תרומה של ליאופולד לוריא, לטובת הקופה "גמילות חסדים 1" הניחה את היסוד לקופה זו בשנת 1927. בתור סמל לבית החרושת, לדמותו הרוחנית, ראוי לשמש שומר בית החרושת, הידוע בשם "שמואל'קע דער שומר", שאף הוא עבר בירושה מימיו של משה לוריא לתקופת בניו. הוא היה אחת הדמויות הפופולאריות ביותר במפעל. עשרות בשנים שימש שומר על יד הכניסה לבתי החרושת הגדולים האלה והיה קובע למי מותר ולמי אסור להיכנס או לצאת. יהודי מהדור הישן היה, בעל זקן שירד לו על פי מידותיו, חבוש כובע חסידי אופייני, בעל מצחון, חסיד מחסידי הצדיק מליבשיי הסמוכה. בשעת מילוי תפקידו האחראי היה נוהג לעבור על פרשת השבוע, שניים מקרא ואחד תרגום, עם פירוש רש"י ודברי צדיקים (ראה תמונתו), ואף פעם לא קרתה לו תקלה כל שהיא במילוי תפקידיו. יהודים דוגמתו היו רבים בין הפועלים, ממלאים את המוטל עליהם ללא דופי (ראה התמונה: פועלי בית החרושת לוריא, 1934). בשנת 1889 עבר ליאופולד לוריא לגור בווינה, לאחר שנשא לאשה (את פאני) לבית לנדא מברודי, מצאצאי הגאון ר' יחזקאל לנדא בעל ה"נודע ביהודה" מברודי ופראג. הוא היה רגיל לבוא לפינסק, כי ההשגחה הטכנית על בתי החרושת היתה נתונה בידו. אף לאחר צאתו את פינסק לווינה לא שכח ליאופולד לוריא גירסא דינקותא שלו שלמד בפינסק. "בכל המתרחש בעולם" — כותב עליו בנו פאול בחוברת המוקדשה לזכרו — "הוא דן כיהודי. השקפת חיים יהודית הוריש לבניו אחריו... הוא היה בן תורה והיה הוגה בה בשעות הפנאי... עשות צדקה ירש מאבותיו" [79]. ליאופולד לוריא הכיר את ד"ר הרצל ונפגש אתו פעמים אחדות, אם כי לא היה ציוני פעיל, וד"ר הרצל פרסם בשנת 1898 בשבועון שלו Die Welt את מאמרו המוקדש לפינסק בשם: Eine jüdische Arbeiterstadt (חתום: Karliner), המכיל פרטים חשובים ביותר על מצבה ועל חייה הכלכליים של פינסק. בשנת 1904, כשזרם פליטי הפוגרומים הגיע מרוסיה לווינה, עמד ליאופולד לוריא בראש ועד ההצלה. הודות למאמציו מצאו פליטים רבים עבודה בווינה ולרבים אחרים עזר להמשיך בדרכם, לרוב לאמריקה [80].

בקרב משפחתו נועד לו מקום מיוחד. הוא חונן בכשרון למכניקה והתקין שיפורים במבנה מכונות ופעולותיהן. הוא פיתח מכונות חדשות והפעיל ישנות למטרות חדשות, כשהוא עצמו מעבד את התכניות לכל פרטיהן. המכונות, אשר הביא מחוץ לארץ ואשר פיתח בפינסק, היו לברכה לבני עירו וקנו להן שם בתעשייה ברוסיה ואף במערב אירופה. כשגמר חוק לימודיו בטכניון בקארלסרוהה שבגרמניה — בשנת 1881 — נסע לצרפת והשתלם בתורת ההנדסה למכונאות. כאן ראה לראשונה מכונת קילוף מיוחדת, בה התחילו להשתמש באותו זמן לייצור לבידים עדינים. בשעת נסיעתו בחזרה הביתה קנה מכונה זו בגרמניה, הביא אותה לפינסק והפעילה בבית החרושת של אביו לייצור קופסאות לסיכת גלגלי עגלות. כיוון שהמרכבה היתה באותו זמן כלי רכב מקובל מאוד ברוסיה זכו הקופסאות האלה לתפוצה רבה ובית החרושת היה מקור פרנסה רב ערך ליהודי פינסק. בשנת 1894 עלה על דעתו לייצר חלקים חזקים וקלי־משקל לקופסאות סיכה אלה על ידי הדבקת הלבידים שתי וערב בעזרת מכבש הידראולי לכבישת שמן, שהיה ברשות בית־הבד של אביו. הוא התקין במכבש זה לוחות מברזל יציקה, הניתנים לחימום, ובין חלקי המכבש נלחצו לוחות הלבידים. אז (1898) התחיל בייצור לוחות לבידים גדולים לבנייה ולרהיטים. תודות להמצאה זו של ליאופולד לוריא קמה בפינסק תעשייה חדשה, שהתפתחה במהרה ברחבי רוסיה, בכל מקום בו היה מצוי עץ האלמון ("אולחה"), כי מעץ זה ניתן היה לעשות לבידים לפי שיטתו. וכיוון שעץ זה גדל בפולסיה, בסביבות פינסק, בביצות רוקיטנה ובמקומות אחרים של תחום המושב, היתה תעשייה זו למחיה לאלפי יהודים, ובעיקר ליהודי פינסק עירו. בטכניון בחיפה נשמר לוח ברזל יציקה של אחד המכבשים הראשונים, אשר בנה ליאופולד לוריא. נוסף להמצאתו הזאת הכשיר את ניצול עץ האלמון, ה"אולחה", המצוי, כאמור, בסביבות פינסק והמחוזות הסמוכים, על ידי השימוש בדבק לח במקום הדבק היבש, שהיה מקובל בימים ההם, לשם חיבור לוחות העץ הזה. המצאה זו הקימה ענף מסוים בתעשיית הלבידים, אשר היה לברכה ליהודי פינסק והמקומות הסמוכים. תודות לשיפורים האלה היה אחד מאוצרות הטבע שבמקום מקור פרנסה ליהודי המקום. מספר הפועלים בבתי החרושת של החברה "ל. [ליאופולד] ואל. [אלכסנדר] לוריא", רובם ככולם יהודים, הגיע עד לשמונה מאות איש. ליאופולד לוריא נפטר בלונדון בשנת 1938 בגיל 79 [81].

אחריו ואחרי אחיו אלכסנדר לוריא, שמת לפניו (1924), ניהל את בית החרושת בנו הבכור פאול (שמואל, כעת בקנדה) עד כיבוש פינסק על ידי הבולשביקים והלאמת בית החרושת (1939). כדרך אבותיו נוהג היה אף הוא להפריש מדי שנה לפי רשימה שבידו תרומות למוסדות של צדקה בפינסק. כן עשה גם אחיו הצעיר ארתור (כעת בווינה). הבן השני אנטון (כעת בארצות הברית) פרסם, כאמור לעיל, ב"ייוו"א־בלעטער" את הצוואה של אבי חיה לוריא, "פרנס הדור" שאול קארלינר, בצירוף ניתוח על טהרת הדיוק ההיסטורי של הצוואה. מחקר זה מכיל פרטים חשובים מאוד למצבה

79. Paul Lourié, שם. ליסטע פון די איינגעפלאָסענע נדבות לטובת דעם "גמילות חסד" אין פינסק פאר 1928 יאר, דו"ח ועד החברה, עלון. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 222: "הב' (הבחור) ליפא בר' משה לוריא".

80. מפי פאול לוריא, בנו של ליאופולד בן משה לוריא.

81. טויזנט יאר פינסק, לפי מפתח השמות. Paul Lourié, שם. ראה לעיל, הע' 73. ידיעות, אשר מסר לי פאול לוריא בכתב על ליאופולד אביו.

אלכסנדר לוריא במאסר בימי הכיבוש הגרמני בפינסק (1916)

של פינסק בראשית המאה התשע־עשרה. הוא הוציא את המינוגראפיה Die Familie Lourié ובה פרטים גניאלוגיים לתולדות משפחה זו החל במאה הארבע־עשרה, כולל יחסה לפינסק, והדורות האחרונים שחיו ופעלו בתוכה. בתקציב ועד הקהילה, אשר קם בפינסק בין שתי מלחמות העולם, מופיעה תרומה מיוחדת של משפחת לוריא[82].

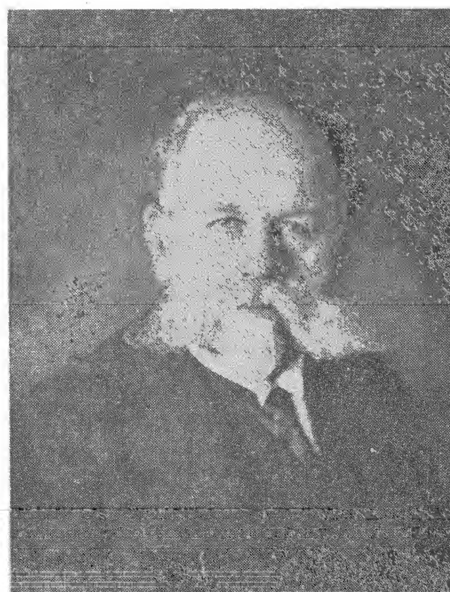
ד״ר אלכסנדר לוריא (1861—1924) היה הצעיר משמונת בניו ובנותיו של משה לוריא והיה ידוע ביותר בין תושבי העיר פינסק. הוא ייצג בעיני העם את ״לוריא״, שהיה בפינסק למושג. רוב בני המשפחה הזאת — אף אחיו של משה לוריא, שמואל ודוד וצאצאיהם — עזבו את פינסק עד ראשית המאה העשרים. אלכסנדר לוריא היה האחרון מצאצאי משפחה זו שנשאר קשור לפינסק עד פטירתו ב־1924. אף לאחר שליאופולד אחיו עבר לווינה (1889) הוסיף אלכסנדר לוריא במשך זמן מסוים לגור בפינסק, וגם אחרי שהעתיק אף הוא את מושבו לווינה היה בא תכופות לפינסק לרגל ענייני בתי החרושת. כל הגורמים האלה קירבו אותו לפינסק. בילדותו למד לימודי קודש וחול וכשגדל המשיך בלימודיו בגרמניה. הוא פנה למדעי הרוח ורכש באוני־ברסיטה בהיידלברג את התואר דוקטור לפילוסופיה. בשובו לפינסק יסד יחד עם ליאופולד אחיו את החברה ״האחים ל. ואל. לוריא״. הוא היה רגיל לתת הענקות שונות לפועלים לעת מצוא, וישלם ״להם בעד עבודתם בכסף מלא למען יכלכלו נפשות ביתם ברוח ולא בצמצום״ (ש. מ. רבינוביץ), אך נהג לפרקים ביד חזקה ובעקשנות. כשפרצה בחודש מארס 1905 שביתה בבית החרושת שלו, העמיס את הסחורה על הקרונות בעזרת המשטרה וקוזאקים. מתיחות שררה בתקופת השביתות (1905) בינו לבין הפועלים, חברי מפלגת ה״בונד״. כאמור, תלמיד מדעי הרוח היה. השכלתו הטביעה את חותמה עליו. על אף היותו עסוק בענייני בתי החרושת שלו בפינסק ובווינה קבע עתים לתורה. במשך שנים אחדות היה לומד תלמוד ופילוסופיה יהודית מפי המלומד והחוקר הנודע הרב ד״ר אהרן קמינקא בווינה. בפינסק שמר מסורת אבותיו. נוהג היה בשם עצמו ובשם ה״חברה״ לתמוך ביד רחבה במוסדות של צדקה, בפרט במוסדות אשר הקימה אם אביו חיה לוריא. לאחר השרפה הגדולה, שפרצה בפינסק בשנת 1901 עמד אלכסנדר לוריא יחד עם אהרן אחיו בראש ועדת ההצלה. כספי התורמים לטובת נפגעי השרפה בסך 7.000 רובל נשלחו לידיו של אלכסנדר לוריא. החברה לוריא תרמה 800 רובל. בשנת 1903 תרם אלף רובל לשיפור בניין בית החולים בפינסק. חליפת המכתבים בבית החורשת נוהלה יידיש, רוסית וגרמנית, הכל לפי לשון מקבל המכתב. את נאמנותו ליהודי פינסק הוכיח אלכסנדר לוריא בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר נכבשה בשנת 1915 על ידי הגרמנים. כידוע, היתה העת ההיא עת צרה: אויב חרב ורעב. ואף כי יכול היה לחזור למשפחתו לווינה, הצהיר לידידיו, כי לא יטוש את בני עירו במצוקתם. היה סבור, בצדק, כי תודות למעמדו, להשכלתו ולידיעת השפה יוכל להגן על זכויות תושבי עירו בפני הכובש הגרמני. ואמנם, נתמנה כיושב ראש ״ועד האזרחים״, זאת אומרת כראש העיר. כמיטב יכלתו עמד על משמרתו השכם והערב. אף הצליח בימי הרעב ששרר אז בגרמניה, בפרט בחלקי רוסיה הכבושה, להשיג אי־שם קרון חיטה לפסח לאפיית מצות, וכל יהודי קיבל פונט אחד מצות לחג. אולם נוכח, כי הכובש הגרמני עושה את ״ועד האזרחים״ לכלי שרת לביצוע תכניותיו ולניצול האוכלוסייה ורכושה לצרכיו. כשהיה לו האומץ להתנגד לדרישות הגרמנים — בין השאר לדרישתם למסור מבנות העיר לתרבות רעה — נאסר והובל בחוצות פינסק בלווית חיילים גרמנים וישב זמן מסוים במאסר. פעם שנייה לקחו אותו הגרמנים יחד עם עוד ארבעה אנשים מנכבדי העיר כבן תערובות (ראה התצלומים). היו זמנים והרשות להיכנס אל קצין העיר ניתנה רק לו ולחבר שני ב״ועד האזרחים״ מבין כל תושבי העיר. האוכלוסייה, אם כי ראתה את אזלת ידו למרות מאמציו, רטנה נגד ״ועד האזרחים״ ועל היושב־ראש שלו. מאוכזב מהמצב התפטר אלכסנדר לוריא מתפקידו ועזב את העיר בקיץ 1916 וחזר אל משפחתו לווינה. שלא כאחיו ליאופולד היה אלכסנדר לוריא מתנגד לתנועה הציונית. על כך הצטערו והתרעמו הציונים שבעיר, כגון, חיים וייצמן[83]. בימיו, בפרט בראשית המאה העשרים, ניתן היה

82. ראה הע׳ 52. פינסקער שטימע, 1934, גל׳ 38, עמ׳ 4.

83. הצפירה, 1901, גל׳ 104, עמ׳ 418 וגל׳ 113, עמ׳ 455. וייצמן, מסה ומעש, עמ׳ 31. הנ״ל, אגרות, ג׳, עמ׳ 279, ירושלים 1972.

ליאופולד ואלכסנדר לוריא בילדותם (1870 בערך)

ליאופולד בן משה לוריא (1859—1938)

בני תערובות של תושבי פינסק בימי הכיבוש הגרמני. השני מימין: אלכסנדר לוריא (1916)

להבחין בתחום בית החרושת, בדומה לבית החרושת לגפרורים של האלפרן, פועלים — שומרי מסורת או חברי המפלגה הסוציאליסטית "בונד", פקידים — נושאי רעיון הציונות לזרמיה השונים, ובעל הגות פילאנתרופית לצורותיה השונות — אלכסנדר לוריא[84]. לאחר שהצליח לבנות מחדש את בית החרושת שלו בגמר מלחמת העולם הראשונה הוא נפטר בשנת 1924. בתו פאולה שטרוים, שנולדה מנישואיו עם נתליה לבית ואהל מקינגסברג, חיה כעת בקנדה.

אהרן, בנו הבכור של משה לוריא, נמנה עם העסקנים החשובים, שהיו בפינסק בחצי השני של המאה ה־19 וראשית המאה ה־20. הוא הקים מוסדות סוציאליים, עמד בראש בתי חינוך ובריאות, היה מקורב לשררה ופעל לטובת בני עירו. מטיבו היה אדם תקיף, בעל רצון לשלטון יחיד, אולם מסור בכל מאודו למוסדות קהילתו. אם כי נהג מנהגי "גביר" היה מעורב עם הבריות, נענה לפונים אליו והיה ידוע בקהל בשם "אורע לוריא". הוא נולד בשנת 1841. נוסף לחינוכו המסורתי הוא למד מפי מורים שונים. כפי שהוא כותב אל יל"ג במכתבו מיום 19 באייר תרכ"ג (1863), שהובא להלן, לימד אותו המנהל של הגימנסיה הרוסית, נוצרי, "איש יודע לשונות שונות ומבין בכל מדע". הוא נשא לאשה את בייל'ה בת מאיר לוין, דודנו של אביו, שנזכר לעיל. בשנים 1860—1868 כתב אהרן לוריא קורספונדנציות מפינסק ב"ציון" הרוסי, ב"הכרמל" הווילנאי וב"רוסקי יבריי". ב־1851 נזדמן לפינסק המשורר יהודה־לייב גורדון ואהרן לוריא זכה להיות במשך 2—3 חדשים תלמידו. שניהם התיידדו וידידות זו נתקיימה ביניהם כל ימיהם. על כך מעידים מכתבי גורדון אליו (אל אבר"ם ראשי תיבות: אהרן בן רבי משה) משנת 1862 עד 1888, שנתפרסמו ב"אגרות יהודה ליב גארדאן" (ווארשא 1894). קטעים אחדים מתוך מכתבים אלה עשויים להדגים את יחסו של משורר תקופת ההשכלה אל אהרן לוריא. ביום כ' בשבט תרכ"ג (1863) כותב אליו גורדון: "...הנני חש להודיעך, כי אני הוא האיש, אשר אתה מבקש! אני ישבתי לפני שנים שתים־עשרה בעיר מגורך ואסתופף בבית הוריך הנכבדים; מפי לקחת לקח שנים שלושה ירחים. ועוד אזכרך — ילד רך וענג... ואנכי נבאתי אז לאביך הנכבד, כי תהיה לאיש משכיל וחכם, וכן היית. רואה אנכי את פני מכתבך הקטן הערוך בטוב טעם ודעת... כי באה חכמה בלבך והדעת מלאה את נפשך. ומאד מאד ינעם לי לראות, כי עוד צפנת זכרי בלבבך... וכן יקרת גם אתה בעיני. ואנכי אהבתיך... ותודיעני את כל הנעשה בך מיום לכתי מעמכם... השלום לאביך הנדיב היקר והנכבד ר' משה, ולאמך טובת שכל, אשת החיל... העוד חיה אמך הזקנה חיה [לוריא]? השלום לדודך רב תבונות ר' יוסף איטינגור [בעלה של גיטע אטינגר, אחות חורגת של משה לוריא]? ומה הערים, אשר אתה יושב בהנה, פינסק וקארלין — האם עלו במעלה ההשכלה לפנים אור [או] ירדו לאחור?... הגידה נא לי ג"כ, אם אתה הוא הכותב בעלי העתים לבני ישראל בשם א. לוריא?... מצפה אני בכליון עינים ליום יבאו דבריך אלי... אולי גם יש תחת ידך... תבניתך... ושלחת לי... תמונתך... אני, אני... אוהבך וידידך עד נצח נצחים יל"ג".

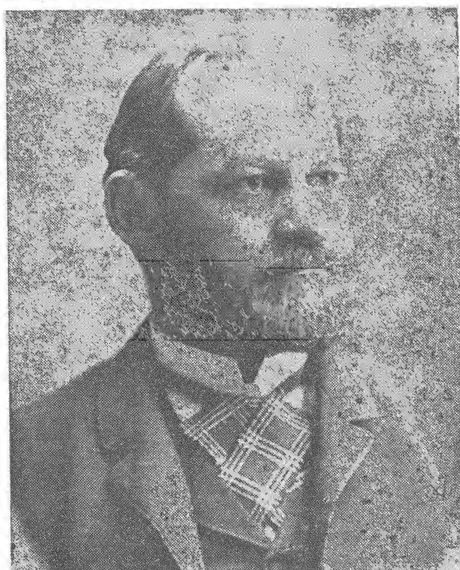
בנוסח דומה כותב גורדון אל לוריא ביום י' בניסן תרכ"ג (1863): "...בשנת תר"י שלחני אבי ז"ל לעיר פינסק לתבוע סך כסף, אשר הגיע לו מאדון אחד, אשר היה מורה בביה"ס שם, ואני אז כבן תשע־עשרה שנה ועוד לרגלי התביעה נאנסתי להעצר בעיר ההיא [פינסק] שבועות אחדים ואועץ לפרנס את עצמי בהוראת שעה... אז ידעתיך, אותך ואת אביך ואמך הנכבדים ואת אמך הזקנה, תפארת מינה, ושאר אנשים ישרים ויקרים מבני משפחתך ומגרי עירך, אשר מקצתם עודם שמורים בזכרוני ולבי ערג אליהם...". במכתב מיום י' באדר תרכ"ד (1864) כותב יל"ג אל לוריא: "...ובפרשי היום את מכתבך שנית לפני ואמצאהו מלא דברים נכחים, נאמרים בהשכל ודעת, מעידים על רחב לבך וישוב דעתך. מעמד ערי מושבך [פינסק וקארלין] בנוגע אל ההשכלה כמעמד רב ערי ארצנו, אשר אחינו יושבים שמה, עוד ההמון הרב הולך חשכים... אבל... נראו קרני השמש יוצאים על מורדי אור אלה... סגנון לשונך טוב ויפה ועטך עט סופר מהיר... במכתבך... נמצאו מילים נכריות... וכזה ראיתי גם במאמריך ב'כרמל'. למד לשונך דבר יהודית [זאת אומרת: עברית] שלא תצטרך למלות לועזיות...".

ביום ט"ו באייר תרכ"ח (1868) מודיע גורדון ללוריא, בדבר החיבור הסאטירי שלו, המתאר תיאור של גנאי את הצדיק ר' אהרן השני מקארלין, את ההווי החסידי מסביבו, על הסכסוך בין חסידי קארלין ומשפחת לוריא, שגרה לא הרחק מ"חצרו" של הרבי, ועל גירוש ר' אהרן השני מקארלין. "...ואתה דע, כי יש תחת ידי ספורים רבים... בין הספורים האלה יש ספור אחד בשם 'אחרית שמחה — תוגה'... מחיי כת החסידים. בו בניתי במה... לכבוד אמך זאת הזקנה, תפארת בנות ישראל, ולכבוד אביך הנכבד. מובן מאליו, כי הסתר הסתרתי שמם וזכרם, אבל כל יודעיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה'... ידעתיך, ידידי, לאיש תבונות, מלא דעת את רוח ה', על כן אבקשך להודיעני דעתך על שירי... החדשים... רק אותך ידעתי מכל... נכבדי ערי מושבך [פינסק וקארלין]... והספר... תמסור בטובך לה' שאצקיס בעל המפתח [מ. א. שאצקעס, המפתח, 1866, 1869, מחלוצי ספרות ההשכלה, איש קארלין]...". בהופיע ספר חדש מאת גורדון הוא שולח אותו אל לוריא בצירוף מכתב (תרכ"ח—1868): "...כשבועים אנכי עוסק בהפצת ספרי החדש... ולעיר מושבך עד כה לא שלחתי... בלעדיך אין לי על מי להשען בעירך...". פרטים על עסקי אביו ודודו של אהרן לוריא מוסר גורדון במכתבו ממחרת יום הכיפורים תרכ"ט (1868). הוא כותב: "...הגידה נא לי, שאהבה נפשי, מה טיבה של פרקמטיא של חברתכם 'האחים [משה ודוד] לוריא ואחוזת מרעיהם'? שמעתי, כי יש להם אנית הקיטור; אנה פניה

---

84. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 10. דער מאמענט, 1911, גל' 299, עמ' 4. כאן מציין הכתב בהדגשה, כי המנהל של בתי החרושת של לוריא ש. [מ.] רבינוביץ הודיע לפועלים, כי במשך 10 שבועות של ימי החורף הם יקבלו 50 קופיקות נוסף לשכרם הקבוע. הטבה זו מדגיש הכתב של העיתון היינט, 1911, גל' 301, עמ' 3. טויזנט יאר פינסק, עמ' 92—95, 116, 179, 184, 187, ולפי מפתח השמות שם: לוריא אלעקסאנדער. שוחט, תולדות קהילת פינסק 1881—1941, כתב יד, במקומות שונים. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 80. בשנת 1911 עבדו בבתי החרושת של לוריא 500 פועלים. היינט, שם, שם.

שמואל'קה השומר (1914)

אהרן בן משה לוריא (1842—1910)

פועלי בית־החרושת לוריא (1934)

מועדות? ומה משאכם ומתנכם? האם בעצים וביבול האדמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם או מסלות הברזל אתם סוללים?". כשהופיע הספר "עולם כמנהגו" כותב יל"ג אל לוריא (א' דחול־המועד פסח תרל"ג, 1873): "שולח אנכי לכם, לך ולאביך ולאמך זקנתך אחד... מספרי 'עולם כמנהגו', ספור ב', אשר יצא לאור. ידעתי, כי אמך הזקנה שומעת אם מעט ואם הרבה שפת עבר, על כן לא יכלתי עצור ברוחי לבלי שלוח לה ספר אחד מיוחד לאות תודה על החסד, אשר משכה עלי לפני שנית רבות. בקראכם את ספורי בנקל תכירו פני האנשים היקרים ופני האנשים המכוערים, אשר אליהם ירמזון מלי. אבל אתם סתמו וחתומו הדברים והייתם כלא יודעים, פן ימצאני עון... הודיעני ג"כ את הפעולה, אשר יפעול הספור על לב קוראיו ושומעיו בקרב ביתכם...". יל"ג כותב אל אהרן לוריא (כ"ב אב תרל"ד—1874) בדבר הפצת ספרים ובנוגע לעיתון "הצפירה": "... מכה"ע [מכתבי העתים] ידוע לך, כי הועד נכון להוציא חח"ת [חמישה חומשי תורה] בתרגום רוסי חדש לתועלת צעירי עמנו וכי מאסף הוא חתומים על הספר הזה... כי מנויה וגמורה, שלא להוציא התורה בטרם יאספו לנו אלפים חתומים משלמים במזומנים... ועל כן אקוה, כי לא תחדל מעזור לנו באסיפת החתומים בעיר מושבך, ולתכלית תקבל בזה... גליון נדפס לרשום עליו את שמות האנשים, הבאים על החתום... גליון כזה שלחתי גם להרב המאוה"ג [המאור הגולה] דק"ק מושבך ה' ראזענבערג ["הרב מטעם"]... עוד זאת. הר"ר חיים זעליג סלאנימסקי חדש עלינו את 'הצפירה' ואותי שם לסוכנו הכללי בכל ארץ רוסיה; על כן עשה נא חסד והראה לי בעיר מושבך איש אמונים, אשר אבחר בו להיות סוכן לי ואני אתן את שכרו... ידידך כל הימים באמת ובתמים יל"ג". בשבת יל"ג במאריינבאד הוא כותב אל לוריא (13 באוגוסט 1876): "... הורתך היקרה... מאד שמחתי לראותה פנים בפנים אחרי עבור עשרים וחמש שנים... והנני שולח לך ברכתי מרחוק... ועוד נשוב נראה איש את אחיו בפ"ב [בפטרבורג]... ולא תשכחני בבאך שמה... אחיך א. [איסר או אלכסנדר] הגיד לי אמש, כי פקדתני לשלום במכתבך אל אמך... כמדומה לי, שבעתו הודעתיך, כי ארשתי את בתי לאיש... יוריסט... על כן אבקשך למלאות את ידי חתני זה בדיני דברים, בין משלך ובין משל אחרים, כי יוריסט מהיר במלאכתו הוא...". ביום ראשון בנובמבר 1876 כותב יל"ג אל לוריא בדבר מאמר, אשר קיבל ממנו: "...מכתבך... עם המאמר הרצוף בו... אבד עד היום ובגלל הדבר הזה לא השיבותיך עליו... עתה הגיעני גם מכתבך השני עם... י"ב רו"כ... ומי יתן והיו לנו אלף אלפים חברים כמוך... בשבוע הבא תקבל מנחה קטנה ממני את שירי החדש אשר כתבתי... ברך בשמי לשלום את אמך הכבודה, אשר התענגתי לשוב ולראותה פנים בפנים אחרי עשרים ויותר שנים, ידידך יל"ג".

בשנת 1888 פרסם אהרן לוריא ב"המליץ" וב"ווסחוד" מודעה, כי הוא מחפש מורה לבית־הספר למלאכה, אשר הקים בפינסק וכי המועמדים מתבקשים להודיע על פרטי השכלתם לפי הכתובת של יל"ג בפטרבורג. דבר זה מעיד על הקשרים ההדוקים, שהיו קיימים בין יל"ג ואהרן לוריא. ביום י"ב באב תרמ"ח (1888) כותב יל"ג אל לוריא בדבר המועמדים, שפנו אליו: "לרגל ההודעה, אשר פרסמת בהוואסחאד ובהמליץ מרבים עלי לבא נגרים, חרשי ברזל, המבקשים למו את העבודה בבית ספרך, וגם מרחוק ישלחו אלי מכתבים... טרם הודעת לי את התנאים... מה משכורת המורה... על כן... הודיעני את כל הפרטים... למען אשר אדע להשיב להשואלים... אוהבך ומוקירך באמת ובתמים כל הימים יל"ג".

שני המכתבים דלקמן של אהרן לוריא מדגימים את יחסו אל יל"ג. הם מכילים פרטים על מצבם של יהודי פינסק בימים ההם ומביעים דעתו של לוריא בשאלות חינוך ותרבות[85]. במכתב האחד הוא כותב:

"יום 19 איר תרכ"ג

ראש־דבר אחל את אשר החלותי במכתבי העבר:

— (סוף) שבוע הביתה והאיש פערל [המורה מרקוס פרל בפינסק] שב לעבוד עבדת נפשי באין כל כלי בידו למעשהו זה. ואני בראותי ושמתי אל לבי ואדע כי ערום אנכי מכל ידיעה (כי מלבד לה"ק [לשון הקודש] אשר עבדתי בה בלי כל מורה ומנהל לא פ' [פירשו] לי עוד שום ידיעה ברורה בשפה אחרת, ומה גם ביתר הלמודים הנחוצים)... גליתי את אוזן אבי י' [יחיה] לאמר: בקש נא לי, כחסדך עלי, איש נבון להורות דעה לשון וספר, כי לא זה הוא הלמוד אשר אני עוסק לענות בו לבלות עתות ללא הועיל.

אבל המורה פערל הוא אחד ואין שני לו בעירנו; בבית־הס' [הספר] לעברים מטעם הממשלה... אז שני מורי אליל,......

---

85. ארכיון יל"ג, תיק לוריא אהרן, בית הספרים הלאומי והאוני־ברסיטאי, ירושלים. אהרן לוריא הדפיס בהכרמל, תרכ"א, שנה א', גל' 16, 40, 41, 44 מאמר בשם: הארץ והכוכבים, "העתקה מלשון רוסית ממ"ע 'בן עמי' ", ובהמשכים, שם, תרכ"א—תרכ"ב הוא הדפיס מאמרים בשם: דרי מעלה או מי לי בשמים, אשר דן בבעיות צבא השמים. בשנת תרכ"ב הוא פרסם שם בהמשכים מאמר: חשכת שכל האדם וחושיו. שלושה מאמרים אלה הופיעו קודם רוסית, ואהרן לוריא עיבד אותם עברית. ראה ההערה בהכרמל, תרכ"א, שנה א', עמ' 213. ראה גם כתבה: ר"י, 1880, גל' 4, עמ' 131—132. בציון הרוסי, גל' 30, עמ' 478 הופיעה כתבה חתום: A-рье כי בגימ־נסיה לנערות בפינסק אין יהודיות מתקבלות. נערה אחת, אשר ביקשה להתקבל לגימנסיה זו, בקשתה נדחתה. החתימה היא, קרוב לוודאי, של אהרן לוריא. בכרמל הרוסי מיום 28.9.1861 פרסם אהרן לוריא מאמר על שלמה אבן גבירול ועל יצחק אבן יהודה גיאת. במכתבו של מנדלי מוכר ספרים אל א. ב. גוטלובר מיום י"ח בתמוז תרכ"א (14 ביוני 1861), ברדיטשוב, אנו קוראים: "הגיעני אגרת מפינסק, אשר אחד ממשפחת תושביה הגבירים יחלה פני, כי אשלח לידו חמשה עשר ספרים מספרי 'משפט שלום'... אבל אין שם רק ספר אחד שהובא במקרה על ידי איש אורח, והבטיחני עוד, כי נכון למלאות בקשתי על דבר ספרי "תולדות הטבע", אשר שמע אדותיו במכתב העתים ויאסוף למענו פרענומעראנטן. האח אלפי! ברא ה' חדשה בארץ, איש יהודי יסובב מחבר!". (שריפטן אקאדעמיע פאר יידישער קולטור בא דער אוקראינישער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע, ליטע־ראַרישע און פילאלאגישע סעקציעס, שריפטן, כרך א', קיעוו 1928). נוסח מכתב זה דומה למכתביו של אהרן לוריא אל יל"ג, המובאים להלן, ואין ספק כי, "אחד ממשפחת תושביה הגבירים" — כלשון מנדלי מוכר ספרים — הוא אהרן לוריא, אשר דאג להפצת דברי ספרות בעיר.

ממלמדים ריקים מכל ידיעה — אז גזר אבי נ״י אומר לעשות חדשה לבחור לי מורה והועיל ממורי־הגימנזיום אשר בעירנו, וה׳ נחהו בדרך־אמת לבחור באינספקטור הגימנזי׳ ושמו אווטשיניקאוו (עי׳ ציון מס׳ 34 מכתבי מפינסק) איש יודע לשונות שונות ומבין בכל מדע ויתרון הכשיר לו לכלכל למודיו בדרך הנסיון (פראקטיש), כי זה לו יותר מעשרים שנה במשמרת־המלמדות וכבר העמיד תלמידים הרבה בשטתו החדשה להורות בלי כל ספרי החוקים והמשפטים שנפשו של אדם קצה בהם, והיותם חבילות חבילות של כללים יבשים מכל... והוא יודע להכניס בלב תלמידיו כל ההלכות החמורות שבכל למוד ולמוד, בדרך ישרה וקלה, מעילה ונעימה לבלתי ישתכחו לעולם ועד. ולכל אלה הוא איש הולך לתומו, אוהב ומכבד את הבריות מבלי הפלא [הפלה] בין לאום ולאום, והוא משכיל בכל דרכיו! —

...בימים האלה ושדכנים רבים שוקדים דלתות בית אבי נ״י כי נער בן שש־עשרה הולך בגפו הי׳ לצנינים בצידיהם; ועד מעט והנה קול ׳חתן׳ באזני; כי הורי י׳ בחרו לי עלמה משכלת ושולמית בת הרה״ג ר׳ מאיר לעוין (בעירנו) וארשתיה לי לעולם. — והאיש ר׳ מאיר לעוין משכיל ונבון דבר, את הגדולים אשר בארץ יתחרה בתורת ה׳, גם יחפץ לאור הצווילזטיון. — אף השכילו הורי י׳ להגביל יום חתונתי לשנתים ימים, עד היותי כבן 18 לחופה. במשך הזמן הזה (וגם אחר־כן) הגיתי בלמודי את מורי האינשפקטור הנבר וברַ־הלבב; ומלבד אשר למדני לשון וספר ואיזה ידיעות נחוצות הי׳ עמלו תמיד להשכלני בדרך בנה ולהבנני מאיזה צד ומקום ראוי לא [לו] לאדם להביט על כל סביביו, על כל מפעל ומעשה תחת השמש.

כה חלפו הלכו למו עשרת השנים מיום לכת כבודו מאתנו עד יום שמחת־לבי (11 אלול תרי״ט). בכל משך הזמן הזה היו רובי עתותי מקודשים ׳לתלמוד׳, ואף כשתים, שלש שעות ביום הגיתי בלמודי־חול. בכל מלמדי בתלמוד לא הי׳ מבין במלאכתו אף מעט, מלבד זקן אחד ור׳ משה־ליב שמו אשר למדני בשנות החמש־והשש־עשרה לימי־חיי, והוא למדן גדול ומבין בלה״ק (לפ״ע [לפי ערך] הדור שלפנים) ואוהב את הפשט, וביחוד העמיק לחקור בפירש״י ז״ל בין בתורה בין בתלמוד כי לדעתו אין קץ לעומק מחשבות המפרש הזה בכל אות וקוץ. — כה״ק לא למדוני מלמדי מעולם בחשבם את הלמוד הזה לאינם שווה בהפסד העת, או בחשבם כי דברי החוזים נותנים יד לפושעים. — הוי, מתי תחכמו, בית־ישראל?!

זה לי עתה כשנים ארבע בבית חותני הרה״ג נ״י, ועוד לי השנה החמישית לחיות — בחסד ה׳ — בביתו חיי מרגע; וה׳ ברכני בשני ילדים זכרים יופי תואר ומראה. תואל נא ההשגחה לעמד לימיני לחנכם בסוד התורה המצוה והחכמה! —

יושב אני בתמידות בעיר מגורת הורי היקרים השלמים — בחסד היושבי־בשמים — מנפש ועד בשר. לא עוד (בן —) יחיד אני להם, כי ארבע אחים לי, מלבד שלש אחיות שכבר יצאו לעולמם בשבת כבודו אתנו פה. שלום לנו מסביב ושלום לאמי הזקנה חי׳, חי׳ תחי׳.

זה לי יותר משתי שנים אשר החלותי לשלח במסחר ידי להביא חָלב כבשר פלך יעקאטרינאסלאוו באניות פינסקה. המסחר הזה ירד אחרנית בשנה זאת בנסבת מסלת הברזל בין פ״ב ובין ווארשא, אך תקוה טובה משחקת לפניו לכלכל סחר פינסק, ...אם תבנה מסלת־ליטא בין פינסק וביאליסטוק, מקום מעברי מסלת ווארשה השולחת ...גם לחוץ לארץ *.

עד כה לא רפף ידי מתורה וחכמה, וקריאה בספרים אשכנזים, ...צרפתים וביחוד רוסים ועברים היו שעשועי יום — גם מקדיש אני לפעמים... וכתוב מאמרים בשפות... עבר ורוסי׳ לכתבי־העתים בלשונות אלה. עפ״י רוב חתום שמי מפורש: א. לוריא ולפעמים אשים נוטריקון סתרי לפסעוודונים חתימ־תי [?]. אני היא אברם העברי אשר רבים קמו עליו על ׳דבריו הפילולוגיים׳ במ״ע ׳המגיד׳ עד צאתי נגדם ׳בתשובה לרעצענזענטי׳.

עוד לא יצאתי ידי חובת שאלתו ע״ד מעמד ההשכלה בעיר פינסק בימים האלה ועוד תדון למועד למכתב אחר.

מכתבו האחרון קבלתי, וישמח לבי לראות בקצהו כי אמונות ידיו לתת במכתביו אלה מקום נכבד לדברי תבונתה.

ברוב... הואיל להוכיחני כי אין תועלת לי בשמעי את פרשת דברי ימי חייו, אבל לא כן אנכי עמדי, כי דברים הרבה אני לומד מבין שורותיו, והעולה על כולנה: כי יש איש אשר לא עמלו מוריו בו, וחנוכו הי׳ נתון ונעזב בידי מלמדי־אליל אשר תורת החינוך מוזרה למו — ובאחרית הימים הי׳ האיש הזה גדול בחכמתו והשכלתו למופת לאחיו רבים ישתאו לתנובות תבונות פיו, ושלמים בעמו יברכו לאמר: ירבו כמותו בישראל! — הלא תורה היא, ולמדתיה!

ישלח נא לי עשרה עקז׳ מספרו ׳משלי יהודא׳ ואחלקם בעירי. יודע נא כי זה לפני שנתיים ימים קניתי לי ג״כ מווילנא עשרה עקז׳ מספרו זה ואחלקם בין מיודעי, לכן לא אוכל כעת להבטיח לו שכר טוב בעד העשרה החדשים, יקצוב נא מעט, ואנכי אשתדל לטובתו, אף כי שנער [?] היא.

הדרך היותר נבונה לשלוח הספרים הוא ע״י ר׳ יצחק מיכאלאווסקי בווילנא. והי׳ כי יכתוב אליו כי למעני המה הס׳ האלה ישלחם לי ע״י אחד טראנספארטי הספרים אשר הוא שולח לעירי. —

גם עקז׳ אחדים ׳אהבת דוד׳ ישלח נא, אם יש את נפשו לקצוב מחירם, — 30 קאפ׳. — כי רבים המה בעירנו.

הנני ידידו אהבו מוקירו מכבדו כערכו
א. לוריא

ב״ד [בן דודי] ר׳ חיים לוריא אשר הוא שואל עליו במכתבו הוא חתן ר׳ הענך אייזנשטאדט במינסק, לו כעת חנות [?] בשותפות עם בן־אייזנשטאדט תחת פירמא: אייזנ־שטאדט עט לוריא (במינסק)״.

---

* ידעתי, כי עוד לא פג זכרון עירנו מלבו, אמרתי, כי לעונג יהי׳ לו לקרות את בקשת סוחרים אל כ׳ הגוב׳ [כבוד הגוברנאטור] ע״ד מסלת הברזל. אנכי חברתי את הבקשה הזאת. [ההערה במקור. נדפס ב־הכרמל, 1863, הוספה לגל׳ 30, עמ׳ 241—244].

במכתב אחר אל יל"ג כותב לוריא:

"יום א' 29 יאנואר, פינסק

כבוד ידידי היקר!

על מכתבו הנכבד מן 20 דנא אשר קבלתי זה יום אתמל, הנני חש להשיבו, למען ימצאוהו דברי לבטח בטעלש.

מתוך מכתבו, האמור, רואה אני אשר שלח לי קונטרס משלים, אשר לא קבלתיו עד היום. ואבקשו לשלחו לי בשובו שנית.

מחיר ה־5 עקז' 'משלי יהודה', וששי להם העקז' 'עולם כמנהגו א' ס"ה 6 א [?] 75 קאפ, ...יטיב לקבל בזה.

בצאת סוף סוף עולמו השני, לא יחדל בשובו משלחו אלי.

בטח ראה את הספר 'מלחמת סופרים' (מאת מיללער), אשר חשבו ידידי לנפל בל יחזה שמש... הספר הזה הוא גם חאראקטעריסטיש לכתה ידועה בישראל ברוסי', והיא כת בני הישיבה אשר עברו על איזה ספרים הנוגעים בעניני חכמה כתובים עברית, יחשבו כי בלעו כל התורה כולה, וכאיסתר' [כאסתירא] בליגינ' [בלגינא] קיש קיש קוראים; ביחוד הביאני למלאות שחוק פי, באמרו ראי' לעקדה שהיא פאקט קיים, כי בשמנה עשרה לר"ה כתוב מפורש 'עקדת יצחק לזרעו תזכור'. והיא רי' [ראיה] שאין עליה קושי'.

והנני מוקירו ומכבדו ודו"ש

א. לוריא"

בשנת 1860 בוצעה ברוסיה התרמה "לעזרת הנוצרים האומללים בסוריא". רוב "הנדבנים הנכבדים אשר הרימו נדבות" לטובת התרמה זו בפינסק היו מבני משפחות לוין ולוריא, וה"מאסף כסף התרומה" היה אהרן לוריא. ברשימת התורמים אנו קוראים: מ. י. [משה יצחק] לוין (32 רו"כ), הגב' ח. [חיה] לוריא (20 רו"כ), מ. [מאיר בן משה יצחק] לוין (5 רו"כ, א. [יתכן צריך להיות: מ — משה] לוריא (5 רו"כ), ד. [דוד] לוריא (5 רו"כ), ש. [שלמה בן משה יצחק] לוין (2 רו"כ), ה. [השל בן משה יצחק] לוין (2 רו"כ), גד־אשר רוקח (3 רו"כ), א. [יצחק אייזיק בן משה] אליאשבערג (2 רו"כ), א. מ. [אהרן מויסייביץ] לוריא (1 רו"כ), ש. [שמואל], ראבינאוויטש, חתן גד אשר לוין (1,5 רו"כ). "הכסף הוגש לשר הפלך ע"י ראשי המתנדבים ר. [ייתכן צריך להיות: מ. י.] לוין והנדיבה ח. לוריא".

בשנת 1862 ערך אהרן לוריא עצומה בשם סוחרי פינסק אל השר של פלך מינסק (גוברנאטור) "בדבר מסלת ברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק". במכתבו אל יל"ג מיום 19 אייר תרכ"ג, שהובא לעיל, מעיר לוריא כי הוא חיבר את העצומה רוסית, בעצמו תרגם אותה עברית ופרסם ב"הכרמל". הוא מתאר את מצבה הכלכלי של פינסק. עשרה מבין שישה־עשר הסוחרים נכבדי העיר שחתמו על העצומה היו בני משפחת לוין, לוריא והמקורבים אליהם על־ידי קשרי חיתון, דבר המעיד על הערך הרב, שהיה למשפחות אלה בחיי המסחר בפינסק. ואלו הם החותמים על העצומה:

"פינסק 8 נאָוועמבער 1862

משה [יצחק] לעווין סוחר גילדא שניה

חיי' לוריא סוחרת גילדא שניה

מאיר בר' משה [יצחק] לעווין סוחר גילדא שניה

משה לוריא בן סוחר גילדא שניה

שלמה [בן משה־יצחק] לעווין בן סוחר

העשיל בר' משה [יצחק] לעווין בן סוחר

הירש פאמעראנץ, סוחר

אפרים גרינבערג, סוחר

יוסף עטינגער [בעלה של גיטע לבית לוריא] סוחר

יצחק בר' פינחס פאמעראנץ, סוחר

נחמי' קאלאדנא סוחר

וואלף ניידיץ סוחר

שבתי שימחאוויטש בן סוחר

[יצחק] אייזיק בר' משה אליאשבערג [חתנו של וולף לוין, בן שאול קארלינר] בן סוחר

משה גרינבערג, סוחר

אהרן בר' משה לוריא בן סוחר".

נחמי' קאלאדנא ווולף ניידיץ היו מנכבדי העיר ומראשי חסידי קארלין [86].

אהרן לוריא הקים בפינסק ארבעה מוסדות. בשנת 1880 יסד את ה"חברה לאשראי הדדי" ושימש בתור יושב־ראש של הוועד המפקח עד 1905. יושב ראש ההנהלה של מוסד זה היה בנו של אהרן לוריא, גריגורי, ומנהל החשבונות היה זמן ידוע התלמודי הנודע ר' ברוך עפשטיין [87]. בשנת 1885 ו־1888 יסד אהרן לוריא ושיפר את בית הספר למלאכה לנע־רים. הוא עמד בראש המוסד הזה ונידון בבית המשפט יחד עם בני משפחתו יונה שמחוביץ ומשה־חיים אליאסברג על פתיחתו. הוא דאג לקיומו ושאף להקנות לנערי ישראל אומנות. כדברי הכתב משנת 1895: "...אז נשארה אך דאגת הדירה [לבית הספר למלאכה לנערים], כי בחדרי תלמוד התורה לא היה מקום פנוי לזה. גם לזה מצא ר' אהרן לוריא עצה, כי הוא הטה את לבב יורשי אשת החיל [חיה לוריא]... לנדב משכן בחדרי מגורה לבית לימוד המלאכה". בשנת 1884 התחייב אהרן לוריא לתרום כל שנה 150 רובל לטובת הקרן להקמת בית־ספר מקצועי ליד בתי התלמוד תורה של פינסק וקארלין [88].

---

86. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. בין החתומים על העצומה הזאת היו נחמיה קאלאדנא (קולודני) ווולף ניידיץ, ראשי חסידי קארלין. ראה: הצפירה, 1877, גל' 49, עמ' 388. רשימת התורמים בפינסק לטובת הנוצרים בסוריה ראה: הכרמל, תרכ"א, גל' 30, עמ' 233.

87. טויזנט יאר פינסק, עמ' 245. פ"ל, 1910, גל' 4, עמ' 2.

88. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16—17. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. שם, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470. שם, 1895, גל' 113, עמ' 3—4. פ"ל, שם, שם. ר"י, 1884, גל' 37—38, עמ' 12. דאגותיו של אהרן לוריא לבית הספר למלאכה בעיר הן מעין תשובה לפנייתו של הכתב מפינסק בנוגע לבית־ספר זה אל משפחת לוריא: "הלא רבים המה אנשים נכבדים.. ...ומה גם משפחת לוריא הנכבדה... מדוע להם... לא צר". המליץ, 1880, גל' 3, עמ' 57. בשבועון Разсвет, 1881, גל' 4, טורים 139—140 הופיעה כתבה מפינסק בה מדובר על הצורך ביסוד בית ספר מקצועי בפינסק, לאחר מיזוג שני בתי התלמוד־תורה — פינסק וקארלין — ועל הקמת גימנסיה לנערות. יש להניח, כי החותם על הכתבה Кто он הוא אהרן לוריא לאור הידוע לנו על דאגותיו לחינוך בפינסק.

יחד עם "הרב מטעם" סמז'ובסקי יסד בשנת 1900 את "חברת הצדקה היהודית"[89]. בשנת 1901 יסד את הבאנק "הלוואה וחסכון", מיועד למעמד הבינוני ולסוחר הזעיר[90]. לוריא דאג ששני הבאנקים אשר הקים ינוהלו על יסודות כלכליים מהימנים. היא עמד בראש הנהלת בית החולים בקארלין[91]. יחד עם גיטע אטינגר, אחות חורגת של אביו, ניהל אהרן לוריא את "בית גמילות חסדים", אשר הוקם בעזרת משפחת לוריא ואחרים בשנת 1872. בשנת 1900 "נוסדה פה [בפינסק] חברה חדשה של גמילות חסדים מאושרת מאת שר הפלך... ובהשתדלות ראשי האגודה ובראשם הגביר הנאור מר אהרן לוריא מחלקים לבעלי־בתים... כמה עשרות מדות עצים להסקה"[92].

החל בשנת 1884 היה אהרן לוריא בין מנהלי התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה היה לוריא. כשהוקם בשנת 1902 בית חדש לת"ת זה, הודות לתרומתו של אביו משה לוריא, היה אהרן לוריא המשגיח על הבנייה. בני משפחת לוריא יחד עם המשפחות, אשר באו אתן בקשרי חיתון, דאגו כל השנים לקיומם של שני בתי התלמוד־תורה, של קארלין ושל פינסק, הן מבחינה כספית, הן מבחינה רוחנית (תכנית הלימודים, הוראה ובחירת המורים), והן מבחינה אדמיניסטראטיבית (בתור מנהלים), במיוחד התמסרו לכך, מלבד אהרן לוריא, אחיו איסר־איזידור, בנו ליאופולד וגיסו משה־חיים אליאסברג, גיטע אטינגר, לבית לוריא, בעלה יוסף אטינגר ומיכל בנם, שבתי שמחוביץ ויונה שמחוביץ — קרוב לוודאי בנו — חתן דוד לוריא[93].

בשנת 1881 הגיש אהרן לוריא לוועד הכל רוסי של הקרן להתיישבות חקלאית רשימה של יהודים, הרוצים לעסוק בחקלאות. הוא היה חבר "יק"א", החברה להתיישבות יהודית מיסודו של הבארון הירש, כתב על המצב של בית הספר הממלכתי היהודי בפינסק ודאג לו[94]. בדומה לאביו היה אהרן לוריא חבר "חברת מפיצי השכלה". שניהם היו החברים הראשונים של ה"חברה" בפינסק[95]. במשך שנים רבות היה אהרן לוריא החבר היחידי בעיר, ומבקר הספרות בתקופת ההשכלה אברהם־אורי קובנר קורא לו: "ידידי ה' אהרן לוריא"[96]. אופיינית העובדה, שבפינסק רק מבני לוריא הצטרפו ל"חברה" והם: אחיו של אהרן לוריא, אלכסנדר, בנו גריגורי וגיסו משה־חיים אליאסברג[97]. אהרן לוריא היה פעיל בבחירת ביילין בתור "רב מטעם" בפינסק ובשעה שכומר הכנסייה ביקר בביתו של ביילין הצליח לוריא לרכוש מידי הכנסייה שטח אדמה להגדלת בית־העלמין הקארליני[98]. במשך 25 שנה שימש אהרן לוריא "יועץ" ("גלאסני") בעירייה, אולם התפטר בשנת 1905 כשה"אגודה להשגת שוויון זכויות מלא לעם היהודי ברוסיה" הורתה ל"יועצים" היהודים להתפטר, משום שהם אינם נבחרי הציבור היהודי אלא ממינים מטעם השלטונות[99].

למרות היותו יהודי משכיל וכעדותו של הסופר א. מוקדוני[100] אף איש עממי, התנגד אהרן לוריא לשינויים בחיים התרבותיים והפוליטיים של קהילתו, כדוגמת החידושים והשיפורים אשר הנהיג בה מבחינה כלכלית. הוא התנגד לציונות, לתנועות הסוציאליסטיות, להשלטת עקרונות הדמוקראטיה במוסדות ולשינויים בתכנית הלימודים של הנוער, אם כי הוא עצמו שלח שניים מבניו ללמוד בבית־הספר הריאלי הממלכתי בפינסק[101]. במאבק זה בין האיש התקיף של הקהילה ובין הזרמים החדשים בקהילתו הכריעו החיים לטובת מתנגדיו.

בבחירת מורשים בימי הדומה (בית הנבחרים) הראשונה ברוסיה נכשלה הרשימה, שבראשה עמד אהרן לוריא, ונבחרו המועמדים הציונים[102]. בעת סכנת פוגרום בפינסק פנו אל לוריא שליחי המפלגה הסוציאליסטית היהודית ס"ס וביקשו ממנו תרומה לטובת ארגון ההגנה היהודית. לכתחילה סירב לתת ואף העליב אותם. אולם אחר כך הסכים ואף תרם 500 רובל. באותם הימים, כפי שנמסר, תקפו אותו בלכתו מבית הכנסת ביום הראשון של ראש השנה והכוהו, ובדירתו התפוצצה פצצת הפחדה פרימיטיבית, אשר פגעה במרפסת ביתו[103]. שינוי התקופות מציינת אי־בחירת אהרן לוריא בתור ראש הבאנק "הלוואה וחסכון", אותו יסד ופיתח, ובחירת מועמד הציונים — פנחס מאנדלבוים — במקומו[104]. יורשו

---

89. פ"ל, שם, שם.

90. טויזנט יאר פינסק, עמ' 246. פ. מאנדעלבוים, די פינסקער לייה און שפאר געגאסענשאפט, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 82—94, ווילנא תרס"ד.

91. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16.

92. הנ"ל, שם, עמ' 17. הצפירה, 1900, גל' 29, עמ' 116.

93. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 11, 16. המליץ, 1863, גל' 20, עמ' 312. שם, 1887, גל' 114, עמ' 1203. הצפירה, 1876. גל' 15, עמ' 113. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300, וגל' 47, עמ' 400. א. ביגון, תלמוד תורה דקרלין, פינסק, ב', עמ' 104. ראה גם: המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144, וגל' 18, עמ' 221.

94. Отчет... Еврейского колониального Общества в Вильне, פטרבורג 1913, עמ' 3, הכרמל (החלק הרוסי), מיום 19.1.1860, עמ' 4. בשנת 1864 נדפס בהכרמל, בהמשכים מאמרו של אהרן לוריא: היהודים במרוקה. ר"י, 1881, גל' 35, עמ' 1383. יחד עם א. [אליהו] אליאסברג, היה אהרן לוריא בפינסק חבר הוועד של "החברה למלאכה ולחקלאות בין היהודים ברוסיה" (ר"י, 1882, גל' 9, עמ' 348).

95. דוחו"ת ה"חברה מפיצי השכלה" — "אוטצ'וט" — לשנים 1865—1873, 1880.

96. הדוחו"ת הנ"ל לשנים 1888—1893. א. א. קאוונער, חקר דבר, עמ' 16, הערה, ווארשא תרכ"ו.

97. הדו"חות הנ"ל לשנים 1894, 1895. אהרן לוריא היה בין כותבי ההמלצה אל ה"חברה מפיצי השכלה" בדבר סיוע לאשה אחת להקים בית־מלאכה בפטרבורג, ר"י 1882, גל' 9, עמ' 348. ראה כתבה חתומה: לוריא, שם, 1882, עמ' 871.

93. קרמן, שם, עמ' 52—54.

99. פ"ל, מיום 4.10,1910, גל' 3, עמ' 1. פריינד, 1905, גל' 180, עמ' 3. כאן נזכר בתור יועץ ("גלאסני") בעירייה: א. לוריע. יש לומר, כי הכוונה כאן לאהרן ולא לאלכסנדר לוריא, כי רק על אהרן לוריא ידוע לנו, בתור "גלאסני". פ"ל, גל' 3, עמ' 1.

100. ד"ר א. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, עמ' 244, בוענאס איירעס 1949.

101. קרמן, שם, עמ' 57.

102. טויזנט יאר פינסק, עמ' 341. קרמן, שם, עמ' 87.

103. טויזנט יאר פינסק, עמ' 129, 157. קרמן, שם, שם.

104. טויזנט יאר פינסק, עמ' 246. פ. מאנדעלבוים, שם, עמ' 92—93.

של אהרן לוריא בתור ראש הבאנק של ה"חברה לאשראי הדדי", שאף אותו יסד ובראשו עמד יותר מעשרים וחמש שנה, היה הציוני משה סולובייציק. פולמוס קשה התלקח בין לוריא והציונים בשנת 1900, בעקבות הוראת שר הפלך לערוך בחירת גבאי לתלמוד תורה של פינסק. הציונים רצו לכבוש בזמן בחירות אלה את המוסד החשוב הזה לשם חינוך הדור הצעיר לציונות. לוריא יחד עם אנשים אדוקים שבעיר נלחם נגד הציונים, כשבנו גריגורי הציוני מורד באביו בימי המאבק. בהשפעת הציונים נעשו שינויים בתכנית הלימודים של מוסד זה. יחד עם יוסף האלפרן וקבוצת אנשים אדוקים פעל לוריא נגד בחירתו של הרב ר' צבי ואלק בתור אב בית־דין של פינסק, על כסאו של הרב ר' אלעזר־משה הורוויץ שנפטר. רצונו היה, כדברי בנו של הרב ואלק, להכתיר את הרב ר' דוד פרידמן, אב בית־דין של קארלין, חתנו של שמריהו לוריא ממוהילוב, בתור אב בית־דין של שתי הקהילות גם יחד. אולם יהודי פינסק ברובם לא קיבלו דעה זו ודעתם ניצחה[105]. אהרן לוריא לא שלח ידו כאביו בתעשייה בפינסק. הוא היה קבלן לאספקת אדנים לרכבת במרכז אסיה, ברזל ולבנים לגשרים ולתחנות רכבת, היה שותף בעסקי יער וסוכן ה"חברה הצפונית לביטוח". הוא מת בעיר בוברויסק, פלך מינסק, והובא לקבורה בבית העלמין בקארלין (1910). בדרך מתחנת הרכבת לבית העלמין עברה הלוויה על יד המוסדות בהם פעל. תלמידי התלמוד־תורה של קארלין ומקהלת בית הכנסת הגדול של פינסק "אמרו" פרקי תהלים. באי־כוח של החברות אשר יסד או ניהל ליוו אותו בדרכו האחרונה[106].

בין בני משפחת לוריא מצטיינת דמות אידיאליסט, שהאידיאלים עקרו אותו מהמציאות, על כל היתרונות והמגרעות המיוחדים לאנשים אלה, ושפעילותו הציבורית — הציונית בעיקר — חרגה מגבולות עיר מולדתו לרחבי תחום המושב ברוסיה ואף מחוץ לגבולותיה. האיש הזה היה גריגורי (גבריאל) בנו הבכור של אהרן בן משה לוריא. למעשה ראוי הוא האיש למונוגראפיה מיוחדת[107]. חייו ופעילותו בהיותו בפינסק שייכים לראשית ימיה של הציונות בתקופת הרצל. הוא נולד בפינסק בשנת 1861. בנערותו שלח אותו אביו לגרמניה ללמוד בגימנסיה בפראנקפורט דמיין. לאחר מכן נסע לקארלסרוהה ללמוד שם בטכניון[108]. בטרם גמר חוק לימודיו בחימיה נסע לצרפת ושהה שנתיים בפאריז. בשובו לפינסק הקים טחנה לעיבוד שמן (1888), בנה בית חרושת חימי קטן, בו עבד חיים וייצמן כחימאי שנה שלמה (1895—1896) בהיותו סטודנט[109] ופיתח מפעל לעשיית גיר[110]. סמל לאישיותו עשוי לשמש מעשהו המהפכני — מבחינת התנאים והרוח ששרדה אז בחברה — להנהיג לפועלים במפעליו שמונה שעות עבודה[111]. מעשהו הנעלה והליבראלי הזה היה משולל בימים ההם יסוד ריאלי מבחינה כלכלית לקיום ופיתוח של מפעלים תעשייתיים. ידוע, כי הנסיון הזה היה מן הראשונים, וייתכן אף הראשון מסוג זה באירופה כולה. בהתאם לסידור עבודה זה היתה טחנת השמן שלו המפעל הראשון, שבו עבדו שלוש משמרות של פועלים ביממה. גריגורי לוריא יסד באנק בפינסק ויחד עם אחיו שמואל פתח באנקים בעיר הומל ובעיירות קלינצ'י פוצ'פ וז'לובין[112]. כשאר בני משפחת לוריא דאג למוסדות חינוך ותרבות, אלא במקום התלמוד תורה, אשר הקימו וקיימו אבותיו ואבות אבותיו, באו ה"חדר המתוקן", המועדון היהודי הראשון, הספרייה ואולם הקריאה[113]. באותם הימים היתה קיימת בפינסק "חברה לאשראי הדדי", שהקים אהרן לוריא, אביו של גריגורי, בשנת 1880. עד 1905 שימש אהרן לוריא יושב־ראש של הוועד המפקח שלה. יושב־ראש ההנהלה של חברה זו היה גריגורי לוריא[114]. למוסד זה היה ערך כלכלי וסוציאלי רב. הוא היה אחד הגורמים החשובים ביותר לשים קץ לריבית הקצוצה, שעדיין היתה נהוגה בימים ההם בפינסק: ניתנות היו הלוואות בערבון חפצים יקרי ערך ובריבית גבוהה, שזמן פרעונם — קרן וריבית — היה מדי שבוע בשבוע ("וואָכערניקעס"). רצה גריגורי לוריא להשלים את דאגתו למצב התרבותי של בני עירו על־ידי שאיפתו לשיפור מצבם הכלכלי. אולם יש להניח, כי אביו, איש העסקים אהרן לוריא, היה למעשה המנהל של מוסד לאשראי זה ולא גריגורי בנו, שלא היה איש המסחר כל עיקר. כבר בתקופת חיבת ציון נמצא גריגורי לוריא במחנה של "חובבי ציון". אליו באו לטכס עצה, למשל, בדבר ה"חדר המתוקן", אשר נוסד בפינסק בשנת 1895[115], והביוגראף של הרצל (א. ביין) מציין את גריגורי לוריא כאחד החשובים בין "חובבי ציון"[116]. בקום

105. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 9, תל אביב תרפ"ט. מ. ד. אדלער, שטאדט פראגן, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 19. גם מפי בנו של הרב ואלק, אשר גר בירושלים, ידוע על התנגדותם של "גבירי פינסק וקארלין" לבחירתו של הרב ואלק בתור אב"ד של קהילת פינסק. על עצם המחלוקת ראה גם: המליץ, 1896, גל' 126 וגל' 143.

106. פ"ל, 1910, גל' 4, עמ' 2.

107. מונוגראפיה מפורטת על גריגורי לוריא, המהווה פרק מימי ראשית הציונות, מופיעה ב"מחקרים", כרך ד' בהוצאת האוניברסיטה חיפה.

108. ל. יפה (עורך), ספרות, ב' (רוסית), עמ' 187, מוסקבה 1918.

109. ח. וייצמן, אגרות, א', עמ' 42 (הערה), ועמ' 44, ירושלים 1969. הנ"ל מסה ומעש, עמ' 39. ח. ויצמן — ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 138. אליאסברג, שם, עמ' 23.

110. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. Karliner Welt, 1898, גל' 11, עמ' 3.

111. טויזנט יאר פינסק, עמ' 223.

112. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7.

113. אליאסברג, שם, שם. בהצפירה מיום 1.5.1901, גל' 97, עמ' 391 אנו קוראים: "פינסק. תלגרמה מיוחדת להצפירה. העיר בוערת באש, למאות כבר עלו על המוקד. ג. [גריגורי] לוריא". גריגורי לוריא תרם לטובת נפגעי השרפה הגדולה, אשר פקדה את פינסק באותה שנה, 100 רובל. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

114. טויזנט יאר פינסק, עמ' 245. פ"ל, גל' 35—37.

115. ויצמן—ליכטנשטין, שם, עמ' 85. אליאסברג, שם, שם. מ. ליבערמאן, חדרים מתוקנים, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 66. וויצמן, אגרות, א', עמ' 48, מכתב אל מוצקין מיום 29.11.1895.

116. א. ביין, מבחר כתבי הרצל, א', חלק ב', עמ' 318, תל־אביב 1939.

אהרן בן משה לוריא ומשפחתו

יושבים — באמצע יושבת ביילה אשת אהרן לוריא. משמאלה: אהרן לוריא. לרגליו: סאשא בנו הבכור של גריגורי לוריא. משמאלו של אהרן לוריא: רבקה אשת גריגורי לוריא. האחרון משמאל: גריגורי לוריא. לרגליו: בנו הצעיר מירון. מימינה של ביילה לוריא: שאול ויינרייך, בעל רחל בתה. על ידו: רחל אשתו. האחרון מימין: ליאופולד בנו של אהרן לוריא. עומדים — באמצע: סוניה, אשת שמואל בנו של אהרן לוריא. משמאלה: בעלה שמואל. מימינה: שאול בן אהרן לוריא. האחרון משמאל לבוש מדים: אסיר (אשר) בנו של אהרן לוריא. האחרון מימין: אובסיי, בנו של אהרן לוריא.

הציונות היה גריגורי לוריא בין ראשי התנועה בפינסק. הוא משתתף בקונגרסים ובוועידות הציוניות. הוא נוסע בתור אחד מצירי פינסק אל הקונגרס הציוני הראשון. בשובו מהקונגרס דאג לפתיחת מועדון ציוני, שהיה למרכז הפעולה הציונית בעיר. הוא היה בין ראשי הנואמים באספות הציוניות בבית־הכנסת הידוע „מוֹכעס שולכען" [117]. בהתיעצות הציונית, שהתקיימה בביאליסטוק כשלושה חדשים לאחר הקונגרס הראשון, בה דנו בדבר ביצוע החלטות הקונגרס הראשון ועל תכנית העבודה הציונית ברוסיה, היה גריגורי לוריא אחד משני צירי פינסק שנבחרו להתיעצות הזאת [118]. גריגורי לוריא התמסר במיוחד להקמתו ופיתוחו של „אוצר התישבות היהודים" („קולוניאַלבאַנק"). הוא היה בין הפעילים בזמן הגשמת התכנית לייסוד הבאנק, כמובן, ללא טובת־הנאה לעצמו. כבר לפני הקונגרס השני, שעה שוועדת הבאנק הזמנית הכריזה על חתימה מוקדמת על מניות, התחילו להפיץ בפינסק, בדומה לערים אחרות ברוסיה, את המניות של הבאנק [119].

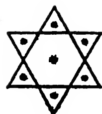
בפרוס הקונגרס הציוני השני התקיימה בוואַרשה הוועידה הראשונה של ציוני רוסיה, בה השתתפו הצירים שנבחרו לקונגרס השני, ביניהם צירים מפינסק, ודנו בדבר „בית האוצר והקולוניזציה". מאחר וגריגורי לוריא היה ציר פינסק גם לקונגרס השני אין ספק שהשתתף בכינוס הזה, בפרט שדנו בו, כאמור, ב„בית האוצר והקולוניזציה" [120]. לאחר הכי־נוס נסע גריגורי לוריא לקלן מקום שם התקיימה ועידה

117. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, עמ׳ 165, ירושלים, 1947. ויצמן־ליכטנשטין, שם, שם.

118. הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z/1/279. צנציפר (רפאלי), פעמי הגאולה, עמ׳ 108, „לשכת הדואר", תל אביב 1952. י. ורפל, זכרון שמואל, סיני, ג׳, עמ׳ 127 (שם כתוב בטעות: מ. לוריא), תרצ״ח/תרצ״ט.

119. איש מבית לוי, המליץ, 28.7.1898. בעל הכתבה הזאת הוא, כנראה, ש. מ. רבינוביץ, כתב המליץ בפינסק. השווה את הכתוב כאן בדבר השימוש באתרוגי קורפו עם מאמרו: ע״ד אתרוגי קורפו, המגיד 11.6.1891. ש. מ. רבינוביץ היה לוי. ראה החתימה שלו למאמרו: על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895. Welt, 1898, גל׳ 23, עמ׳ 5.

120. א. אטינגן, 50 שנה לועידה הציונית ברוסיה, העולם, 30.9.1948, כרך 35, גל׳ 49־50, עמ׳ 756. צנציפר, שם, שם. Stenographisches Protokoll... des II. Zionisten-Kongresses, 1898, עמ׳ 151. Welt, 1898, גל׳ 34, עמ׳ 4.

КОМИТЕТЪ ПО УЧРЕЖДЕНІЮ
Еврейскаго Колоніальнаго Банка
въ Лондонѣ.

Pinsk, den 7. März 1899.

Herrn Dr. Th. Herzl
in Wien. Währing Karl Ludwigstr. 50.

Милостивый Государь
Hochgeehrter Herr Doctor!

Ich drahtete heute nach London: „Mailed. Gregor Lourié".–
Ich erhalte heute die Anfrage, ob es durchaus nothwendig ist, die Unterschrift des russischen Notar's auf der Vollmacht, Korsch-Pastor vom englischen Consul in Russland beglaubigen zu lassen. Bitte hierüber gefl. Aufklärung pr. Draht.
Herr Ingen. Ussischkin in Ekaterinoslaw drahtet mir heute folgendes: „Bitte Aufrechterhaltung Redaction Basel: Orient insbesondere Syrien Palästina; streichet: befasst sich mit Colonie- und Industrie-Gründung in allen Erdteilen; unmöglich Durchlassung Hauptbeschluss Basel. Andernfalls entsage vollständig meine Betheiligung." Hierauf drahtete ich ihm: „Vergebens beunruhigen Sie sich. Leset aufmerksam Statut, Prospect werden sich Richtigkeit überzeugen." Und schreibe ich an Herrn Ussischkin noch

H VII 533 H VII 533

מכתב מאת גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל בענייני הקמת הקולוניאלבאנק (פינסק 1899)
הכותרת ברוסית: הוועד לייסוד הקולוניאלבאנק היהודי בלונדון
(מתפרסם באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: H VII 533)

מוקדשת לבעיות ייסוד הקולוניאלבאנק. אנו מוצאים את חתי־מתו בין חתימות המשתתפים בוועידה זו, בה הוחלט להציע לקונגרס השני לייסד את הבאנק. בין המשתתפים בוועידה זו אנו מוצאים גם את חתימת דודו של גריגורי לוריא משה־חיים אליאסברג, מי שהיה ציר פינסק לקונגרס השני והשישי[121] (ראה התצלום).

בקונגרס השני השתתף גריגורי לוריא בעיבוד ההחלטה לייסוד הבאנק לאלתר. הוא היה חבר בוועדת הבאנק, בת תשעה חברים, שנבחרה בקונגרס הזה והיה אחד מבין שבעה החברים, אשר חתמו על תזכיר היסוד של הבאנק ושימשו באי־כוח של הבאנק מבחינה משפטית[122]. השנה שבין הקונגרס השני והשלישי היתה שנת פעולה מאוד נמרצת של לוריא הן בפינסק עירו, שהיתה למרכז של הפצת מניות הקולוניאלבאנק ברוסיה כולה, והן על־ידי השתתפותו בהתיעצויות בלונדון והישיבות בווינה בענייני הבאנק. גריגורי לוריא היה בתקופה זו להרצל הכתובת בענייני הבאנק ברוסיה[123]. בפרוס הקונגרס השלישי הציע הרצל ללוריא לקבל עליו את משרת המנהל בלונדון, מתוך הדגשה, כי "מינויו של לוריא יעשה ברוסיה רושם טוב" ואף יבקש "את המנהיגים הרוסיים, שיזמינו אותו גם הם להביא קרבן זה למען העניין"[124].

וכשהטיל הוועד הפועל הציוני תיכף אחר הקונגרס השני על גריגורי לוריא את התפקיד לנהל ברוסיה את ההחתמה על המניות של הקולוניאלבאנק, היתה פינסק, כאמור, למרכז התעמולה להפצת המניות. מוואראשה ומווילנה היו באים ראשי התנועה הציונית לפינסק בקשר עם ארגון פעולות הבאנק.

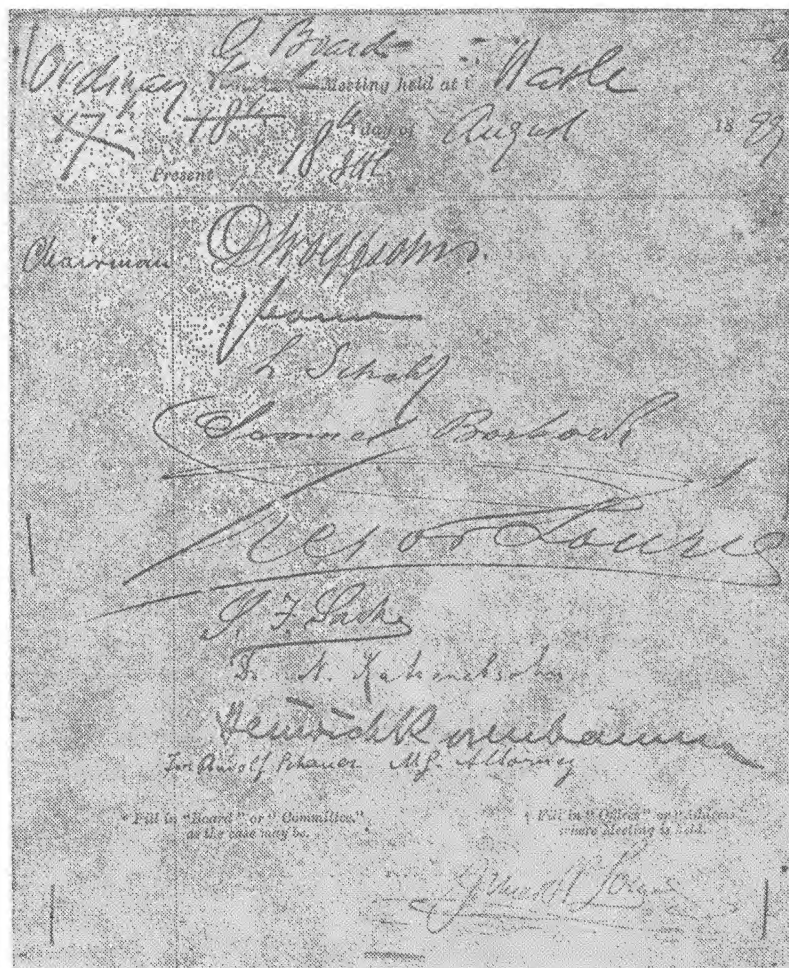
---

121. ה. ח. בודנהיימר, בראשית התנועה, התצלום בנספחים לספר, ירושלים 1965.

122. Welt, 1899, גל' 5, עמ' 10. Б. А. Гольдберг, Наши Банки, עמ' 7, וילנה 1909.

123. הדעה, כי גריגורי לוריא היה ממעט לשהות בפינסק בענייני עסקיו הפרטיים ורגיל היה לנסוע תכופות בענייני הבאנק לחוץ לארץ הולמת במיוחד לשנה זו. ראה: הרצל, איגרות, ג', עמ' 258, איגרת 729 ועמ' 313, איגרת 818, ירושלים 1957.

124. הרצל, איגרות, שם, עמ' 381, מס' 934.

Ordinary ... Meeting held at Basle

17th/18th day of August 1899

Present

Chairman

* Fill in "Board" or "Committee," as the case may be.

† Fill in "Offices" or Address where Meeting is held.

חתימות הנוכחים בישיבת הדירקטוריון של הקולוניאלבאנק שהתקיימה ביום 18 באוגוסט 1899 בבזל
דוד וולפסון, יאקובוס קאן, ל. שאליט, שמואל ברבש, גרגור לוריא, מ. י. זקס
ד"ר נ. קצנלסון, היינריך רוזנבוים — בא־כוח של רודולף שאואר.
(מתוך הארכיון של הבאנק לאומי לישראל — נמסר באדיבותו של מר א. דורון).

מהערים והעיירות שבתחום המושב ומחוץ לגבולותיו היו פונים בענייני הבאנק לפינסק [125].

לוריא יצר קשר בין פינסק ללונדון ולקהל הרחב היתה פינסק בעניין הבאנק ידועה יותר מלונדון. העבודה היתה בלתי לגאלית. המניות מלונדון הובאו לפינסק לא על ידי הדואר אלא על־ידי שליח מיוחד, שנסע אל גבול רוסיה והביא אותן לפינסק בחבילה. את הכתובות, שהיו מגיעות לפינסק מוורשה ומלונ־דון, היו כותבים בחדרי חדרים על גבי חבילות הפרוספקטים של הבאנק, שמים אותן בתוך שקים ובלילה היו מביאים אותן אל הדואר ומוסרים אותן לפקיד, שבא על שכרו, והוא היה שולח אותן לפי הכתובות. גריגורי לוריא היה הדואג לכל הפעולות האלה והאחראי להן [126]. באותם הימים, לאחר הקונגרס השני, הופיעה בדפוס "תכנית בית האוצר הלאומי" (הקולוניאלבאנק) בתרגומו של איש פינסק אפרים־דב ליפשיץ, מראשי הציונות שבעיר. אין ספק, שהדבר נעשה ביזמתו של גריגורי לוריא, אשר מילא את ידי בן עירו וידידו, שהצטיין כפובליציסטן ופליטוניסטן, לתרגם מגרמנית לעברית את תכנית הקולוניאלבאנק כדי להפיצה בקרב העם ולנצלה לשם תעמולה [127]. לאותה מטרה רצה גריגורי לוריא להוציא לאור את התקנות של הקולוניאלבאנק בשפה הרוסית, אולם הדבר נאסר עליו מטעם הצנזור הממשלתי. אז נסע בן עירו הציוני הדגול, מי שהיה יחד עמו ציר פינסק לשני הקונגרסים הראשו־נים, יהודה־לייב ברגר, מפינסק לווילנה לטכס עצה כיצד להעביר את רוע גזרת הצנזור ואף הצליח בשליחותו [128]. אין

125. י. אפל, בתוך ראשית התחיה, עמ' 485־486, תל אביב 1936.

126. א. א. פינשטין, מגלת פורעניות, עמ' 9, תל אביב תרפ"ט. נ. מ. ליפשיץ די ציוניסטישע בעוועגונג אין פינסק, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 67.

127. תכנית בית הלאמי... המשא אשר נשא הד"ר באדענהיימער בהקונגרס השני בבזל... העתק משפת אשכנז ע"י אפרים דב ליפשיץ, 1898.

128. י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 72, 97—98, וילנה 1939.

ספק, שנסיעה זו לשם הוצאת תקנות הקולוניאלבאנק בשפה הרוסית בוצעה ביזמתו של גריגורי לוריא.

פעילותו של לוריא בכינון הבאנק הביאה אותו לצמרת הציונות. כבר בראשית פעילותו זו הוא מקבל בפינסק את הידיעה על הפגישה שהתקיימה בין הרצל והקיסר וילהלם השני בקושטא (ביום 13.10.1898), והוא מעביר הודעה זו לערים אחרות[129]. ואף לאחר רדתו מבמת ההסתדרות הציונית העול־מית פונה אליו — בשנים 1902, 1903 — חיים וייצמן מג'נבה בקשר למצב התנועה הציונית ובדבר ייסוד אוניברסיטה עברית בארץ ישראל ומבקש ממנו המלצתו ועזרתו[130].

כשאנו עוקבים אחר הקמת הקולוניאלבאנק מתבלטת לפנינו השתתפותו הפעילה של לוריא בהקמת מוסד חשוב זה בתוקף תפקידו כחבר ועדת הבאנק, שנבחרה בימי הקונגרס השני. בימי החנוכה תרנ"ט (1898) הוא משתתף בישיבות ועדת הבאנק בלונדון, לאחר שייסודו של הבאנק נסתיים מהצד הפורמאלי ונקבעו התקנות[131]. הוא מופיע יחד עם וולפסון ויאקובוס קאן מהאג באספה ציונית רבת עם לפני חברי אגודת "בני ציון"[132]. בזמן ישיבת הוועד הפועל המצומצם, שהתקיימה שלושה שבועות לאחר מכן (ביום 1.1.1899) בווינה, חותם גריגורי לוריא יחד עם הרצל, וולפסון, קאן ואחרים על סך מאתיים לירות לכיסוי ההוצאות של ייסוד הבאנק. בישיבות הוועד הפועל הגדול, שנערכו בווינה (בימים 26—28 בינאואר 1899), הוא מוסר יחד עם וולפסון והיימן מלונדון דין־וחשבון על תקנון הבאנק, על הכנות להרשמתו ולהכשרת התנאים להחתמה[133]. לאחר מכן נוסע לוריא ללונדון לשם עריכת הסידורים בקשר לבאנק, והרצל כותב אליו: "דירקטור נכבד מאד..." ומעמיד לרשותו את עמודי העיתונות הציונית. בימים שלפני הרשמת הקולוניאלבאנק בלונדון לא פסק הרצל ממושבו בווינה לדרוש על־ידי מברקים ומכתבים מאת משרד הבאנק לשלוח במיוחד אל גריגורי לוריא לפינסק פרוספקטים ושאר חומר על הבאנק לשם החתמה על המניות. באחד ממכתביו אל וולפסון (11.3.1899) כותב הרצל: "מכתבו של לוריא הרצוף בזה מן ההכרח שיושם לו לב. העיקר הוא רוסיה. אל תעזוב את האיש [לוריא] בצרתו...". בו בזמן שדוד וולפסון בסיועו של קאן (האג) פעלו לטובת הקולוניאלבאנק בארצות מערב אירופה[134], נוהלה העבודה הזאת על־ידי גריגורי לוריא ברוסיה מתוך קשיים מרובים. ולמרות הקשיים קובע הרצל (27.5.1899): "לפי הודעות... מובטח סוף סוף המינימום לקולוניאלבאנק (250.000 מניות). אמנם לוריא הביא לשם זה 175.000"[135]. בתקופה זו נקבעו ברחבי רוסיה הבאנקים לקבלת חתימות ותשלומים עבור מניות הקולוניאלבאנק. בפינסק נקבעו לשם כך — ללא ספק על־ידי גריגורי לוריא — ארבעה באנקים והם: הבאנק של גריגורי לוריא, באנק החברה לאשראי הדדי (שבו שימש גריגורי לוריא בתור ראש ההנהלה), הבאנק של אידל וסאמ. ד. לוריא (בני משפחתו של גריגורי לוריא) וסניף הבאנק המינסקאי למסחר. בשנים הראשונות לקיומו של הבאנק נמכרו בפינסק 2150 מניות. כמו כן נתקבלו חתימות ותשלומים עבור מניות הקולוניאלבאנק בבאנקים של ג. (גריגורי) וש. (שמואל, אחיו של גריגורי) לוריא בהומל, קלינצי, פוצ'פ וז'לובין[136]. הרצל העריך מאוד את פעולותיו של לוריא בימים הקשים ההם, כפי שמסתבר ממכתבו אל יאקובוס קאן מיום 16.5.1899 והמברק שלו אל וולפסון מיום 8.6.1899[137].

בינתיים גברו הקשיים ללוריא ברוסיה: שר האוצר ויטה נתן הוראה לצנזורה לאסור את הפצת דברי הדפוס של הקולוניאלבאנק ברוסיה[138]. כשהרצל קובע, שיש צורך "להמליץ... על מנהל חרוץ לבאנק" (17.9.1898) הוא בוחר בגריגורי לוריא. הרצל מודיע לוולפסון את תשובתו של לוריא המאפיינת את לוריא ואת דרכו בעבודתו לטובת האידיאלים שלו. הרצל כותב (6.7.1899): "...לפי עצתו של קאן... הצעתי אתמול טלגראפית ללוריא להיות מנהל במשכורת שנתית של אלף לירות. הוא השיב תשובה מהססת, שמא יטילו ספק בשנאת בצע שלו". באותו יום כותב הרצל אל קאן: "...מלוריא קבלתי מברק בתשובה על הצעתי לעשותו מנהל, במשכורת שנתית של 1000 לירות: 'חוששני לאכזבתם של ציונים רבים, שחתמו [על מניות הקולוניאלבאנק] בגלל פעילותי המסורה ללא שכר בצדה, אך אעיין בדבר'"[139].

במכתבו אל קאן מיום 12.7.1899 כותב הרצל: "אני עושה ככל האפשר כדי להביא את לוריא ללונדון. הוועד הפועל יזמין אותו רשמית לכהונת מנהל. מלבד זה אבקש מאת המנהיגים הרוסיים, שיזמינו אותו גם הם להביא קרבן זה למען העניין. מתוך כך יהיה מובטח כולו. גם הצעתך לעשות את לוריא תחילה לדירקטור — מנהל, כלומר בעל קול במועצה, נראית לי טוב למדי... מינויו של לוריא יעשה ברוסיה רושם טוב..."[140]. בימי הקונגרס השלישי נבחר לוריא שוב בתור אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק[141]. באותם הימים קצרה ידו מלהשתתף אישית, דוגמת שאר מנהלי הבאנק מרוסיה, במימון תכניותיו של הרצל בטורקיה. שבעה מנהלי הבאנק, שנבחרו בזמן הקונגרס הזה, בחרו מקרבם ועדת מנהלים מצומצמת בת שני חברים והם: קאן ולוריא. מכתביו של הרצל אל וולפסון, שנכתבו אחרי הקונגרס השלישי — 18.9.1899 ו־30.9.1899 — מעידים, כי הרצל לא זנח עדיין את הרעיון להעמיד את לוריא בראש הבאנק כדי לשפר את מצבו[142]. הרצל כותב: "כלום

129. אפל, שם, עמ' 465.
130. כתבי חיים וייצמן, אגרות, ב', מכתבים 5, 73, 97, 149, ירושלים 1970.
131. הרצל, איגרות, שם, עמ' 225, מס' 675. Welt, 1899, גל' 5, עמ' 10.
132. Welt, 1898, גל' 50, עמ' 9, וגל' 52, עמ' 12־13.
133. שם, 1899, גל' 5, עמ' 10.
134.ביין, שם, שם, עמ' 425.
135. Th. Herzl — Gesammelte Zionistische Werke, ג' עמ' 315, 1934.
136. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7.
137. הרצל, איגרות, שם, עמ' 366, מס' 906. הנ"ל, שם, עמ' 347, מס' 876.
138. הנ"ל, שם, עמ' 371, מס' 914. Herzl, שם, שם.
139. הנ"ל, איגרות, עמ' 379, מס' 929, 930.
140. הנ"ל, שם, עמ' 381, מס' 934.
141. Welt, 1899, גל' 34, עמ' 15, וגל' 35, עמ' 3.
142. הרצל, מכתבים, עמ' 169, תל אביב 1937.

The Subscription List will be opened on the 28th March, 1899, and closed on or before the 28th April, 1899, in London, at The London & Provincial Bank, Limited, and its Branches and Agents, and at The Jewish Colonial Trust (Juedische Colonialbank), Limited, and its authorised Agents in all parts of the World. The Bank of Africa, Limited, and its branches will receive subscriptions throughout South Africa.

THE JEWISH COLONIAL TRUST

(JUEDISCHE COLONIALBANK)
LIMITED.

(Incorporated under the Companies Acts, 1862 to 1898, whereby the liability of Shareholders is limited to the amount of their Shares.)

CAPITAL - - - £2,000,000

DIVIDED INTO

£1,999,900 ORDINARY SHARES of £1 each, and
£100 FOUNDERS' SHARES of £1 each.

THE FOUNDERS' SHARES will be vested in the Council of the Company or their nominees and can only be transferred with the approval of the Council. They will not confer any right to participate in the profits of the Company.

PRESENT ISSUE—£1,999,900 IN £1 SHARES

Payable at the option of the Applicant in any one of the following modes, namely:—

(a) 20 per cent., or 4s. per Share, on Application, and the balance in four instalments of 20 per cent., or 4s. per Share, each at intervals of 3 months from the date of the first payment, with 6 per cent. interest in the meantime payable with the last instalment.

(b) 20 per cent., 4s. per Share on Application, and the balance on Allotment.

(c) The full amount of £1 per Share on Application.

The Council.

Dr. THEODOR HERZL,	Littérateur,	VIENNA.	Dr. I. BERNSTEIN KOHAN,	Doctor of Medicine,	KISCHINEW.
Dr. MORITZ SCHNIRER,	Doctor of Medicine,	VIENNA.	SAMUEL PINELES,	Merchant,	GALATZ.
Dr. OSER KOKESCH,	Counsellor at Law,	VIENNA.	I. H. ELLMANN,	Merchant,	BRAILA.
Dr LEOPOLD KAHN,	Counsellor at Law,	VIENNA.	Dr. ALEX. MARMOREK,	Doctor of Medicine,	PARIS.
OSKAR MARMOREK,	Architect,	VIENNA.	WLADIMIR TEMKIN,	Engineer,	ELSABEDGRAD.
Dr. MAX MANDELSTAMM,	Doctor of Medicine,	KIEW	CARL HERBST,	Civil Servant,	SOFIA.
Dr. RICHARD GOTTHEIL,	Prof. at Columb. Univ	NEW YORK.	Dr. E. W. TSCHLENOW,	Doctor of Medicine,	MOSCOW.
Dr. ISRAEL JELSKY,	Doctor of Theology,	LODZ.	Dr. SALOMO ROSENHECK,	Doctor of Medicine,	KOLOMEA.
Dr. I. W. JASSINOWSKY,	Counsellor at Law,	WARSAW.	SAMUEL SCHUR,	Doctor of Chemistry	STANISLAU.
Dr. M. I. BODENHEIMER,	Counsellor at Law,	COLOGNE.	MICHAEL USSISCHKIN,	Engineer,	EKATERINOSLAW.

And three other persons to be appointed by the Council.

Board of Directors.

DAVID WOLFFSOHN (Messrs. Bernstein & Wolffsohn), COLOGNE.
J. H. KANN (Messrs. Lissa & Kann, Bankers), The HAGUE.
S. L. HEYMANN (Messrs. Heymann & Martin), LONDON, and (Messrs. Heymann, Gordon & Co.), SOUTH AFRICA.
GREGORIE LOURIE, Manufacturer, PINSK
HEINRICH ROSENBAUM, Banker, JASSY.
S. BARBASCH, Banker, ODESSA.
SALOMO SACHS, Manufacturer, DWINSK.

LEIB SCHALIT, Merchant, RIGA.
Dr. RUDOLPH SCHAUER, Counsellor-at-Law, MAYENCE.
ABR. HORENSTEIN, Merchant, KIEW
} Governors.

Two of whom will be represented in London by their Attornies.

Bankers.

LONDON AND PROVINCIAL BANK (LIMITED), 7, Bank Buildings, Lothbury, London.

Solicitors.

BENTWICH, WATKIN WILLIAMS & GRAY, Corporation Chambers, Guildhall Yard, London.

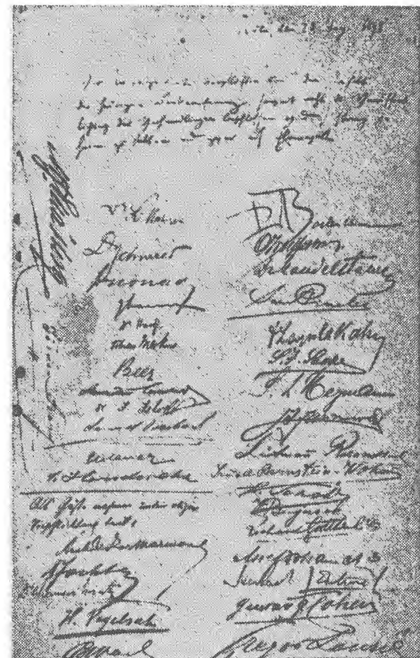
Auditors.

JACKSON, PIXLEY, BROWNING, HUSEY & Co., 58, Coleman Street, London.

Secretary.
JAMES H. LOEWE

Registered Offices.
BROAD STREET AVENUE, LONDON, E.C.

פרוספקט לחתימת מניות של הבנק הציוני „אוצר התישבות היהודים" (1899)

חתימות המשתתפים בוועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן ביום 25.8.1898. חתי־מת גריגורי לוריא מצד ימין למטה. חתימת משה־חיים אליאסברג בשוליים של התצלום משמאל למעלה.

נמצא לוריא בלונדון ?... לוריא יארגן את הבאנק בלונדון", והוא מבקש מאת וולפסון (18.9.1899) להטיל על לוריא את ארגון הבאנק בלונדון. מניות הקולוניאלבאנק הוצאו (23.3.1900) בחתימת ידו של לוריא. אולם הנהלת הבאנק על־ידי קאן בשבתו בהאג ועל־ידי לוריא בשבתו בפינסק, בהעדר מנהל בעל סמכויות בלונדון, לא הובילו את הבאנק להתפתחות הרצויה. דבר זה גרם לחילוקי דעות בין הרצל מצד אחד ובין קאן ולוריא מצד שני[143], כשוולפסון ואף בודנהיימר תומכים בהם[144]. מחלוקת זו מצאה הד ביומנו ובמכתביו של הרצל, בפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, בישיבות של המועצה המפקחת של הבאנק, בספרות הציונית ובמכתביו של לוריא, הנמצאים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים. התפתחות זו מעידה על חבלי יצירה בהם נתנסו הרצל, וולפסון, קאן ולוריא. ביום 8.5.1900 שולח לוריא מפינסק מכתב פרידה אל מנהלי הבאנק ואל המועצה המפקחת שלו[145]. אף בשעה זו של משבר

143. מכתב חוזר מאת ועד הפועל המצומצם מיום 15.5.1900 (כתב־יד): הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/510. הרצל, מכתבים, עמ' 165, 186. Herzl, שם, שם, עמ' 388, 398, 402.

144. הרצל, מכתבים, עמ' 181 (הע' 2), 183 (הע' 1), 190, 196: מכתב אל וולפסון מיום 14.10.1900.

145. מכתב חוזר זה נמצא בכתב־יד בשפה הגרמנית בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: z 1/510.

THE
JEWISH COLONIAL TRUST
(JUEDISCHE COLONIALBANK)
LIMITED.

SHARE WARRANT

CAPITAL £2,000,000

DIVIDED INTO
1999900 ORDINARY SHARES OF £1 EACH & 100 FOUNDERS SHARES OF £1 EACH

№ 3889

£ 1 Ordinary Shares

P. T. O.

ראה בעבר לדף

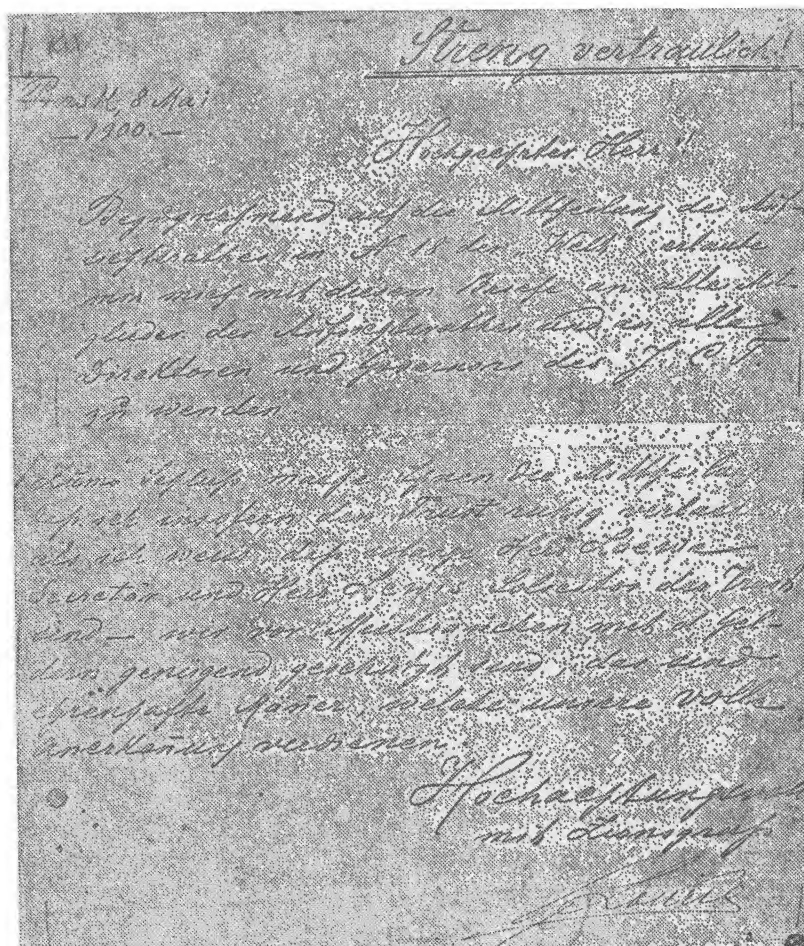
אוצר התישבות היהודים
(יודישע קאלאניאלבאנק)
מגבל.

This is to Certify that the Bearer of this Warrant is entitled to ... fully-paid up Ordinary Shares of One Pound each numbered ... both inclusive in the Jewish Colonial Trust, Juedische Colonialbank, Limited, subject to the regulations of the said Company obtainable free of charge at the Office of the Company and to the conditions for the time being affecting Share Warrants under or by virtue of the said regulations and of any Resolution of the said Company for the time being passed in pursuance thereof.
GIVEN under the Common Seal of the said Company
this ... day of ... 190..

SECRETARY

DIRECTORS

מניה של הקולוניאלבאנק מיום 23.3.1900 בחתימת ידו של גריגורי לוריא (מצד ימין למטה)
(מתוך הארכיון של הבאנק הלאומי לישראל — נמסר באדיבותו של א. דורון)

Streng vertraulich!

Pinsk, 8 Mai
—1900.—

Hochgeehrter Herr!

Hochachtungsvoll

מתוך מכתב חוזר של גריגורי לוריא אל האחראים לקולוניאלבאנק (8.5.1900)
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/510)

ופגיעה קשה בכבודו היה נגד עיניו של לוריא האידיאל של הקמת הבאנק וקיומו ובענווה האופיינית לו הוא פונה אל האחראים לבאנק לאמור: "...עזיבתי את הקולוניאלבאנק היא אבדה ללא ערך רב ובנקל ניתן למלא את החסר. אולם מר קאן מילא בקולוניאלבאנק תפקיד של מומחה פעיל שאין לו תמורה, וחובה מוטלת עלי לעוץ לכם, שתואילו לדרוש ביתר שאת דרך הטלפון מאת מר קאן שיחזור בו מהתפטרותו... ברוח שקטה עוזב אני את הקולוניאלבאנק, מכיוון שיודע אני, כי כל עוד מר לווה הוא מזכיר הקולוניאלבאנק והפרקליט מר לואיס הוא העורך דין, מגן הם לנו במידה מספקת מפני ניצול הכספים לרעה..." [146].

לוריא מכיר בעליונותו של קאן בתור מומחה לענייני באנקאות ואף בשעת פרידה זו דאגתו נתונה לגורלו של הבאנק, יציר טיפוחים שלו. עד הקונגרס הרביעי (אוגוסט 1900) עדיין היה קיים קשר רופף בין לוריא והבאנק. בזמן הקונגרס הזה הוא אף צורף לוועדה הכלכלית שלו [147]. אולם לאחר הקונגרס הרביעי חדל לוריא מהיות בין ראשי הפעילים בענייני הבאנק. בקונגרס הציוני החמישי בשנת 1901, בו השתתף לוריא בתור ציר פינסק עירו, הוא נבחר לוועדת הקולוניאל־באנק [148]. שלא כדעת בן עירו — אף הוא ציר פינסק לקונגרס — משה י. רום [149], התנגד לוריא לייסוד הקרן הקיימת לישראל על־ידי הקונגרס החמישי על סמך ראשי פרקים של התקנות בלבד, ודרש לעבד כהלכה עד לקונגרס השישי את כל התקנות של מוסד כספי זה על־ידי משפטנים מנוסים. מסקנה זו באה לו, כנראה, לאחר שנתנסה קשות בזמן ייסוד הקולוניאלבאנק. הצעתו של לוריא עוררה ויכוחים רבים, בהם השתתפו הרצל, בודנהיימר, קוקש, ויקטור יעקובסון, שליט, אחיו ליאופולד לוריא ואחרים. גם עבודת התרבות היתה קרובה ללבו של גריגורי לוריא. הוא היה בין המצדדים להכללתה בעבודה הציונית. את שמו אנו מוצאים ברשימת הצירים, אשר ביקשו את רשות הדיבור בשאלה זו. כשעזבה ה"פראקציה הדמוקראטית" בשעת המשבר לרעיון הזה את אולם הקונגרס יצא גם לוריא את האולם, אם כי לא היה חבר ה"פראקציה" [150]. בוועידה הציונית השנתית, שהתקיימה בווינה בין הקונגרס החמישי והשישי, בימים 28—30.10.1902, אין אנו מוצאים את שמו של גריגורי לוריא לא בין המשתתפים ולא בין מנהלי הבאנק, שנבחרו באותה ועידה [151].

הערכת אישיותו וכוח השפעתו של לוריא אף בימים ההם בקרב התנועה הציונית אנו למדים מתוך ארבעה מכתבים, אשר כתב אליו מג'נבה חיים וייצמן בסוף 1902 ובראשית 1903, הנמצאים בכתב־יד בגנזך וייצמן (שלושה מכתבים כתובים גרמ־נית והרביעי רוסית) [152]. וייצמן מזכיר ללוריא את שיחותיהם בפינסק ומודיע לו כי נתארגנו קבוצות להפצת רעיון הייסוד של "בית ספר יהודי גבוה" (אוניברסיטה), והוא מבקש ממנו "...לסייע אותנו בעבודתנו... אנו מאמינים, שבכוחך לעשות שירותים גדולים לענייננו, הן אתה בעצמך והן בקשריך... לאחר שתמליץ עלינו לפני מר קאן האג... נשלח לו את כל דברי הדפוס...".

במכתב הרביעי כותב וייצמן בדבר "בית הספר היהודי הגבוה" ודן במפורט במצב המעורער, לפי דעתו, של התנועה הציונית. וייצמן מדגיש במכתבו את כוח השפעתו של לוריא — אף בימים ההם — הן בנוגע לייסוד בית הספר הגבוה והן להב־הרתו ולשיפורו של המצב הכללי בציונות. וייצמן מדגיש: "חייב אתה לסייע בידינו... גוללתי את כל הבעיות הללו לפניך, בדעתי את יחסך המפוכח אל פעולות מפלגתנו ומתאווה אני לשמוע את דעתך...". מתוך מכתבו של וייצמן יש הרושם, כי לוריא, בתשובה על מכתביו הקודמים של וייצמן, הביע ספקות ביחס להגשמתה של תכנית באזל. פעולותיו של לוריא לאחר קבלת מכתביו של וייצמן אינן ידועות לנו.

בשנת 1902 השתתף לוריא בוועידה הציונית הידועה, שהתקיימה במינסק. הוא נבחר, כנראה בזכות היותו בעבר אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק, בתור חבר הוועדה לארגון "מועדונים למניות הקולוניאלבאנק" ברוסיה. בוועידה הזאת במינסק נתקבלו דעתו לפרסם פרטים על הקולוניאלבאנק, כולל המאזנים, בעיתונות היהודית ברוסיה, וכן עצות שונות שלו לשיפור הנהלת הבאנק. הוא הופיע לפני הוועידה בשם ועדת הביקורת ומסר דין וחשבון על מצב הכספים והחשבונות [153].

בדרכו חזרה מוועידת מינסק (הוועידה ננעלה 10.11.1902) פגש גריגורי לוריא את מיג'ור אוואנס־גורדון, חבר ה"ועדה המלכותית לכניסת זרים" באנגליה. לוריא הביא אותו לפינסק וסייר עמו בעיירות הסמוכות, כדי שיעמוד על מצב היהודים כאן. בפינסק הפגיש לוריא את אוואנס־גורדון עם הציונים שבעיר, וגיאורג האלפרן, איש פינסק, זכר (1961) את ביקורו של גורדון. בסיור זה השתתף גם חיים וייצמן. לאחר מכן כתב לוריא מכתב (נמצא בארכיון הציוני המרכזי בירושלים) לנחום סוקולוב, והעתק מכתב זה שלח לוריא להרצל. כידוע, הרצל הופיע בפני ה"ועדה המלכותית האנגלית".

לוריא כותב (בשפה הגרמנית):

"פינסק, 3/16 ספטמבר 1902

מר סוקולוב מאוד נכבד,

נראה לי, שעכשיו, לאחר ביקורו של מיג'ור גורדון ביישו־בים אחדים ברוסיה נתגבשה אצלו הדעה דלקמן: היהודים אוהבים את המלאכה, חרוצים ומשכילים. אולם לנגישות אין שיעור. הסטאטיסטיקה של האדון יוסף (ולט, מס' 29, עמ' 3) אינה נכונה ויש לציין: פירושה של המלה רדיפה בעיני

146. שם.

147. Stenographisches Protokoll des IV. Zionisten-Kongresses, 1900, עמ' 247.

148. Stenographisches Protokoll des V. Zionisten-Kongresses, 1901, עמ' 170.

149. שם, עמ' 271.

150. י. קלויזנר, אופוזיציה להרצל, עמ' 147, ירושלים 1960. מאידך, שניים מבני משפחתו של גריגורי לוריא היו חברים של ה"פראקציה הדמוקראטית", והם: אהרן בן משה־חיים אליאסברג, בן דודו של גריגורי לוריא, ושאול בן אידל לוריא. פרטים עליהם מובאים להלן.

151. Welt, 1902, גל' 44, עמ' 2.

Григорій Лурье
Пинскъ
Минской губ.

Grigory Lourié
Pinsk.

Pinsk 16 Mai 1900

Herrn Dr. Th. Herzl
Wien

Hochgeehrter Herr Doktor!

Meine Depesche von heute ist mein letzter Eingriff in die Angelegenheiten des Trust! Ich rufe Ihnen nochmals zu: Sie ruiniren den Trust!!!
Der Monat Mai sollte uns grosse Geldeingänge von den Aktionären geben, es war alles so schön vorbereitet — und auf einmal bleibt der Trust gerade für Mai ganz ohne Direktorium!
Sie ruiniren den Trust weil Sie ein Directorium entlassen ohne ein anderes eingesetzt zu haben. –
Sie müssen doch Wolfsohn – Rabino-

מכתב גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל בדבר המשבר במצב הקולוניאלבאנק (פינסק 16.5.1900).
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: z 1/510)

Hochgeehrter Herr Dr. Herzl!

Auf der Rückseite finden Sie Kopie meines Briefes an Herrn Sokolow.
Hochachtungsvoll und ergebenst mit Zionsgruss

G. Lourie

מכתב גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל, מצורף אל העתק מכתבו אל נחום סוקולוב (3/16.9.1902).
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: z 1/337)

Pinsk, d. 3/16 September 1902.

Sehr geehrter Herr Sokolow!

Wie mir scheint hat Herr [illegible] jetzt nachdem er einige Orte in Russland besucht hat, ungefähr folgendes [illegible]: Alle Juden sind [illegible] und intelligent, die Verfolgung ist aber über alle Erwartungen! Die Statistik [illegible] (N° 29 Seite 3, Welt) ist [illegible] besser die [illegible] welchen unter Verfolgung [illegible] hinausjagen etc.
Um die Immigration in England [illegible] Gesetz würde zwar die Immigration selbst (wie in Amerika) um 10 oder 15% [illegible], aber andrerseits die Judenfrage auf [illegible] [illegible], indem Rumänien, Russland den Schluss ziehen würden, dass die Juden wirklich ein schädliches Element sind [illegible] es passt aber nicht für das freie England in dieser Richtung [illegible] zu veranlassen. –
Bitte besuchen Sie gefl. Herrn [illegible] Hotel Bristol, dort und würde es mich sehr freuen, wenn Sie die Zeit finden würden, mir das Resultat Ihrer Unterredung mitzuteilen. Ich halte es für Ihre heilige Pflicht, sich die grösste Mühe zu geben, den Herrn für den Zionismus zu interessieren, es scheint mir für alles Gute sehr zugänglich zu sein.
Hochachtungsvoll mit Zionsgruss
G. Lourie

Z 1/337

מכתב גריגורי לוריא אל נחום סוקולוב (3/16.9.1902). (נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: z 1/337)

הנרדפים היא 'עקירה ממקום' וכו'. החקיקה להגבלת הכניסה לאנגליה עשויה אולי להקטין כניסה זו (כמו באמריקה) ב־10% או 15%, אבל היא גם תגדיל את ערכה של בעית היהודים ואת סבלם. רומניה, רוסיה והדומים להן עלולים לבוא לידי מסקנה, שהיהודים גוף מזיק למדינה... ואין לכבודה של אנגליה, שוחרת החירות, לסייע להשקפה זו.

נא לבקר את המיג'ור גורדון במלון בריסטול, ומאוד אשמח, אם כבודו יואיל למסור לי את התרשמותו. לדעתי חובה נעלה מוטלת עליו לעורר בלבו [של גורדון] את ההתענינות בציו־נות; דומני, כי כל דבר טוב קרוב ללבו.

בכבוד רב ודרישת שלום נאמנה
(—) ג. לוריא"

להעתק המכתב הזה צורף מכתב לד"ר הרצל (נמצא באר־כיון הציוני המרכזי בירושלים).

"ד"ר הרצל מאוד נכבד!
מעבר לדף ימצא כבודו העתק מכתבי אל מר סוקולוב.

בכבוד רב ובנאמנות
ובברכת ציון
(—) ג. לוריא
פינסק 3/16 ספטמבר 1902"

בזמן ביקורו של הרצל אצל המיניסטר פלבה בפטרבורג בחודש אוגוסט 1903, לאחר שנאסרה מכירת מניות הקולוניאל־באנק ברוסיה, לא שיתף הרצל את לוריא בפעולותיו אלה, אלא נסתייע על־ידי ד"ר ניסן כצנלסון, אחד המנהלים של הבאנק. וברשימת ששת נציגי הבאנק ברוסיה, אשר מסר הרצל למיניסטר פלבה בפטרבורג ביום 27.12.1903, נעדר שמו של גריגורי לוריא [154]. בקונגרס השישי, שהתקיים באוגוסט 1903, לוריא לא השתתף. בקונגרס השביעי — אוגוסט 1905 — אמנם השתתף לוריא שוב בתור ציר העיר פינסק אולם אינו מופיע ברשימת הנואמים או כחבר אחת הוועדות [155]. לאחר מכן הוא השתתף רק בקונגרס האחד־עשר בשנת 1913, אולם אף כאן אינו נזכר בין הנואמים [156].

מזמן הוועידה של ציוני רוסיה במינסק — בשנת 1902 — היתה פעילותו הציונית והציבורית של לוריא בעיקר בתחום פינסק עירו. הודות לערנותו נתגלה והומת בפינסק היהודי המלשין ארנאצקי, שהלשין לפני הרשות הצארית על חברי התנועה היהודית הסוציאליסטית "בונד" (1903). לוריא היה בין ראשי הפעילים לגילוי האמת בעניין העלילה על שלושה

152. כתבי חיים ווייצמן, איגרות, ב', מכתבים 5, 73, 97, 149.

153. א. ר. רפאלי, ועידות ארציות של ציוני רוסיה, קציר, א', עמ' 69, 74, תל אביב תשכ"ד. מ. י. פרייד, די גרויסע ציוניסטן אסיפה אין מינסק, עמ' 51, קראקוי 1903. Welt, 1902, גל' 38, עמ' 5, 6.

154. Herzl, שם, כרך ד' עמ' 535, תל אביב 1934.

155. Welt, 1905, גל' 29, עמ' 27.

156. Stenographisches Protokoll... des XI. Zionisten-Kongresses, 1914, עמ' 3.

היהודים בפינסק שהכו ופצעו, כביכול, בסכין נער נוצרי (יוסף קיסילוב) [157]. בשנת 1904 יסד לוריא ספרייה, מועדון ואולם קריאה, להפצת השכלה כללית, בפרט בקרב הנוער היהודי שבעיר. בשנת 1902, בישיבת המועצה של ה"חברה מפיצי השכלה", הגה גריגורי לוריא את הרעיון לכלול מוסדות התלמוד תורה במסגרת פעולותיה של ה"חברה" הזאת. הודות לו, בתוקף תפקידו בתור מורשה של ה"חברה" בפינסק, נבחרו למועצת התלמוד־תורה בשנת 1905 חמישה חברים, כולם ציונים [158]. בזמן התסיסה בכתלי בית־הספר הריאלי בפינסק נגד המשטר הצארי היה לוריא בין הלוחמים לשוויון האזרח [159]. באותם הימים שימש לוריא בא־כוח לשכת המודיעין של החברה להגירה "יק"א", למתן הסברים בשאלות ההגירה [160]. בעת שדרויאנוב ביקר בפינסק — בערך 1910 — וקיים אספה בביתו של עזר וייצמן (אביו של הנשיא חיים וייצמן) לשם הפצת מניות הקולוניאלבאנק, היה לוריא בין המשתתפים [161]. הוא הגן במרץ רב על זכויותיו של בית־הספר הציוני הידוע בשם "לאה־פייגעלעס שולע", פעל לטובת בית הספר המקצועי ודאג לבית החולים שבקארלין [162]. לוריא היה הגבר היחידי ב"אגודת הנשים היהודיות לעזרה" בפינסק, שסייע לחברות האגודה בפעולותיהן (ראה התמונה). כמובן, כל תפקידים אלה מילא לוריא שלא על מנת לקבל פרס.

כבר אמרנו, כי האידיאליזם של גריגורי לוריא עקר אותו מן המציאות. עקב עבודותיו לטובת הציבור הזניח כליל את ענייניו הפרטיים. פקידי מפעלו, אנשים רודפי בצע, ניצלו את העדר עינו המפקחת, הונו אותו ועשקו את ממונו [163]. הוא ירד מנכסיו והיה במצוקה רבה. במצבו הנואש נטש לנושים את כל רכושו, שעדיין נשאר בידיו, עזב את עירו ועיר אבותיו ועבר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לגור בפטרבורג. אם כי ייתכן שחוסר כשרונו המסחרי אף הוא היה בעוכריו, אין ספק כי האידיאליזם שבו היה גורם חשוב למצבו החומרי הירוד. בפטרבורג עסק לוריא בימי מלחמת העולם הראשונה בענייני מסחר שונים. אולם פרנסתו לא היתה מצויה אלא בדוחק. חברי המרכז הציוני, שמושבו היה זמן ידוע בפטרוגראד, התייחסו אל גריגורי לוריא בכבוד. הוא הדין יחסו של אוסיש־קין אליו. זכרו לו חסד נעוריו ועבודתו במחיצתם של הרצל, וולפסון וקאן בראשית ימי הציונות. לוריא עצמו לא השתתף בעבודה הציונית בימים ההם ורק לפרקים היה מבקר

157. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 151־152. הזמן, 1903, גל' 71, עמ' 4.

158. הזמן, 1903, גל' 11, עמ' 3. פ"ל, מיום 24.11.1910, גל' 8, עמ' 3, ומיום 16.12.1910, גל' 14, עמ' 2־3. אליאסברג, שם, עמ' 23.

159. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 138.

160. קרמן, שם, עמ' 173. הצפירה, 1905, גל' 201, עמ' 3. גריגורי לוריא היה חבר האגודה הציונית "מתתיהו הרצל", אשר קמה בפינסק והיה ממתנגדי אוגנדה. מכתבי י. ברגמן בארכיון הציוני המרכזי תיק, A 24/III/2.

161. קרמן, שם, עמ' 218. פ"ל, 24.11.1910.

162. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 225. פ"ל, גל' 8, עמ' 2, גל' 9, עמ' 3, מיום 28.11.1910, וגל' 23 מיום 19.1.1911.

163. הודעות מפי בני פינסק.

ב״מרכז״[164]. למערכת העיתון הציוני ״פעטראגראַדער טאָג־בלאַט״ לא היה מזדמן בכלל[165]. חיה וייצמן־ליכטנשטיין, אשר השתתפה בוועידה הציונית בפטרוגראד, בחודש מאי 1917, ושהכירה מקרוב את בן עירה והשכן שלה בקארלין גריגורי לוריא, אינה מזכירה את שמו, אם כי היא מזכירה רבים ממכיריה שהשתתפו בוועידה ההיא, וביניהם את איש פינסק הציוני הוותיק מאיר ליברמן[166].

גריגורי לוריא נפטר בפטרוגראד משבץ לב בסוף שנת 1917[167].

רבקה, אשת גריגורי לוריא — ״רבקה סאבלייבנה״, כפי שהיו נוהגים לקרוא לה בעיר מגוריה פינסק — היתה בתם של שבסל (שבתי?) שמחוביץ, אשר גר אז בקיוב, ואשתו פראדל או פייגה, בת מאיר לוין מפינסק, שעבר לגור בקיוב. מאיר לוין היה, כאמור לעיל, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, אחיה של חיה לוריא ובנו השני של שאול קארלינר. מאחר שגם אמו של גריגורי לוריא — ביילה — היתה אף היא בתו של מאיר לוין, כדברי אהרן לוריא במכתבו אל יל״ג מיום 19 אייר תרכ״ג, שהובא לעיל, היתה רבקה דודניתו של גריגורי לוריא, אף זאת, כמקובל, בין בני משפחת לוריא להתחתן בינם לבין עצמם או עם הקרובים אליהם מבחינה גניאלוגית — משפחת לוין[168]. שבתי שמחוביץ עבר ממינסק, לאחר הנישואין שלו עם בתו של מאיר לוין, אל עיר חותנו פינסק. כמפורט לעיל, אף מאיר לוין גר זמן מסוים במינסק, בבית חותנו צבי־הירש שמחוביץ. בפינסק היה שבתי שמחוביץ איש אמיד ואנו מוצאים את שמו בין סוחרי פינסק שחתמו על העצומה אל שר הפלך מינסק מיום 8 בנובמבר 1862, שהובאה לעיל[169]. הוא דאג לתלמוד־תורה בפינסק ויחד עם יוסף אטינגר, עליו מדובר להלן, היה בוחן את התלמידים, עומד על כשרונותיהם וקובע, מי ראוי להמשיך בלימודים ואת מי יש למסור ללימוד מלאכה ואומנות[170]. הוא היה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין והשתתף בניהולו יחד עם שאר בני לוין ולוריא[171]. כמאיר לוין חותנו עבר אף שבתי שמחוביץ מפינסק לקיוב. יונה שמחוביץ, קרוב לוודאי בנו, נשא לאשה את אודל, בת דוד לוריא, ונשאר לגור בפינסק. כאן הוא המשיך, כמפורט להלן, במסורת אביו, והיה שותף לבני משפחת לוריא בדאגתם לחינוך בתלמוד־תורה בקארלין ולפתיחת בית הספר למלאכה על יד התלמוד־תורה הזה ואף עמד, כפי שהובא לעיל, יחד עם בני משפחתו אהרן לוריא ומשה־חיים אליאסברג במשפט על פתיחתו[172].

רבקה לוריא היתה חברה נאמנה לגריגורי בעלה. שניהם דאגו לקיומו של בית הספר למלאכה לבנות בפינסק. בצנעה ובענוותנות נשאה כל חייה בעול וסבלה מדרכו של בעלה, שנוהג היה להזניח את הנהלת עסקיו והתמסר להגשים את האידיאלים שלו. הימים ימי הקונגרסים הראשונים, ימי ייסוד הקולוניאלבאנק בלונדון וגרגורי לוריא שקוע ראשו ורובו בארגון הפצת המניות של הבאנק ברחבי רוסיה. בתור אחד המנהלים של הבאנק (שלא על מנת לקבל פרס) עליו לנסוע בימים ההם לישיבות ללונדון ולווינה ולפעמים אף לשהות בלונדון לשם סידור ענייני הבאנק. חיים אלה ופעולותיו לטובת הציבור היהודי בפינסק עירו בשטחים שונים פגעו, כאמור לעיל, בניהול עסקי מסחר שלו. משום כך אנוסים היו גריגורי ורבקה לוריא להיעזר על־ידי קרובים וידידים. מצבים אלה גרמו ללא ספק לרבקה לוריא סבל נפשי רב. אולם כל ימיה הבינה לרוחו של בעלה, העריצה אותו והיתה לו לשותפה בהגשמת שאיפותיו. אצילות רוחה היא שעמדה לה בשעה שביתם בפינסק היה בית־ועד לאינטליגנציה שבעיר ולציונות בפרט. דלתות ביתם היו פתוחות תמיד לכל הזקוק לעזרה ועצה. אלמלא הסכמתה וסיועה של רבקה לוריא לא היתה שורה רוח נדיבה בביתם. לא באקראי היה חיים וייצמן בימי לימודיו בבית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק מבאי ביתם של גריגורי ורבקה לוריא. הוא הדין בבואו אחר כך בתור סטודנט מחוץ־לארץ אל עיר הוריו לפינסק[173].

לפני מלחמת העולם הראשונה ירד גריגורי לוריא, כאמור לעיל, מנכסיו. הוא עזב את רכושו, אשר היה לו בפינסק, לנושים ויחד עם בני משפחתו עבר לגור בפטרבורג. מספרים, כי לפני צאתו מהבית בחוסר כל רצתה אשתו לקחת אתה רק דבר אחד — פמוטי שבת שלה. אולם גריגורי לוריא אסר עליה, באמרו: גם פמוטי השבת אינם שלי, אף הם שייכים לנושים. בפטרבורג חיתה רבקה לוריא בתנאים קשים. כשנפטר גריגורי לוריא, בסוף 1917, חזרה רבקה לוריא עם בנה הצעיר מירון לפינסק. היא נתקבלה על־ידי בני משפחתה (לוריא, אליאסברג) ועל־ידי ידידותיה מימים עברו בלבביות רבה. בנה מירון עזב את פינסק ונסע לאודיסה להמשיך במקצועו בתור מלח. סאשא, בנה בכורה, נשאר בארצות מערב אירופה והיא איבדה את הקשר גם אתו, ותישאר לבדה מבעלה ומשני בניה. למרות החיים הקשים והתלאות אשר מצאו אותה, שמרה רבקה לוריא על תכונותיה ומרצה. בתור גזברית באחד הבאנקים היא הרוויחה את לחמה. רבקה לוריא היתה אחת הפקידות במוסד, שדוגמתו יסד חמיה אהרן לוריא ארבעים שנה קודם לכן לטובת

164. מפי חבר המרכז הפטרוגראדי בימים ההם, יעקב קליבנוב.
165. מפי עורך העיתון ״פעטראגראדער טאָגבלאט״, יצחק גרינ־בוים.
166. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ׳ 226.
167. יפה, שם, שם.
168. ב״עצים הגניאלוגיים״, שנמסרו לי על־ידי חוה ובנימין הראלי, מצאצאי המשפחות לוריא־אליאסברג, אנו מוצאים את השם: רבקה שמחוביץ, אשתו של שמואל בן משה־חיים אליאסברג מאיבניץ, שמתה בשנת 1873. היא היתה בתו של הירש שמחוביץ — מת 1852 — ונכדת חיים שמחוביץ, בעלה של רבקה מארגולין — מת 1826 — שהיה בנו של הירש־שמש שמחוביץ ממינסק, שמת 1799. זהות השם — רבקה שמחוביץ — בדורות הקודמים ושל אשת גריגורי לוריא עשויה להעיד על היחס הגניאלוגי ביניהן. ראה להלן הטבלאות הגניאלוגיות, טבלה VII.
169. הכרמל, 1863, הוספה לגל׳ 30, עמ׳ 241—244.
170. המליץ, תרכ״ג, גל׳ 20, עמ׳ 312—313. הכרמל, תרכ״ג, גל׳ 37, עמ׳ 289—290.
171. הכרמל, תרכ״ג, גל׳ 28, עמ׳ 219.
172. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ׳ 16. המליץ, 1887, גל׳ 114, עמ׳ 1203. שם, 1888, גל׳ 139, עמ׳ 1469—1470. פ״ל, גל׳ 28, עמ׳ 2.
173. אליאסברג, שם, עמ׳ 22—24.

הציבור בפינסק ובעלה גריגורי היה ראש ההנהלה של מוסד זה ובעצמו יסד באנקים בפינסק ובארבעה מקומות אחרים ברוסיה. היא נפטרה בפינסק (1935 או 1936)[174].

סאשה לוריא, בנם בכורם של גריגורי ואשתו רבקה לוריא (נולד קרוב לוודאי בפינסק בשנת 1891), סיים בגיל שבע־עשרה את חוק לימודיו בבית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק. בימי נעוריו התגורר בבית אביו הסטודנט חיים וייצמן ובתור מורה־בית עזר לסאשא לוריא בלימודיו. כשגדל, הצטיין סאשא לוריא בתור איש המחשבה והספר, למד וידע שפות שונות והיה נואם מוכשר. כשהתחיל להופיע בפינסק בשפה הרוסית העתון "פינסקי ליסטוק" ("עלון פינסק") (1910/11), היה סאשא לוריא אחד משלושת חברי המערכת. הוא כתב בעיקר פליטונים ומאמרים לבעיות השעה והמקום. לפני מלחמת העולם הראשונה עזב את פינסק ועבר יחד עם הוריו לפטרבורג. כאן למד בשנת 1912 ארכיאולוגיה והיה חבר אגודת הסטודנטים היהודים. בשנת 1915 עבר לסטוקהולם וערך שם בשפה הרוסית את העתון: "סקאַנדינאבסקי וסטניק" ("מבשר סקאנדינאביה") או "סקאנדינאבסקי ליסטוק" ("עלון סקאנדינאביה"). בגמר מלחמת העולם הראשונה נעשה, כידוע, הנסיון להקים "רפובליקה בלורוסית לאומית". רעיון זה של אוטונומיה לבלורוסיה, דוגמת מדינות פולין והארצות הבאלטיות, נתמך על־ידי מעצמות הברית אף לאחר שרובה של ארץ זו, כולל העיר המיועדת להיות עיר הבירה, מינסק, נפלו בידי הבולשביקים וחלקה המערבי — בידי פולין. ל"רפובליקה הבלורוסית האוטונומית" הערטילאית הזאת היו "צירים" בארצות, שתמכו מתוך מגמות פוליטיות ברעיון האוטונומיה הבלורוסית. אחד ה"צירים" האלה היה סאשא לוריא. הוא שימש בשנת 1921 כ"ציר בלורוסיה האוטונומית" בבירה של מדינת ליטא — בקובנה. במדינה זו — ליטא — הקים ידידו, חברו ובן עירו של גריגורי לוריא, איש העיר פינסק, העורך־דין שמשון רוזנבוים את האוטונומיה היהודית ועמד בראשה בתור יושב־ראש הוועד הלאומי היהודי, ואחר כך היה מיניסטר לענייני היהודים. באותה מדינה ובאותה תקופה כיהן בנו של גריגורי לוריא בתור ציר של מדינה זרה, בעצם — מדינה מדומה, וכולו נתון בשירות הרעיון לרכוש עצמאות למדינה זרה זו. הפגישה הזאת של שני אנשים בני אותה עיר ואותו מוצא, אולם בעלי שתי השקפות כה מנוגדות, מציינות שתי דרכים בהיסטוריה הישראלית, ומבליטה במיוחד מה רחוקה הדרך, שבחר בה סאשא לוריא, מהדרך בה הלכו אבותיו. בשנת 1922 כיהן סאשא לוריא "ציר" בעיר דאנציג. בשבתו בקובנה ובדאנציג בשנות הנדודים לאחר מלחמת העולם הראשונה סייע למחוסרי־נתינות רבים על ידי מתן דרכונים ואישורים. אף אני נעזרתי על ידו בשנת 1921, כשמצאתי מקלט בקובנה הליטאית בברחי מידי קלגסי פולין. סאשא לוריא נשא אשה נוצרייה ממוצא פינלאנדי, בעלת אחוזה על יד צופוט, הסמוכה לדאנציג, מקום מגוריו. לאחר שנתבדו התקוות להקמת בלורוסיה עצמאית אנו מוצאים את סאשא לוריא יושב בתור כתב עיתון גרמני בעיר קיל שבצפון גרמניה, עיר ללא אוכלוסיה יהודית, הידועה לשמצה בתור עיר אנטישמית אף בימי הרפובליקה הוויימארית. כאן הוא ישב עד עלות הנאצים לשלטון. הידיעה האחרונה עליו שהגיעה אלינו אומרת, כי נדד לרפובליקה הכושית האיטי והוא חי שם.

לפנינו אפוא שישה דורות:

שאול קארלינר (לוין) — "פרנס" הקהל ובעל צדקה.
חיה לוריא בתו — אשה צדקנית.
משה לוריא בנה — אישיות יהודית פאטריארכאלית.
אהרן לוריא בנו — מראשי הקהילות פינסק וקארלין.
גריגורי לוריא בנו — לאומי, ציוני, אוהב ישראל.
סאשא לוריא בנו — מרוחק מן היהדות ותועה בדרכי החיים.
שישה דורות — שישה פרקי היסטוריה.

מירון לוריא היה בנם הצעיר של גריגורי ורבקה לוריא. שמו היהודי היה, כנראה, מאיר, על שם הסבא של אביו ושל אמו מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, שתואר לעיל. מירון נולד בשנת 1900. לפי מקצועו היה מלח והיה מפליג באניות אשר עגנו בנמל אודיסה. אחר מלחמת העולם הראשונה, בשוב אמו לפינסק, חזר מירון אתה יחד. אולם הוא שב מהר לנמל שלו. פרטים על חייו ופעולותיו חסרים.

ליאופולד אחיו של גריגורי לוריא היה אף הוא איש משכיל וציוני. מתוך רצון להפיץ השכלה ואומנות בין הדור המתלמד בעירו לימד בשנת 1888 בתלמוד־תורה בקארלין לימודי חול. מאחר שלא היה לו רשיון להוראה הוטל עליו קנס על־ידי המשטרה. הקנס היה אמנם קטן, רק שלושה רובל, מאחר "שעשה את מלאכתו שלא על מנת לקבל פרס"[175]. הוא עבר לגור לעיר לודז. בתור ציר העיר הזאת השתתף בקונגרס הציוני החמישי. שמו מופיע בין המתווכחים בבעיות הקרן הקיימת לישראל ובנוגע לקולוניאלבאנק[176]. בשנת 1903 השתתף בקונגרס הציוני השישי[177]. בשנות השלושים של המאה הזאת חזר ליאופולד לוריא יחד עם אשתו (דורה) ואחיו אסיר (אשר) מלודז לפינסק. בערוב ימיהם חזרו לעיר אבותיהם. הם לא עסקו בצרכי ציבור. כנראה ניספו בשואה בפינסק.

שאר בני אהרן לוריא היו: שמואל, שפתח יחד עם גריגורי אחיו באנקים, שנזכרו לעיל, בהומל ובעיירות קלינצי, פוצ'פ וז'לובין. הבן אלכסנדר לוריא נשאר במוסקבה. לאובסיי (השל, הושע, יהושע?) בן אלכסנדר, גר בתל־אביב, ובת מאו־יה גרה בפאריז. הבן שאול לוריא, גר בדרזדן. הבת רחל נישאה לשאול ויינרייך. היא עברה יחד עם אמה לגור בדרזדן. שתי בנותיה עלו לישראל. האחת פרידה האנף־ויינרייך, גרה בחיפה ונפטרה כאן (1965). השנייה, ד"ר אני סמואלסדורף פעילה בהסתדרות הציונית, גרה ונפטרה בשנת 1971 בתל־אביב. אח שלהן, איסמר, גר בלונדון. ואח שני מאקס, חי ונפטר בתל־אביב. יצחק בן אהרן לוריא גר בווארשה.

לפי דין־וחשבון, שהגיע לישראל ממוסקבה, כנראה דרך

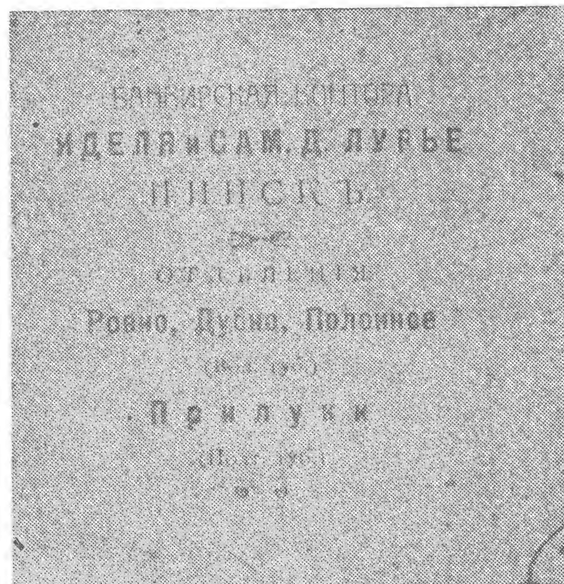
174. מפי יוצאי פינסק.

175. המליץ, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470.
176. Stenographisches Protokoll... des V. Zionisten-Kongresses, עמ' 283, 359.
177. Stenographisches Protokoll... des VI. Zionisten-Kongresses, עמ' 224. Welt, 1903, גל' 31, עמ' 3.

קופנהגן, כתוב בשפה הרוסית, נוסדה ביום 2 בדצמבר 1917 במוסקבה בביתו של איש פינסק יצחק־אשרניידיץ "אגודה לעזרת יהודי פינסק". חברי "אגודה" זו היו יוצאי פינסק, אשר קמו לעזרת אחיהם בפינסק בימי מצוקתם, לאור הדין־וחשבון של הוועד המרכזי היהודי בקופנהגן. בין חברי "אגודה" זו אנו מוצאים את אס. [אסיר] וי. [כנראה: יצחק] בני א. [אהרן] לוריא. כל הפרטים האלה מספרים על דרכי פיזוריו של ענף מענפי משפחת לוריא הפינסקאית.

שאר בני משה לוריא היו: שמואל לוריא (נולד 1850), אשר מת בנעוריו (1888) והיה נשוי לתרזה, אחות יוסף האלפרן, שתואר לעיל.

איסר־איזידור לוריא (נולד 1851) נשא לאשה את אגתה (כנראה גיטל), בת אחי אמו וגיסו אליהו אליאסברג, שנזכר להלן, ואשר היה אחד מבעלי בית החרושת לנרות בקארלין. איסר לוריא תרם בשנת 1880 סכום כסף גדול לטובת בניין התלמוד־תורה בפינסק, לזכר אשתו הראשונה ביילה[178]. היא היתה, לפי מסורת בעל־פה, בתו של השל לוין, הוא כנראה בנו של משה־יצחק לוין, שניהם חתומים על העצומה של סוחרי פינסק משנת 1862, שהובאה לעיל. גם לתלמוד תורה שבקארלין דאג איסר לוריא. שלושה מבני משפחות לוין־לוריא עמדו זה אחר זה בראש התלמוד־תורה בקארלין: עד שנת תרל"ז (1876/77) עמד בראש מוסד זה, כפי שהובא לעיל, ר' מאיר בן משה־יצחק לוין. אחריו היה מיכל אטינגר, מבני לוריא, גבאי־מנהל של התלמוד־תורה, במשך שנתיים, עד 1879 בערך, כפי שהובא להלן. ולאחר שמיכל אטינגר עזב את פינסק עמד איסר לוריא בראש התלמוד־תורה כשנתיים: 1879—1880.

כותרת הבאנק של אידל בן שמואל לוריא ודודנו שמואל בן דוד לוריא בפינסק וסניפי הבאנק בערים רובנה, דובנה, פולונואה ופרילוקי

178. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 11. ב. מ. אפשטין, קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו 1938, גל' 9 (20), עמ' 2, פינסק.

הכתב של הימים ההם מתאר את פעלו של איסר לוריא לאמור: "...הגביר הנעלה ה' איזידור לוריא (אשר יתערב בעניני בית הת"ת וגורל הנערים המקשיבים בו לקח יגע ללבבו ביותר) לראות... למנות כל חסרון"[179]. באותם הימים קמו חילוקי דעות בציבור בדבר הכללת לימודי חול בתכנית הלימודים. כשפרש איסר לוריא מהנהלת התלמוד־תורה מתאונן הכתב: "...גם המפקחים על בית הת"ת הגביר הנעלה ה' איזידור לוריא ומשנהו המשכיל ה' [יהושע אליעזר] ראטין סרו את עין השגחתם ממנו ופרקו את עול ההנהגה מעל צוארם ולא ישימו לב לתהלוכות הנערים ולדרכי הלמודים..."[180]. הכתב פונה אל איסר לוריא ומבקש אותו: "...התעורר והתעודד גבור נדיב ונעלה ה' איזידור לוריא...", לשוב בו מהחלטתו לפרוש מהנהלת התלמוד־תורה[181]. איסר לוריא עבר מפינסק לגור בליבאו (לאטביה). כאן הוא הקים מפעלים גדולים — "מפעלי פלוטר". הוא נפטר בשנת 1920 בוויסבאדן[182].

הבת ביילה (נולדה 1844) היתה נשואה לאידל לוריא, בן אחי אביה שמואל לוריא. כמתואר להלן היה אידל לוריא חלוץ המייסדים של באנקים פרטיים בפינסק ובערים אחרות בתחום המושב.

הבת זלדה (נולדה 1845, מתה בגיל 33) היתה נשואה לאחי אמה אליהו אליאסברג. הוא הובא לעיל ולהלן.

הבת רחל (נולדה 1847, מתה בפינסק 1931) היתה אשת משה־חיים אליאסברג, בן דודנה של אמה. אישיותו הערכה להלן.

אף פרטי הנישואין האלה באו לציין את הנוהג בין בני משפחת לוריא בדור ההוא, להתחתן בינם לבין עצמם או עם בני משפחות ידועות הקרובות להם.

שמואל לוריא, בנם השני של חיה ואהרן לוריא (נולד בפינסק בשנת 1826), עבר לגור בעיר הפלך מינסק. כאן פתח באנק פרטי. בנו אידל — יהודה[183] (נולד 1845) חזר לפינסק, לאחר שהיה לחתנו של אחי אביו משה לוריא (בעל בתו ביילה) בשנת 1861. כשם שחותנו הקים את התעשייה בפינסק במשך החצי השני של המאה ה־19, כן הקים אידל לוריא בסוף המאה ההיא את הבנקאות הפרטית לשירותם של המפעלים והסוחרים שבעיר. הוא ודודנו שמואל בן דוד לוריא איחדו את הבאנקים שלהם ונוסף לבאנק בפינסק הקימו רשת שלמה של באנקים — עשרה סניפים — בערים דובנה, לוצק, ז'יטומיר, פולנואה ועוד. המרכז של הבאנקים האלה היה הסניף שבעיר רובנה (והלין), ומשום כך נקראה רשת באנקים זו בשם: "הלשכה של רובנה" ("רובנער קאנטאר"). הבאנקים נוהלו לפי המקובל בכל הבאנקים הגדולים שבאירופה והיו ידועים בעולם המסחר

179. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300.
180. שם, 1880, גל' 47, עמ' 400.
181. שם, 1880, גל' 48, עמ' 408.
182. A. Lourié, שם, עמ' 47.
183. תאריך זה כתב לי שאול, בנו של אידל לוריא. בכתבי חיים וייצמן, אגרות א', עמ' 32, (הערה), כתוב בטעות, כי אידל לוריא נולד בשנת 1840. על פרטי משפחה שונים מכיר אני תודה לשאול לוריא המנוח.

גריגורי לוריא וחברות ״אגודת הנשים היהודיות לעזרה״ בפ׳נסק — ״יברייסקוייה ז׳נסקוייה בלאגוטבוריטלנוייה אובשצ׳סטבו״ — (מתוך: טויזנט יאָר פינסק בעריכת ד״ר ב. האפמאן, ניו יאָרק 1941)

אידל בן שמואל לוריא ובני משפחתו (פינסק 1900)

עומדים: משמאל — שאול לוריא. באמצע — זיגמונד אנדלמן (חתן אידל לוריא). מימין — אובסיי לוריא. יושבים: משמאל — תקלה פרידלאנד (בת אידל לוריא). על ידה — ביילה (אשת אידל לוריא). באמצע — אידל לוריא. מימינו — פרידה אנדלמן (בת אידל לוריא) ובנה אדולף אנדלמן. למטה: סוסיה אנדלמן (קראמסטק) ומקס אנדלמן או בן למשפחת פרידלאנד.

מערכת "פינסקי ליסטוק" (11./1910). באמצע: סאשא לוריא.
משמאל: אשר הולצמן, העורך. מימין: בוניה רובינשטיין, חבר המערכת.

ברוסיה בשם "באנק של אידל וסאמ. [סאמואיל] ד. [דוידוביץ] לוריא"[184]. פקידות יהודית ענפה עבדה בבאנקים אלה. הם עסקו במימון מסחר תבואות בשלושה פלכים. מלבד הבאנקים בשותפות עם דודנו היו לאידל לוריא באנקים משלו, כגון: במינסק, במוזיר. יהודי פינסק היו נוהגים לפנות אל החברה הזאת בענייני צדקה ותרומות לטובת מוסדות סוציאליים ואף היו נענים, אם כי לא כדאגה והמסירות ל"עניי עירך", המציינות את מורשת משפחת לוריא. בסוף ימיו חי אידל לוריא בוויס־באדן, שם נפטר בשנת 1928 ואשתו — בשנת 1931. בערך בשנת 1890 היה חיים וייצמן מורה־בית לבנו של אידל לוריא, שאול. וייצמן גר בדירתו של אידל לוריא והדריך את שאול בנו בלימודיו. בגנזך וייצמן נמצאים שישה מכתבים מאת וייצמן אל אובסיי — יהושע לוריא, אחיו של שאול, לאחר שאובסיי עבר להמשך לימודיו בעיר מיטאו (לאטביה). המכתבים האלה משנת 1890 עד 1892, שנכתבו על־ידי וייצמן בשבתו בדירת אידל לוריא, מעידים על הידידות הנאמנה, שהיתה קיימת בין וייצמן ואובסיי לוריא, ועל האווירה ששררה בין בני הדור המתבגר בבתים היהודים בפינסק כבית לוריא ווייצמן[185]. במכתביו מופיע וייצמן כפדאגוג, המטיף מוסר לחברו הצעיר ממנו בשנה אחת בלבד. וייצמן מצטט, מתוך אי־דיוקים, דוגמה מהתלמוד, אולם בעיקר הוא כותב על הספרות הרוסית — המכתבים אף כתובים בשפה הרוסית — ועל קריאת ספרי היסוד של ספרות זו. ניכר, כי המכתבים נכתבו בהשפעת האווירה של בית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק ללא פגיעה בהכרה היהודית. את השקפת אידל לוריא, שהיא דעתם של כלל יהודי ליטא, על החינוך היהודי בפרט בימים ההם, מביע וייצמן במכתבו מיום 11.11.1890 אל אובסיי לוריא. הוא כותב: "הוריך... רוצים, שתהיה בעל מידות טובות ובחור אציל הרוח וכשתגדל תהיה אדם משכיל ומפותח ויהודי טוב למופת". המזיגה הזאת בין איש המידות והנימוסין, בעל השכלה כללית ויהודית, המתגאה ביהדותו, היתה, לפי עדותו של וייצמן, גם השקפת בית לוריא. אובסיי לוריא למד אחר כך בריגה. עד שנת 1914 עזר לאביו, אשר העביר בימי מלחמת העולם הראשונה את הבאנקים שלו לייקאטרינוסלאב. כאן נסגרו. בעבור אובסיי לוריא בשנת 1920 ללונדון היה שותף לשאול אחיו בעסקיו. הוא נפטר בשנת 1941 בלונדון.

שאול בן אידל לוריא (נולד 1879) היה תלמידו של חיים וייצמן מ־1888 בערך עד 1892, אף לאחר שאובסיי אחיו נסע ללמוד במיטאו (קרוב לוודאי בשנת 1890). מהמכתבים דלעיל אל אובסיי ניכר כמה דאג וייצמן לשאול לוריא, שהיה צעיר ממנו בחמש שנים. בשנת 1897 נסע שאול לוריא לגרמניה ולאחר שנרשם בתור סטודנט בטכניון בדארמשטאט נסע לבאזל בגיל 18 אל הקונגרס הציוני הראשון. נמסרים בזה קטעי זכרונותיו על הימים ההם במכתבו אלי בתשובה על שאלותי: "באתי לבאזל משום [שהקונגרס] עורר בי עניין. זוכר אני מה גדול היה עלי רישומה של הנפת דגלים גדולים על בניין הקונגרס וכתובות ציוניות עליהם. והרי ברוסיה היה השם 'יהודי' תמיד הס מלהזכיר בחברה. טלפנתי אל מזכיר הקונגרס מר רייך מאוסטריה, לברר מפיו אם אוכל להשתתף בקונגרס. הוא ענה לי: כן. יש קהילות אחדות בדרום אפריקה, שאין ידן משגת לשלוח צירים, והן ביקשו ממני למנות מתנדבים בתור נציגיהן בקונגרס, אשר ישלחו לקהילות אלה דינים־וחשבונות. דומני שאני הייתי נציגה של בולאביה, שבדרום רודזיה, ובדין־וחשבון, אשר פרסם מר רייך לאחר הקונגרס, רשום שמי בתור נציג ארץ זו. עוד אחד נתמנה

184. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 92, 235, 245. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7, וגל' 18, עמ' 8.
185. כתבי חיים וויצמן, אגרות, א', עמ' 33—40.

כמוני בתור נציג קהילה מאפריקה והוא ליאון סימון, שהיה אחר כך ציוני מפורסם ותרגם כתבי אחד־העם. בקונגרס אוגאנדה השתתפתי לא בתור ציר, אולם הייתי בקשר הדוק עם וייצמן. אף את הרצל הכרתי. בשעה שהחל הקרע מחמת תכנית אוגאנדה הייתי עם הפראקציה, שהתנגדה לאוגאנדה. לאחר מכן עזרתי להשכנת שלום בין מצדדי התכנית והפראקציה הדמוקראטית. בתצלום אחד מבין צילומי הקונגרס, שהופיעו בדפוס, אני מצולם יחד עם הרצל ווייצמן"[186]. בשנת 1901 עבד שאול לוריא במעבדה של חיים וייצמן בג'נבה. כשחזר לדארמשטאט היה בין מייסדי אגודת הסטודנטים הציונית "מכביה". את שמו של שאול לוריא אנו מוצאים ברשימה יחד עם מוצקין, וייצמן, בובר, לייב יפה, שאר בשרו ובן־עירו גיאורג האלפרן ואחרים, אשר קיבלו עליהם (בשנת 1903) לנסוע ולהפיץ את רעיונות הפראקציה הדמוקראטית בערים אוניברסיטאיות, בגרמניה, בשווייץ, בבלגיה ובארצות אחרות[187]. במשך השנים 1905—1939 היה שאול לוריא בעל עסקים בלונדון. אחר כך עבר לארצות הברית ונפטר בגיל 91 בסאנטה־מוניקה (קאליפורניה).

דוד לוריא, בנם השלישי של חיה ואהרן לוריא (נולד 1828)[188], יסד יחד עם משה אחיו את החברה "האחים לוריא ושותפיהם". זו היתה החברה המסחרית היהודית הראשונה בפינסק. משה ודוד לוריא הביאו שלוש אניות קיטור מגרמניה והיו בין החלוצים שהפעילו כלי שייט אלה בין פינסק וערי דרום רוסיה. בעל המונוגראפיה על פינסק מהימים ההם (יאנסון) מציין אותם לשבח ומביא, כי החברה "האחים לוריא ושותפיהם" היתה בעלת שלוש אניות, ששטו בשנת 1867 במימי הפריפט והדנייפר[189]. גם יל"ג במכתבו אל אהרן בן משה לוריא משנת 1868 כותב: "...הגידה נא לי... מה טיבה של פרקמטיא של חברתכם 'האחים לוריא ואחזת מרעיהם'? שמעתי, כי יש להם אנית הקיטור... האם בעצים וביבול האדמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם...?"[190]. באניות הקיטור שלהם היו משה ודוד לוריא מובילים עצים, תבואה וחָלָב. דוד לוריא לא עסק בצרכי ציבור. ידוע, כי בשנת 1887 נדב יחד עם משה אחיו שישים פוד קמח כל שבוע לעניים[191], וללא ספק נכלל בין "נדיבי העיר קארלין", אשר הכינו בשנת 1878 "שולחן ערוך לשבעים נערים", הלומדים בתלמוד תורה של קארלין, פעמיים ביום -- פת־שחרית וסעודת צהריים — והכינו להם בגדים לחורף ולקיץ[192]. לפי עדותו של בן זמנו (מרדכי קרמן) היה דוד לוריא עוזר לפרט בשעת דחקו והיה נוהג כבוד רב באב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ, וככל בני משפחת לוריא היה רגיל לבוא בערב ראש השנה אל האב בית־דין של קארלין הגאון ר' דוד פרידמן לברכו בברכת השנה ולקבל ברכתו[193]. גם לדוד לוריא מכוונים דברי הכתב משנת 1880 שצוטטו לעיל: "...אחריהם [אחר משה־יצחק לוין, חיה לוריא, גד־אשר לוין], נשארו בניהם הגבירים המפורסמים וגם הם לא ירפו ידיהם מעשות צדקות אין מספר ומחזיקים הת"ת [התלמוד תורה] והבק"ח [והביקור חולים — בית החולים] ביתר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם... ועד מתי יאמרו [אנשי קארלין] יתנו הגבירים [בני לוריא] אנחנו פטורים"[194]. אף דוד לוריא גר בקארלין והיה תומך בתלמוד־תורה שבנתה אמו[195]. הוא היה אחד המפקחים על בית־החולים בקארלין[196].

ישיבת כל בני משפחת לוריא בימים ההם בקארלין הטביעה חותמה עליהם והבליטה את ההבדל בין קארלין לפינסק. בכתבה דלעיל אנו קוראים: "אישי פינסק... אין בהם גבירים... לא כן עירנו קארלין, אשר בה גרו הגבירים אנשי שם מאז ומקדם ועד היום נשארו בהם בניהם וגבירים המפורסמים לשם ולתהילה... ואם תשאלו... מי הוא נקרא... גביר על זאת יענו תיכף 'הגבירים לוריא'." מאידך מתאונן באותה שנה כתב אחר מפינסק: "מדוע משפחת לוריא הנכבדה תחשה בצרת העניים. היא גם שאלתי: אתפלא על הקפאון הגדול השורר בלב... נדיבינו ולא יתעורר ליסוד דברים בעדם"[197]. דברים אלה מכוונים, כמובן, לכל בני משפחת לוריא. מנהג היה בפינסק לקרוא את צאצאיהם של משה ודוד לוריא על שם אבי המשפחה בכינוי רוסי. לבני משפחת משה לוריא קראו: "מויסייבצי", ולבני משפחת דוד לוריא קראו: "דוידובצי". דוד לוריא מת בשנת 1888. — ארבעה בנים היו לו. כולם פנו לבנקאות. אולם בו בזמן שאהרן בן משה לוריא דאג לייסד באנק בעל ערך ציבורי — "חברה לאשראי הדדי", "הלוואה וחסכון" — בפינסק עירו, פתחו בניו של דוד לוריא באנקים פרטיים בערים אחרות.

---

186. התצלום בספרו של צנציפר (רפאלי), פעמי הגאלה, עמ' 112, תצלום 360, מס' 34.

187. י. קלויזנר, אופוזיציה להרצל, עמ' 236.

188. A. Lourié, שם, עמ' 43.

189. יאנסון, שם, עמ' 3, 72, 83, 154.

190. הובא לעיל.

191. המליץ, 1887, גל' 51, עמ' 532.

192. שם, 1878, גל' 20, עמ' 393. שם, 1880, גל' 14, עמ' 277—278.

193. קרמן, שם, עמ' 22.

194. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277. הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. האחים משה ודוד לוריא היו בין ראשי התורמים לטובת יהודי פרס ובבל בשנת 1872. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221.

195. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300—301.

196. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.

197. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277, וגל' 3, עמ' 57. ראה גם: הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. כאן אנו קוראים דברי שבח ומוסר כאחד למשפחות לוריא: "וביותר נאוה תהלה לישרים 'האחים [משה ודוד] לוריא' ומשפחתם הכבודה והנשאה... נדיבי לב... יאחזו בסנסיני הדעת... גם מעץ הדת לא ירפו ידם... וכל דבר קודש קדוש להם... ישלחו מעינותיהם... להשקות לרויה את עניי עירם ממבועי העושר, אשר פתח להם ה'... מי ימלל נדבת לב כל בני לוריא!... הלא הם חרותים פה על לוח לב כל איש... אולם מידי השמיעי יקרת גבירי עירנו... לבי לא יחשה... מדוע לא יביטו על מקדשי ה', ומבתי תפלותיהם יעלימו עין והמה [בתי התפלה] בשפל ישכונו!... אמנם רגלי עשירי העם לא ידרכו על סף בתי תפלות העיר, ולהם בית מקדש לבד [בית הכנסת אשר הקימה חיה לוריא] אשר הוא יגיד ויעיד על כבוד המתקבצים בו, ועין רואיהן [של בית כנסת זה שלהם] תקרא: אכן הבית הזאת (הזה) בית קודש... אבל הזה תפארתכם גבירים יקרים! בדלתכם עצמיכם מתוך עדת העיר, והקימותם לכם בית מקדש מעט, ומבית תפילות הצבור משכתם ידיכם מלרוממם ולהדרם!".

בנו האחד, אהרן, פתח באנק בקיוב. איזידור (?) פתח באנק במינסק, איסר — בווארשה, ורק שמואל בנו פתח באנק בפינסק, שהתאחד עם הבאנק של דודנו אידל בן שמואל, אחי אביו. הם שפתחו באנקים, כפי שהובא קודם לכן, גם בערים אחרות, כגון ברובנה, בדובנה, בלוצק, בז'יטומיר, בפולנואה ועוד. שמואל בן דוד לוריא פתח באנק לבדו בקוברין [198]. אשתו היתה תרזה, אחות יוסף האלפרן, לאחר מות בעלה הראשון שמואל בן משה לוריא, שנזכר לעיל. דוד לוריא לא יסד מוסדות סוציאליים ולא עסק בניהולם. מאידך דאגו להם אשתו רושקה, בת שמואל אליאסברג מאיבניץ, וחתנו, בעל אודל בתו, יונה שמחוביץ [199]. רושקה לוריא, יחד עם אחותה מרים־לאה לוריא, אשת משה לוריא, ואחותו החורגת של בעלה גיטע אטינגר ויוסף האלפרן, היתה מנהלת החברה הסוציאלית "סומך נופלים" [200]. חתנו של דוד לוריא יונה שמחוביץ יחד עם משה־חיים אליאסברג, חתנו של משה לוריא, ואהרן לוריא ניהלו את התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה חיה לוריא. הם היו נוהגים לבחון את התלמידים בלימודיהם ויחדיו כאמור לעיל, יסדו בית־ספר למלאכה בעיר [201]. הגזברית של התלמוד־תורה הזה, אשר דאגה יחד אתם לקיומו, היתה האחות החורגת של דוד לוריא, שנזכרה כבר, גיטע אטינגר, אשת יוסף אטינגר, ואם מיכל אטינגר, שנשאו כולם בעול הנהלת התלמוד־תורה [202].

גיטע אטינגר, בת חורגת של חיה לוריא, היתה בתו של בעלה אהרן לוריא, מנישואיו הקודמים עם מושא בת סנדר אלכסנדרוב משקלוב [203]. שנים רבות היתה אחת הנשים הכי פעילות לטובת המוסדות הסוציאליים בקארלין, יחד עם שאר בני משפחת לוריא. גיטע חיה עדיין בשנת 1895 [204]. כאמור, היא היתה הגזברית של התלמוד־תורה של קארלין וחברה פעילה בהנהלת מוסד זה ושל המוסדות: גמילות חסדים, מושב זקנים והחברה סומך נופלים [205].

גם לבעלה של גיטע, יוסף אטינגר, מיועד מקום נכבד בפינסק, כשהתיישב כאן לאחר הנישואין שלו בחצי הראשון של המאה ה־19, והצטרף למשפחות לוין ולוריא בפעולותיהן לטובת הציבור. היה בו מן התכונות המציינות את המשפחות האלה. הוא היה סוחר אמיד, ואנו מוצאים את שמו בין החותמים על העצומה לשר הפלך מינסק "בדבר מסלת ברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק", שהובאה לעיל [206]. הוא דאג לתלמוד־תורה של פינסק [207], בוחן את התלמידים ועומד על כשרונותיהם והמשך לימודם [208]. הוא היה מקרב תלמידי חכמים [209] ו"אומר" שיעור בפני הלומדים בבית הכנסת ניישטאט שבקארלין [210]. מאידך היה גם איש משכיל, כפי שעשויים להעיד דבריו של יל"ג במכתבו אל אהרן לוריא, שהובאו לעיל: "השלום לדודך רב תבונות ר' יוסף איטינגור?" [211].

קרמן מזכיר שלושה בנים, שהיו ליוסף וגיטע אטינגר: יעקב, סנדר, ובפרט מיכל, שהלך בדרכי הוריו [212]. אף הוא היה מקורב לתלמידי חכמים [213], והתמסר מאוד להתפתחותה של התלמוד־תורה בקארלין. קרמן קורא לו: "גבאי הת"ת" [214]. הוא היה גבאי־מנהל הת"ת בקארלין החל משנת 1876, במקום מאיר לוין, שעזב את פינסק ועבר לקיוב, כפי שהובא לעיל, בשנת תרל"ז [215]. הכתב מספר, כי בימים ההם התחילו "גם מבני פינסק להביא יום־יום איש איש את בנו בחפץ לב לבית. הגבאי המנהל הוא הרב הגביר, השנון החכם ויקר הערך הר' מיכל עטינגער נ"י, עד כי נתרבו השנה הזאת מספר הנערים לשלוש מאות" [216]. מיכל אטינגר עמד בראש התלמוד־תורה בקארלין שלוש שנים, והצליח לשפר את מצב הבית עד צאתו מפינסק בערך בשנת 1879. בכתבה מיום כ"ח אלול תר"מ (1880) בדבר התלמוד־תורה בקארלין אנו קוראים: "אָמנם גם חסרון גדול נראה בהבית הזה. כי מעת אשר עזב הג' הנכבד מ. עטינגער את עירנו לרגל עסקיו נשאר בית הת"ת בלי משגיח ומפקח נאמן, אשר ישגיח בשבע עינים על תהלוכות הנערים..." [217].

ליונה שמחוביץ, חתן דוד לוריא, היו ארבע בנות. האחת תקלה, היתה נשואה לזיגמונד פרומקין, חבר ועד הקהילה בווארשה, קבלן לסלילת דרכים, בנו השתקע בג'נבה [218]. הבת השנייה, רחל, היתה נשואה לקוגן, בעל בית חרושת לסוכר בקיוב. השלישית, קלארה, היתה נשואה לעורך דין אטינגר. אף היא עזבה את פינסק. הרביעית, עקא (רבקה), גורלה אינו ידוע [219]. שרידי משפחת שמחוביץ זו גרו בווארשה, בג'נבה ובאנגליה.

את גורלם של צאצאי שמואל בן חיה לוריא ושל אחיו דוד מראה הטבלה להלן [220] (אותה קיבלתי מידי פאול, בנו של

198. מפי יעקב אליאסברג ומכתבו של שאול בן אידל לוריא.
199. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. קרמן, שם, עמ' 147. שמו מופיע יחד עם בני משפחת לוריא בין התורמים לטובת יהודי פרס ובבל ובין המתפללים בבית הכנסת של חיה לוריא. (המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221).
200. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17.
201. הנ"ל, שם, עמ' 16. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. בנוגע ליונה שמחוביץ, ראה: פ"ל, גל' 28, עמ' 2.
202. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16.
203. כתבי א. אפשטיין, א', עמ' 326, הערה, ירושלים תש"י.
204. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16—17.
205. הנ"ל, שם, שם.
206. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244.
207. המליץ, 1863, גל' 20, עמ' 312.
208. הכרמל, 1863, גל' 37, עמ' 289—290. המליץ, שם, שם.
209. קרמן, שם, עמ' 96, 97.
210. הנ"ל, שם, עמ' 95. יוסף אטינגר היה בין מתפללי בית הכנסת ניישטאט, שתרמו לטובת יהודי פרס ובבל. (המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144).
211. המכתב הובא לעיל.
212. קרמן, שם, עמ' 96.
213. הנ"ל,שם, עמ' 97, 101, 102.
214. הנ"ל, שם, עמ' 102.
215. יאנאָווסקי, שם, עמ' 14.
216. הצפירה, 1876, גל' 15, עמ' 114.
217. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300. פ"ל, גל' 28, עמ' 2—3. שמו מופיע בציון "ה"ג (הגביר)" בין התורמים לטובת יהודי פרס ובבל, ברשימת מתפללי בית הכנסת ניישטאט שבקארלין. (המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144).
218. הודעה מפי בנו ג. פרומקין, ג'נבה.
219. מפי יעקב אליאסברג, בן משפחתם ובן גילם בפינסק.
220. להלן טבלאות גניאלוגיות, טבלה VI.

ליאופולד בן משה לוריא, הגר בקנדה). בדומה לצאצאי אחיהם השלישי משה לוריא פזורים אף הם בכל קצווי תבל. פיזור זה יש בו מאותות הזמן ומציוני דרך של הדורות האחרונים.

משפחת אליאסברג

בני משפח לוריא, עם כל פעולותיהם ותרומותיהם לטובת הכלל, היו בחייהם הפרטיים מבודדים מהקהל הרחב. כפי שמעיד אחד מצאצאי משפחה זו, יעקב אליאסברג, אשר חונך בפינסק בהשראת סבו, משה בן חיה לוריא, נוהגים היו בני לוריא, מלבד דאגתם למוסדות הקהל, לעזור לכל אדם בעצה, בהשגת משרה, אשראי וכדומה. מאידך, הסתגרו בתוך משפחתם ונהגו להתחתן, כמתואר לעיל, ביניהם[221]. במרוצת הימים התרחבה המסגרת ולמשפחת לוריא צורפו בני משפחת אליאסברג מ„אצילי איבניץ" (עיירה, פלך מינסק). אף משפחה זו התפארה במגילת־היוחסין שלה (מצאצאי הגאון ר' יחזקאל לנדא בעל ה„נודע ביהודה" מברודי ופראג). צאצאיה היו מכבדים תלמידי־חכמים ושימשו „גבאי ישיבת וולוז'ין"[222]. הם היו אנשים אמידים ובעלי השכלה. את משפחות לוריא ואליאסברג יש לייחס, כאמור לעיל, לאריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במאה ה־19, שבאו בקשרי חיתון[223]. לאחר נישואיהם היו בני משפחת אליאסברג יחד עם בני משפחת לוריא פעילים לטובת המוסדות הסוציאליים בפינסק. קשרי החיתון עם משפחת אליאסברג התחילו עוד בימי השפעתה של משפחת לוין בפינסק. בתו של וולף לוין, שתואר לעיל, בנו השלישי של שאול קארלינר, נישאה ליצחק־אייזיק אליאסברג מאיבניץ[224]. הוא היה איש משכיל וכדברי עדותו של בן העיר פינסק, הסופר א.ד. דובז'ביץ היה יצחק־אייזיק אליאסברג נוהג לקרב אליו את ראשוני המשכילים שבעיר[225]. אף הוא היה בין החותמים בשם סוחרי פינסק על הבקשה אל שר הפלך מינסק מיום 8 לנובמבר 1862, שהובאה לעיל. מרים־לאה, בת שמואל אליאסברג, אשת משה בן חיה לוריא, יסדה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין בשנת 1875 בערך את החברה „סומך נופלים ויולדות" בקארלין[226] והיתה בין המנהלות של המוסד „בית אוסף זקנים" (מושב זקנים) בקארלין, אשר הקימה חמותה חיה לוריא[227]. רושקה אחותה, אשת דוד בן חיה לוריא, אף היא אחת המנהלות של החברה „סומך נופלים". אחיהם אליהו אליאסברג, חתן משה לוריא, היה אחד הבעלים של בית החרושת לנרות באלברכטובו, פרבר קארלין (1872)[228]. הוא היה האחרון מבני משפחת אליאסברג בעל התואר „גבאי של ישיבת וולוז'ין"[229] והיה ידוע בין בני משפחת לוריא כאחד המתנגדים החריפים לציונות. הוא תמך במיוחד בתלמוד־תורה של קארלין והיה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין[230].

משה־חיים אליאסברג, חתנו של משה לוריא (בעל רחל בתו), היה בנו של ישעיה אליאסברג, מיוצאי איבניץ, אשר גר במינסק. בפינסק היה משה־חיים אליאסברג סוחר עצים ועמד בקשרי מסחר עם ממל, דאנציג, קניגסברג וברלין. בין המוסדות הסוציאליים שבעיר דאג במיוחד לקיומה של התלמוד־תורה, שבנתה חיה לוריא בקארלין[231], ועמד בראש מוסד זה יחד עם גיסו אהרן לוריא ובן משפחתו יונה שמחוביץ, חתן דוד לוריא, שנזכרו לעיל. מנהגו היה לבחון את התלמידים בלימודיהם. יחד עם שני קרובי משפחה אלה עמד במשפט על אשר יסד בית ספר למלאכה בעיר עבור „הנערים, אשר לא נראו סימן ברכה בהם ואינם מוכשרים ללמודים", כפי שהוזכר לעיל[232]. הוא היה איש המחשבה ואיש הספר[233]. דרך חייו משקפת את דרכה של המחשבה היהודית בחצי השני של המאה התשע־עשרה: השכלה — חיבת ציון — ציונות. על תכונותיו מעידים דברי יעקב אליאסברג בנו בספר האוטוביוגראפי שלו „בעולם ההפיכות". „אבי... הסתפק בהשכלה תלמודית וביתית־כללית... זמנו הפנוי היה מוקדש לספרים, לעיתונים ולכתבי עת. מדי שנה היה חותם על 'המליץ', 'נובוסטי', 'ווסחוד', 'ברלינר

---

221. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 20—21.

222. A. Lourié, Die Familie Lourié, עמ' 47.

223. תשעה קשרי חיתון היו בין שתי משפחות אלו, וייתכן אף יותר ממספר זה. אלכסנדר־סנדר, בנו של אהרן לוריא (מזיווג קודם), בעלה של חיה לוריא, אבי הענף הפינסקאי של משפחה זו, נשא את בתו של אליהו בן יצחק־אייזיק אליאסברג מאיבניץ (ראה לעיל, הע' 203), וזה האחרון היה חתנו של וולף לוין, אחיה של חיה לוריא (ש. גינזבורג, מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח', מס' 26, עמ' 36—39. הנ"ל, היסטאָרישע ווערק, כרך ד', עמ' 290). שני בני חיה לוריא, משה ודוד, נשאו את שתי בנותיו של שמואל אליאסברג מאיבניץ, מרים־לאה ורושקה. אחיהם אליהו אליאסברג, נשא את בתו של משה לוריא, זלדה. (Lourié שם, עמ' 47). אחותה רחל נישאה למשה־חיים אליאסברג ממינסק, בן ישעיהו, דודנה של אמה, ואחיה איסר־איזידור לוריא נשא את אגאתה (כנראה גיטל), בתו של אליהו אליאסברג, אחי אמו וגיסו. בנו של אליהו אליאסברג, שמואל־יונה, נשא בת לוריא, ושמואל בן משה־חיים ורחל אליאסברג לבית לוריא, נשא את פריזה, בת דוד אמו דוד לוריא מפינסק. ליפא (ליאופולד) בן משה לוריא השיא את אליזבת בתו לד"ר ולאדימיר אליאסברג, נכד ישעיה אליאסברג ממינסק. אליזבת עלתה לישראל (1951) ונפטרה כאן בשנת 1965. בתה חנה נשואה לאהוד אבריאל, איש משרד החוץ. הבת חוה, אף היא עובדת במשרד החוץ. הבת שושנה גרה בירושלים. והבת הרביעית, מרים חיה בארצות הברית. (י. אליאסברג, שם, עמ' 19. „עצים גניאלוגיים", שקיבלתי מאת חוה ובנימין הראלי־אליאסברג).

224. להלן, טבלאות גניאלוגיות, טבלה I.

225. א. ד. דובזעוויץ, לא דבים ולא יער, עמ' 40, 42, ברדיטשוב 1890.

226. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17.

227. הנ"ל, שם, עמ' 16.

228. הנ"ל, שם, שם.

229. A. Lourié, שם, עמ' 47.

230. מפי י. אליאסברג. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219. אליהו אליאסברג היה ראש התורמים בין מתפללי בית הכנסת ניישטאט לטובת יהודי פרס ובבל. (המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144).

231. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. א. ביגון, תלמוד־תורה דקארלין, פינסק, ב', עמ' 104.

232. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, שם, שם. המליץ, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470. לעיל, הע' 88, 172, 175.

233. פרטים על משפחת אליאסברג ראה גם: טויזנט יאָר פינסק, לפי מפתח השמות: עליאסבערג משפחה, אהרן, יעקב.

טוגבלאט' והירחון הרוסי 'רוסקוייה בוֹגאטסטבו'. ברבות הימים נוספו 'די וועלט' ו'השלח'. עוד לפני ייסוד התנועה הציונית השתייך אבי לחובבי ציון, היה נציגו של הוועד האודיסאי בפינסק והתעמק בתורתו של אחד־העם... הוא העריץ את השפה העברית, שבה שלט, אם כי לא כשפת הדיבור, כי לא היתה מדוברת... היה קורא... את כתבי י. ל. גורדון, אברהם מאפו ולבסוף גם אחד העם... בביתו נמצאו כתביהם של טובי הסופרים והמבקרים הרוסים... כי בנעוריו למד לא רק תלמוד אלא גם השפה הרוסית והכיר את ספרותה... ואצל חותנו נחשב לחתן המשכיל"[234]. משה־חיים אליאסברג הצטרף בשנות השמונים ל"חובבי ציון", לאחר שביקר בפינסק אליעזר בן יהודה בלווית איש פינסק יעקב שרתוק, אביו של משה שרת. לפי דברי עדותו של מרדכי קרמן השפיע המטיף הידוע הירש מאסלאנסקי על אליאסברג ובהשפעתו היה אליאסברג מורשה של הוועד האודסיאי בפינסק ומראשי הפעילים של חיבת ציון בעיר[235]. בקום הציונות המדינית של הרצל היה משה־חיים אליאסברג מן הראשונים, אשר הצטרף לתנועה. הוא היה ציר פינסק עירו בקונגרס השני והשישי והשתתף בוועידה, שהתקיימה בקלן לפני הקונגרס השני ושהיתה מוקדשת לבעיות ייסוד הקולו־ניאלבאנק (25.8.1898). את חתימתו של משה־חיים אליאסברג אנו מוצאים בין חתימות המשתתפים בוועידת ייסוד זו[236]. לפי מקור אחד היה משה־חיים אליאסברג מפקח כבוד מטעם הממשלה הרוסית על בתי הספר היהודיים בעיר ותרם לטובת נפגעי השרפה בשנת 1901 סך 400 רובל[237]. בשנת 1904 עזב משה־חיים אליאסברג ומשפחתו את פינסק והתיישב בברלין, אולם המשיך עוד זמן מסוים להחזיק את משרדו בפינסק ולייצא עצים לגרמניה. הוא נפטר ב־1920. אשתו רחל חזרה לעת זקנתה, בגיל 84, לפינסק, לבית יעקב בנה ונפטרה כאן בשנת 1931[238].

בנו בכורו של משה־חיים אליאסברג, שמואל, גמר חוק לימודיו בגימנסיה בריגה, כאן גר אבי אביו בימים ההם. בשנת 1900 עבר לגור בברלין וחי בברלין רוב ימיו. בעל בית חרושת היה ושותף למשרד אדריכלות. הוא נשא לאשה את פרידה, בת דוד אמו דוד לוריא. בימי הנאצים היה בוורשה. לאחר התמוטטות עצבים קשה מת שם בבית החולים בגטו.

בנו השני של משה־חיים אליאסברג, אהרן (נולד בפינסק בשנת 1879), הלך בעקבותיו של אביו הן מבחינה פוליטית והן מבחינה תרבותית. הוא הצטרף להסתדרות הציונית וניהל את הוצאת הספרים של התנועה "יידישר פרלאג" בברלין. ימי הילדות עברו עליו בפינסק. לרגל מחלתו עבר בנעוריו לגור בוויסבאדן. כאן התגורר בבית הרב וביקר בגימנסיה. לאחר מכן היה סטודנט האוניברסיטה, כנראה בלייפציג אולם בעיקר בהיידלברג, יחד עם יוסף קלוזנר, טשרניחובסקי ואחרים. באותם הימים היה מקורב מאוד לבן־עירו וידיד משפחתו בפינסק חיים וייצמן, הן כחבר הפראקציה הדמוקראטית והן כתומך להלכה ולמעשה ברעיונו של וייצמן לייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים. בהיידלברג ניסה יוסף קלוזנר להקים קבוצה של חברי הפראקציה הדמוקראטית. בין הסטודנטים שהצטרפו לפראקציה אנו מוצאים את שמו של אהרן אליאסברג. לפני הקונגרס החמישי קיבלה לשכת הפראקציה הדמוקראטית מאת הוועד הפועל הציוני בקשה לקרוא בשמות חבריהם, הרוצים להשתתף בקונגרס כצירים ולא קיבלו מאנדאטים. לשכת הפראקציה הגישה רשימת חבריהם, וביניהם אהרן אליאסברג. הוא היה בין 37 צירי הפראקציה בקונגרס הזה. בוויכוח, שהתנהל בזמן ועידת ציוני גרמניה (1902), הגן אהרן אליאס־ברג על קיום הפראקציה. בתצלום חברי הפראקציה הזאת עם ד"ר הרצל בבאזל בשנת 1901 אנו רואים את אהרן אליאסברג. בין צירי הקונגרס החמישי, שיצאו את הקונגרס לאות מחאה על היחס לדרישות הפראקציה, אנו מוצאים שלושה מבני לוריא: אהרן אליאסברג, שאול בן אידל לוריא וגריגורי בן אהרן לוריא, אף כי לא היה חבר הפראקציה. כפי שכותב יעקב אליאסברג, לא יכול אהרן אליאסברג אחיו להשתתף בקונגרס השישי מחמת מחלתו. כאמור היה אליאסברג מעוזריו של חיים וייצמן באיסוף החומר להכנת התכנית לייסוד האוניבר־סיטה בירושלים. בדבר הגשמת רעיון זה כתב וייצמן, כאמור לעיל, אל בן דודו של אהרן אליאסברג, גריגורי לוריא, לפינסק, בסוף שנת 1902 וראשית 1903. בימי הקונגרס השישי (1903) הביע וייצמן לפני יעקב אליאסברג את צערו על העדרו של אהרן אחיו מחמת מחלתו בעת איסוף החומר לייסוד האוניבר־סיטה. לאחר שהבריא חזר ועזר שוב לוויצמן במאמציו אלה. בגנזך וייצמן נמצאים מכתבי וייצמן אל אהרן אליאסברג בנוגע לעזרתו של זה לרעיון האוניברסיטה בירושלים. מכתבים אלה מעידים על יחסי הידידות בין וייצמן ואהרן אליאסברג או אהרונצ'יק, כפי שווייצמן מכנה אותו במכתביו, כנראה, לפי הרגל מימי הילדות והנעורים בפינסק. אליאסברג השתקע בברלין ועסק בהוצאת ספרים. בשנת 1907 עבר ה"יידישר פרלאג" לידי ההסתדרות הציונית וכשהעתיק את מושבו מקלן לברלין, בשנת 1911, עמד בראשו אהרן אליאסברג עד שנת 1920. בהנהלתו התפתחה הוצאת ספרים זו והיא הוציאה לאור ספרים רבי ערך לציונות וליהדות. על הרגשות לפינסק, אשר שמר בלבו אהרן אליאסברג כל ימי שבתו בברלין, מספר העיתונאי הידוע, אף הוא בן פינסק, ד"ר יהושע גוטליב. הוא כותב: "פינסק בנכר היא בבחינת פולחן, הנשמר בדחילו ורחימו. באחד הימים ביקרתי במשרדה הראשי של ההסתדרות הציונית בברלין. בפתע נכנס אל החדר בן אדם אחד. הוא ניגש אלי ואמר: 'אתה מר גוטליב. הריני מזמין אותך אל ביתי לארוחת ערב'. — 'הריני מודה לך... אבל... הרי אינני יודע עדיין... עם מי... יש לי הכבוד...' גמגמתי בתמיהה. — 'למאי

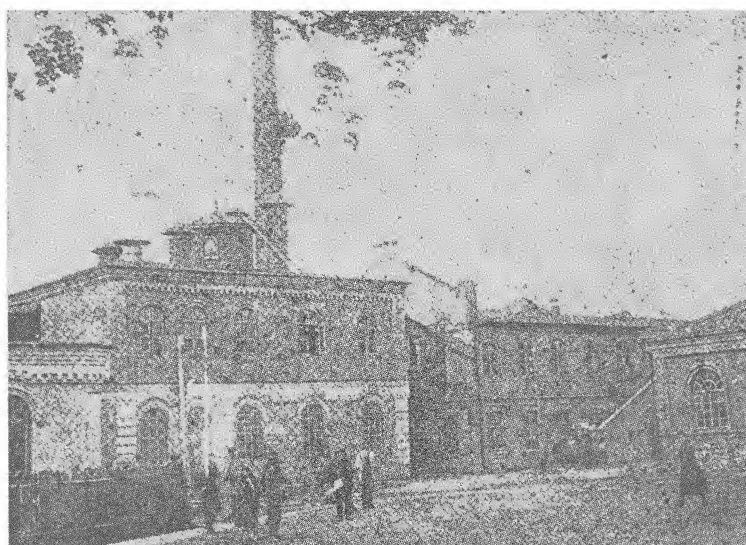
234. י. אליאסברג, שם, עמ' 19, 20, 34.

235. קרמן, שם, עמ' 175—177, 187. המליץ, 1894, גל' 20, רשימת המורשים של הוועד האודיסאי.

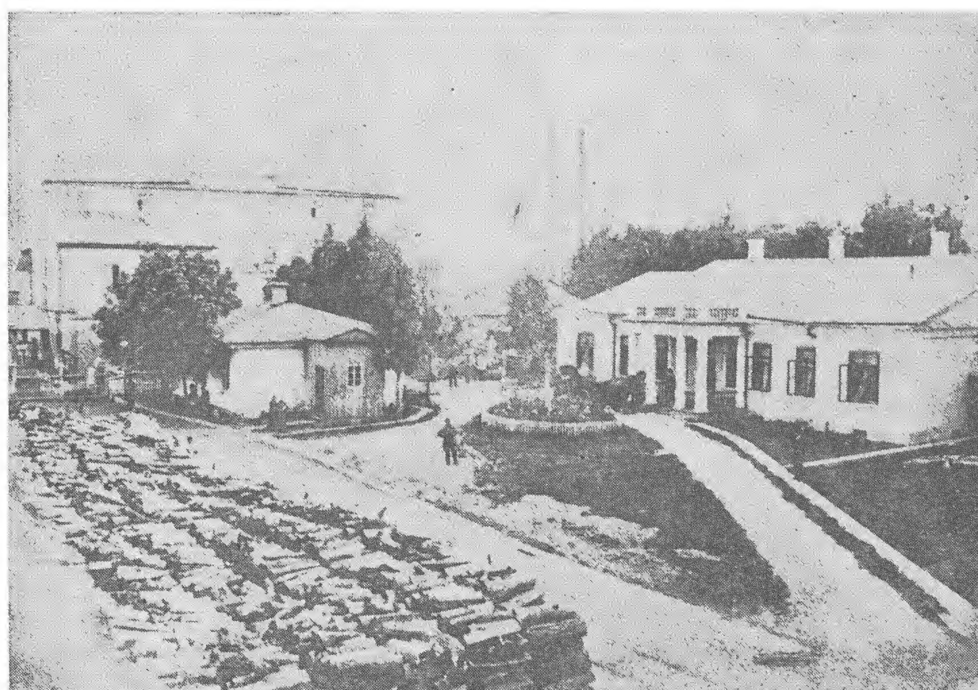
236. ה. ח. בודנהיימר, בראשית התנועה, שם בנספחים, ראה את תצלום זה גם לעיל: חתימות המשתתפים בוועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן. חתימת משה־חיים אליאסברג, בשוליים של התצלום משמאל למעלה. חתימת גריגורי לוריא מצד ימין למטה. Welt, 1898, גל' 34, עמ' 4. שם, 1903, גל' 33, עמ' 2—3.

237. לפי הודעת איש פינסק אהרן שטילרמן. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

238. מפי בנם יעקב אליאסברג.

בית חרושת לגפרורים של האלפרן

הכניסה לבית החרושת ללבידים של ל. ואל. לוריא (1934)

אהרן בן משה חיים אליאסברג (1879—1937)

נפקא מינה׳, ענה האיש וחייך. ׳שמעתי אומרים, כי איש פינסק אתה ואף אני בן פינסק. האין די לה לעובדה זו שנבלה יחדיו ?׳. האיש הזה היה א. [אהרן]ע״ג [עליאסברג]. בעצם היה טרוד ועסוק בספרים ובהוצאת ספרים. אולם משעה 7 בערב עד שעה 2 בלילה נישא בכל לבבו ומאודו לא ׳למקום שם ארזים ישגו׳, אלא לעיר, שם שוקעות רגליהם של היהודים בבוץ מעל לברכיים״. אהרן אליאסברג עלה לארץ ישראל בשנת 1933. היה פעיל לטובת קרן היסוד ונפטר בשנת 1937 [239].

יעקב אליאסברג, צעיר בניו של משה־חיים אליאסברג (נולד בפינסק בשנת 1881) עמד כבר בנעוריו, יחד עם בני משפחת וייצמן, בראש ״חברת הנשים״, אשר הקימה בית תמחוי ובית משתה תה חינם לנפגעי השרפה הגדולה אשר פקדה את פינסק, כפי שהובא לעיל, בשנת 1901 [240]. הוא השאיר אחריו ספר ״בעולם ההפיכות״ (ירושלים 1965), אשר זכה להוציאו לאור בהיותו כבן 84. זאת היא ביוגראפיה רבת זכרונות מימי ילדותו ונעוריו בבתי אליאסברג ולוריא בפינסק, על נדודיו בגרמניה ורוסיה בימי ההפכות, על שובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה וחייו כאן במשך חמש־עשרה שנה בתקופת פולין עד לכיבוש פינסק על־ידי הבולשביקים (1939) ועל עלייתו לארץ ישראל בימי מלחמת העולם השנייה (1943). המחבר מעלה פרטי חייו על הרקע של תיאור בני משפחתו והחברה היהודית, בייחוד של פינסק שבתוכה חי ופעל. משום כך משמש ספרו מבחינה היסטורית מקור חשוב, ולפרקים אף

יעקב בן משה חיים אליאסברג (1881—1966)

המקור היחידי, להווי של העיר פינסק ולערכן של משפחות לוריא ואליאסברג בחיי העיר במשך החצי השני של המאה ה־19 והחצי הראשון של המאה ה־20, החל בחיה לוריא, אם משה לוריא סבו, עד בני דורו. כדין כל ספרי אוטוביוגראפיה מביע המחבר פה ושם את דעתו האישית על החברה ועל המאורעות. מאידך ניכר, כי פיכחותו ודרך־מחשבה ריאלית, האופיינית לכל בן־אדם בא־בימים, עמדו לו בשעת דיונו באנשים ובאירועים. יעקב אליאסברג היה בזמנו, כפי שהוא מעיד על עצמו בספרו, ״הצאצא היחידי של משה לוריא בפינסק״. מתוך תיאור בני דורו, צאצאי חיה לוריא שעזבו את פינסק, נוכחנו לדעת, כי המיעוט שביניהם שמר בלבו אף בנכר מורשת אבות. אולם רבים סטו — אלה מרצון ואלה מאונס — מהדרך ההיסטורית של היהדות. שתי דרכים אלה הצטלבו בדרך חייו של יעקב אליאסברג. מורשת אבות מזה ופריצה בשלמות הגדרים מזה. על כך הוא מעיד בעצמו בספרו. מצד אחד הוא יורד לפני התיבה ומשמש שליח ציבור ביום הכיפורים בתפילה בצוותא עם אסירים פוליטיים בשבתו בבית־הסוהר במוסקבה, כותב ברגשי כבוד על אדמו״רי החסידים מסטולין וצ׳רנוביל. הוא משתתף כחבר המשלחת מטעם קרן היסוד בישיבת הסוכ־נות היהודית בבאזל, נוסע בתור אורח לצד אביו הציר־לקונגרס הציוני השישי ומבקר בשנת 1933 בארץ ישראל. באומץ רוח ובעקשנות נמרצת הוא נלחם לזכותם של הפועלים היהודים בבית החרושת שעליו הוא ממונה ולשמירה על קדושת השבת בו, למרות הלחץ הקשה מצד הממשלה הפולנית האנטישמית. הוא כותב באהבה ובגאווה על כשרונותיו של הפועל היהודי, מתוך הדגשה, כי איחוד כל עובדי בית החרושת הוא ביטוי לתודעה הלאומית. הוא חבר ארגון ההגנה היהודית בימי הסטודנטיות שלו בריגה ובגיל העמידה בפינסק עירו. הוא מקיים מסורת אבותיו, עליה נודע לו בשובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה מפי דודנו בעל בית החרושת פאול בן ליאופולד לוריא: ״כי מפעלנו תומך בקביעות בכל המוסדות היהודיים המקומיים, וכי עזרה סוציאלית זו אינה אלא המשך

---

239. מקורות על אישיותו וחייו של אהרן אליאסברג ראה: י. אליאסברג, שם, עמ׳ 24—25, 33, 45, 59—61, 65—66, 182. כתבי חיים וויצמן, אגרות, א׳, ב׳, ג׳, לפי מפתח השמות: אליאסברג אהרן, יעקב, משה־חיים, רחל. י. קלויזנר, שם, עמ׳ 94, 141, 168, 193. א. צנציפר (רפאלי), פעמי הגאלה, עמ׳ 112, תצלום 360, מס׳ 33. A. Boehm, Die Zionistische Bewegung, עמ׳ 605, תל אביב 1955. Jüdisches Lexikon, s. v. Jüdischer Verlag כרך V, עמ׳ 1489. י. גאטליב, די לעגענדע — פינסק, פינסקער שטימע, 1930.

240. הצפירה, 1901, גל׳ 104, עמ׳ 418.

הכרחי של פעולות הצדקה המסורתיות של משפחת לוריא מזה דורות". ומאידך: הוא נושא אשה נוצרייה, ממשפחת אצילים רוסים שחונכה על ברכי גנרל רוסי ואחיה מתחנך בקורפוס צוערים ימיים בפטרבורג ובמשפחתה אדמירל רוסי. הוא כותב באהבה רבה מאוד על בת אשתו הנוצרייה, שבנה נדד לארצות הברית ומיודד עם צאצאי לוריא המתגוררים שם, ואליו קשור המחבר בעבותות אהבה. ביתו בפינסק הוא בית־ועד לאנשי האינטליגנציה היהודית, הפולנית והרוסית, ביניהם "משומדים", שבגדו בעמם והמירו את דתם להטבת מצבם החמרי ומתוך רדיפת כבוד ועמדה בחברה. כנגד זה מגיע לרום הפסגה מבחינה מוסרית מעשה התגיירותה של לידיה, אשתו של יעקב אליאסברג, כפי שהוא מוסר בספרו הביוגראפי המעניין "בעולם ההפיכות": הימים ימי הבולשביקים, ימי עירוב תחומים מבחינת הדת והלאום. יעקב אליאסברג יושב כלוא בבית־האסורים על לא עוון בכפו. רכושו הוחרם. לית דין ולית דיין. לידיה אשתו עזובה לנפשה. על ידה בתה מבעלה הראשון הנוצרי. היא תלויה בחסד ידידים. בשעה זו היא מחליטה על דעת עצמה להתגייר. מה הניע את לבה לכך? היא עונה: "החלטתי להתגייר. מה הביא אותי לכך?... הרי לא אני ולא בעלי לא הרגשנו צורך בטקס דתי נוסף [לנישואין האזרחיים]... השאיפה ליהדות היתה אצלי קשורה בצורך להזדהות עם עמו של בעלי, ובצורה זו חשבתי לבטל את חומות הכלא". וכש־סיפרה על כוונתה זו לידיד משפחתם ליפשיץ אמר לה: "'למה זה נחוץ לך?' — 'בעצם זה לא נחוץ לי', אמרתי והסברתי את מצבי הנפשי... למחרת... ניסה להניא אותי ממחשבתי... 'הישארי נוצרייה ובת אצילים... כלום ידועה לו [לבעלה] החלטתך?' — 'לא'". ובבואה למחרת אל הרב מזא"ה במוסקבה שאל אותה הרב: "'מה בעצם מביא אותך אלי?' — הסברתי לו את העניין. 'אַל נא תמירי את דת אבותיך, הישארי נאמנה לכנסיתך'. 'לנו', עניתי 'מספיקים נישואין אזרחיים. אך בעלי חבוש זה חמישה חדשים בבית הסוהר, ומי יודע מה עוד יאונה לו. על ידי הצטרפות לעמו ארגיש עצמי יותר קרובה אליו'... הוא החווה קידה כלפי באדיבות ויצאתי ממנו בלב קל יותר... ואמר לליפשיץ: 'תזמין את המקווה... אחר כך בוא לקחת אותי'... חזרתי מן המקווה במרכבה יחד עם הרב מזא"ה. הוא שקע בהרהורים ושתק". — בשובו לפינסק היה יעקב אליאסברג מעורה בחיים הכלכליים של יהודי עירו. יחד עם בן משפחתו בעל בית החרושת לגפרורים בני האלפרן עמד בראש "הבאנק למסחר ותעשייה" היהודי והיה יושב־ראש הוועד המנהל של הבאנק. הוא היה פעיל לטובת המוסדות הכלכליים של התאחדות בעלי מלאכה, חברת "אזע" ובית היתומים, בית הספר הטכני היהודי נתמך על ידו ובהשפעתו על ידי בני משפחת לוריא [241], היה חבר המסדר "בני ברית", נבחר בתור חבר־יועץ של הלשכה הווילנאית למסחר ותעשייה, היה בורר בסכסוך בין הנהלת הגימנסיה "תרבות" וסגל המורים וכדומה. בעיצומה של מלחמת העולם השנייה (1943) עלה יעקב אליאסברג עם אשתו ובתם (תמר) מרוסיה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. כאן כתב בהתמדה רבה מאוד ובתנאי חיים צנועים את זכרונותיו. הספרייה הציונית הוציאה לאור את ספרו "בעולם ההפיכות" וש. י. עגנון כתב הקדמה לספר. יעקב אליאסברג נפטר בשנת 1966 בירושלים, וזמן קצר אחריו נפטרה אשתו, בהשאירם בארץ את בתם תמר, המתגוררת בבת־ים.

סוף דבר

תולדות המשפחות של גבירי פינסק וקארלין משקפות את דרכם וגורלם של בני עמנו ברוסיה במשך שישה דורות. הסתעפותן בעירן בדורות הראשונים — פיזורן בכל קצווי תבל בדורות האחרונים. השפעת הכוחות הצנטריפטאליים ביחס לערכי היהדות בתחומה של פינסק ופעולת הגורמים הצנטרי־פוגאליים בנכר. במאבק שבין השפעת הכוחות המנוגדים האלה הצליח מיעוט מבין צאצאי המשפחות האלה לשמור אף בנכר על מורשת אבות. הם מצאו את פורקנם בעיקר בתנועה הציונית ובהיאחזות בארץ ישראל או בזכרונות ובסיפורי מעשיות על הדמות האגדית של אבי המשפחה שאול קארלינר, על ה"סבתה חיה", על הפאטריארכאליות של אחיה ובניה. אולם רבים ה"נכדים", שהלכו בנכר לרעות בשדות זרים ולנטור כרמים לא להם. באותו זמן נכבשה העיר פינסק על־ידי הבולשביקים, שעקרו את היהדות מתוכה, ואחריהם הנאצים שהשמידו את היהודים שבה, וליהדות וליהודים של קהילות פינסק וקארלין לא נשארו אלא עיי חרבות וקברות קדושים.

---

241. ע. שוחט, תולדות קהילת פינסק 1881—1941, כתב־יד.

המוסדות אשר הקימו או ניהלו בני משפחות
לוין — לוריא — האלפרן — אליאסברג

בתור מקור לציון השנים בדורות הראשונים שימש המאמר: **על פינסק, קארלין ויושביהן** מאת **שאול-מענדיל הלוי ראבינאוויטש**, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895 והעיתונות היומית בתקופה הנידונה. תאריכים רבים צוינו מתוך הערכה בהעדר מקורות.

השנה	שם המייסד	שם המוסד
לפני 1819	שאול קארלינר (לוין)	בנה בית מדרש בקארלין.
לפני 1819	הנ"ל	בנה בית מדרש בפינסק.
1834	הנ"ל	ציווה מעזבונו לשני בתי המדרש, למוסדות סוציאליים בפינסק, קארלין והעיירות הסמוכות וליישוב ארץ ישראל.
1860 בערך	משה-יצחק לוין	על שמו בית כנסת בקארלין (ברחוב אלבראֶכטוב-קופאֶ-צ'אֶסקי), אשר בנה אביו.
1862 בערך	חיה לוריא	בנתה תלמוד תורה בקארלין, אותו ניהלו במשך השנים מאיר לוין, משה-חיים אליאסברג, אהרן לוריא, גיטע, יוסף ומיכל אטינגר, שבתי ויונה שמחוביץ.
בערך 1862—1877	מאיר לוין	ניהל את התלמוד תורה בקארלין ואת ה"חדרים" שבעיר.
1862 בערך	הנ"ל	בנה בית מרחץ לאנשי העיר.
1862 ואילך	אהרן בן משה לוריא	כתב מאמרים ב"הכרמל" וב"ציון".
1862—1888	הנ"ל	בקשרי מכתבים וידיעות עם י. ל. גורדון.
1863 ואילך	יוסף אטינגר בעל גיטע לבית לוריא	אחד המנהלים של תלמוד-תורה בפינסק.
1863 ואילך	שבתי שמחוביץ	אחד המנהלים של תלמוד-תורה בפינסק.
1865 בערך	משה-יצחק לוין וחיה לוריא	בנו את בית החולים בקארלין; בראשו — עמד אהרן לוריא.
לפני 1865	דינה לוין	בנתה או נבנה על שמה בית כנסת בקארלין (ברחוב סיווער).
1865	אהרן-משה פאדווא, בן עכסה לוין	הוציא לאור את ספרו "באור הרא"ם".
1865 בערך	וולף לוין	הקים את החווה החקלאית איבאניק.
1865 בערך	הנ"ל	בנה (?) את בית המדרש "פינסקער קלויז".
1865 בערך	חיה לוריא	בנתה בית כנסת בקארלין ב"רחבת בתי הכנסת".
1865 בערך	הנ"ל יחד עם פייגל לוין	בנו מושב זקנים בקארלין, אותו ניהלו מרים-לאה לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן.
1866/67	חיה לוריא	הקימה מחנה מעבר לפליטי רעב מפלך קובנה.
1867 בערך	מאיר לוין	בנה בית כנסת בקארלין: "מייצ'עס שולכען".
1870 בערך	גד-אשר לוין	הקים מפעל ללימוד מקצוע ליתומים וילדים עניים.
באותה תקופה	הנ"ל	בנה מושב זקנים בפינסק.
1872	משפחות לוריא	בין המייסדים של קופת "גמילות חסדים" בקארלין, שהיתה בהנהלת אהרן לוריא וגיטע אטינגר.
1875	מרים-לאה לוריא ופייגל לוין	יסדו את החברה "סומך נופלים ויולדות" בקארלין, אותה ניהלו המייסדות ורושקה לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן.
1877—1879	מיכל אטינגר	מנהל התלמוד-תורה בקארלין.
1877	גד-אשר לוין	ציווה מעזבונו לייסד קרן צדקה לחולים וזקנים.
1878	משה ודוד לוריא	בין "נדיבי העיר קארלין", אשר דאגו לתלמידי התלמוד-תורה (אוכל והלבשה).

השנה	שם המייסד	שם המוסד
1880	איסר־איזידור לוריא	חידש את בניין התלמוד תורה בפינסק ועמד בראש התלמוד־תורה בקארלין.
1880	אהרן בן משה לוריא	יסד את ה"חברה לאשראי הדדי" ועמד בראשה עד 1905.
1882	הנ"ל	חבר הוועד של ה"חברה למלאכה וחקלאות בין היהודים ברוסיה".
1880 בערך	יוסף האלפרן	בראש בית החולים בפינסק כל השנים.
1885—1888	משפחות לוריא	מקימות בית ספר למלאכה בבית חיה לוריא בהנהלתם של אהרן בן משה לוריא, משה־חיים אליאסברג ויונה שמחוביץ.
1887	משה ודוד לוריא	מקציבים לחם מדי שבוע בימי רעב לעניים.
1888	ליאופולד בן־אהרן לוריא	מתנדב להורות לימודי חול בתלמוד־תורה בקארלין.
1890	משה לוריא	תורם אלף רובל לטובת התלמוד תורה, בית החולים ומושב זקנים, אשר בנתה אמו בקארלין.
1890	הנ"ל	בתמיכתו הוקמה אגודת הספנים היהודים בפינסק.
1894	גריגורי לוריא	מפעילי ה"חדרים המתוקנים" בפינסק.
1895 ואילך	הנ"ל	מפעילי "חובבי ציון".
1895 ואילך	הנ"ל	בראש ה"חברה לאשראי הדדי" בפינסק.
1895 בערך	הנ"ל	הנהיג לפועלים שלו 8 שעות עבודה ביממה.
1897—1913	הנ"ל	ציר הקונגרסים הציוניים: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11.
1897	שאול בן אידל לוריא	ציר הקונגרס הציוני הראשון.
1897/98	גריגורי לוריא	ממייסדי המועדון הציוני בפינסק.
1898—1900	הנ"ל	ממייסדי הקולוניאלבאנק ומנהלו.
1898	הנ"ל	חבר ועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן.
1898, 1903	משה־חיים אליאסברג	ציר הקונגרס הציוני השני והשישי.
1898	הנ"ל	חבר ועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן.
1898 בערך	הנ"ל	מפקח כבוד מטעם הממשלה הרוסית על בתי הספר היהודיים בפינסק.
1898 בערך	אליהו אליאסברג	בעל תואר "גבאי של ישיבת וולוז'ין", האחרון למשפחת אליאסברג, שנשא תואר זה.
1900	משה לוריא	תרם 10.000 רובל להקמת בניין חדש לתלמוד תורה בקארלין.
1900	אהרן לוריא	אחד המייסדים של "חברת הצדקה היהודית".
1901	הנ"ל	יסד "באנק הלוואה וחסכון".
1901	אהרן ואלכסנדר לוריא	בראש ועד ההצלה לאחר השרפה הגדולה.
1901, 1903	ליאופולד בן אהרן לוריא	ציר הקונגרס הציוני החמישי והשישי.
1901	שאול בן אידל לוריא	משתתף בתור אורח בקונגרס החמישי, חבר ה"פראקציה הדמוקראטית".
1901	הנ"ל	ממייסדי אגודת הסטודנטים "מכביה" מדארמשטאט.
1901/02	אהרן לוריא	ניהל בניית הבית החדש של התלמוד תורה בקארלין מכספי אביו.
1901	אהרן אליאסברג	ציר הקונגרס החמישי, חבר ה"פראקציה הדמוקראטית".
1901	גיאורג האלפרן	חבר ה"פראקציה הדמוקראטית" בימי הקונגרס החמישי.

השנה	שם המייסד	שם המוסד
1902	אהרן אליאסברג	ציר ועידת ציוני גרמניה.
1902 ואילך	הנ"ל	מעוזריו הקרובים של וייצמן בהכנת התכנית לייסוד האוני־ברסיטה בירושלים.
1902	גריגורי לוריא	ציר הוועידה הציונית במינסק.
1903	משה לוריא	תורם לתיקון בית החולים בפינסק.
1903	אלכסנדר לוריא	תורם לתיקון בית החולים בפינסק.
1903	יעקב אליאסברג	משתתף בתור אורח בקונגרס הציוני ה־6.
1904	ליאופולד בן משה לוריא	בראש ועד ההצלה לפליטי הפוגרומים בווינה.
1904	גריגורי לוריא	מייסד ספרייה בפינסק. משמש בא כוח הירחון "ייברייסקאייה שקולה".
1904 בערך	הנ"ל	בא כוח החברה להגירה "יק"א" בפינסק.
1905	אלכסנדר לוריא	"יועץ" בעיריית פינסק בשם האוכלוסייה היהודית.
1905 בערך	גריגורי לוריא	ראש "אגודת הנשים היהודיות לעזרה" בפינסק.
1909 בערך	הנ"ל ואשתו רבקה לוריא	ניהלו את "בית הספר למלאכה" לבנות של האגודה הנ"ל.
1910/11	סאשא לוריא	חבר מערכת "פינסקי ליסטוק".
1911—1920	אהרן אליאסברג	מנהל "יידישר פרלאג" בברלין.
1915/16	אלכסנדר לוריא	ראש "ועד האזרחים" בימי הכיבוש הגרמני.
1915	סאשא לוריא	עורך עיתון רוסי בסטוקהולם.
1917	אס[יר] וי[צחק ?] בני א[הרן] לוריא	חברי האגודה לעזרת יהודי פינסק במוסקבה.
1921	בני האלפרן	ראש הוועד לפליטי המלחמה בפינסק.
1921	הנ"ל	מוסר בית אבותיו להקמת בית יתומים.
1921	גיאורג האלפרן	חבר ועד הפועל הציוני, מראשי המוסדות הכלכליים של התנועה הציונית.
1921/22	סאשא לוריא	ציר ה"רפובליקה הבלורוסית הלאומית" בקובנה ודאנציג.
1924	בני האלפרן	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה" בפינסק.
1924	יעקב אליאסברג	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה" בפינסק.
1924—1939	בני ליאופולד ואלכסנדר לוריא	תומכים במוסדות הסוציאליים בפינסק, בפרט מיסודה של חיה לוריא.
1924—1939	יעקב אליאסברג	מגין על זכויות הפועל היהודי ועל שמירת השבת בבתי־החרושת של לוריא בפני המשטר הפולני.
1927	ליאופולד לוריא	תורם להקמת הקופה "גמילות חסדים 1".
1934	יעקב אליאסברג	יועץ הלשכה למסחר ותעשייה הווילנאית מטעם הסוחרים ובעלי התעשייה היהודים.
1937	הנ"ל	חבר משלחת קרן היסוד בישיבת הסוכנות היהודית בבאזל.
1965	הנ"ל	מוציא את ספרו האוטוביוגראפי "בעולם ההפיכות".

מפעלי מסחר ותעשייה אשר הקימו בפינסק
בני משפחות לוין - לוריא - האלפרן - אליאסברג

השנה	שם מקים המפעל	שם המפעל
1800 בערך — 1834	שאול קארלינר (לוין)	סוחר אמיד מאוד. סחר ביערות ועבודות מטעם הממשלה. בעל נכסים רבים.
1825 בערך	זלמן לוין	סוחר אמיד, קרוב לוודאי, ביערות ותבואה.
1835 בערך — 1872	משה־יצחק לוין	סוחר אמיד מאוד, כנראה, ביערות, תבואה, חֵלב ועסקים מטעם הממשלה, "סוחר גילדא שנייה".
1835 בערך — 1870 (?)	וולף לוין	סוחר אמיד מאוד, עסק ביערות וכנראה גם בתבואה, חלב ועבודות מטעם הממשלה.
1835 בערך — 1873	חיה לוריא	פיתחה את פינסק כעיר נמל פנימי ותעבורה בין אוקראינה וארצות הבאלטיקום ופולין. עסקה, כנראה, ביערות, תבואה, חלב ומלח. האשה העשירה ביותר בפינסק בזמנה. מטעם הצאר אלכסנדר II הוענק לה ולצאצאיה התואר של "אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית.
1840 בערך	השע רוקח	איש עשיר מאוד. עסק בהלוואות כספים.
לפני 1862	מאיר לוין	הפעיל אניית קיטור במימי הפינה והדנייפר. "סוחר גילדא שנייה".
1865	משה לוריא	בנה טחנת קמח.
1867 ואילך	"האחים [משה ודוד] לוריא"	ניהלו עסקי יערות, תבואה וחלב.
1867	הנ"ל	הפעילו 3 אניות קיטור במימי הפינה והדנייפר.
1868	מאיר לוין	הפעיל 2 אניות קיטור במימי הנהרות.
1868	גד־אשר לוין	הפעיל 2 אניות קיטור במימי הנהרות.
1868 בערך — 1877	הנ"ל	עסקי יערות.
1870 בערך	אידל בן שמואל לוריא	באנק
1870 בערך	שמואל בן דוד לוריא	באנק
1872	אליהו אליאסברג ושותפיו	בית חרושת לנרות וחלב.
1872	שמואל רבינוביץ ושותפיו	בית החרושת הנ"ל.
1872	משה לוריא	טחנת קמח שהופעלה במכונת קיטור.
1872 בערך	הנ"ל	בית־בד שהופעל במכונת קיטור.
1879/80	הנ"ל	בית חרושת למסמרי עץ.
1880	אהרן לוריא	"באנק לאשראי הדדי".
1881 בערך	משה לוריא	בית חרושת לקופסאות עץ.
1888	גריגורי לוריא	טחנה לעיבוד שומנים.
1890	משה, ליפא ואלכסנדר לוריא	מנסרה.
1894/5	ליפא לוריא	שכלל והגדיל את בית החרושת לקופסאות עץ.
לפני 1895	גריגורי לוריא	מפעל חימי.
1897	יוסף האלפרן	רכש והגדיל את בית החרושת לגפרורים.
1898/99	"האחים ל. [ליאופולד] ואל. [אלכסנדר] לוריא"	בית חרושת ללבידים.
לפני 1899	גריגורי לוריא	באנק.

השנה	שם מקים המפעל	שם המפעל
לפני 1899	אידל וסאמ. ד. לוריא	איחוד הבאנקים של אידל ושל שמואל בן דוד לוריא ("לשכת רובנה").
1901	אהרן לוריא	"באנק הלוואה וחסכון".
1905 בערך	גריגורי לוריא	מפעל לעשיית גיר.
1919	בני האלפרן	הקים מחדש לאחר המלחמה את בית החרושת לגפרורים.
1921	"האחים ל. ואל. לוריא"	הקימו שוב לאחר המלחמה את בית החרושת ללבידים.
1923	בני האלפרן	בנה את בית החרושת לגפרורים לאחר השרפה.
1924	הנ"ל	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה".
1924	יעקב אליאסברג	ממייסדי הבאנק הנ"ל.

טבלאות גניאלוגיות

טבלה I

שאול קארלינר

משה

שאול קארלינר (לוין)

- דינה לוין ═ גד־אשר לוין (רוקח)
- רייזל מרגלית ־פאפרניק
- עבסה אשת ר' יעקב מאיר פאדווא רב בבריסק־דליטא
  - ר' אהרן משה פאדווא מחבר „באור הרא"מ"
- ויטיע ברנשטיין
- חיה לוריא
  - דוד לוריא
    - ראה טבלה IV
  - שמואל לוריא
    - ראה טבלה III
  - משה לוריא
    - ראה טבלה II
  - גד־אשר לוין (רוקח)
    - אשת־ שמואל רבינוביץ
    - ביילה אשת יוסף האלפרן
      - בני (ברנארד) האלפרן, פינסק נספה בשואה בווארשה
      - גד (גיאורג) האלפרן
        - לאה בן דוד ירושלים
  - השע רוקח
- לייב לוין
- אלף לוין
  - יצחק־אייזיק אליאסברג מאיוניץ ═
    - אליהו אליאסברג ═ אלכסנדר סנדר בן אהרן לוריא אבי ענף לוריא בפינסק
  - משה מקארלין(?)
- משה־יצחק לוין
  - מאיר לוין
    - ═ שפסל שמחוביץ
      - רבקה אשת גריגורי בן אהרן לוריא
        - ראה טבלה V
    - ═ אהרן בן משה לוריא
      - ראה טבלה V
  - השל לוין
  - שלמה לוין
  - זלמן לוין
- זלמן לוין

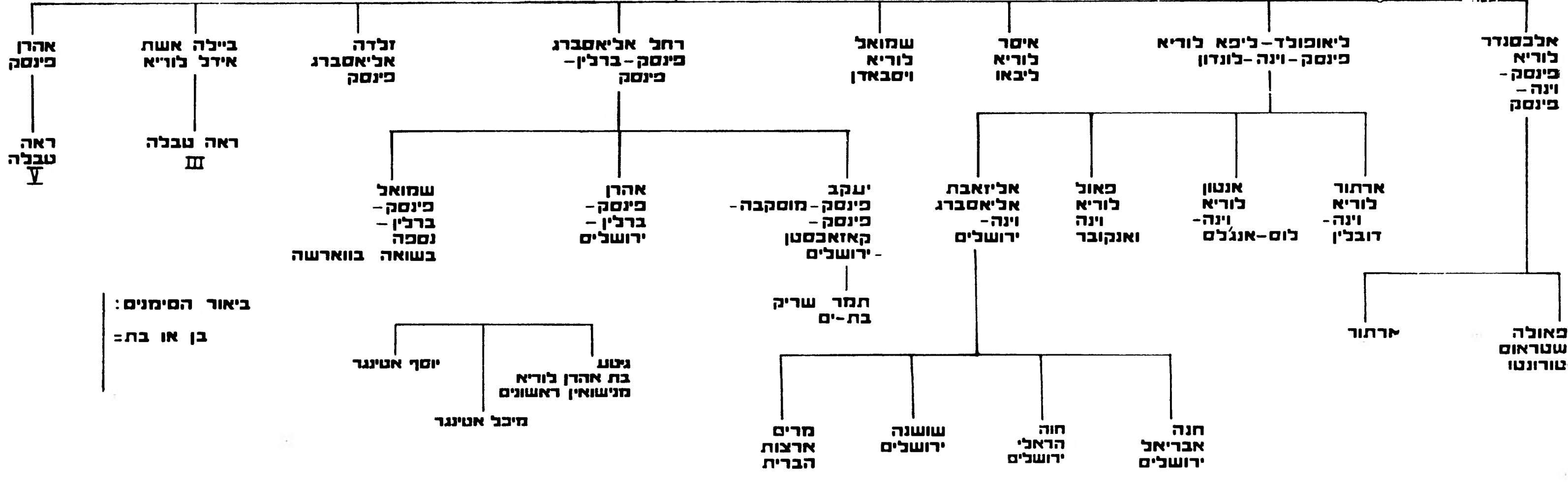
ביאור הסימנים:

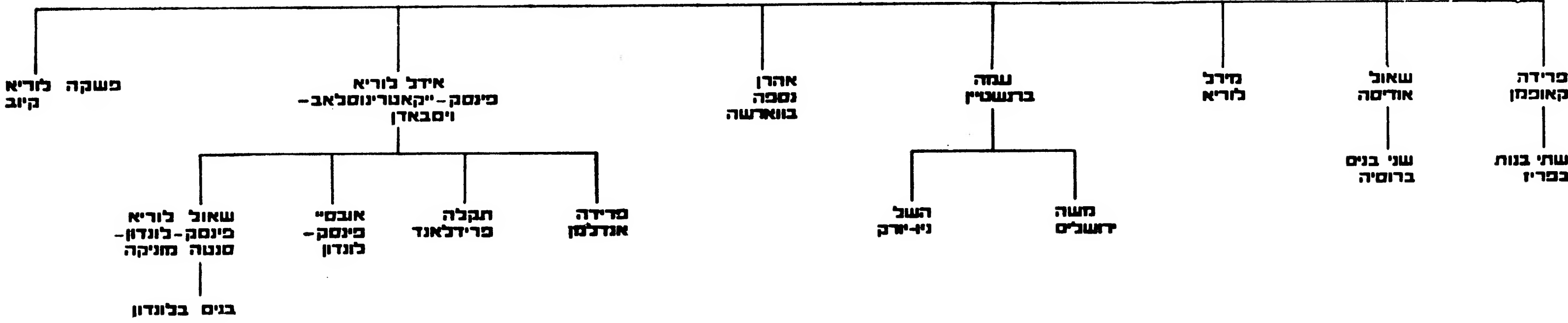
| = בן או בת

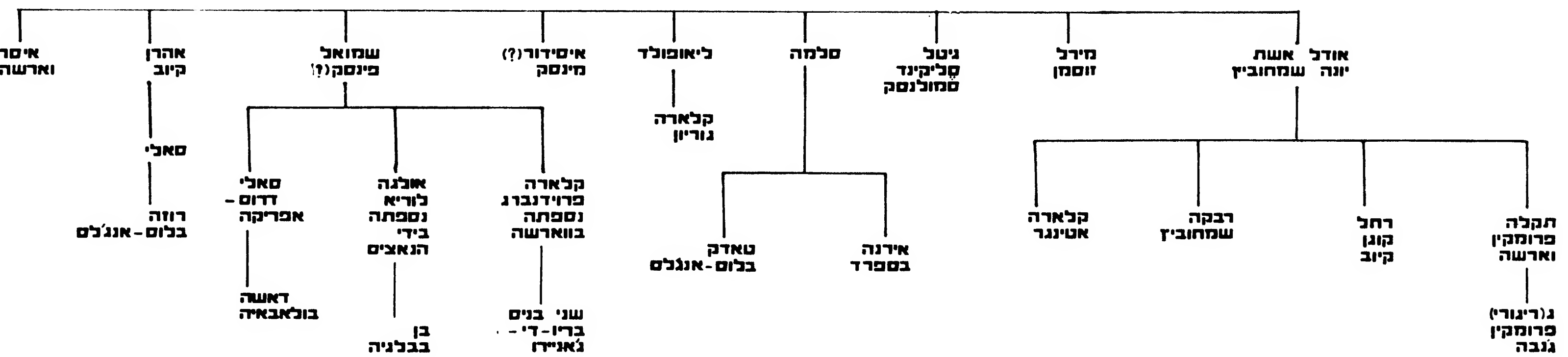
‖ = חתן

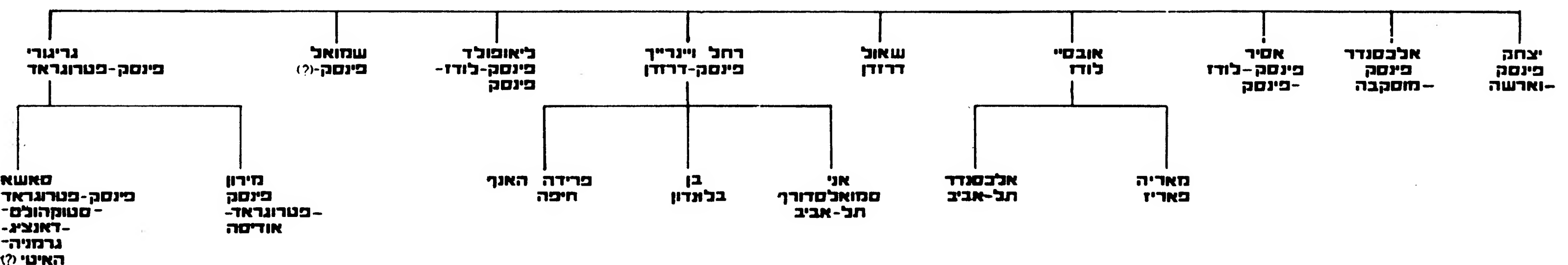
לדינה בת שאול לוין ובעלה ישככר־בר היה בן **צבי־הירש**, אשר דאג לקיומו של בית החולים בקארלין.

ליוסף האלפרן היו ארבע בנות. האחת היתה אשתו השנייה של קארל בובר, אביו של מארטין בובר. הבת השנייה היתה נשואה לאחד מבני משפחת נתנזון מלבוב (גאליציה), השלישית גרה בגרמניה, והרביעית גרה בווארשה.

טבלה II
משה בן אהרן וחיה לוריא
אלכסנדר לוריא פינסק - וינה - פינסק
ליאופולד-ליפא לוריא פינסק-וינה-לונדון
איסר לוריא ליבאו
שמואל לוריא ויסבאדן
רחל אליאסברג פינסק-ברלין-פינסק
זלדה אליאסברג פינסק
ביילה אשת אידל לוריא
ראה טבלה III
אהרן פינסק
ראה טבלה V
ארתור לוריא וינה-דובלין
אנטון לוריא וינה-לוס-אנג'לס
פאול לוריא וינה ואנקובר
אליזאבת אליאסברג וינה-ירושלים
יעקב פינסק-מוסקבה-פינסק-קאזאכסטן-ירושלים
אהרן פינסק-ברלין-ירושלים
שמואל פינסק-ברלין-נספה בשואה בווארשה
פאולה שטראוס טורונטו
ארתור
תמר שריק בת-ים
חנה אבריאל ירושלים
חוה הראלי ירושלים
שושנה ירושלים
מרים ארצות הברית
גיטע בת אהרן לוריא מנישואין ראשונים
יוסף אטינגר
מיכל אטינגר
ביאור הסימנים:
בן או בת=

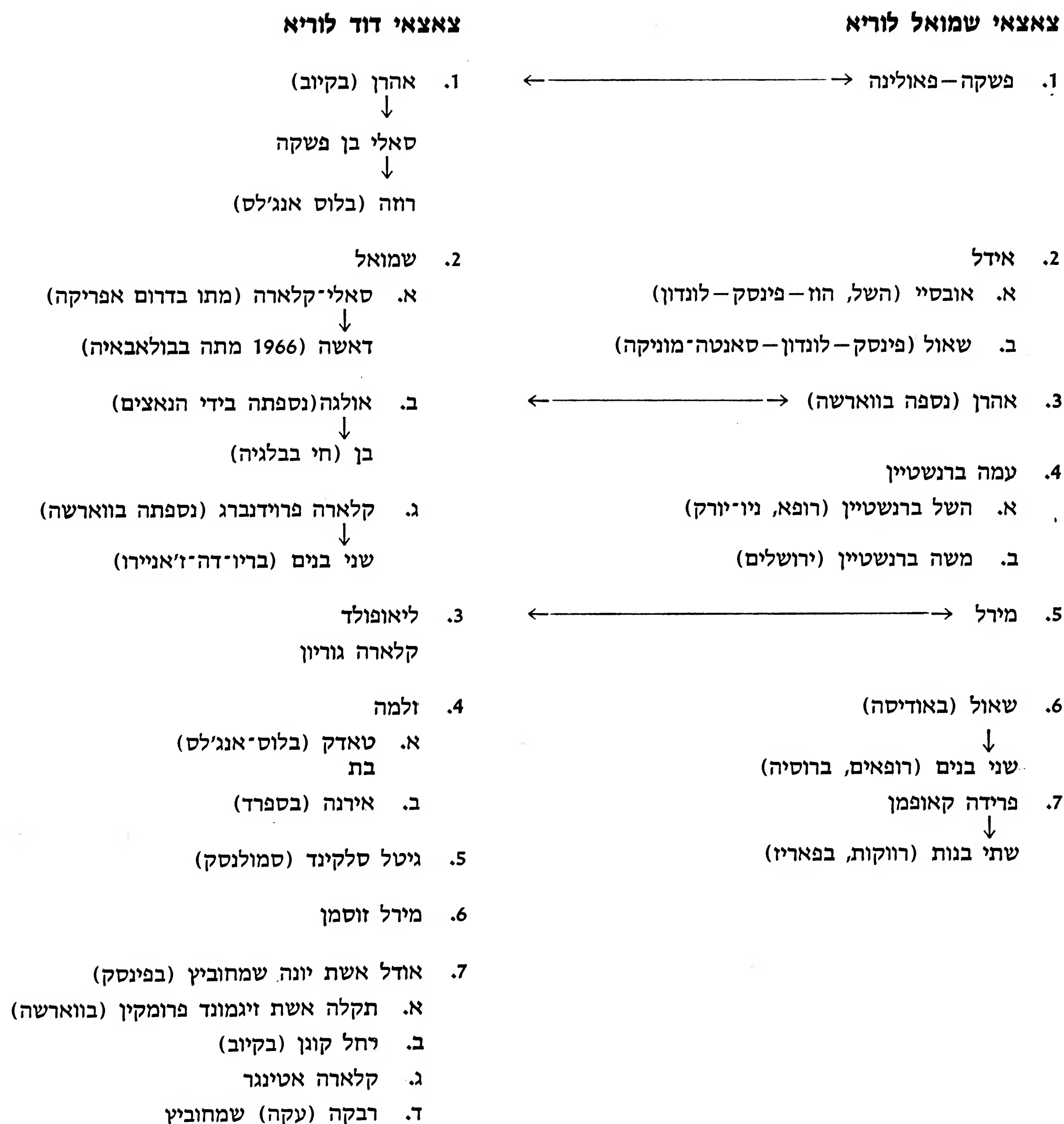

טבלה III
ביאור הסימנים:
בן או בת=
שמואל בן אהרן וחיה לוריא
פרידה קאופמן
שתי בנות בפריז
שאול אודיסה
שני בנים ברוסיה
מירל לוריא
עטה ברנשטין
משה ירושלים
השל ניו-יורק
אהרן נספה בווארשה
אידל לוריא פינסק-יקאטרינוסלאב-ויסבאדן
פרידה אנדלמן
תקלה פרידלאנד
אובסיי פינסק-לונדון
שאול לוריא פינסק-לונדון-סנטה מוניקה
בנים בלונדון
פשקה לוריא קיוב

שם בנה של רחל ויינרייך, בתו של אהרן לוריא, אשר גר בלונדון, היה: **איסמר.** היה לה בן שני, **מאקס,** אשר גר ונפטר בתל־אביב.

טבלה VI

ביאור הסימן ←→ : נישואין.

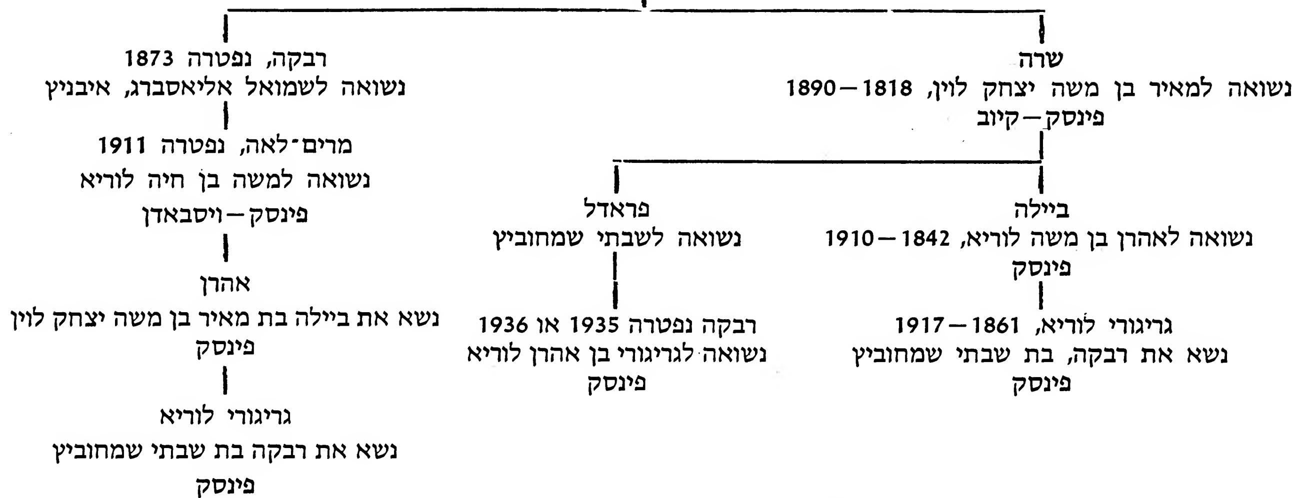
טבלה VII

לוין—לוריא—אליאסברג: קשרי נישואין עם משפחת שמחוביץ ממינסק

הירש (שמש) שמחוביץ, נפטר 1799, מינסק

חיים שמחוביץ, נפטר 1826, מינסק
נשא את רבקה מרגולין

צבי הירש שמחוביץ, נפטר 1852, מינסק
נשא את פראדל לאנדאו מווילנה

יונה שמחוביץ היה כנראה בנו של שבתי שמחוביץ, ונשא את
אודל בת דוד בן חיה לוריא

ביאור הסימון | : בן או בת.

הטבלה הזאת מבוססת על "העצים הגניאלוגיים", שקיבלתי מאת חוה ובנימין הראלי, מצאצאי המשפחות לוריא—אליאסברג, ועל הספר: תולדות הרמ"ה מאת י. צ. יאנאָווסקי (ברדיטשוב 1891). יש להניח, כי רבקה ויונה שמחוביץ הם בתו ובנו של שבתי שמחוביץ, כפי שצוינו בטבלה ובתיאורים שבגוף המונוגראפיה על סמך הנתונים שבידינו ובהעדר הוכחות אחרות. בנוגע לרבקה שמחוביץ, אשת גריגורי לוריא ידוע, כי עד לנישואיה היא גרה בקיוב. לכאן, כנראה, עבר אביה מפינסק לרגל עסקיו, כפי שעשו זאת רבים מבני לוין. לשבתי שמחוביץ קראו גם: שפסל, ולרבקה קראו: "סאבלייבנה" — בתו של סאבלי (שבסל).

ביבליוגראפיה

הודעות אישיות מאת:

אליאסברג יעקב
גרינבוים יצחק
האלפרן גיאורג
לוריא פאול
לוריא שאול
ד"ר סמואלסדורף אני
קליבנוב יעקב

מקורות בכתב יד:

אוסף שבדרון, ארכיון יל"ג, בית הספרים הלאומי והאוני־ברסיטאי, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
הארכיון של בנק לאומי לישראל בירושלים ובלונדון
גנזך ווייצמן, רחובות

אבן שושן ש. (עורך), מינסק, עיר ואם, תל אביב 1975.
אגרות סופרים... ממשפחת איגר—סופר, וויען 1933.
אטינגן א., 50 שנה לועידה ציונית ברוסיה, העולם, מס' 49, 1948.
אייזינשטאט י.ט. ווינער ש, דעת קדושים, פטרבורג 1897/98.
אליאסברג י., בעולם ההפיכות, ירושלים 1965.
אפל י., בתוך ראשית התחיה, תל אביב 1936.
אפשטיין ד., היהודי היחידי, ילקוט מורשת, חוברת כ', תל אביב 1975.
אפשטין ב.מ., קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו, 1938 גל' 9 (20), עמ' 2, פינסק.
בודנהיימר ה.ה., בראשית התנועה, ירושלים 1965.
בגון א., תלמוד תורה דקארלין, פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
בגון א., תלמוד תורה דפינסק, שם.
ביין א., עם הרצל ובעקבותיו, ירושלים 1965.
ביין א., מבחר כתבי הרצל, כרך א', חלק ב', תל אביב 1939.
ברוידס י., וילנה הציונית ועסקניה, תל אביב 1939.
גאָרדאָן י.ל., אגרות, בעריכת י.י. ווייסבערג, ווארשה 1894.
גאָרדאָן י.ל., עולם כמנהגו, ווארשה 1874.
גינזבורג ש., מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח', מס' 26, תל אביב 1963.
גינזבורג ש., מן העבר הקרוב, הצופה, 24.4.1942.
דובזעוויץ, א.ד., לא דבים ולא יער, ברדיטשב 1890.
הדור: 1901, גל' 21.
הזמן: 1903, גל' 11, 71.
הכרמל: תרכ"א, גל' 30; תרכ"ג, גל' 28; הוספה לגל' 30; גל' 32 וגל' 37.
הכרמל (בחלקו בשפה הרוסית): 1860, גל' 14; 1868, מיום 17.1, עמ' 4.
הלבנון: תרל"ו, גל' 14; תרמ"ז, גל' 17.
המגיד: 1857, עמ' 88; 1872, גל' 3, 12, 18, 45; 1880, גל' 35, 47, 48; מיום 11.6.1891.
המליץ: 1862, גל' 21—23; תרכ"ג, גל' 20; 1868, גל' 5; 1872, גל' 11; 1878, גל' 20; 1880, גל' 3, 14, 17; 1885, גל' 46; 1887, גל' 51, 114; 1888, גל' 139; 1890, גל' 47; 1891, גל' 83, 291; 1894, גל' 20; 1895, גל' 113; 1896, גל' 126; 1898 מיום 28.7.
העולם: 1948, גל' 50/49.
הצפירה: 1976, גל' 15; 1877, גל' 47, 49; 1878, עמ' 45—46; 1879, עמ' 388; 1900, גל' 29, 76; 1901, גל' 97, 104, 113; 1905, גל' 22, 201.
הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, ירושלים 1947.
הרצל ת., מכתבים, ספריה מדינית, כרך ה', תל־אביב 1947.
הרצל ת., איגרות, כרך ג', ירושלים 1957.
ווייצמן חיים, מסה ומעש, ירושלים 1949.
ווייצמן ח., אגרות, ירושלים, כרך א', 1969; כרך ב', 1970; כרך ג', 1972.
ויצמן־ליכטנשטין ח., בצל קורתנו, תל אביב 1948.
ורפל י., זכרון שמואל, סיני ג', תרצ"ח—תרצ"ט.
טננבוים ש., סחר עצים כיצד? פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
יאנאווסקי י.צ., תולדות הרמ"ה, ברדיטשוב 1891.
לוריא א., דרי מעלה ומי לי בשמים, הכרמל, תרכ"א—תרכ"ב, מאמרים בהמשך.
לוריא א., חשכת שכל האדם וחושיו, הכרמל, תרכ"ב, מאמרים בהמשך.
לוריא א., היהודים במרוקה, הכרמל, 1864, גל' 41—43.
לטבלא י.י., מבחר החשבון, ווארשא 1866.
מאור י., יהודי רוסיה בתקופת פלווה, העבר, חוברת ו', תל־אביב 1958.
מינסק, עיר ואם, בעריכת אבן שושן ש., תל אביב 1975.
מורשטיין י., חקלאיים יהודיים, פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
מנדלי מוכר ספרים מכתב אל א.ב. גוטלובר מיום י"ח בתמוז תרכ"א (14 ביוני 1861), פורסם ב־שריפטן אקאדעמיע פאַר יידישער קולטור בא דער אלאוקראינישער וויסנשאפטליכער אקאדעמיע, ליטעראַרישע און פילאלאגישע סעקציעס, שריפטן, כרך א', קיעוו 1928.
נורוק מ., ועידת ציוני רוסיה במינסק, ירושלים 1963.
עפשטיין אברהם, כתבים, כרך א', ירושלים 1950.
פאדווא א.מ., מדרש שוחר טוב... עם באור הרא"ם, ווארשא תרכ"ה.
פינשטין א.א., מגלת פורעניות, תל־אביב 1929.
פרידמן ד., שאילת דוד, פיעטרקוב 1913.
צ'מרינסקי ח., עירתי מוטילי, תל אביב 1951.
צנציפר (רפאלי) א., פעמי הגאלה, תל אביב 1952.

קאוונער א. א., חקר דבר, ווארשא תרכ״ו.
קלויזנר ישראל, אופוזיציה להרצל, ירושלים 1960.
ראבינאָוויטש ש. מ., על פינסק קארלין ויושביהן, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895.
רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961.
רבינוביץ ז., ר׳ גד אשר לוין, העבר, חוברת י״ד, תל אביב תשכ״ז.
רבינוביץ ז., מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו״ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע־עשרה, ציון, שנה ל״ג, ירושלים 1968.
רפאלי א., ועידות ארציות של ציוני רוסיה, קציר, כרך א׳, תל אביב תשכ״ד.
שאצקעס, מ. א., המפתח, ווארשה 1866, 1869.
שוחט ע., תולדות קהילת פינסק (1881—1941), כתב יד.
שטילרמן א., משפחת לוריא, פינסק, כרך ב׳, תל אביב 1966.
שטילרמן א., עוללות על משפחת לוריא, שם.
שטערן יוסף זכריה, זכר יהוסף, ווארשא תרנ״ט.
תכנית בית האוצר הלאומי... המשא אשר נשא הד״ר באדענהיימער בהקונגרס השני בבזל... נעתק משפת אשכנז ע״י אפרים דב ליפשיץ, ווילנא 1898.

אדלר מ. ר., שטאדט פראגן, פינסקער שטאדט־לוח, תרס״ג.
ד״ר גאטליב, די לעגענדע פינסק, פינסקער שטימע, פינסק 1930.
גינזבורג ש., היסטאָרישע ווערק, כרך א׳ וכרך ב׳, ניו יאָרק 1937.
היינט, 1911, גל׳ 301.
טויזנט יאָר פינסק, אונטער דער רעדאקציע פון ד״ר ב. האפמאן, ניו יאָרק 1941.
לוריא א., די צוואה פון אַ פינסקער בעל בית פון אָנהייב 19־טן י״ה, ייוו״א בלעטער, באַנד 13, נומער 5־6, 1938.
ליבערמאן מ., חדרים מתוקנים, פינסקער שטאדט לוח, ווילנא תרס״ג.
ליפשיץ ג. מ., די ציוניסטישע בעוועגונג אין פינסק, פינסקער שטאדט לוח, ווילנא תרס״ד.
מאָמענט, 1911, גל׳ 299.
מארק י., אַ פּאַרגעסענער גדול [מעיתוני ריגה].
ד״ר מוקדוני א., מיינע באַגעגענישן, בוענאס איירעס 1949.
פינסקער שטאָדט לוח, ווילנא תרס״ג, תרס״ד.
פרייד מ. י., די גרויסע ציוניסטן אסיפה אין מינסק, קראקוי 1903.
דער פריינד, 1905, גל׳ 180.
קאטיק י., מיינע זכרונות, כרך ב׳, בערלין 1922.
קרמן מ., 100 יאָר פינסק (מיינע זכרונות) [חיפה 1953], (בשכפול).

Böhm A., Die Zionistische Bewegung, Tel Aviv 1935.
Encyclopaedia Judaica, Vol. VI, s. v. Eger, Salomo ben Akiba, Berlin 1930.
Herzl Th., Gesammelte Zionistische Werke, Vol. III, Tel Aviv 1934.
Jüdisches Lexikon, Vol. V, 1489, s. v. Jüdischer Verlag, Berlin 1930.
Karliner [Leopold Lourié], Eine Jüdische Arbeiterstadt, Die Welt, Wien 1898, Nr. 11, p. 3.
Lourié A., Die Familie Lourié, Wien 1923.
Lourié P., Leopold Lourié ... in Commemoration, 1959.
Stenographisches Protokoll ... des II. Zionisten-Congresses, Wien 1898.
Stenographisches Protokoll ... des IV. Zionisten-Congresses, Wien 1900.
Stenographisches Protokoll ... des V. Zionisten-Congresses, Wien 1901.
Stenographisches Protokoll ... des XI. Zionisten-Congresses, Berlin 1914.
Die Welt, Wien 1898, No. 17, p. 1; No. 23, p. 5; No. 31, p. 6; No. 34, p. 4; No. 50, p. 9; No. 52, p. 12, 13; 1898, No. 23, p. 5; 1899, No. 5, p. 10; No. 12, p. 4; No. 14, p. 5; No. 17, p. 7; No. 18, p. 8; No. 19, p. 5, 7; No. 30, p. 6; No. 34, p. 8, 9; No. 35, p. 3; No. 45, p. 16; No. 46, p. 16; No. 49, p. 9; 1900, No. 18, p. 16; 1901, No. 51, p. 5; 1902, No. 1, 2; No. 38, p. 56; No. 44, p. 2; 1903, No. 31, p. 3; No. 33, p. 1, 2; 1905, No. 29, p. 27.

Гинзбург, С. М., Отечественная война и русские евреи, Петербург, 1912.
Гольдберг, Б. А., Наши Банки, Вильна, 1909.
Еврейская школа, август—сентябрь 1905.
Лурье, А., Корреспонденции, Гакармел, Вильна, 1861, 1868. Статья о Соломоне Ибн Габироле и Исааке Ибн Гиате, 28.9.1861.
Отчет общества для распространения просвещения между евреями в России, Петербург, 1865 — 1895.
Отчет о втором съезде представителей комитетов Еврейского Колониального Общества в Вильне 3—6 мая 1913, стр. 3, Петербург, 1913.
Пинский Листок, Пинск, 1910/11.
Почившие члены 1-го сионистского конгресса, "Сафрут", сборник под ред. Л. Яффе, Том 2, Москва, 1918.
Раввинская комиссия, Еврейская Энциклопедия. Том 13, Петербург.
Разсвет, 1861, № 41, стр. 651.
Русский Еврей, 1879, № 11, стр. 394; № 6, стр. 188—189; 1880, № 4, стр. 131—132; № 12, стр. 455; № 15, стр. 575—576; 1881, № 35, стр. 1383, 1882, № 9, стр. 348; № 23, стр. 871—872; 1884, № 37/38, стр. 12.
Сион, № 30, стр. 478.
Янсон Ю., Пинск и его район, Петербург, 1869.

על חורבותיה של קהילת פינסק לאחר השואה

מאת

חיים קרולינסקי

בן העיר פינסק, חיים קרולינסקי, אשתו ד״ר נינה קרולינסקי, כעת בחיפה, חיו בפינסק לאחר השואה (1958—1945) — בפינסק היהודית ללא יהודים. קרולינסקי הוא בין הפינסקאים המעטים, המוכרים לנו, אשר חי זמן כה רב בקהילת פינסק החרבה. באזכרה לקדושי פינסק, אשר ערכנו בחיפה ביום 2.1.77, העלה קרולינסקי זכרונות על גיא ההריגה, ועל המצב לאחר החורבן. בזה אנו מביאים קטעים מתוך דבריו. זאת המלה היהודית האחרונה, אשר באה אלינו מפינסק.

שנים רבות חלפו כבר מאותם הימים הנוראים, ימי פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית וברית המועצות, ועדיין אנו חשים את המועקה המדכאת והכבדה בלבנו. מדי פעם עולים מול עינינו מחזות האימים של הימים ההם, והם לא ייעלמו ולא יישכחו לעד.

פינסק. 22 ביוני 1941. אלפי בחורים מגויסים לצבא הסובייטי, כולם מרוכזים בבית הספר העממי שברחוב מארי־אנסקי, שעל יד תחנת הרכבת. בחצרות שממול עומדות האמהות של המגויסים האלה. אנו מוקפים שוטרים, מסתכלים דרך הגדר הנמוכה, ורואים את עיניה הגדולות של האם. הן מביעות צער עמוק, ואתה מרגיש את כאב לבה, דאגתה לגורלו של בנה. עיניה מתאפקות מבכי ואף משתדלות כאילו לעודד אותך... עינים אלה מכוונות אליך ללא הפסק, עד שהחשיך. ואף משהחשיך, אתה מוסיף לראות עדיין את העינים האלה, הן חודרות עמוק, עמוק לתוך לבך.

למחרת ניתנה הרשות לבקר בבית המשפחה למשך שעתיים, להצטייד באוכל ליום—יומיים, ולחזור אחר כך למקום הגיוס. ובבית חורבן ממש. חפצים רבים ארוזים. מדי פעם, בהישמע הצפירה, יורדים למקלטים. אלה בורות, שחפרו אותם בחצר וכיסו בזרדים. לרגל תכיפות הצפירות התרגלו להן ונשארים בבית. שקט מחריד שורר בחדרים. המגויסים בוכים לגורל הנשארים, והנשארים בוכים לגורל המגויסים. כבר בימים ההם הגיעו שמועות בדבר התעללות הגרמנים ביהודים. אולם, מי העלה על דעתו את כל העתיד לבוא. המבוגרים בתוכנו, אשר זכרו את הגרמנים מימי מלחמת העולם הראשונה, העדיפו אותם על הפטלורובצים והקוזאקים. חיש מהר עברו השעתיים בבית. הגברים השתדלו לעודד את המתגייסים, אולם המלים נעצרו בגרונם, ועיניהם אדומות מבכי. זה היה היום האחרון שלנו בחיק משפחתנו.

לפנות בוקר העבירו אותנו ברגל דרך רחובות פינסק עירנו, בכיוון לסטולין. הדרך ללונינץ היתה כבר מנותקת. בני עירנו הציצו דרך החלונות והגדרות — מבט אחרון לפני צאתנו מן העיר. הביטו והנידו ראש. הייאמן, כי מרבבות התושבים האלה יישארו יחידים בלבד?

עברנו את הגשר, שעל גבי הנהר פינה, פסחנו על כפרים ועיירות. בתחנת הרכבת גורין הכניסו אותנו לתוך קרונות, אשר חיכו כבר לנו, והרכבת נעה דרומה־מזרחה, מלאה צעירים־פינסקאים, שהובלו לקראת הנעלם הרחוק.

ארבע שנות מלחמה, שנות סבל נורא עברו עלינו. אתה בדרך חזרה לפינסק עירך. כמטורפים שאלנו פארטיזנים, אשר פגשנו בדרך, או יחידים, אשר ניצלו הודות לחסדם של הגויים בפינסק, לגורלם של יהודי פינסק. בחרדה גדולה מתוך תקווה קלושה שאלנו, שלושה חיילים משוחררים, בני פינסק, אשר פגשנו בתחנת הרכבת הארעית בלונינץ, על כל הידוע להם. הכל מחכים לרכבת היוצאת אחר חצות לפינסק. פחדנו לשוחח בינינו. כולנו ישבנו כמאובנים בקרון, ועינינו נעוצות בחלונות הפתוחים. לא הרגשנו בצינת הלילה וברוח הנושבת מול פנינו. הנה השדות, הכפרים המוכרים לך. הרכבת עוברת חיש על ידם והיא מתקרבת למבואות עירנו. אתה מרגיש את דפיקות הלב. לא, לא אמרנו, כי מישהו יקבל פנינו... ואולי יימצא מישהו, אחד מבני המשפחה הענפה...

בבוקר הגענו לתחנת המשא, שנשארה שלמה. תחנת הרכבת המרכזית לנוסעים הופצצה והושמדה. התחלנו לצעוד העירה. דרך נוראה, עד לטרוף הדעת, בחיפוש אחרי שרידים, שהיו כה יקרים לך. הולכים: רחוב ווקזאלנה, הונצ׳ארסקה, זאבאלנה, והלאה והלאה. מלבד הרחובות שממול הגמנסיה ״תרבות״ שנהרסו, עומדים כאן הבתים על תילם, מאוכלסים איכרים מהסביבה, ובחלקם אנשים, שהגיעו מרוסיה, בתוכם משפחות יהודיות אחדות, כנראה מתוך הנחה ותקווה, כי בפינסק נשארו יהודים. הבתים ברחוב גלינישצ׳סקה (ליניש־צ׳עס) והסביבה, מקום הגטו, היו שוממים. הכפריים ומשתפי הפעולה עם הנאצים, שתפסו את הדירות אחר האַקציות, ברחו בהתקרב הצבא הסובייטי לעיר.

המפגש בין השרידים של בני פינסק, אשר חזרו לעיר מולדתם, והמשפחות היהודיות, אשר באו לפינסק מהמזרח, היה בבית הכנסת היחידי, שנשאר לפליטה, הוא בית הכנסת של חסידי סטולין — ״סטאָלינער שולכען״ — שברחוב העובר בין ״קאזינו״ של בויארסקי עד לבית הכנסת הגדול, אשר נהרס כולו עד היסוד. התפילות נערכו כאן חרישית, תפילה שבלב. כל אחד מהמתפללים התייחד עם יקיריו שאינם. נחרת בזכרוני אירוע בבית כנסת זה בשנה הראשונה אחרי המלחמה, לפני תפילת ״כל נדרי״. בית הכנסת היה מלא אנשים. רבים עמדו בחצר. אני עמדתי בפנים בית הכנסת, בין הקהל, דרוך לתפילה. פתאום מגיע אלי בריצה איש אחד ומודיע לי, כי מישהו מחפש אותי ליד פתח בית הכנסת. כמעט והתעלפתי. רצתי אל הכניסה, והנה באה מולי אחותו של חברי פינקל,

השחיין והספורטאי המצטיין. עיניה דומעות. בכי חרישי קורע לב. נפלנו איש על צואר רעהו. לידה עמד קצין, בדרגת סגן אלוף, חזהו מכוסה אותות הצטיינות רבים, ודמעות בעיני האיש הקשוח הזה, איש מלחמה, אשר ראה בחייו דם ניגר כמים. זה היה בעלה. מיעטנו בדיבורים. הדמעות חנקו אותנו. נפרדנו באלם. כל אחד לצערו ולתפילתו.

כנראה, שההתקהלות והתפילות בבית הכנסת הקטן הזה לא מצאו חן בעיני השלטון הרוסי. התחילו להגיע לבית הכנסת מכתבים והסברים, כי בניין בית הכנסת מיועד לאולם ספורט עבור הנוער, ועל המתפללים לסלק את תשמישי הקדושה בהקדם מהבניין. הוסבר לנו, כי בהעדר ועד קהילה בעיר, השלטון מוכן לבצע זאת. התקיימה אספה בבית הכנסת, אספנו את החתימות הנדרשות מטעם השלטון, היינו 120 חתי־מות, ואף בחרנו באותו מעמד בוועד הקהילה האחרון בפינסק. יו״ר הוועד (זה היה כותב הטורים האלה [העורך] וסגניו) נפגשו עם ראש העיר והמפלגה. אכן, עלה בידינו לדחות לזמן קצר את הגזרה של מסירת בית הכנסת היחידי שלנו. אז ביצענו יחדיו ניקוי וסידור בית הקברות שברחוב לוהישין, מעבר לפסי הרכבת, ״בית הקברות החדש״, הקמנו גדר והוצב שומר בשטח. אז הובטח לנו לטפל בבית הקברות הקארלינאי, אולם אינני זוכר, כי ההבטחה הזאת קוימה כראוי, מלבד סילוק הבהמות, אשר רעו במקום, והוזזו כמה גדרות. פנים בית הקברות הזה נהרס כולו, מלבד ה״אוהלים״ של הרבנים, אשר עמדו על יד הכניסה. שם עמד, כידוע, ״אהלו״ של הצדיק של חסידי קארלין ר׳ אשר הראשון, ועל ידו היה טמון ר׳ אהרן הגדול אביו. כאן היו טמונים גאוני קארלין, עזר וייצמן, אביו של הנשיא חיים וייצמן ,ושאר גדולי קארלין. בית הקברות הישן, שברחוב זאבאלנה, נהפך לגן עירוני, העמידו ספסלים, עשו ערוגות, ושתלו פרחים. בעבודה הזאת התחילו הנאצים, ימח שמם, והבולשביקים סיימו אותה. שונאי ישראל השתמשו במצבות לריצוף הרחובות במקומות שונים.

בבית הקברות הקארלינאי עברנו בין שרידי המצבות, אשר העלו בזכרוננו את הקהילה המפוארת, את אישי ההיסטוריה שלה, קראנו את שמותיהם, את המלים העבריות. פעם אחת, בזמן ביקור בבית קברות זה, ניגשו אלינו שתי נשים נוצריות, אשר עברו דרכו, הן הסתכלו בי ושאלו: ״האם פינסקאי אתה?״. נענעתי בראשי. אז התחילו שתי הנשים האלה לספר ברטט על הזוועות, אשר קרו בבית עלמין זה, אשר שימש מקום יציאה מהגטו. הן סיפרו, כיצד היו מביאים צעירים, מפשיטים אותם, ויורים בהם על יד בורות, אשר חפרו במקום. הצעקות היו שומעים בכל הבתים שבסביבה, הן חדרו לאזניהם של הדיירים דרך הכרים והשמיכות, בהם הם היו מכסים את ראשיהם ואזניהם לבלתי שמוע את הצעקות הנוראות. שתי הנשים הנוצריות מספרות ובוכות בקול, ואני יחד אתן, כאן בין המצבות, על האדמה הרוויה דם קדושים.

בספר ״פינסק״, כרך ב׳, יש תמונה של קבוצת בני פינסק, העומדים על יד הבורות בדוברובוליה הסמוכה לפינסק. לכאן הובאו הקדושים באַקציה האחרונה. בורות ארוכים וריקים. איכרי הסביבה, אשר פגשנו, סיפרו לנו, כי הגרמנים חפרו והוציאו מתוך הבורות גופות ההרוגים ושרפו אותם, בכדי למחוק זכר כלשהו למעשיהם הזוועתיים. תמונה זו שבספר צולמה על ידי. אל המקום הזה בדוברובוליה הגענו ברגל. עברנו את הדרך האחרונה של קדושינו, הגענו למקום הקדוש והנורא הזה. חזרנו באותה דרך, ראשנו כפוף, מועקה איומה בלבנו. נחרת בזכרוני מחזה איום ונורא, לא יישכח: בין בגדים ישנים וקרועים, על יד הבורות, מונח זוג נעלים קטנות של ילד. הנעלים מכוסות עפר ובוץ. האם יכול להיות זעזוע והלם יותר חזק ונורא... רצוצים ושבורים, ללא יכולת להוציא הגה מהפה, עם דמעות מחניקות אותך בגרונך חזרנו מגיא ההרגה. האם יש שכחה למחזות האלה? והאם אינה מוטלת החובה עלינו לשתף בכך את כל בני פינסק וקארלין, שאף הם לא ישכחום כל ימי חייהם?

קשים ומדכאים לב ונפש, היו החיים בפינסק אחר החורבן. הגורל הטיל עלינו לחיות חיים אלה, להתענות ולספר לחיים אתנו היום ולדורות הבאים. שמא לא יאמינו, כי קשה להאמין, שיעמוד לו לאדם כוחו להתענות, ולהמשיך לחיות בתנאים הנוראים האלה.

במרוצת הימים התחיל השלטון הסובייטי להקים כמה בניינים גדולים ברחוב בריסקר וברחוב אלברכטובו (קופ־צ׳סקי). השוק שופץ. את הכנסייה הגדולה שעל יד השוק הפציצו והרסו. נשאר המנזר, בו התמקמה המשטרה החשאית נ.ק.ב.ד.

בתי החולים שופצו. בבית החולים היהודי, שברחוב זאבאלנה, הקימו מחלקה סגורה לחולי שחפת של המחוז. בית החולים המרכזי המחוזי היה ברחוב אלברכטובו־ברנארדינר. כאן נבנו בניינים למחלקות: פנימית, עינים, כירורגיה, לרינ־גולוגיה ואגף מיוחד למחלות מידבקות. בית החולים ליולדות פתחו בבית החולים של ד״ר גנאכוב וחותנו הפלדשר קולודני. המרפאה הכללית היתה ברחוב הגדול, ״די גרויסע גאַס״. הבניין של הקוריה ביסקופה נהפך והיה למועדון נוער ולראי־נוע, ברחוב הגדול.

בבתי החולים עבדו רופאים יהודים אחדים במשרות רמות. המנהלת של המרפאה האזורית היתה יהודיה מאודסה. בראש המחלקה הפנימית בבית החולים המרכזי ובראש בית החולים האזורי עמדו יהודים ממינסק והומל. אשתי עבדה בתור מארגנת המחלקה לנוער העובד והלומד. גם בבית החרושת לדיקטים (לשעבר של לוריא) עבדו יהודים אחדים, ביניהם שני פינסקאים. מנהל בית החרושת לגפרורים (לשעבר של האלפרן), שהוגדל ושופץ, היה יהודי ממינסק. לפינסק שאפו לבוא יהודים, אולם חיי תרבות יהודיים לא היו כאן. שבועון ביידיש היה מגיע ממוסקבה, וזה הכל. הילדים ביקרו בבית ספר רוסי. היו בעיר בתי ספר בלורוסיים. בבית הספר הרוסי למדו אף את השפה הבלורוסית, משום שפינסק היתה מחוז ברפובליקה העממית הבלורוסית.

בין היהודים, שהגיעו לפינסק ממזרח, היה יהודי מסורתי, שומר מצוות, שדאג גם לשחיטה כשרה (עופות בלבד). הוא היה השוחט, החזן וגם המוהל. כמובן שעבודת קודש זו עשה בהסתר, מאין רואים. את ברית המלה של בנינו הוא ערך

בדירתנו הקטנה בנוכחות אנשים אחדים, אשר באו להשתתף בשמחתנו. היה משהו מהסמליות והקדושה במעמד נשגב זה, בפינסק היהודית החרבה, שריד משפחה ענפה, ואחד משרידי הקהילה הקדושה, ממשיך השושלת ומסורת הדורות על אף הכל ולמרות הכל. זכורני מקרה אחד הקשור לעניין: בני הבכור חלה בדלקת ריאות קלה. הבאנו אותו לבדיקה וריפוי לבית החולים הממשלתי במינסק לידיו של פרופסור האוני־ברסיטה. אשה יהודיה, שהכירה את אשתי מימי לימודיה בתור סטודנטית, בראותה את הילד נימול, התחילה להתווכח, באמרה, כי הרענו אשר עשינו, וכי טובה לא תצמח לילד מהנעשה. לאחר ההסבר שלנו, שלא היה אלא סיפור חיינו, המדכא והמזעזע, נאלמה האשה דום, דמעות עמדו בעיניה, והיא ביקשה חרישית למסור את הטיפול בילד לידיה.

הילדים גדלו, ויחד עמם גדלה הדאגה לחינוכם. התחלנו לחפש דרכים לעלייה. מילאנו במשטרה את הטופסים וחיכינו בסבלנות ובתקווה. ואכן, כעבור חדשים אחדים, קיבלנו את הרשיון להגירה לפולין.

שתים עשרה שנים תמימות חיינו בפינסק היהודית ללא יהודים.

כעבור שנתיים בערך עלינו מפולין לארץ ישראל. כאן נתקבלנו בזרועות פתוחות על ידי בני פינסק עירנו, קרובים, ידידים וחברים, אשר הקלו את חבלי קליטתנו בארץ, ועזרו לנו להשתלב בחיים ובחברה. תודתנו הלבבית נתונה לד"ר ז. רבינוביץ, מר ז. נוימן, מר מ. ברמן ועוד קרובים וידידים רבים על עזרתם הרבה ועידודם. יישר כוחכם!

נספחים

נספחים

1. גולדה מאיר על ימי ילדותה בפינסק, נאומה בעצרת זכרון לקהילת פינסק בחיפה, כ"א בכסלו תשכ"ו/15.12.1965 473

2. מכתבי בקשה מאת אב בית דין של פינסק ר' מרדכי זקהיים ושל אב בית דין של קארלין ר' שמואל־אביגדור תוספאה אל אדמו"ר חסידי קוברין ר' משה מקוברין, שאושרו ב"חותם קהילת קארלין" (סיון תרי"ז/1857) 476

3. רשימת פרנומראנטים בפינסק על "מבחר החשבון" מאת יחזקאל יעקב לטבלא (1866) 477

4. שמות מנדבים בפינסק לטובת יהודי פרס ובבל (1872) 478

5. תקנות החברה "שפה ברורה" בפינסק מיום כ"ז סיוון/1890 ורשימת חבריה . . . 480

6. שלושים וארבעה, פואימה, לזכר קדושי הפוגרום בפינסק, ה' ניסן תרע"ט/1919, ש. נ. גיטלמן 481

7. משה שרת ועיר אבותיו — ד"ר זאב רבינוביץ 484

8. מזכרונותיו של סגן ראש עיריה סוציאליסטי (פינסק בין שתי מלחמות העולם) — ד"ר א. ברגמן 486

9. בית הספר העממי "תל חי" בפינסק — א. וינר־ישראלי 489
תוספת לנ"ל — י. ברזילי 493

10. המשפט של 7 מרוצחי היהודים בפינסק בימי השואה — נחום בונה 494

11. שער הספר: Franz J. Beranek, Das Pinsker Jiddisch, ברלין 1958 . . . 495

נספח 1

גולדה מאיר על ימי ילדותה בפינסק

נאומה בעצרת זכרון לקהילת פינסק בחיפה — כ"א בכסלו תשכ"ו/15.12.1965

שום קהילה אינה יכולה להיעלם בשעה שבני קהילה זו נמצאים בישראל. וזאת לא מבחינה פיסית כוונתי, אלא מבחינה רוחנית בעיקר. לכל מה שהיה בפינסק ובקהילות אחרות ורבות יש המשך בשעה שאנו בארץ. כאן חיים יהודים בני פינסק, דור ראשון ודור שני וכולם נושאים בקרבם מרוחה של עיר מולדתם. יש עזר וייצמן בארץ. סבא שלו בפינסק לא חלם, כי אם תקום מדינת ישראל ויהיה לה כוח מגן יהודי אדיר, נכדו עזר וייצמן, איש המרץ והחן, האומץ והכשרון יהיה המפקד של כוח המגן החשוב ביותר במדינת ישראל.

לצערי הרב לא הייתי זמן רב בפינסק. אף לא נולדתי בפינסק. אמא שלי נולדה בפינסק. סבא ודורות לפניו חיו בה. לסבא שלי קראו: "מנחם גולדה'ס". פירוש הדבר ששם אמא שלו היה: גולדה. וכאשר נולד בני וקראתי לו "מנחם" היתה זאת שמחה גדולה מאוד לאמא, שחזר הגלגל ושוב יש "מנחם גולדה'ס". אמא ואחותי הבכירה הרבו לספר נפלאות על אותה סבתא, שאני נושאת את שמה, זאת אומרת, שלא הכרתי אותה. היא היתה פקחית, אשת חיל. אמא שלי רגילה היתה לספר, כי "אַז מען האָט געדאַרפט אַן עצה האָלטן אין פינסק פלעגט מען גיין צו דער באָבע גאָלדע" ("כל הזקוק לעצה בפינסק היה פונה אל הסבתא גולדה"). וכיצד מתה? כצדקת גמורה.

אני נולדתי בקיוב. לאבא היתה רשות לגור בקיוב. הוא היה בעל מקצוע, ומשום כך רשאי היה לגור מחוץ לתחום המושב המותר ליהודים ברוסיה. הפרק: קיוב. אני זוכרת כיצד היתה שם ההכנה לפוגרום. הייתי אז כבת ארבע. זה הדבר הראשון אשר שמור בזכרוני מימי ילדותי: אבא ואחד הידידים רצו מאימת הפוגרום לסגור את דלת הכניסה על ידי קרשים. זה היה כוח המגן היהודי בימים ההם.

אין טעם לשמור בסוד את גילי. הדבר היה בשנת **1898**, שנת הלידה שלי. אבא היה נגר לרהיטים. קור בבית, עוני. ממש ללא פת לחם. האַנטישמיות שוררת בכל ויורדת לחייו של אבא בתנאי עבודתו. כדוגמת רבים בזמן ההוא החליט אבא לנסוע לארץ, ששם הכל נמצא בשפע. את הכל משיגים שם ללא טרחה כל שהיא. הכל מצוי ומונח ממש באמצע הרחובות, זאת אומרת: לארצות הברית. היות ובעזבנו את קיוב תאבד המשפחה את הרשות לגור בקיוב, עברנו אל עירה של אמא, כלשונה — הביתה, אל פינסק. האם יחד עם שלוש הבנות. ואבא נסע. מאחר וכסף לנסיעה לא היה לו, מה עשה? הוא רשם בדרכונו משפחה פינסקאית זרה בתור משפחתו הוא. תמורת רישום זה שילמה דמי נסיעתו. ראשה של משפחה זרה זו נמצא כבר בארצות הברית, אף הוא נסע בדרך זו לאמריקה וצירף לשם נסיעתו משפחה זרה לדרכונו בתור משפחתו. וכך נמשכה השרשרת.

ובכן, משפחתנו, נמצאה למעשה בפינסק, אולם, לפי הרישום, היתה יחד עם אבא באמריקה. אני הייתי בבואי לפינסק בת חמש. אחותי הקטנה היתה עדיין תינוקת, ואחותי הבכירה היתה בת 14 וחצי. מה הם זכרונותי מימי מגורינו בפינסק? זוכרת אני את הבית הגדול של סבא. כל השבוע היה החדר הזה הומה מאדם. בעיקר ביום הראשון, הוא יום ה"יריד", "יום השוק". כל היום נכנסים ויוצאים "מוזי־קעס" (איכרים). בכניסת השבת היה החדר הגדול הזה כולו קודש, ארמון ממש, מנוחה לכל המשפחה. הבנות והבנים יושבים מסביב לשולחן הגדול. נעלם עול הפרנסה, שהיה שורר כאן כל ימי החול והחדר התמלא בבוא השבת אור. נגוזה הדאגה. הסבתא פתאום איננה אותה הסבתא העומדת כל היום במטבח, על יד הכירים. מאין בא על פניה הפיח הרב שכיסה אותה כל ימי השבוע, אינני יודעת. רק זאת ראיתי: בליל השבת נעלם הפיח ואיננו. סבתא אחרת, של שבת ולא של חול. סבתא זו נחרטה בזכרוני: אשה צנועה, שתקנית, כמעט אינה פותחת פיה. וסבא, איש גבוה, בעל קומה זקופה. טוב לב היה. בחיבה התייחס אל ילדיו ונכדיו. אנשים רבים היו באים אל בית סבא וסבתא, בלילות שבת, בשבת אחר הצהרים ובערבים בימי חול, יושבים ומשוחחים. בבואנו מקיוב לפינסק לא היה בדירתם מקום לאכסן את אמא ובנותיה. לדאבוני אינני זוכרת את שם הרב. בדירתו שכרנו חדר. יהודי יפה היה בעל זקן לבן. רגיל היה לשחק אתי. מובן, שבלילות שבת היינו בבית סבא וסבתא. אולם במוצאי שבת היינו בחדר ששכרנו ועדיין מול עיני התמונה: אמא ניגשה להאזין להבדלה מפי הרב. היא עומדת על סף הדלת והרב מבדיל ובשעת מעשה נמנע מלהסתכל בפני אשה, היינו, בפני אמא.

אני זוכרת, כי לא רחוק מבית סבא עמדה כנסייה. על יד הנהר, על גבעה קטנה. בפתח הכנסייה עמדו גויים עניים פושטי יד, מבקשי נדבות. עד היום זוכרת אני את הניגון שלהם שהיו שרים ואת האימה והפחד שהטילו עלי — הם והכנסייה גם יחד. ביום הראשון, בזמן ה"יריד" אסור היה לצאת מהבית מרוב פחד מפני כל המתרחש מסביב לכנסייה.

היה לי דוד, בעל חנות של טקסטיל. חנות גדולה "אין די ראד קראמען" ("בשורת החנויות"). וזוכרת אני את ה"בלאָטעס" (ביצות). אימה ופחד. כאשר עליתי ארצה באתי למרחביה. אז לא היו עדיין דרכים בין בתי המגורים ואף לא לחדר האוכל. כל החצר היתה מלאה ביצות. לא יתואר. אז נזכרתי בביצות של פינסק. אבל, איפה? ביצות מרחביה לא הגיעו לקרסולי ה"בלאָטעס" של פינסק. זוכרת אני דבר שאירע לי ב"בלאָטעס" של פינסק. פעם אחת ניסיתי ללכת לבדי לאחד המקומות. תוך כדי הליכה דרכתי

לתוך ה"בלאָטעס" ורגלי נשארה תקועה בתוך הבוץ. אז הכנסתי את הרגל השנייה, מתוך כוונה להוציא את הראשונה ואף היא נשארה תקועה בבוץ. כך נשארתי עומדת עד שעבר בן אדם אחד והציל אותי.

אני זוכרת את קארלין. שם גרה הדודה. האחות הבכירה של אמא. אשה יוצאת מהכלל. אשה שחיתנו אותה כאשר היתה, כפי שסיפרה אמא, בהיותה נערה בת 13 או 14. זמן קצר אחר החתונה גייסו את בעלה לצבא הרוסי והבת הבכירה נולדה, כשאביה היה בצבא. זאת אומרת הבת היתה צעירה מאמה ב־14 או 15 שנה. שנתיים לאחר שעזבנו את פינסק ונסענו לארצות הברית עברה הדודה הזאת עם בתה לגור בקיוב. הן נשארו גלמודות כל ימי חייהן בקיוב. אני זוכרת יפה את שתי הדמויות האלה אמיצות הרוח. שנים רבות נהגנו לבקש יהודים מאמריקה ואחר כך מהארץ, שנסעו לקיוב, לחפש אותן שם. תיירים אלה סיפרו בהתפעלות רבה על האומץ של שתי הנשים האלה, שהזדקנו בינתיים, הבת היתה מדברת ללא פחד את אשר על לבה. היא העיזה לספר ולדבר גלוי עם התיירים האלה בבקשה למסור את דבריה לנו. מה היה מקור האומץ שלהן? כנראה ההכרה: וכי מה יש לנו להפסיד? הרי את הכל הפסדנו. מחובתנו להודיע בעולם את האמת. לעתים רחוקות הגיעו לידינו המכתבים אשר כתבו אלינו.

אם פינסק נכנסה להיסטוריה היהודית, ולתולדות הציונות, הרי אישיה הם שהנחילו מקום לה. משפחת שרתוק, ואתם בודאי מכירים את משפחת אלישיב, לבית הרב דקארלין, פרידמן. ומוטלה וחיים וייצמן. הריני תמהה, שאיש עוד לא ליקט עד היום את כל הסיפורים, אשר סיפר חיים וייצמן על הדוד שלו. אינני מכירה את כל המשלים והסיפורים אשר רגיל היה וייצמן לספר בקונגרסים ובאספות בשמו של הדוד. אינני יודעת אם כל הדברים, אשר סיפר בשם הדוד, יצאו באמת מפי הדוד. אולם היתה כתובת לכל הסיפורים והבדיחות האלה: הדוד. כשהיו מבקרים את מעשיו בימי הקונגרסים היה וייצמן קם מלוא קומתו, והוא משכמו ומעלה גבוה מכל האנשים שירדו לחייו לא רק משום שעמד על בימה גבוהה, והיה אומר: "מיין פעטער זאָגט, אַז ער מאַכט ניט קיין טעות נאָר אין בריוו, וואָס ער שרייבט ניט" ("דודי אומר, שהוא אינו עושה שגיאות רק במכתבים שאינו כותב"). מי שכותב מכתב מוכרח להסתכן שעלול לעשות שגיאה. ובאמת, עשרות ועשרות סיפורים און "גלייכווערטלעך" ("משלים") שמענו מפיו. נוסף לגדולתה של משפחת וייצמן, ואין צורך להרבות דברים על כך, היא הצטיינה בעממיות הפינסקאית שלה, ביידיש העסיסית שלה. וכמה נהנה חיים וייצמן בשעה שהיה מספר בדיחה פינסקאית ביידיש. זוכרת אני כשהייתי מבקרת אותו עד ימיו האחרונים, היינו יושבים על יד האח ומדברים והיה ברצונו "אויסריידן די האַרץ" ("לשפוך את לבו") היה מתחיל לדבר יידיש. שפה זו גם עלי אינה בלתי אהובה ואינה בלתי ידועה. וכשהיינו עוברים ליידיש היה תיכף משתנה האווירה. השפה קירבה אותנו אחד לשני קרבה יוצאת מהכלל. מדוע זכתה פינסק למשפחות אלה. במקרה או לא במקרה. בכל אופן פינסק נתנה עוד רבים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נשלחה משלחת מטעם ה"פיפלס ריליף". זה היה ארגון עממי בניגוד לג'וינט. הג'וינט של מלחמת העולם הראשונה לא היה הג'וינט של מלחמת העולם השנייה. זו דמות אחרת לגמרי. אחרי מלחמת העולם הראשונה עזבו החוגים העממיים וארגוני הפועלים באמריקה את הג'וינט. הביורוקראטיה היתה גדולה מדי. הידיעות שבאו מאירופה היו קשות מאוד. אז התארגנו בתור "פיפלס ריליף" — "עזרה עממית". באמריקה קראנו לארגון זה בשם "עזרה בצער". מיד אחרי המלחמה נסעה משלחת לאמריקה. בין חברי המשלחת הזאת היה מקס פיין ז"ל וייבדל לחיים ארוכים ברוך צוקרמן, שחי אתנו עכשיו בארץ. הם ישבו עם ראשי הציבור בפינסק ועשו סידורים לארגון העזרה בעיר. על אנשי ציבור אלה של פינסק הטילו הפולנים אשמה של מעילה וקומוניזם, העמידו אותם וירו בהם על יד הקיר של הכנסייה.

עם שובם של מקס פיין וברוך צוקרמן התקיים כנס גדול בשיקאגו. אני נסעתי ממילווקי, שעה נסיעה, לכנס הזה. פיין וצוקרמן סיפרו בכנס זה את אשר אירע בפינסק. בימים ההם נראה לנו, שלא ייתכן אסון יותר גדול מהפוגרום שהיה בפינסק. בדומה היה בסוף שנת 1938, כשהגרמנים שילחו את יהודי פולין, שגרו בגרמניה, בחזרה לפולין ושלטונות פולין לא נתנו ליהודים אלה להיכנס והם נשארו תקועים בזבונשין. אני הייתי אז בלונדון והחלטתי בלבי: לא אשוב הביתה בטרם אראה את היהודים האלה. נסעתי וראיתי את מצבם ואת תנאי חייהם. לאור צירוף כל המאורעות האלה היינו כולנו בדעה, כי המצב של יהדות אירופה בין שתי מלחמות העולם הוא שיא הטראגדיה היהודית. אני הייתי ציונית לפני התקופה הזאת. אבל, המקור של הכוח והרצון לפעול בהתמדה וליצור דבר־מה בחיי מתוך סבל במשך 45 שנים בארץ, נעוץ באותו לילה, כשהחלטתי — ויהי מה — לעשות הכל, ובלבד שלא יחיו היהודים מאונס תחת שלטון גויים ולא יסבלו כסבלם של היהודים שנשארו בפינסק. עכשיו רואה אני, כיצד שגיתי בשעה שחשבתי, כי לא ייתכן מצב יותר גרוע ממצבנו שהיה אחר מלחמת העולם הראשונה. באו ימי הצהרת בלפור. חשבנו כי עכשיו הדרך פתוחה וסלולה לפנינו, והיהודים יזרמו בלי סוף ובלי גבול. ויבוא סוף לעלבונות, להריגות, לעריצות. והנה באה השואה.

מימי פינסק אני זוכרת את המשטרה והקוזאקים. זוכרת אני, כי פעם אחת בבוקר נכנסה דודתי, שגרה בקארלין, וקראה בקול של שמחה: "מיר האָבן אַ קאָנסטיטוציע" ("יש לנו קונסטיטוציה"). כפי שאמרתי כבר לכם היתה אחותי גדולה ממני בתשע וחצי שנה. ייתכן גם אתם זוכרים, כי בפינסק בימים ההם היו אומרים על בחור או בחורה: "ער איז אין דערינען". אתם זוכרים את הביטוי הזה? "אין דערינען". תרגום המלים: "הוא בתוך תוכו", ופירושן: "הוא כבר בתוך אחת המפלגות האסורות". וזוכרת אני, כיצד אמרו בפתע גם על אחותי: "זי איז אין דערינען". אני זוכרת את הטראגדיה כיצד הבת היחידה של הרב

הזה, שבדירתו גרנו, היתה אף היא "אין דערינען", וזאת בהשפעת אחותי הבכירה. טראגדיה איומה לרב ולרבנית. אתם יודעים, כי השמחה הגדולה לאחר מתן הקונסטיטוציה לא ארכה זמן רב. בעקבותיה באו הפגנות, מאסרים וכדומה. באותו זמן עברנו, כנראה, לדירה אחרת, שהיתה על יד המשטרה. ואחותי, מכיוון שהיתה כבר "אין דערינען", רגילה היתה להיעלם שעות רצופות מהבית. אמא יושבת ומחכה והיא איננה באה. מבניין המשטרה היו מגיעות לאזנינו צעקות איומות. אלה היו צעקות של בחורים ובחורות, שהוכו מכות רצח על שהם "אין דערינען". הזוכרים אתם, כי בימים ההם היה מעין שעשוע בידי הקוזאקים והשוטרים. הם היו תופשים בחור. שני שוטרים על סוסים. כל אחד מהם מחזיק באחת מרגליו של הבחור, כשראשו על הכביש ובמצב זה של הבחור האומלל היו דוהרים. עד היום עובר רעד בגופי, כשאני נזכרת בקוזאקים, כיצד היו דוהרים ברחובות ובסמטאות. פעם אחת עברו ממש על גבי ראשי ועל ראשיהן של החברות הקטנות שלי, שעה ששיחקנו באחת הסימטאות.

אבא, בבואו לאמריקה, אל הארץ בה מוטלים הדולרים והזהב ברחובות הערים, השיג עבודה והרוויח 3 דולרים לשבוע. בכסף זה היה עליו לקיים את עצמו ולשלוח הביתה לפינסק, לפרנס כאן אשה ושלוש בנות, ואף לחסוך קצת כסף. אז צצה התכנית, שיחזור אף הוא לפינסק. בזכות אחותי, שהתנגדה לתכנית זו ולעסקים המפוקפקים האסו־רים על כל הסכנה הכרוכה בהם, לא חזר אבא לפינסק. אז כתבה אמא אליו: "קח אותן, כאן אין טעם לחיים".

אני זוכרת: היות ואחותי היתה "אין דערינען" התקיימו בחדרנו אספות של חברים וחברות שלה. לרוב בשבת בבוקר. בימי ילדותי הייתי עקשנית איומה. אמנם "בייזע צינגער" ("דוברי רעות") אומרים עלי שגם עכשיו אני עקשנית. אולם זה לא נכון. אבל אז הייתי עקשנית, ככתוב. ואף הייתי סקרנית לדעת מה נעשה כאן. מה עשיתי? הייתי עולה על התנור ומכאן ראיתי את הכל. קודם כל ראיתי, שבשבת לוקחים את הפמוטים מהשולחן. את תוכן השיחות של חבריה וחברותיה של אחותי באותה שעה ובאותו מעמד לא הבינותי, כי הייתי רק בת 6—7. הרגשתי, כי מדברים בעניין חשוב מאוד. ראיתי כי אמא יוצאת באותה שעה מן הבית והיתה מתהלכת הלוך וחזור על יד הבית כל זמן שהישיבה התקיימה או עד שוב הגברים מבית הכנסת. אַל תחשבו, כי ישיבות אלה התקיימו בהסכמת אמא או לשמחתה, חלילה. אבל מכיוון שהתקיימו, היא קבלה על עצמה להת־הלך על יד הבית ולשמור, שמא יבואו שוטרים ואז תמהר להודיע על כך לאחותי וחבריה.

אלה הם קטעי זכרונות של ילדה.

היינו בפינסק 3 שנים. כעבור 3 שנים העביר אותנו אבא לאמריקה. מה גדול היה הרושם של הקוזאקים על מוחן של ילדות קטנות מעידה העובדה דלקמן: כשבאנו לאמ־ריקה הייתי בת 8, אחותי הצעירה היתה בת שלוש וחצי או בת ארבע. באנו לאמריקה ערב שבועות. אבא היה פועל מאורגן באגודת הנגרים. הוא עבד אז ברכבת במילווקי. בחודש ספטמבר יש יום הנקרא באמריקה "לייבור דיי" ("יום העבודה") — יום חג של הפועלים. נערכה הפגנה, המותרת על פי החוק, עם תזמורת. לפני צאתו להשתתף בתהלוכה זו אמר אבא לאמא: אם תעמדי פה, בפינה הזאת, עם הבנות, תוכלי לראות אותי כיצד אני צועד. עשינו כדברי אבא. בראש המצעד רכבו שוטרים על סוסים. בראות אחותי הקטנה את הסוסים מרחוק התחילה לצעוק: קוזא־קים. במוחה של הקטנטונת הזאת נחרטו מימי פינסק הפר־אות והאכזריות של הקוזאקים. והרי לא פינסק לבדה השאי־רה בלבותיהם של היהודים זכרונות מעין אלה.

סיפרתי לכם את אשר על לבי. צירפתי זה לזה זכרונות אישיים, בוודאי לא חשובים וללא ערך לכלל ישראל. אולם מה שנוגע לי עלי להדגיש, כי **את היסוד היקר ביותר של יידישקייט נתנה לי הסביבה הזאת של פינסק**, בה ה"בלאָטעס" לא נדבקו ליהודים שגרו בתוכה ובטח לא ביהדותם. כאן היתה אווירה של יהדות וציונות ומהפכנות וחלוציות וכל אלה עם מסירות נפש עלאית וקרבנות. מי כדור שלנו יודע, כי שום דבר אינו נוצר ללא קרבנות.

בפינסק נספו בני משפחתי. בת אחת היתה בארץ, אשה נהדרת. אמא שלה אמרה: "וואָס? מיין טאָכטער וועט אַרבעטן?" ("הכי בתי תהיה פועלת?"), היא עבדה במשק הפועלות חדשים אחדים. לפני פרוץ המלחמה לקחו אותה בחזרה ואיננה. היתה לנו מצד אמא משפחה גדולה. נשארו רק שני נכדים של אחיה. הם נמצאים בארץ. עברו שבעה מדורי גיהנום. סבלו מזוועות המלחמה, זה הכל מה שנשאר ממשפחתה של אמי, בת מאות נפשות.

ואנו שנשארנו נושאים בלבבנו, אני יחד אתכם, זכרונות על העיר הזאת, העיר היהודית, הטובה, העממית. מצד אחד עממיות, מצד שני לא עם־הארציות, חלילה. עיר עם הרבה תורה בקרבה, עם השכלה יהודית ושפת עבר, עם כל הטוב שהיה צפון בשעריה, עם הרבה, הרבה יידישקייט, עממיות, והעיקר עם שורשים עמוקים. כולנו יחד באסון הקולקטיבי, המשותף, כשכל אחד מאתנו נושא בלבו את אסונו האישי. אנחנו זוכרים את העבר, אנו נושאים בלבנו את זכרם של אלה שאינם ושואפים ופועלים למען העתיד, למען הדורות שיגדלו ויהיו יהודים גאים, חופשים במדינה יהודית.

ברצוני להודות לכם על הזמנתכם להיות אתכם פה הערב הזה והנני מאוד מבקשת סליחה שהפינסק שלי, כפי שתיארתי אותה בדברי המעטים, מופיעה כה דלה. עשיתי עוול לפינסק. קיפחתי אותה. היא עשירה יותר ומקיפה יותר. אמרתי בלבי: הרי דברי אינם הרצאה על פינסק, אלא מעט מזער זכרונות על משפחתי בפינסק, שם חיינו, על יד הנהר מול הכנסייה עם מבקשי הנדבות.

תרשו לי בקשר לכך לספר לכם עוד שני פרטים מהימים ההם. זוכרת אני, כי אמא ברצותה להפחיד אותי רגילה היתה לומר לי "גאָלדע, אויב דו וועסט ניט עסן וועלן דיר זיך חלומען די סטאַרצעס" ("גולדה, אם לא תאכלי, יבואו אליך בחלום לילה הגויים הזקנים מבקשי הנדבות של יד הכנסייה"). בשעה זו מוכנה הייתי לאכול

אפילו את הצלחת, ובלבד "עס זאָלן מיר זיך ניט חלומען די סטאַרצעס" ("שלא יבואו אלי בחלום הגויים, מבקשי הנדבות"). כה גדולה היתה האימה, אשר הטילו ה"סטאַר־צעס" עלינו, ילדי ישראל בפינסק. ועוד דבר זוכרת אני. כידוע, מקובל היה בפינסק, דוגמת ערים ועיירות אחרות, להעניק לכל אדם "אַ צונעמענישׁ" ("כינוי לוואי"). לי היו שניים. ייתכן, שלא נאה לספר. אולם הרי לא אני בדיתי מלבי את הכינויים האלה אלא החברה שלי לפי הערכתה אותי. ואני תקווה, כי אין לכינויים האלה ערך בחיי לאחר ימי ילדותי ונעורי. אמא היתה מספרת, ואף אני זוכרת, כי רגילים היו לקרוא לי: "די אַלטע קאָפּ" ("הראש הזקן"). מילא. אולם קראו לי גם בשם: "גאָלדע דער גלגול" ("גולדה הגלגול"). עד היום אינני מבינה. הרי אמא שלי היתה חכמה, פיקחית, אמא טובה, ככל האמהות. אולם פסיכולוגיה לא למדה. כיצד לא הרגישה את אשר היא גורמת לי שעה שהיא אומרת לי: "גאָלדע דער גלגול". אז, בימי ילדותי, הייתי בטוחה, ורעיון זה הפחיד אותי, כי לכשאגדל ואף איטיב את דרכי בחיים, יילווה אלי תמיד הכינוי הנורא הזה: "גאָלדע דער גלגול".

ברצוני לומר עוד מלים אחדות בנוגע להורי. אבי לא היה פינסקאי. הוא היה מברדיצ'ב. בשנת 1926 עלו הורי ארצה. אחותי הבכירה ואני היינו כבר בארץ. כבר היו לנו ילדים. הורי התיישבו בהרצליה. הם היו מן הראשונים בין תושבי הרצליה. אבא עמד על המשמר בלילות, למלא את המוטל עליו בהגיע תורו. ועל כך גאוותי. כן היה גם בימי המאורעות בשנת 1929. הוא עמד על המשמר בהרצליה באזור ד', הגובל עם הכביש לנתניה. כאן עמדו עשרה בתים בלבד. האזור של הרצליה, הנקרא עכשיו "אזור הפיתוח", לא היה קיים עדיין. אדמת חול היה המקום הזה. מקום מגוריהם שכן בין שני כפרים של ערבים. על הגבעה הסמוכה עמד כבר הקיבוץ שפיים. אחד הסליקים עם נשק מטעם ההגנה היה בביתו של אבא. בשנת 1929, כאשר פקדו על הנשים ועל חלק מהגברים, אשר גרו באזור זה, לעבור למקום בטוח, סירבה אמי לציית ונשארה במקום המסוכן הזה, יחד עם אבא. היהודי טוב הלב, הישר, אוהב אנשים כשם שאהבו אותו. ושוב, אני מתגאה בו. אבא זכה לחיות בארץ משנת 1926 עד 1944. בהרצליה עברו על אבא ועל אמא השעות הטובות והשעות הקשות. הם זכו לראות לא רק את הבנות שלהם בארץ אלא גם נכדים ואלמלי היו חיים עכשיו היו זוכים לראות אף נינים בארץ.

כך אני עומדת לפניכם, בת פינסק. בת אחת המשפחות מפינסק. משפחה לא יוצאת מן הכלל. זאת לא היתה משפחת וייצמן ולא משפחת שרתוק. היתה עוד משפחת ניידיץ בפינסק, שהיתה יותר מפורסמת. אני אינני בת למש־פחה מפורסמת זו. אני נכדת מנחם גולדה'ס, ניידיץ, יהודי פשוט, המכונה בפי העם: "אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר" ("יהודי פשוט, איש מהשורה"). איש ישר וטוב, והסבתא הטובה, אשר עמדה תמיד במטבח. זוהי משפחה פינסקאית טיפוסית. ואשרינו שאנחנו פה.

ימים אחדים לאחר האזכרה נתקבל מכתב מאת גולדה מאיר לאמר:

"בשבילי היתה הפגישה עם יוצאי פינסק בעצרת והפגישה האינטימית יותר בביתם של משפחת רבינוביץ, חויה עמוקה מאד. מאד שמחתי שבתי היתה נוכחת.
ושוב רב תודות, בברכה

(—) גולדה מאיר".

נספח 2

מכתבי־בקשה מאת אב בית־דין של פינסק ר' מרדכי זקהיים ושל אב בית־דין של קַארלין ר' שמואל אביגדור תוספאה אל אדמו"ר חסידי קוברין ר' משה מקוברין, שאושרו ב"חותם קהילת קארלין" (סיון תרי"ז—1857)

העתק המכתבים האלה נמצא בספריה הלאומית בירושלים

מכתב ר' מרדכי זקהיים

"בעז"ה, יום ב' סיון תרי"ז, פ"ק (פה קהילת) פינסק — לכבוד הרב המובהק וכ' מו"ה משה פאליער שיחי'

כבר דברתי עם רו"מ (רום מעלתו) זה איזה שנים אודות ש"ב (שאר בשרי) ר' אברהם בר' דוב מפה אשר הוא עתה בארץ הצבי זה איזה שנים. ואינו מקבל פרס משום כולל. כי כולם אומרים אשר הוא מכולל שלכם. והנה הוא וב"ב (ובני ביתו) עטופים ברעב ר"ל (רחמנא ליצלן). עד אשר א' (אחד) מבניו געה (צריך להיות: גווע) ברעב ד' ירחם. והנה עתה נמצא פה א' מיקירי עירינו אשר הוא בא מתמן. והעירני (והעירני) לחקור בזה. וחקרתי הרבה. ונתברר לפני בבירור גמור אשר הוא שייך לכולל שלכם. ולזה החובה מוטלת על רומעכת"ה (רום מעלת כבוד תורתו הקדושה) לכללו בכולל שלכם ככל אנשי הכולל שלכם. וחלילה לכם להעלים עין מזה. אבטח ברוב צדקת רומעכת"ה כי ישים מקום לדברי אלה הנאמרים באמת. וע"פ (ועל פי) ד"ת (דין תורה).

ידידו מעתיר בעד שלוותו

מרדכי מראזינאי חופ"ק (חונה פה קהילת) פינסק הנ"ל"

מכתב ר׳ שמואל־אביגדור תוספאה

״לכבוד הרב וכ׳ מ׳ (מורנו) משה פאליער שיחי׳

כאשר העידו לפנינו עדים כשרים ונאמנים בתו״ע (בתורת עדות) כד״ת (כדין תורה). אשר הרבני מו״ה אברהם ב״מ (בן מורנו) דוב משערישאו שהי׳ דר בפה. וכעת הוא באה״ק היו׳ מאנשי חסידים של כת״ר (כבוד תורתו). ומהסרים למשמעתו והי׳ דרכו לנסוע תמיד על יו״ט לכת״ר. וזה קרוב לחמשה שנים אשר הוא באה״ק ואין לו שום משען לחם משום כולל. באשר מדחים אותו מזה לזה. ע״כ מודעים (מודיעים) אנחנו לכת״ר שעפ״י ג״ע (גביית עדות) הנ״ל. נוטה הדת שר׳ א(ברהם) הנ״ל. יוטל פרנסתו על הכולל של כת״ר. כפי שיותן לאנשי חסידים כערכו אשר המה באה״ק. ובפרט ששמענו בבירור אשר הוא עני ואביון ואין לו במה להחיות את נפשו. ונפשות ב״ב הקטנים האומללים והעטופים ברעב. ומבקשים אנחנו מכת״ר שיזהיר ג״כ (גם כן) לאנשי הכולל שלו שיקיימו כנ״ל. ומסתמא בוודאי יקיימו אזהרתו כידוע. ולרוב בטחונינו כי ימלא דברינו אלה אקצר ואו״ש (ואומר שלום) למע״כ (למעלת כבודו) מאתנו הבאים עה״ח (על החתום) יום א׳ ר״ח סיון שנת תרי״ז פה קארלין

שמואל אביגדור תוספאה החופ״ק קארלין הנ״ל

ונאום אברהם ליב ב״מ יעקב ווייל

ונאום יצחק ב״מ יוסף זללה״ה.

כל הנאמר בזה העתקנו אות באות ממכתבו (ממכתבי) הגאונים אבד״צ דפ״ק פינסק וקארלין. ואין בזה שום שינוי בעולם כלל. רק הועתק אות באות ממש מגוף מכתביהם. ולאות וראי׳ נאמנה באנו אנחנו עדים הח״מ. גם בחותם הקהל. על ההעתקה הנ״ל. יום ג׳, ג׳ סיון שנת תרי״ז פה פינסק.

נאום ישראל יצחק בהמנוח מו״ר שמואל חיים ז״ל מפינסק

נאום משה בן זאב וואלף מקארלין

נאום יהודא במוה״ר שדר מפינסק״.

דיון על מכתבים אלה ראה: ז. רבינוביץ, ציון, שנה ל״ג, עמ׳ 180—189, ירושלים 1968 ותצלום המכתבים בכרך זה, חלק א׳, עמ׳ 8.

נספח 3

רשימת פרנומראנטים בפינסק על ״מבחר החשבון״ מאת יחזקאל יעקב לטבלא (ווארשה 1866)

1. ר׳ אשר וואָלף לעווין
2. ר׳ אלי׳ עליאשבערג
3. ר׳ ארי׳ ליב גרינבערג
4. ר׳ אהרן לוריא
5. ר׳ אייזק לוריא
6. ר׳ אבא ראָזענטהאל
7. ר׳ אברהם וועלווסקי
8. ר. אברהם צייליגגאלד
9. ר׳ אהרן בנימין ארקין
10. ר׳ אלי׳ אייזנשטיין
11. ר׳ אלי׳ משה גלייבערזאהן
12. ר׳ ארי׳ ליב בערמאן
13. ר׳ ארי׳ ליב שאפיר
14. ר׳ אשר גלייבערזאהן
15. ר׳ בצלאל ראבינאָוויץ
16. ר׳ בצלאל מעשל
17. ר׳ גד אשר לעווין
18. ר׳ דוד לוריא
19. ר׳ דוד סאנדבערג
20. ר׳ העשל ראזינגראנץ
21. ר׳ זאב נאיידיץ
22. ר׳ זאב וואָלף ווילענקין
23. גב׳ חיה לוריא
24. ר׳ חיים נאווינסקי
25. ר׳ חיים גרינבערג
26. ר׳ חיים עפשטיין
27. ר׳ יהושע העשל רוקח
28. ר׳ יוסף אייטינגער
29. ר׳ יצחק אייזיק עליאשבערג
30. ר׳ יהושע העשל לעווין
31. ר׳ יהודה אידל לוריא
32. ר׳ יצחק שלמה פאָמעראנץ
33. ר׳ יהודה ליב וואלער
34. ר׳ יודל פרידבערג
35. ר׳ יעקב משה ליפשיץ
36. ר׳ יעקב פייגלמאן
37. ר׳ יעקב קאנעל
38. ר׳ יעקב שאול קראל (ממינסק)
39. ר׳ ישראל אייזינשטיין
40. ר׳ ישראל בערמאן
41. ר׳ לייזר וואלער
42. ר׳ משה יצחק הלוי לעווין
43. ר׳ מאיר לעווין
44. ר׳ משה לוריא
45. ר׳ מרדכי ליפשיץ
46. ר׳ מתתי׳ גרינבערג
47. ר׳ מרדכי לייב הורוויץ
48. ר׳ נחום בר׳ דוד אייזינשטיין
49. ר׳ נחום לייב גורין (מסלאָנים)
50. ר׳ עקיבא קאהן
51. ר׳ עזריאל פאָמעראנץ
52. ר׳ פנחס פאָמעראנץ
53. ר׳ פישל בערגמאן
54. ר׳ צבי הירש ליפשיטץ
55. ר׳ צבי שערשאווסקי
56. ר׳ קלמן אייזינבערג
57. ר׳ ראובן רענדל
58. ר׳ שלמה לעווין
59. ר׳ שבתאי שמחאוויץ
60. ר׳ שאול יחזקאל שיינפינקל
61. ר׳ שואל (!) לעווין
62. ר׳ שמואל ראבינאָוויץ חתן הרה״ג גד אשר
63. ר׳ שלמה אייזנבערג
64. ר׳ שלמה ב״מ יהודה זאק
65. ר׳ שמואל ראבינאָוויץ
66. ר׳ שאול ארי׳ זיסעלמאן

[ברשימת ווארשה]

משה זילברמאן מקארלין

נתן הערבערג מפינסק

יצחק אייזק אייזענבערג מפינסק

נספח 4

שמות מנדבים בפינסק לטובת יהודי פרס ובבל (1872)

ברשימות המנדבים לעזרת יהודי פרס ובבל, שנדפסו בעיתון "המגיד" בשנת תרל"ב (1872), גליונות 3, 12, 13, 18, מצאנו שמות תורמים יוצאי פינסק וקארלין. להלן אנו מביאים שמותיהם לפי סדר א׳, ב׳.

א

1. אברהם בר ניסן
2. אבשטבוס צבי הלוי
3. אברהם שאול
4. אברמזון שלום
5. אברמזון שבתי
6. אוירבך יעקב
7. אוקרנביצר אהרן
8. אורע בר׳ דב
9. אידיל בר׳ צמח
10. איזנברג יוסף
11. אייזנשטיין יחיאל
12. אייזנשטיין וולף
13. אייזנשטיין לייב
14. אייזנשטיין נחום
15. אייזנשטיין ישראל
16. אליאסברג אליהו
17. אפטוב דניאל
18. אפשטיין עזריאל
19. ארקין אהרן
20. אשר בר׳ שלמה

ב.

21. באהון משה
22. באיירסקי לייב
23. בהרב מאיר
24. בוחרסקי אלתר
25. בורשטיין מאיר
26. ביילין חיים גרשון
27. ברגמן דוד
28. ברגמן מרדכי
29. ברגמן משה
30. ברוכין משה אהרן
31. בר״י אברהם יצחק
32. במד״ס יעקב מאיר
33. בשביץ אייזיק
34. בשביץ מיכל
35. בשביץ נחום

ג.

36. גוטליב אשר
37. גולדברג לייב
38. גולדברג יוסף
39. גלויברמן אברהם
40. גלויברזון אברהם
41. גלויברזון אשר
42. גלויברזון אליהו משה
43. גרוסברג אייזיק
44. גרודסקי לייב
45. גינדזבורג טביה
46. גרייבסקי אלימלך
47. גרייבסקי פסח
48. גרשון מרדכי

ד.

49. דוביצקי לייב
50. דובנר פסח יעקב

ה.

51. הלוי ישראל אליעזר
52. היילפרין יאכע
53. היילפרין שרה

ו.

54. ווידמולנסקי אברהם
55. ווילנקין זאב וולף
56. וויזנברג שלמה
57. ווינוגרודסקי אברהם לייב
58. וולבלסקי שאול
59. וולר אליעזר
60. וולר דב
61. וולר ישראל דן
62. וולר לאה
63. וולר לייב
64. ושנר נטע

ז.

65. זאב דב
66. ז׳וחוביצקי לייב
67. זוסמן יצחק
68. זוסמן פולין
69. זק יוסף
70. זק שלמה
71. זקהיים משה
72. זרח יעקב

ח.

73. חיים פסח
74. חיים זליג
75. חיים משה
76. חרלפ אליעזר
77. חרלפ משה

ט.

78. טייטלבוים חיים
79. טריבוש שמואל

י.

80. יהושע מרדכי
81. ינובסקי אברהם־יצחק
82. ינובסקי יעקב צבי בר׳ גרשון
83. יעקב בר׳ שמואל
84. יעקבזון דב
85. יצחק בר׳ ישעיה

כ.

86. הכהן יעקב
87. כהן יענטיל
88. כהן לייב
89. כהן מנשה
90. כהן ישראל
91. הכהן משה
92. הכהן נפתלי
93. כותב פנחס

ל.

94. לובז׳ינסקי לייב
95. לוריא אהרן
96. לוריא דוד
97. לוריא חיה
98. לוריא ליפא בר׳ משה
99. לוריא משה
100. לוין מאיר
101. לייב מרדכי
102. לייב שאול
103. ליברמן אברהם

104. ליכטנברג יוחלי
105. ליכטנברג רבקה
106. ליפשיץ אליהו
107. ליפשיץ זאב
108. ליפשיץ משה
109. ליפשיץ רשקע
110. לנדא שמואל
111. לרמן שמואל
112. ליפובסקי שמאי

מ.

113. מחנס אפרים
114. מחנס יעקב
115. מחנס שמואל
116. מחנס שמחה
117. מינקובסקי דוד
118. מדפיס ברוך
119. מיכל שלמה
120. מרדכי בר׳ מיכל
121. מרדכי יואל
122. מרשלקובסקי משה
123. משה אהרן מקלעצק
124. משהויל יעקב צבי
125. משה זאב ארי
126. מיזל שמעון

נ.

127. נובינסקי חיים
128. נחמיה בר׳ יעקב מאיר
129. נחמנוביץ צבי
130. ניידיץ הרש
131. נימצוביץ אברהם
132. נימצוביץ אליעזר
133. נימצוביץ דוד
134. נימצוביץ לוי יצחק
135. נימצוביץ שמעון
136. נימצוביץ שרה

ס.

137. סולץ לייב
138. סוקולובסקי משה
139. סורוקין משה
140. סלוצקר צבי
141. סרסור יונה

ע.

142. עטינגר יוסף
143. עטינגר מיכל

פ.

144. פומרנץ יעקב
145. פומרנץ יוסף
146. פומרנץ מרדכי זנוויל
147. פומרנץ מנחם מאיר
148. פומרנץ שכנא
149. פיבורניק משה
150. פיאלקוב דב
151. פינס אסתר
152. פינס מאיר
153. פינסקי זאב וולף
154. פינסקי לייב
155. פינסקי משה
156. פיקוב מאיר
157. פיקמן צבי יהודה
158. פלדמן חיים
159. פסח יעקב
160. פסחיק נטע
161. פסחזון מרדכי
162. פרחודניק גציל
163. פרידמן שמואל
164. פרידברג יודיל
165. פלאי (?)

צ.

166. צבי בר׳ אברהם
167. צחנובסקי הרץ
168. צמח (?)

ק.

169. קולודני גרשון
170. קולודני יחזקאל
171. קולודני ישראל
172. קוסובסקי
173. קנל אהרן צבי
174. קנל יעקב
175. קלמן מקאמינץ
176. קצנלנבויגן לוי
177. קרמן חיים הרש

ר.

178. רבינוביץ בצלאל
179. רבינוביץ נחמיה
180. רבינוביץ משה בן בצלאל
181. רבינוביץ שמואל
182. רובינשטיין יהודה
183. רוזנברג בצלאל
184. רוזנטל אבא
185. רוזנטל דוד
186. רוזנטל ישראל
187. רוז׳נסקי אברהם
188. רוטן יהושע אליעזר
189. רייגרודסקי אהרן צבי
190. רישציניצר מרדכי
191. רמז ישעיהו
192. רפפורט יוסף לייב

ש.

193. שוסטקובסקי לייב
194. שיינפינקל בנימין
195. שיינפינקל צבי
196. שיינפינקל שאול יחזקאל
197. שאולזון מרדכי
198. שלמה בר׳ אשר
199. שיפר אברהם לייב
200. שיפר נטע יודל
201. שיפר שאול
202. שפיר אלתר
203. שפיר לייב
204. שמחוביץ יונה
205. שמואל זאב
206. שמואל יוסף
207. שמש אליעזר משה
208. שמש שמואל
209. שץ יואל
210. שץ שמואל אשר
211. שץ אבא אברהם
212. שנייוויס יוסף
213. שרגא משולם
214. שרייבר ישעיהו

נספח 5

תקנות החברה "שפה ברורה" מיום כ"ז סיון תר"ן—1890 ורשימת חבריה

מעזבונו של מייסד "שפה ברורה" בפינסק שאול מנדל רבינוביץ נמסרו על־ידי בנו ד"ר זאב רבינוביץ

"תקנות החברה"

"המטרה הראשית שהציבה לה החברה 'שפה ברורה' היא להרחיב גבול שפתנו ולהפיץ אורה בכל פנות עמנו למען תהיה מלבד שפה ספרותית גם שפה מדברת שגורה בפי כל כאחת השפות החיות. להגיע למטרה הזאת באו חברי 'הועד' לכלל דעה אחת לתקן התקנות האלה:

א. על החברים לדבר אך בשפת עבר בכל מקום ובכל שעה.

ב. על החברים לשלם להחברה כפי נדבת לבם הטוב ומסת ידם הנדיבה.

ג. להתאחד עם מרכז כל החברות 'שפה ברורה' אשר בירושלים או באדעססא, למען נוכל לחקות מעשיה ולעשות כמתכנתה גם אנחנו. חברתנו אנחנו דרושה להיות אף כסניף להחברה בירושלים או באדעססא ולא יתר והחברה המרכזית ההיא תנהלנו בעצתה ותהיה לנו למורה דרך ומאור נחשב בכל פעולתנו. ארץ הצבי, אשר על ברכיה נולדו השפה העברית, אשר בה עלתה כפורחת ותעשה פרי הלולים בשנים קדומות, אך הארץ ההיא מסוגלה ומוכשרה להחזיר, גם בעת החיה הזאת, עטרת השפה ליושנה, יען כי יש לאל ידי סופה ארצנו הקדושה לשמור את רוח השפה שיעמד טעמה בה ולעצור בעד רוח הלועז החודר בקרבה להשחיתה ולנבל את יפיה. גם בזאת יתר שאת לכתוב עד להחברה בירושלים על חברות חו"ל, כי שפת ערב הקרובה לשפתנו היא שגורה בפי אדירי סופרים שם, ומשפת ערב תוצאות טובות לחדש בה מלים וניבים ברוח שפת עבר למען הגדיל והאדיר השפה בכל מקצעותיה, החברה בירושלים היא המרכז לכל חברות חו"ל אשר הכל יכל וכוללם יחדו, אל המרכז ההוא נפנה גם אנחנו לדרשות תורה מפיו ולבקש עצה איך לכלכל פעולתינו.

ד. להשתלם בשפה העבריה בדקדוקה ובשמוש הלשון, ללמוד לדעת את כל הניבים והמלים הנמצאים בכל מקצעות ספרותנו והמלים והניבים אשר יחדשו לנו בחיי סופרי עמנו בארץ יהודה (ראה סעיף ג').

ה. על החברים לשעבד השפה למחשבות לבם עד כי גם בשבתם בודדים במועדיהם יהגו עברית למען יוכלו בדברם איש את רעהו להוציא על נקלה את הגות רוחם בשפה צחה וטבעית.

ו. להתרגל לשמוע עברית ולדבר עברית, לאמר: להבין איש דברי רעהו היטב גם אם ישא דעת על דברים רמים ונעלים ולהוציא מחשבותינו גם הוא בדברים צחים; לבוא להמטרה הזאת חוק שמנו לנו: א) לכונן מקראות מעל הספר, האחד יקרא וכל הקהל ישמע; ב) להעתיק פרקים מהתנ"ך או מספר אחר כתוב עברית (או גם לועזית) בשפת עבר קלה בסגנון לשון כל איש ואיש.

ז. לקנות ספרי מלים שונים, ולתמוך בידי החברה המרכזית במשען כסף, להוציא ספרי מלים חדשים להרחבת השפה, וחבותם ע"ד אמצעים נחוצים לבוא אל המטרה הראשית שיהיו לעינים לכל החברות.

ח. כאשר תשיג יד החברה תשכר מורים לנערים ולנערות אשר קצרה יד אבותיהם לשכור להם מורים. למען הפיץ ידיעת השפה בין כל העם.

הערה: הספרים אשר יקראו יהיו ספרי חכמה מדברי הימים, תולדות אנשי השם בעמנו וכדומה, אך לא כתבי־יד הכתובים בידי החברים.

שמות חברי "שפה ברורה"

אייגבינדער פסח
אנטיפאלסקי מנחם
בראדסקי מרדכי
באקאלאי יעקב
ברעגמאן פנחס
באסעוויץ דוד
ברעגמאן דוד משה
בלומענקראנץ אלטער
בעדאנקען אפרים
בערצינסקי יחיאל
ברגר יהודה
בן דוד משה
גראָסבערג ישעיה חיים
גלויבערמאן מאיר
גאָטליב יעקב
גאָטליב אליהו
גאָטליב אברהם
געלערשטיין גרשון
גאָלדמאנן דוד
דוביצקי אברהם יעקב (חתימה)
היטעלמאן שלמה נתן
היטעלמאן אליעזר
הלר [?] פסח בר
ווינץ יהודה לייב
וואָלאָוועלסקי יוסף יוזפא
וויגאָגראדסקי משה
ווילקאָוויץ נחמיה
זילבערמאן יוסף לייב
זורערמאן משה
טויטעלבוים יצחק
טאנצמאן אהרן ברוך
יודעלעוויץ אברהם צבי
יארמאלאווסקי הלל
לעלציק חיים
ליפשיץ אפרים דוב
ליעווין שמואל זיסל

ליבערמאן אברהם ברוך
לעווין פנחס
ליבאשעווסקי יצחק
נאכמאנאוויץ משה
סטאק יצחק
סעגאלעוויטש זאב
עפשטיין חיים יהושע

עלשטיין יהושע
פריינקעל מאיר
פרידבערג אהרן ברוך (מחוק)
פיינשטיין אברהם אשר
פרידזאהן יהודה לייב
פריינקעל י.
פעלדמאן שלמה

פעלדמאן יחיאל
פאגלינסקי אליהו אהרן
פריינקיל משה יוסף
פעלדמאן מאיר
קאלאדור אהרן
קאצענעלסאהן יעקב מאיר
קאלאדור אביגדור

ראבינאוויץ שאול
רובין משה אהרן
רובינשטיין ברוך
רובינשטיין אהרן
ראָזענקראַנץ יעקב
שולמאן יעקב
שטריק מרדכי מאיר (חתימה)
רעצניק שלמה

נספח 6

שלושים וארבעה

(פואימה)

מאת

שלמה נתן גיטלמן

מתוך: השלח, כרך מ״ג, עמ׳ 234—241, 322—329.

שלמה נתן גיטלמן היה אחד מן הראשונים במקצוע החינוך העברי המתוקן, אחד מן החורשים הנאמנים ביותר בשדה הלשון והתרבות העברית וממילא גם בשדה התחיה הישראלית — הציונות. זה האיש טהור־הנפש וטהור הלבוש, נקי הדעת ונקי הלשון... היה טיפוס מצוין של מורה עברי אידיאליסט, שההוראה העברית היתה לו עבודת קודש. כבר אז בראשית ימי הציונות הבין, כי אין ציונות בלי שיבה אל התרבות המקורית, בלי תחיית הלשון, בלי חינוך עברי. הוא היה אחד מאלה, שהשתתפו באותה אספת חובבי ציון, שבה הרצה בפינסק יהושע בוכמיל ז״ל על תעודת הקונגרס הראשון... לשלוח ציר לבאזל. אינני זוכר אספה ציונית או פעולה ציונית שלא השתתף בה... הוא היה בשורת הקדושים, שהועמדו אל ״הקיר האיום״, ור״ק ברגע האחרון ניצל בדרך נס מן המוות... יש שנדמה לי, כי גיטלמן נשאר אז בחיים כדי למלא אחר כך שליחות חשובה — לספר לדור הזה ולדורות הבאים את פרשת המארטירולוגיה הפינסקאית הזאת... במשך שנים אחדות זכיתי לשמוע תורה מפיו. הייתי תלמידו... גם חבר טוב היה לי. וזכורני כיצד הכניסני לפרדס הספרות העברית... מתקופת ההשכלה לתקופת הציונות... הקשרים היקרים... לא נותקו בינינו עד הימים האחרונים... יהי ברוך זכרו של אחד ממניחי היסודות לחינוך העברי החדש, של אחד מן הראשונים לעבודת התחיה בישראל.

פינסק, כרך ב׳, עמ׳ 525—526.

יהודה קרני

על הפוגרום בפינסק ביום ה׳ ניסן תרע״ט (1919) ראה מחקרו של ע. שוחט, לעיל, עמודים 169—189.
זכרונות ודברי הגות על הפוגרום הופיעו בספר פינסק, כרך ב׳, עמודים 293—306.

I.

קדושים

מדי יום אני עומד על קבר האחים הקדושים,
שנפלו מיד זדים עריצים במספר ארבעה ושלשים.
קבר רבוע, גל תלול, מקף ארבע קורות,
אין כתבת, אין ציון לספר לדור הקורות...
תזדעזע הנפש, הלב הומה כהמות גליים,
לזכר הרצח הנורא על־יד קיר־המנזר שם:
קבצת אנשים נקיים הורגו על־יד חומת־האבנים,
בהם זקנים וצעירים, בחורים ובתולות, גם — אבות ובנים.

***

היה יום שבת־קדש, יום־אביב בראשיתו, מלא זהר ואור,
כבר נמס השלג וקץ בא לחורף האכזר, לכפור וקור.
החוצות מלאים אנשים, לבושי־מחלצות ומרוממי־הרוח,
הוסרה מלב דאגת־פרנסה ובשלות־השקט הולכים לשוח.
ובית־העם הציוני בכתב־רשיון מן השלטונות
התאספו אז לאספה אנשים בעלי נטיות שונות:
חרדים, חפשים, תורנים, פועלים — עוסקים בצרכי־הקהלה,
סופרים משוררים, רוקחים ומורים — מפורסמים בעיר לתהלה
בדבר חלקת־מזון לרעבים עניים התאחדו האנשים הטובים,

גם ערכו תכנית לחלק לחם מצות לימי־הפסח הקרובים.
מטרה תמה וקדושה כזו היתה נגד עיני הועידה —
ולסוף תלו בהם המתנפלים עון מרד־במלכות ובגידה!
באו חילים הביתה ואחד שלח כדור בצדיה,
דרך קיר־המסדרון עף הכדור והמית איש בלי ראיה.
אז פרצו החילים אל אלם־הועידה והתנפלו בעלילה,
כי ירו בהם מתוך הבית, בדרכם על המפתן בתחלה.
— מה אשמתנו? — שאל אחד מן התפוסים בתמיה: —
למה התנפלו על אנשים נקיים להכות אותם שאיה? —
צליפת־שוט על גב השכם היתה לשואל תשובה כהלכה,
פניו הוריקו ונסוג אחור כאנקת דמיה ואנחה.
חפשו בבגדי־הנאספים למצא כלי־זין וחמרי־נפץ,
ואמנם מצאו — וגם לקחו! — כלי־כסף, כלי־זהב וכל דבר־חפץ.
הכום בנצבי־הרובים והוציאום החוצה שנים, שנים,
שם הקיפום מזינים רגלים וגם רוכבים באופנים.
הבהילום בחוצות והכו בצד ובכתף את הנחשלים,
מרב כאב התכוצו המכים והיו נופלים ארצה ונכשלים.
בדרך עצר בעד החבורה רופא צבאי גא ויהיר,
איש־מדות, כבן ארבעים ומעלה, בכל תנועותיו מהיר.
— מי ה״חבריא״? — שאל את החיל שבראש־התהלוכה.
— ״ירו בחילים מתוך בית־אספתם ובוגדים הם במלוכה!״ —
אז שנן הרופא כחרב לשונו להשמיעם מוסר כמטיף ונואם:
— ״אין כאן בן עם אחר אלא יהודים, שונאי־הנוצרים מעולם,
להירות ראוים — קרא בעוז לאחרונה — למקטנם ועד גדולם!״.
קריאה זו היתה כנתינת רשות למשחית לקחת הנשמה.
זזה החבורה תחת מכות־מעניה ושעותה עלתה ברמה.
נחמה רק אחת החיתה רוחם, כי הוליכום אל הקומנדטורה;
שם מקום־המשפט, מקום־הצדק, שם ישחררו תכף את כל החבורה.

חיל ראשי נכנס הביתה פנימה להרצות את דבר־המאורע,
רק רגעים שם שהה, ובצאתו כבר ידע סוד פסק־הדין הנורא...
אז את התפוסים על עקבם השיבו וסחבום בחוצות־העיר,
עד שהביאום לפני בית־המנזר והעמידום לארך־הקיר...
אור היום הלך ושקע, הגיעה שעת בין־השמשות;
מבוכת־האמללים הלכה ורבתה ונולדו בלבם חששות,
— ״אבדנו! — קרא בלחש תפוס צעיר מן הנבונים,
אל עלמה־חברה, שעמדה על ידו חסרת־אונים: —
הזקנים והנשים ילכו לתפיסה, אנו לגרדום נעלה״!

***

אכן העובדות, שבאו זו אחר זו הוכיחו נכונה,
כי למשפט מות אכזרי כל החבורה נדונה:
פקיד־צבא, מגלח־שפם, בעיניו יוקדת אש־חמה,
לארך המרפסת התהלך זקוף ופניו מטילים אימה.
את פני כל התפוסים סקר במבט קל ומהיר,
כנראה, להבחין בין זכר לנקבה, זקן וצעיר.
אחדים, הקשישים ביותר, מתוך החבורה הוציאו,
והרחק מהקיר כחמשים פסיעה מקום להם הקציעו.
על לב־התמימים לא עלה כל רעיון מגור ומחתה,
כי בא קצם וכבר הוחדה החרב ומרטה לשחיטה!...

— ואתה, צעיר, עלוב־הטבע, הנך גבן, בעל־מום,
צא לחפשי מן השורה, — אל עלם אחד פנה הפקיד ב״נאום״.
— ״אלה הם חברי־לדעה, פעלי התאים תמיד אל פעלם,
מקומי לא אנח — השיב בהחלט — עמהם יחד אחלק גורלם!״...
אז גם הנשים הוצאו מן השורה ועל מגרש־השוק העמדו לבד
ויחד עם הקשישים עמדו כמשוללות ופניהן לבנים כמראה־בד.
אלה ואלו היו עדי־ראיה למחזה דמים ובלהות,
ואם מדעתם לא יצאו — הוא רק ממפלאות אלהי־הצבאות!...
גם כותב־המאורע עמד בין אלה האחרונים.

***

פתאום — רעש אוטומוביל מואר נשמע מתוך הדממה העמקה...
בסערת־עוז התחוללה בלבות־התפוסים, העומדים בשורה הארכה.
שר־המצב החונה בעיר ישב במרכבת־רפידתו
ירח, היה לעד, שאין דין ואין דין בשמים ובארץ!
וגדוד חילים חמושי־רובים, באו באותו רגע כערוכים לקרב,
לנוכח האסירים, בעינים רוחצות בדם, עמדו כחיתו־טרף במארב.
התפוסים הנקיים, בראותם את המות לעינים —
לא מחו נגד לא־דין כזה, שיצא על נקיי־כפים,
בזו לחיי שפלות והכנעה, חיי תולעים נרמסים,
וכאבותיהם ה״קדושים״ היו לקראת המות נכונים וששים.
כבשו חרונם ולא נשאו בקובעי־נפשם אלה,
כאלו מחלו על עלבונם — ולא נכרה בפניהם בהלה.
קבלו גזר־דינם במנוחה, בלי להוציא מפיהם מלה,
הסתדרו ליד הכתל ושפכו נפשם ליהוה בתפלה:
״שמע ישראל!״... — נשאו הרבה קולות ברוח.
״יהוה הוא האלהים״! — נשמע לאזן קול בטוח.
כרגע נדם הקול... יריות תכופות כקולות הררי־געש —
על־פי צו־המפקד הרעימו ומלאו האויר חרדת־רעש.
צללי־האנשים, שנראו בדמדומי־ערב ליד הקיר —
נפלו צבורים זה על גב זה כמתחת לחרמש־עמיר.
עוד אנקות־חללים בודדות מיסורי־גסיסה פה ושם נשמעו,
אך מלאך־המות בכדורי־רוביהם שוב בהם פגעו...
פרכס, זעזע נע בחזקה לב אלה במחזה רואים,
הכו בתמהון, בלי דעת־נפש, וכאלו בעולמות אחרים תועים.
דם חם, רותח—נגר, שותת לפניהם נחלים, נחלים,
בו מתערב מח־אדם ומתעותים פגרי־חללים...
צועק הדם, תובע, קובל בקול עולה עד לשמים —
לפני יוצר עין ונוטע אוזן, והוא — עור ואטום־אזנים!...
כל הלילה התגוללו המומתים בביב המלא גלל.
כעיטי־טרף, בשמחת נקם, עטו המרצחים אל השלל:
נצלום הציגום ככלי ריק, התעללו בגויות־קדשיהם,
כאור־בוקר נמצאו שוכבים יחפי־רגל, חלוצי־נעליהם.
אז עגלות־משא אחדות להוביל הקדושים הקצבו,
ושכני־המקום, על פי צו־המזינים, קבר להם חצבו.

***

עצמות חביבות! כל הטוב והמועיל בקרב נפשכן התאחדו:
ענוה, צניעות, שאר־רוח, יתרון־הכשר תמים נצמדו.

ועל כלם — לב חי ומרגיש, שואף לשחרור ואור, —
חלום־עמכם חלמתם בימיכם, חלום שנות־דור.
ביניכם התנוססו גם אבני־נזר — צעירים בעלי־רגש וחרוצים,
שלבם רחב לאהבת־עמם, ראשי מיסדי הסתדרות־ה״חלוצים״.
אך לא זכיתם לראות את אור־המזרח העולה,
שגשם את חלומכם ואינו עוד פרי דמיון חולה!
נוחו בשלום, ימתקו לכם רגבי־עפרכם,
דעו, כי זכרכם לא יסוף ולא יקפח שכרכם!
שמם הקבר, עדיין לא עלו בו עשבים וצמחים,
אך עמק בבטנו ישגשגו נצני־פרחים, —
פרחים חיים, מפיצי־ריח, לא יבלו לנצח,
שיעוררו עם לתבע תמיד את דמי־הרצח!

.11

יסורי החיים

אחר השחיטה הגיעה שעתם של הזקנים השרידים,
שעמדו ברוח נפעמה, נרעשים, שוממים ורעידים.
הציבום ארבעה בשורה והוליכום אל בית־האסורים,
שם אסרום בחדר צר במחלקת הפושעים הגמורים.
אז נפל איש על צואר־אחיו ופרצו ביללה ובכי:
הלב, שמת למראה־ההריגה, שב להרגיש ויחי.
אחדים גם צחקו ובכו בערבוביה, כבדעת מעורבים,
גם בעלי התכונה המתונה התרגשו ופניהם להבים.
אחד הביט בעד השבכה לשמים הזרועים כוכבים,
קרא בקול, אך קולו לא חדר דרך הכתלים העבים...
ובזוית־החדר, בעצב שקוע, ישב אב שבא לו השכול:
בנו העלם נרצח לעיניו, ועתה בחיים אין לו עוד כל...
כל הלילה ספרו התפוסים פרטים בדבר הרציחה,
תמהו, כי נגד עול כזה איש מן המומתים לא מחה.
בלב־רבים התעורר אז גם רגש האמונה הטהורה:
ערכו תפלה מקירות־לב ועסקו בלמוד־התורה.
כאור־השחר התחילו יסורי־הנפש היותר נוראים:
בבקר באו חילים מזוינים כמלאכי־חבלה דאים:
רשמו שמות־האנשים והעבירום כמו על־ידי מונה צאן,
הוציאום החוצה להיותם מוכנים לכל צרה ואסון.
— ״לאן אנו מובלים?״ — שאל אסיר אחד באמץ־לב וגבורה.
— ״לעבודה! — באה התשובה: — מקדם היא לכם עוד שמורה.
תראו אחרית־אחיכם — עושי המעשים הנוראים,
תראו קברם הרענן — גלי־עפר עליו נשאים.
ככה גם אחריתכם — להכרית, בוגדים, כפויי־טובה:
אנחנו מזון לכם נותנים, ואתם — עושים כל תועבה!״
כך קרא בחמה שפוכה חיל ועיניו ברקים ירו.
פני־האסירים הפיקו חרדה ומדבריו שער שערו.
לתהלת־המענים ראו לציין, כי פני־זקנים הדרו.
מקפי מזינים שלובי־יד הלכו חברי־השירה,
מפי השומרים לא משה קללה ונשמע לרגעים קול־גערה:
״אם־זונה״, ״דם־כלב״, ועל כלם נטוי ביד רובה ממלא —
באלה לוו את השירה, שהלכה דחופה ובהולה.

החוצות כמעט ריקים, רק על בית־התמחוי צובאים רעבים,
ערמים למחצה, כדים בידם ואת מנת־תבשילם הם תובעים.
ונערים קטנים, שרבם נאסר ונשתחררו מן הלמודים, —
רצים ברחובות אחר החבורה כיתומים גלמודים.
לפני בית־המשטרה הובאו האסירים ושם מלכת נעצרו,
אז נתנו לקלסה לפרחי־חילים, שלתענוג בהם התגרו:
תלשו זקנם, סטרו על פיהם, כנום בשמות של גנאי.
ויצא כרוז באזהרה חמורה ובלשון קצרה:
״כל מי שינסה להחליק מן החבורה ולברוח —
ירה יירה תחתיו ככלב על־ידי החילים גבורי־הכוח!״.
אל חצר בית־העולם הישן הביאו את האסירים.
כל האדמה שם מלאה גלים מכסי חרולים וסירים;
אלונים גבהים, עתיקי־ימים, יתנשאו שם עד לרם,
יאפילו בצמרתם ופני כל החלקה יחשיכו גם באור יום.
קבר רענן, גל עפר תחוח, מתרומם מבין השיחים העקומים,
תחת רגביו מתלוננות לנצח עצמות מלאות עלומים!...
— ״קחו אתים ופתחו הקבר, שבו קבורים ההרוגים!״ —
פקד בזעמו ראש־החילים אל האסירים הנוגים.
אז הובאו אתים ומעדרים ונתחלקו בין השירה;
התחילה העבודה ברטט וחיל ובלב התחוללה סערה.
וחזיון־תוגה זה עורר גם צחוק כחזיון חתולים ולעג:
כל המון־החופרים עמדו בבור לבושים בגדי שבת וחג!
נפתח הקבר — ומכסה קרשים חדשים נגלה לעינים...
פתאם — ופלוגת־צבא חדשה, בכלי־מות מזינת,
נראתה בבאה בבית־הקברות בהדר תלבשת מצינת.
— ״הכל מוכן ומזמן!״ — קראה בתשובה על שאלה מצעה
ועמדה בשורה נכח חופרי־הקבר וממקומה לא נעה.
רגש אחד תקף כלם, כי קץ־חייהם יבוא בעוד רגעים,
ושוב לקרבנות יעלו יהודים על מזבח שנאת־הגויים!...
התפוסים עמדו בחרדת־קדש והתחילו עוׂנם מתודים —
החילים חכו לצו ועמדו על מקומם בדמיה.
והנה ראש־הפלוגה כרוח מסתובב, בא וקרב אל בני־קין,
לאט עמם דבר — הפנו וילכו ולא נראו עוד לעין.
— סתמו הבור ולכו הלאה! — קרא לאסירים ראש השומרים: —
הישירו העפר ועשו גל! שמעו מה־שלכם אומרים! —
ושנית באמצע־הרחובות חבורת־אסירים פסעה,
ותחת שמירה מעלה של חיל־צבא אל בית־האסור באה.
בעזות נמרצה חרץ משפטם לענש מחפיר מלא עלבון
לענש מלקות ברצועה ושוט־ברזל עשרים וחמש בחשבון!
עירמים כאדם הראשון אחד־אחד הובאו לפני עדת לבאים,
הכו באכזריות ותוכחות־חמה — וכל גופם נמלא פצעים.
גם הנערות לקו כגברים, למרות כל תחנה, באכזריות —
הכו על בשרן הערם בפריצות, בלי כל מדת־צניעות...
קולות־הצעקות עלו למרום ובקעו שבעה רקיעים,
ומלאכי־המשחית מכים ומכים כרוצחים באמנותם בקיאים...
קשה לתאר הרושם המדכא, שעשה בעיר דבר־האסון:
השחיטה והמכות כתמן יחד הובישו מלב כל ששון.
שבתה תנועת־החיים, ישבו בבתים כאבלים בושים.
ופקדת־השלטון יצאה לבלתי הלך על קבר־הקדושים.

ומבית־האסורים באו שמועות מרגיזות לב וקרב:
הענויים הולכים שם ונמשכים בלי חשך מבקר עד ערב.
העלובים כלואים בחדרם המחניק בלי אויר לנשימה,
ושלטון בית־הסהר עוד מאים עליהם באימת נטירה ונקימה.
ואז בא יחסו אליהם בקרוב יבואו לטובה שנוים.
אולם הם ענו בהכרת־ערך וגאוה־לאמית יאה:
צרות יוכלו לשכח, אך לא עלבונות „נפשם שבעה! —
ועוף־השמים הוליך את הקול עד לקצות מדינות־הים,
ופחדו המענים מפני הסער הנורא, שחולל המקרה שם...

והקול הגיע עד בית־הנבחרים — מקום יחקו לעם חקים,
משם נשלחה מלאכות מיחדת לחקר עון המומתים והמכים.
החקירה הוכיחה צדקת־הנאשמים ושרירות־לב־השרים,
אך מי זה יראה פנים נזעמים בשעה שמשחקים הנערים!
אז מבאר־צרה הוצאו לחפש ה״מורדים־במלכות״ המדמים —
רצוצי־גוף, מסרקי־אברים ואנושי־מכאובים אימים.
במשך־הזמן העלו הפצעים גלד ונשכחו יסורי־הגויה,
אכן יסורי־נפש כל ימי־החיים לא ירדו לתהום־הנשיה!

נספח 7

משה שרת ועיר אבותיו

מתוך מאמר בירחון ״מולד״, כרך כ״ג, חוברת 208—210, ירושלים 1966

הנשיא חיים וייצמן בספרו ״מסה ומעש״ בפרק המוקדש לעיר־מכורתו פינסק ולימי נעוריו בה, כותב לאמר: ״השר־תוקים אף הם מפינסק באו; משה שרתוק מצעירי המשפחה שנתחנך בארץ־ישראל הוא אישיות ראשית במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית״. לדברים אלה יש להוסיף פרטים גניא־לוגיים, מהם שאינם ידועים אף לבני המשפחה. על ״מגילת יוחסין״ זו החלפתי מכתבים עם משה שרת המנוח.

יעקב שרתוק, אביו של משה שרת, נולד בפינסק בשנת 1860. ראשית לימודו היה ב״חדרים״ ולימים למד בבית־הספר הריאלי הממשלתי שבעיר שבו למד אחר־כך חיים וייצמן. לאחר גמר לימודיו בבית הספר הריאלי יצא יעקב שרתוק את פינסק וחזר רק בשנת 1886 בערך, כשהוא מלווה את אליעזר בן־יהודה, שבא לעשות נפשות ליישוב ארץ־ישראל. זקני הדור בפינסק היו מספרים על המסיבה שנערכה אז, בחול־המועד סוכות, לכבוד האורחים בבית אביו של יעקב שרתוק — ר׳ יהודה־לייב, או כפי שהיו נוהגים לקרוא לו: ר׳ לייב משה־לוזרס, היינו בנו של ר׳ משה־אלעזר. מכאן שמותיהם של משה שרת ואחיו יהודה. לר׳ לייב שרתוק היתה אכסניה על שפת הנהר פינה, בקרבת מקום לאכסניה של ידידו ר׳ מנחם גולדס, הוא מנחם ניידיק, סבה של גולדה מאיר. מי פילל בימים ההם, כי במדינת ישראל אשר תקום, באם תקום, יכהנו נכדו של ר׳ לייב משה־לוזרס ונכדתו של ר׳ מנחם גולדס כשרי החוץ וראשי הממשלה. בקיבוץ אושא חי זקן העיר פינסק ר׳ שלום טננבוים, אשר זכר היטב את שניהם: את ר׳ לייב משה־לוזרס ואת ר׳ מנחם גולדס. באזכרה אשר אנו בני העיר פינסק ערכנו בחיפה בשנת 1962, זימנו את משה שרת עם ר׳ שלום טננבוים לשיחה על סבו וסבתו. לפי עדותו של אחד משארי משפחת שרתוק בזכרונותיו שבכתב־יד (משה זיסלמן, עלה מפינסק בשנת 1886), גרמה שאלת גט־פיטורין של ר׳ משה־אלעזר שרתוק לתמורות בכס הרבנות בפינסק. גט־פיטורין זה הביא לידי מחלוקת בהלכה בין הרבנים המפור־סמים בזמנם ר׳ חיים הכהן, אב בית־דין של פינסק ור׳ יעקב בן אהרן ברוכין, אב בית־דין של קרלין (השאלה הובאה, לדברי בעל־הזכרונות, בספר שאלות־ותשובות ״משכנות יעקב״ (ווילנא 1838; נדפס עכשיו בשנית: חלק א׳, ירושלים 1960). מכאן שמשפחת שרתוק ישבה בפינסק, לפחות, מראשית המאה התשע־עשרה.

יוצאי פינסק בחיפה וסביבתה נוהגים מדי שנה להתכנס ביום חורבן העיר על ידי הנאצים ולהתייחד עם זכר עירם. האזכרה כוללת סיפור זכרונות מפי בני העיר והרצאה היס־טורית, על העיר ואנשיה, על צביונה ותרומתה התרבותית. לאחרונה עוררה בנו עניין השאלה: האם וכיצד מוסיפה פינסק לחיות בלב צאצאי בניה, אלה היודעים את העיר מפי השמועה בלבד.

משה שרת היה הראשון אשר אליו פנינו בבקשה לבוא לאזכרה ולספר לנו על ״פינסק בבית אבא״. בטוחים היינו כי הוא ידע לספר מה ששמע על ילדותו ונעוריו של אביו ולהעריך את אשר נחלה המשפחה מסבתו יהודית ומסבו. מכתבנו אליו מ־19 באוקטובר 1961 הגיע לביתו כשהוא בחוץ־לארץ, ובתשובתו מ־23 בנובמבר הבטיח לבוא לאזכרה, אם יוזמן, בשנה שלאחריה. כמובן הזמנוהו שוב בשנת 1962 לבוא לאזכרה בחיפה, וב־23 באוקטובר של אותה שנה השיב לי:

״אדוני הנכבד,

אם הבטחתי עלי לקיים, אלא שתקותי היא כי בדעתכם לסדר את הכינוס בתל־אביב ולא בחיפה. יקשה עלי מאד מאד לנסוע לחיפה למטרה זו בלבד.

אשר לתוכן השתתפותי בכינוס, למותר לצפות ממני כי אספר זכרונות מפינסק — עיר שלא בקרתי בה מעולם — או אדבר בהכללה על אופיו של היהודי הפינסקאי, אשר יש לי רק מושג מעורפל עליו. כל שאוכל לעשות הרי זה לספר על ילדותו ונעוריו של אבי ז״ל בפינסק, ולא אצא ללמד מן הפרט על הכלל.

אני מציע את תאריך יום ד׳ 21 בנובמבר, שהוא כ״ד בחשון — אבל שוב, בהנחה ברורה כי הכינוס יתקיים בתל־אביב. לתשובתך אצפה.

בברכה,

משה שרת״

ידענו מה גדולה המעמסה המוטלת עליו, אבל לא היתה לנו ברירה אלא לחזור ולהזכיר שכל פניותינו נתכוונו לחיפה ושוב הפצרנו בו. בינתיים הבטחנו לנו את האולם לערב שיעד מ. שרת ונעשו כל הסידורים. והנה השיב לנו מ. שרת: "אם נגזר עלי לנסוע לחיפה, כי אז אוכל לעשות זאת ביום ה' 22 בח"ז ולא ביום ד' שלפניו". שוב היינו בין המצרים. במכתב דחוף תיארנו לפניו את המצב. כעבור שלושה ימים, יום לפני האזכרה, טלפנה אלינו מזכירתו והודיעה, כי שרת שינה את תכניותיו ויבוא לחיפה לאזכרה כבקשתנו.

אף השתלשלות דברים זו לגבי הצד ה"טכני" באה ללמדנו על יפי מידותיו של משה שרת ביחסו לזולת, אף לאנשים שלא הכירם, על ענוותנותו ועל רגש החובה שבו להיות שותף ומסייע לדבר ציבורי־רוחני אף בשעה שסיוע ושיתוף זה אינם נקנים אלא מתוך קשיים מרובים. יחס זה ואדיבות זו אין אנו מוצאים כמעט בקרבנו, לרוב הצער.

כשהגיע שרת לחיפה טלפן אלי מיד: "הריני להודיעך כי באתי. תנוח דעתך. חצי שעה לפני מועד האזכרה אהיה בביתך. אל תדאג בגיני לפת ולסעודה". נתברר כי באותה שעה הרצה שרת ב"בית רוטנברג" על הר הכרמל, ושם, כנראה, סעד לבו. לאחר הרצאה זו קיבלתי פניו בביתי. פשטות הליכותיו ודיבורו השרו תיכף אווירה לבבית, והשיחה היתה כשיחת מיודעים מתמול־שלשום. הראיתי לו את ה"ספרייה הפינסקאית" שלי, ובה חיבוריהם של בני פינסק החל משנת 1681 עד הזמן הזה. מבניהם של מתנגדים־משכילים, הוא לא מצא עניין בספרות החסידות הליטאית. הראיתי לו ספר שבו נכללה ביוגראפיה של אביו. המאמר נכתב ביידיש ושרת קרא בו, לתמהוני, כבקי ורגיל בשפה זו. כשסיים לקרוא העיר: "המאמר הזה הוא, לפי המונח הרפואי שלך, אנאַמי (מיעוט־דם)". נתגלגלו הדברים על המסורת היפה בישראל לקרוא את הצאצאים על שם האבות שנפטרו, וכי הדור הגדל בארץ מזלזל במסורת נעלה זו ובורר לו שמות "חדישים", או שמות מן המקרא, שחידושם הוא שלא נזקקו להם בגולה. כך עוברת ובטלה מסורת דורות. שרת שלל את דרכם של ה"צברים". "וסימנך", הוסיף ואמר, "את בני קראתי על שם אבי המנוח". כשהכיר במבטא העברי של אשתי כי היא יוצאת גרמניה, דיבר עמה גם גרמנית וסיפר, כי למד שפה זו בימי מלחמת העולם הראשונה מפי חיילים גרמניים בטורקיה.

יחד הלכנו אל "בית־העם" הנמצא מול דירתי. האולם היה מלא עד אפס מקום. כשלוש מאות איש באו, כולם בני פינסק. כשנכנס שרת לאולם נתקבל במחיאות־כפיים ספונטאניות — מנהג שאינו מקובל, כמובן, באזכרות. היושבים על ידי המעבר קמו על רגליהם. בראותו את הקהל הגדול העיר בפליאה: "מה רב מספר יוצאי פינסק!"

משה שרת סיפר על בית אביו בפינסק, על ילדותו ונעוריו של אביו לפי דברים ששמע מפיו ומפי סבתו. כאמור, לא היה בפינסק, מימיו. כולנו תמהנו איך עלה בידו להמחיש בתיאוריו לפנינו, בני פינסק, אווירה שהיא מוכרת לנו כל־כך וקרובה ללבנו. הוא סיפר על האכסניה של סבו על שפת הנהר, וכיצד היו המים חודרים אל הבית ומציפים את החדרים, בפרט כשעלה הנהר על גדותיו. פעם אחת, כך סיפר לנו, ישב אביו בעודו נער ולמד תורה. לפתע בא גל מים מהנהר והציף את רצפת החדר. עלה על השולחן והמשיך לימודו. הגיעה שעת השינה וסבתא יהודית, המושלת בכיפה, לא יכלה להגיע אל בנה המסרב להפסיק ממשנתו וללכת לישון. עד שהביאו קרש ועליו הוליכה אותו אמו למיטתו.

ועוד מעשה, כמנהג הימים ההם היה אביו לומד בנעוריו גמרא לאור הנר. פעם אחת נרדם בשעת לימודו. הנר הוסיף לבעור עד שהגיעה האש לעמודי הגמרא. אך דפי הגמרא, דבוקים זה לזה ללא אוויר בין הדפים, לא נדלקו אלא נחרכו בזה אחר זה עד שנתהווה חור עמוק בגוף הספר. גמרא זו חרוכת האש נשמרה שנים רבות בארון הספרים של יעקב שרתוק.

באהבה ובהערצה סיפר משה שרת על סבתא יהודית — "די באבע יודעס", כפי שקרא לה — "אשת חיל", הנושאת בעול הפרנסה, דמות מוּכּרת מהדורות הקודמים, כשהבעל ישב באוהלה של תורה או עסק בצורכי ציבור ודאגות הפרנסה היו מוטלות על שכמה של האשה. שרת תיאר אותה כאשה בעלת שאר־רוח, שהשפיעה על כל בני הבית והיתה המצווה בכל ענייני המשפחה הענפה. ניכר היה, כי שרת קשור בה קשר נפשי אמיץ. בנאומו עם מתן תואר אזרח כבוד של ירו־שלים קרא לה: הפינסקאית המובהקת. יעקב שרתוק זכה להעלותה לארץ עם כל בני המשפחה.

בהעלותו את דמות אביו הטעים שרת, כי אביו מילא בחיי משפחתו שני תפקידים: הוא היה אב ומחנך כאחד. בלשונו של שרת: אביו הנחיל לצאצאיו תורשה ומורשה — תורשה ביולוגית ומורשה רוחנית. אם כי לא למד בישיבה בפינסק אלא ב"חדר" בלבד, היו גרסא שלו ואווירת העיר גורם מכריע בחיי אביו, שפיתח בו את התכונה לשאת בעצמו את האחריות והחובה לחינוך ילדיו ולדאוג להתפתחותם הרוחנית. דרך חינוך זה שבית־האב והאב במרכזו, הביא את כל בניו, ובכללם משה שרת, לארץ והקנה להם את ערכי היהדות ההיסטורית.

לגרסא דינקותא של פינסק היה ערך מכריע בחייו של יעקב שרתוק. היא עמדה לו בשעה שיצא את פינסק לעולם הגדול ושקע בתרבות רוסיה וכמעט ונתפש לתנועה המהפכנית הרוסית. בעקבות מקרה טראגי — זריקת תינוק יהודי מהקומה השלישית אשר ראו עיניו בשעת פוגרום — ניצחה הגרסא דינקותא, אשר למד בעיר מולדתו ונשא אותה בלבו, את התרבות הרוסית. הכוחות הצנטריפטליים הצפונים בתורת ה"חדר" בפינסק גברו על הכוחות הצנטריפוגליים הטמונים בתרבות העולם. בשעה זו הוא כתב לאביו, אשר גר אז בפינסק, מכתב עליו משה שרת מספר בנאום אחר. את המכתב כתב ביידיש לאמור: "אבא, אבא. אני בנך. אבל אתה אינך יודע מי אני — אנוכי יהודי!". שנה לאחר מכן עלה יעקב שרתוק לארץ־ישראל כחבר קבוצת בילו.

שרת סיים את דבריו בעצרת הזכרון לאמור:

"גאה אני על שמוצאי מהקהילה היהודית הנכבדה — פינסק".

את יחסו לעיר אבותיו הטעים שרת אף במכתבו הדן בספר "פינסק". לפני האזכרה בזמן ביקורו שוחחנו על הספרות המונוגראפית, אשר קמה לאחרונה, מוקדשה לערים שנחרבו ואשר לפי תכנה אינה אלא אוסף קטעים מהספרות, פולקלור, תמונות — רובם ככולם מהדור האחרון. ספרים אלה אינם ראויים להיקרא בשם "ספרי זכרון" כל עיקר וחיי שעה להם. במכתבי אליו ביום 9.9.1964 פירטתי, כי אין יוצאי פינסק הולכים בדרך זו, אלא מנציחים את עירם ואת כל אשר תרמה ליהדות מיום היווסדה (1506) עד חורבנה וכי עבודה זו נעשית על־ידי היסטוריונים. ספר היסטורי זה יהיה מסכת שלמה, מצבת זכרון לעיר על טוהר הדיוק וההערכה המדעית.

בתשובה קיבלתי משרת מכתב מיום 24.9.1964 בו הוא כותב בין השאר:

"שמחתי לבשורה על העבודה הרצינית הנעשית בהכנת הספר הגדול על תולדות קהילת פינסק ואני מרגיש חובה אישית וציבורית לסייע למפעל במידת יכולתי".

מכתב זה נכתב על־ידי שרת בהיותו כבר חולה במחלה האנושה, שאין לה ארוכה. אף במצב זה קיננה בלבו "החובה האישית והציבורית לסייע למפעל". חובה זו לא הבחינה בתנאים ולא ידעה מצרים.

אולם לדאבון לבנו לא זכה הפעם שרת "למלוי החובה האישית והציבורית".

ד"ר זאב רבינוביץ

נספח 8

מזכרונותיו של סגן ראש עיריה סוציאליסטי

המאמר פורסם בשנת 1937 בספר גבת, "מקורות וקורות". כאן מובאים קטעים מהמאמר, הדנים בעניינים שונים של העיר פינסק בימי שלטון פולין בין שתי מלחמות העולם ומביא פרטים ותיאורים המשקפים את מצב היהודים בעיר בימים ההם.
כותב המאמר הוא ד"ר אלעזר ברגמן ז"ל איש פינסק, בר אבהן ובר אורין. הוא נולד ב' בניסן תרנ"ח (15.3.1898). אביו ר' משה היה מחסידי קארלין הוותיקים ומצאצאי צדיקי קארלין וצ'רנוביל, ונקרא על שמו של האדמו"ר ר' משה מקוברין. מנעוריו היה ד"ר ברגמן רב פעלים וברוך יוזמה בתחומים שונים ורבים. נואם ומ[ו]צה בחסד עליון, מלא תרבות עברית־יהודית ותרבות אירופה. גמר חוק לימודיו בתור דוקטור לחימיה, בווינא. לימים ממייסדי וממנהיגי תנועת "צעירי ציון" במזרח אירופה ובמערבה. בשנות 1915—1918 גיבש בפינסק את העמדה העיונית של "צעירי ציון" וניסח את הפרוגרמה. היה ציר בקונגרסים ציוניים מטעם תנועתו ובוועידות שונות ברוסיה.
בפינסק היה מן האישים הבולטים בעיר כולה, מן הפעילים החשובים במפלגתו. בשנת 1927 נבחר למועצה העירונית מטעם מפלגת "פועלי ציון ימין". שלוש שנים כיהן כסגן ראש העיריה וגילה תושיה והעזה במאבקו עם השלטונות ובעמידה על זכויות היהודים כאזרחי העיר והמדינה.
לאחר עלותו ארצה ב־1934 התמסר לעבודה מקצועית וניהל את המעבדה הבקטריולוגית המרכזית של קופת חולים של ההסתדרות בתל־אביב. בשנים 1954—1962 עסק במחקר באוניברסיטה של שיקאגו, אילינוי, בארצות הברית ופרסם מחקרים רבים.
בתאונת דרכים קטלנית בתל־אביב נספו הוא ורעייתו אסתר, לבית קולודני ז"ל, אף היא בת פינסק, ביום א' בכסלו תשכ"ח (3.12.1967).

א. וינר־ישראלי

הימים הם ימי נצחונו של פילסודסקי על יריביו ממחנה הריאקציה הלאומנית. לכתחילה נדמה היה כי דמוקרטיה מת־קדמת תירש את מקום הכוחות השחורים, ולמעשה באה במקומם דיקטטורה יהירה. אולם גם במשטר זה נשארה עוד בתקפה החוקה הדמוקרטית, שנוצרה על ידי ממשלת פולין הראשונה בירחי הדבש של תקומתה, וכך זכינו לחוקת־בחירות דמו־קרטית למועצות העירוניות בחבל־הספר.

בשנת 1927, מבין 25 חברי המועצה נבחרו 20 יהודים. ערכו של הרוב הזה הופחת על־ידי הזכות, ששלטונות המדינה שמרו לעצמם בחוקה, לפסול ולבטל כל החלטה שלא תמצא חן בעיניהם. איש לא העלה על דעתו שיהודי יבחר לראש העיריה, אבל ברור היה שסגנו יהיה יהודי. ובכן, כלפי חוץ אין כאילו קפוח בהנהלת העיריה. אולם מחוץ לשאלת ראש העיר וסגנו, הטרידה את הצבוריות שלנו הפרובלמה של הרכב הנהלת העיריה: התנתן בה לרוב היהודי הנציגות המגיעה לו? רק אנחנו, יחד עם יתר מפלגות השמאל, יצאנו למערכה על זכותנו. הגוש האזרחי של הנבחרים היהודים השלים עם הקפוח הזה מתוך חשש של הרגזת הרשות. ככה נכשל נסיוננו הראשון להגנת זכויות האוכלוסין היהודים. הרוב היהודי וה־מעוט הפולני קבלו מספר שוה של חברים בהנהלה: אחד יהודי ואחד פולני. אז יצאנו ודרשנו שחבר אחד להנהלה יבחר ממפלגות השמאל היהודיות, שהיו להן שמונה נבחרים במועצה, באשר סגן ראש העיר נבחר מבין חברי הגוש האזרחי היהודי. ולו ידעו סיעות השמאל לבוא ביניהן לבין עצמן לידי הסכם על המועמד, כי אז לא היתה עמדה זו נשמטת מידינו. אבל כל אחת משלוש מפלגות השמאל התעקשה

וראתה דוקא בחברה את האיש המתאים ביותר לכהונה זו ונעלה חרס בידינו בגלל הפרוד. ומאז רבצה קללת הפרוד על עבודתנו. וגם לאחר שהוקם סוף־סוף הגוש השמאלי המאוחד, לא תמיד היה מוכשר לפעולה משותפת מתוך הסכמה כללית גמורה.

בישיבות המעשיות הצלחנו לעורר רגשי כבוד והוקרה אלינו. כמנהג כל העולם מצאנו גם אנחנו לנחוץ לפני התחלת העבודה הרגילה של המועצה להכריז על דרישותינו ודרכנו. בכדי להדגיש את דרישתנו לשויון השפות, התחלתי להקריא חלק מהצהרת הסיעה שלנו ביידיש. נשיא המועצה הפסיקני כמה פעמים עד שנאלצתי, כמו יתר דברי השמאל, להמשיך בפולנית. הצהרתנו נוסחה וקבעה את עיקרי פעולתנו להבא. באותה ישיבה הצענו שהעיריה תקים על חשבונה מצבה על קבר הקדושים. דומית חרדה השתררה באולם, איש לא פתח את פיו להתנגד להצעה, וההחלטה נתקבלה. ידענו גם ידענו: החוקה היא אמנם דמוקרטית, אולם למעשה לא יתנו השלטונות להוציא את ההחלטה הזאת לפועל.

כשכהנתי כעבור כמה שנים במשרת סגן ראש העיר, ספר לי מי שהיה מזכיר העיריה, ברגעי גלוי לב, כי לאחר שהשלטון לא אשר את החלטתנו זאת והמועצה החליטה לערער על זה לפני בית־הדין העליון של המדינה, עכב בזמנו מי שהיה סגן ראש העיריה, היהודי, בפקודת סגן מושל הגליל את הגשת הערעור. ומכיון שעבר זמנו בטל הערעור. עוד בערב האחרון נסיתי לעורר את השאלה בישיבת המועצה. דברתי רתת והוקעתי את המעשה המחפיר הזה. וכמה רגעים לפני 12 בלילה נמסר לי כתב הערעור ואני מהרתי לדואר לשלחו. אבל פקידי הדואר, כנראה, בת־קול הודיעה להם מה פשר הבהלה הזאת בחצות הלילה, והתאריך שנרשם בידם על המכתב היה התאריך שלאחר יום ועל ידי כך פג כוחו של הערעור.

תנאי העבודה של העיריה נקבעו על ידי יחס הממשלה המרכזית לפעולות המועצות העירוניות. תנאים אלה לא בידינו היה לשנותם. לא רק ממשלות הימין, אלא גם ממשלות שהתימרו להיות מתקדמות, המשיכו במסלול שנקבע במשך הזמן על־ידי הפקידות, שהתיחסה בזלזול לזכות האוכלוסים בערים ולכשרונם לנהל את עניניהם המשקיים. הפקידות שעליה הוטלה החובה לפקח על השלטון העצמי בערים, לא ידעה לחנך את הצבוריות לשלטון עצמי, ואף שמה מכשולים בדרכה זו. בתור דוגמה מאלפת יכול לשמש מבנה התקציב.

רוב הכנסות העיר באו מן המסים. והמסים, רובם מסי הממשלה, מהם קבלה העיר אחוז ידוע שנקבע על־ידי הממשלה. בידי העיר היתה גם הרשות להוסיף למסים ידועים של הממשלה תוספת קטנה לצרכי העיר. גם תוספת זו זקוקה היתה לאשור הממשלה. סוגי המסים שניתנו אך ורק לסמכותה של מועצת העיר היו מעטים מאוד והכנסותיהם מועטות. למעשה יצא שמועצת העיר היתה משוללת יכולת לקבוע את גודל הכנסותיה, כי רק בית־הנבחרים הארצי — הסיים — הוא היה המחליט בשאלות המסים והוא היה קובע את צורתם ומכסתם. ואנחנו, שליחי הצבור במקום, לא יכולנו גם להביע את דעתנו אם מס זה או אחר רצוי והכרחי, אם חלוקה זו או אחרת צודקת ומתאימה להשקפתנו ורצתנו.

מה צריכה היתה, אפוא, להיות פעולתנו בשטח זה? בין יושבי הימין והשמאל במועצת העיר היו כאלה שהשלימו עם המצב הקים. אלה, פניהם לבוחרים, שלא הכירו את הענינים. להם, לבוחרים אלה, היו מרביצים תורה מסולפת, כאילו בידי השלטון העצמי לשנות את הסדר בהטלת מסים וגביתם. במקום פעולת הסברה שתפנה את חצי ההתמרמרות של הצבור נגד הממשלה המרכזית האחראית לתחוקת המסים הבלתי־צודקת — הם שסו את הקהל בשלטון העצמי. אנחנו בחרנו בדרך אחרת. לא סלקנו ידינו אף פעם מלבקר את דרכי השלטון העצמי, אבל גם לא השלינו את הצבור כי רק בידיו לשנות את פני הדברים. זאת ועוד אחרת, אזרנו את כל כוחותינו להרבות את המוסדות המשקיים העירוניים שישמשו כמקור הכנסה לעיר. עמדתנו — עמדת שליחי מפלגה יהודית וסוציאליסטית — היתה ברורה: נגד קפוח יש להלחם בכל האמצעים, את המשק הצבורי יש להרחיב ולהגדיל. מזה תצמח טובה לשכבות הרחבות של תושבי העיר.

מתוך תפיסה זו של החיים הצבוריים נבעה גם עמדתנו בשאלת השתתפותנו בשלטון. היה מי שאמר: מכיון שהממשלה במדינה נמצאת בידי מתנגדינו הפוליטיים אין אנו צריכים להטיל על עצמנו את האחריות להנהלת המשק העירוני. אולם דעה זו היתה מוטעית. הנסיון הוכיח שעל ידי פעולתנו בשלטון העיר יש אפשרות להכניס שנויים בחיים הצבוריים, מבלי להתכחש למטרות הכלליות הסוציאליסטיות. להיפך, פעולה כזו מקרבת את ההמונים אל הרעיון הסוציאליסטי. אמרנו שהפעולה במוסדות השלטון המוניציפאלי יש בכחה ללכד את הצבור הסוציאליסטי סביב מטרות מסוימות. לו נמשכה תקופה זו בפולין עוד זמן מה, היינו מגיעים בודאי לגדולות, אבל הריאקציה הקדימה ובטלה את הישגינו בשטח זה.

היו גם כאלה שאמרו: מותר להשתתף בשלטון העירוני כחבר הנהלת העיריה, אולם אין לקבל את משרת ראש העיריה או סגנו, כל זמן שאין רוב סוציאליסטי בעיריה. התנגדנו לעמדה זו, כי אמרנו: כל חבר הנהלת העיריה נושא בכל האחריות לפעולות העיריה, הצבור זוקף על חשבונו את כל מעשי השלטון העירוני, ולמעשה הוא משולל אפשרות — בתנאים שהיו אז קימים בפינסק ובפולין כולה — לעשות ולפעל הרבה. ובתנאים כאלה מוטב לתפש עמדה ממשית בשלטון שתאפשר לנו לפעל כרצוננו. ואף זה: במועצה זאת, שיש בה רוב יהודי, הרי בשאלות הנוגעות להגנה על זכויות היהודים יימצא תמיד רוב שיתמוך בסגן ראש־העיר הסוציאליסטי, אם כי הסוציאליסטים מהווים בה מעוט. ומאידך גיסא, נמצא בנין המשק העירוני בסטדיה כזו, שפעולותינו בשטח זה ימצאו את תמיכתו של הרוב המתקדם במועצה. ואמנם המציאות הוכיחה, שבשאלות הנוגעות ליהודים הצביעו על־פי־רוב האגף השמאלי והגוש האזרחי הפולני. ידענו זאת והחלטנו להשתמש בזדמנות שניתנה לנו, ששליחנו יבחר לסגן ראש־העיר. אז בא הפלוג בינינו ובין יתר מפלגות השמאל. אחרי אשר כהנתי במשרת סגן ראש־העיר כמעט שלוש שנים, באנו אל צבור הבוחרים ורשימה ארוכה של פעולות חשובות

לטובת הכלל ולהגנת הצבור היהודי בידינו. ואמנם הכפלנו אז את מספר בוחרינו ותומכינו.

אחד העקרונות שלא רצינו לותר עליו אף כמלוא נימה היה: שויון זכויות של בתי־הספר ומוסדות העזרה הסוציאלית של היהודים. אמנם החוק לא אסר על שלטון העיר את החזקת בתי־הספר היהודיים, בתי־הזקנים ובתי־היתומים, אבל הממ־שלה טענה שהמוסדות האלה יוכלו לקבל עזרה כספית רק אם יהיה עודף בתקציב. ואנחנו לא לעזרה כספית בצורה זו התכונו, אלא לשויון גמור עם המוסדות הלא־יהודים.

לפי החוק הקים במדינת פולין חלות הוצאות החזקת בתי־הספר העממיים בחלקן על קופת הממשלה המרכזית, ובחלקן על קופת השלטון העירוני. הממשלה משלמת למורים, והשלטון העירוני נושא בכל יתר ההוצאות: דירה, רהוט, ספרי־לימוד וכו׳. בתי־הספר העממיים שלנו, שלשון ההוראה היתה יידיש או עברית, לא הוכרו על ידי הממשלה כבתי־ספר ממשלתיים ולא נהנו מהזכויות. כל ההוצאות חלו על הורי הילדים ועל אותה מפלגה שרצתה בקיום בית־הספר. דרישתנו היתה שבתי־הספר שלנו יקבלו מקופת השלטון העצמי את המגיע להם לפי החוק, את היתר נמלא אנחנו אם הממשלה המרכזית לא תענה לבקשתנו. אבל הממשלה אף פעם לא אשרה את דריש־תנו זו. היא הסכימה רק לדבר אחד: לתת תמיכה לבתי־הספר של הצבור היהודי בהתאם למצב הכספי של העיר. מלחמתנו בשדה התרבות היתה תמיד עקשנית, גם הגוש היהודי האזרחי עמד לצדנו ברוב המקרים. הממשלה ידעה כי בשאלה זו אין לקוות לויתורים מצדנו וחדלה להתוכח אתנו. כל המלחמה בשאלה זו צומצמה ע״י הממשלה בגבולות העמידה על המקח. מהסכומים שדרשנו אשרה הממשלה לרוב רק חלק קטן. רק פעם אחת אירע והממשלה אשרה את הסכומים שדרשנו במ־לואם. כרגיל היה ראש העיר נוסע לבריסק למשרדי שלטון הגליל להגן על תקציב העיר. לפי חוקת השלטון העצמי היתה קימת על יד כל שלטון גלילי מועצה מורכבת מבאי־כח המוע־צות העירוניות והכפריות. בסמכותה של מועצה גלילית זו היה להחליט על כל תקציבי השלטון העצמי. הפעם נעדר ראש העיר שלנו ואני יצאתי במקומו לישיבת המועצה הגלי־לית. חששות גדולים לוו אותי: אם לא אצליח יותר משהיה מצליח ראש־העיר הנוצרי, הרי בתנאי השטנה שמפלגתי היתה נתונה בהם אמציא למתנגדי חומר חדש לשסוי: הנה נסע סגן ראש־העיר, הסוציאליסט, בעצמו לישיבת המועצה הגלילית והעלה חרס בידו — עדות לחוסר כושר פעילות. אבל מצב בתי־הספר היה בכל רע ולאחר שקול דעת החליטו החברים שעלי לנסוע.

בין עסקני ה״סנציה״ היו אז אנשים ישרי־לב, עסקנים צבוריים שהבינו לרוחנו וגם עזרו לנו במלחמתנו פה ושם בקפוח זכויותינו, אם כי רק טובת המדינה היתה נגד עיניהם. עם אחדים מהעסקנים האלה, שהיו חברים במועצה הגלילית, קשרתי קשרים אגב עבודתי בעיריה. החלטתי להקדים ולבוא בדברים עם האנשים האלה ולהסביר להם את תכן דרישותינו בשאלת בית־הספר. קויתי שאנשים אלה שבאו מבין שורות הלוחמים לתקומת פולין החפשית יגלו הבנה לדרישותינו. ואמנם מצאתי אוזן קשבת. בשעת ישיבת המועצה הגלילית הופתעתי מהיחס החברי אלי מצד חברי המועצה. כשהתחיל הדיון על תקציב העיר פינסק קם מנהל מחלקת השלטון העצמי להתריס כלפי דרישתנו, מבלי שידע דבר על עבודת ההסברה המוקדמת שנהלתי בין חברי המועצה. אחריו קמתי אני ובמלים מעטות ונמרצות הוכחתי כי אין המדינה הפולנית מעונינת בקצוץ זכויותינו. חברי המועצה שהשתתפו בויכוח עמדו לימיני. אז קפץ מנהל מחלקת השלטון העצמי כנשוך־נחש והתחיל לסתור את דברי, בהיותו בטוח כי סגן מושל הגליל, שישב ראש במועצה, לא יסכים לפרץ כזה בחומת השיגרה הביורוקרטית. אולם לתמהון כולנו, קם סגן מושל הגליל, הפסיק את הפקיד בנאומו והודיע כי הוא מסכים לאשר במלואם את הסכומים שדרשנו. סגן המושל היה, כנראה, איש פקח והוא הבין, שעכשיו עליו להשתמש בהזדמנות לפיס את הצבור היהודי. יתכן שהצרוף המקרי של המשתתפים בישיבה גרם לנצחוננו, ואולי השפיעו על ההחלטה החיובית ההכנות לבחירות הקרובות לסיים... זה היה המקרה היחידי, שבתי־הספר היהודיים קבלו במלואו את הסכום שהוקצב ע״י מועצת העיריה.

שונה במקצת היתה המערכה בהגנה על המוסדות היהודיים לעזרה סוציאלית. החוק הקיים במדינת פולין מחייב את השל־טון העירוני לכלכל את היתום ואת הזקן העזוב. כלכלתם של הילדים והזקנים הנוצרים ניתנה מקופת העיריה במלואה. רק הילדים והזקנים היהודים קבלו פרורי תמיכה. מה גרם לכך? מצד אחד רשלנותם של באי־כח הצבור היהודי ואי־ידיעתם את החוק, ומצד שני — סרובו של השלטון הגלילי להתיחס ליתומים היהודים כלבנים של אזרחי המדינה. היתומים נמצאו תחת חסות ״חברת היתומים״ היהודית. הצבור המקומי עזר בכל מאמציו למוסד הזה, אבל זה לא ספק את כל הצר־כים. לא יכלנו להשלים עם המצב שיתומים יהודים יקופחו. טענת הפקידים היתה כי אזרחותם של היתומים לא הוכחה. למרות המכשולים שהפקידים שמו על דרכי פעולתנו זו אספנו את כל החומר הדרוש להוכיח את אזרחותם הפולנית של היתומים והזקנים שלנו. אז נסתתמו טענותיהם של הפקי־דים. במשך כמה שנים קבלו היתומים שלנו את כלכלתם המלאה מהעיריה, כמו שקבלו היתומים הנוצרים. בית־היתומים בפינסק היה המוסד היחידי מבין המוסדות המרובים של ״חברת היתומים״ בפולין שקבל מהעיריה את הכלכלה המלאה לחניכיו. אחר כך חלה שוב עזובה בשטח זה לרגל הירידה הכללית בצבוריות היהודית. לולא המפנה הזה לרעה לאורך כל החזית, היינו מגיעים לבסוס של מוסדות העזרה הסוציאלית. אין כל ספק כי לולא נמצאנו בתוך שלטון העיר, ולולא עמדנו בתוקף על דרישת זכויותינו — לא היינו מגיעים לתוצאות חשובות אלה.

כל פעולתנו בעיריה עמדה בסימן של מלחמה מתמדת על זכויותינו. וכוחים סוערים וממושכים היו בשאלת הכרת יידיש בתור שפת השמוש במשרדי העיריה. עלי להדגיש: בחוק הפולני לא היה אסור מפורש על זה, אולם לפקידים הממשל־תיים היה הדבר מובן מאליו שבפולין המדינה לא יתכן שהשלטון העירוני יזקק לקהל גם ביידיש. **לא יתכן? ואני ידעתי גם ידעתי כי שום עונש לא צפוי לי אם אשנה לי**

את ההרגל, ונצלתי שעת־כושר: בזמן העדרו של ראש העיר פרסמתי את ההודעות הרשמיות גם ביידיש. ואמנם, כל רע לא אונה לי.

יומם ולילה תבענו מראש־העיר הנוצרי שיקבל גם פקידים יהודים לעבודה במשרדי העיריה. ואין להאשים את ראש־העיר שלא מהר למלא את דרישתנו. רק סגן ראש העיריה היהודי — אם רק לא נרתע מפני לחץ הפקידות הממשלתית — מתפקידו ובכחו היה לשקוד ולדאוג שגם לעובד היהודי תהיה דריסת־רגל במשרדי העיריה. אני לא נרתעתי והצלחנו להכניס לעבודה פקידים יהודים שמספרם הלך וגדל במשך כמה שנים. אחר־כך כשעזבנו את המערכה, פוטרו רבים מהם. הרי שגם בפעולותינו אלה נשארנו נאמנים לרוח עקרונותינו.

הקימונו מרכז בריאות למרות התנגדותו של חלק גדול של חברי המועצה. פתחנו פעולה רחבה בהושטת עזרה רפואית לעניי העיר ופעולה פרופילקטית בשעת הצורך, ולא אמרנו די. לחברת הבריאות היהודית ״טאז״ הושטנו עזרה ממשית, אפשרנו לה לשלוח את ילדי בתי־הספר היהודיים לקיטנות על חשבון העיר. ובזמנה ניתנה גם עזרה ממשית לבתי החולים היהודיים.

בין יתר הפעולות המשקיות שהתחלנו בהן אזכיר עוד את סלילת הכבישים בעיר. הכנסות העיר היו צנועות למדי ולא הספיקו לרצוף הרחובות המלאים רפש וטיט. התנגדות עצומה קמה כשדרשתי שחלק מהוצאות הסלילה יוטל על בעלי־הבתים הסמוכים לכבישים. לא ראינו כל אפשרות אחרת להתחיל בסלילת הכבישים ולכן גם לא ותרנו על דרישתנו זו, למרות ההתנגדות שהיא עוררה. ברוב עמל עלה הדבר בידינו. סוף־סוף אושר חוק העזר שנתן לשלטון העצמי את הרשות להטיל על בעלי־הבתים חלק מההוצאות לסלילת כבישים. עוד בימי עבודתי וגם אחר כך נסללו כבישים רבים על סמך פקודה זו.

מעטים היו בפולין המקרים שחברי תנועתנו לקחו על עצמם עבודה אחראית כזו בשלטון העירוני העצמי. היו חברים שאמרו, כי עבודה זו היא למעלה מכוחותינו. מרבה נכסים — מרבה דאגה. נשב בשקט ובבטחה, נבקר את פעולות זולתנו, ואם תזדמן לנו פעם אפשרות לפעול, ננצל אותה — ודיינו. והיו חברים שחשבו, כי אין להחניק את המרץ התוסס בנו, כי התנאים באותה תקופה היו נוחים בשבילנו ויש לנצלם. אכן, תקופה רבת ענין בפעולתנו הציבורית היתה תקופת עבודתנו בשלטון העצמי. תקופה מלאת יזמה, רבת־נסיונות שחשלה וחסנה את כוח פעולתנו הציבורית, פרק חשוב מאוד בהתפתחות תנועתנו בפולסיה כולה, פרק שיש ללמד וללמד ממנו.

ד״ר אלעזר ברגמן

קרית־חיים, אלול תרצ״ו.

נספח 9

בית־הספר העממי ״תל־חי״

כותב מאמר זה אהרן (ארקע) וינר־ישראלי נולד בעיירה דוידהורודוק, הסמוכה לפינסק, בן למשפחה חסידית, מחסידי קארלין, ואף נקרא על שמו של הצדיק ר׳ אהרן מקאוֹלין. מגיל בר־מצוה גר בפינסק ולימים היה מראשי תנועת ״צעירי ציון — פועלי ציון ימין״. היה מראשי הפעילים לטובת בית־הספר ״תל־חי״, בהנהלה, הוראה וחינוך, ודואג לקיומו, בו חונכו תלמידות למאות ברוח התנועה, שעמד בראשה. בשנת 1930 עלה ארצה, והוא חבר קבוצת גבת עד היום הזה. פרסם עבודות רבות בשאלות חברה וקיבוץ, בהוראת העולה וסקירות והערכות היסטוריות. הוא בעלה של פניה ברגשטיין.
מאמרו שלפנינו משקף את מצב החינוך בפינסק מבחינת ראותו ומכיל פרטים רבים ומעניינים על לבטי תרבות, לשון וחינוך בתקופה האחרונה של קיום הקהילה. וכל זה במצב כלכלי ופוליטי קשה מאוד. המאמר נדפס ב״העבר״, ספר כ״א, עמ׳ 211—219, תל־אביב תשל״ה.

לפי ״פינסקער שטאָדט־לוח״ משנת תרס״ד (1903), היו אז בפינסק בתי־ספר ברוסית לילדים יהודים, גימנסיות ברוסית לבנות יהודיות, ״תלמוד־תורה״ ו״חדרים״ משני סוגים: מסורתיים ו״חדרים מתוקנים״. כמחצית הילדים בגיל ה״חדר״ למדו ב״חדרים מתוקנים״ הללו. מלבד זה היה מספר מסוים של תלמידים יהודים בבית־הספר הריאלי הרוסי הממלכתי.

חלוקה זו של טיפוסי בתי־ספר פירושה, כי כבר בראשית המאה הנוכחית נסתמנו מגמות שונות בחינוך הילדים, בהתאם למגמות ולצרכים של חלקי ציבור שונים בעיר. בני סוחרים גדולים ובעלי־בתים אמידים למדו בבית־הספר הריאלי הממלכתי, במידה שנתקבלו לשם. מספר גדול למדי למדו בבתי־ספר יסודיים פרטיים לילדים יהודים. בנות להורים אמידים ולהורים דתיים מודרניים יותר למדו בגימנסיות לבנות יהודיות. בתי־הספר והגימנסיות האלה שהיו על טהרת הלשון הרוסית מייסדיהם היו יהודים. ואילו מרבית הילדים היהודים בגילים צעירים למדו ב״חדרים״ משני הסוגים הנ״ל וב״תלמוד־תורה״.

זאת היתה מערכת החינוך העצמאי עד לכבוש הגרמני בשנת 1915. מכאן ואילך באה תקופה חדשה בחינוך היהודי, שסימנו, ברובו, בית־הספר העממי המודרני בלשונות עברית ויידיש. בתי־ספר אלה היו מטיפוסים שונים, לפי הארגונים המפלגתיים־הציבוריים שייסדו אותם ודאגו לקיומם. ראשונים בוותק היו בתי־הספר ״תל־חי״, בית־מחסה א׳, בית־מחסה ב׳, שהיו בפיקוח ״צעירי־ציון״, לימים מפלגת ״פועלי־ציון־ימין״. בראשית שנות העשרים, מחוסר אמצעים, נסגרו שני בתי־

המחסה. על שנים אלה סופר בספר "גבת, מקורות וקורות"[1]. על בית־מחסה ב', "ברנר", סופר גם בכרך ב' של ספר פינסק. כאן ידובר רק על "בית־ספר לבנות", אשר כעבור שנים הוסב שמו ל"תל־חי". והיה ידוע בפינסק במשך שנים רבות בשם "לאה פייגעלעס שולע", על שם בעלת הבנין, בו בית־ספר זה היה שכן.

"בית־ספר לבנות"

מבחינה היסטורית־כרונולוגית, בית ספר זה היה בכור בתי־הספר העממיים החילוניים בפינסק, וגם הגדול שבהם. הוא עבר גלגולים אחדים עד אשר עוצבה דמותו, ונעשה לבסוף אב־טיפוס לזרם מיוחד בחינוך היהודי בפולין. נוסד בשנת הלימודים 1908—1909 ע"י "חברת מפיצי השכלה בישראל" בפטרבורג, לפי יזמת "חברת נשים לצדקה בפינסק". המקורות הכספיים לקיום היו: הקצבה שנתית קבועה של "חברת מפיצי השכלה", תמיכה מסוימת מאת ה"אופראבה" (העיריה), שכר־לימוד, וכנראה גם עזרה של "חברת נשים לצדקה"[2].

תחילה היו בו ארבע כיתות. לאחר זמן נוספו שתי מכינות. שפת הלימודים היתה רוסית. תשע שעות בשבוע הוקדשו ללימודים עבריים, בתוכם תולדות ישראל. מספר התלמידות נע בין מאתים לשלוש מאות. לא עבר זמן רב וציונים חדרו להנהלה ולחבר המורים. רוח אחרת הורגשה בו, והסתמנו שינויים מהותיים בתכנית הלימודים ובמגמה החינוכית. מפנה בולט יותר בא בתקופת הכיבוש הגרמני, כאשר פינסק נותקה מהמרכז היהודי ברוסיה. גם בודדה מפולין ויהודיה בשל מצב המצור ששרר בעיר באין יוצא ובא אליה. כל שנעשה בעיר בתחומי חינוך ותרבות, מתוך יזמת חוגים ציבוריים ומפלגתיים נעשה, ולפי הבנתם ומגמתם ויכולתם. באותם ימים עלה בעיר כוח ציבורי חדש, הלא הם "צעירי־ציון", שעיקר פעולתם היתה בשדה החינוך, התרבות וההסברה הציונית. הללו קיבלו עליהם את הדאגה לבית־הספר ואת הנהלתו. והתמידו בזה, בשמם המאוחר יותר "פועלי־ציון ימין", בכל תקופת שלטון פולין בפינסק.

בית־הספר בשנות הכיבוש

בתקופת הכיבוש הגרמני היה הוא בית־הספר העממי היציב היחידי בעיר. הלימודים לא פסקו אף ליום אחד. בתוך העוני והרעב הגדול ועם ההפגזות המרובות של הצבא הצארי וסכנת הנפשות המתמדת, עמדו המורים על משמרתם בבית־הספר. והעבודה היתה עבודת קודש. שמירה על נפש הילד, טיפוח אמונה ותקוה לימים טובים יותר אשר בוא יבואו, והקניית ערכי תורה וחיים. נתחוללה מהפכה הן בשפת ההוראה והן בתכנית הלימודים ובתכנם. היה זה בית־הספר העברי, הציוני המובהק בעיר.

אך לא רק זה בלבד. בית־הספר בימים ההם היה לא רק בית־אולפנא לתלמידים, ולא רק אולם להתכנסות צעירים. לרבים רבים היה הוא "מקדש מעט" בתוך ים הצרות בעיר המורעבת והמתגוננת מחמת השעבוד ותנאי המצור. לכאן היו מתלקטים אנשים צעירים, אשר זעזועי הימים ההם הביאום לחיפושי דרכים ופתרונות להם, לעצמם ולבני דורם. כאן היו נערכים אספות ודיונים וויכוחים על גורל העם היהודי, על ציונות, סוציאליזם, על ימים באים. כאן נבטה תורת חיים, אשר לימים ביטויה הארגוני היה "צעירי־ציון". רוח אחת ריחפה בכתלי הבית הזה, בשבת ילדים על ספסלי־הלימודים בימות החול, ובהתכנס בני־תשחורת בשבתות ובחגים לתהות על דרכי חיים. רוח אחת זו היא שנסכה כוח לאלה ולאלה וקשרה אותם אהדדי. קשר זה קיים היה גם במחזורים הבאים וגם עם שינוי העתים ושינוי השלטון בעיר.

מ"בית־ספר לבנות" ל"תל־חי"

תמו שנות הכיבוש הגרמני וחילופי השלטונות. החיים בעיר נכנסו למסלולם החדש בתקופת שלטונה של פולין בין שתי מלחמות העולם. החלה תקופה חדשה גם בשדה החינוך. קמו בתי־ספר עממיים, בהם שפת ההוראה היא יידיש, קמה גימנסיה עברית ובית־ספר עברי עממי מיסודה של "תרבות". קמו בתי־ספר פולניים ממלכתיים לילדים יהודים, וגימנסיה פולנית ממלכתית. נתגבשו טיפוסים שונים של בתי־ספר עממיים יהודיים. "בית־ספר לבנות" שינה שמו ל"תל־חי", שקיבל את דמותו המיוחדת.

ארבע בעיות עיקריות העסיקו את בית־הספר הזה מאז עבר לידי "צעירי־ציון", לימים "פועלי־ציון ימין". ואלה הן: התוכן האידיאולוגי והמגמה החינוכית, שפת הלימודים, דרכי הוראה, אמצעי קיום, כל בעיה כשלעצמה וכולן יחד העמידו לא אחת את בית־הספר ומטפחיו במצבים קשים, עד אשר נמצאה הדרך לפתרונות, לפי רוח המפלגה דנן, ולפי היכולת והתנאים בימים ההם.

התוכן האידיאולוגי והחינוכי

ההתפתחות האידיאולוגית של "צעירי־ציון" מחוג של צעי־רים בהסתדרות הציונית למפלגה ציונית־סוציאליסטית, באה לידי ביטוי קודם־כל בבתי־הספר שברשותם. המגמה היתה חינוך ברוח הציונות הסוציאליסטית. כלומר, חינוך יהודי לאומי וציוני, טיפוח ערכים סוציאליסטיים כפי שהובנו אז, חינוך להגשמה חלוצית בארץ־ישראל לאור דרכה של ה"קבוצה ע"ש קדושי פינסק", וחינוך למלחמה על שחרור לאומי וסו־ציאלי של העם היהודי. ציונים שהשתייכו להסתדרות הציונית הכללית לא יכלו כמובן להשלים לאורך ימים עם העובדה, שבפינסק עיר ואם בישראל יהיה החינוך העממי נתון בידי מפלגות השמאל, ואפילו החינוך הציוני והעברי לא יהיה בהש־פעתם ובפיקוחם. בשנת 1922 הוקמה הגימנסיה העברית, ושלוש שנים לאחר מכן הוקם בית־ספר עממי עברי בשם "מדרשה תרבות", שהיה מעין מכינה לגימנסיה. בין היוזמים להקמת המדרשה היתה קבוצה קטנה של הורים שילדיהם למדו ב"תל־חי", ואשר המגמה החינוכית שלו לא נתקבלה על דעתם. אך "תל־חי" לא נפגע. אמנם מספר ניכר של תלמידים עזבו אותו ועברו למוסדות "תרבות". אולם מרבית ההורים הזדהו עם "תל־חי", ולא עוד אלא רובם אף תמכו תמיכה של

---

1. הופיע בשנת 1937 בהוצאת גבת ומרכז מפלגת פועלי ארץ־ישראל.
2. ראה גם בגוף ספר זה: שוחט, פרק רביעי, חינוך בנות.

ממש במפלגה המקיימת את בית־הספר, במערכות בחירות למוסדות ממלכתיים במדינה ולמוסדות מוניציפאליים בעיר.

שפת הלימודים

שאלת שפת הלימודים העסיקה זמן רב את מורי בית־הספר, את עסקני החינוך ואת כל חברי המפלגה. כמו בכל פולין כן גם בפינסק סער פולמוס השפות, שחצה את הציבור לשני מחנות: מחנה העברית ומחנה היידיש. בפולמוס זה שולבו דעות ואמונות החורגות מתחומי לשון ונוגעות בבעיות יסוד, כגון ציונות ולא־ציונות, סוציאליזם ולא־או אנטי־סוציאליזם, וכל שהשתמע מכך בתחומי חברה ותרבות ודרכי חיים ופוליטיקה. "צעירי־ציון" בראשית הופעתם נקטו בדרך של עבריות שלמה. בתי־הספר שבהשפעתם התנהלו תחילה על טהרת העברית. אולם, לאחר מכן התחיל שינוי יחס ליידיש והערכתה כנכס לאומי שיש להילחם עליו בפנים ובחוץ. יידיש וספרותה הוכנסו כמקצוע לימודי לתוך מערכת הלימודים. מאוחר יותר באה חלוקה בין שתי הלשונות: בכיתות הנמוכות של בית־הספר עד כיתה רביעית התנהלו כל הלימודים ביידיש, ועברית בתור שפה לימדו במידה מרובה. מכאן ואילך היתה עברית לשון ההוראה של כל הלימודים, פרט כמובן ללשון הפולנית, ספרותה וההיסטוריה של פולין. יידיש וספרותה הורו בשיעור ניכר עד תום הלימודים.

חלוקה זו של לשון הלימודים היה בה הגיון פדאגוגי: שפת הדיבור והחיים היא שפת הלימודים וההתפתחות לילדים בגיל צעיר. ובד בבד עם זה הכנה שיטתית למעבר בכיתות הגבוהות לשפה בלתי מדוברת בבית ובחברה היהודית. אולם דרך זו לא הזדהתה בשלמות עם החלטות המפלגה בפולין על הצטרפות לציש"א והשתתפות פעילה במלחמה למען בית־הספר היהודי בלשון יידיש. בשעתו אף התנהל משא־ומתן עם ציש"א על הכנסת "תל־חי" לרשת בתי־הספר שלה, בתנאי של אוטונומיה חינוכית מסוימת: מעבר איטי והדרגתי ליידיש, לימוד עברית (לשון, ספרות, תנ"ך) בשיעור שייקבע ע"י מורי בית־הספר, וטיפוח רוח ארץ־ישראלית חלוצית. המשא־ומתן נסתיים ללא תוצאות. באי־כוח ציש"א לא קיבלו את התנאים ובית־הספר נשאר כשהיה.

"תל־חי" קבע אפוא עובדה חדשה: בית־ספר עברי־יידיש, ציוני וסוציאליסטי. ואכן, האווירה בבית־הספר היתה רוויה היבה ומסירות לשתי הלשונות גם יחד ולערכים שטופחו. מבלי דעת הנצו כאן ניצנים ראשונים לטיפוס חדש של בית־ספר עממי יהודי, ציוני וסוציאליסטי. ואמנם, כעבור שנים הוקמה בפולין הסתדרות "שול־קולט", אשר אמרה לסלול דרך חדשה בחינוך, כש"תל־חי" בפינסק משמש לה במידה רבה דוגמה ומופת.

דרכי הוראה

מורי בית־הספר, רובם, היו צעירים לימים ומחוסרי נסיון והכשרה פדאגוגית. המורים ללימודים הכלליים (טבע, חשבון, גיאוגרפיה, היסטוריה) היו בוגרי גימנסיות רוסיות, או סטודנטים שמחמת שנות המלחמה ומלחמת האזרחים ברוסיה לא השלימו חוק לימודיהם. ידיעותיהם בתחום לימודי היהדות היו קלושות למדי. ואילו המורים ללימודים העבריים, רובם, מחוסרי השכלה כללית במידה מספקת. אלה ואלה — בלשון ימינו מורים בלתי מוסמכים — ההתלהבות מפצה את אי־הידיעה, ההתמכרות לייעוד מכפרת על חוסר ההכשרה, והאהבה הגדולה מכסה על כל ה"פשעים".

המורים הללו התחילו בהוראה ובחינוך בזמנים קשים, כאשר בפינסק היה רעב ללחם וערגה למקצת שקט ומרגוע, והמשיכו את עבודתם בתקופת "סער והסתערות" בעולם החינוך. בגופם ובנפשם נתנסו יחד עם חניכיהם בנסיונות השנים ההן. יחד חלמו על חיים אחרים, יחד צמחו וסללו דרכים לעצמם ולאחרים, על כן נתקשרו אלה לאלה ונתעלו יחדיו.

המטרה היתה "בית־ספר עמלני". המהפכה ברוסיה העלתה אידיאה זו, שכבשה לבות מחנכים צעירים בכל אתר ואתר. החלה אימפרוביזאציה גדולה ושינוי ערכים. נדמה היה אז, כי הדור הוא מצווה על שינוי סדרי בראשית בחינוך ובהוראה, ואף גם יכול יוכל עם יקדיש עצמו לכך.

ולא רק המורים, כל חברי המפלגה והנוער עקבו בחרדה ובתפילה אחר המתהווה בין כתלי בית־הספר. כי בית־הספר היה להם הביטוי התמציתי לייחודם הציוני הסוציאליסטי, וגם הישגיהם הממשיים העיקריים. זהות זו של המפלגה ובית־הספר בנתה את שניהם. אולם, לא בנקל ניתן היה לחולל את המפנה הנכסף. כי למעשה בודדים ומבודדים היו מורי "תל־חי", באין עצה ותבונה מצד יודעי דבר. עם הסתדרות "תרבות" בפולין היה זמן מה קשר רופף, ואף הוא נותק בשל היחס השלילי הטוטאלי של "תרבות" ליידיש ולספרותה. לציש"א לא הצטרפו מפני שברובה היתה שטופה התנגדות, אם לא למעלה מזה, לעברית ולציונות. הסתדרות חינוך ציונית־סוציאליסטית, המטפחת יחס אהבה לשתי השפות, נוצרה רק בשנות השלושים. צריך היה אפוא לינוק מכל המקורות בלי קשר ארגוני מחייב, ומתוך האמונה בצדקת הדרך לפתור שאלות פדאגוגיות, ולמצוא דרכים לשיטות חדשות בלימודים. ספרי לימוד לילדים המתחנכים על רעיון העבודה וארץ־ישראל וקיבוץ וסוציאליזם — לא היו לא בעברית ולא ביידיש. הכל צריך היה להתחיל מבראשית, ובמו ידיהם. וייתכן, שדוקא משום כך, דוקא משום ההתמודדות עם הקשיים, ובשל הראשונות שבדבר — היתה הרמה הפדאגוגית בבית־הספר הזה גבוהה למדי, והוא שימש מופת ודוגמה לאחרים, שאף הם במידה מסוימת היו במצב דומה, אם כי מתוך מגמות אחרות (בונדיזם, יידישיזם קיצוני). מכאן, מ"תל־חי", באה יזמה לשכלולים ולחידושים. לכאן ל"תל־חי" היו מתכנסים מורי בתי־הספר של ה"בונד" ושל "פועלי־ציון שמאל" לשבת, מורים ומחנכים יחד, לדון בבעיות ולטכס עצה בענייני חינוך והוראה. דומה, מקרה יחיד אז בכל פולין: מורים יידישיסטים קנאים, מהם גם אנטי־ציונים קיצוניים, נפגשים עם מורים שציונות ועברית הם מיסודות אמונתם ופעלם — נפגשים בכדי לחפש יחד דרכים ללימוד ולהוראה ולגבש תכניות לימודים.

המלחמה על זכות הקיום

השלטונות הפולניים הביטו בעין רעה על בתי־הספר היהודיים בכלל, וביחוד על אותם שבגלילות הספר. עצם קיומם של

בתי־ספר אלה היה בניגוד למגמתם לטשטש, לפחות מבחינה לשונית, את ההרכב הלאומי של תושבי גלילות הספר ולשוות להם אופי פולני. דבר זה נעשה בדרכים שונות: העברת פול־נים רבים ככל האפשר לאזורי הגבול, העדפת פולנים בתחומי משק וכלכלה, הקמת בתי־ספר פולניים ממלכתיים לילדי המיעוטים, בנידון דידן לילדי יהודים, ולחנכם לפטריוטיזם פולני. הפתעה בלתי נעימה לפולנים היתה העובדה, כי עם סיפוח העיר לפולין, כל בתי־הספר העממיים, שני בתי־ספר למלאכה, שיעורי ערב למבוגרים וספריות — היו בידי מפלגות השמאל היהודיות ("פועלי־ציון ימין", "פועלי־ציון שמאל", "בונד"), הנלחמות בתוקף נגד הפולניזאציה מאונס, נגד אפליה לאומית, ודוגלות — בגיוונים שונים — בסוציאליזם. ניתכו גזרות על בתי־הספר שקשה היה לעמוד בהן. מהמורים נדרשו תעודות אזרחות פולנית, תעודות כשרות פוליטית, השכלה תיכונית ומקצועית־פדאגוגית, ידיעת השפה הפולנית בדרגה של בית־ספר תיכוני, והכנסת השפה הפולנית כשפת הלימוד של המקצועות הכלליים.

המעמד החוקי של בתי־הספר האלה היה מעמד של בתי־ספר פרטיים, אשר כל החובות והדרישות הפדאגוגיות חלות עליהם, אולם אין הם נהנים מזכויות בתי־הספר הממלכתיים והמוניציפאליים (לימוד חינם, מבנים של הממשלה או העי־ריות), פרט לזה שתלמידיהם נחשבים כממלאי חובת הלימוד הנהוגה במדינה. שנה שנה צריך היה לחדש את הרשיון לפתיחת בית־הספר, ואף פעם לא היה בטחון שהרשיון יינתן. ונימוקים לכך היו למכביר: דירה "שאינה מתאימה מבחינה היגיינית־סאניטרית", פגמים בתעודות המורים, וכיוצא באלה תואנות ודרישות. אמנם חלק מן הגזרות הומתקו, או שהשכילו להמתיקן בדרכים שונות, ולאו דווקא על טהרת הכשרות והמוסר, אך שרירות לב השלטונות והנטייה הבולטת לחסל בתי־ספר אלה ולהקים "שבתובקה" [3] — הצריכו עמידה מתמדת על המשמר בכדי לסכל את הגזרות. בנידון זה דומה היה מצבו של "תל־חי" לשאר בתי־הספר העממיים בעיר. לא כן בשאלות אמצעי הקיום. בזה היה הבדל בין "תל־חי" לבתי־הספר של "בונד" ו"פועלי־ציון שמאל".

אמצעי קיום

בתי־הספר העממיים בפינסק, בראשית שנות העשרים, התקיימו בעיקר הודות לעזרת יהודי אמריקה באמצעות הג'וינט, ובמקצת באמצעות ה"פיפלס־ריליף" (ועד העזרה של הפוע־לים היהודים). העזרה היתה בצורת הקצבות כספיות לצרכי בתי־הספר, ובמתן לבוש וצרכי מזון לתלמידים. אולם עזרת הג'וינט הלכה ופחתה, עד שבשנת 1923 פסקה לגמרי, וזה פגע קשה דווקא במוסדות החינוך של "צעירי־ציון", ובתוכם "תל־חי". בתי־הספר של ה"בונד" ושל "פועלי־ציון שמאל" קיבלו עזרה ישירה מה"פיפלס־ריליף", ואילו "תל־חי" נשאר ללא תומכים ועוזרים. נוסף לזה, בשרפה שפרצה עלה באש בית־הספר על הציוד שבו, וצריך היה להקים הכל מחדש, כשהמקור לכך הוא שכר־הלימוד ותרומות חברי המפלגה. הד למצב אנו מוצאים בהעתק של מכתב־תזכיר שנשלח מטעם הנהלת בית־הספר לחברים יוצאי פינסק וחניכי המפלגה, שהיגרו לארצות־הברית של אמריקה [4]. והנה קטעים אחדים על "בית הספר לבנות", הוא "תל־חי".

"...בבית־הספר 6 כיתות, ובהן 270 תלמידים. השנה נפתחה בפינסק גימנסיה עברית. חששנו שהיא תפגע בבית־הספר שלנו, באשר יש לה אמצעים למכביר ואנשים לפעולה. אמנם מספר ניכר של ילדים עברו לשם, אולם לא רק שדבר זה לא פגע, אלא להיפך — השנה נתווספו לבית־הספר ילדים רבים. האמון בבית־הספר הזה רב והורים מהשכבות העממיות משלמים אצלנו שכר־לימוד גבוה יותר מאשר בבתי־הספר העממיים האחרים בעיר. עזבו אותנו בני אמידים, אשר 'גימנסיה' ומדי גימנסיה קוסמים להם מאוד, ובית־הספר שלנו מלא וגדוש (ההדגשה במקור — המעתיק) בני עם, אותם שלא ילכו לגימנסיות ושבשבילם נוצר בית־הספר העממי, ואף כי בית־הספר הוא על רמה פדאגוגית גבוהה, הרי שומה עלינו להוסיף ולשכללו ולשפרו שיהיה מופת ודוגמה. ולזה נחוצים אמצעים כספיים. המצב החמרי של האוכלוסיה הוא קשה. היוקר עולה מיום ליום. ערך המטבע הפולני יורד ויורד. מחיר דולר אחד הגיע כבר לשלושים אלף מרק ויותר. חוסר העבודה גדול. מרבית בעלי־המלאכה ופועליהם הם מחוסרי עבודה. לא מזמן נשרף בית־החרושת לגפרורים, וכמה מאות פועלים נשארו ללא עבודה, בשלמות או למחצה. ואלה שעוב־דים, שכר העבודה שלהם הוא שכר־רעב, שלשה־ארבעת אלפים מרק ליום. זה פגע גם בסוחרים הזעירים, באשר כוח־הקנייה של האוכלוסייה העובדת פחת, ומשבר כללי מורגש בעיר.

"בני העשירים לומדים בגימנסיות העברית, הפולנית הממ־לכתית והפולנית־רוסית (בית־הספר הריאלי לשעבר, שעוד היה קיים כמה שנים), ואילו אצלנו לומדים בני עניים. מכאן תבינו מה מצבו החמרי של בית־הספר.

"...עם הרצון הטוב של היהודים, אין שכר־הלימוד יכול להדביק את היוקר המאמיר ואת ערך המטבע הפוחת והולך מיום ליום. בראשית שנת־הלימודים הזאת קיבל מורה שלנו 25 אלף מרק לשעה חדשית, ואילו בראשון לדצמבר 40 אלף מרק, ומיאנואר צריך לתת 70 אלף. כלומר — פי שלושה מאשר בחודש ספטמבר. ואפילו בסכום זה אין משכורתו של העובד בבית־הספר מגיעה לזו של פועל שאינו מחוסר עבודה, או עוזר בחנות. את שכר־הלימוד אין להעלות. יום יום פונים אלינו הורים לשחררם לגמרי משכר־הלימוד או באופן חלקי, ולרגל המצב בעיר נעניגו למרבית הפניות. החודש פחתה ההכנסה משכר־הלימוד של הורים פועלי בית־החרושת לגפ־רורים בסכום של 400 אלף מרק, באשר אין ביכולתם לשלם. המורים לא קיבלו את משכורתם מאז חודש נובמבר, ועתה כבר סוף יאנואר.

---

3. בפי העם, כינוי לבתי־הספר הפולניים הממלכתיים לילדים יהודים, שלא היו לומדים בשבתות ובחגים היהודיים. בבתי־ספר אלה שקדו לחנך אזרחים לויאליים למדינה.

4. המכתב נכתב (ביידיש) כנראה בסוף שנת הלימודים 1922—1923, או בראשית 1924. לפי כל הסימנים (סגנון, כתב) חיבר אותו הרשל פינסקי, לימים מראשוני גבת.

"...בתי־הספר של 'בונד' ו'פועלי־ציון שמאל' מקבלים כספים ממרכז הסתדרות החינוך שלהם (ציש"א) ומ"פיפלס־ריליף' מאמריקה, הנותן עזרה כספית למוסדות פועלים יהודים בפולין, ובתי־הספר הנ"ל נהנים מתמיכה הגונה. מצבם אפוא טוב יותר, והם יכולים לקבל שכר־לימוד נמוך יותר. ואילו בתי־הספר שלנו, אשר אותם בני פועלים ובעלי־מלאכה לומדים בהם, אינם נהנים מתמיכת ה'פיפלס־ריליף'[5].

"עליכם לפנות ל'פיפלס־ריליף', אשר 'פועלי־ציון (ימין)' הקרובים לנו משתתפים בו, ולספר להם על בתי־הספר שלנו העבריים־היידישים, שאינם פחות סוציאליסטיים, ובהם לומדים אותם הילדים הפרולטאריים, ואסור שתהיה הפליה בין ילדי פועלים".

עד כאן קטעים מהמכתב־התזכיר. ובכן, לא רק מאמצים אינטלקטואליים ופדאגוגיים נדרשו לבנין טיפוס חדש של בית־ספר שלא היה מקובל בחינוך היהודי העממי, נדרשו גם אמצעים כספיים רבים כדי לעמוד במשימה. בית־הספר נתון היה במצוקה כספית מתמדת, ועזרה ממוסד כל שהוא לא באה. אחרי השרפה נחלצו הורי התלמידים ונתנו הלוואות לשיקומו. פעם אחת ויחידה נתקבל סכום קטן מחברים בחוץ־לארץ. בסוף שנות העשרים ניתנה מטעם העיריה, משך שנים אחדות, הקצבה חדשית לכל בתי־הספר בעיר, ובתוכם ל"תל־חי". אך מקור ההכנסה העיקרי היה שכר־הלימוד, וכתוספת לזה — הצגות פומביות של ילדי בית־הספר, "ימי־פרח", ותרומות חברי המפלגה. ויצוין, ראשונים לקבל משכורתם היו תמיד מורים שאינם חברי המפלגה, ואילו מורים חברי המפלגה היו מקבלים אותה באיחור של כמה חדשים, ולא תמיד את המשכורת המלאה. גם זה היה אחד ה"אמצעים" להחזקת בית־הספר.

"תל־חי" בנוף פינסק

בית הספר הזה היה בזמנו אחד מגילויי התרבות החשובים בעיר. הוא ינק ממאוויי מהפכה שפיעמו בלבות מטפחיו, ובעצם קיומו סייע לחולל מהפכה במושגי חינוך וחיים. משכנות העוני, רחובות בעלי־העגלות והסבלים — הלינישצ'ס ודומיהם — מלאו זמרת ילדים. תלמידי־בית־הספר הביאו, אולי לראשונה, זמירות חדשות וצלילי מנדולינות. מלאכת־יד, ציורים, מעשה־רקמה, פרחים, אספים בוטאניים — החלו לקשט את קירות הבתים הרעועים. ועל כולם — ההצגות. נוסף לחשבון הפרוזאי להשגת כספים לכיסוי הגרעונות, נהפכו ההצגות לאירועי תרבות בעיר. הצגות אופרות של ילדים, באלטים ותפאורות מרהיבות עין — העידו על חיי רוח ועל יכולת לא שיערום ההורים, ואף גם הילדים עצמם. ואמנם, שירי האופרות האלה נהפכו ל"שלאגרים", שהושרו שנים רבות בפי ילדים ומבוגרים. נוסף לכך נערכו תערוכות ילדים בציור, כיור, רקמה ועבודות שבכתב. הפעלתנות הנעימה בבית־הספר חינכה קהל הורים ועסקנים והמוני חברים שהתחממו לאורה.

אכן, ראשון היה "תל־חי" בעיר שהקנה לא רק לימודים אלא גם ערכי אמנות, נגינה וזמרה, ציור ומלאכת־יד. ממנו ראו וכן עשו אחר כך שאר בתי־הספר בעיר. זכות ראשונית זו עמדה לו עד יומו האחרון.

המורים

שותפים רבים היו ל"תל־חי" שעשאוהו למה שנהיה. אך עמודי התווך היו המורים, שעבודתם היתה להם ייעוד, תפקיד־חיים. מהם שהתמידו עשרות שנים עד לקץ המר, מהם שהורו רק שנים מספר, בתוכם מורים שלימדו גם בבתי־ספר אחרים, ואיש איש העניק לו משלו. יש מהם שהלכו בדרך כל הארץ, יש שניספו יחד עם כל יהודי פינסק, ויש החיים עמנו בארץ ובחוץ־לארץ. אזכיר כאן את שמות המורים, אשר אתם ובמחיצתם עבדתי שנים לא מעטות בבית־הספר. ואלה הם: אברהם מאירוביץ, משה קוטניק, צבי ולודבסקי, צבי רזניק (אביבי), מלך בקלצ'וק — זכרונם לברכה ולתהילה. והנספים בשואה: חוה פפיש, מערל גרמן, רישקה פלדמן, יוסף צ'סלר, משה־חיים רזניק (מחר הלוי). וייבדלו לחיים: זלטקה רוזמן, יעקב אייזנברג (ברזילי), זאב לרמן (לבנה), אברהם גוברמן, לובצקי, לונסקי, א. וינר (ישראלי), ועוד ועוד ששמותיהם נשמטו מזכרוני. היתה זו חבורה שפעלם צרור ב"תל־חי" ושמור בלב חניכיהם עד היום הזה.

גלגולי שמות

"ז'נסקויה יברייסקויה אוצ'ילישצ'ה", "בית־ספר לבנות", "תל־חי" — שלושה שמות, שלושה גלגולים. בגלגולים אלה מקופלים בזעיר־אנפין פרקים בתולדות החינוך היהודי ברוסיה ובפולין בטרם שואה. הויכוח המר בקרב היהודים על דמות בית־הספר, לשונו ומגמתו נסתיים באורח טראגי. אלה ואלה עלו יחדיו בלהבות והיו לאפר. במרחק זמן ומקום נראים הדברים באור אחר. הרבה מרץ בוזבז, הרבה ריב העכיר את החיים, אולם בתי־הספר בפינסק היו הפרק המזהיר ביותר בחיי התרבות. בעיר, ובתוכו — "תל־חי".

חניכי "תל־חי" של כל המחזורים, רובם עלו לארץ. בהיפגשם ניצתת אש בעינים. ולא רק געגועים לימי ילדות ונעורים, אלא משום שבית־הספר הזה העניק להם אמונה באדם ובעצמם, והוציאם מעמק הבכא לדרך חיים. וזכות זו שמורה לו לעד.

גבת **א. וינר־ישראלי**

תוספת לתולדות ביה"ס "תל־חי" בפינסק

באחד הימים הופיעו בפינסק ד"ר ישראל רובין, מפקח בתי הספר מטעם "ציש"א" (ארגון מרכזי לבתי הספר היידישאיים) וברל לוקר זכרונם לברכה. הח"ח הרשל פינסקי ז"ל וארקע וויינער (א. ישראלי) יבדל לחיים ארוכים, הציעו להזמין את שני האורחים לישיבת הנהלת בתי־הספר של צ"צ־הקורטוריום (לצ"צ היו בעיר 3 בתי־ספר יסודיים ובי"ס למלאכה). בישיבה הודיע הח' לוקר, שמרכז המפלגה החליט להכניס את בתי הספר של המפלגה לרשת "ציש"א". ישראל רובין, אשר מדי ביקוריו בפינסק היה גם מבקר בבתי הספר שלנו, פיו היה מלא תשבחות והיה תמיד מסיים במשאלה

5. היו הרבה מקרים שילדי משפחה אחת, חלק למדו בבתי־ספר של ציש"א בפינסק וחלק ב"תל־חי" — אחד נמצא ראוי לתמיכה, ואחד נפסל לתמיכה...

לזכות לקבל את ביה"ס "תל־חי" לרשת "ציש"א". אנו, מורי בית־הספר "תל־חי" היינו שואבים עידוד מהחוזרים הפדגוגיים של ציש"א. בבתי־הספר שלנו היו מורים משני הזרמים: האחד, הזרם האידישאי, אשר שאף להכנס למרכז "ציש"א" השני דגל בשיטה הדואליסטית, שהיתה קיימת כל השנים בבי"ס זה. שלש הכיתות הראשונות בלימודים התנהלו אך ורק ביידיש. כיתה ד' היתה כיתת מעבר: כמה מקצועות כמו גיאוגרפיה והיסטוריה עברו לעברית, שעורי טבע וחשבון התנהלו ביידיש. בכיתות האחרונות למדו עברית ויידיש כשפת לימודים שניה. התוצאה: בוגרי ביה"ס שלטו בשתי השפות. המאַחד את המורים משני הזרמים היה החינוך לערכים הציונים־סוציאליסטיים. חינוך לציונות היה נטע זר ב"ציש"א".

בשעת הדיון הסוער בשאלת הכניסה ל"ציש"א" התבטא אחד המורים — קנאי לשיטה הדואליסטית ומתנגד חריף לבתי־הספר האנטי־ציוניים, שרק על גופו תקום האינטגרציה ל"ציש"א". הישיבה נגמרה ברוח טובה מתוך הסכם, שבית־הספר יקיים קשרים ידידותיים עם "ציש"א".

מענינת עובדה נוספת: לאחר הדברים הנ"ל יצא ברל לוקר לארה"ב ואח"כ לארץ־ישראל. כעבור שנה הוא חזר לפולין ובא לביקור לפינסק, שהיתה אהובה עליו. בישיבה הוא סיפר על משבר היידיש בארה"ב, על ה"פאָרווערטס", המאַבד מדי שנה בשנה קוראים. הוא גם סיפר עד כמה חשובה העברית בארץ, שהיא מלכדת את עולי כל התפוצות (בינינו היו גם חברים אשר האמינו שיש לטפח את היידיש גם בארץ. הח. מ. קיבל ממנו מחמאה על עמדתו התקיפה).

גם הסופר שלום אַש, אשר ביקר אז בפינסק, לפי הזמנת צ"צ אמר לח. מ., שהיה היו"ר של הכינוס הזה, שברל לוקר סיפר לו על המאבק שלנו והוא גם הצטרף למרכז החדש של בתי הספר "שול־קולט", שאליו הצטרפו כל בתי־הספר של תנועת העבודה הציונית.

י. ברזילי

נספח 10

המשפט של 7 מרוצחי היהודים בפינסק

בעבודתנו "השואה והמרי" שנתפרסמה בספר "פינסק", כרך ב', עמודים 323—388 (ותרגומה ביידיש בידי לייב מור־גנטוי, שם, עמודים 389—450) — פירטנו בפרק ט' את "השמדת יהודי פינסק לפי תעודות האויב" (עמ' 350—353).

חלק ניכר מהחומר בפרק זה שאבנו מהדין וחשבון הסופי של התובע ד"ר ארצט, מהלשכה המרכזית לחקר פשעי הנאצים בלודוויגסבורג, אשר הוכן לקראת משפטם של פושעי המל־חמה שהיו מעורבים ברצח יהודי פינסק.

באותו פרק הבאנו רשימה של 36 נאצים המעורבים ברצח, אך בפני בית־הדין לפשעים חמורים בפרנקפורט הועמדו למש־פט רק 7 מהם.

הכנת המשפט נמשכה 10 שנים תמימות, משנת 1961 עד 1971.

נתמלאו 67 תיקים עבי־כרס של חומר מרשיע, שנאסף מתוך עדויותיהם של כ־200 עדים — מארצות הברית, ברית המועצות, קנדה, פולין, ישראל וארצות אחרות.

בישראל נמסרו העדויות במארס 1962 בפני נשיא בית המשפט המחוזי בתל־אביב ד"ר נתן בן־זכאי, על ידי: מניה שנברג, אריה דולינקו, גולדה גלצקי וחיה שרמן. באותו חודש מסר עדותו אברהם פרצ'יק בבית משפט השלום בחיפה. באפריל 1962 נמסרו עדויות במטה הארצי של המשטרה בתל־אביב.

בשנת 1964 נסעו מישראל למסור עדותם בבית־הדין של בראונשווייג בגרמניה המערבית העדים האלה: אריה דולינקו, מניה שנברג, תמר קוברינצ'וק, חיה שרמן ואברהם פרצ'יק.

שופט־חוקר מבית המשפט בפרנקפורט נסע במיוחד לברית המועצות לשם גביית עדויות למשפט זה.

המשפט נמשך 14 חודשים — מנובמבר 1971 עד 6 בפבר־רואר 1973.

ה־7 שהועמדו לדין היו:

אלפרד עבנער — בן 59 (גיל הנאשמים הרשום כאן, הוא גילם בעת סיום המשפט). מתגורר בשטוטגרט. מקצועו — סוכן מכירות.

שימש בתפקיד סגן קומיסר המחוז (געביטס־קאָמיסאר) בפינסק מספטמבר 1941 ועד לחיסולו הסופי של הגטו בדצמבר 1942.

לפי העדויות, כפי שפורסמו בעבודתנו כרך ב', היה עבנער הקומיסר בפועל ועל מעלליו נמסרו שם פרטים רבים.

הוא הוצג בבית המשפט כנאשם הראשי, אשר תכנן והוציא לפועל את השמדת יהודי פינסק וכי ירה במו־ידיו ביהודים רבים.

סניגורו טען בהתחלת המשפט, כי הוא חולה במידה כזו, שאין הוא יכול לעמוד בפני בית־הדין והציג אישור רפואי להוכחת דבריו.

בגזר הדין קבע בית המשפט, כי עבנער "התחזה כמטומטם ולכן עוכבו בינתיים ההליכים המשפטיים נגדו. הפסיכיאטר שבדק אותו קבע, שהסטטוס המדומה עלול להפסק בכל עת".

יצוין כאן כי עבנער נהנה מהחופש במשך כל ימי החקירה והמשפט, תמורת ערבות של 200,000 מרק.

גם יתר הנאשמים היו משוחררים תמורת ערבות של 10,000 עד 25,000 מרק.

אדולף פעטש — בן 68, מתגורר בבודסהיים, במדינת הסן. בעל מלאכה. נמנה עם שירותי הבטחון הנאציים (ס.ד.).

הוא סירב לדבר בבית־המשפט והתביעה נאלצה להביא נגדו את עדות עצמו בחקירה המוקדמת, בה הודה כי יחד עם אחרים רצח 7,000 יהודים, ילדים, נשים וגברים, כל אחד לחוד, בירִיית כדור בראשיהם. "הממונה עלי הוא שכפה עלי לירות — טען — אכן, היו לי ספקות משום מה יורים בבני־אדם חפים מפשע, אולם אמרתי בלבי כי חייבים למלא את פקודת הפיהרר, כי אנו נבחרנו להרוג את היהודים, ועלינו לבצע זאת. לא חשבתי מה היה אירע לי, אילו הייתי מסרב לירות". כמו כן הוא נאשם, כי ליד הבורות סייע לרצח עוד 12,700 יהודים.

בגזר־הדין נאמר, כי "בית־המשפט שקל מאסר עולם לנאשם זה", אך הוא נידון ל־15 שנות מאסר בלבד.

פעטש לא ירצה את עונשו בבית הסוהר וזאת "מטעמי בריאות".

5 הנאשמים האחרים המפורטים להלן מילאו, עד להתחלת החקירה נגדם ב־1961, תפקידים של קציני משטרה גבוהים: 3 מהם בפרנקפורט, 1 בהמבורג ו־1 בדיסלדורף.

היינריך גרוס, מפרנקפורט — היה מפקד כיתה בפלוגה 3 של גדוד 306, חטיבת המשטרה 15. הוא ירה במו ידיו באשה יהודיה. נידון ל־4 שנות מאסר.

היינריך פלאנטיוס — בן 58, מפרנקפורט. היה שליש במפקדת גדוד 306.

על סיוע לרצח 16,200 יהודים בפינסק באוקטובר ונובמבר 1942, נידון ל־4 שנות מאסר.

רודולף אקרט, מהמבורג — סייע לרצח 18,200 יהודים. נידון ל־3½ שנות מאסר.

היינץ דיטר טלץ, מדיסלדורף — כקצין בגדוד 306 סייע לרצח 8,000 יהודים. נידון ל־3 שנות מאסר.

יוהן קור — בן 57, מפרנקפורט. היה מפקד פלוגה 3, בגדוד 306.

על סיוע לרצח 16,200 יהודים בפינסק ועל שירה במו ידיו ב־6 יהודים, נידון ל־2½ שנות מאסר.

על כל הנאשמים נאסר לשרת במשרה ציבורית לתקופה של 5 שנים.

עורכי הדין אשר הגנו על הנאשמים, הביאו כנסיבה מקילה את הנימוק הידוע, שהם רק מילאו פקודות, "בעוד שהגנרלים שנתנו את הפקודות מתהלכים היום חפשי בגרמניה ונהנים מקצבות ממשלתיות שמנות". לשולחינו — אמרו הסניגורים — שבר המשטר הנאצי האכזרי את חוט השדרה.

חבר המושבעים דחה את ההנחה של הסניגוריה, כי הנאשמים היו, כביכול, בסכנת חיים, אילו סירבו למלא את הפקודות.

"שגיאת הנאשמים היתה — קובע גזר־הדין — ההנחה שלהם, כי חובה עליהם למלא את הפקודות. המעשים שהם עשו היו במידה כה רבה בניגוד לכל חוק ומשפט, שאפילו איש בעל שכל מוגבל כנאשם אדולף פעטש, יכול היה להבין זאת. סיועם לרצח אכזרי של ילדים, נשים וגברים הוא שותפות בפשע".

בית־המשפט מבסס את ההקלה בעונש של הנאשמים בנימוק, שלכולם "היתה דעה מוטעית בעניין מילוי הפקודות, והם מילאו אותן תוך התנגדות מסוימת — מי פחות ומי יותר".

כמו־כן נלקח בחשבון על־ידי בית־המשפט סבלם של הנאשמים ב־10 השנים מאז נתפסו, כאשר הם הושעו מעבודתם ותפקידיהם.

כל עיתוני המדינה בגרמניה המערבית התעלמו לחלוטין מהמשפט הזה, שהיה אחד המשפטים הגדולים נגד פושעי מלחמה נאציים שנערכו אי־פעם בפרנקפורט.

יוצא מן הכלל היה "פרנקפורטר אַלגעמיינע צייטונג" שפרסם סיקורים מפורטים על מהלך המשפט ועל פסק־הדין.

רשימתנו זו מתבססת על 42 קטעים מצולמים מהסיקורים בעיתון זה ועל כמה כתבות וידיעות שהתפרסמו בשעתו בעיתונות בישראל על המשפט.

נחום בונה

נספח 11

Franz J. Beranek

Das Pinsker Jiddisch

und seine Stellung im gesamtjiddischen Sprachraum

חוקר שפת יידיש פראנץ בראנק פרסם בברלין בשנת 1958 את הספר הנ"ל, המכיל תיאור בלשני מפורט ומדוקדק של מערכת ההגאים של היידיש הפינסקאית תוך השוואת הגאים אלה וצירופיהם להגאים בדיאלקטים אחרים של היידיש ובשפות אחרות, הקשורות באוצר המלים של היידיש, כגון: עברית, גרמנית, שפות סלאביות ועוד. המבנה החיבורי והסמנטי של היידיש הפינסקאית אינו נידון בספר, כפי שהמחבר עצמו מעיד: "מטרת העבודה הזאת היא אך ורק להציג דיאלקט צפון־יידיש מסוים, על־פי יחסי ההגאים שבו". מטרה מצומצמת זו הושגה באופן ממצה.

בין שתי מלחמות העולם היו קיימות בפינסק תנועות נוער "השומר הלאומי" ו"השומר הצעיר", אשר חינכו את חבריהם לציונות ולחלוציות.

תקומתן ופעילותן של תנועות אלה בקרב הנוער בימים ההם תוארו על-ידי חברי התנועות בספר פינסק, כרך ב׳ עמודים:

148—157 191—200.

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק 1506–1941

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק איז אויסגעפאָרשט און באַשריבן אין די צוויי טיילן פון דעם פאָרליגנדיקן היסטאָרישן באַנד אין העברעיש. אין ערשטן טייל פון דעם באַנד איז געגעבן אַן אַ ל ג ע מ י י נ ע שילדערונג און אָפּשאַצונג פון די יסודות און פון דעם פאַרלויף פון דער געשיכטע פון די יידן אין פינסק אין יידיש, אונטער דעם נאָמען: "דער וועג פון אַ קהילה". דאָ גיבן מיר אין יידיש די געשיכטע — פאַרקירצט — אָפּהיטנדיק די גרונדשטיינער פון איר היסטאָרישן וועג. דעם חורבן פון די יידן אין פינסק דורך די נאַצישע מערדערס און דעם קאַמף פון פינסקער יידן קעגן זיי גיבן מיר — צום טייל פאַרקירצט — אין פאָרליגנדיקן באַנד אין ענגליש. בשלמות איז דער קאַפּיטל איבערגעגעבן אין העברעיש און יידיש אין 2־טן באַנד פון ספר "פינסק".

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק

1880—1506

פון

מרדכי נדב

הקדמה

די דאָזיקע מאָנאָגראַפיע האָט די כוונה צו פאָרשן די היסטאָרישע אַנטוויקלונג פון דער פינסקער קהילה, זינט די טעג פון איר אויפקום פון דעם יאָר 1506; זי איז אַ פרווו אויסצופאָרשן די געשעענישן, וואָס האָבן זי פאַרוואַנדלט אינם פאַרלויף פון 50 יאָר, אין איינע פון די וויכטיקסטע און אָנפירנדיקע קהילות אין ליטע, און צום סוף זי דערהויבן צו דער מדרגה פון איינע פון די הויפט קהילות ("קהילה ראשית") אונטער דער אויפזיכט פון "ליטווישן ועד" (ראַט). די מאָנאָגראַפיע פרובירט אָנצווייזן דעם היסטאָרישן פראָצעס פון דער שטאָט פינסק ביז זי האָט באַקומען דעם כאַראַקטער פון אַ יידישער שטאָט.

די באַנוצטע דאָקומענטן האָבן דיקטירט דעם מעטאָד צו שילדערן די געשיכטע פון דער פינסקער קהילה. דער נישט העברעישער מאַטעריאַל וואָס האָט אונדז געדינט אַלס יסוד, איז דערשינען אין פאַרשיידענע זאַמלונגען: דער "רוסקאָ־יעווריעיסקי אַרכיוו", "רעגעסטי אי נאַדפיסי" און "אַקטי", און בפרט דאָס וואָס איז באַנוצט געוואָרן דורך דעם "ווילנער אַרכיוו". עס איז געוואָרן נויטיק באַנוצן די אַלגעמיינע זאַמלונגען פון דאָקומענטן מיט מער שטרענגקייט, אויסצופאָרשן די ספעציעלע פראָבלעמען וועלכע האָבן אַ שייכות מיט דער שטאָט פינסק און מיטן גאַנצן געביט. די העברעישע מקורות ביז צו דער תקופה פון די כמעלניצקי־הריגות (1648—1649) זענען פיל אָרעמער: איין דאָקומענט מיט דער דאַטע פון די זעכציקער יאָרן פון 16־טן י״ה און אַנדערע זעלטענע ידיעות געפינען זיך בלויז אין די פראָטאָקאָלן פונעם "ליטווישן ועד" פון אָנהייב 1623. דאָס איז אַ ספעציפישער דאָקומענטאַר־מאַטעריאַל וואָס איז דירעקט פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון דער פינסקער קהילה, און אַנטהאַלט אַ סך ידיעות וועגן דער אַלגעמיינער געשיכטע פון די יידן אין ליטע, וואָס איז זייער אָפט וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון די פינסקער יידן.

פאַר דער תקופה פון נאָך 1648 ווערן באַנוצט די העברעישע כראָניקעס וואָס געהערן צו די כמעלניצקי־שחיטות, הסכמות צו ספרים, און אויך געוויסע ליטעראַרישע מקורות, בפרט די שריפטן פון ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער און רבי נפתלי הירש, דער זון פון ר׳ יונתן סג״ל — ביידע פון פינסק.

די אַלע מקורות צוזאַמענגענומען גיבן אַ דאָקומענטאַרן יסוד נאָר צו געוויסע צייטן פון דער תקופה. צום ביישפיל, אין פאַרגלייך מיט דער צאָל און דער פילזייטיקייט פונעם מאַטעריאַל וועגן די פופציקער יאָרן פון דעם 17־טן י״ה, איז כמעט נישטאָ קיין גילטיקע אינפאָרמאַציע וועגן די לעצטע צוויי יאָר־צענדליקער פון דעם 16־טן י״ה און די ערשטע צען יאָר פון דעם 17־טן י״ה. די פראַגמענטאַרישע נאַטור פון דער דאָקומענטאַציע, צווינגט צו באַנוצן זיך מיט אַ מעטאָד וואָס זאָל דערלויבן אַרויסצובאַקומען וואָס מער ידיעות פונעם דאָזיקן מאַטעריאַל. אַ צווייטע פאָרשונג פון די דאָקומענטן, דורכגעפירט פון אַן אַנדערן שטאַנדפונקט, און דער פאַרגלייך צווישן דאָקומענטן דערמעגלעכט אָנצונעמען אַ קריטישן צוגאַנג צו זייער אינהאַלט. אַ רשימה פון נעמען מיט ידיעות וועגן אַלע פינסקער יידן אין די דאָקומענטן, דערלויבט צו באַקומען נישט נאָר אַ פולע אינפאָרמאַציע וועגן געוויסע פערזענלעכקייטן, נאָר פאַרלייכטערט אויך דאָס פאָרשן די געשיכטע פון די משפחות, און איז ראוי צו באַנוצט ווערן אַלס אַ דאָקומענטאַרע עדות. אין דער אמת, זעט אויס אַז די פעסטשטעלונג פון דער שייכות צווישן די דאָקומענטן, איז טיילמאָל נישט ווייניקער וויכטיק ווי די עדות וואָס דער דאָקומענט גופא שטעלט מיט זיך פאָר. דורך דעם וועג קען געשאַפן ווערן פאַרבינדונג צווישן די פאַרשיידענע תקופות וועמענס אָרעמע אינפאָרמאַציע אַנטהאַלט נישט דעם נויטיקן מאַטעריאַל צו געבן דעם געהעריקן ענטפער אויף געוויסע פראַגעס.

פונדעסטוועגן איז נישט שטענדיק מעגלעך צו באַלייכטן אַלע אַספעקטן פונעם לעבן פון דער קהילה. מיר ווייסן כמעט גאָרנישט, צום ביישפיל וועגן דעם אינערלעכן קהילה־לעבן פון די פינסקער יידן אין דער תקופה פון פאַר און נאָך 1569. אונדזער גאַנצע אינפאָרמאַציע וועגן דעם געבוי פון דער קהילה איז גענומען פון די פראָטאָקאָלן פונעם "ליטווישן ועד" און איבערהויפט פון די נאָרמאַטיווע פאַראָרדענונגען און תקנות; דאָס איז דער איינציקער גילטיקער דאָקומענטאַלער מאַטעריאַל. טיילמאָל איז נויטיק געווען צו פאָרשן פראָבלעמען פונעם שטאַנדפונקט פון זייער שייכות צו ליטע בכלל, איידער עס איז מעגלעך געווען אָנצווענדן די מסקנות צו דער געשיכטע פון פינסק. די ענינים זענען נישט אינגאַנצן אויסגעשעפט געוואָרן און געוויסע אַספעקטן וואַרטן נאָך אויף אַן אויפקלערונג.

די פרקים פון אונדזער פאָרשונגס־תקופות זיינען באַשטימט אין מיטשטימונג מיט די וויכטיקע דאַטעס אין דער געשיכטע פון פוילן־ליטע־רוסלאַנד: 1569 — דאָס יאָר פון דער פאַראייניקונג פון ליטע און פוילן, אַ געשעעניש וואָס האָט געענדערט דעם פאָליטישן סטאַטוס פון ליטע און זי אַריינגעוואָרפן

אין אַ נייעם שטראָם פון סאָציאַלער און עקאָנאָמישער אַנט־וויקלונג; 1648 — די דאַטע פון אויסברוך פונעם קאָזאַקן־אויפשטאַנד, וואָס האָט צעטרייסלט די יסודות פון דער פּוילישער מדינה און האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן ערנסטן איבערברוך פאַר די יידן פון אוקראַינע, פּוילן, ליטע; 1667 — דאָס יאָר ווען עס איז אונטערגעשריבן געוואָרן דער שלום אָפּ־מאַך פון אַנדרושאָוו, וואָס באַדייט דעם סוף פון דער מלחמה־תקופה פון די קאָזאַקן פון איין זייט, און דעם אָנהויב פון שלום־פּעריאָד פון דער צווייטער זייט (אפילו ווען פאַר די פּינסקער יידן איז דער אונטערשייד צווישן די יאָרן 1665—1670 געווען אַ נישטיקער); דער פּראָצעס פון היסטאָרישער אַנט־וויקלונג וואָס האָט פאַרוואַנדלט פּינסק אין אַ יידישע שטאָט האָט זיך פּאַקטיש פאַרפולקאָמט צום סוף פון 17־טן י״ה. און צוליב דעם דאַרף די דאַטע 1706 — דאָס יאָר פון דער שוועדישער אינוואַזיע — באַטראַכט ווערן אַלס אַ צענטראַלע דאַטע אין דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דער שטאָט.

דאָס יאָר 1793 איז אַ וויכטיקע דאַטע אין דער געשיכטע פון פּינסק, ווען מיט דער צווייטער צעטיילונג פון פּוילן גייט זי איבער אין רשות פון רוסלאַנד. אונדזער אַרבעט שליסט זיך מיט דעם יאָר 1880, בשעת עס הייבט זיך אָן די ״נייע געשיכטע״ פון די יידן אין פּינסק מיט דעם אויפקום פון די פּאָליטישע באַוועגונגען אין זייער לעבן.

די געשיכטע פון פּינסקער יידנטום איז אַ טייל פון דער געשיכטע פון די ליטווישע יידן, אין אַ תקופה ווען עס האָבן זיך אַנטדעקט אייגנשאַפטן און פאַרבאָרגענע כוחות. די כוחות וואָס האָבן אָנגעפירט און באַאיינפלוסט די געשיכטע פון די פּינסקער יידן, האָבן גלייכצייטיק אָנגעפירט מיט דער אַנט־וויקלונג פונעם ליטווישן יידנטום בכלל.

ערשטער קאַפּיטל

די שאַפונג פון דער קהילה, איר געזעצלעכער סטאַטוס און דאָסווירטשאַפטלעכע לעבן

די יידישע קהילה אין פּינסק איז געשאַפן געוואָרן דורך אַ גרופּע יידן, מעגלעך פון בריסק (ברעסט־ליטאָווסק), וואָס איז צוריקגעקומען פון דעם גירוש נאָך דעם ווי דער קעניג אַלעקסאַנדער האָט דערלויבט אין יאָר 1503 דעם צוריקקער פון די יידן, וועלכע זיינען פאַרשיקט געוואָרן פון ליטע אין 1495. די ערשטע קאָלאָניסטן זיינען אָנגעקומען קיין פּינסק אַלס אַן אָרגאַניזירטע גרופּע. זיי האָבן פאַרמאָגט פינאַנציעלע מיטלען, און זיך באַמיט אויפצושטעלן אַן אָרגאַניזירטע קהילה. זיי האָבן אָנגענומען שריט זיך צו פאַרזיכערן אַז אַ קורצע צייט נאָכן באַזעצן זיך אין פּינסק וועלן זייערע רעכט קלאָר דעפינירט ווערן דורך אַ ״טשאַרטער״ (אַ לעגאַלער אָנערקע־נונגס־דאָקומענט), און אַזאַ לעגאַלער דאָקומענט איז זיי גאַראַנטירט געוואָרן דורך פּרינץ פעאָדאָר אין 1506 (דער הערשער איבער דעם האַלב־זעלבסטשטענדיקן פּינסקער פּרינ־צטום). עס זיינען פאַרזיכערט געוואָרן די יידן פון פּינסק די זעלבע רעכט וואָס קעניג אַלעקסאַנדער האָט געגעבן די בריסקער יידן ווען זיי זיינען צוריקגעקומען פון זייער פאַר־שיקונג. אַזוי־אַרום האָבן זיי געניאָסן פון דער פרייהייט פון דעם יסודותדיקן דאָקומענט וואָס די ליטווישע יידן האָבן באַקומען פון וויטאָלד אין יאָר 1388. עס זיינען פּראָקלאַמירט געוואָרן פאַר יידן די רעכט פון פרייע־בירגער (גלייך מיט דעם נידעריקן אַדל), עס איז זיי צוגעזאָגט געוואָרן פולע שוץ פון מענטש און זיין אייגנטום, די פרייהייט זיך אָפּצוגעבן מיט הלוואות, מיט האַנדל און מיט מלאכה, און דאָס רעכט צו אָרגאַניזירן זייער אינערלעכן לעבן לויט זייערע רעליגיעזע מנהגים. די לעגאַלע ענינים אין וועלכע סיי יידן און סיי קריסטן האָבן געהאַט אַן אַנטייל, זיינען געווען אונטער דער יוריסדיקציע פון דעם פּינסקער פּרינץ. נאָך דעם ווי דער פּינסקער פירשטנטום איז איינגענומען געוואָרן דורך דעם קעניג זיגמונד דעם ערשטן, וואָס האָט איבערגעגעבן די פולמאַכט פון דעם פירשטנטום זיין ווייב באָנאַ, זיינען די יידישע לעגאַלע ענינים פּאַקטיש אַריבער אונטער דער אויפ־זיכט פון דעם סטאַראָסטע פון פּינסק, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן דורך דער קעניגין. בלויז אין די פאַלן ווען יידן זיינען געווען אַרענדאַרן און פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אויפמאָנען שטייערן, פלעגן די ענינים דירעקט געבראַכט ווערן צום קעניג; די סכסוכים צווישן יידן און אָפּהענגיקע קריסטן פון בישאָף, פלעגן געבראַכט ווערן פאַר אַ געריכט בראש פון בישאָף. די פּינסקער יידן האָבן געניאָסן פון די רעכט און פרייהייטן וואָס עס האָט אַנטהאַלטן סיי זייער לעגאַלער טשאַרטער און סיי דער טשאַרטער פון די יידן פון ליטע, נישט נאָר טעאָרע־טיש נאָר אויך פּראַקטיש. זיי האָבן פאַרמאָגט ערד און זי באַאַרבעט, זיי האָבן זיך באַשעפטיקט מיט מסחר, און געליען געלט אויף פּראָצענט אַן שטערונגען. אייניקע בכבודיקע און פאַרמעגלעכע מיטגלידער פון דער קהילה האָבן באַקומען אַ ספּעציעלן שוץ מצד דעם פּרינץ; זיי האָבן געהאַט גיטער און האָבן געניאָסן פון די זעלבע רעכט וואָס די אַדל־לייט, אַריינגענומען דאָס רעכט צו האָבן באַדינער און צו באַנוצן זיך מיט זייער אַרבעט.

***

קיין שום געזעץ פון פּרינץ פעאָדאָר אָדער פון זיינע יורשים האָט נישט באַגרענעצט די יידישע קאָלאָניזאַציע אין פּינסק צו אַ געוויסער גאַס אָדער געגנט; פונדעסטוועגן האָט זיך די קהילה פון אָנהויב אָן קאָנצענטרירט אין איין איינציקער

גאַס, די יידישע גאַס, וואָס איז געווען זייער נאָענט צום שלאָס פון פרינץ און צום מאַרק. דאָס האָט דערמעגלעכט בעסערע באַדינגונגען סיי פאַרן געזונט־צושטאַנד סיי פאַר קאָמערציעלע טעטיקייטן. אין 1514, אַכט יאָר נאָך איר אויפקום, האָט די קהילה דערגרייכט אַ געוויסע פּאָזיציע צווישן די וויכטיקסטע קהילות פון ליטע. איר וווּקס האָט כסדר אָנגעהאַלטן און זי האָט זיך צעשפּרייט פון דער יידישער גאַס צו די אַרומיקע גאַסן. די טענדענץ זיך צו קאָנצענטרירן אין אַ באַגרענעצטער געגנט האָט אָבער אָנגעהאַלטן, און דעריבער האָבן די פּינסקער יידן ווייטער געוווינט אין אַ פאַרשלאָסענער אינטעגרירטער גרופּע.

די ציילונגען וועלכע זענען דורכגעפירט געוואָרן אין די יאָרן 1552—1555, און 1561—1566, האָבן געגעבן די מעגלעכקייט אָפּצושאַצן די יידישע באַפעלקערונג אין פּינסק אין די פופציקער און זעכציקער יאָרן. זיי האָבן אויך דערמעגלעכט קלאָר צו מאַכן די אַנטוויקלונג און דעם וווּקס פון דער קהילה פון אָנהויב אָן, אין דעם ערשטן יאָרצענדליק פון איר עקזיסטענץ, דורך דער אָנווענדונג פון אַ רעטראָספּעקטיווער אָפּשאַצונג. עס ווייזט אויס אַז די גרינדער־גרופּע איז באַשטאַנען פון 15 משפחות (אַרום 75 נפשות). אין מיטן פון די פופציקער יאָרן האָט די קהילה זיך מער ווי פאַרטאָפּלט און איז באַשטאַנען פון אַ 35 משפחות (175 נפשות). ביסלעכווייז האָט די קהילה באַקומען אַ בכבודיקע פּאָזיציע צווישן די וויכטיקסטע יידישע קהילות פון ליטע, און האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער לייזונג פון געמיינזאַמע פּראָבלעמען פון דעם ליטווישן יידנטום. איר כוח האָט זיך פאַרפעסטיקט צום סוף פון די פערציקער יאָרן, דורך איר פאַרגרעסערונג אין צאָל און דורך אַן אָנגעזעענער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג. די געמיינזאַמע אָרגאַניזאַציע פון דער יידישער קהילה פון ליטע ווערט באַשריבן פון די ערשטע צייטן אָן אין באַריכטן פון די זעכציקער יאָרן, און מען זעט קלאָר אַז די פּינסקער קהילה האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע, אין דער צייט ווען זי איז געשטאַנען בראש. מען זעט אַז די מערהייט פון מיטגלידער פון דער קהילה האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אָנפירונג פון אָרגאַניזאַציאָנעלע ענינים פון אַלע קהילות פון ליטע. אין די זעכציקער יאָרן, ווען עס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די יידן פון ליטע אַ גלאָבאַלער קאָפּ־שטייער וועלכער האָט געדאַרפט צעטיילט ווערן צווישן די קהילות, האָט זיך פּינסק אויסגעצייכנט מיט די הויכע סומעס וועלכע זי האָט געדאַרפט צאָלן; דער פאַקט זאָגט עדות וועגן איר וווילשטאַנד און וועגן דער גרויס פון איר באַפעלקערונג. דער באַשלוס צו צעטיילן דעם שטייער האָט געקרעפטיקט די אָרגאַניזאַציע פון די ליטווישע קהילות און פאַרשטאַרקט אירע אינסטיטוציעס. גלייכצייטיק איז אויך פאַרגרעסערט געוואָרן דער לימוד פון תורה, עס איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די אויטאָריטעט פון דין־תורה און עס האָט זיך קאָנסאָלידירט די מאַכט פון אַן אומאָפּהענגיקן בית־דין.

די הויפּט אַנטוויקלונגס־ליניעס פון דער עקאָנאָמישער אַקטיוויטעט פון די פּינסקער יידן זענען אָנגעצייכנט געוואָרן אין דעם ערשטן דור פון דער עקזיסטענץ פון דער קהילה. זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף דריי געביטן: ערד אַרבעט (אויף די זעלבע באַדינגונגען ווי די אַדל־לייט), געלט־אַנטלייונג און מסחר. די פאַרמעגלעכע יידן האָבן אינוועסטירט זייער געלט אין גיטער און אין געלט־אַנטלייונג, און שפּעטער אָדער גלייכצייטיק זיך פאַרנומען מיט מסחר. אין דער דאָזיקער תקופה זענען די יידן פון פּינסק נאָך נישט פאַררעכנט געוואָרן אַלס וויכטיקע שטייער־צאָלערס פון אַרענדע אין ליטע, און בכלל זענען זייערע האַנדלס אָפּעראַציעס געווען אין אָנהויב באַשיידענע. אין פאַרלויף פון איין דור האָבן זיי באַוויזן אויפצולעבן די פּינסקער עקאָנאָמישע אַקטיוויטעט און אָנגעזאַמלט אַ קאַפּיטאַל וואָס האָט זיי דערמעגלעכט זיך אָפּצוגעבן מיט נייע מקורות פון פאַרדינסטן. פונדעסטוועגן איז זייער ווירטשאַפטלעכער וווּקס און אינטעגראַציע געבליבן גאַנץ הינטערשטעליק; זיי זענען דערגאַנגען צו אַ מדרגה פון רעלאַטיוון וווילשטאַנד אָבער נישט צו גרויסן רייכטום. אין דער תקופה פון די דרייסיקער ביז צו די זעכציקער יאָרן האָט אַ געוויסע צאָל פון די פאַרמעגלעכסטע און וויכטיקסטע איינוווינער זיך אָפּגעגעבן מיט געלט־אַנטלייונג. געוויסע הלוואות זענען געווען פון גאָר גרויסע סומעס און זענען געגעבן געוואָרן אויפן סמך פון גוטע גאַראַנטיעס, צום ביישפּיל אומבאַוועגלעכער פאַרמעגן, היפּאָטעקן אויף ערד און צירונג. אין ספּעציעלע פאַלן זענען די פּראָצענטער געצאָלט געוואָרן מיט אַרבעט פון באַדינער. די געלט אַנטלייער האָבן זיך אָפּגעגעבן אויך מיט אַנדערע באַשעפטיקונגען — לויט ווי עס ווערט באַוויזן אין די עדות־דאָקומענטן. צום ביישפּיל — האַנדל, אַרענדע און אַדמיניסטראַציע פון אייגנטימער. דאָס הייסט אַז זיי האָבן געהאַט אַסך מאַטעריעלע מעגלעכקייטן. אין מיטן פון 16־טן י״ה איז אַ טייל פונעם קאַפּיטאַל פון די פּינסקער יידן אָפּגעגעבן געוואָרן צו קויפן אַרענדע. אין יאָר 1550 האָט די קעניגין באָנאַ דערלויבט אַרענדע פון די דורכגאַנג און דורכפאָר־אָפּצאָלן איבער די וועגן און בריקן, בשותּפות מיט אַ געוויסע צאָל פּינסקער יידן, ווי אויך פון קרעטשמעס; ישראל און נחום פּסחאָוויטש זענען געשטאַנען בראש פון דער דאָזיקער גרופּע יידן, וועלכע האָט געהאַט אַן אַרענדע דערלויבעניש אויף 8 יאָר אָדער מער. נאָכדעם איז די דאָזיקע פונקציע אַריבער צו נישט יידן פון דער שטאָט און נאָך שפּעטער האָבן עס צוריק באַקומען אַנדערע יידישע אַרענדאַרן. יידישע אַרענדאַרן פון קאָברין און פון בריסק זענען אויך געווען טעטיק אין דעם פּינסקער געביט.

אין פאַרגלייך מיט די דאָזיקע יידן פון בריסק, זענען די פּינסקער יידישע אַרענדאַרן געווען זייער באַשיידן. זיי האָבן זיך אַריינגעטאָן אין דער טעטיקייט אין אַ תקופה ווען איר וויכטיקייט איז, אין אַלגעמיין, שוואַכער געוואָרן, נאָר צו דער זעלבער צייט איז די ביר־ברויעריי און דער פאַרקויף פון שאַרפע געטראַנקען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט־מאָנאָפּאָל, וואָס האָט זיך פאַקטיש געפונען אין דער אמתן אין די הענט פון די גרויסע ביר־פאַבריקאַנטן. די פּינסקער יידן האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט.

***

די יידן פון דער פּינסקער קהילה האָבן געהאַט גערטנער לעבן זייערע הייזער, נאָך פון דעם אָנהויב פון זייער באַזעצן זיך אין דער שטאָט. עטלעכע אָנפירנדיקע און רייכע משפחות האָבן געהאַט גיטער אויף די זעלבע באַדינגונגען וואָס די אדל־לייט, מיט פּויערים וואָס זענען געווען זייערע קנעכט. די ציילונג פון 1561—1566 דערמאָנט נישט געגוג דאָס יידישע אייגנטום, אָבער די רייכע אָדער גוט־איינגעאָרדנטע יידן האָבן באַקומען געאַקערטע שטחים געמאָסטן דורך דער וואָלוקע (200 דונאַם), און ערד פאַר גרינס־גערטנער גע־מאָסטן דורך דעם מאָרג (6,659 דונאַם). זיי האָבן נישט באַ־אַרבעט די ערד מיט זייערע אייגענע הענט, נאָר אָנגעפירט מיט איר עקספּלאָאַטאַציע. דעריבער, אפילו ווען די פּינסקער יידן זענען נישט געווען אין גאַנצן דערוויייטערט פון דער אַגריקולטור, קען מען אָבער נישט זאָגן אַז זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט איר. זיי האָבן געליטן אין אַ געוויסער מאָס פון דער אַגראַר־רעפאָרם וואָס די קעניגין באָנאַ און דער קעניג זיגמונד־אַוגוסט האָבן איינגעפירט, אָבער אין אמתן איז זיי נישט דערלויבט געוואָרן קיין ערד אייגנטום און מען האָט זיי נאָר דערלויבט צו אַרענדירן ערד. דאָס איז געווען איינער פון די סימנים אַז די יידן האָבן פאַרלוירן זייער לעגאַלן סטאַטוס וואָס איז געווען גלייך מיט דעם פון די אַדל־לייט; דער פאַקטאָר האָט פאַרשאַרפט זייער סאָציאַלע אָפּגעזונדערטקייט און דערפירט צו דער שאַפונג פון אַן אָפּ־געשלאָסענער קהילה נאָך דער לובלינער אוניע.

פּינסק איז געווען פון שטענדיק אָן אַ קאָמערציעלע שטאָט צוליב איר לאַגע אַלס דורכגאַנס־פּונקט סיי פאַר יבשה ווי פאַר ים־רייזעס, און דאָס האָט געהאָלפן צו דער פאַרשפּריי־טונג פון דעם יידישן מסחר. אין דעם 16־טן י״ה איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמערציעלע פאַרבינדונג מיט קיעוו אין דרום און מיט לובלין און פּאָזנאַן אין פּוילן. אויף די פּוילישע יאַרידן פלעגן די פּינסקער סוחרים ברענגען די פּראָדוקטן פון די פּילצאַליקע וועלדער וואָס האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט. די יידישע הענדלער זענען דערגאַנגען צו אַ געוויסן וווילשטאַנד אַדאַנק דעם מסחר, אָבער די גרעסטע געשעפטן אין דער תקופה האָבן אָנגעפירט קריסטן.

עס איז נישטאָ קיין שום באַווייז פון קאָמערציעלער קאָנ־קורענץ צווישן יידישע און קריסטלעכע סוחרים. די ראָל וואָס עס האָט געשפּילט פּינסק אין דעם ליטווישן מסחר איז געווען זייער אַ באַשיידענע; דער האַנדל פון די בריסקער יידן, צום ביישפּיל, איז געווען אַסך גרעסער. פּינסק האָט זיך אָבער באַטייליקט אין דער בהדרגהדיקער פאַרשטאַרקונג פון דער ליטוויש־פּוילישער קאָמערציעלער אַקטיוויטעט אין דער דאָזיקער תקופה, און די ראָלע פון די יידן אין דעם שטאָט־מסחר איז שטאַרק געוואַקסן.

אין מיטן פון דעם 16־טן י״ה האָט זיך געביטן די וויר־שאַפטלעכע און סאָציאַלע סטרוקטור פון דער פּוילישער אַגרי־קולטור־פּראָדוקציע, אַלס אַ רעזולטאַט פון דעם וווּקס פון דער נאָכפראַגע אויף לאַנד־פּראָדוקטן, סיי אין דעם אינער־לעכן מאַרק און סיי אין די לענדער פון מערב און צפון אייראָפּע, וועלכע האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין קאָנסומענטן פון ווייץ און האָלץ. דער דאָזיקער בייט האָט געבראַכט צו דער פאַרשפּרייטונג און אינטענסיווער אַנטוויקלונג פון פאָרמעס (פאָלוואַרקי). אין פאָלעסיע זענען די דאָזיקע נייע באַדינ־גונגען קענטיק געוואָרן אין מיטן 16־טן י״ה צוליב דער קאָלאָניזאַציע און אַגריקולטור־פּאָליטיק פון דער קעניגין באָנאַ, וועמענס ציל איז געווען צו אַנטוויקלען די ווייץ און האָלץ־פּראָדוקציע.

די עקספּלאָאַטאַציע פון די וועלדער איז געווען אַ גאָר לוינבאַרע אונטערנעמונג און אין איר האָבן זיך באַטייליקט די פּינסקער יידן. עס זענען עקספּאָרטירט געוואָרן קלעצער, האַלב־אינדוסטריעלע פּראָדוקטן ווי סמאָלע און קוילן. דאָס האָלץ איז טראַנספּאָרטירט געוואָרן דורך דער יבשה ביזן טייך מוראַווועץ און פון דאָרט דורכן ים־וועג ביז דאַנציג. די עקס־פּלואַטאַציע פון די וועלדער און דער האַנדל מיט זייערע ביי־פּראָדוקטן האָט אָנגעהויבן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָל אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פון די פּינסקער יידן, און האָט ביי־געטראָגן צו דעם שנעלן וווּקס פון דער קהילה און איר עקאָנאָמישער אומאָפּהענגיקייט.

צווייטער קאַפּיטל

די אַנטוויקלונג פון דער קהילה

אין די פערציקער יאָרן פון דעם 17־טן י״ה איז די יידישע פּינסקער קהילה געווען עטלעכע מאָל גרעסער אין דער צאָל מענטשן, צאָל געביידעס און פאַרבויטן שטח ווי זי איז געווען אין די זעכציקער יאָרן פון דעם 16־טן י״ה. זי האָט שוין געהאַט בערך 200 משפחות, דאָס הייסט אַרום טויזנט נפשות, און מיט דעם איז די באַפעלקערונג געווען פיר מאָל גרעסער ווי אין 1566. אין דער דאָזיקער תקופה האָבן די יידן געלעבט איבערהויפּט אין די אויטאָנאָמע געגנטן פון דער שטאָט, וועלכע האָבן זיך געפונען אונטער דער יוריסדיקציע פון דער קירך און פון די אַדל־לייט. דער פאַרבאָט יידן זאָלן קויפן אָדער פאַרקויפן נייע הייזער וואָס איז איינגעפירט געוואָרן דורך די מאַגדעבורג־רעכט, וועלכע סטעפאַן באַטאָרי האָט געגעבן די פּינסקער בירגער אין 1581, איז באַשטעטיקט געוואָרן אין 1633, אָבער פאַקטיש איז ער אויסגעמיטן געוואָרן

און עס זיינען נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן זיינע בייזע כוונות.

די יידן האָבן געלעבט צוזאַמען מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און וואָס מער מען האָט זיך דערווייטערט פון דער יידישער גאַס, האָט מען געקענט געפינען מער קריסט־לעכע און ווינציקער יידישע איינוווינער. צום סוף פון דעם 16־טן י״ה און אין 17־טן האָט זיך דער יידישער ישוב צע־שפרייט אויך איבער די שטעטלעך און דערפער אַרום פינסק. מיר האָבן ידיעות אַז צום אָנהויב פון 17־טן י״ה זענען געווען יידישע ישובים וואָס האָבן געהערט צום פינסקער געביט אין די פאָלגנדע שטעטלעך: כאָמסק, יאַנאָוו, טוראָוו, וויסאָצק, דאָמבראָוויץ, קאָזאַנהאָראָדאָק, פּאָהאָסט, ליובעשאָוו־ליבשיי (זיי אַלע אין פינסקער געביט גופא) און אָלעווסק, אָווורוץ, באַ־ראַנטשע און איצ׳אָמירז אין צפון וואָלין. דער גרעסטער טייל פון די דאָזיקע ישובים זענען געשאַפן געוואָרן אויף פריוואַטע ערד און זענען אויפגעקומען אַדאַנק דעם וואָס די אָנגע־שטעלטע פון די אַרענדאַרן האָבן געדאַרפט וווינען אין ערטער נאָענט צו זייער אַרבעטס־פּלאַץ. דער פאַקט וואָס די דאָזיקע ישובים זענען געווען אָפּהענגיק פון דער פינסקער קהילה קען בלויז דערקלערט ווערן דורך דער עקאָנאָמישער און פינאַנציעלער אַקטיוויטעט פון די אַרענדאַרן און די פאַר־מעגלעכע יידן פון דער שטאָט.

***

די פאַרייניקונג פון פוילן און ליטע האָט נישט גורם געווען צו אַ פאָרמאַלער ענדערונג אין דעם לעגאַלן סטאַטוס פון די ליטווישע יידן. די פוילישע מלכים העברי דע וואַלאַ, סטעפאַן באַטאָרי, זיגמונד דער דריטער און וולאַדיסלאַוו דער פערטער האָבן אויסגעפילט די בקשות פון די „הויפּט קהילות“ („קהי־לות ראשיות“) פון ליטע, וואָס האָבן אַריינגערעכנט פינסק און גאַראַנטירט אַלע זייערע פריערדיקע רעכט און פריווי־לעגיעס. די טשאַרטערס פון די דאָזיקע מלכים האָבן קלאָר און דייטלעך פעסטגעשטעלט די יורידישע לאַגע פון די יידן. ספּעציעל איז אונטער׳געשטראָכן געוואָרן אַז זיי זענען אונטער־טעניק צו דעם „שלאָס־הויף“, דאָס הייסט — דער רעגירונג, בלויז אין פאַלן ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן סכסוכים צווישן יידן און קריסטן, און אַז זיי האָבן געהאַט אַ רעכט זיך צו באַטייליקן אין האַנדל און מלאכה און נישט געווען געצוווּנגען געהערן צו די גילדעס (צעכן). שפּעטערע טשאַר־טערס האָבן פּינקטלעכער דעפינירט די מעטאָדן צוצושטעלן בקשות אין קאָנקרעטע פאַלן און ענינים פון פּראַקטישער אַדמיניסטראַציע. די אַלגעמיינע טשאַרטערס, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן פאַר די יידן פון ליטע, האָבן געבילדעט די לעגאַלע באַזע פאַר דער עקזיסטענץ פון דער פינסקער קהילה.

דער מאַגדעבורג־טשאַרטער, וואָס סטעפאַן באַטאָרי האָט אַרויסגעגעבן די בירגער פון פינסק אין 1581, האָט געצילט צו באַגרענעצן די יידישע מעגלעכקייטן אין האַנדל, אין אַרענדע־אָפּגעבונג און אין מלאכה, און דער טשאַרטער וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן וולאַדימיר דער 4־טער האָט אַריינ־גענומען אַ צאָל פונקטן וואָס האָבן געצילט צו באַגרענעצן זייער עקאָנאָמישע און געאָגראַפישע פאַרשפּרייטונג. די יידן פון פינסק, פון זייער זייט, האָבן אָנגענומען מיטלען צו באַקומען טשאַרטערס וואָס זאָלן געבן אַן אויטאָריזירטע באַ־שטעטיקונג פון זייערע רעכט, וועלכע פלעגן אָפט נישט גענוג אָפּגעהיט ווערן און וועלכע זענען געווען אָפּהענגיק פון אויסערלעכע אומשטענדן — אַ פאַקט וואָס פלעגט דערפירן צו נישט ווינציק קאָנפליקטן צווישן די רעכט פון יידן און די רעכט פון אַנדערע בירגער.

זיגמונד דער דריטער און וולאַדיסלאַוו דער פערטער האָבן אַרויסגעגעבן טשאַרטערס אין 1632 און 1633, וועלכע האָבן רעאַל אָפּגעשפּיגלט די צייט־באַדינגונגען, און האָבן פאַר־געשלאָגן לייזונגען פאַר די פּראָבלעמען פון יידישן טאָג־טעגלעכן לעבן. אין אמת געזאָגט, האָבן די יידן אויפגעהאַלטן אַלע זייערע רעכט, זייער פרייהייט זיך אָפּצוגעבן מיט האַנדל און מלאכה, זייער רעליגיעזע פרייהייט און באַקומען אַ דער־לויבעניש אָפּצוּוואָרפן די פּרוּוון פון די קריסטלעכע בירגער וואָס האָבן געוואָלט באַגרענעצן זייער רעכט צו קויפן הייזער, זיך געוואָלט אַריינמישן אין זייערע לעגאַלע ענינים, נישט געוואָלט זיי דערלויבן דעם פאַרקויף פון שאַרפע געטראַנקען און געשטרעבט צו פאַרבאָטן זייער באַטייליקונג אין האַנדל און מלאכה. די דאָזיקע טשאַרטערס האָבן פאַרשטאַרקט די גיכע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון די פינסקער יידן, זייער וווּקס אין צאָל און זייער געאָגראַפישע פאַרשפּרייטונג. אַ געוויסע צאָל גזירות זענען נאָך פאַרבליבן: עס איז פאַרבאָטן געוואָרן צו קויפן נייע הייזער און עס איז געווען אַ טייל־ווייזע באַגרענעצונג לגבי דעם איבערגעבן לאָקאַלע אַרענדעס, אָבער דאָס איז אויסגעמיטן געוואָרן דורך דעם וואָס יידן האָבן זיך באַזעצט אויף ערד אין פּריוואַטע יוריסדיקציעס, דאָס הייסט, אין אויטאָנאָמע געביטן וואָס האָבן געהערט צו דער קירך אָדער צו די אַדל־לייט. און וואָס זענען געווען אומאָפּהענגיק פון די שטאָט־הערשערס און פון דער מאַגדע־בורגער יוריסדיקציע.

די רעכט פון די יידן זענען געקומען צום אויסדרוק אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן סיי טעאָרעטיש, סיי פּראַקטיש. די רעגירונג און די בירגער פלעגן רעספּעקטירן די דאָזיקע רעכט און פאַרזיכערט אין אַ געוויסער מאָס דאָס לעבן און דאָס פאַרמעגן פון די יידן. די סכסוכים צווישן יידן און קריסטן פלעגן געבראַכט ווערן פאַרן סטאַראָסטע אָדער פאַר זיין פאַרטרעטער אין דעם שלאָס, לויט ווי עס איז באַשטימט געווען אין די טשאַרטערס; אין געוויסע פאַלן פלעגן אַזעלכע סכסוכים געבראַכט ווערן פאַר די אַדל־לייט און די יידן האָבן זיך נישט קעגנגעשטעלט. אויב עס האָט געטראָפן אַז דער פּסק־דין פון די אַדל־לייט האָט זיי געשאַדט, פלעגט מען זיך שטיצן אויף דעם טשאַרטער און צושטעלן דעם סכסוך פאַר דעם קעניגס יוריסדיקציע. אויב עס האָט זיך געהאַנדלט אין קאָנפליקטן בלויז צווישן יידן, פלעגט מען זיי ברענגען פאַרן אייגענעם בית־דין און ס׳איז נישט

נויטיק געווען אָנצוקומען צו אַנדערע אויטאָריטעטן. די באַשולדיקטע דורך אַזאַ בית־דין פלעגן אויסטראָגן זייער שטראָף אין דער תפיסה פון דער קהילה, וואָס איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון די באַדינער פון שלאָס.

די באַציאונגען צווישן די יידן און דער אַרומיקער באַפעלקערונג זענען געוואָרן ווינציקער וויכטיק צוליב דעם ביטערן אַנטאַגאָניזם צווישן די רוסישע איינוווינער (איבערהויפט די פּראַוואָסלאַוונע) און דער פּוילישער קאַטוילישער רעגירונג; דער דאָזיקער אַנטאַגאָניזם האָט זיך פאַרשאַרפט ווען די פּוילישע הערשער האָבן געפּרוווט אַרויפצווינגען מיט כוח די פאַראייניקונג צווישן די פּראַוואָסלאַוונע און די קאַטוילישע קירכעס. די אָפּשאַפונג פון דער פּראַוואָסלאַוונער קירכע אין פינסק און די בהדרגותדיקע אָפּשאַפונג פון אירע אינסטיטוציעס (סיי קירכעס און סיי מאַנאַסטירן), וואָס איז ווייטער אָנגעגאַנגען בשעת דער הערשאַפט פון זיגמונד דעם דריטן (1589—1632), האָט אָפּגעשוואַכט דעם ווילן פון די בירגער אָפּצושאַפן די פרייהייטן פון די יידן און האָט גלייכצייטיק נייטראַליזירט די אַנטי־יידישע טענדענצן. אין דער תקופה האָבן די פינסקער יידן געניאָסן פון דער שוץ סיי פון די הויכע גלחים פון דער אוניאַטער קירכע (וועלכע זיי פלעגן באַדינען מיט עקאָנאָמישע און אַדמיניסטראַטיווע באַשעפטיקונגען), און סיי פון דער שוץ פון דער פוילישער רעגירונג. די פּרוּוון פון די שטאָט־בירגער צו פאַרהאַלטן דעם וווּקס פון דער יידישער קהילה האָבן נישט געהאַט קיין שום באַדייטנדיקן דערפאָלג. די נידעריקע גלחים (זיי זענען אין אַ גרויסע מערהייט געבליבן לאָיאַל צו דער פּראַוואָסלאַוונער קירכע) האָבן זיך באַמיט צו העצן קעגן יידן אָבער אָן הצלחה.

דאָס אָפּגעבן זיך מיט אַרענדע איז גורם געווען צו אַ נאָענטן קאָנטאַקט פון די פינסקער יידן מיט די אַדל־לייט און מיט דער באַפעלקערונג פון די דערפער. די פויערים זענען נישט געווען ספּעציעל קעגנעריש צו די יידישע אַרענדאַרן, ווייל דער געביט האָט דעמאָלט דורכגעמאַכט די ערשטע עטאַפּן פון קאָלאָניזאַציע און די פויערים האָבן געניאָסן אין אַ געוויסער מאָס פון דער פרייהייט אויסצוקלייבן זייער אַרענדאַר. דעם אמת געזאָגט, זענען זיי געווען גלייכגילטיק צו דער נאַציאָנאַליטעט פון זייערע עקספּלואַטירערס און עס האָט זיי נישט געאַרט צו זיי זענען קריסטלעכע אַדל־לייט אָדער יידן. די באַציאונגען צווישן די אַדל־לייט און די יידן וואָס זענען מיט זיי געקומען אין קאָנטאַקט זענען געווען צווייזייטיקע. פון איין זייט, אין דער תקופה פון די צוואַנציקער ביז די פערציקער יאָרן פון דעם 17־טן י״ה, האָבן די אַדל־לייט אָפּגעגעבן אין אַרענדע אַ סך אייגנטימער די יידן, און געהאַט פון דעם גרויסע פאַרדינסטן; פון דער צווייטער זייט האָבן זיי זייער אָפט געזוכט צו פאַרגרעסערן זייער הכנסה און פרובירט אַרויסטרייבן די יידן מיט כוח, אָנווענדנדיק אפילו געזעצלעכע מיטלען.

פון דעם קען מען אויספירן אַז די פינסקער יידן האָבן געלעבט און געאַרבעט אין אַ סביבה אין וועלכער עס האָט נישט געפעלט קיין רעליגיעזע אָדער סאָציאַלע שנאה, נאָר די רעליגיעזע, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע באַדינגונגען האָבן נישט דערלויבט אַז די דאָזיקע שנאה זאָל באַקומען אַ פּראַקטישן אויסדרוק. אין אַלגעמיין האָבן די פינסקער יידן נישט געליטן אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן און אויך נישט אין דער רואיקער פירונג פון זייערע געשעפטן.

די אַנטוויקלונג פון דעם פינסקער געביט האָט זיך אָנגעהויבן אין מיטן פון 16־טן י״ה און געדויערט ביז דער מיט פון 17־טן י״ה; זי איז געווען אַ טייל פון דעם פּראָצעס פון עקאָנאָמישער און סאָציאַלער ענדערונג אין פוילן במשך פון די צוויי יאָרהונדערטער. פינסק איז אויסגעוואַקסן ווי איינע פון די וויכטיקסטע האַנדל־צענטערס פון ליטע. דער פּראָצעס פון קאָלאָניזאַציע אין דעם געביט איז צום אָנהויב געווען אַ לאַנגזאַמער און אַ פאַרזיכטיקער, נאָר אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן י״ה האָט ער געגעבן אַ גיכן שפּרונג פאָרויס, בפרט אין די צוואַנציקער און פערציקער יאָרן. די פינסקער יידן האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער דאָזיקער אַנטוויקלונג וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף זייער עקאָנאָמישן לעבן. אַלס פועל־יוצא פון דער פאַרשטאַרקונג פון דער קאָלאָניזאַציע האָבן זיי זיך אָנגעהויבן אָפּצוגעבן מיט אַרענדע פון גיטער, און דאָס האָט זיך שנעל פאַרוואַנדלט אין אַ וויכטיקן מקור פון פרנסה. די סיסטעם פון אַרענדע האָט אָבער זיך נישט שטאַרק אַנטוויקלט, ווי עס איז געשען פריער אין אוקראַינע. די פינסקער יידן האָבן זיך אָפּגעגעבן אויך מיט מסחר און מיט געלט־הלוואות. זיי האָבן זיך אויך באַשעפטיקט מיט מלאכה און פון צייט צו צייט זיך פאַרנומען מיט אויפמאָנען שטייערן. דאָס איז זיי אָבער אָפיציעל געווען פאַרבאָטן. דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון יידן אין דער תקופה איז אַזוי אַרום געווען פילזייטיק און צעצווייגט.

מיר האָבן געוויסע ידיעות וועגן יידישע באַזיצערס פון גיטער און אַרענדערס אין דעם פינסקער געביט; זי נעמט אַרום די תקופה פון די צוואַנציקער ביז די פערציקער יאָרן. אין דער צייט זענען דורכגעפירט געוואָרן אונטערנעמונגען מיט גרויסע פאַרמעגנס אין אָלעווסק, קאָזאַנהאַראַדאָק, ליובעשאָוו, פּניעוונאָ, אוריניץ און קאָזלאָקאָוויטש. די אַרענדעס זענען געווען אויף גאָר גרויסע סומעס געלט און זיי האָבן אַריינגענומען ניט בלויז די ערד פון דעם גוט נאָר אויך אירע נאַטירלעכע אוצרות, די פויערים און זייער אַרבעט, די שטייערן, טראַנספּאָרט־מיטלען און וועגן, קרעטשמעס און מילן און ברייזער. די אַרענדע האָט אויך געגעבן דעם באַזיצער די מאַכט איבער די פויערים און דאָס רעכט זיי צו משפטן און באַשטראָפן לויטן געזעץ. די קאָמפּליצירטע עקאָנאָמישע סטרוקטור פון דער אַרענדע האָט אַריינגענומען פאַרשידענע געביטן. דער וויכטיקסטער איז געווען לאַנדווירטשאַפט און אירע פּראָדוקטן אין מאַרק; דער הויפּט מקור פון איינקונפט איז געווען די אַרבעט פון די פויערן וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיטן באַזיצער: זיי האָבן באַאַרבעט זיין ערד און אים געצאָלט פאַרשיידענע שטייערן. צווישן אַנדערע טעטיקייטן געפינען מיר: דעם מאָנאָפּאָל פון טרייבן און פאַרקויפן בראָנפן; דאָס רעכט צו באַשטימען אַ דורכגאַנגס־אָפּצאָל; דעם מאָנאָפּאָל פון מאָלן תבואה פאַר די פאַרמערס וואָס האָבן באַצאָלט דערפאַר. צו דעם, האָבן די באַזיצערס אַנט־

וויקלט פאַרשידענע קאָמערציאַלע אונטערנעמונגען; זיי האָבן פאַרקויפט די אַגריקולטור־פּראָדוקטן פון זייערע פּויערים, געהאָדעוועט אָקסן פאַר עקספּאָרט, עקספּלאָאַטירט די וועלדער און עקספּאָרטירט האַלב אויסגעאַרבעטע קלעצער און האַלב־אינדוסטריעלע פּראָדוקטן, ווי צום ביישפּיל קוילן. דער ברייטער פאַרנעם און די קאָמפּליצירטע אַדמיניסטראַציע פון אַ גרויסער אַרענדע האָט געפאָדערט אַ העטעראָגענישן פּערסאָנאַל פון געהילפן, משגיחים און אָנגעשטעלטע. דער באַזיצער האָט געהאַט די פולע אויטאָריטעט איבער זיינע אייגנטימער, און האָט אָנגעווענדעט שטרענגע אַדמיניסטראַטיווע מעטאָדן. די באַזיצער האָבן געטראָגן געווער און זיי זענען באַשיצט געוואָרן פון דער פּאָליציי וואָס האָט געוואַכט איבער זייערע פאַרמעגנס. די פּויערים זענען געצוווּנגען געווען צו אַרבעטן אונטער אַ שטרענגער דיסציפּלין. די גרויסע באַזיצערס האָבן געלעבט אין גרויס וווילטאָג, נאָכמאַכנדיק די אַדל־לייט פון וועמען זיי האָבן באַקומען די גיטער.

אַזוי ווי עס זענען געווען גרויסע באַזיצערס און מיטעלע באַזיצערס, האָבן אויך עקזיסטירט קלענערע באַזיצערס, וועלכע האָבן געהאַלטן אין אַרענדע בלויז אַ קרעטשמע, אָבער וועגן זיי האָבן מיר זייער ווייניק דאָקומענטאַציע.

די פּינסקער יידן האָבן גענאָסן פון האַנדלס־פרייהייט. דער מסחר פון דער שטאָט האָט זיך אַנטוויקלט אויך נאָך דער אוניע פון לובלין, צום סוף פון 16־טן י״ה און אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן י״ה. די בריסקער סוחרים, סיי קריסטן און סיי יידן, האָבן געהאַט אַ לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט די גרויסע מסחר־צענטערס פון פּוילן, ליטע און אויך וואָלין. אין די שטייער־הייזער פון לוקאָוו און בריסק געפינען מיר באַריכטן וואָס געהערן צו די אַכציקער יאָרן פון 16־טן י״ה, פון וועלכע מיר לערנען וועגן פאַרנעם פון יידישן מסחר אין פּינסק און וועגן דער וויכטיקייט פון די קאָמערציעלע אונטערנעמונגען פון די יידן אין גאַנץ ליטע. עס זענען אין דער דאָזיקער תקופה געווען אין פּינסק מער ווי צוואַנציק יידישע סוחרים, און אַ העלפט פון זיי זענען געווען פון גרויסן פאַרנעם. דער דאָזיקער פאַקט דערקלערט דעם גיכן וווּקס פון דעם יידישן מסחר אין פּינסק אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן פון דעם 16־טן י״ה. אַ טייל פון די גרויסע סוחרים זענען געווען זין פון גוט סיטואירטע עלטערן, און אַנדערע זענען געווען סוחרים וואָס זענען אויפגעקומען אַ דאַנק זייערע אייגענע כוחות. פונדעסטוועגן זענען די קריסטלעכע סוחרים געווען אָן קיין שום צווייפל אַ סך וויכטיקער פון די יידישע אין דער באַהאַנדלטער צייט. די קאָנקורענץ צווישן זיי איז געווען אַ מילדע. די יידישע סוחרים האָבן געשיקט אויף די מערק פון פּוילן און ליטע לעדער און פוטערס פון פאַרשידענע סאָרטן, וואַקס און חלב; און זיי האָבן זיך באַטייליקט אין עקספּאָרט פון געהילץ און ווייץ איבער די טייכן. פון די פּוילישע יאַרידן האָבן זיי אימפּאָרטירט מעטאַלן, שטאָפן, וויין, פרוכטן און זיסוואַרג פון אָריענט. פּינסק האָט געפירט אַ פּערמאַנענטן האַנדל מיט די גרויסע האַנדלס־צענטערס פון פּוילן און אויך פון ליטע. די אַנטוויקלונג פון דער יידישער קאָמערציאַלער טעטיקייט אין דער שטאָט איז אויך געווען פאַרבונדן מיט אַ צאָל פאַקטאָרן וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט די אינערלעכע באַדינגונגען פון דער יידישער קהילה אין ליטע. די קהילות ראשיות, (הויפּט קהילות: בריסק, האָראָדנע און פּינסק) האָבן געהאַט אַ רעכט צו פירן אַ פרייען האַנדל מיט די ישובים וועלכע זענען געווען אונטער זייער איינפלוס, אָבער די דרויסנדיקע האָבן געהאַט אַ באַגרעניצטע רעכט צו האַנדלען אין די צענטראַלע קהילות.

דער פאַקט וואָס דאָס אויפמאָנען שטייערן האָט זיך געפונען איבערהויפּט אין יידישע הענט, האָט בייגעטראָגן צו דער קאָנסאָלידירונג פון יידישן מסחר אין ליטע, און די יידישע סוחרים האָבן באַקומען הנחות אויף די שטייערן פאַר זייערע גיטער. דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון דער באַוווּסטזיניקער פּאָליטיק פון דעם ליטווישן ועד (ראַט), וואָס האָט געשטרעבט צו פאַרשטאַרקן דעם מצב פון דעם יידישן האַנדל. די וויכטיקע יידישע סוחרים פון פּינסק האָבן געפירט זייערע געשעפטן מיט אַסך ענערגיע און אויף אַ גרויסן פאַרנעם. זייער כוח אין הורט־האַנדל האָט זיך געהאַלטן פעסט און מסחר האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאָנאָפּאָל פון די בריסקער יידישע סוחרים. אין פּינסק איז געווען אַ קלאַס פון מיטעלע און קליינע סוחרים וועלכע האָבן געהאַנדלט אין דער שטאָט גופא און אין די אַרומיקע געגנטן. דער יידישער מסחר האָט זיך קאָנצענטרירט אין קראָמען און אין מאַרק, אין געוועלבן וועלכע זענען געווען אַ טייל פון וווין־הייזער אָדער אין די הייזער גופא וואָס אַרום דעם שטאָט־מאַרק.

די פאַרמעגלעכע מיטגלידער פון דער יידישער קהילה פון פּינסק, האָבן זיך אויך אָפּגעגעבן מיט שטייערן און אַרענדע אָפּצאָל. עס זענען דאָ באַווייזן אַז דער אָפּצאָל פאַר בראַנפן (טשאָפּאָווע), האָט זיך געפונען אין די הענט פון די פּינסקער יידן אין די יאָרן 1605—1646. לויט די באַווייזן אין די באַריכטן פון דעם ליטווישן ועד, קען מען אויספירן אַז די אַרענדע אויף דעם טשאָפּאָוועער אָפּצאָל איז געווען אין יידישע הענט במשך פון אַ לאַנגער צייט, און מעגלעך אַז דאָס האָט זיי געהאָלפן אין מסחר מיט געטראַנקען. צום ביישפּיל, אין די פערציקער יאָרן האָט איינער פון די פאַרמעגלעכסטע יידן פון דער קהילה, ברוך נחמנאָוויטש, אויפגעמאָנט פאַרשיידענע שטייערן און אָפּצאָלן פון אַ גרויסן פאַרנעם. אין די דרייסיקער און פערציקער יאָרן איז דאָס אויפמאָנען שטייערן אויך געווען איינע פון די מקורות פון יידישע הכנסות. די שטייער־אַמטן פון פּינסק און איר אומגעגנט, זענען געווען אין יידישע הענט; אויך אויף די וועגן וואָס פירן קיין פּינסק זענען די שטייער־אַמטן אָנגעפירט געוואָרן דורך יידישע באַזיצער.

אין דער הכנסה פון די גיטער פלעגט מען אויך אַריינרעכענען דאָס רעכט אויפצומאָנען שטייערן. פונדעסטוועגן האָט מען דאָס נישט דורכגעפירט אין אַ גרויסן פאַרנעם. נאָר בלויז אַ געוויסע צאָל מענטשן האָבן זיך מיט דעם אָפּגעגעבן. עס איז מעגלעך אַז דאָס איז שפּעטער מיט כוונה אַריינגענומען געוואָרן אין דער פּלאַנירטער פּאָליטיק פון דעם ליטווישן ועד, וועלכער האָט באַשלאָסן אין 1627 אַז יידן זאָלן האָבן אַ קאָנטראָל איבערן שטייערן־אויפמאָן און האָט איבער־

געגעבן ר׳ משה בן אליעזר דעם מאָנאָפּאָל פון דער אַרענדע.

די קאָנצעסיע אויף שאַרפע געטראַנקען איז געווען פאַררעכנט צווישן די קאָמערציעלע אונטערנעמונגען פון מיטעלע און קליינע קאַטעגאָריעס. די פינסקער יידן האָבן באַוויזן אויסצומיידן דעם מאָנאָפּאָל פון דעם פינסקער שטאָט־ראַט אויף שאַרפע געטראַנקען וואָס האָט עקזיסטירט לויט די מאַגדעבורגער פריווילעגיעס, וויבאַלד זיי האָבן זיך באַזעצט אויפן באָדן פון דער יוריסדיקציע פון דער קירכע. אין 1632 האָבן זיי באַקומען דאָס רעכט אויף אַ דריטל פון די קאָנצעסיעס אויף שאַרפע געטראַנקען. אין די פערציקער יאָרן האָבן אַ צען משפחות געהאַט זייער פרנסה פון קרעטשמעס וועלכע זיי האָבן געהאַלטן אין שטאָט. קאָנצעסיעס אויף קרעטשמעס אין די גיטער און אין די דערפער, זענען אויך געווען אַ מקור פון פרנסה אין דער דאָזיקער תקופה.

אַ וויכטיקער מקור פון שטענדיקע הכנסות פאַר די פינסקער יידן איז אויך געווען געלט־הלוואות. די עדות וועגן דעם פון די פערציקער יאָרן באַשטעטיקן אַז דאָס איז געווען אַ גאָר ברייטער מקור פון פרנסה. אַ צאָל פון די געלט־אנטלייערס האָט געהאַט צו זייער דיספּאָזיציע אַ גרויסן קאַפּיטאַל; געלט־אַנטלייונג איז נישט געווען זייער איינציקע באַשעפטיקונג און זיי פלעגן זיך אויך אָפּגעבן מיט אַרענדע ענינים. עס איז געווען אַן אָנגעזעענע גרופּע פון גוט־איינגעאָרדנטע מענטשן, וואָס האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו אַנטלייען באַדייטנדיקע סומעס אויב מען האָט צוגעשטעלט גוטע משכנות. די לוים (באָרגערס) זענען געווען דאָס רוב לאַנד־באַזיצערס אָדער רעגירונגס אָנגעשטעלטע (זייער אָפּט די זין פון די אַדל־לייט) און אויך סתם בירגער. היפּאָטעקן אויף הייזער וואָס האָבן געהערט צו קריסטן, האָבן די יידן געקענט אַריבערפירן צו זיך אַליין אויב מען האָט זיי נישט אָפּגעגעבן די חובות. אינעם פאַל ווען די געוויינטלעכע שוץ איז נישט גענוג געווען, פלעגן די יידישע געלט־אַנטלייערס אָנווענדן דעם געזעץ און מיט כוח צוריקנעמען דאָס וואָס מען איז זיי שולדיק געווען.

אין דער צייט פון דער פאַראייניקונג פון לובלין, איז דער בייטראָג פון מלאכה אין עקאָנאָמישן לעבן פון די פינסקער יידן געווען אַ גרויסער. אין דער דאָזיקער תקופה האָט די יידישע קהילה פון ליטע, און באַזונדערס די פינסקער יידן, געהאַט דאָס רעכט זיך צו אָפּגעבן פריי מיט מלאכה און זיי האָבן נישט געמוזט געהערן צו קיין גילדע (צעך). אין די דאָקומענטן געפינען מיר באַווייזן אַז עס זענען געווען יידישע שניידערס, ראַזירער, גאָלדשמידער, בוכבינדער און אויך קצבים. אַ טייל פון דער באַפעלקערונג זענען געווען אָנגעשטעלטע.

דער הויפּט־מקור פון ידיעות וועגן דער אָרגאַניזאַציע פון דער יידישער קהילה איז דער פּנקס פון ליטווישן ראַט — ”ועד מדינת ליטא”, וועלכער אַנטהאַלט פאַקטן וועגן די פאָרשטייערס פון דער פינסקער קהילה אין דעם ראַט (ועד), און דעם צוזאַמענשטעל פון דער פירערשאַפט פון דער קהילה און אירע אַרבעטס־מעטאָדן. די תקנות און די באַריכטן פון ועד, שפּיגלען באַמת אָפּ דעם סאָלידן און איינהייטלעכן אָרגאַניזאַציאָנעלן בוי וועלכער איז געווען געמיינזאַם פאַר דער מערהייט פון די יידישע קהילות פון ליטע און פוילן, און די דאָזיקע מעטאָדן זענען אָנגעווענדעט געוואָרן אויך אין פינסק.

די אָנפירערשאַפט פון דער קהילה איז באַשטאַנען פון 3 גרופּעס, פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר פאַרשיידענע אויפגאַבן, גראַדואירט לויט זייער וויכטיקייט: ראשים, טובים (באָני־ווירי) און עיקורים, און זייער צאָל איז געווען פון 11—13. די פאַקטישע אָנפירערשאַפט פון דער קהילה האָט זיך געפונען אין די הענט פון די ראשים (ראשי קהל און ראשי מדינה). אין די ”הויפּט קהילות” (”קהילות ראשיות”) איז נישט שטענדיק מעגלעך געווען אונטערצושיידן צווישן זייערע פאַרשידענע פליכטן, ווייל עס זענען געווען תקופות ווען די ראשי קהל זענען אויך געווען ראשי מדינה, און עס זענען געווען תקופות ווען די תקנות פונעם ועד האָבן דאָס פאַרבאָטן. די ראשי מדינה זענען געווען די פאַרטרעטער פון די ”הויפּט קהילות”, און די ישובים זענען געווען אונטערגעוואָרפן זייער דיסציפּלין אין דעם ליטווישן ועד, די אומאָפּהענגיקע צענטראַלע קערפּערשאַפט וואָס האָט אָנגעפירט מיטן לעבן פון די ליטווישע יידן. אין אָנהויב איז דער סטאַטוס פון די ראשי מדינה נישט גענוג געווען דעפינירט, אָבער אין די דרייסיקער יאָרן איז זייער פּאָזיציע פאַרשטאַרקט געוואָרן, זיי האָבן איבערגענומען די אחריות אָנצופירן מיט דער פּאָליטיק פונעם ועד, און זיי האָבן קאָנטראָלירט דאָס באַשטימען און אויפמאָנען די שטייערן. אַזוי־אַרום האָבן זיי קאָנצענטרירט אין זייערע הענט סיי דאָס רעכט אָנצופירן און סיי די פּראַקטישע אויטאָריטעט. די וויכטיקסטע אָרגאַניזאַציאָנעלע ענינים פון דער קהילה פלעגן דעצידירט ווערן אויף אַ בשותפותדיקער זיצונג פון די ראשים און די ראשי מדינה, אין געוויסע פאַלן מיט דער באַטייליקונג פון דעם רב. די ראשים האָבן באַלאַנגט צו דער פאַרמעגלעכער טייל פון דער קהילה (שטייער־אַרענדאַרן, אַרענדאַרן פון גרויסע גיטער, סוחרים, געלט־אַנטלייערס און אַנדערע). פון אַ ספּעציעלער פעסטער און איינפלוסרייכער פּאָזיציע האָט גענאָסן דער רב פון די ”קהילות ראשיות” וועלכער איז געווען נישט בלויז דער גייסטיקער לערער און מנהיג אין מקיים זיין די תורה און די מצוות, נאָר ער האָט אויך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין איר אָנפירונג. אין אַ סך פאַלן פלעגן די תקנות אָנגענומען ווערן (און פון דער קהילה דורכגעפירט), נאָר דעמאָלט ווען דער רב פלעגט זיי באַשטעטיקן. דער רב איז געווען דער הויפּט פון דעם בית־הדין (אב״ד) וועלכער פלעגט משפּטן אין פינאַנציעלע סיכסוכים. ער האָט אויך אָנגעפירט מיט אַ ישיבה, און געהאַט זיין השגחה אויף די לערערס און די דערציאונג פון די קינדער. מיט דער פאַרשטאַרקונג פון דער פּאָזיציע פונעם ליטווישן ועד און מיט זיין קאָנסאָלידירונג אַלס אַן אומאָפּהענגיקע דירעקטיווע קערפּערשאַפט איז די פּאָזיציע פונעם רב פון די ”קהילות ראשיות” אויך סטאַביליזירט געוואָרן. די רבנים פלעגן נישט זיין פאַרבונדן צו זייער קהילה אַ לאַנגע צייט (געוויינטלעך פלעגט מען זיי אויסקלייבן אויף דריי אָדער פינף יאָר) און אַזוי אַרום האָבן זיי געקאָנט זיין פריי פון די איינגע אינטערעסן פון געוויסע סעקטאָרן פון דער קהילה־אָנפירערשאַפט.

אין די פאַלן ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן רעכטלעכן צד נאָר פון יידן, פלעגן די פּינסקער יידן אָנקומען צו זייערע אייגענע אומאָפּהענגיקע לעגאַלע אינסטיטוציעס. די יורידישע אויטאָריטעט איז געווען אין די הענט פון צוויי קערפּערשאַפטן: די אָפיציעלע אָנפירערשאַפט פון דער קהילה און דער בית־דין. די אָנפירערס, צוזאַמען מיטן רב, האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט קרימינעלע פאַלן און מיט די וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט אַרענדע. דער בית־דין האָט באַהאַנדלט פינאַנציעלע ענינים. דער פּינסקער בית־דין איז פאַררעכנט געוואָרן אַלס דער וויכטיקסטער פון די ישובים אַרום דער שטאָט.

דיינים פון די ״הויפּט קהילות״ האָבן זיך אויך באַטייליקט אין די בתי־דין וואָס האָבן זיך פאַרזאַמלט אויף די צענטראַלע יאַרידן פון ליטע און אויפן יאַריד פון לובלין. אויף די דאָזיקע יאַרידן איז די פּאָזיציע פון די בריסקער דיינים געווען אַסך העכער ווי די פון האָראָדנע און פּינסק.

די פּינסקער יידן האָבן געצאָלט שטייערן דער רעגירונג, דעם שטאָט־ראַט און אירע אייגענע אומאָפּהענגיקע אָרגאַניזאַציעס. די צוויי וויכטיקסטע רעגירונגס־שטייערן: פּאָוואָראָטנע שטייער (הויז־שטייער) און דער קאָפּ־שטייער, פלעגט די יידישע ליטווישע קהילה באַצאָלן; דער שטאָט־ראַט פלעגט באַקומען אַ באַשטימטן סכום (אַ פערטל אָדער אַ דריטל) פון די שטייערן וואָס די שטאָט אַלס גאַנצע פלעגט צאָלן. די קהילה האָט געצאָלט שטייערן דעם ליטווישן ראַט ער זאָל קענען דעקן זיינע הוצאות, און זי פלעגט אַרויפלייגן אַ שטייער פאַר זיך בכדי צו דעקן אירע אייגענע הוצאות. דעם כוח פון דער קהילה קען מען לערנען פון אירע מעגלעכקייטן צו צאָלן שטייערן דער רעגירונג, דער שטאָט און אויסהאַלטן אירע אייגענע אינסטיטוציעס. נאָך דער פאַראייניקונג פון לובלין האָבן די פּינסקער יידן און אַלע יידן פון ליטע רעגולער געצאָלט דעם באַשטימטן פּאָוואָראָטנע שטייער. אין 1577—1578 האָט די ליטווישע באַפעלקערונג און דער פּוילישער סיים באַשלאָסן אָנצווענדן אַ באַשטימטן קאָפּ־שטייער. עס זעט אויס אַז די ליטווישע יידן האָבן נישט געקאָנט אויסהאַלטן גלייכצייטיק דעם יאָך פון דעם פּאָוואָראָטנעם און קאָפּ־שטייער, און די אַכציקער און ניינציקער יאָרן זענען געווען יאָרן פון לאַנגדויעריקע דיסקוסיעס צווישן די יידן און דער רעגירונג וועגן די שטייערן. די זעלבע יאָרן זענען געווען אַ תקופה אין וועלכע די רעגירונג האָט דורכגעפירט אַ נסיון איינצופירן מעטאָדן פון שטייער אויפמאָנונג. צום סוף פון 16־טן י״ה איז קאָנסאָלידירט געוואָרן אַ סיסטעם, לויט וועלכן דער שטייער־אויפמאָן איז דורכגעפירט געוואָרן דורך די אומאָפּהענגיקע אינסטיטוציעס פון די ליטווישע יידן, וועלכע האָבן צוריקבאַקומען די סכומים וואָס זיי האָבן באַצאָלט אַלס אַדערויף. פון 1604 אָן איז דער פּאָוואָראָטנע שטייער, וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די ליטווישע יידן, באַשטאַנען פון 400 גילדן אַ יאָר. די יידן פון פּינסק האָבן געצאָלט אַרום 15 פּראָצענט פון דעם סכום.

פון סוף 16־טן י״ה איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ קאָפּ־שטייער אויף די יידן פון ליטע. דער אַלגעמיינער סכום איז נישט געווען קיין באַשטימטער, ער האָט באַטראָפן צווישן דריי און פופציק טויזנט זלאָטעס, און דער אויפמאָן איז, ווי עס זעט אויס, געווען נידעריקער פון דער אָפּשאַצונג. די פּרוּוון אויפצומאָנען דעם שטייער ממש לויטן סיסטעם פון קאָפּ־שטייער איז פולשטענדיק דורכגעפאַלן און צום אָנהייב פון 17־טן י״ה האָט מען בהדרגה אָנגעווענדעט אַ סיסטעם פון קאָלעקטיווע הסכמים מיט די פאָרשטייערס פון די יידישע קהילות, זיי זאָלן נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט אויפצומאָנען די שטייערן. דער פּנקס פונעם ליטווישן ועד באַווייזט, אַז פון 1623 אָן איז דאָס באַשטימען און אויפמאָנען דעם קאָפּ־שטייער געווען איינע פון די געוויינלעכע פונקציעס פון דעם ועד.

לויט אַ התחייבות וואָס איז אונטערגעשריבן מיט דער רעגירונג האָבן די יידן פאַקטיש באַצאָלט דעם באַשטימטן סכום (אין 1621 און אין 1623 איז דער סכום געווען פון 2,000 זלאָטעס; די פּינסקער יידן האָבן געדאַרפט צושטעלן 10 פּראָצענט פון דער סומע). עס זעט אויס אַז דער פּאָוואָראָטנע שטייער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גרעסערע שווערקייט פאַר די ליטווישע יידן ווי דער קאָפּ־שטייער, און דער רעגירונג איז שווער אָנגעקומען דאָס אויפמאָנען. אין די לעצטע דריי יאָרצענדליקער פון דעם 16־טן י״ה און אויך אין דעם 17־טן י״ה, זענען די מערסטע טענות פון דער קהילה געווען קעגן דעם דאָזיקן שטייער, נישט קעגן דעם קאָפּ־שטייער. חוץ די דאָזיקע אָפיציעלע שטייערן האָבן די פּינסקער יידן, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע ליטווישע יידן, געמוזט דעקן אַנדערע נויטווענדיקייטן: געוויסע סכומים פאַר די סטאַציאָנירטע מיליטערישע כוחות אין זייער שטאָט (זעלנער געלט); הוצאות אויסצוהאַלטן זעלנער אין פּריוואַטע הייזער; שתדלנות הוצאות; געלט־באַשטייערונגען און מתנות פאַר רעגירונגס־לייט און הוצאות אין באַשולדיקונגס פאַלן קעגן דער קהילה, אָדער בכדי ברענגען צום געריכט אַ נישט־יידישן באַשולדיקטן וועלכער האָט דערמאָרדעט אַ יידן. לויט אַן אַלטן מנהג האָבן די פּינסקער יידן אויך געצאָלט אַ פערטל (אָדער אַ דריטל) פון אַלע מוניציפּאַלע שטייערן. חוץ די אַלע שטייערן וואָס זענען נישט געווען פאַר דער קהילה האָבן זיי זיך אויך באַשטייערט פאַר די הוצאות פון דעם ליטווישן ועד, דורך אַ וואָלונטאַרן־אינערלעכן שטייער, וואָס איז גערופן געוואָרן דער ״סכום־המדינה״ (דער סכום פון מדינה). דאָס פלעגט געוויינלעך אויפגעמאָנט ווערן לויט דער אָפּשאַצונג פון פאַרמעגן, און די ״הויפּט קהילות״ האָבן געמוזט זיך פאַרנעמען מיטן אויפמאָנען צווישן זייערע מיטגלידער און צווישן די איינוואוינער פון די ישובים אין זייער געביט. דער שטייער איז געווען פון אַ בכבודיקער סומע, ענלעך צו דעם רעגירונגס פּאָוואָראָטנע שטייער און דעם קאָפּ־שטייער. עס איז אויך געווען דער ״סכום־הקהילה״, פאַר דער פינאַנצירונג פון דעם געוויינלעכן בודזשעט וואָס די אָפּשאַצערס האָבן באַשטימט לויט אַ שבועה־דעקלאַראַציע פון די שטייער־צאָלערס. די קהילה האָט אויך אויפגעמאָנט אַנדערע שטייערן: ״קוואַרטניר געלט״ פאַר דעם רב פון די ״קהילות ראשיות״ און אויסצוהאַלטן אַ חזן און אַ שמש. מען פלעגט אָפט אויסמיידן דאָס צאָלן דעם שטייער. די קהילה פלעגט האָבן הכנסות פון געלט־שטראָף, וועלכע

מען פלעגט באַנוצן פאַר ספּעציעלע און געוויינלעכע צדקה הוצאות, ווי אויך הכנסות פון ירושות; אין די יאָרן 1628—1632, האָבן די "קהילות ראשיות" געהאַט צאָלרייכע הכנסות אַדאַנק ר משה בן אליעזר, וואָס איז געווען דער אויפמאַנער פון אַרענדע־שטייערן פון גאַנץ ליטע.

מיר האָבן ידיעות וועגן דעם ענין בלויז פון יאָר 1623 אָן, און זיי געפינען זיך אין די אַקטן פון דעם ליטווישן ועד. זיי גיבן איבער וועגן תקנות וואָס באַשטימען די באַציאונגען צווישן די "קהילות ראשיות" און די ישובים אין זייערע געביטן. די דאָזיקע תקנות פון יאָר 1623 שפּיגלען אָפּ אַ פעסט קאָנסאָלידירטן מצב מיט קלאָר דעפינירטע באַציאונגען.

לויט דער השפעה פון דער "קהילה ראשית" ("הויפּט קהילה") אין באַשטימען די שטייער־צעטיילונג צווישן אַנדערע קהילות און לויט איר פעיקייט די דאָזיקע שטייערן אויפצו־מאָנען, האָט מען געקענט דערקענען דעם כוח פון איר אויטאָ־ריטעט. אין אָנהויב האָט דאָס אויפמאָנען שטייערן פון די אַרומיקע ישובים זיך נישט איינגעגעבן, און עס זענען געווען ישובים און גרופּעס איינוווינער וואָס האָבן זיך געוויגערט צו צאָלן, און אַזוי אַרום שווערער געמאַכט דעם יאָך אויף אַנדערע ישובים. די צענטראַלע קהילות האָבן נישט געהאַט קיין גענויע ידיעות וועגן דעם וווקס און פינאַנציעלער לאַגע פון ווייטע ישובים. אין אַ פאַרזאַמלונג פון דעם ליטווישן ועד אין 1627, איז באַשלאָסן געוואָרן אַז יעדע "קהילה ראשית" זאָל זיך אונטערנעמען דורכצופירן אַן אַנקעטע צווישן די שכנישע ישובים און גענוי אויספאָרשן די פינאַנציעלע לאַגע פון די איינוווינער, עס זאָל מעגלעך זיין אַרויפצולייגן אַ גערעכטע פאַרטיילונג פון די שטייערן. אין די דרייסיקער יאָרן האָט מען געהערט וועגן עוולות און פּרוּוון אויסצומיידן דעם שטייער־אָפּצאָל; אָבער אין די פערציקער יאָרן דער־מאָנט מען שוין נישט אַזעלכע שוועריקייטן, און מעגלעך אַז די סיבה דערפון זאָל זיין די לייזונג וואָס עס האָט זיך דעם ליטווישן ועד איינגעגעבן צו געפינען פאַרן דאָזיקן פּראָבלעם.

די "קהילה ראשית" האָט געהאַט דאָס רעכט צו פאָדערן פון די אַרומיקע ישובים זיך צו באַשטייערן אויף ספּעציעלע הוצאות (צום ביישפּיל הוצאות אין באַשולדיקונגס־פאַלן, מתנות פאַר דער מאַכט, ספּעציעלע צדקה־פאָדערונגען). די איינוווינער פון די "קהילות ראשיות" האָבן גענאָסן פון גרע־סערע פּריווילעגיעס, ווי די איינוווינער פון דער סביבה אין ענינים וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט מסחר, שטייערן און אַרענדע פון גיטער. דער רב פון דער "קהילה ראשית" האָט אויך גענאָסן פון גרעסערע פּריווילעגיעס. די איינוווינער פון די קלענערע ישובים האָבן גאַנץ אָפט געליטן פון אומ־גערעכטיקייט און זייערע מעגלעכקייט זיך צו פאַרטיידיקן איז געווען זייער אַ באַגרענעצטע.

פּינסק איז געווען איינע פון די אָנפירנדיקע קהילות אין ליטע זינט די זעכציקער יאָרן פון 16־טן י"ה. בריסק, האָראָדנע און פּינסק זענען געווען די "קהילות ראשיות" פון ליטע נאָך דער אוניע פון לובלין; אין דעם פּנקס פונעם ליטווישן ועד געפינען מיר אַז פון 1623 אָן האָבן זייערע פאָרשטייערס — ראשי מדינה און רבנים — פאַקטיש צוזאַמענגעשטעלט דעם ועד. די בריסקער קהילה איז געווען די עלטסטע, די רייכסטע און די גרעסטע פון די ליטווישע קהילות, און שוין פון די ערשטע יאָרן האָט זי אויפגעהאַלטן אַ בכבודיקן פּלאַץ. די צווייטע קהילה אין וויכטיקייט איז געווען האָראָדנע, און נאָך איר אין דער ריי איז געקומען פּינסק, די ייִנגסטע פון די דריי. לויט ווי עס איז געווען דער מנהג זיינען די ראשי מדינה, רבנים און דיינים פון בריסק געווען פון אַ העכערער מדרגה. די פּריווילעגיע זייערע האָט זיך בהדרגה פאַרקלע־נערט מיטן וווקס און מיט דער קאָנסאָלידירונג פון פּינסק און האָראָדנע. די כלומרשטע העכערקייט פון האָראָדנע לגבי פּינסק איז אָבער באמת געווען נאָר לפנים וועגן; לויט זייער כוח און השפעה זענען זיי אין דער אמתן געווען גלייך. די אַרבעט פון דעם ליטווישן ועד פלעגט געוויינטלעך דורכ־געפירט ווערן אין בשותפותדיקער מיטאַרבעט און קעגנ־זייטיקער פאַרשטענדעניש צווישן די ראשי מדינה פון די דריי אָנפירנדיקע קהילות. די קהילות פון פּינסק און האָראָדנע זענען נישט איינשטימיק געווען מיט דער אָנפירערשאַפט פון בריסק, וואָס האָט זיך נישט געפירט לויט די תקנות פונעם ליטווישן ועד. די פאָרשטייער פון פּינסק און האָראָדנע זענען געווען ממשותדיקע שותפים אין דער פּלאַנירונג און פאַרווירקלעכונג פון דער פּאָליטיק פון דעם ליטווישן ועד.

אין דער זעלבער מאָס וואָס די קהילה איז געוואַקסן אין צאָל און אין וויכטיקייט, אַזוי איז זי אויך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ באַרייטנדיקן צענטער פון תורה און איר כסא הרבנות איז געוואָרן איינער פון די בכבודיקע פון ליטע. אַ ישיבה וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין פּינסק אין די זעכציקער יאָרן אָדער אַביסל שפּעטער האָט אין די אַכציקער יאָרן באַקומען אַ שם וואָס איז אַריבער די ליטווישע גרענעצן אַדאַנק איר ראש ישיבה רבי יששכר בן נתן שפּירא, איינער פון די גרויסע תלמידי־חכמים פון יענע צייטן, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער רב און ראש ישיבה פון וואָרמס.

פון דעם קען מען דרינגען אַז אין לעצטן פערטל פון 16־טן י"ה האָט זיך איינגעוואָרצלט אין פּינסק די טראַדיציע פון תורה־לערנען לויט דעם דרך פון די גרעסטע לומדישע צענטערס פון ליטע; אירע לומדים האָבן אַקטיוו אָנטייל־גענומען אין דער גייסטיקער אַנטוויקלונג פון די ליטווישע ייִדן. צווישן די רבנים וואָס זענען געווען טעטיק אין פּינסק אין די דרייסיקער און פערציקער יאָרן פון 17־טן י"ה האָבן זיך געפונען אייניקע פון די באַקאַנטסטע פּערזענלעכקייטן פון דער דאָזיקער תקופה.

דריטער קאַפּיטל

פון די כמעלניצקי־הריגות ביז צו דעם שלום פון אַנדרושאָוו (1667—1648)

די פינסקער קהילה איז שווער געטראָפן געוואָרן פון דעם כמעלניצקי־אויפשטאַנד. אין די ערשטע טעג פון סעפּטעמבער 1648 האָבן די קאָזאַקן אונטער דער פירערשאַפט פון קאָלאָנעל ניעבאַבאַ אַריינגעדרונגען פון וואָלין קיין פּאָלעסיע און באַקומען פאַרשטאַרקונג פון די לאָקאַלע איינוווינערס. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אין די ישובים און אויסגעגאָסן זייער צאָרן אויף די אַדל־לייט און אויף די יידן.

אין די ערטער וואָס די קאָזאַקן האָבן איינגענומען האָט זיי די לאָקאַלע באַפעלקערונג אויפגענומען מיט גרויס התלהבות, און די פויערים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין זייערע רייען. פינסק איז איינגענומען געוואָרן דורך ניעבאַבאַס קאָזאַקן און קיין שום ווידערשטאַנד דעם 26־טן אָקטאָבער 1648, ווען די רוסיש־פּראַוואָסלאַוונע בירגערס האָבן זיי איבערגעגעבן די שטאָט. די קאָזאַקן און זייערע אָנהענגערס האָבן אָנגעהויבן הרגענען פּאָלאַקן און יידן, געראַבעוועט און צעשטערט. בלויז צוויי וואָכן איז פינסק געבליבן אין זייערע הענט, און דעם 9־טן נאָוועמבער איז די שטאָט באַפרייט געוואָרן דורך די פּאָלאַקן, וועלכע האָבן דורכגעפירט שחיטות צווישן די פּראַוואָסלאַוונע, וואָס האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן, אַלס נקמה פאַר זייער פאַראַט. צום סוף פון 1648 איז די שטאָט צעשטערט און פאַרוויסט געוואָרן און די מערהייט פון אירע איינוווינערס האָבן זי פאַרלאָזט.

אין געוויסע דאָקומענטן פון דער שטאָט — דאַטירט פון 1650—1648 — און אין העברעאישע כראָניקעס וועגן די כמעלניצקי הריגות, געפינען מיר ידיעות וועגן דעם גורל פון די פינסקער יידן אין די דאָזיקע שרעקלעכע חדשים. עס זעט אויס אַז דער גרעסטער טייל פון די יידן איז אַנטלאָפן פון פינסק נאָך פאַרן אָנקומען פון די קאָזאַקן. פאַרן פאַרלאָזן די שטאָט האָבן זיי פאַרהאַנדלט מיט די שטאָט־בירגערס און איבערגעגעבן אין זייער שוץ זייערע פאַרמעגנס. מעגלעך אַז אַ געוויסע צאָל פון זיי האָבן באַקומען אַ פאַרזיכערונג מצד די בירגערס אַז עס וועט זיי קיין שלעכטס נישט געשען אויב זיי וועלן בלייבן אין שטאָט. עס זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן פאַרגראָבן זייערע פאַרמעגנס אונטער דער ערד. די באַציאונגען צווישן די יידן און די שטאָט־בירגערס זענען געווען רואיקע און קאָרעקטע ביז די לעצטע טעג פאַרן אָנקומען פון די קאָזאַקן. די יידן (סיי אַלס יחידים, סיי אַלס אַ קהילה) האָבן איבערגעגעבן די שול און די הייזער אויף דער יידישער גאַס אין דער שוץ פון די בירגערס.

עס איז גאַנץ מעגלעך אַז די בירגערס האָבן פּרובירט צו באַשיצן די 78 יידישע הייזער וואָס זענען געבליבן גאַנץ, אַריינגערעכנט די שול. אַ צאָל פון די יידן וואָס זענען געבליבן אין דער שטאָט זענען דערמאָרדעט געוואָרן און אַנדערע האָבן געראַטעוועט זייער לעבן דורך דעם וואָס זיי זענען אַריבער צום פּראַוואָסלאַוונעם גלויבן מיטן אייגענעם ווילן אָדער בכוח. שפּעטער איז זיי געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט זיך צוריקצוקערן צו זייער אייגענעם גלויבן, אַדאַנק די ענערגישע פאָדערונגען פון דער קהילה ביי די מאַכט־אָרגאַנען.

די פינסקער יידן האָבן געהאַט פיר אָדער פינף וואָכן צייט זיך צוצוגרייטן צו אַנטלויפן. די פאַרמעגלעכע האָבן באַוויזן צו קויפן טראַנספּאָרט־מיטלען און צו ראַטעווען אַ גרויסן טייל פון זייער פאַרמעגן. זיי האָבן אויך באַוויזן צו אַנטלויפן גאַנץ ווייט אין מער זיכערע מקומות. פון די נידעריקע שיכטן זענען גרופּעס אַנטלאָפן ביז צו דעם לעצטן מאָמענט, און אַ סך פון זיי זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די קאָזאַקישע מערדערס. די פאַרבליבענע יידן אין פינסק זענען באַשטאַנען צום מערסטן טייל פון די אָרעמע שיכטן פון דער קהילה, אָבער עס זענען אויך געווען עטלעכע פאַרמעגלעכע צווישן זיי. די אַלגעמיינע צאָל פאַרבליבענע איז נישט געווען קיין גרויסע און די צאָל קרבנות, דערמאָרדעטע דורך די קאָזאַקן, איז געווען אַ קליינע, נישט מער ווי אַ פּאָר צענדליק. נתן־נטע האַנאָווער (הנובר), דער מחבר פון דעם בוך "יון מצולה", גיט איבער וועגן אַ פּאָר הונדערט קרבנות, אָבער זיין השערה קען נישט אָנגענומען ווערן.

אין דעצעמבער 1648, אַ פּאָר וואָכן נאָכן פאַרטרייבן פון די קאָזאַקן זענען די פינסקער יידן צוריקגעקומען אין שטאָט. די פינסקער קהילה — ווי אַ קערפּערשאַפט — האָט ווידער אויפגעלעבט מיט איר נאָרמאַלער טעטיקייט, זי האָט ווידעראַמאָל געזאָרגט לטובת דער באַפעלקערונג דורך אירע אייגענע אינסטיטוציעס. צוזאַמען מיט בריסק און מיט האָראָדנע האָט זי זיך אָפּגעגעבן מיט דער לייזונג פון די דרינגנדיקע פּראָבלעמען פון דער צייט. די ראשי מדינה און דער פינסקער רב זענען געווען די פאַרזענלעכקייטן וואָס האָבן אָנגעפירט מיטן אויפבוי פון דעם קהילה־לעבן און דעם ווידעראויפבוי פון אירע אינסטיטוציעס (פון 1647 ביז 1649).

פינסק איז גיך געקומען צו זיך; אַזוי ווי בריסק און דער ליטווישער ועד, האָט זי זיך אויך אָפּגעגעבן מיט דער רעסטאַווראַציע פון דער יידישער קהילה. אַ ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט איז געגעבן געוואָרן די פליטים און דער באַפרייאונג פון געפאַנגענע, דערציאונג פון דער יוגנט, דאָס לערנען תורה און אָפּהיטן די מצוות. אַ פּלאַנירטע אָנשטרענגונג איז געמאַכט געוואָרן צוריקצואויפבויען דאָס קהילה־לעבן אויף די פריערדיקע יסודות. פינסק האָט זיך באַטייליקט אין דער אָנשטרענגונג צוזאַמען מיט די קהילות פון בריסק און האָראָדנע, אין עס האָט באמת נישט לאַנג געדויערט און דאָס לעבן פון די יידישע קהילות אין ליטע האָט זיך שנעל צוריקגעקערט צו די פריערדיקע באַדינגונגען און מצב.

אין אַ קורצע צייט האָט די קהילה אויך באַוויזן באַנייען איר ווירטשאַפט. די יידן האָבן גלייך פּרובירט זיך צוריקנעמען צו זייערע פריערדיקע פּרנסות, און זיי האָבן עס מיט אַ געוויסן דערפאָלג דערגרייכט. ווי עס זעט אויס איז זיי

געלונגען ראַטעווען אַ טייל פון זייערע קאַפיטאַלן בשעת די הריגות, און דאָס האָט זיי דערמעגלעכט צוריק אויפצושטעלן זייערע פרנסות.

מען ווייסט, אַז ביזן יאָר 1655 האָבן עטלעכע פינסקער יידן אָנגעפירט מיט ברייטע קאָמערציעלע אונטערנעמונגען, זייערע געשעפטן זענען געווען פול מיט פאַרשידענע אימפאָרטירטע סחורות, זיי האָבן געהאַט קליידונג און צירונג אין אַ גרויסער צאָל און זיי האָבן פאַרמאָגט אַ גרויסן קאַפיטאַל. זיי האָבן זיך אָבער אין די דאָזיקע יאָרן ווינציקער אָפגעגעבן מיט אַרענדע־ענינים. דער פינאַנציעלער מצב פון געוויסע אַרענדאַרן איז געווען נישט קיין סטאַבילער, בפרט דאָרט ווו די טאָטערישע אינוואַזיע האָט געבראַכט אַ גרעסערן שאָדן און די קעמפערישע כוחות האָבן געראַבעוועט און געהרגעט.

נאָך דעם פערעיאַסלאַוולער הסכם אין יאַנואַר 1654 צווישן באָגדאַן כמעלניצקי און די פאָרשטייער פונעם צאַר אַלעקסיי מיכאַילעוויטש — וועגן דעם איבערגעבן אוקראַינע אין מאָסקווער רשות — איז געוואָרן אומפאַרמיידלעך דער קריג צווישן פוילן און מאָסקווע. די פאָלאַקן האָבן אָנגעגריפן די ערשטע, אָבער זיי האָבן באַלד געליטן עטלעכע מפלות. די פוילישע אַדל־לייט וואָס זענען גערופן געוואָרן צום מיליטער־דינסט האָבן אָדער נישט געענטפערט אויפן רוף אָדער זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אייגענע איינהייטן, וועלכע האָבן נישט אָנגענומען קיין דרויסנדיקע דיסציפלין, און האָבן באַנוצט דאָס געווער קעגן דער אָרטיקער באַפעלקערונג און זי באַרויבט. ס׳ווייזט אויס אַז די אַדל־לייט האָבן מורא געהאַט אַז די אויפגעשטעלטע אַרמיי זאָל אַרויסגעפירט ווערן פון פוילן און אַזויאַרום לאָזן פריי דעם געביט פאַר אַ שנעלן אָנגריף פון די קאָזאַקן.

אין זומער פון 1654 האָבן די פאַראייניקטע כוחות פון די מאָסקווער און די קאָזאַקן פאַרנומען די געביטן טוראָוו און דאַווידהאָראָדאָק, אין דער מזרח־זייט פון פינסק, און די סכנה וואָס האָט געלויערט אויף דער שטאָט איז געוואָרן אַ ממשותדיקע. אָבער עס זענען אַריבער 10 ביז 11 חדשים איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן דער אָנגריף אויף פינסק. עס איז שווער צו זאָגן אַז פינסק איז געווען גרייט צו דער פאַרטיידיקונג, ווייל דעם אמת געזאָגט האָבן די מאָביליזירטע קרעפטן פון די פינסקער בירגערס זיך געמוזט אָפגעבן מיט הפקר־באַנדעס אָנשטאָט זיך צוצוגרייטן צו דעם פאַרטיידיקונג און צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם הויפט־שונא. עס איז נישט אוממעגלעך אַז אין דער שטאָט גופא האָבן יידן און קריסטן געמאַכט יד־אחת קעגן גניבות און קאָנפיסקאַציעס פון אייגנטום וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן דורך דער פוילישער אַרמיי. אין דער צווייטער העלפט פון 1655, ווען די רוסישע און קאָזאַקישע כוחות האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטאָט און די סכנה איז גרעסער געוואָרן, האָבן די יידן באַשלאָסן צו אַנטלויפן כל זמן זיי האָבן צייט דערצו; די איבעריקע בירגערס אָבער זענען געבליבן. די ביידע באַשלוסן — פון די יידן צו אַנטלויפן און פון די שטאָטישע בירגערס צו בלייבן — האָבן געהאַט דויערנדיקע קאָנסעקווענצן.

אין סעפטעמבער 1655 איז אַ קליינע אַרמיי פון מאָסקווער און קאָזאַקן, אָנגעפירט דורך דעם פרינץ וואָלקאָנסקי, אָנגעקומען אויף שיפלעך לענגאויס דעם טייך־שטראָם, און פאַרנומען פאָלעסיע. זיי האָבן פאַרנומען טוראָוו, דאַווידהאָראָדאָק און סטאָלין, און אָנגעקומען ביז צו די טויערן פון פינסק. אין פינסק גופא האָבן די פאָלאַקן אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד, אָבער נישט געקוקט דערויף איז די שטאָט פאַרכאַפט געוואָרן דעם 5־טן אָקטאָבער 1655. די רוסן און די קאָזאַקן האָבן געהאַלטן די שטאָט אין זייערע הענט נאָר צוויי טעג, אָבער אין דער דאָזיקער קורצער צייט האָבן זיי באַוויזן זיך צו באַגיין אכזריותדיק מיט דער באַפעלקערונג, זיי האָבן געפייניקט און דערמאָרדעט אַ סך פון די איינוואוינערס, נישט אויסמיידנדיק קיין פרויען און קינדער; זיי האָבן געראַבעוועט געלט און סחורות און האָבן אונטערגעצונדן די גאַנצע שטאָט. נאָר געציילטע הייזער זענען געבליבן שטיין. אַ מגפה האָט זיך אויך פאַרשפרייט דעמאָלט אין דער שטאָט און שטאַרק פאַראָרעמט איר באַפעלקערונג. אויך די איינוואוינערס פון די דערפער אַרום פינסק האָבן שטאַרק געליטן פונעם אייננעמער, וועלכער האָט באַרויבט די גיטער און אונטערגעצונדן די הייזער. אָבער די פינסקער יידן — יעדנפאַלס דער גרעסטער טייל פון זיי, אַריינגערעכנט די אָרעמע שיכטן — האָבן פאַרלאָזט די שטאָט באַצייטנס; זיי האָבן באַוויזן צו אָרגאַניזירן זייער אַרויסגאַנג און מיטנעמען מיט זיך לכל הפחות אַ טייל פון זייער פאַרמעגן. עס זעט אויס אַז זיי האָבן אויך באַוויזן צו פירן פאַרהאַנדלונגען מיט די אַדל־לייט פון זייער געביט און אַ געוויסער טייל פון זיי האָבן באַקומען שוץ אין זייערע שלעסער. אייניקע האָבן אָבער דעם מזל נישט געהאַט, און זייער האָב און גוטס איז צוראַבעוועט געוואָרן, אָבער אַנדערע זענען אַרויס בשלום פון די רוצחימס הענט.

גלייך נאָך דעם ווען די אַרמיי פון די מאָסקווער און די קאָזאַקן איז אָפגעטראָטן פון פינסק, האָבן די יידן אָנגעהויבן צוריקשטראָמען אין שטאָט אַריין. מיט אַ טייל פון געראַטעוועטן פאַרמעגן האָבן די יידן באַוויזן אויפצולעבן זייערע מסחרישע און אַנדערע פינאַנציעלע אונטערנעמונגען, אין דער צייט ווען די גיטער פון די בירגערס וואָס זענען פאַרבליבן אין שטאָט זענען צעשטערט געוואָרן דורכן פייער פון די פאָלאַקן, וואָס האָבן זיי באַשטראָפט פאַר זייער פאַראַט, פונקט ווי זיי האָבן עס אַמאָל געטאָן אין 1648. עס איז קיין צווייפל נישטאָ אַז די פינסקער יידן האָבן באַוויזן גרויסע פעיקייטן אויסצונוצן די באַדינגונגען פון דער צייט צו ראַטעווען דאָס לעבן און דאָס פאַרמעגן.

אין די יאָרן 1653—1657 איז פינסק געשטאַנען אין צענטער פון אַ קאָנצענטרירטער פאָליטישער אַקטיוויטעט. די אוקראַינער הערשערס האָבן געוואָרפן אַן אויג אויף פאָלעסיע און איר הויפט־שטאָט פינסק, און מאָסקווע האָט אויך געשטרעבט איינצונעמען פאָלעסיע. ביידע צדדים האָבן זיך באַמיט צוציען די פריצים אויף זייער זייט, און כמעלניצקין איז געלונגען

אונטערצושרייבן אַ הסכם מיט די אָנפירערס פון די אַדל־לייט פונעם פינסקער געביט (וועלכע זענען מסכים געווען אויף אוקראַינעס שוץ); די פריצים אָבער האָבן זיך קעגנגעשטעלט און נאָך כמעלניצקיס טויט — דעם 16־טן אויגוסט 1657 — איז דער ענין אַראָפּ פון סדר־היום. אַ געוויסע צייט האָבן די באַנדעס קאָזאַקן נאָך געראַבעוועט אין דעם געביט און דערגאַנגען די יאָרן דער באַפעלקערונג. צום סוף פון 1657 האָט דאָס לעבן זיך אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן. די יאָרן 1658—1659 זענען געווען יאָרן פון רעלאַטיווער רואיקייט, און סיי די קריסטלעכע בירגערס סיי די יידן, האָבן זיך באַמיט צוריק אויפצובויען זייער עקאָנאָמישע עקזיסטענץ.

די ווירטשאַפטלעכע שוואַכקייט פון די פאַראָרעמטע שטאָט־בירגערס האָט געשאַפן באַדינגונגען וועלכע האָבן דערמעגלעכט די יידן זאָלן פאַרברייטערן דעם האַנדל מיט בראַנפן. אין 1658 איז פלוצלונג אויסגעבראָכן אַ שאַרפער סכסוך צווישן די בירגערס און די יידן צוליב זייער קאָנקורענץ אין קאָנצעסיעס פאַרן האַנדל מיט בראַנפן און שאַרפע געטראַנקען. די פיסקאַלע פּאָליטיק פון די פּאָלאַקן האָט צוגעהאָלפן דעם פּראָגרעס פון די יידן, ווייל די יידן האָבן פאַרמאָגט קאַפּיטאַל אָפּצוקויפן די בראַנפן־קאָנצעסיעס און די דאָזיקע הכנסה איז געווען וויכטיק פאַרן קעניגלעכן הויף. אין די דאָזיקע יאָרן זענען אויך געווען אַזעלכע יידן וואָס האָבן געהאַט פּרנסה פון געלט־אַנטלייאונג. אין פאַרגלייך מיט דער תקופה פון פאַר 1648, זענען די הלוואות געווען מיטלמעסיקע און קליינע, און די באָרגער זענען צום גרעסטן טייל געווען פאַראָרעמטע בירגערס אָדער אַדל־לייט. די ירידה פון דעם האַנדל איז געווען אַ בולטע און די גאַנצע שטאָט האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע צייט. די שטאָט איז געווען פאַראָרעמט און די שטייערן וואָס דער קעניגלעכער־הויף האָט אַרויפגעלייגט און די פליכט אויסצוהאַלטן זעלנער, האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ משא וואָס איז שווער געווען אַריבערצוטראָגן. די קריסטלעכע בירגערס האָבן צוליב דעם זיך באַמיט צו צווינגען די יידן אַז זיי זאָלן נעמען אויף זיך אַ העלפט פון די ספּעציעלע הוצאות פון דער שטאָט אַנשטאָט אַ דריטל, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען. מיט דער אָפּשוואַכונג פון דעם פייער־שטילשטאַנד צווישן פּוילן און מאָסקווע אין 1659, איז די מאָסקווער השפעה געוואָרן שוואַכער און אַ באַנדע פון קאָזאַקן האָט זיך באַוויזן אינעם פּינסקער געביט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון מיכאיל קורהאַן. זיי האָבן מאַרשירט פון די געביטן פון טוראָוו און דאַווידהאָראָדאָק, פאַרכאַפּט פּינסק דעם 19־טן דעצעמבער 1659 און געהאַלטן די שטאָט אין זייערע הענט במשך 5 טעג. די קאָזאַקן האָבן באַראַבעוועט די שטאָטישע בירגערס, יידן און אַדל־לייט, אָן אונטערשייד, און צום סוף זענען זיי מסכים געווען אויף אויסלייז־געלט פון 2,000 זלאָטעס, וואָס איז אויסגעצאָלט געוואָרן דורך די יידן און די אַזוי גערופענע בירגערס, און זיי האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. די סכנה איז געווען פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג, און דאָס וואָס זיי האָבן עס בשותפות אויסגעצאָלט באַווייזט אַ געוויסע קאָאָפּעראַציע צווישן יידן און די איבעריקע בירגערס, ווען בשותפותדיקע אינטערעסן פאָדערן אַזאַ אויפפירונג. די אומרואיקייט אין דעם געביט איז געוואַקסן, דער מאַנגל אין דיסציפּלין איז געשטיגן און די אָרטיקע פריצים האָבן ווייטער זיך אַרויסגעדרייט פון מיליטער־דינסט.

אין זומער פון 1660 האָט אַ גרויסע מאָסקווער אַרמיי אַטאַקירט פּוילן. אין דעם פּינסקער געביט זענען טעטיק געווען קרעפטן וואָס האָבן געדינט די מאָסקווער אינטערעסן, און אַן אַרמיי צוזאַמענגעשטעלט פון קאָזאַקן, מאָסקווער און אָרטיקע באַנדעס האָט פּלוצלינג פאַרכאַפּט די שטאָט דעם 4־טן יולי 1660, אָבער זי איז בלויז געווען אין זייערע הענט 2 וואָכן. די צייט ווען די שטאָט איז איינגענומען און באַרויבט געוואָרן, האָט גורם געווען גרויסע ליידן די יידן. מען האָט אַ היפּשע צאָל יידן פאַרפּייניקט, געהרגעט אָדער גענומען אין געפאַנגענשאַפט. אַ גרויסער טייל פון זייערע פאַרמעגנס איז צוגערויבט געוואָרן, אַריינגערעכנט די הייליקייטן וואָס אין דער שול; פאַרשיידענע דאָקומענטן, קאָנטראַקטן און זייערע הייזער, אַריינגערעכנט די שול, זענען אונטערגעצונדן געוואָרן. די קהילה איז דעם מאָל אַסך מער געשעדיקט געוואָרן ווי אין די פריערדיקע אינוואַזיעס פון 1648 און 1655 און זי איז שווער פאַראָרעמט געוואָרן.

נאָך דעם ווי די פּוילישע רעגירונג האָט צוריקבאַקומען די מאַכט, האָט זי אָנגעהויבן ווידער אויפצובויען די צעשטערטע געגנטן פון שטאָט. די יידן האָבן אָנגעווענדעט אַסך ענערגיע און איניציאַטיוו צוריק אויפצושטעלן זייערע הייזער און אויפצולעבן זייערע פּרנסה־מקורות; זיי האָבן באַוויזן אַסך פעיקייטן צו שאַפן נייע מקורות פון הכנסה (דאָס רעכט צו האַנדלען מיט בראַנפן אין די דערפער און די קאָנצעסיע אויפצומאָנען שטייערן פאַר טאַבאַק). די יאָרן 1661—1664 זענען געווען אַ צייט פון רעלאַטיווער רואיקייט, אָבער אין מיטן פון 1664 זענען די באַדינגונגען ווידער געוואָרן נישט קיין סטאַבילע, ווען ס'איז קלאָר געוואָרן אַז עס האַלט ביים באַנייען דעם קאָנפליקט צווישן פּוילן און מאָסקווע. זעלנער פון פּוילן און ליטע זענען ווידער געבראַכט געוואָרן אין דעם געביט. זייער מאַנגל פון דיסציפּלין און זייער באַרבאַרישע אויפפירונג האָבן גורם געווען פיל ליידן דער גאַנצער באַפעלקערונג, בפרט אין יאָר 1665. מען האָט געפאָדערט באַזאָרגן די זעלנער מיט ווינטער־קוואַרטירן, מען האָט קאָנפיסקירט גיטער און עסנוואַרג פאַר דער אַרמיי, און דאָס איז געווען אַ שווערע לאַסט אויף די פּויערים און אויף די באַזיצערס פון קליינע גיטער אין דעם געביט און אין דער שטאָט גופא. פון די דאָקומענטן באַקומט זיך אַ רושם אַז דער טייל פון דער באַפעלקערונג פון פּינסקער בירגערס, וועלכע האָבן נישט פאַרלאָזט זייערע היימען אין יענע שטורעמדיקע יאָרן 1648—1655—1660, איז איצט פאַרקלענערט געוואָרן; זיי האָבן שטאַרק געליטן פון די שחיטות און געמוזט וואַנדערן ווייט פון שטאָט, איבערלאָזנדיק הינטער זיך ליידיקע הייזער כדי צו זוכן מקורות פון פּרנסה. די צוואַנציק יאָר — צווישן 1648—1667 — זענען גורלדיק פאַרן המשך פון דער עקזיסטענץ פון דער בירגערלעכער באַפעלקערונג פון פּינסק, וואָס איז געבליבן אָן פאַרמעגן און אָן קיין שום פינאַנציעלע מיטלען ווידער

אויפצושטעלן זייער לעבן; די יידן אָבער האָבן אַרויסגעוויזן מער איניציאַטיוו און עלאַסטישקייט, און עס איז זיי געלונגען צו ראַטעווען אַ טייל פון זייערע פאַרמעגנס, וועלכע האָבן שפעטער געדינט אַלס אַ יסוד פאַר אַ ווידעראויפבוי פון זייער עקזיסטענץ.

די ענדערונגען אין דער סאָציאַלער און פינאַנציעלער לאַגע פון די פינסקער יידן האָבן זיך אָנגעהויבן גלייך נאָך די כמעלניצקי־הריגות; מען האָט זיי אָנגעהויבן צו פילן צום סוף פון די פופציקער יאָרן און זיי זענען בולט געוואָרן אין די זעכציקער יאָרן.

להיפך צום דעם וואָס עס איז געשען מיט דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג, איז די יידישע קהילה געוואַקסן אין צאָל, זי האָט אויפגעהאַלטן איר ווירטשאַפטלעכן מצב, איז אַריינגעדרונגען אין נייע געביטן פון פרנסה־מקורות, וואָס האָבן זיך געשאַפן צוליב דעם וואָס די קריסטלעכע שטאָ־טישע באַפעלקערונג האָט זיי פאַרלאָזט. מיר האָבן נישט קיין סטאַטיסטישע באַווייזן וועגן וווקס פון דעם יידישן ישוב אין דער דאָזיקער תקופה, נאָר די ידיעות וועגן זייער טאָפאָגראַפישע פאַרשפרייטונג איז אַ קלאָרע. די יידן האָבן אָפגעקויפט הייזער און ערד, און ווייזט אויס אַז אין די יאָרן האָט פינסק באַקומען אַ פנים פון אַ יידישער שטאָט.

די פינסקער יידן זענען אויך געטראָפן געוואָרן פונעם שווערן ווירטשאַפטלעכן קריזיס און אַ סך האָבן געמוזט זאָרגן פאַר נייע לעבנס־מקורות. אַ סך יידן האָבן זיך אָפגעגעבן מיט אויפהאַלטן קליינע קרעטשמעס; די זעלנער וועלכע האָבן זיך סטאַציאָנירט אין דעם געביט זענען געווען גוטע קונים פון שאַרפע געטראַנקען, און די יידן האָבן באַפרידיקט זייערע פאָדערונגען, און פלעגן פירן בראַנפן אין די מיליטערישע קאַזאַרמעס און אין די שטעטלעך און דערפער אין דער סביבה.

אויך אין די זעכציקער יאָרן טרעפן מיר אין פינסק גוט איינגעאָרדנטע יידן, וועלכע האָבן זיך געקענט אָפגעבן מיט וויכטיקע געשעפטן און אפילו אינוועסטירן בכבודיקע סומעס אין קאָנצעסיעס פון טאַבאַק־מאָנאָפאָל, אין אויפמאָנען פון שטייערן; זיי האָבן אויך אויפגעמאָנט דעם אַקציז (אומדי־רעקטע שטייערן אויף עסנוואַרג). אַ טייל פון די גאָר פאַר־מעגלעכע יידן — אַזעלכע וועלכע האָבן געהאַט גרויסע פאַרמעגנס נאָך פאַרן יאָר 1648 — האָבן אויפגעהאַלטן אַ טייל פון זייערע גיטער, אָבער זייערע אונטערנעמונגען זענען איצט געווען בלויז פון אַ מיטעלן אָדער קליינעם פאַרנעם. די וואָס זענען געווען צוגעוווינט אָנצופירן מיט וויכטיקע געשעפטן, האָבן זיך איצט אָפגעגעבן מיט דער אָנפירונג פון קליינע קרעטשמעס. די יידן האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט אַלערליי צווייגן פון האַנדל און זיי זענען אויך אַריינגעדרונ־גען אין נייע צווייגן פון מסחר, נישט געקוקט אויף דעם אַז אַן אַלגעמיינע ירידה האָט פאַראָרעמט די באַפעלקערונג, די אָרטיקע איינוווינערס האָבן פאַרלאָזט די שטאָט און אַז עס איז געווען אַ גרויסער מאַנגל פון זיכערקייט אויף די וועגן.

פינסק האָט אויך געהאַט אַ מאַרק פאַר אימפאָרטירטע פראָדוקטן, אפילו פאַר לוקסוס־אַרטיקלען, און די סוחרים פלעגן ברענגען זייערע סחורות פון גאַנץ ווייט. אָבער עס איז קיין צווייפל נישט אַז דער געוויינלעכער יידישער מסחר איז שווער געטראָפן געוואָרן און ער האָט געמוזט קעמפן פאַר זיין קיום און צופאַסן זיך צו דער אַלגעמיינער עקאָנאָ־מישער ווירקלעכקייט. די יידן האָבן זיך באַמיט צו געפינען לעבנס־מקורות ווו עס זאָל נישט זיין, אויף די גאַסן און אויף אָפענע וועגן, געאַרבעט מיט אימפעט און איינפאַל; וואָס זיי האָבן נאָר געקענט האָבן זיי פאַרקויפט די פויערים: די מענער האָבן אייפגעשטעלט קליינע געשעטלעך און זייערע פרויען האָבן אויף זיך גענומען דאָס פאַרקויפן אייגענע האַנט־אַרבעט. די אַנטוויקלונג פונעם יידישן קליין־האַנדל איז אַ כאַראַקטעריסטישע דערשיינונג פון די זעכציקער יאָרן. מיר האָבן נישט קיין גענויע ידיעות וועגן דער באַדייטונג פון די בעלי־מלאכות צווישן די פינסקער יידן, אָבער מען קען זיך פאַרשטעלן אַז זייער פרנסה איז געווען אין כסדרדיקן אויפ־שטייג. פון דעם קען מען דרינגען אַז אין דער תקופה איז אַנטשטאַנען אַ ברייטע נידעריקע שיכט ביי יידן, וואָס האָט שווער געהאָרעוועט אויף זייער טאָגטעגלעכן ברויט. די שיכט האָט אַריינגענומען קליינע סוחרים, אָרעמע קרעטשמערס און בעלי־מלאכות.

די יידישע ישובים אַרום פינסק זענען אויך אויסגעוואָרצלט געוואָרן אין די יאָרן 1648—1655, און דער גרעסטער טייל פון זיי האָט זיך צוריק אויפגעבויט ווען די סכנה איז פאַרביי. אָבער נישט אַלע קליינע ישובים האָבן אויפגעלעבט נאָך דער געפאַר, און פון דער צווייטער זייט האָבן צייטווייליקע וווין־צענטערס זיך פאַרוואַנדלט אין פערמאַנענטע ישובים, איבער־הויפט אין דער מערבדיקער טייל פון פינסקער געביט. צוליב דעם פראָבלעם פון זייער אָפהענגיקייט (פון די דאָזיקע ישו־בים) פון די "קהילות ראשיות", איז אויסגעבראָכן שפעטער אַ סיכסוך צווישן פינסק און בריסק. די געשעענישן פון די פופציקער יאָרן האָבן אויך צוגעהאָלפן צום פראָצעס פון פאַרבונדנקייט צווישן דער שיכט פון אַרענדאַרן און זייער וווין־פלאַץ, בפרט אין די דאָזיקע מקומות ווו די דערמאָנטע אַרענדירטע שטחים האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין פערמאַנענטע ישובים.

אין דער צייט וואָס יידן האָבן אַרויסגעוויזן גרויסע פעי־קייטן אָנצוהאַלטן זייערע פאָזיציעס און צו דערגרייכן אפילו אַ גרויסן פאַרשריט, איז די עקאָנאָמישע לאַגע פון אַנדערע שטאָטישע בירגערס געפאַלן און אַלס רעזולטאַט פון דעם האָט זיך געשאַפן אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין די קעגנזייטיקע באַציאונגען: די שנאה פון די שטאָט־לייט (מיעשטשאַנעס) און זייערע טענות קעגן די יידן, האָבן געהאַלטן אין איין וואַקסן. עס איז קיין צווייפל נישט אַז די פוילישע מאַכט־האָבער, צוליב זייער פאַראַט פון יאָר 1648, און די פינסקער יידן האָבן געגנאַסן פון דער פוילישער שוץ אין דער מאָס וואָס דאָס איז מעגלעך געווען. אין די ערשטע צייטן נאָכן יאָר 1648 האָבן די שטאָט־לייט נישט געוואַגט אַרויסצוטרעטן קעגן די יידן. נאָר אין יאָר 1658 זענען זיי צום ערשטן מאָל אָפן אַרויסגעטראָטן קעגן די יידן און זיי באַשולדיקט אין וועלן דערפירן די שטאָט־לייט צו אַ פולשטענדיקער רואיני־

רונג, און אין וועלן אָפּשאַפן די שטאַטישע אַרענדעס. אין די טענות פון די זעכציקער יאָרן איז בולט געווען אַ טאָן פון רעליגיעזער שנאה. מען האָט באַשולדיקט די יידן אין מחלל זיין די קריסטלעכע בית־עלמינס און קרייצן וואָס אויף די קברים. אין 1666 זענען דורכגעפירט געוואָרן אָרגאַניזירטע אָנפאַלן קעגן די יידן דורך מענטשן פון מאַנאַסטיר לעבן דער פּראַוואָסלאַוונער קירך (צערקיעוו בראַצקאַ), וועלכע זענען זיכער אונטערגעהעצט געוואָרן דורך די מאַנאַכן און דעם הויפט פון מאנאַסטיר. די אָנפירער פון דער קהילה האָבן אָנגענומען ענערגישע מיטלען קעגן די אָנפאַלן: אַזוי ווי די דירעקטע ווענדונגען צו די עלטסטע פון מאַנאַסטיר האָבן נישט געהאָלפן, האָבן זיי זיך געווענדעט צו דער רעגירונג.

עס איז נישט אינגאַנצן קלאָר ווי אַזוי עס האָט זיך געענדיקט דער דאָזיקער ענין, נאָר ווי עס זעט אויס, האָט די אַנטוויקלונג פון די געשעענישן פאַרפּלאָנטערט די פינסקער קהילה אין שוועריקייטן און אַ סך הוצאות, אויף אַזוי פיל אַז דער ליטווישער ועד האָט זיך געמוזט באַטייליקן אין די הוצאות. די טענות פון די שטאָטלייט קעגן יידן אין יאָר 1669 האָבן פאַרמאָגט נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע שנאה. עס איז קיין צווייפל נישט אַז עס איז די יידן געלונגען אָפּצושטויסן די אַנטיסעמיטישע מעשים; אַנטי־יידישע הפקר־טאַטן זענען געווען אומפאַרמיידלעך דאָ און דאָרט, איבערהויפּט צוליב דער אַלגעמיינער אָפּשוואַכונג פון דער רעגירונגס־מאַכט, אָבער זיי האָבן נישט באַוויזן צו צעשטערן דעם יידישן כוח אין דער שטאָט.

פערטער קאַפּיטל

פון שלום פון אַנדרושאָוו ביז דער צייט ווען שוועדן האָט איינגענומען פינסק (1667—1706)

דער וווקס פון דער יידישער קהילה פון פינסק האָט כסדר אָנגעהאַלטן אויך נאָכן שלום פון אַנדרושאָוו, אין די דריי לעצטע יאָרצענדליקער פון דעם 17־טן י״ה. מיר האָבן נישט קיין סטאַטיסטישע ציפערן וועגן דער גרויס פון דעם יידישן ישוב אין יענער צייט, אָבער מען ווייס אַז צום סוף פון די זעכציקער יאָרן און אין די זיבעציקער יאָרן זענען אַריבער אין רשות פון די יידן אַ פּאָר צענדליק הייזער און שטחים, און אין די אַכציקער יאָרן איז אַריבער אין זייער רשות אַ גרעסערע צאָל הייזער, אַרום צוויי הונדערט. אין דעם פּראָטעסט פון די שטאָט־לייט קעגן די יידן, פון יאָר 1717, ווערט געזאָגט אַז אין רשות פון די יידן זענען דעמאָלט געווען 600 הייזער. די ציפער איז אפשר אַן איבערגעטריבענע, אָבער נישט אויף קיין סך. מיר וועלן נישט זיין ווייט פון אמת אויב מיר וועלן זאָגן אַז די צאָל יידן אין פינסק אין 1717 איז דערגאַנגען צו 2,200, אין דער צייט ווען אין יאָר 1700 זענען זיי געווען אַרום 2,000. פון דעם דרינגט מען אַז אין פאַרגלייך מיט דער צאָל תושבים פאַרן קאָזאַקישן אויפשטאַנד פון 1648 (1,000) האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פאַרטאָפּלט. צום סוף פון 17־טן י״ה איז שוין פינסק געווען אין איר גרעסטער מערהייט אַ יידישע שטאָט; דאַקעגן האָבן די קריסטלעכע שטאָט־לייט זיך אַריבערגעצויגן אין די פאָרשטעט און די דערפער פונעם געביט, און אין זייער גרעסטן טייל זענען זיי אַריבער צו מלאכה און ערד־אַרבעט.

אויך אין די ישובים אַרום פינסק האָט מען געפילט די קאָנקרעטע רעזולטאַטן פון די דעמאָגראַפישע ענדערונגען אין דער צווייטער טייל פון דעם יאָרהונדערט. צווישן די יאָרן 1650—1679 האָבן זיך קאָנסאָלידירט פערמאַנענטע ישובים אין די שטעטלעך קאָזאַנהאָראַדאָק, ליובעשאָוו, דראָהיטשין, מאָטעלע, דאַווידהאָראָדאָק לאַכווע און סטאָלין. די ישובים זענען אויפגעקומען פון איין זייט צוליב טאָגטעגלעכע באַציאונגען צווישן די אַרענדאַרן במשך לאַנגע יאָרן, און פון דער צווייטער זייט צוליב דער אָפּשוואַכונג פון דער השפעה פון די הויפּט־צענטערס. פון די זעכציקער יאָרן ביז צום סוף פון דעם יאָרהונדערט, איז אויך געוואַקסן די צאָל יידן אין די דערפער פון פינסקער געביט, וועלכע האָבן געצויגן זייער פרנסה פון קליינע און מיטעלע אַרענדע־טעטיקייטן, בפרט פון טרייבן און פאַרקויפן שאַרפע געטראַנקען. די קליינע אַרענדאַרן און די קרעטשמערס אין די דערפער האָבן טיילווייז געהערט צו משפחות וואָס האָבן זיך אין די פערציקער יאָרן געהאַט פאַרנומען מיט גרויסע אַרענדע־טעטיקייטן, טיילווייז זענען דאָס געווען מענטשן, וועלכע זענען אָנגעגקומען קיין פינסק פון אַנדערע ערטער, און טיילווייז פינסקער יידן, וועלכע האָבן געזוכט פאַר זיך נייע פרנסות און האָבן זיך פאַרנומען מיט קרעטשמעריי אין די דערפער. אין 1690 איז אַנטשטאַנען די שטאָט קאַרלין און ביזן יאָר 1700 האָבן זיך אין איר באַזעצט אַ סך פון די פאַראַרעמטע שטאָט־לייט פון פינסק און, ווי עס ווייזט אויס, אויך די ערשטע יידן.

די דעמאָגראַפישע ענדערונגען אין פינסק און איר אומגעגנט זענען אַ פועל־יוצא פון וואַנדערונגען פון דער באַפעלקערונג אין פאַרשיידענע ריכטונגען. איינוווינער פון פינסק פאַרלאָזן די שטאָט און זוכן פאַר זיך פרנסה אין דער אומגעגנט. אָבער די יידישע באַפעלקערונג אין פינסק האָט זיך נישט פאַרקלענערט נאָר זיך פאַרגרעסערט, און דאָס נישט בלויז צוליב דעם נאַטירלעכן וווקס נאָר אויך צוליב דעם צופלוס פון דרויסנדיקע תושבים, ווי ס'ווייזט אויס, פליטים פון קאָזאַקישע און מאָסקווער רדיפות אין אוקראַינע און אין

ווייס־רוסלאַנד, און צוליב דער איינוואַנדערונג וואָס עס האָט געשטראָמט פון פוילן. די צאָל יידן, אָנגעקומענע פון פוילן האָט זיך פאַרמערט פון די זעכציקער יאָרן אָן.

די לעצטע דריי יאָרצענדליקער פון 17־טן י״ה זענען געווען יאָרן פון עקאָנאָמישן קריזיס אין פוילן־ליטע. אין דער תקופה איז שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון די פּינסקער שטאָט־לייט אין האַנדל און מלאכה, נאָכדעם ווי זיי האָבן נישט באַוויזן צוריק אויפצושטעלן זייער פריערדיקע פּאָזיציע. די פּינסקער יידן דאַקעגן, וועמען ס׳איז געלונגען צוריק אויפצולעבן זייער ווירטשאַפט אין די זעכ־ציקער יאָרן, האָבן ווייטער אַנטוויקלט אַ דינאַמישע עקאָנאָ־מישע אַקטיוויטעט, און זייער צאָל האָט זיך שטאַרק פאַרמערט אין די רעלאַטיוו רואיקע אומשטענדן וואָס די פאַרקלענע־רונג פון דעם בירגערלעכן ווידערשטאַנד האָט דערמעגלעכט. אין דער תקופה האָט זיך קלאָר אָנגעצייכנט די ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פון די פּינסקער יידן לויט די קאָנטורן, וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן אין די זעכציקער יאָרן און וואָס האָבן באַשטימט דעם עקאָנאָמישן און סאָציאַלן אויסזען פון דער צוקונפטיקער פּינסקער קהילה.

די פּינסקער יידן האָבן געגנאָסן פון רעכט אויף פרייען האַנדל אויך אין דער באַהאַנדלטער תקופה. פּינסק איז נאָך אַלץ געווען דער צענטער פון מסחר מיט וואַקס, לעדער און תבואה אין דעם געביט. קיין פּינסק האָבן דעמאָלט אויך גע־שטראָמט סוחרים פון ווייטע מקומות וועלכע האָבן פאַרקויפט זייערע אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן און אָפּגעקויפט פאַרשיי־דענע סחורות. פון דער דאָזיקער תקופה זענען אונדז באַקאַנט געוויסע גוט־איינגעאָרדנטע משפחות וועלכע זענען געווען די לאָקאַלע גרויסע סוחרים און האָבן זיך באַטייליקט אין די גרויסע יאַרידן פון ליטע, ווו עס פלעגן זיך טרעפן די מנהיגים פון די ״קהילות ראשיות״ און דאָרט באַהאַנדלען די פּראָבלעמען פון ליטע. דאָס ווייזט אָן אויף די קאָמערציעלע באַציאונגען צווישן די פאַרשיידענע שטעט אין ליטע, אָבער מיר האָבן נישט גענוג דאָקומענטן וואָס זאָלן עדות זאָגן וועגן מסחר צווישן פּינסק און וואָלין אָדער אוקראַינע, אָדער צווישן פּינסק און פרעמדע לענדער. אין דער צייט זענען אויך איבערגעריסן געוואָרן אין אַ געוויסער מאָס די קאָמערציעלע באַציאונגען מיט פוילן, און די פּינסקער סוחרים זענען פאַר־ביטן געוואָרן דורך יידישע סוחרים פון אַנדערע שטעט, איבערהויפּט פון וויסאָקי. דער פאַרנעם פון די וויכטיקסטע געשעפטן פון די פּינסקער יידן איז קלענער געוואָרן און זייערע אונטערנעמונגען האָבן פאַרלוירן זייער באַדייטונג. דער קליינהאַנדל האָט זיך פאַרשפּרייט אָן אויפהער. אין דער שווערער תקופה האָבן די יידן אויפגעזוכט אַיעדע מעגלעכ־קייט אויפצוהאַלטן אַבי וועלכע עקאָנאָמישע אַקטיוויטעט. דער קריסטלעכער מסחר האָט זיך געפונען אין אַ צושטאַנד פון ירידה. אמת, עס זענען נאָך געווען קריסטלעכע סוחרים אין דער תקופה, אָבער צום סוף פון 17־טן י״ה האָבן זיי שוין נישט געהאַט קיין שום רעאַלע השפּעה אין מסחר.

לויטן געזעץ איז געווען פאַרבאָטן די יידן זיך פאַרנעמען מיט אַרענדע, אָבער פּאַקטיש האָבן זיי זיך אָפּגעגעבן מיט דער דאָזיקער פּרנסה אויסמיידנדיק דאָס געזעץ. די אַדל־לייט זענען געווען פאַראינטערעסירט צו פאַרפּאַכטן זייערע גיטער צוליב דער הכנסה וואָס דאָס האָט אַריינגעבראַכט, אָבער עס איז זיי נישט אָנגעשטאַנען איינצומאָנען די געהעריקע שטייַ־ערן; דערפאַר פלעגן זיי מיט חשק איבערגעבן אַנדערע דאָס איינמאָנען, אויך די יידן, וועלכע האָבן געהאַט דערפאַרונג אין אַזעלכע ענינים. מיר האָבן עדות־דאָקומענטן וועגן דער באַטייליקונג פון יידן אין דעם אויפמאָנען שטייערן און אין דער אָנפירונג פון שטייער־אַמטן אין פּינסק און איר אומגעגנט. אין דער גרעסטער טייל פון די אַכציקער און ניינציקער יאָרן, האָט דער שטייער־אַמט פון פּינסק (און די שטייער־אַמטן פון דער אומגעגנט) געזעצלעך געהערט צו די פריצים, אָבער אין דער אמתן זענען זיי אָנגעפירט געוואָרן דורך יידן. גרשון בעניאַשעוויטש, איינער פון די מנהיגים פון דער פּינסקער קהילה, האָט אַ לאַנגע צייט געהאַט זיין פּרנסה פון דעם שטייער־אויפמאָן און ווי זעט אויס האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט דער טעטיקייט אויך דעמאָלט ווען די אַרענדע־ענינים זענען שוין נישט געווען אַקטועל. ער און זיינע שותפים האָבן געהאַט גרויס דערפאַרונג אין דער פירונג פון שטייער־ענינים און זיי האָבן באַצאָלט גרויסע געלטער פאַר דער אַרענדע בשעת זי איז איבערגעגעבן געוואָרן איינעם פון די פריצים, וועלכער האָט נישט געוואָלט זי אַדמיניסטרירן. אַזוי איז די אַרענדע אַריבער אין זייער רשות און געוואָרן אַ טייל פון זייער פּרנסה. די קאָנקורענץ אַרום די שטייער־ענינים איז געווען זייער אַ שאַרפע צווישן יידן און קריסטן, און אויך צווישן יידן גופא; אָפט איז די דאָזיקע קאָנקורענץ געווען אַ סיבה פון קאָנפליקטן און אַפילו גוואַלד־טאַטן. די באַפעל־קערונג פלעגט באַשטימען וועלכער פון די יידן וועט זיך אָפּגעבן מיט די שטייער־ענינים דורך דעם וואָס זי פלעגט שטיצן איינעם אָדער אַן אַנדערן. דער איינמאָנער־פּערסאָנאַל אין די שטייער־אַמטן איז באַשטאַנען דער עיקר פון יידן, וועלכע זענען כלומרשט געווען נאָר אָנגעשטעלטע — קאַ־פּיטאַן — אָבער פּאַקטיש האָבן זיי געהאַט אַ קאָנטראָל איבער אַלע ענינים. דער כוח פון די אַרענדאַרן און די קאַפּיטאַן אין די שטייער־ענינים איז געווען זייער גרויס און זיי האָבן געהאַט אין זייער רשות באַוואָפנטע באַדינער וואָס האָבן אויסגעפירט זייערע באַפעלן.

אין פּינסקער געביט זענען אויך געווען קליינע שטייער־אַמטן וואָס האָבן געהערט צו די פאַרשיידענע סטאַראָסטעס, און זענען אויך געווען אַדמיניסטרירט דורך יידן. ווי עס ווייזט אויס פלעגן זיי זיך דער עיקר אָפּגעבן מיט אַרענדע־ענינים פון די דאָרפס־אַרענדאַרן.

אין דער תקופה איז געשטיגן די איניציאַטיוו פון קאָנ־צעסיעס צו טרייבן און פאַרקויפן שאַרפע געטראַנקען. גרויסע יידישע אַרענדאַרן זענען שוין געווען אַ זעלטענע דערשיינונג; פון איין זייט איז אויפגעקומען אַ ברייטע שיכט פון קליינע אַרענדאַרן, און פון דער צווייטער זייט האָט אַ טייל פון דער באַפעלקערונג באַדינט די פריצים ווי בעלי־מלאכות, אַדמיניסטראַטאָרן פון זייער אייגנטום און אַגענטן פון זייער פאַרמעגן.

אין פינסקער געביט האָט זיך פאַרמערט די צאָל מיטעלע און קליינע אַרענדאַרן צווישן די יידן. די דאָקומענטן רעכענען אויס די נעמען פון אַ סך אַזעלכע אַרענדאַרן אין די דערפער, וואָס האָבן געצויגן זייער פרנסה דער עיקר פון די קרעטש־מעס. די יידן פון פינסק, און איר אומגעגנט און פון אַנדערע געביטן זענען געקומען צום ערשטן מאָל אין אייניקע דערפער, בשעת די פריצים האָבן געהאַט אַן אינטערעס צו עקספּלאָאַטירן ווי ווייט מעגלעך דעם מקור פון פרנסה און האָבן אויס־געפילט אין דעם אַ צענטראַלע פונקציע.

אַ ניכרדיקע ענדערונג איז פאָרגעקומען אין דער פינסקער קהילה לגבי געלט־הלוואות. די הלוואות וואָס יידן האָבן געגעבן קריסטן זענען פאַרקלענערט געוואָרן און די פרנסה האָט פאַרלוירן פון דער וויכטיקייט וואָס זי האָט פריער געהאַט. מעגלעך אַז די סיבה דערפון איז געווען אין דעם, וואָס דער ווערט פון דער מטבע איז געפאַלן. דאַקעגן האָבן מיר באַווייזן אַז יידן אַלס קהילה אָדער אַלס יחידים האָבן וואָס אַמאָל מער געמוזט אָנקומען צו די קריסטן — איבער־הויפּט צו דער קירך — און צו די רייכע פריצים, נאָך הלוואות.

אין יאָר 1664 איז די פינסקער קהילה געווען פאַררעכנט צווישן די קהילות וועלכע דער ליטווישער ועד איז שולדיק געווען געלט. אין יאָר 1667 האָט זיך פאַרערגערט דער פינאַנציעלער מצב פון דער פינסקער קהילה, און צום ערשטן מאָל ווערט זי נישט דערמאָנט צווישן די וואָס האָבן אַנטליען געלט דעם ועד; פון 1673 אָן ביז צום סוף זיבעציקער יאָרן ווערט פינסק דערמאָנט אין די תקנות ווי אַ קהילה וואָס איז שולדיק געלט דעם ועד און איר עקאָנאָמישער מצב איז געווען שווערער פון דעם מצב פון די אַנדערע „קהילות ראשיות". צוליב אירע חובות האָט די קהילה געמוזט אָפּ־שטעלן אַ געוויסע צאָל פּלענער; זי האָט געזוכט ביליקע קרעדיטן; שפּעטער, אין 1679, האָט זי באַקומען אַ טשאַרטער פונעם קעניג (לויט דער פּרעצעדענט פון דער ווילנער קהילה אין 1664); דער טשאַרטער האָט דערלויבט דער קהילה נישט באַצאָלן במזומן, נאָר מיט וועקסלען, און אין דעם זעלבן יאָר (אָדער אַ יאָר שפּעטער) האָט זי באַקומען אַ מאָראַטאָריום אויסצוצאָלן דעם חוב אין 3 יאָר. דעם ביליקן קרעדיט האָט זי באַקומען פון די יעזואיטן פון פינסק דריי מאָל: צוויי מאָל אין יאָר 1678 (יעדע הלוואה פון 1,500 זלאָטעס אויף 10 פּראָצענט) און איינע אין 1680 (7,000 זלאָטעס אויף 8 פּראָצענט). אויסער די סומעס האָט די קהילה באַקומען אין יאָר 1680 הלוואות פון אַ בירגער, אויף אַ סכום פון 5,620 זלאָטעס.

די דאָזיקע הלוואות האָבן געהאָלפן דער פינסקער קהילה אויסצוצאָלן דעם ליטווישן ועד כמעט אַלע אירע חובות, ווי עס ווייזן די חשבונות פון דעם ועד אין 1684, אָבער איר עקאָנאָמישער מצב איז נאָך ווייט נישט געווען קיין גוטער, ווייל זי האָט זיך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן אויפצומאָנען די שטייערן וואָס מען האָט באַשטימט פאַר איר, און אויסער דעם האָט דער ועד נאָך פאַרקלענערט אַ טייל פון די הנחות פון וועלכע די קהילה האָט גענאָסן. אין 1695 האָט דער ועד באַקומען אַ הלוואה פון 8,000 זלאָטעס פון אַ געוויסן פּריץ, ווי עס ווייזט אויס, כדי אויסצוצאָלן די חובות פון דער פינסקער קהילה, און אין יאָר 1698 האָט די קהילה באַקומען פון דעם זעלבן פּריץ אַ ריזיקע סומע פון 32,000 זלאָטעס אויף 10 פּראָצענט. די קהילה האָט זיך פאַרפליכטעט אומקערן דעם חוב מיט די צינזן לויט אַ ספּעציעלער גאַראַנטיע: די הכנסה פון דעם שטייער אויפן פאַרקויף פון פלייש־קאָראָבקע (רעזניקאָוואָ). דאָס באַקומען די הלוואות אין 1698 איז געווען פאַרבונדן מיט אַ פריערדיקן באַשלוס פון דעם ליטווישן ועד אין 1697, לויט וועלכן מען האָט אים געדאַרפט אָפּגעבן מיט־אַמאָל אַלע חובות כדי דער ועד זאָל קענען באַפרידיקן די דרינגנדע פאָדערונגען פון זיינע בעלי חובות: די רעגירונג, די פריצים און די גלחים. עס איז באַשלאָסן געוואָרן, די קהילה זאָל אָפּגעבן די הכנסות פון דעם קאָראָבקע־שטייער אויסצוצאָלן די הלוואות כדי צו פאַרבעסערן איר מצב אין ועד.

דער פּראָצענט וואָס די קהילה האָט געדאַרפט באַצאָלן איז געווען אַ באַקוועמער: 8%—10%. די הלוואות זענען גע־געבן געוואָרן אין אַ פאָרם פון ווידערקאָף (ווי דער קויף), ווי אַ פיקטיווער אופן פון כלומרשטן פאַרקויף פון פאַרמעגן אָדער פון מתנות. די גאַראַנטיעס וואָס די קהילה האָט צו־געזאָגט האָבן ווייזט אויס באַפרידיקט די בעלי־חובות. די יידן האָבן זיך נישט אָנגעשטויסן אויף קיין שוועריקייטן צו געפינען געלט־אַנטלייערס, און דאָס איז אַ באַווייז פון דעם צוטרוי וואָס זיי האָבן פאַרדינט און דעם גלויבן וואָס מען האָט צו זיי געהאַט אַז זיי וועלן אויסצאָלן זייערע חובות.

די פינסקער קהילה האָט אין דער אמתן געדאַרפט אַזעלכע גרויסע הלוואות צוליב איר מאַנגל אין געלט, אָבער פון דער צווייטער זייט איז דאָס אַליין אַ באַווייז אַז זי איז פּאָטענציעל בכוח געווען מקיים צו זיין די פאַרפליכטונגען וואָס זי האָט אויף זיך גענומען. די דאָקומענטן וואָס מיר האָבן באַנוצט באַווייזן נישט אַז יידן האָבן געבאָרגט געלט ביי קריסטן מיטן צוועק צו פינאַנצירן דעם יידישן מסחר, אָדער די מסחר־טעטיקייטן פון גרופּעס וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אָנפירערשאַפט פון דער קהילה.

עס איז געווען אַ געוויינלעכע דערשיינונג יידן זאָלן פּריוואַט באַקומען הלוואות ביי קריסטן. אין די אַכציקער און אין די ניינציקער יאָרן האָבן נישט ווייניק יידן גענומען פּריוואַטע הלוואות אויף גרויסע סכומים, פאַר קאָמערציעלע אונטערנעמונגען, פון דעם ממונה אויף דער מלוכה־ווירט־שאַפט (נאַמיעסטניק). צווישן לווה און מלווה האָט געהערשט אַ קעגנזייטיקער צוטרוי און אָפט פלעגט די הלוואה געגעבן ווערן אפילו אָן אַ וועקסל. די מלווים זענען שטענדיק בכוח געווען אויסצופילן זייערע פאַרפליכטונגען.

אויב אפילו די סוחרים האָבן געדאַרפט אָנקומען צו אַ נישט קליינער צאָל הלוואות פון קריסטן בכדי צו פינאַנצירן זייערע געשעפטן, דאַרף דאָס נישט אויסגעטייטשט ווערן אַלס אַן ערנסטע עקאָנאָמישע שוועריקייט. מען קען דאָס גיכער פאַרשטיין ווי אַ מאַנגל פון קאַפּיטאַל, נויטיק פאַר דער אַנטוויקלונג פון די געשעפטן. די לווים, וועמענס נעמען עס זענען אונדז באַקאַנט, געהערן צו דער שיכט פון פאַרמעג־

לעכע און בכבודיקע סוחרים פון דער קהילה. זיי פלעגן זייער אָפט אויסצאָלן אָן שווערקייטן זייערע חובות צו דער פּינקטלעכער צייט. עס איז נישט אויסגעשלאָסן אַז די קהילה האָט מיט די הלוואות געהאָלפן פינאַנצירן גרויסע פּריוואַטע טעטיקייטן, אָבער עס איז נישטאָ קיין דירעקטע באַווייזן דערצו.

די גרויסע ענדערונגען אין דעם לעבן פון די פּינסקער יידן נאָך די כמעלניצקי־הריגות האָבן נישט צעשטערט די אָנפירערשאַפט פון דער קהילה; די סטאַביליטעט האָט אָנגעהאַלטן און דער זעלבער קרייז מענטשן וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער קהילה פאַר די רדיפות פון 1648 יאָר, איז ווייטער געשטאַנען בראש פון דער קהילה ביז צום סוף פון יאָר־הונדערט. אין די דאָקומענטן וואָס אין אונדזער רשות געפינט מען נישט קיין ידיעות וועגן אַ קאַמף צווישן רייכע און אָרעמע אָדער אַן אַקטיווע אָפּאָזיציע קעגן דער אָנפירערשאַפט פון דער קהילה. אויב עס איז געווען אַזאַ קאַמף פאַר דער השפעה און פאַר אַ גערעכטער פאַרטיילונג פון די שטייערן איז ער, ווי עס ווייסט אויס, געווען אַ באַשיידענער און די טראַדיציאָנעלע אָנפירערשאַפט פון דער קהילה האָט גוט דערפילט אירע פונקציעס און זיך אויסגעוויזן פעיק צו לייזן די פּראָבלעמען פון דער צייט און אַנטקעגנקומען די נויטווענדיקייטן וואָס די ענדערונגען האָבן געשאַפן. געוויס זענען געווען פאַלן פון מנהיגים וואָס האָבן זיך דערהויבן צו אַ הויכן שטאַנד דורך נישט־אָרנטלעכע וועגן און וואָס האָבן אויסגענוצט זייער מצב פאַר זייער אייגענעם נוצן, אָבער נישט זיי זענען געווען די אָנפירערשאַפט פון דער קהילה. ווי עס זעט אויס האָט עקזיסטירט אַ צוזאַמענאַרבעט צווישן דער אָנפירערשאַפט פון דער קהילה און די תלמידי־חכמים, און בשותפות האָבן די צוויי גרופּעס פאַרגעשטעלט דעם אָנפירערישן קרייז פון דער קהילה.

צום סוף פון דעם 18־טן י״ה האָט פּינסק אויפגעהאַלטן איר מצב צווישן די פיר "קהילות ראשיות" (בריסק, האָראָדנאָ, פּינסק און ווילנע), אָבער די באַציאונגען צווישן זיי האָבן זיך פאַרערגערט צוליב די אויפטרייסלונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ליטע אין דער לאַנגער תקופה פון מלחמות. צום סוף פון די זעכציקער יאָרן איז אויסגעבראָכן צום ערשטן מאָל אַ קאַמף צווישן בריסק און די אַנדערע "הויפּט קהילות" צוליב דעם ווילן פון בריסקער קהילה באַקומען די אויבערהאַנט איבער געוויסע קהילות פון דער אומגעגנט. דאָס איז געשען, ווי עס זעט אויס צוליב די דעמאָגראַפישע ענדערונגען אין די דאָזיקע ישובים נאָך די אויסוואַנדערונגען פון טיילן פון דער באַפעלקערונג. די פּינסקער קהילה איז געווען צעקריגט מיט דער בריסקער קהילה צוליב דער סיבה מער ווי אַנדערע קהילות, ווייל אין פּינסקער געביט האָט אַ גרויסע צאָל פון ישובים געליטן, און די איינוווינער האָבן פאַרלאָזט די ישובים אין דער ריכטונג צו בריסק. צום אָנהויב פון די זיבעציקער יאָרן איז געענדערט געוואָרן דער אָנגענומענער סדר לויט וויכטיקייט פון די פיר "קהילות ראשיות" (בריסק, האָראָדנאָ, פּינסק, ווילנע) און בריסק האָט פאַרלוירן אַסך פון אירע פּריווילעגיעס. עס ווייזט זיך אויס אַז האָראָדנאָ, פּינסק און ווילנע האָבן געמאַכט יד־אחת קעגן בריסק אין דעם ענין פון דער צעטיילונג פון מדינה־שטייער צווישן די קהילות (דער סכסוך וועגן דער פירער־האַנט אין די ישובים איז געווען נישט מער ווי איינע פון זיינע סיבות); דער סכסוך איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז די בריסקער קהילה האָט געוואָלט פאַרלאָזן דעם ליטווישן ועד און דערפירן צו זיין פאַקטישער אויפלייזונג. די בריסקער קהילה האָט באַשלאָסן אַ סוף צו מאַכן די פּרוּוון צו פאַרקלענערן איר פּאָזיציע און איר השפעה אין דעם ועד, און האָט גענומען אין באַטראַכט די טענדענצן פון געוויסע ישובים וואָס האָבן זיך באַמיט צו באַפרייען פון איר אָנפירערשאַפט, בפרט די קהילות פון סלוצק און מינסק. אויך פּינסק האָט געשטרעבט צו באַשיצן יענע קהילות וואָס האָבן נאָך נישט געהאַט קיין דעפינירטע אָפּהענגיקייט פון אַ "קהילה ראשית", און עס איז געווען זייער וויכטיק צו באַווייזן די פעיקייט פון יעדער "קהילה ראשית" אַז זי איז ביכולת אויפצונעמען די שטייערן אין איר אייגענעם געביט. בריסק האָט צו דעם צוועק באַנוצט איר אָרגאַניזירטן פּערסאָנאַל פון שטייער־אויפמאָנערס (וואָס איז אין אַסך מקומות פון ליטע געווען אין הענט פון בריסקער יידן), האָט דורכגעפירט אין יאָר 1680 אַרעסטן און סעקוועסטראַציעס פון סחורות אויף די וועגן און אויף די יאַרידן, און די געשעדיקטע דערפון זענען בעיקר געווען מענטשן פון סלוצק און מינסק.

דער סכסוך האָט זיך שטאַרק פאַרשאַרפט און צום סוף האָט דער קעניג זיך אַריינגעמישט, ווען די "קהילות ראשיות" האָבן זיך פאַר אים פאַרקלאָגט, און ער האָט פאַראָרדנט זיי זאָלן זיך אויסגלייכן, און אין פאַל ווען דאָס זאָל נישט פאַרווירקלעכט ווערן זאָל אויפגעשטעלט ווערן אַ ספּעציעלער בית־דין דערצו. דער בית־דין איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1683, און האָט אַרויסגעגעבן אַ פּסק־דין וואָס האָט געוויזן דעם וועג צו אַ לייזונג פון דעם סכסוך נאָך דעם ווי בריסק האָט צוריקבאַקומען אַ גרויסע טייל פון איר השפעה, וואָס די דריי גרויסע קהילות האָבן ביי איר געוואָלט אַוועקנעמען. אַזוי ווי עס זעט אויס, איז דער דאָזיקער פּסק־דין אָנגענומען געוואָרן דורך די "קהילות ראשיות" און עס איז דערמעגלעכט געוואָרן דאָס אויפרופן דעם ועד אין 1684; די פאָרשטייערס פון די קהילות זענען געקומען צו אַ הסכם וועגן אַ נייער אָרגאַניזאַציע אין דער פאַרטיילונג פון די שטייערן.

מיר האָבן זייער ווינציק ידיעות וועגן אינערלעכן לעבן פון דער קהילה. דער הויפּט־מקור דערצו זענען די דרשות פון ר׳ יהודה לייב פּוכאָוויצער פון פּינסק, וועלכע האָבן זיך ווי עס זעט אויס געשטיצט, אויפן טאָגטעגלעכן לעבן פון פּינסק און איר אַרום.

אין פּינסק, אַזוי ווי אין פּוילן און ליטע, האָט יעדער יידיש קינד געלערנט פון זיינע פריסטע יאָרן אָן. צו פיר יאָר פלעגט ער געשיקט ווערן אין חדר. קינדער פון פיר און פינף יאָר האָבן געלערנט דעם אלף־בית, סידור און חומש; און קינדער פון זעקס אָדער זיבן יאָר האָבן אָנגעהויבן צו לערנען גמרא (תלמוד). די עלטערן פלעגן באַצאָלן די לערערס (מלמדים) שכר־לימוד. עס איז מעגלעך אַז די קהילה

האָט באַצאָלט פאַר דער דערציאונג פון אָרעמע קינדער. ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער האָט זייער שאַרף קריטיקירט דעם לימוד־סיסטעם וואָס האָט זיך, לויט זיין מיינונג, געשטיצט אויפן פּירוש פון די איינצלנע ווערטער און נישט אויף אַ פּראָגרעסיוון לימוד, וואָס זאָל גיין פון דעם לייכטערן צום שווערערן אָדער וואָס זאָל געבן צו פאַרשטיין דעם אינהאַלט און די געדאַנקען.

דער פינסקער רב האָט אויסגעהאַלטן אַ ישיבה ווו עס האָבן געלערנט קינדער און יוגנטלעכע פון פינסק און איר אומגעגנט. ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער האָט געהאַט טענות צוליב דער פאַרערגערונג פון מצב פון לימוד אין די ישיבות אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן י״ה, אין פאַרגלייך מיט דעם מצב פון פאַר די רדיפות פון 1648. ער האָט אויך געהאַט טענות קעגן לימוד־סיסטעם אין די ישיבות, וועלכער האָט אָפּגעגעבן אַ וויכטיקן אָרט דעם פּילפּול.

פינסק איז געווען אַ מקום־תורה און פון דאָרט איז אויסגעוואַקסן אַ גוט באַקאַנטער קרייז פון אויסגעצייכנטע תלמידי־חכמים, אויף וועלכע ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה. ער האָט געפאָדערט צו שאַפן בתי־מדרשים וואָס זאָלן אויסהאַלטן פערמאַנענטע תלמידים וועלכע זאָלן לערנען תורה, און ער האָט אויך געפאָדערט אַז יעדער ייד זאָל אָפּגעבן יעדן טאָג אַ באַשטימטע צייט אויף לערנען תורה. און דאָס איז מקוים געוואָרן. דער מנהג פון לערנען תורה האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אַסך קרייזן פון דער קהילה.

די שול איז געווען דער צענטער פון דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן; זי פלעגט נאַטירלעך באַנוצט ווערן אַלס אָרט פאַר תפילה בציבור, אָבער דער ברייטער עולם איז דאָרט אויך געקומען אין קאָנטאַקט מיט דער אָנפירערשאַפט פון דער קהילה און באַהאַנדלט מיט זיי וויכטיקע ענינים. ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער האָט אַרויסגעוויזן זיין אומצופרידנקייט מיט געוויסע שלעכטע פירעכצן אין שול: שיחות חולין, מעלדונגען וועגן פאַרקויף פון סחורות, חזנים וואָס האָבן זיך גרויסגעהאַלטן מיט זייער קול אָבער זענען ווייט געווען פון פאַרשטיין תורה און תפילה. אין די זיבעציקער יאָרן פונעם 17־טן י״ה האָט זיך פינסק באַרייכערט מיט צוויי נייע שולן און אין זיי פלעגט מען אויף אַ כסדרדיקן אופן לערנען תורה און מוסר.

די פינסקער יידן, אַזוי ווי אַלע יידן פון ליטע־פּוילן אין אַלגעמיין, האָבן געפירט זייער לעבן לויט די מנהגים און דער הלכה. מען האָט, נאַטירלעך, אָפּגעהיט די מצוות, אָבער די שווערע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע ווירקלעכקייט פון דער תקופה האָט דערפירט אין אַסך פאַלן אַז מען האָט נישט שטרענג אָפּגעהיט די הלכה. דער ציבור האָט געפירט זיין לעבן און זיך אַליין געשאַפן לעבנס־ראַמען, לגבי וועלכע די הלכה איז געווען נייטראַל. און אַזוי האָבן פּאַראַלעל צוזאַמענגעלעבט בשלום די פּרינציפּן פון דער הלכה און אַ לעבנסשטייגער וואָס איז געווען צוגעפּאַסט צו דער לאַגע.

דער פינסקער כסא הרבנות איז ווייטער געווען איינער פון די בכבודיקע אין פּוילן־ליטע, און די גרעסטע תלמידי־חכמים פון דעם דור זענען דאָרטן געווען רבנים. אין דעם העברעישן טעקסט פון דעם קאַפּיטל גיבן מיר איבער אַ רשימה פון פינסקער רבנים און אַ סיכום פון די ידיעות וועגן זייער לעבן:

ר׳ נפתלי הירץ גינצבורג, 1664—1667; ר׳ ישראל בן שמואל, פון טאַרנאָפּאָל, 1667; ר׳ משה בן ישראל־יעקב איסרלש, פאַר 1673—1689; ר׳ יואל בר׳ יצחק אייזיק הײלפּרין, 1691; ר׳ יצחק מאיר בן יונה תאומים פרענקל, 1693—1703; ר׳ שאול בן נפתלי הירץ גינצבורג, 1703—1712.

דאָס קאַפּיטל אין העברעיש אַנטהאַלט אויך אַ ביאָגראַפיע פון ר׳ יהודה לייב פוכאָוויצער, איינער פון די גרעסטע דרשנים און מוסר־זאָגערס פון דער צווייטער העלפט פונעם 17־טן י״ה: אַ געבוירענער אין פינסק וועלכער האָט אין דער תקופה פון זיין גרעסטן אויפבלי אַלס דרשן, אין לעצטן דריטל פון 17־טן י״ה, געלעבט און טעטיק געווען אין דער שטאָט.

פינפטער קאַפּיטל

די יידן אין פינסק אין 18־טן י״ה

אין אָנהייב פון 18־טן י״ה הויבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין דער געשיכטע פון די יידן אין פינסק. אין 1706 ווערט די שטאָט איינגענומען דורך די שוועדישע חיילות, און צוליב דעם זענען געווען גרויסע הזקים. ווי עס ווייזט אויס האָבן אין יענער צייט אויך די יידן גענומען פאַרלאָזן פינסק און זיך באַזעצט אין קאַרלין. אין 1717 האָבן צו די פינסקער יידן געהערט ניט מער ווי 250—270 הייזער אין וועלכע עס האָבן געלעבט ביי 300 משפחות אָדער אַרום 1.500 יחידים. די פינסקער תושבים האָבן זיך אַריבערגעקליבן אין קאַרלין אָדער אין די קלענערע ישובים אין דער געגנט. צווישן 1766—1784 האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פון פינסק פאַרגרעסערט, פון 1.613 תושבים אויף 1.900 תושבים (אַ צווווקס פון 17.8 פּראָצענט). און אין קאַרלין זענען אין 1784 געווען 165 יידן. אַנגעמענדיק אַז די פאַרמערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען 1% אַ יאָר, צווישן 1784—1793, קענען מיר משער זיין אַז ביים אַריבערגיין פון פינסק אונטער דער רוסישער ממשלה אין 1793 זיינען געווען אין פינסק —

1.900 + 171 = 2.071 יידן

אין קאַרלין — 765 + 69 = 834 יידן

סך הכל 2.905 יידן.

די יידן האָבן אין אָנהויב נײַנציקער יאָרן אויסגעמאַכט אַרום 70% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, די קריסטן ביי די 30%. פון דעם איז געדרונגען אַז אַרום 1785 איז די צאָל קריסטן געווען בערך 1.705, און די אַלגעמיינע באַפעלקערונג האָט געציילט 4.140 נפשות.

דער פּאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער קריזיס אין וועלכן עס האָט זיך געפונען די פּוילישע מלוכה אין 18־טן י״ה האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויפן אויטאָנאָמען לעבן פון די ליטווישע יידן. פון זינט דעם צווייטן צענדליק פון דעם י״ה זענען די באַציאונגען צווישן די הויפּט־קהילות און די קהילות אין די קלענערע ישובים, וועלכע זענען געווען זיי אונטערגעוואָרפן, געוואָרן וואָס אַמאָל ערגער. די קלענערע קהילות האָבן געזוכט ווי זיך צו באַפרייען פון דער שליטה פון די הויפּט־קהילות און געוואָלט ווערן זעלבסטשטענדיק. די סיבה איז געווען דער שווערער עול פון שטייערן, און די גרויסע חובות, וועלכע האָבן געדריקט אויף די ליטווישע קהילות, אין די ערשטע צוויי צענדליק יאָר פון 18־טן י״ה.

צווישן די יאָרן 1679—1764 זענען צוגעקומען לפּחות 12 נייע שטעטלעך אין פּאָלעסיע, צו די פריערדיקע 14, וועלכע זענען אונדז באַקאַנט פון 1679. דאָס זענען: ווינאָווע, לאָהישין, האָראָדניע, פּעטריקאָוו, נאַראָוועל, טוראָוועץ, סלאַווטשנע, אָזאָריטש, לעלטשיץ, קאָפּיטקעוויטש, מאָזיר, רעטשיצע. די קהילות פון צפון וואָלין, וועלכע זיינען געווען שייך צו פּינסק, האָבן זיך אָרגאַניזירט אונטער דער אָנפירונג פון אָוורוטש און געמאַכט אַ פּרוּוו, אין 1718, זיך באַפרייען פון זייער אָפּהענגיקייט פון דער פּינסקער קהילה. אַרום 1750 איז געקומען צו אַ נייעם סכסוך צווישן פּינסקער קהילה און די וואָלינער קהילות און עס איז דערגאַנגען ביז אָנגעבן אין געריכט. אַ משפּט — וועלכן די פּינסקער קהילה האָט געוואונען. צווישן 1763—1765 האָבן אַלע ישובים און קהילות אין דער געגנט מורד געווען קעגן דער הערשאַפט פון דער פּינסקער קהילה. אויפן שוועל פון די זיבעציקער יאָרן איז שוין געווען אוממעגלעך צוריקצוגיין צו די טראַדיציאָנעלע באַציאונגען צווישן די ישובים אַרום פּינסק און זייער קהילה ראשית (הויפּט־קהילה).

אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן י״ה פאַרלאָזן יידן, און אויך שטאָט־לייט, פּינסק און זיי באַזעצן זיך אין נאָענטן ישוב קאַרלין, וועלכער איז אויפגעקומען ווי אַ פּריוואַטער גוט פון אַ פּריץ, סוף 17־טן י״ה. דער יידישער ישוב אין קאַרלין איז כסדר געוואַקסן, און אין די 40־ער יאָרן זענען שוין דאָרט געווען אַ שול, אַ רב, דיינים, שמשים, און אייגענע מלמדים. מיטן באַקומען די דערלויבעניש אויף אַן אייגענעם בית הקברות אין 1751 האָט זיך די קאַרלינער קהילה פּאַקטיש אָפּגעטיילט פון דער פּינסקער. די פּינסקער קהילה האָט שאַרף רעאַגירט אויף דער גרינדונג פון דער קהילה אין קאַרלין, און גורם געווען דערצו אַז מען איז באַפאַלן די קאַרלינער סוחרים אויף די וועגן. די קאַרלינער קהילה האָט זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן שטייערן דער פּינסקער קהילה, און דער סכסוך איז דערגאַנגען ביזן געריכט. אין 1756 זענען ביידע קהילות געקומען צו אַ פּשרה, וועלכע האָט איינגעשטעלט אויפסניי די באַציאונגען צווישן זיי. לויט דעם הסכם האָט די קאַרלינער קהילה באַקומען אַ היפּשע מאָס אויטאָנאָמיע, און איר אָפּהענגיקייט פון דער פּינסקער קהילה איז געבליבן אַ מינימאַלע, ווייל די קאַרלינער קהילה האָט אָנערקענט דעם אב״ד פון פּינסק בלויז פאָרמעל. סכסוכים צווישן די ביידע קהילות זיינען נאָך געווען אויך צום סוף פון 18־טן י״ה.

אין אָנהויב 18־טן י״ה איז די סאַמע ווִיכטיקסטע פּראָבלעם אין לעבן פון די ליטווישע יידן געווען דער גרויסער עול פון חובות וועלכער האָט געדריקט אויף זיי, די פּינסקער יידן בתוכם. די קהילה פון פּינסק, פּונקט ווי די אַנדערע ליטווישע קהילות, האָט זיך כסדר גענייטיקט אין הלוואות, וועלכע זיי האָבן באַקומען דער עיקר פון קירכלעכע קערפּערשאַפטן און אויך פון פּריוואַטע מקורות, פון דער שליאַכטע. דער פינאַנציעלער מצב פון דער פּינסקער קהילה איז געוואָרן שווער מיטאַמאָל, צוליב דעם וואָס די ישובים פון דער סביבה האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו באַצאָלן די שטייערן און זייער חלק פון די חובות. די פּינסקער קהילה האָט אַליין ניט געקענט נאָכקומען אירע התחייבותן, און זי האָט, צוגלייך מיט אַלע אַנדערע קהילות ראשיות, אָנגעהויבן אַ קאַמף פאַרן המשך פון זייער שליטה אויף די ישובים אין דער געגנט, כדי זיי זאָלן אַריינטראָגן זייער חלק אין ליקווידירן די חובות. עס איז אַרויסגעקומען אַ פאַראָרדענונג, וועלכע האָט פאַרווערט דער קהילה צו מאַכן נייע חובות און אָפּגעבן אין אַרענדע די קהלשע שטייערן. די השגחה אויף דער פינאַנציעלער פירונג איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם געריכט פון שלאָס, וועלכער האָט געדאַרפט העלפן קהל אין אויפמאָנען די שטייערן. אויך די חובות וועלכע קהל האָט געהאַט ביי יחידים, פּריצים און שררות, האָבן שווער געדריקט אויף קהל. בעלי חובות וועלכע זענען ניט געווען מסוגל צו צאָלן, פלעגט מען אַרעסטירן צוזאַמען מיט זייערע קינדער, און די אָנפירערס פון קהל האָבן געמאַכט גרויסע באַמיאונגען צו באַפרייען די אַרעסטירטע.

מיר האָבן אַסך ווייניקער ידיעות וועגן ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין פּינסק, אין 18־טן י״ה, ווי מיר האָבן פון 16־טן און 17־טן י״ה, צוליב דער אָרעמקייט פון די מקורות. אין אָנהויב 18־טן י״ה איז ווייטער אָנגעגאַנגען די אַנטוויקלונג פון קליינהאַנדל, דערהויפּט דער האַנדל מיט בראַנפן, אַ פּראָצעס, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן אין לעצטן דריטל פון 17־טן י״ה. די צאָל פון די שטאָט־לייט, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט מלאכה איז כסדר געפאַלן. סוף 18־טן י״ה האָט פּינסק געהאַט סך הכל 115 קריסטלעכע בעלי מלאכות און אַ סך אַ גרעסערע צאָל יידישע בעלי מלאכות (יוּועלירער, מעטאַל־אַרבעטער, מילנער, בעקערס, שניידערס, קירזשנערס א.אַנד.). אין 1764 האָבן אין פּינסק געצאָלט דעם סטאַראָסטע, פאַר האַלטן 88 קראָמען, 75 יידן און 13 קריסטן. אין 1778 האָבן געצאָלט, פאַר האַלטן קראָמען, 60 יידן און 15 קריסטן. אין 18־טן י״ה האָט פּינסק ווייטער געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין אימפּאָרט און עקספּאָרט פון ליטע. די פאַרבעסערונג פון דעם צושטאַנד פון די

טראַנספּאָרט־וועגן אונטער דער הערשאַפט פון קעניג זיגמונט־אַוגוסט פּאָניאַטאָווסקי, דאָס אויסגראָבן פון די קאַנאַלן, וועלכע האָבן געשאַפן אַ פאַרבינדונג צווישן די טייכן דניעפּער און ניעמאַן, און אויך אַ פאַרבינדונג צווישן דניעפּער און די טייכן בוג—ווייסל (דער קעניגלעכער קאַנאַל), האָבן אַוועקגעשטעלט פּינסק אין צענטער פון צוויי וויכטיקע טראַנספּאָרט־נעצן, אַ זאַך וועלכע האָט געגעבן אַ באַדייטנדיקן שטופּ פאָרויס דער אַנטוויקלונג פון דעם האַנדל אין פּינסק.

אין פּנקס ועד מדינת ליטא זיינען דאָ ידיעות וועגן נסיעות פון יידישע סוחרים פון די ליטווישע קהילות אויף די ירידים פון פּרייסן, דאַנציג און קעניגסבערג, ווי אַ גאַנץ געוויינלעכע דערשיינונג. ס׳איז כמעט זיכער אַז פּינסקער יידן האָבן אָנטייל גענומען אַקטיוו אין ליטווישן האַנדל מיט די דערמאָנטע מקומות. עס זיינען דערגאַנגען צו אונדז דאָקומענטאַלע באַווייזן וועגן וואָגיקן אָנטייל פון פּינסקער יידישע סוחרים אין האַנדל צווישן ברעסלוי און ליטע, סיי אין ערשטן סיי אין צווייטן צענדליק פון 18־טן י״ה, אַזוי גוט ווי אויך אין די 50־ער און 60־ער יאָרן. די פּינסקער יידן האָבן אויך געהאַט אַ חלק אין האַנדל מיט אָקסן, אַ זאַך וועלכע איז געווען פאַרבאָטן די יידן לויטן געזעץ פון 1746. זיי איז געלונגען אויסצומיידן דעם איסור און פירן דעם האַנדל אונטערן פּאַטראָנאַזש און אין נאָמען פון די פּריצים און מאָנאַסטירן, אָן שום ספק פאַר אַ חלק פון די פּאַטראָנען אין די רווחים פון דעם האַנדל. אין די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן איז די אַרענדע פון בראַנפן, פון וואָג און אויסאַרבעטונג פון וואקס געלעגן אינגאַנצן אין יידישע הענט.

ווען מיר קוקן אַריין אין די רשימות פון שטייערן פון די ליטווישע קהילות, לויט ווי זיי זיינען פאַרצייכנט אין פּנקס ועד מדינת ליטא, ביז 1761, קענען מיר זען אַז דער קאָפּשטייער, וועלכער איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף פּינסקער גליל ווערט וואָס אַמאָל קלענער, אין דער תקופה פון 1713—1740. ווי עס ווייזט אויס איז געווען די סיבה דערפון די פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין געגנט און דער ערגערער ווירטשאַפטלעכער מצב. אין 1731 האָט דער איינגעמאָנטער קאָפּשטייער פון דער פּינסקער קהילה באַטראָפן 6.6% פון אַלגעמיינעם קאָפּשטייער פון די ליטווישע יידן. דער געהעכערטער קאָפּשטייער אין 18־טן י״ה האָט באַפרייט די ליטווישע יידן פון אַנדערע מלוכה־שטייערן, אָבער די פּינסקער יידן האָבן געצאָלט, צוזאַמען מיט די שטאָט־לייט, שטייערן דעם מאַגיסטראַט פאַר וואָג און מאָס, דעם אָפּצאָל hyberna (שטייער אויסצוהאַלטן מיליטער), און נאָך 30 גילדן אַ יאָר, פאַר דער קאָנצעסיע פון האַלטן די שענקען.

די אַלגעמיינע הכנסה פון פּינסקער קהל אין 1767 איז געווען 37,500 גילדן. פון די רשימות פון הכנסות פון פּינסקער סטאַראָסטע פון 1778 קומט אויס אַז דער הויפּט־קוואַל פון הכנסה זענען געווען די אומדירעקטע שטייערן: קאָראָבקע פון סוחרים, קאָראָבקע פון פלייש, פון אתרוגים א.א.וו. קהל פון זיין זייט האָט פון די הכנסות געדעקט פאָלגנדיקע אויסגאַבן: אָפּצאָלונגען דעם סטאַראָסטע, מיליטער־שטייער (היבערנע), קאָפּשטייער פאַר אָרעמע לייט, דאָס געהאַלט פון וויצע־סטאַראָסטע און דאָס געהאַלט פון דעם משגיח מצד דער מאַכט אויף די יידישע ענינים. קהל האָט אויך געצאָלט שכירות דעם רב, די דיינים און נאָך אַנדערע אָנגעשטעלטע. קהל האָט אויך געהאַט אין בודזשעט אַ געוויסע סומע פאַר ניט פאָרויסגעזעענע הוצאות.

אויך אין 18־טן י״ה איז פּינסק ווייטער געווען באַקאַנט ווי אַן אָרט פון תורה און פון די וויכטיקסטע רבנים פון יענע דורות זיינען געזעסן אין פּינסק אויפן כסא הרבנות. דאָס לערנען תורה האָט זיך אַלץ מער פאַרשפּרייט און די צאָל תלמידי חכמים איז כסדר געוואַקסן. ביז דעם אויפקום פון חסידות זיינען געווען רבנים אין פּינסק: ר׳ אשר בן ר׳ שאול גינצבורג, צווישן 1713—1737, ר׳ יהודה־לייב בן אשר ענזיל פון פּינטשעוו, צווישן 1737—1740, וועלכער איז געווען רב אין אוסטרהא און סלוצק, איידער ער איז געקומען אין פּינסק. ר׳ ישראל אשרל בן אברהם איז געוואָרן פּינסקער רב אַרום 1747 און געבליבן ביז 1762 אָדער 1763. אין 1763 האָט ר׳ ישראל אשרל זיך אָנגעשלאָסן אָן דעם חרם פון ר׳ יעקב עמדין אויף ר׳ יהונתן אייבשיץ. ר׳ רפאל בן יקותיאל זיסקינד הכהן (דערנאָך — האַמבורגער) איז געווען פּינסקער רב צווישן 1763—1772. נאָכן פאַרלאָזן פּינסק איז ער געווען רב אין די דריי קהילות אה״ו (אַלטאָנע, האַמבורג און וואַנדסבעק). אין דער צייט פון זיין זיצן אויפן כסא הרבנות האָט זיך חסידות אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן אין פּינסק און קאַרלין. אַרום די רבנים פון פּינסק און קאַרלין איז געווען טעטיק אַ ברייטער קרייז פון וויל־לערנערס, פון וועלכע עס זענען געווען ניט ווייניק מחברים פון ספרים אין הלכה און דרוש.

די חסידישע באַוועגונג האָט זיך איינגעוואָרצלט אין קאַרלין אין די 60־ער יאָרן פון 18־טן י״ה און פון דאָרט זיך פאַרשפּרייט איבער די קהילות פון ליטע און רייסן. אַ וויכטיקע ראָלע אין פאַרשפּרייטן חסידות אין ליטע האָט געשפּילט ר׳ אהרן קאַרלינער (1736—1772). אין זיין זכות איז קאַרלין געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע צוויי צענטערס פון חסידות. נאָכדעם ווי ר׳ אהרן איז נפטר געוואָרן צו 36 יאָר, האָט זיין אָרט פאַרנומען זיין תלמיד און חבר ר׳ שלמה קאַרלינער (1738—1792). אין 1775 ווערט פאַרבעטן אַלס רב און אב״ד פון פּינסק ר׳ לוי יצחק בן מאיר, וועלכער איז באַקאַנט ווי ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער. ער איז געבליבן פּינסקער רב ביזן יאָר 1785. דער פאַקט אַז ר׳ לוי יצחק איז אָנגענומען געוואָרן ווי רב פון פּינסק אין 1775 אָדער 1776, צייגט, אַז די חסידים האָבן געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די אָנפירערס פון קהל און די תלמידי חכמים. אמת, די פּינסקער קהילה האָט זיך אָנגעשלאָסן אויפן זעלווער יריד, אין 1781, אָן דעם חרם פון דער ווילנער קהילה אויף די חסידים. ווי ס׳ווייזט אויס האָט זיך די באַציאונג צווישן קהל און ר׳ לוי יצחק׳ן אין פּינסק געביטן אַרום 1784, אונטערן שווערן דרוק פון ווילנער גאון און דער ווילנער קהילה, וועלכע האָבן געפאָדערט אַז ר׳ לוי יצחק (און ר׳ שלמה קאַרלינער) זאָלן באַזייטיקט ווערן. אויך דאַן איז נאָך ר׳ לוי יצחק געבליבן פּינסקער רב אַ יאָר צייט, און אַזוי־אַרום איז

ער געזעסן אויפן פינסקער כסא הרבנות 10 יאָר. אויך ר׳ שלמה קאַרלינער פאַרלאָזט זיין זיצאָרט אין קאַרלין.

נאָכן באַזייטיקן ר׳ לוי יצחק׳ן איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פינסקער רב, אין יאָר 1785, ר׳ אביגדור. דאָס איז מעגלעך געווען צוליב דער פאַרענדערונג אין דער פאַרהעלט־ניש צווישן די כוחות פון די חסידים און מתנגדים. די מתנגדים האָבן באַקומען די העגעמאָניע פון דער גייסטיקער פירערשאַפט אין פינסק. די יאָרן פון ר׳ אביגדורס זיצן אויפן כסא הרבנות אין פינסק זענען געווען יאָרן פון אינעווייניקסטע קאַמפן אין דער פינסקער קהילה און אומגעגנט. די מיטלען מיט וועלכע ר׳ אביגדור האָט געוואָלט אויסוואָרצלען חסידות האָבן אַרויסגערופן ביי דער מאַסע אַ ווידערשטאַנד קעגן זיין פירונג. ר׳ אביגדור האָט אָנגעהויבן אַ קאַמף כדי צו בלייבן ביים כסא הרבנות אין יאָר 1793 מיט אַ מסירה אין מאַגיסטראַט, און ממשיך געווען, צווישן 1793—1796, מיט שתדלנות אין די צייטן פון יעקאַטערינע דער גרויסער, ביים גובערנאַטאָר ניעפּליועוו אין ביים גענעראַל־גובערנאַטאָר טוטאָלמין. דער קולמינאַציע־פּונקט פון זיינע מעשים איז געווען די מסירה אויף דער פינסקער קהילה אין 1800, וועלכע ער האָט אָנגעגעבן צום צאַר פּאַוועל דעם ערשטן. די חסי־דישע ראשי קהל פון פינסק און חסידים בכלל האָבן זיך פאַרטיידיקט דורך פניות פון זייער זייט צו דער נייער רוסישער מאַכט. ר׳ אביגדורס באַמיאונגען צווישן 1793—1796 האָבן פּאַקטיש ניט געהאָלפן אין די רעגירונגס־קרייזן. נאָכ־דעם ווי די מסירה פון די ווילנער מתנגדים אויף ר׳ שניאור זלמן פון ליאָדי און אַנדערע חסידישע מנהיגים האָט ניט געהאַט קיין פעולה, האָט ר׳ אביגדור זיך אונטערגענומען צו פירן די לעצטע סטאַדיע פון קאַמף קעגן דער פינסקער קהילה און די חסידים. אין זיין מסירה האָט ער פאַרבונדן פּריוואַטע געלט־ענינים מיט ענינים פון רעליגיע און אמונה, מיט באַשולדיקונגען קעגן די חסידים. מיט דער מסירה האָט ר׳ אביגדור געוואָלט איבערצייגן די מאַכט־האָבער, אַז די חסידים זענען קעגנערס פון דער הערשנדיקער אָרדענונג, און זיי זענען פּאָטענציעלע מורדים במלכות. די אויספאָרשונג וועלכע עס האָט זיך אָנגעהויבן ווי אַ פועל יוצא פון דער דאָזיקער מסירה האָט ניט דערפילט ר׳ אביגדורס און די מתנגדישע דערוואַרטונגען, און זי האָט זיך פאַרענדיקט אָן קיין שום רעזולטאַטן. אויף דעם אופן האָט ר׳ אביגדור געלאָזן נאָך זיך אַ צווייפלהאַפטן נאָמען אין די אויגן פון די קומענ־דיקע דורות.

זעקסטער קאַפּיטל

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק אונטער דער רוסישער ממשלה (1793—1880)

אין די ערשטע צענדליק יאָרן פון 19־טן י״ה איז געשטאַנען בראש פון די יידן אין פינסק און בפרט אין קאַרלין ר׳ שאול בר׳ משה לעווין (1793—1834). ווי עס ווייזט אויס איז ער געבוירן געוואָרן אין קאַרלין אין יאָר 1775. זיין משפחה האָט, ווייזט אויס, געהערט צו די גרינדערס פון דער קהילה אין קאַרלין. ר׳ שאול איז געווען אַ תלמיד חכם, פון דער פריסטער יוגנט זיך פאַרנומען מיט מסחר און פאַכטערייַ, האָט מצליח געווען, און אַלע האָבן אים געקענט ווי אַ רייכן סוחר. ר׳ שאול׳ס צוואה איז גאָר אַ וויכטיקער מקור צו דער געשיכטע פון פינסק און קאַרלין און צו זיין ביאָגראַפיע. ער האָט געהאַט ביין זין און טעכטער, זיין טאָכטער חיה לוריע (1791—1873) און עטלעכע פון זיינע זין האָבן געירשנט זיינע פעיקייטן צו האַנדל און זיין שטאַרקן כאַראַקטער. צוליב געשעפטלעכע ענינים האָט זיך ר׳ שאול צעקריגט מיט זיין טאָכטער חיה. די פאַמיליעס לעווין און לוריע [לוריא], וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער ווירטשאַפטלעכער טעטי־קייט, עשירות און צדקה, דאָס זענען די קינדער און קינדס־קינדער פון ר׳ שאול׳ן.

לויט אַ טראַדיציע אין דער משפחה איז דאָס ר׳ שאול לעווין געווען דער, וואָס האָט געבראַכט צו אַ שפּאַלטונג צווישן קאַרלין און פינסק, מיט דער הילף פון דער רוסישער מאַכט. די דאָזיקע מסורה קען מען אָננעמען פאַר אמת, נאָר דאַן אויב מיר וועלן צוגעבן אַז צווישן די יאָרן 1784—1785 זענען די ביידע קהילות געווען פאַראייניקט, און ר׳ אביגדור בן־חיים איז געווען דער רב פון זיי ביידן. נאָכדעם ווי ר׳ אביגדור איז אַראָפּגענומען געוואָרן פון דעם כסא הרבנות און די אָנפירונג פון דער קהילה איז אַריינגעפאַלן אין חסי־דישע הענט, האָט ר׳ שאול, אַ פאַרברענטער מתנגד, אויפסניי געבראַכט צו אַ שפּאַלטונג צווישן קאַרלין און פינסק. פון דאַן האָבן זיך אין קאַרלין אָנגעהויבן צו קאָנצענטרירן תלמידי חכמים, רייכע מתנגדים, און לאַנגזאַם האָט קאַרלין באַקומען אַן אָנזיכט פון אַ מתנגדישער קהילה.

די דאָזיקע געשעענישן קלערן אויף פאַרוואָס ר׳ אשר פון סטאָלין האָט זיך אָפּגעהאַלטן פון צוריקקומען קיין קאַרלין ביז נאָך 1810, נאָכדעם ווי די געמיטער האָבן זיך באַרואיקט און עס איז געקומען צו אַ וואָפן־שטילשטאַנד צווישן די חסידים און מתנגדים. דאָס איז געשען צוליבן געזעץ פון 1804, וועלכער האָט אַרויסגעצוווּנגען אויף ביידע מחנות אַ בשות־פותדיקן קהל.

אין דער צייט פון דעם קורצן רעגירן פון פּאַוועל דעם ערשטן, אין אָנהויב פון דער רוסישער ממשלה (1796—1801), איז געקומען צו אַ שטאַרקער רעגרעסיע אין רוסישן האַנדל בכלל און אין פינסקער מסחר בפרט. די לאַגע האָט זיך אָנגעהויבן אויסצובעסערן אין ערשטן צענדליק פון 19־טן

י״ה, אָבער נאַפּאָלעאָנס מלחמה (1812), האָט געבראַכט מיט זיך חורבן און פאַרוויסטונג, און די עקאָנאָמישע טעטיקייט איז איינגעשרומפּט געוואָרן אויפסניי. אין זיינע רייזע־איינדרוקן פון פינסקער געגנט אין 1819 באַשרייבט יוליאַן ניעמצאָוויטש די טרויעריקע און נעבעכדיקע דעמאָגראַפישע און עקאָנאָמישע לאַגע פון פינסק. דער דאָזיקער פוילישער שרייבער האָט ניט געטראָפן אין שטאָט קיין סימנים פון מלאכה אָדער אינדוסטריע. דאָס איינציקע וואָס פינסק האָט אָנגעהאַלטן איז געווען דער האַנדל מיט זאַלץ. לויט זיין השערה האָבן דאַן אין פינסק געלעבט 3,200 נפשות, פון זיי 3,000 יידן.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די פינסקער יידן האָט זיך פאַרבעסערט צווישן די יאָרן 1819—1829. פּרטים וועגן דעם קען מען געפינען אין דער רייזע־באַשרייבונג איבער פּאָלעסיע פון קאַזימיעזש קאָנטריס, וועלכער איז אַרומגעפאָרן אין דער געגנט אין שליחות פון פוילישן באַנק. לויט זיינע פאַרצייכענונגען באַקומט זיך אַ האָפערדיקער בילד פון אַן עקאָנאָמישער אויפלעבונג, דער עיקר אין עקספּאָרט פון געהילץ. דער האָלץ־האַנדל איז געלעגן אין יידישע הענט און האָט באַשעפטיקט יידן ווי אויפזעער, פאַקטערס און אָנגעשטעלטע. לויט זיינע רייד זיינען ס׳רוב סוחרים אָרעמע לייט, אָן קאַפּיטאַלן און נאָר יחידים צווישן זיי זיינען רייך.

ר׳ שאול לעווין איז געווען די צענטראַלע פיגור אין עקאָנאָמישן לעבן פון די קאַרלינער און פינסקער יידן אין דער דאָזיקער תקופה. ער האָט פאַרוואַלטעט מיט גיטער, געהאַנדלט מיט זאַלץ און מיט געהילץ, און אפילו געפרווט זיך פאַרנעמען מיט אינדוסטריע. ער האָט אָנגעקליבן גרויסע קאַפּיטאַלן און איז געווען באַקאַנט ווי אַ גרויסער עושר. אויך זיין טאָכטער, חיה לוריע האָט באַוויזן אין ערשטן צענדליק פון 19־טן י״ה זיך פאַרפעסטיקן עקאָנאָמיש, און האָט דערגרייכט גרויס עשירות.

ר׳ שאול׳ס פעיקייטן, פאַרבינדונגען, למדנות און עשירות האָבן אים דערהויבן צו דער ראָלע פון אַ געזעלשאַפטלעכן מנהיג פון די פינסקער און קאַרלינער יידן, און אויך פון דער געזעלשאַפטלעכקייט אין רוסלאַנד. ר׳ שאול האָט זיך אַריינגעטאָן אין דער אַקטיווער אַרבעט אין די ענינים פון פינסקער קהילה, נאָכדעם ווי די אינעווייניקסטע רייבונגען, נאָכן יאָר 1804, צווישן די מתנגדים און די חסידים האָבן אויפגעהערט. ער האָט געבויט בתי מדרשים און צדקה־אַנשטאַלטן, געטיילט געלט אויף צדקה־ענינים, סיי אין קאַרלין, סיי אין פינסק. ר׳ שאול איז אויך געווען דער ראַטגעבער פון אייניקע קלענערע קהילות און ישובים פון פינסקער געגנט. זיינע פאַרבינדונגען מיט דער מאַכט און אירע פאָרשטייער, ווי מיט די פּריצים, האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו רעפּרעזענטירן די ענינים פון פינסק און קאַרלין ביי די מושלים און אין די אינעווייניקסטע באַראַטונגען פון די רוסישע קהילות, אין ערשטן און צווייטן צענדליק פון 19־טן י״ה. ר׳ שאול האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראָלע אין העלפן אין שטיצן דעם יונגן מתנגדיש־פּרושישן ישוב אין ארץ־ישראל, און אין זיין זכות האָט פינסק־קאַרלין געדינט ווי דער צווייטער צענטער (נאָך ווילנע) פאַר די געלט־זאַמלונגען אויף ישוב ארץ־ישראל.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ר׳ שאול געשטיצט ר׳ יצחק־בער לעווינזאָנען, פון די ערשטע פאָנען־טרעגער פון דער השכלה אין רוסלאַנד.

אין משך פון 19־טן י״ה האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג אין פינסק און קאַרלין באַדייטנדיק פאַרגרעסערט:

יאָר	יידן	אַלגעמיינע באַפעלקערונג
1819	3.000	3.200 (?)
1847	5.050	?
1861	6.956	11.135
1886	19.017	22.967

לויט דער טאַבעלע קען מען זען, אַז די באַפעלקערונג האָט זיך אונטער דער רוסישער הערשאַפט פאַרגרעסערט פינף־זעקס מאָל; די אינטענסיוויטעט פון דעם צוואַקס איז געשטיגן אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה. ביזן מיטן פון 19־טן י״ה האָט זיך פינסק גערעכנט צווישן די וויכטיקסטע און גרעסערע יידישע קהילות, אָבער אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה האָבן אַנדערע שטעט זי אַריבערגעיאָגט אין זייער דעמאָגראַפישער אַנטוויקלונג, און פון דאַן אָן ווערט פינסק גערעכנט צווישן די קהילות פון מיטעלער גרויס. גלייכצייטיק איז אָבער געשטיגן די אייגנאַרט פון פינסק ווי אַ יידישע שטאָט, און דער פּראָצענט פון אירע יידישע תושבים איז דערגאַנגען ביז 75—83.

להיפך פון דעם, ווי עס האָט זיך געפירט אין פוילן, זענען די יידן אונטער דער רוסישער הערשאַפט גלייכבאַרעכטיקט געוואָרן מיט די שטאָטישע בירגער, און די יוריסדיקציע איבער זיי איז אַריבער אין די הענט פון די מאַגיסטראַטן (שטאָט־פאַרוואַלטונגען). די נייע אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַניזאַציע האָט באַשטימט מינסק ווי די הויפּט־שטאָט פון דער גובערניע, און דורך דעם איז פינסק אַראָפּ פון דער חשיבות ווי די הויפּט־קהילה. צוליב פּראַקטישע צוועקן האָט די מאַכט אָנערקענט די קהילה פון דער גובערניע־שטאָט אַלס הויפּט־קהילה פון אַלע אַנדערע קהילות אויף איר שטח. פינסק, וועלכע איז געוואָרן אַ קהילה פון אַ קרייז־שטאָט (אויעזד), האָט געהאַט איר יוריסדיקציע איבער די קהילות אין איר אומגעגנט (ליבשיי, סטאָלין, פּאָהאָסט ביי ליבצין, און פּאָהאָסט אַריבערן טייך, האָראָדניע און נאָך קלענערע ישובים).

וועגן יידן, באַאַמטע אין מאַגיסטראַט, זענען אונדזערע ידיעות זייער קנאַפּע. ס׳איז באַקאַנט אַז יידן זענען געווען אָנגעשטעלטע אין דער שטאָטישער פּאָליציי און אין די ביוראָען פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין אויעזד. די אמתע בעלי־בתים אין שטאָט־פאַרוואַלטונג זענען געווען די טשינאָווניקעס און די פּאָליציי־לייט. דער אָנגענומענער מיטל צו פאַרלייכטערן דעם דעספּאָטישן יאָך פון די מושלים און דער פּאָליציי איז געווען כאַבאַר.

לויטן געזעץ פון יאָר 1844 איז בטל געוואָרן די הערשאַפט פון קהל, אָבער די פירער פון קהל האָבן ווייטער עקזיסטירט, זיך צופּאַסנדיק צו דער נייער יורידישער לאַגע. ס׳רוב פירער־

דיקע פריווילעגיעס פון קהל זענען אַריבער אין די הענט פון דעם שטייער־אויפמאָנער (זבאָרשטשיק), וועלכער האָט, אַחוץ מיט איינמאָנען די שטייערן, זיך פאַרנומען מיט צושטעלן די רעקרוטן פאַר דער אַרמיי, ווי אויך מיט אַנדערע קהלשע ענינים. אַ טייל פון די טראַדיציאָנעלע קהלשע באַשעפטיקונגען זענען, אונטער די נייע באַדינגונגען, אַריבער צו די פאַרשיידענע צדקה־אַנשטאַלטן. אַזוי ווי אין פינסק און אין קאַרלין איז געווען אַ באַדייטנדיקע שיכט פון רייכע יידן, וועלכע האָבן מנדב געווען גרויסע סומעס פאַר קהלשע צוועקן, איז אין פינסק ניט געווען קיין פּראָבלעם פון פאַרלעגענע שטייערן. מיר האָבן אפילו באַווייזן, אַז צוליב דעם וואָס די גבירים האָבן גענומען אויף זיך דעם עול פון די געזעלשאַפטלעכע באַדערפענישן, זענען געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך איינגאַנצן אַרויסגעדרייט פון אָנטיילנעמען אין אויסהאַלטן די קהלשע אַנשטאַלטן.

אַן אויפלעבונג אין די קהלשע אַקטיוויטעטן איז געקומען אין די זעכציקער יאָרן. אַ יונגער מאַן, אַ משכיל, צבי הכהן־שערשעווסקי, איז באַשטימט געוואָרן ווי דער קהלשער שרייבער, און ער האָט אויפגעטאָן אַ סך, אין נאָמען פון דער פינסקער קהלה, אויף געביטן פון אַן אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן אינטערעס.

די יידישע קהילה פון פינסק איז לויטן געזעץ, געווען פאַראַנטוואָרטלעך אויפצומאָנען די שטייערן און דאָס רעקרוטירן פון די סאָלדאַטן.

די יידן פון רוסלאַנד, די פינסקער יידן אַריינגערעכנט, האָבן געצאָלט דירעקטע און אומדירעקטע שטייערן. אין יאָר 1857 איז די סומע פון די אומדירעקטע שטייערן געווען אַביסל גרעסער פון די דירעקטע. דער אומדירעקטער שטייער איז געווען די אַלגעמיינע קאָראָבקע, וועלכע מען האָט איינגעמאָנט פון דער כשרער שחיטה, פון פלייש־האַנדל און פון ליכטשטייער. די קאָראָבקע, דאָס איז געווען כמעט דער איינציקער מקור פון דער קהלה כדי צו פינאַנסירן אירע אויסגאַבן. אין פינסק איז דער מצב פון דער קאָראָבקע געווען גוט, און האָט געקלעקט צו דעקן דעם בודזשעט פון דער קהילה. פאַר די קהילות אין מינסקער גובערניע, אַרום 1860, איז די קאָראָבקע געווען דער באַקוועמסטער מיטל צו פינאַנסירן זייערע בודזשעטן, אָבער די דאָזיקע שיטה האָט שווער געדריקט אויף די אָרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. לויט ווי מיר ווייסן, איז צוליב דעם עקאָנאָמישן אויפשטייג פון דער פינסקער קהילה, אין די 50־ער יאָרן, די דאָזיקע משא ניט געווען קיין צו שווערע.

לויטן געזעץ פון 1827־טן יאָר איז אויף די קהילות אַרויפגעצוווּנגען געוואָרן דער יאָך, צושטעלן דעם קאָנטינגענט פון רעקרוטן, אויף אַן אכזריותדיקן מיליטער־דינסט פון 25 יאָר. די יידן האָבן געזען אין דעם דראַקאָנישן געזעץ אַ גזירה און אַן אומגליק, און די רעקרוטן זענען גענומען געוואָרן צום גרעסטן טייל צווישן די אומגעוווּנטשענע עלעמענטן און קינדער פון אָרעמע לייט. דאָס אַרויסדרייען זיך פון דער רעקרוטשינע איז געווען כשר אין אַלעמענס אויגן און דער קהל האָט אָנגעשטעלט "כאַפּערס", וועלכע פלעגן כאַפּן די יונגע קינדער און זיי אָפּגעבן אַלס קאַנטאָניסטן, אויף לאַנגע יאָרן פון פּיין, וועלכע האָבן אָפט געפירט צו שמד. די כאַפּעריי האָט דערפירט צו אַ גרויסער שנאה און אַנטאַגאָניזם צווישן די מיוחסים, די גבירים און מיטלשטאַנד, און דער אָרעמער מאַסע, וועמעס קינדער מען האָט געכאַפּט מיט געוואַלד.

בסך הכל זענען אונדזערע ידיעות וועגן רעקרוטן פון פינסק זייער מאָגערע. מיר האָבן בכלל ניט קיין ידיעות צווישן 1856 און 1874, דעם יאָר ווען מען האָט אָפּגעשאַפן דעם קאַנטאָניסטן־געזעץ און בטל געמאַכט די צוואַנגס־רעקרוטירונג פון די קאַנטאָניסטן. די נייע רעפאָרם האָט איינגעפירט מיליטער־דינסט, וועלכער איז חל אויף אַלע מענער אין עלטער פון 20 יאָר. די משכילים האָבן אויפגענומען דעם נייעם געזעץ מיט אַ לויב, אָבער אין דער פּראַקטיק האָבן די יונגעלייט, וועלכע זענען דערגאַנגען צום מיליטער־עלטער און זייערע משפחות, געזען אויך אין דעם פאַרקירצטן מיליטער־דינסט אַ פערזענלעכן אומגליק. אין פינסק, פונקט ווי אין אַנדערע קהילות, זענען די, וועלכע האָבן זיך געדאַרפט שטעלן צום מיליטער, און אויסגעפונען פאַרשיידענע וועגן, ווי זיך פון דעם אַרויסצודרייען, געווען אין אַ גרויסער צאָל.

די רעזולטאַטן פון דעם עקאָנאָמישן פּלאַן פון פינאַנץ־מיניסטער קאַנקרין, געפּלאַנט לויט די כללים פון אַ קאַפּיטאַליסטישער סיסטעם (אָפּהיטנדיק דערביי די פעאָדאַלע אָרדענונג פון דער געזעלשאַפט און דער ווירטשאַפטס־פּראָדוקציע), האָט מען אָנגעהויבן שפּירן ערשט אין די דרייסיקער יאָרן. כדי צו רעאַליזירן די דאָזיקע פּאָליטיק האָט מען אָנגעהויבן אַ פּלאַנירטע סיסטעם פון אויסבעסערן די פאַרבינדונגס־וועגן. דאָס פאַריכטן דעם וואַסער־וועג: דניעפּר—פּריפּעט, האָט גורם געווען אין די דרייסיקער יאָרן, אַז פינסק זאָל ווערן אַ טראַנזיט־פּאָרט פון די עקספּאָרטירטע פּראָדוקטן פון דרום־מערב־רוסלאַנד, צו די פּאָרטן פון באַלטישן ים, און גלייכצייטיק טראַנספּאָרטירן די אימפּאָרטירטע סחורות אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. אייניקע פון די סוחרים פון פינסק־קאַרלין (דער עיקר פון די משפחות לעווין און לוריע), האָבן געהאַט די נייטיקע קאַפּיטאַלן, אונטערנעמונגס־גייסט און פעיקייטן צו אָרגאַניזירן דעם איינקויף פון די פּראָדוקטן אין דרום־מערב־רוסלאַנד, דעם טראַנספּאָרט און דעם פאַרקויף. דער געלטווערט פון עקספּאָרט (פון אוקראַינע) און אימפּאָרט (פון די מערב־לענדער) וועלכע זענען דורכגעגאַנגען דורך פינסק, צווישן 1855—1857, האָט דערגרייכט אַ סומע פון קרוב צו 15 מיליאָן רובל. די סוחרים פון פינסק און קאַרלין האָבן אין דעם דאָזיקן האַנדל פאַרנומען אַ דאָמינירנדיקן אָרט. אינעם דאָזיקן האַנדל זיינען געווען פאַרטראַטן ניט נאָר די גרויסע סוחרים, נאָר אויך אַ סך מיטעלע און קליינע, דאָס רייך ווערן איז געוואָרן אַ גאַנץ וואָכעדיקע זאַך, און דער שיכט פון די גבירים איז געוואַקסן. די משפחה־מיטגלידער פון די פאַמיליעס לעווין און לוריע זענען דערגאַנגען צו גאָר גרויס עשירות. לעבן די דאָזיקע סוחרים האָט זיך אַנטוויקלט אַ גאַנצער אַפּאַראַט פון אַגענטן (קאָמיסיאָנערן), דער גרעסטער טייל פון זיי, פינסקער יידן, וועלכע זענען געווען צעשפּרייט אויף די אוקראַינער מערק, און דאָרט איינגעהאַנדלט די פּראָדוקטן.

אין דער זעלבער תקופה האָט זיך אויך פאַרפעסטיקט דער אינעווייניקסטער האַנדל אין פינסק, און די צאָל פון די קרעמערס איז געוואַקסן. אין 1860 זענען געווען אין פינסק 242 יידישע קראָמען און 6 פון ניט קיין יידן.

דער עקאָנאָמישער אויפשטייג האָט דערגרייכט זיין קולמינאַציע־פונקט אין די פופציקער יאָרן. אין די זעכציקער יאָרן האָבן זיך שוין באַוויזן די ערשטע סימנים פון אַ קריזיס.

אונטער דער הערשאַפט פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן (1881—1855), האָט די עקאָנאָמישע פּאָליטיק געשטעלט דעם טראָפּ אויף אַנטוויקלען דעם באַן־פאַרקער, וועלכער האָט געדאַרפט, צווישן אַנדערע, זיין אַ ביליגער און שנעלער מיטל צו טראַנספּאָרטירן די תבואה.

די פלאַנירטע אייזנבאַן־נעץ האָט אָפּגערוקט פינסק אַן אַ זייט. די בקשה פון די פינסקער סוחרים, אַז אויך פינסק זאָל מען נעמען אין באַטראַכט פון דער פלאַנירטער אייזנבאַן־נעץ איז אָפּגעלענקט געוואָרן פון דער רעגירונג צוליב פּראַקטישע סיבות. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אַ סך פון די פינסקער יידן פון פאַרשיידענע קלאַסן האָבן זיך אָנגעהויבן אַריבערקלייבן אויף אוקראַינע, וועלכע האָט זיך האַסטיק אַנטוויקלט. דער קריזיס איז געקומען אין די זיבעציקער יאָרן, ווען פינסק איז אַראָפּ פון איר גדולה, בשעת די באַנען האָבן אין אַ גרויסער מאָס אָנגעהויבן פאַרבייטן די שיפן אַלס טראַנספּאָרט־מיטל פון דעם אוקראַיִנישן עקספּאָרט.

אין משך פון 19־טן י״ה האָט דער האָלץ־האַנדל און די פאַכן, וועלכע זיינען פאַרבונדן מיט אים, פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט אין דער הכנסה פון די פינסקער יידן. דער האָלץ־האַנדל איז ווייניקער געטראָפן געוואָרן דורכן קריזיס. ביז אין מיטן פון די פופציקער יאָרן האָט די אינדוסטריע ניט געשפּילט קיין ממשותדיקע ראָלע אין דער עקאָנאָמיע פון די פינסקער יידן. אין דער בלי־צייט פון האַנדל אין פינסק איז דער פּיאָנער פון דער אינדוסטריע אין דער געגנט געווען דער פּוילישער אַדעליגער אַלעקסאַנדער סקירמונט. אַ שטיקל אויפלעבונג פון אינדוסטריעלער איניציאַטיוו קען מען באַמערקן ערשט אין די 60־ער און 70־ער יאָרן. דער פּיאָנער פון דער מאָדערנער אינדוסטריע אין פינסק איז געווען משה לוריע, וועלכער האָט אויפגעבויט אין 1860 אַן אייל־פאַבריק און אַ מיל, אָנגעטריבן דורך דאַמפּמאַשינעס. די פאַבריק פון סטעאַרינענע ליכט, וועלכע האָט געהערט צו דער דייטשער פאַמיליע בוטע, איז אין 1872 אַריבער אין יידישע הענט. דער גרעסטער טייל פון אַלע מלאכות איז אין פינסק אויך איינגעשטאַנען אין יידישע הענט. די פּראָדוקטן פון די פינסקער בעלי מלאכות האָבן געהאַט אַ גוטן אָפּזאַץ אויף די מערק פון דער גובערניע־שטאָט מינסק. פינסק האָט זיך ספּעציאַליזירט אין געוויסע פאַכן (למשל זייגערמאַכעריי).

אין די 60־ער און 70־ער יאָרן האָט זיך לויט דער איניציאַטיוו פון גד־אשר לעווין, אַנטוויקלט די פאַך־אויסבילדונג פון יידישע קינדער. פינסק האָט געהאַט גוטע פאַכלייט, וועלכע האָבן אויסגעשולט גוטע בעלי מלאכות.

אין 1855 האָבן זיך באַזעצט אין איוואַניק, אַ דאָרף לעבן פינסק, פופצן משפחות, געשטיצט פון זאב־וואָלף לעווין, ר׳ שאול לעווינס אַ זון. די יידן זענען געוואָרן באַפרייט פון שטייערן און פון מיליטער־דינסט. טעאָרעטיש האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט, אָבער פאַקטיש זענען זיי ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זייערע שטאָטישע באַשעפטיקונגען. דער דאָזיקער ישוב איז געבליבן ניט מער ווי אַן עפּיזאָד פון די נסיונות צו פּראָדוקטיוויזירן די פינסקער יידן.

אין די קריזיס־יאָרן איז אַנטשטאַנען אין פינסק אַ גרויסע שיכט פון אַרבעטס־לאָזע און פּרנסה־לאָזע. אַ סך האָבן געמוזט אָנקומען צו קהלשער שטיצע, און די אָנפירערשאַפט פון פינסקער יידן האָט געמאַכט פּלענער פון פּראָדוקטיוויזאַציע דורך אַנטוויקלען מלאכה און אינדוסטריע, כדי צו געפינען אַ לייזונג אויף אַ לענגערער צייט.

די השכלה, ווי אַ געזעלשאַפטלעכער כוח הויבט אָן זיך באַווייזן אין פינסק אין דער איבערגאַנגס־צייט פון די 20־ער און 30־ער יאָרן. די השכלה־געדאַנקען האָבן געשטימט מיט די באַדערפענישן פונעם האַנדלס־קלאַס, וועלכער האָט זיך מיט גרויס אימפּעט אַריינגעלעבט אין דער אַנטוויקלונג פון רוסישן עקספּאָרט־האַנדל. די למדניש־באַלעבאַטישע פינסק־קאַרלין איז שוין געווען אין די דרייסיקער יאָרן מער טאָלעראַנט, און אויפנעמיק פון די נייע אידייען פון דער מעסיקער השכלה, וועלכע עס האָט געפּרעדיקט ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן. אין פינסק האָט מען שוין געקענט טרעפן תלמידי־חכמים, וועלכע האָבן אַריינגעקוקט אין מענדעלסאָנס ביאור, און אין די דקדוק און חקירה־ספרים פון בערלינער משכילים. דוד האָלדהאָר האָט אין די דרייסיקער יאָרן פאַרפאַסט זיין אַפּאָלאָגעטישן ספר אין העברעיש און רוסיש: ״דברי שלום ואמת״, אַן עדות פון דער פובליציסטיש־ליטעראַרישער טעטיקייט פון דער השכלה־באַוועגונג, און פון דער אינטעגראַציע פון פינסק־קאַרלין אין איר טעטיקייט אין רוסלאַנד, שוין אין אַ גאַנץ פריען פּעריאָד. די רעיונות פון דער השכלה האָבן זיך אויך פאַרשפּרייט אין די קלויזן און בתי מדרשים, און די לערנערס האָבן זיך צוגעאייגנט די השכלה־געדאַנקען, ווער, דורך אַליין־לערנען, און ווער מיט דער הילף פון אַנדערע משכילים.

דער ווענד־פונקט אין דער אויטאָריטעט פון דער השכלה אין פינסק קומט צווישן דער ערשטער און צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה. אין די זעכציקער יאָרן טרעפן מיר שוין אין שטאָט אַ קענטלעכע שיכט, וועלכע סאָלידאַריזירט זיך עפנטלעך מיט די השכלה־געדאַנקען. דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין לערנען די העברעישע שפּראַך, רוסיש און אויך אַנדערע שפּראַכן אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן, און אין די פאַרשיידענע נסיונות פון פאַרבעסערן די דערציאונג־סיסטעם דורך גרינדן שולעס און רעפאָרמירטע תלמוד־תורה׳ס. אַ סך האָבן זיך צוגעאייגנט נייע נאָרמעס פון לערנען און לייענען, מיט דער הילף פון העברעישע און רוסישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די דאָזיקע אויסגאַבעס. אין קולטורעלן לעבן פון די פינסקער יידן זיינען אין אַרום 1880 די הערשנדיקע געדאַנקען געווען די מעסיקע השכלה־אידייען אין זייער העברעישן לבוש. עס זענען געווען פאַרשיידענע לאָקאַלע סיבות, וועלכע האָבן פאַרלייכטערט דאָס אַריינדרינגען פון

דער השכלה און איר פאַרשפּרייטונג אין פּינסק. דאָ האָט זיך געפונען ניט קיין קליינע שיכט פון יידן וועמעס באַשעפטיקונג האָט געפאָדערט די קענטעניש פון רוסיש: אַדוואָקאַטן, מעקלערס און שתדלנים, וועלכע האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט דער מאַכט, אי״ן באַאַמטע וועלכע האָבן פאַרנומען פּאָסטנס אין דער שטאָטישער פּאָליציי און אין אויעזד (ביז 1879), בקשה־שרייבערס צו די פאַרשיידענע רעגירונגס־אַנשטאַלטן און אַנדערע. זייער אויפפירונג אין טאָג־טעגלעכן לעבן, די בילדונג וועלכע זיי האָבן געגעבן זייערע קינדער, האָבן געהאַט אַ השפעה אויף דער פאַרפעסטיקונג פון דער השכלה אין פּינסק.

אין די 60־ער יאָרן האָט שוין פּינסק פאַרמאָגט אַ וואָגיקע שיכט פון אינטעליגענץ, וועלכע האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף דעם גייסטיק־קולטורעלן פּנים פון פּינסק און קאַרלין. אַ טייל פון זיי האָבן פּראָפּאַגאַנדירט און געאַרבעט פאַר אַ דערנענטערונג צו דער רוסישער קולטור. דער גרעסטער טייל פון די אויטאָדידאַקטן, תלמידי חכמים און משכילים האָבן געאַרבעט פאַר אַ העברעישער מעסיקער קולטור. צו די לעצטע האָבן געהאַט אַ שייכות עטלעכע פון די השכלה־שרייבערס (שמואל־אהרן שאַצקעס, אברהם־דב דאָבזעוויטש, צבי־הירש שערשעווסקי, אברהם־חיים ראָזנבערג, נחום־מאיר שייקעוויטש — שמ״ר און אַנדערע). אין דער תקופה האָט מען פון פּינסק געשיקט אַ סך קאָרעספּאָנדענציעס אין דער העברעישער פּרעסע, אין זיי האָט דאָמינירט אַ מעסיקער השכלה־צוגאַנג. די רוסיפיקאַטאָרישע נטיות זענען געווען אַן ענין פון יחידים. די פּינסקער גבירים האָבן פאַר זייערע קינדער אָנגעשטעלט קוואַליפיצירטע לערערס און מלמדים, וועלכע האָבן מיט זיי געלערנט סיי וועלטלעכע און סיי יידישע לימודים. פון די תלמידים זיינען אויסגעוואַקסן די פּיאָנערן פון מאָדערניזירן דעם עקאָנאָמישן לעבן אין פּינסק. אויך אויפן געביט פון אַדמיניסטראַציע, און מיטן איינפירן דאַמפּ־שיפן און בויען די ערשטע פאַבריקן, געטריבענע דורך דאַמפּ־מאַשינעס.

פּינסק האָט אויך געהאַט אַ קליינע גרופּע פון פרומע פאַנאַטיקער. אין די זיבעציקער יאָרן איז זייער השפעה געווען אַ נישטיקע. די בירגערלעכע שיכט פון תלמידי חכמים האָט מסכים געווען מיטן בילדונגס־פּראָגראַם פין יונגן דור, וועלכער האָט אַריינגענומען רעליגיעזע און וועלטלעכע לימודים. פּאַקטיש האָבן אויך משלים געווען מיט דעם אויך די פּינסקער און קאַרלינער רבנים (ר׳ אלעזר משה הורוויץ און ר׳ דוד פרידמאַן). די טראַדיציאָנעלע פרומע ווידער, האָבן אויפגעשטעלט חברות צו לערנען תורה לעבן די בתי־מדרשים, כדי אָפּצושוואַכן די השפעה פון דער השכלה. זיי האָבן געשטאַרקט דעם יידיש־נאַציאָנאַלן געדאַנק אין די השכלה קרייזן פון פּינסק און קאַרלין.

ביזן מיטן 19־טן י״ה איז די בילדונגס־סיסטעם באַשטאַנען פון חדרים און ישיבות. פון דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה פאַרנעמען די שולעס אַלץ אַ וויכטיקערן אָרט אין דער בילדונג פון די פּינסקער און קאַרלינער יידישע קינדער. שוין אין יאָר 1853 איז אין פּינסק געווען אַ מלוכה׳שע שולע פאַר יידישע קינדער. די דאָזיקע שולע איז אויפגעקומען לויטן פּלאַן פון רוסישן בילדונגס־מיניסטער אוּבאַראָוו, צו ״פאַרבעסערן״ דעם מצב פון די רוסישע יידן, פּאַקטיש כדי זיי צו אַסימילירן און דערנענטערן צום קריסטנטום. די שולע האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ פיינטלעכער באַציאונג, אַזוי ווי עס איז געשען אין די אַנדערע יידישע קהילות, אָבער אַזוי ווי די שולע איז אַנטשטאַנען לויט אַ באַפעל פון דער רעגירונג, איז ניט געווען קיין ברירה, און מען האָט זי געמוזט אויכמאַכן. און די קהילה איז געוואָרן געצוווּנגען צו שיקן אַהין תלמידים. דער פאַרוואַלטער פון דער שולע איז געווען אַ רוס.

אין די זעכציקער יאָרן קומט פאָר אַן ענדערונג אין דער בילדונגס־פּאָליטיק, און מען נעמט אַראָפּ דעם צוואַנג אויסצוהאַלטן די מלוכה־שולעס. פון דאַן איז פאָרגעקומען אַ שינוי אין דער באַציאונג פון דער יידישער באַפעלקערונג צו די שולעס. די פּעטערבורגער חברה ״מפיצי השכלה״ אין רוסלאַנד, וועלכע האָט געהאַט אויך עטלעכע מיטגלידער אין פּינסק, האָט געשטיצט די שולע, און די פּינסקער משכילים האָבן אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט איר. די שולע האָט עקזיסטירט (וויזט אויס אַ נעבעכדיקע עקזיסטענץ) אויך נאָכן יאָר 1873, ווען מען האָט אָפּגעשאַפן כמעט אַלע מלוכישע שולן פאַר יידישע קינדער אין גאַנץ רוסלאַנד.

לויטן געזעץ פון 1873, האָט דער קאַזיאָנער ראַבינער, אברהם־חיים ראָזנבערג אויפגעעפנט אַ פּריוואַטע שולע, אין וועלכער מען האָט געלערנט וועלטלעכע לימודים אויף רוסיש און דער טראָפּ איז געלייגט געוואָרן אויף די יידישע לימודים. דער אַלגעמיינער צוגאַנג פון דער שולע איז געווען אַ טראַדיציאָנעל־רעליגיעזער, און דערפאַר איז זי געווען חשוב אין די אויגן פון די פּינסקער יידן. די עקסטרעמע משכילים, וועלכע זיינען געווען פאַר פולשטענדיקער רוסיפיקאַציע האָבן געקוקט קרום אויף דער שולע.

פון זינט די 50־ער יאָרן האָט די רוסישע גימנאַזיע אָנגעהויבן צו שפּילן אַ ראָלע אין דער דערציאונג פון דער יידישער יוגנט אין פּינסק.

אין אָנהויב פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס הערשאַפט האָט דער גימנאַזיע־דירעקטאָר זיך שטאַרק באַמיט צוציען יידישע תלמידים. אין די זעכציקער יאָרן זענען יידן געלאָפן און זיך באַמיט אָנצוקומען אין דער גימנאַזיע, און אין די זיבעציקער יאָרן איז אין דער רעאַל־שול (ד.ה. אין דער אַלגעמיינער מלוכהשער גימנאַזיע) געווען 35% יידישע תלמידים (אַרום 70 מאַן).

לויט דער איניציאַטיוו פון די פּינסקער און קאַרלינער רבנים זענען אין די זעכציקער יאָרן אַנטשטאַנען אין פּינסק אין קאַרלין 2 תלמוד־תורה׳ס. די דאָזיקע תלמוד־תורה׳ס זענען אַנטשטאַנען ווי אַן אַנטיפּאָד צו דער מלוכישער שולע. אין זיי איז מען אָנגעגאַנגען ווייטער מיטן טראַדיציאָנעלן לימוד, און גלייכצייטיק געלערנט מיט די תלמידים רעכענען און די עלעמענטאַרע יסודות פון דער רוסישער שפּראַך, גראַמאַטיק און שרייבן. די תלמוד־תורה׳ס האָט מען געשאַפן ספּעציעל פאַר די קינדער פון די פאָלקס־שיכטן. אין דער

פינסקער תלמוד־תורה, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1862, זענען געווען שוועריקייטן פון דורכפירן דעם געפּלאַנטן סדר־לימוד, צוליב דעם ווידערשטאַנד פון די פאַנאַטיש־פרומע, וועלכע האָבן געהאַט די אויבער־האַנט אין איר אָנפירונג. זיי האָבן אָנגעפירט מיט דער תלמוד תורה ביזן יאָר 1876, און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען — אַ פאַרנאַכלעסיקונג פון די לימודים.

דאַגעגן אין דער תלמוד תורה, וועלכע איז געווען אין קאַרלין, אויך פון זעלביקן יאָר, 1862, איז גלייך פון אָנהויב איינגעשטעלט געוואָרן אַ סדר אין די לימודים און מען האָט רעאַליזירט דעם לערן־פּראָגראַם. די מיינונג פון די משכילים וועגן דער דאָזיקער תלמוד־תורה איז געווען אַ געהויבענע, און זיי זענען געווען צופרידן מיט דעם פּעדאַגאָגישן ניוואָ און לערן־סיסטעם. זיי האָבן געזען אין דער תלמוד־תורה אַ מוסטערהאַפטן דערציאונגס־אַנשטאַלט צוגעפּאַסט פאַר יידישע קינדער. דער בודזשעט פון דער תלמוד־תורה איז געדעקט געוואָרן צום גרעסטן טייל דורך די קאַרלינער גבירים, און נאָר אַ קליינער טייל איז געדעקט געוואָרן דורכן שכר־לימוד. נאָכן יאָר 1876 האָט מען געמאַכט אַ פּרווו צו פאַרבעסערן די פינסקער תלמוד־תורה לויטן ביישפּיל פון דער קאַרלינער. אין די תלמוד־תורה׳ס פון פינסק און קאַרלין האָבן געקנעלט אויך טראַדיציאָנעלע מלמדים. דער טראַדיציאָנעלער חדר האָט זיך, אין די 60־ער יאָרן, געפונען אין אַ צוריקגאַנג, כאָטש די פאָלקסטימלעכע שיכטן האָבן זיך נאָך אַלץ געהאַלטן ביי זיי און ביי די מלמדים, אין וועמעס הענט זיי האָבן איבער־געענטפערט די דערציאונג פון זייערע זין. אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה האָבן אין פינסק איינגעוואַנדערט לערערס און מלמדים פון ליטע. אויך די מלמדים פון אַלטן שניט האָבן אָנגעהויבן זיך רעכענען מיט די טענדענציעס און איינגעפירט שינויים אין די חדרים.

לויטן מנהג פון אַלע יידישע קהילות, זענען אויך אין פינסק און קאַרלין אַנטשטאַנען חברות פון תורה־לערנערס און פון גמילות־חסדים. זייער צאָל איז שטאַרק אויסגעוואַקסן, אַ טיפּישע דערשיינונג אין די יידישע קהילות פון רוסלאַנד אין 19־טן י״ה. די גוטע עקאָנאָמישע לאַגע פון פינסק און די ברייטהאַרציקייט פון אַ סך פון אירע תושבים האָבן אַוועק־געשטעלט די טעטיקייט פון די חברות אויף אַ פעסטן באָדן, און אַ סך פון זיי האָבן אויפגעבויט אַנשטאַלטן און בנינים, מיט וועלכע מען האָט זיך ניט געהאַט וואָס צו שעמען. אין משך פון 19־טן י״ה זענען געווען טעטיק אין פינסק די ווייטערדיקע חברות: חברה קדישא, פון די עלטסטע אין שטאָט און לעבן איר אַ ״חברה קטנה״, צו טאָן חסד מיט די פאַרשטאָרבענע. חברה ביקור חולים, וועלכע איז געווען טעטיק אין משך פון גאַנצן 19־טן י״ה; חברה לינת צדק — צום סוף פון י״ה; אויסער דעם די חברות פון תורה־לערנען: חברה תלמיד תורה, פון אָנפאַנג י״ה; חברת תורה, חברה ש״ס, חברה משניות, חברה עין יעקב, חברה תהלים און חברה שומרים לבוקר. צום סוף פון 19־טן י״ה זיינען געווען אין פינסק 2 גמילות־חסדים קאַסעס, וועלכע פלעגן געבן הלוואות אָן פּראָצענט.

אין קאַרלין זענען געווען טעטיק די ווייטערדיקע חברות: חברה קדישא און לעבן איר די ״חברה קטנה״, פון זינט די אַכציקער יאָרן פון 18־טן י״ה; חברה ש״ס, וועלכע איז געווען טעטיק צווישן 1832—1842, און צו איר האָבן באַלאַנגט דער גרעסטער טייל פון דער אַריסטאָקראַטיע פון דער קהילה, צוויי גמילות־חסדים חברות, צו טיילן הלוואות זיינען געגרינ־דעט געוואָרן אין 1872 פון די ביישטייערונגען פון פאַרשיי־דענע מנדבים, דערהויפּט פון צוויי פאַמיליעס פון די לוריעס; אַ חברה ״סומך נופלים״ צו שטיצן געפאַלענע בעלי־בתים איז געגרינדעט געוואָרן אין 1875; אַ חברה ״ביקור חולים״, וועלכע איז געווען טעטיק אין משך פון גאַנצן 19־טן י״ה. אין 1874 איז אויפגעקומען אַ ״חברה ש״ס״, לעבן דעם גרויסן בית־מדרש (קלויז) אין קאַרלין.

אַ קליינער שפּיטאָל איז געווען אין פינסק נאָך פאַר 1862. אין יאָר 1868 האָט מען אויפגעבויט אין פינסק אַ נייעם און גרעסערן שפּיטאָל פון די געלטער וועלכע עס האָט איבערגעלאָזן אין זיין צוואה ר׳ בצלאל בן־צמח פלאָרעס. דער שפּיטאָל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ציכטיקייט, איינריכטונגען און מעדיצינישן ניוואָ. ביי דעם שפּיטאָל איז געבויט געוואָרן אַ מושב־זקנים און אַ הכנסת אורחים.

אין קאַרלין האָט מען אויפגעבויט אַ מאָדערנעם שפּיטאָל אין 1857, פון די ביישטייערונגען פון רייכע מנדבים. דער שפּיטאָל איז געווען גוט איינגעאָרדנט און געשטאַנען אויף אַ מעדיצינישער הויך.

לויט דער אָפיציעלער סטאַטיסטיק זענען אין 1854 געווען אין שטאָט נאָר צוויי ״גרויסע שולן״ און 12 בתי מדרשים, פאַקטיש איז זייער צאָל געווען אַ סך גרעסער. אין 1857 זענען געווען נאָר אין קאַרלין 12 מתנגדישע און 2 חסידישע שולכענס. צום סוף פון 19־טן י״ה זענען געווען אין פינסק 15 שולכענס פון מתנגדים (די גרויסע אַלטע שול אַריינ־גערעכנט), און נאָך צוויי פון חסידים. אין קאַרלין זענען געווען 13 שולכענס פון מתנגדים און צוויי פון חסידים. צוזאַמען האָבן פינסק און קאַרלין פאַרמאָגט 32 שולכענס און בתי מדרשים. אַ באַשטעטיקונג אויף דער ירידה פון די חסידים, ווי אַ געזעלשאַפטלעכער כוח, האָבן מיר אין דער קליינער צאָל פון זייערע שולכענס. (אין פינסק און קאַרלין האָט מען זיי גערופן ״שולכענס״, ווי די מתנגדישע, און ניט ״שטיבלאַך״).

נאָכדעם ווי אין 1793 איז ר׳ אביגדור בן־חיים אַראָפּ־געזעצט געוואָרן פון דעם כסא הרבנות אין פינסק, איז די שטעלע פון אַ שטאָטישן רב געבליבן פריי במשך פון יאָרן. אין 1807 איז אויסגעקליבן געוואָרן ווי פינסקער רב ר׳ חיים בן פרץ הכהן און ער איז געבליבן אויף דער שטעלע ביזן יאָר 1826, ווען ער איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ווי עס ווייזט אויס איז ר׳ חיים הכהן געווען אָנגעזען סיי אין די אויגן פון די מתנגדים, סיי אין די אויגן פון די חסידים.

נאָך זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל איז דער כסא הרבנות ווייטער געווען ליידיק. קיין נייעם רב האָט מען ניט געוויילט און זיין אָרט האָט פאַרנומען דער מגיד ר׳ יוסף בן בנימין. אַרום 1840 האָט מען אויסגעוויילט ווי רב און אב בית־דין

(אב״ד) ר׳ אהרן דעם אב״ד פון קראָטינגען, דער מחבר פון ״תוספת אהרן״. ער איז פלוצלונג געשטאָרבן אין 1841. נאָך זיין טויט איז ווייטער דער כסא הרבנות פריי געבליבן דריי יאָר און ערשט אין 1844 האָט מען אויסגעוויילט ר׳ מרדכי זאַקהיים פון ראָזשינאָי ווי רב און אב״ד פון פינסק. ער איז געבליבן רב אין פינסק ביז זיין טויט אין יאָר תרי״ט (1858).

אין 1869 האָט מען אויסגעקליבן ר׳ אלעזר משה הורוויץ, דעם רב פון מאָנאַסטירשטשינע אַלס רב פון פינסק, און ער איז געבליבן אויפן כסא הרבנות ביז זיין פטירה אין 1890. ער האָט דערגרייכט גרויס כבוד און איז געווען באַליבט פון די פינסקער תושבים מיט זיין האַרציקייט, פקחות, און זיינע פעיקייטן זיך צו פאַרמעסטן מיט די צייט־פּראָבלעמען. אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן איז געדרוקט געוואָרן דער ערשטער טייל פון זיין ספר ״אהל משה״, מיט חידושי תורה. דער צווייטער טייל פון זיין ספר, וועלכער נעמט אַריין שאלות ותשובות איז געדרוקט געוואָרן אין ירושלים אין תש״ל (1970).

פון אָנהויב צוואַנציקער יאָרן פון 19־טן י״ה זענען אויפן כסא הרבנות פון קאַרלין געזעסן פון די באַרימסטע גדולי התורה אין רוסלאַנד, און דעריבער איז דער כסא הרבנות פון קאַרלין געווען חשובער ווי דער פון פינסק. אין צווייטן און דריטן צענדליק פון 19־טן י״ה איז דער אב״ד פון קאַרלין און אַנטאָפּאָליע געווען ר׳ שמואל בן אריה־לייב פון פינסק. ער האָט געהאַט אָנגעשריבן אַ סך חידושים, שאלות ותשובות און אגדות, נאָר די כתב־ידן זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען. צווישן 1824—1844 איז געווען רב אין קאַרלין ר׳ יעקב בן־אהרן באָרוכין פון מינסק, וועלכער איז פריער געווען רב אין דאָווידהאָראָדאָק. ער ווערט גערעכנט צווישן די וויכטיקסטע פוסקים פון זיין דור און האָט אָנגעשריבן די ספרים ״משכנות יעקב״ און ״קהילת יעקב״.

נאָך ר׳ יעקב׳ס פטירה איז קאַרלינער רב געוואָרן ר׳ יצחק בן אהרן מינקאָווסקי, ר׳ יעקב׳ס ייִנגערער ברודער, דער מחבר פונעם ספר ״קרן אורה״. ער איז געווען רב אין קאַרלין ביז 1851.

צווישן 1855—1866 איז קאַרלינער רב געווען ר׳ שמואל אביגדור תוספאה (פאַר דעם איז ער געווען רב אין סוויס־לאָטש, אַווגוסטאָוו און אין ניעסוויז׳). זיין וויכטיקסטער חיבור איז דער פירוש אויף תוספתא ״תנא תוספאה״ וועלכן ער האָט געדרוקט נאָך איידער ער האָט זיך באַזעצט אין קאַרלין. זיינע אַנדערע ספרים זיינען ״שאילת שמואל״ און ״שארית הפליטה״, ״חידושי הלכות על הלכות פסח״ און זיינער אַ פירוש אויף דער הגדה.

נאָך זיין פטירה איז געוויילט געוואָרן אַלס קאַרלינער רב ר׳ דוד פרידמאַן, וועלכער איז דאָרט געווען רב ביז 1915.

זינט 1857 [?] האָבן די גרויסע קהילות געקליבן קאַזיאָנע ראַבינער, דער עיקר אַבסאָלווענטן פון ראַבינער שול (סעמי־נאַר). ידיעות וועגן קאַזיאָנע ראַבינער אין פינסק האָבן מיר זייט די זעכציקער יאָרן. זיי האָבן געפירט די רשימות פון די געבורטן און פאַרשטאָרבענע, און האָבן פאַרמיטלט צווישן די רעגירונגס־אַנשטאַלטן און דער יידישער קהילה.

אין די זעכציקער יאָרן זענען די קאַזיאָנע ראַבינער אין פינסק געווען מענטשן אָן אַ פאָרמעלער בילדונג. ערשט אין די זיבעציקער יאָרן זיינען די קאַזיאָנע ראַבינער געווען שילער פון ראַבינער־סעמינאַר. די פינסקער קאַזיאָנע ראַבינער זענען געווען ווייט פון די רוסיפיקאַטאָרישע טענדענצן און זיך איינ־געלעבט אויפן פאָן פון געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון פינסק.

אין ערשטן פערטל פון 19־טן י״ה האָבן די חסידים נאָך אָנגעהאַלטן זייער כוח, אָבער פאַקטיש האָבן זיך די געשעענישן ניט אַנטוויקלט צו זייער גונסטן. זיי האָבן פאַרלאָרן זייער צוציאונגס־כוח ביי די ברייטע שיכטן און זענען געבליבן צוריקגעשטאַנען אין דער צייט פון דעמאָגראַפישן וואַקסן. דער גרעסטער טייל תלמידי חכמים פון פינסק און קאַרלין האָבן זיך נישט אינטערעסירט מיט דער חסידישער תורה. אויך דער עקאָנאָמישער אויפשטייג און די השכלה האָבן דער־ווייטערט פון חסידות און פינסק און קאַרלין זענען געוואָרן מתנגדישע קהילות. אַקעגן דעם זיג פון דער השכלה איז די השפעה פון די מתנגדים אויף דעם געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון פינסק און קאַרלין געווען אַ באַגרענעצטע.

(די איבערזעצונג פון די קאַפּיטלעך 1—4 — לייב מאָרגענטוי; פון די קאַפּיטלעך 5, 6 — עזרא להד)

די געשיכטע פון די יידן אין פינסק 1881—1941

פון

עזריאל שוחט

ערשטער קאַפּיטל

דאָס געשטאַלט פון פינסק: 1881—1914

עטלעכע פאַקטאָרן האָבן זיך פאַראייניקט און אויסגעפורעמט דאָס געשטאַלט און כאַראַקטער פון דער שטאָט, אין דער באַהאַנדלטער תקופה. פינסק איז געווען אַ דורכאויס־יידישע שטאָט. מיטן אויסנאַם פון בערדיטשעוו איז אין גאַנצן תחום־המושב נישט געווען נאָך אַ שטאָט מיט אַזאַ הויכן פּראָצענט יידן. הגם, ווי באַוווּסט, זענען געווען שטעט מיט אַ גרעסערער צאָל יידן, אָבער פּראָפּאָרציאָנעל צו דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג זענען זיי געווען אַ מינדערהייט. אין יאָר 1897 האָט די יידישע באַפעלקערונג אין פינסק געציילט 21.065 פּערזאָן. דאָס האָט אויסגעמאַכט 74.2% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג אין שטאָט. און אין יאָר 1914 האָט די יידישע באַפעלקערונג געציילט 28.063 פּערזאָן. דאָס האָט באַטראָפן 72.5% פון דער אַלגעמיינער צאָל איינוווינער, וועלכע האָט געציילט: 38.686 פּערזאָן. דער וווּקס פון דער באַפעלקערונג אין שטאָט איז געקומען בעיקר פון אינעווייניק, ביי אַ נישט־גרויסן צופלוס פון דרויסן. אין רעזולטאַט דערפון האָבן זיך געשאַפן ענגע פאַרבינדונגען צווישן די פאַרשיידענע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, נישט געקוקט אויף זייער קלאַסן־אינטערשייד.

די געאָגראַפישע לאַגע פון דער שטאָט האָט גורם געווען, אַז זי זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ צענטער פון האַנדל, אינדוסטריע און צאָלרייכער אַרבעטערשאַפט. און נישט נאָר דער האַנדל און די אינדוסטריע האָבן זיך אין גרעסטן טייל געפונען אין יידישע הענט, נאָר אויך די אַרבעטער זענען אין גרעסטן טייל געווען יידן, בעיקר אין אונטערנעמונגען, וווּ די בעלי־בתים זענען געווען יידן. די דאָזיקע פאַקטן האָבן גורם געווען דערצו, אַז אין שטאָט זענען נישט פאָרגעקומען קיין פּאָגראָמען אויף יידן, נישט געקוקט אויף דער אַנטי־יידישער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז דאָרט געפירט געוואָרן. אין יאָר 1883 איז צונישט געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו פון אַ פּאָגראָם, וועלכן די פּויערים פון דער סביבה האָבן געוואָלט דורכפירן — די כוליגאַנעס זענען אָפּגעשטויסן און פאַרטריבן געוואָרן דורך די יידישע קצבים, פורמאַנעס און טרעגערס — געזונטע ”עמך”־יידן. און אין די יאָרן 1900—1906 האָבן די כוליגאַנעס שוין נישט געוואַגט אפילו צו פּרווון מער זייער כוח. דאָס געפיל פון זעלבסטזיכערקייט איז ביי די יידן דאָרט געווען זייער שטאַרק. דערפאַר איז אינטענסיוו געפלאָסן דאָס

געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטאָט, און אַלע שטרעמונגען און פּאַרטייען, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין דער יידישער וועלט, האָבן אין פינסק אָנגעטראָפן אַ גינסטיקן באָדן און האָבן דאָרט אַנטוויקלט זייער טעטיקייט מיט התלהבות און פאַנאַטיזם. מעגלעך, אַז דער דאָזיקער פאַנאַטיזם איז געווען אַ ירושה פון דעם קאַרלינער חסידיזם, און די איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט לטובת הכלל איז געווען אַ ירושה פון די צייטן, ווען די פינסקער קהילה איז געווען אַ ”קהילה ראשית” אין ליטע.

די פּאָליטישע לאַגע אין שטאָט האָט זיך, פאַרשטענדלעך, נישט אונטערגעשיידט פון דער פּאָליטישער לאַגע פון די יידן אין תחום־המושב בכלל. די אָנפירונג פון דער שטאָט האָט זיך נישט געפונען אין קיין יידישע הענט, הגם די יידן זענען דאָרט געווען אַן איבערוועגנדיקע מערהייט. די באַטייליקונג פון די יידן אין שטאָט־ראַט, איז וואָס ווייטער אַלץ מער איינגעשרומפּט געוואָרן. צום סוף זענען בלויז צוויי יידישע פאָרשטייערס פאַרבליבן אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, און אין 1905 האָט מען פאַקטיש אויך זיי באַזייטיקט. זינט דאַן, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן קיין יידן בכלל זיך נישט באַטייליקט אין דער אַרבעט פון שטאָט־ראַט. קיין יידישע קהילה־אינסטאַנץ האָט נישט עקזיסטירט, נאָך דעם, ווי דער ”קהל” (”קאַגאַל”) איז פאַרווערט געוואָרן דורך דער מאַכט. אָפיציעל איז דער יידישער ציבור אַנערקענט געוואָרן אַלס אַ ”געזעלשאַפט” (”אָבשטשעסטוואָ”), וואָס האָט אַ בשותפותדיקן פאַרמעגן, ווי: בתי־מדרשים, בית־עלמינס און אַ באָד, אָבער אָן דער רעכט צו אויפמאָנען שטייערן. עס זענען בלויז געווען אָנערקענטע פאָרשטייער פון די מתפללים אין די בתי־מדרשים, וואָס האָבן געהאַט דאָס רעכט צו האַלטן און אָנפירן מיט זיי. עס איז געווען בלויז אַן אָפיציעלער רב, וואָס איז באַשטימט געוואָרן דורך דער מאַכט (”קאַזיאָני ראַבין”). דאָס רעכט אויף איינצומאָנען דעם שטייער פאַר כשר פלייש (די ”קאָראָבקע”) איז איבערגעגעבן געוואָרן אין אַרענדע דורך דער מאַכט, און דאָס אַרענדע־געלט איז דורך די מאַכט־אָרגאַנען, ביי דער מיטבאַטייליקונג פון אָנגעזעענע יידישע שטאָט־בעלי־בתים, צוגעטיילט געוואָרן פאַר די יידישע סאָציאַלע און דערציאונגס־אַנשטאַלטן. פון דעם דאָזיקן געלט האָט אויך באַקומען זיין געהאַלט דער ”געלערנטער ייד”

(אוטשאָני יעווריי״), וואָס איז אָנגעשטעלט געווען ביים גובערנאַטאָר אין מינסק. אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין פינסק האָט באַזונדערס געדריקט דער ״נומערוס קלאַוזוס״, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין יאָר 1887, לויט וועלכן עס זענען אין דער שטאָטישער רעאַל־שולע אָנגענומען געוואָרן בלויז צען פּראָצענט יידן, אויף דער אַלגעמיינער צאָל שילער אין שול, אין דער צייט, ווען די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין שטאָט איז געווען אַ מינדערהייט, און די צאָל נישט־יידישע שילער אין שול איז געווען אַ קליינע. און נאָך מער האָט געדריקט די פליכט פון מיליטער־דינסט. די דינסט־צייט אין מיליטער איז דאַן געווען 4 יאָר. אויב עמעצער האָט זיך נישט צוגעשטעלט צום פּריזיוו, האָט די משפּחה געדאַרפט באַצאָלן פאַר אים 300 רובל שטראָף, וואָס עס איז דאַן געווען אַ גרויסע סומע. פיל צרות האָט פאַרשאַפט די יידן, וואָס האָבן געוווינט אין די דערפער, דער ״צייטווייליקער געזעץ״ פון מאַי 1882, וואָס האָט פאַרווערט די יידן צו וווינען אויפן דאָרף. און באַזונדערס שווער איז געווען די לאַגע פון די דאָרפישע יידן אין די יאָרן 1910—1912, ווען זיי זענען אינגאַנצן אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די דערפער.

אין אָנהייב פון דער באַהאַנדלטער תקופה איז פאָרגעקומען אַ שאַרפער קריזיס אין דער שטאָטישער עקאָנאָמיע. דער האַנדל מיט תבואה און פעטסן, וואָס איז געווען דער עיקר־מסחר פון די סוחרים אין פינסק, וועלכע האָבן אויך געהאַט זייערע אַגענטן אין אוקראַינע און וואָלין, און פון אים האָבן זיך מפרנס געווען נישט ווייניק משפּחות אין שטאָט, איז אַלץ מער איינגעשרומפּן געוואָרן, ביז ער איז אינגאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן. די איינשרומפּונג פונעם דאָזיקן מסחר איז געווען אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס דעם אָרט פון די וואַסער־וועגן דורך די טייכן: דניעפּער, פּריפּעט, פּינאַ, און פון דאַנען אין די קאַנאַלן, וואָס האָבן געפירט צום בוג, ווייסל און ניעמאַן, האָט פאַרנומען די באַן־נעץ, וואָס איז דאַן פאַרלייגט געוואָרן. פון דאַן אָן זענען די תבואה און די פעטסן געפירט געוואָרן מיט באַנען פון די ערטער, וווּ זיי זענען פּראָדוצירט געוואָרן, פון אוקראַינע און וואָלין, צו די פּאָרטן אין צפון־און מערב־רוסלאַנד. ס׳איז אָבער נישט אַדורך קיין סך צייט און פינסק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אינדוסטריע שטאָט, אין וואָס די יידן האָבן גענומען אַ גאָר־גרויסן אָנטייל, סיי אַלס איניציאַטאָרן ביים בויען פאַבריקן אין שטאָט, סיי אַלס אַרבעטערס אין די פאַבריקן.

די ערשטע אין שטאָט איז געווען די פאַבריק פון סטעאַרין־ליכט, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן דורך נישט־יידן און איז אין יאָר 1872 אָפּגעקויפט געוואָרן דורך די יידן: עליאַסבערג, ראַבינאָוויטש און שייַנפינקעל. ביי דער באַן־סטאַציע זענען אויפגשטעלט געוואָרן וואַרשטאַטן צו בויען און פאַריכטן וואַגאָנעס, ווו די אַרבעטער זענען געווען נישט־יידן. ביים טייך פּינאַ איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ רעמאָנט־אונטערנעמונג פאַר שיפן דורך דע לאַסי, און אויך דאָ זענען די אַרבעטער געווען נישט־יידן. פאַר די יידן אין פינסק איז געווען וויכטיקער דער איבערגאַנג, וועלכן עס האָט געמאַכט משה לוריע (לוריא) פון דעם מסחר, וואָס עס האָט באַזונדערס אַנטוויקלט זיין מוטער, חיה לוריע, צו דער אינדוסטריע. ער האָט אויפגעבויט אַ גרויסע מעל־מיל, און אַן אייל־פּרעסעריי, וועלכע זענען געגאַנגען אויף דאַמף־מאַשינען, געבראַכטע דורך אים פון דייטשלאַנד. אויסער דעם האָט ער אויפגעבויט אַ פאַבריק צו אויסאַרבעטן האָלץ־פלעקלעך. שפּעטער — אין די יאָרן 1898—1899 האָבן זיינע זין ליפּע־לעאָפּאָלד און אַלעקסאַנדער אויפגעבויט אַ פאַבריק צו פּראָדוצירן דיקטן. די דאָזיקע צוויי פאַבריקן זענען געווען פון די ערשטע פון דעם מין אין גאַנץ רוסלאַנד און זענען פּאָפּולער געוואָרן אויך אויסער אירע גרענעצן. אין יאָר 1897 האָט יוסף האַלפּערן אָפּגעקויפט און אויסגעברייטערט די פאַבריק צו פּראָדוצירן שוועבעלעך. ביז צום סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט זענען אויפגעשטעלט געוואָרן אין פינסק נאָך אַ ריי פאַבריק־אונטערנעמונגען. אין יאָר 1898 זענען אין פינסק געווען טעטיק 27 פאַרשיידענע אונטערנעמונגען, אין וועלכע עס זענען באַשעפטיקט געווען 1.375 אַרבעטער. און לויט אַ ידיעה פון יאָר 1902 זענען שוין דאַן אין שטאָט געווען 54 אונטערנעמונגען, פון וועלכע דער גרעסטער טייל זענען געווען פון קליינעם פאַרנעם. אין די דאָזיקע אונטערנעמונגען זענען באַשעפטיקט געווען ביי 4,000 מענטשן. אַ העלפט פון זיי זענען געווען נישט־יידן. וועלכע האָבן בעיקר געאַרבעט אין די באַן־וואַרשטאַטן, און אין דער שיפס־רעמאָנט־אונטערנעמונג פון דע לאַסי. די צווייטע העלפט — די יידישע אַרבעטערס — זענען געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן, וואָס האָבן געהערט צו יידישע בעלי־בתים.

דער איינציקער האַנדל, וועלכער איז ווייטער געבליבן פאַרבונדן מיט די וואַסער־וועגן, איז געווען דער וואַלד־און האָלץ־מסחר, וועלכער איז אָנגעגאַנגען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויף לאַנגע קילאָמעטערס פלעגן פרילינג און זומער־צייט זיך ציען אויף דער פּינאַ פּליטן, און פון זיי האָבן זיך געשפּייזט אַ סך משפּחות.

אַ גרויסע ענדערונג איז פאָרגעקומען אין די געלט־עסקים אין שטאָט. די פּריוואַטע לייערס האָבן באַקומען הלוואות אין די בענק פון אידל לוריע און אַנדערע, וואָס זייער צאָל איז געוואַקסן און ביים סוף פון דער באַהאַנדלטער תקופה זענען אין פינסק שוין געווען צום ווייניקסטן זעקס בענק.

אין שטאָט זענען געווען ביי 2,000 בעלי־מלאכות. כמעט אַלע פון זיי — יידן. די האַנטווערקעריי אין פינסק האָט זיך שיין אַנטוויקלט און ברייט־פאַרצווייגט. עס זענען אויפגעקומען פאַכלייט־קינסטלערס אויף זייער געביט, באַזונדערס — צווישן די מעבל־סטאָליערס און דאַמען־שניידערס. שוין אין די זעכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט האָבן זיך געפונען אין שטאָט איבער 20 האַנטווערקער־פאַכן אין יידישע הענט. דאָס זענען געווען: שניידערס, שוסטערס, פוטער־קירזשנערס, היטל־קירזשנערס, סטאָליערס, שמידן, מויערערס, מוליערס, בלעכערס, יוווילערן, רימערס, קאַמאַשן־שטעפּערס, מאַלערס, גלעזערס, זייגער־מאַכערס, פעסל־מאַכערס, שינדל־מאַכערס, בעקערס און אויך קוימען־קערערס. אויסער דעם — קצבים און אַנדערע מינים האָרעפּאַשניקעס, ווי: בעלי־עגלות, טרעגערס און אַנדערע. אין דער באַהאַנדלטער תקופה איז פאַר־

גרעסערט געוואָרן די צאָל איינבינדערס. עס זענען צוגעקומען דרוקערס און זעצערס. עס זענען אויך געווען יידן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט. זיי האָבן באַאַרבעט גרעסערע באָדן־שטחים נאָענט פון שטאָט, און מ׳האָט זיי גערופן: ״גערטנערס און סאַדאָווניקעס״. ס׳איז דאָן אויך אַנטשטאַנען אַ נייער פאַך: טאַפּעטן־קלעפּערס, וועלכע פלעגן אויסקלעפּן הייזער מיט פאַרביקע טאַפּעטן.

עס איז אויפגעקומען אַ נייע אינטעליגענץ. דאָס איז געווען אַ שיכט פון באַאַמטע און דירעקטאָרן אין די גרויסע פאַבריקן און בענק. לערערס, וועלכע האָבן געאַרבעט סיי אין די רוסיש־יידישע שולן, סיי אין דעם ״חדר־מתוקן״ ווי אויך לערערס, וועלכע האָבן געגעבן פּריוואַטע לעקציעס.

ס׳איז פאַרגרעסערט געוואָרן די צאָל אַפּטייקן אין שטאָט. זייט ביי זייט מיט די ״פעלדשערס״ האָבן אָנגעהויבן צו פּראַקטיצירן דיפּלאָמירטע דאָקטוירים, צווישן זיי — יידן. זייט ביי זייט מיט די ״קלעזמער״ האָבן אָנגעהויבן אויפצוטרעטן מוזיקער, וועלכע האָבן געגעבן קאָנצערטן און אויך געשפּילט אין די קינאָס און טעאַטער, וואָס איז דאָן געווען אַ נייע דערשיינונג אין פינסק.

איינע פון די כאַראַקטעריסטישע דערשיינונגען אין יענער תקופה איז געווען דאָס אָנשליסן זיך פון פרויען צו נייע פאַכן. טראָץ דעם, וואָס אַ באַדייטנדיקע צאָל פרויען איז געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן און ביי דאַמען־שניידעריי, האָבן פרויען דאָן אָנגעהויבן צו אַרבעטן אויך אַלס לערערינס אין די מיידל־שולן, ווי אויך אַלס מוזיק־לערערינס.

די פאַרלייגטע באַן־נעץ ביי פינסק, וועלכע האָט די ערשטע צייט דערפירט צו אַן עקאָנאָמישן קריזיס, איז אין משך פון דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברכה פאַר דער שטאָט. אַ דאַנק דעם זענען געעפנט געוואָרן גרויסע הורט־געשעפטן פון מאַנופאַקטור און פאַרשיידענע שפּייז־אַרטיקלען, וואָס זייערע אָפּנעמערס זענען געווען די קראָם־אייגנטימער פון פינסק און פון דער סביבה. אַ דאַנק דער באַן־קאָמוניקאַציע זענען עקספּאָרטירט געוואָרן די אַרטיקלען פון דער אָרטיקער פּראָדוקציע פון די פאַבריקן און האַנטווערקער־וואַרשטאַטן. חוץ דעם, אויך די גרינסן פון די פעלדער און די פיש פון די טייכן און אָזיערעס. פינסק איז דאָן געווען איינע פון די צומבעסטן־סיטואירטע שטעט פון עקאָנאָמישן שטאַנדפּונקט. דער פּראָצענט אָרעמע יידן, וואָס האָבן זיך גענויטיקט אין ״מעות־חיטים״ אויף פּסח, איז געווען אַ סך אַ קלענערער, ווי אין אַנדערע שטעט פונעם תחום המושב.

חיבת־ציון און דער ציוניזם ביזן יאָר 1904

די פאַרבינדונגען מיט דער ברייטער וועלט, אַ דאַנק די האַנדלס־טראַנזאַקציעס, און די געדריקטע לאַגע פון די אָרעמע שיכטן אין שטאָט האָבן גורם געווען צו אַ פאַרשטאַרקטער וואַכזאַמקייט הן לגבי די אינטערעסן פון די יידן אין שטאָט גופא, ווי אויך לגבי די אינטערעסן און באַדערפענישן פון די יידן בכלל. ס׳איז נישט געווען קיין איין נייע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג וואָס האָט נישט געפונען קיין גינסטיקן באָדן אין פינסק. יעדע נייע באַוועגונג האָט דאָרט געפונען אירע אָנהענגערס וואָס זענען איר געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן.

דער געדאַנק וועגן ישוב ארץ־ישראל, וועלכער האָט זינט די זעכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט אַלץ מער זיך דורכגעשלאָגן אַ וועג צו די יידישע מאַסן, האָט מיטגעריסן מיט זיך אויך וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, צווישן זיי: דעם רב פון קאַרלין, ר׳ דוד׳ל פרידמאַן, און דעם רב פון פינסק, ר׳ אלעזר משה הורוויץ. און ווען אין מיטן פון די זיבעציקער יאָרן איז פאַרשפּרייט געוואָרן אַ קלאַנג וועגן דער מעגלעכקייט פאַר יידן זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל, אַ דאַנק דער מיטהילף פון דעם ענגלענדער אָליפאַנט, האָבן אַ סך פון די פינסקער יידן זיך גענומען גרייטן אין וועג אַריין. ווען עס איז אַנטשטאַנען די ״חיבת־ציון״ באַוועגונג, וואָס איז געווען די ערשטע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע באַוועגונג אין דער יידישער וועלט, איז אין פינסק אָרגאַניזירט געוואָרן אַ געזעלשאַפט פון ״חיבת־ציון״, וועלכע איז געווען איינע פון די ערשטע ״חיבת־ציון״ געזעלשאַפטן, וואָס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אין תחום־המושב. ר׳ דוד׳ל פרידמאַן איז געווען פון די ערשטע רבנים, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער ״חיבת־ציון״ באַוועגונג, און איז געווען איינער פון די ווייניקע רבנים, וואָס זענען געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ. ער האָט זיך באַטייליקט אין דער ערשטער קאָנפערענץ פון די ״חובבי־ציון״, וועלכע איז פאַרגעקומען אין קאַטאָוויץ אין יאָר 1884. יעקב טשערטאָק — דער פאָטער פון משה שרת — איז געווען דער ערשטער פון די בילויים, וועלכער האָט אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל. און נישט ווייניק פון די פינסקער יידן זענען עולה געווען קיין א״י זינט דעם אָנהייב פון די אַכציקער יאָרן, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. צווישן זיי איז געווען: אהרן אייזנבערג, וועלכער איז עולה געווען אין מיטן פון די אַכציקער יאָרן, און איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע און אָנגעזעענסטע טוער אינעם ארץ־ישראל־ישוב. ווען עס איז אין יאָר 1889, אַנטשטאַנען די געהיימע אָרגאַניזאַציע: ״בני־משה״, אונטער דער אָנפירונג פון אחד־העם, איז אין פינסק אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָפּטיילונג אונטער דעם נאָמען ״זרובבל״, וואָס אירע מיטגלידער זענען געווען פון די בעסטע יונגעלייט אין שטאָט. ווען אין 1890 איז אָרגאַניזירט געוואָרן די ״געזעלשאַפט צו שטיצן די יידישע לאַנדווירטן אין סיריע און אין ארץ־ישראל״, וואָס אין איר שפּיץ איז געשטאַנען דער ״אָדעסער קאָמיטעט״, זענען אין פינסק געווען נישט ווייניק, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַלס מיטגלידער פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט. און ווען הערצל האָט אָרגאַניזירט דעם ציוניסטישן קאָנגרעס אין יאָר 1897 אין באַזעל, זענען אויך פון פינסק געקומען דעלעגאַטן, צווישן זיי: יהודה לייב בערגער, גריגאָרי און שאול לוריע.

כמעט אויף אַלע קאָנגרעסן האָט פינסק געהאַט אירע דעלעגאַטן. בדרך־כלל קען מען זאָגן, אַז די אינטעליגענץ אין פינסק איז געווען ציוניסטיש געשטימט. אויך די פאָלקס־מאַסן האָבן אַסך בייגעשטייערט פאַרן קרן־קימת און פאַר די פאַרשיידענע ציוניסטישע אונטערנעמונגען. ווען עס איז גע־

גרינדעט געוואָרן די קאָלאָניאַל־באַנק, איז פּינסק פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטער צו פֿאַרשפּרייטן די אַקציעס פֿון באַנק, און דאָס אין אַ גרויסער מאָס אַ דאַנק דעם, וואָס גריגאָרי לוריע איז אַ געוויסע צייט געווען דער דירעקטאָר פֿון באַנק. אין פּינסק גופא זענען אין די ערשטע יאָרן פֿון דער עקזיסטענץ פֿון דער באַנק פֿאַרקויפֿט געוואָרן 2,150 אַקציעס. אין יאָר 1903 זענען אין פּינסק אַנטשטאַנען יוגנט־אָרגאַניזאַציעס מיטן נאָמען: "בני־ציון", "בנות־ציון" און "שורש־ציון" ווי אויך אָפּטיילונגען פֿון "מזרחי" און "פּועלי־ציון". די פעסטע שטעלונג פֿון ד"ר חיים ווייצמאַן אויפֿן זעקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס קעגן אוגאַנדאַ ווי אויך די פֿאַנאַטישע שטעלונג פֿון יוסף ברעגמאַן פֿאַר ארץ־ישראל, האָבן שטאַרק באַאיינפֿלוסט פּינסק און איר סביבה און די אוגאַנדיסטן זענען דאָרט געבליבן אַן אומבאַדייטנדיקע מינדערהייט. ערשט אין רעוואָלוציע־יאָר 1905, האָבן די "ציוניסטן־סאָציאַליסטן" וועלכע זענען געווען טעריטאָריאַליסטן, זיך פֿאַרוואַנדלט נעבן דעם "בונד" אין אַ קענטיקן כוח אין שטאָט.

צו די פֿאַרדינסטן פֿון "חובבי ציון" און ציוניסטן אין פּינסק, דאַרף צוגעשריבן ווערן די גרינדונג פֿון דעם "חדר־מתוקן" אין יאָר 1895, וועלכער איז געווען פֿון די ערשטע אינעם גאַנצן תחום המושב. און שפּעטער — די אַנטשטייאונג אין פּינסק פֿון דעם "חדר־מתוקן" לויט דער שיטה פֿון "עברית בעברית", וועלכער איז אויך געווען פֿון די ערשטע פֿון דעם דאָזיקן דרך פֿון לערנען און דערציִען. די דאָזיקע צוויי "חדרים" האָבן געדינט ווי מוסטערן פֿאַר אַ סך "חדרים־מתוקנים", וועלכע זענען, לויטן ביישפּיל, פֿון פּינסק, אַנטשטאַנען אין אַ סך אַנדערע ערטער פֿונעם תחום־המושב.

די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונגען
דער "בונד"

שוין אין אָנהויב פֿון די אַכציקער יאָרן פֿון 19־טן יאָרהונדערט איז אַנטשטאַנען אין פּינסק אַ קליינער קרייז פֿון יידישע סטודענטן מיט רעוואָלוציאָנערע אידעען. דער דאָזיקער קרייז איז נאָך אַ קורצער צייט זיך פֿאַנאַנדערגעפֿאַלן, ווען די פּאָליציי איז אַרויפֿגעקומען אויף זיינע שפּורן. דער רעוואָלוציאָנערער דראַנג קעגן דער הערשנדיקער פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכער אָרדענונג איז אָבער שטופּנווייז געוואַקסן מיטן וווּקס פֿון דער אינדוסטריע און מיטן אַנטשטיין פֿון אַן אינדוסטריעלן פּראָלעטאַריאַט. אין אַ בוך, וואָס איז דערשינען אין ראַטנפֿאַרבאַנד, לייענען מיר, אַז שוין אין די יאָרן 1890—1895 זענען אין פּינסק פֿאָרגעקומען איבער 10 שטרייקן, און דער גרעסטער פֿון זיי — אין יאָר 1893 — אין די באַן־וואַרשטאַטן, וווּ עס האָבן געשטרייקט איבער אַ וואָך צייט 500 אַרבעטערס. צום סוף פֿון די ניינציקער יאָרן זענען צווישן די יידישע אַרבעטערס אין שטאָט אַנטשטאַנען קליינע קרייזן צו לייענען אומלעגאַלע ליטעראַטור. מיט דער פֿאַרשטאַרקונג פֿון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג זענען יידישע יוגנטלעכע צוגעשטאַנען צו די רוסישע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען — צו די סאָציאַל־דעמאָקראַטן (ס"ד) און צו דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי (ס"ר) אָבער דער עיקר האָט די יידישע יוגנט געשטראָמט צו די "שוועסטער און ברידער", דאָס הייסט: צום "בונד", וועלכער האָט שוין אין יאָר 1899 געהאַט אָנהענגער אין פּינסק. דעם ערשטן מאַי 1900 זענען זיך צונויפֿגעקומען אין איינעם פֿון די וועלדער אַרום פּינסק ביי אַ הונדערט אַרבעטערס, יום־טובדיק־אויסגעפּוצטע, מיט רויטע שניפּסן און שלייפֿלעך. דאָרט האָט אויפֿגעפֿלאַטערט אַ רויטע פֿאָן, אויף וועלכער עס זענען געווען אויפֿגעשריבן לאָזונגען וועגן אַן אַכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און פּאָליטישער פֿרייהייט. אָבער די אַקטיווע טעטיקייט פֿון "בונד" האָט מען אָנגעהויבן צו פֿילן אין שטאָט ערשט אין יאָר 1901, און אין 1905 איז ער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאַרקן כוח אין שטאָט. פּינסק האָט געדינט ווי אַ גינסטיקער באָדן פֿאַר דער טעטיקייט פֿון "בונד", צומווינציקסטן ביז 1903, ווייל די שטאָט איז געווען אין גרעסטן טייל אַ יידישע. די קליינע צאָל פּאָליציי־לייט אין פּינסק איז לייכט געווען צו פֿאַרבלענדן די אויגן. צוליב דעם, וואָס אַ גרויסער טייל פֿון די אַרבעטערס אין די פֿאַבריקן זענען געווען יוגנטלעכע און דערפֿאַר וואָס זייער לוין איז געווען אַ קליינער און די אַרבעטס־באַדינגונגען זענען געווען זייער שווערע, האָבן זיי זיך לייכט געלאָזט מיטרייסן מיטן רעוואָלוציאָנערן שטראָם. עס דאַרף אָבער אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז דער "בונד" אין פּינסק איז נישט געוואַקסן מיט די אייגענע כוחות, נאָר בעיקר אַ דאַנק די אַגיטאַטאָרן און אָרגאַניזאַטאָרן, וואָס זענען געקומען פֿון דרויסן, וועמען עס איז געלונגען אויפֿצוּוועקן אין די הערצער פֿון די יוגנטלעכע אַרבעטערס, וועלכע זענען געווען עלנט און פֿאַרשטויסן, דעם גלויבן און דראַנג צו אַ בעסערן און שענערן לעבן. דער ערשטער שטרייק פֿון "בונד" אין פּינסק איז פֿאָרגעקומען, קענטיק, אין יאָר 1899. אין 1901 זענען פֿאָרגעקומען עטלעכע שטרייקן אין אַרבעטס־וואַרשטאַטן, ווי אויך אין דער שוועבעלעך־פֿאַבריק, און אַ דאַנק דעם איז אין אייניקע אַרבעטס־פּלעצער פֿאַרקירצט געוואָרן די אַרבעטס־צייט ביז 10 און 12 שעה אַ טאָג. אינעם זעלבן יאָר זענען פֿאָרגעקומען די ערשטע אַרעסטן פֿון די בונדישע אַקטיוויסטן אין פּינסק. פּינסקער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק האָבן דאַן געשיקט 100 דאָלער אויף צו ראַטעווען די אַרעסטירטע, מ'זאָל זיי נישט פֿאַרשיקן קיין סיביר. אין שייכות מיט דער דאָזיקער אַקציע איז אין ניו־יאָרק אָרגאַניזירט געוואָרן דער פֿאַריין: "פּינסקער ראַדיקאַלע", וואָס זיין ציל און אויפֿגאַבע איז געווען צו העלפֿן דעם "בונד" אין זייער היים־שטאָט. אין האַרבסט 1901 איז געקומען קיין פּינסק מ. ליבער, וועלכער איז געווען פֿון די אָנגעזעענסטע טוער פֿון "בונד", מיטן ציל: צוציִען די יוגנטלעכע אינטעליגענץ צו דער בונדישער באַוועגונג, וואָס עס איז אים אין אַ געוויסער מאָס געלונגען. אין יאָר 1902 זענען באַשטימט געוואָרן די אָרגאַניזאַציאָנעלע פֿאָרמען פֿונעם "בונד" אין פּינסק. ס'איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קאָמיטעט און די מיטגלידער פֿון "בונד" זענען איינגעטיילט געוואָרן אין גרופּעס, צו 20 חברים אין אַ גרופּע, אָפּהענגיק פֿונעם אינטעלעקטועלן ניוואָ פֿון די חברים. יעדע גרופּע איז אָנגעפֿירט געוואָרן דורך איינעם פֿון די קאָמיטעט־מיטגלידערס, אַזוי אַרום זענען פֿאַר־

אייניקט געוואָרן אַלע חברים פון "בונד" אונטער דער אויפזיכט פונעם קאָמיטעט, וועלכער האָט גענומען אויף זיך די פולמאַכטן צו אָרגאַניזירן די שטרייקן. דער קאָמיטעט האָט פון צייט צו צייט אָרגאַניזירט פאַרזאַמלונגען פון אַרבעטערס לויט די פאַכן, און האָט צו זיי געשיקט זיינע פרעלעגענטן. אָנהויבנדיק פון האַרבסט דעם זעלבן יאָר איז אין שטאָט אַנטשטאַנען אַן אַלץ־שטייגנדיקע שפּאַנונג. אין איינעם אַ אַ שוסטער־וואַרשטאַט איז אויסגעבראָכן אַ שטרייק, וואָס האָט דערפירט צום אַרעסט פון 12 אַרבעטערס און צו אַ טראַגישן נקמה־אַקט: אַרבעטערס האָבן באַגאָסן די אויגן פון דעם בעל־בית פונעם שוסטער־וואַרשטאַט מיט שוועבלזויער פון וואָס ער איז פולשטענדיק בלינד געוואָרן.

ס'איז בולטער געוואָרן דער ריס צווישן די בונדיסטן און די ציוניסטן, וואָס זייערע יוגנטלעכע זענען אויך געוואָרן ראַדיקאַלע און אַ טייל פון זיי זענען אַריבער צו די "פּועלי־ציון". ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אידעישער קאַמף און די בונדישע פּראָפּאַגאַנדע האָט געשיקט אירע פיילן קעגן ציוניזם און דער רעליגיע. קיין פּינסק, ווו דער ציוניזם האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען, איז אין פרילינג 1903 געקומען קאָליעטעפער, וועלכער איז פריער געווען אַ ציוניסט, פון די חסידים פון אחד־העם, און איז נאָכדעם געוואָרן איינער פון די פּעאיקסטע אַגיטאַטאָרן פון "בונד". אַן עפנטלעכער (אומלעגאַלער) ויכוח איז איינגעאָרדנט געוואָרן צווישן אים און חיים ווייצמאַן און רובענטשיק, וועלכער איז געווען פון די "פּועלי־ציון"־טוער אין מינסק. נאָך דעם איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג אין איינעם פון די וועלדער אַרום פּינסק, ווו מיט זיין אַרויסטריט האָט זיך דאַן קאָליעטעפער דערוואָרבן אַ גרויסע צאָל אָנהענגער. ווען ער און אַן אַנדער טוער זענען נאָך דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג אַרעסטירט געוואָרן, האָבן צום ערשטן מאָל די "פּינסקער יאַטן" באַוויזן וואָס זיי קענען: זיי האָבן אויפגעריסן די טיר פון אַרעסט־הויז, וואָס האָט זיך געפונען נעבן פּאָליציי־בנין, און האָבן באַפרייט קאָליעטעפערן און די איבעריקע אַרעסטירטע (דאָס איז פאָרגעקומען דעם 18־טן אַפּריל 1903). אַלס רעזולטאַט דערפון האָט די פּאָליציי דורכגעפירט אַ ריי נייע אַרעסטן. עלף פון די אַרעסטירטע זענען געשטעלט געוואָרן פאַר אַ געריכט און זעקס פון זיי זענען פאַרמשפּט געוואָרן צו פאַרשידענע תפיסה־שטראָפן. אָבער — נישט געקוקט דערויף, איז די בונדישע אָרגאַניזאַציע אַלץ מער פאַרגרעסערט און אויסגעברייטערט געוואָרן. די צאָל שטרייקן אין די אַרבעטסוואַרשטאַטן איז פילפאַכיק גרעסער געוואָרן און עס איז אויך אויסגעבראָכן אַ שטרייק אין דער ליכט־פאַבריק. די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געפונען פאַר נייטיק אַריינצושמוגלען אין דער אָנפירונג פון "בונד" אין פּינסק אַ פּראָוואָקאַטאָר, וואָס זיי האָבן געבראַכט פון אויסער דער שטאָט. זיין נאָמען איז געווען: אַרנאַצקי. ער איז געווען איינער פון די געפערלעכסטע פּראָוואָקאַטאָרן פאַר דער בונדישער באַוועגונג בכלל און ער האָט גורם געווען צו אַ סך אַרעסטן צווישן די בונדיסטן אין שטאָט. ווען די אָרגאַניזאַציע האָט געוואָרפן אַ חשד אויף אים און עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן זיין פּראָוואָקאַטאָרישע טעטיקייט, איז ער דעם 18־טן אָקטאָבער 1903 דערמאָרדעט געוואָרן. אין איינער פון די פּינסקער געסלעך דורך דריי יוגנטלעכע. נאָך דעם דאָזיקן פאַל האָט די פּאָליציי דורכגעפירט גרויסע אַרעסטן. די אַרעסטירטע זענען מערדערלעך געפייניקט געוואָרן און מ'האָט זיי אַריבערגעפירט אין דער מינסקער תפיסה. דריי פון זיי זענען פאַרמשפּט געוואָרן צו לאַנגע יאָרן תפיסה און די איבעריקע זענען געשטעלט געוואָרן אונטער פּאָליציי־אויפזיכט. צוליב דער פּרשה אַרנאַצקי איז געקומען צו אַ גרויסער ירידה אין דער בונדישער באַוועגונג אין פּינסק. די שרעק פאַר פּראָוואָקאַטאָרן איז געווען אַזוי גרויס, אַז אָן קיין שום גרינטלעכע באַווייזן איז דורך די אייגענע חברים דערמאָרדעט געוואָרן אַ געוויסער אהרן דוד פּראָכאָדניק, וואָס איז געווען אַ חבר פון "בונד". דער ערשטער מאַי 1904 איז אַדורך אין פּינסק אָן קיין שום שטרייק און אָן דעמאָנסטראַציעס, אין דער זעלבער צייט, ווען איז אַ סך אַנדערע שטעט האָבן די אַרבעטער יאָ געשטרייקט. אַ פרישע אויפלעבונג האָט זיך אָנגעהויבן אין די רייען פון "בונד" זומער־צייט 1904, ווען עס איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט אין גאַנץ רוסלאַנד, צוליב דער מלחמה מיט יאַפּאַן. צום סוף פון 1904 איז דורך דער בונדישער צענטראַלע אַריינגעשיקט געוואָרן קיין פּינסק אַ פרישער אָרגאַניזאַטאָר, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַ שטאַרקע אויפלעבונג אין דער טעטיקייט פון "בונד" אין שטאָט. אין יענער צייט איז געשאַפן געוואָרן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין "בונד", וועלכע איז באַשטאַנען פון יוגנטלעכע, יינגער פון 15 יאָר, מיט דעם נאָמען "יונגער בונד".

"פּועלי ציון"

אין דער צייט, ווען די טעטיקייט פון "בונד" איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן, איז פאַרשטאַרקט געוואָרן דער כוח פון די "פּועלי־ציון" אין פּינסק. און ס'איז קיין ספק נישט, אַז וואָס שייך דער צאָל מיטגלידער, איז די דאָזיקע פּאַרטיי, וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין יאָר 1903, געווען די שטאַרקסטע אין שטאָט. זי האָט דאַן געציילט צומווייניקסטן 200 מיטגלידער. איר אידעאָלאָגיע איז אָבער נאָך נישט געווען קיין אויסגעקריסטאַליזירטע, ווען אין 1905 איז אַנטשטאַנען די פּאַרטיי: ס"ס ("ציוניסטן־סאָציאַליסטן"), וועלכע איז געווען טעריטאָריאַליסטיש איינגעשטעלט. דאָס הייסט, איר ציל איז געווען צו געפינען אַ וועלכע עס איז לאַנד פאַר יידישער קאָלאָניזאַציע און נישט דווקא ארץ־ישראל, האָבן די "פּועלי־ציון" אין שטאָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער דאָזיקער פּאַרטיי.

דאָס רעוואָלוציאָנערע יאָר 1905

דער דאָזיקער יאָר איז געווען אַ אומרואיקער יאָר אין פּינסק. די צוויי פּאַרטייען: "בונד" און "פּועלי־ציון" (וועלכע האָבן זיך פאַראייניקט מיט דער פּאַרטיי: "ציוניסטן־סאָציאַליסטן" — ס"ס) האָבן אויפגערודערט די שטאָט מיט עקאָנאָמישע און פּאָליטישע שטרייקן, דעמאָנסטראַציעס און צוזאַמענשטויסן מיט די "היטער פון געזעץ" — דער פּאָליציי,

זשאַנדאַרמען און קאָזאַקן, וועלכע זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן אין שטאָט צו "באַרואיקן די געמיטער". עס זענען פאָרגעקומען אָפּטע אַרעסטן און די אַרעסטירטע זענען מערדערלעך געפּייניקט געוואָרן. די נייע מאָנאַרכיסטיש־אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציע האָט געהעצט צו אַ פּאָגראָם, וואָס עס האָט דערפירט צו אַ שטאַרק־געשפּאַנטער לאַגע אין שטאָט. דער "בונד" און די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פּאַרטיי (ס"ס) האָבן אָרגאַניזירט באַזונדערע זעלבסטשוץ־גרופּן, וואָס עס האָט אָן ספק מיטגעווירקט דערצו, אַז די פּויערים פון דער סביבה האָבן זיך נישט געלאָזט מיטרייסן פון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע און זענען נישט באַהערשט געוואָרן פון דער פּאָגראָם־העצע. אַזוי אַרום, אַז אויך אינעם דאָזיקן יאָר זענען די פּינסקער יידן ניצול געוואָרן פון אַ פּאָגראָם. אויסער דער שפּאַנונג צווישן די אַרבעטערס און אַרבעטסגעבער, צווישן די רעוואָלוציאָנערן און די באַשיצערס פון דער עקזיסטירנדיקער אָרדענונג, איז צוגעקומען נאָך אַ צוגאָב־שפּאַנונג: דער קאַמף פון "בונד", וועלכער האָט געפאָדערט פאַר זיך די פולע רעכט צו זיין "דער איינציקער פאָרשטייער פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט" און האָט געקעמפט קעגן די "פּועלי־ציון" און שפּעטער קעגן די "ציוניסטן־סאָציאַליסטן" (ס"ס).

די אַנטוויקלונגען זענען געגאַנגען בליץ־שנעל, און איין געשעעניש האָט נאָכגעיאָגט דער צווייטער:

דעם 22־טן יאַנואַר 1905 (לויטן רוסישן קאַלענדאַר) — אַ נישט געלונגענער שטרייק. אַרעסטן.

8־טן פעברואַר — אַ שטרייק אין דער שוועבעלעך־פאַבריק, און אַ שטרייק ביי די גאַרבערס. עטלעכע טעג שפּעטער — שטרייקן אין אַלע אַרבעטס־וואַרשטאַטן.

26־טן מערץ — אַן אָנפאַל פון "בונד" אויף די "פּועלי־ציון". 4 חברים פון דער דאָזיקער פּאַרטיי זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן דורך שיסן.

9־טן אַפּריל — אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע. 5 אָנטיילנעמער זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן פון פּאָליציייִשע קוילן.

14־טן אפּריל — דער יאָרטאָג נאָכן קישיניעווער פּאָגראָם. אַ דעמאָנסטראַציע.

18־טן אַפּריל (ערשטער מאַי לויטן מערב־קאַלענדאַר) — אַן אָנגעשטרענגטע אַטמאָספער. מורא פאַר אַ פּאָגראָם. צוגרייטונג צו זעלבסטפאַרטיידיקונג. אַן אַלגעמיינער שטרייק.

19־טן אַפּריל — אַ שטרייק אין לוריעס דיקטן־פאַבריק און שפּעטער אין דער שוועבעלעך־פאַבריק און אין אַנדערע אונטערנעמונגען. דער שטרייק אין לוריעס פאַבריק האָט געדויערט 10 וואָכן.

יוני — אַ מורא פאַר אַ פּאָגראָם.

24־טן יולי — בלוטיקער צוזאַמענשטויס מיט דער פּאָליציי און קאָזאַקן. עס איז דערהרגעט געוואָרן הערשל שטערן. אויך פאַרוווּנדעטע.

2־טן אויגוסט — אויפגעריסן געוואָרן מלך דאָלינקאָ (אַ מיטגליד פון דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי) פון אַ באָמבע וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט — גרייט צו וואַרפן אויפן פּאָליציימייסטער זאַכאַראָוו. אַרעסטן.

סוף אויגוסט — פאַרשטאַרקטע העצע צו אַ פּאָגראָם. די זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציעס אין גרייטקייט־צושטאַנד.

17־טן סעפּטעמבער (ראש השנה) — דערשאָסן געוואָרן אויף טויט דער אכזריותדיקער פּאָליציאַנט ("גאָראָדאָוואָי") פּאָלישטשוק. עטלעכע טעג שפּעטער איז דערשאָסן געוואָרן אויף טויט דער פּאָליציאַנט טאַריקאָ וועלכער האָט דערמאָרדעט הערשל שטערן.

22־טן סעפּטעמבער — דער פּאָליצמייסטער זאַכאַראָוו פאָדערט פון די "עלטסטע" פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּינסק זיי זאָלן איינשטילן די צעבונטעוועטע יוגנט. אויב נישט — וועט ער "מאַכן אַ סוף צו די יידן".

אָנהויב אָקטאָבער — אַ שטרייק אין די באַן־וואַרשטאַטן. אַן איבערייס אין דער באַוועגונג פון די באַנען און אין דער אַרבעט פון פּאָסט און טעלעגראַף. אַ שטרייק אין די פאַבריקן. די "אַנאַרכיסטן־קאָמוניסטן" פירן אַדורך עקספּראָפּריאַציעס — (רויב־אָנפאַלן).

17־טן אָקטאָבער און שפּעטער — פּראָקלאַמירט געוואָרן דער מאַניפעסט פון צאַר, וועגן פרייהייט פון וואָרט און אָרגאַניזאַציעס און וועגן די פולמאַכטן פון דער מלוכהשער "דומע". פאַרזאַמלונגען פון פרייד און זיג. עס קומען אָן ידיעות וועגן פּאָגראָמען אין פאַרשידענע שטעט. אין פּינסק איז אין פאַנישער בהלה און געיעג פאַרנאַדערגעלאָזט געוואָרן אַ גרויסער מיטינג, אויס מורא פאַר די קובאַנער קאָזאַקן, וואָס זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן. די זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציעס זענען ווידער אין גרייטקייט־צושטאַנד. דער "בונד" פירט אַ פּראָפּאַגאַנדע: קעגן באַטייליקן זיך אין די וואַלן צו דער "דומע".

26־טן נאָוועמבער — בעת אַ שיסעריי, וואָס עס האָט געעפנט אַ פּאָליציאַנט זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן צוויי חברים פון ס"ס ("ציוניסטן־סאָציאַליסטן").

11—19 דעצעמבער — אַן אַלגעמיינער שטרייק אין שטאָט און אין די באַן־וואַרשטאַטן. ס'איז אַנטשטאַנען אַ "פאַראייניקטער רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט" פון "בונד", די "סאָציאַל־דעמאָקראַטן", די "סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן" און די באַן־אַרבעטערס. די פאָדערונג פון דער פּאַרטיי "ציוניסטן־סאָציאַליסטן" מ'זאָל זי אָנשליסן אין קאָמיטעט איז אָפּגעוואָרפן געוואָרן.

16־טן דעצעמבער — אַ פאַרזאַמלונג אונטערן פרייען הימל, אויפן מאַרק אין קאַרלין, איז אַדורך בשלום.

אינעם יאָר פון די דאָזיקע געשעענישן האָבן די אַרבעטערס געהאַט צו פאַרצייכענען קענטיקע דערגרייכונגען. זיי האָבן אויסגעקעמפט אַ 9־שעהדיקן אַרבעטס טאָג. די לוינען זענען געהעכערט געוואָרן. אָבער באַלד נאָכן 18־טן דעצעמבער (אין דעם דאָזיקן טאָג איז אונטערדריקט געוואָרן דער באַוואָפנטער אויפשטאַנד אין מאָסקווע) איז שוין געווען קלאָר, אַז די רעוואָלוציע איז אַדורכגעפאַלן און אַלע דערגרייכונגען ווערן בטל. מ'קען אפילו זאָגן, אַז איינער פון די רעזולטאַטן פון דעם דאָזיקן רעוואָלוציע־יאָר איז געווען: אַ נאָך גרעסערע פאַראָרעמונג פון די אָרעמע פאָלקס־שיכטן, און אַ פאַרגליווערונג אין דער אינדוסטריעלער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער שפּאַנונג, וואָס האָט געהערשט אינעם דאָזיקן יאָר, האָבן די ציוניסטן פאַרגעזעצט זייער פּאַרטייאישע טעטיקייט. ערב דעם זיבעטן קאָנגרעס האָבן די ציוניסטן געפירט אין שטאָט און אין דער סביבה אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן אוגאַנדאַ און קעגן דעם טעריטאָריאַליזם. צוליב דעם איז איינגעלאַדן געוואָרן קיין פּינסק בער באָראָכאָוו. די "ציוני־ציון" האָבן דאַן פאַרקויפט אין שטאָט 600 שקלים. און די "פּועלי־ציון", וואָס זענען געווען פאַר אוגאַנדאַ האָבן פאַרקויפט 400 שקלים. דעלעגאַטן פון פּינסק זענען געפאָרן צו דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין מינסק און שפּעטער צום קאָנגרעס. אין פּינסק איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע "התחיה". דאָס איז געווען אַ ספּעציעל וויכטיקער יאָר אינעם לעבן פון פּינסק. אין דעם יאָר האָט זיך פאַרענדיקט די שטילע רעוואָלוציע אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט גופא. די גבירישע אַריסטאָקראַטיע האָט פאַרלאָרן איר בכבודיקע פּאָזיציע. אַ טייל פון דער משפחה לוריע איז אַרויסגעפאָרן קיין אויסלאַנד. דאָס יאָר 1905 האָט פאַרשטאַרקט דעם פּראָצעס פון פאַרוועלטלעכונג פונעם לעבן, וועלכער האָט זיך געהאָט אָנגעהויבן נאָך פריער. עס האָט זיך דאַן אויסגעקריסטאַליזירט די געשטאַלט פון דער שטאָט, ווי עס האָבן זיך געפונען צוויי לאַגערן: די רעליגיעזע און די פרייע, וועלכע זענען דערגאַנגען צום כלל פון "מאָדוס־וויווענדי".

די תקופה פון אונטערדריקונג און רעאַקציע: 1906—1914

נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע האָבן זיך אָנגעהויבן די אונטערדריקונגס־אַקציעס מצד די צאַרישע הערשער. די שטאָט האָט זיך דאַן געפונען אונטער אַ שטרענגער פּאָליציייאישער אויפזיכט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן זוכונגען און אַ געיעג נאָך די פּאַרטיי־אַקטיוויסטן אין די, וואָס האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן, זענען אַרעסטירט געוואָרן. עס זענען אויך אַרעסטירט געוואָרן מענטשן, וועלכע מ'האָט חושד געווען אַלס אָנגעהעריקע צו די זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציעס. עס איז דערקלערט געוואָרן אַן אַרויסגאַנג־פאַרבאָט פון 8 אַזייגער אָוונט. עס זענען פאַרווערט געוואָרן אַלע פאַרזאַמלונגען און צוזאַמענטרעפן. אָבער נישט געקוקט אויף דעם אַלעמען האָט דער ווייט־גרעסטער טייל אַרבעטערס פון די פאַבריקן און אַרבעטס־וואַרשטאַטן געשטרייקט דעם 9־טן יאַנואַר. אַלס רעזולטאַט פונעם שטרייק האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן גרויסע אַרעסטן, ביז די תפיסה און אַרעסט־הייזער זענען געוואָרן איבערפולט. די זוכונגען און אַרעסטן האָבן זיך געענדיקט דעם 10־טן יאַנואַר. אָבער אין חודש מאַי האָט זיך באַנייט די פּאָגראָם־העצע קעגן די יידן מצד דער אַנטיסעמיטישער אָרגאַניזאַציע "דער פאַרבאַנד פון רוסישן פאָלק". די דאָזיקע העצע האָט זיך געפירט מיט איבעררייסן אין משך פונעם גאַנצן יאָר. און ווידער איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציע מיט דער באַטייליקונג פון די "סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן" (ס"ר). די ציוניסטישע באַוועגונג איז אָפיציעל פאַרווערט געוואָרן. אויף יעדער פאַרזאַמלונג אָדער פאַרלעזונג, וואָס אַן אָרגאַניזאַציע האָט איינגעאָרדנט, האָט מען געמוזט האָבן אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט און אַ פּאָליציי־פאַרשטייער האָט געמוזט זיין דערביי. פאַרשטעלונגען און רעפעראַטן אין יידיש זענען טאָטאַל פאַרווערט געוואָרן.

אויך די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט איז שטאַרק פאַרערגערט געוואָרן. עס האָט זיך געמערט די צאָל אָרעמעלייט אין שטאָט. אָבער נישט געקוקט אויפן אונטערדריקונגס־רעזשים און רעאַקציע, איז דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן און טעטיקייט אין פּינסק פונדעסטוועגן געווען גענוג רירעוודיק און אינטענסיוו. די הויפט־השפעה אין שטאָט האָבן געהאָט די ציוניסטן. אויך אַלס פאַרשטייערס צו דער "דומע" זענען אויסגעוויילט געוואָרן ציוניסטן. אין 1908 איז אַ דאַנק זייער איניציאַטיוו געגרינדעט געוואָרן אין פּינסק די מיידל־שולע "לאה פייגעלעס־שול" — וועלכע איז געווען די ערשטע מאָדערנע יידישע שול אין שטאָט.

צוליב דער אומלעגאַלער ציוניסטישער טעטיקייט, האָט אינעם יאָר 1911 געשוועבט די געפאַר איבער די קעפּ פון די ציוניסטישע טוער — פאַרשיקט צו ווערן אויף לאַנגע יאָרן קיין אַרכאַנגעלסק. בלויז אַ דאַנק דער שתדלנות פון יידישע עסקנים אין פּעטערבורג זענען זיי ניצול געוואָרן פון דעם דאָזיקן גירוש. אין 1906 האָט די יונגע ציוניסטישע באַוועגונג "התחיה" אַנטוויקלט איר ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן פּראָגראַם און האָט אפילו אין געהיים אָרגאַניזירט אַ קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון אַ סך ערטער. אָבער די דאָזיקע באַוועגונג איז אין אַ קורצער צייט אַרום זיך פאַנאַנדערגעפאַלן.

האַרט ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אַנטשטאַנען יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון עברית־רײדנדיקע. גלייכצייטיק זענען יוגנטלעכע עולה געווען קיין ארץ־ישראל, כדי צו לערנען זיך אין דער "הרצליה"־גימנאַזיע און אין דער שול פאַר לאַנד־ווירטשאַפט אין פתח־תקוה. אין פּינסק איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון דער "פּועלי־ציון"־פּאַרטיי, וואָס איר גרינדער איז געווען בער באָראָכאָוו. אין 1910 האָט די דאָזיקע אָפּטיילונג געציילט 50 חברים. זייער צאָל איז וואָס ווייטער אַלץ מער געוואַקסן. גלייכצייטיק איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט איר טעטיקייט די אָפּטיילונג פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי — ס"ס. אָבער די צאָל מיטגלידערס פון דער דאָזיקער פּאַרטיי איז אַלץ מער פאַרקלענערט געוואָרן. דער "בונד" איז כמעט אינגאַנצן אַראָפּ פון דער אַרענע, הגם די אָפּטיילונג פון "בונד" אין פּינסק איז געווען איינע פון די זעקס אָפּטיילונגען, וואָס האָבן עקזיסטירט אין גאַנץ רוסלאַנד אין די יאָרן 1909—1910. די אַרבעטערס האָבן פאַרלאָרן כמעט אַלע זייערע דערגרייכונגען, וואָס זיי האָבן אויסגעקעמפט אין דעם רעוואָלוציע־יאָר. אָבער האַרט ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך זייער לאַגע ביסלעכווייז פאַרבעסערט. כמעט אין אַלע אַרבעטס־צווייגן איז איינגעפירט געוואָרן אַ 9־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג. און לויטן מלוכה־געזעץ פון 1912 זענען די אַרבעטערס פאַרזיכערט געוואָרן אין די "קראַנקן־קאַסעס", ווו

זיי האָבן באַקומען די נויטיקע מעדיצינישע הילף, און די אַרבעטס־געבער זענען פאַרפליכטעט געוואָרן צו באַטייליקן זיך אינעם פאַרזיכערונגס־אָפּצאָל פאַר די אַרבעטערס.

השכלה און דערציאונג

די ערשטע שפּראָצן פון דער וועלטלעכער השכלה־באַוועגונג האָבן זיך באַוויזן אין פינסק שוין אינעם צווייטן פערטל פונעם 19־טן יאָרהונדערט. און מיט דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די באַדערפעניש אין דער דאָזיקער השכלה. מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז ר' דוד'ל פרידמאַן, דער רב פון קאַרלין, האָט געהאַלטן, אַז דאָס לערנען פרעמדע שפּראַכן, חשבון און אַנדערע קעגנ־שטאַנדן, איז אַ "מצווה־זאַך". ער האָט געדרונגען פון די מאמרי חז"ל, אַז מ'דאַרף לערנען די קינדער אַ פאַך. ער האָט אָבער געפאָדערט, אַז די לערערס זאָלן זיין פרומע.

אַנהויבנדיק פון די זיבעציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט איז אַלץ גרעסער געוואָרן די צאָל יידישע שילער וואָס האָבן זיך געלערנט אין אַלגעמיינע שולן. סיי אין דער גרונט־שול, אונטער דער לייטונג פון הורוויץ, וועלכע איז שפּעטער אַריבער אונטער דער אָנפירונג פון דראַנזיק, ווי אויך אין דער רעאַל־שולע. אין די אַכציקער יאָרן זענען געווען אין פינסק דריי "פּענסיאָנען" פאַר מיידלעך. מיט איינעם פון פון זיי האָט אָנגעפירט פרוי וואַליער, און דאָרט האָבן געלערנט בלויז מיידלעך. יידישע שילערינס האָבן אויך געלערנט אין אַנדערע "פּענסיאָנען", וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער אָנפירונג פון נישט־יידן. אין אָנהויב פון די ניינציקער יאָרן איז געגרינדעט געוואָרן אין פינסק אַ מיידל־גימנאַזיע, אונטער דער אָנפירונג פון די שוועסטערס לאַבזאָווסקי.

אַ גרויסע ענדערונג איז פאָרגעקומען אין דער ריכטונג פון מאָדערניזירן דעם אופן פון לערנען דורך איינפירן וועלטלעכע לימודים אויך אין די תלמוד־תורות, וווּ חוץ די העברעאישע לימודים, ווי תנ"ך, גמרא, העברעאישע שפּראַך, האָט מען אויך אָנגעהויבן צו לערנען: רוסיש, חשבון און אַנדערע קעגנשטאַנדן.

לויט דער איניציאַטיוו פון די ציוניסטן און אַ דאַנק דער אַקטיווער באַטייליקונג פון חיים ווייצמאַן, איז ווי שוין דערמאָנט, אין יאָר 1895, געעפנט געוואָרן דער "חדר מתוקן", וואָס איז געווען אַ מין רעוואָלוציע אינעם דערציאונגס־וועזן, אין פאַרגלייך מיטן טראַדיציאָנעלן חדר, סיי אין דעם לערן־סדר, לערן־פּלאַן, און סיי אין די היגיענישע באַדינגונגען. דער "חדר־מתוקן" האָט מיט זיינע נייע פּירעכצן משפּיע געווען אויך אויף די אַנדערע חדרים אין שטאָט, און נישט אומזיסט האָט דער "חדר־מתוקן" דערוועקט אַ שטאַרקע קעגנערשאַפט מצד די אָנהענגער פונעם חדר פון אַלטן שניט. דער אין יאָר 1900 געגרינדעטער "חדר־מתוקן" לויט דער שיטה פון "עברית בעברית" דאָס הייסט העברעאיש אַלס אונטעריכטס שפּראַך, האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה ווייט־אַריבער די גרענעצן פון פינסק.

אין יאָר 1908 איז, ווי שוין געזאָגט, געגרינדעט געוואָרן אַ מיידל־שולע לויט דער איניציאַטיוו פון די ציוניסטן און ביי דער מיטהילף פון דער "חברת מפיצי השכלה". די דאָזיקע שול איז געווען נאַציאָנאַל לויט איר גייסט. די עברית־לימודים האָט מען אין דער דאָזיקער שול געווידמעט 8 שעה אין דער וואָך, אין דער צייט, ווען אין ענלעכע שולן אין אַנדערע שטעט האָט מען די עברית־לימודים צוגעטיילט בלויז פון 2 ביז 6 שעה אַ וואָך. צוליב דעם "נומערוס קלאַוזוס" אין די מיטל־שולן, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין יאָר 1887, לויט וועלכן עס זענען אָנגענומען געוואָרן בלויז 10 פּראָצענט יידישע קינדער אויף דער אַלגעמיינער צאָל שילער אין שול, זענען די עלטערן געווען געצוווּנגען צו שיקן זייערע קינדער זיך לערנען אין מיטל־שולן — בעיקר אין האַנדלס־שולן — אין אַנדערע שטעט. צוליב דעם איז אין פינסק געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו צו גרינדן אַ מיטל־שול פאַר האַנדל ווו לויט די מלוכהשע תקנות, האָבן געקענט לערנען 40 פּראָצענט יידישע קינדער אויף דער אַלגעמיינער צאָל שילער אין שול, לאַנג נישט עקזיסטירט. פינסק האָט אויך געהאַט צו פאַרצייכענען דערגרייכונגען אויפן געביט פון פאַך־אויסבילדונג. אַנהויבנדיק פון די זעכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט האָט זיך דערמיט פאַרנומען גד־אשר לעווין מיט זיינע אייגענע כוחות. אין יאָר 1885 איז געגרינדעט געוואָרן אַ פאַך־שול ביי די תלמוד־תורות פון פינסק און קאַרלין. די דאָזיקע שול איז אין משך פון יאָרן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַך שול אויף אַ הויכן ניוואָ, און באַזונדערס נאָך דעם, ווי עס איז איינגעשאַפן געוואָרן פאַר איר אַ גרויסער צוויי־שטאָקיקער בנין. אין יאָר 1900 איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ פאַך־שול פאַר מיידלעך, ווו מ'האָט געלערנט שניידעריי. אויך אויפן געביט, וואָס רופט זיך "דערציאונג פאַר דערוואַקסענע" איז פיל אויפגעטאָן געוואָרן. ביי דער זייט פון דעם טראַדיציאָנעלן לימוד אין די "חברות ש"ס" און אין "חברות משניות" זענען אַנטשטאַנען און זיך געמערט, אַנהויבנדיק פון די ניינציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, "קרייזן" פאַר השכלה און פּאָליטישן וויסן, ווי אויך אָוונט־קורסן פאַר יידישע און אַלגעמיינע לימודים. ווען די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט זיך פאַרצווייגט אין פאַרשידענע פּאָליטישע שטראָמען, האָט די "דערציאונג פאַר דערוואַקסענע" גע־קראָגן אַן אידעאָלאָגישע באַפאַרבונג און השפּעה. די פּאַרטייען און באַוועגונגען האָבן אַריינגעלייגט אין דער דאָזיקער דערציאונג אַ סך אָנשטרענגונג, און אין דער תקופה, ווען די רעאַקציע האָט זיך פאַרשטאַרקט, האָבן זיי די דאָזיקע טעטיקייט געפירט געהיים, אין "שטוב־קרייזן". ביי אַלע שוועריקייטן האָט אין שטאָט געהערשט אַן אַטמאָספער פון דראַנג נאָך בילדונג און וויסן.

די באַוועגונג פאַר אויפלעבן די העברעאישע שפּראַך אין פינסק

גלייכצייטיק מיט דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג "חיבת־ציון", איז געוואַקסן די באַוועגונג פאַרן אויפלעבן די העברעאישע שפּראַך, אַלס אַ שפּראַך פאַרן טאָג־טעגלעכן געברויך. צום סוף פון די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט זענען אין איניקע ערטער געגרינדעט געוואָרן אָרגאַניזאַציעס פון

עברית־ריידער. צווישן די דאָזיקע ערשטע אָרגאַניזאַציעס איז געווען די געזעלשאַפט "שפה ברורה" אין פינסק, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין יאָר 1890. אירע מיטגלידער, וועלכע האָבן דאַן געציילט 65 פערזאָן, האָבן געהערט צו דער "עליטע" פון שטאָט. די דאָזיקע געזעלשאַפט אין פינסק האָט אפילו געקראָגן די אונטערשטיצונג פון דעם פינסקער רב ר' אלעזר משה הורוויץ, און פון ר' ברוך הלוי עפשטיין, וועלכער איז שפּעטער באַרימט געוואָרן אין דער יידישער וועלט מיט זיין ספר: "תורה תמימה". די מיטגלידער פון אָט דער געזעלשאַפט פלעגן זיך צוזאַמענקומען אין די שבתים כדי צו לערנען און באַטראַכטן די באַדייטונג און שיינקייט פון דער העברעאישער שפּראַך. אָבער די דאָזיקע באַוועגונג האָט זיך געפונען אין אַ מצב פון אַ פּיאָנערן־גרופּע, וואָס וויל דינען, ווי אַ וועג־ווייזער פאַר דער געזעלשאַפט. זי האָט אָבער נישט מאריך־ימים געווען און האָט אין פינסק עקזיסטירט בלויז ביזן יאָר 1893 בערך. אָבער די ווירקונג, וואָס זי האָט איבערגעלאָזט, איז געווען פון גאָר וויכטיקער באַדייטונג. זי האָט בפירוש דערוויזן, אַז עס איז מעגלעך אויפצולעבן די העברעאישע שפּראַך, און אַלס רעזולטאַט פון איר לערע איז אַנטשטאַנען דער "חדר־מתוקן", לויט דער שיטה פון "עברית־בעברית", וועגן וואָס ס'איז שוין אויבן ערמאָנט געוואָרן. קורץ פאַר דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען אַנטשטאַנען יוגנט־גרופּן, וואָס האָבן זיך פאַרפליכטעט צו ריידן צווישן זיך עברית.

ענדערונגען אינעם שטייגער און קולטור

די באַהאַנדלטע תקופה געפינט זיך אונטערן צייכן פון די ענדערונגען, וואָס דער טויש פון דורות האָט געבראַכט מיט זיך אינעם לעבנס־באַנעם און אין דער וועלט־אָנשויאונג פון די געזעלשאַפטלעכע שיכטן. דער יונגער דור איז אין זיין ווייט־גרעסטן טייל מיטגעריסן געוואָרן פון די ראַציאָנאַליסטישע אָנשויאונגען, פון נייע אידעען און נייעם לעבנס־שטייגער, וועלכע האָבן אַרויסגעשטויסן די "אַלטע וועלט". די ערשטע סימנים פון דער פאַרוועלטלעכונג פונעם לעבן זענען שוין געווען בולט נאָך אין אָנהויב פון דער באַהאַנדלטער תקופה, און איבערגייענדיק צו אונדזער היינטיקן יאָרהונדערט זענען זיי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דאָמינירנדיקע דערשיינונגען אינעם לעבנס־שטייגער, וואָס זייער מקור איז געווען די פאַרשטאַרקטע שטרעבונג צו געניסן פון "עולם־הזה". הגם אין תוך גענומען האָט זיך די טראַדיציאָנעלע געשטאַלט פון שטאָט נישט געענדערט. די ערשטע דערשיינונג, וואָס האָט געהאַט אַן איבערוועגנדיקע באַדייטונג און ווירקונג אינעם לעבנס־שטייגער, איז געווען: דאָס אָפּשאַפן די מחיצות צווישן ביידע געשלעכטער. פאַרווייליונגען און צייט־פאַרטרייב פון יינגלעך און מיידלעך צוזאַמען איז אין די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. טייל טעכטער פאַרלאָזן דאָס הויז פון די עלטערן, צוליב שוועריקייטן אינעם לעבן אין דער היים, און זיי גייען זוכן זייער גליק ערגעץ אַנדערש. אַנדערע — גייען לערנען בכדי צוקומען צו אַ "תכלית". און הגם די אַטמאָספערע פון "שבת־קודש" האָט אין די שבתים באַהערשט די שטאָט, און וועגן אָנקום פונעם שבת פלעגט אָנזאָגן דער סירענע־פייף (הודאָק) פון לוריעס פאַבריק, האָט די יוגנט, וואָס איז באַהערשט געוואָרן פון לינקע אידעען, אָדער מיטגעריסן געוואָרן מיט דער השכלה־באַוועגונג, זיך באַצויגן צו דער רעליגיע גלייכגילטיק, אָדער אפילו מיט קעגנערשאַפט. און ס'איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז זיי האָבן נישט אָפּגעהיט די שבתדיקע דינים און מצוות, ווען זיי פלעגן אין די פרייטיק־צונאַכטסן זיך אַוועקלאָזן אויף פאַרזאַמלונגען און מאַסוווקעס אין די וועלדער. די שילער, וועלכע האָבן געלערנט אין דער רעאַל־שולע האָבן געשריבן אום שבת, אַ סך פון זיי געצוווּנגענערהייט. די צאָל מתפללים אין די בתי־מדרשים איז פאַרקלענערט געוואָרן. דער בית־מדרש האָט אויפגעהערט צו זיין אַ צענטער פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. די נייע געזעלשאַפטלעכע קרייזן האָבן זיך געשאַפן זייערע אייגענע קלובן און טרעף־פונקטן. די השפעה פון דער רוסישער ליטעראַטור איז שנעל געוואַקסן אין דער תקופה, צווישן דער רעוואָלוציע פון פינפטן יאָר ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער אינטערעס צו דער רוסישער ליטעראַטור און פרעסע איז ווייט אַריבערגעשטיגן דעם אינטערעס צו דער העברעישער און יידישער ליטעראַטור און צו אַ יידישער צייטונג (קיין העברעישע צייטונג האָט שוין דאַן אין רוסלאַנד נישט עקזיסטירט). דער ענין פון פאַרווייליונגען איז געוואָרן אַ טייל פונעם לעבנס־שטייגער. עס זענען געעפנט געוואָרן טאַנץ־לאָקאַלן. ס'איז אויפגעבויט געוואָרן אַ טעאַטער און קינאָס. ס'פלעגן איינגעאָרדנט ווערן אָוונטן און פאַרווייליונגען. דעם אָרט פון די "מגידים" האָבן פאַרנומען לעקטאָרן און רעפערענטן. קלאָר, אַז נישט די גאַנצע באַפעלקערונג איז מיטגעריסן געוואָרן מיט דעם שטראָם פון "פּראָגרעס". אין פינסק זענען געווען ברייטע שיכטן פון אַרבעטער און בעלי־מלאכות — "עמך"־יידן, וואָס זענען נאָך שטאַרק געווען צוגעבונדן צו די טראַדיציעס פון זייערע עלטערן, און "בעלי־בתים" וואָס האָבן שטרענג אָפּגעהיט יידישקייט און מקיים געווען די דינים און מצוות פון דער תורה.

אַנשטאַלטן, געזעלשאַפטן און הילפס־אָרגאַניזאַציעס

אַן אַקטיווע טעטיקייט פון ברייטן פאַרנעם איז געפירט געוואָרן אין פינסק אויפן געביט פון סאָציאַלער און קעגנזייטיקער הילף. די דאָזיקע הילף איז געווען אַ רעזולטאַט פון דער ספּאָנטאַנער איניציאַטיוו פון ווילטוער, יחידים, אָדער גרופּעס איניציאַטאָרן, וועלכע האָבן אָרגאַניזירט געזעלשאַפטן, לויט די סטאַטוטן, וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורך די מאַכט־אָרגאַנען. די ספּאָנטאַנישקייט איז געווען אַ רעזולטאַט פון אָפּשאַפן די קהילה־אינסטאַנצן אין רוסלאַנד אין יאָר 1844. פון דאַן אָן האָט מער נישט עקזיסטירט קיין שום אָפיציעלע און באַפולמעכטיקטע אָנפירנדיקע יידישע אינסטאַנץ. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן "גמילות־חסדים"־קאַסעס צו געבן אָנפּראָצענטיקע הלוואות: אין קאַרלין, אין יאָר 1872, דורך דער משפחה לוריע און די פאַמיליעס,

וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט איר, און אין פינסק — אין ראַיאָן פון דער אָרימער באַפעלקערונג "לינישטשעס" אין יאָר 1882. אַ צוגאָבלעכע "גמילות־חסד"־קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן אין שטאָט אין יאָר 1887. אינעם יאָר 1875 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ געזעלשאַפט מיטן נאָמען: "סומך נופלים ויולדות", וועלכע האָט געטיילט הילף פאַר בעלי־מלאכות און סוחרים, וואָס זענען דערגאַנגען צו דער מדרגה פון "יורדים", ווי אויך פאַר אָרעמע קימפעטאָרינס. עס זענען אויך אַנטשטאַנען אַזעלכע געזעלשאַפטן, ווי: "תומך עניים", "אגודת אחים", "משכיל אל דל" — צו העלפן אָרעמלייט דורך געבן זיי "מתן־בסתר". אין פינסק זענען געווען צווי שפּיטאָלן: איינער אין קאַרלין, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך חיה לוריע, אין די זעכציקער יאָרן, און דער צווייטער אין פינסק, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין די זיבעציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט. אין יאָר 1885 איז אויפגעבויט געוואָרן אַ "הכנסת אורחים"־הויז, כדי די אָרעמע "אורחים" זאָלן נישט דאַרפן נעכטיקן אין די בתי־מדרשים. אַזוי איז אויך אין יאָר 1891 געגרינדעט געוואָרן אַ "בית־תמחוי", דאָס הייסט: אַ ביליקע קיך פאַר נויטבאַדערפטיקע. אין יאָר 1900 זענען געגרינדעט געוואָרן צוויי אַלגעמיינע געזעלשאַפטן, וועלכע האָבן געשטרעבט צו איינשליסן אין זייערע ראַמען הילף־טעטיקייטן אויף פאַרשידענע געביטן און קאָנצענטרירן אין זייערע הענט די אַלע עקזיסטירנדיקע הילפס־אַנשטאַלטן. די ערשטע געזעלשאַפט האָט געהייסן: "חברת הצדקה היהודית" ("יידישע צדקה געזעלשאַפט") און די צווייטע "חברת הצדקה הנשים היהודיות" ("צדקה־געזעלשאַפט פון יידישע פרויען"). אינעם קרייז פון די אָרגאַניזירטע טעטיקייטן פאַר טיילן הילף האָבן זיך אַזוי אַרום אויך באַטייליקט פרויען. די פרויען־געזעלשאַפט האָט זיך בעיקר פאַרנומען מיט טיילן הילף פאַר אָרעמע קימפעטאָרינס, ווי אויך פאַר אָרעמע קראַנקע. די דאָזיקע געזעלשאַפט האָט אויך געגרינדעט די פאַך־שול פאַר מיידלעך, וועלכע מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט.

עס זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן געזעלשאַפטן פון אַן אַנדער מין, וועלכע האָבן נישט געטראָגן קיין צדקה־כאַראַקטער, נאָר פון קעגנזייטיקער הילף. אין יאָר 1892 איז געגרינדעט געוואָרן די געזעלשאַפט: "מכבי־אש" ("פייער־לעשער"), צו וועלכע עס האָבן געהערט אויך נישט־יידן. ווי אויך געזעלשאַפטן פון באַשטימטע פאַכן. עס זענען אונדז באַקאַנט די נעמען פון די געזעלשאַפטן: "תופרי־נעלים", וועלכע האָט געטיילט הילף: אַלטע און שוואַכע שוסטערס, קאַמאַשן־שטעפּערס, רימערס. "אגודת־אחים" — צו העלפן אייגנטימערס פון שיפלעך, וואָס פלעגן פירן תבואה, ווען זיי האָבן זיך געפונען אין אַ שווערע לאַגע, אַ געזעלשאַפט: "עוזרים בבתי המסחר" ("געהילפן אין האַנדלס־הייזער")*, און "אגודת־מורים" ("לערער־פאַריין"). די דאָזיקע געזעלשאַפטן זענען געווען דער אָנהויב פון די "פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען", וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן נאָכן מאַניפעסט פון 17־טן אָקטאָבער 1905. די פאַרטיילונג פון דעם שטייער אויף כשר פלייש ("קאָראָבקע"), איז געווען איינע פון די הכנסות פון די דאָזיקע געזעלשאַפטלעכע צדקה־אַנשטאַלטן.

* פּריקאַשטשיקעס.

צווייטער קאַפּיטל

פינסק אין דער ערשטער וועלט־מלחמה:

1921—1914

אין דעם ערשטן יאָר פון דער מלחמה, כל־זמן פינסק האָט זיך געפונען אין די הענט פון די רוסן, האָבן די מלחמה־איבערלעבונגען געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַ "צרת־רבים". געליטן האָבן בעיקר יענע משפחות, וואָס זייערע מענער און זין זענען מאָביליזירט געוואָרן און זענען געשיקט געוואָרן אויפן פראָנט. אינעם עקאָנאָמישן לעבן אין שטאָט האָט זיך נישט געלאָזט פילן קיין קריזיס. און הגם דער מסחר אין גרויסן פאַרנעם איז געוואָרן פאַראַליזירט, איז אָבער אַנשטאָט דעם אַנטשטאַנען אַ פאַרשטאַרקטע עקאָנאָמישע טעטיקייט, וועלכע איז פאַרבונדן געווען מיט אויספירן פּראָדוקציע, און האַנדלס־באַשטעלונגען פאַר דער רוסישער אַרמיי. דער גאַנג פון דער מלחמה האָט זיך באַזונדערס געלאָזט פילן אין פינסק זומער־צייט 1915, ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אין שטאָט עשעלאָנען מיט טויזנטער פאַרוואונדעטע פון פראָנט, און די שטאָט איז פול געוואָרן מיט טויזנטער פּליטים־אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע פון די פראָנט־געביטן. בחורים און מיידלעך האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן כדי זיך מטפל זיין מיט די פאַרוואונדעטע, און די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט האָט זיך מיט אַ סך זאָרג און וואַרעמקייט פאַרנומען מיט צוטיילן הילף און איינאָרדענען די פּליטים און אַרויסגעשיקטע פון די פייער־געביטן. אַ גרויסער פחד איז באַפאַלן די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט, ווען די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן אָנגעהויבן עוואַקואירן די מלוכה־אַנשטאַלטן. די מורא איז נאָך גרעסער געוואָרן דערמיט, וואָס מ'האָט זיך געשראָקן, אַז פאַרן פאַרלאָזן די שטאָט, וועלן די קאָזאַקן זי פאַרברענען. די רוסישע אַרמיי־טיילן האָבן טאַקע בעתן אָפּטרעטן פון פינסק דורכגעפירט רויב־אָנפאַלן אויף יידישע הייזער און געשעפטן, אונטערגעצונדן דעם נאַפט רעזערוואַר, די ספּירט־

פאַבריק, די באַן־וואַרשטאַטן, די דיקטן־פאַבריק פון לוריע און אַנדערע ערטער. די ערשטע דייטשישע אַרמיי־טיילן זענען צוגעקומען... אַריין אין פינסק אין די פרימאָרגן־שעה׳ן, ערב יום־כיפור — 1915 (תרע״ו). די יידישע באַפעלקערונג האָט דאַן פרייער אָפּגעאָטעמט. צום ביטערן מזל פון דער שטאָט און פון דער סביבה, איז דער פראָוויסמאַרש פון די דייטשן פאַרהאַלטן געוואָרן ביי די ״פינסקער בלאָטעס״, נישט ווייט פון דעם טייך פינאַ און זיינע ביי־טייכן — סטיר און סטרומען — צו דרום און דרום־מזרח פון שטאָט, און אַזוי אויך נעבן דעם אויסגוס יאַסעלדע און אָגינסקי קאַנאַל. אַזוי אַרום איז פינסק געווען אַרומגערינגלט כמעט פון דריי זייטן דורך דעם רוסישן מיליטער און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פראָנט־שטאָט.

די דייטשן האָבן זיך אויפגעפירט אין פינסק און אין דער גאַנצער סביבה — אין דער מערב־ריכטונג פון שטאָט — ווי אין אַ מיליטער־זאָנע. די שטאָט איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט שטעכל־דראָט, און ס׳איז איינגעפירט געוואָרן אַן אַרויסגאַנג־פאַרבאָט אין די נאַכט־שעה׳ן. די באַציאונגען צו דער באַפעלקערונג איז געווען כמעט ווי צו קריגס־געפאַנגענע. בדרך כלל איז די באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט געווען אין אַ געוויסער מאָל אַ בעסערע, ווי צו די רוסן און ווייסרוסן. די נישט־יידן זענען ביי די דייטשן פאַרדעכטיקט געווען אַלס אַ נישט־לאָיאַלער, פיינטלעכער עלעמענט. צו די יידן האָבן זיי געהאַט אַ סך מערער צוטרוי. די פראַוואָסלאַוונע זענען אַרויסגעפירט געוואָרן פון שטאָט באַלד אין די ערשטע וואָכן פון דער דייטשישער אָקופּאַציע. די קלויסטערס זענען דורך זיי געשענדעט געוואָרן און די ״הייליקע בילדער״ האָבן זיי אַריינגעשליידערט אין שטאַלן. אין דער זעלבער צייט האָבן זיי די יידישע שולן און בתי־מדרשים נישט אָנגערירט. די דיקטאַטאָרישע גאווה און די דיסציפּלין פון די דייטשן האָט זיך שוין דאַן געלאָזט שטאַרק פילן. פאַר יעדן אָפיציר האָט מען אָפּט געמוזט אַראָפּנעמען דאָס היטל און אָפּטרעטן אים דעם וועג. פאַר נישט אויספירן דעם מינדסטן באַפעל זייערן איז מען שטרענג באַשטראָפט געוואָרן מיט אַרעסט און מ׳האָט אויך נישט געקאַרגט קיין קלעפּ די אַרעסטאַנטן. אין דער זעלבער צייט אָבער האָט מען די יידן דערלויבט צו דאַוונען אין די בתי־מדרשים אין יום־טובים אפילו אין די שעהן פון אַרויסגאַנג־פאַרבאָט. מ׳האָט זיי אויך געגעבן דאָס רעכט צו פירן לימודים אין די שולן, אָרגאַניזירן אָוונט־קורסן, איינאָרדענען רעפעראַטן און פאַרוויילונגען. געווען אויך פאַלן ווען דייטשישע מיליטערישע אָרקעסטערס פלעגן געבן קאָנצערטן פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג. ריכטיקער געזאָגט: פאַר יידן. צוליב דער איזאָלירטקייט פון דער שטאָט פון דער דרויסנדיקער וועלט, איז דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין פינסק געווען כמעט אינגאַנצן פאַראַליזירט. די אָפּשפּאַרונגען, וואָס מענטשן האָבן געהאַט, זענען פריער אָדער שפּעטער אויסגעשעפּט געוואָרן. דער פרייז אויף שפּייז־אַרטיקלען איז שטאַרק געשטיגן, ווייל די דייטשן האָבן גלייך נאָך זייער אָקופּירן די שטאָט קאָנפיסקירט די אַלע שפּייז־איינשאַפונגען, וואָס מענטשן האָבן אָנגעגרייט. זיי האָבן שפּעטער אויך צוגענומען די געריטעניש פון די פעלדער ביי די גוט־באַזיצער, און זיי האָבן אויך באַפוילן די פויערים צושטעלן דער מיליטער־מאַכט אַ טייל תבואה פון זייערע פעלדער. די אַלע לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען, וואָס די דייטשן האָבן צוגענומען ביי דער ציווילער באַפעלקערונג, האָבן זיי אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד. די אָרטיקע איינוווינער האָבן געקראָגן שפּייז־צוטיילונגען אויף קאַרטן: מעל אָדער ברויט 100 גראַם אַ טאָג אויף אַ פּערזאָן, ווי אויך קליינע נאָרמעס קאַרטאָפל און אַנדערע שפּייז־פּראָדוקטן. אין הינזיכט פון שפּייז־צוטיילונגען, ווי אויך אין אַנדערע ענינים, האָבן זיך די דייטשן דאַן געפירט אין פּרינציפּ לגבי פינסק, ווי אויך אין די שטעטלעך פון דער סביבה, אַזוי ווי עס האָבן זיך געפירט די נאַציס בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה לגבי די יידן אין די געטאָס. די שפּייז־נאָרמעס, וואָס זיי האָבן צוגעטיילט, זענען געווען הונגער־נאָרמעס. גלייכצייטיק איז פאַרווערט געווען איינצוקויפן ביי די פויערים שפּייז־פּראָדוקטן, אויב דאָס איז נאָר מעגלעך געווען צו קריגן. בלויז דרייסטע מענטשן, מיט איניציאַטיוו, וואָס פלעגן וואַגן צו ריזיקירן, פלעגן אין געהיים איינקויפן אויפן דאָרף אַ ביסל קאָרן און אַנדערע שפּייז־אַרטיקלען און פלעגן עס אַריינשמוגלען אין שטאָט אַריין. קלאָר, אַז ביי אַזעלכע באַדינגונגען איז שטאַרק געוואַקסן די שפּעקולאַציע. די פרייזן פון עסנוואַרג אויפן ״שוואַרצן מאַרק״ זענען נישט פאַר יעדערן געווען צוטריטלעך, און גאָר אַ סך משפחות האָבן זיך געמוזט באַגנוגענען בלויז מיט די צוגעטיילטע הונגער שפּייז־נאָרמעס. און כדי צו שטילן דעם הונגער פלעגט מען באַקן ברויט פון פאַרשיידענע מישונגען, ווי: קאַרטאָפל, קאַרטאָפל־שאָלעכץ, מאַקוכע און דאָס גלייכן. מ׳פלעגט אויך קאָכן זופּן און מאַכן פאַרשידענע מאכלים פון פאַרשידענע מינים נישט קיין שעדלעכע גראָזן. דער הונגער האָט באַזונדערס געדריקט ווינטער־צייט און אין די פרילינגס. דערצו האָט מען נאָך ווינטער־צייט אויך געליטן פון מאַנגל אין באַהייצונג. זומער און האַרבסט־צייט איז די לאַגע געווען אַ ביסל אַ בעסערע. מענטשן, וואָס האָבן געהאַט ערד אַרום זייערע הייזער, האָבן זיי פאַרוואַנדלט אין גערטנער. מ׳האָט פאַרזייט גרינוואַרג אויף יעדן פּיצל ערד. די מאַכט־אָרגאַנען האָבן דערמוטיקט דערצו, דורך צושטעלן די גאָרטן־אייגנטימער די נויטיקע פאַרזיי־קערנער. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געקריגן צוגעטיילט ערד־שטחים הינטער דער שטאָט צו פאַרזייען קאַרטאָפל און אַנדערע גרינסן. מ׳קען זאָגן, אַז קיין הונגער האָבן נישט געליטן בלויז די שפּעקולאַנטן און יענע, וואָס האָבן נאָך געהאַט מיט וואָס צו קויפן אויפן ״שוואַרצן מאַרק״, נישט געקוקט אויף די שטאַרק־אויפגעשרויפטע פרייזן. די ערשטע צייט האָבן נישט געליטן קיין הונגער אויך די, וואָס האָבן געהאַט קאָנטשאַפט מיט דייטשישע זעלנער, וועלכע פלעגן צושטעלן לעבלעך ברויט און מאַרמעלאַד פון זייערע ״קאַנטינעס״.

שוין אין ווינטער 1915—1916 זענען געווען מענטשן, וואָס האָבן נישט אויסגעהאַלטן די הונגער־באַדינגונגען און האָבן זיך איינגעבראָכן. די שטערבלעכקייט אין שטאָט צוליב הונגער איז באַזונדערס געוואַקסן אין ווינטער 1916/1917. דאַן זענען

געשטאָרבן פון הונגער און קראַנקהייטן פון 7 ביז 12 מענטשן אַ טאָג. די יידישע באַפעלקערונג אין פינסק האָט דאַן געציילט ביי 9,000 נפשות. די צאָל קרבנות האָט נאָך געקאָנט זיין אַ סך גרעסערע, ווען די דייטשן וואָלטן נישט אַרויסגעפירט אין די חדשים פעברואַר—מאַי 1915 ביי 9,000 פערזאָן פון שטאָט, וועלכע זענען אַריבערגעפירט געוואָרן קיין טיף־פוילן, און ווען מ׳זאָל נישט געווען אין אַ יאָר שפעטער געבן די מעגלעכקייט די, וועלכע האָבן עס געוואָלט, אַריבערצופאָרן אין די דערפער און שטעטלעך, מערב־צו פון פינסק. דאָ האָבן זיך געפונען אַ סך פאַרלאָזטע הייזער, וואָס די אייגנטימער זייערע זענען אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, ערב דעם אַריינמאַרש פון די דייטשן. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אין דער צייט, ווען די לאַגע פון די אַרויסגעשיקטע קיין טיף־פוילן איז געווען זייער אַ שלעכטע, אפשר נישט קיין בעסערע פון די געבליבענע אין פינסק, איז די לאַגע פון יענע, וואָס זענען אַריבער וווינען אין דער סביבה פון פינסק, געווען ממש אַ רעטונג פאַר זיי. די דייטשן וואָלטן אָן שום צווייפל אַרויסגעשיקט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון פינסק, ווען זיי וואָלטן זיך נישט געווען נויטיקן אין זייער אַרבעטס־כוח. שוין אין די ערשטע וואָכן פון זייער הערשאַפט האָבן די דייטשן געצוווּנגען די איינוווינער אַרויסצוגיין אויף אַרבעט אין שטאָט גופא: צו רייניקן די גאַסן, פאַריכטן די ברוקן און טראָטואַרן און דאָס גלייכע. ס׳איז נישט אַוועק קיין סך צייט און עס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַן אַרבעטס־פליכט אויף אַלע מענער אין עלטער פון 17 ביז 43 יאָר. דאָס איז געווען בלויז פאָרמעל. אין דער אמתן האָט מען געשלעפט אויף אַרבעט אויך יינגערע און עלטערע פון זיי. דער אַרבעטס־כוח איז אויסגענוצט געוואָרן פאַר די מלחמה־באַדערפענישן פון די דייטשן, ווי: זעגן ביימער אין די וועלדער, וועלכע זיי האָבן טיילווייז אויסגענוצט צום בויען בונקערס, טראַנשייען, און הויפטזעכלעך איז די שפע האָלץ פון די פאָלעסיער וועלדער אַריבערגעפירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. נישט ווייניק פון די גענומענע אויף צוואַנג־אַרבעט, זענען אויסגענוצט געוואָרן צום באַדינען אָפיצירן און זעלנער. פאַכלייט, ווי: בויערס, סטאָליערס, שלאָסערס און אַנדערע זענען אויסגענוצט געוואָרן אין סאַפיאָרן־דינסט. זומער־צייט, ביים שניט, ביים אַראָפנעמען פון די פעלדער זענען יונגע בחורים און מיידלעך באַשעפטיקט געוואָרן אויף לאַנגע וואָכן אין די דערפער צו גראָבן קאַרטאָפל און אַנדערע פעלד־אַרבעטן. דאָס האָט דערוועקט אַ שטאַרקע קעגנערשאַפט מצד דער באַפעלקערונג. עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. דער אַרבעטס־געצאָלט, וועלכן די דייטשן האָבן געגעבן איז געווען אַ נישטיקער. דער לוין האָט זיך געוואַקלט צווישן 80 פעניג, ביז 1.80 מאַרק אַ טאָג. אָבער ביי דעם מצב, וואָס האָט געהערשט אין שטאָט, איז דאָס פונדעסטוועגן געווען אַ געוויסע פאַרלייכטערונג. בפרט, אַז די אַרבעטערס האָבן באַקומען ברויט און אַ געקעכטס, און די באַשעפטיקטע אין וואַלד האָבן אויך געקראָגן אַ ביסל האָלץ ביים אַהיימגיין. די דייטשן האָבן רעקווירירט די כלים פון קופער און מעש. אפילו מעשענע קליאַמקעס האָט מען אַראָפגענומען פון די טירן. זיי האָבן אויך צוגענומען באַאַרבעטע, ווי אויך רויע פעל, פאַפיר און טעקסטיל־שטאָפן. זיי האָבן אויך אויף אַן איידעלן אופן צוגערויבט די גאָלד־מטבעות ביי דער באַפעלקערונג, ווייל פאַר אַן אַרויספאָר־דערלויבעניש פון שטאָט און פאַר נאָך געוויסע זאַכן האָט מען געדאַרפט צאָלן מיט גאָלד־מטבעות.

זיי האָבן אָרגאַניזירט אַן אַפאַראַט מיט דעם נאָמען "בירגער־קאָמיטעט", ווי אויך אַ בירגער־מיליץ, וואָס זענען געווען אַ געצייג אין זייערע הענט, אויף דורכצופירן זייערע באַפעלן און גזירות. אויף דעם "בירגער־קאָמיטעט" איז אַרויפגעלייגט געוואָרן די פליכט צו פאַרטיילן דער באַפעלקערונג די הונגער־פאָרציעס, דורכצופירן די עוואַקואַציע פון דער באַפעלקערונג פון שטאָט, ווי אויך אָרגאַניזירן די צוואַנגס־אַרבעט. די בירגער־מיליץ איז געווען פאַרפליכטעט אויסצופירן אַלע באַפעלן און אָנווייזונגען פון דער אָקופאַציע־מאַכט, אַליין, אָדער מיט דער הילף פון פאָרשטייער פון דער דייטשישער קאָמענדאַנטור. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז די מיליציאָנערן אין פינסק זענען געווען מענטשן פון אַ נידעריקער מאָראַלישער מדרגה. זיי האָבן זיך אויפגעפירט ברוטאַל לגבי דער באַפעלקערונג, הגם עס האָט זיי נישט געדראָט קיין לעבנס־געפאַר און זיי האָבן זיך נישט געפונען אין אַ לאַגע, ווי למשל, די יידישע פאָליציי און די "יודן־ראַטן" אין די געטאָס, בעת דער נאַצי־תקופה.

די מענטשן, וועמען דער הונגער האָט געפייניקט, זענען געוואָרן גלייכגילטיק צו די צרות פון אַנדערע. די שפעקוליאַנטן האָבן פון "שוואַרצן האַנדל" מיט ברויט און אַנדערע שפייז־אַרטיקלען אָנגעזאַמלט פאַרמעגנס. געווען איינצלנע יונגע פרויען, וועלכע האָבן פאַרקויפט זייערע קערפערס צו דייטשע זעלנער. אין דער זעלבער צייט אָבער האָבן זיך אַנטפלעקט צווישן דער יוגנט, און באַזונדערס צווישן דער ציוניסטישער יוגנט, ווונדערבאַרע שטריכן פון אידעאַליזם, וואָס האָט זיי דערמעגלעכט צו האַלטן זיך אויף אַ מענטשלעכער הויך און נישט אַראָפצוזינקען אינעם תהום פון דעם דעמלטיקן לעבן. זיי פלעגן אָרגאַניזירן אָוונט־קורסן, פאָרלעזונגען, פאַרווייַלונגען אין די שבתים און דאָס גלייכן. געווען אויך פרויען, וואָס פלעגן זיך מטפל זיין מיט אָרגאַניזירן הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. זיי האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ "געזעלשאַפט צו העלפן אָרעמע קראַנקע". נישט געקוקט דערויף, וואָס די שטאָט האָט זיך געפונען אונטער אַ כסדרדיקער באָמבאַרדירונג פון דער רוסישער אַרטילעריע, און עס זענען געווען נישט ווייניק געהרגעטע און פאַרוווּנדעטע, ווי אויך אָפטע שריפות, האָט מען דאָך ביי אָט די אַלע שווידערלעכע באַדינגונגען אַרויסגעוויזן גרויס זאָרג פאַר דער בילדונג און דערציאונג פון די קינדער, הגם צוליב דער מלחמה־לאַגע האָבן די לימודים אין די שולן נישט געקענט אָנגיין נאָרמאַל. אין דער מיידל־שול וועלכע האָט געטראָגן דעם נאָמען "לאה־פייגעלעס שולע" זענען די לימודים פאָרגעקומען אָן איבעררייס. מלמדים, לערער און לערערינס האָבן פון צייט צו צייט געעפנט נייע חדרים און שולן. נישט אַלע פון זיי האָבן זיך אָבער לאַנג געהאַלטן און עס זענען געווען צייטן, ווען

קינדער האָבן זיך אַרומגעדרייט פוסט־און־פּאַס איבער די גאַסן, נישט האָבנדיק ווו צו לערנען. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן צום גוטן דער תלמיד־חכם ר׳ אהרן בעגון, וועלכער האָט צונויפגעקליבן אין יענער צייט גרופעס יינגלעך און געלערנט מיט זיי תורה אָן געצאָלט. געזעלשאַפטלעכע טוער אין פינסק האָבן אין יאָר 1916 געשאַפן אַ קינדער־היים פאַר קינדער פון אָרעמע משפחות און האָבן געזאָרגט פאַר זייער באַשפּייזונג, באַקליידונג און דערציאונג. די דאָזיקע קינדער־היים איז אין אַ גרויסער מאָס געשטיצט געוואָרן דורך דעם ״בירגער־קאָמיטעט״, פונקט, ווי ער האָט געשטיצט ״לאה־פייגעלעס־שולע״ און די תלמוד־תורה׳ס. דער ״בירגער־קאָמיטעט״ האָט געהאַט געוויסע הכנסות פון דירעקטע שטייערן, וואָס זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער באַפעלקערונג דורך די דייטשן כמעט פון אָנהייב פון דער אָקופאַציע, ווי אויך אַנדערע הכנסות, וועלכע האָבן צוזאַמען זיי אַריינגעבראַכט קרוב צו 30.000 מאַרק אַ חודש. פון דער דאָזיקער סומע האָט דער ״בירגער־קאָמיטעט״ געפירט די שטאָטישע ענינים: געשטיצט די שפיטאָלן, אייניקע דערציאונגס־אַנשטאַלטן, דעם מושב־זקנים, די פאָלקס־קיכן; געשטיצט נויטבאַדערפטיקע; געצאָלט געהאַלט די באַאַמטע, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין ״בירגער־קאָמיטעט״, די בירגער־מיליץ, פייערלעשערס און אַנדערע. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די הילף, וואָס די סאָציאַלע אינסטיטוציעס און דערציאונגס־אַנשטאַלטן האָבן באַקומען, איז געווען אַ נישטיקע. הגם מער ווי האַלב פון זיין בודזשעט האָט דער ״בירגער־קאָמיטעט״ צוגעטיילט פאַר הילפס־צוועקן און דערציאונג.

ערשט נאָך דעם ווי דער אָנגריף פון דער קערענסקי־רעגירונג איז דורכגעפאַלן און די דייטשן האָבן אַריינגעמאַרשירט קיין אוקראַינע אין האַרבסט 1917, האָט זיך די לאַגע אין שטאָט אַ ביסל פאַרבעסערט. עס איז אָפגעפאַלן דער פחד פאַר די רוסישע באָמבאַרדירונגען. ס׳האָט אין אַ געוויסער מאָס אויפגעלעבט דער האַנדל מיט פוילן. נאָך דעם, ווי אין אַפּריל 1918 איז באַנייט געוואָרן די באַן־פאַרבינדונג מיט אוקראַינע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ האַנדלס־באַוועגונג אויך אין דער דאָזיקער ריכטונג. אָבער אין צוויי חדשים אַרום איז פאַרווערט געוואָרן דער אַרויספיר און אַריינפיר פון יעדער מין סחורה אין שטאָט. און בלויז גרויסע ריזיקאַנטן איז געלונגען דאַן צו מאַכן געשעפטן, אָדער צו אַנטלויפן קיין אוקראַינע. אָבער די צוואַנג־אַרבעט אין איר פולסטער שטרענגקייט און פאַרנעם האָט נישט אויפגעהערט ביז נאָוועמבער 1918, ביז דעם אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד און דעם וואָפן־שטילשטאַנד, וואָס איז נאָך דעם געשלאָסן געוואָרן. די דייטשן האָבן פאַרשטאַרקט די אַרבעט ביים אויסשניידן די וועלדער און דאָס אַריבערפירן האָלץ קיין דייטשלאַנד. זיי זענען אָנגעגאַנגען מיט אויסהונגערן די ראַפעלקערונג דורך די נישטיקע שפּייז־נאָרמעס, וואָס זיי האָבן צוגעטיילט דער באַפעלקערונג אויף קאַרטן, אין דער צייט, ווען דאָס גערעטעניש פון די פעלדער, וואָס זיי האָבן אַרויסבאַקומען דורך צוואַנג־אַרבעט, האָבן זיי אַריבערגעפירט קיין דייטשלאַנד. פונדעסטוועגן איז דאָס פראָבלעם פון באַשפּייזונג אין אַ געוויסער מאָס פאַרלייכטערט געוואָרן, ווייל די שטאָט איז שוין נישט געווען אַזוי הערמעטיש פאַרמאַכט, ווי פריער. אָבער צוליב די אויפגעשרויפטע פרייזן האָט בלויז אַ באַגרענעצטע צאָל מענטשן געהאַט די מעגלעכקייט זיך איינצושאַפן שפּייז־אַרטיקלען אויפן ״שוואַרצן־מאַרק״. די הונגער־פיין און די נויט האָט זיך פאַרשטאַרקט אין האַרבסט 1918, ווען די אַרויסגעשיקטע קיין פוילן אין 1916 האָבן זיך אָנגעהויבן אומקערן קיין פינסק — אונטערן דרוק פון די פאָליאַקן — הונגעריקע און אָן אַ העמד אויפן לייב. די צוריקגעקומענע האָבן, קענטיק, קיין שפּייז־קאַרטן נישט באַקומען מצד דער דייטשער קאָמענדאַנטור. די דייטשן האָבן דאַן געפרוווט אַראָפנעמען פון זיך די אחריות פון באַשפּייזן די באַפעלקערונג. זיי האָבן געטענה׳ט, אַז דערמיט דאַרף זיך פאַרנעמען די אוקראַינישע רעגירונג, ווייל לויטן שלום־אָפמאַך, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אין בריסק, אין מערץ 1918, האָט פינסק געהערט צו אוקראַינע. אָבער ווען די דעלעגאַציע פונעם ״בירגער־קאָמיטעט״, וואָס איז געפאָרן קיין קיעוו, האָט גאָר נישט געקענט אויספועלן ביי דער אוקראַינישער רעגירונג אין דער דאָזיקער פראַגע, האָבן די דייטשן נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה און האָבן געמוזט ווייטער צוטיילן די שפּייז־נאָרמעס דער באַפעלקערונג. כדי צו פאַרקלענערן די צאָל ״עסערס״ האָבן זיי אָנגעהויבן צונעמען די שפּייז־קאַרטן פון יענע משפחות אין וועלכע איינער אַ מיטגליד האָט מיט אַ כוונה זיך אַרויסגעדרייט פון גיין אויף צוואַנג־אַרבעט, און די צאָל פון די וואָס האָבן דאָס געטאָן, און זענען אַנטלאָפן קיין אוקראַינע, איז געווען נישט קיין קליינע.

די ערשטע האָפענונגען און שפּירונגען פונעם אָנהויב פון אַ ניי לעבן האָבן זיך דערוועקט נאָכן שליסן דעם וואָפן־שטילשטאַנד־אָפמאַך אין נאָוועמבער 1918. די צוואַנג־אַרבעט איז אָפגעשטעלט געוואָרן. דער אַרויסגאַנג־פאַרבאָט אין די נאַכט־שעהן איז אָפגעשאַפן געוואָרן. דאָס געזעלשאַפטלעכע און פאַרטיי לעבן האָט זיך דערוועקט. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן קאָאָפעראַטיוון פאַר קאָלעקטיוון איינקויף פון שפּייז־אַרטיקלען. מיט דער דערלויבעניש פון דער אוקראַינישער מאַכט האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן און די ״צעירי ציון״ געעפנט אַ ״בית עם״ (פאָלקס־הויז). אין די פאַרטיי־לאָקאַלן און קלובן האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע אויפלעבונג. די באַלפור־דעקלאַראַציע, און די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע, האָבן אויפגעוועקט אין האַרץ פון דער יוגנט אַ האָפענונג און אַ שטרעבונג צו אַ ״וועלט פון לויטער גוטס״. דער פאַרקער צו דער שטאָט און פון איר איז געוואָרן אַ פרייער. מענטשן מיט איניציאַטיוו האָבן איצט געמאַכט גוטע געשעפטן מיט די דייטשן. דורך די דייטשן זענען געבראַכט געוואָרן פון אוקראַינע פול־געלאָדענע וואַגאָנעס מיט פאַרשיידענע סחורות. און צוליב דעם, וואָס די פאָליאַקן האָבן פאַר זיי פאַרצאַמט די וועגן קיין דייטשלאַנד, האָבן די דייטשן פאַרקויפט די דאָזיקע סחורות בזיל־הזול.

דעם 5־טן דעצעמבער 1918 איז די מאַכט אין שטאָט איבערגעגאַנגען פון די הענט פון דער דייטשער מיליטער־

מאַכט צו די אוקראַינער. לויטן הסכם, וואָס איז דערגרייכט געוואָרן דורךביידע צדדים, איז די דייטשן געגעבן געוואָרן אַ מעגלעכקייט צו בלייבן אין שטאָט מיט געוויסע פולמאַכטן. די געמיינזאַמע הערשאַפט פון די אוקראַינער און די דייטשן אין שטאָט האָט אָנגעהאַלטן ביז אַ זעקס וואָכן. דעם 22־טן יאַנואַר 1919 האָט די רויטע אַרמיי אָנגעהויבן אָנגרייפן די שטאָט, און אין דריי טעג אַרום האָט די רויטע אַרמיי פאַרנומען פינסק. די חלומות וועגן אַ "נייער וועלט", וואָס האָבן זיך געוועבט אין די הערצער פון די יוגנטלעכע, ווען זיי האָבן זיך געפונען אויף צוואַנג־אַרבעט ביי די דייטשן, אין די וועלדער, האָט זיך דאַן אויסגעוויזן, אַז זיי ווערן פאַרוואַנדלט אין אַ ווירקלעכקייט. אין דער פרײַד־דעמאָנסטראַציע, וואָס איז דאַן פאָרגעקומען אין שטאָט, מיט פלאַטערנדיקע רויטע פענער און לאָזונגען האָבן די לינקע פאַרטייען אויף אַן ענטוזיאַסטישן אופן אָפּגעגעבן כבוד דער רויטער אַרמיי. אויך די "צעירי ציון"־פאַרטיי האָט זיך באַטייליקט אין דער דעמאָנסטראַציע, מיטן אונטערשייד, וואָס זיי האָבן חוץ די רויטע פענער, אויך געטראָגן די ווייס־בלויע נאַציאָנאַלע פאָן. דער סאָוויעטישער רעזשים האָט נישט באַוויזן זיך איינצו־בירגערן אין שטאָט. די קאָמיסאַרן האָבן זיך געביטן יעדע פאָר טעג. גלייך נאָכן פאַרנעמען די שטאָט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט ("רעווקאָם"). נאָך דעם איז געקומען אויף זיין אָרט די אָנפירונג פון "ראַטן". אין אַ קורצער צייט אַרום, איז בטל געוואָרן די אינסטאַנץ פון די "ראַטן" און עס איז ווידער אָרגאַניזירט געוואָרן אַ "רעווקאָם". אויך געוויסע יידן זענען געווען מיטגלידער אין די אָרטיקע מאַכט־אינסטאַנצן. עס דאַרף אָבער באַטאָנט ווערן, אַז זייער צאָל איז געווען אַ קליינע. צומוייניקסטן אין דער זעלבער צאָל זענען דאָרט אויך געווען פאַרטראָטן פּאָליאַקן. קיין וועזנטלעכע געשעענישן זענען דאַן אין שטאָט נישט פאָרגעקומען. אָבער דאָס עקאָנאָמישע לעבן איז ווידער פאַרערגערט געוואָרן. די פרייזן אויף ברויט און אַנדערע שפּייז־אַרטיקלען זענען ווידער געשטיגן. קיין שפּייז־נאָרמעס זענען שוין עטלעכע חדשים נישט צוגעטיילט געוואָרן דער באַפעלקערונג. די לאַגע פון די אָרעמע שיכטן איז דאַן געווען ממש אַ קאַטאַסטראָפאַלע. כדי צו לינדערן אַ ביסל דעם הונגער איז געעפנט געוואָרן אין שטאָט אַ ביליקע קיך.

דעם 5־טן מערץ 1919 איז די שטאָט פאַרנומען געוואָרן דורך די פּאָליאַקן. די נייע שטאָט בעלי־בתים זענען געווען אויסגעשפּראָכענע אַנטיסעמיטן. און פון דער ערשטער רגע פון זייער פאַרכאַפּן די שטאָט, האָבן זיי אָנגעהויבן רויבן און מאָרדן. אפילו לויט דער דערקלערונג פון דער מוטער פון דעם קאַטוילישן גלח בוקראָבאָ, "האָבן די פּוילישע זעלנער אין דער ערשטער נאַכט פון זייער אַריינמאַרשירן אין שטאָט זיך דערלויבט זייער אַ סך". צו זייער אַנטיסעמיטישער באַציאונג איז צוגעקומען נאָך אַ מאָטיוו: "די יידן זענען באָלשעוויקעס". און ווידער איז צום ביטערן מזל פון די פינסקער יידן — דער פאָרויסמאַרש פון די פּאָליאַקן פאַרהאַלטן געוואָרן און דער פראָנט איז געבליבן שטיין נאָענט פון פינסק. די רויבערייען און ווילדע מעשים פון די פּאָליאַקן האָבן נישט אויפגעהערט וואָכן־לאַנג. ס'איז דאַן פּשוט געווען אַ געפאַר אַרויסצוגיין אין גאַס. ס'זענען געווען אַ סך פאַלן ווען פּוילישע זעלנער האָבן געכאַפּט דורכגייערס אין גאַס און פון זיי אַראָפּגעצויגן די קליידער און די שיך, טענהנדיק, אַז די אַלע זאַכן זענען דייטשישע און דער גאַנצער פאַרמעגן פון די דייטשן געהערט אַצינד צו פּוילן.

ווען אין אָנהויב אַפּריל 1919 איז געקומען פון אַמעריקע קיין פינסק דער דעלעגאַט פון "דזשאָינט", ברוך צוקערמאַן, איז ער ממש דערשיטערט געוואָרן פון דעם גרוילעכן בילד פון נויט, ליידן און הונגער, וואָס האָבן דאַן געהערשט אין שטאָט. הגם אין דער צווייטער העלפט פעברואַר פון זעלבן יאָר האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין פינסק טראַנספּאָרטן פון מעל, וואָס אַמעריקע האָט געשיקט צוהילף דער אויסגעהונגערטער באַפעלקערונג אין פּוילן. דאָס דאָזיקע מעל איז אָבער, קענטיק, צוגעטיילט געוואָרן בלויז געוויסע יידישע דערציאונגס־אַנשטאַלטן (שולן, קינדערהיימען), און די מאַסן האָבן געליטן הונגער. אויף דער פאַראָרדענונג פון דער פּוילישער קאָמענדאַנטור איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אַ שטאָט־פאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען אַריין: 8 פּאָליאַקן, צוויי רוסן און צוויי יידן, נישט געקוקט דערויף, וואָס די יידן זענען געווען אַן איבערוועגנדיקע מערהייט אין שטאָט. ס'איז דעריבער זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די שטאָט־פאַרוואַלטונג אינעם דאָזיקן צונויפשטעל, האָט געזאָרגט בעיקר פאַר די קריסטלעכע איינוווינערס פון שטאָט. אַ פּונק פון האָפענונג האָט אויפגעלויכטן אין יידישע הערצער מיט דער ערשטער שטיצע, וואָס איז אָנגעקומען פון אַמעריקע דורך דעם דעלעגאַט פון דער אַמעריקאַנער סעקציע ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע, שמעון ריקווערט, און דורך דעם דעלעגאַט פון "דזשאָינט", ברוך צוקערמאַן. דער פּונק פון האָפענונג איז אָבער אויסגעלאָשן געוואָרן מיט דעם שוידערלעכן מאָרד, וואָס די פּוילישע לעגיאָנערן האָבן אויסגעפירט, אויפן באַפעל פונעם מיליטערישן קאָמענדאַנט אין פינסק — שבת פאַרנאַכט, ה' ניסן (5־טן אַפּריל) 1919.

מיט דער דערלויבעניש פון דער מיליטערישער מאַכט איז יענעם שבת פאָרגעקומען אין "בית עם" אַ פאַרזאַמלונג וועגן פאַרטיילן די הילף, וואָס איז אָנגעקומען אויף פסח פון אַמעריקע. דער בנין איז פלוצים אַרומגערינגלט געוואָרן דורך מיליטער־לייט, וועלכע האָבן זיך אַריינגעריסן אין לאָקאַל און מיט קלעפּ אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט מערער ווי 50 פּערזאָן. אויפן וועג זענען געכאַפּט געוואָרן צופעליקע דורכגייערס, אַלע יידן, און מ'האָט זיי אַריינגעשלעפּט אין דער קאָלאָנע. שלאָגנדיק די פאַרהאַלטענע מכות־רצח, האָט מען זיי געבראַכט צום בנין פון דער קאָמענדאַנטור. דער קאָמענדאַנט האָט אָן קיין שום פראַגן און אויספאָרשונג, געגעבן אַ באַפעל "שיסן!" מ'האָט די אַרעסטירטע אַוועקגעפירט אויפן מאַרק־פּלאַץ און דאָרט האָט מען אָפּגעקליבן 34 פון זיי, וועלכע מ'האָט דערשאָסן ביי דער וואַנט פון מאַנאַסטיר. איינער איז שוין פריער דערשאָסן געוואָרן אין בנין פון "בית עם". נאָך דער עקזעקוציע האָט מען די לעבנגעבליבענע אַוועקגעפירט אין תפיסה, ווו מ'האָט זיי אַלעמען אָן אויסנאַם, מענער און פרויען,

געשלאָגן מכות רצח, און אויך זיי זענען באַשטימט געוואָרן צום שיסן. צומאָרגנס אינדערפרי האָט מען זיי געבראַכט אויפן אַלטן בית־עלמין, אויף זאַוואַלנע גאַס, ווו מ׳האָט זיי באַפוילן אויסצוגראָבן דעם פרישן קבר פון די 35 קרבנות. מ׳האָט זיי געהייסן זאָגן ״וידוי״ און זיך צוגרייטן צום טויט. זיי זענען אָבער אין דער לעצטער רגע ניצול געוואָרן. דער דאָזיקער שוידערלעכער מאָרד האָט די יידן אין פינסק געטראָפן ווי אַ שווערער דונער, און האָט אויפגעטרייסלט די געזעלשאַפטלעכקייט, די יידישע, ווי אויך די נישט־יידישע אין מערב אייראָפּע און באַזונדערס אין אַמעריקע. דער דאָזיקער מאָרד האָט געדינט ווי אַ סימבאָל פון דער לאַגע פון די יידן אין פוילן, וועלכע האָט, נאָך יאָרן שמאַכטן אונטער דער צאַרישער הערשאַפט, דערוואַכט אויפסניי צום לעבן און צו זעלבסטשטענדיקייט. פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען אין ניו־יאָרק און אין אַנדערע שטעט אין אַמעריקע, ווי אויך אין אַ ריי שטעט אין ענגלאַנד. די יידישע פּרעסע אין פוילן, ענגלאַנד און אַמעריקע האָט אויפגעהויבן אַ שטאַרקן אַליאַרם. אינטערפּעלאַציעס וועגן דעם דאָזיקן ענין זענען אָנגעקומען אין פּאַרלאַמענט אין לאָנדאָן, און פיל דרינגענדיקע בריוו זענען געשיקט געוואָרן צום מדינה־סעקרעטאַר אין וואַשינגטאָן. יידישע פּאָליטיקערס, ציוניסטן און נישט־ציוניסטן האָבן זיך איינגעשלאָסן אין אַ פאַרצווייגטער פּאָליטישער טעטיקייט און האָבן געדריקט אויף זייערע רעגירונגען זיי זאָלן אָננעמען באַלדיקע טריט אויף אָפּצושטעלן די פּאָגראָמען און די אונטערדריקונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן ספּעציעלע קאָמיסיעס, וועלכע זענען געשיקט געוואָרן צו פאָרשן די אומשטענדן פון דעם מאָרד אין פינסק און די לאַגע פון די יידן אין פוילן בכלל. דאָס זענען די מאָרגענטוי־קאָמיסיע, די סעמועל (סמואל)־קאָמיסיע און די קאָמיסיע פון סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל. די שווערע, אָנגעשטרענגטע לאַגע אין פינסק האָט געדויערט ביז סוף זומער 1919. דאַן האָבן די הערשער פון פוילן שוין נישט געקענט זיך נישט מער רעכענען מיט דער עפנטלעכער מיינונג פון מערב־אייראָפּע און אַמעריקע. באַזונדערס זענען זיי געווען דערצו געצווונגען דורך דער דיפּלאָמאַטישער אַריינמישונג פון די אויבנדערמאָנטע לענדער, וואָס פוילן האָט זיך אַזוי שטאַרק גענויטיקט אין זייער גוטער באַציאונג, הן אין דער פראַגע פון באַשטימען אירע גרענעצן און הן ביים באַשליסן וועגן אָננעמען איר אַלס מיטגליד אין פעלקער־בונד. זי האָט זיך אויך שטאַרק גענויטיקט אין זייער מאַטעריעלער הילף.

אין יולי 1919 האָט זיך אָנגעהויבן דער פאָרויסמאַרש פון דער פוילישער אַרמיי אויף אוקראַיִנע און מיטן דערווייטערן זיך פונעם פראָנט פון פינסק האָט די שטאָט אַ ביסל פרייער אָפּגעאָטעמט פון די צרות וועלכע די פוילישע זעלנער האָבן גורם געווען די יידן אין פינסק. אין חודש יולי האָט דער ״דזשאָינט״ באַנייט זיין הילפס־אַקציע פאַר פינסק און ס׳האָבן אויך אָנגעהויבן אָנצוקומען געלטער פון קרובים אין אַמעריקע. פינסקער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק האָבן אָרגאַניזירט דעם ״דזשאָינט פינסקער רעליף קאָמיטע״ און דעלעגאַטן זענען געשיקט געוואָרן פון דאָרט קיין פינסק כדי צו ברענגען די געלט־הילף, ווי אויך אַריבערצופירן משפחות פון פינסק קיין אַמעריקע. דאָס עקאָנאָמישע לעבן האָט אָנגעהויבן אויפצוּוואַכן. עס האָבן אויפגעלעבט און באַנייט זייער טעטיקייט די אַנשטאַלטן פון דערציאונג און הילף. עס זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן נייע אַנשטאַלטן. די דערלייכטערונג איז אָבער אָפּגעשטעלט געוואָרן מיטן צווייטן אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי קיין פינסק, דעם 26־טן יולי 1920. דאָס מאָל האָט זיך דער קאָמוניסטישער רעזשים אין שטאָט אָנגעהויבן איינצופונדעווען מיט מער ענערגיע און כוח און מיט מער שטרענגקייט. די באָלשעוויקעס האָבן דאַן געגלויבט, אַז זייער הערשאַפט וועט דאָ נישט זיין מער קיין צייטווייליקע, ווי פריערדיקן מאָל. זיי זענען אַוועק אויף וואַרשע און האָבן געגלויבט, אַז די קאָמוניסטישע רעוואָלוציע וועט זיך אויסשפרייטן איבער גאַנץ אייראָפּע. נישט ווייניק יוגנטלעכע אין שטאָט, בעיקר פון די לינקע פּאַרטייען, זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן רעוואָלוציאָנערן שטראָם. און סתם ״עמך״־מענטשן זענען צוגעשטאַנען צו די באָלשעוויקעס — צו דינען ביי זיי אַלס מיליציאָנערן, באַאַמטע, כדי צוצולייגן אַ האַנט צום אויפבוי פון דער נייער וועלט. כאָטש אין תוך גענומען האָבן זיי דאָך נישט געוווּסט ווי אַזוי די דאָזיקע ״נייע וועלט״ וועט אויסזען. אָבער די בונדיסטן האָבן נישט זוכה געווען צו קיין צוטרוי מצד די קאָמיסאַרן און ס׳איז זיי נישט געגעבן געוואָרן קיין מעגלעכקייט צו פאַרנעמען אַמטן ביי דעם סאָוויעטישן רעזשים. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז ס׳איז אַנטשטאַנען אַ מישמאַש אינעם עקאָנאָמישן לעבן. דער האַנדל האָט זיך אָפּגעשטעלט. סחורות זענען קאָנפיסקירט געוואָרן, צווישן זיי אויך שפּייזאַרטיקלען. עס זענען נאַציאָנאַליזירט (באַזעצט) געוואָרן הייזער און מען האָט רעקווירירט דאָס מעבל. דאָס אַריינפירן אין גאַנג דעם נייעם רובל, האָט גורם געווען צו אַ העכערונג פון די פרייזן אויף ברויט, און אַנדערע לעבנסנויטיקע אַרטיקלען. עס איז געפירט געוואָרן אַ גיפטיקע פּראָפּאַגאַנדע קעגן דער בורזשואַזיע, קעגן רעליגיע, קעגן ציוניזם און דער העברעישער שפּראַך.

עס זענען אַריבער בלויז צוויי חדשים און אַ נייער אומגליק האָט זיך אָנגערוקט אויף פינסק — ערב סוכות, דעם 27־טן סעפּטעמבער 1920, איז פינסק פאַרנומען געוואָרן דורך די באַלאַכאָוועצעס — אַ רוסישע מיליטער־אָפּטיילונג, וואָס האָט געקעמפט אויף דער זייט פון די פּאָליאַקן קעגן דער רויטער אַרמיי, אונטער דער אָנפירונג פון דעם ווייס־גוואַרדייאישן גענעראַל, בולאַק באַלאַכאָוויטש. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכע מערדער־באַנדע, וואָס האָט גערויבט און געמאָרדעט יידן. די ערשטע סוכות־נאַכט אין פינסק איז דאַן געווען אַ שוידערלעכע. אַ גאַנצע נאַכט האָבן דאַן די באַלאַכאָוועצעס גערויבט, דערהרגעט עלף מענטשן און פאַרגוואַלטיקט אַ סך פרויען. ס׳איז כמעט נישט געווען קיין שטוב, וואָס האָט נישט געליטן פון דעם פּאָגראָם. דער פּאָגראָם האָט געדויערט דריי טעג און ערשט אויפן פערטן טאָג איז דאָס פוילישע מיליטער אַריין אין שטאָט, און גענומען מאַכן

אָרדענונג. די רציחות, וואָס די באַלאַכאָוויצעס האָבן דורכ־
געפירט אין דער סביבה פון פינסק אין די שטעטלעך און
דערפער, געהערן צו די טראַגישסטע אין דער געשיכטע פון
פינסקער געגנט. לויט ווי ס'איז פעסטגעשטעלט געוואָרן,
זענען דורך די באַלאַכאָוויצעס דערמאָרדעט געוואָרן מיט
שווידערלעכע טויטן ביי 1,000 יידן און אויך אין דער סביבה
זענען אָן אַ שיעור פרויען פאַרגוואַלדיקט געוואָרן. אייניקע
צופעליק־געראַטעוועטע, וואָס האָבן זיך דערלאַנגט אין שטאָט,
האָבן אויסגעזען ווי שאָטנס.

פאַר די כלל־טוער אין פינסק איז געשטאַנען די דרינגנ־
דיקע אויפגאַבע, צו ראַטעווען די רעשטלעך פון דער פאַגראָ־
מירטער יידישער באַפעלקערונג פון דער סביבה, וועלכע באַ־
האַלטן זיך אויס אין די וועלדער און זומפן, און ברענגען
זיי אין שטאָט אַריין. די דאָזיקע מענטשן האָט געדראָט אויס־
צוגיין פון הונגער, קעלט און קראַנקהייטן אין זייערע באַ־
העלטענישן. און די הילף האָט געדאַרפט דערלאַנגט ווערן
אין אַ צייט, ווען די שטאָטישע יידן זענען אַליין געווען באַ־
רויבטע און צעבראָכענע און זיך גענויטיקט אין הילף. איינער
פון די אָנגעזעענסטע געזעלשאַפטלעכע טוער אין פינסק,
דער באַוווסטער לערער אברהם אשר פיינשטיין, האָט גע־
שילדערט און פאַראייביקט די דאָזיקע גרוילִיקע תקופה אין
זיין בוך: "מגלת פורעניות". די הילף איז ווידער געקומען
פון "דזשאָינט". אַ טייל פון די געלטער, וואָס דער "דזשאָינט"
האָט צוגעטיילט פאַר פינסק, איז אויסגענוצט געוואָרן פאַר
די פליטים פון דער סביבה וועלכע מ'האָט געבראַכט פון
זייערע באַהעלטענישן אין שטאָט אַריין. זייער צאָל האָט
דערגרייכט ביז 2,000 נפשות. פאַר די קינדער, וואָס זענען
געבליבן יתומים, איז געשאַפן געוואָרן אַ געגנטלעכער "בית־
יתומים", ווי אַ צוגאָב צו די צוויי "יתומים־הייזער", וואָס
זענען שוין פריער געשאַפן געוואָרן פאַר די שטאָטישע יתו־
מים. ביז מערץ 1921 האָבן זיך די פליטים, אַ דאַנק דער
הילף פון "דזשאָינט", צוריקגעקערט אין זייערע וווין־ערטער.
די הילף פון "דזשאָינט" איז געקומען פאַר די דערציאונגס־
אַנשטאַלטן און הילפס־אינסטיטוציעס. אין פעברואַר 1921
איז געקומען קיין פינסק יוסף ברין, דעלעגאַט פון די פינסקער
לאַנדסלייט אין שיקאַגאָ און ער האָט געבראַכט אַ סומע פון
איבער 150,000 דאָלער, וואָס אַמעריקאַנער פינסקער לאַנדס־
לייט האָבן געשיקט פאַר זייערע קרובים אין פינסק. ער האָט
אויך געבראַכט ביי 12,000 דאָלער פאַר געזעלשאַפטלעכע באַ־
דערפענישן. פון ערשטן יולי 1921 האָט דער "דזשאָינט" באַ־
שרענקט זיין הילף פאַר די שטאָטישע אַנשטאַלטן און גע־
שטיצט בלויז די "יתומים־הייזער" און געזונטהייטס־צוועקן.
דער "אָרט" און דער "ייק"א" האָבן דאַן גענומען אויף זיך
די אויפגאַבע צו שטיצן די צוויי פאַך־שולן אין פינסק. די
פאַך־שולע פאַר יינגלעך, וואָס האָט באַנייט איר טעטיקייט
אונטער דעם נאָמען "טעכנישע שולע" און האָט זיך געפונען
אונטערן פּאַטראָנאַט פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, און די
פאַך־שולע פאַר מיידלעך, וואָס איז געווען אונטער דער אַפּוט־
רופסות פון "בונד". די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין
פינסק איז איצט געווען געצוווּנגען צו פירן אירע ענינים
מיט אייגענע כוחות. די דאָזיקע טעטיקייט איז מעגלעך גע־
וואָרן אַ דאַנק דער גרויסער הילף, וואָס איז געשיקט געוואָרן
פון אַמעריקע קיין פינסק סיי צו פריוואַטע פערזאָנען, סיי
צו דער געזעלשאַפטלעכקייט. ווי עס ווערט געשאַצט, האָט
די דאָזיקע הילף דערגרייכט, פון אַפּריל 1919 ביז דעם ערשטן
יולי 1921, ביז ¾ מיליאָן דאָלער. די פינסקער אין אַמעריקע
האָבן מיט רעכט געקענט זאָגן צו זייערע לאַנדסלייט אין
פינסק, פאַראַפראַזירנדיק די ווערטער פון יוסף הצדיק צו
זיינע ברידער: "כי למחיה שלחנו אלהים לפניכם לאמריקה"
("אַלס שפייזער האָט אונדז גאָט געשיקט פאַר אייך קיין
אַמעריקע").

דריטער קאַפּיטל

אונטער דער פוילישער הערשאַפט

אין פאַרגלייך מיט די יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־
מלחמה, איז די תקופה אונטער פוילישער הערשאַפט געשטאַ־
נען אונטערן צייכן פון ירידה אין דער געשיכטע פון פינסק,
סיי אין דעמאָגראַפישן, סיי אין עקאָנאָמישן זין. אין יאָר
1921 האָט די יידישע באַפעלקערונג אין פינסק געציילט
קנאַפּע 17,000 יחידים; אין יאָר 1931: 20,229, אין יאָר
1937: ביי 21,000 תושבים. דער פּראָצענט יידן, פאַראַלעל צו
דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג אין שטאָט, איז געפאַלן פון
71.2% אין 1921, צו 60% אין יאָר 1937. און געשען איז עס
צוליב דער רעגירונגס־פּאָליטיק: צו פאַרגרעסערן די צאָל
פּוילישע איינוווינער אין שטאָט. די עמיגראַציע האָט אַרויס־
געצויגן דעם קרעפטיקסטן טייל פון דעם נאַטירלעכן צוווּקס
אין שטאָט, נישט געקוקט דערויף, וואָס זינט דעם יאָר 1924
זענען די טויערן פון אַמעריקע געווען כמעט געשלאָסן. די,
וועלכע האָבן אין יענער צייט עמיגרירט, זענען עולה געווען
קיין ארץ־ישראל, אָדער זענען געפאָרן קיין לאַטיין־אַמעריקע
און קאַנאַדע. די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט איז געווען
אַ שווערע, צוליב די נייע פּאָליטישע גרענעצן. אין רעזולטאַט
פונעם אויסגאַנג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט פינסק
פאַרלאָרן איר געאָגראַפישן אויבנאַן אַלס צענטער פון וואַסער־
קאָמוניקאַציע. איר מסחר מיט אוקראַינע איז אינגאַנצן אָפּ־
געהאַקט געוואָרן. אויך דער האָלץ־האַנדל איז געוואָרן איינ־

געשרומפט. פון אַלע אירע פאַבריק־אונטערנעמונגען איז געבליבן בלויז די שוועבעלעך־פאַבריק, אָנגעפירט דורך בערנאַרד (בעני) האַלפּערן (די דאָזיקע פאַבריק האָט שוין דאַן געהערט צום שוועדישן שוועבעלעך־קאָנצערן), און די דיקטן־פאַבריק פון די לוריעס. אין יענער צייט איז צוגעקומען נאָך אַ דיקטן־פאַבריק אין ראַיאָן פון "לישטשער וואַלד".

די צאָל יידישע אַרבעטערס, וואָס זענען דאַן געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן, האָט באַטראָפן קוים האַלב פון דער צאָל יידישע פאַבריק־אַרבעטערס פאַר דער מלחמה. דאָרט זענען דאַן געווען באַשעפטיקט העכסטנס 1,000 אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע. אָבער די צאָל האַנטווערקער איז נישט פאַרקלענערט געוואָרן אין אַזאַ גרויסער מאָס. צום סוף פון דער דאָזיקער תקופה האָבן זיך אין פינסק געפונען 854 וואַרשטאַטן פון יידישע בעלי־מלאכות און אין זיי זענען באַשעפטיקט געווען 883 געדונגענע אַרבעטערס און לערן־יינגלעך. אָבער די לאַגע פון די באַשעפטיקטע אין האַנטווערקעריי איז נישט געווען קיין סטאַבילע. אַ סך פון זיי פלעגן זייער אָפט אָפּגעזאָגט ווערן פון דער אַרבעט, און באַזונדערס אין דער צייט פון שווערן קריזיס — אין די יאָרן 1930—1935. אין אַן ענלעכן מצב האָט זיך געפונען אַ באַדייטנדיקער טייל פון די 676 יידישע קרעמער אין פינסק, לויט ציפערן פונעם יאָר 1937. אין דער שווערער לאַגע פון די קליינע געוועלבלעך האָט געשפילט נישט קיין קליינע ראָל די שטייערן־פּאָליטיק, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין יאָר 1924. קיין "גבירים" זענען שוין דאַן אין שטאָט נישט געווען, און די צאָל אָרעמעלייט איז געווען אַ סך אַ גרעסערע, ווי פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער נישט געקוקט אויף דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע — אפילו אין צייטן פון שווערסטן קריזיס — אין די יאָרן 1924—1926, און אין 1930—1935, האָבן מענטשן זיך געהאַלטן מוטיק און נישט איינגעבראָכן זיך. אמת איז, אַז אַ סך משפחות האָבן געלעבט אין גרויס דחקות און נויט, אָבער פון הונגער איז מען דאַן נישט געשטאָרבן. עטלעכע פאַקטאָרן האָבן זיך פאַרבונדן און האָבן דערמעגלעכט דעם מינימאַלן קיום פון אָרעמע משפחות און פון פאַראָרעמטע בעלי־בתים. עס זענען אָנגעקומען הילפס־געלטער פון קרובים פון אַמעריקע, און עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף און הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. פון דער דאָזיקער הילף האָט גענאָסן אַ באַדייטנדיקער טייל פון די איינוווינער אין שטאָט. דער ערשטער שטויס דערצו איז געקומען פון "דזשאָינט". מיט זיין הילף איז אין יאָר 1922 געגרינדעט געוואָרן אַ באַנק פאַר לאַנגטערמיניקע הלוואות, וועלכע זענען צוגעטיילט געוואָרן קליינע סוחרים און בעלי־מלאכות. דאָס האָט דערמעגלעכט מענטשן, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אייגענע קאַפּיטאַלן, צו אויפלעבן און לאָזן איז גאַנג זייערע אונטערנעמונגען און וואַרשטאַטן. אין דער צייט פונעם קריזיס אין די יאָרן 1924—1926 האָבן זיך די סוחרים פאַראייניקט און געגרינדעט אַ באַנק פאַר האַנדל־און אינדוסטריע פון די געלטער, וואָס זענען אַריינגעפלאָסן פון דרויסן. אַ דאַנק דער מיטהילף פון בערנאַרד האַלפּערן. אַזוי איז אויך באַנייט געוואָרן די טעטיקייט פון דער "גמילות־חסדים"־קאַסע, און עס איז אויך אַנטשטאַנען אַ נייע צוגאָבלעכע "גמילות־חסדים"־קאַסע, אין וועלכע מ'האָט באַקומען הלוואות אָן פּראָצענט. פון דער דאָזיקער הילף האָבן גענאָסן אַ סך אָרעמע מענטשן, צווישן זיי פאַראָרעמטע קרעמערס און האַנטווערקערס.

עס איז אויך באַנייט געוואָרן די טעטיקייט פון דער געזעלשאַפט "לינת־הצדק", וועלכע האָט געטיילט מעדיצינישע הילף פאַר אירע מיטגלידער. עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון דער געזעלשאַפט "טאָז", וועלכע האָט געזאָרגט פאַרן געזונט פון די קינדער און טיילמאָל אויך פאַר דער באַשפּייזונג פון די אָרעמע קינדער אין די שולן. אויף דער איניציאַטיוו פון "טאָז" איז געגרינדעט געוואָרן דער אַנשטאַלט "אַ טראָפּן מילך", וועלכער האָט געזאָרגט פאַר די זויג־קינדער. אָבער נישט בלויז מיט די אָרטיקע מיטלען און כוחות האָט זיך אויפגעהאַלטן דער דאָזיקער אַנשטאַלט. ער איז געשטיצט געוואָרן דורך דער "טאָז"־צענטראַלע אין וואַרשע, אַזוי ווי דער "בית־יתומים" אין שטאָט איז געשטיצט געוואָרן פון דרויסנדיקע פאַקטאָרן, און אַזוי ווי די צוויי פאַך־שולן פאַר יינגלעך און פאַר מיידלעך אין פינסק זענען געשטיצט געוואָרן דורך "ייק"א".

עס איז אויפסניי אָרגאַניזירט געוואָרן די טעטיקייט פון די צוויי שפּיטאָלן. האַרט ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען דורך דער יידישער קהילה, וועלכע איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1928, די צוויי שפּיטאָלן פאַראייניקט געוואָרן אין איין גרויסן שפּיטאָל. עס האָבן אויך עקזיסטירט צוויי "מושב־זקנים" הייזער. עס האָבן זיך געפונען אין שטאָט מענטשן, וועלכע האָבן מיט לייב און לעבן זיך אָפּגעגעבן מיט געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, אָן קיים שום אייגננוצן.

צום קרייז פון די געזעלשאַפטלעכע טוער זענען צוגעקומען פרישע כוחות, צווישן זיי יונגע, וועלכע האָבן אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע זיך געפונען אויף צוואַנג־אַרבעט אין די וועלדער. צווישן זיי זענען אויך געווען מענטשן, וואָס זענען געקומען פון אַנדערשוווּ און זיך באַזעצט אין פינסק. דאָס זענען בעיקר געווען ספּעציאַליסטן ווי: דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, לערער און אַנדערע. עס איז אויך פאַרגרעסערט געוואָרן דער אָנטייל פון פרויען אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. זיי האָבן באַזונדערס געזאָרגט פאַר דעם "בית־יתומים". זיי פלעגן זיך אויך פאַרנעמען מיט אָרגאַניזירן אָוונטן, וואָס זייער הכנסה איז געגאַנגען פאַר די הילפס־אינסטיטוציעס. אין דער צייט פון גרויסן קריזיס — אין די יאָרן 1930—1935 — האָט דער שטאָט־ראַט געשטיצט די אַרבעטלאָזע, אַזוי אויך דעם "בית־יתומים" און די "מושב זקנים" הייזער.

די פּאָליטישע לאַגע האָט זיך אַ סך פאַרבעסערט אין פאַרגלייך מיט דעם, ווי ס'איז געווען אין דער תקופה פון די צאָרן. ווי באַוווּסט, זענען די יידן אין פּוילן געוואָרן גלייכבאַרעכטיקטע בירגער, לכל הפחות פאָרמעל, פּוילן האָט זיך פאַרפליכטעט פאַר דעם פעלקער־בונד צו אַנערקענען די רעכט פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן ביי איר אין לאַנד.

הגם די שאָוויניסטיש־אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק פון דער פּוילישער רעגירונג האָט אין אַ גרויסער מאָס דיסקרימינירט די גלייכבאַרעכטיקונג פון די יידן. די דיסקרימינאַציע־באַציאונג לגבי די רעכט פון די יידן האָט זיך זייער שטאַרק געלאָזט פילן אין פּינסק. נישט געקוקט דערויף, וואָס פּינסק איז געווען אין איר ווייטגרעסטן טייל אַ יידישע שטאָט, איז דער בירגערמייסטער אין פּינסק געווען אַ פּאָליאַק. מיט גרויס מי איז דורכגעפירט געוואָרן אַ ייד אַלס וויצע־בירגערמייסטער (ד״ר אלעזר ברעגמאַן). ביז דעם יאָר 1927 איז די שטאָט־פּאַרוואַלטונג געווען אַ נאָמינירטע דורך די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען, און צווישן די מיטגלידער פון דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג האָבן זיך געפונען בלויז צוויי יידן, וועלכע זענען אויך נאָמינירט געוואָרן דורך דער מאַכט. און אפילו ווען די שטאָט־פּאַרוואַלטונג איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אויפן סמך פון דעמאָקראַטישע וואַלן, און די יידישע פאָרשטייער אין שטאָט־ראַט האָבן מיט זיך דאַן פאָרגעשטעלט אַ גרויסע מערהייט (20 פון די 25 מיטגלידער זענען געווען יידן), איז אויך דאַן זייער השפעה אין דער שטאָט־אָנפירונג נישט געווען קיין דעצידירנדיקע, ווייל די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן נישט דערלאָזט דערצו. נאָך מער: די פּוילישע מאַכט־האָבער האָבן אַלע מאָל צוגעטראַכט פאַרשיידענע מיטלען און דרכים — בכדי צו פאַרקלענערן די צאָל יידישע פאָרשטייער אין דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג. דאָס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אין יאָר 1939 זענען שוין געווען בלויז 5 יידישע פאָרשטייער אין דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג.

בלויז אויף איין געביט האָבן די יידן גענאָסן אַ ביסל פרייהייט, און דאָס — אין די רעכט צו אָרגאַניזירן פּראָפעסיאָנעלע פאַראייניען, ווי אויך אָרגאַניזירן פּאַרטייען, חוץ די קאָמוניסטן, וואָס זענען געווען גערודפט מיט דער גרעסטער אכזריות. די פּאַרטייען האָבן אַנטוויקלט אַ זייער אינטענסיווע טעטיקייט, באַזונדערס אין דער צייט פון וואַלן. סיי ביי די וואַלן צום סיים, סיי ביי די שטאָט־ראַט־וואַלן, ווי אויך בעת די וואַלן צו דער קהילה, וועלכע איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1928. אין פּינסק זענען געווען טעטיק אַלע פּאַרטייען, וועלכע האָבן עקזיסטירט אין דער יידישער וועלט, ווי: אַלגעמיינע ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן (אָנהויבנדיק פון יאָר 1929), ״צעירי־ציון״ און נאָך דער פאַראייניקונג מיט די רעכטע ״פּועלי־ציון״ — ״פּועלי־ציון (צ״ס)״, ״לינקע פּועלי־ציון״, ״בונד״, די קאָמוניסטן, וואָס האָבן געפירט אַן אומלעגאַלע טעטיקייט, און אויך די רעליגיעזע פּאַרטייען: ״מזרחי״ און ״אגודת־ישראל״. פּינסק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטער פון אַלע פּאַרטייען, וואָס זענען געווען טעטיק אויף פּאָלעסיע. די קאָנפערענצן פון די פאַרשיידענע פּאַרטייען, וואָס זענען געווען טעטיק אויף פּאָלעסיע, זענען פאָרגעקומען אין פּינסק, און פון דאָרט זענען אַרויס די אינסטרוקציעס פון די העכערע פּאַרטיי־אינסטאַנצן צו זייערע אָפּטיילונגען אין די שטעטלעך פון דער סביבה. אַ באַזונדערס אינטענסיווע טעטיקייט האָבן געפירט די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. צווישן זיי: די סאָציאַליסטישע ״השומר־הצעיר״, ״הנוער הלאומי״, ״ייסאַ״י״ (יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־יוגנט), ״בית״ר״, ווי אויך דער ״החלוץ־הכללי״, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער דער אָנפירונג פון די ״פּועלי־ציון (צ״ס)״, דער ״החלוץ־המרכזי״ (מיט דער אידעאָלאָגיע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן), און ״החלוץ־הדתי״. אין פּינסק זענען אויך געווען טעטיק, זינט דעם אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן, צוויי הכשרה־קיבוצים פון ״החלוץ״.

אין פאַרגלייך מיט די דאָזיקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, זענען די יוגנט־באַוועגונגען פון ״בונד״: ״צוקונפט״, און די ״באָראָכאָוו־יוגנט״ פון די ״לינקע פּועלי־ציון״ געווען קליין אין צאָל און אָרעם אין מעשים, נישט געקוקט דערויף, וואָס די דאָזיקע צוויי פּאַרטייען זענען געווען פון די שטאַרקסטע אין שטאָט. קענטיק, אַז די קינדער פון די מיטגלידער פון די דאָזיקע פּאַרטייען זענען נישט באַאיינפלוסט געוואָרן פון די אידעאָלאָגיעס פון זייערע עלטערן, ווייל זיי האָבן, נישט געזען אין זיי קיין לייזונג פון די פּראָבלעמען פון דער צוקונפט.

פון צווישן די אָנפירער פון די יוגנט־באַוועגונגען האָבן זיך אַרויסגעהויבן אייניקע, וואָס האָבן פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין די צענטראַלעס פון זייערע פּאַרטייען אין פוילן און אין ארץ־ישראל. גענוג צו דערמאָנען: הערשל פּינסקי (אומגעקומען בעת אַן אומגליקס־פּאַל אין ארץ־ישראל), וועלכער איז געווען פון די אָנגעזעענסטע וואָרט־זאָגער אין מפא״י; חיים גבתי און משה קול — שפּעטער מיניסטאָרן אין מדינת ישראל. די יוגנט־מיטגלידער פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג, וועלכע זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האָבן געגרינדעט אַן אונטערנעמונג וואָס האָט נישט איר גלייכן צווישן די עולים־לאַנדסלייט פון אַנדערע שטעט. זיי האָבן געגרינדעט די קבוצה: ג ב ת, אין יאָר 1926, צום אָנדענק פון די 35 פּינסקער קדושים, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּוילישע מיליטערישע רוצחים ה׳ ניסן תרע״ט (5־טן אַפּריל 1919).

נישט געקוקט אויף דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע, האָט פּינסק פונדעסטוועגן באַוויזן אויפצוהאַלטן און אַנטוויקלען שיינע דערציאונגס־אַנשטאַלטן, טראָץ דעם וואָס די דערציאונג איז געווען פאַרשיידן, ווייל יעדע פּאַרטיי האָט געהאַלטן פאַר נויטיק צו האָבן כאָטש איין אייגענע שולע, געפירט לויט איר אידעאָלאָגיע, הגם נישט שטענדיק האָבן זיי געהאַט די נייטיקע מיטלען אויסהאַלטן זייער שולע. אָבער דער אויסערגעוויינלעכער אידעאַליזם פון די לערער האָט גובר געווען די מאַטעריעלע שוועריקייטן, וואָס ס האָט דערמעגלעכט די עקזיסטענץ פון די דערציאונגס־אַנשטאַלטן. אין דער וואַרעמער אַטמאָספער פון די שולעס און ״יתומים־הייזער״ האָבן די אָרעמע קינדער געפונען אַ ביסל גליק און וואַרעמקייט אין זייער לעבן.

די קרוין פון די דערציאונגס־אַנשטאַלטן אין פּינסק איז געווען די העברעישע גימנאַזיע ״תרבות״, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך די אַלגעמיינע ציוניסטן (דירעקטאָרן: א. מאַזור און ד. אַלפּער). די דאָזיקע גימנאַזיע איז געווען די בעסטע צווישן די זיבן העברעישע גימנאַזיעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין פוילן.

פאַר דער פאַך־בילדונג איז געווען פון גרויס באַדייטונג

די "טעכנישע שולע" פאַר יינגלעך (א. א. פיינשטיין, מ. באַסעוויץ, ב. דאָדיוק־קאָלאָדני). אויך פאַר מיידלעך איז געשטאַנען די פאַך־שולע אויף אַ הויכן ניוואָ. אָוונט־שולן, קורסן, ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס האָבן עקזיסטירט אין פינסק אין משך פון דער גאַנצער תקופה.

אין יאָר 1927 האָט אין פינסק אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ וואָכן־צייטונג "פּינסקער שטימע". שפּעטער זענען צוגעקומען נאָך וואָכן־צייטונגען: "פּינסקער צייטונג" (וואָס האָט פון אָנפאַנג געהייסן: "פּינסקער וואָך"), "פּינסקער לעבן" און "פּינסקער וואָרט", און דאָס אַלץ ביי אַ יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געציילט אַביסל מער ווי 20,000 נפשות.

אין מיטן פון די דרייסיקער יאָרן האָט זיך געשטאַרקט, ווי באַוווסט, דער אַנטיסעמיטיזם אין פוילן. אויך אין פינסק האָבן די פּאָליאַקן אָנגעהויבן עפנען אייגענע קראָמען, כדי אַרויסצושטויסן די יידן פון עקאָנאָמישן לעבן. אַנטיסעמיטישע סטודענטן, וואָס זענען געקומען פון דרויסן, האָבן געפּרווט זייער כוח דורך אָנפאַלן אויף די יידן. אָבער סיי די ערשטע, סיי די צווייטע האָבן נישט מצליח געווען קיין סך אויפצוטאָן אין פינסק. די פּוילישע געוועלבער זענען נישט בכוח געווען צו קאָנקורירן מיט די יידישע, און די פּוילישע כוליגאַנעס, וואָס האָבן דערפילט די פויסט פון דער יידישער יוגנט און פון "עמך" זענען נעלם געוואָרן פון שטאָט.

אין דעם דאָזיקן מצב פון קאַמף פאַר עקזיסטענץ, האָט דער יידישער באַפעלקערונג אין פינסק געטראָפן דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועלכע האָט חרוב געמאַכט די קהילות: פינסק און קאַרלין.

דעם 17 סעפּטעמבער 1939 איז פינסק לויט דעם דייטש־סאָוויעטישן אָפּמאַך באַזעצט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי און די געהיים פּאָליציי (נ.ק.וו.ד.) האָט באַהערשט דעםווירטשאַפטלעכן און גייסטיקן לעבן פון דער באַפעלקערונג. די גרויסע אונטערנעמונגען זענען קאָנפיסקירט געוואָרן און די קליינע זענען אין משך פון אַ קורצער צייט אונטערגעגאַנגען. די קאָנפיסקירטע פאַבריקן זענען געווען אַ גינסטיקער מקור פרנסה פאַר די אַרבעטער. אַ סך האָבן באַקומען שטעלעס אין די רעגירונגס אַנשטאַלטן. פון רוסלאַנד זענען געבראַכט געוואָרן אָנגעשטעלטע, וועלכע האָבן אַרויסגעשטויסן די אָרטיקע. די יידישע אינסטיטוציעס זענען אין משך פון אַ קורצער צייט געשלאָסן געוואָרן (מושב זקנים, בית יתומים, דער יידישער שפּיטאָל און אַנדערע). טראַגיש איז געווען דער אָפּשייד פון די לערערס פון "תרבות" גימנאַזיע, בשעת איינער פון די לערערס האָט זיך געזעגנט מיט די קינדער, זאָגנדיק: היינט איז דער לעצטער טאָג, ווען איך רייד מיט אייך העברעיש. עס איז פאַרבאָטן געוואָרן לערנען העברעיש. אַ קורצע צייט האָט עקזיסטירט אַ יידישע שולע. מען האָט געבראַכט לערער פון רוסלאַנד. די העברעישע ליטעראַטור, אויך אין אַ יידישער איבערזעצונג איז געווען פאַרבאָטן צו לערנען. נאָך זייער אַ קורצער צייט איז די יידישע שולע געשלאָסן געוואָרן, די יידישע ביבליאָטעק איז פאַרמאַכט געוואָרן, און אין דער נייגעעפנטער רוסישער ביבליאָטעק זענען נישט געווען אפילו די ווערק פון שלום־עליכם, פּרץ, מענדעלע מוכר ספרים. די רייכערע מענטשן און "ניט פּראָדוקטיווע עלעמענטן" זענען דורך דער מאַכט אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די אַרומיקע שטעטלעך. אַ סך פּאַרטיי־מענטשן, ווי צום ביישפּיל דער אַלטער בונדישער טוער א. י. שלאַקמאַן, זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין טיף רוסלאַנד (סיביר). יידן האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן. דער ראש ישיבה ר' שמואל ווייַנטרויב מיט די בחורים פון זיין ישיבה "בית יוסף" זענען אַנטלאָפן קיין ווילנע, און פון דאָרט קיין ווילקאָמיר. אויך 40 חברים פון "הנוער הציוני", פון קיבוץ "שחריה", און 25 חברים פון בית"ר זענען אַנטלאָפן. צבי יאַקשין, אַ חבר פון קאָמיטעט פון די אַרבעטער פון דער געוועזענער לוריעס פאַבריק, וועלכן מיר פאַרדאַנקען אַ דעמאָלט געפירטן טאָג־בוך, איז צוזאַמען מיט אַנדערע אַרבעטער געזעסן אין פינסקער תפיסה פון 12.12.1939 ביז אויגוסט 1940. טרויעריק איז געווען דער מצב פון די פרומע יידן, ווייל דער שבת איז אַלס רו־טאָג בטל געוואָרן, און נאָר זונטיק איז געווען דער רו־טאָג. אויך אין די ימים־טובים איז מען געווען געצוווּנגען קומען צו דער אַרבעט. אַלע בתי מדרשים זענען געשלאָסן געוואָרן. נאָר אין קאַרלין איז געווען איין שול צום דאַוונען, וועלכע האָט עקזיסטירט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. מיט געוואַלט האָט מען געמאַכט פון דער אַלטער גרויסער פינסקער שול אַ טעאַטער. צו דעם צוועק האָט פאַרלאַנגט די שטאָטישע פאַרוואַלטונג, אונטער דער אָנפירונג פון אַ ייד, וועלכער איז געווען דער סעקרעטאַר פון דער שטאָט פאַוואַלטונג, אַז יידן זאָלן אָנגעבן אַ בקשה וועגן מבטל מאַכן די גרויסע שול. מיט אַ ציטערדיקער האַנט — דערציילט אַן עדות — און מיט טרערן אין די אויגן, צוליב מורא פאַר דער מאַכט, האָבן דאָס רוב יידן "די בקשה" אונטערגעשריבן. די קלויסטערס זענען געבליבן נישט באַרירט. כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם דעמאָלטיקן מצב איז דער גורל פון קאַרלינער רבי ר' אלימלך פּערלאָוו. ער איז פאַרשריבן געוואָרן אַלס נאַכט שומר פון האָלץ־שפּייכלערס, בכדי ער זאָל ניט אַרויסגעשיקט ווערן אַלס "ניט פּראָדוקטיווער עלעמענט", און זיינע חסידים פלעגן אַנשטאָט אים זיין די שומרים. אין זיין הויז האָט מען באַזעצט אַ גוי פון טיף רוסלאַנד, וועלכער פלעגט קאָכן חזיר־פלייש אין רבינס קיך און, ווי אַ עדות דערציילט, איז ניט מעגלעך געווען דעם רבי באַנוצן די קיך. הרב וואָלקין, דער לעצטער פינסקער רב און גאון, האָט געמוזט אויסטאָן זיין רבנישע הוט. דעם 22.6.1941 איז געווען דער אָנגריף פון די דייטשן קעגן די סאָוויעטן. ביים אָפּטרעטן פון דער רויטער אַרמיי פון פינסק האָבן פינסקער יידן פּרובירט אַנטלויפן פון שטאָט איבער די טייכן, אָבער דאָס רוב זענען זיי צוריק־געשיקט געוואָרן. אַ געוויסע צאָל פון אין דער רויטער אַרמיי מאָביליזירטע פינסקער יונגע־לייט זענען מיט דער אַרמיי געגאַנגען קיין רוסלאַנד און אויף דעם אופן געראַטעוועט געוואָרן פון די נאַצישע הענט. דעם 4.7.1941 זענען די נאַצישע וואַנדאַלן אַריין אין פינסק.

(איבערגעזעצט פון העברעיש: לייב מאָרגענטוי)

דער חורבן פון די יידן אין פינסק דורך די נאַציִשע מערדער, און דער ווידערשטאַנד און אַקטיווער קאַמף פון פינסקער לאנדסלייט אין שטאָט און אין אַנדערע ערטער — געפאָרשט און באַשריבן אויפן סמך פון דאָקומענטן און עדות, דורך

נחום בונה (מוליאר)

אין העברעיש און יידיש: אין באַנד 2 פון דעם בוך. אין ענגליש (די וויכטיקסטע קאַפּיטלען): אין דעם פאָרליגנדן טייל 2 פון היסטאָרישן באַנד.

דערביי זאָל אויסגעבעסערט ווערן אַ טעות, געדרוקט אין ספר "פינסק", באַנד 2, זייט 458. דאָרט איז געשריבן: "אין טאָג פון דער באַפרייאונג, נאָך פיר יאָר און צען טעג פון דער בלוטיקער נאַצי־הערשאַפט אין פינסק".

עס זאָל הייסן: "נאָך דריי יאָר און צען טעג".

פינסקער אין אַמעריקע און קאַנאַדע

אַ מ ע ר י ק ע

אין ספר "פינסק" — באַנד 2, זייטן 592—599, איז דער־שינען אַ גאַנץ ברייטע היסטאָרישע אָפּהאַנדלונג וועגן די פינסקער אין אַמעריקע און קאַנאַדע זינט יאָר 1886.

מיר דערגאַנצן דאָ די איבנדערמאַנטע אָפּהאַנדלונג, מיט די נאָטיצן וועלכע זענען אונז צוגעשיקט געוואָרן דורך דעם "פאַרבאַנד פון פינסקער פריינט" אין ניו־יאָרק:

"אין נאָוועמבער 1975 איז געוואָרן 25 יאָר, זינט אין ניו־יאָרק איז געגרינדעט געוואָרן דער "פאַרבאַנד פון פינסקער פריינט אין אַמעריקע". אין יענעם נאָוועמבער 1950 האָבן שוין געוווינט אין ניו־יאָרק און אומגעגנט אַ היפּשע צאָל פינסקער לאַנדסלייט, געקומענע נאָך דער 2־טער וועלט־מלחמה.

די מערהייט פון די געראַטעוועטע האָבן איבערגעלעבט די מלחמה־יאָרן אין סאָוויעטן־פאַרבאַנד. אַנדערע זענען אַרויס־געקומען לעבעדיקע פון די פאַרטיזאַנען־אָטריאַדן און קאָנ־צענטראַציע־לאַגערס. ס'זענען געווען אויך אַזעלכע וואָס האָבן געלעבט אין די יאָרן פון קריג אין שאַנכאַי.

אַ יחיד במינו איז געווען ד"ר אהרן דוד רוכאַצקי, וואָס האָט פאַרענדיקט די "תרבות"־גימנאַזיע אין פינסק און איז נאָך פאַר דער מלחמה אַוועקגעפאָרן שטודירן מעדיצין אויפן אוניווערסיטעט פון דער בעלגישער שטאָט ליעזש. נאָך דער אָקופּאַציע פון די דייטשע נאַצי־חיילות איז ער אַנטלאָפן קיין פּאָרטוגאַל. אין 1943, אינמיטן ברען פון קריג, האָט ער זיך דערלאַנגט קיין אַמעריקע, צוזאַמען מיט זיין געטרייער לעבנס־באַגלייטערין, די דענטיסטין ד"ר שושנה דאָום—רוכאַצקי.

די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון דעם יידישן ישוב אין פינסק, וועלכע האָבן דערגרייכט צו די ברעגן פון אַמע־ריקע, זענען, דער עיקר, געווען אין זייערע 20־ער און 30־ער יאָרן, עלנט און דערשלאָגן נאָכן גרויסן חורבן.

לויט דער איניציאַטיוו פון לייזער לעווין ע"ה, יצחק און מאַניאַ שאַפּירא, מאָטל און ראָזע קאַלאַדני — זענען זיי זיך צונויפגעקומען אין אַ זאַל אין "איסט־סייד" פון ניו־יאָרק, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען אַן אויסשליסלעך יידישע געגנט, כדי אָפּצוהאַלטן אַ יזכור־פאַרזאַמלונג נאָך די קדושים פון פינסק און אומגעגנט.

225 לאַנדסלייט פון אַלע טיילן פון גרויסן ניו־יאָרק, האָבן זיך באַטייליקט אין דער פאַרזאַמלונג, אונטערן פאָרזיץ פון לייזער לעווין ע"ה, און מיטן אָנטייל פון הרב ר' שמואל וואַלקין שליט"א, דער זון פון באַרימטן פאַר־מלחמהדיקן רב פון פינסק, הרב הגאון ר' אהרן וואַלקין הי"ד. (פּרטים וועגן דער טעטיקייט פון הרב שמואל וואַלקין — זע "פינסק", באַנד 2, זייט 598).

נאָך דער ערשטער יזכור־פאַרזאַמלונג, איז באַשלאָסן גע־וואָרן צו גרינדן דעם "פאַרבאַנד פון פינסקער פריינט אין אַמעריקע". צווישן די הויפּט גרינדער זענען געווען די אויבנ־דערמאָנטע ל. לעווין, שפּירא, קאַלאַדני, ד"ר רוכאַצקי און הרב וואַלקין, ווי אויך: לייבל און מלכה קאַצמאַן, דוד גלויבמאַן־גלאָב, סאַשע און ליובע סעגאַלאָוויטש, ברוך גלובערמאַן, יחיאל צוקערמאַן (קערטיס), חנה שוכמאַן און איר פאַרשטאָר־בענער מאַן משה'ל שוכמאַן־שומן ע"ה.

דער "פאַרבאַנד" האָט אַלעמען צוזאַמענגעבראַכט און גע־האָלפן זיך האַלטן צוזאַמען, געבנדיק אַ מעגלעכקייט זיך טרעפן פון מאָל צו מאָל, זיך אויסלעבן אין אַ פינסקער סביבה און אויפהאַלטן דעם גייסט פון דער אַלטער היים.

דער פאָרזיצער פון "פאַרבאַנד" צווישן 1950 און 1966 איז געווען לייזער לעווין ע"ה. זינט 1966 איז דער פאָרזיצער מאָטל קאַלאַדני. ער איז דער רוח החיים פון דער אָרגאַני־זאַציע און איז שטאַרק רעספּעקטירט פאַר זיין אומדער־מידלעכער און איבערגעגעבענער טעטיקייט, אין דער טאָג־טעגלעכער פאַרבינדונג מיט די לאַנדסלייט.

דורך די 25 יאָר וואָס דער "פאַרבאַנד" עקזיסטירט, זענען יאָר־יערלעך אָפּגעהאַלטן געוואָרן די הזכרות נאָך דעם פאַר־שניטענעם יידישן קיבוץ פון פינסק. אין משך פון די יאָרן האָבן אָנטייל גענומען אין די הזכרות געסט פון ישראל, אייני־שליסנדיק משה קול (קאָלאָדני), יהושע א. גלבוע (גלייבער־מאַן), ווי אויך אַזאַ פּראָמינענטע פּערזענלעכקייט פון יידישן אַמעריקע, ווי הרב ד"ר יהודה ניידיטש, אַ זון פון פינסקער עלטערן. מאָטל קאַלאַדני האָט זייער פיל געהאָלפן ביים זאַמ־לען היסטאָרישע מאַטעריאַלן פאַרן ספר "פינסק" אין די יידישע אַרכיוון אין ניו־יאָרק און דער היסטאָריקער פון דער געשיכטע פון די יידן אין פינסק פּראָפעסאָר עזריאל שוחט דאַנקט אים און ד"ר א. ד. רוכאַצקי אין דעם פאָרליגנדיקן באַנד (זייט 7) פאַר זייער הילף [דער רעדאַקטאָר].

די "פינסקער פריינט" פירן אויך דורך פאַרשיידענע פאַר־אַנשטאַלטונגען, ווי: חנוכה־פייערונגען און פורים־בעלער, כדי אָנצוהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט צווישן די לאַנדסלייט.

ס'איז געווען אַ צייט, אין די ערשטע יאָרן פון דער עקזיסטענץ פון דער אָרגאַניזאַציע, ווען מיר האָבן געשיקט פינאַנציעלע שטיצע פאַר לאַנדסלייט אין פוילן. דערנאָך האָט זיך די הילף אינגאַנצן קאָנצענטרירט אויף ישראל.

מען האָט אויך געשטיצט נויטבאַדערפטיקע פינסקער אין אַמעריקע. זייער צאָל איז טאַקע געווען אַ קליינע, אָבער ס'זענען געווען אויך אַזעלכע.

דער "פאַרבאַנד" באַטייליקט זיך אַקטיוו אין אַלגעמיינע געלט־אַקציעס פאַר ישראל, ווי "באָנדס" און "פאַראייניקטער יידישער אפּיל".

ווען אין 1956 איז אָנגעקומען די ידיעה פון ישראל, אַז מען גרייט זיך אַרויסצוגעבן דעם ספר "פינסק", כדי צו פאַראייביקן די פאַרטיליקטע עיר ואם בישראל — האָט זיך ביי די "פינסקער פריינט" אין ניו־יאָרק גלייך געשאַפן אַ קאָמיטעט פון די פאָלגנדיקע פּערזאָנען, צו זאַמלען געלט אויף דעם צוועק: הרב שמואל וואַלקין — פאָרזיצער; לייזער לעווין ע"ה — וויצע פאָרזיצער; מאָטל קאַלאַדני — קאַסירער; ד"ר א.ד. רוכאַצקי — סעקרעטאַר. די אַנדערע מיטגלידער

פון קאָמיטעט: יצחק שפּירא, יואל טאַנצמאַן, מאָטל שוכמאַן, אשר טשעטשיק.

די ערשטע זיצונג איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין הרב וואַלקינ׳ס הויז, ווו ס׳איז גלייך געשאַפן געוואָרן די סומע פון 750 דאָלאַר.

זאָל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנט ווערן די איבער־געגעבענע אַרבעט פון ד״ר רוכאַצקי לטובת אַלע פּינסקער אין ניו־יאָרק. ניט אומזיסט האָט זיך דער דאָזיקער גוט־באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער און אינטעלעקטואַל דער־וואָרבן דעם טיטל ״דער פּינסקער דאָקטער״. אין פאַרלויף פון די פאַרגאַנגענע 15 יאָר, קומען פאָר אַלע זיצונגען פון דעם קאָמיטעט פון די פּינסקער, אין דער שיינער הויז פון די דאָקטוירים שושנה און אהרן דוד רוכאַצקי. ביידע זענען זיי זייער באַליבט און זייער אַרבעט ווערט שטאַרק אָפּ־געשאַצט.

מיטן גאַנג פון דער צייט, האָבן די פּינסקער, בדרך כלל, גאַנץ גוט זיך איינגעאָרדנט. די אַמעריקאַנער־געבוירענע קינ־דער פון די פּינסקער זענען על־פּי־רוב פּראָפעסיאָנאַלן: דאָק־טוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן, דענטיסטן, לערערס. זיי באַמיען זיך אָנצוהאַלטן די טראַדיציע פון פּינסק און ווייזן אַרויס רעספּעקט פאַר די עלטערן, ניט דערלאָזנדיק קיין אַנטאַגאָניזם צווישן דורות.

אָבער דער ענטוזיאַזם פון די פּינסקער לאַנדסלייט וואָס איז געקומען צום אויסדרוק ווען די אָרגאַניזאַציע איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1950, הערשט שוין נישט היינט.

נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, שטעלן די ״פּינסקער פריינט״ אין אַמעריקע מיט זיך פאָר אַ שפּרודלדיקע אָרגאַ־ניזאַציע, וואָס טוט אַלץ כדי צו דערפילן די אויפגאַבעס וואָס זי האָט פאַר זיך געשטעלט בעת איר גרינדונג. אין אַ גרויסער מאָס ווערט עס דערגרייכט אַ דאַנק דער דינאַמישער טעטיקייט פון אַ גרופּע יחידים, וועמענס נעמען זענען אויבן דערמאָנט געוואָרן.

ברוך גלובערמאַן, וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען שטאַרק אַקטיוו אין ״פאַרבאַנד״, איז אין 1971 עולה געווען קיין ישראל און איז ממשיך זיין אַ זייער אַקטיווער מיטגליד פון פּינסקער קרייז אין חיפה.

צו די דאַרף מען נאָך צוגעבן דאָס פּאָרפאָלק ר׳ ליפּא און נחמה סילווערשטיין, וועלכע צייכענען זיך אויס מיט צדקה און חסד אין זייער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. פרוי סיל־ווערשטיין איז די טאָכטער פון באַוווּסטן פאַרמלחמהדיקן פּינסקער סוחר יעקב ראַדיוואָנסקי ע״ה.

צום סוף זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, משה שומן (שוכמאַן) הי״ד, וועלכער איז געפאַלן אַ קרבן פון אַ רויב־מאָרד אין ניו־יאָרק אין יאָר 1973, אין עלטער פון 58 יאָר.

משה׳ל איז געווען אַן אייניקל פון פיניע דעם באַנדאַר ז״ל. פון קינדווייז אָן געווען אַ חבר אין פּינסקער בית״ר. בשעת דער מלחמה איז ער פאַרשיקט געוואָרן ווייט אין רוסלאַנד. נאָך דער מלחמה געקומען קיין אַמעריקע און אָנגעהויבן בויען זיין היים מיט זיין פרוי חנה, וועלכע איז געווען אַן עזר כנגדו. געאַרבעט שווער און אויפגעבויט אַ וואַרעמע ה״ם, ווו אַלע אַריינגייער זענען אויפגענומען געוואָרן מיט ליבשאַפט. משה׳ל איז שטענדיק געווען גוט געשטימט, פריי־לאַך און אַ שמח בחלקו.

אַ רוצחישע האַנט האָט צושטערט זיין חלום זיך באַזעצן אין ישראל. איבערלאָזנדיק אַ פרוי, אַ טאָכטער מיטן מאַן און קינד.

ת נ צ ב ״ה.

קאַנאַדע

אין ספר ״פּינסק״, באַנד 2, זייט 599, איז געדרוקט אַ קורצע אָפּהאַנדלונג וועגן ״פּינסקער אין קאַנאַדע״.

מיר ווילן דאָ צוגעבן עטלעכע פּרטים וועגן נאָך 2 פּינסקער אין קאַנאַדע: דער שרייבער און דיכטער נחמיה ליפשיץ ז״ל און זיין זון נח (נאָרמאַן) ליפשיץ יחי׳.

נחמיה ליפשיץ ז״ל — אין דעם אויבנדערמאָנטן באַנד ״פּינסק״, זייט 291, איז דאָ אַ קורצע נאָטיץ וועגן זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. אויף זייט 239 איז אויך געדרוקט זיינס אַ ליד: ״כ׳האָב דיר ליב, פּאַלעסיע״.

דאָ גיבן מיר צו אייניקע שורות וועגן אים, פון באַרימטן שרייבער חיים־לייב פוקס, אין אַ בריוו צום זון נח (נאָרמאַן) ליפשיץ:

״די ביאָגראַפיע פון אייער פאָטער, נחמיה ז״ל, קומט אַריין אין דעם 5־טן באַנד פון נייעם לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור.

איך האָב געפונען אַ זייער שיינע צאָל פון אייער פאָטערס גוטע לידער אין אַלטע נומערן פון ״פּינסקער וואָך״, ״פרייע אַרבעטער שטימע״ — ניו־יאָרק א.א. ערטער (אגב אַ שאָד, וואָס איר גיט נישט אַרויס אַ זאַמלונג פון די לידער).

אויך אַ צאָל אַנדערע געדרוקטע זאַכן האָב איך אָפּגעפונען, ווי אויך עטלעכע קריטיקן (יצחק אייזנבערג, מנוחה אַלפּערין), אָבער דאָס אַלעס איז, מיין איך, נאָר אַ קליינער חלק פון אַלע זיינע געדרוקטע זאַכן.

איך בעט אייך וואָס מער ידיעות, כדי צו קענען מאַכן אַ גוטע אַרבעט וועגן אים, ווי ער האָט פאַרדינט״.

מיר פאַרענדיקן אונדזער קורצע נאָטיץ דאָ, מיט זיינס אַ ליד, געשריבן אין 1941:

מיין געבעט

רבונו של עולם, דו האַר פון דער וועלט,
וואָס קיין זאַך פאַר דיר איז פאַרבאָרגן, פאַרשטעלט:
ווי קענסטו איצט זיצן אין גאָלדענעם טראָן
און צוקוקן אַלץ דאָס און גאָרנישט ניט טאָן!..
אֵל רחום וחנון, ווי שיקט זיך עס דען?
איז מעגלעך, אַז דו זאָלסט עס האָבן פאַרזען —
די גרויזאַמע שחיטות, די נויט און דעם פּיין,
וואָס ס׳שטייט אויס דיין אומה, און הערט באַלד אויף זיין?...
די טויזנטער קינדערלאַך, בלאַס ווי דער טויט,
וואָס בעטן ביי מאַמעס אַ שטיקעלע ברויט...

און לייגן זיך שלאָפן, פאַרחלשט, פאַרשמאַכט,
און רופן דעם טויט דורך דער שוואַרצעסטער נאַכט?...
צו זעסטו נישט יידן אין געטאָ פאַרשפּאַרט,
מיט רוקנס געבויגן און שוואַרץ ווי די נאַכט,
געממית'ט פון הענקער, אויף יעטוועדער טראָט!
ווו איז דיין רחמנות, אַלמעכטיגער גאָט!...
אָל נוקם ונוטר, זאָל זיין שוין אַזוי...
טאָ שיק פון די הימלען אַ קללה אויף זיי...
פאַרטיליק די רוצחים אויף יעטוועדער אָרט —
זאָל דונערן מעכטיג דיין געטלעכער וואָרט!
און אָפּלייגן זאָלסטו דאָס נישט אויף צו לאַנג —
ווייל ס'קאָן ווערן שפּעט און עס וועט דיר טאָן באַנג...
אַ "בליץ־קריג" קען רעטן דיין אויטאָריטעט...
אַ גרויסער באַשעפער, פאַרנעם מיין געבעט ———

נ. ליפשיץ איז געשטאָרבן אין יאָר 1954, אין גלייס־בעי, נאָווא סקאָטיאַ, קאַנאַדע.

נח (נאָרמאַן) ליפשיץ, געבוירן אין פינסק, 1921. אין 1935 געקומען קיין קאַנאַדע. אַ שרייבער און אַ בוך־פאַרלעגער אין גלייס־בעי, נאָווא סקאָטיאַ, קאַנאַדע.

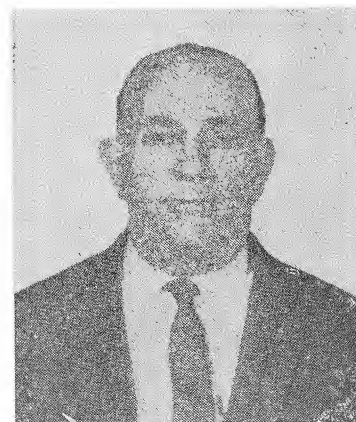
אין יאָר 1966 איז דערשינען זיין בוך אין ענגליש: "דער נצחון דורך פינסטערקייט און יאוש".

געווען דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג "קייפּ ברעטן מיראָר", און דער גרינדער פון "אַטלאַנטיק ליטעראַרי אַלייענס" און רעדאַקטאָר פון מאַגאַזין "אַטלאַנטיק מיראָר" (אַלע אין ענגליש).

ער איז אַ מיטגליד פון קאַנאַדער ליטעראַטן־פאַראיין ווי אויך אַ מיטגליד פון אָרדן "בני־ברית".

פינסקער אין בראַזיל

אַלס צוגאָב צו דעם אַרטיקל "פינסקער אין בראַזיל", געדרוקט אין 2־טן באַנד "פינסק" (זייט 607), דערגאַנצן מיר די אינפאָרמאַציע מיט אויסצוגן פון אַ בריוו, וועלכן עס האָט אונדז צוגעשיקט פריינט יונה יוזיוק פון סאַן־פּאַולאָ, דאַטירט 23.4.1974:

פּרעזידענט — גרשון יאַניוק

"ס'איז דאָ ביי אונדז 35 אָדער 40 פינסקער פאַמיליעס. סאַן־פּאַולאָ איז אַ שטאָט מיט אַ באַפעלקערונג פון מיליאָנען, און מיר וווינען צעוואָרפן אין אַלע אירע עקן. קיין אָרגאַניזירטן פאַראיין האָבן מיר ניט, אויך ניט קיין לאָקאַל ווו זיך צונויפקומען. די איינציקע וואָס האַלטן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט, זענען: דער געוועזענער סעקרעטאַר (דער שרייבער פון די שורות), דער געוועזענער פּרעזידענט אונדזערער גרשון יאַניוק און דער ניט לאַנג צוגעקומענער חבר אַדאָלפאָ ליבערמאַן.

די צווייטע שטאָט אין בראַזיל ווו עס געפינען זיך אַ גרעסערע צאָל פינסקער איז פּאָרטאָ־אַלעגרע. מיר שטייען אין קאָנטאַקט דאָרט מיטן חבר דוד שערמאַן.

אין די יאָרן 1946—1949 איז אונדזער פאַראיין געווען אָנגעשלאָסן צום פּוילישן פאַרבאַנד. די פּרטים פון אונדזער טעטיקייט, דאַן, זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ספר "פינסק" 2־טער טייל.

נאָך 1949 איז אויפגעלייזט געוואָרן אונדזער פאַראיין, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע לאַנדסמאַנשאַפטן ביים פּוילישן פאַרבאַנד. אָבער מיר — די עטלעכע אַקטיווע מיטגלידער —

יונה יוזיוק

אבא ליבערמאַן

האָבן פאָרגעזעצט אונדזער טעטיקייט, ווען עמעצער פון אונדזערע פינסקער האָט זיך גענויטיקט אין וועלכער עס איז הילף.

אַזוי, למשל, דער פאַל מיט אונדזער לאַנדסמאַן חיים שטיינבערג, וועלכער איז פאַרשיקט געוואָרן אויף אַן אינזל, אַלס פאַרדעכטיקער אין אָנגעהערן צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, נאָך אַן אַטענטאַט אויפן פּרעזידענט פון בראַזיל.

נאָך 9 יאָר תפיסה איז ער צוריקגעקומען שטאַרבלעך קראַנק און אָן שום מיטלען צום לעבן. מיר האָבן אים איינטערנירט אין אַ יידישן סאַנאַטאָריום און געצאָלט פאַר זיין

אויפהאַלטן דאָרט. צום באַדויערן איז ער געשטאָרבן נאָך אַ קורצער צייט. צום יאָר האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אים געשטעלט אַ מצבה.

די לעצטע יאָרן האָבן מיר אָרגאַניזירט דאָס פאַרשפּרייטן פון ספר "פינסק". מיר האָבן פאַרקויפט צענדליקער ביכער פון ערשטן און צווייטן באַנד און אָפגעשיקט עטלעכע הונדערט דאָלאַר פאַר זיי צום "ארגון יוצאי פינסק" אין תל־אביב.

מיר וועלן דאָס זעלבע טאָן אויך מיטן לעצטן, דריטן באַנד, ווען ער וועט דערשיינען.

אונדזער ביטע איז, עס זאָל זיין אַ היפשער טייל אין יידיש.

נזכור

נעלה נר תמיד
לקהילות הקודש פינסק וקארלין
שמסרו נפשם על קידוש השם
בשנות השואה תש״א—תש״ג

הי״ד

הרשימה של קדושי פינסק שלפנינו נשלחה אלינו על ידי קרוביהם ומשלימה במקצת שבמקצת את שמות הקדושים שנזכרו בכרך ב' של ספר זה.

שמות זהים ברשימות אלה שייכים למשפחות שונות

נעמען פון פינסקער קדושים באַקומען פון זייערע קרובים — אַ קליינע דערגאַנצונג צו דער רשימה פון באַנד 2 פון דעם ספר.

א

אייזנברג זלטה
אייזנברג מאיר
אייזנברג סוניה
אייזנברג אברשה
אייזנברג וואווע
אייזנברג הרשל
אייזנברג חינקע
אייזנברג שמעון בן אליעזר
אייזנברג ינטה לבית איינבינדר
אייזנברג אליעזר בן שמעון
אייזנברג משה בן שמעון
אייזנברג מיכלה לבית טולקובסקי
אייזנברג אידה בת משה ומיכל
אייזנברג חוה בת משה ומיכל
אייזנברג דובה בת אברהם
אייזנברג אברהם בן יעקב
אייזנברג שלמה בן יעקב
אייזנברג גוטה בת מרדכי
אייזנברג פייגל בת שמאי
אייזנברג גרשון בן מרדכי
אייזנברג פייבל בן מרדכי
אייזנברג יוסף בן מרדכי
אייזנברג שמאי בן מרדכי
אייזנברג גוטה בת ישראל
אייזנשטדט טייבל
אלטמן ברל
אלטמן שאול
אלטמן העניה
אלטמן שפרה
אלטמן שרה גיטל
אלשטיין ברוך (בוצ'ה)
אלשטיין אהרן
אלשטיין אפרים בן אהרן
אלשטיין ברוניה בת אהרן
אלשטיין סוניה בת אהרן
אפלמן ישראל ומשפחתו
אפלמן לייבל ומשפחתו

ב

בוברוב משה אליעזר
בוברוב שרה לאה
בוברוב חוני
בודמן איסר
בודמן לאה
בודמן זלמן
בודנקין אליעזר
בודנקין חיה שרה בת אברהם
בודנקין אביבה בת אליעזר
בונטשיק הרשל
בונטשיק צפורה
בורשטיין צבי
בורשטיין עכסה, אשתו
בילנסקי הרשל
בילנסקי טייבל
בילנסקי יוכבד
בלוגובסקי רחל לבית פקטור
בלוגובסקי גיטעלע
בנקובסקי יוסף בן עזריאל
בנקובסקי ינטל בת יוסף
בנקובסקי חיה
בנקובסקי ישראל בן עזריאל
בנקובסקי מרל
בסביץ זכריה בן אייזיק
ברוכין פרומה
ברוכין לייבל
ברוכיןביילה
ברומברג עזר
ברומברג ביילה
ברומברג נעמי
ברונשטיין נחום
ברונשטיין פריידה
ברונשטיין בביל (לוצקי)
ברונשטיין רעכיל (ויגנשפרג)
ברונשטיין הניה
ברונשטיין יצחק
ברונשטיין חנן
ברזר רסיל
ברזר שרה שפרינצה

ג

גוטליב שמריהו
גוטליב רבקה
גוטליב רוזה
גוטליב יהושע
גוטליב איסר
גוטליב פייגל
גוטליב רבקה
גוטליב יעקב
גוטליב משה
גוטליב שרה
גוטליב בילה
גוטליב נחמן
גוטליב מרים (מערקע)
גוטליב אברהם
גוטליב אליעזר
גוטליב פייגע (שפילמן)
גוטליב ביילע
גוטליב פרומע
גוטנסקי ניומקה
גוטנסקי פריידקה
גוטנסקי פניה
גוטנסקי יצחק
גוטנסקי יעקב
גולדברג יונה
גולדברג לאה
גולדברג אלה
גולדברג מוטי
גולדברג מיכאל
גולדברג טמצ'ה
גולדברג סוניה
גולדברג ליבצ'ה
גולדזון שלמה (אב)
גולדזון חיה
גולדזון לייבל (בן)

גולדזון רחל
גולדזון 3 בנים
גולדזון אהרן
גולדזון אהרן
גולדזון פייגל
גולדזון 2 בנות
גולדזון חנה
גולדזון ילד וילדה
גולדמן פרידל
גולדמן נחמה
גולדמן טייבל
גולדמן נחמקה
גורודצקי חיים
גורודצקי מאיר
גורודצקי מאשקה
גורודצקי חנה
גורודצקי סוניה
גורודצקי זיסקינד
גורודצקי משה, אשתו וילדיו
גורשטיין חסיה בת וולף
גורשטיין פניה בת זכריה
גורשטיין יששכר בן יעקב
גינזבורג אדלה בת יששכר פלדמן
גינזבורג הבעל ו־2 בנים
גלוברמן שרה רבקה
גלוברמן חינע
גלוברמן דוד
גלוברמן שמואל
גלוברמן ראזע
גלוברמן חאשקע
גלוברמן ציליא
גלוברמן וויכנע
גלוברמן אליעזר בן שמשון
גלוברמן חיה דינה, אשתו
גלוברמן נתנאל
גלוברמן פייגל, אשתו ומשפחתם
גלוברמן יעקב
גלוברמן פריידל, אשתו ומשפחתם
גלוברמן ראובן
גלוברמן שאשקע, אשתו ומשפחתם
גלוברמן סימאו
גלוצר אלקה
גלוצר גולדה
גלפנד יעקב
גלפנד שרה
גלפנד לאה
גלפנד בשקה
גלפנד אליהו
גלפנד גיטל

גלפנד זאוול
גלפנד נחמה
גלפנד לאה
גלפנד רחל
גלצקי אברהם
גלצקי אסתר־מלכה (טוניה)
גלצקי חיה
גלצקי יצחק
גלצקי רחל
גלצקי פנחס ומשפחתו
גלצקי ד״ר יואל ומשפחתו
גלצקי דוד
גלצקי פסיה ומשפחתה
גלצקי משה
גלצקי מנוחה
גלצקי פלק
גלצקי ברטה
גלצקי יואל
גלצקי צבי
גרבובצקי יצחק (איסק)
גרבובצקי לאה (פינקלשטיין)
גרבובצקי שמחה
גרבובצקי אידה (מילר)
גרבובצקי שאול
גרבובצקי רחל (רוטקוביץ)
גרבוז אשר
גרבוז לאה
גרבוז דינה
גרבוז איידל
גרבוז חסיה
גרבוז טייבל
גרבוז פייוול
גרבוז מינדל
גרבוז ישראל
גרבוז מרדכי
גרבוז בלומה
גרבוז יעקב
גרוסמן יוסף
גרוסמן רבקה בת ברל
גרוסמן לאה בת יוסף
גרוסמן חוה בת יוסף
גרוסמן משה בן יוסף
גרוסמן חיים בן יוסף
גרוסמן דוד בן יוסף
גרוסמן פרומה בת מיכל
גרוסמן ביילה בת פסח
גרוסמן חיים בן פסח
גרוסמרק ישראל דב בן צבי
גרוסמרק פרומה (קולודני)

גרוסמרק יצחק בן ישראל־דב
גרושקה מרדכי
גרושקה 3 ילדים
גרושקה שפרה
גרינברג יעקב
גרינברג איטקה
גרינברג שיינדל
גרינברג מאשה

ד

דרייזין חיה לאה בת עזריאל

ה

הולצמן אהרן
הולצמן צבי
הולצמן יעקב
הולצמן אלימלך
הולצמן ויקטור
הורודישץ' שמעון
הירש שרגא פייבל
הירש־גוטליב בריינדל
המרמן שמואל
המרמן תמרה
המרמן יקותיאל
המרמן זלדה
המרמן פסיה
המרמן דבורה
המרמן חיים
המרמן פנחס
המרמן פריידל

ו

וויינשטין מרדכי
וויינשטין ציניה
וויינשטין מרדכי
וויינשטין בלה־רבקה
וויינשטין בתיה

ז

זבר פריידקע
זבר טייבל
זבר בשקע
זברובסקי בערל
זברובסקי דובה
זברובסקי משה בן בערל
זברובסקי טייבל
זברובסקי ברכה בת משה
זברובסקי מיכל בן בערל
זילברבלט אריה לייב

זילברבלט רבקה (גורשטין)
זילברבלט עמנואל בן אריה
זיסלמן־קוט רחל
זיסלמן שלום
זיסלמן שיינע־פעשע, אשתו
זיסלמן אליעזר
זיסלמן־פרידמן שפרה
זיסלמן־גלייברמן וויכנה
זיסלמן־שוכמן חוה
זייציק סאלה
זייציק יהודה
זייציק מייטקה בת יצחק גלצקי
זמצקובסקי דני

ח

חזן יוסף
חזן חיה
חזנוב פלטיאל
חזנוב נחמה־רייזל
חזנוב ביילקע
חזנוב זכריה
חזנוב ברכה
חזנוב פנחס

ט

טאפענט פייגל
טאפענט בריינדיל
טאפענט איטקע
טורקניץ' זאב
טשארני לאה
טשארני יוסף
טשרטוק משה־יודל
טשרטוק ביילה
טשרטוק הערשל
טשרטוק אברהם
טשרטוק אסתר
טשרטוק יוסף
טשרטוק שפרינצה
טשרטוק ילדיהם

י

יפה חיים
יפה אסתר, אשתו
יפה אברהם, בנם
יפה הושע
יפה יהושע ובני ביתו

כ

כהן חיה־באשה (לבנדיגר)
כהן הבעל והילדים
כהן לאה
כהן שמאי

ל

לב משה דוד
לב פניה
לב לאה
לב שמואל
לב טייבל
לבנדיגר אליהו
לבנדיגר מניה
לוי איזאק
לוי חנה
לוין איטקה
לוין חייקה
לוין ישעיהו
לוין מרים לאה
לוין שמואל, בעלה
לוין ישראל,אחיו ובני ביתו
לוין ריקל, אחותו ובני ביתה
לוין שלמה ובני ביתו
לוין יודל ובני ביתו
לבית לוין, סוניה ובני ביתה
לבית לוין, מניה ובני ביתה
לוין פאלק
לוין לאה
לוין לייבל
לוין משה
לוין רחל בת אהרן דוד
לוין יעקב בן משה
לוין אהרן־דוד בן משה
לוין חיה בת משה
לוין דובה בת משה
לוין שפרה בת משה
לוין גולדה בת משה
לוין הניה בת משה
לוכטן אייזיק
לוכטן מלכה (פינסקי)
לולב שאול
לולב רייזל
לולב אברהם
לולב יעקב
לולב שלום
לוצקי מיני בת אליעזר
לזבניק נחום
לזבניק איטקה
לזבניק פניה
ליפשיץ אהרן ומשפחתו
ליפשיץ מנחם־מנדל ומשפחתו
ליפשיץ איסר
ליפשיץ זליג
ליפשיץ גיטל
ליפשיץ דוד
ליפשיץ אסתר
ליפשיץ גרשון
ליפשיץ סוניה
למישוב חיים־הירש

מ

מזורסקי וועלוול
מזורסקי חיה אטקה
מזורסקי עזרא
מזורסקי מירקה
מטצקי אייזיק
מטצקי מלכה (אייזנברג)
מטצקי פרידה בת אייזיק
מינקוביץ צילה (לסובסקי)
מכנס משה
מכנס רחל, אשתו
מנקרמן יהודה
מנקרמן הניה
מנקרמן אהרן
מנקרמן שלמה
מנקרמן רייזל
מנקרמן דוד
מנקרמן חשקה

נ

נוימן אשר־חיים
נוימן אסתר־רבקה, אשתו
ניידיץ יוסף
ניידיץ פעסל, אשתו (גלוברמן) ומשפ'
ניידיץ נחום
ניידיץ צביה
ניידיץ, ילדיהם
ניידיץ משה
ניידיץ טייבל
ניידיץ רייצה בת ישראל
ניידיץ דוד
ניידיץ דינה (פלדמן)
ניידיץ שלמה
ניידיץ חיה
נימצוביץ שלמה
נימצוביץ גיטל
נימצוביץ טייבל
נימצוביץ שמואל
נימצוביץ מאטל
ניסנבוים אברהם

ניסנבוים שרה
ניסנבוים, ילדיהם

ס

סטוליר אברהם
סטוליר רחל (אייזנברג)
סטוליר פרידה בת אברהם
סטוליר בלומה בת אברהם
סטראבץ לייבל
סטראבץ גיטה
סנדברג מרדכי־הירש

פ

פדרמן אלתר
פדרמן דבושקה
פדרמן מלכה
פדרמן פייוול
פדרמן חיה
פדרמן פישל
פדרמן משה
פדרמן לייבעלע
פדרמן יצחק
פדרמן זאב
פדרמן רבקה
פדרמן שרה
פדרמן שמעון
פדרמן אסתר
פדרמן אטל
פדרמן דוד
פדרמן סוניה
פדרמן זיסל
פדרמן מלכה
פדרמן לייב
פדרמן מיכלה
פדרמן איסר
פדרמן שרה
פדרמן לייב
פדרמן יעקב
פדרמן רחל
פדרמן יצחק
פדרמן חיה־רישקה
פדרמן שאול
פוטרמן נחמיה
פוטרמן חיה (פומרניץ)
פוטרמן חיים
פוטרמן רחל
פוטרמן דבורה
פוליק איטקה
פוסניצקי חיה

פוסניצקי דוברושקה
פוסניצקי אהרן
פוסניצקי ניסל
פורטנוי אטל
פיאלקוב סנדר
פיאלקוב באשקה
פיאלקוב אברהם
פיאלקוב אסתר
פיאלקוב אהרן
פיאלקוב גולדה
פיאלקוב פייוול
פיאלקוב איטה
פיאלקוב צבי
פיאלקוב דוניה
פיאלקוב זלטה
פיאלקוב אלכסנדר
פיאלקוב שפרה
פיאלקוב דוניה
פינסקי טייבל
פינסקי משה
פינסקי אלטה
פינסקי אייזיק
פינסקי מלכה
פינסקי אהרן
פינסקי גוטה
פינסקי חיה
פינסקי משה
פינסקי פריידל
פינסקי תמר
פינסקי פייגל
פינסקר יהודה
פינסקר ברוך־וולוול ומשפחתו
פינקל יהודה
פינקל בוניה (בנימין)
פיינשטיין לנה
פיש אברהם
פיש שרה (לבית רדובינסקי)
פיש חיים בן אברהם
פישלוב דוד
פישלוב ינטה
פישלוב רבקה
פישלוב טייבל
פישלוב גיטל
פישלוב פשקה
פישלוב בוניה
פלדמן חיים
פלדמן רבקה
פלדמן בצלאל
פלדמן רבקה

פלדמן סבה (ילד)
פלדמן אהרן דוד
פלדמן יצחק
פלדמן שיינה
פלדמן ברוך
פלדמן סוניה
פלדמן יוסף
פלדמן גולדה
פלדמן דוד
פלדמן יהודית
פלדמן מיכאל
פלדמן שפרה
פלדמן עוזיאל
פלדמן הרשל
פלדמן הניה בת בערל
פלדמן יששכר (שוכר) בן וולף
פלדמן יוסף בן יששכר
פלדמן יעקב בן וולף
פלדמן לאה
פלדמן ד"ר משה בן יעקב
פלדמן אריה (לייב) בן וולף
פלדמן יצחק בן וולף
פלדמן אסתר (לבית קושצ'קוביץ)
פלדמן מניה בת יצחק
פלדמן פולה בת יצחק
פלדמן הלה בת יצחק
פלדמן שמואל בן וולף
פלדמן שושנה (רוזה)
פלדמן ד"ר יעקב בן שמואל
פלדמן אריה (לייב)
פלדמן מרים
פלדמן תמר בת אייזיק
פלוטניק מיכאל
פלוטניק חשה, אשתו (גלוברמן) ומשפ'
פלוטניק מוטל
פלוטניק מלכה
פלוטניק שמעון
פלחובסקי לייבל
פלחובסקי ביילצ'ה
פלחובסקי רבקה
פפיש יצחק
פפיש חנה
פפיש מינה
פפיש יוסף
פקטור יעקב
פקטור מינה
פקטור טובה
פקטור רחל
פרידמן איטה

פרידמן שמואל בן אליעזר
פרידמן יהודית
פרישברג ישעיהו
פרישברג שרה
פרלוב גבריאל
פרלוב מלכה
פרלוב נחמיה־מאיר
פרלוב שרה
פרלוב, בעלה אהרן וילדיהם
פרלוב חיה לאה
פרלוב, בעלה מאיר וילדיהם
פרנקל איטקה
פרנקל טמה
פרקובסקי שיינה
פרקובסקי שמחה
פרקובסקי הרשל

צ

צ׳ארני המשפחה
צינוביץ הרשל ומשפחתו
צירקל מרדכי
צירקל פריידל, אשתו (גלוברמן) ומשפ׳
צ׳צ׳יק רחל לאה
צ׳צ׳יק אהרן
צ׳צ׳יק יצחק יעקב ומשפחתו
צ׳צ׳יק חיים ומשפחתו
צ׳צ׳יק שרה
צ׳צ׳יק חנה
צ׳צ׳יק לאה

ק

קוזניץ נחום
קוזניץ פייגה
קוזניץ ינטה
קוזניץ פשה
קוזניץ שרה
קוזניץ ריזל
קוזניץ גולדה
קוזניץ יעקב
קולודני אברהם
קולודני מרדכי בן אברהם
קולודני יוסף בן אברהם
קולודני יהושע
קולודני צבי בן יהושע
קולודני ישעיהו בן יהושע
קולודני פייגל (לבית פרידמן)

קומר זאב
קומר רבקה
קומר לאה
קומר נחמן
קומר יעקב
קומר יענטל
קומר הרשל
קומר אברהם
קומר אלקה
קומר שלמה
קומר חסיה
קומר אהרן
קומר יהושע
קומר אלקה
קומר אסתר
קופלוב אהרן
קופלוב גיננדל
קופלוב חיים
קופלוב גיטל
קופלוב 2 ילדים
קופלוב מרדכי
קופלוב חיה שרה
קופלוב 2 בנים ובת
קופלוב קלמן
קופלוב לאה־ביילה
קופלוב 3 ילדים
קופלוב מומה
קופלוב ריזל
קופלוב 3 ילדים
קופלוב יעקב
קופלוב חנה
קופלוב בתם
קליגר זלטה
קליגר איצל
קליגר לייזר
קליגר ביילה
קמינר אהרן
קמינר זלטה
קמינר דב
קנדל פייע־פולה (לבית פרנקל)
קנדל זאב (בנה)
קנדל יעקב (בנה)
קפלן מאיר בן אליהו
קפלן איטה (לבית מוזיקנט)
קפלן אליהו בן מאיר
קפלן יחזקאל בן מאיר
קפלן שמואל בן אליהו
קרופצ׳יק לייבל
קרופצ׳יק פריידל (לבית בנקובסקי)

קרסילציק משה
קרסילציק חיה (לבית גלוצר)

ר

רדובינסקי יעקב
רדובינסקי חנה
רדובינסקי ישראל־אייזיק
רדובינסקי יהודה
רדובינסקי אברהם אהרן
רדובינסקי צבי (הירש)
רדובינסקי אסתר
רובינשטין ראובן
רובינשטין רוזה
רובינשטין חיים
רובינשטין אסתר
רובינשטין חוה
רובשבסקי מנחם בן יששכר דב
רובשבסקי אסתר (לבית לוי)
רובשבסקי איטקה בת מנחם
רוזוויקביאט זאב
רוזוויקביאט חסיה
רוזוויקביאט איטה
רוזוויקביאט יהודית
רוחוצקי ניסל בן אהרן דב
רוחוצקי רייזל
רוחוצקי אהרן דוד בן ניסל
רוחוצקי יעקב בן ניסל
רוחוצקי גולדה בת ניסל
רוחוצקי הניה בת ניסל
רוחוצקי פריידל בת שמאי
רזניק שמריהו
רזניק חיה
רזניק חיים בערל
רזניק יהודית
רטנובסקה חנה
רטנובסקה פשה
ריקלין אלכסנדר

ש

שבזיס דבורה בת אהרן דוד
שבזיס חיה־שרה בת נפתלי
שבזיס דובה בת נפתלי
שוורצבלט יהודה
שוורצבלט בלה
שוורצבלט לאה
שוורצבלט מנחם
שוורצבלט אברהם
שיינקר פשקה

שיינקר אפרים
שיפמן בשקה
שיפמן יהושע
שיפמן בריינדל
שיפמן משה׳ל

שיפמן יעקב
שיפמן רוניה
שיפמן עוזר
שיפמן צבי
שיפמן רייזל

שייפרמן נושקה
שייפרמן יחיאל
שייפרמן בבה
שקליארניק מלכה
שקליארניק פניה

ארגון יוצאי פינסק בחיפה

במלאות עשרים ושלוש שנה
לחורבן עירנו

תיערך ביום רביעי, כ"א בכסלו תשכ"ו (15.12.65)
בשעה 8 בערב
ב„בית העם", בית פבזנר, רחוב פבזנר
ע"י התיאטרון העירוני

עצרת זכרון

בהשתתפות שרת החוץ

גולדה מאיר

פגישת רעים החל משעה 6.30 בערב

ארגון יוצאי פינסק וקארלין

רח' דיזנגוף 158, תל-אביב, טלפון 225078, ת.ד. 3145

יום השנה ה-ל"ד לשואת קהילת פינסק-קארלין

יתקיים ביום הרביעי, י"ז בחשון תשל"ז (10 בנובמבר 1976) בשעה 8 בערב בדיוק, באולם בית הספר תיכון ה' (רח' בן-יהודה 227, תל-אביב) בהשתתפותם המסורתית של מאמצי קהילת פינסק, תלמידי בית הספר לדוגמה ע"ש הנרייטה סאלד.

בתכנית:

א. הופעת ילדי בית הספר.
ב. אזכרה לנפטרים בשנת תשל"ו.
ג. אזכרה ליום השואה - החזן מר יעקב סמק.

לאחר האזכרה נקיים אסיפת יוצאי עירנו לפי סדר הדיונים דלקמן:

א. דו"ח קצר על פעולות הארגון.
ב. הקראת המאזנים.
ג. פעולות הארגון לאחר סיום הדפסת הספר.
ד. הקמת קרן למילגות על יד ביה"ס לדוגמה.
ה. שונות.

גמר הכינוס בשעה 10 בערב.

פגישת רעים משעה 6 בערב.

הערה:

בני עירנו המעונינים להשתתף ביום האזכרה בשעות הבוקר המוקדמות בנסיעה לטכס האזכרה לזכר שואת פינסק, הנערכת ע"י בית הספר לדוגמה ביער הקדושים (בדרך לירושלים) אשר בו יש גם יער לזכר שואת פינסק. מתבקשים לפנות לחבר איסר בריסקי (טלפון 444710) לשם קבלת פרטים.

1942 - 1976

34־טער יארצייט
נאך די קדושי פינסק און אומגעגנט

חשוב'ער פריינט:

זונטאג, דעם 31־טן אקטאבער, 1976, 1:30 נאכמיטאג, וועלן אלע יוצאי פינסק והסביבה דערמאנען אין סרויער דעם הייליגען אנדענק פון אונזערע קדושים וטהורים.

קומט צו דער 34-טער

הזכרה

נאך די ק"ק פון פינסק און אומגעגנט

די הזכרה וועט דורכפירן אונזער חשובער רב הרה"ג שמואל וואלקין
עס וועלן זיין געסט־רעדנערס ווי אויך געסט פון ישראל

BNAI JESHURIN CONGREGATION (Rose Room) 270 W. 89TH STREET, NEW YORK CITY

PINSKER FRIENDS ASSOCIATION, Inc.

דער נייער מאָמענט — מאָנטיק, דעם 8־טן נאָוועמבער 1976

São Paulo — Brasil

צו אַלע לאַנדסלייט פון פּינסק און אומג.

חשובע לאנדסלייט!

דעם 10־טן נאָוועמבער
ווערט 34 יאָר

זינט די נאַצישע באַרבאַרן צוזאַמען מיט די רוסישע און פּוילישע כוליגאַנעס, האָבן אומגעבראַכט און פאַר־שניטן די לעבנס פון אונדזערע טייערסטע און נאָענטס־טע, טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער און ברידער, די גאַנצע קהלה פון פּינסקער יידן און דער אומגעגנט.

ווילן מיר אייך דערמאָנען, חשובע לאַנדסלייט, אַז יעדער פון אייך זאָל אָפּמערקן די יאָרצייט אויף וואָס פאַר אַן אופן ער פאַרשטייט, אויף מזכיר צו זיין די קרבנות; ווער אין שיל, ווער אין זיין הויז, מיט אָנצינדן יאָרצייט־ליכט און ווער אין האַרצן מיט ליבע און בענקשאַפט צו דערמאָנען די קרבנות.

מיט אַכטונג און דרך ארץ
יונה יוזיוק
גרשון יאניוק
אַדאָלפאָ ליבערמאַן

מודעות־אזכרה לקדושי פינסק: בחיפה, ניו־יורק, סאן־פאולו, תל־אביב.
הזכרה־מודעות צום אנדענקען פון די פינסקער קדושים אין: חיפה, ניו־יארק, סאן־פאולו, תל־אביב.

ואלה שמות

התורמים להשלמת הכרך האחרון של ספר "פינסק"
להנצחת יקיריהם אשר נפטרו וניספו בשואה

עזריאל ביגון, שרה קריגר, קילה גולדמן

האב: **יוסף דוד ביגון**

האם: **מינה־רחל (דאבטשע) ביגון**

גיס: **לוין ישראל**

אחות: **שיינה (מבית ביגון)**

ילדיהם: **לאה, יוכבד, יוסף דוד**

ברזילי יעקב וחיה קליינשטוב —

לזכרם של:

ההורים: **מלכה ופנחס איינברג** — ממייסדי "המזרחי"

האחות: **שרה שיינבאום ובעלה שמחה**

הדודות, אחיותיה של אמא:

פריידל ובעלה יוסף

חנה ובעלה נתנאל צווילינג

אסתר ובעלה יוסף שולץ

קפטן ד"ר צבי צווילינג, ישראל שולץ

אחות אבא: **פייגל ובעלה ישעיהו שטיינברג**

ובני־ביתם שניספו בשואת פינסק

האם: **דושקה אייזנברג**

הבנים: **וויטל, נח וד"ר שמשון איזנברג**

ברזילי פנינה ואחותה רוזה קרן לבית הלר —

לזכרם של:

ההורים: **אמנו צרטל, נכדת הרב אלעזר משה הלוי**
הורביץ, אב"ד קהילת פינסק
ואבינו זאב הלר

הדוד: **הרב ר' ברוך אפשטיין,** בעל "תורה תמימה"

האחות: **דבורה ובעלה הלל הוכשטיין**

האחים: **משה, יוסף אהרן וליובה,**
אשר ניספו בשואת פינסק

בריסקי איסר

אבי: **שלמה בריסקי שו"ב**

אמי: **מרים**

אחיותי: **טייבל, ויטיקה**

אחי: **טודרוס בריסקי**

אשתו: **חנה,** בתם: **שושנה**

גוברמן בלה־פלד ושמאי פלד

גוברמן אליהו

" **מרים**

" **אשר**

" **חיה**

" **פשקה**

" **בריינדל**

" **חיה**

" **יוסף**

" **דאשה**

גוטגטרוי שרה

אבא: **זליג רזניק**

אחות: **חיה־ביילה רזניק**

אח: **אהרן רזניק**

גולנדס לוסיה (פינסקער)

אבא: **ברל פינסקר**

אמא: **לאה, מבית מינקוביץ**

אחות: **סוניה פינסקר**

גולנדסקי אחים

אבא: **צבי גולנדסקי**

אמא: **חיה־דובה**

צפורה (מהבית לומסקי) אשתו של יהודה

יפה — הבת של יהודה

דוד — הבן של יהודה

האחות: **דודל פוליאקוב (מהבית גולדנסקי)**

הגיס: **יצחק** (בעלה)

בתם: **חנה**

מהנדס גורשטיין יעקב

גורשטיין חסיה, בת וולף, מבית פלדמן, בת 66

גורשטיין פניה בת זכריה, מבית בסביץ', בת 38

גורשטיין יששכר בן יעקב, בן 12

גורשטיין אברהם בן יעקב, בן 7

בסביץ' זכריה בן אייזיק, בן 70

זילברבלט לייב (אריה) בן 42

זילברבלט רבקה (בטיה)

בת אברהם, מבית גורשטיין, בת 36

זילברבלט עמנואל, בן לייב, בן 13
פלדמן יששכר (שוכר) בן וולף
פלדמן יוסף בן יששכר פלדמן
פלדמן יעקב בן וולף
פלדמן לאה, אשתו של יעקב פלדמן
פלדמן משה, ד"ר מדיצ., בנו של יעקב פלדמן
פלדמן לייב, בנו של יעקב פלדמן
פלדמן יצחק בן וולף, אשתו אסתר, מבית קושצ'קוביץ'
בנותיהם: מניה, פולה, הלה
פלדמן שמואל בן וולף
פלדמן רוזה, אשתו של שמואל פלדמן
בניהם: יעקב, ד"ר מדיצ.
לייב (ליובה), סטודנט למשפטים
פלדמן אייזיק, ד"ר מדיצ., בן וולף, בן 61
פלדמן מרים, אשתו של ד"ר אייזיק פלדמן
פלדמן תמר בת 6, בת אייזיק פלדמן
גינסבורג מקס, רופא שיניים
גינסבורג אדלה בת יששכר, מבית פלדמן
גינסבורג צבי (גרישה) בן 13, בנם של מקס ואדלה
גינסבורג .... בן 7, בנם השני של מקס ואדלה
אלשטיין אהרן
אלשטיין אפרים, בן אהרן, סטוד. משפטים
אלשטיין ברוניה, בת אהרן
אלשטיין סוניה, בת אהרן

גילר יעקב

אליעזר גילר
שרה
זלטה
הניה
אייזיק
אברהם

גילר פריידל

אח: יצחק מישלוב
אשתו: אסתר
בן: יהודה־ליב
גיס: אייזיק בורשטיין
אחות: לובה
בת: הדסה
בת: מרים

גלצקי דוד

אבי: דב בן ברוך גלצקי
אמי: דוברושה (דבורה) בת צבי גלצקי
אחי: איסר גלצקי ואשתו
חסיה־בילה,
ילדיהם: יואל, הניה
אחי: יוסף גלצקי
אחיותי: אסתר, רבקה וברכה גלצקי
דודי: יהושע־וולף גלצקי
בניו: עקיבא ומשפחתו
אריה ומשפחתו
מרדכי ומשפחתו
מאיר כגן, אשתו פסיה וילדיהם
אהרן שר, אשתו יוחה וילדיהם: משה, צבי
דודנים: משה גלצקי, רעיתו מנוחה
פלק גלצקי, רעיתו ברטה וילדיהם
אפרים גלצקי ומשפחתו

גנחוב ברוניה

גנחוב אהרן
" הניה
" ברוך
" חיה
" יוסף
" יהושע
" נח
" לייב

גסמן יצחק

בנימין ומאשא גסמן
בניהם: פריידל, אברהם־יוסף, צילה, מאיר

גרוסמן פסח

גרוסמן יוסף — רבקה
" לאה
" חיים
" דוד
" משה
" חיה

דגני הדרה

הורים: גולדה ושמואל גורשטיין
אחות ובעלה: רבקה ואברהם
פורז' וארבעת ילדיהם
אחות ובעלה: שרה ולייבל גורשטיין,
ושלשת ילדיהם ומשפחתם

אחיות אמי: גיטל ודוד גוטרמן ובנם
לאה וליאון זלוטקוביץ
סידקה ומאיר בוים ומשפחתם
חיה ויואל צ'רינסקי ומשפחתם
שרה ופייגל — רווקות
אח אמי: נחמן ופריידל פרצ'יק ובתם
אח אמי: שלמה
בני דודים מצד אבי: לייזר, הרשל, צביה ומשפחותיהם
חברתי מילדות: מלכה פישקא ומשפחתה

דיקסל אריה

יוסף בן ישראל דיקסל
מלכה בת אברהם דיקסל
ישראל בן יוסף דיקסל
שמחה בן יוסף דיקסל

הוברמן מאשה וישראל נוביק

אמנו: **רחל הוברמן**
אבינו: **דויד־לייב הוברמן**
אחיותינו: **רבקה ובעלה יונה רוז'נסקי וילדיהם**
פרל ובעלה אליעזר בוברוב ובנם
מינה הוברמן

אמנו **פריידל** ואבינו **יצחק נוביק**
אחיותינו; **סוניה ובעלה דב סוסניק וילדיהם**
אחינו: **יהושע ואשתו דובה וילדיהם**

וסרמן אפרים

האחות: **וסרמן חיה**
בעלה: **וסרמן אליהו**
בתם: **שושנה**
אחות: **וסרמן חנה**
הדוד: **וסרמן יוסף, אשתו רחל**
בנותיהם: **שיינדל, חנה, פרומה**
בנם: **אייזיק**
הדוד: **וסרמן ברוך ואשתו חסיה**

ז'וכוביצקי אליעזר

וועלוול (זאב) ז'וכוביצקי
חוה ז'וכוביצקי
אברהם מאיר פלדמן
דורה פלדמן לבית ז'וכוביצקי
בניהם: **זאב, איזיא**
בתם: **בעלא**
עטל פרידמן לבית ז'וכוביצקי
בניה: **וועלוול (זאב), איזיא**
יוסף לרמן
ברטה לרמן לבית ז'וכוביצקי
בתם: **ליאליא.**

יושפה חיים

אמא: **איידל יושפה**
אבא: **אשר יושפה**
אחיות: **שיינדל ולאה'לה יושפה**

ירוזלימסקי ברל

אבא: **ישראל־אליהו אפשטיין**
אמא: **ציביה אפשטיין**
אחים: **לייבל, לייזר, הרשל, ידידיה**

אחיות: **ליבה, חנה־גיטל**
אשתי: **מאשא אפשטיין**

לב יעקב

ליברמן דוד־לייב וחנה מרים
לב יוסף וחיה סימה
לב גיטה

לודבינובסקי (שמוקלר) פנינה

אבא: **אשר שמוקלר**
אמא: **פסל איטקה שמוקלר**
האחיות: **רייזל, יהודית וליבה שמוקלר**
האחים: **יחיאל ומרקו שמוקלר**

לוין שמחה

אמא: **רוני לוין**
אבא: **אליהו לוין**

ליפסקי שלמה — ירושלים

אמי: **איטקה**
אבי: **שמעון**

פוגלמן שרה ואהרן, דננברג שושנה ויעקב

ההורים: **פרומה וחיים פייגלמן**
האחיות: **בליומה ומיכאל פלוטניק וילדיהם**
שיינדל וחיים־לייב ליברמן וילדיהם
דינה, חיים בצלאל
ביילה ויצחק קאלפניצקי וילדיהם

פלד שמאי ומרדכי, אוזר שפרה, מקוגרן זהבה

האם: **פלד גיטל**
האב: **לייב (אריה)**
אח: **דב (ברל)**
אחות: **שרה**
דודה: **מיקוליצקי גיטל**
דוד: **מיקוליצקי שמעון**
בנות: **שרה, זהבה**
בן: **וולוול (זאב)**
דודה: **ריקלין גולדה**
דוד: **ריקלין אבא**
בת: **ריקלין שרה**
בן: **ריקלין אברהם**
דודה: **פלדמן רבקה**
דוד: **פלדמן יעקב וילדיהם**

פלדלייט משה

פלדלייט מרדכי־מרקל בן יהושע שבח
" **שרה, אשתו של מרדכי־מרקל**
" **צבי, בנם**
" **רבקה, בתם**

ברוורמן אהרן, בעלה של רבקה
" שיינדל בתם

פלדמן־טולידאנו זינה

האם: **חיה פלדמן (אשת דוד פלדמן)**
האחות: **מניה פלדמן (טמצ'ין)**

פלוטניצקי אליהו

מרמל פלוטניצקי
חוה, יעקב, פרדיל, פרומקה
חנצ'ה, צבי פינצ'וק
קלמן, חיה

פלוטניק יפה וצבי

אשתי: **גוטה**
הילדים: **חיים, הניה וחנה**
הורי: **הניה ויצחק פלוטניק**
אחי: **יעקב, משה, אליהו ושמחה ומשפחותיהם**
אחיותי: **חיה־מירל, באשע, פריידל ומשפחותיהם**

פרידמן חיים

אבי: **פרידמן נח**
אמי: **פרידמן הודס**
אחיותי: **שרה, רייזל, חנה**
אחים: **ברל, אברהם, משה**

משפחת פריטיקה

יצחק־יעקב פריטיקה ומשפחתו
בניו: **משה־מנדל פריטיקה ומשפחתו**
אלטר פריטיקה ומשפחתו
בתו: **דינה פויקוטיצקי**

קולודני שלום

אבא: **אברהם־לייב בן־אשר**
אמא: **מכלה בת פנחס**

אחיות: **ביילצ'ה עם בעלה אליהו והילדים**
שיינדיל עם בעלה ישראל והילדים
פייגיל עם בעלה ישראל והילדים
חוה עם בעלה מאטיל והילדים
חיה עם בעלה חנעק והילדים
אחים: **אליהו, אשתו מלכה**
דוד, נפל בפרעות בקייב במלחמת העולם ה־1

קולודני שמאי

אהרן ויכנה קולודני
בניהם: **יעקב לב קולודני ומשפחתו**
משה חיים קולודני ומשפחתו
איסר קולודני ומשפחתו

שופט גיטל ויעקב

שמריהו בן משה ריכטר
רחל (בת גרשון ומנוחה) ריכטר
נחום שלמה בן שמריהו ורחל ריכטר
ישראל בן שמריהו ורחל ריכטר
דוד בן אפרים־לייב ושרה־מאשה פולק
חיה בת שמריהו ושרה־לאה בורמן

דוד שרייבמן

קיילה שרייבמן בת שמריהו ושרה לאה
שמריהו בן דוד וקיילה שרייבמן

שמידמן אריה

ברוך בר' צבי
מינה בת ר' נחמן
רייזל, אשתו של אריה שמידמן
יצחק
שרה

Lohishin, I: 37, 44, 69.
London, I: 75, 78, 87, 88, 89, 92, 94, 95, 110.
Lubel, II: 133.
Lublin, I: 21; II: 137, 142, 145.
Ludmir (Vladimir-Volhynsk), II: 25, 28, 29, 31, 32.
Ludwigsburg, II: 99.
Luninyets, I: 6, 11; II: 70, 77, 78, 79, 80, 81, 108, 142.
Lutsk, I: 95, 97; II: 69, 72.

Magdeburg, I: 21, 22.
Makov, II: 9, 20.
Memel, I: 99.
Mezerich, I: 41; II: 9, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 24, 29, 41, 75.
Mezhibozh, II: 32, 44, 46, 47, 56, 57.
Minsk, I: 12, 35, 36, 40, 42, 44, 45, 49, 50, 53, 54, 70, 83, 84, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99; II: 14, 20, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 142, 143, 144.
Mir, II: 144, 145.
Mitau, I: 95.
Mlinov, II: 64, 67.
Mogelnitsa, II: 56.
Mohilev, II: 25, 29.
Moloczno, II: 143.
Molodeczno, II: 143.
Monastyrshchina, I: 49.
Montreal, II:: 99, 100.
Moroczno, II: 128.
Moscow, I: 55, 93, 94, 96, 101, 105; II: 141, 142, 143, 144.
Motele (Motol), I: 3, 32, 110; II: 75.
Mozyr, I: 37.

Naravel, I: 37.
Nashelsk, II: 9.
Neskhhizh, II: 77.
Nesvizh, I: 111; II: 10, 11, 14, 23.
Nevel, II: 143.
New York, I: 69, 110, 111; II: 72, 73, 99, 100, 113, 134, 142, 145.
Niegoreloye, II: 144.
Novoshino, II: 143.
Nowa-Belica, II: 142.

Ochowa, II: 134.
Odessa, I: 12, 52, 93, 111; II: 66.
Olevsk, I: 23; II: 47.
Oryol, II: 143.
Ostrog, I: 37, 41.
Owrucz, I: 37.
Ozorich, I: 37.

Paris, I: 86, 110.
Pashkan, II: 56.
Perechristye, II: 137.
Petah-Tikvah, I: 56; II: 135.
Petersburg, I: 55, 56, 69, 70, 82, 83, 91, 92, 93, 101; II: 34, 35, 37, 38.
Petrikov, I: 37, 70.
Petrograd, see Petersburg.
Pniewno, I: 23.
Pochep, I: 86, 88, 94.
Pohost, beyond the river, I: 44, 67.
Pohost, near Libchin, I: 44, 67.
Pohost-Zagorodzki, II: 117, 118.
Polotsk, II: 10, 18, 20, 24, 143.
Polonnoye, I: 95, 97; II: 23, 25, 27.
Posenicz, II: 106.
Potshepowo, II: 114.
Poznan, I: 41.
Prague, I: 78, 98; II: 81.
Priloki, printer's error for: Priluki, II: 145.
Priluki, II: 145.

Rafalowka, II: 142.
Rahmistrivka (Rotmistrovka), II: 57, 60.
Rakov, I: 41.
Ramath-Gan, II: 120, 131, 133.
Rashkov, II: 83.
Rechitsa, I: 37.
Rehovoth, I: 90.
Riga, I: 74, 95, 99; II: 35, 36.
Rokitno, I: 78.
Rome, II: 99.
Rotmistrovka — see Rahmistrivka.
Rovno, I: 95, 97, II: 79, 80, 142.
Rozhinoi (Ruzhany), I: 49.
Ruzhin, II: 54, 55, 56, 60.
Rymanov, II: 59.
Rzebczyc, II: 119.

Sadagora, II: 52, 56, 57, 59, 60.
Safed (Tsfath), I: 10; II: 54, 71, 72, 83.
Sarny, II: 79, 80, 117.
Sasov, II: 47.
Sernik, II: 128.
Shklov, I: 66; II: 13, 14, 20, 24, 25, 26, 29.
Siniavka, II: 145.
Slavczena, I: 37.
Slonim, II: 15, 29, 34.
Slutsk, I: 12, 35, 36, 41; II: 10, 11, 14, 23, 38.
Sochi, II: 142.
Soroki (Soroka), II: 75.
Stanislavov, I: 110.
Stepan (Volhynia), II: 79.
Stoibts (Stolbsy), I: 111.
Stolin, I: 10, 29, 32, 44, 67, 71, 101; II: 5, 12, 20, 28, 30, 32, 33, 37, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 58, 60, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 78, 79, 80, 108.
Strelisk, II: 21, 22, 28, 29, 32, 74.
Stretin, II: 29.
Sudcze, II: 142.
Swericzewicz, II: 128.

Tarapecz, II: 143.
Tel-Aviv, I: 67, 94, 98, 110; II: 72, 99, 100, 121, 132, 135, 136, 137, 138, 142.
Telekhan, I: 67; II: 75.
Telsh, I: 84.
Tiberias, I: 10; II: 53, 54, 71, 72, 73.
Thorn, I: 111.
Trisk, II: 57.
Tsiskave, II: 56.
Turov, I: 21, 29, 30.
Turovets, I: 37.

Uhrynicz, I: 23.
Usachi, I: 143.

Vienna, I: 72, 76, 78, 79, 87, 88, 90, 91, 92, 105, 110; II: 56.
Vilkomir, I: 41.
Vilna, I: 11, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 73, 83, 87, 88; II: 8, 10, 13, 14, 19, 26, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 138.
Vishkov (near Lublin), II: 137.
Vitebsk, II: 10, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 143.
Vladimirets, II: 71.
Voinov, I: 37, 102.
Volochisk, II: 53, 54.
Volozhin, II: 79, 143.

Wandsbeck, I: 41.
Warsaw I: 64, 67, 74, 83, 87, 98, 99, 101, 110, 111; II: 23, 66, 116, 117, 138, 144.
Washington, I: 62.
Wiesbaden, I: 77, 95.
Wulka, II: 128.
Wysock (Wysotsk), I: 21; II: 71.
Wysowie, I: 33.

Yanovo (Yanov, near Pinsk), I: 21; II: 54, 75, 76, 117, 140.
Yekaterinoslav, I: 83, 95, 111.

Zagorie district, II: 144.
Zalesie, II: 144.
Zapole, II: 114.
Zelva, I: 41; II: 23, 24.
Zhabinka, I: 6.
Zhelikhov, II: 13, 32, 42, 44, 47.
Zhitomir, I: 11, 95, 97.
Zhlobin, I: 86, 88, 94.
Zlatopol, II: 57.
Zlobin, II: 30.
Zlochov, II: 47, 75.
Zoppot, I: 98.

INDEX OF PLACE NAMES

Acre (Akko), I: 75.
Albrekhtovo, I: 98; II: 114.
Altona, I: 41.
Amdur (Indura, Hamdura — near Grodno), II: 19, 24, 25, 32, 33.
Andruszov, I: 18, 27, 32.
Antokol, I: 38.
Antopol, I: 49, 71.
Apta (Opatov), II: 47, 56.
Arkhangelsk, I: 56.

Baranowicz, II: 143, 144.
Basel, I: 52, 95, 96, 100, 101.
Belandicz, II: 141.
Bendin, II: 138.
Berdichev, I: 2, 41, 42, 50, 71; II: 13, 14, 22, 26, 28, 32, 54.
Berezna, I: 10; II: 5, 75, 79, 80, 81, 87.
Bereznoye, II: 144.
Berlin, I: 99, 100, 110, 111; II: 8, 69.
Beshenkovich, II: 25.
Biknow, printer's error for Bykhov, I: 66.
Bobruisk, I: 86.
Bohudky, II: 144.
Boyan, II: 60.
Breslau, I: 40.
Brest-Litovsk (Brisk, Brzesc), I: 1, 3, 6, 18, 20, 23, 24, 27, 28, 31, 35, 40, 42, 61, 66; II: 14, 18, 19, 23, 24, 27, 115, 116, 117, 129, 142.
Brody, I: 78, 98; II: 18, 41, 73.
Brooklyn, II: 73.
Buenos-Aires, II: 99, 100.
Buhush (Bohush), II: 56, 60.
Byalistok, I: 83, 84; II: 117, 132, 144.
Bykhov, I: 66.

Chernobil (Chernobyl), I: 101; II: 33, 56, 60, 84.
Chortkov, II: 60.
Constantinople, I: 88.
Copenhagen, I: 94.

Danzig, I: 40, 93, 99, 105, 111; II: 104.
Darmstadt, I: 95, 104.
Davidgrôdek — see Horodok (near Pinsk).
David-Horodok — see Horodok (near Pinsk).
Detroit, II: 72, 81.
Dinavits (Dunayevtsy), II: 84, 85.
Dobrovits (Dobrovich) — see Dombrovits.
Dobrowole, II: 119, 122, 123, 133.
Dombrovits (Dobrovich, Dombrovica), I: 21, 30; II: 80.
Dresden, I: 94.
Drohichin, I: 32, II: 54, 117.
Drohobich, II: 56, 59, 65, 67.
Dubno, I: 95, 97; II: 64.

Fardicz, II: 144.
Frankfurt-on-Main, I: 86, II: 68.

Geneva, I: 88, 90, 98.
Gevath, I: 65.
Gomel (Homel), I: 86, 88, 94; II: 142, 143.
Grodno (Horodno), I: 3, 11, 23, 27, 28, 35, 38, 40, 66.

Haifa, I: 78, 91; II: 72, 99, 100, 122, 124, 125, 140, 143.
Hamburg, I: 41.
Hamdura — see Amdur.
Heidelberg, I: 79, 99.
Holon, II: 99.
Homburg, II: 68.
Homel — see Gomel.
Homsk, I: 21; II: 75.
Horodnia — see Horodnoye.
Horodiszcze, II: 104, 105.
Horodno — see Grodno.
Horodnoye, I: 37, 44, 67.
Horodok (Molodeczno district) II: 143.
Horodok (David-Horodok near Pinsk), I: 10, 29, 30, 32, 49; II: 5, 75, 77, 78, 81, 141.
Horodok (near Vitebsk), II: 20, 77.
Hotin, II: 56.
Husyatin, II: 56, 59.

Indura (near Grodno), — see Amdur.
Ivanik (near Pinsk), I: 69; II: 142.
Ivenets, I: 92, 98, 99.
Izhevsk, II: 143.

Jerusalem, I: 12, 70, 75, 90, 92, 100, 102, 111; II: 53, 54, 72.

Kalisk (Kolishki), II: 13, 20, 25, 44.
Kapule, I: 110.
Karlsruhe, I: 78, 86.
Katovitz, I: 11, 52.
Kasnitin, II: 84.
Kazyan, II: 138.
Kiel, I: 93.
Kiev, I: 60, 61, 70, 92, 97, 98, 111; II: 66, 143.
Kishenev, I: 54, 76.
Kletsk, I: 111; II: 11.
Klintsi, I: 86, 88, 94.
Klitaszcze, II: 144.
Kobrin, I: 3, 20, 96; II: 15, 29, 74, 75, 76, 77, 128.
Koenigsberg, I: 40, 99.
Koidanov, II: 15, 74, 85.
Kopitkevich, I: 37.
Korets, II: 26.
Korsin, II: 140.
Kosakevich, II: 134.
Kovno, I: 70, 71, 93, 105.
Kozan-Grodek — see Kozhan-Horodok.
Kozhan-Horodok, I: 21, 23, 32; II: 77.
Kozhenits, II: 32, 60.
Kozlakowicze, I: 23; II: 116.
Krakov, II: 83, 85.
Krashnik, II: 145.
Kremenchug, I: 111.
Kremenets (Volhynia), II: 45, 46, 47.
Krimvilishek, pseudonym of town, II: 51.
Krosno, II: 143.
Kuchocka Wola, II: 141.
Kuzmir, II: 57.

Lachwa — see Lakhwa.
Ladi, II: 13, 14, 20, 33, 34, 35, 38, 44.
Lakhovich, I: 110, 111; II: 9, 15, 22, 28, 29, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 74, 85, 141.
Lakhwa (Lachwa), I: 32; II: 77, 117, 118.
Leipzig, I: 111; II: 56.
Lelchits, I: 37.
Leovo, II: 59.
Lepan, printer's error for Lepkan (Lipkany), II: 56.
Lepkan (Lipkany), II: 56.
Lesli, II: 29.
Libau, I: 94.
Libchin, I: 44, 67.
Libehin, jrinter's error for Libchin.
Libeshei (Liubeshov, Lubieszov), I: 10, 21, 23, 32, 44, 67, 77; II: 5, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 87.
Lida, II: 79, 144.
Linz, II: 99.
Liubeshov — see Libeshei.
Lizhensk, II: 50.
Lodz, I: 94, 111; II: 141.

Yisrael of Stolin (*Ha-Yenuka*), II: 5, 57, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 86.
Yisrael Baal-Shem-Tov — the Besht, II: 9, 32, 39, 53, 83, 84.
Yisrael-Iserl, son of Avraham of Pinsk, I: 41.
Yisrael Leibel, II: 32, 33, 35.
Yisrael Shalom-Yosef — see Yisrael of Mezhibozh.
Yisrael-Yosef Halevi of Horodok, II: 77, 78, 79, 87.
Yissakhar-Baer [Bardaki], II: 54.
Yissakhar-Baer of Lubavich, II: 24.
Yitshak the First of Berezna, II: 80, 87.
Yitshak the Second of Berezna, II: 80, 81, 87.
Yitshak of Boyan, II: 56, 59, 60.
Yitshak of Buhush, II: 56, 60.
Yitshak, son-in-law of Mordekhai of Lakhovich, II: 39.
Yitshak of Neskhizh, II: 78.
Yitshak-Aharon of Libeshei, I: 14; II: 76, 87.
Yitshak (Itsikl) Ginsburg of Horodok, II: 78, 79, 87.
Yitshak Luria--Ari, II: 81, 82, 83.
Yitshak Minkovski, I: 9, 49.
Yohanan of Karlin-Stolin and Lutsk, II: 69, 72, 73, 86.
Yohanan of Rahmistrivka, II: 57, 60.
Yomtov-Simhah [of Lohishin], II: 59.
Yooz Dr., II: 113, 116, 125.
Yosef, father of Yehoshua-Heshel Tsoref, II: 83, 85.
Yosef, son of Avraham-Shemuel of Berezna, II: 80, 87.
Yosef, son of Yitshak the First of Berezna, II: 80, 87.
Yosef of Pinsk, II: 37, 47.
Yosef, son of Benjamin of Pinsk, I: 49.
Yosef-Hayyim, father of *rav* Avigdor of Pinsk, II: 29.
Yosselevich, manager of Halpern's match factory, II: 124.

Zackheim Mordekhai — see Mordekhai Zackheim.
Zakharov, policeman, I: 54, 55.
Zalman Borukhovich — see Shneur-Zalman of Ladi.
Zalman Miliater, II: 36.
Zaruk, partisan leader, II: 144.
Zeev-Wolf of Horodno, II: 9.
Zelent, teacher, II: 139.
Zeleznikov Shlomke, I: 13.
Zielinsky, municipality official, II: 136.
Zilberblat, member of "Judenrat" II: 104, 105.
Zilberman Shemuel-Muni, II: 54.
Zilberman Tsevi, teacher, I: 12.
Zisselman Yaakov-Tsevi, I: 11.
Zuckerman Barukh, I: 62.
Zusya of Anipol, II: 61.
Zweifel Eliezer-Tsevi, I: 11.

Tchernihov Shemuel, I: 14.
Tchlenow Yehiel, I: 12.
Tchorny, policeman, II: 123.
Temchin Misha (Mikhael) Dr. — "Znakhor", II: 137, 145, 146.
Temchin S., I: 15.
Tenenbaum, engineer, II: 118.
Tenenbaum Leib, II: 105.
Tir Zelig, I: 12.
Tosefaah Shemuel Avigdor — see Schemuel-Avigdor Tosefaah.
Tschernihovski Shaul, I: 100.
Tseitlin, family, II: 77.
Tsevi Meshareth of Rymanov, II: 59.
Tsevi-Hirsch, son of the Baal-Shem-Tov ,II: 84.
Tsevi-Hirsch, son of Dov-Baer of Pinsk, II: 24.
Tsevi-Hirsch Hacohen Valk, I: 9, 86.
Tshegotska Stanislava, II: 134.
Tsipporah-Feige, the daughter of Aharon the Second of Karlin II: 56, 57, 58.
Tsoref Yehoshua-Heshel — see Yehoshua-Heshel Tsoref.
Tsunzer Elyakum, I: 112.
Turkan Hershl, II: 99, 100.
Tutelman [Tutolmin], II: 31, 34.

Unger Menashe, author, II: 99, 113.
Uri of Strelisk, II: 21, 22, 28, 29, 32, 74, 86.
Uri-Aharon of Kalish, II: 86.
Ushpiz, II: 109.
Ussishkin Menahem, I: 91.

Valk Tsevi-Hirsch Hacohen — see Tsevi-Hirsch Hacohen Valk.
Valkin Aharon, — see Aharon Valkin.
Velvele Ginsburg of Horodok — see Wolf the Third of Horodok.
Vilkovich, printer, II: 129.
Vilkovich Bonya, II: 125.
Vinograd Yitshak, I: 11.
Vinograd Yosef, I: 11.
Vintz Yehudah-Leib, I: 12.
Vitte, government minister, I: 88.
Vladislav IV, King, I: 21.
Vlasov's army, II: 135, 144, 145.
Vlihovich Kolya, II: 134, 135.
Volodka, labour-leader, I: 13.
Volovelski Dr., II: 125.
Volovelski Yehudah (Karni), I: 12.
Volovelski Yosef-Yuspe, I: 12.

Wagner Mikhal, policeman, II: 136, 138, 141.
Wahl Natalya, I: 80.
Waller Liza, high-school principal, I: 56.
Weinberg Dr., II: 113.
Weiner Noah, II: 118.
Weiner Nathan-Note, II: 71.
Weiner-Yisraeli Aharon (Arke), I: 14.
Weingarten Shemaryahu of Libeshei — see Shemaryahu Weingarten of Libeshei.
Weinreich-Hanf Frieda, I: 94, 107c, table V.
Weinreich Ismar, I: 94, 107c, table V.
Weinreich Max, I: 94, 107c, table V.
Weinreich Shaul, I: 94, 107c, table V.
Weintraub Shemuel, I: 14.
Weizmann Chaim, I: 9, 11, 12, 52, 53, 75, 80, 86, 88, 90, 92, 93, 95, 96, 100, 101, 110.
Weizmann Gershon, I: 75.
Weizmann Ozer, I: 3, 91.
Weizmann-Lichtenstein Hayyah, I: 77 91.
Wilhelm II, Kaiser, I: 88.
Wlodavski Kotel Dr., II: 140.
Wolf the First of Horodok, II: 77, 79 87.
Wolf the Second (Bobele) of Horodok, II: 77, 78, 79, 87.
Wolf the Third (Velvele) of Horodok, II: 78, 79, 87.
Wolfshen Yitshak from Shershov, I: 14.
Wolffsohn David, I: 88, 89, 91.
Wolfsohn Avraham, II: 54.

Yaakov, of Karlin-Stolin in New York, II: 69, 72, 73, 86.
Yaakov, father of Aharon the Great of Karlin, II: 10, 11, 53.
Yaakov, son of Aharon the Great of Karlin, II: 53.
Yaakov, son of Avraham of Pinsk, II: 24.
Yaakov, son of Shimon of Pinsk, I: 9.
Yaakov Barukhin of Pinsk, I: 9, 49.
Yaakov Emden, I: 41.
Yaakiv-Koppel, *shohet,* II: 47.
Yaakov-Koppel's *siddur,* II: 61.
Yaakov-Leib of Libeshei, II: 76, 87.
Yaakov-Meir Halevi Hurwitz — see Hurwitz Yaakov-Meir Halevi.
Yaakov-Meir Padwa — see Padwa Yaakov-Meir.
Yaakov-Shimon, II: 47.
Yaakov-Shimshon, printer's error for Yaakov-Shimon, II: 47.
Yaakov-Yitshak of Lublin, II: 61.
Yaakov-Yosef of Polonnoye, II: 23, 25, 61.
Yaakovele [Avraham Yaakov], son-in-law of Yisrael of Stolin, II: 70.
Yafe Moshe, II: 53.
Yaffe Leib, I: 96.
Yaffe Uzziel, I: 11.
Yehezkel Landau, I: 78, 98.
Yehiel of Horodok, II: 87.
Yehiel-Mikhal (Mikhele) Pichenik of Berezna, II: 79, 80, 81, 87.
Yehiel-Mikhal Pichenik, son of Yitshak the Second of Berezna, II: 80.
Yehiel-Mikhal of Libeshei, II: 75, 87.
Yehiel-Mikhal of Zlochov, II: 47, 75.
Yehoshua, son of Aharon of Dinavits, II: 84, 85.
Yehoshua-Heshel of Apta, II: 47, 56, 61.
Yehoshua Heshel, son of Yosef of Krakov — see Yehoshua-Heshel Tsoref.
Yehoshua-Heshel Tsoref, II: 5, 81, 82, 83, 84, 85.
Yehudah-Leib, son of Elhanan of Pinsk, II: 24.
Yehudah-Leib of Sasov — see Moshe-Yehudah-Leib of Sasov
Yehudah Liva-Maharal of Prague, II: 81.
Yehudah-Tsevi of Stretin, II: 29, 86.
Yelinski Sioma, II: 125, 129, 130, 131.
Yerahmiel-Moshe of Kozhenits, II: 60.
Yeshayahu, son of Yissakhar-Baer [Bardaki], II: 54.
Yeshayahu Halevi of Dinavits, II: 84.
Yisrael of Chortkov, II: 60.
Yisrael of Husyatin, II: 56, 59.
Yisrael of Kozhenits, II: 32, 42, 44, 45, 47, 56, 60, 61.
Yisrael of Mezhibozh, descendant of Avraham-Yehoshua-Heshel of Apta, II: 56, 57, 59.
Yisrael, son of Shemuel of Pinsk, I: 36.
Yisrael of Polotsk, II: 10, 18, 20, 24.
Yisrael of Ruzhin-Sadagora, II: 52, 54, 56, 59, 60, 61, 63.
Yisrael of Sadagora — see Yisrael of Ruzhin-Sadagora.
Yisrael of Sadagora, grandson of Aharon the Second of Karlin, II: 58, 60.

Rubenchik, labour leader, I: 53.
Rubin, Professor of Medizin, II: 113.
Rubin Aharon, I: 8-9.
Rubin Manya, I: 15.
Rubinstein Aharon, I: 8, 11, 12.
Ruhamah-Bathsheva, granddaughter of Aharon the Second of Karlin, II: 58, 60.
Rurga Stefan, II: 141.

Saadyah of Vilna, II: 34, 36.
Samuel Herbert, I: 110.
Samuel Stuart (Commission), I: 62.
Samueldorf-Weinreich Anni Dr., I: 94, 107c, table V.
Sarah-Rivkah, granddaughter of Aharon the Second of Karlin, II: 55, 56, 57, 58, 59.
Scholem Gershom, II: 75.
Segal Aharon — see Aharon Segal Halevi of Vitebsk.
Segal Meir Halevi, father of Shelomo of Karlin — see Meir Segal Halevi.
Segal Nahman, son of Eliezer of Pinsk, II: 24.
Seal Yehonathan, printer's error for: Segal Yehonathan, I: 17.
Segal Jehonathan, I: 17.
Segalevitz M.Y., I: 14.
Segalevitz Zeev, I: 14.
Segalowich, furniture merchant, II: 122.
Semezhovski Mikhal, government Rabbi of Pinsk, I: 84.
Semizhovsky, member of "Judenrat", II: 104.
Shabbethai of Rashkov, II: 83, 84.
Shaichik — see Lourié Shaul, son of Idel Lourié.
Shaikevich Nahum-Meir (Shemer), I: 11, 42, 68, 70, 111.
Shalit J., I: 89.
Shalom, son of Eliyahu of Pinsk, II: 24.
Shalom-Yosef, son of Yisrael of Ruzhin, II: 56, 60.
Shapira Yissakhar, son of Nathan of Pinsk, I: 27.
Sharett Moshe, I: 11, 52, 99.
Shatskes Moshe-Aharon, I: 11, 47, 68, 81, 111.
Shaul Karliner (Levin), I: 6, 43, 44, 48, 67, 68, 69 70, 72, 78, 84, 92, 93, 98, 102, 106, 107a, table I; II: 52.
Shcherbatsevitch Helena — see Lotz-Solomian Fanny.
Shchors, partisan unit, II: 140.
Sheinfinkel, factory owner, I: 7, 51.
Shelomo of Karlin, II: 5, 12, 13, 14, 18, 19 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 46, 47, 61, 74, 86.
Shelomo, grandson of Aharon the Second of Karlin, II: 59.
Shelomo of Ludmir, II: 32, 86.
Shelomo Katz of Pinsk, II: 26.
Shelomo-Hayyim of Koidanov, II: 29, 86.
Shelomo-Zalman of Nashelsk, II: 9.
Shemaryahu Weingarten of Libeshei II: 75 76, 77, 87.
Shemaryahu of Olevsk, II: 47.
Shemuel of Berezna — see Avraham-Shemuel of Berezna.
Shemuel, son of Aryeh-Leib of Pinsk, I: 49.
Shemuel, *rav* of Vilna, II: 26, 27.
Shemuel-Avigdor Tosefaah, I: 9, 49,
Shemuel-Avraham Shapiro of Slavuta, II: 54, 55.
Shemuel Halevi of Koshivka, II: 77, 87.
Shemuel-Muni Zilberman — see Zilberman Shemuel-Muni.
Shenberg Mark, II: 129.
Shenberg Renya, II: 129, 130, 131.
Shenberg-Finkel Manya (Malkah), II: 100, 129, 130, 131.
Shereshevski Tsevi Hacohen, I: 11, 45, 47.
Sherman, ghetto tailor, II: 121, 125, 126, 127, 129.
Sherman's children, II: 125.
Sherman Hayyah — Sholomitska Helena, II: 99, 130, 132, 133.
Sherman Leibe, II: 126.
Sherman Pessah, II: 126.
Shertok Yaakov, I: 11, 52, 99.
Shikorsky, general, II: 143.
Shkolnik, member of "Judenrat", II: 104.
Shkolnik Yosef, I: 14.
Shlakman Aharon-Judel, I: 15.
Shlivinski, mayor, II: 106, 108.
Shmigelsky, lawyer, II: 103.
Shmuelke "der Shomer" — the Watchman, I: 77.
Shneur-Zalman of Ladi (Zalman Borukhovich), I: 42; II: 10, 13, 14, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 35, 36 37, 38, 39, 44, 45, 47.
Sholomitska Helena — see Sherman Hayyah.
Shpinak Jan, coachman, II: 136, 137, 139, 142.
Shub Aharon, I: 14.
Shukhman Motl (Max), II: 99, 100, 104, 126.
Shulman Y., I: 12.
Shuster Shamai (Sioma), II: 138, 143.
Shwartzblat, member of "Judenrat", II: 104.
Shwartzman Bertha, II: 113, 120, 122, 123, 124.
Shwartzman's daughter, II: 124.
Sieg, engineer, II: 124, 126.
Sigmund I, King, I: 18.
Sigmund III, King, I: 21.
Sigmund August, King, I: 20.
Silberman, see Silverman.
Silverman Lolek, II: 131.
Silverman Teibele, II: 142.
Silverman-Tantzman Fira, II: 129, 131.
Simhovich family, I: 98, 107a, table I; 107c, table IV.
Simhovich Aka (Rivkah), I: 98.
Simhovich Shabbethai (Shepsel), I: 84, 85, 92, 103, 107a, table I. 103, 104, 107c, table IV.
Simhovich Yonah, I: 85, 92, 97, 98, 103, 104, 197c, table IV.
Simhovich-Ettinger Clara, I: 98.
Simhovich-Frumkin Teklah, I: 98.
Simhovich-Kogan Rahel, I: 98.
Simon Leon, I: 96.
Skirmunt Alexander, I: 46.
Skotnicki Alexander Dr., — 'Dr. Zemsta" (Revenge), II: 144.
Skrabchevska Antonina, II: 134.
Slonimski Hayyim-Selig, I: 81.
Slutski Lolek, II: 118, 119, 120.
Slutski Yerahmiel, II: 120.
Slutsker Yehezkel, I: 68.
Sokolov Nahum, I: 90, 91.
Sologub, police commissioner, II: 103, 127, 136, 144.
Soloveichik Moshe, I: 85.
Stanowski Robert, II: 141.
Stefan Batory — Batory Stefan, I: 21.
Steinberg Hayyah, II: 125.
Stern Hershl, I 13, 54, 55.
Stillerman Aharon, I: 8, 14.
Stillerman Rahel, I: 15.
Stolar Bathyah, II: 144.
Strauss Paula, I: 80, 107b, table II.
Strick Mordekhai-Meir, I:11.
Stuchevski Yehoyakhin, II: 89.

Tal-Levin Tuwyah, II: 127.
Tantzman David, II: 131.
Tariko, policeman, I: 55.
Taubman Hayyim — see 1. Hayyim Taubman the First of Berezna. 2. Hayyim Taubman the Second of Berezna.

Mordekhai-Sheraga of Husyatin, I: 62.
Morgenthau Henry (commission), I: 62.
Moshe of Chernobyl, II: 84.
Moshe of Horodok, II: 79, 87.
Moshe of Kobrin, II: 75, 86.
Moshe of Ludmir, II: 29, 31, 86.
Moshe, son of Eliezer of Pinsk, tax-collector, I: 26.
Moshe, son of Yitshak Alashkar, II: 89.
Moshe of Stanislavov, II: 86.
Moshe of Stolin, II: 69, 70, 72, 86, 108.
Moshe Yafe, II: 53.
Moshe-Dov-Baer, stepson of Asher the First of Karlin, II: 43, 54.
Moshe-Leib, teacher, I: 83.
Moshe-Leib of Pashkan, II: 56.
Moshe-Leib of Sasov — see Moshe-Yehudah-Leib of Sasov.
Moshe-Yehudah-Leib of Sasov, II: 47.
Moskalov, deputy commander, II: 144.
Motzkin Leo, I: 75, 96.
Müller, author, I: 84.
Mukdoni — see Kappel Alexander.
Mular Avraham-Leizer, II: 104.
Munvez, member of "Judenrat", II: 104.
Mustapha, leader of Russian partisans, II: 140.
Minski Motl, member of "Judenrat", II: 104, 110, 119.

Naftali-Hirsh of Pinsk, I: 17.
Naftali-Tsevi, grandson of Baal-Shem-Tov, II: 53.
Nahman, son of Eliezer Segal of Pinsk, II: 24.
Nahum of Berezna in Dombrovitz, II: 80, 87.
Nahum of Chernobyl, II: 47, 61.
Nahum of Ludmir, II: 32, 86.
Nahum-Dov of Sadagora, II: 56, 58.
Nahum-Meir Sh[aikevich] — see Shaikevich Nahum-Meir (Shemer).
Nahum-Shelomo, son of Moshe of Stolin, II: 70.
Naidich Avraham, II: 102.
Naidich David, II: 127.
Naidich Wolf, I: 84.
Naidich Yehoshua, II: 99, 100, 135.
Naidich Yitshak-Asher, I: 11, 74, 94, 100.
Naidich Zeev, II: 102.
Napoleon I, I: 67; II: 40.
Nehamah-Gitl, granddaughter of Aharon the Second of Karlin, II: 55, 56, 58, 59.
Neiman, steamboat owner, II: 118.
Neiman Asher-Hayyim, I: 14.
Neplyuyev, provincial governor, II: 31.
Newman A, judge in Haifa, II: 124.
Nicolas I, Tsar, II: 50.
Niebaba, Colonel, I: 27.
Niemotko Bronislav, II: 132, 133.
Nikolai Nikolaievitch, Russian General, I: 4.
Nimtsovitz of Pinsk, I: 11.
Nimzevicz Julian, I: 43.
Noah of Lakhovich, II: 29, 86.
Notke, "Bund" leader, I: 13.

Oginski Michael, I: 38.
Oksman Judl, II: 104.
Orbach Feivel, II: 88, 89.
Oswald-Rufeisen Shemuel — now Catholic Brother Daniel at Monastery, II: 143.
Ovtchinikov, teacher, I: 82.

Padva Aharon-Moshe, I: 70, 103, 107a, table I.
Padva Yaakov-Meir, I: 69, 107a, table I.
Papish Aryeh-Leib, I: 14.
Parokhodnik Aharon-David, I: 54.
Paul I, Tsar, I:42; II: 31, 38.
Pekatz Y., I: 14.
Perchik Avraham, II: 100, 125, 128, 137.
Perele, daughter-in-law of Moshe of Stolin, II: 70.
Perets Hacohen, II: 77.
Perkel Alexander — see Arnadsky.
Perl, granddaughter of Aharon the Second of Karlin, II: 55, 56, 58.
Perl, daughter of Asher the First of Karlin, II: 43, 44.
Perl Marcus, teacher, I: 82.
Perlov Avraham-Elimelekh — see Elimelekh Perlov of Karlin.
Pesahowits Nahum of Pinsk, I: 19.
Pesahowits Yisrael of Pinsk, I: 19.
Petya "Dyadya", II: 140.
Pichenik Yehiel-Mikhal of Berezna — see Yehiel-Mikhal (Mikhele) Pichenik of Berezna.
Pichenik Yitshak of Berezna — see 1. Yitshak the First of Berezna. 2. Yitshak the Second of Berezna.
Pinhas of Korets, II: 47.
Pinhas Horowitz, II: 9.
Pinski Hershl, I: 14, 65.
Pleve, government minister, I: 91.
Plotnik David, II: 99, 138, 142, 145.
Plotnitski Fruma (Frumke), II: 138.
Plotnitski Hanna (Hanche), II: 138.
Polikovich Kolya, gentile link between partisans, II:: 145.
Polishchuk, policeman, I: 55.
Poniatowski Sigmund August, I: 39.
Portnoy Hayyah, II: 126.
Prager Dr., II: 119, 125.
Pruchansky David, member of "Judenrat", II: 104.
Pukhovitser, Yehudah-Leib, I: 9, 17, 36, 37, 41.

Rabinovich Ben-Zion of Berezna in U.S.A., II: 81, 87.
Rabinovitz Shemuel, I: 7, 106.
Rabinowitsch Regina, I: 15.
Rabinowitsch Shaul, I: 8, 12, 71, 77, 80, 85, 94.
Rabinowitsch Shaul-Mendl Halevi — see Rabinowitsch Shaul.
Rabinowitsch S.M. — see Rabinowitsch Shaul.
Rabinowitsch Wolf Zeev, II: 5, 8.
Radziwil, provincial governor, II: 33.
Rafael Hacohen Hamburger, I: 41; II: 9, 10, 29.
Ratin H., I: 94.
Ratnovsky Milya, II: 99, 100, 110, 113, 130, 133.
Ratnovsky Zlata, II: 130, 33.
Ratshinsky, commander of partisans brigade, II: 143, 144.
Ravinski David, I: 14.
Reich Yisrael, I: 15.
Reznik Nissan, II: 138.
Ribash — see Yisrael Baal-Shem-Tov — the Besht.
Rogozin Leizer, II: 143.
Rokeah Elazar of Amsterdam, I: 71, 72.
Rokeah Gad-Asher — see Levin-Rokeah Gad-Asher (Godye).
Rokeah Heshe, I: 71, 71a, 72, 106, 107, table I.
Rokeah Yehoshua, I: 71.
Rola-Zhimiersky, Polish General, II: 146.
Rom Moshe Y., I: 12, 89.
Rosenbaum Shimshon, I: 12, 77, 93, 110.
Rosenberg Avraham-Hayyim, government Rabbi of Pinsk, I: 11, 47, 81.
Rosenzweig Shaul, I: 14; II: 127.
Rozhanski Moshe, II: 125.

98, 99, 100, 101, 103, 107a, 107b, 107c — genealogical tables I, II, III, IV, V, VI; II. 51.
Lourié, factories of, I: 118, 121, 124.
Lourié Aharon, second, husband of Hayyah Lourié, I: 71, 75, 98, 107a, table I.
Lourié Aharon, son of Moshe Lourié, I: 70, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 107a, 107b, 107c, tables I, II, V.
Lourié Alexander, son of Aharon Lourié I: 94, 107c, table V.
Lourié Alexander, son of Moshe Lourié, I: 51, 78, 79, 80, 82, 85, 96, 98, 105, 106, 107b, table II.
Lourié Alexander-Sender, I: 98, 107a, table I.
Lourié Anton, I: 67, 78, 107b, table II.
Lourié Arthur, I: 78, 107b, table II.
Lourié Asir (Asher), son of Aharon Lourié, I: 94, 105, 107c, table V.
Lourié Beileh, daughter of Meir Levin, wife of Aharon Lourié, I: 80, 92.
Lourié Beileh, daughter of Moshe Lourié, wife of Idel Lourié, I: 95, 107b, table II.
Lourié Beileh, wife of W. Lourié, I: 77.
Lourié David, I: 6, 71, 75, 79, 81, 85, 92, 95, 96, 97, 98, 104, 106, 107, 107a, 107c, tables I, IV, VI.
Lourié Dora, I: 94.
Lourié Grigory, I: 7, 12, 52, 75, 77, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 100, 104, 105, 106, 107, 107c, table V.
Lourié Hayyah, I: 6, 7, 43, 44, 58, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107a, 107b, 107c, tables I, II, III, IV; II: 51, 52.
Lourié Hayyim, I: 83.
Lourié Idel, I: 77, 95, 100, 104, 105, 106, 107, 107a, 107b, tables I, II, III.
Lourié Idel and Sam(uel) D(avidovich), bank, I: 95.
Lourié Iser of Mohilev, I: 71.
Lourié Isidor, son of David Lourié, I: 97, 107c, table IV.
Lourié Iser-Isidor, son of Moshe Lourié, I: 85, 94, 98, 104, 107b, table II.
Lourié Leopold, son of Aharon Lourié, I: 89, 94, 104, 107c, table V.
Lourié Lippa-Leopold, son of Moshe Lourié, I: 7, 8, 51, 77, 78, 79, 101, 105, 106, 107b, table II.
Lourié Maria, I: 94, 107c, table V.
Lourié Miron (Meir), I: 93, 94, 107c, table V.
Lourié Moshe, I: 6, 7, 46, 56, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 85, 94, 95, 96, 97, 98, 104, 105, 106, 107a, 107b, 107c, tables I, II, V; II: 52.
Lourié Odel, I: 92, 97, 107c, table IV.
Lourié Ovsei (Hoshea? Asher?), son of Aharon Lourié, I: 94, 107c, table V.
Lourié Ovsei (Jehoshua), son of Idel Lourié, I: 95, 107b, table III.
Lourié Paul (Shemuel), I: 78, 107b, table II.
Lourié Rivkah-Revekka Savelyevna, I: 92, 93, 94, 105.
Lourié Sasha, I: 93, 94, 105, 107c, table V.
Lourié Shaul, son of Idel Lourié (Shaichik), I: 12, 75, 77, 90, 95, 96, 100, 104, 107b, table III.
Lourié Shemaryahu of Mohilev, I: 86.
Lourié Shemuel, son of Aharon Lourié, I: 86, 88, 94, 107c, table V.
Lourié Shemuel, son of Hayyah Lourié, I: 97, 106, 107c, table IV.
Lourié Shemuel son of Hayyah Lourié, I: 79, 95, 107a, 107b, 107c, tables I, II, VI.
Lourié Shemuel, son of Moshe Lourié, I: 94, 107b, table II.
Lourié W., I: 77.
Lourié Yitshak, son of Aharon Lourié, I: 94, 105, 107c, table V.
Lourié-Eliasberg Agatha, I: 94.
Lourié-Eliasberg Miryam-Leah, I: 76, 96, 98, 103.
Lourié-Eliasberg Rahel, daughter of Moshe Lourié, I: 95, 98, 107b, table II.
Lourié-Eliasberg Rushke, I: 97, 98.
Lourié-Eliasberg Zeldah, daughter of Moshe Lourié, I: 95, 107b, table II.
Lourié-Ettinger Gite, I: 84, 85, 97, 103, 107b, table II.
Lourié-Halpern Tirzah, I: 94.
Lourié-Weinreich Rahel, daughter of Aharon Lourié, I: 94, 107c, table V.
Lubzhinsky, sisters, teachers, I: 56.
Ludwinitski, II: 125.
Luria Yitshak — see Yitshak Luria (Ari).
Maharal-Yehudah Liva — see Yehudah Liva-Maharal of Prague.
Maheyska Barbara, gentile woman, II: 135, 136.
Maimon Solomon, II: 9, 10, 20.
Malkah, wife of Yitshak of Boyan, II: 60.
Mandelbaum Pinhas, I: 12, 85.
Martiniak (*feldsher*), II: 135.
Maslianski Tsevi-Hirsh, I: 11, 99, 110, 111.
Maze Yaakov, *rav*, I: 101, 102.
Mayles Dr., II: 113.
Mazor Avraham, I: 14.
Mechnikovsky, engineer, II: 136, 137, 139.
Medianovsky, Russian woman in Pinsk, II: 132.
Meir Meirim of Kobrin, II: 75.
Meir Segal Halevi, father of Shelomo of Karlin, II: 19, 21.
Melnik Note, II: 109.
Menahem-Mendel of Vitebsk, II: 10. 14, 18, 20, 24, 53, 54, 77.
Menahem-Nahum, son of Meir of Pinsk, II: 24.
Menahem-Nahum-Dov of Sadagora, II: 56, 58.
Mendel of Bar, II: 61.
Mendele Mokher Sefarim, I: 111.
Meron (Orbach) Yehoshua, II: 88, 89.
Meshel, member of "Judenrat", II: 104.
"Michalska Wanda", II: 141.
Mikhailov Dr., II: 126.
Mikhalovski Yitshak, I: 83.
Miloshevski, Polish commander, II: 144.
Minkovitz Yaakov-Avigdor, I: 12.
Minkovski Feivel, II: 81.
Minkovski Yitshak — see Yitshak Minkovski.
Miryam, daughter of Aharon the Second of Karlin, II: 55, 56, 57, 58.
Molotov, commissar of U.S.S.R. II: 143.
Molotov-brigade, II: 138.
Mordekhai of Chernobyl, II: 47, 57, 60.
Mordekhai, copyiist of Kovli (Kovel), II: 84, 85.
Mordekhai of Kremenets, II: 47.
Mordekhai of Kuzmir, II: 57.
Mordekhai of Lakhovich, II: 22, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 39, 42, 74, 86.
Mordekhai of Neskhizh, II: 61, 77.
Mordekhai Zackheim, I: 49.

Helfand Hayyim-Yaakov (A. Litwak), I: 110.
Henri de Valois, King, I: 21.
Hershel Kolodner — see Kolodner Hershel.
Herzl Theodor, I: 7, 8, 12, 52, 77, 78, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 96, 99, 100.
Heshel Tsoref — see Yehoshua Heshel Tsoref.
Hiller Tsevi, I: 11.
Himler Henrich, II: 114.
Hindin Y.Y., I: 76.
Hirsh, son of Iser of Horodno, II: 20.
Hofman Yosef, II: 99.
Hoffman B. Dr., I: 8.
Holdhor Reuven, I: 46.
Holibnya, policeman, Nazi murderer, II: 115.
Holtsman, family, II: 126.
Honya, owner of bath house, II: 109.
Horovitz, teacher, II: 56.
Horowitz Pinhas, II: 9.
Hurwitz Elazar-Moshe Halevi, I: 9, 10, 11, 47, 49, 52, 57, 69, 86; II: 50.
Hurwitz Yaakov-Meir Halevi, I: 69.

Idel and Sam. D. Lourié — see Lourié Idel and Sam(uel) D(avidovich).
Iser of Horodno, II: 20.
Iser of Vilna, II: 25.
Israelit, family, II: 38.
Isserles Moshe, son of Yisrael-Yaakov, I 36.

Jacobson Dr. and his daughter, II: 110, 113, 125, 126.
Jacobson Victor, I: 89.
Janson J., I: 6, 96.
Joseph, statistician, I: 90.

Kaganovich troop of Jewish partisans, II: 128.
Kahan S., I: 15.
Kahanovich Moshe, author, II: 137, 145, 146.
Kalivach Aharon, II: 99, 100, 138.
Kaminka Aharon Dr., I: 79.
Kann Jacobus, I: 88, 89, 90, 91.
Kaplan Dr., II: 113.
Kappel Alexander — Mukdoni, I: 110.
Karliner Shaul — see Shaul Karliner.
Karni — see Volovelski Yehudah.
Kassman Leon, II: 141.
Katsherginsky Shmerke, II: 145.
Katsman Maxim, II: 144.
Katz Shelomo, I: 9.
Katzenellenbogen Aryeh-Leib of Brest Litovsk — see Aryeh-Leib Katzenellenbogen of Brest Litovsk.
Katzenellenbogen Avraham — see Avraham Katzenellenbogen of Brest Litovsk.
Katzenelson Nisan, I: 91.
Katzman Barukh, I: 14.
Kazh Naomi, II: 125, 129.
Kerensky, I: 60.
Kerman Mordekhai, I: 68, 69, 71, 76, 96, 97; II: 51.
Kerman, Miss, II: 125.
Khmelnitski Bogdan, I: 1, 3, 4, 17, 21, 27, 28, 29, 30, 35, 36.
Khrapunski Hayyah, II: 125.
Klausner Yosef, I: 100.
Klein Paul-Gerhard, II: 108.
Klepfish Eliezer-Lippa — see Eliezer-Lippa Klepfish.
Klim, General of Polish brigade, II: 141, 142.
Klotsman, a young girl, II: 125.
Kobrinczuk-Garbuz Tamar (Tema), II: 99, 100, 129, 131.
Kobrinczuk Hayyim, II: 129.
Kokesh O., I: 89.
Kol Moshe, I: 65.
Kolodner Hershel, II: 31, 37.
Kolodny Alter, I: 14.
Kolodny Josele, II: 113.
Kolodny Moshe — see Kol Moshe.
Kolodny Nehemyah, I: 84.
Kolodny Shaike, II: 118.
Kolomnitski, bookbinder, II: 125.
Kolya — see Vlihovich Kolya.
Konkov, commissar, II: 140, 141.
Konterim Kazimierz, I: 43.
Kopel Alexander-Mukdoni, printer's error for Kappel Alexander.
Kosak Ivan, II: 143.
Kovalchik Wolodya, II: 128.
Kreinyuk Avraham, I: 8.
Kurhan Mikhail, I: 4, 30.
Kutuzov, company, II: 138.
Kuznetsov Vladimir, II: 143.

Landau Fanny, I: 78.
Landau Yehezkel — see Yehezkel Landau.
Lapidoth of Yanovo, II: 54.
Lasovski, baker, II: 109.
"Lazo", partisan brigade, II: 108.
Leib of Stolin, II: 79.
Lemishov Dr., II: 113, 125.
Lerman, member of "Judenrat", II: 104.
Lev Dr., II: 113.
Levi-Yitshak of Berdichev, I: 10, 41, 42; II: 13, 14, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 44, 61.
Levin family, I: 4, 71, 77, 84, 85, 107a, table I.
Levin Akhsah, I: 69, 103, 107a, table I.
Levin Dinah, I: 70, 73, 103, 107a, table I.
Levin Dov-Baer, I: 14.
Levin Feigel, I: 71, 76, 98, 103.
Levin Hershl, policeman, II: 118.
Levin Heshl, I: 71, 72, 107a, table I.
Levin Leizer, I: 15; II: 99, 100, 114.
Levin Meir, I: 6, 70, 71, 80, 82, 84, 92, 94, 97, 103, 106, 107a, table I.
Levin Moshe-Yitshak, I: 68, 69, 76, 84, 92, 94, 96, 97, 103, 106, 107a, table I.
Levin Shaul — see Shaul Karliner.
Levin Shelomo, I: 84, 107a, table I.
Levin Tuwyah — see Tal-Lewin Tuwyah.
Levin Wolf, I: 46, 69, 72, 84, 98, 103, 106, 107a, table I.
Levin Yisrael of Yanovo, II: 76.
Levin Zalman, son of Moshe-Yitshak Levin, I: 68, 70, 107a, table I.
Levin Zalman, son of Shaul Karliner, I: 68, 106, 107a, table I.
Levin Zeev-Wolf — see Levin Wolf.
Levin-Rokeah Gad-Asher (Godye), I: 6, 7, 46, 57, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 97, 103, 104, 106, 107a, table I.
Levinson Yitshak-Baer, I: 44, 46, 67.
Levis, lawyer, I: 89.
Lichtenstein-Weizmann Hayyah — see Weizmann-Lichtenstein Hayyah.
Lieber M., II: 53.
Lieberman Meir, I: 8, 12, 92.
Lifschitz Efraim-Dov, I: 12, 87.
Lifschitz Mordekhai, I: 6.
Liov, director of orphanage, II: 113.
Litwak A. — see Helfand Hayyim-Yaakov.
Liubashewski, of the soap factory, II: 125.
Livne Zeev, II: 99.
Loewe, bank secretary, I: 89.
Lotz-Solomian Fanny (Shcherbatsevitch Helena), II: 136, 137, 138, 142.
Lotz Raphael, II: 142.
Lourié, family, I: 3, 4, 6, 7, 8, 45, 48, 55, 57 58, 63, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97,

Federman David, II: 125.
Feige, daughter of David of Berdichev, II: 59.
Feige-Bathyah, wife of Asher the First of Karlin, II: 43.
Feinbron, member of "Judenrat", II: 104.
Feinstein Avraham-Asher (Alter), I: 12, 13, 14, 63, 88.
Feldlait Asher, II: 110, 112.
Feldman Gutka, II: 126.
Feldman Moshe, II: 138.
Feldman, shoemaker, II: 126.
Feldstein, dental technician, a lame man, II: 125, 127.
Feodor, Prince, I: 18.
Feodorov, partisan commander, II: 137.
Fiodorchenko Zofia (Sofya), II: 133, 134.
Fishko Motl, I: 15.
Fliskin, nurse, II: 113.
Flores Betsalel, son of Tsemah, I: 48.
Frenkel Meir, I: 12.
Frenkel Yitshak-Meir, son of Jonah Teomim, I: 36.
Friedman, engineer, II: 116, 119.
Friedman Barukh, II: 125, 128, 137.
Friedman David — see David Friedman.
Friedman Philip Dr., II: 100.
Friedman S., I: 11.
Friesel, District Governor, II: 35.
Frotzmann, General, II: 114.
Frumkin Sigmund, I: 98.
Furman-Feldman Gutka, II: 130.
Furman Judl, II: 125.

Galetski Goldah, née Sherman, II: 99, 100, 137.
Galetsky Shalom, II: 99.
Gaon of Vilna — see Eliyahu of Vilna, the *Gaon*
Gaon of Volochisk,, II: 53.
Gapon, priest I: 55.
Garbuz Hannah, II: 131.
Garbuz-Kobrinchuk Tamar — see Kobrinchuk-Garbuz Tamar.
Gassman David, II: 137.
Gedalyah of Berezna, II: 80, 81, 87.
Gedalyah of Ludmir, II: 32, 86.
Gevati Hayyim, I: 65.
Gevirtsman Yeshayahu, I: 14.
Geyer, family tailor, II: 125, 126.
Giller Itsl, II: 104.
Ginsburg — see also: Ginzburg.
Ginsburg, family, II: 78.
Ginsburg Alterke — see Alterke Ginsburg of Horodok.
Ginsburg Bobele — see Wolf the Second of Horodok.
Ginsburg Feivel, I: 14.
Ginsburg Velvele — see Wolf the Third of Horodok.
Ginsburg Yitshak — see Yitshak (Itsikl) Ginsburg of Horodok.
Ginzburg — see also: Ginsburg.
Ginzburg Asher, son of Shaul, I: 41.
Ginzburg Baron, I: 70.
Ginzburg Naftali Hirts, I: 36.
Ginzburg Shaul, I: 37, 39.
Gittelman David, II: 123.
Gittelman Shelomo-Nathan, I: 12, 14.
Glauberman, killed in Pinsk, II: 115.
Glauberson, woman, owner of feather-bed shop, II: 125.
Glauberson Dr., gynecolog, II: 113.
Gleiberman Moshe, I: 15.
Glick Yosef, I: 14.
Glicksberg S.Y., I: 12.
Globe-Gleibman David, II: 99, 100, 125, 130, 134, 137, 145.
Glotser Moshe, II: 109.
Goldberg, head of Jewish Police, II: 112, 118.
Goldfaden Avraham, I: 112.
Goldman, member of "Judenrat", notary, legal expert, II: 104.
Gorbachewski, commander, II: 140.
Gordon Y.L. — Yalag, I: 70, 80, 81, 82, 84, 92, 96, 97, 99, 103, 111; II: 51, 52.
Gorelik, from Homel, II: 143.
Gorinowski, head of ghetto Orphanage Committee, II: 113.
Gottlieb Dr., dentist, II: 136, 139.
Gottlieb Shemuel-Noah, I: 10.
Gottlieb Y(aakov), I: 12.
Gottlieb Yehoshua, I: 100, 110, 111.
Gottlober Avraham-Baer, II: 35, 36.
Graubart Tamara, II: 137.
Graver Efraim, I: 11.
Great *Maggid* of Mezerich — see Dov-Baer Great *Maggid* of Mezerich.
Greenberg Dr., town medical officer, II: 113, 124.
Greenblat Rivah, II: 113.
Greenstein Meir, II: 104, member of "'Judenrat".
Gribanov Misha, II 143.
Grossberg Yeshayahu, I: 12.
Grushko Yehiel, II: 125.
Gurwich Yehoshua (Shaya), II: 99, 100, 137.
Hadassah-Feige, granddaughter of Aharon the Second of Karlin, II: 56, 58, 59.
Halpern, family, I: 3, 4, 8, 67, 74, 75, 76, 80, 85.
Halpern Beileh, I: 74.
Halpern Bernhard — Beni, I: 63, 64, 74, 76, 102, 105, 107.
Halpern Georg (Gad), I: 74, 75, 90, 96, 105, 110.
Halpern Sonya, I: 74.
Halpern Yosef, I: 7, 8, 51, 74, 75, 86, 94, 97, 104, 106.
Hamburger Rafael — see Rafael Hacohen Hamburger.
Hamerman, II: 104.
Hanf-Weinreich Frieda — see Weinreich-Hanf Frieda.
Hannah, daughter of Asher the Second of Stolin, II: 56, 57, 58.
Hannele, daughter of Elimelekh of Karlin, II: 72, 125.
Hanover Nathan, I: 28.
Hareli-Eliasberg Benjamin, I: 92, 98.
Hareli-Eliasberg Havvah, I: 92, 98.
Hayyim the First of Berezna, II: 80, 87.
Hayyim the Second of Berezna, II: 81, 87.
Hayyim, son of *Gaon* of Karlin, II: 54.
Hayyim of Pinsk, scholar, I:41; II: 12.
Hayyim, son of Perets Hacohen of Pinsk, I: 49; II: 54, 77.
Hayyim of Vilna, propagator of Hasidism, II: 25.
Hayyim, emissary of mithnagdim from Vilna, II: 34, 36.
Hayyim-Heikel of Amdur, II: 14, 19, 23, 25, 32.
Hayyim-Meir-Yehiel of Drohobich, II: 58, 59.
Hayyim-Meir-Yehiel of Mogelnitsa, II: 56.
Hayyim Taubman the First of Berezna, II: 80, 87.
Hayyim Taubman the Second of Berezna, II: 81, 87.
Hayyim Vital, II: 81, 83.
Hayyim-Yitshak of Libeshei, II: 76, 87.
Hazanovitz L., I: 8, 12.
Heilperin Joel, son of Yitshak-Isaak, I: 36.
Heimann, banker, Zionist leader, I: 88.

Bona, Queen, I: 18, 19, 20.
Bonyuk David, I: 14.
Borochow Baer, I: 55, 56.
Borushok Feivel, I: 15.
Bregman Elazar Dr., I: 14.
Bregman Moshe, I: 14.
Bregman P., I: 12.
Bregman Yosef (Yosl), I: 12, 52.
Brezenbaum, of Lourié's factory, foreman, II: 124, 125.
Brin Yosef, II: 63.
Briski Iser, I: 14.
Brodsky Yisrael, I: 70.
Bronek, II: 133.
Brozowska Hanka, II: 141.
Buber Karl, I: 75.
Buber Martin, I: 75, 96; II: 70.
Buber Shelomo, I: 70.
Budkovski M., I: 15.
Bukraba, Catholic priest, I: 61.
Bulak-Balakhovich, I: 4, 13, 15, 62, 74, 76.
Bundarzig, policeman, I: 13.
Burstein Akhsah, I: 15.
Busel Hayyim-Kopl, I: 15.
Busel Kopl, II: 104.
Busel Masha, II: 113.
Bzhostovski, nobleman, I: 38.

Cahana Reuven, I: 9.
Catherine II, Empress, I: 42; II: 34.
Charny, pharmacist, II: 143.
Chechik-Golinker Alexandra (Sasha), II: 105.
Chemerinski Hayyim, II: 75.
Chertok, family tailor, II: 125.
Cherwinsky Marian, II: 141.
Cogan Dr., II: 113.
Cohen David, II: 89.
Cohen Hayyim — see Hayyim, son of Perets Hacohen of Pinsk.
Cohen-Ratnovsky Milya — see Ratnovsky Milya.
Cooper, member of "Judenrat", II: 104.
Cooper Havvah, II: 130, 133, 134.
Cooper Hayyah, II: 130.
Cooper Sonya, II: 130.
Cooper Yisrael, II: 130.

Dametsky Dr., II: 136.
David of Horodok, II: 77, 87.
David of Makov, II: 9, 20.
David, son of Feivel of Pinsk, II: 24.
David of Vilna, II: 23.
David of Zlatopol, II: 57.
David Friedman of Karlin, I: 9, 11, 47, 49, 52, 56, 70, 86. 97.
David Halevi of Stepan, II: 47, 75, 79, 87.
David-Moshe of Chortkov, II: 60.
Davidson, family, II: 116.
Desatnik Mishka, II: 140.
Dilevski Dr., II: 126.
Dinah, daughter of Shaul Karliner — see Levin Dinah.
Dinerstein Leah — Lidka Baydak, II: 144.
Dohmatska Lolya, II: 130.
Dohmatska Nina, II: 130, 131.
Dohmatska Shura, II: 130.
Dolinko Aryeh, II: 99, 100, 135, 137
Dolinko Melekh, I: 54.
Dolinko Reuven, II: 125.
Dolinko-Feldman Tsilya, II: 99, 100, 135, 137.
Dov-Baer, son of Nathan-Note, I: 9.
Dov-Baer of Leovo, II: 59.
Dov-Baer, Great *Maggid* of Mezerich, II: 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 25, 28, 29, 75.
Dovzevich Avraham-Dov, I: 11, 47, 98.
Dregach Volodya, II: 135.
Dronzik, school principal, I: 56.
Druyanov Alter, I: 91.
Dubnov Simon, II: 5, 8, 27.
Dubovski Simhah, teacher, I: 12.
Dunya, gentile girl, II: 135.
Dyerzhavin, poet, II: 38.
Dzevietski, policeman, II: 115.

Ebner Alfred, deputy of Nazi District Commissioner, II: 108, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 126.
Ehrlich Yaakov, I: 14.
Eibeshits Yehonathan, I: 41.
Eiger Akiva, I: 71, 72.
Eiger Shelomo, I: 71, 72.
Eiger Yisrael, I: 71, 72.
Einbinder Elhanan Dr., II: 99, 100, 104, 113.
Eisenberg Aharon, I: 52, 111.
Eisenberg M., member of "Judenrat" II: 104.
Eisenberg Mordekhai (Motl), I: 8, 12, 14.
Eisenberg Motl — see Eisenberg Mordekhai.
Eisenberg P., I: 12.
Eisenberg Shalom-Mordekhai — see Eisenberg Mordekhai.
Eisenstadt Henekh, I: 83.
Eisenstein Avraham of Drohichin, II: 54.
Eisenstein Moshe, II: 140.
Elazar Moshe Halevi Hurwitz — see Hurwitz Elazar-Moshe Halevi.
Eliasberg, family, I: 4, 51, 67, 75, 85, 98, 99, 100, 101, 102.
Eliasberg Aharon I: 99, 100, 105.
Eliasberg Benjamin — see Hareli-Eliasberg Benjamin.
Eliasberg Eliyahu, son of Shemuel, I: 7, 94, 95, 98, 104.
Eliasberg Eliyahu, son of Yitshak-Isaac, I: 98, 107a, table I.
Eliasberg G., II: 98.
Eliasberg Havvah — see Hareli-Eliasberg Havvah.
Eliasberg Isaac (Yitshak), I: 84, 98.
Eliasberg Lidya, I: 101.
Eliasberg Miryam, I: 98, 107b, table II.
Eliasberg Moshe, I: 84.
Eliasberg Moshe-Hayyim, I: 11, 12, 77, 85, 87, 92, 97, 98, 99, 100, 103, 104.
Eliasberg Rahel, daughter of Moshe Lourié, I: 98, 99.
Eliasberg Shemuel, I: 92, 98, 99.
Eliasberg Shemuel of Ivenets, I: 98.
Eliasberg (Shrik) Tamar, I: 102.
Eliasberg Yaakov, I: 8, 14, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 107.
Eliasberg Yeshayahu, I: 98, 99.
Eliasberg-Avriel Hannah, I: 98, 107b, table II.
Eliezer Halevi — see Eliezer, son of Meir Halevi.
Eliezer, son of Meir Halevi, I: 9, 41; II: 12, 19, 29.
Eliezer, son of Reuven Cahana, I: 9.
Eliezer, son of Shemuel of Metz, I: 9.
Eliezer-Lippa Klepfish, II: 76.
Elimelekh Perlov of Karlin, I:14; II: 48, 69, 70, 71, 72, 76, 86, 113, 114.
Elimelekh of Lizhensk, II: 50, 61.
Eliyahu of Vilna, the *Gaon*, II: 8, 13, 20, 23, 26, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 53, 54.
Elstein Dr., woman pediatrician, II: 113.
Elstein Efraim, II: 104.
Entin Shelomo (Salomon), II: 138.
Epstein Barukh, I: 9, 57, 69, 84; II: 110.
Epstein David, II: 76.
Epstein Zerah, I: 11.
Ettinger Gite — see Lourié-Ettinger Gite.
Ettinger Mikhal, I: 70, 85, 94, 97, 103, 104.
Ettinger Yosef, I: 70, 80, 84, 85, 97, 103.
Evans-Gordon, Major, I: 90, 91.

Abba of Yanovo, II: 78, 87.
Adler Moshe, I: 13.
Agnon S.Y., I: 102.
Ahad Haam, I: 96.
Aharon, grandson of Baal-Shem-Tov, II: 84.
Aharon, son of Hayyim of Berezna, II: 80, 87.
Aharon, son of Yitshak the Second of Berezna and Rovno, II: 80.
Aharon of Chernobyl, II: 84.
Aharon of Horodok in Luninyets, II: 79, 87.
Aharon the Great of Karlin, I: 10, 41; II: 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 28, 29, 33, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 63, 67, 74, 80, 86, 88.
Aharon the Second of Karlin, I: 10, 71, 81; II: 5, 22, 28, 41, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 86.
Aharon, father of Shelomo-Hayyim of Koidanov, II: 45.
Aharon of Kretingen and Pinsk, I: 9, 49.
Aharon, son of Yisrael of Stolin, II: 69.
Aharon "The Silent" of Zhelikhov, II: 47.
Aharon Segal Halevi of Vitebsk, II: 20, 25, 26.
Aharon Valkin, I: 9; II: 110.
Akhsah, daughter of Shaul Karliner, see Levin Akhsah.
Alashkar Moshe, son of Yitshak, II: 89.
Alek, Polish friend of Jews, II: 130, 131.
Alexander I, Tsar, I: 67.
Alexander II, Tsar, I: 6, 46, 71.
Alexei Mikhailovitch, Tsar, I: 28.
Alper David, I: 14; II: 104.
Alterke Ginsburg of Horodok, II: 78, 79, 87.
Ari — see Yitshak Luria.
Arnadsky — Perkel Alexander, I: 53, 54.
Aryeh-Leib Katzenellenbogen of Brest-Litovsk (Brisk), I: 67.
Arzt Dr., II: 99.
Asher the First of Karlin, I: 10, 43; II: 5, 19, 22, 28, 29, 32, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 60, 61, 63, 65, 67, 77, 78, 80, 86.
Asher the Second of Karlin-Stolin, II: 52, 57, 60, 64, 65, 67, 86.
Asher, son of Yisrael of Stolin, II: 69, 70.
Avi-Ezri-Zelig Shapira, II: 56, 58, 59.
Avigdor, son of Yosef-Hayyim of Pinsk (Hayyimovich), I: 10, 41, 42, 43, 49. II: 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39.
Avraham of Kalisk, II: 12, 13, 25, 26, 44, 45, 47.
Avraham of Karlin, II: 53.
Avraham, father of Dov-Baer of Mezerich, II: 12.
Avraham the First of Slonim, II: 29, 86.
Avraham of Trisk, II: 57.
Avraham-Abba of Libeshei and Yanovo, II: 75, 76, 87.
Avraham-Abba-Yosef of Soroka (Soroki), II: 75.
Avraham-Elimelekh of Karlin — see Elimelekh Perlov of Karlin.
Avraham Hamalakh, II: 24.
Avraham-Shemuel of Berezna, II: 80, 81, 87.
Avraham-Yaakov of Sadagora, II: 52, 56, 57, 58, 59, 60.
Avraham Yaakov, son in law of Yisrael of Stolin — see Yaakovele.
Avraham Yehoshua Heshel of Apta — see Yehoshua Heshel of Apta.
Avraham-Yosef, emissary of the *Yishuv,* II: 53.
Avraham Eisenstein of Drohichin — see Eisenstein Avraham of Drohichin.
Avraham Katzenellenbogen of Brest-Litovsk (Brisk), II: 23, 24, 27.
Avraham Wolfsohn — see Wolfsohn Avraham.

Baal-Shem-Tov — see Yisrael Baal-Shem-Tov.
Baer, the Great *Maggid* — see Dov-Baer Great *Maggid* of Mezerich.
Bakalchuk Melekh, II: 100, 137.
Bakhlinski David-Tsevi, II: 11, 81, 83.
Balaban, teacher of the "Tarbuth" high school in Pinsk, II: 103.
Balakhovich — see Bulak-Balakhovich.
Bankowski, ironmonger, II: 117.
Bankowski Yosef, locksmith, II: 125.
Baranovski, policeman, II: 134.
Baranovska Elshbieta, II: 133, 134.
Bardaki Yeshayahu — see Yeshayahu, son of Issakhar-Baer [Bardaki].
Barukh, son of Shemuel, emissary of the *Yishuv,* II: 54.
Barukh of Horodok, II: 87.
Barukh, father of Shneur-Zalman of Ladi, II: 35.
Barukh of Mezhibozh, II: 32, 44, 47, 61.
Barukh of Zhelikhov, II: 43.
Barukhin Yaakov — see Yaakov Barukhin.
Basevich M., I: 14.
Bashke, Pinsk Jewess, tortured to death, II: 103.
Batory Stefan, I: 21.
Beckerman, woman dentist, II: 125, 126.
Beckerman Mika, II: 125.
Beckerman Vevka (Wevka), II: 125, 126.
Begun Aharon, I: 60.
Beilin Eliyahu, government Rabbi of Pinsk, I: 85.
Bein A., I: 86.
Belsky Tuvyah, II: 144.
Ben-Dor Leah, I: 75.
Beniaszewicz Gershon, I: 33.
Ben-Yehudah Eliezer, I: 99.
Ben-Zakkai Nathan, Dr., II: 121, 122.
Berchinski Mikhal, I: 11, 111.
Berger Yehudah-Leib, I: 12, 88.
Bergman, member of "Judenrat" II: 104.
Berlin Yeshayahu, I: 74.
Berlin Yitshak (Itchele), I: 14.
Besht — see Yisrael Baal-Shem-Tov.
Bick Moshe, II: 88, 89.
Biegman, Major-General, II: 137.
Bielski, Jewish paratrooper from Moscow, II: 141.
Biletski, policeman, II: 115.
Bilevski Dr., II: 115, 116.
Birkowich Alexander (Sasha), II: 138, 140.
Blumenkrantz A., I: 12.
Bobele Ginsburg of Horodok — see Wolf the Second (Bobele) of Horodok.
Bobow Hershl, II: 128.
Bobrow David, II: 128.
Bodankin E., I: 14.
Bodenheimer M.J., I: 89.
Bokshtansky Benjamin, II: 104, 110. chairman of "Judenrat"

English sections appear in the two parts of the historical volume, i.e. Volume I of the Pinsk Memorial Book.

The first part of the historical volume is marked in the Index by the sign I, the second by the sign II. In many places in the text of this volume the first name of the particular man or woman is not stated and therefore does not appear in the Index. In such cases we have helped the reader by stating the person's profession, function, and the like. We have tried as far as possible to maintain uniformity in the transcription of the names, even when this necessitated differing from the transcription in the text, as a result of the latter's inconsistency.

There are a few printer's errors in the names in the text. These have been duly noted in the Indexes. Both the maiden and married names of women are given, as are pen-names, sobriquets, and the like.

The bearers of some family names common to various entries which could not be identified with certainty appear separately, even though they may be identical.

The Rabbis and Hasidic Tsaddikim appear for the most part under their first names, followed by the names of their places of residence, in accordance with social and historical usage.

The Index was prepared by Yehiel Kleinman, with the assistance of the editor.

INDEXES

postponing their decision to act. The partisans warned them that it might soon be too late, but the inhabitants of the ghetto were in no hurry to call for help from the partisans. A possible reason for their reluctance may have been the fact that they knew of the mass murders of Jews—in the partisan units—carried out by Polish fascist groups, living in the woods. Of course, the partisans did not want to attack without the consent of those helpless Jews living within the walls. The entire ghetto was wiped out in one night, and only a few succeeded in escaping to the partisans."

M. Kahanovitch writes in his book "The War of the Jewish Partisans in Eastern Europe" (pages 250, 252):

"Amongst the most famous Polish partisans was Major 'Znachor' (Dr. Mikhael Temchyn). General Rola-Zhimiersky, the commander of the 'A.L.' declared at a meeting of the Polish 'National Assembly' on the 2nd of January 1946: 'Jewish soldiers fought against the occupation forces with much devotion and courage. They were valiant fighters and very often great heroes'; and in his letter to the 'Organization of Jewish Partisans' the general wrote: 'Amongst the Jews who remained alive there were thousands who went into the woods to fight with arms, and fought together with their Polish partisan comrades against the common enemy'. In the list of outstanding fighters the general also mentions the name of Major Temchyn ('Znachor'), and he ends his letter with the words: 'All these prove that the Jewish people can be proud of its sons and its partisans'."

automatic weapons and explosives. About five kilometers before Mir we entered the village Priloky for food and rest. One of the peasants came running towards us and told us that a German force was approaching the village, and begged us to leave for fear of a German reprisal on the population. I suggested that we leave the village and ambush the Germans from the nearby bushes. The ambush was completed successfully and the Germans retreated in panic. Six of them, among them two officers, were taken prisoner. We took them to our camp. As I was an officer and spoke German, the commander asked me to question one of the officers. My first question was: 'Why do you fight us?'—'I do not fight you, the Russians, I only fight the Jews', the officer answered. Three times I repeated my question, and three times I received the same answer. At last the German understood that he had fallen into the hands of those he was fighting. All six Germans received their due punishment.

The first half of July witnessed continuous battles between our company and the retreating Germans, with behind them the 'Vlasov' traitors, who were accompanied by members of their families. We dealt with them as fast as we could.

Our last action as partisans was to put up a bridge over the Nieman River near the Siniawka village. Thousands of partisans from the entire area were recruited for the task, the aim of which was to hasten the Red Army's advance. The task was completed in one day, in spite of a heavy bombardment by German guns. My role as a partisan ended in the little town of Mir, in the middle of July 1944."

Let us end David Plotnik's story in his own words: "The main reason I fought with such valor and without fear was the awareness that I was fighting the battle of my murdered brothers and sisters, of the innocent women and children who had been tortured to death, and that I was avenging the blood of my mother and the Jews of my home town, Pinsk, for the honor of our people".

In M. Kahanovitch's book: "Milhemeth ha-Partizanim ha-Yehudim be-Mizrah Eropa" ("The War of the Jewish Partisans in Eastern Europe"), Plotnik is mentioned on pages 136, 139, 285, 314, and his picture is printed in the book written by Shmerke Katsherginsky "Ich Bin Gewehn a Partisan" ("I Was a Partisan")—page 241. In the "Sefer ha-Partizanim ha-Yehudim" ("Book of the Jewish Partisans")—Part I, pages 468-498 in the chapter "At the End of the Forest" (Mir, Volozhin, Korenits)—many details are given on partisan activities in that area. Although Plotnik is not mentioned there (the editors of the book did not have his notes), his account is confirmed from this additional source.

David Gleibman-Globe

In Chapter 2 "The Survivors and their Rescuers", we gave the detailed account by Gleibman of the period of his life from the day of the destruction of the small ghetto until the liberation of the town by the Red Army. His was the way of the "lonely wolf", who remained alive thanks to two old Christian women and a young man, Kolya Polikovich. Kolya was the link between the partisan companies and their supporters in the town. He took the armed Jew who had hidden with his relatives in town to the partisans in the forest. Thus Gleibman joined the group in which his gentile friend was active, although it was very dangerous for a Jew to be a member of a partisan group. In those days any Gentile who encountered a lone Jew could murder him or hand him over to the Germans. Among the partisans too there were anti-Semites, who exploited every occasion (and there were many) to kill Jews, even though they were partisans. Only the unwavering devotion of a Christian friend could protect Gleibman from these dangers. It was his luck that Kolya was indeed a good friend. Today Gleibman-Globe lives in New York, and is an active member of the "Friends of Pinsk Society" there. He is one of the deputy-chairmen of that organization.

Dr. Misha (Mikhael) Temchyn

We contacted Dr. Temchyn (who now lives in the U.S.A.) for details of his activities with the partisans, but unfortunately we received no reply. In the book "The Jewish Partisans" (Part 2, page 210) we read: "Dr. Temchyn, nicknamed 'Znachor' (Quack-Doctor) was at first the commander of the partisan unit of A.L. (Armja Ludowa), the leftist underground organization in Poland, and later became chief of the medical services of the partisans. The partisan unit under the leadership of Dr. Temchyn consisted of Jews and non-Jews, and was active in the area of Krasznik (Lublin district). The Jewish and Polish partisans planned to rescue Jews in the ghetto of Krasznik, before they were take into the crematoria, and waited for a sign from the ghetto to start the attack on the little town and liberate the Jews. The ghetto representatives kept

and his deputy—Moskalov. After a while Shimiyatovitch took over the command. Our main job consisted of sabotage, mining the railroads and blowing up trains. They agreed to let me participate in these actions only after my persistent insistence at headquarters. Ratshinsky ended our angry conversation by saying to his deputy: 'Take him with you, let him be killed there'. At the end of March I took part in the blowing-up of a train near the Niegoreloye station, and in honor of the 1st May I was allowed to participate in the mining of the Baranowicz–Minsk road—and the destruction of the German cars on it.

On our way to the various actions, I had a few strange encounters with Jewish women who tried to pass for Christians, and might have had to pay for this with their lives. Once I met two Jewish women from Minsk who had been caught by partisans and accused of spying, and only after I had questioned them for a long time—because I suspected they were Jewish—did they admit their identity and were thus saved. On another occasion I met a Jewish girl, Leah Dinerstein, who lived in one of the caves under the name of Lidka Baydak, and behaved like a real anti-Semite, to cover up. During those days I also had a surprising meeting with a girl from Pinsk—Bathyah Stolar—who had come to the town from the Lida ghetto, where she had been overtaken by the German occupation, and who lived in the family-camp of Tuwyah Belsky. As befitting a fellow townsman, I did my best to help her with food and clothing. One day I heard that she had gone to fetch her belongings from the Lida ghetto, from where she did not return.

In the village of Klitaszcze I meet a 9-year-old Jewish boy, Maxim Katsman (his father came from Bialystok), who worked as a cowherd for one of the peasants. I took him with me to our company. He remained with us until he fell ill at the beginning of 1944 and was taken to Moscow by plane. In June 1943 we tried to rescue 20 Jews from the little town of Iwie who had remained there after the extermination of the ghetto, as they had very useful occupations. The Jews resisted our advances, for they did not want to endanger Jewish partisans. In later actions I took part in the blowing-up of the Gobia railway-station, and in the attack on a Polish company under the command of Miloshevsky. This company had cruelly murdered Jews, and thanks to our intervention it was disbanded.

In spite of severe attacks of malaria from which I suffered during that summer, I continued to take part in various actions. At the end of August 1943 I was made commander of the sabotage-unit of our company. The first successful action under my command took place near the Fardicz railway-station. As a result of this action the railroad traffic was blocked for three weeks, and I was awarded a decoration. We also carried out a punitive mission against the German-inspired self-defense organization of the peasants in the villages of the Zagorie district, Bohudky and Zalesie. The members of this organization had murdered numbers of partisans, particularly Jewish partisans. With the coming of winter we carried out extensive sabotage actions on the telephone communications, and between the 23rd and the 29th of January 1944 we sabotaged the railroad three times. I was almost caught alive by the Germans, who surrounded us during our sabotage activities in March, and it was a miracle I escaped with my life. At the end of March we entered the little town of Mir and we brought back food and clothes for everyone. As on other occasions, this time too I handed some of the loot on to the family-camp of Belsky.

A very impressive army-parade was held as part of the 1st of May celebrations that took place in the forest. Among others, I was mentioned by the commissioner Zaruk as a saboteur responsible for the destruction of tens of enemy trains. With the help of an instructor who had come from Moscow, we started in May to use with great success mines known as 'P.M.S. the 2nd train'. This mine blew up only when the second train went over it. This was the Russian answer to the German tactics of sending a few coaches loaded with sand and stones in front of all supply—or army—transport trains, so as to blow up in this way any mines that had been laid on the railroad-track. Two trains were destroyed in our first action with the new mine. The spectacular explosion of the second train made a tremendous impression on the local population. In June I took part in a difficult battle against 600 of the strong Vlasov army near the village of Bereznoie. For the successful sabotage-action on the 22nd of June 1944 on the railway-bridge over the Gavia River it was recommended that I be awarded the 'Red Flag' decoration. I had already received the 'Red Star' and 'War of the Fatherland' decorations. At the beginning of July we received an order to destroy the bridge over the Mironka River (near Mir) on the Minsk–Baranowicz road, which was of vital importance to German traffic. I took another five partisans with me, armed with

in the morning, we parted from our native town with tears in our eyes and started on our long journey, while the Germans bombarded the train we were travelling on. We arrived in Oryol on the 6th of July, by way of Sarny-Kiev-Bryansk, we were taken to an army camp near the town, and for several weeks spent our time undergoing army training and digging trenches and shelters. One day we were told that all the inhabitants of the western zone (formerly in Polish hands) were leaving for an unknown destination. This was the result of a lack of confidence in us on the part of the Russians. After travelling for 18 days in tightly packed coaches, we arrived at Izhevsk in the Urals. Hundreds of former inhabitants of Pinsk were gathered there, it appeared. We were put into camps and divided up according to our professions. Clothing and food were scarce, and under the severe climatic conditions of the Urals in winter many fell ill and died.

On the 15th of April 1942, we received news from Moscow that recruiting for the Polish army under General Shikorsky had started. In May the White-Russian Communist party published a call to join the partisans. I was uncertain whether to enlist, for in spite of the difficult conditions in the Urals at least we were sure of our lives there. However, Molotov's speech on the slaughter of the 10,000 Jews of Pinsk turned the tide. Together with Shamai Shuster, also of Pinsk, I arrived in Moscow on the 1st of August 1942 and we enlisted at the headquarters of the White-Russian party on Komsomolskaya Street. After we had been questioned on our political views and our social background, we were sent to the partisan school near the Novoshino railway-station (Gorki district). We were about 1000 young men, including about 100 Jews. We received an intensive course in explosives, sabotage, camouflage, the building of underground shelters, infantry-warfare and parachuting. On the 10th of November 1942 our partisan group was set up. It consisted of 14 people, amongst them one other Jew, Gorelik, from Homel, and three White-Russian girls. On Nov. 15th each one of us was given a sub-machinegun, 2 hand-grenades, 500 bullets, 6 kilograms of explosives and food-rations. Some received rifles and one machinegun. The commander received a map with specifications of our route to the Baranowicz area. We headed westwards by train and our route took us through the now quiet areas, where the battles with the Germans had been fought. After travelling for five days we arrived in Tarapecz, 30 kilometers from the front. Before us lay 180 kilometers that had to be covered on foot. One of our first encounters in this area was with 40 Jews, most of them women, who told us of the terrible Nazi massacres. We had already heard that the Germans had murdered entire populations, but we had not heard the whole truth. In the small town of Usaczi, where all the 700 Jewish inhabitants had been murdered, we crossed the Vitebsk–Nevel railroad fighting all the way, and then crossed the Vitebsk-Polotsk railroad tracks. At the beginning of January 1943 we arrived at the Molochno–Minsk rairoad, and here we finally found the partisan camp of Unit 620, named after Chkalov, in the Volozhin Forest. The commander of the camp was Vladimir Kuznetsov, the chief-of-staff—Misha Gribanov, and the commissioner—Ivan Kosak. We found there about 20 mud-huts, a kitchen and a slaughter-house and we also built mud-huts for ourselves. Here for the first time I met Jewish partisans who had lived through the horrors of the ghetto and had witnessed the massacres. There were Jews here from the small towns of Mir, Volozhin, Krosno and others. Here I met Jewish partisans from Mir—Harhas, Galimovskaya, the pharmacist Charny, and others. The latter told me about the miraculous rescue of the 300 Jews of Mir by the Jew Oswald, who had served there as a German policeman. (Oswald is Shemuel Rufeisen from Ziwic in western Galicia, who is now the Catholic Brother Daniel, at the Carmelite Mount Monastery on Mt. Carmel, in Haifa. "Sefer ha-Partizanim ha-Yehudim"—"Book of the Jewish Partisans", Part I, page 469 ff. — N.B.).

The first action in which I took part was the attack on the garrison of the German army and the police-station in the little town of Horodok (Molodeczno district), which did not succeed. Together with another 25 Jews, mostly natives of the town and its surroundings, I also participated in the second attack on the town (which did succeed). Under the leadership of the commander of the Jewish company, Leizer Rogozin, I participated in the blowing-up of a German train. At the beginning of March 1943 I had my first face-to-face encounter with the enemy, when we stumbled on a German and Lithuanian ambush near the Mashany caves on our way to blow up the railroad. We left the Volozhin forests because of a quarrel between our company commanders about girls, and we made for the Rudminsk Forest, to General Platoun's division of the Komsomoletsk Brigade, named after Kalinin. The commander was Ratshinsky,

Upon the woman's complaint, Klim—my commander—put me on trial, even though I had told the truth. I was discharged on the spot as head of the Medical Service and my machine-gun was taken from me. However the health situation was grave: we had over 500 cases of typhoid and a week later, in the village of Sudcze, I was again put in charge of all those suffering from contagious diseases.

At Sudcze we stayed during the month of March and April. On the 5th of May we got our partisan certificates, and we started out with the Kosciuszko unit to reach the G.H.Q. of the partisans at Nowa-Belica, near Gomel. Klim, who was an anti-Semite and didn't like me, although he needed me, tried in various ways to prevent me from reaching H.Q. He succeeded only because I suddenly took ill. I went down with typhoid and was taken to the military hospital at Rafalowka, where I cured myself with drugs I had kept in my bag.

By the middle of June I left the hospital and arrived at H.Q. in Nowa-Belica near Rovno. From there I was sent to Moscow for a parachutists' course. When I arrived there on June 29th, I had a bad attack of gall bladder inflammation complications after typhoid, and for two months was laid up in the Moscow army hospital for officers. After that I was sent for convalescence to Sochi on the Black Sea, where I stayed for 6 weeks.

At the beginning of November 1944 I received a travel permit, as a former partisan, and went to Lublin via Minsk and Pinsk.

At Pinsk I found our house in ruins. A few of my possessions I found with the carter Shpinak, who tried to deny that he had taken anything (I didn't ask for my belongings).

The only one to recognize me and rejoice at my return after years of absence was my dog Dobrys. Via Brzesc, where I was arrested twice by the Russians, I reached Lublin on November 15th."

An abstract of Fani Lotz-Solomian's experiences as a partisan is published here for the first time. Her name is not mentioned in any of the memoirs dealing with the period, as we were the first to record her evidence. During 1946–1950, her husband Raphael Lotz served as Consul-General of the Polish Republic in Tel-Aviv. After the declaration of the State of Israel, he was the first representative of any foreign government in Israel. In 1954 the family came to settle in Israel. Fani is working as chief physiotherapist at the Orthopaedic Department of the Municipal "Ihilov" Hospital, Tel-Aviv.

David Plotnik

David Plotnik was born in Pinsk in 1916. His father was murdered in 1920, and for a few years after this tragedy he lived with his mother in the village of Ivanik (her native village), near Pinsk. He studied at the Talmud Torah in Karlin and at other schools. He was a carpenter by trade. After he married Taibele Silverman, they lived on Pulavska Street. Plotnik now lives in New York, and owns a factory for office furniture. We shall write of his experience during the war as recorded in his Yiddish notes, which he wrote in 1946 while a refugee in Italy ("My Way as a Partisan from Ural to Pinsk"). This is the title of the 196 closely typed pages in which Plotnik dwells not only on his own activities as a partisan, but on the entire partisan organisation and the partisan struggle as a whole, emphasizing the part played by the Jewish partisans in the organization. These notes were also published in 1948 in the daily "Der Tog" in New York. We are unable to reproduce his notes in full, and we have had to limit ourselves to those sections that describe David Plotnik as a partisan fighter, and even these in shortened form.

"On the 29th of June 1941, I enlisted at the recruiting-post at the Elementary School on Honcharska Street, in answer to a cal by the Soviet authorities at the outbreak of the Russian-German war. On the 26th, we started out in the direction of Luninyets. German paratroopers shot at our train from the woods bordering the road. A Soviet general, who welcomed us in Luninyets, told us that all was quiet in Pinsk, and sent us back there. On the 28th of June we noticed that the Poles and White-Russians had left the recruiting-station, on the collapse of Soviet rule in the city. We, the Jews, knew what to expect from Hitler's army and waited patiently at the station for the order to leave with the Soviet army for the interior of Russia. In order to make sure that the Russians would not abandon us at the last moment, we organized ourselves and took turns keeping watch on what was happening.

One of our watchmen told us that day that the Russians were packing their belongings. We asked them to take us with them. The Soviet Officer explained that the situation was absolutely hopeless, and that anyone who wished to join the retreating army could do so. On the 29th of June, at 4 o'clock

peasant girls, the so-called 'cow-girls'. Seriously ill patients were sent to peasants' houses where I used to visit them frequenty, and the 'graduate cow-girls' were quite helpful!

In September 1943 I met a group of Polish partisans, mostly Polish 'Osadniks' from Belandicz. Their commander was Robert Stanowski, a Jew from Lodz, who lived as a Pole (and tries until today to remain a Pole). I thought I would be more useful to the Polish unit, so I asked to be transferred and the commissar Konkov agreed. I joined the Polish brigade of 'Kosciuszko' commanded by Klim.

In that way, in a short time, I became head of the medical service for the Polish brigade in the area. We set up a small hospital of only 12 beds, but it was quite well organized.

At the end of October 1943, there arrived from David-Gródek (David-Horodok) Dr. Skotnicki Alexander, known under the nickname of Dr. Zemsta (Revenge). He served with the Gestapo in David-Gródek as interpreter. They didn't know that he was a Jew. 'Zemsta' blew up the German command post, and then escaped into the forest, taking with him arms and all the medical supplies, which he gave to our hospital.

Fighting operations intensified in September 1943 upon the arrival of a number of paratroopers from Moscow, among whom were some Jews: Leon Kassman, known by his Polish name as Stanislaw Yanowski, Bielski, and a Jewish girl 'Wanda Mikhalska' whose true name is unknown until today. There were also Marian Cherwinsky, Brozowska Hanka, Ruzga Stefan, Borkowski and others. They brought with them a radio and communication equipment—thus daily contact with Moscow was established. The paratroopers brought us 'Horizons'—a Polish magazine published by the Polish patriots in Moscow. It contained a detailed description of the Warsaw ghetto uprising, so at last I knew what had happened to my mother whom I had left in Warsaw in 1939. I couldn't believe then in such a disaster, or in such Jewish heroism either.

On the eve of the anniversary of the October Revolution large scale mining of trains was undertaken. On December 18th 1943 I took part in a raid on the command post of the Benderov (Ukranian Nationalists) in the village of Lachowicz. There four of our people lost their lives.

Some unbelievable events happened to me on Christmas eve, 1943, Mikhal Wagner, the 'blue policeman' and Volksdeutsche from Pinsk, appeared in our camp and, by coincidence, I was the first one to bump into him. He who had murdered defenceless Jewish people, had taken me to prison in Pinsk and was nearly the cause of my being hanged (see 'A Young Girl at the Gallows'), had suddenly decided to join the partisans. With all my heart I wanted to put a bullet through him, but I knew that it was not for me to sentence a German and a Volksdeutsche. He bore the guilt for all the blood of the murdered Jews, and all he brought with him were two rifles, as a payment to be accepted by the partisans. In spite of the fact that in Pinsk he had been closely collaborating with the Germans and he was my personal enemy, still I was for accepting him in the Kosciuszko unit, on condition that he join me in an 'individual operation'—to kill the head of the Polish police force, Sologub, who was responsible for a great deal of our suffering.

However, when we had gone about 4 km., a rider overtook us and brought us the order to return at once. At Headquarters, I was told the whole idea didn't make any sense and the life of a Polish policeman was not worth the risk of the life of someone in the Medical Service. The commissar feared that on the way Wagner would kill me. Somebody else could do the job—if necessary. Wagner tried to get away from me and asked for a transfer to the partisan unit across the river Bug, for which he volunteered. Leon Kassman, whom I told about Wagner's dirty past, shot him 5 km. from our camp! Kassman, the paratrooper, took revenge for the Jews of Pinsk.

In February 1944, the Germans attacked us from the air and we had to abandon our Zemlyanka by day and were able to come back only at night.

At this time a serious typhoid epidemic hit our men. The sick who had survived the epidemic were distributed among the villages, but the Germans gave us no respite. The front line was drawing near and we had to leave. I intended to use the hospital carts to transport the seriously ill, but the commander Klim gave orders to carry on them straw for the horses. I disobeyed him and removed from the village our 17 ill partisans, the most grave cases. When we arrived at Kuchocka Wola I tried to commandeer horses from the Ukrainian villagers who concealed everything they had. A Ukrainian woman tried to bribe me with a bottle of spirits. I needed the alcohol very badly for the infirmary. After reporting to the commander, I took the alcohol, but I took the horses, too!

murdered in the forest, so I told them that I was a Christian and a Pole. Suddenly I heard the one say to the other in Yiddish: 'We ought to shorten her by a head's length'. (Strange—Germans killed Jews, Poles killed Jews, and even Jews wanted to kill Jews). The took me to their headquarters. I took off my wet garments to dry them at the fire. Unfortunately, my coat caught fire and I exclaimed in Yiddish: 'Oi meine shmates brennen—my rags are burning', forgetting that I was supposed to be a Pole. At that, the Jews said I must be a spy set upon the partisans by the Germans, but luck was with me again. Somebody among the Jewish group called out: 'Teacher, what are you doing here?' That was a pupil of mine, Weiss from the Tarbuth school, who had joined this Jewish unit which consisted largely of Jews who had escaped from the slaughter at Janow-Poleski. When I asked them whether they knew anything about Sashka Birkowich, for whom I was looking, they led me to a cart on which I found Sashka's dead body. I felt orphaned as I looked at my slain commander. On the very day when I was wandering in the forest, singing loudly, the Germans had attacked. Sashka was surrounded, and when he saw that he could not escape he shot himself. After the skirmish, his body was found and carried to the Jewish camp.

Mishka Desatnik, the paratrooper, one of the partisan commanders, had come to Sashka's body. Meeting me, he agreed to enlist me in his group, as he needed a nurse. I refused and remained with the Jewish unit. They numbered about 50, among them two of any relatives, the Garbers from Janowo. I stayed with them for six weeks.

Later on, we were compelled to subdivide into small groups and I, together with the Garbers and another two men, made ourselves a shelter in a hole in the ground. We dug a pit for water, which we scooped out with waterflasks (I kept mine until 1972, when I donated it to the Museum of Lohamei Hageta-ot). The four men used to go out from time to time at night to scavenge for food, while I stayed 'at home' and did washing and mending for them.

In those autumn days of 1942, one of our Jewish groups was attacked by some Russian partisans, headed by one named Mustapha. There was only one survivor, Moshe Eisenstein, who now lives in Haifa.

Not far from us there were two other Jewish groups who were bickering all the time, and stealing from each other food, meat etc. (Even my shoes were stolen by them). There was endless friction and trouble. I couldn't stand it and decided to leave them.

That was a night in January 1943. After walking about 10 km. in deep snow I reached the village of Korsin, in the area controlled by partisans. When they learned that I was a nurse, they took me on a cart to the headquarters of the Kutuzov unit, which was part of the Molotov brigade in the Pinsk division.

I immediately joined the medical service of the unit. We had no doctor of our own, but we were helped out by Dr. Kotel Wlodavski, a native of Janow and a graduate of the Tarbuth Gymnasium at Pinsk, who served in the neighboring 'Lazo' unit. Along with my work in the Kutuzov unit I also helped the neighboring Chapayev, which consisted of partisans who had fled from German prison camps and were infected with anti-Semitism.

I had arguments with the Kutuzov unit headquarters, above all with the commander, Petya, who did not like the idea that I gave food to the nearby camp of the Jewish refugee-families from Janovo. When Dr. Wlodawski suggested that I transfer to the Lazo company, where he was planning to set up a field hospital to serve the three companies, I agreed at once.

In 'Lazo' there were more Jews than in the other companies. The commander's name was Gorbachewski, and the commissar, Konkov, was a native of Pinsk. In a special 'zemlyanka' we founded a hospital with 18 beds, which served even far away partisan units, like Shchors, Dyadya Petya, and others.

Accepted in the hospital were malaria and severe cases of flu. We didn't have many wounded, because in those months there were only a few encounters and the operations were aimed mainly at blowing up trains and attacks upon small Polish police stations.

I also extended medical aid to the peasants. In exchange, I received food, which I handed over mostly to the camp of the Jewish families.

I took part in organizing cultural activities. On March 8th 1943—International Women's Day—I was asked to deliver a speech at a special celebration. I helped edit and publish a wall newspaper, etc.

In April 1943, partisan activities were stepped up because of German reprisals. We had to be on the move constantly. Only when we arrived at the huge Poslawski forest could we hide and set up a new hospital bigger than the first. I even got normal windows in an abandoned school house in the neighborhood.

In August 1943 I held a short first aid course for

the ghetto some days before the liquidation, when 3300 Jews were killed.

On October 27th 1942, one day before the end, I was warned by engineer Mechnikovsky, a veteran Polish communist (later on I learnt that he was the chief liaison for Pinsk with the forest partisans), not to return to the ghetto. But I returned.

I didn't want to leave my father alone, but I left him later on and until today I have a feeling of guilt.

I thought even about suicide, after abandoning my father to his death.

Wednesday, 28th October 1942, was a quiet day. That was the calm before the storm. I woke up at three o'clock in the morning to the sound of shots. First I rummaged through my things to find my Aryan passport—the safe-conduct of life.

Twice I left the barbed wire, which closed the ghetto, twice I hesitated to escape. Twice I returned to see my father standing with an axe in his hand, ready to 'take revenge' for all of us.

It was almost five o'clock, the night was over. Every additional moment in the ghetto was death—I ran to the courtyard of the 'Judenrat'. Thousands of people were crowded together. Suddenly I noticed an open cellar-door in the abandoned home of the dentist Dr. Gottlieb, which was only one meter from the other side of the ghetto fence. Without thinking, I leaped into the cellar, closing the trap door. Some minutes later I heard heavy steps above my head and the sound of a chair being moved. The Germans settled at their posts after checking the cellar door. My luck was with me—they didn't discover me. All day I cried, hearing the screams and the yelling of the Germans: Raus! Raus!

That was the longest day in my life.

I knew I had to leave that hiding place as quickly as possible. At the end of the day the Germans left. I decided immediately to escape to our stable on Nadbrzezna Street, where the main German research station was located. I hoped that no one would think of looking for me among the Germans and Volksdeutsche.

Long before, I had arranged with Yan Shpinak, our stable man (father-in-law of the Volksdeutsche policeman Wagner) that, when danger threatened, my father and I would leave the ghetto and come to hide in our own stable.

On the morning of 29th October, Shpinak was greatly astonished to find me there alive .

But he kept me until the 29th of November 1942, bringing me every morning one hundred grams of water from the river and some remains of bread which were prepared for the dog. Every day during the first week, he informed me about what was happening in the ghetto. He told me that he even saw the dead body of my father, who was shot in the ghetto in front of his house, because he killed a German with an axe or seriously injured him.

At my request Shpinak brought to the stable my previous Inspector of Physical Education, Mr. Zelent, who took my old shoes to mend: he was really a friend and helped me in those days.

Shpinak wanted to get rid of me as quickly as possible, so he made a pair of 'skis' out of two pieces of wood, to cross the river Pina, but when I reached the river I saw that the ice was not yet thick enough, and I had to go back to my loft.

Shpinak obviously did not like it at all.

Finally, on Saturday, November 29th, in the middle of the day, I set out, dressed like a peasant woman going to the market carrying merchandise. I had with me saccharine tablets, soap, scarfs—goods given me by Mechnikowsky, to whom I had entrusted my belongings, before the establishment of the ghetto.

At the bridge I met a young peasant, who wanted to know where I was going—'To trade in the village', I answered. He accompanied me to his house and even invited me to stay overnight.

Next day I went on and reached the village of Perechristye, after wandering a long time in the forest. In one of the huts I met the first partisan. I explained who I was and asked them to accept me. They promised to come back for me the next day and in gratitude I gave them the highly priced saccharin I had with me. They didn't intend to come back, because they ordered the woman whose husband was a 'bluepoliceman' to throw me out, and she did.

There was nothing left for me to do but to enter the nearby forest infested with wolves, where I wandered alone in the deep snow for 10 or 12 days.

Several times I entered some lonely peasant's hut to ask for food and hurried back into the forest. I was so naive that I tried to sing aloud Russian songs, in order to be heard by the partisans, forgetting that I might be caught by the Germans.

Finally, I came upon a path and followed it for hours. Suddenly, somebody ordered me to stop. They were two Jews, but I remembered Mechnikowsky's warning not to join Jews, as they were likely to be

Kutuzov Company, Molotov Brigade in the Pinsk Division, and later in the Lazo Brigade and in the Polish Koszciuszko Unit—in the forests of Polesia;

4. *Feldman* Moshe, partisan unit in the Zamoyski woods;

5. *Plotnik* David, "Chkalov" company no. 620, and later in the Kalinin batallion, Komsomolets Brigade of Major-General Platoun, in the forests of Naliboky-Mir-Baranowicz;

6. *Kalivach* Aharon, Kaganovich unit, Kuibishev Brigade (the Pinsk division), and later in the Kirov unit of the same division.

7. *Skuster* Shamai (Sioma), of May First Brigade, Rudminsk forests in the neighborhood of Horodiszcze, in the Baranowicz district.

Among those who fought in the Jewish fighting underground and participated in the uprisings in other ghettos were:

1. *Entin* Shlomo (Salomon)—in Vilna and in the units that fought in occupied Poland.

2. *Plotnitski* Fruma (Frumke)—Warsaw and various other places in occupied Poland and Bendin.

3. *Plotnitski* Hannah (Hanche)—in many places in occupied Poland, in Bendin and Warsaw.

4. *Reznik* Nissan—in the Jewish F.P.O. (Fareinigte Partisanen Organizatsiye) underground in Vilna, and later a partisan in the woods of Kazian.

(For details on the above mentioned, see "Pinsk", Volume 2, pages 361—388).

IN THE PARTISAN DIVISIONS

Fani Lotz-Solomian

This deposition was made to us in Tel-Aviv in 1964 and we could check it against various documents of the period. We also saw the many decorations she holds. This is the story:

"To be exact, I began my underground work in July 1941. I was sweeping Nadbrzezna Street (I was a municipal street sweeper and earned a hundred rubles a month), when I was approached in the fish market near our house by a fellow in bast shoes with fish in his hands. It was Alexander Birkowich—the first secretary of the Komsomol—a Jew, who refused to leave Pinsk in June 1941 when all the 'pure' Russians ran away, and remained in the Polesian marshes to organize the guerilla struggle behind the enemy line.

Sashka suggested that I assume the role of liaison with his small group of still non-existent partisans. My job was to receive and transmit information of various kinds about what was going on in Pinsk among the population. I was also to procure a radio set or parts of one, arms and even a camera.

The main thing was to keep out of danger and not to tell anybody, because even in the forest the leaders were secretive, never trusting each other, and did not give the names of people in town with whom they were in touch.

I was not surprised that he chose me. At the very beginning of the German rule, Sashka, as Komsomol leader from 1940–1941, used to come very often to the Tarbuth School, where I was a teacher of physical education (I was a graduate of the Academy of Phys. Education in Warsaw, and took a postgraduate course in Sweden, where I spent the summer of 1939. I returned to Poland on the 31st August, a day before the outbreak of the Second World War, in order to take part in the defence of Warsaw). I had urged Sashka for a long time to supply me with thirty pairs of skis, because I wanted to train the students in skiing. Evidently he had not forgotten my fight for the skis (which at last he gave me). That is why he presumed that I would also make a good fighter in the future. For nearly a year, with a lot of difficulties, I conducted my individual underground work against the Germans, Polish and 'blue police', and even against the 'Judenrat', until spring 1942.

On one of the May days, when I was returning to the ghetto, I was stopped by Mikhal Wagner, the Polish policeman, who grabbed the tools and trash-can from my hands, where he found bits of food (that was enough to get me imprisoned) and a few electric wires, but what was more important—some magazines with bullets. He dragged me to the police, to the Gestapo and prison (see—"A Young Girl Facing the Gallows" published by Sifriyath Poalim, Tel-Aviv 1971). I was sure that my end would be on the gallows in the market place.

By some miracle I remained alive and returned to

back to the stable. Shpinak insisted that I leave, and the next day, the day of the fair, and luckily a cold and windy day too, I went away. I crossed the bridge and safely reached the other side of the river. I went to the village of Perechristye, to join the partisans in the Zawiszcze Forest, as Engineer Meechnikovsky, who was their contact man, had directed me. I had a Polish identity-card under the name of Helena Shcherbatsevitch, which I had prepared while still in the ghetto."

Let us say in conclusion that there were probably other cases of Jews who were helped by gentiles, but we never heard of them, and therefore we could not publish them here.

These few rays of light, of which we have written, emphasize even more the heavy darkness which descended upon the Jewish population, doomed to death in the ghetto.

Exceptions prove the rule—and the rule was, that the gentile population—which had lived together with the Jews for hundreds of years—betrayed their neighbors disgracefully, and joined hands with the Nazi destruction machine, whether actively or passively. The local Gentiles, too, wanted the blood and property of the Jews, and the part they played in the most terrible crime in history—the murder of one third of a people—will never be forgotten.

On the day of the liberation, after 3 years and 10 days of the murderous regime of the Nazis in Pinsk, the 17 orphaned survivors stood beside the huge mass-grave of the thousands of Jews of the community of Pinsk and Karlin, the blood-stained earth burning their feet, and the spirit of doom howling in their ears: "Lift up your feet from this place!"

Jewish Pinsk has been wiped off the earth, and its history of hundreds of years has come to an end and is no more.

PART TWO

THE REVOLT

In Chapter 8 of the first part we related the doom of the last remnants and the fate of those who escaped from the little ghetto to the forest. We have no information about those who escaped from Pinsk into the woods earlier. From various sources we were informed about plans to break out, but as far as we know, nothing came of them. Thus only a few of our compatriots were able to share in the holy task of revenge on the murderers.

Therefore, following our clues, we examined the literature about the holocaust and revolt and gleaned from it any references to natives of Pinsk who were active in the struggle against the Nazi foe.

Our main source was the "Book of Jewish Partisans", published by Sifriat Hapoalim, Merhaviyah, 1955. We also used "The War of the Jewish Partisans in Eastern Europe" by Moshe Kahanovich, published by Ayanoth, Tel-Aviv, 1954.

What we have is a list of no more than 20 names. We shall list the partisan units to which they belonged, and state the role they played in the fighting Jewish underground and in the uprisings in other ghettos.

Nine of them served in the same unit—named after Voroshilov—commanded by Feodorov and later by Major-General Biegma in the forest of Polesia.

They were: 1. *Bakalchuk* Melekh; 2. *Gurwich* Yehoshua (Shaya); 3. *Galetsky* Goldah (née Sherman); 4. *Gassman* David; 5. *Graubart* Tamara; 6. *Dolinko* Aryeh; 7. *Dolinko* Tsila (née Feldman); 8. *Friedman* Barukh; 9. *Perchik* Avraham.

There were seven others scattered in various units:

1. *Gleibman-Globe* David;

2. *Dr. Temchyn* Misha (Michael) in the Polish partisan units, in the forests of Vishkov, near Lublin;

3. *Lotz Fani* (née Solomian) who served in the

For six weeks she shared her bread, so expensive at the time, with us. Every night she led us down to the heated rooms of the court-house, and gave us boiled soup, prepared from beans or pearl-barley, which I can still taste today. Then she would bolt the door from the outside and take the keys home with her. We slept in relative safety until daybreak. Her son and daughter knew nothing of our existence, for she did not trust them.

After six weeks, in the month of February, we started to fear the frozen river would thaw, and we decided to cross the river right then and there and find a way of joining the partisans. Only on parting did Maheyska ask us our names. She brought us a loaf of bread and gave us the address of her new apartment saying: 'If something bad happens to you—come back to me'. She accompanied us to the river, and watched from a distance to make sure we were not followed. After the liberation we returned to the ruins of Pinsk, as liberating partisans. We found Maheyska—and were overjoyed to see each other. Unfortunately we could not pay her back all she had done for us, but we kept in touch with her from Israel, writing her letters and sending her parcels regularly—a slight recompense for that simple woman of such noble and superior character."

Fani Lotz-Solomian (Tel Aviv) gives the following account:

"When we heard the first shots at 2 o'clock in the morning, before the destruction of the ghetto, I tried to get to the small church on Albrekhtovska Street, to hide there. When I approached the church I saw that a projector had been placed on the bell-tower, and that the Germans were already sitting beside it. Then I tried to get to the district hospital on Bernardinska Street, but in vain. Next to the building of the 'Judenrat' I crawled through the fence and tried to reach Albrekhtovska Street. The German guards caught me, and to my surprise they did not shoot me but took me back to the ghetto. I returned to my father, but he sent me away again. Holding an axe in his hand he said it would be better if everyone looked after himself. I went out again and reached the backyard of the 'Judenrat' where hundreds of Jews had gathered. When I saw the crowd of people in the yard, I crawled through the fence to the nearest house, that of the dentist Gottlieb. I jumped into the cellar, and shut the cover on myself. All day I heard the action in the ghetto.

When it became dark, I went out and, through Brovarna Street, reached the backyard of our house, near the riverbank. I climbed into the attic of one of the stables in the yard, and hid there. In the morning Jan Shpinak, the coachman, came in as usual, to feed the horses. He was in charge of the sewage department of the municipality and the horses were his responsibility. I went down and asked him for food. He promised to help me, but brought me something to eat only in the evening. He told me how the second day of the action in the ghetto had passed, and added that he had heard that my father had killed a German with his axe when they came to take him.

For about a week Shpinak took care of me, but when the small ghetto was established, he suggested I move there. I refused. I tried instead to get in touch with Engineer Mechnikovsky, who was a friend of mine still from the days of the Russians. I went to him in the evening, although he lived near the police-officer Sologub. I was given a warm meal, but I could not stay there for his wife was pregnant. I went back to the stable.

In the next four weeks I also visited Dr. Dametsky, the prison doctor. I knew him, as I had worked with his sister. I had left some of my things with him, while I was still in the ghetto. Dr. Dametsky lived on Krayevska Street, and I would get there by way of the railroad-track—that is to say I walked around the whole town to get there.

I had also entrusted a few things to Zielinsky, who was in charge of the cleaning department of the municipality. I worked in his department as a street-sweeper, and I worked as a charwoman in his house in exchange for a few potatoes. Zielinsky and his wife were in no hurry to return my things to me: 'Why take them back? You'll be killed anyway... '

Zelent, the supervisor of health-education, a graduate of the Polish High-School in Pinsk, had worked with me when I was a temporary teacher at the Jewish High-School in the days of the Russians. When he found out about my hide-out he brought me money and took my shoes to be repaired.

At the end of November, however, Shpinak told me to leave the stable because his relatives, and amongst them his German son-in-law, the policeman Mikhal Wagner, suspected him of hiding me. I asked him to make skis for me from a board of wood, so that I could cross the thin ice on the frozen river. Unfortunately, the ice melted that day, and I went

uncle's till the partisans came and took me to their commander. I was questioned extensively. They began to trust me only when it transpired that one of the commissars whom I happened to mention was a member of the partisan group. 'We shall take advantage of the fact that you know German and that you are an old inhabitant of Pinsk'—the commander said.

The first task they gave me was to take a radio battery to Pinsk for recharge. I tried to explain that I was too well-known there, and that this might endanger the mission, but they would not listen to me. With Kolya and another man I drove out in a cart with the radio battery in a peasant's basket. I arrived at the house of the old sisters. I brought them meat and other food, and that same evening I got in touch with the member of the Underground Movement to whom the commander had directed me. He was a factory-worker who was to refill the battery at his place of work. 'I can only do that at night'—he explained to me—'and therefore it will take a week'. I did not tell him where I was staying. On the day in question I sent Kolya's mother to fetch the battery. She also told Kolya, who came to fetch me in his cart the next day. Kolya told me the commander had ordered me to remain in Pinsk until I received new orders, and that I was to translate Goebbels' articles appearing in the German newspapers and to give him news of the movements of the German army. I obtained newspapers and information about the German battalions in the town, with the aid of my landlady. The messenger who came from the partisans would receive the completed material from me.

At that time one of Vlasov's companies was stationed in the town, and for fear of discovery I was quickly removed to the village. Three weeks later I was taken back to the town. In June 1944, about a month before the liberation, I was saved at the last minute when I jumped, just in time, into my hide-out in the cellar, when four Germans came to live in the house. They remained there only three days, and during those days I never left the cellar.

That same month there was a house-to-house search for partisans. In the house next to ours, the Germans caught two peasants of the neighborhood, who had come to sell food. All their attention was directed towards that house. The landlady tried to persuade me to move from the cellar to the stable in the backyard. But I refused, for the Germans were outside with their dogs. I was saved again.

A short time later the day of liberation came. The Polish family with whom I had hidden moved to Poland too, and I helped them there. When my landlady died, I saw to it that a tombstone was put up on her grave".

In other accounts there are mentioned another few Christians who aided the Jews. The stories are similar, though not always the same—of those who survived the 620 days of the German occupation, after the destruction of the ghetto in the town itself.

Yehoshua Naidich (Tel Aviv) tells us about a worker at the plywood factory, Volodya Dregach.

In the first weeks after the destruction of the ghetto Volodya helped me and a group of eight other Jews to go into hiding. For about two weeks he supplied us with food, until our hide-out was discovered and we had to leave. A gentile girl called Dunya lived on Vodoprovodna Street. She was the girl friend of one of the boys and agreed to help us only after he promised to marry her after the war. We stayed in this place until May 1943, when we joined the partisans."

Tsilya Dolinko (Petach Tikva) tells us the following story :

"On the evening of December 22nd 1942, my husband Aryeh and I decided not to return to the ghetto from our place of work at the Polish printing-house on Kosciuszko Street (formerly Gleiberman). At the end of the day we marched back in line, as usual, under the supervision of the Polish escort. At a certain spot we left the column and hid ourselves. The Polish medical orderly (*feldsher*), Martiniak, agreed to let us spend the night in his store-room on the corner of Bernardinska and Albrekhtovska Streets. When we returned to the printing-house early the next morning, we heard that the small ghetto had been destroyed during the night. As we had no other place in which to hide, we decided to go up to the attic of the stone-building of the printing-house. Once there had been a Jewish carpentry-shop there, but everything had been destroyed, the windows shattered, and we had no protection against the cold and the snow. The groundfloor of the building housed the Polish Courthouse. There the gentile woman, Barbara Maheyska, worked as charwoman and caretaker. We had no choice but to go down and tell her our secret, and thus put our lives in her hands. The simple woman, who was a pious Christian, did not disappoint us.

"A few months later the gentile women started to ask us to change our faith, saying that they could not agree to hide Jews, but only Gentiles. They kept annoying us with their demands until the 9th of August 1943. On that day their priest calmed them and told them to take care of us even as we were, and he would bear the responsibility for the 'sin'.

We went into a high corn-field—but we could not go on hiding there, so we went back to the stable in the backyard of Fiodorchenko's house, where we remained another 4½ months. At the end of December 1943 we returned to the cellar. The old woman, Baranovska, could not keep herself from telling her son, the policeman and his family, about us and our hide-out. To our surprise they did not inform the Germans. Our situation improved somewhat when they started to bring us some knitting to do: this was a source of income for us. With the money we earned we were able to pay for the food and the medicine needed for the frequent illnesses we suffered, as a result of the terrible living conditions.

About a month before the liberation, an intensive search for partisans was made in the town. The policeman, Baranovsky, warned us in time, and we succeeded in fortifying the hide-out and concealing it more adequately. After the liberation we kept in touch with the two women. The Cooper family took care of Fiodorchenko, and my mother and I of Baranovska. Until the day she died we sent her parcels, and after her death we paid for the tombstone on her grave."

David Globe-Gleibman (New York) writes about this period in the course of his account in the chapter below: "Alone in the Partisan Divisions".

"Now that I had a pistol and bullets I felt more secure. I knew the Germans would have to pay dearly if they caught me, and that I would not fall into their hands alive.

When I was looking for a shelter I remembered two old gentile women of about 70, who had helped some Jews in the first days of the massacre in August 1941, Antonina Skrabchevska and Stanislava Tshegotska, who lived on Vodoprovodna Street. In the evening I knocked on their door and entered. Extremely surprised to see me, they asked me about the members of my family and how I had managed to survive. They shared my sorrow. I told them that it was already late and that I couldn't walk on the streets. And anyway I had nowhere to go. But if they would hide me, I would provide them with the means to obtain food from the clothes and things I had hidden, which would be enough both for them and me. When I had assured them that no one had seen me coming to their house, they agreed to let me sleep there.

I had given many valuables to the gentile Kosakevich for safekeeping. He had formerly been a clerk at the municipality. Under the German occupation he was in charge of the leather factory where I worked. Luckily the man lived nearby and I had no difficulty in reaching his house in the evening. He became agitated when he saw me, and told me that the Germans were looking for me after they had realized that I had escaped. His brother-in-law started to shout that I would bring disaster on them, and that I had to leave the house immediately. I took out the pistol and said that I was not alone, that they had better give me my things, and that I intended to fetch them at intervals, and not all at once. (I was afraid to hand over everything, for fear they would deliver me to the Germans when I was of no use to them any longer). My words had their effect. I was given some of my valuables and I took them to my hide-out. The next day one of the sisters exchanged them for large quantities of food, including a piece of butter—which was something extremely rare at the time. I promised them that they would lack nothing if I remained with them.

I put up a temporary hide-out behind the clothes-cupboard and later went down into the cellar. I built a double wall of boards, where I could lie in case of a search, or any other danger. From time to time I would go to Kosakevich, and fetch some of my things. One night there was a knock on the door. I quickly ran down to the cellar. After the visit, one of the sisters came down into the cellar and told me that the visitor was her nephew, Kolya, who was being pursued by the Germans. He was leaving for the village of Ochowa, where he hoped to meet the partisans. Probably—she added—he would soon return. I begged her to let me meet him when he returned. When I talked to him, he promised to find out if the partisans would agree to take a Jew with them, and that he would give me their answer within a short while. His surname was Vlihovich.

On his next visit he brought me a positive answer. He dressed me in peasant's clothes and we drove to the village in his cart. For two days I waited at his

had to return to town, where he hid for some time in the old bathhouse on Brovarna Street. From there he came to me. He stayed with me for two months. The house we lived in was marked for demolition. My brother tried to reach the partisans again and we lost track of him. I went to live in Niemotko's room, no longer in hiding. Together with Bronek I intended to join the partisans, but I wanted an Aryan identity-card. I cut my picture out of a photograph of our class at the Polish High-School, where I had studied, and Niemotko took it to a photographer to prepare the desired identity-card. Unfortunately, the photographer had been a student at the same High-School and he recognized me. He informed the police, but we were warned in time, and I hid with a Polish woman for a week. During this week Niemotko rented a new apartment with a separate entrance, and I moved in there. I sat in the room without ever going out and read books, which Niemotko borrowed from a Polish lawyer (who was very surprised by the number of books he read). Finally I received an identity-card from the peasants, under the name of Helena Sholomitska, for the identity-cards of the peasants had no photographs.

One day a Polish policeman came to the room by chance and found me, but he did not hand me over to the Germans. He advised me to move to a village and we went to the peasant who had furnished me with the identity-card. This peasant was associated with the partisans, but he refused to take us to the woods to join them. He even tried to take the identity-card away from me—but he failed. We returned to town in May 1944, and rented an apartment in a distant suburb beyond the railroad-track. It was dangerous to be in the town, and after two weeks we moved to the village of Lubel, the home of a charwoman who had once worked for us. There we heard the news of the liberation."

Milya Cohen (of the Ratnovsky family)—Ramath Gan.

She is the only one of the survivors whose story has been written by her rescuer, Zofia Fiodorchenko, and it was printed in the Jewish paper "Volksstimme", published in Warsaw. In the issue of the 15th of April 1958, in the column called "They who rescued", Fiodorchenko describes the life of Milya and her mother, and her story is confirmed by Milya's account given here.

"Zofia Fiodorchenko, a pious Christian woman, about 70 years old, had worked in our home for many years. When the Germans came we had to discontinue all contact with her, because any contact between Gentiles and Jews was strictly forbidden. The woman went to work at the bakery-shop and, in spite of the prohibition, helped us in exchange for money or valuables, so as to avail herself of liquor of which she was very fond. The day we moved into the ghetto she pinned the yellow patch on her clothes and helped us move our belongings and some fire-wood. While we were in the ghetto I worked at the polyclinic. On these occasions I would drop in at Fiodorchenko's house on Marshalka Fosha Street, and eat to my heart's content. We came to an agreement that, when the time came, we would hide in her home, my mother, the late Zlate (who died in Ramat Gan in 1962) and I.

Four days before the destruction, a friend, the wife of the baker Cooper, told us of the pits in Dobrowole and of their hide-out in the house of a gentile, who, when the time had come, refused to keep his promise. We asked Fiodorchenko to agree to hide the four members of the Cooper family, in addition to the two of us. Cooper bribed her with liquor and cigarettes, and she agreed to our request. We divided the cellar in Fiodorchenko's house into two parts, and hid ourselves (6 persons) in the concealed part. A friend of Fiodorchenko's, Elshbieta Baranovska, also lived in the old woman's room. We gave her some valuables too (a watch and a ring), and the two of them looked after us. We were given hunger-rations twice a day: a little soup and a piece of bread."

"I had a very difficult time—Fiodorchenko writes in her account in the newspaper—I cooked and baked bread for myself and for the six people in the cellar. I had the additional job of washing underwear for the Germans to prove to my neighbors and acquaintances that I lived only on my earnings. Once there was a knock on the door at 3 o'clock in the morning. 'Those are policemen'—I said to Baranovska. And I was right. First of all a big dog burst into the room. All of a sudden something unexpected happened. Our cat, who had just had a litter of young, jumped out of the wicker-basket in the corner of the room, and scratched the dog's eyes. The policemen had great difficulty in chasing her away from the dog. Paying no attention to what was going on in the room, they took their dog and left."

trying to reach the Christian Medianovsky, who had been the supervisor of my job in the harbor during the ghetto-period, and whom I knew to be a decent and honest man. With the faint hope that he would agree to hide us we left the cellar early in the evening. We groped around in the dark, stumbling over corpses and objects strewn all over the street. All of a sudden we heard people talking. These were Poles and Nazis. We hurried back to the cellar. The next evening it was a Shabbat—we ventured out again. We were lost, not knowing where to turn. My 4-year-old son saw our confusion and said: 'Mother, I'll show you how to get out'. He took us to the fence of the ghetto. Here was a low tunnel which the children had made when they played in the ghetto. We crawled through the tunnel and found ourselves in the old cemetery. From there we went out into Zavalna Street. On the way we decided that, if Medianovsky was not at home, we should shut ourselves into the privy in the backyard, and wait for him there. But when we came to Krayevska Street, where he lived in a two-storey house, we saw a light in his apartment on the second floor. We climbed the stairs, and I knocked on the door. Medianovsky himself opened the door. When he saw us he started to tremble with fear. He let us in and bolted the door. A few minutes passed before he calmed down, and started to question us: 'Where had we been until now and what had happened to us?' While he was talking to us he prepared something to eat. We fell upon the food and devoured it. 'Now', he said to us, 'climb to the attic and sleep, but tomorrow evening you will have to leave the house. Any Christian who hides a Jew in his home is liable to be tortured and shot. This week, for example,' he continued, 'a Christian was caught who had hidden Jews. The Nazis dragged him out to the market-place and there tore him to pieces'. The next day, Medianovsky had visitors who had come to discuss the trading of Jewish property, and he was unable to contact us. The day after he went to work and when he returned in the evening, he came up to us and told us that we must leave, because our staying there was a death sentence for him. I answered him: 'If you throw us out, I'll go and tell that we hid with you for two weeks'. The man started to march up and down the room, and to light one cigarette after another. Finally he decided: 'In the meantime you can stay here, and at the first opportunity I'll take you somewhere else'. He never got that opportunity, and we remained in that attic for about 20 months. These were months of everlasting suffering, because of hunger, cold and dirt. Our main food consisted of potatoes, one every two days. Worst of all was the feeling of insecurity, the fear for our lives, and the fear that Medianovsky himself might lock us up or kill us. My son, who was then 4½ years old, cried of hunger and this endangered us all. I would grab him and try to shut his mouth. Quite often I scratched his face till the blood started to flow. Three times Medianovsky tried to grab the crying child and strangle it, and with the little strength I had left, I warded him off and saved the child. The day we saw armed soldiers marching down the street, we did not dare to believe that they were really Russian soldiers. Another half a day went by before I gathered the courage to go into the street. I met two soldiers, and stood in front of them, perplexed. I saw that they too were startled, and they asked me, amazed, 'Who are you?'—'A Jewess'—I answered. One of them said: 'Now the whole world is open to you'."

Hayah Sherman (Tel Aviv) tells us this story:

"My father was the manager of the tailor-workshop in the ghetto. On the 22nd of December 1942, the day before the destruction of the small ghetto, the Germans took back the clothes they had given us to sew, and which were not yet ready. This was a sign that our end was near. When darkness fell my father took me out of the ghetto to Albrekhtovska Street, where Bronislav Niemotko waited for me and took me to his house in Unitska Street. Niemotko had come to Pinsk from a village near Białystok, in the days of the Russians, to study at the auto-mechanics' school, and he remained there when the Germans came. He was the son of a peasant, and the Germans put him in charge of three plots on which vegetables were grown for the army. He met my father when he ordered a suit from him. He lived with a gentile family, and next to their house stood the abandoned house of Feldman with the vegetable garden next to it. One of the Jewish women working in the garden had set up a hide-out in that house, but she lost her life in the last 'action' while on her way to the hide-out. Niemotko put me in there, and gave me a daily ration of food. In February, 1943, my brother came to my hide-out. Not long before the destruction of the small ghetto he had tried to reach the partisans, but was attacked and robbed on his way to the forest. and

bread and water. On holidays she would try to add something to the "menu" from the left-overs from the German kitchen where she worked.

Alek—Yelinski's friend—was a contact man for the partisans, and in September 1943 he brought two pistols to our hide-out, to enable the two men to join the partisans. Marek and Sioma also stole two grenades from the officers' quarters. One day two Gentiles came to lead them to the forest. When they were about to cross the river the two ordered them to strip naked. Marek and Sioma understood that these men intended to rob them of their clothes and arms and to kill them. After a fierce struggle with the men, Marek and Sioma fled and returned to our hide-out. Marek was badly wounded, and I took care of him until he recovered.

In March 1944 the Germans discovered a partisan camp in the woods near Pinsk. My address, which had been given to the partisans by our contact man, was found amongst the papers in the camp. The Germans came to Dohmatska's house to look for us. Nina, her daughter, who was alone at home, started to cry and said that there were no Jews in their home, that she hated them and that, if they were to come, she would immediately hand them over to the Germans. The Germans of course searched the house. Luckily Nina was clever and placed the dog and her puppies so that they were above the cellar entrance, and our hide-out was not discovered. We were determined to use the pistols and grenades we had, if we were discovered by the Germans. After a few quiet days, we returned to the cellar where we remained for about another four months. Before their retreat, the Germans set fire to many houses in the town and among these was the house on 30 Karmelitska Street. Somehow we managed to get out of the cellar of the burning house and hid in the backyard. Three days later the Russians arrived".

Tamar (Tema) Kobrinchuk (of the Garbuz family), Ramat Gan, gives the following account:

"On the night of the 27th of October, 1942, I woke up to the sound of shooting and together with all the inhabitants of the ghetto I went outside. Holding the hand of my 4-year-old son, I ran in panic, trying to find a place to hide. All of a sudden I heard the voice of my mother Hanah calling me. I went to her. 'Go into the cellar, and I shall remain and, if necessary, give up my life for yours'—she said to me. She pushed aside the cupboard that covered the entrance to the cellar, and we went down. I heard the cupboard being replaced. In the cellar there were many people. We lay down and waited for the worst to come. After a short while, we heard the Nazis shout: 'Everyone out!' I heard one come in and ask my mother: 'Where are they, all of thm?'—and she answered: 'They have already left'. He told her to come outside with him, and everything became quiet again. We lay in the cellar for three days. On the fourth day we heard the Germans approaching our hide-out. When they discovered us, they started to take the boards out of the floor ,and pulled out some of the members of our group. I, my son, and my sister-in-law, Fira Silverman (of the Tantzman family now living in Ramat Gan), and her 14-year old son Lolek, pushed with all our might and succeeded in crawling under the furnace installations. The Nazis continued to threaten that they would throw grenades into the cellar, if we did not come out. I whispered to my sister-in-law: 'Rather be shattered to pieces by a grenade than to fall into their hands'. And so we remained where we were. The Nazis went away with their victims and their loot, and for the next weeks we lay under the furnace. We ate some rotten vegetables that had been left in the cellar, and often went out at night to search for bread-crumbs near the house. We gave to the children whatever we found.

One day, about two weeks later, we heard a Jew praying in the house above us. 'I think it is your father'—I said to my sister-in-law. She went out carefully, and indeed it was her father, David Tantzman. Apparently he had been hiding in the fire-wood shed all that time, and had fed himself on sugar. He had lost his mind from so much suffering. We took him into the cellar by force, but he insisted on going back to the house the next day, and lay down on his bed. We heard the voice of one of the men who came to search the house and who handed Tantzman over to the Nazis. They took him outside and shot him. The next day we heard the local gentile people under the supervision of the Nazis, going through the house and emptying it of all its contents. We heard them say: 'I never imagined that the Jews would leave so much behind. We'll come back and search the cellar tomorrow; they have probably hidden all their valuables there'.

We knew that this time we would be discovered, and we decided to leave our hide-out. I thought of

Six persons came out of another hide-out: Milya Cohen-Ratnovsky, and her mother Zlata Ratnovsky, the baker Yisrael Cooper, his wife Havah, his daughter Sonya and his brother's daughter Hayah. And these came out having hidden separately all this time: Hayah Sherman, David Globe-Gleibman, Gutka Furman-Feldman. Everyone who had lived in hiding alone, had his own miraculous story of his escape from death. Their rescuers were gentile men or women who had risked their lives to save Jews.

It was very dangerous for Gentiles to hide Jews, for this offense was punishable by death. There were various reasons for this behaviour on the part of the Gentiles: some of the rescuers were driven by pure human conscience, out of a sense of human responsibility, or because of former friendship; some took advantage of the situation to improve their own financial status, by taking over anything of value the hidden Jew possessed; some continued hiding Jews for fear of the death penalty imposed on Gentiles on the discovery of the hidden Jews in their home. Such Gentiles were few and could be counted on the fingers of one hand. Apart from a few exceptions, such as the Pravoslavic priest, who had donated his gold cross at the time of the gold tax, and the other Gentiles we shall mention below, the entire Gentile population waited passively and even joyfully for the extermination of the Jews and the possibility of stealing their possessions.

Though the Germans had published an order, some time before the ghetto was destroyed, "not to touch government property on the threat of death", the gentile inhabitants of the town hoped that, in spite of this order, they too would get their share of the loot after the official German looting. We would, therefore, do well to mention the names of the rescuers, when we describe the miraculous saving of the survivors, in grateful recognition of those few exceptional Gentiles. Unfortunately we were unable to give a full account of everything that happened to all the 17. The stories that are related here, however, tell us something of what happened to the survivors.

Malkah (Manya) Shenberg-Finkel (Tel Aviv) tells us the following story:

"Together with my 8-year old daughter, Renya, I lived in the ghetto near Lahishinska Street between Bolotna and Zavalna. We set up a hide-out together with four other persons. We had succeeded in hiding ourselves for two weeks after the destruction of the ghetto, but for lack of food and water we were forced to come out of our hiding-place. Towards evening, dressed in my late husband's warm coat, I went out into the street with my daughter. We passed through alleys and backyards and reached our house on 30 Karmelitska Street. We had two houses there—the one in the backyard was in ruins and empty, and into it we went. But my daughter, who only weighed 10 kilograms and looked like a child of 5, was exhausted, and therefore I decided, towards 4 o'clock in the morning, to go into the second house at the back of the street where our gentile neighbours lived. When they heard me knocking on the door the dogs in the house started to bark. Nina, the 12 year old daughter of our neighbour, Shura Dohmatska, looked out of one of the windows. When she saw us, she opened the door. 'What is the matter with you'—the mother said to us angrily—'do you want to bring death on our house?'.—'Don't be afraid'—I answered her—'We'll stay here only today, and when it gets dark we will leave. Give us some water and a piece of bread'. She gave us water and bread—and disappeared. When she came back after a few minutes, she told me that my brother-in-law, Marek Shenberg, had already been hiding in the cellar for several days. He had managed to hide and had escaped from the column of people who were led to their death on the day on which the ghetto was destroyed. She went down to tell him we had come. (Marek Shenberg was killed in a car accident in Europe in 1955).

Both of us went down to the cellar and remained there. After the destruction of the small ghetto, Marek's friend, Sioma Yelinski, came to our hide-out (he is now living in Germany). He was taken there by Dohmatska, at the request of Alek, Sioma's Polish friend. From the month of January 1943 the four of us stayed there.

So as to camouflage the cellar, the gentile woman destroyed the part of the house above it and placed all the rubble over it. The part of the house that had remained intact was divided into two parts: Dohmatska and her two daughters—Nina and 3-year-old Lolya lived in one room and the kitchen, and the German officers occupied two other rooms, with a separate entrance. Dohmatska would take the clothes we had given her to keep for us, and exchange them with the peasants for food. She supplied us with potatoes,

itself one of the empty houses outside the ghetto as a place where to meet at the decisive moment. When returning from work, they used to hide there bread and other provisions. "We chose Fishko's stone-house on the market place as our secret rendezvous".[94] In those days, many stayed outside the ghetto overnight, so as not to be taken by surprise when the "action" started suddenly. Those who slept in the ghetto were also very alert during those nights. "We were all the time on guard. Every morning, my husband and I were standing near the barbed wire fence, bundle in hand, looking for a way to escape in case the ghetto should be surrounded. At daybreak friends used to mock us: 'You see! nothing happened; we have been sleeping all night and you have been out in the cold!' "[59]

"The orders at Sherman's, the tailor, began to decrease. Feldstein told us that the Germans had taken back the gold for their false teeth. It was clear that those were our last days. Another group made good their escape from the ghetto and went into the woods, but the Germans looked the other way. And then, at daybreak of *Wednesday, December 23rd, 1942,* the Germans surrounded the little ghetto and killed all its inhabitants at the Karlin cemetery. A handful of people succeeded in getting away while the 'action' was in progress, hiding in nearby houses. Another small group hid in a garbage-pit within the little ghetto area. The murderers were busy with preparations for Christmas, so the Jews could slink away unseen, but most of them were later caught in town or nearby and were murdered."[96]

94. Source No. 1.
95. Source No. 22.
96. Source No. 2.

One of those who got away told of his experience: "Together with my cousin, Naomi Kazh, who had an Aryan appearance, we hid with a gentile friend of hers. She helped us to reach Brzesc and I went to another gentile acquaintance who agreed to keep me for one day only. He gave me a piece of dry bread and water and in the morning I went to find the hiding place that had been prepared in the attic of Fishko's ruined house in the market square, of which I knew from our days in the little ghetto. I knocked according to the agreed sign and climbed up. When they had identified me and made sure that I was not being followed, a small ladder was let down. I found there a number of Jews, amongst whom was Vilkovich, the printer. After deliberation, we decided to leave the town. For that purpose we had to obtain arms, so I and another man crept stealthily into the house of a German, who served as prison inspector, in order to take his rifle. Unfortunately, we found neither the man nor his gun, so we took only several bottles of brandy and some food. Next day we approached a Pole, who to the best of our knowledge had a pistol. After long and tedious bargaining, when I had bestowed on him a bagful of hides which I had secretly removed from the factory where I had been working, I finally got the pistol with 10 rounds of ammunition. That same night we went each in a different direction, fixing on a spot in the ruins of the main Synagogue, where we might leave word of communication for each other. And then each one had to face his own fate."[97]

97. Source No. 2.

Chapter 8

SURVIVORS AND THEIR RESCUERS

On the 14th of July 1944, the liberation forces of the Red Army entered Pinsk. Of the entire Jewish community of Pinsk, 17 (seventeen) haggard and afflicted Jews came out of their hide-outs. They had hidden under floors or in attics for almost 650 days and nights, hungry and thirsty and terrified by the death that threatened them at any moment.

These were: Malkah Shenberg-Finkel and her 9-year old daughter Renya, her brother-in-law Mark Shenberg and his friend Sioma Yelinsky—the four appeared from a common hide-out. Four others who had hidden in an attic all this time were: Tamar (Tema) Kobrinchuk-Garbuz, her 6-year old son Hayim, her sister-in-law Fira Silverman-Tantzman, and her 16-year old son Lolek (he died of tuberculosis a few months after the liberation).

mander. A couple of hours later some 20 armed people appeared on horseback. They took away everything we had: a rifle, a pistol, all valuables and left us. We were forced to return to town. After hiding for six days in an abandoned house. I went out together with Hershl Bobow. We crossed the frozen river and hid in the marshes. Peasants whom we knew brought us bread several times. So we spent four months under horrible conditions, until we could go to place farther away where we joined the partisan detachment of Missiora. Our direct commander was Wolodya Kovalchik."[91]

A woman witness speaks of another of these groups: "One day, Barukh Friedman, who was working outside the ghetto, revealed to me the secret that he and ten of his friends had decided to run away. We prepared food and boots for ourselves. The boys went to work in the morning and I removed the yellow patch from my clothes. At one o'clock in the afternoon I left the ghetto and went to the place where the 10 were employed. The foreman was away and they hid me inside a sofa. In the evening they let me out and we went together to our rendezvous on Lahishinska Street, near the railway tracks. There, a Gentile, who had been waiting for us, took us in the direction of Kobrin by a path parallel to the railroad. After a six hours' walk we reached the village of Wulka, where another Gentile turned up, who took us across the river in his boat, pointed to the nearby forest and said : 'Go, with God's blessing!' All that night we wandered in the forest. Next day we met a band of men who spoke Russian and said they were partisans, on their way to an operation. Therefore they directed us to their headquarters. About 40 km from Kobrin a band of partisans found us, took away whatever we had and quartered us in a house, telling us to go to sleep. Next day, they said, they would take us to the partisans. The guard whom they left to watch us warned us that these were Ukrainians and that we had better disappear at once, if we wanted to survive. We ran away back into the forest. After a while we met a number of horsemen. These were Jewish partisans who brought us before their Russian commander, but he refused to take us without arms and sent us back to Pinsk. Broken and tired we went on our way. Now and then we would send one of our members to a peasants' house to obtain some food, but none of these emissaries ever returned. When we came back to Pinsk, three out of the original 17 were left—myself, Friedman and Perchik. After various adventures in Pinsk we went again to look for partisans, this time in the direction of Moroczno. We reached the spot just when a clash between Germans and partisans was taking place. Therefore we turned to the town of Sernik. In the village of Swericzewicz we finally succeeded in joining a group of partisans that were just forming. Therefore they were ready to accept us without arms."[92]

Here is what happened to two Jews in the forest: "During one of the searches in the old ghetto they discovered our hideout and brought us to the S.D. My brother-in-law had a pair of scissors hidden in his boots, so we succeeded in removing some of the iron bars from the wooden window frame. We escaped barefoot, not making any noise with our feet, and reached the ghetto area. There we found shoes, a kettle and something to eat in the abandoned bunkers and before daybreak we entered the cellar of an empty house on Nova Street, near the railway tracks. There we stayed all day. In the evening we encircled the town until we came to the river, which had begun to freeze over, crossed it and reached the forest near the village of Wulka. There we made a shelter under an uprooted tree and in this we remained hidden for four months—as long as the provisions lasted which we had brought with us. We used to eat only once a day, boiling water from snow on a fire we would kindle only at dawn or at dusk.

In March, 1943, our food gave out and we went back to the abandoned ghetto, poking in hideouts. We found some more flour and groats and returned to the forest the very same night. In April, we decided that we must locate partisans, at all cost, as again we had nothing left to eat. Twice we met bands of peasants who took away whatever we had. At the first encounter both of us managed to escape, but the second time, my brother-in-law was killed and I, after many more adventures, and disguised as a peasant, reached the vicinity of Pohast-Zagordski, where I joined a troop of Jewish partisans, named after Kaganovich, whose commander was David Bobrov".[93]

Last days of the little ghetto

The remaining inhabitants of the ghetto were busy with plans to escape, each little group choosing for

91. Source No. 8.

92. Source No. 6.

93. Source No. 24.

the people in the little ghetto. They were, of course, unable to go to work and faced death every day.

"Here is the special case of the wife and two daughters of the director of the *Tarbuth* school at Karlin, the Hebrew writer Tal (Tuwya Levin). All three were hiding in a house on Bernardinska Street, where a German discovered them during the search. The older girl began to cry and somehow human feelings were aroused in the German's heart. He covered them with rags and said that this place would be combed out no more and in the evening he would bring them bread—which he did. In this manner they remained hidden for three weeks. One evening when we were passing by the house on our way back from work they joined us and entered the ghetto, but in one of the searches they were discovered and shot."[90]

The old ghetto is combed out

After a while, searches in the area of the old ghetto continued and practically every day some Jews were found and murdered. These searches were organized by the head of the Polish police, Sologub. During the nights, the inmates of the little ghetto could see those Jews who had been apprehended sitting on the ground, in the cold, not far from the fires the policemen kept going. They were as if petrified, neither speaking nor crying. During the weeks of hiding they had been half frozen, starved and haunted by constant fear and exhaustion. Among them were babies. At dawn they were taken to the S.D. Here they had to wait until a sufficient number of Jews had been collected. Then they would be led to Dobrowole and shot.

It also happened that the Germans themselves brought more Jews to the new ghetto, such as David Naidich, the Secretary of the Tarbuth School. He had managed, together with other Jews, to escape from his hiding place in the old ghetto and to approach a nearby village. On their way they met a peasant who betrayed them to the S.D. When asked for his calling, Naidich claimed to be a carpenter and because of this he was sent to the ghetto.

There was a story about Rabbi Rozenzweig, who had been hiding too and was discovered. When the policemen tried to drag him out, the Rabbi wounded him with a knife and ran away, but another policeman shot him dead.

90. Source No. 1.

How long will the little ghetto be allowed to exist?

A month had passed and people had in a way become adjusted to the new way of life. They worked, cooked, slept and even played cards. Yet the tension persisted and the general feeling was that before the New Year (1943) Pinsk would be "judenrein" (cleansed of Jews). Before that date, the gentile workers would have to acquire the skills needed to replace their Jewish colleagues at their jobs.

The Germans were extremely eager to equip themselves with new clothes, shoes and other leather wear, and this fact too aroused suspicions that time was running out and that they wanted to make the utmost use of the Jewish craftsmen. Tailors, shoemakers, saddlers and carpenters were showered with orders and, to keep up with them, had to work until late into the night. How long the ghetto would last was measured by the amount of work in hand with the tailor Sherman and the dental technician Feldstein. By the number of days required to complete their orders the days of the ghetto were counted.

Out into the forest

During all these days plans were made to escape from the ghetto to the forests. Some people managed to acquire arms, knowing that this was a pre-condition for joining the partisans.

If organised groups were to leave the ghetto, this meant grave danger for those remaining, as what with the small overall number of persons, it would be impossible to conceal the fact that some were missing. On a Saturday night one such group left for the forest. Sunday was the day of rest, so they had two nights and a day before being reported as missing. On Monday, when asked where their comrades were, those remaining said they were sick and the truth came out only on Wednesday. The head of the S.D. called Sherman to his office and told him he knew that a number of Jews in the ghetto were missing, and that they had fled to join the partisans, but they had been caught already. The German was lying in order to frighten the Jews and prevent further escapes.

What happened to those who fled to the forest?

Here is the report by one member of this group: "We were about 20 who had left the ghetto in order to join the partisans. A Gentile showed us the way. We met four partisans who greeted us in a friendly manner and said they would be back with their com-

I remember how, on the first day, he had the dentist Mrs. Beckerman and her brother's fiancée taken out of the cell and shot. In those days Ebner was very active and visited the prison frequently, and every visit meant a death sentence for another number of Jews. On the third day, he separated the doctors from the rest and told them they were going to work in the sick-fund clinic, but later-on one of the Gentiles told the tailor, Sherman, that the doctors were taken to the cemetery, made to strip and were all shot. One of them the dental technician Wevke Beckerman tried to escape, but was caught and shot."[87]

And another witness added: "We heard that the doctors had been executed because the gentile doctors, Dilewski and Mikhailov, had declared that because of the mental tension and troubles they had been through the ghetto, they were no longer in a condition to work."[88]

On the fifth day of their stay in the prison the first groups went out to work. Gentile foremen came to the prison showing licenses from the German engineer Sieg that entitled them to take workers with them. One of the printers relates:

"We went to work only on the sixth day, with faltering steps we went along the Brzesc road. The Gentiles looked at us as though we were fabulous creatures from another world. In the workshop, our gentile colleagues received us in a friendly way and even condoled with us, but we felt these were mere words. We were also given something to eat. After work we returned to prison, accompanied by a gentile worker who had to watch us. This became routine. During those days we were able to relax a little; we received food and even could carry some to those if use who were not yet going out to work. Every night Ebner checked whether all of us were working. A number of women, who were not yet employed, he had taken out and shot. After eleven days, on the 12th of November, a bitter cold day, the prisoners got their clothes back. A muster was held in the yard and the prison director took leave in a friendly way, comforting them, that from now on they would be better off. Clad in rags and tatters, they were escorted through the deserted city streets to the "little ghetto".[89]

The little ghetto

The little ghetto was located behind the district hospital. In its centre was the building where the Karlin Yeshivah had been housed, and around this a number of smaller houses, eleven all told, ringed by a barbed-wire fence. From the windows one could overlook the area of the large ghetto, now desolate, empty and quiet as death. Everybody found himself a corner, which he made his new home. Outside, Polish policemen were standing on guard day and night. At the gate they kept a fire burning. In the morning one went to work escorted by the gentile foremen who waited at the gate. The policemen would count those who left. In every house one person was allowed to stay to keep the house in order and to prepare supper. The provisions were: biscuits, potatoes, groats. In the evenings people gathered in the house of the tailors, who did their work inside the ghetto, and there news was exchanged.

The tailors' foreman was Leibe Sherman, a highly qualified craftsman, highly appreciated by the Germans too. On the very first evening, Sherman told us that Ebner and Sieg had visited the ghetto at noon to see how things had been arranged. He held Sherman and Geyer responsible for keeping the ghetto clean. If there were no shirkers from work, he—the commissioner—would provide their livelihood. He also warned them not to let any non-registered Jew into the ghetto. If that happened all of them would be held responsible."

Newcomers to the little ghetto

Yet every night survivors from the old ghetto infiltrated. For weeks on end they had been hiding in dugouts and cellars, but now winter had come and they were no longer able to withstand cold and hunger and came in. Their names were not written in the lists, so they were forced to hide in the ghetto. Whenever the suspicion of the guards was aroused, they made studden searches and killed all Jews they found.

To outwit these searches, the newcomers too began to join those who went to work. For their connivance, the foremen were paid handsomely. Among these newcomers were: Motl Shukhman, Gutka Feldman, the shoemaker Feldman with his son and daughter, the Holtsmanns, man, wife and son, Haya Portnoy, Dr. Jacobson's daughter and Pessah Sherman. Worst of all was the lot of the women and children who joined

87. Source No. 22.
88. Source No. 6.
89. Sources No. 1, 22.

murdered, more groups were sent down and all were slaughtered. Next came a group of dentists, general practitioners, tailors, shoemakers and printers—30 all told, who were made to stand on the other side. At this moment, an S.S. man came running and asked aloud whether there were any carpenters amongst us. I thought I had nothing to lose, opened the window, jumped out and cried 'Yes, I am a carpenter'. More people jumped after me at once. An officer who was standing nearby shouted in brutal rage: 'No carpenters! Go back, cursed Jews!' I shall never forget the fiendish expression on his face. The same moment, shots were fired and some of those who had jumped after me were killed. I don't know how I managed to join the group of 30."[84]

143 Jews who were left after this screening were handed over to the Polish police, who conveyed them via Albrekhtowska and Zavalna Streets to the city prison on Brzeska Road.

One witness recalls the following names out of the 143: Hayah Khrapunski, the tailor families Sherman and Chertok, the Geyer family of Kosciuszko Street, the dentist Mrs. Beckerman and her two brothers, Vevke and Mika, Avraham Perchik (now living in Haifa), Barukh Friedman (now in the U.S.), Dr. Jacobson and other doctors.[85]

Additional names were given by another witness: The doctors Prager, Yooz, Leimishow, Volovelski, Bonya Vilkovitch, Sioma Yelinski (now in Germany), Liudwinitski. The bookbinder Kolomnitski, Liubashewski of the soap factory, David Gleibman (now in the U.S.), Yosef Bankowski (locksmith), Reuben Dolinko (furrier), Moshe Rozhanski (locksmith), David Federman, Yudl Furman, Yehiel Grushko (son of the tailor of Honcharska Street), Brezenbaum (of Lourié's factory), the lame Feldstein (dental technician), Bankowski (the ironmonger who escaped from the slaughter at Sarny).

Among the women were: Naomi Kazh, Glauberson (of the featherbed shop), Kerman (daughter of the yeast merchant), the wives and children of the tailors Sherman, Geyer and Chertok, a young girl named Klotsman, Hayah Steinberg and Hannele, the Karliner Rabbi's daughter, who had swallowed poison, hardly reached the prison and died there during the first night. Later it became known that those who were left in the hospital had to strip, were driven into the courtyard and shot there.

84. Source No. 13 (Perchik).

85. Source No. 22.

Chapter 7

THE END OF THE LAST REMNANT

In prison

The Polish police handed the 143 Jews over to the prison wardens. This is what happened:

"Conditions here were different, more human. Upon arrival, we received prisoners' clothes and were placed in a number of rooms, separate for men and women, 30—40 to a room. The doctors were given a special room. In each room there was a table and two benches. The warders asked us whether we had eaten, but brought us nothing. So we had to lie down hungry on the cold, bare stone floor. Next morning we received a small piece of bread and hot water. The same day all were led to the bathroom where belongings were disinfected. After the bath there came the midday meal, nothing but a watery soup. After that we were allowed a quarter of an hour's walk in the prison yard. When we were back in the cells, Ebner arrived and told us: 'You must know that you've got a new lease of life. If you work diligently, you shall be spared. In the prison you shall stay a few days until your new ghetto is ready, where you shall live.' He asked each one what his profession was. One man said he was a blacksmith and Ebner wanted to see his hands. Ebner looked at them and shouted: 'With these hands you pretend to be a blacksmith?' He took him out and the man was never seen again."[86]

And here is what one of the women related: "In the women's room Ebner behaved in the same way. With a little gesture of his finger to the right or to the left he decided whether a person should live or die.

86. Source No. 1.

daughter. She asked me to tell the German officer that in her house she had left a vase full of gold. I told him, but the German didn't reply.

When we were standing near the pit and had begun to undress, I saw that same officer running about as if he were looking for somebody. I approached him and he beckoned me. I seized my wife by the hand and pulled her with me—'No, not her, I called only you', he shouted, brandishing his revolver. When he saw that I would not give in, he told us both to sit down at the side. He then went to ask his superior officer and came back without a word. From afar, I saw Shwartsman's daughter standing there, naked, and only she knew where the gold was. I picked up courage, went up to the officer, and told him that only with the aid of that girl could the gold be found. He jumped up as though stung, shouted and blasphemed, but in the end said: 'Where is she?' I called her and she snatched some garment from the heap of clothes, put it on, and came to us running. We sat on the ground together while the German watched us. After a while, we were told to get in a car and under escort of some Germans with red, blood-spattered faces, we drove back to Shwartsman's house on Alexandrowski Street, outside the ghetto.

An S.S. officer entered the house and began to search, together with the girl, but in vain. We then drove to the ghetto, where we looked in the hide-out under the pharmacy and found a wallet with banknotes, rings and a box of cigarettes. The officer took the rings and the box, but not the money.

We went deeper down and found the vase, but decided not to tell but to go on with our search till dark. We gave the German who was standing at the entrance some of the gold and told him that we were looking for more. At nightfall he ordered us to come out and follow him. He took us to his officer and gave him the gold, which he pocketed. I said, there must be more and that, early next morning, we would go on with our search and would certainly find it all. He had us taken to the S.S. The soldiers who were escorting us belonged to the special extermination unit and didn't know the town. I told them to take us to the hospital, where the skilled workers were kept, and next morning they could bring us back for the search. To our surprise and good luck, they did not come back and we were left with the craftsmen."[82]

82. Source No. 1.

Among the survivors at the hospital

During the three days of the "action", hundreds came to the hospital to join those who had been set aside as skilled or otherwise needed workers, hoping to save their lives there. The place became overcrowded and squalid. No food was given and the only nourishment was raw beets and other roots, brought in from the nearby vegetable gardens. Even from the pits, 20 young men were brought back to the hospital. They had already undressed, when the Germans, observing their strong build, asked them whether they wanted to work. "If you work—you will stay alive."

The last screening

On Sunday, November 1st, at 9 o'clock in the morning, Ebner appeared at the hospital and ordered those responsible for the workers at Lourié's plywood factory to form a column and to go to work. They hurried out, formed their column as ordered, glad to be gone. Suddenly, Ebner called the engineer Josselevich and the foreman Brezenbaum back to him into the house, while the S.S. troops, instead of leading the men to work, took them to the cemetery and shot them there, a scene witnessed by hundreds of Jews who were watching from the hospital windows. At the sight, people began to run around like madmen, crying and wailing. "If that's how the Germans deal with the workers of a vitally important factory—there can be no doubt what is in store for us." Some committed suicide with the poison they always carried with them. First of these was the town medical officer, Greenberg, followed by the daughter of the Rabbi of Karlin (but she didn't die). Many asked the doctors for a dose of poison, but they had none to spare. Some began to destroy valuables, broke their watches, tore up banknotes etc.

Ebner returned, accompanied by Engineer Sieg. People retreated, trying to hide in corners. He produced a sheet of paper and announced that the craftsmen whose names he would call had to go down into the courtyard at once. He started with the tailors, and out of 60 called 20 names. From the city employees he chose half, and so on with the locksmiths, fencers, carpenters, shoemakers, saddlers, printers, etc. All the rest were told to stay inside the hospital.[83] Below is the evidence given before judge A. Newman in the magistrate's court, Haifa:

"After the workers of Lourié's factory had been

83. Source No. 10.

More groups of Jews who had been detected were assembled and then we were told to get up and march to the Karlin cemetery. There we had to kneel again, together with thousands who had arrived before us. All of a sodden an order: 'Get up! March!'

The death march

We started marching away from the ghetto confines in the direction of Dobrowole—a distance of 3 km. The day was warm and bright. We walked briskly. The peasants of the neighboring villages were standing by the roadside watching us at their ease, maybe quite happy at what they saw. We approached the pits: before us corpses of victims thrown by the roadside, torn by dum-dum bullets. Next to me walked a woman with her three little weeping boys, while she carried a baby in her arms. The others were no longer able to walk. One German escort told me to take a child on my arm, which I did, while the little one was crying all the time: 'I want my mummy!' When we approached the pits, I asked the German to let somebody else carry the child, as I wanted to be with my wife in the last moments of our lives. He agreed and handed the child over to somebody else. We all walked in silence in the fields, bare after harvest. We saw the Germans scattered all over the area, some on horseback, some with dogs. In front of us, the piles of earth near the pits came closer. A few steps further came the order: 'Halt!', 'Undress!', 'Lay clothes down in order by items!'. 'Hurry, hurry, you cursed dogs!'. Before us the gaping pits; I saw the corpses of Jews shot, face down, one upon the other, heads smashed. The murderers began to push the naked Jews into the pits, beating them cruelly, furious with hatred, forcing them to descend the steps cut out in the pits for that purpose, to lie down on top of the dead and the writhing wounded, face down, and wait for the bullet in the neck. Out of the depths came the agonized wails of those whom the bullets had failed to finish off at once."[78]

"The son of the mason David Gitelman, of Brodna Street (who now lives in Cuba) told me the following: 'When we were near the pits, a detachment of S.S. arrived. They picked 50 Jews out of those who were waiting for their doom, and used them for a murderous game: One Nazi would stand before the unfortunate Jew, while another pushed him towards the first and a third, who had been waiting, hit the victim in the back with a pick-axe, then pulled it out as the man fell to the ground. He also saw a beautiful girl, who refused to undress, stripped savagely. Within minutes her black hair turned white."[79]

In the pits

A witness who was inside the pit has this to add: "On the second day of the 'action', I was sent to work in the pits at Dobrowole. All that day, they brought more Jews who were all forced to kneel down and to strip naked. One German led each naked Jew to the edge of the pit, where another shot him in the head. Later, we had to lay out in rows all those who had been shot. When the German had emptied his pistol, a second loaded one was handed to him, so that the devilish murder could go on without interruption.

We also had to count and to record the number of the corpses. When they saw that we could not do this properly, one of the Germans took paper and pencil out of our hands. Several times during the day, we were made to lie down on the ground and they told us that we too would be shot; then they ordered us to get up and go on with our work. We were a small group of Jews who had to do this for four days. For the nights, they took us to a merchant's house on Brzeska Street. To this day I do not understand how it happened that, at the end of this bloodcurdling work, we were transferred to those in the hospital whose lives had been spared.[80] A Polish policeman, named Tchorny, told my friend and protector, who was hiding me at the time, that during the first night of the 'action' he was mounting guard at the pits. All that night the earth was heaving as in waves, a stream of blood and white foam was coming to the surface together with moans. This went on till morning, when the S.S. arrived and poured quicklime over the corpses.

After this, the policeman was in a state of shock. unable to eat or sleep for a whole week."[81]

Last minute wonders

A miracle like that of the man who survived after four days in the pits happened to three other doomed people.

"On the road towards the pits, Bertha Shwartsman's mother was walking next to me with her grand-

78. Source No. 8.
79. Source No. 3.

81. Source No. 1.
80. Source No. 3.

than Ben-Zakkai: "I remember the terrible picture. I saw from the hospital window two heaps of Jewish corpses, some of them with axes still stuck in their skulls—there were 30–40 in each heap. During these three days Ebner gave orders to shoot anybody who tried to enter the hospital without the yellow armband inscribed 'useful Jew'.

Those who were left alive were told to go down into the courtyard and they were shot in one of the hospital wards. Many of the victims tried to climb out through the windows in order to escape death. 200 were shot there".[74]

And here is more evidence given on the same occasion:

"When we were brought to the hospital building, the sick and the children who were there were driven into the courtyard and murdered before our eyes. One of the stray bullets hit a German in the eye and this maddened the murderers, so that they began to hit out right and left with axes, indiscriminately, killing also those who had been put aside as 'useful'. In panic we struggled to push our way into the house and whoever did not succeed was murdered with the rest".[75]

The skilled workers, too, were screened again: not all were to be spared.

At the concentration place

When the screening of the skilled was completed, the S.S. began to form groups and to lead them towards the pits. The thousands of Jews gathered in the cemetery area were divided into groups of 200–300.

The above-mentioned witness gave this evidence in the magistrate's court, Haifa:

"The S.S. took us out of the house, beat us with rifle butts and told us to march to the cemetery. I could see that we were going to our deaths. There were about 30 of us who tried to break out of the gate, but the soldiers fired, killing 10, I ran back and reached a shack near the hospital, which served as a wood shed. Together with one other man I climbed up and we hid under the roof. There we found a doctor and his family, who had reached this hiding place before. Throughout the day I could look through the chinks and see the S.S. bring Jews to the cemetery area, divide them into groups, beat and torture them, and kill some on the spot. I saw little children taken out of their parents' arms, held by their feet, heads down, and shot.[76]

The members of the 'Judenrat', too, were brought to the concentration area and sent to the side of the skilled workers. Some of them tried to approach Ebner and to find out about their fate. Bertha Shwartzman was the first to hurry to him. His answer was: 'You, Bertha, will go to the pit first'; and with that he sent her and her husband to the front row of the batch that went to Dobrowole. That was also the lot of the other members of the 'Judenrat' who went to the pit first.

Other Jews too, who were acquainted with Ebner, tried to beg for their lives, among them the furniture merchant Segalowich, a tall, old man. Ebner ordered him to kneel down with bent head and when he did so, Ebner shot him in the nape of his neck. One of the witnesses saw members of the 'Judenrat' dead at the cemetery; some had been shot there, others had committed suicide by swallowing poison.[77]

Search of the hideouts

During the next two days (October 30th and 31st), the murderers continued to comb the ghetto area unceasingly and with the help of bloodhounds. On Friday, at 2 in the afternoon, we heard German voices, near our hideout, saying: 'Here are more Jews'. At the same moment a dog broke into our den and began to bark. The Germans followed and called us with their loud voices: 'Why don't you go to work? Don't you want to work? If you don't come out at once, you'll all die! We shall finish you off with grenades!'

We sat perfectly still, holding our breath. The warning was repeated and then came the explosion of a hand-grenade and another one near the entrance. We were chocking and began to creep out. When I reached the entrance, I saw the murderers glaring at us with cruel bloodthirsty looks, with guns pointed. They beat us over the head with rubber truncheons and made us sit on the ground. An S.S. officer walked up and demanded delivery of anything we had, not only valuables but also outer garments. I showed the officer my work permit and he looked at it and shouted: 'You son of a bitch! What were you hiding for? All the printing workers have been brought to the hospital and they'll stay alive!' My permit he tore up.

74., 75. Source No. 12.

76. Source No. 13 (Perchik).

77. Source No. 3.

The ghetto is surrounded

Before daybreak a number of Jews had become aware of the fact that the ghetto was surrounded by German forces. One of them ran in the direction of the fence in order to escape, but was shot dead on the spot. This shot, at 4 in the morning, startled the ghetto. People came pouring out of their houses and found themselves shut in on all sides.

The news spread like wildfire, and thousands of terrified Jews began to run around aimlessly. Some tried to proceed to the gaps in the fence they had prepared, but there they were met by German guns pointed at them. At 6 o'clock, in the light of dawn, Germans were seen advancing towards the fence in in force.

The first cordon was close to the fence. They were standing in units of three, at intervals of 10 metres, armed with automatic rifles and pistols. A second cordon, armed with machine guns, was installed at the windows and on the roofs of the houses close to the ghetto.[69] At the gates now there stood no Jewish policemen (inside) or Poles (outside), but Gestapo, and nobody was allowed to leave.

"I approached the gate—relates a witness—and said that I must go to my job in at the printing press. 'Today you shall work here', said the German, pointing to the ground."[70]

Hundreds of people began to hurry to the gates, for work as usual. A rumor had it that holders of work permits had best queue up ready to go to work—perhaps they might be spared. Within minutes, a long and orderly column was standing along Glinishchanska Street.

At 6.30 a.m., soldiers of an S.S. detachment, with the S.S. marks on their sleeves and death skulls on their helmets, poured into the ghetto, armed with clubs, double-edged axes and accompanied by bloodhounds. They scattered through the streets, and shouting and hitting right and left, made the Jews hurry to the gathering place fixed near the Karlin cemetery. Some of them marched the column of men ready to go to work—who seemed as if they had been waiting for this—in the same direction. In the general uproar, a number of Jews managed to vanish into the hiding places they had prepared.

Upon arrival at the place of concentration, the Jews were told to kneel down and wait for further orders. Skilled craftsmen, doctors and engineers, and those employed in factories and workshops, were sorted out and transferred to the square in front of the "Judenrat".

The skilled are spared

Here Ebner turned up with prepared lists, which he handed to the foremen of the carpentry shops, the tailors, printers, farm workers, and employees of Lourié, Rekord and others.

Each foreman read aloud the names of the workers on his list and told them to stand in separate groups. The noise was unbearable.

The names of those who had not mustered were called again and again, but many were missing, as they had gone into hiding. No women or children were allowed to join these groups.[71]

The evidence of one witness was recorded at the Israel Police headquarters in Tel-Aviv in 1962:

"When the names of the remaining skilled people were called, the list included my father, my mother, brother and myself. I held my little sister, aged 5, by her hand and tried to pass with her to the group of skilled workers at the other side of the square. Ebner noticed this and shouted an order to one of the Germans to take the child away from me. He assaulted me, tore my little sister from my arms by sheer force and sent her back".[72] Another piece of evidence recorded back in 1945 confirms this: "Among his other children, the tailor Sherman also had a little daughter aged 4. One of the Germans saw her and kicked her so that she fell down and turned over several times.[73]

Ebner ordered all these workers to be kept in a number of nearby empty houses, in which they had to wait for several hours before being collected in a hospital close to the ghetto (Zemski Szpital), where they were guarded by the Polish police. There they were kept for three days and from the windows they could see the course of the "action", the extermination, and the Jews that had been ferreted out of their hiding places, brought to the cemetery and murdered there.

One of the witnesses had this to tell to the presiding Judge of the Tel-Aviv District Court, Dr. Na-

69. Source No. 1.
70. Source No. 21 (Sherman).
71. Source No. 3.
72. Source No. 21 (Sherman).
73. Source No. 8.

confusion bound to seize the Nazis, to break out and escape. This plan, too, was foiled by the calming announcement of the Germans, as publicized by the 'Judenrat".[65]

Thus, we lost our last oportunity to carry out our resistance plan. The Germans succeeded in deceiving the Jews of the ghetto till the very moment when the total extermination was about to begin. In the course of the 'action' itself there were a few attempts to escape or to resist".

An eyewitness relates:

"When it became clear that the ghetto was surrounded and everybody knew that this was the end, several hundred young men rushed to the fences in an attempt to break out and escape, but hidden machine guns mowed them down. This was repeated time and again, and each time the young men were forced to retreat, leaving behind them dozens of dead".[66]

An echo of these desperate attempts to resist we find in the report of the German officer in charge of the operation who speaks of the successful use of cavalry, when 150 Jews who had tried to escape were caught to the last man, although some of them had managed to make it to a distance of several kilometres. The same report mentions one Jew who attacked a Nazi rider with his bare hands and managed to wrench from him his rifle and cudgel, but was cut down by the other riders before he could use the arms. The report also states that "innumerable people were hiding in well camouflaged holes in the ground".

These last desperate efforts do honor to our brothers who were facing a cruel and bloodthirsty foe. Very few Jews of Pinsk were able to fight the enemy with arms in hand and to take revenge. Those were the partisans and resistance fighters elsewhere. A special chapter in this book is devoted to them.

Lolek Slutski was described by his brother Jerahmiel Slutski of Ramat-Gan: "Lolek's character was hardened through suffering. For months he was in the grip of death but came out victorious. When he was 11, a Polish boy hurt his right leg on a winter day, when he went ice skating. He contracted poisoning of the marrow of the bone. For more than a year he hovered between life and death in the Jewish hospital. By his iron will, he overcame his illness, learnt to walk again, first on crutches and then without them. Yet he walked with a limp. He did not accept the fact of his disability and, to prove his will-power, rode alone on his bicycle from Pinsk to Warsaw and back. To everybody's astonishment, he went to swim in the river over long distances, his bad leg bandaged. He never accepted blind fate and believed in man's power to shape his own destiny. His national pride was acute and to every insult to his Jewishness he used to react strongly. He was broad-shouldered, stocky and good-looking, sharp-witted and shrewd. His friends and the Jewish youngsters of the town adored him. It was only natural that Lolek should plan actions of revenge against the enemy and that the underground should crystallize around him".

65. Source No. 3.
66. Sources No. 1, 8.

Chapter 6

THE EXTERMINATION

Rumors to abate fears

Wednesday, October 28th was a comparatively quiet day in the ghetto. Searches at the gates of those who returned from work were perfunctory and most of the food brought in was allowed to pass. Beatings by the Polish policemen were less than usual, but the returning workers had been struck by a German proclamation they had heard in the Aryan part of the town, warning the public upon pain of death not to touch Jewish property.[67]

The same night, a story ascribed to Bertha Schwartzman made the rounds of the ghetto. The German secretary of the district commissioner, Bertha's friend, had shown her a telegram, signed by the Führer himself, with instructions not to touch the Jews of Pinsk, as they were working people. The two friends had embraced each other with joy . . .

There was new hope for survival and the Jews lay down to sleep somewhat comforted. The same evening, men who were supposed to work during the night had been sent back to the ghetto; only the plywood factory went on producing. But at midnight all the employees were called to a store-room and were locked in there.[68] At 2 o'clock in the morning, the gentile inhabitants of the houses adjacent to the ghetto were removed and mortars and machine guns were installed there.

67. Source No. 2.
68. Source No. 8.

such an escape and one day failed to return after work. The members of the 'Judenrat' visited their families and threatened that they would have to hand them over to the Nazis, in place of the boys who had run away—unless they did everything in their power to bring them back. Because of this escape—they said—the Germans were threatening to exterminate the entire ghetto.

As a matter of fact, under pressure from their families and from the 'Judenrat', and unable to contact the partisans, the boys returned after two days out of town.

On October 22nd, rumors spread in the ghetto that on the airfield at Dobrowole long and deep ditches were being dug—and that only gentile workmen were employed under supervision of a German engineer. It was also known that a carload of lime had been unloaded there and waterpipes had been laid.

These rumors caused alarm which also reached Ebner, who a few days later summoned Minsky and another member of the 'Judenrat' and told them what was already well known, that the trenches on the airfield had been dug as storage for additional fuel tanks, the pipes were to siphon the fuel from the cars into the tanks and the whole thing had been done because it had been decided to close the airfield at Rzebczyc and to transfer it to Dobrowole. At the same time, Ebner warned against attempts at escape or resistance.

To confirm what he had said, Ebner phoned the engineer at Dobrowole and, in the presence of the two 'Judenrat' members, asked him what the ditches were intended for. The Jews could hear the answer on the phone, and it confirmed what the deputy commissioner had told them.

'I give you my word as a German', said Ebner, 'that nothing will happen to the Jews of Pinsk. They are working for the German war effort'. As a gesture of good-will, Ebner promised to stop the searches at the gates and to increase a little the daily bread ration of the workers. He also allotted some more land for vegetables.

The two members of the 'Judenrat' returned and immediately called a meeting of all the inhabitants and related the comforting news. After this assembly in the ghetto, our underground group met for consultation. Some of us urged that the Germans could not be trusted and that we ought to act at once. But most of those present were swayed by the soothing words they had heard and proposed delay—until the situation became clearer. The next day another rumor—apparently spread by the Germans themselves—was the talk of the ghetto: according to this, 3000–4000 Jews who were not working would be removed from the ghetto, and all the others would remain, on the strength of lists of employed compiled by engineer Friedman.

This rumor was grist to the mill of those members of the underground who opposed immediate action. They said we could not risk the total destruction of our people in the ghetto, when, upon reliable authorly, there was a good chance that the majority would be spared. The majority resolved to be ready for action according to any steps the Germans might take; to secure secret information in time about their intentions. Thus, the Germans succeeded in deceiving us all to the very last moment".[64]

And here is what the second witness had to say: "Inside the ghetto, there were a number of attempts to organize resistance. My friend, son of the teamster Glauberman, told me that one day a gentile forest guard had revealed to some Jews, who were working outside the ghetto, that in his forest there were hidden 150 rifles, left by the retreating Russians. Amongst the young men in the ghetto this caused excitement, and several hundred prepared to find the rifles in the forest and to stay there. This organization was headed by Dr. Prager. Preparations were protracted and the departure delayed again and again, until one day the 'Judenrat' announced the solemn promise given by the German commissioner, that the working population of the Pinsk ghetto would be spared. This killed the whole project, and a second attempt by some young men to organize met the same fate.

With more and more indications of the approaching doom, there was a group of young Jews, headed by Lolek Slutski, who resolved to set the whole city on fire the moment it should be surrounded for the final destruction. For that purpose, the town was divided into quarters, with a number of young men assigned to each one who, instead of returning to the ghetto after work, would have to stay in one of the empty houses, where petrol, kerosene, rags and matches were kept ready. The organization was top secret and the action planned to the last detail. The aim was to cause a big conflagration and, in the turmoil and

64. Source No. 2.

Tuesday and Thursday, 5th and 7th of August, 1941, the flower of Pinsk Jewry was destroyed — the vast majority of the men between the ages of 16 and 60.

In spite of the abject despair that spread after the slaughter, there were cases of spontaneous resistance and also attempts at planned and organized defiance. "On Thursday, August 7th 1941, two days after the murder of the 8,000, meticulous searches were carried out for hideaways. In one of the streets, a Polish policeman found Hershl Levin (son of the sawmill owners), who ran away. The policeman fired, wounding him in the neck. Hershl fell with his face down. The policeman approached and, seeing that he was still alive, wanted to fire again, but Hershl, though wounded, jumped up, tore a picket from a nearby fence and hit the murderer over his hand, so that he dropped his gun, whereupon the boy jumped over the fence and got away. This is the only known case of resistance before the ghetto days."

In the ghetto, a number of attempts were made to organize resistance as a means of revenge or rescue—all within the last two months before the end. The former witness continues: "When the digging of bunkers and hideouts began, people also thought of escaping to the forests, to contact partisans and to join them. A group of 50 got itself organized, led by the above mentioned Hershl Levin, Shaike Kolodny, Lolek Slutski the lame, another Hershl Levin (of a different family), Noah Weiner and myself. We acquired a number of semi-automatic guns, revolvers and two handgrenades. These arms we hid in the Kaplan vegetable garden, where the watchman was a Jew. When the "Judenrat" got wind of this they asked us not to leave—yet, as our going to the forest might endanger the whole Jewish community in the ghetto, and first of all our own families, whom the Germans would take as hostages. These arguments were weighty and we postponed our departure from one day to the next."[63]

The dilemma of the underground

There were however more serious attempts to organize underground units, which on the day of extermination would put up resistance and help Jews to escape. About this organization we have evidence from two different sources, delivered at different times and places (1955 in Tel Aviv and 1962 in New York).

The first comes from one who was actively involved:

"As news came in how the Jews in the neighboring ghettoes had been exterminated, one had the growing feeling of being slowly strangled. In reaction to this, an underground organization sprang up, which planned resistance to the Germans in order to save as many Jewish lives as possible. Before our eyes we had the example of the town of Lachwa. The group I knew within the organization consisted of two workers from Lourié's plywood factory and myself as representative of the tannery. Our contacts were with employees of the 'Judenrat': The engineer Tennenbaum (son-in-law of Zelig Kotok) Neiman (of the steamboat owners) and the head of the Jewish police, Goldberg. Secretly, we began to enlist more members and to acquire arms. We were able to buy a number of revolvers from Poles and hid them in various places outside the ghetto. I hid arms in Kaplan's garden.

At our secret meetings we discussed a number of proposals how to organize resistance. Somebody suggested we should set on fire all the factories and workshops where we were employed simultaneously, and make use of the turmoil to escape. Somebody else proposed to kill the German commissioner; others stressed the importance of joining the partisans. In the end, one proposal was agreed upon: to organize to set the town on fire at the critical moment. All places of employment where Jews worked were supplied with combusible material such as kerosene, rags and matches and everywhere somebody responsible was appointed to carry out the order following a secret code word.

The problem was discussed at all our meetings but it was never resolved when to give the decisive word. We knew that resistance would be followed by bloody revenge which the Germans would wreak upon the whole ghetto, i.e. by wholesale destrucion of all the Jews in the town. Therefore, with the help of the 'Judenrat' and of the head of the Jewish police, we gathered every bit of information concerning German intentions, so as to act only at the decisive moment, before the final 'action'. We did not want to take the responsibility for having triggered off the destruction of thousands of Jews. Members of the 'Judenrat' who learnt about our underground organization warned us not to endanger the physical existence of the ghetto, through any ill-considered and irresponsible act. They also tried to persuade us not to try to escape—as one group of young people, who were employed in a workshop outside, had been planning

63. Source No. 1.

be true, but even they had to admit they had erred. "That was the day when survivors from the slaughter of Sarny arrived in the ghetto, among them two natives of Pinsk. Bankowski, the ironmonger and a young man whose name I have forgotten. They told us that the Jews of S a r n y had been brought to an area outside the town, fenced in with barbed wire, where they were kept several days until all the Jews of the vicinity had arrived. They were told that from there they would be sent to labor camps. No food or drink was given them during those hot summer days. Jews were offering gold for a cup of water for children and babies who were fainting from thirst. Finally, German cars arrived, on each of them dozens of Jews were piled, driven away a short distance and shot. At this, some of the young men cut the barbed wire and started to run. A host of people burst through the breach and in the uproar women and children were trampled to death. The "fortunate", who had managed to break out, were shot by the Germans. Only a few—and among them those who made it to Pinsk—survived. Here, they had heard, a Jewish community was still in existence.[61] From B r z e s c, too, came news that the inhabiants of the ghetto had been exterminated, except for a few skilled craftsmen. On July 25th, the Jews of D r o h i c z y n were slaughtered, and of the terrible end of the Jews of J a n o w, only 25 km west of Pinsk, we heard with horror. Forewarned, Jews had dug trenches behind their houses and in the gardens, bunkers and subterranean passages from one street to the next, in order to hide; but the murderers set the houses on fire and the smoke forced the victims out into the open where most of them were shot and only a handful reached the forests; out of 80 Jewish craftsmen, whom the Germans had spared, a few managed to run away, the rest were shot. Before Yom-Kippur, refugees arrived in Pinsk from the nearby township of P o h o s t - Z a g o r o d z k i. In the large wooden hut of the soup-kitchen, where prayers were being held, the refugees from Pohost told sobbingly of the bitter end of their community. The annihilation of these two communities, so close to Pinsk, was a heavy blow to the people in the ghetto, which was now the very last one left in all of Polesia.

Sketchy but unmistakable news reached Pinsk about the Jewish uprising at L a c h w a, where they had even succeeded in causing the Germans a number of casualties (this happened on the 2nd and 3rd of September). An echo of the armed resistance at Lachwa resounded in the words of the deputy commissioner Ebner, who boasted in the presence of the "Judenrat" that, because of this rebellion, he had exterminated all the Jews in the vicinity.[62]

There was a growing feeling that the noose was tightening round the neck of the Jews of Pinsk too. The last glimmer of hope seemed extinguished. The struggle for survival had exhausted their energies. Yet, there were some who never gave up, even though they were beyond despair. It was said that the expected "action" would last a couple of days and those whom the murderers did not apprehend might survive. Therefore, many began to dig shelters under the houses and stables, in courtyards and gardens and even to construct double walls, ceilings and floors. Each one made himself a hideout as best as he could. Digging went on by day and by night unflaggingly. People believed that was the way to be saved.

The commissioner, from whom nothing remained hidden, demanded delivery of all spades, hoes and axes, in order to save himself the "trouble" caused to the Germans by the Jews of Janow.

Chapter 5

RESISTANCE

This digging and preparation of hideouts was a new form of Jewish resistance to the Nazis, but cases of heroic resistance had occurred before. Every little bit of fat smuggled through the gates or under the fence at risk of life, every piece of bread or handful of potatoes a Jewish child brought from the next village, crawling under the barbed wire, every kilogram of groats paid for with valuables and carried into the starving ghetto, all these were feats of supreme heroism, acts of resistance to the satanic Nazi plan to destroy the Jews by hunger and disease.

The first two "actions" in August 1941 had been a terrible bloodletting and there were very few Jewish communities that had suffered so much during the first month of Nazi occupation. We know of the pogrom of the Jews of Bialystok on the 27th of June and the 3rd of July 1942, immediately after the German conquest, but the number of the victims was nowhere near that in Pinsk. On those terrible days,

61. Source No. 1.

62. Source No. 2.

days later, a number of German cars arrived at the ghetto gates for their prey. The poor sick people and their families knew what was in store for them and they tried to resist the Jewish policemen who had come to take them to the cars.

"It was a heartrending sight to see the sick being dragged towards the gates by Jewish hands. As far as I can remember, this was the only case in Pinsk when Jews were compelled to deliver their own people into German hands." Two cars, full of Jews, drove off in the direction of Brzesc. A few hours later they were seen returning empty and very soon the truth became known. The sick had been shot near the village of Kozlakowicz. To calm the agitation that swept through the ghetto after this operation, Ebner and Dr. Bilevski came back to the ghetto and promised that no more sick people would be taken away. Another witness relates: "The woman psychiatrist, Dr. Yooz, a refugee from Warsaw and member of the known Davidson family, who had been tending these sick with great devotion, committed suicide the very next day. A few days later a madman nicknamed "Nahumke Tepele Schmaltz" reappeared. "How did you save yourself?" people asked. "I ran away,—how could a community exist without its madman?"[57]

Partition into two ghettoes

On the occasion of this visit, Ebner and Bilevski ordered the pulling down of all fences within the ghetto, except those no higher than 80 cm. The reason given was to make it easier for the guards to supervise the whole area.[58]

About the same time, all skilled workers in the ghetto were told to inscribe—on two yellow pieces of cloth—their place of employment and their personal number.

The gentile foremen—we were told by a printer—came to the printing shops, where we were working, with a supply of yellow patches on which we had to print the names of places of employment.[59] By these Gentiles we were informed that the engineer Friedman had been summoned by the secret police, arrested, and told to compile a list of the Jews who were working outside the ghetto. Permission was given to bring him food and also for him to meet the members of the "Judenrat".

Rumors spread to the effect that the ghetto was to be divided into two parts: A and B. Into the first would be transferred skilled workers in workshops and factories, while the second would be filled with old people, children and the sick, i.e. those unfit to work. The intentions behind this measure were abundantly clear to the inmates of the ghetto: the workers would be allowed to live, while the others would be liquidated.

Those who were not working began a mad rush to be inscribed at any place of work. Gentiles reaped great profit, as they were paid large sums for inscribing a Jew on their payroll. They had to apply to the German engineer—Sieg—who was in charge of the labor department in the district commissioner's office, and tell him that they needed additional workers or skilled men. As a matter of fact, many more Jews got work outside the ghetto. Rumor had it that only 10,000 Jewish workers would stay alive, while the others would be sent to camps. Jews tried to console themselves and others, saying that this would not happen in Pinsk. Pinsk was a busy town and its industries were vital to the German war effort; there was a plywood factory, sawmills, tanneries for the processing of hides, shoe factories etc.

When it became known that Jews in the neighboring townships had been liquidated, there was pressure on the "Judenrat", and its members applied urgently to the commissioner, told him what they had heard and asked for explanations. The commissioner brazenly admitted the facts: "We do not intend to kill them," he said; "we shall pick out the young and ship them to Germany to work there, while the old go to a labor camp. However, what is that to you? Nothing will happen to you. Nearly all the people of Pinsk are skilled workers and they are doing their jobs diligently. This is an industrial town and we shall bring in even more Jews from the countryside, as we need more hands. You have nothing to fear".[60] Yet his answer did not allay the forebodings.

Liquidation of Jews in the neighboring towns

Although the Germans did not allow Gentiles from the outside to enter the town, so that they might not reveal what they knew about the slaughter of Jews, yet news about what had happened to the little towns of Polesia and Volhynia spread. Some Jews at first refused to believe that these horrors could

57. Source No. 2.
58. Source No. 2.
59. Source No. 1.
60. Source No. 1.

diluted with water and taken in as soup distributed at the place of work. Women used to hide the slices of bread under their clothing. Polish policemen carried out a check search at the gates. Among them were a few who were human, such as policeman No. 27, who was said to be connected with the partisans, or policeman Biletski. These just went through the motions of searching and taking something away, leaving the rest with the Jews for their hungry families. Such policemen however were rare. Most of them were heartless and cruel, and we must mention here the worst to their everlasting shame: No. 15, named Dzevietski or No. 41—Holibnya, or Nos. 9 and 17 whose names are forgotten.[52] Any food sequestered was thrown on a heap near the gate and the carriers were beaten up mercilessly. Women fared no better than men at these searches.

Yet, even the danger of death did not frighten the ghetto dwellers; everybody tried to outwit the enemy and to bring in some food to the starving children. Many paid for this with their lives.[53]

"I have seen", relates a witness, "the Jew Glauberman murdered at the gate by the deputy commissioner Ebner, after they found a little butter he had hidden."[54]

Starvation grew worse. Beatings and murders did not stop the struggle for survival that was going on between the Jews of the ghetto and the Nazis and their local helpers. In this life and death struggle, Jews of all strata and ages took part. It went on in the free part of the town, in the surrounding villages and at the gates. Uncounted deeds of heroism occurred and the struggle engendered noble deeds and sacrifices.

Children in the struggle

Children too, had their pages of glory: every morning tens of them would crawl under the fence each carrying a knapsack. They used to scatter over the neighboring villages, stretch out their hands and implore the peasants' mercy. They begged for a little bread or some potatoes. Many peasants were moved by the silent looks of these half-starved children and gave them some food. Thus, during the day, the children managed to gather a little food, and at night they carried it back to their sick mothers or little brothers and sisters,—fatherless orphans, left without provider after the first "action". Yet all did not return home. Three or four would be killed at the fence or while crawling under it. There were Polish policemen who specialized in picking off children while their attention was focussed on the barbed wire, so that they did not become aware of the rifle or pistol pointed at them until a shot was heard and an anguished cry "Mammy" would bring some unfortunate mother to the spot, to find out whether the victim was her child."[55]

Sometimes children would not dare to leave the ghetto, but waited near the gate hoping somebody would give them a crust of bread. So, returning from work, we would see children in long rows near the gate, sitting on the sidewalks bloated from hunger, listless large heads and swollen feet, marked by death. Every few days there would be new faces—the first ones having died, but the new ones too were doomed.[56]

Slow starvation was also the lot of the adults who could not find work. People tried to draw out life by substitutes, like chopped weeds or potato peels, but this would not do for any length of time. It happened that people dropped dead from hunger at their work outside the ghetto.

Then the "Judenrat" applied to the Deputy Commissioner Ebner and asked for increased bread rations for the workers. The German commander asked for the death certificates and checked them carefully. In the end he remarked cynically: "Not enough Jews are dying". But in fact the number of those who died of hunger and disease increased from week to week.

The slaughter of the sick

One day in July, Ebner arrived at the "Judenrat" Office, accompanied by the district medical officer Bilevski. The ghetto was stunned: What next? They did not have long to wait. Ebner asked for a list of the mentally disturbed and of the incurably ill. "We want to take them all to the hospital at Brzesc (Brest-Litovski)." The "Judenrat" tried to shirk the issue, saying they didn't know whom he meant.

"The list has already been prepared by Dr. Bilevski", said Ebner, "and if you don't cooperate, we shall fetch the sick ourselves—but, as a punishment, together with their families". Faced with this dilemma, the "Judenrat", together with the Jewish doctors and policemen, compiled the list of about 40 victims. Two

52. Source No. 18.
53. Source No. 7.
54. Source No. 12 (Shenberg).
55. Source No. 18.
56. Sources No. 3, 23.

"Tog—Morgen Journal". He went to his death at the head of his followers in the last "action".*

There was also no place in the ghetto where a couple of hundred people could have gathered. Before the transfer, Jews had been afraid to step outside their houses—now they felt "free".

On sumer eevnings the inmates of the ghetto would walk about in the open. They would meet at the corner of Perets (Bolotna)—Glinishchanska and Shiroki Streets. Somehow the Germans did not compel the Jews to work on the Sabbath and then the Jews would take a walk in the Karlin cemetery.

What were the topics discussed, whenever people met? Bread and how long do we still have to live; and the second topic would usually end with the wishful prayer "Would that we might see the downfall of the Nazis before we die".[50]

Work and workers

At 7 in the morning thousands of workers used to gather near the gates, in groups, by professions and places of employment, in columns three abreast. Each group had a Jewish foreman (the Germans called him "Gruppen-Führer", and the Jews, with their bitter humor, named him "Juden-General"), appointed by the factory or workshop, who would read out, from a list, the names of the workers, and only they were allowed to leave the ghetto. Next came the Polish policeman who checked the papers and frisked the men, to prevent anything prohibited from being taken out. Only then could the workers leave. This was repeated in the evening, when people came back from work. The laborers would march in the middle of the street three abreast, and gate-checking by name, examination of papers and frisking would take place.[51]

After the war, one of the leaders of the "Bund", Leizer Levin, was passing through the town on his way back from Russia, and among many other documents he found lists containing thousands of names of people who had been allowed to leave the ghetto for work in June 1942. The forms used apparently belonged to one of the Christian churches in town. At the top of the original columns of names, inscribed in Latin characters, were written in German the details to be given.

The details were as follows: serial number, date of recording, number of persons, surname and first name, place of work, address, valid till . . . The lists in our possession include 42 pages of 29 lines each. They begin at number 1971 and end at 5779. In between, a number of pages are missing. The lists contain the names of 3654 breadwinners, about 20% of the inmates of the ghetto, yet probably close to one half of the actually employed. On each of the 1218 lines, the permit holder's name is inscribed. In many cases, in the number of persons column, figures from 2 to 50 are inscribed, which means that the permit was issued to a group of workers under the name of its foreman. On the strength of these lists, the 3654 workers were classified by places of employment. In some cases, a number of places were lumped together. Here are the findings:

Private employment: this refers mostly to women who worked as household helps in gentile homes outside the ghetto. Included under this heading are some who worked with gentile artisans. *Office:* Under this heading we find details about the following places of employment: City administration licensing department, court of justice, sanitary service; railway station; district offices; cinema; food administration, post-office, food stores and the offices for import and export, fish and wood-floating.

Agriculture: the list contains details of employment on the farms at Hai, Albrekhtovo, Zapole, Potshepowo.

The *Kommandantur, Gendarmerie* and *German Police:* Jewish policemen inside the ghetto are included with "Judenrat" employees.

These lists give us only a partial view of the state of employment; yet this is first-hand material enabling us to draw a more general picture. There was much truth in the saying that the Pinsk ghetto was made up of working people. The Germans, too, appreciated this contribution to their war effort—witness the letter from the supreme commander of the S.S., Heinrich Himmler, to General Frotzmann.

The struggle for food

Jewish workers made use of the stay outside the ghetto fence to obtain some food: a few slices of bread, groats, potatoes or fat. The question was how to bring it in. In this respect a real art of deceit developed. Groats were stored in the socks, potatoes were cooked,

50. Sources No. 1, 3, 7, 25.
51. Sources No. 7, 8.

* At the end of the summer of 1939 he left Erets Yisrael to go back to Europe, in spite of the entreaties of his faithful flock to remain in Israel, as he sensed the dangers to European Jewry.

property. Workers on the payroll of the "Judenrat" grew potatoes, cucumbers, tomatoes, beetroots, mangels and other vegetables.

The district commissioner gave the "Judenrat" a number of horsecarts to carry the produce to the shops inside the ghetto, where it was sold on ration cards. The flour was sold to the "Judenrat" according to the number of inhabitants and the fixed ration—only the price was exorbitant. The Supply Department had to keep the accounts—with the shopkeepers on the one hand, and the Germans on the other.

Once a week, the Jewish bakers got a special permit to leave the ghetto in order to receive the flour ration. This was for them an occasion to buy some extra flour from the peasants, which they would add to the regular supply and introduce into the ghetto on the same licence. The bakers were able to sell bread over and above the ration, but it was so expensive that only very few people could afford it.

The flour supply was anything but regular and sometimes no bread would be baked for several days. The flour was of poor quality, being made of scorched rye or wheat from the silos that had been set on fire by the retreating Russians. On top of this, the Germans were adding sawdust to the flour, which made itself felt in chewing and in digestion.

The "Judenrat" issued special money, valid only within the limits of the ghetto. A hospital was opened in a wooden structure, in front of the little church near the Karlin cemetery. Its expenses were paid by the "Judenrat". The hospital was always full of people stricken with hunger oedemas, typhoid and other diseases. The doctors were Jacobson, Prager, Mayles, Lemishov, Yooz, Lev, the municipal doctor Greenberg, gynecologist Glauberson, Prof. Rubin, a specialist for stomach diseases, and Dr. Weinberg. Nearby was a clinic conducted by Dr. Lev, assisted by a pediatrician Dr. Elstein and doctors Einbinder, Mayles, Cogan, Kaplan, and the nurses Masha Busel, Fliskin, Riva Greenblat and Milya Ratnovsky, who worked for nominal salaries. Most important were additional food rations, sometimes allotted to the personnel, including a few fish heads or horse bones. There was only one pharmacy in the ghetto, run by the husband of Bertha Shwartzman.

The orphanage, expelled from its spacious home at the corner of Zavalna and Dominikanska Streets, moved into a small house inside the ghetto, allotted to it by the "Judenrat". The poor orphans had to suffer hunger, cold, squalor and overcrowding just like all inmates of the ghetto. Their devoted youth leader, Liov, continued to serve them under the new terrible conditions. His assistant, Feivel Eizenstat, was killed in the first "action".

The "Judenrat" set up a soup kitchen for the needy, sick and old. It had to serve an enormous public and the hubbub around it was nearly unbearable, although the food distributed was only a bare minimum.

The ghetto area had a court of justice and a jail. The judge was attorney Elstein, and he was aided by Mr. Gorinowski, who was also head of the Orphanage Committee.

The cases brought before this court were mainly quarrels between one Jew and another, generally over trifles. The court also had to deal with people who had failed to comply with demands by the "Judenrat". If, after investigation, it was proven that the accused had refused to pay, although able to do so, he was sent to prison for a few days.

The members of the Hevrah Kaddisha (Burial Society) too were on the payroll of the "Judenrat", and they had to bury dozens of dead every day. This was done in the Karlin cemetery, whose fences had been pulled down.[48] One of the witnesses recalls what Dr. Jacobson said at the funeral of Dr. Yooz's wife: "The world is upside down: they pulled down the fences around the dead and erected them around the living—when shall this be put right again?"[49]

Without cultural or public activities

The "Judenrat" did not engage in cultural activities of any sort. Most of the teachers, intellectuals and public servants of former days had been killed in the August "action". Nobody was left to teach school or give a lecture. Nothing is known of any attempt to provide entertainment, put on a performance, a celebration or anything of the sort. Even the popular artist Josele Kolodny, who lived in the ghetto too, fell silent. No mention of any youth or party organzation. A number of Synagogues were open, those attending being mostly old people. The Rabbi of Karlin, Avraham Elimelekh Perlov, who lived in the ghetto, tried to the best of his abilities to alleviate suffering—writes Menashe Unger in the New York Yiddish

48. Sources No. 1, 4.
49. Sources No. 18, 23.

living close to the ghetto area were lucky and they assisted those who dwelt farther off. Those who lived near by were able to make several trips, while the others did not have enough time, as the transfer had to be completed by 4 o'clock in the afternoon. Worst of all was the situation of lone women, whose husbands had been taken away in the previous "actions". They were close to despair. The last thing left to them in life—their poor little corner, was now also taken away. Each householder had to lock his house, to write down his name and address on a slip of paper, tie it to the key and hand it in to the "Judenrat".

On that very day, after the Jews had left and gone to the ghetto, most of the houses and the property left in them were seized by gentile inhabitants of the town and its surroundings. Some Jews left their property in custody with friendly Gentiles hoping to get it back, if they survived. Bent under their loads, thousands of Jews were wending their way towards the ghetto. At every corner Nazis were standing with the Polish police and the mob, urging the Jews on with their shouts. They also rummaged in the bundles and took away whatever they liked, caring little for the sobs of women and children or the few old men. At the three gates, German gendarmes and Polish policemen were checking the loads, and whenever they found anything above the permitted items they would take it away and beat up the bearer cruelly.[46]

Conditions in the ghetto

Over 20,000 people, including Jews from the vicinity, were shut up in the ghetto, which had been the most crowded area in the town anyway.

The "Judenrat" had prepared in advance the allocation of rooms, allocating to each family its dwelling-space: 1.20 square metres per person.

In the turmoil of the day, the arrangements made by the "Judenrat" were not kept. 3–4 families, no fewer than 10 people, were crowded into each room. Everybody had to sleep on the floor, as there was no place to put up a bed. Few as were the possessions, there was no room for them. Many families had to take turns to cook on one stove and some had their turn only late in the evening.

Courtyards, too, were full of people and the crying and weeping of babies and children filled the air. A favorite game with the children became "funerals". They would cover up a chair with some piece of black cloth and feign crying and weeping.

"The first week in the ghetto", relates one eye-witness, "was terrible, unimaginable for anybody who wasn't there. Many families were left in the open, others went to live in stables or store dumps. Worst off of all were families without men. People of various habits were crowded together and this led to friction and altercations. Hardships endured together did soften relations to some extent, but quarrels continued to the bitter end. Total strangers, men and women, ceased to feel any shame of each other, dressed and undressed without caring, children were born—we lived like animals."[47]

Only two water pumps existed in the ghetto, in Bolotna and Polnotsna Streets respectively. People would queue up near them and the ghetto police would keep order. Even the minimum hygienic conditions were lacking and contagious diseases spread with appalling speed.

Hunger, too, made itself felt. The number of deaths increased all the time and reached 30–40 per day. It became a famous slogan in the ghetto: "Eat your fill once and then die."

The "Judenrat" in the ghetto

The offices of the "Judenrat" were transferred into the ghetto as well, to a house (known as Samorin House) on Albrekhtovska Street, where the "Tarbuth" school had once been.

The main entrance was on Albrekhtovska Street, and this entrance was used by the Germans, as well as by some of the Jewish labourers who were sent to work outside the ghetto.

The "Judenrat" was a kind of government in miniature. Its activities spread and its departments had a heavy workload. The Jewish police force too was increased to a total of 50. In place of Asher Feldlait who died of a stomach operation, Goldberg was elected to the post of head of police. Jewish police had to keep order only inside the ghetto, while Polish police guarded the gates from the outside.

The "Judenrat" opened a number of shops in the ghetto, where people could get their daily bread ration on cards, 300 grams for adults, 150 grams for children at 2–3 rubles per kg. The flour was allotted by the district commissioner, who also assigned a certain area for vegetable growing—in the Kaplan Gardens beyond the railway tracks, opposite the Albrekhtowa

46. Sources No. 1, 2, 3, 7, 9.

47. Sources No. 3, 9.

The limits, as shown on the map, were as follows:

1. To the south: Zavalna and Albrekhtovska Streets, from Lahishinska (Pilsudskiego) to Wishniovietska Street (one block before the Lishche woods).

2. To the east: Wishniovietska Street from Albrekhtovska to Theodorovska Street.

3. To the north: Theodorovska Street, following the fence of the Karlin cemetery to Lahishinska Street.

4. To the west: Lahishinska Street from Theodorovska to Zavalna Street.

The main streets, Zavalna, Albrekhtovska, Wishniovietska and Lahishinska, were not within the ghetto boundaries. The barbed-wire fence was put up alongside the courtyards behind the houses of these main streets and for that purpose the buildings that were in the way had to be pulled down. The reasons for this were: 1) to prevent any possibility of contact between inhabitants of the ghetto and passers-by in the above streets; 2) to conceal what happened inside the ghetto from the sight of non-Jews.

There were 3 entrance gates to the ghetto area:

1) On Listovska Street, a couple of dozen metres from the corner of Zavalna Street.

2) On Polnotsna Street (Siver), at some distance from the corner of Albrekhtovska Street.

3) On Albrekhtovska, behind the little church.

In the beginning, a fourth gate was opened to Lahishinska Street to facilitate the movement of doctors, who had been nearly all quartered near the fence, on this street. It was, however, closed after a few days for fear that it might serve trade.

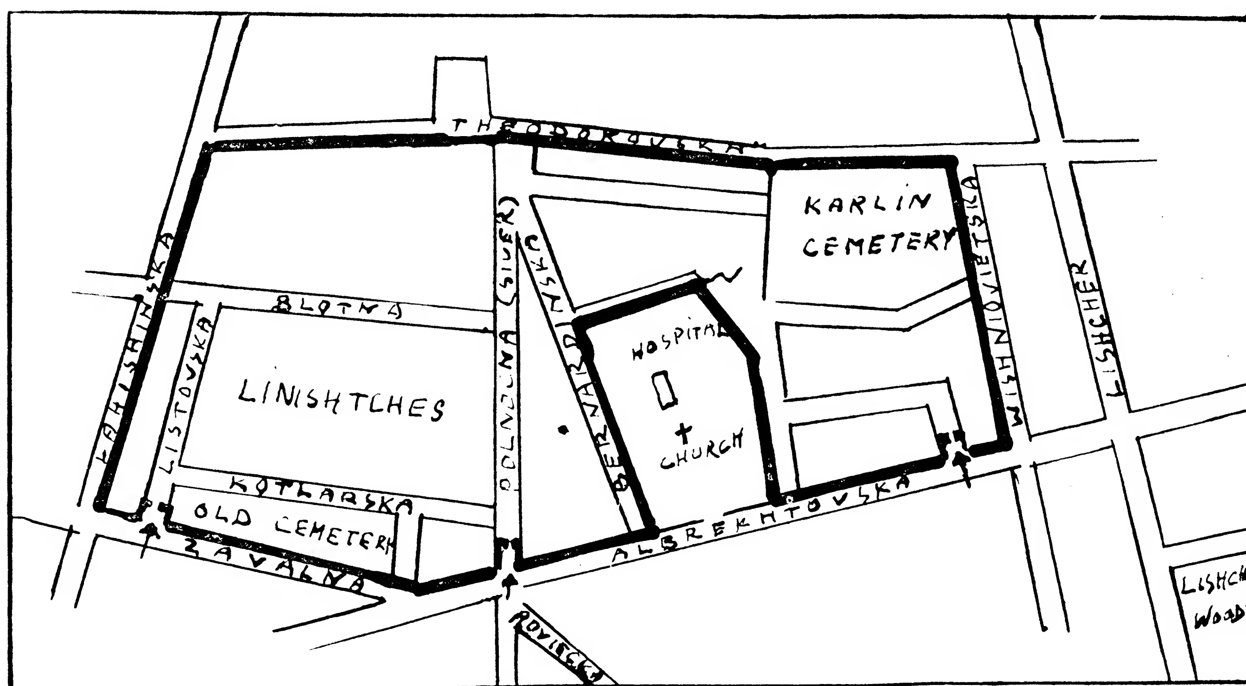
The ghetto area was very small, if one takes into consideration the number of Jews—some 20,000—who had to transfer there. This had been the worst and most highly crowded part of the town even in normal times. It was the quarter of the poor—the slums: Linishches.

The transfer

By decree it was permitted to take to the ghetto only kitchen equipment, bedding and some clothes (one of the eye-witnesses gives the following details: one change of underwear and two suits, one for weekdays and one for Sabbath).[45] No furniture of any sort was permitted and the use of carts to transport the bundles was strictly forbidden; yet witneses assure us, that much more than officially allowed was brought in.

Very early, before daybreak, the streets were thronged with men, women and children, old and young, carrying bundles on their backs. Those who had been

45. Source No. 9.

MAP OF THE GHETTO

collected there before delivery to the Germans had to be guarded at night. The police force consisted of a commander and twelve voluntary policemen, who received a monthly salary from the budget of the "Judenrat". The first police commander was Asher Feldlait, a graduate of the "Tarbuth" School, a very honest man.[41] "To the credit of the Jewish police of Pinsk"—we read in one of the statements—"we must point out that there were no cases of cruelty, beatings or inhuman behaviour by the policemen towards the Jewish population—as we heard and read about in other towns. This is, at least, according to my own experience and from what I have heard from others".[42] Another witness, however, tells us of how she was confronted by a few Jewish policemen when they saw her skiing down the road, dressed in a ski-suit. They tried to arrest her by force and take away her suit and the skis which they wanted for themselves. Only her strong resistance prevented this.[43]

The hard winter

The winter of 1941—1942, which was particularly cold and severe, constituted a threat to the Jews of Pinsk. It was extremely difficult to obtain fire-wood for the stoves. It was then that the trees in the Karlin Cemetery were cut down, although this was done very reluctantly. Every day, hungry, frozen, and without any warm clothing, thousands of Jewish workers went to work in the factories and workshops, to carry out all sorts of jobs for the Germans and the gentile contractors, and in the public services. The forced labor—three times a week for men, women and even some older children—continued, and was arranged by rota by the "Judenrat". At the same time, according to Milya Ratnovsky, two great personalities died: Rabbi Valkin and Rabbi Barukh Epstein. Dr. Jacobson cared for Rabbi Valkin devotedly and arranged a team of nurses who kept continuous watch at his bedside, night and day. His illness continued for about a week, until he died at home in bed. Rabbi Epstein too died at home after two days of illness. This was a great privilege in those days.

Rumors about a ghetto

When spring approached there were rumors about the establishment of a ghetto in Pinsk too, like the ghettos that had been set up for Jews in other towns. This rumor was confirmed by the District Commissioner at the beginning of April. He summoned Bokshtansky and Minsky, and told them that he had received the order to set up a ghetto in the town. The thousands of Jews were deeply shocked when they learned of the new order. The "Judenrat" decided to take steps to defer the implementation of this order. In return for a handsome sum of money, the order was deferred for a short while. The Jewish population calmed down somewhat. No one wants to leave his home, to be cut off from his own corner and lose his last personal shelter.

Towards Pesach the last Jewish refugees from other towns in the area were brought to Pinsk. They came destitute, having been cruelly expelled from their homes. When the order was issued to establish a ghetto, the Jews of the town were so weakened and tormented that their resistance was at breaking point.

"Only a day before"—one of the witnesses tells us—"we saw Jewish workmen erect pillars and put up a barbed-wire fence in the vicinity of Zavalna and Listovksa Streets, and further on towards Albrekhtovska Street at one end and Luninyetska Street at the other. It was not hard to guess that they were preparing the ghetto area. The truth was that we did not care so much about the ghetto. Many of us had become accustomed to the thought that we were doomed anyway. Others saw in the ghetto a spark of hope, and explained that after the August massacre the murderers had apparently decided to leave relics of their destruction, and in order to rule the Jewish population more efficiently, it was going to be imprisoned in a ghetto".[44]

Chapter 4

IN THE GHETTO

The order to create the ghetto was issued on Thursday, April 30th 1942—13th of Iyyar 5702, and it was short and stringent: All Jews who live in streets not included in the ghetto must move there tomorrow, 1st of May, before 4 p.m.

The ghetto area and its boundaries

The ghetto area had the shape of a large rectangle. It was fenced in an all sides with barbed wire.

---

41. Source No. 1.
42. Source No. 4.
43. Source No. 18.
44. Sources No. 1, 3, 7, 8.

"Judenrat" gave a party for the German authorities, with singing, dancing and drinks. The chairman of the "Judenrat" was put to shame by the German Commander when he was asked, at the end of the party, to bring him a Jewish maiden of about 18—24 years of age.[38]

Requisition of property

When the gold order had been carried out to the satisfaction of the Germans, they relentlessly continued their demands on Jewish property. These were not made at once, but in stages: wool of the best quality for a hundred suits, ready-made suits, sheets, blankets, soles and leather for shoes, boots, cows, horses and other animals. All sorts of threats accompanied the demands, so that the suppliers would be as docile and meek as possible. Winter was approaching, and with the advance of the German army into Russia the soldiers suffered from the lack of warm clothing. There was therefore a very strict order for furs and all fur-lined garments, and even gloves, to be handed in. The Nazis did not mind taking even old and shabby winter clothes. The order for furs, too, was accompanied by the stipulation: "He who disobeys the order—will be shot." And the Germans carried out their threat.

Hangings

On information supplied by his gentile neighbor, furs were found in a pit in the yard of Moshe Glotser (one of the sons of Honya the Bathman). As punishment he and his wife were hanged in the marketplace. The same fate befell a woman and her two daughters when fur was found in their home. They were forced to put the rope on one another's necks. For three days their dead bodies hung in the central square—the 3rd of May Square. The workmen were forced to pass through this square on their way to work, and the spectacle reminded them of their plight. The metal merchant, old Note Melnik, was hanged for exchanging a sickel of flour. The daughter of the baker Lasovsky was hanged for exchanging woollens for food; Ushpiz—for slaughtering a calf. Three women and one man were hanged because they were found to be in possession of gold. There were new victims for the scaffold and gallows in the square every day, women as well as men, found guilty of all sorts of imaginary offenses. The horror was nerve-racking. No one could be sure that his home would not be broken into that night, or that he would not be taken away and hanged without trial.[39] A second gold order was given. This time the demand was for Russians gold coins of 5 or 10 rubles (imperials). This time—as before—30 to 50 hostages were taken, and on the threat of their execution the order was to be carried out by a given date. The Jews met the demand, saying to themselves: "Give me my life, and take my property".[40]

Concern about food

Hunger forced the Jews not to heed the laws, in spite of the killings and hangings. But even those who had something of value left could not obtain the necessary food, because of the severe ban on dealings between Gentiles and Jews. But the peasants of the region did their utmost to bypass the ban, and came to the Jewish homes to make a profitable deal. It was dangerous of course. A peasant caught in the house of a Jew by the Polish police would be taken to the security police or was beaten up on the spot. Then the "Judenrat" asked the Commissioner to allow the Jews to buy food in the market. "How can we work for you without giving food to the workers?"—the representatives of the "Judenrat" asked. This time the District Commissioner granted them their request and the Jews were allowed to buy in the market two days a week. For this "favor" he received a handsome sum. But the favor did not last long. After a while the permit was again reduced to one day a week, and finally it was cancelled altogether. In spite of the ban and the danger to their lives, the Jews went to the market to obtain food. The warnings of the "Judenrat" were of no avail. The police, time and again warned the "Judenrat" that the "guilty" would be punished and shot.

Jewish police

It was then that the "Judenrat" decided to set up a Jewish police-force to patrol the market, the riverside and other prohibited areas, and prevent contact between the Jews and the peasants of the vicinity. It was also necessary to maintain order at the offices of the "Judenrat" and the surrounding areas, for every day thousands of people would gather there to arrange their affairs, and the valuables that were

38. Source No. 8.

39. Sources No. 1, 2, 3, 8, 9.

40. Source No. 2.

in town?" they all asked. And how were they to act now?

The first who carried out these orders and obtained work-permits were the doctors, the members of the "Judenrat", and those employed by the "Judenrat". From them it was learned that it was not necessary to collect the document personally and that it could be collected by a deputy. The Gentiles who worked at the offices of the Army Headquarters took advantage of the situation and did a very profitable business. They received large sums of money, valuables and woollens for the documents they supplied.

Soon everyone was in possession of a document. Nevertheless, the men avoided the streets, fearing for their lives. After a short interval Mayor Shlivinsky issued an order that every inhabitant had to have an identity-card, and this time the application had to be made personally. There was no choice—they overcame the fear in their hearts and went.

A few days passed and the men too came out of their hide-outs. Everyday their number increased. Many of them were employed in different jobs by the Germans. Envy spread among the Jews in town, especially amongst the women, when they saw the men come out of hiding. Fierce anger and hatred were mainly directed against the members of the "Judenrat" and its clerks, who had urged the men on in the days of the August "actions" to appear and to go to "work", well aware of the threat in the German order of the death penalty for the families who refused.[34]

Establishment of the civilian authorities

A few weeks after the massacre, the civil authorities arrived, first of all the District Commissioner (Gebiets-Kommissar), Paul Gerhard Klein*, and his deputy Alfred Ebner**. Immediately after their arrival, the chairman of the "Judenrat" and his deputy were called to their office, and there they were ordered to see to it that all the orders received from the District Commissioner were carried out. The new orders were not long in coming.

New anti-Semitic laws

The first law introduced the yellow patch. Instead of the white ribbon with the yellow Star of David on the left arm, the Jews now had to wear two round yellow patches on front and back. "We must be able to distinguish the Jewish inhabitants from afar"—the Commissioner explained his order. Then the Jews were ordered to keep to the middle of the road and not to walk on the sidewalk—"anyone caught walking on the sidewalk would be shot — according to the law!" About two months passed and the law was cancelled.[35] One of the witnesses explained the reason for the change: "One day a German general passed through the town. When he saw pedestrians walking in the middle of the road and vehicles travelling on the sidewalk, he ordered the situation to be reversed". Until the Jews learned of the change, however, and until they realized the new situation, many were beaten by the clubs of the Polish police and by German rifle-butts, for disobeying the order.[36] The Jews were ordered to make way for any Gentile they encountered on the street. All contact between Gentiles and Jews was strictly forbidden.

The gold tax

One day an order was given that within three days 20 kilograms of gold had to be collected and delivered to the Germans. If the order were not carried out, the Jews would be expelled from town empty-handed—the District Commissioner added. After consultations with the "Judenrat", the Jews ran into the streets shouting: "Jews, let us save ourselves. Let us give our property for our lives, otherwise we shall be expelled from the town". The persecuted Jews knew from experience that the German was not joking, and that he would carry out his threat. Therefore they quickly produced the ransom: watches, rings, necklaces, bracelets, broken gold teeth etc. So as to stress the importance of the "undertaking", the "Judenrat" set up a special committee to collect the gold; the committee was headed by Rabbi Moshe, the Tsaddik of Stolin. The gold and silver were delivered to the members of the "Judenrat", weighed and marked by expert goldsmiths, and proper receipts were given to its owners.[37] The priest of the Pravoslavic (Russian Orthodox) church in the town, who was well-known as a philo-Semite, donated his gold cross weighing half a kilogram to the gold-tax committee. The order was carried out. To celebrate its successful execution the

34. Sources No. 1, 8.
* Born in 1906 in Ormburg—Pomeran. He died in 1945. He held the title of High-School Teacher (Studienrat).
** Born in 1913. Now he is a commercial salesman in Stuttgart-Birkach. He was Ordens-Junker.

35. Sources No. 1, 2, 23.
36. Source No. 8.
37. Sources No. 1, 4.

men and children who were running about expecting their husbands and fathers. In the noise and commotion only few men could be seen—the few remaining members of the "Judenrat" and the doctors.

Thursday, August 7th: the second "action"

Early that morning searches were carried out by Nazi squads who went from one house to the next, accompanied by their accomplices, the Polish police. The men who were left were still in their beds.

This time, children from the age of eight and old people, too, were taken, i.e. such as had escaped only two days earlier. The old and the sick, who were unable to walk, were carried on carts, but some of them were killed in their beds. This time, the troops looked for hide-aways and whenever they detected a young man they beat him cruelly and shouted at him: "Why didn't you report for work the day before yesterday?", and took him with them. Some mothers offered gold to ransom their children and there were Germans who accepted it, but most of them took the gold and the child, too. Only very few Germans were moved by the mothers' cries and went away telling the women to hide the children. From many homes parents and children were taken together. In the pouring rain children and adults were led through the streets, hands on head, escorted by Germans in mackintoshes painted with camouflage. Those were Germans specially brought to town for the purpose.[33] 2,500—3,000 men, including old people and children, lost their lives in this second Thursday "action".

Altogether 11,000 men were murdered during these three days of slaughter in the month of August 1941. They were the cream of the town's Jewish population, physically as well as spiritually. Nearly all the young men given to work or study, principals and teachers of high and grade schools and, generally, all the educated classes, excepting doctors. This terrible blood-letting left the remnant of the Jewish population broken and helpless.

Chapter 3

THE OPPRESSORS IN ACTION

About 20,000 Jewish inhabitants remained in the town, after the terrible days of early August. The majority were women and young children; there were few men. These were men who practised trades that were permitted by the Germans, or who had succeeded in hiding and surviving.

About a week after the "actions", the Military Commander of the town summoned the members of the "Judenrat". Very innocently he told them that he was aware of the fact that not all the Jews had gone to work when they were ordered to, and that many were still hiding in the town and its surroundings. They should not hesitate to return home, for the Germans in charge of recruiting for forced labor had left the town. From now on everything would be quiet and soon even those who had been taken away to work would return. The "Judenrat", therefore, was to persuade those in hiding to come out, and he, the Commander, would even be willing to help them carry out the order by putting a few cars with soldiers at their disposal. The Jews did not trust the German promise and did not come out of their hiding places. They came back to town under cover of darkness, one at a time, and for a long time afterwards they did not appear on the streets.

Operation "Looting"

At the same time the army authorities requisitioned Jewish property, while the gentile population cooperated faithfully with them in their looting. A special German company arrived in town for this purpose. Accompanied by local gentile women, the Germans came to Jewish homes, looked through the cupboards, and chose clothes and anything else they fancied. The Germans loaded furniture and valuables into their cars and the women put the rest of the things into their sacks and baskets. Usually the Jews went into hiding when the looting groups came to their homes. Women who tried to save their property instead of delivering it to the robbers, were forced to load the property on to the cars with their own hands. This went on for two days.

Documents

When the looting squads had left the town, the German Commander summoned the members of the "Judenrat" and announced that all the men who had remained in the town would have to procure documents stating that they held useful jobs. Any Jew found without such a document would be arrested. Again the Jews were terrified. "Wasn't this a new trick invented by the Nazis, to catch the remaining men

33. Source No. 8.

The arrest of the hostages

A month after the occupation fear had become a horrible reality. On Monday night, 4th of August, 1941, it started. On this night the Germans, accompanied by the Polish police, came to the Jewish homes in different parts of the town and arrested 300 men, most of them young. Beaten with rifle-butts, they were taken by the Poles under their leader Shmigelsky to the cork factory on Albrekhtovska Street, seat of the gendarmerie. Bleeding from their wounds they were thrown into the cellar. A few of them managed to escape and told in the town what had happened.

Tuesday, August 5th, 1941, the first "action"

Early in the morning, that Tuesday, the parents and wives of the arrested men ran to the "Judenrat" and begged for help, for the rumor had spread that the Germans were asking for a ransom for the prisoners. The members of the "Judenrat" consulted mayor Shlivinsky (the former Principal of the High-School). He claimed to be completely ignorant of the matter, not having been informed by the German authorities. Finally he agreed to accompany them to the town-commander. Near noontime the deputation of the "Judenrat" entered the office of the commander, accompanied by the mayor. He threw the Jews out of his room with the order: "Out! you damned dogs!" He then ordered the mayor, who had remained in the room, to tell the Jews that all men from 18—60 years of age were to go to work at the railway station. If the order was not obeyed, the 300 Jews who had been arrested the night before would be shot. He was using them as hostages.

Immediately the members of the "Judenrat" and their messengers scattered all over the town crying: "Jews! All males between the ages of 16 and 60 have to report to the railway station for work. Whoever refuses will be killed with his family." The Polish police too were in the streets, urging the Jews on to come out. A rumor spread that they were going to repair the railway track at near Horodiszcze.[29] The members of the "Judenrat", who went from house to house urging the Jews to obey orders, also suggested that they take with them food for three days.

In spite of the panic and the growing fear, thousands began to move towards the railway station.

8000 men were lined up in two long columns of five people abreast. An order was given to put on the ground all papers, money, watches or other possessions and to turn pockets inside out. Then 150 bridge-workers were taken aside, but before being released and sent home, they had to "clear" the railway square i.e. to collect all the items that lay scattered on the ground.[30]

"It was a hot and bright summer day. Clouds of dust were raised by thousands of people who were compelled to march quickly, nearly to run, and by the horses and motorcycles that surrounded us closely on all sides. Our close-packed column, which must have stretched out over kilometres, was approaching the village of Posenicz. Within minutes we climbed down into the roadside witch and stopped marching. All of a sudden, shots could be heard.

"We saw the open pits and the Germans with their hands on the trigger of their machine-guns and began to run in a panic, trying to escape. Most people turned to the right in the direction of Luniniec. Corn and potato fields attracted the fugitives to that side, but those who ran that way turned back at once. Before them were 14 huge pits waiting for their prey. There was no choice but to run in the opposite direction. There the ground was covered only with low growing weeds, but in the background a little dark wood beckoned. A hail of shots came from all directions. The shrieks of the wounded mingled with the shouts of the murderers, and the whole scene was shrouded in a cloud of dust. Most Jews remained standing near the pits. They were told to kneel and to crawl to the pit's edge."[31]

Tuesday night

During the night, the Germans, accompanied by Polish police, again invaded Jewish homes for additional searches. They told the men they found to fetch hoes and to come with them. They also took boys of 12—13 years of age. "We need many hands" they said. About 300 Jews were taken to the site of the slaughter and there were forced to collect the bodies of those who had been shot while trying to escape, and who were now lying scattered over the field. When the job was done, they too were shot, except for two who had to cover the pits.[32]

Next day, Wednesday, the streets were full of wo-

[29] Sources No. 1, 8.

[30] Source No. 8.

[31] Source No. 1.

[32] Source No. 1.

worked in the labor department. Four to five thousand Jewish workers were distributed in different places of work. This department prepared the list of those who worked in the factories and workshops. Most of the workers had regular employment and the others were placed and exchanged as temporary workers. Every day the "Judenrat" had to supply a quota of workers for the daily requirements of the Germans. Men from 16—65 years of age and women from 16—55 were obliged to do forced labor three times a week, according to a list that was drawn up in advance. At 8 o'clock in the morning the workers had to appear in front of the building of the "Judenrat", which in the beginning was housed on Zawalna Street opposite the Municipal Hospital. From here it was later removed to the stone house of Leib Tenenbaum on Albrekhtovska (Kupecheska) Street. There were no regular working hours. The German supervisor kept the workers as he saw fit.

Tired, hungry and very often beaten, these workers came home towards evening. Jewish work-groups that were organized by the "Judenrat" were also employed by local gentile contractors in orchards, for repair-work on roads and bridges, and on other jobs.[25]

The activities of the "Judenrat"

Where did the "Judenrat" obtain the financial means to carry out its work? The main source was the bread tax. Bread was sold officially for coupons, at a price of 2 rubles a kilo (later this was increased to 3 rubles), 75% of this was tax. On the black-market the price of a loaf of bread rose to 200 rubles. Part of the money came from the sale of surplus gold of the inhabitants, which had been collected on the orders of the Germans, and which, without the knowledge of the Gestapo, had remained in the hands of the "Judenrat".

The money was used for three main purposes:

1) To comply with the different and capricious demands of the Germans.
2) To pay the salaries of those who worked for the "Judenrat".
3) For social services.

The social service department was headed by the former principal of the High-School, Mrs. Chechick-Golinker. Every day, hundreds of people knocked on her door to beg for help and support. Everyone handed in a written aplication. She fixed the amount of aid to be given according to the financial means at her disposal. These however covered but a small part of the demands. Some people recall that, although she had a difficult and complicated job, she always had a friendly word and good advice for those who came to her, and acted like a mother to them.

The supply department was managed by Zilverblat, Eizenberg and Greenstein. Zilverblat knew the Germans who were in charge of supply matters personally, "thanks" to the fact that they had evicted him from his house on Wishniovietska Street and set up their offices there. Apart from bread, the Germans distributed no other items to he Jews. In order to obtain staple products, the Jews had to rely on the peasants of the surrounding area, with whom they exchanged cloths and woollens for food, with the aid of the Jewish workers who worked everywhere in the town. It was strictly forbidden to enter the market, nor were the Jews allowed to go on the Main Street, Kosciuszko Street, or to the riverside. For a very short while only, the Jews enjoyed the privilege of shopping in the market-place two days a week. Later on they were allowed one day a week only, and finally the permit was completely withdrawn.[26]

One of the witnesses tells the following story: "One day I tried my luck and sneaked out to the market-place between the carts of the peasants. I had taken some soap to exchange for food. Before I could even approach someone to make an offer, I was caught by a Polish policeman. He beat me and cursed me and I went home empty-handed, with a strong feeling of hatred and revenge for the insult and humiliation I had suffered."[27]

Chapter 2

TWO DAYS OF MASS-MURDER

The first month of the German occupation of the town came to an end. "This was a month of insults, humiliation and sorrow. The population suffered in silence, facing the future with fear. Enclosed in their houses, avoiding the streets of the town for fear of meeting the Germans or their collaborators in the Polish police force, the Jews still had some hope that this life of hunger and misery, the life of chained slaves, would come to an end.[28]

25. Source No. 1.

26. Source No. 1.
27. Source No. 18.
28. Source No. 1.

shot. Another young Jew was denounced by his boss under the Russians, because he had been a member of the Komsomol. At the police station he was beaten until he fainted, his skin was slashed and salt spread on his wounds. The boy was healthy and strong and he was tortured for a long time, until he found release in death."[21]

The streets were empty, all the shops and offices were closed. Those who had free professions remained without work. The schools were closed. The "Tarbuth" High-School now housed a German staff. The Jews feared to go to the synagogue. Only workers of factories and a few workshops received special permits and continued their work.

The structure of the "Judenrat" and its institutions

During the second half of July the commander of the town issued an order to establish a "Judenrat", which would act as a link between the commander and the Jewish population, and would see to it that his orders were carried out.[22] David Alper, the principal of the "Tarbuth" High-School, was chosen as the first chairman of the "Judenrat", and the following were chosen as members: Hamerman, Semizhovsky, Munvez, Kopl Busel, Lerman, Meshel, Shkolnik, Shvartsblat, Bergman, Pruchansky, and others. Two days after he was chosen as chairman, David Alper resigned. He was, of course, aware of the fact that his resignation might endanger his life, but he soon realized that the purpose of this office was not so much to negotiate with the Germans, as to carry out their orders.

And as a matter of fact, after the first massacre (from now on we shall call it the first "action"), which took place about ten days after his resignation, Alper was taken from his home and was executed together with 20 other members of the "Judenrat"—among the first victims of Pinsk.[23] Seven to eight members of the "Judenrat" remained alive, and they carried out their task to the end.

As the members of the "Judenrat" took an active part in the rounding up of the thousands who were murdered during the first "action", and as among them were some whose sons somehow remained alive, they found themselves surrounded by hostility. This hostility was expressed by the saying, popular at the time, among the thousands of widows and orphans: "You and your children did not appear at the enlistment square but you sent our husbands and fathers to their death." In this atmosphere the "Judenrat" carried out its task during the entire period of its existence.

The tasks of the members of the "Judenrat" were divided in the following manner:

1. Benjamin Bokshtansky—chairman, responsible for economic affairs.
2. Motl Minsky—vice-chairman, contact with the Germans.
3. Feinbron—finance.
4. Goldman—notary, legal affairs.
5. Cooper—labor department.
6. M. Eizenberg—supply.
7. Zilverblat—supply.
8. Meir Greenstein—supply.

Bokshtansky was the chairman in name, but the actual chairman was Motl Minsky who, as a former inhabitant of Danzig, spoke German very well. His main task was the daily contact with the District-Commissioner (Gebiets-Kommissar). Almost every day towards evening a meeting of the "Judenrat" took place, at which Minsky would make a report. Apparently no minutes were taken and every meeting was a consultation on how to meet the unceasing demands of the Germans. In the beginning the "Judenrat" tried to soften the German orders as much as possible, but the members were nevertheless forced to assist the Germans in carrying out the decrees. The accountant of the "Judenrat" was Efraim Elstein, a former accountant at the plywood factory in Horodiszcze, and he was assisted in his task by Motl Shukman. The chief treasurer was Itsl Giller. During the first month of its existence, the "Judenrat" set up a polyclinic in the Levin House next to the Big Synagogue. Here Dr. Elhanan Einbinder worked (he was a graduate of the "Tarbuth" School). A Jewish hospital was also set up by the "Judenrat", and a burial-society which had its hands full. Among the many people who meticulously carried out this task of paying last honors to the dead, special mention is made of the metal merchant Yudl Oksman, and the textile merchant Avraham Leizer Mular.[24]

Division of work

Hundreds of Jews worked in the different departments of the "Judenrat". The largest number of clerks

21. Sources No. 8, 22.
22. Source No. 4.
23. Source No. 2.
24. Sources No. 4, 8, 9, 23.

burial of the first victims of the Nazis in the town was a terrible and tragic spectacle."[15]

Decrees

The anti-semitic decrees were introduced right from the first days. The day after the entrance of the Germans into the town, a decree was promulgated requiring the bakeries to supply bread for the German army, and every piece fo bread missing from the allocated quota would result in the execution of 10 Jews.[16] The Jews were not allowed to leave town, to be on the streets after 6 o'clock in the evening, or to buy in the market-place. All the Jews, from small children to old men, had to wear a white ribbon with a yellow Star of David on the left arm; those who did not obey the order were to be shot on the spot.[17]

The Jews were ordered to hand in their radios. Any Jew who was found in possession of a radio after a given date would be executed. The place of collection was at the Polski Bank on Oginska Street. An order was issued to supply a certain amount of soap, then there were additional orders to supply boots, cloths and woollens.[18]

Ever-increasing numbers of people were abducted as laborers. They were kicked and beaten. Any man who happened to be on the street might be taken away. In the beginning, the men who had been abducted into the labor force would sometimes come home in the evenings, beaten and wounded. The men avoided appearing on the streets. The long queues at the bakery consisted mainly of women and children, waiting patiently for a piece of bread. The Germans, passing through the street, would take a few out of the queue, beat them mercilessly, mock them for their own pleasure and to the joy of the Polish and Russian inhabitants, who were standing at the side enjoying the shameful scene.[19]

From the first day of the occupation of the town the German soldiers would enter houses, looting and taking with them anything that appealed to them. After a short while the "Gestapo" took over this task, and started a methodical search of the Jewish homes in order to loot them. A mark was made on each house where they had finished their "job". The most sought-after objects were furs, cloth, jewellery. They confiscated all metal goods, such as kettles, hatchets, hammers, nails, copper pans, candlesticks, iron beds, tin and silver, kitchenware etc.

15. Sources No. 2, 16.
16. Source No. 3.
17. Source No. 2.
18. Sources No. 5, 19.
19. Sources No. 1, 20.

The gentile population collaborated with the Nazis

The gentile population of the town collaborated with the occupation forces. They immediately noticed the changed status of their Jewish neighbors, whose lives and possessions became common property and they, too, did their share of the looting. The German reaction to this was to forbid all contact between Jews and non-Jews. They strictly forbade the Jews to sell, exchange or lend their property to their gentile neighbors.

The Polish police who were trained by the occupation forces during the first days of the occupation enthusiastically assisted the Germans in their plundering, humiliation and denunciation of Jews. The Police Commissioner appointed was Sologub, a former clerk of the Court, and as his deputy—the son of the lawyer Shmigelsky. On the order of the army commander and under his supervision, the Polish police-officers started to arrest people who had held posts under the Russian regime. Amongst those arrested was the teacher of the "Tarbuth" High School, Mr. Balaban, who was shot on the other side of the river. Some of the arrested managed to escape by paying a huge ransom.[20] Old accounts between local Jews and various Gentiles were now settled.

"I knew a woman called Bashke" reports one of the witnesses—"the mother of four children. At the beginning of the war the woman hid in an orchard for protection from the air-atacks. A Russian-mounted soldier who passed the spot was shot at by two young Poles, but he escaped unhurt. He climbed down from his horse to find out who had fired the shots. The woman pointed to the two young men, and they were arrested. When the Germans came, they found the woman and with the help of the Polish police handed her over to the Gestapo, who tortured her to death."

And another case: a young Jew, who under the Russian authorities had been a foreman in a plywood factory, had caught a gentile woman stealing some plywood boards, and she was condemned to three months in prison. Now the young man was arrested. At the police station he was stabbed with knives and, dying, was dragged to the outskirts of town, where he was

20. Sources No. 1, 20.

PART ONE

THE HOLOCAUST

Chapter 1

THE FIRST MONTH OF THE NAZI OCCUPATION

The Germans are coming

On Friday, the 4th of July, 1941, 13 days after the German army had started its attack on the U.S.S.R., the Germans arrived at the gates of Pinsk, which then numbered, according to German sources, 80,000 inhabitants, 35—40 thousand of whom were Jews.[7]

At 11 o'clock in the morning the first German airplanes appeared in the sky. The people on the streets ran in panic to their houses. The peasants who had come to town for market-day hurried back to their villages.

The Russian N.K.V.D. (The Commissariat of the Interior), who were the last of the former authorities to remain, hastily packed their belongings and sped in their cars in the direction of the bridge over the Pina river.

Suddenly there was the sound of a huge explosion: the bridge had been blown up by the retreating Russians. Several building on the edge of the town went up in flames, set on fire by the Russians. Then everything became quiet, the silence being shattered from time to time by bursts of cannon-fire. The shells flew over the town in the direction of the Russians, who were retreating across the river."[8]

"It was raining slightly. The first Germans entered the town on bicycles and behind them came cars draped in flags".[9]

The gentile inhabitants welcomed the Germans with bread, salt and flowers, while the Jews watched in fear behind their closed shutters.[10]

The first victims

The battalions passing through Listovsky Street, inhabited entirely by Jews, took 16 young men out of a few houses, amongst them the brothers Avraham and Zeev Naidich (both of them had visited Palestine and returned), claiming they were taking them away to work. Afterwards they added: "Germans were shot at in this street."[11]

We found evidence of this in the following statement: "On this street Jews had run after two paratroopers, but had not succeeded in catching them. This was part of a hunt for paratroopers who had dispersed over the town and its vicinity and were preparing the entrance of the Germans into the area. They were disguised in police-uniforms, army-dress or in civilian clothes, and had questioned the inhabitants on matters that seemed important to them. The two paratroopers in question led the Nazi bloodhounds to this street."[12]

The 16 Jews were taken to the building of the District Court in Karlin, the seat of the German army headquarters. The next day, when the 16 had not returned from their "work", it was learned that from the headquarters they had been taken to the nearby Lishche Woods where they were shot and buried. Only one of them, his hand wounded, managed to hide under the pile of dead bodies and escaped.[13]

The parents of the victims searched for their sons for several days until they discovered their fate. They applied to the Germans for permission to give their sons a Jewish burial. The Nazis asked them to sign a document stating that the retreating Russians had shot the young men, and the parents signed. The Germans photographed the parents standing beside the dead bodies of the victims and used these pictures for atrocity-propaganda against the U.S.S.R.[14]

A second version states that "when the Nazis refused to permit the removal of the bodies to the Jewish cemetery, the parents of the murdered young men took advantage of the replacement of the battalion that had taken the town and applied once more to the new commander. Like his predecessor, he too asked them to sign a document. After they had bribed him with some clothes, they were granted permission for the burial. When the dead bodies were put on the simple cart it appeared that the victims had been tortured and their bodies mutilated after death. The

7. Source No. 20.
8. Source No. 1.
9. Source No. 1.
10. Source No. 3.
11. Source No. 2.
12. Sources No. 3, 8.
13. Sources No. 1, 8.
14. Source No. 1.

in 1946 from Yosef Hofman, a Hungarian Jew who had been brought to Pinsk in the year 1943 as a forced-laborer, to build a bridge. He does not mention in his evidence anything about meeting Jews, not even among the Partisans who visited them during their work in the town.

As auxiliary material we also used the final concluding report of the Attorney for the Persecution, Dr. Arzt, at the Center for Legal Services in Ludwigsburg near Stuttgart, who prepared the trial of the Nazi criminals involved in the extermination of the Jews of Pinsk.[6]

On the basis of this material and on the basis of additional conversations with the survivors, I have written with awe and reverence of the fate of the Jews at the time of the Holocaust and of the Revolt in Pinsk, our native town.

Kibbutz Shaar Ha'Golan—1965.

---

6. "The Destruction of the Ghetto of Pinsk—October 1942" (in German), by the permission of the Tel Aviv Police General Staff (see sources No. 20).

INTRODUCTION

The fate of the Jews of Pinsk, like that of most of the Jews of Europe, was almost complete extermination. With the loss of life and property all the documents that might have helped us to perpetuate the last chapters of the life of the Jews in the community of Pinsk were also lost. No trace was left of the archives of the "Judenrat", and no list or account was written at the end of the Nazi occupation of what remained of the town, as was the case in some other ghettos.

We possess only two accounts of those days:

a) The letter written by Dr. Elhanan Einbinder on the 12th of October, 1942—that is 17 days before the destruction of the ghetto.[1]

b) 17 pages, containing thousands of names of Jews in the ghetto of Pinsk, with details of their places of employment, the number of their dependents, and their addresses.[2] All the Jews who received work-permits in the month of June 1942 are inscribed in this list with a serial number.

All the other evidence in our possesion was taken and written down after the war, and only two of the statements—about one year after the war. In November 1945 evidence was taken from Yehoshua Gurwich in Linz (Austria),[3] and in September 1946 Arye Dolinko completed his memoirs which were printed by the Association of Jews from Pinsk in Israel in mimeograph form.[4] Four additional statements were taken and put down in writing in Tel Aviv in 1955, from the following survivors of the Holocaust: Galetsky-Sherman Goldah, Naidich Yehoshua, Kobrinchuk-Garbuz Tamar, and Sherman Hayah.

In addition, the following people wrote down their recollections:

Motl (Max) Shukhman—1961 in Montreal, Canada. He is the only survivor of the officials of the "Judenrat".

David Globe-Gleibman—1962 in New York, U.S.A. He claims that he based his material on notes he took during the Nazi occupation, and which he has kept to this day.

Tsila Dolinko-Feldman—from the "small ghetto".

Milya Cohen-Ratnovsky—wrote down her memoirs after twenty years.

Aharon Kalivach and Fani Lotz-Solomian—sent, us written evidence.

As additional material we used their evidence given in 1962 at the headquarters of the Israeli Police in Tel Aviv, the Tel Aviv District Court, and the Magistrate's Court in Haifa, against Nazi war criminals who were caught for having taken part in the murder of the Jews of Pinsk. Besides the survivors mentioned above, the following persons testified there: Manya Shenberg-Finkel and Avraham Perchik.

In the archives of "Yad va-Shem" in Jerusalem we found two memoirs in which Pinsk is mentioned: evidence no. 1790—taken in Germany in 1946 from Hershl Turkan,[5] and evidence no. 297/139—taken in Germany

---

1. Dr. Einbinder's letter was given by him to a gentile friend of the family who promised to forward it to his parents, who had been exiled by the Russians to Siberia. And indeed, at the end of the war, the young Pole, who was a captain in the Polish army, forwarded it to his father, and the latter sent it to his relative, Avraham Einbinder—Even-Dar residing in Tel Aviv. Additional biographic notes about him below.

2. We received these pages from the *"Bund"* activist, Leizer Levin. Towards the end of July, 1944, Levin visited Pinsk on his way from Russia to Poland. In a stone warehouse on Albrekhtowska Street, he found a pile of papers and documents which turned out to be part of the Archives of the City of Pinsk Office of Civil Administration dealing with Jews and the Registers of the "Judenrat".
Included in this pile were hand-written pages of lists of all the Jews in the ghetto who reecived work-permits, also type-written pages of all the employees of the "Judenrat" and the Polish police, and records of wages paid these employees in a certain month. The pages were signed by the "Judenrat" Administration.
Half a year later, when Levin visited Lublin, Melekh Bakalchuk of Pinsk and Dr. Philip Friedman, who were founding the Jewish Historical Committee, asked him to let them see these pages, promising to return them; however, they were never returned. Levin retained several dozen pages; these reached us and served as source material in this work.

3. The evidence of Yehoshua Gurewich, a blacksmith from Pinsk, was recorded by Melekh Bakalchuk, who had himself been a partisan, and was at that time editor of the Jewish newspaper—"Aufgang" in Linz, Austria. It was the journal of the Jewish refugees in Austria and appeared in Yiddish in Latin print, as no Yiddish print was available. The memoirs of Bakalchuk appeared in Buenos Aires in 1958.

4. See Source No. 1. The footnote numbers refer to the sources as listed at the beginning of this work, page 99.

5. Herzl Turkan—according to the evidence—was 12 years old when the ghetto was destroyed. He learned about it from a gentile peasant from the village of Fishnitze, where he had been hidden by his parents, who lost their life in Pinsk. He was a member of the partisans and belonged to the Missiora Company.

LIST OF SOURCES

The footnote numbers refer to sources as listed here:

1. How the Communities of Pinsk and Karlin were destroyed—by Aryeh Dolinko (in Yiddish, manuscript). Introduction and translation into Hebrew by Zeev Livneh. Published by the Society of Former Residents of Pinsk and Karlin in Eretz-Israel, Tel Aviv, Sept. 1946 (mimeograph).
2. Evidence given by David Gleibman-Globe—New York, 1962.
3. Evidence given by Yehoshua Naidich—Tel Aviv, 1955.
4. Evidence given by Motl (Max) Schukhman, Montreal, 1961.
5. Evidence given by Hayah Sherman—Tel Aviv, 1955.
6. Evidence given by Goldah Sherman-Galetsky—Tel Aviv, 1955.
7. Evidence given by Tamar (Teme) Garbuz-Kobrinchuk—Tel Aviv, 1955.
8. Evidence given by Yehoshua (Shaye) Gurwich—Linz, 1945.
9. Letter written by Dr. Elhanan Einbinder to his parents in Russia—Oct. 12, 1942.
10. Evidence given by Hofman, Yosef—(Archives "Yad Va-Shem"—No. 297/139).
11. Evidence given by Turkan, Hershl (Archives "Yad Va-Shem" — No. 1790).
12. Minutes of evidence given in Tel Aviv District Court—March, 1962.
13. Minutes of evidence given in Magistrate's Court—Haifa, March 1962.
14. Leizer Levin—The Destruction of Pinsk—In the Collection "Life in our Branch"—published by Pinsker Branch 210, New York, 1948.
15. Records of the partisan Shalom Galetsky.
16. David Plotnik—My Way as a Partisan (From Ural to Pinsk), Rome, 1946 (manuscript).
17. Answers to a questionaire about partisan activities by Goldah and Shalom Galetsky.
18. Evidence given by Fani Lotz-Solomian.
19. Memoirs of a Jewish Partisan by Melekh Bakalchuk-Felin published by the Association of Polish Jews in Argentine, Buenos Aires, 1958.
20. The Summing Up (Abschluss Bericht) of the Attorney for the Prosecution, Dr. Arzt—Ludwigsburg, Germany.
21. Evidence recorded at Police Headquarters—Tel Aviv, April 1962.
22. In the Small Ghetto—Tsila Dolinko.
23. 20 Years Later—Memoirs by Milya Ratnovsky-Cohen.
24. Evidence given by Aharon Kalivach—Holon, 1964.
25. Menashe Unger—"The Rabbi of Karlin Refused to Be Saved—Article published in the Jewish Daily "Tog—Morgen Journal"—August 8, 1959.

The complete text of "The Holocaust and Revolt" appeared in Hebrew and Yiddish in Volume 2 of *The Pinsk Memorial Book,* Tel-Aviv 1966. The English version contains most of the chapters of the original text.

Translation from the Hebrew: G. Eliasberg, Kibbutz Beth-Zera.

The following chapters of Part One, "The Holocaust", have not been translated:

1) Evidence of the Murderers on the August Slaughter.
2) The Extermination of the Jews of Pinsk according to Enemy Documents.

Of Part Two, "The Revolt", the following chapters have not been translated:

1) Polesia—A Base for Partisan Operations.
2) 9 Jews from Pinsk in One Partisan Unit (for their names—see page 137).
3) In the Jewish Fighting Underground and Among Participants in the Uprisings in Other Ghettos (for their names—see page 138).

THE HOLOCAUST AND THE REVOLT

by

Nahum Boneh (Mular)

Stolin, Sefer Zikkaron (Stolin Memorial Volume) ed. Avatihi, A., and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

Teitelbaum, M.: Ha-Rav mi-Ladi u-Miflegeth Habad (The Rav from Ladi and the Habad Branch [of Hasidism]) Pt. I., Warsaw 1910.

Tishby, I.: Ha-Rayon ha-Meshihi ve-ha-Megammoth ha-Meshihiyoth bi-Tsmihath ha-Hasiduth (The Messianic Idea and Messianic Trends in the Growth of Hasidism]) Pt. I., Warsaw 1910.

Tishby I.: Tsevi Herman Shapiro ke-Sofer ha-Haskalah (Tsevi Herman Shapiro as an Author of the *Haskalah* Period), Molad, Vol. IV, Jerusalem 1972.

Toledoth Anshei Shem (A History of Famous Men) ed. Rand, A. Z., New York 1950.

Toyzend Yor Pinsk (A Thousand Years of Pinsk) ed. Hofman, B., New York 1941.

Tsavvaah ... Yad Kodesh ... R. Aharon ... mi-Karlin ... ve-Hanhagoth ... mi-Beno ... R. Asher ... mi-Karlin (Will Written in the Hand of R. Aaron [the Great] of Karlin and Guides to Conduct by His Son, R. Asher of Karlin) Chernovits 1849, 1855.

Tsavaath ha-Ribash (The Will of the Ribash [R. Yisrael Baal-Shem]) Jerusalem 1948.

Tsinovets, M.: Le-Toledoth ha-Rabbanuth be-Kobrin (On the History of the Rabbinate in Kobrin) Kobrin Memorial Volume, ed. Schwarz, B., and Biletski, Y. H., Tel-Aviv 1951.

Uri ha-Saraf mi-Strelisk, Imrei Kadosh ha-Shalem (Uri the Seraph of Strelisk, The Complete Sayings of the Holy Man) ed. Shenblum, B. Z., Lvov, no date of publication.

Valden, A.: Shem ha-Gedolim he-Hadash (The New 'Memorial to the Great') Warsaw 1880.

Vilenski, Y. Z.: Zikhronoth (Reminiscences) Kobrin Memorial Volume, ed. Schwarz, B., and Biletski, Y. H., Tel-Aviv 1951.

Weizman-Lichtenstein, H.: Be-Tsel Korathenu (Under the Shadow of Our Roof) Tel-Aviv 1948.

Wilensky, M.: The Polemic of Rabbi David of Makov against Hasidism, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, Vol. XXV, New York 1956.

Wilensky, M.: Teudah 'Mitnagdith' bi-Devar Serefath 'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim' (A Mithnaged Document Concerning the Burning of *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim')* Tarbits, Vol. XXVII, Jerusalem 1958.

Wilensky, M.: Hearoth la-Pulmusim bein ha-Hasidim ve-ha-Mithnagdim (Notes on the Polemics Between the Hasidim and the Mithnagdim) Tarbits, Vol. XXX, Jerusalem 1961.

Wilensky, M.: Hasidim u-Mithnagdim (Hasidim and Mithnagdim) Jerusalem 1970.

Yahalal [Yehudah-Leib Levin], Zikkaron ba-Sefer (Memoirs) Zhitomir 1910.

Yaari, A.: Ha-Defus ha-Ivri bi-Shklov (The Hebrew Printing-Press in Shklov) Kiryath Sefer, Vol. XXII, Jerusalem 1945.

Yaari, A.: Sheluhei Erets Yisrael (Emissaries of the Land of Israel) Jerusalem 1951.

Yevreyskaya Entsiklopediya, Vol. VII, s.v.: Dombrovitsy, and Vol. XIV, s.v.: Stolinskiye Tsaddiki.

Yisrael-Leibel, Sefer Vikkuah (The Book of the Dispute) quoted by Dubnow, Toledoth ha-Hasiduth, q.v.

Yitshak mi-Neskhizh: Zikhron Tov (Isaac of Neskhizh: A Good Fame) ed. Landau, Y., Petrokov 1892.

Yonathan, Y. L.: Nof va-Geza (Landscape and Genealogy) Tel-Aviv 1955.

Y. Z.: R. Aharele Ginsburg, Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok (R. Aharele Ginsburg, Luninyets-Kozhan-Horodok Memorial Volume), ed. Zeevi and others, Tel-Aviv 1952.

Zeevi, Y.: Iskei Kahal (Affairs of the Kahal) Luninyets-Kozhan-Horodok Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Zeidman, H. R.: Aharon Perlov be-Ghetto Varshah (R. Aaron Perlov in the Warsaw Ghetto) Stolin Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Zemiroth le-Shabbath ve-Yomim Tovim (Liturgical Songs for Sabbaths and Festivals) ed. A.B., Jerusalem 1947.

Zevin, S.Y.: Sippurei Hasidim, Moadim (Tales of the Hasidim, Festivals) Tel-Aviv 1957.

Zweifel, E. T.: Shalom al Yisrael (Peace Upon Israel) Pt. II, Zhitomir 1869.

***: Gad-Asher Levin, Pinsker Stot Luah (Gad-Asher Levin in the Pinsker Year-Book) Vilna 1903/4.

Kleinman, M. H.: Or Yesharim (Light of the Upright) Petrokov 1924.

Kobrin, Sefer (Kobrin Memorial Volume) ed. Schwarz, B., and Biletski, Y.H., Tel-Aviv 1951.

Kopelovich, M.: Ha-Yeshivah (The Yeshivah), Stolin Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Kule, Y.: Hasidisher Shabbes in Luninyets (A Hasidic Sabbath in Luninyets) Luninyets-Kozan-Horodok Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Kunde-Ginsburg, T.: Zikhronoth (Reminiscences) David-Horodok Memorial Volume, ed. Idan, Y., and others, Tel-Aviv, no date of publication.

Levin, Y.: Letter, Ha-Melits, daily paper, 1886, No. 26, pp. 544, 545.

Levinstein, Y.: Dor va-Dor ve Dorshav (Every Generation and its Interpreters) Warsaw, no date of publication.

Lieberman, H.: Bibliografiyoth, Sefer ha-Yovel le-Alexander Marx (Bibiliographical Notes, Alexander Marx Jubilee Volume) New York 1943.

Lifschits, Y.: Zikhron Yaakov (Memory of Jacob) Pt. I, Kovno-Slobodka 1924.

Lipson, M.: Mi-Dor Le-Dor (From Generation to Generation) Tel-Aviv 1929–1938.

Lourié, A.: Di Tsavoe fun a Pinsker Baal Bayith fun Onheyb 19ten Yorhundert (The Will of a Pinsk Householder from the Beginning of the 19th Century), Yivo Bleter, Vol. XIII, pp. 390–428, New York 1938.

Luninyets-Kozhan-Horodok, Yizkor (Memorial Volume) ed. Zeevi, Y., and others, Tel-Aviv 1952.

Mahler, R.: Toledoth ha-Yehudim be-Polin (The History of the Jews in Poland) Merhavyah 1946.

Maimon Salomon: Lebensgeschichte, Munich 1911.

Malakhi, A. R.: Sefer she-lo Zakah Liroth Or, Sefer ha-Yovel shel ha-Doar (An Unpublished Book, *Ha-Doar* Jubilee Volume) New York 1952.

Marek, P.: Vnutrennyaya Borba v Yevreystve v XVIII Veke (The Internal Jewish Struggle in the 18th Century) Yevreyskaya Starina, Vol. XII, Leningrad 1928.

Margoliyoth Meir: Meir Nethivim (The Illuminator of Paths) Polonnoye 1791.

Margoliyoth, Meir: Sod Yakhin u-Boaz (The Secret of Yakhin and Boaz) Ostrog 1794.

Meirson, M. M.: Ha-Shosheleth ha-Kobrinaith (The Kobrin Dynasty), Kobrin Memorial Volume, ed. Schwarz, B., and Biletski, Y. H., Tel-Aviv 1951.

Meoroth ha-Gedolim (The Great Lights) ed. Tseilingold, A., Pt. II, Bilgorai, no date of publication.

Mosesson, Y. L.: Masa be-Russiyah (A Journey in Russia) Ha-Shahar, Vol. VI, Vienna 1875.

Moshe mi-Kobrin: Amaroth Tehoroth (Moses of Kobrin: Selected Utterances) ed. Hacohen, Y. Y., Warsaw 1910.

Nadav, M.: Toledoth Kehillath Pinsk 1506—1880 (History of the Community of Pinsk 1506—1880), Pinsk, Vol. I, Pt. I, ed. W. Z. Rabinowitsch, Tel-Aviv 1973.

Oppenheim, Y. A. L.: Sheloshah Sefarim Niftahim, Zemiroth shel Shabbath (Three Opened Books, Liturgical Sabbath Songs) Petrokov 1910.

Or Zarua (A Shining Light) ed. Avatihi, A., and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

Otsar Yisrael (The Treasure of Israel Encyclopedia) s.v.: Halukkah, ed. Eisenstein, Y.D., London 1935.

Perlov: Shalom mi-Koidanov, Divrei Shalom (Shalom of Koidanov, Words of Shalom [=Peace] Vilna 1882.

Pichenik, A.: Ha-Shoshaloth ha-Hasidiyoth be- Vohlyn: Berezna (Hasidic Dynasties in Volhynia: Berezna) Yalkut Vohlyn, Tel-Aviv 1946.

Pinkas Medinath Lita (Minutes of the Lithuanian Provincial Assembly) ed. Dubnow, Berlin 1925.

Rabinowitsch, S. M.: Al Pinsk, Karlin ve-Yoshveihen (On Pinsk, Karlin and their Inhabitants) Talpiyoth, Pt. Kehilloth Yaakov, Berdichev 1895.

Rabinowitsch, W. Z.: Lithuanian Hasidism, London 1970 and New York 1971.

Rabinowitsch, W. Z.: Min ha-Genizah ha-Stolinaith (From the Stolin Genizah) Zion, 5th year, Jerusalem 1940.

Rabinowitsch, W. Z.: Al 'Sefer ha-Tsoref' (The Book of the *Tsoref* [Purifier] Zion, 6th year, Jerusalem 1941.

Rabinowitsch, W.Z.: 19 Kislev ve-Hey Hanukkah (19th *Kislev* and 5th Day of Hanukkah) Ha-Olam, 26th year, No. 13, Jerusalem 1937.

Rabinowitsch, W. Z.: Mikhtevei Bakkashah (Wish Letters) Zion, 33rd year, Jerusalem 1968.

Razi, Y.: Mamshikh ha-Shosheleth (The Heir to the Dynasty) Or Zarua, ed. Avatihi, A., and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

Seder Tefillath Yisrael... Or ha-Yashar, Nusakh... Rabbi... mi-Kaidanov... ve-Rabbi mi-Stolin (Prayer-Book *'Or ha-Yashar'*... of Rabbi of Koidanov and of Rabbi of Stolin) Vilna 1928.

Sefer Shimon Dubnow (Simon Dubnow Memorial Volume) ed. Rawidowicz, S., Jerusalem 1954.

Shakh, A.: Yeshivath 'Beth Yisrael' ('The House of Israel' *Yeshivah),* Luninyets-Kozhan-Horodok Memorial Volume, ed. Zeevi, Y., and others, Tel-Aviv 1952.

Shalom, S.: Dodi Reb Aharele, Shirim (My Uncle Rabbi Aharele, Poems) Tel Aviv 1949.

Shapiro, A. E.: Mishnath Hakhamim (The Teaching of the Sages) Jerusalem 1934.

Shazakh, S.: Simhath R. Aharele (The Rejoicing of R. Aharele) Ha-Tsofeh, daily paper, Tel-Aviv 14.10.1951.

Shisha, A.: Hadarom, periodical, Vol. V–VI, New York 1958.

Shivhei ha-Besht (The Praises of the Besht) ed. Horodezki, S. A., Berlin 1922.

Shivhei ha-Rav... R. Shneur-Zalman (The Praises of the *Rav*... R. Shneur-Zalman) ed. Druker, Lemberg, no date of publication.

Shneur, Z.: Ha-Gaon ve-ha-Rav (The Gaon and the Rav) Tel-Aviv 1958.

Siddur 'Or ha-Yashar' (Siddur 'The Light of Uprightness'), Vilna 1928.

Dov-Baer of Mezerich: Magid Devarav le-Yaakov (Proclaiming His Words unto Jacob) Lublin 1927.

Drohichin Memorial Volume, ed. D. B. Warshawski, Chicago 1958.

Dubnow, S.: Toledoth ha-Hasiduth (History of Hasidism) Tel-Aviv 1932.

Dubnow, S.: Chassidiana, Supplement to the He-Avar, Vol. II, Petrograd 1918.

Dubnow, S.: Kithvei Hithnagduth al Kath ha-Hasidim (Mithnaged Writings about the Sect of the Hasidim) Devir Vol. I, Berlin 1923.

Dubnow, S.: Vmeshatelstvo Russkovo Pravitelstva v Anti-Hasidskuyu Borbu (The Intervention of the Russian Government in the Struggle against Hasidism) Yevreyskaya Starina, Vol. III St. Petersburg 1910.

Dubnow Archives, in Yiddish Scientific Institute—YIVO, New York, manuscripts.

Eisen, A.: R. Aharon ha-Gadol (R. Aharon the Great) Ha-Modia, daily paper, Jerusalem 6.10.1954.

Eliezer Halevi: Siah ha-Sadeh (The Bush of the Field) Shklov 1787.

Eliezer Halevi: Reiah ha-Sadeh (The Perfume of the Field) Shklov 1795.

Emden, Yaakov: Siddur 'Beth Yaakov' ('House of Jacob' Prayer-Book) Warsaw 1881.

Entsiklopediyah Yisraelith (Encyclopaedia Judaica) Vol. I, Eschkol-Edition, Berlin 1929.

Eshkoli, A. Z.: Ha-Hasiduth be-Polin, Beth Yisrael be-Polin (Hasidism in Poland, The House of Israel in Poland) Pt. II, ed. Halpern, I., Jerusalem 1953.

Feingold, Y.: Gilgulo shel Niggun (The History of a Melody) Davar, daily paper, Tel-Aviv 28.12.1945.

Fishko, B.: Gilgulei Hayyim (Vicissitudes of Life) Tel-Aviv 1948.

Friedkin, A.: A. B. Gottlober un Sayn Epokhe (A. B. Gottlober and His Epoch) Vilna 1925.

Frumkin, A. L.: Toledoth Hakhmei Yerushalayim (The History of the Sages of Jerusalem) additions by A. Rivlin, Jerusalem 1929.

Fuen, S. Y.: Kiryah Neemanah (The Faithful City) Vilna 1860.

Geshuri, M. S.: Niggunei Karlin u-Stolin (Melodies of Karlin and Stolin) Stolin Memorial Volume, ed. Avatihi, A., and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

Gordon, Y. L.: Olam ke-Minhago, Sippur Sheni, Ahrith Simhah Tugah (The World as Usual, Second Story, Joy Ends in Sadness) Vilna 1873.

Gordon, Y. L.: Iggeroth (Letters) Vol. I, Warsaw 1895.

Gottlieb, S. N.: Oholei Shem (The Tents of Shem) Pinsk 1912.

Gottlieb, Y.: Ein Onshin Ela Mazhirin (No Punishment, but a Warning) Pinsker Wort No. 75.

Graetz, H.: Geschichte der Juden (History of the Jews) Vol. I, Leipzig 1890.

Grossman, L.: Shem u-Sheerith (A Name and Remnant) Tel-Aviv 1943.

Grossman, L.: Sheerith la-Sheerith, Supplement to Shem u-Sheerith (A Remnant of a Remnant) no place and date of publication.

Had min Havraya: Hithgalluth ha-Yenuka bi-Stolin (The Revelation of the *Yenuka* in Stolin) Ha-Shahar, Vol. VI, Vienna 1875.

Halpern, I.: Yahaso shel R. Aharon ha-Gadol mi-Karlin klappei Mishtar ha-Kehilloth (The Attitude of R. Aaron the Great of Karlin to the *Kehillah* System) Zion, 22nd year, Jerusalem 1957.

Halpern, I.: Havuroth la-Torah ve-la-Mitsvoth ve-ha-Hasiduth be-Hithpashtutah (Groups for the Study of the *Torah* and for *Mitsvoth* and the Spread of Hasidic Movement) Zion, 22nd year, Jerusalem 1957.

Hausman, A.: Divrei Aharon (The Words of Aaron) Jerusalem 1962.

Hausman, A.: Birkath Aharon (The Blessing of Aaron) Jerusalem 1970.

Hayyim-Heike me-Amdur: Hayyim va-Hesed (Hayyim-Heike of Amdur: Life and Grace) Jerusalem, no date of publication.

Heilman, H. M.: Beth Rabbi (The House of the Rabbi) Berdichev 1903.

Hessen, J.: Yevrei v Rossii (The Jews in Russia) St. Petersburg 1906.

Hessen, J. Istoriya Yevreyskogo Naroda v Rossii (History of the Jewish People in Russia) Vol. I, Leningrad 1925.

Hilman, D. T.: Iggeroth ha-Tanya (Letters of the Author of *Tanya)* Jerusalem 1953.

Horodets Memorial Volume, ed. Ben-Ezra, A., and Sussman, Y., New York 1949.

Horodezki, S. A.: Ha-Hasiduth ve-ha-Hasidim (Hasidism and the Hasidim) Vol. II, Tel-Aviv 1951.

Iggereth ha-Kodesh, Helek 2 mi-Sefer Likkutei Amarim... Menahem-Mendel mi-Vitebsk... Avraham... Kalisk... Hanhagoth ha-Rav ha-Kadosh mi-Lakhovich ve-Rabbi Hayyim-Heikel (The Holy Letter, Part 2 of the Book of Selected Sayings... by Menahem-Mendel of Vitebsk... Abraham... of Kalisk... Guides to Conduct by the Holy Rabbi of Lakhovich and R. Hayyim-Heikel) Lemberg 1911.

Israelit, N.: Mishpahath Israelit (The Israelit Family) in Pinkas Kletsk, Tel-Aviv 1959.

Jewish Encyclopaedia, Vol. VII, s.v.: Kobrin.

Kehal Hasidim (Community of Hasidim) no place and date of publication.

Kehal Hasidim (Community of Hasidim), no place Hasidim') Lemberg 1904.

Kempinski-Lieberman, B.: Yamav ha-Ahronim shel ha-Rebbe Moshele Perlov (The Last Days of the Rebbe Moshe Perlov) Stolin Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Kerman, M.: Meine Sikhreynes (My Reminiscences) stencil, no place and date of publication, [Haifa 1953?]

Klausner, Yisrael: Vilna bi-Tekufath ha-Gaon (Vilna in the Time of the Gaon) Jerusalem 1942.

Kleinbaum, Y. M.: Shema Shelomo (The Fame of Solomon) Petrokov 1928.

Kleinman, M. H.: Mazkereth Shem ha-Gedolim (In Memory of the Great Ones) Petrokov 1908.

Kleinman, M. H.: Zikhron la-Rishonim (A Memory of the First Ones) Petrokov 1912.

TAMMUZ: Jewish month, corresponding to June–July.
TANYA: Hasidic philosophical work by R. Shneur-Zalman of Ladi.
TASHLIKH: Ceremonial purification from sin on the New Year.
TEREFAH: Ritually unclean food.
TEVETH: Jewish month, corresponding to December–January.
'THIRD MEAL': The Sabbath meal, eaten after the *minhah* prayer and accompanied by hasidic community singing and an address by the *Tsaddik*.
TISHRI: Jewish month, corresponding to September–October.
TORAH: The Mosaic Law; the teaching of Judaism.
TOSAFOTH: Exegetical annotation to the *Talmud*.
TSADDIK: Head and teacher of a hasidic community.
TSADDIKISM: Personal cult of the *Tsaddik*.
TSAVAAH: Will; testament.
TSOREF: Refiner, purifier.
VAAD HA-MEDINAH: Council of the Province.
VA-YAKHEL: Portion of the Law beginning with the words 'And Moses assembled' (Exod. 35, 1).
VIDDUY: Confession of sins.
YAMIM NORAIM: Penitential Days; Days of Awe.
'YENUKA': Child chosen by hasidim as their future leader; Rebbe.
YESHIVAH, pl., YESHIVOTH: High school for study of *Talmud*.
YETSER HA-RA: Evil inclination.
YIRAH: Religious awe.
YIZKOR: Memorial (Volume).
YOM KIPPUR: Day of Atonement, a day of fasting and repentance.
ZEMIROTH: Liturgical songs.
ZOHAR: 'Book Of Splendour', the chief work of the earlier *Kabbalah* and of Jewish mysticism.

BIBLIOGRAPHY

In the case of books which have been published several times, the edition referred to in the Bibliography is that used in this work.

Aharon mi-Karlin: Beth Aharon (Aharon of Karlin: The House of Aaron) Brody 1875.

Akty Izdavayemyye Vielenskoyu Kommissiyeyu dlya Razbora Drevnikh Aktov (Records ed. by the Vilna Commission for the Examination of Ancient Documents) Vol. XXVIII, Vilna 1901, and Vol. XXIX, Vilna 1902.

Avatihi, A.: Ha-Shosheleth ha-Bereznaith (The Berezna Dynasty) Stolin Memorial Volume, ed. by Avatihi, A. and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

Beigel, G.: Ayarathi Berezna (My Native Town, Berezna) Tel-Aviv 1954.

Ben-Ezra, A.: Ha-Yenuka mi-Stolin (The *Yenuka* of Stolin) New York 1951.

Ben-Ezra, A.: Ha-Rav Avraham Eisenstein (Rabbi Abraham Eisenstein) Drohichin Memorial Volume, ed. by D. B. Warshawski, Chicago 1958.

Benjamini, Y.: Hilluf Mishmaroth be-Hatsar ha-Rebbe (The Old Guard and the New in the Court of the Rebbe) Stolin Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Ben-Porath, B.: Ha-Admor mi-Karlin (The Rebbe of Karlin) Ha-Tsofeh (daily paper), Tel-Aviv 22.6.1945.

Ben-Zakai, Y.: Ha-Kether she-Nuppats (The Crown That Was Dashed in Pieces), Or Zarua, A Collection of Records and Pieces, ed. by Avatihi, A., and Ben-Zakai, Y., Tel-Aviv 1952.

[Y. Berger]: Eser Tsahtsahoth (Ten Splendours) Petrokov 1910.

Bihovski, H. A.: Ginzei Nistaroth (Hidden Treasures) Jerusalem 1924.

[Bodek, M.]: Seder ha-Doroth mi-Talmidei ha-Besht (Order of the Generations of the Besht's Disciples), no place and no date of publication.

Brafman, Y.: Kniga Kahala (The Book of the Kahal) quoted by Dubnow in the Voskhod, 1892, No. 11.

Braver, A. Y.: Al ha-Mahloketh bein R. Shneur-Zalman mi-Ladi ve-R. Avraham Hacohen mi-Kalisk (On the Dispute Between R. Shneur-Zalman of Ladi and R. Abraham Hacohen of Kalisk) Kiryath Sefer, Vol. I, Jerusalem 1924.

Brisk de-Lita (Brest-Litovsk) Memorial Volume, ed. A. Steinman, Jerusalem 1954.

Buber M.: Tales of the Hasidim, Early Masters, New York 1966.

Buber M.: Tales of the Hasidim, Later Masters, New York 1966.

Bunim, M.: Ahron ha-Admorim be-Karlin (The Last of the Rebbes in Karlin) Stolin Memorial Volume, Tel-Aviv 1952.

Chemerinsky, H.: Ayarathi Motele (My Native Town, Motele) Tel-Aviv 1951.

David-Horodok, Sefer Zikkaron (David-Horodok Memorial Volume) ed. Idan, Y. and others, Tel-Aviv, no date of publication.

Dinur, Benzion: Be-Mifneh ha-Doroth (At the Turning Point of the Generations) Jerusalem 1955.

Dolinko, A.: Kakh Nehervu Kehilloth Pinsk ve-Karlin (How the Pinsk and Karlin Communities Were Destroyed) Tel-Aviv, stencil, no date of duplication.

KOL NIDREI: 'All Vows'—the initial words in the solemn formula of absolution, intoned in the synagogue on the eve of the Day of Atonement.
KOLEL: Organised division of Jewish community in Palestine for receipt of *halukkah.*
KOROBKA: (Russian) Communal tax on meat and other commodities in the Russian Jewish communities. Cf. *Pinkas Medinath Lita,* ed. Dubnow, p. 340, s.v.: *Kropkee,* Berlin 1925.
KUNTRES, pl., KUNTRESIM: Tract.
LAG BA-OMER: 33rd day of the counting of the *omer* (from the second day of Passover); a day of rejoicing.
MAARIV: Evening prayer.
MAGGID: Preacher, often itinerant; hasidic teacher.
MAHASHAVAH: Thought.
MASKIL: Active supporter of *haskalah* movement (q.v.).
MASORAH: Traditional Jewish way of life.
MATSAH: pl., MATSOTH: Unleavened bread eaten at Passover.
MEAH SHEARIM: Quarter of Jerusalem, occupied by ultra-orthodox Jews.
MEDINAH, MEDINATH: Province, State.
MELAMMED, pl., MELAMMEDIM: Teacher of children.
MELAVVEH MALKAH: The meal taken by the hasidim after the departure of the 'Queen Sabbath', accompanied by community singing and often an address by the *Tsaddik.*
MIDRASH: Allegorical exegesis of Biblical texts.
MIKRA: Bible.
MIKVEH: Ritual bath.
MINHAH: Afternoon prayer.
MINYAN: Prayer quorum of ten adult males.
MISHNAH: The earliest part of the *Talmud.*
MISNAGDIM: See Mithnagdim.
MITHNAGDIM: The opponents of hasidism.
MITNAGED, pl., MITHNAGEDIM: See Mithnagdim.
MITHNAGGEDIM: See Mithnagdim.
MITSVAH, pl., MITSVOTH: Religious injunction.
MIZRAHI: Zionist organisation of orthodox Jews.
MOREH TSEDEK: Rabbinical judge.
MUSAR: Movement stressing moral values.
NER TAMID: Perpetual light.
NIGGUN: Melody; tune. *Ha-Niggun ha-Kadosh:* The holy tune.
NIGLEH: The written and oral law, as codified in the *Talmud.*
NISAN: Jewish month, corresponding to March–April.
NISTAR: Hidden lore of the *Kabbalah.*
OHEL: Structure over a grave.
OMER: Sheaf taken from the first fruits and offered in the temple (Lev. xxiii, 9–14). See Lag Ba-Omer.
PERUSHIM: Groups of disciples of the *Gaon* R. Eliyahu of Vilna in the Holy Land.
PESAH: Passover, the spring Festival commemorating the Exodus from Egypt.
PINKAS: Communal register; private notes.
PINKAS VAAD HA-KEHILLOTH HA-RASHIYOTH DI-MEDINATH LITA or PINKAS MEDINATH LITA: Register of the principal communities of the Province of Lithuania.
POLOZHENIYE: (Russian) Laws affecting Jews promulgated by the Russian Government.
PORITS: Gentile aristocrat and estate owner.
POSEKIM: Authors of halakhic rulings.
PURIM: Festival commemorating the deliverance of the Jews recorded in Book of Esther.
RABBI: General term for Jewish scholar.
RAV, pl., RABBANIM: Teacher of the Law; Jewish judge, and spiritual head of the community.
REBBE: A hasidic *Tsaddik* is designated as 'Rebbe' as distinct from the Rabbi proper or the *Rav,* who discharges the rabbinical functions as spiritual leader of the whole community.
ROSH HA-KAHAL, pl., RASHIM: Head of the community.
ROSH-HASHANAH: New Year Festival.
ROSH HODESH: New Moon.
ROSH YESHIVAH: Head of a talmudic school.
ROZEN, pl., ROZENIM: Communal leader.
SEDER: The service commemorating the Exodus, conducted in the home on the eve of Passover.
SEFER ZIKKARON: Memorial Volume.
SHABBATH KODESH: Holy Sabbath.
SHAMASH: Caretaker and usher; Rebbe's servant.
SHAVUOTH: 'Festival of Weeks', commemorating the Giving of the Law and the ingathering of the first fruits.
SHEMA: 'Hear O Israel', the Jewish profession of faith, recited daily in the morning and evening prayers.
SHETAR HITHKASHRUTH: Pledge of loyalty.
SHIDDUKH: Negotiations preliminary to marriage; a marriage agreement; a match.
SHOFAR: Ram's horn, blown in the synagogue on *Rosh-Hashanah.*
SHOHET: Ritual slaughterer.
SHTIEBEL: Name given to hasidic prayer-house.
SHULHAN ARUKH: Codification of halakhic law.
SHULKHEN: Small prayer-house.
SIDDUR: Prayer-book.
SIMHAH: Rejoicing; joy; happy occasion.
SIMHATH TORAH: 'Rejoicing of the Law'—joyous Festival on the day following *Sukkoth.*
SIVAN: Jewish month, corresponding to May–June.
SUKKAH: Booth, tabernacle.
SUKKOTH: Festival of Tabernacles, commemorating the wandering in the desert and the fruit harvest.
TAANITH ESTHER: Fast on the day before *Purim.*
'TABLE': Festive communal meal of the hasidim at which the *Tsaddik* delivered an address.
TAKANAH, pl., TAKANOTH: Measure, enactment.
TALITH, pl., TALITHOTH: Prayer-shawl.
TALMUD: *Mishnah* and *Gemara.*
TALMUD TORAH: Communal school.

GLOSSARY

ADAR: Jewish month, corresponding to February–March.
ADMOR: Leader and teacher of the hasidim. See also: Tsaddik, Rebbe.
AGGADAH: All that part of talmudic literature which consists of edificatory stories and legends.
AM HA-ARETS: A Jew with no knowledge of Jewish matters, contrasted with a talmudic scholar.
ARI: Abbreviation of Ashkenazi R. Yitshak (Luria) of Safed, leading kabbalist and mystic.
AV: Jewish month, corresponding to July–August.
AV BETH-DIN: Head of the rabbinical cort of law.
AZHAROTH: Exhortations.
BAAL SHEM: 'Master of the Name'—a man able to perform miracles through the name of God.
BAAL SHEM TOV: 'Master of the Good Name,' the name given to R. Yisrael ben Eliezer, the founder of hasidism; the Besht.
BE-HAALOTHKHA: Weekly Portion of the Law, beginning with the words, 'When you set up the lamps' (Num. 8, 1).
BESHT: See Baal Shem Tov.
BETH-DIN: Rabbinical court.
BETH MIDRASH, pl. BATEI MIDRASH: House of worship and study.
CHERVONTSY: A Russian coin.
DAYAN: Judge of rabbinical court; Jewish judge.
DEVEKUTH: Intensity of devotion.
DIVREI TORAH: Discourse on a topic of (hasidic) doctrine, usually based on a scriptural passage, which the *Tsaddik* would deliver at the communal meal with his hasidim.
ELUL: The month preceding the New Year and Day of Atonement. It is devoted to self-examination and soul-searching in preparation for the divine judgement. Corresponds to September–October.
ERETS YISRAEL: Palestine, 'The Land of Israel'.
GABBAI: An honorary officer of a synagogue or other communal institution who acts as treasurer; amongst the hasidim, he also assists the Rebbe.
GALUTH: The dispersion of the Jews in exile.
GAON, pl. GEONIM: Honorific title of address for any outstanding talmudic scholar; applied in particular to R. Eliyahu of Vilna.
GEMARA: That part of the *Talmud* which consists of discussions of the *Mishnah.*
GENIZAH: Depository in which Hebrew books and documents were placed for safe-keeping.
GOLAH: The Jewish Diaspora.
HABAD: The hasidic movement founded by R. Shneur-Zalman of Ladi.
HAGGAHOTH: Annotations.
HAKKAFOTH: Circuits made in the synagogue with the Scrolls of the Law on *Simhath Torah.*
HALAKHAH, pl., HALAKHOTH: A legal regulation prescribed by the Written and Oral Law.
HALAKHIC: Belonging to *halakhah* (q.v.).
HALUKKAH: Contributions raised from among the Jews of the Diaspora and distributed as charity to the Jewish poor of the Holy Land.
HANHAGOTH YESHAROTH: Rules of Right Conduct.
HANUKKAH: The Feast of Lights, commemorating the victory of the Maccabees.
HASKALAH: The 19th century enlightenment movement for the modernisation of Jewish life.
HATSOTH: Midnight lamentation in memory of the destruction of the Temple.
HAVDALAH: Benediction recited at the close of Sabbaths and Festivals.
HAZZAN: Synagogue cantor; reader of prayers.
HEDER: (Religious) school.
HEREM: Religious excommunication; social boycott.
HESHVAN: Month of Jewish year, corresponding to October–November.
HEVRAH KADDISHA: Burial society.
HOSHANA RABBAH: The 7th day of *Sukkoth,* on which the willow branches—a part of the 'Four Kinds' —are stripped of their leaves.
HOVATH HA-LEVAVOTH: 'The Hearts' Duty', a book of Jewish religious philosophy.
ILANA DE-TSADDIKAYA: The Genealogical Tree of the *Tsaddikim.*
IYYAR: Month of the Jewish year, corresponding to April–May.
KABBALAH: Esoteric lore of Jewish mysticism.
KAHAL: A Jewish community and its administration.
KASHER: Ritually clean; permitted as food by the Mosaic Law.
KASHRUTH: Ritual purity; observance of dietary laws.
KAVVANAH: Intensity of mental concentration and emotional devotion in the utterance of a prayer or in the performance of a religious act; the mystical meaning of prayer.
KEHILLAH: Jewish community.
KIDDUSH: Benediction pronounced over wine on Sabbaths and Festivals.
KISLEV: Month of Jewish year, corresponding to November–December.
KITTEL: Long white robe, worn on *Rosh-Hashanah* and *Yom Kippur* and on the *Seder* night; also used as cerement.

'KOL BERUEI MAALAH'
Karlin Melody

This liturgical poem by the *posek* and religious poet R. Moshe ben Yitshak Alashkar (1466—1542), the first part of which is thought to have been written by Shelomo Ibn Gabirol, became part of various prayer books. It was especially revered by the Karlin hasidim, and also included in their *siddur 'Beth Aharon ve-Yisrael'*.

כל ברואי מעלה
[מניגוני קארלין. מפי יהושע מירון, בן ר׳ פייבל אירבך מצפת. רשם משה ביק]

'MENUHAH VE-SIMHAH'
'Rest and Joy'
From Sabbath Songs
Libeshei Melody

מנוחה ושמחה
זמירות לליל שבת
[מניגוני ליבשיי. מפי דוד כהן, תל׳אביב. רשם יהויכין סטוצ׳בסקי]

בשלוה

סוף

מן הסימן עד הסוף

'HATSILENI NO MI-YAD AHI'
Genesis 32, 12
Karlin Melody

To this sad tune the Karlin hasidim used to sing the verses written here in the musical score, during the 'three meals' on the Sabbaths following the Festival of *Sukkoth,* because that was the time of the year when, in Russia, young men began to be conscripted into the army.

הצילני נא מיד אחי
[מניגוני קארלין. רשם משה ביק]

MUSICAL SCORES OF HASIDIC MELODIES

Lyrical Sabbath Song by R. Aharon the Great of Karlin: 'Lord, I yearn for the Sabbath's delight'
'YAH, EKHSOF NOAM SHABBATH!'
Karlin Melody

יה אכסוף נועם שבת

זמר לשבת לר' אהרן הגדול מקארלין

[מניגוני קארלין מפי יהושע מירין, בן ר' פייבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

ראשי התיבות של שלוש המלים הראשונות לארבעת הבתים שבזמר מצטרפים לשם הוי"ה, אהרן, נשמה.

יָהּ אֶכְסֹף נֹעַם שַׁבָּת הַמַּתְאֶמֶת וּמְיֻחֶדֶת בִּסְגֻלָּתֶךָ.
מְשֹׁךְ נֹעַם יִרְאָתְךָ לְעַם מְבַקְשֵׁי רְצוֹנֶךָ,
קַדְּשֵׁם בִּקְדֻשַּׁת הַשַּׁבָּת הַמִּתְאַחֶדֶת בְּתוֹרָתֶךָ,
פְּתַח לָהֶם נֹעַם וְרָצוֹן לִפְתֹּחַ שַׁעֲרֵי רְצוֹנֶךָ,

יָהּ אֶכְסֹף וכו'

הָיָה הֹוֶה שְׁמֹר שׁוֹמְרֵי וּמְצַפִּים שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ,
כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל אֲפִיקֵי מָיִם
נַפְשָׁם תַּעֲרֹג לְקַבֵּל נֹעַם שַׁבָּת,
הַמִּתְאַחֶדֶת בְּשֵׁם קָדְשֶׁךָ.
הַצֵּל מְאַחֲרֵי לִפְרֹשׁ מִן הַשַּׁבָּת.
לְבִלְתִּי תִהְיֶה סָגוּר מֵהֶם שֵׁשֶׁת יָמִים,
הַמְקַבְּלִים קְדֻשָּׁה מִשַּׁבַּת קָדְשֶׁךָ,
וְטַהֵר לִבָּם בֶּאֱמֶת וּבֶאֱמוּנָה לְעָבְדֶךָ.

יָהּ אֶכְסֹף וכו'

וִיהִיוּ רַחֲמֶיךָ מִתְגּוֹלְלִים עַל עַם קָדְשֶׁךָ,
לְהַשְׁקוֹת צְמֵאֵי חַסְדֶּךָ בְּנָהָר הַיּוֹצֵא מֵעֵדֶן,
לְעַטֵּר אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאֶרֶת,
הַמְפָאֲרִים אוֹתְךָ עַל יְדֵי שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ.
כָּל־שִׁשָּׁה יָמִים לְהַנְחִילָם נַחֲלַת יַעֲקֹב בְּחִירֶךָ.

יָהּ אֶכְסֹף וכו'

הַשַּׁבָּת נֹעַם הַנְּשָׁמוֹת, וְהַשְּׁבִיעִי עֹנֶג הָרוּחוֹת
וְעֵדֶן הַנְּפָשׁוֹת לְהִתְעַדֵּן בְּאַהֲבָתְךָ וְיִרְאָתֶךָ.
שַׁבָּת קֹדֶשׁ, נַפְשִׁי חוֹלַת אַהֲבָתֶךָ.
שַׁבָּת קֹדֶשׁ. נַפְשׁוֹת יִשְׂרָאֵל
בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן,
יִרְוְיֻן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ.

יָהּ אֶכְסֹף וכו'

אשת חיל

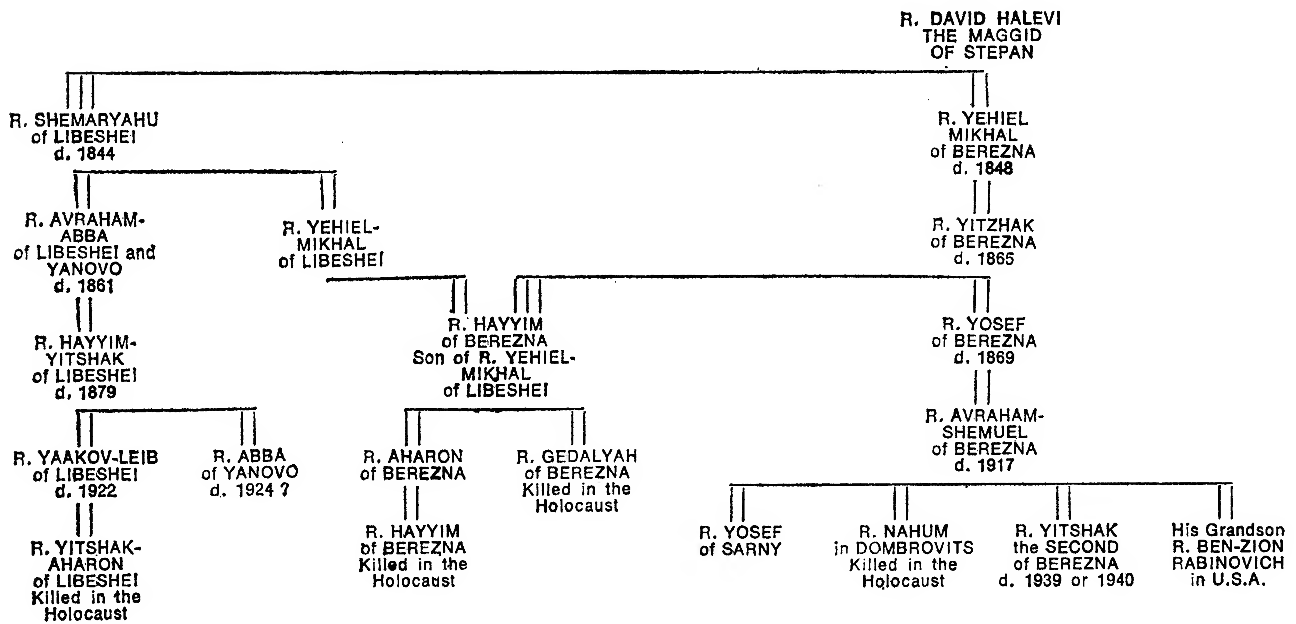
ניגון שמחת תורה לאחר הקפות

[מניגוני קארלין. כפי יהושע מירין. בן ר' פייבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

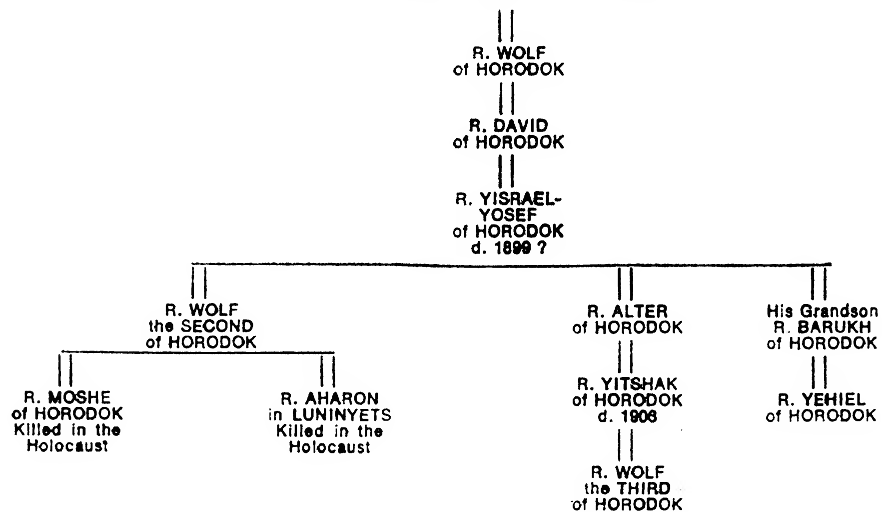

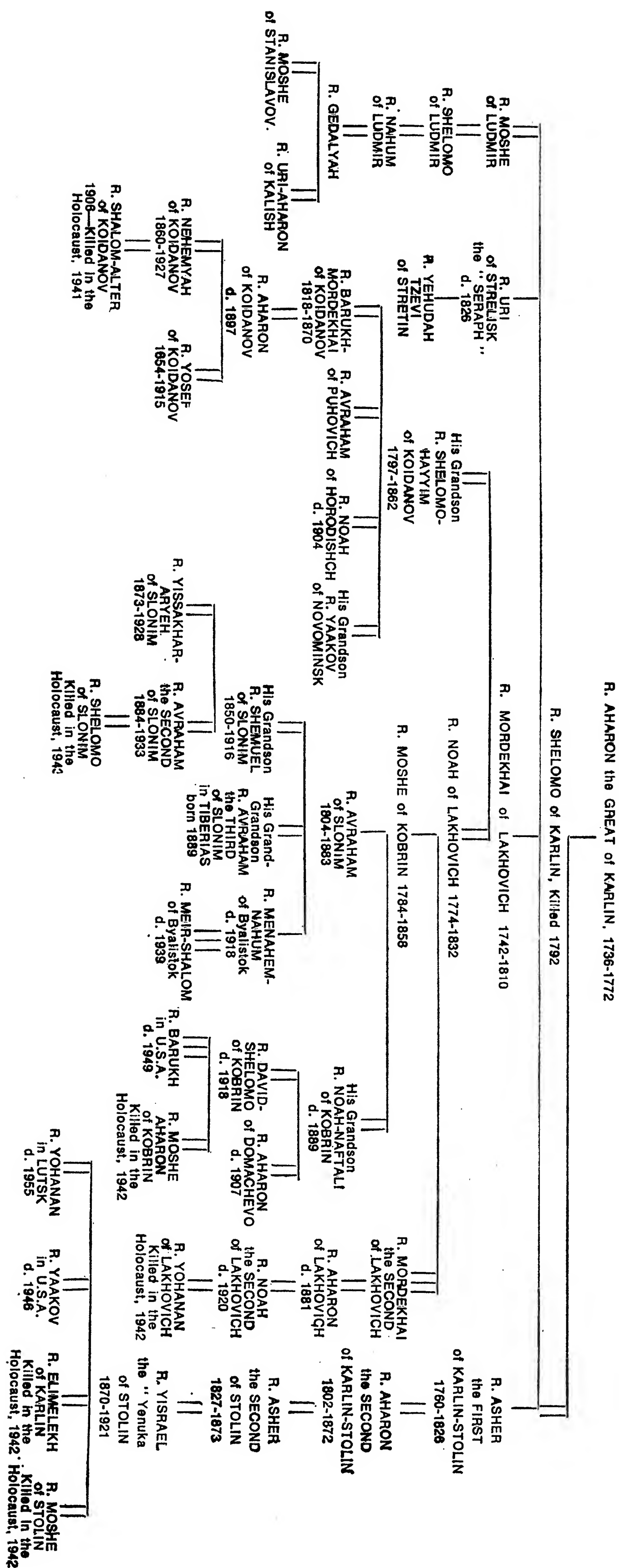
'ESHET HAYIL'
'A Woman of Worth', from Proverbs 31
Karlin Melody
On *Simhath Torah* in the evening after the 'circuits' of the Scrolls *(hakkafoth)*.

GENEALOGICAL TABLE OF THE LIBESHEI AND BEREZNA DYNASTIES

HORODOK DYNASTY

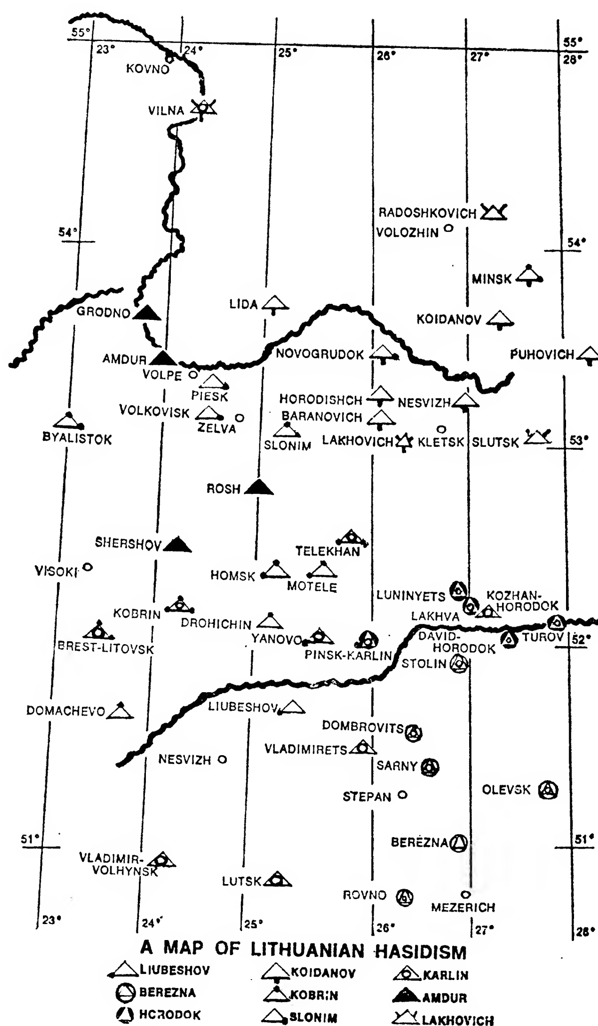

GENEALOGICAL TABLE OF THE KARLIN DYNASTY AND ITS BRANCHES
THE CHRONOLOGICAL DETAILS CONCERNING THE TSADDIKIM OF THE LAST GENERATIONS WERE PROVIDED BY THEIR DESCENDANTS.
LEGEND: | DISCIPLE || SON, GRANDSON ||| SON-IN-LAW
R. AHARON the GREAT of KARLIN, 1736-1772
R. SHELOMO of KARLIN, Killed 1792
R. MORDEKHAI of LAKHOVICH 1742-1810
R. NOAH of LAKHOVICH 1774-1832
R. MOSHE of KOBRIN 1784-1858
R. MOSHE of LUDMIR
R. SHELOMO of LUDMIR
R. NAHUM of LUDMIR
R. GEDALYAH
R. MOSHE of STANISLAVOV.
R. URI-AHARON of KALISH
R. URI of STRELISK the "SERAPH" d. 1826
R. YEHUDAH TZEVI of STRETIN
R. BARUKH-MORDEKHAI of KOIDANOV 1818-1870
R. AHARON of KOIDANOV d. 1897
R. NEHEMYAH of KOIDANOV 1860-1927
R. YOSEF of KOIDANOV 1854-1915
R. SHALOM-ALTER of KOIDANOV 1908—Killed in the Holocaust, 1941
His Grandson R. SHELOMO-HAYYIM of KOIDANOV 1797-1862
R. AVRAHAM of PUHOVICH
R. NOAH of HORODISHCH d. 1904
His Grandson R. YAAKOV of NOVOMINSK
R. YISSAKHAR-ARYEH of SLONIM 1873-1928
His Grandson R. SHEMUEL of SLONIM 1850-1916
R. AVRAHAM the SECOND of SLONIM 1884-1933
R. SHELOMO of SLONIM Killed in the Holocaust, 1943
R. AVRAHAM of SLONIM 1804-1883
His Grand-Grandson R. AVRAHAM the THIRD of SLONIM in TIBERIAS born 1889
R. MENAHEM-NAHUM of Byalistok d. 1918
R. MEIR-SHALOM of Byalistok d. 1939
His Grandson R. NOAH-NAFTALI of KOBRIN d. 1889
R. DAVID-SHELOMO of KOBRIN d. 1918
R. AHARON of DOMACHEVO d. 1907
R. BARUKH in U.S.A. d. 1949
R. MOSHE AHARON of KOBRIN Killed in the Holocaust, 1942
R. YOHANAN in LUTSK d. 1955
R. MORDEKHAI the SECOND of LAKHOVICH
R. AHARON of LAKHOVICH d. 1881
R. NOAH the SECOND of LAKHOVICH d. 1920
R. YOHANAN of LAKHOVICH Killed in the Holocaust, 1942
R. YAAKOV in U.S.A. d. 1946
R. ASHER the FIRST of KARLIN-STOLIN 1760-1826
R. AHARON the SECOND of KARLIN-STOLIN 1802-1872
R. ASHER the SECOND of STOLIN 1827-1873
R. YISRAEL the "Yenuka" of STOLIN 1870-1921
R. ELIMELEKH of KARLIN Killed in the Holocaust, 1942
R. MOSHE of STOLIN Killed in the Holocaust, 1942

walk in the straight path and comprehend the words aright."

Postscripts by the Copyists

The first copyist declares: Thus far the manuscript of the author, the *Gaon* and Teacher, R. Yehoshua Heshel the son of R. Yosef of Krakov, and I have copied it as I found it and as I have explained at the beginning of the transcript. Therefore this is the end of this copy, which is the second copy, on the fifth day of the week, Portion of the Law *Reeh,* the 28th of the month *Menahem Av,* in this year [5]542 [=1782], by Yehoshua, the son of the Teacher and *Rav* R. Aharon (may his light shine forth!) of Dinavits, resident in the holy community of Dinavits.

And now I, the copyist Mordekhai, the son of Rivkah, offer praise to God Who has granted me to copy this, the fourth and last part of the *Sefer Ha-Tsoref,* and has helped me to complete it. I trust that God will raise me up and again have mercy on me and speedily deliver us; and that the merit of the author will powerfully protect us, that we may not be found wanting in anything, for this book was divided into four parts on account of its size and thickness. May the merit of the author be with us for ever, that this book may be among the books of the righteous whose names are enshrined in this book; and we and our children and our children's children will worship the Lord and keep His commandments and laws and cleave to Him, Blessed Be He.

A MAP OF LITHUANIAN HASIDISM

Ribash had intended to make a copy of it. The Ribash therefore gave it to him to copy out, but in the meantime the Ribash was summoned to heaven, and his son, R. Tsevi Hirsch (of blessed memory) came and took this book from his house, until eventually this book came into the hands of the son of R. Tsevi-Hirsch, the Sage R. Aharon (may his light shine forth!). He agreed with my Teacher, R. Yeshayahu Halevi, who was a *Maggid* in the community of Dinavits [i.e., Dunayevtsy], that a copy should be made of this book, when he saw that this precious work was in danger of being lost as the pages were becoming defaced. Then I, a young man sitting at the feet of the righteous, came forward and was ordered by the Teacher R. Yeshayahu to copy it out. He also sent me written instructions to copy it out letter by letter. After the usual greetings, he informed me that, when he was in the community of Kasnitin, he had seen the *Sefer Ha-Tsoref* in the home of the learned scholar and Teacher R. Aharon, the grandson of the Besht, and had spoken with him about making a copy of that book and publishing it; also that he had mentioned there that I could copy it out; and that they had agreed that I should live in the house of R. Yeshayahu, both on Sabbaths and on weekdays. For the above-mentioned man had undertaken this in his presence gladly and most affectionately. A special room had been set aside for the writing, and if I was willing to go there, so much the better. Such were the contents of the letter written by the Teacher, the *Rav* and *Maggid,* R. Yeshayahu Halevi.

For several years from the time of R. Shabbethai of Rashkov I kept on thinking how I could succeed in carrying out this task of copying it [the book] letter by letter, as I have now done. When I saw the book, I found that it refers from leaf to leaf, so I decided to write it out leaf by leaf. Only, there was too much written on the leaf, so that it was impossible to copy it exactly leaf for leaf, and I therefore chose to transfer all the annotations on the page into the body of the text. Moreover, on every single page I marked off the annotations between two half moons, one like this (at the beginning, and one like this) at the end. And where I found yet another handwriting on the page, I marked it off from the first by a sign like this ((at the beginning, and like this)) at the end, to show that it was another handwriting. Subsequently, I discoveerd that *this was the handwriting of the author's son,* as is explained on leaf 230a (see there), and this writing was so old that it was almost effaced. But Heaven granted me the privilege to be its copyist, and with the help of the Lord, Whose loving kindness did not desert me or the learned author, I was given the strength and good eyesight to be able to copy it. Praise be to God who by His grace enabled me to see where mortal men cannot see, for the manuscript had been effaced by age. Also, the handwriting was very small, and without God's help it would have been impossible to copy it. But God was with me and helped me. I also make grateful mention of the Sage, R. Aharon, the grandson of the Besht, who lent me the book to take to my home. For when I saw how great the work was and that the task could not be performed in a day, I was obliged by the pressure of the times to take the book home with me, since I could not be away from my home, for without flour there is no study [i.e., a scholar must earn enough to feed himself]. Blessed be He that has helped me thus far to copy it; and may the merits of the author, together with the merits of the *Rav* Ribash and of all the righteous ones who wished to have a copy made of this book, be my support, that I may be of those that worship the Lord with love and awe, according to His will. Such are the words of the first copyist, Yehoshua, the son of the Teacher Aharon of Dinavits, resident in the community of Dinavits.

This book was also in the archives of the holy Teacher and Man of God, the *Rav* and *Maggid* of Chernobyl (of blessed and righteous memory) to whom it was left by his father the *Tsaddik*... who had copied it from the text that he found written in the house of the *Tsaddik* R. Yeshayahu Halevi of Dinavits; and after his death it was divided up by lots between three of his sons, since it was bound in three parts, the middle part being as large as both the first and last together. It was agreed between them that, if one of the sons wished to have it [sc. the whole book] copied out for himself, then the other two would give him their parts to be copied. The first to have a copy made was the renowned Teacher R. Aharon (long may he live!) the son of the above-mentioned *Rav,* by the copyist Mordekhai the son of Rivkah of Kovli [Kovel]. Next came his equally saintly brother... R. Moshe... who had the good fortune to receive by lot the middle part of his father's library; this Moshe had the first and last parts too copied out for himself, also by the above-named copyist, two being better than one... And now the third holy Sage to rouse himself [to the task] was the sons' kinsman, the *Rav* and Teacher R. Aharon of Karlin, who desired to have a copy of this book made for him, also by the above-named copyist; and since he was their kith and kin, he gladly, with their [sc. the sons'] permission placed this holy book in his library at the disposal of that copyist who lives here in Chernobyl. Moreover, since the middle part as divided up by lot among the brothers (may their righteousness protect us!) contains twice as many pages as the other parts, as can be seen from its thickness, and since it is hard to carry, the copyist divided it into two—the first time in the copy of the renowned Teacher R. Aharon, and again now, making twice altogether. All the parts appear pleasingly equal in size and evoke the admiration of all beholders for the excellent work, since they are all almost the same in shape and size and all together contain the pure teaching of the Lord, for they all form parts of one whole. By the merits of the author, may it speedily be granted us to say "Behold, this is our God! And may the reader

PLEDGE OF ALLEGIANCE BY THE DISCIPLES OF THE ARI AND R. HAYYIM VITAL (1575) *

Signatures of the disciples of R. Yitshak Luria ('Ha-Ari') and R. Hayyim Vital (1575) [from the Stolin *genizah*]

'We the undersigned have pledged ourselves to form a single company to worship the Divine Name and study His Law day and night, as we shall be instructed by the perfect and divine Sage, the *Rav* and Teacher, R. Hayyim Vital (may his light shine forth!), and we shall learn with him the true wisdom and be faithful in spirit, concealing all that he shall tell us, and we shall not trouble him by pressing him too much for things that he does not wish to reveal to us, and we shall not reveal to others any secret of all that we shall hear spoken in truth by his mouth, nor of all that he taught us in the past, nor even of what he taught us in the lifetime of our Teacher, the great *Rav*, R. Yitshak Luria Ashkenazi (of blessed memory) during all that time; and even what we heard from the lips of our Teacher, the above-named *Rav* (of blessed memory), we shall not be able to reveal without his permission, since we should not understand these things if he had not explained them to us. This pledge, taken under solemn oath in the Name of the Lord, concerns our Teacher, the above mentioned *Rav*, R. Hayyim (may his light shine forth!); and the duration of this pledge is from today for ten consecutive years. Today is the second day of the week, the 25th *Menahem Av*, 5335 of the creation [1575], here in Tsfath [Safed] (may it be built and established speedily in our days!); and all these words are clear and valid.'

'SEFER HA-TSOREF'

by R. Yehoshua Heshel Tsoref (born 1633, died 1700 or 1720)

Forewords by the Copyists of the Manuscript

'With God's help, the words of the first copyist. This is the *Sefer Ha-Tsoref* [The Book of the Refiner] which was found in the house of our Master, our Teacher the *Rav* Ribash [R. Yisrael Baal Shem] (of righteous and holy memory), and in which the following was written: This book was composed by the perfect and revered Sage, through whom the spirit of the Lord spoke and His word was on his lips, the Teacher R. Heshel Tsoref from the community of Krakov, who had a different spirit, as it is written: "A pure heart He has created for me," etc.; and from Heaven he was vouchsafed various wondrous and awesome mysteries, for all of which(?) he provided authority, *almost every single one of them being based on a small verse in the Torah, "Hear, O Israel!"* When you, O reader, see them (God willing) in the original hand of the author and when you look at page 130, he [sc. you] will know from the contents of his manuscript that it is more than human intelligence. Especially as it is explained *how four volumes like these were written about the verse, Hear, O Israel!* Thus far what was written of the author. The father of the author was called R. Yosef, as explained on leaf 400, in the passage beginning with the words "You shall rule," at the end of the passage. There it is explained that the spirit of the Messiah revealed itself in him, as I was told by the talmudic scholar, the Teacher R. Shabbethai of Rashkov (may his memory be blessed!), on the authority of Ribash, in the following words: The year 1648 was the time of grace for the Lord... to create the soul of Messiah. And when, on account of our many iniquities, there was an accusation [sc. divine displeasure] against Israel (Heaven deliver us!), the author took upon himself to compose several books through an act of repentance that he then performed. See leaf 31 of the author's work;... and possibly page [?] referred to this. This book is the fourth part, as the author wrote in this book several times. The author was a refiner [i.e., goldsmith, Heb. *tsoref*], as he wrote on page 409, see there.

And the Teacher R. Shabbethai told me that the

*A copy of this Pledge of Allegiance was made in Stolin by the late David-Tsevi Bakhlinski in 1937. The signatures were copied by him in ink on tracing paper. He reported that there were altogether about ten signatures, of which he copied only seven (see W. Z. Rabinowitsch, *'Min ha-Genizah ha-Stolinaith,' Zion*, Year 5, p. 123 ff., Jerusalem 1940; G. Sholem, *'Shtar Hithkashruth shel Talmidei Ha-Ari', ibid.*, p. 133 ff.).

MANUSCRIPTS FROM THE STOLIN *GENIZAH* OF THE KARLIN DYNASTY

The asterisk (*) indicates that a copy of the original ms. is in the present author's possession.

*Aharon the Great of Karlin; His postscripts in the Nesvizh *pinkas*.

**Idem;* Letter to one of his hasidim about principles of hasidism.

Aharon the Second of Karlin, Proclamation on behalf of the Jewish community in the Holy Land.

**Idem;* Proclamation after buying the prayer-house in Tiberias, which had previously been erected by R. Mendel of Vitebsk.

**Idem;* Letter to Kozhenits hasidim.

Idem; A short prayer.

Idem; Letter to his hasidim about their payment to the 'court' fund.

**Idem;* Letter to his family about doctors [in the possession of his descendants].

**Idem;* Letter to his daughter Miryam and to his son-in-law R. Avraham-Yaakov [in the possession of his descendants].

**Idem;* Letter to his daughter Miryam and to his son-in-law R. Avraham-Yaakov of Sadagora (29.7.1866) [in the possession of his descendants].

Regulations of Mishnah-reading society in the town Yanovo, signed by R. Aharon the Second of Karlin (1830).

Deeds of sale relating to houses bought in R. Aharon's name in Jerusalem and Tiberias.

Letters to R. Aharon the Second of Karlin from the recipients of the *halukkah,* appointing him as the 'chief general administrator' of all the funds sent to the Holy Land and his son, R. Asher the Second of Stolin, as his assistant.

*Asher the First of Karlin; Letter to R. Yosef of Pinsk about the persecution of his followers.

**Idem;* Proclamation on behalf of the Jewish community in the Holy Land.

**Idem;* Letter to the *Tsaddik* R. Yisrael of Kozhenits [in original and a copy].

Idem; Letter to the salt merchants of Kremenets (Volhynia), that they should not desecrate the Sabbath.

Idem; Letter to one of his followers explaining the value of the hasidic-style prayers on *Rosh-Hashanah.*

Idem; Various letters to his son R. Aharon the Second about family affairs.

Idem; List of his books.

Idem; His lucky charms and other proved means of warding off illness.

Idem; Receipts for various sums of money sent by R. Asher to the Holy Land.

*Idem; **Pinkasim*** comprising testamentary and family matters.

*Asher the Second of Stolin; Letter signed by him and sent to his hasidim [in the possession of A. Ben-Ezra].

Avraham of Kalisk; Letter to R. Nahum of Chernobyl about contributions of money for the Holy Land.

Avraham-Yehoshua-Heshel of Apta; Letter of New Year greetings to R. Asher the First of Karlin.

Idem; Letter about the ritual slaughterers of Olevsk (1810).

Barukh of Mezhibozh; Letter to a certain R. Yaakov-Shimon about the journey of a family to Rashkov (1810).

David Halevi of Stepan; Letter to the Jews of the town of Rokitno about their behaviour.

*Dov-Baer of Mezerich; Letter to R. Eliezer Halevi and R. Hayyim of Pinsk on behalf of R. Aharon the Great.

Hayyim Vital; Tract in manuscript, attributed to him.

Levi-Yitshak of Berdichev; Decision in the matter of a dispute between two Jews of Petrikov (1780).

Mordekhai of Chernobyl; Letter to R. Shemaryahu of Olevsk about the ritual slaughterer's licence.

*Mordekhai of Kremenets; Testament.

*Moshe-Yehudah-Leib of Sasov; Letter to the hasidim (1796).

*Pledge of loyalty [*shetar hithkashruth*] given in 1575 in Safed by disciples of R. Yitshak Luria and R. Hayyim Vital.

*Resolutions in the *pinkas* of the Nesvizh community ((1769).

*Shelomo of Karlin; Letter to R. Aharon Segal of Vitebsk.

Shemuel-Avraham Shapiro of Slavuta; Reply to invitation to R. Aharon the Second of Karlin's wedding.

Yehiel-Mikhal of Zlochov; Letter.

Yehoshua-Heshel Tsoref, *Sefer Ha-Tsoref* [The Book of the Refiner], in manuscript.

**Op. cit.;* page 61.

**Op. cit.;* Forewords and Postscripts by the copyists of the manuscript.

Yisrael of Kozhenits; Letter to R. Asher the First of Karlin, after the death of the latter's wife.

Yisrael of Ruzhin; Friendly letter to R. Aharon the Second of Karlin (1848).

Idem; Letter to R. Aharon the Second of Karlin about the funds collected on behalf of the Jewish community in the Holy Land.

*Yisrael of Stolin; Testament to the family (1921). Copy belonged to a Stolin hasid closely associated with R. Yisrael of Stolin.

**Idem;* Testament to his hasidim (1921). Copy belonged to the above-mentioned hasid.

Deeds of sale relating to houses bought in R. Yisrael's name in Jerusalem and Tiberias.

Hayyim. R. Gedalyah and R. Hayyim died as martyrs, together with their followers.

One of the grandsons of R. Avraham-Shemuel of Berezna, R. Ben-Zion Rabinovich, emigrated to America and founded a synagogue in Detroit named, after his grandfather, *Beth Shemuel*.

The Berezna hasidim who lived in Pinsk were, in later years, loyal followers of their *Tsaddikim*—R. Avraham-Shemuel, to whom they used to make the 'pilgrimage' from Pinsk and its environs on *Rosh Hashanah*;[202] his son, R. Yitshak the Second;[203] and finally the latter's son, R. Yehiel-Mikhal. The 'Pinsker Shtime' newspaper of August 12th 1938 contains the following report: 'A Distinguished Visitor to Pinsk. The Rebbe of Berezna, Our Righteous Teacher and *Rav* R. Yitshak Pichenik of Berezna is staying in the house of Feivel Minkovski . . . and for the coming Sabbath the Rebbe will travel to Luninyets.' R. Yehiel-Mikhal was an enthusiastic Zionist, who made the *aliyah* to *Erets-Yisrael* with his family in 1922 but because of a serious illness returned to Poland in 1928, and settled in Karlin as the *Tsaddik* of the Berezna hasidim in Pinsk. In 1935 he went back to Berezna and succeeded his deceased father as *Tsaddik* there. He was killed in the Holocaust.[204]

The Berezna dynasty left no book or other written record. Like the Libeshei and Horodok dynasties, that of Berezna was the product of the Volhynia hasidic movement and resembled it in character, being free of the tendency to talmudic scholarship which was found in other branches of hasidism at the time. Most of the Berezna hasidim were simple people whose unquestioning belief in their Rebbe strengthened their trust in God and gave added joy to their lives.

*

Of the more than forty synagogues and *batei midrash* in Pinsk and Karlin from the middle of the last century onwards only six were hasidic: two synagogues of the Karlin-Stolin dynasty, one of each of the other dynasties mentioned above—Libeshei, Horodok, Berezna—and one synagogue called *Konfederat* [from 'confederation'] *Shulkhen,* frequented by 'foreign' hasidim who did not belong to any of the hasidic dynasties in Polesia. The small number of the hasidic synagogues in Pinsk and Karlin shows that, despite the great importance of the Karlin hasidim in the history of hasidism, Pinsk was a mithnaged stronghold.

*

Together with the destruction of the Karlin-Stolin dynasty in the Nazi Holocaust went the loss of the Stolin *genizah,* the great store of hasidic historical documents. These archives, which served as a basis of this present study and which have been frequently mentioned in this monograph, were referred to by the hasidim themselves as 'the holy writings.' They were housed in the cellar of the old Rebbe's residence (the 'court') in Stolin and comprised the following items: the correspondence of the Karlin *Tsaddikim* and of the *Tsaddikim* of other important dynasties, from every period of the hasidic movement; regulations governing various associations; wills; manuscripts, published and unpublished; pledge of loyalty *(shetar hithkashruth)* given by R. Yitshak Luria's and R. Hayyim Vital's disciples in 1575; old books; a talmudic compendium of Alfasi, printed in Venice in 1522; *Sefer ha-Tsoref* (1,400 pages, 22×35)—a manuscript written by the Shabbatean, R. Yehoshua-Heshel Tsoref; a manuscript, said to have been written by R. Yehudah Liva (Maharal) of Prague; and other writings.

'Accompanied by the granddaughter [of the Rebbe's wife]'—so wrote the late David-Tsevi Bakhlinski —'I went down to the cellar and took out several files full of various letters. I now discovered that, when I had entered the cellar for the first time the year before, I had seen only the tenth or twentieth part of all the treasure hidden there. I estimate that there are there about a thousand letters and other writings of the leading hasidic figures of all periods.'

Thus were lost important original documents which could have provided valuable source-material for the study of Jewish history.

---

202 Beigel, *op. cit.,* p. 78.

203 Zeevi, *op. cit.,* p. 140. Pinsker Shtime, 1938, N. 32 (577), p. 4.

204 Personal communications from two descendants of the Berezna dynasty, Rabbi A. Pichenik and Y. L. Yonathan. Unger, *op. cit.,* p. 231.

ing to hasidic sources, he settled in Berezna on the invitation and with the support of the local *porits* [Gentile aristocrat and estate-owner] who hoped, by establishing a hasidic 'court' in Berezna, to develop the town to his own material benefit.[195] The ties formed by R. Mikhal with the Jews of Stolin during his residence there continued after his departure, and both in Stolin itself and in the surrounding district (Pinsk, Luninyets and other towns) there were 'Berezna houses of prayer,' even though the actual number of Berezna hasidim in these towns was small. It is quite possible that R. Mikhal was helped in making a name for himself in Stolin by the fact that this was the time (after 1810) when R. Asher the First left Stolin and moved to Karlin.

R. Mikhal died in 1848.[196]

His son and successor, R. Yitshak, was the leader of the Berezna hasidim till 1865.[197] He gained a reputation as a wonder-worker and his main influence was with the simple masses. Even Christians frequently turned to him for advice or to obtain his blessing.[198]

After R. Yitshak's death, the dynasty split into two. One group, including the Berezna hasidim living in Polesia, recognised R. Yitshak's son, R. Yosef, as their leader; while the other chose his son-in-law, R. Hayyim (Taubman), who was also the son of the Libeshei Rebbe, R. Yehiel-Mikhal. R. Hayyim founded his own dynasty in Berezna. He died in 1907.

R. Yosef died young in 1869.

His eldest son and successor, R. Avraham-Shemuel, faithfully preserved the heritage of his fathers for forty years, till 1917. He won the esteem of the mithnagdim, and used to pay regular visits to his supporters in the towns of Polesia (Stolin, Pinsk, Luninyets) in order to maintain his links with them.

Here is an eye-witness description of R. Avraham Shemuel himself and of the life led by the Berezna hasidim: 'R. Shemuel was a faithful leader and good father to the hasidim of Berezna and the surrounding district, up to Pinsk and Luninyets . . . He was a short, broad-shouldered man, with fiery eyes, penetrating and wise. He had a long whitish-yellowish beard, and wore a silk or satin caftan and white trousers. All this gave him a dignified appearance. On *Simhath Torah,* the Berezna hasidim flocked to the Rebbe's house where the "court" musicians competed . . . And on *Hanukkah* nights, hasidim of all classes flocked to his house—merchants and artisans, every one of whom, according to, and even beyond, his means, gave *Hanukkah* money to the Rebbe and enjoyed *Maoz tsur* [the *Hanukkah hymn*] sung in the special Berezna fashion. On Sabbaths they came, towards evening, to the "third meal" to obtain the privilege of a crumb or a piece of "gefilte" fish . . . When the Rebbe began the *havdalah* prayer in a low voice with "Behold God is my salvation," the hasidim listened intently to these words and firmly believed in the God of salvation . . . Prayers and supplications in the town: the Rebbe is ill! For whole nights Psalms were read, and on the last night the people of Berezna did not close their eyes. As the reports on the Rebbe's condition came in one after the other, the foreboding grew that he was about to depart this life. Berezna mourned his death for a whole year.'[199]

R. Avraham-Shemuel of Berezna was succeeded by his three sons. The first, R. Yitshak the Second, also held the position of *Rav* in Berezna,[200] and used to visit his followers in Polesia, Pinsk, Luninyets and other places. He died in the autumn of 1939. The second son, R. Nahum, was *Rav* and Rebbe in the small Volhynian town of Dombrovits (between Berezna and Stolin). He was killed by the Nazis in 1942. The third son, R. Yosef, settled in Sarny.[201] The successor of R. Yitshak the Second, R. Aharon, settled in Rovno. He died of cold and hunger while hiding with the partisans in one of the forests of Polesia, and his grave was dug there by his two daughters. His other son was R. Yehiel-Mikhal.

The parallel branch of the Berezna dynasty was headed first by the sons of R. Hayyim, R. Gedalyah and R. Aharon, and after R. Aharon, by his son, R.

---

195 A. Pichenik, *'Ha-Shoshaloth ha-Hasidiyoth be-Vohlyn':* Berezna, *Yalkut Vohlyn, Osef Zikhronoth u-Teudoth,* No. 5, Tel Aviv 1946.

196 Grossman, *Shem u-Sheerith,* p. 31.

197 Pichenik, *ibid.*

198 Pichenik, *ibid.*

199 Dr. G. Beigel, *Ayarathi Berezna,* p. 143, Tel Aviv 1954; A. Avatihi, *'Ha-Shosheleth ha-Bereznaith,' Sefer Stolin,* p. 151; Y. Zeevi, *'Luninyetser Botei-Midroshim,' Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok,* pp. 140, 142, Tel Aviv 1952.

200 Gottlieb, *Oholei Shem,* p. 30.

201 Pichenik, *op. cit.;* Dr. G. Beigel, *Ayarathi Berezna,* p. 23 ff., (this book contains details about the last representatives of the dynasty); Y. L. Yonathan, *Nof va-Geza,* p. 10 ff., Tel Aviv 1955.

prayers were not noisy but restrained, the words and tunes well known and moderate. The *gabbaim* [wardens] were simple men ... Here, too, "third meals" [on Saturday] were held, but in a more modest manner ... The Horodok hasidim had their own *zemiroth* and melodies. They, too, danced, but without the ecstatic fervour of the Stolin hasidim. Here they besought not only the national blessing of "salvation and solace," but also such more personal boons as: "May we soon drink at your daughter's wedding!" ... and the like ... In the prayer-house of the Horodok hasidim a liberal spirit prevailed ... There was always general rejoicing amongst the Horodok hasidim during the traditional visit to the town Luninyets of one of the Horodok *Tsaddikim* (R. Bobele, R. Alterke or the young Rebbe, R. Velvele). The rejoicing went on for a whole week ... R. Bobele made a deep impression on those who knew him by his remarkable good-heartedness and modesty. He was greatly loved and revered by his followers.'

These memoirs give us a picture of the relations prevailing between these different branches of hasidim, although in Pinsk this difference was not felt on account of the small number of Horodok hasidim in the town. The memoirs testify to the way of life characteristic in those days of each separate branch, as seen through the eyes of 'enlightened' [*maskilim*] contemporaries.

Of R. Yisrael-Yosef's descendants, his grandson, R. Yitshak (d. 1908) still had a certain influence. Of the latter-day descendants of R. Yisrael-Yosef of Horodok mention should be made of R. Aharon, who lived in nearby Luninyets. He was not an official *Rav* or Rebbe, and was supported by the local inhabitants and the Horodok hasidim. He spent all his days studying *Torah* and was in the prayer-house the acknowledged spiritual leader, a noble and modest man who lived in poverty and want. He did not preach or expound, but taught the *Torah* to all. He was killed by the Nazis, together with all the population of Luninyets.

R. Aharon's brother, R. Moshe, was the last Rebbe of the Horodok dynasty. R. Moshe studied *Torah* and *Talmud* in the *yeshivoth* of Volozhin and Lida. A gifted preacher, he became a supporter of Zionism. His tragic death at the hands of the Nazis is described by eye-witnesses: 'Three weeks after the mass murder of the men in Horodok, a women's ghetto was created ... Amongst the women there were men disguised in women's clothes, one of them being the Rebbe, R. Moshe, the son of R. Velvele Ginsburg. He was recognised by the Gentile citizens who were examining the faces of the women on the transport, taken off and killed.'

Apart from the letters of R. Yisrael-Yosef, which have already been mentioned, the Horodok *Tsaddikim* left no written records. The dynasty came into being, it would seem, with the choice of the son of a *Tsaddik* as *Rav,* who thus became both *Rav* and Rebbe at the same time. In this respect, the rise of this dynasty was similar to the rise of Libeshei dynasty. In the small Horodok branch of hasidism, the only outstanding personalities were the *Tsaddikim* R. Wolf and R. Yisrael-Yosef, who somewhat increased the number of hasidim in this corner of Polesia.[192]

THE BEREZNA DYNASTY

Unlike the Libeshei and Horodok dynasties, which arose in Polesia, the Berezna dynasty came into being in Volhynia—where there were also Karlin hasidim—and penetrated into Polesia from there.

The founder of the Berezna dynasty, R. Yehiel-Mikhal, known amongst the hasidim as R. Mikhele (Pichenik), was the son of the *Tsaddik* and *Maggid,* R. David Halevi of Stepan in Volhynia. He at first lived at Stolin in the house of his father-in-law, R. Leib.[193] Later, presumably after the death of his father (1809),[194] he took up residence as one of his father's successors, in the small town of Berezna not far from Stepan (between Sarny and Rovno). Accord-

192 The reminiscences and legends about the *Tsaddikim* of the Horodok dynasty quoted here have been published in the volume *David-Horodok, Sefer Zikkaron,* pp. 92, 95, 153, 155, 208 ff., 412; in an article written by one of the descendants of the dynasty, Ts. Kunde-Ginsburg, *'Zikhronoth,' ibid.,* p. 97–99; and in the memorial volume *Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok,* pp. 36 ff., 139, 194, 207, 218 ff.

The Horodok dynasty, like its Koshivka origin, was evidently forgotten even by the hasidim themselves, since neither of them is mentioned in the genealogical table of the hasidic dynasties *(Ilana de-Tsaddikaya,* Warsaw 1927).

193 Grossman, *op. cit.,* pp. 31, 51. According to family tradition, R. Leib was a disciple of R. Shelomo of Karlin.

194 In Dubnow's 'Hasidic Archives' in the YIVO Institute in New York there is a reproduction of the epitaph of R. David, the son of R. Yehudah Halevi of Stepan, who died on the night of the Day of Atonement, 1809.

Tsaddik, R. Yitshak of Neskhizh, with whom he was also connected by marriage. His dependence on R. Yitshak is clear from his letters to him (from the years 1856, 1861, 1864). When he writes 'I entreat and beseech . . . that he should not forget us . . . that I may be able to dwell in my house in peace and quiet,'[189] he is apparently referring to the quarrel that arose at that time between his own followers and the Karlin-Stolin hasidim, who regarded the Horodok hasidim as their inferiors. The form of prayer in the Horodok synagogues was close to that of Volhynia.

When R. Yisrael-Yosef died in c. 1899, a common structure [*ohel*] was erected over his grave and those of his father and grandfather in the Horodok cemetery.

On the state of Horodok hasidism after the death of R. Yisrael-Yosef, and on the difference between the hasidim of Horodok and those of Karlin-Stolin, we find the following first-hand account in a book of memoirs written by a native of the town:[190] 'David-Horodok had its own dynasty of *Tsaddikim.* The sons and grandsons of the old Rebbe . . ., R. Yisrael-Yosef, still dwell in the town . . . His sons and daughters lived in the street in which stands the *beth midrash* of "the old Rebbe." They lived in poverty, but enjoyed general respect reflected from the cold, distant light of the star that had gone out—their grandfather, "the old Rebbe." It was otherwise in the prayer-house *(shtiebel)* of the Stolin hasidim. Here all was happiness and joy, especially when the Rebbe from Stolin came to the small town. On those days even the mithnagdim used to go to their prayer-house in secret and pressing themselves to the side of the roads, for fear of a blow on the neck or back from some drunken Stolin hasid. Still worse was the plight of the followers of "the old Rebbe" who were downcast and depressed in spirit. David-Horodok was the "capital" of the Rebbe, R. Yisrael-Yosef, just as Stolin was the "capital" of R. Aharon.'

The difference between the spiritual and social life of Horodok hasidim and Stolin-Karlin hasidim in this period is commented on by another eye-witness, a native of the town of Luninyets, near Pinsk, where too there were Horodok hasidim. Some passages from these memoirs are quoted here,[191] since it may be assumed that they reflect the mutually appreciative attitude prevailing between the two groups in Pinsk too, although apparently there were fewer Horodok hasidim in Pinsk than in Luninyets.

'The large prayer-house known to the Jews as "Die Alte Shul" was the centre of the Stolin hasidim, while "Die Horodoker Shul" was the centre of the Horodok hasidim . . . Most of the Stolin hasidim prayed according to their own special form of prayer and with the fervour characteristic of the Stolin-Karlin hasidim . . The Stolin hasidim prayed at the top of their voices and with great fervour, to the accompaniment of hand-clapping, beating on the bench, stamping or running from place to place and from corner to corner of the *beth-midrash* . . . What they mainly paid attention to was the *kavvanah* [intensity of the prayer], and some of their prayers truly made a tremendous impression . . . The "third meal" that they conducted in the prayer-house after the *minhah* [afternoon prayer] on Saturday are a chapter in themselves. The singing of the *zemiroth* [liturgical poems] by the unconducted hasidic choir rose to ever greater heights of ecstasy . . . to the "exaltation of the spirit". Then the hasidim stood up from the tables, formed a ring, and began to dance around the pulpit, their arms linked or their hands on each other's shoulders. Here all distinctions and contrasts disappeared: rich and poor, scholar and simple man, old and young—they all merged into a single mass of dancing Jews. The *beth midrash* of the Horodok hasidim was the second in the town . . . In the old *beth midrash* most of the worshippers were from "the town's high society"—rich timber merchants; here [in the Horodok *beth midrash*] most of them were artisans . . . The founders and builders were simple folk . . . and this *beth midrash* had a popular character. Here the prevailing atmosphere was . . . of modesty and simplicity. The Rebbe of the Horodok hasidim also conducted himself with simple modesty . . . The Horodok hasidim did not have just one Rebbe, but the whole of the Ginsburg family: R. Bobele (R. Wolf), R. Alterke, and later the young Rebbe, R. Velvele, the son of the Rebbe R. Itsikel (R. Yitshak). Most of the Horodok hasidim were . . . cobblers, carters, carpenters and the like . . . Their

---

189 *Zikhron Tov, ibid.*

190 M. Slutski, *'David-Horodok mit fuftsig Jor zurik,' David-Horodok, Sefer Zikkaron,* ed. Y. Edan and others, p. 405 ff, Tel Aviv (no date of publication).

191 Y. Zeevi, *'Ishei Kahal,' Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok,* p. 36 ff., 138 ff., Tel Aviv 1952.

also of the authority wielded by the founder of the Libeshei dynasty, R. Shemaryahu. This is further demonstrated by the fact that R. Shemaryahu's son married the daughter of the then famous Pinsk *Rav,* R. Hayyim, the son of R. Perets Hacohen,[181] who settled in Palestine.[182]

THE HORODOK DYNASTY

At the beginning of the 19th century, an independent hasidic dynasty was established in the small town of David-Horodok, near Pinsk and close to Stolin. The adherents of this dynasty were known in the region of Polesia, and particularly in the neighbourhood of Pinsk and in Pinsk itself, as 'the Horodok hasidim' (not to be confused with the followers of R. Menahem-Mendel of Vitebsk, who were also called by this name). This was the smallest of the offshoots of the hasidic dynasties in Lithuania, its followers being confined to the small area stretching between David-Horodok, Lakhva, Luninyets, Pinsk and Kozhan-Horodok. While the Libeshei hasidim gained a foothold west of Pinsk, between Pinsk and Kobrin, the small Horodok branch established itself to the east, between Pinsk and Lakhva.

The founder of this dynasty was R. Wolf, known to the hasidim as Wolfche (Ginsburg), the son of the *Tsaddik* R. Shemuel Halevi of Koshivka (a small town in Volhynia not far from the well-known hasidic centre of Neskhizh).[183] R. Shemuel was the close friend of a well-known Volhynia *Tsaddik,* R. Mordekhai of Neskhizh.[184] From a letter written by R. Asher the First of Stolin to R. Wolf (between 1802 and 1826) it transpires that there were friendly relations, and also marriage connections between these two *Tsaddikim.*[185]

We do not know exactly how R. Wolf managed to establish an independent dynasty in the heart of 'the Karlin domain.' The only hasidic source that mentions R. Wolf describes him as 'the *Rav* and *Av Beth-Din.*[186] There was also a popular tradition that R. Wolf was first chosen as *Rav* in David-Horodok and only afterwards, apparently on the strength of his distinguished ancestry, was also appointed Rebbe in the same town. Precise information about his personality, his life, and the date of his death is lacking, but the various popular legends about his death are evidence of the extent of his renown and influence.

His successor as Rebbe was his son, R. David, who, according to popular tradition, was not a person of much consequence. Thus, for example, his name is not mentioned at all in the short family biography of hasidic provenance.[187] In contrast to this, his son, R. Yisrael-Yosef Halevi, was one of the chief figures in this branch of hasidism. He made a name for himself as an erudite talmudic scholar, and kept firm control of his followers. He was feared and respected by the inhabitants of his small town, and also by those of the surrounding district. In the Karlin suburb of Pinsk, there was a synagogue in which his hasidim, who were living in the town, used to pray. This synagogue was called 'Horodoker Shulkhen' ('The Synagogue of the Horodok hasidim'). R. Yisrael-Yosef's followers included also Jews of high social standing (for instance, the well-known Pinsk family of the Tseitlins used to pray in this synagogue), and even some from the mithnaged homes. Thus, for example, whenever he visited the Horodok house of prayer in Pinsk, the official (government) Rabbi of Pinsk, the public worker and *maskil,* Beilin,[188] would come to his 'table,' as would other leading local figures. R. Yisrael-Yosef was a personal friend of the well-known Volhynian

181 A. Shisha, *Ha-Darom* (journal), Nos. 5–6, p. 178, New York 1958; A. L. Frumkin, *Toledoth Hakhmei Yerushalayim,* additions... by A. Rivlin, Pt. III, Supplements, p. 57, n., Jerusalem 1929.

182 A. Yaari, *Sheluhei Erets Yisrael,* pp. 769, 777. Amongst the *kolelim* that existed in Palestine in the last quarter of the 19th century was also a *'Libeshei kolel' (Otsar Yisrael,* ed. Y. D. Eisenstein, Vol. IV, p. 286, s.v.: *Halukkah,* London 1935).

183 Kleinbaum, *Shema Shelomo,* Pt. II, n. 21.

184 *Zikhron Tov* by R. Yitshak of Neskhizh, published by Y. Landa, p. 94, Petrokov 1892. R. Shemuel was the founder of an independent hasidic dynasty which was forgotten even in hasidic circles. His successor as Rebbe in Koshivka was his son, R. Mikhal, followed in 1892 by his grandson, R. Shemuel *(Zikhron Tov,* p. 94).

185 *Beth Aharon,* by R. Aharon of Karlin, p. 294. In this letter 'my son Aharon, long may he live!' is R. Aharon the Second, who was born in 1802. R. Asher the First died in 1826.

186 *Zikhron Tov,* p. 93. This source implies that R. Wolf died before the month of *Tammuz,* 1859, since his grandson and successor in Horodok, R. Yisrael-Yosef, mentions him in connection with the blessing over the dead, in a letter that he wrote at that date to R. Yitshak of Neskhizh.

187 *Zikhron Tov, ibid.*

188 On this person, see *Toysend Jor Pinsk,* pp. 270, 329.

After the death of R. Avraham-Abba in Pinsk (1861), the position of Rebbe was held first by his son R. Hayyim-Yitshak (from 1861 to 1879) and then by his grandson, R. Yaakov-Leib (from 1879 to 1922). According to information from hasidic sources, the Libeshei hasidim in those days numbered up to two thousand. The fact that his son-in-law, R. Eliezer-Lippa Klepfish, was *Rav* in Libeshei[179] shows the extent of R. Yaakov-Leib's influence over the whole Jewish population. At the same time (1886), another son of R. Hayyim-Yitshak's, R. Abba, took up residence as Rebbe of a small town of Yanovo. The small area of Libeshei hasidim was thus split between two factions, with consequent dissensions and conflicts. Of these we can read in the satirical description written in 1886 by a native of Yanovo, Yisrael Levin.[180] According to this source, the Libeshei dynasty was originally founded in the small town Yanovo, and its hasidim were originally named after this town. It was R. Avraham-Abba, the son of the founder of the dynasty, R. Shemaryahu, that transferred his place of residence to Libeshei. As already stated, these two small towns were very close to Pinsk, and therefore Libeshei hasidim penetrated to some extent into Pinsk too, especially since some Libeshei hasidim moved into that town.

R. Abba died about 1924.

R. Yitshak-Aharon, the son and successor of the above named R. Yaakov-Leib in Libeshei, also lived in Pinsk, where he had his followers and his synagogue. On Friday evenings, after the Sabbath eve meal, the men would leave their families and come to the Rebbe in Pinsk to sing Libeshei melodies, and sometimes also to hear an expository commentary on the *Torah.*

In the period between the two World Wars, he several times visited his adherents in America. In this period, while he was living in Pinsk, he gave his support, like the *Tsaddik* of Karlin, R. Elimelekh, who was then living in Karlin, to the *Tifereth Bahurim* ["Exemplary Young Men"] evening institute for the study of *Torah* and *Talmud* by young men after their day's work.

He died a martyr's death in the extermination of Polesian Jewry. Of his tragic end we have an eyewitness report by David Epstein, a native of the town of Libeshei. He writes as follows: 'I saw how the Gestapo took our holy Rebbe, R. Yitshak-Aharon Weingarten, and his two handsome sons and dragged them off by their long, comely beards and side-whiskers to a dark, dank cellar, where they tortured them horribly... This was on the morning of the 9th *Av,* July [?] 2nd 1942 [?]... They made them run to work. The holy Rebbe too... went... to work... They cut off one half of his [sc. the Rebbe's] beard'.. stripped him naked, and ordered him to sing and dance and shout... They ordered him to wash the horses with his *tallith katan* [the fringed vest worn by orthodox Jews, great *Arba Kanfoth*]. After an hour, members of the Ukrainian police and the Gestapo surrounded the cellar and began to drive out the wretched people inside... beating them on the head with rubber truncheons. Our holy Rebbe, R. Yitshak-Aharon, had not the strength to walk, so they took him in a cart... and transported him... to the other side of the river Stuhod... There they ordered them ...to dig pits for themselves... When, after hard labour, they had completed the digging, all the Jews were ordered to take off their clothes... A board was placed over the pit, and they were ordered to stand on the board, five at a time. In this way, they were all shot. And the holy Rebbe and his two sons were tortured... before they were killed. The killing of our holy Rebbe and his sons... ended on July 3rd.'

Although Libeshei hasidim originated and developed in the centre of Lithuanian Polesia in and around Pinsk, it was essentially an offshoot of the hasidism of Volhynia, the home of the founders of its dynasty. In character it belonged to the whole hasidic movement of the time, in giving the cult of the *Tsaddik* predominance over all the other principles of hasidic doctrine. The Libeshei *Tsaddikim* left no written works. They were opposed to fasting and stressed the importance of joyfulness, though they did not know how to realise this principle in their lives as Karlin hasidism did. They also had their own hasidic melodies. A characteristic phenomenon of Libeshei hasidism was that its *Tsaddikim* held the office of *Rav* in Lithuanian towns (Kobrin, Yanovo and Libeshei). This is evidence of the good relations prevailing between them and their predominantly mithnaged environment, and

---

179 Gottlieb, *op. cit., ibid.* Eliezer-Lippa Klepfisch was later a member of the Rabbinate in Brest-Litovsk: *Brisk de-Lita, Entsiklopediyah shel Galuyoth,* ed. A. Steinman, p. 342, Jerusalem 1954.

180 Printed in *Hamelits* (daily paper), Year 26, 1886, pp. 544–545; see also: B. Fishko, *Gilgul Hayyim,* p. 9 ff., Tel Aviv 1948.

(or school). These were the dynasties of Liubeshov (popularly called "Libeshei"), Horodok and Berezna, all of which originated in Volhynia. The Libeshei and Berezna dynasties were genealogically related.[173] The founder of the Libeshei dynasty was the son-in-law of R. David Halevi of Stepan, the well-known Volhynia *Tsaddik* and *Maggid* and author of the volume *Hanhagath Adam,* and the disciple and son-in-law of one of the Besht's disciples, R. Yehiel-Mikhal of Zlochov. And the founder of the Berezna dynasty was this same R. David Halevi's son.

The founder of the Libeshei dynasty, R. Shemaryahu (Weingarten), was the son of R. Avraham-Abba-Yosef of Soroka (in Bessarabia), a disciple of the Great *Maggid,* R. Baer of Mezerich.[174] At the beginning of the 19th century (according to hasidic tradition, in 1802), R. Shemaryahu was Rebbe in Liubeshov-Libeshei, a small town close to Pinsk, at the same time officiating as *Rav* in Libeshei and in the neighbouring town of Kobrin.[175] He had adherents in the small towns round about Pinsk (Yanovo, Telekhan, Homsk, Motele and others). His sphere of influence stretched between Pinsk and Kobrin, and even in these two towns themselves there were "Libeshei tables". In the terms of the official rabbinical appointment which, according to hasidic tradition, R. Shemaryahu obtained from the Jews of Kobrin, the position of *Rav* in Kobrin was vested in him and his sons in perpetuity, and he was also empowered to appoint *dayyanim* [Jewish judges] and ritual slaughterers in the town as he thought fit. Consequently, the *dayyanim* and slaughterers of Kobrin were hasidim, even though most of the Jewish population were mithnagdim. R. Shemaryahu's following was also swelled by some of the mithnagdim from the neighbouring small towns. In this way hasidism spread, to a limited extent, in this part of the region of Polesia, including Pinsk.

The appointment of the *Tsaddik* of the Libeshei dynasty as *Rav* of all the neighbouring small towns—the only instance of its kind in Lithuanian hasidism—is confirmed by the writer Hayyim Chemerinski in his memoirs. His eye-witness accounts throw light—albeit from the satirical standpoint of a *maskil*—on the state of Libeshei hasidism and on the attitude adopted to it by the hasidim of the Kobrin branch of the Karlin movement.[176]

R. Shemaryahu died in Pinsk in 1846. Libeshei hasidim from Pinsk and from the surrounding region used to visit his grave to kindle a memorial light over it.

R. Shemaryahu's successor was his son R. Yehiel-Mikhal, and after him his second son, R. Avraham-Abba, who was *Rav* of the nearby small town of Yanovo (between Pinsk and Kobrin) and in Libeshei.[177] At this time, after the death of R. Shemaryahu, the influence of the Libeshei dynasty in Kobrin itself passed, as a result of dissension, to the Kobrin 'court' (R. Moshe of Kobrin, R. Meir Meirim).[178]

---

[173] Gottlieb, *Oholei Shem,* p. 103; Grossman, *Shem u-Sheerith,* pp. 31, 51; Tsinovets, *'Le-Toledoth ha-Rabbanuth be-Kobrin,' Sefer Kobrin,* pp. 26, 27.—Information provided personally by the last Libeshei Rebbe, R. Yitshak-Aharon about the dates of the *Tsaddikim* of the dynasty. Gottlieb, the author of *Oholei Shem,* was a native of Pinsk and closely acquainted with the *Tsaddikim* of the dynasty in Polesia. His book is therefore to be regarded as a reliable source of information. The description of the tragic martyr's death of R. Yitshak-Aharon, the last of the Libeshei dynasty of *Tsaddikim,* given below is taken from the article by D. Epstein, *'Ha-Yehudi ha-Yehidi'* ['The Only Jew'], *Yalkut Moresheth,* No. 2, pp. 10–11, Tel Aviv 1975. The date mentioned there—9th *Av,* July 2nd 1942—contains a double error. The Nazi massacre of Jews in Libeshei took place in 1941, as stated several times by Epstein himself later in the same article. In 1941, the 9th *Av* fell on August 2nd, whereas the author has mistakenly written July 2nd. I too was told by the writer of the memoirs that the *Tsaddik* R. Yitshak-Aharon was murdered by the Nazis on *Tishah be-Av* [9th *Av*]. I do not recall that my informant mentioned the civil date. The day of the week—Sunday—stated by the writer also suits the corrected date given above. In that year—1941—*Tishah be-Av* fell on the Sabbath (Saturday) and was postponed to Sunday.

[174] Grossman, *op. cit.,* p. 51.

[175] Gottlieb, *op. cit., ibid.; Jewish Encyclopaedia,* Vol. VII, p. 526, s.v.: Kobrin.

[176] Chemerinski, *Ayarathi Motele,* p. 67 ff., Tel Aviv 1951; Cf., Y. Z. Vilenski, *'Zikhronoth,' Sefer Kobrin,* p. 283. Even in a small town in Polesia like Motele we find a 'mixed population'—mithnagdim, Kobrin hasidim (like the father of H. Chemerinski, the writer), Libehei hasidim and Stolin hasidim (like the maternal grandfather of the first President of Israel, Dr. Chaim Weizmann). H. Weizmann-Lichtenstein, *Be-Tsel Korathenu,* p. 34, Tel Aviv 1948.

[177] Gottlieb, *op. cit., ibid.,* and statements by the descendants of the dynasty.

[178] Vilenski, *op. cit., ibid.* The author mistakenly wrote 'R. Asher' for 'R. Avraham-Abba.'

In the early days of hasidism it was customary for the teachers and leaders of the movement to show a special personal interest in certain of their disciples and sometimes even to educate them in their own homes. After the Rebbe's death, some of his followers would choose as his successor the one of these favourite disciples with whom they felt most spiritual affinity. The deceased teacher's disciples would usually continue to propagate their master's doctrine, founding an independent 'dynasty' of their own, side by side with that of their master. This was the way in which the movement spread and branched out. Of the Karlin *Tsaddikim* only R. Aharon the Great and R. Shelomo trained up disciples of this kind. R. Shelomo of Karlin was, as already noted, the disciple of R. Aharon the Great (though he was also one of the disciples of the *Maggid* of Mezerich); and R. Shelomo's disciples were R. Asher of Stolin, R. Mordekhai of Lakhovich, and R. Uri of Strelisk. Karlin hasidism thus had four offshoots—in Lakhovich, Koidanov, Kobrin, and Slonim—whose influence was confined, in the main, to the territory of Lithuania.

THE LIBESHEI DYNASTY

There were in Pinsk hasidim of three hasidic dynasties that did not owe allegiance to the Karlin *heder*

---

crisis, when the overwhelming majority of the Karlin hasidim decided to continue their loyal support of the Karlin dynasty, there was this time a split in their ranks. Some of them, particularly the older generation, who felt that they could not live without a Rebbe and did not want to wait until the young heir grew to manhood, installed as their Rebbe, on 15th *Av*, 1962, the *Tsaddik* of the Lelov dynasty, R. Moshe-Mordekhai Biedermann. This R. Moshe-Mordekhai, who like his forefathers was close to Karlin hasidism, now received the title of '*Tsaddik* of Lelov-Karlin hasidim.'

Below is the text of the declaration made by the hasidim at R. Moshe-Mordekhai's investiture: 'With God's help and on behalf of the Karlin hasidim in the holy city of Jerusalem and all the cities of our Holy Land and the Diaspora, we hereby undertake to regard you as our Master, Teacher and Rebbe—our divinely appointed leader. We trust that you will guide the holy congregation in the way of the holy forefathers of the Karlin-Stolin dynasty. We pray to Him that dwells on high that we may all be granted to advance, together with our Rebbe, to meet our righteous Messiah.'

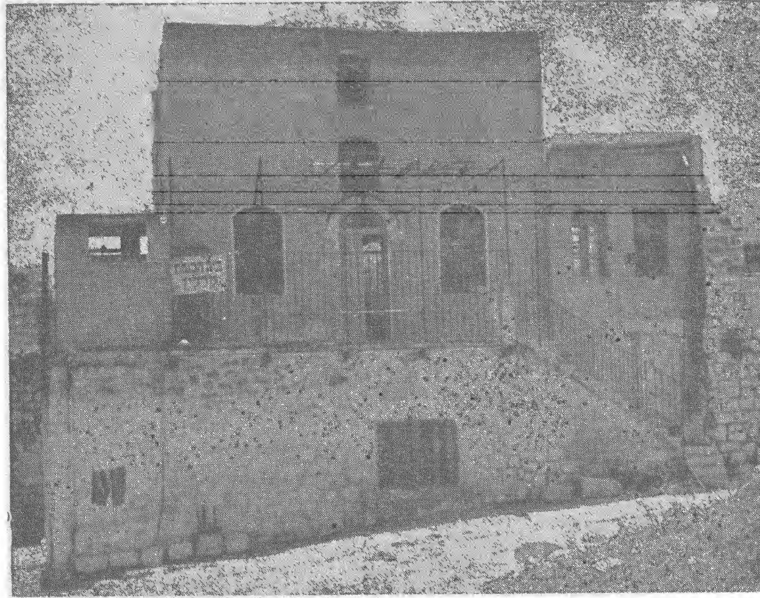
However, a large section of the hasidim—consisting mainly of the younger generation, but including also some older men—considered that the installation of the Lelov Rebbe meant the end of the Karlin dynasty and its role in history. They strongly opposed the investiture of a 'foreign' *Tsaddik* as their Rebbe and swore allegiance to 'The Child.' Even individual families were rent by this dissension, with the grandfather, for example, joining the supporters of the Lelov *Tsaddik*, while the son and grandson remained loyal to 'The Child.' The Jerusalem prayer-houses were also divided by the schism. The Lelov-Karlin hasidim prayed in the old prayer-house of the Karlin hasidim. But the building of the large *Yeshivah Beth Aharon ve-Yisrael*, in Jerusalem, which was the main centre of the Karlin hasidim, became the stronghold of the loyal supporters of 'The Child.' These were joined by the Karlin hasidim in the U.S.A.

The future of Karlin hasidism—from which the whole of Lithuanian hasidism sprung—will be decided by history. (See the following Hebrew newspapers: ***Maariv***, 16.8.1962; ***Haarets***, 19.8.1962 and 3.2.1964; ***Heruth***, 18.2.1963 and 1.3.1963; *Yedioth Aharonoth*, 14.8.1964.)

In his work *Divrei Aharon* (v. supr., n. 161), A. Hausman published sixty letters from R. Elimelekh (pp. 125–186), and thirty-two from R. Yohanan (pp. 187–208), which provide first-hand evidence for the opinions of these two Karlin *Tsaddikim*. Most of R. Elimelekh's letters were written to his followers in Jerusalem for the various Festivals. He encourages them 'to be strong in joyfulness and not to pay too much regard to "Frumkeit," ... for the way of hasidism is to be always joyful and this is the quality that delivers a man from everything evil. Whereas, through excessive "Frumkeit," we may fall (Heaven forbid!) into melancholy, which was greatly abhorred by our holy forefathers ... Let us band together ... in unity and affection, to implant in Jewish hearts love and pious awe, and to pluck out the irreligion that has spread like a plague ... Everyone must guard against dissension ... for you have all bound yourselves to me ... although by my deeds I am unworthy of this.'

Most of R. Yohanan's letters—nearly all of them dated only by the Portion of the Week—were written while he was in the United States to students in the Karlin *yeshivah* in Jerusalem. Like his brother, R. Elimelekh, he too stresses the principles which were characteristic of hasidism as a whole, and particularly of its Karlin branch: '... To live in unity and brotherhood, to raise oneself up above the darkness ... to exalt the *Torah* and hasidism ... to study constantly ... and to do everything with enthusiasm, as we have always desired ...' Particularly interesting is the pledge of allegiance from the 15th *Shevat*, 1948, entitled *Ahavath ve-Ahduth Haverim* ['Love and Brotherhood of Fellow-Members'], which is signed by twenty Karlin hasidim and proclaims their allegiance to their Rebbe, R. Yohanan, and to each other.

Also in his book *Birkath Aharon*, Hausman quotes written statements of sons of the *Tsaddik* R. Yisrael of Stolin, and oral remarks attributed to them.

The prayer-house of the Karlin hasidim in Tiberias, erected in Tiberias by R. Menahem Mendel of Vitebsk in the last quarter of the 18th century

in the same house in which his brother, R. Yaakov, had lived previously. He established a *yeshivah* there and sent regular contributions to the *yeshivoth* in Jerusalem. The Karlin hasidim living in America looked to him as their spiritual leader.

R. Yohanan published the *Siddur Beth Aharon ve-Yisrael* (New York, 1952), incorporating the rites and customs of the Karlin dynasty of *Tsaddikim*. Included in this prayer-book are sayings and homilies of the Karlin *Tsaddikim,* taken from the original *Beth Aharon* and arranged according to the order of the prayers. At the end of the book there are 'holy letters' written by the Karlin *Tsaddikim,* also taken from the original *Beth Aharon*. This *siddur* is intended to make the religious teachings of Karlin hasidism more widely known. It is still used daily by the Karlin hasidim.

For *Rosh Hashanah,* 1955, R. Yohanan paid his third visit to his followers in Israel (his previous visit had been in 1938), and spent the Festivals of the month of *Tishri* with them. Now a *Karlin Yeshivah* is being built in Jerusalem, a large edifice financed by contributions from R. Yohanan's followers in Israel and the United States. R. Yohanan himself went back to America, intending to return to Israel and settle there permanently. But shortly after reaching America, he fell ill and died on the 21st *Kislev,* 1955 —the last representative of the Karlin-Stolin dynasty. After his death, the Karlin hasidim brought out the volume *Beth Aharon* 'in a third edition by . . . our Teacher R. Yohanan of blessed and pious memory' (Brooklyn 1952, as printed in Brody 1875). On the 18th *Adar II,* R. Yohanan's followers brought his body from the United States to Israel and chose Tiberias as his final resting place—the city in which the Karlin hasidim had first settled in the Holy Land, and which had exercised a spiritual influence on the whole Karlin dynasty. When R. Yohanan died, the last remaining Karlin hasidim were left leaderless.[172] The Karlin melodies still sung here and there in Jerusalem and New York by the still surviving Karlin hasidim are the last flickerings of the bright ray of light which, for six generations, illuminated the darkness of the *galuth* for the Karlin hasidim.

---

172 R. Yohanan of Karlin was survived in the U.S.A. by a grandson, Barukh-Yaakov-Meir, his daughter's child, who was born just a year before R. Yohanan's death. Karlin hasidism once again passed through the same crisis as it had known eighty years previously, when the *Tsaddik* R. Asher the Second had died, leaving no other heir than *Ha-Yenuka*—'The Child' (v. supr.). Only this time the situation was even worse; for meanwhile the movement's centre in Stolin had been destroyed and there was now nothing but the *Tsaddik's* personality to hold together the surviving remnants of the Karlin hasidim who were scattered about in the U.S.A. and Israel. In contrast to the first

he met his martyr's death. But we have an eye-witness account of the tragic end of his daughter, Hannele. To save herself from a shameful death at the hands of the Nazis, she took her own life by swallowing poison.[171] The same eye-witness does not remember whether he saw R. Elimelekh in the Pinsk ghetto. The 14th *Heshvan,* 1942, is considered by the hasidim to be the date of R. Elimelekh's death; whereas the Pinsk-Karlin ghetto was destroyed on the 18th–20th *Heshvan,* 1942.

R. Yaakov, the son of R. Yisrael, was called to the United States in 1923 to become the spiritual leader of his father's followers. He, too, displayed an interest in general Jewish problems. There were in New York originally four *shulkhens* [prayer-houses] of the Stolin hasidim. One of these, which was close to the Rebbe's house and had been purchased by the Stolin hasidim, was called *Beth Aharon.* In Detroit, too, there was a Stolin *shtiebel* [hasidic prayer-house], founded by Stolin hasidim working as mechanics in the city's factories. On the Penitential Days, the Rebbe's followers from various towns used to come to him to pray together with him for a good year. R. Yaakov, for his part, used also to visit his followers in the towns where they lived. His personality provided a rallying point for the faithful adherents of Karlin hasidism. He died in 1946, while visiting his followers in Detroit, and was buried there.

The youngest of R. Yisrael's sons, R. Yohanan, was the spiritual leader of the Karlin hasidim in Volhynia and its environs up to the outbreak of the Second World War. It is related that, when the Nazi forces advanced on the town where he was living, Lutsk, R. Yohanan, together with his wife and two daughters, escaped with the partisan fighters to Russia, where his wife and elder daughter died. After many hardships on the long journey from the Soviet Union through Germany, R. Yohanan and his surviving daughter finally reached Palestine in 1946, thanks to the intercession of his followers, and settled in Haifa. Practically all the Karlin and Stolin hasidim, who had been left leaderless by the deaths of R. Moshe and R. Elimelekh, recognised him as their Rebbe. In addition to the already existing Karlin houses of prayer in Safed, Tiberias and Jerusalem, another one was built in Tel Aviv, and a Karlin *minyan* came into being in Haifa. Next to the Karlin *yeshivah* which had previously been established in Jerusalem, R. Yohanan set up another, smaller *yeshivah* for beginners. On the Penitential Days and on *Simhath Torah,* the Karlin hasidim used to come to their Rebbe in Haifa where it was still possible to hear the traditional Karlin melodies. In 1948, R. Yohanan went to the United States, in response to a call from the Karlin hasidim there, and took up residence

1

2

3

4

5

6

Signatures of the Karlin *Tsaddikim*
1. Signature of R. Aharon the Great
2. Signature of R. Asher the First
3. Signature of R. Aharon the Second
4. Signature of R. Asher the Second
5. Signature of R. Yisrael, 'the Child'
6. Signatures of the Sons of R. Yisrael

---

171 A. Dolinko, *Kakh Nehervu Kehilloth Pinsk ve-Karlin,* pp. 73, 83, 84, stencil Tel Aviv (no date of duplication); B. Ben-Porath, *'Ha-Admor mi-Karlin,'* in *Hatsofeh* (daily paper), Tel Aviv, 22.6.1945. Reminiscences and legends about the *Tsaddikim* of the Karlin-Stolin Dynasty have been published in the above-mentioned memorial volume, *Or Zarua.* M. Unger, *Ha-Admorim she-Nispu ba-Shoah,* pp. 9–11.

shivah, though its primary purpose, like that of its mithnaged counterpart, was the teaching of the *Talmud.* R. Elimelekh won the special esteem of veteran hasidim, and the elders of the Jerusalem community—both in the Old City and in *Meah Shearim*—as well as inhabitants of Tiberias and Safed, were among his followers.

Between 1922 and 1939, R. Elimelekh paid several visits to his followers in Palestine. On one such visit to Jerusalem, he inaugurated there—as commemorated by a special tablet—the Karlin *yeshivah* bearing the name *Beth Aharon ve-Yisrael.* R. Elimelekh kept up a regular and frequent correspondence with his Palestinian followers, for whom his visits to the Holy Land were occasions of festive rejoicing.[169] R. Elimelekh visited Palestine for the last time in the summer of 1939, shortly before the Second World War. Returning to Karlin, he met a martyr's death there in the Nazi Holocaust. Here are eye-witness reports of his last years: 'On a grey morning in *Elul,* 1940 [at the time of the Bolshevik occupation of Pinsk], I happened to visit the house of the Rebbe [of Karlin], of blessed memory. The Rebbe was not at home. He had not yet returned from morning prayers in the *beth midrash.* When I entered the house a most distressing picture of poverty met my eyes, wherever I turned. Particularly stark was the total absence of any kind of furniture in the room, apart from a long, narrow, uncovered table which had once been used for the festive hasidic gatherings on Sabbaths and Festivals, especially for the "third meal" and the *melavveh malkah,* when the hasidim used to sit after the meal singing *zemiroth* and other tunes. In the doorway of the kitchen stood a thin woman, clothed in a ragged dress, with a torn kerchief over her head. This was the Rebbe's wife, of blessed memory. Her face was so haggard and sunken that I had difficulty in recognising her. In great pain and distress she told me of "the fresh trouble" that had come upon them: they had been ordered by the housing department of the Town Council to take in a non-Jewish tenant, a government official, and to share their kitchen with him. This meant that the Rebbe's family was in fact deprived of the use of the kitchen, since the new tenant, a pure Russian from Greater Russia, naturally paid no heed to matters of *kashruth* . . . and even used to roast a small pig in the oven. Moreover, he was intending to bring the rest of his family to live with them . . . I left the house greatly depressed . . . On the intermediate days of *Sukkoth,* 1940, when I was working as the director of the stores of the government consumers' association in the province of Pinsk, some of the Rebbe's followers came to me . . . After repeated representations, they succeeded in getting the Rebbe registered for work as a night-watchman for the stores . . . They did this in order to "qualify" the Rebbe as a citizen possessing the full rights of a permanent local employee, and thus ensure that he would not be forced to leave the Pinsk province, like the other "non-productive elements" in Pinsk who were expelled by order of the authorities to remote small towns, a distance of fifty kilometres from the city's boundaries . . . Presumably, the Rebbe R. Elimelekh did not himself perform the duties of watchman late into the night, but the few of his loyal adherents that remained used to take his place in turn, all through the night till the morning. This went on, to my knowledge, until the 6th November, 1940 . . . and perhaps the Rebbe continued to hold this post for a long time after this.'

'My friend, Mr. Nathan-Note Weiner, of Vladimirets near Visotsk . . . one of the long-standing followers of the Rebbe, also told me that, on the eve of *Purim,* 1941, he visited the Rebbe at his home in Pinsk in connection with some family matters of his own, and found him in a state of great depression and looking very ill and distraught. The Rebbe told him that he had stopped receiving his followers in his usual manner, since every day brought new and even greater exactions, miseries and persecutions upon him, and matters had reached such a pitch that he was afraid even of the members of his own circle. "My life is so bitter, because I do not know who the people dancing around me are"—such were the Rebbe's words, as reported by the above-mentioned Mr. Weiner.'[170]

We do not know any details of how R. Elimelekh lived during the Nazi occupation of Pinsk or of how

169 M. Bunim, *'Aharon ha-Admorim be-Karlin,' Stolin, Sefer Zikkaron,* p. 227; A. Shakh, *'Yeshivath Beth Yisrael,' Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok,* edited by Y. Zeevi and others, p. 45, Tel Aviv, 1952; Y. Kule, *'A Hasidisher Shabbes in Luninyets,' Yizkor Kehilloth Luninyets-Kozhan-Horodok,* p. 152.

170 Feivel Ginzburg of Pinsk, now of Ramat Gan, in a letter in his own name and that of Nathan—Note Weiner of Vladimirets (Volhynia), also now in Ramat Gan.

trict, with as many as a hundred pupils. R. Moshe himself bore the burden of running the institution,[165] which continued in existence until the Nazi Holocaust.

R. Moshe's last years were tragic indeed. In 1939, when Stolin was occupied by the Russians, the Soviet authorities evicted him from his house.[166] He used to wander like a shadow about the streets of Stolin, beloved of his fellow-Jews whose sufferings he shared, until he was killed three years later, together with all the Jews of Stolin, when the town was destroyed by the Nazis (29th *Elul,* 1942). Of his last days we have the following account by an eye-witness: 'The last time I saw the Rebbe and his family ... was the day before the great deportation ... The ghetto was plunged in dreadful darkness ... Everyone felt that the end was approaching ... The angel of death hovered over Stolin ... We (my husband and I) went to the Rebbe's house. It was after midnight. In the Rebbe's house all was dark. In the hall we found the Rebbe's wife and her daughter-in-law, Perele, and heart-rending cries rose from the courtyard ... We entered the Rebbe's room through an open doorway. There in the darkness we made out the shadows of men sitting at the table, wrapped in *talithoth* [prayer-shawls] and swaying rhythmically to and fro. I could just recognise the Rebbe R. Moishele and his eldest son, Nahum-Shelomo ... Now, the Rebbe went up to the prayer-desk and his whispered words reached our ears (my husband caught several expressions and explained to me afterwards that they were part of the *vidduy* [confession of sins]). Suddenly, the Rebbe raised both his arms and called out with great emotion: "Our Father, Our King, have mercy upon us and upon our children!" He then broke out into bitter sobbing ... On the morning of the eve of *Rosh Hashanah,* 1942, when all the Jews of Stolin were collected in the market-place to be sent to the slaughter, peering at the terrible spectacle from our hiding-place through a crack in the wall, we did not see the Rebbe and his family there ... When I visited Stolin in 1945, I asked the local Gentiles what had happened to the Rebbe. They, and also the Ukrainian policemen who had been there on that grim day in the market-place, told me that they had not seen the Rebbe among those sent to their death. Some of them reported that, according to one story, the Rebbe and his brother, R. Asherke, and also their brother-in-law, R. Yaakovele, had hidden themselves with their families in the bath-house in the Rebbe's courtyard. Three days after the slaughter, a fire mysteriously broke out there and all of them were burnt alive. The faithful shepherd followed his flock: the beloved and the lovely, in life and in death they were not divided.'[167]

Thus was the Stolin centre of Karlin hasidism ravaged and destroyed.

R. Elimelekh's taking up residence in Karlin led to the revival of the hasidic community there, though its influence did not extend beyond the limits of its own narrow circle. On the days of *Rosh Hashanah,* when the *shofar* was being sounded or when R. Elimelekh was being escorted to *tashlikh* [the ceremonial purification from sin], and on *Simhath Torah,* when the hasidim used to dance in *hakkafoth* ['circuits'] with the Scrolls of the Law until late into the night, almost till dawn, after spending the whole of the eighth day of *Sukkoth* in song and dance in the Rebbe's *sukkah* [booth]—on those days it was still possible to see in Karlin something of past hasidic glories and to hear an echo of former days.[168]

Amongst R. Elimelekh's guests in Karlin on the Jewish Festivals were hasidim from Polesia, Volhynia, Poland and *Erets Yisrael.* R. Elimelekh also took an interest in political and cultural problems connected with Jewish life. Thus, for example, he was well versed in modern literature about hasidism (Buber and similar writers), and treated both the writers and their works with respect. Like R. Moshe in Stolin, R. Elimelekh, too, founded a *yeshivah*—in the neighbouring town of Luninyets (between Pinsk and Stolin)—and raised the necessary funds for its maintenance. In contrast to the heavily philosophical spirit of the *musar* [morality] movement prevailing in the mithnaged *yeshivah* in Karlin, near to the Rebbe's house, his own *yeshivah* was dominated by the spirit of Karlin hasidism, with its joyous affirmation of life. This contrast brought out the essentially hasidic character of the *ye-*

---

165 M. Kopelovich, *'Ha-Yeshivah,' Stolin, Sefer Zikkaron,*.p. 88.

166 B. Kempinski-Lieberman, *'Yamav ha-Aharonim shel ha-Rebbe Moshele Perlov,' Stolin, Sefer Zikkaron,* p. 226. Further research is required into the opinion that R. Moshe of Stolin was in Pinsk during the Nazi occupation (see Boneh, *Pinsk,* Vol. II, p. 332).

167 Kempinski-Lieberman, *ibid.* M. Unger, *Ha-Admorim she-Nispu ba-Shoah,* pp. 206–209.

168 I have myself witnessed these hasidic celebrations.

large, and even among the mithnagdim, he is known as 'the *Yenuka* of Stolin.'

H. *The Final Tragedy and the Present Situation* (1921—1974)

After the death of R. Yisrael of Stolin *(Rosh Hashanah,* 1921), the Karlin hasidim gathered together in Stolin. R. Yisrael had six sons. After considerable argument[162] it was decided that one of them, R. Moshe, should remain as Rebbe in Stolin; a second son, R. Avraham-Elimelekh, should take up residence as Rebbe in Karlin; a third, R. Yohanan, should settle in Lutsk (Volhynia); while, a fourth, R. Yaakov, received a call from the Karlin hasidim who had emigrated to America. However, the association between hasid and Rebbe was not determined by place of residence, but—and this was characteristic of the hasidic movement—by the personal attachment of the individual hasid to the Rebbe, 'according to the deepest needs of his soul.' Hence, there were Karlin hasidim in Stolin, and Stolin hasidim in Karlin. In this way, Karlin hasidism lost some of its homogeneity and unity. Thus, for example, of the two hasidic houses of prayer in Pinsk, one belonged to the Stolin hasidim (the followers of R. Moshe), and the other to the Karlin hasidim (the followers of R. Elimelekh). The same phenomenon recurred much later—in the thirties of the present century—in Tel Aviv; while R. Yohanan in Lutsk and R. Yaakov in America used both names—Stolin and Karlin—of themselves. Another son of R. Yisrael's, R. Asher, lived in Stolin. A talented musician, his gifts won the acclaim of musical authorities, and he went to study at the conservatory in Berlin.

A special place among the sons of R. Yisrael was reserved for R. Aharon (R. Aharele). Despite the requests of many of the hasidim, R. Aharon refused to become a Rebbe. A completely unworldly man, he settled in Warsaw (where, too, there were Karlin hasidim) and lived a life of austerity, devoting himself to helping the sick, the poor and the wretched. His selflessness was known and admired not only in hasidic circles. He died a martyr's death in Warsaw during the Nazi Holocaust (apparently in 1942). The stories told of his martyrdom have a legendary ring which bears eloquent testimony to the nobility of his spirit and the loftiness and purity of his self-sacrificing saintliness. His character has also been commemorated in verse.[163]

R. Moshe of Stolin, a qualified *Rav* and a man of general education, made a name for himself by his practical energy. He also showed sympathy for the idea of Jewish nationalism. He visited Palestine twice (in 1933 and 1937), and expressed himself in favour of the partition of the country between Jews and Arabs—the question of the moment then—in order to make the free immigration of Jews immediately (1938) possible.[164] He had a way with young people and concerned himself for their education, founding (in 1922) a *yeshivah* in Stolin. This was a new phenomenon in the history of Karlin hasidism. The *yeshivah* was called *Beth Yisrael* and the main subject taught was *Gemara,* the aim being to achieve a synthesis of Lithuanian talmudic scholarship with the spirit of Karlin hasidism. The *yeshivah* quickly became a centre of religious learning for the whole dis-

---

the Karlin hasidim had purchased in the time of R. Aharon the Second (v. supr.). R. Yisrael's letters are thoroughly hasidic in spirit, with special stress being laid on the importance of the study of the *Talmud.* He opposed the establishment of a Jewish school of a different type from the traditional *heder;* and he writes with pride of the values of Judaism. He is also reported to have expressed his opposition to the Zionist movement.

To this large collection of letters Hausman has appended a painstakingly complete and almost legalistically precise list of Karlin hasidic customs *(Divrei Aharon,* pp. 210–240), and also a genealogical table of the Karlin *Tsaddikim* and the ramifications of their families *(op. cit.,* pp. 242–253), based on a critical study of the sources.

For details of the life of R. Yisrael of Stolin and a description of how he lives on in the memory and imagination of his followers and their descendants, see: Stolin, *Sefer Zikkaron,* ed. A. Avatihi and Y. Ben-Zakai, the section Hasidism, Tel Aviv 1952; and the pamphlet *Or Zarua,* by the same editors, Tel Aviv 1952.

162 Y. Benjamini, *'Hilluf Mishmaroth be-Hatsar ha-Rebbe,' Stolin, Sefer Zikkaron,* p. 176.

163 S. Shalom, *'Dodi Reb Aharele', Shirim,* p. 349, Tel Aviv 1949; H. Zeidman, *'R. Aharon Perlov be-Geto Varshah,' Stolin, Sefer Zikkaron,* p. 209; Y. Ben Zakai, *'Ha-Kether she-Nuppats,' Or Zarua,* ed. A. Avatihi and Y. Ben-Zakai, p. 45; Dr. S. Shazakh, *'Simhath R. Aharele,'* in *Hatsofeh* (daily paper), Tel Aviv, 14.10.1951; Y. Feingold, *'Gilgulo shel Niggun'* in *Davar* (daily paper), Tel Aviv, 28.12.1945—the writer gives the date of R. Aharon's death: 25.7.1942. M. Unger, *Ha-Admorim she-Nispu ba-Shoah,* pp. 206–209, Jerusalem 1969.

164 In a private communication.

The Grave of R. Yisrael 'The Child' of Stolin in Frankfurt-on-Main

on the tablets of their heart ... in the true hasidic manner ... Let every single one of them be truthful and sincere; let him never speak hypocritically, but let his outward manner truly reflect his inner thoughts. Let him obey the injunction of the verse: "Know Him in all thy ways" [Prov. 3, 6]. Let every one of them guard his tongue from evil and his lips from uttering deceit, and let him utterly eschew lying and arrogance. As it is written: "The arrogant man is an abomination to the Lord" [Prov. 16, 5] ... I pray that the Lord may graciously grant us length of days and years, with all good and pleasant things. True, the net is spread out over all living things; and since all men are mortal, I exhort our followers (may they live long!) that, in a hundred years from now, there should be no dissension between them arising from the sect of flatterers and hypocrites, for no flatterer shall come into the Lord's presence, but that they should all form one united band. This shall be a true sign for them: that one of my sons ... in whom there shall be all these qualities, who shall not be a flatterer or hypocrite, and shall eschew lies, and shall not belong to ... a company (here, between the lines, the following words have been added in his own holy hand: a company of the Zionists and especially of the *Mizrahi*),[160] but who shall be one of those that fear the Lord, who shall not have his sons and daughters taught in schools, not even in Hebrew schools, nor make any effort to have himself chosen Rebbe—he shall be their [sc. my followers'] leader and head. (From this point the testament is written in his own holy hand): When I could no longer see clearly enough to write in my own hand, I ordered my family to write at my dictation. In witness whereof I sign my name

Yisrael the son ... of R. Asher ...'

Signature of two witnesses.

R. Yisrael died at the age of 52 on the second day of *Rosh Hashanah*, 1921, far away from his native town, in a convalescent home in Homburg, Germany. He was buried in Frankfurt-on-Main, and is therefore to this day referred to by the Karlin hasidim as 'the man of Frankfurt.'[161] Amongst the hasidim at

---

160 R. Yisrael's cool attitude to the Zionist movement is illustrated by the following story, which was told me by Dr. Moshe Lutski the curator of Hebrew mss. in the library of Columbia University, New York, originally from the small town of Kozhan-Horodok (not far from Pinsk). As a young man, Dr. Lutski asked R. Yisrael's advice about where he should go to study *Torah*. R. Yisrael replied: 'If you want to study hasidism, go to one of the Lubavich *yeshivoth;* and if you want to go to a mithnaged *yeshivah,* go to the *yeshivah* of Hafets Hayyim in Radin. But if you go to Radin, don't stop in Lida' (a hint that he should not enter the well-known *yeshivah* of Rabbi Reines, the founder of the 'Mizrahi' party). As against this, amongst the 'holy writings' found in the Stolin *genizah* there were deeds of sale relating to houses bought by R. Israel in the Holy Land; and he also used to send a special emissary to collect funds for the 'Karlin *kolel*' in Palestine (Ben-Ezra, *op. cit.,* p. 24, n. 20).

161 The collection of letters of the Karlin *Tsaddikim* published by Hausman in his works *Divrei Aharon* (Jerusalem 1964) and *Birkath Aharon* (Jerusalem 1970), constitute a valuable supplement to the book of Karlin hasidism, *Beth Aharon* (v. supr., nn. 123, 141, 154, and infr., n. 172). Hausman's volume contains (pp. 89–124) thirty-six letters from the *Tsaddik* R. Yisrael and sayings attributed to him. This material reflects the close personal relations existing between R. Yisrael and his followers, as well as his concern for the welfare of the Karlin hasidim in Palestine—in Jerusalem, Safed, Haifa, and above all in Tiberias—and for the prayer-house of R. Mendel of Vitebsk, which

days, grew stronger in R. Yisrael's time. The nationalist and socialist movements at the turn of the century, together with the secularisation of Jewish education, alienated the younger generation of Jews from hasidism. Indeed, R. Yisrael's own followers used to relate that he himself spoke sadly of Karlin hasidism as a phase that was drawing to a close.

R. Yisrael set down some of the main points of his 'credo' in two testaments, one addressed to his family and the other to his followers.[159]

In the testament to his family R. Yisrael writes as follows:

'When my spirit departs, no time shall be spent on ceremonial tributes of respect. If my end comes while I am travelling, my body shall not be carried to my home, unless the place be only a few hours' distance from Mlynov [the burial place of R. Aharon the Second], Karlin [the burial place of R. Aharon the Great and R. Asher the First], or Drohobich [the burial place of R. Asher the Second]. If it be the local custom to set up an *ohel* [structure over the grave], mine shall not be a large one but only medium-sized. If it be the custom to set up a tombstone, only my name and my father's name shall be inscribed on it, without any titles... [For winding-sheet] they shall take my *kittel* [a white garment worn by Jews on the Penitential Days and on the *Seder* Night], and the other cerements shall be made from the garments of my fathers... In the first year, in all the towns where there are followers of mine, they shall study *Ein Yaakov* [a volume containing the talmudic *Aggadah*], and if there is a *Talmud* study circle, they shall complete one tractate in my memory. And in the circles in which I am registered as a member, care shall be taken to divide up the *Talmud* in such a way that in the course of ten years the whole *Talmud* shall have been studied in my memory.

'I herewith earnestly request my sons to do their utmost to educate their own sons (and to use all their influence with others, too) in traditional Judaism and hasidism after the old manner without any compromises. The main thing is the study of the *Talmud*... which makes all that know it conduct themselves better. When the children grow up, let them be taught writing and language, things that are naturally necessary, and let them not be like the fools of the present day whose whole education is derived from journals and stories. Their parents shall take care that their teacher be an elderly man of known probity. They shall also give good heed to the education of their daughters, for on that depends the corner-stone of Judaism—the family; and they shall endeavour to find them husbands soon after they reach marriageable age.

'I counsel my sons not to meddle in communal affairs or in any worldly matters, especially not in money cases or matters concerning the secular authorities. For in the course of my long life I have never seen anyone that emerged from all this unscathed and unhumiliated, except in such matters as the study of the *Talmud* and the use of the *mikveh*. The greatest principle of all is not to flatter anyone in the world, for this sometimes leads to the opposite result, as our Sages remarked: "Every flatterer eventually falls into the power of the one whom he flatters." Hence, this shall be the sign to my followers to which of my sons to turn [i.e., which of them to choose as my successor]: the one that shall admit no flatterers, show no special favour to any man, make no special effort to win followers, and not become involved with the secular authorities.'

Then follow the detailed instructions about the division of the property as a whole:

'My Scrolls of the Law shall be divided up between my sons, but the holy Scroll of my grandfather of blessed memory shall remain in Stolin as long as my *beth midrash* stands and those that worship in it pray in the hasidic manner. Afterwards they shall come to some agreement among themselves, according to the decision of pious Jews.'

'This will was written in the hand of our holy Rebbe, in the presence of the undersigned... on the second day of the week, the 2nd of *Teveth*, [5]681 [1920], in Stolin.'

Signature of two witnesses.

The following is the text of R. Yisrael's last injunctions to his followers:

'...The second day of the week... the 12th of *Tammuz*, [5]681 [= 1921], Stolin.

'For the sake of my brethren and companions I shall utter... words that come from the heart to our loyal followers ... that these words should be inscribed

[159] The text printed here is that of a copy of the two testaments which belonged to a Stolin hasid in Pinsk closely associated with R. Yisrael of Stolin. Both the testaments were published by Ben-Ezra, *op. cit.*, pp. 19–24. There are slight differences in the third edition of *Beth Aharon*, p. 314 (Brooklyn 1952), and also in the fourth edition, p. 315 (Jerusalem 1965).

the Karlin dynasty, and therefore proclaimed the *Yenuka* [Child] Yisrael to be their Rebbe. This proclamation of a small child as a Rebbe aroused comment in the Jewish press, particularly in a satirical article entitled *Hithgalluth ha-Yenuka bi-Stolin* [The Revelation of the Child in Stolin].[156] This satire is presented in the form of a long letter, written supposedly by a hasid in the characteristic hasidic style, in which the writer goes into ecstasies about the 'miracles' and 'marvels' of the Karlin *Tsaddikim,* including those performed by the *Yenuka.*

When R. Yisrael grew up, he not only made a name for himself by his intellectual ability and practical vigour, but he also won the deep affection of his followers by the warm paternal interest that he took in every one of them. They loved him for the impartial way in which he used to preach and reprimand as he thought necessary, without making any distinction between rich and poor, between someone from a good family and a simple Jew. His sense of realities and his experience in worldly affairs enabled him to help his followers with good advice in time of trouble. R. Yisrael was also very tolerant and mixed freely with people from all strata of the population, thus winning the respect even of his opponents. With his knowledge of Russian and German he had close connections with the secular authorities, and used to intercede with them on behalf both of the whole community and of its individual members. The hasidim relate that once, when a troop of soldiers descended upon Stolin with the intention of carrying out a pogrom, R. Yisrael invited the commander to a meal; and when the latter told him that he had not come to Stolin to eat but for 'other matters,' and asked R. Yisrael who his children were since he did not wish to harm them, R. Yisrael replied: 'All the Jews of Stolin are my children.' The story ends with the words: 'So there was no pogrom in Stolin.'[157]

True to the tradition of his father and grandfather before him, R. Yisrael held open 'court' in Stolin for the Karlin hasidim, especially on Sabbaths and Festivals. R.Yisrael was not in the habit of expounding the *Torah,* and yet on the Penitential Days Stolin—so eye-witnesses relate—was crowded with hasidim who would come from far and near, from Kiev and Warsaw and from as far away as Odessa, and a few even from Palestine. On *Simhath Torah* and on the *Seder* Night of Passover, the tunes of R. Aharon the Second, sung with joyful fervour, would resound through the small town till late into the night. Unlike the other Karlin hasidim, R. Yisrael used himself to pray silently. However, he conducted the *melavveh malkah* to musical accompaniment. He and his three sons together made up a quartet which occasionally performed various pieces of secular music, in addition to liturgical tunes. For R. Yisrael, playing music was one of the forms of Divine worship, which was therefore 'to be preceded by washing the hands.'[158]

The influence of the *Haskalah* movement, which had first begun to be felt in R. Aharon the Second's

Picture of R. Yisrael 'The Child' of Stolin

[156] Had min Havraya, *'Hithgalluth ha-Yenuka bi-Stolin,' Ha-Shahar,* Vol. VI, pp. 25–44. The author of this satire was the writer and *maskil* Yahalal [Yehudah-Leib Levin], as he himself states in his book *Zikkaron ba-Sefer,* p. 45, Zhitomir, 1910.

[157] A. Ben-Ezra, *Ha-'Yenuka' mi-Stolin,* p. 16, New York 1951.

[158] Ben-Ezra, *op. cit.,* p. 11. R. Yisrael kept composers of songs in his 'court.' The best known of these was R. Yaakov of Telekhan (a small town close to Pinsk), whose melodies attained such popularity in hasidic circles that they were sung for two generations by the hasidim of Karlin, Lakhovich, and Koidanov. The next best-known composer of Karlin melodies was R. Yossele Talner. A second edition of *Beth Aharon* was published in R. Yisrael's time (Petrokov 1914). It is identical with the first edition (Brody 1875).

by R. Asher the Second and written in the hand of one of his followers, which was sent by R. Asher to his hasidim after his father's death.

'With the help of the Blessed Name!

'Life and blessing ... to my beloved ones ... our loyal followers ... May they be blessed ... with every good, they and their wives and their children and descendants ... with a good and long life ... Our beloved followers know the painful burden of debts left ... by our Master, my revered Father ... and they all know how great were [my father's] sufferings on this account in his lifetime ... how he was pained to the very depths of his being ... and how the voice of the creditors was heard every day ... Now, therefore, I am sending our dearly beloved friend ... the bearer of this letter, to all ... our followers to collect their contributions ... according to the list that he shows them. Let them take good note of the greatness of the need. Moreover, I request that my office in such a great matter as this should not be changed ... and everyone that trod the threshold of the holy residence of ... my Father ... should be quick to carry out these my words, to honour him and to give his holy spirit rest in Paradise; and also to remove the great sorrow that is caused by this. Let them all rise up as one man to pay the sum required ... generously and gladly. Let them help ... and encourage one another to pay their contribution speedily to our friend, the bearer of this letter ... according to the list. Heaven forbid that they should be late, or should put off ... their response, but let them bring it themselves. Let them contribute through the bearer of this letter, and let them give generously. For he that gives generously will receive an additional blessing. It is not to be believed that there will be even one of our followers that will shut his ears ... and not feel bound to perform this great duty, nor remember his reverence for his Teacher ... Even as the love of him was deeply implanted in their hearts in his lifetime so now it is their bounden duty to be quick in showing respect for his memory ... Everything will be ... under my supervision ... I trust ... that they will hearken to my words for their own good ... and that the Hidden Light may pour down every blessing upon them ... to bring blessing upon their houses in peace ... and in long life ... and that their names may be constantly mentioned on our lips ... Wherever they turn may they prosper ... that all may be well with them always ...'

In his practical interpretation of hasidic doctrine R. Asher the Second occupies a special place among the Karlin *Tsaddikim*. He was very greatly influenced by mystical doctrines and laid greater stress than his predecessors on the importance of immersion in the *mikveh* [the ritual bath] which 'washes away the uncleanness of the body and instead infuses it with holiness.' There are many reports of how he would remain immersed in the *mikveh* for hours on end, to the uncomprehending astonishment of the local mithnaged population. The few passages of biblical exposition attributed to him in *Beth Aharon* all deal with 'purification by immersion in the *mikveh*.' In the 'Rules for Daily Conduct' quoted in his name in the same volume, R. Asher bases the whole order of the day's work on the one principle of joyful 'inner worship,' as against 'sadness and grief (Heaven forbid!),' on religious awe, love, and humility, which 'purifies and perfects all the human qualities.' Again, 'attachment to the *Tsaddikim* is very efficacious, to prevent any error in soul-searching'; and 'levity is the exact opposite of hasidism.'[154]

R. Asher the Second's period of 'leadership' as the Stolin Rebbe was of short duration. He died only a year after R. Aharon the Second, on the 15th *Av*, 1873, in the small town of Drohobich (Galicia), and was buried there. Hence the additional names given him by the Karlin hasidim: 'the man of Drohobich,' or 'the young Rebbe,' to distinguish him from 'the old man of Stolin,' R. Asher the First, and from 'the holy grandfather,' R. Aharon the Second.[155]

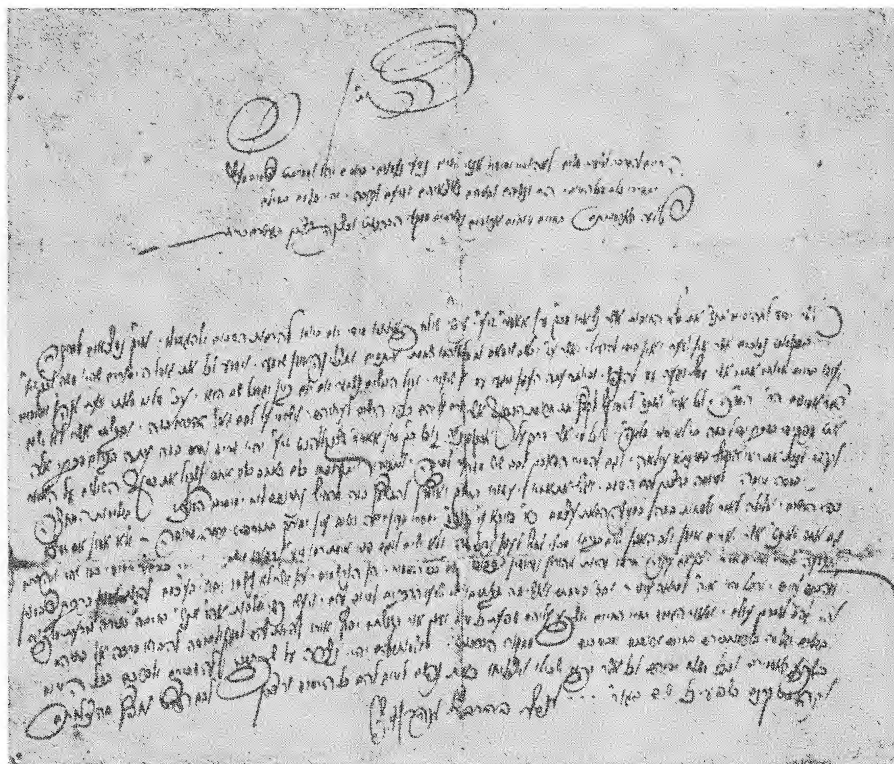
The death of R. Asher the Second caused a crisis in the ranks of Karlin hasidism, since he left no adult successor. His only son, Yisrael, was then about four years old (hasidic tradition has it that he was born on 10th *Kislev, 1868)*, and thus not only the child, but all the Karlin hasidim, too, lost a father. In this critical time, the Karlin hasidim resolved to meet the danger by standing firm in their loyalty to

---

154 *Beth Aharon,* Brody 1875. R. Asher the Second is the author of the following material printed in this volume: 'Daily Conduct' (p. 10), and 'Sayings' quoted in his name (pp. 161, 198, 289, 314).

In *Divrei Aharon* (pp. 81–88), Hausman published several letters from and to R. Asher the Second in which there are some historical details. See also the same author in his book *Birkath Aharon,* pp. 129–136.

155 In order to perpetuate the names of their *Tsaddikim,* the Karlin hasidim used to call their children 'Aharon' or 'Asher.'

Letter of R. Asher the Second to his followers
1872 or 1873

R. Aharon the Second remained all the rest of his life in Stolin. He died on the 17th *Sivan,* 1872,[152] while passing through the small town of Mlynov, near Dubno, in Volhynia, and was buried there. Thereafter, he was given by his followers the additional names of 'the man of Mlynov' or 'the holy grandfather.' Since the teachings of R. Aharon the Second comprise the major part of the volume *Beth Aharon,* he himself is often referred to by the hasidim by the name of this book, according to the Jewish practice of naming writers after their works.[153]

G. *Ha-Yenuka* [The Child] (1873—1921)

R. Aharon the Second's successor was his son, R. Asher the Second. The situation then prevailing in the 'court' at Stolin may be gathered from a letter, signed

[152] *Beth Aharon,* p. 6.

[153] As has already been remarked, the exact authorship of each of the sections of *Beth Aharon* is uncertain. In *Mishnath Hakhamim* by R. Avraham-Elimelekh Shapiro (Jerusalem 1934), there is a collection of 'Words of our Rabbis' from the ms. of the Karlin *Tsaddikim.* In the introduction to this volume we read: 'I received the ms. as a gift... from my revered father-in-law... our Teacher and Rabbi, R. Yerahmiel-Moshe... of Kozhenits, who grew up and was educated in Stolin in the household... of R. Aharon... the author of *Beth Aharon*... In the ms. it is written that most of the articles are... by our Teacher R. Aharon the Great... and also some by... our Teacher, R. Aharon [the Second]... the author of *Beth Aharon*... But there is no indication which these "some" are.' R. Shapiro's book comprises explanatory comments on Biblical verses and rabbinical sayings, together with hasidic material similar in content and spirit to that found in *Beth Aharon.* At the end of the book, the author prints a story about R. Aharon the Great from the time when he was living in the house of his Teacher in Mezerich, together with two letters from R. Aharon the Second to his followers in Palestine, and chronological details with an important bearing on the history of the Karlin *Tsaddikim.*

Yeshayahu Tishby published the satirical anti-hasidic work of Tsevi Herman Shapira, *Massekheth Hasidim*—Tract on the Hasidim *('Tsevi Herman Shapira—ke-Sofer ha-Haskalah', Molad,* Vol. IV, No. 23, pp. 556–579 and No. 24, pp. 696—712, Tel Aviv 1972.) After thorough analysis and discussion, Tishby expresses the opinion that R. Aharon the Second of Karlin served as Shapira's model of *Tsaddik* as portrayed in the 'tract', and that many qualities attributed by Shapira to the *Tsaddik* were those of R. Aharon.

receive the living power and light of the Holy One Blessed Be He.' But 'the light of the Holy One Blessed Be He cannot go together with anything physical in this lower world of ours. Hence, His intention ... in creating this world was to make the two worlds one, that man should be freed from his physical trammels and everything should be raised up to His will ... but then came the sins of the generation of the Flood and the generation of the Tower of Babel and the men of Sodom. There followed two thousand years of chaos, when the Divine Presence withdrew to the Seventh Heaven and this lower world was separated from the higher world and the Divine Providence almost abandoned man ... But afterwards, when the two thousand years of *Torah* commenced and God's light began to shine in this world, when the patriarchs together with all the righteous ones and Moses our Teacher brought back the Divine Glory to earth, and everything was purified and raised up to the Holy One Blessed Be He—then the two worlds were made equal. For this is the essence of His will ... that every physical thing in this world should be elevated to the spiritual level.' 'For, in truth, the spiritual is far removed from the physical, and the physical is far removed from the spiritual. Only when Israel cleave to the Holy One Blessed Be He by keeping His Law and worshipping Him and obliterating themselves, only then do they bring His Holiness and light down to this world and only then can they ascend to the higher sphere ... in body.' 'For the worlds were created solely for the purpose that each of them should be filled with the light of the Holy One Blessed Be He and be constantly renewed. Thereby is this world kept in being.'

R. Aharon attributes to the *Tsaddik* the exalted role of radiating some of the 'hidden light' on the world. 'The first light that was hidden away, was sealed up in the *Tsaddikim* ... not for the world to come, but for the *Tsaddikim* that were to arise in every generation, that they should attain to the light by their good deeds.' 'By their actions, the *Tsaddikim* raise up all things to the heights, where they become a torch ... a great light for all this world.' 'All the *Tsaddikim* attained to the hidden light by their spiritual self-sacrifice ... until they became men of great righteousness.' 'It would seem natural to wonder (since the Lord hid the light away), Why did He create it at all? ... So that afterwards every man should search for the hidden light.' To this end, everyone must bind himself in his prayers to the *Tsaddikim*, who are bound to the holy patriarchs.'

Prayer, study, and good deeds hasten the day of redemption. 'Every day, nay every hour, a man must bring the world nearer to the coming of the Messiah: as we have already said on the verse "All the days of your life"—this includes [lit.: brings in] the days of the Messiah, so that everyone must ... by his deeds bring the world nearer to the coming of the Messiah: Moreover, 'every Jew is also in himself a kind of Messiah,' for 'every Jew is obliged to think and know that he is unique in the world, and that no other person like him has yet existed in the world. For if there had already been anyone like him in this world, there would have been no need for him to exist ... Every single person is something new in the world and must in this world perfect his character ... and his Jewish knowledge which are an integral part of his being, until all the worlds shall be perfected by the whole community of Israel, and ... the righteous redeemer shall come.'

R. Aharon the Second used to say: Truth, even the slightest trace of truth, is impossible without spiritual devotion. And 'R. Yisrael of Ruzhin once said: "R. Aharon the Great of Karlin was the truth of the world; R. Asher, his son, walked all his life in the footsteps of the truth; and as for R. Aharon, his grandson, if he knew that a crumb of truth was hidden under the floor, he would pull up the floor with his fingers." '

ספר
בית אהרן
על התורה ועל העבודה
בבראדי
תרלה

Title-page of the Volume "Beth Aharon"
Brody 1875

Source of Life.' One should stand up to pray only in a joyful frame of mind. 'Whenever a prayer is uttered something is born . . . And when is something born? . . . When the prayer is uttered joyfully. But prayer uttered (Heaven forbid!) in sadness bears no fruit. When God has aroused a man's spirit and soul to pray joyfully, then he exalts all the previous prayers.' 'Every word spoken by man in the presence of the Almighty Blessed Be He, must be spoken clearly, vigorously, and joyfully . . . This is the meaning of "Thou shalt make a window for the ark" [Heb.: *tevah*]—that you should bring light to the written letter' [Heb.: *tevah*]. Not only when praying should a man be happy, but whatever he does should be done joyfully, for 'by joyfulness he will be able to remove himself from everything evil and to bring himself closer to the good.' 'One must beware of sadness and melancholy, as of all the other sins and vices.' 'The essential thing is to perform every commandment joyfully, not sadly.' The consonants of the Hebrew word for 'thought' [*mahashavah*] form the word for 'joyfully' [*besimhah*]; hence 'repentance . . . comes primarily from joyfulness and delight; and delight and joyfulness come primarily from repentance.'

Apart from prayer, there is still another way that brings the Jew closer to his God—the way of *Torah* (the study of the Law). 'Not only in prayer, but also in our study of the Law, we must continually, every day, find fresh, renewed vitality. "Give us our portion in Thy Law" . . . this means: give every single one of us the share in the Law that is his . . . One man finds spiritual vigour in the study of a single verse, another in the *Gemara*, a third in the *Zohar*. Each one must seek for and find his own spiritual vigour and sanctity in the *Torah*.' At the same time, R. Aharon stresses the part played by the ordinary Jew in creating this sanctity: 'The People of Israel . . . bring holiness to everything . . . Here is the proof: a Scroll of the Law written by a heretic is unfit for use . . . even though the letters are exactly the same as those written by a Jew. For the truth is that what matters is the sanctity, drawn from the living power of the Creator, that the Jew infuses into the letters.' R. Aharon is reported to have summed up the relationship between the study of the Law and prayer in the following dictum: The study of the Law is an obligation, prayer a need.

Not only prayer and the study of the Law, but every act that a man performs is a form of Divine worship. 'Not only in the study of the *Torah* and in prayer, but also in things that a man does of his own free will, such as eating, drinking, sleeping, walking, sexual intercourse, and the like, and in all other human activities, everyone must take care not to remove himself (Heaven forbid!) from the Almighty, Blessed Be He, but only to bring himself closer thereby to His Holy Name.

'Whenever a man does good deeds he is sowing a seed in Heaven that will bear fruit . . . If a man does not sow the seed, he will not reap the harvest. Hence, in spiritual matters a man is obliged to sow *mitsvoth* and good deeds, and thus bring it about that the Holy Name should shower down upon him His great light and every spiritual and physical blessing in this world, and that there should be complete communion . . . The flesh is purified until it becomes all spirit.'

Prayer, study, and good deeds were given to man for one purpose only—to enable him to attain to the living power of the Creator. 'Everything that is done in the world . . . contains within it the living power of the Creator,' 'and when all creatures are exalted spiritually by us, our righteous Messiah will come.' 'When a Jew is born, he is born with his good portion, with all the faculties required for him to be equipped to receive his good portion. And what is this portion? "For the Lord's portion is His people"—the living power of the Divinity . . . the vital force which He implanted in His people Israel, was all taken from on high, that is, from His Holiness, Blessed Be His Name! For, as is known, man is a portion of the Most High.' 'Every Jew can attain to the living power of the Holy Name. Even the smallest of all, and the least of all, and the lowest of all.' What, then, prevents them? 'When a man knows that he is nothing and that there is nothing in him, then, whenever he wishes it, the living force of the Creator can pervade his whole being . . . But when he thinks himself something, then there is no room for the living power of the Creator to spread in him.'

The purpose for which everything was created is the attainment of perfection, and 'we, the people of Israel, were created for the complete perfection that is to be attained . . . speedily in our days. The world shall be purified and restored to perfection; all things shall be one, and there shall be peace in the world.' 'Everyone must know that the whole universe and every human being are like a lamp and vessel that

The teachings of R. Aharon the Second included in *Beth Aharon* are described as follows in the introduction to that volume: 'Excellent sermons . . . what was uttered explicitly . . . by the lips . . . of R. Aharon [the Second] . . . faithfully recorded true words, one out of a thousand of his holy sayings . . . The writings of our Master and Teacher of blessed memory [R. Aharon the Second] . . . were collected together and annotated in his own hand, various annotations on various subjects. Whenever he referred to these holy writings, he called them *Beth Aharon* . . . Also, we have seen fit to include other excellent matters which we found written down in the hand of our Teacher's followers, who wrote them down for themselves as a record of his holy words that they heard from his holy mouth at various times when they were in his holy residence.'[151] In the volume *Beth Aharon,* which was published three years after R. Aharon the Second's death, we find many such expressions as the following: 'He began to speak,' 'the Rebbe said,' 'the Rebbe spoke a great deal about this,' 'the Rebbe raised a question,' 'the Rebbe repeated,' 'he reported his Father as saying,' 'he related on the authority of the holy Rebbe, R. Shelomo Karliner,' 'afterwards he spoke a great deal himself and said,' 'he ended with a blessing,' 'he was asked,' 'he said in the name of the holy Rebbe from Mezhibozh [R. Barukh],' 'the holy Rebbe of blessed memory asked a difficult question,' 'in the year 1872, on the holy Sabbath, Portion of the Law *Be-Haalothkha,* before he was laid to rest . . . he said.' These repeatedly stressed expressions confirm that most of the contents of the book were indeed written 'by his followers . . . who wrote them down for themselves . . . that they heard from his mouth.'

On the other hand, we also find such expressions as the following: 'As I heard from my revered father,' 'in my youth I asked my revered father,' 'according to the parable related to my revered grandfather, the holy *Tsaddik* [R. Aharon the Great] of Karlin,' 'as I heard in the name of the *Tsaddik,* our Teacher and Master, R. Sh.[elomo] of Karlin,' 'I have heard it said in the name of our Teacher and Master R. M.[ordekhai] of blessed memory from Neshkizh,' 'we spoke,' 'we said,' and the like. These expressions are evidence that some of 'the holy writings . . . were . . . annotated in his holy hand.' In his sermons, R. Aharon the Second frequently quotes from his father and also from R. Shelomo of Karlin, whom he refers to as 'the holy *Tsaddik* of Karlin.' He also mentions his grandfather, R. Aharon the Great, whom he calls 'R. Aharon Karliner.' He likewise quotes from the homilies and parables of other *Tsaddikim,* such as R. Barukh [of Mezhibozh], R. Elimelekh [of Lizhensk], the *Tsaddik* of Kozhenits [R. Yisrael], the *Tsaddik* of Polonnoye [R. Yaakov-Yosef], R. Yisrael of Ruzhin, R. Nahum of Chernobyl, R. Levi-Yitshak of Berdichev, R. Mordekhai of Neskhizh, the Rebbe of Lublin [R. Yaakov-Yitshak], R. Zusya of Anipol, R. Mendel of Bar, The Rebbe of Apta [the *Tsaddik* R. Avraham-Yehoshua-Heshel: 'as I heard from the *Tsaddik* of Apta']. Another source used by R. Aharon is 'the *siddur* [prayer-book] of R. Yaakov-Koppel.' Sometimes he attributes the same idea both to his father and to R. Shelomo of Karlin; and certain ideas which he attributes to his father are the same as those attributed by the hasidim, in their 'Collected Sayings,' to R. Asher the First. In R. Aharon's sermons, there is not much casuistry. Instead, there are many explanations and parables, sometimes even in Yiddish, which made the book more accessible to the simple uneducated hasid. From references in the text, it is clear that these hasidic homilies were delivered over a period of many years, from 1841 to 'the holy Sabbath . . . before he was laid to rest' (1872).

On the way in which a Jew should pray, R. Aharon speaks as follows: 'In worshipping . . . the Almighty, one should not keep on repeating the same prayer mechanically, but should add and add again. Every prayer must have fresh vitality infused into it.' 'The uniting of the worlds is achieved primarily by prayer.' 'Even the man of least worth is not permitted to despair . . . "For is not my word like fire?" Just as fire lights up the darkness, so will the Holy Name give him light . . . in all his trials.' 'Everyone must take care to bring himself closer to the Source of Life when he prays, and, of course, when he studies and when he performs any of the commandments.' 'Every word that a man utters should bring him closer to the

---

151 From the 'talk' of the Karlin hasidim: Once, after a session at the 'table,' R. Aharon the Second saw one of his followers pick up a page of notes that he had dropped. On being informed, in answer to his question, that this particular hasid was in the habit of writing down his 'words on the *Torah,*' so that they could be published in a book, R. Aharon asked him: 'Are you making sure that my hasidim have a good soporific?' Similar stories are told of R. Mendel of Kotsk.

Boyan dynasty, one of the important and influential branches of the Ruzhin family. His wife, *Malkah,* was the daughter of the *Tsaddik* R. Yohanan of Rahmistrivka, the son of the *Maggid* R. Mordekhai of Chernobyl. R. Yitshak died in 1917.

His brother, *R. Yisrael,* who is also mentioned in the letter, succeeded his father, R. Avraham-Yaakov, as *Tsaddik* in Sadagora and was the leader of the Sadagora hasidim till his death in 1906. His first wife was the daughter of his cousin, R. Yitshak of Buhush, the son of R. Shalom-Yosef, his father's brother.

The *Ruhamah Bathsheva* mentioned in the letter was the wife of her cousin, *R. Yisrael of Chortkov,* the son of the well-known *Tsaddik,* R. David-Moshe of Chortkov, who, like R. Avraham-Yaakov, was also a son of R. Yisrael of Ruzhin. R. Yisrael of Chortkov died in 1933.

This letter was written—as stated at the head of the letter—on 17th *Av* [July 29th] 1866.

The hasidim of R. Avraham-Yaakov of Sadagora, the successor of R. Yisrael of Ruzhin in Sadagora, were followers of his two sons: R. Yitshak of Boyan and R. Yisrael of Sadagora, both of them the grandsons of R. Aharon the Second of Karlin.

These genealogical details prove that, among the descendants of R. Aharon the Second of Karlin mentioned in these three letters, there was not a single one that formed a marriage alliance with someone who was not "the son or daughter of holy men", i.e., was not also from a family of *Tsaddikim.* This was in keeping with the well-known practice prevailing in the families of the *Tsaddikim* of inter-marrying to preserve their distinguished lineage. This tradition—as is also shown by the genealogical details contained in these letters—resulted in marriages between close relatives, e.g. between cousins and the like, such as are genetically undesirable.

The close bonds of friendship established between the Karlin and Kozhenits dynasties in the time of R. Asher the First were maintained in R. Aharon the Second's day, too. This is evident from the following letter found in the Stolin *genizah*—undated in the ori-original—from R. Aharon the Second to the Kozhenits hasidim:

'Warm greetings to the beloved of the Lord ... who frequent ... the threshold ... and his descendants ...

'Were I to try to relate in detail ... the love ... that my Father and Teacher implanted deep in my heart ... there would not be space enough, for he never ceased praising [R. Yisrael]. Thanks be to God ... that after him [R. Yisrael of Kozhenits] there came forth a scion of his stock ... a delightful child, whom ... I raised and brought up at my table [i.e., in my house] ... a clever and knowledgeable boy ... filled with the spirit of wisdom ... who ... has now reached the age of marriage ... Therefore, let my friends ... who have followed in their holy path [i.e., that of the Kozhenits *Tsaddikim*] from generation to generation, let them awake and rouse themselves, and let them help one another to contribute gold from their pockets generously, according to their means and beyond their means ... For ... the delightful boy is a fine person ... and with God's help everyone will find his own satisfaction in him. I trust that the leaders of the generation, too ... will hasten to fulfil my wishes ... to awaken the hearts of those that follow them [i.e., their hasidim] and to raise as much money as possible. May the merits of their holy forefathers aid them and assist them ... in all their affairs with success and blessing ... in all that they do and in all that their hearts desire ... These are the words of their loved one who prays for their welfare and good ....

Aharon the son of R. Asher ...'

'... A delightful child whom ... I raised and brought up at my table ... who ... has now reached the age of marriage' for whose marriage R. Aharon the Second requests the hasidim of Kozhenits 'to contribute gold from their pockets generously, according to their means and beyond their means,' was one of the descendants of R. Yisrael of Kozhenits, R. Yerahmiel-Moshe. This R. Yerahmiel-Moshe was educated in Stolin, in the house of his step-father, R. Asher the Second, and subsequently became the *Tsaddik* of Kozhenits.

In R. Aharon the Second's days, the influence of the *Haskalah* ['Enlightenment'] in Western Europe, began to penetrate into Lithuania, bringing with it liberal social ideas. Hasidism now faced a new challenge. It now came under attack from the *maskilim,* just as a hundred years previously it had been attacked by the *Rabbanim,* and it displayed the same stubborn power of resistance in meeting this second onslaught as it had in meeting the first. Eventually, this conflict did great damage to Karlin hasidism and led to its decline, but not until after the death of R. Aharon the Second.

children, my dear grandchildren ... are alive and well. May it be granted us to receive only good news from you and to send you only good news. Thanks and praise to His Blessed Name for His goodness and favour to us in keeping us alive and preserving us until this time of the marriage of their child, my granddaughter, the bride Sarah Rivkah ... to her young man, the excellent bridegroom ... Yisrael Shalom Yosef ... You may be sure that it was my fervent wish and desire to travel to you and rejoice with you, as always; and I have already informed you, in my letter of last week, that I set out on the journey, but then returned to my home ... for the reason given there—that there was not sufficient time, so close to the Holy Days, for me, with my [limited] strength, to go there and back, and because of the heavy rains. Therefore I am specially sending my dear and excellent friend, the hasid, our Teacher and Master, Yomtov Simhah ... the bearer of this letter, to you ... and I have instructed him to speak my blessings for me ... And this is my marriage blessing. May the marriage of your daughter, the bride ... to her dear bridegroom ... take place at a good and fortunate hour, may their union prosper, and may they be blessed ... with a generation of upright and righteous offspring ... with many long years of life and peace, with all the blessings uttered by ... our holy forefathers ... I hope for the gracious favours of the Blessed Name ... and His many mercies, that He should grant us good fortune, together with all our Jewish brethren, and long life ... that we may all ... rejoice in the sons and daughters and grandchildren that you have and that will be born to you, for length of days and great happiness. I pray you, my beloved children ... to rejoice as if I were in your midst, and my blessing ... will come to you from here ... When you write to me truly that you are happy, you will literally revive my soul ... The rest of my blessings and good wishes will be delivered by my friend, the above-mentioned bearer of this letter. And now my loved ones, my children and my granddaughter, the dear bride, and her dear groom ... gladly accept the gifts that I am sending—from myself and from my household ... a pair of large candlesticks, and from our followers [sc. the hasidim] a pair of smaller candlesticks and a fine wire-thread basket. May you have light and joy, when you use them on Sabbaths and Holy Days. And may you, my beloved children ... and grandchildren ... and their husbands and grandchildren ... be granted every good and blessing and deliverance by the Lord of Peace ... With every good wish ... from me, your ever-loving father who prays for your ... well-being, Aharon the son of our Teacher and Master Asher (the righteous man of blessed memory).

The letter of our dear daughter ... written on the fifth day ... arrived safely and gave us great gratification.

After writing the above letter, we were happy to receive your telegram sent on the third day of last week, 19th *Av*. As regards my consent to the postponing of the *huppah* by several days, in the month of *Elul*, I can tell you that such was my wish from the start. And that was one of the things that I instructed our friend, the bearer of this letter, to tell you [when he brings you] ... our congratulations and good wishes.

Enclosed herewith is a letter from your mother ... and my granddaughter and my son's son-in-law.'

The following descendants of R. Aharon the Second of Karlin, in addition to those mentioned in the two previous letters, are referred to in this third letter: *Nehamah Gittl*, the daughter of Hadassah-Feige and R. Avi-Ezri-Zelig Shapira of Drohobich. She was the wife of the *Tsaddik* R. Yisrael of Husyatin, who, as already noted, was the son of R. Mordekhai-Sheraga of Husyatin, the son of R. Yisrael of Ruzhin. After the First World War, R. Yisrael of Husyatin made his *aliyah* to *Erets Yisrael*, where he died in 1948. *R. Hayyim-Meir-Yehiel*, their son, who is mentioned in this letter, was, like his father, the Rebbe of Drohobich. He died in 1924.

R. Shelomo, the grandson of R. Aharon the Second, mentioned in this letter, married *Rahel-Leah*, the daughter of the *Tsaddik*, R. Tsevi Meshareth of Rymanov, and later *Feige*, the daughter of R. David of Berdichev. In the tragic affair of the son of R. Yisrael of Ruzhin, R. Dov-Baer of Leovo, who became a free-thinking *maskil*, the hasidim of Sadagora accused R. Shelomo of allocating, by his own decision and against the judgment of his father, R. Avraham-Yaakov, a burial place for R. Dov, who was his uncle, in a separate corner of the *ohel* [burial plot] of the head of the family, R. Yisrael of Ruzhin, and not next to the latter's grave. The Sadagora hasidim used to say that R. Shelomo died the same year as punishment for this act.

R. Yitshak, the son of Miryam and R. Avraham-Yaakov, was, as already stated, the founder of the

Letter C

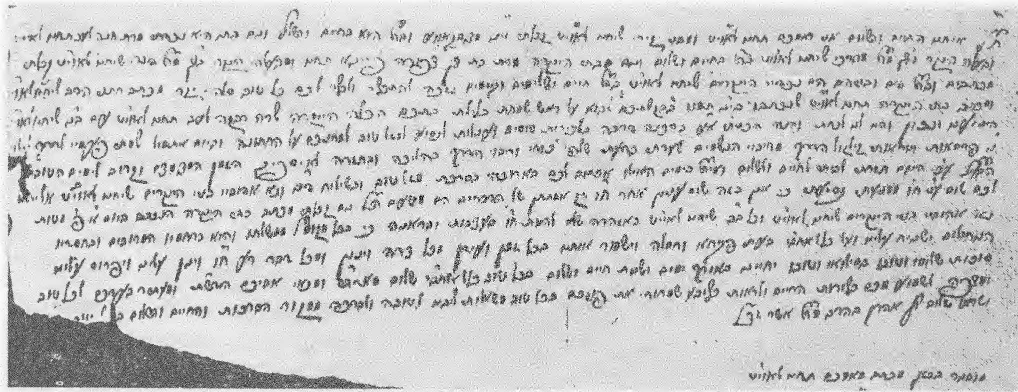
Letter from R. Aharon the Second to his daughter Miryam and to his son-in-law R. Avraham-Yaakov of Sadagora, 29.7.1866

17th *Av* [29th July] 1866 and which deals with the same topic—the difficulty of travelling to the wedding, R. Aharon refers to this present letter as follows: "I have already told you, in my letter of last week, that I set out on the journey, but then returned to my home." Hence, the present letter was written between the 5th and 11th *Av*, 1866.

Letter C.

'With God's help, on the fifth day of the week ... [17th] *Av* ... [29th July 1866], here in the Holy Congregation of Stolin ... To my dearly loved son-in-law ... the renowned hasid, our Teacher and Master, Avraham-Yaakov ... and to his wife, my daughter ... Miryam ... and to their sons, my dear grandchildren ... their dear daughter ... Hadassah Feige ... and to her husband ... our Teacher and Master, Avi-Ezri-Zelig ... and to their daughter Nehamah Gittl ... and their son, Hayyim Meir Yehiel ... and to their son, my grandchild ... our Teacher and Master, Shelomo ... to his household (may it be blessed!), to their daughter ... Perl ... to her husband, our Teacher and Master Menahem Nahum Dov ... to their son ... our Teacher and Master Yitshak ... to his household ... To their daughter, the dear, sweet and beautiful bride, Sarah Rivkah ... may good fortune attend her marriage! To their son ... Yisrael ... to their daughter, the comely and pious bride, Ruhamah Bathsheva ... May they all live long, contented, joyful and peaceful lives ... in peace and every good!

Thank God, we are alive and well, your mother and I ... I have received letters from my dear son and (praise be to His Name) he is alive and well ... and also my granddaughter ... Hannah ... and her husband ... the son of the holy man, our Teacher and Master Mordekhai. Also from my dear daughter ... Tsipporah Feige ... and from her husband ... our Teacher and Master, David ... I have received letters and (praise be to His Name) they and their

LETTER B
Letter from R. Aharon the Second to his daughter Miryam and to his son-in-law R. Avraham-Yaakov of Sadagora, July 1866

son-in-law . . . [R. Avraham-Yaakov of Sadagora] and of my dear daughter [Miryam] . . . which was written on the 13th (?) *Tammuz*, inviting me to the wedding of your daughter, the dear bride Sarah Rivkah . . . to her young man, and may we have satisfaction from them. Now . . . I made great preparations . . . and hired horses and carts to travel to you to bring good fortune for the wedding, and yesterday I set out . . . But when I saw the bad state of the road from the heavy rains, I calculated that, with my [limited] strength and the great distance there and back, I should not have sufficient time, for it is near to the Holy Days (may they bring us blessing!). Today, therefore, I returned home alive and well and, God willing, in these days I shall write to you at length to wish you *mazzal tov* and to send you a present. But please, my dearly loved children . . . do not be in any way distressed (God forbid!) by my not being able to come, for there is no other reason for this, but only what I have truly told you. I have also received the letter of my daughter, which was written on the first day of the Portion of the Week *Mattoth*. Please, my dearly loved children . . . and all your household . . . let me admonish you not to be sad and anxious (God forbid!) . . . for He with His many mercies and great kindnesses will compassionately watch over us and over all our Jewish brethren, and preserve us at all times from any trouble and sorrow and from any harm (God forbid!), and protect us, and spread over us the tabernacle of His peace and the fullness of His goodness which will lengthen our days and ensure us years of life and well-being . . . To all our brethren peace from the Lord of Peace, and from me, your father . . . who prays on your behalf for every blessing and expectantly waits to hear good news from you and to rejoice in seeing you happy . . . and for blessing from the Source of blessings, life and peace . . . Aharon the son of our Teacher and Master Asher (the righteous man of blessed memory).

Enclosed is a letter from your mother (may she be granted long life!)'.

The *Hannah* mentioned in this letter was the daughter of the *Tsaddik* R. Asher the Second of Stolin, the son of R. Aharon the Second. In 1859 she married the *Tsaddik R. Mordekhai of Kuzmir,* the son of R. Avraham of Trisk, the son of R. Mordekhai of Chernobyl. R. Mordekhai of Kuzmir died in 1917. This couple had no children.

Tsipporah-Feige, the younger daughter of R. Aharon the Second, who died in 1909, married in 1852 the *Tsaddik R. David of Zlatopol,* the son of R. Yohanan of Rahmistrivka (Rotmistrovka) who was also a son of R. Mordekhai of Chernobyl. R. David died in 1914. Their daughter, *Berakhah-Sheindl,* married in 1883 her cousin, the son and heir of R. Asher the Second, the *Tsaddik R. Yisrael 'the Child' of Stolin,* who died on the second day of *Rosh Hashanah* 1921. She perished in the Holocaust in Stolin on 29th *Elul* 1942.

This letter is R. Aharon the Second's reply to the invitation from his daughter, Miryam, and his son-in-law, R. Avraham-Yaakov of Sadagora, to the wedding of their daughter Sarah-Rivkah, who was mentioned in the first letter. She was, as already noted, the first wife of the *Tsaddik* R. Yisrael of Mezhibozh. This letter gives some idea of the conditions of travelling in those days. The letter bears no date. But in the third letter (below), which was written on Thursday,

The second day of the week, 21st *Tammuz,* here in Hotin. God willing, tomorrow or on the fourth day (?) we shall travel from here to Lepan, and I shall bring greetings and encouragement to all my household . . . If there are perchance letters from my home, please send them to me as soon as possible to Sadagora, to the address of my very dear granddaughter . . . Hadassah Feige . . .'

Miryam, the eldest daughter of R. Aharon the Second of Karlin, who is mentioned in this letter, was the wife of the *Tsaddik R. Avraham-Yaakov of Sadagora,* the son of the well-known *Tsaddik* R. Yisrael of Ruzhin. She died on the first day of *Sukkoth* 1880. According to a reliable hasidic source, she and her husband were married in Karlin, on 17th *Sivan* 1837. R. Avraham-Yaakov succeeded his father in Sadagora and followed his father's example of wealthy living, of paying great attention to the outward splendours of his 'court', and of stressing the importance in the hasidic movement of belief in the *Tsaddik.* He died in 1883.

Their daughter *Perl,* who is also mentioned in the letter, was married to her cousin, *R. Nahum-Dov of Sadagora,* the son of her father's brother R. Shalom-Yosef the eldest son of R. Yisrael of Ruzhin, After a short period as the Rebbe of Ruzhin, he lived the rest of his life with his family in the 'court' of his father-in-law, R. Avraham-Yaakov, in Sadagora. Here, with a good taste and understanding perhaps influenced by his having lived in Leipzig in his youth, he established a large, well-stocked library, which even contained some first printings. According to a hasidic source, R. Nahum-Dov was born in 1843, and died in 1883 in Vienna.

Sarah-Rivkah, mentioned in the body of the letter, and *Hadassah-Feige,* mentioned in the postscript, were daughters of Miryam and R. Avraham-Yaakov of Sadagora, the daughter and son-in-law of R. Aharon the Second. Sarah-Rivkah was the first wife of the *Tsaddik R. Yisrael of Mezhibozh,* a descendant of the *Tsaddik* R. Avraham-Yehoushua Heshel of Apta. Their wedding is the subject of the two letters from R. Aharon the Second printed below. Hadassah-Feige was the wife of the *Tsaddik R. Aviezri Zelig Shapira of Drohobich,* the son of the *Tsaddik* R. Hayyim-Meir Yehiel of Mogelnitsa, the grandson of the well-known Polish *Tsaddik;* R. Yisrael of Kozhenits. They and their descendants are mentioned below in the third letter of R. Aharon the Second.

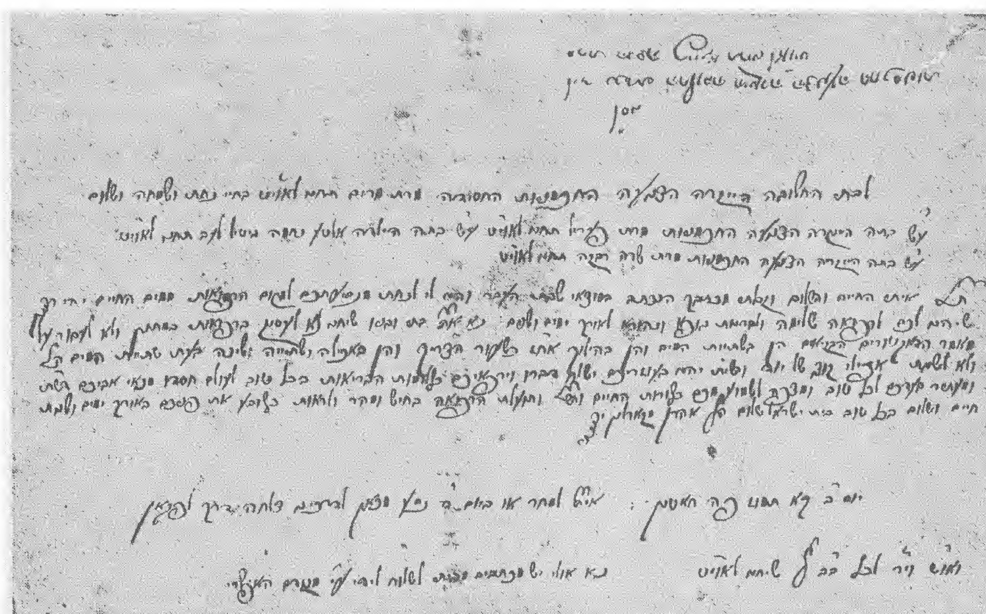
The identity of the young girl *Alte Nehamah Gittl,* mentioned in the letter, is not clear. In no hasidic source is there any reference to the fact that Miryam and R. Avraham-Yaakov of Sadagora had a daughter by this name. On the other hand, it is known that their daughter Perl, the wife of R. Nahum-Dov of Sadagora, had a daughter named *Gittele,* the wife of the *Tsaddik, R. Moshe-Leib of Pashkan,* the son of the *Tsaddik* R. Yitshak of Buhush, who was also the son of R. Shalom-Yosef of Ruzhin. Hadassah-Feige, the eldest daughter of Miryam and R. Avraham-Yaakov, also had a daughter named *Gittele,* who was the wife of the *Tsaddik R. Yisrael of Husyatin* and is mentioned below in the third letter. Assuming that the first identification is correct, and that the reference here is to Perl's daughter Gittele, since the name Gittl appears in the letter together with the name Perl, it may be concluded that this letter was written in the sixties of the 19th century: in the latter part of the fifties, Perl's future husband, the above-mentioned R. Nahum-Dov, returned to Ruzhin from Leipzig, at the age of 12, after his father's death there in 1851, and subsequently settled in Sadagora; and the letter was written after the birth of the daughter, Alte-Nehamah-Gittl, mentioned in it.

Hotin, where R. Aharon the Second wrote this letter, was a district capital in Bessarabia in which the descendants of the Chernobyl dynasty had a 'court' right down to the time of the Nazi Holocaust. This is also where the wedding took place of the son of Miryam (the daughter of R. Aharon the Second) and of R. Avraham-Yaakov of Sadagora, *R. Yitshak,* the founder of the *Boyan* dynasty.

Lepkan—Lipkany—was a small town in the above-mentioned district of Hotin. R. Aharon the Second wrote this letter on his way to this town.

Letter B.

'Thank God, I am alive and well, I and your mother . . . From my dear son . . . I received a telegram from Tsiskave and, thank God, he is alive and well . . . and also my granddaughter Hannah . . . and her dear husband . . . our Teacher and Master Mordekhai . . . are, thank God, alive and well, and my dear daughter . . . Tsipporah Feige . . . From her dear husband . . . David . . . I have received letters and they and their sons, my dear grandchildren . . . are, thank God, alive and completely well. May it be granted us to reecive only good news from you and to send only good news to you. I was touched by the letter of my

LETTER A
Letter from R. Aharon the Second of Karlin to his family

piro of Slavuta [the owner of the well-known printing press] to the invitation to R. Aharon's wedding; (5) a short prayer composed by R. Aharon, of which the members of the 'court' did not permit copies to be made; (6) a letter from R. Aharon to his followers about their regular payments to the 'court' funds. In one of his letters there is an interesting request of his to his family that they should not fast on *Taanith Esther*.

The three letters from R. Aharon the Second reproduced here contain his views on doctors (letter A), and also genealogical details of the Karlin-Ruzhin-Chernobyl dyasties (letters B, C).[150]

Letter A.

'To my dear daughter ... Miryam (may she be granted long life!) ... and to my dear daughter Perl ... and to her young daughter Nehamah Gittl ... and her dear daughter ... Sarah Rivkah.

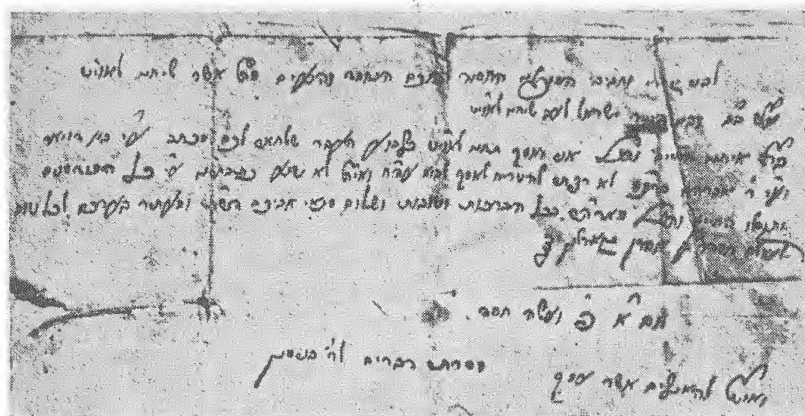
Thank God, I am alive and well. I received your letter written on the night of the last Sabbath, and I was pleased by your journey to the place of medicinical waters. May God grant that they bring you a complete cure and good health and many bright years of life!

My daughter and her sons (may you be granted long life!) pray handle medicines with moderation and do not disobey the doctors' orders, for they are expert in the drinking of waters, and in the amount of walking required after that, and also in eating and drinking and sleeping during the drinking of waters ... and carry out their instructions to the letter. May the Holy One Blessed Be He help you and give you complete healing and good health, for His goodness is everlasting!

From your father ... who prays for your welfare and eagerly waits to hear from you ... about the beneficial effect of treatment ...

Aharon of Karlin

150 R. Yisrael's letter from Sadagora is dated—another piece of information that I owe to the late David-Tsevi Bakhlinski—*Rosh Hodesh Teveth,* 1852. However, this is evidently an error, since R. Yisrael of Ruzhin died on the 3rd *Heshvan,* 1850. These three letters were handed down from father to son and are now in the possession of the Rebbe R. Yitshak-Meir Heshel, the son of the *Tsaddik* R. Yisrael of Mezhibozh, the son-in-law of Miryam, daughter of R. Aharon the Second of Karlin. They are published here by his kind permission. The following are the sources used for the other genealogical details: Y. Alfasi, *Sefer ha-Admorim,* pp. 12, 26, Tel Aviv 1961; Grossman, *Shem u-Sheerith,* pp. 37, 40—41, 61—63; Hausman, *Divrei Aharon,* pp. 247—249, and *Birkath Aharon,* pp. 66, 126; Horodezki, *op. cit.,* Pt. III, pp. 120, 122—123, 153, n. 20; Y. Levinstein, *Dor va-Dor ve-Dorshav,* p. 102, Warsaw, no date of publication; A. D. Tverski, *Sefer ha-Yahas Chernobyl ve-Ruzhin,* pp. 70, 120, 167—169, Lublin 1938.

Letter from R. Aharon the Second of Karlin
to his son R. Asher the Second

holy community of God-fearing Ashkenazi Jews... of the community of Volhynia...' that of a certain 'Moshe-Dov, the son of the Rabbi and Teacher Aharon of blessed memory from Stolin.' This Moshe-Dov was the step-brother of R. Aharon the Second.[147] Further evidence of the specially close connection between Karlin hasidism and Palestine is provided by the deeds of sale relating to houses in the name of R. Aharon the Second in Jerusalem and Tiberias (which were found, as stated, in the Stolin *genizah)*; and also by the letter written by R. Aharon after the purchase of the house and plot of land belonging to R. Mendel of Vitebsk by the Karlin hasidim in Tiberias. Detailed information about the exact date when this group established itself and about the early days of its existence is lacking. What is certain is that it was not until the second half of the nineteenth century, with the break-up of the various hasidic communities in Palestine into separate dynasties, that the special Karlin group arose with its own *shtiebelakh* [hasidic prayer-houses] in Tiberias, Safed, and Jerusalem. It is worth stressing that, as far as is known to us, the fund-raising emissaries from Palestine who came originally from Pinsk and its environs (R. Hayyim the son of the *Gaon* of Karlin, R. Barukh the son of R. Shemuel, R. Avraham *Dayyan* Wolfsohn, R. Avraham the son of R. Tsevi Eisenstein of Drohichin, R. Shemuel-Muni Zilberman[148]) were all *perushim* (i.e., mithnagdim) and disciples of the *Gaon* of Vilna, and not Karlin hasidim. We likewise find men born in Pinsk at the head of the mithnaged community (the Pinsk *Av Beth-Din,* R. Hayyim Cohen, and R. Yeshayah the son of R. Yissakhar-Baer [Bardaki]).[149]

Apart from the letters referred to above, the following documents from the time of R. Aharon the Second were also found in the Stolin *genizah:* (1) a letter from R. Yisrael of Sadagora (dated *Rosh Hodesh Teveth,* 1852?) in which the writer complains that he has no money to give the emissaries from *Erets Yisrael* and therefore requests R. Aharon to try to raise the sum required from among his hasidim; (2) a second short, friendly letter from R. Yisrael of Ruzhin (dated the 19th *Elul,* 1848) in which the writer congratulates R. Aharon and promises to pray on his behalf daily; (3) the regulations of a *Mishnah*-reading society in the small town of Yanovo, near Pinsk (dated the 10th *Nisan,* 1830), signed by R. Aharon: the members undertake to study passages from the *Mishnah* in memory of a Jew named Lapidoth, who had donated a Scroll of the Law to this society; (4) the reply of R. Shemuel-Avraham Sha-

147 Yaari, *Sheluhei Erets Yisrael,* p. 788. Cf., the letter, quoted above, from R. Asher to R. Yisrael of Kozhenits, in which the name of R. Moshe-Dov is mentioned. This R. Moshe-Dov was the son of R. Aharon 'the silent' of Zhelikhov (Grossman, *Sheerith li-Sheerith,* pp. 13, 20, supplement to *Shem u-Sheerith,* no place or year of publication). According to hasidic tradition, it was R. Moshe-Dov that originally instituted the Karlin *minyanim* in the Holy Land. Together with the signature of R. Moshe-Dov on the letter from the Jews of Tiberias, we also find the signature of the 'Naftali Tsevi of the holy city of Tiberias' who is mentioned by R. Aharon the Second in the letter quoted above, on behalf of the emissary from Palestine.

148 Yaari, *Sheluhei Erets Yisrael,* pp. 779, 780, 786, 798; see Ben-Ezra, *'Rabbi Avraham Eisenstein,'* Drohichin, ed. D. B. Warshowski, p. 118 ff., Chicago 1958.

149 Yaari, *op. cit.,* p. 769.

them bread. Moreover, I have seen that letters written with passionate fervour by all the great ones of Israel to arouse the hearts of our brethren the Children of Israel have borne fruit and succeeded. Therefore am I writing now to my loyal followers [to tell them] that my friend the learned and venerable Rabbi... Avraham-Yosef... the grandson of the holy Rabbi and *Gaon* of Volochisk... the son-in-law of my kinsman, my dear friend the renowned hasid... R. Naftali-Tsevi... the grandson of the holy *Baal Shem Tov,* has been sent from the Holy Land to collect fresh funds to keep alive our brethren dwelling in the centre of holiness [i.e., in the Holy Land]. I am therefore writing this letter to urge all our followers... to welcome its bearer, my friend the Rabbi, warmly and to arouse your hearts to participate... generously... to uphold their dwelling in the Holy Land... From me, who love you and send you affectionate greetings and desire your good, and your affection, your unity, and your attachment to the Source of Life...'

In the second, also undated, letter found in the Stolin *genizah* from R. Aharon the Second to his hasidim, we read as follows:

'May the Lord give life and blessing... to our brethren the Children of Israel wherever they be... long life and peace to them, their households and their offspring... for ever.

'I have taken up my pen... to write words from the heart to the heart... that you should freely and generously make your contributions out of love for the Holy Land... the Land for which the Lord cares and which is mentioned in all the prayers... of the community of Israel... The Divine Name has vouchsafed us the fulfilment of the desire of our holy forefathers, that there should be some of our loyal supporters in the Land of Life [i.e., the Holy Land]... With the Lord's help they have found a resting place for a group of our followers who devote themselves to the study of *Torah* and to prayer, where the feet of the holy *Tsaddikim* trod... a permanent place for prayer from the holy... *Tsaddik*... Menahem... whose pious hands established the holy place. With the Lord's help our followers have succeeded in purchasing the holy place that was granted to no other man. Thus far has the Divine Name aided our brethren, the Children of Israel, but they still require further assistance, especially our own followers... You should, therefore, aid and support them generously, so that by their purchase they should have their share in the Holy Land... I am confident that our brethren, the Children of Israel will pay heed to these my words... May we be granted in abundance... all that our hearts desire, for good and for blessing... from the Lord of Peace...

'The words of Aharon, the son of R. Asher.'

From a comparison of these two letters it is evident that, in the period between the dates when they were written, a group of Karlin hasidim established themselves in the Holy Land and bought the prayer-house in Tiberias which had previously been purchased by R. Mendel of Vitebsk.[145] Also found in the Stolin *genizah* were deeds of sale relating to houses bought by R. Aharon in Tiberias and Jerusalem, as well as a letter from the recipients of the *halukkah* to R. Aharon, appointing him as the 'chief general administrator' of all the funds sent to Palestine, and his son, R. Asher the Second, as his assistant.

Altogether, the Land of Israel [*Erets Yisrael*] occupied an important place in Karlin hasidism; and conversely, Karlin hasidim played a significant role in the history of hasidism in the Land of Israel. The son of R. Aharon the Great, R. Yaakov, settled with his family and his father-in-law, R. Avraham of Karlin, in Palestine and died there.[146] R. Asher the First wrote the public proclamation—quoted above—in support of Jewish settlers in Palestine. And amongst the papers found in the Stolin *genizah* there were, as already stated, receipts for sums of money sent by R. Asher to Palestine. In the credentials carried by an emissary sent by the Jews of Tiberias, in 1846, to collect money for Palestine—R. Moshe Yafe—we find included amongst the signatures of 'the leaders of the

---

[145] R. Aharon's letter, which was written after the purchase of the prayer-house belonging to R. Mendel of Vitebsk (according to a hasidic source, after the Passover Festival of 1872), was published, with slight alterations, by Shapiro in *Mishnath Hakhamim,* p. 40; Cf., Hausman, *Divrei Aharon,* p. 74.

[146] Grossman, *Shem u-Sheerith,* p. 89; Kleinbaum, *Shema Shelomo,* Pt. II, p. 26. The immigration of R. Avraham of Karlin and his companions to Palestine was evidently regarded as an event of considerable moment: it was mentioned—as Hilman points out—*(Iggeroth Baal ha-Tanya,* p. 145, n. 9)—thirty years later by Avigdor of Pinsk, in one of the documents submitted by him to the Russian government in St. Petersburg.

all fell on the same day. That means that their choice is either the storyteller's mistake, or a deliberate inaccuracy on his part. Another piece of evidence is a letter, written by R. Aharon the Second to his son-in-law R. Avraham-Yaakov, the son of R. Yisrael of Sadagora, 'on the fifth day of the week, on the 17th of the month of *Av*, in the year [5]626 [=1866]', which is extant in the original hand in the family archives. From this letter it transpires that, in the year mentioned, R. Aharon was living in Stolin. In a letter to Aharon, the son of Moshe Lourié in Pinsk, dated the 7th of *Av* [5]624 [=1864], Y. L. Gordon writes: 'The town where the Rebbe is living is close to you. (But is he still in Stolin? Or has he chosen another royal city for his residence? Is R. Aharele [R. Aharon] still reigning, or has his son R. Asherl [R. Asher the Second] already succeeded him on the throne?).' From this it may be deduced that R. Aharon the Second was already living in Stolin in the year 1864.

That the mutual hatred between the mithnagdim and the hasidim was still very much alive in the nineteenth century is evident from two further facts. One of the finest, most devoted, and most influential of Karlin Jewry's public figures, R. Shaul Levin (the father of the above-mentioned Hayyah Lourié), who was known as R. Shaul Karliner, specifically forbade his sons and heirs, in his will (he died in 1834), to have anything to do with the hasidim.

In connection with the bequests to charity made by R. Shaul Karliner in this will, we read as follows: 'A clear inventory of all my property and effects ... shall be drawn up and recorded ... and signed by the heirs, together with my wife ... and the *Rav* who shall be the communal *Av Beth-Din* at that time. If the *Rav* at that time is a member of the sect of the hasidim, then, with the consent of my wife and sons, another *Rav* shall be added to the signatories [i.e., instead of the *Rav*], the hasid, or some upright and honest person ...' In a similar vein, R. Shaul Karliner gives the following instructions to those of his next of kin to whom he entrusted the management of the charities to be paid out of his estate: '... Everything shall at all times be conducted and managed on the principle of relatives first, provided that they are upright and respectable men, and not of the sect of the hasidim ... Even of the relatives it is laid down that they shall not be of the above-mentioned sect, and if they are [members of the sect] they shall be disqualified. Only those that are truly God-fearing shall be taken care of, but none of them [sc. the hasidim] ... All the inventory shall be clearly and exactly written [on every anniversary of the death] in a notebook and shall be signed also by whoever shall then be the *Rav* or *Moreh-Tsedek,* but not if he is a member of the sect of the hasidim, so that the matter may be finally and permanently arranged and settled.'

These excerpts from the will show the depth of the hatred and anger felt against the hasidim, even on his death-bed, by the leader of the Karlin community in the thirties of the nineteenth century. His opinion of the hasidim is expressed in his explicit instruction that the money for charity bequeathed by him shall be devoted 'to some upright and honest person ... to those that are truly God-fearing ... so that the matter may be finally and permanently arranged and settled.' All these qualities are denied the hasidim by R. Shaul Karliner. The extent of the influence of the hasidim in Karlin in those days can be inferred from R. Shaul's fear that one of them might be chosen as the *Rav* of Karlin. Evidently, the conditions in the community were then such as to make this possible. In fact, however, no hasid became the *Rav* of the Karlin or Pinsk communities at any time during the nineteenth century .

On the other side, the Karlin hasidim as late as 1870–1871 published a broadsheet headed 'No Punishment, but A Warning,' full of abuse and threats against the mithnagdim.

Like his father before him, R. Aharon the Second gave his support to the hasidic settlers in Palestine, who were then going through hard times. When an emissary came from Palestine to collect money on their behalf, R. Aharon wrote the following letter (undated in the original) to his hasidim:[144]

'To our beloved followers ... may they all be rewarded! I write ... in praise of our Land, the Land of Life, the place to which our prayers are directed ... the Holy of Holies ... Let our brethren the Children of Israel unite ... with a single heart and with worship that comes from the heart—that is, by prayer ... Who am I ... to go on and on in praise of such exalted matters? ... However, my spirit gives me no peace, because of ... the oppression of the times. For it is now several years that the Lord has called up a famine on the Land, and thousands of precious souls and their children are going hungry with none to offer

---

144 *Beth Aharon,* p. 316.

himself.[142] And once, on the fourth intermediate day of *Sukkoth*, when R. Aharon and his followers had been rejoicing after their fashion, singing and dancing in the streets of Karlin, one of the leading local mithnaged families—Lourié—who lived in the neighbourhood, enraged by having their peace disturbed for days and nights on end, used their influence to have the Russian authorities order R. Aharon to leave Karlin. He withdrew to his old place of refuge—Stolin. This event shows that sectarian bitterness had not yet completely died away even at this late date, exactly a hundred years after the first *minyan* of the Karlin hasidim was established in this town, in an atmosphere of hostile pressure and actual persecution.

The writer and poet, Y. L. Gordon, who, as a young teacher in Pinsk—in the Lourié household—became closely acquainted with the life led by the Karlin hasidim, has given us, in the story *Olam ke-Minhago*, a highly critical and even repellent picture of R. Aharon the Second and his hasidic milieu.[143] Despite the purely fictional and personal elements in this description, it nevertheless contains references to certain historical facts, such as the quarrel between the hasidim and the Lourié family, and the expulsion of R. Aharon from Karlin by order of the Russian police. The fear of the hasidim, which is stressed in the story, induced the author to give his characters fictitious names: R. Aharon appears as R. Leibele, his son R. Asher the Second as R. Herschele, Hayyah Lourié is called Yokheved, and Karlin is changed to Krimvilishek. The whole story is a most important historical document, as showing what the leading poet of the *Haskalah* movement thought of hasidism.

The exact year of R. Aharon's forced move from Karlin to Stolin is not known. Y. L. Gordon gives [on pages 107 and 154 of the above-mentioned story] the following as the date of R. Aharon's expulsion: 'October 1st, the 21st of *Tishri*, the day of *Hoshana Rabbah*, the fourth day of the week.' But the year is intentionally omitted: '... in the year ... (the number being deleted).' Now, a glance at the calendar shows that, throughout the relevant period, these dates never

---

142 *Toyzend Yor Pinsk*, ed. Hofman, p. 267 ff., Had min Havraya, *'Hithgalluth ha-Yenuka bi-Stolin,' Hashahar*, Vol. VI, p. 33 ff., Vienna 1875; the Rabbi from P. [i.e., Pinsk] referred to by the author of this article was, at that time, R. Elazar-Moshe Hurwitz, of whom Perets Smolenskin writes in such glowing terms: Mossessohn, *'Masa be-Russia,' Hashahar*, Vol. VI, p. 357.

143 Y. L. Gordon, *Olam ke-Minhago*, the second story—*Aharith Simhah Tugah*, Vilna 1873. In contrast to Gordon's description of the lack of respect shown to R. Aharon by the Russian authorities, there is the evidence of one of the Karlin elders, R. Mordekhai Kerman, himself a mithnaged and *maskil*, who was an eyewitness of R. Aharon's expulsion. In describing this event, he related that, when the Pinsk Minister of Police summoned R .Aharon to his office, he sent a special coach to fetch him, but R. Aharon refused to travel in it, for fear that there might be a *shaatnez* [a forbidden mixture of wool and linen] in the upholstery. R. Mordekhai Kerman further relates that, when R. Aharon refused to desecrate the Festival—it was the day of *Hoshana Rabbah*—by writing, he was not compelled to sign an undertaking to leave the town. Y. L. Gordon's story is quoted by the writer H. Chemerinski in his memoirs *Ayarathi Motele*, p. 176, Tel Aviv 1951.

The expulsion of R. Aharon the Second from Karlin is also mentioned in hasidic literature: *Meoroth ha-Gedolim*, ed. by R. Aharon Tseilingold, Pt. III, pp. 30, 34, Bilgoray (no date of publication).

About his story *Aharith Simhah Tugah*, Gordon writes as follows in one of his letters to his pupil Aharon Lourié of Pinsk (Y. L. Gordon, *Iggeroth*, Vol. I, pp. 121, 185, Warsaw 1895): 'Let me know ... how your revered grandmother, Hayyah, is ... I have several stories ready for publication ... among them one called *Aharith Simhah Tugah*. The heroes of this story, which is based on actual events in the life of the hasidim ... are your revered grandmother ... and father. I have, of course, been careful not to mention their names, but all those who know them will recognise them, for they are a 'seed blessed of the Lord.' When you read my story, you will easily recognise the identity of the nasty people referred to.' See also Gordon, *Iggeroth*, Vol. I, p. 95, Letter of 1864; cf., W. Z. Rabinowitsch, *The 'Rothschilds' of Pinsk and Karlin*, Pt. I of this Volume, English Section, p. 81, Tel Aviv, 1973.

In an article, *'Gad-Asher Levin'* (no author's name), in the *Pinsker Stot Luah*, 1904, p. 41, note, Vilna 1903–1904, we find the following: 'Hayyah Lourié was, in her day, a well-known character ... All her life, she actively opposed the hasidim and carried on a personal feud with the *Tsaddik*, R. Aharon of Karlin.' On R. Shaul Karliner see: A. Lourié, *'Di Tsavoe fun a Pinsker Baal-Bayith fun Onheyb 19ten Yorhundert,' YIVO Bleter*, Vol. XIII, pp. 390–428, Vilna 1938, and *Toyzend Yor Pinsk*, p. 87, note, where the broadsheet, *'Ein Onshin Ela Mazhirin'* ['No Punishment, but a Warning']—v. infr.—is also quoted. This broadsheet was originally published by Y. Gottlieb, *Pinsker Wort*, No. 75. I have not actually seen this article. Excerpts from reminiscences about R. Aharon the Second and his time can be found in Mordekhai Kerman's memoirs *Meine Zikhreines (Hundert Yor Pinsk)*, published as stencil, without place or year of duplication.

R. Aharon's writings and homilies had a considerable influence on the character and conduct of the Karlin hasidim. In particular, it was through him that Karlin hasidism came to attach such great importance—perhaps greater than any other section of the hasidic movement—to joyfulness. R Aharon the Great, according to hasidic tradition, regarded joyfulness as simply the avoidance of sadness. Whereas R. Aharon the Second used to stress the positive aspect of joyfulness as the active and fructifying principle in life. Thus, he would sum up the allegory of R. Elimelekh of Lizhensk in a single sentence: There is light in the world, only it has been hidden away by the Holy One Blessed Be He, so that every Jew is obliged to seek this light, and all Jews, 'even the smallest of the small and the lowest of the low' can find it.

The period of R. Aharon the Second's 'leadership' coincided with the reign of terror under the Tsar Nicolas I, with its persecutions, anti-Jewish decrees, 'kidnappings' and the like. The joyfulness that R. Aharon laboured to implant in the hearts of his followers undoubtedly helped them to bear the trials and tribulations of those difficult days. For a long time afterwards popular stories were told about the courage displayed, both in private and public, by R. Aharon's hasidim in their time of trouble. It was thanks to R. Aharon's encouraging influence that the numbers of the Karlin hasidim increased still further in his time, over and above the increase that had occurred in the days of R. Asher the First. This was the heyday of Karlin hasidism. On Festivals and on Penitential Days the hasidim would leave their wives and families and make the pilgrimage to their Rebbe in Karlin. On *Shavuoth* and *Simhath Torah* as many as three to four thousand—according to an eye-witness report—would come thronging to his residence. 'He who has not seen *Simhath Torah* in the court of R. Aharon'—so used the hasidic elders to say—'has never seen a real celebration of *Simhath Torah.*' Here is the scene as described by an eye-witness: R. Aharon would be sitting clothed all in white, as was his custom on Sabbaths and Festivals, at the head of the long table that stood in the large courtyard next to his prayer-house. Tens of canopies stretched above the court hardly sufficed as shelter for the crowds of hasidim that came to their Rebbe for *Simhath Torah.* When, at the *maariv* [evening] service, R. Aharon himself led the prayers, the worshippers were carried away by spiritual ecstasy, and the 'circuits' of the Scrolls were performed in a frenzy of jubilation that rose ever higher, circuit by circuit, song by song, and dance by dance, as the wine flowed freely. Thus transported, the hasidim would spend the whole night singing and dancing in the courtyard and the nearby streets. Out of this fervent rejoicing were born many of the Karlin melodies that subsequently became famous in hasidic circles and even throughout Jewry. Nor was this the case only at *Simhath Torah.* Every Festival had its own melodies. Outstanding amongst these were the tunes of the Passover *Seder* night of which, according to the hasidim, R. Aharon used to say: 'In my Passover melodies, there is not one crumb of leaven.' In addition to songs and dances, R. Aharon introduced instrumental music and had two orchestras—one of them made up of his followers from Volhynia—which used to play *melavveh malkah,* on the intermediate days of *Sukkoth* and similar occasions.

During these visits to the Rebbe's 'court,' the hasid would forget the bitter, dreary, care-ridden reality of his daily life and find a refuge for his tired body and weary spirit. Freed for a while of his cares by the general rejoicing, he would be uplifted into a state of self-forgetfulness. This spiritual exaltation and tense expectancy reached their climax on *Rosh Hashanah* before the blowing of the *shofar,* when R. Aharon, having 'purified himself' in the *mikveh* and carrying three or four *shofars* thrust into the silver girdle encircling his white *kittel,* would make his way through the throng of worshippers to the pulpit, where, after fervently reciting the forty-seventh Psalm ['To the sons of Korah'], he would perform the commandment of 'hearing the sound of the *shofar*'—'hearing is in the heart,' as he preached in one of his sermons on *Rosh Hashanah.* On one of his *shofars* were engraved the words: 'God has gone up with a trumpet blast.'

This intensely shared life of the Rebbe and his hasidim was something alien in the prevailingly mithnaged environment of Pinsk. The element of a personal cult in hasidism—the hasid's reverence for his *Tsaddik*—was completely foreign to the 'scholars' of this 'principal community.' Moreover, the mithnagdim still at that time held to their view that hasidism discouraged the study of the *Talmud* and thereby had an adverse effect on Lithuanian talmudic scholarship. Thus, for example, the then *Av Beth-Din* of Pinsk, R. Elazar-Moshe Hurwitz, is reported to have adopted a hostile attitude to hasidism and even to R. Aharon

of the Portions of the Law for Sabbaths and Festivals; 'Selected Sayings' in his name; letters written by R. Aharon to his followers on the eves of Festivals, especially on the eve of Passover; letters to his son, R. Asher; and 'Inspirational Sermons' to his followers, in Yiddish.[141]

The 'Daily Conduct and Exhortations' contains rules 'that he wrote ... in his own holy hand': 'Although it is not my custom to write matters of this kind, since the earliest authorities, the holy ones of the Most High [sc. the *Tsaddikim*], have already written on the ordering of daily conduct ... yet I have done so out of affection for our followers who have come ... from afar, in the hope that ... their hearts will drawn nigh to listen attentively to their studies.' In the same volume there are also rules 'that he discussed with our followers'; i.e., that were not actually written by R. Aharon, but handed down by the hasidim in his name. R. Aharon testifies: 'They are my true words, as recorded in books and by writers.' A comparison of these pronouncements with those of his father and with the 'Exhortations' of other earlier *Tsaddikim* shows that there is hardly anything new in R. Aharon's words. Nevertheless, together with his biblical interpretations and letters, they enable us to form a picture of Karlin hasidism in his time. R. Aharon stresses the qualities of 'awe and joyfulness,' of truth-seeking and purity of heart, and of 'study that issues in conduct.' 'Let those that are busy fix a regular time for religious study. And of those that have leisure it is said: "The study of the Law is their trade." The main thing is that some good quality should be derived from the studying ... Let them learn the *Mishnah,* the *Gemara* with the *Tosafoth,* the works of *Maharsho* [an acronym of the name R. Shemuel Edels] and the *Posekim,* each according to his ability, whether much or little.' 'There is a man that sits down to study on a full stomach without any soul-searching. After his studying, he is very proud of himself ... and thinks: Who will the King delight in more than in me? ... But by what is study measured by God? The *Torah* is given to study and perform ... If anyone prays every day ... "to study and to teach, to keep and to do and to perform," and then after his prayer does the opposite, this is a complete lie.' A man should endeavour 'to be absolutely honest, inwardly and outwardly,' 'close to the truth,' for 'by the truth we can attain to the highest degree'; 'above all ... let his thoughts and words be the same ... and let him not speak much about the vanities of the world and the new discoveries of the time, for this is a great source of idleness ... Above all, every prayer and every study should not be just a routine religious act, but should be deliberately undertaken to bring the man closer to the will of God, according to his status and understanding ... After the prayer, he should study the Bible, and in busy times at least *Hok le-Israel,* and sections of the *Mishnah* every day. The Holy One Blessed Be He counts not pages, but hours.'

In the rules for 'Daily Conduct' which his hasidim handed down in his name, he said: 'A Jew must be very dear to himself and must believe in himself, for all that he does is thereby much improved. We are not speaking of upper worlds, but only of his own world ... Just let him not rise above his level nor fall below his level ... Let him not look up above himself ... nor down below himself ... Every man must improve ... his own station ... Every Jew can attain to all the hidden treasure and is indeed obliged to attain to it ... and will be purified and cleansed and whitened till he attains to the goodness and radiance of the Holy One Blessed Be He.' Like his grandfather R. Aharon the Great, R. Aharon the Second used to say: 'The greatest of all the vices is sadness and melancholy.' 'For melancholy is the cause of all the other vices.' 'Sadness results from ... pride.' 'The sign of a broken heart is gladness.'

These principles and ideas are reiterated by R. Aharon the Second in the 'Holy Letters' that he wrote to his son, R. Asher, and to his followers. Altogether,

[141] *Beth Aharon,* Brody 1875. The volume contains the following works by R. Aharon the Second: 'Daily Conduct and Exhortations' (pp. 6–10), Sermons of the Weekly Portion of the Law and for Festivals (pp. 42–285), 'Collected Sayings' (pp. 287–290), Words of Inspiration and Encouragement 'written down as uttered by his holy mouth,' in Yiddish (pp. 290–291), Letters to his son and his followers (pp. 297–312, 316), 'Words of Our Teachers,' in Yiddish (p. 313).

In *Divrei Aharon* (pp. 21–80), Hausman published twenty-four letters from R. Aharon the Second to his followers. Written chiefly for the various Festivals, these letters reflect R. Aharon's opinions on such questions as change of dress, and the like. Hausman's book contains various 'Sayings' attributed by the hasidim to R. Aharon the Second, and also corrections and additions to the volume *Beth Aharon* 'from old manuscripts which were written before the holy book *Beth Aharon* was published in the year 1875' (p. 60). See also his book *Birkhath Aharon,* pp. 79–127. Cf. infr. n. 161.

of idle matters, but only with thoughts of penitence . . . Then you will go in the true way and attain to the wisdom of the *Kabbalah*. After midnight is the time for the *Kabbalah*, and you must on no account break off your study in the middle. The essential thing is that it be done with reverence and awe, with humility and self-abasement, and that each one should withdraw completely into himself while studying and confess and entreat the Divine Name to help him in attaining to the innermost meaning of the Law and to devotion [*devekuth*] to the Creator. This I have attempted to do with God's help, and you, too, will surely be aided by Heaven. I admonish you to obey me, as sons are in duty bound to obey their father, for your own good in this world and the next.

Rules for Right Conduct

Keep far away from anger, pride, honour, and dissension. If (Heaven forbid!) there should be any dissension in the town where you dwell, be among the peace-makers and do not take either side in the dispute. All the more so shall you beware of dissension in your own house, and you shall take great care that peace and love prevail between you, as becomes brothers. In every matter of conduct you shall consult each other. Beware of idling and watching the markets and the streets, for the evil impulse blinds man's eyes and says that this is a small matter. But in reality it separates the soul from the true essence of life. Accustom yourself always to speak gently with everyone and to answer softly, and not coarsely (Heaven forbid!), even with the least of men. By this you will make yourselves beloved of Him Above and popular with those below. And the Divine Name will certainly be with you.

Solemn Injunction to Honour Your Mother

Take very great care indeed to honour your mother, in body and in spirit and in all her needs, and to consult and obey her, in everything speaking to her respectfully and most politely. Let not even a single day pass without your going to her and speaking to her. Only if you are not in your homes are you excused. All this that I enjoin you to do is very little . . .

Solemn Injunction to My Daughters-in-Law

You, my daughters-in-law, do I solemnly enjoin to treat your husbands with due respect. Do not upset your husbands in any matter, but always speak to them affectionately. I most solemnly enjoin you to refrain from bad language, above all (Heaven forbid!) to your husbands and children. I absolutely forbid this. If you obey me, you will be granted every happiness in this world and in the next. Know that your husbands are men of noble descent in Israel and it is therefore your duty to show them all manner of respect, and by so doing you will be bringing honour to yourselves.'

R. Asher the First, 'the old man of Stolin' as the Karlin hasidim affectionately called him, died on the 26th *Tishri*, 1826, at the age of 67.[139] The tomb of R. Asher, with a 'perpetual light' [*ner tamid*] always burning in it, stood in the Karlin cemetery next to the modest stone over the grave of his father, R. Aharon the Great. Into this tomb the caretaker of the last Rebbe, R. Elimelekh, who lived in Karlin, would insert the 'requests' written by the hasidim who used to visit the grave in time of trouble.

F. *R. Aharon the Second* (1826—1872)

R. Asher's successor was his son, R. Aharon [Perlov] the Second (so called to distinguish him from his grandfather, R. Aharon the Great), who was born, according to a family tradition, on the New Moon of *Sivan*, 1802.[140] R. Aharon was the recognised leader of the Karlin hasidim for nearly fifty years. The information that we possess about his life and time comes partly from hasidic sources and partly from the circles of mithnagdim and *maskilim*. A gifted organiser, R. Aharon applied himself to strengthening the bonds between himself and his followers. To this end, he used to pay them frequent visits in their towns and welcome them most warmly in his 'court' in Karlin. He also had a striking natural simplicity and sense of humour, and regularly made jokes in the Russian vernacular even while teaching his hasidim at his 'table'. He mixed freely with people of all kinds, and his confident and imposing presence was admired even in non-hasidic circles.

R. Aharon the Second's spiritual legacy, which is included in the volume *Beth Aharon*, comprises the following works: 'Daily Conduct and Exhortations'; a large, almost complete, collection of expositions

[139] *Beth Aharon*, p. 2; Shapiro, *Mishnath Hakhamim*, p. 39.

[140] Shapiro, *op. cit.*, p. 39. The family name of the Karlin dynasty—Perlov—is derived from 'Perl,' the name of R. Aharon the Great's mother.

day followers! When today's hasidim welcome their Rebbe they show him the good and conceal from him the bad, whereas the early hasidim used to conceal the good and tell the bad. That is what I used to do when I visited my teacher R. Shelomo of Karlin. I used to hide the good from him. Is he in God's place? Does he dispense reward and punishment? But the bad I used to reveal to him. As it is written: "If any man be afflicted with leprosy, he shall be brought to the priest and the priest shall see it."' (Lev. xiii, 9.)

Amongst the 'holy writings' found at Stolin were the following letters from and to R. Asher the First: a letter of encouragement from R. Asher (quoted above) to a certain R. Yosef of Pinsk about the persecution of R. Asher's followers by 'this man' [R. Avigdor of Pinsk];[136] a detailed letter to one of his own followers, written just before the 'Penitential Days' [*ha-Yamim ha-Noraim*], explaining the value and importance of the hasidic-style prayers on *Rosh Hashanah* and stressing, not the element of 'judgment' in these Penitential Days, but rather the joy and confidence expressed in them;[137] a letter (dated the day after *Sukkoth,* 1801) from R. Yisrael of Kozhenits to R. Asher after the death of the latter's wife, in which the writer expresses a high regard for the widow of R. Aharon 'the Silent' of Zhelikhov [or for his daughter?]; a letter of New Year Greetings to R. Asher from the *Tsaddik* R. Yehoshua-Heshel of Apta; various letters from R. Asher to his son, R. Aharon, about journeys and family affairs; a list of R. Asher's books, and of his lucky charms and other proved means of warding off illnesses. Also found in the Stolin *genizah* were the following letters belonging to R. Asher's period: the will of the *Tsaddik* R. Mordekhai of Kremenets, the son of R. Yehiel-Mikhal of Zlochov, whose daughter married R. Asher's son; a letter from R. Avraham of Kalisk to R. Nahum of Chernobyl about a contribution of money for *Erets Yisrael;* a letter (dated 1796) from the *Tsaddik* R. Yehudah-Leib of Sasov to his followers;[138] a letter from R. Mordekhai of Chernobyl to R. Shemaryahu of Olevsk about the ritual slaughterer's licence granted to the *shohet* Yaakov Koppel and his son, who were the cause of communal dissension in the town, and a second letter (1810) from R. Yehoshua-Heshel of Apta, who was at that time in Mezhibozh, also about the ritual slaughterers of Olevsk; a letter from R. Barukh of Mezhibozh (dated Sunday, Portion of the Week *Va-Yakhel,* 1810) to a certain R. Yaakov-Shimshon about the journey of a family to Rashkov; a letter from the *Tsaddik* R. David Halevi of Stepan to the Jews of the town Rokitno about their behaviour; and a letter from R. Pinhas of Korets and R. Yehiel-Mikhal of Zlochov. The search of the Stolin *genizah* brought to light no letters from R. Shneur-Zalman of Ladi.

One of the 'holy writings' found in the *genizah* was, then, the will of the *Tsaddik* R. Mordekhai of Kremenets, the son of R. Yehiel-Mikhal of Zlochov and, as stated, a relative by marriage of R. Asher. Part of this will is quoted below, to show the spiritual character of this *Tsaddik* who was the father-in-law of R. Aharon the Second of Karlin.

'Last Will and Testament, on the fifth day of the week, in the month of Tammuz, [5]*580*[=*1820*].

Now my sons, be strong in the Law of the Lord and in pious awe [*yirah*] of Him, and in prayer.

This shall be the order of your praying: Accustom yourselves to rise early and do not spend time on your ablutions... but forthwith say all the blessings and the *hatsoth* prayer [in memory of the destruction of the Temple], followed by passages from the Psalms. Avoid all speaking before prayer, except what is absolutely necessary. Then, stand up to pray in reverence and awe, stressing every single word; and put aside all worldly thoughts while praying, for the time of prayer is when we are most tempted to indulge in vain worldly thoughts, and therefore you must be very strong against this temptation and request the Lord's help to resist it. If you wish to pray before the Ark [i.e., to lead the prayers in the Synagogue], so much the better, for most certainly I would have you do this; but let it be only for the Lord alone, and not for the worshipper's own pleasure... Straight after the prayer be sure to study... And above all let it be done with all your heart and soul... If you go in the true way, it will be granted you to understand the profound meaning of prayer.

Order of Study

...Study *Mikra* [the Bible], *Mishnah, Gemara,* and the *Posekim* and *Musar* [moral] literature daily. Study a section of the *Aggadah* before sleeping; and on no account lie down to sleep with your head full

---

136 W. Z. Rabinowitsch, *'Min ha-Genizah ha-Stolinaith', Zion,* 5th year, p. 244; cf. supr.

137 *Beth Aharon,* by R. Aharon of Karlin, p. 294.

138 Rabinowitsch, *Lithuanian Hasidism,* p. 156.

the personality of R. Asher the First from his 'Rules of Right Conduct' and 'Exhortations' and from his other letters quoted above. It shows that, in the course of time R. Asher gained authority and recognition as a responsible leader of the Jewish masses, even though he himself admits that at first he refrained from upbraiding the mithnagdim, for fear that they would not listen to him. 'When I heard this . . . I said to myself that I had better be silent and refrain from words of censure.' It was only, writes R. Asher further on in his letter, 'when I discovered that the men who raised their hands were themselves of those . . . that eat at my table . . . that I thought I might have the power to protest. Perhaps it is my task to warn them that they should hearken to my voice. I have come to perform my duty. For that I will raise my voice.' In contrast to what we know of the early days of hasidism, when the founder of the new movement sought to protect the simple Jew from the harshness of the *Rabbanim,* R. Asher now demands of the *Rabbanim* that they should 'impose enormous fines' on the desecrators of the Sabbath. A further piece of information provided by this letter is that, in those days, non-Jews were economically dependent on Jewish merchants who used to exploit this fact to compel 'them [the Gentiles] to desecrate their holy day, just as they [the Jews] desecrate their own holy day.' R. Asher protests vehemently against this attitude of the Jews to the Gentiles. The expression 'of those . . . that eat at my table,' used here by R. Asher to denote his own hasidim, is very characteristic, and corroborates the tradition of the Karlin hasidim about the existence of a 'table' in Stolin and Karlin in the time of R. Asher the First. The letter also provides confirmatory evidence that, already in R. Asher's day, there were Karlin hasidim in the town of Kremenets, which is situated in the southern part of Volhynia. The letter is undated, but must have been written after the struggle with the mithnagdim had ended and R. Asher was firmly established in his 'court'—most probably in the twenties of the nineteenth century.

Among the small number of writings left by R. Asher the First, there is an incomplete collection of expositions of the Readings of the Law for Sabbaths and Festivals, which were published in *Beth Aharon.* In form and content, R. Asher's expositions are similar to those of most of the hasidic teachers of that time, being built around words and verses from the biblical text and interspersed with quotations from the *Midrash* and the *Zohar,* interpreted according to hasidic and kabbalistic concepts. R. Asher several times quotes the exegesis of R. Shelomo of Karlin, introducing the quotations with the words: 'And I heard from the lips of my holy Teacher, R. Shelomo, may his soul rest in bliss!' This form of words tends to confirm that the expositions were actually written by R. Asher himself. On the other hand, in another place we read: 'When R. Asher returned home from visiting the holy and revered Rabbi of Mezhibozh, he related in his name'; or again, 'he gave precise details,' using the third person. Some idea of R. Asher's conception of hasidism, his way of worship, and his humanity can be obtained from several of the sayings attributed to him, like those quoted by R. Aharon the Second: 'I once heard my revered Father, Teacher and Rabbi say, "Know whence [Heb. *me-ayin*] you have come—that means, Know that you have come from nothing" [Heb. *me-ayin*]. And again: "A man must count every day, every moment and all the days of the year"; "Happy the man that fears always—that means, Fears Him Who is always there"; "Knowledge is of Me—that means, what is of Me is knowledge, and what is not of Me is not Knowledge"; "The true mark of hasidism is the love of one's fellow-men"; "Men think that the Holy one Blessed Be He dwells in glory in the heavens above, in the loftiest heights, but no—the Holy One Blessed Be He dwells on the earth below, in the lowest places of the earth, and everyone can reach Him, even the smallest and most insignificant Jew can reach Him"; "For Thou hearest the prayer of every mouth—even if it is only from the mouth." '

The hasidim relate that R. Asher was once asked by a hasid: 'Can I really repent, when I have committed a sin of which it is written in the books that repentance is of no avail to annul it?' R. Asher replied: 'What has this to do with you? Your business is to perform your duty. If you fear that you have forfeited your portion in the world to come, remember what our Sages of blessed memory have said—One hour spent in true contrition and in good works in this world is better than all the life of the world to come.' R. Asher's opinion of the *Tsaddik's* function is indicated by the following story. R. Asher expressed his displeasure with those hasidim that would speak of what was good in their deeds and keep silent about what was bad. To these he used to say: 'Look at the difference between the early hasidim and their latter-

in our gift . . . and their good deeds shall never fail us. And you, sons of the Living God . . . do you help each other. Let each one say to his brother, "Be strong and of good courage in the service of the Lord!" Let them strengthen the hands of those engaged in the work . . . by bringing the money to the House of the Lord, that their contribution may last for ever . . . We are further obliged to make it known to our dearly beloved Jewish brethren . . . since in every town and village there are dissenters . . . who also desire the important office for themselves and their own benefit, who call evil good and . . . wilfully weaken the hands of those that are performing this *mitsvah* . . . This one comes with a claim of priority: Why was he not given the performance of this *mitsvah,* since he would have carried it out more properly? . . . Beware of men like these, whose names are already known . . . Know full well that the Rabbi and *Gaon,* the Righteous Priest, our Teacher and Master from the Land of Israel, has written about these men that they should know they are putting their own lives in danger . . . Moreover I shall make the facts known to all the honest *Tsaddikim* and hasidim . . . that all should know who they are . . . Again and again I have uttered the warning of our holy Law and the warning of all the *Tsaddikim* with whom my soul is bound up . . . Think not that this is a matter of no import, for it has been explicitly stipulated that all the holy money shall be handed over to me. God willing, we shall bring them receipts from the Land of Life [i.e., the Holy Land], them and their wives and children . . . May He bless you with abundance of strength and peace! Peace upon Israel! . . . From me, who write and sign on behalf of our brethren and on behalf of the Land [of Israel] and of those that dwell therein . . . May it be vouchsafed them to go up to Zion rejoicing . . . and may the light of our righteous Messiah shine forth . . .

'Asher,the son of our Master R. Aharon of blessed memory.'

This proclamation undoubtedly contains a reference to the quarrel between R. Avraham of Kalisk, who was at that time living in Palestine, and R. Shneur-Zalman, who was authorised to collect money for the Jewish community in Palestine.[132] A number of other *Tsaddikim,* who had taken part in the fund-raising, were obliged to settle the dispute in favour of one or other of these two *Tsaddikim.* The pressure was particularly strong on the Lithuanian *Tsaddikim,* since they lived in close proximity to R. Shneur-Zalman. R. Asher's proclamation proves that he regarded R. Avraham of Kalisk as the sole authorised collector: 'The Rabbi and *Gaon,* the Righteous Priest, our Teacher and Master from the Land of Israel.' Of R. Avraham's rivals he writes with great bitterness, warning his own followers to 'beware of men like these,' and announcing—doubtless on behalf of R. Avraham of Kalisk—that he, R. Asher, has been appointed to supervise the collection of money for the land of Israel.[133] Found amongst 'the holy writings' in the Stolin *genizah* were receipts for various sums of money sent by R. Asher to Palestine. The proclamation was written between 1801, when the dispute between R. Avraham of Kalisk and R. Shneur-Zalman was at its height,[134] and 1810, the year of R. Avraham's death.[135]

In contrast to the humble and submissive tone which makes itself felt in the letter to R. Yisrael of Kozhenits and in the proclamation on behalf of the Jewish community in Palestine, a very different note is heard in R. Asher the First's letter to certain Jews who were desecrating the Sabbath in pursuance of their business. This letter, which is printed in ***Beth Aharon,*** was also found in the Stolin *genizah* bearing the address of certain salt merchants of Kremenets in Volhynia, some of whom used 'to eat at his table.' Here R. Asher appears in the role of stern castigator and does not shrink from upbraiding and rebuking the *Rabbanim,* 'the religious teachers of Israel,' who 'are paid by the community . . . to teach the Lord's people His ways . . . and should stand in the breach . . . and warn the children of Israel to keep well away from what is forbidden . . . Then why now . . . do they put . . . their hands to their mouths, and why are they thus silent? If they are small in their own eyes, let them remember that they are the leaders of the children of Israel.' He goes on to demand of them that 'wherever their authority rules, they should impose . . . enormous fines on this offence . . . and above all that they should exhort the mass of the people . . . to act with reverence for the teachers of the Law.'

This letter supplements what we have learnt about

[132] Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* pp. 335–338.

[133] In other sources, however, it is stated that R. Avraham of Kalisk's emissary, R. Meir of Bykhov, appointed R. Mordekhai of Lakhovitch as head of the fund-collectors on behalf of *Erets Yisrael.* A. Yaari, *Sheluhei Erets Yisrael,* p. 625, Jerusalem 1951; Hilman, *Iggeroth Baal ha-Tanya,* pp. 177, 182.

[134] Yaari, *op. cit.,* p. 624.

[135] Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 337.

in his courts and to behold the delight . . . of his glorious holiness, in life and peace. May he remember me for good . . . at all times and at every hour . . .

His friend for ever . . .'

The letter is full of allusions, names being hardly mentioned at all: 'I need not mention them by name.' But it is clear that the main point concerns 'the great controversy.' The key to understanding some of the events hinted at in the letter can be provided by certain details from the contemporary history of hasidism and also from R. Asher's own private life. When R. Asher writes sorrowfully about what he endured in Zhelikhov, he is no doubt referring to the dispute between himself and R. Levi-Yitshak of Berdichev.[126]

'The holy Rabbi, blessed be he and blessed be his name,' mentioned in the letter is presumably the *Tsaddik* R. Barukh of Mezhibozh, whose pupil R. Asher had been for a short time.[127] R. Asher complains of 'thousands upon thousands . . . almost a whole State, that speak in the streets only about the mystic secrets of the Law . . . They have cast truth and faith to the ground, and falsely slander the holy ones of the Most High,' the reference here, apparently, being to the *Habad* hasidim of R. Shneur-Zalman. It is well known that at this time a violent dispute had broken out between the *Tsaddikim*. R. Avraham of Kalisk (then in Palestine), R. Barukh of Mezhibozh, R. Mordekhai of Lakhovich and R. Asher of Stolin all strongly opposed R. Shneur-Zalman of Ladi, who was supported by R. Levi-Yitshak of Berdichev.[128] The cause of the dispute was, as can be inferred from the letters written by R. Asher[129] and by R. Avraham of Kalisk,[130] not only doctrinal, but also partly personal, especially in the case of R. Barukh of Mezhibozh, on account of R. Shneur-Zalman's great influence. R. Asher, in this letter, after remarking on the spiritual difference between Karlin and *Habad* hasidism, promises not to take any part in the dispute and appeals for moral support to his teacher, R. Yisrael of Kozhenits. The letter is written throughout in a humble and submissive tone, indicating that the writer felt that he was under attack. It is evident from this letter that R. Asher at this period had as yet nothing of the inner confidence and proud status of his father, R. Aharon the Great.[131] The letter was most probably written at some time between 1802, the year of the birth of 'the little son of Aharon,' and 1807, the year of the death of Perl's husband, R. Aharon, who is mentioned in the letter with the addition of the words 'may he live!'

The text of R. Asher the First's public appeal on behalf of the Holy Land runs as follows:

'. . . Be silent and hear, O Israel! . . . Blessed be the Lord that has sanctified us with the sanctity of the Land of Israel . . . For this, sages and prophets have instructed us to set aside a place for our prayer thrice daily for our Land and . . . our holy Temple . . . Verily, His mercies have not failed us till now . . . Throughout our borders . . . those that perform His word in the Holy Land . . . are strengthened by great benefactions and fulfil their holy charge . . interceding for us and our brethren that dwell outside it. Now I have seen that there is none among you who will rouse you from your deep slumber, that you may defend ourselves . . . and find a place in the Lord's inheritance . . . Hence I have resolved . . . to make known to you my request and entreaty: My dearly beloved Jewish brethren, awaken your hearts to feel pity and compassion for the poor of our Land, the Land of Life, man and woman, child and suckling. Strengthen and support, I pray you . . . the cities of our God . . . and strengthen your hearts, all you that wait for the Lord . . . Then they will rejoice in us and

---

126 V. supr. R. Barukh of Zhelikhov, who is mentioned in this letter, is elsewhere described as a disciple of R. Asher; Hausman, *Divrei Aharon,* p. 17; on pp. 6 and 17, R. Shalom of Horodok is named as a disciple of R. Asher. V. also Hausman, *Birkhath Aharon,* p. 54.

127 V. supr.

128 Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. I, p. 83 ff. Compare this letter of R. Asher's with the letter from R. Avraham of Kalisk to R. Shneur-Zalman. A. Y. Braver, *'Al ha-Mahloketh bein R. Shneur-Zalman mi-Ladi ve-R. Avraham Hacohen mi-Kalisk,' Kiryath Sefer,* Vol. I, p. 144 ff., Jerusalem 1924. The bitterness between the Lithuania *Tsaddikim* and R. Shneur-Zalman goes back to the time of R. Shelomo of Karlin. It continued right down to the first quarter of the nineteenth century, as can be seen from the fact that, in his Proclamation On Behalf of *Erets Yisrael,* dated 1821, R. Noah, the son of R. Mordekhai of Lakhovich, specifically mentions R. Shelomo of Karlin, R. Barukh of Mezhibozh and his father R. Mordekhai, 'who were in the habit of supporting the poor of *Erets Yisrael,*' while ignoring the activities of R. Shneur-Zalman in the same cause. V. supr., and W. Z. Rabinowitsch, *op. cit.,* p. 157.

129 Cf., infr., The Proclamation of R. Asher On Behalf of *Erets Yisrael.*

130 Braver, *op. cit., ibid.*

131 Cf. supr., the postscripts made by R. Aharon the Great in the Nesvizh *pinkas.*

'Praise be to God, we are alive and well, I and my pious wife . . . Feige-Bathyah, and my little son, Aharon, and my daughter, Perl, and her husband and his children, and my wife's son . . . Moshe-Baer . . . and his wife and children . . . The Lord be praised . . . we are all . . . here alive and well, and may we be granted the blessing of prosperity . . . life and peace . . . that it may be vouchsafed me to behold his holy reverence's countenance . . . in life, joy, and peace.

'My dearly beloved friend . . . whom I remember at all times. . . and whom I entreat . . . to have me engraved on his pure and holy heart . . . and to accept my offering [i.e., gift] which I gladly send to him, that it may please him to recall me, my son, and my wife. Even though I am far away . . . from his reverence, yet is my soul bound to his soul . . . In almost every prayer, and especially on our holy Sabbaths . . . I am bound to him . . . with bonds of love . . . and in particular . . . his holy words . . . delivered to me by R. Barukh of Zhelikhov who requested me in his holy name . . . to remain silent and calm and not to intervene in the dispute . . .

'. . . God will remember that, when I was in the community of Zhelikhov, I had several adventures and with the Lord's help I found the middle path. To be sure, here, too, [in Stolin], there were several such incidents . . . but this is not my way . . . Heaven protect me from matters of this kind and their like [i.e., quarrels], and I shall not go back on what I have said. It may have happened once in a year that I was obliged to speak in public . . . for when . . . a man truly and sincerely desires to receive moral guidance, it is my duty to prevent him from committing a transgression, as my heart and soul prompt me. But apart from this . . . I shall not speak . . . for several private reasons.

'. . . My very dear friend . . . be sure . . . that my faith is no mere formal observance (Heaven forbid!) . . . My heart cries to the Lord . . . I have learnt from the holy ones of the Most High, and especially from his reverence's holy lips, how to keep our faith . . . Only he . . . who is in the habit of exaggerating . . . can say, "Accept my opinion and my manner of worship; this is the way in which they shall all walk." . . But we have received all the ways of the Lord, loving kindness and truth, from our sovereign David, King of Israel . . . In short, the wise man in this time will be silent, etc.

'. . . I know that the holy Rabbi (blessed be he and blessed be his name! . . .) weeps out his soul in secret . . . and his heart cries to the Lord for this . . . Neither do I say, Accept my opinion; but only . . . that Israel's faith in *Torah,* prayer, and *mitsvoth* should be strengthened, as when the stood at the foot of Mount Sinai and said "We shall do and obey."

'. . . Who is the man that presumes to intervene in the dispute and to delay (Heaven forbid!) the reconciliation? Let my lord believe me that, at the time when I wrote, I could not control myself, so great was my grief . . . My lord has the wisdom and knowledge . . . to understand . . . the root of the matter. Therefore let him do what seems right to him. I trust in his graciousness and goodness to find me innocent and thereby behold the goodness of my heart . . . Thus far have I poured out my heart . . .

'In short, were I to describe to his reverence in detail several matters . . . that I saw with my own eyes and heard with my own ears, and that I can testify to . . . my lord would be astounded by the report and would certainly, as I think, publicly demand that they abandon this way. I need not mention them by name . . . There are thousands upon thousands of them, almost a whole State, that speak in the streets only about the mystic secrets of the Law . . . They have cast truth and faith to the ground and falsely slander the holy ones of the Most High [i.e., the *Tsaddikim*] . . . saying: "Everything with them is as naught . . . they spurn the observance of the *mitsvoth* and despise the plain meaning of the *Torah.*" . . . If I were able . . . to describe . . . how the *shiddukh* [marriage agreement] was made with the holy Rabbi and *Gaon* . . . that they might have a specious cause for an otherwise unjustifiable quarrel. . . . They achieved what they desired, but they did not act truthfully . . .

'May the Lord preserve us from evil and strange thoughts! Far be it from me and from my father's house to intervene in the dispute. I have never presumed . . . to say that I, too, am one of the great ones of our time. I do not stand in the presence of the great; nay, I pray the Lord . . . at all times and every hour that I may know my place, and that it may be granted me to be the youngest . . . and humblest of the disciples, and to be truly close . . . to the holy ones of our time . . . I trust in my Lord's graciousness and goodness . . . and in the honesty of my intentions in this, and that all will end well.

'From me who write to his reverence . . . about my heart's friendship . . . and whose soul . . . longs to be . . .

for you to be able to carry out the commandment: "Know Him in all your ways." How can you "know Him"? In joy . . . and then you will attain true wisdom . . . Let everyone worship the Creator joyfully at all times and rejoice in his lot, the lot given him by God on High.' With regard to the mithnagdim, R. Asher lays down the following 'great principle: When people abuse the hasid for his form of prayer or for other matters, he shall not answer them even in a conciliatory tone, so as not to start a quarrel and give rise to pride, for pride makes man forget the Creator Blessed Be He. And our Sages have said: "Silence makes a man humble." '

Very typical and instructive—both for R. Asher's estimate of the importance and purpose of the study of the Law and also for his fatherly attitude to his followers—is the letter that he wrote to one of his close associates, which is also included in the volume *Beth Aharon*. In one part of this letter, R. Asher writes:

'. . . Your son-in-law (long may he live!) told me that your honour is neglecting your trade . . . and not doing any business, but wishes just to sit at home . . . You must know, my dear friend, that this is not the right way. It is plainly written in the *Torah:* "Thou shalt eat the fruit of thy labours," etc. And in the *Gemara:* "He that enjoys the fruit of his labours is greater than the God-fearing man." Believe me, my dear friend, that one loan or one small coin given as charity, or any of the other practical observances, especially entertaining guests . . . is better than several weeks, perhaps even years, of studying the *Torah*. For the end of study is action . . . as you can learn from the questions asked: Did you do business honestly and did you study the *Torah* regularly? Which shows that whoever does business honestly is not obliged only to study the *Torah* regularly . . . and the way is thus open to businessmen who wish to turn aside from evil and do good: as I wrote, more than by several weeks of study. With God's help it has been granted me to persuade several people, who wished to do as you do, to carry on with their business; and they, thank God, are grateful to me, both in this world and the next. The main thing is that you should not be negligent in any matter of business. For you must know that, when you neglect your business, your study suffers, too. Of this, too, it is written: "Thou shalt not eat the bread of idleness . . ." God willing, when you follow my advice, I shall write to you at greater length. Your task is to act, and the Lord will bring the work to a good end . . . I have told my brother-in-law (long may he live!) to look after you and watch over your health; to see to it that you eat properly and sleep properly, and that you get the sleep you require for the health of your body, head and limbs. Please do not treat this matter lightly, especially as you are by nature thin and delicate. Your study of the *Torah* will, God willing, be improved by your care.'

Some time later R. Asher moved to Karlin, the place to which, fifty years before, his father had with such enthusiasm and devotion brought the doctrine of hasidism from Mezerich. The exact year of R. Asher's return to Karlin is not known, but it could not have been before 1810, since in that year he was still living in Stolin, where he was visited by R. Mordekhai of Lakhovich, who also died there.[124] Thus Karlin once more became the centre of the Karlin hasidim.

R. Asher's importance in the hasidic world and his relations with other contemporary *Tsaddikim* are indicated by two documents found in the Stolin *genizah:* a letter from R. Asher to the famed *Tsaddik* of the Polish hasidim, R. Yisrael of Kozhenits ('the *Maggid* of Kozhenits'; both the original and a copy of this letter were found); and a public proclamation written by R. Asher in support of Jews living in Palestine. Although neither of the documents is dated, it is clear that they were both written at the beginning of the nineteenth century.[125] Below are excerpts from the letter sent by R. Asher the First of Stolin to R. Yisrael of Kozhenits:

'With the help of the Holy Name, on the second day of the week . . . here in the community of Stolin.

'Greetings, greetings . . . to his reverence . . . the Rabbi . . . the man of God . . . the renowned hasid . . . Yisrael (long may he live!) together with . . . his wife and children (long may they live!) and all his followers . . . to all of them greetings and peace upon Israel.

---

124 Kleinman, *Mazkereth Shem ha-Gedolim,* p. 108. The grave of R. Mordekhai of Lakhovich is in Stolin: *Divrei Shalom* by R. Shalom of Koidanov, p. 14, Vilna 1882.

125 Parts of the two documents are quoted in the original in Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* pp. 481–483. *Beth Aharon* (p. 297) contains a small excerpt from the letter to R. Yisrael of Kozhenits, and also the Proclamation (p. 315), printed with slight textual alterations and mistakenly attributed to R. Aharon the Second.

Jews] that thronged the Rebbes' threshold . . . And the holy writings of our Master and Teacher [R. Aharon the Second] . . . and of his father [R. Asher the First] . . . which were collected together . . . and annotated in the holy hand of our revered Teacher and Master [R. Aharon the Second] of blessed memory, various annotations on various themes . . . We have thought fit to add other excellent matters, written down by the followers of our Teacher and Master [R. Aharon the Second] as a record of his holy words which they heard from his holy mouth at various times, when they were in the sanctity of his house. Although some of these matters are similar to the sermons already mentioned which were written by our Teacher and Master . . . we have nevertheless, out of reverence for his sanctity, printed every one of them without any alterations . . .' From these prefatory remarks, and also from the introductions added by the hasidim themselves to every article and from their occasional comments inserted in the text, it may be inferred that the hasidim took pains to give the name of the author of every manuscript, although we cannot be sure that they always succeeded. The writings of R. Asher the First—as stated by the hasidim themselves in the 'Preface'—were edited by his son R. Aharon.

About the character and opinions of R. Asher we can learn from the 'Rules of Right Conduct' [*Hanhagoth Yesharoth*] which he gave to his followers and which were printed together with the will of his father, R. Aharon the Great, during the lifetime of his son and successor, R. Aharon the Second (Chernovits 1849 and 1855). R. Asher charges his hasidim as follows: 'Every one of you must sanctify himself, that the Lord may dwell within him, as it is written: "And you shall make me a shrine that I may dwell there," etc. (Exodus xxv, 8) . . . And every one of you shall divide his days and years between the study of the Bible, the *Mishnah*, and the *Gemara* and *Aggadah*, this being the bounden duty of every Jew . . . Every one must devote himself to the study of the *Gemara* and *Posekim* and must learn according to his need; he must not let himself be unoccupied, for in moments of idleness it is better that he should take up the holy Prophets and learn morality and piety from them . . . Let every one that has the mind and intention to learn and understand the *Gemara* and the *Posekim* be very careful. Let him not be like those that learn—Heaven forbid!—only for their own greater glory, but let him, with his keen mind, fully comprehend all that he learns. Let him not go on from one matter to another until he has fully understood the first, and let him go over it again three or four times until he knows it by heart . . . A little studying done with his whole heart will be of benefit to him alike in sharpening his wits, improving his memory, and increasing his piety . . .' 'Let him take care to have a good, faithful and trustworthy friend to whom he can tell all his innermost thoughts for at least half an hour every day . . .' 'Let every one take care to give a tithe of what he earns, and let him not think this a trivial matter, as expounded in the *Gemara* and *Midrash* and *Posekim* . . .'

The other writings attributed to R. Asher the First—'several articles in his own holy hand'—which were printed at a later date (*Beth Aharon*, Brody 1875) also give us an insight into his conception of hasidism. In one of these, which the hasidim attest to have been 'copied from the original manuscript of the same holy Rabbi [R. Asher the First],' we read the following instructions to the hasidim: 'When any one of you has to speak about the affairs of this world, let his thought be that he is going down from a higher sphere, like a man that is going out from his house and intends to return. Just as such a man, while walking, is thinking when he will return to his house, so let the hasid always think of the higher world, where is his real home, of the Creator Blessed Be He, even when he is talking of the affairs of this world. Let his thoughts return at once to cleave first of all to the Creator Blessed Be He.' 'Let not a man be too strict in examining everything that he does, for this is the intention of the evil impulse [*ha-yetser ha-ra*]—to make him fear that he is not doing this thing as he should, in order to plunge him into melancholy. And melancholy, as we know, is a great hindrance to the proper worship of the Creator. Even if a man has transgressed let him not be so overcome by melancholy as to stop his work. Let him simply regret the transgression, and then once more rejoice in the Creator. Since he is genuinely contrite . . . he should not be melancholy, but should consider that the Creator, who searches the heart and reins, knows that his wish is to do only what is best.' For 'the Holy One Blessed Be He does not upbraid His creatures . . . for everything is judged according to human nature, according to the place and the time, and according to the measure [of each man's] faith and piety and intelligence . . . and purity of heart and strength of mind are enough

tation. But the bitter animosity between them and the mithnaged majority all around them was not completely extinguished, and from time to time it flared up again into communal and personal strife.

Throughout the nineteenth century Karlin hasidism preserved its character virtually unchanged. The new elements introduced by hasidism into the beliefs and worships of Judaism crystallised, in time, into a fixed pattern of dogma. The leader of the hasidim, in whom they had unbounded faith, was the *Tsaddik* or Rebbe. His opinion and authority were absolutely binding on all members of the sect. These *Tsaddikim* established family dynasties, with the father's power and sanctity passing to the son. The *Tsaddik* knew every single one of his followers personally and was acquainted with their private affairs and worries; he was always ready with an encouraging word; he supported them in their griefs and shared in their joys, and at all times he was their guide in piety and worship. The *Tsaddik's* paternal attitude to his hasidim, together with the individual hasid's faith in the sanctity and power of his *Tsaddik,* had a marked effect on the hasid's whole spiritual character, setting him apart from the Lithuanian rabbinical environment in which he lived. The focal point of the Karlin hasid's—as of any other hasid's—life was his Rebbe, because 'the Rebbe, too, is thinking of him all the time.' This intimate relationship with the Rebbe had a similar effect on the relations of the hasidim with each other. The Karlin hasid was like all the other hasidim in that he lived his life within the closed circle of his hasidic environment. But, as a result of the special development and stress that it gave to certain basic hasidic tenets, Karlin hasidism took on a form that distinguished it from the rest of the hasidic movement.

During the first quarter of the nineteenth century the Karlin hasidim were led by R. Asher of Stolin, the son of R. Aharon the Great who has already been mentioned. Under R. Asher's leadership, the number of the Karlin hasidim seems to have increased, especially in Polesia and Volhynia, thanks to the favourable geographical position occupied by Stolin on the borders of the province of Volhynia. R. Asher's father, R. Aharon the Great, had gone to the people; now the people came to R. Asher, but not always in order to get from R. Asher what R. Aharon the Great had wanted to give them.

Hasidic tradition relates that, during the emergency of the Napoleonic wars, the Karlin hasidim found a safe place of refuge in R. Asher's house. Among the 'holy writings' discovered in the Stolin *genizah* were two of R. Asher's *pinkasim* [private notes]. In one of these, comprising mainly records of family matters, there is a will drawn up by R. Asher from which it is clear that he possessed considerable wealth in money and landed property. Yet—and this should be stressed—the dynasty of Karlin *Tsaddikim* were not ambitious for material wealth, nor did they aspire to give their 'court' the external magnificence which was so sought after by some of the *Tsaddikim* in Volhynia and the Ukraine. On the contrary, it was the custom of the Karlin *Tsaddikim* to take money from their wealthy hasidim and distribute it amongst their poorer followers.

R. Asher was in the habit, on Sabbaths and Festivals, of expounding a hasidic interpretation of the weekly portion of the Law. A collection of these hasidic sermons, together with 'Rules of Right Conduct,' 'Exhortations,' and several of R. Asher's letters, was published by the Karlin hasidim, and are included in the volume *Beth Aharon.*[123] In the preface to this work, the publishers write as follows: '... Excellent sermons ... delivered ... by our Teacher and Master, R. Aharon himself [sc. R. Aharon the Second, the son of R. Asher the First] ... accurately and truly recorded ... We have added a separate section for the holy writings ... of our Teacher R. Asher [the First] ... and several articles are as written in his holy hand. Also some holy letters, and the daily programme of our holy Rebbes ... who delivered it from their holy hand to the community of Yeshurun [i.e., the

---

123 *Tsavvaah mi-Kethoveth Yad Morenu ... R .Aharon [ha-Gadol] mi-Karlin ... ve-Hanhagoth Yesharoth ... mi-Beno R. Asher,* Chernovits 1849, 1855; *Beth Aharon ... R. Aharon ... mi-Karlin u-Miltha ... Morenu Asher u-mi-Pi ... R. Aharon ha-Gadol ... mi-Karlin. Gam ... meeth Beno ... R. Asher ... mi-Stolin,* Brody 1875. Here the *Hanhagoth Yesharoth* [Guides to Good Conduct] (pp. 2, 3) of R. Asher the First are printed with slight textual alterations, as also his *Azharoth* [Exhortations] (pp. 3–5), *Derashoth* [Sermons] (pp. 17–41), Letters (pp. 293, 297, 315) and *Dibburim Nehmadim* [Delightful Sayings] reported in his name (pp. 285–287). Since *Beth Aharon* also contains the Sermons and Letters of R. Aharon the Second, the book actually comprises the whole spiritual legacy of the Karlin dynasty. A. Hausman, in his books *Divrei Aharon,* pp. 5–20 (Jerusalem 1962) and *Birkath Aharon,* pp. 17–50 (Jerusalem 1970), cites 'Sayings' which the Karlin hasidim attribute to R. Asher the First and used to relate in his name. Cf., n. 161.

In all the documents, both the official government memoranda and the petitions of R. Avigdor, the hasidim are referred to as 'Karliners'; and the same name is used by the hasidim themselves in their letters. R. Avigdor, in one of his letters, explains the appellation as follows: 'Those who flock after him [sc. R. Shneur-Zalman] are called Karliners because, after the death of the two writers mentioned above [the Besht and the *Maggid* of Mezerich], Aharon and Shelomo [i.e., R. Aharon the Great and R. Shelomo of Karlin] of the community of Karlin in the province of Minsk were the first to follow in their footsteps.'[118] R. Shneur-Zalman, on the other hand, uses the term 'hasidim' and remarks 'that he [sc. R. Avigdor] calls them Karliners only out of hatred.'[119] The representative of the Vilna community writes: 'because of their wildness the hasidim are called Karliners.'[120] All these statements show that the appellation 'Karliners' was an insulting term of abuse, and it was used in this sense down to the fifties of the nineteenth century.[121]

During the years 1794–1801 the numbers of the hasidim increased, thanks to the legal status that they enjoyed both in Pinsk itself and also in Polesia. Perhaps their numbers were now swelled by all those who had previously been afraid to proclaim their adherence to the movement openly. Small groups of Karlin hasidim now came into existence not only in central Polesia, but also in other towns of Lithuania. Thus, for example, in Vilna there was a Karlin prayer-house ['shtiebel,' 'shulkhen'], and even a Lakhovich 'shtiebel.' The Lakhovich hasidim, who appear to have been numerous, maintained contact with their Rebbe, R. Mordekhai, through his son-in-law, R. Yitshak the son of R. Wolf, who used to visit them regularly and give them moral support in their struggle to maintain their position.

In the conflict between the mithnagdim and the hasidim,the mass of ordinary Jews came down firmly on the side of the hasidim, and the Tsarist régime gave legal confirmation to the popular verdict: 'If in any town the dispute becomes so bitter that one group refuses to pray with the other in the same synagogue, then either has the right to build a synagogue of its own and to elect its own rabbis. But both groups shall form one community.' ['Polozheniye' 1804].[122]

E. *Rabbi Asher the First* (1793–1826)

After their victory in the last decade of the eighteenth century the Karlin hasidim were able to follow their own customs, openly and without fear of moles-

ive literary reconstruction of the personalities of the Vilna *Gaon* and R. Shneur-Zalman, and of R. Avigdor's denunciation, in his story *Ha-Gaon ve-ha-Rav,* Tel Aviv 1958.

118 Dubnow, *Yevreyskaya Starina,* Vol. III, p. 266, Document 15.

119 Dubnow, *op. cit.,* p. 273, Document 21.

120 Hessen, *Istoriya Yevreyskogo Naroda v Rossiyi,* Pt. I, p. 111, n. 19.

121 Friedkin, *Gottlober un Sayn Epokhe,* p. 75. V. supr.

122 P. S. Marek, *'Vnutrenyaya Borba v Yevreystve v XVIII Veke,' Yevreyskaya Starina,* Vol. XII, p. 163, Leningrad 1928. On the existence of a Karlin and Lakhovitch *minyan* at that time in Vilna, see Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 223; Klausner, *op. cit.,* p. 24 ff. On the hasidim in Vidz see above, n. 108. Even after the Russian government in St. Petersburg had released R. Shneur-Zalman from prison, the mithnagdim in Vilna still continued their fight against the hasidim and went on applying the name 'Karliner' to any and every hasid. Thus, in the regulation of 'the *beth midrash* of the pious *Gaon, Rabbenu Eliyahu,'* of the 24th *Adar,* 1801, we find it explicitly stated that 'great care shall be taken to ensure that, among the above-mentioned students in the *beth midrash,* there shall not be a single one of the new sect of the so-called Karliners' (quoted by S. Y. Fuen, *Kiryah Neemanah,* p. 275, Vilna 1860). The same attitude to the hasidim as prevailed in 'the *beth midrash* of the *Gaon'* in Vilna was also found at this time in the talmudic study groups in the small towns, which were controlled by the mithnagdim. In the *pinkas* of 'the holy circle for the study of *Talmud* and *Mishnah'* in the small town of Radoshkovich (close to Minsk), the original manuscript of which is in the National Library in Jerusalem (4° 636), there is a resolution of the 26th *Tishri,* 1800, prohibiting the admission of hasidim to this group. (I. Halpern, *'Havuroth la-Torah ve-la-Mitsvoth ve-ha-Tenuah ha-Hasidith be-Hithpashtuthah,' Zion,* 22nd year, pp. 194–213, Jerusalem 1957). Instructively characteristic is the gradual change for the better reflected by the *pinkas* of this group in the attitude to the hasidim in the first years of the nineteenth century. Up to 1804 we still find the resolution of 1800 in full force. But already in 1805 the resolution is no longer quoted in full, but is simply included in 'the minutes made in the above *pinkas* of decisions taken up to this day.' The same formula appears in the regulations for 1806 and 1807. However, in 1808 this resolution was completely annulled, since 'at this time the majority of the community is unable to conform to this resolution and it may lead to unseemly conduct and violent quarrels.' The majority of the community evidently by now contained so many hasidim that it was no longer possible to keep them out of the study circle.

petition which he presented in April, 1801, after R. Shneur-Zalman's second release from prison, he writes that he has still not received the money.[113]

While R. Avigdor was running from government office to government office in St. Petersburg, mainly in connection with his financial demands, R. Shneur-Zalman was suddenly brought to the same city and imprisoned there. His imprisonment was this time connected with the report on the state of Russian Jewry submitted at that time to the government by the poet and statesman, Dyerzhavin.[114] The order for the imprisonment of R. Shneur-Zalman was received by the provincial governor of White Russia, after Dyerzhavin had visited the governor in connection with an investigation of the causes of the famine in the province. Before this, there had been an exchange of letters about the hasidim between the provincial governors in Lithuania and Minsk. During his visit to White Russia, Dyerzhavin had made the acquaintance of R. Shneur-Zalman. Four days after Dyerzhavin submitted his report, R. Shneur-Zalman was thrown into prison. In St. Petersburg, R. Avigdor helped the judges by drawing up in writing questions and charges to be used in the investigation of R. Shneur-Zalman, to which the latter replied also in writing. The whole matter was then handed over by the 'Secret Office' to the third department of the Senate. A fortnight later, R. Shneur-Zalman was released from prison, but ordered to remain in St. Petersburg.

Both parties to the dispute submitted petitions and declarations which contained details about the first imprisonment of R. Shneur-Zalman in 1798. R. Avigdor, in his petitions, demands that all the other 'Karliner' leaders should also be arrested and brought to St. Petersburg,[115] a demand which was not granted. The documents show that the hasidim of Lakhovich, whose influence had meanwhile spread to the 'principal community' of Lithuania, Slutsk, were being violently harried by the mithnagdim, and also that the hasidim as a whole enjoyed the support of the provincial authorities in Minsk. It is characteristic that R. Avigdor quotes the evidence of Jews from Vilna and Slutsk in support of his written charges, but not the evidence of his own fellow-townsmen from Pinsk. As a result of the arguments and other weapons employed by R. Avigdor in this final stage, his struggle against the hasidim lost its originally selfless religious character and degenerated into a private war for the satisfaction of personal demands (such as repayment of debts), carried on by means of denunciations to the Russian authorities, even though R. Avigdor still endeavoured to base his charges on the tenets of Judaism. Before the Senate had had time to study the documents in the dispute, a palace revolution took place in St. Petersburg (the assassination of the Tsar Paul by his ministers, March 1801). R. Shneur-Zalman was immediately released and permitted to return home; and thus ended the struggle between him and R. Avigdor.

Amongst all the bitter enemies of hasidism, R. Avigdor occupies a special place in the hasidic writings and stories. He is referred to simply as 'Avigdor,' with the addition of such appellations as "the wicked one,' 'the informer,' 'may his name and memory be blotted out,' and the like; and it is related of him that he was reduced to abject poverty and finally came to beg alms of R. Shneur-Zalman, and also that his sons became hasidim. This tradition about the conversion of R. Avigdor's sons to hasidism is confirmed by one of his descendants, who writes as follows: 'The Israelit family ... were ... on the father's side, descended from R. Avigdor of Pinsk, the well-known adversary of R. Shneur-Zalman of Ladi ... From the first beginnings of *Habad* hasidism this family was a stronghold of mithnagdism. However, my grandfather, the grandson of R. Avigdor of Pinsk whose name he actually bore, made a breach, as it were, in this fortress, for he became a fervent hasid. In this he was followed by my father ... whose house was steeped in *Torah* and hasidism.'[116] What happened to R. Avigdor in the last years of his life is not known. His son was a *dayyan* in Pinsk.[117]

113 Dubnow, *Yevreyskaya Starina,* Vol. III, pp. 253–261; and Documents 9, 10, 11–13, 24.

114 Hessen, *Yevreyi v Rossiyi,* pp. 176–180.

115 Dubnow, *Yevreyskaya Starina,* Vol. III, p. 271, Document 20.

116 Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. I, p. 34, n. 2 and p. 68; Teitelbaum, *Ha-Rav mi-Ladi,* p. 23, n. 3; *Shivhei ha-Rav,* pp. 3, 12 et al.; N. Israelit, *'Mishpahath Israelit,' Pinkas Kletsk,* p. 51, Tel Aviv 1959.

117 *Entsiklopediyah Yisraelith,* Vol. I, s.v.: *Avigdor ben Yosef-Hayyim,* Berlin 1929. From a letter written by one of the hasidim to the son of R. Shneur-Zalman in 1806, in which the writer violently abuses R. Avigdor, we may conclude that R. Avigdor was still alive in that year. The source of this letter—H. A. Bikhovski, *Ginzei Nistaroth, Or Rav,* p. 7, Jerusalem 1924—is known not to be entirely reliable.

The writer Zalman Shneur has included an imaginat-

that Pinsk, too, was similarly torn by sectarian strife in those years.

In the Stolin *genizah* there is a letter from R. Asher of Stolin to a certain R. Yosef of Pinsk which contains an echo of the tense situation prevailing in Pinsk in those years and testifies to R. Avigdor's sectarian fervour against the hasidim. R. Asher writes as follows:

'My dear friend, R. Yosef,

I was enraged to hear that this man had told his followers to bring him a hasid's head. Although this is nothing new to me, still, if I am unable to make peace as we agreed, do you all form a single group and let all the doers of inquity be dispersed. I warn you to let nothing be changed and not to let him carry out his evil design. Strengthen the weak-kneed and feeble-handed, and may the Lord uphold you with the strength of faith. Truth is strong and everlasting; therefore be not concerned or afraid or cast down, and the Lord will make peace as seems good to Him, for we have fought this battle only for the Lord's sake.

From your affectionate friend who prays for your welfare,
Asher of Stolin.

Greetings to you all in the name of the Almighty.'

R. Asher does not explicitly name 'this man (who) had told his followers to bring him a hasid's head.' This is in keeping with his regular practice, in his letters dealing with controversial matters, of not mentioning names. In this letter here, the Karlin hasidim in Pinsk are advised to dissociate themselves from the rest of the community and to establish their own entity: 'If I am unable to make peace as we agreed, do you all form a single group'—an instruction that was actually carried out, as is evident from R. Avigdor's letter of appeal (the election of Hershel Kolodner, etc.). Although R. Asher's letter bears no date, it was obviously written in the last decade of the eighteenth century.[110]

The subsequent developments in R. Avigdor's fight against the hasidim, in Pinsk and its environs, are described in his detailed letter of appeal which deserves to be treated as a court confession. The Karlin hasidim, like their brethren in Vilna, found a way to the Russian authorities, in this case to the provincial governor in Minsk, and were able to influence him by their representations. In the report of the Pinsk municipal leaders, we read that R. Avigdor was unduly fond of the bottle. That the hasidim were responsible for this statement is clear from the fact that R. Avigdor's intemperance is also mentioned by R. Shneur-Zalman in the reply sent by him to the Tsar Alexander I (May, 1801). We further find references to this weakness of R. Avigdor's in the hasidic writings.[111] However, even when the influence of the Vilna community was greatly weakened after the first release from prison of R. Shneur-Zalman (1798), R. Avigdor still refused to give up the struggle. Seeing that both the local authorities in Pinsk and the provincial governor at Minsk took the side of the hasidim, he appealed over their heads to the highest government institutions in St. Petersburg.

In 1800, after consultation with the Vilna *kahal*,[112] he travelled to St. Petersburg and presented his petition in person. After a long, drawn-out correspondence between the public prosecutor in St. Petersburg and the provincial authorities in Vilna and Minsk, the government decided that the 'Karliner sect' did not constitute a political danger. With regard to R. Avigdor's demand for the repayment of the debt owing him, the public prosecutor decided, in the Tsar's name, to instruct the provincial governors to investigate the matter. The Minsk governor handed the investigation over to the local authorities. What eventually happened to the financial demands made by R. Avigdor we do not know. All that is certain is that, in his second

---

previous *pinkas* was burnt in the great fire of 1799. Apparently the town *pinkas* was also burnt at the same time, and thus was lost material of the first importance for our knowledge of the sectarian struggle of those days. See: S. M. Rabinowitsch, *'Al Pinsk, Karlin ve-Yoshveihen,' op. cit.*, p. 13.

110 At the time, the bitterness of the dispute led to the use of physical violence by both sides. R. Yisrael-Leibel writes in his *Sefer ha-Vikkuah:* 'As they did ... to the great *Rav* of the holy community of Volpe—they stripped off his clothes and forced him to enter the town stark naked.' (Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, p. 258.) It should be noted that in Karlin there was a synagogue called 'The Volpe synagogue.' 'The *Rav* of Volpe' is also mentioned by S. M. Rabinowitsch *(op. cit.*, p. 15). Moreover, people in Karlin used to relate that the hasidim there hounded the *'Rav* from Volpe.' It may be that Karlin was also the scene of the attacks on the *Rav* of Volpe mentioned by R. Yisrael-Leibel in his *Sefer ha-Vikkuah.*

111 Dubnow, *Yevreyskaya Starina*, Vol. III, p. 278; *Shivhei ha-Rav R. Shneur-Zalman*, published by Druker, p. 13, Lemberg (no year of publication).

112 Hessen, *Yevreyi v Rossiyi*, p. 170 ff.

Gottlober records this in his reminiscences, which contain interesting and typical details. He writes: 'An old man from Vilna, R. Zalman Miliater, told me that, when the Vilna *Gaon* departed this life ... the mithnagdim brought a false accusation against seven of the leading hasidim, pillars of this community ... who were then imprisoned and condemned to be deported to Siberia. When they were taken away from Vilna under military guard, the leaders of the Vilna community added to this another, Jewish guard, to make sure that the hasidim should not escape by bribing the soldiers. As they were passing through a small town, they entered a Jewish house and asked for something to eat. They were given *terefah* [ritually unclean] food, since the Jews said to themselves: "They're 'Karliners' (the name given by the Lithuanian Jewish masses to the hasidim), aren't they, so why should they eat ritually slaughtered [*kasher*] meat? ..." This incident shows that the quarrel between the two groups had become so bitter that they were almost split into two separate peoples. Thanks to representations made to the authorities, the seven prisoners were returned [to Vilna] from Riga; and the fifth light is still a day of rejoicing for Lithuanian hasidim.'[106] The institution of a special festive day to mark the occasion testifies to the historical truth of the imprisonment of the Karlin and Lakhovich *Tsaddikim*.

After the release of the 'Karliner' leaders, the Russian government decreed (December 15th, 1798) that 'the Karlin sect is not dangerous and may continue to exist as previously.'[107] Encouraged, naturally enough, by this victory, the hasidim proceeded to accuse the heads of the Vilna *kahal* of embezzling public funds.[108] As a result, the heads of the *kahal* were imprisoned in Vilna, the boxes containing the *kahal* documents were sealed, and a date was set for new elections (February, 1799). Under pressure from the Russian authorities, eight hasidim were elected to the new, seventeen-member *kahal*. The hasidim thus achieved equal rights in Vilna, the mithnaged stronghold.

At the same time as in Vilna and Minsk the struggle against the hasidim was being conducted by the *kahal*, in Pinsk R. Avigdor, as we learn from the wording of his request quoted above, was left to fight a lone battle against them. The beginning of this struggle in Pinsk and its environs is described by R. Avigdor in his letter of appeal. He was no doubt helped in carrying on the struggle by the actions of the Vilna and Minsk communities, especially as Pinsk was spiritually close to Vilna and administratively linked to the main provincial community of Minsk. The proclamation of the Vilna *Gaon* (1796) must also have reached Pinsk, as must the *Gaon's* two special envoys, R. Hayyim and R. Saadyah; and the third *herem* was also proclaimed there. In the *pinkas* of the Minsk community for the year 1798, we find a ban on ritual slaughtering after the manner of the hasidim (with 'sharpened slaughtering knives'). Every animal and bird slaughtered in the hasidic manner was decreed to be *terefah*, and anyone that transgressed this ban was declared to be in *herem*. Similar decrees are found in the *pinkasim* of other towns in Lithuania and White Russia.[109] It may be presumed

---

106 A. Friedkin, *A. B. Gottlober un Sayn Epokhe*, p. 75. See also: *Yizkor-Bukh fun Rakishok un Umgegend*, p. 59, Johannesburg 1952; Y. Lifschits, *Zikhron Yaakov*, Pt. I, p. 15, Kovno-Slobodka 1924.

In the course of time the reason for the festival was forgotten. Thus, for example, in the year 1932 the last Rebbe of Karlin, R. Elimelekh, in my presence asked his aged caretaker, who knew every detail of the customs followed by the Karlin *Tsaddikim*, to explain the rejoicing of 'the fifth light,' and though the caretaker had witnessed this celebration for the past seventy years, he was unable to give an answer. Moreover, the *Tsaddik* R. Yohanan of Karlin denied the historicity of the connection, though he had heard about it: Hausman, *Divrei Aharon*, p. 207.

107 Dubnow, *Yevreyskaya Starina*, Vol. III, p. 273, document 21.

108 Hessen, *Istoriya Yevreyskogo Naroda v Rossiyi*, Vol. I, p. 109; cf. M. Teitelbaum, *Ha-Rav mi-Ladi*, p. 87. The struggle in the Vilna community has been critically investigated by Yisrael Klausner, *Vilna bi-Tekufath ha-Gaon*, pp. 20–45, Jerusalem 1942. In May, 1798, the hasidim in the small town of Vidz, to the north of Vilna, led by their *shohet* [ritual slaughterer], submitted to the authorities a written denunciation against the Vilna *kahal* (Klausner, *op. cit.*, p. 31). This incident shows that in north-western Lithuania there were small towns in which hasidism had established itself. The denunciation greatly enraged R. Shneur-Zalman. In one of his letters he writes: 'The Vidz denunciation literally made me shudder' (Hilman, *Iggeroth Baal ha-Tanya*, p. 207), because its authors were almost certainly *Habad* hasidim.

109 Y. Brafman, *Kniga Kahala*, quoted by Dubnow in the monthly *Voskhod*, 1892, No. 11, p. 7.

A note that I found in the *pinkas* of the Pinsk *Hevrah Kaddisha* [burial society] states that the society's

Kippur 1796, the *Gaon* sent the provincial communities of Lithuania, White Russia, Volhynia and Podolia a letter denouncing the hasidim still more violently. The letter was again carried by envoys. The reason for the specially vigorous anti-hasidic activity of the Minsk community was that the hasidim had become particularly numerous in this province, which included Pinsk, Karlin, Stolin and Lakhovich. Two weeks after the receipt of the *Gaon's* letter, the Minsk community published a proclamation to all the communities in the Minsk province[100]—and no doubt also to the community of Pinsk—demanding that strong action be taken against the hasidim, and that they should not be allowed to travel to their 'Rebbes.'[101] This proclamation was publicly read out in the synagogues and *batei midrash* of Minsk. At the same time, the Lithuanian *Maggid* and mithnaged, R. Yisrael-Leibel, was delivering his anti-hasidic sermons in the synagogues, and his *Sefer Vikkuah* was published with the approval of the Minsk *Av Beth-Din* (1798). As already stated, this book denounces R. Mordekhai of Lakhovich as a demagogic agitator whose aim was to lead good Jews astray. The hasidim resorted to burning the proclamations and driving out the envoys. Thus, sectarian passions were once more roused in Lithuania when, at the height of the tension (1797), the Vilna *Gaon* suddenly died.

From this point onwards the struggle between the two sections of the Jewish population was waged with the participation of the Russian authorities. The *kahal* realised that its weapons—excommunications, proclamations, and the like—made too little impression to be effective. At the same time, the hasidim for their part saw that their chief enemy was now the *kahal,* which derived its powers from the secular authorities. When, after the *Gaon's* death, the third excommunication of the 'Karliners' [i.e., hasidim] was proclaimed in the Vilna synagogues to the accompaniment of blasts on the *shofar,* an order was immediately published by the governor of the province in Vilna, Friesel, forbidding any proclamation of a *herem.*[102] Obviously this prohibition was issued at the instigation of the hasidim and testifies to the decline in the power of the *kahal* and the extent of the influence of the hasidim at that time. The Vilna community now set up a special committee to continue the struggle. Anti-hasidic feelings rose to a new height of intensity, following a rumour that the hasidim had gone wild with joy after the death of the Vilna *Gaon.*

In 1798, the leader of the 'Karliners' in White Russia, R. Shneur-Zalman of Ladi—in the Russian documents, 'Zalman Borukhovich' [i.e., son of Barukh] —and the *Tsaddikim* of the 'Karliner' sect in Lithuania were indicted before the Supreme Court in St. Petersburg as revolutionaries. On the basis of this indictment, the public prosecutor ordered 'that the whole affair thoroughly investigated and that Rabbi Borukhovich's leading assistants be brought under heavy guard to St. Petersburg... Immediately after this, twenty-two of the "Karliners" were imprisoned in Vilna and other districts. Seven of them, who were among Rabbi Borukhovich's chief aides, were left in prison here [sc. in Vilna] ... The seven Jews sent to St. Petersburg... were stopped on the way at Riga and returned [to Vilna] ... After an investigation of the Jewish sect of the Karliners, and after the explanations provided by R. Zalman Borukhovich, His Royal Highness the Tsar decreed... since he did not find in their acts [sc. of the "Karliners"] anything harmful to the State, that they all be set free... but that a close watch be kept on their actions and those of their associates... After this, all the adherents of the sect still in prison were released.'[103]

According to hasidic tradition, R. Asher of Stolin and R. Mordekhai of Lakhovich were among those imprisoned.[104] The day of their release, which happened to be the fifth day of Hanukkah, became a day of rejoicing for the Karlin and Lakhovich hasidim and was given the name of 'the fifth light.'[105] On this day the hasidim used to gather in their *shtiebel,* eat *latkes* [potato-pancakes], drink and sing, and recount the miracle of the Rebbe's release. Avraham-Baer

---

[100] On 'the provincial *kahal,* see Dubnow, *'Kithvei Hithnagduth,' op. cit.,* p. 301; *Idem, Toledoth ha-Hasiduth,* p. 161.

[101] Dubnow, *'Kithvei Hithnagduth,' op. cit.,* pp. 299–302, Letter No. 3.

[102] Hessen, *Istoriya Yevreyskogo Naroda v Rossiyi,* Vol. I, p. 106, Leningrad 1925.

[103] For the report 'on the sect of the Karliners' sent by the Governor of the Lithuanian province to the Attorney-General, see Dubnow, *Yevreyskaya Starina,* Vol. III, p. 257 ff.

[104] Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. II, p. 54, n. 1, and the sources quoted in the following note.

[105] *Yevreyskaya Entsiklopediya,* Vol. XIV, p. 570, s.v.: *Stolinskiye Tsaddiki;* W. Z. Rabinowitsch, *'19 Kislev ve-Hey Hanukkah,' Haolam,* 26th year, No. 13, Jerusalem 1937; I. Tishby, *Tsevi Herman Shapira—ke-Sofer ha-Haskalah, Molad,* Vol. IV, p. 575, n. 95, Jerusalem 1972.

main tenet of their hasidism was their belief in the *Tsaddik* (or 'Rebbe'), whom they regarded as a saint and who was for them a greater religious authority than the official spiritual leader of their community, the local *Rav*. These are the factors that explain the extent to which R. Asher of Stolin and R. Mordekhai of Lakhovich succeeded in spreading the hasidic doctrine in the nineties in Polesia. The growing strength of the hasidim went hand in hand with the steady decline of their rivals, the *kahal*. Indeed, even in the stronghold of mithnagdism, in Vilna itself, the number of hasidim apparently increased in the years from 1790 onwards, to judge from the fact that in this period we find hasidim among the members of the *kahal*. In their struggle to free themselves from the jurisdiction of the official *kahal*, the hasidim took advantage of the latter's moral decline: the essentially religious character of this struggle was thus almost completely overshadowed by secular issues, such as the embezzlements of public funds by the leaders of the *kahal*, and the like. At first, the hasidim had attacked the arrogance of the rabbinical scholars. Now, in the latter part of the struggle, their onslaught was directed against the despotic rule of the *kahal*. Here the hasidim were considerably helped by the restrictions imposed on the independent authority of the *kahal*, partly by the government of Poland during that country's last period of independence, and partly by the Russian government after the last partition of Poland. With their powers thus reduced, the leaders of the *kahal* tried to gain the support of the Russian authorities, and for this purpose employed political arguments in their controversy with the hasidim. In this way, the struggle between the hasidim and the *kahal*, which had originally been essentially religious, now took on an additional political and social character.

A very important part in the last stages of this conflict was played, as already stated, by the leaders of the Vilna *kahal*, the Pinsk *Av Beth-Din*, R. Avigdor, and R. Shneur-Zalman of Ladi. For the first three years—i.e., from 1794 till the death of the Vilna *Gaon* in 1797—the main struggle took place in Lithuania. Then, in 1798, it was transferred to St. Petersburg, where it finally ended in 1801.

In 1794, after the Karlin hasidim in Pinsk had defeated their bitter enemy, R. Avigdor, the Minsk *kahal* decided—as we know from the community records [*pinkas*]—to ban all prayer-meetings of the hasidic *minyan*.[96] A year later, the provincial governor at Minsk, one Tutolmin, who was well versed in the details of this sectarian conflict and supported the hasidim, persuaded the Empress Catherine II to promulgate a decree greatly reducing the powers of the *kahal*.[97] That same year, the communities of Grodno and Vilna, realising the separatist aims of the hasidim, appealed to the Russian government to recognise the elected *kahal* as the sole legally authorised representative of the Jewish population.[98] Meanwhile, the hasidim had managed to circulate large numbers of copies of their writings, in particular *Tsavaath ha-Ribash*.

They also spread abroad a story to the effect that the Vilna *Gaon* now regretted his hounding of the hasidim; while at the same time a young scholar, who gave himself out to be the *Gaon's* son, travelled from town to town affirming the truth of this story. These acts of the hasidim still further incensed the mithnagdim against them, and at a meeting of the leaders of the Lithuanian communities in Vilna (June, 1796), under the presidency of the Vilna *Gaon*, it was decided to take more stringent measures against the hasidim. A letter was sent out, signed by the *Gaon* and reaffirming his previous attitude to the hasidim. In this letter the threat to Judaism from hasidism is once again stressed and the Jews are once more called on to root out hasidism from their midst.[99] Two special envoys, R. Hayyim and R. Saadyah, set out with this letter for the communities of Lithuania and White Russia, in order to display it publicly to the Jewish population there. When the letter reached Minsk, the hasidim rumoured it abroad that the *Gaon's* signature was a forgery and that the letter was not his at all. The Minsk community immediately appealed to Vilna for confirmation of the *Gaon's* signature, at the same time complaining that the hasidim had greatly increased in numbers in the provinces of Vilna and Slonim. In response to this request, on the day after *Yom*

96 For details of the part played by the communities of White Russia, in co-operation with those of Lithuania, in the struggle against hasidism in the nineties of the eighteenth century, see Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, p. 220.

97 Hessen, *Yevreyi v Rossiyi*, p. 157 ff.

98 *Akty Izdavayemyye Vilenskoyu Kommissiyeyu dla Razbora Drevnikh Aktov*, Vol. XXIX, no. 244, Vilna 1902.

99 Dubnow, *'Kithvei Hithnagduth,' op. cit.*, p. 302, Letter No. 4, of the Vilna community.

R. Asher in Stolin and R. Mordekhai in Lakhovich soon made a name for themselves throughout Polesia, and even outside its borders. R. Mordekhai of Lakhovich is mentioned in the polemical pamphlets *Zimrath Am ha-Arets* and *Shever Posheim;* and the well-known fanatical mithnaged, R. Yisrael-Leibel, writes in his work *Sefer ha-Vikkuah* (published in 1798) that R. Mordekhai had a great influence on the hasidim, who believed in his 'wonders.' Thus, for example, they were sure that it was only through the influence of R. Mordekhai that the provincial governor, Radziwil, was dismissed from his post because of his hostility to the hasidim, and another governor appointed in his place. Amongst the *Tsaddikim* whom R. Yisrael-Leibel challenged to a public debate on 'the perverse ways of hasidism' we find—together with the *Tsaddikim* of Amdur, Ladi and Chernobyl—also R. Mordekhai of Lakhovich, who had gained adherents even in the stronghold of rabbinism—in Vilna.[95]

This was the second period of ascendancy for Karlin hasidism. The first such period, in the time of R. Aharon the Great (1765–1772), had provoked a violent mithnaged reaction which had plunged Karlin hasidism into a crisis lasting twenty long years (1772–1792). This time, the offensive was started by the hasidim and ended in their victory, the first fruits of which were the deposition of R. Avigdor and their own achievement of equal communal rights. By virtue of their determined struggle for equal and independent status in the 'principal communities' of Lithuania, the Karlin hasidim occupy a special place in the history of the mithnaged-hasidic conflict and of the hasidic movement as a whole. It was they that actually transformed the mithnaged attack on the hasidim into a hasidic attack on the mithnagdim. From now onwards it only remained for them to obtain *de jure* recognition of the equality of communal status that they had previously gained *de facto*. However, the mithnagdim also showed that they were determined not to give up the struggle. The Karlin hasidim were therefore obliged, together with other branches of the movement, to fight a further bitter engagement with the *Rabbanim* and the *kahals,* which ended in their final victory only in the year 1801. The Pinsk Rav, R. Avigdor, was once again in the forefront of the fray on the mithnaged side together with the Vilna *kahal.* Although, on the hasidic side this last engagement was actually fought mainly by the founder of *Habad* hasidism, R. Shneur-Zalman of Ladi, and not by the Karlin hasidim, yet in all the relevant documents R. Shneur-Zalman is referred to as 'the leader of the Karliners.'

D. *Struggle and Victory* (1794–1801)

The spread of hasidism in the province of Polesia in the nineties of the eighteenth century is a clear indication that, by this time, the Jewish masses had already changed their originally extremely unfavourable attitude to the hasidic movement. Through daily contact with the hasidim, the ordinary Jew had grown used to their peculiar customs and characteristics, and had thus ceased to feel 'the danger from hasidism' against which his spiritual leaders, the rabbis, were continually fulminating. The thirty years of the existence of hasidism had provided empirical proof that the religious and social innovations instituted by the new movement had not resulted in a schism in Judaism, or even in any serious divergence from its norms. It is possible that hasidism would have developed differently and would not have contented itself with merely introducing slight changes in the form of the prayers and in the way of life of the individual Jew and the whole community, if it had not met with such violent opposition at the start. Moreover, the changes that hasidism underwent in its own internal development at this same time—the nineties of the eighteenth century—also helped to dispel the fear of the 'hasidic threat.' By then, the doctrines of the first hasidic teachers about the nature of Judaism and the way of life to be followed by the believer had already undergone a contraction, the main emphasis now being laid on tsaddikism—the belief in the *Tsaddik* as 'the true foundation of the world,' and in the material effectiveness of his prayer and blessing, and his power thereby to help the individual in time of need. In the psychology of the ordinary, simple Jew this belief now became the principal doctrine of hasidism.

This internal development in hasidism resulted in an increase in the numbers of the movement's adherents. The popular belief in the sanctity and efficacy of the individual *Tsaddik* was such that, as soon as a *Tsaddik* (who was usually the son or disciple of another *Tsaddik)* took up residence in some place, a number of the local inhabitants became hasidim. The

[95] Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* pp. 223, 224, n. 457; Zweifel, *op. cit.,* Pt. II, p. 48; Rabinowitsch, *op. cit.,* p. 151.

descendants—his son, R. Shelomo; his grandson, R. Nahum; and his great-grandson, R. Gedalyah—figure at all prominently. These descendants became *Tsaddikim* of the not so large Jewish community in Ludmir and the surrounding district, but only thanks to the reflected glory of their ancestor, R. Shelomo of Karlin. Two of R. Shelomo's disciples, R. Asher and R. Mordekhai, went after their master's death to R. Barukh of Mezhibozh,[88] the grandson of the Besht and the father of R. Shelomo's daughter-in-law. R. Asher was also, for a short time, a disciple of the *Maggid,* R. Yisrael of Kozhenits.[89] The study of hasidic doctrine as propounded by these two leading advocates of *tsaddikism,* R. Barukh of Mezhibozh and R. Yisrael of Kozhenits, must undoubtedly have had an effect on the future leaders of the hasidim of Polesia.

R. Asher apparently at first lacked the courage to return to his native province, Polesia. He lived for a short time in Zhelikhov, which seems to have led to a dispute between him and R. Levi-Yitshak of Berdichev.[90] Amongst the 'holy writings' of the Karlin *Tsaddikim* in the Stolin *genizah,* there was a letter from R. Asher to R. Yisrael of Kozhenits in which mention is made of the Zhelikhov dispute.[91] This letter also informs us that R. Asher was one of the disciples of R. Yisrael of Kozhenits. From Zhelikhov R. Asher returned to his native province, but evidently felt that the time was not yet ripe for him to go to Karlin itself and to try to revive the hasidic centre there. He therefore first made his way to the nearby small town of Stolin where he remained for a while, only later (after 1810) returning to Karlin. The exact date of R. Asher's arrival in Stolin is difficult to determine. In *Sefer ha-Vikkuah,* the work of R. Yisrael-Leibel published in 1798, the author makes no mention at all of R. Asher, though he does mention—and even challenges to a public debate—the two other *Tsaddikim* of the same region of Lithuania: R. Mordekhai of Lakhovich, and R. Shemuel, the son of R. Hayyim-Heikel of Amdur. Nor is there any reference to R. Asher in R. Avigdor's written petition of 1800, in which he recounts how he was not allowed to set foot in Stolin, describes in detail the 'holy war' declared against him by the hasidim, and demands that the 'Karliner leaders' be imprisoned. As against this, the hasidic tradition informs us, in connection with 'the fifth light' of *Hanukkah* (see below), that in 1798 R. Asher was being held in prison together with R. Mordekhai of Lakhovich. In a letter from R. Asher to R. Yisrael of Kozhenits, written (as will be shown below) between 1801–1802 and 1807, the address is explicitly given as Stolin. Stolin, as already stated, was one of the three small towns that closed their gates to R. Avigdor, since the majority of its Jewish community and their leaders were Karlin hasidim.

From the time that R. Asher settled in Stolin he became known throughout the hasidic world as 'R. Asher of Karlin or Stolin'; and the Karlin hasidim were henceforth called, in addition to 'Karliners,' 'Stolin hasidim.'

R. Shelomo of Karlin's second disciple, R. Mordekhai, chose as his place of residence the small town of Lakhovich (also in Polesia) which, according to the administrative division given in the '*Pinkas* of the Province of Lithuania,' came under the jurisdiction of the Pinsk community.[92] Stolin and Lakhovich immediately became hasidic centres on the border between Lithuania and White Russia.

R. Shelomo of Karlin's third disciple, R. Uri, was also installed as Rebbe. He settled in the small town of Strelisk in Galicia.[93] From hasidic writings we learn that R. Uri was one of the *Tsaddikim* that aspired and attained to lofty purity of soul, in the spirit and after the manner of the first teachers of hasidism. His character is still a living influence in hasidic doctrine. On account of his fervently impassioned manner of praying, which he learnt from his master, R. Shelomo of Karlin, he is still known in hasidic circles as 'the Seraph.'[94]

---

[88] *Beth Aharon* by R. Aharon of Karlin, p. 27; Kleinbaum, *Shema Shelomo,* Pt. II, p. 42. On descendants of R. Shelomo of Karlin, see: Valden, *Shem ha-Gedolim he-Hadash,* p. 104, s.v. Moshe . . . of . . . Lodmir; L. Grossman, *Shem u-Sheerith,* p. 69, 90, Tel Aviv 1943; S. N. Gottlieb, *Oholei Shem,* p. 264, Pinsk 1912; A. Hausman, *Divrei Aharon,* p. 252, Jerusalem 1962, and *Birkath Aharon,* p. 11, Jerusalem 1970; *Toledoth Anshei Shem,* Pt. I, ed. A. Z. Rand, p. 18, s.v. Uri-Aharon Gottlieb and Moshe Gottlieb, New York 1950.

[89] Kleinbaum, *op. cit.,* Pt. II, pp. 26, 30. V. infr.

[90] Kleinbaum, *op. cit.,* Pt. II, pp. 26, 42.

[91] V. infr.

[92] *Pinkas Medinath Lita,* ed. Dubnow, p. 18, Berlin 1952.

[93] [Bodek], *Seder ha-Doroth mi-Talmidei ha-Besht,* pp. 66–68.

[94] Kleinman, *Mazkereth Shem ha-Gedolim,* pp. 134–142; [Y. Berger], *Eser Tsahtsahoth,* pp. 76–83, Petrokov 1910; *Imrei Kadosh ha-Shalem . . . Uri ha-Saraf mi-Strelisk,* collected by . . . B. Z. Shenblum, Lvov (no date of publication).

banim] must be men of learning. But the sect dismissed them [sc. the men of learning] and chose in their stead the people they wished, totally lacking in experience. They elected Hershel Kolodner as head of the community, only because he and his family belonged to the sect. He travelled to the governor of the province, Neplyuyev, and in return for libellous tale-bearing against me obtained an injunction not to pay me the remainder of the salary due to me, both for the last six years and for the years before that. Further, he [sc. Hershel Kolodner] ordered, and this too in the name of the governor of the province, that it be publicly announced that everyone whom I had either treated dishonestly or from whom I had taken money unlawfully should make a declaration to this effect in the town hall before the governor of the province. Despite the profound humiliation caused me by this order, I was glad of it, for I was sure that even among the sect there would not be a single person capable of saying ill of me. I had never favoured a wealthy man, if he was guilty, and thereby ignored the rights of a poor man. On the contrary, I had always wished, to the utmost of my ability, to help the poor. When a full year had passed after the publication of this same announcement and no complaints against me had been received, the governor of the province issued me a certificate of probity. After the town council had thus been convinced that I was in the right, my enemies drew out the matter for almost six more years. All this time I did not cease to demand the 3,000 *chervontsy*. And although I subsequently went to Minsk more than ten times, and showed the town council [in Pinsk] the order issued by the governor of the province and by the governor-general, Tutelman [Tutolmin], my efforts have still not borne fruit. My case drags on and on, and meanwhile I have been so greatly impoverished that I have been forced to sell all my possessions. I and my family have been left in utter destitution. But I have not lost my faith in Almighty God, as it is written: "If you do afflict them, and they cry out to me, I will surely hear their cry" [Exodus xxii, 22]. I have placed my trust in our exalted laws, that offer refuge to the oppressed. And, indeed, who is better fitted to do this [sc. to offer refuge to the oppressed] than our mighty master, the Tsar Paul I? . . .

'. . . It is, therefore, with a heart bursting with indignation that I humbly and respectfully present this petition to Your Majesty. In years past I was rich, whereas now, in my old age, I have been reduced to poverty together with all my family. I therefore wait hopefully for Your Majesty's decision, seeing that it is beyond my power to demonstrate by witnesses the harm done to me by the sect . . .'

The state of Karlin hasidism, both in the 'principal community' of Pinsk itself and in the small towns in the surrounding district, is well summed-up in the following sentences from R. Avidgor's petition: 'Afterwards they [sc. the hasidim] grew stronger and more numerous in Pinsk . . . They chose one of their persuasion as head of the community . . . They even eventually incited the others [sc. the mithnagdim] not to give me my due . . . The heads of the community [in the three towns] were in each case members of this sect.'

The struggle against hasidism was waged by the mithnagdim, from the start, as a 'holy war' fought for the purpose of rooting-out a dangerous heresy. In this war, R. Avigdor sought the aid of the *Gaon* of Vilna, since in the hasidic books, which were 'clandestinely printed,' 'law and justice were most insolently distorted' and the 'books contain for the most part vain and insolent words' which 'lead the simple man astray from the straight way.' In the end, the struggle spread outside the confines of the community in which it had begun. R. Avigdor sought the protection of the Russian authorities, and the hasidim retaliated by doing the same. The removal of R. Avigdor from the position of *Rav* in Pinsk took place, as has already been shown, in 1793.[87] This year, then, is to be regarded as the year of the victory of Karlin hasidism over its opponents.

This growth in the influence and power of the Karlin hasidim in Pinsk and its surroundings must certainly have been known to the disciples of R. Shelomo of Karlin, with whom the Karlin hasidim presumably maintained contact. R. Shelomo's successor in Ludmir was his son, R. Moshe. In the writings and history of hasidism neither this R. Moshe nor his

[87] Hessen is of the opinion that the deposition of R. Avigdor from the office of *Rav* occurred in 1794–1795; Hessen, *Yevreyi v Rossiyi,* p. 151, n., St. Petersburg 1906.

In Dobrovich—i.e., Dombrovitsi—which is mentioned by R. Avigdor in his appeal to the Russian government as having refused him entry, there was a *shulkhen* [prayer-house] of Karlin hasidim, built in the first quarter of the nineteenth century. *Yevreyskaya Entsiklopediya,* Vol. VII, s.v.: Dombrovitsi.

R. Avigdor's petition (in Russian to the Russian government), written in 1800, is an important document for our understanding of the development of Karlin hasidism during the last fifteen years of the eighteenth century, containing as it does important details about the struggle of those years, especially in Pinsk itself.[86]

In the passages describing the situation in Pinsk and its surroundings, including Karlin, we read as follows:

'... I am now emboldened to lay my petition in fear and awe before your Majesty's revered throne. I confess that, when I was chosen *Av Beth-Din* of Pinsk and of the thirty small towns belonging to the city [i.e., the district], I did not wish to have any dealings whatsoever with the sect that had arisen there, and I was pleased not to have any. However, I endeavoured, through preaching, to persuade them to return from their errings to the right way, but when I saw that this effort had no effect on them at all, and when there came into my hands their clandestinely printed books in which law and justice were most insolently distorted, I was perplexed in mind, for I did not know how to frustrate their designs. Even though I was the *Av Beth-Din,* I no longer had the power to burn their books publicly, for in all the towns under my jurisdiction the majority already belonged to that sect.

'I was accordingly obliged to inform the late *Gaon,* R. Eliyahu of Vilna, of what had happened, since he was the greatest of our Sages, both in revealed teaching [*Talmud*] and in hidden lore [*Kabbalah*]. I told him of the contents of the books of this sect and requested wise counsel from him, for I feared that since their books contain for the most part vain and insolent words, and since they call themselves our brethren, the matter might come to the notice of the authorities, and therefore [action must be taken] to prevent the innocent from suffering for the crimes of evildoers. Moreover, I proved to him [sc. the Vilna *Gaon*] that, since their books lead the simple man astray from the straight way, according to the Mosaic Law their books should be publicly burnt in the presence of all the people. And this was indeed done in Vilna, where the order was given to burn the books of this sect in public in front of the synagogue [*Tsavvaath ha-Ribash*]. When this became known to the sect and they discovered that I was opposed to their ideas, they rose up as one man against me, and deprived me of my livelihood, and even eventually incited the others [sc. the mithnagdim] not to give me my due. For who would not lend a willing ear to such advice? And so I was greatly impoverished. In the three towns of Zlobin, Stolin and Dobrovich, which were under my jurisdiction but where the heads of the community were in each case members of this sect, they many times prevailed on the local authorities to forbid me to set foot in them. Afterwards they grew stronger and more numerous in Pinsk and, before the term of my appointment had come to an end and it was time to choose another *Av Beth-Din,* they took the post from me by force and, to my great shame, removed the chair intended for my use from the synagogue, and on the place where it had stood scattered sand and earth ... According to the religion of Israel it is a custom among us that he who serves as *Av Beth-Din,* even if he has been appointed for a certain period only, cannot be dismissed [from his position as *Rav* before the end of his term of office]. But the sect did not observe this custom, and expelled me with great ignominy two years before the appointed time, and deprived me of all my income. When I saw how they were treating me, without consulting me, unlawfully, I laid a complaint against them, in accordance with your Majesty's decree, before the magistrate, who ordered that it be publicly announced in our synagogue that I was to remain in the rabbinical seat until the court should pronounce its decision. In furtherance of the execution of this order, the magistrate sent his secretary to the synagogue to announce his decision in person. When this became known to the sect, they determined, on solemn oath, to bring about the annulment of the magistrate's decision. They chose one of their persuasion as head of the community and, when the secretary tried to enter the synagogue in order to announce [the magistrate's decision], they took up their stand in front of him and did not let him enter.

'According to Your Majesty's exalted decree it is laid down that, in every town where there are people of our religion, the *Rabbanim* shall be the judges in all matters pertaining to our faith. They [sc. the *Rab-*

---

86 Dubnow, *Yevreyskaya Starina,* Vol. III, p. 84 ff., St. Petersburg 1910. On 'the lease of the Rabbinate of Pinsk in Lithuania ... for ten years and also [the giving of] a loan to the community of 400 *chervontsy* without interest for the duration of that period,' see Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 276.

day, which R. Shelomo had not been spared to see. Two of his disciples, R. Asher and R. Mordekhai, returned to Polesia and established hasidic centres there. What R. Shelomo himself had been unable to do was achieved by his disciples and their successors, who, at the end of the eighteenth century and throughout the nineteenth, succeeded in propagating the doctrine of hasidism not only in Lithuania and White Russia (R. Asher of Stolin, R. Mordekhai and R. Noah of Lakhovich, R. Shelomo-Hayyim of Koidanov, R. Moshe of Kobrin, R. Avraham of Slonim), but also in Volhynia (R. Moshe, the son of R. Shelomo, and his descendants) and Galicia (R. Uri of Strelisk, R. Yehudah-Tsevi of Stretin).

C. *The Second Ascendancy of Karlin Hasidism* (1792–1794)

After R. Shelomo left Karlin and moved to Ludmir (before 1784), his followers in Karlin remained faithful to their Rebbe and his teachings. The hasidic way of life and mutual loyalty instilled into the Karlin hasidim by R. Aharon the Great proved strong enough to withstand the mithnaged excommunications and persecutions (in the period 1772–1781), just as the hasidism of neighbouring White Russia withstood the decrees passed by the mithnaged assemblies in Shklov and Mohilev (1784). Although the mithnagdim impeded the spread of hasidism in Lithuania and undoubtedly slowed the pace of its development, they could not check it entirely. The number of Karlin hasidim in the second half of the 1780s, and particularly in the first half of the 1790s, steadily increased, until by 1793 they were strong enough to advance from passive to active resistance. Characteristically enough, the Karlin hasidim began their fight in the small towns, most of whose inhabitants were already hasidim, directing their offensive against the mithnaged community of Pinsk and, more particularly, its *Rav,* R. Avigdor, who was also *Rav* of the entire district.

R. Avigdor the son of R. Yosef-Hayyim—in Russian documents 'Haimovich'—had formerly been *Rav* of the little town of Lesli in Poland, and was probably called to the Rabbinate of Pinsk and its district in 1785. This date can be inferred from the petition presented by him to the Russian government in 1800, in which he writes that the hasidim 'drew out the matter for almost six more years,' in addition to the one year that had passed after his deposition. It follows, then, that R. Avigdor was removed from the position of *Rav* in Pinsk seven years before he presented his petition—that is, in 1793. In another place R. Avigdor writes that he paid a large sum to obtain the post of *Rav* in Pinsk for a period of ten years, and that he lent money without interest to the Pinsk community for the same period of time. He then adds: 'This sect . . . expelled me with great ignominy two years before my appointed time,' i.e., after he had served as *Rav* of Pinsk for eight years. From this it would follow that R. Avigdor was appointed *Rav* of Pinsk in 1785. This inference accords with the conclusion reached above concerning the year of R. Levi Yitshak's expulsion from Pinsk and his withdrawal to Berdichev, for hasidic sources assume that it was R. Avigdor that was responsible for this expulsion.[85] R. Avigdor's approval of R. Eliezer the son of R. Meir Halevi's book *Siah ha-Sadeh* (Shklov 1787) is dated 1787, and his approval of the work *Reiah ha-Sadeh* by the same author (Shklov 1795) is dated 1791, both of them being signed by him in his capacity as the Pinsk *Av Beth-Din.* It will be remembered that Rabbi Eliezer son of R. Meir Halevi, 'the *Rav* of the synagogue and *Moreh-Tsedek* of the holy community of Pinsk, was one of the first persecutors of the hasidim in Pinsk, as early as the time of R. Aharon the Great, and, as has been described above, it was to him that the Great *Maggid* of Mezerich appealed concerning these persecutions. The joint opposition to hasidism of the *Moreh-Tsedek* and of the *Av Beth-Din,* of the author of the two volumes and the writer of the approvals to them, apparently brought the two men closer together.

Chronological considerations apart, the date of R. Avigdor's appointment as *Rav* in Pinsk cannot be placed any earlier, since the description of contemporary events given in his petition does not accord with the difficult plight of Karlin hasidism during the period of the first and second bans pronounced against them (1772–1781), nor with the time of R. Shelomo's departure from Karlin (c. 1784). The fact that R. Avigdor occupied the Pinsk rabbinical office which a short time before had been occupied by the *Rav* R. Rafael Hacohen Hamburger, and also the fact that he was asked to give his approval of books, is evidence that he was widely known as a great talmudic scholar and halakhic authority.

85 Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. I, pp. 8, 9; and other writers.

at present *Av Beth-Din* of the holy community of Berdichev.' This is exactly the same formula as that used by R. Shelomo of Karlin, when he signed his approval of the book *Kether Shem Tov:* 'Shelomo of Karlin, at present in the holy community of Ludmir.' But the two men never returned to their respective towns.

Karlin was thus left without a *Tsaddik.* Of R. Shelomo's life in Ludmir very little is known, and we have to rely on hasidic oral traditions. His authority as a disciple of the Great *Maggid* and of R. Aharon the Great must have helped him in rapidly gathering a new circle of disciples and followers. His adherents in Polesia, who remained faithful to him, must also have visited him regularly in his place of exile. His loyal disciples, R. Asher (the son of R. Aharon the Great) and R. Mordekhai of Lakhovich, accompanied their Rebbe to Ludmir; and there he was apparently joined by a third disciple, R. Uri of Strelisk. R. Shelomo left no written works, unlike others of the Great *Maggid's* disciples, but teachings attributed to him and legends about him can be found in the following works by his own disciples: *Imrei Kadosh ha-Shalem* by R. Uri of Strelisk (Lvov, no date of publication), and *Beth Aharon* by R. Aharon (the Second) of Karlin (Brody, 1875).[84] All his life he was known as 'R. Shelomo of Karlin,' and that is the name by which he is referred to in hasidic writings down to the present day.

R. Shelomo died a martyr's death during the wars between Russia and Poland, on the 22nd *Tammuz,* 1792. Many legends have grown up around his death. One of them, which is true to his spiritual nature, runs as follows: During the war between Russia and Poland, the Russian commander gave his troops permission to do as they pleased with the Jews of Ludmir for two hours. This was on the Sabbath eve, when almost all the Jews of the town had taken refuge in the synagogue in which R. Shelomo of Karlin was in the habit of praying. R. Shelomo waas standing by the table and saying the *kiddush* [blessing over the wine] with his usual intense devotion. Just then, a lame Cossack passed by the synagogue and aimed his rifle at R. Shelomo. R. Shelomo's small grandson, who was standing next to him, saw what was happening and tugged at R. Shelomo's robe to rouse him from his trance. At that same moment the Cossack fired at him and wounded him. R. Shelomo said that if his grandson had not roused him from his trance of devotion, the Cossack would not have had the power to harm him. The hasidim wanted to take R. Shelomo out of the synagogue, but he refused to move until he had finished sanctifying the Sabbath. When he had finished his prayer, they laid him on a bed, and while they were dressing his wound he asked for the *Zohar* to be brought to him. The volume remained open in front of him till his soul departed.

The hasidic legend adds that the lame Cossack was actually Armilus who, according to the *Midrash,* is to kill the Messiah the son of Joseph [the Messiah of suffering who was to precede the Messiah the son of David]. R. Shelomo himself used to say: 'I am ready to be the Messiah the son of Joseph, provided that the Messiah the son of David comes at last.' The hasidim believe that every generation has its Messiah the son of Joseph, who by his sufferings and devotion brings nearer the final redemption, and R. Shelomo was this Messiah in his generation. His nameless grave was dug in Ludmir. Over it there is an *ohel* [structure over the grave] containing a large stone with two holes in which written requests can be placed, and a narrow opening for the lighting of a *ner tamid* [perpetual light]. The hasidim used reverently to point out the place where R. Shelomo, for twenty years the leader of Karlin hasidism, was laid to rest after a life full of trials and tribulations.

In addition to his role as Rebbe and spiritual guide in a period of crisis, R. Shelomo's other great claim to a place of honour in the history of Lithuanian hasidism was that he provided it with its future leaders. After his death, the 'Karliners' overcame the opposition of the mithnagdim and achieved equal and independent status in communal affairs. By the 1790s Karlin hasidism was already enjoying its second hey-

[84] Teachings attributed to R. Shelomo of Karlin and legends about him were collected and published by Y. M. Kleinbaum in his book *Shema Shelomo* (two parts), Petrokov 1928. However, this apocryphal work cannot be regarded as original source-material. The first part contains *hanhagoth* [rules for good conduct] and hasidic teachings attributed to R. Shelomo of Karlin, most of them from the volume *Beth Aharon* by R. Aharon of Karlin. The second part contains hasidic writings and traditional lore. Here and there in these legendary tales an echo of certain historical events can be heard. The sayings and stories about R. Shelomo quoted in this chapter have been taken from the books *Beth Aharon* by R. Aharon of Karlin, and *Imrei Kadosh ha-Shalem,* attributed to R. Uri of Strelisk, and also from the book *Shema Shlomo.*

astray. But if he obstinately refuses . . . we have already admonished you in our letter and do so now again . . . We order you, according to the resolution of the province [sc. Lithuania], to remove the crown from the above-mentioned *Rav,* the *Av Beth-Din* of your community . . . He shall neither teach, nor judge . . . but shall be utterly expelled. As for their [sc. the sect's] fabrication that the true *Gaon* . . . R. Eliyahu (may his light shine out!), has changed his mind and that we, too, have had second thoughts about the bans . . . imposed till now, this is a lie and another crooked invention of theirs. On the contrary, every day their shame is publicly made known according to the books of the above-mentioned men [sc. of the sect] . . . We have always supported all the bans, that you should take care to observe what our whole province [sc. Lithuania] has undertaken to do—that the above-mentioned sect be neither seen nor found in our province—and should proclaim. . . in your community [sc. Pinsk] and the community of Karlin and the districts which are now under your jurisdiction, that, under pain of utter excommunication, no one shall perform . . . the abominations of that sect. And as for those that support and assist them . . . you shall draw up a list of their names and deeds, for they are a root from which poison grows and spreads. They that call their leader "Rebbe," and he is the chief of sinners, in your community and in the whole community of Karlin and in the other communities under our jurisdiction, those men must be rooted out. Be strong . . . in zealously fighting the battle of the Lord of Hosts . . . and do not rest. We are confident that you will give heed to these our words and assert your authority in the land . . . to drive out the sinners . . . from the bounds of your holy land, to harass and pursue [the members of the sect] to the utmost of your power, and to utterly wipe out this filth. Such is our just request.

'Written by the heads . . . of the holy community of Vilna . . . together with our Master, the Teacher and *Rav,* the great and renowned *Gaon,* the *Av Beth-Din* of the community of Vilna and also the great, pious and famed *Gaon,* Eliyahu (may his light shine forth!). In witness whereof we have signed our names on this fourth day of the week, the 6th *Tammuz,* [5]544[=1784].

'Shemuel, *Rav* of the above-mentioned holy community,
and Eliyahu, the son of R. Shelomo-Zalman of blessed memory.'

This letter is dated 'Wednesday, the 6th *Tammuz,* 5544 [=1784].' No names are mentioned in the letter and there is an error—as Dubnow pointed out—in one detail of the date, since in the year 5544 the 6th *Tammuz* fell on a Friday, not a Wednesday. Nevertheless, there is no doubt that the following passages—'the man who has been set up in your community as a Teacher and *Gaon,* yet supports doers of iniquity . . . to remove the crown from the above-mentioned *Rav,* the *Av Beth-Din* of your community . . . He shall neither teach nor judge'—must refer to R. Levi-Yitshak, since these appellations do not fit R. Shelomo of Karlin. The letter also throws some light on the sequence of events in Pinsk and on the attitude of the Pinsk community to R. Levi-Yitshak before his expulsion from the town. The Jews of Pinsk 'did not incline their ears and shut tight their eyes' to the warnings of the Vilna *kahal,* 'being oppressed by the supporter of the above-mentioned sect.' Even though 'the leaders of your community [sc. Pinsk] arose and took the courage . . . to lift up the stumbling-block and remove the stones from the highway,' and 'it was desirable that you should take away the crown from the *Rav* and *Gaon,'* nevertheless 'you agreed not to dismiss him . . . we, too [sc. the Vilna *kahal*], confirmed your agreement, in the hope that he might turn back from his misguided way.' From another sentence in the letter—'As for their [sc. the sect's] fabrication that the true *Gaon,* the pious *Rav* R. Eliyahu . . . has changed his mind and that we, too, have had second thoughts about the bans'—we learn that, even at that time, the hasidim were already trying to spread it abroad that the *Gaon* of Vilna had revised his hostile opinion about them, a step which he did not actually take, as we know, until ten years later.

At this very time—according to one document, on the 8th *Tammuz,* 1784—R. Levi-Yitshak was violently attacked by the *Rav* of Brest-Litovsk, R. Avraham Katzenellenbogen, in a bitterly-worded open letter.[83] The 'officers of the *kahal'* in Pinsk this time acceded to the demand of the leaders of the Vilna *kahal* that 'he shall be utterly expelled.' R. Levi-Yitshak would appear to have continued to feel an attachment to Pinsk and to have hoped to return there one day, since he signed his approval of the work *Meir Nethivim* by R. Meir Margolioth (Polonnoye 1791), dated the 4th *Iyyar,* 1791, as follows: *'Av Beth-Din* and *Rav* of the holy community of Pinsk and the district,

[83] Dubnow, *Kithvei Hithnagduth, op. cit.,* p. 293.

refers to him in one of his letters (apparently from the early 1780s) as 'the renowned *Rav* and hasid.' Subsequently however, he became one of R. Shneur-Zalman's opponents. R. Avraham of Kalisk was obliged to come to his defence in a letter which he wrote to R. Shneur-Zalman: '... Let the wise man hearken and learn to be reconciled with the friend of the Lord, the aged and venerable *Rav,* the Teacher R. Aharon Halevi of Vitebsk; for it is to his honour to support him and to esteem him as formerly... There is no greater profanation of the Divine Name than to humiliate such a man.' In one of his later letters—after 1805—R. Shneur-Zalman writes disparagingly of R. Aharon Segal: 'It is my duty to warn our followers... to keep far away from the band of agitators and seducers who travel with the letter of the Rebbe of Tiberias [sc. R. Avraham of Kalisk], led by the well-known old man from beyond the river of Vitebsk.' R. Shneur-Zalman here refers to R. Aharon Segal as the 'old man' (the appellation used by R. Avraham of Kalisk), without explicitly naming him. R. Shelomo of Karlin and R. Aharon of Vitebsk joined forces in opposing R. Shneur-Zalman. It is to the ferment created in hasidic circles as a result of this joint opposition that R. Shelomo is referring in his above-quoted letter to R. Aharon.

Just as R. Shelomo had been forced by the pressure of the mithnagdim to leave Karlin before 1784, so R. Levi-Yitshak was in 1785 driven out of Pinsk by the local population. On the 18th *Tammuz,* 1785, he was still a *Rav* in Pinsk: that is the date on which he wrote his approval of the book *Halakhah Pesukah* (Shklov, 1787) by R. Shelomo Katz of Pinsk. But on the 25th *Tammuz,* 1785, when he wrote his approval of the book *Kanfei Yonah,* by R. Menahem-Azaryah (Korets, 1786), he signed it 'here in the community of Berdichev.' It follows then, that in the week between the 18th and 25th *Tammuz,* 1785, R. Levi-Yitshak must have moved from Pinsk to Berdichev. According to the hasidic sources, physical force was used to expel him and his family from Pinsk. This indignity was no doubt brought about by the violently worded letter from the heads of the Vilna *kahal,* led by the *Gaon* R. Eliyahu and the Rav R. Shemuel, to 'the leaders of ... the holy community of Pinsk.'[82] Here is the text of the letter:

'May the righteous flourish ... the leaders ... and sages ... of the holy community of Pinsk ...

'We have reecived your appeal ... couched in words of truth and good will to come to your aid ... against the man who has been set up in your community as a Teacher and *Gaon,* yet supports doers of iniquity that throw off the yoke of the *Torah* and *mitsvoth* and have introduced new manners and practices unthought of by our holy forefathers. They are the sect of the suspect, the self-styled *hasidim* [i.e., pious ones] ... The leaders and officers of the principal communities, together with the *Rabbanim* and *Geonim,* after giving great thought to the matter, have firmly resolved to fight zealously for the Lord of Hosts ... to root out the thorns ... and to disperse those wicked bands of men and drive them far away from their confines, and to put an end to their practices which are different from, and opposed to, the religion of our holy *Torah.* It is the Lord's will that they [sc. the leaders] have successfully stood firm in the breach ... to subdue them and make them like the dust of the earth, so as firmly to establish the true faith ... However, Satan is still at work among us ... for the above-mentioned sect have spread ... their uncleanness ... so far that even the leaders of our community are till now members of the sect, and ... follow the new practices ... which they have introduced ... We warned them in letters, informing them of the bans and excommunications ... proclaimed by ... the leaders ... together with the *Rabbanim* and *Geonim,* against the above-mentioned sect and against those that support them ... But the members of your community did not incline their ears and shut tight their eyes, even though there have always been in your community renowned and God-fearing men. Being oppressed by the supporters of the above-mentioned sect, they longed [to shake off the oppression] but had not the strength, until they could endure no more and determined to requite their adversaries. Whereupon the leaders of your community arose and took the courage ... to lift up the stumbling-block and remove the stones from the highway, and they gave instructions to the *Gaon* in your community ... It was desirable that you should take away the crown from the *Rav* and *Gaon.* But after we saw that you agreed not to dismiss him ... we, too, confirmed your agreement, in the hope that he might turn back from his misguided way and no longer lead the people

---

82 Dubnow, *op. cit.,* p. 479. The chronology of his career as *Rav* and the various places in which he held his office are listed by H. Lieberman. *'Hearoth Bibliografiyoth,' Sefer ha-Yovel le-Alexander Marx,* p. 15 ff.

against rabbinism, but rather as its complement; just as he did not consider the head of a hasidic community to be a wonder-working *Tsaddik,* but merely a spiritual guide and leader. A Jew needed to study hasidism just as much as he needed to study the *Talmud,* and vice versa; and therefore the religious opinions and way of life of talmudic scholars were not to be despised. The essence and spirit of Judaism were to be learnt from all the available sources; and every form of prayer—not necessarily or solely that of hasidism—brought the Jew closer to his heavenly Father.

R. Shneur-Zalman's name rapidly became widely known. His influence was not restricted to White Russia (Vitebsk, Mohilev, Shklov, etc.), but spread also to a section of the Lithuanian hasidim, especially those in nearby Vilna where the hasidim were being particularly violently persecuted and had no *Tsaddik* or spiritual guide. The Vilna hasidim were called 'Karliners' already in the time of the Great *Maggid,*[78] and the name continued to be applied to them still later (1800),[79] even though they had never actually been followers of the Karlin Rebbe. We hear nothing about any relations between R. Aharon the Great and the two propagators of hasidism who were then in Vilna—R. Hayyim and R. Iser—or indeed about R. Aharon's whole attitude to the Vilna hasidim. Hence, when R. Shneur-Zalman appeared on the historical scene, most of the hasidim in Vilna regarded him as their leader and Rebbe, though the mithnagdim continued to refer to them as 'Karliners,' a name which had for them become synonymous with 'hasidim.' The hasidim of White Russia, some of whom had from 1777 to 1781 looked to R. Shelomo of Karlin as their leader, now also went over to R. Shneur-Zalman. The sphere of influence of Karlin hasidim within the territory of Polesia was thus little by little reduced at the beginning of the 1780s.

Under the pressure of the mithnaged attacks from outside and of the contraction of his influence from within, R. Shelomo was forced to abandon the old home of hasidism, Karlin, and seek another shelter for himself and his *beth midrash.* According to hasidic tradition, he had originally intended to withdraw to the small White Russian town of Beshenkovich (in the province of Vitebsk), where several of his followers lived. But, in the meantime, R. Shneur-Zalman's influence had become predominant there and R. Shelomo found himself obliged to ask his consent to the move.[80] R. Shneur-Zalman is said to have made his consent conditional upon R. Shelomo's undertaking not to show contempt for talmudic scholars and scholarship, not to dismiss as worthless the performance of *mitsvoth* even without *kavvanah* [true devotion], and not to teach that the *Tsaddik* has the power to help his followers in everything—that 'the *Tsaddik* carries the whole flock.' R. Shelomo accepted the first two demands, but rejected the third, and was therefore compelled to give up the idea of settling in White Russia. This hasidic tradition is evidence of the difference of opinion between these two hasidic teachers on the place and function of the *Tsaddik* in the life of the hasidic community. It further confirms that, in Karlin hasidic circles just as in other branches of the hasidic movement (R. Yaakov-Yosef of Polonnoye, R. Hayyim-Heikel of Amdur, R. Avraham of Kalisk, and others), the orthodoxy of the mithnagdim was contemptuously dismissed as a purely formalistic observance, and their method of talmudic study was likewise treated with scorn. From the written approval by R. Shelomo prefaced to the volume *Kether Shem Tov,* we learn that in 1784—the year of the book's publication—he was already in Ludmir. He signs the approval as follows: 'Shelomo of Karlin, at present in the holy community of Ludmir.'[81]

From what is known of R. Aharon Segal of Vitebsk, to whom the above-quoted letter from R. Shelomo was addressed, it may be assumed that R. Shelomo's words—'about the matter that has occurred in your province I have much to say to your honour, only it is not possible to explain everything in writing. . . . However, the truth is with us'—refer to differences of opinion, perhaps even to a dispute about their respective authorities 'in your province' (i.e., White Russia), between R. Shelomo and R. Shneur-Zalman. R. Aharon Segal of Vitebsk was originally a loyal adherent of R. Shneur-Zalman, and the latter

78 *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,' op. cit.,* p. 25; 'And they decided to disperse the *minyan* of the Karlin hasidim [in Vilna, Passover 1772].' V. supr.

79 In the Russian government archives and in R. Avigdor of Pinsk's denunciation of the hasidim. V. infr.

80 Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. II, p. 128, n. 2. This account is attributed to a descendant of R. Shneur Zalman. S. Y. Zevin, *Sippurei Hasidim, Kerekh Moadim,* p. 158, Tel Aviv 1957.

81 Cited by Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 157, n. 1.

parated from each other, but should be joined together like one man, as of old. We have agreed to the enforcement of the great *herem* proclaimed in the... glorious community of Vilna and of the words uttered and heard in the holy community of Zelva on the day of the market. All that hear this... shall cease to be... separated from the community of the Lord ...and [shall cease] to reject the authority of the early Sages, who from of old have followed their thoughts which are based on... the truth...

'In confirmation whereof we, the leaders and officers of the Pinsk community, gathered here in Zelva on the day of the market, do herewith sign our names, on the sixth day of the week, the 3rd *Elul,* [5]541 [=1781].

'Signed: Nahman, the son of Eliezer Segal;
Yaakov, the son of Avraham;
Yehudah-Leib, the son of Elhanan;
Menahem-Nahum, the son of R. Meir;
David, the son of... Feivel;
Shalom, the son of Eliyahu;
Tsevi-Hirsch, the son of Dov-Baer.'

Unlike the public proclamation issued by the heads of the Grodno and Brisk communities, which was also signed by the *Av Beth-Din* of the town, the call of the Pinsk leaders does not bear the signature of the *Av Beth-Din,* since in this particular year this office in Pinsk was held by R. Levi-Yitshak.

The letters from the Vilna *kahal* and from the *Rav* of Brisk, R. Avraham Katzenellenbogen, are particularly strongly worded. Realising that the weapons employed against the hasidim in 1772—the closure of hasidic prayer-houses, the forcible breaking up of hasidic groups and the like—had been completely ineffective, the *Rabbanim* this time decided to ban the hasidim from all social contact with the Jewish community and therefore decreed that no one should eat at their table or have any dealings with them at all. This new wave of bans and boycotts that swept through the towns of Lithuania must have constricted R. Shelomo of Karlin's sphere of influence again and confined it to Karlin which, together with Amdur, once more became the refuge of Lithuanian hasidism.

In this desperately critical time for the hasidic movement, a new figure came to the fore—the youngest and most spiritually gifted of the Great *Maggid's* disciples, R. Shneur-Zalman. The main centre of R. Shneur-Zalman's influence was in White Russia and he was, in fact, the founder of hasidism in these northern districts. He gave this hasidism a distinctive character of its own, which marked it off from both the hasidism of Karlin and that of Volhynia and Podolia.

R. Shneur-Zalman, known for short as 'the *Rav,*' was born and educated in White Russia. He acquired an erudite knowledge of both revealed teaching [*Gemara*] and hidden lore [*Kabbalah*]. At the age of twenty (in 1768) he went to the Great *Maggid* in Mezerich and became one of his most devoted disciples. It was the *Maggid* that assigned him the task of compiling a *Shulhan Arukh* [codification of halakhic law] in the spirit of hasidism (the so-called *Shulhan Arukh shel Ha-Rav*). In the course of two years R. Shneur-Zalman compiled the main sections of this work. After the Great *Maggid's* death, R. Shneur-Zalman did not seek to become a *Tsaddik,* like most of his Teacher's disciples, but, together with the *Maggid's* son, R. Avraham Hamalakh, he continued his study of *Gemara* and *Kabbalah*. Eventually, he became one of the close associates of R. Mendel of Vitebsk, whom he accompanied on his journeys to Vilna (c. 1775) and Shklov to take part in debates on hasidism. When, as described above, the leaders of the White Russian hasidim emigrated in 1777 to Palestine, R. Shneur-Zalman—apparently at R. Mendel's request—settled in White Russia. According to hasidic tradition, R. Mendel designated him his successor. Nevertheless, R. Shneur-Zalman refused to take over the leadership of the hasidim at once. It was not till three years later that he agreed to accept this responsibility. During these years, as already stated, White Russia came under the influence of R. Shelomo of Karlin. Also living in this region at this time were R. Yisrael of Polotsk (who had returned from Palestine) and R. Yissakhar-Baer of Lubavich with their own hasidic groups of followers.

In c. 1781 R. Shneur-Zalman assumed the leadership of the hasidim in White Russia and created what came to be known as the *Habad* brand of hasidism [an acronym of the Hebrew words *hokhmah* = wisdom, *binah* = understanding, *daath* = knowledge]. He introduced into hasidism something of the spirit and character of the talmudic 'Lithuanian' Jews of the northern provinces. He also enriched hasidic literature with his work on the philosophy of hasidism, *Likkutei Amarim,* better known as *Tanya*. In connection with the polemical debate between the mithnagdim and the hasidim, it is especially important to note that R. Shneur-Zalman did not regard hasidism as a protest

However, the wrath of the Lithuanian mithnagdim was soon aroused again by a combination of factors—the great success of hasidism in the south, the stubborn resistance of the hasidim in the north, and the hasidic attack on the rabbinical method of talmudic study and on the whole rabbinical philosophy of life. The leaders of this attack were R. Shelomo of Karlin (as we learn from his correspondence with R. Shneur-Zalman), and also the second Lithuanian *Tsaddik* of that period, R. Hayyim-Heikel of Amdur, and others. Especially infuriating to the mithnagdim was the publication of the first hasidic book, *Toledoth Yaakov Yosef*, by R. Yaakov-Yosef of Polonnoye (1780), without the consent of the *Rabbanim*. The renewed conflict which now (1781) broke out was even bitterer than that of 1772 and the Karlin hasidim were now persecuted even more severely.

In the summer of 1781, the Lithuanian communities for the second time proclaimed a *herem* on the hasidim. At about the same time, R. Levi-Yitshak defended hasidism in a public debate in Warsaw with the *Rav* of Brisk, R. Avraham Katzenellenbogen. On the 20th *Av*, 1781, the *herem* was read out in all synagogues and *batei midrash* in Vilna. Four days later the Vilna community sent a letter to all the other Lithuanian communities, calling on them, too, to impose the *herem* on the hasidim and to boycott them. Two emissaries were sent for this purpose to the Lithuanian fair at Zelva (near Grodno), where all the heads of the Lithuanian communities had gathered together. At the instigation of these emissaries, and on the authority of the Vilna *herem*, a ban on the hasidim was now proclaimed in Zelva, too (1st *Elul*).[74] The communal leaders informed their communities in writing that the hasidim were to be placed under the ban and persecuted relentlessly. The representatives of the Grodno community, headed by their *Av Beth-Din*, wrote to their members to this effect on the selfsame day.[75] On the next day, the *Av Beth-Din* of Brisk, the well-known adversary of hasidism, R. Avraham Katzenellenbogen, who was also present at the Zelva fair, drew up a public proclamation containing a bitter, vengeful denunciation of the hasidim. Similar action was taken by the representatives of Pinsk[76] and Slutsk.[77] On the return of the emissaries to Vilna (13th *Elul*), the *herem* was again proclaimed in that city, this time with the solemn ritual of blasts on the *shofar*, lighting of black candles, and so on.

The letter drawn up by the representatives of the Pinsk community and sent from Zelva to Pinsk is important for our study, because of the proximity of the latter town to Karlin. The text of the letter reads as follows:

'On the occasion of our being here in the community of Zelva on the day of the market, the Lord willed that we should meet ... a great and esteemed member of the holy community of Vilna, the learned scholar ... David *Moreh-Tsedek* ... and his compeer, the renowned scholar ... Zelig. They showed us a letter ... which the Lord prompted ... the leaders of the holy community of Vilna [to write], together with the *Rav* of Vilna and also our Master the pious *Gaon* [sc. R. Eliyahu], who ... girded up their strength to fight zealously for the Lord of Hosts and built a fence to repair the breached edifice [of the *Torah*] ... as was explained at length ... They were surely right in all that they said, that there should be one *Torah* for them all, joined together and united in a lasting bond ... Therefore we, too, do fully and firmly endorse ... all the words ... of the leaders of the above-mentioned holy community [of Vilna] together with the above-mentioned *Gaon*, as written ... in their aforementioned letter. It is fitting and proper for God-fearing men of perfect faith to strengthen and support each other and restore the crown [sc. the *Torah*] to its former glory, that they should not be se-

---

Pinsk, is confirmed by the order of the titles given him in hasidic literature. Thus, for example, the *Tsaddik* R. Yaakov-Yitshak of Lantsut writes: 'I heard from the *Rav* of Pinsk (long may he live!), who was formerly *Rav* in the holy community of Zhelikhov' (quoted by Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, p. 216, n. 1).

R. Yosef Levinstein, in his letter to Dubnow dated the 1st *Av*, 1895, mentions the rabbinical offices held by R. Levi-Yitshak of Berdichev in the same order, Zhelikhov-Pinsk-Berdichev (Wilensky, *'Hearoth la-Pulmusim bein ha-Hasidim ve-ha-Mithnagdim,' Tarbits*, Vol. XXX, p. 402, Jerusalem 1961; Rabinowitsch, *Lithuanian Hasidism*, Chap. 3, n. 11).

74 Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, pp. 141 ff., 146; *idem, 'Kithvei Hithnagduth al Kath ha-Hasidim,' Devir*, Vol. I, p. 297 ff., Berlin 1923.

75 Zweifel, *op. cit.*, Pt. II, p. 37; Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, pp. 147, 148.

76 Dubnow, *'Kithvei Hithnagduth,' op. cit.*, pp. 304, 305; Zweifel, *op. cit.*, p. 41. There are differences in the wording and the signatures between the version given by Dubnow—which is cited here—and that given by Zweifel. But in both these versions the signature of the Pinsk *Av Beth-Din* is missing.

77 Zweifel, *op. cit.*, p. 41.

lomo in Karlin hasidism was the concept of tsaddikism. The essence of this idea was that the *Tsaddik* is not merely a spiritual leader and teacher, but also has the power to help his followers in wordly affairs. From being a spiritual leader, he thus becomes a wonder-working saint. Hasidic tradition, which refers to R. Shelomo as 'the little *Baal Shem*,' reports him as saying: 'In Heaven a measure is kept of the fields and woods traversed by the hasid on his journeys to the *Tsaddik*.' In its conception of the *Tsaddik*, Karlin hasidism differs considerably from *Habad* hasidism and is closer to the southern branch of the movement in Volhynia and Podolia. R. Shelomo's doctrine with regard to the importance and power of the *Tsaddik* was still further developed by R. Asher, his successor as head of the Karlin dynasty, and reached its climax in the time of R. Asher's son, R. Aharon the Second. R. Shelomo's teaching was also propagated after his death by his two most important disciples, besides R. Asher: R. Mordekhai of Lakhovich, and R. Uri of Strelisk, 'the Seraph.'[71]

There was orginally nothing at all conceited or vainglorious in this exaggerated conception of the *Tsaddik's* importance. On the contrary, it was accompanied by a profound awareness of the value of every individual Jew, even the most insignificant. The following parable of R. Shelomo, which R. Aharon the Second of Karlin was in the habit of quoting, testifies to this remarkable awareness of the great individual worth of every single Jew in the sum total of the whole Jewish nation: 'All Israel together are a single edifice, and every individual Jew is needed to make this edifice complete. It is like a man who has to get something lying in a very high place and who hasn't a ladder to reach that place. What does he do? He stands many men on each other's backs, from the floor up to the place where the object he wants is lying. Can it be said that a single one of these men, even the smallest of them, is superfluous? If a single one of them moves, they will all fall down. So it is with the whole people of Israel. Every single Jew completes the edifice, each according to his own size and worth, small and great alike, and all together they can ennoble this world and raise it to ever greater spiritual heights.'

At this time, the well-known *Tsaddik* R. Levi-Yitshak (of Berdichev) was *Av Beth-Din* and *Rosh Yeshivah* in Pinsk. This R. Levi-Yitshak was remarkable, not only for his own individual interpretation of hasidic doctrine,[72] but also for his talmudic scholarship. He was elected *Rav* in Pinsk in 1775 or 1776, during the lull in the mithnaged attacks on the hasidim. The only information that has come down to us about his pro-hasidic activities consists of a few popular legends, according to which the leaders of the *kahal* were displeased with him for devoting most of his time to prayer and the like, instead of dispensing halakhic rulings. It was evidently the lull in the hostilities between mithnagdim and hasidim in the later 1770s that made it possible for a *Tsaddik* like R. Levi-Yitshak, who aspired to putting hasidic doctrine into practice in his daily life, to be elected *Av Beth-Din* in Pinsk.[73]

---

71 [Bodek;] *op. cit.*, p. 66–68.

72 Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, p. 193 ff.; Horodezki, *Ha-Hasiduth ve-ha-Hasidim*, Vol. II, p. 71 and others.

73 Regarding the time when R. Levi-Yitshak was driven out of Pinsk we have the following reports:

From the approval given by R. Levi-Yitshak to the book *Erkhei ha-Kinnuyim on Lag ba-Omer* 1775—which he signed 'here in the holy community of Zhelikhov'—and from his approval to the book *Meir Nathiv*, dated the 4th *Elul*, 1776—which he signed '*Rav* of the holy community of Pinsk'—it may be deduced that R. Levi-Yitshak came to Pinsk between the above two dates (H. Lieberman, *Hearoth Bibliografiyoth, Alexander Marx Jubilee Volume*, p. 15, New York 1943).

Among my late father's papers there is a letter from S. Dubnow, in which it is mentioned that my father saw in Pinsk a *pinkas* containing the signature of R. Levi-Yitshak in his capacity as the *Av Beth-Din* of Pinsk and dated the 8th *Heshvan* [=6th November], 1780. But in the writings of the mithnagdim, R. Levi-Yitshak is referred to, even in later years—the end of 1781 and in 1784—as 'the man of Zhelikhov,' especially by the *Rav* of Brest-Litovsk, R. Avraham Katzenellenbogen (Dubnow, *'Kithvei Hithnagduth;' Devir*, Vol. I, pp. 304–305, No. 6, Berlin 1923; Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth*, p. 152, n. 3).

In the Stolin *genizah* there was a legal decision signed by R. Levi-Yitshak of Berdichev from the year 1780, in the matter of a dispute between two Jews of Petrikov (a small town not far from Pinsk). Although we do not know in what capacity R. Levi-Yitshak signed this judgment, it may be presumed that he gave his verdict as the *Av Beth-Din* of Pinsk and its district, which is the title that appears at the head of his approval of R. Meir Margalioth's books, *Meir Nethivim* (Polonnoye 1791) and *Sod Yakhin u-Boaz* (Ostrog 1794).

The evidence of the approvals and other documents quoted here, to the effect that R. Levi-Yitshak held the office of *Rav* in Zhelikhov before he became *Rav* of

'Now... about the matter that has occurred in your province I have much to say to your honour, only it is not possible to explain everything in writing, but only face to face. However, the truth is with us, for God performs wonders unaided, even against the laws of nature... in all places and at all times. Fare you well. From him who prays that the love of the Creator shall be shown to Israel,
Shelomo, the son of... R. Meir Segal of blessed memory.

'I request you to send me two glass bottles.'

The letter bears no date nor does R. Shelomo specify what he means by 'the matter that has occurred in your province [sc. Reissen: Vitebsk].' But possibly this letter, which is addressed to one of R. Shelomo's followers or supporters, belongs to the period under discussion.[69]

As is well known, it early became one of the most important principles of hasidism for every hasidic group to be headed by a leader and teacher. Hence it was inconceivable for any such group to exist without a Rebbe, i.e., without a *Tsaddik*. The anti-hasidic broadsheets of 1781 show us how significant the role of the *Tsaddik* was even in those early days.[70] Hence the great importance of R. Shelomo of Karlin for the now leaderless hasidim of White Russia. The conditions of the time made it impossible for R. Shelomo to extend the influence of the hasidic movement; and indeed any such attempt would have been foreign to his wholly pacific temperament. His task was the more modest one of holding together and strengthening the already existing groups of hasidim in White Russia, by becoming their Rebbe after their own *Tsaddikim* had left them to fend for themselves.

In these same years—up to 1781—Karlin hasidism gradually began to provide itself with a proper internal organisation. During a lull in the attacks of the mithnagdim, R. Shelomo was able to devote himself to the task of giving Karlin hasidism its own distinctive form. He placed special emphasis on two principles. The first of these was the manner of praying that he had taken over from his own teacher, R. Aharon—with the maximum of intellectual intensity [*kavvanah*], emotional fervour, and spiritual devotion. 'For he used to move mountains with the power of his prayer, since he devoted his whole soul to the Almighty.' Hasidic tradition relates that, when a friend once invited R. Shelomo for the following day, he replied: 'You stupid man! This evening I must say the evening prayer and read the *Shema,* which means devoting my spirit to God. Then comes sleep, and the next day I must pray again, and in prayer there are several worlds till the reading of the *Shema* is reached. And then there is prostration in prayer, which is also a devoting of the spirit to God, and it is still uncertain whether the Almighty will grant my wish [sc. to remain alive]. Yet you want me to promise you that I shall come to your house tomorrow!' A similar story is also told of R. Uri of Strelisk, a devoted disciple of R. Shelomo of Karlin. It is related that, before going to say the morning prayer, he used every day to take a fond farewell of his wife and children and tell them his last wishes, in case he should depart this life while praying, as a result of the intensity of his devotion to God [*devekuth*]. To illustrate the intensity of R. Shelomo's belief in the power of prayer, particularly of his own prayers, the hasidim relate that, once it was charged in the Court of Heaven that the children of Israel were no longer praying with true *kavvanah.* A certain king therefore determined to forbid all prayer. In the commotion that ensued, the *Tsaddikim* in Heaven were first asked if they agreed to the decree. Then R. Shelomo of Karlin was asked. He prayed with such fervour that, when he passionately declared that he undertook to pray for all Israel, the decree was forthwith annulled.

These and similar stories, as well as various teachings attributed to R. Shelomo, show that the 'Karlin manner of prayer' was his creation. From his correspondence with R. Shneur-Zalman we learn that R. Shelomo 'used to despise the natural piety [i.e., the non-ecstatic prayer]' of the mithnagdim all around him. R. Aharon the Great, the thinker, taught that every act performed by man on earth should be a kind of Divine worship or prayer. R. Shelomo on the other hand, the man of feeling, is said to have taught that all other acts are only ways leading to the true worship of the Creator which is prayer, and prayer is therefore of greater importance than anything else. He is reported to have said that the greatest miracle is to teach a single Jew to pour out his heart to the Almighty.

The second main principle developed by R. She-

---

69 Rabinowitsch, *'Min ha-Genizah ha-Stolinaith,' Zion,* 5th year, p. 244; Hilman, *op. cit.,* pp. 32, 107, 177. Cf. infr., the comment on this letter.

70 Zweifel, *op. cit.,* Pt. II, pp. 37, 38: The wording of the Grodno *herem.*

cult period in the history of Lithuanian hasidism is well summed up in Solomon Maimon's statement: 'All that now remained of this sect was a few isolated and scattered remnants.'[63]

In White Russia at this time were living R. Mendel of Vitebsk, R. Yisrael of Polotsk, R. Avraham of Kalisk, and R. Shneur-Zalman of Ladi, then still a young man. The main hasidic leader in this region was R. Baer's elderly disciple, R. Mendel of Vitebsk (who was also known as R. Mendel of Minsk) and, later R. Mendel of Horodok. Still in the Great *Maggid's* lifetime, R. Mendel had taken up residence in Minsk in the 'Province of Lithuania,' and made it his centre for the propagation of hasidic doctrine. In the small volume *Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,* published in 1772, we read the following: '... the holy community of Minsk where dwells the symbol of bigotry... in whose company there is a band of wicked men, like R. Mendel of Minsk. On this R. Mendel we have the testimony of two and more witnesses [that he has done] disgraceful and ugly deeds such as are forbidden in Israel...' From a deposition made by a mithnaged in the year 1772, we learn that Minsk was then a hasidic pilgrimage centre: 'R. Hirsch the son of R. Iser of Horodno [Grodno] wrote down all the names [of the men] ... who wanted to travel to Minsk, and [the mithnagdim] prevented them from going.' The 'house of the hasidim' in Minsk, which served as a refuge for the persecuted adherents of the movement, is also mentioned by R. David of Makov.[64] It is quite possible that R. Mendel's presence and activities in Minsk were among the factors that decided the Minsk *kahal* to intensify its attacks on the hasidim just at that time. R. Mendel was forced by the harassment of the mithnagdim to leave Minsk and take up residence in the small town of Horodok (close to Vitebsk). R. Mendel's forced departure from Minsk took place about ten years before R. Shelomo's banishment from Karlin and R. Levi-Yitshak's expulsion from Pinsk.

In c. 1775 R. Mendel of Vitebsk and R. Shneur-Zalman went to Vilna in an attempt to explain the tenets of hasidism to the *Gaon* and to make peace between the two warring factions. But the *Gaon* refused to see them. They then tried to meet the mithnagdim of Shklov for the same purpose, but there, too, they were rebuffed.[65] As a result of this hostile attitude on the part of the mithnagdim, the leaders of the hasidim in White Russia, with the sole exception of R. Shneur-Zalman, decided in 1777 to emigrate to Palestine. Since R. Shneur-Zalman maintained that he was not yet fit to be their Rebbe, the hasidim of White Russia were left without a leader and used to address their enquiries to R. Mendel of Vitebsk in faraway Palestine.[66] In this interregnum (1777–1781)—'between one king and the next,' to use the hasidic expression—R. Shelomo of Karlin began to extend his influence into White Russia, and many hasidim there chose him as their Rebbe.[67]

Preserved among the hasidic writings is a letter of farewell from R. Shelomo to the hasidim of Shklov in White Russia. He writes as a *Tsaddik* and leader to his followers: 'I beseech the Lord that they [sc. the hasidim living in Shklov] may be granted grace through me and no one else.'[68] This provides further evidence that the links between the Jews in the two northern provinces of Lithuania and Reissen were not broken by the political partition of Poland: R. Mendel of Vitebsk and R. Shneur-Zalman travel to the Vilna *Gaon* to debate the doctrines of hasidism with him, and conversely R. Shelomo of Karlin's influence penetrates from Lithuania, across the frontiers of Poland, into White Russia.

Found amongst the 'holy writings' in the Stolin *genizah* is the following letter from R. Shelomo of Karlin to R. Aharon of Vitebsk:

'Greetings to my very dear friend, the learned and renowned hasid ... R. Aharon Segal, may his light shine out!

---

63 Maimon, *op. cit.,* p. 210.

64 *'Zemir Aritsim'*... etc., *op. cit.,* pp. 12, 26; *Shever Posheim* and *Zimrath Am ha-Arets,* cited by Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* pp. 369, 447.

Dubnow discussed the authorship of these collections of polemical writings: Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* pp. 412–417; *Sefer Shimon Dubnow, 'Mikhtevei Dubnow el Pinhas Torberg,'* ed. S. Rawidowicz, pp. 353–361, London 1954. An attempt to decide this question is made by A. Rubinstein, *'Shever Posheim le-R. David mi-Makov—Zoth Torath ha-Kanauth le-R. Yehezkel mi-Radzimin,' Kiryath Sefer,* Vol. XXXV, pp. 240–249, Jerusalem 1960; *Idem, 'Ha-Kuntres "Zimrath Am ha-Arets" bi-Kethav-Yad,' Aresheth,* ed. N. Ben-Menahem and Y. Rafael, Vol. III, p. 193 ff., Jerusalem 1961. Cf.: Wilensky, M., *Hasidim u-Mithnagdim,* passim, Jerusalem 1970.

65 Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 133 ff.; Hilman, *Iggeroth Baal ha-Tanya,* p. 95.

66 *Peri ha-Arets,* by R. Mendel of Vitebsk, at the end of the volume, Kopys 1814.

67 Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. I, p. 128.

68 *Idem, ibid.*

the decisions on religious questions and on points of Mosaic law handed down by the *Beth-Din* of the Brisk or Vilna community[53] were still binding on all the Jewish communities. Similarly, the relations between the Lithuanian hasidim and their counterparts in White Russia continued uninterrupted. But since the main attack on hasidism was launched in Lithuania, the Karlin hasidim suffered more than those in White Russia. It was not until after the second and third partitions of Poland, in 1793 and 1795, that the two regions were once again united under Russian rule.

The war against the hasidim was jointly waged by the *Rabbanim* and the heads of the *kahal,* which continued to be recognised by the secular authorities even after the abolition of the *Vaad ha-Medinah* (1761).[54] Thus, for example, the anti-hasidic broadsheets were signed not only by the *Rabbanim,* but also by communal leaders,[55] and sometimes—as in the case of the broadsheets of 1781—even by the latter alone.[56] The sheets were sent from one town to another addressed to both the *Rabbanim* and the *kahal.*[57] The participation of the leaders of the *kahal* in these anti-hasidic activities provoked the hasidim into a deliberate attempt to shake off the *kahal's* jurisdiction, a struggle in which they were considerably helped by the general dissatisfaction of the masses with the rule of the *kahal.* The fight against the *kahal* was begun by the Karlin hasidim and ended in their complete emancipation from its control (1793), but only after a long and bitter struggle.

Prompted by the 'bans' of 1772, the mithnagdim proceeded to hound the hasidim, spying on them, boycotting them socially, and refusing to intermarry with them. The *kahal* forcibly closed their prayer-houses, and the hasidim were compelled to say their prayers and hold their meetings clandestinely. In this critical period, the heavy task of the physical and spiritual leadership of the hasidim was assumed by R. Aharon the Great's most devoted disciple, R. Shelomo, to whom the Karlin hasidim turned for protection. He headed the Karlin movement throughout these troubled years (1772–1792). After a life full of suffering he was driven out of his native town, Karlin, and died a martyr's death in his place of banishment, Ludmir [Vladimir-Volhynsk].

R. Shelomo, the son of R. Meir Halevi of Karlin, was born, according to hasidic tradition, in 1738.[58] Of his birthplace and childhood nothing certain is known. Even hasidic records on these points are very scanty.[59] Like his teacher, R. Aharon the Great, R. Shelomo was also one of the Great *Maggid's* chief disciples, and he is mentioned by the *Maggid* in the latter's letter to the Pinsk *Moreh-Tsedek,* R. Eliezer Halevi.[60] When R. Aharon set up his *beth midrash* in Karlin, R. Shelomo became one of his most devoted disciples,[61] and used to travel together with him to Mezerich. And when, after R. Aharon's death, R. Shelomo took over the leadership of the Karlin hasidim, he made himself responsible for the upbringing of R. Aharon's son, R. Asher, who was to be the next *Tsaddik* in the Karlin dynasty founded by his father.

At this very same time (1772–1773), another of the Great *Maggid's* disciples, R. Hayyim-Heikel, who was also a disciple of R. Aharon's and had in his youth been a *hazzan* [synagogue cantor] in Karlin, established another hasidic centre in Lithuania—in the small town of Amdur [Indura, near Grodno]. R. Hayyim-Heikel's extreme and uncompromising anti-rabbinism still further exacerbated the relations between *Rabbanim* and hasidim in Lithuania.[62] Karlin and Amdur were the two main strongholds of Lithuanian hasidism in those critical days. In the other parts of Lithuania, especially in Vilna and the region of Polesia, the hasidim were few in number. This diffi-

[53] J. Hessen, *Istoriya Yevreyskogo Naroda v Rossii,* Vol. I, p. 54, Leningrad 1925.

[54] Hessen, *op. cit.,* p. 49 f.

[55] *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,' op. cit.,* p. 23.

[56] Cf., the Pinsk and Slutsk *herem,* published by E. T. Zweifel, *Shalom al Yisrael,* Pt. II, pp. 41, 42, Zhitomir 1869.

[57] *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,' op. cit.,* pp. 21, 22.

[58] Kleinman, *Mazkereth Shem ha-Gedolim,* p. 63; W. Z. Rabinowitsch, *'Min ha-Genizah ha-Stolinaith,' Zion,* 5th year, p. 244; Kleinbaum, *Shema Shelomo,* Pt. II, p. 1, note and p. 58.

[59] Kleinbaum, *op. cit.,* Pt. II, passim.

[60] [Bodek], *Seder ha-Doroth mi-Talmidei ha-Besht,* p. 37; Valden, *Shem ha-Gedolim he-Hadash, Maarekheth Sefarim,* p. 69; s.v.: *Reiah ha-Sadeh,* Warsaw 1874. Cf., supr.

[61] There is a hasidic story that, before R. Shelomo became a disciple of the Great *Maggid,* R. Aharon said to the *Maggid:* 'I have a young man in Karlin, named Shelomo, who, when he recites the Psalms on *Yom Kippur* after the *Kol Nidrei,* leaves no holy spark in Poland, Lithuania and White Russia which he does not bring before the throne of glory' (Kleinbaum, *op. cit.,* Pt. II, p. 3).

[62] V. supr., n. 28.

be erected on my grave, but no honorific titles shall be inscribed on it. Only the following shall be engraved on the stone: Here lies so and so, who was himself vouchsafed Divine grace and was several times granted to obtain it for others, devotedly sacrificing himself for this purpose,[48] according to his own understanding, in order to obtain Divine grace for the many; and who used to admonish the masses with a sternness that concealed an inner love, in order to bring all Jews closer to their heavenly Father and join them to Him in a perfect union.'[49]

To his disciples he addressed the following last wish: 'All those that have ever learnt from me a single letter of Divine worship, I do most solemnly and earnestly request them, as if I were actually standing in person in their presence . . . every day for a whole year [after my death] to study at least two or three lines of *Aggadah.*'

The Grave of R. Aharon the Great of Karlin
Photographed in 1932

B. *R. Shelomo of Karlin* (1772–1792)

The year 1772 was a hard year for the hasidic movement as a whole, and in particular for Karlin hasidism. After the Passover Festival of that year, the first *herem* against the hasidim was proclaimed in Vilna. Three weeks after the proclamation of the *herem,* the Vilna community sent letters to the Brisk [Brest-Litovsk] community[50] and to the other communities in Lithuania and White Russia[51] informing them of the step taken. At the instigation of the Vilna community, a *herem* was now also proclaimed in Brody. The Pinsk community, too, must undoubtedly have received the broadsheet announcing the excommunication of the hasidim, for in the minutes found in the Vilna communal archives we read: 'The leaders of the five principal communities in Lithuania have already taken measures to put a stop to this aberration, in the year [5]532 [=1772].'[52] At the same time, the collection of anti-hasidic writings, *Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,* was circulated among Lithuanian Jewry. The Lithuanian communities were now divided by a spirit of bitter factional strife. In the hasidic camp the worst sufferers were the Karlin hasidim, who lost their leader, R. Aharon the Great, just at that time when the Vilna *kahal* forcibly dispersed the 'Karlin *minyan.*'

At the end of 1772, in the month of *Kislev,* the hasidic movement suffered a further blow with the death of its teacher and leader, the Great *Maggid* of Mezerich. The same year saw the first partition of Poland, which resulted in the severance of White Russia from Lithuania. In consequence of this great political change, the Karlin hasidim were largely deprived of the spiritual and organisational support which they had been receiving from the hasidim in neighbouring White Russia led by R. Mendel of Vitebsk and R. Yisrael of Polotsk. The new political frontier did not, it is true, cut off the Jews on either side of it from all communication with each other. Thus, for example,

[48] This may be an allusion to the persecutions R. Aharon experienced at the hands of the mithnagdim. The fact that he had prepared his will at the age of 36 perhaps indicates that his death was not a sudden one. Or perhaps it is to be explained by the belief that a man should face every day as his last.

[49] *Beth Aharon,* p. 15. Up to destruction of the Pinsk community (1941–1942) these words could be read on the gravestone of R. Aharon in the Karlin cemetery.

[50] *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim'* Dubnow, *op. cit.,* p. 21 ff.

[51] *Op. cit.,* pp. 12, 23.

[52] Graetz, *op. cit.,* Vol. XI, p. 557.

a higher degree which not every Jew can be required to attain to. What we mean is the denial of melancholy. Quite simply, a Jew who is not happy with his lot as a Jew is ungrateful to God. It shows that he has never once heard the blessing, "That hast not made me a Gentile." But when he examines himself to see if he is a hasid or not, that is pride. What does it matter if he is a hasid or not? He is a Jew.'[46]

R. Aharon's humility and self-effacement are illustrated by the following story. On one occasion, one of the disciples of the Great *Maggid* happened to pass through Karlin on his way home from a visit to his master in Mezerich. His desire to see R. Aharon was so great that he decided to call on him, even though it was the middle of the night. So he went and knocked on the window of R. Aharon's house and called: 'Aharon, open the door to me!' When R. Aharon asked who was there, the other answered simply, 'I,' because he was sure that R. Aharon would recognise him by his voice. But R. Aharon did not reply, and did not open the door. Again the disciple knocked, and again R. Aharon made no response. Then the disciple asked: 'Aharon, why do you not want to open the door to me?' To this R. Aharon replied: 'Who is it that arrogantly calls himself "I", an appellation fitting and proper only to the Holy One Blessed Be He?' 'In that case,' said the disciple to himself, 'I have not yet learnt anything from my Teacher,' and he at once returned to Mezerich.[47]

Hasidic doctrine has its own special definition of humility. Man is merely dust and ashes, and must therefore never forget his own imperfection in comparison with the perfection of the Creator; yet, at the same time, he must also know that he is the son of a King. True humility consists in the proper synthesis of these two perceptions. This was the kind of modesty possessed by R. Aharon the Great. In his will he calls himself 'the greatest of sinners and worst of offenders'; but, at the same time, he enjoins 'that my place of rest shall have a clear space, four cubits wide, left all around it—that is to say, that no one shall be buried within four cubits of my grave, unless

צוואה
מכתובת יד קודש הרב המפורסם בוצינא קדישא
חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו
איש אלקים קדוש מוהר"ר אהרן זצוק"ל
מקארלין זכותו יגן עלינו

גם זמר נאה מהרב הקדוש המפורסם מוהר"ר אהרן הנ"ז
אשר היה משורר ברוח קדשו בשבת קודש

ועשינו חיבור לטהרה במחברת הקודש הזהרות
והנהגות ישרות מבנו של
הרב הקדוש הנ"ז ה"ה הרב
המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור
ישראל וקדושו ק"ש"ת מהו"ר אשר זצוק"ל
מקארלין זכותו יגן עלינו

הובא לבית הדפוס ע"י השותפים ה"ה המופלג הגביר
מוהר"ר משה יהודה ליב הלוי איש
הורוויץ נ"י וגיסו המופלג הנגיד מוהר"ר
ישעי' אשר נ"י בהרב הגאון החריף מוהר"ר
יצחק שמשון הורוויץ
מיולש נ"י לכדפ"ק

טשערנאוויץ

בשנת תרטו לפ"ק

Czernowitz 1855.
Gedruckt bei Johaun Eckhardt und Sohn.

Title-page of the "Testament" of R. Aharon the Great of Karlin (Chernovits 1855)

it be someone whom you know I would certainly have wanted as my close neighbour. If anyone wishes to transgress this injunction and to bury there someone whom it is known I certainly would not have agreed to have as a close neighbour, let him know that, just as in my life in this world I zealously punished any who sinned against the Creator, so will he be punished by the zealous God of vengeance... I further enjoin that no words of praise shall be spoken of me. Whoever wishes to speak ill of me may do so, and I hereby give him leave; but let him know full well that, if he utters any falsehood, he will be judged for it in the court of heaven... Only the true disciples of our Teacher and Master [sc. R. Baer], the God-fearing and perfect ones, may speak such praises of me as they know for a certainty to be true and may intercede [sc. with God] on my behalf. But they too, must be extremely careful in any matter wherein they are not certain of what was my real intention. The best would be for them not to speak at all... Immediately after the seven days [of mourning], a memorial stone shall

---

[46] These sayings about melancholy, bitterness, and joyfulness are also attributed, verbatim, to the *Tsaddik* R. Hanokh of Alexander. A. Z. Eshkoli, *'Ha-Hasiduth be-Polin,'* in the book *Beth Yisrael be-Polin,* Pt. II, p. 129, ed. I. Halpern, Jerusalem 1953.

[47] This idea is also attributed to the *Tsaddik* R. Mordekhai of Lakhovich. M. H. Kleinman, *Or Yesharim,* p. 30, Petrokov 1924.

I yearn for the Sabbath's delight'], a poem filled with spiritual love and religious longings.

This liturgical poem was sung by the adherents of Karlin hasidism and its offshoots—Lakhovich, Koidanov, Kobrin, Slonim and others—privately in their own homes, or all together on the Sabbath eve and at 'the third meal'.[40] The Karlin hasidim have about twenty different tunes for his song[41] which is called by them simply *Ha-Zemer* ['*the* liturgical poem']. One of these tunes has become widely known as *Ha-Niggun ha-Kadosh* ['the holy tune']. There are also hasidic stories about R. Aharon's special customs on *Simhath Torah*.[42]

In hasidic tradition R. Aharon is described as possessing a keen capacity to distinguish 'between pure and impure.' He could also discern lofty souls in simple Jews and, on the contrary, lay bare the true character of hypocrites. This is why the Great *Maggid* used frequently to send him out 'to purge away impurity.'[43] The apocryphal hasidic literature contains various saying and ideas attributed to R. Aharon the Great[44] which, though of doubtful authenticity, combine to give us a picture of his character and his influence on his adherents down the generations. Thus, he is reported to have said that melancholy is not a sin, but that it dulls the heart more than the gravest sin. 'And what is actually the source of melancholy? It is when I feel I am entitled to something or lack something, physical or spiritual. But all this is my own good. And what of it, if I lack something? What really matters is that God should not be deprived of His due.' R. Aharon distinguishes between 'melancholy, which is a bad quality, and bitterness which is really wilfulness, because I have not made a start on doing good deeds. For nothing in the world, no matter how minute, can be achieved without devotion. And since I had no devotion, I have done nothing, and therefore I do not deserve anything; so that I cannot maintain that I lack anything. Nevertheless, I breathe God's air and have what I require. This in itself should make us happy. Hence bitterness is good.' R. Aharon expatiates on this point: 'There are some young scholars that think they are bitter, when in fact they are simply melancholy. A man must know how to distinguish between these two conditions. After the soul-searching that comes from melancholy, a man goes to sleep, being unable to bear himself, much less his friend, and seething with anger. But after the soul-searching that comes from bitterness, a man cannot sleep. For what actually is bitterness? The recognition that you have not begun to do good deeds. So you forthwith make haste and set yourself to study and prayer. Now you feel that you are a Jew. You enjoy seeing another Jew. Nevertheless, you must know that only a hair's breadth separates bitterness from melancholy. The most spiritual bitterness touches on melancholy, while even the coarsest joy springs from holiness.'[45] In another place, the following words are attributed to him: 'When we speak of the value of joyfulness, we do not mean the joy that comes from the performance of the *mitsvah,* since this joy is already

---

[40] *Op. cit.,* p. 11. The 'Zemer' was subsequently included among the Sabbath songs in several *siddurim* [prayer-books], such as the following: *Beth Yaakov,* compiled by R. Yaakov Emden, p. 318, Warsaw 1881; the collection of Sabbath songs, *Sheloshah Sefarim Niftahim*... ed. by Y. A. L. Oppenheim... p. 60, Petrokov 1910; the Koidanov *siddur, Or ha-Yashar,* Vilna 1928; cf. W. Z. Rabinowitsch, *ibid.,* chap. 4, n. 32; the *siddur Zemiroth le-Shabbathoth ve-Yamim Tovim,* published by A.B., Jerusalem 1947.

[41] *Entsiklopediyah Yisraelith* (Eshkol), Vol. I, s.v. *Aharon Ben Yaakov mi-Karlin,* Berlin 1929; A. Ben-Ezra, *Ha-'Yenuka' mi-Stolin,* New York 1951; *Horodets,* edited by A. Ben-Ezra and Y. Zusman, p. 52, New York 1949; M. S. Geshuri, *'Niggunei Karlin u-Stolin,' Stolin, Sefer Zikkaron,* edited by A. Avatihi and Y. Zakai, p. 167, Tel Aviv 1952.

[42] Kleinman, *Zikhron la-Rishonim,* p. 28.

[43] *Shivhei ha-Besht,* edited by Horodezki, p. 38, Berlin 1922.

[44] Besides the works listed in n.34, hasidic literature contains many other stories about R. Aharon the Great. There is reason to suspect that the hasidim were not particularly careful in their handing down of the details and mixed up words spoken by R. Aharon the Great with those spoken by one of his descendants, especially by his grandson, R. Aharon the Second.

As regards the *vidduy* [confession] printed in *Beth Aharon* (pp. 12–15) as the personal confession of R. Aharon the Great, it has already been proved by Y. Tishby that this is merely a copy of an original composed by the author of the book *Hemdath Yamim.* Tishby rightly maintains that R. Aharon the Great copied the confession out into his own *siddur,* and that the hasidim mistakenly thought that he was the author of it *(Tarbits,* Year 15, p. 175, note, Jerusalem 1944). This mistaken assumption is implied in the introductory remarks to the confession in *Beth Aharon:* 'Copied letter for letter from the wording of the confession in his holy *siddur*' *(Beth Aharon,* p. 12).

[45] These sayings about melancholy and joyfulness are of Yiddish origin. Kleinman, *Zikhron la-Rishonim,* p. 13.

ing subjected to persecution and excommunication,[31] there occurred in Karlin an event which was to have a great effect on the future development of Karlin hasidism and of Lithuanian hasidism in general. On the fourth intermediate day of Passover, 19th *Nisan,* 1772, R. Aharon the Great died suddenly in Karlin, at the early age of thirty-six. The Karlin hasidism thus found themselves bereft of their Teacher and Rebbe, while the hasidic movement as a whole lost one of its most important leaders and the Great *Maggid* one of his most loyal and active disciples. 'The *Tsaddik,* R. Aharon the Great, was devoured by the flame of piety that burnt in him,' said the hasidim to one another.[32]

R. Aharon the Great's personality is revealed in his 'Exhortations,' his letter and his will,[33] as well as in sayings and thoughts attributed to him and legends told about him.[34] The Besht, as is reported, had based his doctrine on three loves. Every one of his disciples subsequently concentrated all his efforts and aspirations on one of these three: to R. Levi-Yitshak of Berdichev the most important principle was the love of Israel; for R. Shneur-Zalman of Ladi, the founder of the *Habad* school of hasidism, it was love of the *Torah;* and for R. Aharon the Great it was the love of the Creator—'bringing Israel closer to their heavenly Father,' as he wrote in his will. R. Aharon's strong sense of religious awe transported him into a state of constant spiritual devotion and mystical ecstasy. According to hasidic tradition, R. Shneur-Zalman of Ladi said of him: 'R. Aharon's fear of the Holy One Blessed Be He was like the fear of a condemned man who stands bound to the stake while a soldier in front of him aims the arrow at him, and he sees the head of the arrow leaving the bow and speeding towards him. Such was his fear in small matters. In great matters, it was beyond all conceiving.' Hasidic legend further relates that, whenever R. Aharon recited the Song of Songs, there would be a commotion in Heaven and the angels would cease singing their pæans of praise to the Holy One Blessed Be He and gather together to listen to R. Aharon's holy melody. The ecstatic fervour which is still seen to this day in the praying of the Karlin hasidim is said by the hasidim themselves to take its origin from R. Aharon the Great.

R. Aharon demanded that every one of his disciples should 'shut himself up in solitude in a special room for one day of every week and spend the time in fasting, repentance and study of the *Torah* ... And if possible, he should shut himself up alone every day. Even without fasting let him take care to withdraw for not less than an hour, and let him make confession to his Creator and entreat His forgiveness.'[35] This shows that R. Aharon did not completely shake off the kabbalistic tendency to asceticism. He himself used to fast frequency, though he would warn his disciples against excessive fasting. In a letter to one of his disciples he writes: 'Frequent fasts, ascetic practices, and ritual immersions are a device of the evil impulse to distract you from your study and prayer, to make you pray with a weakened body and a confused mind.'[36] To his advice to his disciples to study the volume *Reshith Hokhmah* he adds: 'You shall carry out all that is written in it, except the self-mortifications and fasts prescribed in it, and then it will be well with you.'[37] R. Aharon also required of his disciples that they should study the *Aggadah,* a demand that was also alien to the Lithuanian Jew who was primarily interested in the *Halakhah.* In his 'Exhortations' R. Aharon writes: 'Beware of pride and anger even in the performance of a *mitsvah,* still more of dissension (Heaven forbid!), and be particularly careful in this even with one's own family.'[38] '"Know Him in all your ways" means that eating, drinking, sleeping, and sexual intercourse are all to be directed only to the worship of the Creator, blessed be His Name.'[39]

R. Aharon the Great was the author of the lyrical Sabbath song '*Yah Ekhsof Noam Shabbath*' ['Lord,

---

31 Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 114.

32 M. H. Kleinman, *Mazkereth Shem Ha-Gedolim,* p. 7, Petrokov 1908; *Kehal Hasidim,* pp. 53, 54 (no place and date of publication).

33 *Tsavaah mi-Kethoveth Yad Kodesh ... R. Aharon ... mi-Karlin ... ve-Hanhagoth ... mi-Beno ... R. Asher ... mi-Karlin,* Chernovits, 1849, 1855; *Beth Aharon,* pp. 1, 11, 15–16, 293.

34 On the legends concerning R. Aharon's religious feeling see: Heilman, *op. cit.,* p. 127; M. H. Kleinman, *Zikhron la-Rishonim,* pp. 22–45, Petrokov 1912; *Mazkereth Shem ha-Gedolim,* pp. 6–13; *Kehal Hasidim he-Hadash* passim, *Lemberg* 1904; [M. Bodek], *Seder ha-Doroth mi-Talmidei ha-Besht,* p. 35 (no place and date of publication).

35 *Beth Aharon,* p. 1.

36 *Op. cit.,* p. 293.

37 *Ibid.*

38 *Op. cit.,* p. 1.

39 *Ibid.*

gives us a picture of contemporary hasidism as seen by the mithnagdim. In this volume the hasidim are referred to as 'Karliners': 'Lament for the hasidim of this time who are called Mezerichers and Karliners.'[21] The hasidim in Vilna were also called 'Karliners': 'It was resolved to drive out and scatter forthwith the Karliner *minyan* [in Vilna].'[22] We also read that 'in these times we have heard to our sore amazement of the flourishing of the wicked in the Province of Lithuania, how they have multiplied and become very strong... And because of our many transgressions the plague has spread to every province, and to every city.'[23] The hasidim formed their own *minyanim* [prayer quorums], so as to be able to follow the Sephardi form of prayer and to pray with their customary noisy fervour. They distributed large numbers of broadsheets containing the tenets of hasidism, and perhaps also propaganda letters from R. Aharon, who was not permitted to preach the hasidic doctrine publicly and freely, like his comrades in the south. These sheets, however, have not been preserved, since the mithnagdim, as is clear from their own broadsheets, used to burn all hasidic writings that they could lay hands on.[24]

'It was already the custom, in those early days, for a hasidic leader to wear white garments on Sabbaths and Festivals.[25] His disciples would assemble in his home—so hasidic tradition relates—for the 'third meal' [eaten on the Sabbath in the late afternoon] and the *melaveh malkah* [gathering of hasidim on the Sabbath night to eat and to sing liturgical songs together]. Then the Rebbe would deliver a discourse, and his assembled followers would sing *zemiroth* [liturgical poems]. According to the tradition of the Karlin hasidim, these customs were already practised by R. Aharon the Great. These, then, would be the first signs of tsaddikism. However, in the actual writings of R. Aharon the Great—his letter and will—there is no allusion to any such cult of the *Tsaddik.*

The tendency of the hasidim to segregate themselves from the rest of the community greatly alarmed the Lithuanian communal leaders and *Rabbanim,* who feared the appearance of a new messianic movement. The hasidic demand that ritual slaughtering be perormed with 'polished knives' also aroused great indignation. In the larger cities—Vilna, Minsk and Shklov—the hasidim began to be severely harassed. R. Mendel of Vitebsk, who was then living in Minsk, travelled to Vilna in an attempt to see the *Gaon,* R. Eliyahu, but was not received by him.[26] Karlin is not mentioned in contemporary documents, even though in Karlin R. Aharon had his own house of prayer and hasidic community, and his followers flocked to him from the whole surrounding district.[27] His most important disciples in those days were his friend and future successor, R. Shelomo of Karlin, and R. Hayyim-Heikel of Amdur.[28] They were both drawn to hasidism through the influence of R. Aharon and subsequently became disciples of the Great *Maggid.*

The increasing success of hasidism in Lithuania brought home to the leaders of Lithuanian Jewry the alarming realisation that what they were confronted with was not just a series of isolated incidents, but a large-scale popular movement. After the Passover Festival in 1772 the first *herem* against the hasidim was proclaimed, on the authority of the *Gaon* of Vilna, in every *beth midrash* and synagogue in Vilna. The prayer-houses of the hasidim were forcibly closed, their preachers assaulted, and their writings burnt.[29] Moreover, the formation of new hasidic groups was proclaimed unlawful. The Vilna community further published a manifesto, signed by the *Gaon,* calling on the four other principal Lithuanian communities (Pinsk, Grodno, Brest-Litovsk, Slutsk) and on those of White Russia (Shklov and Minsk) to outlaw the hasidim, as the Vilna community had done, and to persecute them relentlessly.[30]

At the very time when the Vilna hasidim were be-

21 *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,'* in Dubnow, *op. cit.,* p. 25.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.,* p. 21, 22.

24 *Ibid.,* p. 11 ff. and p. 26.

25 *Ibid.,* p. 14;*Maimons Lebensgeschichte,* p. 203. The *Tsaddik* R. Aharon the Second of Karlin (the grandson of R. Aharon the Great) used to relate the following hasidic tradition: 'My revered Grandfather... used to set on the table in front of his holy teacher [sc. R. Baer] twelve *haloth* [round loaves] at every meal of the holy Sabbath' *(Beth Aharon,* by R. Aharon of Karlin, p. 289, Brody 1875).

26 *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,' ibid.,* pp. 10, 24, 25 ff.; Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 113, n. 4.

27 See above the account by Maimon of pilgrimages to the *Tsaddik.*

28 Cf. W. Z. Rabinowitsch, *Lithuanian Hasidism,* Chap. 3, p. 121–149, London 1970.

29 *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,' ibid.,* p. 11 ff.

30 *Ibid.,* p. 12 ff., 21 ff.

own authority to intervene with a *Moreh-Tsedek* in Pinsk. The R. Shelomo mentioned in this letter is R. Shelomo of Karlin, one of the outstanding disciples of the Great *Maggid,* a disciple and associate of R. Aharon and subsequently his successor as Rebbe. R. Shelomo was at that time living with R. Aharon in Karlin and was his chief aide in the campaign to propagate the hasidic doctrine among the Jewish masses.

According to hasidic sources, at this same time another of R. Baer of Mezerich's outstanding disciples, R. Levi-Yitshak (later known as R. Levi-Yitshak of Berdichev) was officiating as *Rav* in Pinsk. These sources state that, in 1771, R. Levi-Yitshak was elected the *Av Beth-Din* and *Rosh Yeshivah* of Pinsk.[14] However, from his written approvals to the volumes *Hovath ha-Levavoth* (1772) and *Erkhei ha-Kinnuyim* (1775) we learn that, in those years, R. Levi-Yitshak was in fact still officiating as *Rav* in Zhelikhov.[15] Nor does hasidic literature contain any historical material, or even legendary traditions, about the relations between R. Aharon and R. Levi-Yitshak in Karlin or Pinsk. We do know that a bitter dispute broke out between R. Levi-Yitshak and the mithnaged population of Pinsk, which resulted in R. Levi-Yitshak's deposition from the office of *Rav* and his expulsion from Pinsk. But this event occurred after the death of R. Aharon.[16]

While in Lithuania the attacks on hasidism were being directed against individual adherents of the movement,[17] the first assembly of the communal representatives and *Rabbanim* of neighbouring White Russia was convened in Shklov, in White Russia. This assembly issued the first public anti-hasidic proclamation drawing the attention of the communal leaders, and in particular of the *Gaon* of Vilna, to the danger in the new movement.[18] From a letter written by R. Shneur-Zalman of Ladi to R. Avraham of Kalisk (Kolishki, in White Russia) we learn that this assembly took place in the winter of 1771–1772.[19] It was called primarily on account of the strange conduct of R. Avraham of Kalisk, on his return home from the *beth midrash* of Mezerich. His strange antics while praying ('turning repeated somersaults,' and the like) and his contemptuous and abusive attitude to talmudic scholars outraged not only the *Rabbanim* but even the Great *Maggid* himself. R. Avraham and his followers were popularly known as the *Talk* [=530] hasidim, with reference to the year 5530 [=1769–1770], when they first made their appearance in Kalisk. The above-mentioned letter by R. Shneur-Zalman goes on to state that in the ensuing public debate between the communal leaders and the *Maggid's* disciples, R. Avraham of Kalisk was obliged to apologise. The Shklov assembly of 1771 decided to persecute the hasidim, and appealed to the *Gaon* of Vilna for his support.[20]

In spite of the persecutions and the general atmosphere of hatred all around them, the Karlin hasidim, led by R. Aharon, continued their vigourous propagation of hasidic doctrine among the Jews of Lithuania. The collection of anti-hasidic writings known as *Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,* published in 1772,

---

14 M. Teitelbaum, *Ha-Rav mi-Ladi u-Miflegeth Habad,* Pt. I, p. 23, n. 2, Warsaw 1910; H. M. Heilman, *Beth Rabbi,* Pt. I, p. 8, n. 4 and p. 125, Berdichev 1903.

15 H. Lieberman, *'Hearoth Bibliografiyoth,' Sefer ha-Yovel le-Alexander Marx,* p. 15 ff., New York 1943.

16 Cf. infr. Similarly we find no historical data in hasidic literature on the relations between R. Aharon and R. Tsevi, son of the Besht, who lived in Pinsk and died and was buried there.

17 See above the letter of the Great *Maggid* of Mezerich to the Pinsk *Moreh-Tsedek* R. Eliezer Halevi.

Nadav, in his study *Toledoth Kehillath Pinsk 1506–1880 (Pinsk,* Vol. I, Pt. I,, pp. 187–193, edited by W. Z. Rabinowitsch, Tel Aviv 1973), holds that R. Eliezer, the son of R. Meir Halevi—whom the *Great Maggid* of Mezerich, R . Baer, requests in his letter 'to live together in peace and to work in partnership and harmony with our distinguished and renowned friend, R. Aharon... Why, then, should you turn away [from him]?... Set aside evil thoughts, that there be no schism between you'—was, at the time when this letter was written, not one of the mithnagdim but, on the contrary, closely connected with hasidism in Pinsk and with the Great *Maggid* of Mezerich and a friend of R. Aharon and R. Shelomo of Karlin.

With regard to the problem of the date of the penetration of hasidism into Lithuania, v. Tishby's view: *'Ha-Rayon ha-Meshihi ve-ha-Megammoth ha-Meshihiyoth bi-Tsemihath ha-Hasiduth,' Zion,* 32nd year, p. 23, Jerusalem 1967; and cf., *ibid.* (pp. 16–24) on R. Shemuel the son of R. Eliezer of Kalvariya and his book *Darkhei Noam.*

18 *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,'* published by Dubnow, *op. cit.,* pp. 24, 25; Heilman, *op. cit.,* p. 85.

19 Heilman, *op. cit.,* p. 85.

20 There is a legend among hasidim that in the Shklov debate the hasidim were represented by R. Aharon the Great, but there is no historical substantiation for this. On the name *'Talk hasidim'* see: D. T. Hilman, *Iggeroth Baal ha-Tanya,* p. 156 ff., Jerusalem 1953; Heilman, *op. cit.,* Pt. I, p. 8, n. 1.

II. 'I hereby require that it be recorded as my solemn decree that, on pain of excommunication, no meat-tax shall be collected from *melammedim* [children's teachers], i.e., deducted from their tuition fees. Moreover, I hereby decree, under pain of excommunication, that no one shall lease double the meat-tax of the year [5]525 [=1765] as registered there, without the agreement of the drafters of the enactments whose signatures appear on the previous page, p. 160, or of all the inhabitants of the city, all the poor and penniless listed in the meat-tax register. Even a single one of the taxpayers can prevent [a double meat-tax]. If someone should innocently ask the reason for the enactment [not to permit a double meat-tax], the answer is that, according to the law of our sacred Torah, no meat-tax at all is permitted. Those who ask questions like this in order to strip the poor of Israel of their last penny are most certainly of the seed of the Gibeonites... Whosoever shall seek to nullify the enactments signed on the foregoing page is hereby placed under the ban and excommunicated from all the communities of Israel. But he that hearkens unto them shall be blessed with every good, for whoever is merciful to his fellow-creatures shall receive mercy from Heaven. Such are the words of Aharon of Karlin.'

The strong wording of R. Aharon's postscripts testifies to the powerfulness of his position and to his profound concern for the poor. At this time, the *kahal's* jurisdiction over the Jewish community was still legally recognised by the secular power, and there was bitter antagonism between the leaders of the *kahal* and the masses, even to the extent of open conflict. R. Aharon, as we see from the postscripts, fearlessly takes the side of the poorer classes and in doing so evidently acts as an influential leader. Apparently then, by about 1769 the hasidic movement had already gained support in Lithuania, too. The first clash with the mithnagdim (1772) had not yet occurred, otherwise R. Aharon would not have been bold enough or strong enough to write in the *pinkas* of another Lithuanian town his own opinions and instructions about the resolutions passed by an assembly of *Rabbanim* and *kahal* leaders. R. Aharon's assertion, 'I am authorised by our Teacher ... the learned Sage of the whole *golah,* the *Maggid* of the holy community of Mezerich,' shows that R. Baer was not only well known but was also apparently recognised as an authority even by the Jews of Lithuania.

This was the period of the hasidic movement's taking root and first flowering in Lithuania. However, on account of R. Aharon's untimely death, and as a result of the persecutions of the hasidim which began at that time (1772), the importance of Karlin for hasidism in those years was forgotten.

Karlin's sister town, Pinsk, was a stronghold of rabbinism. It was here that the first shots in the war against hasidism were fired, and they were aimed principally at R. Aharon. This much is evident from the following letter, found in the Stolin *genizah,* from R. Baer of Mezerich to R. Eliezer Halevi, a *Moreh-Tsedek* [rabbinical judge] in Pinsk and author of several homiletical works,[12] and to R. Hayyim, also of Pinsk. The text runs as follows:[13]

'Greetings to my dear friend, the learned and venerable *Rav* Eliezer Halevi, and to his compeer the learned and renowned *Rav,* the Teacher R. Hayyim. I write to urge you to live together in peace and to work in partnership and harmony with our distinguished and renowned friend, R. Aharon. It is well known that his guidance is pleasing to God (?). Why, then, should you turn away [from him]? What wrong, Heaven forbid, has been found [in his conduct] that provides any ground or doubt? Set aside evil thoughts, that there may be no schism between you (Heaven forbid!). Let the previous good relations be restored, and let not this matter be unimportant to you. Then you will be granted peace from the Lord of peace, and from me, your friend and well-wisher, Dov-Baer, the son of R. Avraham of blessed memory.

'These words are also addressed to the learned scholar, the Teacher R. Shelomo, that he should strive in his wisdom to establish peace in your camp.'

The letter bears no date, but it was most probably written between 1769 and 1772 and is thus evidence of the first persecutions of the Karlin hasidim led by R. Aharon. It also shows that R. Baer, who here takes his disciple, R. Aharon, under his protection, was well known in Lithuania and felt sufficiently sure of his

---

12 *Siah ha-Sadeh,* Shklov 1787; *Reiah ha-Sadeh,* Shklov 1795. R. Eliezer, son of R. Meir Halevi, was formerly *Av Beth-Din* in Homsk (a small town near Pinsk) and afterwards *'Rav* of the synagogue and *Moreh-Tsedek* of the holy community of Pinsk.' See: A. Yaari, *'Ha-Defus ha-Ivri bi-Shklov,' Kiryath Sefer,* Vol. XXII, p. 63, Jerusalem 1945.

13 The letter is published by Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 477 and by Kleinbaum, *Shema Shelomo,* Pt. II, p. 21.

influence, not only in Karlin, but also in the whole surrounding district, can be inferred from two postscripts added by him in the communal *pinkas* of Nesvizh, which was found among the 'holy writings' of the Karlin *Tsaddikim*.[10] Preserved in these Karlin hasidic archives (the Stolin *genizah)* are several pages from the above *pinkas,* containing the resolutions passed by the heads of the *kahal* in the matter of communal taxes. Appended to the resolutions are two postscripts by R. Aharon, indicating his assent to the resolutions passed. From internal evidence it is clear that both the resolutions and the postscripts belong to the year 1769.[11]

The resolutions in the Nesvizh *pinkas* are worded as follows:

'These are the ordinances which were enacted ... by the drafting committee chosen ... together with the leaders of the assembly, on Friday ... 10th *Adar* I, 1769.

'In the ordinances concerning the meat tax [*korobka*] which were drawn up in the year 1765 there are several seeming iniquities to be put right. Moreover, there is even a contradiction, and this must be corrected. But it is not expressly stated that the heads of the *kahal* are empowered to amend the meat-tax ordinances. Therefore, we have confined ourselves to making only this amendment—that in future neither the heads of the *kahal* nor the leaders of the assembly may impose a double meat-tax, but only a single one. If the money [raised does not] suffice for the needs of the community, then everything shall be done [in conformity with the amendment] and with the ordinances mentioned below, which the heads of the *kahal* will have to make in addition to the meat-tax of 1765, but without doubling it.'

The drafters of the enactments then go on to explain how the communal tax was to be collected. This was apparently a joint property-and-income tax which all the Jews had to pay. After the signatures of the *Rabbanim* of Kletsk and Slutsk [?], we find the following two postscripts by R. Aharon:

I. 'After I have beheld the poverty of our Jewish people, how can I hold my peace, when I have seen the bitter plight of the poor of Israel and heard the cry which they utter in their great pain, and I am concerned that the leaders of the community should not go astray (Heaven forbid!) in this bitter iniquity of robbing the poor? Wherefore an assembly was convened and chose some of its number to draw up enactments to deliver the oppressed poor, and they apparently formulated these enactments according to their own opinion. The whole assembly then solemnly undertook to confirm and observe every detail of the enactments ... I therefore decree that whosoever shall nullify these enactments and infringe the rights of the poor shall be utterly excommunicated and accursed. Seeing that I am authorised by our Teacher ... the learned Sage of the whole *golah* [diaspora], the *Maggid* of the holy community of Mezerich, to remove any stumbling block from the path of the children of Israel as far as my power extends, even to the proclaiming of a *herem* [ban]. Wherefore my advice is not to breach the fence [erected round the Law] by the Sages, so as not to be caught (Heaven forbid!) in the trap [of sin]. He that hearkens [to this dercee] will be blessed with every good. Such are the words of Aharon, the son of our Teacher R. Yaakov (of blessed memory) of Karlin.'

---

nom d'un village nommé Carolin non loin de Pinsko, ou la secte a pris naissance;' cited by Graetz, *Geschichte der Juden,* Vol XI, p. 557, Leipzig 1900.

In connection with the rise of Karlin hasidism, mention should be made of the words spoken, according to hasidic tradition, by the Karlin Rebbe, R. Yisrael of Stolin, before his death in 1921: 'Our hasidism is one hundred and sixty years old.' According to this statement, Karlin hasidism came into being in the early sixties of the eighteenth century. A. Hausman, *Divrei Aharon,* p. 119, Jerusalem 1964.

10 In my search for these writings I was aided by the teacher David-Tsevi Bakhlinski and his assistant Shuchman, both of whom apparently died martyrs' deaths in the Nazi Holocaust. The archives of the Karlin *Tsaddikim* were housed in the cellar of the old Rebbe's residence (the 'court') in Stolin—this is the Stolin *genizah.* They comprised correspondence of the Karlin *Tsaddikim* and of the *Tsaddikim* of other dynasties; public appeals; *pinkasim;* a pledge of loyalty [*shetar hithkashruth*] signed in 1575 in Safed by disciples of R. Yitshak Luria and R. Hayyim Vital; a manuscript of *Sefer ha-Tsoref,* written by the Shabbatean, R. Yehoshua-Heshel Tsoref, and other writings. Cf., W. Z. Rabinowitsch, *'Min ha-Genizah ha-Stolinaith,' Zion,* 5th year, pp. 125–132, 244–247, Jerusalem 1940; *Idem, 'Al "Sefer ha-Tsoref,"' Zion,* 6th year, pp. 80–84, Jerusalem 1941; and below, the last paragraph of this monograph.

11 R. Aharon's postscripts are published in part by Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 478. Cf., also: Ben-zion Dinur, *Be-Mifneh ha-Doroth,* pp. 144–146, Jerusalem 155; I. Halpern, *'Yahaso shel R. Aharon ha-Gadol mi-Karlin klappei Mishtar ha-Kehilloth,' Zion,* 22nd year, p. 86 ff., Jerusalem 1957.

he sent out to every Jewish community, including those in Lithuania.

Solomon Maimon, himself a Lithuanian Jew—from Nesvizh, near Slutsk—has the following to say about these emissaries in his autobiography[3]: 'Its leaders [sc. of hasidism] sent emissaries to every place to preach the new doctrine and gain adherents to it ... It once happened that a young man, who had already joined this society and had had the privilege of speaking in person to its leaders, passed through the town where I was living... His words so fired my imagination that I was completely carried away. Seized by an overhelming desire to attain to true happiness by becoming a member of this noble society of men, I resolved to go to the town of M.[ezerich] where the Rebbe B.[aer] was living.' The events described here belong to the middle of the 1760s, and there must no doubt have been many young Lithuanian Jews who at that time made their way to Mezerich, like Solomon Maimon, to hear 'the new doctrine' there. Among them was the future founder of the Karlin branch of Hasidism, R. Aharon, known to the hasidim as 'R. Aharon the Great,' who became one of the Great *Maggid*'s most distinguished disciples.

R. Aharon of Karlin was born in 1736.[4] His father, R. Yaakov, was a native of the small town of Yanovo (close to Pinsk) who earned a meagre livelihood as the *shamash* [caretaker and usher] of a *beth midrash* [house of prayer and study].[5] At about the same time as the Pinsk *Av Beth-Din*, R. Rafael Hacohen, returned disappointed from Mezerich, the young man from the Pinsk suburb of Karlin was so attracted to R. Baer's doctrine that he became not only the *Maggid*'s devoted disciple, but also one of the main propagators of his teachings. He travelled regularly through the small Lithuanian towns preaching hasidism, as he later wrote of himself in his will: 'He used to admonish the masses with a sternness that concealed an inner love, in order to bring all Jews closer to their heavenly Father.' Hence he came to be popularly known as 'the admonisher.'[6] R. Aharon was the one and only hasidic Rebbe in Lithuania at that time. R. Mendel of Vitebsk and R. Yisrael of Polotsk were mainly active in White Russia, even though the town of Minsk where R. Mendel then lived was within the borders of 'the Province of Lithuania'; and R. Shneur-Zalman does not appear on the scene until about 1781. R. Aharon was thus the pioneer of hasidism in Lithuania.

So it was that Karlin became the centre of the hasidic movement in Lithuania, particularly in that part of it known as 'Polesia.' In the years 1770–1772 there were Karlin hasidim in Vilna and the other Lithuanian towns,[7] as we know from several contemporary references to their existence. Thus, for example, Solomon Maimon writes in his autobiography: 'These people [sc. the hasidim] used to make pilgrimages to K.[arlin], M.[ezerich], and other "holy" places where the leaders, teachers, and great lights of this sect lived. Young men would leave their parents, wives, and small children and travel in groups to visit these great "Rebbes" and to receive instruction from them in the new doctrine.'[8] Karlin is also described as a hasidic centre by Grégoire.[9] The full extent of R. Aharon's

[3] *Salomon Maimons Lebensgeschichte*, pp. 188, 198, 201 ff. Munich 1911. The above-mentioned book, *Maggid Devarav le-Yaakov* (Lublin 1927 and many other printings), is the original source for the teaching of the Great *Maggid*.

[4] A. E. Shapiro, *Mishnath Hakhamim*, p. 39, Jerusalem 1934.

[5] Y. M. Kleinbaum, *Shema Shelomo*, Pt. II, p. 25, Petrokov 1928. Karlin, which was later incorporated in Pinsk, gained its communal independence and kept it almost until the Nazi Holocaust. Cf., Rabinowitsch, *'Al Pinsk, Karlin ve-Yoshveihen,'* p. 15; R. Mahler, *Toledoth ha-Yehudim be-Polin*, p. 394, Merhavyah 1946; *Toyzend Yor Pinsk*, ed. Hofman, p. 56 ff., New York 1941.

Hasidic tradition relates, that R. Aharon the Great had an uncle in Karlin, R. Manele, who also found his way to the Great *Maggid*, and that it was this uncle that influenced R. Aharon to go to Mezerich. M.H. Kleinman, *Zikhron la-Rishonim*, p. 28, Petrokov 1912; A. Eizen, *'R. Aharon ha-Gadol,' Ha-Modia* (daily paper), 6.X.1954, Jerusalem; Y. Yaakov, *Ha-Maggid mi-Mezerich*, pp. 62–64, 143–144, Benei Berak 1972.

[6] It is possible that the young hasidic preacher described by Salomon Maimon *(Lebensgeschichte*, p. 205, note) might be R. Aharon, despite the difference between the age of the preacher, as conjectured by Maimon (22), and that of R. Aharon who was then about 30. See below the comments added by R. Aharon to the *pinkas* of Maimon's birthplace, Nesvizh. R. Aharon continued to be referred to as 'the admonisher' for more than a hundred years after his death. See: Had min Havraya, *'Hithgalluth ha-Yenuka be-Stolin,' Ha-Shahar*, Vol. VI, p. 31, Vienna 1875.

[7] *'Zemir Aritsim ve-Harvoth Tsurim,'* published by Dubnow, *Chassidiana*, supplement to *He-Avar*, Vol. II, pp. 22, 23, 25, Petrograd 1918.

[8] Salomon Maimon, *op. cit.*, p. 188.

[9] 'Chassidim appelés aussi *Carolins* en Lithuania, du

KARLIN HASIDISM

A. *R. Aharon the Great* (1765–1772)

History willed that Karlin, a suburb of Pinsk, should be the scene of the rise of hasidism in Lithuania, the movement's centre in the early days, and one of the main causes of the mithnaged attack on hasidism.

After the death of the Besht, his disciple and successor, R. Dov Baer, the Great *Maggid,* established a new centre for the movement in the small town of Mezerich, in Volhynia. From Volhynia, which lay to the north of Podolia, R. Baer was able to extend his influence over Lithuania and White Russia. The personality of the Great *Maggid,* his efforts to base hasidism on the historical tradition of Judaism, and apparently also his organisational talents, compelled the *Rabbanim,* particularly in Lithuania, to pay serious attention to the new movement. For Lithuania, we have two different pieces of information on this subject, one from hasidic sources and the other of mithnaged provenance; and, in addition there is the testimony of Solomon Maimon.

In the well-known collection of mithnaged writings, *Zimrath Am ha-Arets,*[1] there is a letter from the mithnaged preacher, R. David of Makov, to R. Shelomo-Zalman, the *Av Beth-Din* [Head of the Rabbinical Court] of the community of Nashelsk. In this letter it is stated that the *Rosh Yeshivah* [Head of the Talmudic School] and the *Av Beth-Din* in Pinsk, R. Rafael Hacohen, paid a visit to the Great *Maggid* of Mezerich, in order to become acquainted with both the man and his doctrine.[2] On his return, he made a report to the *Gaon* of Vilna. To the *Gaon's* question 'Is he [sc. R. Baer] a scholar?' R. Rafael answered 'No.' When the *Gaon* asked R. Rafael about R. Baer's knowledge of *Kabbalah,* he replied: 'I do not know, since I myself am not conversant with this lore. I can only judge his knowledge of hidden doctrine from his knowledge of revealed teaching [i.e., *Gemara*].' Further on in his letter, R. David of Makov writes that in the year 1765–1766 R. Baer became widely known in the Jewish world, and *Rabbanim* and talmudic scholars began flocking to him to study hasidic doctrine under his instruction. Hence, it may be assumed that in this year (1765–1766) the penetration of hasidism into Lithunania was already in process. Among R. Baer's disciples we find the kabbalist and talmudic scholar, R. Pinhas Horowitz (the author of the work *Haflaah),* who was at that time a *Rav* in the small Lithuanian town of Lakhovich. In the introduction to the book *Maggid Devarav le-Yaakov* by 'R. Dov-Baer . . . of the holy community of Mezerich,' mention is made of 'the learned, pious and humble aged *Rav,* our Teacher R. Zeev-Wolf of the holy community of Greater Horodno [Grodno] in the Province of Lithuania.' This R. Zeev-Wolf was a disciple of the Great *Maggid,* and wrote down his master's teachings. R. Baer's great success is also attributed to the emissaries whom

R. Rafael Hacohen—*Rav* of Pinsk
(Toysend Johr Pinsk, p. 255)

[1] Dubnow, *Toledoth ha-Hasiduth,* p. 463 ff., Tel Aviv 1932.

[2] R. Rafael Hacohen, later *Rav* in Hamburg, was one of the greatest talmudists of his time and author of numerous rabbinic works; see: S.M. Rabinowitsch, *'Al Pinsk, Karlin ve-Yoshveihen', Talpiyoth,* Pt. *Kehilloth Yaakov,* p. 8 ff., Berdichev 1895, and other sources.

FOREWORD BY SIMON DUBNOW

There was a period in Jewish historiography when hasidism was written about with partisan passion, the question debated being whether the movement was beneficial or harmful to the development of Judaism. Scholars were divided into an anti-hasidic and a pro-hasidic school, and even in our time some writers have tried to continue this controversy. Today, however, we have reached the point at which dogmatism is giving way to a historical approach, and partisan argumentation is being replaced by objective scientific research into the nature and interconnection of the events.

Now that we possess a general history of hasidism in the period of its origin and growth, the time has come for more detailed individual studies on this topic—monographs on various schools of thought within hasidism and their founders, or on dynasties of *Tsaddikim* which had an effect on the Jewish masses in various countries.

One excellent monograph of this kind that has come to my notice is Dr. Zeev Rabinowitsch's book on the Karlin hasidic dynasty. The very great importance of this family of *Tsaddikim* lies not so much in the extent of its influence, as in the fact that its origins go back to the first period of the hasidic movement—to the period of the Great *Maggid,* whose disciple, R. Aharon 'the Great' of Karlin, founded the first 'sect' of hasidism in Lithuania, and thereby set off the first polemical attack on hasidism by the *Gaon,* R. Eliyahu of Vilna. By discovering new source-material relating to this important chapter of history or new combinations of old material, the author has succeeded in presenting us with a complete history of the dynasty from its beginnings to the present day. For this he has earned the gratitude of all lovers of Jewish history, including myself.

Berlin, *Nisan* 1933. *Simon Dubnow*

AUTHOR'S NOTE

When I found the 'holy writings' in the 'court' of the Karlin dynasty in Stolin, i.e., 'The Stolin *genizah*', and made this collection the basis of my research into Karlin hasidism, the cradle of the whole Lithuanian movement, I sent the manuscript to the distinguished Jewish historian, Simon Dubnow, who was at that time writing his book *Toledoth ha-Hasiduth* (The History of Hasidism). It was Dubnow that urged me to publish my research, and he was even good enough to write a foreword to it.

NOTES ON THE TRANSLITERATION

The transliteration of Hebrew names and words in this monograph follows the Sephardi pronunciation. and is based on the phonetic method employed in scholarly works. Special note should be taken of the following conventions:

Hebrew *beth* with *dagesh* is represented by *b*.

" *beth* without *dagesh* is represented by *v* (e.g., *Avraham*).

" *heth* is represented by *h* (e.g. *hasiduth).*

" *kaf* without *dagesh* is represented by *kh* (e.g. *Barukh*).

" *peh* without *dagesh* is represented by *f* (e.g., *sefer*).

" *tav* with *dagesh* is represented by *t* (e.g. *toledoth).*

" *tav* without *dagesh* is represented by *th* (e.g. *toledoth).*

" *tsaddi* is represented by *ts* (e.g. *tsaddik*).
The *dagesh forte* is represented by a doubled letter (except in the words *mithnaged, mithnagdim*).

The *sheva mobile* is represented by *e.*

Proper names from the Old Testament have been written as spelt in the Revised Standard Version of the English Bible.

Russian place names appear in the text according to their usual Jewish pronunciation. Both these place names and the names of Russian writers, books and articles have been transliterated phonetically for the convenience of the reader. Note should be taken of the following ligatures:

kh as in Scottish *loch* (e.g., La*kh*ovich).

ch " " *church* (e.g., Lakhovi*ch*).

sh " " *bush* (e.g., *Sh*neur).

zh " " *pleasure* (e.g.,*Zh*itomir).

The titles of books and articles written in Hebrew, Yiddish and Russian appear in the text only in transliteration. A translation has been added in the Bibliography.

The author's explanatory additions to the text of original documents and to Hebrew terms have been placed in square brackets, thus [ ]. Additions or variants forming part of the original text appear in ordinary brackets, thus ( ).

ILLUSTRATIONS

Page

R. RAFAEL HACOHEN, *RAV* OF PINSK 9

TITLE-PAGE OF THE *'TESTAMENT'* OF R. AHARON THE GREAT OF KARLIN (CHERNOVITS 1855) 17

THE GRAVE OF R. AHARON THE GREAT IN KARLIN 18

LETTER FROM R. AHARON THE SECOND OF KARLIN TO HIS SON R. ASHER THE SECOND 54

LETTER FROM R. AHARON THE SECOND OF KARLIN TO HIS FAMILY (Letter A) 55

LETTER FROM R. AHARON THE SECOND OF KARLIN TO HIS DAUGHTER MIRYAM, JULY 1866 (Letter B) 57

LETTER FROM R. AHARON THE SECOND OF KARLIN TO HIS DAUGHTER MIRYAM AND TO HIS SON-IN-LAW R. AVRAHAM-YAAKOV OF SADAGORA, 29.7.1866 (Letter C) 58

TITLE-PAGE OF THE VOLUME *'BETH AHARON',* BRODY 1875 63

LETTER FROM R. ASHER THE SECOND OF KARLIN-STOLIN TO HIS FOLLOWERS, 1872/1873 64

PICTURE OF R. YISRAEL 'THE CHILD' OF KARLIN-STOLIN 66

THE GRAVE OF R. YISRAEL OF KARLIN-STOLIN IN FRANKFURT AM MAIN 68

SIGNATURES OF THE KARLIN *TSADDIKIM* .. 72

THE PRAYER HOUSE OF THE KARLIN HASIDIM IN TIBERIAS 73

SIGNATURES OF THE DISCIPLES OF R. YITSHAK LURIA ('HA-ARI') AND R. HAYYIM VITAL, 1575 (From the Stolin *Genizah)* 83

HASIDISM IN PINSK AND KARLIN

by

Wolf Zeev Rabinowitsch

CONTENTS

	Page
Notes on the Transliteration	7
Foreword by *Simon Dubnow*	8
Author's Note	8
KARLIN HASIDISM	9—74
A. R. Aharon the Great (1765—1772)	9—18
B. R. Shelomo of Karlin (1772—1792)	18—29
C. The Second Ascendancy of Karlin Hasidism (1792—1794)	29—33
D. Struggle and Victory (1794—1801)	33—39
E. R. Asher the First (1793—1826)	39—48
F. R. Aharon the Second (1826—1872)	48—64
G. *Ha-Yenuka* ['The Child'] (1873—1921)	64—68
H. The Final Tragedy and the Present Situation (1921—1974)	68—74
THE LIBESHEI DYNASTY	74—77
THE HORODOK DYNASTY	77—79
THE BEREZNA DYNASTY	79—81
MANUSCRIPTS OF THE STOLIN *GENIZAH*	82
PLEDGE OF ALLEGIANCE BY THE DISCIPLES OF THE ARI AND R. HAYYIM VITAL (1575)	83

	Page
'SEFER HA-TSOREF' BY R. YEHOSHUA HESHEL TSOREF	83—85
A MAP OF LITHUANIAN HASIDISM	85
GENEALOGICAL TABLE OF THE KARLIN DYNASTY AND ITS BRANCHES	86
GENEALOGICAL TABLE OF THE LIBESHEI AND BEREZNA DYNASTIES	87
GENEALOGICAL TABLE OF THE HORODOK DYNASTY	87
MUSICAL SCORES OF HASIDIC MELODIES:	88—89
Ekhsof Noam Shabbath (Karlin Melody)	88
Esheth Hayil (Karlin Melody)	88
Kol Beruei Maalah (Karlin Melody)	89
Menuhah ve-Simhah (Libeshei Melody)	89
Hatsileni Na mi-Yad Ahi (Karlin Melody)	89
GLOSSARY	90—92
BIBLIOGRAPHY	92—95

* **The sources for this Monograph are the following books by the author: Ha-Hasiduth ha-Litaith (Hebrew), Mosad Bialik, Jerusalem 1961; Lithuanian Hasidism, Vallentine, Mitchell, London 1970; Lithuanian Hasidism, Schocken New York 1971.**

HASIDISM IN PINSK AND KARLIN

by

Wolf Zeev Rabinowitsch

CONTENTS

HASIDISM IN PINSK AND KARLIN . . . . Dr. Wolf Zeev Rabinowitsch 7—95
Note on the Transliteration 7
Foreword by Simon Dubnow 8
Author's Note 8
Karlin Hasidism 9
A. R. Aharon the Great (1765-1772) . . . . 9—18
B. R. Shelomo of Karlin (1772-1792) . . . . 18—29
C. The Second Ascendancy of Karlin Hasidism (1792-1794) . . . . 29—33
D. Struggle and Victory (1794-1801) . . . . 33—39
E. Rabbi Asher the First (1793-1826) . . . . 39—48
F. R. Aharon the Second (1826-1872) . . . . 48—64
G. Ha-Yenuka (The Child) (1873-1921) . . . . 64—69
H. The Final Tragedy and the Present Situation (1921-1974) . . . . 69—74

The Libeshei Dynasty . . . . 74—77
The Horodok Dynasty . . . . 77—79
The Berezna Dynasty . . . . 79—81
Manuscripts from the Stolin Genizah of the Karlin Dynasty 82
Pledge of Allegiance by the Disciples of the Ari and R. Hayyim
Vital (1575) 83
Sefer Ha-Tsoref by R. Yehoshua Heshel Tsoref . . . . 83—85
A Map of Lithuanian Hasidism 85
Genealogical Table of the Karlin Dynasty and Its Branches 86
Genealogical Table of the Libeshei and Berezna Dynasties 87
Genealogical Table of the Horodok Dynasty 87
Musical Scores of Hasidic Melodies . . . . 88—89
Glossary . . . . 90—92
Bibliography . . . . 92—95

THE HOLOCAUST AND THE REVOLT IN PINSK . . . . Nahum Boneh (Mular) . . 97—146
List of Sources 99
Introduction 100
Part One: The Holocaust 102

Chapter 1: The First Month of the Nazi Occupation 102
Chapter 2: Two Days of Mass-Murder 105
Chapter 3: The Oppression in Action 107
Chapter 4: The Ghetto 110
Chapter 5: Resistance 117
Chapter 6: The Extermination 120
Chapter 7: End of the Last Remnant 125
Chapter 8: Survivors and their Rescuers 129

Part Two: The Revolt 137

INDEXES . . . . 147—159
Index of Persons 149
Index of Place names 158

We wish to express our gratitude to the following,
for their generous assistance in the publication of
this Historical Volume in commemoration of our Community:

Dr. Wise George S., Tel Aviv
Ben Shahar Benjamin, Tel Aviv
Boneh Nahum, Shaar Hagolan
Deiksel Aryeh, Tel Aviv
Dobrushin Genyah, Tel Aviv, in memory of her husband Moshe
Einav Leah, née Shlyakman, Tel Aviv
Ekstein Dolyah, Tel Aviv
Feldman Sima, Tel Aviv
Fishkoff Nathan, New York
Futerman Avraham, Tel Aviv
Galetsky David, Tel Aviv
Gvati Hayyim, Kibbuts Yifath
Ginzburg Feivel, Ramat Gan
Dr. Guriel Boris, Tel Aviv
Kleinman Yehiel, Tel Aviv
Kolodny Martin-Motl, New York
Kunde Menahem, Tel Aviv
Liberman Adolpho, San Paulo, Brazil
Michaeli Zeev, Tel Aviv
Plotnik David, New York
Rubin Harry, Toronto, Canada
Dr. Ruchocki Aharon-David, New York
Sherman Aharon, Ramat Gan
Vishlitzki Shoshanah, Tel Aviv
Rabbi Walkin Shemuel, New York
Yanyuk Gershon, San Paulo, Brazil
Yuziuk Yonah, San Paulo, Brazil
The members of the Publication Committee

Association of the Jews of Pinsk in Israel

PINSK

THE STORY OF THE JEWS OF PINSK

1506—1942

PART TWO

CONTRIBUTORS TO THIS VOLUME :

DR. WOLF ZEEV RABINOWITSCH: HASIDISM IN PINSK AND KARLIN

NAHUM BONEH (MULAR): THE HOLOCAUST AND THE REVOLT IN PINSK

Edited by

DR. WOLF ZEEV RABINOWITSCH

Abridged Version of the Hebrew Text

DEDICATED

TO THE MEMORY OF THE

PINSK—KARLIN

JEWISH COMMUNITIES

Committee for publication of this book: Y. Barzilai, Y. Boneh, N. Boneh, the late Dr. E. Bregman, I. Briski, A. Even-Dar, the late Y. Feldman, A. Israeli, M. Kol, A. Lebendiger, Dr. D. Lutski, Y. Minski, Z. Neuman, Ts. Rabinowitsch, Dr. W.Z. Rabinowitsch, F. Sheves, the late Sigali-Fiyalkov.

Nahum Boneh, Editorial Secretary

The bookbinding was donated by Dr. Aharon-David Ruchocki and his Wife, Dr. Rose Daum-Ruchocki, New York, in memory of their families, who perished in the Holocaust in Pinsk and Antwerp, and of their cousins Avraham Pomeranz and Yaacov Pomeranz, who gave their lives for the creation of the State of Israel.

The book was printed on paper manufactured by the "American-Israel Paper Mills Ltd.", through the kind assistance of the company's then director, the late Yissachar Haimovich.

Printed by "Hamerkas", Tel Aviv, 1977

פינסק

ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין

PINSK

HISTORICAL VOLUME

THE STORY OF THE JEWS OF PINSK
1506 – 1942

Edited by
Dr. WOLF ZEEV RABINOWITSCH

Abridged Version of the Hebrew Text

PUBLISHED BY THE ASSOCIATION OF THE JEWS OF PINSK IN ISRAEL